شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى جايلار تەزكىرىسى

ئاقسۇ شەھرى تەزكىرىسى

ئاقسۇ شەھرىلىك ئارخىپ - تەزكىرە كومىتېتى تۈزدى

مىللەتلەر نەشرىياتى

600 يىللىق تۇڑمە

شەھەردىكى چوڭ مەسچىت

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ قەبرىسى

كىرىش سۆز — 1

جۇڭ يىلگ

تەزكىرە تۈزۈش — ئىلىمىزنىڭ ئىپتىل مەدەنىيەت ئەنئەنىسى. بۇ ئەنئەنە بىر-ئىككى مىڭ يىلدىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلدى، بۇنداق ئەھۋال دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدۇ. تەزكىرە تۈزۈش نېمە ئۈچۈن ئۇزاقتىن بۇيان توختىماي داۋاملىشىپ كېلەلىدى؟ بۇنىڭدا مۇنداق ئىككى سەۋەب بار: بىرى، جۇڭخۇا مىللىتى 5000 يىللىق ئۇزاق مەدەنىيەت مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتكەن بولۇپ، يۇكسەك دەرىجىدە يېتىلگەن ئورتاق مەدەنىيەت پىخىك ساپاسىغا ئىگە. مۇ-شۇنداق مۇنبەت مەرىپەت تۈپرىقىدىلا، تەزكىرىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق مول مېۋە يېتىلىپ چىقا-لايدۇ. يەنە بىر سەۋەبى شۇكى، بۇنداق داۋاملىشىشنى تەزكىرىدىن ئىبارەت بۇ كىتابنىڭ ئۆز قىممىتى بەلگىلىگەن. تارىختا ئۆتكەن مۇنەۋۋەر تەزكىرىچىلەردىن تەزكىرىنى « يۈرت سوراشقا ئىشلىتىش » نى تەشەببۇس قىلمىغىنى يوق. ھۆكۈمرانلار ئارىسىدىكى مەلۇماتلىق كىشىلەر تەزكە-رىنىڭ ئۆزلىرىگە ئىنتايىن ئەسقاتىدىغانلىقىنى، ئۇنى « ئەلنى ئىدارە قىلىش دەستۇرى » قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ يەتكەچكە، ئۇنىڭغا ئەھمىيەت بەرگەن ۋە تەزكىرە تۈزۈشنى تەشەببۇس قىلغان. يۇەن، مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى بىردەك يارلىق چۈشۈرۈپ تەزكىرە يازدۇرغان. تەزكىرە تۈزۈش بۈيرۇقى، بەزىدە ھەتتا ئىنتايىن كەسكىن بولغان.

جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇلۇش، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئۇدا، مۇقىم، ماس قە-دەمدە تەرەققىي قىلدۇرۇشتا دۆلەت ئەھۋالىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ، ئۇنى توغرا ئىگىلەش مۇھىم بىر شەرت ھېسابلىنىدۇ.

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن مەركەز جايلارنىڭ قۇرۇلۇش ئىلىپ بېرىشتىكى ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن بىر قىسىم ھوقۇقلارنى مۇۋاپىق ھالدا جايلارغا چۈشۈرۈپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى جايلارنىڭ پۈتۈن مەملىكەتلىك ئومۇمىي ئورۇنلاشتۇرۇشى ئاساسىدا، ئۆزىنىڭ ئەۋزەللىكىنى جارى قىلدۇرۇپ، تە-رەققىيات ستراتېگىيىسىنى تۈزۈپ چىقىپ، جايلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى بىرقەدەر تېز راۋاجلاندۇرۇشىنى ئويلىنىشىغا توغرا كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز جايىنىڭ ئەھۋالىنى تولۇق تەتقىق قىلىش ۋەزىپىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. پەقەت ئۆز جايىنىڭ ئەھۋالىنى ناھايىتى ئوبدان تەتقىق قىلىپ، ئېنىق چۈشەنچە ھاسىل قىلغاندىلا، ئاندىن ئەمەلىيەتكە ئويغۇن بولغان تەرەققىيات فاكـ-قىلىپ، ئېنىق چۈشەنچە ھاسىل قىلغاندىلا، ئاندىن ئەمەلىيەتكە ئويغۇن بولغان تەرەققىيات فاكـ-جېنى ۋە پىلانىنى تۈزۈپ چىققىلى، توغرا تەدبىر بەلگىلىگىلى بولىدۇ. ئاندىن كېيىن تىرىشچانلىق كۆرسە-تىش ئارقىلىق كۆزلىگەن، خەلقنىڭ ئارزۇسىغا ئويغۇن بولغان تەرەققىيات مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ.

بىر كادىر بىر جايدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولسا ياكى بىرمەر جايدا نەچچە ئون يىل خىزمەت ئىشـ-لىسە، شۇ جايىنىڭ ئادەملىرى ۋە يەر شارائىتى بىلەن تونۇشۇپ، شۇ جايىنىڭ ئەھۋالىنى ئىگـ-

لەشتىكى نۇرغۇن قولايلىق شەرت-شارائىتنىى ھازىرلىغان بولىدۇ. لېكىن، بۇ ھەرگىز شۇ جايىنىڭ ئەھۋالىغا قارىتا ئېلىپ چۈشەنچە ھاسىل قىلغانلىق ئەمەس. شۇ جايىنىڭ ئەھۋالىنى توغرا ئەگىلەش ئۈچۈن ئەتراپلىق، ئېلىپ ئۇسۇلدا تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىش كېرەك. شۇ جايىنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىش ئاپپاراتى قۇرۇش كېرەك. بۇ ئاپپارات تەزكىرە تەھرىر بۆلۈمى ياكى ئىشخانىسىدىن ئىبارەت. تەزكىرە ئاپپاراتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىپ، تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىش تېزلىكى تۆۋۈپ چىقىشى ھەمدە تېزلىقا ئاساسەن، تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىشى كېرەك. ئارخىپ، گېزىت-ژۇرنال ۋە كىتابلاردىكى ماتېرىياللارنى تەكشۈرۈش ئەلۋەتتە زۆرۈر. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە پەلانلىق ھالدا بەزى سۆھبەت يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ، ئائىلىلەر ئائىلە يۈرۈپ تەكشۈرۈپ ستاتىستىكا قىلىشى كېرەك. بۇنىڭدىكى مەقسەت تۈرلۈك شەيئىلەرنىڭ ئۆتمۈشى بىلەن ھازىرقى ئەھۋالىنى ئېنىقلاپ، شۇ ئېلىمىزنىڭ نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق تەرەققىيات جەريانىنى باشتىن كەچۈرىدىغانلىقى، نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق گۈللىنىش ۋە ھالاكەت بولۇشتىن ئىبارەت دولقۇنلىرىنى كەچۈرگەنلىكىنى تەتقىق قىلىشتىن ئىبارەت. تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىشتا ئېرىشكەن ماتېرىياللارنى قاتتىق تاللاش لازىم. ماتېرىيال تاللاشتا مۇنداق ئىككى پرىنسىپقا ئەمەل قىلىش لازىم: بىرىنچى، بۇ ماتېرىياللار مەلۇم كەسىپنىڭ ياكى شەيئىنىڭ شۇ جايدىكى تەرەققىيات جەريانىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان بولۇشى كېرەك؛ ئىككىنچى، بۇ ماتېرىياللار ئۇچۇق-ئاشكارا ئېلان قىلىشقا بولىدىغان بولۇشى كېرەك. تاللانغان ماتېرىياللار تەزكىرىچىلىك ئىلمىنىڭ تەلىپى بويىچە، مۇۋاپىق، سىستېمىلىق ئورۇنلاشتۇرۇپ بايان قىلىنسا بىر پارچە تەزكىرە ۋۇجۇدقا كېلىدۇ.

تەزكىرە جاي ئەھۋالىنىڭ شاھىتى، ئۇ بىرەر جايىنىڭ تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ تارىخى ۋە ھازىرقى ھالىتىنى خاتىرىلەنگەن ئۇنىۋېرسال، ماتېرىيال خاراكتېرىدىكى ئەسەر. باشقا ئەسەرلەرگە ئوخشاش تەزكىرىنىڭمۇ ئۆزىنىڭ ئاساسىي ئىدىيىسى بولىدۇ. بىرەر جايىنىڭ تەرەققىياتىنى خاتىرىلەش ھەمدە شۇ جايىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن تىرىشىپ خىزمەت قىلىش تەزكىرىنىڭ باش تېمىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر تەزكىرە مۇشۇنداق بولالىسا، شۇ جايلاردىكى پارتىيە-ھۆكۈمەت رەھبەرلىك تارماقلىرىنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىگە، كەڭ خەلقنىڭ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشىپ، قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولالايدۇ. مۇشۇ نۇقتىلىك تەزكىرە كىتابى مۇشۇ زامانغىلا پايدىلىق بولۇپ قالماستىن، ئەۋلادلارغا نەپ يەتكۈزىدۇ. شۇنداقلا تەزكىرىنى كەينى-كەينىدىن ئۆزگەرتىپ تۇرۇشكە تۇرتكە بولىدۇ.

شىنجاڭدا چىققان سۆلالىسى دەۋرىدە كۆپ قېتىم ئومۇمىي دائىرىلىك تەزكىرە يېزىپ چىقىلغان بولسىمۇ، بىراق ناھىيە تەزكىرىسى ناھايىتى ئاز ئىدى. تارىختىن بۇيان ئاقسۇنىڭ تەزكىرىسى يېزىلىپ باقمىغانىدى. 1984-يىلى 8-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى بىلەن شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەزكىرە كومىتېتى قۇرۇپ، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى تۆزۈپ چىقىشنى قارار قىلدى ھەمدە دەرھال تەزكىرە يېزىش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، خىزمەتنى ئاكتىپ قانات يايدۇردى. تەزكىرە يېزىش جەريانىدا، گەرچە شەھەر رەھبەرلىرى ئالماشتۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ھەممىسى تەزكىرە يېزىش خىزمىتىگە يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىپ، بۇ خىزمەتنى ئىزچىل تۇردە بوشاشتۇرماي چىڭ تۇتتى. تەزكىرە يازغۇچى خادىملارنىڭ قېتىرقىنىپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ئارقىسىدا تەزكىرە تۆزۈش سۇرئىتى ناھايىتى تېز بولدى. 1987-يىلى 12-ئايدا « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ تۇنجى كوپىيىسى يېزىپ چىقىلدى. باھالاپ، مۇھاكىمە قىلىنغاندىن كېيىن، 1989-، 1990-يىللىرى كۆڭۈل قويۇپ تولۇقلىنىپ، ئۆزگەرتىپ چىقىلدى. 1991-يىلى ئاپتونوم

رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىغا سۇنۇلۇپ، تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈپ، بۇ مۇشكۈل مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئاخىرى تاماملاندى.

« ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » شىنجاڭدا مۇشۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە يېزىش جەريانىدا تاماملانغان تۆنجى شەھەر تەزكىرىسى. بۇ تەزكىرە تۆۋەندىكىدەك نۇرغۇن ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە:

1. ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش — شىنجاڭنىڭ ئومۇمىيلىقى. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » دە نامايان قىلىنغان تارىخىي كۆرۈنۈش غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ شىنجۇ 2-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 60-يىلى) دىن تارتىپ، ئاقسۇ ئەترابىنىڭ غەربىي يۇرت قۇرۇقچىبەگ مەھكىمىسىگە تەۋە بولۇپ، 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان ئىزچىل تۇرغە ۋەتىنىمىز زېمىنىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى بولۇپ كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. 2000 يىلدىن ئارتۇق تارىخ يەنە ھەر مىللەت خەلقى ئىناق ئۆتۈپ ئورتاق ھايات كەچۈرۈپ، بىرلىكتە تەرەققىي قىلغاندا، تۇرمۇش خاتىرجەم بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ راۋاجلىنىدىغانلىقىنى، ئىچكى جەدەل يۈز بەرگەندە ياكى تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا ئۇچرىغاندا خەلق ئازاب-ئوقۇبەت ئىچىدە قېلىپ، بوستانلىقلارنىڭ خارابلىشىپ كېتىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. جۈملىدىن خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمى ۋە ئىكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپىنىڭ يوقىلىشىغا ئەگىشىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا توسقۇنلۇق قىلغۇاتقان تۆپ مەنبە يوقىتىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاق، باراۋەر بولغان، ئورتاق ئىلگىرىلەيدىغان سوتسىيالىستىك يېڭى مىللىي مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى ھەمدە بۇ مۇناسىۋەت داۋاملىق راۋاجلانماقتا.

2. بىرەر جاينىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ۋە ئىجتىمائىي تەرەپلىرى بىر ماس تەرەققىيات ئومۇمىي گەۋدىسى سۈپىتىدە مەيدانغا كېلىدۇ. تەزكىرە يەرلىك ئەھۋالنى ئومۇمىيۈزلۈك ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن، بۇ خىل ئومۇمىيلىقنى مۇۋاپىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشى لازىم. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » ئوبىيېكتىپ ئەمەلىيەتنىڭ ئومۇمىيلىقىنى ئۇچ تەرەپتىن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشكە دىققەت قىلغان: (1) « چوڭ ئىشلار » ۋە « ئومۇمىي بايان » دا ئەھۋال ھەممە جەھەتتىن ماكرولۇق ھالدا بايان قىلىنغان، (2) ھەرقايسى تارماقلار ۋە ئىشلارنىڭ مۇناسىۋىتىگە دىققەت قىلىنغان؛ (3) ھەر خىل تۈرلەرنى مۇكەممەل قىلىشقا تىرىشچانلىق كۆرسىتىلگەن.

3. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ جۇغراپىيىلىك شارائىتى ۋە شەھەر تەرەققىياتىنىڭ تارىخى بىلەن ھازىرقى ھالىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە دىققەت قىلىنغان. ئاقسۇ بوستانلىقىنىڭ زېمىنى كەڭ، سۈيى ئەلۋەك، يېرى مۇنبەت، بايلىقى مول. ئۇ قەدىمكى يىپەك يولى ۋە سودا كارۋانلىرى جەزمەن ئۆتىدىغان جاي بولغان، ئۇ يەنە جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىمالىي جاڭنىڭ قاتناش تۈگۈنى بولغاچقا، قەدىمدىن تارتىپ ھەربىي جەھەتتە مۇھىم جاي بولۇپ كەلگەن. لېكىن، 1949-يىلغا كەلگىچە، بۇ يەر يەنىلا ئىنتايىن قالاق، كونا شەھەر سۈپىتىدە قېلىپ قالغانىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىشلىرى راۋاجلانغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۇستىگە ۋىلايەت، شەھەر-ناھىيە ئۈزلۈكسىز مەبلەغ سالغانلىقتىن، سانائەت، سودا، قاتناش ۋە شەھەر قۇرۇلۇشى ئىشلىرى تېز تەرەققىي قىلىپ، زامانىۋىلاشقان بىر شەھەر دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى ۋە ۋىلايەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ قالدى.

4. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىياتى تەزكىرىدە ئاساسىي لىنىيە قىلىپ بايان قىلىنغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلغان يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى ئارقىلىق، ھەرقايسى قاتلاملارنىڭ يەرگە ئىگىدارچىلىق

قىلىشىدا تارىخىي خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش يۈز بەردى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 7.36 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن پومېشچىك، باي دېھقانلار ناھىيىدە كى ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 32.63 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 28.85 مو يەر توغرا كېلەتتى. ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 41.12 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن ياللانما دېھقان، كەمبەغەل دېھقانلارنىڭ ئىلكىدىكى يەر ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ ئارانلا 15.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2.48 مودىن توغرا كېلەتتى. يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن، پومېشچىك، باي دېھقانلار گەرچە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كىشى بېشىغا يەنىلا 9.92 مودىن يەر ئىگىلىگەن بولسىمۇ، لېكىن كەمبەغەل دېھقان، ياللانما دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يېرى 5.29 موغا يېتىپ، تېرىقچىلىق قىلغۇچىلار يەرگە ئىگە قىلىندى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ۋە يېزىلارنى گۈللەندۈرۈش ئارقىلىق، پۈتكۈل يېزا سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ قەدىمى ھەددىدىن زىيادە تېز بولۇپ كەتتى، بۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ بىرقەدەر تېز يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە پۈتلىكاشاك بولغان بولسىمۇ، لېكىن يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى يەنىلا مۇقىم راۋاجلاندى. 80-يىللارنىڭ باشلىرىدا، مەسئۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىنغانلىقتىن، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئۈچقاندەك ئىلگىرىلىدى. 1989-يىلى ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى (شەھەرگە قاراشلىق يېزا-مەيدانلارنىڭ) 95 مىليون 810 مىڭ كىلوگرامغا يېتىپ، 1949-يىلدىكىنىڭ 5.42 ھەسىسىگە توغرا كەلدى، پاختىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1949-يىلدىكىنىڭ 108 ھەسىسىگە توغرا كەلدى. يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش سىستېمىسى، ۋىلايەتكە ۋە شەھەرگە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى بىلەن، 1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەۋەسىدىكى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى بىلەن يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ نىسبىتى 50.3:49.7 بولدى. ئاقسۇ 50-يىللارنىڭ دەسلىپىدىكى نوقۇل يېزا ئىگىلىك رايونىدىن تەرەققىي قىلىپ، يېزا ئىگىلىك-سانائەت رايونىغا ئايلاندى. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » دە يەنە بىر نەچچە پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرىنىڭ ئاقسۇنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن قوشقان مۇھىم تۆھپىسى ئالاھىدە بايان قىلىنغان.

5. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ مەدەنىيىتى، مائارىپ، تىببىي دورا، سەھىيە، تەنتەربىيە ۋە خەلق تۇرمۇشى قاتارلىق قىسىملىرىدا ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەلق تۇرمۇشىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. 1988-يىلى شەھەردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئىش ھەققى 1835.27 يۈەنگە يېتىپ، 60-يىللاردىكىنىڭ 2.65 ھەسىسىگە توغرا كەلگەن. 1990-يىلى يېزىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە يىلىق ساپ كىرىمى 725.84 يۈەنگە يېتىپ، 1985-يىلدىكىنىڭ 1.99 ھەسىسىگە توغرا كېلىپ، بەش يىلدا ئاساسەن بىر قاتلانغان. قورسىقى توق، كىيىمى پۈتۈن بولۇش مەسىلىسى ئاساسەن ھەل قىلىنىپ، ھاللىق سەۋىيىگە يېتىشكە قاراپ قەدەم تاشلانغان.

6. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » دە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سىياسىي جەھەتتىن قەدىر كۆتۈرۈپ ئازاد بولغانلىقىغا ئائىت تارىخىي پاكىتلار خاتىرىلەنگەندىن سىرت، يەنە جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى ۋە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت نەتىجىلىرىنى خاتىرىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلگەن. بۇ، ئىنتايىن مۇھىم مۇشكۈل سىناق. 1985-يىلى « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ ئاخىرقى يىل چېكى قىلىپ بېكىتىلگەنىدى. ئەگەر 1987-يىلى كوپىيە بېكىتىلىپ كىتاب نەشر قىلىنغان بولسا، بۇ ئاخىرقى يىل چېكىنى قوللىنىشقا بولاتتى. مۇھەررىر خادىملار تەزكىرىگە تەلەپنى يۇقىرى قويغانلىقتىن، ئۆزگەرتىش، تولۇقلاش، تەكشۈرۈپ

بېكتىش، تەكشۈرۈپ ئوتكۈزۈۋېلىش قاتارلىق خىزمەتلەر توت يىل داۋاملاشتى. شۇڭا، 1985-يىل-دىن كېيىنكى بىر نەچچە يىلدا يۇز بەرگەن غايەت زور ئۆزگىرىشنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن، يەنە بەزى مۇھىم ماتېرىياللارنىڭ ئاخىرقى يىل چېكى ئۇزارتىلىپ، بەزىلىرى، ھەتتا 1990-يىلغىچە يېزىلدى. مۇھەررىر خادىملارنىڭ بۇ خىل جاسارەت بىلەن ئىلگىرىلەش روھى ئىنتايىن قىممەتلىك، مەدھىيىلەشكە ئەرزيدۇ.

دۇنيادا ئەزەلدىن مۇكەممەل شەيئى يوق. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە تۇنجى قېتىم پۈتكەن شەھەر تەزكىرىسى بولغاچقا، كۆپرەك ئىزدىنىشكە توغرا كەلدى. شۇڭا، ئومۇمىي جەھەتتىن سىياسىي نۇقتىسىنەزەرى توغرا بولۇش، تۈزۈلۈشى مۇكەممەل بولۇش، ماتېرىياللىرى تەپسىلىي ۋە پاكىتلىق بولۇش، ئالاھىدىلىكى روشەن بولۇش، يېزىقچىلىق ئىستىلى توغرا بولۇش تەلىپىگە يەتكەن بولسىمۇ، يەنە يېتەرسىزلىكلىرى يوق ئەمەس. بىرىنچىدىن، بىر شەھەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئۇ ئەتراپتىكى جايلارغا تەسىر كۆرسىتىش رولىنى ئويۇنىشى كېرەك. لېكىن، بۇ شەھەر تېخى ئۆسۈپ يېتىلىش مەزگىلىدە تۇرۇۋاتقاچقا، بۇ خىل رولى تېخى روشەن كۆرۈلمىدى، بۇ جەھەتتىكى تەييار ماتېرىياللار ئازراق بولۇپ قالدى. بۇ ماتېرىياللارنى ئىگىلەشتە، پارتىيە-ھۆكۈمەت رەھبەرلىك تارماقلىرىنىڭ خادىم تەشكىللەپ ئىنچىكە تەتقىق قىلىش ۋە تەكشۈرۈشىگە تايىنىشقا توغرا كېلىدۇ، بۇ جەھەتتىكى ماتېرىياللارنى قېزىش خىزمىتىنى كۆڭۈل قويۇپ تەشكىللىمىگەندە، بايان كەم-كۈتە بولۇپ قالىدۇ. ئىككىنچىدىن، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى تۈزۈش داۋامىدا، دەسلەپكى ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىش، ھەزىم قىلىش ۋە ئۇنى پىششىقلاش يېتەرلىك بولمىغاچقا، بەزى جايلىرى ياخشى يېزىلماي قالدى. بۇ يېتەرسىزلىكلەرنى كۆرسىتىپ ئوتۇشتىن مەقسەت — كەلگۈسىدە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تۈزىتىش ۋە تولۇقلاشقا يۆنىلىش كۆرسىتىپ بېرىشتىن ئىبارەت. ئومۇمەن بۇ تەزكىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقى كەمچىلىكىدىن كۆپ بولۇپ، كەمچىلىكى تەزكىرىنىڭ سەۋىيىسىگە نۇقسان يەتكۈزۈلمەيدۇ. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت ۋە ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى داۋامىدا ئۈزۈنىڭ تېگىشلىك رولىنى جارى قىلدۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

1991-يىل 9-ئاي

ئەسكەرتىش: « كىرىش سۆز—1 » نىڭ ئاپتورى شىنجاڭ تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى.

كىرىش سۆز — 2

جاۋچۇن

گۇزەل، باي ئاقسۇ مىلادىدىن بۇرۇنقى 60-يىللاردىن باشلاپلا ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس مۇ-قەددەس زېمىنىغا ئايلانغان، 2000 يىلدىن ئارتۇق ۋاقتتىن بۇيان ھەر مىللەت خەلقى ئەۋلادمۇ ئەۋلاد بۇ زېمىندا ھايات كەچۈرۈپ مېھنەت قىلىپ، بۇ بوستانلىقنى ئورتاق گۈللەندۈرگەن. شۇ-نىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تارىختا ئۆتكەن ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلارنىڭ ئېزىشىگە ئۇزلۇكسىز ئۇچ-راپ، چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ئايىغ ئاستى قىلىش، ھاقارەتلىشىنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارت-قان. ئۇلار ۋەتەننىڭ قۇدرەت تېپىشىغا، بەختلىك تۇرمۇشقا ئىنتىزار بولغانىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30-40-يىللىرىدا، پىشقەدەم كوممۇنىستلاردىن خۇاڭ خوچىڭ، لىن جىلۇ قاتارلىق كىشىلەر بۇ يەر-گە ئىنقىلاب ئۇرۇقىنى چاچقانىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەر شائىرى، جۆكخۇا مىللىتىنىڭ مۇنەۋ-ۋەر ئوغلانى لۇتپۇللا مۇتەللىپ بۇ يەردە خەلقنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ھاياتىنى تەقدىم قىلغانىدى. ھەر مىللەت خەلقى ئۆزاق داۋام قىلغان زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش ۋە تاجاۋۇزچىلارغا زەربە بېرىش كۈرىشى داۋامىدا بىردەك ئىنتىپاقلىشىپ، ئالدىنقىلار يىقىلسا، كەينىكىلەر ئىز بېسىپ، ئاخىرى ئازاد-لىققا ئېرىشتى.

1949-يىل 9-ئاينىڭ 25-كۈنى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، جۆكگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ھەر مىللەت خەلقى دۆلەتكە خوجا بولدى. 38 يىل جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق، ئاقسۇ شەھىرى ھەربىيلەرنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئالاھى-دىلىكى بىلەن يەرلىك مىللىي ئالاھىدىلىكىنى بىر گەۋدە قىلغان ھالدا تەرەققىي قىلىپ، قەدىمكى يېپەك يولىدىكى نۇرلۇق گۈھەرگە ئايلاندى. جۆكگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى 11-نۆۋەتلىك مەركە-زىي كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، تېخىمۇ روشەن ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. 1987-يىلى سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1977-يىلدىكىدىن 2.53 ھەسسە، يېزا ئىگىلىك مەھسۇ-لات قىممىتى 1.73 ھەسسە ئاشتى. شەھەر-يېزىلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى تەخ-مىنەن بىر قاتلاندى. ئاقسۇنىڭ شەھەر-يېزىلىرىنىڭ قىياپىتىدە خېلى زور ئۆزگىرىش بارلىققا كە-لىپ، قالاق بىر يېزا ئىگىلىك رايونىدىن تەرەققىي قىلىپ، سانائەت-يېزا ئىگىلىك رايونىغا ئايلان-دى. شەھەر قۇرۇلۇشى زور ئىلگىرىلەشكە ئېرىشتى. خەۋەرلىشىش، قاتناش، سودا، سايahەت ئىشلىرى، كۆكۈل ئېچىش قاتارلىق مۇلازىمەت كەسىپلىرى تەدرىجىي مۇكەممەللەشتى، سۇ ۋە ئې-لېكتر بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىۋېتىش، يانغىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئوت ئۆچۈرۈش، باغۋەنچە-لىك، كۆكەرتىش قاتارلىق جامائەت پاراۋانلىقى ئىشلىرى ئارقا-ئارقىدىن يولۇشلەشتى ھەمدە نۇرغۇن زامانىۋى ئۇسكۇنىلەر ئىشلىتىلىپ، شەھەر قىياپىتى روشەن ھالدا كۆركەملىشىپ، شە-ھەرنىڭ ئۇنۇملۇك ئىقتىدارى زور دەرىجىدە ئاشتى. ھەر مىللەت خەلقى تولۇپ-تاشقان ئە-

شەنچ بىلەن كەلگۈسىگە تەلپۈنمەكتە ، جۇشقۇن ، ھاياتنىي كۈچكە تولۇپ-تاشقان سوتسىيالىستىك زامانىۋى شەھەر بىزگە قۇچاق ئاچماقتا .

ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۇلۇغ تۆھپىسىنى، بۇ ئۇلۇغۋار تارىخىي ئۆزگىرىشنى سادىقلىق بىلەن خاتىرىلەپ، خەلقىمىزنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇش يولىدا تېخىمۇ تىرىشىپ كۆرەش قىلىشىغا ئىلھام بېرىش ۋە تەربىيە بېرىش — ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئارزۇسى. 1984-يىلى 8-ئايدا ، ئاقسۇ شەھەر-لىك تەزكىرە كومىتېتى قۇرۇلۇپ، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى تۈزۈش قارار قىلىنغانىدى. شەھەر تەزكىرىسى تەھرىرلىك ئىشخانىسىدىكى يولداشلار جاپا-مۇشەققەتتىن قورقماي، ماتېرىيال كەمچىل بولغان، پايدىلانغىدەك كونا تەزكىرە بولمىغان ئەھۋالدا ، قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، 1987-يىلى « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ دەسلەپكى كوپەيمىسىنى يېزىپ چىقتى، 1989-يىلى تەكشۈرۈشكە سۇنۇلىدىغان كوپەيمىنى ئۆزگەرتىشنى تاماملىدى. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » جەمئىي 1 مىليون 200 مىڭ خەتتىن ئارتۇق بولۇپ، ئۇنىڭدا ماركسىزم-لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى يېتەكچى قىلىنىپ، 2000 يىلدىن ئارتۇق تارىخ، ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ گۈللىنىش-خارابلىشىشتىن ئىبارەت دولقۇنسىمان تەرەققىيات ئەھۋالى خاتىرىلەنگەن، قەدىمكىسىنى قىسقا ، ھازىرقىسىنى تەپسىلىي خاتىرىلەش پرىنسىپى ئاستىدا ، ئازادلىقتىن بۇيان جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن شانلىق نەتىجىلەر نۇقتىلىق بايان قىلىنغان. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تارىخىنى بۇيانقى ماتېرىيالى مول ۋە تولۇق، تۈزۈلۈشى مۇكەممەل بولغان تۇنجى تەزكىرىسى. ئۇنىڭغا مۇھەررىرلەرنىڭ ۋە ھەرقايسى ساھەدىكى ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەن زاتلارنىڭ يۈرەك قېنى سىڭگەن. شەھەر تەزكىرىسىنى تۈزۈش جەريانىدا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتېتى ۋە ھەر مىللەت تارىخ-تەزكىرە خىزمەتچىلىرى بىزگە قىزغىن يېتەكچىلىك قىلدى ۋە ياردەم بەردى. مەن ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ، ئاقسۇ شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتېتىغا ۋەكالىتەن، ئۇلارغا چىن دىلىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

تەزكىرە يېزىش خىزمىتى ئالدىراپ ئىشلەنگەنلىكتىن ھەم تۈزگۈچىلەرنىڭ سەۋىيىسى چەكلىك بولغانلىقتىن، تەزكىرىدە خاتالىق ۋە يېتەرسىزلىكتىن خالىي بولۇش قىيىن، جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ تۈزىتىش بېرىشىنى سورايمەن.

1990-يىل 12-ئاي

ئەسكەرتىش: « كىرىش سۆز — 2 » نىڭ ئاپتورى ج ك پ ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى.

كىرىش سۆز — 3

نىياز گايىت

1984-يىلدىن باشلاپ شەھىرىمىزنىڭ تارىخ-تەزكىرە خىزمەتچىلىرى ئالتە يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق ماتېرىياللارنى توپلاش-دەللىلەش دەسلەپكى كوپېيىسىنى، تەكشۈرۈشكە سۇ-نۇلىدىغان كوپېيىسىنى يېزىش ۋە بېكىتىش قاتارلىق مۇشەققەتلىك خىزمەتلەرنى تاماملاپ، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى ئاخىرى نەشىر قىلدۇردى. بۇنىڭ بىلەن ئاقسۇ خەلقىنىڭ تارىختىن بۇيانقى تۇنجى سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىسى بارلىققا كەلدى.

« ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » دە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 2000 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان-قى تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتلەردىكى ئەھۋالىغا دائىر تارىخىي پاكىتلار ئەكس ئەتتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، سوتسىيالىستىك ئىنقلاب ۋە قۇرۇلۇشتا قولغا كەلتۈرگەن ئۇلۇغۋار مۇۋەپپەقىيەتلىرى، بولۇپمۇ پارتە-يىنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىنكى غايەت زور ئۆزگىرىشلەر نۇقتىلىق بايان قىلىنغان. ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقى « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرە-سى » نىڭ نەشرىدىن چىقىشىغا قىزغىن تەشنا بولغانىدى. ھازىر بۇ كىچە-كۈندۈز تەقەززا بولۇپ كۈتكەن ئارزۇ ئەمەلگە ئاشتى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن شادلىقمىنى بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن تۆ-ۋەندىكى شېئىرىمنى ئۇنىڭغا بېغىشلىدىم.

ئانا ۋەتەننىڭ ئەركىسى — ئاقسۇ دىيارىم گۈل شەھەر،
ئۇندا ياشايدۇ خەلقىمىز مېھنەت بىلە ھۆر بەختىيار.

قانداقچە تاپتى ئەل-ئاۋام بۇنداق سائادەت بەختىنى،
قوغلاپ زېمىستان تەختىنى قانداقچە كەلدى گۈلباھار.

ئەجداتلىرىمىز ئەل ئۈچۈن ھەتتاكى قانلار تۆكمىسە،
بولغايمۇ بەرپا گۈل ئېچىپ، چۆللەردە بوستان-لالىزار...

تارىخنى ئەينەن كۆرسەتەر، ئۇشبۇ قامۇس — « تەزكىرە »،
بىزگە ناماياں بولغۇسى گۈزەل كېلەچەك — گۈل نىگار.

جىمى مىللەت بىر نىيەت، بولساق ئۈيغۇلتاش-ئىتتىپاق،
« تەزكىرە » دە يېپىيېڭى پارلاق سەھىپە يۇز ئاچار.

ئۆكسىمەس تارىم سۈيى، ئەلنىڭ ئۇزۇلمەس تارىخى،
قالسۇن مىراس بوپ « تەزكىرە » ئەۋلادىمىزغا يادىكار.

ئەسكەرتىش: « كىرىش سۆز — 3 » نىڭ ئاپتورى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ باشلىقى.

كىتابنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » دە ماركسىزم-لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى يېتەكچى ئىدىيە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشىيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى ئۆلچەم قىلىنىپ، پارتىيىنىڭ تۆت ئاساسىي پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇلۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەبىئىي، ئىجتىمائىي تارىخى ۋە ھازىرقى ھالىتى ھەققەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا بايان قىلىندى.

2. بۇ تەزكىرىدە ئومۇمىي بايان، چوڭ ئىشلار، قوشۇمچە ماتېرىياللاردىن تاشقىرى، قىسىم، باب، پاراگراف، تارماق قۇرۇلمىسى قوللىنىلىپ، پۈتۈن كىتاب جەمئىي 22 قىسىم، 86 باب، 311 پاراگرافقا ئايرىلدى.

3. باشلىنىش يىل چېكى تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسەن قەدىمكى زامانىدىن باشلاپ يېزىلدى. ئاقسۇ ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئەھۋاللار نۆۋەتلىق بايان قىلىندى. 1989-يىلى ئاخىرقى يىل چېكى قىلىنىپ، قىسمەن ماتېرىياللار 1990-يىلغىچە يېزىلدى.

4. ماتېرىيال مەنبەسى. بۇ تەزكىرىدىكى ماتېرىياللار رەسمىي تارىخ، ئارخىپ، گېزىت، ژۇرنال، تەرجىمھال خاراكتېرىدىكى ئەسەرلەر ۋە ئالاقىدار تارماقلار، ئالاقىدار يولداشلار تەمىنلىگەن يازما ۋە ئاغزاكى ماتېرىياللاردىن ئىلىنىپ، دەللىلەپ پەرقلەندۈرۈلدى. پەۋقۇلئاددە ئەھۋاللاردىن باشقىلىرىنىڭ نەدىن ئىلىنغانلىقى بىر-بىرلەپ ئىزاھلانمىدى.

5. تۈرلۈك ئاساسلىق سانلىق مەلۇماتلاردا بىردەك شەھەرلىك ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ ستاتىستىكا ماتېرىيالى ئۆلچەم قىلىندى. شەھەرلىك ستاتىستىكا ئىدارىسىدە تولۇق بولمىغان سانلىق مەلۇماتلارنى ئالاقىدار ئورۇن ۋە تارماقلار يەتكۈزۈپ بەردى. تەزكىرىدە نەقىل كەلتۈرۈلگەن ئاپتونوم رايون بىلەن ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شەھەرئەمزىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرىغا ئىزاھات بېرىلدى. سانلار بىردەك ئەرەب رەقەملىرى بىلەن يېزىلدى.

6. ئۆلچەم بىرلىكى جەھەتتە، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى ماتېرىيال-لاردا ئەسلىدىكى ئۆلچەم بىرلىكى ساقلاپ قىلىندى، ئۇنىڭدىن كېيىنكى ماتېرىياللاردا بىردەك دۆلەت قانۇنىدا بەلگىلەنگەن ئۆلچەم بىرلىكى قوللىنىلدى.

7. شەخسلەرنىڭ تەرجىمھالىنى بېرىشتە، ئومۇمەن ئاقسۇ شەھىرىگە مۇھىم تۆھپە قوشۇپ ياكى تەسىر كۆرسەتمىگەن، ئالەمدىن ئۆتكەن شەخسلەر ئۆز يۇرتلۇق، ياقا يۇرتلۇق دەپ ئايرىلماستىن بىردەك تەزكىرىگە كىرگۈزۈلدى.

8. مەزكۇر تەزكىرىدە ئىخچام بولۇش كۆزدە تۇتۇلۇپ، بەزى كەسپىي ئاتالغۇلار 1-قېتىم كۆرۈلگەندە تولۇق نامى بويىچە ئاتالدى، ئۇنىڭدىن كېيىنكىلىرى قىسقارتىپ ئاتالدى.

9. شەھىرئەمزىدە تۇرۇشلۇق يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ئورۇنلار، « بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش » قىسمىدا ئايرىم بېرىلدى.

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز — 1 ..... جوڭ يىڭ 1
كىرىش سۆز — 2 ..... جاۋچۇن 6
كىرىش سۆز — 3 ..... نىياز گايىت 8

كىتابنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە 1

ئومۇمىي بايان 1
چوڭ ئىشلار 1

بىرىنچى قىسىم تەشكىلىي تۈزۈلۈشى

I باب رايون دائىرىسىنىڭ ئۆزگىرىش جەريانى 99
§1. ئورنى ۋە كۆلىمى 99
§2. تەشكىلىي تۈزۈلۈشنىڭ تەرەققىيات جەريانى 100
II باب مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى 104
§1. چىڭ سۇلالىسى دەۋرى 104
§2. جۇڭخۇا مىنگو دەۋرى 107
§3. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرى 108

ئىككىنچى قىسىم تەبىئىي شارائىتى

I باب گېئولوگىيە ۋە يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى 123
§1 گېئولوگىيە 123
§2. يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى 130
II باب ھاۋا كىلىماتى 132
§1. كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى 132
§2. ئىسسىقلىق ئېنېرگىيىسى 134
§3. ھۆل-يېغىن 139
§4. نەملىك 140
§5. شامال 142
§6. تۆت پەسلىنىڭ ئالاھىدىلىكى 143
§7. ئىقلىمغا ماسلىشىش 145
III باب سۇ رايى 147
§1. دەريالار 147

§2. كۆل، بۇلاق 149
§3. يەر ئاستى سۇيى 150
IV باب تۇپراق، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر 151
§1. تۇپراق 151
§2. يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر 153
V باب ياۋايى ھايۋانلار ۋە ئۆسۈملۈكلەر 155
§1. ھايۋانلار 155
§2. ئۆسۈملۈكلەر 156
VI باب تەبئىي ئاپەتلەر 157
§1. شور ئاپىتى 157
§2. يامغۇر ئاپىتى 157
§3. سۇ ئاپىتى 160
§4. ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق 161
§5. بوران-شامال ئاپىتى 161
§6. مۆلدۈر ئاپىتى 165
§7. قىراۋ ئۈششۈكى ۋە تۆۋەن تېمپېراتۇرا 168
§8. يەر تەۋرەش 168

ئۈچىنچى قىسىم ئاھالە

I باب كۆپىيىشى ۋە جايلىشىشى 172
§1. كۆپىيىش سۈرئىتى 172
§2. ئاھالىنىڭ جايلىشىشى 173
II باب ئاھالە قۇرۇلمىسى 175
§1. مىللەت ئايرىمىسى 175
§2. جىنسى 177
§3. مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى 177
§4. ياش قۇرۇلمىسى 178
§5. كەسىپ قۇرۇلمىسى 180
§6. ئائىلە كۆلىمى 181
(قوشۇمچە) 100 ياشقا كىرگەن مويسىپتلارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش 181
III باب پىلانلىق تۇغۇت 185

تۆتىنچى قىسىم شەھەر-يېزا قۇرۇلۇشى

I باب شەھەر قۇرۇلۇشى 189
§1. شەھەر رايونى توغرىسىدا ئومۇمىي بايان 189
§2. شەھەر مەمۇرىيىتى مۇلازىمەت ئاپپاراتلىرى 195
§3. مۇھىت 196

§4. شەھەر مەۋرىيىتى قۇرۇلۇشى 201
§5. ئۆي-زېمىن 208
§6. پىلانلاش خىزمىتى 213
II باب يېزا قۇرۇلۇشى 215
§1. « بەشتە ياخشى » بولۇش قۇرۇلۇشى 215
§2. تەبىئىي بازار قۇرۇلۇشى 218
III باب شەھەر-يېزىلارنىڭ مەنۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى 220
§1. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى 220
§2. ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى 223
§3. سوتسىيالىستىك تەربىيە 225
§4. ئارمىيە-خەلق بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش 228
§5. ئىلغارلاردىن ئۆگىنىش پائالىيىتى 229
§6. بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش پائالىيىتى 231
§7. مەنۇي ئەخلاقنى تازىلاش 233
§8. « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » پائالىيىتى 236

بەشىنچى قىسىم يېزا ئىگىلىكى

I باب ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزگىرىشى 241
§1. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش 242
§2. يەر ئىسلاھاتى 247
§3. ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيىلىشىش 251
§4. خەلق كۆمۈنىسى 255
§5. مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەتى تۈزۈمى 258
II باب تېرىقچىلىق 261
§1. زىرائەتلەرنىڭ تۈرلىرى ۋە تارقىلىشى 262
§2. تېرىلغۇ كۆلىمى ۋە مەھسۇلاتى 262
§3. تېرىقچىلىق تېخنىكىسى 267
§4. تېرىقچىلىق تۈزۈمى 269
§5. شال 274
§6. بۇغداي، كېۋەز، قىزىلچا 284
III باب ئورمانچىلىق 293
§1. ئورمانلارنىڭ جايلىشىشى 294
§2. دەرەخ تۈرلىرى ۋە كۆچەت يېتىشتۇرۇش 297
§3. كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلىش 298
§4. دەرەخلەردە بولىدىغان كېسەللىك ۋە زىيانداش ھاشاراتلار ھەم ئۇلارنىڭ كۆشەندىلىرى 305
§5. ئىگىلىك باشقۇرۇش 309
IV باب باغۋەنچىلىك 318
§1. مېۋە تۈرلىرى 318

§2. ياڭاق 327
(قوشۇمچه) ياڭاق يۇرتىغا زيارەت 334
§3. كۆكتاتلار 338
§4. تاۋۇز-قوغۇن 342
§5. گۈل-گىياهلار 347
V باب چارۋىچىلىق 348
§1. يايلاق 348
§2. چارۋا بېقىش قۇرۇلمىسى 352
§3. چارۋىچىلىق قۇرۇلۇشى 356
§4. چارۋا نەسلىنى ياخشىلاش 358
§5. بېقىش 363
§6. يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش 365
§7. ئىگىلىك باشقۇرۇش 367
VI باب قوشۇمچه كەسىپ 369
§1. ئۆي قۇشلىرى 369
§2. پىلىچىلىك، ئۇجمىچىلىك 371
§3. ھەرە بېقىش 376
§4. مۇسەللەس ئىشلەش 378
§5. توقۇمىچىلىق، تۇزچىلىق 379
§6. ئۇۋچىلىق 379
VII باب سۇ مەھسۇلاتلىرى 380
§1. بېلىق بېقىلىدىغان سۇ يۈزى 380
§2. بېلىق ئۇرۇقى، بېلىجان 382
§3. بېلىق بېقىش 384
VIII باب يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى 388
§1. يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى توغرىسىدا تەپسىلىي بايان 388
§2. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ قۇۋۋىتى 393
§3. مەشغۇلات سەۋىيىسى 396
§4. رېمونت قىلىش، ياساش 399
§5. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە ماي بىلەن تەمىنلەش 400
§6. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش 402
IX باب سۇ ئىنشائاتى 404
§1. سۇغىرىش سۇ مەنبەسى 404
§2. سۇغىرىش رايونلىرى 406
§3. سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى 409
§4. سۇغىرىش سۇيىنىڭ تەقسىم قىلىنىشى ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش 417
§5. باشقۇرۇش تۈزۈمى 420
X باب يېزا ئىگىلىكىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە ئۇنۇمى 422
§1. كەسىپلەر قۇرۇلمىسى 422

§2. ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمى 425
(قوشۇمچە) 1. تەكشۈرۈش ماتېرىيالى 427
2. كەسپىي ئائىلىلەرنى تونۇشتۇرۇش 434

ئالتىنچى قىسىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش

I باب تەرەققىيات جەريانى 438
§1. قەدىمكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالى 438
§2. ھازىرقى زامانىۋى ھەربىيلەرنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشى 439
II باب بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى 442
§1. شوتا قۇدۇق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى 442
§2. تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى 444
III باب تەرەققىيات جەريانى ھەققىدە قىسقىچە بايان 452
§1. دەسلەپكى مەزگىلدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالى 452
§2. يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى 454
§3. ئاساسلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش قۇرۇلۇشلىرى 463
§4. ئاساسلىق سودا-سانائەت كارخانىلىرى 468

يەتتىنچى قىسىم سانائەت، قاتناش

I باب سانائەت 473
§1. ئومۇمىي ئەھۋالى 473
§2. قول سانائەت 482
§3. توقۇمچىلىق 488
§4. ماشىنىسازلىق-ئېلېكتر قۇۋۋىتى 488
§5. بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ۋە خىمىيە سانائىتى 492
§6. ئىگىلىك باشقۇرۇش 495
§7. ئىشچى-خىزمەتچىلەر قوشۇنى 499
II باب يېزا-بازار كارخانىلىرى 501
§1. تەرەققىيات ئومۇمىي ئەھۋالى 501
§2. كارخانىلارنىڭ قۇرۇلمىسى 502
§3. مەھسۇلاتلىرى 503
§4. ئىگىلىك باشقۇرۇش 504
III باب قاتناش 506
§1. يول 507
§2. كۆۋرۈك 515
§3. خەلق ئاۋىئاتسىيىسى 518
§4. قۇرۇقلۇق ترانسپورتى 519
§5. قاتناش باشقۇرۇش 525
IV باب پوچتا-تېلېگراف 530
§1. ئاپپاراتلار 531

§2. پوچتا 531
§3. تېلېگراف 543
§4. تجارەت ئەھۋالى 554

سەككزىنچى قسىم مالىيە ، پۇل مۇئامىلە

I باب مالىيە 558
§1. باج-سېلىق 560
(قوشۇمچە) يەتتە شەھەرنىڭ يەر بېجى 570
§2. مالىيە كىرىمى 572
§3. مالىيە چىقىمى 574
II باب پۇل مۇئامىلە 577
§1. ئاپپارات 577
§2. پۇل ۋە ئوبوروت 580
§3. نەق پۇل باشقۇرۇش ۋە يېزا ئىگىلىكىگە مەبلەغ ئاجرىتىپ بېرىش 591
§4. پۇل ئامانىتى 595
§5. كرېدىت 603
§6. ئامانەت-قەرز كوپېراتىپ كەسپى 613
§7. ھاۋالە كەسپى 614
§8. خەلق ئارىسىدىكى پۇل قەرز ئېلىش-بېرىمى 615
§9. راسچوت 616
§10. زايوم 618
§11. ستراخوۋانىيە 620
§12. ئالتۇن-كۈمۈشنى باشقۇرۇش 621

توققۇزىنچى قسىم سودا ، تاشقى سودا

I باب تجارەت تۈزۈلمىسى 628
§1. خۇسۇسىي سودا 628
§2. دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا 630
§3. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى سودا 631
§4. تەمىنات-سودا 631
§5. باشقا كوللېكتىپ سودا كەسپى 636
§6. يەككە سودا 638
§7. بازار سودىسى 639
II باب سېتىۋېلىش - سېتىش كەسپى 640
§1. شەھەرگە قاراشلىق سودىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى 640
§2. نېفت سېتىۋېلىش ۋە سېتىش 642
§3. مېتال، قاتناش، ئېلېكتر بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش 642

§4. تۇرلۈك ماللارنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىش 644
§5. توقۇلما بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش 646
§6. يېمەكلىكلەرنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش 647
§7. شەھەردىكى يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمىتى 648
§8. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش 651
§9. دېھقانچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش 652
III باب ئاشلىق، ماي تىجارىتى 655
§1. سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىش 655
§2. ساقلاش، توشۇش 661
§3. پىششىقلاش 663
IV باب تاشقى سودا تىجارىتى 665
§1. سېتىۋېلىش ۋە پىششىقلاش 665
§2. سېتىپ چىقىرىش 667

ئونىنچى قىسىم ئىگىلىك باشقۇرۇش

I باب پىلان 670
§1. پىلان تۈزۈش 670
§2. پىلاننىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى 670
II باب ستاتىستىكا 674
III باب مال باھاسى 675
§1. باھانى باشقۇرۇش 675
§2. باھانىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى 678
IV باب ئۆلچەم 683
V باب سودا-سانائەت مەھسۇلىتى 684
VI باب مۇپەتتىشلىك 686

ئون بىرىنچى قىسىم پارتىيە-گۇرۇھلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار

I باب گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى يەرلىك تەشكىلاتلىرى 689
§1. ئاپپاراتلىرى 689
§2. پىرقە ئەزالىرىنىڭ پائالىيىتى 690
II باب جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدىكى يەرلىك تەشكىلاتلىرى 691
§1. ئاپپاراتلىرى 691
§2. پارتىيە ئەزالىرى 695
§3. پارتكومنىڭ خىزمىتى ۋە پارتىيە قۇرۇلتىيى 699
§4. تەشۋىق-تەربىيە 713
§5. بىرلىك سەپ خىزمىتى 717

§6. پارتىيە مەكتىپى تەربىيسى 718
§7. ئىنتىزام تەكشۈرۈش 719
III باب دېموكراتىك پارتىيە-گۇرۇھلار 722
§1. گومندالڭ ئىنقلابىي كومىتېتى ئاقسۇ تەبيارلىق كۆرۈش كومىتېتى 722
§2. دېموكراتىيە ئىتتىپاقى تارىم ېيزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى ياچېيكسى ... 723
IV باب ئاممۇى تەشكىلاتلار 725
§1. مىنگو دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار 725
§2. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيتى دەۋرىدىكى ئاممۇى تەشكىلاتلار 727

ئون ئىككىنچى قىسىم ھاكىمىيەت سىياسىي مەسىلىھەت كېڭىشى

I باب ھوقۇقلۇق ئورگان 741
§1. خەلق قۇرۇلتىيى 741
§2. خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتى 748
§3. سايلام 749
§4. تەكلىپ بېرىش 753
(قوشۇمچە) مىنگو دەۋرىدىكى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى 756
II باب ھۆكۈمەت 758
§1. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھاكىمىيەت 758
(قوشۇمچە) 1: ئاقسۇ بەگلىكى 759
(قوشۇمچە) 2: ئاقسۇ ۋاڭى 761
§2. مىنگو دەۋرىدىكى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت 762
§3. خەلق ھاكىمىيىتى 765
§4. ھۆكۈمەت ئىشلىرىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى 776
III باب خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى 790
§1. ئاپپاراتى 790
§2. سىياسىي كېڭەشنىڭ يىغىنلىرى 791
§3. سىياسىي كېڭەش خىزمىتى 794

ئون ئۈچىنچى قىسىم خەلق ئىشلىرى، ئەمگەك، مۇھاجىرلار ئىشلىرى

I باب خەلق ئىشلىرى 797
§1. كەسپىي ئاپپاراتلىرى 797
§2. ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش 798
§3. ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش 803
§4. نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش خىزمىتى 807
§5. ئىجتىمائىي پاراۋانلىق 809
§6. نىكاھ 811
§7. ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ... 813

§8. يغۇبلش ۋە ئەسلى يۇرتىغا قايتۇرۇش 814
§9. دەپنە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش 816
II باب ئەمگەك 817
§1. ئىشچى-خىزمەتچىلەر قوشۇنى 817
§2. ئەمگەك-ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش 818
§3. زىيالىي ياشلارنى تاغلارغا، يېزىلارغا ئەۋەتىش 820
§4. ئىش ھەققى 821
III باب مۇھاجىرلار ئىشلىرى، ئەرزىيەت خىزمىتى 825
§1. مۇھاجىرلار ئىشلىرى 825
§2. ئەرزىيەت خىزمىتى 826

ئون تۆتىنچى قىسىم سىياسىي-قانۇن

I باب جامائەت خەۋپسىزلىكى 831
§1. چېكىنىش سۇلالىسى دەۋرىدىكى ساقچى ئىشلىرى 831
§2. مىنگو دەۋرىدىكى ساقچى ئىشلىرى 831
§3. خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتى 833
§4. ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش 836
§5. ئامانلىق باشقۇرۇش 837
§6. جىنايى ئىشلاردىن رازىۋېتكا قىلىش 840
§7. قاتناش باشقۇرۇش 842
§8. ئوت ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈش، ئوت ئۆچۈرۈش 843
§9. نوپۇس باشقۇرۇش 844
II باب تەپتىش 846
§1. مىنگو دەۋرىدىكى تەپتىش ئاپپاراتى 846
§2. خەلق تەپتىشى 847
III باب سوت مەھكىمى 849
§1. چېكىنىش سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھەق تەلەپ ۋە جىنايى ئىشلار سوتى 849
§2. مىنگو دەۋرىدىكى سوت مەھكىمىسى 849
§3. خەلق سوت مەھكىمىسى 856
IV باب ئەدلىيە 861
§1. ئەدلىيە ئاپپاراتى 861
§2. ئەدلىيە خىزمىتى 861
§3. قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقاتى 863

ئون بەشىنچى قىسىم ھەربىي ئىشلار

I باب قوشۇن تۇرغۇزۇش ئەھۋالى 867
§1. چېكىنىش سۇلالىسى دەۋرىدىكى قوشۇن تۇرغۇزۇش ئەھۋالى 867

§2. منگو دەۋرىدە ئەسكەر تۇرغۇزۇش ئەھۋالى 874
§3. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسملىرى 878
II باب ھەربىي خىزمەت ئۆتەش 881
§1. ئەسكەر ئېلىش تۇزۇمى 881
§2. ئەسكەرلىككە چاقىرىش تۇزۇمى 881
§3. پىدائىي ئەسكەرلىك تۇزۇمى 882
§4. ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش تۇزۇمى 882
§5. زاپاس ئەسكەرلەر خىزمىتى 884
III باب خەلق ئەسكىرى 885
§1. تەشكىلى 885
§2. تەلىم-تەربىيە 887
IV باب خەلق ھاۋا مۇداپىئە سى 890
§1. خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئاپپاراتى 890
§2. خەلق ھاۋا مۇداپىئە قورۇلۇشى 890
V باب ھەربىي ۋەقەلەر 892
§1. چېگرا سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھەربىي ۋەقەلەر 892
§2. مىنگو دەۋرىدىكى ھەربىي ۋەقەلەر 894
§3. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇغا كىرىپ ئورۇنلىشىشى 899

ئون ئالتىنچى قىسىم مائارىپ

I باب كونا مائارىپ 904
§1. شۇتاڭلار 904
§2. دىنىي مەكتەپلەر 905
II باب ئادەتتىكى مائارىپ 907
§1. باللار مائارىپى 907
§2. باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى 908
(قوشۇمچە) نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر 913
§3. ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى 914
(قوشۇمچە) نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر 921
§4. يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرى 923
III باب ئالاھىدە مائارىپ 924
IV باب كەسپىي مائارىپ 925
§1. ئوتتۇرا تېخنىكۇملار 925
§2. تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرى 926
V باب ئالىي مائارىپ 927
§1. تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش داشۇسى 927
§2. چوڭلار ئالىي مائارىپى 929
VI باب ئىشچى-دېھقانلار مائارىپى 932
§1. ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش 932

§2. ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە مەدەنىيەت دەرسى تولۇقلاش 933
§3. كەسپىي جەھەتتىن يېتىشتۇرۇش 935
VII باب تەرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش 938
§1. مەكتەپلەر باشقۇرغان زاۋۇت، دېھقانچىلىق مەيدانلىرى 938
§2. سانائەتنى، دېھقانچىلىقنى ئۆگىنىش 939
VIII باب مائارىپنى باشقۇرۇش 940
§1. ئوقۇتقۇچىلار 940
§2. خراجەت ۋە ئەسلىھەلەر 943
§3. ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش 945

ئۈن يەتتىنچى قىسىم پەن-تېخنىكا

I باب پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە پەن-تېخنىكا تەتقىقاتى 950
§1. ئاپپارات ۋە قوشۇن 950
§2. پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش 964
§3. پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى 965
II باب پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيەتلىرى 971
§1. پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى 971
§2. ياش-ئۆسمۈرلەر پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيەتلىرى 972

ئۈن سەككىزىنچى قىسىم داۋالاش، دورىگەرلىك، سەھىيە

I باب ئاپپارات ۋە قوشۇن 977
§1. ئاپپارات 977
§2. داۋالاش قوشۇنى 981
II باب داۋالاش 984
§1. داۋالاش تۈزۈمى 984
§2. داۋالاش ئەسلىھەلىرى 987
§3. داۋالاش تېخنىكىسى 987
III باب يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش 990
§1. يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇلارنى داۋالاش 990
§2. يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش 992
§3. دائىم ئۇچرايدىغان ۋە كۆپ ئۇچرايدىغان باشقا كېسەللىكلەر 997
§4. ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى 999
IV باب ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش 1001
§1. ئاياللار ساقلىقىنى ساقلاش 1001
§2. بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش 1003
V باب ئۇيغۇر تىبابىتى 1005

§1. ئومۇمىي تەرەققىيات ئەھۋالى 1005
§2. داۋالاش تېخنىكىسى 1006
VI باب دورا 1007
§1. دورىگەرلىك 1007
§2. جۆگگو تېبابىتى دورا ئۆسۈملۈكلىرى 1008
§3. دورا ماتېرىياللىرىنى سېتىۋېلىش 1010
§4. دورا ياساش 1012
§5. سېتىش 1012

ئون توققۇزىنچى قىسىم مەدەنىيەت، تەنتەربىيە

I باب مەدەنىيەت 1015
§1. ئاپپاراتلار 1015
§2. ئاممىۋى مەدەنىيەت 1019
§3. ئەدەبىيات-سەنئەت ئىجادىيىتى 1025
§4. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى 1029
§5. مەدەنىي يادىكارلىقلار 1036
§6. كىتابلار 1039
§7. ئارخېئولوگىيە 1042
§8. رادىئو-تېلېۋىزىيە 1043
§9. كىنو 1046
§10. گېزىت-ژۇرنال 1048
II باب تەنتەربىيە 1052
§1. ئومۇمىي بايان 1052
§2. ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە 1054
§3. ئاممىۋى تەنتەربىيە 1055
§4. مەكتەپ تەنتەربىيىسى 1056
§5. مەشىق قىلىش ۋە مۇسابىقە ئۆتكۈزۈش 1058

يىگىرمىنچى قىسىم مىللەت، دىن

I باب مىللەت 1061
§1. ئۇيغۇر 1061
§2. خەنزۇ 1069
§3. خۇيزۇ 1074
§4. باشقا مىللەتلەر 1077
§5. مىللەتلەر خىزمىتى 1079
II باب دىن 1082
§1. ئومۇمىي بايان 1082
§2. ئىسلام دىنى 1082

§3. بۇددا دىنى 1087
§4. خرىستىان دىنى 1087
§5. باشقا دىنلار 1088
§6. دىنسىز ئىشلار 1088

يىگىرمە بىرىنچى قىسىم خەلق تۇرمۇشى

I باب شەھەر-بازار خەلقنىڭ تۇرمۇشى 1092
§1. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىرىمى 1092
§2. ئىستېمال سەۋىيىسى 1093
II باب دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى 1094
§1. دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ چېكى سۇلالىسى، مىنگو دەۋرلىرىدىكى تۇرمۇشى 1094
§2. دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى تۇرمۇشى 1095

يىگىرمە ئىككىنچى قىسىم شەخسلەر

I باب تەرجىمھالى 1102
II باب شەخسلەر جەدۋىلى 1123

قوشۇمچە

I ھۆججەتلەردىن تاللانما 1129
II تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرىدىن تاللانما 1161
III شېئىر ۋە ماقالىلەردىن تاللانما 1197
IV تارىختا يېزىپ قالدۇرۇلمىغان ۋەقەلەر 1215
ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاخىرقى سۆز 1227

ئومۇمىي بايان

ئاقسۇ شەھىرى — شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ غەربىي جەنۇب قىسمىغا، تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال چېتىگە، تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە، ئاقسۇ دەرياسى بىلەن تېرەڭ دەريا سىستېمىسىنىڭ يەلپۈگۈچسىمان تىنمىسىغا جايلاشقان. ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 79° 39′ تىن 82° 01′ قىچە، شىمالىي پاراللېل 39° 31′ تىن 41° 27′ قىچە بولغان ئارىلىققا توغرا كېلىدۇ. شەرقتىن غەربكە ئەڭ كەڭ يېرى 199 كىلومېتر، جەنۇبتىن شىمالغا ئەڭ ئۇزۇن يېرى 213 كىلومېتر كېلىدۇ. ئومۇمىي كۆلىمى 18 مىڭ 369.9 كۋادرات كىلومېتر، شىمالدىكى تاغلىق رايون بۇنىڭ 4.6 پىرسەنتىنى، جەنۇبتكى تەكلىماكان قۇملۇقى 45.62 پىرسەنتىنى، ئوتتۇرا قىسمىدكى بوستانلىق 47.3 پىرسەنتىنى، سۇ يۈزى كۆلىمى 2.48 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نامى سۇغا ئاساسەن قويۇلغان. « ئاقسۇ » ئۇيغۇر تىلىدا « ئېقىۋاتقان سۇ » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئاقسۇ دەرياسى شەھەرنىڭ غەربىي قىسمىنى شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ كېسىپ ئۆتۈپ، شەھەرنىڭ غەربىي چېتىدە ئاقسۇ يېڭى دەرياسى ۋە ئاقسۇ كونا دەرياسى دەپ ئىككى تارماققا بۆلۈنىدۇ. يېڭى دەريانىڭ شەھەر تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان قىسمى 113 كىلومېتر، كونا دەريانىڭ 104 كىلومېتر بولۇپ، ئىككى دەريا قوشۇم دەريا بازىرىدا خوتەن دەرياسى، يەكەن دەرياسى، قەشقەر دەرياسى بىلەن قوشۇلۇپ، دۇنيادا « يۇگە نسز توسۇن ئات » دەپ نام ئالغان تارىم دەرياسىنى ھاسىل قىلىپ، شەھەرنىڭ جەنۇبىي تەۋەسىنى توغرا كېسىپ، شەرققە ئاقىدۇ. شەھەر تەۋەسىدىكى يەنە بىر ئاساسلىق سۇغىرىش دەرياسى دولان دەرياسى بولۇپ، ئاقسۇ كونىشەھەردىن ئېقىپ كېلىدۇ. ئۇ يۇقىرى ئېقىمىدىكى نۇرغۇن بۇلاقلاردىن ھاسىل بولغاچقا، يىل بويى توگىلمايدۇ. بۇ دەريا ئاقسۇ شەھىرىنى قىيپاش غەرب تەرەپتىن كېسىپ ئۆتۈپ، جەنۇبقا قاراپ ئاقىدۇ. ئۇ شەھەرنىڭ 78 كىلومېتر تەۋەسىنى بېسىپ ئۆتۈپ، دولان سۇ ئامبىرىغا قۇيۇلىدۇ. يۇقىرىدا ئېيتىلغان دەريالار كۆكئارت، تەڭرىتاغ ۋە كوئىلۇن تاغلىرىدىن باشلىنىپ، مول سۇ، تۇپراق، ئوغۇت بايلىقىنى ئېقىتىپ كېلىپ، ئاقسۇ بوستانلىقىنى سۇغىرىدۇ. بۇ دەريالارنىڭ يىللىق ئومۇمىي سىرغىم مىقدارى 11 مىليارد 400 مىليون كۇب مېتر بولۇپ، سۇ ئېنېرگىيەسىنىڭ نەزەرىيىۋى زاپاس مىقدارى 66 مىڭ 400 كىلوۋات، ئۇنىڭدىن باشقا تۇراقسىز زاپاس مىقدارى 500 مىليون كۇب مېترغا يېتىدىغان يەر ئاستى سۇيى بار. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەبىئىي ھۆل-يېغىن مىقدارى ئاز بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە يېغىن مىقدارى ئاران 44.7 — 60.7 مىللىمېتر، لېكىن زىرائەت تېرىشتا يامغۇر سۇيىگە ئەمەس، بەلكى ئاساسەن قار-مۇز سۇيى ۋە تاغ بۇلاقلىرىغا تايىنىلىدىغان بولغاچقا، سۇ مەنبەسى خېلى مول. بۇ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى پايدىلىق شەرت-شارائىت يىلەن تەمىنلەيدۇ. شەھەر تەۋەسىدە تەبىئىي دەريا-ئۆستەڭلەر، كۆللەر، سۇنئىي چېچىلغان سۇ باشلاش ئۆستىكى، زەيلىك سىستېمىسى ۋە سۇ ئامبىرى قاتارلىقلار يىلەن بىرلىشىپ زىچ سۇ تورىنى شەكىللەندۈرۈپ، كەڭ، بىپايان، بۇك-باراقسان، مۇز-

بەت ئېتىزلىقلارنى ۋە ئورمانلىقلارنى تەمىنلىمەكتە.

ئاقسۇ — چىن، خەن سۇلالىلىرى مەزگىلىدە تارىم ئويمانلىقىنىڭ بويىدىكى شەھەر دۆلەتلەردىن قۇم دۆلىتى بىلەن ئونسۇ دۆلىتىنىڭ بىر قىسمى ئىدى. غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ شىنجۇ 2-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 60-يىلى) ھونلارنىڭ باتسىقانى خەن سۇلالىسىگە ئەل بولۇپ، قۇم، ئونسۇلار خەن سۇلالىسىنىڭ زېمىن تەۋەلىكىگە ئۆتكەن. ئاقسۇ تارىختا تىلغا ئېلىنغان شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدىكى سەككىز شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، ئالاقە باغلاش، ئىقتىسادىي ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىدا مۇھىم رول ئوينىغان. بۇ يەردىن شىمالغا قاراپ مېڭىپ تەڭرى تېغىدىن ھالقىپ ئۆتسە ئىلىغا، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ، قۇمۇلۇقتىن ئۆتسە ئۇدۇل خوتەنگە بارغىلى بولىدۇ. غەربتە قەشقەر، يەكەنگە، شەرقتە كۇچا، كورلا، تۇرپان ۋە ئۇرۇمچىگە بارغىلى بولىدۇ. ئۇزۇن كېچە جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە بايلىق بوستانلىق ئىقتىسادى ئاقسۇنى تارىختا ھەربىي جەھەتتە مۇھىم جايغا ئايلاندۇرغان. تارىختىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلار غەربىي يۇرت بىلەن ۋەتىنىمىزنىڭ ئالاقىسىنى ساقلاش ئۈچۈن، ئاقسۇدىن ئىبارەت بۇ زېمىندا بوشاشماي كۈرەش ئېلىپ بارغان. شەرقىي خەن سۇلالىسى جاڭدى زامانىسىنىڭ جىيەنچۇ 3-يىلى (مىلادى 78-يىلى) ئەمر لەشكەر بەن چاۋ تۇمەن كىشىلىك قوشۇن باشلاپ كېلىپ، شىمالىي ھونلارنى قۇمنىڭ تاش قەلئەسىدە مەغلۇپ قىلىپ، تەكرىتاغ بويىدىكى شەھەر دۆلەتلىرىنى ھىمايىسىگە ئېرىشكەن. تاڭ تەيزۇڭ زامانىسىنىڭ جېنگۈەن 22-يىلى (مىلادى 648-يىلى)، قۇرۇم تاغ ئايمىقى ھەربىي يۇرۇش قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى باش بۇغى ئاشىنا شىر بۆيرۇققا بىنائەن كۈسەن پادىشاھىغا جازا يۇرۇشى قىلىپ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ قۇم، ئونسۇلارنى ئايماق تەسىس قىلىپ باشقۇرۇشىغا ئىمكانىيەت يارىتقان. يۇەن سۇلالىسىنىڭ جىجۇڭ 3-يىلى (1343-يىلى) چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن تۇغلۇق تۆمۈر ئاقسۇدا خان بولغان، ئۇنىڭ بىلەن بۇ جاي چاغاتاي خانلىقىنىڭ بىر پائالىيەت مەركىزى بولغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۈن جاۋخۇيى ئاقسۇ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلغاندا، موللا ئاشور چوڭ-كىچىك خوجىلارنىڭ توپلىڭىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئەلنى باشلاپ چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە ئىتائەت قىلغان. داۋگۇاڭ 6-يىلى (1826-يىلى) جاھانگىر خوجىنىڭ 6000 دىن ئارتۇق توپلاڭچى قوشۇنى كۆپ قېتىم قۇمباش دەريا‌سى (ھازىرقى ئاقسۇ دەريا‌سى)دىن زورلۇق بىلەن ئۆتۈپ، ئاقسۇ شەھىرىگە قىستاپ كەلگەن. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياردىمى بىلەن توپلاڭچى قوشۇنىنى قاتتىق مەغلۇپ قىلغان. گۇاڭشۈ 3-يىلى (1877-يىلى) شىنىڭ ئايمىقىدىكى خوتەنلىك قوشۇنلار بارىكاھىنىڭ باش قوماندانى لىيۇ جىنتاڭ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى باشلاپ، ياقۇپبەگ قوشۇنلىرى ئىگىلىۋالغان ئاقسۇنى قايتۇرۇۋالغاندا، ئۇيغۇر خەلقى سەپكە تىزىلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالغان ھەمدە بەس-بەستە قوشۇننىڭ ئالدىدا ئاتلىق مېڭىپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا يول باشلاپ، ئۇلارنىڭ قالدۇق دۈشمەنلەرنى قوغلاپ يوقىتىشىغا ياردەم بەرگەن. يايون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، جۇڭگو كومۇنىستلىرى ئاقسۇدا ئىنقىلاب ئۇرۇقىنى چېچىپ، يەرلىكنىڭ جامائەت پاراۋانلىق ئىشلىرىنى يولغا قويغان. مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) « ئاقسۇ گېزىتى » ئىدارىسىدە خىزمەت قىلىۋاتقان ئاتاقلىق ياش شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى پاجىئەلىك ھالدا ئۆلتۈرگەن. 1949-يىل 9-ئاينىڭ 25-كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغانلىقى جاكارلاندى، 11-ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2-جۇن 5-شىسى ئاقسۇغا كىرىپ، 5-جۇن (سابىق ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى) 13-شى 37-تۇەنى بىلەن ئۇچراشتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تارىخىدا يېڭى سەھىپە ئېچىلدى.

ئاقسۇ شەھىرى ئۇزۇنىنىڭ قولايلىق جۇغراپىيىلىك ئورنى بىلەن يەرلىك رايون خاراكتېرلىك

سىياسىي، ئىقتىسادىي مەركەزگە ئايلاندى. قەدىمكى قۇم دۆلتى بىلەن ئونسۇ دۆلتى شەھەرلىرىنىڭ ئورنىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا دەللىلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئاقسۇ كونىشەھىرى (ھازىرقى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بازىرى) چېيەنلۈك يىللىرىدا قۇرۇلغان. گۇاڭشۇ 9-يىلى (1883-يىلى) ئاقسۇنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك ۋالىيسى لوچاڭخۇ ئاقسۇ دەريا سىنىڭ بويىدا يېڭى شەھەر (ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئورنى) قۇرغان، شۇنىڭدىن تارتىپ 1949-يىلغىچە بولغان 60 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتا، چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرلىرىدىكى ئاقسۇ ھەربىي مەمۇرىي ئورگانلىرى مۇشۇ شەھەردە تۇردى. قوشۇنغا ئەگىشىپ كەلگەن سودىنىڭ تەسىرى بىلەن شەھەر رايونىنىڭ ئىقتىسادى برقانچە قېتىم گۈللەنگەن بولسىمۇ، لېكىن 1949-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر، زامانىۋى سانائەت ۋە زامانىۋى جامائەت ئەسلىھەلىرى يوق ئىدى. شەھەرنىڭ كۆلىمى ئاران بىر كۋادرات كىلومېتردىن كۆپرەك بولۇپ، 5784 ئاھالە بار ئىدى. كوچىلىرى تار بولۇپ، توپا-چاڭ توزۇپ تۇراتتى، پەقەت بىرنەچچىلا دۇكان بار ئىدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ شەھىرى جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى، ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمىسى، ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق 5-شى (1953-يىلى 6-ئايدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇش 1-شىركە ئۆزگەرتىلدى) قاتارلىق پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە رەھبەرلىك ئورگانلىرى تۇرۇشلۇق جاي بولۇپ كەلدى. ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرىنىڭ ئورتاق قۇرۇلۇش قىلىشى ئارقىسىدا، ئاقسۇنىڭ شەھەر، يېزىلىرىنىڭ قىياپىتىدە غايەت زور ئۆزگىرىش بولدى. 1983-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى ئاقسۇ شەھىرىگە ئۆزگەرتىلدى. شەھەر، يېزا ئىسلاھاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىغا ئەگىشىپ، شەھەرنىڭ قۇرۇلۇش قەدىمى تېزلەشتى. 1985-يىلغىچە شەھەر رايونىنىڭ يەر كۆلىمى 22.5 كۋادرات كىلومېترغا كېڭەيىپ، كوچىسى 34 كە يەتتى. 33 كىلومېتر يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلدى، يولنىڭ كۆلىمى 560 مىڭ كۋادرات مېتر كېلىدۇ؛ باغ-ئورمان بىلەن كۆكەرتىلگەن كۆلەم 2 مىليون 550 مىڭ كۋادرات مېتر، ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 12.51% كە يەتتى. شەھەر رايونىدىكى ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى 2 مىليون 340 مىڭ كۋادرات مېتر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاھالىلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى 781 مىڭ كۋادرات مېتر بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 7.36 كۋادرات مېتردىن توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونىنىڭ توك، سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى، قاتناش باشقۇرۇش ۋە مۇھىت ئاسراش خىزمەتلىرى تەرەققىي قىلدى. شەھەر قۇرۇلۇشىدا يېڭى قىياپەت بارلىققا كەلدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى تەكشى، تۈپراق قاتلىمى قېلىن، سۈيى مول، قۇياش نۇرى يېتەرلىك، قىراۋسىز مەزگىلى بىرقەدەر ئۇزۇن، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىقىنى ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلاندۇرۇشقا ماس كېلىدۇ. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئىقتىسادى يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىدۇ، يېزا ئىگىلىكىدە تېرىقچىلىق ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ. ئاقسۇ دەريا ۋادىسى بىلەن دولان دەريا ۋادىسىدىكى بوستانلىق ئۇزۇن تارىخقا ئىگە دېھقانچىلىق رايونى بولۇپ، ئەتىيازدا ھەممە يەر يېشىللىققا پۈركىنىدۇ. ياز، كۈز پەسىللىرىدە ھەممە يەر ئالتۇن رەڭگە كىرىدۇ. تارىم دەريا سى بىلەن ئاقسۇ دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا 5 مىليون مو ئوتلاق ۋە 200 مىڭ مودىن ئارتۇق سۈنئىي ئورمانلىق بار. ئاقسۇ شەھىرىدە مېۋىسىز دەرەخلەردىن تەرەك، سۆگەت، ئۇجمە، قارايا غاچ، ئاكاتسىيە؛ مېۋىلىك دەرەخلەردىن ئۈرۈك، شاپتۇل، ئالما، يانغاق، ئۇزۇم قاتارلىقلار بولۇپ، مېۋە-چېۋىلەرنىڭ خۇش ھىدى دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ. تۆت پەسلىنىڭ ھەممىسىدە يەل-يېمىش بازاردا تۆكمە بولۇپ تۇرىدۇ. شېرىن مۇسەللەسنىڭ داڭقى تاڭ-رىختىن بۇيان ئۆچمەي كېلىۋاتىدۇ. ئەشمە كۆل، غالىبىيەت سۇ ئامبىرى ۋە دولان سۇ ئامبىرىدا

چوڭ ئاققۇ، كىچىك دېڭىز چايكىسى، ياۋا ئۆردەك، سۇ قىرغاۋۇلى، چوڭ ياۋا غاز قاتارلىق ياۋايى قۇشلار ياشايدۇ. لاقا بېلىق، كاراپ بېلىقى، تاپان بېلىق، ئوتخور بېلىق، تومباش بېلىق قاتارلىق بېلىقلار بار. كۆللەردىكى سۇ كىشىنى مەھلىيا قىلىدۇ. ئېرىق-ئۆستەڭ، دەريا-كۆل ئورمان تورلە-رى، سالا ئېتىزلار بىلەن بەزەلگەن گۈزەل ئاقسۇ بوستانلىقى بېلىق، گۈرۈچ ماكانى، قوغۇن-تاۋۇز، مېۋە-چېۋە ماكانى دېگەن نامى بىلەن مەشھۇر. « ئاقسۇ گۈرۈچى ئەزەلدىن ياخشى » دېگەن ناخشا پۈتۈن شىنجاڭغا تارقالغان. ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىشى ئۇزلۇكسىز راۋاجلىنىپ ئاقسۇ مەملىكەت بويىچە مۇھىم ئۇزۇن تالالىق پاختا بازىسىغا ئايلاندى. ئاقسۇنىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى بولغان خەسە ياڭاقنى 19 ئۆلكە، شەھەر ئاپپىرىپ تېرىدى. ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش داۋامىدا بىزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى يېڭى هاياتىي كۈچكە ئېرىشىپ، بىر ئە-زىدا توختاپ قېلىش هالىتى بۇزۇپ تاشلىنىپ، ئۇدا مۇقىم تەرەققىياتقا ئېرىشتى.

شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەننىڭ ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق بىزا ئىگىلىك 1-شىسى ئەسلىدە ياپون جاهانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى جۇڭگو ۋە چەت ئەلگە مەشھۇر بولغان 120-شىنىك 359-لۇيى ئىدى. بۇ قەھرىمان قىسىم تەرەپ-تەرەپتە جەڭ قىلىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن زور خىزمەت كۆرسەتكەن، نەنئۇەندە بۇز يەر ئۈ-چۈپ، داڭقى چىقارغانىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، بۇيرۇقتا بىنائەن ئاقسۇ-دا بىنام ئاچتى. 30 نەچچە يىلدىن بۇيان، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ماشىنىلاشقان 16 چوڭ دېھقان-چىلىق مەيدانىنى بەرپا قىلدى. بۇنىڭدىن 12 دېھقانچىلىق مەيدانى ئاقسۇ شەھىرىگە جايلاش-قان. ئۇلار قۇرۇق قول بىلەن ئىگىلىك تىكلەپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈپ، شوتا قۇدۇق (ساجىكزا)قا يۇرۇش قىلىپ، سۇ ئىنشائاتى ياساپ، چۆل-جەزىرىلەردە جەڭ قىلىپ، شورلارنى تىزگىنلەپ، چۆلدىن ئىبارەت سېرىق ئەجدىهانى بويسۇندۇردى. تارىمنى بويسۇندۇرۇپ، يول يا-ساپ، بۇز يەر ئېچىپ، قەدىمكى چۆل-باياۋاننى ئۈيقۇدىن ئويغاتتى. بۇ قىسمىنىڭ پىشقەدەم قو-ماندانى گېنېرال ۋاڭ جېن بۇ قىسىم « جىگگاكشەندە تۇغۇلۇپ، نەنئۇەندە ئۆسۈپ-يېتىلىپ، تۇ-مەن چاقىرىم جەڭ مۇساپىنى بېسىپ، تەكرىتاغدا بۇز يەر ئاچتى » دېگەنىدى. 1963-يىلدىن باشلاپ، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىگە چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن 40 مىڭدىن ئارتۇق شاڭخەي ياشلىرى قوشۇلدى. بۇ يېڭى جەڭگىۋار كۈچ يېزا ئىگىلىك بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرى ئۈ-چۈن، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن غايەت زور تۆھپىلەرنى قوشتى. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەۋەسىدە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ 1 مىليون 90 مىڭ مو مۇنبەت ئېتىزى بار ھەمدە قۇرۇلۇش تۇمىنى، بىناكارلىق-خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى، « داگۇاڭ » يۈك توقۇمچىلىق فابرىكىسى، جا كۆۋ-رۈك ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىق كۈچلۈك سانائەت كارخانىلىرى بار. ئارال تەبىئىي بازىرىغا سە-لىنغان تارىم دەرياسى كۆۋرۈكىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1600 مېتر بولۇپ، ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمال رايونى بويىچە ئەڭ ئۇزۇن تاشيول كۆۋرۈكى ھېسابلىنىدۇ. 30 نەچچە يىلدىن بۇيان، تا-رىم دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى ئېپتىدائىي چۆللۈك بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرىنىڭ قولىدا غايەت زور ئۆزگىرىش ياساپ، كەڭ، بىسپايان، هاياتىي كۈچى تولۇپ تاشقان كۆكۈلمەيدا-نغا ئايلىنىپ، دۆلەتنى 1 ملياردد 700 مىليون كىلوگرامدىن ئارتۇق ئاشلىق، 50 مىليون كىلوگ-رامدىن ئارتۇق پاختا ۋە نۇرغۇن قوي يۈڭى، گۆش، سۈت، مېۋە، بېلىق بىلەن تەمىنلىدى. يېزا ئىگىلىك 1-شىسى تەرەققىي قىلىپ، ھەرقايسى كەسىپلەر تولۇق بولغان ئېقتىسادىي گەۋدىگە ئايلاندى.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى يەرلىك بىلەن يېزا ئىگىلىك بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش سىستە-مىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (1980-يىلدىكى ئۆزگەرمەس باها بويىچە

ھېسابلاندى) 206 مىليون 80 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىقچىلىق ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 176 مىليون 740 مىڭ يۈەنگە، ئورمانچىلىقنىڭ 9 مىليون 140 مىڭ يۈەنگە، چارۋىچىلىقنىڭ 12 مىليون 660 مىڭ يۈەنگە، قوشۇمچە كەسىپنىڭ 7 مىليون 120 مىڭ يۈەنگە، بېلىقچىلىقنىڭ 420 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1985-يىلى ئەمەلىي بار تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 1 مىليون 460 مىڭ موغا يېتىپ، 165 مىڭ 58 تونىنا ئاشلىق، 2804 تونىنا ياغلىق دان، 20 مىڭ 311 تونىنا پاختا، 27 مىڭ 754 تونىنا كۆكتات، 11 مىڭ 491 تونىنا مېۋە، 3142 تونىنا گۆش، 908 تونىنا تۇخۇم، 680 تونىنا سۈت ئېلىندى. 1985-يىلى جەمئىي 143 سانائەت كارخانىسى بولۇپ، بۇلار يېزا ئىگىلىك 1-شىسى، ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئاقسۇ شەھىرىگە قارايدۇ. ئۇلارنىڭ سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 203 مىليون 930 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى 17 مىڭ 400 گە، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى 1100 گە. يەككە كارخانىچى 2707 گە، پارچە سېتىش سودا كەسپى، يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمىتى ئاپپاراتلىرى 1983 كە، بۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار 4856 گە. ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 355 مىليون 350 مىڭ يۈەنگە؛ تاشيولنىڭ ئومۇمىي مۇساپىسى 2584.3 كىلومېتر غا، ماتورلۇق قاتناش-تىرانسپورت قوراللىرى 1595 كە؛ تاشيولدا يولۇچى توشۇش مىقدارى 1 مىليون 280 مىڭ ئادەم قېتىمغا، تاشيولدا يۈك توشۇش مىقدارى 350 مىڭ تونىنا-كىلومېتر غا، خەلق ئاۋىئاتسىيەسىنىڭ يولۇچى توشۇش مىقدارى 4800 ئادەم-قېتىمغا؛ پوچتا-تېلېگراف ئىدارە (پونكىت) لىرى 29غا، پوچتىنىڭ ئومۇمىي مىقدارى 1 مىليون 470 مىڭ يۈەنگە، تېلېفون ئاپپاراتى 2974 (يېزىلارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) كە يەتتى. مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرىمۇ زور تەرەققىياتقا ئېرىشتى. ئاقسۇ شەھىرىدە ئادەتتىكى ئالىي مەكتەپ بىر، ئوتتۇرا تېخنىكوم سەككىز، ئىشچىلار تېخنىك مەكتىپى ئالتە، كەسىپىي ئوتتۇرا مەكتەپ بىر، ئوتتۇرا مەكتەپ 62، باشلانغۇچ مەكتەپ 222 بولۇپ، مەكتەپ-يېزا ئاھالىلىرىنىڭ ئومۇمىي سانى 4796 گە؛ كىنو قويۇش ئورۇنلىرى 44 كە؛ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ۋە تېلېۋىزىيە پەرقلىق ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى يەتتىگە، تېلېۋىزورنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 100 پىرسەنتكە يەتتى؛ شەھەر-يېزىلاردا مەدەنىيەت يۇرتى، كۇتۇبخانىلار ئومۇميۈزلۈك تەسىس قىلىندى؛ شەھەرگە قاراشلىق رايونلاردا 112 ئاپپاراتى، 2660 كىسەل كارىۋىتى، 1462 سەھىيە خىزمەتچىسى (788 دوختۇرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بار. يەرلىك مالىيىنىڭ خام چوت ئىچىدىكى كىرىمى 58 مىليون 110 مىڭ يۈەنگە، چىقىمى 63 مىليون 380 مىڭ يۈەنگە، شەھەر-يېزا ئاھالىلىرىنىڭ بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 151 مىليون 230 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1985-يىلى شەھەرنىڭ سانائەت-يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 410 مىليون 10 مىڭ يۈەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 49.7% نى، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 50.3% نى ئىگىلىدى. ئاقسۇ شەھىرى ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى قالاق يېزا ئىگىلىكى رايونىدىن تەرەققىي قىلىپ، سوتسىيالىستىك يېزا ئىگىلىك-سانائەت رايونىغا ئايلاندى. ئاقسۇ شەھىرى كەڭ يېزا ۋە يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش تۈەن-مەيدانلىرىغا تايىنىپ، يېقىن ئەتراپتىكى سانائەت كان بايلىقلىرىنى مۇۋاپىق ئىچىپ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدىكى ھەربىيلەرنىڭ بوز يەر ئېچىش ئالاھىدىلىكى بىلەن يەرلىك مىللىي ئالاھىدىلىكىنى بىر گەۋدە قىلغان، يېنىك سانائەت، توقۇمىچىلىق، خىمىيە سانائىتى شەھىرىگە ئايلاندى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن تارتىپ، 1985-يىلغىچە بولغان 36 يىل داۋامىدا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئاھالىسى 2.36 ھەسسە كۆپەيدى. شەھەر-يېزىلارنىڭ ئومۇمىي ئاھالىسى 345 مىڭ 762 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 153 مىڭ 57 بولۇپ، پۈتۈن شەھەر ئاھالىسىنىڭ

سىنىڭ 44.27 پىرسەنتىنى، خەنزۇ 188 مىڭ 656 بولۇپ، 54.56 پىرسەنتىنى، خوتەنزۇ 3221 بولۇپ، 0.93 پىرسەنتىنى، رۇس، قىرغىز، موڭغۇل، قازاق، ئۇزبېك، تۇجا، مانجۇ، شىبە، جۇاڭزۇ، بۇيىزۇ، مياۋزۇ قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر جەمئىي 828 بولۇپ، 0.24% نى ئىگىلىدى. ھەر مىللەت خەلقى ئىتتىپاقلىشىپ، ئۆزئارا ياردەملىشىپ، ئىناق ياشاپ كەلمەكتە. يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۇمۇن-مەيدانلىرى رايون، يېزا، ئەتراپتىكىلەر يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشىگە ياردەم بەرسە، رايون، يېزا ئەتراپتىكىلەر يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۇمۇن-مەيدانلىرىنىڭ ئەمەلىي قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا ھەمكارلاشتى. ئۆزۈم بارىگى ئاستىدا، مېۋە-چىۋە بىلەن مېھمانلارنى كۈتۈۋالدى. ئىتىز بېشى ھويلا-ئارامىلاردا كەك-كۆشادە سىرداشتى. توي-تۆكۈن مەزىكىلىرىدە ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ قەلب ئىزھار قىلىشتى. ئىشچان، سادداۋ ئۇيغۇر خەلقى، جاپاغا چىداملىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش جەڭچىلىرى، چېگرىغا ياردەمگە كەلگەن ئەسكەرلىك، تىرىشچان شاڭخەي ياشلىرى، كەسپىكە بېرىلىپ ئىشلەيدىغان مەدەنىيەت، مائارىپ، پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرى، زېمىننى قوغداپ، خەلقنى سۆيىدىغان خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى، ئىجتىمائىي ئوخشاشمىغان ئاقسۇ شەھىرى ئاھالىسى خۇددى تىنىمسىز ئاقىدىغان ئاقسۇ دەريالىرىدەك، ھەر يەر-ھەر يەردىن كېلىپ، قوشۇلۇپ، ئايرىلماس بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلاندى. سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ئۇلۇغ ئەمەلىيىتىدە ئاقسۇلۇقلار يېڭى خىسلەت يارىتىپ، ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ مول مېۋىسىنى قولغا كەلتۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىمۇ خۇشاللىنارلىق يۈكسىلىشكە ئېرىشتى. ئاقسۇ شەھىرى 1986-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار شەھەر بولۇپ باھالاندى.

سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ دەسلەپكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەلىكىدە، ئىلغار، زامانىۋى شەھەرلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالالايدىغانلىقىدىن دېرەك بەرمەكتە.

چوڭ ئىشلار

(مىلادىدىن بۇرۇنقى 176-يىلدىن، مىلادى 1989-يىلى 12-ئايغىچە)

غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرى

خەن ۋېندى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى ۋېندى) زامانىسىنىڭ چىقىنىۋەن 4-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 176-يىلى)

ھونلار ياۋچىلارنى مەغلۇپ قىلىپ، كېرۇران، ئۇيسۇن، ئوغۇزلارنى ۋە ئۇلارغا يانداش 26 بەگلىكنى تىنچىتىپ، قوم، ئونسۇ (ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەۋەسى ئىككى بەگلىك تېررىتورىيىسىنىڭ بىر قىسمى ئىدى)نى ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالدى.

خەن ۋۇدى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى ۋۇدى) زامانىسىنىڭ جېڭخې 1-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 92-يىلى)

ھونلارنىڭ باتىسقانى بىلگە تەگرىقۇت چاكارلار كاھىبىگى تەسىس قىلىپ، غەربىي يۇرتقا ئەلچى ئەۋەتىپ قوم، ئونسۇنى ئۆزىگە قارام قىلدى.

خەن شۈەندى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى شۈەندى) زامانىسىنىڭ شىنجۇ 2-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 60-يىلى)

ھونلارنىڭ باتىسقانى بىلگە تەگرىقۇت ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ خەن سۇلالىسىگە ئەل بولدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ھونلارغا تەۋە بولغان قوم، ئونسۇ خەن سۇلالىسىگە قارايدىغان بولدى. غەربىي خەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئورلى شەھىرىدە (ھازىرقى بۈگۈر ناھىيىسى تەۋەسىدە) غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلىپ، جېن جىنى قورۇقچىبەگ قىلىپ تەينىلدى. قوم، ئونسۇنى خەن سۇلالىسىنىڭ زېمىن دائىرىسىگە كىرگۈزدى.

خەن يۈەندى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى يۈەندى) زامانىسىنىڭ يۈڭگۇاڭ 5-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 39-يىلى) 7-ئايدا ئۇڭ ئوق خوچۇ بېگى قۇمدا بوز يەر ئۆزلەشتۇردى.

خەن يۈەندى زامانىسىنىڭ جيەنجاۋ 3-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 36-يىلى)

غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگى گەن يەنشو، يارده‌مچى چېرىكچى چېن تاڭ قوشۇنلىرىنى باشلاپ، ئونسۇ بەگلىكىدىن يولغا چىقىپ، شىمالىي يول بىلەن قىزىل قورغانغا كىرىپ، ئۇيسۇندىن ئۆتۈپ، ئىسسىقكۆلنىڭ غەربىگە بارغاندا كانجۇتقا قېچىپ ماڭغان ھونلارنىڭ قۇتئوش تەگرىقۇتىنى ئۆلتۈردى.

خەن چېڭدى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى چېڭدى) زامانىسىنىڭ جەنشى 3-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 30-يىلى)

قورۇقچىبەگ لىيەن باۋ ساقلاۋچى چېرىكچى ئەۋەتىپ، قۇمدا بوز يەر ئاچتى.

شىنمالىڭ (يېڭى سۇلالىنىڭ خانى ۋالىڭ مالىڭ) زامانىسىنىڭ تيەنفىڭ 3-يىلى (مىلادى 16-يىلى)

ۋالىڭ مالىڭ بەھەيۋەت سانغۇن ۋالىڭ جۇن، غەربىي يۇرت قورۇقچىبىگى لى چوڭلارنى قوغدىغۇچى چېرىكچى بەگ قىلىپ، غەربىي يورتقا يۇرۇش قىلىشقا ئەۋەتكەندە غەربىي يۇرتتىكى نۇرغۇن بەگلىكلەر ئۇلارنى ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. كىنگىت بەگلىكى يالغاندىن تەسلىم بولدى. ۋالىڭ جۇن ساكارائۇل، كۇسەن ئەسكەرلىرىدىن 7000 دىن ئارتۇق كىشىنى باشلاپ كىنگىت شەھىرىگە كىرگەندە، بۆكتۇرۇپ قويغان ئەسكەرلەرنىڭ تۇيۇقسىز زەربىسىگە ئۇچرىدى، قۇم قاتارلىق بەگلىكلەر ئەسكەر چىقىرىپ، ۋالىڭ جۇن قاتارلىقلارغا ھۇجۇم قىلدى ھەمدە ئۇنى قەتلى قىلدى. ۋالىڭ مالىڭ زامانىسىدا قۇم بەگلىكىنىڭ خانىنى ئونسۇ بەگلىكىنىڭ خانىنى ئۇلتۇرۇپ، ئونسۇنى ئۆز بەگلىكىگە قوشۇۋالدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرى

خەن سۇلالىسىنىڭ خانى گۇاڭۋۇدى زامانىسىنىڭ جەنۇ 5-يىلى (29-يىلى)

خەن سۇلالىسىنىڭ كەڭسۇدىكى ئۇلۇغ سانغۇنى دورۇڭ ساكارائۇل خانى كاڭنى خەن سۇلالىسىنىڭ ساكارائۇلدىكى خىزمەت كۆرسەتكەن پەزىلەتلىك خانى، غەربىي دىيار باش كاھىبىگى قىلىپ تەيىنلىدى. قۇم بەگلىكى ساكارائۇلغا تەۋە بولدى.

خەن سۇلالىسىنىڭ خانى گۇاڭۋۇدى زامانىسىنىڭ جەنۇ 22-يىلى (46-يىلى)

قىشتا ساكارائۇل بەگلىكىنىڭ خانى بىلىكخان كۇسەن خانىنى ئۇلتۇرۇپ، ئۇنىڭ بەگلىكىنى ئۆزىگە قوشۇۋالدى. قۇم، ئونسۇ قاتارلىق جايلار ساكارائۇل تەۋەلىكىگە ئۆتتى. يىل ئاخىرىدا بىلىكخان قۇم قاتارلىق بەگلىكلەر ئىسيان كۆتۈرمەكچى بولۇۋاتقىنى دەپ گۇمانلىنىپ، ئۇلارنىڭ خانلىرىنى ئۇلتۇرۇپ، بۇ بەگلىكلەرنى تىنچلاندۇرۇپ، قوغداشقا ئەسكەر ئەۋەتتى.

خەن مىڭدى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى مىڭدى) زامانىسىنىڭ يۈڭيۈەن 18-يىلى (75-يىلى)

ساكارائۇل بەگلىكى ئۇدۇن بەگلىكى تەرىپىدىن قوشۇۋېلىنغاندىن كېيىن، قۇم بەگلىكى كۈسەنگە قارايدىغان بولدى. بۇ چاغدا بەنچاۋ سۇلىدا ئەسكەر تۇرغۇزۇۋاتاتتى، كۇسەن، قۇم بەگلىكلىرى ئەسكەر باشلاپ بېرىپ، سۇلىغا ھۇجۇم قىلدى.

خەن جاڭدى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى جاڭدى) زامانىسىنىڭ جەنچۇ 3-يىلى (78-يىلى)

بەنچاۋ سۇلى (ھازىرقى قەشقەر)، كانجۇت (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى سەمەرقەنت رايونى)، ئۇدۇن (ھازىرقى خوتەن)، قاما ئەسكەرلىرىدىن ئۇن مىڭ كىشىلىك قوشۇن چىقىرىپ، قۇمنىڭ تاش قەلئەسىنى ھۇجۇم بىلەن ئالدى.

خەن جاڭدى زامانىسىنىڭ جاڭخې 1-يىلى (87-يىلى)

بەن چاۋ ئۇدۇن بەگلىكى ئەسكەرلىرىدىن 25 مىڭ كىشىلىك قوشۇن توپلاپ، ساكارائۇلغا

ھۇجۇم قىلدى. كۇسەن خانى سول قانات سانغۇننى ئونسۇ، قۇم، ۋىتوگىت ئەسكەرلىرىدىن 50 مىڭ كىشىلىك قوشۇن باشلاپ ساكارائولنى قوتقۇزۇشقا ئەۋەتتى. ئونسۇ خانى 8000 ئاتلىق ئەسكىرنى كەرنى ئۇدۇنىنىڭ شەرقىي چېگرىسىنى چارلاشقا ئەۋەتتى. بەنچاۋ ساكارائولنى ئالغاندىن كېيىن، ئونسۇ، قۇم ۋە كۇسەن، ۋىتوگىت ئەسكەرلىرى چېكىنىپ كەتتى.

خەن خېدى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى خېدى) زامانىسىنىڭ يۇقىرىقى 3-يىلى (91-يىلى)

قىشتا، قۇم، ئونسۇ قاتارلىق بەگلىكلەر خەن سۇلالىسىگە ئىتائەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

12-ئايدا خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنى قايتا تەسىس قىلىپ، بەن چاۋنى غەربىي يۇرت قورۇقچىبىگى قىلىپ تەيىنلەپ، كۇسەن بەگلىكىنىڭ تاچىيەن شەھىرىدە تۇرغۇزدى. قۇم غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى.

خەن شاۋدى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى شاۋدى) زامانىسىنىڭ يەنىلا 1-يىلى (106-يىلى)

9-ئايدا كۇسەن بەگلىكىنىڭ ئەمەلدارلىرى كۇسەن خانىغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈپ، ئونسۇ، قۇم بەگلىكلىرىنىڭ نەچچە ئون مىڭ لەشكىرى بىلەن بىرلىشىپ، كۇسەن قەلئەسىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. غەربىي يۇرت يارىدەمچى چېرىكچى بېگى لياڭ جىن جەڭگە چىقىپ غەلىبە قازىنىپ، كۇسەننى قايتا تىنچلاندۇردى.

خەن ئەندى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى ئەندى) يۇقىرىقى 1-يىلى (107-يىلى)

6-ئايدا خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، قورۇقچىبەگ بىلەن بوز يەر ئاچقان ئەمەلدار، چېرىكلىرىنى قايتۇرۇپ كەتتى. قۇم شىمالىي ھونلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتتى.

خەن ئەندى زامانىسىنىڭ يەنىلا 3-يىلى (124-يىلى)

غەربىي يۇرت دورغابى بەن يۇڭ شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۇرتتىكى ھۆكۈمرانلىقىنى قايتا تىكلىدى. كۇسەن خانى بەي يىڭ قۇم، ئونسۇ خانلىرىنى باشلاپ خەن سۇلالىسىگە ئەل بولدى ھەمدە بەن يۇڭغا ماسلىشىپ، ئالدى قاڭقىل ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، يارغۇلدا شىمالىي ھون تەڭرىقۇتى غۇيانخانىنى مەغلۇپ قىلدى.

خەن لىڭدى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى لىڭدى) زامانىسىنىڭ جيەننىڭ 3-يىلى (170-يىلى)

لياڭجۇنىڭ ئايماق بېگى مېڭ تو مۇلازىم رېن شېنى دۇنخۇاڭ ئەسكەرلىرىدىن 500 كىشىنى باشلاپ، قوغدىغۇچى ئەمر لەشكەر ساۋكۇەن، غەربىي يۇرت دورغابى جاڭ يەنلەر بىللە كىنگىت، كۇسەن، ئارقا قاڭقىل، ئالدى قاڭقىل ئەسكەرلىرىدىن جەمئىي 30 مىڭدىن كۆپرەك ئادەمنى قوشۇپ سۇلېنى جازالاشقا ئەۋەتكەندە، قۇم، ئونسۇ بەگلىكىدىن ئۆتتى، كېيىن، دولڭ جو غەربىي يۇرت قوغدىغۇچى چېرىكچى بولۇپ تەيىنلەنگەندە، قۇم، ئونسۇ يەنىلا خەن سۇلالىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرى

ۋېي ۋېندى (ۋېيى پادىشاھلىقىنىڭ پادىشاھى) زامانىسىنىڭ خۇاڭچۇ 3-يىلى (222-يىلى)

2-ئايدا قۇم، ئونسۇ بەگلىكى كۇسەنگە ئەگىشىپ بەيئەت قىلدى ۋە ۋېي پادىشاھلىقىنىڭ غەربىي يۇرت قوغدىغۇچى چېرىكچى بېگىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

غەربىي جىن سۇلالىسى، ئون ئالتە پادىشاھلىق دەۋرى

جىن سۇلالىسىنىڭ يوڭنىڭ 1-يىلى (301-يىلى)

1-ئايدا غەربىي جىن سۇلالىسى جاڭ گۇيىنى چاڭلار چېرىكچى بېگى، لياڭجۇ ئايماق بېگى قىلىپ تەيىنلىدى. غەربىي يۇرت دوراغىلىق قوغدىغۇچى چېرىكچى بەگلەر ئۇنىڭغا قارىدى. قۇم، ئونسۇ ئۇنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە بولدى.

جىن سۇلالىسىنىڭ جيەنشىڭ 2-يىلى (314-يىلى)

10-ئايدا جىن سۇلالىسىنىڭ مىندى خانى پەرمان چۈشۈرۈپ جاڭ شىنى لياڭجۇدىكى قوشۇنلارغا دەستەكلىك تۈتۈق بېگى قىلىپ تەيىنلەپ، غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنى ئۇنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. قۇم بەگلىكىمۇ ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى.

شەرقىي جىن سۇلالىسى، ئون ئالتە پادىشاھلىق دەۋرى

جىن مىڭدى (جىن سۇلالىسىنىڭ خانى مىڭدى) زامانىسىنىڭ تەيىنىڭ 1-يىلى، ئالدىنقى جاۋ زامانىسىنىڭ گۈاڭچۇ 6-يىلى (323-يىلى)

ئالدىنقى جاۋ بەگلىكىنىڭ خانى لىۋياۋ جاڭ ماۋنى غەربىي يۇرت باش قورۇقچىبېگى قىلىپ تەيىنلىدى. قۇم، ئونسۇلار ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

جىن چېڭدى (جىن سۇلالىسى چېڭدى) زامانىسىنىڭ شيەنكاڭ 1-يىلى (335-يىلى)

12-ئايدا غەربىي يۇرتلار ئالدىنقى لياڭ پادىشاھلىقىنىڭ زېمىن دائىرىسىگە پۈتۈنلەي كىرگۈزۈلۈپ بولدى. ئالدىنقى لياڭ پادىشاھلىقىنىڭ پادىشاھى جاڭ جۇن دۇنخۇاڭ، جىنچاڭ، ئىدىقۇتتىن ئىبارەت ئۈچ ۋىلايەتنى ۋە غەربىي يۇرت قۇرۇقچىبېگى، قوغدىغۇچى چېرىكچى بېگى، قاشقۇۋۇق مۇھاپىزەت بېگىنىڭ قوشۇنلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ شاجۇ ئايمىقى قىلىپ، غەربىي غۇزلار چېرىكچى بېگى ياڭ شۇەننى ئايماق بېگى قىلىپ تەيىنلىدى. قۇم، ئونسۇلار ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

جىن سۇلالىسىنىڭ خانى شياۋۋۇدى زامانىسىنىڭ تەييۈەن 1-يىلى (376-يىلى)

ئالدىنقى چىن پادىشاھلىقىنىڭ خانى فۇجيەن ئالدىنقى لياڭ پادىشاھلىقىنى مەغلۇپ قىلىپ، لياڭ شىنى لياڭجۇنىڭ ئايماق بېگى، غەربىي چاڭلارنىڭ باش چېرىكچى بېگى قىلىپ تەيىنلىدى. لياڭ شى غەربىي يۇرتقا ئەلچى ئەۋەتتى، غەربىي يۇرتتىن ئون نەچچە بەگلىك سوۋغا-سالام ئېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا سالامغا باردى. قۇم بەگلىكىمۇ ئۇنىڭ تەسىر دائىرىسىگە كىردى.

جىن سۇلالىسىنىڭ خانى شياۋۋۇدى زامانىسىنىڭ تەييۈەن 9-يىلى، ئالدىنقى چىن پادىشاھلىقى جەنيۈەن 20 يىلى (384-يىلى)

6-ئايدا ئالدىنقى چىن پادىشاھلىقىنىڭ خانى لۈگۈاڭ ئەسكەر باشلاپ، كۈسەن خانىنىڭ شەھىرىگە باستۇرۇپ كىردى. قۇم ئالدىنقى چىن پادىشاھلىقىنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتۈپ، غەربىي يۇرت چېرىكچى بېگىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

جىن سۇلالىسىنىڭ شياۋۋۇدى زامانىسىنىڭ تەييۈەن 18-يىلى، كېيىنكى لياڭ پادىشاھلىقىنىڭ لىنجيا 5-يىلى (393-يىلى)

7-ئايدا كېينكى لياڭ پادىشاھلىقىنىڭ خانى لۇگۇاڭ ئوغلى لۇفۇنى دەستە كىلىك غەربىنى تىنچىتىقۇچى سانغۇن، غەربىي يۇرت باش قۇرۇقچىبېگى قىلىپ تەينىلىدى. قۇم بەگلىكى ئۇنىڭغا تەۋە بولدى.

جىن ئەندى (جىن سۇلالىسىنىڭ خانى ئەندى) زامانىسىنىڭ يېشى 5-يىلى (409-يىلى)

غەربىي لياڭنىڭ خانى لى سۇڭ جىن سۇلالىسى تەرىپىدىن غەربىنى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۇن، ئىدىقۇت بېگى قىلىپ تەينىلەندى. قۇم ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

جىن ئەندى زامانىسىنىڭ يېشى 10-يىلى (414-يىلى)

جورجانلاردىن داتان تەختكە ئولتۇرۇپ، نامىنى مۇقان قوغشار قاغان دەپ ئاتىدى. ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىق دائىرىسى كىنگىتتىن كۈسەن، قۇمغىچە كېڭەيدى.

جىن ئەندى زامانىسىنىڭ يېشى 14-يىلى (418-يىلى)

غەربىي لياڭ پادىشاھلىقىدىكى لى شىن دەستەك بىلەن قوجۇ قاتارلىق يەتتە ۋىلايەتنىڭ قوشۇنلىرىغا تۇتۇق بېگى، غەربىنى تىنچىتقۇچى بۇيۇك سانغۇن بولدى. قۇم يەنىلا ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە بولدى.

جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرى

سۇڭ گاۋزۇ (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ خانى گاۋزۇ) زامانىسىنىڭ يوڭچۇ 3-يىلى (422-يىلى)

شىمالىي لياڭ پادىشاھى قۇتقۇ مۇنسۇن غەربىي لياڭ پادىشاھلىقىنى يوقاتتى، غەربىي يۇرتتىكى 36 بەگلىك قۇللۇق بىلدۇرۇپ ئولپان تۇلدى. قۇم ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

ۋېي سۇلالىسىنىڭ خانى تەيۋۇدى زامانىسىنىڭ تەييەن 4-يىلى (438-يىلى)

ۋېي پادىشاھى جورجانلارغا جازا يۈرۈشى قىلىپ، قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ قايتتى. جورجانلارنىڭ قاغانى غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرگە يارلىق چۈشۈرۈپ، ۋېي پادىشاھىنىڭ ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلىشقا بۇيرۇدى. قۇم، ئۇنسۇلار جورجانلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى.

ۋېي سۇلالىسىنىڭ تەيپىڭ جېنجۇن 9-يىلى (448-يىلى).

5-ئايدا بەي خەنۇ خان دەستىكى بىلەن غەربكە يۈرۈش قىلغۇچى سانغۇن، غەربىي قورۇل سەردارلار چېرىكچى بېگى، پىشامشان خانى بولدى. قۇم ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

ۋېي سۇلالىسىنىڭ تەيپىڭ جېنجۇن 9-يىلى (448-يىلى)

11-ئايدا قۇم كۈسەنگە ئىتائەت قىلدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ، كۈسەن بىلەن بىللە ۋېي سۇلالىسىگە سوۋغا-سالام بىلەن ئەلچى ئەۋەتتى.

ۋېي سۇلالىسىنىڭ خانى شياۋۋېندى زامانىسىنىڭ يەنشىڭ 1-يىلى (471-يىلى)

ۋېي سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى خەنۇبىنى تىنچىتقۇچى بەگ ۋاڭ جېننى لياڭنىڭ تۇتۇق بېگى ۋە غەربىي قورۇل قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانى، غەربىي يۇرت سەردارلار چېرىكچى بېگى قىلىپ بەلگىلىدى. قۇم ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە بولدى.

ۋېي سۇلالىسىنىڭ خانى شياۋۋېندى زامانىسىنىڭ تەيخې 11-يىلى (487-يىلى)
قاڭقىللار كۆچىيىپ، قۇم ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

ۋېي سۇلالىسىنىڭ خانى شياۋمىڭدى زامانىسىنىڭ شېنگۈي 2-يىلى (519-يىلى)
سۇڭ سۇلالىسىدىن يۈن خۇيشىڭ ئەلچىلىققا باردى، ئەينى زامانىدا 40 تىن ئارتۇق بەگلىك ئىلچىلىققا تەۋە بولۇپ، قۇم دۆلتى شۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولغان. ئىلچىلىلارنىڭ قوشۇنلىرى ئىلگىرى قۇم دۆلتىدىن چىقىپ خوتەن دەرياسىنى بويلاپ جەنۇبقا مېڭىپ، ئۇدۇنغا بارغان.
شىمالىي جۇ سۇلالىسىنىڭ خانى ۋۇدي زامانىسىنىڭ باۋدىڭ 2-يىلى (562-يىلى)
غەربىي تۈركلەرنىڭ باشلىقى ئىستەمى ئىلچىلىلارنى يەكدى. قۇم تۈركلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

سۇي سۇلالىسى دەۋرى

سۇي ۋېندى (سۇي سۇلالىسىنىڭ خانى ۋېندى) زامانىسىنىڭ رېنشۇ 3-يىلى (603-يىلى)
توققۇز تېلى سۇي سۇلالىسى قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىشىپ، غەربىي تۈركلەرنىڭ خانى تاردۇش خاقانغا ھۇجۇم قىلدى. تاردۇش خاقان مەغلۇپ بولدى، ئۇنىڭ نەۋرىسى نىلى خاقان تاردۇشقا بويسۇنماي، غەربىي يۇرتنى تىزگىنلەپ تۇرۇۋەردى. قۇم ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى.

سۇي يادى (سۇي سۇلالىسىنىڭ خانى يادى) زامانىسىنىڭ دايې 6-يىلى (610-يىلى)
سۇي سۇلالىسى شىكۈي خاقانغا غەربىي تۈركلەرنىڭ چوڭ خاقانى دېگەن نامنى بېرىپ، ئۇنى ئەسكەرچىقىرىپ، نىلى خاقانىنىڭ ئوغلى نىزۇك قارا قاغانغا ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇدى. ئىككىنچى يىلى شىكۈي خاقان نىزۇك قارا قاغاننى مەغلۇپ قىلىپ، غەربىي تۈركلەرنى بىرلىككە كەلتۈردى.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرى

تاڭ تەيزۇڭ (تاڭ سۇلالىسىنىڭ خانى تەيزۇڭ) زامانىسىنىڭ جېنگۇەن 4-يىلى (630-يىلى)
تاڭ سۇلالىسىنىڭ باش راھىبى شۈەنزاڭ ھىندىستانغا نوم ئالغىلى بارغاندا، بالوكا (ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرىگە تەۋە رايونلار)دىن ئۆتتى.

تاڭ تەيزۇڭ زامانىسىنىڭ جېنگۇەن 21-يىلى (647-يىلى)
12-ئاينىڭ 24-كۈنى (648-يىلى 1-ئاينىڭ 26-كۈنى) تاڭ سۇلالىسى ئاشىنا شىرىنى قۇرۇم ئايمىقى ھەربىي يۇرۇشىنىڭ ئالىي باش بۇغىي قىلىپ تەينەلەپ، ئۇنىڭغا غەربىنى تىنچلاندۇرغۇچى قورۇقچىبەگ گوشياۋكې قاتارلىقلار بىلەن تېلىلارنىڭ 13-قەبىلىسىدىن 100 مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرنى باشلاپ كۈسەنگە ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇدى. كۈسەن خانى خارى پوسپا مەغرىبتىكى بارخان (ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق رايون) شەھىرىگە قېچىپ كەتتى. ئاشىنا شىرىنە بارخان شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، سانغۇن نالى بىلەن خان خارى پوسپانى ئەسىر ئالدى.

تاڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ شىيەنچې 3-يىلى (658-يىلى)
5-ئاينىڭ 2-كۈنى تاڭ سۇلالىسى قۇم ئايمىقى، ئۇنىۋ ئايمىقى تەسىس قىلىپ، ئۇلارنى تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىنى تىنچلاندۇرغۇچى قورۇقچىبىگى مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزدى.

تاڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ شىيەنخېڭ 1-يىلى (670-يىلى)

4-ئاينىڭ 23-كۈنى تۆبۈتلار ئۈدۈن لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ بارخان شەھىرىنى ئىشغال قىلدى.

ۋۇزېتيەن زامانىسىنىڭ چاڭشۇ 1-يىلى (692-يىلى)

10-ئاينىڭ 25-كۈنى ۋۇۋېي ئايمىقى ھەربىي يۈرۈشىنىڭ ئالدى باش بۇغى ۋاڭ شياۋجې تۆبۈتلارنى قاتتىق مەغلۇپ قىلىپ، تۆت قورغان (كىنگىت، كۇسەن، سۇلې، ئۈدۈندىن ئىبارەت تۆت ھەربىي قورغان)، 18 ئايماقنى قايتۇرۇۋالدى. قوم ۋە ئونسۇ ئايماقلىرى قايتىدىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى.

تاڭ جۇڭزۇڭ زامانىسىنىڭ جىڭلۇڭ 2-يىلى (708-يىلى)

11-ئاينىڭ 2-كۈنى غەربىي تۈركلەردىن تۈركەش قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ساغى خاقان ئەسكەر چىقىرىپ، بارخان قاتارلىق جايلارغا ھۇجۇم قىلىپ، تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى قاتتىق مەغلۇپ قىلدى.

تاڭ شۈەنزۇڭ زامانىسىنىڭ كەيۈەن 5-يىلى (717-يىلى)

7-ئاينىڭ 5-كۈنى تۈركەشلەر ئەرەب، تۆبۈتلارنى باشلاپ كېلىپ، بارخان، تاش قەلئە-لەرنى قورشىۋېلىپ، تۆت قورغاننى ئالماقچى بولدى. چىشىنىڭ ھېراۋۇلى ئاشىنا شان ئۇچ قارلۇق قەبىلىسىنى باشلاپ ئۇلارغا قايتارما زەربە بەردى. قارلۇق قوشۇنلىرى مەغلۇپ بولۇپ، سۇلۇ قەبىلىسىگە قوشۇلۇپ كەتتى.

تاڭ شۈەنزۇڭ زامانىسىنىڭ كەيۈەن 23-يىلى (735-يىلى)

10-ئاينىڭ 29-كۈنى تۈركەشلەر ئەنشىنىڭ بارخان قەلئەسىنى قورشىۋالدى.

تاڭ شۈەنزۇڭ زامانىسىنىڭ تيەنباۋ 6-يىلى (747-يىلى)

7-ئاينىڭ 23-كۈنى تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىنى تىنچىتقۇچى يارداملىق قورۇقچىبېگى گاۋشيەنجۇ پىيادە، ئاتلىق بولۇپ 10 مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرنى باشلاپ كېچىك بولۇرغا جازا يۈرۈشى قىلدى. بۇ قوشۇنىنىڭ بىر يۆنىلىش قوشۇنىغا بارخاننىڭ بۇقالى جياچۇڭخۇەن قوماندانلىق قىلدى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئۇچ يۆنىلىش قوشۇنى ئۇچراشقاندىن كېيىن، تۆبۈتلارنىڭ لىيەنيۇنباۋ، ئانۇيۇ قەلئەسىنى ئىلىپ، كېچىك بولۇرنىڭ خانى بىلەن تۆبۈت مەلىكىسى خۇۋېئاننى ئەسىر ئالدى.

تاڭ دەيزۇڭ زامانىسىنىڭ دالى 6-يىلى (771-يىلى)

تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاتاغلىق راھىبى ۋۇكۇڭ ئۈدۈندىن ھازىرقى ئاقسۇنىڭ تەۋەسىدىكى غۇيرۇن قەلئەسى، يەنى بىگەن بەگلىكىگە كەلدى. ئەينى ۋاقىتتىكى باسقاۋۇل سۇسىن ئىدى.

تاڭ دېزۇڭ زامانىسىنىڭ جېنيۈەن 5-يىلى (789-يىلى)

غۇيرۇن قەلئەسى تۆبۈتلارغا قارام بولدى.

تالۇ ۋېنزۇك زامانىسىنىڭ كەيچېك 5-يىلى (840-يىلى)

قىرغىزلار ئۇيغۇر خانلىقىنى ئاغدۇرۇۋەتتى. ئۇيغۇرلارنىڭ بىر بۆلىكى غەربكە كۆچكەندە ئۇنىڭ بىر قىسمى ئاقسۇغا كەلدى.

تالۇ ۋۇزۇك زامانىسىنىڭ خۇيچالۇ 5-يىلى (845-يىلى)

ئەرەب خەلىپىسى ۋاشىق سالامنى ئەلچى قىلىپ، جۇڭگونىڭ سەددىچىن سېپىلىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى. سالام ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن 50 كىشى 50 مىڭ دىنار بىلەن يولغا چىقىپ، ئاقسۇغا كەلگەندە ياخشى كۈتۈۋېلىندى. ئۇلار ئىشنى تۈگىتىپ بولۇپ، يەنە ئاقسۇ ئارقىلىق دۆلىتىگە قايتىپ كەتتى.

شىمالىي سۇڭ، لياۋ سۇلالىلىرى دەۋرى

سۇڭ تەيزۇڭ (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ خانى تەيزۇڭ) زامانىسىنىڭ تەپىڭ شىگو 7-يىلى (982-يىلى) ئاقسۇ ئەتراپى قارلۇق قەبىلىسىنىڭ پائالىيەت رايونى ئىدى، قاراخانىيلار سۇلالىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ ئۇنىڭ تەۋەسىگە ئۆتتى.

سۇڭ خۇيزۇڭ (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ خانى خۇيزۇڭ) زامانىسىنىڭ شۇەنخې 5-يىلى (1123-يىلى)

قىتان قوشۇنلىرى ئىلى دەريا ۋادىسى ئارقىلىق شەرقتە تەڭرىتاغدىن ئۆتۈپ، تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلارغا يۈرۈش قىلدى. يول ئۈستىدە قاراخانىيلارنىڭ ئاقسۇ رايونىدىكى قوشۇنىنىڭ قارشىلىقىنى مەغلۇپ قىلىپ، قەشقەر شەھرىگە قىستاپ باردى.

جەنۇبىي سۇڭ، يۈەن سۇلالىلىرى دەۋرى

سۇڭ گاۋزۇڭ (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ خانى گاۋزۇڭ) زامانىسىنىڭ شاۋشىڭ 4-يىلى، قاراقىتانلار زامانىسىنىڭ كانكىيە 1-يىلى (1134-يىلى)

قاراقىتانلار قوشۇن ئەۋەتىپ قەشقەر بىلەن خوتەننى چارلاپ تۇردى، ئاقسۇ قاراقىتانلارنىڭ تەۋەسىگە ئۆتتى.

سۇڭ نىڭزۇڭ (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ خانى نىڭزۇڭ) زامانىسىنىڭ جيادىڭ 6-يىلى (1213-يىلى)

نايمانلارنىڭ خانى كۈچلۈك قاراقىتان خانى گورخان چۇرۇقتىن تەختىنى تارتىۋالدى. ئاقسۇ كۈچلۈكنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

سۇڭ نىڭزۇڭ زامانىسىنىڭ جيادىڭ 11-يىلى (1218-يىلى)

چىڭگىزخان جەبە نۇيانىنى كۈچلۈككە قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتتى. جەبە نۇيان تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىغا بارغاندا كۈچلۈكنى تۈتۈۋېلىپ بېشىنى ئالدى، ئاقسۇ موڭغۇل خانلىقىغا قارام بولدى.

سۇڭ لىزۇڭ (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ خانى لى زۇڭ) زامانىسىنىڭ باۋچىڭ تۇنجى يىلى، موڭغۇلارنىڭ تەيزۇ خانى زامانىسىنىڭ 21-يىلى (1225-يىلى)

چىڭگىزخان بېشبالىقتا داروغاچ قويدى. ئاقسۇ شەھرى ئۇلارنىڭ نازارىتىدە بولدى.

شۇ يىلى چىڭگىزخان قاراقۇرۇمدىكى ۋاقىتلىق ئوردىدا ئۆزى بەسۈالغان زېمىننى ئۇرۇق-تۇغقانلىرى ۋە ئوغۇللىرىغا سۈيۈرغال قىلىپ بەردى. ئاقسۇ چاغاتاينىڭ سۈيۈرغال زېمىنى بولدى.

سۇڭ لىزۇڭ زامانىسىنىڭ جىڭدىڭ 4-يىلى، يۇەن شىزۇ (يۇەن سۇلالىسىنىڭ خانى شىزۇ) زامانىسىنىڭ جۇڭتۇڭ 4-يىلى (1263-يىلى)

4-ئايدا چاغاتاينىڭ نەۋرىسى ئارغۇن بىلەن ئارىخ بۆكە ئىككىسى ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قۇمباش دېگەن يېرىدە جەڭ قىلدى. ئارغۇن جەڭدە يېڭىلىپ سەمەرقەندكە قېچىپ كەتتى.

يۇەن شىزۇ زامانىسىنىڭ جىيۇەن 3-يىلى (1266-يىلى)

ئوگىدايىنىڭ نەۋرىسى قايدۇ يۇەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە قارشى ئىسيان كۆتۈرۈپ، ئوگىدايىنىڭ سۈيۈرغاللىقىدىكى زېمىننى تىزگىنلىگەندىن سىرت، چاغاتاي خانلىقىنىمۇ قارام قىلىۋالدى، ئاقسۇ ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

يۇەن شىزۇ زامانىسىنىڭ جىيۇەن 11-يىلى (1274-يىلى) قايدۇ چاغاتاي ئەۋلادى دۇۋا بىلەن بىرلىشىپ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى يوللارنى پاراكەندە قىلدى، ئاقسۇ بۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىدى.

يۇەن چېڭزۇڭ زامانىسىنىڭ دادىي 10-يىلى (1306-يىلى) دۇۋا قايدۇنىڭ ئوغلى چاپارنى قاتتىق مەغلۇپ قىلدى ھەمدە قايدۇ ئىگىلىۋالغان چاغاتاي خانلىقىنىڭ سۈيۈرغاللىقىدىكى زېمىننى قايتۇرۇۋالدى. ئاقسۇ ئوگداي خانلىقىنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلدى.

يۇەن شۇندى (يۇەن سۇلالىسىنىڭ خانى شۇندى) زامانىسىنىڭ جىجېڭ 2-يىلى (1342-يىلى)

غازان خاقان چاغاتاي خانلىقىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلدى. خانلىق ۋەزىرى قازارخان ئىسيان كۆتۈرۈپ، خانلىق ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى. بۇنىڭ بىلەن خانلىق چاك-چېكىدىن پارچىلىنىپ، خان ئەۋلادلىرى ھەرقايسىسى ئۆزلىرى ئىگىلەپ تۇرغان زېمىندا دەۋران سۈردى. ئاقسۇ ئەترابى دوغلات قەبىلىسى باشلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

يۇەن شۇندى زامانىسىنىڭ جىجېڭ 5-يىلى (1345-يىلى)

دوغلات قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئەمىر بولاجى ئۇيراتلاردىن (يەنە بىر ئىپتىشلارغا قارىغاندا قىپچاق يايلىقىدىن) چاغاتاينىڭ ئەۋلادى تۇغلۇق تېمۇرنى تېپىپ، ئاقسۇغا ئېلىپ كەلدى.

يۇەن شۇندى زامانىسىنىڭ جىجېڭ 7-يىلى (1347-يىلى) دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمىرى (ۋەزىر لايەتنىڭ نازارەتچى بېگى) ئاقسۇدا تۇغلۇق تېمۇرنى خان قىلىپ تىكلەپ، شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنى قۇردى. دوغلات قەبىلىسىنىڭ سۈيۈرغاللىق زېمىنى شەرقتە بۈگۈرگە، غەربتە فەرغانىگە، جەنۇبتا چەرچەن، سېرىق ئۇيغۇرلار بىلەن تۇتاشتى. ئاقسۇ خانلىق مەركىزى بولدى.

يۇەن شۇندى زامانىسىنىڭ جىجېڭ 12-يىلى (1352-يىلى)

ئەرشىدىن دامولا ئاقسۇ ئايكۆلدىن چىقىپ، تۇغلۇق تېمۇرنى تېپىپ، ئۇنىڭغا ئىسلام دىنىنى رەسمىي قوبۇل قىلدۇردى. شۇنىڭ بىلەن 160 مىڭدىن ئارتۇق موڭغۇل ئىسلام دىنىغا كىردى.

يۇەن شۇندى زامانىسىنىڭ جىجېڭ 23-يىلى (1363-يىلى)

تۇغلۇق تېمۇرخان ئۆلدى. ئۇنىڭ ئوغلى ئىلياس خوجا خانلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ، دوغ-

لات قەبىلىسىنىڭ ئەمرى جامالىدىن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. جامالىدىن ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىدى، ئاقسۇ ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرى

مىڭ تەيزۇ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى تەيزۇ) زامانىسىنىڭ خوڭۋۇ 20-يىلى (1387-يىلى)

جامالىدىن سەمەرقەندنىڭ ئەمرى تۆمۈرنىڭ ھوجۇمىغا ئۇچراپ ئۆلدى. تۇغلۇق تېمۇرخاننىڭ كىچىك ئوغلى خىزىر خوجا شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ خاقانى قىلىپ تىكلەندى. ئاقسۇ يەنىلا دوغلات قەبىلىسى ئەمرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى.

مىڭ تەيزۇ زامانىسىنىڭ خوڭۋۇ 24-يىلى (1391-يىلى)

7-ئايدا خىزىر خوجا مىڭبېگى قەمبەدىن، يۈز بېشى ئۇرۇسان قاتارلىقلارنى مىڭ سۇلالىسىگە ئولپان تاپشۇرۇشقا ئەۋەتتى.

مىڭ يىڭزۇڭ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى يىڭزۇڭ) زامانىسىنىڭ جېڭتۇڭ 2-يىلى (1437-يىلى)

4-ئاينىڭ 8-كۈنى ئۇۋەيسخاننىڭ كىچىك ئوغلى ئېسان بۇقا (II) خانلىق تەختىگە چىقىرىلدى. بۇ ۋاقىتتا، دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمرى سەئىد ئېلى ئاكا-ئۇكا ئىككىسى ئاقسۇغا ھۆكۈمرانلىق قىلدى.

مىڭ دەيزۇڭ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى دەيزۇڭ) زامانىسىنىڭ جېڭتەي 2-يىلى (1451-يىلى)

شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىكى ئەمىرلەر خانلىق تالىشىپ سوقۇشۇپ كەتتى. ئېسان بۇقا قورقىنىدىن قېچىپ كەتتى. ئەمىر سەئىد ئېلى ئېسان بۇقا خاننى تېپىپ، ئاقسۇغا ئېلىپ كەلدى ھەمدە ئۇنىڭ خانلىق تەختىنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

مىڭ دەيزۇڭ زامانىسىنىڭ جېڭتەي 7-يىلى (1456-يىلى)

ئۇۋەيسخاننىڭ چوڭ ئوغلى يۈنۇسخان ئەسكەر باشلاپ كېلىپ قەشقەرگە ھوجۇم قىلىپ، ئۇ-كىسى بىلەن خانلىق تەختىنى تالاشقاندا، ئاقسۇدا تۇرۇۋاتقان ئېسان بۇقا خان (II) بىلەن سەئىد ئېلىنىڭ بىرلەشمە قوشۇنى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىندى.

مىڭ يىڭزۇڭ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى يىڭزۇڭ) زامانىسىنىڭ تيەنشۇن 6-يىلى (1462-يىلى)

ئېسان بۇقا خان ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئوغلىغا ئوغلى دوست ماھمۇتخان ۋارىسلىق قىلدى. ئەمىر سەئىد ئېلىنىڭ كىچىك ئوغلى ماھمۇت ھەيدەر مىرزا دوست ماھمۇتخاننى پاناداپ قەشقەردىن ئاقسۇغا كەلدى.

مىڭ شيەنزۇڭ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى شيەنزۇڭ) زامانىسىنىڭ چېڭخۇا 5-يىلى (1469-يىلى)

دوست ماھمۇتخان ئۆلدى. ئۇنىڭ تاغىسى يۈنۇسخان ئەسكەر ئەۋەتىپ ئاقسۇنى بېسىۋالدى.

مىڭ شيەنزۇڭ زامانىسىنىڭ چېڭخۇا 16-يىلى (1480-يىلى)

دوغلات قەبىلىسىنىڭ ئەمرى ماھمۇت ھەيدەر مىرزا يۈنۇسخاننىڭ ياردەمى بىلەن ئەسكەر

توپلاپ يەركەندىكى جىيەنى ئاتابەكىگە جازا يۈرۈشى قىلىپ، قاتتىق مەغلۇپ بولدى. ئۇ ئائىلاج قالدۇق قىسىملىرىنى باشلاپ قەشقەردىن ئاقسۇغا چېكىندى.

مىلادىيە نۇرۇك زامانىسىنىڭ چېگىخۇا 17-يىلى (1481-يىلى)

يۇنۇسخان ئاقسۇدىن قوزغىلىپ تەكرىتاغنىڭ شىمالىدىكى موغۇلىستان رايونىغا بارماقچى بولۇۋاتقاندا، ماھمۇت ھەيدەر مىرزا باشقىلارنىڭ كۆشكۈرتۈشى بىلەن، تۇيۇقسىز شەھەر دەرۋازىسىنى تاقۇۋلىپ ئىسيان كۆتۈردى. يۇنۇسخان يەنە بىر قەلئەدە مۇداپىئە كۆردى ھەمدە ماھمۇت ھەيدەر مىرزىنى مەغلۇپ قىلدى.

مىلادىيە شىياۋزۇڭ (مىلادىيە سۇلالىسىنىڭ خانى شىياۋزۇڭ) زامانىسىنىڭ خوڭجى 14-يىلى (1501-يىلى)

ئەھمەتخان ئوغۇللىرى سۇلتان سەئىدخان بىلەن باباچە خاننى باشلاپ، سەمەرقەند خانى شايبانىخانغا ھۇجۇم قىلىپ، مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاقسۇغا چېكىنىپ قىشنى ئۆتكۈزدى.

مىلادىيە شىياۋزۇڭ زامانىسىنىڭ خوڭجى 17-يىلى (1504-يىلى)

ئەھمەتخان ئۆلدى. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى مەنسۇرخان ئاقسۇدا بارگاھ تىكتى.

شۇ يىلى مەنسۇرخان خان جەمەتىدىن مىرزەپەر بەردى بىلەن ئۆچەكىشىپ قالدى. مىرزەپەر بەردى قەشقەردىكى مىرزا ئاتابەكىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، 30 مىڭ كىشىلىك قوشۇن باشلاپ ئاقسۇغا كەلدى. مەنسۇرغان باي ئارقىلىق كۈچاغا چېكىندى.

مىلادىيە ۋۇزۇڭ (مىلادىيە سۇلالىسىنىڭ خانى ۋۇزۇڭ) زامانىسىنىڭ جېڭدې 8-يىلى (1513-يىلى)

يۇنۇسخانىنىڭ ئوغلى سەئىدخان قەشقەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئىنىسى ئامان خوجا سۇلتاننى ئاقسۇغا بېرىپ، ئاتابەكىرى خانىۋەيران قىلىۋەتكەن قەلئەنى قايتىدىن ياساشقا ئەۋەتتى.

مىلادىيە ۋۇزۇڭ زامانىسىنىڭ جېڭدې 9-يىلى (1514-يىلى)

6-ئايدا سەئىدخان يەكەن خانلىقى (ھازىرقى يەكەننى پايتەخت قىلدى)نى قوردى. ئاقسۇ ئۇنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى.

مىلادىيە ۋۇزۇڭ زامانىسىنىڭ جېڭدې 10-يىلى (1515-يىلى)

تۇرپانىنىڭ ھۆكۈمرانى مەنسۇرخان بۇلاپ كەلگەن قۇمۇلنىڭ ساداقەتمەن خانى بابياجىنى ئاقسۇدىكى ئىنىسى بابا دەيچىنىڭ يېنىغا يوشۇرۇپ قويدى.

مىلادىيە ۋۇزۇڭ زامانىسىنىڭ جېڭدې 11-يىلى (1516-يىلى)

يەكەن خاندانلىقىدىكى سەئىدخان ئۆكسى مەنسۇرخان بىلەن ياراشتى. ئاكا-ئۇكا ئىككىسى ئاقسۇ بىلەن كۈچانىڭ ئارىلىقىدىكى راباتتا ئۇچراشتى. سەئىدخان ئۆكسى مەنسۇرخانغا ئىتائەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

مىلادىيە ۋۇزۇڭ زامانىسىنىڭ جېڭدې 15-يىلى (1520-يىلى)

مەنسۇرخان ئاقسۇغا كېلىپ سەئىدخان بىلەن 2-قېتىم كۆرۈشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن، سەئىدخان ئۆز ئوغلى سۇلتان ئابدۇرىشىت خاننى سۇلتان ئامان خوجىنىڭ ئورنىغا ئاقسۇنى باشقۇرۇشقا قويدى.

مىڭ شىزۇڭ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى شىزۇڭ) زامانىسىنىڭ جياجىڭ 12-يىلى (1533-يىلى)

سەئىدخان كەشمىرگە يۈرۈش قىلىپ، قايتىش يولىدا كېسەل بىلەن ئۆلدى. ئاقسۇدىكى ئابدۇرىشتخان يەكەنگە بېرىپ، خانلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلدى.

مىڭ شىزۇڭ زامانىسىنىڭ تيەنچى 7-يىلى (1627-يىلى)

ئابدۇللا يەكەندە خان بولۇپ، قىرغىزلاردىن ئولجاتابىنى ئاقسۇغا ھاكىم قىلدى.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرى

چىڭ شىزۇ (چىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى شىزۇ) زامانىسىنىڭ شۇنجى 12-يىلى (1655-يىلى)

يەكەن خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇللانىڭ 8-ئوغلى ئىسمائىل ئاقسۇنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇردى.

چىڭ شىڭزۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى شىڭزۇ زامانىسىنىڭ كاڭشى 6-يىلى (1667-يىلى)

ئىسمائىل ئىسلام دىنى قارا تاغلىقلار مەزھىپىنىڭ ھىمايىسىدە، ئاقسۇنى ئىگىلەپ، ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىدى.

چىڭ شىڭزۇ زامانىسىنىڭ كاڭشى 17-يىلى (1678-يىلى)

جۇڭغار قەبىلىسى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىغا ئېچكىرىلەپ كىرىپ، ئىسمائىل خانىنى تۆتۈپ ئېلىپ كەتتى. ئاق تاغلىقلاردىن ئاپئاق خوجىنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشلىرىنى (ئەينى زامانداشىنجاڭنىڭ جەنۇبى ئۇيغۇرلار يۇرتى دەپ ئاتىلاتتى) باشقۇرۇشقا قويدى. ئاقسۇ شۇلارنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

چىڭ گاۋزۇڭ چىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چيەنلۇڭ 21-يىلى (1756-يىلى)

2-ئاينىڭ 4-كۈنى بارىكۆلدە تۇرۇۋاتقان خان ئامبا جاۋخوي، ناگىچانى ئاقسۇ قەلئەسىگە جۇڭغار قىسىانچىلىرىنىڭ باشلىقى ئامۇرسانانى تۇتۇش ئىشلىرىنى ئۇقتۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. 10-ئايدا چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى ئوك قانات مۇئاۋىن سانغۇن جاۋخوي مۇئاۋىن باش بوغ ئامىنداۋ قاتارلىقلارنى تېزلىكتە قوشۇن باشلاپ ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىپ، يەرلىكنىڭ تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇشقا بۇيرۇدى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چيەنلۇڭ 22-يىلى (1757-يىلى)

چوڭ-كىچىك خوجىلار (پەيغەمبەر ئەۋلادى خوجا دېيىلىدۇ) توپىلاڭ قىلدى، ئاقسۇمۇ تەھدىت ۋە قايمۇقتۇرۇش ئارقىسىدا ئەگىشىپ توپىلاڭغا قاتناشتى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى)

7-ئايدا كىچىك خوجا ــ خوجا جاھان ئاقسۇدىن كۇچادىكى توپىلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرىغا يار-دەمگە كېلىپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن، ئارقىسىغا قاراپ قاچتى. ئاقسۇ شەھەر خەلقى شەھەر دەرۋازىسىنى تاقۇۋېلىپ، ئۇلارنى كىرگۈزمىدى. خوجا جاھان ئۇچتۇرپانغا قېچىپ بېرىپ، ئۇ يەردىن يەكەنگە قايتىپ كەتتى.

8-ئاينىڭ 25-كۈنى ئاقسۇدىكى توپىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا ئەل بولدى. چېگرىنى تىنچىتقۇچى سانغۇن جاۋخۇي بىر پاي ئوق ئاتماي ئاقسۇ قەلئەسىنى ئالدى. جاۋخۇينىڭ چوڭ لاگېرى ئاقسۇغا يۆتكەلدى.

11-ئايدا جاۋخۇي يەكەندە قورشاۋدا قالدى. ئاقسۇ ئامبىلى، باش ياساۋۇل شۇخۇدې قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە تەييارلىق كۆردى. ئاخۇن، بەگلەر ئات، تۆگە ئىئانە قىلىشتى. ئۇزاق ئۇتمەي شۇخۇدې مەسلىھەتچى ئامبال، ئاقسۇنىڭ يانداش بېگى قىلىپ تەينىلەندى.

12-ئايدا شۇخۇدې ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق دۇڭان بېگى قىلىپ ئۆستۈرۈلدى.

شۇ يىلى، خوجاس خوجا جاھان توپىلىڭىنى تىنچىتىشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلىكتىن، چىڭ خاندانلىقى ئۇنىڭغا بېزى ئۇنۋانىنى بەردى. ئۇزاق ئۆتمەي يەنە بېزى ئۇنۋانىغا بېلى ئۇنۋانىنى قوشۇپ بەردى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چېينلۇڭ 24-يىلى (1759-يىلى)

1-ئايدا يەكەنگە يۈرۈش قىلغان چىڭ سۇلالىسى بۈسكەرلىرى قاراسۇ لاگېرى مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلۇپ، ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. چېگرىنى تىنچىلاندۇرغۇچى سانغۇن جاۋخۇي، مۇئاۋىن سانغۇن فۇدې ئاقسۇدا قوشۇنلىرىنى تەرتىپكە سالدى.

2-ئايدا ئاقسۇدىكى جاۋخۇي، فۇدېلار يارداملىچى باش بوغ خۇرچى قاتارلىقلارنى ئەسكەر باشلاپ بېرىپ، خوتەننى ساقلاۋاتقان قوشۇنغا يارداملىشىپ ئەۋەتتى.

3-ئايدا چىڭ يۆگۈي قاتارلىقلار خانىنىڭ يارلىقى بىلەن ئاقسۇدىن ھەربىيلەر ئۇچۇن ئاشلىق سېتىۋېلىپ ھەزبىيلەر سودىسىنى قانات يايدۇردى.

6-ئايدا جاۋخۇي ئاقسۇدىن يولغا چىقىپ، ئۇچتۇرپاندىن ئۆتۈپ، قەشقەرنى ئالدى، فۇدې خوتەن ئارقىلىق يەكەننى ئالدى، ئۇلار چوڭ-كىچىك خوجىلارنى ئىككى تەرەپتىن ئىسكەنجىگە ئالدى.

7-ئايدا شۇخودې خانىنىڭ يارلىقى بىلەن ئاقسۇنىڭ يەرلىك بەگلىكىگە تەينىلىنىپ، ئاقسۇنىڭ يەرلىك مەمۇرىي ئىشلىرىنى باشقۇردى.

7-ئايدا قەشقەر بىلەن يەكەن تىنچىلاندۇرۇلغاندىن كېيىن، جاۋخۇي بوزىيەر ئېچىش ئۇچۇن ھەرقايسى شەھەرلەردىن كۆچۈپ كەلگەن 2500 دىن ئارتۇق تۇتۇننى ئاقسۇدا ئولتۇراقلاشتۇردى.

9-ئايدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ھاكىم بەگ خوجاسقا بېلى ئۇنۋانىنى ئىلتىپات قىلدى.

10-ئايدا يەنە ئىنانچخانلىق دەرىجىسىنى بەردى.

9-ئايدا ئاگۇي ئاقسۇغا ئامبال بولدى. شۇخۇدې يەكەنگە يۆتكەپ ئىشقا قويۇلدى.

11-ئايدا دولۇن پۇقرالىرى (ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى)دىن 5000 دىن ئارتۇق كىشى تۇرکۈمەگە بۆلۈنۈپ ئاقسۇدىن كورلىغا كۆچتى.

12-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى ئاگۇي چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۇن جاۋخۇي بىلەن كېڭىشىپ، پادىشاھ چېينلۇڭنىڭ تەستىقىنى ئېلىپ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى ئۇيغۇرلارنى ئىلغا بوزىيەر ئېچىشقا كۆچۈردى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چېينلۇڭ 25-يىلى (1760-يىلى)

1-ئايدا چىڭ سۇلالىسى ئاقسۇدا سېلىترا ۋە گۈڭگۈرت قېزىپ، قوغۇشۇن ئوق قۇيدى.

2-ئايدا ئىلغا بوزىيەر ئاچقىلى باردىغان چېرىكلەر، پۇقرالار ئارقا-ئارقىدىن يولغا چىقتى، ئاقسۇدىن ئىلغا باردىغان راباتلار تەسىس قىلىندى. ئۇيغۇر پۇقرالىرى ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىي

قىرغىقىدىكى چولۇقاي (ھازىرقى غۇلجا ناھىيىسى دائىرىسىدە) غا ئورۇنلاشتۇرۇلدى ۋە ئۇلارغا ئۇرۇق-تەك چاپقۇزۇلۇپ، بوز يەر ئاچقۇزۇلدى.

11-ئايدا مەسلىھەتچى ئامبال شۇخۇدې خانغا مەلۇم قىلىپ، تەستىقلاتقاندىن كېيىن، ئاقسۇدا يەكەننىڭكى ئوخشاش مىس پۇل قۇيغۇزدى، پۇلغا «ئاقسۇ» دېگەن خەت چوشۇرۇلدى.

12-ئايدا بەگ جەمەتىدىكى رۇسۇل قاتارلىقلار ئاقسۇدىكى شەھەرلەرنىڭ بەگلىرىنى باش-لاپ خان ئالدىغا سالامغا باردى. 6-دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋانى بار بەگلەر بېيجىڭنىڭ شىخۋا دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا ئېھتىرام بىلدۇردى.

12-ئايدا بەگ تەسىس قىلىندى، ئۇ ئاقسۇغا قاراشلىق دولۇن پۇقرالىرىدىن جەمئىي 400 تۆتۈندىن كۆپرەك كىشىنى باشقۇردى.

شۇ يىلى قەشقەر قاتارلىق جايلاردىن 2500 دىن كۆپرەك تۆتۈن ئاقسۇغا كۆچۈرۈپ كېلىنىپ، بوز يەر ئاچقۇزۇلدى. ھەربىر تۆتۈنگە 25 مودىن يەر بېرىلىپ، جەمئىي 62 مىڭ 500 مو يەر ئاچقۇزۇلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇنىڭ ئىنانچىخانى خوجاسىنىڭ كىچىك ئوغلى توختى سوپى بېيجىڭدىن ئاقسۇغا قايتىپ كېلىپ، ئۆچتۇرپاندىكى يەرزېمىنلىرىنى سېتىپ، ئاقسۇدىن مۇلۇك جاي سېتىۋالدى.

شۇ يىلى بويرۇتلار (چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى قىرغىزلارنىڭ ئاتلىشى) دىن مەتقۇل بىلەن ئاتباش قەبىلىسىنىڭ سودىگەرلىرى كالا-قوي تېرىلىرىنى ئېلىپ كېلىپ، ئاقسۇدا سودا قىلدى. ئەنجان (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى قىرغىزىستاندا) لىق سودىگەرلەر ئاقسۇدىن ئىچكىرى رايون-لارنىڭ رەۋەن، چايلىرىنى يۆتكەپ كەتتى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانسىنىڭ چېيەنلۇڭ 26-يىلى (1761-يىلى)

3-ئايدا يارەمچى باش بۇغ ئېلىتاۋ قەشقەرگە يۆتكەلدى، ئۇ باشقۇرۇۋاتقان ئاقسۇ جەسۇر كۆرەسىدىكى چېرىكلەر ياساۋۇل ياڭ چاڭنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

8-ئاينىڭ 29-كۈنى ئاقسۇ ھاكىمى سېتىۋالدى قاتارلىقلار ئىلغا كۆچۈپ ماڭغان پۇقرالارغا ئات-ئۇلاغ، نەرسە-كېرەكلەرنى ئىئانە قىلدى. چىڭ خاندانلىقى ئۇلارنى ئىئانە قىلغان نەرسە-لەرنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ مۇكاپاتلىدى.

10-ئايدا ئاقسۇ تۆتۈق ئامبىلىنىڭ يانداش بېگى خەي مىڭ شۇ يىلى ئاشلىقنى مول ھوسۇل ئېلىنغانلىقتىن ساڭ سېلىپ 5000 دادەن ئاشلىق ساقلاش توغرىسىدا خاندىن ئىجازەت سورىدى. 5000 دادەن ئاشلىق يىغىلىپ بولغاندا، ئاشلىق يىغىش توختىتىلدى.

11-ئايدا ئاقسۇنىڭ ھاكىم بېگى سېتىۋالدى قاتارلىقلار 100 ياشلىق مويسىپىتلارنى باشلاپ، خان ئانىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى قۇتلۇقلىدى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانسىنىڭ چېيەنلۇڭ 27-يىلى (1762-يىلى)

2-ئايدا يەكەندىن ئاقسۇغا 17 دانە يىراقتا ئاتار توپ كەلتۈرۈلدى. بۇنىڭدىن ئۇچ توپ ئىلغا ئەۋەتىلىپ، تۆت توپ ئاقسۇدا قالدۇرۇلدى. قالغان ئون توپ قۇمۇل، باربكۆل قاتارلىق جاي-لارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانسىنىڭ چېيەنلۇڭ 28-يىلى (1763-يىلى)

1-ئايدا چېيەنلۇڭ خان سۆسۈننۇر راۋىقىدا قارام ئەللەردىن موڭغۇل خان-تەيجىلىرى ۋە ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئاقسۇنىڭ ئىنانچىخانى خوجاس قاتارلىقلارغا زىياپەت بەردى.

شۇ يىلى ئاقسۇدىن 270 ئۆيلۈك كىشى ئىلىغا بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇشكە كۆچۈرۈلدى.

چاك گاۋزۇك زامانىسنىڭ چيەنلۈك 29-يىلى (1764-يىلى)

1-ئايدا موڭغۇللارنىڭ ۋالاڭ، بەلى، بەزى، گۈك، تەيجىلىرى ۋە ئاقسۇ ئىنانچىخانى خوجاس قاتارلىقلارغا زىياپەت بېرىلدى.

12-ئايدا ئاقسۇنىڭ ئىشكىئاغا بېگى پولات تەلۈنلىك قىلىپ ۋەقە تۇغدۇرۇپ قويۇپ، ھاكىمبەگ سېتىۋالدى قاتارلىقلار بىلەن چىقىشالمىغانلىقتىن، ئىلىغا ئەۋەتىپ ئىشقا قويۇلدى. بۇ ۋاقىتتا سېتىۋالدى بېيجىڭغا سالامغا باردى.

چاك گاۋزۇك زامانىسنىڭ چيەنلۈك 30-يىلى (1765-يىلى)

2-ئاينىڭ 14-كۈنى ئۇچتۇرپان خەلقى ئەسكىلىكى چېكىدىن ئاشقان خان ئامبىلى سۈچېك قاتارلىق كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى، يارداەمچى باش بۇغ بىيەنتاخەي 450 پىيادە ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ ئۇچتۇرپانلىقلار شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ قارشى ئالغىلى چىققاندا، بىيەنتاخەي مەسلىنى توغرا بىر ياقلىق قىلماي، ئەكسىچە شەھەر-گە توپ ئېتىپ، خەلقنىڭ قارشىلىقىنى قوزغاپ قويدى. خەلق رەھمىتوللانى باشلىق قىلىپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن جەڭ قىلدى. بىيەنتاخەي مەغلۇپ بولۇپ چېكىندى، كېيىن قەتلى قىلىندى.

بېيجىڭغا سالامغا بارغان ئاقسۇنىڭ ھاكىمبېگى سېتىۋالدى قايتىپ سۈجۇ (جيۇچۈەن)غا كەلگەندە، ئۇچتۇرپان خەلقىنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ يەتتە كېچە-كۈندۈز تېز يول يۈرۈپ قايتىپ كېلىپ، ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇردى.

8-ئاينىڭ 15-كۈنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى ئۇچتۇرپاننى ئىگىلەپ، ئارقىدىنلا ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرلاردىن 200 ئۆيلۈك كىشىنى ئۇچتۇرپاننىڭ شەھەر سىرتىدا تېرىقچىلىق قىلىپ، ئاشلىق تاپشۇرۇشقا كۆچۈرۈپ كەلدى.

10-ئايدا ئاقسۇدىكى ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى ئۇچتۇرپانغا يۆتكەپ كېلىندى.

چاك گاۋزۇك زامانىسنىڭ چيەنلۈك 41-يىلى (1776-يىلى)

1-ئايدا چيەنلۈك خان ئوردىسىنىڭ سۆسۈنئۇر راۋىقىدا ئىنانچىخان دەرىجىلىك دورو بەلى خوجاسقا زىياپەت بەردى.

6-ئايدا ئاقسۇ قاتارلىق شەھەرلەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى تەكشۈرۈلۈپ، 2618 تۈتۈن دەپ بېكىتىلىپ، خاندانلىقتىن ھۆكۈمەتكە بېرىدىغان ئىجارە ھەققىنىلا تاپشۇرۇش، بۇنىڭدىن سىرت قىزىل مىس تاپشۇرماسلىققا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

چاك گاۋزۇك زامانىسنىڭ چيەنلۈك 43-يىلى (1778-يىلى)

11-ئايدا يەكەنىنىڭ خان ئامبىلى گاۋپۇنىڭ قاشتېشىنى ئوغرىلىقچە يۆتكەپ ساتقانلىق ئەنزىسى پاش بولغاندىن كېيىن، چىڭ خاندانلىقى ئۇ يەرگە ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىن خادىم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈشكە يارلىق چۈشۈردى ھەمدە جىڭ فۇنى لەشكەر بېشى ئامبىلى قىلىپ تەينەلەپ، ئاقسۇدا تۇرۇپ ئىش بېجىرىشكە بۇيرۇدى.

چاك گاۋزۇك زامانىسنىڭ چيەنلۈك 44-يىلى (1779-يىلى)

ئاقسۇغا لەشكەر بېشى ئامبىلى تۇرغۇزۇلغاندىن كېيىن، ئۇ يەرنى باشقۇرۇش ئۈچۈن 50 ماد-

جۇ ئەسكەر يۆتكەپ كېلىنىپ، زەڭگى، شىرمەت چەۋەنداز نۆكەرلەر كۆپەيتىلدى.
چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 45-يىلى (1780-يىلى) يانداش بۇيۇرغا ئۇشىخادا ئاقسۇ-نىڭ لەشكەر بېشى ئامبالىلىقىغا تەيىنلەندى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 46-يىلى (1781-يىلى)
7-ئايدا ئاقسۇ ئىنانچىخانى خوجاس ئۆلدى. قادىر ئىنانچىخان دەربەجلىك بەگلىك بولدى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 47-يىلى (1782-يىلى)
فالىڭا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى بولدى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 49-يىلى (1784-يىلى)
12-ئايدا ئاقسۇدىكى 4-دەربەجلىك بەگ مۇھەممەت ئىمىن قاتارلىق 12 كىشى بېيجىڭغا بېرىپ، شىخۋا دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا خانغا سالام بەردى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 51-يىلى (1786-يىلى)
5-ئاينىڭ 23-كۈنىدىن 27-كۈنگىچە ئاقسۇدا كۆپ قېتىم يەر تەۋرىدى، ئەمما ۋەيرانچىلىق بولمىدى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 52-يىلى (1787-يىلى)
ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى گودۇڭ كېسەل بىلەن ئۆلدى، ئورنىغا فۇسۇڭ يۆتكەپ كېلىندى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 54-يىلى (1789-يىلى)
2-ئايدا فۇسۇڭ يۆتكەپ كېتىلىپ، يامانتاي خان ئامبالىلىقىغا تەيىنلەندى.
5-ئايدا يۈسۈپ ئاقسۇدا 2160 جىڭ رەۋەننى يوشۇرۇن ساتقانلىقتىن سوراق قىلىش ئۈچۈن بېيجىڭغا يالاپ ئېلىپ كېتىلدى.
12-ئايدا ئاقسۇدىكى 3-دەربەجلىك ھاكىمبەگ، بېزى دەربەجلىك قوشۇمچە دۆلەت ئەركانى مەھمۇت ئابدۇللا قاتارلىقلار بېيجىڭغا بېرىپ، شىخۋا دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا خانغا سالام بەردى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 55-يىلى (1790-يىلى)
6-ئايدا يامانتاي يۆتكىلىپ، فۇجۇخان ئامبالىلىقىغا تەيىنلەندى.

چىڭ گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 60-يىلى (1795-يىلى)
ئاقسۇ خان ئامبىلى فۇجۇ سىچۈەننىڭ چېڭدۇ شەھىرىنىڭ يانداش بۇيۇرغالىقىغا تەيىنلىنىپ يۆتكەپ كېتىلدى.

چىڭ رېنزۇڭ (چىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى رېنزۇڭ) زامانىسىنىڭ جياچىڭ 4-يىلى (1799-يىلى)
پۇلخانا ئۆچۈرۈپاندىن قايتا ئاقسۇ شەھەر ئىچىگە يۆتكەپ كېلىنىپ، پۇل قۇيۇشقا باشلىدى.

چىڭ رېنزۇڭ زامانىسىنىڭ جياچىڭ 5-يىلى (1800-يىلى)
ئاقسۇ پۇل نۇسخىسى ھەققىدە يولىيورۇق سورىغاندا، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چىيەنلۇڭ پۇلىدىن ئىككى ئۈلۈش، جياچىڭ پۇلىدىن سەككىز ئۈلۈش قۇيۇپ تەڭ ئىشلىتىشنى بەلگىلىدى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 8-يىلى (1803-يىلى)

12-ئايدا جياچاك خان ئوردىسىنىڭ تىنچلىق قەسىرىدە ئوردا ئىچى-سىرتىدىكى بەگ-ۋەزىر-لەرگە زىياپەت بەردى. خان ئىسىانچىخان ئۇنۇانىدىكى بىلى قادىر قاتارلىقلارنى تەخت ئالدىغا چاقىرىپ شاراپ ئىلتىپات قىلىپ، ئۇلارغا بولغان ھۆرمىتىنى بىلدۈردى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 10-يىلى (1805-يىلى)

12-ئايدا جياچاك خان قوت سۈپىسىدا مۇز تېيىلىش ئويۇنى كۆرۈۋاتقاندا ئاقسۇنىڭ 6-دەرىجە لىك بېگى، سوتچى ئامبال مۇھەممەت ئىبراھىم قاتارلىقلار شۇنىڭ دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا سالام بەردى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 13-يىلى (1808-يىلى)

10-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى يامانتاي بېيجىڭغا باردى. قۇمۇلنىڭ ياردەمچى خان ئامبىلى نايەنباۋ ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا يۆتكەلدى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 15-يىلى (1810-يىلى)

7-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى نايەنباۋ يەكەننىڭ خان ئامباللىقىغا يۆتكىلىپ، فەن جيە نفىڭ ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەينىلەندى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 16-يىلى (1811-يىلى)

9-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى فەن جيە نفىڭ قەشقەرنىڭ مەسلىھەتچى ئامباللىقىغا يۆتكەلدى. مەنسەپ-تۇتۇق پىرقىسىنىڭ دىۋان بېگى خوتۇلى ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى قىلىپ چۈشۈرۈلدى.

10-ئايدا خوتۇلى تەبەتتە تۇرۇشلۇق ئامبال قىلىپ يۆتكەپ كېتىلىپ، يۇننەندىكى لىنيۈەن شەھىرىنىڭ سابىق باش بۇغى تۇيەنتەي ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەينىلەندى.

شۇ يىلى ئاقسۇدا سۇ ئاپىتى بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ نورمىلىق تاپشۇرىدىغان ئاشلىقى كەچۈرۈم قىلىندى. سودىگەرلەرنىڭ ئۆي-زىمىن پۇلى كېچىكتۈرۈپ ئېلىندى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 17-يىلى (1812-يىلى)

8-ئايدا ئاقسۇ پۇل جۇجۇقىنىڭ ئالدىنقى نۆۋەتلىك بېگى داچوگۈانىڭ نەپسانىيەتچىلىك ئىشى پاش بولۇپ قېلىپ، چېتىشلىقى بار كىشىلەر زىندان پىرقىسىگە ئېلىپ بېرىلىپ، سوراق قىلىندى. ئاقسۇنىڭ ئالدىنقى نۆۋەتلىك خان ئامباللىرى فەن جيە نفىڭ، نايەنباۋلارغا ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش، ۋەزىپە دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىش جازاسى بېرىلدى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 19-يىلى (1814-يىلى)

3-ئايدا ئاقسۇ خەزىنىسىدىكى پۇللار (يارماق) كۆمۈشكە سۇندۇرۇلۇپ، چېرىكلەرگە تۇز-كۆكتات خىراجىتى قىلىپ بېرىلدى، ئىچكى رايونلاردىن ئېلىپ كېلىنىدىغان، شۇ يىللىق خىراجەتكە ئىشلىتىلىدىغان كۆمۈش تەڭگە ۋاقتىلىق توختىتىلدى.

4-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى تويۇنتەي سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەنلىكتىن ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى. ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغان مۇھاپىزەتچىلەر قوماندانى ياڭ شۇزېڭغا كۆك توز پەرلىك ياساۋۇل ئۇنۋانى ئىنئام قىلىنىپ، ئۇ ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەينىلەندى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 20-يىلى (1815-يىلى)

3-ئاينىسىك 2-كۈنى گۈچۈڭسىنىڭ ئاغلاقچى ئامبىلى فۇئاڭ ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى قىلىپ تەيىنلەندى. ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى ياڭ شۇزېڭ گۈچۈڭسىنىڭ ئاغلاقچى ئامباللىقىغا تەيىنلەندى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 21-يىلى (1816-يىلى)

10-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى فۇئاڭغا خۇشۇنغا قايتىشقا يارلىق چۈشتى. گۈچۈڭسىنىڭ ئاغلاقچى ئامبىلى تۆڭ شىڭ ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەيىنلەندى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 24-يىلى (1819-يىلى)

3-ئاينىسىك 4-كۈنى ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى تۆڭ شىڭ تۆلەم ئىشلىرىنى تۈگىتىپ بولالمىغانلىقتىن، ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، بېيجىڭغا يالاپ ئېلىپ كېتىلدى. 3-دەرىجىلىك ياساۋۇل يى كېڭىبغا 2-دەرىجىلىك ياساۋۇللۇق ئۇنۋانى بېرىلىپ، ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەيىنلەندى.

چاك رېنزۇك زامانىسىنىڭ جياچاك 25-يىلى (1820-يىلى)

11-ئاينىسىك 13-كۈنى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ تەپتىش بېگى يۈڭ مىڭبىغا يانداش بويۇرغالىق ئۇنۋانى بېرىلىپ، ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەيىنلەندى.

چاك شۇەنزۇك (چاك سۇلالىسىنىڭ خانى شۇەنزۇك) زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 3-يىلى (1823-يىلى)

1-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى يۈڭ مىڭبىغا پايتەختكە قايتىش توغرىسىدا يارلىق كەلدى. باش ئەدلىيە دىۋانىنىڭ يانداش ئەدلىيە ۋەزىرى يىڭ گۈيگە باش ياساۋۇللۇق ئۇنۋانى بېرىلىپ، ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەيىنلەندى.

چاك شۇەنزۇك زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 4-يىلى (1824-يىلى)

11-ئايدا خان ئامبال يىڭ گۈي قۇلباتدا ئات ئوغرىلاش ۋە ئات جابدۇقلىرىنى كۆپكۈندۈزدە بۇلاپ كېتىش ئەنزىسىنى دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈپ، جىنايەتچىنى تۇتماي، ئەكسىچە مال ئىگىسىنىڭ قولىغا ئوغرىنى ئۆزى تۇتۇپ كېلىشكە خەت يېزىپ بەرگەن. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى بەگ ۋە ھاكىم قاتارلىقلارنىڭ بۇ ئىشنى بىر ياقلىق قىلىپ بېرىش توغرىسىدا سۇنغان ئەرزىگە ئاساسەن، بۇ ئىشنى بىر ياقلىق قىلىش پىرقىگە تاپشۇرۇلدى. پايتەخت زىندان پىرقىسىنىڭ ياندىكى بېگى خەي لىڭ 2-دەرىجىلىك ياساۋۇللۇققا چۈشۈرۈلۈپ، ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەيىنلەندى.

12-ئايدا ئىنانچىخان دەرىجىلىك بېلى قادىر ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمبېگى ئۈي مۇلكۈمنى ئىگىلىۋالدى، دەپ خاتا ئەرز قىلغانلىقتىن، ئەسلى ئۇنۋانى بىلەن دەم ئېلىشقا چىقىرىۋېتىلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇدا بوز يەرلەردىن مول ھوسۇل ئېلىندى. ئەمەلدارلار كېڭىشىپ چېرىكلەرگە بىر ئايلىق تۇز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

چاك شۇەنزۇك زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 5-يىلى (1825-يىلى)

12-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى خەي لىڭ باش تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ سول قانات مۇئا-

ۋىن تەپتىش بېگى قىلىپ تەينىلەندى.

شۇ يىلى ئاقسۇدا بوز يەرلەردىن مول ھوسۇل ئېلىندى. بەگلەر كېڭىشىپ، چېرىكلەرگە بىر ئايلىق تۇز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 6-يىلى (1826-يىلى)

1-ئايدا جاھانگىر خوجا قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدى، يانداش بۇيۇرغا چاڭ دېگۈدەك 200 سەركەردە چېرىك يۆتكەشكە بۇيرۇق بەردى. خەيلىك خانلىك تەستىقىنى ئېلىپ ئەسكەر ئەۋەتمىدى.

3-ئايدا ئاقسۇنىڭ ھاكىمبېگى بەزى ئۇنۇاندىكى مەھمۇت ھادى، 5-دەرىجىلىك خەزىنىچىبەگ سىدىقلار قەشقەرگە ئەۋەتىلىپ ئىشقا قويۇلدى.

7-ئايدا ھەرقايسى شەھەرلەردىن جاھانگىر خوجىنى يوقىتىشقا يۆتكەپ كېلىنگەن سەركەردە چېرىكلەر ئاقسۇدا مۇداپىئە قۇردى ھەمدە مىس زاۋۇتى، پۇل جۇجۇقلىنىڭ قۇيىمچىلىق ئىشلىرى توختىتىلىپ لەشكەرلىككە يارايدىغانلار تاللىنىپ، ئاقسۇ شەھىرىنى قوغداشقا ئەۋەتىلدى.

7-ئايدا موڭغۇل ئاق تۇغلۇق خوشۇنلىنىڭ باش بۇغى تۇيشۇنباۋ ئاقسۇنىڭ خان ئامبالىلىقىغا تەينىلەندى. ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى چاڭ چىڭ يارداملىچى نازارەتچى ئامبال بولدى.

7-ئاينىڭ 27-كۈنى شىبەلەرنىڭ ئاغلاقچىسى ئىرغۇلۇن قۇمباش دەريا سىنىڭ بويىدا جاھانگىر خوجىنىڭ توپىلاڭچى ئەسكەرلىرى ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ، 100 دىن ئارتۇق دۇشمەننى ئۆلتۈرۈپ، 50-60 كىشىنى ئەسىرگە ئالدى.

8-ئايدا جاھانگىر خوجىنىڭ توپىلاڭچى قوشۇنلىرى دەشت ھەربى رابات‌نى ئىگىلەۋېلىپ، ياڭئېرىققا قىستاپ كەلدى. مەسلىھەتچى سانغۇن ۋاڭ خۇڭيى جەڭدە قۇربان بولدى.

8-ئايدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئىلى سانغۇنى چاڭ لىك، شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى ياڭ يۈچۈن، سەندۇڭنىڭ باش مۇپەتتىشى ۋۇلۇڭئا قاتارلىقلارنى ئاقسۇغا جەم بولۇپ، جاھانگىر خوجىنى يوقىتىش ئۈچۈن پۈختا تەييارلىق قىلىشقا بۇيرۇدى. 8-ئايدا 3-دەرىجىلىك ئىز باسار ھاكىمبەگ بايەندەي قاتارلىقلارنىڭ قوللىشى بىلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى قومباش دەريا سىنىڭ شىمالى قىرغىقىدىكى يوشۇرۇنۇۋالغان قاراقچىلارنى تازىلىدى.

9-ئايدا باش ئەدلىيە دىۋانىنىڭ ۋەزىرى چىڭ رۇينىڭ ئاقسۇ لەشكەر كۈرەسىگە بېرىشىغا يارلىق چۈشۈرۈلدى.

9-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 18-كۈنىگىچە چوڭ خوجا بۇرھانىددىننىڭ نەۋرىسى جاھانگىر خوجا توپىلاڭچىلاردىن 6000 دىن كۆپرەك كىشىنى باشلاپ، قۇمباش دەريا سى (ھازىرقى ئاقسۇ دەريا-سى)دىن كۆپ قېتىم زورلۇق بىلەن ئۆتۈشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، مەغلۇپ بولدى. 9-ئاينىڭ 23-كۈنى توپىلاڭچىلار يەنە تۆت يولغا بۆلۈنۈپ دەريادىن زورلۇق بىلەن ئۆتمەكچى بولدى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ ياساۋۇل بېگى دالىكئا قاتارلىقلار قوشۇن باشلاپ، ئاقسۇ خەلقىنىڭ قوللىشى بىلەن ئىككى كېچە-كۈندۈز قاتتىق جەڭ قىلىپ، دۇشمەننىڭ 1000 دىن ئارتۇق ئەسكىرىنى يوقىتىپ قۇمباش دەريا سى جېڭىدە زور غەلىبە قازاندى.

9-ئاينىڭ 20-كۈنى مانجۇ، خەنزۇ سەركەردە-چېرىكلىرىدىن 30 مىڭ كىشى، نەچچە مىڭ بەگ-مۆتىۋەرلەر ئاقسۇغا توپلاندى. باش جۇجۇق تەسىس قىلىنىپ، ئاشلىق، قورال-ياراق تەييارلاندى.

9-ئاينىڭ 25-كۈنى چاڭ چىڭ خانلىك تەستىقى بىلەن بازاردىكى مال باھاسىنى تەڭشەش-تۆ-ۋەنلىتىش ئۈچۈن، جۇجۇق تەسىس قىلىنىپ، 1330 تىزىقتىن كۆپرەك يارماق پۇل قۇيۇلدى.

10-ئاينىك 12-كۈنى ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى چاڭ چىك موڭغۇل ئاق جىيەكلىك قوشۇننىڭ ياندىش بۇيۇرغالىقغا تەينىلەندى.

11-ئايدا قۇمباش دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى توپلاڭچىلارنىڭ ھەممىسى يوقىتىلدى.

11-ئايدا ھەرقايسى يول سەركەردە-چېرىكلىرىدىن تەخمىنەن 50 مىڭ كىشى ئاقسۇغا جەم بولدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئالاقىدار تەرەپلەرگە ئارقا سەپ تەمىنات خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنى بۇيرۇدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 7-يىلى (1827-يىلى)

2-ئاينىڭ 6-كۈنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى جاھانگىر خوجا توپلاڭچىلىرىنى يوقىتىش ئۇچۇن، قۇمباشتىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

كەبىسە يىلى 5-ئايدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئاقسۇ قاتارلىق سەككىز شەھەرنىڭ ئالدىنقى يىللىق ۋە شۇ يىللىق ئاشلىق، گەزمال باجلىرىنى كەچۈرۈم قىلدى.

7-ئايدا رۇڭ ئەن ئاقسۇنىڭ يارده‌مچى نازارەتچى ئامبالىقغا تەينىلەندى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 8-يىلى (1828-يىلى)

2-ئايدا ئاقسۇنى قوغدىغان يانداش سانغۇن ۋاڭ دېڭكېغا باش بۇغلۇق ئۇنۋانى ئىنئام قىلىندى. باش دىۋان بېگى لى ۋەنيۇي، چىڭ خىلار پاشىپلىققا ئۈستۇرۇلدى، تورغاق بەگ يۈەن لىن باش دىۋان بېگى قىلىپ ئۈستۇرۇلدى. مىڭ بېشى ماۋەنچۇن قاتارلىقلارغا كۆك توز پەر ئىنئام قىلىندى.

3-ئايدا خانىنىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇدىكى ئاسىي بەگ ئوسمان قاتارلىقلارنى ھارام مۇلكىدىن 81 مو يېرى، 440 ئېغىزلىق ئۆي، 57 ئورۇندىكى باغ-ۋارانلىرى باھاغا سېتىۋېلىپ ھۆكۈمەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈلۈپ، شەھەر سېپىلىنى ئۇزارتىشقا ئىشلىتىلدى.

4-ئايدا خانىنىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇغا 1000 نەپەر چېرىك كۆپەيتىپ بېرىلدى.

8-ئايدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئاقسۇنىڭ شەھەر نامىنى « پۇئەن » دەپ ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى ۋە بۇ ھەقتە مانجۇچە، موڭغۇلچە، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە تۆت خىل يېزىقتا ئىلان چىقىرىلدى.

شۇ يىلى نايەنچىڭ قاتارلىقلار خانىنىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇ خان ئامبىلى مەھكىمىسى ئىچىگە بىر خەزىنە سالدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 9-يىلى (1829-يىلى)

1-ئايدا ئاقسۇغا قاراشلىق قاراۋۇلخانىنىڭ ياساۋۇللىرى يېشىل تۇغلۇق قوشۇنغا ئۆزگەرتىلدى، قاراۋۇلخانىدا تۇرۇشلۇق چارلىغۇچى مانجۇ قوشۇنلىرى بىرده‌ك قىسقارتىۋېتىلدى.

2-ئايدا شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدىكى مالىمانچىلىقتىن چىققان كېيىنكى ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىشتا كۈچ چىقارغانلىقى ئۈچۈن، ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى چاڭ چىڭغا ئىمتىياز بېرىلدى.

11-ئايدا ئاقسۇغا ھەربىي رابات يۆتكەپ سېلىشتا كۈچ چىقارغانلىقى ئۈچۈن، گەنسۇ پاشىپى مۇلوڭتا، ئاقسۇ بېگى ئۆمەرگە گۇللۇك توز پەرى، مۇھەممەت يالى بەگلەرگە كۆك توز پەرى ئىنئام قىلىندى.

12-ئايدا ئاقسۇنىڭ ئىشىكتاغا بېگى سېپتۇالدى قاتارلىق تۆت كىشى بېيجىڭغا بېرىپ شىخۋا دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ خانغا سالام بەردى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 10-يىلى (1830-يىلى)

9-ئايدا قەشقەر تەۋەسى تىنچ بولمىغانلىقتىن، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىسى ۋالىسىنى ياڭ يۈچۈن، سۇجۇدا تۇرۇشلۇق باش ۋالى، گەنجۇنىڭ ياساۋۇل بېگى خۇچاۋ، گۈيۇەننىڭ ياساۋۇل بېگى ياڭ فاڭفاغا تېزدىن ئاقسۇغا بېرىپ پۇرسەت تېپىپ دۈشمەننى يوقىتىشقا پەرمان چۈشۈردى. 9-ئاينىڭ 12-كۈنى رۇڭ ئەن ئىلىدىكى ھەربىي يول سەركەردە-چېرىكلىرىدىن 4500 دىن ئارتۇق كىشىنى باشلاپ، ئارقا-ئارقىدىن ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى.

9-ئايدا ئىنانچېخان ئۇنۇاندىكى بېلى مەرھۇم قادىرنىڭ ئوغلى كۆكسۇ بۇقا ئاتىسىنىڭ مەرتىۋىسىگە ۋارىسلىق قىلدى.

10-ئايدا ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلار تېزدىن كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن، ھەممە نەرسە قىمەتلىشىپ كەتتى. ئىنانچېخان ئىسھاقنىڭ ئوغلى ئەمەت ئۆز ئىختىيارى بىلەن كۈمۈش، قىزىل يارماق يارىدەم قىلدى ھەمدە مۇزات داۋىنىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاتلىرىدىن 1000 جەڭ ئېتى، 50 مىڭ جىڭ ئوت-چۆپ، 500 داداەن يەم-بوغۇز، يەنە 100 مىڭ جىڭ ئۇن ئىئانە قىلدى.

10-ئايدا جەڭ قىلىش پۇرسىتىنى كەتكۈزۈپ قويغانلىقى ئۈچۈن، خان ئامبىلى چاڭ چېڭنىڭ مەنسىپى ئۈچ دەرىجە چۈشۈرۈلۈپ، يەنىلا ئاقسۇدا ئىشلەشكە قالدۇرۇلدى.

10-ئاينىڭ 6-كۈنى خاپىگىنا قوشۇن باشلاپ، ئاقسۇدىن ئوتلاق ئارقىلىق خوتەنگە قاراپ ئاتلاندى.

10-ئاينىڭ 16-كۈنى خۇچاۋ قوشۇن باشلاپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى.

11-ئاينىڭ 5-كۈنى ياڭ فاڭ قوشۇن باشلاپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى.

12-ئايدا مۇھىم ئوتكەللەرنىڭ مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىش، ئاشلىق، يەم-بوغۇز تەييارلاشقا كۈچ چىقارغانلىقتىن، ئاقسۇ تەۋەلىكىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئارپا-بۇغداي سېلىقى كەچۈرۈم قىلىندى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 11-يىلى (1831-يىلى)

2-ئايدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى سۇر ھەيۋەتلىك سانغۇن چاڭ لىڭ بىلەن ئىلى سانغۇنى يۇلىنىنى زالۇڭنا ئەرز قىلغان « ئىسھاق باشقىلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئىسيان كۆتۈرمەكچى بولغان » دېگەن ئەنزىنى بىر ياقلىق قىلىشقا ئاقسۇغا ئەۋەتتى، ئاخىرىدا ئاساسسىز بەتنام چاپلىغانلىقى ئېنىقلىنىپ، ئىسھاقنىڭ ئوغلى ئەمەت يەنىلا ئاقسۇنىڭ ھاكىمبېگى بولۇەردى.

5-ئايدا ئىنانچېخان ئۇنۇاندىكى بېلى كۆكسۇ بۇقا خىزمەتتە سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەنلىكتىن، ئىنانچېخانلىق ئۇنۇانى ئېلىپ تاشلاندى. 10-ئايدا كۆكسۇ بۇقا ھەرەم بېگى بىلەن ئەپيۇن چەككەنلىكتىن، ۋاسىلار مەھكىمىسىنىڭ جازاغا تارتىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى.

11-ئايدا قادىرنىڭ بىر ئوغلان جىيەنى ئابدۇراخمان ئىنانچېخان ئۇنۇاندىكى بېلى مەنسىپىگە ۋارىسلىق قىلدى.

12-ئايدا ئاقسۇنىڭ بوز يەرلىرىدىن مول ھوسۇل ئېلىنغانلىقتىن، بەگ، مۆتىۋەرلەر كېڭىشىپ، چېرىكلەرگە بىر ئايلىق تۇز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 12-يىلى (1832-يىلى)

10-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى چاڭ چېڭغا ياساۋۇل بېگى ئۇنۇانى ئىنئام قىلىنىپ، يەكەنىڭ مەسلىھەتچى ئامبالىلىقىغا تەينىلەندى. يەكەننىڭ ياردەمچى نازارەتچى ئامبىلى چېڭ رۇيى ئاقسۇنىڭ خان ئامبالىلىقىغا تەينىلەندى.

چاڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 13-يىلى (1833-يىلى)

8-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى چېكىڭ رۇيى كېسەل سەۋەبىدىن ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى، يەكەننىڭ ياردەمچى نازارەتچى ئامبىلى شىڭ دې ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى بولدى.

9-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى شىڭ دې كۆك جىيەكلىك موڭغۇل قوشۇننىڭ ياندىش بۇيۇر-غاللىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى.

9-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى شىڭ دې يەنە يەكەننىڭ ياردەمچى نازارەتچى ئامبىلى بولدى. ئۇچتۇرپاننىڭ خان ئامبىلى چاڭ خېڭ ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقغا يۆتكەلدى.

چاڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 14-يىلى (1834-يىلى) 4-ئايدا ئىنانچىخان ئۇنۇانىدىكى بەلى ئابدۇراخمان ۋاپات بولدى.

9-ئايدا خان يارلىقى بىلەن مەھەممەت ئەزىز بەلى ئىنانچىخان ئۇنۇانىغا ۋارىسلىق قىلدى. شۇ يىلى ئاقسۇنىڭ بوز يەرلىرىدىن مول ھوسۇل ئېلىنغانلىقتىن بەگ-مۆتەۋەرلەر كېڭىشىپ، چېرىك-لەرگە بىر ئايلىق تۇز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

چاڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 15-يىلى (1835-يىلى)

12-ئايدا ئاقسۇنىڭ 5-دەرىجىلىك خەزىنە بېگى سامساق قاتارلىق ئىككى كىشى بېيجىڭغا بې-رىپ، شىخۇا دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا خانغا سالام بەردى.

شۇ يىلى ئاقسۇنىڭ بوز يەرلىرىدىن مول ھوسۇل ئېلىنغانلىقتىن بەگ-مۆتەۋەرلەر كېڭىشىپ، چېرىكلەرگە بىر ئايلىق تۇز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

چاڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 17-يىلى (1837-يىلى)

11-ئاينىڭ 16-كۈنى ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى چاڭ خېڭغا بېيجىڭغا قايتىش ھەققىدە يارلىق كەلدى. لياڭجۇ ئايمىقىنىڭ ياندىش بۇيۇرغالى بى چاڭغا باش بوغ ئۇنۇانى ئىنئام قىلىنىپ، ئاقسۇ-نىڭ خان ئامباللىقغا تەينىلەندى.

چاڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 18-يىلى (1838-يىلى)

2-ئايدا ئاقسۇدىكى يېشىل تۇغلۇق قوشۇننىڭ 204 سەركەردە، چېرىكى قايتۇرۇپ كېتىلدى.

3-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى بى چاڭ موڭغۇل ئاق تۇغلۇق قوشۇننىڭ ياندىش بۇيۇرغىسى بولدى.

8-ئاينىڭ 28-كۈنى شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى خۇسۇكتىغا داۋگۇاڭنىڭ 20-يىلىدىكى خىراجىتى ئۇچۇن 19 مىڭ 231 سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ، ئۇنى ئاقسۇغا يەتكۈزۈپ بېرىش بۇيرۇلدى.

چاڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 19-يىلى (1839-يىلى)

9-ئايدا شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى مۇسۇكتىغا داۋگۇاڭنىڭ 21-يىلىدىكى خە-راجەت ئۇچۇن 21 مىڭ 584 سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ، ئۇنى ئاقسۇغا يەتكۈزۈپ بېرىش بۇيرۇلدى.

چاڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 20-يىلى (1840-يىلى)

3-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى بېي چاڭ چاخارنىڭ باش بوغى قىلىپ تەينىلەندى. ئۇچتۇر-پاننىڭ خان ئامبىلى لىك شەن ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقغا يۆتكەلدى.

6-ئايدا شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى خوسۇكتىغا داۋگۇاڭنىڭ 22-يىلدىكى خەراجەت ئوچۇن 20 مىڭ 400 سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ، ئوننى ئاقسۇغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى بۇيرۇلدى.

11-ئايدا ئاقسۇنىڭ بوز يەرلىرىدىن مول ھوسۇل ئېلىنىدى. بەگ، مۇتەۋەرلەر كېڭىشىپ، چېرىكلەرگە بىر ئايلىق تۇز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

12-ئايدا قارا شەھەرنىڭ خان ئامبىلى چاڭ خېڭغا يانداش بۇيۇرغالىق ئونۇانى ئىنئام قىلىنىپ، ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەينىلەندى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 21-يىلى (1841-يىلى)

9-ئايدا، شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى ئېنتىخىتىغا داۋگۇاڭنىڭ 23-يىلى خراجەت قىلىش ئوچۇن 24 مىڭ 284 سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ، ئوننى ئاقسۇغا يەتكۈزۈپ بېرىش بۇيرۇلدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 22-يىلى (1842-يىلى)

7-ئايدا چاڭ خېڭ كېسەل سەۋەبىدىن ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى. ئورۇمچىنىڭ ئاغلاقچى ئامبىلى جى رۇي 1-دەرىجىلىك ياساۋۇللۇق دەرىجىسى ئىنئام قىلىنىپ، ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەينىلەندى.

7-ئايدا شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى فۇنياڭئاغا داۋگۇاڭنىڭ 24-يىلى خراجەت ئوچۇن 22 مىڭ 748 سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ بېرىلدى ۋە ئوننى ئاقسۇغا يەتكۈزۈپ بېرىش بۇيرۇلدى.

10-ئايدا ئىنانچىخان ئونۇانىدىكى بىلى مۇھەممەت ئەزىز ۋاپات بولدى. ئونىڭ ئوغلى مەھمەتنىمن ئاتىسىنىڭ مەنسىپىگە ۋارىسلىق قىلدى.

11-ئايدا ئىنانچىخان ئىسھاق ئالەمدىن ئوتتى. ئونىڭ ئوغلى بىرىنچى دەرىجىلىك تەيچى، ئاقسۇنىڭ 3-دەرىجىلىك ھاكىمبېگى ئەمەت ئاتىسىنىڭ مەنسىپىگە ۋارىسلىق قىلدى.

11-ئايدا ئاقسۇنىڭ بوز يەرلىرىدىن مول ھوسۇل ئېلىندى، بەگ-مۇتەۋەرلەر كېڭىشىپ چېرىكلەرگە بىر ئايلىق تۇز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 24-يىلى (1844-يىلى)

6-ئايدا جىرۇي ئېچىشقا بولىدىغان 100 مىڭ مو بوز يەر بارلىقىنى ئېنىقلاپ، خانغا مەلۇم قىلماستىنلا دېھقانلارغا بوز يەر ئاچقۇزدى. داۋگۇاڭ بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىشنى توختىتىشقا يارلىق چۈشۈرۈپ، جى رۇينى پىرقىنىڭ قاتتىق بىر تەرەپ قىلىشقا تاپشۇردى.

9-ئايدا شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى فۇنياڭئاغا داۋگۇاڭنىڭ 26-يىلى خراجەت قىلىش ئوچۇن 25 مىڭ سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ، ئوننى ئاقسۇغا يەتكۈزۈپ بېرىش بۇيرۇلدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 25-يىلى (1845-يىلى)

1-ئايدا جى رۇي بېيجىڭغا كەتتى. كۇچانىڭ خان ئامبىلى زالغوڭتاي ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەينىلەندى.

3-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 10-كۈنگىچە لىن زېشۈي لەڭقالىق (ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسى تەۋەسى) دېگەن يەردە ئوزلەشتۇرۇشكە بوز يەرلەرنى تەكشۈرۈپ كۆردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوزلەشتۇرۇلگەن بوز يەرلەر يېرى يوق دېھقانلارنىڭ تېرىشىغا بېرىلدى.

11-ئايدا ئاقسۇنىڭ بوز يەرلىرىدىن مول ھوسۇل ئېلىنغانلىقتىن، بەگ-مۆتىۋەرلەر كېڭىشىپ، چېرىكلەرگە بىر ئايلىق توز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 26-يىلى (1846-يىلى)

كەبىسە 5-ئايدا شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ۋالىيسى بۇيەنتەيگە داۋگۇاڭنىڭ 28-يىلى خىراجەت ئۈچۈن 25 مىڭ 623 سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ، ئۇنى ئاقسۇغا يەتكۈزۈپ بېرىش بۇيرۇلدى.

11-ئايدا زالغۇنتاي بېيجىڭغا قايتىپ كەتتى. خوتەننىڭ خان ئامبىلى شۇشىڭنا ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا يۆتكەلدى.

11-ئايدا ئاقسۇنىڭ بوز يەرلىرىدىن مول ھوسۇل ئېلىنغانلىقتىن بەگ-مۆتىۋەرلەر كېڭىشىپ، چېرىكلەرگە بىر ئايلىق توز-كۆكتات پۇلى ئىنئام قىلدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 27-يىلى (1847-يىلى)

8-ئاينىڭ 21-كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭدا يەتتە خوجا توپلىڭى يۈز بەردى. چىڭ خاندانلىقى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، يەكەننىڭ مەسلىھەتچى ئامبىلى يى شەنگە بىر نەچچە مىڭ ئەسكەر باشلاپ ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ، ئۇ يەردىن قەشقەرگە توپلاڭنى تىنچىتىشقا يۆرۈش قىلىشنى بۇيرۇدى.

8-ئايدا شەنشى-گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى بۇيەنتەيگە داۋگۇاڭنىڭ 29-يىلى خىراجەت قىلىش ئۈچۈن 19 مىڭ 900 سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ، ئۇنى ئاقسۇغا يەتكۈزۈپ بېرىش بۇيرۇلدى.

9-ئايدا يەكەننىڭ مەسلىھەتچى ئامبىلى يى شەن خانىنىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇ خەزىنىسىدىكى ساقلىنىۋاتقان ئون يارماق، بەش يارماقلىق پۇللارنى مۇئاپىق مىقداردا جەڭگە چىققان چېرىكلەرنىڭ توز-ئاشلىق پۇلىغا قوشۇپ تارقىتىپ بەردى.

شۇ يىلى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق خان ئامبىلى زالغۇنتاي مەزكۇر شەھەردىكى سودىگەرلەر ئىچىدىن چوڭ كۆرە تەڭگىسىگە 60 مىڭ سەر كۈمۈش، يەكەن تەڭگىسىگە 10 مىڭ سەر كۈمۈش تېگىشىپ، توپلاڭنى تىنچىتىشقا ياردەم بەردى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ 28-يىلى (1848-يىلى)

3-ئايدا ئاقسۇ بېگى ئەمەت شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدىكى قىسملارغا ئېھتىياجلىق ھەربىي لازىمەتلىكلەرنى تەييارلاپ بەرگەنلىكتىن، ئۇنىڭغا قوش كۆزلۈك گۈللۈك توز پەرى ئىنئام بېرىلدى. باي ناھىيىسىنىڭ بېگى سوپى نىياز ئاقسۇنى قوغداشتا كۆچ چىقارغانلىقتىن، ئۇنىڭغا گۈللۈك توز پەرى ئىنئام بېرىلدى.

4-ئايدا شىنجاڭنىڭ جەنۇبىغا 100 دانە كىچىك زەمبىرەك ئاجرىتىپ بېرىلدى. بۇنىڭدىن 30 ى ئاقسۇدا ساقلاپ قويۇلدى.

6-ئايدا ئاقسۇ قوۋۇق باقار كۈرەسىنىڭ مەسلىھەتچى سانغۇنى پىڭ نېيەن مۇداپىئە چېرىكى جاۋدېشىنىڭ خەزىنىدىن كۈمۈش ئوغرىلىغانلىق ئىشنى قانات ئاستىغا ئالغانلىقتىن، ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ قاتتىق سوراقتا تارتىلدى.

چىڭ شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ داۋگۇاڭ 29-يىلى (1849-يىلى)

سېرىق قوشۇن خەنزۇ قوشۇنلىرىنىڭ يانداش سۇيۇرغالى تۇجا بۇ ئاقسۇنىڭ خان ئامباللىقىغا تەينىلەندى.

چاك ۋېنزۇك (چاك سۇلالىسىنىڭ خانى ۋېنزۇك) زامانىسىنىڭ شىيە نەپىك 2-يىلى (1852-يىلى)

12-ئايدا تۇجابۇ بەيجىڭغا قايتىپ كەتتى. ئەرز-شىكايەت مەھكىمىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى، 1-دەرىجىلىك ياساۋۇل ۋېي شىخۇنبۇ ئاقسۇنىڭ خان ئامبالىلىقىغا تەينىلەندى.

چاك ۋېنزۇك زامانىسىنىڭ شىيە نەپىك 4-يىلى (1854-يىلى)

كەبىسە 7-ئايدا ۋېي شىخۇنبۇ قەشقەرنىڭ خان ئامبالىلىقىغا تەينىلەندى. ئىلىنىڭ ئاغلاقچى ئامبىلى چىيەن خېك ئاقسۇنىڭ خان ئامبالىلىقىغا تەينىلەندى.

چاك ۋېنزۇك زامانىسىنىڭ شىيە نەپىك 5-يىلى (1855-يىلى)

چىيەن خېك قەشقەرنىڭ خان ئامبالىلىقىغا تەينىلەندى. باركۆلنىڭ ئاغلاقچى ئامبىلى خەي پۇ ئاقسۇنىڭ خان ئامبالىلىقىغا تەينىلەندى.

چاك ۋېنزۇك زامانىسىنىڭ شىيە نەپىك 6-يىلى (1856-يىلى)

4-ئايدا ئىنانچىخان ئەمەت مىس زاۋۇتى قۇرۇشتا كۆچ چىقارغانلىقتىن، بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلدى.

7-ئاينىڭ 10-كۈنى ئاقسۇ قەلئەسى سىرتىدىكى چاك سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ ئوق-دورا ئىسكىلاتىغا چاقماق چۈشۈپ، شەھەر سېپىلى ۋە ئەتراپتىكى ئۆيلەر ئۇرۇلۇپ، بىر سەركەردە، توققۇز چېرىك تام ئاستىدا قېلىپ ئۆلگەنلىكتىن، شەھەر قوۋۇقىنى ساقلاش كۈرەسىنى باشقۇرۇۋاتقان مەسلىھەتچى سانغۇن، باش دىۋان مالو قاتارلىقلار پىرقىنىڭ تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى.

چاك ۋېنزۇك زامانىسىنىڭ شىيە نەپىك 7-يىلى (1857-يىلى)

6-ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى توپىلاڭنى تىنچىتىشقا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئاقسۇدا ئاشلىق راباتى تەسىس قىلىنىپ، بۇ ئىشقا باش دىۋان بېگى خەيپۇ مەسئۇل قىلىندى.

7-ئايدا ۋەلىخاننىڭ توپىلىڭىنى تىنچىتىشقا ماڭغان چاك سۇلالىسى قوشۇنلىرى ئاقسۇدىن ئارقا-ئارقىدىن يولغا چىقىپ، بارچۇق ئارقىلىق قەشقەرگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. ھەمدە ئاقسۇدىن 300 نەپەر چېرىك ئاجرىتىلىپ، ئۇلار ئوتلاق ئارقىلىق خوتەنگە قاراپ يولغا چىقتى.

8-ئايدا ئۇرۇمچىنىڭ باش بۇغىي يېڭ بۇچۇكۈي بىلەن قەشقەرنىڭ خان ئامبىلى قىلىپ تەينىلەنگەن يۇي رۇي يېتەكچىلىكىدىكى 2600 دىن ئارتۇق چاك سۇلالىسى ئەسكىرى ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى.

شۇ يىلى كۆچادىكى دېھقانلار قوزغىلاڭچى قوشۇنىنىڭ قارىتال دېگەن جايغا كەلگەنده، قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرى مەھەممەت ئىلى، ئىبراھىم شاھ ئەسىرگە چۈشۈپ قېلىپ، كۆچانىڭ خان ئامبىلى ئۇرچىڭا تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولدى.

چاك ۋېنزۇك زامانىسىنىڭ شىيە نەپىك 8-يىلى (1858-يىلى)

6-ئايدا خەي پۇخانىنىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇدىكى سودىگەرلەردىن گەزمالغا ئايرىم باج ئىلىشنى يولغا قويدى. بۇنى چاي-چارۋا باج جۇجۇقى مەسئۇل بولۇپ بېجىردى. ئارقىدىنلا ئەھۋالغا قاراپ چاي بېجى بەلگىلىنىپ، 6000 تىزىق يارماق چاي بېجى، 3000 تىزىق يارماق گەزمال بېجى ئىلىندى.

6-ئايدا ھاكىمبەگ ھامۇت ئاقسۇدا ئاشلىق راباتى قۇرۇشتا كۆچ چىقارغانلىقتىن، قوش كۆزلۈك گۈللۈك توز پەرى بىلەن تارتۇقلاندى.

8-ئايدا ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى خەيپۇ شىنجاڭ ئاشلىق راباتىنى تەييارلاشتا كۆچ چىقارغانلىقى

ئوچۇن، يانداش بويۇرغاللىق ئونۇانى ئىنئام قىلىندى.

چاك ۋېنزۇك زامانىسنىك شيە نفېك 9-يىلى (1859-يىلى)

3-ئايدا 2-دەرىجىلىك ياساۋۇل يانداش بويۇرغاللىق ئونۇانىدىكى مېەن شىك ئاقسۇنىك خان ئام-بااللىقغا تەيىنلەندى.

چاك ۋېنزۇك زامانىسنىك شيە نفېك 10-يىلى (1860-يىلى)

9-ئايدا ئاقسۇنىك 3-دەرىجىلىك ھاكىمبېگى ھامۇت ئوستەك، توسما ياساشقا كوچىلوك ھەيدەكچە-لىك قىلمىغان. 7-دەرىجىلىك بەگنى قالايمقان جازالاپ ئولتورۇپ قويغانلىقتىن، ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، جازاغا تارتىلدى.

چاك ۋېنزۇك زامانىسنىك شيە نفېك 11-يىلى (1861-يىلى)

6-ئايدا ئاقسۇنىك خان ئامبىلى مېەن شىك ئوز ئالدىغا توز بېجى قويۇپ، شيە نفېك 10-يىلى 3-ئايدىن ئېتىبارەن باج ئېلىشنى بەلگىلەپ، ھەر ئايدا ھەربىر كىشىدىن ئىككى يارماقتىن پۇل ئال-دى. 3-دەرىجىلىك بەگدىن 7-دەرىجىلىك بەگكىچە بولغانلارنىك ھەممىسى دەرىجىسى بويىچە 30 يار-ماقتىن 50 يارماققىچە پۇل تاپشۇردى، ئەنجانلىقلاردىن بولسا ئېيغا ئاش-توز پۇلى ئېلىندى. چاك سۇ-لالىسى ھۆكۈمىتى ئىلىنىك مەسلىھەتچى ئامبىلى جىك لىيەننى ئاقسۇغا بېرىپ بۇ ئىشنى تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىشقا بۇيرۇدى.

6-ئايدا گۇچۇكنىك ئاغلاقچى ئامبىلى كوي دۇك ئاقسۇنىك خان ئامباللىقغا تەيىنلەندى.

چاك مۇزۇك (چاك سۇلالىسىنىك خانى مۇزۇك) زامانىسنىك توڭجى 1-يىلى (1862-يىلى)

1-ئايدا ئاقسۇدا مىس سېتىۋېلىنىدى. ھەر جىك مىسنىك سېتىۋېلىنىش باھاسى 80 يارماق بولۇپ، بۇنىك 40 يارمىقىنى ئاشلىق جۇجۇقى بەردى. قالغانلىرى ئۇيغۇر خەلقىگە سېلىق سېلىنى-دى. بۇ ئىشنى جىك لىيەن خانغا مەلۇم قىلىپ، قەتئىي مەنئى قىلدى.

1-ئايدا ئاقسۇنىك سابىق خان ئامبىلى مېەن شىك ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، خىزمەت كۆر-سىتىپ گۇناھىنى يۇيۇش ئوچۇن جىلىنغا پالاندى.

ئىلىنىك ئاغلاقچى ئامبىلى گوي ۋېن ئاقسۇغا كېلىپ ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنى تەكشۈرگەندە مال، ئۇن، گۈرۈچ ئالغانلىقتىن پىرقىنىك قاتتىق بىر تەرەپ قىلىشغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. ئاشلىق زەخىرە-سى گوداۋەن قاتارلىقلارنىك ھېسابى بىلەن پۇلى ئوخشاش چىقىمغانلىقتىن، ھەممىسىگە قاتتىق چارە كۆرۈلدى.

4-ئايدا كوي دۇك تارباغاتايىنىك مەسلىھەتچى ئامباللىقغا يوتكەلدى. مۇراسىم دىۋانىنىك يانداش ۋەزىرى چۇك ئېن ئاقسۇنىك خان ئامباللىقغا تەيىنلەندى، ئۇ توت ئايغىچە ئىش ئورنىغا بارمىغانلىقتىن، يولغا چىقىشقا سۈرۈك بەلگىلەپ بېرىلدى.

چاك مۇزۇك زامانىسنىك توڭجى 2-يىلى (1863-يىلى)

مەتىمىنىك ئوكسى ۋاھاپ ئىنانچىخان ئونۇانىدىكى بېلى مەنسىپىگە ۋارىسلىق قىلىپ، يارلىق-نى تاپشۇرۇۋالغىچە خوتەنده قازا تاپتى.

چاك مۇزۇك زامانىسنىك توڭجى 3-يىلى (1864-يىلى)

6-ئايىنىك 4-كۈنى كوچادا ئىسيان كوتۇرگەن مۇسۇلمانلار ئاقسۇغا ھوجۇم قىلدى، جامالدىن

قوشۇنلىرىنى باشلاپ كېلىپ، ئاقسۇ قەلئەسىنى ئىگىلىدى.

چىڭ مۇزۇڭ زامانىسىنىڭ تۇڭجى 6-يىلى (1867-يىلى)

4-ئاينىڭ 3-كۈنى قوقانلىق سەركەردە ياقۇپ بەگ تاجاۋۇزچى قوشۇنىنى ۋە زورلۇق بىلەن قوشۇنىغا قوشۇۋالغان پۇقرالارنى باشلاپ ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلدى. ياقۇپ بەگ ئاقسۇنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، ئاتالمىش « يەتتە شەھەر » ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىنى قۇردى.

يازدا ياقۇپ بەگ ھېكمىخان تۆرىنى ئاقسۇنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلىدى.

يازدا ئاقسۇنىڭ ھاكىمى بېگى ھېكمىخان تۆرە قوشۇنىنى باشلاپ كۇچانى بېسىپ ياتقان تومۇڭ-نىڭ قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇ بۇ ھۇجۇمدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاقسۇغا قايتىپ كېلىپ، ئاقسۇغا كەلگەن ياقۇپ بەگ قوشۇنىغا ھەمكارلىشىپ كۇچانى ئىگىلىدى.

چىڭ مۇزۇڭ زامانىسىنىڭ تۇڭجى 9-يىلى (1870-يىلى) ياقۇپ بەگ ئاقسۇدا كەڭ كۆلەمدە قۇرۇلۇش قىلىپ، قەسىر ياساتتى.

چىڭ مۇزۇڭ زامانىسىنىڭ تۇڭجى 10-يىلى (1871-يىلى)

ئەتىيازدا ياقۇپ بەگ قەشقەردىن ئاقسۇغا كۆچۈپ كەلدى.

چىڭ مۇزۇڭ زامانىسىنىڭ تۇڭجى 11-يىلى (1872-يىلى)

ياقۇپ بەگ روسىيە بىلەن شەرتنامە ئىمزالاپ، روسىيىنىڭ ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردا سودا ۋەكالەتچىسى تەسىس قىلىشىغا رۇخسەت قىلدى.

چىڭ مۇزۇڭ زامانىسىنىڭ تۇڭجى 12-يىلى (1873-يىلى)

روسىيىلىك كاپىتان شېپلېۋ مۇزئارت تاغ ئېغىزىدىن ئاقسۇ شەھىرىگىچە بولغان تەپسىلىي يول خەرىتىسىنى سىزدى.

چىڭ مۇزۇڭ زامانىسىنىڭ تۇڭجى 13-يىلى (1874-يىلى)

2-ئايدا ياقۇپ بەگ ئەنگلىيە بىلەن شەرتنامە ئىمزالاپ، ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردا سودا قىلىش، ئولتۇراقلىشىش ئىمتىيازىغا ئىگە بولۇشىغا رۇخسەت قىلدى.

چىڭ دېزۇڭ (چىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى دېزۇڭ) زامانىسىنىڭ گۇاڭشۈ 2-يىلى (1876-يىلى)

12-ئايدا روسىيە ئادەم ئەۋەتىپ، ئاقسۇنىڭ يوللىرى، يەر شەكلى، دەريا-سىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ۋە كېمىلىكى، سۇيىنىڭ ئېقىش سۈرئىتى، ئاقسۇ شەھەر سىپىلىنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى، شەھەر دەرۋازىسى، دۇكانلىرى، ئاھالىسى، تۇرۇشلۇق قىسىم، باج تاپشۇرۇش قاتارلىق ئەھۋاللىرىنى تەكشۈردى.

چىڭ دېزۇڭ زامانىسىنىڭ گۇاڭشۈ 3-يىلى (1877-يىلى) 5-ئايدا ياقۇپ بەگنىڭ كىچىك ئوغلى ھەققۇلبەگ كورلىدىن ياقۇپ بەگنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ قەشقەرگە كەتتى. ياقۇپ بەگنىڭ ھەربىي قوماندانى ھېكمىخان تۆرە ياقۇپ بەگنىڭ ئورنىغا خان بولدى. ھەققۇلبەگنىڭ ئاقسۇدىكى خەزىنىسىنى ئىگىلىۋېلىشنى توسۇش ئۈچۈن، ھېكمىخان تۆرە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا دەرھال 500 ئاتلىق ئەسكەر ئەۋەتتى.

7-ئايدا ياقۇپ بەگنىڭ قەشقەردىكى چوڭ ئوغلى بەگقۇلبەگ ئاقسۇدا تۇرۇۋاتقان ھېكمىخان تۆرىگە ھۇجۇم قىلدى. ھېكمىخان تۆرە مەغلۇپ بولۇپ روسىيىگە قېچىپ كەتتى.

9-ئاينىك 18-كۈنى چىك سۇلالىسى قوشۇننىك لىۋ جىنتاڭنىك قول ئاستىدىكى خوتەن قوشۇنى ئاقسۇ شەھىرىگە يېتىپ كەلگەندە « شەھەرنى ساقلاپ ھۆكۈمەت قوشۇنلىرىنىك يېتىپ كەلمىشىنى كۈتۈپ تۇرغان » ئاقسۇ خەلقى شەھەرگە كىرگەن چىك سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى تىزىلىپ تۇرۇپ قارشى ئالدى. ياقۇپ بەگگە بېقىنغان بەي يەنخۇ قوشۇنلىرى غەربكە قاراپ قاچقاندا، ئاقسۇ شەھەر سىرتىدىكى كەنت، قورغانلارغا ئوت قويۇپ، ئۇلارنى بۇلاپ-تالاپ قۇرۇقداپ قويدى، چىك سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا ئەل بولماقچى بولغان ئۇيغۇرلارنىك باشچىسى ئابدۇل ئىمامنى باغلاپ ئېلىپ كەتتى. لىۋ جىنتاڭ ئۆز قىسىملىرىغا غەرب ۋە غەربىي جەنۇب ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ قوغلاپ زەربە بېرىشكە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، يەرلىك مۆتىۋەرلەرنى خاتىرجەم قىلىپ، ئاقسۇدىكى مانجۇلار قەلئەسىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى.

10-ئاينىك 10-كۈنى چىك سۇلالىسى قوشۇنىنىك لىۋ جىنتاڭ قىسمى ئاقسۇدىن قوشۇن تارتىپ، قالدۇق دۈشمەنلەرگە قوغلاپ زەربە بېرىپ، قۇمباش دەرياسىغا يېتىپ كەلگەندە، دەريا ئېقىنى چوڭقۇر ھەم كەڭ بولغانلىقتىن، شۇ جايدىكى ئۇيغۇر، خوتەن خەلقى ئاتلىق ئالدىدا مېڭىپ، چىك سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا يول باشلىدى.

شۇ يىلى چىك سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئاقسۇدا كېيىنكى ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن تەسىس قىلىپ، جاڭ ياۋنى شەرقىتكى تۆت شەھەرنىك كېيىنكى ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن بۇغى قىلدى ھەمدە قوشۇمچە ئاقسۇنىك كېيىنكى ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل قىلدى.

چىك دەۋرىنىڭ زامانىسىنىك گۈاڭشۈ 4-يىلى (1878-يىلى)

9-ئاينىك 15-كۈنى ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۈجۈقى تەييارلىقىنى پۈتكۈزۈپ رەسمىي پۇل قۇيدى.

11-ئايدا روسىيە تەۋەسىگە سۈرگۈنۈپ كىرىۋالغان بەي يەنخۇ قالدۇق قول چوماقلىرىنى باشلاپ كېلىپ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارغا پاراكەندىچىلىك سالدى. لىۋ جىنتاڭ ھەرقايسى قوشۇنلارغا مۇھىم ئۆتكەللەردە توسۇپ زەربە بېرىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى. قاراقچىلار باشلىقى قاتارلىق 200 نەچچە كىشى يوقىتىلدى.

چىك دەۋرىنىڭ زامانىسىنىك گۈاڭشۈ 5-يىلى (1879-يىلى)

ئاقسۇدا پىلىچىلىك باش جۈجۈقى ئايكۆل پىلىچىلىك شۆبە جۈجۈقى قۇرۇلدى.

چىك دەۋرىنىڭ زامانىسىنىك گۈاڭشۈ 6-يىلى (1880-يىلى)

4-ئايدا، زوزۇڭتاڭ كۆمۈش تەڭگە قۇيۇش ھەققىدە خانغا ئىلتىماس قىلدى. جاڭ ياۋ ئاقسۇدا جۈجۈق قۇرۇپ سىناق تېرىقسىدە كۆمۈش تەڭگە قۇيدى. بۇنىڭ تەننەرخى بەڭ قىممەت توختاپ كەتكەنلىكتىن، بۇ ئىش توختىتىلدى.

چىك دەۋرىنىڭ زامانىسىنىك گۈاڭشۈ 8-يىلى (1882-يىلى)

3-ئايدا تەن جۈڭلىن، لىۋ جىنتاڭلار ئوردىنىڭ رۇخسىتى بىلەن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى شەرقىي تۆت شەھەرگە ئاقسۇ سەييارە مۇپەتتىشى قويدى. ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەۋەلىكى ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

شۇ يىلى چاررۇسىيىنىڭ گېنېرال مايورى مېگنىسكىي چېگرا كومىتېتى ئەزالىرىنى باشلاپ، جام تاغ ئېغىزى بىلەن ئاقسۇغا كەلدى.

چاك دېزۇك زامانىسنىك گۈاڭشۇ 9-يىلى (1883-يىلى)

1-ئايدا ئاقسۇدا چېچەك جۇجۇقى قوزۇلدى.

12-ئاينىك ئاخىرىدا، ئارمىيە-ھۆكۈمەت ئاپپاراتلىرى تەرتىپكە سېلىنىپ قىسقارتىلدى. شەرقىي تۆت شەھەرنىك كېينكى ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىش باش جۇجۇقى ساقلاپ قېلىنىپ، ئۇ ئاقسۇنىك كېينكى ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىش جۇجۇقى، ئاقسۇ غەللە-پاراق يېغىش جۇجۇقى، ئاقسۇ پىلە، توقۇمىچىلىق باش جۇجۇقى، ئاقسۇ ئايكۆل پىلىچىلىك شۆبە جۇجۇقى، ئاقسۇ باۋ، جىيا جۇجۇقى، ئاقسۇ چېچەك جۇجۇقى، ئاقسۇدىكى بەش ھەقسىز ئوقۇتۇش مەكتىپى قاتارلىقلارنى قوشۇمچە باشقۇردى.

شۇ يىلى ئاقسۇنىك ۋالىيسى لوچاڭخۇ يۇقىرىغا ئىلتىماس قىلىپ، ئاقسۇ يېڭى شەھىرىنى ياساتىتى. ئاقسۇ سەييارە مۇپەتتىشى بىلەن ئونسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايمىقىنى ئاقسۇ يېڭى شەھىرى ئىدارە قىلىدىغان بولدى.

شۇ يىلى لوچاڭخۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقىنى ۋالىي مەھكىمىسى مەخسۇس باشقۇرۇشنى ئىلتىماس قىلدى، ئۇزاق ئۆتمەي پۇل قۇيۇش توختىتىلدى.

چاك دېزۇك زامانىسنىك گۈاڭشۇ 11-يىلى (1885-يىلى)

ھۆكۈمەتنىك خەير-ساخاۋەتخانىسى قۇرۇلۇپ، مىنگونىك 19-يىلى (1930-يىلى) دارىلئىتامغا ئۆزگەرتىلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇغا ئەمەلدار ئەۋەتىلىپ، يەرلىك مەھسۇلات بېجى ئېلىنىشقا باشلىدى.

چاك دېزۇك زامانىسنىك گۈاڭشۇ 12-يىلى (1886-يىلى)

4-ئايدا ئاقسۇدا جۇجۇق تەسىس قىلىنىپ، مىس پۇل قۇيۇلدى.

شۇ يىلى قەشقەر قاراۋۇل ئالماشتۇرۇش باش بۇغى ئاقسۇغا كېلىپ ئورۇنلاشتى. دۇك فۇشياك ئاقسۇنىك باسقاق باشلىقى بۇغى بولدى. ئاقسۇ باش بۇغىنىك قول ئاستىدا 95 سەركەردە، بەش يىنك (98 كىشى بىر يىنك ھېسابلىنىدۇ) ئەسكەر، ئۈچ خۇشۇن (ھەربىر خۇشۇندا ئەمەلدار، قورۇقچى سەركەردە، ئاشپەزلەر بولۇپ 367 ئادەم بار)، بىر چاچما زەمبىرەك قاراۋۇلى ۋە ئاتلىق قوشۇن بولۇپ جەمئىي 4533 رەسمىي ئەسكەر بولغان. ئاقسۇ باش بۇغى يايى، ئۈچتۇرپان، كۇچا، شايار قاتارلىق جايلارنىك مۇداپىئەسىگە مەسئۇل بولدى.

چاك دېزۇك زامانىسنىك گۈاڭشۇ 13-يىلى (1887-يىلى)

كەبسە 4-ئاينىك 13-كۈنى كېچىدىن باشلاپ 16-كۈنى گۈكۈم ۋاقتىغىچە قاتتىق يامغۇر ياغىدى، يېڭى شەھەرنىك ياموللا مەھكىمىسى ۋە گازارما ئۆيلىرىگە يامغۇر سۇيى يىغىلىپ قېلىپ، چىقىرىۋەتكىلى بولماي، خېلى كۆپ ئۆيلەر ئۇرۇلۇپ چۈشتى.

چاك دېزۇك زامانىسنىك گۈاڭشۇ 14-يىلى (1888-يىلى)

1-ئايدا ئاقسۇ تەۋەسىدە سۇ ئاپىتى، ئۇششۇك ئاپىتى بولغانلىقتىن ئىلىنىدىغان غەللە-پاراق كەمەيتىلدى ۋە كېچىكتۈرۈلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى باسقاق مەھكىمىسگە، ئايماق مەھكىمىسى ۋالىي مەھكىمىسگە ئۆزگەرتىلدى، ئاقسۇ كونىشەھەر ئايماق مەھكىمىسى ئايرىم ياسالدى.

چاك دەۋرىدىكى زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 17-يىلى 1891-يىلى)
قادىر تاغىسى مەتمىننىڭ ئىنانچىخان ئۇنۇانغا ۋارىسلىق قىلدى.

چاك دەۋرىدىكى زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 18-يىلى (1892-يىلى)
4-ئاينىڭ 11-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدە كەچ سائەت بەشتە غەربتىن شەرققە يۆنەلگەن ھالدا يەر تەۋرىدى. يەر تەۋرىگەندىن كېيىن بىرنەچچە شەھەرنى چاك-توزان قاپلاپ كەتتى.
5-ئايدا ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقى كۆچاغا كۆچۈرۈپ كېتىلدى.

چاك دەۋرىدىكى زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 19-يىلى (1893-يىلى)
11-ئاينىڭ 17-كۈنىدىن 19-كۈنگىچە ئاقسۇ ئەتراپىدا غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا يۆنەلگەن ھالدا كۈچلۈك قېتىم يەر تەۋرىدى. يەر ئىنتايىن شىددەتلىك تەۋرىگەنلىكتىن، ئادەم يەردە تۇرسا، خۇددى چوڭ دولقۇندا چايقىلىۋاتقان كېمىدەك بىلىنىدى، بولۇپمۇ 18-كۈنى يەر تەۋرەش ئەڭ جىددىگە چىقىپ، گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز ھەممىلا يەرنى قاپلاپ كەتتى. ئۇي-ئىمارەت ۋە سېپىلنىڭ كۈچ جايلىرى ئۇرۇلۇپ چۈشتى. نۇرغۇن ئادەم ۋە چارۋا يارىلاندى ۋە ئۆلدى. قىيا تاشلار گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ، تۈزلەڭ يەرلەر ئولتۇرۇشۇپ، ئېرىق-ئازگاللار پەيدا بولۇپ، ئۇ يەردىن بۇلدۇقلاپ سۇ چىقىپ كەتتى. ئاپەتكە ئۇچرىغان دائىرە تەخمىنەن ئۇچ-تۆت يۈز چاقىرىمغا يەتتى.
قىشتا ئامبال مەھكىمىسىنىڭ غەربىي يان سارىيىدا پېچ سېلىنىپ، كۈمۈش تەڭگە قۇيۇلدى. ھەربىر تەڭگىنىڭ ئېغىرلىقى بىر مىسقال، ئىككى مىسقال، ئۈچ مىسقال، بەش مىسقالدىن ئىبارەت تۆت خىل قىلىپ قۇيۇلدى. ئۇنىڭ بىر يۈزىگە « گۈاڭشۇ تەڭگىسى، xx مىسقال، ئاقسۇ » دېگەن خەتلەر بېسىلدى، يەنە بىر يۈزىگە يۇقىرىقى خەتلەرنىڭ ئۇيغۇرچىسى بېسىلدى.

چاك دەۋرىدىكى زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 20-يىلى (1894-يىلى)
2-ئايدا ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگىچە تېلېگراف لىنىيىسى تۇتاشتۇرۇلدى. ئاقسۇدا تېلېگراف شۆبە جۇجۇقى قۇرۇلدى.

چاك دەۋرىدىكى زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 24-يىلى (1898-يىلى)
ئاقسۇ كونىشەھەر بۇاستە قاراشلىق ئايمىقىغا تەۋە ئاقيار قورۇقى ئۇچتۇرپانغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

چاك دەۋرىدىكى زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى)
8-ئايدا ۋالىي جياڭ يۈيپۇ ھۆكۈمەت پۇل جۇجۇقى (ئىدارىسى) قۇرۇشنى ئىلتىماس قىلدى. پەرمانبەردار مەھكىمىسىدىن دەسمايە قىلىشقا 30 مىڭ سەر تەڭگە، ھەربىر ۋارىقىنىڭ قىممىتى بىر سەر كۈمۈشكە تەڭ قىلىپ، 40 مىڭ ۋاراق قەغەز پۇل بېسىپ تارقىتىپ بېرىلدى. ئۆلكىلىك خراجەت مەھكىمىسىدىن 30 مىڭ ۋاراق يۈپۈر ئاخچا بېسىلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى دەسمايە قىلىندى.
8-ئايدا سەييارەسلاۋچى راۋىنكچى خانىنىڭ تەستىقىنى ئېلىپ، ئاقسۇ كونىشەھەر بۇاستە قاراشلىق ئايمىقىنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈپ مەھكىمگە ئۆزگەرتتى.
شۇ يىلى ئاقسۇدا باج شۆبە جۇجۇقى قۇرۇلۇپ، جەنۇبتىكى سەككىز شەھەردىن يەر بېجى ئېلىندى.
شۇ يىلى ئاقسۇدا يەر تەۋرەپ، ئۆيلەر يېرىلىپ كەتتى، يەر بەك شىددەتلىك سىلكىنگەنلىكتىن، دەرەخلەرنىڭ شېخى ئېگىلىپ يەرگە تەگدى.

چىك دېزۈك زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 31-يىلى (1905-يىلى)

پىك شۇجەن ئاقسۇ كونىشەھەرگە ۋالىي بولغاندا، غەللە-پاراقنى كېمەيتكەنلىكتىن خەلقنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى.

چىك دېزۈك زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 33-يىلى(1907-يىلى) 5-ئايدا ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ۋېنگرىيىلىك ستېبىن ئاقسۇغا كېلىپ، كىشىلەرنىڭ تەن قۇرۇلۇشىنى ئۆلچەپ تەكشۈردى.

5-ئايدا ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق چىك سۇلالىسى قىسملىرى چېگرا قاراۋۇل قوشۇنىغا ئۆزگەرتىلدى، ئاقسۇ قورغان قاراۋۇللىرى، پىيادە بەش يىك، ئاتلىق ئالتە يىك بولۇپ، ئۇلار ئاقسۇ كونىشەھەر، ئۇچتۇرپان، كۇچا، كورلا، قارا شەھەر قاتارلىق جايلاردا تۇردى.

7-ئاينىڭ 17-كۈنى ياپونىيە ئارمىيىسىنىڭ مايورى رىيېچاڭ ياپونىيە باش شتابىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن شىنجاڭغا « ئېكسپېدىتسىيە » ئۇچۇن كېلىپ، باي ئارقىلىق ئاقسۇغا كەلدى. ئۇ سودا ئەھۋالى ۋە روسىيە، ھىندىستانلارنىڭ ئاقسۇدىكى سودىگەرلىرىنى تەكشۈردى.

شۇ يىلى ۋالىي پەن جېن ھۆكۈمەتنىڭ پۇل جۇجۇقىنى تېيەنجىنلىك سودىگەر « جۇشىڭ-يۈك » نىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى.

چىك دېزۈك زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 34-يىلى (1908-يىلى)

5-ئاينىڭ 10-كۈنى ياپونىيە داگۇگۈاڭرۇي ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنىڭ ئەزاسى يېسۈنرۇگسە نلاڭ ئاقسۇغا كېلىپ قەدىمكى يېزىقتىكى ئەسەرلەرنىڭ قول يازمىسىنى ئىزدەپ، بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت تۇردى.

جۇڭخۇا مىنگو دەۋرى

(قىسقارتىلىپ « مىنگو » دېيىلىدۇ)

مىنگونىڭ 1-يىلى (1912-يىلى)

4-ئايدا ئاقسۇنىڭ ئامبىلى چېن جېگيۈەن بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەرنىڭ ۋالىيسى ۋاڭ نەيفانى گېلاۋخۇيچىلار ئۆلتۈرۈۋەتتى.

قەشقەرنىڭ ئامبىلى يۈەن خۇگيۇ 200 مىڭ سەر كۈمۈشنى ئۆلكىگە ئېلىپ مېڭىپ، ئاقسۇغا كەلگەندە ئاقسۇنىڭ باش بۇغى چاچۇنخۇا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، كۈمۈشنى بۇلاپ كەتتى.

مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى)

4-ئايدا ئاقسۇ كونىشەھەر مەھكىمىسى ئاقسۇ ناھىيىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىگە ھاكىم قويۇلدى.

6-ئايدا ئاقسۇ باش بۇغى ۋە ئوتتۇرا قوشۇن پاشىلىپى قىسقارتىلىپ، ئاقسۇ يانداش سانغۇنىغا ئۆزگەرتىلدى، ئۇنى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تۇتۇق بېگى بۇاستە باشقۇرىدىغان بولدى.

يازدا ئاقسۇدا تارماق پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلدى.

5-ئايدىن 9-ئايغىچە ياپونىيىلىك راھىب جىچۈەنشياۋيىلاڭ ئاقسۇغا ئىككى قېتىم كېلىپ مەدەنىي يادنىكارلىقلارنى خۇپيانە كولاپ ئېلىپ كەتتى.

مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى)

2-ئاينىڭ 9-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسى بۇيرۇقتا بىنائەن منگودىن بۇيان قۇرۇلغان باج تەكشۈ-

رۇش ئىدارىسى ۋە ئونىك قارمىقىدىكى يېزا-بازار باج نازارەتچىلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇردى.
5-ئاينىك 26-كۈنى گېلاۋخۇيچىلارنىك باشلىقى، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق سابىق پاششاپ تەن چاڭيى قەتلى قىلىندى.
شۇ يىلى ئاقسۇدا پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى كاساتلىشىپ، پۇل ئوبوروتى راۋان بولماي، قەغەز پۇلنىك قىممىتى تۆۋەنلەپ كەتتى. غەللە-پاراق باجگىرلىرى باج ئۈچۈن قىزىل يارماقلا يىغدى ھەمدە قىزىل يارماقنى ئەرزان باھادا قەغەز پۇل سېتىۋېلىپ، باجغا قەغەز پۇلنى ئوتكۈزۈپ، ئارىدىن كۆپ پايدا ئالدى.
شۇ يىلى جوچاڭلۇ ناھىينىك ھاكىملىقىغا تەينىلەندى.

مىنگونىك 4-يىلى (1915-يىلى)

2-ئاينىك 21-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يۇقىرىنىك تەستىقى بىلەن كەلپىننىك ناھىيە ئامبال ياردەمچىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، غەللە-پاراق، باج دەۋا ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا قويدى. قاتتىلىق، ئوغرىلىق مۇھىم ئەنزىلىرىنى يەنىلا ئاقسۇ ناھىيىسىنىك ھاكىمى بىر ياقلىق قىلىدىغان بولدى. 3-ئاينىك 4-كۈنى ئاقسۇنىك ئامبىلى چېن جېڭيۇەن بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەرنىك ۋالىيسى ۋاڭ نەيفانى ئۆلتۈرگەن گېلاۋخۇيچىلاردىن گاۋشاۋ، نې خوڭشېك، كۆك شىيەن، شىك جەنكۇي قاتارلىق كىشىلەر قولغا چۈشتى. ئاقسۇ ئامبىلى جۇرۇيشي، يانداش سانغۇن تەن دەئەن، ئاقسۇ ناھىيىسىنىك ھاكىمى گۇشۇنلار يۇقىرىغا مەلۇم قىلىپ، تەستىقلاتقاندىن كېيىن، ئۇلارغا ئۆلۈم جازاسى بەردى.
4-ئاينىك 6-كۈنى ئەنگلىيىلىك ستېئىن ئاقسۇدىن ئوتكەندە، بۇ يەردە بىر مەزگىل توختاپ مەدەنىي يادىكارلىقلارنى ئوغرىلاش ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللاندى.
8-ئاينىك 29-كۈنى قۇمباش كەنتى ئەتراپىدا مۆلدۈر يېغىپ، 833 ئائىلە ئىغىر ئاپەتكە ئۇچرىدى. 9-ئاينىك 4-كۈنى جىن شۇرېن ئاقسۇ ناھىيىسىنىك ھاكىملىقىغا تەينىلەندى، مىنگونىك 7-يىلى (1918-يىلى) ئۆلكىگە يوتكەپ كېتىلدى.
شۇ يىلى 19 مىك 634 جىك پىلەغوزىسى، 4100 جىك مەشۇت ئىشلەپچىقىرىلىپ، مەشۇتنىك كۆپ قىسمى ھىندىستان بىلەن روسىيىگە ئېكسپورت قىلىندى.

مىنگونىك 5-يىلى (1916-يىلى)

3-ئاينىك 21-كۈنى مىنگو ھۆكۈمىتى قادىرنى ئاقسۇ ئۇيغۇرلىرىنىك ئىنانچىخانى قىلىپ بەلگىلىدى.
8-ئاينىك 17-كۈنى ئاقسۇ ئىنانچىخانى قادىرنىك ئانىسى روشەنخان كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى. شۇ يىلى 12-ئاينىك 27-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىسى ئەمەلدار ئەۋەتىپ تەزىيە بىلدۈردى ۋە ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن 1200 سەر كۈمۈش بۇيرۇپ بەردى.
7-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىنىك ھاكىمى يەرلىك ئەمەلدارلاردىن 270 سەردىن كۆپرەك كۈمۈش ئىئانە يىغىپ، 50 مىك تۆپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكتۇردى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دېھقانلارغا ئۆزلۈكىدىن كۆچەت تىكىپ، ئورمانچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى.
كۈز بىلەن قىش ئارىلىقىدا، روسىيە تەۋەلىكىدىكى بۇيرۇتلار، قازاقلار روسىيىسىنىك ئەسكەر ئىلىشىغا قارشى چىققانلىقتىن، قارا كۆلدە ئېچكى مالىمانچىلىق يۈز بەردى، روسىيە ھۆكۈمىتى ئەسكەر ئەۋەتىپ مالىمانچىلىقنى قورال كۈچى بىلەن بىر تەرەپ قىلدى، شۇڭا، نۇرغۇن بۇيرۇتلار، قازاقلار ئاقسۇغا قېچىپ كەلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇنىڭ پۇل زاۋۇتى كۈچاغا كۆچۈرۈپ كېتىلدى.

مىنگونىڭ 6-يىلى (1917-يىلى)

10-ئاينىڭ 26-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يۇقىرىنىڭ ئىجازىتى بىلەن ئاقسۇ دەريا‌سى كېچىكىدىن خوتەنگىچە قاتنايدىغان قاتناش بېكىتى ئاچتى.

11-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 100 مىڭ مودىن ئارتۇق يەرنى سۇغىرالايدىغان ئاۋات ئۆستىگى پۈتتى. مىنگونىڭ 8-يىلى (1919-يىلى)غا كەلگەندە، 1275 ئائىلىلىك ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، جەمئىي 78 مىڭ 146 مو بىنەم يەر ئۆزلەشتۈرۈلدى.

مىنگونىڭ 7-يىلى (1918-يىلى)

10-ئاينىڭ 29-كۈنى جىن شۇرېن ئۆلكىگە يۆتكىلىپ كەتتى. شۇچيەن ناھىيىنىڭ ھاكىمى بولدى.

2-ئايدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پەرمانى بويىچە پىلە ئۈرۈقىنى يېتىشتۇرۇش كېڭەيتىلىپ، ئەمەلدارلار پىلە ئۈرۈقى سېتىپ نەپ ئېلىشتەك ئىللەتلەر توگىتىلدى.

شۇ يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئاقسۇغا قېچىپ كەلگەن بۇيرۇتلار ۋە قازاقلار ئۆچ يىل ئالاقلىشىش ئارقىلىق ئۆز دۆلىتىگە تولۇق قايتۇرۇۋېتىلدى.

مىنگونىڭ 8-يىلى (1919-يىلى)

5-ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى ئاقسۇ باج ئىدارىسىگە ئەنگلىيىلىك سودىگەرلەرنىڭ سودا توختامىنى دەستەك قىلىۋېلىپ، قالايمقان ئىسپات تارقىتىپ باج تاپشۇرۇشقا قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكى ۋە جۇڭگولۇق سودىگەرلەرنى قانات ئاستىغا ئېلىشقا يول قويماسلىق ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى.

مىنگونىڭ 10-يىلى (1921-يىلى)

شۇي ۋېنبىن ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىملىقىغا تەيىنلەندى.

مىنگونىڭ 11-يىلى (1922-يىلى)

6-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاۋات قورۇقبىدا ئامبال يارداملىقى تەسىس قىلىنىپ، 16 كەنت ئۇنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 7-ئاينىڭ 7-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىمى سۇي ۋېنبىن باج سېلىقىنى كۆپەيتىپ ئالغانلىقى، پارىخورلۇق قىلىپ، خەلقنى قاقتى-سوقتى قىلغانلىقى ئۈچۈن، ھۆكۈمەتنىڭ جازالىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى، شۇ يىلى 10-ئاينىڭ 31-كۈنى ئۇنىڭغا ۋەزىپىسىدىن ئىككى يىل توختىتىش چارىسى كۆرۈلدى.

مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يىلى) ئاقسۇ ئايمىقى مەمۇرىي رايونىغا ئۆزگەرتىلدى. ئامبال مەمۇرىي باشلىقلىققا ئۆزگەرتىلدى. ئاقسۇ ناھىيىسى ئاقسۇ رايونلۇق مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى.

مىنگونىڭ 19-يىلى (1930-يىلى) 10-ئاينىڭ 27-كۈنى مىنگونىڭ مەمۇرىي پالاتاسى پەرمان چۈشۈرۈپ، كەلپىن شۆبە ناھىيىسى بىلەن ئاۋات شۆبە ناھىيىسىنى ئاقسۇ ناھىيىسىدىن ئايرىپ چىقىپ، ناھىيە تەسىس قىلىشقا رۇخسەت قىلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە بىر تولۇق باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلدى.

مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى)

2-ئاينىڭ 5-كۈنى ئاقسۇدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە ئوقۇمۇشلۇق زاتلار، شياڭيو، بايلار-دىن بولۇپ نەچچە يۈز كىشى قىممەتلىك سوغا-سالاملارنى ئېلىپ، كۇچا دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرى-نىڭ رەھبىرى تۆمۇر ئېلى باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوشۇنىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىگە كىرىشىنى قارشى ئالدى. تۆمۇر ئېلى كېيىن قەشقەرگە بېرىپ، 8-ئاينىڭ 9-كۈنى قەشقەردە ماجەنلۇن تەرىپى-دىن ئۆلتۈرۈلدى.

مىنگونىڭ 24-يىلى (1935-يىلى)

ئاقسۇ ناھىيىسىدە قىزلار مەكتىپى قۇرۇلۇپ بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. مەكتەپنىڭ ئورنى شىمالىي قۇۋۇقتىكى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستلىشىش كوچىسى 183-قورۇدا بولدى.

مىنگونىڭ 25-يىلى (1936-يىلى)

ئاقسۇ رايونلۇق دوختۇرخانا قۇرۇلدى.

مىنگونىڭ 26-يىلى (1937-يىلى)

5-ئاينىڭ بېشىدا شىنجاڭنىڭ باش ۋالىيسى شېڭ شىسەي ئاقسۇدا باش ۋالي قارار گاھى قۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدىكى ھەربىي ئىشلارغا بىر تۇتاش قوماندانلىق قىلدى. 6-ئاينىڭ 5-كۈنى لىيۇجىڭشىننى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شاۋجياڭ دەرىجىلىك باش قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى؛ 6-ئاينىڭ 10-كۈنى جۇجېڭجىننى ئاقسۇ باش ۋالي قارارگاھىنىڭ شتاب باشلىقى قىلىپ تەيىنلىدى.

6-ئاينىڭ 26-كۈنى ماخۇسەن قىسىملىرى قۇمباش ئەترايىغا ھۇجۇم قىلدى. ئاقسۇنىڭ شەھەر ئەترايىنى ھۇجۇمدىن مۇداپىئە قىلىش جېڭى 9-ئاينىڭ باشلىرىغىچە داۋاملاشتى.

12-ئايدا ئاقسۇدا « ئاممىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش شۆبە ئۇيۇشمىسى » قۇرۇلۇپ، بۇ ئۇرۇشقا ئىئانە توپلاش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى.

مىنگونىڭ 27-يىلى (1938-يىلى)

4-ئاينىڭ 9-كۈنى ئابدۇللا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلىنىپ، مىنگونىڭ 29-يىلى (1940-يىلى) 9-ئايدا ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى.

12-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى بىر ئۇيغۇر ئايال شىنجاڭ جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇش بىر-لەشمىسىنىڭ قىشلىق كىيىم ئىئانە توپلاش ھەيئىتىگە 27 دانە كۆمۈش يامبۇ ئىئانە قىلدى، بۇ ئايالنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى ئېغىزدىن-ئېغىزغا داستان بولۇپ تارقالدى.

مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى) 1-ۋە 5-ئايدا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى لىن جلۇ بىلەن خۇاڭ خۇچىڭ ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاقسۇغا كەلدى، لىن جلۇ رايونلۇق مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، خۇاڭ خۇچىڭ رايوننىڭ مەمۇرىي باشلىقى بولدى.

9-ئاينىڭ 18-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدە 3000 كىشىلىك « 18-سېنتەبىر » نى خاتىرىلەش چوڭ يىغىنى ئېچىلدى. يىغىندا خۇاڭ خۇچىڭ دوكلات بەردى. يىغىندىن كېيىن نامايىش ئۆتكۈزۈلدى.

مىنگونىڭ 29-يىلى (1940-يىلى)

3-ئايدا ئاقسۇدىن شوتا قۇدۇققىچە بولغان تەخمىنەن 60 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى خاكگۈلۈك ئۆستىكىنى ئاقسۇ، ئاۋات، ئاقسۇ كونىشەھەر، كەلپىن، ئۇچتۇرپاندىن كەلگەن نەچچە مىڭ ھا-

شارچى چېپىپ پۈتكۈزدى. خۇالۇق خۇچمك بىلەن چېن چىگيۈەن ئىككى قېتىم ئىش ئورنىغا بېرىپ كۆزدىن كەچۈرۈپ، يېتەكچىلىك قىلدى.

ئەتىسىازدا خۇالۇق خۇچمك بۈيرۇق چۈشۈرۈپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان بىر كوچىسى ۋە بىر شىمالىي كوچىسىدىكى قۇرما ئۆيلەرنى چاقتۇرۇپ كوچىنى تۈزلەپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئۆيلەرنىڭ ئالدىنى كېسەك بىلەن بېزەتتى، ئورگان خىزمەتچىلىرى، ئوقۇغۇچىلار، ئاھالىلەر كوچىنىڭ ئىككى يېقىغا كۆچەت تىكىشكە سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ قىياپىتى يېڭىلاندى.

يازدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى، ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر، ئاۋات، كەلپىن يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى چېكىچى جيۇكې بوغالتىرلار يېڭىچە بوغالتىرلىق ھېسابات دەپتىرى تۈزۈشى ۋە ئونى يولغا قويۇش چارىسىنى بېكىتىپ چقىشىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، باج ئىدارىسىدىكى خادىملارنىڭ شۇ بويىچە ئىجرا قىلىشىنى قاتتىق تەلەپ قىلدى.

8-ئاينىمك 20-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى، ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر، ئاۋات، كەلپىن يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى چېەن پىك ئالاقدار ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە، يەر خېتى تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇردى. يەر خېتى ئارقىلىق يەرنى تەكشۈرۈپ، يەر بېجىنى ئېنىقلاپ، يەر سېلىقى ۋە باجنى مۇۋاپىق بولۇش، ھۆكۈمەتكىمۇ زىيان يەتكۈزمەسلىك، پۇقرالارغىمۇ جەۋرى سالماسلىقىنى ئىشقا ئاشۇردى. چېەن پىك ئۆز قولى بىلەن تەكشۈرۈش جەدۋىلى تۈزۈپ چقتى ۋە خەلقە بۇ ھەقتە مۇراجىئەتنامە يېزىپ چقتى.

9-ئاينىمك 10-كۈنى جالۇق باۋچى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلىنىپ، مىنگۇنىمك 30-يىلى (1941-يىلى) 7-ئايدا ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى.

مىنگۇنىمك 30-يىلى (1941-يىلى)

8-ئايدا گوۋېنخۇا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلەندى.

مىنگۇنىمك 31-يىلى (1942-يىلى)

12-ئايدا لىيۇۋېنجىن ئاقسۇ ناھىيىسىگە ھاكىم بولدى.

شۇ يىلى ئاقسۇدا ئايرودروم ياسىلىپ، تۆۋەنكى بالداق كەنتى بىلەن باغچى كەنتىدىكى دېھقانلارنىڭ 390 مو يېرىنى ئىگىلىدى.

مىنگۇنىمك 32-يىلى (1943-يىلى)

8-ئايدا گومىنداڭ پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك پېرقىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى، پارتىيە ئەزاسى 207 گە يەتتى.

7-ئاينىمك 1-كۈنى ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇن يوللۇق سىملىق تېلېفون تۇتاشتۇرۇلدى.

11-ئايدىن 12-ئاينىمك 30-كۈنىگىچە يېزا-بازارلاردىكى باۋ-جيالارنى تىزىملاپ تەكشۈرۈش خىزمىتى ئىشلەندى.

12-ئايدا ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر، ئوچتۇرپان ناھىيىلىرىدە ئېغىر كېسەل تارقىلىپ، ئىككى كۈندە 20 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى. بۇ كېسەل بىلەن ئاغرىغانلار: ئالدى بىلەن يۆتىلىپ، ئاز-قىدىن پۈتۈن بەدىنى ئىششىپ يەتتە-سەككىز كۈن ئىچىدىلا ئۆلۈپ كەتتى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى شىنجاڭدىكى بىرىنچى دەرىجىلىك ناھىيە قىلىپ بېكىتىلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك مەدەنىيەت-تارىخ كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ئۇچ كادىر قويۇلدى.

مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) 2-ئايدا ۋاڭ دوكيۇ ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلەندى.

شۇ يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىش ئۈچۈن پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە بىر ناھىيە بېردىن ئايروپىلان تەقدىم قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئاقسۇ ناھىيىسى ئۈچ ئايروپىلان تەقدىم قىلدى. ئايروپىلانغا « شىنجاڭ ئاقسۇ ناھىيىسى 1-، 2-، 3- نومۇرلۇق » دەپ نام بېرىلدى. يەنە 74 ئات تەقدىم قىلىندى.

مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى)

4-ئاينىڭ 1-كۈنى لىن شىڭجى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلەندى.

4-ئاينىڭ 8-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئۆزىنى قوغداش تۈەنى تەشكىل قىلىندى. تۈەندە جەمئىي 122 نەپەر كوماندىر، جەڭچى بولۇپ، ھاكىم لىن شىڭجى تۈەننىڭ كوماندىرلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى.

9-ئاينىڭ 7-كۈندىن 14-كۈنگىچە ئۈچ ۋىلايەت (ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي) مىللىي ئارمىيىسىدىن 3000 دىن ئارتۇق ئادەم ئاقسۇغا 1-قېتىم قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. سەپىلغا ھۇجۇم قىلىپ ئالالماي، چېكىندى. 9-ئاينىڭ 23-كۈندىن 10-ئاينىڭ 6-كۈنگىچە ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيەسىدىن 4000 دىن ئارتۇق ئادەم، مىللىي ئارمىيىنىڭ رەھبەرلىرىدىن ئىبباسوۋ قاتارلىقلارنىڭ قوماندانلىقىدا ئاقسۇغا 2-قېتىم قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ، شەھەر سەپىلىنى ئالالماي چېكىندى.

9-ئاينىڭ 23-كۈنى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ئاتلىق قىسىم 5-تۈەننىڭ تۈەنجاڭى، قوشۇمچە ئامانلىق قوغداش قوماندانى جاۋخەنچى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ مەخپىي تېلېگراممىلىق تەستىقىغا ئاساسەن، ئاقسۇنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا « يېراقتىكى ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى » نىڭ ئەزالىرى، تەرەققىيپەرۋەر ياشلاردىن 22 كىشىنى مەخپىي ئۆلتۈردى. ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر شائىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلار قەھرىمانلارچە قۇربان بولدى.

10-ئاينىڭ 8-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى قۇرۇلۇپ 33 كىشى پالاتا ئەزاسى بولدى.

مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى)

6-ئاينىڭ 1-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت باجىتى يەتتە ئاي كەچۈرۈم قىلىشنى قارار قىلدى. بۇ مەزگىلدە ئاقسۇنىڭ باجگىرلىرى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە يۆتكەپ ئىشقا قويۇلدى، قىسمەنلىرى تارقىتىۋېتىلدى.

7-ئاينىڭ 10-كۈنى گومىنداڭ مەركىزىي تەلىم-تەربىيە ئۆمىكى شىنجاڭ شۆبە ئۆمىكىنىڭ ئاقسۇ تارماق ئۆمىكى ئاقسۇنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپىنىڭ بۇرۇنقى ئورنىدا قۇرۇلدى. شۇ يىلى ئاقسۇ « ياشلار گېزىتى » نەشر قىلىندى. ئۆمەر ھەسەن گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، ئۆمەر ئابدۇللا مۇھەررىر بولدى.

شۇ يىلى گومىنداڭنىڭ 42-كورپۇسى ئاقسۇدا تۇرۇپ، لەنگەر چوڭ خانىقاسىنى رېمونت قىلىپ، ياساشقا قاتناشتى. ئىككىنچى يىلى قەشقەرگە يۆتكىلىپ كەتتى.

مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى)

1-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇدا باج ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، باج ئىدارىسى قۇرۇلدى.

شۇ ئايدا گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ كونىشەھەردە تۇرۇشلۇق زاپاس 7-شىسى (كېيىن 65-لۇيگە

ئۆزگەرتىلگەن) ئاقسۇ شەھىرىگە يۆتكەلدى.

4-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى جاڭ جىجۇڭ، مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان قاسىمى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى ئەيسا، ئۆلكىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تەپتىشى مەسئۇت، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى چۇي ۋۇ قاتارلىق كىشىلەر ئاقسۇغا كېلىپ، خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

6-ئايدا قۇمئىبرىق دەريا سىنىڭ پارچە تاش كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشى پۈتتى.

7-ئاينىڭ 24-كۈنى، گومىنداڭ تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى يۇي يۈرېن مەركىزي تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ھەيئىتى يەن جىڭجەي، ۋاڭ شىنلىك، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ناسىر قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىدىن ئاقسۇغا كەلدى.

يازدا ئاقسۇدا « خەلق كۆچى ھەپتىلىك گېزىتى » ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، قۇربان سەلىم ئىدارە باشلىقى، لىيۇزۇكشيۇ باش مۇھەررىر بولدى.

يازدا ياشلارنى رىغبەتلەندۈرۈش جەمئىيىتىنىڭ ئاقسۇ شۆبىسى قۇرۇلدى. قۇربان سەلىم جەمئىيەت باشلىقى بولدى. بۇ جەمئىيەت 1948-يىلى ياشلارغا مۇلازىمەت قىلىش جەمئىيىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

يازدا ئاقسۇ ناھىيىلىك دىنىي ئەركىنلىكنى كاپالەتلەندۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، بۇ كومىتېتقا دانىش ئەلەم ئاخۇن، راشىدىن ئاخۇنلار مەسئۇل بولدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ 1-نۆۋەتلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ 1-قېتىملىق يىغىنى ئېچىلدى. كېڭەش پالاتاسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ جىشياڭ، مۇئاۋىن باشلىقى ئەلا، يەنە 33 پالاتا ئەزاسى سايلاندى.

مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى)

ئەتىيازدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك قۇرۇلۇش جەمئىيىتىنىڭ ئاقسۇ شۆبە جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلۇش چوڭ يىغىنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدە ئۆتكۈزۈلدى. ئاقسۇنىڭ ۋالىيسى سەييىت ئەخمەت جەمئىيەتنىڭ مۇدىرىيەت باشلىقى بولدى.

شۇ يىلى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بۈيرۇپ بەرگەن يېزا ئىگىلىك قەرز پۇلىنىڭ ھەممىسنى ھوقۇقدارلار شەخسىي يۇتۇۋالدى.

12-ئاينىڭ 24-كۈنى مالىن ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىملىقىغا تەينىلەندى، 1949-يىلى 9-ئاينىڭ 19-كۈنى ھاكىملىققا ئۆستۈرۈلدى.

12-ئاينىڭ 25-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى يەرلەرنى مولاش ئىشى ئاخىرلاشتى. ناھىيە بويىچە ئەمەلىي بازا 1-دەرىجىلىك يەر 230 مىك 199 مو، 2-دەرىجىلىك يەر 191 مىك 78 مو، 3-دەرىجىلىك يەر 152 مىك 802 مو، جەمئىي تېرىلغۇ يەر 574 مىك 79 مو چىقتى. بۇ يەردىن ئېلىنىشقا تېگىشلىك غەللە-پاراق 179 مىك 916 دادەن ئۇچ كۈرە ئۇچ شىك بولۇپ، ئىلگىرىكى يىللاردىكىدىن غەللە-پاراق 2135 دادەن بەش كۈرە سەككىز شىك ئازايدى. ناھىيە بويىچە ئېچىشقا بولىدىغان 129 مىك 990 مو بوز يەر بارلىقى مەلۇم بولدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى زوراۋانلىنى گومىنداڭنىڭ مەملىكەتلىك قۇرۇلتېيىغا ۋەكىل قىلىپ سايلاپ بەردى.

مىنگونىڭ 38-يىلى (1949-يىلى)

4-ئاينىڭ 29-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى 4-رايون ئاقسۇ باش تەپتىش ۋالىيى مەھكىمىسىگە دېھقانلارغا زۇلۇم سالغان، ھۆكۈمەت ئىشىدا پاك بولمىغان ئاقسۇ نا-

ھەيە 5-يېزىسىنىڭ يېزا باشلىقى ئابدۇللانى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈ-شۈردى.

9-ئايدا ئاقسۇدىكى بىر تۈركۈم جۇنتۇڭچى ئۇنسۇرلار جۇنتۇڭ شىنجاڭ پونكىتىنىڭ باشلىقى راۋتېيشەن بىلەن بىللە ھىندىستانغا قېچىپ كەتتى.

9-ئاينىڭ 25-كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەققەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلىندى.

9-ئاينىڭ 30-كۈنى سابىق گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىدىكى مۇھىم ھەربىي، مەمۇرىي خادىم-لىرىدىن يې چېكى، ماچېڭشياڭ، لوشۇرېن قاتارلىقلار ئۈرۈمچىدىن ئاقسۇغا كېلىپ، شۇ كۈنى كەچتە ئاقسۇنى ساقلاۋاتقان 65-لۇينىڭ باشلىقى لى زۇتاڭ قاتارلىقلار بىلەن ھەققەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇش ھەققىدە مەخپىي كېڭىشىپ، ئاخىرىغىچە قارشىلىق كۆرسەتمەكچى بولدى. 10-ئاي-نىڭ 2-كۈنى لۇي قوماندانلىق شتابىدىكى قىسمەن ئوتتۇرا، تۆۋەن دەرىجىلىك كوماندىر-جەڭچى-لەر يې چېكى قاتارلىقلارنى قاماپ قويدى. كېيىن يې چېكى كوماندىر-جەڭچىلەرگە ئالتۇن « تار-تۇق » قىلدى، 10-ئاينىڭ 4-كۈنى يې چېكى قاتارلىق كىشىلەر قويۇپ بېرىلدى، ئاندىن ئۇلار قەشقەرگە بېرىپ ئۇ يەردىن ھىندىستانغا چىقىپ كەتتى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرى

1949-يىلى

11-ئاينىڭ 8-كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1-دالا ئارمىيىسى 1-بىكتۆمەن 2-جۇن 4-شىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى رېن چېن بىر ئالدىن يۈرەر كىچىك ئەترەتنى باشلاپ، ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ، ۋالىي مەھكىمىسى قورۇسىغا ئورۇنلاشتى.

11-ئاينىڭ 29-كۈنى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2-جۇن 5-شىسى ئاقسۇغا كىرىپ، ئۇنىڭ-دىن ئىلگىرى ئېلىدىن ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەن 5-جۇننىڭ 13-شى 37-تۆمەن (سابىق ئۇچ ۋىلا-يەت مىللىي ئارمىيە)سى بىلەن ئۇچراشتى. شەھەر خەلقى يولىنىڭ ئىككى ياقىسىدا تۇرۇپ قار-شى ئالدى.

12-ئاينىڭ 5-كۈنى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5-شى 15-تۆمەنى بۇيرۇققا بىنائەن ئاقسۇ-دىن يولغا چىقىپ، تەكلىماكان چۆلىدىن پىيادە ئوتۇپ، خوتەنگە قاراپ ئاتلاندى.

12-ئايدا 5-شى پارتكومى شى سىياسىي بۆسى خەلق تىرانسپورت بۆلۈمىنىڭ باشلىقى لیۇ گاڭ باشچىلىقىدىكى خىزمەت گۇرۇپپىسىنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە تۇرۇپ خىزمەت قىلىشقا ئەۋەتتى.

12-ئايدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5-شى 14-تۆمەن 3-يىگى بۇيرۇققا بىنائەن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قوغداش ۋەزىپىسىنى ئوتكۇزۇۋالدى.

1950-يىلى

2-ئاينىڭ 27-كۈنى 5-شى پارتكومى 5-شى قوماندانلىق شتابىنىڭ كادىرى گوجيە نجۇڭنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنى ئوتكۇزۇۋېلىشقا ئەۋەتتى.

2-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئوتكۇزۇلدى.

3-ئاينىڭ 9-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، گوجيە نجۇڭ ئىداره باشلىقى بولدى.

3-ئاينىڭ باشلىرىدا لیۇگاڭ جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ ئونجى

شۇجىلىقىغا تەينەلەندى.
3-ئاينىڭ 16-كۈنى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق 5-شى قوغداش بۆلۈمى بىلەن ئاقسۇ ناھىيىلىك جا-مائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بىرلەشمە خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئەكسىيەتچى پارتە-ىيە، گۇرۇھ ئەزالىرى، ئىشپىيونلار، ئەكسىيەتچى خۇراپىي تەشكىلات ئەزالىرى ۋە چېچىلىپ كەت-كەن، تارقاق ئەسكەرلەرنى ئېنىقلاپ تىزىملىدى. 6-ئاينىڭ 4-كۈنىگىچە جەمئىي 88 ئىشپىيون، ئەكسىلئىنقىلابچى قولغا ئېلىندى.
4-ئاينىڭ باشلىرىدا ئۆمەرجان كېرىم 5-جۇن 13-شى 37-تۈەندىن ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا يۆتكەلدى.
4-ئاينىڭ 9-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە تۇنجى قارارلىق پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمىتى باشلاندى. ئۆمەرجان كېرىم ئاقسۇ ناھىيىسىدە بىرىنچى بولۇپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن ئۇيغۇر كادىر بولدى.
5-ئاينىڭ 15-كۈنى 2-جۇننىڭ تەلىم-تەربىيە تۈەنى، 5-شىنىڭ 14-تۈەنى قاتارلىق قىسىم-لاردىن 15 نەپەر كادىر ئاجرىتىلىپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشى، ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلدى.
8-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى.
11-ئايدا ناھىيە بويىچە شەھەر-يېزىلاردا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى قوز-غىتىلىپ، جەمئىيەت تەرتىپى مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن خەلق ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملەندى.
1951-يىلى 2-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايدا « ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار » ماقۇللىنىپ، 276 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئىجارە ھەققى كېمەيتىش خىزمىتى ئەترىتى قۇرۇلدى.
4-ئاينىڭ 29-كۈنىدىن 5-ئاينىڭ 4-كۈنىگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش، ئامە-رىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، ئىشپىيونلارنى تازىلاپ، ئامانلىق-نى كۈچەيتىش، ئاساسىي قانۇنىمىز ھاكىمىيەتنى ئۆزگەرتىش قاتارلىق خىزمەتلەر مۇزاكىرە قىلىندى.
5-ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى لىيۇگاڭ ئاقسۇ ناھىيىسىدىن يۆتكىلىپ كەتتى.
6-ئاينىڭ 27-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1-رايون 6-يېزىلىق دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى مۇ-سانى زومىگەر ئاۋۇت بەگ ئۆيىگە ئالداپ ئاپىرىپ، ئورغاق بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرۈپ، قورسىقىنى يېرىۋەت-تى. قاتىل ئاۋۇت بەگنى ئاممانە ئەق مەيداندا تۇتۇۋالدى، ئۇ قانۇن بويىچە جازالاندى.
9-ئاينىڭ 1-كۈنى گۇما يېڭاڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينەلەندى.
9-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 10-كۈنىگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلـ-دى، يىغىندا ھۆكۈمەت خىزمىتى خۇلاسىلىنىپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى.
9-ئاينىڭ 11-كۈنى دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلۈپ، دېھقانلار جەمئىيىتىگە تەيـ-يارلىق كۆرۈش ھەيئىتىنىڭ 13 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. گۇما يېڭاڭ مۇدىر بولدى.

9-ئاينىك 14-كۈنى ئىجارە ھەققىنى كىمە يتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى باشلىنىپ، 203 كۈن داۋاملىشىپ، 1952-يىلى 4-ئاينىك 8-كۈنى ئاياغلاشتى. ئالدى بىلەن سەناق قىلىنىپ، ناھىيە بويىچە تۆت قارارغا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى. كىمە يتىلگەن ئىجارە ھەققى ئۈچۈن جەمئىي 476 مىڭ 698 كىلوگرام بۇغداي قايتۇرۇۋېلىنىپ، 2943 ئىجارىكەش دېھقان ئائىلىسىنىڭ ھەر بىرىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 162.5 كىلوگرامدىن تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. تۆتۈپ قېلىنغان ئىش ھەققى ۋە ھەقسىز ئەمگەك ئۈچۈن 2 مىليون 363 مىڭ 531.5 كىلوگرام بۇغداي تۆلىتۇېلىنىپ، 14 مىڭ 350 دېھقان ئائىلىسىنىڭ ھەر بىرىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 164.7 كىلوگرامدىن تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. 13 مىڭ 38.75 مو يەر تەكشىلىپ، 1284 ئائىلىلىك يەرسىز، يېرى ئاز دېھقانىنىڭ يەر، تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش جەھەتتىكى قىينىچىلىقى ھەل قىلىندى.

10-ئاينىك 21-كۈندىن 25-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئوتكۈزۈلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئايالار قۇرۇلتىيى ئوتكۈزۈلۈپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى.

شۇ يىلى پۈتۈن ناھىيە خەلقى ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش-چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن 8 مىليارد 400 مىليون يۈەن (كونا خەلق پۇلى) ئىئانە قىلدى.

1952-يىلى

ئەتىيازدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيە بازىرى ۋە يېزا ئاھالىلىرىنىڭ سېرىقتال مەزگىلىدىكى ئاشلىق يېتىشمەسلىك قىينىچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن 124 مىڭ 828 كىلوگرام ئاشلىق قەرز ئېلىپ، تارقىتىپ بەردى.

ئەتىيازدا يەرلىك كوممۇنىستلار مۇئاۋىن شۇجىسى پىڭ يىمىن خىزمەت ئەتىرىتىنى باشلاپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئىگەرچى رايونى چۆغتال يېزىسىغا بېرىپ، يەر ئىسلاھاتىنى نۆقتىدا سىناق قىلىدى. يەر ئىسلاھاتىنى سىناق قىلىش خىزمىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، 4-ئاينىك 25-كۈنى ئاقسۇ ناھىيەسىنىڭ يېزىلىرىدا پارتىيەگە تۇنجى تۇركۈم ئەزا قوبۇل قىلىندى، يەتتە ئادەم جۈملىگو كومموناستىك پارتىيەسىگە كىرىپ، ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە تۇنجى يېزا پارتىيە ياچېيكىسى — چۆغتال يېزىلىق پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى.

9-ئاينىك 16-كۈندىن باشلاپ ناھىيە بويىچە ئۈچ قارارغا بۆلۈپ يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، 1953-يىلى 6-ئاينىك 25-كۈنى 34 يېزا، 268 تەبىئىي كەنت، 97 مىڭ 942 يېزا ئاھالىسى ئىچىدە ئېلىپ بېرىلغان بۇ ھەرىكەت غەلبىلىك تاماملاندى.

1953-يىلى

3-ئايدا رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ ئارمىيە كەسپ ئالماشتۇرۇپ، ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقىغا ئاساسەن، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسىم 5-شى تەرتىپكە سېلىنىپ، بىر قىسمى دۆلەت مۇداپىئە قىسىملىرىغا قوشۇۋېتىلدى، بىر قىسمى شىنجاڭ ھەربىي رايونى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش 1-شىسىگە ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى 5-ئاينىك 6-كۈنى 2-جۈن 5-شى دېگەن نام رەسمىي ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

7-ئاينىك 6-كۈنى ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 40.7℃ قا يېتىپ، تارىختا خاتىرىلەنگەن تېمپېراتۇرا بويىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا بولدى.

8-ئاينىك 26-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئومۇمىي سايلام سىناق خىزمىتى باشلىنىپ، 1954-يىلى 4-ئاينىك 25-كۈنى ئومۇمىي سايلام ئايا غلاشتى. يېزىلىق خەلق ۋەكىللىكىگە 1026 كىشى، يېزا-لىق ھۆكۈمەت تىنىك ھەيئەت ئەزالىقىغا 340 كىشى، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىكىگە 116 كىشى، ھەربىي قىسىم ۋەكىللىرىدىن تۆت كىشى سايلاپ چىقىلدى.

شۇ يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى ئاقسۇ تەۋەسىدىكى شوتا قۇدۇق (ساجىگزا)دا كەڭ كۆلەمدە بىنەم ئېچىپ، ئېتىز بەرپا قىلىپ، يېزا ئىگىلىك 1-تۈەننى قۇردى.

شۇ يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ سىلىكىيۈەنى ۋاڭ جېن يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شىجا-ڭى رېن چېننىڭ ھەمراھلىقىدا غالىبىيەت ئۆستىگىنىڭ بېشىدىن ئايىغىچە بولغان ئومۇمىي لىنىيە-سىنى تەكشۈرۈپ، سۈپەتكە ئەھمىيەت بېرىپ، سۇرئەتنى تېزلىتىپ، شوتا قۇدۇق دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە ئۆستەڭ بويىدىكى ئاممىنى بالدۇرراق مەنپەئەتلەندۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.

1954-يىلى

3-ئاينىك 24-كۈندىن 31-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈل-دى. قۇرۇلتايغا 109 ۋەكىل قاتناشتى. ھۆكۈمەتنىڭ 13 ھەيئەت ئەزاسى (ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) سايلىنىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. ئۆمەرجان كېرىم ھاكىملىققا سايلاندى. ئۆلكىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا سەككىز ۋەكىل سايـ-لاپ بېرىلدى.

3-ئاينىڭ 25-كۈنى 1-رايونىنىڭ ئىگەرچى يېزىسىدىكى ئىسكەندەر ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىنىڭ ئاساسىدا، ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە تۇنجى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى رەسمىي قۇرۇل-دى. 26 ئائىلىدىن 98 ئادەم كوپېراتىپقا كىرىپ، 4039 مو يەر قوشتى.

4-ئاينىڭ 2-كۈندىن 8-كۈنگىچە يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆـ-ۋەتلىك قۇرۇلتىيىنى ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 56 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، سەككىز ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ توققۇز ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، يېڭى دې-موكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى.

يېزا ئىگىلىك 1-شىسى 1951-يىلى 3-ئايدا ئىش باشلىغان چوڭ تېپتىكى سۇ قۇرۇلۇشى غالە-بىيەت ئۆستىگىنىڭ 1-قارارلىق قۇرۇلۇشى ئۈچ يىل بەش ئاي ۋاقتىتا پۈتۈنلەي پۈتۈپ، 8-ئاينىڭ 1-كۈنى داغدۇغىلىق سۇ باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. مەركىزىي سۇ ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى فۇزويى يېغىنغا قاتنىشىپ تەبرىكلىدى.

10-ئاينىڭ 10-كۈندىن 20-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئۆت-كۈزۈلدى. يىغىنغا 361 كادىر قاتناشتى. يىغىندا يەرلىك كومىتېتنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھى ئىزچىللاشتۇرۇلدى؛ ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئالاقىدار تۈرلۈك سىياسەتلەر ۋە خىزمەت ئۇسۇللىرى مۇزاكىرە قىلىندى؛ يېرىم يىللىق خىزمەتلەر خۇلاسە قىلىندى؛ 1954-يىللىق يېزا ئىگـ-لىك بېجىنى ھېسابلاپ ئېلىش ئۇسۇلى ئۆگىنىلدى.

10-ئاينىڭ 23-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 96 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى، ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-قېتىملىق يىغىنىنىڭ قارارى ماقۇللاندى.

1955-يىلى

1-ئاينىڭ 2-كۈنى تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ، -27.6°C قا چۈشۈپ، مۇشۇ جايىنىڭ ماتېرىيالىدا

خاتىرىلەنگەن ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا بولۇپ قالدى.

1-ئاينىڭ 14-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى « كوللېكتىپ رەھبەرلىكنى ياخشىلاش توغرىسىدا قارار » چىقاردى.

1-ئاينىڭ 16-كۈندىن 22-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 1955-يىللىق 1-قېتىملىق ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىنى ئوتكۈزۈپ، شىنجاڭ ئۇلكىلىك 1-نۆۋەتلىك ھەمكارلىق كوپېراتسىيە يىغىنى ۋە 5-نۆۋەتلىك ئىشلەپچىقىرىش يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى؛ 1954-يىللىق قىش پەسىللىك كوپېراتسىيە قۇرۇش خىزمىتىنىڭ تەجرىبىسىنى يەكۈنلەپ، ناھىيە، رايون، يېزىلارنىڭ 1955-يىللىق ئىشلەپچىقىرىش پىلانى ۋە ھەمكارلىق كوپېراتپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى.

2-ئاينىڭ 24-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3-يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 90 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « تۆت ئايدىن بۇيانقى ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1955-يىللىق ھۆكۈمەت خىزمىتى پىلانى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى دوكلات » ، « يېزا ئىگىلىكىدە ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيىلىشىش ھەرىكىتىدىن بەرىلگەن دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى، « ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 3-يىغىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

3-ئاينىڭ 1-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك قۇرۇلتىيى ئوتكۈزۈلۈپ، « جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك قۇرۇلتىيىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

9-ئاينىڭ 26-كۈندىن 10-ئاينىڭ 7-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 1955-يىلدىكى 2-قېتىملىق ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئوتكۈزدى. يىغىنغا 352 ئادەم قاتناشتى. يىغىندا رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ « يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش مەسىلىسى توغرىسىدا دوكلات » ى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بېيۇروسى قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈلدى؛ « يازلىق يىغىم ۋە يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىنىڭ تەييارلىق تەقسىماتى خىزمىتى توغرىسىدىكى دوكلات » ئاڭلاپ ئوتۇلدى؛ ھەمكارلىق كوپېراتىپىنى مەركەزلىك قىلغان يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تەكشۈرۈلۈپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى يىلدا ھەمكارلىق كوپېراتىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ كونكرېت پىلانى مۇزاكىرە قىلىندى.

10-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلدى.

10-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى.

10-ئايدا ھاكىم ئوممەرجان كېرىم يوتكەپ كېتىلىپ، ئىسمائىل قۇربان مۇۋەققەت ھاكىم بولدى.

10-ئاينىڭ 14-كۈندىن 20-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم شۇ يىللىق 3-قېتىملىق ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 361 ئادەم قاتناشتى. يىغىندا يەرلىك كومىتېت كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈلۈپ، ئىزچىللاشتۇرۇلدى، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئائىت سىياسەت ۋە خىزمەت ئۇسۇلى مۇزاكىرە قىلىندى، 1955-يىلنىڭ يېرىم يىللىق خىزمەت پىلانى يەكۈنلىنىپ، يېزا ئىگىلىك بېجىنى ئېلىشنىڭ يېڭى چارىسى ئوگىنىلدى.

11-ئايدا ئاقسۇدىن ئاقسۇ كونىشەھەرگە باربدىغان ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون سىم يولى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى پۈتكۈزۈلدى.

12-ئاينىڭ 4-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 4-يىغىنى ئوتكۈزۈلدى، يىغىنغا قاتناشقان رەسمىي ۋەكىل 74، سىرتتىن قاتناشقان ۋەكىل بەش، يىغىندا « 1955-يىلى توققۇز ئايلىق (3-ئايدىن 11-ئايغىچە) ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەت تەلەر توغرىسىدا پىكىر » ۋە « ناھىيە بويىچە ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيىلىشىش ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىيات ئاڭچىنى توغرىسىدا دوكلات » ئاڭلاپ ئۆ-

تولدى ۋە قاراپ چىقىلدى، « ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 4-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

1956-يىلى

1-ئاينىڭ 27-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم بەش كىشىدىن تەركىب تاپقان ئاقسۇ ناھىيىلىك خۇسۇسىي سودا-سانائەت تىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش گۇرۇپپىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

2-ئايدىن 4-ئايغىچە ناھىيە بويىچە خۇسۇسىي سودا-سانائەت ۋە قول سانائەت تىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالدى. 505 ئائىلىلىك 680 سودا-سانائەتچى ذوللەت ئىگىلىكىدىكى، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى ھەمكارلىق سودا ئورۇنلىرىغا كىردى. 87.4% قول سانائەتچى ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپىغا كىردى.

2-ئاينىڭ 18-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇ ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلدى.

3-ئاينىڭ باشلىرىدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە كادىرلارنى تەكشۈرۈش خىزمىتى باشلىنىپ، 12-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە رايون دەرىجىلىكتىن يۇقىرى 60 كادىر، 694 ئادەتتىكى كادىرنى تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالدى.

3-ئاينىڭ 10-كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق 5-قېتىملىق خەلق ئىشلىرى يىغىنى ۋە 4-قېتىملىق كادىرلار يىغىنىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ئاقسۇ شەھىرى (ناھىيىگە قاراشلىق شەھەر) بازارغا ئۆزگەرتىلىپ، بازارلىق خەلق كومىتېتى قۇرۇلدى.

5-ئاينىڭ 2-كۈندىن 10-كۈنگىچە جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. چېك دېلوئ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

6-ئاينىڭ 11-كۈندىن 16-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 5-يىغىنى ئېچىلدى. يىغىندا « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1956-يىلدىن 1957-يىلغىچە يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ قىسقىچە پىلانى (لايىھە) توغرىسىدا دوكلات » ، « يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ قىسقىچە پىلانى (لايىھە) توغرىسىدا ئىزاھات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. « ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 5-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

7-ئاينىڭ 2-كۈندىن 8-كۈنگىچە جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق ئومۇمىي ھەيئىتىنىڭ 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا 54 نەپەر ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. دانى سالى رەئىس بولۇپ سايلاندى. يىغىندا يەنە ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا بىر كىشى كۆرسىتىپ بېرىلدى.

11-ئاينىڭ 22-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئاشلىق بۆلۈمى ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

11-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى قۇرۇلدى.

11-ئايدا ناھىيە بويىچە 42 يېزا ئىگىلىك ئالىي كوپېراتىپى قۇرۇلدى.

12-ئاينىڭ 14-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئادۇۋاكاتلار مەسلىھەت بېرىش ئورنى قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ كونشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئادۇۋاكاتلىق كەسپىنى قوشۇمچە باشقۇردى.

12-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشمە كومىتېتى قۇرۇلدى، 1959-يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

شۇ يىلى 4-ئايدا بەش كىشىدىن تەركىب تاپقان ئەكسىلىنقىلابچىلارنى تازىلاش رەھبەرلىك

كۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 7-ئايدا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى، بۇ ھەرىكەتكە 635 كادىر قاتناشتى، ھەرىكەت يىل ئاخىرىدا ئاياغلاشتى. بەش كىشى تەكشۈرۈلۈپ، بۇنىڭ ئىچىدىن ئۇچ كىشى ئەكسىلئىنقىلابچى قىلىپ بېكىتىلدى. بىر كىشى نەق جىنايىتى بەلەن جىنايەت شەكىللەندۈرگەچكە، قانۇن بويىچە قولغا ئېلىندى. بىر كىشىنىڭ مەسىلىسى ئادەتتىكى سىياسىي، تارىخىي مەسىلە بولۇپ چىقتى.

شۇ يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسى خېنەن ئۇلكىسىنىڭ نەيىاڭ ۋىلايىتىدىكى يەتتە ناھىيىدىن 4950 ياش دېھقانىنى قوبۇل قىلىپ، كۆپ قىسمىنى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا ئورۇنلاشتۇردى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە يېزىلارغا 165.75 ستولبا كىلومېتر تېلېفون سىمى تارتىلدى، سىم يولى ئۇزۇنلۇقى 390 كىلومېتر بولۇپ، ھەممىلا رايوندا تېلېفون ئالاقىسى بارلىققا كەلدى.

1957-يىلى

2-ئاينىڭ 19-كۈنىدىن 26-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 120 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 12 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا 21 كىشى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلىنىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. ئىسمائىل قۇربان ھاكىملىققا، سامساق بارات ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا سايلاندى.

3-ئاينىڭ 4-كۈنىدىن 10-كۈنگىچە جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىندا ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك رېئېزىيە كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئوتۇلدى ۋە مۇزاكىرە قىلىندى. « جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى 2-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

3-ئاينىڭ 10-كۈنى باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىنى ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىغا ئۆزگەرتىش، كوپېراتىپلارنى بىرلەشتۈرۈش خىزمىتى ئاياغلاشتى. ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك ئالىي كوپېراتىپ 148 گە، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقانلار 21 مىڭ 564 ئائىلىگە، كوپېراتىپقا قوشقان تېرىلغۇ يەر 520 مىڭ 550 موغا يەتتى. يېرىم دېھقانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان توقاي يېزىسىدا بىر چارۋىچىلىق كوپېراتىپى قۇرۇلدى.

4-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ يەرلىك كومىتېتىنىڭ مەخپىي ئالاقىلىشىش ئىدارىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىگە قوشۇۋېتىلىپ، ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ مەخپىي ئالاقىلىشىش بۆلۈمچىسى قىلىندى. مەخپىي خەت-چەكلەردىن پوچتا ھەققى ئېلىنىشقا باشلىدى.

6-ئاينىڭ 18-كۈنىدىن 22-كۈنگىچە ج ك پ ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى كېڭەيتىلگەن يىغىن ئوتكۈزدى. يىغىندا رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ « خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتلەرنى توغرا ھەل قىلىش مەسىلىسى توغرىسىدا » دېگەن ماقالىسى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنى بەلەن يەرلىك كومىتېت كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى ۋە ئوگىنىلدى. 6-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ سىياسىي كومىسسارى دۇخوجېيەن، شىنجاڭ سۇ ئىشلىرى نازارىتىنىڭ مۇتەخەسسىسى ۋاڭ خېتىڭ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇتەخەسسىسى جى زېبا ۋە موسكۋالىنكولار بىلەن بىرلىكتە تارىم چۆللۈكىنى چارلىدى.

9-ئاينىڭ 24-كۈنى ناھىيە دەرىجىلىك ئورگان، كارخانا، مەكتەپلەردە ئىستىل تۈزىتىش ۋە ئوگىچىلارغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىگە ئائىت ھۆججەتلەرنى ئوگىنىش باشلاندى. پوتكۈل ھەرىكەت 1958-يىلى 8-ئايدا ئاخىرلاشتى، بۇ قېتىمقى « ئىستىل تۈزىتىش، ئوگىچىلارغا قارشى تۇرۇش »

ھەربىتىگە ناھىيە بويىچە جەمئىي سەككىز پارتىيە ياچىيكسى، 21 ئورۇن، 350 دىن كۆپرەك ئادەم قاتناشتى. قايتا تەكشۇرۇپ ئەنزە بېكىتىش ئارقىلىق خەنزۇ ئىشچى-خىزمەتچىلەردىن « ئوڭچى » بەش، بۇزۇق ئۇنسۇر بىر، پارتىيىگە قارشى ئۇنسۇر بىر، « ئوڭچىلىققا مايىل سۆز » لىرى تەنقىد قىلىنغانلار 28 كىشى بولدى. ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى-خىزمەتچىلىرىدىن « يەرلىك مىللەتچى » بەش كىشى بولدى. ھەربىر مەت كېڭەيتىلگەنلىكتىن، بىر تۈركۈم كادىرلار ئېغىر زەربىگە ئۇچرىدى. كېيىنكى سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش جەريانىدا ئۇلار ئارقا-ئارقىدىن ئاقلىنىپ، ناھى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەمدە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

10-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك ئورگان پارتىيە باش ياچىيكا كومىتېتى قۇرۇلدى، 1958-يىلى 1-ئاينىڭ 31-كۈنى ناھىيىلىك ئورگان ئاساسىي قاتلام پارتكومىغا ئۆزگەرتىلدى. 1960-يىلى يەنە ئورگان پارتكومىغا ئۆزگەرتىلدى.

10-ئاينىڭ 30-كۈنى يەرلىك كومىتېت قارار چىقىرىپ، يەرلىك كومىتېتنىڭ باش كاتىپى خې گۇاڭيىنى قوشۇمچە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتنىڭ 1-شۇجىلىقىغا تەيىنلىدى.

11-ئاينىڭ 2-كۈندىن 6-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا « يېرىم يىلدىن بۇيانقى ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1957-يىللىق مالىيە خام چوتى توغرىسىدا دوكلات » ، « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى، « ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

11-ئاينىڭ 4-كۈنى ھاكىم ئىسمائىل قۇربان ئاپتونوم رايونغا يۆتكىلىپ، دانى سالى مۇۋەققەت ھاكىم بولدى.

11-ئاينىڭ 14-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىدا ئۆچنى ھۆددىگە بېرىش (ئىشنى ھۆددىگە بېرىش، مەسئۇلاتنى ھۆددىگە بېرىش، تەننەرخنى ھۆددىگە بېرىش) تۈزۈمىنى يولغا قويۇش ھەققىدە بىرنەچچە پىكىر » نى تارقىتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى.

11-ئاينىڭ 18-كۈنى ئاقسۇ بازىرىدىكى يەتتە ئاھالە كومىتېتى ئالتە قول سانائەت كوپېراتىپى ۋە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى ماگىزىن ھەم ئۇششاق سودىگەرلەر ئاسىدا ئومۇمىيۈزلۈك سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1958-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ بازىرىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئاخىرلاشتى.

11-ئاينىڭ 30-كۈنى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى چېك دېلۇ شايار ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1-شۇجىلىقىغا يۆتكەلدى.

12-ئاينىڭ 10-كۈندىن 16-كۈنگىچە 160 يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپ، بىر يېزا بازىرىدا ئېلىپ بېرىلغان سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۈرۈشنى مەركەز قىلغان ئومۇمىي خەلق خاراكتېرلىك سوتسىيالىستىك تەربىيە چوڭ بەس-مۇنازىرىسىگە بۇرالدى. 1958-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنى بۇ ئىش ئاياغلىشىپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلەپچىقىرىشى باشلىنىپ كەتتى.

شۇ يىلى قىشتا سابىق يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ قۇرۇلۇش ئەترىتى، يېزا ئىگىلىك 5-شى ۋە يېزا ئىگىلىك 6-شىلارنىڭ قۇرۇلۇش تارماق ئەترەتلىرى، ئۇرۇمچى، كۇچا تاشيولىنىڭ ئوتتۇرا لىنىيە تارماق ئەترىتى، سۇ قۇرۇلۇشى 1-تۈەنى، « 302 » ئىش رايونى قاتارلىق قىسىملار تارىخى ئۆزلەشتۈرۈش قوشۇنى بولۇپ تەشكىللەندى. كېيىنكى يىلنىڭ بېشىدا يېزا ئىگىلىك 1-شىسى تارىخىنىڭ ئارال دېگەن يېرىدە قوماندانلىق شتابى قۇرۇپ، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش قوشۇنىنى بىر

تۇتاش ئورۇنلاشتۇردى. يىل ئاخىرىغا كەلگەندە 470 مىك مو تېرىلغۇ يەر ئۆزلەشتۈرۈلۈپ توققۇز ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى.

1958-يىلى

2-ئاينىك 20-كۈنىدىن 3-ئاينىك 6-كۈنگىچە ج ك پ ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى 2-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىك 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 117 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا 15 كىشى ناھىيىلىك پارتكوم ھەيئەت ئەزالىقىغا، بەش كىشى كاندىدات ئەزالىقىغا سايلىنىپ، ج ك پ ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. خې گۈاگىيى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولدى.

قۇرۇلتايدا تەپتىش كومىتېتىنىڭ توققۇز ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، ج ك پ ئاقسۇ ناھىيىلىك تەپتىش كومىتېتىنىڭ 2-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى.

2-ئايدا ئاقسۇدىن ئارالغا بارىدىغان تاشيولدا پۈتۈن لىنىيە بويىچە قاتناش باشلاندى. بۇ تاشيولنى يېزا ئىگىلىك 1-شى قۇرۇلۇش تارماق ئەترىتى ياسىغان بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 120 كىلومېتردىن ئاشىدۇ.

3-ئاينىك 27-كۈنى 1-رايوننىڭ ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا قاراشلىق ئىگەرچې يېزىسى بىلەن چۈغتال يېزىسى ناھىيىنىڭ بۇاستە رەھبەرلىكىگە، گۈلباغ يېزىسى بىلەن سەكپاچې يېزىسى بازارلىق خەلق كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىغا، كۆكباش يېزىسى 2-رايونغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

4-ئاينىك 14-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى بىرلىشىپ « ئورمان-چىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش توغرىسىدا يېرىم شەمە جىددىي يولىورۇق » تارقىتىپ، ئەسلىدە ئون يىلدا ئورۇندىماقچى بولغان 50 مىك مو كۆكەرتىش ۋەزىپىسىنى 1958-يىلى بىر يىلدىلا ئورۇنداپ بولۇشنى تەلەپ قىلدى.

5-ئاينىك 29-كۈنى گوۋۇيۈەننىڭ ئومۇمىي يىغىنى 77-سانلىق يىغىنىنىڭ تەستىقى بىلەن شىنجاڭ ئاقسۇ ۋالىيى مەھكىمىسىگە قاراشلىق ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بىرلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن ئاقسۇ ناھىيىسىدە جەمئىي ئون رايون، ئىككى بازار، 55 يېزا بولۇپ، ناھىيىنىڭ ئاھالىسى 183 مىك 604 كە يەتتى. ئىلگىرى ئاقسۇغا قارايدىغان 6-رايون بىلەن 8-رايون (11 يېزا، 43 يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى، 26 مىك 318 نوپۇس، 145 مىك 689 مو تېرىلغۇ يەر) ئاۋات ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلدى.

6-ئاينىك 18-كۈنىدىن 25-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىك 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 240 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى. 13 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش توغرىسىدا قارار ماقۇللاندى. يىغىندا ھۆكۈمەتنىڭ 23 ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. دانى سالى ھاكىملىققا سايلاندى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا 14 ۋەكىل سايلاپ بېرىلدى.

7-ئاينىك 1-كۈنى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، پوچتا-تېلېگراف تارماق ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈلدى.

7-ئاينىك ئاخىرلىرىدىن 10-ئايغىچە ناھىيە بويىچە 425 ئوقۇتقۇچى ئىچىدە ئەكسىلئىنقىلابچى-

لارنى تازىلاش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئۇچ « ئوكچى » ، بىر « يەرلىك مىللەت-چى » ، 23 ئەكسىلئىنقىلابچى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى. بۇلار ئوقۇتقۇچى-خىزمەتچىلەر سانىنىڭ 7.06 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى. كېيىن، سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش جەريانىدا ھەممىسى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاقلىنىپ، نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

7-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ ئېنىماۋ تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىنى كۆزدىن كەچۈردى.

8-ئاينىڭ 26-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ئاقسۇ ناھىيىلىك قوي نەسلىنى ياخشىلاش قوماندانلىق شتابى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

8-ئاينىڭ 19-كۈندىن 9-ئاينىڭ 8-كۈنىگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا 184 كادىر قاتناشتى. خې گۇاڭيى يەرلىك كومىتېت كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ « يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇشنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى قارارى » نىڭ روھىنى يەتكۈزدى، لى شىيەندې « پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوغداپ، ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، سوتسىيالىزمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى » دېگەن تېمىدا خۇلاسە سۆزى قىلدى.

9-ئاينىڭ 10-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم 10-ئاينىڭ ئاخىرغىچە ناھىيە بويىچە خەلق گۇڭشىلەڭ-شىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى قارار قىلدى.

9-ئاينىڭ 18-كۈنى مۇئاۋىن رەئىس جۇدې رەپقىسى كاڭ كېچىڭنى ئېلىپ، ئاقسۇنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كەلدى.

9-ئاينىڭ 19-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىنى چاقىرىپ، يەرلىك كومىتېت دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىنىنىڭ « پولات-تۆمۈر ئىشلەپچىقىرىشنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا چىڭ تۇتۇش توغرىسىدىكى قارار » نى مۇزاكىرە قىلىپ، ئىزچىللاشتۇردى. يىغىندا بىر تۈركۈم رايون، يېزا، كوپېراتىپ كادىرلىرى ۋە 5000 كوپېراتىپ ئەزاسىنى ئاجرىتىپ، تاغقا چىقىپ تۆمۈر تاۋلاش قارار قىلىندى.

9-ئاينىڭ 21-كۈنى ناھىيە بويىچە تۈنجى خەلق گۇڭشىسى — ئىگەرچى خەلق گۇڭشىسى قۇرۇلدى.

10-ئاينىڭ 15-كۈنى ناھىيە بويىچە خەلق گۇڭشىسلاشتۇرۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. جەمئىي 30 خەلق گۇڭشىسى قۇرۇلۇپ، 40 مىڭ 496 ئائىلىلىك دېھقان گۇڭشىغا كىردى. بۇلار ناھىيىدىكى 40 مىڭ 508 ئائىلىلىك دېھقانىنىڭ 99.97 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئاران 12 ئائىلە يەككە دېھقان قالدى. گۇڭشىگە قوشقان تېرىلغۇ يەر 1 مىليون 37 مىڭ 899 موغا يېتىپ، ناھىيە بويىچە بىر مىليون 46 مىڭ 564 مو تېرىلغۇ يەرنىڭ 99.17 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

10-ئاينىڭ 15-كۈنى ئارال « تارىم » يېزا ئىگىلىك داشۆسىدە ئوقۇش باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شىجاڭى لىن خەيچىڭ مەكتەپ مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. 1959-يىلى 3-ئاينىڭ 2-كۈنى منىستر ۋاڭ جېن مەكتەپنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كېلىپ، مەكتەپكە « تارىم يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى » دەپ ئىسىم قويۇپ بەردى ھەمدە ئۆز قولى بىلەن مەكتەپ ئىسمىنى يېزىپ بەردى.

10-ئاينىڭ 20-كۈنى كۇچا پوچتا تىرانسپورت ئاپتوموبىل بېكىتى ئاقسۇغا كۆچۈرۈلۈپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

10-ئاينىڭ 25-كۈنى ناھىيە بويىچە تاغقا چىقىپ، رۇدا قېزىپ، تۆمۈر تاۋلىغان ئادەم سانى 20 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. ئەڭ كۆپ يىگەنده 33 مىڭ 532 گە يەتتى. تۆمۈر تاۋلاشقا 700

يەرلىك پېچ سېلىندى. لېكىن، تاۋلىغان 2793.6 تونىنا تۆمۈرنىڭ سۈپىتى ناچار بولغاچقا، ئىشلەتكىلى بولمىدى.

12-ئاينىڭ 1-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى باشقۇرۇشتا قانۇن-ئىنتىزامغا خىلاپ مەسىلىلەر ئېغىر ساقلانغانلىقى توغرىسىدا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش » نى تارقىتىپ، ساقلانغان مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش ۋە تۈزىتىشنى تەلەپ قىلدى.

12-ئاينىڭ 25-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە دېھقانچىلىق سايمانلىرى، قورال-جابدۇق ئىسلاھاتى كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزۈلدى.

شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا، چارۋىچىلىقنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئورۇندالدى. ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى سەككىز چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلۇپ (سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش) 838 ئائىلىلىك چارۋىچى شېرىكلەشكەن چارۋىچىلىق فېرمىسىغا كىردى. 68 مىڭ 750 تۇياق چارۋا فېرمىغا قوشۇلدى. دېھقانچىلىق رايونلىرىدا 250 چارۋىچىلىق ئەترىتى قۇرۇلۇپ، 23 مىڭ 401 چارۋىچى ئائىلىسى ئەترەتلىرىگە كىردى، 211 مىڭ 259 چارۋا قوشۇلدى. چارۋىچىلىق فېرمىسى، چارۋىچىلىق ئەترەتلىرىگە قوشۇلغان چارۋا 280 مىڭ 129 غا يېتىپ، ئومۇمىي چارۋا سانىنىڭ 60.16 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

12-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق مالىيە نازارىتى ئاقسۇ ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنى « باج ئىشلىرى خىزمىتىدىكى ئۈلگە » دېگەن قىزىل بايراق بىلەن مۇكاپاتلىدى.

1959-يىلى

1-ئاينىڭ 20-كۈنى ئۇرۇمچى بىلەن ئاقسۇ ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون سىمى تارتىلىپ، ئۇزۇن يوللۇق سىملىق تېلېفون ئالاقىسى باشلاندى.

1-ئاينىڭ 24-كۈنى ناھىيىلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسى مەملىكەتلىك يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى سوتسىيالىستىك ئىلغار ئورۇنلار ۋەكىللىرى يىغىنىغا ۋەكىل قاتناشتۇردى.

2-ئاينىڭ 25-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك باج ئىدارىسى شەرەپلىك ھالدا مەركىزىي ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى تارقاتقان « تازىلىق نەمۇنىچىسى » تەقدىرنامىسىگە ئېرىشتى.

2-ئاينىڭ 28-كۈندىن 3-ئاينىڭ 7-كۈنگىچە جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 221 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى. 34 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى، يىغىندا ئاتالمىش « گۇمانلانغۇچىلار » مۇقامى خاتا ھالدا تەنقىد قىلىنىپ، « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش » نىڭ تەجىلىرى مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1-شۇجىسى خې گۇاڭيې يۆتكەپ كېتىلدى.

3-ئاينىڭ 24-كۈندىن 31-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم بەش دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى باشلىقىدىن يۇقىرى بەش دەرىجىلىك 668 كادىر قاتناشتى، يىغىندا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى 8-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ قارارى ۋە خەلق گۇڭشېسىنى تېزدىن تەرتىپكە سېلىش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدىكى يولىيورۇقى يەتكۈزۈلۈپ، ئىزچىل ئىجرا قىلىندى.

4-ئاينىڭ 13-كۈندىن 16-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 173 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى. ئالتە ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى، يىغىندا « 1958-يىللىق ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1958-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1959-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانى (لايىھە) توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش » ، « 1958-يىللىق مالىيە نەقىچوتى ۋە 1959-يىللىق مالىيە خام چوتىنى ئورۇنلىنىش

لاشتۇرۇش توغرىسىدىكى دوكلات » ، « سوت مەھكىمىسىنىڭ 1958-يىللىق خىزمىتىدىن دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ھەمدە « ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

4-ئاينىڭ 15-كۈنى ئاقسۇ بىلەن قەشقەر ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون سىمى تارتىلىپ، تېلېفون ئالاقىسى باشلاندى.

4-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ناھىيىلىك پارتكوم 73 نەپەر كادىرنى گۇڭشې ئەزاسى، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ باشلىقى ۋە پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى قىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈشنى قارار قىلدى.

4-ئايدا جاڭ سۇنشى جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

5-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇدىكى ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسملار، يېزا ئىگىلىك 1-شىسى، شەھەر ئەتراپى رايونىدىكى گۇڭشې ئەزالىرىدىن بولۇپ، 10 مىڭدىن ئارتۇق كىشى غەربىي مەيدانغا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، « 1-ماي » خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمىنى تەبرىكلىدى ۋە شىزاڭدىكى يۇقىرى قاتلام زاتلىرىنىڭ توپلاڭ قوزغىغانلىقىغا قارشى نامايىش قىلدى.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئۆزى تۇرۇشلۇق جايدىكى پوچتا-تېلېگراف كەسپىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئېلىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

8-ئاينىڭ 24-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « ئۆچەل ئىدىيىلەرگە قارشى تۇرۇشنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا يولىيورۇق » نى تارقىتىپ، خاتا ھالدا « چوڭ سايراش-ئېچىلىش » ، « چوڭ خەتلىك گېزىت » شەكلى ئارقىلىق ئۆچەل مۇتەئەسسىپلىك ئىدىيىسىگە قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

9-ئاينىڭ 5-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ئايكۆل گۇڭشىسى (كېيىن يېزىغا ئۆزگەرتىلدى) نىڭ تۇخۇمتوغراق دېگەن جايىدا فوسفورلۇق ئوغۇت زاۋۇتى قۇردى. ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى، ئىشلەپچىقىرىش تۈرلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، 1963-يىلى 3-ئايدا زاۋۇتنىڭ نامى يېزا ئىگىلىك 1-شى بىناكارلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى.

9-ئاينىڭ 15-كۈنى، ئاقسۇ بازىرىدىكى خەلق ساقچىلىرى ۋەزىپە ئىجرا قىلىپ، قاتناشنى باشقۇرۇشقا باشلىدى. شىمالىي دەرۋازا سىرتىدىكى كىچىك تۆت كوچا ۋە شەھەر ئىچىدىكى چوڭ تۆت كوچا ئېغىزىغا بىردىن قاتناش قاراۋۇلى قويۇلدى.

9-ئايدا ھاكىم دانىي سالى ئاقسۇ ناھىيىسىدىن يۆتكىلىپ كەتتى. ئۇنىياز مەھەممەت مۇۋاققەت ھاكىم بولدى.

10-ئاينىڭ 10-كۈندىن 23-كۈنگىچە جۇڭگو ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى، يىغىندا ناھىيە، گۇڭشې دەرىجىلىك ئالتە رەھبىرىي كادىر « ئۆچەل ئوپپورتونىزم ۋە پارتىيىگە قارشى گۇرۇھۋازلىق ھەرىكىتى » بولغانلىقى ئۈچۈن، تەنقىد قىلىندى ۋە ئۇلارغا چارە كۆرۈلدى.

10-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى، ئارخىپخانا قۇرۇلدى.

12-ئاينىڭ 9-كۈندىن 19-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ئوت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىنىڭ شۇجىلىرى، چوڭ ئەترەت باشلىقلىرىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك 705 كادىر قاتناشتى. يىغىندا گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلغاندىن سىرت، يەنە ئىككى كادىر چوڭ يىغىندا كۆرەش قىلىندى. 28 كادىر گۇرۇپپا يىغىندا

تەنقىد قىلىندى.

12-ئاينىڭ 22-كۈنى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىنىڭ سۇ ئىشلىرى بۆلۈمچىسى ئىمە لدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ سۇ ئىشلىرى بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

12-ئاينىڭ 25-كۈنى سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-قېتىملىق ئومۇمىي ھەيئىتى ھەيئىتىنىڭ 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى. 98 نەپەر ھەيئەت ئەزاسى سايلىنىپ، سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. جاڭ سۈنشى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى.

12-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيە بويىچە « بەشتە ياخشى » پارتىيە ياچېيكىسى ۋەكىللىرى يىغىنى ئوتكۈزدى. يىغىنغا 192 ۋەكىل قاتناشتى. 87 « بەشتە ياخشى » پارتىيە باش ياچېيكىسى ۋە پارتىيە ياچېيكىسى باھالاپ چىقىلدى.

شۇ يىلى، يېزا ئىگىلىك 1-شىسى تارىم ئارالدا لابوراتورىيە قۇردى، ئۇنىڭ خىزمىتىگە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايال مۇتەخەسسىسى كىسلوۋا رىياسەتچىلىك قىلدى.

1960-يىلى

1-ئاينىڭ 16-كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ تەستىقى بىلەن جاڭ سۈنشى ج ك پ ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ 1-شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

1-ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 28-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ئاقسۇ ناھىيىلىك تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئوتكۈزدى. يىغىنغا 335 كادىر قاتناشتى. يىغىندا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1960-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلىرى بېكىتىلىپ، خەلق گۇڭشىسى مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىندى.

2-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ئاقسۇ ناھىيىسى بازىرىدا غالىبىيەت يۇڭ يېپ زاۋۇتى قۇردى. 1961-يىلى 12-ئايدا زاۋۇتنىڭ نامى غالىبىيەت يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا ئۆزگەرتىلدى، 1962-يىلى 12-ئايدا زاۋۇتنىڭ نامى يەنە يېزا ئىگىلىك 1-شىسى نۇرلۇق پاختا يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

3-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى « دەريا، كۆل سۇ مەھسۇلاتلىرى ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا ۋاقتىلىق يولغا قويۇلىدىغان تەپسىلىي پرىنسىپ » نى ئېلان قىلىپ، يولغا قويدى.

3-ئاينىڭ 19-كۈنىدىن 23-كۈنگىچە يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى ۋاڭ جېن، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش بىڭتۇەننىڭ سىلكىۋەنى تاۋسيۇ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىمىنوۋلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىسى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى، شىخا قۇدۇق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىنى كۆزدىن كەچۈردى.

6-ئاينىڭ 2-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « ئۈچكە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى يولىورۇق » نى چىقىرىپ، « ئۈچكە قارشى تۇرۇش » (خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش، بيۈروكراتلىققا قارشى تۇرۇش) رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى.

6-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 16-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ئاقسۇ ناھىيىلىك بەش دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئوتكۈزدى. يىغىنغا 1080 كادىر قاتناشتى. يىغىندا ئىستىل تۈزىتىش شەكلى ئارقىلىق مەركىزىي كومىتېت، ئاپتونوم رايون ۋە يەرلىك كومىتېتنىڭ « ئۈچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى يولىورۇقنىڭ روھى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. يېزا ئىگىلىكنى ئاساس قىلغان ئىشلەپچىقىرىش خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، 44 نەپەر كادىر مۇكاپاتلاندى. شۇنىڭ

بىلەن بىر ۋاقىتتا كادىرلارنىڭ ئىستىلىدا ساقلانغان مەسىلىلەر پاش قىلىندى.

6-ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 29-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 173 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « خەلق كومىتېتىنىڭ 1959-يىلدىن بۇيانقى خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1959-يىللىق خەلق ئىگىلىك پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1960-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىغا ئىزاھات بېرىش دوكلاتى » ، « 1959-يىللىق مالىيە نەقىچوتى » ۋە « 1960-يىللىق مالىيە خام چوتى توغرىسىدا دوكلات » ئاڭلاپ ئوتتۇلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. « ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

7-ئاينىڭ 5-كۈنى مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى جاڭ جەنچى ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1-شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. جاڭ سۇنشى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1-شۇجىلىقىدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

8-ئاينىڭ 18-كۈنىدىن 25-كۈنگىچە جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 43 كىشى قاتناشتى. يىغىندا ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكوم رەھبەرلىك يادروسىنىڭ ئىدىيۇى ئىستىلى ۋە خىزمەت ئىستىلى نۆقتىلىق تەكشۈرۈلدى. ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئىغىر كېسەللىك يۈز بېرىش مەسىلىسى تەكشۈرۈلۈپ، ساۋاقلار قوبۇل قىلىندى.

12-ئاينىڭ 13-كۈنىدىن 25-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم بەش دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئوتكۈزدى. يىغىنغا 1342 كادىر قاتناشتى. يىغىندا « جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يېزا خەلق گۈڭشىلرىنىڭ نۆۋەتتىكى سىياسەت مەسىلىلىرى توغرىسىدىكى جىددىي يولىيورۇق خېتى » ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ جېنجۇ يىغىندا قىلغان سۆزى يەتكۈزۈلۈپ، مۇزاكىرە قىلىندى. ئۆگىنىش ۋە مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق يىغىنغا قاتناشقان كادىرلار « بىرىنچىدىن، تەڭشەش؛ ئىككىنچىدىن، يۆتكەش » ، « مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلۇېتىش شاملى » نىڭ زىمىننى تونۇپ يەتتى. ناھىيە بويىچە زىياننى تولدۇرۇش ئۈچۈن جەمئىي 159 مىڭ 488.24 يۈەن تۆلەم قايتۇرۇلدى.

1961-يىلى

1-ئاينىڭ 28-كۈنىدىن 2-ئاينىڭ 1-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم خىزمەت يىغىنى ئوتكۈزۈپ، 1961-يىللىق ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلدى، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇردى، كادىرلارنىڭ ئىستىلىنى تەرتىپكە سالدى، ئىستىل تۈزىتىش، گۈڭشىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە تۆلەم قايتۇرۇش ئەھۋالىنى دوكلات قىلدى.

2-ئاينىڭ 5-كۈنى ئاقسۇ دەريا سۇ باشقۇرۇش پونكتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك كەسىپكە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ سۇ ئىشلىرى بۆلۈمى مەسئۇل بولىدىغان بولدى.

3-ئاينىڭ 11-كۈنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ مالىيە بۆلۈمى بىلەن باج ئىشلىرى ئىدارىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ، مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى.

3-ئاينىڭ 12-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 175 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى. بەش ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ۋە « خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچى توغرىسىدا دوكلات » ، « نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر ھەققىدە دوكلات » لار ئاڭلاپ ئوتتۇلدى ۋە مۇزاكىرە قىلىندى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 25 ھەيئەت ئەزاسى سايلىنىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. تۇنىياز مەھەممەت ھاكىملىققا سايلاندى.

3-ئاينىك 20-كۈنى ئۈرۈمچى بىلەن ئاقسۇ ئارىسىدا تېلېفونگراف تېلېگراف لىنىيىسى ئېچىلدى.
8-ئاينىك 17-كۈندىن 9-ئاينىك 2-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى چاقىردى. يىغىنغا 295 كادىر قاتناشتى. يىغىندا تەنقىد ۋە ئۆز-ئۆزىنى تەنقىد قىلىش قانات يايدۇرۇلۇپ، ناھىيە، گۇڭشېدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك پارتكوم رەھبەرلىرىدە ساقلانغان بىئورۇكراتلىق، سۇبېيكتىۋىزملىق كەمچىلىك-خاتالىقلىرى تەكشۈرۈلدى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 11 يىلدىن بۇيانقى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش جەھەتتىكى تەجرىبە-ساۋاقلىرى يەكۈنلەندى.
10-ئاينىك 16-كۈندىن 22-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات ۋە تەپتىش خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا 64 كىشى قاتناشتى. يىغىندا « ئۇچىنى قىلماسلىق » (دۇمبالىماسلىق، قالپاق كىيدۇرمەسلىك، كوكۇلدىن تۇتماسلىق) روھى بويىچە، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئۈچ يىلدىن بۇيانقى تەشكىلات، تەپتىش خىزمەتلىرى تەكشۈرۈلدى ۋە خۇلاسە قىلىندى.

1962-يىلى

1-ئاينىك 8-كۈندىن 17-كۈنگىچە ناھىيە بويىچە ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى چاقىرىلدى. يىغىنغا 277 كادىر قاتناشتى، يىغىندا مەركىزىي كومىتېتنىڭ لۇشىەن يىغىنىنىڭ روھى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، يەرلىك كومىتېتلارنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى ۋە ئۆگىنىش قىلىندى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بىر نەچچە يىلدىن بۇيانقى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەجرىبە-ساۋاقلىرى يەكۈنلەندى ۋە تەكشۈرۈلدى، 1962-يىللىق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش پىلانى تۈزۈلۈپ، ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى. سوتسىيالىستىك تەربىيىنى ئاساس قىلغان ئىستىل تۈزىتىش، گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ۋە خەلق تۈرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشى مۇزاكىرە قىلىندى.
3-ئاينىك 20-كۈنى ناھىيە بويىچە سوتسىيالىستىك تەربىيىنى مەركەز قىلغان ئىستىل تۈزىتىش، گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ئاخىرلاشتى. بۇ قېتىمقى ناھىيە بويىچە ئېلىپ بېرىلغان ئىستىل تۈزىتىش، گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتى 1961-يىلى 12-ئاينىك 20-كۈنى باشلىنىپ ئۈچ ئاي داۋام قىلدى. ئىستىل تۈزىتىش گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىشقا 109 چوڭ ئەترەت، 449 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى قاتناشتى. ھەرىكەت داۋامىدا 578 چوڭ ئەترەت كادىرى، 1450 كىچىك ئەترەت كادىرى، 24 مىڭ 206 گۇڭشې ئەزاسى تەربىيە ئالدى. ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ ئاساسى ھېسابات بىرلىكى قىلىش سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى.
4-ئاينىك 17-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ياش-ئۆسمۈرلەر ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى قۇرۇلدى. تەنتەربىيە مەكتىپىدە ۋاسكېتبول، پۇتبول، تىكتاك توپ ۋە گىمناستىكىدىن ئىبارەت تۆت سىنىپ ئېچىلىپ، 120 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى.
7-ئايدا ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش ئىسلاھاتىدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مالىيە-سودا بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، سانائەت-قاتناش بۆلۈمىنىڭ نامى ساقلاپ قېلىنىپ، ئۇنىڭ كەسپىنى ناھىيىلىك پارتكوم ئىشخانىسى ۋەكالىتەن بېجىرىدىغان بولدى.
7-ئاينىك 20-كۈندىن 23-كۈنگىچە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى ۋالىڭ جېن يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنى كۆزدىن كەچۈردى. شاللىقتا بېرىپ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش جەڭچىلىرى بىلەن بىللە شال ئوتتىدى.
9-ئاينىك 5-كۈنى جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ يەرلىك كومىتېتى بىلەن ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى « ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنى ئايرىشتا بىر قانچە كونكرېت مەسىلىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى ئوقتۇرۇش » نى چۈشۈردى. « ئوقتۇرۇش » تا ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن

ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى ئايرىلغاندىن كېيىنكى ناھىيە چېگرىسى، مال-مۈلۈك، خادىملارنى تەقسىم قىلىش توغرىسىدا كونكرېت بەلگىلىمە چىقىرىلدى ھەمدە « يەرلىك كومىتېت ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنى ئايرىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى » قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنى ئايرىش ئىشلىرىغا كونكرېت مەسئۇل بولدى.

10-ئاينىك 13-كۈنى ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى كادىرلارنى تەكشۈرۈپ تاللاش، ئاقلاش يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يېغىندا ئۆتكەن ھەر قېتىملىق ھەربىر تالەردە تەنقىد-كۆرەش قىلىنىپ، چارە كۆرۈلگەن 603 نەپەر پارتىيىلىك كادىرنى تەكشۈرۈپ تاللاش نەتىجىسى ئېلان قىلىندى ھەمدە ئازار يېگەن كىشىلەردىن ئەپۇ سورىلىپ، ناماقۇل بولۇندى. ئاقلانغان خادىملارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

10-ئاينىك 20-كۈنى گوۋۇيۈەن ئومۇمىي يېغىنىنىڭ 117-قېتىملىق يېغىندا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ماقۇللاندى. سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىگە قوشۇۋېتىلگەن مەمۇرىي رايونى يەنە ئاقسۇ كونىشەھەرنىڭ مەمۇرىي رايونى قىلىپ بېرىلدى. 11-ئاينىك 8-كۈنى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى « ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى ئايرىلغاندىن كېيىنكى قالغان مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش چارىسى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش » چىقاردى. « ئۇقتۇرۇش » تا ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى ئايرىلغاندىن كېيىن قېپقالغان سانائەت-قاتناش، سودا، تاشقى سودا، مەدەنىيەت-ماارىپ، سەھىيە، مەمۇرىي، كەسپىي، مالىيە قاتارلىق جەھەتلەردىكى جامائەت مۈلكى، مال-مۈلۈك، ئۇسكۇنە، خراجەت ھېساباتلىرى، چارۋىلارنىڭ تەۋەلىكىنى ئايرىش توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە چىقىرىلدى.

12-ئاينىك 1-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە سوتسىيالىستىك تەربىيىنى مەركەز قىلغان گۈللەنگەن تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتى باشلىنىپ، كېيىنكى يىلى 3-ئاينىك 15-كۈنى ئاخىرلاشتى. بۇ قېتىمقى گۈللەنگەن تەرتىپكە سېلىش يەتتە گۈللەپ ئەتىمەت، 123 چوڭ ئەتىمەت، 519 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىتىدە تەربىيە بېرىلدى. ھەربىر تەتە ۋەزىيەت، سوتسىيالىزم، ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزملىق تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى. ھەربىر تەتە ئاساسىي مەزمۇن قىلىندى. 2467 ئاساسىي قاتلام كادىرى، 39 مىڭ 138 گۈللەنگەن ئەزاسى تەربىيە ئالدى.

شۇيىلى قىشتا يېزا ئىگىلىك 1-شىسى شائخەيدە خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، شائخەي ياشلىرىنى شىنجاڭغا كېلىپ، چېگرا رايونىنىڭ قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىشقا مۇددەت ۋە تۇرمۇشقا بۆلۈپ سەپەرۋەر قىلدى.

شۇ يىلى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى، يېزا ئىگىلىك 1-شى غالىبىيەت 15-مەيدانىنىڭ قوشۇمچە كەسىپ ئەتىتىدە سانائەت قوشۇمچە كەسىپ نەق مەيدان يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى، بىڭتۇەننىڭ سىياسىي كومىسسارى جاڭ جۇڭخەن يېغىنغا قاتنىشىپ مەسۇلاتلارنى كۆردى ھەم سۆز قىلدى.

1963-يىلى

1-ئاينىك 16-كۈندىن 21-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى چاقىرىلدى. يىغىنغا 105 ۋەكىل قاتناشتى، يېغىندا ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىندا بېرىلگەن « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » قاتارلىق تۆت دوكلاتقا مۇناسىپ قارار ماقۇللاندى. جاۋشۇپۇ، لىشىيەندې، مەسىمخان، مۇھەممەت نىياز، مىجىت كېرىم، جاڭ ۋېنيەندىن ئىبارەت ئالتە كىشى ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا تولۇقلاپ سايلاندى. جاۋشۇپۇ مۇئاۋىن ھاكىم بولدى.

2-ئاينىك 1-كۈنىدىن 18-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئوتتۇرىلىدى. يىغىنغا پارتىيىلىك كادىرلاردىن 65 كىشى قاتناشتى. يىغىندا 8-نۆۋەتلىك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 10-ئومۇمىي يىغىنى ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ سىنىپ، ۋەزىيەت، زىددىيەت توغرىسىدىكى مۇھىم يوليورۇقى يەتكۈزۈلدى ۋە ئوگىنىلدى. يەنە دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى، « ھازىرقى زامان شىيۇجېڭجۇيىچىلىرى » غا قارشى تۇرۇش، پارتىيىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشى ۋە تەپتىش خىزمىتى، مالىيە-سودا خىزمىتى توغرىسىدا مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلدى.

4-ئاينىك 21-كۈنى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

6-ئايدا ھاكىم تۇنىياز مەھەممەت ئاقسۇ ناھىيىسىدىن يۆتكەپ كېتىلدى.

6-ئاينىك 29-كۈنىدىن 7-ئاينىك 4-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-سانلىق يىغىنى ئوتتۇرىلىدى. يىغىنغا 171 ۋەكىل قاتناشتى. ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ 19 ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، 5-نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. راخمان قاسىم ھاكىملىققا سايلاندى.

8-ئاينىك 19-كۈنى ناھىيىلىك پاختا-كەندىر جىگلىبۇسى ۋە تاشقى سودا ئىدارىسى ۋىلايەتلىك ئالاقىدار تارماقلارنىڭ باشقۇرۇشىغا ئوتتۇرۇپ بېرىلدى.

8-ئاينىك 5-كۈنىدىن 26-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئوتتۇرىلىدى. يىغىنغا 61 كىشى قاتناشتى، يىغىندا جۇڭگو كومموئنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ « نۆۋەتتىكى يېزا خىزمىتىدىكى بىر قانچە مەسىلە توغرىسىدا قارار (لايىھە) » ى يەتكۈزۈلدى ۋە ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ مۇزاكىرە قىلىندى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ سوتسىيالىستىك تەرەققىياتىنى مەركەز قىلغان گۈللىنىش تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى تەكشۈرۈلدى، ناھىيىنىڭ سىنىپىي كۈرەش ۋەزىيىتى تەھلىل قىلىندى. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كوللېكتىپ رەھبەرلىكى تەكشۈرۈلدى. سوتسىيالىستىك تەرەققىيات ۋە نۆۋەتتىكى دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش خىزمىتى مۇھاكىمە قىلىندى ۋە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1964-يىلى

2-ئاينىك 28-كۈنىدىن 3-ئاينىك 7-كۈنگىچە جۇڭگو كومموئنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئوتتۇرۇلدى. 13 كىشى ناھىيىلىك پارتكوم ھەيئەت ئەزالىقىغا، تۆت كىشى كاندىدات ھەيئەت ئەزالىقىغا سايلىنىپ، جۇڭگو كومموئنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى، جاڭ جەنچى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

3-ئاينىك 21-كۈنى ئىگەرچى گۈكشې پارتكومى ھەممىدىن بۇرۇن « رىداجەيدىن ئوگىنىش » پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

4-ئاينىك 24-كۈنىدىن 5-ئاينىك 9-كۈنگىچە مىنىستر ۋاڭ جېن يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شوتا قۇدۇق ۋە تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئىشلەپچىقىرىشقا يېتەكچىلىك قىلدى، پىلانلىق پەرزەنت كۆرۈشكە چاقىرىق قىلىپ، ياشلارنىڭ كېچىكىپ توي قىلىشىنى تەشەببۇس قىلدى.

5-ئاينىك 13-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىلىك پارتكومنىڭ يېزا خىزمەت بۆلۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قارار قىلدى. ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ پىلان كومىتېتى ۋە پىلان-ستاتىستىكا بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك مالىيە-ئىقتىساد، پىلان كومىتېتى تەسىس قىلىندى. ناھىيىلىك مال باھا كومىتېتى ۋە شتات كومىتېتى دائىملىق ئايپاراتقا ئۆزگەرتىلىپ، مال باھا كومىتېتى مالىيە ئىقتىساد، پىلان كومىتېتى بىلەن شتات كومىتېتى خەلق ئىشلار بۆلۈمى بىلەن بىرلىكتە ئىش

بېجىرىدىغان بولدى.
7-ئاينىڭ 30-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى « ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئورمانلارنى ئاسراش توغرىسىدىكى ئېلانى » نى تارقاتتى.
8-ئاينىڭ 11-كۈنى يۇقىرىنىڭ ئوقتۇرۇشىغا ئاساسەن، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىدا كادىرلار يۆلۈمى، خەلق ئىشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى.
9-ئاينىڭ 17-كۈنى تارىمنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىدىغان 1-تۈركۈم شاڭخەي ياشلىرى ئاقسۇغا كەلدى، ئۇلارنى ئاقسۇدىكى ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار، شەھەر ئاھالىسىدىن بولۇپ، 4000 دىن ئارتۇق ئادەم يولنىڭ ئىككى قاسىنىقىدا تۇرۇپ قىزغىن قارشى ئالدى.
10-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن 19-كۈنگىچە مىنىستر ۋاڭ جېن شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەننىڭ سىياسىي كومىسسارى جاڭ جۇڭخەن قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا شوتا قۇدۇق ۋە تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى غالىبىيەت ئۆستىگى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى، غالىبىيەت 7-مەيدانىي (3-تۈەن)، 4-مەيدانىي (2-تۈەن)، 3-باشقۇرۇش رايونىي باشقارما شتابى، 17-، 18-، 19-مەيدانلار، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى دېھقانچىلىق مەيدانى، 14-مەيداندا ۋە تارىم بېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى قاتارلىق جايلارنى كۆزدىن كەچۈردى. ئۇ، ھەر قايسى تۈەن-مەيدانلارنى داۋاملىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشكە، پىلىچىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقا، توغرا قىلىقلارنى ئاسراشقا، بېزا ئىگىلىكنى ماشىنلاشتۇرۇشنى تېزىشىپ راۋاجلاندۇرۇشقا رىغبەتلەندۈردى.
10-ئاينىڭ 8-كۈنىدىن 12-ئاينىڭ 4-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئۆتكۈزدى. يىغىن 58 كۈن داۋام قىلدى، يىغىنغا 60 كىشى قاتناشتى، يىغىندا ئاساسلىق سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش، شىۇجېڭجۇيىغا قارشى تۇرۇش ۋە شىۇجېڭجۇيىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، خەلق ئەسكىرى خىزمىتىنى كۈچەيتىش، پرولېتارىيات ئىنقىلابى ئىشلىرىنىڭ ئىزباسارلىرىنى يېتىشتۇرۇش قاتارلىق بەش مەسىلە مۇزاكىرە قىلىندى. يەنە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ئىككى دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى ۋە بىر كاندىدات ھەيئەت ئەزاسى تەنقىد، كۆرەش قىلىندى.
11-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا تۆت يېزا خەلق گۈڭشىسى، بىر بازار گۈڭشىسى، ناھىيە دەرىجىلىك 30 ئورگان، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىككى ئورۇندا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئاپتونوم رايون، بايىنغولىن ئاپتونوم ئوبلاستى، ئاقسۇ ۋىلايىتىدىن ئاجرىتىلغان 3236 كادىر ئادەم (بۇنىڭ ئىچىدە: ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىر 152) ھەرقايسى ئورۇنلارغا كىردى. ھەرىكەت 1965-يىلى 6-ئاينىڭ 30-كۈنگىچە يەتتە ئايدىن ئارتۇق داۋام قىلىپ، پۈتۈنلەي ئاخىرلاشتى. خىيالەت قىلىنغان، ئوغرىلانغان 64 مىڭ 344.72 يۈەن، ھايانكەشلىك قىلىنغان 14 مىڭ 301.69 يۈەن پۇل ئېنىقلاپ چىقىلدى. يەتتە ئادەمنىڭ پومېشچىك تەركىبى، ئون ئادەمنىڭ باي دېھقان تەركىبى تولۇقلاپ ئايرىلدى.
29 ئادەمنىڭ پومېشچىك ئۇنسۇر قالپىقى، 30 ئادەمنىڭ باي دېھقان ئۇنسۇر قالپىقى ئېلىپ تاشلاندى. تېزىملاش ۋاقتىلىق كېچىكتۈرۈلگەن، تېزىملانمىغان ۋە پارتىيىدىن نەسىھەت بىلەن چېكىندۈرۈلگەن پارتىيە ئەزاسى 54 نەپەر، پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى بەش نەپەر.

1965-يىلى

1-ئاينىڭ 11-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 97 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « ئاقسۇ ناھىيىلىك 5-

نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

2-ئاينىڭ 5-كۈنى ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. ماھارەت كۆرسىتىشكە ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك 15 ئورۇندىن 503 خەلق ئەسكىرى قاتناشتى. ئۇلار قارىغا ئېتىش، گرانات تاشلاش، نەيزىۋازلىق، سەپكە تىزىلىش، ناخشا ئېيتىش قاتارلىق بەش تۈر بويىچە مۇسابىقىلەشتى.

3-ئاينىڭ 7-كۈنى ئېلىش، سوۋ باشلاش قۇرۇلۇشى پۈتتى.

5-ئاينىڭ 20-كۈندىن 23-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 167 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 31 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا « ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ئۇلۇغ قىزىل بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، سوتسىيالىستىك ئاقسۇ ناھىيىسى قۇرايلى » دېگەن تېمىدا قارار ماقۇللاندى؛ 13 ھەيئەت ئەزا سايلىنىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. لى شىيەندې مۇدىر بولدى.

6-ئاينىڭ 4-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ « يېزا سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئۆيلىرىنى قۇرۇش ۋە ئۇنى مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدا پىكرى » تەستىقلاپ تارقىتىلدى.

7-ئاينىڭ 5-كۈنى ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇنلار دولان ئۆستىدە تۇنجى قېتىملىق سوۋ ئۇزۇش بويىچە ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. مۇسابىقىگە 140 ئادەم قاتناشتى، ئۇلار 50 مېتىر، 200 مېتىر، 400 مېتىرغا ئەركىن ئۇزۇش، پاقىچىلاپ ئۇزۇش، ئوگدا يېتىپ ئۇزۇش قاتارلىق تۈرلەر بويىچە مۇسابىقىلەشتى.

8-ئاينىڭ 10-كۈندىن 16-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات خىزمىتى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى. يىغىنغا 68 كىشى قاتناشتى، يىغىندا ئاساسلىقى، ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشنى قانات يايدۇرۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىندى.

8-ئاينىڭ 28-كۈنى ناھىيىلىك يېمەك-ئىچمەك ئىشخانىسى ناھىيىلىك يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

9-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى خې لۇڭ قەشقەردە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدىكى چېگرا رايونغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن شاڭخەيلىك ياشلارنىڭ ۋەكىللىرىنى قوبۇل قىلدى.

10-ئاينىڭ 5-كۈنى مەركىزىي كومىتېتنىڭ ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئون يىللىقىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن كەلگەن ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ 3-شۆبە ئۆمىكى باشلىقى، شاڭخەي شەھىرىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى سوڭ رېچاڭنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەسئەت ئىسھاقوۋنىڭ ھەمراھلىقىدا، مەخسۇس ئايرۇپلان بىلەن ئاقسۇغا كېلىپ ھال سورىدى. ئاقسۇدىكى 16 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت، ھەر ساھە كىشىلىرى يولنىڭ ئىككى قاسىنىدا تۇرۇپ ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالدى.

10-ئاينىڭ 15-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش بويىچە ئىلغار ئورۇن ۋە ئاكتىپلار ۋەكىللىرى چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا 120 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش تەجرىبىلىرى ئالماشتۇرۇلدى.

10-ئاينىڭ 23-كۈنى بەشتۇگمەن گۈڭشېسى قۇرغان كۆكباش زاكۇسى ۋە قارىتال گۈڭشېسى قۇرغان ئۆستەڭ زاكۇسى تولۇق پۈتتى.

11-ئاينىڭ 1-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىشكە ئائىت بىر نەچچە كونكرېت مەسىلە توغرىسىدا يولىيورۇق » تارقاتتى. « يولىيورۇق » تا ھەر دەرىجىلىك پارتىيە

تەشكىلاتلىرىدىن سىياسى-ئىدىيىنى، پارتىيە قۇرۇلۇشىنى تۇتۇش تەلەپ قىلىندى.
11-ئايدا ناھىيە بازىرىدا سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ئومۇمىي ھەيئەتلەر يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. 45 ھەيئەت ئەزاسى سايلىنىپ، سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. جاڭ جەنچى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى.
11-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن 30 كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا، ئاقسۇ ناھىيىلىك 6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 137 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « ئاقسۇ ناھىيىلىك 6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ 19 ھەيئەت ئەزاسى سايلىنىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 6-نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. راخمان قاسىم ھاكىملىققا سايلاندى.
شۇ يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى تارىم دەريالىسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا، 43 مىليون كۇب مېتر سۇ سىغدۇرغان دولان سۇ ئامبىرىنى ياسىدى.
شۇ يىلى كۆزدە بەش گۈڭشېنىڭ يېرىنى سالالاشتۇرۇشنى پىلانلاش خىزمىتى ئورۇندىلىپ، 50 مىڭ مودىن كۆپرەك سالا ئېتىز بەرپا قىلىندى.

1966-يىلى

1-ئاينىڭ 27-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق قوراللىق كومىتېتى يىغىن ئېچىپ، 1966-يىللىق خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىنى مۇزاكىرە قىلدى. سابىق خەلق قوراللىق كومىتېتىنى تەڭشىدى ۋە تولۇقلىدى. تەڭشەلگەندىن كېيىنكى خەلق قوراللىق كومىتېتى 13 كىشىدىن تەركىب تاپتى. جاڭ جەنچى مۇدىر بولدى.
2-ئاينىڭ 14-كۈندىن 17-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 57 كىشى قاتناشتى. يىغىندا غەربىي شىمال رايونى بويىچە يېزا ئىگىلىك تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلۈپ، « ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىلىرىنىڭ ئۇلگىسى جياۋيۈيلۇ » دېگەن مەزمۇندىكى ئۇنئالغۇ لېنتىسى قويۇپ بېرىلدى، « خەلق گېزىتى » نىڭ « يېزا ئىگىلىكىدە داجەي روھىغا تايىنىش كېرەك » سەرلەۋھىلىك باش ماقالىسى ئوقۇنۇلۇپ، ئەمەلىيەتكە يىرىلەشتۇرۇپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىندى.
2-ئاينىڭ 25-كۈنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ قارار قىلىشى ئارقىلىق ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى بىلەن ئۇرۇقچىلىق پونكتى بىرلەشتۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكا خىزمەتى پونكتى قۇرۇلدى.
3-ئاينىڭ 2-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « يولداش مامۇت قادىر، تۇرسۇن ئادىللاردىن ئۆگىنىش توغرىسىدا قارار » چىقاردى. مامۇت قادىر قارىتال گۈڭشېنىڭ ئەزاسى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى، خەلق ئەسكەرلىرى پەيغەمبەرلىك پەيغاگى بولۇپ، خەلق ئەسكەرلىرى گرانات ئېتىشنى مەشق قىلىۋاتقاندا، بىر خەلق ئەسكىرى گرانانىنى ياخشى ئاتالماي، ئەھۋال خەتەرلىك بولۇپ قالغاندا، ئۇ، ھېچنېمىگە قارىماستىن ئېتىلىپ بېرىپ، ۋەقە چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، سەبداشلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى. تۇرسۇن ئادىل بازار گۈڭشېسى كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەترىتى مەشغۇلات گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ، ئۇ، ھەربىي قىسمنىڭ توت ئېتى بىر ھارۋىنى ئېلىپ قاچقاندا، ئۆزىنىڭ بىخەتەرلىكى بىلەن ھېسابلاشماي، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئورکۇگەن ئاتلارنى بويسۇندۇرۇپ ۋەقە سادىر بولۇشنىڭ ئالدىنى ئالدى.

3-ئاينىك 6-كۈندىن 10-كۈنگىچە ج ك پ ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 165 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 41 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 15 ھەيئەت ئەزاسى، تۆت كاندىدات ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. جاڭ جەنچى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

4-ئاينىك 19-كۈنى، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ئەزاسى، مۇئاۋىن ھاكىم ئالماس روزى خوتۇن-بالىلىرىنى تاشلىۋېتىپ، باشقا بىر خوتۇن بىلەن تېپىشىۋېلىپ، « خوتۇنومنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئاندىن ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالىمەن » دەپ پوپوزا قىلغانلىقى ھەمدە پارتىيە تەشكىلىنىڭ قايتا-قايتا قىلغان نەسىھىتىنى ئاڭلىمىغانلىقى ئۈچۈن، ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىنىدا مۇزاكىرە قىلىپ، پارتىيىدە قالدۇرۇپ ئىككى يىل سىناپ كۆرۈش، ئىش ھەققىنى ئۇچ دەرىجە تۆۋەنلىتىش جازاسى بېرىلدى ھەم ئادەتتىكى كادىر قىلىپ، يۆتكەپ ئىشلىتىلدى.

5-ئاينىك 22-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « پۈتۈن ناھىيىدىكى كادىر، ئامما زىيالىيلارنى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىغا ئاكتىپ قاتنىشىشقا تېزدىن سەپەرۋەر قىلىش توغرىسىدا جىددىي يولىيورۇق » چىقاردى.

6-ئاينىك 2-كۈندىن 4-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىنى ئوتكۈزۈپ، مەركىزىي كومىتېتنىڭ 5-ئاينىڭ 16-كۈنىدىكى ئوقتۇرۇشى ۋە ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىشنى مۇزاكىرە قىلدى.

8-ئاينىك 2-كۈنى قول سائائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ قۇرۇلۇش كوپېراتىپى ۋە ناھىيىلىك ئات تىرانسپورت شىركىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئەتىرىتى قۇرۇلدى.

11-ئاينىك 5-كۈنى ئاقسۇ بازىرى رايونىدىكى ھەرمىللەت ئاممىسى « رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ جايلاردىن كەلگەن قىزىل قوغدىغۇچىلار ۋە ئىنقىلابىي ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلارنى 6-قېتىم قوبۇل قىلغانلىقىنى قىزغىن تەبرىكلەش چوڭ يىغىنى » ئۆتكۈزۈپ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىلەن رەئىس ماۋزېدۇڭغا ھۆرمەت تېلېگراممىسى يوللىدى.

11-ئاينىك 25-كۈندىن 26-كۈنگىچە رەئىس ماۋزېدۇڭنىك بېيجىڭدا پۈتۈن مەملىكەتنىك ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن 2 مىليون 500 مىڭ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچى ۋە « قىزىل قوغدىغۇچىلار » نى 8-قېتىم قوبۇل قىلغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە، ئاقسۇدىكى ھەر مىللەت ئاممىسى ئارقا-ئارقىدىن يىغىلىش ۋە سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نى ئاخىرغىچە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

12-ئاينىك 15-كۈندىن 20-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-قېتىملىق ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ، ئاكتىپلار ۋە « بەشتە ياخشى » ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ئىدارە-ئورۇنلاردىكى ئامما ئارقا-ئارقىدىن ھەرخىل نامدىكى « ئىسيان » چىلار تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، ئاتالمىش « كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار » ئۈستىدىن ئىسيان كۆتۈرۈپ، بىر قىسىم ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى تەنقىد ۋە كۈرەش قىلدى، كوچىدا سازايى قىلدى، ۋەزىپىسىدىن قالدۇردى. پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى « ئىسيانچىلار » نىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى.

1967-يىلى

1-ئاينىك 13-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت ئاممىسى خەلق كىنوخانىسىدا چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئاتالمىش « بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى لۇشيەنىنىك بىر قايتارما

ھۆجۇمى » نى تەنقىد قىلدى. يەنە « ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ئىنقىلابىي خەلقنە مۇراجىئەت » ۋە « جىددىي ئۇمۇمىي ئۇقتۇرۇش » نى ماقۇللىدى.

1-ئاينىك 14-كۈنى چۈشتىن كېيىن، سائەت 4 دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە ئاقسۇ گېزىتخانىسىدىكى ئاممىۋى تەشكىلات « ئاقسۇ گېزىتى » نى ئۆتكۈزۈۋالدى ھەمدە « ھوقۇق تارتىۋېلىش بايانىتى » ۋە « ئاقسۇ رايونى خەلقىگە خەت » نى ئېلان قىلدى.

1-ئاينىك 27-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى، ئاقسۇ ناھىيىسى، ناھىيە بازىرىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار بىرلىشىپ « جىددىي ئۇمۇمىي ئۇقتۇرۇش » چىقىرىپ، ئاقسۇ گېزىتخانىسىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتنىڭ « ئاقسۇ گېزىتى » نى ئۆتكۈزۈۋالغانلىقىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

1-ئاينىك 28-كۈنى سەھەردە ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم ئىسيانچى تەشكىلاتلار ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت ھوقۇقىنى تارتىۋالدى. پارتىيە-ھۆكۈمەت رەھبەرلىك ئورگىنى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىمۇ پائالىيىتىنى توختاتتى. ناھىيىگە بىۋاسىتە قارىشلىق ھەرقايسى ئىدارە-ئورگانلاردىكى ئىسيانچى تەشكىلاتلار ئارقا-ئارقىدىن ئۆز ئورنىنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋالدى، « ئىسيانچى » لارنىڭ كاتتىباشلىرىدىن تەركىب تاپقان « خىزمەت گۇرۇپپىسى » ھوقۇق يۈرگۈزۈشكە باشلىدى.

2-ئاينىك 3-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، تەپتىش، سوت مەھكىمىلىرىنىڭ ھوقۇقى تارتىۋېلىندى.

2-ئاينىك 16-كۈنى ئىگەرچى گۇڭشې 1-چوڭ ئەترەت 5-ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدىكى تۇر-سۇن رۇسۇل قاتارلىق تۆت گۇڭشې ئەزاسى ئۇچۇق خەت ئېلان قىلىپ « تۇتقۇلۇق بۇگۈنكى پەيتنى چېكىڭ تۇرۇپ » دېگەن ئىنقىلابىي روھ بىلەن تېرىلغۇ تەييارلىقىنى چېكىڭ تۇتۇپ ئىشلەشنى مۇراجىئەت قىلدى.

2-ئاينىك 21-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك « ھوقۇق تارتىۋېلىش باش قوماندانلىق شتابى » « 2-نومۇرلۇق ئۇمۇمىي بۇيرۇق » چىقىرىپ، ئاتالمىش بەش خىل ئۇنسۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ ئاممىۋى تەشكىلاتلارغا قاتنىشىشغا رۇخسەت قىلمىدى.

2-ئاينىك 25-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى، ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە ئىنقىلابنى تۇتۇپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش قەسەمياد چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا رەئىس ماۋزېدۇڭغا يوللىنىدىغان ھۆرمەت تېلېگراممىسى ماقۇللاندى.

2-ئاينىك 27-كۈنى شىنجاڭ قىزىل قوغدىغۇچىلار ئىسيان كۆتۈرۈش قوماندانلىق شتابىنىڭ « شيۇجېڭجۇيىنغا جازا يۈرۈشى قىلىش » جەڭگىۋار ئەترىتى باشچىلىقىدىكى ئاپتونوم رايون ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتى، ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى 14 ئىسيانچىلار تۈەنى (ئەترىتى) دىن تەركىب تاپقان ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ھوقۇق تارتىۋېلىش باش قوماندانلىق شتابىنىڭ « 2-نومۇرلۇق ئۇمۇمىي بۇيرۇق » نى ئۇزۇل-كېسىل تەنقىد قىلىش ئالاقە پونكتى « كەسكىن بايانات » ئېلان قىلىپ، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ پارچىلىنىشى ۋە گۇرۇھۋازلىق كۈرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

2-ئاينىك 28-كۈنى پارتىيە پايتەخت قىزىل قوغدىغۇچىلىرى 3-شتابىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئالاقىلىشىش پونكتى « بارلىق زىياندىشلارنى يوقىتايلى — ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ھوقۇق تارتىۋېلىش باش قوماندانلىق شتابىنىڭ ‹ 2-نومۇرلۇق ئۇمۇمىي بۇيرۇق › نى باھا » دېگەن تەنقىد ماقالىسىنى ئېلان قىلدى.

3-ئاينىك 8-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك پارتىيە-ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ئا-زادلىق ئارمىيە ھەربىي ئىدارە قىلىشنى يولغا قويدى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ خىزمىتىگە ناھىيىلىك

قوراللىق بۆلۈم رىياسەتچىلىك قىلدى.

3-ئاينىك 8-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى 30 نەچچە ئاممىۋى تەشكىلاتتىن 10 مىڭغا يېقىن ئادەم غەربىي مەيدانغا چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئاقسۇ « مىليون كىشىلىك پرولېتارىيات پالۋانلىرى » بىرلەشمە بىكىتۈەننىك ئالاقلىشىش ئورنىنى قوبۇل قىلىش ھەمدە « خىتاپنامە » ئېلان قىلىپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ھوقۇق تارتىۋېلىش قوماندانلىق شتابىنىڭ « 2-نومۇرلۇق ئومۇمىي بۇيرۇق » نى قوللىدى.

3-ئاينىڭ 14-كۈنى 680 كىشى قاتناشقان ناھىيە، گۇڭشې، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتىدىن ئىبارەت ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، « ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش » رەھبەرلىك ئاپپاراتى سۇپىشىدە ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئىشخانىسى قورۇلدى.

ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسىنىڭ قارىمىقىدا دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش خىزمەت گۇرۇپپىسى، مالىيە، سودا، سانائەت-قاتناش خىزمەت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. جاۋجىزۇڭ ئىشخانا مۇدىرى؛ لى شۇشىن، لى شىيەندى، گاۋدېڭشياڭ، گەي لىيەنيڭلەر مۇئاۋىن مۇدىرى بولىدى. بۇ ئىشخانا 3-ئاينىڭ 14-كۈندىن ئېتىبارەن ئىش بېجىرىشكە باشلىدى. ئىشخانىنىڭ ئورنى ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈمدە بولدى.

4-ئاينىڭ 5-كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاقسۇ شەھەر رايونىدىكى ھەر قايسى ئاممىۋى تەشكىلاتلار، قىزىل قوغدىغۇچىلار، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملار، يېزا ئىگىلىك 1-شىستىكى ھەربىيلەر بوزىيەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرىدىن بولۇپ، 10 مىڭغا يېقىن ئادەم يىغىلىش ۋە ناماىيش ئۆتكۈزۈپ، ئاتالمىش « پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ئەڭ چوڭ ھوقۇقدار » نىڭ « چېكىدىن ئاشقان جىنايىتى » نى غەزەب بىلەن ئەيىبلىدى.

4-ئاينىڭ 6-كۈنى ناھىيە بازىرىدا، ئاقسۇ ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ئەتىيازلىق ئىشلەپچىقىرىش، ئىشلەپچىقىرىشقا رەھبەرلىك قىلىش بەنزىسى قۇرۇش ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نى ياخشى ئېلىپ بېرىش قاتارلىق مەسىلەلەر مۇزاكىرە قىلىندى.

7-ئاينىڭ 3-كۈنى ئاقسۇ بازار رايونىدا كۆز قارىشى ئوخشاش بولمىغان ئىككى تەرەپ ئاممە-ۋى تەشكىلات ئوتتۇرىسىدا 1-قېتىملىق چوڭ ئەلەم كۆرىشى — « 3-ئىيۇل » ئەلەم كۆرىشى يۈز بەردى.

9-ئاينىڭ 2-كۈنى ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈمنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ناھىيىلىك تراكتور پونكىتىنىڭ گۇڭشېلاردا ئايرىم-ئايرىم ھالدا ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەتراپىدا قۇرۇشى، بۇ ئەتراپلەر ناھىيىلىك تراكتور پونكىتىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە باشقۇرۇشىنى قوبۇل قىلغاندىن سىرت، ئۆزى تۇرۇشلۇق جايدىكى گۇڭشې ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىشنى قارار قىلدى.

10-ئاينىڭ 13-كۈندىن 17-كۈنگىچە ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش، « چوڭ تەنقىد » نى قانات يايدۇرۇش، ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، مۇشۇ بىر يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىيىتىنى تەھلىل قىلدى، شۇنىڭدەك « خۇسۇسىيلىققا قارشى كۈرەش قىلىپ، شىيۇجىڭجۇيىنى تەنقىد قىلىش » نى ۋە « كۆزنىڭ ئۇچ ئىشى » خىزمىتىنى مۇزاكىرە قىلدى.

10-ئاينىڭ 20-كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئاقسۇ مىليون كىشىلىك پالۋانلار بىرلەشمە بىكىتۈەن ئالاقە-

لىشىش ئورنى، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىك « 12 ماددا » نى قوغداش باش قوماندانلىق شتابى، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىك « يۇرۇش قىلىش قوشۇنى » ۋە ئاقسۇ قىزىل قوغدىغۇچىلىرى ئىنقىلابى ئىسيان كۆتۈرۈش قوماندانلىق شتابى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلار خەلق كىنوخانىسىنىك ئالدىدا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن، مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتى، مەركىزىي كومىتېت مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى گۇرۇپپىسى تارقاتقان سىستېمىلار بويىچە ئىنقىلابىي چوڭ بىرلىشىشنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى ئۆقتۇرۇشنى ھمايە قىلدى.

10-ئاينىك 28-كۈنى ئاقسۇدىكى ھەرقايسى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار « خەلق گېزىتى » نىك « ئالىي، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىك ھەممىسى دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئىنقىلاب قىلىشى كېرەك » سەرلەۋھىلىك باش ماقالىسىنى بەس-بەستە ئۆگىنىش قىلدى. بەزى مەكتەپلەر دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە باشلىدى.

10-ئاينىك 30-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك بانكىلاردا 13 ئادەمنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇرۇش ۋە « خۇسۇسىي سوراقخانا » قۇرۇش تەك ئىغىر ۋەقە يۈز بېرىپ، مەركىزىي تارماق بانكىنىك سابىق سىياسىي خىزمەت كادىرى، كومپارتىيە ئەزاسى جۇچۇەندىي ئورۇپ ئۆلتۈرۈلدى.

1968-يىلى

2-ئاينىك 3-كۈنى ۋىلايەتلىك تاشيول ئاسراش باش ئۆچاستىكسىدا « 3-فېۋرال » ئەلەم كۆرىشى ۋەقەسى يۈز بەردى. بۇ قېتىمقى ۋەقەدە ملىتىق، زەمبىرەك ئىشلىتىلدى. ئۇچ ئادەم ئۆلۈپ، ئۇچ ئادەم يارىلاندى. تاشيول ئاسراش باش ئۆچاستىكسىنىك 38 مىك يۈەن قىممىتىدىكى مال-مۈلكى زىيانغا ئۇچرىدى، باش ئۆچاستىكا ئاپتوموبىل ئەترىتىنىك ئىشخانىسى ۋەيران بولدى.

2-ئاينىك 9-كۈندىن 11-كۈنگىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم، ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكوم قاتارلىق 41 ئورۇننىك ئىككى تەرەپ ئاممىۋى تەشكىلاتى چوڭ بىرلەشتى. 4-ئاينىك 13-كۈندىن 15-كۈنگىچە ناھىيىلىك قورالللىق بۆلۈم ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى بەشتۆگمەن گۇڭشېسدا ناھىيە بويىچە سىياسىي خىزمەت يىغىنى ئېچىپ، « پرولېتارىيات سىياسىسىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى جانلىق ئۆگىنىپ، جانلىق ئىشلىتىش » ۋە « يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش » تەدبىرلىرىنى تەكشۈردى ۋە مۇھاكىمە قىلدى.

7-ئاينىك 1-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شى ئوتتۇرا مەكتىپى (4-ئوتتۇرا مەكتەپ) دە ئەلەم كۆرىشى يۈز بەردى. بۇ قېتىمقى ئەلەم كۆرىشىدە ملىتىق-زەمبىرەك ئىشلىتىلىپ سەككىز كىشى ئۆلدى، توققۇز كىشى يارىلاندى. بۇ، ئاقسۇدا « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلانغاندىن كېيىن يارىلىنىش، ئۆلۈش ئەك ئىغىر بولغان بىر قېتىملىق ئەلەم كۆرىشى بولدى.

8-ئاينىك 17-كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدىكى ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلق غەربىي مەيدانىدا تەبرىكلەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، رەئىس ماۋزېدۇڭنىك 8-ئاينىك 15-كۈنى بېيجىڭدا شىنجاڭدىكى ئىككى تەرەپ ئامما ۋەكىللىرىنى ۋە ئارمىيە ۋەكىللىرىنى قوبۇل قىلغانلىقىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. رەئىس ماۋزېدۇڭغا يوللىنىدىغان ھۆرمەت تېلېگراممىسىنى ماقۇللىدى. يىغىندىن كېيىن تەبرىكلەش نامايىشى ئۆتكۈزۈلدى.

9-ئاينىك 5-كۈنى ئاقسۇدىكى 50 مىك ھەرمىللەت ئارمىيە، خەلق غەربىي مەيدانىدا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ۋە ئۇرۇمچى شەھەرلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىك قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلىدى. رەئىس ماۋزېدۇڭغا يوللىنىدىغان ھۆرمەت تېلېگراممىسىنى، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت ۋە ئۇرۇمچى شەھەرلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىغا ئەۋەتىلىدىغان تەبرىك

تېلېگراممىسىنى ماقۇللىدى، يىغىندىن كېيىن تەبرىكلەش نامايىشى ئۆتكۈزدى.

9-ئاينىك 15-كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئاقسۇدىكى نەچچە مىڭ كىشى كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تۇرۇپ، بېيجىڭدىن قايتىپ كەلگەن ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئاممىۋى تەشكىلات ۋەكىللىرى ۋە ھەرقايسى ۋەكىللىرىنى قارشى ئالدى.

11-ئاينىك 8-كۈنى ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1968-يىلىدىن 1973-يىلغىچە داجەيدىن ئۆگىنىش جەھەتتىكى بەش يىللىق دەسلەپكى پىلانى (لايىھىسى) » نى تۈزۈپ چىقىپ، يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش تەشۋىقات پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

1969-يىلى

1-ئاينىك 8-كۈنى « ئاقسۇ گېزىتى » ئىدارىسىدە « 8-يانۋار » ئەلەم كۆرىشى يۈز بەردى. گېزىت ئىدارىسىدىكى ئاممىدىن 40 نەچچە كىشى تاياق يېدى، بۇنىڭ ئىچىدە 20 دىن ئارتۇق كىشى ئېغىر يارىلىنىپ بالىنېسقا ئېلىندى، ئوندىن ئارتۇق كىشى يېنىك دەرىجىدە يارىلاندى. بەزى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسى بۇزۇۋېتىلدى. جامائەت مال-مۈلكى بۇلاپ كېتىلدى، بۇنىڭ بىلەن « ئاقسۇ گېزىتى » 40 كۈندىن ئارتۇق نەشرىدىن توختاپ قالدى.

3-ئاينىك 8-كۈنى ئاقسۇ بازار رايوندىكى 40 مىڭدىن كۆپرەك ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلق يەنە بىر قېتىم غەربىي مەيدانغا چوڭ كۆلەملىك يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جېنباۋداۋ ئارىلىدا قوراللىق ئىغۋاگەرچىلىك قىلغان جىنايىتىنى غەزەپ بىلەن ئەيىبلىدى.

3-ئاينىك 31-كۈنى ئاقسۇدىكى ھەرمىللەت ئارمىيە، خەلقتىن 100 مىڭدىن ئارتۇق كىشى غەربىي مەيدانغا داغدۇغىلىق يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋە ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ غەلىبىلىك دۇنياغا كەلگەنلىكىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. رەئىس ماۋزېدۇڭغا يوللايدىغان ھۆرمەت تېلېگراممىسىنى ماقۇللىدى، يىغىندىن كېيىن ئاممىۋى نامايىش ئۆتكۈزدى.

4-ئاينىك 17-كۈنى ئاقسۇدىكى ئىككى تەرەپ ئاممىۋى تەشكىلاتى كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، كېلىشىم ئىمزالانغان كۈندىن ئېتىبارەن ئۈچ كۈن ئىچىدە ئىككى تەرەپنىڭ باش ئىتابىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قارار قىلدى.

4-ئاينىك 25-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئورۇنلار ۋە ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلقتىن 100 مىڭدىن ئارتۇق كىشى غەربىي مەيدانغا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 9-قۇرۇلتېيىنىڭ يېپىلغانلىقىنى تەبرىكلىدى، رەئىس ماۋزېدۇڭغا يوللايدىغان ھۆرمەت تېلېگراممىسىنى ماقۇللىدى. يىغىندىن كېيىن ئاممىۋى نامايىش ئۆتكۈزۈلدى.

6-ئاينىك 12-كۈنى ئاقسۇ بازار رايوندىكى 20 مىڭ ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلق غەربىي مەيدانغا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئارمىيەسىنىڭ 6-ئاينىك 10-كۈنى شىنجاڭ چاغانتوقاي ناھىيىسى بارلۇق تېغىنىڭ غەربىي رايونىغا تاجاۋۇز قىلىپ، يېڭىدىن قانلىق ۋەقە تۇغدۇرغان جىنايىتىنى غەزەپ بىلەن ئەيىبلىدى.

8-ئاينىك 14-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىدە ئاقسۇ بازار رايوندىكى ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلقتىن 40 مىڭدىن ئارتۇق كىشى ئەيىبلەش يىغىلىشى ئۆتكۈزۈپ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئارمىيەسىنىڭ ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭ چاغانتوقاي ناھىيىسى تېرەكتى رايونىدا يېڭى قانلىق ۋەقە تۇغدۇرغان جىنايىتىنى ئەيىبلىدى.

9-ئاينىك 27-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋە ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئورگانلىرى غەربىي مەيدانغا ئوچۇق سوت قىلىش چوڭ يىغىنى ئېچىپ، 14 ئەكسىلىنقىلابچى ۋە جىنايى ئىش-

لار جىنايەتچىسىگە قانۇن بويىچە قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى.

1970-يىلى

1-ئاينىڭ 30-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. گۇرۇپپا يەتتە كىشىدىن تەركىب تېپىپ، ۋاڭ باۋچاڭ گۇرۇپپا باشلىقى بولدى.

3-ئاينىڭ 6-كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ناھىيە بازىرىدا 5000 كىشىلىك دۈشمەنگە قارشى كۈرەش سىياسىتىنى ئەمەلدە كۈرسىتىش چوڭ يىغىنى چاقىرىپ، ئاتالمىش « بىر ئۇچۇم ئەكسىلئىنقىلابچى » لارغا « شىددەتلىك ھۇجۇم » قوزغاپ، « بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچكە قارشى تۇرۇش » (ئەكسىلئىنقىلابچىلارغا زەربە بېرىش، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىققا قارشى تۇرۇش، ھايا-ئ-ئ-ئ

لىك قۇرۇلتىيىنىك 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 321 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى. 14 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك پارتكومنىك 25 ھەيئەت ئەزاسى سايلىنىپ، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. گاۋ پىيچېن ناھىيىلىك پارتكومنىك شۇجىلىقىغا سايلاندى.

3-ئاينىك 3-كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت گۈڭشىلارنىك ئەسلى ناملىنىك سىياسىي مەزمۇنى يوقلۇقىنى باھانە قىلىپ، گۈڭشىلارنىڭ نامىنى ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى. بۇ ئاما ئا-دەتلىنىپ قالغان ئاتىلىشى بىلەن ماس كەلمىگەنلىكتىن، ئۇزاق ئۆتمەي يەنىلا بۇرۇنقى نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

3-ئاينىك 15-كۈنى جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ 25 ھەيئەت ئەزادىن تەركىب تېپىشىنى تەستىقلىدى. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى توققۇز بولدى. گاۋ پىيچېن شۇجى، ۋېن جېنفۇ بىلەن گۇك گودىك مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

6-ئاينىك 9-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك تېلېگراف ئىدارىسى ۋە ئارال تېلېگراف تىجارەت پونكتى قۇرۇلدى. 1973-يىلى 10-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك تېلېگراف ئىدارىسى يەنە ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىگە قوشۇۋېتىلدى.

10-ئاينىك 1-كۈنى ناھىيىلىك كىنو باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلدى.

12-ئاينىك 2-كۈندىن 9-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنى ۋە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ 5-قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلىپ، « شيۇجېڭجۇيىنى تەنقىد قىلىش، ئىستىل تۈزىتىش » روھى بويىچە لىن بياۋ، چېن بودا پارتىيىگە قارشى گۇرۇھىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايىتى تەنقىد قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خاتا ھالدا ئاتالمىش « گۇرۇھۋازلىق، مەزھەپچىلىك ۋە مۇستەقىل پادىشاھلىق » تەنقىد قىلىندى.

12-ئاينىك 9-كۈندىن 29-كۈنگىچە ناھىيە، گۈڭشې، چوڭ ئەترەت، ئىشلەپچىقىرىش ئەتراتلىرىدىن ئىبارەت تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلدى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، شىنجاڭ ھەربىي رايونى پارتكومىنىڭ ئىككى خىزمەت گۇرۇپپىسى يىغىنغا قاتناشتى ھەمدە يېتەكچىلىك قىلدى. يىغىندا ئاتالمىش لۇشيەن مەسىلىسىنى ھەل قىلىش مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، ئاتالمىش ئىككى مەسىلە (مەزھەپچىلىك، گۇرۇھۋازلىق) بىر پادىشاھلىق (مۇستەقىل پادىشاھلىق) ۋە « بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى لۇشيەنى » كەڭ كۆلەمدە تەنقىد قىلىنىپ، ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى زور بىر تۈركۈم كادىر ۋە ئاما ئۇخشىمىغان شەكىلدە تەنقىد قىلىندى ۋە كۆرەشكە تارتىلدى.

1972-يىلى

5-ئاينىك 27-كۈندىن 6-ئاينىك 10-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم پارتكومىنىك كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلدى. يىغىنغا 127 كىشى قاتناشتى، يىغىندا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمىي كومىتېتى ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونى پارتكومنىڭ دائىمىي كومىتېتى-نىڭ جۇملىدىن لۇك شۇجىن ئۆتكۈزگەن ئېغىر يۆنىلىش، لۇشيەن خاتالىقى پاش قىلىندى ۋە تەنقىد قىلىندى.

6-ئاينىك 15-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ياسىغان تارىم دەريا توسمىسى پۈتۈپ، سۇ باشلاندى. بۇ توسمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 223 مېتر، ئۈنىڭدا 32 جاكۇ بولۇپ، بۇنىڭ بىلەن تارىم دەريا سىستېمىسىنىڭ ئوتتۇرا، يۇقىرى ئېقىمىدىكى رايونلارنىڭ 500 مىڭ مودىن ئارتۇق زىرائەتلىرىنى

سۇغىرىشقا كاپالەتلىك قىلغىلى، كەلكۈن پەسلىدە كەلكۈن سۇيىنى قۇيۇۋەتكىلى، كەلكۈن سۇيىنى سۇ ئامبىرىغا باشلىغىلى بولىدۇ.

8-ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، قوشۇمچە ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى گاۋپېيچېن يۆتكىلىپ كېتىپ، لېۋشىڭۇبې جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

9-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم بىرلەشىپ، لىن بياۋنى تەنقىد قىلىش، ئىستىل تۈزىتىش بويىچە دوكلات يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا 393 كىشى قاتناشتى. يىغىندا كۆچمە مەركەزلەشتۈرۈپ، لىن بياۋ پارتىيىگە قارشى گۇرۇھىنىڭ جىنايەتلىرى تەنقىد قىلىنغاندىن سىرت، يەنە ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ سابىق شۇجىسى، ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ سابىق مۇدىرى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ سابىق سىلىكىيۇەنى لۇك شۇجىننىڭ لىن بياۋنىڭ بۆلگۈنچىلىك لۇشيەننىي ئىجرا قىلىپ ئۆتكۈزگەن ئېغىر يۇنلىش، لۇشيەن خاتالىقى پاش قىلىندى ۋە تەنقىد قىلىندى.

11-ئاينىڭ 23-كۈنىدىن 12-ئاينىڭ 1-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم قۇمباش گۇڭشېدا يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئۆتكۈزدى.

1973-يىلى

1-ئاينىڭ 5-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتلار غەربىي مەيدانداپىكى يىل باش ماقالىسىنى ئەمەلىيەشتۈرۈش، شيۇجېڭجۇيىنى تەنقىد قىلىپ، ئىستىل تۈزىتىشنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، ئىنقىلابنى تۈتۈپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈشكە قەسەمىيات قىلىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزدى.

2-ئاينىڭ 8-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلدى. يىغىندا مەركەزنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى 26-نومۇرلۇق ھۆججىتى مۇزاكىرە قىلىنىپ، ئىزچىللاشتۇرۇلدى.

2-ئاينىڭ 16-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش پونكتى قۇرۇلدى.

2-ئاينىڭ 17-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم پارتكومى « قارىتال گۇڭشې 12-چوڭ ئەترىتىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى پەيجاگى ئىسمائىل توختىدىن ئۆگىنىش توغرىسىدىكى قارار » نى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئۆز ھاياتىدىن كېچىپ، باشقىلارنى قۇتقۇزۇشتەك ئالىيجاناب خىسلىتىنى ۋە باتۇرانە روھىنى ئۆگىنىشنى چاقىرىق قىلدى ھەمدە ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ئىپادىسى ۋە تەلىپىگە ئاساسەن، ئۇنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى دەپ ئېتىراپ قىلدى.

6-ئاينىڭ 18-كۈنىدىن 21-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايغا 73 رەسمى ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا سايلام ئارقىلىق 13 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى كومىتېتى بارلىققا كەلتۈرۈلدى.

9-ئاينىڭ 8-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋە ئاقسۇ ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار بىرلىشىپ ناھىيە بازىرىدا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، لىن بياۋ پارتىيىگە قارشى گۇرۇھىنىڭ جىنايەتلىرىنى ئەيىبلىدى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ لىن بياۋ، چېن بودالارنى پارتىيىدىن قوغلاش ۋە لىن بياۋ، چېن بودالارنى پارتىيە ئىچى ۋە سىرتىدىكى بارلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش توغرىسىدىكى قارارىنى ھىمايە قىلدى.

11-ئاينىڭ 19-كۈنىدىن 24-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش

تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئېچىلدى. يىغىنغا 802 كىشى قاتناشتى، يىغىندا لىن بياۋنى تەنقىد قىلىپ، ئىستىل تۈزىتىش ۋە يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش تەجرىبىلىرى ئالماشتۇرۇلدى؛ يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىدە بارلىققا كەلگەن 155 ئىلغار كوللېكتىپ ۋە 38 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى؛ 1974-يىللىق يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش پىلانى مۇزاكىرە قىلىندى، « چوڭ ئىشلارنى تۈتۈپ، قاتتىق ئىشلەشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، 1975-يىلىدا ئاشلىقنى ھەر بىر كىشىگە مىڭ جىڭدىن توغرا كەلتۈرۈشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش توغرىسىدىكى تەشەببۇسنامە » ماقۇللاندى.

12-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 23-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 4-ئومۇمىي (كېڭەيتىلگەن) يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا « جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى خىزمەت يىغىنىنىڭ مۇھىم خاتىرىسى » قاتارلىق ھۆججەتلەر يەكۈزۈلۈپ، ئۆگىنىش قىلىندى. ناھىيىلىك 2-ئۆتتۈرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ « كۆڭزىنى تەنقىد قىلىش » توغرىسىدىكى دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى.

12-ئاينىڭ 22-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى ۋە شۆبە ھەربىي رايون پارتكومى ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلىرى قوراللىق تايانچ تۈەننىنى رەسمىي قۇرۇشنى تەستىقلىدى.

12-ئاينىڭ 29-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ ئاپپاراتلارنى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى پىكرىنى تەستىقلىدى.

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئاشلىق مەھسۇلاتى 5 مىليۇن 50 مىڭ كىلوگرام كۆپەيىپ، 1972-يىلىدىكىدىن %17 ئاشتى؛ پاختا ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1972-يىلىدىكىدىن 800 مىڭ كىلوگرام كۆپەيىپ، %121 ئاشتى؛ ناھىيە بويىچە 121 چوڭ ئەترەت، 83 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ پاختا بىرلىك مەھسۇلاتى 50 كىلوگرامدىن ئېشىپ، 1973-يىلى ئازادلىقتىن بۇيان ئاز كۆرۈلگەن مول ھوسۇل يىلى بولدى.

شۇ يىلى ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانىدا تېرىلغان 24 مو قۇلماقتىن جەمئىي 1950 كىلوگرام ھوسۇل ئېلىنىپ، مو بېشى مەھسۇلاتى 82 كىلوگرامغا يېتىپ، سىناق تېرىقسىدە تېرىش مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى.

1974-يىلى

3-ئاينىڭ 7-كۈنى ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم ناھىيىلىك كۆلۈپ (ھازىرقى ئىشچى-دېھقان، ئەسكەرلەر كىنوخانىسى)دا ۋىلايەت، ناھىيىلىك ئىدارىلەردىكى 800 دىن ئارتۇق قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكىرى قاتناشقان لىن بياۋ ۋە كۆڭزىنى تەنقىد قىلىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزدى.

3-ئاينىڭ 13-كۈنىدىن 18-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان (چارۋىچى)لار قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 250 ۋەكىل قاتناشتى، يىغىندا لىن بياۋنىڭ كۆڭ چيۇ (كۆڭزى)نىك « ئۆزۈڭنى تۈت، ئەدەبكە قايت » دېگەن سۆزىنى دوراپ، كاپىتالىزملىنى تىرىلدۈرمەكچى بولغان جىنايىتى تەنقىد قىلىندى، يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ۋە سىنىقلاپ-بىنى تۈتۈپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش تەجرىبىلىرى ئالماشتۇرۇلدى. 23 ھەيئەت ئەزاسى سايلىنىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ رەھبەرلىك ئاپپاراتى تەشكىل قىلىندى. لىيۇشىۋېي ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولدى.

4-ئاينىك 27-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك، ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىشچىلار ئويۇشمىسى بىرلىشىپ، 5000 كىشىلىك لىن بياۋنى، كۆڭزىنى تەنقىد قىلىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىندا ئەمەلىيەتكە باغ-لاپ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ سابىق مۇدىرى لۇك شۇجىننىڭ ئېغىر يوللىش، لۇشيەن خاتالىقى تەنقىد قىلىندى.

8-ئاينىك 28-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن ئاقسۇ ناھىيىسى غەربىي مەيدانىدا 15 مىڭدىن ئارتۇق كىشى قاتناشقان ئىنقىلابنى تۇتۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغاش چوڭ يىغىنى ئاچتى.

10-ئاينىك 19-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن ئاقسۇ ناھىيىسى بىرلىشىپ چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدىكى 300 دىن ئارتۇق زىيالىي ياشنى يېزىغا ئۇزىتىپ قويدى.

12-ئاينىك 14-كۈندىن 20-كۈنگىچە قارىتال گۈڭشەھىدا 800 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشقان ئاقسۇ ناھىيىلىك تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا لىن بياۋنى، كۆڭزىنى تەنقىد قىلىش ھەرىكىتى ۋە يېزا ئىگىلىكىدە داجىيەدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىنىڭ تەجرىبىلىرى ئالماشتۇرۇلدى. ناھىيىنىڭ 5-بەشىللىق خەلق ئىگىلىكى تەرەققىيات پىلانىنىڭ تەدبىرلىرى ئەمەلىيلەشتۇرۇلۇپ، تىنچ-ئىتتىپاق بولۇپ، ئاشلىقنا ياخشى قەدەم كۆتۈرۈش جېڭى قىلىش مەسلە-سى مۇزاكىرە قىلىندى.

1975-يىلى

1-ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى لیۇشىڭۇېي يۆتكەپ كېتىلىپ، چاڭ دېغۇ جۇڭگو كوم-مۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.

2-ئاينىك 23-كۈندىن 3-ئاينىك 6-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ۋىلايەت، ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش خىزمەت ئۆمىكى پارتكومى بىرلىشىپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ تېرىلغۇ تەيياrلىقى ئىشلەپچىقىرىشنى تەكشۈرۈش، باھالاپ، سىلىشتۇرۇش يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىندا يەتتە گۇڭ-شې، ئۈچ دېھقانچىلىق مەيدانى، 30 چوڭ ئەترەت، 71 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ تېرىلغۇ تەيا-يارلىق ئەھۋالى تەكشۈرۈلدى ۋە ئالماشتۇرۇلدى.

4-ئاينىك 9-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى.

6-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئاقسۇ ۋىلا-يەتلىك يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1982-يىلى 6-ئايدا يېزا ئىگە-لىك 1-شىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۇپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شتابى يەنىلا ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدا بولدى.

7-ئاينىڭ 15-كۈنى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش-ياساش زاۋۇتىنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 20 دىن ئارتۇق بۇغداي تېپىش ماشىنىسىنى سىناق قىلىپ ياساپ مۇۋەپپە-قىيەت قازاندى. سىناق قىلىش نەتىجىسىدە بۇغداي تېپىش ئۈنۈمى ياخشى بولدى.

8-ئاينىڭ 14-كۈندىن 24-كۈنگىچە ۋىلايەت، ناھىيە، گۈڭشەھلاردىكى يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش خىزمەت ئۆمىكى، ئەترەتلىرىدىن تەشكىللەنگەن تەكشۈرۈش، باھالاپ سىلىشتۇرۇش گۇ-رۇپپىسى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 28 چوڭ ئەترەت، 38 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ نەزەرىيە ئۆگىنىش ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، باھالاپ سىلىشتۇرۇپ، رەئىس ماۋزېدۇڭ ئۇتتۇرىغا قويغان « نەزەرىيە ئۆگىنىپ، تىنچ-ئىتتىپاق بولۇپ، خەلق ئىگىلىكىنى يۇكسەلدۇرەيلى » دېگەن يولىورۇقىنى ئەمەلىيلەشتۈردى.

10-ئاينىڭ 6-كۈنى « 1-نۆۋەتلىك » شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 20 يىللىقى-نى تەبرىكلەش ئۈچۈن كەلگەن، مەركىزىي كومىتېت هال سوراش نۆۋىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، جۇڭگو كومموئىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو كومموئىستىك پارتىيىسى شىزاڭ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ شۇجىسى ياساق بىر قىسىم نۆۋەتلىك ئەزالىرىنى باشلاپ، ئاقسۇغا كېلىپ هال سورىدى ۋە كۆزدىن كەچۈردى.

11-ئاينىڭ 5-كۈندىن 10-كۈنگىچە ناهىيىلىك پارتكومىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى نۆۋەتكۈزۈلدى. يىغىندا ئاقسۇ ناهىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن نۆۋەتتىن ئەهۋالنى بىرلەشتۈرۈپ، ناهىيىلىك پارتكومغا پىكىر بېرىلدى، پەرقلەر تېپىپ چىقىلىپ، تەدبىرلەر نۆۋەتتۈرىغا قويۇلدى.

11-ئاينىڭ 18-كۈندىن 26-كۈنگىچە ناهىيىلىك پارتكوم 1057 كىشى قاتناشقان ئاقسۇ ناهىيىلىك يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن نۆۋەتتىن ئۆتۈش دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى نۆۋەتكۈزدى. يىغىندا « پۈتۈن پارتىيە سەپەرۋەرلىككە كېلىپ، يېزا ئىگىلىكى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ، ئۈچ يىل جاپالىق جەڭ قىلىپ، داجەيچە ناهىيە قۇرۇش پىلانى » ماقۇللاندى. « بايراقنى كۆتۈرۈپ، تۈتقىنى تۈتۈپ، داجەيدىن نۆۋەتتىن ئۆگىنىپ، ئاقسۇنىڭ تاغ-دەريالىرىنى قايتىدىن ئورۇنلاشتۇرايلى، قاتتىق ئىشلەپ، جاپالىق ئىشلەپ، جان تىكىپ ئىشلەپ، ئۈچ يىلدا داجەيچە ناهىيە قۇرۇپ چىقايلى » دېگەن شوئار نۆۋەتتۈرىغا قويۇلدى.

12-ئاينىڭ 18-كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم داجەيچە ناهىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى نۆۋىگە ئەۋەتتى. نۆۋەتكىكى 1300 دىن ئارتۇق ئادەم يەتتە گۇرۇپپا بولۇپ، تۆت مەيدان، 122 چوڭ ئەترەت ۋە ناهىيە بازىرىدىكى بىر قىسىم ئورگان، كارخانا ئورۇنلارغا بېرىلىپ، « پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشىيەنى تەربىيىسى هەرىكىتى » نى قانات يايدۇردى.

12-ئاينىڭ 30-كۈنى ناهىيىلىك پارتكوم بىلەن ناهىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت بۇ ئىككى ئورگاندىكى كادىرلارنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى يېزىلارغا بېرىشقا تەشكىللىدى. ئورگاننىڭ ئەسلىدىكى ئۈچ بۆلۈم، سەككىز كومىتېت، ئون ئىشخانىسىنى قوشۇپ بىر ئىشخانا قىلىپ، بەش گۇرۇپپىغا ئايرىپ، بىرلىكتە ئىش بېجىردى. ناهىيىلىك پارتكومنىڭ ئون دائىمىي ئەزاسىدىن توققۇزى يېزىغا بېرىپ نۆۋەتتە ئۈرۈپ، ئەمەلىيەتكە چوڭقۇر چۆكۈپ، تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىپ، ئىستىلنى ئۆزگەرتتى، بىر دائىمىي هەيئەت ئەزاسى ئىدارىدە قىلىپ، ئورگان خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلدى.

1976-يىلى

1-ئاينىڭ 15-كۈندىن 28-كۈنگىچە ناهىيىلىك پارتكوم ئىشكىنى ئېچىپ قويۇپ، ئىستىل تۈزىتىش يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، « سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلغان » هالدا ئىدىيىۋى كۈرەشنى قانات يايدۇرۇپ، نۆۋەتلىق هالدا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى يۆنىلىش، يول، ئىنتىلىش-پاقلىق مەسىلىسى ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئاساسىي هۆجۇم نىشانىسى مەسىلىسىنى هەل قىلدى. يىغىندا « ئۈچ يىل جاپالىق ئىشلەپ، داجەيچە ناهىيە قۇرۇش توغرىسىدىكى قارار » چىقىرىلدى.

5-ئاينىڭ 19-كۈنى ئاقسۇ ناهىيە بازىرىدىكى تولۇق قوراللانغان هەر مىللەت خەلق ئەسكەرلىرى داغدۇغىلىق يىغىلىش ۋە نامايىش ئۆتكۈزۈپ، رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ خەلق ئەسكىرى خىزمىتىدە « تەشكىلنى ئەمەلىيەلەشتۈرۈش، سىياسەتنى ئەمەلىيەلەشتۈرۈش، هەربىي ئىشلارنى ئەمەلىيەلەشتۈرۈش » يولىيورۇقى ئېلان قىلىنغانلىقىنىڭ 14 يىللىقىنى تەبرىكلىدى.

5-ئاينىڭ 30-كۈندىن 6-ئاينىڭ 8-كۈنگىچە، ناهىيىلىك پارتكوم بىلەن ۋىلايەتلىك پارتكوم-نىڭ داجەيچە ناهىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى ئۆمىكى ۋاقتىلىق پارتكومى « ئىنقىلابنى تۇ-

تۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش » بويىچە تەكشۈرۈش، باھالاپ سىلىشتۇرۇش يەنىنى ئاچ-
تى. يەنىندا يەتتە گۇرۇھ، ئۇچ دېھقانچىلىق مەيدانى، 46 چوڭ ئەترەت، 94 ئىشلەپچىقىرىش
ئەترىتى تەكشۈرۈلدى ۋە باھالاپ سىلىشتۇرۇلدى.
7-ئاينىڭ 15-كۈنى ناھىيە بويىچە دۆلەتكە 3 مىليون 250 مىڭ كىلوگرامدىن كۆپرەك بۇغ-
داي سېتىپ بېرىلىپ، مۇشۇ بىر يىللىق ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى بىر يولا ئورۇندالدى.
7-ئاينىڭ 17-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 6-تۈەنى
بىرلىكتە ياسىغان دولان ئۇستىگىنىڭ بېشىنى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى پۈتۈپ، سۇ باشلاندى.
8-ئاينىڭ 12-كۈندىن 22-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيە بازىرىدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ
100 كىشىلىك 2-قېتىملىق ئىشكىنى ئېتىپ قويۇپ؛ ئىستىل تۈزىتىش يەنىنى ئۆتكۈزدى. يەنىندا ناھە-
يىلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزالىرى ئۆز-ئۆزىنى تەنقىد قىلدى ۋە تەكشۈردى. ناھىيە-
لىك پارتكومنىڭ ئىدىيىدە ئىنقىلابلىشىش تەدبىرلىرى مۇھاكىمە قىلىنىپ، تۈزۈپ چىقىلدى. ئىككى
يىلدا داجەيچە ناھىيە قۇرۇش تەدبىرى ۋە پىلانى مۇزاكىرە قىلىندى.
9-ئاينىڭ 9-كۈنى رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرى ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندىن
كېيىن، ئاقسۇدىكى ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇنلار ئۈدا بىر نەچچە كۈن ئارقا-ئارقىدىن
تەزىيە بىلدۈرۈش پائالىيىتى ئۆتكۈزدى، كىشىلەر چەكسىز قايغۇ-ھەسرەتكە چۆمدى.
10-ئاينىڭ 12-كۈندىن 16-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ 95
كىشىلىك كېڭەيتىلگەن يەنىنى ئاچتى. يەنىندا ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ
داجەيچە ناھىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمەت ئۆمىكى ۋاقتىلىق پارتكومى چىقارغان « ناھىيە
بويىچە ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى ئۆگىنىش ۋە ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش يۈقىرى دولقۇنىنى قوزغاش
توغرىسىدىكى قارار » ماقۇللاندى.
10-ئاينىڭ 22-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلق
غەربىي مەيدانداتەبرىكلەش چوڭ يەنىنى ئۆتكۈزۈپ، رەئىس خۇاگوفېڭ باشچىلىقىدىكى پارتىيە
مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ۋاڭ خۇڭۋېن، جياڭ چۇنچياۋ، جياڭ چېڭ، ياۋۇبنيۈەن پارتىيىگە قارشى
گۇرۇھىنىڭ پارتىيىدىن ھوقۇق تارتىۋېلىش سۇيىقەستىنى بىر يولىلا تارمار قىلغان ئۇلۇغ غەلىبىسىگە
تەنتەنە قىلدى. يەنىندىن كېيىن داغدۇغلىق تەبرىكلەش نامايىشى ئۆتكۈزدى.
11-ئاينىڭ 8-كۈنى ئاقسۇ داجەيچە ناھىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمەت ئۆمىكى نۇقتىغا
كىردى. خىزمەت ئۆمىكى ۋىلايەت، ناھىيە، گۇڭشېدىن ئىبارەت ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار ۋە
ئىشچى-خىزمەتچىلەردىن بولۇپ، 1063 كىشىدىن تەركىب تېپىپ، سەككىز خىزمەت ئەترە-
تى، 192 خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ئايرىلىپ، ناھىيىدىكى يەتتە گۇڭشې، تۆت دېھقانچىلىق، چارۋىچە-
لىق مەيدانى، ناھىيىگە بۇاستە قاراشلىق 14 ئىدارىگە بېرىپ، 2-قارارلىق « پارتىيىنىڭ ئا-
ساسىي لۇشىيەنى تەرىبىسى » نى قانات يايدۇردى.
11-ئاينىڭ 25-كۈندىن 12-ئاينىڭ 1-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 988 كىشى قاتناشقان
ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يەنىنى ئۆتكۈزدى،
يەنىندا « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1976-يىلى يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش، داجەيچە ناھىيە-
لەرنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىدىن خۇلاسە دوكلاتى » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى؛ يېزا ئىگىلىكىدە داجەي-
دىن ئۆگىنىش، داجەيچە ناھىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش تەجرىبىلىرى ئالماشتۇرۇلۇپ، ئىلغار كوللېك-
تىپ ۋە شەخسلەر تەقدىرلەندى؛ 1977-يىللىق داجەيچە ناھىيە قۇرۇش ۋەزىپىسى ئورۇنلاشتۇ-
رۇلدى؛ 1977-يىلدا داجەيچە ناھىيە قۇرۇپ چىقىش تەشەببۇسنامىسى ماقۇللاندى.
12-ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى چاڭ دېفۇ ئاقسۇ ناھىيىسىدىن يۆتكەپ كېتىلدى.

1977-يىلى

1-ئاينىڭ 8-كۈنى ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدىكى ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلقى ھەر خىل پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ، جۇڭخىنلەي زۇڭلى ۋاپات بولغانلىقىنىڭ بىر يىللىقىنى داغدۇغىلىق خاتىرىلىدى.

1-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 11-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 96 كىشى قاتناشقان ئاقسۇ ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك سانائەتتە داۋاملىق ئۆگىنىش تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىندا سانائەتتە داۋاملىق ئۆگىنىش تەجرىبىلىرى يەكۈنلەندى ۋە ئالماشتۇرۇلدى؛ سانائەتتە داۋاملىق ئۆگىنىش « ئىرادىنامىسى » ماقۇللاندى؛ سانائەتتە داۋاملىق ئۆگىنىشتىكى يەتتە ئۈلگار كوللېكتىپ ۋە 15 ئۈلگار شەخس تەقدىرلەندى.

1-ئاينىڭ 12-كۈنىدىن 20-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 1022 كىشى قاتناشقان ناھىيىلىك تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىندا مەملىكەتلىك 2-قېتىملىق يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش يىغىنىنىڭ روھى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە مۇزاكىرە قىلىندى.

1-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئۆتكۈزدى. ناھىيە بويىچە جەمئىي 1344 ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى.

5-ئاينىڭ 10-كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتتا يېڭىدىن يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى؛ ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلدى؛ بۇ ئىككى ئورۇن ۋاقىتلىق ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ پەن-تېخنىكا كومىتېتى بىلەن بىر جايدا ئىش بېجىردى.

5-ئاينىڭ 10-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 103 كىشى قاتناشقان ناھىيىلىك پارتكوم خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ۋاڭ خۇڭبىن، جياڭ چۇنچياۋ، جياڭ چېڭ، ياۋ ۋېنيۈەنلەردىن ئىبارەت « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نى پاش قىلىش-تەنقىد قىلىش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلىدى ۋە ئالماشتۇردى؛ ئاقسۇ ناھىيەسىنىڭ ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نىڭ ئەكسىلىنقىلابىي جىنايىتىنى پاش قىلدى ۋە تەنقىد قىلدى. « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نىڭ سۇيىقەستلىك ھەرىكەتلىرى بىلەن چېتىشلىقى بار كىشىلەر ۋە ئىشلار ئېنىقلاندى. ئىشلەپچىقىرىش ۋە خىزمەتلەر مۇھاكىمە قىلىندى.

5-ئاينىڭ 21-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى.

7-ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى قاسىم ھىمەت جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى.

8-ئاينىڭ 1-كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ « ئاقسۇ بازىرىدىكى كوچىلارغا نام بېرىش ۋە مەۋرىي رايونلارغا ئايرىش توغرىسىدىكى دوكلات » نى تەستىقلىدى. بازاردىكى 27 كوچىغا نام بېرىلىپ، پۈتكۈل ناھىيە بازىرى ئوتتۇرا، شەرق، غەرب، جەنۇب، شىمالدىن ئىبارەت بەش رايونغا ئايرىلدى.

8-ئاينىڭ 28-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، « بايراقنى كۆتۈرۈپ، توقتىنى توتۇپ، جان تىكىپ ئىشلەپ، ئۈچ يىلدا 200 مىڭ مو يۇقىرى، مۇقىم ھوسۇللۇق ئىنتىز بەرپا قىلىش توغرىسىدىكى قارار » مۇزاكىرە قىلىنىپ ماقۇللاندى.

9-ئاينىڭ 24-كۈنى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ قارىمىقىدا ناھىيىلىك قاتناش ساقچى ئەترىتى قۇرۇلۇپ، 15 كادىر، ساقچى سەپلەندى.

11-ئاينىڭ 10-كۈنى ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى ناھىيىلىك قول سانائەتنى باشقۇرۇش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

11-ئاينىڭ 30-كۈنىدىن 12-ئاينىڭ 3-كۈنگىچە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت 45 كىشى قاتناشقان

ناھىيىلىك چارۋىچىلىق خىزمەت يىغىنى ئېچىپ، « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1978 - يىلدىن 1980 - يىلغىچە بولغان چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ دەسلەپكى پىلانى ۋە تەدبىرلىرى » نى بېكىتتى.

12 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ناھىيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتىغا تەييارلىق قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى رەسمىي قۇرۇلدى.

12 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 1049 كىشى قاتناشقان ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ۋە « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلىدى ۋە ئالماشتۇردى؛ 1977 - يىلى يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىشتە بارلىققا كەلگەن 80 ئىلغار كوللېكتىپ ۋە 146 ئىلغار شەخسنى تەقدىرلىدى؛ 1978 - يىللىق يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ئاممىۋى ھەرىكىتىنىڭ پىلانىنى مۇھاكىمە قىلىپ بېكىتتى؛ ناھىيىلىك پارتكوم « بايراقنى كۆتۈرۈپ، تۇتقىنى تۇتۇپ، جان تىكىپ ئىشلەپ، ئۇچ يىلدا 200 مىڭ مو يۇقىرى، مۇقىم ھوسۇللۇق ئېتىز بەرپا قىلىش توغرىسىدىكى قارار » نى ئۆگەندى، مۇزاكىرە قىلدى.

1978 - يىلى

1 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە 100 دىن ئارتۇق كىشى قاتناشقان ئاقسۇ ناھىيىلىك 2 - قېتىملىق سانائەتتە داچىگدىن ئۆگىنىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1977 - يىللىق سانائەتتە داچىگدىن ئۆگىنىش تەجرىبىلىرى يەكۈنلەندى ۋە ئالماشتۇرۇلدى؛ 1978 - يىللىق سانائەتتە داچىگدىن ئۆگىنىش پىلانى ۋە تەدبىرلىرى بېكىتىلدى؛ داچىگچە كارخانىلار، ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەر تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

2 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئامانلىق قوغداش ئاكتىپلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، مەملىكەتلىك 17 - قېتىملىق جامائەت خەۋپسىزلىكى يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈلدى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى؛ ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئامانلىق قوغداش خىزمىتى مۇزاكىرە قىلىنىپ يەكۈنلەندى، دۇشمەنگە قارشى كۈرەش ۋە ئامانلىق قوغداش خىزمىتىنىڭ تەجرىبىلىرى ئالماشتۇرۇلدى.

4 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 75 كىشى قاتناشقان پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش خىزمىتىدىن دوكلات قىلىش يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا قاتناشقۇچىلار « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىشنىڭ ئۆچىنچى جېگىدىن كېيىنكى ئۇلگىرىلەش ئەھۋالى ۋە تەجرىبە، تەسىراتلىرىنى دوكلات قىلدى ۋە ئالماشتۇردى. يىغىندا پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش جەريانىدا ساقلانغان ئاساسلىق مەسىلىلەر ۋە ئۇنى ھەل قىلىش چارىسى مۇھاكىمە قىلىندى.

4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئاقسۇ ناھىيىلىك پىلىچىلىك مەيدانىنى ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق ئىدارىسىنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى قارار قىلدى.

5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى گوۋۇيۈەن دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكى دېھقانچىلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش باش ئىدارىسىنىڭ چەت ئەلگە ياردەم بېرىش ئىشخانىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىدارىسى (سابىق يېزا ئىگىلىك 1 - شى) دىكى لياۋلۇخەي، لى رۇيىنىڭ قاتارلىق بەش كىشىنى تانزانىيىنىڭ روف دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ياردەم بېرىش - يېتەكچىلىك قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇلار چەت ئەلگە ياردەم بېرىش ۋەزىپىسىنى تولۇق ئورۇندىۋاپ، 1981 - يىلى جۇڭگوغا قايتىپ كەلدى.

5 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 28 - كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 32 كىشى قاتناشقان پارتىيىنىڭ يېزىلارغا قاراتقان ئىقتىسادىي سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش سۆھبىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئاپتونوم

رايونلۇق پارتكومىنىڭ نۆۋەتتىكى بېزىلارغا قارىتىلغان ئىقتىسادىي سىياسەتلەر توغرىسىدىكى سەكـ
كىز ماددىلىق بەلگىلىمىسىنى ئۆگەنىدى ۋە ئىزچىللاشتۇردى.

5-ئاينىڭ 28-كۈنىدىن 6-ئاينىڭ 1-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 53 كىشى قاتناشقان كادىر-
لار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش سۆھبىتى يېغىنى ئۆتكۈزۈپ، يېغىنغا قاتناشقۇچىلارنىڭ كادىرلار
سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە بولغان تونۇشىنى بىرلىككە كەلتۈردى.

6-ئاينىڭ 3-كۈنى ۋىلايەتلىك ياغاچ ماتېرىياللىرى مەيدانىنىڭ خادىملىرى بىلەن ھەممە
مال-مۈلكى ئاقسۇ ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلدى.

6-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتلىرى مەدەنىيەت-مائارىپ ئىدارە
(مەدەنىيەت-مائارىپ ئىشخانىسى)، جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى (ئىدارىسى) بىرلىشىپ،
ئاقسۇ شەھەر رايونىدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قانۇن-ئىنتىزامغا رىئايە
قىلىش بويىچە مۇكاپاتلاش يېغىنى ئۆتكۈزدى. يېغىنغا ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 11 مىڭ-
دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى قاتناشتى، قانۇن-ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش جەھەتتە كۆرۈنەرلىك نەتى-
جە ياراتقان 48 ياش-ئۆسمۈر مۇكاپاتلاندى ۋە تەقدىرلەندى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن
شۇجىسى، قوشۇمچە ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى قاسىم ھەمىت يېغىندا سۆز قىلىپ بار-
لىق ياش-ئۆسمۈرلەرنى تەربىيىلەشنى « ئۈچتە ياخشى » بولۇپ، تۆتىنچى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئۇلۇغۋار
نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۆرەش قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى.

7-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، دېھقانلارنىڭ ھەددىدىن زىيادە ئېغىر
سېلىقىنى يەڭگىللىتىش ۋە دېھقانلارنىڭ سوتسىيالىستىك ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاش مەسىلىسىنى مۇھا-
كىمە قىلىپ قارار چىقاردى.

9-ئاينىڭ 15-كۈنى توپلۇق گۈڭشېدىن قۇمباش گۈڭشېغىچە سوزۇلغان 32 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتە-
كى غول زەيلىك پۈتتى. بۇ قۇرۇلۇش بىلەن 56 مىڭ مو تېرىلغۇ يەرنى ياخشىلىغىلى، تېرىلغۇ يەر
كۆلىمىنى 29 مىڭ 500 مو كېڭەيتكىلى بولىدۇ.

10-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 29-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 95 كىشى قاتناشقان ناھىيىلىك
پارتكوم خىزمەت يېغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ فېڭنىڭ ئاقسۇ ۋە-
لايىتى بىلەن ئاقسۇ ناھىيىسىنى كۆزدىن كەچۈرگەندە بەرگەن يولىيورۇقىنى يەتكۈزدى ۋە
ئىزچىللاشتۇردى.

11-ئاينىڭ 7-كۈنى چۈشتىن كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم 5000 كىشىلىك پاش قىلىش، تەنقىد
قىلىش، تەكشۈرۈش، زەربە بېرىش ۋە سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش سەپەرۋەرلىك چوڭ يېغىنى
ئۆتكۈزدى ھەمدە ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچە-
سى ۋاڭ يېكوڭنى ئاقلاش توغرىسىدىكى قارارىنى ئېلان قىلدى.

11-ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، قوشۇمچە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى
ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى قاسىم ھەمىت ئاقسۇ ناھىيىسىدىن يۆتكەپ كېتىلدى. جاۋگو-
شېك جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

12-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 12-كۈنگىچە ناھىيىلىك مائارىپ خىزمەت يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يېغىندا
ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1978-يىلىدىن 1985-يىلغىچە مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانى
مۇزاكىرە قىلىنىپ تۈزۈلۈپ چىقىلدى. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى قۇرۇش، ئوقۇتقۇچى قىسلىقىنى ھەل قە-
لىش، ئوقۇتۇش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش، زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش، ئىشتىن سىرت-
قى مائارىپنى قانات يايدۇرۇش قاتارلىق مەسىلەر مۇزاكىرە ۋە مۇھاكىمە قىلىنىپ، ئەسقاتىدىغان
ئۇسۇللار بەلگىلەندى.

12-ئاينىمك 9-كۈنى ناھىيىلىك فوسفورلۇق ئوغۇت زاۋۇتى، سىمونت زاۋۇتى، قەغەز زاۋۇتى بىرلەشتۇرۇلۇپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى قۇرۇلدى.

12-ئاينىمك 10-كۈنى ناھىيە بويىچە دۆلەتكە 13 مىڭ 897 دەن يېڭى پاختا سېتىپ بېرىلدى. بۇ 1977-يىلىنىڭ ئوخشاش مەزگىلىدىكىدىن 53.4 پىرسەنت كۆپ بولۇپ، يىللىق پاختا سېتىش بېرىش ۋەزىپىسى 6.9 پىرسەنت ئاشۇرۇپ ئورۇندالدى.

12-ئاينىمك 29-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « بىرنى تەنقىد قىلىش، ئىككىگە زەربە بېرىش » (« تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نى تەنقىد قىلىش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارغا زەربە بېرىش، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، ھايانكەشلىك قىلغان ۋە قانۇن-ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلغانلارغا زەربە بېرىش) سەپەرۋەرلىك چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزدى. چوڭ يىغىندا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ نۇر مەھەممەت قاتارلىق توققۇز كىشىنىڭ ئۇۋال، يالغان، خاتا ئەنزىسىنى ئاقلاش توغرىسىدىكى قارارى ئېلان قىلىندى، ئۇلارنىڭ نامى ۋە خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئىش ھەققى تولۇقلاپ تارقىتىپ بېرىلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بەشتۈگمەن گۈڭشېسىدا كىشى بېشىغا 220 تۇپتىن دەرەخ توغرا كەلدى. گۈڭشې بويىچە 26 چوڭ ئەترەتتىن 22 سى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇشنى دەسلەپكى قەدەمدە ئەمەلگە ئاشۇردى.

1979-يىلى

1-ئاينىمك 1-كۈنى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تارمار قىلىنغاندىن كېيىنكى تۇنجى قېتىملىق « يېڭى يىل ھۆسن خەت ۋە رەسىملەر كۆرگەزمىسى » ئۆتكۈزۈلۈپ، 120 پارچىدىن ئارتۇق رەسىم، ھۆسن خەت ئەسەرلىرىنى كۆرگەزمە قىلدى.

2-ئاينىمك 7-كۈندىن 13-كۈنگىچە 90 نەچچە كىشى قاتناشقان ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش ھەم پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش، زەربە بېرىش ھەرىكىتى قاتارلىق مەسىلەلەر مۇزاكىرە قىلىندى.

2-ئاينىمك 16-كۈندىن 22-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە 291 كىشىلىك تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى يۆتكەش مەسىلىسى مۇھاكىمە قىلىندى. 1979-يىللىق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ پىلان، تەدبىرلىرى بەلگىلەندى، 1978-يىللىق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتقان بىر تۈركۈم ئىلغار كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر مۇكاپاتلاندى.

3-ئاينىمك 22-كۈنى ناھىيە بويىچە 641 پومپىچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلارنى باھالاپ، قالپىقىنى ئېلىۋېتىش ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ تەركىبىنى ئۆزگەرتىپ بېكىتىش خىزمىتى تاماملاندى. بۇ خىزمەت جەريانىدا 602 نەپەر تۆت خىل ئۇنسۇرنىڭ قالپىقى ئېلىپ تاشلاندى، بۇ باھالاشقا قاتناشقان تۆت خىل ئۇنسۇر ئومۇمىي سانىنىڭ 94 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. قالپىقى ئېلىپ تاشلانغان تۆت خىل ئۇنسۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ تەركىبى مەركەزلىك بەلگىلىمىسى بويىچە بىردەك گۇڭشې ئەزاسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

3-ئاينىمك 26-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسى ئىگەرچى گۇڭشې 10-چوڭ ئەترىتى ئىشنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش ۋە ئەمگەك كۈچىنى، يەرنى، ۋەزىپىنى، ئىش ھەققىنى، تەننەرخ ھېساباتىنى بېكىتىش، مەسئۇلاتىنى ئاشۇرسا مۇكاپاتلاشتىن ئىبارەت بەشنى بېكىتىش، بىردە مۇكاپاتلاش » تۈزۈمىنى يولغا قويدى.

6-ئاينىمك 30-كۈنگىچە، ئالدىنقى يېرىم يىلدا خەلق بانكىسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك تارماق بانكىسى 1 مىليون 483 مىڭ يۈەن تۇرلۇك يېزا ئىگىلىك قەرز پۇلى، 190 مىڭ يۈەن ئاشلىق زا-

كالەت سوممىسى تارقىتىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا ياردەم بەردى.

7-ئاينىڭ 31-كۈنى جۇڭگو-ۋېيتنام چېگرىسىدا ئۆزىنى قوغداپ، قايتارما زەربە بېرىش جېڭىگە قاتناشقان قەھرىمانلار دوكلات بېرىش ئۆمىكى ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى، ۋىلايەت، ناھىيىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە رەھبەرلىرى ۋە 4000 دىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئارمىيە، خەلقى ۋە ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالدى. شۇ كۈنى 25 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قاتناشقان يىغىلىش ئۆتكۈزۈلۈپ، قەھرىمانلار دوكلات بېرىش ئۆمىكىنىڭ دوكلات بېرىشى ئالقىشلاندى.

8-ئاينىڭ 6-كۈندىن 8-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ يېزا خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، 1979-يىللىق يازلىق ئاشلىق مەھسۇلاتىنى زور ھەجىمدە ئاشۇرۇش تەجرىبىسى يەكۈنلىنىپ، 1980-يىللىق بۇغداي ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى.

8-ئاينىڭ 12-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسى يازلىق ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى ئاشۇرۇپ ئورۇندىغاچقا ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن مەمۇرىي مەھكىمە ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئارقىلىق تەقدىرلىدى.

12-ئاينىڭ 26-كۈنى ناھىيىلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئەتىتى ناھىيىلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى 210 مىڭ مو بۇغدايدىن مول ھوسۇل ئېلىندى. ناھىيە بويىچە بۇغداي مەھسۇلاتى 2 مىليۇن 500 مىڭ كىلوگرام ئېشىپ، مەھسۇلاتىنىڭ ئېشىش ھەجمى 18 پىرسەنتتىن يۇقىرى بولۇپ، بۇغداي مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇشتا « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىن بۇيانقى ئەڭ يۇقىرى رېكورت يارىتىلدى.

1980-يىلى

1-ئاينىڭ 20-كۈنى ناھىيىلىك ياغاچ ماتېرىياللىرىنى سېتىۋېلىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، مۇستەقىل ھېسابات قىلىپ، پايدا-زىيانغا ئۆزى مەسئۇل بولىدىغان بولدى، ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ قارىمىقىدا توقاي توغراقلىقىنى باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلۇپ، توقايدىكى تەبىئىي توغراقلىقنى قوغداشقا مەسئۇل بولدى.

1-ئاينىڭ 26-كۈنى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش پونكىتى كەسىپ بويىچە ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتى ۋە ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا ئىدارىسى قىلىپ ئايرىلدى.

2-ئاينىڭ 4-كۈندىن 8-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك ئەمگەك نەمۇنچىلىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، 1979-يىللىق يېزا ئىگىلىكى ۋە ھەرقايسى جەھەتتىكى خىزمەتلەرنىڭ تەجرىبە-ساۋاقلىرى يەكۈنلەندى ۋە ئالماشتۇرۇلدى. 73 ئۇلغار كوللېكتىپ، 506 ئۇلغار شەخس، 16 ئەمگەك نەمۇنچىسى تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

2-ئاينىڭ 15-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم پېنسىيىگە چىققان، كېسەل سەۋەبلىك دەم ئېلىشقا چىققان ئوقۇتقۇچىلار ۋە كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى. يىغىنغا قاتناشقۇچىلار ماتارىپ سېپىدىكى چوڭ ياخشى ۋەزىيەت ئۈستىدە كەڭ-كۇشادە پاراڭلىشىپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ماتارىپ خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدا ئورغۇن ئىجابىي پىكىرلەرنى بەردى.

3-ئاينىڭ 22-كۈنى ئەلا سورتلۇق ئۇرۇق بازىسىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، ئەسلىدە ئىگەرچى گۈڭشېگە قاراشلىق 10-، 11-، 12-، 13-قاتارلىق تۆت چوڭ ئەتىرەت، 11 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىتى ناھىيىلىك سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانىغا ئايرىپ بېرىلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدان كومىتېتى قۇرۇلدى.

3-ئاينەك 22-كۈنى ناھىيىلىك گۈڭشې، ئەترەت كارخانىلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى.
4-ئاينەك 11-كۈنى ۋىلايەتنەك ئاقسۇ ناھىيىسىدە 2-قېتىملىق تۈپراقنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشنى نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتى ئاخىرلاشتى. بۇ ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش 1979-يىلى 3-ئايدا باشلىنىپ، سەككىز ئاي داۋام قىلىپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئالتە گۈڭشې، بىر بازار، ئىككى دېھقانچىلىق مەيدانى، 113 چوڭ ئەترەت، 528 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ئېلىپ بېرىلدى. دالادا مەشغۇلات قىلىش، تەجرىبخانىدا ئانالىز قىلىپ، لابوراتورىيىلىك تەكشۈرۈش ئارقىلىق، زور مىقداردا بىرىنچى قول ماتېرىيالنى ئېرىشىپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ تۈپراق قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇپ، تۈپراقنى ياخشىلىشى ئىلمىي ئاساس بىلەن تەمىن ئېتىلدى.
4-ئاينەك 11-كۈنى بىر ئوچۇم يامان نىيەتلىك بۇزۇق كىشىلەر، شەھەر ئاھالىسى يولۇاس توختىنىڭ ئۆلۈمىدىن پايدىلىنىپ، قۇتراتقۇلۇق قىلىپ، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، قانۇن-تۈزۈمنى بۇزۇپ، بىر قېتىملىق سىياسىي تەسىرى ئىنتايىن يامان بولغان ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش ۋەقەسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.
4-ئاينەك 12-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋاليىسى توختى ئابدۇللا ئاقسۇ بازىرىدا يۈز بەرگەن « 11-ئاپرىل » ۋەقەسى توغرىسىدا نۇتۇق ئېلان قىلدى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: 4-ئاينەك 10-كۈنى چۈشتىن كېيىندىن باشلاپ، بەزى يامان غەرەزلىك كىشىلەر يولۇاس توختىنىڭ ئۆلۈش ۋەقەسىدىن پايدىلىنىپ، ھەقسىز ئەھۋالنى چۈشەنمەيدىغان ئاممىنى ئىنتايىن خاتا ھەرىكەت قىلىشقا قۇتراتتى، بولۇپمۇ 4-ئاينەك 11-كۈنى چۈشتىن كېيىن ۋەقەتتە بەزى كىشىلەر توپلىشىپ غەۋغا چىقىرىپ، ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش بىلەن شۇغۇللىنىپ، زاۋۇتلارنىڭ ئىشتىن، ماگىزىنلارنىڭ تىجارەتتىن، مەكتەپلەرنىڭ دەرسىتىن، ئورگانلارنىڭ خىزمەتتىن توختاپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولدى، بازاردا قاتناش توسۇلۇپ قالدى. بۇ قىلمىشلارنىڭ ھەممىسى دۆلەتنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنىغا خىلاپ بولۇپ، ئېغىر جىنايى ھەرىكەت، بۇنىڭ خەلق ھۆكۈمىتى ھەرگىز ئۇزۇن ئەركىگە قويۇۋەتمەيدۇ، بەلكى قەتئىي قانۇن بويىچە جازالايدۇ.
4-ئاينەك 18-كۈنى شياۋمىڭلىك جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى.
6-ئاينەك 2-كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن ئاقسۇ ناھىيىسى بىرلىشىپ بازاردىكى خەلق كىنوخانىسى، غالىبىيەت كىنوخانىسى، ئىشچى-دېھقان-ئەسكەرلەر كىنوخانىسىنىڭ يازلىق كۆلۈبلىرىدا 10 مىڭ كىشى قاتناشقان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى سەپەرۋەرلىك چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىن پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىنى بىر قېتىم مىللىي سىياسەت ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى پائالىيىتىنى كەڭ، چوڭقۇر قانات يايدۇرۇپ، خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالمايدۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالمايدۇ، دەيدىغان ئىككى ئايرىلالماسلىق ئىدىيىسىنى مۇستەھكەم ئورنىتىشقا چاقىردى.
6-ئاينەك 11-كۈندىن 15-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 6-قېتىملىق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 245 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 23 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 30 ھەيئەت ئەزاسى سايلىنىپ، جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 6-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. شياۋمىڭلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.
7-ئاينەك 6-كۈنى ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تەستىقى بىلەن ۋىلايەتلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ خەنزۇلار بۆلۈمى ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپ بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى ھەم مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت-مائارىپ

ئىدارىسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغان بولدى.

7-ئاينىڭ 7-كۈنى چۈشتىن بۇرۇن قۇمباش گۈڭشې بوران، قاتتىق يامغۇر، مۆلدۈرنىڭ زەربە-سىگە ئۇچرىدى. ناھىيە بويىچە 12 مىڭ مودىن كۆپرەك زىرائەت ئاپەتكە ئۇچراپ، 64 تۈياق ئۇششاق چارۋا ئۆلدى.

8-ئاينىڭ 5-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىندا مۇزاكىرە قىلىپ جۈڭگو كومپۇ-نىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە گۇرۇپپىسى قۇرۇش قارار قىلىندى.

8-ئاينىڭ 18-كۈنى جۈڭگو كومپۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى 1975-يىلدىكى « ئۆگىنىش كۇرسى » مەزگىلىدە ئۇۋاللىققا ئۇچراپ ئۆزىنى دەريياغا تاشلاپ ئۆلۈۋالغان سابىق ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ دائىمىي ئەزاسى، نا-ھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جۇيۇيىڭ ۋە ئۇنىڭ ئىنىرى سابىق ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ كادىرى لى شىخەيلەرنى ئاقلاش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئۆلارنىڭ نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئاتا-ئانىسى، پەرزەنتلىرىگە نەپەقە بەردى ۋە ئۆلارنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇردى.

9-ئاينىڭ 1-كۈندىن 8-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئاقسۇ ناھىيە-سىدە مىللىي سىياسەتنىڭ ئەھۋالى ۋە ساقلانغان مەسىلەرنى تەكشۈردى ۋە مۇھا-كىمە قىلدى. « ئۆتنى زامانۋىلاشتۇرۇش » قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش تەدبىرلىرىنى مۇزاكىرە قىلدى.

9-ئاينىڭ 26-كۈنى توپلۇق گۈڭشې 6-چوڭ ئەترەت 2-ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدىكى 35 ئا-ئىلىلىك گۈڭشى ئەزاسى ئىچىدە 25 ئائىلە پاتقاق گازى كۆلچىكى ياساپ، پاتقاق گازىدىن پاي-دىلىنىپ تاماق ئېتىپ، چىراغ يورۇتتى.

10-ئاينىڭ 5-كۈندىن 6-كۈنگىچە گېنېرال ۋالىڭ جېن 5-قېتىم ئاقسۇ يېزا ئىگىلىك بوزىيەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىدارىسى (ھازىرقى يېزا ئىگىلىك 1-شىسى)گە كېلىپ، خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى، ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىدارىسىدىكى رەھبەرلەرنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىدى. ھەمراھ بولۇپ كەلگەن خادىملارنى شوتا قۇدۇق بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى ۋە قارا يۇلغۇن مىللىي لېيەننىڭ خىزمىتىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى ھەمدە تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى ئاچقان پىشقەدەم كادىرلار ۋە پىشقەدەم نەمۇنچىلارنى قوبۇل قىلدى.

11-ئاينىڭ 11-كۈنى توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

12-ئاينىڭ 1-كۈندىن 4-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئاقسۇ ناھىيىسى-نىڭ 1980-يىللىق دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئۆمۈميتى ۋە بۇ جەھەتتە ساقلانغان مەسە-لىلەرنى تەھلىل قىلدى. ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇكەممەل-لەشتۇرۇشنى مۇزاكىرە قىلىپ، يېزىلارنىڭ تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش ئۆزىپلىرىنى ۋە 1981-يىللىق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ دەسلەپكى تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

12-ئاينىڭ 22-كۈندىن 24-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىملىق قۇلاق تېرىش سۆھ-بىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا 1981-يىلدا قۇلاق تېرىلغۇ كۆلىمىنى 1000 موغا كۆپەيتىش ۋە يۇرۇشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى مۇكەممەللەشتۇرۇش ئۆزىپىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

12-ئاينىڭ 26-كۈنى گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقى بىلەن يېزا ئىگىلىك بوزىيەر ئۆزلەشتۇرۇش تۈەن-مەيدانلىرىدىن شەھەرگە كىرىپ جەدەل چىقارغان « شاڭخەي ياشلىرى بىرلەشمە-سى » باش شتابىنىڭ كاتتىبېشىدىن توققۇز كىشى قانۇن بويىچە قولغا ئېلىندى. تايانچ ئۇنسۇرلار-دىن 43 كىشى تەكشۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن چېگرا رايونغا ياردەم بەرگىلى كەلگەن قىسمەن شاڭخەي ياشلىرىنىڭ غەۋغاسى تىنچىتىلدى.

1981-يىلى

1-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن 5-كۈنىگىچە پاتقاق گازى خىزمىتى يېغىنى ئوتتۇرىلۇپ، 1976-يىلى پاتقاق گازىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويغاندىن بۇيانقى ئىجابىي-سەلبىي تەجرىبىلەر يەكۈنلەندى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1982-يىللىق پاتقاق گازىنى كېڭەيتىش پىلانى مۇھاكىمە قىلىندى.

1-ئاينىڭ 11-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « كۆپ ئىشلىگەنلەر كۆپ ئېلىش سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئەمەلىيلەشتۈرۈش توغرىسىدا بىرنەچچە قارار » نى چىقاردى.

1-ئاينىڭ 17-كۈنى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك پەن تەتقىقات ئورنى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

1-ئاينىڭ 21-كۈنى ناھىيىلىك كىنو باشقۇرۇش پونكتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك كىنو-فىلىم تارقىتىش-قويۇش شىركىتى قۇرۇلدى.

1-ئايدا پۈتۈن ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش ۋە يېزا ئىگىلىك بايلىق مەنبەسىنى تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاساسەن ئورۇندالدى.

2-ئاينىڭ 20-كۈنى ناھىيىلىك ئەدلىيە بۆلۈمىنىڭ ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنى رەسمىي قۇرۇلدى.

2-ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 27-كۈنىگىچە قالقانسىمان بەز ئىششىقى (پوقاق كېسىلى)نى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ، داۋالاش خىزمىتى يېغىنى ئوتتۇرىلدى. يېغىندىن كېيىنكى بىر ئاي ئىچىدە پۈتۈن ناھىيە بويىچە ئاھالىلەرنىڭ 50 پىرسەنتىنىڭ پوقاق كېسىلىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش، داۋالاش خىزمىتى تاماملىنىپ، 16 پاشتىن تۆۋەن باللارغا مېتلىود ئوكۇلى ئورۇلدى.

3-ئاينىڭ 16-كۈنى ناھىيىلىك ئاپتوموبىل ئەترىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

4-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 20-كۈنىگىچە ناھىيىلىك ئىنقلابىي كومىتېت 132 كىشى قاتناشقان گۈڭشې، مەيدان ئىنقىلابىي كومىتېت مۇدىرلىرى (مەيدان باشلىقى) يىغىنى ۋە پىلان يىغىنى ئوتتۇرۇپ، ناھىيىنىڭ نۆۋەتتىكى ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىنى ۋە 1981-يىللىق خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرىنى مۇزاكىرە قىلدى.

4-ئاينىڭ 18-كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت « كىرىمنى زور كۆچ بىلەن تەشكىللەش ۋە مالىيە چىقىمىنى قاتتىق تىزگىنلەش توغرىسىدا قارار » چىقاردى.

5-ئاينىڭ 4-كۈنى قارىتال گۈڭشېسىنىڭ لايىھەدىكى كۈندىلىك مەھسۇلات مىقدارى 1.5 تونىنا بولغان ياغ زاۋۇتى رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى.

5-ئاينىڭ 20-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك مىللىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى.

6-ئاينىڭ 30-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىنى « پارتىيىنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 5-ئومۇمىي يىغىنىدا ماۋزىدۇڭنىڭ ‹ پارتىيە ئىچىدىكى سىياسىي ئورمۇشقا دائىر بىرقانچە مىزان › نى تېخمۇ ئەستايىدىل ئىزچىل ئىجرا قىلىش توغرىسىدا قارار » چىقاردى.

7-ئاينىڭ 7-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « يېزىلاردا كۆپ خىل ئىگىلىكنى پائال راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدا قارار » چىقىرىپ، كۆپ خىل ئىگىلىك باشقۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇردى.

7-ئاينىڭ 13-كۈنى ئاقسۇ بازىرىغا قارايدىغان كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى كارخانا — ئاقسۇ ناھەيلىك يۇڭ پوپايكا زاۋۇتى قۇرۇلدى.

7-ئاينىڭ 20-كۈنى ناھىيە بويىچە 537 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ ئوچ يىللىق ئەمەلىيەتىنى ئوتتۇرۇشى، ئىزدىنىشى ئارقىلىق، ئاز ساندىكى ئەتراپلاردە « كىچىك بۆلەكلەر بويىچە ئىشنى ھۆددىگە بېرىپ، نورما بەلگىلەپ، ھەق ھېسابلاش » ۋە « مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگىچە ھۆددىگە بېرىش » تىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن سىرت،

كۆپ ساندىكى ئەترەتلەردە « بىر تۇتاش ئىگىلىك باشقۇرۇش، مەھسۇلاتنى ئەمگەككە بىر-لەشتۇرۇش » مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يولغا قويۇلدى.

7-ئاينىك 29-كۈنى بىر يىل داۋام قىلغان ناھىيە بويىچە ئورماندىكى كېسەل، ھاشاراتلارنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرلاشتى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىك ئورمانلىرىدا يەتتە تارماق، 12 ئائىلە، 26 خىل زىيانلىق ھاشارات بارلىقى دەسلەپكى قەدەمدە بېكىتىلدى.

8-ئاينىك 4-كۈندىن 12-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم 130 كىشى قاتناشقان يېغىن چاقىرىپ، پارتىيەنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ « پارتىيىنىڭ دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى بىر قانچە تارىخىي مەسىلە توغرىسىدىكى قارارى » نى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ مۇزاكىرە قىلدى. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شياۋمىڭلىك « قارارنى ئۆگىنىپ، تونۇشنى ئۆستۈرۈپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشى ئېلىپ بېرىپ، خىزمەتنى ياخشى ئىشلەيلى » دېگەن تېمىدا خۇلاسە سۆزى قىلدى.

8-ئايدا مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ 1-يۇرۇش پروگراممىسىنى ئۇلاپ ئاڭلىتىدىغان ۋىلايەتلىك ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئىستانسىسى ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدا قۇرۇلدى.

9-ئاينىك 14-كۈندىن 17-كۈنگىچە ناھىيىلىك ئىنقلابىي كومىتېت يىغىن ئۆتكۈزۈپ، مەجبۇرىي خىزمەت ئۆتەۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ يېزىلاردىكى ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئومۇميۈزلۈك ئېتىبار بېرىش چارىسىنى مۇزاكىرە قىلدى.

9-ئايدا گوۋۇيۈەن سوۋېتلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى چىەن جېڭىيىڭ تارىم دەرياسىنىڭ توغىنىنى كۆزدىن كەچۈردى.

12-ئاينىك 1-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « يېزىلارغا قارىتىلغان ئىقتىسادىي سىياسەتلەرنى تەخمۇ ئەمەلىيلەشتۇرۇش توغرىسىدا قارار » چىقاردى.

12-ئاينىك 2-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « ئىدىيەۋى-سىياسىي خىزمەتنى كۈچەيتىپ، چېچىلاڭغۇلۇق، بوشاڭلىق ھالىتىنى تۈگىتىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە (سىناق نۇسخا) » نى چىقاردى.

12-ئاينىك 17-كۈنى ئاقسۇدا 1000 توچكىلىق ئاپتوماتىك كومموتاتور ئورنىتىلدى.

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 51 مىليون 500 مىك كىلوگرامغا يېتىپ، ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتىدا تۇنجى قېتىم 50 مىليون كىلوگراملىق چوڭ ئۆتكەلدىن بۇسۇپ ئۆتۈلدى. يېزا ئاھالىلىرىنىڭ كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 495 كىلوگرامدىن ئاشلىق توغرا كېلىپ، ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكىدىن 252.5 كىلوگرام ئېشىپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىدىكى ئاز سانلىق گۇرۇپپا-ئەترەتلەر دۆلەت قايتۇرۇپ سېتىپ بەرگەن ئاشلىقنى يەيدىغان تارىخقا خاتىمە بېرىلدى.

1982-يىلى

1-ئاينىك 4-كۈنى ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ 1-قېتىملىق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايدا « ئاقسۇ ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ نىزامنامىسى » ، « ھەرقايسى تەبىئىي پەنلەر ئىلمىي جەمئىيەتلىرىنىڭ ئومۇمىي تەشكىلىي پرىنسىپى » ماقۇللاندى، ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى.

1-ئاينىك 29-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ئاقسۇ ناھىيىلىك ئەمگەك بۆلۈمىنىڭ قارىمىقىدا ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

3-ئاينىك 1-كۈندىن 4-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم توپلۇق گۇڭشىدا يېزا خىزمەت يىغىنى

ئۇتكۈزۈپ، 1982-يىللىق خىزمەت تەرتىۋىنى مۇزاكىرە قىلدى ھەمدە ماددىي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىتى ياخشى تۈتۈش توغرىسىدىكى تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى.

3-ئاينىك 12-كۈنى، 1981-يىلى قىش كىرگەندىن بۇيان، ناھىيە بويىچە ئۆچتىن ئىككى قىسىم كۆكشي ئەزاسىغا 15 مىك 585 مو قالدۇرۇق يەر كۆپەيتىپ بېرىلدى.

3-ئاينىك 21-كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت « ناھىيە بازىرى رايونىدىكى قائىدىگە خىلاپ سېلىنغان قۇرۇلۇشلارنى دەرھال چېقىۋېتىش توغرىسىدا ئۇمۇمىي بۇيرۇق » نى ئېلان قىلدى.

3-ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت « ئاقسۇ ناھىيە بازىرىنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە » نى تارقاتتى.

3-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىدا « مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئېيى » پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش داۋامىدا، يېڭىدىن 3252 ھاجەتخانا سېلىندى، يېڭىدىن 110 باسما قۇدۇق قېزىلدى، شۇنىڭ بىلەن بارلىق باسما قۇدۇق 1400 گە يېتىپ ئەسلىدىكى باسما قۇدۇق بىلەن يېزا ئاھالىلىرىنىڭ سۇ ئىستېمال قىلىش شەرت-شارائىتى ياخشىلاندى،

4-ئاينىك 6-كۈنى ناھىيىلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ (ئۇيغۇر) بىلەن 2-باشلانغۇچ مەكتەپ (خەنزۇ) دوستلاشتى، ئىككى مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلىرى ئۆزئارا لەۋھە تەقدىم قىلىشىپ، « دوستلۇق كۆچىتى » تىكتى ۋە « دوستلۇق گۈلى » تېرىدى.

4-ئاينىك 22-كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت « ناھىيە باشقۇرىدىغان كارخانىلاردا پايدا-زىيانىنى ھۆددىگە بېرىش، پايدىدىن پىرسەنت قالدۇرۇشنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى بىرنەچچە ماددىلىق بەلگىلىمە » نى تۈزۈپ چىقتى.

6-ئاينىك 2-كۈندىن 10-كۈنگىچە سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك ئۇمۇمىي ھەيئەت ئەزالىرى يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئېچىلدى. 51 نەپەر ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. لى زىچياڭ ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى بولدى.

6-ئاينىك 3-كۈندىن 10-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ناھىيە بازىرىدا ئېچىلدى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 23 ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. نىياز گايىت ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا، راخمان قاسىم ھاكىملىققا سايلاندى.

7-ئاينىك 2-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك قوراللىق خىزمەت بۆلۈمى پارتكومى « خەلق ئەسكەرلىرى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار » چىقاردى.

7-ئاينىك 20-كۈنى ناھىيىلىك بالىلار يەسلىسى ناھىيىلىك بالىلار باغچىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

7-ئاينىك 28-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك قوراللىق خىزمەت بۆلۈمى پارتكومى خەلق ئەسكەرلىرى بويىچە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ئورۇنلار ۋە ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش يىغىنى ئوتتكۈزۈپ، 13 ئىلغار ئورۇن، 39 ئىلغار شەخسنى تەقدىرلىدى. لېكىن ئۆچەنتىن كېيىن، يېڭى خىسلەت تىكلەش، خەلق ئەسكىرى خىزمىتىدە « ئوچىنى ئەمەلىيەلەشتۈرۈش » نى ئىلگىرى سۈرۈش تەجرىبىلىرى ۋە تەسىراتلىرىنى ئالماشتۇردى.

7-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ ئېنىماۋ يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ تام-رىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىغا بېرىپ، خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

7-ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى « چارۋىلارنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش توغرىسىدا ئۇمۇمىي ئۇقتۇرۇش » تارقاتتى.

7-ئايدا ناھىيىلىك ئورمانچىلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى.

9-ئاينىڭ 8-كۈنى كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى ناھىيىلىك جاما-ئەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ ساقچىسى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى مەھەممەت داۋۇتقا « نەمۇنچى ئىتتىپاق ئەزاسى » دەپ نام بېرىشنى قارار قىلدى.

9-ئايدا ناھىيىلىك دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق بۆلۈمى توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدا ئۆچكىلەرنى باھالاپ سېلىشتۇرۇش يېغىنى ئاچتى. توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى بىلەن قارىتال گۈڭشېسىنىڭ بەش تۈياق ئۆچكىسىنىڭ تۈكى ساپ ئاق، ھەربىرىنىڭ ئېغىرلىقى 45 كىلوگرامدىن يۇقىرى بولغانلىقى ئۇچۇن، ئالدىنقى بەش دەرىجىگە ئېرىشتى.

10-ئاينىڭ 1-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شىسى سالغان تارىم دەريا كۆۋرۈكى پۈتۈپ، ماشىنا قاتنىدى. كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1600 مېتر بولۇپ، ئەينى چاغدا شىنجاڭ بويىچە ئەڭ ئۇزۇن تاشيول كۆۋرۈكى بولۇپ قالدى. تارىم دەريا كۆۋرۈكىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ھەيئىتى كۆۋرۈك ئورنى مۇۋاپىق تاللانغان، قۇرۇلۇشى مۇۋاپىق لايىھىلەنگەن، ئۇنىڭ كۆرۈنۈشى چىرايلىق، ئاساسىي گەۋدىسى بىرقەدەر سۈپەتلىك دەپ قاراپ، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى.

10-ئاينىڭ 7-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « يولداش مەھەممەت داۋۇتنىن ئۆگىنىشنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار » چىقىرىپ، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى مەھەممەت داۋۇتنىڭ سۈغا چۈشۈپ كەتكەن بالا چېنى دۈگدەيىنى قۇتقۇزغان ئىنقىلابىي ئالىيجاناب پەزىلىتىنى ۋە مىللىي دوستلۇق روھىنى ئۆگىنىشكە چاقىردى.

10-ئاينىڭ 7-كۈنىدىن 9-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش چوڭ يېغىنى ناھىيە بازىرىدا داغدۇغلىق ئېچىلدى. يېغىندا مىللەتلەر خىزمىتىنىڭ تەجرىبە-ساۋاقلىرى يەكۈنلەندى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى تەشەببۇسنامە ۋە قارار ماقۇللاندى، 17 ئىلغار كوللېكتىپ، 132 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

10-ئاينىڭ 14-كۈنىدىن 20-كۈنگىچە ناھىيىلىك ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يېغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، پارتىيە 12-قۇرۇلتىيىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا ناھىيە بويىچە سانائەت، يېزا ئىگىلىكى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى ئىككى قاتلاشنىڭ ستراتېگىيىلىك مۇھىم نۇقتىسى ۋە قەدەم-باسقۇچى دەسلەپكى قەدەمدە بەلگىلەندى.

10-ئايدا ئورمانچىلىقتا ئورمان ھوقۇقى، مەسئۇلىيىتىنى، ئورمان يېرىنى بېكىتىش يولغا قويۇلدى ھەمدە شەخس، كوللېكتىپ، دۆلەت ئورۇنلىرىغا 28 مىڭ پارچە ئورمان ھوقۇقى گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى.

11-ئاينىڭ 16-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك شېغىل تاسقاش مەيدانى قۇرۇلدى.

11-ئاينىڭ 22-كۈنىدىن 25-كۈنگىچە ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 2-ئومۇمىي ھەيئەت ئەزالىرى يېغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، « ۋەكىللەر گۈرۇپپىسى تەشكىللەش توغرىسىدىكى قارار » ماقۇللاندى، « ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى، بازار، گۈڭشې خەلق ۋەكىللىرىنىڭ سايلىغۇچىلار بىلەن ئالاقە باغلاش چارىسىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش لايىھىسى » تۈزۈپ چىقىلدى.

12-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن 17-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەرزىيەت خىزمىتى يېغىنى ئۆتكۈزدى.

12-ئاينىڭ 30-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك پايپاق زاۋۇتى قۇرۇلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 54 مىليون كىلوگرامغا يېتىپ، ناھىيە

بويىچە يېزا ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئاشلىقى تۇنجى قېتىم 500 كە-
لوگرامدىن ئېشىپ كەتتى.
شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 21 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى نامراتلىقتىن قۇتۇلدى.

1983-يىلى

1-ئاينىڭ 5-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىدىيىۋى تەربىيىسىنى ۋە دېھە-
قانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىدىيىۋى-سىياسى خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار »
چىقاردى.
1-ئاينىڭ 8-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى تېخىمۇ
مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدا قارار » چىقىرىپ، ناھىيە مىقياسىدا، چوڭ ھۆددىگەرلىكنى ئاسا-
سىي شەكىل قىلغان تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈملىرىنى يولغا قويدى.
1-ئاينىڭ 25-كۈندىن 27-كۈنگىچە ساناەت-قاتناش، مالىيە-سودا سېپىنىڭ خىزمەتلىرىنى
خۇلاسىلەش ۋە تەقدىرلەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى.
2-ئاينىڭ 3-كۈنى ناھىيە بويىچە 1982-يىللىق پەن-تېخنىكا نەتىجىلىرىنى مۇكاپاتلاش يىغە-
نى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا بەش ئۇلغار كوللېكتىپ، 57 ئۇلغار شەخس تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلان-
دى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ناھىيىنىڭ 1983-يىللىق پەن-تېخنىكا خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى.
2-ئاينىڭ 5-كۈنى ناھىيىلىك 1-، 2- باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ پىشۇنېرلار چوڭ ئەترەتلىرى
كومموناستىنىڭ ياشلار ئىنتىپاقى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ يولداش لېي فېڭدىن
ئۆگىنىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلغانلىقىنىڭ 20 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن تەقدىر-
لەش چوڭ يىغىندا، ئايرىم-ئايرىم ھالدا « لېي فېڭدىن ئۆگىنىشتىكى ئۇلغار كوللېكتىپلارنىڭ ئۇل-
گىسى » دېگەن نامغا ئېرىشتى.
2-ئاينىڭ 8-كۈندىن 12-كۈنگىچە ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئۆت-
كۈزۈلدى. ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، ناھىيىلىك
سوت مەھكىمىسى، ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ۋە 1983-يىللىق خەلق
ئىگىلىكى پىلانىنى ئورۇنلاشتۇرۇش لايىھىسى ھەققىدىكى دوكلات، 1982-يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە
1983-يىللىق مالىيە خام چوت لايىھىسى توغرىسىدىكى دوكلات ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى.
ئاپتونوم رايونلۇق 6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر سايلاندى.
3-ئاينىڭ 21-كۈنى گۈڭشې، ئەترەتلەرنىڭ مالىيىسىنى تەرتىپكە سېلىش يىغنى ئۆتكۈزۈلۈپ،
گۈڭشې، ئەترەتلەرنىڭ مالىيىسىنى ياخشى تەرتىپكە سېلىشنىڭ ئۇسۇلى، قەدەم-باسقۇچلىرى مۇزاكىرە
قىلىندى. گۈڭشې، ئەترەتلەرنىڭ مالىيە باشقۇرۇشىدا ساقلانغان مەسىلەر تەھلىل قىلىندى.
5-ئاينىڭ 1-كۈنى، دولان باغچىسىدا بالىلار ئويناۋاتقان ئويۇنچۇق « ئايغا چىقىدىغان راكې-
تا » بالىلارغا ئېچىلدى.
5-ئاينىڭ 9-كۈنى ئاقسۇ بازارلىق سۇلياۋ زاۋۇتى سۇلياۋ يوپۇقنى سىناق قىلىپ ئىشلەپ
مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتى.
5-ئاينىڭ 17-كۈندىن 19-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىدە « ئۆچىنى
ئەمەلىيەلەشتۈرۈش » تېكى ئۇلغار ئورۇن ۋە ئۇلغار شەخسلەر ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يە-
غىندا خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىدە « ئۆچىنى ئەمەلىيەلەشتۈرۈش » تەجرىبىلىرى يەكۈنلەندى
ۋە ئالماشتۇرۇلدى. 19 ئۇلغار ئورۇن، 42 ئۇلغار شەخس تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.
5-ئاينىڭ 17-كۈندىن 20-كۈنگىچە ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزۈ-

لۇپ، مەركىزىي كومىتېت ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ 2-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھى ئۆگىنىلدى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ پارتىيە ئىستىلىنى ياخشىلاشنىڭ تەدبىرى ۋە چارىسى مۇزاكىرە قىلىندى.

5-ئايدا ناھىيە بويىچە بازار، يېزىلاردا 1-قېتىملىق مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى پائالىيىتى كەڭ تۈردە قانات يايدۇرۇلدى.

7-ئاينىڭ 6-كۈنى ئاقسۇ خەلق ئاۋىئاتسىيە پونكتىنىڭ ئايروپىلان كۈتۈش بىناسى پۈتۈپ، ئىشلىتىشكە تاپشۇرۇپ بېرىلدى. ئايروپىلان كۈتۈش بىناسىنىڭ كۆلىمى 2090 كۋادرات مېتر بولۇپ، 500 كىشى بىرلا ۋاقىتتا ئايروپىلان كۈتۈپ تۇرالايدۇ.

8-ئاينىڭ 5-كۈنى ناھىيىلىك مەدەنىيەت بۆيۈملىرى زاۋۇتى گىپسلىك قۇياش ئىنېرگىيىسى ئۈ-چىقى ياساپ چىقتى. ھەمدە ئۈچ ئۈچاقنى مەملىكەتلىك قۇياش ئىنېرگىيىسى ئوچىقىنىڭ تېپىنى تالـ-لاش، باھالاپ سىنىلىشتۇرۇش يېغىنىغا ئەۋەتتى.

8-ئاينىڭ 11-كۈنى ناھىيىلىك كارخانىلارنى تەرتىپكە سېلىش ۋە سانائەت-قاتناش، مالـ-يە-سودا يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، مەركەزنىڭ كارخانىلارنى تەرتىپكە سېلىش ۋە سانائەت-قاتناش خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ كارخانا ئىسلاھاتى قەدىمىنى تېزلىتىپ، سانائەت-قاتناش، مالىيە-سودا خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشنىڭ چارە-سى ۋە قەدەم-باسقۇچى مۇزاكىرە قىلىندى.

8-ئاينىڭ 19-كۈنى گوۋۇيۈەن ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرى تە-سىس قىلىشنى تەستىقلىدى. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مەمۇرىي رايونى سابىق ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بارلىق زېمىنىنى ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى تەۋەسىدىكى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قۇمتام (خۇڭچىۋ) دېھـ-قانچىلىق مەيدانى ۋە تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ 5- 6-ئەترىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

8-ئاينىڭ 20-كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ناھىيىلىك پارتكوم دەم ئېلىشقا چىققان پېشقەدەم كادىرلار سۆھبەت يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، 1937-يىلدىن 1949-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا خىزمەتكە قاتناش-قان 39 نەپەر دەم ئېلىشقا چىققان كادىرغا « پېشقەدەم كادىرلارنىڭ دەم ئېلىشقا چىقىش شەرەپ گۈۋاھنامىسى » نى تارقىتىپ بەردى.

9-ئايدا مەملىكەتلىك كوللېكتىپ ئىگىلىك ۋە يەككە ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇپ، شەھەر، بازارلاردىكى ياشلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشتىكى ئىلغارلارنى تەقدىرلەش يىغىنىدا ئاقسۇ بازارلىق پارتكوم « ئىلغار كوللېكتىپ » دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى.

10-ئاينىڭ 5-كۈندىن 7-كۈنگىچە ناھىيىلىك بىرلىكسەپ خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، مەر-كىزىي كومىتېتنىڭ ھۆججىتى ئۆگىنىلدى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى، يېقىنقى بىرنەچچە يىللىق بىرلىكسەپ خىزمىتى يەكۈنلەندى، بۈگۈندىن كېيىنكى بىرلىكسەپ خىزمىتىنىڭ ۋەزىپىلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

10-ئاينىڭ 17-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيەگە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ 1-قارارلىق « دېڭ شياۋپىڭ ئەسەرلىرىدىن تاللانما » نى ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى.

10-ئاينىڭ 26-كۈنى شەھەر رايونىدا يېڭىدىن 170 مو كۆلەملىك ئۈچ دېھقانچىلىق مەھسۇ-لاتلىرى بازىرى ئېچىلدى.

12-ئاينىڭ 12-كۈندىن 14-كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » بىلەن چېتىشلىقى بار « ئۈچ خىل كىشىلەر » نى ئېنىقلاش، « مەنىۋى بۇلغىنىشنى تازىلاش » قاتارلىق ئىشلار مۇزاكىرە قىلىندى ۋە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

12-ئاينىڭ 28-كۈندىن 30-كۈنگىچە جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 6-نۆ-

ۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى شەھەردە ئۆتكۈزۈلدى، يىغىندا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ خىزمەت دوكلاتى، ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى. جۈملىگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 3-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان بەش ۋەكىل سايلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە رەسمىي ۋەكىل تۆت، كاندىدات ۋەكىل بىر.

شۇ يىلى پۈتۈن ناھىيە بويىچە ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 63 مىليون 622 مىڭ كىلوگرامغا يېتىپ، ئالدىنقى يىلدىكىدىن 8 مىليون 404 مىڭ كىلوگرام، يەنى 15.2 پىرسەنت ئاشتى؛ پاختا ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1 مىليون 562 مىڭ 500 كىلوگرامغا يېتىپ 24.4 پىرسەنت ئاشتى؛ ياغلىق دان 8.9 پىرسەنت ئاشتى؛ يىل ئاخىرىدىكى چارۋا سانى %8 ئېشىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدىن ئومۇميۈزلۈك زور مول ھوسۇل ئېلىندى.

شۇ يىلى ناھىيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان قىزىل خىش شەرەپلىك ھالدا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئوخشاش مەھسۇلاتلار ئىچىدە سۈپەتتە 1-لىككە ئېرىشتى.

1984-يىلى

1-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن 6-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3-يىغىنى شەھەردە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا « ئاقسۇ شەھەرلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلىرى سانى ۋە سايلام مەسىلىسى توغرىسىدىكى پكىرنىڭ ئىزاھات بېرىش دوكلاتى » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى، گۇۋاھنامىنىڭ ئالماشتۇرۇلۇشى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى قارارى ئېلان قىلىندى.

1-ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 30-كۈنگىچە ماتارىپ خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بەش يىللىق تۈزۈمىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ماتارىپى ۋە چوڭلار ماتارىپى پىلانى مۇزاكىرە قىلىندى ۋە بېكىتىلدى. 1983-يىللىق ماتارىپ سىستېمىسىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار خىزمەتچىلەر تەقدىرلەندى.

2-ئايدا شەھەرلىك جۈملىگوچە تىبابەتچىلىك دوختۇرخانىسى قۇرۇلدى.

3-ئاينىڭ 2-كۈنىدىن 6-كۈنگىچە پىلان، مالىيە خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، « 1983-يىلىق ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1984-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنى ئورۇنلاشتۇرۇش پكىرى » ؛ « 1983-يىللىق مالىيە خام چوتىنى ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1984-يىللىق مالىيە خام چوتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش پكىرى » قاتارلىق دوكلاتلار ئاڭلاپ ئۆتۈلدى.

4-ئاينىڭ 2-كۈنى جۈملىگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى (ئۆۋەندە قىسقارتىپ شەھەرلىك پارتكوم دەپ ئاتىلىدۇ) « ئاقسۇ شەھىرىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ ئايپاراتلىرىنى تەسىس قىلىش لايىھىسى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش » چىقاردى.

4-ئاينىڭ 13-كۈنى پەن-تېخنىكا خادىملىرى چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتى، ئەمگەك-كادىرلار مىنىستىرلىكى ۋە جۈملىگو پەن-تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ چېگرا رايوندا 20 يىلدىن ئارتۇق خىزمەت قىلغان پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرىگە تارقاتقان شەرەپ گۇۋاھنامىسى ۋەكالىتەن تارقىتىپ بېرىلدى.

4-ئاينىڭ 13-كۈنى ئاقسۇ بازىرىدا مۇشۇ يىلنىڭ بېشىدىن باشلاپ 700 دىن ئارتۇق دېھقان شەھەرگە كىرىپ ۋاقىتلىق نوپۇس بېجىرىپ، ئاشلىق تەمىناتىغا ئۆزى مەسئۇل بولۇپ، دۇكان ئېچىپ، سودا-سانائەت بىلەن شۇغۇللانىدى ۋە مۇلازىمەت كەسپىنى يولغا قويدى.

4-ئاينىڭ 14-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم « مەركىزىي كومىتېتنىڭ (84) 1-نومۇرلۇق ھۆججەت-

تىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەشۋىق قىلىپ، ئىزچىللاشتۇرۇپ، دېھقانلار ھۆددىگە ئالغان يەرنى مۇقىملاشتۇرۇش، يەرنى ھۆددىگە بېرىش مۇددىتىنى ئۇزارتىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش » نى چىقاردى.

4-ئاينىڭ 16-كۈنى ئاقسۇ شەھەر رايونىنى سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىش قۇرۇلۇشى باشلاندى.

5-ئاينىڭ 7-كۈندىن 11-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ئوتكۇزۇلۇپ، ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ تەييارلىق ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلات ئاڭلاپ ئوتتۇلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 23 ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. راخمان قاسىم شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا، نىياز گايىت شەھەر باشلىقلىقىغا سايلاندى. شۇنىڭ بىلەن ناھىيىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، شەھەر تەسىس قىلىش خىزمىتى تاماملاندى.

5-ئاينىڭ 7-كۈندىن 11-كۈنگىچە سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى 1-ئومۇمىي ھەيئەت ئەزالىرى يىغىنى شەھەردە ئوتكۇزۇلدى. سىياسىي كېڭەشنىڭ 38 ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. لیۇ شىجۇن رەئىسلىككە سايلاندى.

5-ئاينىڭ 23-كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن مەمۇرىي مەھكىمە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا-لىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇش توغرىسىدىكى دوكلاتنى تەستىقلىدى. ئىگەرچى، بەشتۆگمەن، قا-رىتال، توپلۇق، قۇمباش، ئايكۆلدىن ئىبارەت ئالتە گۈڭشىدا ۋە توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدا يېزا-لىق ھۆكۈمەت قۇرۇلدى.

سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانىنى شەھەر باشقۇرىدىغان، بازار گۈڭشىسىنىڭ ئىككى چوڭ ئەترىتىنى بازارلىق مەھەللە ئىش بېجىرىش ئورنى باشقۇرىدىغان بولدى.

5-ئاينىڭ 28-كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ تەستىقى ئارقىلىق، ئاقسۇ شەھەرلىك پارتكومنىڭ دائىمىي كومىتېتى شياۋىڭلىك، لى زىچياڭ، مەھەممەت يۈسۈپ، جاۋچۈن، نىياز گايىت، جاڭ جۈنمىڭ، بۇۋىنىياز خان، جاۋمىڭيۈەندىن ئىبارەت سەككىز كىشىدىن تەركىب تاپتى.

6-ئاينىڭ 5-كۈنى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى « خىزمەت تۇزۇمى توغرىسىدىكى بىرنەچچە تۈرلۈك بەلگىلىمە » نى تۇزۇپ چىقتى.

6-ئاينىڭ 18-كۈندىن 20-كۈنگىچە ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى يىغىنى ئوتكۇزۇلدى. يىغىن-دا 1983-يىللىق ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ تەجرىبىلىرى يەكۈنلىنىپ، ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ ۋەزىپىلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

6-ئاينىڭ 23-كۈنى جۇڭگو كومموئىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى پارتىيە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى.

6-ئاينىڭ 26-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە قارار چىقىرىپ، ۋىلايەت باشقۇرۇ-ۋاتقان شەھەر قۇرۇلۇشى ئەترىتى، تازىلىق ئەترىتى، كۆكەرتىش ئەترىتى، يەر ئۈستى ۋە يەر ئاستى سۇيى قۇرۇلۇشلىرىنى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئوتكۇزۇپ بەردى.

7-ئاينىڭ 10-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا « ناھە-يە دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلارنىڭ خۇسۇسىي ئۆي سېلىشى جەريانىدىكى بىرنەچچە مەسىلىنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى قارار » ى مۇزاكىرە قىلىندى ۋە ماقۇللاندى.

7-ئاينىك 18-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم شەھەرگە قاراشلىق ئورۇنلاردىكى رەھبىرىي كادىرلارنىڭ چوڭ يىغىنىنى ئېچىپ، شەھەرگە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ رەھبەرلىك بەنزىلىرىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشنىى ئېلان قىلدى.

7-ئاينىك 18-كۈنى ئاقسۇ بازىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بازارلىق ئورگان ۋە ئۇنىڭدىكى كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارنى ئۆتكۈزۈۋېلىش بېرىش-ئۆتكۈزۈۋېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى.

7-ئاينىك 21-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مائارىپ، مەدەنىيەت، تەنتەربىيە ئاپپاراتلىرى مۇستەقىل تەسىس قىلىندى؛ ئەسلىدىكى يېزا ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ئىدارىسى يېزا-بازار كارخانىسى ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى؛ رادىئو ئۇزىلى رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، كەسىپىي ئورۇن بولدى. ئاقسۇ بازىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، يېڭىشەھەر، قىزىل كۆۋرۈك، لەنگەر، يېڭى بازاردىن ئىبارەت تۆت مەھەللە ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىنىپ، يېزا دەرىجىلىك تەشكىلىي تۈزۈلمە بويىچە مۇئامىلە قىلىندى؛ پىلانلىق تۇغۇت ئىشخانىسى بىلەن سەھىيە ئىدارىسى بىرلىشىپ ئىش بېجىردى؛ ئارخىپ بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئارخىپخانا بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى؛ دۆلەت زىمنىنى رەتلەش، باشقۇرۇش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى.

7-ئاينىك 27-كۈندىن 28-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكوم بىرلىكسەپ خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئاپتونوم رايونلۇق بىرلىكسەپ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ۋە ئىزچىللاشتۇردى. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېقىنقى بىرنەچچە يىللىق بىرلىكسەپ خىزمىتىنى يەكۈنلەپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى بىرلىكسەپ خىزمىتى ۋەزىپىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

8-ئاينىك 10-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ يېڭى رەھبەرلىك بەنزىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، رەھبەرلىك ئىستىلىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىنى تۈزۈپ چىقتى.

8-ئايدا ئاقسۇ شەھىرىدە جىنايى ئىشلار جىنايى ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش 2-ئوپېراتسىيەسىنىڭ 1-جەڭى قانات يايدۇرۇلدى.

9-ئاينىك 13-كۈندىن 15-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئۆتكۈزۈپ، 1-ئايدىن 8-ئايغىچە ئىشلەنگەن خىزمەتلەرنى خۇلاسىلىدى. كېيىنكى تۆت ئايلىق ئىقتىسادىي خىزمەت ۋە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا تەييارلىق كۆرۈش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى.

9-ئايدا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەننىڭ مۇئاۋىن سىلكىيۇەنى ۋېن كېشياۋ بىڭتۇەننىڭ ئەمگەك نەمۇنىچىسى، يېزا ئىگىلىك 1-شى شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى 1-ئەترەتىنىڭ باشلىقى مۇسا تۇرسۇننى يوقلىدى.

10-ئاينىك 1-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تۇنجى كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى چوڭ سودا سارىيى — قىزىل كۆۋرۈك سودا سارىيى تىجارەت باشلىدى. بۇ سودا سارىيىنىڭ كۆلىمى 1180 كۋادرات مېتر، مەبلىغى 700 مىڭ يۈەن بولۇپ، 17 پوكەي-گۇرۇپپا تەسىس قىلىنغان.

5-ئايدىن 11-ئاينىك 14-كۈنگىچە قارىتال، توپلۇق، بەشتۆگەمەن، ئىگەرچى، قۇمباش، تۇقاي يېزىلىرى يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرىنى قۇرۇپ، گۇڭشىڭنىڭ ئورنىغا يېزا تەسىس قىلىش خىزمىتىنى ئورۇندىاپ بولدى.

11-ئاينىك 18-كۈندىن 20-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھىرىدە بىناكارلىق ۋە ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش سۆھبىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بىناكارلىق ۋە ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش توغرىسىدىكى پىكىر » مۇزاكىرە قىلىندى ۋە تۈزىتىلدى.

11-ئاينىك 26-كۈنى شەھەرلىك ھۆكۈمەت « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش پىلانى (لايىھە) » نى ئىجرا قىلىشقا تەستىقلاپ تارقاتتى.

11-ئاينىڭ 27-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم « پارتىيە ئىستىلىنى تۈپتىن ياخشىلاش توغرىسىدىكى پىلان » نى ئىجرا قىلىشقا تەستىقلاپ تارقاتتى.

12-ئاينىڭ 7-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم « پەن-تېخنىكا خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار » چىقاردى.

12-ئاينىڭ 17-كۈنى شەھەرلىك ھۆكۈمەت « كادىرلارنى باشقۇرۇش چارىسى توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق بەلگىلىمە » نى تۈزۈپ چىقتى.

شۇ يىلى شەھەر بويىچە 50 مىڭ مو كېۋەزلىكنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 37.5 كىلوگرامدىن ئېشىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1983-يىلىدىكىدىن 21.3 پىرسەنت ئاشتى، 30 مىڭ دەن پاختا سېتىۋېلىنىپ، 1983-يىلىدىكىدىن 11.9 پىرسەنت ئاشتى.

شۇ يىلى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خەسە ياڭىقى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك ياڭاق باھالاپ سېلىشتۇرۇش يىغىنىدا ئەلا سۈپەتلىك سورت بولۇپ باھالىنىپ، پۈتۈن مەملىكەتكە تونۇشتۇرۇلدى ۋە كېڭەيتىلدى.

شۇ يىلى ئاقسۇ شەھىرى ئاپتونوم رايونلۇق كۆكەرتىش كومىتېتى تەرىپىدىن كۆكەرتىشتە ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

شۇ يىلى تارىم دەرياسى كۆۋرۈكى پۈتۈپ، قاتناش باشلاندى.

1985-يىلى

1-ئاينىڭ 9-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك تەزكىرە ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شياۋمىڭلىك يىغىنغا كېلىپ سۆز قىلىپ، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر ۋە تەزكىرە يازغۇچى خادىملاردىن پارتىيە ۋە خەلقنىڭ ئومىدىنى يەردە قويماي، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى يېزىپ چىقىش ۋەزىپىسىنى تېرىشىپ ئورۇندىشىنى تەلەپ قىلدى.

1-ئاينىڭ 17-كۈندىن 19-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك تۈنجى نۆۋەتلىك دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار ئىلغار كوللېكتىپى، ئىلغار شەخسلەر ۋەكىللىرى چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى.

1-ئاينىڭ 17-كۈندىن 21-كۈنگىچە يېزا-بازار كارخانىلىرى خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا-بازار كارخانىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانى ۋە تەسەۋۋۇرى مۇزاكىرە قىلىندى.

2-ئاينىڭ 4-كۈنى مالىيە-ئىقتىساد ئىنتىزامىنى چوڭ تەكشۈرۈش سەپەرۋەرلىك يىغىنى چاقىرىلدى.

2-ئاينىڭ 11-كۈندىن 14-كۈنگىچە جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى شەھەردە داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايدا شەھەرلىك پارتكومنىڭ 28 ھەيئەت ئەزاسى، تۆت كاندىدات ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. شياۋمىڭلىك شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

2-ئاينىڭ 12-كۈنى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق نىزامى » نى ئېلان قىلىپ يولغا قويدى.

2-ئاينىڭ 28-كۈنى دېھقانلارنىڭ تۇرالغۇ شەرت-شارائىتىنى ياخشىلاپ، يېزىلارنىڭ ھويلا-ئارام ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، شەھەرلىك پارتكوم يېزىلاردىكى دېھقانلارنىڭ ھەربىر ئائىلىنىڭ تۇرالغۇ ئۈي ئورنىنى ئەسلىدىكى بەش فۇڭدىن يەتتە فۇڭغىچە بېرىش ئۇلچىمىنى بىر مودىن 1.2 موغىچە قىلىپ كۆپەيتىپ بېرىشنى قارار قىلدى.

2-ئايدا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر قىياپىتى، تازىلىقىنى ياشقۇرۇش ۋاقىتلىق نىزامى » نى ئېلان قىلىپ يولغا قويىدى.

3-ئاينىڭ 12-كۈنىدىن 16-كۈنگىچە 1985-يىللىق پىلان، مالىيە يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، شەھەرنى مۇھىم نۇقتا قىلغان ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى مۇزاكىرە قىلىندى. « سىرتقا قارىتا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش، ئىچكى جەھەتتە ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش » تىن ئىبارەت ئىقتىسادىي فاڭجېنىنى قانداق ئىزچىللاشتۇرۇش مۇھاكىمە قىلىندى، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1985-يىللىق پىلان، مالىيە خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

3-ئاينىڭ 19-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم تېخنىكا خادىملىرىنى كىرگۈزۈش توغرىسىدا قارار چىقاردى.

3-ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 26-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھىرىدە يېزىلارنىڭ ئېنېرگىيە خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، 1985-يىللىق ئېنېرگىيە تېجەش، ئوچاقنى ئۆزگەرتىپ، ئوتۇن تېجەش ۋەزىپىسى ۋەتەدبىرلىرى ئىمكانىيەتشۇرۇلدى. 1984-يىللىق ئوچاقنى ئۆزگەرتىپ، ئېنېرگىيە تېجەش خىزمىتىدىكى تۆت ئىلغار كوللېكتىپ، 19 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

4-ئاينىڭ 18-كۈنى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى شەھەرلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ كۆچەت يېتىشتۇرۇش فوندى ۋە « ئۈچ شىمال » ئىھاتە ئورمىنى بەرپا قىلىشقا ئاجرىتىلغان مەخسۇس پۇلىنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن يۆتكەپ ئىشلىتىۋالغان خاتالىقىنى ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ تەنقىد قىلدى.

5-ئاينىڭ 1-كۈنى خەلقئارا كىنو-تېلېۋىزىيە ساھەسىدىكى ئۇقۇمۇشلۇق زات، گوللاندىيە كىنو ئوپېراتورى ئىۋېنىس ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى رولىتا 12 ھەمراھى بىلەن ئاقسۇغا كېلىپ، بىر ھەپتە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى ھەمدە كىنوغا ئالدى.

6-ئاينىڭ 25-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت « شەھەرلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانىغا باشلانغۇچ مەكتەپ ماتارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە چوڭلارنىڭ ساۋاتسىزلىقىنى تۈگىتىش ماتارىپى بويىچە لاياقەتلىك گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىش توغرىسىدىكى قارار » نى چىقاردى ۋە ئۈنى 10 مىڭ يۈەن پۇل ۋە پارتا-ئورۇندۇق، ئوقۇتۇش سايمانلىرى قاتارلىقلار بىلەن مۇكاپاتلىدى.

6-ئاينىڭ 27-كۈنى شەھەرلىك ئىگەرچى يېزا باغچە كەنتىدە شېڭ سىچى قاتارلىق 10 ئائىلىلىك دېھقان شەھەر بويىچە تۇنجى كۆكتات تەقسىماتىنى قۇردى. شەھەر بويىچە 127 مەمۇرىي كەنت، 500 دىن كۆپرەك تەبىئىي كەنتتە پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى.

7-ئاينىڭ 6-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم « جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىك ئىستىلىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى قارارى » نى چىقاردى.

7-ئاينىڭ 10-كۈنىدىن 13-كۈنگىچە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 2-ئومۇمىي ھەيئەتلەر كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، شەھەرلىك پارتكومنىڭ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش بويىچە كوللېكتىپ سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈشى ۋە شەھەرلىك پارتكوم شۇجىسى شياۋمىڭلىڭ، شەھەر باشلىقى نىياز گاياتلارنىڭ شەخسىي سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈشى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە مۇزاكىرە قىلىندى.

7-ئاينىڭ 23-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدا مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىشنىڭ ئون مادداىلىق ئۇلچىمى » نى تەستىقلاپ تارقاتتى.

7-ئاينىڭ 24-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىدىن 34 مىنۇت ئۆتكەندە جۇڭگو كوممۇنىس-

تىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ باش شۇجىسى خۇياۋباڭ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى تۇمۇر داۋامەتنىڭ ھەمراھلىقىدا مەخسۇس ئايروپىلان بىلەن ئاقسۇنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كەلدى.

8-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 8-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئۆتكۈزۈپ، باش شۇجى خۇياۋباڭنىڭ ئاقسۇنى كۆزدىن كەچۈرگەن ۋاقتىتا قىلغان سۆزىنىڭ ئۇنىۋالغۇ لېنتىسىنى ئاڭلىدى ۋە مۇزاكىرە قىلدى.

8-ئاينىڭ 6-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم « غايە، ئىنتىزامنى مۇھىم نۇقتا قىلغان (تۆت بولۇش) تەربىيىسىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى دوكلات » نى تەستىقلاپ تارقاتتى.

8-ئاينىڭ 15-كۈنى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يەر ئىشلىتىش ھەققى ئېلىش تەپسىلىي پرىنسىپى (ۋاقتىلىق چارە) » نى ئېلان قىلدى.

8-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 22-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1984-يىللىق مالىيە خام چوتىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1985-يىللىق خام چوت لايىھىسى توغرىسىدىكى دوكلات » ، « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، « تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، « تەكلىپ لايىھىسىنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئۇچ ھەيئەت ئەزاسى، بىر مۇئاۋىن مۇدىرى تولۇقلاپ سايلاندى.

9-ئاينىڭ 3-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئاقسۇ شەھىرىدىن ئاپتونوم رايون بويىچە باغۇمن مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ئۇچ ئۇقۇتقۇچىنى، ئۆلايەت بويىچە نەمۇنىلىك ئۇقۇتقۇچى نامىغا ئېرىشكەن 12 ئۇقۇتقۇچىنى، ئاقسۇ شەھىرى بويىچە مۇنەۋۋەر ئۇقۇتقۇچى نامىغا ئېرىشكەن 31 ئۇقۇتقۇچىنى ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ تەقدىرلىدى.

9-ئاينىڭ 10-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدە ئىشلەپچىقىرىلغان گېپسىلىك تالالىق پەنەركىنىڭ ئاساسلىق تېخنىكا، ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچى مەملىكەت ئىچىدىكى ئوخشاش ساھە بويىچە خىلى يۇقىرى سەۋىيىگە يېتىپ، ئاپتونوم رايوننىڭ گېپسىلىك تالالىق پەنەركە مەھسۇلاتى جەھەتتىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇپ، شىنجاڭ ۋە پۈتۈن مەملىكەت بازىرىغا كىردى.

9-ئاينىڭ 16-كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن مەركىزىي مىللەتلەر ناخشا-ئوسسۇل ئۆمىكى ئاقسۇ شەھىرىگە كېلىپ، ھال سوراپ، ئويۇن قويدى.

10-ئاينىڭ 10-كۈنى شەھەرلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى پولات ئەينەك ۋە زۇلۇك تاش ئىشلەپچىقارىدى ھەمدە ئۇنى بازارغا سالدى.

11-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 9-كۈنگىچە ئاپتونوم رايون جەنۇبىي شىنجاڭ بۆلىكى بويىچە ئۆتكۈزگەن پارتىيە تارىخى ماتېرىياللىرىنى توپلاش خىزمىتى سۆھبەت يىغىندا، ئاقسۇ شەھىرى پارتىيە تارىخى ماتېرىياللىرىنى توپلاش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشتىكى تەجرىبە ۋە تەسىراتلىرىنى توغرىسىدا ماتېرىياللىرىنى توپلاش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشتىكى تەجرىبە ۋە تەسىراتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ، يىغىنغا قاتناشقان رەھبەرلەر ۋە خادىملارنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشى ۋە ياخشى باھا-سىغا ئېرىشتى.

11-ئاينىڭ 22-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم قۇمباش يېزىسىدا يېزىلاردا پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشنى نۇقتىدا سىناق قىلىش تەجرىبىلىرىنى تونۇشتۇرۇش ۋە مەنۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى نەق مەيدان يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىن قاتناشچىلىرى نەق مەيداننى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، تەجرىبە تونۇشتۇرۇشنى ئاڭلىدى. يىغىندا يەنە ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخس، مۇنەۋۋەر پارتىيە

ئەزاسى، مەدەنىيەتلىك ئائىلە، قانۇنغا رىئايە قىلغان ئائىلە، پەن-تېخنىكا ئائىلىسى، « بەشتە ياخشى » ئائىلە ۋەكىللىرىدىن 170 تىن ئارتۇق كىشى تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى.

12-ئاينىمك 3-كۈنىدىن 5-كۈنىگىچە شەھەرلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئوتتۇرۇپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مەملىكەتلىك ۋەكىللەر يىغىنى ۋە پارتىيە 12-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 4-، 5-ئومۇمىي يىغىنى، شۇنىڭدەك جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 3-نۆۋەتلىك كومىتېتى 6-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى، ئۇنى ئوگەندى ۋە ئىزچىللاشتۇردى.

12-ئاينىمك 5-كۈنى ئاقسۇ شەھەر رايونىدا تۇنجى قېتىملىق كۆز پەسىللىك كۆچەت تىكىش ئورمان بىنا قىلىش خىزمىتى ئاخىرلاشتى، يېڭىدىن ئالتە ئورمان بەلبېغى بەرپا قىلىندى. تۆت ئورمان بەلبېغىغا تولۇقلاپ كۆچەت تىكىلدى، ئۇچ ئورمان بەلبېغى رەتلەندى. بۇلارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 36 كىلومېتر بولۇپ، تىندۇرۇلغان، قېزىلغان، توشۇلغان توپا جەمئىي 44 مىڭ 900 كۇب مېتر، يېڭىدىن 19 مىڭ 900 تۇپ ئاق تېرەك، چىنار، ئىرمۇدۇن كۆچىتى تىكىلدى.

12-ئاينىمك 25-كۈنى شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئورگان ئىستىلىنى ئۆزگەرتىپ، خىزمەت ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن « ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنىڭ نىزامى » ، « ھۆكۈمەت ئورگىنىنىڭ خىزمەت تۈزۈمى » ، « ھۆكۈمەتنىڭ يىغىن تۈزۈمى » نى تۈزۈپ چىقتى.

12-ئاينىمك 31-كۈنى شەھەرگە قاراشلىق ئىدارە-ئورگانلاردا ئېلىپ بېرىلغان ئون ئاي داۋاملاشقان پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ئاساسەن ئاخىرلاشتى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا 79 ئورۇن قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۈچ پارتكوم، بەش پارتىيە گۇرۇپپىسى بار. 1303 نەپەر پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە تەزىلاش ئۆلچىمىگە ئۇيغۇن كېلىپ، تەزىلانغىنى 1241، كېچىكتۈرۈپ تەزىلاشقا قالغىنى 32، تەزىلانمىغىنى 19، پارتىيە ئىچىدە چارە كۆرۈلگىنى 11.

شۇ يىلى شەھەر بويىچە 230 مىڭ مو بۇغداينىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 36 مىليون 600 مىڭ كىلوگرامغا يېتىپ، 1984-يىلىدىكىدىن 3 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام ئاشتى. ئوتتۇرىچە مو بېشى مەھسۇلاتى 158.5 كىلوگرامغا يېتىپ، 1984-يىلىدىكىدىن 15.25 كىلوگرام ئاشتى. شەھەرلىك پارتكوم ئوتتۇرىغا قويغان « ئۇچ، تۆت يىل قاتتىق ئىشلەپ، تۆۋەن ھوسۇللۇق ئېتىزنى ئوتتۇرا ھال ھوسۇللۇق ئېتىزغا ئايلاندۇرۇش » تىن ئىبارەت بۇغداي ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچى نىشانىسى مۇددەتتىن ئىككى يىل بۇرۇن ئەمەلگە ئاشتى.

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئومۇمىي دېھقانلار ئائىلىسىنىڭ 96 پىرسەنتى يېڭى تېپتىكى ئۇچاقنى ئىشلىتىپ، شىنجاڭ بويىچە ئوتۇن تېجەش ئوچىقى كېڭەيتىش ئۆزىپىسىنى ئورۇندىغان تۆت ناھىيە (شەھەر)نىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

شۇ يىلى شەھەرنىڭ 6.8 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى جەنۇبىي-شىمالىي چوڭ كوچىسى ۋە قىزىل بايراق يولىغا ئاسفالت ياتقۇزۇش، يول بويىغا 120 مىڭ تۇپ كۆچەت تىكىش ئۆزىپىسى ئورۇندالدى. دولان باغچىسىنىڭ قۇرۇلۇشى تېزلىتىلدى.

1986-يىلى

1-ئاينىمك 2-كۈنى « نۇرلۇق » پاختا-يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ يۇندىنى بىر تەرەپ قىلىش پونكىتى قۇرۇلدى.

1-ئاينىمك 18-كۈنى شەھەرلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئوتتۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاچقان ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈلدى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى، 1985-يىللىق خىزمەتلەر يەكۈنلەندى، 1986-يىللىق ۋەزىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شەھەر باشلىـ

قى نىياز گايىت « بىردەك ئىنتىپاقلىشىپ، شىجائەت بىلەن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، 1986-يىللىق تۇرلۇك ۋەزىپىلەرنى ئومۇميۈزلۈك ئورۇندىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى » دېگەن تېمىدا خۇلاسە دوكلاتى بەردى.

1-ئاينىك 30-كۈنى شەھەرلىك ھۆكۈمەت دېھقانچىلىق ئىدارىسىنىڭ قارىمىقىدىكى كەسىپىي ئورۇن — شەھەر، يېزا دەرىجىلىك يېزا ھەمكارلىق ئىقتىسادىنى باشقۇرۇش پونكىتى؛ شەھەرلىك ھۆكۈمەت چارۋىچىلىق ئىدارىسىنىڭ قارىمىقىدىكى كەسىپىي ئورمانلىق، شەھەرلىك يايلاقچىلىق خىزمىتى پونكىتى قۇرۇلدى.

2-ئاينىك 14-كۈندىن 16-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك مائارىپ خىزمىتى يىغىنى ئېچىلدى. يىغىنغا 135 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ما-ئارىپ تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى توغرىسىدىكى قارارى » ئۆگىنىلىپ ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ئاقسۇ شەھىرد-نىك 7-بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدىكى مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش پىلانى مۇزاكىرە قىلە-نىپ بېكىتىلدى.

3-ئاينىك 6-كۈندىن 7-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، شەھەردىكى بارلىق پۇقرالار ئارىسىدا قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش مەسىلىسى مۇ-زاكىرە قىلىندى ۋە قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنىڭ بەش يىللىق پىلانى تۈزۈلدى.

4-ئاينىك 4-كۈنى شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، شەھەر ئەسلىھەلە-رى، دەل-دەرەخلەرگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى قەتئىي توسۇشنى تە-لەپ قىلدى.

4-ئاينىك 28-كۈندىن 30-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1986-يىللىق ئىقتىساد، پىلان، مالىيە خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈپ، ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىندى، 1986-يىللىق ئىقتىساد، مالىيە خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شەھەرلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جاۋچۈن « ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشتا چىڭ تۇرۇپ، دا-ۋاملىق كۈرەش قىلىپ، شەھىرىمىز ئىقتىسادىنى ئۈدا، مۇقىم تەرەققىي قىلدۇرايلى » دېگەن تە-مىدا دوكلات بەردى. شەھەر باشلىقى نىياز گايىت يىغىندا خۇلاسە سۆزى سۆزلىدى.

5-ئاينىك 3-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك مۇھىتنى نازارەت قىلىش، ئۆلچەش پونكىتى قۇرۇلدى.

5-ئاينىك 3-كۈنى توپلۇق يېزا يېڭى يۇلتۇز ياشلار ئورمانچىلىق-چارۋىچىلىق مەيدانىدىكى باقمىچىلىق كەسىپىي ئائىلىسى جالاڭ خۇڭشياڭ چەت ئەلدىن كىرگۈزۈلگەن ئەلا سۈپە تلىك ئوت — شالغۇت كانفول ئوتنى سىناق قىلىپ تېرىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى ھەمدە 1000 مو كېڭەيتىپ تېرىدى.

5-ئاينىك 29-كۈنى يەر باشقۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلدى.

6-ئاينىك 3-كۈنى شەھەرلىك ئۆلچەم ئىدارىسى قۇرۇلدى.

6-ئاينىك 5-كۈندىن 6-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئۆتكۈزۈپ، مەر-كىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ 7-قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ۋە ئىزچىللاشتۇردى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لى زىچياڭ « رەھبەرلىكنى كۈچەي-تىپ، ئەمەلىيلەشتۇرۇشنى چىڭ تۇتۇپ، شەھەر بويىچە پارتىيە ئىستىلىنى تېزدىن ياخشىلايلى » دېگەن تېمىدا سۆز قىلدى.

6-ئاينىك 27-، 28-كۈنلىرى ئاقسۇ شەھەرلىك مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى بويىچە تەقدىرلەش چوڭ يىغىنا ئېچىلدى، يىغىندا 239 كىشى قاتناشتى. يىغىندا مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى « تەشەببۇس-نامە » سى ماقۇللاندى، مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى بويىچە تۆت نەمۇنىلىك ئورۇن، 30 ئۈلغار ئورۇن،

209 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شياۋمىڭ- لىڭ « پارتىيەننىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، شەھىرىمىزنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدا ئومۇميۈزلۈك يېڭى ۋەزىيەت يارىتايلى » دېگەن تېمىدا دوكلات بەردى.

6-ئاينىڭ 28-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئايكۆل يېزىسى لەنگەر كەنتىدىكى ئابدۇسەمەتنىڭ ئائىلىسىگە « مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنىچى ئائىلە » دەپ نام بەردى.

7-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئوت ئۆچۈرۈش ئوتتۇرا ئەتريتى ئاقسۇ شەھەرلىك جا- مائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

7-ئاينىڭ 5-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم ئىگەرچى يېزا باغچى كەنتى پارتىيە ياچېيكىسىغا « ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى » ، شياۋچاڭشۇ، تۇنىياز مەخسۇتلارغا « مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى » دەپ نام بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا « شەھەر بويىچە ئىگەرچى يېزا باغچى كەنتى پارتىيە ياچېيكىسى ۋە مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى يولداش شياۋچاڭشۇ، تۇنىياز مەخسۇتلاردىن ئۆگىنىشنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى قارار » نى چىقاردى.

8-ئاينىڭ 5-كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق دېھقانچىلىق نازارىتىنىڭ ئىنېرگىيە ئىشخانىسى تەكشۈرۈش ئومىكى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغاندا ئاقسۇ شەھىرى دۆلەتتىنىڭ ئوچاقنى ئۆزگەرتىپ، ئوتۇن تې- جەشنى نۇقتىدا سىناق قىلىدىغان ناھىيە (شەھەر) ئۆلچىمىگە يەتتى. شەھەر بويىچە 21 مىڭ 975 ئائىلىنىڭ ئوچقى ياخشىلىنىپ، دېھقانلار ئائىلىسى ئومۇمىي سانىنىڭ 96.2 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى.

8-ئاينىڭ 11-كۈندىن 13-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكوم كەنت دەرىجىلىك پارتىيىنى تەر- تىپكە سېلىش خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزدى، يىغىندا شەھەرلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئە- زاسى نىياز گايىت شەھەرلىك پارتكوم نامىدىن « نەتىجىلەرنى جارى قىلدۇرۇپ، غەيرەت ئۈس- تىگە غەيرەت قىلىپ، ئاساسىي قاتلامدا پارتىيىنى ئەستايىدىل تەرتىپكە سېلىپ، پارتىيىنى تەر- تىپكە سېلىش ۋەزىپىسىنى تولۇق ئورۇندايلى » دېگەن تېمىدا دوكلات بەردى.

8-ئاينىڭ 12-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم « پارتىيە ئىستىلى مەسئۇلىيىتى تۇرۇمىنى ئورنىتىپ، شەھەر بويىچە پارتىيە ئىستىلىنى تۈپتىن ياخشىلاشنى تېزدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇش توغرىسىدا قا- رار » چىقاردى.

9-ئاينىڭ 8-كۈنى مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلارنى تەقدىرلەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، 102 مۇ- نەۋۋەر ئوقۇتقۇچى تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى، ئۇلارغا « شەرەپ گۈۋاھنامىسى » تارقىتىپ بېرىلدى.

9-ئاينىڭ 11-كۈندىن 13-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3- يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 7-بەش يىللىق پىلانى توغرىسىدىكى دوكلات » ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ 7-بەش يىللىق پىلانى » ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1985-يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە 1986-يىللىق مالىيە خام چوتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇ- شى ھەم ئۇنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلدا ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى توغرىسىدا دوكلات » ، « ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتى توغرىسىدا دوكلات » ، « ئاقسۇ شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى » ، « ئاقسۇ شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسى- نىڭ خىزمەت دوكلاتى » قاراپ چىقىلدى ۋە تەستىقلاندى ھەمدە يۇقىرىقى دوكلاتلار توغرىسىدا قارار چىقىرىلدى.

9-ئاينىڭ 29-كۈنى ئاقسۇدىن قارىتالغا بارىدىغان ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 58.16 كىلومېتر كېلە-

دىغان ئاسفالت يول قۇرۇلۇشى پۈتۈپ، ئاپتوموبىل قاتنىدى.

9-ئايدا ئاپتونوم رايون ئاقسۇ شەھەرلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتىغا « سۈپەت باشقۇرۇشتا ئەلا » دېگەن تەقدىرنامىنى بەردى.

10-ئاينىڭ 11-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك ۋودوپروۋود زاۋۇتىنىڭ قۇرۇلۇشى پۈتۈپ، سۇ بېرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ماھمۇر قاسىم بىلەن قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى ئىمىنجانلار لېنتا كەستى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جانابىل تەبرىك تېلېگراممىسى ئەۋەتتى.

10-ئاينىڭ 28-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدىن ئاۋات ناھىيىسىگە باردىغان، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 60 كىلومېتر كېلىدىغان ئاسفالت يول قۇرۇلۇشى پۈتتى.

11-ئاينىڭ 4-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدە يەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش توري بەرپا قىلىنىپ، يەتتە يېزا، بىر مەيداندا يەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى، 126 مەمۇرىي كەنتتە يەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش مەركىزىي گۇرۇپپىسى، 505 تەبىئىي كەنتتە يەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. جەمئىيەت ئەزالىرى 1938گە، يەن-تېخنىكا ئالىملىرى 130غا يەتتى.

11-ئاينىڭ 6-كۈنى، توپلۇق يېزىسىنىڭ 3600 مو قىزىلچىسىدىن مول ھوسۇل ئېلىنىپ، ئۇتتۇ-رىچە مو بېشى مەھسۇلاتى 4.5 تونناغا يەتتى. جۈگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى قىزىلچا تەتقىقات ئورنىنىڭ باھالاپ بېكىتىشچە، قىزىلچىنىڭ قەنت تەركىبى 16.7% كە يەتكەن.

11-ئاينىڭ 23-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت شەھەرلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ 11-ئاينىڭ 10-كۈنى يىللىق باج يىغىش پىلانىنى مۇددەتتىن 50 كۈن ئىلگە-رى 102.9% ئورۇندىدى. 1985-يىلىنىڭ ئوخشاش مەزگىلىدىكىدىن 5 مىليون يۈەن ئاشۇرغانلىقىنى ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ تەقدىرلىدى.

12-ئاينىڭ 13-كۈنى شەھەرنىڭ جەنۇبىي-شىمالىي چوڭ كوچا، شەرقىي-غەربىي چوڭ كو-چا، ساغلاملىق يولى، ئىتتىپاق يوللىرىغا ئورنىتىلغان 6.7 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى يۇندا چىقىرىش غول تۇرۇبىسى قۇرۇلۇشى پۈتتى. بۇ تۇرۇبا كۈنىگە 30 مىڭ تونىنا يۇندا چىقىرالايدۇ.

12-ئاينىڭ 18-كۈنى ئاقسۇ شەھىرى ئاپتونوم رايون بويىچە 1986-يىلى 16 شەھەر ئارا ئېلىپ بېرىلغان مەدەنىيەتلىك شەھەر بەرپا قىلىش مۇسابىقىسىدە ئىككىنچىلىككە ئېرىشتى.

12-ئاينىڭ 20-كۈنى شەھەر بويىچە توختامغا ئاساسەن 17 مىڭ 610 تونىنا ئاشلىق سېتىۋېلىنىپ، ئاشلىق سېتىۋېلىش پىلانى 106% ئورۇندىلىپ، 1985-يىلىنىڭ ئوخشاش مەزگىلىدىكى-دىن 20.3% ئاشتى.

12-ئاينىڭ 31-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك چۈغتال سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتۈپ، توك تارقاتتى.

شۇ يىلى ئاقسۇ شەھىرى چوڭ ئاپەتكە ئۇچرىغان ئەھۋالدىمۇ، يېزا ئىگىلىكىدىن ئۇدا 9-يە-لىمۇ مول ھوسۇل ئالدى. 1985-يىلىدىكىدىن ئاشلىق 18.18%، پاختا 23.96%، ياغلىق دان 5.23%، چارۋا 3%، قىزىلچا 167.3% ئاشتى. يېزىلاردا كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 825.8 كىلوگرامدىن ئاشلىق توغرا كېلىپ، 1949-يىلدىن بۇيانقى ئەڭ يۇقىرى رېكورت يارىتىلدى.

شۇ يىلى تېرىلغۇ يەرنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ، ئورمان تورلىرى بىلەن كۆكەرتىلگەن كۆلەم تېرىلغۇ يەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 8 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ، ئاپتونوم رايون بويىچە 1986-يىللىق مەجبۇرىي كۆچەت تىكىش ۋەزىپىسى (شەرقىي شىمال، شىمالىي جۈگو، غەربىي شىمال) ئىنھاتە ئورمىنى قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

ئاپتونوم رايون شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا شۇ يىلى « مەدەنىيەتلىك دوختۇرخانا »

دەپ نام بەردى.

1987-يىلى

1-ئاينىڭ 9-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت « يېزىلارنىڭ كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەپ، يېزا ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش توغرىسىدا قارار » چىقاردى. شەھەرلىك پارتكومىنىڭ يېزا كەسىپي قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشكە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، پارتكوم شۇجىسى شياۋمىڭلىك گۇرۇپپا باشلىقى بولدى.

2-ئاينىڭ 15-كۈنى 1986-يىلى 11-ئاينىڭ 20-كۈنى باشلانغان كەنت دەرىجىلىك پارتىينى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى ئاساسەن ئاخىرلاشتى. 114 پارتىيە ياچېيكىسى، 2003 پارتىيە ئەزاسى كەنت دەرىجىلىك پارتىينى تەرتىپكە سېلىشقا قاتناشتى. پارتىينى تەرتىپكە سېلىشنىڭ ئاخىرىدا شەھەر بويىچە يېزىلاردىن پارتىيىگە جەمئىي 307 ئەزا قوبۇل قىلىندى.

3-ئاينىڭ 7-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، ئاقسۇ شەھەرلىك ئاشلىق ئىسكىلاتىنىڭ بۇغداي، قوناققا مىتە چۈشۈرۈپ قويغانلىقى ۋە ئۇنى كۆكەرتىپ قويغانلىقىنى تەنقىد قىلدى.

4-ئاينىڭ 7-كۈنى شەھەرلىك « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش » كومىتېتى مەنسۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى نەمۇنچىلارنى تەقدىرلەش، مۇكاپاتلاش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئەھمەت، ياڭ شۇيۇەن، لىيۇبىن، پەن جېن، ئابلىز مۇھەممەت قاتارلىق بەش كىشىگە ئايرىم-ئايرىم ھالدا « زېرەك، باتۇر قاتناش ساقچىسى »، « ئۆز ھاياتىدىن كېچىپ باشقىلارنى قۇتقۇزغان ياخشى شوپۇر »، « قەلبى گۈزەل ياخشى خىزمەتچى » دېگەن شەرەپلىك نامىلارنى بەردى ھەمدە جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق، شەھەر بويىچە بەش نەمۇنچىدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

4-ئاينىڭ 20-كۈنى ئاقسۇنىڭ شەھەر، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرىنىڭ نۆۋەتلىك ئالماشتۇرۇش سايلىمى ئاخىرلاشتى، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ جەمئىي 227 ۋەكىلى، يېزىلارنىڭ 505 خەلق ۋەكىلى سايلاپ چىقىلدى.

6-ئاينىڭ 9-كۈندىن 14-كۈنگىچە سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ يىغىنى ئېچىلىپ، يىغىنغا 87 ھەيئەت ئەزاسى قاتناشتى، يىغىندا سىياسىي كېڭەشنىڭ 18 دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى، لىيۇشىجۇن سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى.

6-ئاينىڭ 10-كۈندىن 15-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 189 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 40 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. مەھەممەت يۈسۈپ شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا، نىياز گايىت شەھەر باشلىقلىقىغا، كىبىر ھاشىم باش تەپتىشلىككە سايلاندى.

8-ئاينىڭ 21-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدە خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنى ئومۇمىي گەۋدىلىك پىلانلاش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شياۋمىڭلىك مۇدىر، شەھەر باشلىقى نىياز گايىت مۇئاۋىن مۇدىر بولدى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا ۋە 16 گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى.

12-ئاينىڭ 17-كۈندىن 19-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى، ئاپتونوم رايونلۇق 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان 16 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى. ئەمەت ئىلەك مۇئاۋىن شەھەر باشلىقلىقىغا، مەتنىياز ھېيىت شەھەرلىك

سوت مەھكىمسىنىڭ باشلىقلىقىغا تولۇقلاپ سايلاندى.

شۇ يىلى ئاقسۇ شەھرىنىڭ شەھەر رايونىدىكى ئاھالىلەر ۋە ئىدارە-ئورگانلار مەبلەغ يەغىپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 9631 مېتر كېلىدىغان 76 تار كوچىغا ئاسفالت ياتقۇزدى.

شۇ يىلى، ئاقسۇ شەھرى ئىشنى كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ۋە يېزا ئىگىلىك سېلىنمىسىنى كۆپەيتىشتىن باشلاپ، يېزا ئىگىلىكىدە ئۇدا 10-يىلمۇ مەھسۇلاتنى ئاشۇردى. ئاشلىقنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 221.8 كىلوگرامغا يەتتى، پاختىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 20 مىڭ دەن ئاشتى.

شۇ يىلى ئاپتونوم رايون ئاقسۇ شەھەرلىك تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىسىغا « تارىخ، تەزكىرە خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ » دەپ نام بەردى.

1988-يىلى

2-ئاينىڭ 9-كۈنىدىن 10-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكومنىڭ يىغىنى ئوتكۈزۈلۈپ، ۋىلايەتلىك ئوچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىنىڭ روھىي يەتكۈزۈلدى. ئاقسۇ شەھرىنىڭ 1987-يىلىدىن بۇيانقى سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ۋەزىيىتى تەھلىل قىلىنىپ، 1988-يىللىق خىزمەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شياۋمىڭلىڭ « 13-قۇرۇلتاينىڭ روھىنى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇپ، 1988-يىللىق تۇرلۇك خىزمەتلەرنى يېڭى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرەيلى » دېگەن تېمىدا خۇلاسە سۆزى قىلدى.

2-ئاينىڭ 28-كۈنىدىن 3-ئاينىڭ 2-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھىرىدە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتا ئۇن يىل مول ھوسۇل ئېلىنغانلىقىنى تەبرىكلەش، تەقدىرلەش چوڭ يىغىنى ئوتكۈزۈلۈپ، 101 ئىلغار كوللېكتىپ، 90 ئىلغار شەخس ۋە 15 ئەمگەك نەمۇنىچىسىگە لەۋھە، تەقدىرنامە، شەرەپ گۈۋاھنامىسى ۋە مۇكاپات سوممىسى تارقىتىپ بېرىلدى.

3-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 6-كۈنگىچە « ئاقسۇ شەھرى تەزكىرىسى » نىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالىنى باھالاش يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت ۋە ۋىلايەتكە قاراشلىق سەككىز ناھىيە، بىر شەھەرنىڭ ھەرقايسى كەسىپ، ھەرقايسى ساھەلىرىدىكى مۇتەخەسىسلەر، ئۇقۇمۇشلۇق زاتلار ۋە تەزكىرە خىزمەتچىلىرىدىن بولۇپ 60 تىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى. ئالتە كۈن باھالاش ئارقىلىق، بىردەك « ئاقسۇ شەھرى تەزكىرىسى » نىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالى بەرگەندەر ياخشى يېزىلغان تەزكىرە ئورىگىنالى بوپتۇ، دەپ ھېسابلىدى.

3-ئاينىڭ 18-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » ، مەدەنىيەتلىك شەھەر بەرپا قىلىش بويىچە خۇلاسە قىلىش، تەقدىرلەش چوڭ يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ رەھبەرلىرى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىككى، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئون مەدەنىيەتلىك ئورۇنغا ۋە ئاقسۇ شەھىرىدىكى توت مەدەنىيەتلىك يېزىغا لەۋھە تاختىسى، لەۋھە ۋە مۇكاپات سوممىسى تارقىتىپ بەردى.

4-ئاينىڭ 22-كۈنى شەھەرلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان يۇمشاق سۇلياۋ پۇل تاختىسى ئاپتونوم رايونلۇق 2-نۆۋەتلىك كەشپىيات ۋە يېڭى تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى كۆرگەزمىسىدە كۆمۈش مېدالغا ئېرىشتى.

5-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى شياۋمىڭلىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى خوتەن يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىدارىسى كومىتېتىنىڭ شۇجىسى، قوشۇمچە سىياسىي كومىسسارى بولۇپ يۆتكەلدى. 6-ئاينىڭ 11-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت مىللەتلەر ئىنتى-

چاقلىشىپ، ئالغا باسقان نەمۇنىلىك شەھەر بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى. 6-ئاينىك 29-كۈنى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا باسقان نەمۇنىلىك شەھەر بەرپا قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزدى.

7-ئاينىك 1-كۈنى ئاقسۇ شەھەر رايونىدا ئۇچ ئاچا يول ئېغىزىدىن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ يۇڭ-تېرە زاۋۇتىغىچە ۋە مەركىزىي قاتناش بېكىتىدىن ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسىغىچە بولغان ئىككى يولدا كوچا ئاپتوبۇسى رەسمىي قاتناشقا باشلىدى.

10-ئاينىك 15-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قۇرۇلۇشى باشلاندى. بۇ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى پۈتكەندىن كېيىن، قاپلاش رادىئوسى 25 كىلوۋېترغا يېتىدۇ.

10-ئاينىك 17-كۈنىدىن 19-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلىپ، شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جاۋچۈن ۋە شەھەر باشلىقى نىياز گايىت ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى. مۇئاۋىن شۇجى لى زىچياڭ: « ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، تونۇشنى توغرىلاپ، جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى 13-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنى بىلەن مەركىزىي كومىتېت خىزمەت يىغىنىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرايلى » دېگەن تېمىدا خۇلاسە سۆزى سۆزلىدى.

12-ئاينىك 17-كۈنى شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جيې فۇپىك، مۇئاۋىن شۇجىسى سۇن جىگيۇەننىڭ خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى سۆزلىرى يەتكۈزۈلدى. « خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار » چىقىرىلدى.

1989-يىلى

1-ئاينىك 6-كۈنىدىن 7-كۈنگىچە سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 4-سانلىق ئومۇمىي ھەيئەتلەر يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، « شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1988-يىللىق خىزمىتىدىن خۇلاسە ۋە ھەرقايسى مەخسۇس كومىتېتلارنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، « شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت قائىدىسى » ، « سىياسىي كېڭەش ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى » ۋە « سىياسىي كېڭەشنىڭ ھەرقايسى مەخسۇس كومىتېتلىرىنىڭ ئومۇمىي تەشكىلىي پرىنسىپى » مۇھاكىمە قىلىندى. شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1989-يىللىق خىزمەت ۋەزىپىلىرى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، سىياسىي كېڭەش خىزمىتى توغرىسىدىكى قارار ماقۇللاندى. سىياسىي كېڭەشنىڭ « سىياسىي جەھەتتىن كېڭىشىش، دېموكراتىك نازارەت قىلىش » رولىنى قانداق قىلىپ تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇش ھەققىدە ئىزدىنىلدى.

1-ئاينىك 24-كۈنىدىن 27-كۈنگىچە جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 2-قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 200 ۋەكىل قاتناشتى، شەھەرلىك پارتكومنىڭ 27 ھەيئەت ئەزاسى، تۆت كاندىدات ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. جاۋچۈن شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى.

جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ 13 ھەيئەت ئەزاسى سايلىنىپ، جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى تەشكىل قىلىندى.

2-ئاينىك 16-كۈنىدىن 18-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1989-يىللىق يېڭا خىزمەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى، شەھەر باشلىقى نىياز گايىت « 1988-يىللىق يېڭا خىزمىتىدىن خۇلاسە ۋە 1989-

يىللىق يېزا خىزمەتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش دوكلاتى » بەردى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاۋچۈن « يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئاساس بولۇش ئورنىنى كۆچەيتىپ، تۇرلۇك خىزمەتلەرنى تىرىشىپ ياخشى ئىشلەيلى » دېگەن تېمىدا سۆز قىلدى.

2-ئاينىڭ 27-كۈنى شەھەرلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى ئاپتونوم رايون بويىچە « مەدەنىيەتلىك ئورۇن » دېگەن نامغا ئېرىشتى.

3-ئاينىڭ 2-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى يالۇ ۋېننى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەشنى، بەي جېنجۇڭنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەشنى قارار قىلدى.

3-ئايدا شەھەرلىك ھۆكۈمەت « قۇرۇلۇش بازىرىنىڭ تەرتىپىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش » چىقاردى.

4-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك كۆكتاتچىلىق قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، قۇرۇلۇش پىلانىنى يولغا قويۇش، مەبلەغ سېلىش، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەش ۋە ماسلاشتۇرۇشقا كونكرېت مەسئۇل بولدى.

5-ئاينىڭ 13-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا باسقان يېزا (مەيدان) ۋە مەدەنىيەتلىك يېزا (مەيدان)لارغا نام بېرىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا باسقان يېزا (مەيدان) ۋە مەدەنىيەتلىك يېزا (مەيدان)لارغا لەۋھە تاختىسى تارقىتىپ بەردى.

6-ئاينىڭ 5-كۈندىن 8-كۈنگىچە سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 5-ئومۇمىي ھەيئەتلەر يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى، شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاۋچۈن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىدىن مەلۇمات بەردى. يىغىن قاتناشچىلىرى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەننىڭ « بارلىق كوممۇنىستلارنى ئەزالىرى ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە مۇراجىئەت » ى ۋە لى پېڭ، يالۇ شاڭكۈنلەرنىڭ بېيجىڭدىكى كادىرلار يىغىنىدا قىلغان سۆزىنى ئوگىنىپ، تونۇشنى ئۆستۈردى، ئىدىيە بىرلىككە كەلدى، مالىمانچىلىققا بايرىقى روشەن ھالدا قارشى تۇرۇپ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، ئۆزلىرىنىڭ خىزمەت ئورۇنلىرىدا ۋەزىپە تىنى مۇقىملاشتۇرۇشقا تۆھپە قوشىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

6-ئاينىڭ 20-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ياش-ئۆسمۈرلەر ئاپتىسىدىكى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى، 27 ئىلغار كوللېكتىپ، 90 ئىلغار شەخسكە تەقدىرنامە تارقىتىپ بېرىلدى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جېيې فۇپېڭ يىغىنغا كېلىپ، سۆز قىلىپ، ئۇلارنى تەبرىكلىدى.

7-ئاينىڭ 5-كۈندىن 7-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئىقتىسادىي خىزمەت يىغىنى چاقىرىپ، ئاقسۇ شەھىرىدىكى كارخانىلارنىڭ تەرەققىياتىدىكى گەۋدىلىك زىددىيەت ۋە ماھىيەتلىك مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى يالۇ ۋېن « تۇزمەش، تەرتىپكە سېلىش داۋامىدا كارخانىلارنىڭ ئىدىيىۋى-سىياسىي خىزمەتىنى كۈچەيتەيلى ۋە ياخشىلايلى » دېگەن تېمىدا سۆز قىلدى. مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى نىگ يىڭكۇي، شۇي زىلياڭلار ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ يۆنىلىشى ۋە ۋەزىپىلىرى ھەققىدە پىكىر قىلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاۋچۈن خۇلاسە سۆزى قىلدى.

7-ئاينىڭ 6-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدە تۇنجى قېتىم 41 ئورۇن ۋە شەھەر رايونىدىكى بىر يېچۇسو تەۋەسىدىكى جەمئىي 14 مىڭ ئاھالىگە سالاھىيەت گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى.

7-ئاينىڭ 21-كۈنى ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت، شەھەردىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك ئىقتىسادي كومىتېت، پەن تېخنىكا كومىتېتى، ئۆلچەم ئىدارىسى، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ئىدارىسى ۋە شاڭخەي بىناكارلىق پەن تەتقىقات ئورنى، شاڭخەي پەن-تېخنىكا ئاخبارات مەركىزى قاتارلىق 20 تارماقنىڭ 28 نەپەر مەسئۇلى ۋە مۇتەخەسسىسلەر ئاقسۇ شەھەرلىك بىناكارلىق ماتېرىياللەرى زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان ئىچىدىن پىشۇرۇلغان كاۋاك سېغىز خىش، يۇمشاق سۇلياۋ قۇرۇلما پول تاختىسىنى تېخنىكىلىق باھالاپ، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈشالدى.

8-ئاينىڭ 8-كۈنىدىن 10-كۈنگىچە شەھەرلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى سۇڭ خەنلياڭنىڭ « پارتىيىنىڭ 13-نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 4-ئومۇمي يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈش تېزىسى » يەتكۈزۈلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاۋچۈن 1989-يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، 1990-يىللىق سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ كۆرەش نىشانىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

8-ئاينىڭ 10-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم « ھەر دەرىجىلىك رەھبىري كادىرلارنىڭ ھۆكۈمەت ئىشىدا پاك بولۇشى توغرىسىدا بىر قانچە بەلگىلىمە » نى چىقاردى.

8-ئاينىڭ 30-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى، ئارمىيە-خەلق ئىنتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنىچى شەھەر بەرپا قىلىش سەپەرۋەرلىك چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى، 36105-قىسىم، ۋىلايەتلىك قوراللىق ساقچىلار تارماق ئەتىرىتى، چېگرا مۇداپىئە تارماق ئەتىرىتى، يېزا ئىگىلىك 1-شى قوراللىق ساقچىلار تارماق ئەتىرىتى ۋە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ رەھبەرلىرى، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگىنىدىكى كادىرلار، شۇنىڭدەك ھەربىي قىسىم ۋەكىللىرىدىن بولۇپ 1000 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى.

9-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 8-كۈنگىچە توپلۇق يېزىسىدا ئاقسۇ شەھەرلىك تۆنجى نۆۋەتلىك دېھقانلار تەنھەرىكەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. ئات بەيگىسى، چېلىشىش، ۋالبول، ئوغلاق تارتىش، قوشقار سوقۇشتۇرۇش، ۋېلىسىپتىكە 20 كىلوگرام يۈك ئارتىپ مېڭىش، ئارغامچا تارتىش قاتارلىق يەتتە تۈر بويىچە مۇسابىقە ئۆتكۈزۈلدى. مۇسابىقىگە 248 تەنھەرىكەتچى 84 مىك ئادەم (قېتىم) تاماشىبىن قاتناشتى.

9-ئاينىڭ 16-كۈنى شەھەر بويىچە پاكلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، چىرىكلىكنى جازالاش، تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشقا سەپەرۋەر قىلىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 1200 ئادەم قاتناشتى.

10-ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 26-كۈنگىچە ئاقسۇ شەھەرلىك تەشۋىقات، ئىدېئوئى خىزمەتىنى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، « تەشۋىقات، ئىدېئوئى خىزمەتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار » چىقىرىلدى.

11-ئاينىڭ 21-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك سودا-سانائەت چىلەر بىرلەشمىسىنىڭ پائالىيىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

12-ئاينىڭ 8-كۈنى تەشكىلات خىزمىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، مەركەز، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتلىك تەشكىلات خىزمىتى يىغىنلىرىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈلدى ۋە جۇڭگو كومموئىستىك پارتىيىسى مەركىزي كومىتېتىنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشىنى قانداق قىلىپ ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرۇپ ئىزچىللاشتۇرۇش توغرىسىدا قىزغىن مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاۋچۈن خۇلاسە سۆزى قىلدى.

12-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ كومىتېتى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ « باشلانغۇچ مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش مائارىپى، چوڭلارنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىش مائارىپى » نى لايىقەتلىك، دەپ ھېسابلاپ، تەكشۈرۈپ تاپشۇرۇۋالدى.

بىرىنچى قىسىم تەشكىلىي تۈزۈلۈشى

ئاقسۇ ئەتراپىدا بۇنىڭدىن 6000-7000 يىل ئىلگىرىكى تارىختىن بۇرۇنقى دەۋرلەردىلا سىلىق-لانغان تاش قوراللارنى ئاساسىي بەلگە قىلغان يېڭى تاش قورال مەدەنىيىتى بارلىققا كەلگەن. شەھەرنىڭ شەرق تەرىپىدىكى دەريا يۇزىدىن تەخمىنەن 20 مېتر ئېگىز يارلىقنىڭ ئۈستىدە نۇرغۇن يەردە يېڭى تاش قوراللار دەۋرىدىن قالغان خارابىلىكلەر ساقلانغان. تاش قوراللارنىڭ كۆپىنچىسى چوڭ-كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان تەبىئىي قورام تاشلاردىن ياسالغان بولۇپ، ئۇلار-نىڭ ئىچىدە سىلىقلانغان تاش پىچاق، ياپىلاق، ئۇزۇنچاق ۋە يۇمىلاق، ئىككى يېنى ئويۇلغان بېلىق تورى ئاسقۇسى قاتارلىقلار بار. ساپال قاچىلارنىڭ رەڭگى سۇر قارا، قوپال، كۆك رەڭلىك سىزىق-لىرى بار.

بۇنىڭدىن تەخمىنەن 3000 يىل ئىلگىرى ئاقسۇ بوستانلىقىدا، چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق ئىگىلە-كى بارلىققا كەلگەن. شەھەرنىڭ شەرق تەرىپىدىكى تەخمىنەن 60 كىلومېتر كېلىدىغان قارا يۇلغۇن دېگەن جايدا 4:5 مېتر چوڭقۇرلۇقتىكى لاتقا چۆكۈندى قاتلىمىدىن ساپال قاچا-تاش قورال، هايۋان سۆڭىكى، برونزا هالقا تېپىلدى. ئىلىم ساهەسىدىكى بەزى كىشىلەر بۇلارنى خەن سۇلالىسىدىن ئىلگىرىكى مەدەنىي يادىكارلىق دەپ قارىماقتا.

چىن ۋە خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ زېمىنى غەربىي يۇرتتىكى 36 بەگلىك ئىچىدىكى قۇم ۋە ئونسۇ بەگلىكلىرىنىڭ بىر قىسىم زېمىنى بولۇپ، ئاساسەن قۇللۇق تۈزۈمى باس-قۇچىدا ئىدى.

خەن شۇەندى زامانىسىنىڭ شىنجۇ 2-يىلى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 60-يىلى) غەربىي يۇرتتە-كى بەگلىكلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان هونلارنىڭ باتسقانى شانشاد تەگرىقۇت غەربىي خەن سۇلالىسىگە ئەل بولغاندا، هونلارنىڭ تەۋەلىكىدىكى ئونسۇ، قۇم بەگلىكلىرىمۇ خەن سۇلالىسىگە ئەل بولدى. غەربىي خەن سۇلالىسى ئۇرلى قەلئەسى (هازىرقى بۈگۈر ناهىيىسى تەۋەسى)دە غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلدى. قۇم، ئونسۇ بەگلىكى غەربىي يۇرت قو-رۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇپ، خەن سۇلالىسىنىڭ زېمىن دائىرىسىگە رەسمىي كىرگۈزۈلدى. 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان ئاقسۇنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى كۆپ ئۆزگە-رىشلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بولسىمۇ، باشتىن-ئاياغ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولۇپ، بىرلىككە كەلگەن، كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزنىڭ ئايرىلماس زېمىنى بولۇپ كەلدى.

I باب رايون دائىرىسىنىڭ ئۆزگىرىش جەريانى

§1. ئورنى ۋە كۆلىمى

ئاقسۇ شەھىرى — شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا، تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال چېتىگە، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە، ئاقسۇ دەرياسىنىڭ يەلپۈگۈچسىمان تىنما ساھىلىغا جايلاشقان. شىمالدا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە تۇتىشىدۇ، جەنۇبىي تەرىپى ئاۋات ناھىيىسى بىلەن قوشنا، غەربىي تەرىپى ئۈچتۇرپان، كەلپىن ناھىيىلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقىي تەرىپى توقسۇ، شايار ناھىيىلىرى بىلەن چېگرىداش. شەرقىي جەنۇبىي تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقى ئارقىلىق خوتەن ۋىلايىتىنىڭ لوپ، چىرا ناھىيىلىرى بىلەن چېگرىلىشىدۇ. جۇغرافىيىلىك كوئوردىنات ئورنى شىمالىي پاراللېل 30′ 39° تىن 27′ 41° قەچە، شەرقىي مېرىدىان 39′ 79° تىن 01′ 82° قەچە بولغان ئارىلىقتا توغرا كېلىدۇ.

شەھەر تەۋەسىنىڭ جەنۇبتىن شىمالغا ئەڭ ئۇزۇن جايى 213 كىلومېتر، شەرقتىن غەربكە ئەڭ كەڭ جايى 199 كىلومېتر كېلىدۇ. پۈتۈن شەھەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 18 مىڭ 369.9 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن 1.1 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. شەھەر تەۋەسىدىكى بوستانلىق كۆلىمى 8689.25 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، شەھەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 47.3 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. تاغلىق جايلارنىڭ كۆلىمى 844.43 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، شەھەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 4.6 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. سۇ يۈزى كۆلىمى 456.22 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، شەھەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 2.48 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ؛ چۆلنىڭ كۆلىمى 8380 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، شەھەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 45.62 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر رايونى دولان دەرياسى بويىغا جايلاشقان بولۇپ، شىمالىي پاراللېل 10′ 40° قا، شەرقىي مېرىدىان 16′ 80° قا توغرا كېلىدۇ. شەرقىي شىمالىي تەرىپىنىڭ ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھىرىگىچە بولغان تۈز سىزىقلىق ئارىلىقى 666 كىلومېتر. تاشيول مۇساپىسى 1010 كىلومېتر. ئاقسۇ شەھىرى ئۈرۈمچى بىلەن قەشقەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ مۇھىم قاتناش تۆگۈنى، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم شەھەر، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى، ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمىسى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى، ئاقسۇ شەھەرلىك ھۆكۈمەت، ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى، يېزا ئىگىلىك 1-شىسى شتابى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ھەممىسى ئاقسۇ شەھىرى ئىچىگە جايلاشقان بولۇپ، بۇ شەھەر ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى ھېسابلىنىدۇ.

§2. تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنىڭ تەرەققىيات جەريانى

خەن سۇلالىسى شۇەندى زامانىسىنىڭ شىنجۇ 2-يىلى (ميلادىدىن ئىلگىرىكى 60-يىلى) ھونلارنىڭ باتسىقانى شانشاد تەگرىقۇت غەربىي خەن سۇلالىسىگە ئەل بولغاندىن كېيىن، قۇم، ئونسۇ بەگلىكلىرى ھونلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلدى. غەربىي خەن سۇلالىسى ئۇرلى قەلئەسىدە غەربىي يۈرت قوروقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلدى. قۇم، ئونسۇ بەگلىكلىرى ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ خانى گۇۋاگۇۋدى زامانىسىنىڭ جيەنۇۋ 5-يىلى (ميلادى 29-يىلى) خەن سۇلالىسىنىڭ كەڭسۇدىكى ئۇلۇغ سانغۇنى دۇرۇڭ يەكەن خانى كاڭنى خەن سۇلالىسىنىڭ يەكەندىكى خىزمەت كۆرسەتكەن پەزىلەتلىك خانى، غەربىي يۈرت باش كاھىبگى قىلىپ تەينىلدى، قۇم ئونىڭ تەۋەلىكىدە بولدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ خانى مىڭدى زامانىسىنىڭ يۈگىپىڭ 18-يىلى (75-يىلى) قۇم، ئونسۇ بەگلىكلىرى كۇسەن (يۇگۇنكى كۇچا)گە تەۋە بولدى. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۈگىيۇەن 3-يىلى (91-يىلى) قىش پەسلى 10-ئايدا قۇم، ئونسۇلار كۇسەن بىلەن بىللە خەن سۇلالىسىگە بويسۇندى. شۇ يىلى 12-ئايدا بەنچاۋ غەربىي يۈرت قوروقچىبەگلىكى بولۇپ، كۇسەندە تۇردى. قۇم، ئونسۇ بەگلىكلىرى غەربىي يۈرت قوروقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتتى. خەن سۇلالىسىنىڭ ئەندى زامانىسىنىڭ يۈگچۇ 1-يىلى (107-يىلى) 6-ئايدا خەن سۇلالىسى غەربىي يۈرت قوروقچىبەگى ۋە بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇۋاتقان مەنسەبدار چېرىكلىرىنى قايتۇرۇپ كەتتى. قۇم، ئونسۇ بەگلىكلىرى شىمالىي ھونلارغا قارام بولدى. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يەنگۇاڭ 3-يىلى (124-يىلى) بەن يۈڭ شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۈرتتىكى دورغابى بولدى. قۇم، ئونسۇ قاتارلىق بەگلىكلەر بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپلا ئونىڭغا ئەل بولدى.

ۋېي، جىن سۇلالىسى دەۋرىدە ۋېي ۋېندى زامانىسىنىڭ خۇاڭچۇ 3-يىلى (222-يىلى) 2-ئايدا قۇم، ئونسۇلار كۇسەن بىلەن بىللە ئىچكىرىگە بەيئەت قىلىپ، ۋېي سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۈرت ساقلاۋچى چېرىكچىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. غەربىي جىن سۇلالىسىنىڭ يۈڭنىڭ 1-يىلى (301-يىلى) 1-ئايدا قۇم، ئونسۇ بەگلىكلىرى غەربىي جىن سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۈرت دورغاب مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى. غەربىي جىن سۇلالىسىنىڭ جيەنشىڭ 2-يىلى (314-يىلى) 10-ئايدا جىن سۇلالىسىنىڭ مىندى خانى پەرمان چۈشۈرۈپ، جاڭ شىنى دەستەكلىك تۇتۇق قىلىپ تەينەپ، غەربىي يۈرتتىكى دۆلەتلەرگە ھۆكۈمران قىلىپ قويدى. قۇم، ئونسۇلار ئونىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى. شەرقىي جىن سۇلالىسى مىڭدى زامانىسىنىڭ تەينىڭ 1-يىلى، ئالدىنقى جاۋ بەگلىكىنىڭ گۇاڭچۇ 6-يىلى (323-يىلى) قۇم، ئونسۇلار ئالدىنقى جاۋ بەگلىكى غەربىي يۈرت باش قوروقچىبەگىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى. جىن سۇلالىسى چىڭدى زامانىسىنىڭ شىيەنگاڭ 1-يىلى (335-يىلى) 12-ئايدا غەربىي يۈرت ئالدىنقى لياڭ بەگلىكىنىڭ زېمىن خەرىتىسىگە پوتۇنلەي كىرگۈزۈلدى؛ قۇم، ئونسۇ ئالدىنقى لياڭ بەگلىكىنىڭ غەربىي يۈرت قوروقچىبەگى، ساقلاۋچى چېرىكچىبەگىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى. شەرقىي جىن سۇلالىسى شياۋۋۇدى زامانىسىنىڭ تەيۋەن 9-يىلى، ئالدىنقى جىن بەگلىكىنىڭ چىيەنيۇەن 20-يىلى (384-يىلى) 6-ئايدا قۇم ئالدىنقى جىن بەگلىكىگە بەيئەت قىلىپ، ئالدىنقى جىن بەگلىكى غەربىي يۈرت چېرىكچىبەگىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى. شەرقىي جىن سۇلالىسىنىڭ (شياۋۋۇدى زامانىسىنىڭ تەيۋەن 18-يىلى كېيىنكى لياڭ بەگلىكى لۈي گۇڭا زامانىسىنىڭ لىنجيا 5-يىلى (393-يىلى) 7-ئايدا قۇم كېيىنكى لياڭ بەگلىكى غەربىي يۈرت باش قوروقچىبەگىنىڭ تەۋەلىكىدە بولدى. شەرقىي جىن سۇلالىسى ئەندى زامانىسىنىڭ يىشى 5-يىلى

(409-يىلى) قوم غەربىيۈ لياڭنىڭ تەۋەلىكىگە ئوتتى. جىن ئەندى زامانىسىنىڭ يېشى 10-يىلى (414-يىلى) جۇرجانلارنىڭ تەكرىقوتى مۇقان قوغۇشار قاغانىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى قوم بەگلىكىگىچە كېڭەيدى.

جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە، سۇڭ گاۋزۇ 3-يىلى (422-يىلى) قوم، ئونسۇ قاتارلىق غەربىي يۇرتتىكى 36 بەگلىك شىمالىي لياڭ سۇلالىسىگە قوللۇق بىلدۈرۈپ، ئولپان تۇلدى. ۋېي سۇلالىسى تەيۋۇدى زامانىسىنىڭ تەييەن 4-يىلى (438-يىلى) قوم، ئونسۇغا جۇرجانلار ھۆكۈمرانلىق قىلدى. ۋېي سۇلالىسى تەيچىك جىنجۇەن 9-يىلى (448-يىلى) 5-ئايدا بەي خەنۇخان دەستىكى بىلەن مەغرىبكە يۈرۈش قىلغۇچى سانغۇننىڭ غەربىي قورۇلغا يېتەكچىلىك قىلىش چېرىكچىبېگى ۋە پىشامشان خانى بولدى، قوم ئونىڭ تىزگىنلىشىدە بولدى. شىمالىي ۋېي سۇلالىسى شياۋ ۋېندى زامانىسىنىڭ يەنشىك 1-يىلى (471-يىلى) قوم بەگلىكى شىمالىي ۋېي سۇلالىسى غەربىي يۈرت چېرىكچىبېگىنىڭ تەۋەلىكىدە بولدى. شىمالىي ۋېي سۇلالىسى شياۋۋېندى زامانىسىنىڭ تەيخې 11-يىلى (487-يىلى) قاڭقىللار كۈچىيىپ، قوم بەگلىكى ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئوتتى. ۋېي سۇلالىسىنىڭ شېنگۇي 2-يىلى (519-يىلى) ئىفتالىتلار ئوز ئەتراپىدىكى 40 تىن ئارتۇق بەگلىكنى قارام قىلدى. قوم ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى.

شىمالىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە، ۋۇدى زامانىسىنىڭ جاۋدىك 2-يىلى (562-يىلى) غەربىي تۈركلەرنىڭ باشلىقى ئىستەمى ئىفتالىتلارنى يەڭدى، قوم دۆلتى غەربىي تۈركلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئوتتى.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە تەيزۇڭ زامانىسىنىڭ جىنگۇەن 22-يىلى (678-يىلى) تاڭ سۇلالىسى غەربىي تىنچلاندۇرغۇچى قورۇقچىبېگ مەھكىمىسىنى كۈسەنگە يۆتكىدى. قوم، ئونسۇ بەگلىكلىرى ئۇنىڭ باشقۇرۇشىغا ئوتتى. گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ شىيەنچىك 3-يىلى (658-يىلى) 5-ئاينىڭ 2-كۈنى قوم ۋە ئونسۇ ئايماقلىرى تەسىس قىلىندى. گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ شىيەنخېك 1-يىلى (670-يىلى) 4-ئاينىڭ 23-كۈنى تىبەت خانلىقى ئۇدۇن (ھازىرقى خوتەن) ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كۈسەننى ئىشغال قىلدى، بارخان شەھىرى ئۇلارنىڭ تەۋەلىكىگە ئوتتى. ۋۇزېتىيەن زامانىسىنىڭ چاڭشۇ 1-يىلى (692-يىلى) 10-ئاينىڭ 25-كۈنى قوم ئايمىقى بىلەن ئونسۇ ئايمىقى قايتىدىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي تىنچلاندۇرغۇچى قورۇقچىبېگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئوتتى. جۇڭزۇڭ زامانىسىنىڭ جىڭلۇڭ 2-يىلى (708-يىلى) 11-ئايدا قوم، ئونسۇلارنى غەربىي تۈركلەر بېسىۋالدى. شۇەنزۇڭ زامانىسىنىڭ كەييۇەن 21-يىلى (733-يىلى) تاڭ سۇلالىسى كۈسەندە غەربىنى تىنچلاندۇرغۇچى ھېراۋۇل قويدى. قوم، ئونسۇلار ئۇنىڭ تەۋەلىكىگە ئوتتى. دېزۇڭ زامانىسىنىڭ جېنيۇەن 5-يىلى (789-يىلى) تىبەتلەر بېشبالىق (ھازىرقى جىمسار ناھىيىسى تەۋەسى)نى ئىشغال قىلىپ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى.

بەش دەۋر ۋە ئون پادىشاھلىق دەۋرىدە، كېيىنكى لياڭ تەيزۇ زامانىسىنىڭ كەييۇەن 1-يىلىدىن كېيىنكى جۇگۇڭدى زامانىسىنىڭ شىيەندى 7-يىلىغىچە (907-يىلدىن 960-يىلىغىچە) ئاقسۇ زېمىنى قارلۇق قەبىلىسىگە تەۋە بولدى (« غەربكە سەپەر قىلىش خاتىرىلىرى » دە « قارلۇق دۆلتى » دەپ بېلگەن).

شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە تەيزۇڭ تەيچىك شىڭگو 7-يىلى (982-يىلى) « ھودۇدۇل-ئالەم » دە خاتىرىلىنىشىچە، تارىم ئويمانلىقىنىڭ شىمالىدىكى ئاقسۇنىڭ ئەتراپى قارلۇق دۆلتىنىڭ زېمىنى بولغانىدى. جېنزۇڭ زامانىسىنىڭ شىيەنپىك 4-يىلى (1001-يىلى) مەزكۇر زېمىن قاراخانىيلار سۇلالىسىگە تەۋە بولدى. خۇيزۇڭ زامانىسىنىڭ شۇەنخې 5-يىلى (1123-يىلى) قاراقىتانلار-نىڭ قوشۇنلىرى ئاقسۇدا قاراخانىيلار سۇلالىسىنى مەغلۇب قىلدى، مەزكۇر زېمىن قىتانلار قۇرغان قاراقىتانلار سۇلالىسىگە تەۋە بولدى.

جەنۇبىي سۇلۇك سۇلالىسى دەۋرىدە نىگىزۇك زامانىسىنىڭ جىيادىك 6-يىلى (1213-يىلى) نايمان-لارنىڭ قەبىلە باشلىقى كۈچلۈك قاراقىتانلارنىڭ خان تەختىنى تارتىۋالدى. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ زېمىنى كۈچلۈكنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى. جىيادىك 11-يىلى موڭغۇل تەيزۇ (چىڭگىزخان) زامانىسىنىڭ 13-يە-لى (1218-يىلى) جەنۇيان قوشۇن باشلاپ كۈچلۈككە قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتىلدى، جەنۇيان تەكرىتاغنىڭ جەنۇبىغا بارغاندا كۈچلۈكنى تۇتۇۋېلىپ بېشىنى ئالدى، ئاقسۇ شەھىرى موڭغۇل خانلىقىغا قارام بولدى. جەنۇبىي سۇلۇك سۇلالىسى دەۋرىدە، لىزۇك زامانىسىنىڭ باۋچىك 1-يىلى موڭغۇللارنىڭ تەيزۇ خانى چىڭگىزخانىنىڭ 21-يىلى (1225-يىلى) بېشبالىقتا داروغاچ قويۇل-دى، ئاقسۇ شەھىرى ئۇلارنىڭ نازارىتىدە بولدى. شۇ يىلى چىڭگىزخان قارا قۇرۇمدا ئوغۇللىرىغا سۆيۈرغالىق بەردى، ئاقسۇ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي خانلىقىغا سۆيۈرغال قىلىپ بېرىلدى.

يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە شىزۇ زامانىسىنىڭ جيۈەن 3-يىلى (1266-يىلى) ئوگىداي خانىنىڭ نەۋرە-سى قايدۇ يۈەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە قارشى ئىسيان كۆتۈرۈپ، چاغاتاي خانلىقىنى قارام قىلىۋالدى، ئاق-سۇ ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى. چىڭزۇك زامانىسىنىڭ دادې 10-يىلى (1306-يىلى) ئاقسۇ قايتىدىن چاغاتاي خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئۆتتى. شۇندى زامانىسىنىڭ جىچىك 2-يىلى (1342-يە-لى) ئاقسۇنى چاغاتاينىڭ دوغلات قەبىلىسىنىڭ باشلىقى باشقۇردى. جىچىك 7-يىلى (1347-يىلى) دوغلات قەبىلىسى ئاقسۇدا تۇغلۇق تېمۇرنى خان قىلىپ تىكلەپ، شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنى قاي-تىدىن قۇردى، ئاقسۇ ئۇنىڭ تەۋەسىدە بولدى. جىچىك 23-يىلى (1363-يىلى) دوغلات قەبىلىسى-دىن جامالىدىن ئۆزىنى « خان » دەپ جاكارلىدى. ئاقسۇ ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە تەيزۇخان زامانىسىنىڭ خۇگۇۋ 8-يىلى (1375-يىلى) دىن 20-يىلى (1387-يىلى) غىچە چاغاتاي خانلىقىنىڭ خانى تۇغلۇق تېمۇرنىڭ كىچىك ئوغلى خىزىرخوجىنى قول ئاستىدىكىلەر شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ خاقانى قىلىپ تىكلىدى. ئاقسۇ يەنىلا دوغلات قەبىلىسى ئەمرلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا قېلىۋەردى.

مىڭ سۇلالىسى دەيزۇك زامانىسىنىڭ جىڭتەي 2-يىلى (1451-يىلى) شەرقىي چاغاتاي خانلى-قىدىن ئىسان بۇقا (II) ئاتىسى ئۇۋەيسىخاننىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلغاندىن كېيىن، ئاقسۇنى باش مەھكىمە تۇرۇشلۇق جاي قىلدى. شياۋزۇك زامانىسىنىڭ خۇگجى 17-يىلى (1504-يىلى) شەرقىي چاغاتاينىڭ مەشرىق خانى مەنسۇرخان ئۆزىنى ئاقسۇدا « خان » دەپ جاكارلىدى. شۇ يىلى قەشقەرنىڭ ھۆكۈمرانى ئابابەكرى 30 مىڭ كىشىلىك قوشۇن باشلاپ كېلىپ، ئاقسۇنى بېسىۋېلىپ، قەلئەنى ۋەيران قىلدى. ۋۇزۇك زامانىسىنىڭ جېڭدى 8-يىلى (1513-يىلى) سەئىد خانىنىڭ قوشۇنلىرى ئاقسۇنى ئىگىلىدى. جېڭدې 9-يىلى (1514-يىلى) 6-ئايدا سەئىدخان يەر-لىك ھاكىمىيەت يەكەن خانلىقىنى قۇردى، ئاقسۇ ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنزۇ زامانىسىنىڭ كاڭشى 17-يىلى (1678-يىلى) جۇڭغارلار جەنۇ-بىي شىنجاڭنى يۇتۇۋالدى. ئاقسۇ جۇڭغارلارغا تەۋە بولدى. گاۋزۇك زامانىسىنىڭ چيەنلۇك 23-يە-لى (1758-يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئاقسۇدا ئىش بېجىرگۈچى ئەمەلدار قويۇپ، ئىش بې-جىرىش ئاپپاراتى تەسىس قىلدى. چيەنلۇك 44-يىلى (1779-يىلى) ئۇچتۇرپاننىڭ ئاغلاقچى ئامبە-لى ئاقسۇغا يۈتكەلدى. چيەنلۇك 47-يىلى (1782-يىلى) يەنە ئاقسۇنى ئىدارە قىلىشقا خان ئام-بىلى ئەۋەتىلدى. مۇزۇك زامانىسىنىڭ تۇڭجى 6-يىلى (1867-يىلى) 4-ئايدا قوقەنلىك (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزبېكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەۋەلىكىدە) ياقۇپ بەگنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنى ئاق-سۇنى ئىگىلۋېلىپ، « يەتتە شەھەر » نى كەسىيەتچىل مۇستەملىكىچى ھاكىمىيەتنى قۇردى. دې-زۇك زامانىسىنىڭ گۇاڭشۇ 3-يىلى (1877-يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ياقۇپ بەگنىڭ تاجا-ۋۇزچى قوشۇنى ۋە بەي يەنخۇنىڭ توپلاڭچى قوشۇنلىرىنى تىنچىتقاندىن كېيىن، ئاقسۇدا كېيىنكى

ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىش باش جۇجۇقى قۇردى. دېزۇك زامانىسىنىڭ گۈاڭشۇ 8-يىلى (1882-يىلى) 3- ئايدا تەن جۇڭلىن، لىيۇجىنتاڭلار ئوردىغا تەستىقلىتىپ، شۇ يىلى 11-ئايدا شەرقتىكى تۆت شەھەر (قارا شەھەر، كۇچا، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان)دە ئاقسۇ شۆبە سەييارە ھەربىي مۇ-پەتتىشى (قىسقارتىپ ئاقسۇ ۋىلايىتى دېيىلدۇ) تەسىس قىلدى. ئاقسۇدا ئونسۇ بۆاستە قاراشلىق ئايمىقى تەسىس قىلىندى. گۈاڭشۇ 9-يىلى (1883-يىلى) ئايماق تەسىس قىلىش خىزمىتى ئورۇندا-لىپ، ئونسۇ بۆاستە قاراشلىق ئايمىقى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. گۈاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى) ئونسۇ بۆاستە قاراشلىق ئايمىقى مۇھاكىمە قىلىپ ئۆستۈرۈلۈپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ زېمىنىنى ئونسۇ مەھكىمىسى بۆاستە باشقۇرىدىغان بولدى.

جۇڭخۇا مىنگو دەۋرىدە مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) 4-ئايدا ئونسۇ باش مەھكىمىسى (ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرى بىلەن ئاۋات ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئاقسۇ ناھىيىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يىلى) ئاقسۇ ۋىلايىتى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) ئاقسۇ رايونلۇق مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى ئاقسۇ باش تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئاقسۇ ناھىيىسى ئۇنىڭ قارىمىقىدا بولدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرىدە شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسى باشقۇردى. 1958-يىلى 5-ئاينىڭ 29-كۈنى گو-ۋۇيۈەن يىغىنىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق، ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ ئاقسۇ ناھىيىسى قىلىندى؛ 1962-يىلى 10-ئايدا كونىشەھەر ناھىيىسى يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ ناھىيىسى بۇرۇنقىدەك ناھىيە بولۇپەردى. 1978-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە باشقۇرۇشىدا بولدى. 1983-يىلى 8-ئاينىڭ 19-كۈنى گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇ ناھىيىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئاقسۇ شەھىرى (ناھىيە دەرىجىلىك شەھەر) تەسىس قىلىندى. 1984-يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلۈپ ناھىيىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، شەھەر تەسىس قىلىش خىزمىتى ئورۇندالدى، ئاقسۇ شەھىرى يەنىلا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

II باب مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى

مىك سۇلالىسىدىن ئىلگىرىكى مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىش ئەھۋالى توغرىسىدا ئاساس يوق. ئاساسلىقى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى، جۇڭخۇامنگو ۋە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىدىن ئىبارەت ئۈچ دەۋرنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشىدىكى ئۆزگىرىش ئەھۋالى بايان قىلىندى.

§1. چىڭ سۇلالىسى دەۋرى

1. ئۇنسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايمىقى (1882-يىلدىن 1902-يىلغىچە)

گۇاڭشۇ 8-يىلى (1882-يىلى) 11-ئايدا ئاقسۇدا ئۇنسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايمىقى تەسىس قىلىندى. گۇاڭشۇ 9-يىلى (1883-يىلى) ئايماق قۇرۇش خىزمىتى ئورۇندالدى ھەمدە ئاقسۇ يېڭە-شەھىرى خىتاي شەھىرى (ھازىرقى ئاقسۇ شەھەر رايونى) سېلىندى. بۇ يېڭىشەھەر ئاقسۇ ۋە-لايىتى بىلەن ئۇنسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايمىقىنىڭ مەركىزى بولدى. كونىشەھەر ئۇيغۇرلار شە-ھىرى (ھازىرقى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيە بازىرى)دە ئۇنسۇ سەييارە ئامبىلى قويۇلدى. ئۇنسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايمىقى بىر ناھىيە (باي ناھىيىسى)، بىر سەييارە ئامبال (ئۇنسۇ سەييارە ئامبىلى)غا باشچىلىق قىلدى. ئۇنىڭ تەۋەسى ۋە زېمىنى توغرىسىدا «شىنجاڭدىكى تۆت ۋىلايەت تەزكىرىسى»دە شەرق تەرىپى مىس تاغ ئېغىزىغىچە شەھەردىن 220 چاقىرىم بولۇپ، باي ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى تامچە يار بىلەن چېگرىلىشىدۇ؛ غەرب تەرىپى ئاقيار قورۇقىغىچە شە-ھەردىن 160 چاقىرىم بولۇپ، ئۇچتۇرپان ئاچىتاغ ئۆتكىلى بىلەن چېگرىلىشىدۇ؛ جەنۇب تەرىپى چىلان ئۆتكىلى، يەنى دەشت كونا راباتتىن جەنۇبقا سوزۇلۇپ، لايقا كۆل دېگەن جايغىچە، شەھەردىن 360 چاقىرىم بولۇپ، مارالبېشى سېۋەت ئۆتكىلى بىلەن چېگرىلىشىدۇ. غەربىي شىمال تەرىپى قۇشقارغىچە شەھەردىن 500 چاقىرىم بولۇپ، ئۇچتۇرپاندىكى بۇيرۇتلارنىڭ زىندانى بە-لەن تۇتىشىدۇ، غەربىي جەنۇب تەرىپى قىزىل خىش قاراۋۇلغانىسىغىچە شەھەردىن 540 چاقىرىم بولۇپ، مارالبېشى بىلەن چېگرىلىشىدۇ، دەپ خاتىرىلەنگەن. ئۇنىڭغا 21 ئۇيغۇر كەنتى قارىغان:

1) قاقارلەش كەنتى — شەھەرنىڭ شەرقىگە بەش چاقىرىم كېلىدۇ.
2) چوغتال كەنتى — شەھەرنىڭ شەرقىگە ئۈچ چاقىرىمدىن ئون چاقىرىمغىچە كېلىدۇ.
3) تېرەك كەنتى — يەنى ئىللىق شەھەرنىڭ شەرقىگە ئون چاقىرىم كېلىدۇ.
4) بالمان كەنتى — يەنى پالمان شەھەرنىڭ شەرقىگە 60 چاقىرىم كېلىدۇ.
5) قىزىل كەنتى — شەھەرنىڭ شەرقىگە 70 چاقىرىم كېلىدۇ.
6) ئاچىپرىق كەنتى — شەھەرنىڭ شەرقىگە 90 چاقىرىم كېلىدۇ.
7) كۆكباش كەنتى — شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 60 چاقىرىم كېلىدۇ.
8) قاراتال كەنتى — شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 160 چاقىرىم كېلىدۇ.

9) ئىماماشا كەنتى ــ شەھەرنىڭ شەرقىگە 160 چاقىرىم كېلىدۇ.
10) بەشئېرىق كەنتى ــ شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 100 چاقىرىم كېلىدۇ.
11) ئاۋات كەنتى ــ شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 180 چاقىرىم كېلىدۇ.
12) ئۈجمە كەنتى ــ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا 160 چاقىرىم كېلىدۇ.
13) ياڭئېرىق كەنتى ــ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا 140 چاقىرىم كېلىدۇ.
14) سايئېرىق كەنتى ــ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا 140 چاقىرىم كېلىدۇ.
15) ئايكۆل كەنتى ــ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا 120 چاقىرىم كېلىدۇ.
16) قۇمباش كەنتى ــ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا 60 چاقىرىم كېلىدۇ.
17) كەلپىن كەنتى ــ شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا 480 چاقىرىم كېلىدۇ.
18) ئارال كەنتى ــ شەھەرنىڭ غەربىگە 90 چاقىرىم كېلىدۇ.
19) ئاقيار كەنتى ــ شەھەرنىڭ غەربىگە 150 چاقىرىم كېلىدۇ.
20) يار سايرام كەنتى ــ شەھەرنىڭ شىمالىغا 25 چاقىرىم كېلىدۇ.
(21) سايرام كەنتى ــ شەھەرنىڭ شىمالىغا 30 چاقىرىم كېلىدۇ.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 24-يىلى (1898-يىلى) ئاقيار كەنتى ئۇچتۇرپان تەۋەسىگە ئايرىپ بېرىلدى.

2. ئۇنسۇ مەھكىمىسى (1902-يىلدىن 1911-يىلغىچە)

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى) 9-ئايدا گەنسۇ-شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى راۋىڭچى ئۇنسۇنىڭ يېرى كەڭ، ئاھالىسى زىچ، باشقۇرۇشقا مادارى يەتمەيۋاتقىنى ئۈچۈن سەيياره ئامبالىنىڭ هوقۇقى كېڭەيتىلىپ، ئىدارە قىلىش قېيىن بولۇۋاتقىنى، دېگەن باهانىسى كۆرسىتىپ، خانغا مەلۇم قىلىپ، ئۇنسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايمىقىنى مەھكمە قىلىپ ئۆستۈردى، ئۇنسۇ ئۇيغۇرلار شەھىرى سەيياره ئامبىلىنى قىسقارتىپ، ئۇنسۇنى ناھىيە قىلىپ ئۆزگەرتتى، كەلپىن نائىب ئامبىلىنى كۆپەيتىپ تەسىس قىلدى. ئۇنسۇ مەھكىمىسگە ئىككى ناھىيە (باي ناھىيەسى، ئۇنسۇ ناھىيەسى)، بىر نائىب ئامبال (ئۇنسۇ ناھىيەسىنىڭ كەلپىن نائىب ئامبىلى) قارىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتۇڭ 3-يىلى (1911-يىلى) 2-ئاينىڭ 27-كۈنى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن ئەسلىدە ئۇنسۇ ناھىيەسگە قاراشلىق كەلپىن نائىب ئامبىلى ئۇنسۇ مەھكىمسگە بۇاستە قارايدىغان قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتۇڭ 3-يىلى (1911-يىلى) يېزىلغان « شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى » نىڭ 3-جىلد، تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنىڭ 3-قىسمىدا: ئۇنسۇ مەھكىمسى (باش مەھكىمە)-نىڭ شەرق تەرىپى بەش چاقىرىم يىراقلىقتىكى خىش خۇمدانلىرى ئارقىلىق ئۇنسۇ ناھىيسگە تۇتىشىدۇ؛ جەنۇبىي تەرىپى 500 چاقىرىم بولۇپ، شاخلىق ئارقىلىق شايار بىلەن خوتەنگە تۇتىشىدۇ؛ غەرب تەرىپى 260 چاقىرىم بولۇپ، چۆلقۇت ئۆتكىنىڭ غەربىدىكى سوكسۆكلۈك ئارقىلىق كەلپىنگە تۇتىشىدۇ. شىمالىي تەرىپى 15 چاقىرىم بولۇپ، سەكپاچى ئارقىلىق ئۇنسۇ ناھىيسگە تۇتىشىدۇ، شەرقىي جەنۇبىي تەرىپى 500 چاقىرىم بولۇپ، تاچۇق تېغى ئارقىلىق كۇچاغا، 500 چاقىرىم يىراقلىقتىكى مازار-كۆلى ئارقىلىق شايارغا تۇتىشىدۇ؛ غەربىي جەنۇب تەرىپى 400 چاقىرىم بولۇپ، ھاجىدوگقارى كۆك ئارقىلىق بارچۇقتا تۇتىشىدۇ؛ شەرقىي شىمال تەرىپى بەش چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئاسۇق كەنتى ئارقىلىق ئۇنسۇ ناھىيسگە تۇتىشىدۇ؛ شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 265 چاقىرىم، جەنۇبتىن شىمالىغا ئۇزۇنلۇقى 515 چاقىرىم كېلىدۇ، ئۇچ يېزا، 12 كەنت بار، شەھەرنىڭ ئون چاقىرىم شەرق تەرىپىدە چوغتال، 60 چاقىرىم شەرقىدە كۆكباش، 70 چاقىرىم

شەرقىدە ئىمامپاشا، 140 چاقىرىم شەرقىدە قاراتال، شەھەرنىڭ 70 چاقىرىم جەنۇبىدا قۇم-باش، 80 چاقىرىم جەنۇبىدا بەشئۆرىق، 100 چاقىرىم جەنۇبىدا ئۇجمە، 160 چاقىرىم جەنۇبىدا ئاۋات، 190 چاقىرىم جەنۇبىدا ياكئۆرىق، 40 چاقىرىم غەربىدە سايرام، 80 چاقىرىم غەربىدە ئايكۆل، 100 چاقىرىم غەربىدە سايئۆرىق دېگەن جايلار بار، دەپ خاتىرىلەنگەن.

يەنە « شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى » نىڭ 47-جىلد، خەلق ئىشلىرى 8-قىسمىدا ئۇنۇسۇ مەھكىمىسى جەمئىي بەش رايون، 95 كەنتكە بۆلۈنىدۇ، دەپ خاتىرىلەنگەن. (جەدۋەلگە قارالسۇن)

ئۇنۇسۇ مەھكىمىسىنىڭ رايون جەدۋىلى

جەدۋەل 1 — 1

رايون نامى	رايون چېگرىسى	كەنت ئومۇمىي سانى
شەھەرنىڭ 1-رايونى	شەرقىي چېگرىسى كۆكباش كەنتى، غەربىي چېگرىسى گۈلباغ كەنتى، جەنۇبىي چېگرىسى بەشتۆگمەن كەنتى، شىمالىي چېگرىسى ئارا سەكپاچى كەنتى	9
شەرقىي يېزا 2-رايون	شەرقىي چېگرىسى قۇملۇق، غەربىي چېگرىسى قۇمباش كەنتى، جەنۇبىي چېگرىسى سات كەنتى، شىمالىي چېگرىسى كۆكۆل كەنتى	15
غەربىي يېزا 3-رايون	شەرقىي چېگرىسى قۇمباش دەريا سى، غەربىي چېگرىسى ئاقئۆرىق كەنتى، جەنۇبىي چېگرىسى تەلۈە كەنتى، شىمالىي چېگرىسى لەنگەر كەنتى	38
جەنۇبىي يېزا 4-رايون	شەرقىي چېگرىسى قۇملۇق، غەربىي چېگرىسى تاموغراق كەنتى، جەنۇبىي چېگرىسى قۇملۇق، شىمالىي چېگرىسى يېڭى مەھەللە كەنتى	14
غەربىي جەنۇب 5-رايون	شەرقىي چېگرىسى ئايكۆل، غەربىي چېگرىسى چۆللۈك، جەنۇبىي چېگرىسى كۆل كەنتى، شىمالىي چېگرىسى ساپقا كەنتى	19
جەمئىي		95

§2. جۇڭخۇا مىنگو دەۋرى

(1912-يىلدىن 1949-يىلى 9-ئايغىچە)

مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) 4-ئايدا ئۇنسۇ مەھكىمىسىنىڭ باش مەھكىمىسى ئاقسۇ ناھىيىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. « شىنجاڭنىڭ چوڭ ئىشلار خاتىرىسىگە تولۇقلىما » 1-جىلددىكى ئاقسۇ ناھىيىسىگە تەۋە زېمىننىڭ دائىرىسى مۇنداق خاتىرىلەنگەن:

شەرق بىلەن شىمال ۋە شەرقىي شىمالىي تەرەپلىرى كونىشەھەر ناھىيىسىگە تۇتىشىدۇ. بەش چاقىرىم شەرقىدە خىش خۇمدىنى، 15 چاقىرىم شىمالىدا سەكپاچى، بەش چاقىرىم شەرقىي شىمالىدا ئاسۇق كەنتى ئارقىلىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە تۇتىشىدۇ.

جەنۇب تەرەپى شايار، خوتەن بىلەن تۇتىشىدۇ. 500 چاقىرىم جەنۇبتكى شاخلىق دېگەن جاي ئارقىلىق شايار بىلەن خوتەنگە تۇتىشىدۇ.

غەرب تەرەپى كەلپىن بىلەن تۇتىشىدۇ، 260 چاقىرىم غەربتكى سۇكسۇكلۇق ئارقىلىق كەلپىنگە تۇتىشىدۇ.

شەرقىي جەنۇب تەرەپى كۇچا، شايار بىلەن تۇتىشىدۇ.

غەربىي جەنۇبىي تەرەپى مارالبېشى بىلەن تۇتىشىدۇ. غەربىي جەنۇبىدا 400 چاقىرىم يەراقلىقتكى ھاجى دوڭقارىكۆك ئارقىلىق مارالبېشى بىلەن تۇتىشىدۇ.

زېمىنى ئۇزۇنغا 510 چاقىرىم، توغرىسىغا 265 چاقىرىم كېلىدۇ.

ئۇنىڭغا قاراشلىق كەلپىن ئامبال يارىدەمچىسى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 480 چاقىرىم غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ مەركىزىي جايى سۇ بېشى جىلغىسىغا ئورۇنلاشقان، باج چازىسى بار.

ئاقسۇ ناھىيىسى مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) قۇرۇلغان. ناھىيىنىڭ قارىمىقىدا بىر ئامبال يارىدەمچىسى، بەش رايون تەسىس قىلىنغان.

ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق كەلپىن ئامبال يارىدەمچىسىنى (شۆبە ناھىيە دەپمۇ ئاتىلىدۇ) يارىدەمچى ئامبال ئىدارە قىلاتتى. ھازىرقى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ زېمىنى ئۇنىڭ تەۋەلىكى بولغانىدى.

1-رايون: ئاقسۇ بازىرى ۋە ھازىرقى ئۈگەرچى يېزىسى، بەشتۆگمەن يېزىسى.

2-رايون: ھازىرقى قارىتال يېزىسى بىلەن توقاي يېزىسى.

3-رايون: ھازىرقى توپلۇق يېزىسى، قۇمباش يېزىسى، ئاۋات ناھىيىسىنىڭ بەشئېرىق يېزىسى بىلەن ئاقچېقىل دېھقانچىلىق مەيدانى.

4-رايون: ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسىنىڭ تامتوغراق يېزىسى، ئايباغ (ئايكۆل) يېزىسى، غورۇچۆل يېزىسى، ئاۋات بازىرى (چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرى ۋە مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى ئاۋات كەنتى دەپ ئاتالغان)، سايلات دېھقانچىلىق مەيدانى.

5-رايون: ھازىرقى ئايكۆل يېزىسى، ئاۋات ناھىيىسىنىڭ ياڭئېرىق يېزىسى، قوشقۇدۇق دېھقانچىلىق مەيدانى، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى.

بۇ مەزگىلدە ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق كەلپىن ئامبال يارىدەمچىسى (شۆبە ناھىيىسى)نى يارىدەمچى ئامبال ئىدارە قىلغاندىن سىرت، باشقا بەش رايوننىڭ ھەربىرىدە بىردىن يېزا ئاقسالى قىلى (شاڭيو) بەلگىلەنگەن. رايوندىن تۆۋەن ھەرقايسى يېزىلاردا يۈز بېشى قويۇلۇپ، شۇلار ئارقىلىق ئىدارە قىلىنغان. ئاۋات كەنتىدە يەنە مۇپەتتىشلىك ئورنى تەسىس قىلىنغان.

مىنگونىڭ 11-يىلى (1922-يىلى) 6-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق 4-رايون ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىگە قاراشلىق 4-رايوندىكى ئاۋات كەنتى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاۋات

شۆبە ناھىيىسى قىلىپ قۇرۇلدى. ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى 16 كەنتنى يارەمچى ئامبال باشقۇردى. قالغان تۆت رايون ئۆزگەرمىدى. بۇ ۋاقىتتا، ئاقسۇ ناھىيىسى تەۋەسىدە ئىككى شۆبە ناھىيە، تۆت رايون بار بولدى. شۆبە ناھىيىلەرنى يارەمچى ئامبالار، ھەرقايسى رايونلارنى شاڭيولار، رايوندىن تۆۋەنلىرىنى يۈز بېشىلەر ئىدارە قىلدى.

مىنگونىڭ 19-يىلى (1930-يىلى) 10-ئاينىڭ 27-كۈنى ۋەزىيەت ياخشى بولمىغانلىقتىن، چېگىرىنى مۇستەھكەملەشنى كۆزدە تۇتۇپ، مىنگو ھۆكۈمىتى مەمۇرىي پالاتاسىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ئاۋات شۆبە ناھىيىسى بىلەن كەلپىن شۆبە ناھىيىسى ناھىيە قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئاقسۇ ناھىيىسى تەۋەسىدە پەقەت تۆتلا رايون قالدى.

مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) تەكشەش ئارقىلىق ناھىيە قارىمىقىدا ئالتە رايون تەسىس قىلىندى.

1-رايون: ئاقسۇ بازىرى ۋە ھازىرقى ئۈگەرچى يېزىسى، بەشتۆگەن يېزىسىنىڭ ئازاد ۋە بەشتۆگەن باشقۇرۇش رايونى.

2-رايون: ھازىرقى قاراتال يېزىسى، توقاي يېزىسى، بەشتۆگەن يېزىسىنىڭ يېڭىباغ ۋە يېڭىمۇستەكى باشقۇرۇش رايونى.

3-رايون: ھازىرقى توپلۇق يېزىسى بىلەن قۇمباش يېزىسى.

4-رايون: ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسىنىڭ بەشئېرىق يېزىسى بىلەن ئاقچېقىل دېھقانچىلىق مەيدانى.

5-رايون: ھازىرقى ئايكۆل يېزىسى بىلەن يېزا ئىگىلىك 1-شى شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى.

6-رايون: ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسىنىڭ ياڭئېرىق يېزىسى بىلەن قوشقۇدۇق دېھقانچىلىق مەيدانى.

1993-يىلى شېھ شىسەي شىنجاڭدا ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن، رايونلاردىكى شاڭيولارنى بىكار قىلىپ، رايون باشلىقى قويدى.

مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى)نىڭ بېشىدا رايون يېزىغا ئۆزگەرتىلدى. يېزا قارىمىقىدا باۋ (مەمۇرىي كەنت)، باۋنىڭ قارىمىقىدا جيا (تەبىئىي كەنت) تەسىس قىلىنىپ، باۋ-جيا تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، يېزا باشلىقى باۋ جاڭ، جياجاڭ قويۇلدى.

مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئالتە رايون تەسىس قىلىندى.

1-رايونغا ئۈچ بازار، ئىككى يېزا قارىدى. 2-رايونغا ئىككى بازار، ئۈچ يېزا قارىدى. 3-رايونغا تۆت يېزا قارىدى. 4-رايونغا تۆت يېزا قارىدى. 5-رايونغا بىر بازار، ئۈچ يېزا قارىدى. 6-رايونغا بىر بازار، ئۈچ يېزا قارىدى. ناھىيە بويىچە جەمئىي ئالتە رايون، يەتتە بازار، 19 يېزا تەسىس قىلىندى. رايون، بازار، يېزىلارغا 64 نەپەر باشلىق ۋە مۇئاۋىن باشلىق قويۇلدى.

مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسى قارىمىقىدا ساداقەت بازىرى، قاراتال يېزىسى، قۇمباش يېزىسى، بەشئېرىق يېزىسى، ئايكۆل يېزىسى، ياڭئېرىق يېزىسى بار ئىدى.

ساداقات بازىرىنىڭ قارىمىقىدا 12 باۋ، قاراتال يېزىسىنىڭ قارىمىقىدا توققۇز باۋ، قۇمباش يېزىسىنىڭ قارىمىقىدا سەككىز باۋ، بەشئېرىق يېزىسىنىڭ قارىمىقىدا توققۇز باۋ، ئايكۆل يېزىسىنىڭ قارىمىقىدا سەككىز باۋ، ياڭئېرىق يېزىسىنىڭ قارىمىقىدا ئالتە باۋ تەسىس قىلىندى. ناھىيە بويىچە جەمئىي بىر بازار، بەش يېزا، 52 باۋ تەسىس قىلىندى.

§ 3. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرى

(1949-يىلى 10-ئايدىن 1985-يىلى 12-ئايغىچە)

1. ناھىيىنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى (1949-يىلى 10-ئايدىن 1983-يىلى 7-ئايغىچە)

1949-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 1983-يىلى 7-ئايدا ناھىيىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، شەھەر تەسىس قىلىنغىچە بولغان ئارىلىقتا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشىدىكى ئۆزگىرىشنى تۆۋەندىكىدەك تۆت باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ:

بىرىنچى باسقۇچ: (1949-يىلى 10-ئايدىن 1953-يىلى 7-ئايغىچە)
ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۈرۈشقا بىرلەشتۈرۈپ، كونا ھاكىمىيەت ئۆزگەرتىلىپ، باۋ، جيا تۈزۈمى بىكار قىلىندى. دېموكراتىك ھاكىمىيەت ئورنىتىلىپ، ناھىيىنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى تەڭشەلدى. 1952-يىلى ناھىيە بويىچە ئالتە رايون، 36 يېزا، 96 مەمۇرىي كەنت تەسىس قىلىندى (جەدۋەل 1-، 2-گە قارالسۇن).

1952-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىش ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 1 — 2

رايون نامى	يېزا سانى	بازار سانى	مەمۇرىي كەنت سانى	تەبىئىي كەنت سانى
1-رايون	8	2	19	74
2-رايون	6	1	16	52
3-رايون	6	1	19	45
4-رايون	7	1	16	44
5-رايون	5	3	13	32
6-رايون	4	1	13	29
جەمئى	36	9	96	276

2-باسقۇچ: (1953-يىلى 8-ئايدىن 1958-يىلى 3-ئايغىچە)
1953-يىلى 8-ئايدىن 1954-يىلى 2-ئايغىچە ناھىيىنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى يەنە بىر قېتىم تەڭشەلدى. ناھىيىنىڭ قارىمىقىدا بىر شەھەر، سەككىز يېزا-رايون، 44 يېزا، تۆت مەھەللە مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى.

بىر شەھەر:
ئاقسۇ شەھىرى (ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ قارىمىقىدىكى C دەرىجىلىك شەھەر، 1953-يىلى 8-ئاينىڭ 26-كۈنى قۇرۇلغان) ئۇنىڭ قارىمىقىدا تۆت مەھەللە مەھكىمىسى بار ئىدى.

سەككىز رايون:
1-رايونغا سەكپاچى، گۈلباغ، چۈغتال، كۆكباش، ئىگەرچىدىن ئىبارەت بەش يېزا قارىدى.
2-رايونغا بەشتۈگمەن، ئازاد كونا ئۈستەڭ، ۋەخپىدىن ئىبارەت تۆت يېزا قارىدى.
3-رايونغا كۆكۈل، دوسقۇل، تۈغۇرچى، سات، غالدىر، دولان، توقايدىن ئىبارەت يەتتە يېزا قارىدى.
4-رايونغا سىبرىقسۇ، قاشبېشى، كالكال، توپلۇق، ساقساقتىن ئىبارەت بەش يېزا قارىدى،
5-رايونغا قۇمباش، باشباغ، قارىناس، تاغارچى، ئارا مەھەللە، سولغايدىن ئىبارەت ئالتە يېزا قارىدى.
6-رايونغا يەشىبرىق، دۆڭ قىشلاق، قۇمبۇرىق، دۆڭبويى، خوجا باسقاق، ئىمامپاشا، يامنۇزدىن ئىبارەت يەتتە يېزا قارىدى.

7-رايونغا غالىبىيەت، پاياپ، سايئېرىق، خاكگۈك، شوتا قۇدۇقتىن ئىبارەت بەش يېزا قارىدى.
8-رايونغا ياكئېرىق، يەكلى، شاكال، باينا، قوشقۇدۇقتىن ئىبارەت بەش يېزا قارىدى.
(ئەسلىدە 6-رايون دەپ ئاتىلاتتى. 6-رايوننىڭ قارىمىقىدا تۆت يېزا بار ئىدى، 8-رايونغا ئۆزگەرتىلگەندە يەنە ئىككى يېزا قوشۇپ بېرىلدى. بۇلاردىن بىر يېزا كېيىن ئاۋات ناھىيىسىگە قوشۇپ بېرىلدى.)

1956-يىلى 2-ئاينىڭ 24-كۈنى ئاقسۇ شەھىرى (ناھىيە قارىمىقىدىكى C دەرىجىلىك شەھەر) ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئاقسۇ بازىرى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1958-يىلى 3-ئاينىڭ 27-كۈنى 1-رايون ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئەسلىدە 1-رايونغا قارايدىغان بەش يېزىدىن چۆغتال يېزىسى، ئىگەرچى يېزىسى ناھىيىگە بۆلۈنۈپ قارايدىغان بولدى، گۈلباغ يېزىسى بىلەن سەكپاچى يېزىسى بازارلىق خەلق كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىغا، كۆكباش يېزىسى 2-رايونغا ئايرىپ بېرىلدى.

3-باسقۇچ: (1958-يىلى 4-ئايدىن 1962-يىلى 9-ئايغىچە)

بۇ باسقۇچتا مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىش ئەھۋالىدا ئۆزگىرىش خېلى چوڭ بولدى. (1) 1958-يىلى 5-ئاينىڭ 29-كۈنى ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرى قوشۇۋېتىلىپ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. (2) 1958-يىلى 6-ئاينىڭ 18-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىگە تەۋە 6-رايون (بەشئېرىق رايونى) بىلەن 8-رايون (ياكئېرىق رايونى) ئاۋات ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. رايونغا ئايرىلىش تەگشىلگەندىن كېيىن، ئاقسۇ قارىمىقىدا ئون رايون، ئىككى بازار، 55 يېزا، 217 ئالىي كوپېراتىپ قالدى. (3) 1958-يىلى 10-ئايدا ناھىيە بويىچە خەلق گۇڭشېسلاشتۇرۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ، رايون بىرلىك قىلىنغان ھالدا خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى. 1959-يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنى ئىككى بازار، ئون گۇڭشې تەسىس قىلىندى.

ئىككى بازار:

ئاقسۇ بازارلىق خەلق گۇڭشېسى

ئاقسۇ كونىشەھەر بازارلىق خەلق گۇڭشېسى (سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى تەۋەسى)

ئون گۇڭشې (خەلق گۇڭشېسى)

1-رايون گۈلباغ « قىزىلبايراق » خەلق گۇڭشېسى بولدى.
2-رايون بەشتوغمەن « قىزىلئۇلتۇز » خەلق گۇڭشېسى بولدى.
3-رايون قاراتال « راكېتا » خەلق گۇڭشېسى بولدى.
4-رايون توپلۇق « سۇنئىي ھەمرا » خەلق گۇڭشېسى بولدى.
5-رايون قۇمباش « قەھرىمان » خەلق گۇڭشېسى بولدى.
6-رايون ئايكۆل « غالىبىيەت » خەلق گۇڭشېسى بولدى.
7-رايون ئارال « ئالغا » خەلق گۇڭشېسى بولدى (سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە تەۋە).
8-رايون تۇمشۇق « تەڭرىتاغ » خەلق گۇڭشېسى بولدى (سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە تەۋە).
9-رايون جام « شەرق شامىلى » خەلق گۇڭشېسى بولدى (سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە تەۋە).
10- رايون قىزىل « ئاۋانگارت » خەلق گۇڭشېسى بولدى (سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە تەۋە).

ئەسلىدىكى ھەرقايسى رايونلارنىڭ قارىمىقىدىكى يېزىلار ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇش رايونغا ئۆزگەرتىلدى. دېھقانچىلىق ئالىي كوپېراتىپلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىگە ئۆزگەرتىلدى، كېيىنچە چوڭ ئەتىرەت دەپ ئاتالدى، دېھقانچىلىق ئالىي كوپېراتىپلىرى قارىمىقىدىكى ئەتىرەتلەر ئىشلەپچىقە-

رىش كېچىك ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

خەلق گۈڭشېسىلاشتۇرۇش جەريانىدا ئاقسۇ ناھىيىسىنى مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىشتا كۆپىنچە رايون گۈڭشېغا ئۆزگەرتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئازراق تەڭشەش بولدى.

1959-يىلى 10-ئاينىڭ 30-كۈنى ناھىيە تەۋەسىدىكى ھەرقايسى گۈڭشې، زاۋۇت-كانلارنىڭ نامى بىر تۇتاش « قىزىلىيۇلتۇز » دەپ بېكىتىلىپ، ئەسلىدىكى يەر نامى « قىزىلىيۇلتۇز » دېگەن سۆزنىڭ ئارقىسىغا قويۇلدى. مەسىلەن: « ئاقسۇ ناھىيىلىك ‹ قىزىلىيۇلتۇز › بازار خەلق گۈڭشەسى » ، « ئاقسۇ ناھىيىلىك ‹ قىزىلىيۇلتۇز › پولات-تۆمۈر زاۋۇتى » دېگەنگە ئوخشاش.

1959-يىلى 11-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك « قىزىلىيۇلتۇز » بازار خەلق گۈڭشەسى بەلەن « قىزىلىيۇلتۇز » گۈلباغ خەلق گۈڭشەسى (سابىق 1-رايون) رەسمىي بىرلەشتۇرۇلدى. بىرلەشتۇرۇلگەندىن كېيىن، ئاقسۇ ناھىيىلىك « قىزىلىيۇلتۇز بازار خەلق گۈڭشەسى دەپ ئاتالدى.

1960-يىلى 5-ئاينىڭ 8-كۈنى توپلۇق خەلق گۈڭشەسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قۇمباش خەلق گۈڭشەسىغا قوشۇۋېتىلدى.

1960-يىلى سابىق توقاي يېزىسى قاراتال خەلق گۈڭشەسىدىن ئايرىپ چىقىلىپ، توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلۇپ، ناھىيىگە بىۋاستە قارىدى.

1962-يىلى 5-ئاينىڭ 21-كۈنى ئەسلىدىكى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاقسۇ بازار خەلق گۈڭشەسى ئاقسۇ بازار خەلق گۈڭشەسى ۋە ئىگەرچى خەلق گۈڭشەسى قىلىپ ئايرىلدى. قۇمباش خەلق گۈڭشەسى بۆلۈنۈپ، قۇمباش خەلق گۈڭشەسى ۋە توپلۇق خەلق گۈڭشەسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

4-باسقۇچ: (1962-يىلى 10-ئايدىن 1983-يىلى 7-ئايغىچە)

1962-يىلى 10-ئاينىڭ 20-كۈنى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. قوشۇلغان ۋاقىتتىكى سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسىدىن ئايرىلىپ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئىشلەپچىقىرىشقا پايدىلىق، باشقۇرۇشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، سابىق ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە قاراشلىق قارامۈقچى قاتارلىق ئالتە چوڭ ئەترەت ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئىگەرچى گۈڭشەسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئاقسۇ ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرى ئايرىلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ قارىمىقىدا بىر بازار، ئالتە گۈڭشې، ئىككى مەيدان تەسىس قىلىندى.

بىر بازار: ئاقسۇ بازار خەلق گۈڭشەسى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا شەھەردىكى ئۈچ مەھەللە ئىش باشقارمىسى، سەككىز ئاھالە كومىتېتى، ئىككى چوڭ ئەترەت (كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەترىتى، سەكپاچى چوڭ ئەترىتى) بار. 1982-يىلى شەھەردىكى مەھەللە ئىش باشقارمىسى تۈگىكە، ئاھالە كومىتېتى 13كە كۆپەيتىلدى، كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەترىتى بىلەن سەكپاچى چوڭ ئەترىتى داۋاملىق بازار خەلق گۈڭشەسىغا تەۋە بولدى.

ئالتە گۈڭشې:

ئىگەرچى خەلق گۈڭشەسى ئۇنىڭ قارىمىقىدا 14 چوڭ ئەترەت، 55 ئىشلەپچىقىرىش كېچىك ئەترىتى، ئۈچ بىۋاستە قاراشلىق ئەترەت بار.

بەشتۇگمەن خەلق گۈڭشەسى ئۇنىڭ قارىمىقىدا 26 چوڭ ئەترەت، 91 ئىشلەپچىقىرىش كېچىك ئەترىتى، تۆت بىۋاستە قاراشلىق ئەترەت بار.

قاراتال خەلق گۈڭشەسى ئۇنىڭ قارىمىقىدا 28 چوڭ ئەترەت، 103 ئىشلەپچىقىرىش كېچىك ئەترىتى، بىر شالچىلىق مەيدانى، ئۈچ بىۋاستە قاراشلىق ئەترەت بار.

توپلۇق خەلق گۈڭشەسى ئۇنىڭ قارىمىقىدا 11 چوڭ ئەترەت، 59 ئىشلەپچىقىرىش كېچىك ئەترىتى بار.

قۇمباش خەلق گۈڭشىسى ئۇنىڭ قارىمىقىدا 14 چوڭ ئەترەت، 91 ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەترىتى، ئىككى بۇاستە قاراشلىق ئەترەت بار.

ئايكۆل خەلق گۈڭشىسى ئۇنىڭ قارىمىقىدا 20 چوڭ ئەترەت، 100 ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەترىتى، ئىككى بۇاستە قاراشلىق ئەترەت بار.

ئىككى مەيدان (فېرما)

توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئالتە چارۋىچىلىق ئەترىتى تەسىس قىلىندى. سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى. 1980-يىلى ئىگەرچى خەلق گۈڭشىسىنىڭ ئۇچ چوڭ ئەترىتى سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تۆت چوڭ ئەترەت، 14 ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەترىتى، ئىككى بۇاستە قاراشلىق ئەترەت تەسىس قىلىندى.

1966-يىلى ئايكۆل خەلق گۈڭشىسىنىڭ چايچى كەنتىدە چىگرا رايونىغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن نەنجىڭلىق ياشلارنى ئاساس قىلىپ، « شەرق قىزاردى » دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلغاندى، ئېغىر زىيان كۆرۈلگەنلىكتىن، 1982-يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، دېھقانچىلىق مەيدانىغا تەۋە زېمىن توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

1969-يىلى 3-ئاينىڭ 31-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەر قايسى گۈڭشې، مەيدانلاردىمۇ ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى، لېكىن رايون تەۋەلىكىدە ئۆزگىرىش بولمىدى. ناھىيە بىلەن گۈڭشې، مەيدانلاردىكى ئىنقىلابىي كومىتېتلار 1982-يىلى 6-ئاينىڭ 3-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلۈپ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغانغا قەدەر ساقلىنىپ تۇردى.

1971-يىلى 3-ئاينىڭ 3-كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتى گۈڭشىلارنىڭ نامىنى ئۆزگەرتىش-تىنى قارار قىلىپ، ئىگەرچى خەلق گۈڭشىسىنىڭ نامىنى « ئاۋانگارت » خەلق گۈڭشىسىغا؛ بەشئۆگمەن خەلق گۈڭشىسىنىڭ نامىنى « كۆرەش » خەلق گۈڭشىسىغا؛ قاراتال خەلق گۈڭشىسىنىڭ نامىنى « ماۋزېدۇڭنى قوغداش » (ۋېيدۇڭ) خەلق گۈڭشىسىغا؛ توپلۇق خەلق گۈڭشىسىنىڭ نامىنى « سەكرەش » خەلق گۈڭشىسىغا، قۇمباش خەلق گۈڭشىسىنىڭ نامىنى « قىزىل قوغدىغۇچى » خەلق گۈڭشىسىغا، ئايكۆل خەلق گۈڭشىسىنىڭ نامىنى « ئالتۇن كۆۋرۈك » خەلق گۈڭشىسىغا، ناھىيىلىك سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىنىڭ نامىنى « قۇياشقا تەلپۈنۈش » سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىغا ئۆزگەرتتى. ئۆزگەرتىلگەن بۇ ناملار ئامما ئىنىڭ ئادىتىگە ماس كەلمىگەنلىكتىن، 1978-يىلى يەر ناملىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ۋاقتىدا، بۇرۇنقى ناملىرى پۈتۈنلەي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

2. شەھەرنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى (1983-يىلى 8-ئايدىن 1985-يىلى 12-ئايغىچە)

1983-يىلى 8-ئاينىڭ 19-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئاقسۇ شەھىرى (ناھىيە دەرىجىلىك شەھەر) تەسىس قىلىندى. سابىق ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايونى ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ تەۋەلىكىدىكى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قۇمتام (خۇڭچېپو) دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ 5-، 6-ئەترەتلىرى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1984-يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇ-

رۇلۇپ، ناھىيە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر تەسىس قىلىش خىزمىتى ئورۇندالدى. ناھىيە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر تەسىس قىلىنغاندىن كېيىنكى مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1) شەھەر رايونى

1983-يىلى 8-ئايدىن 1984-يىلى 6-ئايغىچە ئاقسۇ شەھەر رايونى سابىق ئاقسۇ بازىرىنىڭ رايون تەۋەسى بويىچە بولۇپ كەلگەنىدى. 1984-يىلى 7-ئاينىڭ 18-كۈنىدىن باشلاپ، ئاقسۇ بازىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، سابىق بازار قارىمقىدىكى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرىنىڭ دەرجىسى يېزا دەرجىلىك قىلىپ ئۆستۈرۈلۈپ، شەھەرلىك ھۆكۈمەتكە بىۋاسىتە قارايدىغان بولدى. مەھەللە ئىش باشقارمىلىرىنىڭ قارىمقىدا ئاھالە كومىتېتلىرى تەسىس قىلىندى: لەنگەر مەھەللە ئىش باشقارمىسىنىڭ قارىمقىدا بەش ئاھالە كومىتېتى، يېڭى بازار مەھەللە ئىش باشقارمىسىنىڭ قارىمقىدا ئۈچ ئاھالە كومىتېتى، قىزىل كۆۋرۈك مەھەللە ئىش باشقارمىسىنىڭ قارىمقىدا تۆت ئاھالە كومىتېتى، يېڭىشەھەر مەھەللە ئىش باشقارمىسىنىڭ قارىمقىدا تۆت ئاھالە كومىتېتى تەسىس قىلىندى.

1985-يىلدىكى شەھەر ئاھالىسى 102 مىڭ 544، شەھەرنىڭ كۆلىمى 22.5 كۋادرات كىلومېتر، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرى ئون، ۋىلايەتنىڭ 119، شەھەرگە قاراشلىق ئورۇنلار 61، باشقا ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسى ۋە مال سېتىۋېلىش پونكتى 34.

2) يېزىلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

1984-يىلى 5-ئايدا ئاقسۇ شەھىرى ھۆكۈمەت بىلەن كۈچىنى ئايرىش داۋامىدا، بىر گۈچى (خەلق گۈچىسى)نى بىر يېزا قىلىش پرىنسىپى بويىچە يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇردى. شەھەرگە قاراشلىق ئورۇنلاردا جەمئىي يەتتە يېزا، 128 كەنت ئاھالە كومىتېتى (گۈچىنىڭ چوڭ ئەترىتىدىن ئۆزگەرتىلگەن)، 526 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى (تەبىئىي كەنت، گۈچىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەترىتىدىن ئۆزگەرتىلگەن) تەسىس قىلىندى.

ئىگەرچى يېزىسى يېزىلىق ھۆكۈمەت شەھەر رايونى جەنۇبىي چوڭ كوچىنىڭ جەنۇبىي بەشىغا، يولنىڭ غەربىي تەرىپى (سابىق ئىگەرچى كەنتى)گە جايلاشقان. يېزىنىڭ شىمال تەرىپى شەھەر رايونى ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسگە، غەرب تەرىپى ئاقسۇ دەرياسىغا، جەنۇب تەرىپى بەشتۆگمەن يېزىسىغا؛ شەرق تەرىپى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسگە تۇتىشىدۇ. يېزا بويىچە 14 كەنت ئاھالە كومىتېتى، 57 كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى بار. 1990 يىلىدىكى ئاھالە سانى 20 مىڭ 263، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 10 مىڭ 422، ئايال 9841. 1990-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 675.22 يۈەن، كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 47 مىڭ 600 مو.

بەشتۆگمەن يېزىسى يېزىلىق ھۆكۈمەت يېڭىباغ كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ، شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئارىلىقى 24.8 كىلومېتر، يېزىنىڭ شەرق تەرىپى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىلەن قوشنا. غەرب تەرىپى ئاقسۇ يېڭى دەرياسى ئارقىلىق قۇمباش يېزىسىدىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. جەنۇب تەرىپى قاراتال يېزىسى بىلەن، شىمال تەرىپى ئىگەرچى يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. يېزا بويىچە 26 كەنت ئاھالە كومىتېتى، 90 كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى بار. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 17 مىڭ 324، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 8981، ئايال 8343، 1990-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 670.10 يۈەن، كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 78 مىڭ 600مو.

قاراتال يېزىسى ① يېزىلىق ھۆكۈمەت ئارا مەھەللە كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەر-نىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ، شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئا-رىلىقى 47.5 كىلومېتر، يېزىنىڭ شەرق تەرىپى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسگە يانداش، غەرب تەرىپى ئاقسۇ دەرياسىغا تۇتىشىدۇ. جەنۇب تەرىپى توقاي يېزىسى بىلەن، شىمال تەرىپى بەش-تۆگمەن يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. يېزا بويىچە 28 كەنت ئاھالە كومىتېتى، 103 كەنت ئاھاللەر گۇرۇپپىسى بار. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 27 مىڭ 480، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 14 مىڭ 179، ئايال 13 مىڭ 301، 1990-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 884.70 يۈەن، كول-لېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 112 مىڭ 900مو.

توپلۇق يېزىسى يېزىلىق ھۆكۈمەت ئۆستەڭبويى كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ جەنۇ-بىي تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئارىلىقى 15.9 كىلومېتر. يېزىنىڭ شەرق تەرىپى ئاقسۇ يېڭى دەرياسىغا، شىمال تەرىپى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پىلە ئورۇقى يېتىشتۇرۇش مەيدانىغا، غەربىي جەنۇب تەرىپى ئاقسۇ كونا دەرياسى ئارقىلىق ئايكۆل يېزىسىغا، جەنۇب تەرىپى قۇمباش يېزىسىغا تۇتىشىدۇ. يېزا بويىچە 11 كەنت ئاھالە كومىتېتى، 59 كەنت ئاھاللەر گۇرۇپپىسى بار. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 10مىڭ 509، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 5538، ئايال 4971. 1990-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 833.15 يۈەن، كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 46 مىڭ 200 مو.

قۇمباش يېزىسى يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ باشباغ كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئارىلىقى 29.2 كىلومېتر. يېزىنىڭ شەرق تەرىپى ئاقسۇ يېڭى دەرياسىغا، شىمال تەرىپى توپلۇق يېزىسىغا، غەربىي تەرە-پى ئاقسۇ كونا دەرياسىغا، جەنۇب تەرىپى ئاۋات ناھىيىسگە تۇتىشىدۇ. يېزا بويىچە 14 كەنت ئاھالە كومىتېتى، 93 كەنت ئاھاللەر گۇرۇپپىسى بار. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 17 مىڭ 346 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 9020، ئايال 8326، 1990-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرە-چە كىرىمى 699.63 يۈەن، كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 60 مىڭ 400 مو.

ئايكۆل يېزىسى يېزىلىق ھۆكۈمەت قارا ئۇجمە كەنتىگە جايلاشقان، شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئارىلىقى 27.1 كىلومېتر. يېزى-نىڭ شەرق تەرىپى ئاقسۇ كونا دەرياسىغا، جەنۇب تەرىپى ئاۋات ناھىيىسگە، غەربىي جەنۇب تە-رىپى كەلپىن ناھىيىسگە، غەربىي شىمال تەرىپى ئۇچتۇرپان ناھىيىسگە تۇتىشىدۇ. يېزا بويە-چە 20 كەنت ئاھالە كومىتېتى، 100 كەنت ئاھاللەر گۇرۇپپىسى بار. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 28 مىڭ 985، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 15 مىڭ 79، ئايال 13 مىڭ 906. 1990-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 594.30 يۈەن، كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 87 مىڭ 300 مو.

توقاي يېزىسى يېزىلىق ھۆكۈمەت قارا دۆڭ كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ شەرقىي جە-نۇبىغا توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئارىلىقى 96.6 كىلومېتر. يېزىنىڭ شەرق تەرىپى شايار ناھىيىسگە، غەرب تەرىپى ئاۋات ناھىيىسگە، شەرقىي شىمال تەرىپى توقسۇ ناھىيىسگە، شىمال تەرىپى قاراتال يېزىسىغا تۇتىشىدۇ، شەرقىي جەنۇب تەرىپى تەكلىماكان چۆللۇكىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ لوپ، چىرىيە ناھىيىلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ. يېزا بويىچە يەتتە كەنت ئاھالە كومىتېتى، بىر تەبىئىي كەنت، 75 چارۋا بېقىش نۇقتىسى بار. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 3103، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 1613، ئايال 1490، 1990-يىلى كىشى بە-شىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 931 يۈەن، كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 5000 مو.

---

① 1989-يىلى 12-ئاينىڭ 29-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ۋالىيلار خىزمەت يىغىندا مۇزاكىرە قىلىپ، قارا-تال، قۇمباش، ئايكۆل، توقاي يېزىلىرىنىڭ نامىنى خەنزۇچە يېزىلىشىنى ئۇيغۇرچە تەلەپپۇزغا توغرىلىدى ھەمدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يەر ناملىرى كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشىغا يوللىدى.

قوشۇمچە I

دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق تۆۋەن-مەيدانلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەۋەسىدە شەھەرگە قاراشلىق يەتتە يېزىدىن باشقا يەنە شەھەر، ۋىلايەت، يېزا ئىگىلىك 1-شىركە قاراشلىق دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق تۆۋەن-مەيدانلىرى بار. تۆۋەنلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1. شەھەرگە قاراشلىق سورتلۇق ئورۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى (قىسقارتىپ سورتلۇق ئورۇقچىلىق مەيدانى دەپ ئاتىلىدۇ)

شەھەرلىك سورتلۇق ئورۇقچىلىق مەيدانى بۇلۇڭتەسكەن كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ جەنۇبى تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئارىلىقى تۆت كىلومېتر، مەيدانىنىڭ شەرق تەرىپى دولان دەرياسىغا، غەرب تەرىپى ئاقسۇ يېڭى دەرياسىغا، شىمالىي تەرىپى شەھەرلىك فوسفورلۇق ئوغۇت زاۋۇتىغا، جەنۇب تەرىپى بەشتۆگە مەن يېزىسىغا تۇتىشىدۇ. مەيدان بويىچە بەش كەنت ئاھالە كومىتېتى، 12 كەنت ئاھاللەر گۈرۈپپىسى بار. 1990-يىلىدىكى ئاھالىسى 3532. بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 1774، ئايال 1758. 1990-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 950.61 يۈەن، كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 8200 مو.

2. ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق دېھقانچىلىق ئورمانچىلىق مەيدانلىرى

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش دېھقانچىلىق مەيدانى 1958-يىلى قۇرۇلغان، مەيدان شىتابى موللا قوغۇنچى تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان بولۇپ، شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئارىلىقى يەتتە كىلومېتر، مەيدانىنىڭ شەرق تەرىپى ۋىلايەتلىك تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانى ۋە شېكەر زاۋۇتىغا، غەربىي جەنۇب تەرىپى شەھەر رايونىغا، غەربىي شىمال تەرىپى ئاقسۇ كونا شەھەر ناھىيىسىگە تۇتىشىدۇ، چېگرىداش مەيدان بويىچە ئەتراتتىن يۇقىرى ئورۇن 27، تەبىئىي كەنت 12. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 9321، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 4899. ئايال 4422، تېرىلغۇ يېرى 49 مىڭ 631 مو.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پىلە ئورۇقى مەيدانى 1958-يىلى 7-ئايدا قۇرۇلغان، مەيدان شىتابى سېرىقسۇ كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ جەنۇبى تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان توز سىزىقلىق ئارىلىقى 8.6 كىلومېتر. مەيدانىنىڭ شەرق تەرىپى ئاقسۇ يېڭى دەرياسىغا، غەرب تەرىپى ئاقسۇ كونا دەرياسىغا، شىمال تەرىپى ئورۇمچى-قەشقەر تاشيولىغا، جەنۇب تەرىپى توپلۇق يېزىسىغا تۇتىشىدۇ. مەيدان بويىچە ئەتراتتىن يۇقىرى ئورۇن ئىككى، تەبىئىي كەنت بىر، كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يېرى 851 مو. ئۇجمازارلىق 416 مو، يەنە پىلە بېقىش ئەسلىھەلىرى بار.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ 5-ئەترىتى 1965-يىلى قۇرۇلغان. ئەتراپ شىتابى تېرەك مەھەللە كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەر رايونىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە، ئورۇمچى-قەشقەر تاشيولىنىڭ شەرق تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. غەرب تەرىپى شەھەردىن بىر يول بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. 2200 مو ئورمانلىقى بار.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەجرىبە ئورمان مەيدانىنىڭ 6-ئەترىتى 1967-يىلى قۇرۇلغان. ئەتراپ شىتابى باتۇر باغ كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبى تەرىپىگە، ئورۇمچى-قەشقەر تاش يولىنىڭ شەرق تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. غەرب تەرىپى شەھەردىن بىر يول بىلەنلا ئايرىلىپ تۇرىدۇ، 820 مو ئورمانلىقى بار.

3. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىك تۆمەن-مەيدانلىرى

1-تۆمەن 1953-يىلى قۇرۇلغان، ئورنى ئايكۆل يېزىسىنىك تەۋەسىدە. تۆمەن شتابى جىنيىڭچۇەن تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان، شەھەرنىڭ غەربى جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ، شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۇز سىزىقلىق ئارىلىقى 56 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى 38، بۇنىڭ ئىچىدە لېيەندۇيى 29، تەبىئىي كەنت 35. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 15 مىڭ 834، ئەر 8472، ئايال 7362، تېرىلغۇ يېرى 129 مىڭ 300مو، 1989-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 2221 يۈەن.

2-تۆمەن 1956-يىلى قۇرۇلغان. ئورنى ئايكۆل يېزىسىنىك تەۋەسىدە. تۆمەن شتابى يېڭى قۇدۇق تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان، شەھەرنىڭ غەربى جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۇز سىزىقلىق ئارىلىقى 62 كىلومېتر. ئاساسىي قاتلام ئورنى 38. بۇنىڭ ئىچىدە لېيەندۇي 32، تەبىئىي كەنت 37. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 9611، ئەر 5048، ئايال 4563. تېرىلغۇ يېرى 87 مىڭ 800مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 2469 يۈەن.

شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى 1959-يىلى 2-ئايدا قۇرۇلغان. ئورنى ئايكۆل يېزىسىنىك تەۋەسىدە. مەيدان شتابى يېڭى خاگۈك تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ غەربى جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۇز سىزىقلىق ئارىلىقى 53 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى توققۇز، بۇنىڭ ئىچىدە لېيەندۇي سەككىز، تەبىئىي كەنت سەككىز. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 3768، ئەر 1927، ئايال 1841. تېرىلغۇ يېرى 16 مىڭ 400مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 661.40 يۈەن.

7-تۆمەن 1956-يىلى قۇرۇلغان. ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا. تۆمەن شتابى ماتان تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۇز سىزىقلىق ئارىلىقى 75 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى 28، بۇنىڭ ئىچىدە لېيەندۇي 23، تەبىئىي كەنت 34. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 7539، ئەر 4203، ئايال 3390، تېرىلغۇ يېرى 54 مىڭ 600مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 1588 يۈەن.

8-تۆمەن 1958-يىلى قۇرۇلغان، ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا. تۆمەن شتابى تارىم قۇۋۇقى بازىرى (تەبىئىي بازار)غا جايلاشقان. شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇبى تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۇز سىزىقلىق ئارىلىقى 80 كىلومېتر. ئاساسىي قاتلام ئورنى 30، لېيەندۇي 26، تەبىئىي كەنت 32. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 6709، ئەر 3956، ئايال 2753. تېرىلغۇ يېرى 50 مىڭ 200 مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 2126 يۈەن.

9-تۆمەن 1957-يىلى قۇرۇلغان. ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا. تۆمەن شتابى ئارال تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان، شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇبغا، تارىم دەريا سۇ يۇقىرى ئېقىنىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۇز سىزىقلىق ئارىلىقى 100 كىلومېتر. ئاساسىي قاتلام ئورنى 42، بۇنىڭ ئىچىدە لېيەندۇي 34، تەبىئىي كەنت 38. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 10816، ئەر 6087، ئايال 4729، تېرىلغۇ يېرى 86مىڭ 300مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 1747 يۈەن.

10-تۆمەن 1958-يىلى قۇرۇلغان، ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا. تۆمەن شتابى كۆكۈل تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان، شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇبى تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شە-

ھەر رايونى بىلەن بولغان تۆز سىزىقلىق ئارىلىقى 112 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى 30، بۇنىك ئىچىدە لېيەندۇي 25، تەبىئىي كەنت 27. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 7592. ئەر 4255، ئايال 3337، تېرىلغۇ يېرى 62مىڭ 200 مو، 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 2320 يۈەن.

11-تۈەن 1964-يىلى 8-ئايدا قۇرۇلغان، ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا. تۈەن شتابى گۈلكۆرۈك بازىرى (تەبىئىي بازار)غا جايلاشقان، شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۆز سىزىقلىق ئارىلىقى 120.5 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى 27، بۇنىك ئىچىدە لېيەندۇي 21، تەبىئىي كەنت 22. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 6498، ئەر 3642، ئايال 2856، تېرىلغۇ يېرى 56 مىڭ 100 مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 1288 يۈەن.

12-تۈەن 1958-يىلى قۇرۇلغان. ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا، تۈەن شتابى جەنۇبىي كىچىك بازار (تەبىئىي بازار)غا جايلاشقان، شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇب تەرىپىگە، خوتەن دەريا سىنىڭ ئۆڭەن ئېقىمىدىكى تىنما تۆزلەڭلىكنىڭ ئۇچ بۇرجەك ساھىلغا، تارىم دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۆز سىزىقلىق ئارىلىقى 131 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى 40. بۇنىك ئىچىدە لېيەندۇي 35، تەبىئىي كەنت 39. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 9209، ئەر 4964، ئايال 4245، تېرىلغۇ يېرى 86مىڭ 700مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 2874 يۈەن.

13-تۈەن 1958-يىلى قۇرۇلغان، ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا. تۈەن شتابى جىگدە قۇدۇق (بەخت شەھىرى) تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان. شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۆز سىزىقلىق ئارىلىقى 120 كىلومېتر، مەيدان تارىم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ غەربىي شىمال قىرغىقىغا ئورۇنلاشقان، ئاساسىي قاتلام ئورنى 31، بۇنىك ئىچىدە لېيەندۇي 26، تەبىئىي كەنت 28. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 8665، ئەر 4862، ئايال 3803. تېرىلغۇ يېرى 71 مىڭ 300مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 2228 يۈەن.

14-تۈەن 1958-يىلى قۇرۇلغان. ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا، تۈەن شتابى شاخلىق تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان. شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇب تەرىپىگە، تارىم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۆز سىزىقلىق ئارىلىقى 174 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى 27، بۇنىك ئىچىدە لېيەندۇي 23، تەبىئىي كەنت 20. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 6428 ئەر 3816، ئايال 2612، تېرىلغۇ يېرى 51 مىڭ 300 مو، 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 1866 يۈەن.

15-تۈەن 1958-يىلى 3-ئايدا قۇرۇلغان، ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا، تۈەن شتابى قىزىل كۆۋرۈك بازىرى (تەبىئىي بازار)غا جايلاشقان. شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇبىغا، تارىم دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا توغرا كېلىدۇ، شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۆز سىزىقلىق ئارىلىقى 157 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى 25. بۇنىك ئىچىدە لېيەندۇي 20، تەبىئىي كەنت 25. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 6171، ئەر 3532، ئايال 2639، تېرىلغۇ يېرى 55 مىڭ 600 مو. 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن. توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 1960 يۈەن.

16-تۈەن 1960-يىلى قۇرۇلغان، ئورنى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا، تۈەن شتابى يېڭى ئېچىلغان تۆپىلىك تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان. شەھەرنىڭ شەرقى جەنۇب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ. شەھەر رايونى بىلەن بولغان تۆز سىزىقلىق ئارىلىقى 85 كىلومېتر، ئاساسىي قاتلام ئورنى 36، بۇنىك ئىچىدە لېيەندۇي 29، تەبىئىي كەنت 34. 1990-يىلدىكى ئاھالە-

سى 9534، ئەر 5270، ئايال 4264، تېرىلغۇ يېرى 67 مىڭ 200 مو، 1989-يىلى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 1570 يۈەن.

قوشۇمچە II

ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق رايونلارنىڭ يەر نامىلىرىنى سىلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 1 — 3

رايون يەر نامى	سىلىشتۇرما يەر نامى
1. شەھەر	بازار كۆچىسى
لەڭگەر مەھەللە ئىش باشقارمىسى	
لەڭگەر ئاھالە كومىتېتى	
غالىبىيەت ئاھالە كومىتېتى	
خەيجاڭ ئاھالە كومىتېتى	
ئاسۇق ئاھالە كومىتېتى	
يېڭىئاۋات ئاھالە كومىتېتى	
يېڭى بازار مەھەللە ئىش باشقارمىسى	
يېڭى بازار ئاھالە كومىتېتى	
يېڭى مەھەللە ئاھالە كومىتېتى	
خوجا مەھەللە ئاھالە كومىتېتى	
قىزىل كۆۋرۈك مەھەللە ئىش باشقارمىسى	
قىزىل كۆۋرۈك ئاھالە كومىتېتى	
سەي بازار ئاھالە كومىتېتى	
ئارا مەھەللە ئاھالە كومىتېتى	
ئىسلاھات ئاھالە كومىتېتى	
يېڭىشەھەر مەھەللە ئىش باشقارمىسى	
يېڭىشەھەر ئاھالە كومىتېتى	
يېڭىنۇر ئاھالە كومىتېتى	
ئىتتىپاق ئاھالە كومىتېتى	
گۈلئاۋات ئاھالە كومىتېتى	
2. يېزا، كەنتلەر	
ئىگەرچى يېزىسى	ئىگەرچى كۆچىسى
يېڭىباغ (كەنت ئاھالە كومىتېتى، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش)	1-چوڭ ئەترەت
باغچى	2-چوڭ ئەترەت
قارامۇقچى	3-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى بالداق	4-چوڭ ئەترەت
قوشتوغراق	5-چوڭ ئەترەت
يىرما	6-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى بالداق	7-چوڭ ئەترەت
خانىقا	8-چوڭ ئەترەت

ئىگەرچى	9-چوڭ ئەترەت
گۈلباغ	10-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى كۆكباش	14-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى كۆكباش	15-چوڭ ئەترەت
يۇلغۇنلۇق	16-چوڭ ئەترەت
بۇلۇڭكۆۋرۈك	17-چوڭ ئەترەت
بەشتۆگمەن يېزىسى	بەشتۆگمەن گۈڭشىسى
كۆكباش	1-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى لەڭگەر	2-چوڭ ئەترەت
ئارا لەڭگەر	3-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى لەڭگەر	4-چوڭ ئەترەت
يۇسۇپ خوجا ئېرىق	5-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى خەلپە ئېرىق	6-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى خەلپە ئېرىق	7-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى ئابلەش ئېرىق	8-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى ئابلەش ئېرىق	9-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى گىرىشمىئېرىق	10-چوڭ ئەترەت
جىلغا بويى	11-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى گىرىشمىئېرىق	12-چوڭ ئەترەت
قوغاچىئېرىق	13-چوڭ ئەترەت
غول مەھەللە	14-چوڭ ئەترەت
سايغان مەھەللە	15-چوڭ ئەترەت
ئايناۋات	16-چوڭ ئەترەت
ئوتتۇرا ئېرىق	17-چوڭ ئەترەت
كۆل ئېرىق	18-چوڭ ئەترەت
جىگدە قوتان	19-چوڭ ئەترەت
بەشئېرىق مەھەللە	20-چوڭ ئەترەت
سەركە ئېرىق	21-چوڭ ئەترەت
كۆكۆل ئېرىق	22-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى يېڭى ئۆستەڭ	23-چوڭ ئەترەت
ئويۇر باش	24-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى يېڭى ئۆستەڭ	25-چوڭ ئەترەت
يېڭىئاۋات	26-چوڭ ئەترەت
قاراتال يېزىسى	قاراتال گۈڭشىسى
كۆكۈلا	1-چوڭ ئەترەت
يېڭى گۈلباغ	2-چوڭ ئەترەت
قاراڭغۇ توغراق	3-چوڭ ئەترەت
بوستان	4-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى بۆزچى	5-چوڭ ئەترەت
ئارا بۆزچى	6-چوڭ ئەترەت

توغۇرچى	7-چوڭ ئەترەت
قاراقاش	8-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى يۆزچى	9-چوڭ ئەترەت
چوناق	10-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى چوناق	11-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى سات	12-چوڭ ئەترەت
سات	13-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى سات	14-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى غالدىر	15-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى غالدىر	16-چوڭ ئەترەت
ماتان	17-چوڭ ئەترەت
يېڭى ئاقئېرىق	18-چوڭ ئەترەت
يېڭى مەھەللە	19-چوڭ ئەترەت
چورۇقۇم	20-چوڭ ئەترەت
قەدىمكى ئايماق	21-چوڭ ئەترەت
گاۋاك	22-چوڭ ئەترەت
نامات	23-چوڭ ئەترەت
سېرىققىرچىن	24-چوڭ ئەترەت
قازاق	25-چوڭ ئەترەت
تۇڭمەنبېشى	26-چوڭ ئەترەت
ئارا دوسقۇل	27-چوڭ ئەترەت
دوسقۇل	28-چوڭ ئەترەت
توپلۇق يېزىسى	توپلۇق گۇڭشىسى
قارا كۆل	1-چوڭ ئەترەت
قارا يانتاق	2-چوڭ ئەترەت
سېرىقسۇ	3-چوڭ ئەترەت
پاختىلىق	4-چوڭ ئەترەت
ئۆستەڭبويى	5-چوڭ ئەترەت
مۇرقەدەم	6-چوڭ ئەترەت
شور	7-چوڭ ئەترەت
قاشبېشى	8-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى كالكال	9-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى كالكال	10-چوڭ ئەترەت
توپلۇق	11-چوڭ ئەترەت
قۇمباش يېزىسى	قۇمباش گۇڭشىسى
باشباغ	1-چوڭ ئەترەت
باغۇەن	2-چوڭ ئەترەت
پەلەچى	3-چوڭ ئەترەت
ئاقئېرىق	4-چوڭ ئەترەت
توپاقئارال	5-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى قاراناس	6-چوڭ ئەترەت

سولغاي	7-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى قاراناس	8-چوڭ ئەترەت
قوشئېرىق	9-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى يۈتچى	10-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى يۈتچى	11-چوڭ ئەترەت
تاغارچى	12-چوڭ ئەترەت
ئاياغباغ	13-چوڭ ئەترەت
ئارا مەھەللە	14-چوڭ ئەترەت
ئايكۆل يېزىسى	ئايكۆل گۈڭشېسى
دۆڭ مەھەللە	1-چوڭ ئەترەت
جىگدە باغ	2-چوڭ ئەترەت
كۆل	3-چوڭ ئەترەت
تۆۋەن مەھەللە	4-چوڭ ئەترەت
شېخىل	5-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى تىگىن	6-چوڭ ئەترەت
چاچى	7-چوڭ ئەترەت
كونا بازار	8-چوڭ ئەترەت
كۆنچى مەھەللە	9-چوڭ ئەترەت
لەڭگەر	10-چوڭ ئەترەت
تۆۋەنكى تىگىن	11-چوڭ ئەترەت
پايناپ	12-چوڭ ئەترەت
تامباغ	13-چوڭ ئەترەت
يۇقىرىقى قوشئېرىق	14-چوڭ ئەترەت
ساي مەھەللىسى	15-چوڭ ئەترەت
قىشلىقئېرىق	16-چوڭ ئەترەت
ئاقتىكەن	17-چوڭ ئەترەت
تاشتا	18-چوڭ ئەترەت
ھاسا	19-چوڭ ئەترەت
خانگۈڭ	20-چوڭ ئەترەت
توقاي يېزىسى	توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى
قارا دۆڭ	1-چوڭ ئەترەت
ناغرىخانا	2-چوڭ ئەترەت
كۆككۆل	3-چوڭ ئەترەت
توپاققاچتى	4-چوڭ ئەترەت
خالق قۇدۇق	5-چوڭ ئەترەت
ياسۇق	6-چوڭ ئەترەت

ئەسكەرتىش: يۇقىرىقى 119 كەنت ئاھالە كومىتېتىدىن باشقا، يەنە توققۇز كەنت ئاھالە كومىتېتى بار. ئۇلار: سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانىنىڭ بەش كەنت ئاھالە كومىتېتى، يېزا ئىگىلىك، سانائەت، سودا بىرلەشمە شىركىتىنىڭ (سابىق بازار گۈڭشېسىغا قاراشلىق) ئىككى كەنت ئاھالە كومىتېتى، « شەرىقىزاردى » چارۋىچىلىق ئەترىتىنىڭ بىر كەنت ئاھالە كومىتېتى، توقاي يېزىسىدا يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان بىر كەنت ئاھالە كومىتېتىدىن ئىبارەت. 1990-يىلى شەھەر بويىچە كەنت ئاھالە كومىتېتى جەمئىي 128 گە يەتتى.

ئىككىنچى قىسىم تەبىئىي شارائىت

ئاقسۇ شەھىرى ياۋروپا-ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان، ياز پەسلى بەك ئىسسىق، قىش پەسلى بىر قەدەر سوغۇق، ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق، ھۆل-يېغىن مىقدارى ئاز بولۇپ، تىپىك چوڭ قۇرۇقلۇق كىلىماتىغا مەنسۇپ. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ زېمىنى كەڭ، يېرى تۆپتۈز، نۇرغۇن دەريالار مۇشۇ جايدا قوشۇلىدۇ. دەريا، ئۆستەڭلەر ھەر تەرەپكە تارالغاچقا، سۇغىرىش ئىشلىرى قولايلىق، قۇياش نۇرى يېتەرلىك چۈشىدۇ، قىراۋسىز مەزگىلى ئۇزۇن، سۇ، تۆپراق بايلىقى خېلى مول بولۇپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ياخشى شەرت-شارائىت ۋە غايەت زور يوشۇرۇن كۈچكە ئىگە.

I باب گېئولوگىيە ۋە يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى

§1. گېئولوگىيە

1. گېئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى

ئاقسۇ شەھرىنىڭ گېئودېزىيىلىك تۈزۈلۈشى پۈتۈنلەي كۆچا تاغ ئالدى ئولتۇرۇشمىسى رايونى بىلەن تارىمنىڭ شەرقىدىكى پلاتفورما ئولتۇرۇشمىسى ۋە ئوتكۈنچى رايونغا جايلاشقان. ئۇنىڭ شىمالىي قىسمى تارىم پلاتفورمىسى، كۆچا تاغ ئالدى ئولتۇرۇشمىسى، ئۇچتۇرپان-توقسۇ پۈرۈلمە دەسىتىسى بولۇپ، ئوتتۇرا ھايات (مېزوزوي) ئېراسى يەر قاتلىمنى تولۇق يېتىلمىگەن يېڭى ھايات (كاينوزوي) ئېراسىنىڭ نىسپىي كۆتۈرۈلمە رايونىدىن ئىبارەت؛ غەربىي قىسمى كەلپىن ئۇزۇك كۆتۈرۈلمىسى، ئاقسۇ ئەگمە پۈرۈلمە ئۇزۇك دەستىسىنىڭ ئالدىنقى كېمبېرىي دەۋرىدە يەر قاتلىمى سىرتقا چىقىپ قالغان رايونىدىن ئىبارەت؛ شەھەرنىڭ جەنۇبى ۋە شەرقى جەنۇبىدىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم رايونلار مارالبېشى پلاتفورما كۆتۈرۈلمىسىدىكى شەرقىي تارىم پلاتفورما ئولتۇرۇشمىسى بولۇپ، ئۇ ئوتتۇرا ھاياتلىق ئېراسىدىكى چۆكۈندىنىڭ يېڭى ھايات ئېراسىدىكى كۆچلۈك ئولتۇرۇشقان رايونى ۋە ئوتتۇرا ھايات ئېراسى يەر قاتلىمى تولۇق يېتىلگەن، قىسمەن تارقالغان يېڭى ھايات ئېراسى نىسپىي ئولتۇرۇشما رايونى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئاقسۇ شەھرى — شوتا قۇدۇق يېرىقى، چوڭ مۇزلۇق چوڭقۇر يېرىقى بىلەن چۆلتاغ چوڭقۇر يېرىقىنىڭ كېسىشكەن جايىغا جايلاشقان.

ئاقسۇ سۇپىسمان قۇرۇلمىغا مەنسۇپ بولۇپ، گېرتسىن دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى ھەرىكىتى بىلەن ھىمالايا ھەرىكىتىنىڭ ئىپادىسى ئىنتايىن روشەن بىلىنىدۇ. گېئو تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئاقسۇ كۆپ قېتىملىق تۈزۈلمە ئۆزگىرىشى ۋە دېڭىز بىلەن قۇرۇقلۇق كۆچۈشىنى بېشىدىن ئوتكۈزگەن.

1. تارىم ھەرىكىتى تارىم پلاتفورمىسىنىڭ كېرىستال ئۇل ھەرىكىتىنى شەكىللەندۈرگۈچى تارىم ھەرىكىتى كېيىنكى يېراق قەدىمكى ئېرانىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە يۈز بەرگەن بولۇپ، يېراق قەدىمكى ئەسىر يەر قاتلىمىدا رايون خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان ھەمدە يېپىق پۈرۈلمە شەكىللەندۈرگەن ۋە يېرىق يۆتكىلىش پەيدا قىلغان. يەنە ئاساسلىق جىنس تومۇرى بۆسمە ھەرىكىتىمۇ يۈز بەرگەن. تارىم ھەرىكىتى مەزكۇر رايوننىڭ پۈرمىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، قۇرۇقلۇق شەكىللەندۈرگەنلىكتىن، يەر شەكلىدە خېلى زور پەرق پەيدا بولغان. ئۇزۇن مۇددەت سوىۇلۇش، يالىنىش ئارقىلىق، يەر شەكلى تەدرىجىي تەكشىلەنگەن. كېيىنكى جەندەن دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە كەلگەندە غەرب تەرەپنىڭ يەر پوستى نىسپىي تەكۈتىلاشقان ھەمدە تەكشى، مۇقىم ھالدا تۆۋەنلەپ، تەبىز دېڭىز كېڭەيگەن، مۇشۇ بىر يۇرۇش چۆكۈندىلەر نېپىزرەك بولسىمۇ، لېكىن بۇ يەرنىڭ جىنس خۇسۇسىيىتى نىسپىي مۇقىم بولغان ماگنىتلىق كاربون تۇز قاتلىمىدىن ئىبارەت.

2. تۈگۈمەن ھەرىكىتى بۇ ھەرىكەت ئاقسۇ گۈمبەزسىمان كۆتۈرۈلمىسى بىلەن مۇزارت دەريا-سى كۆتۈرۈلمىسىدىن ئىبارەت ئىككى بۆلەك ئورۇنلاشقان يەرنى خېلى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈۋېتىپ، بۇ ئىككى تۈزۈلمىنى دەسلەپكى قەدىمدە شەكىللەندۈرگەن.

3. كالېدون ھەرىكىتى تۈگۈمەن ھەرىكىتىدىن كېيىن، تارىم پىلاتفورمىسى 100 مىليون يىلدىن ئۈزاق تىنچ تەرەققىيات جەريانىنى باشتىن ئۆتكۈزدى. كالېدون ھەرىكىتىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىدە تارىم پلاتمىسى رايوندا كېيىنكى كىمبېرى دەۋرىدىن بۇيانقى مۇقىم تېپىز دېڭىز مۇھىتى دەسلەپكى ئوردوۋۇنىڭ دەۋرىگىچە ئىزچىل داۋاملىشىپ، كاربون تۈز قۇرۇلمىسى ئۈدا چۆككەن، ئوتتۇرا ئوردوۋۇنىڭ دەۋرىدە يەر پوستى ئاستا-ئاستا يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، چېكىنىۋاتقان تېپىز دېڭىز مۇھىتىدا كاربون تۈزى، تاش كۆمۈرلۈكلىرى ۋە مېرگېل چۆكمىسى ئۈدا يېتىلگەن. كېيىنكى ئوردوۋۇنىڭ دەۋرىدە پلاتفورمىنىڭ كۆپ قىسىم جايلىرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، قورۇقلۇققا ئايلانغان. بىراق، يەر شەكلى تەكشى بولۇپ، پەقەت قىسمەن قالدۇق سۇ رايونلىرىدىلا چۆكمە 100 مېتىردىن قېلىن بولۇپ، بۇ يەردە بىر يۈرۈش قۇرۇقلۇق مەنبەئەلىك ئۇۋاق چۆكۈندىلەر يېتىلىپ، ئوردوۋۇنىڭ سىستېمىسى ئۇستىدە ساختا دەستىلەنمە ھاسىل بولغان، ئوتتۇرا ۋە كېيىنكى سىلۇر دەۋرلىرىدە پلاتفورما رايونى ئومۇميۈزلۈك يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ قۇرۇقلۇققا ئايلانغان.

4. گېرىنتسىن ھەرىكىتى دەسلەپكى مەزگىلدىكى گېرىنتسىن ھەرىكىتى پلاتفورما رايونىنى ئۇزاق مەزگىل يۇقىرى كۆتۈرۈپ، كېيىنكى كاربون دەۋرىگە كەلگەندىلا، ئاندىن قايتا تۆۋەنلىگەن. ئوتتۇرا مەزگىلدە ھەرىكەت ئانچە كۈچلۈك بولماي، چوڭقۇر يېرىق ھەرىكىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىپادىلىدى. كېيىنكى مەزگىلدىكى ھەرىكەت تارىم پلاتفورمىسىنىڭ شىمالىي چېتىدە كۈچلۈك ئىپادىلىنىپ، پۈرۈلمىدە روشەن ئۆزگىرىش بولۇپ، بىر قاتار تەكشى سىنكلىنال ۋەھىم ئانتىكلىنال پۈرمە شەكىللەنگەن ھەم ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا يېرىلىش ھەرىكىتى يۈز بەرگەن. گېرىنتسىن ھەرىكىتى پلاتفورمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، قۇرۇقلۇققا ئايلاندۇرغان. مۇشۇنىڭ بىلەن مەزكۇر رايونىڭ دېڭىز بولۇش تارىخىغا ئاساسىي جەھەتتىن خاتىمە بېرىلگەن.

5. ھىندىچىنى ھەرىكىتى يەنشەن ھەرىكىتى ۋە ھىمالايا ھەرىكىتى يەنشەن تارىم پلاتفورمىسى ھىندىچىنى، يەنشەن دەۋرلىرىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، ھىمالايا دەۋرىدە تۆۋەنگە چۆشۈش ھەرىكىتى بولۇپ ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭ غەربى شىمالىدىكى كەلپىن ئۈزۈك كۆتۈرۈلمە رايونى، تىرئاس دەۋرىدىن باشلاپ ئىزچىل تۇردە بىر قەدەر كۈچلۈك يۇقىرى ئۆرلەش ھالىتىدە تۇرغان. پلېيستوتسېن دەۋرىدىن كېيىنكى يېڭى تۈزۈلمە ھەرىكىتى خېلى كۈچلۈك بېرىلىش ھەرىكىتى بولۇپ ئىپادىلەنگەن. بۇ ھەرىكەتچان يېرىقلار ئاساسلىق تەڭرىتاغنىڭ تاغ ئالدى لىنىيىسى ۋە كەلپىن ئۈزۈك كۆتۈرۈلمىسىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي تەرەپلىرىدىكى تاغلار ئارىسىدىكى ئويمانلىقنىڭ ياقا-لىرىغا تارقالغان. ئۇ مەزكۇر رايوندا يەر تەۋرەشنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى ئاساسلىق مەنبە ھېسابلىنىدۇ.

2. يەر قاتلىمى ۋە كان مەھسۇلاتلىرى

شۇتا قۇدۇقتىن شەھەرنىڭ شەرقىگىچە بولغان دائىرىدە جەنۇبىي تەڭرىتاغ پۈرمىلىك بەلۋېغىنىڭ گىرۋىكىدىن تارىم دەريا سىستېمىسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىچە بولغان پۈتكۈل رايوندا ئوتتۇرا ھايات ۋە يېڭى ھايات گۇرۇپپىسى مۇكەممەل يېتىلگەن، قەدىمكى ھايات گۇرۇپپىسىدىن كېيىنكىلىرى پەقەت شىمالىي تەرەپتە كۆرۈلىدۇ. ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولىنىڭ ئاقسۇ بۆلىكىنىڭ جەنۇبى تەرىپى-نى پۈتۈنلەي تۆتىنچى سىستېما قاپلاپ، شامال، كەلكۈن قۇم تىندۇرمىلىرى، شورلىشىپ كەتكەن

قۇمالىق سېغىز، لەيلىمە شېغىل لاتقا قەۋىتى ھاسىل بولغان. دولان دەريالىسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمى، خوتەن دەريالىسى بىلەن خوتەن كونا دەريا قىسمىنىڭ تارىم دەريالىسىغا قۇيۇلۇشتىن ئىلگىرىكى بۆلەكلىرى كەلكۈن، قۇم تىندۇرمىسى، قۇمالىق سېغىز، لەيلىمە شېغىل قاتلىمىدىن ئىبارەت. پېرم دەۋرىنىڭ كېيىنكى پېرم دەۋرى پەقەت مۇشۇ رايوننىڭ شىمالىي قىسمىدا كۆرۈلگەن بولۇپ، ئاساسلىقى، دەريا ئېقىنى سازلىق فاتسىيسى چۆكمىسىدىن ئىبارەت. تىرىئاس دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا ۋە كېيىنكى بۆلۈملىرى ئاساسلىقى قۇرغاق ھاۋا كىلىماتىدىكى دەريا ئېقىنى فاتسىيىسىدىكى ۋاق چۆكمەلەر ئارىلاشقان سازلىق فاتسىيىلىك لاتقا جىنسلىرىدىن ئىبارەت. ئوتتۇرا دەۋرى بىلەن كېيىنكى دەۋرى دەريا فاتسىيسى بىلەن سازلىق فاتسىيسىنىڭ ئارىلاش چۆكمىسىدىن ئىبارەت.

شەھەر زېمىنىنىڭ گېئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى ۋە يەر قاتلىمى ئالاھىدىلىكى ئاقسۇ شەھىرىدە كۆپ خىل كان مەھسۇلاتلىرىنىڭ شەكىللىنىشى ئۈچۈن شەرت-شارائىت يارىتىپ بەرگەن. ئاقسۇ شەھەر زېمىنىدىكى ھېنگان (ئىنگەن) تاغلىق رايونىدا ۋانادىيلىق فوسفور كانى، ھاك تېشى، دولومىت جىنسى شەكىللەنگەن، يەنە بىناكارلىق تاش ماتېرىياللىرىدىن بازالت گەج، كۋارتسلىق قۇم، فار-فور خام ئەشياسى، سىماپ، بارىت، ئالىيومىن ئوكسىدى، كۆمۈر قاتارلىقلار بار.

فوسفور كانى شەھەرنىڭ 45 كىلومېتر غەربىي جەنۇبىدىكى سايئېرىققا جايلاشقان، كان قاتلىمى ئىلگىرى كېمبىرىي دەۋرىنىڭ ئاستىغا ئورۇنلاشقان بولۇپ، تەكتىدىن ئۈستىگىچە تۆت قاتلامغا ئايرىلغان، پەقەت تەكشىدىكى بىر قەۋەت فوسفورت مۇقىم قاتلام ھالىتىدە بولۇپ، سانائەت قىممىتىگە ئىگە. كان قاتلىمى 29 مىڭ مېتر سوزۇلغان بولۇپ، قېلىنلىقى 0.7 مېتردىن 35 مېترغىچە، ئادەتتىكى قېلىنلىقى بىر مېتر ئەتراپىدا كېلىدۇ. زاپىسى 9 مىليون 221 مىڭ 400 تونىنا بولۇپ، 1983-يىلغىچە قېزىلىپ بولغان رۇدا 700 مىڭ تونىنىدىن 800 مىڭ تونىنغىچە مۆلچەرلەندى. فوسفور رۇدىسىنىڭ ئوتتۇرىچە دەرىجىسى (P_2O_5) 12.05 %، كان بىلەن ئاساسلىق غول تاشىيولىنىڭ ئارىلىقى 9-10 كىلومېترلا كېلىدىغان بولغاچقا، قاتناش قولايلىق.

سايئېرىق ۋانادىي كېنى فوسفور كان بىلەن بىللە پەيدا بولغان چۆكمە كان ياتمىسى بولۇپ، فوسفور تارقالغان 29 مىڭ مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى دائىرە ئىچىدە، فوسفور بىلەن بىللە ۋانادىيمۇ بار. كان قاتلىمىنىڭ ئادەتتىكى قېلىنلىقى بىر مېتردىن ئون مېترغىچە، ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 2.5 مېتردىن ئاشىدۇ. كان قاتلىمىنىڭ چوڭقۇرلۇقى 300 مېتر. ۋانادىي دورىسىنىڭ ئوتتۇرىچە دەرىجىسى 0.4 %، ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى 1.5 %، گېئولوگىيىلىك زاپىسى (V_2O_5) 150 مىڭ تونىنا بولۇپ، ئوتتۇرا تېپىلغان كان ياتمىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ تېپىز جايلىرىنى ئۈستى ئۈچۈق ھالدا قازغىلى بولىدۇ. چوڭقۇر جايلىرىنى ئىچكىرىلەپ قازغاندا تۆۋرۈك قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ كان ئۇنۇبرسال ئىچىپ پايدىلىنىشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە ئىككى ھاك تېشى كانى بار، ئۇنىڭ بىرى سايئېرىقتا، يەنە بىرى شوتا قۇدۇقتا.

سايئېرىق ھاك تېشى كېنى شەھەرنىڭ 37 كىلومېتر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، كان رايونى شەرق، غەرب ئىككى كان ئۈچاستىكىسىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، شەرقىي كان ئۈچاستىكىسى 1-نومۇرلۇق كان گەۋدىسى دەپ ئاتىلىدۇ، بۇ كان گەۋدىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 500 مېتر، قېلىنلىقى 80 مېتردىن 150 مېترغىچە كېلىدۇ. غەربىي كان ئۈچاستىكىسى 2-نومۇرلۇق كان گەۋدىسى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ كان گەۋدىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1200 مېتر، قېلىنلىقى 130 مېتردىن 200 مېترغىچە كېلىدۇ. رۇدىنىڭ تەبىئىي تۈر شەكلى بىرلا خىل، دەرىجىسى مۇقىم، 1985-يىلدىكى بايقالغان زاپىسى 17 مىليون 752 مىڭ 200 تونىنا بولۇپ، ماشىنا بىلەن ئۈستى ئۈچۈق ھالدا قېزىشقا بولىدۇ.

شوتا قۇدۇق ھاك تېشى كېنى شەھەرنىڭ 60 كىلومېتر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان. ئاساسىي كان قاتلىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 8800 مېتر، ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 111 مېتر. كان گەۋدىسىنىڭ

ئىچىدە قىستۇرۇلما تاش يوق بولۇپ، غايەت قېلىن بولغان بىرلا خىل كان گەۋدىسىگە مەنسۇپ، ئۇنىڭ رۇدىسى ئاشكارا، دەرىجىسى مۇقىم، زاپىسى 418 مىليون 566 مىڭ تونىنا بولۇپ، ئۇستى ئوچۇق هالدا قېزىشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ.

سايىبېرىق دولومىت كېنى شەھەرنىڭ 45 كىلومېتر غەربى جەنۇبىغا جايلاشقان. كان گەۋدىسى زور قېلىن قاتلام هالىتىدە يېيىلغان، ئاشكارا رۇدىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 29 مىڭ مېتر كېلىدۇ. كاننىڭ ئاستىنقى قاتلىمىنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 110 مېتر بولۇپ، تاغنىڭ شىمالىي باغرىدا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. كەڭلىكى 150 مېتردىن 500 مېترغىچە كېلىدۇ. رۇدا كۆلرەك دولومىت جىنسىدىن ئىبارەت. كاننىڭ ئوتتۇرا قاتلىمىنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 110 مېتر، ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇرغان كەڭلىكى 150 مېتردىن 540 مېترغىچە كېلىدۇ. كۆپىنچىسى تاغ ئۇمۇرتقىسىغا جايلاشقان. رۇدا قارا رەڭلىك بولۇپ، تەركىبىدە قاراماي بار. ئادەتتە سېپسق هالك تېشى دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇستۈنكى قاتلىمى تازا ئاشكارا كۆرۈنمەيدۇ. كەڭلىكى 100 مېتردىن 250 مېترغىچە، قېلىنلىقى 30 مېتردىن 50 مېترغىچە كېلىدۇ. رۇدىنىڭ ئەڭ كەڭ ئاشكارا يېرى 62 مېتر بولۇپ، رۇدا ئاقۇچ كۆلرەك دولومىت جىنسىدىن ئىبارەت. رۇدىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى 1-دەرىجىلىك بولۇپ، زاپىسى 2 مىليارد 600 مىليون تونىنا، كان قاتلىمىنىڭ ئەڭ قېلىن ئورنى تۇراقلىق، كۆپ قىسىم كان گەۋدىسى ئېچىلىپ قالغان بولۇپ، ئۇستى ئوچۇق هالدا قېزىشقا بولىدۇ.

شوتا قۇدۇق بازالىت كېنى شەھەرنىڭ 70 كىلومېتر غەربى جەنۇبىغا جايلاشقان، كان قاتلىمىنىڭ هالىتى پېرىم دەۋرىنىڭ بۈلۈت گۈرۈپپىسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن. ئۇ جەمئىي يەتتە قەۋەت بولۇپ، ئومۇمىي قېلىنلىقى 440.6 مېتر، ھەربىر قەۋىتى 22 مىڭ مېتردىن 30 مىڭ مېترغىچە سوزۇلغان، پۈتۈن گەۋدىدىن قارىغاندا 1-، 2-، 3-، 5-قەۋەتلىرىدە يوشۇرۇن كرىستال ـــ ئەينەك ماددىلىق ئاساسلىق بازالىت جىنسى؛ 4-، 6-، 7-قەۋەتلىرىدە يېرىك دانچە پورفىرلىق نېيترال بازالىت بار. دەسلەپكى سېلىشتۇرۇشتىن قارىغاندا، 6-قەۋەتلىرىدىكى بازالىت ئادەتتىكى سانائەتنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ئۈيغۇن كېلىدۇ. ئۇنىڭ گېئولوگىيىلىك زاپىسى تەخمىنەن 1 مىليارد 380 مىليون تونىنا.

شوتا قۇدۇق كۆمۈرلۇكىنىڭ 4-تاش كۆمۈر كان نۇقتىسى شەھەرنىڭ 60 كىلومېتر غەربى جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، كۆمۈر زاپىسى 3 مىليون 690 مىڭ تونىنا، قېزىلىپ بولۇنغىنى 830 مىڭ تونىنا، كان تۈۋرۈكى 800 مىڭ تونىنا. مۆلچەرلىنىشچە، قېپقالغان زاپىسى 2 مىليون 60 مىڭ تونىنا. كۆمۈر قاتلىمى نېپىز، ئارىن 0.42 ـــ 0.5 مېتر كېلىدۇ. كۆمۈر سۈپىتى ناچار، ئىسسىقلىق تارقىتىش مىقدارى 7789 ـــ 8092 كىلو كالورىيە / كىلوگرام.

3. قۇرۇلۇش گېئولوگىيىسى

گېئولوگىيىلىك جىنس خۇسۇسىيىتىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشىگە ئاساسەن، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ زېمىنىنى تۆت قۇرۇلۇش گېئولوگىيىلىك رايونىغا ئايرىشقا بولىدۇ.

1) كەلكۈن تېنىدۇرمىلىرى تۈزلەڭلىكى قۇرۇلۇش گېئولوگىيىلىك رايونى، يەنى گۈمبەزتاغ تاغ ئالدى كەلكۈن تېنىدۇرمىسى تۈزلەڭلىكى بىلەن غەرب تەرەپتىكى قاراتاغ (قاراتېكە تاغ) تاغ ئالدى كەلكۈن تېنىدۇرمىسى تۈزلەڭلىكى. بۇ يەرنى جىنس خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن يەنە ئۈچ كەنجى رايونغا ئايرىشقا بولىدۇ.

(1) شېغىللىق يۇمشاق تاغ جىنس ئۇللۇق كەنجى رايون. بۇ رايون ئۇرۇمچى ـــ قەشقەر تاشيولىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان، ئۇنىڭ يەر يۈزى جەنۇبقا قىيسايغان. كەنجى رايون پلىستوتسېن

دەۋرىدىكى يۇمىلاق شېغىللىق قۇمدىن تەركىب تاپقان، جايلىشىشى بىر قەدەر زىچ، يەر ئاستى سۇ ئورنى 20 مېتردىن 100 مېتر چوڭقۇرلۇقتا بولۇپ، ئىككىنچى خىلدىكى يۇمشاق تاغ جىنسقا مەنسۇپ.

(2) شېغىللىق يۇمشاق تاغ جىنس ئوللۇق كەنجى رايونى بۇ رايون ئاقسۇ دەريا سىنىڭ غەربى، قاراتاغ تاغ ئالدىدىكى كەلكۈن تىندۇرمىسى تۈزلەڭلىكىگە جايلاشقان، ئۇنىڭ يەر شەكلى تۈز، جەنۇبقا قىيسايغان بولۇپ، يانتۇلۇقى 0.01 گرادۇس ئەتراپىدا، ئۇنىڭدا كېسىك يوق، كېيىنكى پىستىرما ئوچىنچى دەۋر چۆكمىسى تېپىز كۆمۈلگەن. يەرئاستى سۇ ئورنى چوڭقۇر-لۇقى ئوچ مېتردىن 13 مېترغىچە بولۇپ، تاغ ئالدىدا تېپىز، تۈزلەڭلىك قىرغىقىدا چوڭقۇر. ئۇ، پلىستوتسېن كەلكۈن تىندۇرمىسى، شېغىللاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئىككىنچى خىلدىكى يۇمشاق تاغ جىنسىتىن ئىبارەت، زىچلىق دەرىجىسى كەنجى رايوندىكىدىن تۆۋەن. مەزكۇر كەنجى رايون يەر تەۋرەش-يېرىلىش ھەرىكىتى رايونى بولۇپ، يەر تەۋرەشتىن مۇداپىئەلىنىشنى ئەتراپلىق ئويلىنىشقا توغرا كېلىدۇ، يېرىلىش دەرىجىسى سەككىز بالدىن يۇقىرى بولىدۇ.

(3) سېرىق تۇپراق ھالىتىدىكى توپا ۋە ئادەتتىكى سېغىز توپلىق يۇمشاق تاغ جىنس ئوللۇق كەنجى رايونى. بۇ رايون ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولىدىن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ قىزىل يېزىسىغىچە تارقالغان بولۇپ، يەر شەكلى تۈز، شەرقىي-جەنۇبقا قىيسايغان، يەر يۈزى يانتۇلۇقى 0.0034 گرادۇس، جەنۇبىي ۋە شىمالىي تەرىپى دەريا چىلغىسىغا تۇتىشىدۇ. كەسمە چوڭقۇرلۇقى تۆت مېتر، يەر ئاستى سۇ ئورنى چوڭقۇرلۇقى ئىككى مېتردىن 20 مېترغىچە، شەرق تەرىپىدىكى قىسمەن جايلاردا بۇلاق سۇلىرى بار. يېپىنچا ئوسۇملۇكلەر يېتىلگەن، بۇ يەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئېچىپ ئۆزلەشتۈرۈلگەن، بۇ رايون سېرىق تۇپراق ھالىتىدىكى توپا، شېغىللىق توپا، قۇمساڭغۇ سېغىز توپا قەۋىتىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، سېرىق توپا ھالىتىدىكى ۋە ئادەتتىكى سېغىز توپا جىنسلىق يۇمشاق ئۇل ھېسابلىنىدۇ. بۇ رايون چوڭقۇر قاتلاملىق قۇرۇلۇش قىلىشقا پايدىسىز. يولدىن پاتقاق چىقىپ كېتىدۇ.

2) لاتقىلىق توپا، قۇمساڭ تۇپراق، يۇمشاق ئوللۇق كەنجى رايون.

بۇ رايون گۇمبەز تاغ تاغ ئالدىدىكى كەلكۈن تىندۇرما تۈزلەڭلىكىنىڭ جەنۇبىي يېرىم قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، يەر شەكلى تۈز، يەر يۈزى يانتۇلۇقى 0.0017 گرادۇستىن 0.002 گرادۇسقىچە، كەسمە چوڭقۇرلۇقى ئىككى مېتردىن ئوچ مېترغىچە، يەر ئۇستى ئېغىر ھالدا شور-لاشقان بولۇپ، شور پوستى 0.03 مېتردىن 0.1 مېترغىچە كېلىدۇ. بۇ يەردە يېپىنچا ئۆسۈملۈك شالاڭ، ئاندا-ساندا مۇقىم چاتقاللىق قوم بارخانلىرى بار. جىنس خۇسۇسىيىتى كۆكۈش لاتقىلىق قۇمساڭ سېغىز تۇپراق ۋە قوم قاتلىمىدىن ئىبارەت. سەككىز مېتردىن 13 مېترغىچە بولغان چوڭ-قۇرلۇقتا كۈلرەڭ لاتقا بار. يەر ئاستى سۇ ئورنى ئىككى مېتردىن بەش مېترغىچە چوڭقۇر بولۇپ، لاتقىلىق يۇمشاق ئۇل ھېسابلىنىدۇ. مەزكۇر رايونىڭ ئاساسلىق قۇرۇلۇش گېئولوگىيىلىك مەسىلىسى شۇكى، لاتقىلىق تۇپراق تۆۋەن سىجىللىقتا، يۇقىرى بېسىملىق سىقىلىشچانلىقتا ئىكەن. شۇڭا، قۇرۇلۇش قىلغاندا چوقۇم سۇنئىي ئۇسۇلدا ئۇل قويۇش ۋە ئۇلنىڭ مۇقىم بولۇشىنى ئويلىنىش لازىم. ئىككىنچى مەسىلە، شور تۇپراقنىڭ قۇرۇلمىلارنى چىرىتىشى ۋە شور تۇپراقنىڭ ئۆزىنىڭ يۇمشاپ پاتقاق چىقىپ كېتىش مەسىلىسىدىن ئىبارەت.

3) تىنما تۈزلەڭلىك قۇرۇلۇش گېئولوگىيىلىك رايونى

بۇ رايون ئاقسۇ دەريا سىنىڭ تىنما تۈزلەڭلىكى، ئوچ دەريا (قەشقەر دەريا سى، يەكەن دەريا-سى ۋە خوتەن دەريا سى) نىڭ تۆۋەنكى ئېقىمى تىنما تۈزلەڭلىكى ۋە تارىم دەريا سى، كۆل تىنما تۈزلەڭلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇنى ئوچ كەنجى رايونغا ئايرىشقا بولىدۇ.

(1) شېغىل تاش يۇمشاق تاغ جىنس ئوللۇق كەنجى رايون. بۇ رايون ئاقسۇ دەريا-سى تىنما تۆزلەڭلىكىدىكى قۇمباش يېزىسىنىڭ شىمالىي تەرەپلىرى بولۇپ، يەر شەكلى تۆز دەريا تورلىرى يېتىلگەن. 1-، 2-دەرىجىلىك پەلەمپەي يەرنىڭ ھەر ئىككىلىسىنىڭ نىسپىي ئېگىزلىكى ئىككى مېتر ئەتراپىدا، ئەڭ چوڭقۇر يېرى تۆت مېتر كېلىدۇ. سۇ مول بولۇپ، ھولۇتسېن ئېپوخىسى بۆلۈمىدە سىلىقلىنىپ يۇمىلاقلانغان شېغىل ۋە تاشتىن تەركىب تاپقان. پەلەمپەيلىك يەر يۈزىدە ئادەتتە 0.4 مېتردىن ئىككى مېترغىچە قېلىنلىقتا سېغىزلىق قۇمسىماق تۆپراق بار بولۇپ، ھەرخىل بىناكارلىق قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشقا بولىدۇ. لېكىن ئۇل خەندىكىگە سۇ كۆپ يىغىلىۋالىدۇ. بوش يۇمشاق قاتلام بەك قېلىن بولغاچقا، سۇ ئامبىرى ياساشقا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ.

(2) يۇقىرىقى قىسمى ئادەتتىكى سېغىز توپلىق بوش، يۇمشاق تاغ جىنس ئوللۇق كەنجى رايون. بۇ رايون قۇمباش يېزىسىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاقسۇ دەرياسىنىڭ تىنما تۆزلەڭلىكىگە جايلاشقان، يەر شەكلى تۆز، ئىككى دەرىجىلىك پەلەمپەيلىك يەر بولۇپ، 1-دەرىجىلىك پەلەمپەيلىك يەرنىڭ نىسپىي ئېگىزلىكى ئىككى مېتردىن تۆت مېترغىچە، 2-دەرىجىلىك پەلەمپەيلىك يەرنىڭ نىسپىي ئېگىزلىكى ئالتە مېتردىن سەككىز مېترغىچە كېلىدۇ، شىمالىي تەرىپىنىڭ ئېگىزلىك پەرقى زور بولۇپ، جەنۇبقا بارغانسېرى پەسلەيدۇ، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر يېتىلگەن، يەر ئاستى سۇ ئورنى چوڭقۇرلۇقى ئىككى مېتردىن ئۈچ مېترغىچە كېلىدۇ. جىنس خۇسۇسىيىتى: يۇقىرىقى قىسمى سېغىزلىق قومساق تۆپراق — قۇمساق سېغىز تۆپراق، تۆۋەنكى قىسمى شېغىل — يۇمشاق قۇمدىن ئىبارەت. قۇرۇلۇش گېئولوگىيىلىك خۇسۇسىيىتى بويىچە ئادەتتىكى سېغىز توپلىق يۇمشاق تاغ جىنس ۋە بىرىنچى خىلدىكى يۇمشاق تاغ جىنستىن ئىبارەت گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنىدۇ. غەربىي قىسمى ئەشمە كۆلىتىنىڭ شورلىشىپ كەتكەن تۆزلەڭلىك رايونىدىن ئىبارەت. دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك قۇرۇلۇش گېئولوگىيىسى مەسىلىسى شۇكى، مەزكۇر كەنجى رايوننىڭ غەربىي جەنۇبىي تەرىپى قۇم-بوران رايونى بولۇپ، قۇمدىن مۇداپىئە كۆرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

(3) تەكشى يۇمشاق قۇم، يۇمشاق ئوللۇق كەنجى رايون. بۇ رايون ئوچ دەريانىڭ تۆۋەنكى ئېقىمى تىنما تۆزلەڭلىكى ۋە تارىم دەريا — كۆل تىنما تۆزلەڭلىكىگە جايلاشقان بولۇپ، يەر شەكلى تېخىمۇ تۆز يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر خېلى يېتىلگەن. يېرىم تۇراقلىق چاتقاللىق قۇم بارخانلىرى بار؛ قۇم بارخانلىرى بىر قەدەر ئېگىز، يەر ئاستى سۇ ئورنى ئالتە مېتردىن يەتتە مېترغىچە كېلىدۇ. سۇنىڭ سۈپىتى ناچار، يەر ئۈستى كۆلرەڭ سېغىزلىق قۇمساق تۆپراق بولۇپ، قېلىنلىقى ئاران بىرمېتر كېلىدۇ، ئاستى قېلىن قاتلاملىق تەكشى كەلگەن يۇمشاق قۇم. تارىم دەرياسىنىڭ غەربىي قىزغىنىنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمى يېرىم قۇم، يۇمشاق قۇم ۋە سېغىز توپا قاتلاملىرى ئارىلاش دەستىلەنگەن بىرىنچى خىلدىكى يۇمشاق تاغ جىنس ئوللىغا مەنسۇپ، بۇ يەردە بىر قەدەر ئېگىز چاتقاللىق قۇم بارخانلىرى بولغاچقا، قۇرۇلۇش قىلىشقا پايدىسىز، يەر شەكلى تۆز بولغاچقا، سۇ ئامبىرى قۇرۇشقا تېخىمۇ مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. سۇ ئامبىرىدىكى سۇ سىڭىپ كېتىپ، يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئىككىلەمچى شورلىشىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئېغىر-ئوستەك ياسىغاندا سىڭىشتىن ساقلىنىشقا دىققەت قىلىش كېرەك. قۇمساق ئۇل — كۆۋرۈك سېلىنىشقا پايدىسىز، قۇملۇقنىڭ ياقىسىغا يېقىنلاشقانسېرى قۇم-بوراندىن مۇداپىئە كۆرۈشكە، دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

4) چوڭ قۇملۇق قۇرۇلۇش گېئولوگىيىسى رايونى

بۇ رايون ئاقسۇ رايونىنىڭ ئەڭ جەنۇب تەرىپىدىكى تەكلىماكان چۆللۇكىگە جايلاشقان بولۇپ، ھازىرچە قۇرۇلۇش قىلغىلى بولمايدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر رايونىنىڭ قۇرۇلۇش گېئولوگىيىسىنى شەھەر رايونىدىكى دۆڭ-تۆ-

پىلىكنى چېگرا قىلىپ، غەربىي شەھەر رايونى ۋە شەرقىي شەھەر رايونىدىن ئىبارەت ئىككى بۆلەككە ئايرىشقا بولىدۇ.

دۆڭنىك تۆۋۈنىدىكى غەربىي شەھەر رايونى (كونىشەھەر رايونى). دەريا ئېقىنى تىنىمسىنى ئاساس قىلغان بولۇپ، تىنما تۈزلەڭلىك قۇرۇلۇش گېئولوگىيىلىك رايونى شېغىل تاشلىق يۇمشاق تاغ جىنس ئوللۇق كەنجى رايونى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ جايىنىڭ يېرى تۈز، دەريا تورلىرى يېتىلگەن. 1-، 2-دەرىجىلىك پەلەمپەيلىك يەرنىڭ نىسپىي ئېگىزلىكى ھەربىرىنىڭ ئىككى مېتردىن بەش مېتر ئەتراپىدا، يەر ئاستى سۇ ئورنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى 1.5 مېتردىن ئىككى مېترغىچە بولۇپ، سۇ مول پەسلى بىلەن سۇ قىس پەسلىدىكى سۇ ئورنىنىڭ پەرقى 0.8 مېتر، يەر قاتلىمىنىڭ ۋېرتىكال ئورۇنلىشىشى جەھەتتە، يۇقىرى قىسمى ئۇششاق دانچىلىق چۆكمە ماددا. جۇملىدىن سېغىز قۇمساق سېغىز، قۇمساق ئەت توپراق، يۇمشاق قۇم، يىرىك قۇم ۋە كىچىك كۆلەملىك لاتقا سېغىز، سۇنۇشى دۆۋىلەنمە ماددىلاردىن ئىبارەت. بۇلارنىڭ ئادەتتىكى قېلىنلىقى 0.4 مېتردىن ئىككى مېترغىچە كېلىدۇ. تۆۋەنكى قىسمى قۇم، شېغىل، تاش بولۇپ، ناھايىتى ياخشى سىلىنىپ، يۇمىلاقلانغان، ئايرىمىسى ئوتتۇرا دەرىجىلىك گورىزونتال ئورۇنلىشىش جەھەتتە، شەرق تەرىپىنىڭ توپا قاتلىمى قېلىن بولۇپ، غەربكە بارغانسېرى تەدرىجىي نېپىزلىشىپ كېتىدۇ. جىنس خۇسۇسىيىتىنىڭ ئورۇنلىشىشى تۈراقسىز، پۈتكۈل يەر شەكلىنىڭ شىمالىي تەرىپى ئېگىز، جەنۇبىي تەرىپى پەس. چۆكمە ماددىلارنىڭ شەرق تەرەپتىكى دانچىلىرى ئىنتايىن ئوششاق بولۇپ، ئاساسەن سېغىز تۈپراقنى ئاساس قىلىدۇ. غەربكە بارغانسېرى سېغىز تۈپراق بارا-بارا نېپىزلەيدۇ. شېغىل تاش قاتلىمى شەرق تەرەپتە چوڭقۇر، غەرب تەرەپتە تېيىز، ئەت تۈپراقنىڭ يۈك كۆتۈرۈش كۈچى 13-14 تونىنا كۈادرات مېتر.

دۆڭنىك تۆپسىدىكى شەرقىي شەھەر رايونى (يېڭىشەھەر رايونى) كەلكۈن تىنمسى تۈزلەڭلىكى قۇرۇلۇش گېئولوگىيىلىك رايونىنىڭ سېرىق توپا ھالىتىدىكى تۈپراق ۋە ئادەتتىكى سېغىز تۈپراق يۇمشاق تاغ جىنس ئوللۇق كەنجى رايون بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. يەر قاتلىمىنىڭ جىنس خۇسۇسىيىتى بويىچە تەرتىپى: سېغىز توپا، قۇمساق سېغىز توپا، ئوتتۇراھال يىرىك قۇم، يىرىك قۇم قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. شېغىل تاش قاتلىمى بەك چوڭقۇر، يەر ئاستى سۇ ئورنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئاساسلىقى جىنس خۇسۇسىيىتى ۋە ئېگىزلىكىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. ئادەتتە يەر ئاستى سۇلىرى يىرىك قۇم ئاربىسىدا بولۇپ، يىرىك قۇمنىڭ جايلاشقان ئورنى تېيىز بولسا يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنىمۇ تېيىز بولىدۇ، ئۇنىڭ ئەكسىچە بولسا چوڭقۇر بولىدۇ. ئون مېتر چوڭقۇرلۇقىنىڭ ئەتراپى قۇمساق توپا ۋە سېغىز توپا قاتلىمى بىلەن قاپلانغان بولسا، كەلكۈن ئويۇپ كەتكەن جىرانىڭ ئەتراپى ۋە دەريا جىلغىسى بويلىرىدا بۇلاق كۆزى بولىدۇ. يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنى ئادەتتە سەككىز مېتردىن 12 مېترغىچە بولسا يۈك كۆتۈرۈش كۈچى 12-13 تونىنا / كۋادرات مېتر بولىدۇ.

شەھەر رايونىدىكى توپا ئەك قېلىن توڭلىغاندا 0.8 مېتر كېلىدۇ.

4. ساقلانغان ئاساسلىق قۇرۇلۇش گېئولوگىيىسى مەسىلىلىرى ۋە ئۇنىڭغا بولغان باھا

(1) شەھەر تەۋەسىدىكى ئاقسۇ دەريا ۋادىسى تۈزلەڭلىكىنىڭ بىر قىسىم يەر قاتلىمى 4-دەۋردىكى شېغىل تاش قاتارلىق بوش جىنسلىق خۇسۇسىيەتتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، گەرچە ھەرخىل قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرىنى ياساشقا مۇۋاپىق كەلسىمۇ، لېكىن سۇ باشلاش ئۆستىگىگە سېمونت كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەدبىرلىرىنى قوللانمىشقا توغرا كېلىدۇ. مۇنداق قىلغاندا، بىرىنچىدىن، ئۆستەڭگە باشلانغان سۇ مىقدارىنىڭ زىيانغا ئۇچرىشىنى ئازايتقىلى؛ ئىككىنچىدىن، سېرىق

توپا ھالىتىدىكى تۇپراق، ئادەتتىكى سېغىز تۇپراق، يۇمشاق قۇمسالۇق تۇپراق رايوندا، ئۆستەڭ سۇيىنىڭ سىڭىپ كېتىشى سەۋەبلىك ئەترابتىكى تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ يەر ئاستى سۇ ئورنى ئۆر-لەپ كېتىپ، تۇپراقنىڭ ئىككىلەمچى شورلىشىپ كېتىشىدىن ساقلانغىلى بولىدۇ. بۇنداق رايوندا يەنە ئۆستەڭ قۇرۇلمىلىرى ئۇلىنىڭ تۇراقلىق بولۇشىنى ئويلىنىش لازىم.

(2) ئاقسۇ دەريا‌سى تىنما تۇزلەڭلىكىدە سۇ ئامبىرى قۇرۇشقا بولمايدۇ. چۈنكى، ئاقسۇ دەر-ياسى شەھەر تەۋەسىدىكى تۇزلەڭلىكتىكى دەريا بولۇپ، دەريا جلغىسى كەڭ ۋە تېيىز، جاكۆۋۈ-رۈكنىڭ يۇقىرىسىدىكى شېغىللىقتىنىڭ قېلىنلىقى 200 مېتردىن ئاشىدۇ. جىنس خۇسۇسىيىتى بىرخىللا بولۇپ، قىستۇرما قاتلىمى يوق. جاكۆۋۈرۈكنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىمۇ 100 مېترغا يېقىن قېلىنلىقتىكى بىر قەدەر بىرلا خىل بولغان قۇم شېغىللىق بار بولۇپ، پۈتكۈل تىنما تۇزلەڭلىك ئاساسلىق دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى رايونى بولغاچقا، بۇ يەردە مەھەللىلەر زىچ، ئاھالە مەركەزلىك، شۇڭا ئامبار توسمىسى قۇرۇلسا نۇرغۇن تېرىلغۇ يەر ۋە كەنت-بازارلار سۇ ئاستىدا قالىدۇ. توسمىنىڭ ئاست-ىدىن سۇ سىرغىپ سىڭىپ كېتىشىمۇ تۆگىمەس بالاغا ئايلىنىپ قالىدۇ، توسمىنى بەك ئۇزۇن يا-ساشقا، نۇرغۇن توپا، تاش ئىشلىتىشكە توغرا كېلىدۇ. ئەمما بۇ يەردە ياخشى توپا ئىنتايىن ئاز، شۇڭا، ئاقسۇ دەريا‌سىنىڭ تىنما تۇزلەڭلىكىدە سۇ ئامبىرى ياساش مۇۋاپىق ئەمەس.

(3) قەشقەر دەريا‌سى، يەكەن دەريا‌سى، خوتەن دەيا‌سى بىلەن ئاقسۇ دەريا‌سىنىڭ ئې-قىنى قوشۇلىدىغان جاي (ھازىرقى يۇقىرى ئېقىم ‹ شاگىيۇ › سۇ ئامبىرى ۋە غالىبىيەت سۇ ئامبە-رىنىڭ ئورنى)نىڭ يەر شەكلى سەل ئويمان بولۇپ، ھەر قايسى تەرەپتىكى يەر ئاستى سۇلە-رى شۇ يەردە يىغىلىدىغان بولغاچقا، سۇ ئامبىرىنىڭ يانغان سۇيى مۇقەررەر ھالدا ئەترابنىڭ زەيلىشىپ ۋە شورلىشىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنلىكتىن، يەر ئاستى سۇيىنىڭ يەر يۈزىگە چىقىشى مۇقەررەر ھالدا توسقۇنلۇققا ئۇچ-راپ، يەر ئاستى سۇيى قويۇقلىشىپ مېنېرالىلىشىدۇ ۋە تۇپراقنىڭ شورلىشىش كۈلىمى كېڭىيىپ كېتىدۇ.

§ 2. يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى

ئاقسۇ شەھرىنىڭ تەۋەسىدە تىنما تۇزلەڭلىك ۋە قۇملۇق ئاساس بولۇپ، بۇلار شەھەر زې-مىنى ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 95.4 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. غەربىي شىمال تەرەپتىكى ھىنگان تاغلىق رايونىنىڭ كۆلىمى ئاران 4.6 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

شەھەر زېمىنىنىڭ يەر يۈزىنىڭ ئاساسىي تۈزۈلۈش شەكلىنى مۇنداق ئۈچ خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ:

(1) غەربىي شىمال تەرەپى ھىنگان تاغلىق رايونى، بۇ رايون قۇرغاق يەر تۈزۈلۈشىگە مەنسۇپ، غەربىـــجەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يۆنىلىپ ئورۇنلاشقان بولۇپ، غەربىي تەرەپى ئې-گىز، شەرقىي تەرەپى پەس. كۆلىمى 10×8.44 كۋادرات مېتر، دېڭىز يۈزىدىن 1200 مېتردىن 1410 مېترغىچە ئېگىز. تاغ چوققىلىرىنىڭ مۇھىم ئاساسى قەدىمكى ھايات ئېراسىدىكى ھاك تاش، قۇم تاش ۋە سېغىزلىق سىلانىس جىنسلىرىدىن تەركىب تاپقان. ئۈنىڭ ئۈستى ئوتتۇرا ھا-يات ئېراسى ۋە ئۈچىنچى دەۋر قۇمتاش، شېغىل جىنسلىرى بىلەن قاپلانغان. تاغلىق ئىنتايىن قۇرغاق بولۇپ، تاغ يوتىسىدا قىيا تاشلار ئېچىلىپ قالغان. بەزى چوللۇق ئۆسۈملۈكى خىلدىكى يې-پىنچا ئۆسۈملۈكلەر شالاڭ ئۆسكەن.

(2) ئوتتۇرا قىسمىدىكى تىنما تۇزلەڭلىك رايونى. بۇ رايون سۇ ئېقىنى بار يەر يۈزى

تۆزۈلۈشىگە مەنسۇپ بولۇپ، كۆلىمى 9.15×10^{9} كۋادرات مېتر، يەرشەكلى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا قىيسايغان، يەر يۈزىنىڭ تۆزۈنسىغا يانتۇلۇقى 1000 / 1 دىن 4000 / 1 غىچە كېلىدۇ. بۇ رايون دېڭىز يۈزىدىن 940 مېتردىن 1200 مېترغىچە ئېگىز بولۇپ، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1103.8 مېتر، ئەڭ تۆۋەن جايى تارىم دەريا قىنى بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 940 مېتر كېلىدۇ. دەريا قىنى كۆچۈپ تۇرغانلىقتىن، كونا دەريا قىنى ھەر تەرەپكە تارىلىپ، دۆڭ، ئويمان، ئېگىز - پەس يەر شەكىلىنى شەكىللەندۈرگەن. ئۇنى بۇنداق ئايرىشقا بولىدۇ: دەريا ساھىلى، جۇملىدىن دەريا مەركىزىدىكى قۇم ساھىلى. ئاقسۇ يېڭى دەرياسىنىڭ دەرياساھىلىنىڭ كەڭلىكى 0.5 كىلومېتردىن 1.5 كىلومېترغىچە بولۇپ، ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىككى دەرىجىلىك پەلەمپەيلىك يەر ئورۇنلاشقان. دەرىجىلىك پەلەمپەيلىك يەر ئادەتتە دەريا قىنىدىن 1.5 مېتر ئېگىزلىكتە پەيدا بولىدۇ، 2-دەرىجىلىك پەلەمپەيلىك يەر دەريا قىنىدىن بەش مېتر ئېگىزلىكتە پەيدا بولىدۇ. بۇ يەر دەريا ئارىسىدىكى كەڭ ئېگىزلىك بولۇپ، ئاساسلىق ئېتىز-ئېرىقلار جايلاشقان رايون ھېسابلىنىدۇ.

(3) شەرقى جەنۇب تەرىپى قۇملۇق رايون بولۇپ، شامالدىن ھاسىل بولغان يەر يۈزى تۆزۈلۈشىگە مەنسۇپ، ئۇ، تەكلىماكان چۆللۇكىنىڭ غەربىي شىمال بۆلىكىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، كۆلىمى 8380 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن 960 مېتردىن 1097 مېترغىچە ئېگىز، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 980 مېتر، يەر شەكلىنىڭ ئېگىزلىكى جەنۇبتىن شىمالغا تەدرىجىي پەسىيىپ بارىدۇ. يەر يۈزىنىڭ تۆزۈنسىغا يانتۇلۇقى 8000 / 1 دىن 20000 / 1 غىچە پۇتكۈل يەر يۈزىنى قۇملۇق قاپلىغان بولۇپ، يەر يۈزى تۆزۈلۈشىنىڭ روشەن ئالاھىدىلىكى ئېگىز قۇم بارخانلىرىدىن ئىبارەت. يەر شەكلى مۇرەككەپ، قۇم بارخانلىرىنىڭ ئادەتتىكى ئېگىزلىكى 100 مېتردىن 200 مېترغىچە كېلىدۇ. مەزكۇر رايوندىكى قۇملۇقىنىڭ شەكلىدە، ئېلىمىزنىڭ باشقا قۇملۇقلىرىدىكىگە ئوخشاش ھەرخىل شەكىلدىكى كۆچمە قۇم بارخانلىرى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى باشقا قۇملۇقلاردا يوق بولغان ھەرخىل ئالاھىدە شەكىلدىكى قۇم بارخانلىرى، غايەت زور تۇتاش كەتكەن قۇم بارخانلىرى زەنجىرى، تۇتاش كەتكەن قۇم قىرلىرى، ئېھرام شەكىلدىكى قۇم بارخانلىرى، قۇم داۋىنى، ئېگىز گۇمبەز شەكىللىك قۇم بارخىنى، بېلىق قاسرىقى ھالىتىدىكى قۇم بارخانلىرى توپى بار.

II باب هاۋا كلىماتى

ئاقسۇ شەھرى مۆتىدىل بەلباغنىڭ قۇرغاق هاۋا كلىماتى رايونىغا مەنسۇپ بولۇپ، هۆل-يېغىن كەم، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى كۆپ، هاۋا كلىماتى قۇرغاق، قىراۋسىز مەزگىلى 205 كۈندىن 219 كۈنگىچە، قىش پەسلى نىسپىي ئىللىق، ياز پەسلى نىسپىي سۆرۈن بولىدۇ. ئەتىياز پەسلى قۇرغاق بولۇپ، بوران كۆپ چىقىپ، چاڭ-توزان، قۇم توزۇيدۇ. دائىم دېگۈدەك ئاسانلا تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ كېتىپ، كېۋەز قاتارلىق ئىسسىقلىقنى ياقتۇرىدىغان زىرائەتلەرنىڭ ئۆسۈشىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ. لېكىن قىش پەسلى بىر قەدەر ئىللىق بولۇپ، زىرائەتلەرنىڭ قىشتىن ئۆتۈشىگە پايدىلىق (بۇ بابتىكى جەدۋەللەرنىڭ سانلىق قىممىتى بىردەك 1956-يىلدىن 1987-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى يىللارنىڭ ئوتتۇرىچە سانى بويىچە ئېلىندى). ئاقسۇ هاۋارايى ئىستانسىسى ئۇلچىگەن سانلىق مەلۇماتلار شەھەرنىڭ شىمال تەرىپىگە، ئارال هاۋا رايى ئىستانسىسىنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرى شەرقىي جەنۇب تەرەپكە، شوتا قۇدۇق (ساجىگزا) هاۋا رايى ئىستانسىسىنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرى غەربىي جەنۇبقا ۋەكىللىك قىلىدۇ).

§1. كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى

1. قۇياشنىڭ رادىئاتسىيسى

شەھەر بويىچە قۇياشنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ئومۇمىي رادىئاتسىيە مىقدارى 130 كىلو كالورىيە / كۋادرات سانتىمېتردىن، 141 كىلوكالورىيە / كۋادرات سانتىمېترغىچە بولۇپ، ئوخشاش جۇغراپىيىلىك كەڭلىكتىكى شەرقىي شىمال، شىمالىي جۇڭگو رايونلىرىدىن يۇقىرى، چاڭجىياڭ دەريا سىستېمىسىنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن ئېقىمىدىن 30 كىلوكالورىيە / كۋادرات سانتىمېتردىن 50 كىلوكالورىيە / كۋادرات سانتىمېترغىچە ئارتۇق. بىر يىلنىڭ تۆت پەسلىدىلا قۇياش ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھەر رايونى، ئارالدىكى قۇياشنىڭ ئومۇمىي رادىئاتسىيە مىقدارى

جەدۋەل 2 ــ 1 بىرلىكى: كىلوكالورىيە / كۋادرات سانتىمېتر

ئاي / پونكىت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق پۈتۈن
ئاقسۇ	5.9	6.9	9.8	12.0	15.3	16.5	16.7	14.9	11.2	9.3	6.5	5.4	130.4
ئارال	6.7	7.4	10.7	12.6	16.3	17.5	17.6	15.9	12.3	10.5	7.3	6.0	140.8

يۇقىرىقى جەدۋەلدىن ئاقسۇدىكى قۇياشنىڭ ئومۇمىي رادىئاتسىيە مىقدارىنىڭ جەنۇبىي تەرەپتە كۆپرەك ئىكەنلىكىنى، شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ كۆپىيىپ ماڭىدىغانلىقىنى، يازدا پەسلىدە ئەڭ كۆپ، ئەتە-يازدا، كۈز پەسلىدە ئۇنىڭدىن ئازراق، قىش پەسلىدە ئەڭ ئاز ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئاقسۇنىڭ تۆتۈق، يامغۇرلۇق كۈن سانى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە نىسپىي ھالدا كۆپرەك بولغاچقا، فىزىئولوگىيىلىك رادىئاتسىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تۆۋەن قىممەت رايونى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، لېكىن شىمالىي شىنجاڭدىن يۇقىرى تۇرىدۇ. ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ ئۇزۇنسانلىق ئۇنۇملۇك رادىئاتسىيىسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 65 كىلوكالورىيە / كۋادرات سانتىمېتر، جەنۇب تەرەپنىڭ (ئارالنىڭ) 70 كىلو كالورىيە / كۋادرات سانتىمېتر ئەتراپىدا.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۇنۇملۇك رادىئاتسىيە مىقدارى

جەدۋەل 2 ــ 2 بىرلىكى: كىلوكالورىيە / كۋادرات سانتىمېتر

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يۇتۇن يىللىق
ئاقسۇ	3.0	3.5	4.9	6.0	7.7	8.3	8.4	7.4	5.6	4.7	3.3	2.7	65.5
ئارال	3.3	3.7	5.4	6.3	8.2	8.8	8.8	8.0	6.2	5.2	3.6	3.0	70.5

2. كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى

ئاقسۇدا كۈن نۇرىنىڭ بىر يىلدا چۈشۈش ۋاقتى 2855 سائەتتىن 2967 سائەتكىچە بولۇپ، شەرقىي جەنۇب تەرەپتىكى ئارالدا ئەڭ كۆپ، غەربىي جەنۇب تەرەپتىكى شوتا قۇدۇقتا ئۇنىڭدىن ئازراق، شىمالىي تەرەپتىكى ئاقسۇدا بىر قەدەر ئاز. بىر يىل ئىچىدە يازدا پەسلىدە كۆپرەك؛ كۈز، ئەتىياز پەسلىدە ئۇنىڭدىن ئازراق، قىش پەسلىدە خېلى ئاز.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى جايلاردا كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى

جەدۋەل: 2 ــ 3 بىرلىكى: سائەت

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	189.2	186.1	205.6	222.6	265.1	291.1	305.7	282.7	258.7	251.1	209.4	187.4	2855
ئارال	200.9	188.2	212.7	221.4	265.9	293	302.2	284.2	268.4	268.3	220.7	201.2	2927.1
شوتا قۇدۇق	197.3	190.5	219.5	230.2	279.2	302	314.1	287.8	269.1	264.5	215.4	197	2966.6

شەھەر بويىچە كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش نىسبىتى يۇتۇن يىلدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 65 پىرسەنتتىن 67 پىرسەنتتكىچە. ئەڭ يۇقىرى قىممىتى كۆپىنچە ھاۋاسى ئوچۇق بولغان كۈز پەسىلىدە بارلىققا كېلىپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 70 پىرسەنتتىن يۇقىرى بولىدۇ. ئاساسلىقى، كۈز پەسلىدە ئاتموسفېرانىڭ سۇزۇكلۇكى ياخشى، ھاۋاسى ئوچۇق، كۈن كۆپ، قۇم بورانلىق ھاۋا ئاز بولىدۇ. ئەتىياز پەسلىدە كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش نىسبىتى تۆۋەنرەك بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش نىسبىتى

جەدۋەل: 2—4

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	64	62	56	56	60	65	67	67	69	74	72	66	65
ئارال	68	62	58	56	59	65	66	67	72	78	74	70	66
شوتا قۇدۇق	66	63	60	58	63	67	69	68	72	77	73	69	67

§2. ئىسسىقلىق ئېنېرگىيىسى

1. تېمپېراتۇرا

1) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا

شەھەرنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 9.9°C تىن 11.5°C قىچە بولۇپ، يىللار ئارىسىدىكى ئۆزگىرىش زور ئەمەس. ئەڭ ئىسسىق بولغان يىللىرى 10.8°C تىن 12.2°C قىچە، ئەڭ سوغۇق بولغان يىلى 9.1°C تىن 10.8°C قىچە بولىدۇ. ئىسسىق-سوغۇق يىلىنىڭ پەرقى پەقەت 1.5°C ئەتراپىدىلا بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھرىنىڭ يۇتۇن يىلدىكى ھەرقايسى ئايلارنىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى ۋە يىللىق سىلىشتۇرما پەرقى

جەدۋەل: 2 — 5 بىرلىكى: °C

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق	يىللىق سىلىشتۇرما پەرقى
ئاقسۇ	-9	-2.9	6.3	14.3	19	22.2	23.8	22.5	17.7	10.1	1.1	-6.7	9.9	32.8
ئارال	-8.6	-2.7	6.7	15.1	20.4	23.7	25	24	19	11.0	1.2	-6.8	10.7	33.6
شوتا قۇدۇق	-8.2	-2.2	7.3	15.7	21.1	24.7	26.3	25.1	20.1	12	1.9	-6.1	11.5	34.5

تېمپېراتۇرىنىڭ يىل ئىچىدىكى ئۆزگىرىشى روشەن بولۇپ، بىرىيل ئىچىدە 7-ئايدا ئەڭ ئىسسىق بولۇپ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 23.8°C تىن 26.3°C قىچە، 1-ئاي ئەڭ سوغۇق بولۇپ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 8.2°C-تىن 9°C-قىچە بولىدۇ. ئەتىياز پەسلىدە تېمپېراتۇرا تېز ئۆرلەيدۇ، 3-، 4-ئايلاردا ھەر ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 8°C تىن 10°C قىچە ئۆرلەيدۇ. ياز پەسلىنىڭ تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى ھەم تۇراقلىق بولۇپ، ئايلار ئارا ئۆزگىرىشى ناھايىتى ئاز، ھەر قايسى ئايدا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا بىردەك 22°C تىن يۇقىرى بولىدۇ. يىلنىڭ ئىچىدە غەربىي جەنۇب تەرەپنىڭ تېمپېراتۇرى ئەڭ يۇقىرى بولۇپ، ئايلىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 25°C تىن 26°C قىچە ئۆرلەيدۇ. كۈز پەسلىدە تېمپېراتۇرا تېز تۆۋەنلەيدۇ، 10-، 11-ئايلاردا ھەر ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 8°C تىن 10°C قىچە تۆۋەنلەيدۇ، قىش پەسلىدە ئايلىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 2°C-تىن 9°C-قىچە بولىدۇ. شەھەر بويىچە تېمپېراتۇرىنىڭ يىللىق سىلىشتۇرما پەرقى (بىر يىلدىكى ئەڭ ئىسسىق ئاي بىلەن ئەڭ سوغۇق ئاينىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا پەرقى) خېلى چوڭ بولۇپ، ئوتتۇرا ھېسساب بىلەن 32.8°C تىن 34.5°C قىچە بولىدۇ. ئايرىم يىللاردا 40°C ئەتراپىدا بولىدۇ.

2) ئەڭ يۇقىرى ۋە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا

(1) ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى ۋە چېكىگە يەتكەن ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا.

شەھەر بويىچە يىللىق ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 17°C تىن 19°C قىچە بولىدۇ. 7-ئايدا ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 31°C تىن 33°C قىچە چىقىدۇ. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ چېكىگە يەتكەن ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 40°C تىن ئاشىدۇ. 1983-يىلى 8-ئاينىڭ 1-كۈنى شوتىقۇدۇقتا تېمپېراتۇرا 42.3°C قا چىققان.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھەرقايسى ئايدىكى چېكىگە يەتكەن ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى

جەدۋەل 2—6 بىرلىكى: ℃

پونكت نامى \ ئاي	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	6.4	16.2	25	32.6	36.9	37.2	40.7	38.4	33.9	28	20.2	9.3	40.7
ئارال	6.9	15.7	29	35.1	37	39.6	39.8	40.6	37.1	29.6	22.4	10.6	40.6
شوتا قۇدۇق	6.2	16.3	27.3	34.3	38.2	39.4	41.5	42.3	35.8	30.1	19	12	42.3

(2) ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن ۋە چېكىگە يەتكەن ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا. شەھەر بويىچە يىللىق ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 3.4°C تىن 5.1°C قىچە بولىدۇ. 1-ئاي ئەڭ سوغۇق بولۇپ، 14.2°C - تىن 15.3°C-قىچە بولىدۇ، چېكىگە يەتكەن ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 25°C-تىن 28.4°C - قىچە بولىدۇ. شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپى ئەڭ سوغۇق بولۇپ، 28.4°C - غەربىي جەنۇب تەرىپى سەل ئىللىق بولۇپ، 25°C - بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بىر يىلنىڭ ھەر قايسى ئايلىرىدىكى چېكىگە يەتكەن ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى

جەدۋەل: 2—7 بىرلىكى: ℃

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	-27.6	-24.4	-10.9	-2.2	2.3	5.2	7.5	7.7	-0.1	-4.6	-17.2	-26.3	-27.6
ئارال	-28.4	-21.9	-12.3	-3.6	3.9	7	9.3	9	1	-5.3	-14.3	-24.9	-28.4
شوتا قۇدۇق	-25	-22.8	-11.8	-1	4.7	9.4	9.4	8.6	3.3	-4.6	-18.7	-24.4	-25

3) تېمپېراتۇرىنىڭ كۆندىلىك ئۆزگىرىشى

ئاقسۇ شەھىرى چوڭ قۇرۇقلۇق كىلىماتىغا مەنسۇپ بولغاچقا، كىلىماتى قۇرغاق، تۆتۈق، يامغۇرلۇق كۈن ئازراق، تېمپېراتۇرىنىڭ كۆندىلىك ئۆزگىرىشى روشەن بولۇپ، بىر كۈن ئىچىدە ئادەتتە تېمپېراتۇرا سەھەردە ئەڭ تۆۋەن، چۈشتىن كېيىن ئەڭ يۇقىرى بولىدۇ.

تېمپېراتۇرىنىڭ بىر كۆندىكى سېلىشتۇرما پەرقى بىر قەدەر زور بولۇپ، ئوتتۇرىچە كۆندىلىك سېلىشتۇرما پەرقى 13℃تىن 15℃قىچە، شەھەر بويىچە ئوتتۇرىچە كۆندىلىك سېلىشتۇرما پەرقى ئارالنىڭ ئەڭ چوڭ بولۇپ، 15.3℃؛ شوتا قۇدۇقىنىڭ نىسبەتەن كىچىك بولۇپ، 13.4℃. بىر يىل ئىچىدە ئوتتۇرىچە كۆندىلىك سېلىشتۇرما پەرقى كۆز پەسلىدە ئەڭ چوڭ، قىش پەسلىدە ئەڭ كىچىك بولىدۇ. ئەڭ چوڭ كۆندىلىك سېلىشتۇرما پەرقى 26℃تىن 27℃قىچە بولۇپ، بۇنداق ئەھۋال كۆپىنچىسى ئەتىياز، كۆز پەسىللىرىدە پەيدا بولىدۇ. شۇڭا، « سەھەردە جۇۋا كىي، چۈشتە شايى » دېگەن تەمسىل تارقالغان.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھەر قايسى ئايدىكى تېمپېراتۇرىسىنىڭ ئوتتۇرىچە كۆندىلىك سېلىشتۇرما پەرقى

جەدۋەل: 2—8 بىرلىكى: ℃

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	12.8	13.1	13.7	14.5	14.5	15.2	14.8	14.7	15.2	15.6	12.9	12	14
ئارال	14.9	15.6	15.7	15.7	15.5	15.3	14.5	15.1	15.8	17.4	15.1	13.7	15.3
شوتا قۇدۇق	12.6	13.3	13.9	14.2	13.8	13.6	13	13.1	13.7	14.7	12.6	11.7	13.4

2. يىغىندى تېمپېراتۇرا

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كۆندىلىك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 0℃≤ ، يىغىندى تېمپېراتۇرىسى 4213℃تىن 4747℃ قىنغچە. شەھەرنىڭ جەنۇب تەرىپى بىلەن شىمال تەرىپىنىڭ پەرقى روشەن بولۇپ، شوتا قۇدۇق رايونىنىڭ ئىسسىقلىق مقدارى بايلىقى ھەممىدىن مول، ئارال ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ، ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ ئىسسىقلىق مقدارى سەل-پەل تۆۋەن. ئىسسىق-

لمقنىڭ ئوتتۇرىچە باشلىنىش كۈنى 2-ئاينىڭ 24-كۈندىن 26-كۈنگىچە ، ئاخىرلىشىش كۈنى 11--ئاينىڭ 20-كۈندىن 22-كۈنگىچە بولۇپ، 268 كۈندىن 272 كۈنگىچە داۋاملىشىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كۈندىلىك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسىنىڭ 0℃ ۋە 10℃ تىن ئۆتكەن باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىش كۈنلىرىنىڭ داۋاملاشقان كۈندىكى يىغىندى تېمپېراتۇرا جەدۋىلى

جەدۋەل: 2—9 بىرلىكى: ئاي / كۈن، ℃

تېمپېراتۇرا چېگىسى / تۈرى	≥0℃				≥10℃			
پونكت نامى	باشلىنىش كۈنى	ئاخىرلىشىش كۈنى	داۋاملاشقان كۈنى	يىغىندى تېمپېراتۇرىسى	باشلىنىش كۈنى	ئاخىرلىشىش كۈنى	داۋاملاشقان كۈنى	يىغىندى تېمپېراتۇرىسى
ئاقسۇ	26/2	20/11	267.9	4212.8	5 / 4	15/10	194.9	3802.9
ئارال	26/2	20/11	267.9	4512.4	1/4	18/10	201	4132.7
شوتا قۇدۇق	24/2	22/11	271.8	4747.4	30 / 3	22/10	206.9	4388

كۈندىلىك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا ≥10℃ بولغاندا ، يىغىندى تېمپېراتۇرا 3803℃تىن 4388℃ قىنچە بولىدۇ، بۇنداق تېمپېراتۇرىنىڭ ئوتتۇرىچە باشلىنىش كۈنى 3-ئاينىڭ ئاخىرىدىن 4-ئاينىڭ بېشىغىچە ، ئاخىرلىشىش كۈنى 10-ئاينىڭ 15-كۈندىن 22-كۈنگىچە بولۇپ، 195 كۈندىن 207 كۈنگىچە داۋاملىشىدۇ.

3. قىراۋ-ئۇششۇكسىز مەزگىلى

ئاقسۇ شەھىرىدە قىراۋ-ئۇششۇكنىڭ ئوتتۇرىچە باشلىنىش كۈنى: نېپىز قىراۋ 10-ئاينىڭ 15-كۈندىن 21-كۈنگىچە باشلىنىدۇ، شىمال تەرەپتە سەل بالدۇر باشلىنىدۇ. قېلىن قىراۋ 10-ئاينىڭ 23-كۈندىن 29-كۈنگىچە باشلىنىدۇ. نېپىز قىراۋ بىلەن قېلىن قىراۋنىڭ ئارىلىقىدىكى ۋاقىت سەككىز كۈن ئەتراپىدا بولىدۇ. قىراۋ، ئۇششۇكنىڭ ئاخىرلىشىش ۋاقتى: نېپىز قىراۋ 4-ئاينىڭ 8-كۈندىن 11-كۈنگىچە ، قېلىن قىراۋ 3-ئاينىڭ 26-كۈندىن 31-كۈنگىچە ئاخىرلىشىدۇ. شەھىرىمىزدە قىراۋ ئۇششۇكنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئەڭ بالدۇر بولغاندا 9-ئاينىڭ 26-كۈنى، توختاش ۋاقتى ئەڭ كېچىككەندە 5-ئاينىڭ 23-كۈنى بولىدۇ.

شەھىرىمىزنىڭ قىراۋ-ئۇششۇكسىز مەزگىلى (كۈندىلىك تېمپېراتۇرا ئەڭ تۆۋەن بولغاندا 0℃ < تىن چۈشۈپ كەتمىگەن كۈن سانىنى كۆرسىتىدۇ) بىر قەدەر ئۇزۇن بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 205 كۈندىن 219 كۈنگىچە بولىدۇ، غەربىي جەنۇب تەرەپتىكى شوتا قۇدۇقتا ئەڭ ئۇزۇن بولىدۇ. شەھەر تەۋەسىدە قىسمەن يىللاردىكى قىراۋ-ئۇششۇكسىز مەزگىلى ئەڭ ئۇزۇن بولغاندا 227 كۈندىن 235 كۈنگىچە ، ئەڭ قىسقا بولغاندا 177 كۈندىن 204 كۈنگىچە بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىراۋسىز مەزگىلى ئۇزۇن ، ئۇسسۇلىق مىقدارى مول، كۈندۈز بىلەن كېچىنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى زور بولغانلىقتىن ، ھاۋا كىلىماتى جەھەتتە ھەرخىل زىرائەتلەرنىڭ ئۆسۈشى ئۈچۈن

قانائەتلىنەرلىك شەرت-شارائىت ھازىرلانغان بولۇپ، يازلىق يېغىمدىن كېيىن ئېگىزغا تەكرار تېرىشقىمۇ بولىدۇ. بۇ يەردە تېرىلغان شال، كېۋەز، قىزىلچا، ھەرخىل مېۋە-چېۋە، قوغۇن-تاۋۇزلارنىڭ سۈپەتى ياخشى، قىزىلچا ۋە قوغۇن-تاۋۇز، مېۋىلەرنىڭ قەنت تەركىبى يۇقىرى بولىدۇ.

4. تۇپراق تېمپېراتۇرىسى

1) يەر يۈزىنىڭ تېمپېراتۇرىسى

ئاقسۇ شەھىرىدە يەر يۈزىنىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 12.3℃تىن 13.7℃ قىچە بولۇپ، ھاۋا تېمپېراتۇرىسىدىن 2℃ ئەتراپىدا يۇقىرى. شۇ يىلنىڭ 12-ئېيىدىن كېيىنكى يىلنىڭ 2-ئېيىغىچە يەر يۈزىنىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 0℃ تىن تۆۋەن بولۇپ، 1-ئاي ئەڭ سوغۇق، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 7.8℃-تىن 8.2℃-قىچە بولىدۇ، ياز پەسلىدە 27℃تىن يۇقىرى بولۇپ، 7-ئايدا ئەڭ ئىسسىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 30℃ تىن 32℃ قىچە بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە بىر يىلنىڭ ھەرقايسى ئايلىرىدىكى يەر يۈزىنىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى

جەدۋەل 2—10 بىرلىكى، ℃

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	—8.2	—2.1	6.7	16.1	23	27.4	29.9	27.2	20.9	11.5	1.3	-5.8	12.3
ئارال	—7.8	—2.3	7.2	17	23.9	29.1	30.9	29.1	22.8	12.5	1.3	-6.2	13.1
شوتا قۇدۇق	—8	—1.6	8.5	17.8	24.9	29.8	31.7	29.9	23.5	13.2	1.4	-6.7	13.7

ئاقسۇ شەھىرىدە يەر يۈزىنىڭ چېكىگە يېتىكەن ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 67℃ تىن 70℃ قىچە، چېكىگە يېتىكەن ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى 27℃-تىن 29℃-قىچە بولىدۇ.

2) يەر تېگىنىڭ تېمپېراتۇرىسى

يەر تېگىنىڭ تېمپېراتۇرىسى تۇپراق چوڭقۇرلۇقىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ، قىش پەسلىدە ئۆرلەپ، ياز پەسلىدە تۆۋەنلەيدۇ. ئەتىياز، كۈز پەسللىرىدە ئۆزگىرىش چوڭ بولمايدۇ. يەرنىڭ بەش سانتىمېتر تېگىدىكى تېمپېراتۇرىسى بىر قەدەر مۇۋاپىق ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بەش سانتىمېترلىق چوڭقۇرلۇقتىكى يەر تېگىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.5℃تىن 13.2℃ قىچە بولىدۇ. غەربىي جەنۇب تەرەپنىڭ يەر تېگى تېمپېراتۇرىسى ئەڭ يۇقىرى، شىمال تەرەپنىڭ تۆۋەنرەك بولىدۇ.

3) توڭ

توڭ — يەر تېمپېراتۇرىسىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، يەرنىڭ تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلەپ 0℃ تىن چۈشۈپ كەتكەندە، تۇپراق توڭلاشقا باشلايدۇ. ئادەتتە يەرنىڭ ئون سانتىمېتر چوڭقۇر تېگىدىكى يەر قاتلىمى مۇقىم توڭلىغاندا، بۇ توڭ تۇتۇش دەپ ئاتىلىدۇ. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئوتتۇرىچە توڭ تۇتۇش ۋاقتى 12-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 4-كۈنگىچە، ئەڭ بالدۇر بولغاندا 11-ئاينىڭ 10-كۈنى، ئەڭ كېچىككەندە 12-ئاينىڭ 21-كۈنى توڭ تۇتىدۇ. ئەتىياز كىرگەندىن كېيىن يەر قاتلىمىدىكى توڭ ئېرىشكە باشلايدۇ. بالدۇر

شەھىرىمىزنىڭ ئون سانتىمېتىرلىق چوڭقۇرلۇقتىكى يەر قاتلىمىنىڭ توڭلىشىغا باشلايدىغان ئوتتۇرىچە ۋاقتى 2-ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 3-ئاينىڭ 9-كۈنگىچە بولىدۇ، توك غەربىي-جەنۇب تەرەپتە بالدۇر-راق، شىمال تەرەپتە كېيىنرەك ئېرىيدۇ. ئاقسۇ شەھىرىدە ئەڭ زور توك قېلىنلىقى شىمال تەرەپتە 62 سانتىمېتر، غەربىي جەنۇب تەرەپتە 87 سانتىمېتر، شەرقىي جەنۇب تەرەپتە 78 سانتىمېتر بولىدۇ.

§3. ھۆل-يېغىن

1. يامغۇر

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يىللىق يامغۇر مىقدارى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 44.6 مىللىمېتىردىن 60.8 مىللىمېتىرغىچە بولىدۇ، يىللار ئارا ئۆزگىرىش ناھايىتى زور بولۇپ، يامغۇر كۆپ ياغقان يىلى بىلەن ئاز ياغقان يىلنىڭ پەرقى يەتتە ھەسسىدىن ئاشىدۇ، غەربىي جەنۇب تەرەپتە 18 ھەسسىگە يېتىدۇ. شوتىسىۋىدۇقتا 1972-يىلى ياغقان يىللىق يامغۇر مىقدارى 114.3 مىللىمېتىرغا يەتكەن، 1985-يىلى بولسا ئاران 6.2 مىللىمېتر بولغان.

ئاقسۇ شەھىرىدە يامغۇر مىقدارىنىڭ يىللىق ئۆزگىرىشى ئىنتايىن ئېنىق بولۇپ، تۆت پەسىلدىكى يامغۇر مىقدارىنىڭ پەرقى زور. پۈتۈن بىر يىلنىڭ يامغۇر مىقدارى ئاساسەن 5-ئايدىن 9-ئايغىچە بولغان ۋاقىتقا مەركەزلەشكەن بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ياغقان يامغۇر پۈتۈن يىللىق ئومۇمىي يامغۇر مىقدارىنىڭ 80-90 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بىراق، ياز پەسلى (6-ئايدىن 8-ئايغىچە)دە يامغۇر ئەڭ كۆپ يېغىپ، پۈتۈن يىللىق ئومۇمىي يامغۇر مىقدارىنىڭ 60 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بىرىيل ئىچىدە 11-ئايدا يامغۇر ئەڭ ئاز بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئاران بىر مىللىمېتر ك

ئاقسۇ شەھىرىدە بىر يىلنىڭ ھەرقايسى ئايلىرىدا ياغقان يامغۇر مىقدارى

جەدۋەل: 2—11 بىرلىكى: مىللىمېتر

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	1.7	1.6	1.7	3	7.7	7.7	15.1	12.9	5.4	1.7	1	1.3	60.8
ئارال	0.4	0.5	0.6	0.7	8.2	7.9	9.6	7.9	6.2	1.9	0.4	0.3	44.6
شوتا قۇدۇق	0.9	1.3	1.3	3.3	5	9	17.7	9.6	4.4	0.9	0.5	0.6	54.5

ئاقسۇ شەھىرىدە يامغۇر ياغىدىغان كۈن سانىنىڭ ئورۇنلىشىشى بىلەن يامغۇر مىقدارى ماسلىقا ئىگە. يامغۇر پەسلىدە يامغۇر ياغىدىغان كۈن سانى كۆپەيدۇ. ≥0.1 مىللىمېتر يامغۇر ياغىدىغان كۈن بىر يىلدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 22 كۈندىن 34 كۈنگىچە، ئەڭ كۆپ بولغاندا 32 كۈندىن 55 كۈنگىچە، ئەڭ ئاز بولغاندا 13 كۈندىن 22 كۈنگىچە بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە يامغۇر مىقدارى ئاز، شۇنداقلا بەزىدە بىر قېتىملىق قاتتىق يامغۇرنىڭ يې-

غىش ۋاقتى قىسقا بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كۆچلۈك ياغقاشقا زىيىنى ئېغىر بولىدۇ. 1974-يىلى 6-ئاينىڭ 22-كۈنىدىن 25-كۈنگىچە بىر قېتىم قاتتىق يامغۇر يېغىپ، بۇ جەريانىدىكى ئومۇمىي يامغۇر مىقدارى 77.6 مىللىمېتىرغا، بۇنىڭ ئىچىدە 24 سائەتتە ياغقان يامغۇر مىقدارى 48.6 مىللىمېتىرغا يەتكەن. شوتا قۇدۇقتا بىر كۈنلۈك ئەڭ زور يامغۇر مىقدارى 38.8 مىللىمېتىرغا يەتكەن. 1981-يىلى 7-ئاينىڭ 3-كۈنى كەچقۇرۇن 20 مىنۇت ياغقان يامغۇرنىڭ مىقدارى 30.8 مىللىمېتىرغا يەتكەن. شەرقىي جەنۇب تەرەپتىكى ئارالدا بىر كۈندە ياغقان ئەڭ كۆپ يامغۇر مىقدارى 31.8 مىللىمېتىرغا يەتكەن.

ئاقسۇ شەھرىدە بىر يىلنىڭ ھەرقايسى ئايلىرىدىكى بىر كۈنلۈك ئەڭ كۆپ يامغۇر مىقدارى

جەدۋەل: 2—12 بىرلىكى: مىللىمېتىر

پونكىت نامى / ئاي	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	4.3	2.8	10.4	8.7	28.3	48.6	35.8	25.7	10.7	13.8	3.7	3.4	48.6
ئارال	2.2	2	4.4	3.6	25.6	23.7	31.8	24	24.5	16.8	4.6	2.1	31.8
شوتا قۇدۇق	3.6	3.4	14.1	19.1	28.7	30	38.8	33.5	32.6	5.9	6.8	3.2	38.8

2. قار

ئاقسۇ شەھرىدە قىش پەسلىدە قار ئانچە كۆپ ياغمايدۇ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن تۆت كۈندىن ئون كۈنگىچە قار ياغىدۇ، شىمال تەرەپتە قار كۆپرەك، شەرقىي جەنۇب تەرەپتە ئازراق ياغىدۇ، قار ئەڭ كۆپ ياغقان يىللىرى 18 كۈندىن 28 كۈنگىچە يېتىدۇ، ئەڭ ئاز بولغان يىللىرى ھەتتا قار ياغمايدۇ. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 12-ئاينىڭ 14-كۈنىدىن 23-كۈنگىچە بولغان ئارىلىقتا قار يېغىشقا باشلايدۇ، ئەڭ بالدۇر بولغاندا 10-ئاينىڭ باشلىرى ياغىدۇ، شىمال تەرەپتە تۇنجى قار بالدۇراق، شەرقىي جەنۇب تەرەپتە كېيىنرەك ياغىدۇ. قارنىڭ ئاخىرلىشىش ۋاقتى ئوتتۇرا ھېساب بەلەن 2-ئاينىڭ 17-كۈنىدىن 27-كۈنگىچە بولۇپ، ئەڭ بالدۇر بولغاندا 1-ئاينىڭ 10-كۈنى، ئەڭ كېيىن بولغاندا 4-ئاينىڭ 9-كۈنى ئاخىرلىشىدۇ.

قىش پەسلىدە قار بىر قەدەر ئاز ياغىدىغان بولغاچقا، قار توپلىنىدىغان كۈنمۇ ئاز بولىدۇ. ئاقسۇنىڭ شىمال تەرىپىدە كۆپرەك بولۇپ، بىر يىلدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 24 كۈن، ئەڭ كۆپ بولغاندا 71 كۈن قار توپلىنىدۇ. باشقا رايونلارنىڭ قار توپلانغان ۋاقتى ئون كۈنگە يەتمەيدۇ، ئايرىم يىللاردا قار توختىمايدۇ. ئەڭ كۆپ توپلانغاندا قارنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئاقسۇدا 14 سانتىمېتر-غا، ئارالدا ئالتە سانتىمېترغا، شوتا قۇدۇقتا ئون سانتىمېترغا يېتىدۇ.

§4. نەملىك

1-پار بېسىمى

ئاقسۇ شەھرىدە پار بېسىمى يۇقىرى ئەمەس. بىر يىللىق ئوتتۇرىچە پار بېسىمى 6.6 مىللىپاسكالدىن 7.6 مىللىپاسكالغىچە كېلىدۇ. شىمال تەرەپتە يۇقىرىراق، غەربىي جەنۇب تەرەپتە

تۆۋەنرەك بولىدۇ. ياز پەسلىدە ئەڭ يۇقىرى بولۇپ، ئايلىق پار بېسىمى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئون مىللىپاسكالدىن 15 مىللىپاسكالغىچە، قىش پەسلىدە ئەڭ تۆۋەن بولۇپ، ئاران ئىككى مىللىپاسكالدىن ئوچ مىللىپاسكالغىچە بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە ئەڭ يۇقىرى پار بېسىمى 26 مىللىپاسكالدىن 33 مىللىپاسكالغىچە، ئەڭ تۆۋەن پار بېسىمى نۆل مىللىپاسكال بولىدۇ.

2. نىسپىي نەملىك

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نىسپىي نەملىكى بىر قەدەر تۆۋەن بولۇپ، ئوتتۇرىچە يىللىق نەملىكى %47 تىن %57 كىچە بولىدۇ. شىمالىي تەرەپنىڭ يۇقىرىراق بولىدۇ، بىر يىل ئىچىدە 11—ئايدىن 1-ئايغىچە ئەڭ يۇقىرى بولۇپ، ئايلىق ئوتتۇرىچە نەملىك %60 تىن %70 كىچە، ئەتىياز پەسلىدە ئەڭ تۆۋەن بولۇپ، ئادەتتە %40 ئەتراپىدا بولىدۇ. بىر كۈن ئىچىدىكى نىسپىي نەملىك سەھەردە ئەڭ يۇقىرى، چۈشتىن كېيىن ئەڭ تۆۋەن بولىدۇ. ئەڭ تۆۋەن نىسپىي نەملىك نۆل بولۇپ، بۇ ئەھۋال 11-ئايدىن 1-ئايغىچە بولغان ۋاقىتتىن باشقا ئايلاردا ئوخشاشلا كۆرۈلىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرى بويىچە بىر يىلنىڭ ھەرقايسى ئايلىرىدىكى نىسپىي نەملىك

جەدۋەل: 2—13

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	69	61	50	41	44	47	53	57	60	62	68	74	57
ئارال	64	51	43	36	38	41	48	51	53	53	60	67	50
شوتا قۇدۇق	64	54	42	33	33	35	40	43	44	48	61	69	47

3. پارغا ئايلىنىش

ئاقسۇ شەھىرىدە پارغا ئايلىنىش مىقدارى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، ئوتتۇرىچە يىللىق ئومۇمىي پارغا ئايلىنىش مىقدارى 1897 مىللىمېتردىن 2602 مىللىمېترغىچە بولىدۇ. شىمال تەرەپتە تۆۋەنرەك، غەربىي جەنۇب تەرەپتە ئەڭ يۇقىرى بولىدۇ. بىر يىل ئىچىدە 5-ئايدىن 8-ئايغىچە ئەڭ يۇقىرى بولۇپ، ئايلىق ئوتتۇرىچە پارغا ئايلىنىش مىقدارى 246 مىللىمېتردىن 427 مىللىمېترغىچە بولىدۇ. قىش پەسلىدە ئەڭ تۆۋەن بولۇپ، ئاران 20 مىللىمېتر ئەتراپىدا بولىدۇ. بۇ ئارىلىقتىكى پەرقى ئون ھەسسىدىن ئېشىپ كېتىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە سۇنىڭ يىللىق پارغا ئايلىنىش مىقدارى

جەدۋەل: 2—14 بىرلىكى: مىللىمېتر

پونكت نامى/ئاي	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	21	41.8	122.4	227.5	283.6	309.8	297.1	245.6	173.9	112	43.4	18.4	1896.5
ئارال	23.6	47.7	140	243.2	307.3	321.1	314.2	269.4	188.9	122.6	48.6	21.7	2048.3
شوتا قۇدۇق	24.6	50.2	153	298.3	381.6	427.1	427.1	369.6	255.9	153.5	56.9	23.7	2601.5

§5. شامال

1. شامالنىڭ ئوتتۇرىچە سۇرئىتى ۋە ئۆزگىرىشى

ئاقسۇ شەھىرىدە تەكرىتاغنىڭ دالدا بولۇشى تۈپەيلىدىن، پۈتۈن يىل دېگىدەك شامال سۇرئىتى ناھايىتى تۆۋەن بولۇپ، شامالنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە سۇرئىتى 1.7 مېتر / سېكۇنتتىن 2.4 مېتر / سېكۇنتقىچە، شىمال تەرەپتە ئاستاراق، غەربىي جەنۇب تەرەپتە تېزرەك بولىدۇ. بىر يىل ئىچىدە ئەتىياز، ياز پەسللىرىدە شامال سۇرئىتى تېزرەك، كەچكۈزدىن باش قىشقىچە شامال سۇرئىتى ئەڭ ئاستا بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بىر مېتر / سېكۇنت ئەتراپىدا بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە بىر يىلنىڭ ھەر قايسى ئايلىرىدىكى شامالنىڭ ئوتتۇرىچە سۇرئىتى

جەدۋەل: 2—15 بىرلىكى: مېتر / سېكۇنت

پونكت نامى/ئاي	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	1.3	1.6	1.8	2.1	2.2	2.2	1.9	1.8	1.5	1.2	1.2	1.2	1.7
ئارال	1.2	1.6	2.1	2.5	2.6	2.6	2.3	2.1	1.7	1.4	1.2	1.1	1.9
شوتا قۇدۇق	1.4	1.9	2.6	3.2	3.4	3.4	3.1	2.9	2.4	1.8	1.5	1.3	2.4

2. شامالنىڭ يۆنىلىشى ۋە پەسللىك ئۆزگىرىشى

يىل بويىچە قىيپاش شىمال شامىلى چىقىدۇ، جۈملىدىن ئاقسۇنىڭ شىمال تەرىپىدە شىمال شامىلى ۋە غەربىي شىمال شامىلى كۆپ چىقىدۇ؛ شەرقىي جەنۇب تەرەپتە، قىش پەسلىدە غەربىي جەنۇب شامىلى بىلەن شەرقىي شىمال شامىلى كۆپ چىققاندىن باشقا، قالغان پەسللەردە ئومۇمەن شەرقىي شىمال شامىلى چىقىدۇ؛ غەربىي جەنۇب قىسمىدا يىل بويى شەرقىي شىمال شامىلى چىقىدۇ.

3. شامالنىڭ ئەڭ يۇقىرى سۈرئىتى ۋە يۆنىلىشى

ئاقسۇ شەھىرىدە ئەڭ تېز شامال سۈرئىتى ئادەتتە 20 مېتر / سېكۇنت ئەتراپىدا بولۇپ، غەربىي شىمال شامىلى ياكى غەرب شامىلى كۆپرەك چىقىدۇ. 1957-يىل 7-ئاينىڭ 13-كۈنى سائەت 19 دا شەھەر رايونىدا 40 مېتر/ سېكۇنتلىق قىيپاش غەرب شامىلى چىققان.

ئاقسۇ شەھىرىدە بىر يىلنىڭ ھەرقايسى ئايلىرىدىكى شامالنىڭ ئەڭ زور سۈرئىتى ۋە يۆنىلىشى

جەدۋەل: 2—16 بىرلىكى: مېتر / سېكۇنت

	ئاي / تۈرى / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ	ئەڭ تېز	7	01	62	22	24	24	40	18	22	13	14	7	40
	شامال يۆنىلىشى	NW NNW	E	WNW	WNW	WNW	NW	W	WNW	WNW	WNW	NNW	E ENE	W
ئارال	ئەڭ تېز	8	14	18	23	16	17	18	15	14	10	8	9	23
	شامال يۆنىلىشى	NE ENE	ENE	WNW	WNW	NW	NNW	NE	NW	NE	NW	ENE NE	NE	WNW
شىنجاڭ ئۇيغۇر	ئەڭ تېز	9	10	20	18	18	18	20	16	14	14	10	12	20
	شامال يۆنىلىشى	NNE	NE SW	NW	NE	NW	NW	N	NNW	NW WNW	NW	NNE	NNE	NWN

ئاقسۇ شەھىرى شامال ئېنېرگىيىسى كەمچىل رايون بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي قىممىتى شامال ئېنېرگىيىسى 300 كىلوۋات سائەت/مېترغا يەتمەيدۇ، پەقەت خامان سوروشقىلا بولىدۇ.

§6. تۆت پەسىلنىڭ ئالاھىدىلىكى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تۆت پەسلى ئېنىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. ھاۋانىڭ ئومۇمىي تېمپېراتۇرىسى 0°C تىن تۆۋەن بولسا قىش پەسلى، 20°C تىن يۇقىرى بولسا ياز پەسلى، 0°C تىن 20°C قىچە بولسا ئەتىياز پەسلى، 20°C تىن 0°C قىچە بولسا كۈز پەسلى دېگەن ئۇلچەم بويىچە قارىغاندا، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تۆت پەسلى 2—17 جەدۋەلدىكىدەك ئايرىلىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە تۆت پەسلىنىڭ ئايرىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 2ـــ17 (ئاي / كۈن)

پەسىل / كۈن / پونكىت نامى	ئەتىياز			ياز			كۈز			قىش		
	باشلىنىش كۈنى	ئاخىرلىشىش كۈنى	ئارىلىقتىكى كۈن سانى	باشلىنىش كۈنى	ئاخىرلىشىش كۈنى	ئارىلىقتىكى كۈن سانى	باشلىنىش كۈنى	ئاخىرلىشىش كۈنى	ئارىلىقتىكى كۈن سانى	باشلىنىش كۈنى	ئاخىرلىشىش كۈنى	ئارىلىقتىكى كۈن سانى
ئاقسۇ	26/2	29/5	93	30/5	1/9	95	2/9	20/11	80	21/11	25/2	98
ئارال	26/2	26/5	90	27/5	14/9	111	15/9	19/11	66	20/11	25/2	99
شوتا قۇدۇق	25/2	21/5	86	22/5	20/9	123	21/9	21/11	62	22/11	24/2	95

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شىمالىدا تۆت پەسلىنىڭ ئۇزۇن-قىسقىلىقى بىر قەدەر تەكشى بولۇپ، قىش پەسلى ئۇزۇنراق، كۈز پەسلى قىسقاراق؛ شەرقىي جەنۇب ۋە غەربىي جەنۇب تەرەپلەردە تۆت پەسىل تەكشىسىز بولۇپ، ياز پەسلى ئەڭ ئۇزۇن، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 111 كۈندىن 123 كۈنگىچە، قىش، ئەتىياز پەسىللىرى ئۇنىڭدىن قىسقا، كۈز پەسلى ئەڭ قىسقا بولۇپ، ئارال 62 كۈندىن 66 كۈنگىچە بولىدۇ.

سىلىشتۇرۇشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن ئادەت بويىچە دائىم 3-ئايدىن 5-ئايغىچە ئەتىياز پەسلى، 6-ئايدىن 8-ئايغىچە ياز پەسلى، 9-ئايدىن 11-ئايغىچە كۈز پەسلى، 12-ئايدىن 2-ئايغىچە قىش پەسلى دەپ ئايرىيمىز. ئاقسۇ شەھىرىدە تۆت پەسلىنىڭ ئالاھىدىلىكى تۆۋەندىكىچە:

ئەتىياز پەسلى: تېمپېراتۇرا تېز ئۆرلەيدۇ، ئەمما تۇراقلىق بولمايدۇ. دائىم ئەتىياز سوغۇقى ياكى تەتۇر ئەتىياز سوغۇقى پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. ئەتىياز پەسلىدە يامغۇر بىر قەدەر ئاز بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي يامغۇر مىقدارىنىڭ ئاران 20 پىرسەنتى ئەتراپىنى ئىگىلەيدۇ. شەھەر تەۋەسىدىكى تۇپراقلار بەكرەك شورلۇق بولغاچقا، دائىم ئۇبغىر « يامغۇر ئاپىتى » كىلىپ چىقىدۇ. بەزى يىللىرى ئەتىيازلىق تېمپېراتۇرا تۆۋەن، تاغدا قار ئاز بولغانلىقتىن، ئاسانلا ئەتىياز قۇرغاقچىلىقى پەيدا بولىدۇ. ئەتىيازنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا بىر قىسىم رايونلاردا قاتتىق يامغۇر، قارا يامغۇر ۋە مۆلدۈر كۆپىيىپ كېتىدۇ. ئەتىياز پەسلىدە بوران كۆپرەك چىقىپ يىللىق بوران چىققان كۈن سانىنىڭ 30 %ـــ35%نى ئىگىلەيدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چىققان بوران بىر قەدەر كۆچلۈك بولۇپ، بۇنداق بوران چىققاندا ئۇتتۇرا ھېسابتا ئۈچ كۈندىن ئالتە كۈنگىچە بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئەتىياز پەسلىدە ھاۋارايى ئۆزگىرىشچان بولۇپ، سوغۇق ھاۋانىڭ ھەرىكىتى كۆپىيىدۇ. شەرقتىن كەلگەن ئەتۇر ئېقىم ھاسىل قىلغۇچى ھاۋارايى ئەۋج ئېلىپ، دائىم ئۇدا بوران چىقىپ، قۇم، چاڭ-توزانىنى ئۈچۈرۈپ، تۇتەك بېسىپ كېتىدۇ-دە، ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولماي قالىدۇ. بۇ، يىللىق چاڭ-توزانلىق ھاۋا رايىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئەشكىل قىلىدۇ. 2-ئاينىڭ ئاخىرى-

دىن 3-ئاينىك بېشىغچە بولغان ئارىلىقتا ئەتىياز كىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئون سانتى-مېتر چوڭقۇرلۇقتىكى تۇپراقنىڭ توڭى ئېرىشكە باشلاپ، 3-ئاينىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدا يەر-نىڭ توڭى چۈشۈپ بولىدۇ. 2-ئاينىڭ ئاخىرىدىن 3-ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە پاتقاق چقىش مەزگىلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. قېلىن قىراۋ ئۇشۇشۇكى 3-ئاينىڭ ئايا‌غلىرىدا ئاخىرلىشىدۇ. نېپىز قىراۋ 4-ئاينىڭ باشلىرىدا ئاساسەن ئاخىرلىشىدۇ.

ياز پەسلى ھاۋا تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى بولۇپ، خېلى قاتتىق ئىسسىق بولىدۇ. ھەر قايسى ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 22°C تىن 26°Cقىچە بولۇپ، كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئۇزۇن، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىش مىقدارى زور، يامغۇر مىقدارى كۆپ بولىدۇ. بۇ چاغدىكى يامغۇر مىقدارى يىللىق يامغۇر مىقدارىنىڭ 57—67 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە گۈلدۇرماملىق ئوتكۇن-چى يامغۇر كۆپ بولۇپ، قىسمەن رايونلاردا بەزىدە قارا يامغۇر، قاتتىق يامغۇر ياكى مۆلدۈر يې-غىپ، كەلكۈن كېلىدۇ. ياز پەسلىدە ئوتكۇنچى بۇران نىسبەتەن كۆپ چقىدۇ. ئوتتۇرا ھېساب بە-لەن ئالتە كۈندىن 11 كۈنگىچە بۇران چىقىدۇ. بۇ يىللىق بۇران چىقىدىغان كۈن سانى-نىڭ 55—60 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، يازنىڭ بېشىدا بەزىدە قۇرغاق ئىسسىق شامال چقىپ، بۇغدايغا خېلى چوڭ زىيان يەتكۈزىدۇ.

كۈز پەسلى ھاۋا ساپ بولۇپ، تېمپېراتۇرا بىر قەدەر تېز تۆۋەنلەيدۇ. كۈز كىرگەندىن كې-يىن، بۇران، قاتتىق يامغۇر، مۆلدۈر قاتارلىق ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋارايى تەدرىجىي ئازىيىدۇ، ھەتتا توختايدۇ. بۇران بىرە-ئىككى كۈنلا چقىپ، يىللىق بۇران كۈن سانىنىڭ تەخمىنەن 7—10 پىرسەنتىنى، يامغۇر بىر قەدەر ئاز بولۇپ، يىللىق يامغۇر مىقدارىنىڭ تەخمىنەن 10—20 پىر-سەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بولۇپمۇ كۈزنىڭ ئاخىرى (11-ئاي) دا، ھاۋا ئاساسەن ئوچۇق بولۇپ، يامغۇر ناھايىتى ئاز ياغىدۇ. 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا نېپىز، 10-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قېلىن تۇنجى قىراۋ چۈشىدۇ.

قىش پەسلى بىر قەدەر سوغۇق بولۇپ، كۆپىنچە ھاۋا ئوچۇق بولىدۇ. شامال سۇرئىتى ئاستىلاپ، ئوتتۇرىچە شامال سۇرئىتى بىر مېتر / سېكۇنتتىن ئىككى مېتر / سېكۇنتقىچە بولىدۇ. بو-ران كەمدىن-كەم چىقىدۇ. قار ئاز يېغىپ، قار مىقدارى تەخمىنەن يىللىق يېغىن مىقدارى-نىڭ 3—8 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. تۇنجى قار ئومۇمەن 12-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ۋە ئاخىرلىرىدا ياغىدۇ. 12-ئاينىڭ باشلىرىدا يەر توڭ تۇتىدۇ. يەر يۈزىدە توپلانغان قار ئاز بولغانلىقتىن، سو-غۇق بولغان ئايرىم يىللىرى كۆزگى بۇغداي ئۇشۇپ كېتىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كۆزلۈك يېغىمى دائىم دېگىدەك قىش پەسلىگە سوزۇلىدۇ. قىش پەسلىدە شامال سۇرئىتى ئاستا بولۇپ، ئاشلىق زىرائەتلىرىنى تېپىش، خامان سوروشقا پايدىسىز، لېكىن ئېتىزدا قېپقالغان پاختىلارنى تېرىۋېلىشقا قولايلىق.

2-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، يەرنىڭ توڭى ئېرىشكە باشلاپ، شەھەر تەۋەسىدە قىش پەسلى جەنۇبتىن شىمالغا سۇرۇلۇپ تەدرىجىي ئاخىرلىشىدۇ.

§7. ئىقلىمغا ماسلىشىش

سۈگەت 2-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا بىخلىنىشقا باشلايدۇ. ئالما، جىگدە دەرەخلىرى ئەڭ بالدۇر بولغاندا 10-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 11-ئاينىڭ باشلىرىغىچە ئارىلىقتا غازاڭ تاشلايدۇ. ئوت-چۆپلەر ئاقسۇ بىلەن ئارالدا 3-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا كۆكىرىپ، 10-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا سارغىيىشقا باشلايدۇ. شوتا قۇدۇقتا 3-ئاينىڭ باشلىرىدا كۆكىرىپ، 11-ئاينىڭ باشلىرىدا سارغىيىشقا باشلايدۇ. بۇنىڭدىن شوتا قۇدۇقنىڭ ئاقسۇ بىلەن ئارالدىن ئىسسىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئىقلىمغا ماسلىشىش ۋە پەسىل ئۆزگىرىش ھادىسىلىرىنى 2—18 جەدۋەلدىن كۆرۈۋېلىڭ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئىقلىمغا ماسلىشىش ئەھۋالى (1)

جەدۋەل: 2—18

تۈرى / پونكىت	دەرمەخ نامى	بىخ سۈرۈش	يوپۇرماق چىقىرىش	چېچەكلەش	يوپۇرماق تاشلاش
ئاقسۇ	ئۆرۈك	6/3	15/4	2/4	13/11
	جىگدە	2/3	10/4	10/5	1/11
	سۆگەت	24/2	28/3	3/4	17/11
	ئالما	10/3	7/4	14/4	28/10
ئارال	ئۆرۈك		18/4	4/4	7/11
	جىگدە	1/3	14/4	3/5	3/11
	سۆگەت	28/2	1/4	5/4	41/11
	ئالما	28/2	17/4		5/11
شۇتاقۇدۇق	ئۆرۈك	3/3	10/4	28/3	5/11
	جىگدە		15/4	3/5	10/11
	سۆگەت		1/4	5/4	5/11
	ئالما	10/3		15/4	
	تېرەك	30/3	5/4	25/3	5/11

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئىقلىمغا ماسلىشىش ئەھۋالى (2)

جەدۋەل: 2—18

پونكىت نامى / كۈن / تۈرى	ئاقسۇ	ئارال	شوتا قۇدۇق
تۇنجى قىراۋ	15/10	16/10	22/10
ئاخىرقى قىراۋ	8/4	8/4	4/4
دەسلەپكى قار	14/12	16/12	9/12
ئاخىرقى قار	17/2	8/2	15/2
دەسلەپكى توپلانغان قار	30/12	7/1	5/1
ئاخىرقى توپلانغان قار	15/2	30/1	8/2
يەر توڭلاش	1/12	6/11	14/11
توك ئېرىش	9/3	17/3	12/3
سۇ يۈزى مۇز تۇتۇش	11/ئاخىرلىرى	11/ئاخىرلىرى	11/ئاخىرلىرى
سۇ يۈزىدىكى مۇز ئېرىش	3/باشلىرى	3/باشلىرى	3/باشلىرى
دەريانىڭ مۇز تۇتىشى	12/ئاخىرلىرى		
دەريادا مۇز ئېرىش	2/ئاخىرلىرى		
تۇنجى گۈلدۈرماملىق يامغۇر	1/5	30/4	26/4
ئاخىرقى گۈلدۈرماملىق يامغۇر	22/9	4/10	21/9

III باب سۇ رايى

§1. دەريالار

1. ئاقسۇ دەريالىرى

ئاقسۇ دەريالىرى — چىك سۇلالىسى دەۋرىدە قۇمباش دەريالىرى دەپ ئاتىلاتتى، ئۇنىڭ يۇقىرى ئېقىمىدا ئىككى تارماق ئېقىن بولۇپ، شىمالىي تارمىقى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىگە ئېقىپ كىرىدۇ. بۇ قۇمئېرىق دەريالىرى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ دەريا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى سارغاستىن باشلىنىدۇ، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 240 كىلومېتر، جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدىكى ئۇزۇنلۇقى 110 كىلومېتر، ئېقىم ۋادىسىنىڭ مەيدانى 28 مىڭ كۋادرات كىلومېتر، يىللىق سىڭىم مىقدارى 4 مىليارد 540 مىليون كۇب مېتر (شېغىل پونكىتتا)، دەريا باشلىمىدا مۇزلۇقلار، قارلىق تاغلار بىسپايان بولۇپ، ھۆل-يېغىن كۆپ، سۇ مەنبەسى مول، دەريا قىسمىنىڭ يانتۇلۇقى زور، سۈپ كېنىشى ئاز بولغاچقا، سۇ بايلىقى مول. غەربىي تارمىقى — ئۇچتۇرپان ناھىيىسىدىن ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىگە ئېقىپ كىرىدۇ. بۇ توشقان دەريالىرى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ دەريا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چاتىرتاش كۆلىدىن باشلىنىدۇ، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 400 كىلومېتر، جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدىكى ئۇزۇنلۇقى 287 كىلومېتر بولۇپ، ئاقچى، ئۇچتۇرپان ناھىيىلىرىدىن ئۆتىدۇ. ئېقىم ۋادىسىنىڭ مەيدانى 26 مىڭ كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. يىللىق سىرغىم مىقدارى ئوتتۇرا ئېقىمدا (سارىق قۇلانلىق پونكىتىدا) 2 مىليارد 556 مىليون كۇب مېتر، تۆۋەن ئېقىمدا (ئاقيار پونكىتىدا) نىڭ 1 مىليارد 670 مىليون كۇب مېتر، قۇمئېرىق دەريالىرى يىلەن توشقان دەريالىرى ئاقسۇ جاكۆۋرۈكىنىڭ 15 كىلومېتر غەربىي شىمالىدا قوشۇلغاندىن كېيىن ئاقسۇ دەريالىرى، دەپ ئاتىلىدۇ. جەنۇبقا قاراپ 13 كىلومېتر ئېقىپ، ئېلىش بېشىغا كەلگەندە يەنە ئىككى تارمىققا بۆلۈنىدۇ. شەرق تەرەپتىن جەنۇبقا قاراپ ئاققان بىر تارمىقى يېڭى دەريا دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ كەلكۈن مەزگىلىدە كەلكۈن سۈيىنى تارىم دەريالىرىغا قويۇپ بېرىدىغان ئاساسلىق دەريا بولۇپ، ئۇنىڭ شەھەر تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان مۇساپىسى 113 كىلومېتر، ئاقسۇ گىدرولوگىيە پونكىتىنىڭ 1957-يىلدىن 1982-يىلغىچە ستاتىستىكا قىلغان سانلىق مەلۇماتىغا ئاساسلانغاندا، مىقدارى 103 كۇب مېتر / سېكۇنت (ئوتتۇرىچە سۇ يىلى)، يىللىق سىرغىم مىقدارى 3 مىليارد 209 مىليون كۇب مېتر. غەرب تەرەپتىن جەنۇبقا قاراپ ئاققان بىر تارمىقى كونا دەريا دەپ ئاتىلىدۇ، ئۇنىڭ شەھەر تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان مۇساپىسى 104 كىلومېتر. بۇ دەريا سۇغرىش رايونىنىڭ يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە سۇ باشلايدىغان باش دەريالىرى بولۇپ، ئېقىم مىقدارى 78.5 كۇب مېتر / سېكۇنت، يىللىق سىرغىم مىقدارى 2 مىليارد 826 مىليون كۇب مېتر.

ھەر يىلى 6-ئايدىن 8-ئاينىڭ ئاخىرغىچە ئاقسۇ دەريالىرىغا كەلكۈن كېلىدۇ، بۇ چاغدىكى سۇ يۇزىنىڭ كەڭلىكى 70 مېتردىن 1000 مېترغىچە، سۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى بىر مېتردىن تۆت مېتر-

غىچە، ئېقىم تېزلىكى 1.3 مېتر/سېكۇنتتىن تۆت مېتر/سېكۇنتقىچە بولىدۇ. سۇ يانغان مەزگىللىرى كى سۇنىڭ كەڭلىكى 50 مېتردىن 120 مېترغىچە، چوڭقۇرلۇقى 0.4 مېتردىن 2 مېترغىچە، ئېقىم تېزلىكى 0.4 مېتر/سېكۇنتتىن ئىككى مېتر/سېكۇنتقىچە بولىدۇ. 11-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا مۇز توڭلاپ، 3-ئاينىڭ باشلىرىدا مۇز ئېرىيدۇ. جاكۆۋرۈك گىدرولوگىيە پونكتىنىڭ ئۆلچىشىچە، ئاقسۇ كونا دەرياسىنىڭ سۇدىكى قۇم تەركىبى 1958-يىلى 3.03 كىلوگرام/كۇب مېتر، 60-يىللاردا 2.29 كىلوگرام/كۇب مېتر، 80-يىللاردا 1.77 كىلوگرام/كۇب مېتر بولۇپ، نۇرغۇن يىللاردىكى ئوتتۇرىچە قۇم مىقدارى 2.3 كىلوگرام/كۇب مېتر، ئاقسۇ يېڭى دەرياسىنىڭ 60-يىللاردىكى سۇدىكى قۇم مىقدارى 3.07 كىلوگرام/كۇب مېتر، 80-يىللاردا 4.87 كىلوگرام/كۇب مېتر بولۇپ، نۇرغۇن يىللاردىكى ئوتتۇرىچە قۇم مىقدارى 3.78 كىلوگرام/كۇب مېتر ئىكەن.

ئاقسۇ دەرياسى قوشۇم دەريانىڭ يېنىدا تارىم دەرياسىغا قۇيۇلىدۇ، ئۇ تارىم دەرياسىغا ئەڭ كۆپ سۇ تولۇقلاپ بېرىدىغان ۋە ئۇنى يىل بويى سۇ مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدىغان دەريادۇر.

2. دولان دەرياسى

دولان دەرياسى — سۇنىسى چېپىلغان دەريا بولۇپ، قومۇبرىق دەرياسىدىن باشلىنىدۇ. يۇقىرى ئېقىمدا دەريا بويىدىكى نۇرغۇن بۇلاق سۇلىرى قوشۇلۇپ ئاققاچقا، يىل بويى مۇز توڭلىمايدۇ. ئۇ ئەسلىدە ئۆستەڭ بولۇپ، ئۇنىڭ قېشىنى سۇ يالاپ كېڭەيتىۋەتكەنلىكتىن، كېچىك دەريا ھاسىل بولغان، بۇ دەريانىڭ ھەرىلى 3-ئاينىڭ باشلىرىدىن 11-ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھادىقاچ دېگەن جايىدا قۇمۇبرىق دەرياسىدىن سۇ باشلىنىدۇ. ئۇ، شەھەر تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن، شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ، شەھەر رايونىدىكى ئۇچ يېزا، بىر مەيدانىنى بېسىپ ئۆتىدۇ. ئۇنىڭ 33 تارماق ئۆستىگى بولۇپ، ئەڭ ئاخىرىدا دولان سۇ ئامبىرىغا قۇيۇلىدۇ؛ شىمالدا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىدىن باشلىنىپ، جەنۇبتا دولان سۇ ئامبىرىغا بارغىچە ئارىلىقتىكى سۇغىرىش رايونىنىڭ جەنۇبتىن شىمالىغىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 78 كىلومېتر، ئۇنىڭ غەربىي چېگرىسى يېڭى دەريا بولۇپ، شەرقتىن غەربكىچە بولغان كەڭلىكى ئىككى كىلومېتردىن ئون كىلومېترگىچە كېلىدۇ. 1955-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان ماتېرىياللارغا قارىغاندا، نورمال سۇ كەلگەن يىلدا يىللىق سىرغىم مىقدارى 785 مىليون كۇب مېتر، بۇنىڭ ئىچىدە بۇلاق سۇيى 364 مىليون 300 مىڭ كۇب مېتر بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي سىرغىم مىقدارىنىڭ 46.4 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ دەريانىڭ سۇ ئەھۋالى مۇقىم بولۇپ، ئاقسۇ شەھەر تەۋەسىدىكى دولان دەريا سۇغىرىش رايونىنىڭ باش سۇغىرىش ئۆستىگى ھېسابلىنىدۇ.

3. تارىم دەرياسى

تارىم دەرياسى — ئاقسۇ شەھىرىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئەڭ چوڭ دەريا، شۇنداقلا ئېلىمىزدىكى ئەڭ چوڭ قۇرۇقلۇق دەرياسى. غەربىي جىن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۇ « شىمالىي دەريا »، جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىكى ئىسۇك بەگلىكىنىڭ خانى ۋېندىنىڭ زامانىسىدا « جۇش سۇ »، « جىق سۇ »، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە « قىزىل دەريا »، سۇڭ، لياۋ، جىن سۇلالىلىرى دەۋرلىرىدە « تارىم دەرياسى » دەپ ئاتالغان.

تارىم دەرياسى — ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 150 كىلومېتر شەرقىي جەنۇبىدىكى يېزا ئىگىلىك 1-شى 16 تۇمىنىنىڭ قوشۇم دەريا تەبىئىي بازىرىنىڭ يېنىدىكى شورچاق دېگەن يەرگە جايلاشقان بولۇپ، ئاقسۇ دەرياسى، خوتەن دەرياسى، قەشقەر دەرياسى، يەكەن دەرياسىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2179 كىلومېتر، ئېقىم ۋادىسىنىڭ كۆلىمى

198 مىك كۋادرات كىلومېتر، شەھەر تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان مۇساپىسى 164 كىلومېتر، يىللىق سىرغىم مىقدارى 4 مىليارد 558 مىليون كۇب مېتر، سۇيى ئەڭ سېلىككەن چاغدىكى ئېقىم مىقدارى 0.42 كۇب مېتر / سېكۇنت (1959-يىلى 6-ئاينىك 1-كۈنى، ئارال پونكىت)، ئەڭ چوڭ كەلكۈن چوققىسىنىك ئېقىم مىقدارى 1750 كۇب مېتر / سېكۇنت (1974-يىلى 8-ئاينىك 9-كۈنى). دەريا قىنى دائىم جەنۇب ياكى شىمالغا قاراپ كۆچۈپ تۇرىدۇ. ھەر يىلى 7-ئايدىن 9-ئايغىچە بولغان كەلكۈن مەزگىلىدە، كەلكۈن مەزگىلى، قىش پەسلى بولسا سۇيى سېلىككەن مەزگىل ھېسابلىنىدۇ. كەلكۈن مەزگىلىدە دەريانىك ئىككى قىرغىقىدىكى توغراقلىق، چۆل ئوتلاقلىرىنى سۇغىرىشقا بولىدۇ. ئۇ، ئادەتتىكى ۋا-قىتلاردا زەي ئېقىشىش رولىنى ئويناپدۇ.

ھەر يىلى 7-ئايدىن 9-ئايغىچە بولغان كەلكۈن مەزگىلىدە، ئېقىم تېزلىكى 0.7 مېتر / سې-كۇنىتتىن 2.3 مېتر / سېكۇنتقىچە، سۇنىك چوڭقۇرلۇقى بىر مېتردىن 7.5 مېترغىچە، سۇ يۈزىنىك كەڭلىكى 40 مېتردىن 600 مېترغىچە؛ ئوتتۇرىچە سۇ مەزگىلىدە ئېقىم تېزلىكى 0.3 مېتر / سې-كۇنىتتىن بىرمېتر / سېكۇنتقىچە، سۇنىك چوڭقۇرلۇقى بىر مېتردىن 3.4 مېترغىچە، سۇ يۈزىنىك كەڭلىكى 20 مېتردىن 100 مېترغىچە بولىدۇ، بۇ دەريانىك سۇيى 11-ئاينىك ئاخىرلىرىدا توڭلاپ، 3-ئاينىك باشلىرىدا ئېرىيدۇ. مۇزنىك قېلىنلىقى 0.3 مېتردىن 0.55 مېترغىچە يېتىدۇ. ئارال گىد-رولوگىيە پونكىتىنىك ئۆلچەپ خاتىرىلىشىچە، 60-يىللاردىكى سۇنىك قۇم تەركىبى 4.59 كىلوگرام / كۇب مېتر، 80-يىللاردا 5.12 كىلوگرام / كۇب مېتر بولۇپ، نۇرغۇن يىللاردىكى ئوتتۇرىچە قۇم مىقدارى 4.89 كىلوگرام / كۇب مېتر ئىكەن.

§ 2. كۆل، بۇلاق

1. كۆل

ئەشمە كۆل ئاقسۇ شەھىرى بىلەن ئاۋات ناھىيىسىنىك ئارىلىقىغا جايلاشقان. ئاقسۇ شە-ھىرىگە تەۋە قىسمى ئايكۆل، سايئېرىق كۆلى، خاكۈك كۆلى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى 1-ۋە 2-تۇەنلىرىدىكى كۆللەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، سۇ يۈزى ئۆزئارا تۇتىشىپ تۇرىدۇ. ئاقسۇ شەھىرىگە تەۋە كۆللەرنىك سۇ كۆلىمى 41 مىك 200 مو بولۇپ، كۆل قىرغىقى رەتسىز، كۆلنىك ئىچىدە نۇرغۇن ئارالچە ۋە قومۇشلۇق بار. تۆت پەسلىدىكى سۇ ئورنىنىك ئۆزگىرىشى چوڭ ئە-مەس، بۇ كۆللەردە سۇ ئۆسۈملۈكلىرى مول بولۇپ، كۆپ خىل سۇ قۇشلىرى ياشايدۇ، سۇيى ئوزۇقلۇقى مول مىكرو ئىشقارلىق سۇ بولۇپ، سۇ مەھسۇلاتلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ماس كېلىدۇ.

ئەشمە كۆلىدىن باشقا قاراتال يېزىسىدا ئاقداش كۆلى، قۇمباش يېزىسىدا تامتوغراق كۆلى بار. بۇ كۆللەرنىك سۇيىنىك كۆلىمى كىچىكرەك بولۇپ، جەمئىيىسى تەخمىنەن 800 مو كېلىدۇ.

2. بۇلاق

شەھەر تەۋەسىدە دولان دەرياسىدىكى بۇلاق سۇلىرىدىن باشقا يەنە تۆت جايدا تاغ بۇ-لىقى بار، 2—19-جەدۋەلگە قارالسۇن:

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بۇلاقلىرى

جەدۋەل:2—19 بىرلىكى: 100 مىليون كۇب مېتر

بۇلاق نامى	بۇلاق سۇيىنىڭ سىرغىم مىقدارى	ماتېرىيال مەنبەسى
قارا بۇلاق	0.079	1957-يىللىق ئاقسۇ دەريا ۋادىسى پىلانى
«1-مايى» تاش مەيدانى بۇلىقى	0.032	1957-يىللىق ئاقسۇ دەريا ۋادىسى پىلانى
سار بۇلاق	0.19	1979-يىللىق تەكشۈرۈشتىكى مۇلچەر
دەپتەر بۇلاق	1.71	1975-يىللىق تەكشۈرۈشتىكى مۇلچەر

§ 3. يەر ئاستى سۇيى

ئاقسۇ شەھىرى ئاقسۇ كونىشەھەر تاغ ئالدى ئويمانلىقىنىڭ يوشۇرۇن سۇ ئېقىپ چىققان جايىغا جايلاشقان. شەھەر تەۋەسىنىڭ گىدروگېئولوگىيىسى يەلپۇگۇچسىمان تىنما ئالاھىدىلىككە ئىگە تىنما تۇزلەڭلىك بولۇپ، يەر ئاستى سۇيى ئاساسىي جەھەتتىن كاۋاك سۇيى خىلىغا كىرىدۇ.

يەر ئاستى سۇيى ئاساسەن يەر ئۇستىدىن سىڭىپ كىرگەن سۇدىن تولۇقلىنىدۇ. شىنجاڭ گېئولوگىيە ئىدارىسى مۇۋازىنەت ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ئوتتۇرىچە سىڭىپ كېتىش نىسبىتىنى 25% قىلىپ، شەھەرنىڭ شىمالىي رايونلىرىدىكى دەريا سۇيى، ئۆستەڭ سۇيى، سۇغىرىش سۇيىدىن ئىبارەت ئۇچ تۇر بويىچە ھېسابلاپ كۆردى.

(1) دەريا سۇيىنىڭ تولۇقلاپ بېرىش مىقدارى. يېڭى دەريانىڭ دەريا قىنى تۆۋەن بولغانلىقتىن، يەر ئاستى سۇيىنى قاچۇرۇش رولىنى ئويناپىدۇ. شۇڭا بۇ سىڭىش مىقدارىغا كىرگۈزۈلمەيدۇ. كونا دەريانىڭ كۆپ يىلدىن بۇيانقى ئوتتۇرىچە سۇ مىقدارى 2 مىليارد 556 مىليون كۇب مېتر بولۇپ، يۇقىرى ئېقىمدا باشلاپ كېتىلگەن 558 مىليون كۇب مېتر سۇنى چىقىرىۋەتكەندە، قالغان سۇنىڭ سىڭىش مىقدارى 499 مىليون كۇب مېتر.

(2) ئۆستەڭ سۇيىنىڭ سىڭىش مىقدارى. ئاقسۇ شەھىرىدە ھەر يىلى كونا دەريا ۋە دولان دەريالىرىدىن ھەر دەرىجىلىك ئۆستەڭگە باشلانغان ئوتتۇرىچە سۇ مىقدارى 900 مىليون كۇب مېتر ئەتراپىدا بولۇپ، سىڭىش مىقدارى 225 مىليون كۇب مېتر.

(3) سۇغىرىش سۇيىنىڭ سىڭىش مىقدارى. بىر يىلدا ئېتىز-ئېرىقلارنى سۇغىرىشقا باشلىغان ساپ سۇ مىقدارى 369 مىليون كۇب مېتر بويىچە ھېسابلىغاندا سىڭىش مىقدارى 92 مىليون 300 مىڭ كۇب مېترغا يېتىدۇ. يۇقىرىقى ئۇچ تۇر بويىچە ھېسابلىغاندا، شەھەرنىڭ شىمالىدىكى يەر ئاستى سۇيىنىڭ تولۇقلىنىش ئومۇمىي مىقدارى 816 مىليون 300 مىڭ كۇب مېتر، ھەرقايسى ئۆستەڭلەرنىڭ ئېقىتىپ چىقىرىۋەتكەن يەر ئاستى سۇ مىقدارى 70 مىليون 500 مىڭ كۇب مېترنى ھېسابتىن كۆتۈرىۋەتسەك، يەر ئاستى سۇيىنىڭ تەبىئىي تولۇقلىنىش مىقدارى تەخمىنەن 745 مىليون 800 مىڭ كۇب مېتر بولىدۇ. بۇنىڭ ئېچىپ پايدىلىنىش نىسبىتىنى 67% ھېسابلىغاندا، يەر ئاستى سۇيىنىڭ تۇراقسىز زاپاسى تەخمىنەن 499 مىليون كۇب مېتر بولۇپ، سۇغىرىش پەسلىدە ئېتىزلارغا باشلىغان سۇ مىقدارىنىڭ 55 پىرسەنتىگە، ئەتيازلىق ئوسا مەزگىلى (3-ئايدىن 6-ئايغىچە)دە باشلىغان سۇ مىقدارىنىڭ 1.35 ھەسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ. يەر ئاستى سۇيىنىڭ سۇپىتى ياخشى بولۇپ، مېنېرالىشىش دەرىجىسى كۆپىنچە بىر گرام لېتردىن ئىككى گرام لېتر ئەتراپىدا. $HCO_3^- — Ca^{++}$ ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ، ئۇنىڭ سۇغىرىش سۇيىنىڭ مەنبەسى قىلىشقا بولىدۇ. يەر ئاستى سۇيىنىڭ سۇ ئورنى تېپىز بولغاچقا، ئۇنىڭ ئېچىش قولايلىق.

IV باب تۇپراق، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر

§1. تۇپراق

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تۇپرىقى — قوڭۇرەڭ تۇپراق، تىنما تۇپراق، زەي تۇپراق، چىملىق تۇپراق، شاللىق تۇپراق، سازلىق تۇپراق، توغراقلىق تۇپراق، شورلۇق تۇپراق ۋە كۆچمە قۇم تۇپراق قاتارلىق توققۇز تۇپراق تۈرى، 11 كەنجى تۈر، 33 تۇپراق خىلىغا ئايرىلىدۇ.

قوڭۇرەڭ تۇپراق. تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى شېغىللىق چۆلگە كەڭ تارقالغان. بۇ خىل تۇپراق ئاقسۇ شەھىرىدىكى جاكۆۋرۈكتىن كەلپىنگە بارىدىغان تاشيولنىڭ غەرب تەرىپىدىكى كەلكۈندىن ھاسىل بولغان يەلپۈگۈچسىمان تىنمىدا. بۇ يەر قۇرغاق، چاتقال ۋە يېرىم چاتقال يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرى قاپلىغان چۆل بولۇپ، چاكاندا، قاپاق مېۋىلىك ئاق تىكەن، قامراق قاتارلىقلار بار. يەر ئۈستىنى شېغىل قاپلاپ تۇرغاچقا، كەسمە يۇزىدە تاش كۆپ، توپا ئاز. سىرتقى قەۋەتى كۆپ تۆشۈكلۈك قاسراق قاتلام بولۇپ، تارشسمان قۇرۇلمىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ ئاستى ئاچ قىزىل قوڭۇر رەڭلىك زىچ قاتلام، ئۇنىڭمۇ ئاستى شېغىل قاتلىمى بولۇپ، توز ۋە گەچ تىندۈرمىسى بار. ھاسىل بولغان ماددىلار بىر قەدەر قوپال بولۇپ، دانىچلىرىنىڭ دىئامېترىدىن چوڭ بولغان شېغىللىق قىسمى 40% تىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ. ئورگانىك ماددا تەركىبى 0.3% تىن 0.4% گىچە بولۇپ، ئېنىق چېرىندى قاتلىمى يوق.

تىنما تۇپراق. شەھەرگە قاراشلىق يېزا، مەيدان، كەنتلەرگە ۋە يەر توزۇلۇشى بىر قەدەر ئېغىز بولغان كونا سۇغىرىش رايونلىرىغا تارقالغان بولۇپ، ئاقسۇ قەدىمكى بوستانلىقىنىڭ ئاساسلىق تېرىقچىلىق قىلىنغان تۇپرىقى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ كۆلىمى 214 مىڭ مو بولۇپ، شەھەر بويىچە ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ چىققان 616 مىڭ 770 مو تېرىلغۇ يەرنىڭ 34.7 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭ سۇپىتى توپا — قۇمسىاق توپىدىن ئىبارەت. توپا قاتلىمى بىر قەدەر قېلىن، ھاۋا ئۆتۈشۈش ئىقتىدارى ياخشى بولۇپ، سۇنى، ئوغۇتنى ساقلىيالايدۇ. كۆپىنچىسى 1-، 2-دەرىجىلىك يەر بولۇپ، ئورگانىك ماددا تەركىبى 0.89%، ئازوت تەركىبى 0.13% تىن 0.35% گىچە، فوسفات (V) ئوكسىدى 0.17% تىن 0.35% گىچە، PH قىممىتى سەككىز، توز تەركىبى 0.1% تىن 0.2% گىچە.

زەي تۇپراق. شەھەرنىڭ دەريا بويىدىكى پەلەمپەيلىك يەرلىرى، دەريا ساھىلى، يەلپۈگۈچسىمان تىنما يەر ياقىلىرىغا جايلاشقان. ئۇنىڭ كۆلىمى 350 مىڭ 500 مو بولۇپ، ئۇمۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 56.8 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئاساسلىق تېرىلغۇ تۇپرىقى بولۇپ، ئورگانىك ماددا تەركىبى 0.72% تىن 2.72% گىچە، ئازوت تەركىبى 0.033% تىن 0.16% گىچە، فوسفات (V) ئوكسىدى تەركىبى 0.042% تىن 0.15% گىچە، PH قىممىتى سەككىز، بۇ تۇپراقنىڭ ھاۋا ئۆتكۈزۈشچانلىقى بىر قەدەر ناچار.

چىملىق تۇپراق (چىملىق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ تېگىدە يەر ئاستى سۇيىنىڭ نەملەشتۇرۇ-

شى بىلەن شەكىللەنگەن چۆكۈندە تۈپراق بولۇپ، ئاقسۇ دەريياسىنىڭ دەريا ساھىلى، دەريا بويىدىكى پەلەمپەيلىك يەرلەر، دېلتا، يەلپۇگۈچسىمان يەر ياقىلىرى ۋە ئەشمە كۆل ساھىلىنىڭ ئويمان يەرلىرىگە تارقالغان. ئۇنىڭ كۆلىمى 163 مىڭ مو بولۇپ، ئۇزلەشتۈرۈپ تېرىلغىنى 27 مىڭ مو. بۇ خىل تۈپراقتىنىڭ زەي قاچۇرۇش ئىقتىدارى ياخشى، گەرچە ئادەتتە يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرىراق (بىر مېتردىن ئىككى مېترغىچە) بولسىمۇ، لېكىن مېنېرالللىشىش دەرىجىسى تۆۋەن بولۇپ، بىر گىرام/لېتردىن ئۈچ گىرام/لېترغىچە كېلىدۇ. تەركىبىدە تۇز ئاز. يېپىنچا ئۆسۈملۈك-لەردىن قومۇش، چىغ، چۆچۈك بۇيا، بۇيا قاتارلىقلار بار بولۇپ، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى %70تىن %80 كىچە يېتىدۇ. بۇ تۈپراق ئاساسەن ئورگانىك ماددىلارنىڭ جۇغلىنىش جەريانى ۋە دەۋرلىنىش خاراكتېرلىك ئوكسىدلىنىشتىن قايتىش جەريانىدا شەكىللەنگەن. چىرىندى قەۋىتى كۈلرەڭ ياكى قوڭۇر كۈلرەڭ بولۇپ، قېلىنلىقى ئون سانتىمېتردىن 20 سانتىمېترغىچە كېلىدۇ، دانىچە ھالىتى ئۇششاق پارچە قۇرۇلما بولۇپ، يىلتىزى كۆپرەك. كەسمە يۈزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە دات قورۇقلىرى، دات دېغى ياكى يوشۇرۇن يېتىلگەن داغ بار. تەركىبىدە ئورگانىك ماددا مىقدارى خېلى يۇقىرى بولۇپ، %0.32 تىن %2.6 كىچە كېلىدۇ. ئازوت تەركىبى %0.015 تىن %0.084 كىچە، فوسفات (V) ئوكسىدى تەركىبى %0.036 تىن %0.12 كىچە، PH قىممىتى 8.6، تۇز تەركىبى %0.1تىن %0.5 كىچە. بۇ يەر بوز يەر ئېچىشنىڭ مۇھىم ئوبيېكتى ۋە تەبىئىي ياخشى يايلاق. بۇ يەردە ئادەتتە نېپىز توپا، ئوتتۇرا ھال توپا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ.

سازلىق تۈپراق. كۆلىمى كىچىك بولۇپ، دەريا ساھىلى، تىنما، يەلپۇگۈچسىمان كەلكۈن تىنىمسىنىڭ ياقىلىرى، كۆل ساھىلى قاتارلىق ئويمان جايلار پارچە-پۈرات جايلاشقان. يەر يۈزى دائىم سۇغا چىلىشىپ تۇرىدۇ، يەر ئاستى سۇ ئورنى ئادەتتە 30—40 سانتىمېترغىچە كېلىدۇ. ئۆسۈملۈك يېپىنچىلىرىدىن قومۇش، يىكەن، توزغاق، مۇخ قاتارلىقلار بار. بۇ يەردىكى تۈپراق ئاساسەن يۇز قاتلىمىنىڭ تۇرفلىشى ياكى چىرىندىلىشىش جەريانى ۋە تۆۋەنكى قاتلىمىنىڭ يوشۇرۇن يېتىلىش جەريانىدا شەكىللەنگەن. بۇ تۈپراقتا ئورگانىك ماددىلار كۆپرەك جۇغلانغان بولۇپ، مىقدارى %1.5 تىن %5.0 كىچە. بۇخىل تۈپراقنىڭ كۆلىمى بىر قەدەر كىچىك بولغانلىقتىن ئانچە كۆپ يېزا ئىگىلىك قىممىتى يوق، لېكىن ئوتلاق قىلىشقا بولىدۇ.

شورلۇق تۈپراق. تەركىبىدە زور مىقداردا ئېرىگۈچى تۇز بار تۈپراق. بۇ شەھەردىكى ئاقسۇ دەريا-سى يەلپۇگۈچسىمان ياقىلىرىغا، دېلتىنىڭ تۆۋەن قىسمىغا ياكى قىرغاقلىرىغا، دەريا ئارىلىقىدىكى يەرلەرگە، كۆل ساھىللىرىغا تارقالغان. ئاقسۇ دەريا-سى يېڭى دېلتىسىنىڭ تۆۋەنكى قىسمى ۋە ياقىلىرىدىكى يەر ئاستى سۈيى تارىم دەريا-سىنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىغانلىقتىن، يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن، ئاياغ قىسمى يەنە تېرەڭ دەريا-سىنىڭ يۇقىرى دەرىجىدە مېنېرالالشقان يەر ئاستى يوشۇرۇن ئېقىنىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، مېنېرالللىشىش دەرىجىسى 10—20 گىرام/لېتىرگىچە كۆتۈرۈلگەن، شۇنىڭ بىلەن كۆچلۈك يىغىندى تۇز رايونى شەكىللەنگەن. بۇ يەردە تىپىك شورلۇق تۈپراق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەردىن شورتاق، پۇزمان، يا-ۋا كۆرۈك، يۇلغۇن، ئېشەك قۇمۇچى قاتارلىقلار بار. سىرتقى قاتلىمىدا شور قاسىرىقى ياكى شور-لۇق پوست بولۇپ، ئۇنىڭ ئاستى شور بىلەن توپا ئارىلاشقان قەۋەت، ئۇنىڭمۇ ئاستىدىكى توپىدا بىر قەدەر كۆپ تۇز دېغى بولۇپ، تەدرىجىي ئانا جىنسقا ئۆتۈشكە باشلىغان.

توغراقلىق تۈپراق. بۇ چۆكۈندە تۈپراققا مەنسۇپ بولۇپ، شەھەر تەۋەسىدىكى تارىم دەريا-سى توغراقلىق رايونىنىڭ دەريا بويى پەلەمپەيلىك يەرلىرى، تەبىئىي توسما ۋە يەلپۇگۈچسىمان تىنما يەر ياقىلىرىغا تارقالغان. ئۇنى يېتىلىش باسقۇچى بويىچە، چىملىق توغراقلىق تۈپراق، توغ-راقلىق تۈپراق ۋە چۆللۈك توغراقلىق تۈپراق دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. بۇ تۈپراقتا چۆللۈك ئورمانلىقى

تۇپراقنىڭ تىپىك ئالاھىدىلىكى بار. ئادەتتە يەر ئاستى سۇنىڭ ئورنى ئىككى مېتردىن بەش مېترغىچە چوڭقۇرلۇقتا بولۇپ، مېنېرالللىشىش دەرىجىسى ئىككى گرام / لېترىدىن بەش گرام / لېترغىچە. يەر ئۈستىدە قۇرۇق شاخ، غازالق قاتلىمى بار، ئوستى قاتلىمى يېرىم پارچىلانغان يېرىك چىرىندى قاتلىمدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ ئاستى سۇس قوڭۇرراڭ چىرىندى قاتلىمى بولۇپ، كەسمە يۇزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە دات قورىقى، دات دېغى بار. بۇ خىل تۇپراقنىڭ ئورگانىك ماددا تەركىبى 1.4 % تىن 4 % كىچە بولۇپ، كاربونلۇق ئازوت نىسبىتى 15.2 % تىن 16.4 % كىچە. تۇپراقنىڭ چىرىندى تەركىبى خرولى كىسلاتاسىنى ئاساس قىلىدۇ، ئۇلمىن كىسلاتاسى بىلەن خرولى كىسلاتاسىنىڭ سېلىشتۇرما قىممىتى 0.79 . بۇ تۇپراق شورلىشىش جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەن بولۇپ، بىئولوگىيىلىك شورلىشىش مۇھىم رول ئوينىغان. توغراق شېخى ۋە يوپۇرمىقىدا زور مىقداردا تۇز بىلەن سۇدا بار بولۇپ، ئۇلار كېرەكسىز نەرسىلەر قاتارىدا تۇپراقتا كىرگەندىن كېيىن، مىكرو ئورگانىزمنىڭ مېنېرالالاشتۇرۇپ پارچىلىشى ئارقىلىق، ئۇلاردىكى تۇز تەركىبى يەنە ئايرىلىپ چىقىپ، تۇپراقنىڭ تۇز تەركىبىنى ئاشۇرۇپلا قالماستىن، ئىشقارلىق دەرىجىسىنمۇ ئاشۇرىدۇ. تۇپراقتىكى ئوتتۇرىچە تۇز مىقدارى 1.225 %، ئىشقارلىق ئومۇمىي دەرىجىسى كۆپىنچە ئىككى مىللىگرام ئېكۋىۋالېنت / 100 گرام تۇپراق ئەتراپىدا بولىدۇ، ئۇنىڭ PH قىممىتى 8.5 تىن 9.6 كىچە، ئىشقارلىق دەرىجىسى 11 % تىن 21 % كىچە، تۇپراق تەركىبى كۆپىنچە بىر قەدەر يېنىك بولۇپ، قۇمسالق توپا ۋە يېنىك توپىنى ئاساس قىلىدۇ.

شاللىق تۇپراق. ئاقسۇ بوستانلىقىنىڭ كونا سۇغىرىش رايونلىرىدىكى سۇ مەنبەسى مول، ئويمانراق جايلارغا تارقالغان. ئوزۇن مۇددەت شال تېرىپ سۇغىرىش ئارقىسىدا يېتىلگەن. گەرچە كۆلىمى كىچىك بولۇپ، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن تېرىلغۇ يەرنىڭ 5 % ئەتراپىنى ئىگىلىگەن ھەمدە بىردەك پايدىلىنىلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شالچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشتا، يەنىلا سەل قارىشقا بولمايدىغان رولغا ئىگە.

كۆچمە قۇملۇق تۇپراق. ئاقسۇ شەھىرىگە تارقالغان بولسىمۇ، لېكىن پايدىلىنىش قىممىتى تۆۋەن.

ئاقسۇ شەھىرىدە تېرىقچىلىق قىلىدىغان تۇپراقتا ئورگانىك ماددىلار ئاز، ئازوت، فوسفور كەمچىل، كالىي ئارتۇق، يەر ئاجىز، يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى، شورلىشىش خېلى ئېغىر بولۇشتەك ئومۇمىي ئالاھىدىلىك كۆزدە تۇتۇلۇپ، 80-يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىن باشلاپ، شەھەرلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك ھۆكۈمەت مەسئۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ، ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۇزۇمىنى يولغا قويۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەرىيلى 100 مىك مو يەرگە قاشقى بېدە يېشىل ئوغۇتىنى تېرىپ ئاغدۇرۇش، 70 مىك مودىن 80 مىك موغىچە يەرگە ماش كىرىشتۇرۇپ تېرىش، ئېغىل ئوغۇتى ۋە خىمىيىۋى ئوغۇتنى كۆپەيتىپ، يەرنى رەتلەش، زەي ئېقىتىش بىلەن سۇغىرىشنى ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇش، بىئولوگىيىلىك ئۇسۇلدا زەي چىقىرىش قاتارلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، يەرنىڭ قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇپ، ياخشى ئونۇمگە ئېرىشتى. بۇغداينىڭ ئوتتۇرىچە مو بېشى مەھسۇلاتى 1983-يىلدىكى 105.55 كىلوگرامدىن ئېشىپ، 1987-يىلى 224 كىلوگرامغا يەتتى. پاختىنىڭ ئوتتۇرىچە مو بېشى مەھسۇلاتى ساپ پاختا ھېسابىدا 1977-يىلدىكى 13.9 كىلوگرامدىن ئېشىپ، 1987-يىلى 50 كىلوگرامغا يەتتى. يەر خېلى كۆچلىنىپ قالدى.

§2. يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر

يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن، شەھەر تەۋەسىنى ئۈچ يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر رايونىغا ئايرىشقا بولىدۇ.

1) شەھەرنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى ھىنگان تاغلىق رايونى، كۆلىمى 844.43 كۋادرات كىلومېتر، تەخمىنەن 1 مىليون 266 مىڭ مو. بۇ رايون ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولىنىڭ ئاقسۇ جاكۆۋرۈكتىن شوتا قۇدۇققىچە بولغان قىسمىنىڭ غەرب تەرىپى، ھىنگان تېغى سۇ بۆلگۈچ چوققىسىنىڭ شەرق تەرىپىگە جايلاشقان. تاغ ئارىسىدا ھۆل-يېغىن كەمچىل بولغانلىقى، قىش پەسلىدە توپلانغان قار بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ رايوننىڭ تەبىئىي يېيىنچا ئۆسۈملۈكلىرى شالاڭ، تاغ جىلغىلىرىدا ئاندا-ساندا يانتاق، چاكاندا قاتارلىق تەبىئىي يېيىنچا ئۆسۈملۈكلەر بار.

2) ئوتتۇرا قىسمىدىكى بوستانلىق بەلباغ، بۇ بەلباغ غەربىي شىمالىدىكى ھىنگان تاغلىق رايونى بىلەن شەرقىي جەنۇبتىكى قۇملۇق رايونىنىڭ ئارىسىغا جايلاشقان بولۇپ، شەھەر نەۋەسىدىكى يېيىنچا ئۆسۈملۈكلىرى ئۇرۇنلاشقان ئاساسلىق رايون. كۆلىمى 9145.47 كۋادرات كىلومېتر، تەخمىنەن 13 مىليون 718 مىڭ مو كېلىدۇ. دېھقانچىلىق رايونى بىلەن بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا سۈنئىي يېيىنچا ئۆسۈملۈكلىرى ھېسابلىنىدىغان ھەرخىل دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى بار. 1986-يىلى ئورمان تورلىرى بىلەن كۆكەرتىش كۆلىمى شەھەر بويىچە تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ سەككىز پىرسەنتىنى ئىگىلەپ، تېرىلغۇ يەرلەرنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى، ئورمانلىق كۆلىمى 9186 مو (ۋىلايەتكە قاراشلىق دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئورۇنلىرى ۋە يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش تۈمەن-مەيدانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)غا باغ 27 مىڭ 496 موغا يەتتى. تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا يەنە 535 مىڭ 575 مو تارقاق توغراقلىق، ئالما-رىلاش ئۆسكەن قاپاق توغراق ئورمىنى بار. ئورمانلىق ئارىسىدىكى بوشلۇقتا ۋە ئورمانلىق ياقىسىدىكى جايلاردا يەنە 30 مىڭ مو ئەتراپىدا يۇلغۇن ۋە چاتقال بار. چۆل يايلىقىدا ئاساسلىق قومۇش، چۆچۈك بۇيا، قوڭغۇراق تىكەن، يانتاق، چىغ، ئىجىرىق، ئارىلاش ئوت، شورلۇق چىم، شور سۇۋاق، يۇلغۇن، لوپنۇر كەندىرى، زاغزاق ئۆسىدۇ. سازلىق ۋە ئېقىن ئەتراپىدا ئاساسلىقى قومۇش، يىكەنلەر ئۆسىدۇ.

3) شەرقىي جەنۇب تەرەپتىكى قۇملۇق رايون، بۇ رايون تارىم يېڭى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. ئۇنىڭ جەنۇب تەرىپى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ لوپ، چىرىيە ناھىيىلىرى بىلەن، شەرق تەرىپى توقسۇ، شايار ناھىيىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. غەرب تەرىپى ئاۋات ناھىيىسى بىلەن قوشنا. بۇ رايون تەكلىماكان چۆللۈكىنىڭ غەربىي شىمال بۆلىكىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، كۆلىمى 8380 كۋادرات كىلومېتر، تەخمىنەن 12 مىليون 570 مىڭ مو كېلىدۇ. ھاۋا كىلىماتى ئىنتايىن قۇرغاق، ھۆل-يېغىن كەمچىل، قۇم-بوران زىيىنى ئېغىر بولۇپ، يەرنى قۇم بېسىۋالىدىغان بولغاچقا، يەر ئۈستىدە ئاساسەن يېيىنچا ئۆسۈملۈكلىرى يوق. قۇم بارخانلىرىدا تاسادىپىي بىر نەچچە تۈپ يۇلغۇن ئۈچراپ قالىدۇ. ھازىر بۇ يەردە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش قىيىن.

V باب ياۋايى ھايۋانلار ۋە ئۆسۈملۈكلەر

§1. ھايۋانلار

شەھەر تەۋەسىدە ياۋايى ھايۋانلاردىن سۈت ئەمگۈچىلەر قىسمى يەتتە تۈركۈم، 18 ئائىلە، ئۇچ كەنجى ئائىلە 66 تۈرگە، قۇشلار قىسمى 19 تۈركۈم، 42 ئائىلە، تۆت كەنجى ئائىلە، تەخمىنەن 200 تۈرگە يېتىدۇ. ئاھالىنىڭ كۆپىيىشى، كەڭ كۆلەملىك بىنام ئېچىپ، ئېتىز بەرپا قىلىشقا ئەگىشىپ، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ماكانلىشىدىغان جايى ئازىيىشقا باشلىغانلىقتىن، ئۇلار تەدرىجىي ئازىيىپ كەتتى.

ئاساسلىق ياۋايى ھايۋانلاردىن قارا تايغان بۇغا، مولۇن، غاز بويۇن بۆكەن (جەرەن)، قىزىل تۈلكە بار. باشقا ياۋايى ھايۋانلاردىن ياۋا چوشقا، بۆرە، ئوتلاق توشقىنى، تارىم توشقىنى، قوندۇز، ئۇزۇن قۇلاق كىرپە، شەپەرەڭ، ئاق چاشقان، ئاق سۆسەر، ئىپار سۆسەر، ئوتلاق چىپار مۇشۇكى، ئۇزۇن قۇلاق موغا، پامىر موغىسى، راداق موغىسى، سېرىق چاشقان. قۇملۇق سېرىق چاشقىنى، سۇغۇر، لەگمەن تاق-تاق، ئۇزۇن تۇمشۇق چاشقان، تۇلۇم چاشقان بار.

ئاساسلىق قۇشلاردىن سېرىق سېغىزخان، شاخ سانغۇچ، بۆدۈنە، قارچۇغا، قىرغاۋۇل بار. جۈكگو ياپونىيە پەسىل قۇشلىرىنى ئاسراش كېلىشىمىدىكى قۇشلاردىن چوڭ ئاققۇ، كىچىك ئاققۇ، قىزىل ئۆردەك، يېشىل باش ئۆردەك، چۆمگەك ئۆردەك، سېرىق ئۆردەك، پۇپۇچەك تورغاي بار. باشقا قۇشلاردىن ئۇزۇن قۇلاقلىق قارغۇ ياپىلاق (ھۇقۇش)، تۇمۇر تۇمشۇق، زارغالدۇق، تاغ پاختىكى، ئاق لەگلەك، كىچىك دېڭىز چايكىسى، چىپار باش ياۋا غاز، قۇرغۇي، چوپان قۇشى، كۆك كەپتەر، ئۇي قالغىچى، قارا يامغۇر قالغىچى، چۆل تورغىيى، تورغاي، لېچىن، قاغا، توقۇناق قاغا، شاللىق تورغىيى، قارا قۇلاق قۇچقاچ، ئۇزۇن تۇمشۇق قۇچقاچ، چۆل قۇچقىچى قۇم قۇچقىچى بار.

بېلىقلار. يەرلىك ئىقتىسادىي بېلىقلاردىن تارىم بېرىق قورساق بېلىقى، تىرىسكا بېلىقى (چوڭ باش بېلىق)دىن ئىبارەت ئىككى خىلى؛ ئۇششاق بېلىقلاردىن ئۇزۇن قوڭۇر بېلىقتىن ئىبارەت بىرخىلى؛ سىرتتىن كىرگۈزگەن بېلىقلاردىن كۆك بېلىق، زاغرا بېلىق (ئاق مور بېلىقى)، لاققا بېلىق، يۇغان باش بېلىق (تۆت چوڭ ئائىلە بېلىقى) ۋە كارىپ بېلىقى، تاپان بېلىق، لېش بېلىقى، كۆلېتر بېلىقى قاتارلىق بېقىلىدىغان بېلىقلار؛ سىرتتىن كۆچۈرۈپ كىرگۈزۈلگەن كىچىك شالغۇت بېلىقلاردىن نىجىم بېلىق، شاللىق بېلىقى، ئىت قۇيرۇق بېلىق قاتارلىقلار بار.

قوش ماكانلىقلار ۋە ئۆمۈلىگۈچىلەردىن چارپاقا، گۈشلۈك پاقا، كەسلەنچۈك، ئورمان پاقىسى، چۆل كەسلەنچۈكى بار.

ھاشاراتلاردىن ھەسەل ھەرىسى، چېكەتكە، سېرىق ھەرە، موزايىبشى، ئۆمۈچۈك، سۈلۈك، ياچىۋەك، پور سېللىسىيو، چۆمۈلە، كېپىنەك، يېڭناغۇچ، يالتىراق قوڭغۇز، چايان، كۆكۈيۇن، كۈمۈتا بار.

§2. ئۆسۈملۈكلەر

شەھەر تەۋەسىدىكى ياۋايى ئۆسۈملۈكلەرنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق، توپلاپ، رەتلەپ چىققان ئۆسۈملۈك ئەۋرىشكىسى جەمئىي 51 ئائىلە، 232 ئۇرۇقداش، 497 تۈرگە يېتىدۇ.

ياغاچ غوللۇقلار. بۇنىڭ ئاساسلىقلىرى: توغراق، قاپاق توغراق، قارا ياغاچ، جىدە، جىغان، يۇلغۇن (تۆكلۈك يۇلغۇن، كۆپ شاخلىق يۇلغۇن، مەجنۇن يۇلغۇن)، ئازغان، چوڭ يوپۇرماقلىق كەندىر قاتارلىقلاردۇر.

سامان غوللۇقلار. بۇنىڭ ئاساسلىقلىرى: قومۇش، يىكەن، قامچا ئوت، چىغ، سۆۋان، تاراڭباش، مۇرسەت، ماڭدار، سۇقاپىقى، قاشقىبىدە، سېرىق گۈللۈك بىدە (ياۋا بىدە) سۇپۇرگىسمان غاز تاپان، تارا تىزاق، تۇداري، چۇپۇرشاڭ، شورچېچىكى، سېغىن چېچىكى، نوروز گۈل. چۆللۈك رويانى، شىمال چاكامۇغى، بوزتازان، ئوتلاق مەرۋەرىكى، تارقاق ئاچانىيە، بىنەپشە توزغاقبېشى، ئەمەن، كۆمۈش باشاق، شىنجاڭ قوگۈر بېشى، كىرپەباش، ئوراق يوپۇرماقلىق شەبنەمئوتى، قوغا جاي، ياۋاكۆدە، كۆپ يوپۇرماق پىياز، چېغىرتماق.

دورا ماتېرىياللىرى. چۇچۇكبويا، قان تېپەر، توشقان زەدىكى، چاكاندا، ئەنجۈدان، كىرەش، ئورمان كىرىشى، قىزىل چوغلۇق، ئوسما يىلتىزى، كەترا، رەۋەن، شۇمبۇيا، لوپنۇر كەندىرى، جېنىتيانا، بۇدۇشقاق، ئەگلىك ئوت، بۇۋانە، يەر مەدىكى، سوغۇگۈل، پاقا يوپۇرمقى، ئالىقات، مەرزەنجۇش، خوخاتىكەن، مامكاپ، سېرىق يۆگەي، زاراگزا قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

VI باب تەبىئىي ئاپەتلەر

§1. شور ئاپىتى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى، پارغا ئايلىنىش مىقدارى ناھايىتى زور بولغانلىقتىن، دائىم چۆكمە قاتلامدىكى تۇز سۇيىنى يەر يۈزىگە يېقىنلاشتۇرۇپ، تۇپراقنىڭ شور تەركىبىنى ئاشۇرۇۋەتكەن. شەھەرگە قاراشلىق ھەرقايسى يېزا-مەيدانلىرىنىڭ شورلىشىپ كەتكەن كۆلىمى 233 مىڭ مو بولۇپ، شەھەردىكى 527 مىڭ مو تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 44.21 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە ئېغىر شورلىشىپ كەتكەن كۆلەم 9310 مو بولۇپ، شەھەر بويىچە تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 1.77 پىرسەنتىنى، ئوتتۇرا ھال شورلىشىپ كەتكەن كۆلەم 141 مىڭ 654 مو بولۇپ، 26.88 پىرسەنتىنى، يېنىك شورلىشىپ كەتكەن كۆلەم 81 مىڭ 984 مو بولۇپ، 15.56 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

شور ئاپىتى ئاساسەن زىرائەتلەرنىڭ مايسا مەزگىلىدە كۆرۈلىدۇ. مايسا مەزگىلىدە يامغۇر يېغىپ قالسا، تۇپراقتىكى شور يۇقىرى ئۆرلەپ، تۇپراقنىڭ سىرتقى قاتلىمىدا شور پوستى ھاسىل قىلىپ، مايسىنىڭ ئۈنۈپ چىقىشىنى قىينىلاشتۇرىدۇ ياكى مايسىنىڭ بوينىنى ئۈزۈۋېتىدۇ. يامغۇر قانچە قاتتىق ياغسا، شور ئاپىتى شۇنچە ئېغىر بولىدۇ. قاتتىق يامغۇر تۇپراقنىڭ سىرتقى قاتلىمىدىكى شورنى زىرائەتنىڭ يىلتىزىغا يەتكۈزۈپ، بىر مېتردىن ئىگىز ئۆسكەن قوناق، غوزا تۇتۇپ، چېچەكلىگەن كېۋەزلەرنى نابۇت قىلىۋېتىدۇ.

يەر تەكشى رەتلەنمەي، سۇغىرىش مۇۋاپىق بولمسا، ئەتىيازدا تۇڭ ئېرىگەندىن كېيىن پاتقاق چىقىپ كېتىدۇ-دە، شور ئاپىتى پەيدا بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق ھەرقايسى يېزا، مەيدانلار ھەر يىلى تەخمىنەن 3پىرسەنت تېرىلغۇ كۆلىمىدىن شور ئاپىتى سەۋەبلىك ھوسۇل ئالالمايدۇ. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدە ھەر يىلى شور ئاپىتى بىلەن 70 مىڭ مودىن 80 مىڭ موغىچە زىرائەت نابۇت بولۇپ كېتىدۇ.

§2. يامغۇر ئاپىتى

1960-يىلدىن 1987-يىلغىچە بولغان 28 يىل داۋامىدا جەمئىي 62 قېتىم قاتتىق يامغۇر (كۈندىلىك ھۆل-يېغىن مىقدارى ⩾ 10 مىللىمېتر بولغان) ياغقان، بۇ يىلنىڭ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2.2 قېتىمدىن توغرا كېلىدۇ. ئەڭ كۆپ بولغان يىلى يەتتە قېتىم، ئەڭ ئاز بولغان يىلى بىر قېتىم ياغقان. بۇنىڭ ئىچىدە قارا يامغۇر (كۈندىلىك يېغىن مىقدارى > 24 مىللىمېتر بولغان) 12

قېتىم ياغقان، بۇ يىلنىڭ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 0.4 قېتىمدىن توغرا كېلىدۇ، يەنى ئىككى يېرىم يىلدا بىر قېتىم ياغقانغا تەڭ. غەربىي جەنۇب تەرەپتە كۆپرەك ياغقان. قاتتىق يامغۇر ئەڭ بالدۇر بولغاندا 3-ئاينىڭ 5-كۈنى، ئەڭ كېچىككەندە 10-ئاينىڭ 29-كۈنى ياغقان. چوڭ ھۆل-يېغىن ئاساسەن 5-ئايدىن 9-ئايغىچە يۈز بېرىپ، يىللىق چوڭ ھۆل-يېغىننىڭ 85.5%نى ئىگىلەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە 7-ئايدا ئەڭ كۆپ بولۇپ، 32.3%نى ئىگىلەيدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى قارا يامغۇرنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكى شۇكى، ۋاقتى قىسقا، كۈچلۈك، قىسمەن دائىرىلىك، تارىختىن بۇيان يۇز بەرگەن يامغۇر ئاپىتى تۆۋەندىكىچە :

چىڭ سۇلالىسى گۈاڭشۈ 13-يىلى (مىلادى 1888-يىلى) كەبىسە 4-ئاينىڭ 13-كۈنى كېچىدە بىر سائەتتىن ئارتۇق قار ئارىلاش يامغۇر ياغقان، 15-كۈنى يەنە چىلەكلەپ قۇيغاندەك يامغۇر يېغىپ، 16-كۈنى توختىغان، نەتىجىدە تاغ سۇلىرى تېشىپ، تۇزلەڭلىك كۆلگە ئايلانغان. يىگىشەر يامۇل مەھكىمىسىنىڭ، گازارمىنىڭ ئۆيلىرى، سېپىل تاملىرىنىڭ ئىچىگە يىغىلىپ قالغان سۇلارنى چىقىرىۋېتىش قېيىن بولغانلىقتىن، كۆپ جايلىرى ئۆرۈلۈپ، بۇزۇلۇپ كەتكەن، سېپىلنىڭ ئىچى-تېشىدىكى ۋە دەريا بويىدىكى پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرى ئۆرۈلۈپ كەتكەن، كۆۋرۈك، يوللار، ھەمدە يېقىن ئەتراپتىكى كەنتلەرنى، بۇغداي مايسىلرىنى سۇ بېسىپ كەتكەن.

1953-يىلى 4-ئاينىڭ 4-كۈنىدىن 8-كۈنگىچە، 4-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن 24-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئۇدا ھاۋا تۇتۇلۇپ، قاتتىق يامغۇر ياغدى. قىسمەن جايلاردا مۆلدۈر ئارىلاش ياغدى، مۆلدۈرنىڭ چوڭلۇقى ئۆرۈك غورىسىدەك بار ئىدى. تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شۇ ئاپەت تۈپەيلىدىن ئىككى ئادەم ئۆلگەن، 203 ئېغىزلىق ئۆي ئۆرۈلگەن، 4025 مو بۇغداي ئۇششۇپ كەتكەن ۋە شوردا نابوت بولغان، 9249 مو بۇغداي، 433 مو زىغىر، بەش مو پۇرچاق، جەمئىي 13 مىڭ 712 مو زىرائەت سۇغا چىلىشىپ قالغان. 189 كالا، 9524 قوي، 70 ئات، 80 ئېشەك، جەمئىي 9863 تۈياق چارۋا ئۆلگەن.

1957-يىلى 7-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 22-كۈنگىچە شەھەرنىڭ غەربى جەنۇبىدىكى شوتا قۇدۇق ئەتراپىدا ئۇدا ئۈچ كۈن قاتتىق يامغۇر ۋە قارا يامغۇر ياغدى. ئۈچ كۈنلۈك ئومۇمىي ھۆل-يېغىن مىقدارى 59.3 مىللىمېتر، 24 سائەتتىكى ئەڭ كۆپ ھۆل-يېغىن مىقدارى 32.5 مىللىمېتردىن بىر سائەتتىكى ئەڭ كۆپ ھۆل-يېغىن مىقدارى 21.3 مىللىمېتردىن يەتتى. ئېتىز-ئېرىقلارنى سۇ بېسىپ كەتتى، ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ چۈشتى. 21-كۈنى چۈشتىن كېيىن يەنە مۆلدۈر ياغدى. مۆلدۈرنىڭ دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 1.7 گىرام بولۇپ، كېۋەزنىڭ يوپۇرماقلىرىنى تۆكۈۋەتتى، 13 پىرسەنت كېۋەزنىڭ غولىنى سۇندۇرۇۋەتتى.

1961-يىلى 9-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن 27-كۈنگىچە، شەھەر بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك قاتتىق يامغۇر، قارا يامغۇر ۋە قاتتىق قارا يامغۇر ياغدى. ئارالدا ھۆل-يېغىن مىقدارى 27.7 مىللىمېتر، يەتتى، 13-تۇمان-مەيدانىدا 24 سائەتلىك ھۆل-يېغىن مىقدارى 68.4 مىللىمېتر، شوتا قۇدۇقتا 39.2 مىللىمېتر يەتتى. ھەممە ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىدىن يامغۇر ئۆتۈپ كېتىپ، بەزىلىرى ئۆرۈلۈپ كەتتى. كەلكۇن سۇيى تاشيولىنى ئۆزۈۋەتتى، غالىبىيەت ئۆستىگىنىڭ قېشى يار ئېلىپ كېتىپ، ئېتىز-ئېرىقلارنى سۇ بېسىپ كەتتى.

1962-يىلى 7-ئاينىڭ 24-كۈنى كېچىدە ئاقسۇ شەھەر رايونىدا قاتتىق يامغۇر يېغىپ، بەش سائەتتىكى ھۆل-يېغىن مىقدارى 34.9 مىللىمېتر يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر سائەتلىك ھۆل-يېغىن مىقدارى 16.5 مىللىمېتر يېتىپ، ئۆيلەردىن يامغۇر ئۆتۈپ كەتتى، بىر قىسىم ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ چۈشتى.

1964-يىلى 7-ئاينىڭ 20-كۈنى چۈشتە شوتا قۇدۇق ئەتراپىدا قاتتىق يامغۇر يېغىپ،

ھۆل-يېغىن مقدارى 38.8 مىللىمېتىرغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر سائەتلىك ھۆل-يېغىن مقدارىلا 29.8 مىللىمېتىرغا يېتىپ، تاغدىن كەلگەن چۇشۇپ، تاشيول ۋە ئۆستەڭلەرنى بۇزۇپ تاشلىدى.

1971-يىلى 7-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 7-كۈنىگىچە شەھەر بويىچە ئومۇميۈزلۈك قاتتىق يامغۇر ياكى قارا يامغۇر يېغىپ، ئاقسۇ شەھەر ئەتراپى رايونىدا ھۆل-يېغىن مقدارى 81.7 مىللىمېتىرغا، شوتا قۇدۇقتا 63.5 مىللىمېتىرغا، ئارالدا 16.8 مىللىمېتىرغا يېتىپ، ئېغىر زىيان بولدى.

1972-يىلى 5-ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 26-كۈنىگىچە شەھەر بويىچە ئومۇميۈزلۈك قارا يامغۇر ياغدى. بۇنىڭ ئىچىدە: ئاقسۇدا ھۆل-يېغىن مقدارى 32 مىللىمېتىرغا، شوتا قۇدۇقتا 31.5 مىللىمېتىرغا، ئارالدا 32.3 مىللىمېتىرغا يېتىپ، يەرنىڭ شورىنى ئۆرلىتىۋەتتى.

1974-يىلى 6-ئاينىڭ 23-كۈنى كېچىدىن 25-كۈنىگىچە شەھەر بويىچە قارا يامغۇر ياكى قاتتىق قارا يامغۇر ياغدى. ئاقسۇنىڭ ھۆل-يېغىن مقدارى 77.6 مىللىمېتىرغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە 24 سائەتتىكى ھۆل-يېغىن مقدارى 48.6 مىللىمېتىرغا، شوتا قۇدۇقتا 43.2 مىللىمېتىرغا، ئارالدا 24.2 مىللىمېتىرغا يەتتى. ئۆيلەردىن يامغۇر ئۆتۈپ كەتتى، بىر قىسىم ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ چۇشتى،كەلكۇن سۇيى غالىبىيەت ئۆستىڭنىڭ كۆپ جايلىرىنى بۇزۇپ يار ئېلىپ كەتتى. يار ئالغان يەرنىڭ ئەڭ كەڭ بولغىنى 100 مېترغا يەتتى.

1982-يىلى 8-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن 27-كۈنىگىچە شەھەر بويىچە ئومۇميۈزلۈك قارا يامغۇر ياغدى. ئاقسۇدا ھۆل-يېغىن مقدارى 45.6 مىللىمېتىرغا، ئارالدا 45.8 مىللىمېتىرغا، شوتا قۇدۇقتا 38.5 مىللىمېتىرغا يەتتى. يېزا ئىگىلىك 1-شىستىكلا ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلىمى 29 مىڭ 237 موغا يەتتى. جۇملىدىن ئاپەتكە ئۇچرىغان كېۋەز 25 مىڭ 872 مو، شال 2443 مو، ئۆلگەن چوشقا، قوي 147، ئۆرۈلگەن ئۆي 111 ئېغىز، بۇزۇلغان كۆۋرۈك 29 بولۇپ، كېلىپ چىققان ئىقتسادىي زىيان 5 مىليون 317 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1986-يىلى 4-ئاينىڭ 23-كۈنى چۇشتىن كېيىن سائەت بەشتىن 32 مىنۇت ئۆتكەندىن باشلاپ، سەككىزدىن 40 مىنۇت ئۆتكىچە شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇب قىسمىدا قاتتىق يامغۇر ۋە مۆلدۇر ياغدى. 1-تۇمەن مەيدانىدا ھۆل-يېغىن مقدارى 18.2 مىللىمېتىرغا يەتتى، مۆلدۇر ئىككىنچى كۈنمۇ ئېرىپ بولالمىدى، بۇ مۆلدۇر ئەمدىلا ئۇنۇپ چىققان كېۋەز مايسىلرىنى ئۇزۇپ تاشلىدى. يامغۇردىن كېيىن يەر قېتىۋېلىپ، شور ئۆرلەپ، پەقەت كېۋەزنىڭلا ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلىمى 60 مىڭ مودىن ئېشىپ كەتتى.

1987-يىلى 6-ئاينىڭ 10-كۈنى ئەتىگەندىن 11-كۈنى چۇشكىچە، شەرقىي جەنۇب تەرەپتىكى تارىم دەريا-سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا قاتتىق قارا يامغۇر ۋە مۆلدۇر ياغدى. ئارالدا ھۆل-يېغىن مقدارى 31 مىللىمېتىرغا، 15-تۇمەن مەيدانىدا 62 مىللىمېتىرغا يېتىپ، يېزا ئىگىلىك 1-شىستىكى ئالاقدار تۇمەن-مەيدانلارنىڭ 34 مىڭ 112 مو كېۋەزى، 40 مىڭ 4 مو بۇغدىيى، 625 مو كۆكتات ۋە قوغۇن، تاۋۇزى ئاپەتكە ئۇچرىدى، 128 قوي، ئۆچكە ئۆلدى.

1987-يىلى 7-ئاينىڭ 17-كۈنى چۇشتىن كېيىن سائەت 17 دىن 18 گىچە ئاقسۇ شەھەر رايونىدا قارا يامغۇر يېغىپ، بىر سائەتتىكى ھۆل-يېغىن مقدارى 15.6 مىللىمېتىرغا يەتتى، ئىگەرچى، قۇمباش، ئايكۆل يېزىلىرىدا 2151 ئائىلە ئاپەتكە ئۇچرىدى. ئاپەتكە ئۇچرىغان شال 3190 موغا، كېۋەز 897 موغا، قوناق 3743 موغا، قوغۇن-تاۋۇز ۋە كۆكتات 417 موغا، ياغلىقدان 565 موغا يەتتى، 118 تۈياق چارۋا، 345 توخۇ ئۆلدى، 49 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلدى، 1066 تۇپ دەرەخ قومۇرۇلۇپ كەتتى، 62 كۆۋرۈك بۇزۇلدى، بىر ئادەم ئۆلدى. كەلكۇن سۇيى 78 بۇغداي خامىنىنى ئېقىتىپ كەتتى، بۇنىڭ بىلەن 640 مىڭ كىلوگرام بۇغداي زىيان بولدى.

§3. سۇ ئاپىتى

ئاقسۇ شەھىرىدە سۇ ئاپىتىنىڭ قېتىم سانى كۆپ بولمىسمۇ، لېكىن بىر قېتىملىق قانىتىق يامغۇر ياكى قارا يامغۇردىن كېيىن، بەزىدە تاغدىن كەلگەن كېلىپ، دەريا سۇيى ئۆرلەپ توسمىلار يار كېتىپ، خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال-مۈلكىگە زىيان سالىدۇ. خاتىرىلەنگەن سۇ ئاپىتى ئەھۋالى ئۆۋەندىكىچە :

مىنگونىڭ 25-يىلى (1936-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى پۇقرالارنىڭ يەرلىرىنى سۇ بېسىپ كەتتى، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزۈق-تۈلۈكىدىن ئايرىلىپ قالغان. كۆل كەنتى بىلەن ساقا كەنتىنىڭ يەرلىرى ئومۇميۈزلۈك چۆللىشىپ، ھەممە جايىنى ياۋا ئوتلار بېسىپ كەتكەن.

مىنگونىڭ 30-يىلى (1941-يىلى) 7-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن 4-كۈنگىچە ئاقسۇ كونا دەريا‌سىغا كەلگەن كېلىپ، دەريا سۇيى تېشىپ كېتىپ، 5-رايونىنىڭ ساقتوغراقات كەنتىدىكى ھېيت ئاخۇن قاتارلىق 24 ئائىلىنىڭ ئېتىزلىرىنى بېسىپ، زىرائەتلىرىنى پۈتۈنلەي ئېقىتىپ كەتكەن، تۆز يەرنى ئېرىقتەك ئويۇۋەتكەن، 776 مو ئېتىز بۇزۇلۇپ كەتكەن، خامانغا ئايرىپ قويۇلغان بۇغداي ئۆنچىلىرى كەلگەن لاتقىسى ئاستىدا قالغان؛ لەگگەر كەنتىدىكى 7-ئايدا دەريا سۇيى تېشىپ كەتكەنلىكتىن، ئاقسۇ يېڭى دەريا‌سىي بويىدا ئولتۇرۇشلۇق مەھەممەت قاتارلىق سەككىز ئائىلىنىڭ 134.5 مو زىغىرلىق، شاللىق، كۈنجۈتلۈك ئېتىزلىرىنى سۇ بېسىپ كەتكەن.

مىنگونىڭ 38-يىلى (1949-يىلى) 7-ئاينىڭ 11-كۈنى ياڭئېرىق كەنتىنىڭ يېنىدىن دەريا سۇيى تېشىپ، ئېتىز-ئېرىق، باغلارنى بېسىپ كېتىپ، پۇقرالار غايەت زور زىيانغا ئۇچرىغان، نۇرا-خۇنلۇك ئوغلى نىيازنى كەلگەن سۇيى ئېقىتىپ كەتكەن.

مىنگونىڭ 38-يىلى (1949-يىلى) 7-ئاينىڭ 25-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ قاجان تېرىق كەنتى ئەتراپىدا كەلگەن سۇيى تېشىپ كېتىپ، ئېتىز-ئېرىق، زىرائەتلەر سۇ ئاستىدا قالغان.

1989-يىلى 7-ئاينىڭ 31-كۈنى سائەت سەككىز ئەتراپىدا، كەلگەن سۇيى تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ غەربىي جىلغىسىدىن ئوتتى، كەلگەن چوققىسى 480 كۇب مېتر / سېكۇنتقا يېتىپ، كەلگەندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسىنىڭ 50 مېتردىن ئارتۇق جايىنى بۇزۇۋېتىپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرقىي شەھەر رايونىغا كىرىپ، ئالتە كۇادرات كىلومېتر دائىرىنى بېسىپ كەتتى. تەجرىبە ئورمان مەيدانىنىڭ 5-، 6-ئەترىتى، 20 دىن ئارتۇق ئىدارە-ئورۇن ۋە بىر قىسىم ئاھالىلەر ئاپەتكە ئۇچرىدى. ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىغىنى 15 ئورۇن. شۇ قېتىمدا 119 ئائىلىنىڭ ئۆيىگە سۇ كىرىپ كېتىپ، 39 ئائىلىنىڭ ئۆيى خەتەر ئاستىدا قالدى، 970 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى قۇرۇق تام ئۆرۈلۈپ كەتتى، ئىككى ئادەم ئېغىر، تۆت ئادەم يېنىك يارىلاندى. بەش كۆۋرۈك، سەككىز كىلومېتر ئۆستەڭ بۇزۇلۇپ كەتتى، 334 چوشقا، قوي، توخۇ، توشقان كەلگۈندە قېلىپ ئۆلدى. 965.6 مو ئۇششاق كۆچەتلەر، كۆچەتزارلىق، كۆكتاتلىق، باغ، شاللىق غەرق بولۇپ كەتتى. يەنە كۆمۈر، سېمونت، خىمىيىۋى ئوغۇت، شېكەر، تاغار، بوتۇلكا، كونسېرۋا قاتارلىق نەرسىلەر سۇدا ئېقىپ كەتتى ياكى سۇغا چۆكۈپ كەتتى. كېلىپ چىققان بۇاستە ئىقتىسادىي

زىيان بىر مىليون 500 مىك يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭدىن باشقا، ئۇچ غول تاشيول كۆۋرۈكى بۇزۇلۇپ كەتتى، بۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولىدا قاتناش 20 سائەت ئۇزۇلۇپ قېلىپ، 600 ئاپتوموبىل توسۇلۇپ قالدى. بۇنىڭ ئىچىدە تۆت يولۇچىلار ئاپتوموبىلى بار. ئىقتىسادىي زىيان 1 مىليون يۈەنگە يەتتى.

§4. ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق

ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق ئاقسۇ شەھىرىدىكى مۇھىم ئاپەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، شور ئاپىتىدىن قالسىلا، ئۇنىڭ زىيىنى ئەڭ چوڭ. ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق يۈز بېرىشنىڭ ئاساسلىق سەۋەبى، دەريا سۇيىنىڭ يىللىق سىرغىم مىقدارىنىڭ پەسىللەرگە بۆلۈنۈشىنىڭ تەكشى بولماي، ياز پەسىللىك سىرغىم مىقدارىنىڭ پۈتۈن يىلنىڭ 59.8 پىرسەنتىنى، ئەتىياز پەسىللىك سىرغىم مىقدارىنىڭ ئاران 9.9 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەنلىكىدۇر. بىراق، ئەتىياز پەسلى دەل ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلى ۋە كۆزگى بۇغداينىڭ غول تارتىش، باشاق چىقىرىش، دان تۇتۇش مەزگىلىگە توغرا كەلگەنلىكتىن، سۇغا ئېھتىياج كۆپىيىدۇ، دەريادىكى سۇ ئەتىيازلىق تېرىلغۇنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرالمايدۇ، نەتىجىدە ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق كېلىپ چىقىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق ھەر يىلى كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. پەقەتلا ئېغىر-يېنىكلىك دەرىجىسى ئوخشمايدۇ. ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق تۇيۇقسىزدىن كۈزگى بۇغداينىڭ غول تارتىش، پوقاق بولۇش، دان تۇتۇش مەزگىللىرىدىكى سۇيى پۈتۈنلەي تەسىرگە ئۇچرايدۇ. كېۋەز، كۆممىقوناقنىڭ ئوسمىسىنى قىلغىلى ۋە بىرىنچى قېتىملىق سۇيىنى سۇغارغىلى بولمايۋ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شال تېرىلغۇسىغمۇ تەسىر يېتىدۇ. ئادەتتە ئاقسۇ شەھىرىدە يىلدا 50 مىك مو ئەتراپىدا شال تېرىلىدۇ. ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق بولۇپ سۇ قىس بولغان يىللىرى دائىم دېگۈدەك ئاراڭلا 30 مىك مو تېرىغىلى بولىدۇ. 1985-يىلى ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق بولغاندا تېخمۇ ئازىيىپ، 28 مىك 800 موغا چۈشۈپ قالدى. شۇ يىلى ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمى ئىلگىرىكى يىللاردىكىدىن 10 مىك موغا يېقىن ئازىيىپ كەتتى. بېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ تەكشۈرۈشىگە قارىغاندا ئەتىيازلىق قۇرغاقچىلىق ھەرىيلى 20 مىك مودىن 100 مىك موغچە زىرائەتكە زىيان سېلىپ، 10 مىك مودىن 40 مىك موغچە زىرائەتنى نابۇت قىلىدىكەن. 1979-يىلى 4-، 5-ئايلاردا دەل ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلىدە، ئېغىر قۇرغاقچىلىق يۈز بەردى، بولۇپمۇ شوتا قۇدۇق ئەتراپىدا، سۇ كىرگەن شال كۆلىمى ئاران 26 مىك موغا يەتتى، بەزى شاللىقلارغا سۇ كىرگەن بولسىمۇ، يەنە قۇرۇپ كېتىپ، شۇ يىلى شال تېرىلغۇ ۋەزىپىسىنىڭ ئاران ئۇچتىن بىر قىسمى ئورۇنلاندى. قۇرغاقچىلىقتىن يەل-يېمىش، سەي-كۆكتاتنىڭمۇ مەھسۇلاتى كېمەيىپ كەتتى.

§5. بوران-شامال ئاپىتى

1. بوران

بوران (كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقىچە بولغان ئارىلىقتىكى تېزلىكى≥ 17 مېتر / سېكۇنت بولغان شامالنى كۆرسىتىدۇ) ئوتتۇرا ھېسابلىغاندا بىر يىلدا ئون كۈندىن 18 كۈنگىچە چىقىدۇ، غەربىي جەنۇب

قىسمىدىكى شوتا قۇدۇقتا، ئەڭ كۆپ، شەرقىي جەنۇب قىسمىدىكى ئارالدا ئازراق چىقىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە بىر يىلنىڭ ھەرقايسى ئايلىرىدىكى بوران چىققان كۈن سانى

جەدۋەل:2—20 بىرلىكى: كۈن

ئاي / پونكت نامى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئاقسۇ			0,6	1,6	2,7	3,5	2,6	1,9	1	0,4			14,3
ئارال		0,0	0,3	0,9	1,9	2,8	1,9	1,2	0,6	0,1			9,7
شوتا قۇدۇق		0,0	0,4	2,3	3,5	4,7	3,5	2,4	1,2	0,2	0,0	0,0	18,2

ئاقسۇ شەھىرىدە زىمىستان قىشنىڭ 1-ئىيىدىن باشقا ئايلارنىڭ ھەممىسىدە بوران چىقىدۇ، ياز پەسلىدە بوران ئەڭ كۆپ بولۇپ، %555—%60نى؛ ئەتىياز پەسلىدە ئۇنىڭدىن ئازراق بولۇپ، %30—%35نى؛ كۈز پەسلىدە بوران ناھايىتى ئاز بولۇپ، %7—%10نى تەشكىل قىلىدۇ. قىشنىڭ بېشى ۋە ئاخىرىدا بوران ئاز چىقىدۇ.

بوران، ئاساسلىقى، غەرب بورىنى ۋە شەرق بورىنى دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. كۈچلۈك سوغۇق ھاۋا شىمالىي قۇتۇپتىن سىبىرىيە ئارقىلىق جەنۇبقا سۇرۇلۇپ ياكى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىن شەرققە سۇرۇلۇپ، تەڭرى تېغى بىلەن پامىر ئىگىزلىكىدىن ئۆتكەندە، پۇتۇن شەھەردە ئومۇمىيۈزلۈك قىيىپاش غەرب (ياكى قىيىپاش شىمال) بورىنى چىقىدۇ. شامال كۈچى ئادەتتە يەتتە بالدىن سەككىز بالغىچە بولىدۇ، بەزىدە ئون بالدىن ئاشىدۇ. 1979-يىلى 4-ئاينىڭ 10-كۈنى چۈشتىن تارتىپ، كېچىگىچە تاربىتا كەم ئۇچرايدىغان قىيىپاش غەرب (ياكى قىيىپاش شىمال) بورىنى چىقىپ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىچە سۇرئىتى 20 مېتر/سېكۇنت ئەتراپىغا يەتتى؛ ئىككى مىنۇت ئارىلىقتىكى ئەڭ زور تېزلىكى 36 مېتر/سېكۇنت (12بال)قا يەتتى. بوران سەككىز سائەت داۋاملاشتى، 30 مىڭ 326 مو يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى. 14 ئادەم يارىلاندى، 281 مىڭ 500 كىلوگرام ئوت-چۆپنى ئۇچۇرۇپ كەتتى، 824 چارۋا ئۆلدى (بۇنىڭ ئىچىدە توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 600 تۇياقتىن كۆپرەك قويى ئۇچۇرۇلۇپ كېتىپ، دەريا غەرق بولۇپ كەتتى، 400 تۇپ دەرەخ قۇمۇرۇلۇپ كەتتى، 19 ئېغىز ئۆي بۇزۇلۇپ كەتتى. يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن-مەيدانلىرىنىڭ ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلىمى 20 مىڭ مودىن ئارتۇق بولۇپ، 4000 مودىن كۆپرەكىدىن ھوسۇل ئالالمىدى، نەچچە يۈز تال ستولبا ئۆرۈلۈپ كەتتى.

سوغۇق ھاۋا شەرق تەرەپتىن چۆگىلەپ، شەھەر تەۋەسىگە كىرسە، شامال كۈچى ئادەتتە بەش بال ئەتراپىدا بولىدۇ. ئەتىياز پەسلىدە دائىم قۇم، چاڭ-توزان ئارىلاش بوران چىقىپ تۇرىدۇ. بەزىدە خېلى كۈچلۈك شەرق شامىلمۇ چىقىدۇ.

1982-يىلى 5-ئاينىڭ 9-كۈنى كېچىدىن 10-كۈنى كېچىگىچە، ئۇدا 20 سائەتتىن ئۇزاقراق يەتتە-سەككىز بال (قىسقا ۋاقىتتا توققۇز بالغا يەتتى)، غەرب (شىمال) قىيىپاش بورىنى چىقتى، كېيىن يەنە سەككىز بال ئەتراپىدىكى قىيىپاش سەرق بورىنغا ئايلاندى، بوران مەزگىلىدە ئاران بەش مېتر ئارىلىقنى كۆرگىلى بولاتتى. شەھەر رايونىدىكى بوراننىڭ ئەڭ يۇقىرى سۇرئىتى 25 مېتر/سېكۇنتقا يەتتى. بوراندىن كېيىن تېمپېراتۇرا تېز چۈشۈپ، ئاقسۇنىڭ كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 9°C تۆۋەنلىدى. بوران دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ئېغىر زىيان يەتـ

كۆزۈپ، شەھەر ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى تۈمەن-مەيدانلىرىنىڭ ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلىمى 150 مىڭ موغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە زىيانغا ئۇچرىغان كېڭەز 35 مىڭ مو.

شەھەر تەۋەسىدە ئادەتتە بوران ئانچە ئۇزاق داۋاملاشمايدۇ. كۆپرەك ئۇتكۈنچى بوران چىقىپ، ئاران 20 پىرسەنت ئەتراپىدىكىسى بەش سائەت ئەتراپىدا داۋاملىشىدۇ. ئەڭ ئۇزۇن داۋاملاشقىنىمۇ 20 سائەتتىن ئاشمايدۇ.

مىنگونىڭ 25-يىلى (1936-يىلى) 5-ئاينىڭ 1-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە بوران چىقىپ، 2-كۈنى سۈبھىدە توختىغان. شەھەر ئىچى ۋە سىرتىدا نۇرغۇن چوڭ دەرەخلەرنى ئۈزۈۋەتكەن. شۇ يىلى ئاپرىل كۆپ زىيانغا ئۇچراپ، ھۆكۈمەتنىڭ دۇكانلىرى، پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىدىن نۇرغۇنلىرى ئۆرۈلۈپ كەتكەن.

1965-يىل 8-ئاينىڭ 23-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت سەككىزدىن 24-كۈنى ئەتىگەن سائەت ئالتىگىچە، ئايكۆل گۈڭشې (يېزا) سى ئون بالدىن يۇقىرى بوراننىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى. 11 مىڭ 218 مو كۆممىقوناق، 6903.5 مو شال ئاپەتكە ئۇچرىدى. بۇغداي خامىنىدىن 6600 كىلوگرام بۇغداي، 5525 كىلوگرام زىغىرنى بوران ئۇچۇرۇپ كەتتى. سايئېرىق 2-چوڭ ئەترەت 3-ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ بەش ئەزاسى تۆمۈر چاقلىق بىر ئات ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ، 8-ئاينىڭ 23-كۈنى كەچتە خاڭگۈڭغا بېدە ئورغىلى كېتىۋېتىپ غالىبىيەت ئۆستىگىگە كەلگەندە بوراندا قېلىپ، ئات، ھارۋىلار بىلەن ئۈچۈرۈلۈپ، ئۆستەڭگە تاشلىۋېتىلگەن. قوتقۇزۇش ئارقىلىق، ئادەملەر خەتەردىن قوتۇلدى، پەقەت بىرلا كىشى يارىلاندى. ئۈچ ئات سۇدا ئۆلدى.

1980-يىل 7-ئاينىڭ 19-كۈنى سائەت 11 دىن سائەت 17دىن 26 مىنۇت ئۆتكەنگىچە شوتا قۇدۇق ئەتراپىدا غەربىي شىمال بورىنى چىقىپ، ھەش-پەش دېگىچە ئەڭ زور بوران تېزلىكى 40 مېتر / سېكۇنت (12 بالدىن چوڭ)قا يېتىپ يەل-يېمىشنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى.

1985-يىل 4-ئاينىڭ 18-كۈنى ئەتىگەندىن كېچىگىچە يەتتە-سەككىز بال بوران چىقىپ، 20 سائەت ئەتراپىدا داۋاملاشتى. 4-ئاينىڭ 23-كۈنى ئەتىگەندىن يېرىم كېچىگىچە شەھەر بويىچە يەنە سەككىز-توققۇز بال قىيپاش غەرب (شىمال) بورىنى چىقىپ، قۇم-تاشلارنى ئۇچۇرۇپ، يۇمران مايسىلارنى قۇرۇتۇپ، دەرەخلەرنى ۋە ستولبىلارنى ئۆرۈۋەتتى.

1985-يىل 7-ئاينىڭ 18-كۈنى چۈشتىن باشلاپ، سائەت 21 گىچە، سەككىز-توققۇز بال قىيپاش غەرب (شىمال) بورىنى چىقتى. شوتا قۇدۇقتا ئوتتۇرىچە بوران تېزلىكى 22 مېتر / سېكۇنتقا، ھەش-پەش دېگۈچە ئارىلىقتىكى ئەڭ زور بوران تېزلىكى 33 مېتر / سېكۇنتقا يەتتى. 1-تۈمەن-مەيدانىنىڭ 28 مىڭ 669 مو كېڭىزى ئاپەتكە ئۇچراپ، ساپ پاختا مەھسۇلاتى 550 مىڭ كىلوگرام، شال مەھسۇلاتى 1 مىليون كىلوگرام كېمەيگەن.

1986-يىل 5-ئاينىڭ 18-كۈندىن 21-كۈنگىچە، پۈتۈن شەھەر دائىرىسىدە كەم ئۇچرايدىغان قارا بوران چىقىپ، تېمپېراتۇرا چۈشۈپ كەتتى ۋە قارا يامغۇر ياغدى. 18-كۈنى چۈشتىن كېيىندىن باشلاپ 20-كۈنى چۈشتىن بۇرۇنغىچە يەتتە-سەككىز بال (ئەڭ كۆچەيگەندە ئون بال) قىيپاش غەرب (شىمال) بورىنى چىقتى، 20-كۈنى ئەتىگەندىن 21-كۈنى ئەتىگەنگىچە، يەنە ئومۇمىيۈزلۈك قاتتىق يامغۇر ۋە قارا يامغۇر ياغدى. ئازالدا يېغىن مىقدارى 43.1 مىللىمېتىرغا يەتتى، شۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئارىلاش مۆلدۈر يېغىپ، كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 12°C ئەتراپىغا چۈشۈپ قالدى. پەقەت ئاقسۇ شەھىرىدىلا (تۈمەن-مەيدانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) 93 مىڭ 215 مو زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى. 7486 تۇياق چارۋا (توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 5828 تۇياق) ئۆلدى؛ 3066 مو يەردىكى مېۋىلىك كۆچەت نابۇت بولدى؛ 62 ئېغىرلىق ئۆي، 156 قوتان ئۆرۈلۈپ كەتتى.

2. قۇرغاق ئىسسىق شامال

قۇرغاق ئىسسىق شامال 4-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 9-ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە، ئاساسەن 5-ئاي-نىڭ باشلىرىدىن 8-ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە چىقىدۇ. 7-ئايدا ئەڭ كۆپ چىقىدۇ. بۇنداق شامال شەھەر بويىچە بىر يىلدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 37 كۈن ئەتراپىدا چىقىدۇ، يىللار ئارىسىدىكى ئۆزگىرىش بىر قەدەر چوڭ بولۇپ، ئەڭ كۆپ چىققان يىل 83 كۈن (1973-يىلى شوتا قۇدۇقتا)، ئەڭ ئاز چىققان يىلى ئاران ئالتە كۈن (1974-يىلى ئاقسۇدا) بۇغداي چېچىكى ئادەتتە 5-ئاي-نىڭ ئاخىرلىرىدا توزۇشقا باشلاپ، 6-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 7-ئاينىڭ باشلىرىغىچە بۇغداي پىشە-دۇ. بۇ مەزگىلدە چىققان قۇرۇق ئىسسىق شامال بۇغدايغا ئەڭ چوڭ زىيان سالىدۇ.

ئاقسۇ شەھرىنىڭ قۇرغاق ئىسسىق شامال كۆرسەتكۈچى

جەدۋەل: 2—21

دەرىجىسى	بىر كۈندىكى ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا	نىسپىي نەملىكى	شامال تىزلىكى (مېتر / سېكونت)	زىرائەتنىڭ ئاپەتكە ئۇچراش ھالىتى
ئاجىز	≥30℃	<29%	≥3	قىلىرىق ئۇچى ۋە يوپۇرماق ئۇچى قۇرۇش، دان ئوتۇش سۈرئىتى سەل ئاستىلايدۇ.
ئوتتۇرا ھال	≥32℃	<24%	>5	يوپۇرماق يۆگىشىپ، دان ئوتۇش سۈرئىتى روشەن تۆۋەنلەيدۇ.
كۈچلۈك	≥34℃	<20%	>6	قاسىرىقى ئاقىرىپ ئاندىن قوڭۇرىلىپ، قىلىرىقى ئومۇمىيۈزلۈك پىرىلىپ، دان ئوتۇش توختاپ زىرائەت بالدۇر قېرىيدۇ

قۇرغاق ئىسسىق شامال ئاساسەن ئۈچ رايونغا تارقالغان: ① ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ ئەتراپىدىكى يېزا-مەيدانلار بولۇپ، بۇ يەردە قۇرغاق ئىسسىق شامالنىڭ زىيىنى يېنىك بولىدۇ. يېقىنقى 20 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان، كۈچلۈك قۇرغاق ئىسسىق شامال چىقىپ باقمىدى؛ بۇغدايىنىڭ ئۈسۈپ يېتىلىشىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك قۇرۇق ئىسسىق شامال، بەش يىلدا ئىككى قېتىم يېنىك قۇرۇق ئىسسىق شامال، ھەرىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بەش كۈن ئەتراپىدا چىقىدۇ. ② ئارال ئەتراپى، بۇ يەردە قۇرۇق ئىسسىق شامالنىڭ زىيىنى ئوتتۇرا ھال بولىدۇ. ئېغىر قۇرۇق ئىسسىق شامال ئىككى يىلدا بىر قېتىم چىقىدۇ. ③ شوتا قۇدۇق ئەتراپى بۇ يەردە قۇرۇق ئىسسىق شامال ئەڭ ئېغىر بولۇپ، ئاساسەن ھەرىلى چىقىپ تۇرىدۇ، بۇغدايغا بولغان زىيىنى ئەڭ زور.

قۇرغاق ئىسسىق شامالنىڭ بۇغداي مەھسۇلاتىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى بىر قەدەر چوڭ، 1977-يىلى 5-ئاينىڭ 21-كۈنىدىن 6-ئاينىڭ 30-كۈنگىچە بولغان ئارىلىقتا 12 كۈن قۇرغاق ئىس-سىق شامال چىقىپ، شۇ يىللىق بۇغداي مەھسۇلاتى ئېغىر دەرىجىدە كېمەيپ كەتتى، ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى ئاران 63.75 كىلوگرام بولۇپ، 1976-يىلدىكىدىن 4.95 كىلوگرام كېمەيپ كەتتى، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 2 مىليون 199 مىڭ كىلوگرام، يەنى 13.3% ئازلاپ كەتتى.

§ 6. مۆلدۇر ئاپىتى

ئاقسۇ شەھىرىدە مۆلدۇر ئاپىتى بىر قېتىم كۆپ بولىدۇ. 1960-يىلدىن 1987-يىلغىچە بولغان 28 يىل داۋامىدا جەمئىي 108 قېتىم، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 3.9 قېتىم، ئەڭ كۆپ بولغان يىلى يەتتە قېتىم، ئەڭ ئاز بولغان يىلى بىر قېتىم مۆلدۇر ياغقان. ئاقسۇ شەھىرى ئەتراپى را-يونىدا يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1.3 قېتىمدىن 1.5 قېتىمغىچە مۆلدۇر ياغقان. ئاپەت كەلتۈر-گەن مۆلدۇر شەھەرنىڭ شىمالىدا بىر قېتىم ئاز، شەرقىي جەنۇبىدا ئونىڭدىن كۆپرەك، غەر-بىي جەنۇبىدا ئەڭ كۆپ بولىدۇ.

مۆلدۇر ئومۇمەن 4-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ياغىدۇ. ئەڭ بالدۇر ياغقان مۆلدۇر 3-ئاينىڭ 20-كۈنى (1964-يىلى ئارالدا) ياغدى. مۆلدۇر مەزگىلى ئومۇمەن 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، ئەڭ كېچىككەندە 10-ئاينىڭ 16-كۈنى (1967-يىلى شوت قۇدۇقتا) ئاخىرلىشىدۇ. دېمەك، مۆلدۇر ئا-ساسەن 5-ئايدىن 9-ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا مەركەزلەشكەن بولۇپ، مۇشۇ مەزگىلدە ياغقان مۆلدۇر بىرىيل ئىچىدە ياغقان مۆلدۇرنىڭ 84.3 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. كۆز ۋە قىش پەسلىدە مۆلدۇر ياغمايدۇ. مۆلدۇرنىڭ كۆنلۈك ئۆزگىرىشى ئېنىق بولۇپ، ئاساسەن سائەت 15 دىن 20 گىچە بولغان ئارىلىقتا چۈشىدۇ. بۇ مەزگىلدە چۈشكەن مۆلدۇر %70 تىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مۆلدۇر مەنبەئىسى ئاساسلىقى ئۈچ: بىرىنچى، غەربىي شىمال تەرەپتە-كى قارا تېكە تېغى؛ ئىككىنچىسى، تارىم دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىنىڭ شىمالىدىكى رايونلار؛ ئۈچىنچىسى، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى تاغلىق رايونلار. مۆلدۇر ئاساسەن غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا قاراپ سۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچ ئالاھىدىلىكى بار: (1) ئېنىق جەنۇبقا قاراپ يۆزلىنىدۇ؛ (2) يەر تۈزۈلۈشى پەس جايغا قاراپ سۇرۇلىدۇ، (3) دەريا ئۆس-تەگلەرنى بويلاپ سۇرۇلىدۇ؛ لېكىن بىر قېتىم كۆچلۈك بولغان مۆلدۇر شەرققە سۇرۇلۇپ، ئاقسۇ دەرياسىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، جەنۇبقا سۇرۇلۇپ، تارىم دەرياسىدىن ئۆتىدۇ.

مۆلدۇرنىڭ رايون خاراكتېرلىكى ناھايىتى كۆچلۈك بولۇپ، ئۇنىڭ تەسىر دائىرىسىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكى ئوخشاش بولمايدۇ، كۆپىنچە، قىسمەن دائىر ئىچىدە ياغىدۇ. چوڭ دائىرىلىك مۆلدۇر ناھايىتى ئاز ياغىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، مۆلدۇرنىڭ يېغىش دائىرىسى كۆپىنچە بەلباغ ھالىتىدە بو-لۇپ، مۆلدۇر بەلبېغى بەزىدە كەڭ، بەزىدە تار بولىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭ كەڭلىكى نەچچە يۈز مېتردىن بەش كىلومېترغىچە، ئۇزۇنلۇقى ئون كىلومېتردىن 20 كىلومېترغىچە بولىدۇ. بەزى جاي-لاردا، ھەتتا ئۇزۇلۇپ قالىدۇ ياكى ئاتلاپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. كىچىك مۆلدۇر (دىئامېترى 0.5 سانتى-مېتر) %50 ئەتراپىنى ئىگىلەيدۇ. چوڭراق مۆلدۇرلەر ياغاقتەك، كەپتەر تۇخۇمىدەك چوڭلۇقتا (دىئامېترى ئىككى سانتىمېتردىن 4 سانتىمېترگىچە) بولۇپ، %10 ئەتراپىنى ئىگىلەيدۇ. تارىختىن بۇيانقى مۆلدۇر ئاپىتى تۆۋەندىكىچە:

مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) 8-ئاينىڭ 29-كۈنى ئاخشام ۋاقتىدا تۈيۇقسىز مۆلدۇر يې-غىپ، قۇمباش كەنتى، تۆۋەنكى دولان كەنتى، تۆۋەنكى بەشئېرىق كەنتى، تەترموماق كەنتى، كۇلاس كەنتى ئاپەتكە ئۇچرىدى. شال، كېۋەزنىڭ ئوندىن ئالتە-يەتتە ياكى ئوندىن تۆت-بەش قىسمى زىيانغا ئۇچرىدى. 833 ئائىلە ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىدى.

مىنگونىڭ 29-يىلى (1940-يىلى) 8-ئاينىڭ 9-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت يەتتىدە، مۆل-دۇر ئاپىتى يۈز بېرىپ، توققۇز كەنتنىڭ ئېتىز-ئېرىقلىرى زىيانغا ئۇچرىغان قوناقنىڭ بىر تالمۇ يو-پۇرمىقى ساق قالمىغان، قوغۇنلۇقتىكى قوغۇنلار يېرىلىپ، پىلەكلىرى ساق قالمىغان، كېۋەزنىڭ

يوپۇرماقلىرى پۈتۈنلەي تۆكۈلۈپ كەتكەن.

مىنگونىڭ 31-يىلى (1942-يىلى) 8-ئاينىڭ 3-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 5-رايون پايناپ كەنتىدە مۆلدۈر ئاپىتى يۈز بېرىپ، بەش ئائىلىلىك دېھقانىنىڭ 537 مو دانلىق زىرائىتى، زىغىرى زىيانغا ئۇچرىغان.

مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) 5-ئايدا، مۆلدۈرنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، 43 ئائىلىلىك دېھقان غەللە-پاراقنى كەچۈرۈم قىلىشنى ئىلتىماس قىلغان.

1964-يىل 7-ئاينىڭ 20-كۈنى چۈشتە شوتا قۇدۇق ئەتراپىدا قاتتىق يامغۇر يېغىش بىلەن بىر ۋاقىتتا مۆلدۈر يېغىپ، كېۋەزلىكنى زىيانغا ئۇچراتتى.

1971-يىل 9-ئاينىڭ 20-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 18 ئەتراپىدا ئارال ئەتراپىدا قاتتىق مۆلدۈر ھۆە قارا يامغۇر ياغدى. مۆلدۈرنىڭ دىئامېترى ئادەتتىكىلىرىنىڭ بىر سانتىمېتردىن ئۈچ سانتىمېتر ئەتراپىدا، ئەڭ چوڭلىرىنىڭ بەش سانتىمېتر كەلدى. مۆلدۈر 24 مىنۇت يېغىپ، يەر يۈزىگە يېغىلغان مۆلدۈرنىڭ قېلىنلىقى 15 — 20 سانتىمېترغا يەتتى، 100 مىڭ مو دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئاپەتكە ئۇچرىدى. يالغۇز شالدىلا 1 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام زىيان بولدى. مۆلدۈر دەرەخ يوپۇرماقلىرىنى پۈتۈنلەي چۈشۈرۈۋەتتى، ئادەملەرنى يارىلاندۇرۇپ، ئۈچار قۇشلارنى سوقۇپ ئۆلتۈردى. بىر تۇپ دەرەختىڭ تۈۋىدە نەچچە ئون ئۇلۇك قۇچقاچ دۆۋىلىنىپ كەتتى.

1978-يىل 6-ئاينىڭ 10-كۈنى سائەت 20 دىن 22 مىنۇت ئۆتكەندىن 38 مىنۇت ئۆتكىچە ئاقسۇ شەھەر رايونىدا قاتتىق مۆلدۈر ياغدى. ئەڭ چوڭىنىڭ دىئامېترى 2.7 سانتىمېتر، ئېغىرلىقى 3.4 گرامغا يەتتى. ئىگەرچى گۈڭشې 8-چوڭ ئەتراپتىكى 9-كېنىك ئەتراپتىكى ئاپەتكە ئەڭ ئېغىر ئۇچرىدى. بۇ ئەتراپتىكە چۈشكەن مۆلدۈرنىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ دىئامېترى تۆت-بەش سانتىمېتر، يەرگە يېغىلغان مۆلدۈرنىڭ قېلىنلىقى تۆت-بەش سانتىمېتر يەتتى. بۇغداي 100 پىرسەنت، كېۋەز 50 پىرسەنت، قوناق %30—%40، كۆكتات %80—%90 زىيانغا ئۇچرىدى، ئۆرۈكنىڭ ھەممىسى تۆكۈلۈپ كەتتى. شەھەر بويىچە ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلەم 27 مىڭ 915 مو-غا يېتىپ، 138 مىڭ 800 كىلوگرام ئاشلىق، 30 مىڭ 937.5 كىلوگرام ساپ پاختا، 9970 كىلوگرام ياغلىق دان زىيانغا ئۇچرىدى. 75 تۈياق چارۋا ئۆلدى.

1979-يىل 7-ئاينىڭ 25-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 17 دىن 58 مىنۇت ئۆتكەندىن 18 دىن 19 مىنۇت ئۆتكەنگىچە شوتا قۇدۇق ئەتراپىدا كىچىكلىرى جىگدىدەك، چوڭلىرى كەپتەر تۇخۇمىدەك مۆلدۈر ياغدى، ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلەم 38 مىڭ 846 موغا يەتتى. توققۇز ئادەم يارىدار بولدى، 12 قوي ئۆلدى. بىر قىسىم توك سىملىرى ئۈزۈلۈپ، دېرىزە ئەينەكلىرى چېقىلىپ كەتتى.

1980-يىل 6-ئاينىڭ 27-كۈنى كەچقۇرۇن تارىم دەريا سېيىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى 14-تۇەن-مەيدان ئەتراپىدا پەۋقۇلئاددە چوڭ مۆلدۈر ياغدى. دىئامېترى ئادەتتىكىلىرىنىڭ ئۈچ سانتىمېتر ئەتراپىدا، ئەڭ چوڭلىرىنىڭ بەش سانتىمېتر كەلدى. مۆلدۈر 20 مىنۇتتەك يېغىپ، يەرگە يېغىلغان مۆلدۈرنىڭ قېلىنلىقى ئون سانتىمېتردىن يەتتى. مۆلدۈر دەرەخ قوۋزاقلىرىنى يېرىپ تاشلاپ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى يوق قىلىۋەتتى. ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلەم 38 مىڭ 285 مو بولۇپ، ئاشلىق مەھسۇلاتى 785 مىڭ كىلوگرام، ساپ پاختا 36 مىڭ 950 كىلوگرام كېمەيدى، 271 ئادەم يارىلاندى.

1980-يىل 7-ئاينىڭ 7-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 17 دە شوتا قۇدۇقتا مۆلدۈر يېغىپ، بەش مىنۇت داۋاملاشتى، مۆلدۈرنىڭ چوڭلۇقى ئۆرۈكتەك بار، مۆلدۈر ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن يەنە قاتتىق يامغۇر ياغدى. شۇنىڭ بىلەن 2565 مو زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى، بۇنىڭ ئىچىدە

1000 مو كېۋەز ئاپەتكە ئۇچرىغان، 80 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

1981-يىل 7-ئاينىڭ 18-ۋە 19-كۈنلىرى ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاقسۇ دەريالىسى، تارىم دەريالىسىنىڭ ئىككى قىرغىقىنى بويلاپ ئۈدا چوڭ مۇلدۇر ياغدى. شەھەرگە قاراشلىق بەش يېزا، بىر مەيدان، 16 چوڭ ئەترەت، 32 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىنىڭ 15 مىڭ 786 مو زىرائىتى ئاپەتكە ئۇچرىدى. زىيانىنى نەق پۇلغا سۈندۇرغاندا 367 مىڭ يۈەنگە يەتتى. كوممۇناقىنىڭ يۇپۇرمىقى تىتىلىپ، شالىنىڭ غولى سۇنۇپ كەتتى، كېۋەزنىڭ قۇرۇق غوللا قالدى. يۇلغۇن، توغراق-لارنىڭ شامالغا باققان تەرىپىدىكى قوۋزىقى زىدە بولۇپ كەتتى، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ 9-، 13-تۇەن-مەيدانلىرى ۋە شەھەرگە قاراشلىق توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدا ئۇرۇكتەك، ياڭاق-تەك، ھەتتا توخۇ تۇخۇمىدەك مۇلدۇر چۈشتى. مۇلدۇر ئومۇمەن ئون مىنۇتتىن 15 مىنۇتقىچە، ئەڭ ئۇزۇن بولغاندا بىر سائەت ياغدى. تۇز يەرلەردە 15 سانتىمېتر، ئويمان يەرلەردە 40 سانتىمېتر قېلىنلىقتا مۇلدۇر يىغىلىپ قالدى.

1981-يىل 8-ئاينىڭ 21-كۈنى كەچقۇرۇن شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدا ۋە شەرقىي جەنۇبىدا قاتتىق مۇلدۇر ياغدى. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ 14-تۇەن مەيدانلىرىدا ئەڭ قاتتىق ياغدى، مۇلدۇرنىڭ دىئامېتىرى ئىككى-ئۈچ سانتىمېتر بولۇپ، 15-20 مىنۇتتەك يېغىپ، بەش سانتى-مېتردىن يەتتە سانتىمېتىرغىچە قېلىنلىقتا مۇلدۇر يىغىلىپ قالدى.

مۇلدۇردىن كېيىن، چېلەكلەپ قۇيغاندەك قاتتىق يامغۇر ياغدى. نەتىجىدە 50 مىڭ مودىن ئارتۇق زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى. 2 مىليون يۈەندىن ئارتۇق ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

1-تۇەن-مەيدانىنىڭ 14 مىڭ 343 مو كېۋەزنىي مۇلدۇر سوقۇپ، قۇرۇق شادا قىلىپ قويدى، 930 مىڭ 970.5 كىلوگرام پاختا نابۇت بولدى. 22 مىڭ 203 مو شال ئاپەتكە ئۇچراپ، مەھسۇلات 1 مىليون كىلوگرامدىن ئارتۇقراق كېمەيىپ كەتتى.

1981-يىل 8-ئاينىڭ 25-كۈنى چۈشتىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ 11-، 13-تۇەن-مەيدانلىرىدا قاتتىق مۇلدۇر ياغدى. مۇلدۇرنىڭ دىئامېتىرى ئۈچ-تۆت سانتىمېتر بولۇپ، يەر يۈزىگە 15—20 سانتىمېتر قېلىنلىقتا مۇلدۇر يىغىلىپ قالدى. زىيان ئېغىر بولدى.

1984-يىل 5-ئاينىڭ 16-كۈنى كەچقۇرۇن سائەت توققۇزدىن ئونغىچە ئايكۆل، قاراتال، قۇم-باش گۇڭشېلىرى مۇلدۇرنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى. 9702 مو زىرائەت (4722 موسى ئۇزگەرتىپ تېرىلدى)، 234 قالىق ئۇزۇم ئاپەتكە ئۇچرىدى. ئىككى قوي ئۆلدى. ئىككى ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ كەتتى. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ بىر قىسىم تۇەن-مەيدانلىرىدا 44 مىڭ 600 مو زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى.

1984-يىل 6-ئاينىڭ 5-كۈنى كەچقۇرۇن سائەت 20 دىن 21 گىچە شوتا قۇدۇق ئەتراپىدا دىئامېتىرى ئىككى-ئۈچ سانتىمېتر كېلىدىغان مۇلدۇر ياغدى، يەر يۈزىگە ئون سانتىمېتردىن قېلىن مۇلدۇر يىغىلىپ قالدى. 1-، 2-تۇەن-مەيدانلىرىدا مۇلدۇر قاتتىق يېغىپ، ئىقتىسادىي زىيان 2 مىليون 670 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1984-يىل 9-ئاينىڭ 19-كۈنى سائەت 17 دىن 21 گىچە شەھەر بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك قاتتىق يامغۇر ۋە مۇلدۇر يېغىپ، 100 مىڭ مو ئەتراپىدىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى.

1-تۇەن-مەيدانىنىڭ 35 مىڭ 789 مو شېلى ئاپەتكە ئۇچراپ، مەھسۇلاتى 1 مىليون كىلوگرام ئەتراپىدا كېمەيىپ كەتتى، ئۇلارنىڭ 30 مىڭ 257 مو كېۋەزنىي مۇلدۇر سوقۇپ، ئېچىلىپ بولغان پاختىلارنى يەرگە چۈشۈرۈپ، پاسكىنا قىلىۋەتكەچكە، سۈپىتى تۆۋەنلەپ ئىقتىسادىي زىيان ئېغىر بولدى.

1985-يىل 5-ئاينىڭ 12-كۈنى چۈشتىن كېيىن، توپلۇق، ئايكۆل، ئىگەرچى يېزىلىرىدا سورت-

لۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانىدا مۆلدۈر يېغىپ، 16413 مو زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى، ئۇزۇم، مېۋە-لىك دەرەخلەر مۆلدۈرنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىغانلىقتىن، مەھسۇلاتى زور دەرىجىدە كېمىيىپ كەتتى.

1989-يىل 6-ئاينىڭ 18-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 15 دىن 25 مىنۇت ئۆتكەندە، بەشتۆگمەن، توپلۇق، قۇمباش يېزىلىرىنىڭ 13 كەنت ئاھالە كومىتېتى، 60 كەنت ئاھاللەر گۈرۇپپىسى، 1724 ئائىلە ئاپەتكە ئۇچرىدى، 11 مىنۇت ياغقان مۆلدۈر 16 مىڭ 64 مو دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ۋە قوغۇن-تاۋۇز، كۆكتاتقا زىيان سالدى، نەتىجىدە ئاشلىق مەھسۇلاتى 351 مىڭ 421 كىلوگرام، پاختا مەھسۇلاتى 72 مىليون 656.5 كىلوگرام كېمىيىپ كەتتى.

1989-يىل 6-ئاينىڭ 22-كۈنى سائەت 15 تىن ئون مىنۇت ئۆتكەندە ئىگەرچى، ئايكۆل، توپلۇق يېزىسى ۋە ئۇرۇقچىلىق مەيدانلىرىدا مۆلدۈر يېغىپ، 23 مىڭ 761 مو زىرائەت ئاپەتكە ئۇچراپ، 798 مىڭ 500 كىلوگرام ئاشلىق، 10 مىڭ 300 كىلوگرام ياغلىق دان زىيان بولدى.

§7. قىراۋ ئۇشتۇكى ۋە تۆۋەن تېمپېراتۇرا

1966-يىل 5-ئاينىڭ 23-كۈنى سەھەردە قىراۋ ئۇشتۇكى پەيدا بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يەر يۈزىدىكى ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 1.7°C-قا چۈشۈپ قالدى، بۇغداي، كېۋەز، كۆكتاتلارغا ئۇششۇك تەگدى. شوتا قۇدۇقىنىڭ يەر يۈزىدىكى ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 3.5°C-قا چۈشۈپ، نەچچە ئون مىڭ مو كېۋەز، كۆممىقوناقىنىڭ ھەممىسگە ئۇششۇك تەگدى. 1973-يىل 5-ئاينىڭ 16-كۈنى سەھەردە، قىراۋ ئۇشتۇكى پەيدا بولۇپ، باش چىقارغان بۇغداي ۋە مايسا مەزگىلدىكى زىرائەتلەرنىڭ ھەممىسگە ئۇشتۇك تەگدى. بۇنىڭ ئىچىدە كېۋەز بىلەن كۆكتاتنىڭ ئاپەتكە ئۇچرىشى بىر قەدەر ئېغىر بولدى. 1974-يىل 10-ئاينىڭ 5-كۈنى قېلىن تونجى قىراۋ چۈشتى، نەتىجىدە كېۋەزنىڭ قىراۋدىن كېيىن ئېچىلغىنى كۆپىيىپ، سۈپىتى تۆۋەنلەپ، مەھسۇلاتى كېمىيىپ كەتتى. 1979-يىل 8-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، دەل شالنىڭ باش چىقىرىپ، چېچەكلەش مەزگىللىدە، ھاۋا تۇتۇلۇپ، يامغۇر يېغىپ، تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ كەتتى، ئون كۈن ئىچىدە كۈن نۇرى چۈشكەن ۋاقىت 74 سائەت بولۇپ، كۈن نۇرى چۈشۈش ۋاقتى كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ كەتتى. كۈنلۈك ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 30°C تىن تۆۋەن بولدى. ئون كۈندىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 19.1°C بولدى، بۇ كۈنلەردە ھاۋا روشەن ھالدا سوۋۇپ كەتتى، شۇ يىل 1956-يىلدىن بۇيانقى تېمپېراتۇرا ئەڭ تۆۋەن يىل بولۇپ قالدى، شۇ يىلى شال ئاپەتكە ئۇچراپ، شال مەھسۇلاتى 1978-يىلدىكىدىن 5.9% كېمىيىپ كەتتى.

§8. يەر تەۋرەش

گۇاڭشۇ 18-يىل (1892-يىلى) 4-ئاينىڭ 11-كۈنى كەچقۇرۇن يەر تەۋرەپ، تەۋرەش غەربتىن شەرققە يۆنەلگەن، يەر تەۋرىگەندىن كېيىن، تاكى بېرىم كېچىگىچە چاڭ-تۇمان توزۇپ تۇرغان. گۇاڭشۇ 19-يىل (1893-يىل) 11-ئاينىڭ 17-كۈندىن 19-كۈنگىچە يەر تەۋرىگەن، تەۋرەش مەركىزى شىمالىي كەڭلىك 41.7°، شەرقىي ئۇزۇنلۇق 82.8° قا توغرا كەلگەن، تەۋرەش مەركىزى 7-دەرىجىلىك يېرىلغان. ئاقسۇ ئەتراپىدا غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا يۆنەلگەن ھالدا كۆپ قېتىم يەر تەۋرىگەن، يەر ئىنتايىن شىددەتلىك تەۋرەپ، ئا-

دەم يەردە ئۆرە تۇرسا، خوددى دولقۇندا چايقىلىۋاتقان كىمىدە تۇرغاندەك بولۇپ كەتكەن. 18-كۈنى تېخمۇ شىددەتلىك تەۋرەپ، گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز ھەممىلا يەرنى بېسىپ كەتكەن، ئۇيغۇر-ئىسمائىل، سېپىل تاملىرىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن. سان-ساناقسىز ئادەم ۋە چارۋا يارىلانغان ۋە ئۆلگەن، قىيا تاشلار گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ، تۈزلەڭ جايلار جىلغىغا ئايلىنىپ، بۇلدۇقلاپ سۇ چىقىپ كەتكەن، تەخمىنەن ئۇچ-تۆت يۈز چاقىرىم دائىر ئايەتكە ئۇچىرىغان). گۇاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى)، تەۋرەش مەركىزى شىمالىي كەڭلىك 39.8°، شەرقىي ئۇزۇنلۇق 76.2° قا توغرا كېلىپ، تەۋرەش مەركىزى ≥8-دەرىجىلىك يېرىلغان، ئۆيلەرنىڭ تاملىرى يېرىلىپ، يەر قاتتىق چايقىلىپ، دەرەخ شاخلىرى يەرگە تېگىپ قالغان.

1902-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان 87 يىل داۋامىدا ئاقسۇ شەھىرىدە بىر قەدەر چوڭ يەر تەۋرەش كۈرۈلۈپ باقمىدى. گەرچە بىر نەچچە قېتىم تەۋرەش پەيدا بولۇپ، ئۇيغۇر ئىچىدىكى كارۋات، ئۇيغۇر سايمانلىرى تەۋرەپ، لامپۇچكىلار سىلكىنگەن بولسىمۇ، لېكىن ۋەيرانچىلىق كۆرۈلمىدى.

ئۈچىنچى قىسىم ئاھالە

« خەنئامە . غەربىي يۇرت تەزكىرىسى » دە خاتىرىلىنىشچە ، قۇم بەگلىكىدە 3500 ئائىلە ، 24 مىڭ 500 نوپۇس ، 4500 كىشىلىك پەتىھ قوشۇنى ؛ ئۇنسۇ بەگلىكىدە 2200 ئائىلە ، 8400 نوپۇس ، 1500 كىشىلىك پەتىھ قوشۇنى بولغان . ئاقسۇ قەدىمكى ئۇنسۇ بەگلىكى بىلەن قۇم بەگلىكىنىڭ بىر قىسمى ئىدى . ئۇنىڭ ئاھالىسىنىڭ كونكرېت سانىغا ئائىت خاتىرە يوق .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان « مۇسۇلمان يۇرتلىرىنىڭ تەزكىرىسى » دە خاتىرىلىنىشچە ، چېگىنلۇك 37-يىلى (1772-يىلى) ئاقسۇدا 6584 ئائىلە ، 18 مىڭ 684 نوپۇس بار ئىكەن .

جىياچىڭ 25-يىلى (1820-يىلى) « بۇيۇك چىڭ خاندانلىقىنىڭ بىرلىككە كەلگەن تەزكىرىسى » دە خاتىرىلىنىشچە ، ئاقسۇ (باي ، ئۇنسۇ ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)دا 7506 ئائىلە ، 24 مىڭ 607 نوپۇس بار ئىكەن .

« جۇڭگونىڭ غەربىي يۇرتىنى ئىدارە قىلىش تارىخى » دا خاتىرىلىنىشچە ، چىڭ سۇلالىسى شۇەنتۇڭ خان زامانىسىنىڭ 1-يىلى (1909-يىلى) ، ئۇنسۇ مەھكىمىسىنىڭ باش مەھكىمىسىگە قاراشلىق شەھەر (بۇگۈنكى ئاقسۇ شەھىرى ، ئاۋات ناھىيىسى)نىڭ ئىچى-تېشىدا 1224ئائىلە ، 4442 نوپۇس ؛ 95 كەنتتە 9804 ئائىلە ، 46 مىڭ 895 نوپۇس ؛ شەھەر بازىرىدا 1024 ئائىلە ، 3865 نوپۇس ؛ جەمئىي : 12 مىڭ 52 ئائىلە ، 55 مىڭ 202 نوپۇس بار ئىكەن . بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىك ئاھالە 11 مىڭ 579 ئائىلە ، 53 مىڭ 432 نوپۇس ؛ شۇ ئۆلكە تەۋەسىدىن كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلار 195 ئائىلە ، 824 نوپۇس ؛ باشقا ئۆلكىلەردىن كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلار 278 ئائىلە ، 946 نوپۇس ئىكەن ، ئۇنىڭدىن باشقا ، چەت ئەل مۇھاجىرلىرى ئالتە ئائىلە ، ئالتە ئادەم ئىكەن .

مىنگونىڭ 15-يىلى (1926-يىلى) ، ئاقسۇ ناھىيىسىدە 61 مىڭ 258 نوپۇس بار ئىدى . مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) تەكشۈرۈپ ستاتىستىكا قىلىنىشچە ، ناھىيە بويىچە 91 مىڭ 936 ئادەم بولغان . مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) ناھىيە بويىچە نوپۇس 94 مىڭ 508گە يەتكەن . مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ ئاھالىسى 91 مىڭ 627 گە چۈشۈپ قالغان .

1949-يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندا ناھىيە بويىچە 100 مىڭ 856 نوپۇس بار ئىدى . 1953-يىلى مەملىكەت بويىچە ئېلىپ بېرىلغان 1-قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە ناھىيە بويىچە نوپۇس 107 مىڭ 994 بولۇپ چىقتى . 1964-يىلى مەملىكەت بويىچە ئېلىپ بېرىلغان 2-قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە ناھىيە بويىچە نوپۇس 196 مىڭ 17 گە يەتكەنلىكى مەلۇم بولدى . بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ نوپۇسى 93 مىڭ 98 بولۇپ ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 47.49 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1982-يىلى مەملىكەت بويىچە ئېلىپ بېرىلغان 3-قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە ناھىيە بويىچە نوپۇس 332 مىڭ 750 ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىدارىسى سىستېمىسى

(يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىگە تەۋە بولـ دى) نىڭ نوپۇسى 150 مىڭ 674 گە يېتىپ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 45.28 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئاھالىسى كۆپەيىپ، 345 مىڭ 762 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ نوپۇسى 131 مىڭ 487 بولۇپ، شەھەر بويىچە ئاھالـ نىڭ 38.03 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1990-يىلى 7-ئايدا، مەملىكەت بويىچە 4-قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە مەلۇم بولۇشىچە، شەھەرنىڭ نوپۇسى 383 مىڭ 15 كە يەتكەن. بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك 1-شـ سىنىڭ نوپۇسى 150 مىڭ 19 غا يېتىپ، شەھەرنىڭ ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 39.17 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

I باب كۆپەيىشى ۋە جايلىششى

§1. كۆپەيىش سۈرئىتى

1909-يىلى ئۇنسۇ مەھكىمسىنىڭ ئاھالىسى 55 مىڭ 202 ئىدى، 1949-يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاھالىسى 100 مىڭ 856 گە يەتتى. 40 يىل ئىچىدە 45 مىڭ 654 نوپۇس قوشۇلۇپ، 82.7%، يىلىغا 1.52% كۆپەيدى.

1953-يىلى 1-قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە ئىنقىلىنىشچە، ئاقسۇ ناھىيىسىدە نوپۇس 107 مىڭ 994 گە يېتىپ، 1949-يىلدىكىگە 7138 نوپۇس قوشۇلۇپ، تۆت يىلدا 7.1%، يىلىغا 1.72% تىن كۆپەيگەن.

1964-يىلى 2-قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە ئىنقىلىنىشچە، ئاقسۇ ناھىيىسىگە ناھىيىدە تۇرۇشلۇق يېزا ئىگىلىك 1-شىركىتى 93 مىڭ 98 نوپۇسنى قوشۇپ، ئاقسۇ ناھىيىسىدىن ئاۋات ناھىيىسىگە ئايرىپ بېرىلگەن ئىككى رايون (گۈڭشې)نىڭ 26 مىڭ 318 نوپۇسنى چىقىرىۋېتىپ، كۆپەيگىنى بىلەن كېمەيگىنىنى چېقىشتۇرغاندىن كېيىن 66 مىڭ 780 نوپۇس قوشۇلغان. بۇنىڭغا ئاقسۇ ناھىيىسىدە تەبىئىي كۆپەيگەن نوپۇسنى قوشقاندا، ناھىيىنىڭ نوپۇسى 196 مىڭ 17 گە يېتىپ، 1953-يىلدىكىگە 88 مىڭ 23 نوپۇس قوشۇلۇپ، 11 يىلدا 81.5%، يىلىغا 5.57% تىن ئاشقان.

1982-يىلى 3-قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاھالىسى 332 مىڭ 750 كە يېتىپ، 1964-يىلدىكىگە 136 مىڭ 733 نوپۇس قوشۇلۇپ، 18 يىلدا 69.76%، يىلىغا 2.98% تىن كۆپەيگەن. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى 3 پىرسەنت ئېشىپ، شىنجاڭنىڭ ھەر يىلى ئوتتۇرىچە كۆپەيىش نىسبىتى 3.3% تىن تۆۋەن، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ 2.6% لىك يىللىق ئوتتۇرىچە كۆپەيىش نىسبىتىدىن يۇقىرى بولۇپ، كۆپەيىش نىسبىتى ئاقسۇ ۋىلايىتىدە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرغان.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نوپۇسى 345 مىڭ 762 گە يېتىپ، 1982-يىلدىكىدىن 13 مىڭ 12 نوپۇس كۆپەيىپ، ئۆچ يىلدا 3.9%، يىلىغا 1.29% ئاشتى.

1990-يىلى مەملىكەت بويىچە ئېلىپ بېرىلغان 4-قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە شەھەرنىڭ نوپۇسى 383 مىڭ 15 كە يېتىپ، 1985-يىلدىكىدىن 37 مىڭ 253 نوپۇس كۆپەيگەن، بەش يىلدا 10.77% ئاشقان.

1949-يىلدىن 1990-يىلىغىچە بولغان 41 يىل ئىچىدە، ئاقسۇ شەھىرىدە 282 مىڭ 159 نوپۇس قوشۇلۇپ، نوپۇسى 279.76% كۆپەيىپ، 1909-يىلدىن 1949-يىلىغىچە بولغان 40 يىل ئىچىدە كۆپەيگەن 82.7% تىن ئېشىپ كەتتى.

§2. ئاھالىنىڭ جايلىشىشى

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نوپۇسى 345 مىڭ 762 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىكىنىڭ نوپۇسى 214 مىڭ 275 بولۇپ، ئومۇمىي شەھەر ئاھالىسىنىڭ 61.97 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ؛ يېزا ئىگىلىكى 1-شىنىڭ نوپۇسى 131 مىڭ 487 بولۇپ، ئومۇمىي شەھەر ئاھالىسىنىڭ 38.03 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. شەھەر بويىچە ئۇيغۇرلار 153 مىڭ 57 بولۇپ، شەھەر ئومۇمىي ئاھالىسىنىڭ 44.27 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر رايونىدا ئولتۇرۇشلۇق ئاھالە 31 مىڭ، شەھەرگە قاراشلىق يەتتە يېزا، بىر مەيداندا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاھالە 103 مىڭ، قالغان 19 مىڭ نوپۇس ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدىكى قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى، پىلىچلىك مەيدانى، تەجرىبە ئورمان مەيدانىنىڭ 5-، 6-ئەترىتى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى سىستېمىسىنىڭ شەھەردىكى دېھقانچىلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن-مەيدانلىرىدا ئولتۇراقلاشقان. شەھەر بويىچە خەنزۇلار 188 مىڭ 656 بولۇپ، شەھەرنىڭ ئومۇمىي ئاھالىسىنىڭ 54.56 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىككە تەۋە نوپۇس 63 مىڭ بولۇپ، ئاساسەن شەھەر رايونىدا ئولتۇراقلاشقان. بىر قىسمى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى، پىلىچلىك مەيدانى، تەجرىبە ئورمان مەيدانىنىڭ 5-، 6-ئەترەتلىرىدە ئولتۇراقلاشقان. شەھەرگە قاراشلىق يەتتە يېزا، بىر مەيداندىمۇ ئاز ساندا تارقاق ئولتۇراقلاشقان خەنزۇ ئاھالىسى بار. يېزا ئىگىلىك 1-شى سىستېمىسىدىكى 125 مىڭ خەنزۇ ئاھالىسى ئىچىدە، شەھەر رايونىدا ئولتۇراقلاشقىنى 20 مىڭ، شوتا قۇدۇق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدىكىسى 21 مىڭ، تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدىكىسى 84 مىڭ. شەھەر بويىچە خۇيزۇلار 3221 بولۇپ ئومۇمىي شەھەر ئاھالىسىنىڭ 0.93 پىرسەنتىنى، باشقا 27 ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسى 828 بولۇپ، ئومۇمىي شەھەر ئاھالىسىنىڭ 0.24 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى شەھەر رايونىدا ئولتۇراقلاشقان، ئاز سانلىقلىرى تارقاق ھالدا شەھەرگە قاراشلىق يەتتە يېزا، بىر مەيدان ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ ھەرقايسى دېھقانچىلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن-مەيدانلىرىدا ئولتۇراقلاشقان.

1990-يىلى شەھەر بويىچە نوپۇس 383 مىڭ 15 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 179 مىڭ 855 بولۇپ، شەھەر بويىچە ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 46.96 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇلاردىن شەھەر رايونىدىكى تۆت مەھەللە ئىش باشقارمىسى تەۋەسىدە ئولتۇراقلاشقىنى 46 مىڭ 317؛ شەھەرگە قاراشلىق يەتتە يېزا، بىر مەيداندا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقىنى 122 مىڭ 225، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شەھەردىكى قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى، شېكەر زاۋۇتىدا ئولتۇراقلاشقىنى 5092، قالغان 6221 ئادەم تارقاق ھالدا يېزا ئىگىلىك 1-شى سىستېمىسىدىكى ھەرقايسى دېھقانچىلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن-مەيدانلىرىدا ئولتۇراقلاشقان. خەنزۇلار 197 مىڭ 725 بولۇپ، شەھەر بويىچە ئومۇمىي ئاھالىسىنىڭ 51.62 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بۇلارنىڭ شەھەر رايونىدىكى تۆت مەھەللە ئىش باشقارمىسىدا ئولتۇراقلاشقىنى 69 مىڭ 193، شەھەرگە قاراشلىق يەتتە يېزا، بىر مەيداندا ئولتۇراقلاشقىنى 6088، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شەھەر تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە شېكەر زاۋۇتىدا ئولتۇراقلاشقىنى 5009، يېزا ئىگىلىك 1-شى سىستېمىسىنىڭ شەھەر تەۋەسىدىكى دېھقانچىلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن-مەيدانلىرىدا ئولتۇراقلاشقىنى 117 مىڭ 435، شەھەر بويىچە خۇيزۇلار 3831 بولۇپ شەھەرنىڭ ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ بىر پىرسەنتىنى، باشقا 27 ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسى 1604 بولۇپ، شەھەردىكى ئومۇمىي نو-

پۇسىنىڭ 0.42 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى شەھەر رايونىدا ئولتۇراقلاشقان. ئاز ساندىكىلىرى شەھەرگە قاراشلىق يەتتە يېزا، بىر مەيدان، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى، شېكەر زاۋۇتى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى سىستېمىسىنىڭ شەھەر تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق ھەرقايسى دېھقانچىلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈەن-مەيدانلىرىدا تارقاق ئولتۇراقلاشقان.

ئاھالىنىڭ جايلىشىش زىچلىقىنى 8689.25 كۋادرات كىلومېتر بوستانلىق كۆلىمى بويىچە ھېسابلىغاندا، 1949-يىلى ھەربىر كۋادرات كىلومېترغا 11.6 نوپۇس، 1985-يىلى 39.79 نوپۇس، 1990-يىلى 44.1 نوپۇس توغرا كېلىدۇ. 1990-يىلى ھەربىر كۋادرات كىلومېترغا توغرا كەلگەن نوپۇس 1949-يىلدىكىدىن 32.5، 1985-يىلدىكىدىن 4.21 كۆپەيدى. پۈتۈن شەھەرنىڭ 18 مىڭ 369.9 كۋادرات كىلومېتىرلىق ئومۇمىي كۆلىمى بويىچە ھېسابلىغاندا، ھەربىر كۋادرات كىلومېترغا 1949-يىلى 5.49 نوپۇس، 1985-يىلى 18.82 نوپۇس، 1990-يىلى 20.9 نوپۇس توغرا كەلدى. 1990-يىلى ھەربىر كۋادرات كىلومېترغا توغرا كەلگەن ئاھالە 1949-يىلدىكىدىن 15.41 نوپۇس، 1985-يىلدىكىدىن 2.08 نوپۇس كۆپەيدى.

II باب ئاھالە قۇرۇلمىسى

§1. مىللەت ئايرىمىسى

1949-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاھالىسى 12 مىللەتتىن تەركىب تاپقاندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 98 مىڭ 448 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 97.61 پىرسەنتىنى؛ خەنزۇلار 1611 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 1.6 پىرسەنتىنى؛ خۇيزۇلار 578 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 0.57 پىرسەنتىنى؛ قازاق، قىرغىز، موڭغۇل رۇس، ئۆزبېك، شىبە، تاتار، داغۇر، مانجۇدىن ئىبارەت توققۇز مىللەت ئاھالىسى 219 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 0.22 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى.

1953-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە يەنىلا 12 مىللەت بارئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 105 مىڭ 414 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 97.61 پىرسەنتىنى؛ خەنزۇلار 1724 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 1.6 پىرسەنتىنى؛ خۇيزۇلار 619 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 0.57 پىرسەنتىنى؛ قازاق، قىرغىز، موڭغۇل، رۇس، ئۆزبېك، شىبە، تاتار، داغۇر، مانجۇ قاتارلىق توققۇز مىللەت ئاھالىسى 237 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 0.22 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

1964-يىلى ناھىيە بويىچە مىللەتلەرنىڭ سانى كۆپەيىپ 27 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 92 مىڭ 323 بولۇپ، ئاھالىنىڭ 47.1 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. خەنزۇلار 100 مىڭ 637 گە يەتتى. يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1-شىسى ئېلىپ كىرگەن خەنزۇ ئاھالىسى كۆپەيگەنلىكتىن، خەنزۇلار 1949-يىلى ۋە 1953-يىلدىكى ناھىيە بويىچە ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 1.6 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان ھالەتتىن 51.34 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان ھالەتكە يېتىپ، ناھىيە بويىچە ئاھالىسى ئەڭ كۆپ مىللەتكە ئايلاندى. خۇيزۇلار 2617 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 1.34 پىرسەنتىنى، باشقا 24 ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسى 440 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 0.22 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1982-يىلى ناھىيە بويىچە مىللەت سانى كۆپەيىپ 30 غا يەتتى. ئۇيغۇرلار 141 مىڭ 118 گە يېتىپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 42.52 پىرسەنتىنى؛ خەنزۇلار 186 مىڭ 560قا يېتىپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 56.07 پىرسەنتىنى؛ خۇيزۇلار 3847 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 1.15 پىرسەنتىنى؛ باشقا 27 ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسى 856 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 0.26 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1990-يىلى شەھەر بويىچە بار بولغان مىللەت يەنىلا 30. ئۇيغۇرلار 179 مىڭ 855 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 46.96 پىرسەنتىنى؛ خەنزۇلار 197 مىڭ 725 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 51.62 پىرسەنتىنى؛ خۇيزۇلار 3831 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ بىر پىرسەنتىنى؛ باشقا 27 ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسى 1604 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئاھالىنىڭ 0.42 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1949-يىلدىن 1990-يىلغىچە بولغان بىر قىسىم يىللاردا ئاقسۇ شەھىرىدىكى مىللەتلەر ئاھالىسىنىڭ كۆپىيىش ئەھۋالى

جەدۋەل. 3-1 بىرلىكى: ئادەم

يىللار / سانى — مىللەتلەر	1949	1953	1964	1982	1990
ئۇيغۇر	98448	105414	92323	141487	179855
خەنزۇ	1611	1724	100637	186560	197725
خۇيزۇ	528	619	2617	3847	3831
قازاق	10	12	31	21	25
موڭغۇل	2	2	43	148	170
قىرغىز	153	166	97	136	116
دۇڭشيانگ			1	9	34
شىۋە	3	3	12	12	24
تۇزبېك	39	42	32	30	23
مانجۇ	1	1	63	113	174
جۇاڭزۇ			80	181	239
تاتار	3	3	1	6	
سالا			1	1	
رۇس	7	7	19	22	42
زاڭزۇ			7	15	35
گاۇشەن			1		
مياۇزۇ			16	36	148
تاجىك					2
يىزۇ			4	11	14
بۇيى			8	17	22
چياڭزۇ					3
چاۇشيەن			4	6	8
دۇڭزۇ				5	8
ياۇزۇ			6	23	44
بەيزۇ			1	8	19
تۇجيا			5	21	416
خانى				1	
شېزۇ			2	6	6
شۇيزۇ			1	1	4
تۇزۇ				11	9
مولاۇ				1	1
باۇئەن			2	11	10
داغۇر	1	1	1		
جىڭزۇ			1	3	1
لىزۇ					7
باشقا پەرق ئېتىلمىگەن مىللەت					2
جۇڭگو تەۋەلىكىگە كىرگەن چەت ئەللىك			1	1	
جەمئىي	100856	107994	196017	332750	383015

ئەسكەرتىش: بۇنىڭدىن باشقا مىللىتىنى ئېنىقلانغىلى بولمىغان ئىككى كىشى بولۇپ، ئۇلار 1990-يىللىق نوپۇسىي ئاھالە سانىنى ئۆچىدە يوق.

§2. جىنسى

1949-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاھالىسى ئىچىدە ئەر 53 مىڭ 865 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 53.4 پىرسەنتىنى؛ ئايال 46 مىڭ 991 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 46.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن، ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ نىسبىتى (ئايال = 100، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش) 100 : 114.6 بولغان.

1953-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاھالىسى ئىچىدە ئەر 57 مىڭ 677 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 53.4 پىرسەنتىنى؛ ئايال 50 مىڭ 317 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 46.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ نىسبىتى 100 : 114.6 بولدى.

1964-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاھالىسى ئىچىدە ئەر 109 مىڭ 572 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 55.9 پىرسەنتىنى؛ ئايال 86 مىڭ 445 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 44.1 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ نىسبىتى 100 : 126.8 بولدى.

1982-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاھالىسى ئىچىدە ئەر 173 مىڭ 179 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 52 پىرسەنتىنى؛ ئايال 159 مىڭ 571 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 48 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ نىسبىتى 100 : 108.5 بولدى.

1990-يىلى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئاھالىسى ئىچىدە ئەر 202 مىڭ 264 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 52.8 پىرسەنتىنى؛ ئايال 180 مىڭ 751 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 47.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ نىسبىتى 100 : 111.9 بولدى.

1964-يىلى ئەر-ئاياللىنىڭ نىسبەت پەرقى خېلى زور بولۇپ، جىنسىي نىسبەت تەڭپوڭلۇقى روشەن ھالدا بۇزۇلغانىدى. چۈنكى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ سابىق قىسىملىرى شۇ جايىنىڭ ئۆزىدە كەسىپ ئالماشتۇرۇپ، بوز يەر ئېچىپ، چېگرىنى قوغداشقا قالدۇرۇلغاچقا، ئەرلەر كۆپەيىپ كەتكەن. 1982-يىلغا كەلگەندە ئەر-ئاياللارنىڭ جىنسىي نىسبىتى تەدرىجىي تەڭپوڭلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. 1990-يىلى ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ نىسبىتىدە ئەرلەر يەنە كۆپىيىشكە يۈزلەنىپ، 1982-يىلدىكىدىن 0.8% كۆپەيدى.

§3. مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى

1949-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 2557 بولۇپ، ناھىيە بويىچە 100 مىڭ 856 نوپۇسنىڭ 2.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

1964-يىلى ناھىيە بويىچە 196 مىڭ 17 نوپۇس ئىچىدە ساۋاتسىزلار 58 مىڭ 757 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 29.98 پىرسەنتىنى؛ تۆۋەن باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتلىكلەر 67 مىڭ 624 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 34.5 پىرسەنتىنى؛ يۇقىرى باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتلىكلەر 27 مىڭ 515 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 14.03 پىرسەنتىنى؛ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتلىكلەر 25 مىڭ 719 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 13.12 پىرسەنتىنى؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتلىكلەر 7322 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 3.74 پىرسەنتىنى؛ ئالىي مەكتەپ مەلۇماتلىكلەر 1728 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 0.88 پىرسەنتىنى؛ مەكتەپ يېشىغا توشمىغان بالىلار 7352 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 3.75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1982-يىلى ناھىيە بويىچە ئاھالە 332 مىڭ 750 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئالتە ياش ۋە

ئالتە ياشتىن چوڭلار 293 مىڭ 580. بۇنىڭدىن ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزگەنلەر 1997 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 0.6 پىرسەنتنى؛ ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان ياكى ئوقۇۋاتقانلار 963 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 0.29 پىرسەنتنى؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدىكىلەر 26 مىڭ 366 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 7.92 پىرسەنتنى؛ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدىكىلەر 70 مىڭ 105 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 21.07 پىرسەنتنى؛ باشلانغۇچ مەكتەپ سەۋىيىسىدىكىلەر 108 مىڭ 148 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 32.5 پىرسەنتنى؛ ساۋاتسىز، چالا ساۋاتلار 86 مىڭ 1 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 25.85 پىرسەنتنى (بۇنىڭ ئىچىدە 12 ياشتىن يۇقىرى ساۋاتسىز، چالا ساۋاتلار 69 مىڭ 636 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 20.93 پىرسەنتنى) ئىگىلىدى. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە بەش ياشتىن كىچىكلەر 39 مىڭ 170 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 11.77 پىرسەنتنى ئىگىلىدى.

1990-يىلى شەھەرنىڭ ئاھالىسى 383 مىڭ 15 كىشى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپنىڭ تولۇق كۇرسىنى پۈتتۈرگەنلەر 3042 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 0.79 پىرسەنتنى؛ ئالىي تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەنلەر 4444 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 1.16 پىرسەنتنى؛ ئوتتۇرا تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەنلەر 13 مىڭ 550 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 3.54 پىرسەنتنى؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر 33 مىڭ 344 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 8.71 پىرسەنتنى؛ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر 90 مىڭ 200 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 23.55 پىرسەنتنى؛ باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر 126 مىڭ 521 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 33.03 پىرسەنتنى؛ ساۋاتسىز ياكى چالا ساۋاتلار 61 مىڭ 610 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 16.09 پىرسەنتنى (بۇنىڭ ئىچىدە 12 ياشتىن چوڭ ساۋاتسىز ياكى چالا ساۋاتلار 50 مىڭ 289 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 13.13 پىرسەنتنى) ئىگىلىدى.

1964-يىلدىن 1990-يىلغىچە، ساۋاتسىزلار سانى ئومۇمىي ئاھالىنىڭ سانىدا ئىگىلىگەن 29.98% تىن تۆۋەنلەپ، 16.09% كە چۈشتى. 26 يىل داۋامىدا ساۋاتسىزلارنىڭ ئومۇمىي ئاھالە ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى 12.89% تۆۋەنلىدى.

§4. ياش قۇرۇلمىسى

1. ھەرقايسى ياش گۇرۇپپىسىدىكى نوپۇسنىڭ نىسبىتى

1964-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلار (0 ياشتىن ئالتە ياشقىچە) ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 16.56 پىرسەنتنى، ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار (يەتتە ياشتىن 12 ياشقىچە) ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 10.57 پىرسەنتنى ئىگىلىگەن. 1982-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلار ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 13.97 پىرسەنتنى، ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 16.35 پىرسەنتنى ئىگىلىگەن. 1982-يىلدىكى ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلار 1964-يىلدىكىدىن 2.59% كېمەيدى، ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار 5.78% كۆپەيدى. بۇنىڭدىكى ئاساسلىق سەۋەب: خەنزۇلارنىڭ تۇغۇت يېشىدىكى ئاياللىرى ئىچىدە پىلانلىق تۇغۇت يولغا قويۇلۇپ، تۇغۇلۇش نىسبىتى تۆۋەنلىدى. 60-يىللاردا ئاھالىنىڭ تۇغۇلۇشى ھۆكۈمەتسىز ھالەتتە تۇرغانلىقتىن، 1982-يىلى نوپۇسنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرگەندە، ئەمگەك زاپاس گۇرۇپپىسى (13 ياشتىن 15 ياشقىچە) دىكى نوپۇس 1964-يىلدىكىدىن 2.28% كۆپەيگەن. بىراق ئەمگەك يېشىدىكى (ئەڭ 16 ياشتىن 59 ياشقىچە، ئايال 16 ياشتىن 54 ياشقىچە) ئاھالىنىڭ ئومۇمىي ئاھالە ئىچىدىكى ئىگىلىگەن نىسبىتى 1964-يىلدىكىدىن 6.42% كېمەيىپ كەتكەن، پېنسىيگە چىقىش يېشى (ئەڭ 60

ياشتىن يۇقىرى، ئايال 55 ياشتىن يۇقىرى)دىكى ئاھالە 1964-يىلدىكىدىن % 0,95 كۆپەيگەن، 1990-يىلى، 0 ياشتىن 5 ياشقىچە بولغان ئاھالە 50 مىڭ 304 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 13,13 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

ھەرقايسى ياش گۇرۇپپىسىنىڭ نوپۇس قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 3 — 2

ياش گۇرۇپپىسى	1964-يىلى ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە				1982-يىلى ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈشتە			
	نوپۇس سانى			ئومۇمى نوپۇستا ئىگىلىگەن نىسبىتى %	نوپۇس سانى			ئومۇمى نوپۇستا ئىگىلىگەن نىسبىتى %
	ئەر	ئايال	جەمئىي		ئەر	ئايال	جەمئىي	
ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلار (0 ياشتىن ئالتە ياشقىچە)	16286	16172	32458	16,56	23610	22874	46484	13,97
ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار (يەتتە ياشتىن 12 ياشقىچە	10561	10149	20710	10,57	27903	26503	54406	16,35
ئەمگەك زاپاس گۇرۇپپىسى (13 ياشتىن 15 ياشقىچە)	5986	5260	11246	5,74	13742	12935	26695	8,02
ئەمگەك يېشى (ئەر 16 ياشتىن 59 ياشقىچە، ئايال 16 ياشتىن 54 ياشقىچە)	71039	48569	119608	61,01	95858	85779	181637	54,59
پېنسىيگە چىقىش يېشى (ئەر 60 ياشتىن يۇقىرى، ئايال 55 ياشتىن يۇقىرى)	5700	6295	11995	6,12	12091	11451	23542	7,07
ناھىيە بويىچە ئومۇمىي نوپۇس	109572	86445	196017	100	173204	159542	332746	100

2. ئاھالە ياش قۇرۇلمىسىنىڭ تېپى

1964-يىلى ناھىيە بويىچە ئاھالە 196 مىڭ 17 گە يەتتى، 14 ياشتىن كىچىكلەر (ئۆسمۈر بالىلار) 59 مىڭ 813 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 30,51 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئاھالىنىڭ ياش قۇرۇلمىسى نوپۇس ئىلمىي ساھەسىدىكىلەر ئېتىراپ قىلغان ئۆلچەم بويىچە قۇرامىغا يەتكەنلەر تەپسىغا كىرىدۇ. ناھىيە بويىچە 65 ياشتىن چوڭلار 5831 بولۇپ، ئاھالىنىڭ قېرىلىشش ئىندىكسى % 9,75 كە يەتتى.

1982-يىلى ناھىيىنىڭ ئاھالىسى 332 مىڭ 750 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە: 14 ياشتىن كىچىكلەر 119 مىڭ 429 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 35.89 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ، 1964-يىلدىكى نىسبەتتىن 5.38% ئاشتى. ئاھالىنىڭ ياش قۇرۇلمىسى يەنىلا قۇرامىغا يەتكەنلەر تېپىگە مەنسۇپ بولدى. 65 ياشتىن چوڭلار 11 مىڭ 23 كە يېتىپ، ئاھالىنىڭ قېرىلىشىش ئىندىكسى 9.23% بولۇپ، 1964-يىلدىكىدىن 0.52% تۆۋەنلىدى.

§5. كەسىپ قۇرۇلمىسى

1949-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ غەيرىي يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 5784 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 5.7 پىرسەنتىنى؛ يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 95 مىڭ 72 بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 94.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1953-يىلى پۈتۈن ناھىيىنىڭ غەيرىي يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 10 مىڭ 837 گە يېتىپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 10 پىرسەنتىنى؛ يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 97 مىڭ 157 گە يېتىپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 90 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1964-يىلى ناھىيە بويىچە غەيرىي يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 45 مىڭ 657 گە يېتىپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 23.3 پىرسەنتىنى؛ يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 150 مىڭ 360 گە يېتىپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 76.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1982-يىلى ناھىيە بويىچە غەيرىي يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 87 مىڭ 989 گە يېتىپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 26.4 پىرسەنتىنى؛ يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 244 مىڭ 761 گە يېتىپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 73.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1982-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ھەرخىل كەسىپلەرنىڭ ئادەم سانى

جەدۋەل 3—3

كەسىپ ئايرىمىسى	جەمئىي	ئەر	ئايال
ئومۇمىي جەمئىي	164350	91992	72358
1. ھەرخىل كەسىپتىكى تېخنىكا خادىملىرى	15508	8403	7104
2. دۆلەت ئورگىنى، پارتىيە، ئاممۇئىي تەشكىلاتلار، كەسىپى، كارخانا ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرى	5238	4711	527
3. ئىش بېجىرگۈچىلەر ۋە ئالاقىدار خادىملار	5006	3939	1067
4. سودا خىزمەتچىلىرى	2904	1333	1571
5. مۇلازىمەت خىزمەتچىلىرى	7204	3499	3705
6. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق، بېلىقچىلىق ئەمگەكچىلىرى	91411	46269	45142
7. ئىشلەپچىقىرىش ئىشچىلىرى، تىرانسپورت ئىشچىلىرى	36747	23608	13139
8. باشقىلار	333	230	103

ئەسكەرتىش: ھەرخىل كەسىپتىكى ئادەم سانى شۇ ئادەمنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ، بېقىۋاتقان ئادەم سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

§6. ئائىلە كۆلىمى

1909-يىلى ئونسۇ مەھكىمىسىنىڭ باش مەھكىمىسىدە 12 مىڭ 52 ئائىلە، 55 مىڭ 202 نوپۇس بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ئائىلىگە 4.58 ئادەم توغرا كەلگەن؛ 1949-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە 22 مىڭ 818 ئائىلە، 100 مىڭ 856 نوپۇس بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ئائىلىگە 4.42 ئادەم توغرا كەلگەن؛ 1964-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە 39 مىڭ 524 ئائىلە، 196 مىڭ 17 نوپۇس بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ئائىلىگە 4.96 ئادەم توغرا كەلگەن؛ 1982-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە 81 مىڭ 611 ئائىلە، 332 مىڭ 750 نوپۇس بولۇپ، ھەربىر ئائىلىگە 4.08 ئادەم توغرا كەلگەن؛ 1990-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە 93 مىڭ 681 ئائىلە، 383 مىڭ 15 نوپۇس بولۇپ، ھەربىر ئائىلىگە 4.09 ئادەم توغرا كەلدى.

1990-يىلى ھەربىر ئائىلىنىڭ ئوتتۇرىچە جان سانى 1909-يىلىدىكىدىن 0.49 ئادەم، 1949-يىلىدىكىدىن 0.33 ئادەم، 1964-يىلىدىكىدىن 0.87 ئادەم ئازايدى، لېكىن 1982-يىلىدىكى ھەربىر ئائىلىنىڭ ئوتتۇرىچە جان سانىدىن 0.01 ئادەم كۆپەيدى. ئادەتتىكى ئائىلىلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە ئاتا-ئانىلار نىكاھلانمىغان پەرزەنتلىرى بىلەن بىللە تۇرىدۇ. پەرزەنتلىرى نىكاھلانسىلا، ئايرىم ئولتۇرۇپ، يېڭى ئائىلە تەشكىل قىلىدۇ. ھەر قېتىملىق ھېيت، بايرام كۈنلىرى ياكى چوڭ-لارنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە، ئۇي ئايرىپ چىقىپ كەتكەن پەرزەنتلەر چوڭلارنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، شات-خورام جەم بولىدۇ. ئەگەر ئاتا-ئانىسىنىڭ ئۆيىدە ئىش بولۇپ قالسا، ئۇي ئايرىپ چىقىپ كەتكەن پەرزەنتلىرى خەۋەر تاپقان ھامان يېتىپ كېلىپ، قۇدرىتىنىڭ يېتىشىچە قىلىشىپ بېرىدۇ. پەرزەنتلىرىنىڭ قېينىچىلىقى بولۇپ قالسا، ئاتا-ئانىلارمۇ قاراپ تۇرماي ياردەملىشىدۇ.

[قوشۇمچە] 100 ياشقا كىرگەن مويسىپتلارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1982-يىلى 3-قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە، ئاقسۇ ناھىيىسىدە 100 ياشتىن ئاشقان بەش مويسىپت بايقالدى. 1989-يىلى « شىنجاڭدىكى 100 ياشقا كىرگەن مويسىپتلارنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى » نەق مەيدانغا بېرىپ زىيارەت قىلىپ تەكشۈردى، ئەمما ئالاقىدار تەكشۈرگۈچى خادىملار تېخى بىردەك يەكۈنگە كېلەلمىدى. تۆۋەندە بەش نەپەر بوۋاينىڭ ئۆزى توغرىسىدا ئېيتىپ بەرگەنلىرى ۋە كۈزەتكەن ماتېرىياللارنى بايان قىلىپ ئۆتىمىز:

نۇر مۇھتۇللا ئەر، ئۇيغۇر، ئاقسۇ شەھىرى قاراتال يېزىسى 18-چوڭ ئەترەت (يېڭى ئاقئېرىق كەنت ئاھالە كومىتېتى) 2-كىچىك ئەترەتتىن، مۆچەل ھېسابى بويىچە 1989-يىلى 103 ياشقا كىرگەن.

بۇ بوۋاي 15 ياش ۋاقتىدىن باشلاپلا ئەمگەك قىلغان، ئۆمرىدە قاتتىق ئاغرىپ باقمىغان. تۇرمۇشى غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەن، ھازىر ئەمگەككە قاتناشمايدۇ. ئۇنى كىچىك ئوغلى ساۋۇت نۇر باقىدۇ. چوڭ ئوغلى داۋۇت نۇر ھەر يىلى تەخمىنەن 200 يۈەن ياردەم قىلىدۇ، شۇ جايدىكى مەھەللە ئەھدىنامىسىگە ياشانغانلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ۋە ئۇلارغا ھۆرمەت قىلىش توغرىسىدىكى مەزمۇن كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ھەر قېتىملىق ھېيتتا قوشنىلىرى كېرىپ يوقلايدۇ. چوڭ ئەترەت بوۋايغا مۇۋاپىق قوشۇمچە ياردەم پۇل بېرىپ تۇرىدۇ. ئادەتتە قوشنىلىرى ھەر ئىككى-ئۈچ كۈندە بوۋايغا ئاش-تاماق كىرگۈزۈپ تۇرىدۇ. پەرزەنتلىرىمۇ دائىم ئۇنىڭغا گۇرۇچ، ياغ، گۆش، شېكەر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئەكېلىپ بېرىدۇ. بوۋاينىڭ ئائىلىسىدىكى ئىقتىسادىي شەرت-شارائىتى ئانچە ياخشى بولمىسمۇ، لېكىن كۈنى كۆگۈللۈك ئۆتىدۇ.

بوۋاي 25 يېشىدا ئۆيلەنگەن بولۇپ، ئۆمرىدە ئۈچ قېتىم توي قىلغان. ئۇچىنچى خوتۇنىدىن

سەككىز پەرزەنت كۆرگەن. ھازىر ئۇچىنچى خوتۇنى بىلەن بىللە ئۆتىۋاتىدۇ. ئەر-خوتۇن ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى ياخشى. ئائىلە مۇناسىۋىتى، قوشنىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئىناق بولۇپ، ئەزەلدىن ئۇرۇش-جېدەل قىلمىغان. دائىم پەرزەنتلىرى بىلەن مۇڭدىشىپ تۇرىدۇ. ئائىلىسىدىكىلەر ئۇنى مىجەزى ياخشى، قىزىقچىلىقنى خالايدۇ، دائىم خۇشخۇي يۈرىدۇ، دېيىشىدۇ.

بۇۋاينىڭ ئاتا-بۇۋىسىمۇ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن، ئاتىسى 125 ياشتا ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسى يېقىن ئۇرۇق-تۇغقانلاردىن ئەمەس ئىكەن. ئۇ بالىنىڭ چوڭى ئىكەن، ھازىر ئۇ ئۇياق-بۇياقتا ماڭالىسمۇ، لېكىن تازا تېنىك ئەمەسكەن. تاماق يېيىش، كىيىم كىيىش، ھاجەتخانىغا چىقىش، ناماز ئوقۇش قاتارلىق ئىشلارنى ئۆزى قىلالايدىكەن. يېمەك-ئىچمەك جەھەتتە، ھەر ۋاقىتلىق تاماقنى ئازراق يەپ، دائىم قېنىق ئىچىدىكەن. گۆش يېيىشكە ئامراقكەن. ئۆمرىدە ھاراق-تاماكىغا يېقىن يولاپ باقمىغان، بالدۇر ئۇخلاپ، ئەتىگەن تۇرۇشقا ئادەتلەنگەن. ھەر كۈنى چۈشتە بىر سائەت ئۇخلايدىكەن.

ئىبراھىم سىيىت ئەر، ئۇيغۇر، ئاقسۇ شەھىرى قاراتال يېزا 23-چوڭ ئەترەت (نامات كەنت ئاھالە كومىتېتى) 2-كىچىك ئەترەتتىن. ئۇ 1887-يىلى تۇغۇلغان. 1989-يىلى 102 ياشقا كىرگەن. بۇۋاينىڭ جەمەتى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن كىشىلەر بولۇپ، ئۇنىڭ ئانىسى 110 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. ھازىر بۇۋاينىڭ ھەمراھى يوق. ئۇ بەشىنچى ئوغلى تۇراخۇن ئىبراھىم بىلەن بىللە تۇرىدۇ. تۇراخۇن ئەما بولۇپ، بەزىدە خوتۇنىغا يول باشلىتىپ، داۋالىنىش ئۈچۈن سىرتقا چىقىپ كېتىپ، دائىم دېگۈدەك ئالتە-يەتتە كۈن ئۆيگە قايتمايدۇ. بۇنداق ۋاقىتلاردا چوڭ قىزى ھەر ئىككى-ئۈچ كۈندە بىر قېتىم كېلىپ، ئاتىسىغا تاماق ئېتىپ، نان يېقىپ بېرىدۇ ياكى ئاتىسىنى ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپ ھالىدىن خەۋەر ئالىدۇ. كونا جەمئىيەتتە ئىبراھىم سىيىتنىڭ ئائىلىسى نامرات تۇرمۇش كەچۈرگەن، ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا ئەمگەك قىلىپ، پومېشچىكنىڭ پادىسىنى باققان. ئۆمۈر بويى قۇناق تامىقى يېگەن، قوغۇن-تاۋۇز، مېۋە-چېۋىنى كۆپ يېگەن. ھازىر بۇۋاينىڭ ئەس-ھۇشى تازا جايىدا ئەمەس، گەپ-سۆزىمۇ ئېنىق ئەمەس، كۆرۈش ۋە ئاڭلاش ئىقتىدارى تۆۋەنلەپ كەتكەن. يۈزى ياداڭغۇ بولۇپ، ساقال-بۇرۇتى ئاپئاق ئاقىرىپ كەتكەن.

يۈسۈپ روزى ئەر، ئۇيغۇر، ئاقسۇ شەھىرى ئېگەرچى يېزىسى 1-چوڭ ئەترەت (يېڭى باغ كەنت ئاھالە كومىتېتى) 2-كىچىك ئەترەتتىن. ئۇ 1886-يىلى تۇغۇلغان، 1989-يىلى 103 ياشقا كىرگەن. بۇۋاي ئۈچ قېتىم نىكاھلانغان. بىرىنچى قېتىم 18 يېشىدا، ئىككىنچى قېتىم 20 يېشىدا، ئۈچىنچى قېتىم 64 يېشىدا ئۆيلەنگەن. ھازىرقى خوتۇنىنى ئالغاندا، بۇۋاي ئەمگەككە قاتنىشالمىسىمۇ، يەنىلا بىر ئائىلىنىڭ باشلىقى بولۇۋەرگەن. ئائىلىسىدە ئوغلى، كېلىنى، ئىككى قىزى (قوشكېزەك بولۇپ، بىرى ياتلىق بولغاندىن كېيىن نىكاھتىن ئاجرىشىپ قايتىپ كەلگەن)، ئىككى نەۋرىسى بار.

بۇۋاينىڭ ئائىلىسى ئون مو يەرنى ھۆددىگە ئالغان، بۇ يەرگە يېمەكلىك، ئاشلىق ئۈچۈن بۇغداي، قۇناق تېرىيدۇ، ئاشلىقلىرىنىڭ ئازراق بىر قىسمىنى سېتىپ باج تاپشۇرىدۇ. 1988-يىلى كېۋەز تېرىپ، 400 يۆەندىن كۆپرەك نەق پۇلغا ساتقان بولسىمۇ، ئىشلەپچىقىرىش چىقىمىدىن سىرت، قولىدا ھېچقانچە پۇل قالمىغان. ھويلىسى كەڭ بولسىمۇ، لېكىن ناھايىتى قالايمىقان.

بۇۋاينىڭ مىجەزى خۇشخۇي، ئېغىر-بېسىق، مۇلايىم، بىرەر ئىشقا ئالدىراپ كەتمەيدۇ، ھېچنەرسىدىن غەم قىلمايدۇ، ئۇ زىيادە خۇشال بولۇپمۇ، زىيادە ئازابلىنىپمۇ كەتمەيدۇ، تاماقنى كۆپ يېمەيدۇ، ھاراق-تاماكىغا يېقىن يولىمىغان، ئۆمۈر بويى قوناقنى ئاساسلىق يېمەكلىك قىلغان، يېقىملىق يىللاردىن بۇيان بۇغداي ئۇننىنى يەيدىغان بولغان، دائىم مېۋە يەيدۇ. ھويلىسىدا يەتتە تۇپ ئۈرۈك، بەش تۇپ شاپتۇل، بىر تۇپ نەشپۈت، ئون تۇپ جىگدە بار، بۇلاردىن چىققان

مېۋىنىڭ ھەممىسنى ئۆزلىرى يەيدۇ. تۇرالغۇ مۇھىتى گۈزەل، ئۆينىڭ ئەترابىدا ياپيېشىل دەل-دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ. بۇۋاي يىل بويى كاتتا ئوخلاشقا ئادەتلەنگەن.

مامۇت مەمتىلى ئاقسۇ شەھىرى قىزىل كۆۋرۈك مەھەللە ئىش بېجىرىش ئورنى يېڭى بازار ئاھالىلەر كومىتېتىدىن، ئەر، ئۇيغۇر، 1887-يىلى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىدە تۇغۇلغان، 1989-يىلى 102 ياشقا كىرگەن. ئۆسمۈرلۈك دەۋرى ئوچتۇرپان ناھىيىسىدە ئوتكەن، ئون يېشىدا ئاتىسىغا ئەگىشىپ، ئوچتۇرپاندىن روسىيەدىكى بىر كىچىك بازار — قاراكۆل (قىرغىزستان چېگرىسى ئىچىدە) گە بېرىپ قاتالتىرچىلىق قىلغان، بىر يىلدىن كېيىن ۋەتەنگە قايتقان، 16 ياش ئەترايدا تونجى قېتىم نىكاھلىنىپ، ئۆزۈن ئوتمەي ئاجرىشىپ كەتكەن. 20 يېشىدا سابىق سو-ۋېت ئىتتىپاقىغا ئىككىنچى قېتىم بېرىپ، 20 يىلغا يېقىن تۇرۇپ، 1925-يىلى ئانا يۇرتى ئاقسۇ كو-نىشەھەر ناھىيىسىگە قايتىپ كەلگەن، 1956-يىلى ئاقسۇغا كۆچۈپ كېلىپ، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى قەلەيچىلىك كوپېراتىپىغا كىرگەن، 1973-يىلى پېنسىيگە چىققان. ھەر ئايدا 15 يۈەن پېنسىيە پۇلى ئالىدۇ. ئوغلى چىن پولات مامۇت ئەر-خوتۇن ئىككىسى ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدۇ.

بۇۋاي ھاسا تايىنىپ ھەرىكەت قىلىدۇ. ئەسته ئوتۇش قابىلىيىتى، كۆرۈش-ئاڭلاش ئىقتىدارى بىرقەدەر ياخشى، كەكە ساقلى ئاقارغان، مەڭزى قىزىل. بۇۋاي 12 قېتىم نىكاھلانغان بولۇپ، 1948-يىلى ھازىرقى ئايالى ھاۋاخان بىلەن توي قىلغان، ئەينى ۋاقتتا ھاۋاخان 16 ياش، ما-مۇت مەمتىلى 60 ياشتىن ئاشقانىدى. ئۇلار 1989-يىلغىچە 41 يىل بىللە تۇرمۇش كەچۈردى. خوتۇنى ھاۋاخانىنىڭ ئەسلەپ بېرىشچە، توي قىلغاندىن كېيىن ئون قېتىم ھامىلدار بولغان، بالا-دىنىڭ ئوچ قېتىملىقى چۈشۈپ كەتكەن. 4-، 5-، 6-قېتىم تۇغۇلغان بۇۋاقلار بىر ياشقا توشمايلا ئۆلۈپ كەتكەن. 7-بالىسى 1956-يىلى تۇغۇلۇپ، 1978-يىلى ئۆلۈپ كەتكەن. 8-بالىسى چىن پولات 1958-يىلى تۇغۇلغان. 9-بالىسى قىز بولۇپ، 1962-يىلى تۇغۇلغان. 10-بالىسىمۇ قىز بولۇپ، 1966-يىلى تۇغۇلغان.

بۇۋاينىڭ ئائىلە تۇرمۇشى كۆڭۈللۈك، ئەر-خوتۇن ئىناق ئۆتىدۇ، بالىسى، كېلىنى بۇۋايغا ھۆرمەت قىلىدۇ، ئۇلار ئەزەلدىن بۇۋاينىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپ باقمىغان. قىزى ياتلىق قىلىنغان بولسىمۇ، ھەر كۈنى دېگۈدەك قايتىپ كېلىپ، بۇۋاينى يوقلاپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدۇ. بو-ۋاينىڭ مىجەزى خۇشخۇي، چاقچاقچى. ھاۋاخان بىلەن توي قىلغان 40 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان، ئەزەلدىن ئۇرۇشۇپ باقمىغان. دائىم پەرزەنتلىرىگە سەممىي ئاق كۆڭۈل ئادەم بولۇش، باشقىلار بىلەن ئىناق ئۆتۈش ھەققىدە تەربىيە بېرىدۇ. ئوغلى، كېلىنى، قىزى، كۈيئوغلى بۇۋايغا ئوبدان قارايدۇ. بۇۋاينىڭ يېمەك-ئىچمىكى تەرتىپلىك، ئەزەلدىن تاماق تاللىمايدۇ. پولو، قۇيرۇق ماي، تۇخۇم، قېتىق قاتارلىقلارنى يېيىشكە ئامراق. ئازراق مۇسەللەس ۋە بوزا ئىچىپ قويىدۇ. يەل يېمىش پەسلىدە ئادەتتىكى مېۋىلەرنى يەيدۇ، لېكىن تاللىمايدۇ.

تۇردى ھوشۇر ئەر، ئۇيغۇر، ئاقسۇ شەھىرى ئېگەرچى يېزا 9-چوڭ ئەترەت (ئېگەرچى كەنت ئاھالە كومىتېتى) 7-كىچىك ئەترەتتىن، دېھقان. بۇۋاينىڭ ئۆزىنىڭ ئېيتىپ بېرىشچە، 105 ياشقا كىرگەن. ھېسابلاش ئارقىلىق 1885-يىلى تۇغۇلغانلىقى، 1989-يىلى 104 ياشقا كىرگەنلىكى ئېنىقلاندى. بۇۋاي بىلەن مومای ئىككىسى 28 كۈادرات مېتر كېلىدىغان بىر ئېغىزلىق ئۆيدە تۇرىدۇ، ئۆينىڭ ئىچىدىكى جاھازىلار ئاددى، يېنىدا پەرزەنتى يوق، تۇرمۇشى بىرقەدەر نامرات. ھويلا ئىچى قالايمىقان، تازىلىق شەرت-شارائىتى ئانچە ياخشى ئەمەس، ئۆينىڭ يېنىدا 1.2 مو كېلىدىغان باغ-كۆكتاتلىق، 3.3 مو ھۆددىگە ئالغان يېرى بار. ئۆينىڭ ئەترايدا يېشىل دەرەخ-لەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ، ھاۋاسى سالقىن، كىشىگە ياقىدۇ. بۇۋاي ياشلىق دەۋرىدە ئەسكەر بولۇپ، 1915-يىلىنىڭ ئالدى-كەينىدە تاشكەنتته جەڭگە قاتناشقان. ھازىرغىچە ئوڭ تىزىدا ئوق

ئىزىنىڭ تارتۇقى بار. 1927-يىلى يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن.

بوۋاي ئۆمرىدە 26 قېتىم نىكاھلانغان. 14 پەرزەنت، يەنى ئىككى ئوغۇل، 12 قىز پەرزەنت كۆرگەن. 6-قېتىم توي قىلغان خوتۇندىن تۇغۇلغان قىزى تۇراشخاندىن باشقا 13 بالىسى بالدۇرلا ئۆلۈپ كەتكەن.

بوۋاينىڭ چىرايى خېلى ياخشى بولۇپ، ئىككى مەگزىنىڭ تېرىسى تۈز، پىشانىسى ۋە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قورۇق كۆپ ئەمەس، ئېنىق قېرىلىق دېگى يوق، ئۈستۈنكى چىشىنى غىل-پال كۆرگىلى بولىدۇ، ساقال-بۇرۇتىنىڭ كۆپىنچىسى ئاقىرىپ كەتكەن، تەپەككۇرى ئېنىق، قۇلىقى سەزگۈر، كۆزى ئۆتكۈر، سۆزى راۋان، ئاۋازى توم، ياگراق. بەستى قاۋۇل، ئىككى قولى چوڭ، قەدىمى ئانچە مەزمۇت ئەمەس. يېقىنقى ئىككى يىلدىن بۇيان ھاسا تاينىپ ماڭىدىغان بولۇپ قالغان، پاراڭلاشقاندا كۆچلۈك قول ئىشارىسى قىلىدۇ. كەپىياتى جۇشقۇن، دەققىنى يىغالايدۇ. تەپەككۇر سېزىمچانلىقى تېز. ئۆزىنىڭ ئېيتىپ بېرىشچە، تاماق يېيىش، كىيىم كېچەك، ئۇرۇق-تۇغقان يوقلاش ئىشلىرىنى ئۆزى قىلىپ كېتەلەيدىكەن.

بوۋاي ئۆمرىدە ئاساسەن قوناق تامىقى يېگەن، قوغۇن-تاۋۇز، مېۋە-چېۋىنى دائىم يەيدىكەن، گۆشنى دائىم يەپ تۇرمايدىكەن، غىزاسى ئوتتۇراھال بولۇپ، لەگمەنگە ئامراقكەن. ياش ۋاقىتلىرىدا دائىم ئات مىنىپ ئوغلاق تارتىشقا، ناخشا ئېيتىشقا ئامراق ئىكەن، چالغۇ ئەسۋابلىرى بىلەنمۇ ھەپىلىشىپ قويىدىكەن، سايا ھەت قىلىشنى ياقتۇرىدىكەن، مەجەزى خۇشخۇي، كەڭ قورساق، دائىم خۇشال يۈرۈيدىكەن. پايدا-زىيان بىلەن ھېسابلاشمايدىكەن، قىزىقىشى كەڭ ئىكەن. ئۆمرىدە ئاچ-يالىڭاچ قېلىشتەك جاپالىق كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ باقمىغانىكەن. 13 پەرزەنتىنىڭ ئارقا-ئارقىدىن ئۆلۈپ كەتكەنلىكىگە ئانچە ئازابلىنىپ كەتمىگەن، كۆپ قېتىم نىكاھلىنىش، ئاجرىشىش ئۇنىڭ ئۈزۈن ئۆمۈر كۆرۈشىگە تەسىر كۆرسىتەلمىگەن.

III باب پىلانلىق تۇغۇت

50-يىللار بىلەن 60-يىللاردا ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ كۆپىيىشى ھۆكۈمەتسىزلىك ھالىتىدە تۇردى.

پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى 70-يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە پائال قانات يايدۇرۇلۇشقا باشلىدى. 1976-يىلى 8-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىم پىلانلىق تۇغۇتقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پىلانلىق تۇغۇت ئىشخانىسى قۇرۇلدى، لېكىن كەسپىي كادىر قويۇلمىدى.

1978-يىلدىن باشلاپ، خەلقنىڭ ئاممىسى ئارىسىدا پىلانلىق تۇغۇت ساۋاتلىرى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، پىلانلىق تۇغۇتقا دائىر تۈرلۈك سىياسەت-تەدبىرلەر ئىزچىل ئىجرا قىلىندى، پىلانلىق تۇغۇت بىلىملىرىنى ئۆگىنىش كۈرسلىرى ئېچىلدى، ھېيت-بايرام كۈنلىرىدە پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات ماشىنىسى چىقىرىش، پىلانلىق تۇغۇت ساۋاتلىرى ماتېرىياللىرىنى بېسىپ تارقىتىش، پىلانلىق تۇغۇت مەخسۇس تام گېزىتى، رەسىم كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇش قاتارلىق ھەرخىل ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ، كېچىكىپ توي قىلىش، كېچىكىپ پەرزەنت كۆرۈش، ئاز تۇغۇش، سۇپىەتلىك تۇغۇش، بىر جۈپ ئەر-خوتۇن بىرلا پەرزەنت كۆرۈش تەشەببۇس قىلىندى، دائىم خىزمەت ئىشلەشنى ئاساس قىلىش، ئىدىيىۋى تەربىيىنى ئاساس قىلىش، ھاملدارلىقتىن ساقلىنىشنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت « ئۈچ-نى ئاساس قىلىش » خىزمەت فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش دورا-سايمانلىرى بىلەن ھەقسىز تەمىنلەش ۋە ئۇلارنى تارقىتىپ بېرىش يولغا قويۇلدى، تۇغۇت چەكلەش ئوپېراتسىيىسى مۇلازىمىتى يولغا قويۇلدى، كېچىكىپ توي قىلغان، كېچىكىپ پەرزەنت كۆرگەن ۋە يالغۇز پەرزەنتلىك بولغان ئائىلىلەر مۇكاپاتلاندى. يېڭىدىن نىكاھلانغان ياش ئوغۇل-قىزلارنىڭ كېچىكىپ نىكاھلانغان ھەربىر يىلنغا (ئوغۇل 25 ياش، قىز 23 ياش) ئىككى كۈن توي دەم ئېلىش كۈنى قوشۇپ بېرىش، جەمئىي 15 كۈندىن ئېشىپ كەتمەسلىك يولغا قويۇلدى؛ كېچىكىپ توي قىلغان ئەر-خوتۇنلارغا شۇ يىللىق تۇغۇش كۆرسەتكۈچى ئالدى بىلەن تەستىقلاپ بېرىلدى؛ يالغۇز پەرزەنت كۆرگەن ئائىلىلەرگە ھەر ئايدا بەش يۈەندىن، يىلنغا 60 يۈەن بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش خىراجىتى بېرىش، بۇنى ئەر-ئايال ئىككى تەرەپنىڭ ئىدارىلىرى بېرىم يىللىقتىن ئۈستىگە ئېلىش ئورۇنلاشتۇرۇلدى؛ بىرىنچى بالىسىنى 24 ياشتىن ئاشقاندا تۇغقان ئايالىلارغا 15 كۈن تۇغۇت دەم ئېلىش كۈنى قوشۇپ بېرىلدى؛ « يالغۇز پەرزەنتلىك گۇۋاھنامىسى » ئالغانلارغا بىر قېتىملىق مۇكاپات سوممىسى بېرىش، مۇكاپات سوممىسى ھەرقايسى ئورۇننىڭ ئىقتىسادىي ئىقتىدارىغا قاراپ، ئادەتتە 100 يۈەندىن تۆۋەن بولۇش بەلگىلەندى؛ ھېيت، بايراملاردا يالغۇز پەرزەنتلەردىن ھال سوراش، ھال سوراش بۇيۇملىرى تارقىتىپ بېرىش، ئۇلارنىڭ تەن سالامەتلىكىنى ھەقسىز تەكشۈرۈش، ئۇلارغا بىر ياخشى ئىش قىلىپ بېرىش ۋە باشقا پائالىيەتلەر يولغا قويۇلدى.

1979-يىلى پىلانلىق تۇغۇتقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ ئىشخانىسىغا ئىككى نەپەر كەسپىي كادىر سەپلەپ بېرىلدى. 1980-يىلدىن كېيىن، ھەرقايسى گۈڭشې (بېزا)، مەھەللە ئىش

باشقارمىلىرىغا ئارقا-ئارقىدىن پىلانلىق تۇغۇت يارىتىمچىسى سەپلەندى. 1983-يىلى ناھىيىلىك پىلانلىق تۇغۇتقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى « ناھىيىلىك پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى » قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

1983-يىلى 6-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى « پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى توغرىسىدىكى بىرقانچە قوشۇمچە بەلگىلىمە » چىقاردى، بەلگىلىمىدە مۇنۇلار تەلەپ قىلىندى: ھەربىر جۇپ يېڭىدىن توي قىلىدىغان ئەر-خوتۇنلار نىكاھلىنىشقا تېزىملىتىشتىن ئىلگىرى، ئالدى بىلەن پىلانلىق تۇغۇت ئىشخانىسىغا بېرىپ، پىلانلىق تۇغۇش تەربىيىسى ئېلىشى، پىلانلىق تۇغۇت توختامنامىسى ئىمزالىشى شەرت، ئۇنداق قىلمىسا، نىكاھلىنىشنى تېزىملاش تارماقلىرى تېزىملاش ئىشىنى بېجىرمەيدۇ، نىكاھلىنىش گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بەرمەيدۇ؛ پىلان سىرتىدا ھامىلدار بولغانلار ۋاقتىدا تەدبىر قوللىنىپ، ھامىلدارلىقنى توختىتىشى كېرەك، نەسىھەتنى ئاڭلىمىغانلارغا مۇۋاپىق ئىقتىسادىي جازا بېرىلىدۇ؛ 1980-يىلدىن كېيىن تۇغۇلغان كۆپ پەرزەنتلىك ئائىلىلەرنىڭ تۇرمۇش قېينىچىلىقى بولسا، قوشۇمچە يارىدەم پۇلى بېرىلمەيدۇ؛ دۆلەت كادىرلىرى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر، شەھەر-بازاردىكى ئاھالىلەر پىلان سىرتىدا ئىككىنچى بالىغا ھامىلدار بولغانلار، ئىدارە، مەھەللە ئىش بېجىرىش تەشكىلاتلىرى تەربىيە بەرسىمۇ ئۇنۇمى بولماي، زومۇزور ئىككىنچى، ئۈچىنچى بالىنى تۇغقۇچىلار بولسا، ئۇلاردىن بەلگىلىمە بويىچە كۆپ پەرزەنتلەرنى ئىجتىمائىي بېقىش خىراجىتى ئېلىنىدۇ؛ پوزىتسىيىسى قەتئىي بولۇپ، جەمئىيەتتە يامان تەسىر پەيدا قىلغان پارتىيە ئەزالىرى ۋە كادىرلارغا پارتىيە ئىنتىزامى، مەمۇرىي ئىنتىزام بويىچە چارە كۆرۈلىدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈشكە، مۇكاپات باھالاشقا بولمايدۇ.

1985-يىلى شەھەرلىك پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى ئىشخانىسىدا مەخسۇس مەمۇرىي كادىر ئالتىگە، كەسىپىي كادىر 11 گە يەتتى. شەھەر بويىچە خەنزۇلار (يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدىكى خەنزۇ ئاھالىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. تۆۋەندىمۇ ئوخشاش) دىن كېچىكىپ نىكاھلانغان ئاياللار 93.1% كە، پىلانلىق تۇغۇش نىسبىتى 99.47% كە، تۇغۇت چەكلەش نىسبىتى 73.8% كە، « يالغۇز پەرزەنت كۆرۈش گۇۋاھنامىسى » ئالغانلار 86.08% كە يەتتى. 1985-يىلىنى 1980-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، نوپۇسنىڭ تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى 9.5‰ تىن 3.1‰ كە تۆۋەنلىدى؛ بىر ئاللىق بولۇش نىسبىتى 38.47‰ تىن 90.3‰ كە كۆپەيدى؛ ئىككى ئاللىق بولۇش نىسبىتى 22.64% تىن 7.6% كە، كۆپ بالىلىق بولۇش نىسبىتى 38.9% تىن 2.1% تۆۋەنلىدى. ئاھالىنىڭ كۆپىيىشى تىزگىنلەندى.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە تۇغۇلۇش، ئۆلۈش ۋە تەبىئىي كۆپىيىش ئەھۋالى

جەدۋەل 3 ــ 4

يىللار	يىللىق ئوتتۇرىچە نوپۇس	تۇغۇلغان.		ئۆلگەن.		تەبىئىي كۆپەيگەن.	
		ئادەم سانى	تۇغۇلۇش نىسبىتى ‰	ئادەم سانى	ئۆلۈش نىسبىتى ‰	ئادەم سانى	تەبىئىي ئېشىش نىسبىتى ‰
1979	57284	854	14.9	162	2.8	692	12.1
1980	58823	720	12.2	162	2.8	558	9.5
1981	58384	669	11.5	144	2.5	525	9
1982	61508	546	10.6	156	3	390	7.6
1983	61810	487	7.9	123	2	364	5.9
1984	62697	542	8.6	137	2.2	405	6.5
1985	63290	237	3.7	44	0.7	193	3.1

ئەسكەرتىش: جەدۋەل 3 ــ 4 دىكى نوپۇس سانى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ تۇمەن-مەيدانلىرىدىكى خەنزۇلارنىڭ نوپۇسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى تۇغۇلغان ئادەم سانى بىلەن تۇغۇت قېتىمىنىڭ نىسبىتى

جەدۋەل 3 ــ 5

يىللار	تۇغۇلغان ئادەم سانى	پىلان ئېچىدە تۇغۇلغان ئادەم سانى	تۇغۇت قېتىم سانى					
			بىرىنچى تۇغۇت		ئىككىنچى تۇغۇت		كۆپ تۇغۇت	
			بوۋاق سانى	%	بوۋاق سانى	%	بوۋاق سانى	%
1980	720	440	277	38.47	163	22.64	280	38.89
1981	669	655	352	52.62	303	45.29	14	2.09
1982	546	528	419	76.74	109	19.96	18	3.3
1983	487	457	457	93.84	20	4.11	10	2.05
1984	542	518	518	95.57	18	3.32	6	1.11
1985	237	214	214	90.3	18	7.6	5	2.1

1982 ــ ، 1983 ــ يىللىرى ئاقسۇ ناھىيىسى ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى تەرىپىدىن « پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار ئورۇن » بولۇپ باھالاندى. 1984 ــ يىلى ئاقسۇ شەھىرى ئاقسۇ ۋىلايىتى تەرىپىدىن « پىلانلىق تۇغۇت ئوپېراتسىيسى ئېيى پائالىيىتىدىكى ئىلغار ئورۇن » ، 1985 ــ يىلى « مەملىكەت بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار ئورۇن » بولۇپ باھالاندى.

ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدىكى پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدە 1985 ــ يىلدىن ئىلگىرى، ئاساسلىقى، تەشۋىقات ــ تەربىيە خىزمىتى ئىلىپ بېرىلدى، تۇغۇتقا چەك قويۇشنى تەلەپ قىلغان ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىلىرىگە قىزغىن يېتەكچىلىك قىلىندى.

تۆتىنچى قىسىم شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى

گۈاڭشۇ 9 - يىلى (1883 - يىلى) شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ۋىلايەت - ناھىيە تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇنىڭ تۆنجى دوتىيى لوچاڭخۇ ھازىرقى شەھەر رايونىنىڭ ئورنىنى تالاپ، يېڭى شەھەر سالدۇرۇپ، ئۇنى ئاقسۇ شۆبە ھەربىي تەييارلىقلار دوتەيلىكى، ئونسۇ بۆۋاستە قاراشلىق ئايمىقىنىڭ مەركىزى ۋە ئاقسۇ قورغىنى تۇرۇشلۇق جاي قىلغان، بۇنىڭ بىلەن ھەربىي - مەمۇرىي خادىملار كۆپەيگەن، سودا ئىشلىرى راۋاجلانغان، شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر مۇھىم ھەربىي، مەمۇرىي ئورۇندىن تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال بوستانلىقىدىكى ماددىي ئەشيالار توپلىنىدىغان ۋە تارقىلىدىغان تۈگۈنگە ئايلانغان. جۈڭخۇا مىنگو دەۋرىدە ئاقسۇ مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى (ۋالىي مەھكىمىسى)، ئاقسۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مۇشۇ جايدا تۇردى.

جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ شەھەر رايونى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ئورگانلىرى تۇرۇشلۇق جايغا ئايلاندى. 1956 - يىلى گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇ شەھەر رايونىدا بازار تەشكىللىي تۈزۈلمىسى تەسىس قىلىنىپ، ھازىرقى ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ ئىپتىدائىي شەكلى شەكىللەندى. ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى شەھەرنىڭ گۈللىنىشىنى يەنمۇ ئىلگىرى سۈردى.

شەھەر قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتى يېزا قۇرۇلۇشىنى يېتەكلىدى. يېزا ئىگىلىك فوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى يېقىن ئەتراپتىكى جايلاردىن بازارغا ئېلىپ كىرىلىپ، سانائەت مەھسۇلاتلىرى، پەن - تېخنىكا ۋە مەبلەغقە ئالماشتۇرۇلدى. شۇ ئارقىلىق يېزا ئىگىلىك سېلىنمىسى كۆپەيتىلىپ، يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسى، تېرىقچىلىق تۈزۈمىنىڭ يېڭىلىنىشى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 60 - يىللاردىن باشلاپ يېزىلاردا « بەشتە ياخشى » (ياخشى سالا ئېتىز، ياخشى ئورمان بەلبېغى، ياخشى يول، ياخشى ئۆستەڭ، ياخشى ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى) بولۇشنى مەركەز قىلغان ئاساسىي قۇرۇلۇش قانات يايدۇرۇلۇپ، يېزىلارنىڭ قىياپىتى ئۆزلۈكسىز ئۆزگەرتىلدى.

1983 - يىلى، ناھىيە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى يېڭى بىر باسقۇچقا قەدەم قويدى؛ شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى ئۈچقانداق تېز تەرەققىي قىلدى؛ يېزىلارنىڭ « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشى يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى؛ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقى، ئارمىيە - ھۆكۈمەت ئىتتىپاقلىقى، ساقچى - خەلق ئىتتىپاقلىقى ئادەتكە ئايلىنىپ، 1987 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىشتىكى ئىلغار شەھەر بولۇپ باھالاندى.

I باب شەھەر قۇرۇلۇشى

§1. شەھەر رايونى توغرىسىدا ئومۇمىي بايان

1. شەھەر رايونى

1883-يىلى ياسالغان ئاقسۇ قەلئەسى سېپىلىنىڭ ئايلانمىسى 950 غۇلاچ، (جاك) سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى 2.25 غۇلاچ بولۇپ، 752 كۇنكۇرسى بار ئىدى. شەرقتە كۇنگەي دەرۋازىسى، غەربتە تەسكەي دەرۋازىسى، جەنۇبتا ئىسلاق دەرۋازىسى، شىمالدا شەپقەت دەرۋازىسى بار ئىدى. ئۇيغۇر ئاممىسى بۇ تۆت دەرۋازىنى كۇچا دەرۋازىسى، گۇلباغ دەرۋازىسى، قەشقەر دەرۋازىسى ۋە ئاسۇق دەرۋازىسى دەپ ئاتىغان. شەھەر رايونىنىڭ كۆلىمى بىر كۋادرات كىلومېتىرغا يەتمەيتتى. تەخمىنەن شەرق تەرەپى ھازىرقى سالامەتلىك يولى، غەرب تەرەپى شەھەرلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى، جەنۇب تەرەپى يېزا ئىگىلىك 1-شى باسما زاۋۇتى، شىمال تەرەپى شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىغچە باراتتى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ 1-يىلى (1909-يىلى) ئاھالە كۆپەيىپ، ئولتۇراقلىشىش زىچلىشىپ كەتكەنلىكتىن، ئاھاللەر شەھەر ئەتراپىغا كېڭەيگەن، شۇنىڭ بىلەن شەھەرنىڭ كۆلىمى كېڭەيىپ 1.9 كۋادرات كىلومېترغا يەتكەن.

مىنگونىڭ 29-يىلى (1940-يىلى) ئاقسۇ شەھەر ئىچىنىڭ شەرق تەرىپىدە، ئاساسەن، شىنجاڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر 2-شى 5-تۇەنى تۇرغان بولۇپ، ئۇلار تەخمىنەن شەھەر ئىچىنىڭ يېرىمىنى ئىگىلىگەنىدى. شەھەر ئىچىنىڭ غەرب تەرىپىدە ۋالىي مەھكىمىسى، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت، ساقچى ئىدارىسى، تۇرمە، مەكتەپ قاتارلىق ئورۇنلار بار ئىدى. ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىلەن دارىلمۇئەللىمىن شەھەر ئەتراپىنىڭ غەربىدە، گېزىت ئىدارىسى شەھەر ئەتراپىنىڭ شىمالىدا ئىدى. ئاھاللەر شەھەرنىڭ شىمالىي ۋە غەربىي ئەتراپىغا مەركەزلەشكەن بولۇپ، شەرقىي ۋە جەنۇبىي دەرۋازىنىڭ سىرتىدا ئاھاللەر ناھايىتى ئاز ئىدى.

1949-يىلى شەھەر ئىچىدە پەقەت ئۇچ جايدا خىش ئۆي بار بولۇپ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى كېسەك ئۆيلەر بىلەن قورما ئۆيلەر ئىدى. شەھەر رايونىدا سودا دۇكانلىرى شالاڭ ئىدى. ھەربىي گازارما بىلەن ئورگانلار شەھەر رايونى كۆلىمىنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگىلىگەنىدى. بىرقەدەر ئاۋات كوچا شەھەرنىڭ جەنۇبىدا (ھازىرقى ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئالدىدا) بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 200 مېتر كېلەتتى. بۇ، شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان تار ۋە توپا يول ئىدى، ھەر قېتىم ماشىنا ئۆتسە، چاڭ-توزانلار توزۇپ، كىشىلەر چاڭ-توزاندىن قېچىپ، ئۆيلەرنىڭ لەمپىسى ئاستىغا كىرىۋېلىشقا مەجبۇر بولاتتى. شەھەرنىڭ شىمالىي ئەتراپىغا ئاھاللەر بىرقەدەر مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئۇ يەردە ئىككى ناۋايخانا، بىرنەچچە سامسىخانا ۋە ئۇششاق تىجارەتچىلەر بار ئىدى.

1956-يىلى ئاقسۇ بازىرى رەسمىي قورۇلۇپ، شەھەر رايونىنىڭ كۆلىمى ئۇزلۇكسىز كېڭەيدى.

1883-يىلى ياسالغان شەھەر سىپىلى 1956-يىلدىن 1972-يىلغىچە بۇزۇۋېتىلدى. مۇشۇ نە-سىرنىڭ 60-يىللىرىدىن باشلاپ، شەھەر رايونى تەدرىجىي ھالدا شەرققە قاراپ كېڭىيىشكە باشلاپ، 1984-يىلغا كەلگەندە ھازىرقى يېڭى شەھەر رايونى شەكىللەندى. ئەسلىدىكى دۆڭ-ئېگە غەربىي، ئاقسۇ كونىشەھەر سىپىلىنىڭ ئەتراپى كونىشەھەر رايونى بولدى. شەھەر رايونى-نىڭ كۆلىمى 22.5 كۋادرات كىلومېتر‌غا يېتىپ، شەرقى چوڭ كوچا يېڭىشەھەر رايونى بىلەن كو-نىشەھەر رايونىنى تۇتاشتۇرىدىغان بەلباغقا ئايلىنىپ قالدى.

1989-يىلى كونا شەھەر رايونىدىكى چوڭ تۆت كوچىنى مەركەز قىلىپ، شەرققە 1.4 كى-لومېتر ماڭغاندا يېڭىشەھەر رايونىغا؛ غەربكە تەخمىنەن 1.5 كىلومېتر ماڭسا قىزىل كۆۋرۈكنىڭ غەربىگە؛ جەنۇبقا 2.3 كىلومېتر ماڭسا شەھەرنىڭ جەنۇبىي ئەتراپىغا؛ شىمالغا 1.19 كىلومېتر ماڭسا شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ غەربىگە بارغىلى بولىدىغان يوللار بارلىققا كەلدى. شەرقىي، غەربىي، جەنۇبىي، شىمالىي چوڭ كوچىدا قاتار كەتكەن ئېگىز بىنالار، سودا ماگىزىنلىرى قەد كۆتۈرۈپ، بۇ يەرلەر پۈتۈن شەھەرنىڭ ئاساسلىق مەدەنىيەت، سودا رايونى بولۇپ قالدى، يېڭىشەھەر رايوننىڭ كۆلىمى تەخمىنەن كونىشەھەر رايوننىڭ ئىككى ھەسسىگە باراۋەر بو-لۇپ، تېخى قۇرۇلۇش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ كەلگۈسىدىكى تەرەققىياتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى بو-لۇپ قالغۇسى.

2. شەھەر ئاھالىسى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ 1-يىلى (1909-يىلى) شەھەر ئاھالىسى 1224 ئائىلە، 4442 نوپۇس ئىدى. يەرلىك ئاھاللەرنىڭ سىرتىدا، باشقا ئۇلكىلەردىن كېلىپ تۇرۇپ قالغان ئائىللەر-مۇ ئاز ئەمەس ئىدى (ئونسۇ مەھكىمىسىدە باشقا ئۇلكىلەردىن كېلىپ تۇرۇپ قالغانلار جەم-ئىي 278 ئائىلە ئىدى).

1949-يىلى شەھەر رايونىنىڭ نوپۇسى 5784 ئىدى، 1984-يىلغا كەلگەندە كۆپەيىپ 101 مىڭ 497 گە يېتىپ، پۈتۈن شەھەرنىڭ ئومۇمىي ئاھالىسىنىڭ 29.04 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1984-يىلدىكى شەھەر رايونىنىڭ نوپۇس قۇرۇلما ئەھۋالى.

جەدۋەل 4—1

تۈرى		نوپۇسى	شەھەر رايونىدىكى ئومۇمىي ئاھالە ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى %
مىللەت قۇرۇلمىسى	خەنزۇ	59640	58.76
	ئۇيغۇر	39618	39.03
	خۇيزۇ	2018	1.99
	قىرغىز	88	0.09
	مانجۇ	44	0.04
	باشقا مىللەت	89	0.09
	جەمئىي	101497	100

جەدۋەل 4 ــ 1 (داۋامى)

يۈش قۇرۇلمىسى	3-1	6273	6,18
	6-4	7095	6,99
	12-7	16239	16
	18-13	16209	15,97
	60-19	47795	47,09
	60 ياشتىن يۇقىرى	7886	7,772
	جەمئي	101497	100
تۈر خىل نوپۇس قۇرۇلمىسى	دائىمي نوپۇس	101497	100
	ئاساسىي نوپۇس	34400	33,89
	مۇلازىمەت نوپۇس	17016	16,77
	بېقىلمۇچى نوپۇس	50081	49,34

1977-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر رايونىدىكى نوپۇسنىڭ كۆپىيىش ئەھۋالى

جەدۋەل 4ــــ2

يىل	شەھەر رايونىنىڭ نوپۇسى	توغۇلۇش نىسبىتى		تۆلۈش نىسبىتى		نەبئىي كۆپىيىش نىسبىتى %		مېخانىك كۆچۈپ كەلگىنى		مېخانىك كۆچۈپ كەتكىنى		مېخانىك كۆچۈپ يىغىنى	
		ئادەم سانى	‰	ئادەم سانى	‰	ئادەم سانى	‰	ئادەم سانى	‰	ئادەم سانى	‰	ئادەم سانى	‰
1977	76684	1717	22,39	334	4,36	1383	18,04-	2266	2,95	6960	9,08	4694-	6,12-
1978	77634	1427	18,38	338	4,35	1089	14,03	3407	4,39	2804	3,61	623	0,802
1979	82087	1324	16,13	443	5,4	881	10,73	4683	5,7	3144	3,83	1539	1,875
1980	86496	1335	15,43	355	4,1	980	11,33	7247	8,38	3818	4,41	3429	3,964
1981	81621	1531	18,76	325	3,98	1206	14,78	10474	12,83	6537	8,01	3937	4,824
1982	88164	979	11,1	226	2,56	753	8,54	4174	4,73	4103	4,65	71	0,81
1983	98966	1498	15,14	370	3,74	1128	11,4	6199	6,26	4535	4,58	1664	1,681
1984	101497	1610	15,86	418	4,12	1192	11,74	6240	6,15	4675	4,61	1565	1,542

1985-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەردە ئولتۇرۇشلۇق ئاھالىنىڭ ھەر يىلدىكى سانى 106 مىڭ، 106 مىڭ 800، 108 مىڭ، 108 مىڭ، 107 مىڭ 500 بولدى.

3. يەر شەكلى، سۇ رايى

شەھەر رايونى ئاساسەن دۆڭ تۆپسىنى چىگرا قىلىدۇ. شەرق تەرەپتىكى دۆڭ تۆپسى يېگىشەھەر رايونى، غەرب تەرەپتىكى ئويمانلىق كونىشەھەر رايونى ھېسابلىنىدۇ. كونىشەھەر

رايونىنىڭ مەركىزىدىكى چوڭ تۆت كوچا دېگىز يۈزىدىن 1105 مېتر ئېگىز.

يېگىشەھەر رايونى يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان يېگىدىن بەرپا قىلىنغان بولۇپ، شىنجاڭ تەرىپى « 636 » رادىئو ئىستانسىسىدىن باشلىنىپ، شەرق تەرىپى ۋىلايەتلىك پاختا-كەندىر شىركىتىنىڭ ئىسكىلاتىغا، جەنۇب تەرىپى يېزا ئىگىلىك 1-شى ماشىنىسازلىق زاۋۇتىغا تۇتىشىدۇ. شەھەرنىڭ شەرقىدىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن ئۇچ كىلومېتر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن بەش كىلومېتر، كۆلىمى تەخمىنەن 15 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. دۆڭ تۆپەسىدە دېھقانچىلىق تېرىلغۇ رايونى (قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانى) بولغاندىن باشقا، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر كەم بولۇپ، ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق، ھۆل-يېغىن كەمچىل، كۆپ يىللاردىن بۇيانقى يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل-يېغىن مىقدارى 56.7 مىللىمېتر بولۇپ كەلدى، ھۆل-يېغىن 6-ئايدىن 9-ئايغىچە بولغان ۋاقىتقا مەركەزلەشكەن. يەرنىڭ ئون مېتر قېلىنلىقتىكى قاتلىمدا قۇمالىڭ تۆپراق بىلەن سېغىز توپا قاتلىمى بولۇپ، يەر ئاستى سۇ ئورنى ئادەتتە ئۇچ مېتردىن 12 مېتر غىچە كېلىدۇ. يەرنىڭ چىداش كۈچى 12 تونىا / كۋادرات مېتردىن 13 تونىا / كۋادرات مېتر غىچە.

يېگىشەھەر رايونى كۆكيار سۇ سىستېمىسى رايونىغا تەۋە. كۆكيار سۇ سىستېمىسى رايونى شەرقىتە تېرەك دەرياسىدىن، شىمالدا گۇمبەز تاغىدىن باشلىنىپ، جەنۇبتا كۆكيار قىيان جىلغىسىنىڭ چىقىش ئېغىزى — چۇغتالغا تۇتىشىدۇ. شەرقىي شىمال تەرىپى ئېگىز، غەربىي جەنۇب تەرەپى پەس بولۇپ، ئېقىم ۋادىسىنىڭ كۆلىمى 340 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. دۆڭ تۆپىسىگە خىلى چوڭ تۆت قىيان ئېقىنى جايلاشقان بولۇپ، قىيان چىقىش ئېغىزلىرى دۆلەت مۇداپىئە تۇمانى تۈرۈشلۇق جاي، يېزا ئىگىلىك ماشىنىسازلىق مەكتىپى تۈرۈشلۇق جاي، نېفىت شىركىتى تۈرۈشلۇق جاي ۋە چۇغتاللاردا، ئەڭ چوڭ قىيان جىلغىسى ئىلەك جىلغىسى بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 46 كىلومېتر كېلىدۇ. ئونىڭ چىقىش ئېغىزى — چۇغتال. قاتتىق يامغۇردىن ھاسىل بولغان قىيان ئالدى بىلەن ئىلەك قىيان جىلغىسىغا يىغىلىپ، تەجرىبە ئورمان مەيدانىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى 5-ئەتىرەت، 6-ئەتىرەت ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى ماشىنىسازلىق زاۋۇتىنىڭ شەرق تەرىپى ئارقىلىق كۆكيار ئېقىنىغا قۇيۇلىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا چۇغتال چۆشۈرگە سۇڭگۇچى قۇرۇلۇشى ئارقىلىق، دولان دەرياسىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئاقسۇ يېڭى دەرياسىغا قۇيۇلىدۇ. تەجرىبە ئورمان مەيدانى قىيان ئېقىنىغا توسما توسۇپ سۇ باشلىغانلىقتىن ۋە تاشيول ئېقىنىنى توغرا كېسىپ ئۆتكەنلىكتىن، قىيان جىلغىسىدا كەلكۈننى چىقىرىۋېتىش ئەسلىھەلىرى يوق، ئونىڭ ئۈستىگە شەھەر رايونىدىكى بىناكارلىق ئورۇنلىرى قىيان ئېقىنىدىن قۇم ئالىدىغانلىقى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش كۆپ تەرەپلىمىلىك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ھەر يىلى كۆكيار تاغلىق رايونىدا قاتتىق يامغۇر يېغىپ، قىيان چۆشكەندە، تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ 5-ئەتىرىتى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى ماشىنىسازلىق زاۋۇتى قىيان زەربىسىگە ئۇچرايدۇ.

كۆكيار دەرياسىنىڭ سۈيى ئېرىگەن مۇز، قار سۇلىرىدىن ھاسىل بولغان، ئونىڭ يىللىق سىرغىم مىقدارى 91 مىليون كۇب مېتر، دەريا مەنبەسىنىڭ مۇزلۇق كۆلىمى كىچىك. ئاساسىي دەريا ئېقىنى بىرقەدەر ئۇزۇن (37 كىلومېتر) بولغاچقا، قىيان تاغ ئېغىزىدىن چىققاندىن كېيىن چۆلگە سىڭىپ كېتىدۇ. ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى تەۋەسىدىكى تېرەك دەريا سۇ سىستېمىسىنىڭ كەلكۈن سۈيى دەريا غا كىرىدىغان جايدا بىر تاش دامبا قوپۇرۇلغان بولۇپ، كەلكۈن سۈيى ئېلەك قىيان ئېقىنىغا باشلىنىپ، ئاندىن دولان دەريا سىغا يانداپ قۇيۇلىدىغان بولغاچقا، شەھەر رايونى قىيان تەھدىتىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ.

كونىشەھەر رايونىنىڭ گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى دەريا ئېقىنى تىنمىسىنى ئاساس قىلغان بولۇپ،

تىنما پەلەمپەي شەكىللىك يېرىنىك يۇقىرىقى قىسمىدا ئىككى مېتردىن 2,3 مېترغىچە ئەت توپا قاتلىمى، ئۇنىڭ بىر مېتردەك ئاستىدا شېغىللىق يۇمشاق قۇم، ئۇنىڭمۇ ئاستىدا قېلىن قۇم، شېغىل قاتلىمى بار. يەر ئاستى سۇيىنىك ئورنى 1,9 مېتردىن ئۇچ مېترغىچە چوڭقۇرلۇقتا. يەرىنىڭ چەداش كۆچى 12 تونىا/كۋادرات مېتردىن 14 تونىا/كۋادرات مېترغىچە. يەر تۈزۈلۈشى جەھەتتە شىمال تەرىپى ئېگىز، جەنۇب تەرىپى پەس بولۇپ، قۇمئېرىق دەريالىسى شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ. دولان دەريالىسى باش ئېغىزىنىڭ قۇرۇلۇشى قۇمئېرىق دەريالىسىنىڭ ئاساسىي ئېقىنى دولان دەريالىسىغا قۇيۇلىدىغان هالەت ئۈزگەرتىلدى.

دولان دەريالىسىنىڭ سۇ باشلاش ئېغىزىنى 50-يىللاردىكى ئوتتۇرىچە سىرغىم مىقدارى 100 كۇب مېتر / سېكۇنتتىن 200 كۇب مېتر / سېكۇنتقىچە ئىدى، 70-يىللاردا 200 كۇب مېتر / سېكۇنتتىن 400 كۇب مېتر / سېكۇنتقا، 80-يىللاردا 500 كۇب مېتر / سېكۇنتتىن 800 كۇب مېتر / سېكۇنتقا يەتتى. كەلكۈندىن ئاساسلىقى ئاقسۇ كونىشەھەرنىڭ دارخان ۋە دولان دەريالىسىنىڭ باشلىنىش ئېغىزلىرى ئارقىلىق مۇداپىئە كۆرۈلىدۇ، ئەگەر بۇ ئىككى جاينىڭ بىرى يار كەتسە، قىيان ئوتتۇرا هېساب بىلەن 700 كۇب مېتر / سېكۇنتتىن ئېقىم مىقدارى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ شەھەر ئەتراپىغا ۋە ئاقسۇ شەھەر رايونىغا بېسىپ كىرىدۇ. ناۋادا 400 كۇب مېتر / سېكۇنتتىلىق قىيان شەھەر رايونىغا بېسىپ كىرسە، غەربىي مەيدان بىلەن غەربىي شەھەر ئەتراپى رايونى پۈتۈنلەي سۇ ئاستىدا قالىدۇ.

1983-يىلى جا كۆۋرۈك ئەتراپىدا ئاقسۇ دەريالىسىنىڭ كەلكۈن ئېقىم مىقدارى 1500 كۇب مېتر/سېكۇنتقا يەتتى. ئۇز ۋاقتىدا قوتقۇزغانلىقتىن ئاپەت يۈز بەرمىدى. 1984-يىلى جا كۆۋرۈك ئەتراپىدا ئاقسۇ دەريالىسىغا 50 يىلدا بىر قېتىم كۆرۈلگەن چوڭ كەلكۈن كېلىپ، ئېقىم مىقدارى 1850 كۇب مېتر/سېكۇنتقا يەتتى. بۇ ۋاقىتتا ئاقسۇ شەھىرىدىكى بارلىق شەھەر، يېزا خەلقى ھەربىكە تلىنىپ، كېچە-كۈندۈز جەڭ قىلىپ، كەلكۈن ئۇستىدىن يەنە بىر قېتىم غەلبە قىلدى، شۇنىڭ بىلەن شەھەر، يېزا خەلقىنىڭ هاياتى، مال-مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە هەقىقىي تۈردە كاپالەتلىك قىلىندى.

4. سودا-سانائەت

شەھەر رايونىدىكى سودا-سانائەت ئاساسىي جەهەتتىن شەھەرگە قاراشلىق سودا-سانائەت، ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق سودا-سانائەت ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ شەھەر رايونىدا تۈرۈشلۇق سودا-سانائىتىدىن ئىبارەت ئۈچ بۆلەككە بۆلۈنىدۇ.

1. سانائەت

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە لېۋ جىنتاڭ قوشۇن باشلاپ كېلىپ، ياقۇپ بەگنىڭ توپىلىڭىنى تىنجىتقاندا، ئاقسۇدا هەربىي قورال-ياراق جۇجۇقى، پۇل قۇيۇش جۇجۇقى تەسىس قىلغانىدى، كېيىن هەممىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1959-يىلىدىن ئىلگىرى ئەنئەنىۋى قول سانائەتتىن باشقا، زامانىۋى سانائەت يوق ئىدى. 1959-يىلى 3-ئايدا تۇنجى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سانائەت كارخانىسى — « قىزىل يۇلتۇز » دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى قۇرۇلدى. 1989-يىلدىكى شەھەرگە قاراشلىق 52 سانائەت كارخانىسىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى شەھەر رايونىغا جايلاشقان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە شەھەرلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى، سۇلياۋ زاۋۇتى ۋە يۇڭ پوپايكا زاۋۇتلىرى داڭلىقراق. ئۇلارنىڭ يىللىق سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 51 مىليون 140 مىڭ يۈەن بولۇپ، شەھەر رايونىدىكى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ تەخمىنەن 14 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

ۋىلايەتنىڭ شەھەر رايونىدا تۇرۇشلۇق سانائەت كارخانىلىرىدىن ئېلېكتر قۇۋۋىتى، سۇلياۋ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، دورا ياساش، شېكەرچىلىك، هاراق چىقىرىش، يېمەكلىك، خۇرۇم ئىشلەش، توقۇمىچىلىق قاتارلىق ئون نەچچە سانائەت كارخانىسى بار، قۇمتام شېكەر زاۋۇتى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئىككىنچى چوڭ شېكەر زاۋۇتى بولۇپ هېسابلىنىدۇ. ۋىلايەتلىك سۇلياۋ زاۋۇتى (ئەسلى «شەرق قىزاردى» خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى دەپ ئاتىلاتتى) ۋىلايەت بويىچە خىمىيە سانائىتىدىكى ئەڭ ياخشى ئۇسكۇنە ۋە تېخنىكا كۆچىگە ئىگە؛ ۋىلايەتلىك هاراق زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان «جەنۇبىي شىنجاڭدا باهار» ماركىلىق ئالاهىدە هاراق ۋىلايەتنىڭ داڭلىق هارىقى بولۇپ، خېلى نامى بار؛ ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى ۋىلايەت بويىچە ئەڭ چوڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى هېسابلىنىدۇ. ۋىلايەتنىڭ شەھەردىكى سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى تەخمىنەن شەھەر رايونىدىكى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 34 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ شەھەر رايونىدا تۇرۇشلۇق 13 سانائەت كارخانىسى بار. ئۇنىڭ ئىچىدە «نۇرلۇق» پاختا-يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى خېلى داڭلىق. بۇ فابرىكا 1959-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ يەتتە ئىشلەپچىقىرىش ئىش مەيدانى ۋە بەش ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسى بار، بىر قىسىم مەھسۇلاتى مىنىستىرلىك بويىچە ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەر رايونىدىكى سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى شەھەر رايونى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ تەخمىنەن 52 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

2. سودا

ئاقسۇ — جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سودا ئىشلىرى روناق تاپقان شەھەرلەرنىڭ بىرى. «ئاقسۇنىڭ ئورنى مۇهىم قاتناش يولىدا بولغانلىقتىن، قەدىمدىن تارتىپ ئىچكى رايونلاردىكى سودىگەرلەر، چەت ئەللىك سودىگەرلەر ئۈزۈلمەي كېلىپ، سودا قىلىشقان. هەر قېتىملىق بازار بولغان مەزگىللەردە ئادەملەر قىستا-قىستاڭ بولۇشۇپ، مالالار دۆۋە-دۆۋە بولۇپ كېتەتتى.» («غەربىي يۇرتتا كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم» دىن). مىنگو دەۋرىدە جەڭ كۆپ بولۇپ، سىياسىي ۋەزىيەت مۇقىم بولمىغانلىقتىن، سودا بەزىدە ئاۋاتلاشسا، بەزىدە خارابلاشقان. مىنگونىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە خەلقنىڭ تۇرمۇشى خارابلىشىپ، تاۋارلار قىسلىشىپ، سودا راۋاج تاپمىغان. 1950-يىلى 4-ئايدا شەھەر رايونىدا غەربىي شىمال سودا شىركىتىنىڭ شىنجاڭ ئاقسۇ شۆبىسى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن سوتسىيالىستىك سودا ئۈزلۈكسىز راۋاجلاندى. 80-يىللارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىدىن سىرت، كوللېكتىپ، يەككە ئىگىلىكتىكى سودا گۈللىنىشكە باشلىدى. ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق نېفىت شىركىتى، بەش خىل مېتال، قاتناش، ئېلېكترسايمانلىرى شىركىتى، يېمەكلىك شىركىتى، شېكەر، تاماكا، هاراق شىركىتى، توقۇلما بۇيۇملار شىركىتى، تۇرلۇك مالالار شىركىتى؛ يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمىتى شىركىتى ۋە شىنخۇا سودا باش شىركىتىدىن ئىبارەت سەككىز چوڭ شىركەت شەھەر رايونىنىڭ سودىسىدا تايانچلىق رول ئوينىدى. شەھەر رايونىدىكى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىگە بىۋاستە قاراشلىق سودا كارخانىلىرى ۋە هەرقايسى تۈەن-مەيدانلارنىڭ شەھەر رايونىدا تۇرۇشلۇق سودا نۇقتىلىرى ناهايىتى جانلىنىپ كەتتى. 1980-يىلدىن 1987-يىلغىچە بولغان سەككىز يىل داۋامىدا، سودا مىسلىسىز گۈللەندى. 1988-يىلى بىر مەزگىل هەددىدىن زىيادە قىزىپ كەتكەن ئىگىلىك ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى ئاشكارىلاپ، بازارلار كاساتلىشىشقا باشلىغانىدى. لېكىن ئىككى يىللىق تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق، سودىنىڭ مۇقىم راۋاجلىنىش ئىستىقبالى بىر قەدەر روشەنلەشتى.

1985-يىلى شەھەر (جۈملىدىن ۋىلايەت، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق سودىسى ۋە شەھەرگە قاراشلىق سودىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بويىچە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسى 355 مىليون 350 مىڭ يۈەن بولغانىدى، 1989-يىلغا كەلگەندە 382 مىليون 850 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1985-يىلىدىكىدىن 7.74 پىرسەنت ئاشتى.

§2. شەھەر مەمۇرىيىتى مۇلازىمەت ئاپپاراتلىرى

1. تازىلىق ئەترىتى

بۇ ئەترەت 1956-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ ۋاقىتتا 12 خىزمەتچىسى بار ئىدى. ئۇ، مەمۇرىي جەھەتتە ئاقسۇ بازارلىق خەلق كومىتېتىغا قاراشلىق بولۇپ، كەسپىي ۋە خىراجەت جەھەتتە ناھىيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتىغا قارايتتى. 1975-يىلىنىڭ ئاخىرىدا خىزمەتچىسى 28 گە يەتتى. 1978-يىلى 8-ئايدا تازىلىق ئەترىتى ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، خىزمەتچىسى 47 گە يەتتىپ، كەسپىي ئورۇن بولدى. 1982-يىلى 12-ئايدا ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش كومىتېتى شەھەر قۇرۇلۇشى ئىشخانىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1984-يىلى 10-ئايدا شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇشى ئىشخانىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. خىزمەتچىسى كۆپەيىپ، 65 ئادەمگە يەتتى.

2. خەلق باغچىسى

بۇ باغچا 1956-يىلى قۇرۇلغان، ئۇنىڭ ئەسلى ئورنى شىنخۇا غەربىي يولىدا، ھازىرقى ۋىلايەتلىك مېھمانخانىنىڭ ئورنىدا بولۇپ، ئالتە خىزمەتچىسى بار ئىدى. دەسلەپتە ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مەدەنىيەت-مائارىپ بۆلۈمىگە قاراشلىق كەسپىي ئورۇن ئىدى؛ 1960-يىلى 2-ئايدا غەربىي چوڭ كوچىدىكى دولان دەرياسىنىڭ ياقىسىدىكى ھازىرقى ئورنىغا يۆتكەلدى. 1963-يىلى 8-ئايدا ئاقسۇ بازارلىق گۈڭشېسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، بۇ چاغدا خىزمەتچىسى ئوندىن ئېشىپ، پايدا-زىيانغا ئۆزى مەسئۇل بولىدىغان چوڭ كوللېكتىپ تۈزۈلمىسىگە ئۆزگەرتىلدى؛ 1981-يىلى ۋىلايەتلىك شەھەر قۇرۇلۇشى ئىشخانىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، خىزمەتچىسى كۆپەيىپ، 40 تىن ئاشتى. ئۇنىڭغا ھەر يىلى 20 مىڭ يۈەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى ئاجرىتىپ بېرىلدى.

3. شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى شىركىتى

1960-يىلى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ قۇرۇلۇش كومىتېتىنىڭ قارمىقىدا كۆكەرتىش ئەترىتى قۇرۇلدى، ئۇ 15 خىزمەتچىسى بار كەسپىي ئورۇن بولدى. 1961-يىلى 6-ئايدا خىزمەتچىلىرى 50 كە يەتتى. 1963-يىلى ئاقسۇ بازار گۈڭشېسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1974-يىلى ناھىيىلىك پىلانلاش ئىشخانىسىغا ئايرىپ بېرىلىپ، شەھەر قۇرۇلۇش ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1980-يىلى پىلانلاش ئىشخانىسى بىلەن بىللە ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش كومىتېتىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇش ئىشخانىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1984-يىلى شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇش شىركىتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ئىشچى-خىزمەتچىسى 110 غا يەتتى.

4. كۆكەرتىش ئەترىتى

1978-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تەستىقى بىلەن كۆكەرتىش ئەترىتى قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ بازار گۈڭشېسىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى كەسپىي ئورۇن بولدى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭ 15 خىزمەتچىسى بار ئىدى. 1980-يىلى ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇشى كومىتېتى شەھەر قۇرۇلۇش ئىشخا-

نىسبەتكە باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1984-يىلى شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 30 غا يەتتى.

5. يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش، بىناكارلىق-قوراشتۇرۇش شىركىتى

1982-يىلى يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش، مۇستەھكەملەش ئەترىتى قۇرۇلدى. 1984-يىلى بۇ ئەترەت يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش بىناكارلىق، قوراشتۇرۇش شىركىتى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، 4-دەرىجىلىك بىناكارلىق، قوراشتۇرۇش كارخانىسى قىلىندى، ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 250 كە يەتتى.

6. ئاپتوبۇس شىركىتى

1985-يىلى ئاپتوموبىل ترانسپورت شىركىتى قۇرۇلدى، ئۇ 1986-يىلى 1-ئايدا ئاپتوبۇس شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى ئاپتوبۇس سەككىزگە، يۈك ئاپتوموبىلى تۆتكە، ئىشچى-خىزمەتچىسى 30 غا يەتتى.

7. سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىش شىركىتى

بۇ شىركەتنىڭ 15 ئىشچى-خىزمەتچىسى بولۇپ، شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسىگە قارايدۇ. شىركەت سۇ يەتكۈزۈپ بېرىش، يۇندىلارنى چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشىنى ئىشلەش، باشقۇرۇشقا مەسئۇل.

8. شەھەر باشقۇرۇشنى نازارەت قىلىش ئەترىتى

بۇ ئەترەت 1985-يىلى 5-ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ، 50 ئىشچى-خىزمەتچىسى بار. ئۇ شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسىگە قاراشلىق بولۇپ، شەھەرنىڭ قاتناش باشقۇرۇشىغا ھەمكارلىشىدۇ.

§3. مۇھىت

1. ھاۋادىكى چاڭ-توزانلارنى، يۇندىلارنى چىقىرىۋېتىش

ئاقسۇ شەھەر رايونى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مۇھىم قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقان بولۇپ، ئاھالە، سانائەت، ماتورلۇق قاتناش قوراللىرى بىرقەدەر مەركەزلەشكەن. بۇ، شەھەرنىڭ مۇھىتىنى مەلۇم دەرىجىدە بۇلغايدۇ. 1984-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، شەھەردە 45 پارخانا، 3103 ھەر خىل ئاپتوموبىل بار ئىكەن، شەھەر رايونىمىزدىكى يىللىق كۆمۈر سەرپىياتى 173 مىڭ تونىنا، بېنزىن سەرپىياتى 2250 تونىنا، سەلەركە سەرپىياتى 1207 تونىنا ئىكەن، باشقا يېقىلغۇلارنىڭ يىللىق سەرپىياتى ستاتىستىكا قىلىنمىغان ئەھۋال ئاستىدا، بىر يىلدا ھاۋاغا قويۇپ بېرىلىدىغان بۇلغىغۇچى ماددىلارنىڭ ئومۇمىي مىقدارى تەخمىنەن 8966.4 تونىنا بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە گۈڭگۇرت (Ⅳ) ئوكسىدى 1873 تونىنا، ئىس-تۈتەك 5713.4 تونىنا، چاڭ-توزان 2380 تونىنا كېلىدۇ؛ بىر يىلدا چىقىرىۋېتىلىدىغان يۇندا تەخمىنەن 1 مىليون 810 مىڭ تونىنا بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە: سانائەتكە ئىشلىتىلگەن سۇ تەخمىنەن 1 مىليون 480 مىڭ تونىنا، تۇرمۇشتىن چىققان يۇندا تەخمىنەن 330 مىڭ تونىنا (بەزى ئورۇنلار ۋە ئاھالىلەرنىڭ ئەۋرەزگە سىڭدۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغان ۋە چېچىۋەتكەن يۇندىلىرىنى ياكى ماشىنىدا توشۇغان پاسكىنا سۇ ياكى يۇندىلىرىنى ستاتىستىكا قىلىشقا ئامال بولمىدى). بۇ يۇندىلارنىڭ

بىر قىسمى دولان دەرياسىغا قويۇپ بېرىلىپ، دولان دەرياسىنىڭ سۈيى بۇلغاندى. قاتتىق ئەخ-
لەتلەر ئاساسلىقى سانائەتتىكى داشقال ۋە شەھەر رايونىدىكى ئەخلەتتىن ئىبارەت بولۇپ،
يىللىق چىقىرىۋېتىلىش مقدارى تەخمىنەن 25 مىڭ تونا، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەتنىڭ داشقىلى 11
مىڭ تونا، تۇرمۇشتىكى ئەخلەت 14 مىڭ تونا.

1989-يىلى چىقىرىۋېتىلگەن يۇندا مقدارى 4 مىليون 500 مىڭ تونا بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە
سانائەت يۇندىسى 2 مىليون 420 مىڭ تونا (بىر تەرەپ قىلىنغىنى 1 مىليون 660 مىڭ تونا)؛
قويۇپ بېرىلگەن كېرەكسىز گاز مقدارى 400 مىليون كۇب مېتر (بىر تەرەپ قىلىنغىنى 190 مىل-
يون كۇب مېتر)؛ گۈڭگۇرت (IV) ئوكسىدى 136 تونا؛ سانائەت چاڭ-توزانلىرى 601 تونا
(يېغىۋېلىنغىنى 75 تونا)؛ سانائەتتىكى قاتتىق ئەخلەت 30 مىڭ تونا (بىر تەرەپ قىلىنغا-
نى 30 مىڭ تونا).

1985-يىلى شەھەر رايونىدىكى بىر قىسىم پىيادىلەر يولى ۋە كۆپ قىسىم ھويلا، مەيدانلار
قاتۇرۇلمىغان ۋە كۆكەرتىلمىگەن، يېڭى شەھەر رايونىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى كونىشەھەر رايونىدىن
ئېگىز بولۇپ، يوللىرىنىڭ كۆپىنچىسى تاش يول، سۇ قىس، يېپىنچە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ قاپلاش نىسبە-
تى ئاز بولغاچقا، بوران چىقىپ قالسا، نۇرغۇن قۇم، توپىنى كونىشەھەر رايونىغا ئۇچۇرۇپ كېرىدۇ.
كونىشەھەر رايونىغا كىرگەن ئاپتوموبىللارنىڭ سۈرئىتى چەكلەنمىگەچكە، دائىم ئاھالە مەركەز-
لەشكەن كونىشەھەر رايونىدا چاڭ توزۇتۇۋېتىدۇ. سائەت 20 دىن 23 كىچە بولغان مەزگىلدە
چاڭ-توزانغا ئىس-تۈتەك قوشۇلۇپ، شەھەرنىڭ ھاۋاسىنى بۇلغۇۋېتىدۇ. قىش پەسلىدە سەھەردە
ۋە چۈشتىن كېيىن سائەت 7:30 دە ئىس-تۈتەك قويۇقلىشىپ، بىر قىسىم كوچىلاردا كۆمۈر ئىس-
ىنىڭ پۇرىقى دىماققا ئۇرۇلىدۇ. شەھەر رايونى يىل بويى ئاساسلىقى تەبىئىي چاڭ-توزان ۋە
كۆمۈر ئىسىنىڭ بۇلغىشىغا ئۇچرايدۇ.

2. شەھەر قىياپىتىنى تۈزەش

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە شەھەر قىياپىتىنى تۈزەش خىزمىتى ئىشلەنمەي،
بەزى قۇرۇلۇشلار بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. 1978-يىلدىن باشلاپ، كۆپ ساندىكى قۇرۇلۇش قايتە-
دىن ئاقارتىلىپ، بېزەلدى. كېيىنچە يەنە ئاز بولمىغان قائىدىگە خىلاپ قۇرۇلۇشلار سېلىنىپ،
قاتناشقا كاشىلا قىلىپلا قالماستىن، شەھەر مەنزىرىسىنى كۆرۈمسىز قىلىپ قويدى. 1982-يىلى
3-ئاينىڭ 21-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت شەھەر رايونىدىكى قائىدىگە خىلاپ
قۇرۇلۇشلارنى دەرھال چېقىۋېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقاردى. ۋىلايەت، ناھىيىدىكى ئالاقىدار
تارماقلار بىرلىشىپ رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، خادىم ئاجرىتىپ، ئاساسىي قاتلامغا چوڭقۇر
چۆكۈپ خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق قائىدىگە خىلاپ بارلىق قۇرۇلۇشلار چېقىۋېتىلدى. تۆت مۇقىم
سودا بازىرى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىنىپ، بارلىق يايمچىلار سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش
تارماقلىرى كۆرسىتىپ بەرگەن ئورۇندا يايما ئاچىدىغان بولدى. ئەسلىدىكى قائىدىگە ئۇيغۇن
بولمىغان ئەسلىھەلەرمۇ بىردەك چۈۋۈپ، كۆچۈرۈۋېتىلدى. 3-ئاي بىر ئاي ئىچىدىلا شەھەر رايو-
نىدا 259 جايدىكى قائىدىگە خىلاپ قۇرۇلۇش چېقىۋېتىلىپ، ئۇلار ئىگىلىگەن 37 مىڭ 600 كۋاد-
رات مېتر جاي بوشىتىلدى. بىرنەچچە يىللىق تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق، 1985-يىلغا كەل-
گەندە، قائىدىگە خىلاپ قۇرۇلۇشلار ئاساسەن چېقىپ تۈگىتىلدى. كوچىلار پاكىزە، رەتلىك بولۇپ،
شەھەرنىڭ كونا قىياپىتى بىراقلا ئۆزگەردى.

1983-يىلى 7-ئاينىڭ 8-كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ رەھبەرلىرى-
دىن لىيۇ شىگۈيى، مېڭ چېڭ، تۇرسۇن توختى قاتارلىقلار ئاقسۇ شەھەر رايونىدىكى ئاساسلىق

كوچىلارنى ۋە بازارلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، شەھەر قۇرۇلۇشىنى كۆچەيتىش، « پاسكىنىچىلىق، قالايمىقانچىلىق، ناچارلىق » نى تۈزەشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئالدى بىلەن « قالايمىقانچىلىق » نى، ئاندىن « ناچارلىق » نى تۈزەش لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بىرنەچچە يىل ئىچىدە يەر ئاستى يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشىنى پۈتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدى.

1984-يىلى شەھەرلىك پارتكوم « يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىش، شەھەرنى مۇھىم نۇقتا قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، ئەسلىدىكى كىچىك ناھىيە بازىرىنى ئۆزگەرتىپ، پاكىزە، گۈزەل، ھايات-كۆچىكە تولۇپ-تاشقان مەدەنىيەتلىك شەھەر قىلىپ قۇرۇپ چىقىش » شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 4-ئاينىڭ 6-كۈنى سۇ بىلەن تەمىنلەش-يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى باشلاندى. 4-ئاينىڭ 27-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك شەھەر قىياپىتىنى تەرتىپكە سېلىش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلۇپ، « پاسكىنا، قالايمىقان، ناچار » نى تۈزەش خىزمىتى رەسمىي باشلاندى.

1984-يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمدا كوچا تازىلىقى نورمالللىشىشقا باشلىدى. شەھەر رايونىدىكى تۆت مەھەللە ئىش باشقارمىسى تازىلىق باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى ئەمەلىيلەشتۈرىدى. ھەرقايسى ئورگان، ھەربىي قىسىم، مەكتەپ، ماگىزىنلارنىڭ ھەممىسى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى بىلەن ئۆزى ئەتراپىدىكى « ئۇچىنى ھۆددىگە ئېلىش » (تازىلىقنى ھۆددىگە ئېلىش، كۆكەرتىش، گۈزەللەشتۈرۈشنى ھۆددىگە ئېلىش، تەرتىپنى ھۆددىگە ئېلىش) توختامنامىسى ئىمزالاپ، كۆزگە چېلىقمايدىغان بۇلۇڭ-پۇشقاقلارنى ئادالاپ، شەھەرنى پاكىزلاشتۇردى. شەھەر قىياپىتىنى تەرتىپكە سېلىش قوماندانلىق شتابى قاتناش باشقۇرۇشنىڭ ئون ماددىلىق بەلگىلىمىسى نى ئېلان قىلىپ، ئاساسلىق ئالتە كوچىغا ۋە شەھەرگە كىرىدىغان ئاساسلىق يول ئېغىزلىرىغا قاتناش باشقۇرۇشىنى نازارەت قىلىش قاراۋۇلخانىسى قويۇپ، چارلىغۇچى، ۋەزىپە ئۆتىگۈچىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھەر خىل قائىدىگە خىلاپ ئىشلارنى زور دەرىجىدە ئازايتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بەش جايدا دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى بازىرى ئېچىپ، سودىگەرلەرنى كەسىپ بويىچە تۇرگە ئايرىپ، ئۇلارغا ئايرىم ئورۇن بەلگىلەپ، « گۈۋاھنامە كۆرسىتىپ » تىجارەت قىلىشنى يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن بازارلار جانلاندى، لېكىن قالايمىقانچىلىق چىقمىدى. جەمئىيەت ئامانلىقنى تۈزەش جەھەتتە بىر تەرەپتىن ساقچىلارنى قاتتىق ئىدارە قىلىش پرىنسىپى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزەش چىڭ تۇتۇلدى.

1985-يىلى ئۈزۈنلۇقى تەخمىنەن 3.5 كىلومېتر كېلىدىغان يۇندا چىقىرىش غول لىنىيە قۇرۇلۇشى، ئۈزۈنلۇقى 7.2 كىلومېتر كېلىدىغان سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسى پۈتتى. يىل ئاخىرىدا ستاتىستىكا قىلىنىشچە، سۇپۇرۇلگەن يەر كۆلىمى 290 مىڭ كۋادرات مېتر غا، يىل بويى توشۇلغان ئەخلەت 13 مىڭ تونىنىغا، توشۇلغان گەندە 22 مىڭ تونىنىغا، بىر تەرەپ قىلىنغان ئەخلەت، گەندە 15 مىڭ تونىنىغا يەتكەن؛ چوڭ ئىككى سۇ چېچىش ماشىنىسى، ئوتتۇرا ھال ئىككى ئەخلەت توشۇش ماشىنىسى، ئىككى ئەخلەت مەيدانى بارلىققا كەلگەن؛ باغچا، يول، ئۈي-ئىمارەت ئۆسۈملۈكلىرىنى قوغدايدىغان ساقچى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئاھالىلەرنى ئەخلەت تاشلاشقا ئۇيۇشتۇرۇش، كۆكەرتىش قاتارلىق ھەرقايسى ئىشلار جۇش ئورۇپ راۋاجلاندۇرۇلدى. شەھەر قۇرۇلۇشى، كۆكەرتىش قاتارلىق ھەرقايسى ئىشلار جۇش ئورۇپ راۋاجلانغان؛ ئېگىز بىنا، كەڭ ھويلىلار يېشىل دەرەخلەرگە پۈركەلگەن؛ ئاپتوموبىللار ۋە ئادەملەر ئۈزۈن كوچىلاردا ئايرىم-ئايرىم يولدا ماڭىدىغان بولغان.

3. باغۋەنچىلىك، كۆكەرتىش

شەھەر ئاھالىلىرى تارىختىن بۇيان ئۆيلىرىنىڭ ئالدى-كەينىگە تېرەك تىكىپ كەلگەن بولۇپ، بىر تۇتاش پىلان بولمىغانلىقتىن، تىكىلگەن دەرەخلەر قالايمىقاندى. شەھەرنىڭ غەربىي قىسمىدىكى دولان دەرياسىنىڭ بويىدا خېلى چوڭ بىر پارچە ئورمان بار ئىدى. 1963-يىلى 3-

ئايدا ئاقسۇدىكى ۋىلايەت، ناھىيە، بازارلىق پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرىدا كۆكەرتىش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، شەھەرنى كۆكەرتىش خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىك كۈچەيتىلدى. ئامما سەپەرۋەر قەلەمچى، قۇمتامدىن دولان دەريا‌سى بويىغچە، كوچىدىن ھويلا-ئارامغىچە نۇرغۇن دەل-دەرەخ تىكىلدى. 1964-يىلى ئەتىيازدا ۋىلايەتلىك پارتكوم نەچچە 10 مىڭ ئارمىيە، خەلقنى خالسانە ئەمگەككە سەپەرۋەر قىلىپ، شەرقىي چوڭ كوچا، غەربىي چوڭ كوچا، جەنۇبىي چوڭ كوچا، شىمالىي چوڭ كوچا، ئالغا يولى ۋە قەشقەر يولى قاتارلىق جايلاردا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 12 كىلومېتر كېلىدىغان ئورمان بەلبېغى بەرپا قىلدى، 40 مىڭ تۈپتىن ئارتۇق پارچە-پۈرات كۆچەت تىكتى.

1984-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، شەھەر رايونىنىڭ كۆكەرتىلگەن كۆلىمى 250.27 گېكتار بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە باغچا 19.7 گېكتارغا، ھويلا-ئارامدىن كۆكەرتىلگەن يەر 192.43 گېكتارغا؛ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كۆكەرتىلگەن يەر 2.5 كۋادرات مېتردىن ئېشىپ، يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 12.51% كە يەتكەن.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر رايونىنى كۆكەرتىش ئەھۋالى (1984-يىل)

جەدۋەل 4—3

كۆكەرتىلگەن جاي نامى	كۆلىمى (گېكتار)	تۈپ سانى	ئىلاۋە
باغچا	19.7	8305	ھازىرقى بار چوڭ دەرەخ
ھويلا-ئارامدىن كۆكەرتىلگىنى	192.43	384850	
تۇتاش ئورمان	34.67	37000	
باغۋەنچىلىك بېرى	3.47		
پىيادىلەر يولىدىكى دەرەخلەر		40660	يېشىل چىتلاق، گۈل ۋە دەرەخ بۇتىنىڭ سىرتىدا
جەمئىي	250.27	470815	

1986-يىلى 300 مېڭدىن ئارتۇق ئادەم شەھەر رايونىدىكى كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش پائالىيىتىگە قاتنىشىپ سەپەرۋەر قىلىنىپ، 1700 مودىن ئارتۇق يەرگە ۋە ھويلا-ئارامىلارغا 280 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى. ئون مو مەنزىرىلىك دەرەخ، گۈل كۆچەت تىزارلىقى بەرپا قىلىندى.

1987-يىلى 314 مو ئورمان بىنا قىلىنىپ؛ 45 مىڭ 540 تۈپ كۆچەت تىكىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە يول بويىدىكى ئورمانلىق 24 مو، ئىھاتە ئورمانلىقى 290 مو، ئاھالىلەرنىڭ ھويلىسىغا تىكىلگەن كۆچەت 40 مىڭ تۈپ). كوچىلارغا تېرىلغان گۈل 150 مو بولۇپ، دەسلەپكى قەدەمدە 20 چاقرىملىق گۈللۈك كوچا بەرپا قىلىندى. شەھەر رايونىنىڭ يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 19.3% كە يەتتى.

1988-يىلى ئاھالىلەر ئارقا كوچىلارغا 36 مىڭ 750 تۈپ دەرەخ تىكىپ، 82 مو ئورمان بىنا قىلدى، ئورگانلارنىڭ ھويلا-ئارامىلىرىدىن 350 مو يەرگە 50 مىڭ تۈپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكىلدى. « جەنۇبىي تارىم » يولىنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى 50 مېترلىق كەڭلىكتىكى 630 مو ئورمان

بەلبېغى، 130 مو باغ رەتلەندى.

1989-يىلى جەمئىي 925.3 مو يەرگە 107 مىك تۇپ ھەر خىل كۆچەت تىكىلدى. شەھەر رايونىدا جەمئىي 529.24 مو يەرگە 81 مىك 300 تۇپ ئورمان تىكىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە يول ياقىسىدىكى ئورمانلىق 106.4 مو، تىكلىگەن كۆچەت 11 مىك 300 تۇپ؛ ئىدارىلەر ۋە ئاھالىلەر تىككىنى 422.84 مو، 70 مىك تۇپ؛ شەھەردىكى ئىدارىلەرگە ۋە يول بويىغا 210 مو (ئىدارە-لەردە 60 مو، يول بويىدا 150 مو) گۈل تېرىلدى. شۇنداق قىلىپ، شەھەر رايونىنىڭ يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 22.39% كە يەتتى.

1986-يىلى باشلانغان شەھەرنىڭ شەرقىي شىمال ئەتراپىدىكى كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئەڭ چوڭ شەھەر ئەتراپىنى كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. 1986-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان تۆت يىل داۋامىدا، 7 مىليون يۆەندىن كۆپرەك مەبلەغ جۇغلىنىپ، شەھەر رايونىدىن 346 مىك ئادەم (قېتىم) خالىسانە كۆچەت تەكسىپ، ئورمان بەرپا قىلىش ئەمگىكىگە قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلىنىپ ۋە تەشكىللىنىپ، 5000 دانە (قېتىم) دىن ئارتۇق ماتورلۇق قاتناش قوراللىرى ئىشقا سېلىنىپ، ئورمانلارنى سۇغىرىش ئۈچۈن 16.8 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا سۇ سىڭمەس غول ئۆستەڭ، 515 كۆۋرۈك، سۇئۆگزۈچ، تاقاق قاتارلىق سۇ ئىنشائاتى ئەسلىھەلىرى ياسالدى؛ كۆچەت تىكىدىغانغا 50 مىك چۆنەك كولاندى، يەتتە كىلومېتر تارماق ئېرىق، 140 كىلومېتر كىچىك ئېرىق چېپىلدى؛ 2 مىليون 900 مىك كۇب مېتر توپا قېزىلىپ، 19 مىك 400 مو يەر رەتلىنىپ، بۇنىڭ 19 مىك 53 موسىغا كۆچەت تىكىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي ئورمان 9392 مو (ئالما 3200 مو، نەشپۈت 2700 مو، شاپتۇل 270 مو، ئۆرۈك 1500 مو، ئۈزۈم 380 مو، چىلان 650 مو، قارا ئۆرۈك 160 مو، ياڭاق 80 مو، باشقىلىرى 452 مو)، ئىمارەت ئورمانلىقى 9661 مو بولۇپ، جەمئىي 1 مىليون 78 مىك 500 تۇپ كۆچەت تىكىلدى. بۇنىڭ تۇتۇش نىسبىتى 85% تىن يۇقىرى بولدى. ئىقتىسادىي ئورمان 1989-يىلدىن باشلاپ مېۋە بېرىدى، شۇ يىلى ئالتە تونىنا ھەر خىل مېۋە يىغۇۋېلىندى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر كوچىلىرىنى كۆكەرتىش ئاساسىي ئەھۋالى (1985-يىلى)

جەدۋەل 4—4

تۈرى / سانى / يول نامى	ئۇزۇنلۇقى (مېتر)	تۇپ سانى	يول ياقىسىدىكى دەرەخ									يېشىل چىتلاق، گۈل-گىيا					
			شىنجاڭ سەكى تېرەكى	ئەرمۇن	سۇۋادان	چوكا دەرىخى	چىنار	پۇكۇمچ سۆگەت	چولۇڭ دەرىخى	قارا سۆگەت	سېدە	قارا ياغاچ	پاپلار ئارچا	ئەتىرگۈل
شەرقىي چوڭ كوچا	1325	2930	880	350	1700									
جەنۇبىي چوڭ كوچا	2290	1340	1100			80	160						3000	200
غەربىي چوڭ كوچا	1302	1070	650	260				160						
شىمالىي چوڭ كوچا	1189	480				160	320						7000	400
خەلق يولى	1181	740	150							590				
ئالما يولى	438	180				180								
سالامەتلىك يولى	779	780	520					260						

جەدۋەل 4 ــ 4 (داۋامى)

ئىنتىپاق يولى	1428	1620	950				480	190						
شەرقىي شىنخۋا يولى	815	220								220				
غەربىي شىنخۋا يولى	518	1210	690				520							
لەنگەر يولى	1192	2400	1200				800		400					
دوستلۇق يولى	619	50			50									
دولان يولى	2217	6600	2800				1600		2200					
قىزىل بايراق يولى	3123	4000	2500	750						750				
شىمالىي ئازادلىق يولى	2304	1160	280			480			400		14460			800
يېڭى بازار يولى	3000	4880	3120	880	880									
ئۇرۇمچى-قەشقەر يولى	8400	37000	37000											
قەشقەر يولى	3000	11000	10000				500		500					
جەمئىي	43120	77660	61840	2240	2630	900	4320	190	4090	970	14460	10000	1400	

ئەسكەرتىش: ئومۇمىي تۈپ سانى يېشىل چىتلاق بىلەن گۈلنىڭ سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

§4. شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى

1. كوچا

1941-يىلى ئاقسۇ شەھەر ئىچىدە « تىنچلىق » ، « مىللەتلەر باراۋەرلىكى » ، « پاكلىق » ، « جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش » ، « سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستلىشىش » تىن ئىبارەت بەش كوچا بار ئىدى. كوچىلارنىڭ نامى ئەينى ۋاقىتتىكى ئۆلكىسىنىڭ ھۆكۈمرانى شېڭ شىسەي تەشەببۇس قىلغان « ئالتە بۇيۇك سىياسەت » تىن ئىبلىنغان، كوچا ئۆلچەمسىز، « # » شەكىللىك بولۇپ، شەھەر مەركىزىدىن تۆت دەرۋازىغا تۇتىشىدىغان يول بار ئىدى. 50-يىللاردىن 60-يىللارنىڭ بېشىغىچە، شەھەر ئىچىدىكى بارلىق كوچىلارنىڭ ھەممىسى توپا يول بولۇپ، بوران چىققان كۈنلىرى چاڭ-توزان ئۈچۈپ تۇراتتى، يامغۇرلۇق كۈنلىرى پاتقاقنىڭ دەستىدىن ماڭغىلى بولمايتتى. 1966-يىلىدىن باشلاپ ئاسفالت يول ياسالدى. ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيالار ئىدارىسىدىن يېزا ئىگىلىك 1-شى ئوتتۇرا مەكتىپىگىچە بولغان شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان چوڭ كوچىغا، شۆبە ھەربىي رايونىدىن شەھەرلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپكىچە بولغان، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان چوڭ كوچىغا ئاسفالت ياتقۇزۇلۇپ، ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ئومۇمىي يولنىڭ ئۇزۇنلۇقى 3.6 كىلومېتر‌غا يەتتى. 1984-يىلى شەھەر رايونىدا جەمئىي 34 يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 33 كىلومېتر كېلىدۇ. ئاپتوموبىل قاتنايدىغان يولنىڭ كۆلىمى 400 مىڭ كۋادرات مېتر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت يول 7.5 كىلومېتر، شېغىل يول 12 كىلومېتر، توپا يول 13.5 كىلومېتر. شەھەر رايونىدىكى يولنىڭ كۆلىمى 560 مىڭ كۋادرات مېتر بولۇپ، شەھەر رايونى ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 2.49 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. 1985-يىلدىن باشلاپ، شەھەرنىڭ يول قۇرۇلۇشى تېزلىتىلدى. ئاسفالت ياتقۇزۇلغان يول 1986-يىلى 33 كىلومېتر، 570 مىڭ كۋادرات مېتر‌غا؛ 1987-يىلى 67 كىلومېتر، 1 مىليون 40 مىڭ كۋادرات مېتر‌غا؛ 1989-يىلى 69 كىلومېتر، 1 مىليون 100 مىڭ كـ

ۋادىرات مېتىرغا يەتتى. كوچىنىڭ يەر كۆلىمى شەھەر رايونى ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 4.89 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ، 1883-يىلى ياسالغان كونىشەھەردىنمۇ ئېشىپ كەتتى.

ئىلگىرى شەھەر رايونىدىكى يوللارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى نامۇۋاپىق، قاتناشقا قولايسىز بولغاچقا، قاتناش سۈرئىتى ۋە راۋانلىقىغا تەسىر يەتكەنىدى. 80-يىللاردا بىرلا يۆنىلىشلىك ئاساسلىق تار يوللار كېڭەيتىپ، رەتلەندى. شەرقىي، غەربىي، جەنۇبىي، شىمالىي تۆت چوڭ كوچىنىڭ ھەممىسى 4×2+11.5 مېتر كەڭلىكتە ئۆچ يۆنىلىشلىك قىلىپ كېڭەيتىلدى. قىزىل سىزىق كەڭلىكى 42 مېتر بولدى. شىمالىي تارىم يولىنىڭ يۇزى ئېگىز-پەس بولۇپ، ئۇلۇك توپنىڭ قېلىنلىقى 20 — 30 سانتىمېتر كېلەتتى، 1987-يىلى بۇ كوچىمۇ ئۇزۇنلۇقى 2.34 كىلومېتر، كۆلىمى 57 مىڭ كۋادىرات مېتر كېلىدىغان ئۆچ يۆنىلىشلىك ئاسفالت يول قىلىپ ياسالدى. ئۇنىڭدىن باشقا شەرقىي شىنخۇا يولى، غەربىي شىنخۇا يولى، خەلق يولى، لەگگەر كوچىسى، سالامەتلىك يولى، ئىتتىپاق يوللىرىمۇ كېڭەيتىلدى؛ ئازادلىق يولى تۆت يۆنىلىشلىك ئاسفالت يول قىلىپ كېڭەيتىلدى.

1987-يىلى 7.31 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى 93 پاتقاقلىق ئارقا كوچىغا ئاسفالت، ئۇزۇنلۇقى 4.064 كىلومېتر كېلىدىغان 43 كوچىغا خىش ياتقۇزۇلدى؛ ئۇزۇنلۇقى 1346 كىلومېتر كېلىدىغان ئالتە كوچىغا شىبغىل تۆكۈلدى. شۇنداق قىلىپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 19.212 كىلومېتر كېلىدىغان 142 پاتقاقلىق ئارقا كوچا رەتلەندى.

2. قاتناش

1986-يىلى، ئاقسۇ شەھەر رايونىنى مەركەز قىلىپ، ئۇرۇمچى-قەشقەر يولىنى بويلاپ شەرقىي شىمالغا ماڭسا كۆچا، توقسۇ، شايار، باي ناھىيىلىرىگە؛ غەربكە ماڭسا ئۆچتۇرپانغا؛ غەربىي جەنۇبقا ماڭسا كەلپىن ناھىيىسىگە؛ « شىنجاڭ 49 » لىنىيىسىنى بويلاپ شىمالغا ماڭسا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە؛ « شىنجاڭ 52 » لىنىيىسىنى بويلاپ جەنۇبقا ماڭسا ئاۋات ناھىيىسىگە؛ « شىنجاڭ 50 » لىنىيىسىنى بويلاپ شەرقىي جەنۇبقا ماڭسا ئارال تەبىئىي بازىرىغا بارغىلى بولىدىغان يوللارنىڭ ھەممىسىگە پۈتۈنلەي ئاسفالت ياتقۇزۇلدى.

ئاقسۇ شەھىرىدىن ناھىيىلەرگە ۋە ئارالغا ھەر كۈنى بىر قېتىمدىن تۆت قېتىمغىچە نۆۋەتچى ئاپتوبوس قاتنايدۇ.

شەھەر رايونىدىن شەھەرگە قاراشلىق يېزا-مەيدانلارغا بارىدىغان تاشيوللارنىڭ نوقاي يېزىسىنىڭ يولىدىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى ئاسفالت يول بولۇپ، بۇ يوللاردا ھەر كۈنى بىرنەچچە ئاپتوبوس قاتنايدۇ. شەھەر رايونى ئىچىدە ئىككى ئاپتوبوس لىنىيىسى بولۇپ، بىرسى ئۆت ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن مەركىزىي ترانسپورت بېكىتىگىچە؛ يەنە بىرى، « ئۆچ بۇرجەك » تىن قىزىل كۆۋرۈككىچە قاتنايدۇ. 1985-يىلدىن 1989-يىلغىچە، ھەر يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئەھمەلىيەتتە تۆت، ئالتە، يەتتە، 13، يەتتە كوچا ئاپتوبوسى بار بولدى.

3. كۆۋرۈك

1941-يىلى شەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازا سىرتىدىكى دولان دەرياسىغا ئىككى سۆگۈچىلۈك ئالتە مېتر ۋە بىر سۆگۈچىلۈك بەش مېتر ئۇزۇنلۇقتا ئىككى ياغاچ كۆۋرۈك سېلىنغان، ئىككى كۆۋرۈكنىڭ ئارىسىغا شاخ بېسىلىپ، كۆتۈرمە يول ياسىلىپ، ئۇلار تۇتاشتۇرۇلغانىدى، شۇنىڭ بىلەن كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 26 مېترغا يەتكەن، كۆتۈرمە يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە شىبغىل ۋە شاخ تۇرمەل بېسىلىپ، سۇ ئايرىش تۇغى ياسالغان، كۆۋرۈك رېشاتكىسى قىزىل سىرلانغاچقا، ئەيـ

نى ۋاقىتتىكى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونى ماتارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لىن جىلۇ ئۇنىڭغا « قىزىل كۆۋرۈك » دەپ نام بەرگەن. 1979-يىلى ياغاچ كۆۋرۈك ئورۇلۇپ كەتكەچكە، يېڭىدىن مۇستەھكەم بېتون كۆۋرۈك — دولان دەريا سى 1-كۆۋرۈكى سېلىندى، كۆۋرۈك يەنىلا « قىزىل كۆۋرۈك » دەپ ئاتالدى.

يېڭى قىزىل كۆۋرۈك ئىككى سۇغگۈچلۇك بولۇپ، ھەربىر سۇغگۈچ 15 مېتر كېلىدۇ. كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 40.60 مېتر بولۇپ، ئاستى بېتون قۇيما تۈۋرۈك، ئۈستى قىسمى كاۋاك قوش ئەگمە، كۆۋرۈك ئۈستىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر، ئىككى تەرەپكە 0.75 مېتر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى ياسالغان. بۇ كۆۋرۈك 1980-يىلى 9-ئايدا پۈتۈپ ئاپتوموبىل قاتنىدى.

1948-يىلى قىزىل كۆۋرۈكنىڭ 180 مېتر تۆۋەن تەرىپىگە سەككىز سۇغگۈچلۇك، بەش مېتر كەڭلىكتە، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 42 مېتر كېلىدىغان ياغاچ كۆۋرۈك سېلىنغان، 1961-يىلى بۇ كۆۋرۈكنىڭ تۆۋرۈكى چىرىپ كەتكەچكە، ئاقسۇ تاشيول ئوچاستىكسى قايتىدىن سەككىز سۇغگۈچلۇك بەش مېتر كەڭلىكتە، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 42.6 مېتر كېلىدىغان، ئاددىي تىرەك قويۇلغان ياغاچ كۆۋرۈك ياسىدى. كۆۋرۈكنىڭ ئېغىرلىق كۆتۈرۈش ئىقتىدارى سەككىز تونىنا بولۇپ، جەمئىي 36 مىڭ 200 يۈەن مەبلەغ سېلىندى. بۇ كۆۋرۈك 1979-يىلى بۇزۇۋېتىلدى.

دولان دەريا سىدىكى 2-كۆۋرۈك شەھەرنىڭ جەنۇبىدىن ئۆتىدىغان تاشيولنىڭ دەريا بىلەن كېسىشكەن جايىغا جايلاشقان بولۇپ، بۇ كۆۋرۈكنى 1971-يىلى 7-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتىنىڭ كۆۋرۈك قۇرۇلۇش ئەتىرىتى مەسئۇل بولۇپ يېڭىدىن بېتون بىلەن مۇستەھكەم قىلىپ سالغان. 22 مېتر كەڭلىكتىكى بىر سۇغگۈچلۇك بۇ كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 30.50 مېتر، ئاستى قىسمى بۇرغۇلاپ قويۇلغان بېتون تۈۋرۈك، پولات چۆنقلىق بېتون سۇپا، ئۈستى قىسمى كاۋاك قوش ئەگمە بولۇپ، كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر، ئىككى تەرەپتە 0.75 مېتر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى بار. بۇ كۆۋرۈككە جەمئىي 121 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، ھەربىر مېتر نىڭ پۈتۈش باھاسى 3934 يۈەندىن توختىدى، كۆۋرۈك 1971-يىلى پۈتۈپ ئاپتوموبىل قاتنىدى.

4. خەۋەرلىشىش

ئاقسۇ شەھىرى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خەۋەرلىشىش تۈگۈنىنىڭ بىرى. ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ھەرقايسى ناھىيە، ئارال بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدىكى ھەرقايسى تۈەن-مەيدان ئارىلىقىدا ۋە قەشقەردىن ئاقسۇغىچە بولغان ئارىلىقتا بۈاستە يۈكلىمە دولقۇنلۇق تېلېفون سىم يولى بار ھەمدە بۇ سىم يولى ئاقسۇ ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە ئۇلىنىپ، ئاندىن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا ئۇلىنىدۇ. كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، شىمالىي تارىم يولىدىن ئىبارەت ئۇچ جايدا پوچتا مۇلازىمەت نۇقتىسى بولۇپ ئۇلارنىڭ يەتكۈزۈش مۇساپىسى 12 بۆلەك، 160 كىلومېتر، پوچتالىيون 520، پوچتا يەتكۈزۈپ بېرىش نۇقتىسى 360. شەھەر ئەتراپىدا پوچتا يەتكۈزۈپ بېرىلىدىغان چوڭ ئورۇنلاردىن ئىگەرچى، جاكۆۋرۈك، بىناكارلىق، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى، قۇمتامدىن ئىبارەت تۆت ئورۇن بولۇپ، پوچتا يەتكۈزۈپ بېرىش مۇساپىسى 105 كىلومېتر، ئومۇمىي پوچتا يەتكۈزۈپ بېرىش نۇقتىسى 137، ھەر كۈنى بىر قېتىم پوچتا يەتكۈزۈپ بېرىلىدۇ.

5. توك بىلەن تەمىنلەش

1958-يىلدىن ئىلگىرى ئاقسۇ شەھەر ئاھالىلىرى قارا چىراغ، شام يورۇتاتتى. ئازغىنە ئېلېكتر قۇۋۋىتى بىلەن قىسمەن كارخانىلارلا تەمىنلىنەتتى. ئاقسۇ « سۇنئىي ھەمراھ » ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەردە ئاندىن ئومۇمىيۈزلۈك توك چىراغ يېقىلدى. 1985-يىلى

شەھەر رايونىغا ئاقسۇ ئېلېكتر تورى توك بېرىدىغان بولدى. توك مەنبەسى ئاساسەن « سۇنۇ-ئىي ھەمراھ » ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى (ئىلگىرى 1500×2 كىلوۋات ئىدى، كېڭەيتىپ قۇرۇلغان-دىن كېيىن 1500×3 كىلوۋات بولدى)، 2-دەرىجىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى (2000+1600×2 كىلوۋات)، جاكۆۋرۈك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى (لايىھىدە 6500×4 كىلوۋات، پۈتۈپ بولغان-دا 6500×1 كىلوۋات) بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن يەنە يېزا ئىگىلىك 1-شى بىناكارلىق-خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى (ئاساسلىقى بىناكارلىق-خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ئۈزى ئىشلىتىدۇ)، 6-ئوھەننىڭ كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر توك بىلەن تەمىن-لەش پونكتى، چۇغتال سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى (500×3 كىلوۋات) تورلاشتۇرۇلغان.

سۇ ئېلېكترى تەبىئىي شەرت-شارائىتنىڭ چەكلىمىسىگە كۆپ ئۇچرايدۇ. ھەر يىلى سۇ تار-تىلغان مەزگىلدە، مۇز تۇتقان مەزگىلدە ھەتتا توك چىقىرىشقا مۇمكىن بولماي، شەھەر رايونىدا دائىم توك ئۈزۈلۈپ قالىدۇ. 1985-يىلى 12-ئايدا جاكۆۋرۈك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ بىر گېنې-راتور گۇرۇپپىسى توك تارقىتىشقا كىرىشتۇرۇلگەندىن كېيىن، توك تەمىنلەشتىكى جىددىيلىك سەل-پەل پەسەيدى.

شەھەر رايونى توك تەقسىملەش لىنىيىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى تۆۋەندىكىچە:

602 — سۇنئىي « ھەمراھ ئېلېكتر » ئىستانسىسى بىلەن ترانسفورماتور پونكتى ئوتتۇرىسى-دىكى ئالاقىلىشىش لىنىيىسى.

603 — شېكەر زاۋۇتى 1-، 2-ئاشلىق-ياغ زاۋۇتىدىن ئىبارەت نۇقتىلىق ئورۇنلارغا، قۇرۇلۇش تۈەنى چۈچۈك بۇيا زاۋۇتىغا باريدىغان تارماق لىنىيە، تەجرىبە ئورمان مەيدانىغا باريدىغان ئاق-سۇ كونىشەھەر بىلەن تورلاشتۇرۇلىدىغان تارماق لىنىيە، بۇلارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 42 كىلو-مېتر.

604 — ئايرودروم، قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى لىنىيىسى ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 19.6 كىلومېتر.

605 — دۆڭ تۆپسىدىكى كۆپ قىسىم ئورۇنلار، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 24 كىلومېتر.

606 — « نۇرلۇق » توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، مەۋرىي مەھكىمە، ۋىلايەتلىك پارتكوم، 1-، 2-دوختۇرخانا، شەھەرلىك پارتكوم قاتارلىقلار، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 10.6 كىلومېتر.

607 — 6-تۈەن كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى لىنىيىسى، ماشىنا رېمونت زاۋۇتىنىڭ تارماق لىنىيە-سى، شەھەرلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ تارماق لىنىيىسى، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 13.1 كىلومېتر.

608 — شەھەر رايونىدىكى كۆپ قىسىم توك ئىشلەتكۈچىلەر، چوڭ تۆت كوچىغا بارغاندا شەرق، شىمال، غەرب تارماق لىنىيىسىگە بۆلۈنىدۇ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 35.7 كىلومېتر.

610 — جاكۆۋرۈك ئەتراپىدىكى توك ئىشلەتكۈچىلەرگە ئۇلىنىدۇ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 20 كى-لومېتر.

611 — توڭلىتىش ئىسكىلاتى، ھاۋارايى پونكتى، مال دوختۇرخانىسى، ۋودوپروۋود زاۋۇتى، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 10.6 كىلومېتر.

612 — تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، « 636 »، نېفت شىركىتىنىڭ مەخسۇس لىنىيىسى، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 8.5 كىلومېتر كېلىدۇ.

6. سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىۋېتىش

شەھەر رايونىدا ئەسلىدە سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىۋېتىش ئەسلىمىلىرى يوق ئىدى. كونىشەھەر رايونىدا دولان دەرياسىدىن سۇ باشلىنىپ شەھەرنى كۆكەرتىش، دېھقانچىلىق ۋە ئاھالىلەرنىڭ ئىچىشىگە ئىشلىتىلەتتى. 80-يىللاردا خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى خېلى زور

دەرىجىدە ئۆسۈپ، ئۆستەلگە سۈيى ئىچىدىغان ئاھالىلەر بارغانسېرى ئازىيىپ، ناھايىتى كۆپ كىشىلەر قۇدۇق سۈيى ئىچىدىغان بولدى. شەھەردە 92 ئورۇندا قۇدۇق ۋە سۇ ئونارلىرىدىن ئىبارەت قىسمەن سۇ بىلەن تەمىنلەش ئەسلىھەلىرى بارلىققا كەلدى، بۇ ئاقسۇ شەھىرىدىكى سانائەت بىلەن تۇرمۇشقا ئىشلىتىدىغان ئاساسلىق سۇ مەنبەسى ئىدى. لېكىن، يەر ئاستى سۇ - يىنىڭ فىتور تەركىبى يۇقىرى بولۇپ، دۆلەتنىڭ ئىستېمال سۇ ئۆلچىمىگە ئويغۇن كەلمىگەنلىكتىن، مۇشۇ جايدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ياش-ئۆسمۈرلەردىن 78.5 % دىن 88.6 % گىچە فىتور دېغى چىنىش كېسىلىگە، نۇرغۇن كىشىلەر فىتورلۇق سۇغىكى كېسىلىگە گىرىپتار بولغان. شۇڭا، ئاقسۇ شەھىرى « ئۇتتۇرا دەرىجىلىك فىتور كېسەللىكى رايونى » ھېسابلىناتتى. شەھەر رايونىنىڭ يەر ئاستى سۈيىنى تۇرمۇشقا ئىشلىتىشكە بولمايتتى. 80-يىللاردىن باشلاپ سۇ بىلەن تەمىنلەش يوندا، چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى ئىشلىتىشكە باشلىدى.

شەھەر رايونىدىكى يەر ئاستى سۈيىنىڭ فىتور مىقدارى

جەدۋەل 4 — 5

ئەۋرىشكە ئالغان ۋاقتى	سۇ مەنبەسىنىڭ تىپى	فىتور مىقدارى (مىللىگرام / لىتر)			ئومۇمىي قاتتىقلىق دەرىجىسى (مىللىگرام / لىتر)		
		ئەۋرىشكە سانى	ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ تۆۋەن قىممىتى	ئوتتۇرىچە قىممىتى	ئەۋرىشكە سانى	ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ تۆۋەن قىممىتى	ئوتتۇرىچە قىممىتى
1979-يىل 9-ئايدىن 10-ئايغىچە	30 مېتر ئىچىدىكى قۇدۇق سۈيى	45	1.85 ~ 3.00	3.07			
	30 مېتردىن 60 مېترغىچە قۇدۇق سۈيى	9	1.67 ~ 3.20	2.5			
	60 مېتردىن چوڭقۇر قۇدۇق سۈيى	10	2.18 ~ 2.95	3.44			
1980-يىلى 8-ئاي	دۆڭنىڭ ئۈستى ۋە ئاستىدىكى قۇدۇق سۈيى	24	1.9 ~ 4.2	2.78	16	85.3 ~ 157.5	121.03
	دولان دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى قۇدۇق سۈيى	4	1.38 ~ 1.55	1.46	4	141.4 ~ 155.6	147.7
1981-يىلى 5-ئايدىن 4-ئاينىچە	دۆڭنىڭ ئۈستى ۋە ئاستىدىكى قۇدۇق سۈيى	65	1.5 ~ 5.3	2.49	9	62.7 ~ 155.66	116.03
	دولان دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى قۇدۇق سۈيى	4	1.25 ~ 1.8	1.60	4	85.65 ~ 160.46	130.56

شەھەر رايونىدىكى يەر ئاستى سۈيىنىڭ سۈپىتى

جەدۋەل 4 — 6

ئانالىز ۋاقتى	PH قىممىتى	سولفىدلار	ئامموني تى، نىترىت تى، نىترات تى	خلور ريدلار	فتورلۇق بىرىكمىلەر	كالىي	قوغۇشۇن	تۆمۈر	مانگان	ئومۇمىي قاتتىقلىق دەرىجىسى
1984-يىلى 3-ئاينىڭ 24-كۈنى	7.3	180	0.001	0.48	75.40	300	0.004	0.009	0.1	0.60	221.56

1) سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشى.

1983-يىلى 9-ئايدا ئاپتونوم رايون ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سۇ بىلەن تەمىنلەش سىستېمىسىنىڭ دەسلەپكى لايىھە ۋەزىپە كۆرسەتكۈچىنى تەستىقلىدى. سۇ سۈپىتىنىڭ قىدىرىپ تەكشۈرۈپ، لابۇراتورىيىلىك ئۆلچەپ، سىلىشتۇرغاندىن كېيىن، يەر ئۇستى سۈيىنى سۇ بىلەن تەمىنلەش مەنبەسى قىلىش بەلگىلەندى. 1985-يىلى شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ تۇرمۇشتا ئىشلىتىدىغان سۈيىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، دولان دەريا سىنىڭ بويىدا توت قۇدۇق قېزىلدى. ئەسلىدىكى سۇ بىلەن تەمىنلەش ئەسلىھەلىرىدىن تولۇق پايدىلىنىش ئۈچۈن، غەيرىي يېمەكلىك سانائىتىگە داۋاملىق چوڭقۇر قۇدۇقلۇق سۇ مۇنارىسىنىڭ سۈيى ئىشلىتىلدى. دۆڭ تۆپسىدىكى يېڭى شەھەر رايونىدا قېزىلغان بىر قىسىم چوڭقۇر قۇدۇق سۈيى كۆكەرتىش ۋە شەھەر مەمۇرىيىتىگە ئىشلىتىلدى. سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشىدا كۆكەرتىشكە، شەھەر مەمۇرىيىتىگە ۋە كۆپ قىسىم سانائەتكە ئىشلىتىلىدىغان سۈيلار قايتا پىلانغا ئېلىنمىدى. 1985-يىلى 7.1 كىلومېتر سۇ تەقسىملەش تۇرۇبىسى ياتقۇزۇلدى.

1985-يىللىق سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشىغا تۇرۇبا ئىشلىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 4 — 7

يول	تۇرۇبا ماتېرىيالى	تۇرۇبا دىئامېترى (مىللىمېتر)	ئارىلىقى (كىلومېتر)	تۇرۇبا ياتقۇزۇش ئەھۋالى
سۇ مەنبەسىدىن سۇ زاۋۇتىغىچە	چويۇن تۇرۇبا	500	2.2	ياتقۇزۇلدى
سۇ زاۋۇتىدىن شىمالىي چوڭ كوچا (شۇبە ھەربىي رايونى) غىچە	چويۇن تۇرۇبا	500	1.4	ياتقۇزۇلدى
شىمالىي چوڭ كوچىدىن جەنۇبىي چوڭ كوچا (توت كوچا) غىچە	چويۇن تۇرۇبا	500	1.2	ياتقۇزۇلدى
جەنۇبىي چوڭ كوچا	چويۇن تۇرۇبا	500	2.3	ياتقۇزۇلدى
جەمئىي			7.1	

شەھەر رايونىدا سېمونت ئېرىق ياسىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 4 — 8

ياسىغان ۋاقتى	بۆلەك	ئۇزۇنلۇقى (مېتر)
1963	شىمالىي چوڭ كوچىدىكى كىچىك توت كوچىدىن شۇبە ھەربىي رايونغىچە بولغان بولۇنىك ئىككى تەرەپى	2500
1965	شەرقىي شىنخۇا يولى بىلەن غەربىي شىنخۇا يولىنىڭ ئىككى تەرەپى	1900
1966	چوڭ توت كوچىنىڭ غەربىدىن خەلق يولىغىچە بولغان غەربىي چوڭ كوچىنىڭ ئىككى تەرەپى	1000
1967	چوڭ توت كوچىنىڭ جەنۇبىدىن ئىتتىپاق يولىغىچە بولغان جەنۇبىي چوڭ كوچىنىڭ ئىككى تەرەپى	1000
1976	ساغلاملىق يولى ۋە شەرقىي چوڭ كوچىنىڭ ئىككى تەرەپى	1200
1980	« سالامەتلىك » يولى جەنۇبىي بۆلىكىنىڭ شەرقىي تەرەپى	820
	جەمئىي	8420

1986-يىلىدىكى سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسى سەككىز كىلومېتر بولۇپ، كۈندىلىك سۇ بە-

لەن تەمىنلەش ئىقتىدارى 13 مىك 500 تونىنا ئىدى. 1987-يىلى سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسى 13 كىلومېترغا، كۇندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى 20 مىك تونىنغا، 1988-يىلى سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسى 16 كىلومېترغا، كۇندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى 20 مىك تونىنغا، 1989-يىلى سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسى 19 كىلومېترغا، كۇندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى 30 مىك تونىنغا يەتكۈزۈلدى. 1986-يىلى پۈتۈن يىللىق سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 70 مىك تونىنا (تۇرمۇشقا ئىشلىتىلگىنى 50 مىك تونىنا) 1987-يىلى 4 مىليون 550 مىك تونىنا (تۇرمۇشقا ئىشلىتىلگىنى 1 مىليون 830 مىك تونىنا)، 1988-يىلى 5 مىليون 60 مىك تونىنا (تۇرمۇشقا ئىشلىتىلگىنى 2 مىليون 110 مىك تونىنا) ۋە 1989-يىلى 7 مىليون 200 مىك تونىنا (تۇرمۇشقا ئىشلىتىلگىنى 3 مىليون 60 مىك تونىنا) بولدى.

2) يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى

شەھەر رايونىدىكى سانائەت يۇندىسى ۋە تۇرمۇش يۇندىسى تەخمىنەن 15 مىك كۇب مېتر/كۈن بولۇپ، يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشىنى قۇرۇپ چىقىش شەھەر رايونىدىكى جىددىي ھەل قىلىشقا تېگىشلىك شەھەر قۇرۇلۇشى تۈرىنىك بىرى بولۇپ قالدى.

1985-يىلىدىكى شەھەر رايونىنىڭ ئاساسلىق يۇندا ئەھۋالى

جەدۋەل 4 — 9

زاۋۇت نامى	سانائەت يۇندىسى		ئورۇن	تۇرمۇشتىكى يۇندا	
	تونىنا / كۈن	ئەڭ چوڭ تونىنا	سانائەت نامى	تونىنا / كۈن	ئەڭ چوڭ تونىنا / سائەت
« نۇرلۇق » يۇڭ توقۇمچىلىق فابرىكىسى	960	40	يېزا ئىگىلىك 1-شى مېھمانخانىسى	100	25
تاشقى سودا يىپەك زاۋۇتى	60	10	جەنۇبىي تەكرىتاغ رېستۇرانى	40	
« شەرق قىزاردى » خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى	50	3	1-دوختۇرخانا	136	28
« سۇنشي ھەمرا » ئېلېكتر ئىستانسىسى	300	20	2-دوختۇرخانا	250	45
پۇچۇك بۇيا زاۋۇتى	100	20	شەھەرلىك دوختۇرخانا	20	3
			3636-قىسىم دوختۇرخانىسى	50	5
			يېزا ئىگىلىك 1-شى شتابى	100	15
			شۆبە ھەربىي رايونى	100	10
جەمئىي	1470		جەمئىي	796	

1981-يىلى 8-ئاينىڭ 14-كۈنى، ئاپتونوم رايونلۇق قۇرۇلۇش نازارىتى شەھەر رايونىنىڭ يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى پىلان ۋەزىپە كۆرسەتكۈچىنى تەستىقلىدى ھەمدە ئۇنى لايىھەلەشنى ئۇرۇمچى شەھەرلىك پىلان-لايىھەلەش ئورنىغا چۈشۈرۈپ بەردى. 1984-يىلى ياتقۇزۇلغان يۇندا ئاققۇزۇش غول تۇرۇبىسى 3500 مېترغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە: دىئامېترى 400 مىللىمېترلىق تۇرۇبا 860 مېتر، دىئامېترى 600 مىللىمېترلىق تۇرۇبا 430 مېتر، دىئامېترى 700 مىللىمېترلىق تۇرۇبا 910 مېتر، دىئامېترى 800 مىللىمېترلىق تۇرۇبا 1300 مېتر.

شەھەر رايونىدىكى يۇندا چىقىرىۋېتىش تۇرۇبىسى

جەدۋەل 4 — 10

لىنىيە	تۇرۇبا ماتېرىيالى	تۇرۇبا دىئامېترى (مىللىمېتر)	ئۇزۇنلۇقى (مېتر	يا تەخ-ۇزۇش ئەھۋالى
شۆبە ھەربىي رايونى شىنخۇا يولى (كىچىك تۆت كۆچىچە)	بېتون	400	860	ياتقۇزۇلدى
شىنخۇا يولى شەرقىي-غەربىي چوڭ كوچا (چوڭ تۆت كۆچىچە)	بېتون	600	430	ياتقۇزۇلدى
چوڭ تۆت كوچا-ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى	بېتون	700	910	ياتقۇزۇلدى
ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى-ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولى	بېتون	800	1300	ياتقۇزۇلدى
جەمئىي			3500	

1985-يىلى تۆت كىلومېتر، 1986-يىلى ئون كىلومېتر، 1987-يىلى 35 كىلومېتر، 1988-يىلى 35 كىلومېتر، 1989-يىلى 35 كىلومېتر يۇندا چىقىرىۋېتىش تۇرۇبىسى ياتقۇزۇلدى.

7. ئىستىش

1984-يىلى شەھەر رايونىدا سانائەتكە، ئىسسىقتا ئىشلىتىدىغان كاتول 45 (28 سانائەت كاتولى، 17 خەلق ئىشلىتىدىغان كاتولنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) كە، پار بىلەن تەمىنلەش كۆلىمى 120 مىڭ كۇادرات مېتر غا، سانائەت خۇمدىنى 15 كە، خەلق ئىشلىتىدىغان كىچىك ئوچاق 31 مىڭ 115 كە يەتتى، شەھەر رايونىنىڭ يىللىق كۆمۈر سەرپىياتى 173 مىڭ تونىنا (خەلق ئىشلەتكىنى 61 مىڭ تونىنا، سانائەتكە، ئىسىتىشقا ئىشلىتىلگىنى 112 مىڭ تونىنا) غا يەتتى.

شەھەر رايونىنىڭ بىر تۇتاش ئىسىتىش پىلانى يوق. بەزى ئورۇنلارنى بىرلا تام ئايرىپ تۇرسىمۇ، بىراق ھەرقايسىسىنىڭ ئۆز كاتولى بار، بىر كىچىك رايوندىلا (كۆلىمى 90 مىڭ كۇادرات مېتر) تۆت كاتول بار.

1989-يىلى، 8500 ئائىلە سۇيۇلدۇرۇلغان نېفىت گازى ئىشلەتكەن. بۇنىڭ ئىچىدە سۇيۇق گاز شىركىتى تەمىنلىگەن سۇيۇلدۇرۇلغان نېفىت گازى 120 تونىنا.

§5. ئۆي-زېمىن

ئاقسۇ شەھىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، سودا-سانائەت چىلەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئۆي ئىجارىسى، ئۆي ئورنى ھەققى ئىلىش تەدرىجىي باشلاندى. لېكىن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى ۋە مىنگو دەۋرىدە ئۆي-زېمىن كەسپىنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولدى. قۇرۇلۇشلارنىڭ كۆپىنچىسى قۇرماتام ۋە كېسەك ئۆيلەر بولۇپ، ئانچە ئۇزۇن ئىشلەتمەيلا كېرەكتىن چىقاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئورۇنلار ۋە شەخسىلەر قايتا يەر تاللاپ، يېڭىدىن ئۆي سالاتتى. پۈتكۈل شەھەر قىياپىتى ئاددىي، قوپال بولۇپ، ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلۇش شەكلى ۋە يەر كۆلىمىنى تىزگىنلەش قىيىن ئىدى.

1959-يىلى 6-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق شەھەر پىلانلاش ئىدارىسىنىڭ ياردىمىدە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىلىك پىلانى تۈزۈپ چىقىلدى، شۇنىڭدىن تارتىپ 1967-يىلغىچە بولغان سەككىز يىل ئىچىدە، ئۆي-زېمىننى پىلانلاش، باشقۇرۇشقا ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ سانائەت-قاتناش بۆلۈمى مەسئۇل بولدى، ئاقسۇ بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى يەر مەۋرىيىتىنى باشقۇرۇپ، دۆلەتنىڭ كارخانا، كەسىپي ئورۇنلىرى ئىشلىتىدىغان يەر ۋە شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ تۇرالغۇ ئۆي ئورنىنى ئورۇنلاشتۇردى. شەھەر مەۋرىيىتى قۇرۇلۇشى ۋە ئۆي-زېمىن كەسىپنىڭ تەرەققىياتى ئاقسۇ تارىخىدىكى ھەرقانداق دەۋردىكىدىن ئېشىپ كەتتى، شەھەر قىياپىتىدە روشەن ئۆزگىرىش بارلىققا كېلىپ، ناھىيە بازىرىنىڭ دەسلەپكى قىياپىتى بارلىققا كەلدى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە، ئۆي-زېمىن ۋە شەھەر مەۋرىيىتى قۇرۇلۇشى توختاپ قېلىپ، باشقۇرۇش قالايمىقانلىشىپ كەتتى. باشقۇرۇش ئاپپاراتىنى، ۋىلايەت ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتقا ئۆتكۈزۈپ بېرىدى، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت يەنە ئاقسۇ بازارلىق ئىنقىلابىي كومىتېتقا ئۆتكۈزۈپ بېرىدى. كېيىنچە يەنە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىغا قايتۇرۇپ بېرىلدى، ئۆزگىرىش كۆپ، خادىملار تۇراقسىز بولغانلىقتىن، ئۆي-زېمىن كەسپىنى ئەمەلىيەتتە باشقۇرىدىغان ئادەم يوق بولۇپ قالدى. مۇلۇك تەۋەلىكى، مال-مۇلۇك كەسپى، مۇلۇك ھوقۇقى ئۆز ئەركىگە قويۇۋېتىلدى، مۇلۇك ھوقۇقى ماجىراسى پات-پات كۆرۈلۈپ تۇردى، ھەتتا پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىنى قانۇنسىز سېتىۋېلىپ، پۇل تۆلەشنى رەت قىلىدىغان ۋە خالىغانچە پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىنى ئىگىلىۋالىدىغان ئەھۋاللار پەيدا بولدى. ئۆي-زېمىن سودىسى، مۇلۇك ھوقۇقىنى بېكىتىش ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يەرلەرنى ئىشلىتىش ھوقۇقىنى ئۆزگەرتىشنى سۈرۈشتە قىلىدىغان ئادەم يوق بولۇپ قالدى.

1978-يىلى، ۋىلايەتلىك مەۋرىي مەھكىمىدە پىلانلاش كومىتېتى تەسىس قىلىنىپ، شەھەر مەۋرىيىتى قۇرۇلۇشى ۋە ئۆي-زېمىن باشقۇرۇشقا يەنە مەۋرىي مەھكىمە پىلانلاش كومىتېتى مەسئۇل بولدى. شۇ يىلى 6-ئايدا، ئاقسۇ بازارلىق ئۆي-زېمىن باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، ئۇچ كەسپىي خادىم بېكىتىلدى، ئۇنىڭغا ھەرقايسى ئىش بېجىرىش باشقارمىلىرى يارەملەشتى. بۇ ئورۇن ئاساسەن، كونىشەھەر رايونىنى ئۆزگەرتىش، ئۆي-زېمىن سودىسى، ئاھالىلەرنىڭ تۇرالغۇ جايىنى ئورۇنلاشتۇرۇش، مۇلۇك ھوقۇقى ۋە ئىشلىتىش ھوقۇقىنىڭ ئۆزگىرىشىنى تىزىملاش قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل بولدى. لېكىن خادىم ئاز، ئۆي-زېمىن ماجىراسى كۆپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆي-زېمىن ئارخىپ ماتېرىيالى كەمچىل بولغانلىقتىن، باشقۇرۇشتا نۇرغۇن قىيىنچىلىقلار يۈز بەردى.

1984-يىلى 7-ئايدا ئاقسۇ شەھەرلىك ئۆي-زېمىن باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، شتاتتىكى خادىمى 11 گە يەتتى. بۇ ئىدارە شەھەر رايونىدىكى ئۆيلەرنىڭ مۇلۇك ھوقۇقى ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يەرلەرنى ئىشلىتىش ھوقۇقىنى تەكشۈرۈش، ئېتىراپ قىلىش ۋە باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى ھەمدە ئورۇنلار ئۆزى باشقۇرىدىغان ئۆي-زېمىن خىزمىتىگە كەسپىي جەھەتتىن يېتەكچىلىك ۋە نازارەتچىلىك قىلدى. شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۆي-زېمىن، مۇلۇك ھوقۇقى، مۇلۇك تەۋەلىكىنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق نىزامى » نى ئېلان قىلىپ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئۆي-زېمىن، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى ئۆي-زېمىن ۋە خۇسۇسىي ئۆي-زېمىننى ئىشلىتىش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىش ۋە يۆتكەش، يېڭىدىن قۇرۇش، بۇزۇۋېتىش، ئېلىپ-سېتىش، گۈرۈگە قويۇش، باھا قويۇپ بۇيرۇپ بېرىش، مەبلەغ سېلىش، سېتىۋېلىش، ئالماشتۇرۇش، ھەدىيە قىلىش قاتارلىقلارنىڭ قانۇنىي رەسمىيىتىنى ئېنىق بەلگىلىدى ھەمدە يەر ئېلىپ ئىشلىتىش، يەردىن پايدىلىنىش

ۋە ئىشلىتىش ھەققى ئۆلچىمى قاتارلىقلار توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە چىقاردى. « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خۇسۇسىي ئۆيلەرنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق نىزامى » دا خۇسۇسىي ئۆيلەرنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى تىزىملاش، ئېلىپ-سېتىش ۋە مۇلۇك ھوقۇقىنى يۆتكەش، ئىجارىگە بېرىش، رېمونت قىلىش، ۋەكالىتەن باشقۇرۇش، يېكىدىن سېلىش قاتارلىقلار توغرىسىدا كونكرېت بەلگىلىمە چىقىرىلدى.

1985-يىلى ئۆي-زېمىن ئىدارىسى 54 ئائىلىلىك ئاھالىنىڭ مۇلۇك ھوقۇقى ماجىراسىنى ھەل قىلدى. بۇ خۇسۇسىي ئۆي سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلغان ئائىلىلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 75 پىرسەنتىنى ئىگىلدى. شەھەر بويىچە 3544 ئائىلىلىك شەھەر ئاھالىسى تۇنجى قېتىم ئۆي-زېمىن ھوقۇقى گۇۋاھنامىسى ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يەرلەرنى ئىشلىتىش گۇۋاھنامىسى ئالدى. ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق، شەھەرگە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىسى، ھەربىي قىسىم، باشقا جايلارنىڭ شەھەرنىمزدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرى بولۇپ، 307 ئورۇننىڭ ھۆكۈمەت ئۆيى ۋە 15 ئاھالىلەر كومىتېتىدىكى 4144 ئائىلىنىڭ خۇسۇسىي ئۆيىنىڭ ئارخىپى تەدرىجىي تۈرغۇزۇلدى.

1985-يىلى شەھەر رايونىدا يەر ئىشلىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 4 — 11

نامى رەت نومۇرى	تۈرى	كۆلىمى (گېكتار)	ئومۇمىي يەردىن ئىگىلگىنى %	ھازىرقى ھالەت كۆرسەتكۈچى ئادەم / كۋادرات مېتر	دۆلەتنىڭ پايدىلىنىش كۆرسەتكۈچى ئادەم / كۋادرات مېتر
1	سانائەتكە ئىشلەتكەن يەر	391	17.38	38.52	40—50
2	ئىسكىلاتقا ئىشلەتكەن يەر	155	6.89	15.27	16—20
	تۇرمۇشقا، تۇرالغۇغا ئىشلىتىلگىنى	1010	44.89	99.50	8—10
	بۇنىڭ ئىچىدە: تۇرالغۇ	626	27.82	61.67	10—12
3	جامائەت قۇرۇلۇشى	208	9.24	20.49	6—8
	يول، مەيدان	156	6.93	15.37	
	ئاممۇيي كۆكەرتىش مەيدانى	20	0.89	1.97	
4	تاشقى قاتناش	124	5.51	12.22	
5	ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوم، پەن تەتقىقات	131	5.82	12.91	
6	شەھەرگە قارىمايدىغان ئورگانلار	36	1.6	3.55	
7	شەھەر مەمۇرىيىتى ئاممۇيي ئەسلىھەلىرى	65	2.89	6.4	
8	ئاساسىي قۇرۇلۇش	129	5.73	12.71	
9	ھەربىي ئىشلارغا ئىشلەتكەن يەر	40.50	1.8	3.99	
10	سەھىيە، تەنتەربىيە	76.50	3.4	7.54	
11	دەريا، ئوستەلئ ئىگىلگەن يەر	15	0.67	1.48	
12	شەھەر رايونىدىكى دېھقانچىلىق	77	3.42	7.59	
	جەمئىي	2250	100	221.68	

شەھەر رايونىنىڭ 1985-يىلدىكى تۇرالغۇ ئۆي ئەھۋالى

جەدۋەل 4 — 12

شەھەردە ئولتۇرۇشلۇق نوپۇس	1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى (10 مىڭ كۋادرات مېتر)	ئوتتۇرىچە كۆلىمى ئادەم / كۋادرات مېتر	1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ئۆي يوق ئائىلە ، ئۆيى قىستاق ئائىلە			
			جەمئىي	ئۆيسىز ئائىلە	ئۆيى قولايسىز ئائىلە	ئۆيى قىستاق ئائىلە
101497	78.1	7.69	1861	434	509	918

شەھەر رايوندا 1986-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئۆي سېلىش ۋە تۇرالغۇ ئۆيدە ئولتۇرۇش ئەھۋالى

يىل / تۈرى	1986	1987	1988	1989
يىل ئاخىرىدا ئەھلي بار ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى (10 مىڭ كۋادرات مېتر)	238	229		
يىل ئاخىرىدا ئەھلي بار تۇرالغۇجاي قۇرۇلۇش كۆلىمى (10 مىڭ كۋادرات مېتر)	130	132		
يىل ئاخىرىدا ئەھلي بار تۇرالغۇ جاينىڭ ئولتۇرۇش كۆلىمى (10 مىڭ كۋادرات مېتر)	79	89	76	95.57
ئوتتۇرىچە ھەر بىر كىشىگە توغرا كەلگەن تۇرالغۇ (كۋادرات مېتر)	7.40	8.24	7.04	8.89
ئولتۇرۇشلۇق نوپۇس (10 مىڭ ئادەم)	10.68	10.80	10.8	10.75

1989-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە شەھەر رايوندا ئۆي ئىمارەت جەمئىي 2 مىليون 892 مىڭ 985 كۋادرات مېترغا يەتتى. كونكرېت ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە :

1) ئىگىلىك تۈزۈمى شەكلى بويىچە ئايرىغاندا ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلار باشقۇرىدىغان ئۆيلەر 2 مىليون 465 مىڭ 309 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 85.22 پىرسەنتىنى؛ كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلار باشقۇرىدىغان ئۆيلەر 67 مىڭ 163 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 2.32 پىرسەنتىنى؛ خۇسۇسىي ئۆيلەر 354 مىڭ 926 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 12.27 پىرسەنتىنى؛ دىنىي پائالىيەت ئۆيلىرى 5587 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 0.19 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

2) سېلىنغان ۋاقتى بويىچە ئايرىغاندا ، 1949-يىلدىن ئىلگىرى سېلىنغان ئۆيلەر 6013 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 0.21 پىرسەنتىنى؛ 50-يىللاردا سېلىنغىنى 252 مىڭ 235 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 8.72 پىرسەنتىنى؛ 60-يىللاردا سېلىنغىنى 239 مىڭ 162 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 8.27 پىرسەنتىنى؛ 70-يىللاردا سېلىنغىنى 703 مىڭ 916 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 24.33 پىرسەنتىنى؛ 80-يىللاردا سېلىنغىنى 1 مىليون 691 مىڭ 659 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 58.47 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

3) ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلمىسى بويىچە ئايرىغاندا ، پولات چىۋىقلىق بېتون قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر 35 مىڭ 72 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 1.21 پىرسەنتىنى؛ خىش بېتون قۇرۇلمىلىقى 958 مىڭ 778 كۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 33.14 پىرسەنتىنى؛ خىش، ياغاچ

قۇرۇلمىلىقى 782 مىڭ 780 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 27.06 پىرسەنتىنى؛ كەسەك، ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 1 مىليون 116 مىڭ 355 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 38.59 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

4) ئۆيلەرنىڭ قەۋەت سانى بويىچە ئايرىغاندا، بىر قەۋەتلىك ئۆيلەر 2 مىليون 85 مىڭ 53 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 72.07 پىرسەنتىنى؛ ئىككى-ئۈچ قەۋەتلىك ئۆيلەر 355 مىڭ 760 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 12.3 پىرسەنتىنى؛ تۆت قەۋەتتىن ئالتە قەۋەتكىچە بولغان ئۆيلەر 448 مىڭ 261 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 15.49 پىرسەنتىنى؛ يەتتە قەۋەتتىن ئېگىز ئۆيلەر 3911 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 0.14 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

5) سىستېما بويىچە ئايرىغاندا، ھەربىي قىسمىنىڭ 112 مىڭ 533 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 3.89 پىرسەنتىنى؛ مەمۇرىي سىستېمىنىڭ 161 مىڭ 985 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 5.6 پىرسەنتىنى؛ سانائەتنىڭ 174 مىڭ 504 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 6.03 پىرسەنتىنى؛ قاتناش سىستېمىسىنىڭ 154 مىڭ 475 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 5.34 پىرسەنتىنى؛ سودا سىستېمىسىنىڭ 328 مىڭ 915 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 11.37 پىرسەنتىنى؛ مالىيە، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنىڭ 39 مىڭ 273 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 1.36 پىرسەنتىنى؛ ئاشلىق سىستېمىسىنىڭ 40 مىڭ 162 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 1.39 پىرسەنتىنى؛ مەدەنىيەت، مائارىپ سىستېمىسىنىڭ 232 مىڭ 602 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 8.04 پىرسەنتىنى؛ سەھىيە سىستېمىسىنىڭ 69 مىڭ 89 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 2.39 پىرسەنتىنى؛ دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇ ئىشلىرى سىستېمىسىنىڭ 171 مىڭ 242 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 5.92 پىرسەنتىنى؛ شەھەر قۇرۇلۇشى سىستېمىسىنىڭ 19 مىڭ 947 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 0.69 پىرسەنتىنى؛ بىناكارلىق سانائىتىنىڭ 55 مىڭ 168 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 1.91 پىرسەنتىنى؛ ئېلېكتر قۇۋۋىتى سىستېمىسىنىڭ 29 مىڭ 142 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ بىر پىرسەنتىنى؛ پەن تەتقىقات سىستېمىسىنىڭ 45 مىڭ 385 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 1.57 پىرسەنتىنى؛ سىياسىي-قانۇن سىستېمىسىنىڭ 28 مىڭ 864 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ بىر پىرسەنتىنى؛ پوچتا-تېلېگراف سىستېمىسىنىڭ 24 مىڭ 659 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 0.85 پىرسەنتىنى؛ يېزا ئىگىلىك 1-شى سىستېمىسىنىڭ 785 مىڭ 944 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 27.17 پىرسەنتىنى؛ سىرتقى جايلارنىڭ شەھىرىمىزدە تۇرۇشلۇق تۇرۇنلىرىنىڭ 24 مىڭ 46 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 0.83 پىرسەنتىنى؛ دىنىي سورۇنلارنىڭ ئۆيلىرى 5587 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 0.19 پىرسەنتىنى؛ خۇسۇسىي ئۆيلەر 354 مىڭ 926 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 12.27 پىرسەنتىنى؛ تاشقى سودا سىستېمىسىنىڭ 34 مىڭ 537 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 1.19 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

6) ئۆيلەرنىڭ ئىشلىتىلىشى بويىچە ئايرىغاندا، ئولتۇراق ئۆي 1 مىليون 647 مىڭ 560 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 56.95 پىرسەنتىنى (بۇنىڭ ئىچىدە كوللېكتىپ ياتاق 65 مىڭ 164 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئولتۇراق ئۆي كۆلىمىنىڭ 3.96 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ)؛ سانائەت، قاتناش ئىسكىلاتىغا ئىشلىتىلگەن ئۆي 545 مىڭ 917 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 18.88 پىرسەنتىنى؛ سودا، مۇلازىمەتكە ئىشلىتىلگەن ئۆي 210 مىڭ 165 كۆۋادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 7.26 پىرسەنتىنى؛ مائارىپ، پەن تەتقىقات، داۋالاشقا ئىشلىتىلگەن

ئۆي 154 مىڭ 881 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 5.35 پىرسەنتىنى؛ مەدەنىيەت، تەنتەربىيە، كۆگۈل ئېچىشقا ئىشلىتىلگەن ئۆي 45 مىڭ 699 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 1.58 پىرسەنتىنى؛ ئىشخانا قىلىپ ئىشلەتكەن ئۆي 266 مىڭ 387 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 9.2 پىرسەنتىنى؛ باشقىلارغا ئىشلىتىلگەن ئۆي 22 مىڭ 376 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 0.78 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

7) ئۆيلەردىن پايدىلىنىش ئەھۋالى بويىچە ئايرىغاندا، ئۆزلىرى ئىشلەتكىنى 2 مىليون 770 مىڭ 419 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 95.76 پىرسەنتىنى؛ ئىجارىگە بەرگىنى 122 مىڭ 566 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 4.24 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

8) ئۆيلەرنىڭ سۈپىتى ئەھۋالى بويىچە ئايرىغاندا، ساق ئۆيلەر 580 مىڭ 215 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 20.05 پىرسەنتىنى؛ ئاساسەن ساق ئۆيلەر 942 مىڭ 125 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 32.57 پىرسەنتىنى؛ ئادەتتىكىچە بۇزۇلغان ئۆيلەر 955 مىڭ 464 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 33.03 پىرسەنتىنى؛ ئېغىر بۇزۇلغان ئۆيلەر 285 مىڭ 231 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 9.86 پىرسەنتىنى؛ خەتەرلىك ئۆيلەر 129 مىڭ 950 كۇادرات مېتر بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 4.49 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

§6. پىلانلاش خىزمىتى

1958-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئىدارىسى ئاقسۇ ناھىيىسى ئۈچۈن تۇنجى ئومۇمىي پىلانىنى تۈزۈپ بەردى. گەرچە ئارخىپ تۇرغۇزۇلۇپ، يۇقىرىغا مەلۇم قىلىنمىغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۇ پىلان شەھەر قۇرۇلۇشىدا يېتەكچىلىك رول ئوينىدى. 1966-يىلدىن كېيىن شەھەر قۇرۇلۇش پىلانىنى باشقۇرۇش بىكار قىلىندى. بەزى مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلار خالىغانچە يەرلەرنى قورۇق ئىچىگە ئېلىۋالدى. قىسمەن زاۋۇت، كارخانىلار ئىگىلىگەن يەر كۆلىمىنى ئۆزى بىلگەنچە كېڭەيتىۋالدى، نەتىجىدە شەھەر يەرنى ھەددىدىن زىيادە كۆپ ئىشلىتىۋالدى. كونىشەھەر رايونىدىكى قۇرۇلۇشلار زىچ ھەم قالايمىقان، يېڭىشەھەر رايونىنىڭ قۇرۇلۇش پىلانى بەك چوڭ لايىھىلىنىپ، قۇرۇلۇشلار تارقاق، قالايمىقان سېلىندى، نەتىجىدە تولىمۇ تەكشىسىزلىك كۆرۈلدى. شەھەر رايونىدىكى تۇرلۇك مۇلازىمەت ئەسلىھەلىرى، ئاممىۋى قۇرۇلۇشلار چوڭ تۆت كوچا ئەتراپىغا ھەددىدىن زىيادە مەركەزلىشىپ قالغانلىقتىن، شەھەر خەلقىنىڭ تۇرمۇشىغا نۇرغۇن قولايسىزلىقلارنى ئېلىپ كەلدى. 1985-يىلى 5-ئاينىڭ 24-كۈنى ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن ئاقسۇ شەھەرلىك پىلانلاش، قۇرۇلۇش قىلىش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، پىلان پروگراممىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى، كونكرېت ۋەزىپىلەرنى شەھەرلىك شەھەر-يېزا قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى (قىسقارتىپ « شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسى » دەپ ئاتىلىدۇ) ئۇستىگە ئالىدى. 10-ئاينىڭ ئاخىرىدا « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىلىك پىلانى » نىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى لايىھە كۆپىيىسى تۈزۈپ چىقىلدى، 12-ئايدا ئۈچىنچى كۆپىيىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

شەھەر رايونىنىڭ يوللىرىنى ئومۇمىي پىلان بويىچە ياساش ۋاقتىدا، ھەر خىل ئۆي-ئىمارەتلەرنى چېقىش ۋە كۆچۈرۈش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت تارماقلىرى جاپالىق يېتەكلەش، قايىل قىلىش خىزمىتىنى ئىشلىدى.

1987-يىلى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى جەمئىي 16 مىڭ كۇادرات مېتر تۇرالغۇ ئۆينى، 16 مىڭ 762 مېتر قورۇق تامنى چېقىۋەتتى. دولان دەرياسىنىڭ كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش دامبە-

سىنى ياساش ئۈچۈن، قۇرۇلۇشقا تەسىر يەتكۈزىدىغان 3000 كۋادرات مېتر ئۆي؛ دېموكراتىيە يولىنى راۋانلاشتۇرۇش ئۈچۈن 2048 كۋادرات مېتر ئۆي چېقىۋېتىلدى. 1988-يىلى يول ياساش ئۈچۈن ئىدارە-ئورۇنلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆيىدىن 84 ئائىلىلىك، 15 مىڭ 402 كۋادرات مېتر ئۆي؛ 265 ئائىلىنىڭ 15 مىڭ 383.17 كۋادرات مېترلىق خۇسۇسىي ئۆيى چېقىۋېتىلدى. 1989-يىلى 13 جايدىكى قائىدىگە خىلاپ سېلىنغان ئۆي مەجبۇرىي چېقىۋېتىلدى. شەھەر قىياپىتىگە تەسىر يەتكۈزگەن 420 ئورۇندىكى ھەر خىل لەمپە بىر تەرەپ قىلىندى، پىيادىلەر يولىغا يېيىۋالغان 2200 يايما بىر تەرەپ قىلىندى.

II باب يېزا قۇرۇلۇشى

§1. « بەشتە ياخشى » بولۇش قۇرۇلۇشى

كونا جەمئىيەتتىكى فېئودال ئۇششاق دېھقان ئىگىلىكى يېزىلاردىكى ئېتىز پاسىللىرىنى گىرەلەشتۇرۇۋەتكەن بولغاچقا، ئېرىق-ئۆستەڭلەر ئەگرى-بۈگرى بولۇپ، زادىلا يۇرۇشلەشتۇرۇلمەگەنىدى. دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرى تارقاق، شالاڭ بولۇپ، يوللار تار، راۋان ئەمەس ئىدى، ئاشلىق-ئىنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 50 كىلوگرام ئەتراپىدا ئايلىناتتى، ئاپەتكە قارشى تۇرۇش ئىقتىدارى ئاجىز ئىدى، يېڭى جۈگگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، يەر ئىسلاھاتى، كوپېراتسىيەلەشتۈرۈش ۋە گۈڭشېلاشتۇرۇش ئارقىلىق يېزا قۇرۇلۇشىدا ناھايىتى زور ئىلگىرىلەش بولدى؛ لېكىن، ناھايىتى كۆپ جايلاردا يەنىلا كونا جەمئىيەتنىڭ ھالەت ساقلاپ قېلىندى؛ بۇ، سوتسىيالىستىك يېزىنى ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ۋە تېرىقچىلىقىنى مەشىنىلاشتۇرۇشقا ئىنتايىن پايدىسىز بولدى، يېزا ئىقتىسادىنىڭ تېخمۇ تەرەققىي قىلىشىغا ئېغىر توسالغۇ بولدى.

1963-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم يېزىلاردا « بەشتە ياخشى » (ياخشى ئېرىق-ئۆستەڭ، ياخشى سالا ئېتىز، ياخشى يول، ياخشى ئورمان بەلبېغى ۋە ياخشى ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى) بولۇش قۇرۇلۇشى قىلىش ۋە « بىكتۆەننى نىشان قىلىش، گۈڭشېنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئاساس قىلىش، ئومۇميۈزلۈك پىلانلاش، تەدرىجىي ئەملگە ئاشۇرۇش » تىن ئىبارەت يېزىلارنىڭ يەرلىرىنى پىلانلاش قۇرۇلۇشىنىڭ فاكتورىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئاقسۇ ناھىيىسىدە پىلانلاش ۋە قۇرۇلۇش قىلىش كومىتېتى قۇرۇلدى، گۈڭشېلاردىمۇ بۇنىڭغا مۇناسىپ ئاپپاراتلار قۇرۇلدى.

1963-يىلى 12-ئاينىڭ 27-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم، يېزىلارنىڭ پىلانلاش، قۇرۇلۇش خىزمىتى توغرىسىدا گۈڭشې، مەيدانلارغا مۇنداق يوليورۇق بەردى:

(1) ئەتراپلىق ئومۇمىي پىلان بولۇشى لازىم. لېكىن، كونكرېت ئەملدە كۆرسىتىش ۋاقتىدا، ئاساسلىقلىرى بىلەن ئاساسلىق ئەمەسلىرىنى، مۇھىملىرى بىلەن مۇھىم ئەمەسلىرىنى، ئالدىراشلىرى بىلەن ئالدىراش ئەمەسلىرىنى ئېنىق ئايرىش، ئاۋۋال قۇرۇپ، كېيىن بۇزۇش، ئاۋۋال ئاددىيلىرىنى ئىشلەپ، كېيىن مۇرەككەپلىرىنى ئىشلەش، ئاۋۋال يېقىنلىرىنى ئىشلەپ، كېيىن يىراقلىرىنى ئىشلەش، يېڭىلىرىنى كونىلىرىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش، مۇددەتكە، تۈرگۈمگە ئاپرىپ، پەيدىنپەي ئەملگە ئاشۇرۇش پىرىنسىپى بويىچە ئىش قىلىش لازىم. (2) رەھبەرلەر، تېخنىك خادىملار ۋە ئاممىدىن ئىبارەت ئۈچىنى ئۈزۈلمەي بىرلەشتۇرۇش خىزمەت ئۇسۇلىدا قەتئىي چىڭ تۇرۇش لازىم. (3) گۈڭشېنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ئاساس قىلىپ، مادارىغا قاراپ ئىش كۆرۈش، تەرتىپ بويىچە ئىلگىرىلەش، سالماقلىق بىلەن پۇختا ئىشلەش، تەدرىجىي ئورۇنداپ بولۇش لازىم. (4) خەلق گۈڭشېسىنىڭ كۆچىگە تايىنىش، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش، جاسارەت بىلەن تىرىشىپ ئىشلەش، ئۆز جايىدىن ماتېرىيال ئېلىش لازىم.

1964-يىلى 12-ئاينىڭ 3-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم يېزىلارنىڭ « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇ-شىنىڭ مۇنداق ئالتە تۈرلۈك تۆلچىمنى ئوتتۇرىغا قويىدى: (1) ئېرىق-ئۆستەكلەر، غول ئۆستەك، تارماق ئۆستەك، ئوق ئېرىق، چوڭ ئېرىق، سۇغىرىش ئېرىقىدىن ئىبارەت بەش دەرىجىلىك ئېرىق-ئۆستەكلەرنى ئاساسىي جەھەتتىن قۇرۇپ چىقىش ھەمدە يۇرۇشلەشتۇرۇش، ئومۇميۈزلۈك تورلاشتۇرۇش لازىم. (2) سالا ئېتىز. يەرلەرنى تەدرىجىي، ئومۇميۈزلۈك رەتلەپ، ھەر خىل زىرائەتلەر ئارىلاش تېرىلىدىغان يەرلەرنى توغرا ھەل قىلىپ، تۇتاش سالا ئېتىزلارنى بەرپا قە-لىش، چوڭ-كىچىكلىكىنى مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ، ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىشقا، سۇغىرىشقا قولايلىق قىلىش لازىم. (3) يول. ئاساسلىق غول يول بىلەن ماشىنىدا تېرىقچىلىق قىلىش يولىنى ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇپ، ناھىيە، گۇڭشې، چوڭ ئەترەت، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدە يول تورلىرىنى شەكىللەندۈرۈپ، يول يۈزىنى تەكشى، كەڭ-تارلىقىنى مۇۋاپىق ياساش لازىم. (4) ئورمان بەلبېغى. ئالدى بىلەن ھەر خىل ئورمان بەلبېغى بەرپا قىلىش ھەمدە ئۇنى دەسلەپكى قە-دەمدە ئورمانلاشتۇرۇپ، شامال، قۇمنى توسالايدىغان ۋە بىئولوگىيىلىك زەي قاچۇرۇش رولىنى ئوي-نايدىغان قىلىش لازىم. ھەر خىل ئورمان بەلباغلىرىنى ئۆز جايىنىڭ شارائىتىغا قاراپ ئورۇنلاشتۇ-رۇپ، دەرەخ سورتلىرىنى مۇۋاپىق سەپلەش، ئىقتىسادىي ئورمان، يېقىلغۇ ئورمان، ماتېرىيال ئورمانلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تورلاشتۇرۇش لازىم. (5) ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى. ئىشلەپچىقىرىش ئە-تەرتلىرىنى بىرلىك قىلىپ، يېڭى ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىسى بەرپا قىلىش لازىم. يېڭىدىن سې-لىنغان ياكى ئۆزگەرتىپ سېلىنغان ئۆيلەر ئاددىي، ئەپلىك بولۇشى، مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇشى، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشقا قولايلىق بولۇشى لازىم. (6) پىلانلاش ۋە قۇرۇلۇش قىلىش داۋامىدا، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىقنى ئومۇميۈزلۈك راۋاجلاندۇرۇشقا تەڭ ئېتىبار بېرىش كېرەك.

1965-يىلى 8-ئاينىڭ 12-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم 1964-يىلدىكى كىچىك ئېتىزلارنى سالا-لاشتۇرۇشنىڭ نەتىجىسىنى مۇنەييەنلەشتۇرۇپ، « بەشتە ياخشى » بولۇش قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش توغرىسىدا قارار چىقاردى. ناھىيە بويىچە 15 كۇندە 70 مىڭ مو يەرنى سالالاشتۇرۇشتىن ئىبارەت كۈرەش ۋەزىپىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشنىڭ ئۆلچىمىنى يەنمۇ ئىلگىرە-لىگەن ھالدا مۇنداق شەرھىلەپ بەردى: (1) ئېرىق-ئۆستەكلەر، چوڭ-كىچىكلىكىنى سۇغىرىش كۆلىمىگە قاراپ بېكىتىش. پېرىنسىپ جەھەتتە ئوق ئېرىق، سۇغىرىش ئېرىقى، چۇنەك ئېرىقلاردا يېڭىدىن قۇرۇشنى ئاساس قىلىش، غول ئۆستەكلەر، تارماق ئۆستەكلەردە پايدىلىنىشنى ئاساس قە-لىش، چۇنەك ئېرىقلارنىڭ ئارىلىقىنى تېرىقچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ كەڭلىكىگە ماس كېلىدىغان قىلىش كېرەك، يەنى 72 مېتر ياكى 64 مېتر بولغىنى مۇۋاپىق؛ چۇنەك ئېرىقى سۇنىڭ يۇنلىشى بىلەن پاراللېل بولۇشى لازىم، ئۇزۇنلۇقى 300 مېتر بولغىنى مۇۋاپىق. (2) يولنىڭ كەڭلىكى. ناھىيە بىلەن ناھىيە ئوتتۇرىسىدىكى يول 10 مېتردىن 12 مېترغىچە، ناھىيىدىن گۇڭشېگىچە بارىدىغان يول سەككىز مېتر، گۇڭشېدىن چوڭ ئەترەتكىچە بارىدىغان يول بەش مېتردىن ئالتە مېترگىچە، چوڭ ئەترەتتىن كىچىك ئەترەتكىچە بارىدىغان يول بەش مېتر، ئېتىزلار ئارىسىدىكى يول تۆت مېتر كەڭلىكتە بولۇشى كېرەك. يول كېسىپ ئۆتكەن ئېرىق-ئۆستەكتىكى كۆۋرۈك سېلىش ياكى سۇئۆگۈچ ياتقۇزۇش كېرەك. (3) ئورمان بەلبېغى. ئاساسلىق ئورمان بەلبېغى بەش قۇردىن سەككىز قۇرغىچە (بىنام يەردىن ئۆتكەن ئورمان بەلبېغىنى 12 قۇر قىلىپ تىكىشكە بولىدۇ)، قوشۇمچە ئورمان بەلبېغى ئۈچ قۇردىن بەش قۇرغىچە، ئىھاتە ئورمان بەلبېغى 20 قۇردىن 30 قۇرغىچە بولسا بولىدۇ. تۈپ ئارىلىقى 1.5 مېتر، قۇر ئارىلىقى بىر مېتر قىلىپ، كاتەكچە شەكىلدە تىكىلىشى لازىم. (4) سالا ئېتىز. ئادەتتە 200 مودىن 300 موغىچە بولغىنى مۇۋاپىق. 300 مو-

دىن چوڭ بولۇپ كەتتىە ، سۇغىرىش، باشقۇرۇشقا ئەپسىز بولۇپ قالدۇ. ئەگەر يەر شەكلىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىسا 50 مولۇق، 100 مولۇق، 150 مولۇق سالا ئېتىز بەرپا قىلىنسۇ بولىدۇ. سالا ئېتىز ئىچىدىكى پارچە ئېتىزلار ئادەتتە 1.5 مودىن ئىككى موغىچە بولغىنى مۇۋاپىق، چوڭ بولۇپ كەتسە ، يەر رەتلىگەندە كۆپ ئەمگەك كېتىدۇ، ئېتىز كىچىك بولۇپ قالسا، قىر كۆپ بولۇپ كەتسە ، يەر رەتلىگەندە كۆپ ئەمگەك كېتىدۇ؛ پارچە ئېتىزنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىنى يەر شەكلىگە ئاساسەن بېكىتىش كېرەك. ئەگەر بەك كۆپ ۋاقىت ۋە كۈچ كېتىدىغان بولسا، پارچە ئېتىزلارنى چوڭ، كىچىك قىلىشقىمۇ بولىدۇ، لې-كىن، ئېتىزلارنىڭ ئېگىزلىك پەرقى ئىككى-ئۈچ سانتىمېتر ئەتراپىدا بولۇشى كېرەك. سالا ئېتىزلار-نىڭ ئارىسىدىكى چۆنەك ئېرىقى بىلەن ئوق قىرنى تۆز سېلىپ، پۈختا قاقداش كېرەك. سالا ئېتىز-نىڭ ئارىسىدىكى چۆنەك ئېرىقى بىلەن ئوق قىرنى تۆز سېلىپ، پۈختا قاقداش كېرەك. سالا ئېتىز ئىچىدىكى رەتلىك دەرەخلەرنى قالايمىقان كېسىشكە بولمايدۇ.

1965-يىلى 9-ئاينىڭ 8-كۈنى، ناھىيىلىك پارتكوم قاراتال گۈڭشېنىڭ يازلىق يەر پىلانلاش قۇرۇلۇش ئەھۋالىدىن يوللىغان دوكلاتىنى تەستىقلاپ تارقىتىپ، گۈڭشېلاردىن قاراتالنىڭ تەجرىبە-سىدىن پايدىلىنىپ، كەچ كۈزدە ئېلىپ بېرىلىدىغان زور كۆلەملىك يەر پىلانلاشنى كۈتۈۋېلىشنى تەلەپ قىلدى. شۇ يىلى كەچ كۈزدە ناھىيە بويىچە كۈزلۈك تېرىلغۇغا بىرلەشتۈرۈلۈپ، بەش گۈڭشېنىڭ پىلانلاش، لايىھىلەش خىزمىتى بىر يولىلا ئورۇندىلىپ، 50 مىڭ مودىن ئارتۇقراق مۇنتې-زىم سالا ئېتىز بەرپا قىلىندى ھەمدە بۇ سالا ئېتىزلارغا كۈزگى بۇغداي تېرىلدى. ناھىيىلىك پارتكوم يەنە پەيتنى تۇتۇپ، ئاممىنى تولۇق ھەربىكەتلەندۈرۈپ، بىر قىش قاتتىق ئىشلەپ، يە-نە 80 مىڭ مو سالا ئېتىز بەرپا قىلماقچى بولدى.

1966-يىلى باشلانغان « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يېزىلاردىكى « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتىنى ئۈزۈپ قويدى.

1982-يىلى 9-ئايدا ، ناھىيىلىك پارتكوم « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشىغا قوماندانلىق قىلىش شتابى قۇردى ھەمدە گۈڭشېلاردىن مۇناسىپ ھالدا رەھبەرلىك بەنزىسى تەشكىللەپ، يېزىلارنىڭ « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتۇپ، شۇ ئارقىلىق يېزىلارنىڭ تۇرلۇك خىزمەتلىرىنى يېتەكلەشنى تەلەپ قىلدى. « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشىغا قوماندانلىق قىلىش شتابىنىڭ ئاپپا-راتى پىلان، سۇ ئېلېكتر، دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكىسى، مالىيە ، ئۇرۇقچىلىق، ئورمانچىلىق، دېھقان-چىلىق، چارۋىچىلىق قاتارلىق تارماقلارنىڭ رەھبىرىي خادىملىرىدىن تەركىب تاپتى، ناھىيىلىك پارت-كومنىڭ ئاساسلىق مەسئۇلى ئۈزى قوماندانلىق قىلدى. قوماندانلىق شتابىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى — پىلان تۈزۈش، قۇرۇلۇشقا قوماندانلىق قىلىش، مەبلەغ، ماتېرىياللارنى باشقۇرۇش، نۇقتىنى تۇتۇپ ئومۇمىي دائىرىنى يېتەكلەش، ئۇنۇمنى تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى. ناھىيىلىك پارتكوم يەنە ئېتىز-ئېرىق سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئالدى بىلەن دولان ئۆستىگى سۇغىرىش رايونىغا قويۇشنى، قاراتال، بەشتۈگمەن گۈڭشېلىرى بىر قەدەم ئالدىدا مېڭىشنى، باشقا گۈڭشې-مەيدانلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن، ئۆز جايىنىڭ شارائىتىغا قاراپ ئىش كۆ-رۈشنى، مۇھىم نۇقتىنى تۇتۇپ، مادارىغا قاراپ، كۈچىنىڭ يېتىشچە ئىشلىشنى، ئاممىنى ھەرە-كەتلەندۈرۈپ، ئاممىغا تايىنىپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈشتە چىڭ تۇرۇشنى، خەلق باش-قۇرۇش، ھۆكۈمەت ياردەم قىلىش، ئادەم كۈچى، مالىيە كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئۇنۇمگە ئەھمىيەت بېرىشنى، ئىشلارنى قەرەلگە ، تۈركۈمگە بۆلۈپ تەدرىجىي بولغا قويۇشنى قارار قىلدى.

1983-يىلى 8-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم (ناھىيىدىن شەھەرگە ئۆزگەرتىش مەزگىلىدە دا-ۋاملىق ناھىيىلىك پارتكوم دەپ ئاتالدى) « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشىنى مۇنداق بەش جە-ھەتتىن تۇتتى: (1) رەھبەرلىك بەنزىسى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى. ناھىيىلىك پارتكوم ھەم كەسىپ بىلدىغان، ھەم مەمۇرىي باشقۇرۇشنى بىلدىغان قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىملىرىنى تاللاپ، « بەش-

تە ياخشى » قۇرۇلۇشىغا قوماندانلىق قىلىش شتابىنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىگە قويىدى. كەسپىي-تېخنىكا، قۇرۇلۇش سۇپىتى، مەمۇرىي باشقۇرۇش بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، بىر تۇتاش باشقۇرۇلۇپ، خىزمەت ئۇنۇمى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. (2) پىلان ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، پىلانسىز قۇرۇلۇش قىلىشتىن ساقلىنىلدى. (3) كەسپىي قۇرۇلۇش ئەترىتى تەشكىللەندى. تېخنىكىلىقى كۈچلۈك بولغان ئۇقتىلىق يۇرۇشلەشكەن قۇرۇلۇشلارنى كەسپىي قۇرۇلۇش ئەترىتى ئۈستىدى. (4) ئالدى بىلەن ئۇلگە يارىتىلىپ، ئاممىغا ئۇلگە تىكلەپ بېرىلدى. (5) تېخنىكا كۈچىنى يېتىشتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىلدى. ناھىيە، گۈڭشىلار 125 كىشىلىك بىتون ياسالمىلىرى قۇرۇلۇشى قوراشتۇرۇش ئەترىتى تەشكىللەپ، سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىدا بىر « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇش ئۇلگىسىنى تۇتتى. 1983-يىلى قىشتىن 1984-يىلى ئەتىيازغىچە، كۆۋرۈك، سۇنگۈچنى يۇرۇشلەشتۇرۇش سۇرئىتىنىڭ ئاستىلىقى، سۇپىتىنىڭ ناچارلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىلىك سۇ ئىلھىكتر ئىدارىسىنىڭ ئىنژېنىرى لى يۈجىي تەتقىق قىلغان كاۋاك سانداۋقىسمان بىتون ياسالمىلىرىنى ياساش قۇرۇلمىسى يېڭى تېخنىكىسىنى پائال قوللىدى ۋە يۇرەكلىك قوللاندى. بۇ تېخنىكىنى قوللانغاندا ئىلگىرىكى ئۇيۇل قۇرۇلمىغا قارىغاندا ئىش، ماتېريال، پۇل تېجىلىدۇ (تەننەرخى 40% تىن 50% كىچە تېجىلىدۇ)، ئۇنىڭ ئۈستىگە توكلاپ قېلىشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ، شۇنداقلا كۆرۈنۈشىمۇ كۆركەم، چىرايلىق ھەم چىدامىلىق بولىدۇ.

1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر، شەھەر بويىچە 80% تېرىلغۇ يەر سالالاشتۇرۇش ئۇلچىمىگە يەتتى؛ 70% ئېتىز ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇلدى؛ 40% سۇغىرىش، زەي چىقىرىش سىستېمىسىغا كۆۋرۈك، تاقاق سېلىندى؛ 45% ئاساسلىق يولغا شېغىل توكۇلدى؛ 41.3% سالا ئېتىز (213 مىك 700 مو) ئومۇمىيۈزلۈك چىلانلىنىپ، يۇرۇشلەشتۇرۇلدى؛ 2359.4 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا 5590 ئېرىق-ئۆستەڭ ياسالدى؛ يېڭىدىن 201.3 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا 151 غول، تارماق، ئوق زەيلىك چېپىلدى؛ 1044 ھەر خىل مۇستەھكەم قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرى (جۈملىدىن 491 ئوق ئېرىق، سۇغىرىش ئېرىقى توغىنى) پۈتتى. بۇ توغانلارغا كۆتۈرۈلىدىغان پولات تاقاق بېكىتىلدى. 553 ھەر خىل سۇ كۆچ، كۆۋرۈك ياسالدى. جەمئىي 23 مىك 706 بىتون ياسالما ئىشلىتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە: ھەر خىل ئۇلچەملىك كاۋاك سانداۋقىسمان ياسالما 19 مىك 959، سۇنگۈچ، ئەگمە تاختاي قاتارلىقلار 3747. شەھەر بويىچە يېزىلاردا 1784 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا 3117 ھەر دەرىجىلىك يول ياسالدى. بۇنىڭ ئىچىدە شېغىل ياتقۇزۇلغان يول 307، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 448.5 كىلومېتر. ھەر دەرىجىلىك يولنىڭ ياقىسىغا يېڭىدىن بەرپا قىلىنغان ياكى ئۆزگەرتىپ بەرپا قىلىنغان ئالتە مېتردىن ئون مېترغىچە كەڭلىكتىكى ئورمان بەلبېغى 1673، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1308 كىلومېتر، جەمئىي 6 مىليون 541 مىك 450 تۈپ كۆچەت تىكىلىپ، قاپلىنىش نىسبىتى 7.85% كە يەتتى.

§2. تەبىئىي بازار قۇرۇلۇشى

شەھەرگە قاراشلىق يەتتە يېزا ئىچىدە ئىگەرچى يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇن شەھەر رايونىدا بولغاندىن باشقا، قالغان بەشتۈگمەن قاراتال توپلۇق، قۇمباش، ئايكۆل، توقاي يېزىلىق ھۆكۈمەتلەر يېزىلاردىكى تەبىئىي بازارلارغا جايلاشقان.

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق 12 تۈەن-مەيدانىنىڭ شتابىمۇ تەبىئىي بازارلارغا جايلاشقان.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان 18 تەبىئىي بازاردىن بەشتۈگمەن، قاراتال، قۇمباش، ئايكۆل بازىرى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە تەبىئىي بازار؛ تۆمەن-مەيدانلار شتابى تۇرۇشلۇق جايلار 1955-يىلدىن كېيىن تەدرىجىي شەكىللەنگەن يېڭى بازارلاردۇر.

تەبىئىي بازارلاردا يېزا بويىچە ئەڭ چوڭ سودا بازىرى بار. ھەرقايسى يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايدىكى بازارلاردا تەمىنلەش-سېتىش سودىسى يېتەكچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇ يەردە يېزىلىق ھۆكۈمەت، سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتى، باج ئىشلىرى پونكىتى، جاما-ئەت خەۋپسىزلىكى پەيچۇسوسى، بانكا تىجارەت پونكىتى، ئامانەت قەرز كوپېراتىپى، تاشقى سودا سېتىۋېلىش پونكىتى، پوچتا ئىدارىسى، ئاشلىق پونكىتى، ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە شپاخانا قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغان.

ھەرقايسى تۆمەن-مەيدان شتابى تۇرۇشلۇق جايدا تۆمەن شتابى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ھەر خىل باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى بار. بىرقەدەر داڭلىق بازارلاردىن 1-تۆمەننىڭ شوتا قۇدۇق بازىرى، 8-تۆمەننىڭ تارىم قوۋۇقى بازىرى ۋە 9-تۆمەننىڭ ئارال بازىرى بار.

تەبىئىي بازارلارغا ئاھالە مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئۇلار شۇ جايىنىڭ سىياسىي، مەدەنىيەت، ئىقتىسادىي مەركىزى ھېسابلىنىدۇ. يېزا، بازارلار ئېچىدە قۇرۇلۇشى بىرقەدەر ياخشى بولغىنى قۇمباش تەبىئىي بازىرى، تۆمەن-مەيدانلار تۇرۇشلۇق جايلاردىكى تەبىئىي بازارلار ئېچىدە 16-تۆمەن يېڭى ئاچقان تۆپىلىك تەبىئىي بازىرىنىڭ قۇرۇلۇشى رەتلىك.

III باب شەھەر-يېزىلارنىڭ مەنئۇى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى

سوتسىيالىستىك مەنئۇى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىگە سىڭدۈرۈلدى. بۇ بابتا، ئاساسلىقى، مەنئۇى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا ئائىت بىرنەچچە تۈرلۈك ئاساسلىق سىياسىي-ئىدىيۋى، ئەخلاق تەربىيسى پائالىيىتى بايان قىلىنىدۇ.

§1. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيسى

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۇزاق تارىختىن بۇيان زىچ ئىتتىپاقلىشىپ، يۇرتنى ئورتاق تەرەققىي قىلدۇرۇپ، گۈللەندۈرۈپ كەلگەن. ئىچكى ئۆلكىلەر خەلقى بىلەن ئاقسۇ خەلقى مەدەنىيەت، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ۋە سودا قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇزلۇكسىز ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بېرىپ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ كەلدى.

چىڭ سۇلالىسى داۋگۇاڭ 6-يىلى (1826-يىلى) 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، جاھانگىر خوجا توپىلاڭچىلىرى غەربتىكى تۆت شەھەر (قەشقەر، يەكەن، يېڭىسار، خوتەن)نى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئەۋەتكەن 6000 دىن ئارتۇق توپىلاڭچى كېچىدە قۇمباش دەرياسى (ھازىرقى ئاقسۇ دەرياسى)دىن ئۆتۈپ، ئاقسۇ قەلئەسىگە قىستاپ كەلدى ۋە قەلئەگە 20 چاقىرىم كېلىدىغان يەردە قەلئەگە ھۇجۇم قىلىش تەييارلىقىغا كىرىشتى. ۋەتەنىنىڭ بىرلىكى مانا شۇنداق تەھدىتكە ئۇچرىغان ۋاقىتتا، شايار دىن 300 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر قوشۇن بولۇپ تەشكىللىنىپ، ئاقسۇغا كېلىپ جەڭگە قاتناشتى؛ قارا شەھەردىكى تۇرغۇت، خوشۇت قەبىلىلىرىنىڭ خەلقى، گەرچە تاغقا چىقىپ چارۋا بېقىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن جەڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىپ، تېزدىن 500 چاقىرىم يىراق بولغان يۇلتۇز تېغىدىكى يايلاقتىن قايتىپ كېلىپ، قورال-ياراق، ئات-جابدۇق تەييارلاپ، 1000 كىشىلىك قوشۇن تەشكىللەپ ئاقسۇغا ياردەمگە ئاتلاندۇردى. ھەر مىللەت ئاشلىق توشۇغۇچى ھاشارچىلىرى مۇز داۋاننىڭ خېيىم-خەتىرىگە قارىماي، نۇرغۇن جەبر-جاپالارنى چېكىپ، ھەربىر كىشى 25 كىلوگرام ئېغىرلىقتىكى ھەربىي ئوزۇق-تۈلۈك، قورال-ياراقنى يۈدۈپ ئاقسۇغا ئۇزۇلدۇرمەي يەتكۈزۈپ بەردى. كۇچا خەلقى 1000 كىشىلىك ھاشارچى چىقىرىپ، 200 ھارۋا، 500 ئات، 2500 كالا-ئېشەك بىلەن ھەربىي ئاشلىق توشىدى. داۋگۇاڭ 6-يىلى (1826-يىلى) 9-ئاينىڭ 23-كۈنى ئارمىيە، خەلق توپىلاڭچىلار بىلەن ئىككى كېچە-كۈندۈز قانلىق جەڭ قىلىپ، 1000 دىن ئارتۇق دۈشمەننى يوقاتتى. توپىلاڭچىلار مەغلۇپ بولۇپ، جەسەتلەرنى تاشلاپ، پاتپاراقچىلىق ئېچىدە قېچىپ كەتتى. بۇ قېتىمقى قۇمباش دەرياسى جېڭىدە ئاقسۇ غەلىبىسى بىلەن ئۇچتۇرپاننى ئۇزۇنارا بىرلەشتۈرۈپ، ئاقسۇ، شايار، كۇچا، ئۇچتۇرپان-ئاك ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇردى. بۇ قېتىمقى جەڭدە ھەر مىللەت خەلقى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر خەلقى

غايەت زور تۆھپە قوشتى. بەزىلەر توپىلاڭچىلارغا ئەسىرگە چۈشۈپ قالسمۇ، يەنىلا ھەقىقەت ئۈچۈن ئۆلسمۇ تىز پۈكمىدى. بەزىلەر توپىلاڭچىلارغا سېتىلماي، ئالدانماي، جاھانگىر خوجىنىڭ ئەكسىيە تچىل خەت-چەكلىرىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئۇنىڭ جىنايى قىلمىشىنى پاش قىلدى. تۇرغۇت قەبىلىسى، خوشۇت قەبىلىسىدىن تەشكىللەنگەن موڭغۇللار قوشۇنى ئىنتايىن باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، چىڭ خاندانلىقى تەرىپىدىن تارتۇقلاندى. قۇمباش جېڭىنىڭ غەلبىسى — ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنتىپاقلىقىنىڭ زەپەر مارشىنى ياڭرىتتى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 25-يىلى (1845-يىلى) قەمەرىيە 4-ئاينىڭ 3-كۈنى لىن زېشۈ ئاقسۇنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كەلدى، 4-ئاينىڭ 11-كۈنى ئاقسۇ قەلئەسىدىن 270 چاقىرىم يىراقلىقتىكى جەنۇبىي يۇرت بوز يەرلىرىنى نۆقتىلىق تەكشۈرۈپ، ئاندىن كېيىن قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلارغا كەتتى. شۇ يىلى تاكرۈگرا چاغىندىن كېيىن، يەنە ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. ئاقسۇدا بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى قاتارلىق ئىشلارنى پىلانلاپ، ئاقسۇنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشقا تۆھپە قوشتى. لىن زېشۈنىڭ 24 كۆپلېتلىق « مۇسۇلمانلار يۇرتى ھەققىدە نەزمە » سىدە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە بولغان قىزغىن مېھر-مۇھەببىتى ئىپادىلەنگەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 4-يىلى (1878-يىلى) زوزۇڭتاڭ ئىچكىرىدىن ئۇيغۇرلىنىڭ، پىلىچلىك ماھىرلىرىنى تەكلىپ قىلىپ، ئاقسۇدا دېھقانلارنى پىلىچلىك بىلەن شۇغۇللىنىشقا رىغبەتلەندۈردى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 30 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتا، ئاقسۇ-دىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت تەشكىلاتلىرى جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئىجرا قى-لىپ، ئالدى بىلەن يەرلىك مىللىي كادىرلارنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بەردى. شەھەر، يېزا ئىگ-كى دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلار ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئۇزلۇكسىز ئۆسۈپ يېتىلدى ۋە زورايدى. ئاز سانلىق مىللەتلەردىن بىر تۈركۈم قۇرۇلۇش تېخنىكىسى، مەدەنىيەت-مائارىپ قاتارلىق جەھەتتىكى كەسپىي ئىختىساس ئىگىلىرى بارلىققا كەلدى.

1982-يىلى 6-ئاينىڭ 2-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن ناھىيە بىرلىشىپ، ۋىلايەتلىك، ناھىيە-لىك ئورگانلار، كارخانىلار، مەكتەپلەر، ھەربىي قىسىم ۋە مەھەللە ئاھالە كومىتېتى قاتارلىق ئورۇنلاردىكى كادىرلار ۋە ئاممىدىن بولۇپ، 10 مىڭدىن ئارتۇق كىشى قاتناشقان مىللەتلەر ئىتتى-پاقلىقى تەربىيسى بويىچە سەپەرۋەرلىك چوڭ يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ۋىلايەت رەھبەرلىرى دوكـ-لات بەردى. ھەمدە 1982-يىلى 6-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 7-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە، مەركەزلىك ھالدا « ئىككى ئايرىلالماسلىق » (خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالماسلىق، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالماسلىق) مەزمۇن قىلىنغان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيسى بېرىش؛ « مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئەھدىنامىسى » تۈزۈش؛ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا توسقۇنلۇق قىلىدىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش؛ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ياخشى ئادەم، ياخشى ئىشلارنى باھالاپ چىقىش ۋە تەقدىرلەش؛ « مىللەتلەر ئىتتىپاقلاشقان ئاھالىلەر رايونى »، « مىللەتلەر ئىتتىپاقلاشقان قورۇ » ۋە « مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى دوستلۇق ئورمىنى » قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇش قارار قىلىندى. 12-ئاينىڭ 7-كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن ۋىلايەتلىك تۇنجى نۆۋەتلىك مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە تەقدىرلەش چوڭ يىغىندا، ئاقسۇ شەھىرىدىن مىللەتلەر ئىتتىپاقلـ-قىدىكى توققۇز ئىلغار كوللېكتىپ ۋە 24 ئىلغار شەخس ۋىلايەتنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

1983-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شى 12-تۈەن-مەيدانى بىلەن ئاقسۇ شەھـ-رى تۇقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى مۇنداق مەزمۇندا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئەھدىنامىسى تۈزدى:

(1) ئىككى تەرەپ ئۇز ئۇرۇنلىرىنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلىرىگە ۋە چارۋىچىلىرىغا دائىملىق مىلـ-لىي سىياسەت، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەشۋىق-تەربىيسى ئىلىپ بارىدۇ. مىللەتلەر ئارا بىر-بە-

رىنى ھۆرمەتلەش، بىر-بىرىدىن ئۆگىنىش، بىر-بىرىگە ياردەم بېرىش، ئىتتىپاقلىشىپ ئىلگىرىلەش كېرەكلىكىنى؛ مىللەت مەيلى چوڭ بولسۇن ياكى كىچىك بولسۇن ھەممىسى جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ باراۋەر بىر ئەزاسى ئىكەنلىكىنى، ھەم چوڭ خەنزۇچىلىقتا قارشى تۇرۇش ۋە ئۇنى تۈگىتىش، ھەم يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش ۋە ئۇنى تۈگىتىش لازىملىقىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلدۇ.

(2) ئىككى تەرەپ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچ قارچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسرايدۇ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىلىق سۆزلەرنى سۆزلەيدۇ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىسىز سۆزلەرنى قىلمايدۇ. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىلىق ئىشلارنى قىلدۇ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىسىز ئىشلارنى قىلمايدۇ. ئەسلى بېكىتىلگەن مەيدان پاسىلى بىلەن ئەترەت پاسىلىنى قوغداپ، بىر-بىرىنىڭكىنى ئىگىلىۋالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدا مەيدانغا كەلگەن ياخشى ئادەم، ياخشى ئىشلارنى دائىم زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلدۇ ۋە تەقدىرلەيدۇ.

(3) ھەر ئىككى تەرەپ يەنە بىر تەرەپنىڭ ئىقتىسادىي، ئىشلەپچىقىرىش جەھەتتىكى قانۇنىي ھوقۇق-مەنپەئىتىگە ھۆرمەت قىلدۇ، دۆلەت ۋە خەلقنىڭ مەنپەئىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ھەرقانداق قىلمىشلارغا قارشى كۆرەش قىلدۇ.

(4) 12-تۇمەن-مەيدان توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 2-، 3-، 6-ئەترەتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشتىكى بەزى كونكرېت قېينىچىلىقنى ھەل قىلىشغا كۈچىنىڭ يېتىشىچە ياردەم بېرىدۇ. توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 2-، 3-، 6-ئەترەتلىرى 12-تۇمەن مەيدانغا كۈچىنىڭ يېتىشىچە ياردەم بېرىدۇ. چارۋىچىلارغا چارۋىلارنى ياخشى باشقۇرۇپ، 12-تۇمەن-مەيدانغا قارا شىلق ئۇرۇنلارنىڭ زىرائەتلىرى، ئورمانلىرى، شۇنىڭدەك دۆلەت ۋە خەلقنىڭ مال-مۈلكىنى خالىغانچە بەرپا قىلماسلىق، ئۇنىڭغا زىيان سالماسلىق ھەققىدە تەربىيە بېرىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالىدۇ. 12-تۇمەن-مەيدانى ئىشچى-خىزمەتچىلىرىگە توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 2-، 3-، 6-ئەترەتلىرىنىڭ مال-مۈلكى، ئورمانلىرى ۋە چارۋىچىلارنىڭ مەنپەئىتىگە زىيان سالماسلىق ھەققىدە تەربىيە بېرىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالىدۇ.

(5) ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ھەرقانداق ماجىرا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا رەھبەرلىكى بولغان ھالدا كېڭىشىپ ھەل قىلىنىدۇ.

(6) بىر تەرەپنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلىرى ياكى چارۋىچىلىرى، يەنە بىر تەرەپتىكى دۆلەت ۋە شەخسنىڭ مال-مۈلكىگە زىيان يەتكۈزىدىغان قىلمىشلارنى سادىر قىلسا، قانۇنغا تەقىدىر-تەربىيە بېرىلىدۇ، قىلمىشى ئېغىر بولغانلىرىغا تېگىشلىك چارە كۆرۈلىدۇ، ھەتتا قانۇنىي جاۋابكارلىقىغا سۈرۈشتۈرۈلىدۇ. كەلتۈرگەن زىيىنى بەلگىلىمە بويىچە ئىقتىسادىي جەھەتتىن تۆلەپ بېرىلىدۇ.

(7) ئىككى تەرەپ ھەر يەسىلدە ئۆز ئۆزىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ تۇرىدۇ. ھەر يەسىلدە بىر قېتىم مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ھەيئىتىنىڭ ئومۇمىي ئەزالار يىغىنىنى ئۆتكۈزىدۇ. 4-يەسىلدە 12-تۇمەن-مەيدان شتابىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى سۆھبىتى يىغىنى ئۆتكۈزۈلىدۇ. ھېيت، بايراملاردا ئۆزئارا بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ.

1983-يىلى 5-ئايدا شەھەردە ئېلىپ بېرىلغان تۇنجى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيسى پائالىيىتى ئېيى مىسلىسىز داغدۇغا پەيدا قىلدى. شەھەر بويىچە شەھەر رايونى، يېزا، زاۋۇت، كان، كارخانا، ئورگان، مەكتەپلەردىكى ئەر-ئاياال، قېرى-ياشنىڭ ھەممىسى مىللەتلەر بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيىتىگە قاتناشتى، پائالىيەت مەزمۇنى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا، تېخىمۇ مول بولدى، ئىلگىرىكى « بىرى-بىرىگە ياردەم بېرىش » تىن ئىبارەت دوستلىشىش پائالىيىتى، جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە، ھەر كەسىپلەر، ھەر خىل ئۇسۇلدا بىرلەشمە دوستلۇق ئورنىتىشقا تەگ-

رەقىبى قىلدى.

شەھەرلىك توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 3-، 4-ئۇتىرەتلىرى، مىللەتلەر بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش داۋامىدا، يېزا ئىگىلىك 1-شى 13-تۈمەن-مەيدانىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىشنى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشتىكى چوڭ ئىش دەپ بىلدى، شۇڭا 1983-يىلى 13-تۈمەن-مەيدانغا يارەملىشىپ، 4000 تۇياقتىن ئارتۇق قوينىڭ يۈگىنى قىرقىپ بەردى، 70 تونىدىن ئارتۇق قوي گۆشىنى ھەقسىز سوۋغا قىلدى، ئۇنىڭدىن سىرت يەنە ئېتىزلارنى قوغداپ، ئورمانلارنى ئاسراش تۈزۈمىنى ئورناتتى، 13-تۈمەن-مەيدانى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ھەيئىتى قۇرۇپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 3-، 4-ئۇتىرتىگە 8200 كىلوگرام سۇيەتلىك ئۇرۇق، ئون تونىنا خىمىيۋى ئوغۇت، 1000 كىلوگرامدىن ئارتۇق يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنا ئىشلىتىدىغان ھەر خىل ماي يارەم قىلدى؛ 640 مو بۇغداي، شالنى ماشىنا بىلەن يېغىپ بەردى؛ 96 دانە يېزا ئىگىلىك ماشىنىسىنى رېمونت قىلىپ بەردى. بۇنىڭدىن سىرت يەنە داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش، چارۋىچىلىق پەن-تېخنىكىسى خادىملىرىنى ئەۋەتىپ، چارۋىچىلار ئارىسىدا يۇقۇملۇق كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ۋە داۋالاپ، ئىلغار چارۋىچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتتى.

شەھەرلىك 1-باشلانغۇچ (ئۇيغۇر) مەكتەپ بىلەن 2-باشلانغۇچ (خەنزۇ) مەكتەپ 1982-يىلى 4-ئاينىڭ 6-كۈنى بىر جۇپ مىللەتلەر دوستلۇقى مەكتىپى بولغاندىن كېيىن، 27 پىئونېرلار دوستلۇق ئوتتۇرا ئەترىتى قۇردى، 500 جۇپ ئوقۇغۇچى دوستلاشتى، ئۇلار بىر-بىرىگە 600 دانىدىن ئارتۇق خاتىرە بۇيۇملىرىنى سوۋغا قىلدى، بىرلىكتە 982 قېتىم ياخشى ئىش قىلدى، ئازادلىق ئارمىيىدىن ۋە يېتىم-يېسىر، ياشانغانلاردىن ھال سورىدى ھەمدە باشقا بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى.

§2. ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى

ئاقسۇ خەلقى تارىختىن بۇيان ئۇزاق مەزگىل بىللە ھايات كەچۈرۈش داۋامىدا چوڭقۇر ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنى يېتىلدۇرگەن. ئۇلار يۇرتىنى قىزغىن سۆيۈپ، ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ۋە زېمىن پۈتۈنلۈكىنى قوغداش ئۈچۈن سىرتنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇپ، زور تۆھپە ياراتقان.

XIX ئەسىرنىڭ 60-، 70-يىللىرى ئاقسۇ خەلقى تۇرلۇك ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، ياقۇپ بەگ تاجاۋۇزچى قوشۇنىنىڭ ئىشغالىيىتىگە قارشى تۇردى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئاقسۇنى قايتۇرۇۋالغاندىن چاغدا ئۇرۇش قىلمۇاتقان چىڭ قوشۇنىغا ئاكتىپ يارەم بەردى.

1939-يىلدىن 1942-يىلىغىچە جۇڭگو كوممۇنىستلىرىدىن خۇاڭ خۇچىڭ، چېن چىگىيۇەن، چىڭ جيۇكې، چيەن پىڭ، سۇ مېي قاتارلىقلار پارتىيىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئاقسۇدا ۋەتەنپەرۋەرلىك توغرىسىدا كەڭ كۆلەمدە تەربىيە ۋە تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قوتقۇزۇش يولىدا نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى.

1939-يىلى 9-ئايدا ئاقسۇ رايونىنىڭ مەمۇرىي باشلىقى خۇاڭ خۇچىڭ «18-سېنتەبىر ۋەقەسى» نىڭ سەككىز يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن 483-نومۇرلۇق پەرمان چۈشۈرۈپ، ئاقسۇ رايونىدىكى ناھىيىلەردە دۆلەت ئار-نومۇسى كۈننىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن ۋەتەنپەرۋەرلىك تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق قىلدى. شەخسەن ئۆزى ئاقسۇ شەھىرىدە خاتىرىلەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈپ دوكلات بەردى. يىغىندىن كېيىن 4000 كىشىنى تەشكىللەپ

كۆچ كۆرسىتىش نامايىشى قىلدى.

« ئاقسۇ گېزىتى » ئىدارىسىنىڭ مۇۋەققەت باشلىقى چېن چىگيۈەن، ئاقسۇ يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى چىڭ جيۈكې، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى سۈمېي قاتارلىقلار يا-پون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش تەشۋىقات پائالىيىتىنى ئاكتىپ قانات يايدۇرۇپ، ئاممىغا « پىدائىلار مارشى » ، « قىلىچ مارشى » ، « قاچاقلار تروللوگېيىسى » ، « بىز تەيخاك تېغىدا » ، « گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ھەمكارلىقى ناخشىسى » قاتارلىق ناخشىلارنى ئۆگەتتى، شۇنداقلا « ئاقسۇ گېزىتى » دە ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى پىكىرلەرنى كۆپلەپ ئېلان قىلدى؛ « ئالتە بۆيۈك سىياسەت » نى ماركسزم-لېنىنىزم نۇقتىسىنەزەرى بىلەن چۈشەندۈر-دى؛ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى دېموكراتىك بازىلارنىڭ خەۋەرلىرىنى باستى. خۇاڭ خۇ-چىڭ، لىن جىلۇ قاتارلىقلار « ئاقسۇ گېزىتى » دە ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇشنى تەشۋىق قىلدىغان ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى.

جۇڭگو كومۇنىستلىرى جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى. جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاقسۇدىكى پائالىيىتى، ئاساسەن، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشقا ئىشانە پۇل توپلاش ۋە ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش ئىدى. خۇاڭ خۇچىڭ ئاقسۇدا ئۆتكۈزگەن ھەر مىللەت، ھەر ساھەنىڭ خاتىرلەش چوڭ يىغىنى ۋە كىنو كېچىلىكى، ئەدەبىيات-سەنئەت كېچىلىكى قاتارلىقلارنىڭ ھەممە-سى جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى تەشكىلى ئارقىلىق ئۆتتۈرىغا چىقىرىلغان. ھەربىر مەزگىلدە ئېلان قىلغان تەشۋىقات پروگراممىسى ۋە چاپلىغان ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى شو-ئارلاردىمۇ جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ نامى قوللىنىلغان. شۇ چاغدا سۇن چىڭلىن-نىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق بىر ئاتلىق تۇەنى بولۇپ، ئۇنىڭ كوماندىر، جەڭچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى شەرقىي شىمالىلىق ئىدى. جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى دائىم ئۇلارنى ئامما بىلەن بىللە بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىشقا، تېياتىر قويۇشقا، ناخشا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈشكە ئۇيۇشتۇراتتى. ھەر قېتىم « 7-ئىيۇل » ، « 18-سېنتەبىر » يېتىپ كەلگەندە، خۇاڭ خوچىڭ بىلەن سۇن چىڭ-لىن يىغلىش ئۇيۇشتۇرۇپ، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش توغرا-سىدا دوكلات بېرىپ، دۆلەت ئىچىدىكى ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش ۋەزىيىتى ۋە خەلق-ئارا فاشىزمغا قارشى تۇرۇش ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ تۇراتتى.

1937-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇدا ئاممىنىڭ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ۋەتەنئى قۇت-قۇزۇشقا ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئىشانە توپلاش پائالىيىتىنى كەڭ تىتى. 1939-يىلى ئىشانە توپلاش يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ تاكى 1942-يىلىغىچە ئۇزۇلمەي داۋاملاشتى. ئامما جەمئىي 74 ئات، ئۇچ ئايروپىلان ئىشانە قىلدى. سودىگەر خاۋخۇيۇۋ 100 يۈەن كۈمۈش تەڭگە، ئۇيغۇر ئايالىلاردىن زورىخان 10 دانە كۈمۈش يامبۇ ئىشانە قىلدى.

50-يىللارنىڭ بېشىدىكى ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتىدە، ئاقسۇنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى كەڭ قانات يايدۇرۇلدى، 1951-يىلى ئورگانلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار، مەكتەپلەر، شەھەر ئاھالىلىرى ۋە دېھقان، چارۋا-چىلارنىڭ ھەممىسى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەھدىنامىسى تۈزۈپ چىقتى. ئەھدىنامىدە ئورگان كادىرلىرى تىرىشىپ خىزمەت قىلىشقا، ئوگىنىش قىلىشقا، ئومۇمنىڭ مال-مۈلكىنى ئاسراشقا، ئامېرىكا جاھانگىر-لىكىگە قارشى تۇرۇش، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش باش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئۇچ چوڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، ئايروپىلان، زەمبىرەك ئىشانە قىلىشقا، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى داۋاملا ئاممىنى سەۋرچانلىق بىلەن تەربىيەلەشكە؛ سودا-سانائەت ساھە-

سىدىكىلەر تىجارەت بەجى تاپشۇرۇشقا، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش، چاۋشىيەنگە يار-دەم بېرىشكە پائال ئىشانە توپلاشقا؛ ئوقۇغۇچىلار تىرىشىپ ئۆگىنىپ، تەشۋىقات خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشكە؛ دېھقانلار ئىشلەپچىقىرىش بىلەن تىرىشىپ شۇغۇللىنىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك غەللە-پاراقنى ئۆز ۋاقتىدا تاپشۇرۇپ، بىر قىسىم ئاشقان مەھسۇلاتنى دۆلەتكە ئىشانە قىلىپ، ئامېرىكا جاھانگىر-لىكىگە قارشى تۇرۇش، چاۋشىيەنگە ياردەم بېرىش ئۇرۇشىغا ياردەم قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىدىغان بولدى.

1951-يىلى 7-ئاينىڭ 5-كۈنى، ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلارنىڭ ۋەكىللىرىنى يىغىپ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش، چاۋشىيەنـگە ياردەم بېرىشكە ئايروپىلان، زەمبىرەك ئىشانە قىلىشنى مۇھاكىمە قىلدى. ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار ۋە شەھەر ئاھالىلىرى ئىشانە قىلىش پائالىيىتىنى قىزغىن قانات يايدۇردى. يېزىلاردىكى رايونلار رايون دەرىجىلىكتىن تۆۋەن ھەر دەرىجىلىك كادىرلار ۋە ھەر ساھە ۋەكىللىرىنى چاقىرىپ، يېزىلاردا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇش، ئاممىنى ھەربىر تەندۇرۇپ ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشى ئىشلەش، ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئامېرىكا جاھانـگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش، چاۋشىيەنگە ياردەم بېرىش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلدى. ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش، چاۋشىيەنگە ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن ئىشانە توپلاش داۋامىدا ئاقسۇ ناھىيىسى جەمئىي 8 مىليارد 400 مىليون يۈەن (يېڭى خەلق پۇلىغا سوندۇرغاندا 840 مىڭ يۈەن) ئىشانە قىلدى.

1963-يىلى ئاقسۇ خەلقى جۇڭگو-ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ، قايتارما زەربە بېرىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ زەپەر قۇچۇپ كەلگەن قىسىملارنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، ھەر خىل دوكـلات يىغىنلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، كۆرەش قەھرىمانلىرىنى ئۆزىنى قوغداپ قايتارما زەربە بېرىش جېڭىگە قاتناشقان جەڭچىلەرنىڭ ۋەتەن زېمىنىنىڭ پۈتۈنلۈكىنى قوغداش يولىدا باتۇرانە جەڭ قىلغان ئىش-ئىزلىرىنى سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىپ، كەڭ تۇردە ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسـى ئېلىپ بارىدى. 1986-يىلى يازدا ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋېيتنامغا قايتارما زەربە بېرىپ، ئۆزىمىزنى قوغداش جېڭىگە قاتنىشىپ قايتىپ كەلگەن جەڭچىلەرنى قىزغىن قارشى ئالدى. كۆرەش قەھرىمانلىرى ھەر مىللەت ئاممىسىغا جەنۇبىي سەپتە جەڭ قىلىش ئەھۋالىنى دوكلات قىلىپ، خەلقنى چوڭقۇر ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىگە ئىگە قىلدى.

ئەسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش يېڭى ۋەزىيىتىدە ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربـيىسى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى، بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشكە قارشى تۇرۇش، تۆت ئاساسىي پرىنسىپنى چىڭ تۇرۇش تەشۋىق تەربىيىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ ئېلىپ بېرىلدى. بۇ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك مۇقىملىقىغا كاپالەتلىك قىلىشتا ئاكتىپ رول ئوينىدى.

§3. سوتسىيالىستىك تەربىيە

1950-يىلدىن باشلاپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى يېزىلاردا ھەمكارلىق گۈرۈپپىسى، باشلانغۇچ كوپېراتىپ ۋە ئالىي كوپېراتىپ ئارقىلىق دېھقانلارغا سوتسىيالىسـتىك تەربىيە بېرىپ، دېھقانلارنى ئورتاق بېيىش يولىغا مېڭىشقا قەدەممۇ قەدەم يېتەكلـدى. 1957-يىلى 9-ئايدىن 1958-يىلى 12-ئايغىچە ناھىيە بويىچە ئومۇمىي خەلق سوتسىيالىسـتىك تەربىيە بېرىش ھەرىكىتى پىلانلىق قانات يايدۇرۇلدى.

1. يېزىلاردا

يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش — يېزىلاردىكى ھەرقايسى قاتلاملارنىڭ سوتسىيالىستىك ئېڭىنى ئۆستۈرۈپ، كادىرلار ۋە دېھقانلارنىڭ سوتسىيالىزم يولىدا مېڭىش ئىشەنچىسى ۋە ئىرادىسىنى چىڭىتىشنى، ھاللىق باي دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ بۇرژۇئا ئىدىيىسى ۋە شەخسىيەتچىلىك ئىدىيىسىنى تەنقىد قىلىشنى، كاپىتالىزم ئىدىيىسى بىلەن سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ چەك-چېگرىسىنى ئېنىق ئايرىشنى؛ يېزىلاردىكى پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتىنى پاش قىلىش ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىشنى. كادىرلارنىڭ رەھبەرلىك ئىستىلى ۋە خىزمەت ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىشنى؛ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، كوپېراتىپنى مۇستەھكەملەش، دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشنى مەقسەت قىلغان.

1957-يىلى 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يازلىق يىغىم، دارامەتنى ئالدىن تەقسىم قىلىش، ئاشلىق سېتىۋېلىشقا بىرلەشتۈرۈپ، سوتسىيالىستىك تەربىيە قانات يايدۇرۇلدى. 10-ئايدا ھەرىكەت كوپېراتسىيىلەشتۈرۈشنى مەركەز قىلغان سوتسىيالىستىك بەس-مۇنازىرىگە ئۆتتى. 1958-يىلى 3-ئايدا بۇ ھەرىكەت ئاساسەن ئاخىرلىشىپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلەپچىقىرىشى باشلىنىپ كەتتى. ھەرىكەتنىڭ ئومۇمىي جەريانى، چوڭ ئېچىلىش-چوڭ سايراش، تەرتىپكە سېلىش-ئۆزگەرتىش، چوڭ بەس-مۇنازىرە، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق كوپېراتىپلىرىنى مۇستەھكەملەشتىن ئىبارەت تۆت باسقۇچقا بۆلۈندى.

چوڭ بەس-مۇنازىرىنىڭ مەركىزىي مەسىللىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت بولدى:

(1) پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بىزگە رەھبەرلىك قىلىپ، كوپېراتىپلىشىش يولىغا مېڭىشى توغرا بولدىمۇ يوق؟ كونا جەمئىيەتتە نېمە ئۈچۈن كەمبەغەللەر بارغانسېرى نامراتلىشىپ، بايلار بارغانسېرى بېيىپ كەتكەن؟

(2) ئورتاق بېيىش ياخشىمۇ ياكى ئازادلىقتىن ئىلگىرىكىدەك نامراتلار نامرات، بايلار باي ئۆتكەن ياخشىمۇ؟ ئورتاق بېيىش ياخشى بولسا، كوپېراتسىيىلىشىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، كوپېراتىپقا كىرىش كېرەكمۇ يوق؟

(3) كوپېراتسىيىلەشكەندىن كېيىن، ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش سەۋىيىسى ئۆستىمۇ يوق؟ بۇ خىل ئۆسۈشنىڭ پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بار؟

(4) يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىدا ئىشلەپچىقىرىش، ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتە كەمچىلىك ۋە مەسىلىلەر نېمىگە ساقلانغانلىقى، كوپېراتىپنىڭ ئۆزىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىدىن بولغانمۇ ياكى باشقا سەۋەبلەر بارمۇ؟

(5) كوپېراتسىيىلىشىش يولى ياخشى، بۇ يولغا ماڭغىنىمىز توغرا بولغان بولسا، قانداق قىلغاندا كوپېراتىپنى ياخشى باشقۇرغىلى بولىدۇ؟ كوپېراتىپ ياخشى باشقۇرۇلماسلىقنىڭ ھەر بىر ئەزا بەلەن قانداق مۇناسىۋىتى بار؟

(6) ھىزىنىڭ بۇ يەردە پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى بارمۇ يوق؟ بۇ كىشىلەرنى قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ كىشىلەرنى نازارەت قىلىش، باشقۇرۇشتا ھىزىنىڭ قانداق مەسئۇلىيىتىمىز بار؟ ئۇلارنى قانداق نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش كېرەك؟

(7) بۇزۇق ئۇنسۇرلارنى باستۇرۇش، جازالاش كېرەكمۇ يوق؟ بۇنىڭ خەلققە نېمە پايدىسى بار؟

(8) قانۇنغا رىئايە قىلىش دېگەن نېمە؟ قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش دېگەن نېمە؟ قانۇنغا رىئايە قىلىشنىڭ دۆلەتكە، كوللېكتىپقا ۋە ئۆزىگە نېمە پايدىسى بار؟ قانۇن-ئىنتىزامغا خىلاپلىق

قىلغانلارنى قانداق قىلىش كېرەك؟

(9) سانائەتنىڭ بىز بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بار؟ سوتسىيالىستىك سانائەت راۋاجلانمسا، يېزا ئىگىلىكى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلالامدۇ؟

(10) سانائەت بىلەن يېزا ئىگىلىكى ئوتتۇرىسىدا بىرىدىكەن، بىرى كەم بولسا بولمايدىكەن، ئوندىقتا بىز ئېشىنچە ئاشلىق، ياغلىق دان، قوي يۇڭى، پاختا ۋە باشقا دۆلەت سېتىۋالىدىغان ماددىي ئەشيالىرىمىزنى سېتىپ بېرىشىمىز كېرەكمۇ يوق؟

چوڭ بەس-مۇنازىرە جەريانىدىكى چوڭ-كىچىك يىغىنلاردا 214 نادەم كۆرەشكە تارتىلدى ۋە تەنقىد قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە، پومېشچىك 50، باي دېھقان 24، بورژۇئا ئىدىيىسى ئېغىر هاللىق ئوتتۇرا دېھقان 116، لۆكچەك ۋە باشقىلار 24، هاللىق ئوتتۇرا دېھقانلارنى تەنقىد قىلىش پومېشچىك، باي دېھقانلارنى كۆرەش قىلىشتىن قاتتىق پەرقلەندۇرۇلدى. تەنقىد قىلىنغۇچىلارنىڭ سانى قاتتىق ئىگىلىنىپ، نادەتتە كىچىك يىغىنلاردا تەنقىد قىلىنىپ، پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلار بىلەن بىللە قويۇلمىدى ھەمدە مۇڭاپىق تەنقىد قىلىنسلا توختىتىپ قويۇلدى. پەقەت خاتالىقىنى تونۇپ، تۈزىتىشنى خالىسلا چارە كۆرۈلمىدى.

پۈتكۈل ھەربىكەت داۋامىدا، ئىدىيىۋى تەربىيە بېرىش پرىنسىپى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ئېچىلمىش-سايراش، مۇنازىرىلىشىش، كۆرەش قىلىش ئارقىلىق، زور مەسىلىلەردە ھەق-ناھەق ئېنىق ئايرىلىپ، بۇرژۇئا ئىدىيىسىنى يوقىتىش، سوتسىيالىزم ئىدىيىسىنى تىكلەش مەقسىتىگە يېتىلدى.

2. ناھىيە بازىرىدا

1) ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار، كارخانىلار، خەنزۇ مەكتەپلىرىنىڭ ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى 1957-يىلى 9-ئاينىڭ 24-كۈنى باشلاندى. ئۆگىنىش ئارقىلىق 11-ئايدا چوڭ ئېچىلىپ-سايراشقا قەدەم قويۇلۇپ، 12-ئاينىڭ باشلىرىدا چوڭ بەس-مۇنازىرە ۋە ئوڭچىلارغا قارشى كۆرەش ئېلىپ بېرىلىشقا باشلىدى. 1958-يىلى 2-ئايدا تەرتىپكە سېلىش، ئۆزگەرتىش باسقۇچىغا كىرىپ، كادىرلار تۈۋەنگە چۈشۈرۈلدى. 3-ئايدا « ئىككىگە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى باشلاندى. ئىستىل تۈزىتىشكە جەمئىي 21 ئورۇن، 350 دىن كۆپرەك نادەم قاتناشتى. يەتتە ئوڭچى پاش قىلىندى. قايتا تەكشۈرۈپ ئەنزىسى بېكىتىلگەن ئوڭچى بەش، بۇزۇق ئۇنسۇر بىر، پارتىيىگە قارشى ئۇنسۇر بىر بولۇپ، بۇ خەنزۇ كادىرلارنىڭ 2 پىرسەنتىنى كۆپرەكىنى ئىگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئېغىر ئوڭچىل سۆز-ھەرىكىتى بار 28 نادەم تەنقىد قىلىندى. پارتىيە ئەزاسى ئىككى، ئىتتىپاق ئەزاسى توققۇز، ئەر 22، ئايال ئالتە، ئىككى نادەم (ئايال)گە مەمۇرىي جازا بېرىلدى. تۇنجى تۈركۈم تۈۋەنگە چۈشۈرۈلگەن كادىر 19 (پارتىيە، ئىتتىپاق ئەزالىرى 50 پىرسەنتتىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ)، ئاساسىي قاتلامغا چىنىقىشقا چۈشۈرۈلگەنلەر 44 بولۇپ، بۇنىڭ كۆپىنچىسى رەھبىرىي كادىرلار ۋە ئاساسىي قاتلامدا خىزمەت قىلىپ، چىنىقىشقا مۇڭاپىق كېلىدىغان تايانچىلار. 25 كادىر قىسقارتىلدى. بىر رايون ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، بەش بۆلۈم، ئىشخانا بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى.

2) 1958-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، پۈتۈن ناھىيىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنى يىغىپ، ئىستىل تۈزىتىش ئۆگىنىشى ئېلىپ بېرىلدى. بۇنىڭغا جەمئىي 215 نادەم (بۇنىڭ ئىچىدە: ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئون)، بىر ئوتتۇرا مەكتەپ، 44 باشلانغۇچ مەكتەپ قاتناشتى.

3) 1957-يىلى 11-ئاينىڭ 18-كۈنى، ئاقسۇ بازىرىدىكى يەتتە ئاھالە كومىتېتى، ئالتە قول سانائەت كوپېراتىپى ۋە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى ھەمكارلىق ماگىزىنلىرى، شۇ-

نىسبەتلىك ئۇشتاق سودىگەرلەر ئارىسىدا ئومۇمىيۈزلۈك سوتسىيالىستىك تەربىيە باشلىنىپتىلدى، بۇ تەربىيە 3-ئايدا ئاساسەن ئاخىرلاشتى، بۇ جەريانىدا 19 قانۇنسىز پومېشچىك، ئون قانۇنسىز باي دېھقان، 94 ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىپ قويۇپ بېرىلگەن ئۇنسۇر، توققۇز بۇزۇق ئۇنسۇر، 19 ئادەتتىلەنگەن ئوغرى، 32 ئادەتتىلەنگەن قىمارۋاز، 58 خىيانەتچى پاش قىلىندى. بۇزۇق ئۇنسۇرلارنىڭ 731 قېتىملىق بۇزغۇنچىلىق قىلمىشى پاش قىلىنىپ، 31 ئادەم قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى.

شەھەر-يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلغان سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى ياخشى بولغان بولسىمۇ، مەلۇم دەرىجىدە كېڭەيتىۋېتىش ۋە ئاددىي ئالدىراقسانلىق قىلىش ئۇسۇللىرى ساقلاندى.

§4. ئارمىيە-خەلق بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش

1949-يىلى 11-ئاينىڭ 29-كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2-جۇن 5-شىسى ئاقسۇغا كىرگەندە ھەر مىللەت خەلقى يولنىڭ ئىككى قاسىنىدا تۇرۇپ قارشى ئالدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ھۆكۈمەتنى ھمايە قىلىپ، خەلقنى سۆيۈش ۋە ئارمىيىنى ھمايە قىلىپ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغە ئېتىبار بېرىش ئەنئەنىگە ئايلاندى، بولۇپمۇ « 1-ئاۋغۇست » ئارمىيە قۇرۇلۇش بايرىمى ۋە باھار بايرىمى مەزگىللىرىدە، ئارمىيە-خەلق ئىتتىپاقلىقى پائالىيىتى تېخمۇ جانلىنىپ كېتىدىغان بولدى. 80-يىللاردا، ئارمىيە بىلەن خەلق بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتى شەھەر-يېزىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. بىرقەدەر گەۋدىلىك بولغانلىرى تۆۋەندىكىچە :

1983-يىلى 11-ئايدا ئاقسۇ بازىرى « قىزىلبايراق » 2-ئەترىتى بىلەن شەھەردە تۇرۇشلۇق ئارمىيە « 36105 » قىسمى بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك كەنت بەرپا قىلدى.

1984-يىلى 2-ئايدا « 36105 » قىسىم توپچى يېگى بىلەن ئاقسۇ شەھەرلىك دوختۇرخانا بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك دوختۇرخانا بەرپا قىلدى.

1984-يىلى 3-ئايدا ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى بىلەن ئاقسۇ شەھەرلىك 4-باشلانغۇچ مەكتەپ بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك مەكتەپ بەرپا قىلدى؛

1984-يىلى 4-ئايدا شەھەرلىك « شەرق قىزاردى » پەيچۇسوسى بىلەن « خۇشباغ » زىيالىيلار ياشلار ئۇنىۋېرسال مۇلازىمەت بۆلۈمى بىرلىكتە ساقچى-خەلق بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

« ئارمىيە-خەلق بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش » پائالىيىتى ئېلىگىرىكى ئەنئەنىۋى ئارمىيە-خەلق ئىتتىپاقلىقى پائالىيىتى بىلەن تازا ئوخشىشىپ كەتمەيدۇ. ئارمىيە-خەلق بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىشتا، پېتەكچى ئىدىيە جەھەتتە، « يەرلىكنىڭ رەھبەرلىكىنى ئاساس قىلىش، ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈشنى ئاساس قىلىش، سىياسىي-ئىدىيىۋى خىزمەت ئىشلەشنى ئاساس قىلىش » تىن ئىبارەت « ئۈچىنى ئاساس قىلىش » پرىنسىپى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. « ئارمىيە-خەلق بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش » ئورنىنى تاللاشتا، « - تۆتىنى قۇرماسلىق » نى، يەنى پرىنسىپسىز « مۇناسىۋەت نۇقتىسى » قۇرماسلىق، قىسمىنىڭ ياكى شەخسىنىڭ ئۆز مەنپەئىتىنى ئاساس قىلغان « نەپ ئېلىش نۇقتىسى » قۇرماسلىق، مەقسەتسىز « كۆز بوياش نۇقتىسى » قۇرماسلىق، كىم بىلەن مۇناسىۋەتلىشىشنى خالىسا، شۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىشىدىغان « ئەركىن نۇقتا » قۇرماسلىق ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

« ئارمىيە-خەلق بىرلىكتە مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش » پائالىيىتىدە، يېڭى يىل، باھار بايرىمى، « 1-ئاۋغۇست » ئارمىيە قۇرۇلۇش بايرىمى ۋە دۆلەت بايرىمىغا بىرلەشتۈرۈپ مۇنداق بەش تۈرلۈك پائالىيەت قاتنات يايدۇرۇلدى:

(1) تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش (سوتسىيالىزم يولىدا چىڭ تۇرۇش، پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىدا چىڭ تۇرۇش، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە چىڭ تۇرۇش، ماركسىزم-لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىدە چىڭ تۇرۇش) ۋە شىنجاڭنى ئېچىش-گۈللەندۈرۈشنىڭ زور ستراتېگىيىلىك ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلىش. (2) مەدەنىيەتلىك قاراۋۇل پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش. بايرام مەزگىلىدە چارلاش قاراۋۇلى، نازارەتچىلىك قاراۋۇلى چىقىرىپ، شەھەر رايونىنىڭ تەرتىپىنى قوغداش. (3) مىللەتلەر ئارا مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش، تەنتەربىيە مۇسابىقىسى، زېھىن سىناش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈش قاتارلىق بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇپ، ئارمىيە بەن خەلق ئىتتىپاقلىقى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش. (4) ئاممۇي خاراكتېرلىك كىنو باھالاش، كىتابلارغا باھا بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش. (5) مۇھىتنى گۈزەللەشتۈرۈش، كەڭ تۇردە ياخشى ئىش قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش.

§5. ئىلغارلاردىن ئۆگىنىش پائالىيىتى

1963-يىلى 3-ئايدىن باشلاپ، ناھىيە بويىچە لېي فېڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

لېي فېڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى ئاساسلىقى ياش ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا قانات يايدۇرۇلدى. 1963-يىلى ناھىيە بويىچە 354 ئادەمدىن تەركىب تاپقان 138 تەشۋىقات گۇرۇپپىسى لېي فېڭ-سىنىڭ ئىش ئىزلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، 200 سائەتدىن كۆپرەك قارا تاختاي گېزىتى چىقىرىپ، 1172 پارچە ماقالە ئېلان قىلدى.

1963-يىلى كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى ناھىيە بويىچە ئېلىپ بارغان ئىككى قېتىملىق باھالاپ سېلىشتۇرۇشتا 33 ئىتتىپاق ياچېيكىسى لېي فېڭدىن ئۆگىنىشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ، 1391 ئادەم ئىلغار شەخس بولۇپ باھالاندى. بۇنىڭ ئىچىدە بىر قەدەر تىپىك بولغىنى:

ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ لېي فېڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىدە، 400 تۇپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكىپ، بىر مو ياڭاقلىق باغ بەرپا قىلدى، ھەرخىل ماقالىلەر ئىچىدىن 17 پارچىنى تاللاپ، ئەدەبىيات-سەنئەت نومۇرى قىلىپ ئۆزگەرتىپ، ئورۇندىپ چىقتى.

قۇمباش گۈڭشې سولغاي باشقۇرۇش رايونى 3-چوڭ ئەترەتنىڭ ئىتتىپاق ياچېيكىسى 16 كىشىلىك ئىشلەپچىقىرىش زەربىدارلار گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، دەريا بويىدىن 40 مو شاللىق يەر ئاچتى. يازلىق يىغىم ۋاقتىدا 16 ئادەم 14 كۈندە 420 مو بۇغداي ئورۇپ، لېي فېڭدىن ئۆگىنىش بويىچە ئىلغار ياچېيكا بولۇپ باھالاندى.

ئاقسۇ بازار گۈڭشىسى كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەترىتى 3-كىچىك ئەترەت ئىتتىپاق ياچېيكىسى ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشتا تايانچلىق رول ئويناپ، مول ھوسۇل ئالدى، ئۇنىڭدىن باشقا 76 مو بىنام يەر ئېچىپ، يەتتە مو باغ بەرپا قىلدى ھەمدە 56 نەپەر ياشنى تەشكىلەپ 416 تۇپ كۆچەت تىكتى؛ 40 نەپەر ياشنى تەشكىللەپ، 278 مو يەر ھەيدىدى. 26 نەپەر ياشنى تەشكىللەپ كەتمەن بىلەن 78 مو يەر ئاغدۇرۇپ، ئۇلاغ كۆچى يېتىشمەسلىك

قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلدى. 61 نەپەر ياشنى سەپەرۋەر قىلىپ، 400 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى غول ئۆستەك، 3500 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى زەيلىك ۋە 4200 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى ئالتە سۇغىرىش ئېرىقىنى ئۆز ۋاقتىدا رېمونت قىلدى.

1983-يىلى لېي فېڭدىن ئۆگىنىش بىلەن جاڭ خەيدىدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى بىرلەشتۈرۈلۈپ، جەمئىيەتتە، بولۇپمۇ ياش-ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا غايەت زور ئىنكاس قوزغىتىلىپ، كۆرۈنەرلىك ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى.

ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى 1983-يىلىنىڭ بېشىدا « جاڭ خەيدىدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى تېخمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش توغرىسىدا قارار » (1) چىقارغاندىن كېيىن، ھەرقايسى ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ تەلىپى بويىچە، ئىتتىپاق ئەزالىرى بىلەن ياشلارنى جاڭ خەيدىنىڭ ئۇنىڭغۇ دوكلاتىنى ئاڭلاش، تېلېۋىزور كۆرۈش، جاڭ خەيدىنىڭ گېزىتتىكى ئىش-ئىزلىرى توغرىسىدىكى ماقالىلەرنى ئۆگىنىشكە، ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتى تۈزگەن « 80-يىللاردىكى لېي فېڭ » دېگەن كىتابنى ئۆگىنىشكە تەشكىللەپ، « ھاياتىنىڭ قىممىتىنى قانداق تونۇش كېرەك » ، « جاڭ خەيدى نېمە ئۈچۈن ئىختىساس ئىگىسى بولالىدى » دېگەن تېمىلاردا مۇزاكىرىنى قانات يايدۇردى. بەزى گۇڭشېلار سىملىق رادىئو ئارقىلىق كەڭ ياش-ئۆسمۈرلەرگە تەشۋىق قىلدى. بەزى مەكتەپلەر « قىزىل گالىستوكلۇقلار رادىئو ئۇزىلى » ئارقىلىق ياش-ئۆسمۈرلەرگە جاڭ خەيدى توغرىسىدا ھېكايە سۆزلەپ بەردى، جاڭ خەيدىدىن ئۆگىنىش توغرىسىدىكى ناخشىلارنى ئۆگەتتى. جاڭ خەيدىدىن ئۆگىنىش ئارقىلىق، شەھەر بويىچە ئورگانلاردىكى ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلارنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن مەدەنىيەت، ئىلىم-پەن بىلىملىرىنى ئۆگىنىش قىزغىنلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. %80 —%90 ئىتتىپاق ئەزالىرى، ياشلار، بولۇپمۇ ئىتتىپاق ئەزاسى ئوقۇتقۇچىلار ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشنى ئاساس قىلىپ، بارلىق پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، مەدەنىيەت بىلىملىرىنى تولۇقلاش كۇرسىغا قاتناشتى ۋە بوش ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، بىلىم ئۆگەندى، كەسپىنى ئىگىلىدى، شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەت كەيپىياتىدا زور ياخشىلىنىش بولدى.

لېي فېڭ ۋە جاڭ خەيدى روھىنىڭ ئىلھامى بىلەن نەچچە ئون مىڭلىغان ھەر مىللەت ياش-ئۆسمۈرلىرى كوچىلارغا چىقىپ، ئۆي-ئۆيلەرگە بېرىپ خەلققە پارتىيىنىڭ مېھرى-شەپقىتىنى يەتكۈزدى. 1983-يىلى 3-ئايدىن باشلاپ جايلار ياشلارنى « مېھرى-شەپقەت يەتكۈزۈش » پائالىيىتىگە تەشكىللەپ نلىكتىن، پېرىم يىل ئىچىدىلا ناھىيە بويىچە لېي فېڭدىن ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى 675 كە، بۇنىڭغا قاتناشقان ئادەم سانى 14 مىڭ 585 كە؛ ياشلار مۇلازىمەت تەرتىپىسى 675 كە، بۇنىڭغا قاتناشقان ئادەم 477 گە؛ ئائىلىنى ھۆددىگە ئېلىپ، تېرىقچىلىققا ياردەم بېرىش گۇرۇپپىسى 255 كە، بۇنىڭغا قاتناشقان ئادەم 771 گە، ياردەملىشىپ تېرىغان يەر 474 موغا يەتتى. نۇرغۇن ئىتتىپاق ياچېيكلىرى ياش-ئۆسمۈرلەرنى تەشكىللەپ، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق سانا توربىسى، بالىلار يەسلىسى، ھەربىيلەر ۋە ئىنقلابىي قۇربانلار ئائىلە تەۋەسى، بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلە ۋە پېشقەدەم كادىرلار ئائىلىسىگە بېرىپ ياخشى ئىش قىلىپ بەردى. بەشتۈگمەن گۇڭشېسىدىكى ئىتتىپاق ئەزالىرى گۇڭشې ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ يېتەكلىشى بەلەن، ئاشلىق پونكىتىغا ياردەملىشىپ، قار ئاستىدىن 350 مىڭ كىلوگرام كۆممىقوناقنى قۇتقۇزۇپ چىقىپ، ئىسكىلاتقا كىرگۈزدى. تولۇقسىز ستاتىستىكىغا ئاساسلانغاندا، ناھىيە بويىچە ياخشى ئىش قىلغان ياش-ئۆسمۈرلەر 16 مىڭ 390 غا، ئۇلار قىلغان ياخشى ئىش جەمئىي 40 مىڭ 276 گە يەتكەن.

§6. بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش پائالىيىتى

1982-يىلى 3-ئاينىك 2-كۈنى ئاقسۇ شەھەر ئىچىدە « ئومۇمىي خەلق مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئىپىي » پائالىيىتىگە سەپەرۋەر قىلىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئاقسۇدا « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش » (مەدەنىيەتلىك بولۇش، ئەدەبلىك بولۇش، ئەخلاقلىق بولۇش، تەرتىپلىك بولۇش، پاكىزە بولۇش؛ سۆزى گۈزەل، ھەرىكىتى گۈزەل، قەلبى گۈزەل، مۇھىتى گۈزەل؛ ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش، كوممۇنىستىك پارتىيىنى قىزغىن سۆيۈش، سوتسىيالىزمنى قىزغىن سۆيۈش)، « ئومۇمىي خەلق مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئىپىي » پائالىيىتى باشلاندى. تۇنجى قېتىملىق « مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئىپىي » پائالىيىتى شەھەر رايونىدىكى « پاسكىنىچىلىق، قالايمىقانچىلىق، ناچار بولۇش » نى تۈزەشنى چۆرىدىگەن ھالدا قانات يايدۇرۇلدى.

1. « پاسكىنىچىلىق »نى تۈزەش

ھەرقايسى ئورۇنلار ئىشخانا ئىچى-سىرتىنىڭ تازىلىقىنى ۋە ئاھالىلەر ھويلا-ئارام تازىلىقىنى ئۈزۈل-كېسىل ياخشى ئىشلەپ پاسكىنا جاي قالدۇرمىدى.

شەھەر ئىچىدە ئالتە ئاممۇي ھاجەتخانا ئۆزگەرتىپ قۇرۇلدى ۋە رېمونت قىلىندى.

تۆت ئات ھارۋا دېگى (مەيدانى) قۇرۇلدى.

شەرقىي زىننەت دەرۋازىسىدىن غەربىي زىننەت دەرۋازىسىغىچە بولغان شەرقىي-غەربىي چوڭ كوچىدىكى ئورۇنلارنىڭ دەرۋازا ئالدىغا سېمونت ياتقۇزۇش ئىشى نۆۋەتلىق ھالدا ياخشى ئىشلەندى.

ئەخلەت مەيدانى قۇرۇلدى.

ھەرقايسى ئورۇنلار بارلىق بوش يەرلەردىن پايدىلىنىپ، كۆچەت تىكىپ، گۈل تېرىپ، كۆكەرتىپ، مۇھىتنى گۈزەللەشتۈردى.

ۋاقتى ئۆتكەن شوتار، سۇرەتلەر ئۆچۈرۈۋېتىلدى.

تۆت كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى يۇندا چىقىرىۋېتىش ئاساسىي غول تۇرۇبىسىنى ياتقۇزۇش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى.

2. « قالايمىقانچىلىق »نى تۈزەش

قاتناش تەرتىپىنى تەرتىپكە سېلىپ، قاتناش باشقۇرۇش كۈچەيتىلدى. 3-ئاينىك 8-كۈنىدىن باشلاپ، چوڭ تىپتىكى ئاپتوموبىللارنىڭ شەھەرگە كىرىشى چەكلىنىپ، شەھەر ئىچىدە ئاپتوموبىللارنىڭ يۇقىرى سۈرئىتە مېڭىشى، ئاساسلىق كۈچلاردا چوڭ ئاپتوموبىللارنىڭ توختىشى مەنئىي قىلىندى. گەندە ھارۋىلىرىنىڭ كۈندۈزى مېڭىشىغا يول قويۇلمىدى؛ 5-ئاينىڭ بېشىدا ئات-ھارۋا دېگى پۈتكەتدىن كېيىن، ئۇلاغ ھارۋىسىنىڭ شەھەرگە كىرىشى چەكلىنىپ، شەھەر ئىچىدىكى ئۇلاغ ھارۋىلىرى بىردەك نومۇر ئېلىپ، تېزەك خالتىسى ئېسىپ ماڭىدىغان بولدى. ئۇچ ۋېلىسىپت توختىتىش نۇقتىسى قۇرۇلدى.

ھەر قايسى ئورۇنلار قانۇنچىلىق تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ، ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزەش گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئىشچىلارنى ئوغرىدىن، ئوغرىدىن، ئۇتتىن، ئاپەتتىن-ھادىسىدىن ساقلىنىشنى مەركەز قىلغان « تۆتتىن ساقلىنىش » بىخەتەرلىك باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، قانۇنغا

خىلاپلىق قىلغان ياش-ئۆسمۈرلەرنى « تۆت ھۆددىگە ئېلىش » (ئىدارە ئىشچى-خىزمەتچىسىنى ھۆددىگە ئېلىش، مەكتەپ ئوقۇغۇچىلارنى ھۆددىگە ئېلىش، ئائىلە باشلىقلىرى پەرزەنتىنى ھۆددىگە ئېلىش، مەھەللە ئاھالىلەرنى ھۆددىگە ئېلىش) خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىدى.

ئاممىۋى سورۇنلارنىڭ تەرتىپى رەتكە سېلىنىپ، كىنوخانىنىڭ قىشلىق زالىغا ئىشكىنى ئېچىپ قويۇپ، تاماشىبىنلارنى كىرگۈزۈش، نومۇر بويىچە ئولتۇرۇش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، كىنو-تىياتىر بېلىتىنى ھاينىغا سېتىش قەتئىي مەنئىي قىلىندى.

3. « ناچار بولۇش »نى تۈزەش

سودا، ئاممىۋى قاتناش، دوختۇرخانا ۋە باشقا مۇلازىمەت كەسىپدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە ئورگاندىكى خىزمەتچى خادىملار، تەشەببۇسكار، قىزغىن بولۇپ، كىشىلەرگە ئەدەبلىك مۇئامىلە قىلىپ، مۇلازىمەت پوزىتسىيەسىنى ياخشىلاپ، مۇلازىمەت سۈپىتى ۋە خىزمەت ئۈنۈمدارلىقىنى ئۆستۈردى.

تۆنجى قېتىملىق مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئېيى پائالىيىتىدە پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئار-مىيە زاۋۇت، مەكتەپ، سودا ساھەلىرى بىرلىكتە قول سېلىپ ئىشلەشكە سەپەرۋەر قىلىنىپ، شەھەر ئىچىنىڭ قىياپىتى ئۆزگەرتىلدى. يېزىلاردىكى پائالىيەت دائىرىسىمۇ ناھايىتى كەڭ بولدى. گۈگۈشىلار « مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئېيى » پائالىيىتىگە سەپەرۋەر قىلىش چوڭ يېغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا قاتناشقان نەچچە مىڭ ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ۋە گۈگۈشى ئەزالىرى ئۆ-كىللىرى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، « ھەممە ئائىلىدە ھاجەتخانا بولۇش، ھەممە ئەترەتتە باسما قۇدۇق بولۇش، ھەممە كىشى ئەدەبلىك بولۇش، ھەممە كىشى ئىنتىپاق-لىققا ئەھمىيەت بېرىش، ھەممە كەنتتە كەڭ كۆلەمدە كۆچەت تىكىش، ھەممە ئائىلىدە چوڭ تازىلىق قىلىش » پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. بىر ئاي ئىچىدە ناھىيە بويىچە يېزىلاردا يېڭىدىن 3253 ھاجەتخانا سېلىندى، 111 باسما قۇدۇق قېقىلدى. ئەسلىدە بار بولغان ھاجەتخانا ۋە باسما قۇدۇقنى قوشقاندا « ھەممە ئائىلىدە ھاجەتخانا بولۇش، ھەممە ئەترەتتە باسما قۇدۇق بولۇش » نىشانى ئاساسەن ئىشقا ئاشۇرۇلدى. ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن-مەيدا-نىدا ئۈمۈمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلغان « ئۈمۈمىي خەلق مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئې-يى » پائالىيىتى مۇنداق ئۈچ ئالاھىدىلىككە ئىگە بولدى: بىرىنچىدىن، پارتكوم ئەھمىيەت بېرىپ، رەھبەرلەر باشلامچى بولدى؛ ئىككىنچىدىن، داغدۇغىسى زور بولۇپ، پائالىيەتكە نۇرغۇنلىغان ئامما قاتناشتى؛ ئۈچىنچىدىن، ئىشلەپچىقىرىشقا بىرلەشتۈرۈپ، خىزمەتلەر ئىلگىرى سۈرۈلدى.

ھەر يىلى 3-ئايدىكى مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئېيى پائالىيىتى « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش » پائالىيىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولدى، بۇ پائالىيەت 1985-يىلغا كەلگەندە يېڭى تەرەققىياتقا ئىگە بولۇپ، شەھەرلىك پارتكومدا (« بەش، تۆت، ئۈچ » ، « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش » نى كۆرسىتىدۇ) پائالىيىتى ئىش-خانىسى قۇرۇلدى. مەدەنىيەتلىك ئورۇن، مەدەنىيەتلىك ئائىلىنىڭ ئولچىمى ۋە مەدەنىيەتلىك ئو-رۇن قۇرۇشنىڭ يېقىنقى مەزگىللىك ۋە ئۇزاق مەزگىللىك پىلانى تۈزۈپ چىقىلدى.

1985-يىلى شەھەر بويىچە 103 مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېزىلاردا مەدەنىيەتلىك ئائىلە بەرپا قىلىش پائالىيىتىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلدى. قۇمباش يېزىسىنىڭ ئىشلىرى بىر قەدەر تېپىك بولۇپ، بۇ يېزا « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچى-نى قىزغىن سۆيۈش » پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش داۋامىدا، « تۆت بولۇش » (ئايلىق بو-لۇش، ئەخلاقلىق بولۇش، مەدەنىيەتلىك بولۇش، ئىنتىزامچان بولۇش) تەربىيىسى پائالىيىتىنى نۇق-تىلىق تۇتتى؛ ئۇلار ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئىلىم-پەنگە تايىنىش، دېھقانلارنىڭ مەدەنە-

يېەت ساپاسىنى ئۇستۇرۇپ، بىر تۈركۈم مەدەنىيەتلىك، تېخنىكا بىلىدىغان يېڭى دېھقانلارنى يې-
شىتۇرۇپ چېقىشنىك بىر ئاچقۇچلۇق مەسىلە ئىكەنلىكىگە ھەققىي ئىشەنىدى؛ يېزىلىق پارتكوم ئۆز
جايىنىك ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، ئىشلەپچىقىرىشقا دەخلى يەتكۈزمىگەن ئاساستا پەن-تېخنە-
كىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتىنى قۇرۇپ، ئۇنىك قارىمىقىدا 14 پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش
مەركىزىي گۇرۇپپىسى ۋە 93 پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلدى؛ ئۇنىڭغا
قاتناشقان ئادەم سانى 350 كە يېتىپ، 11 تۈرلۈك پەن-تېخنىكا كەسپىي تۈرىنى يولغا قويدى؛
مەركىزىي گۇرۇپپىلار جەھەتتىن 16 مىك 600 پارچە پەن-تېخنىكا گېزىت-ژۇرناللىرىغا، 2185 نۇسـ-
خا پەن-تېخنىكا قوللانمىسىغا مۇشتېرى بولدى، شۇنىك بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە پەن-تېخنىكا
تەربىيۇى فىلىملىرىنى قويۇش، سىملىق رادىئو ئاڭلىتىش، پەن-تېخنىكىغا ئائىت مەخسۇس كىتابچە
چېقىرىش قاتارلىق شەكىللەردىن پايدىلىنىپ، كەڭ دېھقان-چارۋىچىلارغا پەن-تېخنىكىنى تەشۋىق
قىلدى؛ ئۇنىڭدىن باشقا، دېھقانچىلىقنىك بوش ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ، يېزا بويىچە 16 ياشتىن
40 ياشقىچە بولغان 5090 نەپەر ساۋات چېقىرىش ئوبيېكتىنى 23 نۆۋەتقا ئايرىپ، ساۋاتسىزلىقنى
تۈگىتىش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، يىل ئاخىرغىچە 1069 كىشىنىك ساۋاتىنى چىقاردى؛ يەنە
قانۇن-ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش توغرىسىدىكى تەربىيىنى تۈتتى؛ بەش كەنتتە بىر قەدەر مۇكەم-
مەل بولغان مەدەنىي كۆكۈل ئېچىش ئەسلىھەلىرىنى بەرپا قىلدى؛ ياشلار ئارىسىدا مەدەنىيەت
ئۆگىنىدىغانلار، قانۇن-ئىنتىزامغا رىئايەت قىلىدىغانلار بارغانسېرى كۆپەيدى؛ يېزا بويىچە « ئىككى
خىل مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش » (باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش، دېھقان-چار-
ۋىچىلار مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش) تىكى ئۈچ ئىلغار كوللېكتىپ، 327 پەن-تېخنىكا ئائىلىسى، تۆت
قانۇن-ئىنتىزامغا رىئايە قىلغان كەنت، 344 قانۇنغا رىئايە قىلغان ئائىلە، 325 مەدەنىيەتلىك
ئائىلە ۋە 587 « بەشتە ياخشى » ئائىلە (ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەپ، بالىلارغا كۆيۈنۈشتە،
ئەر-خوتۇن ئىناق ئۆتۈشتە، پەرزەنتلىرىنى تەربىيەلەشتە، قوشنىلار بىلەن ئىناق ئۆتۈشتە،
قانۇن-ئىنتىزامغا رىئايە قىلىشتا ياخشى ئائىلە) باھالاپ چېقىلدى.

§7. مەنىۋى ئەخلەتلەرنى تازىلاش

50-يىللارنىك باشلىرىدىلا ھۆكۈمەت پاھىشىلەرنى چەكلەش، ئىپپەت-نومۇسنى سېتىش،
سېرىق كىتاب-ژۇرنال چېقىرىش ۋە قىمار ئويناش قاتارلىق قانۇنسىز ھەرىكەتلەرنى قەتئىي مەن-
ئى قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەنىدى. لېكىن، 1980-يىلدىن كېيىن، ئاقسۇدا ئىپپەت-نو-
مۇسنى ساتىدىغانلار يەنە پەيدا بولدى، بەزى جايلاردا، ھەتتا بىر قەدەر ئېغىر بولدى. بە-
زى لۇكچەك، ئوغرىلار ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈپ، جەمئىيەت تەرتىپىنى بۇزدى. بەزى ياش-ئۆس-
مۈرلەر ئۇلارنىك ئېغىر زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىدى، ھەتتا جىنايەتچىگە ئايلىنىپ قالدى. شۇنىك
بىلەن بىر ۋاقىتتا، قىمار ئويناشمۇ ئەۋج ئېلىپ قالدى. 1982-يىلى 5-ئايدا ستاتىستىكا قىلىنىشچە،
ناھىيە بويىچە قىمار ئوينايدىغانلار 1300 دىن ئېشىپ كەتكەن، ئىشچىلاز، شەھەر ئاھالىلىرى،
دېھقانلار، ھەتتا ياش-ئۆسمۈرلەر ئارىسىدىمۇ قىمارۋازلار پەيدا بولغان، ئۇلار قىمار ئويناشتا ماج-
يالىق، قارتا، ئوشۇق ۋە توخۇ سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىقلاردىن پايدىلانغان، قىمارغا
نەچچە يۈەندىن نەچچە مىك يۈەنگىچە تىكىشكەن، بەزىلىرى قول سائىتى، ۋېلىسىپىت قاتارلىق
بۇيۇملارنىمۇ تىككەن.

1980-يىلدىن كېيىن، بەزى سېرىق، پەسكەش، ھەتتا ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلارغۇ، سىنىپىي يوقىتىش ھەرخىل يوللار ئارقىلىق ئېقىپ كىردى. بەزى ئۇنسۇرلارغۇ، سىنىپىي يوقىتىش بەزى ئورۇنلار ۋە شەخسلەر چەت ئەللىك تېلېۋىزىيە، رادىئولىرىدىن كۆچۈرگەن ھەمدە ئوچۇق-ئاشكارا سېپتىپ، ئىجارىگە بېرىپ، كۆپ پايدا ئالغان. بەزى شەھۋانە كىتاب-ژۇرنال، سۈرەت، ئويۇنچۇق قاتارلىقلارمۇ چەت ئەللەردىن پوچتا پوسولكىلىرىغا قىستۇرۇلۇپ كىرگەن ياكى ئۇنى ئەتكەسچىلەر ئوغرىلىقچە ئېلىپ كىرگەن. 1982-يىلى شەھۋانە ناخشىلار، جىنسىي قىلمىشنى تەسۋىرلەشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان كىتاب، ژۇرناللارمۇ بايقالدى.

بۇنىڭدىن باشقا، بەزى كىشىلەر باخىشلىق-پىرىخۇنلۇق قىلىپ، فېئودال خۇراپاتلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، كىشىلەرنىڭ مال-دۇنياسىنى ئالداپ ئېلىۋېلىپ، كىشىلەرنى قاقتى-سوقتى قىلغان.

بەزى ئېقىپ يۈرگەن سەنئەتكارلار ئۇشتاق تاۋارلارنى سېتىشتا خېرىدار توپلاش ئۈچۈن قورقۇنچلۇق، ۋەھشى، ئادەمنىڭ نېرۋىسىنى بۇزىدىغان، ئۆسمۈر-بالىلارنىڭ روھىي، جىسمانىي ساغلاملىقىنى نابۇت قىلىدىغان نومۇرلارنى كۆرسەتكەن؛ بەزىلەر زەھەرلىك چېكىملىك چەككەن ۋە ئۇنى ساتقان.

يۇقىرىقىدەك خىلمۇ خىل مەنىۋى ئەخلەتلەرنىڭ يامراپ كەتكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، شەھەردىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى 1982-يىلى ئەتىيازدا، « مەنىۋى ئەخلەتلەرنىڭ بۇلغىنىشىنى توسۇشتا مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىش » توغرىسىدا سەككىز مادداىلىق ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقاردى. ئۇنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى مۇنداق:

(1) قىمار ئويناش جىنايىتىگە قەتئىي زەربە بېرىش لازىم. ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئېلان قىلىنغان كۈندىن باشلاپ، قىمار ئويناش جىنايىتى ئۆتكۈزگەنلەر ئون كۈن ئىچىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا بېرىپ، ئىقرار قىلىپ مەسلىسىنى تاپشۇرۇپ، كەچىلىككە ئېرىشىشى كېرەك؛ داۋاملىق قىمار ئويىنىغانلار، بولۇپمۇ توپلىشىپ قىمار ئويىنىغانلار، تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلگەن ھامان، قانۇن بويىچە قىمار سايمىنى، قىمار دەسمايىسى مۇسادىرە قىلىنىدۇ ھەمدە جەزمانە قويۇلىدۇ، تۈتۈپ تۇرۇلىدۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ جىنايى ئىشلار جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ. توخۇ سوقۇشتۇرۇش، توخۇم چېكىشىش قاتارلىق شەكلى ئۆزگەرگەن ئۇسۇللار بىلەن قىمار ئويناش مەنىسى قىلىنىدۇ.

(2) ئىپپەت-نومۇسىنى سېتىش ھەرىكىتىنى قەتئىي چەكلەش لازىم. ھەممە جايدا ئېقىپ يۈرۈپ، ئىپپەت-نومۇسىنى سېتىشنى كەسىپ قىلىۋالغان يوشۇرۇن جالاپلاردىن بىرى بايقالسا، بىرى يېغىۋېلىنىپ، ئەھۋالى تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغاندىن كېيىن، قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ. ئايالالارنى ئىپپەت-نومۇسىنى سېتىشقا مەجبۇرلىغان، قۇتراتقان، قىزىقتۇرغان ۋە ئۇلارنى قوندۇرۇپ، ئارىدىن پايدا ئالغان ۋە ياش-ئۆسمۈرلەرنى چىرىتىپ، ئۇلارنى جىنايەت ئۆتكۈزۈشكە قۇتراتقان جىنايەت ئۇيۇشتۇرغۇچىلىرىنىڭ خوجايىنلىرى قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ. ئىپپەت-نومۇسىنى ساتقان، پاھىشازلىق قىلغۇچىلارنى قوندۇرغانلار سۈرۈشتە قىلىنىدۇ.

(3) ئەكسىيەتچىل سېرىق كىتاب، ژۇرنال، سۈرەت، مۇزىكا ۋە باشقا شەھۋانە بۇيۇملار مەنىسى قىلىنىدۇ. ئومۇمەن قائىدە-يوسۇننى بۇزۇپ، كادىرلار ۋە ياش-ئۆسمۈرلەرنى زەھەرلەيدىغان كىتاب، ژۇرنال (قول يازمىسىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، سۈرەت، شەھۋانە ناخشىلار ئېلىنغان پاتىفون پىلاستىنكىسى، ئۇنىڭغۇ لېنتىسى، سىنىڭغۇ لېنتىسى ۋە باشقا شەھۋانە بۇيۇملار، مەيلى قانداق يوللار بىلەن كىرگەنلىكىدىن قەتئىينەزەر بىردەك چەكلىك ۋاقىت ئىچىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا تاپشۇرۇلىدۇ ھەمدە ئۇنىڭ تارقىلىش دائىرىسى ۋە كۆچۈرۈلۈش ئەھۋالى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىدۇ. ئۆزى كۆچۈرگەن ياكى كۆچۈرۈپ بەرگەن ئاتالمىش « رومانتىك مۇزد-

كا » لارنى، ئۇچ كۈن ئىچىدە ئۆچۈرۈۋېتىش ھەمدە ئۆزى تۇرۇشلۇق ئىدارە ۋە ئۆزى قاراشلىق پەيچۇسوغا نەتىجىسىنى مەلۇم قىلىش كېرەك؛ يۆتكىۋەتكەن، يوشۇرغانلار ئېغىرلىتىپ جازالىنىدۇ. داۋاملىق تارقاتقانلار قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

(4) ساغلام بولمىغان ئاتالمىش « ئائىلە ئولتۇرۇشى » ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ. چاكىنا، پەسكەش ئۇسسۇللارنى ئۇيناش قەتئىي مەنئىي قىلىنىدۇ. ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئېلان قىلىنغان كۈندىن ئېتىبارەن، ياش-ئۆسمۈرلەرنى قىزىقتۇرۇپ، زەھەرلەيدىغان قانۇنسىز ھەرىكەتلەر يەنە بايقىلىپ قالسا، قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

(5) فېئودال خۇراپاتلىق ھەرىكەتلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ. ئومۇمەن پېرىخونلۇق، باخشىلىق قىلىش، ھەرخىل ئۇسسۇللاردا پال سېلىش ھەرىكەتلىرىنىڭ ھەممىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ. نەسەبەتنى ئاڭلىماي داۋاملىق خۇراپى ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ، كىشىلەرنى قايمۇقتۇرغان ۋە ئېغىر ئاقىۋەت كەلتۈرۈپ چىقارغۇچىلار قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

(6) زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى ياساش، سېتىش ۋە چېكىش قەتئىي مەنئىي قىلىنىدۇ. ئەپيۇن، خروئىن، نەشە قاتارلىق زەھەرلىك چېكىملىكنى ساقلىغانلار ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى جامائەت چەۋپسىزلىك ئورنىغا تاپشۇرۇشى كېرەك. زەھەرلىك چېكىملىك چەككۈچىلەرنى جامائەت خەۋپسىزلىكى، سەھىيە، خەلق ئىشلىرى قاتارلىق تارماقلار مەجبۇرىي تاشلاتقۇزىدۇ. زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى داۋاملىق ياساپ، توشۇغۇچىلار قانۇن بويىچە قاتتىق جازالىنىدۇ.

(7) كوچىلاردا قارتا، شاھمات ئويناش مەنئىي قىلىنىدۇ. پېنسىيگە چىققان كادىرلار، ئىشچى-خىزمەتچىلەر نورمال كۆڭۈل ئاچماقچى بولسا، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ بېكىتىلگەن ئورنىغا بېرىپ ئويناشى كېرەك. كۆزنىشكە توسالغۇ بولۇپ، ئامانلىق ساقلاشقا تەسىر يەتكۈزىدىغان ھەرىكەت بىلەن داۋاملىق شۇغۇللىنىپ، نەسەھەتكە كىرمىگەنلەر « ئامانلىقنى ساقلاش بويىچە جازالاش نىزامى » غا ئاساسەن جازالىنىدۇ.

(8) ئاممىۋى تەشكىلاتلار ۋە ئېقىپ يۈرگەن سەنئەتكارلارنىڭ ۋەھشى، قورقۇنچلۇق ياكى ئادەمنىڭ نېرۋىسىنى بۇزىدىغان، ئۆسمۈر-بالىلارنىڭ روھىي-جىسمانىي ساغلاملىقىنى نابۇت قىلىدىغان قانۇنسىز نومۇرلارنى كۆرسىتىشى مەنئىي قىلىنىدۇ. نەسەبەتنى ئاڭلىماي داۋاملىق ئويۇن كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ ئويۇن قويۇش جايدۇقلىرى مۇسادىرە قىلىنىدۇ ھەمدە جەريانە قويۇلىدۇ يا-كى تۇتۇپ تۇرۇلىدۇ.

ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنكى ئىككى يىل ئىچىدە، 60 تىن ئارتۇق شەھۋانە، خۇراپىي كىتابچە ۋە نۇرغۇن شەھۋانە سۈرەت، ئۇنىڭغۇ، سىنئالغۇ لېنتىلىرى يىغىۋېلىنغان بولسىمۇ، لېكىن مەنئىي ئەخلەتلەرنى تازىلاش خىزمىتى تېخى ئاخىرلاشقىنى يوق، 1985-يىلى ئاۋغۇستىن باشلاپ ئۇن-سىن بۇيۇملىرىنى باشقۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئونىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىنىپ، پۈتۈن شەھەرنىڭ ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق تۇمەن-مەيدانلىرىنىڭ ئۇن-سىن بۇيۇملىرى قاتتىق باشقۇرۇلدى. سىنئالغۇ قويۇش نۇقتىسى قۇرۇشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش يولغا قويۇلۇپ، سىنئالغۇ قويۇشقا رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسى بېجىرىلدى ھەمدە كۆپ قېتىم ھەر قايسى سىنئالغۇ قويۇش نۇقتىلىرىنىڭ مەسئۇللىرى ۋە سىنئالغۇ قويغۇچىلار يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇن ماددىلىق سىنئالغۇ بۇيۇملىرىنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق نىزامى ۋە ئالتە ماددىلىق ئۇنئالغۇ بۇيۇملىرىنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى تۈزۈپ چىقىلدى. 1985-يىلى 7-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە، شەھەر رايونىدا تۇرۇشلۇق ئۇرۇن ۋە تۇمەن-مەيدانلاردىكى 11 ئورۇنغا سىنئالغۇ قويۇشقا رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسى بېجىرىپ بېرىلدى، خىزمەت تىزىملاش خاتىرىسى ۋە ئۇن-سىن ئۆسكۈنىلىرى، ئۇن ئېلىش، سىن ئېلىشنى

تىزىملاش جەدۋىلى تارقىتىپ بېرىلدى. تىجارەت خاراكتېرلىك سىنئالغۇ قويۇش نۇقتىلىرىنىڭ سىنئال-غۇ بۇيۇملىرىغا قارىتا ئېنىقلاش، تەرتىپكە سېلىش ئېلىپ بېرىلىپ كېنىشكىسىز سىنئالغۇ قويۇش نۇقتە-لىرىنىڭ تىجارىتى توختىتىلدى. رادىئو-تېلېۋىزىيە نازارىتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتمىگەنلىكى سىنئالغۇ فىلىملىرى بىردەك مۇسادىرە قىلىندى؛ ئەكسىيەتچىل، شەھۋانە، قاتتىللىق مەزمۇنلىرىدىكى سېرىق سىنئالغۇ فىلىملىرىنى ۋە قانۇنسىز نەشر قىلىنغان ئۇن-سىن بۇيۇملىرىنى قويغان، ساتقانلارغا، ئىق-تىسادىي جازە كۆرۈلدى ھەمدە ئۇلارنىڭ قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلدى.

1985-يىلى، شەھەر رايونىدىكى ھەر قايسى ماگىزىن ۋە يەككە تىجارەتچىلەر قانۇنسىز ساتقان، سېتىۋالغان، كۆچۈرگەن شياڭگاڭ، تەيۋەن رايونلىرىنىڭ ۋە چەت ئەللىك ئۇنىڭلىغۇ بۇ-يۇملىرىغا قارىتا ئۇچ قېتىم چوڭ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلىپ، قويۇش مەنئىي قىلىنغان ئۇنىڭلىغۇ لىنـ-تىسىدىن 2500 قاپ، سىنئالغۇ لىنتىسىدىن ئالتە قاپ يېغۇېلىندى، 60 قاپ تەكشۈرۈشكە تېگىشلىك سىنئالغۇ لېنتىسى تۇتۇپ قېلىندى، 1000 يۈەندىن ئارتۇق قانۇنسىز تاپاۋەت مۇسادىرە قىلىندى.

§8. « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش» پائالىيىتى

« ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » (ئەلا مۇلازىمەت قىلىش، ئەلا تەرتىپ ئورنىتىش، ئەلا مۇھىت يارىتىش، لېكسىيە ئېڭىدىن ئۆگىنىش، ئىلغارلاردىن ئۆگىنىش) پائالىيىتى 1986-يىلىنىڭ بېشىدا باشلانغان بولۇپ، بۇ « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش » پائالىيىتىنىڭ داۋا-مى ھېسابلىنىدۇ.

1986-يىلى « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ [ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش] پائالىيىتىنى قانات يايدۇ-رۇپ، مەدەنىيەتلىك شەھەر بەرپا قىلىشنىڭ دەسلەپكى پىلانى » ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا-لاردا سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىش بەش يىللىق پىلانى » تۈزۈلدى؛ مەدەنە-يەتلىك ئورۇن، مەدەنىيەتلىك ئائىلىنىڭ ئۆلچىمى بېكىتىلىپ، « مەدەنىيەتلىك شەھەر ئاھالىسى ئەھدىنامىسى » ئېلان قىلىندى.

1987-يىلى « يېزىلاردا ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، مەدە-نىيەتلىك يېزا-مەيدان بەرپا قىلىشنىڭ ئۇچ يىللىق پىلانى » ۋە « يەتتە يېزا، بىر مەيدانىنىڭ مۇسابىقە كېلىشىمنامىسى » تۈزۈپ چىقىلدى. 1988-يىلى 8-ئايدا « مەدەنىيەتلىك ئورۇنلارنى باشقۇرۇشنىڭ ۋاقىتلىق چارىسى » ئېلان قىلىندى. 1989-يىلى ئۇزاق مۇددەتلىك پىلاندىن تارتىپ كونكرېت تەدبىرلەرگىچە، مەدەنىيەتلىك ئورۇن، مەدەنىيەتلىك ئائىلە ئۆلچىمىدىن تارتىپ، تەك-شۈرۈپ، باھالاپ سېلىشتۇرۇش چارىسى ۋە باشقۇرۇش چارىسى قاتارلىقلارغىچە بولغان ھەممىسى ئۇزلۇكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈلدى.

1. ئەلا مۇلازىمەت قىلىش

1986-يىلى مۇلازىمەت كەسپىدىن قول سېلىنىپ، مۇلازىمەت سۈپىتى ۋە مۇلازىمەت پوزىتسـ-يىسىنى ياخشىلاش تۈتۈلدى. 7-ئايدا خادىملار سەھىيە سىستېمىسى ۋە مۇلازىمەت كەسپىدىكى 11 ئورۇنغا بېرىپ كۆرۈش، ئۆگىنىشكە تەشكىللەندى.

1987-يىلى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ئەلا مۇلازىمەت قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇ-رۇلدى ھەمدە كەسپىي ئەخلاقنى قېلىپلاشتۇرۇش ھەر كەسىپ، ھەر ساھەگىچە كېڭەيتىلىپ،

نىشانلىق باشقۇرۇش ئومۇميۈزلۈك ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. « كەسپىي ئەخلاق قائىدىسى قوللانمىسى » تارقىتىلىپ، ھەر ساھە، ھەرقايسى كەسپىلەرنىك كەسپىي ئەخلاقىغا تۆۋەندىكىدەك تەلەپ قويۇلدى:

دۆلەت كادىرلىرى پاك-دىيانەتلىك، ئومۇمنىڭ چاكىرى بولىدىغان كەسپىي ئەخلاقنى تىكلەش؛

جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە قاتارلىق ئورۇنلاردىكى قانۇن ئىجرا قىلغۇچىلار قانۇننى ئادىللىق بىلەن ئىجرا قىلىدىغان، ئىگىلمەس-سۇنماس قەيسەر كەسپىي ئەخلاقنى تىكلەش؛

مائارىپ خىزمەتچىلىرى ئوقۇتۇش ئارقىلىق ئادەم تەربىيىلەپ، كىشىلەرگە ئۇستاز بولىدىغان كەسپىي ئەخلاقنى تىكلەش؛

تىببىي خادىملار ئۇلۇمگە ئامال، كېسەلگە سەۋەب قىلىدىغان، يۇكسەك مەسئۇلىيەتچان بولىدىغان كەسپىي ئەخلاقنى تىكلەش؛

سودا، مۇلازىمەت كەسپىدىكىلەر مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇپ، سەمىمىي، لەۋزىدە تۇرىدىغان، باشقىلارنى بوزەك قىلمايدىغان كەسپىي ئەخلاقنى تىكلەش؛

ئاممىۋى قاتناش مۇلازىمەتچىلىرى بىخەتەر، دەل ۋاقتىدا يېتىپ بارىدىغان، قولايلىق، ئەتراپلىق مۇلازىمەت قىلىدىغان كەسپىي ئەخلاقنى تىكلەش؛

ئەدەبىيات-سەنئەت خادىملىرى ئالىيجاناب پەزىلەت، توغرا سەھنە ئىستىلىنى جارى قىلدۇرىدىغان كەسپىي ئەخلاقنى تىكلەش؛

خۇسۇسىي تىجارەتچىلەر قانۇن-ئىنتىزامغا رىئايە قىلىپ، ئادىل سودا قىلىدىغان كەسپىي ئەخلاقنى تىكلەش.

1988-يىلى ئورگان ئىستىلىنى توغرىلاشتىن قول سېلىنىپ، ئورگانلارنىڭ باشقۇرۇش-تۈزۈمى، خىزمەت تۈزۈمى مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. سودا، مۇلازىمەت، پۇل مۇئامىلە، ئاشلىق، داۋالاش-ساقلىقنى ساقلاشتىن ئىبارەت بەش چوڭ سىستېمىنىڭ كۆزنەك كەسپىلىرى ئوخشاش كەسپىلەر بويىچە مۇسابىقىگە ئۇيۇشتۇرۇلدى. بەش چوڭ سىستېمىدا مۇسابىقىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، مۇسابىقە ئومۇم پىلانى ۋە ئۇنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپلىرى بېكىتىلدى، مۇسابىقىگە جەمئىي 57 ئورۇن قاتناشتى.

1989-يىلى پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرى كادىرلارغا كەسپىي ئەخلاق، كەسپىي ئىنتىزام تەربىيىسىنى كۈچەيتتى. شەھەر رايونىدىكى بەش چوڭ سىستېمىنىڭ ئوخشاش كەسپىلەر بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇسابىقىسى تەرەققىي قىلىپ، شەھەر رايونىدىكى كۆزنەك كەسپىلەر ئون چوڭ سىستېمىنىڭ ئوخشاش كەسپىلەر بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇسابىقىسىگە ئايلاندى. بۇ پائالىيەتكە شەھەر رايونىدىكى سودا، مۇلازىمەت، ئاشلىق، پۇل مۇئامىلە، داۋالاش، پوچتا-تېلېگراف، قاتناش، ماددىي ئەشيا، خەلق ئاۋنا تسىيىسى، تەمىنات-سودا قاتارلىق ئون چوڭ سىستېمىدىن 256 ئورۇن قاتناشتى. 61 ئىلغار شەخس، 16 ئىلغار كوللېكتىپ شەھەرلىك مەنئۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇش پائالىيىتى كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

2. ئەلا تەرتىپ ئورنىتىش

1986-يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى شەھەر بويىچە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسى ھەققىدە تەشۋىق ۋە سەپەرۋەر قىلىش چوڭ يىغىنى چاقىرغاندىن كېيىن، 80 پىرسەنت ئورۇندا ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزەش گۇرۇپپىسى، ئامانلىق ساقلاش، مۇرەسسە قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى؛ 20 پىرسەنت ئو-

رۇندا ئامانلىق ساقلاش ھۆددىگەرلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1986-يىلى 299 ئەنزە پاش قىلىنىپ، پاش قىلىش نىسبىتى 76.6% كە يەتتى. 7-ئايدا شەھەر ئىچىدە شەھۋانە سىنئالغۇ قوبۇش جىنايى ھەرىكىتى تەكشۈرۈلۈپ، 19 قانۇنسىز ئۇنسۇر قولغا چۈشۈرۈلۈپ، يەتتە قاپ شەھۋانە سىنئالغۇ لېنتىسى يىغىۋېلىندى.

1987-يىلى « قانۇنچىلىق تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ، تىنچ-ئىتتىپاقلىقنى قوغداش توغرىسىدىكى قارار » كۆچلۈك تەشۋىق قىلىنىپ، قانۇن ساۋاتلىرىنى ئۇمۇملاشتۇرۇش چىك تۈتۈلدى، قانۇن ساۋاتلىرىنى ئۇمۇملاشتۇرۇش ئۆگىنىشى كۇرسى ئېچىلىپ، خادىملار خىزمەتتىن ئايرىلىپ ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى. « قاتتىق زەربە بېرىش » (ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايەتلىرىگە ۋە ئەكسىلئىنقىلابىي بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش) كە ماسلاشتۇرۇلۇپ، زەھەرلىك چېكىملىك چېكىش، ئىپپەت-نومۇسىنى سېتىش، قىمار ئويناش قاتارلىق قانۇنغا خلاپ قىلمىشلار مەنئىي قىلىنىپ ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، 71 قانۇنسىز ئۇنسۇر، 60 قانۇنغا خلاپ ئەنزە تەكشۈرۈپ بىرياق-لىق قىلىندى. شەھەر رايونىدا ئامانلىق قوغداش تەشكىلاتى بار ئورۇن 343 بولۇپ، بۇ شەھەر رايونىدىكى ئۇمۇمىي ئورۇن سانىنىڭ 80.3 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە 31 ئورۇن بىخەتەرلىك قوغداش مەسئۇلىيەتنامىسى ئىمزالىدى. ئىداره-ئورۇنلاردا ئەسكىلىك قىلغان ياشلارغا ياردەم بېرىش-تەربىيە بېرىش گۇرۇپپىسىدىن 67 سى قۇرۇلدى. قاتناش تەرتىپى رەتكە سېلىنىپ، پىيادىلەر يولى بىلەن ئاپتوموبىل يولى ئايرىلغاچقا، ھەممىسى ئۆز يولىدا مېڭىپ، تەرتىپ ياخشىلاندى، ۋەقە ئازايدى.

1988-يىلى قانۇننى ئۇمۇملاشتۇرۇش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى. شەھەر بويىچە ناھىيە دەرىجىلىك 23 كادىر قانۇننى ئۇمۇملاشتۇرۇش ئۆگىنىشىنى تاماملىدى، ئۇلارنىڭ ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 100 پىرسەنتكە يەتتى؛ 207 رايون دەرىجىلىك كادىردىن 205 ى قانۇننى ئۇمۇملاشتۇرۇش ئۆگىنىشىنى تاماملىدى، ئۇلارنىڭ ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 100 پىرسەنتكە يەتتى؛ ئادەتتىكى كادىرلار ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەردىن 27 مىڭ 865 كىشى تەربىيىلىنىپ، تەربىيىلەشكە تېگىشلىك ئۇمۇمىي سانىنىڭ 86 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئۇلارنىڭ ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 90 پىرسەنتكە يەتتى. شەھەرگە بۇاستە قاراشلىق 58 ئورۇن تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشتا لايىقەتلىك بولۇپ، شەھەرگە قاراشلىق ئورۇنلار ئۇمۇمىي سانىنىڭ 92 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1986 يىلدىن 1988-يىلىغىچە بولغان ئۇچ يىل ئىچىدە، ئاقسۇ شەھىرى شەھەر باشقۇرۇشقا دائىر سەككىز خىل ۋاقىتلىق چارىنى ئېلان قىلدى. شەھەردە جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاش، قاتناش ساقچىلىرى چوڭ ئەترىتى قۇرۇلدى، 1988-يىلى يېڭىدىن ئۇچ قاتناش قاراۋۇلخانىسى سېلىنىپ، ئۇچ يۇرۇش ئاپتوماتىك قاتناش قوماندانلىق چىرىغى ئورنىتىلدى. ماگىزىن-رېستۇرانلارنىڭ ئالدىغا ماشىنا توختىتىش سىزىقى سىزىلدى. شۇنىڭ بىلەن قاتناش ۋەقەلىرى ئىلگىرىكىدىن ئازايدى.

3. گۈزەل مۇھىت يارىتىش

1985-يىلدىن كېيىن، شەھەر مۇھىتىنى پاكىزلاشتۇرۇش، كۆكەرتىش، گۈزەللەشتۇرۇش خىزمىتى تېز ئىلگىرىلىدى. كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش، گۈللۈك كوچا بەرپا قىلىش، سۇ بەلەن تەمىنلەش-يۇندا چىقىرىۋېتىش تۇرۇبىسى ئورنىتىش، يېڭىدىن يول ياساش ۋە يولنى كېڭەيتىش، يول چىرىغى، ئەخلەت ساندۇقى، ئەخلەت ماشىنىسى، شۇڭلۇق ساندۇقىنى كۆپەيتىش، ھاجەتخانىنى كۆپەيتىپ سېلىش قاتارلىقلار ئارقىلىق شەھەر ئىچىنىڭ مۇھىتى خېلى زور دەرىجىدە

ياخشىلاندى. 1986-يىلدىن 1988-يىلغىچە بولغان ئۇچ يىل ئىچىدە، پۈتۈن شەھەر ئىچىدە 13 قېتىم چوڭ تازىلىق قىلىندى، سەككىز قارار « يېمەكلىكلەر تازىلىقى قانۇنى » نى ئۆگىنىش كۆرسى ئېچىلدى، يېمەكلىك مۇلازىمىتى كەسپى بىلەن شۇغۇللانغان خادىملارنىڭ 92 پىرسەنتى سالامەتلىك گۇۋاھنامىسى ئالدى، مۇتلەق كۆپ ساندىكى يېمەكلىك، سوغۇق ئىچىملىك دۇكانلىرى تازىلىقتا ياخشى بولۇپ، ئىجارەت قىلىش ئىجازەتنامىسىگە ئېرىشتى. 1988-يىلى بارلىق تارماقلار، ئورۇنلارنىڭ يېزىقىنى قېلىپلاشتۇرۇش ئەھۋالى تەكشۈرۈلۈپ، ئىلان تاختىلىرى، ئىدارىلەر ۋە دۇكانلارنىڭ ۋىۋىسكىلىرىدىكى خاتا خەتلەر ئاساسەن تۈگىتىلدى. ئۇيغۇرچە يېزىق بىلەن خەنزۇچە يېزىقنى تەڭ قوللىنىش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى.

1989-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر شەھەر ئىچىدىكى ئىدارە-ئورۇنلار ئون تۈركۈمگە بۆلۈپ تەكشۈرۈلدى. شەھەرلىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى پائالىيىتى كومىتېتى 168 ئورۇنغا « مەدەنىيەتلىك ئورۇن » دەپ نام بەردى. بۇ شەھەر ئىچىدىكى ئىدارە-ئورۇنلار ئومۇمىي سانىنىڭ 39.2 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە 48 ئورۇن ۋىلايەت دەرىجىلىك مەدەنىيەتلىك ئورۇن بولدى، بەش ئورۇن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىيەتلىك ئورۇن بولدى. يېزىلاردىن تۆت يېزا مەدەنىيەتلىك يېزا (بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىيەتلىك يېزا بار) 49 كەنت مەدەنىيەتلىك كەنت بولدى. مەدەنىيەتلىك ئائىلە 20 مىڭ 541 غا، مەدەنىيەتلىك ئىشچى-خىزمەتچى 7127 گە، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئاكتىپى 127 گە يەتتى.

1986-يىلدىن باشلاپ، ۋىلايەت بويىچە « ئۆچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » پائالىيىتىنى ئاقسۇ شەھىرى ئۈدا تۆت يىل بىرىنچى بولۇپ باھالاندى. ئاپتونوم رايوندىكى 16 شەھەر بويىچە ئېلىپ بېرىلغان « ئۆچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » مەدەنىيەتلىك شەھەر بەرپا قىلىش مۇسابىقە پائالىيىتىدە ئاقسۇ شەھىرى 1986-يىلى ئىككىنچىلىككە، 1987-يىلى بىرىنچىلىككە ئېرىشتى، 1988-يىلى داۋاملىق ئەلا بولۇپ باھالاندى.

بەشىنچى قىسىم يېزا ئىگىلىكى

ئاقسۇ بوستانلىقىنىڭ يېزا ئىگىلىكى ئۇزۇن تارىخقا ۋە روشەن ئالاھىدىلىككە ئىگە، ھاۋاسى قۇرغاق، ھۆل-يېغىن ئاز، قۇياشنىڭ يورۇتۇش ۋاقتى ئۇزۇن، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىش مىقدارى زور، ئۇ يەر ئۇستى سىرغىما مىقدارى ۋە يەر ئاستى يوشۇرۇن ئېقىنىنىڭ نىسپىي ھالدا موللۇقى بەلەن ئورگانىك ھالدا بىرلەشكەن، بۇ، ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى بىرقەدەر ياخشى شارائىت بەلەن تەمىنلەپ قالماستىن، بەلكى پاختا، مېۋە-چېۋىلەرنىڭ ئۆسۈشىگىمۇ ئىنتايىن پايدىلىق.

« ئاقسۇنىڭ گۈرۈچى ياخشى » دېگەن ناخشا تەگرىتېغىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىغا تارقالغان، بۇ جايىنىڭ « چېگرا رايوندىكى گۈزەل يۇرت » ، « مېۋە-چېۋە ماكانى » دېگەن نامى پۈتۈن مەملىكەتكە تارقالغان. قەدىمكى توغرا قىلىق ۋە سۇيى ئەلۋەك، ئوت-چۆپى مول ساسلىقلار چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ياخشى زېمىن ھازىرلاپ بەرگەن. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن يەر ئىسلاھاتى ۋە ھەمكارلىشىش، كوپېراتسىيلىشىش ھەرىكىتى ئارقىلىق، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك ئۆستى. يېزا ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى بولغان سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى جەھەتتە كۆرۈنەرلىك مۇۋەپپەقىيەتلەر قولغا كەلتۈرۈلۈپ، سۇنى باشلاش، ساقلاش، چىقىرىۋېتىش ئۆزئارا يۆرۈشلەشتۈرۈلگەن سۇغۇرۇش، زەي سۇ چىقىرىۋېتىش تورى شەكىللەندى. بۇ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تۈرلۈك ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. 80-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، كۆل، سۇ ئامبىرى، كۆلچەكلەردە بېلىق بېقىش ئىشمۇ تېز تەرەققىي قىلدى، شەھەر رايونىغا تايىنىپ ھەرقايسى ساھە ئۆچۈن مۇلازىمەت قىلىدىغان يېزا-بازار كارخانىلىرى يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، شەھەر بويىچە مۇھىم تايانچ كەسىپلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. « ئۈچ شىمال » ئىمكانىيىتىنى ئورمىنى قۇرۇلۇشى پىلانىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، كۆچەت تىكىش، ئورمان بەرپا قىلىش ئىشى بىر يېڭى باسقۇچقا كۆتۈرۈلدى. 1978-يىلدىن 1985-يىلغىچە تىكلىگەن كۆچەت سانى 1950-يىلدىن 1977-يىلغىچە تىكلىگەن ئومۇمىي كۆچەتنىڭ ئىشىپ كەتتى. يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنغانلىقتىن، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتى تەدرىجىي ھالدا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۇيغۇنلاشتى، كىشىلەرنىڭ پەن-تېخنىكىغا تايىنىپ يېزا ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش ئېڭى زور دەرىجىدە كۈچەيدى، سورتنى ياخشىلاپ سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ زىرائەت ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى كېڭەيدى، سۇ، ئوغۇت، تۇپراقنى مۇۋاپىق پايدىلىنىلدى، ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلمىسى ئۆز جايىنىڭ ئەھمىيىتى ئالاھىدىلىككە ئىگە بولدى، شۇنىڭ بىلەن 1980-يىلدىن 1989-يىلغىچە يېزا ئىگىلىكىدىن ئۈدا مول مەھسۇلات ئېلىندى، ئىقتىسادىي ئۇنۇم كۆرۈنەرلىك ئۆستى. 1989-يىلى ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1949-يىلىدىكىدىن 4.42 ھەسسە، پاختا ئومۇمىي مەھسۇلاتى 98.2 ھەسسە، ياغلىق دان ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1.46 ھەسسە ئاشتى، چارۋىمۇ كۆپەيدى. شەھەر بويىچە دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 1989-يىلى 1984-يىلدىكى 263.63 يۈەندىن 591.71 يۈەنگە يەتتى.

I باب ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزگىرىشى

ئاقسۇنىڭ يېزا ئىگىلىكى چېنى، خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدىن 1949-يىلغىچە 2000 يىلدىن ئارتۇق بېكىنمە شەكىللىك تەرەققىيات جەريانىنى بېسىپ ئۆتتى، ئۆزگىرىش ئاستا بولدى. چىڭ سۇلالىسى چۈڭ-كىچىك خوجىلارنىڭ توپلىگىنى تىنچىتقاندىن كېيىن، ئاقسۇ دېھقانلىرى كونا باج نىسبىتى بويىچە ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىرىنى يەر بېجى ئۈچۈن تاپشۇرغان؛ ھۆكۈمەت يېرىنى تېرىغان ئىجارىكەش دېھقانلار ھوسۇلنىڭ يېرىمىنى يۇقىرىغا تاپشۇرغان؛ بەگنىڭ يېرىنى تېرىيدىغان يانچىلار بەگكە بېقىنىدىغان قۇل دېھقانلار ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 13-يىلى (1887-يىلى) چىڭ ھۆكۈمىتى بەگلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلغاندىن كېيىن، يانچىلار ئىقتىسادىي جەھەتتە ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن ھەردەرىجىلىك شائىيۇلار ۋە پومېشچىكلار كۆپ قىسىم يەرلەرنى ئىگىلىۋالغانلىقى ئۈچۈن، نامرات دېھقانلارنىڭ تېرىلغۇ يېرى ۋە سايمىنى كەمچىل، تۇرمۇشى ئىنتايىن جاپالىق ئىدى.

مىنگو دەۋرىدە نۇرغۇن تېرىلغۇ يەر ۋە ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ قولىدا بولغانلىقى ئۈچۈن، نامرات دېھقانلار ھېئۇدالارنىڭ دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيىسىگە ئۇچرىغانىدى. شۇ چاغدىكى ئىقتىسادىي ئېكسپلاتاتسىيە يەرنى ئىجارىگە بېرىش ۋە ئادەم يالاپ ئىشلەتتىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل شەكىلدە بولاتتى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە 636 مىڭ 844 مو تېرىلغۇ يەر بولۇپ، ئۇمۇمىي نوپۇسنىڭ 7.36 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان پومېشچىك، باي دېھقانلار 207 مىڭ 831 مو يەرنى، يەنى ناھىيە بويىچە تېرىلغۇ يەرنىڭ 32.63 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن، ئۇمۇمىي نوپۇسنىڭ 41.12 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان نامرات دېھقانلارنىڭ بولسا تېرىلغۇ يېرى ئاران 99 مىڭ 666 مو بولۇپ، بۇ، ئۇمۇمىي تېرىلغۇ يەرنىڭ 15.65 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى. تېرىلغۇ يېرى ۋە ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش سايمىنى يوق يالانما دېھقانلار 4955 ئىدى. 1952-يىلدىكى يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن يەككە ئىگىلىك ھەمكارلىشىش، كوپېراتسىيىلىشىش ئارقىلىق كوللېكتىپ ئىگىلىككە ئۆزگەردى، نەتىجىدە ئىشلەپچىقىرىش مەلۇم تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. 1958-يىلدىن 1978-يىلغىچە « بىرىنچىدىن چوڭ، ئىككىنچىدىن ئۇمۇمى » بولغان خەلق گۈشپىسى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىدىن ھالقىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، 20 يىل ئىچىدە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئاساسىي جەھەتتىن بىر دائىرىدىن چىقىپ كېتەلمىدى. دېھقانلارنىڭ ئاكتىپلىقى تولۇق جارى بولمىدى. 1979-يىلى يېزىلاردا مەسئۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىدىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتى جەھەتتىكى بۇ زور ئىسلاھات يولغا قويۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى جۇش ئۈرۈپ راۋاجلىنىشقا باشلىدى.

§1. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش

1. يېزىلارنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشتىن بۇرۇنقى ۋەزىيىتى

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشتىن ئىلگىرى پومېشچىكلار سىنىپى دېھقانلارنى ھەقسىز ئەمگەككە سېلىش، يەر ئىجارىسىنى ئەمگەك ۋە ماددىي نەرسىلەر بىلەن تۆلىتىۋېلىش ئارقىلىق ئېكسپلاتاتسىيە قىلاتتى، يېزىلاردا قوللۇق تۇزۇمنىڭ ساقىنىدىلىرى يەنىلا بار ئىدى. بۇ خىل تۇزۇمدىكى يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادى تۆۋەندىكىدەك ئاساسلىق ئالاھىدىلىككەرگە ئىگە ئىدى:

1) پومېشچىكلار سىنىپى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى كۆپلەپ ئىگىلىۋالغان.

1951-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى ئېگەرچى رايونىنىڭ 7-، 8-يېزىلىرىدا ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 52.7 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلغان كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلار بۇ ئىككى يېزىدىكى تېرىلغۇ يەرنىڭ 13.8 پىرسەنتىگىلا ئىگە ئىدى، ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 9.2 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلغان پومېشچىك، باي دېھقانلار بولسا ئىككى يېزىدىكى تېرىلغۇ يەرنىڭ 49.1 پىرسەنتىنى ئىگىلىۋالغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەرنىڭ تولىسى ئەڭ ياخشى يەرلەر ئىدى. 5-يېزىدا (ھازىرقى ئاقسۇ شەھەرلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانىغا قاراشلىق چۆغتال كەنتىدە) نوپۇسنىڭ 44.84 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلغان كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلار يېزىدىكى ئومۇمىي تېرىلغۇ يەرنىڭ پەقەت 15.2 پىرسەنتىنىلا ئىگىلىگەن، بۇلار ئېچىدە 28 ئائىلىنىڭ (پۈتۈن يېزىدىكى ئومۇمىي ئائىلە سانىنىڭ 18 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ) تېرىلغۇ يېرى يوق ئىدى. لېكىن، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 7.17 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلغان پومېشچىكلار پۈتۈن يېزىنىڭ 27.43% تېرىلغۇ يېرىنى ۋە 22% ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى (ھارۋا، سوقا، كەتمەن، ئورغاق، پالتا، تۇلۇق، تاغار قاتارلىقلار)نى، 21% تېرىلغۇ ئۇلىغىنى، 19% ئولتۇراق ئۆيى ۋە زور مىقداردىكى دەل-دەرەخلىرىنى، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 15.2% ۋەچپى يەرلەرنى ئىگىلىۋالغان.

ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئىگىدارچىلىق پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ئىقتىسادىي، سىياسىي جەھەتتىكى ھۆكۈمرانلىقىنى كاپالەتلەندۈرگەن بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى كەمچىل بولغان دېھقانلار، بولۇپمۇ كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلار بولسا ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى، قوللۇق ئورۇنغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1-رايون 5-يېزىسىدىكى 24 ئائىلىلىك پومېشچىك ئىچىدە 16 ئائىلە سىياسىي جەھەتتە ھوقۇق تۇتقان، توققۇز ئائىلە بۇاستە دىنىي ھوقۇقنى ئىگىلىگەن بولۇپ، بۇ پومېشچىكلار سىنىپى ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، دېھقانلارنى ئىقتىسادتىن ھالقىغان ھالدا ئېكسپلاتاتسىيە قىلغان.

2) فېئودالىق ئېكسپلاتاتسىيە ئېغىر بولغان.

پومېشچىكلار سىنىپى دېھقانلارنىڭ قولىدىن ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى تارتىۋېلىپ، دېھقانلارنى دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيە قىلاتتى. 1-رايون 5-يېزىدىكى پومېشچىكلار 11% يېرىنى دېھقانلارغا ئورتاقچا، جانلىق ئىجارىگە، ئۆلۈك ئىجارىگە بېرەتتى. 89% يېرىنى بۇاستە باشقۇرۇپ، ئادەم يالالاپ ئىشلەتتى ۋە ھەقسىز ئالۋان سېلىش ئارقىلىق ئېكسپلاتاتسىيە قىلاتتى. ئورتاقچا بېرىلگەن يەر ئادەتتە، شال، بۇغداي، قوغۇن-تاۋۇز تېرىش بىلەنلا چەكلىنەتتى، شال ئۇرۇقىنى، بۇغداي ئۇرۇقىنىڭ يېرىمىنى ياكى قوغۇنلۇقنىڭ ئوغۇتىنى پومېشچىك چىقىرىپ، ھوسۇلنى تەڭ بۆلۈشەتتى، جانلىق ئىجارىگە بەرگەندە چىقىمنىڭ ھوسۇلنى تەڭ بۆلۈشەتتى؛ ئۆلۈك ئىجارىگە

بەرگەندە ھەر مو يەر ئۇچۇن 12 كىلوگرامدىن 60 كىلوگرامغىچە ئىجارە ھەققى ئالاتتى. ئىجارىكەش دېھقان كالا ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئىجارىگە ئالغان بولسا، بۇنىڭ ئۇچۇن باشقىدىن ئەمگەك قىلىپ بېرەتتى.

پومېشچىكلار يەنە بالا قىلىپ بېقىۋېلىش، ئىچ كۆيۈغۇل قىلۋېلىش ئارقىلىقمۇ دېھقانلارنى ھەقسىز ئىشلەپ بېرىشكە مەجبۇر قىلاتتى. ھوقۇق تۇتقان پومېشچىكلار پۇل، ئاشلىق ۋە ھەرخىل باج خىراجەتنى تاپشۇرالمىغان دېھقانلارنى ئۆزى ئۇچۇن ھەقسىز ئىشلەپ بېرىشكە خالىغانچە مەجبۇرلايتتى. 1-رايون 5-يېزىدىكى زومىگەر پومېشچىك ئىسمائىل 100 دىن ئارتۇق يوللۇقچى ئىشلەتكەن، بۇ يوللۇقچىلارنىڭ تولىسى ئىش ھەققىنى ئالالمىغان. زايىق پومېشچىك مۇساغا يەتتە يىل، ئۇنىڭ ئاكىسى توققۇز يىل يوللۇقچى بولۇپ ئىشلەپ، بىر تىينمۇ ھەق ئالالمىغان. ئاخىرىدا ئۇلار-نىڭ ئاكىسى 80 چارەك (960 كىلوگرام) قوناقنىڭ پۇلىنى تۆلەپ ئاكا-ئۇكا ئىككىسىنى ئۆيىگە يانداۋۇپ چىققان.

1949-يىلى 1-رايون 5-يېزىدىكى دېھقانلار يەر بېجى ئۇچۇن تاپشۇرغان ئاشلىق 51 مىڭ 692.7 كىلوگرام بولۇپ، يەردىن قىلغان كىرىمنىڭ 16.5 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلغان؛ كىرىمنىڭ ئۇچ پىرسەنتىنى ئۆشرە بەرگەن؛ چارۋىچىلىق بېجى ۋە پارچە-پۇرات سېلىقلارغا 20 پىرسەنتتىن كۆپرەكىنى تۆلىگەن. پارچە-پۇرات سېلىقلار — ئوت-بوغۇز (قوناق، بېدە، سامان)، ئىسسىنىش خىراجىتى، غەللە-پاراق، ئىشىك نومۇرى پۇلى، ئات سېپتۇېلىش پۇلى، تۇخۇم (ياكى ياغ)، توخۇ، ئوتۇن سېلىقى، سۇ ھەققى، شاگجاق، باۋاجاڭلارنىڭ خىزمەت راسخوتى، ھەرخىل قول ھۇنەر بېجى قاتارلىقلار بولۇپ، 14-15 خىلغا يېتەتتى، ئۇنىڭ ئوستىگە يول ياساش، كۆۋرۈك سېلىش، پاراق توشۇش قاتارلىق ئالۋاڭلارنى قوشقاندا دېھقانلارنىڭ ھەر يىللىق سېلىقى يەردىن قىلىنغان كىرىمنىڭ 40 پىرسەنتىدىن ئېشىپ كېتەتتى. 1-رايون 5-يېزىنىڭ 1-مەھۇرىي كەنتىدە 11 ئائىلىلىك پومېشچىك بولۇپ، ئۇلارغا 33 كەتمەنلىك (كەتمەن بۇ يەردە گۇڭ ئەمگەك بىرلىكى قىلىنغان. بىر كەتمەن ئالتە ئەمگەككە تەڭ) سۇ قۇرۇلۇشى ئالۋىڭى چۇشەتتى، پومېشچىك، باي دېھقان، ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچىلەردىن باشقا دېھقانلار 223 ئائىلە بولۇپ، ئۇلارغا 142 كەتمەنلىك سۇ قۇرۇلۇشى ئالۋىڭى چۇشەتتى، ئەمەلىيەتتە، پومېشچىكلار ھەرخىل چارىلەر بىلەن بۇ ئالۋاڭنى باشقىلارغا ئارتىپ قويۇاتتى. ئەگەر دېھقانلار ئەمگەك چىقىرالمىسا ھەربىر كەتمەن ئۇچۇن 60 كىلوگرام قوناق تاپشۇراتتى. بۇنى بېرەلمىگەنلەر مىراپقا ھەقسىز ئىشلەپ بېرەتتى.

دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيە تۆپەيلىدىن نۇرغۇن دېھقانلار ئۆز يۇرتىنى تاشلاپ سىرتقا قېچىپ كەتكەن. 1-رايون 5-يېزا 2-مەھۇرىي كەنتتە 60 ئائىلە بولۇپ، 1947-يىلدىن 1949-يىلغىچە ئۇلارنىڭ ئوندىن بىر قىسمى قېچىپ كەتكەن، كەنتتە ئۆيلەر خاراب‌لىشىپ، ئېتىزلار يېنەمگە ئايلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان.

3) ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى قالاق ئىدى.

1949-يىلى 1-رايوننىڭ 5-يېزىسىدىكى كەمبەغەل دېھقانلارنىڭ 78 پىرسەنتىنىڭ تېرىلغۇ كالىسى، 95 پىرسەنتىنىڭ كەتمىنى يوق ئىدى. ئۇلار ئىقتىسادىي جەھەتتە نامرات بولغانلىقتىن ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى ياخشىلاش ئىمكانىيىتىگمۇ ئىگە ئەمەس ئىدى. 2000 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرىدا ئانچە زور ئۆزگىرىش بولمىغانىدى. ئاقسۇ ناھىيىسىدە تۆۋەندىكىدەك تېرىلغۇ سايمانلىرى بارئىدى:

بىرىنچى خىلى — تېرىقچىلىق سايمانلىرى ۋە تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى: سوقا، كەتمەن، ياغاچ تىرنا، ياغاچ سۆرەم، غەلۋىر، كۆتەك ھارۋا، كالا، ئىشەك، ئات قاتارلىقلار.

ئىككىنچى خىلى — ئورما ۋە خامان تېپىش سايمانلىرى: ئورغاق، كۆتەك ھارۋا، كالتەك، تۆ-

لۇق، سەكسەن پۇت، ياغاچ ئارا، ياغاچ شامالدۇرغۇچ، ياغاچ ساندۇق، تاغار، چىنگە ئارغامچا، غەلۋىر، كالا، ئات، ئېشەك قاتارلىقلار.

ئۇچىنچى خىلى — ئۇن تارتىش سايمانلىرى: سۇ تۇگمىنى، يارغۇنچاق، شامالچى، سۇ يارغۇچىقى قاتارلىقلار.

يۇقىرىقى سايمانلار ئىچىدە تۆمۈردىن ياسالغىنى پەقەتلا سوقا، پالتا، ئورغاق، كەتمەن ئەدى. سوقىنىڭ چىشى كىچىك (1.5 كىلوگرام) بولغاچقا، يەرنى تۆت سۈگدىن چوڭقۇر ھەيدەيدۇ. مەيتتى ھەمدە ئاسانلا سۈنۈپ كېتەتتى. باشقا دېھقانچىلىق سايمانلىرى ئاددىي، قوپال ئىدى.

سەكسەن پۇت بولسا خامان تېپىدىغان ئاددىي سايمان بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى ئۇچ مېتر، دىئامېترى 30 سانتىمېتر كېلىدىغان بىر تال ياغاچقا 18 دىن 25 قۇرغىچە، ھەربىر قۇرغا ئالتىدىن ياغاچ قوزۇق قېقىپ ياسىلاتتى ۋە ئۇلاغقا سۆرىتىپ، خامان تېپىلەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلاغقا دەسسىتىپ خامان تېپىدىغان ئۇسۇلمۇ بار ئىدى. بۇ ئۇسۇل «قوشاق قېتىش» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ئۇسۇلدا، بىر ئادەم خامانداپ ئون كالىنى ھەيدەپ ئايلاندۇراتتى. يەنە بىر ئادەم ئۇنچىنى ئۆرۈپ تۇراتتى، بىر كۈندە ئاران تۆت مو يەرنىڭ ئۇنچىسىنى تەپكىلى بولاتتى. تولۇق بىلەن خامان تېپىشنىڭ ئۇنۇمى بىرئاز يۇقىرى بولۇپ، بىر جۈپ كالا، ئىككى ئادەم بىر كۈندە 2.5 مو يەرنىڭ ئۇنچىسىنى تېپىپ ئالغىلى بولاتتى.

تېرىقچىلىق ئۇسۇلىدىن قارىغاندا، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ئىنتايىن قالاق ئىدى. تېرىشتىن تارتىپ يىغىۋالغانغا قەدەر ئارىلىقتا، سۇغۇرۇشنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئېتىز-ئېرىقلار ناھايىتى ئاز پەرۋىش قىلىناتتى. ئۇرۇق پۈتۈنلەي قول بىلەن چېچىلىدىغان بولغاچقا، ھەم ئۇرۇق ئىسراپ بولاتتى، ھەم كۆلىتىۋاتسىيە قىلىشقا قولايسىز ئىدى. بىر ئادەم ئىككى كالا بىلەن كۈنىگە ئۇچ مو يەر ئاغدۇراتتى، بۇنىڭدا ئىش ئۇنۇمى تۆۋەن بولۇپلا قالماستىن، يەرمۇ چوڭقۇر ئاغدۇرۇلمايتتى. ئۇلاغ كۆچى كەمچىل بولغان دېھقانلار يەرنى كەتمەن بىلەن ئاغدۇراتتى.

چاڕۇچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىمۇ ناھايىتى قالاق ئىدى. قىشلىق، يازلىق ئوتلاقلار ۋە ئېركەك، چىشى چاڕۇلار ئارىلاشتۇرۇپ بېقىلاتتى. ئوتلاقلار ۋە ئوتلار ئېغىر دەرىجىدە ناچارلىشىپ كەتكەنىدى. قوينىڭ يۈڭى قولدا قىرقىلغاچقا ئۇنۇمى تۆۋەن بولاتتى. يېزىلاردا قوشۇمچە كەسىپ خىلى ئومۇملاشقان، ئۇ، تېخنىكىسى ئاددى، دەسمايىسى ئاز، ئۇسكۇنىلىرى ئاددى، خام ئەشيا-سىنى تېپىش ئاسان، دېھقانچىلىققا تەسىر يەتكۈزمەسلىكىنى ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇپ، ئاساسىي جەھەتتىن ئۇزۇنىنى تەمىنلەيتتى.

4) مەھسۇلات تۆۋەن بولۇش.

1949-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئاشلىقنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 63.7 كىلوگرام، پاختىنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 6.5 كىلوگرام، ياغلىق داننىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 31.6 كىلوگرام بولۇپ، مەملىكەت بويىچە شۇ ۋاقىتتىكى ئوتتۇرىچە سەۋىيىدىن تۆۋەن ئىدى. قوتاندا 176 مىك 700 تۇياق چارۋا بارئىدى. بىر ئىنەك موزاينى ئېمىتكەننىڭ سىرتىدا، بىر يىلدا ئارانلا 112 كىلوگرام سۈت بېرەتتى. ھەربىر قويدىن 312 گىرام ئەتىيازلىق يۈڭ، 625 گىرام كۈزلۈك يۈڭ ئېلىناتتى.

5) ناتۇرال ئىگىلىكنىڭ ئالماشتۇرۇش شەكلى.

دېھقانلار ھەر بازار كۈنى ماتانى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ، ئوتۇكنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ، مالليرىنى يېتىلەپ، تۇخۇملارنى كۆتۈرۈپ، ئاشلىق، مېۋە-چېۋە، كۆكتات، پاختا، مىلىچمال، قۇرۇق مېۋە قاتارلىق ئىستېمالىدىن ئاشقان مەھسۇلاتلارنى ئېشەك، كالا ھارۋىلىرىغا بېسىپ، بازارغا كېلىپ، دېھقانچىلىق، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتلىرىنى ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىك مەھسۇلاتلىرىنى سېتىپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق بۇيۇملارنى سېتىۋالاتتى. يەزىلەر ساتراشلىق

قىلاتتى، دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى رېمونت قىلاتتى، موزدوزلۇق-ياماقچىلىق، قىلاتتى، مىس ئەسۋاب-سايمانلارنى رېمونت قىلاتتى ۋە ساتاتتى. بەزىلەر بىدىكلىك قىلىپ ئاز-تولا چاي پۇلى تاپاتتى.

بازار سودىسىدا مالغا مال ئالماشتۇرۇش شەكلى خېلى كۆپ ساقلىنىپ قالغانىدى. ھەرقايسى سودا بازارلىرى شۇ ئەتراپتىكى يېزا-مەھەللەرگە باغلىنىپ ئۇقساتلىپ جەھەتتە بىر ناتوراللىنىش شەكلىدە ئورنىنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ، سىرت بىلەن ناھايىتى ئاز ئالاقە قىلىشاتتى.

2. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش جەريانى

1951-يىلى 2-ئايدا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىنى ئېچىپ، « ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۆرىشىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار » ماقۇللىدى. شۇ قارارغا ئاساسەن 276 كادىر قاتناشقان خىزمەت ئەترىتى قۇرۇلدى، بۇنىڭغا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم، 2-جۇن 5-شى ۋە ئاقسۇ ناھىيىسىدىن ئاجرىتىلغان كادىرلار قاتناشقان بولۇپ، ئۇلار بەش شۆبە ئەترەتكە بۆلۈندى، ھەربىر شۆبە ئەترەتكە ئەترەت باشلىقى، مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى ۋە سىياسىي يېتەكچى سەپلەندى.

1951-يىلى 9-ئاينىڭ 14-كۈنىدىن 10-ئاينىڭ 15-كۈنىگە قەدەر، 1-رايوننىڭ 7-، 8-يېزىلىرىدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشنى نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتى ئاخىرلاشتى. شۇنىڭدىن كېيىن، ھەربىر دەرھال ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلۇپ، تۆت قارارغا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلىپ، 1952-يىلى 4-ئاينىڭ 8-كۈنى تاماملاندى. 1-قاراردا 1-رايوندا، 2-قاراردا 3-رايون ۋە 5-رايوننىڭ 5-يېزىسىدا؛ 3-قاراردا 2-رايون بىلەن 4-رايوندا؛ 4-قاراردا 5-رايوننىڭ 5-يېزىسىدىن باشقا يېزىلىرى ۋە 6-رايوندا ئېلىپ بېرىلدى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى يېزىنى بىرلىك قىلىپ، ئەڭ ئۇزۇن بولغاندا 45 كۈن، ئەڭ قىسقا بولغاندا 31 كۈن، ئادەتتە 40 كۈن ئېلىپ بېرىلدى. ھەر قارارلىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى تۆت باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى:

بىرىنچى باسقۇچتا، ئەھۋال ئۇقۇشۇش، سىياسەتنى تەشۋىق قىلىش، ئاممىنىڭ ئەندىشىلىرىنى تۈگىتىش ئاساس قىلىنىپ، شۇنىڭغا بىرلەشتۈرگەن ھالدا دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلى دەسلەپكى قەدەمدە تەرتىپكە سېلىندى.

ئىككىنچى باسقۇچتا، كىچىك دەرد تۆكۈش يىغىنلىرى ئېچىلدى. نۇقتىلىق ھالدا پومېشچىك، بای دېھقانلارنىڭ تەركىبى باھالاپ بېكىتىلىپ، سىنىپىي سەپ ئېنىق ئايرىلىپ، دېھقانلارنىڭ سىنىپىي ئېڭى ئۆستۈرۈلدى، دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلى زورايتىلدى.

ئۈچىنچى باسقۇچتا، قائىدە سۆزلەپ، كۆرەش قىلىش چوڭ يىغىنلىرى ئېچىلدى. پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ سىياسىي ھەيۋىسى سۇندۇرۇلۇپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، ئىجارە ھەققىنى قايتۇرۇۋېلىش، تۈتۈپ قالغان ئىش ھەققىنى ۋە ھەقسىز ئىشلەتكەن ئەمگەك ھەققىنى تولۇقلاپ تۆلىتىۋېلىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

تۆتىنچى باسقۇچتا، كۆرەش مېۋىسى تەقسىم قىلىپ بېرىلىپ، ھاكىمىيەت قۇرۇلۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك غەللە-پاراق ئاشلىقى تاپشۇرۇش ۋەزىپىسى ئورۇنلاندى.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى جۇڭگو كومۇنىستىك

پارتىيەسىنىڭ يەر ئىسلاھاتىدىن ئىلگىرى دېھقانلارغا رەھبەرلىك قىلىپ پومېشچىكلار سىنىپىغا قارشى ئېلىپ بارغان بىر قېتىملىق كەسكىن سىنىپىي كۈرەش ئىدى. ناھىيە بويىچە 36 يېزىدا 111 زومىگەر، ئۇچ نەپەر قانۇنسىز پومېشچىك كۈرەش قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا كۈرەش قىلىنىپ قانۇن بويىچە قولغا ئېلىنغانلار 66 بولۇپ، پومېشچىكلار سىنىپى نوپۇسىنىڭ 1.46 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. كۈرەش داۋامىدا زومىگەرلەرنىڭ دېھقانلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئىشلەتكەن جازا قوراللىرىدىن 141 ئىشكەل، ئون كويزا، ئالتە قارا مىلتىق، 20 تال زەنبىرەك، ئونىكىدىن باشقا نەيزە، قامچا، چوماق قاتارلىقلار تېپىلدى. قولغا ئېلىنغان 66 زومىگەر باسقۇنچىلىق قىلغان ئايال 272، ئۇرغان ئادەم 487، مېيىپ قىلىپ قويغان ئادەم 97؛ زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالغان يەر (ئاق تاشلىۋەتكەن يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) 3963 مو، قوي 1502، ئۆي 91 ئىغىز؛ ۋاقتى-سوۋقتى قىلغان نەرسىلەر بۇغدايغا سۇندۇرغاندا 1898.5 تاغار بۇغداي (بىر تاغىرى ئادەتتە 100 كىلوگرام)، تەنگە 398 سەر، كۆموش پۇل 3857.5 يۈەن، قوناق 489.7 تاغار؛ مەجبۇرىي ھەقسىز ئىشلەتكەن ئادەم 4795.

ناھىيە بويىچە يەر ئىجارىسىدىن جەمئىي 476 مىڭ 698 كىلوگرام بۇغداي كېمەيتىلدى ۋە قايتۇرۇۋېلىندى (ۋەخپە يەرنىڭ ئىجارىسىدىن كېمەيتىلگىنى قايتۇرۇۋېلىنغان 449.5 كىلوگرام ئىجارە ھەققىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ). 2943 ئائىلىلىك ئىجارىكەش دېھقان (دېھقان ئائىلىسى ئومۇمىي سانىنىڭ 12 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ) كېمەيتىلگەن ۋە قايتۇرۇۋېلىنغان ئىجارە ھەققىدىن مەنپەئەتلەندى. ھەربىر ئائىلىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 162 كىلوگرامدىن بۇغداي تەگدى. قىسۋېلىنغان ئىش ھەققى ۋە ھەقسىز ئىشلەتكەن ئىش ھەققى مۇڭاپىق ھېساب-كىتاب قىلىنىپ، 2 مىليون 363 مىڭ 531.5 كىلوگرام بۇغدايغا سۇندۇرۇلۇپ تۆلىتىۋېلىنىپ ۋە قايتۇرۇۋېلىنىپ، 14 مىڭ 350 ئائىلىلىك دېھقان (دېھقانلار ئومۇمىي ئائىلە سانىنىڭ 59 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ) غا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. ھەربىر ئائىلىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 164.7 كىلوگرامدىن بۇغداي تەگدى. ناھىيە بويىچە 13 مىڭ 38.75 مو يەر تەكشىلىپ، 1284 ئائىلە يەرسىز دېھقانىنىڭ يەر قېينىچىلىقى ھەل قىلىندى.

3. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي سىياسەتلىرى

1) ئاساسەن زومىگەرلەر ۋە ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار كۈرەش ئوبيېكتى قىلىندى. زومىگەر قىلىپ بېكىتىشنىڭ ئۆلچىمى مۇنداق بولدى: جەزمەن پومېشچىكلار سىنىپىدىن بولۇشى، فېئودال ئىقتىسادىي كۈچكە ئىگە بولۇشى؛ سىياسىي جەھەتتە ھوقۇقدار بولۇپ، ئەكسىيەتچىل سىياسىي كۈچكە ئىگە بولغان بولۇشى؛ جىنايىتى گەۋدىلىك، خەلقنىڭ غەزىپى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇشى كېرەك. كۈرەشنىڭ ۋەزىپىسى ئاساسلىقى، فېئودال كۈچلەرنى سىياسىي جەھەتتىن تارمار قىلىپ، دېھقانلارنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى ئۇستۇنلۇكىنى تىكلەش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پومېشچىكلار ئىقتىسادىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، دېھقانلارنىڭ مەلۇم ئىقتىسادىي مەنپەئىتى ۋە تەلىپىنى قاندۇرۇشتىن ئىبارەت. زومىگەرلەردىن ئىقتىسادىي جەھەتتە ھېساب ئالغاندىن كېيىن، ئۇلارغا ئوتتۇرا دېھقانلار بىلەن باراۋەر كېلىدىغان ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى قالدۇرۇپ قويۇش كېرەك. ئادەتتىكى پومېشچىكلارنىڭ يەر-مال، چارۋا-چورۇقلىرىنى مۇسادىرە قىلىش ۋە قايتۇرۇۋېلىنىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئىجارە ھەققىدىن كېلىدىغان كىرىمىنى ئىجارە ھەققى

2) ھەقسىز ئىشلەتكەن ۋە تۇتۇپ قالغان ئىش ھەققىنى ھېسابلاشقاندا، ئەگەر پومېشچىك قوشۇمچە سودىگەر بولۇپ، ئىش ھەققىنى قايتۇرۇش ئىقتىدارى بولمسا، ئۇنىڭ سودا-سانائەت دەسمايىسىگە چېقىلىشقا بولمايدۇ.

3) پومېشچىكلارنىڭ چارۋىسىغا قەتئىي تەگمەسلىك كېرەك. زومىگەرلەرنىڭ چارۋىسىغا تېگىشكە توغرا كەلگەندىمۇ، ئۇنى تارقىتىۋەتمەسلىك كېرەك.

4) ئۆلۈك ئىجارە ھەققى ياكى جانلىق ئىجارە ھەققىنىڭ ئەسلىدىكى ئۆلچىمىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىردەك « 5:2 ئۆلۈش » بويىچە ئىجارە ھەققى كېمەيتىلىدۇ. يەنى ئەسلىدىكى ئىجارە ئۆلچىمى ئىچىدىن % 25 (ئىككى يېرىم ئۆلۈش) چېقىرىۋېتىلىدۇ. ئىجارە ھەققى كېمەيتىلگەندىن كېيىن، ئىجارىگە بەرگۈچىنىڭ ئېرىشىدىغىنى يەرنىڭ نورمال يىللىق ھەققى كېمەيتىلگەندىن كېيىن، ئىجارىگە بەرگۈچىنىڭ ئېرىشىدىغىنى يەرنىڭ نورمال يىللىق مەھسۇلاتىنىڭ ‰375 دىن ئېشىپ كەتمەسلىكى، يەردىن چىققان قوشۇمچە مەھسۇلاتلاز ئىجارە ئالغۇچىغا تەۋە بولۇشى كېرەك. « يەرنىڭ نورمال يىللىق مەھسۇلاتىنىڭ ‰375 دىن ئېشىپ كەتمەسلىك » دېگەنلىك « 5:2 ئۆلۈش » بويىچە ئىجارە ھەققى كېمەيتىلگەندىن كېيىن ئىجارىنى « 3، 7، 5 » ئۆلچىمى بويىچە چەكلەشتىن ئىبارەت، شۇ يىللىق مەھسۇلاتى تەخمىنەن بىر دادەن دەپ پەرەز قىلىنسا، ئەگەر ئىجارىگە بەرگۈچىنىڭ ئالىدىغىنى ئۈچ كۆرە يەتتە شىك بەش ئۇچۇمدىن ئېشىپ كەتسە، ئۈچ كۆرە يەتتە شىك بەش ئۇچۇمغا كېمەيتىلىدۇ. ئۈچ كۆرە يەتتە شىك بەش ئۇچۇمغا يەتمىسە، ئۈچ كۆرە يەتتە شىك بەش ئۇچۇم قىلىپ كۆپەيتىشكە بولمايدۇ.

5) ئورتاقلىشىپ تېرىغان يەرنىڭ ئىجارە ھەققى ئەسلىدىكى ئىجارە ئۆلچىمى بويىچە 10 پىرسەنتتىن 20 پىرسەنتكىچە كېمەيتىلىدۇ. ئىجارە ھەققى كېمەيتىلگەندىن كېيىن ئىجارىگە بەرگۈچىنىڭ ئالىدىغىنى ئەك كۆپ بولغاندا نورمال يىللاردىكى مەھسۇلاتنىڭ 40 پىرسەنتىدىن ئېشىپ كەتمەسلىكى كېرەك.

6) 1949-يىلى 12-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن ئىلگىرى (ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان ۋاقىت)، دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ گەدىنىدە قالغان پومېشچىك، چارۋىدار، باي دېھقانلارغا، ئورگان، مەكتەپ، مەسچىت، مەدرىسەلەرگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئىجارە ھەققى بىردەك كەچۈرۈم قىلىنىدۇ.

7) ئادەتتە 1950-يىلدىن كېيىنكى ھەقسىز ئىشلەتكەن ئەمگەك ھەققى ۋە تۇتۇپ قالغان ئىش ھەققى ھېسابات قىلىنىدۇ. ئايرىم ساندىكى ئېكسپلاتاتسىيىسى ئېغىر بولغانلاردىن 1950-يىلدىن بۇرۇنقى بۇ ھەققىنى ئاز بىر قىسىم قىلمىشىدىن ھېسابقا ئېلىنىدۇ.

8) يەر تەڭشەشتە، بىرىنچىدىن، زومىگەر، پومېشچىكلار زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالغان يەرلەر، بولۇپمۇ زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالغان جامائەت يېرى، ۋەخپە يەر، شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى ۋە مازارلارنىڭ يەرلىرى قايتۇرۇۋېلىنىپ تەڭشىلىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، بەكسىلىنقىلابچى زومىگەرلەرنىڭ يېرى مۇسادىرە قىلىنىدۇ. ئۈچىنچىدىن، پومېشچىكلار ئىجارىگە ئالغان باشقا بېزىلارنىڭ يېرى ۋە پومېشچىكلارنىڭ تېرىشقا قۇدرىتى يەتمەي ئاق تاشلۇەتكەن يەرلەر تەڭشىلىدۇ.

§2. يەر ئىسلاھاتى

1. يەر ئىسلاھاتىنىڭ جەريانى

1952-يىلى 3-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ يەر ئىسلا-

ھاتى خىزمەت ئەترىتى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئېگەرچى رايون 5-يېزىسىنى يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىش سىناق نۇقتىسى قىلدى. بۇ قارارلىق سىناق خىزمىتىدە پومېشچىكلارنىڭ يېرى ۋە ۋەخپە يەر بولۇپ، جەمئىي 4894 مو يەر مۇسادىرە قىلىندى. شۇ يېزىلىق پومېشچىكلارنىڭ باشقا يېزىلاردىكى 266 مو يېرى باشقا يېزىلاردىكى دېھقانلارغا، ۋەخپە يەردىن 305.5 مو يەر شەخسىي دىكى كەسپى يوق ئاممىغا تەقسىم قىلىپ بېرىشكە قالدۇرۇپ قويۇلغاندىن سىرت، قالغان 4322.5 مو يەر 307 ئائىلە ئوتتۇرا دېھقان، كەمبەغەل دېھقان، يالالانما دېھقان، شۇنىڭدەك باشقا تەركىبتىكى ئاھاللەر ۋە پومېشچىكلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن، ئوتتۇرا ھېسابلىنىدىغان ھەر بىر پومېشچىك ئائىلىسىگە 22.49 مودىن، ئاز يېرىمنى ئىجارىگە بەرگۈچىلەرگە 28.58 مودىن، باي دېھقان ئائىلىسىگە 92.13 مودىن، ئوتتۇرا دېھقان ئائىلىسىگە 42.6 مودىن، كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىگە 23.2 مودىن، يالالانما دېھقان ئائىلىسىگە 17.94 مودىن، باشقا تەركىبتىكى ئاھاللەرگە 8.98 مودىن يەر توغرا كەلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا پومېشچىكلاردىن تۆت ئات، 36 كالا، ئالتە ئېشەك، 38 سوقا، 34 كەتمەن، 34 ئورغاق، ئىككى سەكسەنپۇت، 14 تۆلۈق، ئىككى شامالچى، 88 تاغار، 29 ھارۋا، ئۈچ جادا، 29 ئوقۇر، ئىككى پالتا، 30 ياغاچ ئارا، ئىككى ھەرە، 1700.5 كىلوگرام بۇغداي، 734.5 كىلوگرام قوناق، 875 كىلوگرام زىغىر، 1748 كىلوگرام گۈرۈچ، 125.5 كىلوگرام پاختا، 124 ئېغىز ئۆي ۋە باشقا تۇرمۇش بۇيۇملىرى مۇسادىرە قىلىنغان بولۇپ، بۇ نەرسىلەر 307 ئائىلە دېھقانغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى.

1952-يىلى 6-ئايدا چېكىپ ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى 300 دىن ئارتۇق رايون، يېزا كادىرلىرى ۋە يېزىلاردىكى بىر قىسىم ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ئاكتىپلىرىنى يىغىپ، يەر ئىسلاھاتى سىياسىتىنى ۋە ئۇلايەتلىك پارتكوم يەر ئىسلاھاتى خىزمەت ئەترىتىنىڭ نۇقتىدا سىناق قىلىش تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىش قىلدۇردى. 8-ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن ئاقسۇ ناھىيىلىك ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىندا « بارلىق كۈچلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ، يەر ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا قارار » ماقۇللاندى، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى گوئە يېڭىنىڭ مۇدىرلىقىدا يەر ئىسلاھاتى ھەيئىتى قۇرۇلدى.

1952-يىلى 9-ئاينىڭ 16-كۈنى ناھىيىلىك يەر ئىسلاھاتى ھەيئىتى ئالدى بىلەن قۇمباش رايونىغا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى چوڭ ئەترىتىنى ئەۋەتىپ، يەر ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلدى.

قۇمباش رايونىدا جەمئىي ئالتە يېزا، 19 مەھۇرىي كەنت، 38 تەبىئىي كەنت. 4110 ئائىلە، 15 مىڭ 819 نوپۇس بولۇپ، ئاساسلىق ئاھالىنى ئۇيغۇرلار (4104 ئائىلە، 15 مىڭ 802 نوپۇس) تەشكىل قىلاتتى. رايوننىڭ تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 127 مىڭ 729 مو، ئىجارە ھەققىنى كەمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، رايون، يېزا، كەنتنىڭ ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك خەلق ھاكىمىيىتى ۋە دېھقانلار جەمئىيىتى، ئامانلىق قوغداش ھەيئىتى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئاساسىي جەھەتتىن مۇكەممەللەشكەن. رايون بويىچە دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 3487 كىشىگە يېتىپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 22 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

قۇمباش رايونىنىڭ يەر ئىسلاھاتى بەش باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى: (1) ئەھۋالنى تەكشۈرۈپ، ئىگىلەش، يەر ئىسلاھاتى سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىش؛ (2) ئاممىنى كەڭ كۆلەمدە قوزغاپ، دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە ئۇنى زورايتىش؛ (3) سىنىپىي تەركىبىنى ئايرىش؛ (4) قائىدە-سۆزلەش كۈرسىنى قانات يايدۇرۇپ، پومېشچىكلارنىڭ يېرىنى مۇسادىرە قىلىش؛ (5) يەر ۋە باشقا غەلىبە مېۋىلىرىنى دېموكراتىك ئۇسۇلدا تەقسىم قىلىش؛ قۇمباش رايونىنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى 105 كۈن داۋام قىلىپ، 12-ئاينىڭ 27-كۈنى غەلىبە قىلىنىڭ ئاخىرلاشتى. يەر ئىسلاھاتى خىزمەت ئەترىتى پارتىيىنىڭ مىللىي رايونلاردىكى يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىدە « ئېھتىياتچان بولۇش، پۇختا قەدەم بىلەن ئىلگىرىلەش » ۋە « ئاز كۆرەش قە-

لمش، ئاز ربجمگه ئېلىش، ئاز قولغا ئېلىش » فاڭجېننىڭ قەتئىي ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنىڭ تۈرلۈك كونكرېت سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلدى. رايون بويىچە 124 ئائىلە پومېشچىك بولۇپ، كۆرەش قىلىنغان زومىگەر پومېشچىك ئالتە، بۇنىڭ ئىچىدىن قولغا ئېلىنغىنى بىر، مۇسادىرە قىلىنغان، يىغۋېلىنغان يەر 26 مىڭ 677.8 مو، ئۆي 1145 ئىغىز، تېرىلغۇ ئۇلاغ 560، دېھقانچىلىق سايمانلىرى 2236. كەمبەغەل، يالانما دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 5.5 مودىن يەر تەگدى (4-يېزىدا ئەڭ كۆپ بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 4.43 مولەن ھەربىر ئادەمگە 7.39 مودىن، 1-يېزىدا ئەڭ ئاز بولۇپ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1.39 مودىن يەر تەگدى).

يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن دېھقانلارنىڭ سىياسىي ئېڭى ئومۇميۈزلۈك ئۆستى. رايون بويىچە ئالتە يېزىدا جۈگگو كومموناستىك پارتىيەسىنىڭ ياچېيكىسى ۋە ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ياچېيكىسى قۇرۇلدى. پارتىيەگە 37، ياشلار ئىتتىپاقىغا 80 ئەزا قوبۇل قىلىندى. دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 5537 (ئەر 3498، ئايال 2039) غا يېتىپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 35 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى ئەتىرىتى دېھقانلارنىڭ ئائىلىسىگە، ئېتىز بېشىلىرىغىچە بېرىپ، تەشكىللىك ئاساستا ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدىكى سىياسەتنى تەشۋىق قىلدى، رايون بويىچە دېھقانلارنىڭ ئۆزى ئىختىيار قىلىش، ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش پرىنسىپى بويىچە، 532 ۋاقىتلىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى تەشكىللىشىگە رەھبەرلىك قىلىپ، كۆزلۈك يېغىم، كۆزگى بۇغداي تېرىلغۇسى ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى. خىزمەت ئەتىرىتى يەنە تىببىي داۋالاش خادىملىرىنى ئەۋەتىپ، 4142 ئادەم (قېتىم) نىڭ كېسىلىنى داۋالىدى ھەمدە يېگى ئۇسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلىدىغان خادىملارنى تەربىيەلەش كۇرسى ئاچتى.

ناھىيىلىك پارتكوم قۇمباش رايونىدا يەر ئىسلاھاتىنى سىناق قىلىپ، تەجرىبە ھاسىل قىلغاندىن كېيىن 1952-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنى ئىككى قارارغا بۆلۈپ ئېلىپ بارىدى. بىرىنچى قارارلىق يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى 1953-يىلى 1-ئايدا باشلىنىپ، 1953-يىلى 3-ئاينىڭ ئاخىرىدا ئاياغلاشتى، 75 كۆندە ئىككى رايون (2-، 6-رايون)، 14 يېزىدا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى ئورۇندالدى. ئىككىنچى قارارلىق يەر ئىسلاھاتى 1953-يىلى 4-ئاينىڭ باشلىرىدا باشلىنىپ، 6-ئاينىڭ 25-كۈنىگىچە ئۈچ رايون (1-، 4-، 5-رايون)، 16 يېزىدا ئورۇندالدى. ھەر قارارلىق يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى بەش باسقۇچقا بۆلۈپ ئىشلەندى. پۈتۈن ناھىيە بويىچە يەر ئىسلاھاتىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىن يەرلەرنىڭ ئىگىلىنىش ئەھۋالىدىكى ئۆزگىرىشى تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلدى:

ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ھەرقايسى تەبىقىلەرنىڭ يەر ئىسلاھاتىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى يەر ئىگىلەش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 1 بىرلىكى: ئائىلە، ئادەم، مو

تۈرى	يالانما دېھقان	كەمبەغەل دېھقان	ئوتتۇرا دېھقان	باي دېھقان	پومېشچىك	ئاز بىرنى ئىجارە بەرگۈچى	باشقىلار	جەمئىي
ئائىلە سانى	4865	7245	8019	352	753	496	2548	24278
نوپۇسى	13801	26409	40212	2684	4520	1934	8382	97942
%	14.09	26.96	41.06	2.74	4.61	1.97	8.57	100
يەر ئىسلاھاتىدىن ئىلگىرى يەر	10606.69	89059.67	286544	52265.87	155565.1	30647.7	12155.16	636844.2
%	1.67	13.98	44.99	8.21	24.43	4.81	1.91	100
يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن ئىگىلىگەن يەر	72171.8	140528	304513.9	51082.63	20355.74	19914.87	29288.2	637855.2
%	11.32	22.03	47.74	8.01	3.19	3.12	4.59	100

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشتىن ئىلگىرى ناھىيىدىكى كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلار ناھىيە بويىچە ئومۇمىي تېرىلغۇ يەرنىڭ 13.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش جەريانىدا يېرى يوق، ياكى يېرى ئاز كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلارغا يەر تەڭشەپ بېرىلگەندىن كېيىن، كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلارنىڭ قولىدىكى تېرىلغۇ يەر ناھىيىدىكى ئومۇمىي تېرىلغۇ يەرنىڭ 15.65 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن، كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلارنىڭ يېرى ناھىيىدىكى ئومۇمىي تېرىلغۇ يەرنىڭ 33.35 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. يەر ئىسلاھاتىدا يەردىن باشقا، جەمئىي 3215 تۇياق تېرىلغۇ ئۇلۇغى، 186 مىڭ 385 دېھقانچىلىق سايمىنى، 5106 ئېغىزلىق ئۆي، 259 مىڭ 693 كىلوگرام ئاشلىق مۇسادىرە قىلىندى. ئۇششاق سودىگەر، قول ھۈنەرۋەنلەر ئىچىدە 1726 ئائىلىنىڭ تۇرمۇشى نامرات بولۇپ، ئۇلار تۇرمۇشىنى يەرگە تايىنىپ قامدىمىسا بولمايتتى. شۇڭا، يەر ئىسلاھاتىدا ئۇلارغا 17 مىڭ 979 مو يەر، 712 ئېغىزلىق ئۆي تەقسىم قىلىپ بېرىلىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى.

يەر ئىسلاھاتىدىن ئىلگىرى ۋە يەر ئىسلاھاتىنى سىناق قىلىپ ئىشلەش جەريانىدا، پومېشچىكلار ئىچىدىكى جاھىل ئۇنسۇرلار مال-مۈلۈكلىرىنى تارقىتىۋېتىش، يوتكىۋېتىش، چارۋىلارنى ئۇلتۇرۇۋېتىش، ئويلەرنى چېقىۋېتىش ۋە كۆيدۈرۈۋېتىش، ئورمانلارنى كېسىۋېتىش، ئىجارىكەش، يوللىقچىلارنى ئۆزىگە قارىتىش، دىندىن پايدىلىنىپ زىددىيەت تۇغدۇرۇپ، پىتنە-پاسات تېرىپ، ئامما-نىي قاتناشنى ۋەقتىلىك قاتارلىق ھەرخىل بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. خىزمەت ئەترىتى ئامما-نى دەرد تۆكۈش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللەپ، پومېشچىكلارنىڭ بېيىش تارىخىنى تەكشۈردى، پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى پاش قىلدى. قائىدە سۆزلەپ كۆرەش قىلىشنى تەشكىللەپ، پەرقلىق مۇئامىلە قىلىپ، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى گەۋدىلىك بولغان قانۇنسىز پومېشچىكلارغا زەربە بەردى. جەمئىي كۆرەش قىلىنغان قانۇنسىز پومېشچىك 14 (يېزا بويىچە كۆرەش قىلىنغىنى تۆت، كەنتلەردە كۆرەش قىلىنغىنى ئون)، كۆرەش قىلىش ئارقىلىق، قانۇن بويىچە قولغا ئېلىنغىنى ئىككى.

ناھىيە بويىچە يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلبىسى كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلارنىڭ يېزىلاردىكى سىياسىي ئۈستۈنلۈكى ۋە ئىقتىسادىي ئورنىنى مۇستەھكەملىدى ۋە ئۆستۈردى. يەر ئىسلاھاتىنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە، ناھىيە بويىچە دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 36 مىڭ 572 گە يېتىپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 37.35 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. يېزىلاردا جۈڭگو كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيە ئەزاسى 87 گە، 15 ياشلار ئىتتىپاقى ياچېيكىسى قۇرۇلۇپ، پارتىيە ئەزاسى 273گە يەتتى. 533 يېزا، كەنت كادىرى ۋە 1183 يەر ئىسلاھاتى ئاكتىپى تەربىيەلەپ يېتىشتۇرۇلدى. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيە بويىچە 24 مىڭ 278 ئائىلە دېھقانغا يەر خېتى تارقىتىپ بەردى.

يەر ئىسلاھاتى ئاخىرلاشقان چاغدا ناھىيە بويىچە ھەرخىل كۆلەمدىكى 2655 ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، 1953-يىلى ناھىيە بويىچە ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 25 مىليون 766 مىڭ كىلوگرامغا يېتىپ، 1949-يىلدىكىدىن 8 مىليون 99 مىڭ 500 كىلوگرام مەھسۇلات ساپ ئاشتى.

2. يەر ئىسلاھاتىنى قايتا تەكشۈرۈش

1953-يىلى يازدا ناھىيە بويىچە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئارقىدىنلا

يەر ئىسلاھاتىنى قايتىدىن تەكشۈرۈش خىزمىتى ئىشلەندى. بۇ خىزمەت شۇ چاغدىكى ئومۇمىي سايلام خىزمىتى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈلدى. يەر ئىسلاھاتىدا ناھىيە بويىچە شەھەر ئىچىدىن باشقا سەككىز رايون، 44 يېزىدىكى 24 مىڭ 178 ئائىلىدىن 4765 ئائىلە يالالنما دېھقان، 7245 ئائىلە كەمبەغەل دېھقان، 8019 ئائىلە ئوتتۇرا دېھقان، 496 ئائىلە ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچى (باشقۇرغۇچى)، 352 ئائىلە باي دېھقان، 753 ئائىلە پومېشچىك، 2548 ئائىلە باشقا تەركىبكە ئايرىلغانىدى. يەر ئىسلاھاتىنى قايتا تەكشۈرۈش ۋە يەر ئىسلاھاتىدىكى قالدۇق مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش داۋامىدا، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان رايونلاردا 38 ئائىلىنىڭ تەركىبى نۇقتىلىق ئۆزگەرتىلدى ۋە تولۇقلاپ بېكىتىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە پومېشچىك تەركىبى باشقا تەركىبكە ئۆزگەرگىنى 17 ئائىلە (ئوتتۇرا دېھقان ئون ئائىلە، ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچى بىر ئائىلە، باي دېھقان تۆت ئائىلە، يالالنما دېھقان بىر ئائىلە، يېرىم پومېشچىك شەكلىدىكى باي دېھقان بىر ئائىلە)؛ تەركىبى باي دېھقاندىن ئوتتۇرا دېھقانغا ئۆزگەرتىلگىنى ئۈچ ئائىلە. ئاز يەر باشقۇرغۇچىغا ئۆزگەرگىنى ئىككى ئائىلە؛ ئوتتۇرا دېھقاندىن ئاز يەر باشقۇرغۇچىغا ئۆزگەرتىلگىنى بىر ئائىلە؛ ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچى (باشقۇرغۇچى) دىن ئوتتۇرا دېھقانغا ئۆزگەرتىلگىنى تۆت ئائىلە، كەمبەغەل دېھقانغا ئۆزگەرتىلگىنى بىر ئائىلە، يەر ئىسلاھاتىدا چۈشۈپ قالغان توققۇز ئائىلىنىڭ تەركىبى تولۇقلاپ بېكىتىلدى (پومېشچىك بىر ئائىلە، باي دېھقان بىر ئائىلە، باشقىلار يەتتە ئائىلە). ئۇنىڭدىن باشقا شەھەر ئەتراپى رايوندا 11 ئائىلىنىڭ تەركىبى نۇقتىلىق تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى.

قايتا تەكشۈرۈش خىزمىتى 1953-يىلى قىشتا ئورۇندىلىپ، ئايرىم جايلاردىكى پومېشچىكلارنىڭ قايتارما ھۇجۇم قىلىپ، تەتۈر ھېساب ئېلىشىغا زەربە بېرىلىپ، يەر ئىسلاھاتىنىڭ مېۋىسى مۇستەھكەملەندى.

§3. ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيلىشىش

1951-يىلى ئەتىيازدا ناھىيىلىك پارتكوم يېزىلاردىكى ئىشلەپچىقىرىشتا قېينىچىلىقى بار نامرات دېھقانلارنى ئۆزئارا لاپقۇتلىشىپ، ھەمكارلىشىشقا چاقىردى. 1952-يىلى يازدا يېزىلاردىكى ھەرخىل لاپقۇتلىشىش ئەترىتى، ئايالار گۇرۇپپىسى قاتارلىقلار 1500 دىن ئاشتى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى پەسىل خاراكتېرلىك ۋاقىتلىق ھەمكارلىشىش تەشكىلى ئىدى. بەزى كەمبەغەل، يالالنما دېھقانلارنىڭ تېرىلغۇ ئۇلىغى كەمچىل بولۇپ، ئادەم كۆچنى ئۇلاغ كۆچى بىلەن ئالماشتۇردى. بۇ، دېھقانلارنىڭ ئەتىيازلىق تېرىلغۇدىكى قېينىچىلىقىنى ھەل قىلىشتا مەلۇم رول ئوينىدى.

1952-يىلى قىشتا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنىڭ ئومۇميۈزلۈك قانات يېيىشىغا ئەگىشىپ، ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى يېڭى تەرەققىياتقا ئېرىشتى، دائىمىي ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى كۆپەيدى. بەزىلىرىدە ئىش (گۆش) باھالاپ، نومۇر خاتىرىلەش يولغا قويۇلدى، ھەرخىل ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 2500 دىن ئېشىپ، گۇرۇپپىغا قاتناشقان دېھقان ئائىلىسى ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 87.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1953-يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يەر ئىسلاھاتىنى قايتا تەكشۈرۈش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، بىر قىسىم دائىمىي ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى كەنتنى بىرلىك قىلىپ، بىرلەشمە گۇرۇپپا قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

1954-يىلى ئەتىيازدا ناھىيىلىك پارتكوم كادىرلىرى كۆچلۈكرەك، ئولتۇراقلىشىشى مەركەزلىكرەك، ئىشلەپچىقىرىش ئاساسى ياخشىراق جايلاردا دائىمىي ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى ئاساسىدا، يەر-

رىم سوتسىيالىستىك خاراكتېردىكى باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپىنى سىناق قىلىپ قۇرۇشنى قارار قىلدى. 1954-يىلى 3-ئاينىڭ 25-كۈنى 1-رايوننىڭ ئېگەرچى يېزىسىنىڭ ئىسكەندەر ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى ئاساسىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى قۇرۇلدى. ئارقىدىنلا يەنە تۆت كوپېراتىپ سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلدى. شۇ يىلى قىشتا، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئارقىلىق ناھىيە بويىچە ئارقا-ئارقىدىن 28 باشلانغۇچ كوپېراتىپ قۇرۇلۇپ، باشلانغۇچ كوپېراتىپ سانى 33 كە يەتتى.

1955-يىلى 3-ئايدا باشلانغۇچ كوپېراتىپ تەرەققىي قىلىپ 44 كە، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقان 1112 ئائىلىگە يېتىپ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسى سانىنىڭ 4.42 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1953-يىلى 3-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىدا ناھىيىنىڭ ئۈچ يىللىق (1955-يىلدىن 1957-يىلغىچە) ھەمكارلىشىش-كېپراتسىيلىشىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئومۇمىي پىلانى تۈزۈپ چىقىلدى. 5-ئايدا ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ كوپېراتىپ 348 گە، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقان 22 مىڭ 341 ئائىلىگە يېتىپ، ئومۇمىي دېھقان ئائىلە سانىنىڭ 93.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. كوپېراتىپقا قوشۇلغان يەر 520 مىڭ 550 موغا، چارۋا 23 مىڭ 661 گە يەتتى. ئۈچ يىللىق ۋەزىپە ئۈچ ئاي ئىچىدىلا ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالدى.

ناھىيىلىك پارتكوم باشلانغۇچ كوپېراتىپنى قۇرۇش جەريانىدا، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقانلارنىڭ كونكرېت مەسىللىرىنى مۇنداق ھەل قىلدى:

(1) تېرىلغۇ يەرلەرنى بىر تەرەپ قىلىش. بىرى، يەر ئىجارىسىنى بېكىتىپ، كوپېراتىپقا قوشۇش ئۈسۈلى قوللىنىلدى. ھەربىر ئائىلىنىڭ كوپېراتىپقا قوشقان يېرىنىڭ ھەربىر موسىغا بىرىنچى دەرىجىلىك بولسا ئۈچ چارەك (1 چارەك 12 كىلوگرام)، ئىككىنچى دەرىجىلىك بولسا، ئىككى چارەك، ئۈچىنچى دەرىجىلىك بولسا بىر چارەك ئىجارە بېكىتىلدى. بۇنىڭ بىلەن يەرنىڭ كىرىمى مۇقىم ئىجارە ھەققى نورمىسى بىلەنلا چەكلىنىپ، قايتا كۆپەيتىلمىدى. يەنە بىر خىلى، يەرنى پاي قىلىپ قوشۇپ، دارامەت تەقسىم قىلىش ئۈسۈلى قوللىنىلدى. يەرلەرنىڭ دەرىجىسىگە قاراپ، شۇ جايىنىڭ ئادەتتىكى نورمال مەھسۇلاتىغا باراۋەر قىلىپ پاي مىقدارى باھالاپ چىقىلدى. مەھسۇلاتىنىڭ ئون چارىكى بىر پاي قىلىندى. مۇشۇ ئۆلچەم بويىچە ھەرقايسى ئائىلىلەرنىڭ يەر پېيى ھېسابلاپ چىقىلىپ، دارامەت پايغا قاراپ تەقسىم قىلىپ بېرىلدى.

بۇ ئىككى خىل ئۈسۈل بويىچە يەرلەر ئۆلچەپ چىقىلىپ، ئۇنىڭ سۈپىتى، سۈيى، ئارىلىقىنىڭ يىراق-يېقىنلىقى قاتارلىقلارغا قاراپ دەرىجىگە تۇرغۇزۇلدى. ئومۇمەن ئۈچ دەرىجىگە ئايرىلدى.

(2) تېرىلغۇ ئۇلاغ، دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش. كوپېراتىپلار تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىنى ئىشلەتكەندە نومۇر باھالاش ئۈسۈلى قوللىنىلدى. ئائىلىلەرنىڭ ئۇلاغلىرى كۆچلۈك-ئاجىزلىقى، ھارۋا تارتىش ياكى ساپان سۆرىشىگە قاراپ، دەرىجىگە ئايرىلىپ، ئۇنىڭغا بېرىلىدىغان نومۇر باھالاپ چىقىلدى. قاراتال رايونىدىكى كوپېراتىپلار ئاتنى ئىككى دەرىجىگە ئايرىپ، 1-دەرىجىگە 1.1 نومۇر، 2-دەرىجىگە ئون نومۇر، كالىنى ئىككى دەرىجىگە ئايرىپ، بىرىنچى دەرىجىگە ئون نومۇر، ئىككىنچى دەرىجىگە توققۇز نومۇر بەرگەن ۋە بىر نومۇرغا 0.5 كىلوگرام قوناق ھېسابلىغان.

چوڭ ھارۋىغا كۈنلۈك ئىشىغا قاراپ نومۇر خاتىرىلەندى، ئادەتتە بىر كۈنىگە ئىككى نومۇر ھېسابلاندى. بەزى كوپېراتىپلار ھارۋىنى ئات ھارۋىسى ياكى كالا ھارۋىسى، ھارۋا جابدۇقى بار ياكى يوق دەپ ئايرىپ بېرىپ ئىككىنچە نومۇر خاتىرىلدى.

كىچىك دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئەزالار ئۆزى ئېلىپ كېلىپ ئۆزى ئىشلەتكەن بولسا، ئۇنىڭغا نومۇر بېرىلمىدى.

(3) ئەمگەكنى ھېسابلاش ۋە يەر بىلەن ئەمگەككە دارامەت تەقسىم قىلىش. ئەزالارغا دارامەت تەقسىم قىلىشتا بىردەك ئەمگەك كۈنى بويىچە ھېسابات قىلىندى، ئەمگەك قىلىپ ئە-رىشكەن ئون نومۇرى بىر ئەمگەك كۈنى ھېسابلاندى. بارلىق كىرىمدىن جامائەت فوندى، پارا-ۋانلىق فوندى ۋە ئورۇق، ئوغۇت، ئولاغ، دېھقانچىلىق سايمانلىرىنىڭ ئىش نومۇرى چىقىرىۋېتىلگەن-دىن كېيىنكى قىسمى يەر بىلەن ئەمگەكنىڭ ھەرقايسىسىغا تەڭ بېرىلىدىن تەقسىم قىلىپ بېرىل-دى. شارائىتى ياخشىراق كوپېراتىپلار يەرگە تەقسىم قىلىنىدىغان دارامەت نىسبىتىنى ئەمگەككە تەقسىم قىلىنىدىغان نىسبىتىدىن سەل-پەل تۆۋەن قىلدى.

(4) ئورتاق تېرىشقا ئالغان يەرلەرنى بىر تەرەپ قىلىش. ئەزالارنىڭ شەخسىي ئورتاقلا ئە-لىپ تېرىيدىغان يەرلىرى كوپېراتىپقا قوشۇلغاندىن كېيىن، كوپېراتىپنىڭ ئىجارىگە تېرىغان يېرى ياكى شەخسىنىڭ قوشقان پېيى ھېسابلاندى (بۇ قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ ئىجارىگە بېرىش ئېكسپىلا-تاتسىيىسى خاراكتېرىنى ئالىدۇ). ئۇنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇشقا يول قويۇلمىدى. يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىنىڭ يەرنى ئەمگەك كۈچلىرى ئېشىپ قالغان ئەھۋال ئاستىدا، ئىجارىگە ئېلىپ تېرد-شىغا يول قويۇلدى.

(5) جامائەت فوندى، پاراۋانلىق فوندى. ئادەتتە ئومۇمىي كىرىمدىن 2% جامائەت فوندى، 1% پاراۋانلىق فوندى قالدۇرۇلدى. لېكىن ئەزالارنىڭ كىرىمى كۆپەيگەن ئەھۋال ئاستىدا، جاما-ئەت فوندى بىلەن پاراۋانلىق فوندىنىڭ نىسبىتىمۇ مۇۋاپىق كۆپەيتىلدى.

(6) قالدۇرۇق يەر. ئەزالارنىڭ كۆپىنچىسىگە بەش فۇڭدىن بىر موغچە يەر قالدۇرۇلدى، مېۋىلىك بېغى بار ئاز سانىدىكى ئەزالارنىڭ ئائىلىسىگە يەتتە موغچە يەر قالدۇرۇلدى.

(7) دېھقانچىلىق سايمانلىرى. ئەسلىدىكى ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرىدىكى ئومۇمنىڭ دېھقانچىلىق سايمانلىرى قاتارلىق مال-مۈلۈكلىرى كوپېراتىپقا قوشۇلغاندىن كېيىن، باھاغا سۈندۇرۇلۇپ، ئەسلە-دىكى ئىگىسىگە مەنسۇپ قىلىندى ياكى شۇ دېھقان سالغان مەبلەغ ھېسابلاندى، ئەمما ئەسلە-دىكى ئىگىسىگە تەقسىم قىلىپ بېرىلمىدى.

1956-يىلى 11-ئاينىڭ 15-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « 1956-يىلى قىشتىن 1957-يىلى ئەتە-يازغىچە كوپېراتىپنى ئۆزگەرتىش، تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى توغرىسىدا يولىورۇق » تارقاتتى. شۇنىڭ بىلەن ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپلىرىنى ئالىي يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپلىرىغا ئۆزگەرتىش باشلاندى، 11-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە 42 ئالىي كوپېراتىپ قۇرۇلدى. 1957-يىلى 3-ئاينىڭ 10-كۈنى كوپېراتىپنى ئۆزگەرتىش خىزمىتى ئاخىرلاش-تى. ناھىيە بويىچە جەمئىي 148 ئالىي كوپېراتىپ قۇرۇلۇپ، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 21 مىڭ 564 ئائىلىگە، كوپېراتىپقا قوشۇلغان تېرىلغۇ يەر 520 مىڭ 550 موغا يەتتى، شۇنداقلا توقاي يېزىسىدا بىر چارۇچىلىق كوپېراتىپى قۇرۇلدى.

ئالىي كوپېراتىپ كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقانلارنىڭ يېرىنى بىردەك ھەقسىز كوللېكتىپ ئىگىدار-چىلىقىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى، ئەمما مەلۇم سانىدىكى قالدۇرۇق يەر، قالدۇرۇق باغ ۋە ئولتۇراق ئۆي ئورنىنى ساقلاپ قېلىشنى بەلگىلىدى. شەھەر ئىچىدىكى ئاھالىلەرنىڭ يېزىدىكى يەرلىرى كوپېراتىپقا قوشۇلغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا مەلۇم دەرىجىدە ھەق بېرىلدى. كوپېراتىپقا قوشۇلغان يەرلەردىكى زىرائەتلەرنى كوللېكتىپ باشقۇرۇپ، ئۇنىڭ تەننەرخى ھېسابلىنىپ، ئەزالارغا تۆلەپ بېرىلدى. سانائەت، قاتناش ئەسلىمىلىرىنى قۇرۇش ئۈچۈن دۆلەت كوپېراتىپنىڭ يېرىنى ئىشلەت-كەندە كوپېراتىپقا يەرنىڭ باھاسى، زىرائەت مايىسى ۋە ئاساسىي قۇرۇلۇش تەننەرخى پۇلى، كۆچۈش خراجىتى قاتارلىقلار تۆلەپ بېرىلدى. ۋەخپە يەرلەر كوپېراتىپقا قوشۇلغاندىن كېيىن، دىنىي زاتلارنىڭ تۇرمۇش پۇلى ۋە دىنىي پائالىيەت ئۈچۈن ئېھتىياجلىق بولغان خراجەتلەر مۇۋا-

پىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى. زاراتكاھلىق يېرى كوپىراتىپقا قوشۇلمىدى.

تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى ۋە ھارۋا، تۆلۈق، جادو قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرى باھاغا سۈندۈرۈلۈپ كوپىراتىپقا قوشۇلدى. تۆگىمەن، جۈۋازخانا قاتارلىق چوڭ تىپتكى قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى، ئۇسكۇنىلەر ئۆز ئىگىسىنىڭ رازىلىقىغا ئاساسەن باھاغا سۈندۈرۈلۈپ، كوپىراتىپقا قوشۇلدى ياكى ئۇنى كوپىراتىپ ئىجارىگە ئېلىپ ئىشلەتتى.

ئورمان، باغلارنى كوپىراتىپقا قوشۇشتا، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىلىق بولۇش ۋە ئەزالارنىڭ ئۆزى رازى بولۇش پرىنسىپىغا ئاساسەن، باھا توختىتىپ، ھەق ئېلىش، كوپىراتىپ باشقۇرۇپ، پايدىنى ئىگىسىگە تەقسىم قىلىپ بېرىش، كوپىراتىپ ۋەكالىتەن باشقۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار قوللىنىلدى. كۆچەت، ئۇششاق ئورمانلار ئىگىسىگە چېقىم قىلغان پۈتۈن تۆلەپ بەرگەندىن كېيىن، كوپىراتىپنىڭ ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتكۈزۈۋېلىندى. ئەزالارنىڭ چارۋىلىرىنى كوپىراتىپقا قوشۇشتا، ئۆزى ئىختىيار قىلىش پرىنسىپى بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى، ئۆزى باشقۇرۇشقىمۇ، كوپىراتىپ ۋەكالىتەن بېقىپ بېرىشقىمۇ يول قويۇلدى. قول ھۈنەرۋەنلەر، ئەركىن كەسپىتكىلەر، ئۇششاق ئېلىپ-ساتارلار، ئوقۇتقۇچىلار، دوختۇرلار ياكى مۇلازىمەت كەسپىي بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار (مەسىلەن، ساتراشلار) كوپىراتىپقا كىرمەكچى بولسا، ئۆزى ئىختىيار قىلىش پرىنسىپى تولۇق ئىزچىللاشتۇرۇلدى. دىنىي كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغانلار ئۆزلۈكىدىن ئىلتىماس قىلسا، كوپىراتىپقا قوبۇل قىلىندى، ئۇلارنىڭ دىنىي پائالىيىتى چەكلەنمىدى. ئۇلار كوپىراتىپتا ئەمگەككە قاتناشسا ئوخشاش ئىشقا ئوخشاش ھەق بېرىلدى.

پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلار كوپىراتىپقا كىرگەندىن كېيىن، ئىنتايىن ئاز ساندىكىلىرى رېجىم ئاستىدا ئىشلەپچىقىرىشقا قاتناشتۇرۇلغاندىن سىرت 80 پىرسەنتتىن ئارتۇقىغا كوپىراتىپ ئەزاسى ياكى كاندىدات ئەزاسى نامى بېرىلدى، ئادەتتە ئۇلار ئەزالار ۋەكىلى، كوپىراتىپ كادىرى، ئەمگەك نەمۇنچىسى بولۇپ سايلىنالمىدى. ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا كوپىراتىپ ئەزالىرى قاتارىدا مۇئامىلە قىلىندى.

ئالىي كوپىراتىپقا ئۆزگەرتىش جەريانىدا، بەزى جايلار تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بەرمەي، تەشۋىق تەربىيە خىزمىتىنى چوڭقۇر ئىشلىمەستىن، دېھقانلارنى كوپىراتىپقا كىرىشكە مەجبۇرلاپ، ئىشلەپچىقىرىشقا ئېغىر تەسىر يەتكۈزدى. 2-رايون (ھازىرقى بەشتۆگەمەن يېزىسى) ياقا ئېغىز يېزىسىدىكى ئۇچ ئالىي كوپىراتىپقا كىرگەن 295 ئائىلە ئىچىدە، كوپىراتىپقا كىرىشنى ئۆزى ئىختىيار قىلغان ياكى ئاساسىي جەھەتتىن ئىختىيار قىلغانلار 140، مەجبۇرىي كىرگەنلەر 155 بولۇپ، مەجبۇرىي كىرگەنلەر يېغىلىپ كۆپرەكىنى تەشكىل قىلغان، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 12 ئائىلە دېھقان سىرتقا قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. 3-رايون (ھازىرقى قاراتال يېزىسى) توغۇرچى يېزىسىدا كوپىراتىپقا قوشۇلغان 393 ھارۋىدىن بىر يىل ئىچىدە 239 ى بۆزۈلغان. قۇمباش 1-كوپىراتىپىدا ئەسلىدە 78 تېرىلغۇ ئۇلىغى بولۇپ، بىر يىلدىن كېيىن ئاران ئەپلەپ-سەپلەپ ئىشلەتكىلى بولىدىغان 11 ئۇلاغ قالغان، ئۇچ ئۇلاغ ئۆلگەن، قالغان 64 ى ئىشقا يارىغۇسىز ئورۇقلاپ، ئاجىزلاپ كەتكەن، بۇ كوپىراتىپتا يەنە 89 ھارۋا بولۇپ، بۆزۈلگىنى 58، ئوتۇن سىنىپ قالانغىنى سەككىز، يوقالغىنى ئىككى. ناھىيىلىك پارتكوم يۆتكىلىش مەسىلىسىنى بايقىغاندىن كېيىن، دەرھال ھەرقايسى رايونلارغا كادىر ئەۋەتىپ، رايون، يېزا كادىرلىرى بىلەن بىرلىكتە كوپىراتىپنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ، سىياسەتكە خىلاپلىق قىلغانلارغا چارە كۆرۈپ، مەسىلىنى تەدرىجىي ھەل قىلدى.

كوپىراتىپنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىنى مەلۇم

دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 5-رايون قاراناس يېزىسى (ھازىرقى قۇمباش يېزىسىنىڭ قاراناس كەنتى)نى مىسالغا ئالساق، 1955-يىلى يەرلىك ساپان بىلەن يەر ئاغدۇرۇپ، سەكسەن پۇت بىلەن خامان تەپكەن. 1956-يىلى ئۇلار يېڭى تېپتىكى سوقا-سىيالكا ۋە تۆلۈق قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئىشلەتكەن. 1955-يىلى تېرىلغان زىرائەتلەرنىڭ كۆپ قىسمى يەرلىك سورت ئىدى. 1956-يىلى 3-يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى 316 مو كېۋەز يېرىنىڭ ھەممىسگە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ « 3173 » سورتىنى تېرىدى، 1057 مو بۇغداينىڭ 96 موسىغا ئۆك-رائىنا سورتىنى تېرىدى، 1121 مو كۆممىقوناقنىڭ 350 موسىغا ئاق ئات چىشى سورتىنى تېرىدى. 1955-يىلى يەككە دېھقانلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇرۇقنى قولدا چېچىپ تېرىغاچقا، ئىنتىز-ئىرىق پەرۋەز-شى ئىنتايىن ناچار ئىدى؛ 1956-يىلى كۆپ قىسىمى جايدا ئۇرۇق تاللاپ، ئۇرۇققا دورا ئارىلاشتۇ-رۇپ تېرىلدى، بۇغداي، كۆممىقوناق، كېۋەز يەرلىرىنىڭ 150 موسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا قالغانلىرى قۇرلاپ تېرىلدى، بەزى زىرائەتلەردىكى ھاشاراتلار دورا ئارقىلىق يوقىتىلدى، 600 مو كۆممىقو-ناق سۇنىسىي ئۇسۇلدا چاچلاشتۇرۇلدى، 1955-يىلى سۇغۇرۇش تارقاق بولۇپ، تولدۇرۇپ سۇغۇ-رۇش، ئىنتىز ئاتلىتىپ سۇغۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلغانلىقى ئۈچۈن، سۇ ۋە ئەمگەك كۆچى ئىسراپ بولغانىدى؛ 1956-يىلىدىن باشلاپ سۇ بىر تۇتاش باشقۇرۇلۇپ، ئىنتىزلاپ سۇغۇرۇش، كېۋەزلىكنى چۆنەك ئېچىپ سۇغۇرۇش يولغا قويۇلدى. 1955-يىلى يەچكە دېھقانلار يەرلىك ساپان بىلەن يەر ئاغدۇرغاندا، بويىغا ۋە توغرىسىغا ئىككى قېتىم ھەيدىسە، بىر ئادەم بىر جۇپ كالا بىلەن كۈنىگە ئاران ئىككى مو يەر ئاغدۇرالايتتى. بۇغداي ئورمىسىنى ئەزگىلىدە، بىر ئادەم بىر كۈندە بىر مو بۇغداي ئۇراتتى. 1956-يىلى يېڭى تېپتىكى سوقا ئىشلىتىلىپ كۈنىگە بەش مو يەر ئاغدۇرۇلدى. ھەربىر ئادەم كۈنىگە 1.5 مودىن ئىككى موغىچە بۇغداي ئۇرىدىغان بولدى.

§4. خەلق گۈزىشى

1958-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 15-كۈنىگىچە ناھىيە بويىچە (ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن كونىشەھەر ناھىيىسى بىر ناھىيە بولۇپ بىرلەشكەن مەزگىل) خەلق گۈزىشىلاشتۇرۇش ئەمەل-گە ئاشۇرۇلۇپ، ھاكىمىيەت بىلەن گۈزىشنى بىرلەشتۇرۇلگەن 30 خەلق گۈزىشى قۇرۇلدى. 40 مىڭ 479 ئائىلە گۈزىشكە كىردى. بۇ ناھىيىدىكى 40 مىڭ 508 دېھقان ئائىلىسىنىڭ 99.9 پىر-سەنتىنى ئىگىلىدى. گۈزىشقا كىرگەن ئادەم 157 مىڭ 696 گە، پۈتۈن ئەر ئەمگەك كۈچى 42 مىڭ 816 گە، پۈتۈن ئايال ئەمگەك كۈچى 3113 كە يەتتى؛ گۈزىشكە قوشۇلغان يەر 1 مىل-يون 37 مىڭ 899 موغا يېتىپ، ناھىيە بويىچە 1 مىليون 46 مىڭ 564 مو تېرىلغۇ يەرنىڭ 99.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. گۈزىشكە قوشۇلغان تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى: كالا 17 مىڭ 528 گە، ئات 9586 گە، قېچىر 16 گە، ئېشەك 2376 گە يەتتى. گۈزىشى قارىمىقىدا ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتراد-دىن 213، ئوتتۇرا ئەتراددىن 33، كىچىك ئەتراددىن 905، ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى-دىن 2914نى قۇرۇلدى. گۈزىشىلارنىڭ كۆلىمى جەھەتتە، 501 دىن 1000 ئائىلىككىچە بولغىنى سەككىز، 1001 دىن 1500 ئائىلىككىچە بولغىنى 14، 1501 دىن 2000 ئائىلىككىچە بولغىنى ئىك-كى، 2001 دىن 3500 ئائىلىككىچە بولغىنى ئالتە بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ چوڭ گۈزىشىدا 2913 ئائىلە، ئەڭ كىچىك گۈزىشىدا 704 ئائىلە بار بولدى. ئىشلەپچىقىرىش ئەتراددىن بىرلىك قىلغان ھالدا 761 بالىلار يەسلىسى قۇرۇلۇپ، 11 مىڭ 551 بالا قوبۇل قىلىندى. 1221 ئاشخانا قۇرۇلۇپ، 38 مىڭ 253 ئائىلىدىن 151 مىڭ 808 ئادەم ئاشخانىدا تاماق يىدى. گۈزىشىلاردا 85 تىككۈچىلىك گۇ-

رۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 368 كىيىم تىكىش ماشىنىسىدا 368 ئادەم ئىشلىدى؛ 49 موزدوزلۇق گۈرۈپپىسى قۇرۇلۇپ 202 ئادەم قاتناشتى؛ 65 تۆمۈرچىلىك، ياغاچچىلىق گۈرۈپپىسى قۇرۇلۇپ، 160 ئادەم قاتناشتى.

1958-يىلى 12-ئاينىڭ 26-كۈنى ناھىيىدىكى 30 خەلق گۈڭشىسى 12 خەلق گۈڭشىسىگە تۈزگەرتىلدى. بۇ بىر رايون بىر گۈڭشې قىلىپ قۇرۇلغان 12 يېزا ئىگىلىك گۈڭشىسىنى ۋە بىر بازار بىر گۈڭشې قىلىپ قۇرۇلغان ئىككى بازارلىق گۈڭشې (ئاقسۇ بازىرى، ئاقسۇ كونىشەھەر بازىرى)نى تۈز ئىچىگە ئالىدۇ. 12 گۈڭشىدا يەنىلا ھاكىمىيەت بىلەن گۈڭشې بىرلەشتۇرۇلگەن بولۇپ، گۈڭشىلاردا باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا گۈڭشې ئىشخانىسى، دېھقانچىلىق-ئورمانچىلىق-چارۋىچىلىق بۆلۈمى، تەمىنات-سودا بۆلۈمى، ئىناۋەتلىك قەرز بۆلۈمى، سانائەت-قاتناش بۆلۈمى، سۇ ئىنشائاتى بۆلۈمى، مەدەنىيەت-مائارىپ سەھىيە بۆلۈمى، سىياسىي-قانۇن بۆلۈمى، مالىيە، ئاشلىق بۆلۈمى، ئەمگەك، قوراللىق خىزمەت بۆلۈمى، پاراۋانلىق بۆلۈمى، پىلان كومىتېتى، ئىلىم-پەن تەتقىقات كومىتېتى، رېئونىيە كومىتېتىدىن ئىبارەت بىر ئىشخانا، ئون بۆلۈم، ئۈچ كومىتېت تەسىس قىلىندى. گۈڭشې پارتكوم قارىمىقىدا پارتكوم ئىشخانىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، تەپتىش كومىتېتى، ئىتتىپاق كومىتېتى، ئاياللار بىرلەشمىسى تەسىس قىلىندى.

1962-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بۆلۈنگەندىن كېيىن، ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئاقسۇ بازار گۈڭشې، ئېگەرچى گۈڭشې، بەشتۈگمەن گۈڭشې، قاراتال گۈڭشې، توپلۇق گۈڭشې، قۇمباش گۈڭشې، ئايكۆل گۈڭشې ۋە توقاي چارۋىچىلىق مەيدانىدىن ئىبارەت يەتتە گۈڭشې، بىر مەيدان قالدى. 1984-يىلى 5-ئايدا ناھىيىدىكى يەتتە گۈڭشې، بىر مەيدان تۈز پېتى ساقلاپ قېلىندى، ئۇلارنىڭ قارىمىقىدا 124 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرىتى، 519 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى بولۇپ، ئەزالىرى جەمئىي 21 مىڭ 555 ئائىلە، 99 مىڭ 590 ئادەمگە يەتتى.

1958-يىلدىكى « گۈڭشىلاشتۇرۇش » نىڭ ۋاقتى ئىنتايىن قىسقا بولۇپ، تەييارلىق تولۇق بولمىغانلىقتىن، يېرىم يىل تۈتمەيلا، ئاز بولمىغان نۇقسانلار كۆرۈلدى. بىرىنچىدىن، گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ تۈپ قۇشلىرى، چارۋىلارنى، پارچە-پۇرات ئورمانلىرى، مېۋىلىك باغ، ئۈزۈملىرى پۈتۈنلەي كوللېكتىپقا ئۆتكۈزۈۋېلىنغانلىقتىن، ئورمانلارنى قالايمىقان كېسىۋېتىش، تۈپ قۇشلىرىنى، چارۋىلارنى قالايمىقان ئۆلتۈرىۋېتىش ياكى سېتىۋېتىۋەتكەنلىكتىن، گۈڭشىنىڭ بىر تۈتاش باشقۇرۇشى ھەددىدىن زىيادە كۆپ ۋە ئۇلۇك بولغانلىقتىن، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش، كۆپ خىل ئىگىلىك جانلانمىدى، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتلىرى مەھسۇلاتلىرىنى يوشۇردى، گۈڭشې ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتلىرىنىڭ پۇل، مال-مۈلكىنى ۋە ئەمگەك كۈچىنى خالىغانچە يۆتكەپ، ئاساسىي قۇرۇلۇش ۋە خالىسانە ئەمگەك قىلدۇردى. بۇ ئەھۋال گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىغا ئېغىر تەسىر يەتكۈزدى. ئۈچىنچىدىن، بەزى گۈڭشې-ئەتىرەتلەردە ئىشنى باھالاپ، نومۇر خاتىرىلەش تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىلدى. ئاشخانىدا تاماق يېسە پۇل تۆلىمىدى. يۇقىرى دەرىجىلىك تارماقلار دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى تەڭ قىممەتتە ئالماشتۇرۇشنى يولغا قويمىدى، ئاشلىق تارماقلىرى ئاشلىقنى دەرىجىگە ئايرىماي، نەملىك تەركىبىنى كەلسە-كەلمەس چىقىرىۋەتتى، توشىغان ئاشلىققا كىرا تۆلىمىدى. تاغارغا يۇقىرى باھادا ئىجارە ھەققى ئالدى. سودا تارماقلىرى بىر تۈتاش سېتىۋېلىپ، بىر تۈتاش سېتىپ بېرىشنى ھەددىدىن كۆپ ۋە ئۇلۇك چەكلىدى. تۆتىنچىدىن، تەقسىمات بىلەن جۇغلانمىنىڭ نىسبىتى مۇۋاپىق بولماي، تۈتۈپ قېلىنغان قىسمى بەك كۆپ بولۇپ كېتىپ، ئادەتتە 60 پىرسەنتكە يەتتى.

ناھىيىلىك پارتكوم يۇقىرىقىدەك « ئومۇمنىڭ قىلۋېتىش شامىلى » مەسىلىسىنى كۆزدە تۈتۈپ، 1959-يىلى 3-ئاينىڭ ئاخىرىدا « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ خەلق يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن،

گۈڭشىسىنىڭ تۈزۈلمىسى ۋە بىرقانچە كونكرېت سىياسەت مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى پىكرى » نى تۈزۈپ چىقتى. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق:

(1) خەلق گۈڭشىسىدا ئوچ دەرىجىلىك باشقۇرۇش، ئوچ دەرىجىلىك ھىسابات بىرلىكىنى يولغا قويۇپ، ھوقۇق تۈۋەنگە چۈشۈرۈلۈپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپىنى ئاساسىي ھىسابات ۋە تەقسىمات بىرلىكى قىلىش.

(2) گۈڭشى كادىرلىرىنىڭ شىتاتىنى گۈڭشى نوپۇسىنىڭ ‰3—‰5 بويىچە بېكىتىش، يېزا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلغان كادىرلارنىڭ تەمىناتىنى دۆلەت ئۈستىگە ئېلىش.

(3) گۈڭشى ئەزالىرىنىڭ ئوي قۇشلىرى، ئوي ھايۋانلىرى، پارچە ئورمان (مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ)، ئۈزۈم قاتارلىق ئەرسىلىرىنى ئەزالارنىڭ خۇسۇسىي ئىگىدارچىلىقىغا قالدۇرۇش.

(4) كىچىك تىپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى گۈڭشى ئەزالىرى ئۈزلىرى ياساپ، ئۈزلىرى ئىشلىتىپ، ئۈزلىرى باشقۇرۇش.

(5) تەڭ قىممەتتە ئالماشتۇرۇش پرىنسىپىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ، دۆلەت، كوللېكتىپ، ئەزالاردىن ئىمارەت ئوچ تەرەپنىڭ مەنپەئەتىگە تەڭ ئېتىبار بېرىش، جۈغلانما بىلەن تەقسىماتنىڭ نىسبىتىنى مۇۋاپىق تەڭشەش.

1958-يىلدىن 1978-يىلغىچە بولغان 21 يىل ئىچىدە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ئىككى قېتىملىق زور ئوگۈشسىزلىقنى بېشىدىن كەچۈردى.

بىرىنچى قېتىمدا، 1960-يىلدىن 1963-يىلغىچە بولغان توت يىل ئىچىدە خەلق گۈڭشىلىرىنىڭ تەرەققىياتى بەك تېز بولغانلىقتىن، دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىغا تەسىر يەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تەبىئىي ئاپەتنىڭ تەسىرىگە ئوچراپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تېز تۆۋەنلەپ كەتتى. ئاشلىقنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق مەھسۇلاتى 1959-يىلدىكىدىن %21.1، پاختىنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق مەھسۇلاتى %65.3، ياغلىق دانىنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق مەھسۇلاتى %47.6 تۆۋەنلەپ كەتتى. 1961-يىللىق ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 20 مىليون 180 مىڭ جىڭ بولۇپ، 1950-يىلدىن بۇيانقى يىللىق مەھسۇلاتى ئەڭ تۆۋەن بىر يىل بولدى. چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش 1957-يىلدىن كېيىنلا تۆۋەنلەشكە يۈزلەندى، 1958-يىلى چارۋىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 1949-يىلدىن بۇيانقى ئەڭ تۆۋەن يىل بولدى. 1957-يىلدىن 1964-يىلغىچە بولغان سەككىز يىل ئىچىدە چارۋىنىڭ ھەر يىللىق يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 1949-يىلدىكىدىن تۆۋەن بولدى. سەككىز يىلنىڭ ھەر يىلدىكى يىللىق ئوتتۇرىچە چارۋا قالدۇقى 147 مىڭ 600 بولۇپ، 1949-يىلدىكىدىن %16.5 كەمەيدى. بىرقانچە يىللىق تەڭشەش ئارقىلىق، 1964-يىلى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى يۇقىرى ئۆرلەشكە باشلىدى (جەدۋەل 5 — 3 كە قارالسۇن).

يەنە بىر قېتىمدا، 1966-يىلدىن 1976-يىلغىچە « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ تەسىرىدە، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئومۇمىيۈزلۈك بىر ئىزدا توختاپ قېلىپ ئالغا ئىلگىرىلىمىدى.

خەلق گۈڭشىسى تۈزۈمىدە، 1963-يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1965-يىلغىچە يېزىلاردا « بەشتە ياخشى » بولۇش قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلغان ئاساسىي قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولدى. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ قۇۋۋىتىمۇ 11 مىڭ 300 ئات كۈچىگە يەتتى.

1984-يىلى 5-ئاينىڭ 23-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تەستىقى بىلەن ئاقسۇ شەھىرى ھۆكۈمەت بىلەن گۈڭشىنى ئايرىش جەريانىدا، بىر گۈڭشى بىر يېزا بولۇش پرىنسىپى بويىچە يېزىلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرىنى قۇرۇپ چىقتى. شۇ يىلى ئالتە يېزا ۋە توقاي چارۋىچىلىق مەيدانىدا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرى تەسىس قىلىندى.

§5. مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى

1979-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى قارار قىلىپ، ئالدى بىلەن سەككىز ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويدى، مۇۋەپپەقىيەت تەجرىبىسىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، 1980-يىلى، دۆلەتنىڭ قايتۇرۇپ سېتىپ بەرگەن ئاشلىقىنى يەيدىغان 14 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش داۋاملىق سىناق قىلىنىپ، يەرلەر دېھقانلارغا بىر يىللىق قەرەل بىلەن ھۆددىگە بۆلۈپ بېرىلدى. ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتلىرى ھۆددىگەرلىك ۋەزىپىسى، ئەمگەك نومۇرىنى بېكىتىپ، شۇ يىللىق سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى كەچۈرۈم قىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتلىرىنىڭ مەھسۇلاتى ئاشتى، سەككىز ئەترەت ئاشلىقتا تۆۋەنى باقالايدىغان بولدى.

1980-يىلى ناھىيە بويىچە 509 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ئۇچ خىل شەكىلدە ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

(1) 176 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىلىرى يەرنى ھۆددىگە ئېلىش، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى نومۇرىنى بېكىتىش، مەھسۇلاتنى بېكىتىش، سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى بەكىتىش، ئۇزۇقلۇق ئاشلىقىنى بېكىتىش، تېرىقچىلىق پىلانىنى بېكىتىش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرغانلارنى مۇكاپاتلاشتىن ئىبارەت «بەشنى بېكىتىش، بىرنى مۇكاپاتلاش، مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش» يولغا قويۇلدى.

(2) 163 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە «مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىپ ھەربىر ئادەمنىڭ مەسئۇلىيىتىنى بېكىتىش» يولغا قويۇلدى. ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىلىرى يەرنى ھۆددىگە ئالغاندىن كېيىن، مەسئۇلىيەتنى شەخسلەرگە ھۆددىگە بېرىپ، ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى دائىر بىسدىكى كىچىك «داش قازانىنىڭ تامىقى» نى ئەمەلدىن قالدۇردى.

(3) 170 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە «قىسقا مەزگىللىك ئىشنى ھۆددىگە بېرىش، نورمانى بەلگىلەپ باشقۇرۇش» يولغا قويۇلدى. يەنى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى بىر مەزگىل ئىچىدىكى مەلۇم بىر تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسىنى گۈڭشې ئەزالىرىغا ھۆددىگە بېرىپ، ئومۇمىي ئىش نومۇرىنى بەلگىلەپ قويىدىغان بولدى. مەسىلەن، نەچچە كۈن ئىچىدە، قانچە مو بۇغداينى ئورۇپ بولسا، قانچىلىك نومۇر بېرىلىدىغانلىقى بەلگىلىنىپ، ئىش ئەزانىڭ ئۆزىگە ھۆددىگە بېرىلىدۇ. بۇ، قىلغان ئىشقا قاراپ ھەق ئېلىش بىلەن ئوخشايدۇ.

1982-يىلى «قوش ھۆددىگە بېرىش» (مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش، مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش) مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ناھىيە بويىچە يېزىلارنىڭ ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى شەكلى بولۇپ قالدى. «قوش ھۆددىگە رلىك» نى يولغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى 480 گە يېتىپ، جەمئىي 522 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 91.95 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1983-يىلى 1-ئاينىڭ 8-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم «ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدا قارار» چىقىرىپ، پۈتۈن ناھىيە دائىرىسىدە مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمىنى («چوڭ ھۆددىگە رلىك» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) يولغا قويدى. مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش دېھقان ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىدىغان ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى بولۇپ، ئىلەپچىقىرىشتا بىر تۈتاش پىلانلاش، بىر

تۇتاش سېتىۋېلىش، بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇش، سورتىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكا تەدبىرلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش يولغا قويۇلىدۇ. دېھقانلارنىڭ ھەر يىلى توختامدىكى بەلگىلىمە بويىچە ھۆددىگەرلىك ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن، ئاشقان قىسمى پۈتۈنلەي ئۆزىگە قالدۇرۇلىدۇ، دېھقانلاردا ئىشلەپچىقىرىشتا ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقى بولىدۇ.

1984-يىلى 4-ئاينىڭ 14-كۈنى جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى « مەركىزىي كومىتېتنىڭ (84) 1-نومۇرلۇق ھۆججىتىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەشۋىق قىلىپ، ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، دېھقانلار ھۆددىگە ئالغان يەرلەرنى مۇقىملاشتۇرۇش. يەرنى ھۆددىگە بېرىش مۇددىتىنى ئۇزارتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش » چۈشۈردى. يېزىلاردىكى ئائىلىلەر-نىڭ مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ، ھۆددىگە ئېلىش توختام مۇددىتى ئومۇمىيۈزلۈك 15 يىلدىن ئاشۇرۇلدى.

يېزىلاردا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئىشلەپچىقىرىش مىسلسىز تەرەققىي قىلدى. 1979-يىلدىن 1989-يىلغىچە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتىن ئۇدا مول ھوسۇل ئېلىندى. ئورمانچىلىق، بېلىقچىلىق، قوشۇمچە كەسىپلەرمۇ تېز تەرەققىي قىلدى. مۇشۇ 11 يىلدىكى يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۇيغۇنلاشتى، دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ئىشلەپچىقىرىش زور دەرىجىدە يۇكسەلدى. يېزا، بازار كارخانىلىرى قۇرۇلۇشقا باشلاپ، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى ئاشتى. 1989-يىلى 1949-يىلغا قارىغاندا ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 4.42 ھەسسە، پاختا ئومۇمىي مەھسۇلاتى 98.2 ھەسسە، ياغلىق دان ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1.46 ھەسسە ۋە چارۋىچىلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 0.97 ھەسسە؛ 1978-يىلغا قارىغاندا، ئاشلىق %120.9، پاختا %585.7، ياغلىق دان %134.8، چارۋىچىلىق %70 ئاشتى.

يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىمۇ بۈرۈنقى ھەرقانداق ۋاقىتتىكىدىن ئېشىپ كەتتى. ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى يولغا قويۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېشىل ئوغۇتنى كەڭ كۆلەمدە تېرىش، ماش كىرىشتۇرۇپ تېرىش، شاخ-شاتلارنى باستۇرۇپ يەر ھەيدەش، ئېغىل ئوغۇتىنى كۆپەيتىش، خميىۋى ئوغۇتنى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتىش، ئوغۇت ئارىلاشتۇرۇپ تېرىش، سۇغۇرۇش بىلەن زەي چىقىرىشنى بىرلەشتۇرۇش ۋە شورنى بىئولوگىيىلىك ئۇسۇل بىلەن تىزگىنلەش قاتارلىق يوللار ئارقىلىق تۇپراقنىڭ قۇۋۋىتى ئاشۇرۇلۇپ، شورنىڭ زىيىنى يەڭگىللىتىلدى. ھەر يىلى 100 مىڭ مو قاشقا بېدە تېرىلىپ، كېيىن ئاغدۇرۇپ ئېتىزغا باستۇرۇلدى. ھەر يىلى 70-80 مىڭ مو ماش كىرىشتۇرۇپ تېرىلدى، ھەر يىلى سالا ئېتىزلارنى رەتلەش، تۇجۇپلەپ تېرىش، سۇپە تلىك ئۇرۇق ئىشلىتىش، مۇۋاپىق پەيتتە تېرىش، مۇۋاپىق قويۇق تېرىش، ۋاقتىدا توك ئوسا قىلىش، مايسىغا قاراپ ئوغۇتلاش، ۋاقتىدا سۇغۇرۇش چىڭ تۇتۇلدى. 1989-يىلى يېزا ئىگىلىكىنىڭ ماشىنىلىشىش سەۋىيىسى خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. تېرىش، يەر ئاغدۇرۇش، يېغىش، پىشىقلاش قاتارلىق ھالقىلاردا يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى كۆپرەك ئىشلىتىلدى. ماشىنا بىلەن ئاغدۇرۇش، تاختىلاپ تېرىش، سۇغۇرۇشتا سۇنى تېجەش، دېھقانچىلىق رايونىدىكى ترانسپورتنىڭ ۋەزىپىسى ئورمان تورلىرى ئارقىلىق ئېتىزلارنى مۇھاپىزەت قىلىشنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، يېزا ئاساسىي قۇرۇلۇشى داۋامىدا ئېتىزلارنى سالالاشتۇرۇش، سالا ئېتىزلارنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش، ئېرىق-ئۆستەڭلەرنى يۇرۇشلەشتۇرۇش، ئاساسلىق يوللارنى شېغىللاشتۇرۇش ۋە ئېتىزلاردىكى ئاساسلىق مەشغۇلاتلارنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا توڭلىتىلغان ئىسپىرما بىلەن نەسىللەندۈرۈش، ئۆچكە سورتىنى ياخشىلاش، سىلوسلۇق يەم-خەم-

شەك تەييارلاش، كالا، قوي بورداش قاتارلق تېخنىكىلار كېڭەيتىلدى. كۆكتات ئۇشلەپچىقىرىشتا سۈلياۋ لاپاستا ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى كېڭەيتىلدى.

يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلغان ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدا زور بىر تۈرتكۈم كەسپىي ئائىلىلەر مەيدانغا كەلدى. ئۇلار تېرىقچىلىق، باقمچىلىق، پىششىقلاش كەسپى ۋە باشقا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىدە ئىلغار تېخنىكا ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ، تاۋار ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ھاياتىي كۈچكە ئىگە تەركىبكە ئايلاندى.

يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كەتمەن، ئورغاق، بوقۇسا قاتارلىق ئاددىي ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى يەنىلا مۇھىم رول ئوينىماقتا، دېھقانلارنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى ھېچقانچە ياخشىلانمىدى.

II باب تېرىقچىلىق

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەۋەسى چىن، خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلغان قۇم، ئونسۇ بەگلىكلىرىگە قارا شلىق زېمىننىڭ بىر قىسمى بولۇپ، تېرىقچىلىق كەسپىدە ئۇزۇن تارىخقا ئىگە.

ئاقسۇنىڭ قۇياش نۇرى ئىسسىق بايلىقى مول، سۇيى ئەلۋەك، تۇپرىقى ياخشى، بۇغداي، قوناق، شال، پاختا، زىغىر قاتارلىق دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى تېرىشقا باب كېلىدۇ. لېكىن، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ئىپتىدائىي قالاق ھالەتتە بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى ئاددىي، ئاشلىقنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى ئىنتايىن تۆۋەن ئىدى.

1956-يىلى ئۇلاغقا سۆرىتىلىدىغان يېڭى تىپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرىدىن، ئاتقا سۆرىتىلىدىغان سيالكا، قوش چاقلىق، قوش چىشلىق ساپان، تۆمۈر تىرنا، كۈلتىۋاتور، ئورما ماشىنىسى قاتارلىقلار كىرگۈزۈلدى. 1958-يىلى ھەرخىل يېڭى تىپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرى بىلەن تېرىلغان يەر ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 70 پىرسەنتىدىن ئارتۇقراقىنى ئىگىلىدى. 1959-يىلدىن باشلاپ تراكتور ئىشلىتىلدى. 1959-يىلدىن كېيىنكى 30 يىل ئىچىدە تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان دېھقانچىلىق ماشىنا-سايمانلىرىنى ئىشلىتىش تېخنىكىسى ئومۇملاشتى. 1989-يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 38 مىليون 438 مىڭ ۋات (52 مىڭ 296 ئات كۈچى) قا يەتتى.

سۇپە تلىك ئۇرۇق كىرگۈزۈش 1956-يىلى باشلاندى. شۇ يىلى « ئۇكرائىنا — 0246 » كۆز-گى بۇغداي سورتى، « س — 3173 » كېۋەز سورتى، ئاق ئات چىشى كوممىقوناق ئومۇملاشتۇ-رۇلدى. 1957-يىلى « جىنخۇاگخۇ » (ئالتۇن مەلىكە) كۆممىقونقى سىناق قىلىپ تېرىلىپ، مۇۋەپ-پەقىيەت قازىنىلغاندىن كېيىن، ئۇ خۇابېي (شىمالىي جۇڭگو) سېرىق كۆممىقونقى بىلەن بىللە كېڭەيتىلدى. پاختا ئىشلەپچىقىرىشدا « 2 يى 3 » ئۇزۇن تالالىق كېۋەز؛ شال ئىشلەپچىقىرىشدا قارا قىلتىرىقلىق شال ئومۇملاشتۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئۇرۇقىنى شۇ يەرنىڭ ئۇزۇندە يېتىشتۇرۇش ئاساس قىلىندى ھەم ئۇزلۇكسىز يېڭىلاندى.

1955-يىلدىن باشلاپ پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى تېرىقچىلىق ئۇسۇلىنى تېرىشىپ ياخشىلاشنى تەشەببۇس قىلدى. تۇجۇپىلەپ تېرىقچىلىق قىلىپ، ئېگىز ئاغدۇرۇش، كۆزلۈك يەر شۇدىگەر قە-لىش، توك ياتقۇزۇشنى كېڭەيتىشكە چاقىرىق قىلدى. 60-يىللاردىن باشلاپ، ئېگىز ئورنىغا تېرىش كۆلىمى كېڭەيتىلىپ، چىلگە قوناق، زىغىر، تېرىق قاتارلىق زىرائەتلەر تېرىلدى. 1966-يىلى ئې-گىزغا تېرىش كۆرسەتكۈچى % 103 كە يېتىپ، كېيىن تەدرىجىي كۆپەيدى. 1985-يىلى ئېگىزغا تېرىش كۆرسەتكۈچى % 115 كە يەتتى.

1956-يىلدىن كېيىن، ئوغۇت مەنبەسىنى كەڭ ئېچىشقا ئەھمىيەت بېرىلدى. ئوغۇت بېرىش مىقدارى كۆپەيتىلىپ، ئوغۇتلاش ئۇسۇلى ياخشىلىنىپ، گەندە، چاروا قىغى توپلىنىپ، يېشىل ئوغۇت تېرىلىپ، ئورگانىك ئوغۇت زور مىقداردا كۆپەيتىلىپ، تۇپراق كۆچەندۇرۇلدى. شۇنداقلا پىلانلىق تۇردە دانىچە ئوغۇت ئىشلەپچىقىرىلىپ، خىمىيۋى ئوغۇت كۆپەيتىلدى.

1979-يىلدىن باشلاپ، يېزىلاردا تەدرىجىي ھالدا ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، ھۆددىگەرلىك ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، تېرىقچىلىق كەسپى مىسلسىز تەرەققىي قىلدى، 1984-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ئاشلىق تۇنجى قېتىم 500 كىلوگرامدىن چوڭ ئوتكەلدىن ئۆتۈپ، بىرلىك مەھسۇلات 159.5 كىلوگرامغا يېتىپ، ئوتتۇراھال مەھسۇلاتلىق ناھىيىلەر قاتارىغا قوشۇلدى. 1989-يىلى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، شۇنداقلا تېرىقچىلىقتا 12-يىلمۇ ئۇدا مول ھوسۇل ئېلىندى.

§1. زىرائەتلەرنىڭ تۈرلىرى ۋە تارقىلىشى

بۇغداي، قوناق، شال — ئاقسۇنىڭ ئاساسلىق ئەنئەنىۋى ئاشلىق زىرائەتلىرى ھېسابلىنىدۇ. ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن ئاساسلىقى پاختا، قىزىلچا، زىغىر تېرىلىدۇ. كەندىر، قۇلماق، تاماكا، ئابدىمىلىك، زىرە، زاراڭزا قاتارلىقلار ئاندا-ساندا تېرىلىدۇ.

شەھەر تەۋەسىنىڭ شىمالىي قىسمىنىڭ سۇيى ئەلۋەك، تۇپرىقى يۇمشاق، سۇ سىڭىشچانلىقى ياخشى، ئادەتتە شورى يوق، تېمپېراتۇرىسى كۆزگى بۇغداينىڭ ئۆسۈشىگە مۇۋاپىق بولۇپ، ئاساسلىقى بۇغداي ئىشلەپچىقىرىش رايونى، شۇنداقلا شال كۆلىمى بىرقەدەر كۆپ رايون ھېسابلىنىدۇ. بۇ رايون ئېگەرچى يېزىسى، شەھەرلىك سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى، توپلۇق يېزىسىنىڭ كۆپ قىسمى ۋە ئايكۆل يېزىسىنىڭ شىمالىي قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

شەھەرنىڭ جەنۇبى قىسمى بۇغداي، قوناق، كېۋەز تېرىلىدىغان رايون بولۇپ، بەشتۈگمەن يېزىسى، قاراتال يېزىسى، قۇمباش يېزىسى، ئايكۆل يېزىسىنىڭ جەنۇبىي قىسمى، توپلۇق يېزىسىنىڭ يۇقىرى كالكال، تۆۋەن كالكال كەنتلىرى ۋە توقاي يېزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ رايوندا شال ئازراق تېرىلىدۇ، تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى بولۇپ، كېۋەز، كۆممەقوناق، بۇغداي تېرىشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ.

§2. تېرىلغۇ كۆلىمى ۋە مەھسۇلاتى

1-تېرىلغۇ يەر

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈ 31-يىلى (1905-يىلى) ئۇنسۇ مەھكىمىسىنىڭ 546 مىڭ 548 مو تېرىلغۇ يېرى، 33 مىڭ مو ئۆزلەشتۇرگەن بوز يېرى بولۇپ، جەمئىي 579 مىڭ 548 مو تېرىلغۇ يېرى بارئىدى.

مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 630 مىڭ 804 مو تېرىلغۇ يېرى، 5672 مو باغ يېرى بولۇپ، جەمئىي 636 مىڭ 476 مو تېرىلغۇ يېرى بارئىدى.

مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ تېرىلغۇ يېرى 636 مىڭ 476 مو ئىدى.

مىنگونىڭ 25-يىلى (1936-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ تېرىلغۇ يېرى 633 مىڭ 150 مو ئىدى.

مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ تېرىلغۇ يېرى 518 مىڭ 242 مو ئىدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، يەرلەر ئۆلچىنىپ پلانلاندى. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 27 مىليون 554 مىڭ 900 مو بولدى. بوستانلىق كۆلىمى 13 مىليون 33 مىڭ 800 مو بولۇپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 47.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

شەھەرگە قاراشلىق يېزا-مەيدانلارنىڭ بوستانلىق كۆلىمى 9 مىليون 910 مىڭ 500 مو بولۇپ، ئومۇمىي بوستانلىق كۆلىمنىڭ 76.04 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. تېرىلغۇ يەر 527 مىڭ مو بولۇپ، شەھەرگە قاراشلىق يېزا-مەيدانلار بوستانلىق كۆلىمنىڭ 5.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 9 مىليون 383 مىڭ 500 مو چۆل-باياۋان، قوم بارخانلىقى ۋە شورلىشىپ كەتكەن ئوتلاقلار بولۇپ، بۇنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىدىن ئېچىپ پايدىلانغىلى بولىدۇ. 1979-يىلى تۇپراقى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن 513 مىڭ 305 مو بوز يەردىن 166 مىڭ 414 مونى تېرىغلى بولىدۇ.

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق تۇمۇن-مەيدانلىرىنىڭ پىلانغا ئېلىنغان كۆلىمى 2 مىليون 893 مىڭ 200 مو بولۇپ، بوستانلىق كۆلىمنىڭ 22.19 پىرسەنتىنى، تېرىلغۇ يېرى 1 مىليون 42 مىڭ مو بولۇپ، پىلانغان ئېلىنغان كۆلەمنىڭ 36.02 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

ۋىلايەتنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق قوم تام دېھقانچىلىق مەيدانى، تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ ئىككى ئورمانچىلىق ئەترىتى ۋە پىلە ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىنىڭ پىلانغا ئېلىنغان كۆلىمى 230 مىڭ 100 مو بولۇپ، بوستانلىق كۆلىمنىڭ 1.77 پىرسەنتىنى؛ تېرىلغۇ يېرى 53 مىڭ 600 مو بولۇپ، پىلانغا ئېلىنغان كۆلەمنىڭ 23.29 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1949-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان تېرىلغۇ كۆلىمى

جەدۋەل 5 ــ 2

بىرلىكى: 10 مىڭ مو

يىل ئايرىمىسى	يىل ئاخىرىدىكى ئەمەلىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمى			يىل ئاخىرىدىكى تېرىلغۇ يەرنىڭ ئىقتىسادىي تۈر بويىچە ئايرىلىشى				كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تېرىلغۇ يەر	ھەر بىر ئەمگەك كۈچىگە توغرا كەلگەن تېرىلغۇ يەر
	جەمئىي	سۇلۇق ئېتىز	سۇغۇرۇلىدىغان يەر	دۆلەت ئىگىلىكىدىكى	كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى	قالدۇرۇق يەر	باشقىلار		
1949	33.74	1.22	32.52			33.74		4.64	9.69
1950	36.67	1.56	35.11			36.67		4.97	10.39
1951	37.03	1.73	35.30			37.03		4.91	10.27
1952	39.00	1.56	37.44			39.00		5.00	10.25
1953	44.28	1.25	43.03			44.28		5.83	11.40
1954	44.52	1.74	42.78			44.52		5.66	11.35
1955	45.34	1.80	43.54			45.34		5.73	11.38
1956	46.79	3.27	43.52			46.79		5.91	11.28
1957	48.00	4.03	43.97			48.00		6.45	10.54
1958	50.54	4.95	45.59		50.54			6.90	10.16
1959	52.88	6.32	46.56	0.08	52.80			7.48	12.77
1960	53.08	6.57	46.51	0.08	53.00			7.55	11.14
1961	52.94	6.10	46.84	0.09	52.85			7.52	15.07
1962	52.09	4.46	47.63	0.10	50.00	1.88	0.11	7.20	14.92

جەدۋەل 5 ــ 2 (داۋامى)

14.97	7.03		2.49	50.01	0.15	48.41	4.24	52.65	1963
14.35	6.54	0.09	2.50	48.27	0.41	46.91	4.09	51.00	1964
14.89	6.65	0.02	2.04	49.98	0.22	47.38	4.88	52.26	1965
14.64	6.60	0.01	2.04	50.21	0.51	47.65	5.12	52.77	1966
15.01	6.50	0.05	2.04	51.28	0.54	48.82	5.09	53.91	1967
14.98	5.13		2.04	50.70	0.56	48.25	5.05	53.30	1968
13.83	5.00		2.00	51.36	0.54	49.10	4.80	53.90	1969
12.92	5.78	0.02	2.04	51.79	0.56	50.35	4.06	54.41	1970
12.49	5.70		2.00	51.20	1.20	49.90	4.50	54.40	1971
12.07	5.38		2.00	49.51	0.75	48.12	4.14	52.26	1972
12.20	5.15	0.03	2.50	48.51	0.85	48.39	3.50	51.89	1973
12.85	5.40	0.02	2.50	48.52	0.85	47.95	3.94	51.89	1974
13.34	5.29	0.05	2.50	50.94	0.72	50.04	4.17	54.21	1975
13.52	5.02	0.19	2.50	50.37	0.76	49.62	4.20	53.82	1976
13.72	5.27	0.17	2.50	51.70	0.80	50.96	4.21	55.17	1977
13.77	5.25	0.14	2.04	52.42	0.88	50.77	4.71	55.48	1978
13.19	5.02	0.52	3.26	48.85	0.75	48.37	5.01	53.38	1979
13.37	4.96	0.12	3.15	47.70	1.73	48.54	4.16	52.70	1980
12.66	4.43	0.14	3.23	46.57	1.53	47.18	4.29	51.47	1981
13.32	4.16	0.33	4.90	44.11	1.52	46.41	4.45	50.86	1982
11.12	4.13	0.25	5.34	43.43	1.54	46.56	4.00	50.56	1983
12.98	4.70	0.03	4.01	43.74	1.40	45.31	3.87	49.18	1984
13.05	4.38	0.27	4.65	41.26	0.24	43.54	2.88	46.42	1985
	4.48		4.74	40.64	0.32	42.28	3.42	45.70	1986
	4.43		4.82	40.07	0.31	41.62	3.58	45.20	1987
	4.31		1.97	43.05	0.41	41.87	3.56	45.43	1988
	4.33		1.97	43.25	0.04	41.37	3.89	45.26	1989

ئىزاھات: (1) 1958-يىلدىن 1962-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشكەن مەزگىلدىكى سان ئىچىدىن، پەقەت ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ سانى ئېلىندى. (2) بېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ھەرقايسى تۈەن-مەيدانلىرىنىڭ سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

2. مەھسۇلات

مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى)، ئاقسۇ ناھىيىسىدە 500 مو شال تېرىلىپ، ئۇنىڭدىن جەمئىي 400 دەن مەھسۇلات چىقىپ، مو بېشى مەھسۇلاتى 0.8 دادەندىن توغرا كەلگەن. ھەربىر دا-

دەننىك باھاسى 3.6 سەر كۈمۈش بولغان. 355 مىك مو كۈزگى بۇغداي تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 206 مىك دەنگە، مو بېشى مەھسۇلاتى 0.58 دادەنگە يەتكەن، ھەربىر دادەن بۇغداينىك باھاسى 2.4 سەر كۈمۈش بولغان؛ 500 مو يازغى بۇغداي تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 300 دادەنگە، مو بېشى مەھسۇلاتى 0.6 دادەنگە يەتكەن، ھەربىر دادەن يازغى بۇغداينىك باھاسى 1.2 سەر كۈمۈش بولغان؛ 154 مىك مو كۆممىقوناق تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 207 مىك دادەنگە، مو بېشى مەھسۇلاتى 1.34 دادەنگە يەتكەن، ھەربىر دادەن كۆممىقوناقنىك باھاسى 1.36 سەر كۈمۈش بولغان؛ 2000 مو زىغىر تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 2200 دادەنگە، مو بېشى مەھسۇلاتى 1.1 دادەنگە يەتكەن، ھەربىر دادەن زىغىرنىك باھاسى تۆت سەر كۈمۈش بولغان.

1949-يىلى 277 مىك 400 مو ئاشلىق زىرائىتى تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 17 مىليون 667 مىك 500 كىلوگرامغا، ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 63.7 كىلوگرامغا، 31 مىك 400 مو ياغلىق دان تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 992 مىك 500 كىلوگرامغا، بىرلىك مەھسۇلاتى 31.6 كىلوگرامغا يەتكەن. 1989-يىلى 400 مىك 900 مو ئاشلىق زىرائىتى تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 95 مىليون 806 مىك كىلوگرامغا، بىرلىك مەھسۇلاتى 238.95 كىلوگرامغا يەتتى. مۇشۇ 40 يىل ئىچىدە ئومۇمىي مەھسۇلات 4.4 ھەسسە، بىرلىك مەھسۇلات 2.65 ھەسسە كۆپەيدى. ياغلىق دان 26 مىك 400 مو تېرىلىپ، 1949-يىلدىكىدىن 16% ئازىيىپ كەتتى، ئومۇمىي مەھسۇلات 2 مىليون 444 مىك 500 كىلوگرامغا، بىرلىك مەھسۇلاتى 92.6 كىلوگرامغا يېتىپ، 40 يىل ئىچىدە ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1.5 ھەسسە، بىرلىك مەھسۇلات 1.9 ھەسسە ئاشتى.

ئاقسۇ شەھرىنىك 1949-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان ئاشلىق، پاختا، ياغلىق دان مەھسۇلاتى

جەدۋەل 5 — 3 بىرلىكى: 10 مىك مو، 10 مىك كىلوگرام، كىلوگرام

يىل تارىخى	جەمئىي ئاشلىق			شال			بۇغداي			كۆممىقوناق			پاختا			ياغلىقدان		
	تېرىلغۇ كۆلىمى	ئومۇمىي مەھسۇلاتى	بىرلىك مەھسۇلاتى	كۆلىمى	ئومۇمىي مەھسۇلاتى	بىرلىك مەھسۇلاتى	كۆلىمى	ئومۇمىي مەھسۇلاتى	بىرلىك مەھسۇلاتى	كۆلىمى	ئومۇمىي مەھسۇلاتى	بىرلىك مەھسۇلاتى	كۆلىمى	ئومۇمىي مەھسۇلاتى	بىرلىك مەھسۇلاتى	كۆلىمى	ئومۇمىي مەھسۇلاتى	بىرلىك مەھسۇلاتى
1949	27.74	1767	63.70	0.92	90	98	12.19	995	81.50	14.59	678	46.50	0.84	5	6.50	3.14	99	31.6
1950	30.37	2199	72.40	1.42	149	105	13.59	1021	75	15.30	1028	67	1.05	8	7.50	3.22	100	30.4
1951	29.13	2672	91.70	1.53	167	109.50	13.08	1040	79.50	14.47	1462	101	1.24	13	10.51	3.73	109	29.25
1952	31.50	2680	85.05	1.27	108	84.50	14.41	1218	84.50	15.35	1331	86.50	1.69	24	13.95	3.78	104	27.45
1953	35.52	2577	72.50	1.60	124	77.50	16.50	1192	72.50	17.27	1252	72.50	2.23	32	14.50	3.70	107	29.05
1954	31.65	2424	76.60	1.34	134	100	15.60	1164	74.50	14.53	1117	77	1.98	36	18.05	5.75	109	19
1955	34.57	2613	75.60	1.50	197	131	17.51	1318	75	14.75	1135	77	2.38	38	15.95	5.07	109	21.50
1956	35.66	2768	77.60	3.27	262	80	15.13	1190	78.50	16.35	1302	79.50	3.60	77	21.40	4.62	106	23
1957	39.32	2392	60.85	4.03	271	67	16.52	962	58	17.22	1135	66	3.05	56	18.20	3.95	96	24.25
1958	40.51	2431	60.05	4.40	296	67.50	16.55	948	67.50	17.31	1161	67	2.90	70	24.20	3.75	109	29.10

جەدۋەل 5 ـ 3 (داۋامى)

25,50	110	4,31	12,95	56	4,35	71,50	1282	17,95	62,50	1029	16,49	73	446	6,11	65,05	2777	42,43	1959
15,30	56	3,64	4,15	18	4,34	37	571	15,49	63	1215	19,21	66,50	412	6,21	71	2218	42,61	1960
13,25	46	3,45	6,75	30	4,51	37,50	552	14,65	57,50	1145	20	52	286	5,50	47,65	2018	42,36	1961
14,35	56	3,91	4,70	14	2,96	56	893	15,87	42,50	928	21,90	69	304	4,46	49,05	2147	43,78	1962
17,90	73	4,07	4,88	16	3,29	59,50	1069	17,97	47	939	2,02	74	313	4,22	54,90	2380	43,33	1963
23,80	95	4	9,50	32	3,34	72	1360	18,86	46	958	20,8	91	371	4,09	61,95	2777	44,8	1964
31,30	125	3,99	15,30	63	4,11	84,50	1411	16,67	72,50	1473	20,31	79	386	4,88	78,50	3327	42,37	1965
33,60	132	3,94	22,30	80	4,39	98	1630	16,60	65,50	1465	22,43	85,50	423	4,94	80,80	3575	44,34	1966
30,05	115	3,84	19,95	48	4,91	82	1305	15,86	69,50	1665	23,93	78	460	5,07	77,35	3491	45,13	1967
33,80	121	3,57	14,85	71	4,81	83,50	1284	15,41	60	1406	23,38	93,50	394	5,05	70,95	3129	44,11	1968
31,10	107	3,43	12,50	57	4,52	87	1366	15,71	64	1582	23,85	93,50	447	4,79	75,35	3374	44,79	1969
31,65	113	3,58	16,30	74	4,55	89,50	1488	16,60	66,50	1558	23,47	103	422	4,10	78,95	3517	44,53	1970
31,80	103	3,23	15,55	72	4,63	86	1561	18,20	56,50	1354	24	92	385	4,19	72,25	3370	46,65	1971
32,65	113	3,47	9,50	44	4,59	78	1250	16,06	60,50	1369	22,57	68	281	4,14	68,25	2939	43,07	1972
31,25	102	3,25	19,90	90	4,54	84	1618	19,30	59,50	1354	22,75	127,50	412	3,23	75,85	3474	45,79	1973
34,30	109	3,18	14,35	67	4,68	88,50	1603	18,07	63	1334	21,17	103	406	3,94	79,65	3480	43,68	1974
38,50	124	3,21	13,25	64	4,80	108,50	1632	15,06	73	1587	21,79	117,50	491	4,17	90,25	3909	43,32	1975
37,30	120	3,22	12,85	61	4,72	100	1720	17,16	73,50	1644	22,32	109	469	4,30	89,70	4181	46,61	1976
31,35	104	3,32	13,90	64	4,59	103	1833	17,83	63,50	1425	22,35	139	584	4,21	87	4147	47,57	1977
30,10	104	3,46	17,35	79	4,54	101,50	2002	19,74	64,50	1457	22,53	129,50	636	4,91	87,70	4336	49,37	1978
38,95	137	3,51	13,75	68	4,91	108,50	1909	17,59	90	2057	22,89	169	643	5,41	101,05	4712	46,64	1979
36,60	133	3,64	18,40	93	5,03	110	2146	19,54	83	1892	22,77	134	699	5,22	100,55	4811	47,85	1980
40,60	141	3,47	19,25	110	5,70	126	2241	17,82	98	2202	22,41	141,50	666	4,70	115,05	5176	45	1981
44,90	172	3,84	21,10	126	5,96	121	2271	18,73	105,55	2403	22,76	171,50	770	4,49	120,50	5522	45,98	1982
55,65	193	3,47	29,55	156	5,29	143	2450	17,13	130,20	2937	22,56	230,50	922	4	146,35	6394	43,69	1983
60,50	183	3,03	37,50	188	5,03	167	2610	15,65	138,50	3310	23,91	243,50	903	3,71	156,40	6895	43,27	1984
66,50	244	3,66	41	191	4,65	17550	2947	16,80	162	3757	23,22	255,50	736	2,68	75,15	7513	42,90	1985
91,85	302	3,29	41,25	201	4,88	173	3184	18,42	202	4375	21,66	259	881	3,40	196,05	8525	43,48	1986
81,40	271	3,33	50,50	333	6,60	198	3310	16,71	224	4707	21,02	240,50	906	3,77	217,60	9030	41,50	1987
89,10	280	2,69	55,20	470	8,51	201	3425	17,03	246,50	4923	19,96	242,50	863	3,56	230,10	9330	40,55	1988
92,43	244	2,64	54,25	541	9,97	204	3522	17,27	265,50	5022	18,91	219,50	894	3,89	238,95	9581	40,09	1989

§3. تېرىقچىلىق تېخنىكىسى

1. سۇيەتلىك ئۇرۇقنى ۋە ئۇرۇقنى بىر تەرەپ قىلىش تېخنىكىسىنى كىرگۈزۈش ۋە كېڭەيتىش

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ئاقسۇدىكى دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئاساسلىق سورتى يەرلىك سورت بولۇپ، ئۇرۇق ئېغىر دەرىجىدە چېكىنىپ كەتكەچكە، مەھسۇلات ناھايىتى تۆۋەن ئىدى. پاختىنىڭ سورتى قىسقا، يىرىك تالالىق يەرلىك سورت ئىدى. كۆممىقوناقنىڭ سورتى چىلگە قوناق، شالنىڭ سورتى بۇتۇنلەي يەرلىك ئاق قىلتىرىقلىق شال ئىدى.

1954-يىلىدىن باشلاپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، « C — 3173 »، « C — 1470 » پاختا سورتلىرى، « ئۈكرائىنا — 0246 »، « نوگدا — 183 » بۇغداي سورتلىرى، « دو-زى — 129 »، « گوچىك — 20 » شال سورتلىرى ۋە « ئاق ئات چىشى »، « جىنخۇاگخۇ » كۆممىقوناق سورتلىرى كىرگۈزۈلدى. بۇ ئۇرۇقلار ئاشلىق، پاختىنىڭ مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇشتا ياخشى رول ئويناندى.

50-يىللارنىڭ ئاخىرىدا چىگىتنى سولفات كىسلاتاسى بىلەن كۆيدۈرۈپ تۇتىتسىزلاندۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. بۇنداق قىلغاندىن كېيىن ئۇرۇقلۇق چىگىتنىڭ پوستى سىلىقلىنىپ، سىيالكا بىلەن ئۇرۇق سېلىشقا قولايلىق بولۇپ، بالدۇر بىخلىنىپ، مايسا تولۇق، رەتلىك، ساغلام ئۆسىدىغان، شۇنداقلا كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدىغان بولدى. بۇ تېخنىكىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى نەتىجىسىدە مەھسۇلات ئېشىپ، بۇ، پاختىچىلىق تېخنىكىسىدىكى زور ئىلگىرىلەش بولدى.

شال ئۇرۇقى، بۇغداي ئۇرۇقىنى تېرىشتا ئىلگىرىكى ئۇسۇللاردىن باشقا لاي سۇدا، توز سۇ-يىدە ئۇرۇق تاللاش، ئۇرۇققا دورا ئارىلاشتۇرۇش، ئۇرۇقنى سۇغا چىلاپ بىخلاندۇرۇش، ئۇرۇققا ئوغۇت ئارىلاشتۇرۇپ تېرىش قاتارلىق يېڭى تېخنىكىلار قوللىنىلدى.

2. كۆممىقوناق، ئاق قوناقلارنى شالغۇتلاشتۇرۇپ ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش

1972-يىلىدىن باشلاپ كۆممىقوناق، ئاق قوناق ئۇرۇقلىرى شالغۇتلاشتۇرۇلدى. ئاساسلىقى، كۆممىقوناقنىڭ يىدا تاق شالغۇتى (ئىلىچېنسكىي × چوڭ دانلىق سېرىق قوناق)، جىندا تاق شالغۇتى (جىنخۇاگخۇ 03 × چوڭ دانلىق سېرىق قوناق). سورتلىرى، ئاق قوناقنىڭ « بەيدەن 4-نومۇر » ۋە « پۈزا 5-نومۇر » سورتلىرى تېرىلدى. بىرنەچچە يىل چوڭ ئېتىزلاردا ئىشلەپچىقىرىپ سىناق قىلىش ئارقىلىق، يىدا تاق شالغۇتنىڭ مەھسۇلاتى جىندا تاق شالغۇتىدىن يۇقىرى، سۈپىتى ياخشى، بىرلىك مەھسۇلاتى 1000 جىڭ ئەتراپىدا بولىدىغانلىقى ئىسپاتلىنىپ، بۇ سورت ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئاساسلىق كۆممىقوناق سورتى بولۇپ قالدى.

1985-يىلى شەھەرلىك سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى، قاراتال يېزىسى، قۇمباش يېزىلىرىدا مەخسۇس كۆممىقوناق ئۇرۇقىنى يېتىشتۇرۇش بازىسى قۇرۇلۇپ، 103 كەسپىي ئائىلە، 365.2 مو يەردە ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، 27 مىڭ 400 كىلوگرام بىرىنچى دەرىجىلىك تاق شالغۇت ئۇرۇقى ئىشلەپچىقىرىپ، ۋىلايەتتىن چوشۇرۇپ بېرىلگەن 150 مو ۋەزىپىنى %237 ئورۇندىدى.

3. سۇلياۋ يۇيۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش زور كۆلەمدە كېڭەيتىلدى

ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق يېزا-مەيدانلار ئەزەلدىن كېۋەزنى بىرقەدەر ئاز تېرىيتتى. شۇنداقلا، ئۇزۇندىن بېرى مەھسۇلاتى تۆۋەن ھەم مۇقىم بولماي كەلگەنىدى. 1978-يىلدىن كېيىن، « ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى ھەرگىز بوشاشتۇرماسلىق، كۆپ خىل ئىگىلىكنى پائال قانات يايدۇرۇش » فاكتورىنى بويىچە، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسى تەڭشىلىپ، كېۋەز كۆلىمى كېڭەيتىلدى. 1982-يىلدىن باشلاپ سۇلياۋ يۇيۇق يېپىپ ئۆستۈرۈش تەجرىبىسى بويىچە ئۇلاڭە كۆرسىتىلىپ، 48.9 مو كېۋەز سۇلياۋ يۇيۇق يېپىپ تېرىلىپ، ئۇنىڭ مەھسۇلاتى ئېشىپ كىرىمى كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى تەجرىبە مەيدانى سۇلياۋ يېپىپ تېرىلغان 20.9 مو كېۋەزنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 107.05 كىلوگرامغا يېتىپ، 1981-يىلغا سېلىشتۇرغاندا، ھەر موسىدىن 72.87 يۈەن ساپ كىرىم ئاشتى، 1983-يىلى شەھەر بويىچە سۇلياۋ يۇيۇق يېپىپ تېرىلغان كېۋەز 6474 موغا كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇنۇبرسال مەشغۇلات سىيالكىسى بىلەن تېرىلغان كېۋەز 6305 مو، ئادەم كۆچى بىلەن يوپۇق يېپىلغىنى 169 مو بولۇپ، ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 61.4 كىلوگرامغا يېتىپ، 1982-يىلدىكى كېۋەزنىڭ شەھەر بويىچە ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتىنىڭ تەخمىنەن ئىككى ھەسسىگە باراۋەر كەلدى، ھەر مو يەردىن 40.3 كىلوگرام مەھسۇلات ئېشىپ، كىرىم 130 يۈەندىن كۆپرەك ئاشتى.

1983-يىلى 4-ئايدىن 7-ئايغىچە تېمپېراتۇرا بۇرۇنقى يىللاردىكىدىن كۆرۈنەرلىك تۆۋەن بولدى، 4-ئاينىڭ ئاخىرىدا تېمپېراتۇرا بۇرۇنقى يىللاردىكىدىن 3°C تۆۋەنلەپ، مايسىنىڭ ئۇنۇپ چىقىشى كېچىكىپ، ئۇرۇق سېپىپ، مايسا ئالا ئۇندى. لېكىن سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ئومۇملاشتۇرۇلغانلىقى، ئۇنىڭ ئۆستىگە كۆز پەسلىدە تېمپېراتۇرا يۇقىرى بولۇپ، قىراۋ كېچىكىپ چۈشكەنلىكتىن، كېۋەز ئۇبدان پىشىپ يېتىلىپ، غوزا ياخشى ئېچىلدى. شۇڭا كېۋەزنىڭ كۆلىمى كۆپەيمەن بولسۇ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى يەنىلا ئاشتى.

4. يېشىل ئوغۇت كېڭەيتىپ تېرىلدى

1956-يىلدىن باشلاپ، چارۋا قىغى ۋە شاخ-شۇمبىلار ئېچىتىلىپ، ئورگانىك ئوغۇت ياسالدى. يېزىلاردا دېھقان ئائىللىرىنىڭ ھەممىسىدە ھاجەتخانا ياسىلىپ، گەندە توپلاندى.

بۇيا تەبىئىي ياۋا يېشىل ئوغۇت بولۇپ، ناھايىتى كەڭ تارقالغان. دېھقانلار ئۇنى « تەبىئىي خىمىيىۋى ئوغۇت » دەپىشىدۇ. بۇيا كۆپىنچە شاللىق، قوغۇن-تاۋۇزلۇقلارغا قوشۇمچە ئوغۇت قىلىنىدۇ.

يەرنى ئىشلىتىش بىلەن يەرنى بېقىشنى بىرلەشتۈرۈش جەريانىدا، يېشىل ئوغۇت تېرىشنى ئاساس قىلىش، فوسفورنى كۆپەيتىپ، ئازوتنى تولۇقلاش ئارقىلىق بىرلىك مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش يولى تېپىلىپ، يامان سۈپەتلىك ئالمىشىش تەدرىجىي ھالدا ياخشى سۈپەتلىك ئالمىشىقا ئۆزگەرتىلدى. 1974-يىلدىن باشلاپ، بىرلىك مەھسۇلاتنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن، تېرىلغۇ كۆلىمى مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، بەزى « زىيان تارتىدىغان ئۇيۇز » لار مۇۋاپىق قىسقارتىلىپ، يېشىل ئوغۇتنى كېڭەيتىپ تېرىش تەدبىرى قوللىنىلدى، قاشقا بەدىنى ئاساس قىلغان ھەرخىل يېشىل ئوغۇت ئومۇملاشتۇرۇلدى. بىر يىلدا بىر قېتىم ئاشلىق تېرىش ئادەتتى، بىر يىلدا بىر قېتىم ئاشلىق، بىر قېتىم ئوغۇت تېرىشقا ئۆزگەرتىلىپ، ياز پەسلە-

دىكى بوش ۋاقىت پىشىل ئوغۇت تېرىش ۋاقتىغا ئايلاندۇرۇلدى، بۇغدايلىققا قاشقا بېدە كىرىشتۇرۇپ تېرىش نۆۋتىلىق ئومۇملاشتۇرۇلدى.

1975-يىلدىن كېيىن ھەر يىلى 20 مىڭ مودىن ئارتۇق قاشقا بېدە تېرىلغان، 1979-يىلدىن كېيىن يىلمۇ يىل كۆپەيتىلىپ، 1985-يىلغا بارغاندا 89 مىڭ موغا يەتكۈزۈلۈپ بۇغدايلىق كۆلىمىنىڭ 40 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى، پىشىل ئوغۇت بىلەن ئاشلىقنى نۆۋەتلەشتۇرۇپ تېرىش يەرنىڭ قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇپ، تۇپراقنى ياخشىلاش، شورلۇق زېمىننى تىزگىنلەش جەھەتتە ناھايىتى زور رول ئوينىدى. كۆممىقوناق بىلەن سېرىق ماشنى كىرىشتۇرۇپ تېرىش يېزىلاردا ئادەتكە ئايلاندى. يەر ئاغدۇرغاندا كۆممىقوناق بىلەن سېرىق ماشنىڭ شاخ، يوپۇرماقلىرىنى باستۇرۇپ ئاغدۇرۇپ، ئورنىغا كۆزگى بۇغداي تېرىش ياكى ئەتىيازدا ئالماشتۇرۇپ تېرىش ئارقىلىق پىشىل ئوغۇت ئاساسىي ئوغۇت قىلىندى.

پىشىل ئوغۇتنى كەڭ تېرىش ئارقىلىق تۇپراقنىڭ فىزىكىلىق-خىمىيىلىك ئىقتىدارى تەدرىجىي ياخشىلىنىپ، يەرنىڭ قۇۋۋىتى خېلى ئاشتى. قاراتال يېزىسىنىڭ تۇغۇرچى چوڭ ئەترىتىدىن ئەۋرىشكە ئېلىپ ئانالىز قىلغان ئەھۋالغا قارىغاندا، 1981-يىلى تۇپراقتىكى ئورگانىك ماددىلارنىڭ مىقدارى 1979-يىلدىكىدىن كۆپەيىپ، ھەر مو يەردىكى تېز ئۈنۈملۈك فوسفور 0.295 كىلوگرامدىن 0.73 كىلوگرامغا، ئاشلىقنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 1974-يىلدىكى 79.65 كىلوگرامدىن، 1981-يىلى 115 كىلوگرامغا، 1985-يىلى تېخىمۇ ئۆرلەپ، 175 كىلوگرامغا يەتكەن. دېمەك، پىشىل ئوغۇت شەھەر بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇشتا ئىنتايىن روشەن رول ئوينىدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بىرنەچچە يىلدىن بۇيانقى قاشقا بېدە تېرىش كۆلىمى

جەدۋەل 5 — 4 بىرلىكى: مو

يىللار	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
كۆلىمى	700	868	19978	19974	29474	26895	36891	40558	50342	75276	93588	89713

§4. تېرىقچىلىق تۈزۈمى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزىلىرىدا ئەزەلدىن بىر يىلدا بىر قېتىم ھوسۇل ئېلىناتتى، تېرىقچىلىق قوپال ئىدى. 50-يىللاردا يەنىلا بۇقۇسا، ياغاچ تىرنا قاتارلىق ئاددىي سايمانلاردىن پايدىلىپ تېرىقچىلىق قىلىنغان. 60-يىللاردىن باشلاپ خەلق گۈڭشېسى تۈزۈمى شارائىتىدا، كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىشقا تايىنىپ، تېرىقچىلىق ئۇسۇلى، زىرائەت ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى تەدرىجىي ئىسلاھ قىلىندى. تۇپراق ياخشىلاندى، يەرلەر رەتلەندى، ئۇنتۇز-ئېرىق، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلدى، بولۇپمۇ چوڭ تېپىتىكى يۇرۇشلەشكەن دېھقانچىلىق ماشىنا-سايمانلىرىنىڭ كەڭ تۈردە ئىشلىتىلىشى ئارقىلىق تېرىقچىلىق تېخنىكىسى، تېرىقچىلىق سۇپىتى ۋە ئۈنۈمى خېلىلا يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. تېرىقچىلىق ئىشلىرى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ، كۈزلۈك تېرىلغۇ، ئېگىز تېرىلغۇسى قاتارلىق تېرىلغۇ مەزگىللىرىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى، زىرائەت تۈرىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى ۋە يەرنىڭ شۇدىگەر قىلىنغان-قىلىنمىغانلىقىغا قاراپ پەرقلىق ئېلىپ بېرىلدى.

1. ئەتىيازلىق زىرائەتلەر

پۈتۈن شەھەرنىڭ ئەتىيازلىق تېرىلغۇ كۆلىمى تەخمىنەن 300 مىڭ مو بولۇپ، ئومۇمىي تې-رىلغۇ كۆلىمىنىڭ 56 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. بالدۇر تېرىلغان زىرائەتلەر يېغىۋېلىنغاندىن كېيىن، 9-ئايدىن 11-ئايغىچە كۆزلۈك يەر ئاغدۇرۇلىدۇ، چوڭقۇر ئاغدۇرۇش، ئاغدۇرۇلىدىغان قاتـ لامدىكى توپراقنى پىشىلدۇرۇش ۋە كېسەل، ھاشارات، ئوت ئاپىتىنى يوقىتىش، توپراقتا شور ئۆر-لەپ كېتىشنى تىزگىنلەش ئۈچۈن يەرلەر 20-25 سانتىمېتر چوڭقۇرلۇقتا ئاغدۇرۇلىدۇ. يازغى بۇغـ داي ۋە زىغىر قاتارلىق ئەتىيازلىق زىرائەتلەر تېرىلىدىغان يەرلەرگە قىش كىرىشتىن ئىلگىرى تېرنا سېلىنىدۇ. ئەتىيازدا يەرديكى توڭ ئېرىگەندىن كېيىن، ئاساسىي ئوغۇت بېرىشكە بىرلەشـ تۇرۇلۇپ، يەر تېيىز ئاغدۇرۇلۇپ (16 ــ 18 سانتىمېتر)، ئارقىدىن تېرنا، سۆرەم سېلىنىپ، تەكشـ لىنىدۇ، چالمىلىرى يانچىلىدۇ ۋە نەملىك ساقلىنىدۇ. شورلۇق يەر ۋە توڭ ياتقۇزۇلمىغان يەرلەر ئالدى بىلەن ئاغدۇرۇلۇپ، ئاندىن ئوسا قىلىنىدۇ، يەر تاۋلاشقاندىن كېيىن تېرنا سېلىنىدۇ. باش ئەتىياز زىرائەتلىرى تېرىلىدىغان يەرلەر ئادەتتە كۆزدە ئاغدۇرۇلۇپ، تېرنا سېلىنغانلىقى ئۈچۈن، توڭغا تاقاشقىچە تېرنا سېلىپلا تېرىشقا بولىدۇ. ئۇرۇق سېلىنىپ بولغاندىن كېيىن، تۇلۇق سېلىنىدۇ. كەڭ قۇرلۇق زىرائەتلەر كولتىۋاتسىيە قىلىنىپ، توپا يۆلىنىدۇ.

2. كۆزلۈك زىرائەتلەر

ئاقسۇ شەھرىنىڭ كۆزلۈك زىرائىتى كۆزگى بۇغداي بىلەنلا چەكلىنىدۇ. ئۇنىڭ كۆلىمى تەخـ مىنەن 220 مىڭ مو بولۇپ، شەھەر بويىچە تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 42 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. بالدۇر تېرىلغان زىرائەتلەرنى يېغىپ بولغاندىن كېيىن، يەر ئاغدۇرۇلۇپ، ئېگىز كۆمتۇرۇلىدۇ، ئۇ-رۇق سېلىشتىن ئىلگىرى تېيىز ئاغدۇرۇپ، تىرنىلىنىدۇ، ئۇرۇق سېلىنىپ بولغاندىن كېيىن، تۇلۇق سېلىنىدۇ. نەملىكنى ساقلاپ، يەرنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى ئۆرلىتىش ۋە بۇغدايلىقتا شور ئۆرلەپ كې-تىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، بۇغداي كانچىلانغاندىن كېيىن ياكى باش ئەتىياز پەسلىدە تۆمۇر تېرنا سېلىنىدۇ، ئادەتتە كولتىۋاتسىيە قىلىنمايدۇ.

3. ئېگىز زىرائەتلىرى

ئاقسۇ شەھرىنىڭ ئېگىز زىرائەتلىرى ئاساسلىقى چىلگە قوناق، ياغلىق ئاپتاپپەرەس ۋە قىشـ لىق كۆكتاتلار بولۇپ، كۆلىمى تەخمىنەن 100 مىڭ مو كېلىدۇ. بۇغداي يېغىۋېلىنغاندىن كېيىن يەر تېيىز ئاغدۇرۇلۇپ ئېگىز كۆمتۇرۇلىدۇ. تېرىشتىن ئىلگىرى يەرگە تېرنا، سۆرەم سېلىنىدۇ، تې-رىپ بولغاندىن كېيىن تۇلۇق سېلىنىدۇ، كولتىۋاتسىيە قىلىنىدۇ، توپا يۆلىنىدۇ.

4. شال

شال تېرىش ئۇسۇلى ــ قۇرۇق توپىغا تېرىش، سۇغا تېرىش ۋە مايسا يېتىشتۇرۇپ، سۇلۇق ئېتىزدا مايسا كۆچۈرۈشتىن ئىبارەت بولۇپ، يەر ئاغدۇرۇش ئۇسۇلى پەرقلىق بولىدۇ.

1. قۇرۇق توپىغا شال تېرىلىدىغان ئېتىزلار: كۆزدە ئاغدۇرۇلىدۇ، ئەتىيازدا تېيىز ئاغدۇرۇلىدۇ، تېرنا سېلىنىدۇ، تېرىشتىن ئىلگىرى تۇلۇق سېلىنىدۇ.

2. سۇغا تېرىلىدىغان (ياكى چېچىپ تېرىلىدىغان) شال ئېتىزى: كۆزدە ئاغدۇرۇلىدۇ، ئەتىيازدا تېيىز ئاغدۇرۇلىدۇ، تېرنا سېلىنىدۇ، سۇ توختىتىلغاندىن كېيىن تەكشىلىنىدۇ. مايسا يېتىشتۇرۇدىغان ئېتىزلار ۋە مايسا كۆچۈرىدىغان سۇلۇق ئېتىزلار سۇغا بۇاستە تېرىلىدىغان شاللىق بىلەن ئوخشاش ئاغدۇرۇلىدۇ.

5. يېشىل ئوغۇت تېرىلىدىغان يەرلەرنى ئاغدۇرۇش

شەھەر بويىچە يېشىل ئوغۇت تېرىش برقەدەر تېز كېڭەيدى، 1985-يىلى 93 مىڭ مودىن ئارتۇق يېشىل ئوغۇت تېرىلدى. قاشقا بېدە ۋە ئادەتتىكى بېدە قاتارلىق يېشىل ئوغۇتنىڭ يىلتىز سىستېمىسى تەرەققي قىلغان بولۇپ، قايتا ئۆسۈش ئىقتىدارى كۈچلۈك، ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن قايتا ئۆسۈپ، كېيىنكى پەسىللىك زىرائەتنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە تەسىر يەتكۈزۈشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئوخشاش بولمىغان ئۆسۈملاردا ئاغدۇرۇلىدۇ. 8-ئاينىڭ ئاخىرى 9-ئاينىڭ باشلىرىدا ئېغىر تېپىتكى تېرنا ياكى يەر تۈزلەش تېرنىسى بىلەن يېشىل ئوغۇت قىرقىپ، ياتقۇزۇۋېتىلىدۇ. ئاندىن كېيىن دېسكىلىق بەش چىشلىق سوقا بىلەن 25 سانتىمېتردىن چوڭقۇر ئاغدۇرۇلۇپ، يەتتە كۈندىن ئون كۈنگىچە ئاپتاپقا سېلىنىپ، ئاندىن ئوسا قىلىنىدۇ، ئوسا تاۋلاشقاندىن كېيىن تېرنا سېلىپ كۈزگى بۇغداي تېرىلىدۇ. ئەگەر يېشىل ئوغۇتنى دۇملەپ كېلەر يىلى يازغى بۇغداي تېرىماقچى بولغاندا، ئاغدۇرۇپ باستۇرۇش ۋاقتى مۇۋاپىق كېچىكتۈرۈلىدۇ، ئالدى بىلەن سۇغۇرۇپ، ئاندىن ئاغدۇرۇلىدۇ، توك ئوسا قىلىپ، كېيىنكى يىلى ئەتىيازدا تېرنا، سۈرەم سېلىپ تېرىلىدۇ.

6. يېرىم شۇدىگەر قىلىنغان يەرلەر

يېرىم شۇدىگەر قىلىنغان يەرلەر يازلىق شۇدىگەر ۋە ئەتىيازلىق شۇدىگەر دەپ ئايرىلىدۇ. يازلىق شۇدىگەر قىلىشتا، بۇغداي ئورۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، كۈزگى بۇغداي تېرىغىچىلىك بولغان ئارىلىقتىكى بوش ۋاقىت ئىچىدە ئېگىزلار ئاغدۇرۇلۇپ، ئاختاما قىلىنىپ ئاپتاپقا سېلىنىپ، ياۋا ئوت-چۆپلەر يوقىتىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بۇغداي ئورۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئېگىز دەرھال ئاغدۇرۇلىدۇ، بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن يەنە بىر قېتىم 22 سانتىمېتردىن چوڭقۇر ئاغدۇرۇلىدۇ، ئەمما تېرنا سېلىنمايدۇ. ئاغدۇرغاندا يەر ئېگىز-پەس بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئىككىنچى قېتىم ئاغدۇرغاندا بىرىنچى قېتىمدىكىسىگە قارشى يۆنىلىشتە ئاغدۇرۇلىدۇ. ئەتىيازلىق شۇدىگەرنى ئادەتتە ئاز، يېرى كۆپ، ئەتىيازلىق سۇيى قىس بولغان جايلار قوللىنىدۇ. يەرگە تېرنا سېلىشنىڭ مەقسىتى ۋە ئۇسۇلى يازلىق شۇدىگەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەتىيازلىق شۇدىگەر ئەتىيازدا توك ئېرىگەندىن باشلىنىپ، قىيان سۇيىدە ئوسا قىلىنىپ، يازلىق زىرائەت تېرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىلىپ بېرىلىدۇ. پۈتۈن شەھەر بويىچە يازلىق شۇدىگەر قىلىنىدىغان تېرىلغۇ يەر 60 مىڭ مو، ئەتىيازلىق شۇدىگەر قىلىنىدىغان يەر 10 مىڭ مودىن 20 مىڭ موغىچە كېلىدۇ.

7. تولۇق شۇدىگەر قىلىنىدىغان يەرلەردە تېرىقچىلىق قىلىش

شەھەر تەۋەسىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش تۆەن-مەيدانلىرى توپىسى سېغىزلىق، ھوسۇلى

تۆۋەن، « زىيان كۆرۈلىدىغان » ئېتىزلار ۋە شورلۇق يەرلەرنى ئىككى-ئۈچ يىل تېرىغاندىن كېيىن بىر يىل شۇدىگەر قىلىدۇ. شۇدىگەر قىلغان مەزگىلدە، يەرلەر ئىككى-ئۈچ قېتىم ئاغدۇرۇپ-لۇپ، ياۋا ئوت-چۆپلەر كۆمۈلىدۇ، شۇنداق قىلىپ تۇپراقنىڭ ئورگانىك ماددا تەركىبىنى كۆپەيتىدۇ، شۇنداقلا 30 سانتىمېتر ئەتراپىدا چوڭقۇر ئاغدۇرۇلىدۇ. 1980-يىلدىن كېيىن بۇ خىلدىكى تېرىقچىلىق ئۇسۇلىنى قوللىنىدىغان كۆلەم بارغانسېرى ئازايدى.

ئاقسۇ شەھرىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلىرى جەدۋىلى

جەدۋەل 5 ــ 5

ئاي	مەزگىل	ئاساسلىق زىرائەتلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش مەزگىلى	ئاساسلىق دېھقانچىلىق ئىشلىرى
1-ئاي	بېشى		ئوغۇت توپلىنىدۇ ۋە يۆتكىلىدۇ، دېھقانچىلىق سايمانلىرى تەكشۈرۈپ رېمونت قىلىنىدۇ، بۇغدايلىققا توپا، قۇم تۆكۈلىدۇ.
	ئوتتۇرىسى		چارۋىچىلىقتا ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش؛ چارۋىلارنى قوغداش، بوغاز چارۋىلارنى ئاسراش، مالنىڭ ئېتىنى ساقلاش، تۆل ئېلىش، قوزىلارنى ئاسراش مەركەز قىلىنىدۇ.
	ئاخىرى		چارۋا قوتانلىرىنى ھىملاپ، ئىسسىقلىقنى ساقلاش، مۇھىت تازىلىقى قىلىش، چارۋا يەم-خەشەكنى باشقۇرۇش خىزمىتى كۈچەيتىلىدۇ.
2-ئاي	بېشى		تاش شېغىل توشۇپ يول ياسىلىدۇ، بۇغدايلىققا ئەتىيازلىق تېرنا سېلىنىدۇ.
	ئوتتۇرىسى		ئەتىيازلىق زىرائەتلەرنىڭ ئۆرۈقى ياخشى تاللىنىپ ئاپتاپقا سېلىنىدۇ ھەمدە ئۇنۇش نىسبىتى تەكشۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق بىكارچىلىق ۋاقتىتىن پايدىلىنىپ، ئاق يەر جىددىي ئوسا قىلىنىدۇ، ئاينىڭ ئاخىردا قىچا، زىغىر، بېدە قاتارلىق ئەتىيازلىق زىرائەتلەر تېرىلىدۇ، ئوغۇت يۆتكىلىدۇ، تۆل ئېلىنىدۇ.
	ئاخىرى	يازغى بۇغداي تېرىلىدۇ. كۆزگى بۇغداي كۆكىرىشكە باشلايدۇ.	
3-ئاي	بېشى	يازغى بۇغداي تېرىلىدۇ، كۆزگى بۇغدايلار كۆكىرىدۇ.	يازغى بۇغداي، ياغلىقدان تېرىلىدۇ، كۆزگى بۇغدايغا قوشۇمچە ئوغۇت بېرىلىدۇ ۋە مېۋىلىك دەرەخلەر پۈتلىدۇ، سالا ئېتىزلارغا ئوغۇت يۆتكىلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرنا سېلىنىدۇ. چېچەك سۈيى داۋاملىق قويۇلىدۇ.
	ئوتتۇرىسى		يۇقىرىقىغا ئوخشاش، ئەتىيازلىق ئوسا قىلىنىدۇ.
	ئاخىرى		كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىنىدۇ، ئەتىيازلىق ئوسا قىلىنىدۇ.
4-ئاي	بېشى	كۆممىقوناق، كېۋەز تېرىلىدۇ.	ئالدىراش مەۋسۈم بولۇپ، كېۋەز، قوناق تېرىلىدۇ. ئەتىيازلىق ئوسا قىلىنىدۇ، چارۋىلار نەسىلە ئدۇرۇلىدۇ.
	ئوتتۇرىسى	شال تېرىلىدۇ، كۆزگى بۇغداي غول تارتىشقا باشلايدۇ.	يۇقىرىقىغا ئوخشاش، كۆك پىت، ھال كېسىلىنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ ۋە يوقىتىلىدۇ.
	ئاخىرى		يۇقىرىقىغا ئوخشاش، قوغۇن-تاۋۇز، يازلىق كۆكتات تېرىلىدۇ.
5-ئاي	بېشى	كېۋەز، كۆممىقوناق، شال مايسىلىرى ئۇنۇپ چىقىدۇ. بۇغداي باش چىقىرىدۇ.	كۆممىقوناق، ئاق قوناق، شال داۋاملىق تېرىلىدۇ. ئېتىز پەرۋىش قىلىنىپ، كولتۇاتسىيە قىلىنىپ تۇپراق يۇمشىتىلىدۇ.
	ئوتتۇرىسى	كۆممىقوناق ئۇچتىن ئالتىگىچە يوپۇرماق چىقىرىدۇ، ئاز ساندىكى كېۋەز ئۇچ يوپۇرماق بولىدۇ.	ئوت ئوتاپ، قوشۇمچە ئوغۇت بېرىلىدۇ، كۆزگى، يازغى بۇغداي سۇغىرىلىدۇ، كېسەل، ھاشاراتلارنىڭ ئالدى ئېلىنىپ يوقىتىلىدۇ.
	ئاخىرى	كېۋەزلەر ئاندا-ساندا غوزا بولىدۇ، شال ئۇچ يوپۇرماق بولىدۇ، كۆممىقوناق يەتتە يوپۇرماقلىق بولىدۇ.	تاتلىق يانچۇ مايسىسى كۆچۈرۈلىدۇ، قوي يۇڭى قىرقىلىدۇ. چارۋىلار نەسىلە ئدۇرۇلىدۇ.

جەدۋەل 5 (داۋامى)

6-ئاي	بېشى	كېۋەز غوزلايدۇ، شال شاخلايدۇ، بۇغداي چېچەكلەيدۇ، دان تۇتىدۇ.	كولتىۋاتسىيە قىلىپ، توپىسى يۇمشىتىلىدۇ، قوشۇمچە ئوغۇت بېرىلىدۇ، ئېتىز-ئېرىق پەرۋىش قىلىنىدۇ. سۇغىرىلىدۇ، شال مايسىلىرى كۆچۈرۈلىدۇ.
	ئوتتۇرىسى	بۇغداي سارغىيىپ پىشىدۇ، بالدۇر پىشار بۇغداي ئورۇلىدۇ، ئېگىز تېرىلغۇسى باشلىنىدۇ.	شال مايسىسى كۆچۈرۈلىدۇ، كۆمىسۇناق كېۋەز يېرىكە باش سۇيى قويۇلىدۇ. شالغا شاخلاش ئوغۇتى بېرىلىدۇ، ئوت ئوتلىدۇ.
	ئاخىرى	بالدۇر پىشار بوغدايلار يىغىۋېلىنىدۇ.	كېۋەز قىزىل ئۆمۈچۈكىنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ ۋە يوقىتىلىدۇ. ئوت ئورۇلىدۇ، يازلىق يېمىم، ئېگىز تېرىلغۇسى چېكى تۇتۇپ ئېلىپ بېرىلىدۇ.
7-ئاي	بېشى	كېۋەزنىڭ چېچەكلەپ ئېچىلغان مەزگىلى بولۇپ، كۆمىسۇناق باش چىقىرىدۇ. شال غول تارتىدۇ. بۇغداي ئورۇلىدۇ.	كېسەللىك، زىيانداش هاشاراتلارنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ. كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ بۇغداي ئورۇلىدۇ. ئېگىز تېرىلغۇسى ئاخىرلىشىپ، ئوتالغۇ باشلىنىدۇ.
	ئوتتۇرىسى	بۇقىرىقىغا ئوخشاش	قوشۇمچە ئوغۇت بېرىلىدۇ، كۆزلىكتىكى قارغۇ چىرىپاشكا، قىزىل ئۆمۈچۈك، غوزا قۇرۇتلىرىنىڭ ئالدى ئېلىنىپ، يوقىتىلىدۇ، پۇناپ، ئۆچى ئۆزۈلىدۇ، ئەتىيازلىق ئورمان، قەلەمچىنىڭ تۇتۇش ئەھۋالى تەكشۈرۈلىدۇ، بۇغداي تېپىلىپ، ئىسكىلاتقا كىرگۈزۈلىدۇ.
	ئاخىرى		
8-ئاي	بېشى	كۆمىسۇناق سوئت بولۇپ، شال باش چىقىرىپ، چېچەكلەيدۇ. دان تۇتىدۇ.	كېۋەزنىڭ ئۆچى ياندۇرۇلىدۇ، ئېتىز-ئېرىق پەرۋىش قىلىنىدۇ. كۆزلۈك كۆكتاتلار تېرىلىدۇ، ئوت-چۆپ ئورۇلىدۇ.
	ئوتتۇرىسى		شال باش چىقىرىپ، چېچەكلەپ، دان تۇتىدۇ. ئېتىزلاردا مەلۇم دەرىجىدە سۇ ساقلاپ قېلىنىدۇ. چارۋا نەسىللەندۇرۇش، نەسىلنى ياخشىلاشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى ئىشلىنىدۇ.
	ئاخىرى	قوي يۈگى قىرقىلىدۇ، مۇداپىئە ئوكۇلى ئورۇلىدۇ. چىشى چوشقا تۇغىدۇ. قوزىلار پادىغا بۆلۈپ بېقىلىدۇ. شاللىقنىڭ سۇيى تارتىلىدۇ.	
9-ئاي	بېشى	شال سارغىيىپ پىشىدۇ، كەنجى كۆمىسۇناق پىشىدۇ. كېۋەز ئېچىلىدۇ.	كۆزلۈك تېرىلغۇ تەييارلىقى ئىشلىنىدۇ. تېرىشتىن ئىلگىرى ئورۇق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ. يەر رەتلەپ، ئوغۇت بېرىلىدۇ.
	ئوتتۇرىسى	كۆمىسۇناق يىغىۋېلىنىدۇ. كېۋەز تېرىلىدۇ. شال ئورۇلىدۇ.	كېۋەز، قوناق ئورۇقى تاللاپ قالدۇرۇلىدۇ. يىغىپ، ساقلىنىدۇ. پاختا تېرىلىدۇ. كۆزگى بۇغداي تېرىلىدۇ.
	ئاخىرى	بۇقىرىقىغا ئوخشاش. كۆزگى بۇغداي مايسا بولىدۇ.	مېۋىلىك دەرەخنىڭ هارام شاخلىرى پوتلىدۇ. يەم-خەشەك يىغىلىدۇ، قوناق، شال ئورۇلىدۇ.
10-ئاي	بېشى	كۆزگى بۇغداينىڭ ئۈچ يوپۇرماق چىقارغان مەزگىلى. پاختا تېرىمى	كۆزگى بۇغداي داۋاملىق تېرىلىدۇ. شال ئورۇلىدۇ، قوناق يىغىلىدۇ، كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلىنىدۇ.
	ئوتتۇرىسى	كۆزگى بۇغداي تۆپلىنىدۇ. پاختا تېرىلىدۇ،	كۆزگى بۇغدايىنىڭ مايسىلىرى تەكشۈرۈلۈپ، مايسا تولۇقلىنىدۇ. كۆلۈك پىتتىنىڭ، هال كېسەللىكىنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ. قوناق يىغىلىدۇ. كۆزگى بۇغداي تېرىلىدۇ. (15-چىسلادىن ئىلگىرى ئاخىرلىشىدۇ)
	ئاخىرى	بۇقىرىقىلارغا ئوخشاش	پاختا تېرىلىدۇ. ئۇششاق چارۋىلار نەسىللەندۇرۇلىدۇ، نەسىلى ياخشىلىنىدۇ. يەم-خەشەك يىغىلىدۇ.
11-ئاي	بېشى	بۇقىرىقىغا ئوخشاش	كۆزلۈك يېمىم ئاخىرلىشىدۇ، كۆزگى بۇغداي كانچىلىنىدۇ.
	ئوتتۇرىسى	بۇقىرىقىغا ئوخشاش	قىش پەسىللىك ئوغۇت توپلاش، سالا ئېتىزلارنى رەتلەپ، ئۆزگەرتىش ئىشلىرى ئىشلىنىدۇ.
	ئاخىرى	كۆزگى بۇغداي ئۆسۈشتىن توختايدۇ.	بوغاز چارۋىلارنى ئاسراش، ئېغىل-قوتان ياساش ئىشلىرى ئىشلىنىدۇ.
12-ئاي	بېشى		زېمىستان قىش پەسلى باشلىنىدۇ. ئېغىل قۇرۇغداپ، ئوغۇت توپلىنىدۇ. ئوغۇت چېچىلىدۇ.
	ئوتتۇرىسى		سالا ئېتىزلار رەتلىنىپ، ئۆزگەرتىپ سالالاشتۇرىلىدۇ. چارۋىلارنى سەمرىتىش، بوغاز چارۋىلارنى ئاسراشنى مەركەزلەشتۈرۈپ، چارۋىلارنى قىشتىن ئوتكۈزۈش، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمەتلىرى ئىشلىنىدۇ.
	ئاخىرى		

§5. شال

ئاقسۇ شەھىرى شىنجاڭدىكى شال ئىشلەپچىقىرىدىغان ئاساسلىق رايونلارنىڭ بىرى بولۇپ، شال تېرىش تارىخى ئۇزۇن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا يېزىلغان « شىنجاڭ تەزكىرىسى كوپەيىسى » دە « ئاقسۇدىن ياخشى گۇرۇچ چىقىدۇ، ئۇنىڭ دېنى سوقىچاق، رەڭگى ئاق، تەمى تاتلىق بولۇپ، شەرقىي جەنۇبتىكى خاكجۇنىڭ گۇرۇچىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ » ، دەپ خاتىرىلەنگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يېزىلغان « شىنجاڭنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى » دېگەن كىتابتا « ئاقسۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئاساسلىق شال ئىشلەپچىقىرىش رايونى. ئۇ يەردىن چىققان گۇرۇچ دانىمۇ دانە. دۇمەن فامىلىلىك كىشىنىڭ ماقالىسىدە ئېيتىلغان گۇرۇچنىڭ دەل ئۆزى شۇ » ، دېيىلگەن.

ئاقسۇنىڭ خۇش پۇراقلىق « ئىپار گۇرۇچى » نىڭ داڭقى تارىخىي ئەسەرلەرگە يېزىلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بۇ گۇرۇچ ئات، تۆگە، ئېشەك بىلەن پايتەختكە يەتكۈزۈلۈپ، سوۋغا قىلىنغان. مەززىلىك ئىپار گۇرۇچىنىڭ دېنى ئاق، يۇمشاق بولۇپ، ئۇنىڭدا تاماق ئەتكەندە خۇش پۇرىقى دىماقنى يارىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا قارا، ئاق قىلتىرىقلىق شاللارمۇ چىقىدۇ، بۇ شاللارنىڭ دېنى سوقىچاق، چوڭ، ئاقلانغان گۇرۇچنىڭ رەڭگى سەل قىزغۇچ، تامىقى بەركە تىلىك، مەززىلىك بولۇپ، چاپلىشىپ قالمايدۇ، ھەم تەملىك. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن شالنىڭ تېرىلغۇ كۆلىمى ئۈزلۈكسىز كېڭەيدى، ئىشلەپچىقىرىلغان گۇرۇچ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا سېتىلدى.

1. تېرىلغۇ كۆلىمى

1914-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى 500 مو شال تېرىغان بولۇپ، بىرلىك مەھسۇلاتى 0.8 دادەندىن توغرا كەلگەن. 1949-يىلى 9200 مو شال تېرىلىپ، بىرلىك مەھسۇلاتى 98 كىلوگرام بولغان. 1950-يىلدىن 1955-يىلغىچە شال كۆلىمى 15 مىڭ مو ئەتراپىغا يەتتى. 1956-يىلدىن 1983-يىلغىچە بولغان 18 يىل ئىچىدە، 1960-يىلى ئەڭ كۆپ تېرىلىپ 62 مىڭ 100 موغا يەتتى. 1973-يىلى ئەڭ ئاز بولۇپ، 32 مىڭ 300 مو تېرىلدى. 1973-يىلدىن باشلاپ شالنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى تۇراقلىشىپ، 100 كىلوگرامدىن ئېشىپ كەتتى. 1983-يىلى بىرلىك مەھسۇلاتى 200 كىلوگرامدىن ئاشتى؛ 1985-يىلى 255.5 كىلوگرامغا يەتتى. 1977-يىلدىن باشلاپ شالنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى مۇقىملىشىپ 5 مىليون كىلوگرامدىن ئېشىپ كەتتى. ئەڭ يۇقىرى مەھسۇلات ئالغان يىلى 1987-يىلى بولۇپ، 9 مىليون 50 مىڭ كىلوگرامغا يەتتى.

60-يىللاردا شاللىقنىڭ زەيلىرىنى چىقىرىۋېتىش ۋە سۇغىرىش ئىشلىرى يۇرۇشلۇق شىمگەنلىكى ئۈچۈن، تۇپراقنىڭ ئىككىلەمچى شورلىشىش دەرىجىسى ئومۇميۈزلۈك ئېغىرلىشىپ، شاللىقنىڭ كۆلىمى يىلمۇ يىل ئازلاپ كەتتى. 70-يىللارنىڭ ئاخىرىدا شال كۆلىمى ئاساسىي جەھەتتىن 40 مىڭ مو ئەتراپىدا مۇقىملاشتى. شال ئىشلەپچىقىرىش رايونى ئاساسلىقى شەھەرنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى يېزىلار ۋە دەريا ساھىلى ئەتراپلىرىغا جايلاشقان بولۇپ، شال تېرىلغۇ كۆلىمى شەھەر بويىچە ئاشلىق زىرائەت كۆلىمىنىڭ 13 پىرسەنتنى، ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە شال كۆلىمىنىڭ 16.6 پىرسەنتنى ئىگىلىدى.

2. ھاۋا كىلىمات شارائىتى

1) كۇن نۇرىنىڭ يورۇتۇشى ۋە تېمپېراتۇرا.

يېتەرلىك قۇياش رادىئاتسىيىسى شالىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە پايدىلىق. كۇن نۇرىنىڭ يورۇتۇشى يېتەرلىك بولمىغاندا، شال مايىسسى ئاجىزلاپ، شاخلاش ئازىيىپ، غول تارتىش كېچىكىپ، مەھسۇلاتى ۋە سۈپىتى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە شالىنىڭ فوتوسىنتېز مەزگىلىدىكى (5 ــ 9 ئاي) قۇياشنىڭ ئومۇمىي رادىئاتسىيە مىقدارى

جەدۋەل 5 ــ 6

رادىئاتسىيە مىقدارى (كىلو كالورىيە) / ئاي / ئورنى	5	6	7	8	9	جەمئىي قىممىتى (كىلوكالورىيە / كۋادرات سانتىمېتر)
ئاقسۇ	15.3	16.5	16.7	14.9	11.2	74.6
ئارال	16.3	17.5	17.6	15.9	12.3	79.6

جەنۇبىي رايونلاردىن كىرگۈزۈلگەن بەزى سورتلار ئاقسۇ شەھىرىدە 6-ئاينىڭ ئاخىرىسى (كۇن نۇرى بىرقەدەر ئۇزاق چۈشىدىغان مەزگىل) دىن بۇرۇن، كۇن نۇرىنىڭ يورۇتۇش باسقۇچىدىن ئۆتەلمەي، 7-ئايغىچە كېچىكىپ، ئاندىن قۇياش نۇرىنىڭ يورۇتۇشىدىن ئۆتىدۇ، شۇڭا غول تارتىش مەزگىلىدىن كېيىنكى ھەرقايسى ئۆسۈپ يېتىلىش مەزگىللىرى مۇناسىپ ھالدا كېچىكەچكە، پۇچەك دان نىسبىتى كۆپىيىپ كېتىپ، مەھسۇلات كېمىيىپ كېتىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە شالىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش مەزگىلى (5 ــ 9 ئايلار) دىكى ھەرقايسى ئايلاردا كۇن نۇرىنىڭ ئۈنتۈرىچە يورۇتۇش ۋاقتى

جەدۋەل 5 ــ 7

پونكت	ئاي / مەزگىل / تۈرى	5			6			7			8			9			8-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 9-ئاينىڭ 10-كۈنىگىچە	5-ئايدىن 9-ئايغىچە جەمئىي
		يېشى	ئاخىرى	ئۈنتۈرىسى	يېشى	ئاخىرى	ئۈنتۈرىسى	يېشى	ئاخىرى	ئۈنتۈرىسى	يېشى	ئاخىرى	ئۈنتۈرىسى	يېشى	ئاخىرى	ئۈنتۈرىسى		
ئاقسۇ	كۇن نۇرى چۈشكەن (سائەت)	8.2	9	8.8	9.4	10.2	9.4	9.6	9.7	9.9	9.3	9	9.4	8.4	8.4	8.8	ئۈنتۈرىچە 9.3 جەمئىي 369.6	1241.5
	%	5.8	61	61	63	68	63	65	67	67	66	68	68	65	71	70	67	
ئارال	كۇن نۇرى چۈشكەن (سائەت)	9	9.3	9	12	10.3	9.9	9.7	9.8	9.9	9.4	9.5	9.8	9	9.2	9	ئۈنتۈرىچە 9.4 جەمئىي 386.1	1456.8
	%	64	63	63	67	69	66	65	68	67	67	71	71	70	74	75	70	
شىۋا تۇدۇق	كۇن نۇرى چۈشكەن (سائەت)	8.7	9.3	9.1	9.8	10.3	9.8	10.1	10	10.2	9.3	9.4	9.5	8.7	9.2	8.8	ئۈنتۈرىچە 9.2 جەمئىي 379.2	1452.9
	%	61	64	63	66	70	65	67	69	69	66	71	69	68	74	73	69	

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شامالچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا تېمپېراتۇرا شارائىتىنىڭ تەسىرى گەۋدىلىك بولغان ئۈچ ئاچقۇچلۇق مەزگىلى بار. بۇلار تېرىشتىن تارتىپ، مايسا ئۇنۇپ چىققانغىچە بولغان مەزگىلى، چاڭنىڭ ئانىلىق ھۈجەيرە سانى ئازلاپ، بۇلۇنۇش مەزگىلى ۋە چېچەكلەش مەزگىلىدىن ئىبارەت.

تېرىش مەزگىلىدىكى تېمپېراتۇرا شارائىتى ئەزەلدىن تارتىپ، كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 15°C تىن مۇقىم ئاشقاندا، تېرىلغۇنىڭ مۇۋاپىق مەزگىلى باشلىنىدۇ. شەھەرنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى يەرنىڭ تېمپېراتۇرىسى برقەدەر يۇقىرى بولغان سالا ئېتىزلاردا كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 14°C تىن مۇقىم ئاشقاندا، كەنجى پىشار سورتلار تېرىشقا باشلىنىدۇ. ئەتىيازدا ئېرىپ چۈشكەن قار، مۇز سۇيىنىڭ تېمپېراتۇرىسى ھاۋا تېمپېراتۇرىسىدىن 3°C—4°C تۆۋەن بولغاندا شاللىقنىڭ كۈنلۈك ئوتتۇرىچە سۇ تېمپېراتۇرىسى، لاي تېمپېراتۇرىسى شۇ جايىنىڭ ھاۋا تېمپېراتۇرىسىدىن تەخمىنەن 2°C چامىسىدا تۆۋەن بولىدۇ. ھەر يىلى جايلار ئەڭ بالدۇر ئېتىزلىقتىكى سۇنىڭ ۋە لاينىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 12°C—13°C بولغان ۋاقتىنى ئەڭ بالدۇر تېرىشنى باشلايدىغان مۇۋاپىق ۋاقىت ھېسابلايدۇ. بەك بالدۇر تېرىغاندا ئۇرۇق ئاسان سېسىپ كېتىپ، مايسىنىڭ ئۇنۇپ چىقىش نىسبىتى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. مايسا ئۇنۇشنىڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا چېكى 12°C بولۇپ، مۇۋاپىق تېمپېراتۇرىسى 15°C—26°C مۇشۇ دائىرە ئىچىدە تېمپېراتۇرا قانچە يۇقىرى بولغانسېرى مايسىنىڭ ئۇنۇپ چىقىشى شۇنچە تېز، ئۇرۇقسۇمۇ شۇنچە ياخشى بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا شال تېرىشنىڭ مۇۋاپىق مەزگىلى

جەدۋەل 5 — 8 ئاي / كۈن

سورتى / تېرىش ۋاقتى / جايلار	كەنجى پىشار سورت			ئارا پىشار سورت			بالدۇر پىشار سورت		
	باشلاش ۋاقتى	مۇۋاپىق ۋاقتى	تاخىرلىشىش ۋاقتى	باشلاش ۋاقتى	مۇۋاپىق ۋاقتى	تاخىرلىشىش ۋاقتى	باشلاش ۋاقتى	مۇۋاپىق ۋاقتى	تاخىرلىشىش ۋاقتى
ئاقسۇ شەھەر ئەتراپى	4 / 20	5 / 5—5 / 1	5 / 10	5 / 1	5 / 5—5 / 15	5 / 20	5 / 1	6 / 10—6 / 5	6 / 20
ئارال	4 / 15	5 / 10—5 / 25	5 / 15	5 / 25	5 / 20—5 / 30	5 / 30	4 / 25	6 / 15—6 / 30	6 / 20
شوتا قوۋۇق	4 / 10	5 / 10—5 / 20	5 / 15	4 / 20	5 / 25—5 / 25	6 / 5	4 / 20	6 / 20—6 / 30	6 / 20

شاخلىنىش مەزگىلىدىكى تېمپېراتۇرا شارائىتى بالدۇر تېرىلغان كەنجى پىشار سورتلار 6—7 ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا شاخلايدۇ. كەنجى تېرىلغان بالدۇر پىشار سورتلار 7-ئايدا شاخلايدۇ، شاخلىنىش مەزگىلىدىكى مۇۋاپىق تېمپېراتۇرا 18°C—28°C. بەزى يىللاردا 6-ئاينىڭ تېمپېراتۇرىسى سەل تۆۋەن بولۇپ، دائىم ھاۋا تۆتۈلۈپ، ھۆل-يېغىن بولۇپ، ھاۋا سالقىنلىشىپ، كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 18°C دىن چۈشۈپ كېتىپ، شالنىڭ ئۆسۈشى ئاستا بولىدۇ، شاخلىنىشى توختايدۇ. تېمپېراتۇرا برقەدەر يۇقىرى بولغان شارائىتتا كەنجى پىشار سورتلار (مەسىلەن، ئەي فېك 2-نومۇر) نىڭ بىر تۈپ مايسىسى يەتتە، سەككىز شاخ چىقىرىدۇ. ئەگەر ھاۋانىڭ كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 30°C دىن يۇقىرى بولسا، شۇ كۈنىڭ ئېتىزدىكى سۇنىڭ ۋە لاينىڭ تېمپېراتۇرىسى ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 40°C—42°C دىن ئېشىپ كېتىپ، شالنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى چەكلىمىگە ئۇچراپ، شاخلىنىش توختايدۇ.

غول تارتىش ۋە ئۇششاق باشاقلارغا بۆلۈنۈش مەزگىلىدىكى تېمپېراتۇرا شارائىتى شال ئۆزۈقلۇق توپلاپ، ئۆسۈش مەزگىلىدىن كۆپىيىش مەزگىلىگە ئوتكەندە، ئۇششاق باشاقلارنىڭ دەسلەپكى گەۋدىسى تېز بۆلۈنىدىغان، توقۇلمىلىرى يۇمران بولغاچقا، ئۇ تېمپېراتۇرا شارائىتىغا نىسبەتەن

سەزگۈر بولىدۇ. ھاۋا تېمپېراتۇرىسى 15°C دىن تۆۋەن بولغاندا، شالنىڭ ئۇششاق باشاقلىرىنىڭ بۆلۈنۈشى ئاستا بولىدۇ. ھاۋا تېمپېراتۇرىسى 25°C تىن 32°C قىچە بولسا ئەڭ مۇۋاپىق بولىدۇ.

شال پوقاق بولغان ۋە گۈل چېكىنىڭ ئانىلىق ھۈجەيرە سانى ئازلاپ، بۆلۈنۈش مەزگىلىدىكى تېمپېراتۇرا شارائىتى بۇ مەزگىلدە شال تېمپېراتۇرا شارائىتىغا ئەڭ سەزگۈر بولىدۇ. ئەگەر ھاۋانىڭ كۈنلۈك ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى 13°C دىن تۆۋەنلەپ كەتسە، شالنىڭ دان تۇتاملىق نىسبىتى كۆرۈنەرلىك ھالدا كۆپىيىدۇ. جۇملىدىن، « ئەي فېك 2-نومۇر » قاتارلىق بەزى كەنجى پىشار سورتلار ئەڭ چوڭ تەسىرگە ئۇچرايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇشۇ مەزگىلدە (يەنى 8-ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا) ئەگەر سوغۇق ھاۋا كىرسە، مەھسۇلات زور تەسىرگە ئۇچرايدۇ. مۇشۇ ئۇسۇپ يېتىلىش مەزگىلىدىكى ھاۋانىڭ تېمپېراتۇرىسى 28°C دىن 32°C قىچە بولسا مۇۋاپىق بولىدۇ.

باشاق چىقىرىپ، چېچەكلەش مەزگىلىدىكى تېمپېراتۇرا شارائىتى ھاۋا تېمپېراتۇرىسى 19°C دىن تۆۋەن، كۈنلۈك ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 13°C دىن تۆۋەن بولغاندا چېچەكلەپ، چاڭلىشىش نىسبەتەن زور تەسىرگە ئۇچرايدۇ. ئاقسۇ شەھىرىدە 8-ئاينىڭ ئوتتۇرىسى ۋە ئاخىرلىرىدا ئەگەر بىرقەدەر كۈچلۈك سالقىن، ھۆل-يېغىنلىق ھاۋا پەيدا بولسا، شۇ يىللىق شالنىڭ پۈچەك دانلىرى كۆپىنىپ، مەھسۇلاتى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. مۇشۇ مەزگىلدىكى ھاۋا تېمپېراتۇرىسى 25°C دىن 32°C قىچە بولسا مۇۋاپىق بولىدۇ.

شەھەر ئەتراپىدا 8-ئاينىڭ 20-كۈنى، شەھەرنىڭ شىمالىي تەرىپىدە 8-ئاينىڭ 15-كۈنى، شوتا قۇدۇقتا 8-ئاينىڭ 25-كۈنى، شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدە 8-ئاينىڭ 23-كۈنى شال بىخەتەر، تولۇق باشاق چىقىرالايدۇ.

شالنىڭ دان تۇتۇپ، پىشىش مەزگىلىدىكى تېمپېراتۇرىسى 18°C دىن 30°C قىچە بولسا مۇۋاپىق بولىدۇ. كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 15°C دىن تۆۋەن بولۇپ قالسا، دان تۇتۇش قىيىن بولۇپ، پىشىش كېچىكىدۇ-دە، دان پۈچەك بولىدۇ ھەم پىشماي قالىدۇ. مۇشۇ مەزگىلدە تېمپېراتۇرىنىڭ كۈنلۈك سېلىشتۇرما پەرقى قانچە چوڭ بولسا، ئۇزۇقلۇق توپلاشقا شۇنچە پايدىلىق بولىدۇ. 8-ئاينىڭ ئاخىرىدىن 9-ئاينىڭ ئاخىرغىچە تېمپېراتۇرىنىڭ كۈنلۈك سېلىشتۇرما پەرقى شالنىڭ مىك تال دېنىنىڭ ئېغىرلىقىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ھاۋارايى ئامىلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2) شامال

شال باشاق چىقىرىشتىن ئىلگىرى يېنىك شامالنىڭ شال يوپۇرماقلىرىنى تەۋرىتىشى فوتوسىنتېزنىڭ رولىغا پايدىلىق بولۇپ، كېسەللىكنىڭ زىيىنىنى ئازايتىدۇ. چېچەك توزۇش مەزگىلىدە ئۇچ بال ئەتراپىدا شامال چىقسا، چاڭلىشىشقا پايدىلىق بولىدۇ. چېچەكلەش ۋە باشاق چىقىرىش مەزگىلىدىن تارتىپ پىشىش مەزگىلىگىچە بەش بالدىن يۇقىرى بوران چىقمىغىنى ياخشى. چۈنكى بوراننىڭ زىيىنى تۆپەيلىدىن، شال ئاخىرقى مەزگىلدە يېتىپ كېتىدۇ. بەزى دېنى ئاسان قېقىلىپ كېتىدىغان سورتلار ئەگەر بەش بالدىن يۇقىرى بورانغا ئۇچرىسا، ئۇنىڭ مەھسۇلاتى ئېغىر دەرىجىدە كەملەپ كېتىدۇ.

3) ھاۋانىڭ نەملىكى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھاۋا نەملىكى نىسپىي ھالدا بىر قەدەر تۆۋەن (5-ئايدىن 9-ئايغىچە ئوتتۇرا ھېسابلىغاندا تەخمىنەن 45%) بولۇپ، شالنىڭ ئۆرلەپ چىقىپ، نەملىك ۋە ئۇزۇقلۇقنى قوبۇل قىلىشىغا پايدىلىق. شاللىقنىڭ ئەتراپىدا ھاۋا ياخشى ئوتۇشكەنلىكى، نەملىكى تۆۋەن بولۇ-

غانلىقى ئۈچۈن، ئېتىز بويلىرىدىكى شالنىڭ باشاقلىرى چوڭ بولۇپ، توق دان ئالىدۇ.

3. شال ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى

1) تېرىش

تېرىش ۋاقتى 4-ئاينىڭ باشلىرىدا باشلىنىپ، 6-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاخىرلىشىدۇ. تېرىشقا مۇۋاپىق ۋاقت 4-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 5-ئاينىڭ 20-كۈنگىچە. بەزى يېزىلاردا ئەتىيازلىق دېھقانچىلىق ئىشلىرى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن ئادەتتە ئالدى بىلەن كېۋەز، قوناق، ئاندىن كېيىن شال تېرىش ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بەزى يېزا-كەنتلەر بالدۇر پىشار شال سورتىنى تېرىيدىغان بولغاچقا تېرىش مەزگىلىنى كېيىنرەك ئورۇنلاشتۇرىدۇ.

(1) چېچىپ تېرىش. 1954-يىلدىن ئىلگىرى ئاساسىي جەھەتتىن قول بىلەن چېچىپ تېرىلاتتى. 60-يىللاردىن باشلاپ مايسا كۆچۈرۈش، دانىلاپ تېرىش ۋە قۇرلاپ تېرىش قاتارلىق تېخنىكىلار ئۇزلۇكسىز كېڭەيتىلدى. ئادەم ئاز، يەر كۆپ ۋە ئەتىياز پەسلىدە سۇ قىس بولۇش قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن چېچىپ تېرىش كۆلىمى شەھەرگە قاراشلىق يېزا-مەيدانلاردا يەنىلا نىسبەتەن كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ.

(2) مايسا كۆچۈرۈش. 1955-يىلدىن كېيىن مايسا كۆچۈرۈش يولغا قويۇلدى. مايسا كۆچۈرۈش ئۇۋىسى بىلەن قۇرنىڭ ئارىلىقى 15cm دىن 20cm گىچە قىلىنىپ، ھەربىر ئۇۋىغا بەش تۈپتىن سەككىز تۈپكىچە مايسا كۆچۈرۈلدى. ھەر مو يەرگە كۆچۈرۈلگەن ئاساسىي مايسا 100 — 150 مىڭ تۈپ بولۇپ، ھەر مو يەردە 250 مىڭ تۈپتىن 300 مىڭ تۈپكىچە باشاق يېتىلدىغان بولىدى.

(3) قۇرۇق توپىغا بىۋاستە تېرىش. تېرىشتىن ئىلگىرى يەر سۈغىرىلىپ، ئوبدان رەتلەپ، تەكشىلىنىدۇ. ئۇرۇق لاي سۇدا تاللىنىپ، سيالكا بىلەن قۇرلاپ تېرىلىدۇ. قۇر ئارىلىقى 20 سانتىمېتر بولىدۇ. ھەر مو يەرگە 12.5 — 15 كىلوگرام ئۇرۇق سېلىنىدۇ. تېرىپ بولغاندىن كېيىن سۈغىرىلماي، مايسا قۇرۇق يەردە ئۇنۇپ چىقىپ، بىر ئايدەك ۋاقت ئۆتكەندە، ئاندىن ئوتاپ، سۈغىرىلىدۇ. بۇ ئۇسۇل ئەتىيازدا سۇ يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ۋە كەنجى پىشار سورتلارنى ۋاقتىدا تېرىشقا كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم رول ئويناىدۇ. توپلۇق يېزىسى ۋە ئېگەرچى يېزىسىنىڭ كۆپ جايلىرىدا قۇرۇق توپىغا بىۋاستە تېرىش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ.

2) ئېتىز-ئېرىق پەرۋىشى

شالنىڭ ئالدىنقى باسقۇچلۇق ئېتىز پەرۋىشى مايسىنىڭ تولۇق، تەكشى بولۇشىغا، ئۇنىڭ ساغلام ئۆسۈپ، شاخلاپ، تولۇق باشاق چىقىرىشىغا ئاساس سېلىشنى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتتا، ئۇنۇمسىز شاخلىنىشنى تىزگىنلەشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ۋاقتىدا ئوتاش، شاللىقتا ئاساسلىقى كۆرمەك ئوت بولۇپ، ئۇنىڭدىن قالسا پىيازمەك، جامىكا، قومۇچ قاتارلىقلار بار. بۇ ئوتلارنى ۋاقتىدا ئوتىۋەتمىسە شال مايىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئېغىر تەسىر يەتكۈزىدۇ.

سۇ قاتلىمىنى ياخشى باشقۇرۇش. ئۇرۇق تېرىلىپ بولغاندىن كېيىن، قاندۇرۇپ سۇ قويۇلۇپ شور باستۇرۇلىدۇ. بىخ چىقارغان مەزگىلدە تېيىز سۈغىرىلىپ، سۈغىرىش بىلەن سۇنى چىقىرىۋېتىش بىرلەشتۈرۈلىدۇ، مۇۋاپىق پەيتتە مايسىنىڭ سۈيى قىسقا مۇددەتلىك چىقىرىۋېتىلىپ يىلتىز تارتقۇزۇلىدۇ. ئۇرۇق سېپىش كېتىش، بىخ سېپىش كېتىش، پاختىلىشىپ كېتىش كېسىلى يۈز بەرگەندە، كۈندۈزى نەپىز سۇ قويۇلۇپ، كېچىسى سۇ چىقىرىۋېتىلىپ، يەر قۇرۇتۇلىدۇ. سوغۇق ئېقىم كىرگەندە

قېلىن سۇ قۇيۇلۇپ، يەرنىڭ تېمپېراتۇرىسى ساقلىنىدۇ، ھاۋا ئىسسىغاندا دەرھال سۇ تېيىزلىتىپ مايسا قوغدىلىدۇ، ھاۋا ئۆتكۈزۈلۈش ئارقىلىق يىلتىز تارتقۇزۇلۇپ، مايسىنىڭ لەيلەپ قېلىشى ئازايتىلىدۇ. شال مايسىسىنىڭ ھەقىقىي يوپۇرمىقى ئۆسۈپ چىققاندىن كېيىن، مايسىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ئەگىشىپ، سۇ تەدرىجىي « غولى چىلاشسۇ، ئۇچى چىلاشمايدىغان » دەرىجىدە چوڭقۇرلاشتۇرۇلىدۇ. شور ئۆرلەپ كېتىش، ۋە خىلمۇ خىل ياۋا ئوت-چۆپلەر ئاينىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، سۈسىزلاندۇرۇشقا بولمايدۇ. تۇپراقتىكى تۇز مىقدارى 0.3%< بولغاندىلا شال مايسىسى ئادەتتىكىدەك ئەي بولىدۇ. ئوت قۇلاقلىق بولغاندا تېيىز سۇنى ئاساس قىلىش، تېمپېراتۇرىنى كۆتۈرۈپ، ھاۋا ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق يىلتىز تارتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش، كۆپرەك شاخلىتىش (مايسا كۆچۈرگەندە، مايسىنى تېيىز سۇدا كۆچۈرۈپ، چوڭقۇر سۇدا مۇھاپىزەت قىلىش، كۆكلىگەندىن كېيىن تېيىز سۇ قۇيۇپ شاخلىتىش) كېرەك. شاخلىنىشنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدىن غول تارتقان دەسلەپكى مەزگىلىنچە چىقىرىشقا تېگىشلىك يوپۇرماقنى چىقىرىپ بولسا، دەسلەپتە ئوغۇت كۆپ بېرىلگەن، مايسا بولۇق ئۆسۈپ قۇرلارنى بالدۇر يايقان، شورى ئاز، يۇقىرى ھوسۇللۇق شاللىقنى ئارىلاپ سۇغىرىش ياكى 3-5 كۈن ئايتاپقا سېلىش ئارقىلىق ئۇنۇمسىز شاخلىرىنى تىزگىنلەپ، غولىنى تېمەندەلەشتۇرۇش، كاربونلىشىشنى كۈچەيتىپ، شېكەر مادداسىنى كۆپ توپلاشقا ئىمكان يارىتىپ بېرىپ، باشاق ئوغۇتى بېرىپ، غولىنى كۈچلەندۈرۈپ چوڭ باشاق چىقىرىشى ئۈچۈن ئاساس سېلىش كېرەك. 9- ئاينىڭ باشلىرىدىن باشلاپ شالنىڭ سۈيى تارتىلىدۇ.

شاللىقنى پەرۋىش قىلغاندا سۇغا قويۇلىدىغان تەلەپ: (1) تېرىش مەزگىلىدە، شاللىقنى چوڭقۇر ئاغدۇرۇپ، تەكشىلىگەندىن كېيىن، بىرىنچى قېتىملىق سۈيىنى قويغاندا بىرمۇ ئېتىزغا 280 — 385 كۇب مېتر سۇ كېتىدۇ. زەيلىككە يېقىن ۋە يەر شارائىتى ئېگىز، قۇمسىاق شاللىقتا سۇ كۆپ سىڭىپ كېتىدىغان بولغانلىقتىن، بىرىنچى قېتىملىق سۈيىنى قويغاندىن كېيىن ئارقىدىنلا تولۇقلاپ سۇ قويۇلىدۇ. يەرنى ئاغدۇرماي تېرىش ئۈسۈلىنى قوللانغاندا بىرىنچى قېتىمدا بىر مو يەرگە تەخمىنەن 100 كۇب مېتردىن 120 كۇب مېترگىچە سۇ كېتىدۇ. كېيىن تولۇقلىغان سۈنى قوشقاندا بىر مو يەردىن تەخمىنەن 300 كۇب مېتر سۈنى تېجەپ قالغىلى بولىدۇ. تېرىلىپ بولغاندىن كېيىن شاللىقنىڭ سۈيىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئادەتتە بەش سانتىمېتر ئەتراپىدا بولىدۇ. (2) مايسا مەزگىلىدە، يۇمران شال مايسىسىنىڭ يىلتىزىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى نەملىك بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. چوڭقۇر سۇدا ئوكسىگېن يېتەرسىز بولغاچقا مايسىنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگە پايدىسىز بولىدۇ، مايسا مەزگىلىدە سۇ تېيىز بولۇشى كېرەك. كۈندۈزى سۇ تېيىز بولسا يەرنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى كۆتۈرگىلى بولىدۇ. سۇنى كۈندۈزى چىقىرىۋېتىپ، كېچىسى قۇيسا، تېمپېراتۇرىنى تەڭشىگىلى بولىدۇ. (3) شاخلىنىش مەزگىلىدە. ئۆسۈپ يېتىلىش ئۇزۇقلۇقىنى ئەڭ كۆپ تەلەپ قىلىدىغان مەزگىل بولغاچقا، يېتەرلىك سۇ ۋە ئوكسىگېن كېرەك بولىدۇ، بۇ مەزگىلدە سۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئۈچ سانتىمېتر ئەتراپىدا ساقلىنىپ، تېيىز سۇدا شاخلىنىش ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ. (4) غول تارتىش مەزگىلىدە، شالنىڭ نەسىل قالدۇرۇش سىستېمىسى ئۆسۈپ يېتىلىشكە باشلايدىغان مەزگىل بولۇپ، بۇ چاغدا سۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى 16 — 20 سانتىمېتر بولسا مۇۋاپىق بولىدۇ. (5) پوقاق بولۇش مەزگىلىدە، بۇ زىرائەتلەرنىڭ سۇنى ئەڭ كۆپ تەلەپ قىلىدىغان مەزگىلى بولۇپ، شاللىقتا ئون سانتىمېتردىن چوڭقۇر سۇ ساقلانسا بولىدۇ. ئېگىز ئۆسىدىغان سورتلارنىڭ سۈيى 20 — 30 سانتىمېتر بولسا مۇۋاپىق. (6) باشاق چىقىرىپ، چېچەكلەش مەزگىلىدە، بۇ مەزگىلدە بەش-ئون سانتىمېتر سۇ ساقلىنىشى، بەش كۈندىن يەتتە كۈنگىچە بىر قېتىم سۇ ئالماشتۇرۇلۇپ تۇرۇشى، سۇنىڭ سۈپىتى ياخشى بولۇشى كېرەك. (7) دان تۆتۈپ، سۈتلىنىش مەزگىلىدە، ئەگەر بۇ مەزگىلدە سۇ كەم بولۇپ قالسا، توق دان تۆتالماي، تولىسى پۈچەك بولۇپ قالىدۇ. مىك تال

دانىنىڭ ئېغىرلىقى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. (8) پىشىش مەزگىلىدە، بۇ مەزگىلدە دان تولغان بولغاچقا سۇغا بولغان ئېھتىياج ئازلايدۇ. شۇڭا پىشىشنى تېزلىتىش ئۈچۈن سۇنى ۋاقتىدا توختىتىۋېتىش، ھەتتا سۇنى بالدۇر چىقىرىۋېتىپ ئېتىزنى ئاپتاپقا سېلىپ، كۆك قېلىشنىڭ، يېتىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك.

3) ئوغۇتلاش

شال مايسلىرى شاخلىنىۋاتقان مەزگىلدە يېتەرلىك ئازوت، فوسفور ئۇزۇنلۇقى بولغاندىلا، مايسىنى ساغلام، بالدۇر يېتىلدۇرۇپ، شاخلاشنى تېزلەتكىلى بولىدۇ. شۇڭا قۇۋۇتى ئوتتۇراھال شالىلىقلارغا ئاساسىي ئوغۇتنى تولۇق بېرىشكە كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. ئادەتتە 500 كىلوگرامدىن ئورگانىك ئوغۇت، بەش-ئون كىلوگرامدىن ئاممونىي فوسفات ئوغۇتى بېرىلىدۇ. قۇۋۇتسىزرەك شالىلىقنىڭ ھەر موسىغا 1000 كىلوگرامدىن ئورگانىك ئوغۇت، 15 كىلوگرامدىن ئاممونىي فوسفات ئوغۇتى بېرىلىدۇ. ئاساسىي ئوغۇت تولۇق بېرىلگەندىن كېيىن، ئۈسۈپ يېتىلىش مەزگىلدە ئوزۇقلۇق كەمچىل بولۇپ قالسا، قوشۇمچە ئوغۇت بېرىش ئارقىلىق تەڭشىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈسۈلى: « ئالدىنقى مەزگىلدە تېزلىتىش، ئوتتۇرا مەزگىلدە تىزگىنلەش، كېيىنكى مەزگىلدە تولۇقلاش » تىن ئىبارەت. شالىنىڭ كۆكىرىش، شاخلىنىش مەزگىلدە بېرىلىدىغان قوشۇمچە ئوغۇت مقدارى مايسىنىڭ پۈتكۈل ئۈسۈپ يېتىلىش مەزگىلىدە بېرىلىدىغان قوشۇمچە ئوغۇت ئومۇمىي مقدارىنىڭ 40 پىرسەنتىدىن 50 پىرسەنتىگىچە بولغان قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. باشاق چىقىرىش، چېچەكلەش مەزگىلىدە 10% ئەتراپىدىكى قوشۇمچە ئوغۇت تولۇقلاپ بېرىلىدۇ. يەنى مايسا ئىككى يوپۇرماقلىق بولغاندا، سۈتىنى توختىتىپ، يىلتىزىنى ئاينىتىش ئوغۇتى بېرىلىپ، مايسا قۇۋۇتەلەندۈرۈلۈپ، شاخلاش ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ. تۆت-بەش يوپۇرماقلىق بولغاندا شاخلىنىشنى تېزلىتىپ، كۆپ باشاق چىقىرىشقا ئاساس سېلىش ئۈچۈن، يېتەرلىك ئوغۇت بېرىلىدۇ. مايسا مەزگىلدە بېرىلىدىغان ئوغۇت ئومۇمىي قوشۇمچە ئوغۇتنىڭ 20 پىرسەنتىنى، شاخلىنىش مەزگىلدە بېرىلىدىغان ئوغۇت 40 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلسا مۇۋاپىق بولىدۇ. ئوغۇت بەرگەندە يەر ۋە مايسىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئازوتلۇق ئوغۇت بىلەن فوسفورلۇق ئوغۇت بىرلەشتۈرۈپ ئىشلىتىلىدۇ. شاللىق يەر بەكرەك قۇمساق بولسا كۆپ قېتىم، ئاز-ئازدىن قوشۇمچە ئوغۇت بېرىلىدۇ. 2-، 3-خلدىكى مايسلارغا نۇقتىلىق ھالدا كۆپرەك ئوغۇت بېرىلىدۇ. بولۇق مايسىغا ئازراق بېرىپ، ئاجىز مايسلارغا كۆپرەك ئوغۇت بېرىپ، مايسلار تەڭشەپ يېتىلدۈرۈلىدۇ.

4) ھوسۇلنى يىغىۋېلىش

ھەر يىلى 9-ئاينىڭ ئاخىرى ياكى 10-ئاينىڭ باشلىرىدا شال ئورۇلۇپ، خامانغا توشۇپ قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن ئايرىم تېپىپ، ئىسكىلاتقا كىرگۈزۈپ، مەھسۇلاتى ھېسابلاپ چىقىلىدۇ.

4. ئاساسلىق سورتلار

1) يەرلىك قارا قىلتىرىقلىق شال بالدۇر پىشىدىغان قىسقا غوللۇق شال بولۇپ، بىرنەچچە يۈز يىلدىن بۇيان تېرىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ غوللۇق، ئەمما يېتىۋالىدۇ، دېنى ئاسان تۆكۈلۈپ كېتىدۇ. تۈپىنىڭ ئېگىزلىكى 0.9 — 1 مېتر ئەتراپىدا، باشاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15-18 سانتىمېتر كېلىدۇ. باشاقتىكى دانىنىڭ زىچلىقى ئوتتۇراھال، قىلتىرىقى ئۇزۇن ھەم قارا، دېنى سوقىچاق ھەم چوڭ، گۈرۈچنىڭ سۈپىتى ياخشى، تەملىك، ئۈسۈشى مۇددىتى 110 — 120 كۈن بولۇپ، ئاقسۇ شەھەرىدە تېرىلىپ كەلگەن ئاساسلىق سورت.

2) يەرلىك ئاق قىلتىرىقلىق شالمۇ بالدۇر پىشىدىغان قىسقا غوللۇق شال بولۇپ، بىرنەچچە

يۇز يىللىق تارىخقا ئىگە. ئۇنىڭ ئاساسىي غولى قارا قىلتىرىقلىق شالىنىڭكىدىن ئىنچىكىرەك، تۆپە-ئىڭ ئېگىزلىكى 1-1.2 سانتىمېتر بولۇپ ئاسان يېشىلىدۇ. باشقى چوڭ، دېنىنىڭ زىچلىقى ئوتتۇ-راھال، دېنى چوڭ. ئۆسۈش مۇددىتى 100 — 110 كۈن. گۈرۈچىنىڭ سۈپىتى ياخشى، تامىقى بەرگە تىلىك.

3) جۈڭگو جىڭداۋ شېلى ئەلا سورتى — « 3 — 7303 ». يېزا ئىگىلىك 1-شى سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىنىڭ سورتلۇق شال ئۇرۇقچىلىق پونكتى 1973-يىلى « كېنفېڭ 6-نو-مۇر » سورتىنى ئانىلىق تۆپ قىلىپ، « شازى 129-نومۇر » سورتىنى ئاتىلىق تۆپ قىلىپ، جە-نىسلىق شالغۇتلاشتۇرۇش ئارقىلىق 1977-يىلى يېشىتۇرگەن، يۇقىرى، مۇقىم مەھسۇلاتلىق سورت. يەر قۇۋۋىتى ئوتتۇراھال شاللىقا تېرىپ، ئادەتتە بىرمو يەردىن 400 — 500 كىلوگرام مەھسۇ-لات ئالغىلى بولىدۇ. يۇقىرى مەھسۇلاتلىق قىلىپ تېرىغاندا 700 كىلوگرامدىن يۇقىرى مەھسۇلات ئالغىلىمۇ بولىدۇ. 1986-يىلى تېرىلغان كۆلەم 1150 مو. تۆپىنىڭ ئېگىزلىكى 90 — 95 سانتىمېتر، غوللۇق، يوپۇرمىقىنىڭ رەڭگى قېنىق يېشىل، قويۇق تېرىشقا ماس كېلىدۇ. باشاقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 13 سانتىمېتردىن 15 سانتىمېترغىچە، مىڭ تال دانىنىڭ ئېغىرلىقى 27 گرامدىن 30 گرامغىچە، گۈرۈ-چىنىڭ سۈپىتى ياخشى، ئۆسۈپ يېتىلىش ۋاقتى 135 — 140 كۈن.

4) « دۆلەت بايرىمى 20-نومۇر » (جۈڭگو كەنجى جىڭداۋ شېلى). تۆپىنىڭ ئېگىزلە-كى 1.1 — 1.2 مېتر كېلىدۇ. تومۇ غوللۇق، باشقى چوڭ، دېنى كۆپ، قىلتىرىقى ئۇزۇن ۋە قىز-غۇچ، شالىنىڭ ئۇچى بېغىررەڭ، دېنى ئاسانلىقچە توكۇلمەيدۇ. دېنى ئېللىپىس شەكىلدە بولۇپ، سۈپىتى برقەدەر ياخشى. مىڭ تال دانىنىڭ ئېغىرلىقى 29-30 گرام، شاخلىنىش ئىقتىدارى ئوتتۇ-راھال، باشاقنىڭ تۆپلىنىش نىسبىتى برقەدەر تۆۋەن. قارشىلىق ئىقتىدارى ئوتتۇراھال، سوغۇققا ۋە شورغا چىدامليق، ماسلىشىچانلىقى برقەدەر كۆچلۈك، باشقى تەكشى ئەمەس، ئۆسۈپ يېتىلىش مۇددىتى 140-145 كۈن. ئادەتتە مەھسۇلاتى 250-300 كىلوگرام، مول ھوسۇل ئېتىزلىنىڭ مەھ-سۇلاتى 500 كىلوگرامدىن ئاشىدۇ. بەك قۇيۇق تېرىلسا، ئوغۇت ھەددىدىن زىيادە كۆپ بېرىلسە، ئاسانلا يېتىشالمىدۇ. 1969-يىلى يېزا ئىگىلىك 2-شىسىنىڭ سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش پونكتى يېتىشتۇرگەن. 1971-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىگە كىرگۈزۈلۈپ سىناق قىلىپ تېرىلغان. 1986-يىلغا كەل-گەندە تېرىلغۇ كۆلىمى 572 موغا يەتكەن.

5) 39 Aa سورتى، 1964-يىلى « چىڭىبىن گۈك جاۋ 16 » بىلەن ئاق قىلتىرىقلىق شال شالغۇتلاشتۇرۇلۇپ يېتىشتۇرۇلگەن. 1974-يىلى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتىدىكى خۇاڭ چاڭلىن ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكا ئۇرنىدىن كىرگۈزۈلۈپ بازار گۈڭشېسىنىڭ كۆكتاتچىلىق چوڭ ئېتىزلىقىدا سىناق قىلىپ تېرىپ كۆپەيتىپ، كېڭەيتكەن. 1975-يىلى سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانى پۈتۈن ناھىيىنى مۇشۇ ئۇرۇق بىلەن تەمىنلىگەن. ئوتتۇراھال، قۇۋۋەتلىك تۆپراقتا تېرىلسا بىرمو يەردىن 400 — 450 كىلوگرامدىن ھوسۇل چىقىدۇ. بىرلىك مەھسۇلاتىنى قارار قىلتىرىق-لىق شالىنىڭكىدىن %10—20 كىچە ئاشۇرغىلى بولىدۇ. 1981-يىلى تېرىلغان كۆلەم 10 مىڭ موغا يېتىپ، پەقەت يەرلىك قارا قىلتىرىقلىق شالدىن قالسىلا 2-ئۇرۇندا تۇردى.

6) ئاقسۇنىڭ ئىنبار شېلى ئاقسۇ تارىخىدىكى بىر چوڭ ئالاھىدە مەھسۇلات بولۇپ، ھەدىيە گۈرۈچى قىلىپ تاللانغان. بۇ گۈرۈچ يوقىلىپ كەتكىلى كۆپ يىللار بولغانىدى. ھازىر پەن-تېخنىكا خادىملىرى كۆپ خىل چارە-ئامالار بىلەن ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكتە.

5. كېسەللىكلەر ۋە زىيانداش ھاشاراتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش

مايسا مەزگىلىدە ئاساسلىقى يۇمشاپ چىرىش كېسىلى، شاللىق چۈرتى قۇرتى، شاللىق خرونوموس پاشسىسى قاتارلىقلار پەيدا بولىدۇ.

يۇمشاپ چىرىش كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە يوقىتىش چارىسى مۇنداق: تاللانغان شال ئۇرۇقىنى تەركىبىدە 0.2% مىس سولفات بولغان قويۇق لاي بار كۆپقا چىلاپ، ئۇنىڭغا لاي چاپلاشتۇرغاندىن كېيىن تېرىلىدۇ. مايسا مەزگىلىدە يۇمشاپ چىرىش كېسىلى يۈز بەرسە، كۈندۈزى تېيىز سۇ قۇيۇپ ئاپتاپقا سېلىنىدۇ ياكى مىس سولفات چېچىلىدۇ (ھەر مو يەرگە 0.5 كىلوگرام ئىشلىتىلىدۇ).

1% لىك فۇرانىنى ئۇرۇققا ئارىلاشتۇرغاندا شاللىق خرونوموس پاشسىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

سۇ ئۆز ۋاقتىدا چىقىرىۋېتىلىپ، ئېتىز ئاپتاپقا سېلىنىدۇ. ئوغۇت بېرىشنى كېچىكتۈرمەي، ئازوتلۇق ئوغۇت ئازىراق بېرىلىدۇ، كالىي فوسفورلۇق ئوغۇت كۆپەيتىپ بېرىلىدۇ. يۇنىڭدا كېسەللەر ۋە زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ ئۇنۇمۇرسال ئالدىنى ئېلىش ئاساس قىلىنىدۇ.

6. شال ئاقلاش ۋە ساقلاش

ئىلگىرى شال ئۇلاغ قاتقان لەڭزە تۇلۇقى ئارقىلىق ئاقلانغان، بەزىلەر سۇ كۆچى ئارقىلىق ئاقلىغان. 1970-يىلدىن كېيىن ئاشلىق ئىدارىسى شەھەر ئاھالىسىنى كىچىك تېپتىكى شال ئاقلاش ماشىنىسى ئارقىلىق ئاقلىغانغا كۆرۈچ بىلەن تەمىنلىدى. 1980-يىلدىن كېيىن، ئۇلاغ كۆچى بىلەن شال ئاقلاش پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدى، ھەممە كەنتلەر شالنى ماشىنا بىلەن ئاقلايدىغان بولدى. 1978-يىلدىن كېيىن جايلاردا ماشىنا ئارقىلىق شال ئاقلايدىغان كەسپىي ئائىلىلەر مەيدانغا كەلدى.

1978-يىلدىن كېيىن ئاشلىق ئىدارىسى شال ئاقلاشنى ئۈستىگە ئالماي، پەقەت گۇرۇچنىلا سېتىۋالىدىغان، يېزىلاردىكى كوللېكتىپ ياكى كەسپىي ئائىلىلەر ئاشلىق ئىدارىسىگە ئاقلىغان گۇرۇچنى سېتىپ بېرىدىغان بولدى. شالدىن گۇرۇچ چىقىش نىسبىتى 60% كە يەتتى؛ 1978-يىلدىن كېيىن ئاشلىق ئىدارىسى 3-دەرىجىلىكتىن يۇقىرى گۇرۇچنى سېتىۋالىدىغان، بوزىيەر ئۆزلەشتۇرۇش تۈمەن-مەيدانلاردىن گۇرۇچ يۆتكەپ كېلىدىغان، شال يۆتكىمەيدىغان بولدى.

50-يىللار ۋە 60-يىللاردا شال ئاقلاش ئىقتىدارى چەكلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە شال مەھسۇلاتى ناھايىتى ئاز بولغاچقا، ھەربىر شەھەر ئاھالىسىگە ھەر ئايدا پەقەت بىر كىلوگرامدىن گۇرۇچ بېرىلگەن ئىدى، بەزى ۋاقىتلاردا تەمىنلەيدىغان گۇرۇچ يوق بولۇپ قالاتتى. 70-يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدىن باشلاپ سېتىپ چىقىرىش مىقدارى ئېشىپ، تەمىنلەش مىقدارىمۇ كۆپەيدى. بەزى ۋاقىتلاردا ئاھالىلەر قانچىلىك ئالسا شۇنچىلىك تەمىنلەش يولغا قويۇلدى، 1985-يىلدىن كېيىن تۈمەن-مەيدانلاردىن يۆتكەپ كىرگۈزگەن گۇرۇچنىڭ كۆپىنچىسى يۇقىرى ھوسۇللۇق سورت بولۇپ، شەھەر ئاھالىلىرى تەمىنلەندى. دېھقانلارنىڭ ئۆزۈقلۇق گۇرۇچى يەنلا يەرلىك گۇرۇچنى ئاساس قىلىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بىرقانچە يىللاردىن بۇيانقى شال سېتىۋېلىش، سېتىپ چىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ــ 9 بىرلىكى: 10 مىڭ كىلوگرام

يىللىق	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىپ چىقىرىلغىنى	ساقلانغىنى	يۆتكەپ كىرگىنى	يۆتكەپ چىقىرىلغىنى
1953	49.55	40.05			
1954	40	5.27			
1955	41.4	75			
1956	70.6	78.15			
1957	62.3	90.8			
1958	330	234.5	23.75	7.55	2.8
1959	819.9	449.55			
1960	106.5	267			
1961	106.95	119.3			
1962	168.8	62.8	14.95	39.75	0.245
1963	13.85	27.95	15.35	32.2	
1964	25.05	38.6	6	69.35	0.2
1965	18.15	59.2	63.55	39.35	0.24
1966	33.85	86.1	80.1	78.45	0.4
1967	31.8	126.5	91.25	118.85	10.2
1968	13.55	120.55	30.15	92.2	27
1969	22.25	60	33	49.8	5.35
1970	9.95	56.85	9.25	38.2	15.15
1971	6.7	84.95	15.3	74.5	
1972	1.8	48.3	-2.75	33.05	
1973	9.85	12.7	10.4	22.5	
1974	3.2	39.5	-3.8	30.15	
1975	6.15	43.4	5.1	0.43	
1976	6.35	71.05	12.75	7.65	0.12
1977	13.8	84.15	44.05	11.5	
1978	11.05	159	75.05	20.25	
1979	7.1	165.35	7.45	10.25	0.06
1980	9	61.45	51.45	109	
1981	8.9	108.3	40.05	9.5	
1982	14.05	157.35	73.15	195.45	
1983	21.85	347	95.2	383	
1984	31.95	316.8	113.75	336	

§6. بۇغداي، كېۋەز، قىزىلچا

1. بۇغداي

1949-يىلى ناھىيە بويىچە بۇغداي كۆلىمى 121 مىڭ 900 مو بولۇپ، بىرلىك مەھسۇلاتى 81.5 كىلوگرام ئىدى. 1982-يىلغا كەلگەندە، بىرلىك مەھسۇلاتى 100 كىلوگرامدىن ئېشىپ كەتتى. 1985-يىلى بۇغدايىنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 162 كىلوگرامغا يېتىپ، ئوتتۇراھال مەھسۇلاتلىق رايونلار قاتارىغا ئۆتتى. 1989-يىلى بۇغدايىنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 265.5 كىلوگرامغا يېتىپ، تارىخىكى ئەڭ يۇقىرى رېكورت يارىتىلدى.

1) تېرىقچىلىق

1950-يىلدىن 1956-يىلغىچە بۇغداي كۆلىمى 151 مىڭ 300 مو بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 11 مىليون 896 مىڭ كىلوگرام ئىدى. بىراق كۆپ تېرىپ، ئاز ھوسۇل ئېلىنغانلىقتىن، بىرلىك مەھسۇلاتى كۆپەيمىگەنىدى.

1957-يىلدىن 1960-يىلغىچە تېرىلغۇ كۆلىمى كۆپەيىپ، 208 مىڭ 800 موغا يەتتى، ئەمما بىرلىك مەھسۇلاتى ۋە ئومۇم مەھسۇلاتى كۆپەيمەيلا قالماستىن، بەلكى 1949-يىلدىكى سەۋىيىگە چۈشۈپ قالدى. 1964-يىلى بۇغداي باشاق چىقىرىشتىن ئىلگىرى ئومۇمىي بۇغدايلىقنىڭ 35 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدىغان 73 مىڭ مو بۇغدايلىقتا ھال كېسىلى يۈز بېرىپ، دان تۇتۇشتىن ئىلگىرى بۇغداي ئېتىزلىرىنىڭ ھەممىسىگە ھال چۈشۈپ، مەھسۇلات %15-%20 كەملەپ كەتتى.

1965-يىلدىن 1978-يىلغىچە ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، ئېتىز-ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى تۇتۇلغاچقا تېرىقچىلىق كۆلىمى بىرئاز كۆپەيدى. ئومۇمىي مەھسۇلاتى 13 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام بىلەن 16 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام ئارىلىقىدا ئايلىنىپ تۇردى.

1979-يىلى دۆلەت بۇغدايىنىڭ سېتىۋېلىش باھاسىنى ئۆستۈرۈپ، ئارتۇق سېتىۋېلىنغان بۇغدايغا باھا قوشۇپ بېرىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغىدى. 1983-يىلى شەھەرلىك پارتكوم « ئۇچ-تۆت يىل قاتتىق تۇتۇپ، تۆۋەن مەھسۇلاتنى ئوتتۇراھال مەھسۇلاتقا ئۆزگەرتەيلى » دېگەن چاقىرىقنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، شەھەر بويىچە مول ھوسۇل مۇسابىقىسى پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. 1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا شەھەر يىلى كۆزگى بۇغداي تېرىشتىن بۇرۇن، شەھەر بويىچە بۇغداي ئىشلەپچىقىرىشنى خۇلاسىلەش، تەقدىرلەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، يۇقىرى مەھسۇلات ئالغان ئورۇنلار ۋە دېھقانلار مۇكاپاتلاندى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇغداي يېرىگە قاشقا بېدىنى كىرىشتۈرۈپ تېرىش، بالدۇر پىشىدىغان يۇقىرى مەھسۇلاتلىق « تاڭشەن — 6898 » سورتىنى زور كۆلەمدە تېرىش، تېرىش ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈش قاتارلىق مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش تېخنىكىسى كېڭەيتىلدى. سىياسەتكە ئىلىم-پەنگە، سېلىنمىغا تايىنىلغانلىقتىن، بۇغداي ئىشلەپچىقىرىشى تۆۋەن مەھسۇلاتلىق ھالەتتىن تېزدىن قۇتۇلدۇرۇلدى. 1979-يىلدىن 1989-يىلغىچە كۆلەمنى مۇقىملاشتۇرۇش، ئاساسىي ھوجۇملۇق بىرلىك مەھسۇلاتقا قارىتىش، ئومۇمىي مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش ئاڭجىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، تېرىلغۇ كۆلىمى ئەسلىدىكى 228 مىڭ 900 مودىن 189 مىڭ 100 موغا كېمەيتىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 20 مىليون 575 مىڭ كىلوگرامدىن 50 مىليون 221 مىڭ كىلوگرامغا يەتكۈزۈلۈپ، ئون يىلدا بىردىن ئارتۇق قاتلاندى. بىرلىك مەھسۇلاتى 90 كىلوگرامدىن 265.5 كىلوگرامغا كۆپەيىپ، ئىككى

ھەسسىگە يېقىن ئاشتى.

2) ئاساسلىق سورتلىرى

1950-يىلدىن ئىلگىرى ئاقسۇ ناھىيىسى يازغى بۇغداي ئىشلەپچىقىرىدىغان رايون ئىدى. كۆزگى بۇغداي سورتلۇق ئۇرۇقلىنىش كېڭەيتىلىشىگە ئەگىشىپ، بولۇپمۇ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سوغۇققا چىداملىق سورتلار كىرگۈزۈلۈپ، كېڭەيتىلگەندىن كېيىن، يازغى بۇغداي كۆلىمى تېز كەمەيىپ، ئاقسۇ ناھىيىسى تەدرىجىي ھالدا كۆزگى بۇغداي ئىشلەپچىقىرىدىغان رايونغا ئۆزگەردى. 1989-يىلى يازغى بۇغداي كۆلىمى 100 مو بولۇپ، بۇغداي كۆلىمىنىڭ %0.05نى ئىگىلىدى.

بۇغداي سورتى ئۇچ قېتىم چوڭ ئالماشتۇرۇلدى. 50-يىللاردىن 60-يىللارنىڭ باشلىرىغىچە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلگەن « ئۇكرائىنا 246 » ، « ئودېسا 16 » ، « ئۇكرائىنا 83 » ، « شالغۇت 186 » قاتارلىق كۆزگى بۇغداي سورتلىرى ۋە شىنجاڭدىن باھالاپ تاللانغان « قەشقەر ئاق يازغىسى » قاتارلىق سورتلار ئارقا-ئارقىدىن كېڭەيتىلىپ، تەدرىجىي ھالدا ئەسلىدىكى چوڭ باشاقلىق يازغى بۇغداي، قارا قىلتىرىقلىق يازغى بۇغداي، ئاقسۇ قىزىل كۆزگەسى، ئاق كۆزگىسى قاتارلىق مەھەللىۋى سورتلارنىڭ ئورنىنى باستى.

60-يىللاردا مەملىكەت ئىچىدە يېتىشتۈرۈلگەن يېڭى سورتلاردىن « نۆگدا 183 » ، « قىزىل بايراق 1-نومۇر » ، « بېيجىڭ 7-نومۇر » ۋە « بېيجىڭ 9-نومۇر » ، « خۇا-بېي 497 » ، « 5711 » قاتارلىق سورتلار كىرگۈزۈلدى ۋە كېڭەيتىلدى. بۇ سورتلارنىڭ كۆپىنچىسى تەڭشەپ تېرىش سورتى قىلىنىپ، تېرىش كۆلىمى كۆپ ئەمەس ئىدى. بۇ، بۇغداينىڭ سورتى كۆپ، قالايمىقان، ئارىلىشىش ئەھۋالى ئەڭ ئېغىر بولغان مەزگىل ئىدى. پەقەت « نۆگدا 183 » سورتىنىڭ تېرىلغان ۋاقتى ئۇزۇن بولۇپ، 20 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت تېرىلدى. ئۇ 80-يىللارنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە بالدۇر پىشىدىغان ئاساسلىق بۇغداي سورتىغا ئايلاندى. 1984-يىلى كۆلىمى 83 مىڭ 400 موغا يېتىپ، شۇ يىللىق بۇغداي كۆلىمىنىڭ 34.9 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1989-يىلى يەنە ئاز مىقداردا تېرىلدى.

شەھەرلىك سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۈرۈش مەيدانىنىڭ ئالىي ئاگرونومى ۋېن خۇيلىن 60-يىللارنىڭ بېشىدىن باشلاپ بۇغداي سورتلۇق ئۇرۇقىنى تاللاپ يېتىشتۈرۈش بىلەن پائال شۇغۇللىنىپ، 1972-يىلى « ئاقسۇ سورتلۇق 2-نومۇر » سورتىنى يېتىشتۈرۈپ چىققان. ئۇنىڭ يىللىق تېرىلىش كۆلىمى تەخمىنەن 20 مىڭ موغا يېتىپ، ئون يىل ئەتراپىدا تېرىلدى، بۇ بۇغداي كېيىن يەكەن ناھىيىسىدە كېڭەيتىلدى. 60-يىللاردا كىرگۈزۈلگەن بۇغداي سورتلىرىنىڭ تولىسى بالدۇر ۋە ئارا پىشار سورتلار بولۇپ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلگەن كەنجى پىشىدىغان سورتلار ۋە يەرلىك سورتلار يەنىلا زور سالماقنى ئىگىلەيتتى. ئەمەلىيەتتە سورتلار قىسمەن ئالماشتۇرۇلغانىدى. 70-يىللاردا ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك پەنلەر ئاكادېمىيىسى يېتىشتۈرگەن « شىنجاڭ كۆزگىسى 2-نومۇر » (« قىزىل تەڭرىتاغ » ، « خۇڭشۇەن 501 » ، « 731 » قاتارلىق سورتلاردىن تاللاپ يېتىشتۈرۈلگەن) ، « شىنجاڭ كۆزگىسى 5-نومۇر » قاتارلىق بىر تۈركۈم كەنجى پىشار سورتلۇق ئۇرۇقلار كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن، ئۇلار « ئودېسا 16 » ، « ئۇكرائىنا 83 » قاتارلىق كەنجى پىشار سورتلارنىڭ ئورنىنى پۈتۈنلەي ئىگىلىدى، « شىنجاڭ كۆزگىسى 2-نومۇر » سورتى ئاساسلىق سورتقا ئايلاندى. 1976-يىلى تېرىلغان كۆلىمى 105 مىڭ 800 موغا يېتىپ، شۇ يىللىق بۇغداي كۆلىمىنىڭ 47.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، « شىنجاڭ كۆزگىسى 2-نومۇر » سورتىنىڭ ئورنىغا « خۇڭ شۇەن 501 » سورتى ئالماشتۇرۇلدى. بۇ، بۇغداي سورتلىرىنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق چوڭ ئالماشتۇرۇلۇشى بولدى.

80-يىللاردا « ئىككى بالدۇر پىشىدىغان سورتنى يۇرۇشلاشتۇرۇپ » تېرىقچىلىق قىلىش تۈزۈ-

مىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، بالدۇر پىشار بۇغدايىنىڭ كۆلىمى ئۆزلۈكسىز كېڭەيدى. 1981-يىلدىن باشلاپ « تاگشەن 6898 » سورتىنى ئۇلگە كۆرسىتىپ كېڭەيتىش باشلىنىپ، ناھايىتى تېز ۋاقىت ئىچىدە، ئۇ « نوگدا 183 » سورتىنىڭ ئورنىنى بېسىپ، ئاساسلىق بۇغداي سورتىغا ئايلاندى. 1989-يىلى تېرىش كۆلىمى 121 مىڭ موغا يېتىپ، شۇ يىللىق بۇغداي كۆلىمىنىڭ 64 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بۇغداي سورتىنى 3-قېتىملىق چوڭ ئالماشتۇرۇشى ھېسابلىنىدۇ. 1989-يىلى شەھەر بويىچە « تاگشەن 6898 » ۋە « خۇگشۇەن 501 » سورتلىرى ئاساسلىق تېرىلىدىغان بۇغداي سورتى بولۇپ، ئاز ساندا « بانۇك 7416 » ، « نوگدا 183 » ، « قەشقەر كۆزگىسى 5-نومۇر » ۋە يازغى بۇغدايدىن « قەشقەر ئاق يازغىسى » ، « شىنجاڭ يازغىسى 2-نومۇر » قاتارلىق سورتلار تەگشەپ تېرىلدى.

3) ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى

بۇغداي ئۇشلە پچقىرىش تەرەققىياتىدا، ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنى ياخشىلاش زور رول ئوينىدى.

(1) قول بىلەن چېچىپ تېرىش ماشىنا بىلەن قۇرلاپ تېرىشقا ئۆزگەرتىلدى. 1950-يىلدىن ئىلگىرى بۇغدايلىق بوقۇسا، ساپان بىلەن ھەيدىلىپ، ئۇرۇق ئاتقا مىنۈپلىپ چېچىپ تېرىلغانلىقى ئۈچۈن، مايسىنىڭ ئۈنۈپ چىقىش نىسبىتى تۆۋەن ھەم تەكشى ئەمەس ئىدى، بۇ، مەھسۇلات تۆۋەن بولۇشنىڭ ئاساسلىق سەۋەبى ئىدى. 50-يىللاردا ئۇرۇق ئۇلاغقا سۆرىتىدىغان ئون قۇرلۇق سيالكا بىلەن، كېيىن چوڭ تىپتكى ماشىنىغا سۆرىتىدىغان سيالكا بىلەن قۇرلاپ سېلىندى. بۇ سيالكىلارنىڭ ئۇرۇق ساندۇقى ۋە ئوغۇت ساندۇقى قاتارلىق ئۈسكۈنىلىرى بولغاچقا، بۇغداي ئۇرۇقىنىڭ تېرىلىش چوڭقۇرلۇقى بىر خىل، ئۇرۇقنىڭ چۈشۈشى تەكشى بولۇپ، مايسىلار تەكشى، تولۇق ۋە بولۇق ئۆستى.

(2) بۇغدايلىققا يېشىل ئوغۇت كىرىشتۇرۇپ تېرىلىپ، يەرنى ئىشلىتىش بىلەن بېقىش بىرلەشتۇرۇلدى. 1974-يىلدىن باشلاپ بۇغدايلىققا قاشقا بېدە كىرىشتۇرۇپ تېرىش كېڭەيتىلدى. قاشقا بېدە كىرىشتۇرۇپ تېرىلغان كۆلەم ئومۇمەن بۇغداي يېرىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىدىن ئىككىدىن بىر قىسمىغچە بولدى. 1989-يىلغىچە جەمئىي 826 مىڭ موغا كېڭەيتىلدى. يېشىل ئوغۇت كىرىشتۇرۇپ تېرىش ئارقىلىق يەرنىڭ قۇۋۋىتى ئاشۇرۇلدى. بۇ 1980-يىلدىن بۇيان بۇغداي مەھسۇلاتىنىڭ داۋاملىق ئېشىشىدىكى مۇھىم سەۋەبلىرىنىڭ بىرى.

(3) « فوسفورنى كۆپەيتىپ، ئوغۇت نىسبىتىنى تەگشەش » ، ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن ئوغۇت بېرىش. 1979-يىلى شەھەر بويىچە ئىككىنچى قېتىملىق تۇپراقنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئارقىلىق، تۇپراقتا فوسفور كەمچىل، ئازوت ئاز، كالىي ئارتۇق ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. شۇڭا تۇپراقتىكى فوسفورنى تولۇقلاش ئۈچۈن، ئازوت بىلەن فوسفورنىڭ نىسبىتىنى تىزگىنلەشكە ئەھمىيەت بېرىلدى (يەنى 1:0.5—0.7 قىلىندى). 1989-يىلدىكى تەكشۈرۈپ، ھېسابلاشقا قارىغاندا، ئاقسۇ شەھىرىدىكى بۇغداي ئېتىزلىرىدىكى ئازوت بىلەن فوسفورنىڭ نىسبىتى 1:0.5 گە يەتكەن.

(4) مۇڭاپىق پەيتىدە تېرىش. 60-يىللاردا كۆزگى بۇغداي 8-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە تېرىلىپ، ئىككى ئايغىچە داۋام قىلاتتى. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھاۋا كلىماتى ئالاھىدىلىكى ۋە تېمپېراتۇرا تەلىپىگە ئاساسەن، كۆزگى بۇغدايىنى 9-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن 10-ئاينىڭ 5-كۈنىگىچە تېرىش مۇڭاپىق، 9-ئاينىڭ ئاخىرقى ئون كۈنىدە تېرىش ئەڭ مۇڭاپىق. 1980-يىلدىن كېيىن بۇغدايىنى تېرىش مەزگىلى يىلمۇ يىل كېچىكتۈرۈلۈپ، بالدۇر تېرىش ئەھۋالى توغرىلىدى. ئادەتتە 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ تېرىلىپ، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تېرىش ۋاقتى قىسقارتىلىپ، ھەم قىشتىن ساغلام چىقىدىغان مايسا يېتىشتۇرۇشكە پايدىلىق بولدى، ھەم بۇغداي ھالى كېسىلىنىڭ يۈز بېرىشى ئۈنۈملۈك تىزگىنلەندى.

(5) « ئىككى بالدۇر پىشىدىغان سورتىنى يۇرۇشلەشتۇرۇپ » تېرىقچىلىق قىلىش تۈزۈمى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. بۇغداي ئىشلەپچىقىرىشتا ئۇزۇندىن بۇيان بىر يىلدا بىر قېتىم ھوسۇل ئېلىنىپ، بۇغدايىنى يىغىۋالغاندىن كېيىن، يەرلەر ئاق تاشلىنىپ، شۇدىنگەر قىلىنىپ كەلگەن. 60-يىللاردا بالدۇر پىشىدىغان بۇغداي سورتى كېڭەيتىلگەندىن كېيىن، ئېگىزغا كۆممەقونىاق تېرىش ئارقىلىق بىر يىلدا بىر قېتىم ھوسۇل ئېلىش ئىككى يىلدا ئۈچ قېتىم ھوسۇل ئېلىشقا ئۆزگەرتىلدى. 1980-يىلدىن بۇيان ئېگىزغا تېرىش كۆرسەتكۈچى كۆپەيتىلىپ، بالدۇر پىشىدىغان بۇغداي بىلەن بالدۇر پىشىدىغان قوناقلىق يۇرۇشلەشتۇرۇپ تېرىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر يىلدا ئىككى قېتىم ھوسۇل ئېلىش تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. بۇنىڭ ئۈنۈمى خېلى ياخشى بولدى. سەرخىل بولغان « تاڭشەن 6898 » بۇغداي سورتى بىلەن « مودەن 8621 » كۆممەقوناق سورتى يۇرۇشلەشتۇرۇلۇپ، ئىككى بالدۇر پىشار سورتىنى تېرىش تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۇرۇش ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشدا يېڭى بۆسۈشنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ مۇھىم تەدبىرى قىلىندى.

2. كېۋەز

ئاقسۇدا كېۋەز تېرىش ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. 1949-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان 40 يىلدىكى كېۋەز ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە يۇكسەلدى ۋە مەھسۇلاتى ئاشتى. 1987-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان ئۈچ يىل ئىچىدە تېخمۇ زور ئىلگىرىلەشلەر بولدى. 1949-يىلى كېۋەز كۆلىمى 8400 مو بولۇپ، ھەر موسىدىن 6.5 كىلوگرام ساپ پاختا ئېلىنىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 54.6 تونىنا بولغانىدى. 1959-يىللىق تېرىلغۇ كۆلىمى 43 مىڭ 500 موغا، بىرلىك مەھسۇلاتى 13 كىلوگرامغا، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 565.5 تونىنغا يەتتى. 70-يىللاردا ئۇزۇن تالالىق پاختىنىڭ بازىرى ئىنتىك بولغاچقا، يېزا ئىگىلىك 1-شىسى دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنىدىن « جۇن خەي 1-نومۇر » ئۇزۇن تالالىق كېۋەز ئۇرۇقى كىرگۈزۈلۈپ، ئۈچ مو ئۇرۇقلۇق ئېتىزى قۇرۇلدى ھەمدە تېزدىن چوڭ ئىشلارغىچە كېڭەيتىلدى. ناھىيە بويىچە ئۈچ پاختا سىنىۋېلىش پونكىتىدا ئۇزۇن تالالىق پاختا چىگىتى ئايرىش سېخى قۇرۇلدى. 1980-يىلى ئۇزۇن تالالىق پاختا كۆلىمى 29 مىڭ موغا كۆپەيىپ، ئومۇمىي پاختا كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن 60 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1980-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان ئون يىل ئىچىدە پاختا ئىشلەپچىقىرىشدا يېڭى تەرەققىيات بولدى، 1987-يىلى مەملىكەت بويىچە بىرلىكى 100 جىڭ ساپ پاختىغا يەتكەن ناھىيىلەر قاتارىغا ئۆتتى. 1989-يىلى تېرىلغان كېۋەز كۆلىمى 1980-يىلدىكىدىن بىر ھەسسىگە، 1959-يىلدىكىدىن توققۇز ھەسسىگە، 1949-يىلدىكىدىن 11 ھەسسىگە يېقىن كۆپەيدى. بىرلىك مەھسۇلاتى 1980-يىلدىكىدىن 1.95 ھەسسە، 1959-يىلدىكىدىن 3.2 ھەسسە، 1949-يىلدىكىدىن 7.35 ھەسسە ئاشتى. ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1980-يىلدىكىدىن 4.8 ھەسسە، 1959-يىلدىكىدىن 8.6 ھەسسە ۋە 1949-يىلدىكىدىن 98.2 ھەسسە ئاشتى.

1) مەھەللىۋى كېۋەز سورتىنى ئۆستۈرۈش

(1) ئارا كېۋەز ۋە ئەرەب كېۋىزى

بۇ كېۋەزنى 1950-يىلدىن ئىلگىرى ئاقسۇ ناھىيىسى تېرىپ كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ غولى پاكار، ئۆسۈپ يېتىلىش مۇددىتى قىسقا، غوزىسى كىچىك، تالاسى يېرىك ھەم قىسقا، مەھسۇلاتى تۆۋەن.

(2) « C— 3173 »

بۇ سورت 1951—1952-يىللىرى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلۈپ، سىناق قىلىپ تەرىلغان، ئەرەب كېۋىزىگە سېلىشتۇرغاندا، ئۇنىڭ تالاسى ئۇزۇن، مەھسۇلاتى يۇقىرى، قىراۋدىن بۇرۇن ئېچىلىدىغان غوزا نسبىتى زور بولغاچقا تېرىلغۇ كۆلىمى تېز كۆپەيدى. 1956-يىلى 36 مىڭ مو تېرىلىپ، بىرلىك مەھسۇلاتى 21.4 كىلوگرامدىن چىققان. ئۇنىڭ ئەۋزەللىكى شۇكى، بالدۇر پىشىدۇ، قىراۋدىن بۇرۇن ئېچىلىدىغان غوزىسى كۆپ، پاختىسىنى بالدۇر تېرىۋالغىلى بولىدۇ، ئۇنۇپ چىقىشى ياخشى، يەر تاللاپ كەتمەيدۇ، شۇڭا ئۆستۈرۈش، پەرۋىش قىلىش شارائىتى بىرقەدەر ناچار ئەھۋال ئاستىدىمۇ مەلۇم ھوسۇل ئالغىلى بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە غوزىسى ئاسانلىقچە چۈشۈپ كەتمەيدۇ، مەھسۇلاتى بىرقەدەر تۇراقلىق؛ كەمچىلىكى شۇكى، غوزىسى كىچىك، تالاسى قىسقا بولۇپ، سانائەتتە خام ئەشيا قىلىشقا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ.

(3) « 108F »

بۇ سورت 1955-يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلگەن، 1957-يىلدىن 1963-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە كېڭەيتىلگەن، ئۇنىڭ ئۇنۇپ چىقىشى ياخشى ئەمەس، مەھسۇلاتى تۇراقسىز. 1960-يىلى 43 مىڭ 400 مو كېۋەزنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 4.15 كىلوگرامغا، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 179.5 تونناغا چۈشۈپ قالغان. « 108 F » سورتلۇق كېۋەز ئارا پىشار سورت بولۇپ، ئۆسۈپ يېتىلىش ۋاقتى 128 كۈندىن 155 كۈنگىچە، تۈپىنىڭ ئېگىزلىكى 80 — 110 سانتىمېتر، ئاساسىي غولى توم، يەككە غوزىنىڭ چىگىتلىك پاختا ھېسابىدىكى ئېغىرلىقى 6.5 گرامدىن 7.3 گرامغىچە كېلىدۇ. باراقسان ئۆسىدۇ، ياخشىراق تېرىش ۋە پەرۋىش قىلىش تېخنىكىسى قوللىنىلسا مول ھوسۇل ئالغىلى بولىدۇ. ئاقسۇ ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتىنىڭ قاراتالدا تېرىغان مول ھوسۇللۇق ئېتىزلىنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى چىگىتلىك پاختا ھېسابىدا 400 كىلوگرامغا يەتكەن؛ يېتەرسىزلىكى شۇكى، مايسا ئۇنۇپ چىقىدىغان چاغدا تېمپېراتۇرىغا بولغان تەلىپى يۇقىرى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئەتىيازلىق تېمپېراتۇرىسى تۆۋەن بولغان يىللاردا مايسىنىڭ ئۇنۇپ چىقىشى كېچىكىپ، مايسىنىڭ توڭلۇق بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئۆستۈرۈش شارائىتىغا بولغان تەلىپىمۇ قاتتىق، ئەگەر سۇ، ئوغۇت مۇۋاپىق بولمىسا، باشقۇرۇش قوپال بولۇپ قالسا، غولىنىڭ ئوتتۇرىسى ۋە تۆۋەن قىسمىدىكى غوزىلىرى ئاسانلا كۆپلەپ تۆكۈلۈپ كېتىدۇ.

(4) « C— 1470 »

بۇ سورت 1965-يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلۈپ سىناق تەرىقسىدە تېرىلغان. 1966-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسى زور مىقداردا كىرگۈزۈپ، كېڭەيتكەن. 1967-يىلى 49 مىڭ 100 مو يەرگە مۇشۇ سورت تېرىلىپ، بىرلىك مەھسۇلاتى ساپ پاختا ھېسابىدا 19.9 كىلوگرامغا يېتىپ، 1965-يىلدىكى « 108 F » نىڭ بىرلىك مەھسۇلاتىدىن 4.6 كىلوگرام ئېشىپ كەتكەن. « 1470 — C » سورتىنى كېڭەيتكەن ئون نەچچە يىل داۋامىدا ساپلاشتۇرۇش، يېگىلاش ئېلىپ بېرىلمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇرۇق ناچارلىشىپ، سۈپىتى چېكىنىپ كەتتى، تالانىڭ ئۇزۇنلۇقى ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا 27 مىللىمېتىرگە چۈشۈپ قالدى. ئاز ساندا « 3173 — C »، « 611پ »، ئەرەب كېۋەزى قاتارلىق سورتلارمۇ ئارىلىشىپ قالدى.

1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە « 1470 — C » سورتىنىڭ ئۇچ ئۇرۇقلۇق ئېتىزى بەرپا قىلىنىپ، سۈپىتى ناچارلىشىپ كەتكەن « 1470 — C » كېۋەزنىڭ ئۇرۇقى تەدرىجىي يېڭىلاندى، يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى كېڭەيتىلىپ، پاختىنىڭ سۈپىتى ۋە مەھسۇلاتى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى. 1984-يىلى ئون مو تۇپ بويىچە قۇرلاپ ئۇرۇق تاللاش، يېتىشتۇرۇش ئېتىزى، 100 مو تۇپ سىستېمىسى بويىچە ئۇرۇق تاللاپ، يېتىشتۇرۇش ئېتىزى، 600 مو تاللانغان ئۇرۇق ئېتىزى،

6000 مودىن ئارتۇق تاللانغان 3- ، 4-ئەۋلاد ئۇرۇق ئېتىزى بەرپا قىلىندى. شەھەر بويىچە سېتىۋېلىنغان ساپ پاختا 44 مىك 336 دەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە بىرىنچى دەرىجىلىكى 23.6% نى، ئىككىنچى دەرىجىلىكى 49.8% نى تەشكىل قىلدى. تالانىڭ ئۇزۇنلۇقى 29 مىللىمېتردىن ئاشقىنى 23.1% نى، 27 مىللىمېتىرلىكى 70.5% نى تەشكىل قىلدى.

« C—1470 » ئارا پىشار سورت بولۇپ، « 108 F » سورتىدىن تۆت كۈن بالدۇر پىشىدۇ. ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىقى شۇكى، پاختا نىسبىتى يۇقىرى، تالا سۇپىتى ياخشى، ئاساسىي تالابىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 29.4 مىللىمېتردىن 30.6 مىللىمېترگىچە كېلىدۇ، ئۇزۇنلۇقىنىڭ تەكشىلىك دەرىجىسى 1116، قىسقا تالا نىسبىتى 10% ، ئىنچىكلىك دەرىجىسى 5670 مېتر / گرام، چىگلىقى 4 — 4.18 گرام. غوزىسى چوڭ، مول ھوسۇل بېرىش ئىقتىدارى ياخشى، ئېچىلىشتىن ئىلگىرى غوزىسى ئاسان چۈشۈپ كەتمەيدۇ، قىراۋدىن بۇرۇن ئېچىلىدىغان غوزىسى كۆپ، مەھسۇلاتى مۇقىم. كەمچىلىكى شۇكى، مايىسىي كىچىكىپ ئۇنىدۇ، بەك بالدۇر تېرىلسا ياكى تۆۋەن تېمپېراتۇرىغا ئۇچرىسا تولۇق ئۇنمەيدۇ، غولى ئاسانلا يېتۈالىدۇ، شۇنداقلا بالدۇر ئاجىزلاپ كېتىدۇ.

(5) « جۇنخەي — 1 » ئۇزۇن تالالىق كېۋەز.

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ دېھقانچىلىق تېخنىكا تەتقىقات ئورنى 1963-يىلدىن 1967-يىلغىچە تاللاپ يېتىشتۇرۇپ، مۇۋەپپەقىيەت قازانغان. 1968-يىلدىن 1970-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى سىناق تەرىقىسىدە تېرىپ، مۇۋەپپەقىيەت قازانغان، ئومۇمەن قۇۋۋەتلى ئوتتۇراھال تۇپراق شارائىتىدا، ئادەتتىكىدەك كېۋەزنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى ساپ پاختا ھېسابىدا 40-50 كىلوگرامغا يېتىدۇ، 80% ئەتراپىدىكى غوزىسى قىراۋدىن بۇرۇن ئېچىلىدۇ.

(6) « جۇنمەيەن — 1 »

1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدىن كىرگۈزۈپ، سىناق قىلىپ تېرىغان سۇلياۋ يوپۇق ياپقان كېۋەزلىكتە سۇپىتى ئەلا، مەھسۇلاتى يۇقىرى ئىكەنلىكى ئىسپاتلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىلغان ساپ پاختا مەملىكەت سىرتىدا سېتىلدى. 1986-يىلى شەھەر بويىچە 50 مىك مو كېۋەزنىڭ ھەممىسى مۇشۇ بىرخىل سورتقا ئالماشتۇرۇلدى.

« جۇنمەيەن — 1 » سورت ئارا پىشار، چوڭ غوزىلىق، مول ھوسۇللۇق سورت بولۇپ، مايسا ئۇنۇپ چىققاندىن تارتىپ، ئېچىلغانغا قەدەر، ئۆسۈپ يېتىلىش ۋاقتى تەخمىنەن 130 كۈن. مول ھوسۇللۇق ئېتىزدىكى قىراۋدىن بۇرۇن ئېچىلىدىغان غوزىسىنىڭ ئىغىرلىقى يەتتە-سەككىز گرام. ئادەتتىكى ئېتىزلاردىكى غوزىسىنىڭ ئىغىرلىقى 5.5 گرام، قىراۋدىن كېيىن ئېچىلىدىغان غوزىسىنىڭ ئىغىرلىقى 4.2 — 4.5 گرام كېلىدۇ. كېۋەز غولى ئۆسكىلەك، يەر تاللىمايدۇ، قۇرغاقچىلىققا، شورغا چىدامليق، تالاسسىنىڭ رەڭگى ئاق، ئۇزۇنلۇقى 29 — 33 مىللىمېتر كېلىدۇ. 1985-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پاختا-كەندىر شىركىتىنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشچە، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ چوڭ ئېتىزلىرىغا تېرىلغان « جۇنمەيەن — 1 » سورتىدىن سېتىۋېلىنغان 2-دەرىجىلىك، 3-دەرىجىلىك پاختا تالاسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 29 — 29.5 مىللىمېتر، تەكشىلىك دەرىجىسى 54% —55.3%، چىگلىق دەرىجىسى 3.83 — 3.88 گرام، سوزۇلۇش نىسبىتى 8.7% ، ئىنچىكلىك دەرىجىسى 3.3 — 4.4 مىكروگرام / دىيويم ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان.

كېۋەز تېرىش، مايسىغا كاپالەتلىك قىلىش تېخنىكىسىنىڭ مۇكەممەللەشتۈرۈلۈشى ۋە سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش، « يەرنى كۆچلەندۈرۈش، ئاساسىي ئوغۇتىنى كۆپ بېرىش، مۇۋاپىق قويۇق تېرىش، ۋاقتىدا ياخشى پەرۋىش قىلىش » تىن ئىبارەت ئۆستۈرۈش سىستېمىسىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ پاختىچىلىق رايونىنىڭ ھاۋا كىلىماتى، ئېكولوگىيىسى ۋە پاختا ئىشلەپچىقىرىش ئالاھىدىلىكىگە بىرلەشتۈرۈلۈشى نەتىجىسىدە ئاقسۇ شەھىرىدە ئوخشاش بول-

مىغان پاختىچىلىق رايونلىرى شەكىللەندى. ئاقسۇنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى پاختىچىلىق رايونلىرىدا « شىنجاڭ قۇرۇقلۇق بالدۇر پىشار 3-نومۇر » زەھەرسىز كېۋەز ؛ جەنۇبىي قىسمىدىكى پاختىچىلىق رايونلىرىغا ئاساسلىق ئارا پىشار قۇرۇقلۇق كېۋىزى بولغان « جۇنمىيەن — 1 » ۋە ئۇزۇن تالالىق « شىنخەي 3-نومۇر » كېۋەز ؛ كونا دەريانىڭ غەرب تەرىپىدىكى پاختىچىلىق رايونىدا « جۇنمىيەن — 1 » كېۋەز مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر كېلىدىغان پاختىچىلىق رايونلىرىنىڭ شەكىللىنىشى سورتلارنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش، تېرىقچىلىق تۈزۈمى ۋە ئۇستۇرۇش تېخنىكىسىنى ياخشىلاشتا يېتەكچىلىك رول ئوينىدى.

2) يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىشى

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق بوز يەر ئۇزلەشتۇرۇش رايونى مەملىكىتىمىزدە ئۇزۇن تالالىق كېۋەزنى ئەڭ بالدۇر كىرگۈزگەن، ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى ئەڭ چوڭ رايون بولۇپ، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان كېۋەز تېرىلغۇ كۆلىمى ۋە ئومۇمىي مەھسۇلاتى جەھەتتە مەملەكەت بويىچە يېرىمىدىن كۆپرەكنى ئىگىلەپ كەلدى. 1955-يىلدىن 1988-يىلغىچە تېرىلغان ئۇزۇن تالالىق كېۋەزنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 3 مىليون 277 مىڭ 400 موغا، ئىشلەپچىقىرىلغان ساپ پاختا 103 مىڭ 300 تونناغا يەتتى. 1982-يىلى دۆلىتىمىز ئەڭ ئاۋۋال ئۇزۇن تالالىق پاختىنى مۇشۇ جايدىن ئېكسپورت قىلدى. ئۇدا يەتتە يىلدا جەمئىي 53 مىڭ 300 تونا ساپ پاختا ئېكسپورت قىلىنىپ، مەملىكەت بويىچە ئېكسپورت قىلىنغان ئۇزۇن تالالىق پاختا ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 70.2 پىرسەنتىنى ئىگىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە « 146 » دەرىجىلىك پاختا 95.3%نى ئىگىلەپ، 182 مىليون يۈەن تاشقى پېرېۋوت يارىتىلدى.

1953-يىلى شوتا قۇدۇق تەجرىبە مەيدانىدا دۆلەت دېھقانچىلىق مىنىستىرلىكى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزگەن مىسىر تىپلىق ئارال كېۋىزى « لەتىپ ئەزىم » سىناق تەرىقىسىدە تېرىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلىپ، تارىم ئويمانلىقىدا ئارال كېۋىزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. 1955-يىلى « 2يى 3 » ، « 910يى » ، « 5476 » ، « 8704يى » قاتارلىق سورتلار كىرگۈزۈلۈپ، شوتا قۇدۇق غالىبىيەت دېھقانچىلىق مەيدانىدا (ھازىرقى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ 1-تۈەنى) ئۇلگە خاراكتېرىدە 800 مو تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 16.5 تونا (ساپ پاختا، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش)غا، بىرلىك مەھسۇلاتى 19.55 كىلوگرامغا يەتتى. سۈپىتى ئىمپورت قىلىنغان مىسىر پاختىسىدىن ئېشىپ كەتتى. شۇڭا، كېيىنكى يىلى بۇ سورت زور كۆلەمدە كېڭەيتىپ تېرىلدى. 1956-يىلى 10 مىڭ 200 مو تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 264.6 تونناغا، بىرلىك مەھسۇلاتى 25.95 كىلوگرامغا يەتتى. 1958-يىلى تارىم بوز يەر ئۇزلەشتۇرۇش رايونىنىڭ ھەرقايسى تۈەنلىرىگىچە كېڭەيتىلدى. 60-يىللارنىڭ باشلىرىدا 1959-يىلىدىكى 9200 مو ئاساسىدا، ھەر يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 51 پىرسەنتتىن كېڭەيتىلدى. 1966-يىلدىن باشلاپ « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ تەسىرى ۋە پاختىنىڭ كاساتلىششى تۈپەيلىدىن، ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىش تۆۋەنلەشكە باشلىدى. 1966-يىلدىن 1976-يىلغىچە ئوتتۇرا ھېساب بەلەن يىللىق تېرىلغۇ كۆلىمى 59 مىڭ 700 مو بولۇپ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى »دىن ئىلگىرىكى ئىككى يىللىق ئوتتۇرىچە قىممەتتىن 10%، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 855.68 تونا بولۇپ 39%، بىرلىك مەھسۇلاتى 14.37 كىلوگرام بولۇپ، 27% كەملىدى.

1978-يىلى پاختىنىڭ سورتى پۈتۈنلەي « جۇنخەي — 1 »غا ئۇزگەرتىلدى. پاختىنىڭ ساپلىقى ئەسلىدىكى 55 پىرسەنتتىن 95 پىرسەنتكە ئۆستۈرۈلۈپ، ئەسلى سورتنىڭ ساپلىقى 98 پىرسەنتكە كۆتۈرۈلدى. 80-يىللاردا بازار ئېھتىياجىغا ئاساسەن تېرىش كۆلىمى تەدرىجىي كۆپەيتىلدى، ئىشلەپچىقىرىشتا كۆپ خىل شەكىلدىكى مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، سۈلياۋ

يوپۇق يېپىش، خىمىيىۋى دورا ئارقىلىق ئوت-چۆپ يوقتىش، ئىلمىي ئۇسۇل بىلەن ئوغۇتلاش ۋە سۇغىرىش يېڭى تېخنىكىلىرى كېڭەيتىلدى. شۇنداقلا يېزا ئىگىلىك 3-شىبىدىن « شىنخەي 3-نو-مۇر » سورتلۇق ئۇرۇقنى كىرگۈزۈلۈپ « جۇنخەي — 1 » سورتىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىلدى. 1987-يىلى ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىشى قېلىپلىشىش، ئەندىزىلىشىش يولىغا قاراپ مېڭىشقا باشلاپ، ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش، سۇيەتلىك ئۇرۇقلارنى كۆپەيتىپ يېتىشتۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىش، پىششىقلاپ ئىشلەش، سېتىپ چىقىرىش، كېڭەيتىشنى ئىمارەت ئىزچىللىققا ئىگە بىر يۈرۈش سىستېما دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى. 1980-يىلدىن 1988-يىلغىچە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 218 مىڭ 800 مو ئۇزۇن تالالىق كېۋەز تېرىلدى. ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمى 1 مىليون 968 مىڭ 900 موغا، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 80 مىڭ 128.25 تونىغا، بىرلىك مەھسۇلاتى 39.26 كىلوگرامغا يەتتى. يۇنىك ئىچىدە 1988-يىلدىكى تېرىلغۇ كۆلىمى 391 مىڭ 700 مو بولۇپ، 1979-يىلدىكىدىن 1.8 ھەسسە، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 18 مىڭ 500 تونا بولۇپ 4.6 ھەسسە، بىرلىك مەھسۇلاتى 47 كىلوگرام بولۇپ، بىر ھەسسە كۆپەيدى.

3. قىزىلچا

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كىلىمات شارائىتى قىزىلچىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى ۋە شېكەرلىك توپلىنىشىغا پايدىلىق، قىزىلچا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئاساسلىق ئىقتىسادىي زىرائەتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. تېرىلغۇ كۆلىمى ۋە ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى پاختىدىنلا كېيىن تۇرىدۇ. ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى ئۇچ تونىنا ئەتراپىدا بولۇپ، يۇقىرى ھوسۇللۇق ئېتىزلىقنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى يەتتە تونىدىن ئاشىدۇ.

1) تېرىش كۆلىمى

1971-يىلى ۋىلايەتتە كۈنىگە 300 تونىنا قىزىلچىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان شېكەر زاۋۇتىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى. 1975-يىلى زاۋۇت پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى. شۇ يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە 600 مو قىزىلچا تېرىلغان بولۇپ، بىرلىك مەھسۇلاتى ئارانلا بىر تونا چېچە يۇز كىلوگرام بولغانىدى. شېكەر زاۋۇتىنىڭ باشقۇرۇش سەۋىيىسى تۆۋەن بولغاچقا، ئۇدا ئالتە يىل زىيان كۆرۈلدى. قىزىلچا سېتىۋېلىشتا مۇلازىمەت پوزىتسىيىسى ناچار بولۇپ، قىزىلچىنىڭ پۇلى ۋاقتىدا بېرىلمىگەچكە، دېھقانلارنىڭ قىزىلچا تېرىش ئاكتىپچانلىقىغا تەسىر يەتتى، شۇڭا شەھەر بويىچە قىزىلچا تېرىش كۆلىمى 1976-يىلدىكى 4900 مودىن 1981-يىلى 700 موغا چۈشۈپ قالدى.

1981-يىلىدىن كېيىن شېكەر زاۋۇتى ئىقتىسادىي ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ئىشلەپچىقىرىش تېز تەرەققىي قىلىپ، قىزىلچىغا بولغان ئېھتىياج زور مىقداردا ئاشتى. شۇنداقلا، سېتىۋېلىش شارائىتى ياخشىلاندى، شۇڭا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىزىلچا تېرىش كۆلىمى 1981-يىلىدىكى 700 مودىن تەدرىجىي كۆپىيىپ، 1987-يىلى 7051 موغا يەتتى. ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1981-يىلدىكى 990 تونىدىن 1987-يىلى 23 مىڭ 829 تونىغا يېتىپ، 23 ھەسسە كۆپەيدى.

1986-يىلى ۋىلايەتلىك شېكەر زاۋۇتى كېڭەيتىلىپ، كۈنلۈك قىزىلچا بىر تەرەپ قىلىش ئىقتىدارى 1500 تونىغا يەتتى. زاۋۇتنى كېڭەيتىش قۇرۇلۇشى 1988-يىلى 10-ئايدا پۈتۈپ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىزىلچا تېرىلغۇ كۆلىمى 1989-يىلى 27 مىڭ 500 موغا يەتتى، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 75 مىڭ 134 تونىغا يېتىپ، 1987-يىلدىكىدىن 2.15 ھەسسە ئاشتى.

2) ئاساسلىق سورتلار

ئاقسۇ شەھىرىدە سورتلارنى سېلىشتۇرۇش ياكى رايونلاردا سىناق قىلىش ئارقىلىق: « شىنتىيەن 1-نومۇر » ، « شىنتىيەن 2-نومۇر » ۋە « شىنتىيەن 3-نومۇر » قاتارلىق سورتلار ئاساسلىق سورت قىلىپ بېكىتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە « شىنتىيەن 2-نومۇر » نىڭ تېرىلغۇ كۆلىمى ئەڭ كۆپ بولۇپ، 1989-يىلى قىزىلچا ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 80 پىرسەنتنى ئەتراپىنى ئىگىلىدى. ئەسلى سورتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ كۆپەيتىش، بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ۋە ئۇرۇق بىلەن تەمىنلەشكە مەخسۇس ئادەم مەسئۇل قىلىندى.

3) ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى

قىزىلچىغا كۆپ ئوغۇت كېتىدۇ، ئادەتتىكى تۇپراقتا تېرىلغان قىزىلچىنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى بەش تونىنا ئەتراپىدا بولۇپ، تېرىشتىن ئىلگىرى يەرنى ھەيدىگەندە ھەر موسىغا ئىككى تونىدىن كۆپ ئورگانىك ئوغۇت، 30-40 كىلوگرام ئاممونىي فوسفات ئوغۇتى بېرىلىپ، يەر چوڭقۇر ھەيدىلىپ، ئاساسىي ئوغۇت قېلىندۇ. ئۇرۇق سالغاندا ھەربىر مو يەرگە ئاممونىي فوسفات ئوغۇتىدىن ئون كىلوگرام ئارىلاشتۇرۇپ بېرىلىدۇ. 6-ئاينىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدا سۇغىرىشقا بىرىكتۈرۈپ، ھەر مو يەرگە 40-50 كىلوگرامدىن ئورىيە بېرىلىدۇ. قوشۇمچە ئوغۇت بەرگەندە، ئالدىدا كۆپ بېرىش، كېيىن ئاز بېرىش تەلىپى بويىچە، مايسا ئەھۋالىغا قاراپ، ئىككى-ئۈچ قېتىمغىچە ئوغۇت بېرىلىدۇ. پىشىپ يېتىلىش مەزگىلىدە، بالدۇر ئاجىزلىشىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە كېسەلگە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن كالىي فوسفات ئوغۇتى بېرىلىدۇ.

قىزىلچىنىڭ ھەر موسىدا ساقلىنىدىغان تۈپ سانى 5500 ئەتراپىدا بولىدۇ، تېرىشتىن بۇرۇن يەر تەكشىلىنىپ نەملىك ساقلىنىدۇ. يەر تۈجۈپلەپ رەتلىنىدۇ. 3-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا نەملىكتىن پايدىلىنىپ ۋاقتىدا ئۇرۇق سېلىنىدۇ. ئۇرۇق پاكىزلەپ دورا ئارىلاشتۇرۇپ دۈملەپ قويۇلۇپ، ھەر مو يەرگە 1 — 1.5 كىلوگرامغىچە سېلىنىدۇ. ئۇرۇقنىڭ ئۇچ سانتىمېتر چوڭقۇرلۇقتا، تەكشى سېلىنىشى، قۇرى تۈز بولۇشى، چوڭقۇرلۇقى بىرخىل بولۇشى، توپا بىلەن ھەم كۆمۈلۈشى تەلەپ قىلىنىدۇ. مايسا ئۇنۇپ چىققاندىن كېيىن مايسا تەكشۈرۈپ تولۇقلىنىدۇ. ۋاقتىدا كۆلتۇاتسىيە قىلىپ، توپىسى بوشىتىلىدۇ، ئوتى ئوتلىدۇ، قوشۇمچە ئوغۇت بېرىلىپ، سۇغىرىلىپ، كېسەللىك، زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ. مەھسۇلاتنى ۋاقتىدا يىغىۋېلىش، ئېتىزدىكى چاغدا ئوبدان ئاسراش، زەخمىلىنىش ۋە ئۇشۇپ قېلىشتىن ساقلاش، جۈملىدىن پىلان بويىچە سېتىۋېلىش ۋاقتى ئىچىدە سېتىپ چىقىرىۋېتىش لازىم.

III باب ئورمانچىلىق

شەھەرنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ھىنگان تاغلىق رايونى ۋە شەرقىي جەنۇبىي قىسمىدىكى قۇملۇقتا سۇ مەنبەسى كەم بولغانلىقتىن، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر ئاز، ئوتتۇرا قىسمى قەدىمكى بوستانلىق بولۇپ، ئۇ يەردە كۆپ خىل ئورمانلار ئۆسكەن. « شىنجاڭ خەلقىنىڭ تەزكىرە-سى » دە: ئونسۇ مەھكىمىسى جايلاشقان شەھەرنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدە « 500 چاقىرىم دائىرە ئىچىدە ئوندىن ئارتۇق قورغان بولۇپ، ئورمانلار ئوراپ تۇرىدۇ. » دېيىلگەن. بۇنىڭدىن شۇ چاغدىكى ئورمانلارنىڭ قويۇق ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. ئاھالىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئورمانلارنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىلمەي، ئورمانلار خالىغانچە كېسىۋېتىلدى. 50-يىللار-دىن بۇيان ئورمان بەرپا قىلىش بىلەن كېسىش ئوتتۇرىسىدىكى نىسبەت بۇزۇلۇپ، تارىم دەريا-سىنىڭ ئىككى بويىدىكى توغراغلىقنىڭ 42.1 پىرسەنتى نابوت قىلىۋېتىلدى. 60-يىللاردا بېزىلاردا بەرپا قىلىنغان ئورمانلار 1980-يىلغا كەلگەندە ئاساسىي جەھەتتىن كېسىپ تۈگىتىلدى. 80-يىل-لاردا ئورمانچىلىقنىڭ تەرەققىياتىغا بىرقەدەر ئەھمىيەت بېرىلگەن بولسىمۇ، يىرىك بېزا ئىگىلىكىنىڭ تەلىپىگە يەنىلا ئۈيغۇنلىشالماي، ئىكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقتا تەسىر يەتتى. يۇقىرىقى مەسىلىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى سەۋەب شۇكى، بىرىنچىدىن، سىياسەت كۆپ ئۆزگىرىپ، دېھقانلارنىڭ ئورمان بەرپا قىلىش ئاكتىپلىقىغا تەسىر يەتتى. ئىككىنچىدىن، ئورماننى كېسىشكە ئەھمىيەت بېرىلىپ، بەرپا قىلىشقا سەل قارالدى، خېلى ئۇزۇن ۋاقىتقىچە ئاشلىقنى تۇتقا قىلىش تەكتىلەندى. ئۈچىن-چىدىن، ئورمانچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانى ئەمەلىيلەشمىدى، كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىشتا ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي شارائىتى ئاساس قىلىنمىدى. تۆتىنچىدىن، ئورمانچىلىق قۇ-رۇلمىسىنىڭ نىسبىتى مۇۋاپىق بولمىدى. ماتېرىيال ئورمىنىغا ئەھمىيەت بېرىلىپ، ئىقتىسادىي ئورمانغا سەل قارالدى، يېقىلغۇ ئورمىنىغا ئېتىبار بېرىلمىدى. بەشىنچىدىن، ئورمان خىلىنىڭ قۇرۇلمىسى مۇ-ۋاپىق بولمىدى، تۈتۈش نىسبىتى تۆۋەن، ئۆسۈش سۈرئىتى ئاستا بولدى، كۆچەت يېتىشتۇرۇش كۆ-چەت تىكىش ئېھتىياجىغا يېتىشەلمىدى، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى تۆۋەن بولدى، ئورمانچىلىق مەھسۇلات قىممىتىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى ئىنتايىن ئاز بولۇپ، 1950-يىلى 1.32 پىرسەنتنى ئىگىلىگەنىدى. 1984-يىلغا كەلگەندە ئاران 4.7% كە كۆپەيدى. 1978-يىلدىن باشلاپ، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى دۆلەتنىڭ « ئۈچ شىمال » ئىھاتە ئور-مان پىلانىغا كىرگۈزۈلۈپ، كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلىش تەرەققىياتى تېزلەشتى. 1978-يىلدىن 1985-يىلغىچە تىكىلگەن ئورمانىنىڭ سانى ئىلگىرىكى 29 يىللىق ئومۇمىي ساندىن ئېشىپ كەتتى. 1985-يىلى سۈنئىي ئورمانلارنىڭ ساقلاپ قىلىنغان كۆلىمى 86 مىڭ موغا يېتىپ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى رېكورت يارىتىلدى. شەھەر بويىچە (يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق ھەرقايسى تۆۋەن-مەيدانلىرى بۇنىڭ سىرتىدا) ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 1980-يىلدىكى

0,17% دىن 1985-يىلى 1,26% كە كۆپەيدى. شەھەردە ئورمان بەرپا قىلىشقا باب كېلىدىغان يەر 716 مو (بۇنىڭ ئىچىدە تۈزلەڭلىك دېھقانچىلىق رايونى 210 مىڭ مو، تەبىئىي توغراقلىق رايونى 506 مىڭ مو)، يەنە ئورمان بەرپا قىلىشقا بولىدىغان 5 مىليون 156 مىڭ مو چۆل-باياۋان بار. سۇ بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا ئەگىشىپ، ئورمانچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ يوشۇرۇن كۈچى زورايماقتا.

§ 1. ئورمانلارنىڭ جايلىشىشى

1. تەبىئىي توغراقلىق

1956-يىلدىن ئىلگىرى تارىم دەريالىرىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا كەڭ كەتكەن، ياپيېشىل تەبىئىي توغراقلىق، يۇلغۇن-چاتقال ئارىلاش ئورمانلىقلار بولۇپ، ئۇنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 951 مىڭ مو ئىدى. تارىم دەريالىرىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان ھازىرقى يېزا ئىگىلىك 1-شى 9-تۈەن 10-لىيەندىن كونا كۆك كۆلگىچە بولغان، 10-تۈەننىڭ شايار ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدىغان جايلار پۈتۈنلەي تەبىئىي توغراقلىق ئىدى، تارىم دەريالىرىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدا، ئاقسۇ دەريالىرى بەلەن يەكەن دەريالىرى قوشۇلىدىغان جايدىن ئۇلۇغ نۇر كۆلىگىچە، خوتەن دەريالىرىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىنىڭ شەرقىدىن دانىش غالىبىيەت سۇ ئامبىرىغىچە بولغان جايلاردىمۇ تەبىئىي توغراقلىقلار ئۈسكەن؛ ئۇنىڭدىن باشقا، 11-، 12-، 13-، 14-، 15-تۈەنلەر تۇرۇشلۇق جايلارمۇ ئەسلىدە قويۇق تەبىئىي توغراقلىق ئىدى؛ شەھەر رايونىنىڭ غەربىي تەرىپىدە، بۇرۇن شالاڭ توغراقلىق، يۇلغۇنلۇق ۋە جىغانلىق بار ئىدى (1-تۈەن ۋە 2-تۈەننىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ).

بۇ توغراقلىقلار ياخشى چارۋىچىلىق بازىسى ۋە يېقىلغۇ ئوتۇن بازىسى ھېسابلىنىدۇ، شەھەر بويىچە چارۋىلارنىڭ بەشتىن بىر قىسمى بۇ يەردە بېقىلىدۇ، بۇ يەردىن ھەر يىلى 3 مىليون كىلوگرامدىن ئارتۇق ئوتۇن ئېلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ توغراقلىقلار يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەبىئىي مۇھاپىزىتى بولۇپ، بوراندىن مۇداپىئەلىنىش، قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇش، ھاۋا كىلىماتىنى ياخشىلاش، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ.

لېكىن، 80-يىللاردىن ئىلگىرى، ئورمانلىقنىڭ كۆلىمى ئۇزلۇكسىز ئازلاپ كەتتى. 1979-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئورمانچىلىقنى تەكشۈرۈپ، لايىھەلەش ئورنىنىڭ ھاۋادىن تەكشۈرۈشىگە ئاساسلانغاندا، تارىم ئورمان رايونىنىڭ كۆلىمى 558 مىڭ 780 موغا چۈشۈپ قالغان. بۇنىڭ ئىچىدە ئورمان بار يەرنىڭ كۆلىمى 23 مىڭ 205 مو بولۇپ، كۆپ قىسمى ياش ئورمان ئىكەن؛ تارقاق ئۆسۈۋاتقان دەل-دەرەخلەرنىڭ كۆلىمى 535 مىڭ 575 كېلىدىكەن. ئورمان ئارىسىدىكى بوش يەرلەرگە ۋە ئورمانلىق ئەتراپىغا يۇلغۇن، چاتقاللار تارقالغان بولۇپ، ئۇنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 30 مىڭ مو ئەتراپىدا ئىكەن.

توغراقلىق ئورمان كۆلىمىنىڭ ئازلاپ كېتىشىنىڭ ئاساسلىق سەۋەبى ئۇچ تۈرلۈك: بىرى، 50-يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا تارىم دەريالىرىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا بوز يەر ئېچىلىپ، ئېتىزلىق بەرپا قىلىنىپ، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدا ئەسلى بار بولغان تەبىئىي توغراقلىقتىن 500 مىڭ مودىن كۆپرەك ئازلاپ كەتكەن. ئىككىنچىسى، ئوتۇن ئۈچۈن ھەددىدىن ئارتۇق كېسۈۋېتىلگەن. قاراتال يېزىسى ۋە قۇمباش يېزىسىنى تەكشۈرگەن ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئالتە جانلىق بىر ئائىلە ئۈچۈن ھەر يىلى ئورمان رايونىدىن ئېشەك ھارۋىسىدا تۆت ھارۋىدىن ئالتە ھارۋىغىچە ئوتۇن توشۇلىدىكەن. بۇ تەخمىنەن 0,8 — 1,2 تونىنا كېلىدۇ. شەھەر بويىچە ھەر يىلى ئورمان رايونىدىن

30 مىڭ تونىندىن ئارتۇق ئوتۇن توشۇپ كېتىلدۇ، ھەر مو يەردىن چىققان ئوتتۇنىنى (توغراق، يۇلغۇنىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بەش تونىنا ھېسابلىغاندا، ھەر يىلى 6000 مو يەردىكى ئورمانلار كېسىۋېتىلىدۇ. ئۇچىنچىسى، تارىم دەريا سىستېمىدا سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇپ، بىر قىسىم ئېقىنلارنىڭ سۇيى ئۇزۇۋېتىلگەنلىكتىن، ئورمانچىلىق رايونىدا سۇ كەمچىل بولۇپ، زور كۆلەمدىكى ئورمانلار قۇرۇپ كەتتى. 1980-يىلى تارىم توغراقلىق ئورمىنى « ئۇچ شىمال » ئىچىدە ئورمان سىستېمىسىغا كىرگۈزۈلۈپ، تەبىئىي مۇھاپىزەت قىلىش رايونىغا ئايرىلدى. 1980-يىلى توقاي توغراق-لىق رايونىنى باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇش قارار قىلىنىپ، ئۇنىڭغا ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پوند-كىتى رەھبەرلىك قىلىدىغان بولدى، بۇ پونكىتتا 1983-يىلى ئۇچ ئىشچى-خىزمەتچى بو-لۇپ، 1985-يىلى 12 گە كۆپەيدى. 1985-يىلى توغراقلىق ئورمان ئەسلىگە كەلتۈرۈ-لۈپ، 200 مىڭ مودىن ئاشتى.

2. سۇنئىي ئورمان

سۇنئىي ئورمان كۆلىمى 1949-يىلدىكى 25 مىڭ مودىن 1985-يىلى 86 مىڭ موغا يە-تىپ، 2.4 ھەسسە كۆپەيدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە ئىھاتە ئورمان بەلبېغى 5942 تاناپقا، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 338 كىلومېتىرغا، ئومۇمىي كۆلىمى 31 مىڭ 634 موغا، باشقا سۇنئىي ئورمانلار 54 مىڭ 363 موغا يەتتى. سۇنئىي ئورمان تۈۋەندىكى ئورمان رايونلىرىغا تارقالغان:

1) ئاقسۇ شەھەر ئەتراپى رايوندىكى ئىھاتە، باغۋەنچىلىك، ئىقتىسادىي ئورمان رايونى

بۇ رايون شەھەر ئىچىدىكى تۆت مەھەللە ئىش باشقارمىسى، ئېگەرچى يېزىسىنىڭ يېڭىباغ، باغچى، قارامۇقچى، يۇقىرىقى بالداق، قوشتوغراق، ئېگەرچى، ئۇستەڭبويى، خانىقا، يىرما، گۈل-باغ، بۇلۇڭكۆۋرۈك قاتارلىق كەنتلىرى ۋە سورتلۇق ئورۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى، ياڭاق مەيدانى، شەھەرلىك كۆچەتخانا قاتارلىق ئورۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ رايوندا ۋىلايەتكە قاراشلىق قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ 5-، 6-ئورمان بەرپا قىلىش ئەترىتى بار.

ئاساسلىق دەرەخ تۈرلىرىدىن كۆمۈش تېرەك، شىنجاڭ تېرىكى، سۇۋادان تېرەك، جىگدە، قا-را سۆگەت، ياسىن دەرىخى، ياڭاق، ئۇجمە، ئاق ئاكاتسىيە، چۇلۇك قاتارلىقلار بولۇپ، ئۆسۈش ئەھۋالى ياخشى، شىنجاڭ تېرىكى ئادەتتە 15 يىلدا ماتېرىيالغا يارايدۇ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر تۈپىنىڭ ماتېرىيال ھەجمى 0.8 كۇب مېتر كېلىدۇ. شەھەر تەۋەسىدىكى باشقا جايلارغا سېلىشتۇرغاندا، بۇ رايوندا ئورمانچىلىقنىڭ تەرەققىياتى بىرقەدەر تېز بولۇپ، باغ ئورمىنى بەرپا قىلىش شارائىتى بىرقەدەر ياخشى. بۇ رايوندا شەھەرلىك ياڭاق مەيدانى، شەھەرلىك كۆ-چەتخانا، ئېگەرچى يېزىلىق باغۋەنچىلىك ئەترىتى، ۋىلايەتكە قاراشلىق قۇمتام دېھقانچىلىق مەي-دانى ۋە تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ 5-، 6-ئەترەتلىرىدىن ئىبارەت بەش باغۋەنچىلىك ئورنى بار، ئۇنىڭدىن باشقا، ئېگەرچى يېزا باغچى كەنتىنىڭ كۆچەتخانىسى ۋە سابىق بازار گۈزىشىنىڭ كۆچەتخانىسىدىن ئىبارەت نۇقتىلىق ئىككى يېزا كۆچەتخانىسى بار. بۇ رايوندىكى مە-ۋىلىك باغ كۆلىمى شەھەر بويىچە مۇھىملىك باغ ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 26 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

2) ئايكۆل، قاراتال يېزىلىرىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى ئورمانچىلىق رايونى

بۇ رايون ئايكۆل يېزىسى ۋە توپلۇق يېزىسىنىڭ شور، قاشبېشى كەنتلىرى، قۇمباش يېزىسىنىڭ ئاقتېرەك، توپاقئارال، سۇلغاي، قوشئېرىق، تۆۋەنكى يۇرچى، تاغارچى قاتارلىق كەنتلىرىنى قاراتال يېزىسىنىڭ جەنۇبىدىكى چوناق، تۆۋەن چوناق، يۇقىرىقى سات، سات، تۆۋەنكى سات، يۇقىرىقى

غالدىر، تۆۋەندىكى غالدىر، ماتان، يېڭى ئاقئېرىق، يېڭى مەھەللە، چۇرۇقۇم، قەدىمكى ئايماق قاتارلىق كەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئاساسلىق دەرەخ تۈرلىرىدىن كۆمۈش تېرەك، شىنجاڭ تېرىكى، قارا سۆگەت، جىگدە، قارا-ياغاچ، توغراق، يۇلغۇن قاتارلىقلار بولۇپ، ئورمانلىق ئۆسۈشى ئادەتتىكىچە.

3) ئوتتۇرا قىسىم تۆزلەڭلىكتىكى ئېھاتە، ماتېرىيال، ئىقتىسادىي ئورمان رايونى

بۇ رايون توپلۇق يېزىسىنىڭ قاراكۆل، قارا يانتاق، سېرىقسۇ، پاختىلىق، ئۆستەڭبويى، مورقە-دەم، يۇقىرىقى كالكال، تۆۋەن كالكال، توپلۇق قاتارلىق كەنتلىرى، قۇمباش يېزىسىنىڭ باشباغ، باغۇەن، پەلەيچى، يۇقىرىقى قاراناس، تۆۋەنكى قاراناس، يۇقىرىقى يۇرچى، ئاياقباغ، ئارا مە-ھەللە قاتارلىق كەنتلىرى ۋە يېزىلىق ياڭاق مەيدانى، قاراتال يېزىسىنىڭ شىمالىدىكى كۆكۆل، بوستان، يۇقىرىقى بۆزچى، ئارا بۆزچى، توغۇرچى، تۆۋەن بۆزچى، سېرىق قېرچىن، قازاق، تۆگمەنبېشى، ئارادوسقۇل، دوسقۇل قاتارلىق كەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئاساسلىق دەرەخ تۈرلىرىدىن شىنجاڭ تېرىكى، كۆمۈش تېرەك، قارا سۆگەت، جىگدە، يا-ڭاق، ئۇجمە قاتارلىقلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆسۈشى ياخشى. بۇ رايون دائىرىسىدە ئالتە نۇقتىلىق ئورمانچىلىق مەيدانى، كۆچەتخانىلار بار. بۇلار توپلۇق يېزىلىق ئورمانچىلىق مەيدانى، قۇمباش يېزىلىق ياڭاق مەيدانى، بەشتۆگمەن يېزىلىق ئورمانچىلىق مەيدانى، قاراتال يېزىلىق ئورمانچە-لىق مەيدانى كۆچەتخانىسى ۋە ئۇلايەتلىك پىلە ئۇرۇقى مەيدانىدىن ئىبارەت. ئۇلايەتلىك پىلە ئۇرۇق مەيدانىنىڭ 508 مو تۇتاش ئۇجمزارلىقى بولۇپ، 71 مىڭ 120 تۇپ ئۇجمە دەرىخى بار. بۇ رايوننىڭ باغۇەنچىلىك ۋە پىلىچىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئاساسى ياخشى. قۇمباش يېزىسىنىڭ ياڭاق سورتى بايلىقى مول بولۇپ، داڭلىق ياڭاق ماكانى ھېسابلىنىدۇ.

4) ئاقسۇ يېڭى دەريا كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش، قىرغاقنى قوغداش، ساھىلنى قوغداش ئورمان رايونى

بۇ رايون يېڭى دەريانىڭ قىرغىقىنى ۋە دەريا ساھىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شىمالىي تەرەپ-تە يىرما كەنتىدىن باشلىنىپ كونىشەھەر ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. جەنۇبىي تەرىپى قاراتال يېزىسىنىڭ تۆۋەنكى غالدىر كەنتىگە بارىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 113 كىلومېتر، كەڭلىكى بىر كىلومېتردىن ئۇچ كىلومېترغىچە، كۆلىمى تەخمىنەن 150 مىڭ مو.

يېڭى دەريانىڭ ساھىلىنىڭ كۆلىمى چوڭ، يەر شەكلى پەس، تەكشى، يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى، توپىسى شورلۇق، كۆپىنچىسى چىملىق، سازلىق. دەريا ساھىلىدا يىپىنچا ئۆسۈملۈكلەردىن ئاساسلىقى يىكەن، پىيەزەك، بۇيا، قومۇش، مىسىل، چىم، چۆچۈك بۇيا، خوخا تىكەن بار. قىسمەن جايلاردا توغراق ۋە يۇلغۇن ئۆسىدۇ.

قۇمباش يېزىسىنىڭ پەلەيچى كەنتى بىلەن باشباغ كەنتى يېڭى دەريانىڭ دەريا ساھىلىدا ئورمان يېتىشتۇرۇپ، 2000 مودىن ئارتۇق، تەخمىنەن 235 مىڭ تۇپ ئورمان بەرپا قىلدى. ئېگەرچى يېزىسى، سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى، بەشتۆگمەن يېزىسى، قاراتالدىن ئىبارەت يېزا، مەيدانلار يېڭى دەريانىڭ شەرقىي قىرغىقىدا 891 مو بوراندىن مۇداپىئە كۆرۈش، قىرغاق ئېھاتە ئورمىنى بەرپا قىلدى. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 70 كىلومېتر بولۇپ، 560 مىڭ تۇپ كۆچەت سېلىندى.

5) ئاقسۇ-تارىم تاشيولى بويىدىكى بوراندىن مۇداپىئە كۆرۈش، قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇش، يەڭ-قىلغۇ ئورمان رايونى

بۇ رايون ئېگەرچى يېزىسىنىڭ تۆۋەنكى كۆكباش، يۇلغۇنلۇق كەنتلىرى بەشتۆگمەن ۋە قارا-تال يېزىلىرىنىڭ ئاقسۇ-تارىم تاشيولى بويلىرىدىكى يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ رايوندا شىنجاڭ تېرىكى، قارا سۆگەت، جىگدە قاتارلىقلار بولۇپ ئۆسۈش ئەھۋالى ئادەتتىكىچە.

1981-يىللىق ئورمانچىلىق ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 10

تۈرى / تۇر ئايرىسى ۋە تەۋەلىكى		ئورمانلىق يەر كۆلىمى (مو)						پارچە تىككەن ئورمان (تۈپ)	يالغاچ ماتېرىياللىق زاپاس مىقدارى (m³)	تېرىلغۇ يەرنى قاپلاش نىسبىتى (%)
		جەمئىي	تەبىئىي ئورمان	ماتېرىيال ئورمىنى	ئۇقتىسادىي ئورمان	يېغلىق ئورمىنى	ئېنىز-ئېرىق ئىھاتە ئورمىنى			
	تەبىئىي ئورمان	23205	23205							
تۈزلەكلىك ئورمىنى	4 ئىش مەھەللە باشقارمىسى	422		106	30		286	106655	2511	6.9
	ئېگەرچى يېزىسى	3452		326	1002	669	1455	458704	11275	7.24
	بەشتوگەن يېزىسى	1967		130	490	268	1079	1011135	11269	2.38
	قاراتال يېزىسى	2995	5	161	1202	99	1528	477803	10913	2.13
	توپلۇق يېزىسى	1673	35	130	152	800	556	204782	4490	2.94
	قۇمباش يېزىسى	4889	2035	289	982	200	1383	539362	11146	6.8
	ئايكۆل يېزىسى	2217	87	262	102	171	1595	981020	8784	2.26
	ئورۇقلۇق مەيدان	656		141	176		339	91916	2895	5.96
	ياڭاق مەيدان	69		10	27		32	16777	295	3.29
	توقاي فېرمىسى	149					149	87295	1195	3.92
	پىلە ئورۇق مەيدانى	543			508	5	30	10008	112	10.44
	ۋىلايەتكە قاراشلىق ئورۇنلار							490000	2065	
	جەمئىي	19032	2162	1555	4671	2212	8432	4475457	66950	5.3
ئومۇمىي جەمئىي		42237	25367	1555	4671	2212	8432	4475457		5.3

§2. دەرەخ تۈرلىرى ۋە كۆچەت يېتىشتۇرۇش

1. دەرەخ تۈرلىرى

ئاقسۇ شەھىرىدە ھازىر بار بولغان غوللۇق ۋە چاتقال دەل-دەرەخلەرنىڭ تۈرى 50 خىلدىن ئاشىدۇ. بۇنىڭدىن تېرەك ئومۇمىي دەرەخ سانىنىڭ 62.06 پىرسەنتىنى، قارا سۆگەت 12.2 پىرسەنتىنى، جىگدە 19.18 پىرسەنتىنى، ياڭاق 0.76 پىرسەنتىنى، ئۇجمە 1.5 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئېنىز-ئېرىق ئىھاتە ئورمىنى ۋە ماتېرىيال ئورمىنىدا ئاساسلىق دەرەخ تۈرلىرىدىن شىنجاڭ تېرىكى، كۆمۈش تېرەك بار. ئۇنىڭدىن قالسا سۇۋادان تېرەك، شالغۇت تېرەك، قارا سۆگەت، جىگدە، قارايانغاچ، ياسىن دەرىخى، ئاق ئاكاتسىيە قاتارلىقلار بار.

تەبىئىي ئورمان دەرەخ تۈرلىرىدە توغراق ئاساس قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن قالسا، كۆلرەك توغراق بار. بۇلار تارىم دەريالىسىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا تارقالغاندىن سىرت، تۈزلەكلىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىدىن، ئاساسلىقى، قاراتال، توپلۇق، قۇمباش ۋە ئايكۆل يېزىلىرىغىمۇ ئاز-ئازدىن تارقالغان

بولۇپ، يېگى دەريا ساھىلى ۋە زاراتكاھلىقلاردا ئۆسىدۇ.

چاتقال دەرەخ تۈرلىرىدىن يۇلغۇن، ئاق تىكەن، قوڭغۇراق تىكەن، جىغان، ئازغان قاتارلىقلار بار.

مېۋىلىك دەرەخ تۈرلىرىدىن، ئاساسلىقى، نەشپۈت، ئۆرۈك، شاپتۇل، ئالما، بەھى، قارا ئۆرۈك، ئانار، چىلان، ئالۇچا، ئەنجۈر، ياڭاق قاتارلىقلار بار.

2. كۆچەت يېتىشتۇرۇش

شۇ جايىنىڭ ئۆزىدە يېتىشتۇرۇلىدىغان، تىكلىدىغان تېرەك، سۆگەت كۆچەتلىرى ئىلگىرى ئاھەتتە ئىككى يىللىقتىن يۇقىرى بولغان تېرەك، سۆگەتلەردىن كېسىلىپ تىكلىدىغان بولغاچقا، بىر قىسىم دەرەخلەر زىيانغا ئۇچرايتتى. ناھىيىلىك ئورمانچىلىق پونكتى 1959-يىلى ئېگەرچى يېزىسىنىڭ بالداق كەنتىدە 400 مو كۆچەتزارلىق قۇردى؛ 1962-يىلى ناھىيىلىك سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانىدا 40 مو؛ 1967-يىلى ئېگەرچى يېزىسىنىڭ گۈلباغ كەنتىنىڭ جا كۆۋرۈك يېنىدا 100 مو؛ 1978-يىلى ئېگەرچى يېزىسى بالداق كەنتىنىڭ 4-، 6-تەبىئىي كەنتلىرىدە 200 مو كۆچەتزارلىق قۇرۇلدى، شۇنداقلا ئورمان باشقۇرۇش پونكتى كۆچەتزارلىقلارنىڭ ھېساباتىنى ئايرىم-ئايرىم ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن ناھىيىمىز بويىچە كۆچەت يېتىشتۇرۇش خىزمىتى تەدرىجىي توغرا يولغا چۈشتى.

ئالدى بىلەن كۆچەتلىك يېرىنى تاللاش ۋە رەتلەشكە ئەھمىيەت بېرىلدى. 1958-يىلى كۆچەتلىك يەرلەرنى رەتلەشتە قىرى تۆز، يەر تەكشى، چالمىلار ئېزىلگەن، ئىككى قېتىم ئاغدۇرۇلغان (بەزىلىرى ئۈچ قېتىم)، بىر قېتىم تېيىز ھەيدەلگەن، ھەر مو يەرگە 100 ھارۋا قوم تۆكۈلگەن بولۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى ھەمدە سۇغىرىش تېخنىكىسى قاتتىق ئىجرا قىلىنىپ، كۆچەتلىك تەشور پەيدا بولۇپ قالماسلىقىغا كاپالەتلىك قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ھەر مو يەرگە 2000 كىلوگرام ئاساسىي ئوغۇت، قوشۇمچە 60 كىلوگرام كۆنجۈر بېرىلدى. شۇ يىلى 19.2 مو جۇڭگو ئاكاتسىيە كۆچەتزارلىقىنىڭ ھەر موسىدىن 20 مىڭ تۈپتىن ئارتۇق كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى.

ئۇلاش تېخنىكىسىنى قوللىنىشقا ئەھمىيەت بېرىلدى. ئۇجمە، ئۆرۈك، ئالما، نەشپۈت، چىلان قاتارلىق توقۇز خىل دەرەخ ئۇلىنىدۇ. ئۇلاش ۋاقتى دەرەخ تۈرلىرىگە قاراپ بېكىتىلىپ، ئەتىيازدىن تارتىپ كۈزگىچىلىك ئۇلاشقا بولىدۇ.

ئورمانچىلىق تېخنىك خادىملىرى يېتىشتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىلدى. 1959-يىلى 2-ئايدا قوم-باغ گۈڭشېسى ۋە كونىشەھەر بازىرىدا ئايرىم-ئايرىم ھالدا تېخنىكا ئۆگىنىش كۇرسلىرى ئېچىلدى. قۇمباشتا ئېچىلغان كۇرستا گۈڭشېنىڭ ئورمانچىلىق تېخنىك خادىملىرىدىن 75 ئادەم تەربىيىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئېھتىياجنى زادىلا قاندۇرالمىدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر شەھەر بويىچە كەسپىي تېخنىك خادىم ئارانلا 12 گە يەتتى.

§3. كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلىش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەۋەسىدە پەقەت دېھقانلار تارقاق ھالدا كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلاتتى. 1949-يىلى سۇنئىي ئورمان كۆلىمى 25 مىڭ مو بولۇپ، 5 مىليون 250 مىڭ تۈپ ئەتراپىدا دەرەخ بار ئىدى. سۇنئىي ئورمان ئىچىدە

ئىقتىسادىي ئورمان كۆلىمى تەخمىنەن 5000 مو بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 0.24 مو، 504 تۈپتىن توغرا كېلەتتى.

50-يىللاردا شەخسى ئورمان تىكىش ئاساس قىلىنىپ، ئومۇميۈزلۈك جىرىم تىكىش يولغا قويۇلماچقا، تەرەققىيات يەنىلا ئاستا بولۇپ، ھەر يىلى 200 مودىن 400 موغىچە ئورمان بەرپا قىلىنغانىدى. 1959-يىلدىن باشلاپ كوللېكتىپ ئورمان بەرپا قىلىشقا باشلىغان بولسىمۇ، كۆلىمى يەنىلا زور بولمىدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1981-يىلدىكى ئاساسلىق ئورمان بايلىقىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 11

بىرلىكى: تۈپ

تۈرى / تارقالغان جاي	ئومۇمىي تۈپ سانى	ئورمان						
		تېرەك	سۆگەت	جىگدە	ياڭاق	چىلان	تۇجە	باشقىلار
شەھەر ئىچى	444364	310529	47596	32320	893	92	1931	51003
ئېگىزچى يېزىسى	1594034	1157898	193697	165574	21680	476	13355	41354
بەشتۆگەن يېزىسى	2122734	1068688	338360	678471	10474	770	22452	3519
قاراتال يېزىسى	1681560	328944	390538	421073	16241	227	22186	2351
توپلۇق يېزىسى	583164	462982	32106	68120	5289	57	2758	11852
قۇمباش يېزىسى	1515474	956217	86593	217703	19150	201	4936	230674
ئايكۆل يېزىسى	1692042	1029633	105203	438469	4685	14	19504	94534
شەھەرلىك سورتلۇق ئورۇقچىلىق مەيدانى	449577	369419	32684	39265	3903	48	4258	
ياڭاق مەيدانى	50196	40976	3825	4389	727	4	276	
پىلە ئورۇقى مەيدانى	106878	27237	873	6993	39		71736	
توقاي يېزىسى	203755	133444	12867	24563	93	22	685	32081
شەھەردىكى ئورگانلار	490000	400000	90000					
جەمئىي	10933778	6785967	1334342	2096939	83174	1911	164077	467368
ئومۇمىي تۈپ سانىنىڭ % نى ئىگىلەيدۇ		62,06	12,2	19,18	0,76		1,5	4,3

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1981-يىلدىكى ئاساسلىق مېۋىلىك دەرەخ بايلىقىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 12

بىرلىكى: تۈپ

تۈرى / تارقالغان جاي	ئومۇمىي سانى	مېۋىلىك دەرەخ				
		ئالما	نەشپۈت	ئۆرۈك	شاپتۇل	باشقىلار
شەھەر ئىچى	14768	5017	422	6560	1547	1222
ئېگىزچى يېزىسى	100216	39791	3887	31227	15142	10169
بەشتۆگەن يېزىسى	123570	37492	3135	25490	55806	1647
قاراتال يېزىسى	113893	39098	2094	35236	36399	1066
توپلۇق يېزىسى	36091	14583	752	11661	8247	848

جەدۋەل 5 ــ 12 (داۋامى)

قۇمباش يېزىسى	168973	79433	4516	43390	36402	5232
ئايكۆل يېزىسى	100653	33773	2503	28412	33892	2079
شەھەرلىك ئۇرۇقلۇق مەيدانى	20715	6984	407	5268	7970	86
ياڭاق مەيدانى	4936	1594	50	854	238	2200
پىلە ئۇرۇقى مەيدانى	4487	3884	66	202	331	4
توقاي يېزىسى	9133	1173	699	1845	5349	57
شەھەردىكى ئورگانلار						
جەمئي	697441	262822	18531	190145	201323	24620
ئومۇمي تۆپ سانىنىڭ %نى ئىگىلىدى		37,7	2,7	27,3	28,8	3,5

60-يىللارنىڭ ئالدىنقى يەتتە يىلىدا ئورمانچىلىق كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىگە ئۆزگەرتىلدى. 1963-يىلى ئاپتونوم رايون يېزىلارنى پىلانلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ « بىكتۇەننى نىشان قىلىش، گۈڭشېنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئاساس قىلىش، ئومۇميۈزلۈك پىلانلاش، تەدرىجىي ئىشقا ئاشۇرۇش » فاڭجېنىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، ئورمانچىلىق ئىشلىرى تەرەققىي قىلدى، قالايمىقان، تارقاق سۈنئىي ئورمانىنىڭ ئورنىنى تەدرىجىي ھالدا، رەتلىك ۋە تەكشى ئىھاتە ئورمان بەلبېغى بىلەن ماتېرىياللىق ئورمان بەلبېغى ئىگىلىدى. 1964-يىلى ئۆلچەمگە توشقان 58 ئورمان بەلبېغى بار-لىققا كەلدى. 1965-يىلى 7-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي ئەزالار يىغىنى ئېچىپ، يېزىلارنىڭ « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش توغرىسىدا قارار چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن كۆچەت تە-كىپ ئورمان بىنا قىلىش تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندى، 1966-يىلى 3247 مو ئورمان بەرپا قىلىنىپ، 1156 مو كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى، 1963-يىلدىن 1966-يىلغىچە بولغان تۆت يىل ئىچىدە بەرپا قىلىنغان ئورمان كۆلىمى جەمئي 8918 موغا يەتتى، شەخسلەر تەككەن كۆچەتنىڭ ناھايىتى كۆپ بولدى. كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر تەككەن كۆچەتنىڭ ئومۇمىي سانى 6 مىليون 100 مىڭ تۆپتىن ئېشىپ كەتتى. 80-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاقسۇ شەھىرىدە كېسىپ ئىشلىتىلگەن ياغاچ ماتېرىياللىرىنىڭ كۆپىنچىسى مۇشۇ مەزگىلدە تېكىلگەن دەرەخلەردۇر.

60-يىللارنىڭ ئالدىنقى مەزگىلدە جانلانغان ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » (1967 ــ 1977-يىللار) مەزگىلدە ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. دەل-دەرەخلەر خا-لىغانچە كېسىۋېتىلىپ، نۇرغۇن ئورمانلىقلار قاقاسلىققا ئايلاندى. دېھقانلار ئوتۇن تاپالماي، چىغ، سامان قالدى. چۆللۈكلەرگە بېرىپ دەرەخ يىلتىزلىرىنى كولىدى.

1949-يىلدىن 1977-يىلغىچە بولغان 28 يىل ئىچىدە 39 مىڭ 718 مو ئورمان بىنا قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئاران 8319 مو كۆلەم ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، ساقلىنىپ قېلىش نىسبىتى % 21 بولدى.

1949-يىلدىن 1977-يىلغىچە ئورمان بەرپا قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 13

يىللار	كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىنغان كۆلەم (مو)	تىكىلگەن كۆچەت(10 مىڭ تۈپ)	پارچە تىكىلگەن كۆچەت (10 مىڭ تۈپ)	كۆچەتزارلىق(مو)	يىللار	تىكىلگەن كۆچەت (10 مىڭ تۈپ)	پارچە تىكىلگەن كۆچەت (10 مىڭ تۈپ)	كۆچەتزارلىق (مو)
1949	101	2	3.7		1964	63.5	48.8	36
1950	224	4.4	51.7		1965	108.7	254.8	999
1951	198	3.9	14.7	10	1966	129.8	83.5	1156
1952	268	5.1	15.2		1967	31.4	72.1	19
1953	226	4.7	15	45	1968	22.4	54	16
1954	293	5.8	19		1969	16	52.3	12
1955	335	6.7	20.6	75	1970	84	60.1	1984
1956	373	7.4	21.6		1971	96	64	2100
1957	440	8.8	22.5	39	1972	106	66.5	2655
1958	1963	78.5	33.9	56	1973	112	30	2000
1959	2203	88.1	42.6	81	1974	126	265.9	2038
1960	1614	64.5	26.6	59	1975	34.5	223.7	1039
1961	2223	88.9	22.7	98	1976	42.5	273.7	2819
1962	850	34	21.8	13	1977	108.3	351	2649
1963	1363	54.5	69.8	8	جەمئي	1538.4	2301.8	20006

1978-يىلدىن 1985-يىلغىچە ھەر دەرىجىلىك ئورمانچىلىق ئاپپاراتلىرى ئارقا-ئارقىدىن قۇرۇلدى. تۇرلۇك ئورمانچىلىق سىياسەتلىرى ئىزچىللاشتۇرۇلۇشقا ۋە ئەمەلىيلەشتۇرۇلۇشكە باشلىدى، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى. ئاقسۇ شەھىرى ئاپتونوم رايونلىك «ئۇچ شىمال» ئېھتىياجىنى كىرگۈزۈلۈپ، دۆلەت ئورمانچىلىقىغا بېرىلىدىغان سېلىنمىنى كۆپەيتتى. 1985-يىلى يىل ئاخىرىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، شەھەر بويىچە ئالتە مېتردىن ئون مېترغىچە كەكىلىكتە 1673 ئورمان بەلبېغى پېيدا قىلىنغان ۋە ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1308 كىلومېتر كېلىدىكەن، تۆۋەندىكى بەش تاياڭچ ئېھتىياجىنى ئورمان بەلبېغى نۇقتىلىق تۈتۈلغان:

(1) ئاقسۇ شەھەر ئىچىدىن قاراتال پېزىسىغا بارىدىغان غول تاشيول ئېھتىياجىنى ئورمانلىقى، ئۇزۇنلۇقى 56 كىلومېتر، كۆلىمى 800 مو.

(2) ئاقسۇ-ئاۋات تاشيولىنىڭ يول مۇھاپىزەت قىلىش ئورمىنى، شەھەر تەۋەسىدىكى ئۇزۇنلۇقى 31 كىلومېتر، كۆلىمى 500 مو.

(3) پېچكى دەريانىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى شامالدىن مۇداپىئە كۆرۈش، قىرغاقنى ئاسراش ئورمانلىقى، ئۇزۇنلۇقى 100 كىلومېتر، كۆلىمى 1500 مو.

(4) ئاقسۇ-تارىم تاشيولى بويىدىكى يولنى مۇھاپىزەت قىلىش، بوراندىن مۇداپىئە كۆرۈش، قۇمنى تىزگىنلەش ئۇتۇن ئورمانلىقى.

(5) ئايكۆل ئۆستىكىدىن غالىبىيەت ئۆستىكىگىچە بولغان ئارىلىقتىكى بوراندىن مۇداپىئەلىنىش تايانچ ئورمان بەلبېغى، پىلاندىكى كۆلىمى 14 مىڭ مودىن ئارتۇق، ھازىر قۇرۇلۇۋاتىدۇ.

بۇلاردىن تاشقىرى توپلۇق يېزىسى قارا يانتاق كەنتىدە ئۇتۇن ئورمانلىقى بازىسى قۇرۇلدى، قۇمباش يېزىسىدا ياڭاق بازىسى قۇرۇلۇپ، 600 مو يەرگە ياڭاق تىكىلدى، تۆت كۆچەتزارلىق يېتىشتۇرۇلدى. يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە كۆچەتزارلىق بار. دېھقانلار يەككە ھالدا كۆچەت يېتىشتۇرۇشكە باشلىدى.

1978-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان سەككىز يىل ئىچىدە كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلىنغان كۆلەم ئىلگىرىكى 29 يىلدا بەرپا قىلىنغان ئورمان كۆلىمىنىڭ يىغىندىسىدىن ئېشىپ كەتتى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1-قارارلىق « ئۈچ شىمال» ئورمانچىلىق قۇرۇلۇشى ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 5 ـــ 14

تۈرى / يىللار	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	جەمئىي
بەرپا قىلىنغان ئورمان (مو)	1797	6941	7207	6336	7644	6770	7705	10522	54922
ئىھاتە ئورمانلىقى (مو)	1608	4073	6207	2842	5515	4853	4112	4808	34018
ماتېرىيال ئورمانلىقى (مو)						319	718	1964	3001
يېقىلغۇ ئورمانلىقى (مو)		2080	200	2762	1846	1428	2179	3490	13985
ئىقتىسادىي ئورمانلىق (مو)	189	788	800	732	283	170	696	260	3918
پارچە تىكىلگەن كۆچەت (مو)	261.2	82.1	53.3	125.4	118.3	109.8	157	263.3	1170.4
تىكىلگەن كۆچەت (10 مىڭ تۈپ)		483.3	453.3	483.2	544	463.9	531.3	804.9	3763.9
قەلەمچە (مو)	3245	1587	1815	1996	1987	2820	2952	4273	20675

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ « ئۈچ شىمال» ئىھاتە ئورمانلىق رايونىنى بېكىتىشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 ـــ 15

تۈرى / ۋاقتى	كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىنغان ئومۇمىي كۆلەم (مو)	ساقلانغان كۆلەم (مو)	ساقلىنىش نىسبىتى %	ئىلاۋە
1949 ـ 1977	64781	26149	40.4	ئومۇمىي كۆلەم 1949-يىلدىن ئىلگىرى 25مىڭ مونسۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ
1978 ـ 1985	54952	33380	60.7	ئومۇمىي كۆلەم ئالدىنقى 29 يىلدىكى ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 1.38 ھەسسىگە باراۋەر

« ئۇچ شىمال » ئىھاتە ئورمانلىقى قۇرۇلۇشىنىڭ 1-قارارلىق قۇرۇلۇشى سەككىز يىل داۋام قىلىپ، ئىھاتە ئورمان كۆلىمى تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 6.14 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1984-يىلى ئاقسۇ شەھىرى ئاپتونوم رايونلۇق كۆكەرتىش كومىتېتى تەرىپىدىن ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1985-يىلدىكى ئورمانچىلىق ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 16

تۈرى / يېزا، مەيدان	ئىھاتە ئورمانلىقى			باشقا ئورمان (مو)	سۈنئىي ئورمانىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى (مو)	تەبىئى توغراقلىق (مو)
	ئورمان بەلبېغى سانى	ئۇزۇنلۇقى (كىلومېتر)	كۆلىمى (مو)			
جەمئىي	5942	338	31634	54363	85997	3630
ئېگەرچى يېزىسى	600	53	2792	11342	14134	
بەشتوغمەن يېزىسى	1138	57.6	5838	6471	12309	65
قاراتال يېزىسى	1319	86.6	10162	14725	24887	787
قومباش يېزىسى	1292	57.8	5373	8172	13545	2560
توپلۇق يېزىسى	582	30.9	2731	5226	7957	59
ئايكۆل يېزىسى	825	43.3	3595	5599	9194	159
شەھەرلىك سورتلۇق ئورۇقچىلىق مەيدانىنى	186	8.8	845	1522	2367	
باشقا جايلار			298	1306	1604	

ئىزاھات: بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىنىڭ توغراقلىق جەدۋەلگە كىرگۈزۈلمىدى.

1984-يىلى 8-ئايدىكى ئورمانلارنىڭ ئۆسۈش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 17

مەزمۇنى / تۈرى	يېشى	دەرەخ ئېگىزلىكى (m)	ئوتۇن دىئامېتىرى (cm)	كەتلىكى (m)	ئۇلىچەنگەن ئورۇن	ئورۇغان يەر شارائىتى	ماتېرىيال ھەجمى (m³)	يىللىق ئوتتۇرىچە ماتېرىيال ھەجمى (m³)
شىنجالاق تېرىكى	3	12	9	1	بەشتوغمەن يېزىسى	بازاردىكى ئىككى قاتار ئورمان بەلبېغى	0.031	0.0103
شىنجالاق تېرىكى	3	10	9	1	قومباش يېزىسى	بازاردىكى ئۈچ قاتار ئورمان بەلبېغى	0.026	0.0086
شىنجالاق تېرىكى	3	10.5	9	1	توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبېغى	0.028	0.0093
شىنجالاق تېرىكى	4	11.5	10	1	قومباش يېزىسى	تاشيول ئورمان بەلبېغى	0.043	0.01075
شىنجالاق تېرىكى	5	13.5	15		توقاي چارۋىچىلىق فىرمىسىنىڭ 1-ئەتىرىتى	ئۆزلەشتۇرگەن بوز يەردىكى ئورمان بەلبېغى	0.100	0.0200
شىنجالاق تېرىكى	6	17.5	16		قومباش يېزىسى	بازاردىكى ئورمان بەلبېغى	0.155	0.0258
شىنجالاق تېرىكى	7	21.5	22.6	2	بەشتوغمەن يېزىسى	قورودىكى ئورمان بەلبېغى	0.343	0.0490
شىنجالاق تېرىكى	7	21.5	23.6	2	بەشتوغمەن يېزىسى	قورودىكى ئورمان بەلبېغى	0.403	0.0575
شىنجالاق تېرىكى	7	21.5	19.4	2	بەشتوغمەن يېزىسى	قورودىكى ئورمان بەلبېغى	0.237	0.0338

جەدۋەل 5 ــ 17 (داۋامى)

شىنجاڭ تېرىكى	8	15	19		توقاي چارۋىچىلىق فېرما 1-ئەتىتى	يالغۇز دەرەخ	0,170	0,02125
شىنجاڭ تېرىكى	9	19,5	18		توقاي چارۋىچىلىق فېرما 3-ئەتىتى	ئورمان بەلبىغى	0,215	0,0238
شىنجاڭ تېرىكى	9	17,5	25		توقاي چارۋىچىلىق فېرما 2-ئەتىتى	ئورمان بەلبىغى	0,347	0,0385
شىنجاڭ تېرىكى	10	18	18	1	قۇمباش باغاق مەيدانى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,204	0,0204
شىنجاڭ تېرىكى	13	20,5	24		توقاي چارۋىچىلىق فېرما 3-ئەتىتى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,384	0,0925
شىنجاڭ تېرىكى	15	23,5	33	2	قاراتال يېزىسى	بازاردىكى ئورمان بەلبىغى	0,749	0,0499
شىنجاڭ تېرىكى	15	21,5	40	2	قاراتال يېزىسى	بازاردىكى ئورمان بەلبىغى	1,034	0,0699
شىنجاڭ تېرىكى	15	25,5	35,5	2	توقاي چارۋىچىلىق فېرما 6-ئەتىتى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,945	0,0630
شىنجاڭ تېرىكى	20	21,5	43	2,5	ئورمانچىلىق تېخنىكا پونكتى قوروسى	پارچە دەرەخ	1,132	0,0566
شىنجاڭ تېرىكى	20	20,5	37	1,5	ئورمانچىلىق تېخنىكا پونكتى قوروسى	پارچە دەرەخ	0,812	0,0416
شىنجاڭ تېرىكى	20	21,5	52	3	ئورمانچىلىق تېخنىكا پونكتى قوروسى	پارچە دەرەخ	1,561	0,0781
كۆمۈش تېرەك	3	10	12	2	بەشتۇگىەن يېزىسى	بازاردىكى ئورمان بەلبىغى	0,054	0,0180
كۆمۈش تېرەك	3	6,5	9		قاراتال يېزىسى	يېنى دەريا قىرغىقىدىكى ئورمان	0,018	0,0060
كۆمۈش تېرەك	7	12	20		قاراتال يېزىسى	ئورمان بەلبىغى	0,166	0,0237
كۆمۈش تېرەك	7	13,5	21		قاراتال يېزىسى	بازاردىكى ئورمان بەلبىغى	0,193	0,0275
كۆمۈش تېرەك	7	13	21		قاراتال يېزىسى	بازاردىكى ئورمان بەلبىغى	0,180	0,0257
كۆمۈش تېرەك	20	16,5	40		قاراتال يېزىسى قازاق كەنتى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,792	0,0396
كۆمۈش تېرەك	20	17	41		قاراتال يېزىسى قازاق كەنتى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,841	0,04205
شالغۇت تېرەك	8	12	18		قۇمباش باغاق مەيدانى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,137	0,0170
شالغۇت تېرەك	8	12	17		قۇمباش باغاق مەيدانى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,110	0,0140
سۆزادان تېرەك	10	18	16		توقاي چارۋىچىلىق فېرما 4-ئەتىتى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,164	0,0164
سۆزادان تېرەك	10	20	15		توقاي چارۋىچىلىق فېرما 4-ئەتىتى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,142	0,0142
سۆزادان تېرەك	10	15	10		توقاي چارۋىچىلىق فېرما 4-ئەتىتى	ئېتىزلىقتىكى ئورمان بەلبىغى	0,058	0,0058
كانادا تېرىكى	6	12,5	9	3	قاراتال يېزىسى	بازاردىكى ئورمان بەلبىغى	0,031	0,0050
كانادا تېرىكى	6	13,5	9	3	قاراتال يېزىسى	بازاردىكى ئورمان بەلبىغى	0,033	0,0052

36 يىلدىن بۇيان جەمئىي 94 مىڭ 670 مو ئورمان بەرپا قىلىنىپ، 85 مىڭ 997 مو ئورمان ساقلاپ قېلىندى؛ دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى تەبىئىي توغراقلىق 3630 مو؛ تارىم تەبىئىي توغراقلىقى 200 مىڭ مو. شەھەر بويىچە ئورمانىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 289 مىڭ 627 مو (يېزا ئىگىلىك 1-شىستېمىڭ تۆمەن-مەيدانلىرىدىكى ئورمانلىقلار ۋە تارىم يۇلغۇن، چاتقال ئورمانلىق كۆلەمىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) بولۇپ، شەھەر بويىچە بار بولغان 214 مىڭ 284ئاممگە (يېزا ئىگىلىك 1-شىستېمىڭ ئاھالىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1.35 مودىن توغرا كېلىدۇ.

شەھەرنىڭ كۆلىمى (يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق تۆمەن-مەيدانلارنىڭ يەر كۆلىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) 22 مىليون 900 مىڭ مو بولۇپ، ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 1.26%.

شەھەر بويىچە دېھقانلار 22 مىڭ 839 ئائىلە بولۇپ، ھەر بىر ئائىلىگە ئوتتۇرا ھېساب بەلەن 3.76 مو بوستانلىق سۇنۇشى ئورمىنى توغرا كېلىدۇ.

يېزىلاردا 105 مىڭ 796 نوپۇس بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 0.81 مو بوستانلىق سۇنۇشى ئورمىنى توغرا كېلىدۇ.

ئورمانچىلىق كىرىمىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي كىرىمىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى بىرقەدەر ئاز. ئورمانچىلىق كىرىمى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي كىرىمىدە 1980-يىلى 4.4% نى، 1981-يىلى 4.2% نى، 1982-يىلى 2.6% نى، 1983-يىلى 3.7% نى، 1984-يىلى 4.7% نى، 1985-يىلى 7% نى ئىگىلىدى. ماتېرىيال ئورمانلىقنىڭ كۆلىمى ئاز بولۇپ، ياغاچ ماتېرىيالغا بولغان ئېھتىياجنى قاندۇرالمايدۇ. ياغاچ ماتېرىيالنىڭ كۆپ قىسمى ئىھاتە ئورمىنىدىن ئېلىنىدۇ. ماتېرىيال ئېھتىياجى تۆپەيلىدىن ئېتىز-ئېرىقلاردىكى ئىھاتە ئورمانلىرى تەخمىنەن 15 يىلدا بىر قېتىم كېسىلىپ يېڭىلىنىدۇ. دېمەك، ئەمدىلا مۇداپىئە رولىنى ئويناشقا باشلىغاندا كېسۈېتىلگەچكە، مۇداپىئە قىلىش ئۇنۇمى تۆۋەن بولۇۋاتىدۇ.

شىنجاڭ تېرىكى تىكىش تەكتلىنىپ، ھەتتا خېلىلا شورلۇق يەرلەرگىمۇ تىكىلگەچكە، كۆچەت يېتىشتۇرۇش، ئورمان بەرپا قىلىشتا تۆتۈش نىسبىتى تۆۋەن بولدى. شۇ يەردە ئۆستۈرۈشكە ماس كېلىدىغان سۈۋادان تېرەك، قارا ياغاچ قاتارلىقلار يىلدىن-يىلغا ئازلاپ كەتتى، بولۇپمۇ سۈۋادان تېرەك تېز ئۆسۈش، ماسلىشىچانلىقى كۈچلۈك بولۇش، قەلەمچىسىنىڭ تۆتۈش نىسبىتى يۇقىرى بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولسىمۇ، مۇۋاپىق راۋاجلاندۇرۇلمىدى. دەرەخ تۈرى بىر خىلا بولغانلىقتىن دەرەخ كېسەللىكلىرى ۋە ھاشارات زىيانداشلىقى يامراپ كەتتى.

يېزىلاردىكى 22 مىڭدىن ئارتۇق ئائىلە، 100 مىڭدىن ئارتۇق ئاھالىنىڭ كۈندىلىك يېقىلغۇ ئېھتىياجىنىڭ 70% دىن كۆپرەكى ئوتۇن ئارقىلىق ھەل قىلىنىدۇ. شەھەر بويىچە 12 مىڭ مودىن ئارتۇق ئوتۇن ئورمانلىقى بولۇپ، بۇ سۈنئىي ئورمانلىقنىڭ پەقەت 15 پىرسەنتىنىلا ئىگىلەيدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە زور كۆپ قىسمى ياش ئورمان. دېھقانلارغا ھەر يىلى تۆت ئاي ئەتراپىدا ئوتۇن كەملەيدۇ، بۇنىڭغا جەمئىي 30 مىڭ تونناىدىن ئارتۇق ئوتۇن كېرەك. بۇنىڭ ھەممىسىنى نەچچە ئون كىلومېتر يىراقلىقتىكى توغراقلىقتىن ئېلىپ كېلىشكە توغرا كېلىدۇ، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن-مەيدانلىرىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئىشلىتىدىغان ئوتۇننىڭمۇ كۆپ قىسمى تەبىئىي توغراقلىقتىن ئېلىنىدۇ. شۇڭا ئوتۇن ئۈچۈن ھەددىدىن ئارتۇق كېسىش تەبىئىي توغراقلىقنى داۋاملىق بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىدۇ.

§4. دەرەخلەردە بولىدىغان كېسەللىك ۋە زىياندىش ھاشاراتلار ھەم ئۇلارنىڭ كۈشەندىلىرى

1985-يىلى ئورمانلىقتا بولىدىغان كېسەللىك ۋە زىياندىش ھاشاراتلارنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئورمانلىرىدا 13 خىل كېسەللىك، يەتتە تۈركۈم، 32 ئائىلە، 68 تۈر زىياندىش ھاشارات، يەتتە تۈركۈم، 12 ئائىلە 26 تۈر زىياندىش ھاشارات كۈشەندىسى بار ئىكەن.

1. ئاساسلىق كېسەللىكلەر

يوپۇرماق قىسمىدا بولىدىغان كېسەللىكلەر: كۈمۈش تېرەك (شىنجاڭ تېرىكى) ھال كېسىلى، تېرەك قوڭۇرداغ كېسىلى، جىگدە تۈتىتلىق قاپارتما كېسىلى، سۆگەت يوپۇرماق ئۆسمىسى قاتارلىقلار.

غول قىسمىدا بولىدىغان كېسەللىكلەر: تېرەك، سۆگە تىلەرنىڭ چېرىش كېسىلى، ياڭاق دەرەخنىڭ چېرىش كېسىلى، سۆگە تىلەرنىڭ غۇجمەك شاخلىنىش كېسىلى، ئۆرە دەرەخنىڭ چېرىش كېسىلى، شىنجاڭ تېرىكىنىڭ غول يېرىلىش كېسىلى، تېرەكلەرنىڭ سېرىق يۆگەي كېسىلى.

مېۋە ئۈرۈقىدا بولىدىغان كېسەللىكلەر: ياسسىن دەرىخى مېۋىسىنىڭ غەلىتە ئۆسۈپ قېلىش كېسىلى، توغراق مېۋىسى باشقىنىڭ غەلىتە ئۆسۈپ قېلىش كېسىلى قاتارلىقلار.

تېرەكنىڭ چېرىش كېسىلى بىرقەدەر ئومۇمىيۈزلۈك تارقالغان بولۇپ، تېرەكتە بولىدىغان بىرخىل ئاساسلىق كېسەل. ئۇ سۆگەت ۋە توغراقلارنى زىيان يەتكۈزىدۇ. ئومۇمەن تېرەك، سۆگەت تىكىلگەن رايونلاردا دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغان هالدا كۆرۈلىدۇ. كۆچەت مەزگىلىدىمۇ دائىم يۈز بېرىدۇ. يۈز بېرىش نىسبىتى ئورمان بەلباغلىرىدا تۆتاش ئورمانلىقتىكىدىن يۇقىرى، ئورمان ياقلىرىدا ئورمان ئىچىدىكىدىن يۇقىرى بولىدۇ. بۇ قۇياشنىڭ كۈيدۈرۈشى، سوغۇقنىڭ ئۇشتۇتۇشى ۋە مېخانىك هالدا زەخمىلىنىش، شۇنداقلا، هاشاراتلارنىڭ زىيانداشلىقى ۋە ئۆسۈش ئەھۋالى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. 1981-يىلى 6-ئايدا شەھەر ئىچىدىكى غەربىي چوڭ مەيدانىنىڭ ئورمان بەلبىغىدا 38 تۈپ سۇۋادان تېرەكنى تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن قارىغاندا، كېسەل يۈز بېرىش نىسبىتى 95 پىرسەنتتىكە يەتكەن، كېسەل تېگىش ئىندىكسى %56 بولغان، چېرىش كېسىلى سەۋەبىدىن قۇرۇپ قالغان ئۆرە دەرەخ ئون تۈپكە يەتكەن. چېرىش كېسىلىنىڭ يۈز بېرىشى، تارقىلىشى ئىنهايتە ئورمانلىق سىستېمىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ، بولۇپمۇ كۆچەت مەزگىلىدە بۇ خىل كېسەل يۇقىرىدىن كېيىن تىكلىگەن ئورمانىنىڭ تۆتۈش نىسبىتىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ.

2. ئاساسلىق زىيانداش هاشاراتلار

1) تېرەك (شىنجاڭ تېرىكى، كۇمۇش تېرەك، سۇۋادان تېرەك) تە بولىدىغان زىيانداش هاشاراتلاردىن ئاق تېرەك ئىنچىكە قاناتلىق كېپىنكى، ئاق تېرەك يوپۇرماق قېتى كېپىنكى، كۇمۇش تېرەك يوپۇرماق قېتى كېپىنكى، تېرەك قوش قۇيرۇقلۇق قۇلۇاقسمان كېپىنكى، كۈلرەڭ زەھەرلىك كېپىنەك، تېرەك يوپكا قانات پەرۋانىسى، يای كۆزلۈك چوڭ پىلە پەرۋانىسى، تىپىك قاسىراقلىق تۈن پەرۋانىسى، قاسىراقلىق تېرەك قۇرتى، كۆك يوپۇرماق تومۇزغىسى، رەڭدار قاسىراقلىق تېرەك قۇرتى، يۆگىمە ئاياغ قاسىراقلىق قۇرتى قاتارلىقلار بار. بۇنىڭ ئىچىدە ئاق تېرەك ئىنچىكە قاناتلىق كېپىنكى، قاسىراقلىق تېرەك قۇرتى، كۆك يوپۇرماق تومۇزغىسىنىڭ زىيىنى ئەڭ ئېغىر.

ئاق تېرەك ئىنچىكە قاناتلىق كېپىنكى شەھەرنىڭ هەممە مەيدان، يېزىلىرىغا تارقالغان بولۇپ، زىيىنى ئەڭ ئومۇمىيۈزلۈك، ئەڭ ئېغىر بولغان يوپۇرماق قېتى زىيانداش قۇرتى بولۇپ، ئۇ، شىنجاڭ تېرىكى ۋە كۇمۇش تېرەككە زىيان سالىدۇ. توپلۇق يېزىسىنىڭ توپلۇق كەنتى ۋە قۇمباش، بەشتۆگەمەن يېزىلىرىدا بۇ قۇرتنىڭ زىيىنى ئەڭ ئېغىر، قالغان جايلاردا زىيىنى ئوتتۇراهال. 1980-يىلى 9-ئاينىڭ 5-كۈنى قۇمباش يېزىسىدا ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، شىنجاڭ تېرىكىنىڭ هەر ئۆلچەملىك يوپۇرمىقىدا ئوتتۇرا هېساب بىلەن 35 كۆپ بولغانلىرىدا 59 يوشۇرۇن داغ بولغان، 80 پىرسەنتتىن يۇقىرى يوپۇرماق 9-ئاينىڭ باشلىرىدا سولىشىپ، قۇرۇپ كەتكەن. ئاق تېرەك ئىنچىكە قاناتلىق كېپىنكى يوپۇرماقنى يوشۇرۇن يەپ، ئورمانىنىڭ فوتوسىنتېز رولىغا ۋە نورمال ئۆسۈشىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن دەرەخنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئاسانلا باشقا كېسەللىكلەر ۋە زىيانداش هاشاراتلار يۇقىدىغان قىلىپ قويىدۇ.

قاسىراقلىق تېرەك قۇرتى شەھەرنىڭ هەممە يېزا-مەيدانلىرىغا تارقالغان بولۇپ، تېرەكنىڭ ئاساسلىق شاخ-غولىغا زىيان سالىدىغان هاشارات. ئۇ، شىنجاڭ تېرىكى، كۇمۇش تېرەك، سۇۋادان تېرەك، كانادا تېرىكى، سۆگەت ۋە توغراقلارغا زىيان سالىدۇ. قۇمباش، بەشتۆگەمەن يېزىلىرىدا بىرقەدەر ئېغىر. 1980-يىل 9-ئاينىڭ 15-كۈنىدىكى تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، قۇمباش يېزىسىدا

زىسىنىك پەلەيچى كەنتىدىكى يول مۇھاپىزەت ئورمىنى (كۆمۈش تېرەك) نىك زىيانغا ئۇچراش نىسبىتى ئەڭ يۇقىرى بولۇپ، 98 پىرسەنتكە يەتكەن. قاسىراقلىق تېرەك قۇرتى تېرەكنىك غولى ۋە شاخلىرىدا ياشايدۇ. ئۇ يوپۇرماق سۈيۈقلۇقىنى شوراپ، دەرەخنىك نورمال ئوسۇشىگە تەسىر يەتكۈزۈپ، ئۇنى ئاجىزلاشتۇرۇپ قويىدۇ. قاسىراقلىق تېرەك قۇرتى يەنە كۆچەت يۆتكەشكە ئەگىشىپ تارقىلىدۇ.

كۆك يوپۇرماق تومۇزغىسى شەھەرنىك ھەممە يېرىدا ئەمەيدانلىرىغا تارقالغان بولۇپ، شىنجاڭ تېرىكى، كۆمۈش تېرەك، سۈۋادان تېرەك، توغراق، سۆگەت، جىگدە، ئۇجمە، ياسىن دەرىخى قاتارلىقلارغا زىيان سالىدۇ. شۇنىڭدەك، كېۋەز، كۆممىقوناق، ئاق قوناق، كۆكتاتلارغىمۇ زىيان سالىدۇ. ئاساسلىقى، كۆچەتزارلىقتىكى ھەرخىل كۆچەتلەرگە زىيان سالىدۇ. شەھەر بويىچە زەيانغا ئۇچرىغان كۆلەم تەخمىنەن 2000 مو، كۆك يوپۇرماق تومۇزغىسى يوپۇرماق ئوسىتىدە تۇرۇۋېلىپ، يوپۇرماق سۈيۈقلۇقىنى شوراشتىن سىرت يەنە كۆچەت ۋە ياش نوتا دەرەخلەرنىك پايىسى، غولى، شاخلىرىدا تۇخۇم چىقىرىپ، كۆچەت ۋە ياش نوتا دەرەخلەرنىك شېخىدا نۇرغۇن ھىلال ئايسىمان كېسىك پەيدا قىلىدۇ. زەخمىلەنگەن جاي ئاسانلا يۇقۇملىنىپ چىرىش كېسىلىگە گىرىپتار بولىدۇ. ئەگەر ئۇ قەلەمچە قىلىنسا تۇتۇش نىسبىتىگە تەسىر يېتىدۇ. 1980-يىلى 11-ئايدا شەھەرلىك كۆچەتزارلىق ۋە ئېگەرچى يېزىسىنىك يۇقىرىقى لەنگەر كەنتىنىك كۆچەتزارلىقىنى تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، زىيانغا ئۇچرىغان تۇپ نىسبىتى 100 پىرسەنتكە يەتكەن. بىر مېتر ئېگىزلىكتىكى شىنجاڭ تېرىكى كۆچىتىنىك غولىدىكى تۇخۇم سالغان كېسىك كۆپ بولغانلىرىدا 80 گە يەتكەن، بىر مېتر ئېگىزلىكتىكى سۆگەت كۆچىتىنىك غولىدا تۇخۇم سالغان كېسىك 74 كە يەتكەن. 1981-يىلى ئەتىياز پەسلىدە شەھەرلىك كۆچەتزارلىقتىكى 30% كۆچەت مۇشۇ سەۋەبتىن قۇرۇپ كەتتى.

2) سۆگەتتە بولىدىغان زىيانداش ھاشاراتلاردىن ئاساسلىقى تېرەك، سۆگەت يوپۇرماق كۆك قۇڭغۇزى، سۆگەت يوپكا قانات پەرۋانىسى، كۈلرەڭ زەھەرلىك كېپىنەك، قوش قۇيرۇقلۇق قولۇاقسىمان پەرۋانە، تېرەك سۆگەت قاسىراقلىق قۇرتى قاتارلىقلار بار. تېرەك — سۆگەت يوپۇرماق كۆك قۇڭغۇزنىك زىيىنى ئەڭ ئېغىر.

تېرەك — سۆگەت يوپۇرماق كۆك قۇڭغۇزى ئاساسەن شەھەر ئىچىگە، ئېگەرچى، بەشتۇگەمەن، قاراتال يېزىلىرىغا تارقالغان بولۇپ، ئاساسلىق يوپۇرماق يەيدىغان زىيانداش ھاشارات ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ يېتىلگەن قۇڭغۇز ۋە لېچىنكىلىرىنىڭ ھەممىسى سۆگەت يوپۇرمىقىنى ئوزۇق قىلىدۇ، بەزى چاغلاردا سۈۋادان تېرەك يوپۇرماقلىرىنىمۇ يەيدۇ، ئېغىر بولغان چاغدا، پۈتۈن بىر تۇپ سۆگەتنىك يوپۇرماقلىرىنى پۈتۈنلەي يەپ تۈگىتىپ، پەقەت تورسىمان يوپۇرماق تومۇرنىلا قالدۇرۇپ قويىدۇ.

3) جىگدە دەرىخىدە بولىدىغان ئاساسلىق زىيانداش ھاشاراتلار: جىگدە ئاق قاپاق پەرۋانىسى، جىگدە شاخ پىتى، جىگدە مولى قاسىراقلىق قۇرتى، جىگدە يۇمىلاق قاسىراقلىق قۇرتى، شاپتول تالاسسىمان شۇمۇكچى پەرۋانە قاتارلىقلار بولۇپ، بۇنىڭ ئېچىدە، جىگدە مولى قاسىراقلىق قۇرتى جىگدە، يۇمىلاق قاسىراقلىق قۇرتى ۋە شاپتۇل تالاسسىمان شۇمۇكچى پەرۋانىنىڭ زىيىنى ئەڭ ئېغىر.

جىگدە مولى قاسىراقلىق قۇرتى پۈتۈن شەھەرنىك يېزا-مەيدانلىرىدىكى يالغۇز دەرەخلەرگە ياكى تۇتاش ئورمانلارغا تارقالغان، قىسمەن رايونلاردا زىيىنى ئېغىر. قۇرت قاسىرىقى غول ياكى شاخلارغا چاپلىشىۋېلىپ، بەزىدە يوپۇرماقتا مۇقىم تۇرۇۋېلىپ شاخ نوتىلىرىنى قۇرۇتۇۋېتىدۇ، ھەتتا دەرەخنى تۈپى بىلەن نابۇت قىلىۋېتىدۇ. 1981-يىلى 6-ئايدا بەشتۇگەمەن يېزىسىنىك كۆكبېشى كەنتىدە 80 تۇپ جىگدە تەكشۈرۈلگەن بولۇپ، ھاشارات چۈشكەن دەرەخ نىسبىتى 100 پىر-

سەنتكە يەتكەن، دەرەخ ئاجىزلاپ شاخ-شۇمبۇلىرىنىڭ كۆپىنچىسى قۇرۇپ كەتكەن. بۇ خىل زىيانداش ھاشارات جىگدە ئوتۇن ئورمىنى ۋە يايلاق ئورمانلىقىنى راۋاجلاندۇرۇشقا پايدىسىز.

جىگدە يۇمىلاق قالقان قاسىراقسىمان قۇرتى ھەرقايسى يېزا-مەيدانلارغا تارقالغان بولۇپ، ھەممىسىدە جىگدە مۇلى قاسىراقلىق قۇرتى بىلەن بىرلا ۋاقىتتا پەيدا بولىدۇ. ئۇنىڭ زىيان سېلىشى جىگدە مۇلى قاسىراقلىق قۇرتى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ.

شاپتۇل تالاسسىمان شۇمۇكچى پەرۋانسى ھەرقايسى يېزا-مەيدانلارغا تارقالغان بولۇپ، زىيان سېلىش دەرىجىسى ئوتتۇراھال. ئۇ جىگدىنىڭ يۇمران شاخلىرىنى، مېۋىسىنى ۋە قىشلىق بىخلىرىنى (لىچىنكىلار قىشلىق بىخلىرىنىڭ قېپى ئىچىدە قىشنى ئۆتكۈزىدۇ) يەپ، جىگدىنى غول شېخى يوق، يان شاخلىرى پاخاق ۋە پاكار قىلىپ قويىدۇ.

4) توغراقتا بولىدىغان ئاساسلىق زىيانداش ھاشاراتلار ئەتىيازلىق ماڭدامچە قۇرت، توغراق شاخ پىتى، تېرەك قاسىراقلىق قۇرتى، قوش قۇيرۇقلۇق قولۇاقسىمان پەرۋانە، كالگولا پەرۋانسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەتىيازلىق ماڭدامچى قۇرتىنىڭ ۋە توغراق شاخ پىتىنىڭ زىيىنى بىرقەدەر ئېغىر.

ئەتىيازلىق ماڭدامچى قۇرت توقاي توغراقلىق رايونى، شەھەر ئەتراپى، ئېگەرچى يېزىسى قاتارلىق جايلارغا تارقالغان. توقاي توغراقلىق رايونىدا ئاساسەن بولجا توغراق ئورمانلىقىغا زىيان سالىدۇ. قىسمەن ئورمانلىق رايونىغا ئېغىر زىيان سالىدۇ. ھەممىشە بىرمۇنچە يەردىكى توغراقلارنىڭ يوپۇرماقلىرىنى يەپ يالىڭاچلىتىۋېتىدۇ. شەھەر ئەتراپى ۋە ئېگەرچى يېزىسىنىڭ باغ-ۋارانلىرىغا زىيان سېلىپ، نەشپۈت، ئالما، ياڭاق قاتارلىق دەرەخلەرنى يەپ كېتىدۇ.

توغراق شاخ پىتى توقاي توغراقلىق رايونى ۋە ئېگەرچى، قاراتال، قۇمباش، ئايكۆل قاتارلىق يېزىلارنىڭ كىچىك پارچە توغراقلىقىغا تارقالغان. توغراقنىڭ يېڭى شاخلىرى، چوڭ دەرەخ، ياش نوتا دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ زىيىنىغا ئۇچرايدۇ. نوتا دەرەخلەرنىڭ ئاساسلىق شاخلىرى زىيانغا ئۇچرىغاچقا ئۆسۈشى چەكلىمگە ئۇچراپ، ماتېرىيال بولۇپ يېتىلەلمەيدۇ.

5) ئاساسلىق ياغاچ ماتېرىياللىرىدا بولىدىغان زىيانداش ھاشاراتلار ياغاچ ھەرىسى، تۆشتىلىق ئۇزۇن بۇرۇت ئۆڭ قوڭغۇزى بولۇپ، شەھەر بويىچە يېزا-مەيدانلارنىڭ ھەممىسگە تارقالغان. ياغاچ ھەرىسى كۆپىنچە چىرىشكە باشلىغان ياغاچ ماتېرىياللىرىغا زىيان سالىدۇ. لېكىن، زىيىنى ئېغىر ئەمەس. تۆشتىلىق ئۇزۇن بۇرۇت ئۆڭ قوڭغۇزنىڭ كەلتۈرىدىغان زىيىنى بىرقەدەر زور.

3. زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ كۆشەندىسى

زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ كۆشەندىلىرىدىن ئاساسلىقى خانقىز، ئالتۇن كۆز ھەرە، كېپىنەك قۇرت پارازىت چىۋىنى، ئېپىيورۇس ھەرىسى، پارازىت ھەرىلەر، كۆك پىت، بىخ ھەرىسى، كۆك پىتخور چىۋىن، ھاشاراتخور كۆكۈيۇن ۋە نۇرغۇن ئوينۇرغاق قوڭغۇز، چىپار قوڭغۇز، بوك بوك قوڭغۇز قاتارلىقلار بار.

مول كۆشەندە بايلىقى بىئولوگىيىلىك ئالدىنى ئېلىشنى قانات يايدۇرۇشقا پايدىلىق. زىيانداش ھاشاراتلار ئىچىدە ئاز سانداقلىرى زىيان كەلتۈرگەندىن باشقا، كۆپ سانداقلىرى كۆشەندە-لەرنىڭ تىزگىنلىشى سەۋەبىدىن، زىيان سالمۇ ئاپەت پەيدا قىلالمايدۇ. مەسىلەن، تېرەك قاسىراقلىق قۇرتى بىرقەدەر كەڭ تارقالغان بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ كۆشەندىلىرىمۇ كۆپ، قوش كالپۇكلۇق خانقىز ۋە نۇرغۇنلىغان قاسىراقلىق قۇرت، پارازىت ھەرىلەر ئۇنىڭ زىيىنىنى تىزگىنلەيدۇ. 1980-يىلى 9-ئايدا قۇمباش يېزىسىنىڭ پەلەيچى كەنتىدە ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈش داۋا-

مىدا، تېرەك قاسىراقلىق قۇرتىنىڭ پارازىتلىق نىسبىتى 60 پىرسەنتتىن يۇقىرى ئىكەنلىكى بايقالغان، ئۇنىڭ قاسىراقلىرى ئۇستىدە پارازىت تومۇزغىنىڭ قانات چىقىرىش باسقۇچىدىكى تۆشۈكچىلەر روشەن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. يەنە مەسىلەن، كۆلرەك زەھەرلىك كېپىنەكنىڭ ئاسا-سەن تۆكلۈك قۇرت پارازىت چۈنىنى بولۇپ، ئۇنىڭ سانى كۆپ، پارازىت نىسبىتى يۇقىرى بولغاچقا، كۆلرەك زەھەرلىك كېپىنكىنى ئاپەت پەيدا قىلالمايدىغان دەرىجىدە تىزگىنلەپ تۇرىدۇ. تېرەك قوش قۇيرۇقلۇق قولۇاقسىمان پەرۋانسىنىڭ لىچىنكىلىرىنىڭ كۆشەندىسى ئېپىۋرۇس ھەرىسى بولۇپ، لىچىنكىلار ۋە قورچاقلار ئارىسىدا پارازىتلىق قىلغاچقا، تېرەك قوش قۇيرۇقلۇق قولۇاقسىمان پەرۋانەسىنىڭ كۆپلەپ پەيدا بولۇشىغا يول قويمايدۇ.

4. ئاساسلىق كېسەللىكلەر ۋە زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبلىرى

ساپ سۇنئىي ئورمانلار كېسەللىكلەر ۋە زىيانداش ھاشاراتلار ئاپىتىنىڭ ئاساسلىق مەنبەسى. ئېتىز-ئېرىقلاردىكى ئىھاتە ئورمانغا كۆپرەك شىنجاڭ تېرىكى، كۆمۈش تېرەك ۋە جىگدە تەكلىكەن. ئورمان بەلباغلىرىدىكى دەرەخ تۈرلىرى بىرلا خىل بولۇپ، ئوت-چۆپ چاتقاللارنى بىر-لەشتۈرۈش يېتەرلىك ئەمەس، شۇڭا كۆشەندىلەرنىڭ ئۆسۈپ، كۆپىيىشىگە پايدىسىز بولۇپ، ئاق تېرەك ئىنچىكە قاناتلىق پەرۋانسى، تېرەك قاسىراقلىق قۇرتى، جىگدە مۇلى قاسىراقلىق قۇرتى ۋە يۇمىلاق قاسىراقلىق قۇرت قاتارلىق زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ غالجىرلارچە زىيان سېلىشىغا ئىمكانىيەت بار.

ئېتىز-ئېرىقلاردىكى ئىھاتە ئورمانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ساپلا تېرەك ئورمانلىقى بولۇپ، ئورمان ياقىلىرىغا دەرەخ غوللىرىنى ئاسىراش ئۈچۈن پاكار بويلۇق دەرەخلەر تىكلىمەي، دەرەخ غوللىرى يالىڭاچ تۇرغاچقا قۇم-بوراننىڭ زەربىسىگە، ئاپتاپنىڭ كۈيدۈرۈپ زەخمىلەندۈرۈشىگە ۋە سوغۇقنىڭ ئۇشۇشۇتۇشىگە كۆپرەك ئۇچرايدۇ. شۇڭا، ئاسانلا دەرەخ غولىنىڭ يېرىلىش كېسىلى يۈز بېرىندۇ ۋە چىرىش كېسىلى يۇقىدۇ.

كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئەھمىيەت بېرىلمىسە، كېسەللىك، ھاشاراتلار يامراپ كېتىدۇ.

§5. ئىگىلىك باشقۇرۇش

1. باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى

1949-يىلدىن ئىلگىرى پارچە ئورمانلار بىلەن تۇتاش ئورمانلار ياكى شەخسنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا ياكى مەسچىت-خانىقالارنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا (زاراتگاھلىقلاردىكى دەل-دەرەخلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئىدى. پەقەت ھۆكۈمەت تارماقلىرى، مەكتەپلەر ۋە ئارمىيە تۇرۇشلۇق جايدىكى ئورمانلار دۆلەت ئىگىلىكىدە ئىدى.

1950-يىلدىن كېيىن، تۇتاش ئورمانلىقلار دۆلەت ئىگىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىنىدى، قالغانلىرى يەنىلا خۇسۇسلارنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

1956-يىلى ئالىي دېھقانچىلىق كوپېراتىپى قۇرۇلۇپ، مېۋىلىك باغ، دەل-دەرەخ، كىچىك پارچە ئورمانلارنىڭ ھەممىسى كوللېكتىپ ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتكۈزۈلدى، شەخسلەرنىڭ دەل-دەرەخلىرى چوڭ-كىچىكلىكى ۋە قىممىتىگە قاراپ تۆۋەن باھادا كوللېكتىپقا سېتىپ بېرىلدى. پومېشچىك، باي

دېھقانلارنىڭ دەل-دەرەخلىرى بولسا ھەقسىز تۈتكۈزۈۋېلىنىدى، شەخسلەرنىڭ بېغى ئۈچ مودىن ئە-شىپ كەتكەن بولسا، بىر موسى تۈتكۈزۈۋېلىنىدى، ئۈچ موغا يەتمىسە، باغ ئىگىسىگە بىر موغا تولدۇرۇپ قالدۇرۇلدى، باغ ئەتراپىدىكى دەل-دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى باغ ئىگىسىگە قالدۇرۇلدى. ئالىي كوپېراتىپنىڭ قۇرۇلۇشى بەك جىددىي بولغاچقا، شەخسلەرنىڭ دەل-دەرەخ، باغلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتى ئانچە پۇختا ئىشلەنمىگەنلىكتىن، بەزى قالايمىقانچىلىقلار كېلىپ چىقتى: بە-رىنچى، باغلار كوپېراتىپقا قوشۇلغاندىن كېيىن، بەزىلىرى باھاغا سۇندۇرۇلدى، بەزىلىرى باھاغا سۇندۇرۇلمىدى، قىسمەن باغلار باھاغا سۇندۇرۇلسىمۇ، لېكىن پۇلى بېرىلمىدى، قىسمەن باغلارنىڭ باھاسى نامۇۋاپىق بولۇپ قالدى. ئىككىنچى، ئىگىلىك ھوقۇقى ئېنىق بولمىدى. ئۈچىنچى، ئىگىلىك باشقۇرۇش قالايمىقان بولدى. خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرەتلە-رىنىڭ باشقۇرۇشى مۇكەممەل بولماي، نۇرغۇن باغلار بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، مەھسۇلاتى يىلدىن-يىلغا تۆۋەنلىدى، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرەتلىرى ياغاچ لازىم بولسا، دەل-دەرەخلەرنى خالىغانچە كېسىپ ئىشلەتتى، بەزى چوڭ ئەتىرەت كادىرلىرى، ھەتتا دەل-دەرىخى يوق ئەزالارغا دەل-دە-رەخلەرنى ھەقسىز تەقسىم قىلىپ بەردى، دەل-دەرەخنىڭ ئەسلى ئىگىلىرى بولسا بەس-بەس بىلەن كېسىپ ئىشلەتتى. شۇڭا، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى.

1961-يىلى 10-ئايدا « يېزا خەلق گۈڭشېلىرىنىڭ خىزمەت نىزامى » (يەنى 60 ماددا) ئېلان قىلىندى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم « (يېزا خەلق گۈڭشېلىرىنىڭ خىزمەت نىزامى) (تۈزىتىلگەن لايىھە) نى ئىجرا قىلىش داۋامىدىكى بىرقانچە كونكرېت مەسىلىلەر توغرىسىدا پە-كىر » دە: « ئەزالارنىڭ ئۆز قولىدىكى بىر مودىن كىچىك بېغى بىردەك ئەزالارنىڭ ئىگىدارچىلىقى-دا بولىدۇ. بىر مودىن چوڭ باغلارنىڭ بىر مودىن ئېشىپ كەتكەن قىسمى باھاغا سۇندۇرۇلۇپ، گۈڭشېغا قوشۇلىدۇ » دەپ بەلگىلەندى. بۇ پرىنسىپقا ئاساسەن ھەممە باغلارنى باشقۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىق تۈرلۈك ئامىللار نەزەردە تۇتۇلۇپ، تۆۋەندىكى ھەم پايدىلىنىشقا بولىدىغان مەھسۇلات مىقدارىغا ئاساسەن باھاغا سۇندۇرۇپ ھەل قىلىش چارىسى ئوتتۇرىغا قويۇل-دى. بۇ چارىنىڭ كونكرېت ئۇسۇلى مۇنداق بولدى: بىر موغا يەتمىگەن خۇسۇسىي باغنىڭ ھەممىسى باغ ئىگىسىگە قالدۇرۇلدى، بىر مودىن ئېشىپ كەتكەن باغلاردىن باغ ئىگىسىگە بىر باغ قالدۇرۇلدى، بۇنى باغ ئىگىسى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى نەق مەيداندا يۈزمۈيۈز تۇرۇپ ئۆلچىدى ۋە تىزىملىدى. باھاغا سۇندۇرۇلغان قىسمىمۇ دەرھال تۇرگە ئايرىپ ئېنىقلىنىپ تىزىملان-دى. سورتقا قاراپ، دەرىجىگە ئايرىپ، باھا بېكىتىلدى. ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەر ئۈچ دەرە-جىگە ئايرىلىپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا دەرىجە ئۆلچىمى ۋە ئۆلچەملىك دەرەخنىڭ باھاسى بەلگە-لىنىپ، ئومۇملاشتۇرۇپ ھېسابقا كىرگۈزۈلدى. باغلارنى قوغداش ئۈچۈن باغ ئەتراپىغا تىكىلگەن جىگدە، تېرەك، سۆگەت قاتارلىقلارمۇ باغ بىلەن بىللە باھاغا سۇندۇرۇلۇپ گۈڭشېغا قوشۇلدى. قۇمباش گۈڭشې باغۋەنچىلىك چوڭ ئەتىرىتى (ھازىرقى باغۋەن كەنتى) ئەزاسى نۇر ھېۋىللانىڭ بېغىنى مىسالغا ئالساق، ئۇنىڭ ئەسلىدە 12 مو بېغى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە بىر مو باغ قالدۇرۇل-دى، قالغان 11 مو باغدا جەمئىي 368 تۈپ مېۋىلىك دەرەخ بولۇپ، ئۇ تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكى-دەك باھاغا سۇندۇرۇلدى.

گۈكشي ئەزاسى نۇر ھېۋىللانىڭ گۈكشىغا قوشقان مېۋىلىك دەرەخلىرىنىڭ باھاغا سۈندۈرۈلۈشى

جەدۋەل 5 — 18 بىرلىكى: يۈەن.

دەرەخ نامى	1-دەرىجە		2-دەرىجە		3-دەرىجە		جەمئي	
	تۇپ سانى	ئايرىم باھاسى	تۇپ سانى	ئايرىم باھاسى	تۇپ سانى	ئايرىم باھاسى	تۇپ سانى	سۈندۈرۈلگان باھاسى
ئەشپۇت	28	9	11	5	3	3	42	316
ئالما	48	6	50	4	58	2	156	604
تۇرۇك	23	5	12	3	22	2	57	195
شاپتۇل	12	3	12	2	28	1	52	88
قارائۇرۇك	2	2	8	1	23	0,5	33	23,5
ياڭاق، ئۇجمە كۆچىتى							28	32
جەمئي	113		93		134		368	1258,5

4 تۇپ ياڭاق، 24 تۇپ ئۇجمە كۆچىتى دەرىجىگە ئايرىلماي، جەمئي 32 يۈەن باھالاندى.

باھاغا سۈندۈرۈلگان چاغدا باھاسى بەك يۇقىرى بولۇپ كەتسە، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتراپتىكى ئۇنى تولىيەلمەيتتى. بەك تۆۋەن بولۇپ قالسا، ئەزالار قوشۇلمايتتى. شۇڭا، ئەزالار دېموكراتىك ئاساستا مۇزاكىرە قىلىپ، باھانى بازار باھاسىدىن تۆۋەن قىلىش، لېكىن، ئەزالارنىڭ مۇۋاپىق ئەمگەك ھەققىگە ئىشىنىپ يېتىش بەلگىلەندى. مېۋىلىك دەرەخلەردىن باشقا دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى بىردەك ئۇچ تۈرگە، ھەر بىر تۈر تۆت دەرىجىگە ئايرىلىپ، دەرىجىسى بويىچە باھا قويۇلدى. ناھىيىلىك پارتكوم 1961-يىلى 10-ئاينىڭ 30-كۈنى بۇ چارىنى تەستىقلاپ، ناھىيە بويىچە مۇشۇ چارىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقاردى.

1961-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ دەرەخلەرنى تۈرى بويىچە دەرىجىگە ئايرىپ، باھاغا سۈندۈرۈش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 19 بىرلىكى: يۈەن

تۈرى	1-دەرىجە	2-دەرىجە	3-دەرىجە	4-دەرىجە
1-خىل پىتىلگەن ماتېرىيال دەرىخى	5	4	3	2
2-خىل كەسمە دەرەخ	4	3	2	1
3-خىل سۆگەت قاتارلىقلار	3	2	1	0,5

دەرىجىسى بويىچە باھا قويۇلغاندىن كېيىن رەسمىيەتلەر ئېنىق بېجىرىلىپ ھۆججەتلىشىپ مۇناسىۋەتلىك بەش تۈرلۈك بەلگىلىمە چىقىرىلدى:

(1) باھاغا سۈندۈرۈلۈشتىن ئىلگىرى كېسىلگەن دەرەخلەر سۈرۈشتۈرۈلمەسلىك؛

(2) ئۆزىگە قانچىلىك قالدۇرۇلغانلىقى، قانچىلىك قىسمى باھاغا سۈندۈرۈلۈپ گۈكشىغا قوشۇلغانلىقىنى تولۇق ئايدىڭلاشتۇرۇپ ئارخىپقا سېلىش؛

(3) ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرى كونكرېت ئەھۋالغا ئاساسەن، باھاغا سۈندۈرۈلگان دەرەخنىڭ پۇلىنى قايتۇرۇپ بولۇش مۇددىتىنى بەلگىلەش؛

(4) ھۆججەتلەشكەن كۈندىن باشلاپ، كوللېكتىپنىڭ دەرىخى بىلەن قالدۇرۇق دەرەخنى ئارىلاشتۇرۇۋەتمەسلىك، ئەگەر ماجىرا يۈز بەرسە، ھۆججەتنىكى بەلگىلىمە بويىچە بىر تەرەپ قىلىش؛

(5) ھۆججەتكە باغ ئىگىسى، چوڭ ئەترەت مەسئۇلى ۋە ئوتتۇرىدىكى ئادەم تامغا بېسىش ياكى ئىمزا قويۇش؛

قېپقالغان مەسىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئارقىلىق، كوللېكتىپنىڭ دەل-دەرەخلىرىنى ئۇچ دەرىجە (گۈڭشې، چوڭ ئەترەت، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى) بويىچە باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. كوللېكتىپ باغنى باشقۇرغاندا، باغۋەنلەرنىڭ ئىش ھەققى تۆۋەن، تېخنىكا كۆچى ئاجىز بولغانلىقتىن، باغلار ياخشى پەرۋىش قىلىنماي، ئوبدان ئاينىمىدى.

1973-يىلى ئاپتونوم رايوننىڭ ئورمانچىلىق توغرىسىدىكى 15 ماددىلىق بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىنىپ، ئورمان ھوقۇقىنى قوغداش، ئۇچ دەرىجە بويىچە كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلىش، كىم تىكسە شۇ باشقۇرۇش، ئورمان ھوقۇقى شۇنىڭغا تەئەللۇق بولۇش، تەڭ تەقسىم، يۆتكەشكە قارشى تۇرۇش، ئەزالارنىڭ كۆچەت تىكىشىگە ئورمانلىق يەر ئاجرىتىپ بېرىش قاتارلىق سىياسەتلەر ئېنىق بەلگىلىنىپ، ئەزالار تەككەن ماتېرىيال دەرەخلىرى پىتىلگەندىن كېيىن ئۆزلىرى كېسىپ ئىشلىتىشگە يول قويۇلۇپ، دېھقانلارنىڭ كۆچەت تىكىش قىزغىنلىقى ئۆستۈرۈلدى. 1974-يىلدىن 1977-يىلغىچىلىك تارقاق تەككەن كۆچەت 1973-يىلدىن ئىلگىرىكى يىللارغا قارىغاندا بىرقانچە ھەسسە كۆپ بولدى.

1981-يىلى يېزىلاردا ئورمان باشقۇرۇش خادىملىرى قويۇلۇشقا باشلىدى، 1981-يىلى توققۇز ئادەم، 1983-يىلى 15 ئادەم قويۇلدى، 1985-يىلى 17 گە كۆپەيتىلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بەشتۈگمەن يېزىسى بىلەن قاراتال يېزىسىدا ئورمان باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇشنى تەستىقلىدى. 1981-يىلى 3-ئايدا جۈگگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى بەلەن گوۋۇيۈەن ئېلان قىلغان ئورمانلارنى قوغداش، ئورمانچىلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى بىرقانچە تۈرلۈك قارار ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يولغا قويۇش قاتارلىق 25 مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇلدى. 1982-يىلى 10-ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئوقتۇرۇش چىقىرىپ، ئورمانچىلىقىتا ئۇچىنى بېكىتىش (ئورمان ھوقۇقىنى بېكىتىش، مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى بېكىتىش، ئورمان يېرىنى بېكىتىش) ۋە ئورمان مۇلۇكچىلىك ھوقۇقى گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىشنى بەلگىلىدى. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، كوللېكتىپ، شەخس ۋە دۆلەت ئورمانلىرىغا 28 مىڭ نۇسخىدىن ئارتۇق ئورمان ھوقۇقى گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى.

1983-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەركىزىي كومىتېتنىڭ يېزا خىزمەتى توغرىسىدىكى 1-نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئورمانچىلىق سىياسىتىنى كەڭ قويۇۋېتىپ، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، كوللېكتىپنىڭ دەل-دەرەخلىرىنى نىسبەت بويىچە دېھقانلارغا ھۆددىگە بەردى.

1984-يىلى 9-ئاينىڭ 20-كۈنى 6-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېينىڭ 7-يىغىنىدا « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئورمان قانۇنى » ماقۇللاندى، شۇ يىلى 11-ئاينىڭ 13-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئورمانچىلىق قانۇنىنى تەشۋىق قىلىش ۋە ئۆگىنىش توغرىسىدا ئوقتۇرۇش چىقاردى. ئوقتۇرۇشتا ئورمانچىلىق قانۇنىنى كەڭ، چوڭقۇر ھالدا ئۆگىنىش ۋە تەشۋىق قىلىش تەلەپ قىلىندى ھەمدە جايلارغا ئورمان قانۇنى يولغا قويۇلۇشتىن ئىلگىرى ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ ئورمانلارنى قالايمىقان كېسىۋېتىشىدىن ساقلىنىشنى ئوقتۇردى، يېزا ئىگىلىك جەھەتتە، ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈمىنى تەڭشەش، ئىسلاھ قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئورمانچىلىق سىياسىتى

تېخىمۇ كەڭ قويۇۋېتىلىپ، يەككە ئىگىلىكنى ئاساس قىلىش، يەككە، كوللېكتىپ ۋە دۆلەت ئىگىلىكىنىڭ بىرلىكتە ئاتلىنىش فاكتورىنى تەكتلەندى. ئاساسلىقى تۆۋەندىكى جەھەتلەردە سىياسەت كەڭ قويۇۋېتىلدى:

(1) ئورمان يەرلەرنى دادىللىق بىلەن كۆپ ئايرىپ بېرىش، ئورمانغا باب كېلىدىغان يېقىن يەرلەرنى، ياخشى يەرلەرنى دېھقانلارنىڭ قالدۇرۇق ئورمانلىق قىلىشىغا ئايرىپ بېرىش، ئۇنىڭ كۆلىمىنى چەكلىمەسلىك، كىم تىكسە شۇنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولۇش، مەھسۇلاتنى ئۆزى بىر تەرەپ قىلىش، ۋاراسلىق قىلىشقا ۋە باھا قويۇپ ئوتتۇنۇپ بېرىشكە يول قويۇش؛ خالىس كۆچەت تىككەن ئورمانلىق يېرى، قالدۇرۇق يەردىن باشقا، ئورمانلىق قىلىشقا ئەپلىك يەرلەرنىمۇ مەبلەغ سېلىش، ئەمگەك سىڭدۈرۈشنى خالايدىغان ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش ئىقتىدارى بار كىشىلەرگە دائىر ھۆججەتنى بېرىپ، ئېچىش خاراكتېرلىك ئورمان بىنا قىلىش، بولۇپمۇ ئورمانچىلىق ئالىملىرىنى، نۆۋەتلىق ئالىملە ئورمانچىلىق مەيدانى قۇرغانلارنى رىغبەتلەندۈرۈش ۋە قوللاش، ئۇلارنىڭ مەبلەغ توپلاپ تىجارەت قىلىشىغا يول قويۇش.

(2) دۆلەت باشقۇرۇشقا يېتىشىلمىگەن توغرا قىلىق، دەريا-ئۆستەكلەرنى بويلىرىدىكى ئورمانلىق، چۆللەردىكى چاتقال ئورمانلىقلارنى يېقىن ئەتراپتىكى يېزا-كەنتلەرنىڭ ياكى دېھقانچىلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈرىنى-مەيدانلىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىش، ئورمان ھوقۇقى باشقۇرغان ئورۇنلىرىنىڭ قولىدا بولۇش، بەزى چۆللەردىكى چاتقال ئورمانلىقلار ۋە نابۇت بولۇپ، ئېشىپ قالغان توغرا قىلىقلار، دەريا-ئۆستەكلەرنى بويلىرىدىكى ئورمانلارنى دېھقانلارغا قالدۇرۇق ئورمانلىق يېرى قىلىپ بېرىش.

(3) كوللېكتىپ ئورمانچىلىق كىرىمىنىڭ كۆپ قىسمىنى دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىش.

(4) دۆلەت ئىشچى-خىزمەتچىلىرىنىڭ ئىش ھەققىنى توختىتىپ، شتاتنى ساقلاپ قېلىپ، ئورمانلىقنى ھۆججەتكە ئېلىشىغا ياكى ئالىملە ئورمان مەيدانى قۇرۇشىغا رۇخسەت قىلىش. ئومۇمەن ئېچىش خاراكتېرلىك ئورمان بەرپا قىلىشقا ھۆججەتكە بېرىلگەن ئورمانلىقلارنىڭ يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى كوللېكتىپقا، ئورمانلىقنى باشقۇرۇش ھوقۇقى ھۆججەتكە ئالغان ئالىملىكە مەنسۇپ بولىدۇ. ئۇلارغا پايدىلىنىش كىنىشكىسى تارقىتىپ بېرىلىپ، ئۆزاق مۇددەتكىچە ئۆزگەرتىلمەيدۇ.

1984-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان ئىككى يىل ئىچىدە كوللېكتىپ كۆچەت يېتىشتۇرۇش يەككە كۆچەت يېتىشتۇرۇشكە ئۆزگەردى. كۆچەت يېتىشتۇرگەن يەككە ئالىملە تەخمىنەن 1000 — 1500 گە كۆپەيسە، كۆچەت يېتىشتۇرگەن كۆلەم تەخمىنەن 3000 موغا يەتتى. تاشلىنىپ ياتقان بوز يەرلەردە كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلغان دېھقانلار سانى يىلدىن-يىلغا كۆپەيسە، بىر تۈركۈم ماتېرىيال ئورمىنى ۋە يېقىلغۇ ئورمىنى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسپىي ئالىملەر مەيدانغا كېلىپ، ئورمانلىقتا كەسىپلەشكەن ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى. 1985-يىلى 200 مو ماتېرىيال ئورمىنى تىككەن كەسپىي ئالىملە بىر، ئون مودىن ئاشۇرۇپ ماتېرىيال ئورمىنى تىككەن كەسپىي ئالىملە ئون نەچچىگە يەتتى. ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە دېھقانلارنىڭ كىرىمىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن 1984-، 1985-يىللىرى ئېتىز ياقىلىرىدىكى ئىھاتە ئورمانلىرى دېھقانلارنىڭ يەككە باشقۇرۇشىغا ھۆججەتكە بېرىلدى. كوللېكتىپنىڭ باغلىرىمۇ ئىككى يىللىق، بەش يىللىق، ئون يىللىق، 15 يىللىق توختام بىلەن باغۇمن ئالىملەرگە ھۆججەتكە بېرىلدى. تەجرىبىلىك، تېخنىكا بىلىدىغان بۇ باغۇمن ئالىملەر مېۋىلىك دەرەخلەرنى كۆپلەپ تىكىپ، تۈپ سانىنى ۋە كۆلىمىنى ئۆزلۈكسىز كېڭەيتىپ، ناچار دەرەخلەرنى شاللاپ چىقىرىپ، سۈپەتلىك سورتلارنى ئۇلىدى.

2. ئورمانىنى مۇھاپىزەت قىلىش

1964-يىلى 7-ئاينىڭ 30-كۈنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى « ئورمانلارنى ئاسراش، مۇھاپىزەت قىلىش توغرىسىدا ئۇلان » چىقاردى. ئۇ، مۇنداق ئالتە ماددىدىن تەركىب تاپقان:

(1) ھەممە ئادەم قول سېلىپ، كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلىش، ئورمانىنى ئاسراش، مۇھاپىزەت قىلىشتا ھەممە ئادەم مەسئۇل بولۇش، ئورمان تىككۈچى ئورۇن تىكىشنى، باشقۇرۇشنى يېتىلدۇرۇشنى ھۆددىگە ئېلىش.

(2) ئۆزئارا نازارەت قىلىپ، بىر-بىرىگە ھەيدەكچىلىك قىلىپ، ياش ئورمانلارنى ياخشى باشقۇرۇپ، بۇزغۇنچىلىقنىڭ ئالدىنى قەتئىي ئېلىش.

(3) بەلگىلىمىگە قەتئىي ئەمەل قىلىپ، ئۆز ۋاقتىدا سۇغىرىش، توپىسىنى يۇمشىتىش، ئوتنى ئوتاش، ئوغۇتلاش، شاخلىرىنى چاتاش ۋە كېسەللىك، زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ياش دەرەخلەرنىڭ ياخشى ئۆسۈشىگە ۋە ئورمان بەلباغلىرىنىڭ رەتلىك، تەكشى، چىرايلىق بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تولۇقلاپ تىكىشنى ياخشى ئىشلەش.

(4) ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش تەشۋىقات، تەربىيە خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، ئۇنىڭدىن ھەممە ئائىلىنى خەۋەردار قىلىش.

(5) يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا ئېرىق-ئۆستەڭ چېپىش ياكى بېكىدىن يول ئېلىش ئۈچۈن ئورمان بەلباغلىرىنى ئېلىۋېتىشكە توغرا كەلسە كۆكەرتىش كومىتېتىنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىش، دەل-دەرەخلەرنى خالىغانچە كېسىۋەتمەسلىك.

(6) ئورمان ئاسراش، ئورمانىنى مۇھاپىزەت قىلىشتا مۇكاپاتلاش بىلەن جازالاشنى تەڭ يولغا قويۇش.

ھەرقايسى گۈڭشىلار تىكىلگەن دەرەخلەرنىڭ تۇتۇش نسبىتى يۇقىرى بولمايۋاتقانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، باشقۇرۇشنىڭ مۇھىملىقىنى تەدرىجىي تونۇپ يەتتى. بەشتۇگمەن گۈڭشې پارتكومى 1979-يىلى مۇنداق ئۇچ تۈرلۈك خىزمەتنى تۇتۇشقا ئەھمىيەت بەردى: بىرىنچى، كەسپىي قوشۇننىڭ قۇرۇلۇشىنى تۇتتى. گۈڭشىدا ئورمان باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇپ، مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈچلۈك، باشقۇرۇرنى ئۇقتىدارى بار كادىرلارنى رەھبەرلىك ۋەزىپىسىگە تەينىلىدى. ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدە ئورمان بەرپا قىلىش تەجرىبىسى بار ئەزالاردىن ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش گۇرۇپپىلىرىنى قۇردى. ئىككىنچى، زۆرۈر بولغان قائىدە-تۈزۈملەرنى تۈرغۇزدى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى، شۇنىڭ بىلەن رىئايە قىلدۇغان قائىدە-نىزام بار بولدى، مۇكاپاتلاش بىلەن جازالاش تۈزۈمى ئېنىق بولدى. ئۈچىنچى، نورمىلىق باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، خادىم، يەر، ۋەزىپە، ھەق بىكىتىلدى. 1980-يىلى ناھىيىدىكى ئورمانچىلىق تارماقلىرى 1978-يىلدىن بۇيانقى ئورمانچىلىقنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىشتىكى تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تۈۋەندىكىدەك باشقۇرۇش تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقتى:

(1) ئورمان باشقۇرۇشقا مەخسۇس ئادەم بېكىتىش، گۈڭشىلاردا بىر نەپەر رەھبىرىي كادىر ئورمان باشقۇرۇشقا يىل بويى مەسئۇل بولۇش. گۈڭشې، چوڭ ئەترەت، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ئەمگەك كۈچىگە، ئورمان بەلباغلىرىنىڭ سانىغا قاراپ، مۇناسىپ ساندىكى ئورمان مۇھاپىزەتچىلىرىنى ئورمان مۇھاپىزەت قىلىشقا ئاجرىتىش، غول لىنىيىلىك ئورمان بەلباغلىرىدا ئادەتتە بىر كىلومېتىرغا بىر ئورمان مۇھاپىزەتچىسى قويۇش.

(2) ئورمان مۇھاپىزەتچىسى تەكشىنى، تۇتقۇزۇشنى ھۆددىگە ئېلىش، تۇتۇش نسبىتىگە قاراپ

ئىش ھەققى خاتىرىلەپ، مۇكاپات باھالاش، تۆتۈش نىسبىتى 90 پىرسەنتتىن يۇقىرى بولسا 1-دەرىجىلىك، 80 پىرسەنتتىن يۇقىرى بولسا 2-دەرىجىلىك مۇكاپات بېرىش، 80 پىرسەنتتىن تۆۋەن بولسا جازالاش.

(3) قەرەللىك سۈغىرىش. يېڭى تىكىلگەن ئورمان بەلباغلىرى، كۆچەتزارلىقلارنى ھەر يەتتە-سەككىز كۈندە بىر قېتىم سۈغىرىپ تۇرۇش.

(4) ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى گۈڭشې ئەزالىرى ئارىسىدا مۇزاكىرە قىلىپ، ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش ئەھدىنامىسىنى تۈزۈپ چىقىش.

(5) ئۇچ ھوقۇقنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش، يەنى سۇ ھوقۇقىنى بېرىش، ئورمان مۇھاپىزەتچىلىرى ئورمان بەلباغلىرىنى سۈغارسا، ھەرقانداق ئادەم ئارىلاشماسلىق؛ جەرىمانە قويۇش ھوقۇقىنى بېرىش، ئادەم ۋە چارۋىلار ئورمانغا زىيان سالسا، ئورمان مۇھاپىزەتچىلىرى ئورمان مۇھاپىزەت قەلىش ئەھدىنامىسى بويىچە جەرىمانە قويۇشقا ھوقۇقلۇق بولۇش؛ ئۆز-ئۆزىگە خوجايىنلىق ھوقۇقىنى بېرىش، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەت باشلىقلىرىنىڭ ئورمان مۇھاپىزەتچىلىرىنى باشقا ھەرقانداق ئىشقا يۆتكىۋېتىشكە ھوقۇقى بولماسلىق.

6-بەش يىللىق پىلان (1981—1985-) مەزگىلىدە تارىم تەبىئىي توغراقلىقى « ئۇچ شىمالى » ئىھاتە ئورمانلىقى پىلانغا كىرگۈزۈلدى. 1980-يىلى توقاي توغراقلىق رايونىنى باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، تارىم تەبىئىي توغراقلىقىنى باشقۇرۇش كۈچەيتىلدى.

3. كېسىش ۋە سېتىش

1950-يىلدىن ئىلگىرى تەبىئىي ئورمان ياغاچ ماتېرىياللىرىنىڭ زاپىسى سۈنئىي ئورمان ياغاچ ماتېرىياللىرىنىڭ زاپىسىدىن خېلىلا ئارتۇق ئىدى. تارىم توغراقلىقىدىكى يەككە تۇپ دەرەخنىڭ ماتېرىياللىق مىقدارى ئادەتتە بىر كۇب مېتردىن تۆت كۇب مېترغىچە، سۈنئىي ئورمانلىقتىكى چوڭ دەرەخلەرنىڭ ماتېرىياللىق مىقدارى بىر كۇب مېتردىن سەككىز كۇب مېترغىچە كېلەتتى. 1961--يىلى توپلۇق يېزىسىنىڭ پاختىلىق كەنتىدە بىر تۇپ تېرەك كېسىلگەن بولۇپ، 6.5 كۇب مېتر ياغاچ ماتېرىيالى؛ 1968-يىلى ئېگەرچى يېزىسىنىڭ گۈلباغ كەنتىدە بىر تۇپ تېرەك كېسىلگەن بولۇپ، سەككىز كۇب مېتر ماتېرىيال چىققانىدى. 80-يىللاردا دەرەخلەرنىڭ ئۆسۈش دەۋرى قىسقا بولۇپ، يەككە تۇپ دەرەخنىڭ ماتېرىياللىق مىقدارى ئىلگىرىكىدىن جىق ئازلاپ كەتتى.

1958-يىلدىن ئىلگىرى ياغاچ كېسىشتە پىلان يوق بولۇپ، قالايمىقان كېسىلگەنلىكتىن، تارىم تەبىئىي توغراقلىقىنىڭ كۆلىمى زور دەرىجىدە ئازلاپ كەتكەنىدى.

1959-يىلدىن باشلاپ ياغاچ كېسىش تىزگىنلەنىدى، ياغاچ مەيدانى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ياغاچ ماتېرىياللىرىنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىپ، سېتىش يولغا قويۇلدى، 1959-يىلى ياغاچ مەيدانى 1500 كۇب مېتردىن ئارتۇق ياغاچ سېتىۋالدى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ ئاخىرىقى مەزگىللىرىدە، يېزىلاردا يەرلەرنى پىلانلىغان چاغدا، بەزى جايلاردا قارىغۇلارچە نۇرغۇن مېۋىلىك دەرەخ ۋە ماتېرىيال ئورمانلىرى ئېلىۋېتىلدى. 70-يىللاردا كېسىش مىقدارى زور دەرىجىدە تۆۋەنلىدى، ئەڭ تۆۋەن يىللىق كېسىش مىقدارى 400 كۇب مېتر ئەتراپىغا چۈشتى. 80-يىللاردا ياغاچ ماتېرىيال زاپىسى ۋە ئېھتىياج ئاشتى. شۇڭا، كېسىش مىقدارىمۇ كۆپەيدى. شەھەرلىك ياغاچ ماتېرىياللىرى شىركىتى 1984-يىلى 10-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە شۇ يىللىق ياغاچ ماتېرىياللىرى سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى 117% ئورۇندىدى. تاۋار ئىشلەپچىقىرىشنى كېڭەيتىش، ئوبوروتنى جانلاندۇرۇش، يېزا ئىگىلىكىنى گۈللەندۇرۇش، ئورمانچىلىق تەـ

رەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، ياغاچ ماتېرىياللىرى بازار سودىسى ئېچىۋېتىلىپ، بازاردا كېـ
لىشىم باھا بويىچە ياغاچ ماتېرىياللىرى سېتىشقا يول قويۇلدى. بەزى كىشىلەر بازارنى ئېچىۋېتىش
پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ياغاچ ماتېرىياللىرىنى كىنىشكىسىز كېسىپ، توشۇپ ۋە قولدىن-قولغا ئۆتكۈـ
زۈپ ساتتى. ئورمان باشقۇرۇش تارماقلىرى ئورمانچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، ئور-
مانچىلىق ئىشلىرى ئاپپاراتلىرىنى تولۇقلىدى ۋە كۈچەيتتى، جايلاردىكى ياغاچ ماتېرىياللىرىنى تەكـ
شۈرۈش پونكتلىرىنى تەرتىپكە سالدى ۋە كۈچەيتتى. كوللېكتىپنىڭ ئورمانلىرىنى شەھەر دەرىجە-
لىك ئورمانچىلىقنى باشقۇرۇش تارماقلىرىدىن كېسىشكە رۇخسەت قىلىش كىنىشكىسىنى ئالغاندىن كېـ
يىن ئاندىن كېسىشكە يول قويۇلدى. كوللېكتىپنىڭ ئورمانلىرى ۋە شەخسلەرنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ئالدى-
كەينىدىكى ئورمانلىرىنى بازاردا ساتماقچى بولسا، چوقۇم يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ياكى شە-
ھەرلىك ئورمانچىلىقنى ئاساسلىق باشقۇرىدىغان تارماقنىڭ ئىسپاتىنى؛ كوللېكتىپنىڭ ئورمان ياغاچـ
لىرىنى ئاقسۇ تەۋەسىدىن چىقارماقچى بولسا چوقۇم شەھەر دەرىجىلىك ئورمانچىلىقنى ئاساسلىق
باشقۇرغۇچى تارماقنىڭ ياغاچ يۆتكەش ئىسپاتىنى ئېلىش كېرەكلىكى؛ كوللېكتىپ ۋە شەخسلەرنىڭ
بازاردا ساتقان ياغاچلىرى ئۈچۈن ئورمان يېتىشتۇرۇش فوندى تاپشۇرۇشى، يېڭى بەلگىلىمە چۈ-
شۈشتىن ئىلگىرى، يەتتە يۈەندىن ئون يۈەنگىچە تاپشۇرۇشى لازىملىقى بەلگىلەندى. ئورمانچىلىق
مەمۇرىيىتىنىڭ خىزمەتچىلىرى « مەھسۇلاتىنى ئۆز ئالدىغا بىر تەرەپ قىلىش، ئالدى-ساتتىدا ئا-
دىل بولۇش، قانۇنلۇق سودا قىلىش » بىلەن « ئوغرىلىقچە كېسىپ ئېلىپ-سېتىش، ياغاچ ماتېرى-
ياللىرىدىن پايدىلىنىپ ھايانكەشلىك قىلىش، قاراڭغۇ بازار سودىسى قىلىش » ئوتتۇرىسىدىكى
چەك-چېگرىنى ئېنىق ئاجرىتىشقا ئەھمىيەت بېرىپ، قانۇنلۇق ياغاچ سودىسى ئوبوروتىنى قەتئىي
قوغدىدى. ئورمانچىلىق مەمۇرىيىتى خىزمەتچىلىرىنىڭ خىزمەتتىكى قولايلىقىدىن پايدىلىنىپ، قانۇنغا
خىلاپ پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشى قاتتىق مەنئى قىلىندى. ئورمانچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرـ
دىغان خادىملار ۋە ياغاچ ماتېرىياللىرىنى تەكشۈرۈش پونكتىدىكى خىزمەتچى خادىملارغا كىنىشكـ
سىز ياغاچ كەسكەن، ياغاچ ماتېرىياللىرىنى كىنىشكىسىز بازارغا سالغان ۋە توشىغانلار سېزىلسە،
شۇ جايىنىڭ ئۆزىدە تۈتۈپ قېلىش، جەرىمانە قويۇپ بىر تەرەپ قىلىش ھوقۇقى بېرىلدى. ياغاچ
ماتېرىياللىرى بازىرىنى ئېچىۋېتىشتىن پايدىلىنىپ، ئوغرىلىقچە كېسىپ ئېلىپ-سېتىش، قولدىن قولغا ئۆتـ
كۈزۈپ، سېتىش قاتارلىق قاراڭغۇ بازار سودىسى بىلەن شۇغۇللانغان قانۇنسىز ئۇنسۇرلارنىڭ بارلىق
ياغاچ ماتېرىياللىرىنى مۇسادىرە قىلغاندىن سىرت، قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتە قىلىندى.

سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئاساسىي قۇ-
رۇلۇشى ۋە خەلق تۇرمۇشىدا ياغاچ ماتېرىياللىرىغا بولغان ئېھتىياج ئۈزلۈكسىز ئاشتى. 50-يىللاردا
ياغاچ ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەش ئېھتىياجىدىن ئېشىپ كەتكەن، 60-يىللاردىن باشلاپ ياغاچ
ماتېرىياللىرى ئېھتىياجىنى قامدىيالمىدى. ئاساسىي قۇرۇلۇش جەھەتتە ئىدارە-ئورگانلار، سودا
دۇكانلىرى، مەكتەپلەر ياكى تۇرالغۇ ئۆيلەرنىڭ كۆپىنچىسى كېسەك بىلەن ياغاچتىن سېلىنغاچقا،
ياغاچ ماتېرىياللىرىغا بولغان ئېھتىياج ناھايىتى كۈچەيدى. خەلق تۇرمۇشىدىكى ئائىلە جاھازلىرى-
غىمۇ ياغاچ كېتەتتى. 80-يىللاردا ئاساسىي قۇرۇلۇشنىڭ سۈپىتى ئۆستى، بىناكارلىق قۇرۇلۇشىدا
ياغاچ ماتېرىياللىرى ئاز ئىشلىتىلىدىغان بولدى، ئەمما خەلق تۇرمۇشىدىكى ياغاچ ماتېرىياللىرىغا
بولغان ئېھتىياج تەدرىجىي كۈچەيدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ياغاچ ماتېرىياللىرىنىڭ سۈپىتىگە بولغان
تەلەپمۇ بارغانسېرى ئۆستى. شەھەردە ئىشلەپچىقىرىلغان ياغاچ ماتېرىياللىرى ئىمارەتلەرنىڭ
ئىشىك-دېرىزىلىرىگە ئىشلىتىلگەندىن سىرت، يەنە كان قۇدۇقلىرىنىڭ تۈۋرۈكلىرىگە، سۇ ئىنشائاتـ
لىرى ۋە توغانلارنى ياساشقا، ئائىلە جاھازلىرىنى ياساشقا ئىشلىتىلدى. سۈپەت تەلىپى بىرقە-
دەر يۇقىرى بولغان ئاساسىي قۇرۇلۇشلارنى قىلىشتا چوڭ دىئامېترلىق قارىغاي ياغاچلىرى ياشقا

جايلاردىن سېتىۋېلىنىدى.

سۇنئىي ئورمانلارنىڭ كۆپىنچىسى تېرەك بولۇپ، ماتېرىيال چىقىش نىسبىتى 60% ئەتراپىدا، تەبىئىي توغراقلىقنىڭ كۆپىنچىسى يېڭىدىن ئۆسۈپ چىققان ئورمان بولۇپ، ماتېرىيال چىقىش نىسبىتى تۆۋەنرەك، ئاران 50% ئەتراپىدا بولدى.

ياغاچ ماتېرىيال زاپىسى ۋە ماتېرىيال چىقىش نىسبىتى

جەدۋەل 5 ـــ 20

تۈرى	زاپىسى (كۇب مېتر)	ماتېرىيال نىسبىتى %	ئىزاھات
ئىنانە ئورمىنى	83284	60	
ماتېرىيال ئورمىنى	16395	60	
مۇھىت ئورمىنى	20095	60	ئوتتۇلۇق ۋە ئىقتىسادىي ئورمانلىنىڭ زاپاس مىقدارى ھېسابلانمىدى
تەبىئىي ئورمان	100000	50	دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى تەبىئىي توغراقلىقنىڭ زاپاس مىقدارى ھېسابلانمىدى

تارىم تەبىئىي توغراقلىقىدا شاخلىرى قۇرۇپ كەتكەن توغراقلار يەنىلا ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئوتتۇن ماتېرىيال زاپىسى 50 مىڭ كۇب مېتردىن كۆپ.

1985-يىلى شەھەر بويىچە ئومۇمىي ياغاچ ماتېرىيال زاپىسى 219 مىڭ 774 كۇب مېتر.

تېرەك ياغاچ ماتېرىيالىنىڭ يىللاردىن بۇيانقى باھاسى كۆپ ئۆزگەردى. 50-يىللاردا بىر كۇب مېتر يۇمىلاق ياغاچ سۇپىتىگە قاراپ، باھاسى ئادەتتە 15ـ20 يۇەن ئەتراپىدا بولاتتى. 60-يىللاردا ئۇلايەتلىك پىلان كومىتېتى باھانى مۇنداق بېكىتتى: بىرىنچى دەرىجىلىك ياغاچنىڭ سېتىۋېلىش باھاسى 84 يۇەن، سېتىپ چىقىرىش باھاسى 110 يۇەن، 2-دەرىجىلىك ياغاچنىڭ سېتىۋېلىش باھاسى 68 يۇەن، سېتىپ چىقىرىش باھاسى 84 يۇەن، 3-دەرىجىلىك ياغاچنىڭ سېتىۋېلىش باھاسى 55 يۇەن، سېتىپ چىقىرىش باھاسى 70 يۇەن، توغراق ۋە سۆگەت ياغاچنىڭ باھاسى تېرەك ياغىچىدىن تۆۋەن بولدى. 70-يىللاردا تېرەك ياغىچىنىڭ سۇپىتىگە قاراپ باھا قويۇلدى. بىر كۇب مېتر ياغاچ 130 ـــ 165 يۇەن، قۇرۇق ياغاچ بولسا 160 ـــ 200 يۇەن؛ 80-يىللاردا بىر كۇب مېتر ياغاچنىڭ باھاسى 180 ـــ 200 يۇەن، قۇرۇق ياغاچ بولسا 230 ـــ 270 يۇەن بولدى.

شەھەرلىك ياغاچ ماتېرىياللىرى شىركىتىنىڭ 1970-يىلدىن 1985-يىلغىچە سېتىۋېلىش، سېتىپ چىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ـــ 21 بىرلىكى: كۇب مېتر

يىللار	سېتىپ ئالغىنى	سېتىپ چىقارغىنى	يىللار	غەيرى	
1970	495.5	611.1	1979	سېتىپ ئالغىنى	874.2
1971	679.2	654	1980	850	1370.9
1972	868	900	1981	1551.5	857.4
1973	807	847.5	1982	336.8	2027.2
1974	1934.7	2131	1983	2070.8	2026.5
1975	1580	1565	1984	2176.7	2050.8
1976	1433	1652.7	1985	1973.1	1271.4
1977	1172.1	1193.8	جەمئىي	1636.5	21137.8
1978	970.0	1104.3	سېتىۋېلىنغان ۋە سېتىپ چىقىرىلغىنى ھەممىسى تېرەك ياغىچى	20834.9	

IV باب باغۋەنچىلىك

§1. مېۋە تۈرلىرى

ئاقسۇ ئەزەلدىن مېۋە-چىۋە، قوغۇن-تاۋۇز ماكانى. باغ-ۋارانلار ،شاپتۇل، ئۆرۈك، ئۈجمە، نەشپۈت، ئانار، ئالما، قوغۇن-تاۋۇز، سەي-كۆكتاتلار بىلەن تولغان. چوڭ-كىچىك خوجىلار توپە-لىگىنى تىنجىتىپ، قوشۇنلار ئاقسۇغا كىرگەندە ئۈجمە راسا پىشپ مەي باغلىغاچقا چېرىكلەر ئۈج-مىنى زوق بىلەن ئۈزۈپ يېيىشكەن. پادىشاھ چىيەنلۇڭ بۇ ھەقتە مۇنداق نەزمە يازغان « پا-دىشاھ لەشكەرگە ئۈجمە بىلەن بەردى كۆچ ۋە مەدەت » . ئاقسۇ چىلگە ياڭقى بىلەن قە-غەز ياڭقىسى پۈتۈن مەملىكەتكە داڭلىق. 80-يىللاردىن بۇيان شەھەر بويىچە باغۋەنچىلىك ئىشلەپچىقىرىش تېخىمۇ يۇكسىلىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى زور دەرىجىدە بېيىدى، دېھقانلارنىڭ كىرىمى كۆپەيدى.

شەھەر بويىچە قۇمباش يېزىسىدا مېۋىلىك دەرەخ ئەڭ كۆپ بولۇپ، پۈتۈن شەھەردىكى مېۋىلىك دەرەخ ئومۇمىي سانىنىڭ 21.28 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ؛ بەشتوغمەن يېزىسىنىڭ شاپتۇلى داڭلىق بولۇپ، پۈتۈن شەھەردىكى شاپتۇل دەرىخى ئومۇمىي سانىنىڭ 27.7 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ؛ ئايكۆل يە-زىسىنىڭ ئۈزۈمى پۈتۈن شەھەردىكى ئۈزۈمنىڭ 29.3 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. 1985-يىلى شەھەر بو-يىچە بار بولغان مېۋىلىك دەرەخ يەتتە ئائىلە ، 14 ئۆرۈگداش، 25 خىلغا مەنسۇپ.

1. تۈرى

1. ئالما ئالما دەرىخى تىكىلگەن كۆلەم شەھەر بويىچە مېۋىلىك دەرەخ تىكىلگەن ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 31.2 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، جەمئىي 10 مىڭ 779 مو ئالما دەرىخى بار. ئاقسۇدا ئالمىنىڭ ئاقسۇ قىشلىق ئالمىسى، ئاقسۇ يازلىق ئالمىسى، توشقانباش ئالما، قاپاق ئالما، توقاچ ئال-ما، ئاچچىق ئالما، ناپاس ئالما، قۇم ئالما قاتارلىق 20 نەچچە خىلى بار. يەرلىك يۇمشاق ئالما ئەڭ كەڭ بولۇپ، ئالما ئۆستۈرۈلگەن كۆلەمنىڭ 95 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. يۇمشاق ئالما ئىچىدە ئاقسۇ قىشلىق ئالمىسى ئەڭ كۆپ، ئۇ، يازلىق ئالمىدىن قالسلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇ-رىدۇ. سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن ئالما سورتلىرىدىن « ئالتۇن تاج » ، « مارشال » ، « قىزىل قاشتېشى » ، « دۆلەت نۇرى » ، « يېشىل بانان » قاتارلىقلار بار. ئاقسۇدا ئالما 7-ئايدىن باشلىنىپ، 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ۋە ئاخىرلىرىغىچە پىشىدۇ.

ئاقسۇ قىشلىق ئالمىسى باراقسان، گۈمبەز شەكىلدە ئۆسىدۇ، بىر يىللىق شاخلىرى قىزىل قوڭۇر رەڭدە بولۇپ، پوستىدا كىچىك تۆشۈكچىلەر بولىدۇ، ئۇنىڭ مېۋىسى ئاساسەن قىسقا شاخلە-رىدا بولۇپ، مەھسۇلاتى خېلى يۇقىرى، مېۋىسى يۇمىلاق، ھەربىر دانىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى

97.5 گرام كېلىدۇ، مېۋە پوستى ساغۇچ يېشىل بولۇپ، قۇياشقا باققان تەرىپى قىزىرىپ كېتىدۇ، ساپاق تۈۋى ئويمانچىسى چوڭقۇر ۋە تار، ھال چۈشمەيدۇ. گۈل كاسىسى قىسقىراپ ساقلىنىدۇ. تەتۈر قاماقلىق، ئېچىلغان ھالەتتە بولۇپ، كاسسا تۈۋى ئويمانچىسى تېيىز ۋە ئوتتۇرا دەرىجىدە كەڭ، 5-6 ھۈررىكى بار، ئېتى قىزغۇچ ئاق، يېرىك، بوش، قۇرغاقراق، تەمى سەل-پەل تاتلىق، سۈپىتى ئوتتۇراھال، 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىشىدۇ. بۇ سورتنىڭ قۇرغاقچىلىققا، شورغا تاقالىل تۇرۇش ئىقتىدارى بىرقەدەر كۈچلۈك، مول ھوسۇل بېرىدۇ، ئۇزاق ساقلاشقا بولىدۇ. بۇ سورتنى مۇشۇ يەردىكى ئۈينۈرلار بەك ياقتۇرىدۇ.

ئاقسۇ يازلىق ئالمىسىنىڭ دەرىخى باراقسان ئۆسىدۇ، دەرەخ شاخلىرى گۈمبەزسىمان بولۇپ، ئاساسەن قىسقا شاخلىرىدا مېۋىلەيدۇ، مېۋىسى يايپلاقسىمان يۇمىلاق بولۇپ، دانىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 50 گرام كېلىدۇ. مېۋە پوستى ساغۇچ يېشىل، ساپاق تۈۋى ئويمانچىسى تېيىز، كىچىك، تار، گۈل كاسىسى قىسقىراپ ساقلىنىدۇ. كاسسا ئويمانچىسى پۈرمە ھالەتتە بولۇپ، مېۋىنىڭ ئېتى ئاق، يۇمشاق، بوش، شىرنىسى ئاز، تەمى سەل-پەل تاتلىق، پۇراقلىق، سۈپىتى ئوتتۇرا-ھال، 7-ئاينىڭ باشلىرىدا پىشىدۇ.

بۇ سورت مۇشۇ جايغا ماس كېلىدۇ، بالدۇر پىشىدۇ. شۇڭا بالدۇر پىشىدىغان سورتلارنى يېتىشتۈرۈش ماتېرىيالى قىلىشقا بولىدۇ.

2. ئامۇت تارىخى ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشچە، ئاقسۇدا بىرقانچە خىل ئامۇت بولۇپ، بىر-خىل ئامۇتنىڭ پوستى، ئېتى غاشا، ئاچچىق-چۈچۈك قىرتاق، تىرىپى كۆپ، تەمسىز، ئۇ ئىككىنچى يىلغا قالدۇرۇپ، مۇزلىتىپ ساقلىنىدۇ، يېگەندە مۇزدەك سۇغا ئازىراق چىلاپ، مۇز سىرتىغا تېپىپ چىقىپ، ئاجرىغاندىن كېيىن، مۇزى قېقۇېتىلىدۇ. بۇ، گەنسۇ ئۇلكىسىنىڭ لەنجۇ (ئېزىلمە) ئامۇتىغا ئوخشايدۇ. يەنە بىر خىل ئامۇتنىڭ مېۋىسى چوڭ ھەم يۇمىلاق، پوستى قېلىن، تەمى ئانچە تاتلىق بەمەس. يەنە بىرخىل ئامۇت بولۇپ، ئۇنىڭ مېۋىسى كىچىكرەك، سوقىچاق، پوستى نېپىز، ئېتى قېلىن، چۈچىمەل، سۇلۇق، ئېغىزغا كىرسىلا ئېرىپ كېتىدۇ، بۇ ئەڭ ئېپىل سورت ھېسابلىنىدۇ. 1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە 1040 مو ئامۇت بولۇپ، ئومۇمىي مېۋىلىك دەرەخ كۆلىمىنىڭ ئۈچ پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. يەرلىك سورتلار بىرقەدەر كۆپ بولۇپ، ئۇلار: جۇجۇلە، لاك ئامۇت، ئۇ-چاي ئامۇت، كۆك ئامۇت، قوتۇر ئامۇت، ئاقسۇ ياۋا ئامۇتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن سورتلاردىن كورلا نەشپۈتى، ئۇزۇن ساپلىق ئامۇت، ئالما ئامۇت، جىنچۇنچيۇ قاتارلىقلار بار.

نەشپۈت دەرىخى يېرىم گۈمبەزسىمان بولۇپ، دەرەخ ھالىتى يېرىم ئېچىلغان ھالەتتە بولىدۇ، بىر يىللىق شېخى ساغۇچ قوڭۇر رەڭدە بولۇپ، پوستىدا تۆشۈكچىلەر ئاز ھەم روشەن، يوپۇرماقلىرى چوڭ، مېۋىسى ئىللىپسسىمان، سىيلىق، يوپۇرماق تۈۋى يۇمىلاق ئېچىلغان، يوپۇرماق ئۇچى ئۇزۇنچاق ئۇچلۇق، يوپۇرماق گىرۋەكلىرى ھەرەچشىسمان ئۇچلۇق.

بۇ نەشپۈت 9-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا پىشىدۇ، دانىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 82.8 گرام كېلىدۇ. مېۋىسىنىڭ شەكلى موكىسسىمان، مېۋە پوستى ساغۇچ يېشىل، كۈنگەي يۈزى قىزىرىدۇ. گۈل كاسىسى قىسقىراپ ساقلىنىدۇ ياكى تۆكۈلۈپ كېتىدۇ. قىسقىراپ ساقلىنىپ قالغانلىرىنىڭ گۈل كاسىسى تىك يېغىلىپ قالىدۇ. مېۋە ئېتى ئاق، چۈچۈك، چۈرۈك، يېيىشلىك، شىرنىسى كۆپ، تەمى مەززىلىك، تاتلىق، ئىروچان قاتتىق ماددا تەركىبى 10.7% بولۇپ، سۈپىتى ناھايىتى ياخشى. ئۇزۇن ساقلاشقا بولىدۇ. بۇ يېگىن پېتىدا يەيدىغان ئېپىل سورت.

ئاقسۇ جۇجۇلىسى 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىشىدۇ. مېۋىسى تۇخۇمسىمان يۇمىلاق ياكى يۇمىلاقسىمان بولۇپ، دانىسى كىچىك، مېۋە پوستى ساغۇچ يېشىل، قېلىن، مېۋە چېكىتلىرى روشەن

ئەمەس، كۆنگەي يۈزى قىزىرىدۇ، يوپۇرماق كاسسىسى قىسقىراپ يېپىلىدۇ، مېۋە ساپىقى ئەتسىز بولۇپ، ساپاقنىڭ ئۈزۈنلۇقى مېۋە دىئامېتىرىنىڭ يېرىمىدىن ئۇزۇن بولىدۇ. مېۋىسىنىڭ ئېتى ئاق سۈتتەك بولۇپ، غاشراق، چوڕۇك، تاتلىق، دەرىخىنىڭ تاقابىلچانلىقى كۆچلۈك، مول مېۋە بېرىدۇ.

ئاقسۇ ياۋا ئامۇتى 8-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىشىدۇ. مېۋىسىنىڭ شەكلى چوڭ تۇخۇم شەكلىدە يۇمىلاق بولۇپ، ئوتتۇراھال چوڭلۇقتا بولىدۇ. مېۋە پوستى يېشىل سېرىق، زىچ، ئەمما روشەن كۆرۈنمەيدىغان ئاق رەڭلىك مېۋە چېكىتلىرى بار، گۈل كاسسى قىسقىراپ ساقلىنىدۇ، ئېچىلغان ھالەتتە تۇرىدۇ، كاسسا ئويمانچىسى تېيىز، كەڭ، مېۋە ۋە ساپىقى ئۇنچىكە، ئەمما ئەتسىز بولۇپ، مېۋە دىئامېترى بىلەن ئوخشاش ئۇزۇنلۇقتا بولىدۇ. مېۋە باغرى كىچىك بولۇپ، كاسسا تەرەپكە يېقىن بولىدۇ. دىئامېترى مېۋە دىئامېترىنىڭ ئۇچتىن بىرىگە تەڭ كېلىدۇ، ئېتى سۈتىرەڭ ئاق، شىرنە سۈيى ئاز، تەمى چۈچۈمەل، بەك پىشىپ كەتسە، يۇمشاپ رەڭگى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. سۈپىتى ئوتتۇراھالدىن تۆۋەنرەك، تۇپ بويىچە مول مېۋە بېرىدۇ، مۇشۇ يەرنىڭ تۇپراق، ھاۋا كىلىماتىغا باب كېلىدۇ.

3. شاپتۇل 1985-يىلى شەھەر بويىچە شاپتۇللۇق كۆلىمى 6314 مو بولۇپ، مېۋىلىك دەرەخ ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 18.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 7-ئايدىن 10-ئايغىچە يېگىلى شاپتۇل بازارغا كىرىدۇ. ئاساسەن ھۆل يېپىلىدۇ، ئاز مىقداردا قاق قۇرۇتۇلىدۇ.

ئامما يەرلىك شاپتۇلىنى تۆت چوڭ تۈرگە ئايرىغان بولۇپ، ئۇلار: چىلگە شاپتۇل، سولغاق شاپتۇل، يارما شاپتۇل، ئەششاپتۇل؛ كىرگۈزۈلگەن سورتلاردىن « بېيجىڭ 2-نومۇر » ، « 23--نومۇر » ، « 310-نومۇر » ، « 313-نومۇر » ، « 323-نومۇر » ، « شاڭخەي 2-نومۇر » ۋە بالدۇر پىشىدىغان شاپتۇل، چوڭ ئاق شاپتۇل قاتارلىقلار بار. سېرىق يارما شاپتۇل 1-نومۇرلۇك مېۋە دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى تەخمىنەن 130 گرام، ئەڭ چوڭىنىڭ 250 گرام چىقىدۇ. مېۋىسى يۇمىلاق، مېۋىسىنىڭ ئۈستى سەل پەل ئويمان، ساپاق ئويمانچىسى چوڭقۇر، ھىملىشىش سىزىقى چوڭقۇر. مېۋىسىنىڭ يۈزى ئالتۇن رەڭدە بولۇپ، قىزارمايدۇ، پوستى ئاسان سويۇلىدۇ، ئېتى سېرىق، ئۇچقۇسىدىن ئاجرايدۇ. ئېتىنىڭ ئۇچكىگە يېقىن قىسمى سەل قىزغۇچ، ئەمما روشەن ئەمەس، ئېتى يۇمشاق، خېلى شىرىلىك، تاتلىق، سۈپىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرى بولۇپ، 9-ئاينىڭ باشلىرىدا پىشىدۇ. دەرىخى ئۇنتايىن باراقسان، تىك ئۆسىدۇ، دەسلەپكى مېۋىلىگەن مەزگىلدىكى مېۋىسى ئاساسەن ئۇزۇن شاخلاردا بولىدۇ. ماسلىشىشچانلىقى كۆچلۈك. يېگىلى پىشىدا يېسىمۇ ياكى قاق قۇرۇتسىمۇ ناھايىتى ياخشى بولىدۇ، كونسېرۋا قىلىپ ساقلايدىغان شاپتۇلنىڭ ئەلا سۈپەتلىك سورتىنى يېتىشتۇرىدىغان ماتېرىيال قىلىشقا بولىدۇ.

سېرىق ياما شاپتۇل 2-نومۇر دەرىخى باراقسان، يېرىم يېيىق ھالەتتە تۇرىدۇ، مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 58.4 گرام بولۇپ، يۇمىلاق، مېۋىسىنىڭ ئۈستى تەرىپى ئويمان، ساپاق ئويمانچىسى ئوتتۇراھال چوڭقۇر، مېۋىسىنىڭ پوستى سېرىق، سەل قىزغۇچ، مېۋىسىنىڭ پوستى قېلىن، ئاسان سويۇلىدۇ. ئېتى قېنىق سېرىق، ئۇچكىسىدىن يېرىم ئاجرايدۇ. ئېتىنىڭ ئۇچكىسىگە يېقىن قىسمى سەل قىزغۇچ، ئېتى قۇرغاقراق، شىرنىسى ئاز، چۈچىمەل تاتلىق، سۈپىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرى، 8-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىشىدۇ. كونسېرۋا ئىشلەپ ساقلايدىغان شاپتۇلنىي يېتىشتۇرىدىغان سورت ماتېرىيالى قىلىشقا بولىدۇ.

سېرىق ئەششاپتۇل 9-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا پىشىدۇ. دەرىخى ھەيۋەتلىك، ساغلام، شاخلىرى يېرىم يېيىق ھالەتتە تۇرىدۇ، قۇرغاقچىلىققا، شورغا چىدايدۇ، مول ھوسۇل بېرىدۇ. مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 98.6 گرام، يۇمىلاق، مېۋىسىنىڭ ئۈستۈنكى قىسمى ئويمان، ساپاق ئويمانچىسى چوڭقۇر، مېۋە پوستى ئالتۇن رەڭلىك بولۇپ، ئازراق قىزىللىق بار، مېۋىسىنىڭ پوستى قېلىن،

ئاسان سويۇلمايدۇ، ئېتى سېرىق، ئۇچكىسىگە چاپلىشىپ تۇرىدۇ، ئۇچكىگە يېقىن قىسمى سەل قىزغۇچ، لېكىن روشەن ئەمەس، ئېتى يۇمشاق مەززىلىك، سۈپىتى ناھايىتى ياخشى. يېگى پىتىدا يېيىشكىمۇ، قاق قۇرۇتۇشقىمۇ بولىۋېرىدۇ.

سېرىق سۇلغاق شاپتۇل دەرىخى باراقسان، شاخلىرى يېرىم يېيىق ھالەتتە تۇرىدۇ، دانىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 43.1 گرام، چوڭ-كىچىكلىكى لايىقىدا. مېۋىسى يۇمىلاق، ھىملىشى سىزىقى روشەن ئەمەس. مېۋىسىنىڭ ئۈستۈنكى قىسمى يۇمىلاق، ساپاق ئويمانچىسى چوڭقۇر، مېۋە پوستى يېپىل سېرىق، يول-يول داغسىمان قىزىللىق بار. مېۋىسىنىڭ پوستى ئوتتۇراھال قېلىن، مېۋە ۋىسى ئەتلىك سېرىق، يوپۇرمىقى ئوتتۇراھال، ئېتى يۇمشاق، چۈرۈك، ئېرىمەيدۇ. ئۇچكىگە يېقىن قىسمى سەل قىزغۇچ، تەمى چۈچىمەل تاتلىق، ئازراق پۇراقلىق، سۈپىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرى.

4. ئۆرۈك تەخمىنەن 1880-يىلى ئېگەرچى يېزىسىنىڭ گۈلباغ كەنتىدىكى دېھقان ھەمراھ ھاجىم كۆچادىن ئات ھارۋىسىغا بېسىپ، كىشمىش ئۆرۈكىنىڭ كۆچىتىنى ئېلىپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ بېغىغا تىككەن. ئۇلاپ كۆپەيتىش ئارقىلىق پۈتۈن ئاقسۇغا تارقالغان.

1985-يىلى ئالمىدىنلا قالسا ئۆرۈكىنىڭ كۆلىمى 8194 موغا يېتىپ، مېۋىلىك دەرەخ ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 23.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئۆرۈك 6 — 7-ئايلاردا پىشىپ، مېۋە بازىرىنى تەڭشەشتە ئىنتايىن چوڭ رول ئويناپدۇ. تۈرى ناھايىتى كۆپ، دائىم ئۇچرايدىغانلىرى ئاق كىشمىش، قىزىل قاچا، قىزىل قۇممەت، بالدۇر، تويۇن، خۇمەينى، سېرىق كىشمىش، دالا ئۆرۈك، ھاۋا دارازا، « بەخت ساناتورىيىسى 2-نومۇر » ، « بەخت ساناتورىيىسى 3-نومۇر » ، « بەخت ساناتورىيىسى 5-نومۇر » ، قارا غازاك، ماراشو، موللادى، جەۋلانى، ياغلىق ئۆرۈك، قىزىل جەۋلانى، توقاچ ئۆرۈك، قاپاق قۇممەت، توختى قوتۇر، كەلپىن ئۆرۈكى قاتارلىق 30 خىلغا يېتىدۇ. يېگىدىن كىرگۈزۈلگەن سورتلاردىن ياپون چوڭ سېرىق ئۆرۈكى، پاكىستان ئۆرۈكى ۋە تۆمۇر پوستلۇق ئۆرۈك قاتارلىقلار بار. سۈپەتلىك سورت ئاق كىشمىش %25 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

قىزىل قاچا دەرىخى باراقسان ئۆسىدۇ. قۇرغاقچىلىققا، سوغۇققا چىداملىق، شېخى تاجسىمان يۇرەك شەكىلدە. مېۋىسى يۇمىلاق، چوڭ-كىچىكلىكى لايىقىدا. دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 28.8 گرام، مېۋىسىنىڭ يۈزى سىلىق، تۈكسىز، قىزغۇچ سېرىق بولۇپ، ئۇچۇق قىزىللىق قاپلىغان، مېۋىسىنىڭ پوستى قېلىن، سىرتقى كۆرۈنۈشى چىرايلىق، ئېتى قىزغۇچ، يېرىك، چۈچىمەل تاتلىق، پۇراقلىق، شىرنىسى كەمرەك، ئۇچكىسىدىن ئاجرايدۇ. مېغىزى توق، تاتلىق، مەززىلىك. 6-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىشىدۇ. يېگى پىتىدا يېسە تەمى مەززىلىك، قاق قۇرۇتۇشقا ناھايىتى ياخشى.

ئاق كىشمىش دەرىخى باراقسان بولۇپ، قۇرغاقچىلىققا، سوغۇققا چىداملىق، شېخى يېيىلىپ تۇرىدۇ، شېخى باراقسىنى گۈمبەز شەكىلدە بولىدۇ. ئاساسەن قىسقا مېۋە شاخلىرىدا مېۋىلەيدۇ، مول مېۋە بېرىدۇ. مېۋىسى يۇمىلاق بولۇپ، دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 10.7 گرام كېلىدۇ. مېۋىسىنىڭ پوستى ساغۇچ ئاق ياكى سۇس ساغۇچ، سىلىق، تۈتىسىز بولۇپ، ئۈستى يۇمىلاق، ئېتى ئاق، ئۇچكىسىدن ئاجرايدۇ. ئېتى يۇمشاق، تالالىرى ئاز، شىرنىسى كۆپ، تەمى تاتلىق، مېغىزى توق، تاتلىق ھەم مەززىلىك، سۈپىتى ناھايىتى ياخشى. 6-ئاينىڭ باشلىرىدا پىشىدۇ. بۇ يېگى پىتىدا يېيىشكە، قاق قۇرۇتۇشقا، مېغىزىنى ئېلىپ، قوشۇمچە ئىشلىتىشكە بولىدىغان سۈپەتلىك سورت.

مەمە رازى دەرىخى باراقسان، ماسلىشىچانلىقى كۈچلۈك، شاخلىرى تىك ئۆسىدۇ، شاخلىرى گۈمبەز شەكىلدە بولۇپ، مول ھوسۇل بېرىدۇ. مېۋىسى سوقىچاق، دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 26.3 گرام، مېۋىسىنىڭ پوستى سىلىق، تۈكسىز، رەڭگى ئۇچۇق سېرىق، بېرىنازغا مايىل، مېۋىسىنىڭ ئۈستى تەرىپى تەكشى، ئۇچلۇق تۈكچىلەر بار. ئېتى ساغۇچ، شىرنىسى ئاز، ئېتى يۇمشاق، چۈرۈك، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق. ئۇچكىسىدىن ئاجرايدۇ، مېغىزى تاتلىق، ئەتلىك بولۇپ قاق سالىدىغان

ئېسىل سورت.

قىزىل قۇممەت دەرىخى باراقسان، ساغلام، شاخلىرى قويۇق ئۆسىدۇ. مول ھوسۇل بېرىدۇ. مېۋىسى سوقىچاق، ھىملىشش سىزىقى چوڭقۇر، مېۋە دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 27.8 گرام، مېۋە ئېتى ساغۇچ قىزىل، مېۋە پوستى پارقىراق، سىيلىق، تۇكسىز، مېۋىسى ئەتلىك، يۇمشاق، تەمى تاتلىق، سۇيىتى ياخشى، ئۇچكىسىدىن ئاجرايدۇ؛ مېغىزى چوڭ ھەم تاتلىق، 6-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا پىشىدۇ، ئاساسلىق قاق قۇرۇتۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

5. ئۇزۇم ئاقسۇ شەھىرىدە ئاز ساندىكى كوللېكتىپنىڭ ئۇزۇملۇك باغلىرى بولغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇزۇمنىڭ زور كۆپ قىسمى دېھقانلارنىڭ ھويلا-ئارامليرىدا ئۆستۈرۈلىدۇ. 1985-يىلى ئۇزۇم ئۆستۈرۈلگەن كۆلەم 1033 موغا يېتىپ، مېۋىلىك دەرەخ ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. يېڭى پېتىدا يېيىلگەندىن سىرت، ئاز بىر قىسمى مۇسەللەس قاينىتىلىدۇ. ئۇزۇم سورتلىرىدىن خوتەن قىزىل ئۇزۇمى، مۇناقى، قىزىل مۇناقى، سۆسۈن مۇناقى، قەشقەرى، سايۇا ئۇزۇم، قارا ئۇزۇم، قىزىل ئۇزۇم قاتارلىقلار بار. يەرلىك سورتلاردىن قەشقەرى بىلەن سايۇا ئۇزۇم ئەڭ كۆپ ئۆستۈرۈلىدۇ.

قەشقەرى باراقسان ئۆسىدۇ، مول مېۋە بېرىدۇ، مەھسۇلاتى مۇقىم، چىداملىق، 9-ئاينىڭ باشلىرىدا پىشىدۇ. مېۋە ساپقى چوڭ، شاخلىق كېلىدۇ. مېۋىسى كونۇس شەكىلدە، بىر ساپ ئۇزۇمنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 421 گرام، ئۇزۇنلۇقى 24 سانتىمېتر، كەڭلىكى 15 سانتىمېتر، مېۋە دانىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 4.67 گرام كېلىدۇ، زىچلىقى ئوتتۇراھال، مېۋە پوستى سىيرىق، ئوتتۇراھال قېلىن، ئېتى يۇمشاق، شىرنىسى كۆپ، ئېروچان قاتتىق جىسىم تەركىبى 17%، تېتىملىق، سۇيىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرى بولۇپ، يېڭى پېتىدا يېيىمۇ ۋە مۇسەللەس، ھاراق ئىشلىسىمۇ ئوخشاشلا ياخشى بولىدۇ.

سايۇا ئۇزۇم باراقسان ئۆسىدۇ، مول ھوسۇل بېرىدۇ. 8-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ۋە ئاخىرلىرىدا پىشىدۇ. مېۋە ساپقى چوڭ ئۇزۇن تۈۋرۈك شەكىللىك بولىدۇ. بىر ساپ ئۇزۇمنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 450 گرام، مېۋە دانىلىرى شالاڭ، بوش بولۇپ، ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 6.4 گرام كېلىدۇ، مېۋىسىنىڭ پوستى ساغۇچ يېشىل، ئوتتۇراھال قېلىن، ئېتى يۇمشاق، شىرنىلىك ئېروچان قاتتىق مادداتەركىبى 15%، تېتىملىق، سۇيىتى بىرقەدەر ياخشى بولۇپ، يېڭى پېتىدا يەيدىغان سۇپەتلىك يەرلىك سورت.

خوتەن قىزىل ئۇزۇمى بىرقەدەر باراقسان ئۆسىدۇ، ھەممە يەرگە ماسلىشالايدۇ. مول ھوسۇل بېرىدۇ. مېۋە ساپقى ئوتتۇراھال چوڭ، شاخلىنىدۇ. كونۇس شەكىللىك، بىر ساپنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 425 گرام، مېۋە دانىسى ئىنتايىن زىچ، دانىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 2.9 گرام كېلىدۇ، مېۋە پوستى قېلىنراق، قارامتۇل قىزىل، مېۋە توزىگى كۆپ، ئېتى ئوتتۇراھال چۈرۈك، شىرنىسى ئوتتۇراھالدىن كۆپرەك، ئېروچان قاتتىق مادداتەركىبى 22%، چۆچمەل تاتلىق، پۇراقسىز، سۇيىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرى، يېڭى پېتىدا يېيىشكە، مۇسەللەس ھاراق ئىشلەشكە باب كېلىدۇ.

قارا ئۇزۇم باراقسان ئۆسىدۇ، 8-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا پىشىدۇ. مېۋە ساپقى چوڭ، كونۇس شەكىللىك، بىر ساپنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 462.5 گرام، مېۋە دانىلىرى زىچ، شەكلى يۇمىلاق، دانىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 4.3 گرام كېلىدۇ. پوستى قېلىن، قىزغۇچ قارا، ئېتى قاتتىق چۈرۈك، شىرنىسى ئوتتۇراھال كۆپ، تەمى تاتلىق، ئەتىرگۈل ھىدى بار، سۇيىتى ياخشى، ئېروچان قاتتىق مادداتەركىبى 20.5% بولۇپ، يېڭى پېتىدا يېيىشكە ۋە مۇسەللەس، ھاراق ئىشلەشكە ئىشلىتىلىدۇ.

6. **بەھى** بەھى كىشلەر ياقتۇرۇپ يەيدىغان قىشلىق مېۋىلەرنىڭ بىرى. كۆپىنچە ئۆي ئىچىگە تىزىپ قويۇلسا، ئۇنىڭ خۇش پۇرىقى ئەتراپقا تارقىلىدۇ. ئۇنى ئۇزۇن ساقلاشقا بولىدۇ. بەھى سالغان پولو تېخىمۇ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە. بەھى دورا ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. ئاساسەن پارچە-پۇرات يەرلەرگە تىكىلىدۇ. كىچىك كۆلەمدە تىكىپ ئۆستۈرۈلگەنلىرىمۇ بار. ئۇنىڭ مۇنداق تۆت خىل سۈپەتلىك سورتى بار:

چىلگە بەھى دەرىخى ئوتتۇراھال بولۇپ، تىك ئۆسىدۇ. مېۋىسى پاكار كومزەك شەكىللىك بولۇپ، نوگاي شەكىللىرى ئىنتايىن ئاز بولىدۇ، بىر دانە مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 118 گرام، سىرتىدا ئون تارام ئېرىقچىسى بار، مېۋىسىنىڭ پوستى يېشىل سېرىق، گۈل كاسىسى ئېچىلغان ھالەتتە بولۇپ، ئوتتۇراھال چوڭقۇر، كەڭ، مېۋىسىنىڭ ئېتى سۈس سېرىق، قاتتىق، غاشا، تەمى سەل قېرىق، پۇراقلىق.

قاپاق بەھى دەرىخى ئوتتۇراھال، شاخلىرى يېرىم ئېچىلغان ھالەتتە ئۆسىدۇ. مېۋىسى كەڭ كونۇس شەكىللىك بولۇپ، بىر دانە مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 153.1 گرام كېلىدۇ. چوڭ مېۋىلىرى 200 گرامدىن ئاشىدۇ. سىرتىدا ئون تارام ئېرىقچىسى بار. مېۋە پوستى ساغۇچ يېشىل، گۈل كاسىسى قىسقىراپ ئوچۇق ھالەتتە تۇرىدۇ. كاسا ئويمانچىسى چوڭقۇر، ئوتتۇراھال كەڭ، مېۋىسىنىڭ ئېتى ئاق سېرىق، غاشا، تەمى بەكرەك چۈچمەل، پۇراقلىق، 10-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا پىشىدۇ.

ئاق بەھى دەرىخى ئوتتۇراھال بولۇپ، يېرىم يېيىق ھالەتتە ئۆسىدۇ. مېۋىسى يۇمىلاق، ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 125 گرام، سىرتىدا توققۇز ئېرىقچىسى بار. مېۋە پوستى ئاقۇش يېشىل، گۈل كاسىسى قىسقىراپ، ئېچىلغان ھالەتتە تۇرىدۇ. كاسا ئويمانچىسى ئوتتۇراھال چوڭقۇر ھەم كەڭ، ئېتى غاشا، قاتتىق، تەمى چۈچمەلرەك، پۇراقلىق، 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىشىدۇ.

كۆك بەھى دەرىخى ئوتتۇراھال بولۇپ، يېرىم يېيىق ھالەتتە ئۆسىدۇ. مېۋىسى كەڭ كونۇس شەكىللىك، قاپاق شەكىللىرى ئىنتايىن ئاز، بىر دانە مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 130 گرام، سىرتىدا ئون ئېرىقچىسى بار. مېۋە پوستى يېشىل، گۈل كاسىسى قىسقىراپ، ئوچۇق ھالەتتە تۇرىدۇ، كاسا ئويمانچىسى چوڭقۇر، ئوتتۇراھال كەڭ، ئېتى غاشا، قاتتىق، تەمى چۈچمەل قېرىق، پۇراقلىق، 10-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا پىشىدۇ.

7. **چىلان** چىلان ئاساسەن پارچە-پۇرات، تارقاق ئۆستۈرۈلىدۇ، ئادەتتە ئۆينىڭ ئالدى-كەينىگە، ئېتىز بويلىرىغا تىكىپ ئۆستۈرۈلىدۇ. 1983-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە بار بولغان چىلان دەرىخى 158 مو يەردە تەخمىنەن 3163 تۇپ.

1949-يىلدىن ئىلگىرى قېرى چىلان دەرىخى كۆپرەك، يېڭى تىكىلگەن چىلان دەرىخى ئازراق ئىدى. 100 يىلدىن ئاشقان چىلان دەرەخلىرى يەنىلا ساغلام باراقسان ئۆسۈۋاتىدۇ. دەرەخ شېخى يۇمىلاق ئۆسۈپ، قويۇق چېچەكلەيدۇ، چىلان كۆپ چوشىدۇ، مېۋىلىشى نورمال، ئاقسۇ كىچىك چەمبىنى (يۇمىلاق چىلان) نىڭ ئېتى بىلەن قۇرۇتۇلغان. 827 دانىسى بىر كىلوگرام كېلىدۇ. بىر دانە مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 1.209 گرام، بىر دانە ئۇچكسىنىڭ ئېغىرلىقى 0.33 گرام، بىر دانە مېغىزنىڭ ئېغىرلىقى 0.041 گرام كېلىدۇ. ھەر كىلوگرام قۇرۇق چىلاندىن 24.81 گرام مېغىز چىقىدۇ. ئۇچكسىنىڭ ئېغىرلىقى 272.91 گرام، مېۋە ئېتىنىڭ ئېغىرلىقى 727.09 گرام كېلىدۇ.

1984-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 22 بىرلىكى: تۇپ

دەرەخ تۈرى / جايلاشقان ئورۇن	ئالما	تەشنوت	شاپتۇل	ئۈرۈك	ئۈزۈم	ياڭاق	جىلان	باشقىلار	جەمئىي	
									تۇپ سانى	%
شەھەر ئەتراپى	5017	422	1547	6560	3975	893	92	1222	19728	2,14
ئېگەرچى	39791	3887	15142	31227	21154	21680	476	10169	143526	15,58
بەشتۆگەن	37492	3135	55806	25490	32147	10474	770	1647	166961	18,13
قاراتال	39098	2094	36399	25236	23506	16241	227	1066	153867	16,7
توپلۇق	14583	752	8247	11661	4497	5289	57	848	45934	4,99
ئۈمباش	79433	4516	36402	43390	7610	19150	201	5232	195934	21,28
ئايكۆل	33773	2503	33892	28412	40492	4685	14	2079	145850	15,84
سورتلۇق ئۈرۈقچىلىق مەيدان	6984	407	7970	5268	1658	3903	48	86	26324	2,86
شەھەرلىك ياڭاق مەيدانى	1594	50	238	854	878	727	4	2200	6645	0,71
پىلە ئۈرۈقى مەيدانى	3884	66	331	202	443	39		4	4969	0,54
توقاي	1173	699	5349	1845	2041	93	22	67	11289	1,23
جەمئىي	262822	18531	201323	190145	138401	83174	1911	24620	920927	100

2. ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى

1958-يىلى گۈڭشىلاشتۇرۇشتىن ئىلگىرى مېۋىلىك باغلار خۇسۇسلارنىڭ ئىگىلىكىدە بولدى. گۈڭشىلاشقاندىن كېيىن كوللېكتىپ باشقۇرىدىغان بولدى. گۈڭشىلاشتۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە، بەزى جايلاردا مېۋىلىك باغلارنىڭ تاملىرىنى بۇزۇۋېتىش، شەخسلەرنىڭ پاي ھىسابىدا قوشقان مېۋىلىك دەرەخلىرىنى كېسىۋېتىش ھادىسىلىرى پەيدا بولغان. 1963-يىلدىن باشلاپ كوللېكتىپ باشقۇرۇۋاتقان كونا باغلار ئاساس قىلىنىپ، مېۋىلىك باغ كۆلىمى كېڭەيتىلگەچكە، ئىشلەپچىقىرىش شۇنىڭغا ئەگىشىپ يۇقىرىلىدى. لېكىن، 1966-يىلى باشلانغان « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا-ۋامىدا، قىسمەن مېۋىلىك دەرەخلەر ئېلىۋېتىلدى، كوللېكتىپنىڭ باغلىرى ئەستايىدىل باشقۇرۇلمىدى، شۇڭا، مېۋە مەھسۇلاتى تۆۋەنلەپ، سۈپىتى ناچارلاشتى. 1977-يىلدىن كېيىن بازارنىڭ مېۋىگە بولغان ئېھتىياجى كۆچەيدى. شۇڭا مېۋىلىك باغ كۆلىمىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىپ، مەھسۇلات ئۈزلۈكسىز ئاشتى.

1985-يىلى مېۋىلىك باغ كۆلىمى 20 مىڭ 897 موغا يېتىپ، 1949-يىلدىكىدىن باغ كۆلىمى 4.7 ھەسسىگە توغرا كەلدى.

ئاقسۇ شەھىردىكى كوللېكتىپنىڭ مېۋىلىك دەرەخلىرى ۋە قالدۇرۇق مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 5 — 23

تۈرى / مېۋىلىك دەرەخ نامى		تالا	تەشپۇت	شاپتۇل	ئۈرۈك	ياغاچ	ئۈزۈم	چىلان	باشقىلار	جەمئىي
كوللېكتىپنىڭ	تۈپ سانى	91342	7955	62145	70623	61995	12907	382	18415	325764
	شۇ خىل مېۋىلىك دەرەخ ئىچىدىكى نىسبىتى %	34.8	42.9	30.9	37.1	74.5	9.3	20.0	74.8	35.4
قالدۇرۇق	تۈپ سانى	171480	10576	139178	119522	21179	125494	1529	6205	595163
	شۇ خىلدىكى مېۋىلىك دەرەخ ئىچىدىكى نىسبىتى%	65.2	57.1	69.1	62.9	25.5	90.7	80.0	25.2	64.6
جەمئىي تۈپ سانى		262822	18531	201323	190145	83174	138401	1911	24620	920927
ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخنىڭ ئىگىلگەن نىسبىتى%		28.5	2.0	21.9	20.7	9.0	15.0	0.2	2.7	100
كوللېكتىپنىڭ مېۋىلىك دەرىخى ئىچىدە ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ ئىگىلگەن نىسبىتى%		28.0	2.4	19.1	21.7	19.0	4.0	0.1	5.7	100
قالدۇق مېۋىلىك دەرەخلەر ئىچىدە ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ ئىگىلگەن نىسبىتى%		28.8	1.8	23.3	20.1	3.6	21.1	0.3	1.0	100

3. ھاۋا تېمپېراتۇرىسى ۋە كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈشى

شەھەرنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ئاساسلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ نورمال ئۆسۈش، مېۋىلىشى ئۈچۈن مۇۋاپىق كېلىدىغان يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 7℃—14 ℃. ئالمىنى مىسالغا ئالساق، كۈندىلىك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىغا بولغان تەلىپى مۇقىم 5℃ بولغان كۈن سانى 170 كۈندىن ئاشىدۇ. ئۇنۇملۇك يىغىندى تېمپېراتۇرا ئادەتتە 2500℃—3000 ℃. ئاساسلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ قىشلىق ئۇيقۇ مەزگىلىدە تۆۋەن تېمپېراتۇرىغا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك:

ئاقسۇ شەھىردىكى ئاساسلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ قىشلىق ئۇيقۇ مەزگىلىدىكى ئۆشۈك زىيىنغا يېقىنلاشقان تېمپېراتۇرىسى

جەدۋەل 5 —24 بىرلىكى: سىلسىيە گرادۇس (℃)

نامى	چوڭ ئالما	كىچىك ئالما	كۆزلۈك نەشپۇت	ئاق نەشپۇت
چەككە يېقىن تېمپېراتۇرا	-28~-30	-40~-50	-37	-25~-28
نامى	ئۈزۈم (توپىغا كۆمۈلۈدۇ)	شاپتۇل	ئۈرۈك	گىلاس
چەككە يېقىن تېمپېراتۇرا	-25~-30	-23~-25	-30~-40	-20~-25
نامى	چىلان			
چەككە يېقىن تېمپېراتۇرا	-28~-31			

ئاقسۇنىڭ قىش پەسلىدىكى چېكىگە يەتكەن ئەڭ تۆۋەن ھاۋا تېمپېراتۇرىسى ≤-20℃ بولىدىغان ئەھۋال ئون يىلدا بەش قېتىم ئۇچرايدۇ. ≤-25℃ تىن تۆۋەن بولغان ئەھۋال شىمال تەرىپىدە سەككىز-توققۇز قېتىم، جەنۇب 22 يىلدا بىر قېتىم ئۇچرايدۇ، ≤-30℃ لۇق ھاۋارايى ھازىرغىچە كۆرۈلمىدى. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تېمپېراتۇرا شارائىتى شىمالنىڭ كۆپ ساندىكى يوپۇرماق

تاشلايدىغان مېۋىلىك دەرەخلىرىنى ئۆستۈرۈشكە ماس كېلىدۇ. شاپتۇل ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىن كىرگۈزۈلگەن غەرب ئەللىرىنىڭ سورت سىستېمىسىدىكى ئالمىلار قىسمەن يىللاردا قىشتا توڭلاپ نابۇت بولۇپ كېتىشتەك ئەھۋاللار كۆرۈلدى.

شىمالىنىڭ يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخلىرىنىڭ بىئولوگىيىلىك نۆل گىرادۇسى ئادەتتە 5°C ئەتراپىدا بولىدۇ. يەنى 5°C دىن يۇقىرى بولغاندا مېۋىلىك دەرەخ بىخلاشقا باشلايدۇ. ئەڭ مۇۋاپىق تېمپېراتۇرا 20°C—30°C، يۇقىرى چېكى 40°C. تېمپېراتۇرا 50°C قا يەتكەندە، ئاقسۇ ئۈيۈغۇرئالىدۇ، بۇ، زىيانغا ئۇچرىتىدىغان يۇقىرى تېمپېراتۇرىنىڭ چېكىگە يېقىنلاشقان تېمپېراتۇرا ھېسابلىنىدۇ. 6-، 9-ئايلاردىكى تېمپېراتۇرىسىنىڭ كۈندىلىك سىلىشتۇرما پەرقى 10°C—13°C بولغاندا، ئالما، شاپتۇل، نەشپۈت قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەر كۆپلەپ ئۇزۇقلۇق يىغىدۇ. شۇڭا، مېۋە مەھسۇلاتى يۇقىرى، سۈپىتى ياخشى بولىدۇ. ئەمما، ئەتىياز پەسلىدە ھاۋا تېمپېراتۇرىسىنىڭ كۈندىلىك سىلىشتۇرما پەرقى چوڭ بولغاچقا ئاسانلا چېچەك ئۈششۈپ قالىدۇ، كۈز پەسلىدە بولسا ئاسانلا شاخلىرى ئۈششۈپ قالىدۇ-دە، قىشتىن بىخەتەر ئۆتەلمەيدۇ.

ئاقسۇ شەھىرى ئىسسىقلىق شارائىتى مول رايون بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆستىگە تېمپېراتۇرىنىڭ كۈندىلىك سىلىشتۇرما پەرقى چوڭ، پۈتۈن يىلنىڭ ھەرقايسى ئايلاردىكى ئوتتۇرىچە كۈندىلىك تېمپېراتۇرىنىڭ سىلىشتۇرما پەرقى 12°C—17°C بولۇپ، مېۋىلىك دەرەخلەر بالدۇر مېۋە بولىدۇ، شۇنداقلا مېۋىنىڭ رەڭگى ياخشى، سۈپەتلىك، مەھسۇلاتى يۇقىرى بولىدۇ، ئۇنى ئۇزۇن ساقلاشقىمۇ بولىدۇ. يېتەرسىزلىكى شۇكى، ئەتىيازدا شاخلاپ كېتىش ۋە چېچەكلىرى ئۈششۈپ كېتىش ھادىسىلىرى كۆرۈلىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرى مەملىكەت بويىچە يورۇقلۇق ئۇنېرگىيىسى ئەڭ مول رايونلارنىڭ بىرى. شۇڭا، مېۋىلىك دەرەخنىڭ يوپۇرماقلىرى قېنىق يېشىل بولۇپ، فوتوسىنتېز ئۈنۈمى يۇقىرى، قۇرۇق ماددىلارنىڭ يىغىلىشى كۆپ، گۈل بىخلىرىنىڭ بۆلۈنۈش نىسبىتى يۇقىرى بولغاچقا مېۋىسىنىڭ سۈپىتى ياخشى بولىدۇ.

4. ئاپەتلەر

باغۋەنچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا ئۇچرايدىغان تەبىئىي ئاپەتنىڭ تۈرلىرى بىرقەدەر كۆپ. مەسىلەن، ئۈششۈك ئاپىتى، شاخلاپ كېتىش ئاپىتى، قۇياشنىڭ كۆيدۈرۈش ئاپىتى، شامال ئاپىتى، چاڭ-توزان ئاپىتى، قۇرغاقچىلىق ئاپىتى، يەر ئاستى سۇيى بەك يۇقىرى بولۇشتىن كېلىپ چىققان ھۆلچىلىك ئاپىتى ۋە شورلىشىش ئاپىتى، مۆلدۈر ئاپىتى قاتارلىقلار يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. كۆپىنچىسى بىرنەچچە يىلدا بىر قېتىم ياكى نەچچە ئون يىلدا بىر قېتىم يۈز بېرىدۇ.

1) ئۈششۈك ئاپىتى

مېۋىلىك دەرەخنىڭ قىشتىن ئۆتۈشتە ئۈششۈك ئاپىتىگە ئۇچراپ نابۇت بولۇپ كېتىش ھادىسىسى ئاساسلىق شاپتۇل بىلەن غەرب ئەللىرىدىن كىرگەن ئالما سورتلىرىدا كۆرۈلىدۇ. ئۇلارنىڭ ياش نوتا دەرەخلىرى ۋە ئۆسكىلەڭ شاخلارنىڭ پوستى ئۈششۈكتىن پېرىپ كېتىدۇ-دە، قار ئېرىگەندە ئۈششۈپ كېتىدۇ، يىلتىزى، غوللىرى ئۈششۈپ، چىرىپ كېتىدۇ. ئادەتتە، يىلتىز سىستېمىسى ئۈششۈكىگە چىدامسىز بولۇپ، تېمپېراتۇرا 5°C ئەتراپىغا تۆۋەنلىسىلا ئۈششۈشكە باشلايدۇ. شۇڭا، سىرتتىكە چىدامسىز بولۇپ، تېمپېراتۇرا 5°C ئەتراپىغا تۆۋەنلىسىلا ئۈششۈشكە باشلايدۇ. شۇڭا، سىرتتا ئوچۇق تۇرغان يىلتىزلارنى توپا بىلەن كۆمۈۋېتىش كېرەك. ئادەتتە، ئالمىنىڭ پاكارلاشتۇرۇلغان ئۈچۈ

دىكى سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى تېزلىشىپ كېتىدۇ. بىراق، ياش نوتا دەرەخ يىلتىزى سىستېمىسى تۇرۇۋاتقان تۇپراق قاتلىمىدا تېخى توك ئېرىمەيدۇ. شۇڭا يەرنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىدىكى پارخا ئايلىنىپ يوقاتقان سۇنى تولۇقلاپ بېرىشكە ئامالسىز قالغانلىقتىن، شاخلار سۇسىزلىنىپ يىگىلەپ قالىدۇ-دە، شاخلاپ كېتىدۇ. بۇ ئەھۋال ئاساسەن ياڭاق ۋە ئالمىنىڭ « ئالتۇن مارشال » قا-تارلىق غەرب ئەللىرىدىن كىرگەن سورتلىرىنىڭ ياش نوتا دەرەخلىرىدە يۈز بېرىدۇ، ئېغىر بول-غانلىرىدا شاخ قۇرۇپ كېتىدۇ، يېنىك بولغانلىرىدا شاخلىرى كۆكەرسىمۇ، بىراق بالدۇر باراقسان بولالمايدۇ ھەم ئاينىيالمايدۇ، بالدۇر مېۋە بولۇشىغا تەسىر يېتىدۇ. ئاقسۇ شەھىرىدە مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شاخلاپ كېتىش ئەھۋالى قىش ئىسسىق بولغان يىللاردا، قىش سوغۇق بولغان يىللاردىكىدىن، شەھەرنىڭ جەنۇب قىسمىدا شىمالى قىسمىدىكىدىن ئېغىر بولىدۇ. دەرەخ قانچە ياش بولسا، شۇنچە ئېغىر بولىدۇ. شاخ قانچە خام بولسا، شاخلاپ كېتىش ئەھۋالى شۇنچە ئېغىر بولىدۇ.

3. شور ئۆرلەش

مېۋىلىك دەرەخلەردىن جىگدە، چىلان، ئۇزۇم، ئانار قاتارلىقلارنىڭ شورغا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى بىرقەدەر كۈچلۈك، ئالما، نەشپۈت، شاپتۇل، ئۆرۈك، ياڭاق قاتارلىقلار شورغا چىدامسىز.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى بىرنەچچە خىل ئاساسلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شورغا چىدامچانلىقى

جەدۋەل 5 — 25

ئۆرلەر / مېۋىلىك دەرەخ خىللىرى		ئالما	نەشپۈت	شاپتۇل	ئۆرۈك	ئۇزۇم	چىلان
تۇپراقتىكى ئومۇمىي تۇز مىقدارى (%)	نورمال ئۈسىدۇ	0.13—0.16	0.14—0.2	0.08—0.1	0.10—0.2	0.14—0.29	0.14—0.23
	ئابەتكە ئۆچراش چېكى	>0.28	>0.3	>0.14	>0.24	0.32—0.4	>0.35

§2. ياڭاق

ئاقسۇ شىنجاڭدىكى ياڭاق چىقىدىغان ئاساسلىق رايونلارنىڭ بىرى، ياڭاق ئۆستۈرۈشتە ئۇزاق تارىخقا ئىگە. « باغۋەنچىلىك دەستۇرى. دەل-دەرەخ ۋە ئوت-چۆپلەر » دە خاتىرىلىنىشىچە، جاڭ چەن غەربىي يۇرتقا ئەلچىلىككە كەلگەندە ياڭاقنى ئېلىپ كېتىپ چىنجۇڭ (شەنشى) دا تېرىپ ئۆستۈرۈپ، شەرقتىكى جايلارغا تارقاتقان. بۈگۈنكى كۈندىكى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ خوپىك ناھىيىسىدە ئۆستۈرۈلىدىغان چىلگە ياڭاقنىڭ دەسلەپكى چىققان جايى ئاقسۇ بولۇشى مۇمكىن.

ئۇزاق مەزگىل يېتىشتۈرۈش، كۆپەيتىش، سۈپە تالكىلرىنى ئېلىپ قېلىپ، ناچارلىرىنى شاللۇڭ-تىش ئارقىلىق ياڭاق سورتى ۋە سۈپىتى ئۇزلۇكسىز ياخشىلاندى. سۈپە تالىك سورتلاردىن چىلگە ياڭاق، قەغەز ياڭاق، رۇجەكلىك ياڭاق، سوچا ياڭاق، ياغلىق ياڭاق قاتارلىقلار بولۇپ، بۇلار كەمدىن كەم تېپىلىدىغان قىممەتلىك بۇيۇمغا ئايلىنىپ قالدى.

1855-يىلى شىنىياڭ، دالىيەن قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ ياڭاق تەتقىقات ئورنى ئاقسۇدىن

نۇرغۇن ياڭاق ئېلىپ بېرىپ ئۆستۈردى. 1958-يىلدىن باشلاپ ئاقسۇ ھەر يىلى بېيجىڭنى 1500 تۇپ چىلگە ياڭاق ۋە بالدۇر پىشىدىغان مول ھوسۇللۇق ياڭاق سورتى بىلەن تەمىنلەپ كەلدى. 1961-يىلى بېيجىڭ ئورمانچىلىق شۇيۈەنى ئاقسۇدىن سۈپەتلىك ياڭاق ئۇرۇغىنى ئېلىپ بېرىپ، مياۋفىڭشەندىكى تەجرىبە ئورمان مەيدانىدا تېرىپ، مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. 1962-يىلى شىنخۇا ئاگېنتلىقى مۇخبىرى تەن فىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ قۇمباش گۈڭشېسىنى زىيارەت قىلدى. ئۇ كېيىن « خەلق گېزىتى » دە: « ياڭاق يۇرتىغا زىيارەت » سەرلەۋھىلىك تەپسىلىي خەۋەر ئېلان قىلىپ، ئاقسۇ ياڭىقىنى قالتىس مەدھىيىلىدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئاقسۇ ھەر يىلى مەملىكەتلىك ھەر-قايسى ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش، تەتقىقات تارماقلىرىدىن سۈپەتلىك ياڭاق يارىدەم قىلىشنى تەلەپ قىلغان خەتلەرنى تاپشۇرۇۋالدى. ئاپتونوم رايونلۇق ئورمانچىلىق نازارىتى ھەر يىلى ئاق-سۇدىن ئالتە تونىندىن سەككىز تونىنغچە سۈپەتلىك ياڭاق ئۇرۇغى سېتىۋېلىپ، جايلارغا يارىدەم قىلىدۇ. 1965-يىلدىن 1977-يىلىغچە ئۇرۇقلۇق ئۇچۇن ھەرقايسى ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم را-يونلارغا جەمئىي 48 مىڭ 800 كىلوگرام (شەھەرلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى تەمىنلىگەن تولۇقسىز ستاتىستىكا سانى) ياڭاق يۆتكەپ بېرىلدى. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، شەندۇڭ، بېيجىڭ، خېبېي، خېنەن، شەنشى، سەنشى، يۈننەن، گۈيجۇ، گەنسۇ، چىڭخەي، لىياۋنىڭ، شاڭخەي، نەنجىڭ، تيەنجىن، جياڭسۇ، جياڭشى، خۇنەن، خۇبېي، ئىچكى موڭغۇل قاتارلىق ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلار ئاقسۇدىن سورتلۇق ياڭاق يۆتكىدى.

1984-يىلى ئاقسۇنىڭ قەغەز ياڭىقى مەملىكەتلىك ياڭاق باھالاش يىغىندا ئەلا سۈپەتلىك سورت بولۇپ باھالىنىپ، رەسمىي تۇردە « قەغەز ياڭاق » نامى بېرىلىپ، مەملىكەتكە تونۇش-تۇرۇلدى ۋە كېڭەيتىلدى.

1. سورتلىرى ۋە سۈپىتى

1) ئاقسۇنىڭ ئاساسلىق ياڭاق سورتلىرى

(1) چىلگە ياڭاق

ئاقسۇ چىلگە ياڭاق بارلىققا كەلگەن جاي بولۇپ، ئۇرۇق سېلىنىپ، ئىككىنچى يىلى مېۋە بې-رىشقا باشلايدۇ. شۇڭا « چىلگە ياڭاق » دېگەن نام بېرىلگەن، ئۇنىڭ دانىسى چوڭ، مېغزى توق بولىدۇ. 1954-يىلى ئورمانچىلىق كادىرلىرى باغۋەنچىلىك مەيدانىدا چىلگە ياڭاق كۆچەتنى يېتىشتۇرۇپ، يېزىلارغا كېڭەيتكەنىدى. 1962-يىلغا كەلگەندە ئاقسۇ بىلەن كۆچا ناھىيىلىرىدە چىل-گە ياڭاق ئومۇملاشتى.

« شىنجاڭ ياڭىقىنىڭ ئەلا سورتلىرىغا ئائىت ماتېرىياللار » دا خاتىرلەنگەن ئاقسۇنىڭ ئالتە خىل سورتلۇق چىلگە ياڭىقىنىڭ يەككە تۇپ ئەھۋالى تۆۋەندىكىدەك:

« ئا-قۇم—01-نومۇر » (ئاقسۇ قۇمباش 01-نومۇر) باراقسانلىشىش دائىرىسىنىڭ كۆلە-مى 118.82 كۇادرات مېتر، بىر تۇپنىڭ مەھسۇلاتى 39.42 كىلوگرام، ياڭاق دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 17.14 گرام، شاكىلىنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 1.43 مىللىمېتر بولۇپ، مېغىز چىقىش نىسبە-تى 53.09%، ماي تەركىبى 66.5%.

« ئا-قۇم —02-نومۇر » باراقسانلىشىش دائىرىسىنىڭ كۆلىمى 144.63 كۇادرات مېتر، بىر تۇ-پىنىڭ مەھسۇلاتى 31.51 كىلوگرام، ياڭاق دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 12.78 گرام. شاكىلىنىڭ ئوتتۇر-چە قېلىنلىقى 11.45 مىللىمېتر بولۇپ، مېغىز چىقىرىش نىسبىتى 53.90%.

« ئا-قۇم— 04-نومۇر » باراقسانلىشىش دائىرىسىنىڭ كۆلىمى 94.17 كۇادرات مېتر، بىر تۇپە-

ىنىڭ مەھسۇلاتى 27.7 كىلوگرام، ياڭاق دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 15.39 گرام، شاكىلىنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 1.45 مىللىمېتر بولۇپ، مېغىز چىقىرىش نىسبىتى 47.11%، ماي تەركىبى 72.4%.

« ئاتا ـ01- نومۇر » باراقسانلىشىش دائىرىسىنىڭ كۆلىمى 125.68 كۇادرات مېتر، بىر تۈپ- ىنىڭ مەھسۇلاتى 19.9 كىلوگرام، ياڭاق دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 13.6 گرام، شاكىلىنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 0.57 مىللىمېتر بولۇپ، مېغىز چىقىش نىسبىتى 67.08%. « ئاتا 02- نومۇر » باراقسانلىشىش دائىرىسىنىڭ كۆلىمى 49.76 كۇادرات مېتر، بىر تۈپنىڭ مەھسۇلاتى 18.22 كىلوگرام، يەكە- كە مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 15.68 گرام، شاكىلىنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 0.98 مىللىمېتر بولۇپ، مېغىز چىقىش نىسبىتى 55.23%.

« ئاتا ـ03- نومۇر » باراقسانلىشىش دائىرىسىنىڭ كۆلىمى 37.39 كۇادرات مېتر، بىر تۈپنىڭ مەھسۇلاتى 44 كىلوگرام، ياڭاق دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 10.48 گرام، شاكىلىنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 0.44 مىللىمېتر بولۇپ، مېغىز چىقىش نىسبىتى 66.88%.

(2) قەغەز ياڭاق

شاكىلى ئىنتايىن نېپىز بولۇپ، يېرىم مىللىمېترغا يەتمەيدۇ. مېغىزنى ئاسانلا پۈتۈن ئالغىلى بولىدۇ. مېغىزى مەززىلىك، توق. 9- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىشىدۇ، مول ھوسۇل بېرىدۇ. ئوتتۇرىچە ماي چىقىش نىسبىتى 67.16%. بۇ سورتنىڭ ئەلا سۈپەتلىك تۇرلىرىدىن رۇجەكلىك قەغەز ياڭاق، مول ھوسۇللۇق قەغەز ياڭاق، كىچىك قەغەز ياڭاق، يۇمشاق قەغەز ياڭاق قاتارلىقلار بار، بولۇپمۇ رۇجەكلىك قەغەز ياڭاق ئەڭ ئەتىۋارلىق بولۇپ، شاكىلىنىڭ تۆشۈكىدىن مېغىزنى كۆرگىلى بولىدۇ.

« A ـ 4- نومۇر » بالدۇر پىشىدىغان رۇجەكلىك قەغەز ياڭاق، بۇنىڭ سۈپەتلىك يەككە تۈپى ئايكۆل يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى بېغىدا ئۆچ تۈپ ياڭاق دەرىخىنىڭ ئوتتۇرا- سىدا ئۆسكەن. ئۇ، 1963- يىلى تېرىلغان، 1965- يىلى كۆچۈرۈپ تىكىلگەن. ئاساسىي غولى ئىككى، يان شاخلىرى كۆپ، مېۋىلەش قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 5.7 مېتر كېلىدۇ. دەرەخ غولىنىڭ دىئا- مېترى 0.76 مېتر، پۈتۈن دەرەخنىڭ ئېگىزلىكى يەتتە مېتر، ئاساسىي غولى كۆلرەڭ ئاق، دەرەخ شېخى شەرق تەرەپكە 4.6 مېتر، غەرب تەرەپكە 6.1 مېتر، جەنۇب تەرەپكە 7.7 مېتر، شە- مال تەرەپكە 6.1 مېتر كېڭەيگەن، قىسقا مېۋە شاخلىرى بەك كۆپ، ئۆسۈش ھالىتى ئوتتۇراھال، 400 دانە مېۋە بېرىدۇ. كۆك پوستىنىڭ قېلىنلىقى 0.44 سانتىمېتر.

« يەككە تۈپ A ـ 2- نومۇر » قەغەز ياڭاق، ئايكۆل يېزىسى سايئېرىق كەنتىنىڭ 1- مەھەللىسىنىڭ ئېتىزىدا ئۆسكەن بولۇپ، ئېگىزلىكى 12.5 مېتر، دەرەخ غولىنىڭ ئايلانما ئۆزۈن- لۇقى ئىككى مېتر، دەرەخ يېشى 74 يىل، مېۋىلەش قاتلىمىنىڭ قېلىنلىقى 11.5 مېتر، دەرەخ غولى ئاقۇش كۆلرەڭ، ئاساسىي غولىدا بىر تال ئۆزۈن يېرىق بار. دەرەخ شاخلىرى شەرققە 13 مېتر، غەربكە 12 مېتر، جەنۇبقا 14 مېتر يېيىلغان. ھەممە تەرىپى ئۆزئارا ماس كېلىدۇ. ئاساسلىق ئۇچ شېخى، يەتتە يان شېخى بار. 1985- يىلى 1790 دانە ياڭاق بولغان، شاكىلى قەغەزدەك نېپىز، مېغىزنى پۈتۈن ئېلىشقا بولىدۇ. مېغىز چىقىش نىسبىتى 66.6%، ماي چىقىش نىسبە- تى 78.78%، ئاقسىل تەركىبى 12.56%، سۇت تەركىبى 2.9%.

(3) مول ھوسۇللۇق ياڭاق

« A ـ 3- نومۇر » مول ھوسۇللۇق ياڭاق. ئايكۆل يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ قورۇسىدا ئۆسكەن يەككە تۈپ ياڭاق بولۇپ، دەرەخ ئېگىزلىكى 9.5 مېتر، دەرەخ يېشى 18 يىل (1966- يىلى تېرىل-

غان، 1968-يىلى كۆچۈرۈپ تىكلىگەن). مېۋىلەرنىڭ قاتلىمىنىڭ قېلىنلىقى 8.17 مېتر، دەرەخ شاخلىرى شەرقىگە 7.7 مېتر، غەربكە 7.3 مېتر، جەنۇبقا 8.75 مېتر، شىمالغا 8.1 مېتر يېيىلغان. 1984-يىلى 1200 دانە ياڭاق بولغان. كۆك پوستلۇق، شاكال قېلىنلىقى 0.59 مىللىمېتر. 1-ئەۋلادنىڭ مېغىز چىقىش نىسبىتى 58.8%، ماي تەركىبى 78.9%، ئاقسىل تەركىبى 16.13%، سۇ تەركىبى 3.33%.

« A— 1-نومۇر » چوڭ مېۋىلىك مول ھوسۇللۇق ياڭاق، بۇ ياڭاق قۇمباش يېزىسى باغۋەن كەنتىنىڭ 1-ئاھالە گۇرۇپپىسىنىڭ يول بويىدا ئۆسكەن، دەرەخ ئىگىسىنىڭ ئىسمى تۇردىخان، تۈپىنىڭ ئېگىزلىكى 11.5 مېتر، دەرەخ يېشى 38 يىل، مېۋىلەرنىڭ قاتلىمىنىڭ قېلىنلىقى 10.25 مېتر، دەرەخ غولى ئاقۇش كۆلرەڭ بولۇپ، تېپىز يېرىقلار بار. 1981-يىلى 4000 دانە ئەتراپىدا ياڭاق بولغان. قوش مېۋىلىگەنلىرى كۆپ، ناھايىتى ئاينىغان.

« A— 21-نومۇر » قۇمباش يېزىسى قارا ئاس كەنتى 4-ئاھالە گۇرۇپپىسىنىڭ ئېتىزىدا ئۆسكەن، بالدۇر پىشار مول ھوسۇللۇق ياڭاق، يەككە تۈپ. دەرەخ شېخى ئېللىپس شەكىلدە بولۇپ، يېشى 105 يىل، ئېگىزلىكى 11.5 مېتر، دەرەخ غولىنىڭ ئايلانمىسى 2.24 مېتر، مېۋىلەرنىڭ قاتلىمىنىڭ قېلىنلىقى 9.8 مېتر، دەرەخ غولى ئاقۇش كۆلرەڭ، تېپىز يېرىقلار بار. دەرەخ شاخلىرى شەرقىگە 14 مېتر، غەربكە 13 مېتر، جەنۇبقا 15 مېتر، شىمالغا 13.5 مېتر يېيىلغان، ئۆسۈش شارائىتى ئوتتۇراھال، بالدۇر پىشىدۇ. مول — ھوسۇل بېرىدۇ. يىلدا 2200 دانە ئەتراپىدا ياڭاق بولىدۇ. كۆك پوستىنىڭ قېلىنلىقى 0.7 مىللىمېتر، مېغىز چىقىش نىسبىتى 66.2%، ماي چىقىش نىسبىتى 77.14%، ئاقسىل تەركىبى 17.69%، سۇ تەركىبى 3.81%.

« A— 23-نومۇر » بالدۇر پىشار مول ھوسۇللۇق ياڭاق يەككە تۈپى. بۇ ياڭاق قۇمباش يېزىسى پەلەيچى كەنتىنىڭ 4-ئاھالە گۇرۇپپىسىنىڭ ئېتىزىدا ئۆسكەن بولۇپ، دەرەخ يېشى 75 يىل، دەرەخ شەكلى سەل قىيسايغان، دەرەخ ئېگىزلىكى 10.5 مېتر، دەرەخ غولى ئايلانمىسىنىڭ قېلىنلىقى 1.78 مېتر، مېۋىلەرنىڭ قاتلىمى توققۇز مېتر، دەرەخ غولى كۆلرەڭ ئاق، چوڭقۇر يېرىق بار. ئاساسلىق بىر چوڭ غولى بار. يان شېخى تۆت، جۈپ مېۋە بولىدۇ، 9-ئاينىڭ باشلىرىدا پىشىدۇ. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 650 دانە ياڭاق بولىدۇ. كۆك پوستىنىڭ قېلىنلىقى 0.57 سانتىمېتر.

قۇمباش يېزىسى ئاقئېرىق كەنتىدىكى ئەمەت نىيازنىڭ بېغىدا بىر تۈپ يېشى 170 يىلدىن ئاشقان چوڭ ياڭاق دەرىخى بار. ئۇنىڭ ئېگىزلىكى 20 مېتر، دەرەخ غولىنىڭ دىئامېترى 80 سانتىمېتر بولۇپ، بىر مو يەرنى ئىگىلىگەن. ياخشى ھوسۇل بەرگەن يىللاردا 10 مىڭ دانە ياڭاق چىقىدۇ، ئادەتتىكى يىللاردا 4000 دىن ئارتۇق ياڭاق چىقىدۇ. 8-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پىشىدۇ. بۇ يېراق-يېقىندا نامى بار بالدۇر پىشىدىغان، مول ھوسۇللۇق ياڭاق.

2) سۈپىتى

ئاپتونوم رايونلۇق ئورمانچىلىق تەتقىقات ئورنى بىلەن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق باشقارمىسى بىرلىشىپ تەكشۈرۈپ چىققان ئاقسۇ شەھىرىدىكى بىر قىسىم ياڭاقنىڭ ئالا سورتلىرىنىڭ ئاساسلىق سۈپىتى ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئەلا سورتلۇق ياڭاقلارنىڭ مېغىز تەركىبى

جەدۋەل 5 ـــ 26

نامى	ھازىرقى ئورنى	مېغىز نىسبىتى%	ماي نىسبىتى %	ئاقسىل تەركىبى	10,12
خەسە ياڭاق	قۇماش بېزىسى باغۇمەن كەنتى	5,49	80,05	%	سۇ تەركىبى %
مول ھوسۇللۇق ياڭاق	قۇماش بېزىسى پەلەيچى كەنتى	56,7	76,21	14,49	2,94
روجەكلىك ياڭاق	قۇماش، ئايكۆل بېزىلىرى	54,3	74,78	17,28	3,56
بالدۇر پىشىدىغان مول ھوسۇللۇق ياڭاق	قۇماش بېزا قاراناس كەنتى	66,2	77,14	18,16	4,2
قەغەز ياڭاق	ئايكۆل بېزا سايئېرىق كەنتى	66,6	78,78	17,69	3,81
قەغەز ياڭاق	ئايكۆل بېزا سايئېرىق كەنتى	69,1	76,56	12,56	2,9
2-ئەۋلاد قەغەز ياڭاق	ئايكۆل بېزىلىق مۆكۈمەت قوروسى	58,5	78,09	14,64	2,8

2. ئۆستۈرۈش كۆلىمى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ياڭاق كۆلىمى تەخمىنەن 2900 مو بولۇپ، مېۋىلىك دەرەخ ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 9 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئاساسلىق ئېگەرچى بېزىسىنىڭ يېڭى مەھەللە، گۈلباغ، باغچى، قارامۇقچى، يۇقىرى بالداق، تۆۋەنكى بالداق، خانىقا، ئېگەرچى قاتارلىق كەنتلىرى؛ قۇماش بېزىسىنىڭ پەلەيچى، باغۇمەن، باشباغ، ئاقئېرىق، يۇقىرىقى قاراناس، تۆۋەنكى قاراناس، يۇقىرىقى يۇرتچى، تۆۋەن يۇرتچى، قوشئېرىق، ئارامەھەللە قاتارلىق كەنتلىرى؛ ئايكۆل بېزىسىنىڭ جىگدە باغ، كۆل، تۆۋەنكى كونا بازار، كۆنچى مەھەللە، لەنگەر، تۆۋەن تېگىن، پاينەپ قاتالىق كەنتلىرى، بەشتۆگەمەن بېزىسىنىڭ يۇقىرىقى لەنگەر، يۇسۇپ خوجا ئېرىق، يۇقىرىقى خەلپە ئېرىق، تۆۋەنكى خەلپە ئېرىق، يۇقىرىقى ئابلەش ئېرىق، تۆۋەنكى ئابلەش ئېرىق، يۇقىرىقى گىرىشمىئېرىق، جىرىك بوي، تۆۋەنكى گىرىشمىئېرىق، سايغان مەھەللە، ئېلىئاۋات، ئۈتتۇرا ئېرىق كەنتلىرى؛ قاراتال بېزىسىنىڭ كۆكۈل، دوسقۇل، تۆغۇرچى قاتارلىق كەنتلىرى ۋە شەھەرلىك سورتلۇق ئۈرۈق بېتىشتۇرۇش مەيدانىغا تارقالغان. بۇنىڭ ئىچىدە قۇماش بېزىسى نۇقتىلىق ياڭاق چىقىدىغان رايون ھېسابلىنىدۇ.

3. ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى

1) ئۈرۈق تاللاش

ئادەتتە دەرەخ يېشى 30-50 يىللىق، ساغلام، مول ھوسۇللۇق دەرەخ ئۈرۈقلۇق دەرەخ قىلىپ تاللىنىدۇ. 9-ئاينىڭ ئاخىرى 10-ئاينىڭ باشلىرىدا ياڭاقنىڭ كۆك پوستى ساغرىپ يېرىلىپ، ياڭاق ئۆزلۈكىدىن چۈشكەن ياكى بىر ئىرغىتسىلا چۈشىدىغان چاغدا دانىسى چوڭ، پوستى نېپىز، مېغىزى توقلىرى ئۈرۈق قىلىشقا تاللاپ قالدۇرۇلىدۇ.

ئەگەر شۇ يىلى تېرىماقچى بولسا، ئۈرۈق شاكىلى بىلەنلا شامال ئۆتىدىغان جايغا 50-60 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە دۆۋىلەپ قويۇلىدۇ. بەش-ئالتە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، يۇيۇپ تازىلاپ، يەرگە تېرىلىدۇ. ئەگەر كېيىنكى يىلى 2-ئايدا تېرىماقچى بولسا، ئۈرۈقنى شامال ئۆتىدىغان جايدا قويۇپ قويۇپ ياكى قۇمغا كۆمۈپ ساقلىسا بولىدۇ.

2) تېرىش

ياڭاق كۆزدە ۋە ئەتىيازدا تېرىلىدۇ. كۆزدە تېرىلغان ياڭاق ئۇرۇقى قىشتا بىخلاپ مايىسى تەكشىلىنىدۇ. بىراق قىشتىن ئۆتكەندىن كېيىن باش باھاردىكى ناچار ھاۋا كىلىماتىغا ئۇچراپ قالىسا، مايىسلىرى قۇرۇپ كېتىدۇ. ئەتىيازدا تېرىلسا بۇ خىل زىيانىنى ئازايتقىلى بولىدۇ. تېرىشتىن ئىلگىرى بىخلاندۇرۇلسا، ئۇنۇپ چىقىشى تېز، مايىسى تەكشى بولىدۇ. بىراق، بىخلىنىشىنى باشقۇرۇش ۋە ئۇرۇق سېلىشتا مايسا تەكشى بولماسلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، بېپەرۋالىق قىلىشقا بولمايدۇ.

(1) بىخلىنىش

تېرىشتىن ئىلگىرى يىلمان سۇغا چىلىنىدۇ. ئۇرۇق ئاز بولسا چوڭ چېلەك ياكى داستىكى يىلمان سۇغا چىلىنىپ تەخمىنەن ئون مىنۇتتا بىر قېتىم قوچۇپ قويۇلىدۇ. بىر كېچە-كۈندۈزدە سۇيى بىر قېتىم ئالماشتۇرۇلىدۇ. ھەر ئىككى كۈندە يىلمان سۇ قوشۇپ قۇيۇلىدۇ. يەتتە كۈندىن ئون كۈنگىچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، يېرىلغان ئۇرۇق سۈزۈۋېلىنىپ تېرىلىدۇ. كۆپ مىقداردا تېرىشقا توغرا كەلسە، ئۇرۇق كۆپ بولغاچقا تاغارغا قاچىلاپ سۇغا يەتتە كۈن چىلغاندىن كېيىن، سۈزۈۋېلىنىپ، يېرىلغان ئۇرۇقلار بىرقانچە سائەت ئاپتاپقا سېلىنىپ قۇرىغاندىن كېيىن تېرىلىدۇ.

(2) مايسا ئۆستۈرۈشكە مۇنبەت، قۇمساق تۇپراقلىق يەرنى ھەمدە سۇيى مول، تۇپراق قاتلىمى قېلىن، ئەتراپىدا ئىھاتە ئورمان بەلبېغى بار، قاتناشقا قولايلىق يەرنى تاللاش كېرەك. ياڭاقنى تاختىلاپ تېرىسمۇ ياكى چۆنەكلەپ تېرىسمۇ بولىۋېرىدۇ. نەم قۇمدا بىخلاندۇرۇلغان ئۇرۇق يېرىقى ئۆستىگە قارىتىلىپ بىر-بىرلەپ تىكلىدۇ. يېرىقى يوق ئۇرۇقلارنى ۋاقتىنچە تېرىماي تۇرۇپ يېرىلغاندىن كېيىن ئاندىن تېرىش كېرەك. تېرىش چوڭقۇرلۇقى ئالتە-يەتتە سانتىمېتر بولسا بولىدۇ. يىلمان سۇ بىلەن بىخلاندۇرۇلغان ئۇرۇقمۇ يۇقىرىقى ئۇسۇل بويىچە تېرىلىدۇ. ھەربىر ئۇۋىغا ئىككى دانە ئۇرۇق سېلىنىدۇ، تۇپ ئارىلىقى ئون سانتىمېتر بولسا بىرقەدەر مۇۋاپىق بولىدۇ.

مايسا ئۇنۇپ چىققاندىن كېيىن توپىسىنى يۇمشىتىپ، دائىم سۇغىرىپ ئوتاپ تۇرۇش، ئۆز ۋاقتىدا قوشۇمچە ئوغۇت بېرىش كېرەك. ئەگەر باشقۇرۇش مۇۋاپىق بولسا، ياڭاق مايىسى شۇ يىلىلا 60 سانتىمېتردىن 80 سانتىمېترغىچە ئۆسىدۇ. كۆچۈرۈپ تىكمەكچى چاغدا ئوق يىلتىزىنى كېسىۋېتىش ياكى ئورەك ئىچىگە بىر تال ياپىلاق تاش قويۇپ ئۇستىنى يېرىم مېتر قېلىنلىقتا توپا بىلەن كۆمۈپ تىكىش كېرەك. تاش ئۇستىگە تىكلىسە، ياڭاق يىلتىزى چوڭقۇرغا ماڭالماي، چاچ يىلتىزى ئەتراپقا يېيىلىدۇ، بۇنداق ياڭاق بالدۇر مېۋىگە كىرىدۇ ھەم مول ھوسۇل بېرىدۇ.

3) ئۇلاش

ياڭاقنى ئۇلىغاندا ئەسلىدىكى سورتنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ. 1971-يىلى ئېگەرچى يېزا باغچا كەنتىدە ئۇلانغان قەغەز ياڭاق بىلەن مول ھوسۇللۇق ياڭاق 1972-يىلى مېۋە بەردى. بۇ ئاستە تېرىپ كۆپەيتكەن ياڭاق تۆت يىلدىن ئالتە يىلغىچە ئارىلىقتا مېۋە بېرىدۇ. ئۇلىغان ياڭاق شۇ يىلى ياكى كېيىلەر يىلى مېۋە بېرىدۇ. ئۇلاش ئارقىلىق سۈپىتى ناچار، ھەسۇلاتى تۆۋەن ياڭاقلارنى بالدۇر پىشىدىغان مول ھوسۇللۇق ياڭاقلارغا ئۆزگەرتكىلى بولىدۇ.

4) تۇپ ئارىلىقىنى بەلگىلەش

مېۋىلىك باغقا ياڭاق تىككەندە سەككىز مېتر ياكى ئون مېتردىن ئارىلىق قويۇپ تىكىلىدۇ. ئەگەر ياخشىسى ئاۋۋال كۆچەتزارلىقتا ئۇلاپ، ئۇلاق تۇتقاندىن كېيىن باغقا كۆچۈرۈش كېرەك. بۇنداق قىلغاندا بالدۇر پىشۇرۇپ، مول ھوسۇل ئېلىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. ئاقسۇنىڭ تەبىئىي

شارائىتىدا تارقاق تىكىلگەن ياڭاقلار باغقا تىكىلگەن ياڭاقتىن ياخشى ئايىنىپ، يۇقىرى ھوسۇل بېرىدۇ.

4. كېسەللىكلەر ۋە زىياندا ش ھاشاراتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىش.

ياڭاقتا بولىدىغان زىيانداش ھاشاراتلار ئاساسەن ياڭاق ماڭدامچى قۇرتى ۋە قاسىراقلىق قۇرتىنىن ئىبارەت. 1980-يىلىدىن باشلاپ، قىسمەن باغلاردا ياڭاق ماڭدامچى قۇرتىنىڭ زىيىنى ئىنتايىن ئېغىر بولدى. ئېگەرچى يېزىسىدا ياڭاق يوپۇرماقلىرىنى پۈتۈنلەي قۇرت يەپ بولۇپ، دەرەخنى يالىڭاچ قويغان. ياڭاق ماڭدامچى قۇرتىنى يوقىتىش ئۈچۈن 80% لىك « DDV » ئىشلىتىپ، 1000:1 نىسبەتلىك دورا سۇيى چېچىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا باغ باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ، باغ پاكىزە ساقلاندى ھەم ئاغدۇرۇلدى.

كېسەللىك ئاپىتىدىن ئاساسلىقى ياڭاق چېرىش كېسىلى شەھەرنىڭ بارلىق يېزا-مەيدانلىرىغا تارقالغان، ئېگەرچى يېزىسىدا بىرقەدەر ئېغىر. كۆپىنچە غولى چېرىپ كېتىدۇ ۋە شاخلىرى قۇرۇپ كېتىدۇ. بۇنداق بولغاندا ياڭاق مەھسۇلاتىغا ئېغىر تەسىر يېتىدۇ. توپ ياڭاقلار يالغۇز ياڭاق دەرىخىگە قارىغاندا ئېغىر زىيانغا ئۇچرايدۇ.

ياڭاق چېرىش كېسىلىگە ئۇچرىغاندا، ئەڭ ئاۋۋال دەرەخ غولىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن سىرتقا سۇ ئاقىدۇ، ئاندىن كېيىن، قۇرۇپ چېرىشكە باشلايدۇ.

داۋالاش ئۇسۇلى مۇنداق: ئەتىيازدا كېسەل دېغى بار قووزاق قاتلىمىنى (كېسەل دېغىنىڭ سىرتىدىكى بىر سانتىمېتر ياخشى قووزاق قاتلىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) قىرىپ ئېلىۋېتىپ، يىغىپ كۆيدۈرۈۋېتىش، زەخمىلەنگەن جايغا 40% لىك ئاسۇمۇتنىڭ 50—100 ھەسسىلىك سۇيۇقلۇقىنى يا-كى توپسىنىڭ 1:100 ھەسسىلىك قويۇقلۇقتىكى سۇيۇقلۇقنى سۈرۈپ دېزىنفېكسىيە قىلىش كېرەك.

ياڭاق كۆچىتىنى كۆچۈرگەندە ئاۋۋال كۆچەتنىڭ يىلتىزىنى مۇۋاپىق ۋاقىت دورا سۇيىگە چې-لاپ قويۇپ، ئاندىن كۆچۈرۈش كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندا چېرىش كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى، كۆچەتنىڭ تۇتۇش نىسبىتىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

ياڭاق ئۇلاشقا ئىشلىتىدىغان سايمانلارنى دېزىنفېكسىيە قىلغاندىن كېيىن ئىشلىتىش كېرەك.

5. ئىشلەپچىقىرىش ۋە سېتىش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ ناھىيىسى ياڭاقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ئىنتايىن ئەھمى-يەت بەرگەنلىكتىن، مەھسۇلات يىلدىن-يىلغا ئاشتى.

1962-يىلدىن 1965-يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 255 مىڭ كىلوگرامدىن ياڭاق ئىشلەپچىقىرىلدى. 1964-يىلى تارىخىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلىپ، 380 مىڭ 500 كىلوگ-رام ياڭاق ئىشلەپچىقىرىلدى. 1966-يىلدىن باشلاپ ياڭاق مەھسۇلاتى تۆۋەنلىدى. 1966-يىلدىن 1977-يىلغىچە بولغان 12 يىلدا ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 62 مىڭ كىلوگرام ياڭاق ئىشلەپچىقىرىلدى. 1978-يىلى قايتىدىن ئۆرلەشكە باشلاپ، 1985-يىلى يىللىق مەھسۇلاتى ئەسلىگە كېلىپ، 219 مىڭ كىلوگرامغا، 1989-يىلى يىللىق مەھسۇلاتى 312 مىڭ كىلوگرامغا يەتتى.

1949-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان ياڭاق مەھسۇلاتى ۋە دۆلەت سېتىۋالغان ياڭاق مىقدارى

جەدۋەل 5 — 27

بىرلىكى: 10 مىڭ كىلوگرام

يىللار	يىللىق مەھسۇلاتى	سېتىۋېلىنغىنى	يىللار	يىللىق مەھسۇلاتى	سېتىۋېلىنغىنى
1949	11.35		1968	3.55	4.85
1950	15.35		1969	3.45	3.65
1951	14.90		1970	4.15	3.35
1952	18.00		1971	6.60	3.90
1953	18.05		1972	5.50	2.25
1954	14.60		1973	7.00	8.60
1955	15.15		1974	9.65	4.65
1956	13.45		1975	7.25	5.35
1957	14.00		1976	7.45	8.40
1958	14.40		1977	3.10	1.75
1959	14.60		1978	10.95	7.80
1960	15.10		1979	7.80	6.65
1961	13.35		1980	9.60	7.80
1962	14.95		1981	12.90	7.00
1963	16.40	1.115	1982	11.62	6.25
1964	38.05	3.255	1983	17.89	7.70
1965	32.50	4.74	1984	19.50	9.60
1966	12.90	5.90	1985	21.90	4.70
1967	3.60	1.70	جەمئي	480.56	120.96

(قوشۇمچە) ياڭاق يۇرتىغا زىيارەت

يورغا ئات قوشۇلغان يېنىك ھارۋا قۇياش تەپتىدىن قىزىرىپ كەتكەن قاقاس چۆلدىكى يولدا ئۇچقاندەك كېتىۋاتاتتى. بۇ يەردە يا ئادەم، يا دەل-دەرەخ كۆزگە كۆرۈنمەيتتى. ئەتراپ چەكسىز قۇملۇق يېيىلىپ ياتاتتى. پەقەت ھارۋا چاقىدىن توزىغان ئىسسىق توزان بىزگە ئەگىشىپ كېلەتتى. ئاتلارنىڭ ئاغزى كۆپۈكلىنىپ، ئادەم چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەندى. ئۇسسۇزلۇق ھەم ئىسسىق دەردىدە، بىرەر تال يوپۇرماقنىڭ سايىسى ئۈچراپ قالسمۇ، توختاپ سايىدە-ۋالغىم كېلىپ كەتتى. ھارۋىكەش مېنىڭ ئىسسىقتا چىدىيالماي قالغىنىمغا قاراپ، كۈلۈپ كەتتى-دە، « يېتىپ كەلدۇق، ئاشۇ قۇم دۆۋىسىدىن ئۆتسەكلا سالقىن جايغا بارىمىز! » دېدى.

ئېگىز قۇم دۆۋىسىدىن ئۆتكەندە، ئۇگدەپ قاپتىمەن. تۇيۇقسىز يۈزۈمگە سالقىن شامال ئۇرۇلۇپ، قالتىس ھۇزۇرلاندىم. زەن سېلىپ قارىسام بىز ھەش-پەش دېگىچە ئارىلىقتا باشقا بىر دۇنياغا كېلىپ قاپتىمىز. تۇتاش كەتكەن يېشىل بوستانلىقلار، ئېقىپ تۇرغان ئۆستەڭ سۈلىرى كۆزگە چېلىنىپ تۇراتتى. ئېقىن سۇ ئائىلىلەرنى ئايلىنىپ ئاقاتتى. قېقىزىل ئالمىلار، مۇشتتەك چوڭلۇقتىكى شاپتۇللار خۇش پۇراق چېچىپ، تاملاردىن مارىلايتتى. شۇئان ھاياجانغا چۆمدۇم. لېكىن مېنى تېخىمۇ زوقلاندۇرغىنى يول بويىدىكى باغجاللاپ، شاخلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن چوڭ ياڭاق دەرىخى بولدى. ئۇ گويا سانسىز كاتتا كۈنلۈكلەردەك يولىمىزغا سايە تاشلاپ، مېڭىنى قايناتقاندەك پۈرگىرىم ئاپتاپنى توسۇپ تۇراتتى. ئەتراپقا نەزەر تاشلىدىم، ئېتىز-ئېرىق بويلىرى،

ھويلا-ئارام‌لارنىڭ ئىچى-تېشى، يولنىڭ بويلىرى پۈتۈنلەي چوڭ-كىچىك ياغاچ دەرەخلىرى بىلەن تولغانىدى. تۇتاش كەتكەن ياغاقلىق باغلارمۇ، تارقاق، يالغۇز ياغاچ دەرەخلىرىمۇ بار ئىدى. مەۋلۈك باغ ئىچىدىكى چوڭ ياغاچ دەرىخى بەشىغا يېشىل تاج كىيىپ بارچە دەرەخلەردىن ھالقىپ قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. پۈتكۈل كەنت گويا غايەت زور ياغاقلىق باغقا ئوخشايتتى.

مەن ھارۇنكەشتىن بۇ قەيەر؟ دەپ سورىسام، ئۇ « بۇ ئاقسۇنىڭ قۇمباش گۈڭشىسى » دېدى. « ياھ، ئاقسۇ » دېدىم مەن ھەيران بولۇپ: « ھە، شۇڭا مۇشۇنچە كۆپ ياغاچ بار ئىكەن-دە » .

ئاقسۇنىڭ ياڭىقى مەملىكەت بويىچە مەشھۇر، مەملىكەت بويىچە چىلگە ياغاچ پەقەت ئىككىلا رايوندا بار. ئۇنىڭ بىرى، شەنشىنىڭ پۇخىك ناھىيىسى؛ يەنە بىرى، ئاقسۇ ۋىلايىتى. « باغۋەنچىلىك دەستۇرى، دەل-دەرەخ ۋە ئوت-چۆپلەر » دە خاتىرلىنىشىچە، شەنشىنىڭ ياڭىقى شىنجاڭدىن تارقالغان بولۇپ، خاتىرىدە مۇنداق يېزىلغان: « بۇ مېۋە ئەسلىدە چاڭخۇدىن چىقاتتى، جاڭ چيەن غەربىي يۇرتقا ئەلچىلىككە بارغاندا ئۇرۇقنى ئېلىپ كەلگەن. چىنجۇڭدا تېرىلىپ، شەرقىي زېمىنغا تارقالغان » . بۇنىڭدىن قارىغاندا ئاقسۇنىڭ چىلگە ياڭىقىنىڭ ئەسلى يۇرتى ئىككەنلىكى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن، ئەگەر شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى بۇنىڭدىن 2000 يىل ئىلگىرى ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى جايلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەت ئورناتقان دېسەك، بۇ ئۇنىڭغا كۆچلۈك ئىسپات بولالايدۇ.

ئەتىسى سەھەردە بىز قۇمباش گۈڭشىسىنىڭ ياغاقلىق بېغىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق، باغۋەندىچىلىك چوڭ ئەتىنىڭ 4-ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىگە كەلدۇق.

« سىلەرنىڭ ياڭىقىڭلار ھەقىقەتەن كۆپ ئىكەن جۇمۇ! » دېدىم مەن ماختىغان ھالدا ئەترەت باشلىقى تۇرسۇن باقىغا. « سىلەرنى قارشى ئالىمىز، بۈگۈن دەل ياغاچ يىغىدىغان كۈن » ياغاقنىڭ ئاز-كۆپلۈكىنى كۆرسەڭلار بىلسىلەر » دېدى ئەترەت باشلىقى ئىپتىخار بىلەن جاۋاب بېرىپ. بىز رەت-رەت ئۈزۈم بېغىشلىرىدىن ئۆتۈپ ئىككى تەرەپتە تىك تۇرغان، غايەت زور دەرەخلەردىن ھاسىل بولغان تەبىئىي گۈمبەزنىڭ ئىچىگە .كىردۇق، بىز تۈيۇقسىز باشقا بىر زېمىنغا كىرىپ قالغاندەك بولدۇق، بېشىمىز ئالقاندەك چوڭلۇقتىكى ياغاچ يوپۇرماقلىرىغا تېگىپ تۇراتتى. يوپۇرماقلار باراقسان، قويۇق ئۆسكەنلىكتىن قۇياشنى توسۇۋالغاندى. ئاستىدا ئۈزۈنسىغا ۋە توغرىسىغا سوزۇلغان دەرەخ غوللىرى ئارىسىدا ھەر تەرەپكە كەتكەن راۋان يوللار ھاسىل بولغان بولۇپ، قۇشلار خۇشال سايراپ، شاخ-يوپۇرماقلار ئۆستىدە سەكرەپ ئويناشاتتى. يوپۇرماقلارنىڭ ئارىسىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئالما، نەشپۈت، قىزىل شاپتۇل ۋە ياغاقلار شاخلىرىنى ئېگىپ، ئادەمنىڭ ئېغزىغا چۈشىدىغاندەكلا ساڭگىلاپ تۇراتتى. ھەقىقەتەن مۇ « يېنىڭدا چۆگىلەر شاپتۇل، ئەينولا، قولىڭدا تۇتۇندە سايرار بۇلبۇللار » دېگەندەك ئىدى. كۆز ئالدىمىزدىكى بۇ مەنزىرىلەر بىزنى مەھلىيا قىلدى. تۈيۇقسىز يېقىنلا يەردە « پاق-پۇق » قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئەترەت باشلىقى بىزگە « ئەزالار ياغاق قېقىۋاتىدۇ » دېدى. مەن ئېگىشىپ شاخلارنىڭ تېگىدىن قارىسام، ياپيېشىل دەرەخلەر ئارىسىدا رەڭگارەڭ كېيىنىشكەن، سېۋەت، غولدا كۆتۈرگەن بىر توپ گۈڭشې ئەزالىرى ياغاق دەرىخى ئاستىغا توپلىشىپ كۈلكە-چاقچاق بىلەن ياغاق قاقماقتا ئىدى. بىرى: « بۇ ياغاق پىشىپتۇ » دېگەن ھامان، غولدا كۆتۈرگەن يىگىتلەر چاپانلىرىنى سىلىپ، دەرەخ ئۈستىگە چىقاتتى-دە، شاخ ئاچىلىرىدا تۇرۇپ، غولدىسىنى ئىشقا سالاتتى. ھە-ھۇ دېگىچە ئۆدەك تۇخۇمىدەك چوڭلۇقتىكى يېشىل پوستلۇق ياغاقلار پاقىلداپ يەرگە چۈشەتتى-دە، يەر يۈزىنى مۇدۇر-چوقۇر قىلىۋەتتى. پوستى قۇرۇپ يېرىلغانلىرى يەرگە چۈشكەن ھامان ئىككى پارچە بولۇپ كېتەتتى-دە، ساپسېرىق ياغاق دانىسى ئاجراپ چىقاتتى. ئۆزىنى چەتكە ئىلىپ ئولگۈرمە-

گەن قىزلار ياڭاق تەگسە، چىرقىرىشىپ ھەر تەرەپكە قاچاتتى. پۇتۇن باغ شاد-خۇرام كۆلكە سادا سىغا تولغاندى.

پومېشچىككە 39 يىل يىللىقچى بولغان ھاپىز تاجى بوۋاي كۆز ئالدىدىكى بۇ شاد-خۇراملىق مەنزىرىنى كۆرۈپ تەسىرلەنگەن ھالدا: « ياڭاق دەرىخى ئاستىدىكى شادلىق ئاسان قولغا كەلمىدى جۇمۇ! » دېدى. ئازادلىقتىن ئىلگىرى بۇ باغ چوڭ پومېشچىك نۇردۇننىڭ بولۇپ، كۆلىمى 30 مودىن ئاشاتتى. باغنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ياڭاقلىق ئىدى. نۇردۇننىڭ يېرى نەچچە ئون چاقىرىمغا سوزۇلاتتى. ئۇ ھەم بەگ، ھەم پۇلى، كۆچى بار پومېشچىك بولۇپ، يەرلىك زومىگەر ئىدى، ھېچ قايسى دېھقان ئۇنىڭ ئالقىنىدىن قۇتۇلالمايتتى. پۇتۇن يېزىدىكى كۆپ قىسىم دېھقانلار ئۇنىڭغا قەرزدار ئىدى. دېھقانلارنىڭ يېرىمى ئۇنىڭغا يىل بويى قۇل بولۇپ ئىشلەيتتى. دېھقانلار كەتمەن چېپىپ يەر ئاچاتتى، مېۋىلىك دەرەخلەرنى تىكەتتى. نۇردۇن ھەر يىلى ھارۋىلاپ-ھارۋىلاپ ياڭاق ۋە باشقا مېۋىلەرنى سودىگەرلەرگە ساتاتتى. ئۆز قولى بىلەن باغ يېتىشتۇرگەن كىشىلەر ياڭاق يېيەلمەيتتى. باغ ئىچىدە نەدىمۇ كۆلكە سادا سى ئاڭلانسۇن؟ شۇنجاقا ئازاد بولغاندىن كېيىن پارتىيە ھەر مىللەت دېھقانلىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئېلىپ باردى. پومېشچىك، زومىگەرلەرنى كۆرەش بىلەن ئاغدۇرۇپ، يەرلەرنى ئېگىسىگە قايتۇردى. بۇ باغمۇ ھەقسىزلا خوجايىننىڭ قولىغا قايتتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن باغدا شادلىق كۆلكىسى ياڭرايدىغان بولدى.

ھازىر بۇ يەردە ياڭاق ئۆستۈرمىگەنلەر ناھايىتى ئاز، ھەربىر ئائىلىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىكە يىندە مېۋىلىك بېغى بار. باغدا شاپتۇل، ئۈرۈك ئۆستۈرۈلگەندىن سىرت، بىرقانچە تۈپ ياڭاق ئۆستۈرۈلگەن، بۇ مېۋىلىك دەرەخلەر ئۇچۇنلا ئۆستۈرۈلگەن ئەمەس، چۈنكى ياپېشىل مەنزىرىمۇ ئەمگەكچىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا نۇرغۇن كۆڭۈل خۇشلۇقى بېغىشلايدۇ. ئەتىگەندە كەتمەننى كۆتۈرۈپ ئىشقا ماڭغان چاغدا، دەرەختىكى قۇشلار ۋېچىرلىشىپ، ئۇلارنى ئېتىزغا ئۇزىتىپ قويىدۇ. پۈتمەس-تۈگەس چۆش ۋاقىتلىرىدا پۇتۇن ئائىلىدىكىلەر دەرەخ سايىسىغا يىغىلىپ، سالقىنلاپ دەم ئالىدۇ، كەچلىك تاماقتىن كېيىن، چوڭ ياڭاق دەرىخى ئاستى بالىلارنىڭ ئويناىدىغان، قېرىلارنىڭ پاراڭلىشىدىغان سورۇنىغا ئايلىنىدۇ.

ئازاب-ئوقۇبەتتىن قۇتۇلغان ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئۆزىنىڭ زېمىنىدە ياڭاقنى كەڭ تۈردە ئۆستۈرىدى. بۇ يېڭى تۈرمۇشنىڭ گۈزەل ئىستىقبالى ئۇستىدىكى ئىزدىنىش بولۇپلا قالماستىن، يەنە ياڭاق ئۇلارنىڭ تۈرمۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقتىندۇر. ئادەتتە « بىر چىنە ياڭاق بىر چىنە ماي » دېگەن گەپ بار. دېھقانلار ياڭاقتىن مايىنىڭ كۆپ چىقىدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ. ئىلمىي تەجرىبىدىن قارىغاندا، ياڭاقنىڭ ماي تەركىبى (ياڭاق مېغىزى) باشقا مايلىق زىرائەتلەردىن (مەسىلەن، خۇاسىڭ، زىغىر، قىچا قاتارلىق) يۇقىرى. ئادەتتە 65% دىن 70% كىچە ماي چىقىدۇ. يەرلىك دېھقانلار جۇگازدا تارتىپمۇ ئىككى كىلوگرام ياڭاق مېغىزىدىن بىر كىلوگرام ياغ ئالىدۇ، ئۆتمۇشتىكى ئازاب-ئوقۇبەتلىك يىللاردا دېھقانلار ئاشلىق يېتىشمەي، تاماقتىن ئۆزۈلۈپ قالغان چاغدا ياڭاق يەپ قورسىقىنى تويغۇزاتتى. يېراق سەپەرگە چىققان كىشىلەر نان ئېلىشقا پۇلى بولمىسا، ياڭاق ۋە باشقا قۇرۇق مېۋىلەرنى يول ئۈستىدە ئۆزۈقلۇق قىلاتتى. ھازىر بۇ يەر مېۋىسى مول، ئاشلىقى كۆپ يېزىغا ئايلاندى. ئادەتتىكى چاغلاردا ياڭاقنى شۇ پېتى يېگەندىن سىرت قولى ئاشلىقى كۆپ يېزىغا ئايلاندى. ئادەتتىكى چاغلاردا ياڭاقنى شۇ پېتى يېگەندىن سىرت قولى ئەپچىل ئۇيغۇر ئاياللىرى ھەمىشە ياڭاقتىن ھەرخىل مېۋىلىك يېمەكلىكلەرنى تەييارلايدۇ. مەسىلەن، ياڭاق مېغىزىدىن چۆچۈرە تۇگىدۇ، ئۇنى سۈيۇق ئاشىنىڭ تەمىگە خۇرۇچى قىلىدۇ، شىرنە ئارىلاشتۇرۇپ ياڭاق شېكىرى ئىشلەيدۇ، ياڭاق مېغىزى بىلەن مېغىز تورت ئىشلەيدۇ، بۇ ئۇرۇقتۇغقان، يېقىن دوست-ياران مېھمانلارنى كۈتكەندە تىزىدىغان ئېسىل تائام ۋە سوۋغا ھېسابلىنىدۇ.

قۇمباشتىكى ئۇيغۇرلار ئەجدادلىرىنىڭ تەجرىبىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇپ، ئەقىل-پاراسىتىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، نۇرغۇن ئەلا سۈپەتلىك ياڭاق سورتلىرىنى يېتىشتۈرگەن. قارىماققا ھەممىسى ئوخشاشلا شاخ-پۇتاق، يېشىل يوپۇرماقلىق دەرەخلەر بولسىمۇ، لېكىن، بەرگەن مېۋىسى خىلمۇ خىل بولۇپ، ھەربىرىنىڭ سورتى ئوخشايدۇ. مېۋىسى چوڭ، كىچىكلىرى بار. شەكلى سوقىچاق، يۇمىلاقلىرى بار، شاكىلى نېپىز، قېلىنلىرى بار، بەزىلىرى سىيلىق، بەزىلىرى يىرىك، بۇدۇر-چوقۇر، ئېغىزغا سالسا بەزىلىرى مەززىلىك، بەزىلىرى مايلىق...، بىز بىر غەلىتە ياڭاق دەرىخىنى كۆردۇق. ئۇنىڭ مېۋىسى باشقا ياڭاق دەرەخلىرىدەك قوش ياكى يالغۇز بولماستىن، كۆپىنچىسى بىر تال شاختىلا بىرنەچچە تال ياڭاق غۇنچەك-غۇنچەك چۇشكەن بولۇپ، شاخلارنى ئېگىۋەتكەنىدى. بىر تال كىچىك شاختا يەتتە-سەككىز، ھەتتا ئون نەچچە ياڭاق بار ئىدى، ئۇ خۇددى تۆۋەنگە ساڭگىلاپ تۇرغان ئۈزۈم ساپىلىرىغا ئوخشايتتى. مانا بۇ مەشھۇر باشاقسىمان ياڭاق ئىدى. قۇمباش كۆكشەمسىدا يەنىلا نېپىز شاكاللىق ياڭاق ئەڭ كۆپ. بىر تۈپ چوڭ ياڭاق دەرىخى بولۇپ، ئۇنىڭ دىئامېتىرى بىر مېتردىن ئارتۇق، دەرەخ ئىنتايىن باراقسان بولۇپ، بىز بىر تۈپ ئاۋام دەرەخ ئاستىدا ئۆرە تۇرساق، ئىنتايىن پاكار، ۋېجىك كۆرۈنۈپ قالدۇق، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ ياڭاق 200 ياشقا كىرىپتۇ، لېكىن، يېشى چوڭ بولسىمۇ ئۆزى قېرىمايى، يەنىلا بۈك-باراقسان تۇرۇپتۇ. ھەر يىلى 7000-8000 دانە ياڭاق بېرىدىكەن. تېخىمۇ قىممەتلىك يېرى شۇكى، ئۇنىڭ مېۋىسىنىڭ شاكىلى ئاران بىرقانچە ۋاراق قەغەزچىلىكلا قېلىن ئىكەن، مەن ئىككى دانە ياڭاقنى ئالقىنىمدا قويۇپ بىرلا مىجسام ياڭاق چېقىلدى. ياڭاق مېغىزى توق بولۇپ، يېسە مايلىق، ئېغىز مايلىشىپ تۇرىدىكەن. بۇنىڭدىن باشقا، بىز يەنە نەشپۈتكە ئوخشايدىغان «سويما ياڭاق» نى بىر يىلدىن كېيىنلا مېۋە بېرىدىغان چىلگە ياڭاقنى كۆردۇق. يەنە ابىر مايلىق ياڭاق بار ئىكەن، ئۇنى قول بىلەن سىقسا ماي چىقىدىكەن، ماي تەركىبىي كۆپ بولغانلىرىنىڭ 73% ئەتراپىغا يېتىدىكەن. بۇ ياغ تارتىدىغان ئەڭ ياخشى ياغلىق دان بولىدىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، گۈڭشىدا بىر خىل بالدۇر پىشىدىغان مول ھوسۇللۇق سورت بولۇپ، ھەر يىلى ئۆرۈك پىشقان چاغدىلا پوستىدىن ئاجراپ يەرگە چۈشىدىكەن، بۇ ياڭاق ئادەتتىكى ياڭاقلاردىن بىر يېرىم ئاي بالدۇر پىشىدىكەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە، بىر تۈپتىن 10 مىڭ دانە ياڭاق ئالغىلى بولىدىكەن. ھەر يىلى ئۆزۈلۈپ قالماي مېۋە بېرىدىكەن، بۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر تۈپ گۈھەر دەرەخ ئىكەن.

توپ-توپ كۆجۈم كەنتلەر، تۇتاش كەتكەن ياڭاقلار، سان-ساناقسىز ئەلا سورتلار بىزنى بارغانسېرى ھاياجانغا سالدى. بىز يول ھارغىنلىقىنى ئۇنتۇپ كەتتۇق، گۈڭشېنىڭ ئەڭ چېتىدىكى 1-چوڭ ئەترەتنىڭ 7-ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە بارغاندىن كېيىن، ئەترەت باشلىقى بىزنى ئۆزلىرى ئۆستۈرگەن ئۈچ يىللىق ياڭاقلىق بىغىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. باغ يېنىغا بېرىپ مەن ھەيران قالدىم، بىر پارچە ياپيېشىللىق كۆرۈندى، كۆچەتلەرنىڭ ئېگىزلىرى كېۋەز شادىسىچىلىك، پاكارلىرى ماش پۈرچاقىنىڭ بويىدەك بار ئىدى. مەن بۇنىڭ بىر ياڭاقلىق باغ ئىكەنلىكىگە ئىشىنەلمەي قالدىم. بىراق، يۇمران شاخلار ئۇستىدە مۇشتتەك چوڭلۇقتىكى كۆك پوستلۇق ياڭاق مانا مەن دەپ ئېسىلىپ تۇراتتى. شۇڭا ئىشەنمەي ئامال يوق ئىدى. دانى ئابلا بىزگە مۇنۇلارنى ئېيتىپ بەردى: باغدىكى ياڭاقلارنىڭ زور كۆپ قىسمى چىلگە ياڭاق، ھەتتا تىككەن يىللا مېۋىلىگەنلىرىمۇ بار، 1958-يىلى كۆزدە تېرىلغان ياڭاق ئۇرۇقى 1959-يىلى ئەتە-يازدا ئۇنۇپ چىققاندىن كېيىن شۇ يىلى تۇپ ئېگىزلىگى گەزچە ئاران 20-30 سانتىمېتر بولسىمۇ، 100 نەچچە تۈپىدە ياڭاق بولغان. شۇ چاغدا ئۇلار خۇشال بولۇپ، ياڭاق كۆچىتىگە بەلگە قويۇپ ئۇرۇقلۇققا ئېلىپ قويغان. 1960-يىلى زور تۇركۈمدىكى كىچىك ياڭاق دەرىخى ئارقا-ئارقىدىن مېۋە-

ۋىلىكەن بولۇپ، كېۋەز غوزىسىنى ئۇزۇنلۇقى ئەندىكى 200 كىلوگرامدىن ئارتۇق ياغاق ئۇزۇۋېلىنغان، بۇ يىل مېۋە بەرگەن ياغاق كۆچىتى %70 ئەتراپىغا يەتكەن. بىز قۇر ئارىلاپ ئۆتكىنىمىزدە توق دان ئالغان ياغاقلار پۈتىمىزغا ۋە بىلىكىمىزگە ئۇرۇلۇپ تۇردى. ئۆتمۈشتە كىشىلەر « شاپتۇلنى ئۈچ يىلدا، ئۈرۈكنى تۆت يىلدا، نەشپۈتنى بەش يىلدا يەيسەن، ياغاق يەيمەن دېسەك توققۇز يىل كۈتىسەن » دەيىشىدىكەن، نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بۇ سۆزنى ھازىر « ياغاق يەيمەن دېسەك پەقەت بىر يىل كۈت » دەپ ئۆزگەرتىشكە توغرا كەپتۇ.

ئىلىم-پەن خىزمەتچىلىرىنىڭ قارىشىچە، چىلگە ياغاق بىرخىل كەم تېپىلىدىغان سورت ئەكەن. بىراق، بۇ يەردىكى ياغاقنىڭ بىر يىلدىلا مېۋە بېرىدىغىنى ناھايىتى كۆپكەن. شاكىلى نېپىز ياغاق بىر يىلدىلا مېۋىگە كىرىدۇ. شاكىلى قېلىن ياغاقلارنىڭمۇ بىر يىلدا مېۋىگە كىرىدىغانلىرى بار. چۆگىلىرى، كىچىكلىرى، سوقىچاقلىرى، يۇمىلاقلىرى بار. بۇلارنىڭ ھەممىسلا بىر يىلدا مېۋىگە كىرىدۇ. بۇ يەردىكى دېھقانلار ئۇرۇق ئالمىدىغان چاغدا ياغاق دەرىخىنىڭ ئەڭ پەس شېخىدىكى ئەڭ ياخشى پىشقان ياغاقنى ئۇزۇپ، ئۇرۇق قىلغاندىلا بىر يىلدا مېۋىگە كىرىدىغانلىرى كۆپ بولىدۇ، دېيىشىدىكەن.

(1963-يىل 7-ئاي ئاقسۇ)

ئىزاھات: بۇ ماقالە شىنخۇا نەشرىياتى نەشر قىلغان تەن فېك يازغان « تارىم دەرياسى بويلىرىدا » ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

§3. كۆكتاتلار

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كۆكتات ئىشلەپچىقىرىش تارىخى بىرقەدەر ئۇزۇن. 1950-يىلدىن ئىلگىرى مەھسۇلاتى ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى. سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، كۆكتاتقا بولغان ئېھتىياج ئاشتى. شۇڭا، كۆكتات ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى پەيدىنپەي كېڭەيدى. يېزا-مەيدانلاردا ماكانلاشقان خەنزۇ دېھقانلار سەي-كۆكتات ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىلىرىنى ئېلىپ كېلىپ، يېڭى كۆكتات سورتلىرى ئۇزلۇكسىز كىرگۈزۈلدى.

1952-يىلى كۆكتات كۆلىمى 1346.5 مو بولۇپ، 1953-يىلى 2365.1 موغا، 1954-يىلى 2915.9 موغا، 1955-يىلى 3099.7 موغا يەتتى. 50-يىللارنىڭ ئاخىرىدا شەھەرنىڭ شىمالىي ئەتراپىدا بازار گۈڭشې كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەتىتى قۇرۇلۇپ، كۆكتات ئىشلەپچىقىرىشى زور دەرىجىدە كۆپەيدى. 1959-يىلى ئاقسۇ بىلەن ۋېنسۇ ناھىيىسى بىرلەشتۇرۇۋېتىلگەن چاغدا كۆكتات تېرىلغان كۆلەم 9792 موغا يېتىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1958-يىلدىكى 6473.7 تونىدىن كۆپەيىپ، 12 مىڭ 290.43 تونىغا يەتتى. شەھەر ئاھالىسىنى بىر يىلدا تەمىنلىگەن كۆكتات ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1958-يىلدىكى 85.9 كىلوگرامدىن كۆپەيىپ 101 كىلوگرامغا يەتتى. بەزى گۈڭشې-لارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرەتلىرىدە تاۋار كۆكتات ئىشلەپچىقىرىش راۋاجلاندۇرۇلۇپ، كۆكتاتچىلىق كەسپى ئەتىرەتلىرى قۇرۇلۇپ، كۆكتات تېرىش بىلەن شۇغۇللىنىلدى. نۇرغۇن ئىدارىلەردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدا كۆكتات تېرىپ ئۆزىنى تەمىنلىگەندىن تاشقىرى، يەنە بىر قىسىم كۆكتات بىلەن بازارنى تەمىنلىدى.

1960-يىلى بازار گۈڭشېنىڭ كۆكتاتلىرىدىن مول ھوسۇل ئېلىنىپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 301.3 كىلوگرامدىن توغرا كەلدى. ئايكۆل گۈڭشېسىنىڭ كۆكتات كىرىمى، ھەربىر دېھقان ئائىلىسىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 200 يۈەندىن توغرا كەلدى. 60-يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن 70-

يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغىچە كۆكتات ئىشلەپچىقىرىش بىر مەزگىل ئىزدا توختاپ قالدى. 80-يىللار كىرگەندىن كېيىن، يەنە يېڭى تەرەققىياتلار بولدى.

1. تۈرلىرى

1) پەمىدۇر ئۇنىڭ « زاۋۇبىن 2-نومۇر » ، « بېيجىڭ بالدۇر پىشار پەمىدۇرى » ، « بېيجىڭ 2-نومۇر » ، « تروپىك » ، « چاڭلى مېيشۇ » ، سىرتىق پەمىدۇر قاتارلىق سورتلىرى بار.

2) پىدىگەن ئۇنىڭ خاڭجۇ يۇمىلاق پىدىگىنى، لامپۇچكىسىمان پىدىگەن، ئالتە يوپۇرماقلىق پىدىگەن، توققۇز يوپۇرماقلىق پىدىگەن، سۆسۇن يۇمىلاق پىدىگەن، سۆسۇن سوزۇق پىدىگەن، سۆسۇن يىپلىق پىدىگەن قاتارلىق سورتلىرى بار.

3) مۇچ (قىزىل مۇچ) بۇنىڭ تاتلىق مۇچ، پانۇسسىمان مۇچ، كالا مۇڭگۈزسىمان مۇچ، قوي مۇڭگۈزسىمان مۇچ، ئاقسۇ قىزىل مۇچى قاتارلىق تۈرلىرى بار.

4) تەرخەمەك ئۇنىڭ چاڭچۇن قويۇق تىكەنلىك تەرخەمىكى، سەندۇك قويۇق تىكەنلىك تەرخىمىكى، چوڭ قارا تىكەنلىك تەرخەمەك، « جنىيەن 2-نومۇرلۇق » ، « جنىيەن 4-نومۇرلۇق » قاتارلىق تۈرلىرى بار. كۆپىنچىسى بالدۇر، ئوتتۇراھال پىشىدىغان سورتلار بولۇپ، كېيىن پىشىدىغىنى كۆپ ئەمەس.

5) كاۋا بۇنىڭ تۇرپان كاۋىسى قاتارلىق سورتلىرى بار. ئۇيغۇر خەلقى كاۋا مانتىسىغا ئامراق، كونا جەمئىيەتتە كاۋا نامرات دېھقانلارنىڭ ئاساسلىق قوشۇمچە ئوزۇقلۇقى ئىدى.

6) كۆك كاۋا (تەكىيە كاۋا) بۇ كاۋىنى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ تۇمەن-مەيدانلىرى كىرگۈزۈپ تېرىغىلى ئون يىلغا يېقىن بولدى. ئۇيغۇر ئاممىسى بۇ كاۋىنى يەپ ئادەتلەنمىگەن.

7) قازان يۇغۇچ (ئاغچا يۇغۇچ) بۇنىڭ رۇمىنىيە قازان يۇغۇچى قاتارلىق سورتلىرى بار.

8) ئاچچىق كاۋا بۇنىڭ كىچىك ئاق ئاچچىق كاۋا قاتارلىق سورتلىرى بار. 1988-يىلى كىرگۈزۈپ تېرىلغان، بازارغا ئانچە كۆپ كىرمەيدۇ، پەقەت بىر قىسىم خەنزۇلار ياقتۇرۇپ يەيدۇ.

9) تەرخەمەك كاۋىسى بۇ ئادەتتە باراڭغا چىقىرىلىپ، ئۆستۈرۈلىدۇ. كاۋىسى ئۇزۇن، سۇس يېشىل رەڭلىك.

10) ئاق كاۋا سەي كاۋا دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئۇنىڭ قىسقا پىلەكلىك كاۋا، چىپار يوپۇرماقلىق كاۋا قاتارلىق سورتلىرى بار.

11) مەشۇت كاۋىسى بۇ كاۋا يەيدىغان چاغدا قاسقاندا پىشۇرۇلىدۇ، ئاندىن كېيىن چوكىدا ئالسا مەشۇت يېمىسىمان تالالارغا ئايلىنىپ چىقىدۇ. ئۇنى سوغۇق سەي قىلىپ يېسە ئىنتايىن يېيىشلىك بولىدۇ. ناھايىتى ئاز تېرىلىدۇ.

12) تۆت پەسىللىك پۇرچاق سەي پۇرچىقى، تۆت ئايلىق پۇرچاق دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ قوش پەسىللىك پۇرچاق، سىرتىق پوستلۇق پۇرچاق (ئاقسۇنىڭ يەرلىك سورتى، ئىنتايىن ئاز تېرىلىدۇ)، فرانسىيە يېسى پۇرچىقى، ئەنگلىيە يېسى پۇرچىقى قاتارلىق سورتلىرى بار.

13) جاڭدۇ ئۇچى قىزىل جاڭدو قاتارلىق سورتلىرى بار.

14) كانسۇال پۇرچىقى بۇ ھىلال ئاي شەكىللىك، ياپىلاق، كەك، سۇس يېشىل، ئىتى قېلىن ئۇرۇق، دانلىرى كىچىك.

15) ياڭيۇ ياڭيۇ كەك تېرىلىدۇ. ھەرقايسى پەسىللەردىكى ئاساسلىق كۆكتات ھېسابلىنىدۇ.

16) توپىنامبور بۇنىڭدا خەنزۇلار كۆپرەك تۇزلۇق سەي چىلايدۇ. كۆپ تېرىلمىغانلىقتىن بازارغا ئانچە كۆپ كىرمەيدۇ.

17) كۆزلۈك يېسۈبلەك بۇنىڭ جىنەن كىچىك يىلتىزلىق يېسۈللىكى، لوياك تۆگۈلمە يېسۈبلەكى، تىيەنجەن كۆك يېسۈبلىكى قاتارلىق سورتلىرى بار.
18) يازلىق يېسۈبلەك.
19) ياغلىق يېسۈبلەك.
20) كاللەك بەسەي.
21) چەلەك بۇ يېڭىدىن كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇنى خەنزۇلار تۇزلۇق سەي چىلاشقا ئىشلىتىدۇ.
22) ئۇسۇك
23) كەرەپشە. بۇنىڭ شىر غوللۇق كەرەپشە ۋە كاۋاك غوللۇق كەرەپشە قاتارلىق سورتلىرى بار.
24) پالەك.
25) ئاش كۆكى يۇمغاقسوت دەپمۇ ئاتىلىدۇ.
26) شۆلىخۇك (چامغۇرغا ئوخشاش باش ئالدىغان بىرخىل قىچا)
27) ئەركەك ئەمەن.
28) قامچا گۈل سەي.
29) چېچەك سەي بۇنىڭ شۆبۈشىيە چېچەك سېيى، يېرفۇ قاتارلىق سورتلىرى بار.
30) كۆك تۇرۇپ.
31) يازلىق تۇرۇپ بۇنىڭ قىزىل پوستلۇق ئۇزۇن تۇرۇپ، يۇمىلاق تۇخۇم تۇرۇپ (كىچىك ئاق تۇرۇپ) قاتارلىق سورتلىرى بار.
32) سەۋزە بۇ ئۇيغۇرلار ياقتۇرۇپ يەيدىغان كۆكتات.
33) چامغۇر ئۇيغۇرلار ئاساسلىق ياقتۇرۇپ يەيدىغان كۆكتاتلارنىڭ بىرى.
34) سامساق.
35) پىياز.
36) سۇغىپىياز بۇنىڭ كۆزلۈك ۋە يازلىق سورتلىرى بار.
37) كۆدە بۇنىڭ چېغىرىتماق كۆدە، خەنجۇك قىشلىق كۆدىسى، ئۇنچىكە كۆدە، (يەرلىك سورت) قاتارلىق سورتلىرى بار. كۆدە چېچەك غولى يەرلىك كىشلەر ياقتۇرىدىغان ئالىي كۆكاتلارنىڭ بىرى.

يۇقىرىقى كۆكاتلاردىن باشقا تېرەك، سۆگەتلەرنىڭ قالپاقلىق زەمبۇرۇغى (موگو) لىرىمۇ پايزارغا كىرىدۇ. بۇلار قاراتال يېزىسىدىن كۆپرەك چىقىدۇ. 80-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا سۇنئىي يېتىشتۇرۇلگەن قالپاقلىق زەمبۇرۇغ (موگو) دائىم بازارغا كىرىدىغان بولدى.

2. مەھسۇلاتى

30 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتا كۆكتات سورتى بىرقانچە خىلدىن كۆپىيىپ 40 نەچچە خىلغا يەتتى. تېرىقچىلىق تېخنىكىسىمۇ بارغانسېرى ئىلغارلاشتى. 1985-يىلى 6-ئاينىڭ 23-كۈنى ئېگەرچى يېزىسىنىڭ باغچا كەنتىدە جىپ سىچى قاتارلىق ئون كىشى شەھەر بويىچە تۇنجى كۆكتات تەتقىقات جەمئىيىتى قۇردى. ئۇلار سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كۆكتات ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنى يەكۈنلەپ ۋە ئومۇملاشتۇرۇپ، روشەن ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئېرىشتى. 1985-يىلى ئۇلار سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ، 27 مو كۆكتات تېرىپ، ھەر مو يەردىن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2600 يۈەن كىرىم قىلدى. شەھەرلىك سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانى، قۇلماقچىلىق ئەتىتى ۋە قۇمباش يېزىسىدا ئارقا-ئارقىدىن

كۆكتات تەتقىقات جەمئىيەتلىرى قۇرۇلۇپ، شەھەر بويىچە يېزىلاردىكى كۆكتات تەتقىقات جەمئىيىتى تۆتكە يەتتى.

بەزى يىللاردىكى كۆكتات ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ـــ 28

بىرلىكى: كۆلىمى: 10 مىڭ مو، ئومۇمىي مەھسۇلاتى: 10 مىڭ كىلوگرام، بىرلىك مەھسۇلاتى: كىلوگرام

يىللار	كۆلىمى	ئومۇمىي مەھسۇلاتى	بىرلىك مەھسۇلاتى	يىللار	كۆلىمى	ئومۇمىي مەھسۇلاتى	بىرلىك مەھسۇلاتى
1963	0,96	218,7	228,50	1975	0,25	140,05	610
1964	0,54	270,50	501,00	1976	0,28	217,50	777
1965	0,32	200,05	625,00	1977	0,35	175,00	500
1966	0,40	278,95	679,50	1978	0,34	504,45	1483,5
1967	0,35	272,80	779,50	1979	0,73	960,60	1326
1968	0,24	234,40	976,50	1980	0,49	696,65	1421,5
1969	0,15	143,60	957,50	1981	0,40	366,75	955,5
1970	0,38	256,00	673,50	1982	0,40	457,75	644,4
1971	0,15	48,20	321,50	1983	0,49	618,80	1267,85
1972	2,25	194,85	779,50	1984	0,63	511,70	812
1973	0,18	102,35	618,50	1985	0,75	750,55	1000,75
1974	0,12	65,25	544,00	1986	1,09	7331,65	672,65

ئىزاھات: ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى 1958-يىلدىن 1962-يىلغىچە بىرلەشتۈرۈۋېتىلگەن بولۇپ، كېيىن يەنە ئايرىلغان. شۇڭا، ستاتىستىكا قىلىنغان سانلار 1963-يىلدىن باشلاندى.

3. كېسەللىكلەر، زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىش

كۆكتاتلاردا كېسەللىكلەر، زىيانداش ھاشاراتلار پات-پات پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ.

يەر يولۇسى ۋە چىپار چاي قۇرتى ھەم ۋىروس كېسىلى، يۇمشاق چىرىش كېسىلى، قىراۋسىمان پاختىلىشىش كېسىلى يېسۈملەككە ئەڭ ئېغىر زىيان سالىدۇ. بەڭ بالدۇر تېرىلسا « بۇ كېسەل ۋە ھاشاراتلار » ئېغىر يۈز بېرىدۇ. كېچىكسەڭ تېرىغاندا، ئۇلارنىڭ يۈز بېرىشىنى پىنھانكەتكىلى بولسىمۇ، بىراق يېسۈملەك نورمال باغرى تۇتالماي، سۈپىتسىگە ۋە مەھسۇلاتىغا تەسىر يېتىدۇ. باش كۆزنىڭ ئالدى-كەينىدە تېرىلسا بىرقەدەر مۇۋاپىق بولىدۇ.

يەر يولۇسى كۆكتات يىلتىزى، كۆكتات باغرى ۋە يېشىل يوپۇرماقلىرىنى، چىپار چاي قۇرتى كۆكتات قۇلىقىنى يەيدۇ. مايسىنىڭ تەكشى، تېمەن بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، يەرنىڭ ئوسىسى تاۋلاشقان ھامان ئۇرۇقنى توپىغا بىۋاستە سېلىش، ئۇرۇق سالغاندىن كېيىن دەرھال يەر يۈزىگە دورا چېچىش كېرەك، بۇنىڭ ئۈنۈمى ئەڭ ياخشى بولىدۇ. مايسا ئۈنگەندىن كېيىن دورا چېچىلسا دورا مايىسسىغا ئاسانلا زىيان قىلىدۇ. ۋىروس كېسىلى تەككەن تۇپنىڭ يوپۇرماقلىرى پورلىشىپ، يىگىلەيدۇ-دە، يېسۈملەك جىگجىيىپ قېلىپ يوغىنالمايدۇ. كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ۋىروس تارقاتقۇچى كۆك پىتلارنى بالدۇراق يوقىتىش كېرەك. كاللەك بەسەي تېرىلغان يەر ئەتراپىغا يېسۈملەك تېرىشقا بولمايدۇ. يېقىن ئەتراپتا چەلەن بولسا، دورا

چېچىپ كۆپ پىتىنى يوقىتىش كېرەك، بولمسا كېسەل ئېغىر يۇز بېرىدۇ. مايسا ئۇنۇپ چىقىشنىڭ ئالدى-كەينىدىن تارتىپ ئالتە قۇلاق بولغىچىلىك ھەپتە ئارىلاپ بىر قېتىم لېگو ئارىلاشتۇرۇلغان 2000 ھەسسىلە نگەن د د ۋ سۈيۈقلۇقىنى چېچىپ، كۆك پىتىنى ئۈزۈل-كېسىل يوقىتىش ھەم يەر يولۇسىنى يوقىتىش كېرەك. يۇمشاق چېرىش كېسىلىنىڭ مىكروبى يېسۈلەكىنىڭ زەخىلەنگەن جايىدىن ئىچىگە كىرىپ يېسۈلەكىنى چېرىتىپ سېسىتۇېتىدۇ، ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە يوقىتىشتا ئاۋۋال يەر يولۇسى ۋە چىپار چاي قۇرتىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ۋە ئۇنى يوقىتىپ، ھاشاراتنىڭ غاجاپ زىدە قىلىشىنى ئازايتىش كېرەك. كېسەل تۇپلەرنى ئۆز ۋاقتىدا يۇلۇۋېتىش ھەم كېسەل تەگكەن ئورۇننى ھاك بىلەن دېزىنفېكسىيە قىلىش، كېسەل پەيدا بولغان دەسلەپكى مەزگىللەردە 1000 ھەسسە سۈيۈقلاندۇرۇلغان ئامۇبامنى يېسۈلەكىنىڭ تۆۋەن تەرىپى ۋە يىلتىزىغا چېچىش كېرەك.

قىراۋسىمان پاختىلىشىش كېسىلى يۇز بەرگەندە يوپۇرماقنىڭ كەينىدىكى كېسەل داغلىرىدا ئاق قىراۋ يوپۇرماقنىڭ ئۈكۈ يۇزىدە رەتسىز سېرىق داغلار پەيدا بولىدۇ. ئاخىرىدا يوپۇرماق سارغىرىپ قۇرۇپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىش، كېسەل يۇز بەرگەن دەسلەپكى مەزگىلدە 0.5 كىلوگرام مىس سولفات، 0.75 كىلوگرام ھاك، 200 كىلوگرام سۇنى ئارىلاشتۇرۇپ، بوردو سۈيۈقلۇقى تەييارلاپ يوپۇرماقىغا شەبنەم چۈشكەندەك گۇرۇتنىچىلىك چېچىش كېرەك. كۆپ بولۇپ كەتسە دورا زىيان قىلىدۇ. يەنە 50% لىك ئامۇبام 1000 ھەسسىلەندۇرۇلۇپ چېچىلسا بىر-ئىككى قېتىمدىلا ئۇنۇمنى كۆرگىلى بولىدۇ.

§4. تاۋۇز، قوغۇن

1. تاۋۇز

« تۈركىي تىللار دىۋانى » دا مىلادى X ئەسىردە « شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي قىسمى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا ئاربوز كەڭ تېرىلغان » دەپ خاتىرىلەنگەن. تاۋۇز قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا « ئاربوز » دەپ ئاتىلاتتى.

تاۋۇز ھەر يىلى 4-ئاينىڭ ئاخىرى 5-ئاينىڭ باشلىرىغىچە تېرىلىدۇ. ئۇرۇق ئادەتتە 2-5 سانتىمېتر چوڭقۇرلۇقتا سېلىنىدۇ. يەرنىڭ تېمپېراتۇرىسى 14°C قا يەتكەندە مايسا ئۇنىدۇ. بۇيا تاۋۇزنىڭ تەبىئىي ئۇغۇتى، تاۋۇز پىلىكى 33 سانتىمېتر ئەتراپىدا ئۆسكەندە تاۋۇز يىلتىزىنىڭ تۆۋەن كولىنىپ، بۇيا كۆمۈلۈپ ئارقىدىنلا سۇ قويۇلىدۇ. يەرنىڭ قېتىۋېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، سۇنى تەكشى قويۇش، چۈنەكنى باستۇرۇۋەتمەسلىك كېرەك.

6-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا تاۋۇز بازارغا كىرىشكە باشلايدۇ. تاۋۇز بازىرىنى ئاساسلىق تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدىكى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ تۆمەن- مەيدانلىرى تەمىنلەيدۇ. تۆمەن-مەيدانلارنىڭ تېرىش، كۆلىمى كەڭ، سۇپىتى ياخشى، مەھسۇلاتى يۇقىرى. ياز پەسلىدە شەھەر ئىچىدىكى نۇرغۇن ئائىلىلەردە 100 كىلوگرام، ھەتتا نەچچە يۈز كىلوگرام تاۋۇز دۆۋىلەكلىك تۇرىدۇ، قىشتا تاۋۇز قۇمغا كۆمۈپ قويۇلسا بىر مەزگىل ساقلىغىلى بولىدۇ.

تاۋۇزنىڭ سورتلىرى ئاساسەن قارا تاۋۇز، قاپاق تاۋۇز، قوزىۋاي تاۋۇز ۋە چىلگە تاۋۇزلاردىن ئىبارەت.

2. قوغۇن

1. سورتلىرى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قوغۇن ئۆستۈرۈش تارىخى ئۇزۇن بولۇپ، ئاساسلىق سورتلىرى تۆۋەندىكىچە:

(1) چىلگە (بالدۇر پىشىدىغان) تۈرى.

قارا چىلگە (ئېتى يېشىل، ئۇزى چوڭ)، شاپىقى سېرىق، ئۇستىدە توققۇز تالدىن ئون تالغىچە قېنىق يېشىل تىلىم ئىزى بار، تورلاشمايدۇ، ئۇنىڭ ئېتى سۇس يېشىل، يۇمشاق، شىرىنلىك بولۇپ، قەنت تەركىبى 8% — 9%. يالغۇز چىلگىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى ئۇچ-تۆت كىلوگرام، چوڭلىرى بەش كىلوگرامغا يېتىدۇ.

قارا چىلگە (يېشىل، ئۇزى كىچىك) شەكلى ياپىلاق، يۇمىلاق، شاپىقى سىلىق، پوستى بىلەن ئېتىلىپ رەڭگى چوڭ قارا چىلگە بىلەن ئوخشاش، پەرقى كىچىك قارا چىلگىنىڭ ئۇستۈنكى قىسمىدا بىر تال ھال چەمبىرىكى بار، چوڭ قارا چىلگىدە يوق، كىچىكىنىڭ تىلىم ئىزى كۆلرەڭ يېشىل، چوڭىنىڭ توم يېشىل. ئۇنىڭ قەنت تەركىبى 7.5% دىن 11% كىچە، ئىنتايىن پۇراقلىق، بىر چىلگىنىڭ ئېغىرلىقى بىر كىلوگرام ئەتراپىدا كېلىدۇ. سۇپىتى چوڭ قارا چىلگىدىن ياخشى.

قارا چىلگە. شاپىقىنىڭ تېگى سېرىق، كۈنگەي تەرىپى سەل ساغۇچ، ئۇنىڭ ئون تال يېشىل تىلىم ئىزى بار. يۈزىرى قىسمىنىڭ يېرىمىدا روشەن ھال چەمبىرىكى ياكى ئاز-پاز دۇمباق يېرى بار. شاپىقى سىلىق، ئېتى ساغۇچ، پۇراقلىق، قەنت تەركىبى 6 پىرسەنتتىن 8 پىرسەنتەكىچە، ئوتتۇرا ھېسابلىغاندا ھەربىر پىلەكتە ئۇچ چىلگە چۈشىدۇ. بىر دانە چىلگىنىڭ ئېغىرلىقى بىر كىلوگرام ئەتراپىدا كېلىدۇ، ئۇنى ئۇزۇن ساقلاشقا ۋە توشۇشقا بولمايدۇ، بالدۇر پىشىدۇ، ئۆسۈش مەزگىلى قىسقا.

چار چىلگە (قىزىل ئەتلىك)، ياپىلاق يۇمىلاق ياكى شارسىمان يۇمىلاق بولۇپ، تېگى سېرىق ياكى ساغۇچ يېشىل، ئۇستىدە توققۇز-ئون تال يېشىل، تېپىز ئويمان تىلىم ئىزى بار. تىلىم ئىزلىرى ئانچىلىقبەدا رەتسىز، لېكىن ئېنىق ساغۇچ گۈل سىزىقلار بار. ئېتى سۇس سېرىق، يۇمشاق، شىرىنلىك بولۇپ، قەنت تەركىبى 8% دىن 11% كىچە، ئازراق پۇراقلىق، بىر پىلەكتە ئوتتۇرا ھېسابلىغاندا ئون ئۇچ-تۆت چىلگە چۈشىدۇ. بىر دانە چىلگىنىڭ ئېغىرلىغى بىر كىلوگرام ئەتراپىدا كېلىدۇ.

چار چىلگە (يېشىل ئەتلىك). يۇمىلاق، تېگىنىڭ رەڭگى كۆلرەڭ يېشىل، ئۇستىدە ئون تال كۆلرەڭ يېشىل رەڭلىك تىلىم ئىزلىرى بار. تىلىم ئىزلىرى ئانچىسىدا رەتسىز، سېغىزرەڭ گۈل سىزىقلىرى بار. ئىنچىكە تورلىشىدۇ، تورلىرى شالاڭ ئاز تۇتىشىدۇ. ئېتى يېشىل، يۇمشاق شىرىنلىك، قەنت تەركىبى 8% دىن 8.5% كىچە، پۇراقلىق. بىر پىلەكتە ئۇچ دانە چىلگە چۈشىدۇ، بىر تال چىلگىنىڭ ئېغىرلىقى بىر كىلوگرام ئەتراپىدا كېلىدۇ.

ئاق چىلگە. يۇمىلاق ياكى ياپىلاق يۇمىلاق، شاپىقى ئاق، ئازراق ساغۇچ رەڭ ئانچىلاشقان، ئۇستىدە ئون تال تېپىز يېشىل تىلىم ئىزلىرى بار. ئۇستۈنكى قىسمىدا روشەن ھال چەمبىرىكى بار. شاپىقى سىملىق تورلاشمايدۇ، ئېتى ساغۇچ، يۇمشاق، قەنت تەركىبى 8 پىرسەنتتىن 11 پىرسەنتەكىچە، بەك پۇراقلىق، بىر پىلەكتە ئىككى چىلگە چۈشىدۇ، بىر چىلگىنىڭ ئېغىرلىقى بىر كىلوگرام ئەتراپىدا كېلىدۇ.

(2) بېشەكشىرىن تۈرى (يازدا پىشىدىغان ئەتلىك قوغۇن).

بېشەكشىرىن يۇمىلاق بولۇپ چاقما كاۋىغا ئوخشايدۇ، تېگىنىڭ رەڭگى سېرىق، ئون تال رو-

شەن، كۆلرەك تىلىم ئىزلىرى بار، سېرىق قىسمى ئايرىم-ئايرىم كۆتۈرۈلۈپ چققان، تورلاشمايدۇ، شاپىقى نېپىز، توشۇشقا چىدىمايدۇ، ئېتى سۇس يېشىل، يۇمشاق، ئېرىپ كېتىدۇ. شىرنىسى ئىنتا-يىن كۆپ، قەنت تەركىبى 8%—9%، سەل پۇراقلىق، مەھسۇلاتى يۇقىرى، بىر پىلەكتە ئىككى بېشەكشىرىن چۇشىدۇ. بىر بېشەكشىرىنىڭ ئېغىرلىقى بەش كىلوگرام كېلىدۇ.

پوستى پىياز. شەكلى يۇمىلاق، شاپىقىنىڭ تېگى سېرىق، ئۇستىدە توققۇز تالدىن 11 تالغىچە سۇس يېشىل ۋە قېنىق سېرىق رەڭلىك سىزىقلىرى بار، ساپىقىغا يېقىن جايدا يۇلتۇز شەكىللىك يې-رىقچىلار بار. ئېتى سۇس يېشىل، يۇمشاق، شىرىنلىك، سەل پۇراقلىق قەنت تەركىبى 8% —11% كېچە، بىر پىلەكتە بىر-ئىككى قوغۇن چۇشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى ئۇچ-تۆت كىلوگرام كېلىدۇ.

(3) يازلىق قوغۇن (يازدا پىشىدىغان چۇرۇك ئەتلىك قوغۇن) تۈرى

يازلىق ئاقچى. ئۇنىڭ شەكلى تۇخۇمغا ئوخشايدۇ. شاپىقىنىڭ تېگى ئاق، ساپىقىغا يېقىن يېرى يېشىل، سىلىق، ساپاق تۈۋىدە شالاڭ، ئايرىم-ئايرىم يېرىق بار. ئېتى ئاق، چۇرۇك، شىرىنسى كۆپ، قەنت تەركىبى 10 پىرسەنتتىن 12 پىرسەنتكىچە، سۇيىتى ياخشى، يازلىق قوغۇن ئىچىدە ئەڭ بالدۇر پىشىدۇ، مەھسۇلاتى يۇقىرى، بىر پىلەكتە ئىككى قوغۇن، كۆپ بولغاندا تۆت قوغۇن چۇشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى ئۇچ-تۆت كىلوگرام چىقىدۇ. يېگى پىتىدا يېيىشكىمۇ، قاق قۇرۇ-تۇشقىمۇ بولىدۇ، قاق قۇرۇتۇش نىسبىتى 10% —12% بولۇپ، قېقى كەھرىڭا رەڭگىدە بولىدۇ.

قارا كۆكچى، ئۇ تۇخۇم شەكلىدە بولۇپ، شاپىقى قارامتۇل يېشىل، ئۇستۇنكى قىسمى كۆلرەك يېشىل، ھەم قېنىق يېشىل، ئىنچىكە سىزىقچىلار بار، تەكشى تورلاشقان، شاپىقى نېپىز، ئەمما قاتتىق، ئېتى قىزىل، چۇرۇك، شىرىنلىك، يېيىشلىك، تەمى تاتلىق، سۇيىتى ياخشى، قەنت تەر-كىبى 12%، ئەڭ يۇقىرىدىكىلىرىنىڭ 16 پىرسەنتگە يېتىدۇ. بىر پىلەكتە ئىككى قوغۇن چۇشىدۇ، بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى 15 كىلوگرامدىن 25 كىلوگرامغىچە كېلىدۇ.

ناشپەكەر. ئۇ قىسقا يۇمىلاق سىلىندىر شەكىللىك ياكى سوقىچاق بولۇپ، شاپىقىنىڭ رەڭگى ساغۇچ-يېشىل، ئۇششاق چېكىتلىرى بار. ئۇستىدە ئون تال كۆلرەك، يېشىل ئويمان تىلىم ئىزلىرى بار، رەڭلىك سىزىقلار ئارىسىدا بىر تال تۇتۇق سۇس يېشىل سىزىق بار. رەڭلىك سىزىقلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇم يېشىل گۈل سىزىقلار بار. شاپىقى سىلىق، تورلاشمايدۇ، ئېتى قىزغۇچ سې-رىق، چۇرۇك، قەنت تەركىبى 12 پىرسەنتتىن 14 پىرسەنتكىچە، سۇيىتى ياخشى ھەم مۇقىم، ئارا پىشار سورتلار ئىچىدە ئەڭ بالدۇر پىشىدۇ. بىر پىلەكتە ئۇچ-تۆت قوغۇن چۇشىدۇ، بىر قو-غۇننىڭ ئېغىرلىقى بىر كىلوگرام كېلىدۇ.

بەگزادە. ئۇ، سوقىچاق، مۇكا شەكىللىك بولۇپ، شاپىقىنىڭ تېگى كۆلرەك يېشىل، بەك پە-شىپ كەتكەن چاغدا ساغۇچ يېشىل بولىدۇ. ئۇستىدە يېشىل داغلار ۋە ساغۇچ يېشىل پارچە داغ-لار بولىدۇ. ئون تال سۇس يېشىل تېپىز ئويمان تىلىم ئىزى بار، تورلاشمايدۇ، ئېتى يېشىل، يې-شىلىك، چۇرۇك، شىرىنلىك، تەمى تاتلىق، سۇيىتى ياخشى، قەنت تەركىبى 13% —14%، بالدۇر پىشىدۇ، يۇقىرى ھوسۇل بېرىدۇ. مەھسۇلاتى 2000-3000 كىلوگرامغا يېتىدۇ. بىر پىلەكتە ئىك-

كى-ئۇچ قوغۇن چۇشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى ئىككى-ئۈچ كىلوگرام كېلىدۇ، شاپىقى نېپىز، توشۇشقا چىدىمايدۇ.

شېكەر قوغۇن. ئۇ سوغۇچاق، شاپىقىنىڭ تېگىنىڭ رەڭگى يېشىل ئارىلاش سېرىق، ئۈستىدە توققۇز-ئون تال يېشىل تېپىز تىلىم ئىزى بار. تىلىم ئىزلىرى ئارىسىدا رەتسىز قارامتۇل يېشىل گۈلدار سىزىقلار بار. ئېتى سۇس يېشىل ئارىلاش سېرىق، شاپىقى بىلەن ئېتى يېرىك ئەمەس، چۇرۇكرەك، شىرنىلىك، قەنت تەركىبى 10%، بىر پىلەكتە ئۇچ-تۆت قوغۇن چۇشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى ئۇچ كىلوگرام ئەتراپىدا كېلىدۇ.

ئەنجان كۆكچى. بۇ ئۇزۇن سوغۇچاق بولۇپ، ساپاق تەرىپى تومراق بولىدۇ. شاپىقىنىڭ رەڭگى سۇس يېشىل سېرىق، ساپىقىنىڭ تۈۋى يېشىل، ئۇچى تەرەپكە بارغانسېرى رەڭ سۈسلىشىپ، نۇرسىمان يېشىل سىزىقلارغا ئۆزگىرىدۇ. ساپىقىنىڭ يېنى شالاڭ تورلىشىدۇ. ئېتى سۇس يېشىل، چۇرۇك، شىرنىسى ئوتتۇراھال، قەنت تەركىبى 10%، بىر پىلەكتە ئىككى قوغۇن چۇشىدۇ، بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى 2.5 — 3.5 كىلوگرام كېلىدۇ.

(4) كۆزلۈك قوغۇن تۈرى.

چار كۆكچى. ئۇ سوغۇچاق بولۇپ، شاپىقى سېرىق ياكى ساغۇچ، ئۇنىڭ ئۈستىدە قارامتۇل يېشىل ھەرە چىشسىمان سىزىقچىلار بار. پۇتۇن قوغۇننىڭ ھەممە يېرى زىچ تورلاشقان، شاپىقى قېلىن، ئېتى قىزىل، چۇرۇك، شىرنىسى كۆپ، قەنت تەركىبى 13%، بىر پىلەكتە بىر-ئىككى قوغۇن چۇشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى تۆت-بەش كىلوگرام كېلىدۇ.

چار چۇرۇك. ئۇ سوغۇچاق بولۇپ، شاپىقى يېشىل سېرىق، ئۇنىڭ ئۈستىدە كەڭ قارامتۇل يېشىل يول-يول سىزىقلار بار. قويۇق تورلىشىدۇ. شاپىقىنىڭ قېلىنلىقى ئوتتۇراھال، ئېتى سۇس يېشىل، چۇرۇك، سەل يېرىك، شىرنىسى كۆپ، قەنت تەركىبى 13%، بىر پىلەكتە ئىككى قوغۇن چۇشىدۇ، بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى ئۇچ-تۆت كىلوگرام.

ئۇرە يەل. قىسقا تۇخۇم شەكىللىك، شاپىقى سۇس ساغۇچ يېشىل بىلەن قارامتۇل يېشىل رەڭلەر ئارىلىشىپ، ئىنچىكە سىزىقچىلارنى ھاسىل قىلغان. ئۇنىڭ ئۈستىدە قارامتۇل يېشىل يول-يول ئىزلار بار. شالاڭ تورلىشىدۇ، ئېتى يېشىل، سەل چۇرۇك، شىرنىسى ئوتتۇراھال، قەنت تەركىبى 11%، بىر پىلەكتە بىر-ئىككى قوغۇن چۇشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى ئۇچ كىلوگرامدىن بەش كىلوگرامغىچە كېلىدۇ.

سېرىق كۆزلۈك كۆكچى (كۆزلۈك سېرىق شاپاق). ئۇ سوغۇچاق بولۇپ، تېگىنىڭ رەڭگى ساغۇچ، ئۈستىدە سۇس يېشىل چېكىتلەر بار. كۆنگەي تەرىپى ساغۇچ يېشىل، توري توم، تور تۆشۈكچىلىرى چوڭ، ھەممە يېرى تورلىشىدۇ، ئېتى ئاق، يۇمشاق، سەل چۇرۇك، شىرنىسى ئوتتۇراھال، سەل پۇراقلىق، قەنت تەركىبى 11%، بىر پىلەكتە ئىككى قوغۇن چۇشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى ئۇچ كىلوگرامدىن ئاشىدۇ.

قارا كۆكچى. ئۇ ئۇزۇن سوغۇچاق بولۇپ، يۇزى قوتۇر، تەكشى ئەمەس، شاپىقى يېشىل سېرىق بولۇپ، تۆمۇر دېتىغا ئوخشايدۇ. ساپىقىنىڭ تۈۋى توم يېشىل، بىر تال يېرىق ئىزى بار ھەم قويۇق تورلار قاپلىغان. ساقلاشقا-توشۇشقا چىدامليقراق، شاپىقى خېلى قاتتىق، ئېتى ساغۇچ قىزىل، چىك، چۇرۇك، تاتلىق، شىرنىسى ئوتتۇراھال، قەنت تەركىبى 11 —12%، سۇپىتى ناھايىتى ياخشى. بىر پىلەكتە ئىككى قوغۇن چۇشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى ئۇچ كىلوگرامدىن بەش كىلوگرامغىچە كېلىدۇ.

قوتۇ كۆكچى. ئۇ، سوغۇچاق، تۇخۇم شەكىلدە بولۇپ، شاپىقى كۈلرەڭ ئاق، ساپىقىنىڭ تۈۋى تۈتۈق يېشىل، شالاڭ تاق سىزىقلىق تور ئىزى بار. ئۇستۈنكى قىسمىدا سۇس يېشىل نۇرسىمان

سىزىقلارۇ بار. كۈن تەگمىگەن تەرەپى سەل سېرىق، ئېتى ساغۇچ قىزىل. چىك، چۈرۈك، شىر-نىسى ئوتتۇراھال، قەنت تەركىبى 9% —11%، مەھسۇلاتى يۇقىرى، ساقلاشقا بولىدۇ، بىر پىلەكتە ئىككى قوغۇن چۈشىدۇ، بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى بەش كىلوگرامدىن يەتتە كىلوگرامغىچە كېلىدۇ.

(5) قىشلىق قوغۇن تۈرى.

قىزىل كۆكچى. ئۇ سوقىچاق بولۇپ، شاپىقى سۇس يېشىل، ئازراق ساغۇچ كۈلرەڭ، ئاق رەڭ بار، تورلىرى توم ھەم قويۇق بولۇپ، پۈتۈن قوغۇنغا تارقالغان. شاپىقى قاتتىق، كېلەر يىلى 4-، 5-ئايلارغىچىلىك ساقلاشقا بولىدۇ، ئېتى ئاچ قىزىل، يېگى ئۇزۇلگەن چاغدا ئېتى چىك قاتتىق بولۇپ، يېسە سەل باشقىچە تېتىيدۇ. ساقلىغاندىن كېيىن، بوش، چۈرۈك، يېيىشلىك بولۇپ ئۆزگىرىدۇ، شىرنىسى كۆپىيىدۇ، قەنت تەركىبى 9% —11% دىن كۆپىيىپ 11% —12% گە يېتىدۇ. شاپىقى نېپىزلەيدۇ، يېيىشكە بولىدىغان قىسمى كۆپىيىدۇ. قىشتا يېسە قالتىس مەززىلىك بولىدۇ، مەھسۇلاتى يۇقىرى، بىر پىلەكتە بىر-ئىككى قوغۇن چۈشىدۇ. بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى يەتتە كىلوگرامدىن ئون كىلوگرامغىچە كېلىدۇ، ئەڭ چوڭلىرى 15 كىلوگرامغا يېتىدۇ. مو بېشى مەھسۇلاتى 4000 — 4500 كىلوگرامغا يېتىدۇ. مەھسۇلاتنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى 85% گە يېتىدۇ. شۇڭا قىشلىق قوغۇن ئېچىدىكى ئەڭ كېيىن پىشىدىغان سورت بولۇپ، ئاساسلىق راۋاجلاندۇرۇشقا تېگىشلىك قىشلىق قوغۇن سورتىنىڭ بىرى.

كۆك كۆكچى. ئۇنىڭ شەكلى سوقىچاق، شاپىقى قېنىق يېشىل، پىشقاندىن كېيىن شاپىقىنىڭ رەڭگى سەل ساغرىدۇ. ئۇچىدا نۇرسىمان قارامتۇل يېشىل سىزىقلار بار. تور سىزىقلىرى توم زىچ بولۇپ، پۈتۈن قوغۇننىڭ ھەممە يۈزىگە تەكشى تارقالغان. شاپىقى قاتتىق، توشۇشقا بولىدۇ، ئېتى يېشىل، قاتتىق، سەل چۈرۈك، شىرنىسى ئوتتۇراھال، يېگى ئۇزگەن چاغدىكى قەنت تەركىبى 8% —9%، ساقلىغاندىن كېيىن قەنت تەركىبى بىرئاز ئۆرلەيدۇ. بىر پىلەكتە بىر-ئىككى قوغۇن چۈشىدۇ، بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى يەتتە كىلوگرامدىن توققۇز كىلوگرامغىچە كېلىدۇ.

سىنارەت قوغۇن. ئۇ ئۇزۇنچاق بولۇپ، شەكلى زەمبىرەك ئوقىغا ئوخشىغاچقا مۇشۇ نام بېرىلگەن. كۆپىنچە تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىنىڭ تۇمان-مەيدانلىرىدا تېرىلىدۇ، تېگىنىڭ رەڭگى سۇس يېشىل، ئازراق ساغۇچ رەڭ ئارىلاشقان. ساپقىنىڭ يېنى ئازراق تورلىشىدۇ. ئېتى ئاق، چۈرۈك، بەك پىشىپ كەتكەندە ياكى ساقلىغاندىن كېيىن يۇمشاپ كېتىدۇ. تەمى تاتلىق، شىرنىسى كۆپ، سەل پۇراقلىق، بىر پىلەكتە بىر قوغۇن چۈشىدۇ، بىر قوغۇننىڭ ئېغىرلىقى 5—7 كىلوگرام كېلىدۇ.

ئاقسۇنىڭ قىسمەن يىللاردىكى تاۋۇز، قوغۇن كۆلىمى ۋە مەھسۇلاتى

جەدۋەل 5 — 29

بىرلىكى: 10 مىڭ مو، 10 مىڭ كىلوگرام

يىللار	كۆلىمى	مەھسۇلاتى	يىللار	كۆلىمى	مەھسۇلاتى
1949	0.12		1974	0.40	80.55
1963		74.8	1975	0.46	92.5
1964		124	1976	0.50	229.5
1965		142.1	1977	0.50	175
1966		466.6	1978	0.57	559.3
1967	0.40	529.55	1979	0.64	456.75
1968	0.35	170.95	1980	0.43	315.65
1969	0.43	113.05	1981	0.25	205.4
1970	0.47	185	1982	0.17	117.95
1971	0.39	195.85	1983	0.27	136.15
1972	0.49	182.7	1984	0.27	148.7
1973	0.45	400.9	1985	0.70	761.85

2. ساقلاش

7-، 8-ئايلار قوغۇن-تاۋۇز، مېۋە-چېۋىنىڭ خۇش ھىدى دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان پەسىل، بۇ ۋاقىتتا قوغۇن، تاۋۇز، مېۋە-چېۋىلەر كۆپلەپ بازارغا كىرىدۇ. زىمىستان قىش، ھەتتا باش ئە-تىياز كۈنلىرىدە چوڭ-كىچىك كوچىلاردا، تەمىنات-سودا كوپېراتىپلىرىنىڭ مېۋە-چېۋە دۇكانلىرىدا داۋاملىق قوغۇن سېتىلىدۇ. يەرلىك خەلق قوغۇنىنى ساقلاپ ئادەتتە نۆزى چوڭ، سۇپىتى ياخشى قىشلىق قوغۇنلارنى تاللاپ، قوغۇنىنى ساپىقى بىلەن بىرلىكتە ئۈزۈپ، ئىككى-ئۈچ كۈن ئاپتاپقا سېلىپ ئاندىن كېيىن يۆتكەيدۇ، يۆتكىگەن چاغدا قوغۇنىنىڭ شاپىقىنى زىيانغا ئۇچ-راتمايدۇ. گەمگە ئەكىرگەندىن كېيىن كۆلا-ئارغامچىلار بىلەن قوغۇنىنى بىر-بىرلەپ ئېسىپ قويە-دۇ. بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق قوغۇنىنى كېلەر يىلىنىڭ 3-، 4-ئايلىرىغىچە ساقلاشقا بولىدۇ.

§5. گۈل-گىياھلار

ئاقسۇ خەلقى تەشتەك ۋە ھويلا-ئارامدا گۈل ئۆستۈرۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئەنئەنىۋى سورتلاردىن سۆگەتگۈل، تاجىگۈل، ئانار گۈل، نارىقگۈلى، ئەتىرگۈل، ھەشقىپىچەك، جۇخار گۈلى قاتارلىقلار بولۇپ، ئىلگىرى تۈرى كۆپ ئەمەس ئىدى. 1978-يىلدىن كېيىن، بولۇپمۇ 80-يىللاردە-كى ھەۋىسىيە تلىك شەھەر بەرپا قىلىش پائالىيىتىنىڭ چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، گۈل-گىياھ ئۆستۈرۈش قىزغىنلىقى ئەۋج ئالدى. گۈل-گىياھ سورتىمۇ 50-60 خىلغا يەتتى. شە-ھەر ئىچىدە ھەممە ئائىلىلەردە گۈل ئۆستۈرۈلىدىغان بولدى. جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان چوڭ كوچا يەتتە چاقىرىملىق گۈلزار كوچىغا ئايلاندى. پورەك-پورەك ئېچىلغان گۈللەر ھەممە جايىنى قاپلاپ شەھەرنى گۈزەللەشتۈردى ۋە پاكىزلاشتۈردى. 1985-يىلى گۈل-گىياھ ۋە باشقا مەنزىرە ئۆسۈملۈكلەردىن تۆۋەندىكى سورتلار ئۆستۈرۈلدى: مىلەن، مىخىلىيە، پىكۇس، قىزىل پەرەك، سۆگەتگۈل، ياسىمەن، نارىقگۈل، تاشگۈل، قىزىلگۈل، باھارگۈل، (نوروز گۈل)، ئانارگۈل، ئەتىر-گۈل، لانتانا چاتقىلى، مودەنگۈل، مورچابا گۈل، خۇشرۇي گۈل (ئەپيۇنگۈل)، رۇخسگۈل، ھەشقە-پىچەك، رەڭدارمۇچ، تاجىگۈل، خىنىسگۈل، (تىرناقگۈل)، چىنىگۈل، نازاكەت، ئاگاۋ گۈلى، قىزىل روشەن گۈل، ئاق چوغلۇق، ھۆرگۈل، پانۇسگۈل، سىلىۋىيە، ئامارىللىس ئوتى، قوناقگۈل، مەخ-مەلگۈل، ئالىپ گۈلىنەپشى، تاقاگۈل، سىكاس دەرىخى، پالما گۈل، قالغاچ ئالقان، لەيلى قازاق، ئىيۇل جۇخار گۈلى، سېنتەبر جۇخار گۈلى، تاۋۇزەك چاتقىلى، ئاسما گۈل، بۇرگۈن، گۈھەر گۈل، يۇلتۇز گۈل، مارجانگۈل، خۇستا گۈل، كاكتۇس، بارما قسمان كاكتۇس، قامچىسمان كاكتۇس، تاغ-سمان كاكتۇس، دەرەخسمان كاكتۇس قاتارلىقلار.

V باب چارۋىچىلىق

ئاقسۇ شەھىرى چارۋىچىلىقتا ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. چىن، خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدىلا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. بىراق چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ئاستا بولۇپ كەلگەن. 1950-يىلدىن ئىلگىرى كۆپ قىسىم يايلاقلار ۋە چارۋىلار چارۋىدارلارنىڭ قولىدا ئىدى، چارۋىدارلار چارۋىلىرىنى ئادەم يالاپ باققۇزاتتى. ئۇلار ئىش ھەققىنى تۇتۇپ قېلىش ۋە زىيانغا ئۇچرىغان چارۋىنى تۆلىتىش قاتارلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، چارۋىچىلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلاتتى. بەزى چارۋىدارلار ئايال چاكارلارنى چارۋىچىلارغا نىكاھلاپ قويۇپ يۇقىرى نەپ ئۇندۇرۇۋالاتتى.

بەزى چارۋىچىلارنىڭ گەرچە ئاز-پاز چارۋىسى بولسىمۇ، يەنىلا چارۋىدارلاردىن يايلاق ئىجارە ئېلىپ، ئىجارە ھەققى تاپشۇراتتى. چارۋىچىلار چارۋىدارلارنىڭ ئېكسپلاتاتسىيىسىگە ئۇچراشتىن تاشقىرى، جازانىخورلارنىڭ ئېكسپلاتاتسىيىسىگىمۇ ئۇچرايتتى، جازانىخورلار رەخت، چاي ۋە باشقا كۈندىلىك بۇيۇملارنى چارۋىچىلارغا نىسىگە بېرىپ، يۇقىرى پايدا ئالاتتى. قايتۇرۇشقا ئامالسىز قالغان چارۋىچىلار ئۇلارغا ھەقسىز چارۋا بېقىپ بېرىشكىمۇ مەجبۇر بولاتتى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيلەشتۇرۇش، خەلق گۈڭشېسلاشتۇرۇشتىن كېيىن، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىدە ئۆزگىرىش بولدى. چارۋىچىلىق كوللېكتىپ ئىگىلىك ۋە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكلىشىش ئۇسۇلى بويىچە باشقۇرۇلدى. گۈڭشې ئەزالىرىغا بىر قىسىم قالدۇرۇق چارۋا قالدۇرۇلدى. يايلاق ۋە چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى تەرەققىي قىلدى. ئاقسۇنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئېتىز-ئېرىقلاردا بېقىلىدىغان چارۋا بىرقەدەر كۆپ، دېھقانچىلىق رايونلاردا ئىشلىتىشكە بولىدىغان 1 مىليون 600 مىڭ مودىن ئارتۇق يايلاق بولۇپ، يايلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 34.4 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭغا چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى يايلاقلارغا سىغدۇرغان چارۋىدىن تەخمىنەن تۆت ھەسسە ئارتۇق چارۋا سىغدۇرۇ.

§1. يايلاق

1984-يىلدىكى تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، شەھەر بويىچە ھەرخىل يايلاق ئومۇمىي كۆلىمى 5 مىليون 493 مىڭ 100 مو بولۇپ، پايدىلىنىشقا بولىدىغان كۆلىمى 5 مىليون 419 مىڭ مو ئىكەن، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك 1-شىستىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدىكى تۇەن-مەيدانلىرى ئىشلىتىۋاتقىنى 50 مىڭ مو، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزىلىرى بىلەن بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۇەن-مەيدانلىرى تەڭ پايدىلىنىۋاتقان يايلاق كۆلىمى 1 مىليون 336 مىڭ مو، شەھەرگە قاراشلىق يېزا-مەيدانلار ئۆزلىرى پايدىلىنىۋاتقان يايلاق كۆلىمى 4 مىليون 33 مىڭ مو، يايلاقلارنى جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە سۇپىتىگە ئاساسەن ئۇچ چوڭ تۈر، ئالتە كەنجى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىگە تەۋە يايلاقلارنىڭ تۈرگە ئايرىلىشى

جەدۋەل 5 ـــ 30

چوڭ تۈر، كىچىك تۈر دەرىجە نومۇرى	يايلاق نامى	ئومۇمىي كۆلىمى (مو)	ئىشلىتىشكە بولىدىغان كۆلىمى (مو)	ئوتتۇرىچە چىقىدىغان ئوت مىقدارى (كىلوگرام / مو)	بىر قويغا ئېھتىياجلىق يايلاق (مو)
I	شورلۇق چۆل يايلاق	1482564.7	14084365	266.8	11.55
II	ئوتى پەس، چىملىق يايلاق	3995817	3995817	115.6	25.3
II_1	شورلاشقان پەس يەرلەردىكى چىملىق يايلاق	3390500	3390500	103.7	28.1
II_2	سازلىقلاشقان پەس يەرلەردىكى چىملىق يايلاق	3849	3849	96.6	30.3
II_3	چاتقاللىق پەس يەرلەردىكى چىملىق يايلاق	485694	485694	160.2	18.2
II_4	شالاڭ ئورمانلىق پەس يەرلەردىكى چىملىق يايلاق	115774	115774	276.8	10.5
III	سازلىق يايلاق	14724	14724	416.5	7
III_3	ئوتى ئېگىز سازلىق يايلاق	61245	61245	763.8	3.8
III_4	ئوتى پاكار سازلىق يايلاق	8599.5	8599.5	169.1	17.3
	جەمئىي	5493105.7	5418977.5	157.2	19.2

1. شورلۇق چۆل يايلاق. بۇنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 1 مىليون 483 مىڭ مو، ئىشلىتىشكە بولىدىغان كۆلىمى 1 مىليون 408 مىڭ مو بولۇپ، ئاساسەن توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى شورلۇق سايغا جايلاشقان، بۇ يايلاقتا سۇۋان، پۇزمان، كۆرۈك قاتارلىقلار ئۆسىدۇ. ئوتنۇرا ھېساب بىلەن 266.8 كىلوگرام / مو ئوت-چۆپ چىقىدۇ. ھەربىر قويغا 11.55 مو يايلاق توغرا كېلىدۇ.

2. ئوتى پاكار چىملىق يايلاق. بۇنىڭ كۆلىمى 4 مىليون مو. بۇنىڭ ئىچىدە: II شورلاشقان يەرلەردىكى ئوتى پەس چىملىق يايلاقنىڭ كۆلىمى 3 مىليون 390 مىڭ مو. بۇ ئاساسەن دەريا بويىدىكى سايلار، كۆل بويلىرى، ئېتىز-ئېرىقلارنىڭ ئەتراپلىرىغا جايلاشقان، بۇ يايلاقتا يۇلغۇن، ئۇششاق قومۇش، ئايراۋۇق، قوڭغۇراق تىكەن، يانتاق، ئىجرىق قاتارلىقلار ئۆسىدۇ. ئوتنۇرا ھېساب بىلەن 103.7 كىلوگرام / مو ئوت-چۆپ چىقىدۇ. ھەربىر قويغا 28.1 مو يايلاق توغرا كېلىدۇ.

II_2 سازلىقلاشقان پەس يەرلەردىكى چىملىق يايلاق. بۇنىڭ كۆلىمى 3849 مو بولۇپ، ئاساسەن قاراتال يېزىسىنىڭ جەنۇبىي قىسمى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى 10-تۇمەن مەيدانىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى پەس ئويمان يەرلەرگە جايلاشقان، بۇ يايلاقتا ئۇششاق قومۇش، شور چېچەكى، يۇمىلاق يوپۇرماقلىق شەبنەم ئوت قاتارلىقلار ئۆسىدۇ. ئوتنۇرا ھېساب بىلەن 96.6 كىلوگرام مو ئوت-چۆپ چىقىدۇ. ھەربىر قويغا 30.3 مو يايلاق توغرا كېلىدۇ.

III_3 چاتقاللاشقان پەس يەرلەردىكى چىملىق يايلاق، بۇنىڭ كۆلىمى 486 مىڭ مو بولۇپ، ئاساسەن قاراتال يېزىسىنىڭ شەرقىي شىمالىي قىسمى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقى تۇتۇشىدىغان يەرگە جايلاشقان. بۇ يايلاقتا يۇلغۇن، ئۇششاق قومۇش، قوڭغۇراق تىكەن، لوپ كەندىرى قاتارلىقلار كۆپ ئۆسىدۇ. ئوتنۇرا ھېساب بىلەن 160.2 كىلوگرام / مو ئوت-چۆپ چىقىدۇ. ھەربىر قويغا 18.2 مو يايلاق توغرا كېلىدۇ.

II_4 شالاڭ ئورمانلىق پەس يەرلەردىكى چىملىق يايلاق. بۇنىڭ كۆلىمى 115 مىڭ 800 مو

بولۇپ، ئاساسەن توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 2-، 4-ئەترەتلىرىگە، يىراق-يېقىندىكى دەريا ساھىللىرىغا ۋە غالىبىيەت سۇ ئامبىرىنىڭ ئەتراپلىرىغا جايلاشقان. بۇ يايلاقتا توغراق، قومۇش بىدايىاق، يولغۇن، چۆچۈك بويا، قارا ئالىقات قاتارلىقلار كۆپ ئۆسىدۇ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2768 كىلوگرام / مو ئوت-چۆپ چىقىدۇ. ھەربىر قويغا 10.5 مو يايلاق توغرا كېلىدۇ.

3. سازلىق يايلاق. بۇنىڭ كۆلىمى 14 مىڭ 700 مو بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە:

III_1 ئوتى ئېگىز سازلىق يايلاق. بۇنىڭ كۆلىمى 6100 مو بولۇپ، ئاساسەن توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى 2-ئەترىتىنىڭ غەربىي جەنۇب قىسمىغا ۋە توقاي 4-ئەترىتىنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى دەريا ساھىلىغا جايلاشقان. بۇ يەردە پىيزەك، يىكەن، قومۇش، ئېگىر قاتارلىقلار كۆپ ئۆسىدۇ. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 763.8 كىلوگرام / مو ئوت-چۆپ چىقىدۇ، ھەربىر قويغا 3.8 مو يايلاق توغرا كېلىدۇ.

III_2 ئوتى پاكار سازلىق يايلاق. بۇنىڭ كۆلىمى 8600 مو بولۇپ، ئاساسەن قۇمباش پېزىسىنىڭ شەرقىي جەنۇب قىسمىدىكى دەريا ساھىللىرىغا ۋە ئايكۆل پېزىسىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى كۆل سۇلىرى يېغىلىپ قالغان يەرلەرگە جايلاشقان. بۇ يەردە يىكەن، چىم ئوت، ئۇششاق قومۇش قاتارلىقلار كۆپ ئۆسىدۇ. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 169.1 كىلوگرام / مو ئوت-چۆپ چىقىدۇ. ھەربىر قويغا 17.3 مو يايلاق توغرا كېلىدۇ.

يايلاق كۆلىمى كۆپ بولسىمۇ چارۋا ئېتىداىي ئۇسۇلدا بېقىلىپ، يايلاقتىن پايدىلىنىش ھوقۇقى مۇقىملاشتۇرۇلمىغاچقا، شۇنداقلا پەقەت پايدىلىنىپ، قوغدالمىغاچقا يايلاقلار ئېغىر دەرىجىدە چېكىنىپ كەتكەن، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلىنىش دەرىجىسى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتكەن، يايلاقتىكى ئوتلار پاكار، شالاڭ بولۇپ، ھايۋانلار دەسسەپ يول قىلىۋەتكەن. يېپىنچا ئۆسۈملۈكى يوق رايونلار گىياھسىز قاقاسلىق پېتى تۇرماقتا. سۇپەتلىك ئوتلارنىڭ تۇرى ئىنتايىن ئاز، ئوت-چۆپلىرى ئاينىمايدۇ. ئۇزۇقلۇق قىممىتى تۆۋەن، ئوت-چۆپلەر كۆپ، چېكىنىپ كەتكەن دەريا ساھىللىرىدىكى چىم يايلاقلاردا زەھەرلىك، زىيانلىق ئوتلار بەك كۆپىيىپ كەتكەن.

شەھەر بويىچە تۆت پەسىلدە سۇيى قىس بولىدىغان يايلاق كۆلىمى 1 مىليون 852 مىڭ 182 مو بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە پايدىلىنىشقا بولىدىغان يايلاق كۆلىمى 1 مىليون 742 مىڭ 550.8 مو. تۆت پەسىلدە سۇيى ئېغىر ھالدا قىس بولىدىغان يايلاق كۆلىمى 748 مىڭ 463.2 مو بولۇپ، بۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا بولىدىغان يايلاق كۆلىمى 704 مىڭ 82.6 مو، چېكىنىپ كەتكەن تەبىئىي يايلاق كۆلىمى 5 مىليون 105 مىڭ مو، كەلسە-كەلمەس بوز يەر قىلىپ ئېچىلىپ كېتىلگەن يايلاق (كەڭ كۆلەملىك تاشلۇقېتىلگەن تېرىلغۇ يەر، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرى تېخى ئەسلىگە كەلمىگەن يەرلەرنى كۆرسىتىدۇ) 250 مىڭ مو. قۇم بېسىپ كەتكەن يەر (1960-يىلىدىن بۇيان قۇم-بوراننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى تۆۋەنلەپ %10 ئەتراپىغا چۈشۈپ قالغان يايلاق) 720 مىڭ مو. شورلاشقان يايلاق (يايلاق تۇپرىقىدىكى تۇزنىڭ ئومۇمىي مىقدارى %1.5 دىن يۇقىرى بولغان يايلاق) 479 مىڭ مو، چاشقان ئاپىتىگە ئۇچرىغان يايلاق (بىرقەدەر ئېغىر زىيانغا ئۇچرىغان يايلاق، جۈملىدىن، سوغۇر زىيان سالغان يايلاقنى كۆرسىتىدۇ) 155 مىڭ مو.

ئاقسۇ شەھىرىگە تەۋە يايلاقلارنىڭ سۈپەت دەرىجىسى ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 31

دەرىجىسى / كۆلىمى ۋە سىفىدىغان چارۋا / يىزا، مەيدانلارنىڭ نامى		II كۆلىمى	II سىفىدىغان چارۋا سانى	III كۆلىمى	III سىفىدىغان چارۋا سانى	IV كۆلىمى	IV سىفىدىغان چارۋا سانى	V كۆلىمى	V سىفىدىغان چارۋا سانى	جەمئىي كۆلىمى	جەمئىي سىفىدىغان چارۋا سانى
شەھەر	سانى	69865,5	7400	1001814	55033	2294982	69893	2042316	149887	5418977,5	282213
بويىچە	%	1,3	2,6	18,7	19,5	42,3	24,8	37,7	53,1		
توقاي چارۋىچىلىق مەيدانى	سانى	10866	1919	222153	9032	1341427,5	39888	1509979,4	121999	3084425,8	172838
	%	0,35	1,1	7,2	5,23	43,49	23,1	48,95	70,58		
ئېگەرچى	سانى	5950,5	726	8350,5	231	36499,5	1731	1549,5	125	52350	2813
يىزىسى	%	11,36	25,8	15,95	8,21	63,72	61,54	2,95	4,44		
بەشتۆگەن	سانى			44202	3,306			3049,5	246	47251,5	3552
يىزىسى	%			93,55	93,1			645	6,92		
قاراتال	سانى			220648,5	14231	285540,75	13629	133376,55	4682	639565,8	32542
يىزىسى	%			34,49	43,73	44,64	41,88	20,85	14,39		
توپلۇق	سانى			36450	926	6349,5	270			42799,5	1196
يىزىسى	%			85,16	77,42	14,83	22,57				
قۇمباش	سانى			41199	1114					41199	1114
يىزىسى	%			100	100						
ئايكۆل	سانى	12150	370	103468,5	4495			9649,5	580	125268	5445
يىزىسى	%	9,7	6,8	82,6	82,55			7,7	10,65		

ئىزاھات: 1) شەھەر بويىچە .پەقەت يىزا-مەيدانلارنىڭلا پايدىلانغان يايلىقى جەملىنىپ قالماستىن، يىزا ئىگىلىك 1-شىسى ئىگىلەپ ئىشلىتىۋاتقان ۋە يىزا ئىگىلىك 1-شىسى بىلەن يەرلىك بىرلىكتە ئىشلىتىۋاتقان قىسمىنىۋۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2) سىفىدىغان چارۋا سانىنى ھېسابلىغاندا يايلاقنىڭ كۆلىمى بىلەن سۈپىتى تەڭ نەزەردە تۇتۇلۇپ، ھېسابلاندى. شۇڭا سىفىدىغان چارۋا سانى يايلاق كۆلىمى بىلەن نىسبەتلەشتۈرۈلمىدى.

ئاقسۇ شەھىرىدە سۈنئىي يايلاق ۋە ئاز ساندىكى ئېتىزلىقتا تېرىپ ئوستۇرۇلگەن بېدە بولغاندىن تاشقىرى، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ياۋا ئوت-چۆپلەر، ئادەتتىكى ئوت-چۆپلەر 0°C—3°C تا بىخلاشقا باشلايدۇ. ئوسۇش ئۇچۇن مۇۋاپىق كېلىدىغان تېمپېراتۇرا 5°C تىن 26°C قىچە بولىدۇ. ھاۋانىڭ تېمپېراتۇرىسى 26°C تىن يۇقىرى بولغاندا، ئوت-چۆپلەرنىڭ ئوسۇش سۈرئىتى تەدرىجىي تۆۋەنلەيدۇ، يۇقىرى تېمپېراتۇرىنىڭ يېقىنلىشىش چېكى 50°C. ئادەتتە بىخلانغان ئۇرۇق 5°C تىن 10°C قىچە ئارىلىقتا نابۇت بولۇپ كېتىدۇ، پۇرچاق ئائىلىسىدىكى ئوت-چۆپلەر تېمپېراتۇرا 2°C—3°C قا چۈشكەن ھامان قۇرۇپ كېتىدۇ.

چۆل يايلاقلاردىكى ئوت-چۆپلەرنىڭ ئوسۇشىگە ئېھتىياجلىق سۇ مەنبەسى ئاساسەن يەر ئاستى سۇيى، ياز پەسلىدىكى دەريا ئېقىنلىرىدىن تېشىپ چىققان كەلكۇن سۇلىرى، تەبىئىي ھۆل-يېغىن، ياز، كۈز پەسىللىرىدىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى سۇغىرىش ئېرىق-ئوستەڭلىرىدىن ئېشىپ قالغان قىسمەن سۇلاردىن كېلىدۇ.

چۆل يايلاقلىرىنىڭ ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق، كۈن نۇرى تولۇق چۈشىدىغان ئىسسىقلىق مىقدارى بىرقەدەر مول بولغانلىقتىن، ئوت-چۆپلەردە ئاقسىل، كاربون سۇ بىرىكمىلىرى ۋە ماي تەركىبى

بىرقەدەر يۇقىرى، تالا ماددىسى بىرقەدەر تۆۋەن بولىدۇ، سۈنئىي ئۆستۈرۈش، پەرۋىش قىلىش يېتەرسىز بولغانلىقتىن، ئوت-چۆپلەرنىڭ تۇرى بىرقەدەر ئاز، ئوت مەھسۇلاتى ۋە سىغدىغان چارۋا سانى تۆۋەن.

ئوتى ئورۇۋېلىنىدىغان تەبىئىي يايلاقنىڭ ئوتى 50 سانتىمېتر ئېگىزلىكتە ئۆسىدۇ. قاپلىنىش دەرىجىسى 50% بولۇپ، ھەر موسىدىن 300 كىلوگرام ئەتراپىدا ئوت-چۆپ چىقىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە ئوت-چۆپلەرنىڭ ئۆسۈش مەزگىلىدىكى كۈن سانى

جەدۋەل 5 — 32

ئۆسۈش مەزگىلىنىڭ نامى	ئۇلچىمى	كۆپ يىللىق ئوتتۇرىچە	ئەڭ ئاز بولغان يىل	ئەڭ كۆپ بولغان يىل
ئۆسىدىغان مەزگىل	كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا مۇقىم 0°C> تا داۋاملاشقان كۈن سانى	268—272	263—256	284—289
ئۆسۈشكە مۇۋاپىق مەزگىل	كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا مۇقىم 0°C> تا داۋاملاشقان كۈن سانى	232—248	212—218	253—255
تېز ئۆسىدىغان مەزگىل	كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا مۇقىم 0°C> تا داۋاملاشقان كۈن سانى	195—207	175—182	211—223

ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدىن پايدىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 33

ئورۇن نامى	ئىشلەتكىشكە بولىدىغان كۆلەم (مو)	ئوتتۇرىچە چىقىدىغان ئوت (كىلوگرام)	بىر قويغا توغرا كەلگەن يايلاق (مو)	بۇنىڭ ئىچىدە تەبىئىي يايلاق (مو)
شەھەر تەۋەسىدە	5418977.5	157.2	19.2	
1) يېزا ئىگىلىك 1-شىسى پايدىلانغىنى	50175	102.1	28.6	
2) يەرلىك بىلەن يېزا ئىگىلىك 1-شىسى تەڭ پايدىلانغىنى	1335942.9	134.2	21.9	
3) يەرلىك ئۆزى پايدىلانغىنى	4032859.6			
(1) توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى	3084425.8	175.4	17.8	14025
(2) ئېگەرچى يېزىسى	52350	156.9	18.6	
(3) بەشتۆگەن يېزىسى	47251.5	219.4	13.3	10000
(4) قاراتال يېزىسى	639565.8	147.7	19.6	46600
(5) توپلۇق يېزىسى	42799.5	81.6	35.8	
(6) قۇمباش يېزىسى	41199	79	36.9	
(7) ئايكۆل يېزىسى	125268	126.9	23	18920

§2. چارۋا بېقىش قۇرۇلمىسى

1950-يىلىدىن ئىلگىرى يايلاقتا چارۋا بېقىش ئۇسۇلى ئىنتايىن قالايمىقانىدى. بىر قىسىم چارۋىچىلار دائىم بىرلا يەردە تۇرۇپ چارۋا باقاتتى ياكى چارۋىنى بىر تار رايوندا ئايلاندۇرۇپ بېقىپ بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا ئوت-چۆپلەرنى پاكىز يېگۈزۈپ تۈگىتىۋېتەتتى، ياخشى يايلاقلار

ئاسرالمايتتى. چارۋا خالىغانچە يەپ، دەسسەپ چەيلەيتتى. قىشلىق-يازلىق يايلاق ئايرىلماي بە-قىلىپ، يايلاقلار ئېغىر دەرىجىدە چېكىنىپ كەتكەن ئىدى. ئادەتتە چارۋىچىلار قىشلىق يەم بوغۇز زاپىسى تەييارلاشقا ئادەتلەنمىگەنلىكتىن خېلى كۆپ چارۋا قىشتىن چىقالماي ئۆلۈپ كېتەتتى. قوش-قار بىلەن ساغلىقلار بىللە بېقىلغانلىقتىن خالىغانچە، قالايمىقان چېتىشاتتى. شۇڭا تۆللەش مەزگىلى مۇقىم بولماي، دائىم تۆل تاشلىۋېتىش يۈز بېرىپ، ئۇششاق چارۋىلارنىڭ ئەي بولۇش نىسبىتى تۆۋەن بولاتتى. قىسمەن چارۋىچىلار 8-، 9-ئايلاردا قوشقارلارنى ئايرىۋېتىپ، 10-ئايدىن 12-ئاي-غىچە پادىغا قوشۇپ، كېلەر يىلى 2-، 3-ئايلاردا تۆللىتەتتى. مەلۇم شارائىتتا بۇ خىل چارىنىڭ ئۇنۇمى بىرقەدەر ياخشى بولۇپ، تۆللەش نىسبىتى % 75 —% 80 كە يېتەتتى، ئەمما قوزىلارنى بېقىپ، پەرۋىش قىلىش ياخشى بولمىغانلىقتىن ياكى ساغلىقنىڭ سۈتى يەتمىگەنلىكتىن ئەي بولۇش نىسبىتى % 35 —% 40 بولاتتى.

يېزىلاردىكى چارۋىلار ئاساسىي جەھەتتىن ئۇچ خىل شەكىلدە بېقىلاتتى. بىرىنچى: يېغىپ بېقىش. يېزىلاردا يايلاق ۋە يېتەرلىك يەم-خەشەك كەم بولغانلىقتىن، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى يەپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن چارۋا ئانچە كۆپ بېقىلمايتتى. كۆپ ساندىكى چارۋا پادىلىرى پومېشچىكلارنىڭ بولۇپ، ئۇلار چارۋىلارنى پادىچى يالالاپ باقتۇراتتى. دېھقانلار ئادەم كۈچىنى تې-جەپ قېلىش ۋە بېقىشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، بەزىدە بىرقانچە ئائىلىنىڭ چارۋىسىنى يىغىپ، بىر ئادەمگە باقتۇراتتى. پادىچى چارۋا قىغىنى ئالغاندىن سىرت، باشقا ھەق ئالمايتتى. ئىككىن-چى: تارقاق بېقىش. دېھقانلارنىڭ تۇغىدىغان چىشى چارۋىلىرى ناھايىتى ئاز، ئۇنىڭ ئۈستىگە شەھەرگە يېقىن جايلارغا ۋە بوستانلىقنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان يېزىلار يايلاقتىن يىراق بول-غاچقا، ئادەتتە چارۋىلار ئائىلىدە بېقىلاتتى، پومېشچىكلارنىڭمۇ ئاز ساندىكى چارۋىلىرى سۈتىنى ئە-چىش، گۆشىنى يېيىش ۋە ئوغۇتىنى توپلاشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، يېزىلاردا قالدۇرۇلاتتى، ئاز ساندىكى پومېشچىكلار چىشى چارۋىلىرىنى ئورتاقچىلىرىنىڭ بېقىپ بېرىشىگە تارقىتىپ بېرەتتى، چارۋا قىغىنى پومېشچىكنىڭ ئورتاقلا بەرگەن يەرگە سالغان مەبلىغى بولاتتى. ئورتاقچى ھېچنېمىگە ئىگە بولالمايتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە چارۋا ئۆلۈپ كەتسە تۆلەپ بېرەتتى. بەزى دېھقانلار پومېشچىكلارنىڭ چىشى چارۋىلىرىنى بېقىپ بەرسە ئوغۇلغان پاقلانلىرى بىلەن يۇڭى تەڭ تەقسىم قىلىناتتى. كۆ-زەم يۇڭ دېھقانلارغا، يازلىق يۇڭىنىڭ سۈپىتى ياخشى ھەم كۆپ بولغاچقا پومېشچىككە تەئەللۇق بولاتتى. ئۈچىنچى: يېرىم توپلاپ، يېرىم تارقاق بېقىش. بۇ تارقاقلىقتىن توپلاپ بېقىشقا ئۆتۈشتىكى ئۆتكۈنچى شەكىل. چارۋىسى بىرقەدەر كۆپ دېھقانلار كۆپىنچە ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلىدە مال-نى يايلاققا ئاپىرىپ بېقىپ، كۈزدىن كېيىن قايتۇرۇپ كېلەتتى، بەزى پومېشچىكلارمۇ مۇشۇ ئۇسۇل-نى قوللىناتتى، چۈنكى يازدا پەسلىدە دېھقانچىلىق ئىشلىرى بەك ئالدىراش، زىرائەتلەر تېخى يىغىۋېلىنمىغان بولغاچقا دېھقانچىلىق رايونلىرىدا كۆپ چارۋىنى بېقىش بىسەپ بولاتتى، كۈزدىن كې-يىن قايتۇرۇپ كەلگەندە بۇغداي، شال ئېكىزلىرىدا بېقىشقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوغۇت توپلاشقا بولاد-تى، چارۋا يېزىغا قايتۇرۇپ كېلىنگەندىن كېيىن، ھەربىر ئائىلە ئۆزى باقاتتى، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلىدە چارۋىچىلارنىڭ يايلاققا ئاپىرىپ بېقىشىغا قوشۇپ بېرىلەتتى. بۇ ئۇچ خىل شەكىل 50-يىللارغىچىلىك داۋاملاشقان بولۇپ، تارقاق بېقىش ئۈسۈلى ھېلىمۇ داۋاملىشۋاتىدۇ.

1950-يىلدىن ئىلگىرى فېئودالئىق ئىگىدارچىلىق تۈزۈمى سەۋەبىدىن چارۋىچىلىق قالاق ھالەتتە قالغانىدى. دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى نامرات بولغاچقا چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى ياخشىلاشقا قۇربى يەتمەيتتى. 1952-يىلى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۆرىشى ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى غەلىبىسىنىڭ تۇرتكىسىدە چارۋىچىلىق راۋاجلاندى. 1956-يىلى چارۋىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق سانى 49-يىلدىكىدىن 11 مىڭ 500 تۇياق ساپ كۆپەيدى.

1957-يىلدىن 1960-يىلغىچە « يۇقىرى كۆرسەتكۈچ، قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش، مۇبالىغىلەشتۈرۈش شامىلى، ئۇمۇمنىڭ قىلۇبىتىش شامىلى » ۋە تەبىئىي ئاپەتنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، ئاساسى ئاجىز، تەرەققىياتى مۇقىم بولمىغان چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئۇدا بىرقانچە يىل زىيانغا ئۇچرىدى. 1958-يىلى چارۋىچىلىقتا سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئورۇنلانغان بولسىمۇ، لېكىن رايون، يېزىلارنىڭ باشقۇرۇش تەجرىبىسى يېتەرسىز بولغانلىقتىن، بەزى رايون، يېزا كادىرلىرى چارۋىچىلىققا دائىر سىياسەتلەر بىلەن كارى بولماي « گۆش ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنى ئاشۇرۇپ ئورۇنلاش » نى قوغلىشىپ، چارۋىلارنى خالىغانچە ئۆلتۈرۈپ، چارۋىچىلىقنىڭ ھاياتىي كۈچىگە زور زىيان يەتكۈزدى. ناھىيىلىك پارتكوم 1958-يىل 12-ئايىڭ 1-كۈنى « چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇشتا ساقلىنىۋاتقان قانۇن-ئىنتىزامغا خىلاپ ئېغىر مەسىلىلەر توغرىسىدا ئۇمۇمىي ئۇقتۇرۇش » چىقىرىپ، قانۇن-ئىنتىزامغا ئېغىر دەرىجىدە خىلاپلىق قىلغان بىر قىسىم چارۋىچىلىق كادىرلىرىنى بىر تەرەپ قىلدى. لېكىن، « سول » چىل خاتالىق ناھايىتى ئۇزاق مۇددەت داۋاملاشقاچقا چارۋىچىلىقتىكى مەسىلىلەر تۈپتىن تۈزىتىلمىدى، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى جىددىي ھالدا تۆۋەنلەپ كەتتى. 1959-يىلى يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق چارۋا 1949-يىلدىكىدىن 34.4%، 1956-يىلدىكىدىن 38.4% كەملىدى.

1960-يىلى قىشتا « تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش » فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، چارۋىچىلىق يۈكسىلىشكە باشلىدى. بەزى دېھقانچىلىق ئېتىزلىرى قويى يوق ئەزالارنىڭ قوينى كۆپەيتىپ، قىينچىلىقىنى ھەل قىلىشى ئۈچۈن، ھەربىر ئائىلىگە بىردىن ساغلىق قوي بەردى. نۇرغۇن دېھقانچىلىق ئېتىزلىرى ئاممىنىڭ ئۆز ئىختىيارىلىقىنى ئاساس قىلىپ، قالدۇرۇق قويلارنى توپلاپ، بېقىپ بەردى. شۇڭا قويلار ئۆزلۈكسىز كۆپەيدى، بەزى يېزىلاردا « ئەت باھالاش يىغىنى » ئۆتكۈزۈلۈپ، مۇنەۋۋەر چارۋىچىلار، ئۆلاغ باققۇچىلار ۋە چارۋىچىلىقتىكى ئىلغار كوللېكتىپلار تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى. شۇڭا، چارۋىنىڭ قالدۇق سانى 1960-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى 118 مىڭ 900 تۇياقتىن كۆپىيىپ، 1966-يىلدىكى 205 مىڭ 100 تۇياققا يەتتى.

1966-يىلدىن 1976-يىلىغىچە جەمئىيەت قالايمىقان بولغاچقا، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى تەرەققىي قىلماي توختاپ قالدى. 1976-يىلى يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 1966-يىلدىكى 205 مىڭ 100 تۇياقتىن، 184 مىڭ 800 تۇياققا چۈشۈپ قالدى.

1976-يىل 10-ئايدىن كېيىن چارۋىچىلىق سىياسەتلىرى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى تېزدىن ئەسلىگە كەلدى ۋە راۋاجلاندى. مەھسۇلات ئۇدا 12 يىل ئاشتى. 1989-يىلى چارۋىنىڭ قوتان قالدۇقى 1949-يىلدىكىدىن 96.6%، 1976-يىلدىكىدىن 88% ئاشتى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1949-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان چارۋا ماللىرىنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 5—34

يىللار	يىل چارۋىنىڭ ئاخىرىدىكى قالدۇقى								يىللار	يىل چارۋىنىڭ ئاخىرىدىكى قالدۇقى							
	جەمئىي	كالا	ئات	ئېشەك	قوي	تۆشكە	خېچىر	چوشقا		جەمئىي	كالا	ئات	ئېشەك	قوي	تۆشكە	خېچىر	چوشقا
1949	17.67	2.99	0.58	1.20	7.42	5.48			1970	20.16	3.05	0.54	0.87	7.51	8.04		0.15
1950	19.68	3.60	0.72	1.44	8.06	5.86			1971	20.09	2.98	0.56	0.87	7.06	8.04		0.58
1951	20.23	4.00	0.76	1.36	8.75	5.36			1972	19.54	2.99	0.57	0.83	6.88	7.58		0.69
1952	20.13	4.13	0.76	1.19	8.80	5.25			1973	20.08	3.29	0.58	0.93	6.99	8.08	0.01	0.20
1953	20.78	4.28	0.76	1.35	9.20	5.19			1974	20.35	3.42	0.57	1.02	7.39	7.86		0.09
1954	20.85	4.36	0.80	1.04	9.30	5.35			1975	19.32	3.27	0.57	0.99	6.96	7.41	0.01	0.11
1955	21.11	4.36	1.01	1.09	9.47	5.18			1976	18.48	3.03	0.58	0.98	6.20	7.50		0.19
1956	18.82	3.79	0.79	1.01	9.15	4.08			1977	19.28	2.82	0.56	0.92	6.96	7.60		0.42
1957	17.28	3.34	1.12	1.23	7.62	3.95		0.02	1978	20.43	2.95	0.59	1.01	7.39	8.07		0.42
1958	17.05	3.05	1.04	1.39	7.36	4.15		0.06	1979	22.50	3.12	0.61	1.16	8.37	8.99		0.25
1959	11.80	2.02	0.66	0.63	4.92	3.54		0.03	1980	24.88	3.38	0.63	1.35	9.72	9.68	0.01	0.11
1960	11.89	1.64	0.45	0.50	5.57	3.62		0.11	1981	26.98	3.46	0.64	1.40	10.80	10.63		0.05
1961	13.42	1.75	0.38	0.45	6.02	4.74		0.08	1982	27.55	3.60	0.69	1.24	11.55	10.43		0.04
1962	13.93	1.73	0.35	0.52	6.51	4.80		0.02	1983	28.62	3.85	0.76	1.06	12.67	10.25		0.03
1963	15.79	2.09	0.37	0.64	7.35	5.32		0.02	1984	30.58	4.02	0.77	1.07	13.57	11.11		0.04
1964	16.88	2.30	0.38	0.67	7.56	5.96		0.01	1985	31.25	4.19	0.79	1.05	14.30	10.87		0.05
1965	19.66	2.66	0.42	0.74	8.76	7.04		0.04	1986	32.19	4.30	0.81	1.03	15.17	10.81		0.07
1966	20.51	2.96	0.45	0.87	8.67	7.47		0.09	1987	33.17	4.36	0.84	1.00	15.76	11.11	0.01	0.09
1967	19.77	2.92	0.49	0.91	8.08	7.28		0.09	1988	34.08	4.06	0.70	0.89	17.00	11.22	0.01	0.20
1968	20.12	2.77	0.47	0.79	7.72	8.30	0.01	0.06	1989	34.74	4.11	0.69	0.87	17.37	11.51	0.01	0.18
1969	20.13	2.91	0.51	0.81	7.90	7.93	0.01	0.06									

1985-يىلدىكى گۆش ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ــ 35

تۈرى / چىققان گۆش	كالا	ئات	چوشقا	ئۆچكە	قوي	گۆي قوشلىرى	توشقان	جەمئىي
ئومۇمىي گۆش (10 مىڭ كىلوگرام)	24.00	1.63	0.415	31.60	34.06	1.17	0.04	92.92
ئوتتۇرىچە گۆش (كىلوگرام)	96	81.5	41.5	10	13	1	3	

1985-يىلى چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ــ 36

مەھسۇلات نامى	قوي يۇڭى	چۈپۈر	ئۆچكە تۈتىتى	كالا سۈتى	قوي سۈتى	كالا تېرىسى	قوي تېرىسى	ئۆچكە تېرىسى	ئوكە يۇڭى	ئائىلە قوشلىرى	تۇخۇم
بىرلىكى	10 مىڭ كىلوگرام	10 مىڭ كىلوگرام	كىلوگرام	10 مىڭ كىلوگرام	10 مىڭ كىلوگرام	دانە	دانە	دانە	ئون مىڭ كىلوگرام	ئون مىڭ دانە	دەن
سانى	10.8	3.35	3679	19.1	0.65	1226	24803	22945	0.005	11.66	4850

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نۆۋەتلىك يىللاردىكى چارۋا قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 5 ــ 37

تۈرى / يىللار	تۇغۇت يېشىدىكى چىشى چارۋا نىسبىتى (%)	كۆپىيىش، ئەي بولۇش نىسبىتى (%)	ياش چارۋىلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى (%)	چارۋا تۈرى قۇرۇلمىسى %			
				ئات	كالا	قوي	ئۆچكە
1950	40.0	65.9	10.0	3.7	18.3	41.0	29.8
1956	40.0	55.8	8.0	4.2	20.1	48.0	21.7
1958	51.73	61.8	8.9	6.1	17.9	43.2	24.3
1960	40.1	86.0	9.1	3.8	13.8	46.8	30.4
1966	45.1	43.4	12.2	2.0	14.4	42.3	36.4
1970	44.0	43.4	3.1	2.7	15.1	37.3	39.9
1976	35.1	37.7	7.3	3.1	16.4	33.5	40.6
1980	35.4	79.8	8.4	2.5	13.5	39.1	33.9
1981	39.7	93.5	6.3	2.4	12.8	40.0	39.4
1982	43.5	87.3	12.6	2.5	13.0	41.9	37.8
1983	40.4	85.0	14.8	2.7	10.7	58.2	35.3
1984	41.9	88.6	11.4	2.5	13.1	44.4	36.3
1985	38.9	93.1	6.9	2.5	13.3	45.8	34.7

§3. چارۋىچىلىق قۇرۇلۇشى

50-يىللاردىن ئىلگىرى چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى ئىنتايىن ئاز بولۇپ، سۇ، ئوت-چۆپ

قوغلىشىپ چارۋا بېقىش ئۇسۇلى ئاساس قىلىناتتى. 1960-يىلدىن 1980-يىلغىچە يايلاق تەرەققىيا-تى ئۇچۇن ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 30 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا 40 ئۆستەك قېزىلىپ، سۇغىرىش كۆلىمى 30 مىڭ موغا كېڭەيتىلدى، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 9.8 كىلومېتر كېلىدىغان 16 زەيلىك چېپىلدى، 89 مىڭ 545 مو ئوت ئورۇقلاندىغان تەبىئىي يايلاق يېتىشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق رايو-نىدىكى يايلاق 75 مىڭ 520 مو بولۇپ، ئوتى ئورۇقلاندىغان يايلاق كۆلىمىنىڭ 843 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ؛ چارۋىچىلىق رايونىدا 14 مىڭ 25 مو بولۇپ، ئوتى ئورۇقلاندىغان ئومۇمىي يايلاق كۆ-لىمىنىڭ 15.66 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئۆستۇرۇلگەن ئىھاتە ئورمانلىق 6480 مو، يېتىشتۇرۇلگەن سۇنئىي بېدىلىك 8500 مو، تېكلىگەن جىگدە 840 مو، چارۋىچىلار ئۇچۇن 285 ئېغىز تۇرالغۇ ئۆي سېلىندى. 2000 قوتان ياسالدى. 14 كىلومېتر چارۋىچىلىق يولى، سەككىز كۆۋرۈك ياسالدى، ئوت قۇدۇق كولاندى.

چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۇچۇن، شەھەر يويىچە چارۋىچىلىققا ئوت ئاپتوموبىل، يەتتە تراكتور، بىر مەخسۇس سەككىز كىشىلىك پىكاپ سەپلەپ بېرىلدى. بىر دانە چارۋىلارنى دورىلاپ يۇيۇش قۇرۇلمىسى، بىر يېم-خەشەكنى دانچىلاش ما-شىنىسى، 51 يېم-خەشەك توغراش ماشىنىسى، بىر ئېنكۇئاتور (چۇجە چىقىرىش ماشىنىسى)، بىر ئوت ئورۇش ماشىنىسى سېتىۋېلىندى، ئۆي ھايۋانلىرىنى نەسىلە ئىدۇرۇش پونكىتىدىن ئالتىسى سې-لىندى، بەزى چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ كۆچمەن چارۋا بېقىش ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، سەييارە نەسىلە ئىدۇرۇش نۇقتىسىدىن ئىككىسى، توڭلىتىلغان سپېرما بىلەن نەسىلە ئىدۇرۇپ، كالا نەسلە-نى ياخشىلاش نۇقتىسىدىن 32 سى قۇرۇلدى.

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن ئىلگىرى، بولۇپمۇ « مەدەنە-يەت زور ئىنقىلابى » ئېلىپ بېرىلغان ئون يىلدا ئاشلىق زىرائەت كۆلىمىنى كېڭەيتىش بىر تە-رەپلىمە ھالدا تەكىتلىنىپ، قارغۇلارچە بوز يەر ئېچىپ، ئېتىز بەرپا قىلىنغاچقا، نۇرغۇن مۇنبەت يايلاقلار قاقاس، شورلۇق. سايلارغا ئايلىنىپ كەتتى. ئايكۆل يېزىسى چاچى كەنتىنىڭ 5000 مو سۇپىتى ياخشى يايلىقىدىن 3000 موسى ئۆزلەشتۇرۇلۇپ، شاللىقا ئايلاندۇرۇلغاندى، كېيىن يەنە تاشلىۋېتىلدى. نەتىجىدە ئەسلىدىكى شور يەرنىڭ سۇ، تۇپراق شارائىتىغا ماسلاشقان ئوت-چۆپ قاتلىمى، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، مۇنبەت يايلاق گىياھ ئۇنۇمىدىن قاقاسلىققا ئايلاندى.

چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئاساسىي قۇرۇلۇشىنىڭ سېلىنمىسى باشقا تۇرلەرنىڭ سېلىنمىسىدىن كۆپ ئاز بولدى. خىراجەت كەم بولغانلىقتىن، چارۋىچىلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆي شارائىتى تېگىشلىك دەرىجىدە ياخشىلانمىدى، يەنە خېلى بىر قىسىم چارۋىچىلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆيلىرى ئىنتايىن ئاددىي سېلىنغان، يېڭى سېلىنغان 285 ئېغىزلىق تۇرالغۇ ئۆي ئىچىدە تەخمىنەن يېرىمىدىن كۆپرەكى گە-مە شەكلىدە سېلىنغان، چارۋىلارنىڭ ئېغىل-قوتانلىرىنىڭ ياسىلىشىمۇ ئىنتايىن ئاستا بولدى. بو-رانىدىن، سوغۇقتىن ساقلىيالايدىغان ئېغىل-قوتانلار بەك ئاز، شۇڭا 1966-يىلى باھارنىڭ ئاخىرلە-رىدا ياغقان يامغۇردا ھاۋا تۆيۇقسىز سوغۇق بولۇپ كەتكەچكە، نۇرغۇن ئۇششاق چارۋا ئۆلۈپ كەتتى، توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ قىرقىۋاتقان قويلىرىدىنلا 21% قوي توڭلاپ ئۆلدى. شامال-غا دالدا بولۇپ، ئىسسىق ساقلايدىغان قوتانلار كەم بولغانلىقتىن، قوزىلارنىڭ ئەي بولۇشى ئېغىر ھالدا ھاۋارايىنىڭ ئۆزگىرىش تەسىرىگە ئۇچرىدى. 1980-يىلى ئەتىيازدا سوغۇق ئېقىمنىڭ ھۇجۇ-مىغا ئۇچراپ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە، شەھەر بۇيىچە 18 مىڭ 800 توياق ياش چارۋا ئۆلۈپ كېتىپ ئۆلۈش نىسبىتى 18.6% گە يەتتى.

چارۋىچىلىقنى ماشىنىلاشتۇرۇش سەۋىيىسى ناھايىتى تۆۋەن، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش نۇقتە-

لىرى كۆپ، لىنىيە ئۇزۇن، دائىرە كەك، چارۋىچىلىق رايونىنىڭ كۆپ قىسمى چەت-ياقا جايلارغا جايلاشقان، ئەمگەك كۈچى ئاز، قاتناش قولايسىز بولغانلىقتىن، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ۋە چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلدى. شەھەر بويىچە چارۋىچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ سانى ناھايىتى ئاز بولۇپ، ئوت-چۆپلەرنى ئۆز ۋاقتىدا يىغىۋالغىلى، يەم-خەشەك، ئوت-چۆپلەرنى ئىلمىي ئۇسۇلدا تەڭشەپ ئىشلەتكىلى بولمىغانلىقتىن، چارۋىلارنى بېقىش مەزگىلى ئۇزۇن، تەننەرخى يۇقىرى بولۇپ كېتىپ، كىشىنى چۆچۈتكۈدەك ئىقتىسادىي زىيان كۆرۈلدى.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە 18 مىڭ مو سۈنئىي يايلاق بەرپا قىلىندى. دېھقانچىلىق رايونلىرىغا يېقىن يەرلەرگە قوممىدىن مۇداپىئەلىنىش، شورنى يوقىتىش ئۈچۈن جىگدە تىكىلدى، ئورمان بەلبېغى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەنگەندىن كېيىن، ئاندىن ئۇ يەرگە بېدە ياكى باشقا ئوت-چۆپلەر تېرىلدى (بىر قىسىم جىگدە ئورمانلىرىنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدىكى تەبىئىي يايلاقلارنى ئوتلىنى ئۇرۇۋالمىغان يايلاق قىلىشقا بولىدۇ)، شۇنداق قىلىپ 200 مىڭ مو يايلاقنىڭ سۈپىتى ياخشىلاندى، 13 مىڭ مو بېدە تېرىلدى.

توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى چارۋىچىلىقتىكى مۇھىم بازا بولۇپ، 1980-يىلدىن بۇيان ئۇ يەردە 70 تىن ئارتۇق قوتان سېلىندى، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 35 كىلومېتر كېلىدىغان 14 سۇ باشلاش ئۆستىگى قېزىلىپ قىش پەسلىدە يايلاق سۈغىرىلىپ، 20 مىڭ مودىن ئارتۇق يايلاق ياخشىلاندى، 4000 مودىن ئارتۇق يايلاق قاشالاشتۇرۇلدى ھەمدە چارۋىچىلىق يولى ياسالدى، بىر تۈركۈم قۇدۇق قېزىلدى؛ چارۋىچىلارغا خېلى كۆپ تۇرالغۇ ئۆي سېلىپ بېرىلدى.

§4. چارۋا نەسلىنى ياخشىلاش

1. قوي

قوينىڭ ئۆي ھايۋانلىرى ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى ئەزەلدىن ئەڭ كۆپ. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى قوينىڭ قوتان قالدۇقى 143 مىڭ تۇياق بولۇپ، شەھەر بويىچە چارۋا ئومۇمىي سانىنىڭ 45.8 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى قوي شەھەر بويىچە ئومۇمىي قوي سانىنىڭ 88.72 پىرسەنتىنى، چارۋىچىلىق رايونىدىكى قوي 11.24 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1958-يىلدىن ئىلگىرى گۆش بىلەن يېغى بىرلىكتە ئىشلىتىلىدىغان يەرلىك يېرىك يۇڭلۇق قوي ئاساس قىلىناتتى. ئۇنىڭ گۆشى بىلەن يېغى ئوخشاشلا ياخشى بولۇپ، ئاشلانغان تېرىسىدىن جۇۋا، تۇماق تىكىشكە، يۇڭىدىن كىگىز بېسىشقا بولىدۇ. 1958-يىلى 8-ئاينىڭ 23-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىلىك قوي نەسلىنى ياخشىلاش قوماندانلىق شتابىنى رەسمىي قۇرۇش توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى، بۇ شتابنىڭ خىزمىتىگە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لى شىيەندې بىلەن مۇئاۋىن ھاكىم تۇنياز مۇھەممەت مەسئۇل بولدى، شتاب قارمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىنىپ، پۈتۈن ناھىيىلىك قوي نەسلىنى ياخشىلاش خىزمىتىگە كونكرېت رەھبەرلىك ۋە قوماندانلىق قىلدى، شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭ ئىنچىكە يۇڭلۇق قويى كىرگۈزۈلۈشكە باشلىدى. 1975-يىلغا قەدەر نەسلى ياخشىلانغان قوي 15 مىڭ تۇياقتىن ئېشىپ، روشەن ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى. كۆپ قىسىم شالغۇت قويلارنىڭ ئاساسلىق ئورۇنلىرىدىكى يۇڭىنىڭ ئىنچىكىلىك دەرىجىسى 58—60 تال يېپقا، ئۇزۇنلۇقى يەتتە سانتىمېتردا يېتىپ، ئىككى يېرىم كىلوگرامدىن ئۈچ كىلوگرامغىچە يۇڭ قىرقىۋېلىندى. نەسىل ياخشىلاشنىڭ نىشانى ئېنىق بولمىغاچقا ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي نەسلىنى ياخشىلاش

شىلاش خىزمىتى يېرىم يولدا توختاپ قالدى، يۇقىرىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن پەقەت توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدىلا بىر نەچچە مىڭ تۇياق بىر قەدەر ياخشى شالغۇت قوي قالدۇرۇلۇپ، داۋاملىق شالغۇتلاشتۇرۇلۇپ، قويلارنىڭ سۈپىتى ئۆستۈرۈلدى. بىراق بۇ خىزمەت 1977-يىلغا كەلگەندە يەنە تاشلاپ قويۇلدى. كېيىن ئاپتونوم رايونىنىڭ چارۋا نەسلىنى ياخشىلاشنى رايونلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، بىر تۈتاش قارا كۆل ئەلتىرە قويىغا ئۆزگەرتىلدى. 1984-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاساسىي جەھەتتىن تولۇق شالغۇتلاشتۇرۇلۇپ، نەسلى ئۆزگەرتىلىپ بولۇندى. بىراق سۈپىتى بىر قەدەر يۇقىرى قويلار ئاران 15—20 مىڭ تۇياققا يەتتى. 1985-يىلى شالغۇتلاشتۇرۇپ، نەسلى ياخشىلانغان ئەلتىرە قوي 80 مىڭغا يەتتى.

قوي سورتىدا قارا كۆل قوي ئاساس، ئاق قوي ۋە قوڭۇر قويلار ئىككىنچى ئورۇندا قويۇلدى. بۇ سورتلار يېرىك ئوت-چۆپكە چىداملىق، كېسەلگە بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارىغا ئىگە. يېتىلگەن قوشقار 35—40 كىلوگرام، ساغلىق 24—35 كىلوگرام كېلىدۇ، ئەتىياز ۋە كۈزدە بىر قويدىن 1.7—2.5 كىلوگرام يۇڭ چىقىدۇ، ئۆلتۈرۈلۈش نىسبىتى 40—50%، كۆپىيىش، ئەي بولۇش نىسبىتى ئادەتتە 81—88%، شارائىتى ياخشى بولغاندا 95% گە يېتىدۇ.

2. ئۆچكە

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۆچكە ئومۇمىي سانى قوي ئومۇمىي سانىدىنلا كېيىن تۇرىدۇ. جەمئىي 108 مىڭ 500 تۇياق ئۆچكە بولۇپ، چارۋا ئومۇمىي سانىنىڭ 34.7 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، سورتى يەرلىك ئۆچكىنى ئاساس قىلىدۇ، يەرلىك ئۆچكە يېرىك ئوتتا بېقىشقا چىداملىق، چاتقال-لىقلار ۋە ناچار چۆل يايلاقلارغا ماسلىشالايدۇ. ئۇنىڭ تېنى ساغلام، كېسەلگە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى كۈچلۈك، بەدەن تۈزۈلۈشى چىرايلىق، ئۇ تېتىك، يۈڭاش، كۆپرەك كۆپ گېزەك تۇغىدۇ. ئۇنىڭ يۇڭى، تېۋىت، گۆش ۋە سۈتىدىن تەڭ پايدىلانغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ كېسەلگە چىداش ئىقتىدارى كۈچلۈك، ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخى تۆۋەن بولۇپ، دېھقان-چارۋىچىلار ياقتۇرىدۇ. يېتىلگەن سەرىكىنىڭ ئېغىرلىقى 35—50 كىلوگرام، چىشى ئۆچكىنىڭ ئېغىرلىقى 28—35 كىلوگرام كېلىدۇ. ھەربىر ئۆچكىدىن 0.35—0.4 كىلوگرام چۈپۈر، 0.08—2.15 كىلوگرام تېۋىت چىقىدۇ، ئۆلتۈرۈلۈش نىسبىتى 45—48%، گۆشى يۇمشاق. ئادەتتە ئۇنىڭ كۆپىيىش، ئەي بولۇش نىسبىتى 75—95% بولىدۇ، ياخشى پەرۋىش قىلىنسا كۆپىيىش نىسبىتى 95—110% گە يېتىدۇ. ئادەتتىكىچە باشقۇرۇلغان شۇ يىللىق ئوغلاقنى ئالتە ئايدىن كېيىن ئۆلتۈرسە 11 كىلوگرام (ماي ئېغىرلىقى ھېسابلانمىدى) گۆش چىقىدۇ.

يەرلىك ئۆچكە نەسلىنى ياخشىلاش ئۈچۈن 1966-ۋە 1967-يىللىرى «جۇڭۇبي» تېرە ئۆچكىسى ۋە سۈت ئۆچكىسى كىرگۈزۈلدى، بىراق بۇ خىزمەتكە يېتەرلىك ئەھمىيەت بېرىلمىگەچكە، نەسلى ياخشىلانغان ئۆچكىلەر يايلاق شارائىتىغا ماسلىشالمىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تاللانغان سورت ياخشى بولمىغاچقا نەسىل ياخشىلاش خىزمىتى مەغلۇپ بولدى.

1982-يىلى 9-ئايدا توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدا ئۆچكە سىلىشتۇرۇش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى. مۇسابىقىگە قاتناشقان 25 تۇياق يەرلىك ئۆچكىنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى، تەن ئېغىرلىقى، تېۋىت ۋە چۈپۈر بېرىش مىقدارى قاتارلىقلار تېخنىكىلىق تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى ۋە ئاممۇي باھالاپ سىلىشتۇرۇش ئېلىپ بېرىلدى. توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى بىلەن قاراتال يېزىسىنىڭ بەش ئۆچكىسى بويى چوڭ، بەدەن ئېغىرلىقى 45 كىلوگرامدىن يۇقىرى، يۈگىنىڭ رەڭگى ئاپئاق بولغاچقا بىرىنچىدىن بەشىنچىلىككىچە ئېرىشتى.

ئۆچكە كۆپەيتىشتە ئاساسەن يەرلىك سورت تاللىنىپ، ساپلاشتۇرۇلدى ۋە تېمە نلە شتۇرۇلدى. 1982-يىلى گەيشەن ناھىيىسىدىن تۇنجىلىق ئۆچكە كىرگۈزۈلدى. ئالدى بىلەن توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدا بەدەن شەكلى، يۇڭىنىڭ رەڭگى ئوخشاش بەش قوتان يەرلىك ئۆچكە پادىسى شالغۇتلاشتۇرۇشنى تەجرىبە قىلىشقا تاللاپ بېكىتىلىپ، سۈنئىي نەسىللەندۇرۇلدى. 1985-يىلى جەمئىي 5000 تۇياق ئۆچكە نەسىللەندۇرۇلدى. بىر نەچچە يىللىق شالغۇتلاشتۇرۇش، نەسىل ياخشىلاش خىزمىتى ئارقىلىق، تەكشۈرۈپ بېكىتىلگەن كېيىنكى ئەۋلاد شالغۇتلاشتۇرۇش ئۇنۇمى مۇنداق بولدى: تۇغۇلغان ئوغلاقنىڭ ئېغىرلىقى 3.41 كىلوگرام بولۇپ، يەرلىك ئوغلاقنىڭ 2.34 كىلوگرامىلىق بەدەن ئېغىرلىقىدىن 45% ئاشتى. ئاق چۈپۈرى 99% نى ئىگىلىدى.

شالغۇت ئۆچكە بىلەن يەرلىك ئۆچكىنىڭ مەھسۇلات بېرىش ئىقتىدارىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 5—38

نامى	چۈپۈر (گرام)	تېۋىت (گرام)	ئېغىرلىقى (كىلوگرام)
شالغۇت 1-ئەۋلاد چىشى ئۆچكە	133	180	18
شالغۇت 1-ئەۋلاد سەركە	187	193	18.1
يەرلىك تېكە	167	113	16.2

تەكشۈرۈپ بېكىتىش نەتىجىسىدە گەيشەن ناھىيىسىنىڭ تۇنجىلىق ئۆچكىسىنى كىرگۈزۈپ، يەرلىك ئۆچكە بىلەن شالغۇتلاشتۇرۇپ، نەسىلىنى ياخشىلاش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى دەپ قارالدى. بۇ خىزمەت توقاي چارۋىچىلىق مەيدانىدا تەجرىبە قىلىندىغان بەش قوتان يەرلىك ئۆچكە بىلەنلا چەكلەندى.

3. كالا

كالا دېھقانچىلىق رايونلىرىدا بېقىلىدىغان ئاساسلىق ئىشلەمچى ھايۋان بولۇپ، ئۇ كۆپ بېقىلىدۇ. ھەممە دېھقان دېگىدەك كالا باقىدۇ. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى كالا نەسلىنى ياخشىلاشقا ئەھمىيەت بېرىلمىگەنلىكتىن سۈپىتى تۆۋەنلەپ كەتكەن، يەنى كاللارنىڭ جۇغى كىچىكلەپ، سۈتى ۋە گۆشى ئازلاپ كەتكەن.

1956-يىلدىن باشلاپ ۋىلايەتلىك مال دوختۇرلۇق پونكىتى كالا نەسلىنى تەدرىجىي ياخشىلاشنى يولغا قويدى، ئالاتاۋ قارا كالىسى، چىپار كالا قاتارلىق سۈرتلار بىلەن نەسىللەندۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا باشقا بۇقىلار يېزا، ئەتراپلىرىغا بېرىلىپ، بۇاسىتە چېتىشىش ئۇسۇلى بىلەن نەسىللەندۇرۇلدى. لېكىن بۇنىڭ ئۇنۇمى ياخشى بولمىدى.

1960-يىلى 6-ئايدا بازار گوگىشىسى كۆچ ئويۇشتۇرۇپ ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە بېرىپ نەسىللەندۇرۇش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى. 7-ئاينىڭ باشلىرىدا 500 تۇياقتىن ئارتۇق چوڭ چارۋا (ئات، كالا) نىڭ 70 پىرسەنتى نەسىللەندۇرۇلدى، ئۇلارنىڭ بوغاز بولۇش نىسبىتى ئومۇمەن 80% ئەتراپىدا بولدى. ئوپلاپ نەسىللەندۇرۇش، قايتا نەسىللەندۇرۇش، قوش نەسىللەندۇرۇش، ئۇدا نەسىللەندۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، چوڭ چارۋىلار ئۆغۈپ بولغاندىن كېيىنلا، تۇنجى قېتىم قىزىقدا نەسىللەندۇرۇش چىڭ تۇتۇلدى. ئادەتتە ئۇدا ئىككى-ئۈچ قېتىم

چېتىشتۇرۇلۇپ، ئىلگىرىكى بىر قېتىم چېتىشتۇرۇش ئادىتى ئۆزگەرتىلىپ، چالا قېلىش، قىسىر قېلىش ھادىسىلىرى ئازايتىلدى، تولۇق بوغاز بولۇشقا ھەققىي كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن نەسىلە ندۇرۇلـگەندىن كېيىن ئۆز ۋاقتىدا تەكشۈرۈلدى، بېقىش، ئۇرۇقلاندۇرۇشنى ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمى يولـغا قويۇلۇپ، نەسىلە ندۇرۇلگەن چىشى چارۋىغا ئومۇمىيۈزلۈك ساپ يەم-خەشەك كۆپەيتىپ بېرىلـدى. 1978-يىلى ئايكۆل گۈڭشېسىنىڭ بىر ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە توڭلىتىلغان سېپىرما ئارقىلىق سۈنئىي ئۇرۇقلاندۇرۇش تەجرىبىسى ئېلىپ بېرىلدى. بۇنىڭغا سىمىنتال، ھەيپورت، شاروللاي چېپار كالا، شۇڭپتسارىيە قوڭۇر كالىسى قاتارلىق نەسىللىك بۇقىلار ئىشلىتىلدى. 1979-يىلى بۇ تەجرىبە ئۈچ گۈڭشېغا كېڭەيتىلدى. 1983-يىلى سىمىنتال، چېپار كالا ۋە شۇڭپتسارىيە قوڭۇر كالىسىنىڭ سېپىرمىسى بىلەنلا سۈنئىي نەسىلە ندۇرۇلدى. شەھەر بويىچە 26 نەسىلە ندۇرۇش پونكتى تەسىس قىلىندى.

1978-يىلدىن 1983-يىلى 10-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە بەش يىل تىرىشىش ئارقىلىق نەسلىدىكى توققۇز گۈڭشې، مەيداندا جەمئىي 4692 كالا ئۇرۇقلاندۇرۇلۇپ، نەسلى ياخشىلاندى. ئۇرۇقلانغان ئىنەك شەھەر بويىچە تۇغۇشقا تېگىشلىك ئىنەكنىڭ 72.2 پىرسەنتىنى ئىگىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە توڭلىتىلغان سېپىرما بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇلغىنى 4392 تۇياق بولۇپ، بۇ نەسلى ياخشىلىنىدىغان ئىـنەك سانىنىڭ 89.3 پىرسەنتىگە تەڭ كېلىدۇ، ئوتتۇرىچە بوغاز بولۇش نىسبىتى 57.2% نى ئىـگىلدى. تۇغۇلغان موزاي 4788 (توڭلىتىلغان سېپىرما بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇلۇپ تۇغۇلغان موزاي ۋە ئۇزى چېتىشىپ تۇغۇلغان موزاي ئەي بولغىنى 4027، ئەي بولۇش نىسبىتى 90% بولدى، بېقىلغان كالا سانى 1978-يىلدىكى 29 مىڭ 500 دىن كۆپەيىپ 30 مىڭ 500 گە يەتتى، كۆپەيىپ ئەي بولۇش نىسبىتى 45.5% دىن كۆپەيىپ 90 پىرسەنتكە يەتتى.

1984-يىلى شەھەر بويىچە سەككىز يېزا-مەيداندا 27 نەسىلە ندۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، جەمئىي 5500 كالا ئۇرۇقلاندۇرۇلۇپ نەسلى ياخشىلاندى. بۇ تۇغۇشقا تېگىشلىك ئىنەكنىڭ 73 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە توڭلىتىلغان سېپىرما بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇلغىنى 200 تۇياق، يىل ئاخىرىدا تەكشۈرگەندە، ئوتتۇرىچە بوغاز بولۇش نىسبىتى 66% بولۇپ، 1983-يىلدىكىدىن 8.8% يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

توڭلىتىلغان سېپىرما بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان 1984-يىلغىچە، تۇغۇلۇپ ئەي بولغان موزاي 2672، 1984-يىلى كالىنىڭ ئۇرۇقلاندۇرۇلۇش نىسبىتى 1978-يىلدىكى 38 پىرسەنتتىن 73 پىرسەنتكە كۆتۈرۈلدى. بېقىلغان كالا 1978-يىلدىكى 29 مىڭ 500 تۇياقتىن زور دەرىجىدە كۆپەيىپ، 1984-يىلى 39 مىڭ 800 گە يەتتى. تۇغدۇرۇشقا بولىدىغان ئىنەك 9800 بولۇپ، ئومۇمىي كالا سانىنىڭ 2462 پىرسەنتىنى ئىگىلدى.

1985-يىلى شەھەر بويىچە سەككىز يېزا، مەيداندا 27 نەسىلە ندۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، جەمئىي 5500 كالا ئۇرۇقلاندۇرۇلۇپ نەسلى ياخشىلاندى. بۇ تۇغۇشقا تېگىشلىك ئىنەكنىڭ 56 پىرسەنتىنى ئىگىلدى، جۈملىدىن توڭلىتىلغان سېپىرما بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇلغىنى 5300، نورمال ئىللىق تېمپېراتۇرىدا ئۇرۇقلاندۇرۇلغىنى 2000 بولۇپ، ئوتتۇرىچە بوغاز بولۇش نىسبىتى 66 پىرسەنتكە يەتتى. 1985-يىلى سىمىنتال كالىسىدىن شالغۇتلاشتۇرۇلغىنى 7000، چېپار كالىدىن شالغۇتلاشتۇرۇلغىنى 5000، ھەرخىل كالا جەمئىي 415 مىڭغا يېتىپ، چارۋا ئومۇمىي سانىنىڭ 13.3 پىرسەنتىنى ئىگىلدى.

نەسلى ياخشىلاندىن كېيىنكى 1-ئەۋلاد شالغۇت كالا تەن ساپاسى، گۈش بېرىشى ياكى سۈت بېرىش جەھەتلەردە روشەن يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. چېپار كالىنىڭ تۆت ئايلىق شالغۇت نەسىلىنىڭ ئوزىنىڭ قولتۇق ئايلانمىسى 115 سانتىمېتر‌غا، ئېگىزلىكى 90.5 سانتىمېتر‌غا يەتكەن.

سىمىنتال شالغۇت كالىسىنىڭ دېھقانچىلىق رايونلىرىغا ماسلىشىشچانلىقى ئىنتايىن كۈچلۈك. 20 ئايلىق شالغۇت كالىنىڭ ئوخشاش سارائىتتا بېقىلغان ئوخشاش ياشتىكى يەرلىك كالىدىن بەدەن ئېغىرلىقى 100 كىلوگرام ئارتۇق چىققان. شەھەر بويىچە چارۋا مال بازىرىنى تەكشۈرۈش ئەھۋالىغا قارىغاندا، ئىككى ياش ئەتراپىتىكى بىر يەرلىك ئىنەكنىڭ قىممىتى 200—300 يۈەن بولسا، شالغۇت ئىنەكنىڭ قىممىتى 500—600 يۈەن بولۇپ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى يۇقىرى بولغاچقا، نەسلىنى ياخشىلاش خىزمىتى دېھقانلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

1981-1982-يىللاردىكى شالغۇت كالا بىلەن يەرلىك كالىنىڭ سېلىشتۇرما تەجرىبىسىنىڭ نەتىجىسى

جەدۋەل 5—39

نامى		ئوتتۇرىچە كۈندىلىك كۆپەيگەن ئېغىرلىقى (گرام)	ئۇلتۇرۇلۇش نىسبىتى (%)	ساپ گۆش نىسبىتى (%)
12 ئايلىق	سىمىنتال شالغۇت كالىسى	650	51.5	36.5
	شېۋېتسارىيە شالغۇت كالىسى	510	52.6	37.6
	يەرلىك كالا	350	48.8	33.9
18 ئايلىق	سىمىنتال شالغۇت كالىسى	897	56.9	43.6
	شېۋېتسارىيە شالغۇت كالىسى	941	56.1	42.9
	يەرلىك كالا	768	54.2	40.0

يۇقىرىقى بۇقىلار بىلەن شالغۇتلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن تۇغۇلغان ئەۋلادلاردىكى ئىنەكنىڭ سۈت بېرىش مىقدارى يەرلىك كالىدىن 20% كۆپ بولغان، ئەمما تېخنىكا سەۋىيىسى تۆۋەن بولغانلىقتىن، بوغاز بولۇش نىسبىتى تۆۋەن، ئۇرۇقلاندۇرۇش ۋاقتى ئۇزۇن بولدى.

1993-يىلىدىن باشلاپ كالا نەسلىنى ياخشىلاش خىزمىتىدە ئاقسۇ شەھىرى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئۈلگە ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

4. ئات، ئېشەك، چوشقا

ئات ئەزەلدىن دېھقانچىلىق تېرىلغۇسىدىكى مۇھىم ئۇلاق. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يەرلىك ئېتى ئاساسلىق سورت بولۇپ، ئۇ مىنىشكە ۋە ھارۋا تارتىشقا ئىشلىتىلىدۇ. 50-يىللاردىن بۇيان ئىلى رايونىدىن كۆپ قېتىم قازاق ئېتى، ئىلى ئېتى قاتارلىقلار كەلتۈرۈلگەچكە قىسمەن ئاتلارنىڭ قېنى مۇرەككەپلىشىپ كېتىپ بويى بىر-بىرىگە ئوخشىمايدىغان بولۇپ كەتتى، ئاتلار ئومۇمەن جوغى چوڭ، مەزمۇت، كېسەلگە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى كۈچلۈك، يېرىك يەملەرگە چىداشلىق، يۈۋاش، ئاسان باشقۇرغىلى بولىدىغان ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولىدۇ. يېتىلگەن ئەركەك ئاتنىڭ ئېگىزلىكى 145 سانتىمېتر ئەتراپىدا، ئېغىرلىقى 360 كىلوگرام ئەتراپىدا، يېتىلگەن بايتالنىڭ ئېگىزلىكى 135 سانتىمېتر ئەتراپىدا، ئېغىرلىقى 325 كىلوگرام ئەتراپىدا كېلىدۇ. كۆپىيىش نىسبىتى 18%—20% بولدى، تورۇق ئات، جەدە ئات كۆپەيتىپ كەتتى، شۇنداقلا بوز، ئاق، ئالا رەڭلىك ئاتلارمۇ بار. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا شەھەر بويىچە 7900 ئات بولۇپ چارۋا ئومۇمىي سانىنىڭ 2.53 پىرسەنتنى ئىگىلىدى.

يەرلىك ئېشەكنىڭ جوغى كىچىك، ئادەتتە بويى 110 سانتىمېتر كېلىدۇ، ئۇنىڭ كۆپەيتىشى ئەي

بولۇش نسبىتى 40 پىرسەنتتىن 70 پىرسەنتكىچە ، ئۇ يۇك كۆتۈرۈش، سۆرەشكە ئاجىزراق، لېكىن ماسلىشىشچانلىقى كۆچلۈك، يىرىك يەم-خەشەككە بەك چىدامليق. ئوت-چۆپ، يەم-خەشەك سەرپىياتى تۆۋەن، ئۇنى مىنىش، ئىشلىتىش ئاسان، شەھەر-يېزىلاردىكى ئامما ئەزەلدىن ئىشلەپچىقىرىش ۋە قاتناشلىرىدا كەڭ ئىشلىتىپ كەلگەن. 50-يىللاردا گۈەن جۈك ئېشىكى كەلتۈرۈلدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇدا 10 مىڭ 600 ئېشەك بولۇپ، شەھەر بويىچە چارۋا ئومۇمىي سانىنىڭ 3.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

بىر قىسىم خەنزۇ دېھقانلار چوشقا باقىدۇ. 1959-يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چوڭ ئاق چوشقىسى كىرگۈزۈلگەن، 1964-يىلى ئاق چوشقىنىڭ يوكشا، باكشا ناملىق سورتلىرى، 1970-يىلى نىڭشياڭ چوشقىسى، 1982-يىلى دۇرۇك مايسىز گۆشلۈك چوشقىسى كىرگۈزۈلدى، يۇقىرىقى سورتلارنىڭ ھەممىسى 1985-يىلى ساپ سورت بويىچە كۆپەيتىلدى.

1958-يىلدىن 1966-يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمغىچە بولغان ھەرقايسى يىللاردىكى چوشقىنىڭ قالدۇق سانى 5000 دىن ئارتۇق بولدى. 1980-يىلى 2538 گە چۈشۈپ قالدى. 1985-يىلى قوتان قالدۇقى 500 بولۇپ، چوڭ ئاق چوشقا ئاساس قىلىندى. يەنە خۇاڭ فەن چوشقىسى، خۇەيىين چوشقىسى قاتارلىق قارا چوشقا تۇرلىرىمۇ بار، ئۇلار ھەر قېتىمدا سەككىز-ئونىنى كۆچۈكلەيدۇ. ئۇلتۇرۇلۇش نسبىتى 76%، ياخشى سەمرىدۇ.

§5. بېقىش

چارۋىچىلىق رايونلىرىدا 3 مىليون 44 مىڭ مو يايلاق بولۇپ، يايلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 65.6 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئوت-چۆپلەرنىڭ سۈپىتى ناچار بولۇپ، 4-خىل يايلاق كۆلىمى چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى يايلاقنىڭ 43.9 پىرسەنتىنى؛ 5-خىل يايلاق 48.95 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى يايلاقلارنىڭ ئومۇمىي چارۋا سىغدۇرۇش مىقدارى شەھەر بويىچە چارۋا سىغدۇرۇش مىقدارىنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. چارۋىچىلار چارۋا بېقىشتا يايلاقلارنى پەسلىگە ئايرىمايدۇ، بېقىش، باشقۇرۇش ئادىتىگە ئاساسەن تۆللەش، تۆللەرنى ئەي قىلىش ۋە قىش، ئەتىيازدىن ئۆتكۈزۈش داۋامىدا يايلاقلارنى تەڭشەپ تىزگىنلەيدۇ.

دېھقانچىلىق رايونلىرىدا بېقىش ئاقسۇ شەھىرىنىڭ چارۋا بېقىشتىكى ئاساسلىق ئۇسۇلى. دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ئىشلىتىشكە بولىدىغان يايلاق كۆلىمى 1 مىليون 616 مىڭ مو بولۇپ، شەھەر بويىچە يايلاق كۆلىمىنىڭ 34.4 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بۇ يايلاقنىڭ چارۋا سىغدۇرۇش مىقدارى شەھەر بويىچە ئومۇمىي چارۋا سىغدۇرۇش مىقدارىنىڭ 80 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى 12%.

1952-يىلدىن ئىلگىرى يېزا ئاھالىسىنىڭ 8.4%نى ئىگىلىگەن پومېشچىك، باي دېھقانلار 29.23% كالا، 55.54% قوي، ئۆچكىنى ئىگىلىگەنىدى. ئېغىر ئېكسپلاتاتسىيە نەتىجىسىدە دېھقانچىلىق رايونلىرىدا چارۋا بېقىش نورمال تەرەققي قىلىشقا ئامالسىز قالغان. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە پومېشچىكلار سىنىپى چارۋىلارنى كۆپلەپ يۆتكەۋېتىش، تارقىتىۋېتىش، سېتىۋېتىش ۋە ئۇلتۇرۇۋېتىش بىلەن شۇغۇللانغانلىقتىن، دېھقانچىلىق رايونلىرىدا بېقىلىۋاتقان چارۋىنىڭ سانى زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتكەن، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشى ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنىڭ غەلبىلىك ئورۇنلىنىشىغا ئەگىشىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىكى چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللاندى. شۇنىڭ بىلەن دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى

يۈكسەلدى.

1959-يىلى 4-ئايدا ئىگەرچى گۈڭشې ياغچا چوڭ ئەتراپىدە تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىنى ئاسراش، سايمان-جابدۇقلارنى ھەر ۋاقىت تەكشۈرۈپ رېمونت قىلىپ تۇرۇش، ئېغىل-قوتانلارنى پاكىز تۇتۇش، ئۇلاغلارنى ئۆز ئادىتىگە ئاساسەن بېقىشتىن ئىبارەت « لیۇجىرۇكچە بېقىش ئۇسۇلى » ئومۇملاشتۇرۇلدى.

1961-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم چارۋىچىلىقنى كۆچەيتىش ئۈچۈن بىر قىسىم تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن كادىرلارنى ۋە ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنى چارۋا باققۇچى بولۇشقا ئاجراتتى. قاراتال گۈڭشېنىڭ چوڭ-كىچىك ئەترەت كادىرلىرىدىن 92 كادىر مۇقىم ئۇلاغ باققۇچى بولدى.

1962-يىلى قاراتال گۈڭشې كۆكۆل چوڭ ئەترىتى قالدۇرۇق چارۋىلارنى پادىغا يىغىپ بېقىشتا مۇنداق تۆت چارىنى يولغا قويدى: بىرىنچى، ۋەكالىتەن باقىدىغان پادىچىنى دېموكراتىك ئۇسۇلدا سايلاپ چىقىش، قالدۇرۇق قوي پادىسى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ قوي پادىسىنى قوتان ئايرىپ، ئايرىم بېقىش. ئىككىنچى، ۋەكالىتەن باقتۇرۇشنى خالىمىغان دېھقانلار قالدۇرۇق چارۋىلىرىنى ئۆزلىرى باقسا بولۇش، لېكىن ئىشلەپچىقىرىشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ۋە زىرائەتلەرگە زىيان سالماسلىق. ئۈچىنچى، پادىغا يىغىپ، چارۋا بېقىش ئىشى نوموزىنى دېموكراتىك باھالاش ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى خاتىرىلەپ تۇرۇش، چارۋا قىغىنى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ئىشلىتىش. تۆتىنچى، كۆپەيگەن قوزا، ئوغلاق ئەسلىدىكى چارۋا ئېگىسىگە مەنسۇپ بولۇش.

توپلۇق گوگشېنىڭ تېرىلغۇ كۆلىمى كۆپ، تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى كەم بولغانلىقتىن، 1962-يىلى « ئۈچىنى بېكىتىش، بىرىنى مۇكاپاتلاش » تەدبىرىنى قوللىنىپ، تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىنى ئەزالارغا ھۆددىگە بېرىپ، باقىدىغان چارۋا سانىنى نەسىللەندۇرۇش ۋەزىپىسىنى ۋە كۆپىيدىغان سانىنى بېكىتىپ بەردى. چوڭ چارۋىدىن بىرىنى كۆپەيتىپ، ئوت-چۆپ يېگۈدەك قىلىپ ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە تاپشۇرۇپ بەرسە، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى بىر قوي بىلەن مۇكاپاتلىدى.

قاراتال گۈڭشېسى 1962-يىلى 3-ئايدا توغۇرچى چوڭ ئەترىتىنىڭ 3-ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە چارۋا ئېتىنى سېلىشتۇرۇش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. ھەر ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىن ئىلىپ كېلىنگەن 140 دىن ئارتۇق تېرىلغۇ ئۇلىغى ئەت مۇسابىقىگە قاتناشتۇرۇلدى، مۇسابىقە جەريانىدا ئىلغارلار تەقدىرلىنىپ، چارۋا بېقىش تەجرىبىلىرى ئالماشتۇرۇلدى. 1980-يىلىنىڭ ئاخىرىدا شەھەر بويىچە يىل بېشىدا ئىمزالانغان توختامنامىگە ئاساسەن مۇكاپاتلاش، جازالاش سىياسىتى ھەققىي يولغا قويۇلۇپ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرغان چارۋىچىلار چارۋا ۋە نەق پۇل بىلەن مۇكاپاتلاندى. 1981-يىلىنىڭ بېشىدا ھەر دەرىجىلىك كادىرلار يېزىلار ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىغا چۆكۈپ چۈكۈپ، ئاممىنىڭ « مەھسۇلاتنى ئەمگەك كۆچلىرىگە كۆتۈرە بېرىش، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھەق ھېسابلاش » تىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۇرۇشىگە ياردەم بەردى. ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش ئارقىلىق ئېغىل-قوتان قۇرۇلۇشى ۋە قىشلىق ئوت-چۆپ تەييارلاش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بەردى. شۇڭا شۇ يىلى قاراتال يېزىسىدا تۆلەر %99 ئەي بولدى.

دېھقانچىلىق رايونلىرىدا دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى يەم-خەشەك قىلىنىدۇ. ئۇلار مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

(1) دانلىق بوغۇز. 1980-يىلىدىن ئىلگىرى شەھەر بويىچە ھەرىلى يەم-بوغۇزغا ئىشلىتىدىغان ئاشلىق ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتىنىڭ 15 پىرسەنتىگە يەتمەيتتى. 1985-يىلى 15 پىرسەنتىگە يەتتى. كۆممىقونا قىنىڭ پىششىقلاپ ئىشلەنمىگەن دېنى بىلەن چارۋىلارنى باققاندا چارۋىسىنىڭ يەتتىدىن

لار تازا خالاپ كەتمەيتتى ۋە ئۇ ئاسان ھەزىم بولمايتتى. نەتىجىدە مۇۋاپىق پايدىلىنىلماي، قو-
ناق نۇرغۇن ئىسراپ بولاتتى. كۆممىقوناق كۆپىنچە تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىغا بوغۇز قىلىپ بېرىلىدۇ. ئوخ-
شاش بولمىغان چارۋىلارغا ئېھتىياجلىق يەم-بوغۇزنى پىششىقلاپ، تەڭشەپ، ئىلمىي ئۇسۇلدا ئارد-
لاشتۇرۇپ بەرگەندە يېيىشلىك بولۇپ، تولۇق ئىقتىسادىي ئۈنۈم ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ.

(2) زىرائەت غولى. زىرائەت غولىنىڭ كېلىش مەنبەسى ناھايىتى كەڭ، مىقدارىمۇ كۆپ، ھەرىيلى يىغۇۋېلىنىدىغان زىرائەت غولى ئىچىدە مەڭگەن 30 پىرسەنتتىن، كۆممىقوناق شېخى 20 پىرسەنتتىن ئىگىلەيدۇ. ئۇنى ساقلاش مۇۋاپىق بولمىسا نۇرغۇن زىرائەت غوللىرى پاختىلىشىپ كېتە-
دۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆممىقوناق شېخى قاتتىق، تەستە ھەزىم بولىدىغان بولغاچقا پايدىلىنىش نىسبىتى تۆۋەن بولىدۇ. زىرائەت غولى دېھقانچىلىق رايونلىرىدا چارۋا بېقىشتىكى مۇھىم ئوت-چۆپ مەنبەسى، كۆممىقوناق شېخىنى سىلوس قىلىپ، توغراپ ئىشلەتكە بولىدۇ. ساماندا، شال پالىگىنى ئىشقارلاشتۇرۇپ بىر تەرەپ قىلغاندا يۇمشاپ يېيىشلىك بولىدۇ ۋە ئاسان ھەزىم بولىدۇ.

1985-يىلى شەھەر بويىچە يېڭى ئوت-چۆپ، جۈملىدىن تەبىئىي ئوتلاقتىن ئورۇۋېلىنغان ئوت-چۆپ 415 مىليون 536 مىڭ 700 كىلوگرام، قوشۇمچە يايلاق (تەبىئىي ئورمانلىق، چاتقال ئورمانلىق، تەبىئىي شالاڭ ئورمانلىق، شالاڭ چاتقال ئورمانلىقى، شالاڭ يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر، ئېتىز-ئېرىقلارنىڭ بوش جايلىرى ۋە ئېگىزلارنى كۆرسىتىدۇ) تىن يىغۇۋېلىنغان ئوت-چۆپ 31 مىليون 673 مىڭ كىلوگرام، سۈنئىي يايلاقتىن چىققان ئوت-چۆپ 3 مىليون 750 مىڭ كىلوگرام، جەمئىي 450 مىليون 959 مىڭ 700 كىلوگرام؛ دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ غولى—ئورمانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىدىن جەمئىي 293 مىليون 680 مىڭ كىلوگرام؛ قۇرۇق يەم-خەشەكتىن قوغان 2 مىليون 256 مىڭ كىلوگرام، كېپەك 3 مىليون 776 مىڭ كىلوگرام، چىگىت شاكىلى 1 مىل-
يون 85 مىڭ كىلوگرام، جەمئىي 7 مىليون 117 مىڭ كىلوگرام يەم-خەشەك يىغۇۋېلىندى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزىلىرىدا يەم-خەشەك پىششىقلاش ۋە ساقلاش ئۇسۇلى مۇنداق:

(1) ئوت-چۆپلەرنى جادو بىلەن توغراش، داننى يارما قىلىش.

(2) چىلاپ دۇملەش. قىچا كۈنجۈرىسى، چىگىت كۈنجۈرىسىنى چىلاپ، ئىسسىق دۇملەپ زەھەرسىزلەندۈرۈش.

(3) شاخلارنى تەبىئىي ئېچىتىش. شاخلار توغرالغاندىن كېيىن، دۆۋىلەپ توپا بىلەن ھەم كۆمۈلىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىسرايچىلىقتىن ساقلانغىلى بولىدۇ. ئۇزاق ۋاقىت ئۆتكەندە ئۆز تېمپېراتۇرىسى ئارقىلىق يۇمشايدۇ-دە، يېيىشلىك بولىدۇ.

(4) شاخنى ئامىياكلاشتۇرۇش، ئىشقارلاشتۇرۇش ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىش. ساماندا، شال پالىگى قاتتىق بولغانلىقتىن، ئاسان ھەزىم بولمايدۇ. شۇڭا مۇشۇ ئۇسۇل قوللىنىلسا، يېيىشلىك بو-
لىدۇ ھەم ئاسان ھەزىم بولىدۇ.

(5) سلوسلاش. شامالدىتىلىپ سۇ تەركىبى 70% ئەتراپىغا چۈشكەن كۆممىقوناق شېخى جادو بىلەن توغرىلىپ، گەمگە سېلىنىپ، ئۈستىگە مۇۋاپىق تۇز سېپىلىپ، چىڭداپ ھەم كۆمۈلە-
دۇ. سلوس خەشكى پۇراقلىق، يېيىشلىك بولۇپ، ئىشتەينى ئاچىدۇ. بۇ كۆڭۈلدىكىدەك يەم-خە-
شەك ھېسابلىنىدۇ.

§6. يۇقۇملۇق كېسەللىكەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش

50-يىللاردا چارۋا بېقىش تېخنىكا سەۋىيىسى تۆۋەن بولۇپ، چارۋا كېسەللىرىنىڭ ئالدىنى ئې-
لىش ۋە ئۇنى داۋالاش مۇمكىن بولمىغانلىقتىن، چارۋىلار كۆپلەپ ئۆلۈپ كېتەتتى. 1958-يىلىدىن

ئىلگىرى بىر نەچچە يىلدا ئىككى رايون 40 يېزىدا ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئاقسىل كېسىلى يۈز بەرگەن، شۇ چاغدا قاتتىق قامال قىلىش، ئايرىپ داۋالاش قاتارلىق ئاكتىپ تەدبىرلەر قوللىنىلىپ، ئاقسىل كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 9000 دىن ئارتۇق چارۋا داۋالاپ ساقايتىۋېلىنغان. 1958-يىلى جەمئىي 91 مىڭ 209 تۈياق چارۋىغا ئالدىنى ئېلىش چارىسى قوللىنىلىپ، 19 مىڭ 653 تۈياق كېسەل چارۋا داۋالاندى، كېسەللىكىنىڭ ئالدى ئېلىنغان ۋە داۋالانغان چارۋا جەمئىي 110 مىڭ 862 گە يېتىپ، پىلاندىكى ۋەزنىمە 121.5% ئورۇندالدى. 1959 يىلى 1-ئايدا ئاقسىل كېسىلى يەنە 1-، 4-، 7-، 10-رايونلارغا تارقالدى. بۇ پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ كۈچلۈك دىققەت-ئېتىبارىنى قوزغىدى. شۇ يىلى 1-ئاينىڭ 16-كۈنى ئاقسىل كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشقا قوماندانلىق قىلىش شتابى قۇرۇلۇپ، مۇئاۋىن ھاكىم زوچشەن باش قوماندان بولدى، چارۋا مال دوختۇرلىرى ۋە تېخنىك كادىرلار كېسەل يۈز بەرگەن رايونغا بىرىپ جىددىي داۋالىدى. شۇنداق قىلىپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇدىن ئىلگىرى ئاقسىل كېسىلى توگىتىلدى.

1961-يىلىغا قەدەر 147 تۆۋەن دەرىجىلىك مال دوختۇرى، 14 ئوتتۇرا دەرىجىلىك چارۋا مال دوختۇرى تەربىيەلەندى. دېھقانچىلىق ئىدارىسىدىن سەككىز تېخنىك كادىر گۇڭشىلارغا تارقىلىپ بېرىپ، دائىرىلەر بويىچە ھۆددىگە ئېلىپ، چارۋىلاردىكى يۇقۇملۇق كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش خىزمىتىنى ئىشلىدى ھەمدە گۇڭشې رەھبەرلىرىنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى تۇتۇشىغا ھەمكارلاشتى. « ئالدىنى ئېلىشقا داۋالاشتىن بەك ئېتىبار بېرىش » تىن ئىبارەت مال دوختۇرلۇق فاكىجىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىنغانلىقتىن، تارقىلىشى ئەڭ ئېغىر بولغان ئاقسىل، كۆيدۈرگە قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللەر تىزگىنلىنىپ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى كۆپەيدى، سۈپىتىمۇ زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

بەزى گۇڭشىلاردا چارۋا كېسەللىرىنى ھەمكارلىشىپ داۋالاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. بۇ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىكى مۇھىم بىر تەدبىر بولدى. بۇنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى: ئاختا قىلىشنى ھۆددىگە ئېلىش، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى ھۆددىگە ئېلىش، داۋالاشنى ھۆددىگە ئېلىش، دورىنى ھۆددىگە ئېلىشتىن ئىبارەت بولدى. ئومۇمەن ھەمكارلىشىپ داۋالاشقا قاتناشقان ئورۇنلار ۋە شەخسلەر چارۋا تۇرى ۋە سانىغا ئاساسەن ھەر يىلدا ئوچ قېتىمغا بۆلۈپ، قەرەللىك ھالدا گۇڭشې مال دوختۇرلۇق پونكىتىغا ئاز مىقداردا چارۋىلارنى قوغداش راسخوتى تاپشۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۆلچىمى، بىر ئاتقا ئىككى يۆەن، بىر كالىغا 0.5 يۆەن، بىر ئېشەككە بىر يۆەن، بىر قويغا 0.05 يۆەن بولدى. ئېگەرچى گۇڭشىسى چارۋىلاردا كېسەل بولمىسا بالدۇر ئالدىنى ئېلىش، كېسەل بولسا بالدۇر داۋالاشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن چارۋىلارنى ھەمكارلىشىپ داۋالاشنى يولغا قويدى ھەمدە چوڭ ئەتراپتىلەرگە بىر تۇر-كۇم ئاڭ سەۋىيىسى يۇقىرى، مال دوختۇرلۇق خىزمىتىنى قىزغىن سۆيىدىغان يېزىغا قايتقان زىيالىي ياشلارنى تاللاپ تەربىيەلەپ بەردى. ئۇلار ئۆز جايلىرىدا ئېشىلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمىغان ھالدا چارۋا مال دوختۇرلۇقىنى ئوستىگە ئېلىپ، ئاممىۋى خاراكتېرلىك چارۋا مال دوختۇرلۇق قوشۇنى بولۇپ شەكىللىنىپ، داۋالاش تۈرلىرىنى پەرپا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن تەقسىم قىلىنغان ھەرخىل ۋاكسىنلار كەلگەن ھامان بىر ھەپتە ئىچىدىلا پۈتۈن گۇڭشىدىكى چارۋىلارغا ئوكۇل ئورۇلۇپ بولدىغان بولدى. يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدى ئېلىنغان چارۋىلار چارۋا ئومۇمىي سانىنىڭ 95 پىرسەنتىدىن يۇقىرى بولدى. 1978-يىلى 10-ئايغا قەدەر ئېگەرچى گۇڭشىسىنىڭ چارۋا ئومۇمىي سانى 19 مىڭ تۈياقتىن ئېشىپ، 1977-يىلدىكى ئوخشاش مەزگىلىدىكىدىن 25.7% ساپ كۆپەيدى.

ماڭقا كېسىلى. بۇ كۆپ ئۇچرايدىغان، ئات، قېچىر، ئېشەكلەرگە خەۋپ يەتكۈزىدىغان ئاستا خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل، 1979-يىلى كۆزدە ۋىلايەتلىك ۋە ئاقسۇ ناھىيىلىك چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكىتى قۇمباش يېزىسىدا سىناق تەرىقىسىدە بۇ خىل كېسەلنى داۋالىدى. تەكشۈرۈلگەن 735 ئات ئىچىدە، مۇسابەت خاراكتېرلىك رېئاكسىيە كۆرۈلگەن ئات 46 بولۇپ، دەرھال بەلگە سېلىنىپ، ئايرىپ دېزىنفېكسىيە قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدىكى كېسەل تەرەققىي قىلىۋاتقان 18 ئات %10 لىك تېز رامىتسىن ئىشقارلىق ناتىرى تېترا يورات سۇيۇقلۇقى ئارقىلىق بىر داۋالاش كۆرسى (20 كۈن) داۋالاندى. يېزىلاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، چارۋىلاردا بولىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش خىزمىتىدىمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلدى. 1981-يىلى ئېگەرچى گۆشلۈك مال دوختۇرلۇق پونكىتى تۆت تۈرلۈك ئىسلاھات قىلدى. بىرىنچى، خىزمەتنىڭ مەركىزىنى داۋالاشتىن ئالدىن ئېلىشقا ئۆزگەرتتى، داۋالاشقا ئېتىبار بېرىپ، ئالدىنى ئېلىشقا سەل قارايدىغان خىزمەت ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتتى. ئىككىنچى، داۋالاش جەھەتتە، غەربىچە داۋالاشنى جۇڭگوچە ۋە غەربىچە داۋالاشنى بىرلەشتۈرۈشكە ئۆزگەرتىپ، داۋالاش ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈپلا قالماستىن، بەلكى داۋالاش خراجىتىنى زور دەرىجىدە تېجەپ قالدى. ئۈچىنچى، كەسپىي جەھەتتە چارۋىلارنى ساقلاپ قېلىشنى ساقلاپ قېلىشنى بىلەن بېقىشنى بىرلەشتۈرۈشكە ئۆزگەرتىپ، سىناق تەرىقىسىدە دانچە بوغۇز، ساپ بوغۇز ۋە پارچىلانغان يەم-خەشەك ئىشلەپچىقاردى. تۆتىنچى، چارۋا مال دوختۇرلۇق ساھەسىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەشنى چېڭ تۇتتى. ئىسلاھات ئارقىلىق چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكىتى ئاممىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپلا قالماستىن، بەلكى خراجەت جەھەتتىمۇ ئۆزىنى تەمىنلەپ ئېتىندى.

40 يىل ئىچىدە مال دوختۇرلۇق خىزمىتى ئۇزلۇكسىز كۈچەيدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە سەككىز چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكىتى بولۇپ، ئالىي مەكتەپ، ئالىي تېخنىكۇم مەلۇماتىغا ئىگە چارۋامال دوختۇرلۇق تېخنىك خادىمى 14 كە، ئوتتۇرا تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەنلەر 15 كە، ئۆز جايىدا تەربىيىلەنگەن مال دوختۇرلۇق تايانچىلىرى 70 كە يەتتى. چارۋا ۋە ئۆي قۇشلىرىدا بولىدىغان كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئۇنى داۋالاش، سورتىنى ياخشىلاش ۋە ئىلغار تېخنىكىلارنى ئومۇملاشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە نۇرغۇن خىزمەتلەر ئىشلىنىپ، ئاقسۇ كېسىلى، قوي چېچىكى، قارا سان كېسىلى، قوي جىگەر قۇرتى قاتارلىق كېسەللەرنىڭ تارقىلىشى ئۇنۇملۇك تىزگىنلەندى.

§7. ئىگىلىك باشقۇرۇش

چارۋىچىلىقتىكى يەككە ئىگىلىك 1956-يىلغىچە داۋاملاشتى. 1956-يىلى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىلىشقا باشلاپ، 1958-يىلى ئاياغلاشتى (دېھقانچىلىق رايونلىرىدا 1958-يىلى 10-ئايغىچە داۋاملاشتى). ناھىيە بويىچە (ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۈرۈۋېتىلگەن مەزگىلىنى كۆرسەتمەيدۇ) ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدە سەككىز چارۋىچىلىق فېرمىسى، 11 چارۋىچىلىق كوپېراتىپى قۇرۇلۇپ، چارۋىچىلىق يېزىلىرىدىكى 838 ئائىلىلىك چارۋىچىنىڭ ھەممىسى چارۋىچىلىق كوپېراتىپىغا كىردى، چارۋىچىلىق يېزىلىرىدا 250 چارۋىچىلىق ئەتىرىتى تەشكىللەندى. گۆشلۈك، ئەتىرەتلەرگە قوشۇلغان ھەرخىل چارۋا 280 مىڭ 129 تۇياق بولۇپ، چارۋا ئومۇمىي سانىنىڭ 60.16 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بىر قىسىم چارۋا يەنىلا يەككە ئائىلىلەرگە تەئەللۇق بولدى. كوپېراتسىيەلەشتۈرۈش ئەمدىلا ئاياغلاشقاندا، يەنە

گۈڭشىلاشتۇرۇش باشلاندى، ئۇنىڭ ئۇستىگە تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچراپ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تېزدىن تۆۋەنلەپ كەتتى، 1959-يىلى چارۋىنىڭ قوتان قالدۇقى 1949-يىلدىكى ئومۇمىي تۇياق سانىدىن 60 مىڭ 700 تۇياق ئازلاپ كەتتى. 1966-يىلى باشلانغان « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا سوتسىيالىستىك تەقسىمات پرىنسىپى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، ئەزالارنىڭ قالدۇرۇق چارۋىسى « كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقى » ھېسابلاندى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا « ئاشلىقنى تۇتقا قىلىش » بىر تەرەپلىمە تەكتلىنىپ، دېھقانچىلىققا ئېتىبار بېرىلىپ، چارۋىچىلىققا سەل قارالغاچقا، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى نىسبەت بۇزۇلۇپ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش قىممىتىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى ئىچىدە ئىگىلگەن نىسبىتى 1950-يىلدىكى 17% دىن تۆۋەنلەپ 1980-يىلدىكى 11.6% گە چۈشۈپ قالدى.

1981-يىلدىن باشلاپ چارۋىچىلىقتا مەسئۇلىيەتنى ھۆددىگە بېرىپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. ئالدى بىلەن يېزىلاردىكى ئالتە گۈڭشې، بىر مەيدانغا چوڭ چارۋىلار باھاغا سۈندۈرۈپ ئائىلىلەرگە بېرىلدى. 1983-يىلى ۋە 1984-يىلى ئالتە يېزا ۋە توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكى ئۇچ كوللېكتىپ ئەترەتتە ئۇششاق چارۋا باھاغا سۈندۈرۈپ ئائىلىلەرگە بېرىلدى. توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 4-، 5-دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئەترىتىدە « چوڭ ھۆددىگەرلىك » (مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش) ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1984-يىلى 111 مىڭ 400 تۇياق چارۋا باھاغا سۈندۈرۈلۈپ، 21 مىڭ 400 ئائىلىگە بېقىشقا بېرىلدى.

چارۋىنى باھاغا سۈندۈرۈپ ئائىلىلەرگە بېرىش ئۇسۇلى مۇنداق بولدى: چارۋىغا ئەھمىيەت ئاساسەن باھا قويۇلۇپ، چوڭ — كىچىكى ياخشى-يامانلىرى تەڭشەلدى. باھا پۈلىنى ئون يىلدا قايتۇرۇپ بولىدۇ. باھاغا سۈندۈرۈپ، ئائىلىلەرگە بېرىشتە چارۋىچىلارنىڭ باشقۇرۇش ئىقتىدارى جەھەتتىكى پەرقىغە سەل قارالغاچقا، چارۋىچىلارنىڭ باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىنى جارى قىلدۇرۇشقا، شۇنداقلا چارۋىلاردا بولىدىغان كېسەللەرنىڭ بىر تۇتاش ئالدىنى ئېلىش ۋە ئورۇقلاندۇرۇشنى ئونۇملۇك ئۇيۇشتۇرۇشقا پايدىسىز بولدى.

« چوڭ ھۆددىگەرلىك » مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئاساسەن توقاي يېزىسىدا يولغا قويۇلدى. 180 ئائىلە 180 چارۋا پادىسىدىكى جەمئىي 48 مىڭ 500 تۇياق چارۋىنى ھۆددىگە ئالدى. بۇنىڭ ئىچىدە چىشى چارۋا %60نى، باشقا چارۋا %40نى ئىگىلەيدۇ. ھۆددىگە ئالغان ئائىلە ھەرىيلى كۆپەيگەن قوينىڭ يەتتە پىرسەنتىنى، كۆپەيگەن ئۇچكىنىڭ 15 پىرسەنتىنى تاپشۇرىدۇ؛ ئۇچ خىل خىراجەت (پاراۋانلىق فوندى، جامائەت فوندى، ۋە كادىرلار قوشۇمچە يارىمى پۇلى) ئۇچۇن 180 يۈەن تاپشۇرىدۇ. ھەر يىلى يۇقىرىغا تىرىك چارۋا تاپشۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالىدۇ.

« چوڭ ھۆددىگەرلىك » تىن ئىبارەت بۇ بىر شەكىل يەنىلا « داشقازان تامقى » تۈزۈلمىسىنى تۈپ ئاساستىن بۇزۇپتەلمىدى، بىراق بۇ خىل شەكىل بىر تۇتاش باشقۇرۇش بىلەن يەكلىگەن ئىگىلىكىنى بىر قەدەر ياخشى بىرلەشتۇرۇپ، يۇقۇملۇق كېسەللەردىن مۇداپىئە كۈرۈشى، ئورۇقلاندۇرۇش قاتارلىق تېخنىكا مۇلازىمىتى جەھەتتە باھاغا سۈندۈرۈپ شەخسلەرگە بېرىۋېتىلگەنگە قارىغاندا ئەۋزەل ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى.

VI باب قوشۇمچە كەسىپ

ئاقسۇنىڭ يېزىلىرىدا پىلىچىلىك، ئۆي قۇشلىرى بېقىش، بۆزچىلىك قاتارلىق قوشۇمچە كەسىپلەر بار. 1950-يىلدىن ئىلگىرى بۇ كەسىپلەرنىڭ كۆلىمى كىچىك بولۇپ، ھەركىم ئۆز ئالدىغا شۇغۇلىنىاتتى. يېزا ئىگىلىكىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىلىپ بېرىلغاندىن كېيىن، كوللېكتىپ قوشۇمچە كەسىپ ۋە ئەزالارنىڭ ئائىلە قوشۇمچە كەسىپى دەپ بۆلۈندى. 60-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرى، ئاخىرلىرىدا ۋە 70-يىللارنىڭ باشلىرىدا « ئاشلىقنى تۆتقا قىلىش » تەكتىلەنگەنلىكتىن كوللېكتىپ قوشۇمچە كەسىپنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى ئاستا بولدى، ئائىلە قوشۇمچە كەسىپى « كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقى » دەپ قارىلىپ، دېھقانلارنىڭ قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىش ئاكتىپچانلىقىغا بەرھەم بېرىلدى.

يېزىلاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، قوشۇمچە كەسىپنى ئاساس قىلغان كەسىپى ئائىللىلەر مەيدانغا كېلىپ، قوشۇمچە كەسىپ ئىشلەپچىقىرىشى راۋاجلانغان بولسىمۇ، بىراق، ئانچە زور بولمىدى. تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا، 1985-يىلى شەھەر بويىچە تەخمىنەن 200 مىڭ ئۆي قۇشى بار ئىكەن. شەھەر (ناھىيە) بويىچە قوشۇمچە كەسىپنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 1950-يىلى 136 مىڭ يۈەن بولۇپ، شۇ يىللىق يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 1.1 پىرسەنتىنى، 1960-يىلى 202 مىڭ 100 يۈەن بولۇپ، 1.3 پىرسەنتىنى، 1970-يىلى 200 مىڭ 300 يۈەن بولۇپ، 1.02 پىرسەنتىنى، 1980-يىلى 891 مىڭ 700 يۈەن بولۇپ، 2.9 پىرسەنتىنى، 1983-يىلى 1 مىليون 48 مىڭ 400 يۈەن بولۇپ، 2.72 پىرسەنتىنى ۋە 1985-يىلى 6-ئايدا 2 مىليون 611 مىڭ 400 يۈەن بولۇپ، 4.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

§1. ئۆي قۇشلىرى

1. توخۇ

توخۇ ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزىلىرىدا ئەزەلدىن دېھقان ئائىللىلىرىدە بېقىلاتتى. يەرلىك توخۇنىڭ رەڭگى ئەبجەش، جۇغى كىچىك، قۇيرۇق پېيى ئۇزۇن بولۇپ، ئىغىرلىقى ئادەتتە 1.5 كىلوگرامدىن ئىككى كىلوگرامغىچە كېلەتتى. گۆشى، تۇخۇم مەھسۇلاتى تۆۋەن بولسىمۇ، كۇرۇك بولۇشى چىڭ ئىدى. بېقىش شارائىتىغا قويىدىغان تەلىپى يۇقىرى ئەمەس ئىدى. يەرلىك توخۇلار ئادەتتە كۈندۈزى ئەركىن دانلايدۇ، كېچىسى دەرەخ شاخلىرىدا تۇنەيدۇ. ياخشى بېقىلسا قىش پەسلىدىمۇ تۇخۇم تۇغۇۋېرىدۇ.

1956-يىلى لېگورن توخۇسى كىرگۈزۈلدى. كېيىن ئارقا-ئارقىدىن ئاۋسترالىيە قارا توخۇسى، چىپار توخۇ، پىلموتروك توخۇسى، قىزىل توخۇ، كوچىن توخۇسى، نىك توخۇسى، « سىمبورومبىتىس

579 » ، « شىنزا 288 » ، « AA » ، سەنخۇاك توخۇسى، رودئايلاند توخۇسى، سمبورو گۆش توخۇسى، قىزىل بىرو گۆش توخۇسى، رۇسسى توخۇسى قاتارلىق سورتلار كەلتۈرۈلدى. 1985-يىلى يۇقىرىقى ساپ نەسىللىك يېتىشتۈرۈلگەن سورتلار ئاساسىي جەھەتتىن ساقلاپ قېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە لېگورىن توخۇسى، سەنخۇاك توخۇسى، « شىنزا 288 » ، « سمبورومېتىس 579 » قاتارلىق سورتلار ئاساس قىلىندى.

1980-يىلى توخۇچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسپىي ئائىلىلەر مەيدانغا كېلىپ، 1983-يىلى 16 ئائىلىگە يەتتى، ئۇلار بېقىۋاتقان توخۇ 9000 دىن ئاشتى، يىل ئاخىرىدا 7000 دەك توخۇ قالدى. 1984-يىلى ئاشلىق تارماقلىرى بىلەن توختاملاشقان توخۇچىلىق كەسپىي ئائىلىسى 11 بولۇپ، ئۇزى ئىشلەپچىقارغان ئاشلىق بىلەن توخۇ باقىدىغان كەسپىي ئائىلە 50 دىن ئاشتى، 1985-يىلى بۇلار ئازىيىپ 30 ئائىلىگە چۈشۈپ قالدى. بېقىلغان توخۇ 116 مىڭ 600 بولۇپ، بىر يىلدا 4850 دەن تۇخۇم ئېلىندى.

توخۇچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى توخۇنى كاتەكتە باقىدۇ، بىر ئائىلىلا قەپەزدە باقىدۇ. توخۇچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى يەر ھۆددىگە ئالمىغان ياكى پەقەت ئۇزۇقلۇق ئاشلىق ئېتىزىنىلا ھۆددىگە ئالغان، توخۇ يېمىنى دۆلەت تەمىنلەپ بېرىدىغان بولغان. گۇپ سېتىشنى تەستىقلاش رەسمىيەتلىرى كۆپ، يۆتكەش قىيىن بولغاچقا، ئۇز ۋاقتىدا يەم بىلەن تەمىنلەش قىيىن بولدى. شۇڭا 1984-يىلى 1-ئايدا ئېچىلغان ئاقسۇ شەھەرلىك توخۇچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرىنىڭ سۆھبەت يىغىندا يەم-خەشەك سېتىۋېلىش قىيىن بولۇش، سېتىش قىيىن بولۇش مەسىلىسى ماسلاشتۇرۇلۇپ، ھەل قىلىندى. 1985-يىلى ئەتىيازدا شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى يەم-خەشەك بىلەن تەمىنلەش مەسىلىسى توغرىسىدا يەنە مۇنداق تۆت تۈرلۈك بەلگىلىمە چىقاردى:

(1) ئوبوروت ھالقىلىرىنى ئازايتىپ، توخۇچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرىگە ئاسانلىق يارىتىپ بېرىش، ئەسلىدە كەسپىي ئائىلىلەر چارۋىچىلىق ئىدارىسى بىلەن توختام تۈزۈپ، توختامغا ئاساسەن ئاشلىق تارماقلىرىغا بېرىپ يەم-خەشەك سېتىۋېلىپ، ئاندىن پىزا-بازار كارخانىلىرى ئىدارىسىگە تۇخۇم تاپشۇراتتى. كېيىن ئاشلىق ئىدارىسى توخۇچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرى بىلەن بۇاستە توختام تۈزۈپ، يەم-خەشەك تەمىنلەپ بېرىپ تۇخۇمنى سېتىۋالىدىغان بولدى.

(2) ئاشلىق ئىدارىسى ھەر بىر توخۇنىڭ ھەر كۈنلۈكى ئۇچۇن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 70 گرامدىن مۇقىم باھالىق، تەڭشەلمە ئۇزۇق ئۇلچىمى بويىچە بەش ئاي يەم بىلەن تەمىنلەش، 0.5 كىلوگرام تۇخۇم سېتىۋالسا، 2.5 كىلوگرام مۇقىم باھالىق تەڭشەلمە يەم بىلەن تەمىنلەش.

(3) توخۇچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرى ھەر بىر مىكيان توخۇ ئۇچۇن 60 تۇخۇمنى ئۇلچەم قىلىپ، ئاشلىق ئىدارىسىگە تۇخۇم تاپشۇرۇش. سېتىۋېلىش باھاسى تۇخۇم قىسى مەزگىللەردە ھەر كىلوگرامى 2.28 يۈەندىن ياكى ھەر بىر تۇخۇم 0.12 يۈەندىن بولىدۇ ۋە مولچىلىق مەزگىللەردە ھەر كىلوگرامى 2.09 يۈەندىن ياكى ھەر بىر تۇخۇم 0.11 يۈەندىن بولىدۇ.

(4) يەم-خەشەك ئاپپاراتلىرىنى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىپ، مەخسۇس يەم-خەشەك تەڭشىگۈچى خادىملارنى سەپلەش، ئۇز جايىنىڭ ئەھۋالغا ئاساس قىلىپ، مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ساپ يەم-خەشەك تەڭشەش ئۇلچەملىرىدىن پايدىلىنىپ، تۇخۇم توخۇلرىنىڭ ئۇسۇپ يېتىلىشىنى، بالدۇر تۇخۇم تۇغۇشنى تېرىشىپ تېزلىتىش.

بەزى كەسپىي ئائىلىلەرنىڭ توخۇچىلىق تەجرىبىسى ۋە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش تېخنىكىسى ئاجىز بولغانلىقتىن، تۇخۇلارنىڭ ئۇلۇش نىسبىتى يۇقىرى بولىدى. 1980-يىلى 2-ئايدا شەھەرلىك چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكتى مال دوختۇرلىرىنى توخۇلار-

نى داۋالاشقا ئەۋەتتى. ئۇلار دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ، 1500 دىن ئارتۇق توخۇغا توخۇ ۋاباسى مۇداپىئە ۋاكسىنىسى، 4500 دىن ئارتۇق ئۆي قوشىغا خۇلىرا مۇداپىئە ۋاكسىنىسى ئوردى ھەمدە ۋابادىن مۇداپىئە كۇرىدىغان فاگۇبنلىك قاتارلىق دورىلارنى ساتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، ھەر يىلى 10 مىڭدىن ئارتۇق توخۇغا ۋابادىن، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن مۇداپىئە كۇرۇلدى.

ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ تىرىشچانلىق كۇرسىتىشى ئارقىلىق، ئاقسۇ شەھرىنىڭ بازارلىرىدا تۇخۇم باھاسى مۇقىم بولۇپ، تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت پەسەيدى.

2. ئۇردەك، غاز

1982-يىلدىن ئىلگىرى بېيجىڭ ئۇردىكى كەلتۇرۇلگەنىدى. 1984-يىلى تەيخۇ قارا ئۇردىكى، 1982-يىلى شىرباش غاز كەلتۇرۇلدى. ئاقسۇ شەھىرىدە ئۇردەك، غاز ئىنتايىن ئاز بېقىلىدۇ.

§2. پىلىچىلىك، ئۇجمىچىلىك

ئاقسۇ دېھقانلىرى ئەزەلدىن ئۇجمە تىكىپ پىلە بېقىشقا ئادەتلەنگەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ يىللىرىدا زوزۇڭتاڭ شىنجاڭنىڭ پىلە، ئۇجمىچىلىك ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئاقسۇدا پىلىچىلىك باش جۇجۇقى، ئايكۆلدە پىلىچىلىك تارماق جۇجۇقى تەسىس قىلغان ۋە خوجۇ (خوجەن) دىن ئىككى پىلىچىلىك ئۇستىسىنى يوللاپ كەلتۈرگەن. ئۇلار ئاقسۇغا پىلە ئۇرۇقى ئالغاچ كېلىپ، خەلقە ئۇجمە تىكىش، ئۇلاقچىلىق، ئۇجمە سېخىنى باسقۇرۇش، ئۇجمە تېرىش، پىلە يۇيۇش، پىلە بېقىش، مەشۇت تارتىش، توقۇش قاتارلىق تېخنىكىلارنى ئۆگەتكەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 32-يىلى (1906-يىلى) پەرمانبەردار ۋالىڭ شوشياڭ جېجياڭ شاۋشىڭلىق جاۋخۇا گۇيىنى ئاقسۇ قاتارلىق شەھەرلەرگە بېرىپ، بازار كۆنىدىن پايدىلىنىپ، پىلىچىلىك سايمانلىرىنى تىزىپ قويۇپ ئاممىغا كۆرسىتىپ ۋە چۈشەندۈرۈپ، ئاممىنى ئۇجمە تىكىشكە، پىلە بېقىشقا دەۋەت قىلىشقا ئەۋەتەكەن. شۇەنتۇڭ 1-يىلى (1909-يىلى) جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلار بۇيرۇقىغا بىنائەن جاۋخۇا گۇيىنىڭ پىلە بېقىش، ئۇجمە تىكىش تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇپ، پىلىچىلىك، ئۇجمىچىلىك ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرغان.

مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) « جۇڭگو ۋە چەت ئەللار ھەپتىلىك ژۇرنىلى » نىڭ 109-سانىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، شۇ يىلى ئاقسۇدا 9817 كىلوگرام پىلە غوزىسى، 2050 كىلوگرام مەشۇت ئىشلەپچىقىرىلغان.

ئەينى چاغدا دېھقانلار پىلە ئۇرۇقى يېتىشتۇرۇش ئۈسۈلىنى بىلمىگەنلىكتىن، پىلە ئۇرۇقىنى سىرتتىن سېتىۋالاتتى. بەزى ئەمەلدارلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، « پىلە ئۇرۇقى شىركىتى » قۇرۇپ، چەت ئەلدىن ھەر بىر قۇتا پىلە ئۇرۇقىنى بىر قانچە مىسقال كۈمۈش، ئەڭ كۆپ بولغاندا بىرسەر كۈمۈشكە سېتىۋېلىپ، ھەر بىر قۇتىسىنى ئۈچ سەردىن بەش سەرگىچە كۈمۈشكە سېتىپ، دېھقانلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان. مىنگونىڭ 7-يىلى (1918-يىلى) 2-ئاينىڭ 4-كۈنى ياڭ زىڭشىن ئاقسۇ ۋىلايىتىگە « ئەتىيازلىق پىلە ئۇرۇقىنى يېتىشتۇرۇش ۋە يازلىق، كۈزلۈك پىلە ئۇرۇقىنى يېتىشتۇرۇشنىڭ ئىككى خىل ئۇسۇلى » دېگەن رىسالىنى تۈزۈپ چىقىش ھەمدە ئۇنىڭدىن ھەممە ئائىلىلەرنى خەۋەردار قىلىپ، شۇ بويىچە ئىشلەپچىقىرىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگەن. كېيىنكى كۈنلەردە شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى مۇقىم بولمىغاچقا پىلىچىلىك، ئۇجمىچىلىك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىمۇ ئاھايىتى ئاستا بولدى.

1949-يىلدىن كېيىن پىلىچىلىك جانلانغان بولسىمۇ، كۆلىمى يەنىلا ناھايىتى ئاز بولدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە نۇرغۇن ئۇجمە دەرەخلىرى كېسىۋېتىلدى، پىلە غوزىسىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى بەك تۆۋەن بولدى. 1985-يىلى شەھەر رەھبەرلىرى پىلە ئۇرۇقىنى تارقىتىش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ، يېزىلىق دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتلىرىنىڭ باشلىقلىرى ۋە پىلىچىلىك، ئۇجمىچىلىك يېتەكچىلىرىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، يېزىلارنىڭ پىلە بېقىش ۋەزىپىسىنى ئەمەلىيلەشتۈردى ھەمدە ماشىنا ئارقىلىق پىلە ئۇرۇقىنى يېزىلارغا ئاپىرىپ بەردى. شۇ يىلى شەھەر بويىچە 550 مو ئۇجمىزارلىق بولۇپ، پارچە-پۇرات تېكىلگەن ئۇجمە دەرىخى 100 مىڭ تۇپتىن ئاشتى. بىر يىلدا 600 قۇتىدىن 800 قۇتىغىچە پىلە ئۇرۇقى تارقىتىلىپ، ھەر بىر قۇتا ئۇرۇقتىن 11.5 كىلوگرام ئەتراپىدا پىلە غوزىسى ئېلىندى.

1. پىلىچىلىك

1) پىلە سورتى

80-يىللاردىن ئىلگىرى يېزىلاردا بېقىلغان پىلە ئۇرۇقى يەنىلا 60-70-يىللاردىكى كونا سورت « شىنجىيو » بىلەن « شىنخەن » نىڭ ئوڭ، تەتۇر چېتىشتۇرۇلمىسى ئىدى. ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، تېنى ساغلام بولۇپ، بېقىش ئاسانىدى. ئەمما غوزا سۈپىتى ناچارراق بولۇپ، يىپەك زاۋۇتىنىڭ تەلىپىگە ئۇيغۇن كەلمەيتتى. 1983-يىلى خوتەن پىلە، ئۇجمە تەتقىقات ئورنى يېتىشتۇرگەن « خۇاشىن » بىلەن « خۇنيۇ » نىڭ ئوڭ-تەتۇر شالغۇتى كونا سورتىنىڭ ئىزىغا دەسسىتىلدى. ئۇنىڭ غوزا مەھسۇلاتى يۇقىرى، غوزىنىڭ سۈپىتى ياخشى بولسىمۇ، بىراق كۆپەيىش كۈچىنىڭ تۆۋەن بولۇپ، كونا سورتىنىڭ ئۇچتىن بىرىگىلا تەڭ كېلەتتى، شۇڭا، ئۇنى ئۇرۇقچىلىق مەيدانلىرى ياقتۇرمىغاچقا، كېڭەيتىشكە مۇمكىن بولمىدى. 1985-يىلى پىلە ئۇرۇقچىلىق مەيدانلىرى سىناق قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىققان « سىيۇەن » شالغۇت ئۇرۇقى كونا سورتىنىڭ ئىزىنى باستى.

2) پىلە بېقىش

(1) پىلە بېقىش ئۆيلىرى ۋە پىلە بېقىش سايمانلىرىنى دېزىنفېكسىيە قىلىش، پىلە بېقىش ئۆيلىرى پاكىزە سۈپۈرۈلۈپ، تاملىرىغا ھاك سۈيى چېچىلىدۇ ياكى ئاقارتىلىدۇ. پىلە بېقىش سايمانلىرى 4%—5% لىك ھاك سۈيىگە پىرىم سائىتەت چىلاپ قويۇلۇپ، ئاندىن يۇيۇپ تازىلىنىپ ئاپتاپتا قۇرۇتۇلىدۇ. شارائىتى بارلار 1% ئۇنۇملۈك خلور بار خلورلۇق ھاك سۈيىنى چېچىپ دېزىنفېكسىيە قىلسىمۇ بولىدۇ. بۇ ئۇسۇلدا نەملىك پىرىم سائىتتىن يۇقىرى ساقلىنىدۇ ياكى زەھەر تارقىتىش دورىسى بىلەن ئىسلاپ دېزىنفېكسىيە قىلىنىدۇ. ھەر كۇب مېتىرغا تۆت گرامدىن توغرىلاپ، تېمپېراتۇرىسى 75F° دا ساقلىنىدۇ. ئىشىك-دەرىزىلەر ئون سائەت دۇملىنىدۇ، بۇ يېرىگلىق قاپارتما، قېتىش كېسىلى، پىسسېرىن كېسىلى قاتارلىق كېسەللىكلەرنىڭ كېسەللىك قوزغاتقۇچلىرىنى ياخشى دېزىنفېكسىيىلەشتۈرۈلىنى ئويناىدۇ.

(2) تېرىلىشنى تېزلىتىش، تېرىلىشنى تېزلىتىشتىكى مەقسەت پىلە قۇرتىنى ساغلام يېتىلدۈرۈش، تۇخۇمدىن تەڭ چىقىرىپ، ياش پىلە قۇرتىنى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا يىغىۋېلىشتىن ئىبارەت. ئاقسۇ شەھىرىدە ئادەتتە 4-ئاينىڭ باشلىرىدا تېرىلىشنى تېزلىتىش باشلىنىدۇ. ئۇجمە يوپۇرمىقى قالغاچ تىلى بولغان مەزگىلدىن بىر يوپۇرماق چىقارغانغىچە بولغان ئارىلىقتا، ئۇنى يېزىلار ئېلىپ كېتىدۇ. ھېسابلىنىدۇ. تېرىلىشى تېزلىتىلىپ، ئۇرۇق تېرىلىشكىچە بولغان ئارىلىقتا، ئۇنى يېزىلار ئېلىپ كېتىدۇ.

يۆتكەش داۋامىدا پىلە ئۇرۇقىنى شامالدىن، ئاپتاپتىن، تەۋرىنىشتىن ۋە قىزىپ تونجۇقۇپ قېلىشتىن ساقلاش لازىم. يېزىلارغا ئېلىپ بارغاندىن كېيىن پىلىچىلىك ئائىلىلىرىگە دەرھال تارقىتىپ بېرىلىشى، پىلە ئۇرۇقى تېگىگە تەگلىك (پەتەك) سېلىنغان تەۋەگگە تۆكۈپ، ئۈستىگە ھارارەت ئۆرلىتىش ئارقىلىق تىرىلىشى تېخىمۇ تېزلىتىلىشى لازىم، يەرلىك كاگدا قىزىتىپ پىلە ئۇرۇقىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشتىن ساقلىنىش لازىم.

(3) ياش پىلە قۇرتىنى يىغىۋېلىش. پىلە تۇخۇمى تەكتىگە تاۋاردەك سېلىنغان تەۋەگگە تەكشى يېيىلىدۇ. پىلە قۇرتى تۇخۇمدىن چىققاندىن كېيىن، بىر ۋاراق ئېغىرلىقى تارازىدا تارتىلغان مايلىق قەغەزنى ئۈستىگە يېيىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇجمە يوپۇرماقلىرى چېچىپ قويۇلىدۇ. پىلە قۇرتى قەغەزگە ئۆمىلەپ چىققاندىن كېيىن، قەغەز يۈزىدىكى ئۇجمە يوپۇرماقلىرى قېقىۋېتىلىپ، ئاندىن ياش پىلە قۇرتلىرى ھەر قاپقا ئون گرامدىن قاچىلىنىدۇ. دېھقانلار پىلە قۇرتىنى ئۇجمە ئارقىلىق يىغىش ئۈسۈلىنى قوللىنىشقا ئادەتلەنگەن. بۇنىڭ ئۈسۈلى مۇنداق: پىلە قۇرتلىرى تۇخۇمدىن چىققاندىن كېيىنلا، يۇمران ئۇجمە يوپۇرماقلىرى يېيىپ قويۇلىدۇ. پىلە قۇرتلىرى ئۇجمە يوپۇرمىقىغا ئۆمىلەپ چىقىپ ئۇجمە يوپۇرمىقىنى يېيىشكە باشلىغاندا پىلە قۇرتى بىلەن ئۇجمە يوپۇرمىقى بىرلىكتە پىلە بېقىش سايمانلىرىغا سېلىپ بېقىلىدۇ.

(4) ياش پىلە قۇرتىنى بىرلىكتە بېقىش. بىر ياكى بىر قانچە كەنت بىرلىشىپ، بىر كادىرنى كونكرېت مەسئۇل قىلىپ، مەلۇم ئەمگەك كۈچىنى ئۇجمە يوپۇرمىقى ئۈزۈشكە ئاجرىتىپ، تېخنىك خادىملارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ياش پىلە قۇرتىنى بىرلىكتە باقىدۇ. ئۇچ ياشقا توشقىچە بىرلىكتە بېقىپ (ئىككى ياشقىچە ياكى تۆت ياشقىچە بىرلىكتە باقىدىغانلىرىمۇ بار)، ئاندىن پىلىچىلىك ئائىلىلىرىگە تارقىتىپ بېرىلىدۇ.

(5) ئۇجمە يوپۇرمىقى بىلەن بېقىش. يېزىلاردا كىچىك پىلە قۇرتلىرىنى سۈلياۋ پەردە يېيىپ باقىدۇ. بۇنداق قىلغاندا، ئۇجمە يوپۇرماقلىرىنىڭ سولىشىپ قېلىشنى ئاستىلىتىپ، ئۇنى يېڭى پېتى ساقلىغىلى، ئۇجمە يوپۇرمىقى بېرىش قېتىم سانىنى ئازلىتىپ، ئۇجمە يوپۇرمىقى ۋە ئەمگەك كۈچىنى تېجەپ، ياخشى ئۇجمە يوپۇرمىقى بىلەن توق بېقىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈسۈلى مۇنداق: ئاق، سۈزۈك، زەھەرسىز سولياۋ پەردە تەييارلىنىپ، كىچىك پىلە قۇرتلىرى بىر-ئىككى ياش ۋاقتىدا ئۈستىگىمۇ يېپىلىدۇ، ئاستىغىمۇ سېلىنىدۇ. ئۇچ ياشقا توشقاندا ئۈستىگىلا يېپىلىپ، ئاستىغا سېلىنمايدۇ. ھەر قېتىم ئۇجمە يوپۇرمىقى بېرىشتىن ئىلگىرى بېرىم سائەت پەردە ئېچىۋېتىلىپ، ھاۋا ئالماشتۇرۇلىدۇ. ئۇجمە يوپۇرمىقى بېرىلىپ بولغاندىن كېيىن، پەردە ئوبدان يېپىپ قويۇلىدۇ. تۆت-بەش ياشلىق چوڭ پىلە قۇرتلىرى ھۆل يوپۇرماق بىلەن بېقىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈسۈلى مۇنداق: ئۇجمە يوپۇرمىقى سۇ بىلەن يۇيۇلىدۇ ياكى ئۇنىڭغا سۇ پۈركۈلۈپ، نەمدىلىدۇ ھەم يوپۇرماق يۈزىدىكى توپا-چاڭلار تازىلىنىپ، قۇرتنىڭ ئۈشتىيى ئېچىلىدۇ. يوپۇرماقتا سۇ تامچىسى قالمىغاندا پىلە قۇرتىغا بېرىلىدۇ. پىلە قۇرتى ئورنىنىڭ نەم بولۇپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن پىلە قۇرتى ئۇخلىغاندا ئۇنىڭغا ھۆل يوپۇرماق بېرىشكە بولمايدۇ. تەجرىبە شۇنى ئىسپاتلىدىكى، كىچىك پىلە قۇرتلىرىنى سۈلياۋ يوپۇق يېيىپ بېقىش ۋە چوڭ پىلە قۇرتلىرىنى ھۆل يوپۇرماق بىلەن بېقىش ئۈسۈلىنى قوللانغاندا ئادەتتىكى پىلە بېقىش ئۇسۇلىغا قارىغاندا پىلە غوزىسى مەھسۇلاتىنى 20% دىن 30% كىچە ئاشۇرغىلى، قۇرتلۇق مەزگىلىنىمۇ قىسقارتقىلى بولىدۇ. شۇ يەرنىڭ پىلە بېقىش سارائىتى ۋە ئەمەلىي تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، ئەتىيازلىق پىلە بېقىشتا پايدىلىنىش ئۇلچەملىرى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك بولىدۇ:

ئەتىيازلىق پىلە شالغۇت ئۇرۇقىنى بېقىشنىڭ تېخنىكىلىق ئۆلچەملىرىگە دائىر پايدىلىنىش جەدۋىلى

جەدۋەل 5—40

تۇرى			1-ياش	2-ياش	3-ياش	4-ياش	5-ياش
پىلە قانىلىق تېمپېراتۇرىسى ۋە نەملىكى	تۆشەك پىلە	تېمپېراتۇرا F °	82	81	77	76	75
		قۇرۇق ۆە ھۆللۈكى F °	0,5	0,5	2	4	5
	تۇغلىغاندا	تېمپېراتۇرا F °	79	77	75	74	73
		قۇرۇق ۆە ھۆللۈكى F °	2 — 3	2 — 3	3 — 4	4 — 5	3 — 6
ھەر كۈنى ئۇجمە يوپۇرمىقى بېرىش قېتىم سانى			3 — 4	3 — 4	3 — 4	4	4
بېقىش ئۇسۇلى			ئاستى، ئۇستىكە سۇلياۋ پەردە يېپىلىدۇ	ئاستى، ئۇستىكە سۇلياۋ پەردە يېپىلىدۇ.	ئۇستىكىلا سۇلياۋ پەردە يېپىلىدۇ.	نەم يوپۇرماقتا بېقىلىدۇ.	سۇلۇق يوپۇرماقتا بېقىلىدۇ.
پىلە ئورنىنىڭ كۆلىمى (كۋادرات مېتر)			2	4,7	11,7	40	83,3
قۇمنى چىقرىۋېتىش قېتىم سانى			ئويغاق چاغدا قۇم چىقرىۋېتىلىدۇ.	ئويغاق چاغدا بىر قېتىم قۇم چىقرىۋېتىلىدۇ.	ئويغاق، ئۇخلىغاندا بىر قېتىمدىن چىقرىۋېتىلىدۇ.	ئويغاق چاغدا ئارلىقتا، ئۇخلىغاندا بىر قېتىم چىقرىۋېتىلىدۇ.	ھەر ئىككى كۈندە بىر قېتىم قۇم چىقرىۋېتىلىدۇ.

(6) شاخقا چىقىرىش. ئادەتتە شاخقا چىقىرىشتا، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدە ئۇنىدىغان يانتاق، سۇپۇرگە ئوت، ئاق تېرەكنىڭ شېخى قاتارلىقلار ئىشلىتىلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە، يانتاق ئەڭ ياخشى بولۇپ، پىلە غوزىسىنىڭ سۇپىتىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ.

2. ئۇجمە تىكىش

(1) سورتلىرى

ئاقسۇنىڭ يەرلىك ئۇجمىسى ئادەتتە ئۇجمە مېۋىسى بار-يوقلۇقىغا ۋە ئۇجمە مېۋىسىنىڭ رەڭگىگە قاراپ، ئاق ئۇجمە، چېقىر ئۇجمە، قارا ئۇجمە، ئەركەك ئۇجمە، شاتۇت قاتارلىق تۈرلەرگە ئايرىلىدۇ. شاتۇتنى پىلە بېقىشقا ئىشلىتىشكە بولمايدۇ.

ئۇجمە سورتلىرىدىن خۇنەن ئۇجمىسى، سەندۇڭ ئۇجمىسى كەلتۈرۈلدى.

(2) كۆچەت يېتىشتۇرۇش

سۇغا يېقىن، شور سۇ، قۇمسالىق تۇپراق كۆچەت تىزارلىق قىلىپ تاللىنىدۇ. ئۇجمە ئەتىياز ۋە ياز پەسىللىرىدە تېرىلىدۇ. قۇرلاپ تېرىش ياخشىراق بولىدۇ. قۇر ئارلىقى 50 سانتىمېتر ئەتراپىدا بولسا بولىدۇ. ئۇستى 0.5 دىن بىر سانتىمېترغىچە توپا بىلەن كۆمۈلىدۇ. تېرىلغاندىن كېيىن ئۇستى يېنىك باستۇرۇلىدۇ. ئاقسۇ پىلە ئۇرۇقچىلىق مەيدانى ئۇرۇقى ئۇچۇق قويۇپ تېرىش ئۇسۇلىنى قوللانغان، بۇ ئۇسۇلدا ئالدى بىلەن ئۇجمە ئۇرۇقى بىر كىچە-كۈندۈز سۇغا چىلىنىپ، ئاندىن كېيىن قۇم ئارىلاشتۇرۇلۇپ، تېرىش چۈنكىگە تېرىلىدۇ، ئۇستىگە توپا تاشلانمايدۇ ئارقىدىنلا

بىر قېتىم سۇ قويۇلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، نەملىك ئەھۋالى ۋە ئۇنۇش ئەھۋالىغا ئاساسەن ئۇ-دا ئىككى قېتىم سۇ قويۇلسا، كۆچەت تولۇق ئۇنۇپ چىقىدۇ. 1980-يىلدىن كېيىن، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كۆچەت ئۆستۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، كۆچەت بالدۇر ھەم تولۇق ئۇنىدىغان بولدى.

تېرىپ كۆپەيتىلگەن ياكى ئۆزى ئۇنۇپ چىققان كۆچەتنى ئۆلاش كېرەك. يەرلىك كىشىلەر ئادەتتە بىخ ئۆلاق ئۇسۇلىنى قوللىنىدۇ، كۆپىنچە 6-ئايلاردا ئۆلىنىدۇ. بەزىلەر يەنە قەلەم ئۆ-لاق، تۈپەك ئۆلاق، قىستۇرما ئۆلاق، نوتا ئۆلاق قاتارلىق ئۆلاش ئۇسۇللىرىنىمۇ قوللىنىدۇ. قەلەمچە قىلىپ تىكىش ئۇسۇلى بىلەن كۆچەت يېتىشتۈرۈلسىمۇ تۇتۇش ئۇنۇمى بىر قەدەر يۇقىرى بولىدۇ.

(3) ئۇجمە كۆچىتى تىكىش

ئادەتتە ئېتىز-ئېرىق، ئۆستەك بويلىرىغا ئىككى قاتار ئۇجمە كۆچىتى تىكىلىدۇ. ئۇنىڭ تۈپ ئارىلىقى ئىككى مېتر بولىدۇ؛ ئۇششاق ئېرىق بويلىرىغا بىر قۇر كۆچەت تىكىلىدۇ، ئۇنىڭ تۈپ ئا-رىلىقى بىر مېتر بولىدۇ. تىكىپ ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىن، يەردىن 80 سانتىمېتر ئىگىزلىكتە كېسە-ۋېتىلىپ، غولى قالدۇرۇلۇپ، قالغان شاخلىرى پۈتۈۋېتىلىدۇ. كۆچەتنىڭ ئوتتۇرا غولىنىڭ ئېگىزرەك بولغىنى مۇۋاپىق. غولى ۋە ئىككى قەۋەت يان شاخلىرىنىڭ ئېگىزلىكى 1.2 مېتردىن 1.4 مېتر ئەتراپىدا تىزگىنلىنىدۇ. دەرەخنىڭ ئومۇمىي ئېگىزلىكى 2.3 مېتردىن 3 مېترغىچە بولىدۇ. 1985-يىلى 4-ئايدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، قۇمباش يېزىسى تېخنىك خادىملارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۇششاق ئېرىق بويلىرىغا 20 مىڭ تۈپ ئۇجمە كۆچىتى تىككەن.

ياش پىلە قۇرتىنى توپ يېتىشتۈرىدىغان جايلار يوپۇرمىقى بىلەن كىچىك پىلە قۇرتلىرىنى بې-قىش ئۈچۈن كىچىك كۆلەملىك ئۇجمىزارلىقلارنى مۇۋاپىق ئۆستۈرسە بولىدۇ. بۇنىڭدىن تاشقىرى، كۆكەرتىشكە بىرلەشتۈرۈپ، ئۆيلەرنىڭ ئالدى-كەينىگە، يول ياقىلىرىغا ئۇجمە تىكسىمۇ بولىدۇ.

ئاقسۇنىڭ 1956-يىلدىن 1980-يىلغىچە بولغان پىلە غوزىسى مەھسۇلاتى

جەدۋەل 5—41 بىرلىكى: داۋان

يىللار	مەھسۇلاتى	يىللار	مەھسۇلاتى
1956	377	1969	—
1957	534	1970	355
1958	310	1971	285
1959	749	1972	291
1960	636	1973	261
1961	167	1974	284
1962	233	1975	313
1963	250	1976	180
1964	339	1977	234
1965	316	1978	119
1966	420	1979	67
1967	471	1980	83

§3. ھەرە بېقىش

1. ھەرە تۈرى

ھەسەل ھەرىسى بېقىش تارىخى توغرىسىدا ئاساس تېپىلمىدى. يېقىنقى مەزگىلدىكى ھەرە بېقىش 1958-يىلى باشلانغان. جياڭسۇ، جېجياڭ قاتارلىق جايلاردىن ئىتالىيە ھەرىسى كەلتۈرۈلۈپ، ئۇلچەملىك ئۇۋا ساندۇقى ياسالغان بولسىمۇ، تېخنىكا كەمچىل بولغانلىقتىن مەغلۇپ بولدى.

1964-يىلنىڭ ئالدى-كەينىدە، ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ، ھەرە باققان بولسىمۇ، قىشتىن ئۆتكۈزۈش تېخنىكىسى ئۆتكەلدىن ئۆتەلمەچكە ۋە ھەرە كاسىسى ئېغىر زىيان سالغاچقا يەنە مەغلۇپ بولدى.

70-يىللارنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە بىر قىسىم زىيالىي ياشلار ئىستىخىيىلىك ھالدا تەتقىق قىلىش، سورت كىرگۈزۈش، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئۇزلىرىنىڭ مەدەنىيەت بىلىملىرىدىن پايدىلىنىپ، ئىلمىي پوزىتسىيە تۇتۇپ، يېڭىلىق يارىتىش روھى ۋە قەيسەرانە ئىرادىسىگە تايىنىپ، ئاخىرى مۇشۇ يەردە ھەرە بېقىشنىڭ تۈرلۈك ئالاھىدىلىكلىرىنى (مەسىلەن، ھاۋا كىلىماتى، ھەسەل يىغىش مەنبەسى، ھەرە بېقىش سايمانلىرى، يۇقۇملۇق كېسەللىك ئەھۋالى قاتارلىقلارنى) ئىگىلەپ، بىرىنچى قول ماتېرىيالغا ۋە سانلىق ئاساسلارغا ئىرىشىپ، مۇۋەپپەقىيەت قازاندى ھەمدە شەخسىي ھەرە بېقىشنى كوللېكتىپ بېقىشقا ئۆزگەرتىپ، دەسلەپكى كۆلەمدىكى گۈڭشې باشقۇرغان ھەرە بېقىش مەيدانىنى بەرپا قىلىپ، كۆپ مىقداردا تاۋار ھەسەل ئىشلەپچىقاردى. بۇنىڭ ئىچىدە قاراتال يېزىسىنىڭ ئۈرۈمچى ئەڭ روشەن بولدى. ئۇلار يازغان مەخسۇس تېمىدىكى ماتېرىيال « جۇڭگو ھەرىچىلىكى » ، « شىنجاڭ دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكىسى » ، « شىنجاڭ پەن-تېخنىكا گېزىتى » قاتارلىق گېزىت-ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. 1979-يىلى ئايكۆل گۈڭشېسىنىڭ ھاسا چوڭ ئەترىتى 29 توپ ھەرە بېقىپ، قىشتىن ئۆتۈشكە ئېھتىياجلىق ئوزۇقلۇقنى يېتەرلىك قالدۇرغاندىن تاشقىرى، دۆلەتكە 1000 كىلوگرام ھەسەل سېتىپ بېرىپ، چوڭ ئەترەتكە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ھەرە باققۇچى 3900 يۈەندىن قىممەت يارىتىپ بەردى.

80-يىللارنىڭ باشلىرىدا بازاردا تاۋار ھەسەلنىڭ بازىرى كاسات بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەسەل يىغىش مەنبەسى قىلىنىدىغان ئۆسۈملۈكلەر تېز ئازلاپ كەتكەچكە ھەسەل ھەرىسى بېقىش ئازىيىپ كەتتى. لېكىن، يەنىلا نۇرغۇن كىشىلەر كىچىك كۆلەمدە ھەسەل ھەرىسى باقتى. ئۇلار ھەسەلنىڭ بازىرى چىققان ھامان ھەسەلچىلىكنى يەنە يېڭىباشتىن جانلاندۇرىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەرە سورتىنىڭ ھەممىسى غەرب ئەللىرىنىڭ ھەرىسى (ئىتالىيە ھەرىسى، كانى ئاران ھەرىسى ۋە كاۋكاز ھەرىسى) بولۇپ، ھەمكارلىشىش يېتەرسىز بولغاچقا ھەرە سورتى ئازلىشىپ كەتكەن، ئىشلەپچىقىرىش كۆچى ئوتتۇراھال.

2. ھەسەل چاقى مەنبەسى

بىرىنچى چېچەك مەزگىلى، ئاساسلىقى ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەر، سۆگەت، قارايانغاچ قاتارلىقلارنىڭ چېچىكى بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەسەل چىقىشى ياخشى. 4-ئايدىكى ھەسەل چىقىشى ئەڭ قىيازلىق كۆپىيىش مەزگىلىنىڭ ماددىي ئاساسى بولىدۇ.

ئىككىنچى چېچەك مەزگىلى، ئاساسلىقى جىگدە، قىچا، بىنەپشە گۈللۈك بېدە، ئاق ئاكاتسىيە

يە، ياۋايى ئوت-چۆپلەر (مەسىلەن، بىدايىاق، بۆرە تىكىنى، ياۋا كەندىر قاتارلىقلار) نىڭ چې-چىكى بولۇپ، بۇلارنىڭمۇ ھەسەل چېچى ياخشى. 5-ئاينىڭ بېشىدىن 6-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بول-غان ئارىلىقتىكى ھەسەل چېچى ھەسەل ھەرىسىنى ئايرىش، كۆپەيتىشنىڭ ياخشى ماددىي ئا-ساسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بىر قىسىم تاۋار ھەسەلمۇ يېغىۋالغىلى بولىدۇ.

ئۇچىنچى چېچەك مەزگىلى، ئاساسلىقى قاشقا بېدە، قىچا ۋە كۆكتاتلارنىڭ چېچىكى بولۇپ، ئۇ ئەڭ ئېسىل ھەسەل مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ. 6-ئاينىڭ باشلىرىدىن 7-ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە قاشقى بېدە چېچىكىنىڭ ئاجرىتىدىغان ھەسەل مىقدارى ئەڭ كۆپ بولىدۇ. بۇ چېچەك مەزگىلى يازلىق ھەسەل ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ياخشى مەزگىلى ھېسابلىنىدۇ.

تۆتىنچى چېچەك مەزگىلى، ئاساسلىقى ئاپتاپىرەمس، ئۇزۇن تالالىق كېۋەزلەرنىڭ چېچىكىدىن ئىبارەت. 8-ئاينىڭ باشلىرىدىن 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى، ھەتتا ئاخىرلىرىغىچە ئاپتاپىرەمس ئومۇم-يۈزلۈك تېرىلىدۇ. ئۇنىڭ چېچىكىنىڭ ئاجرىتىدىغان ھەسەل مىقدارى كۆپ. ئۇ ئىلگىرى-كېيىن چې-چەكلەپ، چېچەك مەزگىلى ئۇزۇن بولغاچقا، بۇ مەزگىل بىر يىل ئىچىدىكى ھەسەل يېغىۋالىدىغان ئالتۇن مەزگىل ھېسابلىنىدۇ ھەم بۇ مەزگىلدە ھەرە ئايرىش، پادىشاھسىنى ئالماشتۇرۇش، قىشتىن ئۆتۈشكە ئېھتىياجلىق ئۇزۇقلۇق زاپىسىنى تەييارلۇۋېلىشقا بولىدۇ. 1984-يىلدىن باشلاپ ئاقسۇ شە-ھىرى، مارجان قۇلاق ئوتىنى كىرگۈزۈپ تېرىدى. ئۇنىڭ ئۆسۈشى ياخشى، چېچەكلەش مەزگىلى ئۇزۇن، ئاجرىتىدىغان ھەسەل مىقدارى كۆپ بولغاچقا ھەسەلچىلىك ئىشلەپچىقىرىشى يېڭى ئىستىق-بالغا ئېرىشتى.

3. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 24 مەۋسۇمدە ھەسەل ھەرىسى بېقىش قوشىقى:

بىرىنچى ئاينىڭ بېشىدا، باش باھاردا،
ساندۇقلارنى ئاپتاپقا ياي، ئىسسىق تۇتقىن.
ئەگىز ۋاقىتدا بولمىسا ھۆل-يېغىن،
ھەرىلەرنى تەكشۈرۈپ كۆر، توقراق تۇتقىن.
جانۋارلار ئويغانغاندا ئۇيقۇسىدىن،
ھەرىلەرنى ئىسسىتقىن، تۇخۇملىسۇن.
ئەتىيازدا كۈن بىلەن تۇن تەڭلەشكەندە،
تېرەك پوتلا چىقارغاندا، يەم-خەشەك بەر.
چوكانتالدا پارلايدۇ شۇ ئىللىق قۇياش،
مۇئىلەر چېچەكلىسە، ھەرە كۆپەيەر.
چىقسا بوران يېتىپ كىلۇر قىزىلكوسۇ،
ئۇۋۇغا يەم تاشلىغىن، قۇرۇپ قالمىسۇن.
باش يازدا ئالەم تولار خۇش پۇراققا،
جىگدىلەر چېچەكلىسە، شاھنى باققىن.
قىچىلار چېچەكلەيدۇ سەرەتاندا،
كۆپەيەر ھەرىلەرمۇ ھايالدىماي.
ئورما ۋاقتى يېتىپ كەلسە، ئىشچانراق بول،
قاشقى بېدە ھەسىلىنى ئال قاراپ تۇرماي.
يازدا كۈن تۇن تەڭلەشكەندە ھەرە تىنەش،
سەنمۇ ئال ھەسەلنى ھايال قىلماي.
باش تومۇز بال ئاقىدۇ ھەر گىياھدىن،

ھەرىلەر بۆلۈنىدۇ، پەيتنى تۇتقىن،
تومۇز كېلور ئارقىدىنلا ئىز بېسىپ،
يازلىق ھەسەل تۆگە يىدۇ، قوغۇنلۇققا يول ئال.
باش كۆزدە زۇمرەتتەك سۈزۈلەر ئاسمان،
ھەرىلەر شاھىنى ئاخىرىقى قېتىم بېقىۋال.
كۆزگى تېرىم باشلىنىپ، ھاۋا سالقىنلار،
ئاپتاپپەرەس ھەسىلى شېرىن تەم ئالار.
ئاق شەبنەم كەلگەندە سوۋۇيدۇ جاھان،
ھەرىنى بېقىۋال، قىشتىن ساق چىقار.
كۆزلۈك كۈن-تۈن تەڭلەشسە سوغۇق چۈشەر،
ھەسەلچى، ئۆيۈگگە قايتىپ كېلىۋال.
سوغۇق شەبنەم ئاسانلىقچە قۇرۇمايدۇ، بىل،
ھەسەلنى ئوبدان بەر، كانىنى يوقات.
قىزاۋ بىلەن تەڭ چۈشىدۇ سوغۇق،
ھەرە ساندۇقىنى نېپىز ئوراپ قوي.
باش قىشتىن كېيىنلا ياغار سېرىق قار،
ئاپتاپقا ساندۇقنى قاقلا، تازىلاپ قوي.
ئاق قاردا لەپلەپ ياغار قار چېچەك،
چېكى ئوراپ ساندۇقنى نەملىكتىن ساقلا.
قىشتا كۈن توختىسا بولۇر زىمىستان،
ئۇششۇك، چاشقاندىن ھەزەر قىل، ئاۋازنى تىڭشا.
قارا سوغۇقتا قار قېلىن ياغار،
بىخەتەر قىشتىن ئۆت، يەت يېڭى يىلغا.

§4. مۇسەللەس ئىشلەش

مۇسەللەس ئاقسۇ شەھەرىدىكى ئۇيغۇر خەلقى چېگىرىدىغان تۆۋەن گىرادۇسلۇق ئالاھىدە شاراب. چېكى سۈلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ يىللىرىدا قۇمباش كەنتىدە (ھازىرقى قۇمباش يېزىسىدا) مۇسەللەس كۆپ ئىشلەپچىقىرىلغان. 1985-يىلغا قەدەر ئاقسۇنىڭ يېزىلىرىدا نۇرغۇن دېھقانلار مۇسەللەس قاينىتتى.

مۇسەللەس قاينىتىش ئۇسۇلى مۇنداق: پىشقان ئۈزۈم (ھېچ بولمىغاندىمۇ 80% پىشقان بولۇش) پاكىز يۇيۇلۇپ، شىرنىسى سىقىپ چىقىرىلغاندىن كېيىن، سۈزۈپ تازىلىنىپ قازانغا تۆكۈلىدۇ، ئاندىن ئۈستىگە سۇ قۇيۇلۇپ (ئۈزۈم شىرنىسى بىلەن سۇنىڭ نىسبىتى 1:2 بولىدۇ)، دەسلەپتە تېز ئوتتا، كېيىن سۇس ئوتتا قاينىتىلىدۇ، ئاندىن پاكىز يۇڭداپ، تازىلانغان پەر-ئىككى كەپتەر، بېرقانچە باش كۆممە قوناق تاشلىنىپ بىرلىكتە قاينىتىلىدۇ، ئۈزۈم شىرنىسىنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمى قالغاندا، يەنە ئوخشاش نىسبەتتە سۇ قوشۇلۇپ تاكى ئۈزۈم شىرنىسى قويۇلغىچە (تامچە-سىنى تېمىتقاندا يېيىلىپ كەتمەيدىغان بولغىچە) داۋاملىق قاينىتىلىدۇ، ئاندىن ئۇسۇپ ئىلىنىپ سۈزگۈچتىن ئوتكۈزۈپ، ئىدىشلارغا قاچىلىنىدۇ. ئىدىشلارغا ئىسسىق ۋاقتىدا قاچىلانسا 12 كۈندىن كېيىن سۈزۈلىنىدۇ، مانا بۇ مۇسەللەس دەپ ئاتىلىدۇ. قازاندىن ئىلىپ سۈۋۈغاندىن كېيىن ئىدىشلارغا قاچىلانسا، 15 كۈن ئەتراپىدا ئېچىيدۇ، ئۈزۈم شىرنىسىنى ئىدىشلارغا قاچىلىغاندىن كېيىن،

ئاغزى ھىم ئېتىلىپ، ئاندىن كېيىن لاي بىلەن مەھكەم چاپلاپ ئاپتاپقا سېلىنسا ئېچىيدۇ.

مۇسەللەسنى كۆپرەك دېھقانلار ئۆزى قاينىتىۋالىدۇ، شۇڭا مەھسۇلات قىممىتى، مەھسۇلات مىقدارى ستاتىستىكا قىلىنمىدى.

§5. توقۇمچىلىق، تۇزچىلىق

تال توقۇمچىلىقى ئەنئەنىۋى قوشۇمچە كەسىپلەرنىڭ بىرى، يېزىلاردا تال توقۇمچىلىقى ئومۇملاشقان.

چىتەن ئۇ كۆپىنچە قوغۇن-تاۋۇز، كۆكتات، سامان توشۇشقا ئىشلىتىلىدۇ؛ **زەمبىل** ئۇ توپا ۋە ئوغۇت يۆتكەشكە ئىشلىتىلىدۇ؛ سېۋەتنىڭ خىلى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، چوڭ-كىچىكلىكىمۇ ئوخشاش ئەمەس. ئۇ، مېۋە-چېۋە، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى، تۇخۇم قاتارلىقلارنى قاچىلاش، يۆتكەشكە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ ھەممە يەردە بار. تالدىن توقۇلغان بۇيۇملار كۆپىنچە بازاردا سېتىلىدۇ، دېھقانچىلىققا ئىشلىتىلىدۇ، پۇختا، ئەمما نەپىس ئەمەس.

ئاقسۇ شەھىرىدە سېتىلىدىغان تاشتۇز ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئېلىپ كېلىنگەن بولۇپ، ئاقسۇنىڭ ئۆزىدە كۆپىنچە شور تۇز چىقىدۇ، دېھقانلار ئەزەلدىن شور تۇز ئىشلەتىشكە ئادەتلەنگەن بولۇپ، نۇرغۇن كىشىلەر يود قوشۇپ ئىشلەنگەن ئۇۋاق تۇزنى ئىشلەتىشكە ئادەتلەنمىگەن.

شور تۇزنى ئىشلەتىشتە ئالدى بىلەن تۇز پارچىسى ئوچاقتىكى ئوتتا قىزىتىلىپ، سۇزۇك سۇغا سېلىنىدۇ. ئۇنىڭ سۇيى سۈزۈلگەندىن كېيىن، ئاندىن ئىشلىتىلىدۇ.

توقۇمچىلىق بىلەن تۇرچىلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى ستاتىستىكا قىلىپ كىرگۈزۈلدى.

§6. ئۈۋچىلىق

يېقىنقى زاماندا كەسىپىي ئۈۋچىلار بولمىغان، دېھقانلار ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەرلا پەسىل خاراكتېرلىك ئۈۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ھازىر قاپقان بىلەن ئۈۋچىلىق قىلىش ئۈسۈلى كۆپ قوللىنىلمايدىغان بولدى. ئۈۋ ملىتقلىرى جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى تەرىپىدىن تىزىمغا ئېلىنىپ، ئۈۋچىلىق قوراللىرىنى ئىشلىتىش گۈۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى. دۆلەت قوغدايدىغان قىزىل تۈلكە، بۇغا، جەرەن قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلارنى ئۈۋلاش مەنئى قىلىنىدۇ. خىلاپلىق قىلغۇچىلار ئىقتىسادىي ۋە قانۇنىي جەھەتتىن جازاغا تارتىلىدۇ.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۈۋ ملىتقلىرىنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 5 ـــ 42 بىرلىكى: تال

ملىتق تورى / سانى / رايونلار	كونا ئۈۋ ملىتقى	قارا ملىتق	يېڭى بەش ئاتار	« 79 » پىيادە ئەسكەر ملىتقى	جەمئىي
شەھەر ئىچى	87		1		88
ئوتتۇرا قىسمىدىكى دېھقانچىلىق رايونى	21	2			23
جەنۇبىي قىسمىدىكى دېھقانچىلىق رايونى	10		1		11
شەرقىي قىسمىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئورمانچىلىق رايونى	43	5	4	2	54
جەمئىي	161	7	6	2	176

VII باب سۇ مەسۇلاتلىرى

ئاقسۇ دەريالىرىدىن تىرىسكا بېلىقى، ئاق بېلىق، قارا بېلىق چىقىدۇ. 1959-يىلى ئاقسۇ ناھىيەلىك بېلىقچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى. ئۇ، ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىنىڭ قارىمىقىدا بولۇپ، بېلىق تۇتۇش ئەمگىگى بىلەن شۇغۇللاندى. 1965-يىلدىن باشلاپ باشقا جايلاردىن ئارقا-ئارقىدىن كۆك بېلىق، ئاق ئامۇر بېلىقى (زاغرا بېلىق)، لاققا بېلىق، خاپانباش بېلىق، سازان بېلىق، تاپان بېلىق، تۇمباش بېلىق قاتارلىق سۇيەتلىك بېلىق سورتلىرى كەلتۇرۇلۇپ، كۆللەر ۋە باشقا سۇلارغا قويۇپ بېرىلىپ ياكى سۇنئىي ئۇسۇلدا بېقىلدى، شۇنىڭ بىلەن تۇتۇشنىلا بىلىپ، بېقىش بىلەن كارى بولمايدىغان تارىخقا خاتىمە بېرىلىپ، « بېقىشنى ئاساس قىلىش، بېقىش بىلەن تۇتۇشنى بىر لەشتۇرۇش » كە قەدەم قويۇلدى. ئەمما بېلىق مەھسۇلاتى مۇقىم بولمىدى، 1970-يىلى 60.5 تونىغا يەتكەن، 1979-يىلى ئاران 24 تونىنا بېلىق تۇتۇلدى. 1980-يىلدىن باشلاپ ئىسلاھات ئىلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش، ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش فاكتورىنى ئىجرا قىلىنىپ، بېلىقچىلىق راۋاجلىنىشقا باشلىدى. 1985-يىلى شەھەر دائىرىسىدىكى 40 مىك 920 مو تەبىئىي كۆلىنىڭ 27 مىك 100 موسىدا بېلىق بېقىلىپ، بېلىق بېقىلغان كۆل كۆلىمى %67 نى ئىگىلىدى. سۇنئىي بېلىق كۆلچىكى 810 مو بولۇپ، بۇنىڭ 275 موسى بېلىجان كۆلچىكى، 535 موسى پېتىلگەن بېلىق كۆلچىكى، بېلىق كۆلچىكى قۇرۇلۇشىنىڭ ئۆلچىمى يۇقىرى بولمىدى، كۆپىنچىسى تېيىز، كىچىك، توختام سۇلۇق، سوغۇق سۇلۇق، ئۆلچىمى يۇقىرىراقلىرى تەخمىنەن %10 نى ئىگىلەيدۇ. ئاقسۇ تارىم ئويمانلىقىنىڭ قۇرغاق بەلبېغىدىكى سۇ يۇزى كەڭرەك رايون بولۇپ، بېلىقچىلىق كەڭ ئىنقىالغا ئىگە.

§1. بېلىق بېقىلىدىغان سۇ يۇزى

ئاقسۇ دەريالىرى، دولان دەريالىرى، تارىم دەريالىرى بېلىقچىلىقنى مول سۇ مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدۇ. شەھەر بويىچە بېلىق بېقىشقا بولىدىغان سۇ يۇزى 41 مىك 730 مو (بىزا ئىگىلىك 1-شىستىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) بولۇپ، پۈتۈن شەھەردىكى سۇ كۆلىمىنىڭ 6.1 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بېلىق بېقىشقا بولىدىغان سۇ يۇزى 40 مىك 590 مو تەبىئىي كۆلنى، 330 مو تەبىئىي غول، 810 مو بېلىق كۆلچىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كۆپ ساندىكى كۆللەرنىڭ سۇ ئورنى مۇقىم، كۆل ئاستى تەكشى، توسالغۇسى يوق، سۇ، قۇياش نۇرى، ئىسسىقلىق بايلىقى مول، ئۇنىڭدا سۇ ئۆسۈملۈكلىرى ئاينىغان، ئۆزگۈچى جانلىقلار كۆپ، سۇيىق مۇنبەت بولۇپ، ئوتخور بېلىقلارنى بېقىشنى مول يەم بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ يەرلەر لاققا بېلىق، خاپانباش بېلىق، ئاق بېلىق ۋە تاپان بېلىق قاتارلىق سۇزگۈچلۈك بېلىق تۇرلىرىنى بېقىشقا ماس كېلىدۇ. بېلىقلارنىڭ قېچىپ كېتىشىنىڭ

ئالدىنى ئېلىش ئاسان بولۇپ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمي بىر قەدەر يۇقىرى.

1) غەربىي جەنۇبتىكى كۆللەر. بۇ ئايكۆل 1-كۆلى، 2-كۆلى، سايئېرىق كۆلى، خاگكۆلۈك كۆلى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، ئەشمە كۆل سىستېمىسى دەپىلىدۇ. بۇ كۆللەرنىڭ ئومۇمىي سۇ كۆلىمى23 مىك 500مو بولۇپ، كۆللەردەقۇم ئاراللار بار، كۆل قىرغاقلىرى رەتسىز، بېلىق سىغىمچانلىقى زور، سۇ يۈزى مەركەزلەشكەن، سۇ ئورنى مۇقىم، تەبىئىي يەم مول، كۆل ئاستى تەكشى، سۇيىنىك ئوتتۇرىچە چوڭقۇرلۇقى 1.96 مېتر بولۇپ، بېلىق تۇتۇش ئاسان.

غەربىي جەنۇبتىكى كۆللەر ئوتخور ۋە ئارىلاش يەمخور بېلىقلارنى باقىدىغان ياخشى سۇ بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مۇھىم چوڭ سۇ يۈزى باقمچىلىق بازىسى ھېسابلىنىدۇ.

2) شەرقىي جەنۇبتىكى كۆللەر. بۇ ئاقتاش كۆلى، دولان كۆلى، قاراتال بېلىقچىلىق مەيدانى، چۇشۇرگە كۆلى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ كۆللەرنىڭ ئومۇمىي سۇ كۆلىمى 14 مىك مو. تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي شارائىتى، سۇ سۈپىتى، كۆل تۈزۈلۈشى، يەم ئاساسى، قاتناش، بېلىق تۇرلىرىنىڭ چوگىيىش سۈرئىتى قاتارلىق جەھەتلەردە غەربىي جەنۇبتىكى كۆللەردىن ئارقىدا تۇرىدۇ، بولۇپمۇ سۇيى خېلى شورلۇق. ئەمما سۇيى تېيىز، تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى، چىرىگەن ئۆسۈملۈكلەر مول بولۇپ، لاقا بېلىق، لېش بېلىق، سازاك بېلىق، تاپان بېلىق قاتارلىق بېلىق تۇرلىرىنى بېقىشقا باب كېلىدۇ. ئاقتاش كۆلى ئەتراپىدا 10 مىك موغا يېقىن سۇ يۈزى بولۇپ، قومۇش كۆپ، بۇ يەرنى بېلىقچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپنىڭ ئۈنۈمىرسال بازىسى قىلىشقا بولىدۇ.

3) شەھەر ئەتراپىدىكى كۆلچەكلەر، بۇ شەھەرلىك بېلىجان كۆپەيتىش مەيدانى، شەھەرلىك بېلىق ئۇرۇقى مەيدانى، شەھەرلىك سۇ ئېلىكتر ئىندارىسىنىڭ توپلۇق بېلىق ئۇرۇقى مەيدانى، لەنگەر ئىش باشقارمىسىنىڭ بېلىقچىلىق مەيدانى، ئېگەرچى بېزىسىنىڭ بېكى دەريا بېلىقچىلىق مەيدانى، ئايكۆل 2-ئېلىكتر ئىستانسىسىنىڭ بېلىق ئۇرۇقى مەيدانى ۋە شەھەرلىك توخۇ فېرمىسىنىڭ بېلىقچىلىق مەيدانىدىن ئىبارەت. ئومۇمىي كۆلچەك كۆلىمى 804 مو، بۇنىڭ 70 پىرسەنتى شەھەر ئەتراپىغا مەركەزلەشكەن بولۇپ، كۆلچەك بېلىقچىلىقى ۋە بېلىجان، بېلىق ئۇرۇقى ئىشلەپچىقىرىش بازىسى ھېسابلىنىدۇ.

4. دەريا ئېقىنلىرىدىكى بېلىق مەھسۇلاتى. تارىم دەرياسى بىلەن ئاقسۇ دەرياسىنىڭ كەلكۇن مەزگىلىدىكى سۈيىدە قۇم كۆپ بولۇپ، دەريا سۇيى لاي ئاقىدۇ، ئۇنىڭ مېنېرالىلىشىش دەرىجىسى 0.1‰—0.2‰، PH قىممىتى تەخمىنەن 7%—8%. يۇقىرىقى ئېقىندىكى سۇنىڭ تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى ئەمەس. بىر يىلنىڭ كۆپ قىسىم ۋاقىتلىرىدا 20°C تىن تۆۋەن بولىدۇ، پەقەت ئوتخور بېلىق، لاقا بېلىق، چاڭچۇن بېسى بېلىقى قاتارلىق بېلىق تۇرلىرلا دەريادا كۆپەيەلەيدۇ. سۇ تارتىلغان مەزگىلدە دەريا سۇيى توسۇلۇپ، ئېقىنسىز-ئېرىقلار سۇغىرىلغاچقا تۆۋەندىكى ئېقىمدا سۇ ئازلاپ، يەر ئاستى سۇيى كۆپىيىدۇ، مېنېرالىلىشىش دەرىجىسى ئۆرلەپ، 1‰ غا ياكى ئۇنىڭدىن سەل كۆپرەككە يېتىدۇ، بۇ چاغدا سۇ تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنرەك بولىدۇ، يەم كېمىيىپ، بېلىق تۇرلىرىنىڭ ئوسۇشى ئاستىلايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، كەلكۇن مەزگىلىدە توسۇۋېلىش قىيىن بولغاچقا، سۇنىڭ ئوسۇلدا بېلىق بېقىشقا ماس كەلمەيدۇ.

دولان دەرياسىنىڭ سۇيى بىرقەدەر مول، سۇ ئورنى بىر قەدەر تۇراقلىق، سۇ سۈپىتى ئوتتۇراھال، سۇ تېمپېراتۇرىسى 1°C دىن 20°C قىچە، سۇ تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنرەك بولۇپ، سوغۇق سۇدا بېقىلىدىغان ئاتسېپىنسېر بېلىقى قاتارلىق قىممەتلىك ئىقتىسادىي بېلىق تۇرلىرىنى بېقىشقا ماس كېلىدۇ.

§2. بېلىق ئۈرۈقى، بېلىجان

1. ئەسلىدە بار بېلىق تۈرلىرى

1965-يىلدىن ئىلگىرى ئىقتىسادىي بېلىق تۈرلىرىدىن پەقەت تارىم بىگىز تۇمشۇق بېلىقى ۋە مايماق ئېغىز بېلىقتىن ئىبارەت ئىككى خىل بېلىق بولۇپ، ئاقسۇ دەريالىسى بىلەن تارىم دەريالىسىنىڭ ھەرقايسى سۇ سىستېمىلىرىدا ۋە شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇب، شەرقىي جەنۇبتىكى كۆللەردە ياشايتتى. ياۋايى ئۇششاق بېلىقلاردىن پەقەت تاسما لاي بېگەك بېلىقلار بارئىدى.

تارىم بىگىز تۇمشۇق بېلىقى بىلەن مايماق ئېغىز بېلىقنىڭ ماي تەركىبى كۆپ، قىلتىرىقى ئاز، لەززەتلىك بولۇپ، 1965-يىلدىن ئىلگىرى ئاساسلىق تۇتۇش ئوبيېكتى ئىدى. ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتى ئومۇمىي بېلىق مەھسۇلاتىنىڭ 98 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى. بۇ ئىككى خىل بېلىقنىڭ جىنسىي بەزىلىرىنىڭ يېتىلىشى بىرقەدەر كېيىن بولۇپ، كۆپىيىش شەرتىگە بولغان تەلىپى قاتتىق، تۇرمۇش دائىرىسى تار. 1965-يىلدىن كېيىن، ھەددىدىن ئارتۇق كۆپ تۇتۇلغاچقا ئورنى تولۇقلىنالماي بارغانسېرى ئازلاپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇخۇملاش سورۇنلىرى ئادەملەرنىڭ بۇزغۇنچىلىقىغا ئۇچرىغاچقا مايماق ئېغىز بېلىقنى تاپقىلى بولمايدىغان بولۇپ كەتتى. تارىم بىگىز تۇمشۇق بېلىقنىڭ ساقلىنىپ قالغانلىرىمۇ ئىنتايىن ئاز بولۇپ، ئۇنىڭ مەھسۇلات مىقدارى ئومۇمىي بېلىق مەھسۇلات مىقدارىنىڭ 2‰ ئەتراپىنلا ئىگىلىگەن، ئەگەر ئۇنۇملۇك مۇھاپىزەت قىلىنمسا نەسلى تۈگەپ كېتىشى مۇمكىن.

2. سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن بېلىق سورتلىرى

1965-يىلدىن باشلاپ شاڭخەي، ۋۇخەن قاتارلىق جايلاردىن كۆك بېلىق، ئاق ئامۇر بېلىقى (زاغرا بېلىق)، لاقا بېلىق، خاپانباش بېلىق، سازاك بېلىق، تاپان بېلىق، لېشىن بېلىقى قاتارلىق سۇپەتلىك بېلىق تۈرلىرى كىرگۈزۈلۈپ، كۆل ۋە باشقا سۇلاردا سىناق قىلىپ بېقىلدى. بۇ جەريانىدا ئېھتىياتسىزلىقتىن ۋەھشىي بېلىقلار ۋە نۇرغۇن ئۇششاق ياۋايى بېلىق تۈرلىرى ئارىلىشىپ قالغاچقا، يەم تالىشىش ئەھۋالى كېلىپ چىقىپ، كەڭ سۇ يۈزىدە بېلىق بېقىشقا قىيىنچىلىق تۇغۇلدى. بۇنىڭ بىلەن سۇ يۈزىدە بېلىق بېقىش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى زىيانغا ئۇچرىدى.

20 يىل سىناپ بېقىش ئارقىلىق ئاق ئامۇر بېلىق (زاغرا بېلىق)، لاقا بېلىق، بېيجىڭ يېسى بېلىقى قاتارلىق بېلىق تۈرلىرىنىڭ ئۈسۈپ يېتىلىشى ياخشى بولۇپ، تارىم دەريالىسى ۋە ئاقسۇ دەريالىسىدا تەبىئىي كۆپەيتىشكە بولىدىغانلىقى، شۇنداقلا كۆلچەكلەردە جىنسىي بەزىلىرى پىشىپ يېتىلگەندىن كېيىن، سۇنىئىي ئۇسۇلدا تۇخۇملىشىنى تېزلىتىپ، ئوگۈشلۇق تۇخۇملاش، تۇخۇمدىن چىقىرىشنى ئوگۈشلۇق ئورۇنلىغىلى بولىدىغانلىقى، لېكىن، ئىنچىكىرى ئۆلكىلەردىن بىر ئايدىن كۆپرەك كېيىن بولىدىغانلىقى ئىسپاتلاندى. تۇخۇملىشىنى تېزلىتىش تەرتىپى جەھەتتىن ئاقسۇ شەھىرى بەلەن لاقا بېلىقى، ئاق ئامۇر بېلىقى، ئاندىن كېيىن خاپانباش بېلىق، كۆك بېلىقنىڭ تۇخۇملىشى تېزلىتىلدى. ئىنچىكىرى ئۆلكىلەرنىڭ ئاساسەن مۇنداق بىر: ئىچكى ئۆلكىلەردە ئالدى بىلەن لاقا بېلىق، ئاق ئامۇر بېلىقى، ئاندىن كېيىن خاپانباش بېلىق، كۆك بېلىقنىڭ تۇخۇملىشى تېزلىتىلدى. ئاقسۇ شەھىرىدە ئالدى بىلەن ئاق ئامۇر بېلىقى، لاقا بېلىق، ئاندىن كېيىن خاپانباش بېلىقنىڭ

تۇخۇملىشى تېزلىتىلىدۇ. كۆك بېلىق ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سۈيىدە ياخشى ئۆسۈپ يېتىلەلمىگەچكە سۇنئىي ئۇسۇلدا كۆپەيتىلمەيدۇ.

خاپانباش بېلىق ئەشمە كۆلى ۋە كۆلچەكلەردە ياخشى ئۆسۈپ يېتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما باشقا سۇلارغا ماسلىشالمايدۇ. سۇنئىي ئۇسۇلدا باقماندا تۇخۇملىشى تېزلىتىلىپ، ئوغۇشلۇق تۇخۇملىتىلىدۇ ۋە تۇخۇمدىن چىقىرىلىدۇ، تەبىئىي سۇدىكى ئەڭ چوڭ بىر دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 13 كىلوگرامغا يېتىدۇ. جىنسىي بەزلىرىنىڭ پىشىپ يېتىلىشىگە بەش يىل كېتىدۇ.

تەرىسكا بېلىقىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى ياخشى بولۇپ، ئەڭ چوڭىنىڭ ئېغىرلىقى ئوچ كىلوگرامغا يېتىدۇ، تەرىسكا بىلەن گۆشلۈك پاقا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سۇيىقتلىك سۇ مەھسۇلاتى. سازاڭ بېلىق بىلەن تاپان بېلىقىنىڭ ماسلىشىچانلىقى كۆچلۈك بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سۇلىرىدا ياخشى ئۆسۈپ يېتىلەلەيدۇ. تاپان بېلىقىنىڭ بازىرى ئىتتىك، لېكىن ئۇنى تەبىئىي سۇدا تۇتۇش تەس، مەھسۇلاتى تۆۋەن، شۇڭا، بېلىق باھاسى يۇقىرى بولۇپ، تەرىسكا بېلىقىدىنلا كېيىن تۇرىدۇ. تاپان بېلىقىنىڭ سورتى ياخشى ئەمەس. سۇيىقتلىك سورت كەلتۈرۈپ ياخشىلاشقا توغرا كېلىدۇ.

باشقا سۇ مەھسۇلاتلىرىدىن گۆشلۈك پاقا، يىلان بېلىق، لاي يىگەك بېلىق، پىشىل قۇيرۇق راك، سەدەپ قۇلۇلىسى، قۇلۇلىلەر كەلتۈرۈلدى. بۇنىڭ ئىچىدە گۆشلۈك پاقا، سەدەپ قۇلۇلىسى ياخشى ئۆسۈپ يېتىلدى. مەملىكەت بويىچە ئاقسۇ شەھىرى دالىدا سىناق تەرىقىسىدە گۆشلۈك پاقا بېقىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان بىردىنبىر جاي. گۆشلۈك پاقا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەبىئىي سۇيىدە ئۆزى قىشتىن چىقالايدۇ ھەمدە كۆپىيىپ ئەۋلاد قالدۇرالايدۇ.

چەت جايلاردىن بېلىق سورتلىرىنى كەلتۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە نېلۇپەر ۋە جامىكا كۆچۈرۈپ كېلىپ ئۆستۈرۈلدى.

3. بېلىجان

1979-يىلدىن كېيىن « بېلىجانلارنى بىر يەردە تۇخۇمدىن چىقىرىش، بېلىق ئۇرۇقىنى تارقاق يېتىشتۇرۇش، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدە ئۇرۇق يېتىشتۇرۇپ، ئۆزىدە بېقىش، كىم باققان بولسا، شۇ يىغىۋېلىش » پرىنسىپى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. شەھەرلىك بېلىقچىلىق مەيدانى بىرقانچە قېتىم كېڭەيتىپ قۇرۇلۇش ئارقىلىق، 1985-يىلى ئاق ئامۇر بېلىقى، لاقا بېلىق، سازاڭ بېلىق، ئاق تاپان بېلىق، تۇمباش بېلىق، لېش بېلىقلىرىنىڭ بېلىجانلىرىدىن 10 مىليوندىن 12 مىليونغىچىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولدى. ئۇ 600 مودىن 800 موغىچە چوڭلۇقتىكى بېلىق ئۇرۇقى كۆلچىكىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرالايدۇ. شەھەر بويىچە ئالتە ئۇرۇندا بېلىق ئۇرۇقى يېتىشتۇرۇش ئۇقتىسى بار، دۆلەت ئىگىلىكىدىكىسى بىر ئورۇندا، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى ئوچ ئورۇندا، يەككە ئالىملەر ھۆددىگە ئالغىنى ئىككى ئورۇندا بولۇپ، ئومۇمىي كۆلىمى 276 مو. بۇ بېلىق ئۇرۇقى يېتىشتۇرۇش ئۇقتىسىرى 1983-يىلى 8 مىليون 500 مىڭ بېلىجان يېتىشتۇرۇپ، ئۆزىنى تەمىنلىگەندىن سىرت، باي، ئاقسۇ كونىشەھەر ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ 12-تۇەنى قاتارلىق ئورۇنلارغا 540 مىڭ بېلىجان يارىدەم قىلدى.

1975 - يىلدىن 1984 - يىلىغىچە بولغان ئون يىلدا 100 مىليونغا يېقىن بېلىجان يېتىشتۇرۇلدى، تومباش بېلىق بىلەن تاپان بېلىق بېلىجانلىرىنى شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغىمۇ ساتتى.

بېلىق ئۈرۈقى كۆلچەكلىرىنىڭ جايلىشىشى ۋە سانى

جەدۋەل 5 — 43

بېلىق ئۈرۈقى يېتىشتۇرگەن ئورۇن	بېلىق ئۈرۈقى كۆلچىگى سانى	كۆلىمى (مو)	ئىشلىتىلگەن كۆلىمى (مو)	قۇرۇلغان ۋاقتى
شەھەرلىك بېلىقچىلىق مەيدانى	51	105	65	1978 — 1984
ئايكۆل يېزىسى	22	38	31	1979 — 1981
قاراتال يېزىسى	10	30	24	1982 - يىلى
ئېگەرچى يېزىسى	17	40	36	1977 — 1980
لەنگەر ئىش باشقارمىسى	7	23	12	1979 - يىلى
شەھەرلىك سۇ ئىدارىسىنىڭ بېلىق ئۈرۈقى مەيدانى	11	40	32	1981 - يىلى
جەمئىي	120	276	200	

1980 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە شەھەرلىك بېلىقچىلىق مەيدانىنىڭ بېلىنجان، بېلىق ئۈرۈقى مەھسۇلاتى

جەدۋەل 5 — 44

يىللار	بېلىنجان (10 مىڭ)	بېلىق ئۈرۈقى (10 مىڭ)	بېلىق ئۈرۈقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى (سۇنۇق)
1980	540	174	2.5 — 1.5
1981	160	47.2	2.8 — 2
1982	384	132	2.5 — 1.8
1983	389	98	2.6 — 2
1984	247	86	3 — 1.8
1985	654	102	3.5 — 2

§3. بېلىق بېقىش

1. كۆللەردە بېقىش

1965 - يىلى شاڭخەي قاتارلىق جايلاردىن ئېلىمىزنىڭ ئەلا سۈپەتلىك بېلىق ئۇرلىرىدىن كۆك بېلىق، ئاق ئامۇر بېلىق، لاققا بېلىق، خاپانباش بېلىق، تاپان بېلىق، لىش بېلىق قاتارلىقلار كەلتۈرۈلۈپ، كۆللەرگە قويۇپ بېرىلىپ، سۈنئىي ئۇسۇلدا بېقىلدى. ئۇ چاغدا قويۇپ بېرىلگەن سانى ئاز ئىدى. 1975 - يىلى ئۆي بېلىقلىرىنى سۈنئىي ئۇسۇلدا كۆپەيتىشتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلغاندىن كېيىن، ئاز ساندىكى يېگى بېلىق ئورۇنلىرىنى هېسابقا ئالمىغاندا، باشقا ئېهتىياجلىق بېلىق ئۈرۈقى ئېچكى ئۆلكىلەردىن هاۋا ئارقىلىق يۆتكەپ كېلىنمەي، ئۆزى كۆپەيتىش، ئۆزى ئۆستۈرۈشكە تايىنىپ، ئۆز جايىدا بېقىلىدىغان بولدى. لېكىن، بېلىق ئۈرۈقى كۆلچەكلىرى ئاز بولغاچقا، ئىشلەپچىقىرىلغان بېلىق ئۈرۈقىنىڭ سان ۋە سۈپىتى يەنىلا ئېهتىياجنى قاندۇرالمىدى. 1985 - يىلى توققۇز ئىلغان بېلىق ئۈرۈقىنىڭ سان ۋە سۈپىتى يەنىلا ئېهتىياجنى قاندۇرالمىدى. 1985 - يىلى توققۇز ئىلغان بېلىق ئۈرۈقى 27 مىڭ 100 مو كۆلگە قويۇپ بېرىلدى، بۇ هەر مو يەرگە ئوتتۇرا هېسابتا تونا بېلىق ئۈرۈقى

بىلەن 332 گرامدىن توغرا كېلىپ، قويۇپ بېرىلىدىغان بېلىق مقدارى جەھەتتە ئەڭ تۆۋەن تۆلچەمنىڭ ئوچتىن بىرىگە باراۋەر بولدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كۆللەردە بېلىق بېقىشتىكى ئاساسىي ئوسكۇنىلىرى ناچار، ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى ئاجىز، كۆپلىگەن كۆللەر تېيىز، ئونىڭ ئوستىگە ئوت-چۆپلەر قاپلاپ كەتكەن، سۇدا ئورگانىك ماددا كۆپ، قىش پەسلىدە كۆل يۈزىدە مۇز توڭلىغاچقا، ئوكسىگېن ئۇزۇلۇپ قېلىپ، زىيانلىق گازلار كۆپىيىدۇ. سۇ ئىچىدىكى ئوكسىگېن ناھايىتى تېزلا خۇراپ، كۆللەردىكى بېلىقلار ئاسانلا تونجۇقۇپ ئۆلۈپ كېتىدۇ. 1984-يىلى نۇرغۇن بېلىقلار ئۆلۈپ كېتىپ، 1985-يىلى شەھەر بويىچە بېلىق مەھسۇلاتى 1984-يىلدىكىدىن %38 تۆۋەنلەپ كەتتى. 1984-يىلى خاڭگۇڭ كۆلىدىن 48.5 تونىنا بېلىق ئېلىنغانىدى، 1985-يىلى ئاران 12.6 تونىنا بېلىق ئېلىنىپ، مەھسۇلات %74 تۆۋەنلىدى. كۆللەرگە قويۇپ بېرىلگەن بېلىق نۇرۇقىنىڭ ئۆلچىمى تۆت سۇڭدىن يۇقىرى بولۇش (3.5 سۇڭدىن تۆۋەن بولسا بولمايدۇ) تەلىپىگە يېتەلمىدى. خاڭگۇڭ كۆلىدە 1983-يىلى بېقىلغان بېلىق نۇرۇقىنىڭ ئۆلچىمى 2-2.6 سۇڭ بولۇپ، بۇلار يىرتقۇچ بېلىق تۇرلىرى ئوستۇنلۇكنى ئىگىلىگەن چوڭ سۇغا قويۇپ بېرىلگەچكە، ئەي بولۇش نىسبىتى %10 گىمۇ يەتمىدى.

بېلىقچىلىق باشقۇرۇش خادىملىرى ئاز بولغاچقا، ئۇلار ئومۇميوزلۇك قاراشقا يېتىشەلمەي، پات-پاتلا بېلىق پارتلىتىش، بېلىق زەھەرلەش، ئوغرىلىقچە بېلىق توتۇپ كېتىش، بېلىقچىلىق ئوسكۇنىلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش قاتارلىق ۋەقەلەر يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، ھەر يىلى 3-ئايدىن 11-ئايغىچە خاڭگۇڭ كۆلى بىلەن سايئېرىق كۆلىنىڭ قىرغاقلىرىدىكى تېيىز سۇ رايونلىرىدا توت سانتىمېتر، سەككىز سانتىمېترلىق قويۇق كۆزلۈك تورلار بىلەن ياش، يېتىلگەن بېلىقلارنى توتۇپ كېتىش ئەھۋالى كۆپىگە ئوتتۇرا ھېسابى بىلەن 40 ئادەم قېتىمدىن ئېشىپ كېتىدۇ. 1982-يىلى 6-ئاينىڭ 24-كۈنى ئايكۆل يېزا ھاسا كەنتلىك دېھقان قۇربانجان بىر ئەتىگەندىلا 176 تال بېلىق توتقان بولۇپ، ئېغىرلىقى 24.4 كىلوگرام كەلگەن.

جايلاردىكى بېلىق مەيدانلىرى (شەھەرلىك بېلىق مەيدانىدىن باشقىلىرى) ئىشلەتكەن بېلىق تورلىرىنىڭ توشۇكچىلىرى كۆپىنچىسى دۆلەت بەلگىلىگەن ئۆلچەمدىن كىچىك، بىر يىلدا بېلىق توتۇش مەزگىلى 220 كۈن ئەتراپىغا يېتىدۇ. ھەر يىللىق بېلىق توكمە بولۇش مەزگىلى دەل بېقىلار تەبىئىي كۆپىيىدىغان، توپلىشىپ توخۇملايدىغان ۋە ئوزۇق ئىزدەيدىغان ۋاقىت بولۇپ، بۇ چاغدا بېلىق تورلىرىنىڭ ئۆزلۇكسىدىن كۆپىيىش ۋە تولۇقلاش ئىقتىدارىنى ئادەملەر تىزگىنلەپ قويىدۇ.

2. كۆلچەكلەردە بېلىق بېقىش

ئاقسۇ شەھىرىدە كۆلچەكلەردە بېلىق بېقىش 1965-يىلى باشلانغان بولۇپ، 20 يىللىق تارىخقا ئىگە. ئەسلىدىكى ئەڭ كۆپ بىرلىك مەھسۇلاتى 50 كىلوگرامدىن كۆپىيىپ 350 كىلوگرامغا يەتتى. يېتىلگەن بېلىقلار كۆلچىكى ئادەتتە ئون مو ئەتراپىدا بولۇپ، سۇ سۈپىتى بىرقەدەر مۇقىم، سۇ چوڭقۇرلۇقى 2.5 مېتردىن ئاشمايدۇ. كۆلچەكتە بېلىق بېقىشتا بېقىش باشقۇرۇشقا، مۇھىم بېلىق كۆلچىكىنى تازىلاش، بېلىق نۇرۇقلىرىنى قويۇپ بېرىش، يەم سېلىپ بېرىش، سۇ سۈپىتىنى ياخشى ساقلاش، بېلىقلاردا بولىدىغان كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئونىڭ داۋالاشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

كۆلچەكلەردە بېقىلىدىغان بېلىق نۇرۇقىغا ئادەتتە ئۆلچىمى چوڭ، سۈپىتى ياخشى، بازىرى ئىنتىك، ئەلا سورتلۇق بېلىق نۇرۇقلىرى تاللىنىدۇ. شەھەرلىك قۇش فېرمىسىدىكى بېلىقچىلىق

كەسپىي ئائىلىسى خۇ يۈگچىك 17 مو يەردە بېلىق بېقىپ، ھەر مو يەرگە 100 گرامدىن 300 گرامغىچە كېلىدىغان ئىككى ياشلىق بېلىقتىن 300 نى قويۇپ بەرگەن، ئۇنىڭ ئىچىدە لاققا بېلىق 60%، ئاق ئامۇر بېلىقى 40% بولۇپ، ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 253 كىلوگرامغا يەتكەن، كېيىن ھەر موسىغا 400 دىن ئىككى ياشلىق بېلىق ئۇرۇقى قويۇپ بېرىپ، ئۇنىڭغا بىر ياشلىق بېلىق ئۇرۇقىدىن 1500 نى قوشۇپ قويغان، نەتىجىدە بىرلىك مەھسۇلاتى 330 كىلوگرامغا يەتكەن.

يەككە ئائىلە ۋاڭ يىن تۆت مو يەردە 300 — 500 گراملىق ئاق ئامۇر بېلىقى باققان، بۇنىڭغا ئاق لاققا بېلىق، سازاڭ بېلىق (ئاق لاققا بېلىق 100 — 150 گرام، سازاڭ بېلىق 50 گرامدىن چوڭ) قاتارلىق بېلىق ئۇرۇقىنى ئارىلاشتۇرۇپ قويۇپ بېرىپ، ھەر موسىدا 300 دىن بېلىق باققان، بېدە بىلەن ئاق ئامۇر بېلىقىنى، ئۇنىڭ گەندىسى مۇنبەتلىكەن سۇ بىلەن لاققا بېلىق ۋە سازاڭ بېلىقىنى بېقىپ، مو مەھسۇلاتىنى 300 كىلوگرامغا يەتكۈزگەن. ئاق ئامۇر بېلىقىنىڭ ئەڭ چوڭى ئۇچ كىلوگرامغا، لاققا بېلىق بىر كىلوگرامغا، سازاڭ بېلىق 0.5 كىلوگرامغا يەتكەن.

كۆلچەك بېلىقى ئۆسۈملۈك ۋە جانلىقلارنى يەم قىلىدۇ. ئۇلار ئۆسۈملۈكلەردىن سۈدا ياشايدىغان غىجەك ئوت، قارا يۇسۇن، ناچاس، قوموش قاتارلىقلارنى ۋە قۇرۇقلۇقتا ئۆسىدىغان ئۆسۈملۈكلەردىن بېدە، ھەرخىل كۆكتات يوپۇرماقلىرى، پىلەك ۋە سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكلەردىن يۇمران ئوتلارنى، جانلىقلاردىن سودا ياشايدىغان قۇلۇلە، سەدەپ قۇلۇلىسى، تەۋرىگەك پاشا لىچىنكىسى، سۇ سازىگى قاتارلىقلارنى، قۇرۇقلۇقتا ياشايدىغانلىرىدىن سازاڭ، پىلە قۇرۇتى، ھەرخىل قۇشلار ۋە ھايۋانلارنىڭ كېرەكسىز نەرسىلىرىنى يەيدۇ.

كۆلچەك بېلىقىنىڭ يەنە تاۋار خاراكتېرلىك يەم ۋە بىرىكمە يەملىرى بار. تاۋار خاراكتېرلىك يەم —كۆممىقوناق، ئاق قوناق، ماش، نۇقۇت، كېپەك، توپان، ھاراق كۈنجۈرىسى، قىزىلچا كۈنجۈرىسى، چىگىت كۈنجۈرىسى، قىچا كۈنجۈرىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بىرىكمە يەم — بېلىق تۇرلىرىنىڭ ئوزۇقلىنىش ئېھتىياجىغا ئاساسەن ھەرخىل يەم-خەشەكتىن بىرىكتۇرۇپ ياسالغان ئارىلاشما يەم-خەشەك بولۇپ، ئۇ ماشىنىدا پىششىقلانغان دانچە يەم ۋە ئۇن ھالەتتىكى يەمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئايلىق يەم بېرىش پىلانى ھاۋا كىلىماتى، سۇ تېمپېراتۇرىسى، بېلىق تۇرلىرىنىڭ ئۆسۈش ئەھۋالى قاتارلىقلارغا ئاساسەن بېكىتىلىدۇ، كۈندىلىك بېرىلىدىغان يەم مىقدارى ئايلىق يەم بېرىش پىلانى ئاساسىدا ھېسابلىنىپ بېكىتىلىدۇ. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ جايلاردىكى بېلىق كۆلچەكلىرىگە يەم سېلىپ بېرىش نىسبىتى مۇنداق:

ئايلار	4	5	6	7	8	9	10
يىللىق يەمنىڭ %نى ئىگىلەيدۇ	3~5	8~10	18~20	30~33	30~25	10~5	3~2

1985-يىلى شەھەر بويىچە 39 بېلىقچىلىق كەسپىي ئائىلىسى بولۇپ، قاراتال بېزىسىدا 11، ئايكۆل بېزىسىدا ئىككى، ئېگەرچى بېزىسىدا 11، قۇمباش بېزىسىدا بىر، بەشتۈگمەن بېزىسىدا بىر، توپلۇق بېزىسىدا بىر، سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانىدا 3، توقاي بېزىسىدا سەككىز، دېھقانچىلىق، سانائەت-سودا بىرلەشمە شىركىتىدە بىر.

3. بېلىقچىلىق كەسپىنىڭ ئۇنۇمى

1975-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇنىڭ كۆلچەك بېلىق مەھسۇلاتى

جەدۋەل 5 — 45 بىرلىكى: تونىا

يىللار	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
مەھسۇلاتى	0.3	0.5	1.0	3.9	4.0	6.3	8.7	13.2	15.4	17.0	12.3

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى بېلىق مەھسۇلاتى

جەدۋەل 5 — 46 بىرلىكى: تونىا

يىللار	بېلىق مەھسۇلاتى	يىللار	بېلىق مەھسۇلاتى	يىللار	بېلىق مەھسۇلاتى
1961	0.6	1970	60.5	1979	24
1962	4.8	1971	34.6	1980	54
1963	8.7	1972	17	1981	61.7
1964	12.4	1973	60	1982	63.4
1965	15.6	1974	34.7	1983	71
1966	17	1975	28	1984	84
1967	14.8	1976	35	1985	52
1968	23.5	1977	55.3		
1969	29.4	1978	49.4		

بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تېخى قانتىق ئىقتىسادىي ھېساباتى بولمىغاچقا، سېلىنما بىلەن مەھسۇلاتنى سېلىشتۇرۇش مۇمكىن بولمىدى.

VIII باب يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى

تۆمۈردىن ياسالغان يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى 2000 يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە بولۇپ، يەرلەر بوقۇسا ۋە كەتمەن بىلەن ئاغدۇرۇلاتتى. ئۇلاقتا دەسستىش ياكى تۇلۇق ئارقىلىق خامان تېپىلەتتى. شال تاش بىلەن ئاقلىناتتى. بۇغداي، ئارپا ئۇلاق كۆچى ياكى تۆگىمەن بىلەن تارتىلاتتى. ياغلىق دان جۇگازدا تارتىلاتتى. دېھقانچىلىقتا ئۇلاق كۆچى، ئادەم كۆچى ئارقىلىق نەرسە-كېرەك توشۇلاتتى، ئېشەك ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلەتتى.

1940-يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تراكتور ۋە كومبايىن كەلتۈرۈلدى. 1956-يىلدىن باشلاپ ئاقسۇ ناھىيىسى يېڭى تېپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى كىرگۈزۈپ ئىشلەتتى. 1959-يىلدىن باشلاپ تراكتور ئىشلىتىلدى. دېھقانچىلىقتا ئادەم كۆچى، ئۇلاق كۆچىدىن پايدىلىنىشتىن ئادەم كۆچى، ئۇلاق كۆچى ۋە ماشىنا كۆچى بىرلىكتە ئىشلىتىلدىغان بولدى. دېھقانچىلىق ماشىنلىرىنىڭ قۇۋۋىتى 1979-يىلى 19 مىڭ 200 ئات كۈچىگە، 1985-يىلى 35 مىڭ ئات كۈچىگە، 1989-يىلى 52 مىڭ ئات كۈچىگە يەتتى. يېزىلاردىكى ئىلغار يەر ئاغدۇرۇش ماشىنا-سايمانلىرى، تېرىش ماشىنا-سايمانلىرى، ئۆسۈملۈك ئاسراش ماشىنا-سايمانلىرى، ترانسپورت ماشىنا-سايمانلىرى خېلى كۆپەيىپ، زامانىۋى ماشىنلار بىلەن ئېپتىدائىي ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا.

§1. يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى توغرىسىدا تەپسىلىي بايان

1. تېرىقچىلىق ماشىنا-سايمانلىرى

1) يەر ئاغدۇرۇش ماشىنلىرى

بوقۇسا بىلەن يەر ھەيدەش ئۇسۇلى ھېلىمۇ ئۇمۇميۈزلۈك ساقلانغان بولۇپ، پەقەت سوقىنىڭ تۈرى ۋە سانى جەھەتتىلا ئۆزگىرىش بولدى. ئۇنىڭ سۈپىتى ئۆستى، ئىقتىدارى ياخشىلاندى. ئىلگىرى ئادەتتە ئىككى كالا، بىر بوقۇسا بىلەن بىر ئادەم بىر كۈندە تەخمىنەن ئۈچ مو يەرنى ئون سانتىمېتر چوڭقۇر ھەيدىيەلەيتتى. 1956-يىلدىن باشلاپ دېھقانچىلىق تارماقلىرى يېڭى شەكىلدىكى ئۇلاقتا سۆرىتىلىدىغان يەتتە سۇڭلۇق ساپان، قوش چاقلىق، قوش چىشلىق ساپان، قوش چاقلىق، بىر چىشلىق ساپاندىن ئىبارەت تۆت خىل تۆمۈر ساپاننى كېڭەيتتى. ئۇنىڭ بىلەن يەرنى تەكشى، چوڭقۇر ھەيدىگىلى بولىدىغان بولدى. يەر ئاغدۇرۇش چوڭقۇرلۇقى ئون سانتىمېتردىن 15 سانتىمېترغىچە يەتتى. 1958-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ناھىيە بويىچە 177 ساپان ئۆمۈملاشتۇرۇلۇپ ئىشلىتىلدى. ئۆمۈملاشتۇرۇش، ئىشلىتىش داۋامىدا يەتتە سۇڭلۇق ساپان بەلەن 23-نومۇرلۇق ساپاننى دېھقانلار ياقتۇرۇپ تاللىدى. قالغان ئىكى خىلى ئۇلاق كېچىك، ئاجىز

بولسا سۆرىيەلىمگەنلىكى ئۈچۈن، شاللۇبتىلدى.

1959-يىلىدىن باشلاپ تراكتور بىلەن يەر ئاغدۇرۇلىدىغان بولدى. ئاغدۇرۇش چوڭقۇرلۇقى 18—22 سانتىمېتىرغا يېتىپ، ئاغدۇرۇش سۈپىتى ياخشى، توپىنىڭ كۆمتۈرۈلۈشى ھەم بولدى. تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان « D—5—35 » تىپلىق ساپان « شەرق قىزاردى 54 » ، « شەرق قىزاردى 75 » تىپلىق تراكتورلار بىلەن يۇرۇشلەشتۈرۈپ ئىشلىتىلگەندە، ئاغدۇرۇش كەڭلىكى 175 سانتىمېتىرغا، چوڭقۇرلۇقى 27 سانتىمېتىرغا يېتىپ، سائىتىگە 12.6 مو يەر ئاغدۇرۇلدى؛ ئۇچ چىشلىق ساپانىنى « تۆمۈر بۇقا 55 » تىپلىق تراكتورغا چېتىپ يۇرۇشلەشتۈرگەندە، ئاغدۇرۇش كەڭلىكى 90 سانتىمېتىر، چوڭقۇرلۇقى 25 سانتىمېتىرغا يېتىپ، سائىتىگە 9.5 مو يەر ئاغدۇرۇلدى. 1984-يىلىنىڭ ئاخىرىدا شەھەر بويىچە تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان ساپان 212 گە يېتىپ، يەر ئاغدۇرۇشتىكى مۇھىم دېھقانچىلىق سايمىنىغا ئايلاندى.

1960-يىلدىن 1980-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى يەر ئاغدۇرۇش سايمانلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى

جەدۋەل 5—47 بىرلىكى: دانە

يىللار	ماشىنىغا سۆرىتىلىدىغان ساپان	ماشىنىغا سۆرىتىلىدىغان تىرنا	يىللار	ماشىنىغا سۆرىتىلىدىغان ساپان	ماشىنىغا سۆرىتىلىدىغان تىرنا
1960	3		1973	64	43
1961	7		1974	64	43
1962	7		1975	46	38
1963	10	3	1976	84	48
1964	11	4	1977	85	53
1965	36	22	1978	114	62
1966	48	36	1979	102	42
1967	60	43	1980	156	60
1968	76	43	1981	150	73
1969	69	46	1982	299	119
1970	49	38	1983	194	118
1971	51	43	1984	212	131
1972	64	62	1985	196	95

2) ئۇرۇق سېلىش ماشىنىلىرى

1956-يىلىدىن باشلاپ ئاتقا سۆرىتىلىدىغان سىيالكا بىلەن بۇغداينى قۇرلاپ تېرىش كېڭەيتىلىپ، ئۇ ئادەم كۈچى بىلەن چېچىپ تېرىشنىڭ ئورنىغا دەسسىتىلدى. 1964-يىلى قەشقەر يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان « BG—10 » تىپلىق ئۇلاقما سۆرىتىلىدىغان سىيالكا كەلتۈرۈلۈپ، بۇغداي، كېۋەز قاتارلىق زىرائەتلەر تېرىلدى. بۇ سىيالكىنى ئۇچ ئات سۆرەيدۇ، ئىككى ئادەم باشقۇرىدۇ، ئۇنىڭ بىلەن سائىتىگە ئون مو يەرگە ئۇرۇق سالغىلى بولىدۇ.

1964-يىلىدىن 1984-يىلغىچە ماشىنىغا سۆرىتىلىدىغان دانلىق ئاشلىق سىيالكىسى 216 گە يەتتى. ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 10.8 ى كۆپەيدى. ئاساسلىق سىيالكا تىپلىرى تۆۋەندىكىلەر:

(1) سۆرىتىلىدىغان « 2BG—24 » تىپلىق دانلىق ئاشلىق سىيالكىسى، بۇنىڭدا بۇغداينى قۇرلاپ تېرىش ئاساس، كۆممىقوناق، دادۇر، ئاق قوناق، تېرىق قاتارلىقلارنى تېرىش قوشۇمچە قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ تېرىش كەڭلىكى 3.6 مېتر، ئۇرۇق سېلىش چوڭقۇرلۇقى 3— 10 سانتىمېتر بولۇپ، سائىتىگە 24 — 40 مو يەرگە ئۇرۇق سالغىلى بولىدۇ.

(2) سۆرىتىلىدىغان « 2BF—24A » تىپلىق دانلىق ئاشلىق، ئوغۇت سىيالكىسى، بۇنىڭدا ئۇرۇق سېلىش بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ئوغۇت بەرگىلى بولىدۇ. ئۇنۇمسىز تۇپراقتا دېھقانچىلىق قىلىشقا باب كېلىدۇ.

(3) چېتىلىدىغان 14 قۇرلۇق ئۇرۇق سېلىش، ئوغۇت سىيالكىسى، بۇنىڭ بىلەن قۇرلاپ تېرىغاندا ئۇرۇقنى ئوغۇت ئارىلاشتۇرۇپ سالغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ تېرىش كەڭلىكى 2.1 مېتر بولۇپ، سائىتىگە 20 مو يەرگە ئۇرۇق سالغىلى بولىدۇ.

(4) كۆممىقوناقنى يېرىم ساپ مىقداردا ئۇۋلاپ تېرىش سىيالكىسى، بۇ سىيالكىدا 1981-يىلدىن باشلاپ ئىشلىتىلدى. 1982-يىلى ياخشىلانغاندىن كېيىن كۆممىقوناقنى ئۇۋلاپ تېرىش بىلەن بىرلا ۋاقىتتا، ماش ئۇرۇقنى ئوغۇتقا ئارىلاشتۇرۇپ سېلىشقا بولىدىغان بولدى.

(5) سۈلياۋ يوپۇق يېپىش تېخنىكىسىنىڭ قوللىنىشىغا ئەگىشىپ، 1981-يىلدىن باشلاپ ماشىنا بىلەن سۈلياۋ يوپۇق ياپىدىغان سىيالكا ئارقىلىق سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈلىدىغان كېۋەز تېرىلدى. ئاساسەن يېزا ئىگىلىك 1-شى 8-تۈەنى لايىھىلەپ ئىشلەپچىقارغان « 2BMG—8 » ، « 2BMG—6 » ، « 2BMG—2 » دىن ئىبارەت ئۇچ خىل ماشىنا ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، « تۆمۈر بۇقا—55 » ، « شەرق قىزارىدى—28 » ، « كېچىك تۆت چاقلىق—12 » قاتارلىق تراكتورلار بىلەن يۇرۇشلەشتۇرۇلۇپ ئىشلىتىلدى. ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمدارلىقى ئايرىم-ئايرىم ھالدا سائىتىگە 10 — 17 مو، 8 —10 مو، 2.5 — 4 مو بولۇپ، بىر قېتىمدىلا چۆنەك ئېچىش، تەكشىلەپ باستۇرۇش، سۈلياۋ يوپۇق يېپىش، پەردە ئۇستىگە تۆشۈك ئېچىپ ئۇرۇق سېلىش (تۆشۈككە سېلىش)، كۆمۈش ۋە چىگىداش قاتارلىق مەشغۇلاتلارنى ئورۇندىغىلى بولىدۇ.

1979-يىلدىن كېيىن ئاساسەن قوش سانداقلۇق، ئۇرۇقنى ئوغۇت ئارىلاشتۇرۇپ سالىدىغان سىيالكا سېتىۋېلىندى. ئوغۇتلاش ئۇسۇلىدا ئۆزگىرىش بولۇپ، ئەنئەنىۋى خىمىيۋى ئوغۇتنى چېچىپ بېرىش ئۇسۇلى تەدرىجىي ھالدا ماشىنا بىلەن چوڭقۇر كۆمۈپ ئوغۇت بېرىش ئۇسۇلىغا ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى ماشىنا بىلەن ئوغۇتنى چوڭقۇر كۆمۈپ تېرىغان يەر 35 مىڭ 900 موغا يەتتى.

1962-يىلى ناھىيە بويىچە بىرلا سىيالكا بولۇپ، 1967-يىلى 30 غا، 1977-يىلى 52 گە يەتتى. 1983-يىلى ماشىنىغا ئېسىلىدىغان ۋە ماشىنىغا سۆرىتىلىدىغان سىيالكا جەمئىي 216 گە يەتتى.

2. ئۆسۈملۈك ئاسراش ماشىنىلىرى

ئەنئەنىۋى ئادەتتە ھاشاراتلار يوقىتىلمايىتتى ياكى ھاشارات يوقىتىش ئۇسۇلى ئاددىي ئىدى. دېھقانچىلىق دورىلىرى ئاساسەن يەنىلا قولدا چېچىلاتتى. يەنى ئىككى ئادەم رەخ خالتىسىغا قاچىلانغان پاراشوك ھەلەتتىكى دېھقانچىلىق دورىلىرىنى بىر تال ياغاچقا ئارتىپ كۆتۈرۈپ ماڭغاچ سىلكىپ چاچاتتى. بۇنىڭ ئىش ئۈنۈمى ئىنتايىن تۆۋەن ئىدى. 70-يىللارنىڭ باشلىرىدا قولدا چۆرۈيدىغان پاراشوك پۈركىگۈچ كەلتۈرۈلدى. ئۇنى بىر ئادەم باشقۇراتتى. ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ئىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرگىلى بولسىمۇ، لېكىن ئەمگەك سەجىللىقى يۇقىرى بولغانلىقتىن، ئۇزۇن ئۆتمەي شاللۇېتىلدى.

1974-يىلى ماتورلۇق توزاڭ پۈركۈش ماشىنىسى كەلتۈرۈلدى. ئۇ، زەمبىلسىمان ۋە يۇدۇمە شەكىللىك ئىككى خىل بولۇپ، 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر 53 كە يەتتى.

1980-يىلىدىن 1983-يىلغىچىلىك بولغان ئارىلىقتا شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى تەتقىق قىلىپ، ئۆزگەرتىپ قوراشتۇرۇپ چىققان چوڭ تىپتىكى توزاڭلىتىپ پۈركۈش ماشىنىسى « شەرق قىزارىدى — 28 » تراكتورى بىلەن يۇرۇشلەشتۇرۇلۇپ ئىشلىتىلدى. پۈركۈش كەڭلىكى 8.4 مېتر بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر ئادەم مەشغۇلات قىلىدۇ. سائىتىگە 40 مو يەرگە پۈركۈشكە بولىدۇ. بۇنىڭدىن شەھەر بويىچە يەتتىسى بولۇپ، پاختا مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇشتا مەلۇم رول ئوينىدى.

1980-يىلىدىن بۇيان قولدا چۆرۈيدىغان دورا پۈركۈش ماشىنىسى كۆپەيدى.

3. خامان سورۇش، قۇرۇتۇش ماشىنىلىرى

1981-يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رايونلاشتۇرۇپ قوللىنىش سىناق نۇقتىسى قىلىنغان قاراتال يېزىسىنىڭ توغۇرچى كەنتىدە توك كۆچى بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان بىر يەرلىك شۇمۇرۇش شەكىلدىكى بۇغداي سورۇش ماشىنىسى سىناق قىلىپ ياسىلىپ، ئىشلىتىلگەندىن كېيىن، قىزغىن قارشى ئېلىندى. كېيىن يەنە ماتور ئارقىلىق ھەرىكەتلىنىدىغان بىرى ياسالدى. ئەتراپتىكى كەنتلەرمۇ ئۇنىڭغا ئوخشىتىپ ئۆچنى ياسىدى. شۇ يىلى 650 مىڭ كىلوگرام بۇغداي شۇ ماشىنىلاردا سورۇلدى. دېھقانلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ياغاچ قۇرۇلمىلىق بۇ ماشىنىلار ئۆزگەرتىلىپ، يۆتكەپ يۇرۇشكە بولىدىغان تۆمۈر قۇرۇلمىلىق قىلىپ ياسىلىپ، ۋىلايەتنىڭ كېڭەيتىش پىلانىغا كىرگۈزۈلۈپ، ناھىيىلەردە ياساپ كېڭەيتىش ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئاقسۇ شەھەرلىك رېمونت قىلىش، ياساش زاۋۇتىدا 47 سى ياسىلىپ، 2 مىليون 860 مىڭ كىلوگرام بۇغداي سورۇلۇپ، شۇ يىلى ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر پەن-تېخنىكا مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

كۆممىقوناق قۇرۇتۇش ماشىنىسى. يېڭىدىن يىغىۋېلىنغان كۆممىقوناق دانلىرىنىڭ ھۆللۈكى 26% دىن 30% گە يېتىدۇ، ئۇنى ئىككى كۈن دۆۋىلەپ قويسىلا پاختىلىشىپ، سۈپىتى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. شۇڭا ھەر يىلى بىر تۈركۈم ئاشلىق زىيانغا ئۇچرايتتى. 1982-يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى كۆممىقوناق قۇرۇتۇش ماشىنىسىنى تەتقىق قىلىپ ياساپ چىقتى. شۇ يىلى 11-ئايدا قاراتال يېزىسىدا سىناق قىلىنىپ، سەككىز ئوچاقتا 13 مىڭ 750 كىلوگرام كۆممىقوناق قۇرۇتۇلۇپ، ئوتتۇرىچە ھۆللۈك نىسبىتى 21% دىن 15% گە چۈشتى. كۆمۈر، توك سەرپىياتى 100 كىلوگرام قوناق ئۈچۈن 0.2 يۈەن بولۇپ، لايىھىدىكى تەلەپكە يېتىپ، « مۇقىم ھاۋا ئېقىمى شەكىللىك قاخلاپ قۇرۇتۇش ماشىنىسى » دەپ نام بېرىلدى. ئۇنىڭ تۈزۈلۈشى ئاددى، ماتېرىيالنى تېپىش ئاسان بولغاچقا، باھاسى تۆۋەن ئىدى.

4. ترانسپورت ماشىنا-سايمانلىرى

1959-يىلىدىن ئىلگىرى يېزىلاردا ئوغۇت يۆتكەشكە ئاساسەن يار-يار ھارۋا ۋە زەمبىلگە تايىنىلاتتى. 1960-يىلىدىن باشلاپ، رېزىنكە چاقلىق چوڭ ھارۋا ۋە رېزىنكە چاقلىق قول ھارۋىسى كۆپەيدى، مۇناسىپ ھالدا رېزىنكە چاقلىق تراكتور كۆپەيپ، پرىتسىپ چېتىپ ئىشلىتىلدى، ئاز سانداكى ئاپتوموبىلمۇ ئىشلىتىلدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر شەھەر بويىچە ئېشەك ھارۋىسى 21 مىڭ 858 گە، رېزىنكە چاقلىق چوڭ ئات ھارۋىسى 164 گە، تراكتورغا چېتىلىدىغان پرىتسىپ 521 گە، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان يۈك ئاپتوموبىلى 48 گە يەتتى.

1960-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان تراڭسپورت ماشىنىلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ـــ 48 بىرلىكى: دانە

يىللار	رېزىنكە چاقلىق ئېشەك ھارۋىسى	رېزىنكە چاقلىق ئاتلىق ھارۋىسى	يېزا ئىگىلىكتە ئىشلىتىلىدىغان پرېتسىپ	يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان يۆك ئاپتوموبىلى
1960		5		
1961	19	8	1	
1962	30	14	1	
1963	45	18	2	1
1964	73	36	7	1
1965	104	113	7	1
1966	257	234	7	2
1967	269	395	7	2
1968	280	397	7	2
1969	263	475	16	2
1970	273	545	20	2
1971	306	754	22	2
1972	467	758	25	3
1973	890	799	52	2
1974	930	820	52	3
1975	2562	850	70	3
1976	5247	866	90	8
1977	6415	842	126	11
1978	8834	947	126	7
1979	9598	796	175	8
1980	11796	1002	293	22
1981	11421	856	327	35
1982	15898	659	417	37
1983	16666	717	475	36
1984	24049	960	496	40
1985	21858	164	521	48

5. پىششقلاپ ئىشلەش ماشىنا-سايمانلىرى

1965-يىلدىن ئىلگىرى يېزىلاردا ئۇن ئاساسلىقى سۇ تۇگمىنىدە، ياغ جۇگاز (بىر خىل ئاددىي كالا سۆرەيدىغان ياغاچتىن ياسالغان ياغ تارتىش ئۇسكۇنىسى)دا تارتىلاتتى، ئۇنىڭ ئىش ئۇنۇمى تۆۋەن، سۈپىتى ناچار ئىدى. 1968-يىلدىن كېيىن ھەرقايسى گۇڭشىلار ئۇن تارتىش ماشىنىسى، شال ئاقلاش ماشىنىسى، ياغ تارتىش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، ئۇن-ياغ تارتىش زاۋۇتى قۇردى. قۇمباش گۇڭشىسى ۋە قاراتال گۇڭشىسى يەنە چىگىت ئايرىش زاۋۇتى قۇردى. كۆپلىگەن چوڭ ئەترەت، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ۋە ئايرىم دېھقانلار، ماشىنا-ئۇسكۇنىلەر سېتىۋېلىپ ئۇن ۋە ياغ تارتتى. 1985-يىلى يىل ئاخىرىغىچە شەھەر بويىچە ئۇن تارتىش، شال ئاخلاش

ماشىنلىرى 1178 گە، ياغ تارتىش ماشىنىسى 38 گە، پاختا چىقىرىش ماشىنىسى 46 گە يەتتى.

1965-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش ماشىنلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 49 بىرلىكى: دانە

يىللار	ئۇن تارتىش، شال ئاخلاش ماشىنلىرى	ياغ تارتىش ماشىنلىرى	پاختا چىقىرىش ماشىنلىرى
1965	7		
1966	15		
1967	15		
1968	19		
1969	24	5	6
1970	25	9	15
1971	30	6	18
1972	34	8	16
1973	37	10	24
1974	47	17	12
1975	89	12	28
1976	87	12	29
1977	143	20	43
1978	179	24	57
1979	197	17	88
1980	175	14	33
1981	141	5	21
1982	204	8	61
1983	237	22	42
1984	874	26	84
1985	1178	38	46

§2. يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرىنىڭ قۇۋۋىتى

1940-يىلى ئاز ساندا تراكتور ۋە كومبايىن (كونكرېت سانى نامەلۇم) ئىمپورت قىلىنغانىدى، ئۇنىڭ زاپچاسلىرى ۋە ماي كەمچىل بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە تېخنىكا كۈچى ئاجىز بولغاچقا، ئۇزاق ئۆتمەيلا تاشلىنىپ قالغان، 1949-يىلى تاشلىنىپ قالغان ماشىنا سايمانلار غەربىي مەيدان رەئىس سەھەنسىنىڭ ئاستىدىكى كىچىك ئۆيدە ساقلانغان، مۇھىم زاپچاسلىرى يوقاپ كەتكەن.

1959-يىلدىن باشلاپ يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى ئىشلىتىشكە باشلاپ، 1979-يىلغا قەدەر ناھىيە بويىچە بار بولغان يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرىنىڭ ئومۇمى قۇۋۋىتى 19 مىڭ 233 ئات كۈچىگە يېتىپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 23 مو تېرىلغۇ يەرگە بىر ئات كۈچىدىن توغرا كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ھەرخىل چوڭ تراكتور 267 بولۇپ، قۇۋۋىتى 11 مىڭ 536 ئات كۈچى، كىچىك تراكتور 143

بولۇپ، قۇۋۇتى 1670 ئات كۈچى، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان قۇۋۇەت مېخانىزمى 470، قۇۋۇ-تى 5352 ئات كۈچى (ئىچىدىن يانار دېۋىگاتېل 315، قۇۋۇتى 4500 ئات كۈچى، گېنېرا-تور 155، قۇۋۇتى 625.5 كىلوۋات ياكى 852 ئات كۈچى)، كومبايىن تۆت، قۇۋۇتى 220 ئات كۈچى، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل بەش، قۇۋۇتى 455 ئات كۈچى. 20 يىل داۋا-مىدا ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ قۇۋۇتى 962 ئات كۈچى كۆ-پەيگەن، ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 18.3 دىن چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتور كۆپەي-گەن.

1980-يىلىدىن 1984-يىلغىچە بولغان بەش يىل ئىچىدە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بە-لەن 4954.6 ئات كۈچىگە ئىگە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە 57.2 چوڭ، ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتور كۆپەيگەن. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قۇۋۇتى بىلەن چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتورلارنىڭ بەش يىل ئىچىدىكى ئوتتۇرىچە تەرەققىيات سۈرئىتى ئالدىنقى 20 يىلنىڭ ئوتتۇرىچە تەرەققىيات سۈرئە-تىنىڭ 5.2 ھەسىسىگە ۋە 3.1 ھەسىسىگە توغرا كەلدى.

ماشىنىلارنىڭ قۇۋۇەت قۇرۇلمىسى جەھەتتە چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتورلارنىڭ قۇۋۇتى ئەڭ كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ، 1979-يىلى چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتورلارنىڭ قۇۋۇتى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۇتىنىڭ 60 پرسەنتىنى ئىگىلىدى. كىچىك تراكتورلار 8.7 پىرسەنتىنى، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 2.4 پىرسەنتىنى، زەي چىقىرغۇچتش، سۇ-غىرىش، دېھقانچىلىق قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش ماشىنىلىرىنىڭ قۇۋۇتى 27.3% نى ئىگىلىدى.

1975-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدە يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلگەن ماشىنىلارنىڭ قۇۋۇەت قۇرۇلمىسى ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ــ 50

يىللار / تۈرى	چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتورلار ئات كۈچى دانە		كىچىك تېپىشكى تراكتور ئات كۈچى/دانە	زەي چىقىرغۇچتش، سۇغىرىش، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى قۇۋۇەت مېخانىزمى	يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل ئات كۈچى/دانە
	زەنجىر تاپانلىق تراكتور	رېزىنكە تاپانلىق تراكتور			
1975	50 / 3567	109 / 3545	69 / 751	40 / 758	4 / 380
1976	66 / 4074	101 / 3518	65 / 702	40 / 758	8 / 745
1977	64 / 4032	139 / 4786	109 / 1204	50 / 760	11 / 1045
1978	64 / 4083	133 / 4544	104 / 1145	51 / 779	8 / 745
1979	73 / 4828	194 / 6708	143 / 1670	315 / 4500	8 / 745
1980	37 / 2040	327 / 11165	164 / 1936	346 / 13520	22 / 2165
1981	119 / 8016	302 / 10828	119 / 1400	346 / 13520	33 / 3106
1982	134 / 9467	339 / 12117	139 / 1628	313 / 5707	37 / 3785
1983	146 / 9728	372 / 13250	162 / 1894	407 / 6811	36 / 3485
1984	138 / 9319	415 / 15071	191 / 2472	369 / 7025	40 / 3873
1985	106 / 7149	418 / 13500	180 / 2463	281 / 5190	48 / 5023

1960-يىلى يېزا ئىگىلىك ئەمگەك كۈچى 69 مىڭ 681 نادەم، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ قۇۋۇتى ئاران 113 ئات كۈچى بولۇپ، نادەم بىلەن ماشىنىنىڭ نىسبىتى 1:0.0016 ئە-

دى، 1979-يىلى ئادەم، ئۇلاغ، ماشىنىنىڭ نىسبىتى 1:0.547:0.494 بولدى. 1980-يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ قۇۋۋىتى يېزا ئىگىلىكىدىكى قۇۋۋەت ئىچىدە مۇھىم ئورۇن تۇتتى. ئادەم، ئۇلاغ، ماشىنىنىڭ نىسبىتى 1:0.744:0.934 بولۇپ، ماشىنا كۈچى ئۇلاغ كۈچىدىن ئېشىپ كەتتى. ئەگەر قۇۋۋەت ئېكۈيۋالېنتى بويىچە ھېسابلىغاندا، 1980-يىلى ئادەم، ئۇلاغ، ماشىنىنىڭ نىسبىتى 1:3.72:9.34 بولۇپ، ماشىنا كۈچى ئىگىلىگەن نىسبەت ئۇلاغ كۈچى ئىگىلىگەن نىسبەتنىڭ 2.5 ھەسسىگە تەڭ بولدى.

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 1960-يىلدىكىدىن 313 ھەسسە، 1966-يىلدىكىدىن 19 ھەسسە، 1976-يىلدىكىدىن 2.6 ھەسسە، 1978-يىلدىكىدىن 0.6 ھەسسە ۋە 1980-يىلدىكىدىن 0.18 ھەسسە كۆپەيدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 51 (ئات كۈچى، دانە)

يىللار	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى	تېرىقچىلىق ماشىنىلىرى		زەي سۈ چىقىرىۋېتىش، سۈغىرىش ماشىنىسى		ئورۇش ماشىنىسى		دېھقانچىلىق قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش ماشىنىسى	
		قۇۋۋىتى	سانى	قۇۋۋىتى	سانى	قۇۋۋىتى	سانى	قۇۋۋىتى	سانى
1960	113	113	8						
1966	1747	1747	156				23		
1976	9788	6750	391	850	50		43	2179	128
1978	22470	8955	590	1910	194		52	11605	260
1980	30083	15181	941	640	173		102	14262	808
1985	35502	26449	1501	56	3	325	82	8672	401

1989-يىلى ئېتىز-ئېرىقتىكى ئاساسلىق مەشغۇلاتلار ماشىنا بىلەن ئورۇنلاندى. ئۇن، ياغ تارتىشنىڭ تامامەن ماشىنلاشتۇرۇلدى.

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە يېزا ئىگىلىكىنىڭ قۇۋۋەت قورۇلمىسى ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 52

يىللار	يېزا ئىگىلىكىدىكى ئەمگەك كۈچى (ئادەم)	ئىشلەپچىقىرىش ئۇلاغ (تۇياق)	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ قۇۋۋىتى (ئات كۈچى)	ئادەم: ئۇلاغ: ماشىنا	
				(ئادەم، تۇياق، ئات كۈچى)	قۇۋۋەت ئېكۈيۋالېنت بويىچە ھېسابلىغاندا (ئات كۈچىگە سوندۇرۇلدى)
1979	38948	21300	19233	1:0.547:0.494	1:2.74:4.94
1980	38619	28730	36064	1:0.744:0.934	1:3.72:9.34
1981	38619	25000	25585	1:0.647:0.663	1:3.24:6.63
1982	33012	28300	35529	1:0.765:0.960	1:3.83:9.60
1983	35949	34500	35736	1:0.960:0.994	1:4.80:9.94
1984	36969	38300	44006	1:1.036:1.190	1:5.18:11.90
1985	35557	37900	41837	1:1.066:1.177	1:5.33:11.77

(جەدۋەلدىكى ئادەم، ئۇلاغ، ماشىنىنى قۇۋۇەت ئېكۇيۋالېنتى: بىر ئادەم كۈچى = 0.1 ئات كۈچى، بىر ئۇلاغ كۈچى = 0.5 ئات كۈچى، بىر مېخانىك ئات كۈچى = بىر ئات كۈچى)

1979-يىلدىن كېيىن، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىگىلىك تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى. 1985-يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ئەمگەك كۈچىگە 1.13 ئات كۈچى قۇۋۇتىدىكى، ھەربىر دېھقان ئائىلىسىگە 1.83 ئات كۈچى قۇۋۇتىدىكى، ھەر مو تېرىلغۇ يەرگە 0.10 ئات كۈچى قۇۋۇتىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى توغرا كەلدى. بۇنى 1981-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئايرىم-ئايرىم ھالدا 35.6% ۋە 50% ئاشتى.

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قۇۋۇتى بىلەن قوراللىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 53

تۈرى / يىللار	ھەربىر يېزا ئىگىلىك ئەمگەك كۈچىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قۇۋۇتى (ئادەم/ئات كۈچى)	ھەربىر دېھقان ئائىلىسىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قۇۋۇتى (ئادەم/ئات كۈچى)	ھەر مو يەرگە توغرا كەلگەن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قۇۋۇتى (ئادەم/ئات كۈچى)
1979	0.49	0.77	0.04
1980	0.93	1.52	0.07
1981	0.76	1.12	0.05
1982	0.96	1.58	0.07
1983	0.99	1.65	0.07
1984	1.19	2.01	0.09
1985	1.18	1.83	0.10

§3. مەشغۇلات سەۋىيىسى

1. خادىملار ۋە مەشغۇلات مىقدارى

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرى ۋە مەشغۇلات مىقدارىنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 54

بىرلىكى: 10 مىڭ مو، ئادەم

تۈرى / يىللار	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
مەشغۇلات مىقدارى (ئۇلچەملىك مو)	1461324	2509500	2099500	2446384	2002125	2672072	2463058
1) ماشىنا بىلەن ئاغدۇرۇلغان كۆلەم	33.0		31.0	31.1	26.33	25.64	22.20
2) ماشىنا بىلەن تېرىلغان كۆلەم	28.46	28.52	19.77	19.35	19.66	14.61	15.59
3) ماشىنا بىلەن يېغىلغان كۆلەم	0.12		0.23	1.91	0.114	1.589	0.18
يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرى	824	1202	1205	1159	1048	1113	1286

جەدۋەل 5 ــ 54 (داۋامى)

1) تراكتورچى	530	811	658	621	474	799	
2) ئىچىدىن يانار دېڭگاتلىچى	170	179	202	356	335	468	331
3) ماشىنا رېمونتچىلىرى	46	63	44	23	22	53	44
4) تېخنىك خادىملار	5	5	15	36	12	25	15
5) يېزىلىق يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش خادىملىرى	73	144	124	86	58	93	97

2. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئۇنۇمى

1) كۆممىقوناقنى يېرىم ئىنچىكە ئۇلچەپ ئۇۋلاپ تېرىش

1980-يىلدىن باشلاپ كۆممىقوناقنى ئۇۋلاپ تېرىش سىيالكىسى ئىشلىتىلىپ، 1983-يىلى بۇ سىيالكا 34 كە يەتتى. جەمئىي 72 مىڭ 414 مو يەرگە ئۇۋلاپ كۆممىقوناق تېرىلدى. ئەڭ كۆپ تېرىغان يىلى بىر يىل (1982) دا 33 مىڭ 574 موغا يېتىپ، شۇ يىللىق كۆممىقوناقنىڭ ئاق يەرگە ۋە ئېگىزغا تېرىلغان كۆلىمىنىڭ 24 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئىقتىسادىي ئۇنۇمى ئىنتايىن روشەن بولۇپ، ھەر مو يەردىن قولدا ئۇۋلاپ تېرىلغانغا قارىغاندا 2.22 يۈەن، ماشىنىدا قۇرلاپ تېرىغانغا قارىغاندا 5.664 يۈەن تېجەپ قىلىندى. تەپسىلىي ئەھۋالىنى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ:

كۆممىقوناقنى ئۇۋلاپ تېرىش سىيالكىسى بىلەن قولدا ئۇۋلاپ تېرىش، ماشىنىدا قۇرلاپ تېرىشنىڭ ئۇنۇمىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 ــ 55

تۈرى		بىرلىكى	A قول بىلەن ئۇۋلاپ تېرىش	B ماشىنا بىلەن قۇرلاپ تېرىش	c ماشىنا بىلەن يېرىم ئىنچىكە ئۇلچەپ، ئۇۋلاپ تېرىش	ئۇنۇمى	
						c نىڭ A غا قارىغاندا تېجەپ قالغىنى	c نىڭ B غا قارىغاندا تېجەپ قالغىنى
تېجەلگەن ئورۇق	تېرىلغان ئۇرۇق مىقدارى	كىلوگرام / مو	2.5	4	1.25	1.25	2.75
	ئۇرۇقنىڭ ئايرىم ياھاسى	يۈەن	0.348	0.348	0.348		
	ئۇرۇق خراجىتى	يۈەن / مو	1.74	2.784	0.87	0.87	1.914
تېجەلگەن ئەمگەك كۈچى	مايا تاقلاش، بېكىتىشكە كېتىدىغان ئەمگەك	ئىش كۈنى / مو	1	3	0.5	0.5	2.5
	مايا تاقلاش، بېكىتىشنىڭ ھەر ئىش كۈنلۈك خراجىتى	يۈەن / ئىش كۈنى	1.50	1.5×3 = 4.50	1.5×0.5 = 0.75	0.75	3.75
	ئورۇق سېلىشقا كېتىدىغان ئەمگەك	ئىش كۈنى / مو	1	0.02	0.02	0.98	0
	ئورۇق سېلىشقا كېتىدىغان خراجىتى	يۈەن / مو	1.50	1.5×0.02+0.60 = 0.90	1.5×0.02+0.60 = 0.90	0.60	0
ھەر مو يەرگە كەتكەن ئومۇمىي خراجەت		يۈەن / مو	4.74	8.184	2.52	2.22	5.664

2) ئۆسۈملۈك ئاسراش پۈركۈگۈچ ماشىنىلىرىنىڭ ئۇنۇمى

1981-يىلى تۇنجى دورا پۈركۈگۈچ ماشىنا ئەۋرىشكىسى تەتقىق قىلىپ ياسىلىپ، « شەرق قىزارىدى ــ 28 » تراكتورى بىلەن يۇرۇشلەشتۇرۇلۇپ قاراتال يېزىسىنىڭ تۇغۇرچى كەنتىنىڭ كېۋەزلىكىدە سىناپ ئىشلىتىلىپ، خېلى ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلىندى. 1982-يىلى بەش پۈركۈگۈچ

ياسىلىپ ئۇچ يېزىغا كېڭەيتىلدى. 1983-يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىلغان كېۋەزلىككە بىنائۇرالىن ئوت يوقىتىش دورىسى پۈركۈلۈپ، روشەن ئۇنۇم ھاسىل قىلىندى. ئۇچ يېزا پۈركۈگۈچ سىستېمىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1984-يىلى شەھەر بويىچە پۈركۈگۈچ سەككزگە يەتتى. تۆت يىلدا دېھقانچىلىق دورىسى پۈركۈپ چېچىلغان كېۋەز ئومۇمىي كۆلىمى 35 مىڭ 352 موغا يېتىپ، كېۋەز مەھسۇلاتى زور دەرىجىدە ئاشتى.

3) ئۇرۇق تاللاش ماشىنىسىنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى

1983-يىلى ئۇرۇق تاللاش ماشىنىسى 11 غا كۆپەيتىپ، 1 مىليون 862 مىڭ كىلوگرام ئۇرۇق تاللاندى. 266 مىڭ كىلوگرام ئۇرۇق، جەمئىي 106 مىڭ يۈەن پۇل تېجەپ قىلىندى. تۆجۈپلەپ تاللانغان بۇغداي ئۇرۇقىدىن ھەر مو يەرگە پەقەت 14 كىلوگرام سېلىنىپ، تۆجۈپلەپ تاللانمىغان ئۇرۇقتا قارىغاندا ھەر مو يەردە ئىككى كىلوگرامدىن ئۇرۇق تېجەپ قىلىندى. تۆجۈپلەپ تاللانغان ئۇرۇقنىڭ ئۈنۈپ چىقىش نىسبىتى 92% گە يەتتى، تۆجۈپلەپ تاللانمىغان ئۇرۇقنىڭ ئۈنۈپ چىقىش نىسبىتى ئەڭ يۇقىرى بولغاندا ئاران 72% گە يېتەتتى. مەھسۇلات ھەر مو يەردىن 5% دىن 10% كەمچە ئاشتى. ئەمەلىي بىرلىك مەھسۇلاتىنى 131.5 كىلوگرام بويىچە ھېسابلىغاندا، 133 مىڭ مو بۇغدايدىن مەھسۇلاتنى 874 مىڭ 500 كىلوگرامدىن 1 مىليون 749 مىڭ كىلوگرامغىچە ئاشۇرغىلى بولىدۇ. بۇ جەمئىي 350 مىڭ يۈەندىن 700 مىڭ يۈەنگىچە ئىقتىسادىي ئۈنۈم ئاشتى دېگەن سۆز.

ئۇرۇق تاللاشنىڭ خىراجىتى چىقمىنى ھەر تونىغا ئالتە يۈەن بويىچە ھېسابلىغاندا جەمئىي 11 مىڭ يۈەن بولىدۇ.

4) قوي يۇڭى قىرقىش ماشىنىسىنىڭ ئۈنۈمى

قوي يۇڭىنى ماشىنا بىلەن قىرقىشنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى يۇقىرى بولۇپ، قول بىلەن قىرقىشقا قارىغاندا ھەر بىر قويدىن 200 گرامدىن 500 گرامغىچە قوي يۇڭىنى ئارتۇق قىرقىۋالغىلى، يۇڭ سۈپىتىنى بىر دەرىجە يۇقىرى كۆتۈرگىلى بولىدۇ. 1983-يىلى يۇڭ قىرقىش ماشىنىسى تۈنجى قېتىم توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدا ئومۇملاشتۇرۇلۇپ سىناق قىلىندى. سىناقتا 1000 قوينى قىرقىش پىلانلانغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە 1516 قوي قىرقىلىپ، شۇ يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 4-دەرىجىلىك تېخنىكا كېڭەيتىش مۇكاپاتىغا ئېرىشىلدى.

5) سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈشنى ماشىنىلاشتۇرۇشنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى

1983-يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈلگەن كېۋەز 6474 مو بولۇپ، كېۋەز تېرىلغان كۆلەمنىڭ 12.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە ماشىنا بىلەن سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلغان كۆلەم 6327 مو بولۇپ، شۇ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ماشىنا بىلەن ئۇرۇق سېلىپ، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ، كېۋەز ئۆستۈرگەن كۆلىمى ئەڭ كۆپ ناھىيە بولدى. 1984-يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈلگەن كېۋەز كۆلىمى كۆپەيىپ 23 مىڭ 511 موغا يەتتى، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ، كېۋەز تېرىش سىياسىي 1983-يىلدىكى سەككزدىن كۆپەيىپ 35 كە يەتتى، ماشىنا بىلەن تېرىلغان كۆلەم 19 مىڭ 597 مو بولۇپ، سۇلياۋ يوپۇق يېپىلغان كېۋەز كۆلىمىنىڭ 84.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

سۇلياۋ يوپۇق يېپىش ماشىنىسى بىلەن ئۇرۇق سالغاندا، چۆنەك ئېچىش، ئوغۇت بېرىش، تەكشىلەپ باستۇرۇش، سۇلياۋ يوپۇق ئۆستىگە توشۇك تېشىپ، ئۇرۇق سېپىش (ئوۋلاپ سېپىش)، توپا بىلەن كۆمۈش، چىگىداش قاتارلىق بارلىق مەشغۇلاتلارنى بىر قېتىمدىلا ئورۇندىغىلى

لى، مۇشۇ ئارقىلىق ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئادەتتىكى كېۋەز تېرىشقا قارىغاندا روشەن ھالدا ئۆسۈشتۇرگىلى بولىدۇ.

1983-يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈلگەن كېۋەزنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمىنى تەھلىل قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 56

بىرلىكى: يۈەن

تۈرى		بىرلىكى	ئادەتتىكىدەك تېرىلغان كېۋەز	سۇلياۋ يوپۇق ياپقان كېۋەز	ئىزاھات
1-ھەرۋاغا قىلىنغان خىراجەت چىقىمى	چىقىم جەمئىي	يۈەن / مو	8.20	54.74	
	1. ئۇرۇق	0.30 يۈەن / كىلوگرام	2.70	1.20	ئادەتتىكى كېۋەز 9 مو / كىلوگرام سۇلياۋ ياپقان كېۋەز4مو / كىلوگرام
	2. ماشىنا ھەققى	يۈەن / مو	3.00	5.70	
	3. ئادەم كۈچى ياردىمى	يۈەن / مو	0.50	1.50	
	4. يەر بېجى قاتارلىقلار	يۈەن / مو	2.00	2.00	
	5. خىمىيۋى ئوغۇت	يۈەن / مو		11.00	20 مو / كىلوگرام
	6. سۇلياۋ يوپۇق راسخودى	يۈەن / مو		32.64	ھەر موسما سەككىز كىلوگرام سۇلياۋ يوپۇق كېسىدۇ.
	7. خىمىيۋى ئوسۇلدا ئوت چۆپ يوقىتىش	يۈەن / مو		0.70	
2-ھەر مودىن قىلىنغان خىراجەت كېرىم	جەمئىي كېرىم	يۈەن / مو	96.67	267.90	
	بىرلىك مەھسۇلاتى	ساپ پاختا (كىلوگرام)	24.35	67.5	1983-يىلدىكى ئەمەلىي سان
	پاختا سومىسى	3.36 يۈەن / كىلوگرام	81.82	226.80	
	باشقىلار	يۈەن / مو	14.85	4.11	
3-ھەر مودىن ئېلىنغان پايدا		يۈەن / مو	88.74	213.16	213.16 — 88.74 = 124.42

4. خۇلاسە: (1) سۇلياۋ يوپۇق يېپىلغان كېۋەزدىن ئادەتتىكىدەك تېرىلغان كېۋەزگە قارىغاندا ھەرمودىن 124.42 يۈەن ئارتۇق كىرىم قىلىندى.

(2) سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلغان 6474 مو كېۋەز ئومۇمىي ئۈنۈمى 808 مىڭ 343.64 يۈەن ئاشتى.

§4. رېمونت قىلىش، ياساش

1959-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك « قىزىلئۇلتۇز » دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، ياساش بىلەن رېمونت قىلىشنى تۇتتى. 1960-يىلى ھەرخىل ساپان چىشى، سىيالكىلارنىڭ چىشلىق چاقى، ئۇرۇق يۇرۇشتۇرگۈچ ئىشىكى قاتارلىق دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ 11 مىڭدىن ئارتۇق زاپچاسلىرىنى ئىشلەپچىقاردى، 14 مىڭدىن ئارتۇق ھەرخىل چوڭ-كىچىك دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى رېمونت قىلدى. 23-نومۇرلۇق ساپاندىن 651نى، ئوغاقتىن 4113نى ياسىدى ھەمدە شال تېرىش ئېھتىياجىغا ئاساسەن 25 شال سىيالكىسىنى سىناق قىلىپ ياسىدى. 42 مايسا تېكىش ماشىنىسى ياساپ چىقتى. 1962-يىلى ئىشلەپچىقارغان كەتمەن، ئورغاق ۋە ئوتىغۇچ ۋىلايەتلىك سانائەت-قاتناش تارماقلىرى تەرىپىدىن مۇھىم شەكىللىك مەھسۇلات بولۇپ باھالىنىپ، باشقا ناھىيىلەرگە سېتىلدى. ئۆزگەرتىپ ياسىغان 23-نومۇرلۇق ساپانمۇ سىناق قىلىپ كېڭەيتىلىدىغان مەھسۇلات قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. رېمونت كەسپى، ئۇششاق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى رېمونت قىلىشتىن ئاپتومو-بىل، تراكتورلارنى رېمونت قىلىشقا تەرەققىي قىلدى.

1964-يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى تراكتور پونكتى قۇرۇلۇپ،

پۈتۈن ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش، رېمونت قىلىش، ماشىنا بىلەن تەمىنلەش ۋە ئۇختاس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەشكە مەسئۇل بولدى. 1965-يىلى قىشتا ماتورلۇق ماي قاچىلاش ناسوسىدىن 25نى تەتقىق قىلىپ ياساپ، تراكتورغا ئاپتوماتىك ھالدا سۈزۈپ، ھىملاپ ماي قاچىلاشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، تراكتورغا ماي قاچىلىغاندا تۆكۈلۈپ چېچىلىش، ئەمگەك ۋە ۋاقىت ئىسراپ بولۇش ئەھۋاللىرىنى ھەل قىلدى. بۇ ناسوس بىلەن ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئېھتىياجىنى قانداۋۇرۇپلا قالماستىن، يەنە كەلپىن، ئاۋات، ئۈچتۇرپان، ئاقسۇ كونىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ تراكتور پونكىتلىرىنى تەمىنلىدى.

1970-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش-ياساش زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، « ھەم رېمونت قىلىش، ھەم ياساش، رېمونت قىلىشنى ئاساس قىلىش » فاكۇلتېتىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدى.

1973-يىلى 83 ئاپتوموبىل، تراكتور، دېزىل ماتور رېمونت قىلىندى. 2422 ھەرخىل يېزا ئىگىلىك ماشىنا زاپچاسلىرى ئىشلەپچىقىرىلدى. 413 يۇرۇش ئات ھارۋىسى تەگلىكى، 120 ساپان ياسالدى.

1970-يىلدىن 1980-يىلغىچە بولغان ئون يىل ئىچىدە رېمونت قىلىش، ياساش زاۋۇتىنىڭ « دەسمايىنى ساقلاپ قېلىپ، ئاز پايدا ئېلىش، مۇلازىمەتنى ئاساس قىلىش » تىن ئىبارەت ئىگىلىك باشقۇرۇش فاكۇلتېتىغا ئاساسەن يېزىلارغا يۈزلىنىپ، تراكتور رېمونت قىلىش داۋامىدا كۆرۈلگەن زىيىنغا مالىيىدىن بىر قىسىم نورمىلىق قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى. 1980-يىلىدىن كېيىن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ، نورمىلىق قوشۇمچە ياردەم بېرىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. رېمونت قىلىش ياساش زاۋۇتى نوقۇل ئىشلەپچىقىرىش كارخانىسىدىن، ئىشلەپچىقىرىش-تىجارەت قىلىش خاراكتېرىدىكى كارخانىغا ئۆزگەرتىلىپ، مۇستەقىل تىجارەت قىلىش، پايدا-زىيانغا ئۆزى مەسئۇل بولۇش يولغا قويۇلدى. كارخانىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ھەرخىل ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈلمىلىرى يولغا قويۇلۇپ، يېڭى مەھسۇلاتلار، يېڭى تۈرلەر تېرىشىپ راۋاجلاندۇرۇلدى، « بىر كەسىپنى ئاساس قىلىش، كۆپ خىل ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش » فاكۇلتېتى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە شەھەر-يېزىلاردىكى خەلق تۇرمۇشى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىندى، بۇ جەھەتتە شۇمۇرۇش شەكىللىك خامان سورۇش ماشىنىسى، سۈلياۋ يوپۇق يېپىش سىيالكىسى، كۆممىقوناقنى ئۇۋۇلاپ تېرىش سىيالكىسى، پېرىتسىپ، تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان ئىككى چىشلىق ساپان ۋە كارىۋات، ئۈستەل، ئورۇندۇق، مەش، يۇندا قاپقىغى قاتارلىق مەھسۇلاتلار ئىشلەپچىقىرىلدى.

يېزىلاردىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش مۇلازىمەت قىلىش پونكىتلىرىنىڭ ھەممىسىدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، يېزىلارنىڭ تراكتور ۋە ھەرخىل دېھقانچىلىق سايمانلىرى رېمونت قىلىپ بېرىلدى.

§5. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە ماي بىلەن تەمىنلەش

1. ماشىنا-سايمانلار بىلەن تەمىنلەش

1972-يىلدىن ئىلگىرى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەشتە، پىلانلىق باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشخانىسى تەقسىمات كۆرسەتكۈچى

چۇشۇرۇپ بېرەتتى، ناھىيە بۇ كۆرسەتكۈچنى يەنە يېزا-مەيدانلارغا چۇشۇرۇپ بېرەتتى. ئىشلەت-كۈچىلەر بىلەتكە ئاساسەن يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى شىركىتىگە بېرىپ سېتىۋالاتتى. 1973-يىلى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى ۋە ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش پونكتى قۇرۇلۇپ، ئۆزى-زى سېتىۋېلىپ، ئۆزى سېتىپ چىقىرىدىغان بولدى. يېزا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرى ۋە زاپچاسلار بىلەن تەمىنلەش يىلدىن-يىلغا كۆپەيدى. 1973-يىلدىن 1984-يىلغىچە بولغان 12 يىلدا يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرىنى سېتىۋېلىش سوممىسى 260 مىڭ يۈەندىن كۆپىيىپ، 3 مىليون 120 مىڭ يۈەنگە؛ سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 190 مىڭ يۈەندىن كۆپىيىپ، 3 مىليون 110 مىڭ يۈەنگە يەتتى. جەمئىي سېتىلغان چوڭ، ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتور 423، كىچىك تراكتور 473، ماشىنغا سۈرىتىلىدىغان يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى 601، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان پرىتسىپ 410، ئۆ-سۈملۈك ئاسراش ماشىنىسى 54، دان ئايرىش ماشىنىسى 284، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان قۇۋۇەت مېخانىزمى 557، دېھقانچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ما-شىنىسى 607 بولۇپ، 12 يىلدا يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرىنىڭ ئومۇمىي سېتىۋېلىش سوممىسى 20 مىليون 790 مىڭ يۈەنگە، ئومۇمىي سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 20 مىليون 67 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1973-يىلدىن 1984-يىلغىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرىنى سېتىۋېلىپ، سېتىپ چىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ــ 57 بىرلىكى: دانە، 10 مىڭ يۈەن

يىللار / تۈرى	چوڭ-ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتور		كىچىك تراكتور		ماشىنغا سۈرىتىلىدىغان دېھقانچىلىق سايمانلىرى		يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان پرىتسىپ		ئوسۇملۈك ئاسراش ماشىنلىرى		دان ئايرىش ماشىنىسى		يېزا ئىگىلىككە ئىشلىتىلىدىغان قۇۋۇەت مې-خانىزملىرى		دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھ-سۇلاتلىرىنى پىششىقلاش ماشىنلىرى		سېتىۋېلىش-سېتىپ چىقىرىش سوممىسى (10 مىڭ يۈەن)		يېزا (10 مىڭ يۈەن)
	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى		
1973	1		8	8							12	6	27	17	16	8	26	19	
1974	8	5	10	21	6	5	27	17	4	2	20	23	17	17	20	18	63	51	
1975	26	28	27	17	58	44	22	29			19	22	83	25	63	65	117	117	
1976	16	17	17	20	32	36	25	23	6	5	16	16	117	100	86	86	124	111	
1977	37	32	16	21	63	51	15	19	23	4	23	16	64	80	52	56	139	124	
1978	40	38	24	15	38	59	31	30	34	39	48	37	69	77	132	80	174	175	
1979	42	49	35	45	106	104	42	44			146	163	84	72	31	47	199	209	
1980	104	97	65	60	90	91	81	78					10	18	26	29	288	288	1.3
1981	47	52	13	10	71	71	31	34			7	1	9	14	28	24	203	218	2.0
1982	34	35	15	26	84	72	27	29	4	4			32	37	63	68	210	216	1.8
1983	31	29	44	44	32	46	35	34					18	19	71	69	224	228	2.2
1984	39	41	199	206	21	22	96	73					37	31	67	57	312	311	8.4
جەمئىي	425	423	473	493	601	601	432	410	71	54	291	284	567	507	655	607	2079	2067	

2. ماي بىلەن تەمىنلەش

1964-يىلدىن 1974-يىلغىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىغا ئىشلىتىلىدىغان ماينى تراكتور پونكتى توشۇپ كېلەتتى. تراكتور پونكتىغا ماينى ئاپتوماتىك قاچىلاپ-چۈشۈرىدىغان باكلىق ماي توشۇش ئاپتوموبىلىدىن بىرى سەپلەپ بېرىلگەنىدى. گۈڭشېلاردىكى ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەترەتلىرىنىڭ ھەممىسىدە ماي ئىسكىلاتى تەسىس قىلىنغان. ماي توشۇش ئاپتوموبىلى ماينى ۋىلايەتلىك ماي ئىسكىلاتىدىن قاچىلاپ، گۈڭشېلاردىكى ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەترەتلەرنىڭ رېگە پىلان بويىچە ئۆز ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىللىرىدە زەنجىر تاپانلىق تراكتورلار بەلگىلەنگەن نۇقتىلاردىن ئېلىپ ئىشلىتەتتى. ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەترەتلىرىگە ئۇلاغ ھارۋىسى ئەۋەتىپ، ماينى ئېلىپ كېتىپ، ئېتىز ئۇستىگە يەتكۈزۈپ بېرەتتى، تراكتورلار ماينى شۇ يەردىلا قاچىلايتتى، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تراكتور پونكىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىدىغان دىزىل مېيىنى تەمىنلەشتە ناھىيىلىك دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشخانىسى ماي بىلەن تەمىنلەش كۆرسەتكۈچىنى تەقسىم قىلىپ بېرىدىغان گۈڭشېلار ئۆزلىرى ماي شىركىتىگە بېرىپ سېتىۋالىدىغان بولدى.

1974-يىلى ۋىلايەت تەقسىم قىلغان ئالدىنقى يېرىم يىللىق دىزىل مېيى بىلەن تەمىنلەش كۆرسەتكۈچى 34 تونىنا بولۇپ، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنلاشتۇرۇش ئىدارىسى گۈڭشېلاردىكى رېزىنكە چاقلىق تراكتورلارنى ئۈيۈشتۇرۇپ، داخىيەندىن يۆتكەپ كەلگەن، ھەرقايسىسى ئۆزى ئېلىپ كېلىگەن ماينى ئۆزى ئىشلەتكەن. يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنلاشتۇرۇش ئىدارىسى يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىدىغان دىزىل مېيى بىلەن تەمىنلەش تۇر-نۇقتىلىرىنى يىلمۇ يىل قۇردى ۋە مۇكەممەللەشتۇردى. بەشتۇگمەن، قاراتال، توپلۇق قۇمباش ۋە ئايكۆل قاتارلىق گۈڭشېلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ماي ئىسكىلاتلىرى قۇرۇپ، گۈڭشې دائىرىسىدىكى تراكتورلار ئىشلىتىدىغان ماينى تەمىنلەپ بېرىشكە مەسئۇل بولدى. ناھىيە بويىچە سىغىمچانلىقى 137 تونىنا كېلىدىغان جەمئىي 12 چوڭ ماي باك بولۇپ، ناھىيىدىكى بارلىق تراكتور، دىزىل ماتورلارنى يەككە ماشىنا بويىچە نورمىلىق ماي بەلگەن تەمىنلەش يولغا قويۇلدى. 1985-يىلى بەش يېزىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش مۇلازىمەت پونكىتلىرىنىڭ ماي ئىسكىلاتلىرى جەمئىي 1914 تونىنا يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان دىزىل مېيى سېتىپ بەردى، ئاپتول، قاراماي، سالدول قاتارلىقلار بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلدى.

§6. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش

1974-يىلدىن باشلاپ ناھىيە بويىچە تراكتورچىلاردىن ئېمتىھان ئېلىپ كىنىشكا تارقىتىش خىزمىتى ئىشلەندى. ئېمتىھاندىن ئىلگىرى سىياسىي-ئېقىم مەسىلىرى، قاتناش قائىدىسى، ماشىنا توغرىسىدا ئومۇمىي ساۋات، ماشىنا ئىشلىرى قائىدىسى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ئىشلىتىش قاتارلىق جەھەتلەردە نۇقتىلىق يېتەكچىلىك قىلىندى. نەزەرىيە ۋە ئەمەلىي مەشغۇلاتتىن ئېمتىھان ئېلىش ئارقىلىق لايىقەتلىك بولغانلارغا « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى تراكتور شوپۇرلۇق كىنىشكىسى » تارقىتىپ بېرىلىپ، كىنىشكىسىز تراكتور ھەيدەشكە بىردەك رۇخسەت قىلىنمىدى. 1974-يىلى تۆت گۈڭشې، بىر دېھقانچىلىق مەيدانى « ئېمتىھان ئېلىپ كىنىشكا تارقىتىش » سىناق نۇقتىسى قىلىپ

تاللاندى. ئىمتىھانغا قاتناشقان 137 ئادەمدىن 120 ئادەم لايىقەتلىك بولدى.

1984-يىلى ئاقسۇ شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى پەيدىنپەي قانۇن-قائىدىلەر بويىچە باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. يېزىلاردىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بويىچە مۇلازىمەت قىلىش باشقۇرۇش پونكىتلىرىغا مەخسۇس يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرغۇچىلار سەپلەندى. ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنلاشتۇرۇش ئىدارىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلىغان رەسمىي يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرغۇچى 14 كە يەتتى، 1985-يىلى شەھەر بويىچە 704 تراكتور تەكشۈرۈلۈپ، ماشىنا پاكىز بولۇش، ئۇسكۇنىلىرى تولۇق بولۇش، زاپچاسلىرى تەل بولۇش، بىخەتەر، ئىشەنچلىك بولۇش تەلىپىگە يېتىپ، لايىقەتلىك بولغان 648 تراكتورغا نومۇر تاختىسى تارقىتىپ بېرىلدى، لايىقەتسىز تراكتورلارنى مۇددەت بەلگىلەپ رېمونت قىلدۇرۇپ، رېمونتتىن چىققاندىن كېيىن يەنە تەكشۈردى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق بىخەتەرلىك تەرىبىسى كۆچەيتىلدى. ئېتىزلىقلاردا، يوللاردا تەكشۈرۈپ قائىدىگە خىلاپلىق قىلىش ھادىسىلىرى تۈزىتىلگەچكە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىدا ۋەقە يۈز بېرىش ئازايدى. شوپۇرلۇق كىنىشكىسى يوقلارنىڭ سانى ئومۇمىي سانىنىڭ 30 پىرسەنتىدىن 12 پىرسەنتىگە تۆۋەنلىگەن بولسىمۇ، يۇمەسىلىنى يەنىلا ھەل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

IX باب سۇ ئىنشائاتى

§1. سۇغىرىش سۇ مەنبەسى

ئاقسۇنىڭ سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىقى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئاقسۇ دەريالىرى بىلەن دولان دەريالىرى ئاساسلىق سۇغىرىش سۇ مەنبەسى قىلىنىدۇ. تارىم دەريالىرىنىڭ ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان مۇساپىسى 164 كىلومېتر بولۇپ، ياز پەسلىدىكى كەلكۈن مەۋسۇمىدە ئىككى قىرغاقتىكى توغرا قىلقلار، چۆل يايلاقلىرى سۇغىرىلىدۇ. ئادەتتىكى چاغلاردا پەقەت زەي ئېقىتىش رولىنىلا ئويناپدۇ. شەھەر تەۋەسىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ھىنگان تاغلىق رايونىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1100 — 1400 مېتر بولۇپ، تاغدا قار توختىماچقا، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر يوق، تاغ باغرىدا ئاچچىق بۇلاق سۈيى بار. شەھەر تەۋەسىنىڭ جەنۇبىي قىسمى قۇملۇق رايون بولۇپ، گويا قۇم دېڭىزغا ئوخشايدۇ. ئۇ يەردە سۇ يوق.

1. يەر ئاستى سۈيى

1) كېلىدىغان سۇ مىقدارى

ئاقسۇ سۇ رايى پونكىتىنىڭ 1957-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان 26 يىللىق ماتېرىيالغا قارىغاندا، ئاقسۇ يېڭى دەريا سىستېمىسىنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق ئېقىن مىقدارى 103 سېكۇنت كۇب مېتر بولۇپ، يىللىق سىغىم مىقدارى 3 مىليارد 209 مىليون كۇب مېتر.

ئاقسۇ كونا دەريالىرى (ئاقسۇ شۇئېقۇدۇقىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئاۋات سۇغىرىش غول ئۆستەڭلىرىگە سۇ يەتكۈزۈپ بېرىدىغان دەريا بولۇپ، ئۇنىڭ ئېقىن مىقدارى 78.5 سېكۇنت كۇب مېتر، يىللىق سىغىم مىقدارى 2 مىليارد 826 مىليون كۇب مېتر.

دولان دەريالىرىغا ھەر يىلى 3-ئايدا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئاياقچى ئۆستەڭ بېشىدىن سۇ باشلىنىدۇ. 1955-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان 23 يىللىق ستاتىستىكا ماتېرىيالىلىرىغا قارىغاندا، ئادەتتىكى سۇ يىللىرىدىكى ئېقىن مىقدارى 25.3 سېكۇنت كۇب مېتر، يىللىق سىغىم مىقدارى 785 مىليون كۇب مېتر بولغان.

ئاقسۇ شەھرىنىڭ يەر ئۈستى سۇيىنىڭ سىغىم مىقدارى

جەدۋەل 5 — 58 بىرلىكى: 10 مىڭ كۇب مېتر

دەريا نامى	ئاقسۇ كونا دەريا سى	ئاقسۇ كونا دەريا سى	ئاقسۇ يېڭى دەريا سى	ئاقسۇ يېڭى دەريا سى	دولان دەريا سى	دولان دەريا سى
مۇناسىۋەتلىك چاستوتىسى (%)	50	75	50	75	50	75
تېپىك يىللار	1974	1957	1962	1963	1977	1972
1-ئاي	11784,96	13365,22	11249,28	11329,63	3374,78	4044,38
2-ئاي	9216,39	11296,73	8878,46	7209,22	3193,34	3652,99
3-ئاي	11436,77	11945,66	8169,12	8410,18	4633,63	4660,42
4-ئاي	10056,96	7879,68	3214,08	1350,43	5054,4	4458,24
5-ئاي	12133,15	10901,09	7312,03	7794,14	6026,4	7312,03
6-ئاي	34214,4	26956,8	42508,8	52099,2	9123,84	9771,84
7-ئاي	42586,56	32408,64	81155,52	58121,28	8945,86	7178,11
8-ئاي	37497,6	37229,76	105528,96	67495,68	9802,94	7740,58
9-ئاي	25790,4	22135,68	28512,00	31622,40	10704,96	7128,00
10-ئاي	19311,26	19070,21	10633,25	9910,08	7794,14	6776,72
11-ئاي	18869,76	16951,68	7542,72	10627,20	5287,68	6246,72
12-ئاي	15748,99	18588,10	6213,89	16659,65	4553,38	5008,66
يىللىق سىغىم مىقدارى	248647,2	228729,25	320918,11	282629,09	78435,00	73970,27

2) نىسبەت بويىچە تەقسىم قىلىنىدىغان سۇ مىقدارى

ئاقسۇ دەريا سى باشقارمىسى تېرىلغۇ يەر كۆلىمىگە ئاساسەن 1974-يىلدىن 1982-يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئاقسۇ شەھرىگە 1 مىليارد 237 مىليون كۇب مېتر سۇ تەقسىم قىلىپ بەردى. بۇنىڭ ئىچىدە سۇغرىش پەسلىدە باشلاپ كېلىنگەن ئوتتۇرىچە سۇ مىقدارى 915 مىليون كۇب مېتر بولۇپ، يىللىق سۇ مىقدارىنىڭ 73,97 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى، قىشلىق بىكار سۇ 322 مىليون كۇب مېتر بولۇپ 26,03% نى ئىگىلىدى. 6-ئايدىن ئىلگىرى سۇ نىسبەت بويىچە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. 6-ئايدا كەلگۈن كەلگەندىن كېيىن سۇنى نىسبەتتىن ئارتۇق باشلاشقا بولىدۇ. لېكىن، ئوخشاشلا سۇ ھەققى ئېلىنىدۇ.

سۇغرىش پەسلىدە باشلاپ كېلىنگەن سۇ مىقدارى بويىچە ھېسابلىغاندا ھەر مو تېرىلغۇ يەرگە ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن يەر ئۈستى سۇ مىقدارى 1939,12 كۇب مېتر بولۇپ، مەملەكەت بويىچە ئوتتۇرىچە سان (ھەر مو يەرگە 1755 كۇب مېتر) نىڭ 1,105 ھەسسىسگە، ئاپتونوم رايون بويىچە ئوتتۇرىچە سان (ھەر مو يەرگە 1644,5 كۇب مېتر) نىڭ 1,18 ھەسسىسگە باراۋەر كېلىدۇ.

2. يەر ئاستى سۇيى

ئاقسۇنىڭ يەر ئاستى سۇيى ئاساسەن كاۋاكچىلاردىكى سۇ تېپىغا كىرىدۇ. ئۇ ئاساسەن

سۇغىرىلغان يەردىن سىڭگەن سۇلاردىن تولۇقلىنىدۇ، چۈنكى، يىللارنىڭ ئوتتۇرىچە ھۆل-يېغىن مىقدارى ئاران 65.3 مىللىمېتر بولغاچقا ئۇ، يەر ئاستى سۇيىنى ھېچقانچىلىك تولۇقلىيالمايدۇ. شۇ-گا، ئۇنى ھېسابلاشنىڭ ھاجىتى يوق. شىنجاڭ گېئولوگىيە ئىدارىسىنىڭ ماتېرىيالغا ئاساسلانغاندا، ئاقسۇ رايونى تەگرىتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكدىكى تۆزلەڭلىك بولۇپ، ئوتتۇرىچە سۇ سىڭىش نىسبەتى 25% بويىچە ھېسابلىغاندا، ئۇنىڭ نەتىجىسى تۆۋەندىكىدەك بولىدۇ:

1) دەريا ئېقىنلىرىنىڭ تولۇقلاش مىقدارى. يېڭى دەريانىڭ دەريا قىنى پەس بولغاچقا، يەر ئاستى سۇيىنى چىقىرىۋېتىش رولىنى ئويناىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ سىڭىش مىقدارى ھېسابلانمىدى. كونا دەريانىڭ كۆپ يىللىق سۇ مىقدارى 2 مىليارد 556 مىليون كۇب مېتر بولۇپ، بۇنىڭدىن ئاقسۇ شەھىرىدىكى سۇغىرىش رايونى، شۇنتەقۇدۇق سۇغىرىش رايونى ۋە ئاۋات سۇغىرىش رايونى ئېشىلەتكەن 558 مىليون كۇب مېتر سۇنى چىقىرىۋەتكەندە، قالغىنى سىڭىپ كەتكەن سۇ مىقدارى بولۇپ، ئۇ 499 مىليون كۇب مېترغا يېتىدۇ.

2) ئېرىق-ئۆستەڭلەردە سىڭگەن سۇ. ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كونا دەريا ۋە دولان دەرياسىدىن ھەر دەرىجىلىك ئېرىق-ئۆستەڭلەرگە 900 مىليون كۇب مېتر ئەتراپىدا سۇ باشلىنىپ، ئۇنىڭ 2.25 مىليون كۇب مېترى سىڭىپ كېتىدۇ.

3) سۇغىرىلغان يەردىكى سۇنىڭ سىڭىش مىقدارى. ئېتىزلىقلار سۇغىرىلغان سېپ سۇ مىقدارىنىڭ 369 مىليون كۇب مېتر بويىچە ھېسابلىغاندا، ئۇنىڭ سىڭىش مىقدارى 92 مىليون 300 مىڭ كۇب مېترغا يېتىدۇ.

يەر ئاستى سۇيىنى ئومۇمىي تولۇقلاش مىقدارى 816 مىليون 300 مىڭ كۇب مېتر.

قاراتال غول زەيلىكى، بەشتۆگمەن غول زەيلىكى، توپلۇق-قۇمباش غول زەيلىكى ۋە ئايكۆل يېزىسىنىڭ بىرنەچچە زەيلىكىنىڭ چىقىرىۋەتكەن زەي سۇ مىقدارىغا ئاساسەن مۆلچەرلەپ ھېسابلىغاندا، چىقىرىۋېتىلىدىغان سۇ مىقدارى تەخمىنەن 70 مىليون 543 مىڭ 800 كۇب مېتر بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بوستانلىق رايونىنىڭ يەر ئاستى سۇيۆزىنىڭ تەبىئىي تولۇقلىنىش مىقدارى تەخمىنەن 745 مىليون 800 مىڭ كۇب مېترغا يېتىدۇ. ئېچىپ پايدىلىنىش نىسبىتى 67% بويىچە ھېسابلىغاندا شەھەرنىڭ بوستانلىق رايونىدىكى يەر ئاستى سۇيىنىڭ زاپىسىنى تەخمىنەن 499 مىليون كۇب مېتر، ئۇنۇمۇرسال تولۇقلىنىدىغان ئەندىزە سانىنى ھەربىر مو يەرگە 87.78 كۇب مېتر دەپ بېكىتىشكە بولىدۇ.

يەر ئاستى سۇيىنىڭ مېنېرالىشىش دەرىجىسى 1 ـ 2 گرام / لىتىر ئاربلىقىدا بولۇپ، ئۇنىڭ سۇيۇقلىقى ياخشى بولغاچقا، سۇغىرىش سۇ مەنبەسى قىلىشقا بولىدۇ. سۇ ئورنى تېيىز بولۇپ، ئۇنى ئېچىش ئاسان.

§2. سۇغىرىش رايونلىرى

شەھەر تەۋەسىدىكى دېھقانچىلىق رايونىنىڭ سۇغىرىش رايونى مىنگو دەۋرىدە دولان دەرياسىنىڭ سۇغىرىش رايونى بىلەن كونا دەريا سۇغىرىش رايونىغا ئايرىلغان. دولان دەرياسى سۇغىرىش رايونى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئېگىزچى يېزىسى بەشتۆگمەن يېزىسى، قاراتال يېزىسى، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بىر قىسمى؛ كونا دەريا سۇغىرىش رايونى توپلۇق، قۇمباش، ئايكۆلدىن ئىبارەت ئۇچ يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، ئاۋات ناھىيىسى پۈتۈنلەي مۇشۇ سۇغىرىش رايونىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا تەۋە ئىدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، شەھەردىكى دېھقانچىلىق رايونلىرى (يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق تۇمەن-مەيدانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) مۇنداق ئالتە سۇ ئىنشائاتى كىچىك رايونغا ئايرىلدى:

1) ئىككىلەمچى شورنى ئۆزگەرتىش رايونى

بۇ رايون كونا دەريانىڭ غەربى، ھىنگان تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئايكۆل يېزىسىغا جايلاشقان. بۇ رايوننىڭ جەنۇبتىن شىمالغا ئۆزۈنلۇقى تەخمىنەن 80 كىلومېتر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 1.5 كىلومېتردىن بەش كىلومېترغىچە بولۇپ، يەر شەكلى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا يانتۇ، بىر قىسىم يەرلىرىنىڭ شەكلى ئېگىز-پەس. ھازىر بار سۇغىرىش رايونى جەنۇبقا قاراپ پەلەمپەيسىمان جايلاشقان بولۇپ، تېرىشقا بولىدىغان 250 مىڭ مو يېرى بار.

بۇ رايوننىڭ يەرلىرى ئاقسۇ كونا دەريا سىستېمىسىنىڭ سۇيى بىلەن سۇغىرىلىدۇ، « غالىبىيەت » ئۆستىكى بېشىدىن باشلىنىدىغان ساقساق ئۆستىگى بىلەن ئىككىنچى ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن باشلىنىدىغان خاكئوك ئۆستىگى بۇ سۇغىرىش رايونىنىڭ ئاساسلىق سۇ باشلاش ئۆستىگى ھېسابلىنىدۇ. يەر ئاستى سۇيى ئورنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئادەتتە 0.2—0.7 مېتر بولۇپ، ئايرىم جايلاردا 2 — 3 مېتر مو كېلىدۇ. يەر ئاستى سۇيىنىڭ مېنېرالللىشىش دەرىجىسى يۇقىرى بولۇپ. ئادەتتە 1 — 5 گرام / لىتىر، ئايرىم جايلاردا 16 گرام / لىتىر كېلىدۇ.

غالىبىيەت ئۆستىكى دوئكە جايلاشقان بولۇپ، يىللىق سىڭىش مىقدارى 20 مىليون كۇب مېتر، يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنى بىر يېرىم مېتر چوڭقۇرلۇقتا بولۇپ، 0.2 — 0.7 مېترگىچە كۆتۈرۈلىدۇ. ئۆستەكنىڭ يان تەرىپى ئەسلىدە چوڭ باغلار ۋە تەبىئىي كەنتلەر ئورۇنلاشقان جاي ئىدى. ھازىر بۇ يەرلەرنىڭ تولىسى سازلىق ۋە شورلۇققا ئايلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۆستىگە سازلىق ئۆزلۈكسىز كېڭەيمەكتە.

2) سۇ مەھسۇلاتلىرى باقمچىلىق رايونى.

بۇ رايون ئايكۆل يېزىسىنىڭ جەنۇبىي، شوتىقۇدۇق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەيدانىنىڭ شەرقىدىكى خاكئوك باشقۇرۇش رايونىغا جايلاشقان. ئۇنىڭ باقمچىلىق سۇ يۈزى 25 مىڭ مو. كۆل سۇيى كونا دەريادىن سىڭگەن دەريا سۇيى، ئايكۆل سۇغىرىش رايونىدىن چىقىرىۋېتىلگەن سۇ، ھىنگان تېغىنىڭ ئالدىدىكى يەر ئاستى سۇيى ۋە تاغلىق رايونىدا ياغقان ھۆل-يېغىن قاتارلىقلاردىن تولۇقلىنىدۇ.

3) ئەتىيازدا قۇرغاق، سۇ قىس بولىدىغان رايون.

بۇ رايون ئاقسۇ دەريا چوڭ كۆۋرۈكىنىڭ جەنۇبى، يېڭى دەريا بىلەن كونا دەريانىڭ ئارلىقىغا جايلاشقان بولۇپ، ئېگىز يۈزىدىن 1059 — 1087 مېتر ئېگىز. بۇ رايوننىڭ جەنۇبتىن شىمالغا ئۆزۈنلۇقى تەخمىنەن 34 كىلومېتر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن ئىككى كىلومېتردىن ئون كىلومېترغىچە، كۆلىمى تەخمىنەن 300 مىڭ مو كېلىدۇ. تېرىلغۇ يەر 125 مىڭ مو بولۇپ، توپلۇق يېزىسى بىلەن قۇمباش يېزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يەر شەكلى شەرقىي شىمالدىن غەربىي جەنۇبقا قىيسايغان. شەرقىي قىرغاقتىكى چوڭ ئۆستەكنىڭ شەرقىدىكى يەرلەر يېڭى دەرياغا يېقىن، دەريا قىرغىقىدىكى يارلىق بىرقەدەر چوڭقۇر بولغاچقا، يەر ئاستى سۇيى بىمالال ئېقىپ چىقالايدۇ. يەر ئاستى سۇيى ئورنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى بەش مېتردىن سەككىز مېترغىچە كېلىدۇ، ئايرىم جايلاردا ئون مېترغا يېتىدۇ. شەرقىي قىرغاقتىكى چوڭ ئۆستەكنىڭ بىلەن كونا دەريا ئارىسىدىكى يەرلەرنىڭ يەر ئاستى سۇ ئورنى بىرقەدەر يۇقىرى بولۇپ، ئادەتتە بىر مېتردىن ئۇچ مېترغىچە كېلىدۇ.

بۇ رايوننىڭ سۇ مەنبەسى ئاقسۇ كونا دەريا سى بولۇپ، شەرقىي قىرغاقتىكى چوڭ ئۆستەكنىڭ

ئارقىلىق غالىبىيەت ئۇستىگىنىك بېشىدىن باشلاپ كېلىنىدۇ. توپلۇق-قۇمباش غول زەيلىكىنىك پۈتۈ-شى توپلۇق، قۇمباش يېزىلىرىنىك يەر ئاستى سۇ ئورنىنى تۆۋەنلىتىپ، تۇپرىقىنى ياخشىلىدى. بۇ-رۇنقى سازلىقلارغا ھازىر دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى تېرىشقا بولىدىغان بولدى. بۇ رايوندا 4-ئاي-دىن 6-ئاينىك باشلىرىغىچە سۇ ئىنتايىن قىس بولىدۇ.

4) ياخشىلانغان دولان سۇغىرىش رايونى

بۇ رايونىنىك شەرقىي تەرىپى ئاقسۇ تارىم تاشيولى بولۇپ، غەربىي تەرىپى يېڭى دەريا بىلەن، شىمالىي تەرىپى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىلەن، جەنۇب تەرىپى دولان سۇ ئامبىرى بىلەن تۇتىشىدۇ. بۇ رايونىنىك جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 80 كىلومېتر، غەربتىن جەنۇبقا كەڭلىكى تەخمىنەن ئىككى كىلومېتردىن ئون كىلومېترغىچە بولۇپ، دېگىز يۈزىدىن ئې-گىزلىكى 1030 — 1200 مېتر، ئۇزلەشتۇرۇشكە بولىدىغان كۆلىمى 580 مىك مو، ھازىر بار تە-رىلغۇ يېرى 380 مىك مو، بۇنىك ئىچىدە شەھەر ئىچى، ئېگەرچى يېزىسى، بەشتۆگەمەن يېزى-سى، قاراتال يېزىسى ۋە شەھەرلىك سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانلىرىنىك تېرىلغۇ يېرى جەمئىي 313 مىك مو بولۇپ، قالغان 67 مىك مو تېرىلغۇ يەر يېزا ئىگىلىك 1-شىستىنىك 6-تۆە-نى، چارۋا فېرمىسى، شۆبە ھەربىي رايون دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە شەھەرگە بۇاستە قا-راشلىق ئىداره-ئورگانلارنىك قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش بازىلرىنىك ئىگىدارچىلىقىدا.

دولان دەريا‌سى سۇغىرىش ئۇستەنگىلىرىدىن ھاسىل بولغان دەريا بولۇپ، سۇيى مۇنداق ئىككى قىسمدىن تەركىب تاپىدۇ: بىر قىسمى، ھەر يىلى 3-ئاينىك ئاخىرلىرىدىن 11-ئاينىك ئاخىرلىرىغىچە، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىك ئاياقچى يېزىسىدىكى دولان دەريا‌سى ئۇستەنگە بې-شى قۇرۇلۇشى ئارقىلىق باشلانغان قۇمىبرىق دەريا‌سىنىك سۇيى. يەنە بىر قىسمى، ئاقسۇ كونە-شەھەر ناھىيىسى ئەتراپلىرىدىكى بۇلاق سۇلىرى بولۇپ، ئومۇمىي يەر ئۈزۈلۈشى: غەربىي شىمال تەرىپى ئېگىز، شەرقىي جەنۇب تەرىپى پەس، يېڭى دەريا قىرغىقىغا يېقىن جايلاردا قىسمەن ئېگىز يەرلەر بار.

بەشتۆگەمەن يېزىسىنىك شىمالىي قىسمىدىكى يەر ئاستى سۇيىنىك شورىنى تەبىئىي ئېقىشتىن شارائىتى ياخشى بولۇپ، يوشۇرۇن سۇنىك چوڭقۇرلۇقى ئۇچ مېتردىن ئالتە مېترغىچە ئارىلىقتا. بەشتۆگەمەن يېزىسىنىك جەنۇبىي قىسمىدا دۆڭلۇكلەرنىك پەسىيىپ بېرىشى بىلىنەر-بىلىنمەس بول-غاچقا، تۇپراقنىك سىغىز تەركىبى برقەدەر ئېغىر، يوشۇرۇن سۇيىنىك چوڭقۇرلۇقى ئادەتتە بىر مېتردىن ئۇچ مېترغىچە كېلىدۇ، يەر ئاستى سۇيىنىك مېنېرالىلىشىش دەرىجىسى يېڭى دەريا‌غا يېقىنلاشقانسېرى ئەڭ تۆۋەن بولۇپ، ئادەتتە 1—5 گرام / لېتر، دولان دەريا‌سىنىك ئىككى قىر-غىقىدا 5 — 10 گرام / لېتر كېلىدۇ، شەرقىي قىسمىدىكى ئاقسۇ قەشقەر تاشيولى ئەتراپلىرىدا ئەڭ يۇقىرى بولۇپ 10 — 30 گرام / لېتر كېلىدۇ. شۇڭا بۇ رايوندا تۇپراقنىك ئىككىلەمچى شورلىشىش دەرىجىسى شىمالدىن جەنۇبقا بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ، شەرقتىن غەربكە بارغانسېرى يېنىكلەپ بارىدۇ.

دولان دەريا‌سى بۇلاق سۇيى بىلەن تولۇقلىنىپ تۇرغانلىقتىن، سۇيى ئەلۋەك، قىش پەسلىدە مۇز تۇتمايدۇ. بىر يىل ئىچىدىكى ئېقىم مىقدارى برقەدەر تەكشى، ئەتىيازلىق سۇغىرىش مەزگى-لىدە 17 مىليون كۇب مېتر سۇ كەملەيدۇ، سۇغىرىش رايونىنىك يەر ئۈزۈلۈشى تەكشى، تۇپرىقى مۇنبەت، ھاۋا كىلىماتى ئىللىق بولۇپ، ئۇزلەشتۇرۇشكە بولىدىغان نۇرغۇن يەر بار، سۇ، تۇپراق بايلىقى بىرقەدەر مول، بۇ رايوندا جىددىي ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەر مۇنۇلار: (1) دەرياقىنى ئەگرى-بۈگرى، كېسىك يۇزى رەتسىز بولۇپ، يەر پىلانلاشقا ناھايىتى كۆپ قېينچىلىق-لارنى كەلتۈرىدۇ؛ (2) كۆكباش توسمىسىنىك ئۈستۈن قىسمىدىكى دەريا ئېقىنىنىك يانتۇلۇقى بەك

چوڭ بولغاچقا، دەريا ئېقىنى ئىنتايىن تېز بولۇپ، ئىككى قىرغاقنى يالاپ كېتىدۇ، شۇڭا ھەر يىلى خېلى كۆپ ئۆي، يەر، مېۋىلىك باغلارنى سۇ ئېقىتىپ كېتىدۇ. (3) تۆۋەن ئېقىمدىكى تۇپراقنىڭ ئىككىلەمچى شورلىشىشى ئېغىر بولۇپ، قاراتال يېزىسىدىلا جەددىي زەي ئېقىتىپ، شورنى تىزگىنلەشكە تېگىشلىك 50 مىڭ مودىن ئارتۇق يەر بار. دولان باشقۇرۇش رايونى غول زەيلىكنىڭ پۈتۈشى بۇ رايوندىكى شورلاشقان تېرىلغۇ يەرلەرنى ياخشىلاشتا ناھايىتى زور رول ئوينىدى. (4) تېرەك دەريا سى بىلەن كۆكيار دەريا سىنىڭ كەلكۈن ئاپىتىگە ئۇچرايدۇ. كەلكۈن ھەمىشە شىددەت بىلەن كېلىدۇ. بەزى چاغلاردا 50 — 80 سېكۇنت / كۇب مېترغا يېتىدۇ. كەلكۈن سۈيىنىڭ تەركىبىدە قۇم ۋە تۇز ناھايىتى كۆپ. (5) دەريا سۈيى بۇلغانغان، ئۇلايەتتىكى زاۋۇت، كان-كارخانىلارنىڭ يۇندا سۈيى كېرەكسىز داشقاللىرى، تۇرمۇشتىن چىققان يوندا سۇلار دولان دەريا سىغا نۇرغۇن چىقىرىندىلكتىن، سۇغىرىش رايونىدىكى خەلقنىڭ تەن سالامەتلىكى ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ.

5) تارىم دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى دېھقانچىلىق سۇغىرىش رايونى

1957-يىلى قىشتىن باشلاپ، يېزا ئىگىلىك 1-شىسى بوز يەر ئېچىپ، تارىم دېھقانچىلىق سۇغىرىش رايونىنى بەرپا قىلدى. بۇ رايون غەربتە دولان دەريا سىنىڭ ئايغىدىن باشلىنىپ، شەرقتە شەرقىي مېرىدىئان 84°00′ قىچە بارىدۇ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 300 كىلومېتر-دىن 400 كىلومېترغىچە كېلىدۇ. شىمالىي تەرىپى تېرەك دەريا سى، كۆكيار دەريا سى، قارا يۇل-غۇن دەريا سى تىنما تۇزلەڭلىكى بىلەن، جەنۇبىي تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ شىمالىي قىر-غىقى بىلەن تۇتۇشىدۇ. كەڭلىكى بەش كىلومېتردىن 29 كىلومېترغىچە كېلىدۇ. بۇ سۇغىرىش را-يونى تارىم دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا تار، ئۇزۇن سوزۇلۇپ جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 960 مېتردىن 1030 مېترغىچە كېلىدۇ. بۇ رايوننىڭ كۆپ جايلىرى توغرا قىلىق ۋە چاتقال-لىق شور تۇپراق. ئۇزلەشتۇرۇلگەن رايون ئىچىدە ھازىرچە ئىشلىتىلمىگەن يەر ۋە قۇم دۆڭلىرى-نىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 35% ئەتراپىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ رايوننىڭ ھاۋا كلىماتى قۇرغاق، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل-يېغىن مىقدارى 48.1 مىللىمېتر، پارغا ئايلىنىش مىقدارى 1340 مىللىمېتر. ئاسا-سەن ئاقسۇ دەريا سىنىڭ سۇيى بىلەن سۇغىرىلىدۇ. يوشۇرۇن سۇيىنىڭ مېنېرالىلىشىش دەرىجىسى ئادەتتە بىر گرام / لېتردىن چوڭ، ئۇزگىرىش دەرىجىسى چوڭ، (1—30 گرام / لېتر)، بۇ يو-شۇرۇن سۇدا يەر سۇغىرىشقا بولمايدۇ.

6) تارىم دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى ئوتلاق سۇغىرىش رايونى

بۇ رايون تارىم دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى تەبىئىي ئوتلاققا جايلاشقان بولۇپ، ئاسا-سەن تارىم دەريا سىنىڭ كەلكۈن مەزگىلىدىكى سۇيى بىلەن سۇغىرىلىدۇ.

§3. سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى

ئاقسۇنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىقنى ئوخشاشلا قەدىمىي بولۇپ، كۆپ يىللار ئوتتۇپ كەتكەچكە تەپسىلىي پايدىلىنىش ماتېرىياللىرى تېپىلمىدى. ھازىرقى دولان دەريا سى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى بىر تۇرلۇك چوڭ سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى بولۇپ، ھېلىمۇ ئاساسلىق سۇغىرىش ئۇسۇلى ھېسابلىنىدۇ.

1950-يىلدىن ئىلگىرى شەھەر تەۋەسىدە بىرمۇنچە ئوبدانراق ئۇسۇل، ئۇسۇلغا ئايلاندۇرۇلغان بولسىمۇ ئوبدانراق توما ۋە قاتناش كۆۋرۈكى يوق ئىدى. كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشلىرى

ئۇزاق يىللار رېمونتسىز قالغان كونا دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىمدىكى غازاڭ قۇلاق توغىنى بىلەن دو-لان دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمدىكى قوشتوغراق توغىندا ئەتىياز ۋە كۈز پەسىللىرىدە سۇ ئازلاپ، ياز پەسلىدە كەلكۈن ئاپىتى يۈز بېرەتتى. دولان دەرياسى 20 يىل چېپىلمىغاچقا ناھايىتى قېلىن قۇم دۆۋىلىنىپ كېتىپ دەريا قىنى ئۆرلەپ كەتكەچكە، سۇ ئاز بولغاندا قۇرغاقچىلىق يۈز بېرەتتى، سۇ كۆپ بولغاندا، ئېتىز-ئېرىقلارنى بېسىپ كېتەتتى. ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن دەريالارنى رېمونت قىلىشقا كېشىدىغان ئەمگەك ۋە ماتېرىياللار توغرۇلۇق داۋاملىق قوشنا ناھىيىلەر بىلەن دەۋالىشىپ قالاتتى. 1947-يىلدىكى ئارخىپتا مۇنداق خاتىرىلەنگەن: « يېقىنقى يىللاردىن بۇيان (ئاقسۇ دەر-ياسى) پاچا تاش دېگەن جايدا دەريا يولىنى ئۆزگەرتتى ھەمدە ناھايىتى قېلىن لاي يېتىپ كەتتى. پاچاتاشتا ئەھۋال ئەڭ ئېغىر، ھەر يىلى ياز، كۈز پەسلىدە تاغدىن كەلكۈن كېلگەن-دە بۇ يەر ئىنتايىن خەتەرلىك بولۇپ قالىدۇ. ئەگەر يار ئېلىپ كەتسە ئاقسۇ كونىشەھەر، ئاق-سۇ، ئاۋات ناھىيىلىرىدىكى جەلقىنىڭ ھايات ۋە مال-مۈلكىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدۇ. ھەر يىلى ئۈچ ناھىيىنىڭ ھاشارچىلىرى قاشقا ئىشلەيدۇ، مۇداپىئە كۆرۈش ئەمگىكى ئىنتايىن جاپا-لىق ». 1948-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى پاچاتاش كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 26 مىڭ 166 ئەمگەك، 29 مىڭ 359 ھارۋا شاخ-شۇمبا، 9344 تال چوڭ ياغاچ، 9505 تال بادىرا ياغاچ ۋە 146 مىڭ مېتر كۆلا سەرپ قىلغان. 1949-يىلىن 7-ئايدا ياڭئېرىق كەنتى ئەترايىدا دەريا تاشقىنلاپ ئېتىز-باغلارنى بېسىپ كەتكەن، نۇراخۇنىڭ ئوغلى نىيازنى سۇ ئېقىنىپ كېتىپ جەسىتى تېپىلمىغان. يېڭى دەريا‌غا سېلىنغان ياغاچ كۆۋرۈك قىيسىيىپ، ئۆرۈلۈپ چۈشەي دەپ قالغان.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى يېڭى باسقۇچقا كىردى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكەتلىرى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. سۇ ھوقۇقىنى ئىگە-لىۋالغان 22 چوڭ سۇ زومىگىرى ئاغدۇرۇلۇپ، نامۇۋاپىق سۇ تۇزۇمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. را-يون، يېزىلاردىن كەنتلەرگىچە دېھقانلار ئۆزلىرى سۇ ھەيئىتىنى سايلاپ چىقىپ، يېڭى سۇ قائە-دىلىرىنى ئورنىتىپ، سۇ ئىشلىرى دېموكراتىك ئۇسۇلدا باشقۇرۇلىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كېچىك تېپتىكى سۇ ئىنشائاتلىرى قۇرۇلۇپ سۇ مەنبەلىرى ئېچىلىپ، قۇرغاقچىلىققا قارشى تۇرۇلۇپ، كەلكۈننىڭ ئالدى ئېلىندى. 1951-يىلىدىن 1953-يىلغىچە چوڭ-كىچىك 29 ئۆستەڭ ياسىلىپ، 2385 ئۆستەڭ رېمونت قىلىنىپ، ئۇچ چوڭ توغان قۇرۇلۇپ، 66 مىڭ 518 مو سۇغىرىلە-دىغان تېرىلغۇ يەر كۆپەيتىلدى؛ 10 مىڭدىن ئارتۇق خەلق ئىشچىلىرى تەشكىللىنىپ، دولان دەر-ياسى رېمونت قىلىنىپ، لېيى تازىلاندى. 1957-يىلغا قەدەر ناھىيە بويىچە باش غول ئۆس-تەڭ 48 گە، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 755 كىلومېتر‌غا، تارماق غول ئۆستەڭ 668 گە، ئۇزۇنلۇ-قى 1495.5 كىلومېتر‌غا، ئېرىق 3793 كە، ئۇزۇنلۇقى 2782.4 كىلومېتر‌غا، زەيلىك 2040 قا، ئۇ-زۇنلۇقى 423 كىلومېتر‌غا، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۆستىكى 32 گە، ئۇزۇنلۇقى 16.7 كىلو-مېتر‌غا يەتتى. بۇنىڭدىن باشقا 1692 بۇلاق كۆزى ئېچىلدى، 258 توغان، 203 ئورۇندا نوما، 12 ئورۇندا كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشى ياسالدى. 1958-يىلدىن 1963-يىلغىچە بولغان ئالتە يىلدا يېڭىدىن 2239 ئېرىق-ئۆستەڭ چېپىلدى. 1138 ئوتتۇرا، كىچىك نوما ۋە نور ياسال-دى. 287 زەيلىك چېپىلىپ، سۇغىرىش كۆلىمى 215 مىڭ مو كېڭەيتىلدى.

1961-يىلدىن باشلاپ ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئەڭ چوڭ ئۆستەڭ تۇگۇن قۇرۇلۇشى — كونا دەريا ئېلىش بېشى سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى ياسىلىشقا باشلاپ، ئارقىدىنلا كۆكباش تومىسى، يېڭى ئۆستەڭ تومىسى، دولان دەريا بېشىنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش قۇرۇلۇشى، توپلۇق قۇمباش سۇ باش-لاش قۇرۇلۇشى قاتارلىق سۇ قۇرۇلۇشلىرى پۈتكۈزۈلدى. 1984-يىلى دولان دەرياسى بىلەن

شەرقىي قىرغاق چوڭ ئۆستىڭى قاتارلىق ئىككى سۇ باشلاش غول ئۆستىڭىنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش ئورۇندالدى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 138 كىلومېتر كېلىدۇ. بۇ بىر قاتار سۇ ئىنشائاتى مۇئەسسەسلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سۇ قۇرۇلۇشىنى مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىگە يەتكۈزدى.

1. سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى

1) دولان دەريا سۇ ئۆستەڭ بېشى ۋە غول ئۆستەڭ قۇرۇلۇشلىرى

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە دولان ئۆستىڭىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 320 چاقىرىم، كەڭلىكى ئۇچ جاڭ، بەش گەز ئىدى. چۇغتال 1-ئۆستىڭى، چۇغتال 2-ئۆستىڭى، يۇلغۇنلۇق ئۆستىڭى، كۆكباش 1-ئۆستىڭى، كۆكباش 2-ئۆستىڭى، كۆكباش 3-ئۆستىڭى، كۆكباش 4-ئۆستىڭى، كۆكباش 5-ئۆستىڭى، كۆكباش 6-ئۆستىڭى، بەشتۇگمەن 1-ئۆستىڭى، بەشتۇگمەن 2-ئۆستىڭى، بەشتۇگمەن 3-ئۆستىڭى، بەشتۇگمەن 4-ئۆستىڭى، بەشتۇگمەن 5-ئۆستىڭى، بەشتۇگمەن 6-ئۆستىڭى، كۆل 1-ئۆستىڭى، كۆل 2-ئۆستىڭى، كۆل 3-ئۆستىڭى، ۋەخپە ئۆستىڭى، سايىقىرلىق ئۆستىڭى، كۆكۈل ئۆستىڭى، دوسقۇل 1-ئۆستىڭى، دوسقۇل 2-ئۆستىڭى، دوسقۇل 3-ئۆستىڭى، قۇم ئۆستىڭى، بۆزچى ئۆستىڭى، چوناق ئۆستىڭى، قاش ئۆستىڭى، يۇقىرىقى قۇمئېرىق ئۆستىڭى، تۆۋەنكى قۇمئېرىق ئۆستىڭى، يۇقىرىقى غالدىر ئۆستىڭى، تۆۋەنكى غالدىر ئۆستىڭى، بوز تاقاي ئۆستىڭىدىن ئىبارەت 33 تارماق ئۆستەڭ بارئىدى.

دولان دەريا سىنىڭ ئۆستەڭ بېشى قۇرۇلۇشى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى تەۋەسىدىكى قوشتوغراق كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇزۇن تاشلار بىلەن باستۇرۇپ، توغان چېگدىش ئۇسۇلى بىلەن ياسالغان، سۇ قۇمئېرىق دەريا سىدىن باشلىناتتى. باشقۇرۇش ياخشى بولمىغانلىقتىن، ئۇستۇنكى ئېقىندا سۇ كۆپ، تۆۋەنكى ئېقىندا سۇ قىس بولاتتى. ئۆستەڭ بېشىنىڭ تۆۋەندىكى ئۆستەڭ دەريا قىرغىقىنى بويلاپ ماڭغاچقا، ئۇنى دائىم كەلكۈن بۇزۇۋېتەتتى. 1947-يىلى، سۇ باشلاپ چىقىپ، شوتىقودۇقتىكى بوز يەرنى ئۆزلەشتۈرۈش پىلانلانغاندى. 1948-يىلى 9-ئايدا ئىنجاڭ سۇ ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ 2-قېدىرىپ تەكشۈرۈش ئەترىتى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ قۇرۇلۇش بۆلۈمى بىلەن بىرلىكتە تېخنىك خادىملارنى ئەۋەتىپ، دولان دەريا سىنىڭ ئۆستەڭ بېشىنىڭ تۆۋەندىكى ئۆستەڭلەرنى ئۆلچەپ تەكشۈرۈپ، ئۆستەڭنىڭ يۇنلىشىنى دەريا بويىدىن چەتلەشتۈرۈشنى سىناق قىلىپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئەمەلگە ئاشمىغان. 1951-يىلى ئاقسۇ سۇ ئىشلىرى خىزمەت ئەترىتى تېخنىك خادىملارنى ياردەمگە ئەۋەتىپ 10 مىڭدىن ئارتۇق خەلق ئىشچىلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ، دولان ئۆستىڭىنى رېمونت قىلىپ، لاتقىنى تازىلىدى. شۇ يىلى دولان ئۆستىڭىنىڭ سۇيى كۆپىيىپ، قاراتال رايونى سۇ قىس رايوندىن سۇيى مول رايونغا ئايلاندى. لېكىن رېمونت قىلىنغاندىن كېيىنكى كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش سۇ تەقسىملەش تومىسى، چۇشۇرگە ئېغىزى قاتارلىق ئەسلىھەلەر يەنىلا ياغاچتىن ياسالغان ئىدى، ۋاقتىلىق قۇرۇلۇش بولۇپ، تاكى 1957-يىلغىچە ئىشلىتىلدى. 1958-يىلىدىن باشلاپ تارماق ئۆستەڭلەر قىسقارتىلىپ، غول ئۆستەڭگە قوشۇۋېتىلىپ، ئۆستەڭ سىستېمىسى تەڭشەلدى. 1960-يىلى ياغاچتىن سۇ باشلاش توسمىسى ياسالغانىدى، ئۇنىڭدىنمۇ دائىم مەسىلە چىقىپ تۇردى. 1973-يىلى 10-ئايدا ئۆستەڭ بېشى قۇرۇلۇشى ئۆزگەرتىلىپ، پولات چىۋىقلىق، بىتوندىن سۇ باشلاش نومىسى، كەلكۈن چىقىرىۋېتىش چۇشۇرگىسى ۋە يان تۇغنىڭ كەلكۈن چىقىرىش بۆلۈكى ياسالدى ھەمدە كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن بىرى قۇرۇلدى. توما تېمى تاش بىلەن بىتوندىن قويۇرۇلغان بولۇپ، توما ئېغىزىغا پو-

لات چۈنقلىق بىتون تاختا تاقاق ئىشلىتىلدى. قۇرۇلۇشنى ئاقسۇ دەريا باشقارمىسى مەسئۇل بولۇپ پىلانلىدى. ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن پىزا ئىگىلىك 1-شىسىنىك 6-تۈەنى مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدى. دۆلەت 678 مىك يۈەن مەبلەغ سالدى. قۇرۇلۇش 1976-يىلى 7-ئايدا پۈتتى. سۇ باشلاش تو-مىسى ئۇچ تۆشۈكلۈك بولۇپ، لايىھىدىكى تومىدىن ئۆتىدىغان ئېقىم مىقدارى 55 كۇب مېتر / سې-كۇنت، كەلكۈن چىقىرىۋېتىش چوشۇرگىسى تۆت تۆشۈكلۈك بولۇپ، كەلكۈن چىقىرىۋېتىش ئېقىم مىق-دارى 170 كۇب مېتر / سېكۇنت.

دولان دەريا‌سى باش غول ئۆستىگى. بۇ ئۆستەگگە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىك قوش-تۇغراق ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشىدىن سۇ باشلىنىپ، ئاساسەن ئېگەرچى، بەشتۈگمەن، قاراتال قاتارلىق پېزىلار، شەھەر ئىچى، پىزا ئىگىلىك 1-شىسىنىك 6-تۈەنى، دولان سۇ ئامبىرى قاتارلىق جايلارغا ۋە ئېلېكتر ئىستانسىسىغا سۇ يەتكۈزۈپ بېرىدۇ.

باش غول ئۆستەك ئۆستەك بېشىدىن ئىنتىپاق تومىسىغا يەتتە كىلومېتر كېلىدۇ. ئىنتىپاق تومە-سىغا سۇ بۆلۈش تاقىقى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئېگەرچى پېزىسىنىك يېرما قاتارلىق كەنتلىرىگە سۇ يەتكۈزۈپ بېرىلىدۇ، باش غول ئۆستەگنىك 24.4 كىلومېتر جايىدا ئاقسۇ شەھىرىنىك غەربە-دىكى تاشيول كۆۋرۈكى 26.85 كىلومېتر جايىدا شەھەر جەنۇبىدىكى تاشيول چوڭ كۆۋرۈكى بار؛ ئۇنىڭ 27.25 كىلومېتر جايىدا چوڭ كونترول ئېغىزى بولۇپ، بۇنىڭدىن ئۆتىدىغان سۇنىڭ ئېقىم مىقدارى 60 كۇب مېتر / سېكۇنت، پىزا ئىگىلىك 1-شىسىنىك 6-تۈەن سۇغىرىش رايونىغا بارىدى-غان سۇ مۇشۇ جايدىن بۆلۈنىدۇ؛ 32.75 كىلومېتر جايىدا كۆكيار دەريا‌سىنىك كەلكۈن سۇيى قوشۇلاتتى، كەلكۈن سۇيى ئۆستەگگە قۇيۇلغاندىن كېيىن، ئۆستەگنىك لاي-لاتقىلرىنى كۆپەيتە-ۋەتتى، شۇڭا كېيىن نور قويۇلۇپ، كەلكۈن سۇيى دولان ئۆستىگىدىن ئاتلىتىپ ئۆتكۈزۈۋېتىلدى، نورنىڭ لايىھىدىكى ئېقىم مىقدارى 80 كۇب مېتر / سېكۇنت بولۇپ، سۇ يېڭى دەريا‌غا قۇيۇلدۇ؛ 32.9 كىلومېتر جايىدا چۇغتال سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى؛ 38.65 كىلومېتر جايىدا كۆكباش سۇ بۆلۈش تومىسى قۇرۇلۇپ، بەشتۈگمەن پېزىسىنىك غول ئۆستىگىگە سۇ بۆلۈپ بېرىلدى، بۇ قۇ-رۇلۇش 1965-يىلى 10-ئايدا پۈتكەن؛ 53.65 كىلومېتر جايىدا يېڭى ئۆستەك سۇ بۆلۈش تومىسى بولۇپ، قاراتال پېزىسىنىك غول ئۆستىگىگە سۇ بۆلۈپ بېرىلدى. بۇ قۇرۇلۇش 1965-يىلى 10-ئايدا پۈتكەن؛ 65.45 كىلومېتر جايىدا بەشتۈگمەن پېزىلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى؛ 74.85 كىلومېتر جايىدا قاراتال پېزىسىنىك نامات سۇنى تىزگىنلەش بۆلۈش تومىسى قۇرۇلدى؛ ئاشقان سۇ دولان سۇ ئامبىرىغا قۇيۇلدۇ.

2) كونا دەريا ئۆستەك بېشى ۋە سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى

1954-يىل 8-ئاينىك 1-كۈنى پىزا ئىگىلىك 1-شىسىنىك غالىبىيەت ئۆستىگى پۈتكەندىن كې-يىن، ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشى كونا دەريا‌غا سېلىنغان تاشيول كۆۋرۈكىنىك يۇقىرى ئېقىمىنىك تەخمىنەن 500 مېتر جايىغا قۇرۇلدى. بۇ جاينىك دەريا قىنى مۇقىم بولۇپ، دەريانىك ئوڭ تە-رەپ قىرغىقىدا بىر چوقچىيىپ چىققان تاش دۆڭلۈك بار، بۇ يەردىكى تاش جىنسلىرى قاتتىق ئە-دى. شۇڭا، مۇشۇ يەردە قېيا تاش يېرىلىپ، سول تەرەپ قىرغىقى مۇستەھكەملىنىپ، ياغاچتىن سۇ باشلاش تومىسى ياسالدى. سۇ ئاقسۇ دەريا‌سىدىن باشلىنىدۇ. سۇ باشلاشتا ئەسلىدىكى غازاك قۇلاقتىكى ئوسۇل بويىچە شاخ، تاش بېسىپ، بۇقا (ياغاچ جازا) قويۇلۇپ، توسما قۇرۇلغان بولغاچقا، كەلكۈن مەزگىلىدە ھەمىشە كەلكۈن بۇزۇپ كېتەتتى. شۇڭا، 1970-يىلى غالىبىيەت ئۆستىگىنىك ئۆستەك بېشىغا كونا دەريا سۇ بۆلۈش تومىسى كۆپەيتىپ ياسالدى. شەرقىي قىرغاق-تىكى چوڭ ئۆستەك بىلەن ئايكۆل پېزىسى ساقساق سۇ بۆلۈش تومىلىرىمۇ مۇشۇ جايغا قۇرۇلدى. ئايكۆل پېزىسى سۇنى 2-ئېلېكتر ئىستانسىسىنىك سۇ بۆلۈش ئېغىزىدىن باشلىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبا-

رەن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كونا دەريا سۇغىرىش رايونىدىكى يېزىلارغا سۇ بۆلۈپ بېرىش ئىشى تولۇق كونترول قىلىندى.

كونا دەريا باش غول ئۆستىڭىنىڭ سۇ بۆلۈش تومىسى ئېلىش بېشى تومىسىدىن سۇ باشلىنىپ، 4.2 كىلومېتر جايغا كەلگەندە، سۇ يۆلۈش تومىسى قۇرۇلغان. بۇ توما كونا دەريا (ئاۋات ناھىيە-سىگە سۇ بۆلۈش ئېغىزى)، غالىبىيەت ئۆستىگى، شەرقىي قىرغاقتىكى چوڭ ئۆستەڭ ۋە ساقساق كەنتىگە سۇ بۆلۈپ بېرىدۇ، ئۇ، 1972-يىلى پۈتكەن.

كونا دەريانىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى چوڭ ئۆستىڭىدە 1970-يىلى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، 1973-يىلى پۈتكەن. ئۇنىڭغا ئېلىش بېشى توگۈنى قۇرۇلۇشىدىن سۇ باشلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 32.7 كىلومېتر بولۇپ، ئاساسلىقى توپلۇق بىلەن قۇمباش يېزىلىرىنى سۇغىرىدۇ. ئۆستەڭدە ئالتە سۇ بۆلۈش تومىسى، ئۇچ كۆۋرۈك، بەش شارقىراتما، ئىككى كىچىك سۇ ئېلىكتر ئىستانسىسى قۇرۇلغان. 1984-يىلى دولان دەريا بىلەن شەرقىي قىرغاقتىكى چوڭ ئۆستەڭنىڭ ئىككى سۇ باشلاش غول ئۆستەڭىنىڭ سۇغىرىش سىستېمىسىنى ئۇزگەرتىپ، قۇرۇش مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلاندى. بۇ سىستېمىدا جەمئىي 15 غول ئۆستەڭ بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 227 كىلومېتر؛ 61 تارماق ئۆستەڭ بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 336.2 كىلومېتر؛ 436 ئوق ئېرىق بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 899.4 كىلومېتر؛ 1878 سۇغىرىش ئېرىقى بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1362.4 كىلومېتر. باش غول ئېقىن ئىككى، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 52.95 كىلومېتر؛ تارماق غول ئېقىن ئون، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 89 كىلومېتر؛ تارماق ئېقىن 76، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 329 كىلومېتر؛ ئوق ئېقىن 125، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 161 كىلومېتر؛ كۆك چۇنەك ئېرىق 183، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 260 كىلومېتر. باسما قۇدۇق 334 بولۇپ، 8500 ئادەم ۋە 15 مىڭ 900 تۇياق چارۋىنىڭ ئىچىدىغان سۇ مەسىلىسى ھەل قىلىندى. شۇنىڭدىن باشلاپ، كونا دەريا سۇغىرىش رايونى بىلەن دولان دەريا سۇغىرىش رايونىدا زىچ سۇ تورلىرى شەكىللەندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا توققۇز باش غول ئۆستەڭ تومىسى، ئالتە تارماق غول ئۆستەڭ تومىسى، توققۇز تارماق ئۆستەڭ تومىسى، 29 ئوق ئېرىق تومىسى، ئىككى كۆك ئېرىق تومىسى، چوڭ-كىچىك 60 كۆۋرۈك، 932 نورلۇق كۆۋرۈك، 17 نور، 14 تىك بەل ۋە سەكرەتمە ياسالدى.

3) ئېلىش بېشى سۇ باشلاش توگۈن قۇرۇلۇشى

بۇ توگۈن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 11 كىلومېتر غەربىدىكى ئاقسۇ دەرياسىغا جايلاشقان. دەريانىڭ بۇ بۆلىكىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە سىغىم مىقدارى 6 مىليارد 976 مىليون كۇب مېتر. قۇرۇلۇش 1962-يىلى باشلىنىپ، 1965-يىلى 5-ئاينىڭ 1-كۈنى پۈتۈپ سۇ باشلانغان، بۇ قۇرۇلۇشقا ۋە داۋاملاشتۇرۇپ قۇرۇلغان قۇرۇلۇشقا دۆلەت جەمئىي 4 مىليون 710 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالىدى. ئېلىش بېشى سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى سۇنئىي ئايلانما شەكلىدىكى سۇ باشلاش توگۈنى بولۇپ، سۇ باشلاش تومىسى، كەلكۈن چىقىرىۋېتىش چۇشۇرگىسى، كەلكۈن چىقىرىۋېتىش يان توغىنى ۋە يۇقىرى ئېقىمدىكى ئېقىن بۇراش قېشىدىن تەركىب تاپقان. ئېقىن بۇراش قېشى شاخ ئارىسىغا تاش ئېلىپ، تۇرمەل قىلىنىپ، بىسىپ ياسالغان قاش بولۇپ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 3000 مېتر كېلىدۇ. كەلكۈن چىقىرىۋېتىش يان توغىنىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1000 مېتر بولۇپ، كۆپ قىسمى تاش بىلەن قوپۇرۇلغان ۋاقتىلىق قۇرۇلما، ئاساسىي گەۋدە قۇرۇلۇشى بولغان توما پولات چۇۋقلىق بېتون بىلەن ياسالغان. جەمئىي 11 تۆشۈكلۈك، ھەربىر تۆشۈكنىڭ ساپ كەڭلىكى 5.5 مېتر. بۇنىڭ ئىچىدە كەلكۈن چىقىرىۋېتىش چۇشۇرگىسى بەش تۆشۈكلۈك، سۇ باشلاش تومىسى ئالتە تۆشۈكلۈك بولۇپ، ھەممىسىگە يېي شەكلىدىكى پولات تاقاق ئورنىتىلغان، سۇ باشلاش تومىسىنىڭ لايىھىدىكى سۇ باشلاش مىقدارى 120 كۇب مېتر / سېكۇنت بولۇپ، كەلكۈن مەزگىلىدىكى ئەڭ زور سۇ

باشلاش مقدارى 190 كۇب مېتر / سېكۇنت.

ئېلىش بېشى سۇ باشلاش توگۇنى قۇرۇلۇشى كونا دەريا سۇغرىش رايونىغا سۇ باشلايدىغان قۇرۇلۇش. بۇ سۇغرىش رايونى پۈتۈن ئاۋات ناھىيىسنى، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئوچ يېرىسنى، بىڭتۇەن يېزا ئىگىلىك 1-شىتىسنىڭ 1-، 2-، 3-تۇەنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. جەمئىي سۇغرىش كۆلىمى 1 مىليون 200 مىڭ مو، بۇنىڭدىن باشقا غالىبىيەت 1-، 2-ئېلېكتر ئىستانسىلىرىغا سۇ يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. ئەتىياز، ياز، كۈز پەسىللىرىدە زىرائەت سۇغرىشقا ئىشلىتىدىغان سۇنى يەتكۈزۈپ بېرىشىنى ئاساس، توك بېرىشنى قوشۇمچە قىلىدۇ. قىش پەسلىدە تامامەن توك بېرىشكە كېتىدىغان سۇنى يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. سۇغرىش رايونىغا يەتكۈزۈپ بېرىدىغان يىللىق سۇ مقدارى ئادەتتە 2 مىليارد 300 مىليون كۇب مېتردىن ئىككى مىليارد 500 مىليون كۇب مېترغىچە بولىدۇ. ئەڭ كۆپ بولغاندا 2 مىليارد 900 مىليون كۇب مېترغا يېتىدۇ (1978-يىل)، 1983-يىلدىن كېيىن سۇنى پىلانلىق ئىشلىتىش يولغا قويۇلۇپ، سۇ ھەققى كۇب مېتر بويىچە ئېلىنغاچقا سۇ يەتكۈزۈش مقدارى ئازىيىپ ئاقسۇ دەريا سۇيىنىڭ تەخمىنەن 35 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

4) جا كۆۋرۈك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسنىڭ سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى

1982-يىلى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، 1985-يىلى 12-ئايدا تورغا تۇتاشتۇرۇلۇپ، سىناق قىلىپ ئىشقا سېلىنغان جاكۆۋرۈك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى توك تارقىتىش، سۇغرىش، كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈشتە ئومۇملاشتۇرۇپ ئىشلىتىلىدىغان قۇرۇلۇش، بۇ سۇ باشلاش قۇرۇلۇشىدا ئايلانما يول شەكلىدىكى ئۆستەڭ بېشى ياساش ئۇسۇلى قوللىنىلغان بولۇپ، ئۇ، سۇ باشلاش تومىسى، قۇم ئېقىتىش تومىسى، قۇم ئېقىتىش بوغىزى، ئايلانما يولىنىڭ رەتكە سېلىش بۆلىكى، كەلكۇن چىقىرىۋېتىش چوڭقۇرگىسى، يۇقىرى ئېقىمدىكى ئېقىم بۇراش قېتى قاتارلىق ئالتە قىسىمدىن تەركىب تاپقان. ئۆستەڭ بېشى توگۇن قۇرۇلۇشى ئېلىش ئۆستەڭ بېشى قۇرۇلۇشىنىڭ 7.5 كىلومېتر يۇقىرىسىغا، يەنى قۇمئېرىق دەريا سۇيى بىلەن توشقان دەريا سۇيى قوشۇلغان جايىنىڭ تەخمىنەن 0.5 كىلومېتر تۆۋەن تەرىپىگە جايلاشقان. باش سۇ باشلاش تومىسى ئاقسۇ دەريا سۇيىنىڭ ئوڭ قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ، سۇ سېلىنىدىغان مەزگىلدە دەريا سۇيى پۈتۈنلەي ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ سۇ باشلاش ئۆستەڭىگە باشلىنىپ توك بىلەن تەمىنلەشكە ئىشلىتىلىدۇ.

ئۆستەڭ بېشى قۇرۇلۇشىنىڭ كەلكۇن چىقىرىۋېتىش چوڭقۇرگىسى ئون ئېغىزلىق بولۇپ، ھەربىر ئېغىزنىڭ ساپ كەڭلىكى ئون مېتر؛ سۇنىڭ ئايلانما يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 340 مېتر، تېگىنىڭ كەڭلىكى 40 مېتر؛ قۇم ئېقىتىش تومىسى تۆت ئېغىزلىق بولۇپ، ھەربىر ئېغىزنىڭ كەڭلىكى سەككىز مېتر؛ سۇ باشلاش تومىسى بەش تۆشۈكلۈك بولۇپ، ھەربىر تۆشۈكنىڭ ساپ كەڭلىكى ئالتە مېتر كېلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە ئېلېكتر ئىستانسىسىغا بېرىدىغان سۇ باشلاش تومىسى تۆت تۆشۈكلۈك، دولان ئۆستەڭىگە سۇ باشلاش تومىسى بىر تۆشۈكلۈك.

سۇ باشلاش ئۆستەڭىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 9150 مېتر، لايىھىدىكى ئېقىم مقدارى 160 كۇب مېتر / سېكۇنت بولۇپ، كۆپەيتىلگەن ئېقىم مقدارى 170 كۇب مېتر / سېكۇنت. بۇ ئۆستەڭنىڭ بويىدا 13 كەلكۇن چىقىرىۋېتىش نورى، ئىككى كەلكۇن چىقىرىۋېتىش سۇئۆگۈچى، ئىككى كىچىك سۇ باشلاش سۇئۆگۈچى، ئىككى تاشپىول كۆۋرۈكى (كۆۋرۈك ئۇزۇنلۇقى 20 — 30 مېتر)، بىر سۇ ئامبىرلاش غا كىرىش شارقىرا تمىسى، سەككىز كىچىك قوبۇل قىلىش ئېغىزى، 2600 مېترلىق كەلكۇن بۇراش قېتى بار.

5) ئايكۆل غول ئۆستىگى

بۇ ئۆستەڭگە بىرىنچى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ سۇ ياندۇرۇشى ۋە كونا غالىبىيەت ئۆستەڭىنىڭ سۇ باشلىنىشىدىن پايدىلىنىپ، ئىككىنچى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ سۇ بۆلۈش تومىسىدىن سۇ

بۆلۈپ باشلىنىدۇ. ئۇنىڭدا، ئاساسەن ئايكۆل يېزىسىنىڭ سايئېرىق كەنتى ۋە خاكۆك كەنتى ئەتراپىدىكى ئېتىزلىقلار سۇغىرىلىدۇ.

2. زەيلىك قۇرۇلۇشى

1) توپلۇق-قۇمباش غول زەيلىكى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 32 كىلومېتر بولۇپ، 1978-يىلى 3-ئايدا چېپىلىشقا باشلاپ، شۇ يىلى 9-ئاينىڭ 15-كۈنى پۈتكەن. ئۇنىڭ بىلەن 56 مىڭ مو تېرىلغۇ يەرنى ياخشىلىغىلى، سازلىقلاردا يىغىلىپ قالغان زەي سۇنى چىقىرىۋېتىپ، تېرىلغۇ كۆلىمىنى 30 مىڭ مو كېڭەيتكىلى ھەمدە سۇنىسى يايلاق بەرپا قىلىپ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشقا شارائىت يارىتىلى بولىدۇ.

2) ئايكۆل يېزىسىنىڭ غول زەيلىكى. بۇ زەيلىك 2-ئۆلچەملىك ئىستانسىسىنىڭ ئايكۆل سۇ بۆلۈش تومىسىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن خاكۆك ئەتراپىغىچە چېپىلغان بولۇپ، تەخمىنەن ئۇزۇنلۇقى 30 كىلومېتر كېلىدىغان سۇغىرىش رايونىدىن ئۆتىدۇ. غالىبىيەت ئۈستىكىدىكى سۇنىڭ سېگىشى ۋە سۇغىرىش مىقدارى بەك كۆپ بولغانلىقتىن (ھەر مونىڭ سۇغىرىش نورمىسى 1500 — 1800 كۇب مېتر)، سۇغىرىش رايونىنىڭ يەر ئاستى سۈيىنىڭ چوڭقۇرلۇقى 1.5 مېتردىن 0.2—0.7 مېترغا ئۆرلەپ، تۇپراقنى شورلاشتۇرۇۋەتكەن. ئايكۆل غول زەيلىكى شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان بولۇپ، ھەم غالىبىيەت ئۈستىكىدىكى سۇنىڭ سېگىشىنى تېزگىنلىدى، ھەم ئۆرلىگەن يەر ئاستى سۈيىنىڭ ئورنىنى تۇلدۇرۇپ، دەسلەپكى قەدەمدە ئۇنۇم بەردى.

3) قاراتال غول زەيلىكى. بۇ زەيلىك دولان دەريا‌سى سۇغىرىش رايونىنىڭ تۇلدۇرۇنكى ئېقىمغا جايلاشقان، بۇ سۇغىرىش رايونىنىڭ تۇلدۇرۇنكى ئېقىمى كەلكۇن سۈيى بىلەن سۇغىرىلىدىغان بولغاچقا يەر ئاستى سۈيىنىڭ ئورنى بىرقەدەر يۇقىرىلاپ كەتكەنىدى. زەيلىك چېپىلغاندىن كېيىن، يەر ئاستى سۈيىنىڭ ئورنى تەدرىجىي تۇلدۇرۇلىدى، بولۇپمۇ بۇ يېزىنىڭ قازاق كەنتىدە تۇلدۇرۇنما ئىشى كەنتىدىكى سازلىق، شورتاكلىقتىكى يىغىلىپ قالغان سۇ قۇرۇپ تۇگىدى.

4) بەشتۇگمەن غول زەيلىكى. بۇ زەيلىك 1978-يىلى چېپىلغان.

يۇقىرىقى سۇغىرىش رايونلىرىنىڭ زەي ئېقىشى مىقدارىنىڭ 1983-يىلدىكى ئەمەلىي ئۆلچىنىش نەتىجىسى تۇلدۇرۇلدىكىچە:

1983-يىلى زەيلىكلەرنىڭ زەي ئېقىشى مىقدارىنى ئەمەلىي ئۆلچەش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 59

زەيلىكنىڭ دەرىجىسى (غول، تارماق، تۇق، كۆك)	زەي ئېقىشى-ئۆلچىمى (كۇبمېتر/سېكونت)	زەيلىك سانى	ئېقىتقان زەي-سۇ مىقدارى (10 مىڭ كۇبمېتر)
توپلۇق-قۇمباش غول زەيلىكى	0.3	1	933.12
قاراتال غول زەيلىكى	0.2	1	622.08
بەشتۇگمەن زەيلىكى	0.2	1	622.08
ئايكۆل تارماق، تۇق زەيلىكى	0.049	32	4877.1
جەمئىي			7054.38

3. سۇ ساقلاش قۇرۇلۇشى

1) دولان سۇ ئامبىرى. بۇ ئامبار تارىم دەريا سىستېمىسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ، سۇيى دولان دەريا سىدىن قۇيۇلىدۇ، ئامبار 1965-يىلى قۇرۇلغان. بولۇپ، سىغىمچانلىقى 43 مىليون كۇب مېتر. ئۇنىڭدىكى سۇ بىلەن تارىم دەريا سىستېمىسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى دېھقانچىلىق بوز يەر ئوزۇلە شتۇرۇش تۇمەن-مەيدانلارنىڭ ئېتىزلىقلىرى سۇغىرىلىدۇ.

2) غالىبىيەت سۇ ئامبىرى. بۇ ئامبار تارىم دەريا سىستېمىسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ، 1970-يىلى قۇرۇلغان. ئامبارنىڭ سىغىمچانلىقى 108 مىليون كۇب مېتر.

3) يېڭى قۇدۇق سۇ ئامبىرى. بۇ ئامبار يېڭىدىن قۇرۇلغان 2-تۇمەن سۇ ئامبىرى بىلەن كېڭەيتىپ قۇرۇلغان 3-تۇمەن سۇ ئامبىرىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان، 1988-يىلى 11-ئاينىڭ 2-كۇنى پۈتكەن، ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 3842 كۇب مېتر.

4. كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشى

1) ئاقسۇ يېڭى دەريا سىستېمىسىنىڭ كەلكۇن مەزگىلىدىكى تەھدىدى ئەڭ زور، بولۇپمۇ جا كۆۋرۈكىنىڭ يۇقىرى ۋە تۆۋەن بۆلەكلىرىدىكى دەريا بويىغا جايلاشقان يېزا-كەنتلەر ئاساسلا ئاپەتكە ئۇچرايدۇ. دەريانىڭ شەرقىغە جايلاشقان ئېگەرچى، بەشتۈگمەن، قاراتال يېزىلىرىنىڭ دەريا بويىدىكى جايلىرى دەريانىڭ غەربىگە جايلاشقان پىلە ئۇرۇقى مەيدانى، توپلۇق يېزىسى ۋە قۇمباش يېزىسىنىڭ دەريا بويىدىكى كەنتلىرى كەلكۇن ئاپىتىگە كۆپ ئۇچرايدۇ، شۇڭا ئۇلار كەلكۇن مۇداپىئە كۆرۈش ئۇچۇن سۇ چىقىپ كەتكەن دەريا قىرغاقلىرىغا ئۇچ پۈتلۇق ياغاچ بۇقا قودىن، شاخ-شۇمبىدىن تۇرمەل بېسىپ، كەلكۇننى توسقان. 1977-يىلى 4-، 5-ئايلاردا دۆپ تاش، شاخ-شۇمبىدىن تۇرمەل بېسىپ، كەلكۇننى توسقان. 1977-يىلى 4-، 5-ئايلاردا دۆلەت 35 مىڭ 200 يۇەن مەبلەغ سېلىپ پىلە ئۇرۇقى مەيدانىنىڭ دەريا قىرغىقىنى بويلاپ ئۇچ تاش توسما ۋە بىر شاخ-شۇمبا باستۇرۇلغان تاش توسما قۇرۇپ بەرگەن، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 510 مېتر (تاش توسما 470 مېتر)، توسمىنىڭ كەلكۇن سۇيى سوقۇشى بۇلۇڭى 45 گرادۇستىن كىچىك، يامىلىشى بۇشۇق بولۇپ قالغاچقا، 8-ئايدا كەلگەن كەلكۇن پۈتۈنلەي ئېقىپ كەتتى. 1978-، 1979-يىللىرى توسما يېڭىباشتىن ياسالدى، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 3000 مېتر بولۇپ، 800 كۇب مېتر / سېكۇنتلىق كەلكۇنگە تاقابىل تۇرالايدۇ.

2) ئېلىش ئۆستەڭ بېشى تۇگۇن قۇرۇلۇشى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، كەلكۇن تىزگىنسىز بولغاچقا، ئاقسۇ كونا دەريانىڭ كەلكۇن سۇيى تاشقىنلاپ ئاپەت پەيدا قىلاتتى. 1956-يىلى دەريا غا كەلگەن كەلكۇن سۇيىنىڭ ئېقىم مىقدارى 600 كۇب مېتر / سېكۇنتتىن ئارتۇق بولۇپ، دەريا بويىدا توسما بولمىغاچقا، سۇ باشلاش ئېغىزلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كەلكۇن ۋەيران قىلىۋەتكەنىدى. 1965-يىلى ئۆستەڭ بېشى قۇرۇلۇشى قۇرۇلغاندىن كېيىن كەلكۇننى تىزگىنلەش ئىقتىدارى زور دەرىجىدە كۇچەيدى.

3) شەھەرنىڭ غەربىي شىمال قىسمىغا جايلاشقان ھىنگان تېغىدا يازدا پەسلىدە دائىم قاتتىق يامغۇر يېغىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭدىن ھاسىل بولغان كەلكۇن سۇيى تاغ جىلغىلىرىدىن ئۆتۈپ، ئايكۆل يېزىسىنىڭ سايغا تۇتاش كەنتلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، ھەر يىلى دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغان ھالدا ئاپەت كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. 1954-يىلى غالىبىيەت ئۆستەڭى قۇرۇلغاندىن كېيىن، كەلكۇن سۇيى غالىبىيەت ئۆستەڭى ۋە غالىبىيەت ئۆستەڭىنىڭ 48 كىلومېتر كېلىدىغان جايىدىكى كەلكۇن چېكىنىدۇرۇش ئۆستەڭىگە چۈشۈرۈلۈش ئارقىلىق ئەسمە كۆلگە باشلىنىپ كەلكۇن ئاپىتى تۈپ يىلى-

تىزلىدىن يوقىتىلدى.

4) شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى كۆكيار ۋە تېرەك دەريالىرىنىڭ كەلكۈن سۇيى ھەر يىلى شەھەر رايونىنىڭ شەرقىي قىسمىغا زىيان سالاتتى. بۇ ئىككى دەريانىڭ كەلكۈن سۇيىنى شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىي ئارقىلىق دولان دەرياسىنىڭ سۇغىرىش رايونىدىن ئۆتۈپ، ئاقسۇ دەرياسىغا قوشۇلاتتى. كۆكيار دەرياسىنىڭ كەلكۈن سۇيى ئېگىزچى يېزىسىنىڭ چۆغتال كەنتىدىن ئۆتۈپ، دولان دەرياسىغا قوشۇلغاچقا، نۇرغۇن لاي-لاتقىلارنى ئېقىتىپ كېلىپ، دولان دەرياسىنى تىندۇرۇۋاتاتتى. 1985-يىلى دەريادىن ئۆتكۈزۈش نۇرى ياسىلىپ، كەلكۈن دولان دەرياسىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، ئاقسۇ دەرياسىغا باشلاندى.

سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىغا سېلىنغان ئومۇمىي مەبلەغ 6 مىليون 739 مىڭ 900 يۈەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە خەلق ئىشچىلىرىنىڭ ئەمگىكى 3 مىليون 139 مىڭ 400 يۈەن، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن سېلىنما 3 مىليون 969 مىڭ 100 يۈەن، كىچىك تېپىكى ئېتىز-ئېرىق سۇ ئىنشائاتىغا ئىشلىتىلگىنى 2 مىليون 78 مىڭ 300 يۈەن، كىچىك ئېلېكتر ئىستانسىلىرىغا ئىشلىتىلگىنى 238 مىڭ 900 يۈەن، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈشكە ئىشلىتىلگىنى 274 مىڭ 100 يۈەن، قۇدۇق كولاشقا ئىشلىتىلگىنى 162 مىڭ 200 يۈەن، بېلىق مەيدانى قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگىنى 12 مىڭ يۈەن، چارۋىچىلىق رايونىنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگىنى 1350 يۈەن.

يۇقىرىقى سۇ ئىنشائاتى سېلىنمىسىنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى مۇنداق بولدى:

1) سۇ باشلاش ئىقتىدارى ئاشۇرۇلۇپ، سۇغىرىش كۆلىمى كېڭەيتىلدى. شەھەر بويىچە سۇغىرىشقا سۇ باشلاش ئىقتىدارى 1949-يىلدىكى 427 مىليون 400 مىڭ كۇب مېتردىن كۆپەيىپ، 1980-يىلى 1 مىليارد 5 مىليون كۇب مېترغا يەتتى. ئۈنۈملۈك سۇغىرىش كۆلىمى 1949-يىلدىكى 326 مىڭ 700 مودىن كۆپەيىپ، 1980-يىلى 638 مىڭ 100 موغا يەتتى.

2) زەي ئېقىتىش ئارقىلىق شور تىزگىنلىنىپ، جەمئىي 251 مىڭ مو شورلۇق يەر ياخشىلاندى. بۇ، شورلۇق يەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 44.6 پىرسەنتىنى، ياخشىلاش پىلانلانغان كۆلەمنىڭ 49.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. زەيلىكنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى تەخمىنەن 800 مېتر كېلىدىغان دائىرىدىكى يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنى ئوخشاشمىغان دەرىجىدە تۆۋەنلىدى.

3) سۇغىرىش ئۆستىگى سىستېمىسى قۇرۇلۇشىغا بىرلەشتۈرۈپ، سۇ ئېنېرگىيىسى بايلىقىدىن پايدىلىنىپ، تۆت كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ گېنېراتور سىغىمى 710 كىلوۋات بولۇپ، بىر يىلدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 661 مىڭ كىلوۋات سائەت توك چىقىرالايدۇ.

§4. سۇغىرىش سۇيىنىڭ تەقسىم قىلىنىشى ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش

1. سۇ مىقدارىنىڭ تەقسىم قىلىنىشى

كونا دەريا ۋە دولان دەريا سىستېمىسىنىڭ ئادەتتىكى سۇ يىلدىكى سىغىم مىقدارى 3 مىليارد 38 مىليون كۇب مېتر. ئاقسۇ دەريا باشقارمىسى يەر كۆلىمىگە ئاساسەن ھەر يىلى ئاقسۇ شەھىرىگە 1 مىليارد 186 مىليون كۇب مېتر سۇ تەقسىم قىلىپ بېرىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە، كونا دەريادىن كېلىدىغان سۇ %46 نى، دولان دەريادىن كېلىدىغان سۇ %54 نى ئىگىلەيدۇ. سۇ كۆپ يىللاردا كونا دەريادىن كېلىدىغان سۇ %47 نى، دولان دەريادىن كېلىدىغان سۇ %53 نى ئىگىلەيدۇ.

كونا دەريا بىلەن دولان دەريا سۇيىنىڭ يىللىق تەقسىملىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 60 بىرلىكى: كۇب مېتر / سېكۇنت

ئايلار	ئاقسۇ كونا دەريا سى			دولان دەريا سى		
	ئادەتتىكى سۇ يىلى	مول سۇ يىلى	سېلىككەن سۇ يىلى	ئادەتتىكى سۇ يىلى	مول سۇ يىلى	سېلىككەن سۇ يىلى
1-ئاي	50.1	4.76	15.5	18.8	13.9	15.0
2-ئاي	39.6	21.4	41.7	16.9	14.2	15.0
3-ئاي	46.4	62.1	44.8	20.7	18.6	17.2
4-ئاي	42.9	58.0	43.3	17.3	18.3	17.1
5-ئاي	31.6	80.5	70.0	21.2	27.1	27.1
6-ئاي	125	139	111	32.3	39.9	37.4
7-ئاي	139	147	122	38.2	32.9	26.6
8-ئاي	135	168	109	41.3	27.3	28.6
9-ئاي	93.8	125	93.8	35.0	36.8	27.3
10-ئاي	49.7	80.2	55.5	27.0	34.1	25.1
11-ئاي	66.2	81.6	46.3	18.9	29.8	23.9
12-ئاي	62.1	16.8	27.1	12.2	15.4	18.5
ئوتتۇرا ھېساب بىلەن	73.5	80.8	65	24.4	25.7	23.2

يەر ئاستى سۇيى 500 مىليون كۇب مېترغا يېقىن بولۇپ، سۇغىرىشقا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

2. سۇغىرىش سۇيىدىن پايدىلىنىش

ھەر يىلى ئاقسۇ شەھىرىگە تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن 1 مىليارد 186 مىليون كۇب مېتر سۇدىن سۇغىرىش رايونىغا ئاران 900 مىليون كۇب مېتر ئەتراپىدا سۇ كېلەلەيدۇ.

ئېرىق-ئۆستەڭلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش كوئېففېتسېنتى تۆۋەن، 1983-يىلى ئۆزۈنلۇقى 51.68 كىلومېتر كېلىدىغان 28 غول، تارماق، ئوق، كۆك ئېرىق-ئۆستەڭنى ئەمەلىي تەكشۈرگەندە، ئېرىق-ئۆستەڭلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش كوئېففېتسېنتى 41.05% بولغان.

ئېتىزلىقتا يەتكۈزۈلگەن سۇنىڭ پايدىلىنىش نىسبىتى ئىنتايىن تۆۋەن بولۇپ، 35% — 44% كە يېتىدۇ.

ئۆستەڭلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش كوئېففېتسېنتى ۋە سۇدىن پايدىلىنىش نىسبىتى تۆۋەن بولۇشتىكى ئاساسلىق سەۋەب شۇكى، ئېتىزلىقلارنى سۇغىرىش قۇرۇلۇشى يۇرۇشلەشمىگەن. شەھەر بويىچە سالاشتۇرۇلغان تېرىلغۇ يەر 80% كە يەتكەن بولسىمۇ، بىراق يەرنىڭ تەكشىلىكى يەنىلا بىرقەدەر ناچار، ئوق، كۆك ئېرىقلار تېخى ئېرىق-ئۆستەڭ سىستېمىسىنى تولۇق شەكىللەندۈرۈپ بولالمىغان. توما، توغان-ئېچىقلار ۋە سۇئۆگۈچلۇك كۆۋرۈك قاتارلىقلار يۇرۇشلەشمىگەن بولۇپ، بەزى كونا سۇغىرىش رايونلىرىدا ئۇششاق دېھقان ئىگىلىكىدىكى سۇ ئىنشائاتلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ھېلىمۇ ساقلانماقتا.

1981-يىلى ئاقسۇ شەھرىنىڭ دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىققا سۇ ئىشلىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ـــ 61

تۈرى		جەمئىي	دېھقانچىلىق	ئوتلاق	باغ-ئورمان	باشقا تارمۇق سۇلار
سۇغىرىش كۆلىمى (10 مىڭ مو)		74.7873	59.3873	13.90	1.5	
باشلىغان سۇ مىقدارى (10 مىڭ كۇبىمېتر)		89566.024				
ئىشلىتىلگەن سۇ (10 مىڭ قۇب مېتر)		71421.08	56507.20	13227.52	1686.36	18144.94
نىسبىي ئۈنۈمى	باشلانغان سۇدا ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)	79.74	63.09	14.77	1.88	20.26
	ئىشلىتىلگەن سۇدىن ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)	100	79.12	18.62	2.36	
ئومۇمىي سۇغىرىش نورمىسى (كۇب مېتر / مو)		955.08	951.62	951.62	1124.24	

ئەسكەرتىش: ئومۇمىي سۇغىرىش نورمىسى شەھەرلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى 1983-يىلى 3-ئايدىن 7-ئايغىچە ئەمەلىي تەكشۈرگەن سان.

ئاقسۇ شەھىرىدە بىر كۇب مېتر / سېكۇنت سۇ بىلەن بىر كېچە-كۈندۈزدە ئاران 582.3 مو يەرنى سۇغارغىلى بولىدۇ. بۇ ئاپتونوم رايوندىكى ئىلغار سۇغىرىش رايونلىرىنىڭ ئومۇمىنىڭ يېرىمىغا باراۋەر كېلىدۇ.

ئاقسۇ شەھرىنىڭ سۇ باشقۇرۇش سەۋىيىسى بىلەن ئاپتونوم رايوننىڭ ئىلغار سۇغىرىش رايونلىرىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 ـــ 62

سۇغىرىش رايونى	سۇغىرىشقا سۇ باشلاش نىسبىتى (%)	ئۆستەڭ سىستېمىدىن پايدىلىنىش كۈچەنشىنى	ئومۇمىي سۇغىرىش نورمىسى (كۇبمېتر / مو)	ئومۇمىي سۇ بىلەن ئاشلىقنىڭ نىسبىتى (كىلوگرام / كۇبمېتر)
ئۈرۈمچى دەريالىسى-ماناس دەريالىسى سۇغىرىش رايونى	85 ـ 90	40 ـ 55	500 ـ 700	0.5 ـ 1
ئاقسۇ شەھرى	70 ـ 80	35 ـ 41	900 ـ 1170	1.92

ئاقسۇ شەھرى ئاقسۇ دەريالىسىنىڭ يۇقىرى ۋە ئوتتۇرا ئېقىنىغا جايلاشقان بولۇپ، سۇ مىقدارى بىرقەدەر تولۇق، گەرچە 3-، 5-ئايلاردا دائىم قۇرغاقچىلىق يۈز بېرىپ تۇرسىمۇ، لېكىن سۇغىرىش رايونلىرى قۇدۇق قېزىپ، قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇشتىن ئىبارەت قىلمايدۇ. 1977-1978-يىللىرى 166 مىڭ 200 يۆەن مەبلەغ سەرپ قىلىنىپ، 88 قۇدۇق كولانغان بولسىمۇ، ئىشلىتىلمەي ھەممىسى كېرەكتىن چىقتى. سۇ چىقىرىش ماشىنىلىرى باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىلدى.

§5. باشقۇرۇش تۈزۈمى

تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشچە، ئاقسۇدا مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرلىرىدىلا سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەخسۇس بەگ بولغان. مىنگو يىللىرىدا بۇ ئىشنى شاگىيولار ئاساسلىق باشقۇرغان. ئەمما تۈزۈملىرى مۇكەممەل ئەمەس ئىدى. 1974-يىلدىن كېيىن تەدرىجىي سۇ ئىشلىرى سۇ ئېلېكتر مىنىستىرلىكىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، دولان دەريا‌سى 300 مىڭ مودىن يۇقىرى 3-دەرىجىلىك چوڭ سۇغىرىش رايونىغا، شەرقىي قىرغاق چوڭ ئۆستىڭى 200 مىڭ مودىن يۇقىرى 4-دەرىجىلىك سۇغىرىش رايونىغا، ئايكۆل 100 مىڭ مودىن يۇقىرى 5-دەرىجىلىك سۇغىرىش رايونىغا ئايرىلىپ، ئۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا توققۇز كەسىپي شتاتلىق سۇ باشقۇرۇش پونكىتى (ئۇرنى) قۇرۇلۇپ، مۇستەقىل ئىش كۆرىدىغان، سۇ ئارقىلىق سۇنى باقىدىغان سۇ باشقۇرۇش سىستېمىسى شەكىللەندى. سۇ سىستېمىسى بويىچە ئايرىغاندا ئۆستەڭ سىستېمىسىنى باشقۇرۇش پونكىتىدىن ئىككىسى، سۇدىن پايدىلانغۇچى ئورۇنلارنىڭ سۇ باشقۇرۇش پونكىتىدىن يەتتىسى بار.

سۇ باشقۇرۇش كەسىپي قوشۇنىدا ھازىر پېنسىيگە چىققان 14 خادىمدىن تاشقىرى، جەمئىي 203 ئادەم بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 37، رەسمىي ئىشچى 41، توختاملىق ئىشچى يەتتە، ئۇزاق مۇددەتلىك ۋاقىتلىق ئىشچى 41، ئىش كۆتۈپ تۇرغان زىيالىي ياش 25، قىسقا مۇددەتلىك ۋاقىتلىق ئىشچى توققۇز، ئىچكى قىسىمدىن قوبۇل قىلىنغان ئىشچى 43، قۇرۇلۇش تېخنىك خادىمى ئون بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىنژېنېر بىر، يارەمچى ئىنژېنېر ئىككى، تېخنىك خادىم يەتتە.

شەھەرگە قاراشلىق سۇغىرىش رايونىنىڭ ئومۇمىي سۇغىرىش كۆلىمى 748 مىڭ مو بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ سۇغىرىش كۆلىمى 580 مىڭ مودىن 600 مىڭ موغىچە، ئوتلاق، مېۋىلىك باغ، ئورمان بەلبېغى قاتارلىقلار 148 مىڭ مودىن 168 مىڭ موغىچە، سۇ ھەقى ئېلىش ئۇسۇلى ھەر موسىغا 2.5 جىڭ ئاشلىق ئېلىنىدۇ. 1983-يىلدىن بۇيان پۈتۈن سۇغىرىش رايونىدا كۆپ مېتر بويىچە ھەق ئېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر موغا ئىشلىتىلىدىغان سۇ مىقدارى يىلدىن يىلغا ئازىيىپ، سۇنىڭ قىممىتى ئۆستى.

1985-يىلى كونا سۇغىرىش رايونىنىڭ سۇ باشلاش ئېغىزى كۆپ، سۇ باشقۇرۇش قوشۇنى ئاجىز، خادىملىرى ئاز، باشقۇرۇش تۈزۈمى تېخى مۇكەممەل ئەمەس، باشقۇرۇش دائىرىسى كەڭ ۋە قاتناش قولايسىز بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئاساسەن، سۇ ئىشلىتىدىغان ئورۇنلارنىڭ غول، تارماق، ئوق، كۆك تۆت دەرىجىلىك ئېرىق-ئۆستەڭلىرى ئۇچۇن، ئەمەلىي تەكشۈرۈلگەن سۇ مىقدارىنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرىغا قاراپ، بىر تۇتاش ھەق يىغىش ئۆلچىمى مۇنداق بېكىتىلدى:

غول ئۆستەڭنىڭ ھەر 100 كۇب مېتر سۇيىگە 0.13 يۇەن؛

تارماق ئۆستەڭنىڭ ھەر 100 كۇب مېتر سۇيىگە 0.135 يۇەن؛

ئوق ئېرىقنىڭ ھەر 100 كۇب مېتر سۇيىگە 0.145 يۇەن؛

كۆك ئېرىقنىڭ ھەر 100 كۇب مېتر سۇيىگە 0.155 يۇەن.

يۇقىرىقى ئۆلچەم بويىچە سۇ ھەققى يىغىلغاندىن كېيىن سۇنى كۆپ ئىشلەتسە ئېلىنىدىغان ھەقمۇ كۆپ بولدى. بۇنداق قىلىش سۇ ئىشلىتىدىغان ئورۇنلارنىڭ سۇغىرىش ئۇسۇلىنى ياخشىلىشىغا، سۇنى تېجەپ ئىشلىتىشىگە تۈرتكە بولدى، شۇنداقلا سۇ ئوغرىلاش ۋە سۇ ھەققىنى تاپشۇرماسلىق قاتارلىق مەسىلىلەرنى بىرقەدەر مۇۋاپىق ھەل قىلىشتىمۇ ياخشى رول ئوينىدى.

1984-يىلدىن 1985-يىلغىچە پۈتۈن سۇغىرىش رايونىنى كۆپ مېتر بويىچە ھەق يېغىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 63

تۈرى / يىللار	يىللىق ئىشلىتىلگەن سۇ مىقدارى (كۆپ مېتر)	سۇغىرىش كۆلىمى (مو)	ئەمەلىي يىغىلغان سۇ ھەققى (يۈەن)	سۇغىرىشقا ئىشلىتىلگەن سۇ (كۆپ مېتر / مو)	ھەر مودىن ئېلىنغان سۇ ھەققى (يۈەن/مو)	ھەر 100 كۆبمېتر سۇغا ئېلىنغان ھەق (يۈەن / كۆپ مېتر)
1984-يىل	981609309	575445	747798.05	1705.80	1.299	0.0762
1985-يىل	852879375	547448	918784.59	1557.92	1.678	0.1077
جەمئىي	1834488684	1122893	1666582.64			

X باب يېزا ئىگىلىكىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە ئۆزگىرىشى

§1. كەسىپلەر قۇرۇلمىسى

ئاقسۇ شەھرىنىڭ ئىقتىسادى دېھقانچىلىق بىلەن چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغان بوستانلىق يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادى بولۇپ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ خەلق ئىگىلىكىدە ئىگىلىگەن سالمىقى ناھايىتى زور. جۈملىدىن خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن سانائەت تەدرىجىي تەرەققىي قىلدى، ئەمما بۇ، يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت ئاساسىي ئەندىزىنى ئۆزگەرتەلمىدى. 1980-يىلى يېزا ئىگىلىكى مەھسۇلات قىممىتى سانائەت-يېزا ئىگىلىكى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 85.41 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1983-يىلى ناھىيە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتى بىرقەدەر تېز بولۇپ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى تۆۋەنلەشكە قاراپ يۈزلەندى. 1989-يىلغا كەلگەندە 66.8% كە چۈشتى.

1980-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئاقسۇ شەھرىنىڭ سانائەت-يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىنىڭ نىسبەت جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 64

يىللار	1980-يىل	1981-يىل	1982-يىل	1983-يىل	1984-يىل	1985-يىل	1986-يىل	1987-يىل	1988-يىل	1989-يىل
سانائەت %	14.59	19.59	20.3	20.16	21	21.19	19.1	21.7	30.4	33.2
يېزا ئىگىلىك %	85.41	80.41	79.7	79.84	79	78.81	80.9	78.3	69.6	66.8

1989-يىلى شەھەر بويىچە 52 سانائەت كارخانىسى بولۇپ (شەھەرگە قاراشلىق سانائەت كارخانىلىرى ۋە يېزا-بازار سانائەت كارخانىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ)، بەزىلىرى دېھقانچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاشنى ئاساس قىلمىدۇ، بەزىلىرى يېزا ئىگىلىكىنى ئاساسلىق مۇلازىمەت ئوبيېكتى ۋە سېتىش ئوبيېكتى قىلمىدۇ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى يېزا ئىگىلىكتىن ئىبارەت ئاساستىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ.

يېزا ئىگىلىكنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسىدا تارىختىن بۇيان تېرىقچىلىق ئاساس قىلىنىپ كەلدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بىرقانچە نۆۋەتلىق يىللاردىكى « بەش خىل كەسىپ » مەھسۇلات قىممىتى قۇرۇلمىسىنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 65

بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	يىزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى	تېرىقچىلىق		ئورمانچىلىق		چارۋىچىلىق		قوشۇمچە كەسىپ		بېلىقچىلىق	
		مەھسۇلات قىممىتى	%	مەھسۇلات قىممىتى	%	مەھسۇلات قىممىتى	%	مەھسۇلات قىممىتى	%	مەھسۇلات قىممىتى	%
1950	1240.15	995.42	80.3	16.32	1.3	215.2	17.4	13.6	1.1		
1960	1539.84	1235.13	80.2	91.41	5.9	193.09	12.5	20.21	1.3		
1970	1952.59	1645.98	84.3	73.85	3.8	207.32	10.6	20.03	1.02	5.41	0.28
1978	2717.33	2208.06	81.2	116.20	4.3	315.37	11.6	67.80	2.5	9.90	0.4
1980	3032.01	2469.93	81.5	111.01	3.7	359.27	11.85	89.17	2.9	2.63	0.09
1983	3852.80	3290.76	85.4	144.48	3.75	305.37	7.93	104.84	2.72	7.35	0.19
1985	6107.09	4884.81	79.98	379.73	6.22	576.39	9.44	261.14	4.28	5.02	0.08

1985-يىلى ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىقتىن ئىبارەت ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ يىزا ئىگىلىكىدىكى سالمىقى تۇنجى قېتىم 20% تىن ئېشىپ كەتتى، ئەمما، يەنىلا تېرىقچىلىقنىڭ ئاران تۆتتىن بىرىنى ئىگىلىدى.

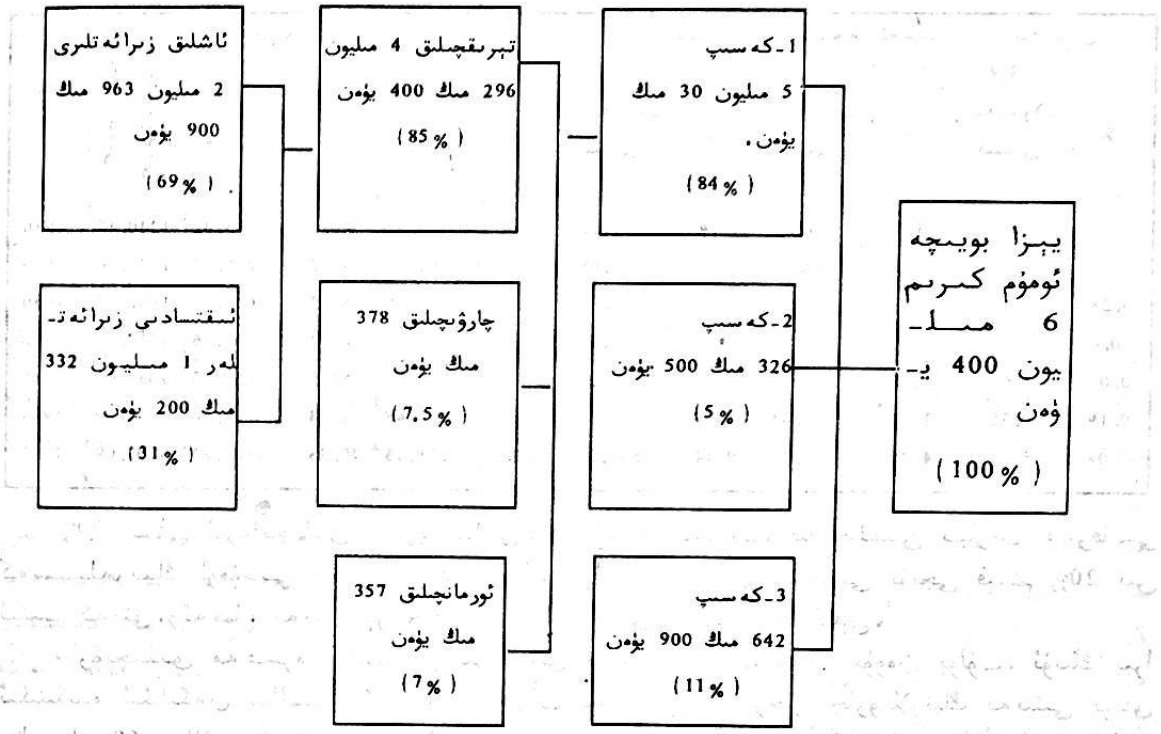
چارۋىچىلىق مەھسۇلات قىممىتى تېرىقچىلىق مەھسۇلات قىممىتىدىنلا تۆۋەن بولۇپ، ئۇنىڭ يىزا ئىگىلىكىدە ئىگىلىگەن سالمىقى تۆۋەنلەشكە قاراپ يۈزلەندى. ھەرخىل چارۋىلارنىڭ تەبىئىي تۇياق سانىدا، 60-يىللاردىن كېيىن چوڭ چارۋىنىڭ سالمىقى تۆۋەنلىدى، ئۇششاق چارۋىنىڭ سالمىقى يۇقىرىلىدى.

ئاساسلىق يىللاردىكى ھەرخىل چارۋىلارنىڭ سالمىقىنىڭ ئۆزگىرىش يۈزلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 — 66

تۈرى / يىللار	چوڭ چارۋا نىسبىتى جەمئىي	چوڭ چارۋا	بۇنىڭ ئىچىدە			ئۇششاق چارۋا	بۇنىڭ ئىچىدە		
			كالا	ئات	ئىشەك		چوشقا	ئۆچكە	قوي
1949	100	26.86	16.86	3.27	6.76	72.64		30.86	41.78
1957	100	32.93	19.33	6.48	7.12	67.07	0.12	22.86	44.10
1960	100	21.78	13.79	3.78	4.20	78.22	0.93	30.45	46.85
1966	100	20.86	14.43	2.19	4.24	79.13	0.44	36.42	42.27
1976	100	24.83	16.40	3.13	5.30	75.16	1.03	40.58	33.55
1980	100	21.58	13.63	2.53	5.43	78.41	0.43	38.91	39.07
1985	100	19.30	13.40	2.50	3.36	80.70	0.16	34.80	45.76

ئېگەرچى يېزىسىدىكى كەنتلەر شەھەرنى چۆرىدىگەن هالدا جايلاشقان بولۇپ، ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. بۇ يېزىنىڭ 1985-يىلدىكى يېزا ئىگىلىك قۇرۇلمىسى تۆۋەندىكى دىئاگراممدا كۆرسىتىلدى:

1-كەسىپ تېرىقچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ 2-كەسىپ يېزىلاردىكى سانائەت، بىناكارلىقنى كۆرسىتىدۇ؛ 3-كەسىپ قاتناش-ترانسپورت، سودا، مۇلازىمەت كەسىپىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئېگەرچى يېزىسىنىڭ كەسىپى قۇرۇلمىسى مۇنداق ئالاھىدىلىككە ئىگە:

1) كەسىپ قۇرۇلمىسى بىرلا خىل بولۇپ، تۆۋەن سەۋىيىلىك تېرىقچىلىقنى ئاساس قىلغان.

2) تېرىقچىلىقتا ئاشلىقنى ئاساس قىلغان، ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمى ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 80 پىرسەنتىنى، كىرىمى تېرىقچىلىق كىرىمىنىڭ 69 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. ئېگەرچى يېزىسىدىكى دېھقانلارنىڭ كىرىمى ئاساسەن ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشتىن كېلىدۇ. ئەمما، ئىقتىسادىي زىرائەتتىن قىلىنغان كىرىمى تېرىقچىلىق كىرىمىنىڭ 31 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ، تېرىقچىلىقنىڭ ئىچكى قىسمىدا كۆپ خىل ئىگىلىكنىڭ راۋاجلىنىشقا قاراپ يۈزلەنگەنلىكىنى ئەكس ئەتتۈردى.

3) 82% يېزا ئەمگەك كۈچى يەر تېرىشقا تايىنىپ هايات كەچۈرىدۇ. پەقەت 18% ئەمگەك كۈچى ئانچە-مۇنچە 2-، 3-كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

4) 1-كەسىپنىڭ ئەمگەك ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمدارلىقى ناهايىتى تۆۋەن بولۇپ، هەربىر ئەمگەك كۈچى بىر يىلدا 1284 يۈەن كىرىم قىلىدۇ، 2-كەسىپنىڭ ئەمگەك ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمدارلىقى تېخىمۇ تۆۋەن بولۇپ، هەربىر ئەمگەك كۈچى بىر يىلدا 743 يۈەن كىرىم يارىتالايدۇ. 3-كەسىپنىڭ ئەمگەك ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمدارلىقى بىرقەدەر يۇقىرى بولۇپ، هەربىر ئەمگەك كۈچى بىر يىلدا 1538 يۈەن كە-

رنىم يارىتالايدۇ، شۇڭا تېخىمۇ كۆپ ئەمگەك كۈچى 3-كە سىپكە كۆچكىسى.

1985-يىلى ئېگەرچى يېزىسىدا دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 324 يۈەن بولۇپ، شەھەر بويىچە ئوتتۇرىچە 365 يۈەنلىك كىرىم سەۋىيىسىدىن تۆۋەن بولدى. جۈملىدىن، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ساپ كىرىم 200 يۈەندىن تۆۋەن بولغان نامرات ئەترەت ئالتە بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى ئومۇمىي سانىنىڭ 7.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇنىڭدىن باشقا 2748 ئائىلىلىك دېھقان كوللېكتىپقا 1 مىليون يۈەن ئەتراپىدا قەرزدار بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ئائىلىگە 364 يۈەندىن قەرز پۇل توغرا كېلىدۇ. قەرزدار ئائىلىلەر پۈتۈن يېزىدىكى ئومۇمىي ئائىلە سانىنىڭ 12.6 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ يېزا پۈتۈن-لەي شەھەر ئەتراپىغا ئورۇنلاشقانلىقىدەك ئەۋزەللىكىدىن تولۇق پايدىلىنالمىغان، يەنى يېزا ئە-گىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، يۇقىرى كىرىملىك كەسىپلەرنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرالمىغان، شۇڭا دېھقانلار يەنىلا ئاساسەن تېرىقچىلىققا تايىنىپ، تۇرمۇش كەچۈرىدىغان ھەلەتنى ساقلاپ تۇرماقتا.

§2. ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمى

يېزىلاردا 1962-يىلى 67 مىڭ ئەمگەك كۈچى بولۇپ، 20 نەچچە يىلدىن بۇيان ئازىيىشقا يۈزلىنىپ 1983-يىلغا كەلگەندە ئەمگەك كۈچى 55 مىڭغىمۇ يەتمەيدىغان بولدى. بۇنىڭدىكى ئاساسلىق سەۋەبلەرنىڭ بىرى، ئاھالىلەرنىڭ قېرىشى بولسا؛ يەنە بىرى، يېزا نوپۇسىدىن غەيرى يېزا نوپۇسىغا ئۆزگەرگەن (يېزا نوپۇسىدىن تاۋار ئاشلىق يەيدىغان نوپۇسقا ئۆزگەرگەن) ئادەم سانىنىڭ كۆپەيگەنلىكى.

1962-يىلدىن باشلاپ (ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى بەش يىل ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونا-شەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۇرۇۋېتىلگەن مەزگىل) ئەمگەكچىنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى (مال باھاسى ئامىلى چىقىرىۋېتىلگەندە) سەل-پەل كۆپەيىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمدارلىقىنىڭ ئۆسكەنلىكى ئەكس ئەتتى. 60-يىللاردا ئەمگەكچىنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىمى 130.3 يۈەن، 70-يىللاردا 171.5 يۈەن، 80-يىللاردا 1497.13 يۈەن (80-يىللارنىڭ كېيىنكى بەش يىلىدا يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 2724.6 يۈەن) بولدى.

1949-يىلدىن 1959-يىلغىچە ھەربىر ئەمگەك كۈچىگە 10.86 مو يەر توغرا كېلەتتى، 60-يىللاردا 14.38 مودىن؛ 70-يىللاردا 13.01 مودىن؛ 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە 12.75 مو-دىن توغرا كەلدى.

ئاشلىق مەھسۇلاتىنىڭ يېزا نوپۇسىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە سانى يۇقىرى ئۆرلەشكە قاراپ يۆز-لەندى. 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە ھەر ئادەمگە توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە ئاشلىق 604.6 كىلوگرامغا يېتىپ، 70-يىللاردىكى ھەر ئادەمگە توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە ساندىن %48.2؛ 60-يىللاردىكىدىن %61.8؛ 50-يىللاردىكىدىن %79.7، 1949-يىلدىكىدىن %148.8 ئاشتى.

كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن پاختا روشەن يۇقىرىلدى. 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە ھەر-بىر ئادەمگە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن پاختا 70-يىللاردىكىدىن %95.7، 60-يىل-لاردىكىدىن %130.7، 50-يىللاردىكىدىن %162.8، 1949-يىلدىكىدىن %1816.7 ئاشتى.

كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن ياغلىق دان 80-يىللاردىن كېيىنلا كۆپەيدى. 1949-يىلى كىشى بېشىغا 13.65 كىلوگرامدىن، 50-يىللاردا 13.99 كىلوگرامدىن، 60-يىللاردا 12.11 كىلوگرامدىن، 70-يىللاردا 12.6 كىلوگرامدىن توغرا كەلگەن، 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان ئالتە يىلدا كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ياغلىق دان 17.73 كىلوگرام بولدى.

كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە چارۋا مىقدارىدا ئۆزگىرىش كۆپ بولمىدى. 1949-يىلى كىشى بېشىغا 2.4 تۇياق، 50-يىللاردا 2.47 تۇياق، 60-يىللاردا 2.28 تۇياق، 70-يىللاردا 2.19

تۇياق چارۋا توغرا كەلگەن، 1980-يىلدىن 1985-يىلىغىچە ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن چارۋا 2.85 تۇياققا يەتتى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزىلاردىكى بىرقانچە يىلدىن بۇيانقى ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئاشلىق، پاختا، ياغلىق دان، چارۋىنى ساتاتسىتكا قىلىش جەدۋىلى (يېزا بويىچە ھېسابلاندى)

جەدۋەل 5 ـــ67

تورى / يىللار	يېزا (ئادەم) نوپۇسى	زەنجىرسىمان سېلىشتۇرما ئۆسۈش نىسبىتى (%)		مەھسۇلات مىقدارى (10 مىڭ كىلوگرام 1.0 مىڭ تۇياق)				كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن مىقدارى (كىلوگرام، تۇياق / ئادەم)			
		نوپۇس	ئاشلىق	ئاشلىق	پاختا	مايلىقدان	چارۋا	ئاشلىق	پاختا	مايلىقدان	چارۋا
1949	72775			1766.75	5.45	99.25	17.67	243	0.75	13.65	2.4
1950	73799	1.40	24.5	2198.75	7.9	99.70	19.68	298	1.05	13.50	2.7
1951	75469	2.30	21.5	2671.80	13.0	109.15	20.23	354	1.70	14.45	2.7
1952	78074	3.50	0.3	2679.60	23.55	103.80	20.13	343	3.00	13.30	2.6
1953	75985	-2.70	-3.8	2576.60	32.3	107.45	20.78	339	4.25	14.15	2.7
1954	78659	3.50	-5.9	2724.00	35.7	109.20	20.85	308	4.65	13.90	2.7
1955	79195	0.7	7.8	2613.45	38.3	199.05	21.11	330	4.85	13.75	2.7
1956	79173	-0.30	5.9	2768.10	76.95	109.05	18.82	349.5	9.70	13.40	2.4
1957	74476	-5.90	-13.6	2391.80	55.55	95.80	17.28	321	7.45	12.85	2.3
1958	73233	-1.70	1.6	2430.70	70.25	109.20	17.05	332	9.60	19.90	2.3
1959	71142	-2.9	14.3	2777.45	56.4	109.8	11.60	390.5	8.45	15.45	1.6
1960	71174	0.04	-20.1	2217.90	17.95	55.7	11.89	311.5	2.50	7.85	1.7
1961	71258	0.10	-9.0	2017.85	30.35	45.65	13.42	288	4.25	6.40	1.9
1962	73813	3.60	6.4	2147.20	13.9	56.15	13.93	291	1.90	7.60	1.9
1963	69253	-6.20	10.8	2379.70	16.05	72.80	15.79	343.5	2.30	10.50	2.3
1964	72561	4.80	16.7	2776.85	31.7	95.20	16.88	382.5	4.35	13.10	2.3
1965	73735	1.60	19.8	3326.60	63.0	124.70	19.66	451	8.50	16.90	2.7
1966	76747	5.70	7.5	3574.65	84.5	132.35	20.51	466	11.00	17.25	2.7
1967	79364	3.40	-2.3	3491.35	97.85	115.40	19.77	440	12.35	14.55	2.5
1968	84196	6.10	-10.4	3129.35	71.45	120.65	20.12	371.5	8.50	14.35	2.4
1969	84997	1.00	7.8	3373.95	56.55	106.75	20.13	397	6.65	12.55	2.4
1970	92769	9.10	4.2	3516.55	74.1	113.25	20.16	379	6.65	12.55	2.2
1971	90781	-2.10	-4.2	3369.80	71.9	102.65	20.09	371	7.90	11.30	2.2
1972	96043	5.80	-12.8	2938.65	43.7	113.35	19.54	306	4.55	11.80	2.0
1973	88141	-8.20	18.2	3474.10	90.45	101.55	20.08	394	10.25	11.50	2.3
1974	86214	-2.20	0.2	3479.90	67.15	109.05	20.35	403.5	7.80	12.65	2.4
1975	90252	4.70	12.3	3908.90	63.70	123.70	19.32	433	7.05	13.70	2.1
1976	92186	2.10	7.0	4180.75	60.65	120.25	18.48	453.5	6.60	13.00	2.0
1977	96318	4.50	-0.8	4141.15	63.65	104.05	19.28	430.00	6.60	10.80	2.1
1978	98342	2.10	4.6	4336.70	78.85	104.10	20.43	441.00	8.00	10.60	2.1
1979	100582	2.30	8.7	4712.10	67.55	136.55	22.50	468.50	6.70	13.60	2.5
1980	99876	-0.70	2.1	4811.10	92.65	133.20	24.88	481.50	9.30	13.35	2.5
1981	101162	1.30	7.6	5176.10	109.8	140.85	26.98	511.50	10.85	13.90	2.7
1982	96512	-4.60	6.7	5521.80	125.65	172.45	27.53	572.00	13.00	17.85	2.9
1983	97212	0.70	15.8	6393.50	156.4	193.15	28.63	657.5	16.10	19.85	2.9
1984	99175	2.00	7.3	6895.0	188.15	182.65	30.35	695.00	18.95	18.40	3.1
1985	105796	6.70	8.96	7512.95	191.05	248.80	31.24	710.00	18.05	23.05	3.0

قوشۇمچە : 1-تەكشۈرۈش ماتېرىيالى

1) ئاقسۇ شەھىرى ئېگەرچى يېزىسى ئېگەرچى كەنتىنىڭ ئىجتىمائىي ئىقتىسادىنى تەكشۈرۈش. (1985-يىلى)

ئېگەرچى كەنتى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ جەنۇبىي شەھەر ئەتراپىغا جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئورنى مۇشۇ يەردە. كەنت بويىچە 652 ئائىلە، 2920 ئادەم بار. ئۇيغۇرلار 96.2% نى ئىگىلەيدۇ. ئەمگەك كۈچى 1176، كەنت قارىمىقىدا 11 مەھەللە-ئاھالە گۇرۇپپىسى قۇرۇلغان. ئومۇمىي ئەمگەك كۈچىنىڭ يېشى، مەدەنىيەت، تېخنىكا قۇرۇلما ئەھۋالى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك :

ئېگەرچى كەنتىدىكى ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ يېشى، مەدەنىيەت، تېخنىكا ئەھۋالىنىڭ قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 5ـــ 68

تۈرى	ئومۇمىي ئەمگەك كۈچى	ياش قۇرۇلمىسى				مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى					تېخنىكا قۇرۇلمىسى
		16 ـ 25	26 ـ 45	46 ـ 55	56 ياشتىن يۇقىرى	ساۋاتسىز	باشلانغۇچ	تولۇقسىز ئوتتۇرا	تولۇق ئوتتۇرا ماھىر ئوستاملار		
ئادەم سانى	1176	189	648	229	110	484	516	120	56	42	
نىسبىتى	100	16.0	55.1	19.5	9.4	41.2	43.9	10.2	4.7	3.6	

كەنت بويىچە 6467 مو تېرىلغۇ يەر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە پىلانلانغان سالا ئېتىز 57 پارچە، جەمئىي 6257 مو. دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ئىشلىتىدىغان سۇ ئاساسەن ياشلار ئۆستىگى، دولان ئۆستىگىدىن كېلىدۇ. سۇ مەنبەسى مول بولۇپ، تېپىك سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىق رايونىغا كىرىدۇ.

بۇ كەنتتە 1953-يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى ئىسكەندەر ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى) قۇرۇلغان، 1954-يىلى باشلانغۇچ كوپىراتىپ قۇرۇلغان (ۋىلايەت بويىچە ئەڭ بالدۇر قۇرۇلغان 16 باشلانغۇچ كوپىراتىپنىڭ بىرى ئىدى) 1956-يىلى ئالىي كوپىراتىپ قۇرۇلغان، 1958-يىلى ۋىلايەت بويىچە تۇنجى خەلق كۆمۈشىسى قۇرۇلغان، 1979-يىلدىن باشلاپ مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغان.

ئېگەرچى كەنتى دېھقانچىلىقنى ۋە 3-كەسىپنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولمىسىمۇ، لېكىن، ئۇزاق ۋاقىتتىن بۇيان بۇ ئەۋزەللىكنى جارى قىلدۇرالماي كەلگەن. 1978-يىلى كەنت بويىچە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 68.8 يۈەن بولۇپ، 80% تىن ئارتۇق دېھقان قورساق تويغۇزۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن بولغان، كوللېكتىپنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئىنتايىن قىيىن ئىدى.

1978-يىلدىن كېيىن تۈرلۈك ئىقتىسادىي سىياسەتلەرنىڭ ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشىگە، بولۇپمۇ مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ، ھۆددىگە بېرىشنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ئىشلەپچىقىرىش راۋاجلاندى، دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى، ئۇنىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى مۇنداق :

(1) يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلغان ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى ئىگىلىكنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرغان. 1979-يىلدىن كېيىن « ئۈچ دەرىجىلىك مۇلۇكچىلىك، ئەتراپتىكى ئاساس قىلىش، ئىشنى باھالاپ، نومۇر خاتىرىلەش، بىر تۇتاش ھېسابات قىلىش » تىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى تەدرىجىي ھالدا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش

مەسئۇلىيىەت تۇيۇمىگە ئۆتتى. ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى بويىچە بىر تۇتاش ئىگىلىك باشقۇرۇش ئائىلىلەر بويىچە ئىگىلىك باشقۇرۇش، ئائىلىلەر بويىچە ھېسابات قىلىشقا بۇرالدى. بۇ جەريان ئاساسەن مۇنداق ئۇچ باسقۇچنى بېشىدىن كەچۈردى:

1979-يىلىدىن 1980-يىلىغىچە مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرغانلارنى مۇكاپاتلاشتىن ئىبارەت « بەشنى بېكىتىش، بىرنى مۇكاپاتلاش » مەسئۇلىيەت تۇيۇمى يولغا قويۇلدى، بۇنىڭ بىلەن كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىش دېھقانلارنىڭ جانجان مەنپەئىتىگە چېتىلىپ، دېھقانلارنىڭ ئاكتىپلىقى قوزغىتىلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە دائىرە كېچىكلەپ باشقۇرۇشقا ئەپلىك بولدى، گۇرۇپپىلار ئارا رىقابەت يولغا قويۇلدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە 1979-يىلى ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1978-يىلدىكىدىن 21.3% ئېشىپ، ئومۇمىي كىرىم 84 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 28.4%، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 20 يۈەنگە يېقىن ئاشتى. « بەشنى بېكىتىش، بىرنى مۇكاپاتلاش » مەسئۇلىيەت تۇيۇمى يەنىلا ئەسلىدىكى ھېسابات بىرلىكى، بىر تۇتاش ھېسابات قىلىش، بىر تۇتاش تەقسىم قىلىشنى ساقلاپ قېلىش ئاساسىغا ئورنىتىلغان بولغاچقا، تەقسىمات جەھەتتىكى تەڭ تەقسىماتچىلىقتىن قۇتۇلالمىدى.

1981-يىلدىن 1982-يىلىغىچە « كىچىك ھۆددىگە بېرىش » ، « بەشنى بېكىتىش، بىرنى مۇكاپاتلاش » نىڭ ئورنىغا دەسسىتىلىپ، روشەن ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى. 1981-يىلى ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1979-يىلىدىكىدىن 16%، ئومۇمىي كىرىم 191 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ 50.1% ئاشتى.

1983-يىلىدىن باشلاپ « چوڭ ھۆددىگە بېرىش » يولغا قويۇلۇپ، شۇ يىللار چوڭ ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى. 1984-يىلى ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1981-يىلدىكىدىن 442 مىڭ 500 كىلوگرام كۆپەيىپ، 39.9% ئاشتى، ئومۇمىي كىرىم 370 مىڭ يۈەن كۆپەيدى.

ئېگەرچى كەنتنىڭ تۆت يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى ۋە كىرىمنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 5 ـــ 69

يىللار	ئىشلەپچىقىرىش تىجارىتى ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى	ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمى (مو)	ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى (كىلوگرام)	ئاشلىق بىرلىك مەھسۇلاتى (كىلوگرام)	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (يۈەن)	ساپ كىرىم (يۈەن)	ئەزالارنىڭ ئەمەلىي ئېرىشكىنى (يۈەن)	كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم (يۈەن)
1978	ئىشنى باھالاپ نومۇر خاتىرلەش	4235	793280.5	187.5	297287	155049		68.68
1979	بەشنى بېكىتىش بىرنى مۇكاپاتلاش	4280	962289.5	224.85	381923		210757	88.00
1981	كىچىك ھۆددىگە بېرىش	4509	1118645	248	572488	378726	317927	121.30
1984	چوڭ ھۆددىگە بېرىش	5195	1561441.5	300.5	943298	721921	636268	217.90

(2) ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى، دېھقانلارنىڭ كىرىمى قوش قاتلىنىپ، ئاممىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك ئۆسكەن.

1979-يىلىدىن 1984-يىلىغىچە بولغان ئالتە يىلدا ئېگەرچى كەنتنىڭ ئاشلىق ئومۇمىي مەھ-

سۇلاتى 793 مىڭ كىلوگرامدىن كۆپىيىپ، 1 مىليون 561 مىڭ كىلوگرامغا يېتىپ بىر قاتلاندى. كەشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 68.7 يۈەندىن كۆپىيىپ، 217.9 يۈەنگە يېتىپ، بىر يېرىم قاتلاندى، ئاممىنىڭ تويۇنۇش، كىيىمى پۈتۈن بولۇش مەسىلىسى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل بولۇپ، بىر قىسىم دېھقانلار بايلىققا يولىغا مېڭىشقا باشلىدى.

كىرىمنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، دېھقانلارنىڭ تۇرمۇش ئىستېمال سەۋىيىسى تەدرىجىي ئۆستى. 1978-يىلى ئىستېمال ئاشلىقىدا قارا ئاشلىق بىلەن ئاق ئاشلىقنىڭ نىسبىتى 7:1 ئىدى. 1984-يىلى دېھقانلار ئاساسىي جەھەتتىن قارا ئاشلىق يېمەيدىغان بولدى. 1978-يىلى ئاساسلىق چەمىلىق ئىستېمال بۇيۇملىرى 232 ئىدى، 1984-يىلى 1255 كە يەتتى.

ئېگەرچى كەنتىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرىدىكى چىداملىق ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 5 — 70

يىللار	موتسىكلىت	ۋېلسىپىت	كىيىم تىكىش ماشىنىسى	رادىئو	ئۇنئالغۇ	سائەت	رەڭلىك تېلېۋىزور	توك يەلپۈگۈچ	كىرئالغۇ	چوڭ تېپىتكى ئائىلە سايمانلىرى
1978		80	42	14		46				
1984	3	293	137	87	27	326	9	1	6	73

(3) سېلىنما كۆپىيىپ، تەكرار ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى ئۆسكەن 1979-يىلدىن 1984-يىلىغىچە بۇ كەنتتە ئىككى ئاپتوموبىل، ئالتە چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپىتكى تراكتور، ئۇچ كىچىك تراكتور، توت ئېلېكتر دېۋىگاتېل، 13 دانە باشقا دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرى سېتىۋېلىندى. ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى تۈراقلىق مۇلۇكنىڭ قىممىتى 607 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1979-يىلدىكىدىن 117.5% ئاشتى. 1984-يىلى كەنت بويىچە ئىشلىتىلگەن خىمىيىۋى ئوغۇت 73.2 تونناغا يېتىپ، 1978-يىلدىكىدىن 40.5% كۆپەيدى. بەزى دېھقانلار بىر كۆب مېتر ئورگانىك ئوغۇتنى توت-بەش يۈەنگە سېتىۋالدى.

ئېگەرچى كەنتىنىڭ ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىدىكى گەۋدىلىك مەسىلە كەسىپ قۇرۇلمىسىنى، بولۇپمۇ تېرىقچىلىق قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشتىن ئىبارەت.

ئېگەرچى كەنتىنىڭ تېرىقچىلىق قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 5 — 71

تۈرى	1978-يىل		1984-يىل	
	كۆلىمى (مو)	(%)	كۆلىمى (مو)	%
ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمى	5126	100	6417	100
ئاشلىق زىرائەت	4235	82.6	5195	81.0
ئىقتىسادىي زىرائەتلەر	891	17.4	1222	19.0

بۇ كەنت شەھەر ئەتراپىدىكى كەنت بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشقا ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كۆكتات قاتارلىق قوشۇمچە يېمەكلىك ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشقا تازا ياخشى ئەھمىيەت بېرىپ كېتەلمىگەن. 82 ئائىلىلىك دېھقاندىن پەقەت 22 ئائىلە جەمئىي 140 توخۇ باققان. نۇرغۇن دېھقانلار ھېلىمۇ شەھەردىن كۆكتات، ياغ، گۆش قاتارلىق قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنى سېتىۋالىدۇ. كەنتىكى ئېشىنچە ئەمگەك كۈچى بىرقەدەر كۆپ. 1984-يىلى تېرىقچىلىق كىرىمى ھەرقايسى كەسىپلەر ئومۇمىي كىرىمىنىڭ 58.62 پىرسەنتىنى، باشقا كەسىپلەرنىڭ ھەممىسى پەقەت 41.38% نىلا ئىگىلىگەن.

ئېگەرچى كەنتىدىكى ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ كىرىمىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى.

جەدۋەل 5 — 72

تۈرى	1978-يىلى		1984-يىل	
	كىرىم (10 مىڭ يۈەن)	نىسبىتى (%)	كىرىم (10 مىڭ يۈەن)	نىسبىتى (%)
جەمئىي	29.72	100	72.19	100
تېرىقچىلىق	19.22	64.67	42.32	58.32
ئورمانچىلىق	2.50	8.54	5.20	7.21
چارۋىچىلىق	0.50	1.68	6.27	8.69
پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپى	0.70	2.35	9.35	12.95
يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى كەسپى	0.80	2.69	1.74	2.41
باشقىلار	6.00	20.18	7.31	10.12

2) ئاقسۇ شەھىرى ئېگەرچى يېزا، ئېگەرچى كەنتىنىڭ يېزا ئىقتىسادىنى تەكشۈرۈش، (1986-يىل)

(1) ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئېشىش ۋەزىيىتى ساقلاپ قېلىنغان. 1986-يىلى ئاشلىق زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمى 300 مو كېمەيگەن بولسىمۇ، ئومۇمىي مەھسۇلات 1985-يىلىدىكىدىن 233 مىڭ جىڭ كۆپەيىپ 6.6% ئاشقان، كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە ئاشقان ئاشلىق 41 كىلوگرام بولغان، بىرلىك مەھسۇلات 353 جىڭغا يەتكەن. « 10 مىڭ جىڭلىق ئائىلە » دىن 65 ى بارلىققا كېلىپ، كەنتىكى ئومۇمىي ئائىلە سانىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

(2) دېھقانلارنىڭ كىرىمى ئاشقان. 1986-يىلى ئومۇمىي كىرىم 1 مىليون 829 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1985-يىلىدىكىدىن 571 مىڭ يۈەن كۆپەيىپ، 31.2% ئاشقان، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ساپ كىرىم 364.8 يۈەنگە يېتىپ، 1985-يىلىدىكىدىن 57.1 يۈەن كۆپەيگەن. تەكشۈرۈلگەن 110 ئائىلە ئىچىدە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 200 يۈەندىن تۆۋەن بولغانلار 30 ئائىلە، 200 — 300 يۈەنگە يەتكىنى 27 ئائىلە، 300 — 400 يۈەنگە يەتكىنى 14 ئائىلە، 400 — 500 يۈەنگە يەتكىنى 15 ئائىلە، 500 — 600 يۈەنگە يەتكىنى سەككىز ئائىلە، 600 — 700 يۈەنگە يەتكىنى توققۇز ئائىلە، 700 — 800 يۈەنگە يەتكىنى ئىككى ئائىلە، 800 — 900 يۈەنگە يەتكىنى بىر ئائىلە، 900 — 1000 يۈەنگە يەتكىنى ئىككى ئائىلە، 1000 يۈەندىن ئاشقىنى ئىككى ئائىلە.

110 ئائىلە ئىچىدە تېلېۋىزور ئۇچ (بۇنىڭ ئىچىدە رەڭلىك تېلېۋىزور بىر)، ئۇنىتالغۇ 15، كىر-

ئالغۇ ئىككى، موتسىكلىت بىر، ئوتتۇرىچە ھەربىر ئائىلىگە توغرا كەلگەن ۋېلىسىپىت 0.75، كىيىم تىكىش ماشىنىسى 0.27، چوڭ ئائىلە سايمانلىرى 0.75، ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ياغ 8.34 كىلوگرام، گۆش 9.52 كىلوگرام، تۇخۇم 1.11 كىلوگرام، قەنت، شېكەر 2.77 كىلوگرام.

(3) كەسپىي قۇرۇلما داۋاملىق تەڭشىلىپ، 2-، 3-كەسىپلەر بىرقەدەر زور تەرەققىي قىلدۇرۇلغان. 1986-يىلى كەنت بويىچە 2-، 3-كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دېھقان 93 كە يېتىپ، 1978-يىلدىكىدىن %447، 1984-يىلدىكىدىن %78.8 ئاشقان. 1-كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم سانى 1978-يىلدىكىدىن، %8، 1984-يىلدىكىدىن %4.2 ئازايغان. كەنت بويىچە ئومۇمىي كىرىم ئىچىدە 2-، 3-كەسىپ كىرىمىنىڭ ئىگىلىگەن سالمىقى %5 كە، 3-كەسىپنىڭ %34.7 گە يېتىپ، 1984-يىلدىكىدىن %130.8، 1985-يىلدىكىدىن %98.5 ئاشقان. ئومۇمىي كىرىم ئىچىدىكى 1-كەسىپنىڭ سالمىقى 1984-يىلدىكىدىن %63.7 ۋە 1985-يىلدىكىدىن %48 تۆۋەنلىگەن.

(4) كوللېكتىپ ئىگىلىك يېڭى تەرەققىياتقا ئېرىشىپ، تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى كېڭەيتىش ئىقتىدارى كۈچەيگەن. 1986-يىلى كەنت باشقۇرغان كارخانا ئىككى بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 65 مىڭ يۈەنگە، پايدىسى 12 مىڭ يۈەنگە يەتكەن. بۇنى 1984-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، مەھسۇلات قىممىتى %97.2 ئاشقان، 1985-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا مەھسۇلات قىممىتى %37.4، پايدىسى %36.2 ئاشقان.

1986-يىلى 20 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ يېڭىدىن بىر مېھمانخانا ئېچىلغان، يەنە كوللېكتىپنىڭ بوش ئۆيلىرى شەخسلەرگە ئىجارىگە بېرىلىپ، ئۆي ئىجارىسىدىنلا 11 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىنغان. 1986-يىلى كەنت بويىچە ئومۇمىي كىرىم 114 مىڭ يۈەنگە يەتكەن.

يېزا ئىقتىسادى راۋاجلانغان بولسىمۇ، تەبىئىي بايلىق ئۈستۈنلۈكى ۋە شەھەر ئەتراپىغا جايلىشىشتەك ئەۋزەللىكى يەنىلا تولۇق جارى قىلدۇرۇلمىغان. يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى ۋە ئىجتىمائىيلىشىش دەرىجىسى ناھايىتى تۆۋەن. 1986-يىلى پاختىنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى %91.5 بولسىمۇ، ئەمما ئاشلىق بىلەن ياغلىق دانىنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى ئاران %22.3 ۋە %18.3 بولغان، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى %50 كە يەتمىگەن. ھويلا-ئارام-لارنىڭ كۆپىنچىسىدە ئۈزۈم، شاپتۇل، ئۆرۈك قاتارلىقلار ئۈستۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇنى ئاساسەن ئۆز-لىرى ئىستېمال قىلغان، تاۋارلىشىش نىسبىتى %30 كە يەتمەيدۇ.

كەنت بويىچە 14 ئوتتۇرا تېپتىكى تراكتور، 13 كىچىك تراكتور (ئاساسەن قول تراكتورى) بولسىمۇ، ئەمما ئۇرۇق سالغاندا ماشىنا ئىشلەتكەندىن تاشقىرى، باشقا مەشغۇلاتلارنىڭ كۆپىنچىسى قول بىلەن قىلىنغان. كەنتتە بىرەرمۇ ئىقتىسادىي بىرلەشمە گەۋدە، شۇنداقلا باشقا كەسىپي خاراكتېردىكى ھەمكارلىق ئىقتىسادىي مۇلازىمەت تەشكىلى يوق.

كەسىپي قۇرۇلمىسى يەنىلا ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس. 1986-يىلى %80 دىن ئارتۇق ئەمگەك كۈچى يەنىلا 1-كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغان. 2-، 3-كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللانغان ئەمگەك كۈچى ئومۇمىي ئەمگەك كۈچىنىڭ ئاران 10.9 پىرسەنتىنى، 1-كەسىپنىڭ كىرىمى ئومۇمىي كىرىمنىڭ 60.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

تېرىقچىلىقنىڭ ئېچكى قۇرۇلمىسىدا ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 86.8 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. قوغۇن تاۋۇز، مېۋە-چېۋە، كۆكتات ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سالمىقى ئۇنداق تۇراقسىز تۆۋەن.

1986-يىلى كەنت بويىچە « تراكتور بىلەن تېرىشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، ئۇرۇق سېلىشنى

بىرلىككە كەلتۈرۈش، سۇغىرىشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، زىرائەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، سورتنى بىرلىككە كەلتۈرۈش » مەزمۇن قىلىنغان « بەشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش » ئاساسەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ، كوللېكتىپنىڭ بىر تۇتاش باشقۇرۇش رولى خېلى زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇلغان. لېكىن، بۇنىڭ مەلۇم مەجبۇرلاش خاراكتېرى بولۇپ، دېھقانلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشتىكى ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ھوقۇقى مەلۇم چەكلىمىگە ئۇچرىغاچقا، 30% ئادەم « بەشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش » نى قارشى ئالمىغان.

كەنت بويىچە يەرلەر پارچە-پۇرات، تارقاق بولۇش ھادىسىسى ئېغىر، تەكشۈرۈلگەن 110 ئائىلە ئىچىدە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ئائىلىنىڭ ئالتە پارچىدىن يېرى بولۇپ، ئەڭ كۆپ بولغانلىرىنىڭ 22 پارچىگە يەتكەن. يەر ھەددىدىن ئارتۇق پارچە، تارقاق بولغاچقا ئىگىلىك باشقۇرۇشقا نۇرغۇن قىينچىلىقلارنى كەلتۈرگەن. بەزى دېھقانلار دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىللىرىدە ئەمگەك كۈچىنى يېتىشتۇرەلمىگەچكە بەزى يەرلەرنى قولنىڭ ئۇچىدىلا پەرۋىش قىلىپ قويغان، شۇنىڭ بىلەن مەھسۇلاتى، ئۇنۇمى تۆۋەن بولغان، ھەتتا يەرلەرنى ئاق تاشلۇبتىش ھادىسىلىرى يۈز بەرگەن.

كوللېكتىپ ئىقتىساد ئىگىلىك يەنىلا ناھايىتى ئاجىز بولۇپ، « سانائەت ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىگە يار-يۆلەك بولۇش » ، « سانائەت ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈش » نى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئامالسىز قالغان. 1986-يىلى كوللېكتىپ جۇغلانما 304 مىڭ يۈەنگە يەتكەن. ئەگەر دېھقانلارنىڭ ئۈستىدىكى كوللېكتىپنىڭ 139 مىڭ يۈەن قەرز پۇلىنى چىقىرىۋەتكەندە، كوللېكتىپنىڭ جۇغلانما مەبلىغى ئاران 165 مىڭ يۈەنلا قالىدۇ. بۇ نەق پۇل كەنت كادىرلىرىغا بىرىلىدىغان قوشۇمچە ياردەم، كەنت باشقۇرىدىغان كارخانىلارنىڭ ئاددىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىشى، پاراۋانلىق فوندى ۋە مېھمان كۈتۈش راسخوتلىرىغا ئىشلىتىلىدۇ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ سېلىنمىسى باشقا يوللار ئارقىلىق ھەل قىلىنىدۇ.

3) ئاقسۇ شەھىرى ئېگەرچى يېزا، ئېگەرچى كەنتى 1-كىچىك ئەترىتىدىكى دېھقانلارنىڭ « بەش تۈرلۈك سېلىق » نى تەكشۈرۈش. (1984-يىلى)

1-كىچىك ئەترەتنىڭ نوپۇسى 374، ئەمگەك كۈچى 194، تېرىلغۇ يېرى 878 مو (1978-يىلى نوپۇسى 310، ئەمگەك كۈچى 124، تېرىلغۇ يېرى 820 مو ئىدى). ئۇلارنىڭ « بەش تۈرلۈك سېلىق » ئەھۋالى تۆۋەندىكىدەك:

(1) دۆلەتكە تاپشۇرىدىغان باج. 1984-يىلى دۆلەتكە تاپشۇرغان دېھقانچىلىق باجى 3575 يۈەن، چارۋا باجى 384 يۈەن، بۇ ئىككى تۈرنى قوشقاندا جەمئىي تاپشۇرغان باج 3959 يۈەن بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي كىرىمنىڭ 2.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كىشى باشىغا 10.59 يۈەندىن توغرا كەلگەن. ئەمگەك كۈچىگە 20.41 يۈەندىن توغرا كەلگەن. ئوتتۇرىچە ھەر مو تېرىلغۇ يەرگە 4.5 يۈەندىن تاپشۇرۇلغان بولۇپ، 1978-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا كۆپەيمىگەن.

(2) سۇ ھەققى. 1984-يىلى سۇ ھەققىنى مو بويىچە ئېلىش تۈزۈمى ئىشلىتىلگەن سۇنىڭ كۇب مېتر سانىغا قاراپ ئېلىشقا ئۆزگەرتىلىپ، ھەر 1000 كۇب مېتر سۇ ئۈچۈن 1.8 يۈەن سۇ ھەققى ئېلىنىدىغان بولغان. لېكىن، 1-كىچىك ئەترەتتىن سۇ ھەققى يەنىلا مو بويىچە ھېسابلاپ ئېلىنىدىغان بولۇپ، 878 مو تېرىلغۇ يەرگە ئۇلچەم بويىچە 624.25 يۈەن سۇ ھەققى ئېلىشقا تېگىشلىك بولۇپ، ئەمەلىيەتتە سۇ تارماقلىرى ھەر مو يەرگە 2.5 يۈەندىن جەمئىي 2195 يۈەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار قاتتىق نارازى بولۇپ، ھەرمو يەر ئۈچۈن پەقەت 1.75 يۈەندىن، ئالغان، بۇنىڭغا دېھقان

ۋەن ئاشۇرۇۋېتىلگەن بولغاچقا ھەربىر ئەمگەك كۈچىنىڭ سېلىقى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 4.7 يۈەن، 1978-يىلدىكى 296 يۈەن سۇ ھەققىدىن 1240 يۈەن كۆپەيگەن. سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ياخشى بولمىغاچقا، ئۆستەڭلەردىكى 56% سۇ زىيانغا ئۇچرىغان. يېزىلىق ھۆكۈمەت ئۆز ئالدىغا ھەر مو يەر ئۈچۈن 0.5 يۈەندىن ئارتۇق پۇل تۇتۇپ قېلىپ كەنت سۇ كادىرلىرىغا قوشۇمچە يارىمم قىلىپ تارقىتىپ بېرىشنى قارار قىلغان. بۇنىڭ بىلەن بىرلىك باھاسى ئۆسۈپ كېتىپ، دېھقانلارنىڭ نارازىلىقى قوزغالغان.

(3) مەجبۇرىي ئالۋاڭ سېلىش (كىرىمى بولمىغان مەجبۇرىي ئەمگەك ۋە چىقىم قىلىنغان ماددىي ئەشيانى كۆرسىتىدۇ). 1984-يىلى 1-كېچىك ئەترەت جەمئىي 2040 مەجبۇرىي ئەمگەك كۈنى چىقارغان بولۇپ، ھەربىر مەجبۇرىي ئەمگەكنى 2.00 يۈەن بويىچە ھېسابلىغاندا، جەمئىي 4080 يۈەن چىقىم تارتقان. بۇنىڭدىن باشقا كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۈچۈن ئىككى پرىتسىپ دەرەخ شېخى ئىشلەتكەن، بۇنى باھاغا سۈندۇرغاندا 400 يۈەن بولىدۇ. مۇشۇ بىر يىلدا چىقىم قىلىنغان مەجبۇرىي ئەمگەكنىڭ قىممىتى جەمئىي 4480 يۈەن بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 11.98 يۈەندىن توغرا كەلگەن. ھەربىر ئەمگەك كۈچىنىڭ ئۆستىگە چۈشكەن سېلىقى 23.09 يۈەن بولغان.

كىچىك ئەترەت باشلىقى ئالغان يىللىق قوشۇمچە يارىمم 600 يۈەن، ئەترەت بوغالتىرىنىڭ 450 يۈەن. ئەترەت كاسسىرىنىڭ 300 يۈەن، ئىككى نەپەر بالا باققۇچىنىڭ 500 يۈەن بولۇپ، ئەترەت كادىرلىرى ئالغان قوشۇمچە يارىمم جەمئىي 1850 يۈەنگە يەتكەن. بۇ پۇل باغ، تۇگمەن كىرىمىدىن چىقىم قىلىنغان، يۇقىرىقى ئىككى تۈر (مەجبۇرىي ئەمگەك قىممىتى ۋە كادىرلارنىڭ قوشۇمچە يارىمى)نى قوشقاندا جەمئىي 6330 يۈەنگە يەتكەن.

1978-يىلى مەجبۇرىي ئەمگەك، ماددىي ئەشيا، كادىرلارنىڭ قوشۇمچە يارىمىدىن ئىبارەت ئۈچ تۈرنى قوشقاندا جەمئىي 10 مىڭ 180 يۈەن بولۇپ، 1984-يىلدىكىسى سېلىنغان سېلىق 1978-يىلدىكىدىن ئازايغان. 1984-يىلى مەجبۇرىي سېلىق چىقىمى شۇ يىللىق ئومۇمىي كىرىمنىڭ 4.03 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن، 1978-يىلى مەجبۇرىي سېلىق چىقىمى يىللىق ئومۇمىي كىرىمنىڭ 19 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن بولۇپ، 1984-يىلى 15% ئازايغان.

(4) جامائەت فوندى، پاراۋانلىق فوندى كىچىك ئەترەتنىڭ دېھقانلار بىلەن تۈزگەن توختامغا ئاساسەن، كىچىك ئەترەت دېھقانلارنىڭ ئومۇمىي كىرىمىدىن 3534 يۈەن جامائەت فوندى ۋە پاراۋانلىق فوندى قالدۇرۇشقا تېگىشلىك ئىدى. بىراق، 1984-يىلى سۇ ھەققىنىڭ باھاسى ئۆسكەنلىكتىن، كىچىك ئەترەت ئەزالارنىڭ سېلىقىنى يەكۈللىتىش ئۈچۈن، بۇ فوندلارنى قالدۇرمىغان.

(5) ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرلىك ماددىي ئەشيالارنى سېتىۋالغان 1984-يىلى خىمىيۋى ئوغۇتنىڭ باھاسى ئۆسكەنلىكتىن 2980 يۈەن ئارتۇق چىقىم قىلىنغان بولۇپ، بۇ، يىللىق ئومۇمىي كىرىمنىڭ 1.9 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ، 1978-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ھەرمو يەرنىڭ ئوتتۇرىچە سېلىقى 3.29 يۈەن، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە سېلىق 7.97 يۈەن كۆپەيگەن. 1984-يىلى 567 مو بۇغداي تېرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 378 مىڭ 803 جىڭغا يېتىپ، 339 مىڭ 223 جىڭ بۇغداي سېتىلغان. دۆلەت بۇغدايىنىڭ سېتىۋېلىش باھاسىنى ئۆستۈرگەنلىكتىن، 1978-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا بۇغداي سېتىپ، 7124 يۈەن ساپ كىرىم قىلىنغان. 567 مو بۇغدايغا ئىشلىتىلگەن خىمىيۋى ئوغۇت چىقىمى 1978-يىلدىكىدىن 2100 يۈەن كۆپەيگەن. كۆپەيگەن كىرىم بىلەن كۆپەيگەن چىقىمنى ئۆزئارا چېقىشتۇرغاندا، دېھقانلارنىڭ كىرىمى 5024 يۈەن كۆپەيگەن. دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈش نىسبىتى، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ باھاسىنىڭ ئۆسۈش نىسبىتىدىن يۇقىرى بولغان.

2. كەسپىي ئائىلىلەرنى تونۇشتۇرۇش

(1) ۋاڭ گوزې

قاراتال يېزا يېڭى مەھەللە كەنتىدىكى كەسپىي ئائىلە. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە ئون جان بار. 1983-يىلى 60 مو بۇغدايلىقنى كۆتۈرە ئېلىپ بىرلىك مەھسۇلاتىنى 249.9 كىلوگرامغا، ئومۇمىي مەھسۇلاتىنى 14 مىڭ 994.5 كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، ھۆددىگە ئېلىش مەھسۇلات كۆرسەتكۈچىدىن 66.5% ئاشۇرغان. دۆلەتكە 10 مىڭ 675.5 كىلوگرام بۇغداي سېتىپ بېرىپ، 5926.7 يۈەن نەق پۇل كىرىم قىلغان. 1984-يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ 12 مو كېۋەز، 51 مو بۇغداي تېرىپ، 24 مىڭ 765 يۈەن كىرىم قىلغان. پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپىدىن 12 مىڭ 625 يۈەن، باقمىچىلىق كەسپىدىن 3300 يۈەن كىرىم قىلغان. شۇنداق قىلىپ يىللىق ساپ كىرىمى 13 مىڭ يۈەنگە يەتكەن.

1985-يىلى 250 مو كېۋەز تېرىپ، 88 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق كىرىم قىلغان. بۇنىڭغا باقمىچىلىق، پىششىقلاپ ئىشلەش كىرىملىرىنى قوشقاندا، ئاقسۇ شەھىرىدىكى يىللىق كىرىمى 97 مىڭ يۈەنلىك باي ئائىلىگە ئايلانغان. 1985-يىلى ئۇنىڭ دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرىدىن بىر « تۆمۈر بۇقا — 55 تراكتورى » ، بىر « شەرق قىزاردى — 60 » توپا ئۆستۈرۈش ماشىنىسى، بىر دانە سەككىز قۇرلۇق سۇلياۋ ياپىدىغان كېۋەز سىيالكىسى، بىر دورا پۈركۈش ماشىنىسى، تۆت دېزىل ماتورى، ئىككى ئېلېكتر دېۋىگاتېلى، بىر گۈرۈچ ئاقلاش ماشىنىسى، ئىككى ئون تارتىش ماشىنىسى، بىر يەم-خەشەك توغراش ماشىنىسى، ئىككى پرېتسىپ، بىر بەش چىشلىق سوقىسى بار بولدى. بۇ ئائىلىنىڭ ماشىنىلىرى جەھەتتىكى تۇراقلىق مۇلكى 66 مىڭ 915.92 يۈەنگە يېتىپ، ماشىنا بىلەن مەشغۇلات قىلىش ئۇنۇمى ۋە كىرىمى يىللىق كىرىمنىڭ 60 پىرسەنتىدىن ئاشتى. ئۇنىڭ يەنە 800 تۇپ يېتىلگەن دەرىخى، 1100 تۇپ ياش نوتا دەرىخى بولۇپ، بۇنىڭغا پىششىقلاش ئۆيى، ئىسكىلات، رەڭلىك تېلېۋىزور، ۋېلىسىپت، كېيىم تىكىش ماشىنىسى قاتارلىقلارنى قوشقاندا تۇراقلىق مۇلكىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 81 مىڭ 370.72 يۈەنگە يېتىدۇ.

(2) ئايۇپ قۇربان

قاراتال يېزىسى توغۇرچى كەنتىدىكى كەسپىي ئائىلە. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە 12 جان، بەش ئەمگەك كۈچى بار. 1984-يىلى 67.6 مو يەرنى ھۆددىگە ئېلىپ، 55 مو يەرگە ئاشلىق تېرىپ مو بېشى مەھسۇلاتىنى 363.5 كىلوگرامغا، ئومۇمىي مەھسۇلاتىنى 20 مىڭ كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، دۆلەتكە 13 مىڭ 497.5 كىلوگرام ئاشلىق سېتىپ بەرگەن. بۇنىڭغا يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىدىن قىلغان 3000 مىڭ يۈەننى قوشقاندا، ئومۇمىي كىرىمى 16 مىڭ 464 يۈەنگە، ساپ كىرىمى 12 مىڭ 354 يۈەنگە يېتىپ، ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئەڭ كۆپ ئاشلىق ساتقان دېھقان بولۇپ قالدى.

(3) گو جىيۇن

قاراتال يېزا چوناق كەنتىدىكى كەسپىي ئائىلە. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە يەتتە جان، ئىككى ئەمگەك كۈچى بار. 1984-يىلى 26.7 مو كېۋەز تېرىغان بولۇپ، ئومۇمىي چىگىتلىك پاختا مەھسۇلاتى 8500 كىلوگرامدىن ئېشىپ، 13 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق كىرىم قىلغان. ئۇنىڭ بىر ئون تارتىش ماشىنىسى ۋە بىر گۈرۈچ ئاخلاش ماشىنىسى بار. بۇنىڭدىن 2500 يۈەن كىرىم قىلغان، چوشقا بېقىپ 1350 يۈەن كىرىم قىلغان، شۇنداق قىلىپ يىللىق ئومۇمىي كىرىمى 16 مىڭ 850 يۈەنگە يەتكەن. 1983-يىلى گو جىيۇن سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىغان كېۋەزىدىن ناھايىتى زور ئىلھام ئې-

لىنپ، 1984-يىلى ئەتىيازدا ھاۋا سالقىن بولۇپ، يامغۇر ياغقان، باش ئەتىيازدا ئېغىر قۇرغاقچىلىق يۈز بەرگەن ئەھۋالدىمۇ كېڭەز تېرىشنىڭ يېڭى تېخنىكىسىنى قوللىنىپ، سۇلياۋا يوپۇق يېپىپ كېڭەز تېرىپ، ئۇنىڭدىن مول ھوسۇل ئېلىپ، ئاقسۇ شەھىرىدىكى كېڭەز تېرىش ماھىرىغا ئايلاندى.

(4) تېمەن باۋجىن

قۇمباش يېزىسى باغۋەن كەنتىدىكى كۆكتاتچىلىق كەسپىي ئائىلىسى. ئۇ، 1979-يىلدىن باشلاپ قالدۇرۇق يېرىدە سىناق تەرىقىسىدە سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كۆكتات ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنى قوللىنىپ ھەم ياخشى پەرۋىش قىلىپ، ھەر يىلى مول ھوسۇل ئالدى. بۇ ئائىلىدە سەككىز جان، ئۇچ ئەمگەك كۈچى بولۇپ، 1984-يىلى 18 مو يەرنى ھۆددىگە ئېلىپ ساپ كىرىمنى 10 مىڭ 391 يۈەنگە يەتكۈزدى. كۆكتات كىرىمى بۇنىڭ 62% پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

(5) يۇنۇس يۈسۈپ

قاراتال يېزا قاراقاش كەنتىدىكى باغۋەنچىلىك كەسپىي ئائىلىسى. ئۇ 130 مو باغنى ھۆددىگە ئېلىپ، ئۇ يەرگە 2200 تۈپتىن ئارتۇق سۈپەتلىك مېۋە كۆچىتىنى يېڭىدىن تىكىپ، ئارىسىغا 30 مودىن ئارتۇق ئاشلىق، ئۇن مو ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىغان. ھەر يىلى كوللېكتىپقا 6500 يۈەن تاپشۇرغان. 1984-يىلى ئومۇمىي كىرىمى 30 مىڭ 345 يۈەنگە (مېۋە كىرىمى 15 مىڭ 420 يۈەن)، ساپ كىرىمى 18 مىڭ 108 يۈەنگە يەتكەن.

(6) ئىمىن ھاشىم

ئايكۆل يېزا پاينىاپ كەنتىدىكى پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپىي ئائىلىسى. ئۇ، 1984-يىلى ئۇن تارتىپ 24 مىڭ يۈەن، قوي، كالا بورداپ 3800 يۈەن، ياغاچچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ 10 مىڭ يۈەن، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىپ 4225 يۈەن، ئاشلىق تېرىپ 9761.4 يۈەن كىرىم قىلىپ، ئومۇمىي كىرىمنى 51 مىڭ 786.4 يۈەنگە، ساپ كىرىمنى 26 مىڭ 675 يۈەنگە يەتكۈزدى. 1985-يىلى يەتتە تۈياق چوڭ چارۋا، 28 تۈياق ئۇششاق چارۋا باقتى.

(7) جاۋدىيۇڭ

توپلۇق يېزا پاختىلىق كەنتىدىكى توخۇچىلىق، پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپىي ئائىلىسى. ئۇ، 1985-يىلى ئۇن مو يەر تېرىپ 7850 يۈەن، 1000 دىن ئارتۇق توخۇ، 150 مىڭدىن ئارتۇق تۇخۇم سېتىپ، 8000 يۈەن، 4000 تۈپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكىپ 4000 يۈەن كىرىم قىلدى. جەمئىي ساپ كىرىمى 10 مىڭ 924 يۈەنگە يەتتى.

(8) رېشىت مۇھەممەتئىلى

ئايكۆل يېزىسى ئاق تىكەن كەنتىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسپىي ئائىلىسى. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە 12 جان، ئالتە ئەمگەك كۈچى بار. ئۇ « شەرق قىزاردى — 28 » تراكتورىدىن ئىككىنى سېتىۋېلىپ، ئۇچ ئوغلى تراكتور ھەيدىدى. 1984-يىلى ئومۇمىي كىرىمى 20 مىڭ 870 يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كىرىمى 16 مىڭ 470 يۈەن، 51 مو يەرنى ھۆددىگە ئېلىپ تېرىپ 4400 يۈەن كىرىم قىلدى.

(9) چىن داخې

توپلۇق يېزا ئۆستەڭ بوي كەنتىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسپىي ئائىلىسى. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە يەتتە جان، تۆت ئەمگەك كۈچى بار. ئۇ 1984-يىلى بىر « تۆمۇر بۇقا — 55 » تېپلىق تراكتور، ئىككى پرىنىسپ سېتىۋالغان. ئۇنىڭدىن باشقا بىر دېزىل ماتورى، بىر گۈرۈچ ئاقلاش ماشىنىسى، بىر ئۇن تارتىش ماشىنىسى بار. يەنە 40 مو يەر تېرىغان. بۇلاردىن 23 مىڭ 700 يۈەن كىرىم قىلغان. بۇنىڭ ئىچىدە تراكتور مەشغۇلاتى كىرىمى 15 مىڭ 100 يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمنىڭ 63.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. ساپ كىرىمى 13 مىڭ 900 يۈەنگە يەتكەن.

(10) تۇراۋۇدۇن باۋۇدۇن

قۇمباش يېزا سولقاي كەنتىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسىپي ئائىلىسى، ئۇنىڭ ئائىلە-سىدە يەتتە جان، ئىككى ئەمگەك كۈچى بار. ئىككى «شەرق قىزاردى — 28» تراكتورى بولۇپ، 22 مو يەر تېرىغان، بىر شوپۇرنى يالالاپ ئىشلەتكەن. 1984-يىلى ئومۇمىي كىرىمى 21 مىڭ 560 يۈەنگە يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە تراكتور مەشغۇلات كىرىمى 15 مىڭ يۈەن. كىشى بە-شىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 1617 يۈەنگە يەتكەن.

(11) بەكرى ئەيسا

قاراتال يېزا سات كەنتىدىكى كەسىپي ئائىلە. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە يەتتە جان، تۆت ئەمگەك كۈچى بار. 1983-يىلى بىر «تۆمۈر بۇقا — 55» تېپىلىق تراكتور، ئىككى پرىتسىپ سېتىۋېلىپ، 35 مو يەر تېرىغان. 1984-يىلى ئومۇمىي كىرىمىنى 28 مىڭ 156 يۈەنگە، ساپ كىرىمىنى 14 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزگەن. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ مەشغۇلات كىرىمى 23 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ئومۇمىي كىرىمىنىڭ 81.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

(12) داۋۇت مامۇت

قاراتال يېزا تۆۋەنكى بۆزچى كەنتىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسىپي ئائىلىسى. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە ئالتە جان، ئىككى ئەمگەك كۈچى بار. بىر شوپۇر يالالغان. ئۇنىڭ «تۆمۈر بۇقا — 55» تېپىلىق بىر تراكتورى، بىر ئۇچ چىشلىق ساپان، بىر 24 قۇرلۇق سىيالكىسى بولۇپ، 1984-يىلى ئومۇمىي كىرىمىنى 19 مىڭ 500 يۈەنگە يەتكۈزگەن. بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلە-رىنىڭ مەشغۇلات كىرىمى 15 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ئومۇمىي كىرىمىنىڭ 77 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

(13) سايىت ھېيت

ئايكۆل يېزا تۆۋەنكى تېگىن كەنتىدىن. ئائىلىسىدە 13 جان، بەش ئەمگەك كۈچى بار. ئۇ «شەرق قىزاردى — 28» تېپىتكى بىر تراكتور، بىر پرىتسىپ، بىر دانە ئىككى چىشلىق سا-پان، بىر سۇ ناسوسى سېتىۋېلىپ، 45 مو يەر تېرىغان. 1984-يىلى ئومۇمىي كىرىمىنى 23 مىڭ 700 يۈەنگە، ساپ كىرىمىنى 13 مىڭ 800 يۈەنگە يەتكۈزگەن. بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ مەشغۇلات كىرىمى 17 مىڭ 200 يۈەن بولۇپ، ئومۇمىي كىرىمىنىڭ 72.6 پىرسەنتى-نى ئىگىلىگەن.

ئالتىنچى قىسىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش

تارىخىي ماتېرىياللاردىن قارىغاندا ئاقسۇدا ئەسكەر تۇرغۇزۇپ بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش مىلادىدىن ئىلگىرىكى 39-يىلى باشلانغان. غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئوق ئوق خوچۇ بېگى، قۇمدا تۇرۇشلۇق چېرىكچى بەگ قۇمدا (هازىرقى ئاقسۇ تەۋەسى) بوز يەر ئۆزلەشتۇرگەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگىنلۇق يىللىرىدا ئەسكەرلەر ئۆزلەشتۇرگەن بوز يەرنىڭ كۆلىمى ئىنتايىن ئاز ئىدى. داۋگۇاڭ يىللىرىدا ئەسكەرلەر ئۆزلەشتۇرگەن بوزيەرلەردىن ئۇدا بىرقانچە يىل مول ھوسۇل ئېلىنىپ زاپاس ئاشلىق تەييارلانغانىدى. 1950-يىلى ئەتىيازدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-جۇن 5-شىسى ئاقسۇدا چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ مۇقەددىمىسىنى باشلىدى. 1953-يىلى 6-ئايدا، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭ ھەربىي رايونى يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى 1-شىسى (يېزا ئىگىلىك 1-شىسى) قۇرۇلۇپ، كەڭ كۆلەملىك ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئۇچۇن ئاساس سېلىندى.

ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرىنىڭ جاپا-مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىشى نەتىجىسىدە، يېزا ئىگىلىك 1-شىسى يېزا ئىگىلىك، سانائەت، سودا قاتارلىق تۇرلۇك ئىشلاردا كۆزنى قاماشتۇرغىدەك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۇردى. 1990-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەر تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق 62 ئىدارە، ئورۇن، جەمئىي 36 مىڭ 950 ئائىلە، 150 مىڭ 19 نوپۇسى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ تېپتكى ماشىنىلاشقان، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى 13 تۇەن-مەيدان ۋە «نۇرلۇق» يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، «يېڭىلىق يارنىش» پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، بىناكارلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى، ئاشلىق، ياغ زاۋۇتى، باسما زاۋۇتى، قەغەز زاۋۇتى قاتارلىق ئون نەچچە سانائەت كارخانىسى بار. يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مۇھىم ئىقتىسادىي ئىجتىمائىي تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالدى. 1989-يىلى شى بويىچە (باشقا ناھىيىلەردە تۇرۇشلۇق تۆت تۇەن-مەيدانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 939 مىليون 760 مىڭ يۇەن (مۇتلەق سان)گە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 5052 يۇەنگە، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 400 مىليون 120 مىڭ يۇەن (مۇتلەق سان)گە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 2151 يۇەنگە، مىللىي دارامەت 371 مىليون 990 مىڭ يۇەن (مۇتلەق سان)گە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 2000 يۇەنگە يېتىپ، ئاقسۇ شەھىرىنى ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش تۇسىگە ئىگە يېنىك سانائەت-توقۇمىچىلىق شەھىرىگە ئايلاندۇردى.

I باب تەرەققىيات جەريانى

§1. قەدىمكى زاماندىكى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئەھۋالى

خەن يۈەندى (خەن سۇلالىسىنىڭ خانى يۈەندى) زامانىسىنىڭ يۆگۈاڭ 5-يىلى (ميلادىدىن ئىلگىرىكى 39-يىلى) ئوڭ ئوق خوچۇ بېگى 1000 چە لەشكەر بىلەن قۇمدا بوز يەر ئۆزلەشتۇرگەن.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەسكەر تۇرغۇزۇپ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش (شاللىق ئۆزلەشتۇرۇش دەپمۇ ئاتىلىدۇ) چىيەنلۇڭ 27-يىلى (1762-يىلى) باشلانغان. بوز يەر ئۆزلەشتۇرىدىغان ئەسكەرلەر شەنشى، گەنسۇ يېشىل تۇغلۇق قوشۇنلىرىدىن كەلگەن چېرىكلەر ئىدى. دەسلەپتە ئۇلارنىڭ ھەر نۆۋەتلىك تۇرۇش ۋاقتى ئۈچ يىل قىلىپ بېكىتىلگەن، كېيىن بەش يىلغا ئۇزارتىلغان، بوز يەر ئۆزلەشتۇرىدىغان ئەسكەرلەر تەنھا كېلىپ بوز يەر ئۆزلەشتۇرگەن، ۋاقتى توشقاندا ئەسلى ئەۋەتكەن قوشۇنلاردىن ئۇلارنىڭ ئورنىغا بوز يەر ئۆزلەشتۇرىدىغان باشقا ئەسكەرلەر ئەۋەتىلىپ ئالماشتۇرۇلغان.

ئاقسۇنىڭ شاللىق ئۆزلەشتۇرۇش ئىشى ئاقسۇ خان ئامبىلىنىڭ قارىمىقىدا بولغان. تارىختا خاتىرىلىنىشىچە، چىيەنلۇڭ 44-يىلىدىن داۋگۈاڭ 19-يىلىغىچە (1779-يىلىدىن 1839-يىلىغىچە) ئاقسۇ شاللىق ئۆزلەشتۇرۇش ئورنىدا يېشىل تۇغلۇق قوشۇنىدىن 15 نەپەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرگۈچى چېرىك دائىم تۇرغان. ئۇلار 150 مو شاللىق ئۆزلەشتۇرۇپ، ھەر موسىدىن ئەڭ يۇقىرىسى 37.2 كۈرە، ئەڭ تۆۋىنى 22 كۈرە ھوسۇل ئالغان.

ئاقسۇدا بوز يەر ئۆزلەشتۇرىدىغان چېرىكلەرنىڭ يۇك-تاقى، ھارۋا ھەققى، ئىستېمال ئاشلىقى، تۇز-كۆكتات، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشكە كېرەكلىك تېرىلغۇ ئۇلىغى، دېھقانچىلىق سايمانلىرى، ئۇرۇق قاتارلىق شاللىق ئۆزلەشتۇرۇشكە ئېھتىياجلىق خراجەتلەر ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ھەل قىلىپ بېرىلگەن. ھەر مو شاللىق ئۆچۈن بىر كۈرە يېرىم شىگدىن ئۇرۇق بېرىلگەن. ئىشلەتكەندە ئۇلۇپ قالغان تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى ۋە بۇزۇلغان دېھقانچىلىق سايمانلىرى ئۆچۈن ھەر يىلى زىيان خەراجىتى ھېسابىدا كۆمۈش تەڭگە قوشۇمچە ياردەم بېرىلگەن. ھەر يىلى ئالغان ھوسۇل يۇقىرىغا تولۇق تاپشۇرۇلغان، ئىلىنغان ھوسۇلنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ مۇكاپات ۋە جازا بېرىلگەن. داۋگۈاڭ 4-يىلى (1824)، 5-يىلى (1825)، 11-يىلى (1831)، 14-يىلى (1834)، 15-يىلى (1835)، 20-يىلى (1840)، 22-يىلى (1842)، 25-يىلى (1845)، 26-يىلى (1846) ئۆزلەشتۇرۇلگەن بوز يەردىن مول ھوسۇل ئىلىنغانلىقتىن، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شۇ يىللىرى چېرىكلەرنى بىر ئايلىق تۇز-كۆكتات پۇلى بىلەن مۇكاپاتلاشنى قارار قىلىپ، بۇنى يەرلىك ئەمەلدار مۇتئەمىرلەرنىڭ ئىجرا قىلىشىغا تاپشۇرغان، شىيەنفىڭ، تۇڭجى يىللىرىدا يېغىلىق يۇز بەرگەنلىكتىن، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش توختىتىلغان.

ئاقسۇدا ئۇيغۇرلارنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشى چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 26-يىلى (1761-يىلى) باشلانغان، شۇ يىلى ئۇيغۇرلار بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، ھەر بىر ئائىلىگە ئۆزلەشتۇرۇش ئۈچۈن 25 مو يەر بېرىلگەن، شۇنداق قىلىپ جەمئىي 62 مىڭ 500 مو بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇلگەن. جاھانگىر خوجا توپىلىڭى تىنجىتىلغاندىن كېيىن، ئۇيغۇرلارنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشى يەنە راۋاجلانغان.

§2. ھازىرقى زامانداىكى ھەربىلەرنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشى

1949-يىلى 11-ئاينىڭ 29-كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-جۇن 5-شىنىڭ شىغا بىۋاستە قاراشلىق قىسىملىرى ۋە شى قارىمىقىدىكى 14-تۈمەن ئاقسۇغا كىرىپ ئورۇنلاشتى. 5-شى ئەسلىدىكى شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا چېگرا رايونىدىكى نەنتۈمەن چوڭ ئىشلەپچىقىرىشقا قاتناشقان 359-لۈيدىن ئىبارەت كونا قىسىم ئىدى، ئۇلار تۇرىدىغان جايغا يېتىپ كەلگەن ھامان ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشىشتەك شەرەپلىك ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئوغۇت توپلاش قاتارلىق تېرىلغۇغا تەييارلىق كۆرۈش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. ئەتىيازلىق تېرىلغۇ پەسلى يېتىپ كەلگەن ھامان بوز يەر ئېچىپ يەر تېرىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن زور كۈچ بىلەن سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى قىلدى. 1953-يىلى 3-ئايدا 5-شىنى تەرتىپكە سېلىشنى ئاخىرلاشتۇردى، 4-ئاينىڭ 1-كۈنى 5-شى دۆلەت مۇداپىئە قىسمى ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش قىسمىدىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا ئايرىلىپ، ئۇلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتى ئۆزگەرتىلدى. 1953-يىلى 6-ئاينىڭ 5-كۈنى 5-شى بۈيرۇقىغا بىنائەن قىسىم بەلگىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، نامىنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭ ھەربىي رايونى يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى 1-شىسىغا ئۆزگەرتتى. يېڭىدىن تەشكىللەنگەن يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئومۇمىي ئادەم سانى 11 مىڭ 714 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر ۋە جەڭچى 5991 (ئەر 4608، ئايال 1383) ئىدى، قالغانلىرى ئائىلە تەۋەلىرى ئىدى. ئەسلىدىكى 5-شى پارتكومى ئاساسىدا يېزا ئىگىلىك 1-شى رەھبەرلىك بەنزىسى تەشكىللىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى بىلەن شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى ۋۇجيەنچۈن شى پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. خې جىڭنەن شىنىڭ سىياسىي كومىسسارلىقىغا، پارتكومىنىڭ 1-مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا، ربن چېن شجاڭلىققا، پارتكومىنىڭ 2-مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ دەسلەپ قۇرۇلغان ئورگىنىدا قوماندانلىق شتابى، سىياسىي بۆلۈمى، تەمىنات باشقارمىسى، سەھىيە باشقارمىسى تەسىس قىلىندى، ئورگان ئاقسۇ شەھىرىگە ئورۇنلاشتى.

1954-يىلى 1-ئاينىڭ 23-كۈنى جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى يېزا ئىگىلىك 1-شى 1-قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى يېزا ئىگىلىك 1-شى 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى.

1954-يىلى 6-ئايدا خوتەننى قوغداۋاتقان پىيادە ئەسكەرلەر 15-تۈمەننىڭ بىر قىسمى، مالىيەبىشىنى قوغداۋاتقان سابىق پىيادە ئەسكەرلەر 4-شى 12-تۈمەننىڭ بىر قىسمى ئوچ تۇركۈمگە بۆلۈنۈپ، شوتا قۇدۇق (ساجىڭزا) غا يىغىلىپ، يېزا ئىگىلىك 1-شىسى 1-تۈمەنى بىلەن ئۈچرىشىپ، كۆچمە مەركەزلەشتۈرۈپ، شوتا قۇدۇقنى ئېچىش ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈردى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن يېزا ئىگىلىك 1-شى خوتەن بىلەن ئاقسۇدىن ئىبارەت ئىككى ۋىلايەت، ئۈن ناھىيىنى تارقاق قوغدايدىغان ھالەت ئاساسىي جەھەتتىن ئۆزگەردى.

1954-يىلى 12-ئاينىڭ 5-كۈنى شىنجاڭ ھەربىي رايون ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى

قۇرۇلدى. شىنجاڭ ھەربىي رايونى ىىزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى 1-شىسىنىك نامىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى ىىزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى 1-شىسىغا ئۆزگەردى. تەۋەلىك مۇناسىۋىتىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۆزگەردى. 1955-يىلى 3-ئايدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايوننىڭ ئىشلەپچىقىرىش باشقارمىسىنى ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قوشۇۋېتىشنى قارار قىلدى. سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايوننىڭ ئىشلەپچىقىرىش باشقارمىسىغا قاراشلىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ نامى « ئالغا » دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئۆزگەرتىلىپ، ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قوشۇۋېتىلدى. شۇنىڭدىن كىيىن، شى شتابى (شوتا قۇدۇققا كۆچۈرۈلدى، 10-ئايدا يەنە ئاقسۇ بازىرىغا كۆچۈرۈپ كېلىندى.

1957-يىلدىن باشلاپ، تارىم دەريا سىستېمىسىدىكى قىرغىقىغا يۇرۇش قىلىنىپ، چوڭ كۆلەملىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرى ئېچىلدى. 1958-يىلى قىشتا ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىغا قوشنا بەزى خەلق كۆمۈلىرى ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قوشۇلۇشنى تەلەپ قىلدى. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم « ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ دائىرىسى ئېچىگە كىرىپ قالغان ئائىلىلەرنى ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش مەيدانلىرىغا قوشۇۋېتىش توغرىسىدا قارار » چىقاردى. 1959-يىلى 2-ئاينىڭ 25-كۈنى ئايكۆل كۆمۈشىسى خاتىرىلىك 1-ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى شوتا قۇدۇق « غالىبىيەت » 1-باش مەيدانىغا قوشۇۋېتىلىپ، رەسمىي تۈردە « غالىبىيەت » 1-باش مەيدانىغا بۆلۈنۈپ قاراشلىق شۆبە مەيدان دەپ نام بېرىلدى (كېيىن ىىزا ئىگىلىك 1-شى مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئۆزگەرتىلدى). 1956-يىلى 7-ئايدىن 1966-يىلغىچە خېنەن، شەندۇڭ، جياڭسۇ، خۇنەن، خۇبەي، شاڭخەي قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن ياش، ئوتتۇرا ياش دېھقانلار ۋە چېگرا رايونغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن ياشلار، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن، كەسىپ ئالماشتۇرغان زور تۈركۈمدىكى ھەربىيلەر ۋە دۆلەت تەقسىم قىلغان ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇم پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار، پەن-تېخنىكا خادىملىرى ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قاتنىشىپ، ىىزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ ئىزباسارلىرىغا ئايلىنىپ، ىىزا ئىگىلىك 1-شى قوشۇنىنىڭ بىلىم ۋە ياش قۇرۇلمىسىنى ئۆزگەرتتى. 1956-يىلى 7-ئايدىن 8-ئايغىچە ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قاتناشقان خېنەنلىك ياش، ئوتتۇرا ياش دېھقانلار 4950كە يەتتى. 1963-يىلىدىن 1966-يىلغىچە ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قاتناشقان چېگرا رايونغا ياردەم بېرىشكە كەلگەن شاڭخەيلىك ياشلار 40 مىڭدىن ئاشتى.

1965-يىلى 12-ئايغا قەدەر ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ تۆت ئىشلەپچىقىرىش باشقارمىسى، 17 دېھقانچىلىق مەيدانى، ئۈچ چارۋىچىلىق فېرمىسى، ئىككى قۇرۇلۇش تارماق ئەترىتى، بىر سۇ ئامبىرى باشقارمىسى، تۆت سودا-سانائەت، بىنكارلىق كارخانىسى، بىر ئالىي مەكتەپ ۋە بىر دوختۇرخانا قۇرۇلدى.

1969-يىلى 7-ئايدا ىىزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ بەلگە نومۇرى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى رەت تەرتىپى بويىچە مەيداندىن تۇمانگە ئۆزگەرتىلىپ 16 تۇمان قىلىپ قۇرۇلدى.

1966-يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » باشلىنىپ، ىىزا ئىگىلىك 1-شى داۋالغۇش مەزگىلىگە كىردى. ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئورگانلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1969-يىلى 7-ئايدىن كېيىن قالايمىقان ھالەت تەدرىجىي ئاياغلىشىپ، نورمال تەرتىپكە كەلدى. 1975-يىلى 6-ئايدا جۇڭگو كومپارتىيەسى پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى، گۇڭيۈەن ۋە مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ « پارتىيەنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىش، ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىكىتۈەنىنىڭ تۇزۇلمىسىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدىكى قارار » نى ئاساس

سەن، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىك تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئايپارا تى ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قوشۇۋېتىلىپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قاراشلىق تۇەنلەر « يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش × تۇەنى » دەپ ئۆزگەرتىلدى. سانائەت، يېزا ئىگىلىك، سودا، مەدەنىيەت-مائارىپ، سەھىيە قاتارلىق كەسىپى، كارخانا ئورۇنلارنىڭ ھەممىسى ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى كەسپى توغرا كەلگەن ئالاقىدار ئورۇنلارغا قوشۇۋېتىلىپ، بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلىش ۋە باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. بۇ مەزگىلدە ھەربىي خىزمەت ئۆتەۋاتقان كادىرلارنىڭ ھەممىسى قىسمىدىكى خىزمىتىگە قايتۇرۇلدى.

1976-يىلى 10-ئايدىن كېيىن، ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىدارىسى قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاش، ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەرنى ئاقلاش قاتارلىق جەھەتلەردە نۇرغۇن خىزمەت ئىشلىدى.

1982-يىلى 6-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىدارىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك 1-شى تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. نامى « شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى 1-شىسى » دەپ ئاتالدى. خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۆتكىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، سېلىنما كۆپەيتىلىپ، كەڭ كۆلەملىك ئېتىز-ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلدى. شۇ يىلى شى بويىچە زىيان پايدىغا ئۆزگەرتىلىپ، 16 يىل داۋاملاشقان زىيان تارتىش ۋەزىيىتى ئاياغلاشتۇرۇلدى.

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى شتابى ۋە بۇاستە قاراشلىق سانائەت، سودا، بىناكارلىق، قاتناش قاتارلىق كارخانىلار، شۇنىڭدەك 17 تۇەن-مەيدان ئىچىدىكى 13 تۇەن-مەيدان (12 تۇەن ۋە شوتا قۇدۇق مىللىي مەيدانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىگە جايلاشتى. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىك شتابى ئاقسۇ شەھەر ئىچىگە ئورۇنلاشتى.

II باب بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى

§1. شوتا قۇدۇق (ساجگۈزا) بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى

شوتا قۇدۇق بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى تەگرى تېغىنىڭ تارماق تىزمىسى بولغان قارا تې-
كە تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا، ئاقسۇ-قەشقەر تاشيو-
لىنىڭ 62-82 كىلومېتر لىنىيىسى بويىغا جايلاشقان بولۇپ، تەگرى تېغىنىڭ تارماق تىزمىسىنىڭ
جەنۇبىي ئېتىكىدىكى تاغ ئالدى تۆزلەڭلىكىگە تەۋە. يەر تۆزۈلۈشى جەھەتتە، شىمالىي تەرىپى
ئېگىز، جەنۇبىي تەرىپى پەس بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 900 مېتردىن 1100 مېترغىچە
كېلىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.4℃—11℃، يىللىق ھۆل-يېغىن مىقدارى 55.7-58
مىللىمېتر، قىراۋسىز مەزگىلى 207-218 كۈن. بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى ئىگىلىگەن ئومۇمىي
كۆلەم 530.84 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ 1-، 2-، 3- تۆەنلە-
رى (1-، 2-تۆەن ئاقسۇ شەھرى تەۋەسىدە، 3-تۆەننىڭ كۆپ قىسمى ئاۋات ناھىيىسى تەۋەسىدە)
مۇشۇ يەرگە ئورۇنلاشقان.

1954-يىلىدىن ئىلگىرى 1-، 2-تۆەن تۇرۇشلۇق جايلار چۆل-جەزىرە بولۇپ، پەقەت ئېگىز-
پەس يۇلغۇنلۇق قۇم بارخانلىرىلا بار ئىدى. سۇ مەنبەسى، يېزا-كەنتلەر يوق ئىدى. يېپىنچا ئۆ-
سۈملۈكلەر شالاڭ بولۇپ، بوران بولسا قۇم، چاڭ-توزانىنىڭ دەستىدىن قۇياشنى كۆرگىلى بولمايتتى.

1. 1-تۆەن

1953-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-تۆەن قۇرۇلغان. 1955-يىلى يېزا ئىگىلىك 3-تۆەن 1-تۆەنگە
قوشۇۋېتىلگەن، 1959-يىلى غالىبىيەت 1-، 2-، 3-مەيدانلارغا ئايرىلغان، 1962-يىلى 1-، 2-، 3-مەي-
دانلار قوشۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك 1-تۆەن بولغان، 1969-يىلى نامى يېزا ئىگىلىك 1-شى 1-تۆەنگە
ئۆزگەرتىلگەن. 1975-يىلى نامى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 1-تۆەنگە ئۆزگەرتىل-
گەن، 1982-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى 1-تۆەن دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن، تۆەن ش-
تابى (تۆەنبۇ) ئاقسۇ شەھرىنىڭ جنىنىچۈەن تەبىئىي بازىرىغا ئورۇنلاشقان.

1-تۆەن 1953-يىلى مەيدان بولۇپ قۇرۇلغان چاغدا، ئومۇمىي پىلانلىغان كۆلىمى 260 مىك
مو ئىدى. 1988-يىلى تېرىشقا بولىدىغان يېرى 145 مىك 400 موغا، مېۋىلىك بېغى 2537 موغا،
ئورمانلىقى 13 مىك 311 موغا، بىنەم يېرى 15مىك 915موغا، تاشلۇۋېتىلگەن تېرىلغۇ يېرى 28

مك 985موغا يېتىپ، ھەر يىلى ئەمەلىي تېرىلىدىغان كۆلىمى 120 مك مو ئەتراپىدا بولدى. 1988-يىلى لىيەندىن يۇقىرى تەشكىلىي تۈزۈلمىسى 41گە، ئومۇمىي ئاھالىسى 16مك 216گە، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشچى-خىزمەتچى 7746 گە، تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 22 مىليون 911-مك 500يۈەنگە يەتتى. ھەر خىل چوڭ تىپتىكى تراكتور 176گە، كومباين 36گە، توپا ئىشلەش ماشىنىسى 20گە، چوڭ تىپتىكى قېزىپ قاچىلاش ماشىنىسى بەشكە، ھەر خىل ئاپتوموبىل 48گە يېتىپ، ئېغىز-ئېغىز تېرىقچىلىقى ۋە قاتناش-تىرانسپورتى ئاساسىي جەھەتتىن ماشىنىلاشتى. 1979-يىلدىن كېيىن 1-تۈەننىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولدى. 1980-يىلى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىمى 782.42 يۈەن ئىدى، 1988-يىلى كۆپەيىپ 2344 يۈەنگە يەتتى. 1988-يىلى سانائەت-يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 66 مىليون 177 مك 400 يۈەنگە يېتىپ، 1980-يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا، 1980-يىلدىكىدىن 1.75 قاتلىنىپ، بىكتۈەن، ئاپتونوم رايون ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكى بويىچە ئىلغار كارخانا دېگەن نامغا ئېرىشتى. 1989-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 2221 يۈەنگە يەتتى.

1-تۈەن دېھقانچىلىقىنى ئاساس قىلىدۇ. ھەر يىلى 60 مك مودىن ئارتۇق شال تېرىپ، 25 مىليون كىلوگرام ھوسۇل ئالىدۇ، 40 مك مودىن ئارتۇق كېۋەز تېرىپ، ھەر يىلى 1 مىليون 500 مك كىلوگرام ساپ پاختا ئالىدۇ. 1988-يىلى 29مىليون 470 مك كىلوگرام شال، 1 مىليون 250مك كىلوگرام بۇغداي، 2 مىليون 770 مك كىلوگرام ساپ پاختا ئېلىپ، ساپ پايدىسى 3 مىليون 620 مك يۈەنگە يەتتى.

2. 2-تۈەن

1956-يىلى شوتا قۇدۇق بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدا غالىبىيەت 3-مەيدان قۇرۇلۇپ، 1959-يىلى غالىبىيەت 4-ۋە غالىبىيەت 5-مەيدانغا ئايرىلغان. 1962-يىلى بۇ ئىككى مەيدان قوشۇلۇپ، غالىبىيەت 4-مەيدان بولغان، 1969-يىلى 2-تۈەنگە ئۆزگەرتىلگەن. 1975-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 2-تۈەنگە ئۆزگەرتىلگەن، 1982-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى 2-تۈەن دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن. تۈەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېڭى قۇدۇق تەبەسىي بازىرىغا ئورۇنلاشقان. بۇ تۈەننىڭ 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 9611 (ئەر 5048، ئايال 4563).

2-تۈەن ئاشلىق، پاختا ئىشلەپچىقىرىشنى ئاساس قىلىدىغان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانى بولۇپ، تېرىلغۇ كۆلىمى 100 مك مودىن ئاشىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە شال 65 مك مو ئەتراپىدا، پاختا 30 مك مودىن ئاشىدۇ. 1988-يىلى ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 29 مىليون 890 مك كىلوگرامغا، شالنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 420 كىلوگرامدىن كۆپرەككە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە 30 مك مو شالنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 500 كىلوگرامدىن ئېشىپ كەتتى. 1989-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 2469 يۈەنگە يەتتى. 2-تۈەن بىكتۈەندىكى 170كە يېقىن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق تۈەنلىرى ئىچىدە «ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش چېمپىيونى» بولۇپ، سودا مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن بېرىلگەن «تاۋار ئاشلىق سېتىپ بېرىشتىكى ئىلغار دېھقانچىلىق مەيدانى» دېگەن نامغا ئېرىشتى. 2-تۈەن شۇنداقلا بىكتۈەندىكى بارلىق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق كارخانىلىرى ئىچىدە ئۇنۇمبرسال ئىقتىسادىي ئۇنۇمى ئەڭ ياخشى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكى ۋە بىكتۈەنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

3. مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى

1959-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئايكۆل گۈڭشىسى خاڭگۈڭ 1-چوڭ ئەترىتى بېزا ئىگىلىك 1-شى شوتا قۇدۇق غالىبىيەت 1-باش مەيدانىغا قوشۇلۇپ، 1-باش مەيدانىنىڭ مىللىي شۆبە مەيدانى دەپ ئاتالغان، 1975-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانغا ئۆزگەرتىلگەن، 1982-يىلى بېزا ئىگىلىك 1-شى شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانغا ئۆزگەرتىلگەن.

مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇن بولۇپ، يېڭ دەرىجىلىك تەشكىلىي تۈزۈلمە تەسىس قىلىنغان. 1988-يىلى مەيدان بويىچە ئالتە دېھقانچىلىق ئەترىتى، بىر چارۋىچىلىق ئەترىتى، بىر پىششىقلاپ ئىشلەش ئەترىتى بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىسى 3480، بۇ-نىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 3474، ئاساسلىقى شال، بۇغداي، پاختا ئىشلەپچىقىرىدۇ. دەسلەپ مەيدان قۇرۇلغان چاغدا 8923.3 مو تېرىلغۇ يېرى بولۇپ، ئاشلىقنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 56.2 كىلوگرام ئىدى. 1988-يىلى تېرىلغۇ يېرى 12 مىڭ موغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە شال 5180 مو بولۇپ، بىر-لىك مەھسۇلاتى 538.5 كىلوگرام، بۇغداي 5100 مو بولۇپ، بىرلىك مەھسۇلاتى 230.5 كىلوگرام، كېۋەز 2100 مو بولۇپ، بىرلىك مەھسۇلاتى چىگىتلىك پاختا ھېسابىدا 120 كىلوگرام بولدى. مۇشۇ بىر يىللىق ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 552 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1988-يىلى ھەر خىل چارۋا 5419 تۇياقتا يەتتى، 10 تونىنا بېلىق تۇتۇلدى، مەيدان بويىچە 13 ئاپتوموبىل، بىر كۆم-باين، 18 تراكتور، 30 قول تراكتور بار. مەيدان بويىچە ھەر خىل تېخنىكا ئۇنۇمانى بار خادىم-لاردىن 17سى، بىر دوختۇرخانا، 32 كېسەل كارىۋىتى، بەش نەپەر تىببىي خادىم بار. 1988-يىلى ھەر بىر ئەمگەكچىگە توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 2525 يۈەنگە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 661.4 يۈەنگە يەتتى.

§2. تارىم بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى

تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدىكى تا-رىم دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى تىنما تۈزلەڭلىكە جايلاشقان. شور ئو-چاق تەبىئىي كەنتىدىن قادىر دۆڭ تەبىئىي كەنتىگىچە بولغان شەكلى بىر قەدەر تۈز، تارىم دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى تاغ ئالدى كەلكۈن تىنما تۈزلەڭلىكىنىڭ ئاخىرقى ئۇچى بىلەن تۇتىشىدۇ. ئۇنىڭ دائىرىسى تارىراق، يەر شەكلى تۈز، تۆ-تاشقان جايىنىڭ يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئۇرنى يۇقىرى بولۇپ، سىرغىمى راۋان بولمىغاچقا، كەڭ كۆلەمدىكى شورلۇق قوۋ بارخانلىرىنى ھاسىل قىلغان. يىللىق ئوتتۇرىچە ھاۋا تېمپېراتۇرا-سى 10.7°C، يىللىق ھۆل يېغىن مىقدارى 42.4 مىللىمېتر، قىراۋسىز مەزگىلى 210 كۈن. تارىم دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدا نۇرغۇن قۇرۇپ قالغان دەريا ئېقىنلىرى، تەكلىماكان قوملۇقىغا تۇ-تاشقان جايلاردا كۆچمە قوۋ ئىدىرلىرى بار. تارىم دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىنىڭ يىللىق ئوت-تۇرىچە ھاۋا تېمپېراتۇرىسى 10.8°C، يىللىق ھۆل يېغىن مىقدارى 40.1 مىللىمېتر، قىراۋسىز مەز-گىلى 205 كۈن (ئارالنىڭ).

تارىم دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا 7-، 8-، 9-، 10-، 16-تۈمەن مەيدانى، تارىم سۇ باش-

قارمىسى، شى دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى، شى سۇپەتلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى، قۇرۇلۇش تۈە-
نىنىڭ قوشۇمچە كەسىپ چوڭ ئەترىتى، ئارال تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، دوختۇرخانا، ئوتتۇرا مەك-
تەپ، يېمەكلىكلەر زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش دا-
شۆسى قاتارلىق ئورۇنلار؛ جەنۇبىي قىرغىقىدا 11-، 12-، 13-، 14-، 15-تۈەن مەيدانى قاتارلىق
ئورۇنلار بار.

بۇ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 1694.07 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ،
يېزا ئىگىلىك 1 شى ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 64.26 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. 1986-يىلدىكى تېرىلغۇ
كۆلىمى 573 مىڭ 349 مو. بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق زىرائەت كۆلىمى 278 مىڭ 651 مو بولۇپ،
ئومۇمىي مەھسۇلاتى 64 مىڭ 417.5 تونىا، بىرلىك مەھسۇلاتى 231.18 كىلوگرام؛ كېۋەز كۆلىمى
245 مىڭ 806 مو بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 10 مىڭ 538.4 تونىا، بىرلىك مەھسۇلاتى 42.87
كىلوگرام؛ چارۋىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 95 مىڭ 191 تۇياق.

1986-يىلى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىنىڭ ئاھالىسى 92 مىڭ 697 گە يەتتى، بۇنىڭ
ئىچىدە خەنزۇلار 90 مىڭ 154، ئۇيغۇرلار 1492، خۇيزۇلار 723، باشقا مىللەتلەر 328.

بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى ئەسلىدە قەدىمكى چۆل-جەزىرە بولۇپ، تارىم دەرياسىنىڭ
ئىككى قاسىنقى بېپايان توغراق، يۇلغۇن، جىگدە دەرەخلىرى ۋە ياۋا كەندىر بىلەن قاپلانغانىدى.
يەر شەكلى مۇرەككەپ، تۆپراقىنىڭ شورلىشىشى ئېغىر، قاتناش ئىنتايىن قولايسىز ئىدى. 1957-
يىلى 11-ئايىنىڭ ئاخىرىدا بىكتۇەن بىناكارلىق قۇرۇلۇش باشقارمىسىنىڭ 1-، 2-، 3-تۈەنىدىكى بىر
قىسىم خادىملار، يېزا ئىگىلىك 6-شى قۇرۇلۇش تارماق ئەترىتى، بىكتۇەن سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇش
باشقارمىسىنىڭ 1-، 2-تۈەنىدىكى بىر قىسىم خادىملار ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ھەرقايسى
تۈەن-مەيدانلىرىدىن ئاجرىتىلغان خادىملاردىن بولۇپ جەمئىي 21 مىڭ كادىر ۋە جەڭچى بىر
بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش چوڭ قوشۇنى بولۇپ تەشكىللىنىپ، تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى قاسىنقىدا
ئۇستەڭ چېپىپ، سۇ باشلىدى، يول ياساپ، كۆۋرۈك سالدى، بوز يەر ئېچىپ، مەيدان قۇردى.
30 يىل جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا جايلاشقان دۆلەت
ئىگىلىكىدىكى ئون چوڭ ماشىنىلاشقان دېھقانچىلىق مەيدانى تەرەققىي قىلىپ، ئاقسۇ شەھىرى
تەۋەسىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ ئاساسىي قوشۇنىغا ئايلاندى.

1. 7-تۈەن

7-تۈەن ئەسلىدە 5-جۇنىڭ 13-شى 37-تۈەنى بولۇپ، 1956-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىغا
ئايرىپ بېرىلىپ، غالىبىيەت 6-مەيدانى بولۇپ قۇرۇلغان. 1958-يىلى نامى غالىبىيەت 12-مەيدا-
نىغا، 1969-يىلى 7-تۈەنگە ئۆزگەرتىلگەن. تۈەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ماتان تەبىئي بازا-
رىغا ئورۇنلاشقان.

7-تۈەننىڭ پىلانلانغان كۆلىمى 236 مىڭ مو بولۇپ، ئۆزلەشتۇرۇلگەن بوز يېرى 76
مىڭ 300مو. تۈەننىڭ قارىمىقىدا يىگ دەرىجىلىك ئىككى ئورۇن، لېيەن دەرىجىلىك 29 ئورۇن بار.
ئۇنىڭ 1988-يىلىدىكى ئاھالىسى 8213، ئىشچى-خىزمەتچىسى 3204. ئاساسلىق ئوسكۇنىلەردىن
چوڭ ۋە ئوتتۇرا تىپتىكى 43 تراكتور، يەتتە كومبايىن، 16 ئاپتوموبىل، 12 ھەر خىل ئىستانوك
بار. ئۆي-ياتاق كۆلىمى 131 مىڭ كۋادرات مېتر، تۈەن-مەيدانىنىڭ 7 مىليون 878 يۈەن مەبلىغى

بار. بۇنىڭ ئىچىدە تۇراقلىق مۇلۇك 4 مىليون 598 مىڭ يۈەن. 1988-يىلى يېزا ئىگىلىك، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 22 مىليون 803 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 14 مىليون 408 مىڭ 600 يۈەنگە، پايدا 420 مىڭ 300 يۈەنگە، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 2183 يۈەنگە يەتتى.

تېرىلغۇ كۆلىمى 52 مىڭ 900 مو، ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 6 مىليون 400 مىڭ كىلوگرام، ساپ پاختا 1 مىليون 325 مىڭ كىلوگرام، ياغلىق دان 53 مىڭ كىلوگرام، مېۋىلىك باغ ۋە ئورمانلىق 7280 مو، مېۋە ئومۇمىي مەھسۇلاتى 510 مىڭ كىلوگرام، چارۋىنىڭ قوتان قالدۇقى 10 مىڭ 586 تۇياق، چارۋىچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 650 مىڭ يۈەن.

سانائەت، قوشۇمچە كەسىپى ئاساسەن ئۇن تارتىش، ياغ تارتىش، پىچىنە-پىرەندىنى ئىشلەش، ماشىنا رېمونت قىلىش، ئۆي-جاھازلىرى، كىرىسلو (سافا) ئىشلەشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 8 مىليون 394 مىڭ 500 يۈەن.

2. 8-تۈەن

8-تۈەن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە 86 كىلومېتر كېلىدىغان دولان دەريا-سى دېلتىسىغا جايلاشقان. 1958-يىلى 5-ئايدا غالىبىيەت 19-مەيدان بولۇپ قۇرۇلغان. 1959-يىلى غالىبىيەت 13-مەيدانغا، 1969-يىلى 8-تۈەنگە ئۆزگەرتىلگەن، تۈەن شتابى ئاقسۇ شەھە-رىنىڭ تارىم دەرۋازىسى تەبىئىي بازىرىغا جايلاشقان، تۈەن بويىچە بەش يىڭ دەرىجىلىك، 18 لىيەن دەرىجىلىك ئورۇن، بىر ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەتراپتا بار، 1988-يىلدىكى ئاھالىسى 6629، ئىشچى-خىزمەتچىسى 2272، كادىر-ساقچىسى 197.

1988-يىلىغىچە جەمئىي ئۆزلەشتۈرۈلگەن بوز يەر 78 مىڭ 667 مو بولۇپ، تېرىلغۇ كۆلىمى 52 مىڭ مو. ئاساسەن بۇغداي، شال، كېۋەز تېرىلىدۇ. بار بولغان ھەر خىل تراكتور 106 كومبايىنى بەش، يۈك ئاپتوموبىلى 14. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 4 مىليون كىلوگرام، ساپ پاختا 1 مىليون كىلوگرامدىن ئاشىدۇ. چارۋىنىڭ قوتان قالدۇقى 6000 تۇياق، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 20 مىليون يۈەندىن ئاشىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 10 مىليون يۈەن.

1989-يىلى تۈەن بويىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 14 مىليون 269 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2196 يۈەندىن توغرا كەلدى؛ تۈەن بويىچە مىللىي دارامەت 13 مىليون 814 مىڭ يۈەنگە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 2126 يۈەنگە يەتتى.

3. 9-تۈەن

9-تۈەن تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان، تۈەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئارال تەبىئىي بازىرىغا ئورۇنلاشقان، شەرقتىن غەربكە ئۆزۈنلۇقى 32 كىلومېتر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى ئون كىلومېتر، يىللىق ئوتتۇرىچە ھاۋا تېمپېراتۇرىسى 10.7°C، يىللىق كۈن نۇرى چۈشۈش ۋاقتى 2811.7 سائەتتىن 3311.8 سائەتكىچە، قىراۋسىز مەزگىلى 200

كۈن، سۈيى ئەلۋەك، 1957-يىلى مەيدان قۇرۇلغاندىن بۇيان جەمئىي ئۆزلەشتۈرۈلگەن بوز يەر 120 مىڭ مودىن ئارتۇق بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 100 مىڭ مو، يەنە ئۆزلەشتۈرۈشكە بولىدىغان بوز يەر 120 مىڭ مو. 1989-يىلى تۇمەن بويىچە لىيەندىن يۇقىرى ئاساسىي قاتلام ئورۇن 42 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە لىيەندۇي 34. 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 10 مىڭ 816، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 6087، ئايال 4729. بۇ تۇمەن ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن ئۆزۈن تالالىق پاختىنى ئاساس قىلىدۇ، ھەر يىلى 50 مىڭ مو تېرىيدۇ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 2 مىليون 750 مىڭ كىلوگرامغا يەتكەن. 1987-يىلى 1800 تونىنا پاختا ئېكسپورت قىلىپ، 6 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق تاشقى پېرىۋوت يارىتتى. 1986-يىلى دۇنيا بانكىسىدىن پۇل قەرز ئېلىپ، ئامېرىكا غەرب ئۇسكۇنىلىرى شىركىتىدىن سۈيۇلدۇرۇلغان سولفات كىسلاتاسى ئارقىلىق كېۋەز ئۇرۇقىنى بىر تەرەپ قىلىش — ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسىنى كىرگۈزدى. بۇنىڭ بىلەن بىر يىلدا 3000 تونىنا سۈپەتلىك ئۇزۇن تالالىق كېۋەز ئۇرۇقى تەييارلىيالايدىغان بولدى. 1989-يىلى تۇمەن بويىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 19 مىليون 46 مىڭ يۈەنگە، كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن مىللىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 1825 يۈەنگە، مىللىي دارامەت 18 مىليون 237 مىڭ يۈەنگە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مىللىي دارامەت 1747 يۈەنگە يەتتى.

9- تۇمەندە كىچىك بىلەن كۈندۈزنىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا پەرقى 15.3°C بولۇپ، مېۋىلەرنىڭ شېكەر مادداسىنىڭ يىغىلىشىغا پايدىلىق، شۇڭا بۈيەردىن چىقىدىغان « كۆك بانان »، « ئالتۇن مارشال »، « فۇدزى » قاتارلىق ئالمىلارنىڭ ۋە كورلا نەشپۈتىنىڭ سۈپىتى ياخشى، بازىرى ئىنتىك.

4. 10-تۇمەن

10-تۇمەن 1957-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە 130 كىلومېتر كېلىدىغان تارىم دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان. ئۇنىڭ ئىگىلىكەن يېرى 108 كۋادرات كىلومېتر، تېرىلغۇ يېرى 60 مىڭ 828مو، ئورمان، باغ يېرى 6371 مو. يەنە ئۆزلەشتۈرۈشكە بولىدىغان 31 مىڭ مو بوز يېرى بار. ئاھالىسى 7829 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشچى-خىزمەتچى 2822. تۇمەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كۆك كۆل تەبىئىي بازىرىغا ئورۇنلاشقان، بۇ تۇمەن يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا بۇغداي، شال ئۆستۈرۈشنى ئاساس قىلىدۇ. يىللىق مەھسۇلاتى 6 مىليون كىلوگرامدىن 7 مىليون كىلوگرامغىچە، ئاندىن قالسا، كۆممىقوناق، ئاق قوناق، ماش-پۇرچاق قاتارلىقلارنى ئۆستۈرىدۇ؛ ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن ئۆزۈن تالالىق كېۋەز ئاساس قىلىنىدۇ. يىلىغا 1 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام سۈپەتلىك پاختا ئىشلەپچىقىرىدۇ. ئاندىن قالسا گازىر، تاۋۇز، قىزىلچا، قۇلماق قاتارلىقلارنى ئۆستۈرىدۇ.

10-تۇمەندىن مېۋە-چېۋە، قوغۇن-تاۋۇز كۆپ چىقىدۇ، سۈپىتى ياخشى، ئاساسلىقى تاۋۇز، قوغۇن، ئالما، شىرىنلىق شاپتۇل، ئۈرۈك، نەشپۈت، ئۇزۇم، چىلان قاتارلىقلار بار. چوڭ چىلانىنىڭ سۈپىتى ياخشى.

1988-يىلى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1980-يىلدىكىدىن 1.7 ھەسسە ئاشتى. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 1672 يۈەنگە يېتىپ، 1980-يىلدىكىدىن 1.5 ھەسسە ئاشتى.

1989-يىلى تۇمەن بويىچە لىيەندىن يۇقىرى ئاساسىي قاتلام ئورۇن 30 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە لىيەندۇي 25؛ تۇمەن بويىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 18 مىليون 929 مىڭ يۈەن بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2553 يۈەندىن، مىللىي دارامەت 17 مىليون 198 مىڭ يۈەنگە بولۇپ كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە ھېساب بىلەن 2320 يۈەندىن توغرا كەلدى.

5. 11-تۇمەن

بۇ تۇمەن 1964-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ چاغدا قۇرۇلۇش 2-تارماق ئەترىتى دەپ ئاتالغان. 1969-يىلى قۇرۇلۇش 3-تۇمەنگە، 1970-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى 11-تۇمەنگە، 1975-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 11-تۇمەنگە ئۆزگەرتىلدى، 1982-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى 11-تۇمەن دېگەن نامنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. تۇمەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ گۈلگۆزۈك تەبىئىي بازىرىغا ئورۇنلاشقان. 1989-يىلى تۇمەن بويىچە لىيەندىن يۇقىرى 27 ئاساسىي قاتلام ئورۇن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە لىيەندۇي 21، 1990-يىلدىكى ئاھالىسى 6498، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 3692، ئايال 2856.

11-تۇمەننىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 160 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، تېرىلغۇ يېرى 52 مىڭ مو، ئېچىشقا بولىدىغان بوز يەر كۆلىمى 50 مىڭ مو، بۇ تۇمەن 1988-يىلى 6 مىليون كىلوگرام ئاشلىق، 900 مىڭ كىلوگرام ئۆزۈن تالالىق پاختا، 240 مىڭ كىلوگرام ياغ، 153 مىڭ كىلوگرام گۆش، 320 مىڭ كىلوگرام مېۋە، 600 مىڭ كىلوگرام قۇرۇق قىزىل مۇچ، 1 مىليون كىلوگرام تاۋۇز-قوغۇن ئىشلەپچىقاردى. 1989-يىلى تۇمەن بويىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 9 مىليون 727 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا 1306 يۈەندىن، مىللىي دارامەت 9 مىليون 592 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا 1288 يۈەندىن توغرا كەلدى.

1989-يىلى بۇ تۇمەن 2 مىليون 530 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، ئۇسكۇنە كىرگۈزۈپ، پەمەدۇر قىيامى زاۋۇتى قۇرغانىدى. زاۋۇت شۇ يىلى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلۇپ، بىر يىلدا 6000 تونىنا پەمىدۇر قىيامى ئىشلەپچىقىرىلدى.

6. 12-تۇمەن

12-تۇمەن تارىم دەريالىسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ شىمالىي چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، 1958-يىلى قۇرۇلغان. تۇمەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ جەنۇبىي ئېغىز (نەنكۇ) تەبىئىي بازىرىغا ئورۇنلاشقان.

1988-يىلى تۇمەن قارىمىقىدا بار بولغان ئاساسىي قاتلام ئورۇن 43، تۇمەننىڭ ئومۇمىي ئاھالىسى 9056 بولۇپ، ئىشچى-خىزمەتچىسى 3910. ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 274 مىڭ 300 مو بولۇپ، تېرىلغۇ يېرى 105 مىڭ مو، باغ-ئورمانى 21 مىڭ 600 مو، چارۋىنىڭ قوتان قالدۇقى 18 مىڭ 161 تۇياق. تۇمەندە چوڭ تىپتىكى تراكتورلاردىن 71ى، كىچىك تراكتورلاردىن 53، يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىدىغان ئاپتوموبىللاردىن 17 سى بولۇپ، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش دەرىجىسى 80 پىرسەنتكە يەتتى. ئۇنىڭ يەنە پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى، سۇلياۋ زاۋۇتى، ئۇن زاۋۇتى، رېمونت قىلىش-ياساش زاۋۇتى، خىش خۇمدىنى ۋە ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن ئىبارەت ئالتە سانائەت كارخانىسى بار.

نسى بار. 12-تۆەن ئىقتىسادىي زىرائەت ئىشلەپچىقىرىشنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇزۇن تالالىق پاختا ئېكسپورت قىلىپ، تاشقى پېرېۋوت يارىتىدىغان ئاساسلىق مەھسۇلاتى بولۇپ، يىلغا 2 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام ساپ پاختا ئىشلەپچىقىرىدۇ. ئاشلىق زىرائەتلىرىدىن ئاساسلىقى شال، بۇغداي تېرىلىدۇ. يىللىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 9 مىليون 750 مىڭ كىلوگرام ئەتراپىدا، يىللىق سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 36 مىليون يۈەندىن ئاشىدۇ. 1989-يىلى تۆەن بويىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 26 مىليون 440 مىڭ يۈەن بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2911 يۈەندىن توغرا كەلگەن. مىللىي دارامەت 26 مىليون 106 مىڭ يۈەن بولۇپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2874 يۈەندىن توغرا كەلگەن.

7. 13-تۆەن

يېزا ئىگىلىك 1-شى 13-تۆەنى 1958-يىلى قۇرۇلغان. تۆەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ « بەخت شەھىرى » تەبىئىي بازىرىغا ئورۇنلاشقان. ئۇنىڭ 1988-يىلدىكى ئاھالىسى 8269 بولۇپ، ئىشچى-خىزمەتچىسى 2807، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 164 كۋادرات كىلومېتر، تېرىلغۇ يېرى 95 مىڭ مو، ھەر خىل يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىدىن 49ى بار.

1980-يىلدىن 1988-يىلغىچە ئوتتۇرىچە يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 62 مىليون 896 مىڭ 200 كىلوگرام، پاختا مەھسۇلاتى 8 مىليون 518 مىڭ كىلوگرام بولۇپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئالدىنقى 22 يىلنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە مەھسۇلاتىنىڭ 1.1 ۋە 4.5 ھەسسىسىگە تەڭ كەلدى. 1988-يىلى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (1980-يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە) 27 مىليون 594 مىڭ يۈەنگە، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 19 مىليون 665 مىڭ 100 يۈەنگە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 667.55 يۈەنگە يەتتى.

1989-يىلى تۆەن بويىچە لىيەندىن يۇقىرى 31 ئاساسىي قاتلام ئورۇن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە لىيەندۇي 26. تۆەن بويىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 18 مىليون 543 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا 2287 يۈەندىن، مىللىي دارامەت 18 مىليون 66 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە 2228 يۈەندىن توغرا كەلدى.

8. جەنۇبىي تارىم ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەتىرىتى

بۇ ئەترەت ئەسلىدە يېزا ئىگىلىك 1-شى 14-تۆەن دەپ ئاتىلىپ، 1958-يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىغان، 1989-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى جەنۇبىي تارىم ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەتىرىتىگە ئۆزگەرتىلگەن. ئەترەت شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شاخلىق تەبىئىي بازىرىغا ئورۇنلاشقان.

جەنۇبىي تارىم ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەتىرىتىنىڭ كۆلىمى 200.1 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، تېرىلغۇ يېرى 65 مىڭ مو. ئۇنىڭ كادىر-ساقچى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىسى 2512. ئەترەتتە يېڭ، لىيەن تەشكىلىي ئۇزۇلمىسىدىكى ئورۇندىن 27 سى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە لىيەندۇي 23، ئەترەتتىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 6712 ئات كۈچى. 1987-يىلى پاختا ئومۇمىي مەھسۇلاتى 779 تونناغا، ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 3356 تونناغا، ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 14 مىليون 585 مىڭ 100 يۈەنگە، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي

مەھسۇلات قىممىتى 12 مىليون 102 مىڭ 200 يۈەنگە، مىللىي دارامەت 4 مىليون 674 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى. 1989-يىلى تارماق ئەتراپتىكى مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 10 مىليون 945 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1674 يۈەندىن، مىللىي دارامەت 12 مىليون 205 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1866 يۈەندىن توغرا كەلدى. 1990-يىلى تارماق ئەتراپتىكى ئومۇمىي ئاھالىسى 6428گە يەتتى.

تارماق ئەتراپ ئاساسەن سۈپەتلىك ئۇزۇن تالالىق پاختا ۋە گۈرۈچ ئىشلەپچىقىرىدۇ. مېۋە-چېۋە ئىشلەپچىقىرىشتا ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە. 1988-يىلدىكى مېۋىلىك بېغى 4500 مو بولۇپ، يىللىق مېۋە ئومۇمىي مەھسۇلاتى 600 تونىنىدىن ئاشتى. چارۋا بېقىشقا بولىدىغان ئوتلاق ئورمانلىقى 180 مىڭ مو بولۇپ، بىر يىلدا 22 مىليون كىلوگرام قۇرۇق ئوت چىقىدۇ. تارماق ئەتراپ 50 مىڭ مو توغراق ئورمانلىقىنى باشقۇرىدۇ. بۇ، قوم بورانغا تاقابىل تۇرۇشتىكى تەبىئىي توسالقا ئايلانغان.

9. 15-تۈەن

15-تۈەن تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ شىمالىي چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، 1958-يىلى 3-ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلىغان، ئۇنىڭ ئىگىلىگەن كۆلىمى 91.3 كۋادرات كىلومېتر، تېرىلغۇ يېرى 79 مىڭ مو، تۈەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىزىل كۆۋرۈك تەبىئى بازىرىغا ئورۇنلاشقان. 1989-يىلى تۈەن بويىچە لىيەندىن يۇقىرى 25 ئاساسىي قاتلام ئورۇن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە لىيەندۇي 20. ئۇنىڭ 1990-يىلىڭ ئاھالىسى 6171 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 3532، ئايال 2639.

15-تۈەن ئاساسەن شال، ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىدۇ. ئۇزۇن تالالىق پاختىنىڭ سۈپىتى ئۆزگىچە ياخشى بولۇپ، تاينى يېشىپ تەكشۈرۈش كەچۈرۈم قىلىنغان سۈپەتلىك ئېكسپورت مەھسۇلاتى. تۈەن يەنە ساپ بۇغداي ئۇنى ۋە سۈپەتلىك مېۋە خورمىسى، ئالما، نەشپۈت ئىشلەپچىقىرىدۇ. تەۋسىدە قايتا كۆكلەۋاتقان 30 مىڭ 500 مو توغراقلىق بار.

1989-يىلى تۈەن بويىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 12 مىليون 541 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا 1901 يۈەندىن، مىللىي دارامەت 12 مىليون 917 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا 1960 يۈەندىن توغرا كەلدى.

10. 16-تۈەن

بۇ تۈەن 1958-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، شۇ چاغدا ياۋا كەندىر دېھقانچىلىق مەيدانى دەپ ئاتالغان. 1960-يىلى « شاڭيۇ 1-مەيدانى » دەپ ئۆزگەرتىلگەن، 1969-يىلى « شاڭيۇ 1-مەيدان » بىلەن « شاڭيۇ » سۇ ئامبىرى باشقارمىسى قوشۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك 1-شى 16-تۈەنى بولغان. 1970-يىلى 16-تۈەن بىلەن قۇرۇلۇش 2-تۈەنى قوشۇۋېتىلىپ، يەنىلا يېزا ئىگىلىك 1-شى 16-تۈەنى دەپ ئاتالغان. 1975-يىلى نامى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش 16-تۈەنىگە ئۆزگەرتىلگەن، 1982-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى 16-تۈەن دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن. تۈەن شتابى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېڭىدۆڭ تەبىئي بازىرىغا ئورۇنلاشقان. 1989-يىلدىكى لىيەندىن يۇقىرى ئاساسىي قاتلام ئورنى 36 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە لىيەندۇي 29.

16-تۆەن تارىم ئويمانلىقىنىڭ ياقىسىغا، ئاقسۇ، خوتەن ۋە يەكەن دەريالىرىنىڭ قوشۇلۇش ئېغىزىغا جايلاشقان. 1988-يىلى 16-تۆەننىڭ ئاھالىسى 10 مىڭ 260 ئادەم بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇقىم ئىشچى-خىزمەتچى 3337، توختاملىق ئىشچى 2891؛ تېرىلغۇ يېرى 60 مىڭ مودىن ئارتۇق. چوڭ، ئوتتۇرا تېپتىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرى 252. 1988-يىلى تۆەن بويىچە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 26 مىليون 720 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1989-يىلى تۆەن بويىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 15 مىليون 467 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1598 يۈەندىن، مىللىي دارامەت 15 مىليون 202 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1570 يۈەندىن توغرا كەلدى.

بۇ تۆەن ئاساسەن ئۇزۇن تالالىق پاختا، گۈرۈچ، بۇغداي، چۆچۈك بۇيا مەلھەمى، مېۋە ئىشلەپچىقىرىدۇ. ئۇزۇن تالالىق پاختىسى بىلەن چۆچۈك بۇيا مەلھىمى بىرقەدەر داڭلىق. 1977-يىلدىن 1988-يىلغىچە جەمئىي ئىشلەپچىقارغان چۆچۈك بۇيا قىيامى 3157 تونىنا بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 2545 تونىسى ئامېرىكا، غەربىي گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەرگە سېتىلدى. چۆچۈك بۇيا مەلھىمى 1983-يىلى دۆلەت تاشقى سودا مىنىستىرلىكى تارقاتقان سۈپەت شەرەپ گۈۋاھنامىسىگە ئېرىشتى. 1982-يىلدىن 1987-يىلغىچە جەمئىي 7 مىليون 580 مىڭ كىلوگرام ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقارغان بولۇپ، بۇنىڭدىن 6 مىليون 490 مىڭ كىلوگرام پاختا يايونىيە، چېخوسلوۋاكىيە، رۇمىنىيە قاتارلىق دۆلەتلەرگە سېتىلدى. ئېكسپورت قىلىنغان ئۇزۇن تالالىق پاختا تاشقى سودا ئورۇنلىرى تەرىپىدىن « ئىشەنچلىك مەھسۇلات » دېگەن نامغا ئېرىشىپ، تاينى يېشىپ تەكشۈرۈش كەچۈرۈم قىلىندى. 1986-يىلى سودا مىنىستىرلىكى 16-تۆەن پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا « سۈپەتلىك مەھسۇلات ئىشلەپچىقارغان پاختا زاۋۇتى » دېگەن شەرەپلىك نامنى بەردى.

يۇقىرىقى 7-، 8-، 9-، 10-، 16- تۆەندىن ئىبارەت بەش تۆەن-مەيداننىڭ ھەممىسى تارىم دەرياسىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە جايلاشقان. 11-، 12-، 13- تۆەن-مەيدان، جەنۇبىي تارىم تارماق ئېقىنى ۋە 15-تۆەن-مەيدان تارىم دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقغا توپلاشقان.

III باب تەرەققىيات جەريانى ھەققىدە قىسقىچە بايان

§1. دەسلەپكى مەزگىلدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق 5-شىسى بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىشلىرىغا تەييارلىق كۆرۈپ، نۆۋەتلىق ھالدا سۇغىرىش قۇرۇلۇشى، تۇزۇم قۇرۇلۇشى، خادىملارنى تەربىيىلەش، تېخنىكا كېگەيتىش قاتارلىق خىزمەتلەرنى تۇتتى.

1. سۇغىرىش رايونىنىڭ ئەسلىھە قۇرۇلۇشى

1950-يىلى يازدا ئۆلكىلىك سۇ ئىشلىرى نازارىتىنىڭ قۇرۇلۇش 1-ئەترىتى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى شوتا قۇدۇققا ئادەم ئەۋەتىپ، ئۆلچەپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. 1951-يىلى 3-ئايدا پىلانلاش، لىنىيە بېكىتىش خىزمىتى ئورۇندىلىپ، « غالىبىيەت » ئۆستەڭ قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى. 5-ئايدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى شوتا قۇدۇققا خوبىي، خېنەن ئۆلكىلىرىدىن 1900 جىنايەتچىنى يۆتكەپ كەلدى، يەنە شىنجاڭ مۇستەقىل ئاتلىق ئەسكەرلەر شىسى 1-تۈەنى بىلەن ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەردە تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-جۇن 5-شى 14-تۈەنىدىن ئىككى لىيەننى قۇرۇلۇشقا قاتناشتۇردى. ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار ئەتىيازلىق تېرىلغۇدىن كېيىن ئۆچتىن بىر قىسىم ئەمگەك كۈچىنى ئاجرىتىپ، 20 كۈن ئەمگەك قىلدى؛ كۈزلۈك يىغىمدىن كېيىن يەنە ئۆچتىن ئىككى قىسىم ئەمگەك كۈچىنى بىر ئاي ئەمگەك قىلىشقا ئاجرىتىپ مەركەزلىك ھالدا « غالىبىيەت » ئۆستىكى قۇرۇلۇشىنى ئېلىپ باردى.

1952-يىلى قۇرۇلۇش داۋاملىق ئىشلىنىپ، 1 مىليون 200 مىك كۇب مېتر توپا قېزىلدى، 70 مىك كۇب مېتر تاش تەييارلاندى. 1953-يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىغا سېلىنىدىغان مەبلەغنى كۆپەيتتى. ئۆلكىلىك سۇ ئىشلىرى نازارىتى ئاقسۇغا 28 ئادەم ئەۋەتىپ، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدىكى 40 نەپەر سۇ ئىشلىرى كادىرى بىلەن بىرلىشىپ، « غالىبىيەت » ئۆستىكى قۇرۇلۇشى باشقارمىسىنى قۇرۇپ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەترىتى ئورگىنى بىلەن بىرلىكتە بىر تۇتاش قوماندانلىق قىلدى.

1954-يىلى 8-ئاينىڭ 1-كۈنى « غالىبىيەت » ئۆستىكىنىڭ 1-قارارلىق قۇرۇلۇشى پۈتۈپ سۇ باشلاندى. ئۆستەڭنىڭ ئۇزۇنلۇقى 66 كىلومېتر، ئېغىزىنىڭ كەڭلىكى 29 مېتر، تېگىنىڭ كەڭلىكى 2.8 مېتر، ئېقىم مىقدارى 20 كۇب مېتر / سېكۇنت بولۇپ، سۇغىرىش كۆلىمى 400 مىك موغا

يەتتى. سۇ باشلاش مۇراسىمىدا سۇ ئىشلىرى مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى فۇزويى سۆز قىلىپ مۇنداق دېدى: « جىڭجياڭ كەلكۈن بۆلۈش قۇرۇلۇشىدا نەمە لازىم بولسا شۇ تەييار ئىدى. بۇ يەردە نەمە لازىم بولسا شۇ تېپىلمايدۇ. لېكىن قېينىچىلىق سىلەرنى قورقىتالمىدى. سىلەر خەلق جەمئىيىتىنىڭ ئىككى قولىغا تايىنىپ، ئۆزۈڭلار ياغاچ كېسىپ، ئۆزۈڭلار سېۋەت توقۇپ، ئەپكەش ياساپ، ئۆزۈڭلار ئارغامچا ئېشىپ، ئۆزۈڭلار تاش يېرىپ، ئۆزۈڭلار تۆمۈر ئەسۋاب سوقۇپ، ئۆزۈڭلار پارتلاتقۇچ دورا ياساپ قۇرۇلۇش قىلدىڭلار، تېخنىكا يېتىشمىسە ئۆزۈڭلار ئىزدىنىپ ئۆگەنىدىڭلار، نەتىجىدە نەمە لازىم بولسا، شۇنىڭغا ئېرىشتىڭلار، شۇڭا بۈگۈن ئېرىشكەن نەتىجەڭلار تېخىمۇ ئۇلۇغ، تېخىمۇ شەرەپلىك بىلىنمەكتە » .

1954-يىلى يىل ئاخىرىدا 1-، 2-غول ئۆستەڭنىڭ تارماق ئۆستەڭلىرى ۋە بىر قىسىم ئەسلەھەلەر پۈتتى. 1-، 2-شۆبە مەيدانلار ئۈچۈن 33 مىڭ مو يەر تۈزلەندى. باش مەيدانىنىڭ كۆلىمى 13 مىڭ كۋادرات مېتر كېلىدىغان پۈختا ئۆي-ئىمارەت قۇرۇلۇشى پۈتكۈزۈلدى. شوتا قۇدۇقىنى ئېچىش بىلەن بىرلا ۋاقىتتا تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىنى ئۆلچەش، تەكشۈرۈش ئىشلىرى ئىشلەندى. 1957-يىلى 11-ئايدا تارىمنى ئۆلچەش، تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشتى. تارىم دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىنىڭ ئىككى قاسىنقى كەڭ كۆلەمدە ئېچىلىشقا باشلاندى. ئۆزۈنلۇقى 126 كىلومېتر كېلىدىغان ئاقسۇ-ئارال تاشيولى ياسالدى. 1965-يىلى دولان سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشى پۈتتى، 1970-يىلى غالىبىيەت سۇ ئامبىرى پۈتتى.

2. ئېگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈمى ئۆرنىتىلدى

يېزا ئېگىلىك 1-شىسى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىشلەپچىقىرىشىدا تەمىنات تۈزۈمىدىكى ئېگىلىك باشقۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلغانىدى. 1953-يىلى قىشتا تەدرىجىي ھالدا ئېنقىسادىي ھېسابات تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ شى، تۇمەن دەرىجىلىك ئورۇنلاردا مال-مۈلۈكنى ئېنىقلاپ، مەبلەغنى ھېسابلاش كومىتېتلىرى قۇرۇلدى. ئاساسىي قاتلام ئورۇنلاردا بوغالتىرلىق ھېسابات تۈزۈمى ۋە تۇرلۇك مادداي ئەشيالار مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈملىرى ئورنىتىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. 1954-يىلى قىشتا ئىشلەپچىقىرىشقا مەبلەغ سېلىش ئۇسۇلىنى تەمىنات تۈزۈمىدىكى باشقۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش، پايدىنى يۇقىرىغا تاپشۇرۇش، زىيان تارتسا قوشۇمچە يارىدەم بېرىش چارىسىنى يولغا قويۇش قارار قىلىندى. 1955-يىلدىن باشلاپ تۇمەن مۇستەقىل ئېگىلىك باشقۇرۇش بىرلىكى قىلىنىپ، بىردەك مەركىزىي كومىتېت تارقاتقان دۆلەت ئېگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى، كارخانىلارنىڭ بوغالتىرلىق ھېساب تۇرى قوللىنىلدى، مالىيە پىلانى تۈزۈپ چىقىلىپ، تەننەرخ ھېساباتى يولغا قويۇلدى.

3. يېزا ئېگىلىك پەن-تېخنىكا كادىرلىرى يېتىشتۈرۈلدى

1953-يىلىدىن كېيىن، شى، تۇمەندىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك ئورگانلاردا يېزا ئېگىلىك ماشىنا سايمانلىرى، زىرائەت ئۆستۈرۈش، ئۆسۈملۈك ئاسراش، سۇ ئىشلىرى، ئېگىلىك باشقۇرۇش، ئۆي ئىمارەت قۇرۇلۇشى، سەھىيە-تىببىي داۋالاش قاتارلىق كۇرسلار ئېچىلىپ، 1540دىن ئارتۇق كەسپىي خادىم تەربىيىلەندى. 1954-يىلدىن باشلاپ ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش سىناق تېرىقىسىدە يولغا قويۇلۇپ، شۇ يىلى شوتا قۇدۇقتا يېڭىدىن ئۆزلەشتۈرۈلگەن 8000 مو يەرگە كۆزگى بۇغداي تېرىش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى، شۇنداقلا ھەربىي رايون يۆتكەپ بەرگەن يۇ-

رۇشلەشكەن ئۇسكۇنىلەر ئارقىلىق شوتا قۇدۇقتا زامانىۋى ئۇسكۇنىلەرگە ئىگە بىر تراكتور رېمونت قىلىش زاۋۇتى قۇرۇلدى.

4. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق پەن-تېخنىكا بىلىملىرى ئومۇملاشتۇرۇلدى

1953-يىلىدىن باشلاپ زىرائەت ئۆستۈرۈشنىڭ تېخنىكا قائىدىلىرى تۈزۈپ بېسىلىپ، پۈتۈن شىدا تېخنىكا قائىدىسى بويىچە مەشغۇلات قىلىشقا يېتەكچىلىك قىلىندى، لېكىن دۇيىلەرگە دېھقانچىلىق تېخنىكا يېتەكچىسى سەپلەپ بېرىلدى، ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدا يەر تاللاشقا ئەھمىيەت بېرىلىپ، يەرلەر ئېتىز بېشىدا باھالاپ بېكىتىلدى. شور يەرلەردە ئاۋۋال شورنى چايقاپ، ئاندىن كېيىن ئۇلۇغ سۇ بىلەن شورنى ئۇدا باستۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. يەر رەتلەش جەھەتتە كۆزدە ئاغدۇرۇپ، قىشتا توك ياتقۇزۇش ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، بالدۇر، چوڭقۇر ئاغدۇرۇش، تېرىشتىن ئىلگىرى تېيىز ھەيدەش ۋە ئەتىيازدا تېرنا سېلىپ نەملىكنى ساقلاش تەدبىرى يولغا قويۇلدى. كېۋەز تېرىشتىن ئىلگىرى ئۇرۇق دانىلاپ تاللاندى. 1953-يىلى كېۋەز، كۆممىقوناقنىڭ دانىلاپ تاللانغان ئۇرۇقى تېرىلغان ئۇرۇقنىڭ 80 پىرسەنتىنى ئىگىلدى ھەمدە تېرىشتىن ئىلگىرى ئۇرۇق ئاپتاپقا سېلىنىپ، ئىلمان سۇغا چىلاندى. ئۇرۇققا سېرېسان ئارىلاشتۇرۇلدى ۋە ئۇرۇق فورمالىن بىلەن دۇمىلەندى، ئۇرۇقنىڭ بىخلىنىشى سىناق قىلىندى، ئۇندۇرمە قىلىپ بىر ياقلىق قىلىش نۇقتىلىق كېڭەيتىلدى.

1953-يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 220 مىڭ مودىن 80 مىڭ موغا كېمەيتىلدى. ئاشلىق بىرلىك مەھسۇلاتى 1952-يىلىدىكى 48.4 كىلوگرامدىن 57.92 كىلوگرامغا، 1954-يىلى يەنە 94.04 كىلوگرامغا كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە شالىنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 150 كىلوگرامدىن يۇقىرى بولدى. پاختىنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 1952-يىلى يەتتە كىلوگرام ئىدى، 1953-يىلى 21.68 كىلوگرامغا، 1954-يىلى 40 كىلوگرامغا يەتتى.

شوتا قۇدۇق دېھقانچىلىق تەجرىبە مەيدانى 1953-يىلى 0.2 مو يەرگە 0.5 كىلوگرام « رايت فۇئاركىن » ئۈزۈن تالالىق كېۋەز ئۇرۇقىنى سىناق قىلىپ تېرىغان، 1954-يىلى سىناق قىلىپ تېرىلغان كۆلەم 1.6 موغا يەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئارقا-ئارقىدىن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن « 2 Y 3 » ، « 8763 Y » ، « 5904 Y » ، « ۋ 5230 » قاتارلىق سورتلار كىرگۈزۈلۈپ، كەڭ كۆلەمدە سىناق تەرىقسىدە تېرىلدى، لېكىن ھەممىسىنىڭ مەھسۇلاتى ناھايىتى تۆۋەن بولدى. 1958-يىلى چىن شۇنلى يېتىشتۇرگەن 1-ئەۋلاد ئۈزۈن تالالىق كېۋەزنىڭ بالدۇر پىشىدىغان سورتى « غالىبىيەت-1 » سىناق قىلىپ تېرىلىپ، مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. شۇنىڭ بىلەن كېۋەزدە چەكلەنگەن رايون بۈزۈپ تاشلىنىپ، بوشلۇق تولدۇرۇلدى.

§2. يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى

1. شەھەر تەۋەسىگە ئورۇنلاشقان ئورۇنلار

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىگە ئورۇنلاشقان ئورۇنلىرى جەمئىي 58 بولۇپ، ئاساسەن شەھەر ئىچى، شوتا قۇدۇق ۋە تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىغا جايلاشقان.

شەھەر ئىچى ۋە شەھەر ئەتراپىغا يېزا ئىگىلىك 1-شى شتابى، سودا باشقارمىسى، مادىي ئەشيا باشقارمىسى، ئەدلىيە باشقارمىسى، جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسى، سوت مەھكىمىسى، شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش خىزمەت باشقارمىسى، « غالىبىيەت » گېزىتخانىسى، تەكشۈرۈش-ئۇلچەش ئورنى، ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى، تېبىي مەكتەپ، چوڭلار ئوتتۇرا تېخنىكۇمى، ئوتتۇرا مەكتەپ، دوختۇرخانا، 2-باشلانغۇچ مەكتەپ، پېشقەدەم كادىرلار دەم ئېلىش ئورنى، بالىلار باغچىسى، بىناكارلىق-خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى، « نۇرلۇق » پاختا-يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ماشىنىسازلىق زاۋۇتى، باسما زاۋۇتى، قەغەز زاۋۇتى « يېڭىلىق يارىتىش » پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ئۇن-ياغ تارتىش زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك 1-شى شىنجاڭ كلاپان زاۋۇتى، قۇرۇلۇش تۆمۈنى، جاكۆۋرۈك ئېلېكتر ئىستانسىسى، « تاڭ نۇرى » كۆن-خۇرۇم كىيىم-كېچەك زاۋۇتى، ئاساسىي قۇرۇلۇش شىركىتى، ترانسپورت شىركىتى، مېھمانخانا، كىنو-تىياتىرخانا، مال دوختۇرلۇق خىزمەت پونكتى، چارۋا فېرمىسى، يول ياساش قومانداڭلىق شتابى جايلاشقان.

شوتا قۇدۇق بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىغا 1-تۆمۈن، 2-تۆمۈن، شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى، شوتا قۇدۇق توك بىلەن تەمىنلەش پونكتى، شوتا قۇدۇق سۇ باشقارمىسى جايلاشقان.

تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىغا 7-، 8-، 9-، 10-، 11-، 12-، 13-، 14-، 15-، 16-تۆمۈنلەر، ئارال يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى، ئارال يېمەكلىك زاۋۇتى، ئارال توك بىلەن تەمىنلەش پونكتى، 1-شى يېزا ئىگىلىك پەن تېخنىكا پونكتى، 1-شى سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى، ئارال دوختۇرخانىسى، ئارال ئوتتۇرا مەكتىپى، ئارال تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، ئۇنىڭدىن باشقا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنگە قاراشلىق تارىم بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش داشۆسى ئورۇنلاشقان.

2. ئاھالىسى

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ ئاقسۇ تەۋەسىدىكى ئومۇمىي ئائىلە سانى 40 مىڭ 577، ئاھالىسى 155 مىڭ 999. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 148 مىڭ 783، ئۇيغۇر 5146، خۇيزۇ 1635، موڭغۇل 81، باشقا مىللەتلەر 354؛ ئەر 85مىڭ 420، ئايال 70مىڭ 579

1985-يىلى تۇغۇلۇش نىسبىتى 7.16%، ئۆلۈش نىسبىتى 3.74% بولغان.

1985-يىلى ئادەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان ئىشچى-خىزمەتچى 19 مىڭ 715، بۇنىڭ ئىچىدە دەم ئېلىشقا چىققانلار 3070، پېنسىيىگە چىققانلار 16مىڭ 77، خىزمەتتىن چېكىنگەنلەر 568.

3. ئىقتىسادى

1) سانائەت

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭغا قاراشلىق ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىسى 12 (تۆمۈن دەرىجىلىكى سەككىز، يېڭ دەرىجىلىكى تۆت). تۆمۈن دەرىجىلىك ئورۇنلارغا قاراشلىق سانائەت كارخانىسى 53، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 47، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا ئالتە.

تۆمۈنلەردىكى سانائەت كارخانىلىرى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى ۋە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىن ئىبارەت ئىككى خىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

20 خىل ئاساسلىق سانائەت مەھسۇلاتى ئىچىدە 1985-يىلى سېمونت ئىشلىدىكى 32 مىڭ تونناندىن كۆپىيىپ، 180 مىڭ تونناغا يەتتى. يۇڭ ئەدىيال، يۇڭ يىپ، چىپار سوكنو ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا مەھسۇلات بولدى، 1985-يىلى ئاساسلىقى چۇچۇك بۇيا مەلھىمى، يۇڭ ئەدىيال، ساپ پاختا، قۇلماق قاتارلىق مەھسۇلات ۋە خام ئەشيالار ئېكسپورت قىلىنىدى. بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، كۆمۈر، توقۇمىچىلىق، كۆن-خۇرۇم، باسمىچىلىق، ماشىنىسازلىق، دېھقانچىلىق قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، يېمەكلىك، ئېلېكتر قۇۋۋىتى قاتارلىق سانائەت تارمىقى خېلى تېز تەرەققىي قىلدى.

1983-يىلى « نۇرلۇق » پاختا-يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئاپتونوم رايونلۇق توقۇمىچىلىق پەن-تېخنىكا ئورنى بىلەن ھەمكارلىشىپ، پاختا، يۇڭ ئارىلاشما يېگى ھۇنەر-سەنئىتىنى تەتقىق قىلدى، كۆپ قېتىملىق سىناق قىلىش ئارقىلىق، بىر خىل قىسقا قوي يۇڭى بىلەن پاختا تالاسىنى خام ئەشيا قىلغان ئارىلاشما تېرىكە توقۇپ چىقىلدى. بىر كىلوگرام قىسقا قوي يۇڭىغا بىر كىلوگرام پاختا يىپ ئارىلاشتۇرغاندا تۆت مېتر تېرىكە توقۇغىلى، مەھسۇلات قىممىتىنى 50 يۈەندىن ئاشۇرغىلى بولىدۇ. بىر كىلوگرام پاختا يىپنىڭ تەننەرخىنى چىقىرىۋەتكەندە بىر كىلوگرام قىسقا قوي يۇڭىنىڭ قىممىتىنى 30 يۈەنگە يېقىن ئاشۇرغىلى بولىدۇ. 1985-يىلى 6-ئايدا مەملىكەتلىك تۇنجى نۆۋەتلىك تېخنىكا نەتىجىلىرى يەرمەنكىسىدە بۇ خىل كەرەكسىز قىسقا قوي يۇڭىدىن پايدىلىنىپ يارىتىلغان پاختا، يۇڭ ئارىلاشما يېگى ھۇنەر-سەنئىتى 5 مىليون يۈەن تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىش پۈلىغا ئېرىشىپ، دۆلەتلىك ئىقتىسادىي كومىتېت ۋە دۆلەتلىك پەن-تېخنىكا كومىتېتىنىڭ تەقدىرلەشىگە ئېرىشتى.

1985-يىلى يەككە سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 284 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

يېزا ئىگىلىك 1-شىنسىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنىڭ 1985-يىلدىكى سانائەت مەھسۇلات قىممىتى

جەدۋەل 6 — 1

بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

ئورۇنلار	ئىگىلىك تۈرى	سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى		1984-يىلدىكى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (1980-يىلدىكى ئوزگەرمەس باھا)
		1985-يىلدىكى باھا	1980-يىلدىكى ئوزگەرمەس باھا	
يېزا ئىگىلىك 1-شى بىناكارلىق، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	1655.30	905.51	908.51
يېزا ئىگىلىك 1-شى ھەممىباب ماشىنا-سازلىق زاۋۇتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	382.45	352.06	263.57
يېزا ئىگىلىك 1-شى ئارال يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	246.56	244.29	279.83
يېزا ئىگىلىك 1-شى يېگى تېپىلغى قۇرۇ-لۇش ماتېرىياللىرى شىركىتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	7.90	2.40	
يېزا ئىگىلىك 1-شى « نۇرلۇق » پاختا، يۇڭ توقۇمۇچىلىق فابرىكىسى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	3019.60	2827.52	2708.40

جەدۋەل 6 — 1 (داۋامى)

پېزا ئىگىلىك 1-شى بويىش-توقۇش فابرىكىسى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	430.66	372.36	483.59
پېزا ئىگىلىك 1-شى ناشلىق-ياغ زاۋۇتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	478.00	447.00	441.27
پېزا ئىگىلىك 1-شى سودا باشقارمىسى يېمەكلىكلەر زاۋۇتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	58.00	55.00	59.51
پېزائىگىلىك 1-شى ئارال يېمەكلىكلەر زاۋۇتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	14.18	15.13	6.80
پېزائىگىلىك1-شى باسمازاۋۇتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	145.56	145.56	125.15
پېزائىگىلىك1-شى قەغەززاۋۇتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	32.40	40.40	41.11
1-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	2739.44	2161.06	1301.46
2-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	1448.30	961.07	910.38
7-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	764.00	657.59	699.91
8-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	606.78	475.35	271.10
9-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	1392.47	1105.52	904.80
10-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	775.56	641.37	540.20
11-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	520.51	446.38	340.05
12-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	1009.65	892.22	544.25
13-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	846.19	710.22	413.12
14-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	344.60	268.70	214.29
15-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	574.29	516.05	505.73
16-تۈمەن	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	1314.45	1070.67	745.87
بىناكارلىق قۇرۇلۇش-قورا شتۇرۇش شىركىتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	814.07	815.01	869.36
پېزا ئىگىلىك 1-شى شوتا قۇدۇق توك بەلەن تەمىنلەش ئورنى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	توك بىلەن تەمىنلەيدۇ	توك بىلەن تەمىنلەيدۇ	توك بىلەن تەمىنلەيدۇ
جەمئىي	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى	19620.92	16128.54	13578.26

2) دېھقانچىلىق

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ ئاقسۇ شەھرىگە ئورۇنلاشقان ئورۇنلىرىنىڭ ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمى 417 مىڭ 960 مو بولۇپ، ئاشلىق ئۇمۇمىي مەھسۇلاتى 89 مىڭ 991.5 تونا (شال 224 مىڭ 600مو، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 55 مىڭ 664.6 تونا، بۇغداي 160 مىڭ 600 مو، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 31 مىڭ 87.8 تونا، كۆممىقوناق 21 مىڭ 400 مو، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 2752.1 تونا، دادۇر 11 مىڭ 200 مو، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 439.9 تونا، قارا ئاشلىق 146 مو، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 47.1 تونا) غا يەتتى.

1985-يىلى كېۋەز كۆلىمى 292 مىڭ 900 مو (قۇرۇقلۇق كېۋىزى 111مىڭ 600 مو، ئۇزۇن تالالىق كېۋەز 181 مىڭ 300مو) بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 16مىڭ 201.1 تونا (قۇرۇقلۇق كېۋىزى 7078.8 تونا، ئۇزۇن تالالىق كېۋەز 9122.3 تونا) غا يەتتى. مۇشۇ بىر قانچە يىللاردىن بۇيان ئۇزۇن تالالىق كېۋەز كۆلىمى ۋە ئومۇمىي مەھسۇلاتى مەملىكەت بويىچە ئۇزۇن تالالىق كەۋەز كۆلىمىنىڭ ۋە ئومۇمىي مەھسۇلاتىنىڭ يېرىمىدىن ئارتۇقراقىنى ئىگىلەپ كەلدى. 1985-يىلدىن 1988-يىلغىچە جەمئىي 3 مىليون 277 مىڭ 400 مو ئۇزۇن تالالىق كېۋەز تېرىلىپ، جەمئىي 103 مىڭ 300 تونا ساپ پاختا ئېلىندى. 1982-يىلدىن باشلاپ بۇ پاختا ئېكسپورت قىلىنىپ، مەملەكەت بويىچە ئۇزۇن تالالىق پاختىنى ئەڭ بالدۇر ئېكسپورت قىلغان جاي بولۇپ قالدى. جەمئىي ئېكسپورت قىلىنغان ساپ پاختا 53 مىڭ 300 تونا بولۇپ، مەملىكەت بويىچە ئېكسپورت قىلىنغان ئۇزۇن تالالىق پاختا ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 70.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە « 146 » دەرىجىلىكى 95.3% نى ئىگىلەپ، 182 مىليون يۈەن تاشقى ئېرېۋوت يارىتىلدى.

1984-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئاقسۇ شەھرىگە ئورۇنلاشقان ئورۇنلىرىنىڭ ياغلىق دان تېرىلغۇ كۆلىمى 3739مو بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 70.6 تونىغا، 1985-يىلى 3396 مو بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 75 تونىغا، 1984-يىلى قىزىلچا تېرىلغۇ كۆلىمى 78 مو بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 191.1 تونىغا، 1985-يىلى 3314 مو بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 3863.2 تونىغا يەتتى. 1984-يىلى بېدە تېرىلغۇ كۆلىمى 32 مىڭ 508مو بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 8850 تونا، 1985-يىلى 25637مو بولۇپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتى 4710.1 تونا بولدى. 1980-يىلى ئاقسۇ شەھرى تەۋەسىدىكى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ باغ-ئورمان ئومۇمىي كۆلىمى 137مىڭ 689 موغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئورمان بەلبېغى 111مىڭ 636مو (ماتېرىيال ئورمىنى 51مىڭ 876مو، ئىقتىسادىي ئورمان 8391مو، ئىھاتە ئورمىنى 45 مىڭ 319 مو، باشقىلار 6050مو)؛ مېۋىلىك باغ 26 مىڭ 53 مو (ئالما 8153 مو، نەشپۈت 4881 مو، ئۇزۇم 4503 مو، شاپتۇل 845 مو، ئۆرۈك 1401مو، چىلان 5748مو، باشقىلار 522مو)، 1984-يىلى مېۋە مەھسۇلاتى 4053.65 تونا ئىدى. 1985-يىلى مېۋە مەھسۇلاتى 3516.15 تونا بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئالما 1442.8 تونا، نەشپۈت 1256.17 تونا، ئۇزۇم 453.75 تونا، شاپتۇل 71.85 تونا، ئۆرۈك 265.93 تونا، چىلان 21.15 تونا، باشقىلار 4.5 تونا.

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنىڭ ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى

جەدۋەل 6-2

ئورۇنلار	1984-يىل			1985-يىل		
	كۆلەم (10 مىڭ مو)	بىرلىك مەھسۇلاتى (كىلوگرام)	ئومۇمىي مەھسۇلاتى (تونىا)	كۆلەم (10 مىڭ مو)	بىرلىك مەھسۇلاتى (كىلوگرام)	ئومۇمىي مەھسۇلاتى (تونىا)
1-تۈمەن	1.20	55	665.10	1.15	48	546.80
2-تۈمەن	0.61	33	200.10	0.21	47	100.00
7-تۈمەن	1.55	49	763.95	1.94	53	1032.90
8-تۈمەن	1.33	43	572.65	0.99	49	481.40
9-تۈمەن	2.81	51	1450.60	2.56	51	1295.40
10-تۈمەن	1.14	46	529.75	0.98	62	608.10
11-تۈمەن	1.23	42	517.50	1.58	39	610.40
12-تۈمەن	1.35	40	544.60	1.06	40	423.20
13-تۈمەن	2.01	46	930.75	2.25	49	1104.80
14-تۈمەن	0.98	33	323.80	0.96	36	343.10
15-تۈمەن	0.89	40	353.80	1.04	48	494.70
16-تۈمەن	2.37	57	1357.25	2.90	62	1789.80
شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى	0.18	32	59.35			
تارىم دەريا سۇ باشقارمىسى	0.25	40	100.20	0.21	60	127.00
سۇيەتلىك ئورۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى	0.25	51	127.05	0.24	53	126.00
بىناكارلىق قۇرۇلۇش-قوراشتۇرۇش شىركىتى	0.04	46	16.15			
دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكا پونكىتى	0.02	81	15.50	0.02	63	12.40
باشقا ئورۇنلار				0.04	65.8	26.30
جەمئىي	18.27	46.20	8527.00	18.13	51.60	9122.30

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنىڭ 1984-يىلىدىكى چارۋىسىنىڭ قوتان قالدۇقى 137 مىڭ 889 تۇياق (كالا 7506، چوشقا 40 مىڭ 516، قوي 85 مىڭ 557، ئات، قېچىر، ئېشەك قاتارلىقلار 4310) 1985-يىلىدىكى قوتان قالدۇقى 140 مىڭ 871 تۇياق (كالا 7 مىڭ 442، چوشقا 42 مىڭ 231، قوي 86 مىڭ 892، ئات، قېچىر، ئېشەك قاتارلىقلار 4306)، 1985-يىلىدىكى گۆش مەھسۇلاتى 2138.96 تونىا، تۇخۇم مەھسۇلاتى 596.6 تونىا، قوي يۇڭى مەھسۇلاتى 129.81تونىا، كالا سۈتى مەھسۇلاتى 389.91 تونىا.

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرى « ئىككى يەر » (قالدۇرۇق يەر، ئۆي ئورنى يېرى) ئايرىپ بەرگەن ئاساسلا 21 مىڭ 210 بولۇپ، بېرىلگەن يەر

كۆلىمى 21 مىڭ 340 مو (قالدۇرۇق يەر 27مىڭ 355مو، ئۆي ئورنى يېرى 3985مو). هويلا-ئا-رام ئىگىلىكىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى (1980-يىلدىكى ئوزگەرمەس باھا) 8 مىليون 326 مىڭ 800 يۈەن. هويلا-ئارام ئىگىلىكى كىرىمى 8 مىليون 273 مىڭ 300 يۈەن. بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق كىرىمى 3 مىليون 298 مىڭ 700 يۈەن، ئورمانچىلىق كىرىمى 95 مىڭ 800 يۈەن، چارۋىچىلىق كىرىمى 3 مىليون 504 مىڭ 900 يۈەن، باشقا كىرىم 1 مىليون 373 مىڭ 900 يۈەن، هويلا-ئا-رام ساپ كىرىمى 5 مىليون 425 مىڭ 300 يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق ساپ كىرىمى 2 مىليون 452 مىڭ 100 يۈەن، چارۋىچىلىق ساپ كىرىمى 2 مىليون 320 مىڭ 500 يۈەن، باشقا ساپ كىرىم 652 مىڭ 700 يۈەن. ساپ كىرىمى 100 يۈەندىن تۆۋەن ئائىلە 8928، 100 يۈەن-دىن 200 يۈەنگىچە بولغان ئائىلە 4988، 200 يۈەندىن يۇقىرىلار 5408.

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنىڭ 1985-يىلدىكى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى

جەدۋەل 6 ــ 3

بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

ئورۇنلار	جەمئىي	دېھقانچىلىق	ئورمانچىلىق	چارۋىچىلىق	قوشۇمچە كەسىپ	بېلىقچىلىق
1-تۈەن	1795.89	1612.60	30.03	139.69	12.31	1.26
2-تۈەن	1262.00	1048.00	25.00	186.00	1.00	2.00
7-تۈەن	917.12	759.59	49.75	70.24	34.29	3.25
8-تۈەن	516.00	441.00	26.00	45.00	4.00	
9-تۈەن	1194.15	1027.48	66.29	33.09	66.09	1.20
10-تۈەن	1164.80	986.10	41.40	53.10	84.10	0.10
11-تۈەن	690.48	540.96	58.24	53.16	38.12	
12-تۈەن	1150.35	1019.83	32.30	56.64	41.14	0.44
13-تۈەن	1023.60	923.60	23.30	50.10	26.60	
14-تۈەن	563.05	396.91	66.88	36.77	62.16	0.33
15-تۈەن	702.87	601.40	60.28	35.01	6.00	0.18
16-تۈەن	1451.65	1327.63	45.18	59.00	19.72	0.12
شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى	236.48	170.40	2.85	16.91	44.62	1.70
تارىم دەريا سۇ باشقارمىسى	204.96	131.19	13.28	28.26	3.79	28.44
بىناكارلىق قۇرۇلۇش-قۇراشتۇرۇش شىركىتى	80.85	74.24	0.10	5.98	0.53	
بىناكارلىق قۇرۇلۇش، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى	24.10	11.55	10.33	2.22		
ماشىنىسازلىق زاۋۇتى	0.73	0.17	0.24	0.32		
ئاشلىق-ياغ زاۋۇتى	1.08	0.54		0.54		
بوياش-توقۇش فابرىكىسى	2.00	2.00				
يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى	1.08	0.57	0.02	0.49		
جەمئىي	12983.24	11075.76	551.47	872.52	444.47	39.02

بېلىق بېقىلغان سۇ كۆلىمى 124 مىڭ 300 مو بولۇپ، بېلىق بېقىشقا بولىدىغان سۇ كۆلىمىنىڭ 48.47 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بىر يىلدا تۇتۇلىدىغان بېلىق 263.8 تونا.

1984-يىلى 4-ئايدا تارىم دەريا سۇ باشقارمىسى 53 مىڭ 758 يۈەن مەبلەغ سېلىپ، غالىنما يولى، توك سىم يولى، بېلىقچىلار تۇرالغۇ ئويى ۋە 100 مو تۇغقان بېلىق كۆلچىكى، بېلىق ئۇرۇقى ۋە بېلىقجان كۆلچىكى، يېتىلگەن بېلىق كۆلچىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1984-يىلى ئىشلەپچىقىرىلغان « شۇيخۇا » بېلىقجان 3 مىليون 353 مىڭ، بېلىق ئۇرۇقى 1 مىليون 353 مىڭ (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇچ سۆگدىن چوگلىرى 630 مىڭ)، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 55 مىڭ يۈەن بولۇپ، 12 مىڭ يۈەن ساپ پايدا ئېلىندى. ئەتراپتىكى تۇمەن-مەيدانلار ۋە كەسپىي ئائىلىلەرگە 413 مىڭ سۇپەتلىك بېلىق ئۇرۇقى يەتكۈزۈپ بېرىلدى، « غالىبىيەت » سۇ ئامبىرىغا 940 مىڭ قويۇپ بېرىلدى. 1985-يىلى ئىشلەپچىقىرىلغان چوڭ ئۆلچەملىك بېلىق ئۇرۇقى 1 مىليون 300 مىڭغا يەتتى.

1985-يىلى ئەشمە بېلىق ئۇرۇقى مەيدانى ۋە جاكۆۋرۈك ئېلېكتر ئىستانسىسى بېلىق ئۇرۇقى مەيدانى قۇرۇلدى. يېڭىدىن 750 مو بېلىق ئۇرۇقى كۆلچىكى قۇرۇلۇپ، 1983-يىلدىن ئىلگىرىكىسىنىڭ 45 ھەسىسىگە يەتتى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا جەمئىي 46 ئائىلە بېلىقچىلىق كۆلچىكى قۇرۇپ، 2300 سۇ يۈزىنى ھۆددىگە ئالدى. تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدىكى نۇرغۇن كەلكۈن ئېقىنى كۆلچەك قاتارلىق تەبىئىي سۇ يۈزىنىڭ ھەممىسىنى ئائىلە بېلىقچىلىق مەيدانلىرى ھۆددىگە ئالدى. كېيىن قۇرۇلغان بېلىقچىلىق مەيدانلىرىدا تەبىئىي سۇ يۈزى بولمىغانلىقتىن، ئۆزلىرى جەمئىي 200 مو كۆلچەك قازدى.

1985-يىلى چوڭ، ئوتتۇرا تېپىتىكى تۆت سۇ ئامبىرى بولۇپ، ئەڭ چوڭ سىغىمچانلىقى 347 مىليون كۇب مېتر، ھەر دەرىجىلىك سۇ باشلاش ئۆستەڭلىرى 5382.82 كىلومېتر، ھەر دەرىجىلىك سۇ چىقىرىۋېتىش ئۆستەڭلىرى 4250 كىلومېتر كېلىدۇ. كىچىك تېپىتىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى 17 بولۇپ، گېنېراتورلار سىغىمى 15. مىڭ 115 كىلوۋات، يىللىق توك چىقىرىش مىقدارى 340 مىڭ كىلوۋات؛ ئوتتۇرا تېپىتىكى ئېلېكتر ئىستانسىسى بىر بولۇپ، گېنېراتورلار سىغىمى 4×6500 كىلوۋات؛ بىر گېنېراتور گۇرۇپپىسى توك چىقىرىشقا باشلىدى.

3) ترانسپورت، ئاساسىي قۇرۇلۇش

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىدا 540 ئاپتوموبىل (يۈك ئاپتوموبىلى 508، باشقا ئاپتوموبىللار 32) بولۇپ، ئومۇمىي تونناژى 2324 تونا، مۇشۇ يىلدا 394 مىڭ 648 تونا يۈك توشۇپ، يۈك توشۇش ئوبوروت مىقدارى 88 مىليون 290 مىڭ 100 تونا كىلومېتر‌غا يەتتى. يېزا ئىگىلىك 1-شى ترانسپورت شىركىتى بەش بولۇچى توشۇش لىنىيىسى ئاچقان بولۇپ، ھەر ھەپتىدە 29 نۆۋەت قاتنايدۇ.

1985-يىلى ئاساسىي قۇرۇلۇشقا 115 مىليون 377 مىڭ 100 يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ 1984-يىلىدىكىدىن ئاقسۇ تارىم ناشيولىنىڭ 1-قارارلىق قۇرۇلۇشى، بىناكارلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ 180 مىڭ تونلىق سىمونت ئىشلەش شۆبە زاۋۇتىنى كېڭەيتىش قۇرۇلۇشى، « شاڭيو » سۇ ئامبىرى (ئاۋات ناھىيىسى تەۋەسىدە) نىڭ خەتەرنى تۈگىتىش، مۇستەھكەملەش قۇرۇلۇشى، جاكۆۋرۈك ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ئاساسىي گەۋدە قۇرۇلۇشى ھەمدە بىر گېنېراتور گۇرۇپپىسىنى ئىشقا كىرىشتۈرۈش قۇرۇلۇشلىرى كۆپەيدى.

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق كارخانىلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى

جەدۋەل 6-4

ئورۇن	ئاھالىسى (ئادەم)	ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى		مىللىي دارامەت		مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى	
		مۇتلەق سان (10 مىڭ يۈەن)	كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە (يۈەن)	مۇتلەق سان (10 مىڭ يۈەن)	كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە (يۈەن)	مۇتلەق سان (10 مىڭ يۈەن)	كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە (يۈەن)
1-تۈمەن	16623	4668.74	2809	1649.94	993	1888.02	1136
2-تۈمەن	11313	3166.60	2799	883.44	781	1004.13	888
7-تۈمەن	8244	1908.78	2315	594.66	721	713.44	865
8-تۈمەن	7276	1219.30	1676	223.02	307	288.08	396
9-تۈمەن	11270	2592.84	2301	767.80	681	897.28	796
10-تۈمەن	8621	2119.15	2458	788.47	915	845.30	981
11-تۈمەن	8714	1049.32	1204	435.38	500	585.68	672
12-تۈمەن	10103	2249.39	2226	996.54	986	1190.04	1178
13-تۈمەن	8756	2065.40	2357	579.91	662	633.86	724
14-تۈمەن	6790	1259.84	1855	378.23	557	436.18	642
15-تۈمەن	6336	1440.14	2273	653.14	1031	653.79	1032
16-تۈمەن	10226	2995.47	2929	1111.89	1087	1207.20	1181
شوتا قۇدۇق مىللىي دېھقانچىلىق مەيدانى	3253	261.00	802	105.34	324	110.34	339
باقمىچىلىق مەيدانى	276	60.66	2198	18.20	659	22.12	801
بىناكارلىق، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى	6433	2115.90	3289	801.52	1246	943.50	1467
ھەممىياب ماشىنىسازلىق زاۋۇتى	1053	382.45	3632	161.36	1532	163.53	1553
باسما زاۋۇتى	319	145.56	4563	52.08	1633	57.47	1802
تۇرلۇق پاختا- يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى	3665	3019.60	8239	1419.17	3872	1518.15	4142
ئاشلىق، ياغ زاۋۇتى	394	478.00	12132	41.79	1061	51.54	1308
جەمئىي	129665	33198.14	2560	11661.88	899	13209.65	1019

4) مەدەنىيەت، سەھىيە

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىنجاڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق پەن تەتقىقات ئورنى 12، ئۇنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى 860 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە پەن-تېخنىكا خادىمى 125 (ئالىي ئىنژېنىر 1، ئىنژېنىر 35، ياردەمچى ئىنژېنىر 41، تېخنىك 48)، تەجرىبىگە ئىشلىتىلگەن يەر 6784.1 مو، پەن تەتقىقات خىراجىتى 136 مىڭ 800 يۈەن، پەن تەتقىقات قوشۇمچە ياردەم راسخوتى 67 مىڭ 200 يۈەن.

1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1 شىنجاڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق سەھىيە ئورگىنى 432 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا 18، شىپاخانا توققۇز، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ئالدىنى ئېلىش پونكىتى 11، داۋالاش ئۆيى 394، كېسەل كارىۋىتى 2250، ئىشچى-خىزمەتچىسى 2743، بۇنىڭ ئىچىدە تېببىي خادىم 2098 (800 نەپەر دوختۇرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ).

1985-يىلى بىر تېلېۋىزىيە، سىنئالغۇ قويۇش ئىستانسىسى بولۇپ، تۆۋەندىكى ھەممىسىدە سىملىق رادىئو ئۇزىلى ۋە كۆتۈرۈخانا بار بولدى. 20 كىنوخانا، 111 كىنوچى، 21 كىنو قويۇش ئايپاراتى بولۇپ، 10 مىڭ 368 قېتىم كىنو قويۇلدى، تاماشىبىن 2 مىليون 806 ئادەم (قېتىم)گە يېتىپ، مالىيە كىرىمى 714 مىڭ 400 يۈەنگە، چىقىمى 712 مىڭ 500 يۈەنگە، پايدىسى 1900 يۈەنگە يەتتى.

§3. ئاساسلىق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش قۇرۇلۇشلىرى

1. سۇ باشلاش قۇرۇلۇشلىرى

1) « غالىبىيەت » 1-ئۆستىكى

« غالىبىيەت » 1-ئۆستىكى 1950-يىلى شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان سەككىز چوڭ قۇرۇلۇشنىڭ بىرى.

1950-يىلى 3-ئايدا ئۆلچەش-تەكشۈرۈش باشلىنىپ، 11-ئايدا پىلان لايىھىسى ۋە قۇرۇلۇش خام چوتى يۇقىرىغا يوللاندى. 1951-يىلى 3-ئايدا ئىش باشلىنىپ، 1954-يىلى شوتا قۇدۇقنىڭ شىمالىدىكى باش غول ئۆستەڭ ئاساسىي جەھەتتىن پۈتتۈرۈلدى. 1954-يىلى 8-ئاينىڭ 1-كۈنى سۇ ئېچىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئارقىدىنلا شوتقودۇقنىڭ جەنۇبىدىكى قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلدى ھەمدە 1955-يىلى 5-ئايدا سۇغىرىش رايونىنىڭ كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش، كەلكۈن باشلاش ئۆستىكى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. بۇ كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش، كەلكۈن باشلاش ئۆستىكى سۇغىرىش رايونىنىڭ شىمالىدىكى شېغىللىق يەرگە جايلاشقان بولۇپ، باش غول ئۆستەڭنىڭ 43 كىلومېتر جايىدىن غەربكە قاراپ ئېلىنغان، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 51 كىلومېتر بولۇپ، 6-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پۈتتى.

1955-يىلى 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىدا باش غول ئۆستەڭ قەشقەر دەرياسى بويىدىكى قارا كۆلگىچە ئۇزارتىلدى.

2) « غالىبىيەت » 1-ئۆستەڭنىڭ ئۆستەڭ بېشى

بۇ قۇرۇلۇش 1953-يىلى ياسىلىشقا باشلىغان بولۇپ، ئاقسۇ كونا دەرياسىنىڭ ئوڭ قاسنىقىدىكى قورام تاشلىق قىيادىن پايدىلىنىلغان، تاش قاتلىمىنى يېرىپ، چوڭقۇرلۇقى تەخمىنەن يەتتە مېتىردىن ئون مېتىرگىچە، كەڭلىكى 15 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 50 مېتىر كېلىدىغان ئوقۇر چىقىرىلغان، ئوقۇر ئېغىزىنىڭ 7.5 مېتىر ئېچىكرەسىگە سۇ باشلاش تومىسى ياسالغان. توما ئۇلىنىڭ تېك تۇۋرۇكى ۋە يانتۇ تېرىكى، قوزۇق قېقىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، بېتون قويۇپ مۇستەھكەملەنگەن. ئېقىم مىقدارى 40 كۇب مېتىر / سېكۇنت قىلىپ لايىھىلەنگەن ھەمدە سۇ باشلاش ئېغىزىدىكى كونا دەريانىڭ قارشى قىرغىقى مۇستەھكەملىنىپ، مۇھاپىزەت قىلىنغان.

1967-يىلى سۇ كىرىش ئېغىزىنىڭ تومىسى تۆت تۆشۈكلۈك قىلىپ، توما گۈندىسى تاش ۋە بېتون بىلەن قوپۇرۇلۇپ، ئۆزگەرتىپ ياسالغان، تاختا تاقاق ئورنىتىلىپ، بۇرمىلىق دەستە ئارقىلىق ئېچىپ-يېپىلىدىغان قىلىنغان، ئېقىن مىقدارى 52 كۇب مېتىر / سېكۇنت قىلىپ لايىھىلەنگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كونا دەريانىڭ سۇ تەڭشەش تومىسى ياسالغان.

1985-يىلى 12-ئايدا جاكۆۋرۈك ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ چۈشۈرگىسىگە توما ياسىلىپ، غالىبىيەت ئۆستىكىگە سۇ باشلاندى.

3) « غالىبىيەت » 5-، 6- ئۆستىكى

1957-يىلىدىن 1958-يىلغىچە ماتان باش غول ئۆستىكى، يەنى « غالىبىيەت » 5-ئۆستىكى كېچە-يېتىپ چېپىلدى. بۇ قۇرۇلۇش 1958-يىلى 9-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا پۈتتى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇ-لۇقى 30 كىلومېتر، ئۆستەڭنىڭ ئۇزۇنسىغا يانتۇلىقى 6000/ 1، تېگىنىڭ كەڭلىكى 12 مېتر، سۇ چوڭقۇرلۇقى ئىككى مېتر، ئاتكولىسى 1:2، ئۆستەڭ قېشىنىڭ ئېگىزلىكى 2.5 مېتر. لايىھىلەنگەن ئېقىم مىقدارى 20 كۇب مېتر / سېكۇنت، سۇ باشلاش ئېغىزى چولاق سۇ رايى پونكىتىنىڭ ئۈچ كىلومېتر يۇقىرىسىغا جايلاشقان.

1957-يىلى 11-ئايدا « غالىبىيەت » 6-ئۆستىكىدە قۇرۇلۇش باشلىنىپ، 1958-يىلى 2-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پۈتتى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 21 كىلومېتر، ئۆستەڭنىڭ ئۇزۇنسىغا يانتۇلۇقى 7000 / 1، تېگىنىڭ كەڭلىكى سەككىز مېتر، سۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى 1.8 مېتر، ئاتكوسى 1:2.5، ئۆستەڭ قېشى-نىڭ ئېگىزلىكى 2.3 مېتر، سۇ باشلاش مىقدارى 13 كۇب مېتر / سېكۇنت.

1959-يىلى « غالىبىيەت » 5-ئۆستىكىنى ئۇزارتىش قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى. سۇ باشلاش ئۆستىكىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 13.5 كىلومېتر. 1960-يىلى « غالىبىيەت » 5-ئۆستىكى بىلەن 6-ئۆستىكى تۇتاشتۇرۇلغاندىن كېيىن « غالىبىيەت » 5-ئۆستىكى، يەنى شىمالىي تارىم باش غول ئۆستىكى دەپ ئاتالدى. 1966-يىلى بۇ ئۆستەڭ كېچە-يىتىلدى. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 82 كىلومېتر بولدى.

4) « غالىبىيەت » 7-ئۆستىكى

1958-يىلى 3-ئايدا « غالىبىيەت » 7-ئۆستىكى (جەنۇبىي تارىم چوڭ ئۆستىكى) قۇرۇلۇ-شىدا ئىش باشلاندى، 6-ئاينىڭ 16-كۈنى ۋاقتىلىق ئۆستەڭ بېشى ئارقىلىق سۇ ئېچىلدى، 6-ئاينىڭ ئاخىرىدا 14-تۇمانگە تۇتاشتۇرۇلدى. ئۆستەڭنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 72 كىلومېتر، سۇ باشلاش ئېقىم مىقدارى 40 كۇب مېتر / سېكۇنت. 1960-يىلى « شاگىيو » سۇ ئامبىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن جەنۇبىي تارىم چوڭ ئۆستىكى « شاگىيو » سۇ ئامبىرىنىڭ سۇ قويۇپ بېرىش تورىدىن تۇتاشتۇرۇلدى. 1969-يىلى « غالىبىيەت » سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇپ، جەنۇبىي تارىم چوڭ ئۆستىكى توسۇپتىلگەچكە، سۇ باشلاش ئېغىزى غالىبىيەت سۇ ئامبىرىنىڭ سۇ قويۇپ بېرىش تورىدىن تۇتاشتۇرۇلدى. چوڭ ئۆستەڭنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 119 كىلومېتر.

2. زەيلىك قۇرۇلۇشى

1) شوتا قۇدۇق ئەشمە كۆلى باش غول زەيلىكى

بۇ زەيلىك 1967-يىلى پۈتكەن، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 11.5 كىلومېتر بولۇپ، شوتا قۇدۇق سۇغە-رىش رايونىنىڭ زەي ئېقىتىش غول ئۆستىكى ھېسابلىنىدۇ.

2) جەنۇبىي تارىم باش غول زەيلىكى

بۇ زەيلىك 1976-يىلى تەبىئىي كەلكۇن ئېقىندىدىن پايدىلىنىپ قېزىلغان. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇ-زۇنلۇقى 54 كىلومېتر. بۇ زەيلىك جەنۇبىي تارىم چوڭ ئۆستىكىنىڭ شىمالىدىكى بوز يەر ئۇز-لەشتۇرۇش رايونىنىڭ زەي ئېقىتىش مەسلىسىنى ھەل قىلدى. ئۇ 11-، 12-، 13-، ئۇە 14-تۇمانلەر-دىن ئۆتىدۇ.

3. سۇ ساقلاش ئىنشائاتى

1) دولان سۇ ئامبىرى

بۇ ئامبار قاراتال يېزىسىنىڭ شەرقىي-جەنۇبىي قىسمىغا، ئاقسۇ ئارال تاشيولىنىڭ 74 كىلو-

مېتردىن 77 كىلومېترغىچە بولغان ئارىلىقنىغا جايلاشقان بولۇپ، دولان دەرياسىدىن باشلانغان سۇ « غالىبىيەت » 5-ئۆستىكى ئارقىلىق ئامبارغا قويۇلىدۇ.

بۇ قۇرۇلۇش 1965-يىلى 8-ئايدا باشلىنىپ، 11-ئاينىڭ ئاخىرىدا 1-قارارلىق قۇرۇلۇش پۈتتى. ئامبارنىڭ سىغىمى 11 مىليون كۇب مېتر، ماس سۇ ئورنى 1035 مېتر، قېشىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5.06 كىلومېتر بولۇپ، قاشلىرى ئىككىلە مچى سېغىز توپا بىلەن ياسالغان، سۇ قويۇپ بېرىش تورى ئىككى تۆشۈكلۈك بولۇپ، تۆشۈكنىڭ كەڭلىكى 2.2 مېتر، ئېگىزلىكى 2.4 مېتر، پولات سىم-مىسى ئىككى تۆشۈكلۈك بولۇپ، تۆشۈكنىڭ كەڭلىكى 2.2 مېتر، ئېگىزلىكى 2.4 مېتر، پولات سىم-لىق بېتون بىلەن چاسا سۈڭگۈچ ياسالغان، توما ئالدى ئامبار ئىچىدىكى ئېقىنغا تۇتاشقان ئۇسۇ-تەڭنىڭ ئۇزۇنلۇقى 0.3 كىلومېتر بولۇپ، ئامبار ئىچىدە دولان دەرياسى بىلەن قوشۇلىدۇ. توما كەينىگە 0.4 مېترلىق سەكرەتمە ياسالغان. 1-قارارلىق قۇرۇلۇشقا 684 مىڭ 900 يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، 378 مىڭ 400 كۇب مېتر توپا قېزىلدى، 633 كۇب مېتر پولات چۈشىلىق بېتون ۋە ساپ بېتون قويۇلدى.

1970-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنى كېچە يېتىپ قۇرۇش قۇرۇلۇشى باشلىنىپ، 1971-يىلى پۈتتى. لايىھىلەنگەن ئامبار سىغىمى 36 مىليون 750 مىڭ كۇب مېتر، مۇناسىپ سۇ ئورنى 1036 مېتر، ئەڭ يۇقىرى سۇ ئورنى 1036.2 مېتر، ئەڭ چوڭ ئامبار سىغىمى 40 مىليون 400 مىڭ كۇب مېتر، سۇ بېسىش كۆلىمى 22.59 كۋادرات كىلومېتر، ئاساسىي توغانىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 7.62 كىلومېتر، يېگى قوشۇلغان توغانىنىڭ ئېگىزلىكى 3.5 مېتر، توغان ئۈستىنىڭ ئاتمىتكا ئېگىزلىكى 1036.8 مېتر، توغان ئالدىغا ئۇرۇلۇشتىن ساقلىنىش يانتۇلۇقى ياسالغان. 1-نومۇرلۇق قوشۇمچە توغان بىلەن 2-نومۇرلۇق قوشۇمچە توغانىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1.4 كىلومېتر، ئامباردىكى ئۆتۈشمە ئۆستەڭنىڭ ئۇزۇن-لۇقى 2.2 كىلومېتر بولۇپ، 793 مىڭ 800 كۇب مېتر توپا قېزىلدى. 205 كۇب مېترلىق پولات چۈشىلىق بېتون ۋە ساپ بېتون قويۇلدى، 1200 كۇب مېتر شاخ-شۇمبا ئىشلىتىلدى. ئۇنىڭغا سىم-لىنغان ئۇمۇمىي مەبلەغ 704 مىڭ 200 يۈەن.

1972-يىلى سۇ ئامبىرى مۇستەھكەملەندى. 78 مىڭ 600 كۇب مېتر توپا تۆكۈلدى. 7050 كۇب مېتر شاخ-شۇمبا بېسىلدى. توسما ئۈستىنىڭ ئاتمىتكا ئېگىزلىكى 1037.5 مېتركە، ئامبار سىغىمى 45 مىليون كۇب مېتركە، مۇناسىپ سۇ ئورنى 1036.45 مېتركە يەتتى. 207 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

1976-يىلى تۆز تاختا تاقاق پولات تاقاقتا ئۆزگەرتىلدى، ئىككى يىلدا بىر قېتىم رېمونت قىلىنىپ، چېرىشتىن ساقلىنىپ، سۇ سىرغىشى توختىتىلىپ توغرىلاندى.

1977-يىلى يەنە بىر قېتىم مۇستەھكەملەندى. توسما ئالدىدىكى بۆلەكلەرنىڭ بۆلۈنۈش يانتولۇقى 1:25، 1:20، 1:14. توسما ئۈستىنىڭ ئاتمىتكا ئېگىزلىكى 1038 مېترغا يەتكۈزۈلدى، ئامبار سىغىمى ئۆزگەرمىدى. 381 مىڭ 400 كۇب مېتر توپا تۆكۈلدى، 405 مىڭ 100 يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

1979-يىلى توسما ئالدىدىكى يانتولۇققا 74 مىڭ 600 كۇب مېتر توپا تۆكۈلۈپ، 64 مىڭ 400 يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

1980-يىلى قاراتال يېزىسى سۇ ئامبىرىدىكى سۇنىڭ ئورنى پەسەيگەن چاغدا، سۇ ئامبا-رىنىڭ غەربىي شىمال بۇرجىكىدىكى پەس يەرلەر توسۇلۇپ باش زەيلىك غول ئۆستىكى قېزىلىپ، ئامبار كۆلىمىدىن تەخمىنەن ئىككى كۋادرات كىلومېتىرى بۆلۈۋېتىلىپ، ئامبار سىغىمى 2 مىليون 300 مىڭ كۇب مېتر كېمەيتىلدى. 1981-يىلى 3-نومۇرلۇق قوشۇمچە قاش كۆپەيتىپ ياسالدى، 45 مىڭ كۇب مېتر توپا توشۇلۇپ، 210 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

1988-يىلى ئامبار سىرتىدىكى كەلكۇن باشلاش ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى باشلىنىپ، سۇ ئامبىرىغا

لاي-قۇم تىنىپ كېتىش مەسىلىسى ھەل قىلىندى. قۇرۇلۇشقا 1 مىليون 920 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

دولان سۇ ئامبىرىنى يېڭا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شىمالىي تارىم سۇ باشقارمىسى باشقۇرىدۇ.

2) « غالىبىيەت » سۇ ئامبىرى

« غالىبىيەت » سۇ ئامبىرى جەنۇبىي تارىم چوڭ ئۆستىڭىنى توسۇش ئارقىلىق ياسالغان. ئۇنىڭ غەرب تەرىپى خوتەن دەرياسى بىلەن قوشنا، جەنۇب تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقىغا يېقىن بارىدۇ، بۇ، سۇ قاچىلاش شەكلىدىكى سۇ ئامبىرى ھېسابلىنىدۇ. لايىھىلەنگەن ئامبار سىغىمى 108 مىليون كۇب مېتر، مۇناسىپ سۇ ئورنى 1020.5 مېتر. سۇ تۇرۇش كۆلىمى 51.6 كۋادرات كىلومېتر، ئۆلۈك ئامبار سىغىمى 20 مىليون 400 مىڭ كۇب مېتر، مۇناسىپ سۇ ئورنى 1018.17 مېتر.

بۇ توسما بىر جىنسلىق توپا توسما بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15.26 كىلومېتر، ئەڭ يۇقىرى توسما ئېگىزلىكى 6.7 مېتر. توغان ئالدىغا 0.5 مېتردىن 1.0 مېتر قېلىنلىقتا سېغىز توپا تۆكۈلۈپ، مۇھاپىزەت قىلىنغان، توغان ئالدىدىكى ئۇرۇلۇشتىن ساقلىنىش يانتۇلۇقى 1:8 دىن 1:15 كىچە.

سۇ قويۇپ بېرىش تومىسى توپا توسمىنىڭ 13.2 كىلومېترلىق جايىغا جايلاشقان بولۇپ، لايىھىلەنگەن ئېقىم مىقدارى 78 كۇب مېتر / سېكۇنت، توما ئۇچ تۆشۈكلۈك، ھەر بىر تۆشۈكنىڭ ساپ كەڭلىكى ئالتە مېتر بولۇپ، ئوچۇق شەكىللىك كۆكرەكلىك تام قىلىپ، پولات چۇۋىلىق بېتون بىلەن ياسالغان. بايىسمان پولات تاقاق 2×5.5 تونناىلىق بولۇپ، قول بىلەن ھەرىكەتلەندۈرىدىغان چىغرىق ئارقىلىق ئېچىپ-يېپىلىدۇ. قامال قىلىنىدىغان سۇ ئېگىزلىكى 2.5 مېتر، تاقاق ئالدىنىڭ ئەڭ چوڭ سۇ چۈشۈش ئېگىزلىكى 4.4 مېتر.

سۇ كىرىش تاقىقىنىڭ لايىھىلەنگەن ئېقىم مىقدارى 84 كۇب مېتر / سېكۇنت. ئۇ بەش تۆشۈكلۈك بولۇپ، ھەر بىر تۆشۈكنىڭ ساپ كەڭلىكى ئۈچ مېتر، ئۇنىڭغا قېتىغا پولات سىم تور ئېلىنغان سىمونت تاختىلىق تاقاق قويۇلغان، بارلىق قۇرۇلمىسى پولات چۇۋىلىق بېتوندىن ياسالغان.

سۇ باشلاش ئۆستىكى جەنۇبىي تارىم چوڭ ئۆستىكىدىن باشلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 700 مېتر، لايىھىلەنگەن ئېقىم مىقدارى 84 كۇب مېتر / سېكۇنت.

سۇ قويۇپ بېرىش ئۆستىكى سۇ قويۇپ بېرىش تومىسىدىن تۆۋەنگە 1.3 كىلومېتر سوزۇلۇپ، جەنۇبىي تارىم چوڭ ئۆستىكى بىلەن كېسىشىدۇ. لايىھىلەنگەن ئېقىم مىقدارى 78 كۇب مېتر / سېكۇنت.

غالىبىيەت سۇ ئامبىرى 1969-يىلى 8-ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلىغان بولۇپ، 1970-يىلى 8-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاساسىي گەۋدە قۇرۇلۇشى پۈتكەن، ئۇنىڭغا جەمئىي 2 مىليون 200 مىڭ ئىش كۈنى سەرپ قىلىنىپ، 5 مىليون كۇب مېتر توپا قېزىلدى، 6 مىليون 594 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

سۇ ئامبىرىنى ئەسلىدە 16-تۈەنلىك سۇ باشقۇرۇش 2-بېكى باشقۇراتتى. 1981-يىلى تارىم سۇغىرىش رايونى سۇ باشقارمىسىنىڭ « غالىبىيەت » سۇ ئامبىرىنى باشقۇرۇش ئورنى باشقۇرىدىغان بولدى. 1988-يىلى جەنۇبىي تارىم سۇ باشقارمىسىنىڭ غالىبىيەت سۇ ئامبىرىنى باشقۇرۇش ئورنىغا ئۆزگەرتىلدى.

4. تارىم دەريا توسۇش تومىسى

بۇ توما ئاقسۇ دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا جايلاشقان، دەريانىڭ شەرقىي قىرغىقى قاراتال يېزىسىنىڭ جەنۇبىغا 15 كىلومېتر كېلىدۇ. غەربىي قىرغىقىدا ئاۋات ناھىيىسى بار.

1971-يىلى 5-ئايدا بىكتۈەن لايىھىلەش ئورنى بىلەن يېڭا ئىگىلىك 1-شى تەكشۈرۈش-ئۆل-

چەش، لايىھىلەش ئەترىتى بىرلىكتە لايىھىلىگەن بولۇپ، 1971-يىلى 10-ئايغا قەدەر قۇيما تۆۋە-رۈك قۇرۇلۇشى ۋە بىتون ياساللار تەييارلاندى. 1971-يىلى 11-ئايدا توما ئۇلى قېزىلدى ھەمدە سۇ ئاستىغا تاقاق تەگلىك بىتون تاختىسى قويۇلدى. 1971-يىلى 12-ئايدىن 1972-يىلى 2-ئاي-غىچە ئىسسىق لاپاستا دەريا توسۇش تومىسىنىڭ 32 تۆشۈكىنىڭ ئوتتۇرا، چەت تاقاق گۈندىسى، جەنۇب، شىمال تەرەپتىكى سۇ كىرىش تومىسىنىڭ توما گۈندىسى ۋە يان قانات تېمى قويۇلۇپ، يۇقىرىقى ۋە تۆۋەنكى سۇ باشلاش دەريا قىنى قېزىلىشقا باشلىدى. 1972-يىلى 3-ئايدىن 5-ئاي-غىچە جەنۇبىي، شىمالىي قىرغاقتىكى چوڭ ئۆستەڭلەر ۋە سۇ باشلاش دەريا قىنىنىڭ پۈتمىگەن قىسمى قېزىلىپ، دەريانىڭ غەربىي قىرغىقىنىڭ يۇقىرى ۋە تۆۋەن ئېقىندىكى ئورۇنما توسمىلار، ئې-قىمنى راۋانلاشتۇرۇش توسمىسى ۋە قۇيما تۆۋرۈكلەر، دەريا توسۇش تومىسىنىڭ ئۇستىدىكى قاتناش كۆۋرۈكى ۋە خىزمەت تومىسى ياسىلىپ، تاقاق ئورنىتىلدى، شۇنىڭدەك ئالدىن تەييارلانغان رومـ-جىسمان سېمونت خىش بىلەن يۇقىرى ۋە تۆۋەن ئېقىمدىكى ئېقىن بۇراش تومىسى ۋە شاخ-شۇمبا بېسىلغان توسما قويۇرۇلدى. 1972-يىلى 6-ئاينىڭ 15-كۈنى قۇرۇلۇش پۈتۈپ سۇ ئېچىلدى.

دەريا توسۇش تومىسى 32 تۆشۈكلۈك بولۇپ، ھەر بىر تۆشۈكىنىڭ ساپ كەڭلىكى ئالتە مېتر، تومىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 223 مېتر بولۇپ، كەينى تەرىپىگە قوش ئەگىلىك كۆۋرۈك ياسالغان، ئۇنىڭ ساپ كەڭلىكى 4.5 مېتر. لايىھىلەنگەن تومىدىن ئۆتىدىغان ئېقىم مقدا-رى 1330 كۇب مېتر / سېكۇنت، توغرىلانغان ئېقىم مقدارى 1690 كۇب مېتر / سېكۇنت.

جەنۇب ۋە شىمالدىكى باش غول ئۆستەڭلەرنىڭ سۇ كىرىش تومىسىنىڭ ھەر بىرى يەتتە تۆشۈكلۈك بولۇپ، ھەر بىر تۆشۈكنىڭ ساپ كەڭلىكى ئۇچ مېتر، جەنۇبتىكى ئۆستەڭنىڭ سۇ كى-رىش تومىسىنىڭ لايىھىلەنگەن ئېقىم مقدارى 80 كۇب مېتر / سېكۇنت؛ شىمالدىكى ئۆستەڭنىڭ سۇ كىرىش تومىسىنىڭ لايىھىلەنگەن ئېقىم مقدارى 60 كۇب مېتر / سېكۇنت.

دەريا توسۇش تومىسىغا 4 مىليون 100 مىڭ يۇەن مەبلەغ تەستىقلانغان بولسىمۇ، ئەمەلـ-يەتتە 3 مىليون 898مىڭ 100 يۇەن چىقىم قىلىنغان.

1971-يىلى 1-نومۇرلۇق ئۇرۇنما دامبا سۇ باشلايدىغان قۇيما تۆۋرۈكلۈك ئورۇنما دامبا قىلىپ ئۆزگەرتىپ ياسالدى. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 110 مېتر (تاغاق چىشلىق دامبا) بولۇپ، 300 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ، 1200 كۇب مېتر پولات چۆرىدىلىك بىتون قويۇلدى، 14 مىڭ كۇب مېتر توپا قېزىلدى.

1979-يىلى سۇ سېلىككەن مەزگىلدە جىددىي رېمونت قىلىش قۇرۇلۇشى ئۇچۇن 927 مىڭ يـ-ۇەن مەبلەغ سېلىنىپ، 1325 كۇب مېتر بىتون قويۇلدى، 3600 كۇب مېتر شاخ-قوم تۇرمەل بە-سىلدى، 8439 كۇب مېتر توپا قېزىلدى. 1981-يىلدىن 1983-يىلغىچە دەريا توسۇش تومىسىنىڭ كەينىدىكى غەربىي قىرغاقنى ھەمىش سۇ باشلاش ئۇرۇنما دامبىسى ياسالدى، ھەر بىرىنىڭ ئۇزۇن-لۇقى 100 مېتر بولۇپ، 2 مىليون 294 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىندى.

1985-يىلى توما كەينىدىكى شەرقىي قىرغاقتا ئېقىن بۇراش قېتى ياسىلىپ، دامبىغا شاخ-شۇمبا بېسىلدى.

1986-يىلى توما كەينىدىكى شەرقىي قىرغاقتا بىتوندىن 46 مېترلىق سۇ باشلايدىغان ئۇرۇنما دامبا ياسىلىپ، ئۇنىڭغا 230 مىڭ 900 يۇەن مەبلەغ سېلىندى.

1987-يىلى دەريا توسۇش تومىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىنىڭ شەرقىي، غەربىي قىرغىقىدىكى ئېقىم بۇراش قاشلىرى ئېگىزلىتىلدى، بۇنىڭغا 100 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىندى.

1988-يىلى 171 مىڭ 700 يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ، دەريا توسۇش تومىسىنىڭ كەينىدىكى مۇھاپىزەت قېتى مۇستەھكەملەندى.

1989-يىلى دەريا توسۇش تومىسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى ئېقىن بۇراش قېشىدىكى لاتقا تا-

زىلىنىپ قىرغاق مۇھاپىزەت قىلىندى. بۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 87 مېتر بولۇپ، 130 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

دەريا توسۇش تومىسى پۈتكەندىن كېيىن تارىم دەريا سىستېمىسىدىكى سۇغرىش رايونىنىڭ سۇ ئىشلىتىشى كاپالەتكە ئىگە بولدى. جەنۇب-شىمالدىكى باش غول ئۆستەڭدە لاي-لاتقا، قۇم ئازايدى.

دەريا توسۇش تومىسىنى شىمالىي تارىم سۇ باشقارمىسىنىڭ دەريا توسۇش تومىسىنى باشقۇ-

§4. ئاساسلىق سودا-سانائەت كارخانىلىرى

1. ئاقسۇ « نۇرلۇق » پاختا-يۇڭ توقۇمچىلىق فابرىكىسى

بۇ فابرىكا 1959-يىلى قۇرۇلغان. 1988-يىلى يەتتە ئىشلەپچىقىرىش ئىش مەيدانى ۋە يۈەن-شاق يۆگدىن يىپ ئېشىش، يىرىك يۇڭ توقۇمچىلىق، يۈمشاق يۇڭ توقۇمچىلىق، پاختا توقۇمچىلىق، يۇڭ پوپايكا توقۇش ۋە سوكنا كىيىم-كېچەك تىكىشتىن ئىبارەت بەش ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسى بار بولدى. يىلىغا 780 تونىنا ھەر خىل رەڭدىكى يۇڭ يىپ، 160 مىڭ مېتر دۇراپ، 160 مىڭدىن ئارتۇق ھەر خىل رەڭلىك يۇڭ ئەدىيال، 1500 تونىنا يۇڭ يىپ، 5 مىليون مېتر پاختا رەخت، 11 مىڭ پوپايكا ئىشلەپچىقىرىدۇ. « نۇرلۇق » توقۇمچىلىق فابرىكىسى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە بىر-دىنبىر تولۇق ئىقتىدارلىق، ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى ئەڭ چوڭ يۇڭ توقۇمچىلىق كارخانىسى بولۇپ، بۈتۈندىكى ئون چوڭ تايانچ كارخانىنىڭ بىرى. « نۇرلۇق » ماركىلىق « 190 » ، « 185 » لىك ساپ يۇڭ يىپ ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا مەھسۇلات بولۇپ، « قارلەيلىسى » ماركىلىق دولقۇن-سىمان تېۋىتلىق « 65025 » گۈللۈك ساپ يۇڭ ئەدىيال توقۇمچىلىق سانائىتى مىنىستىرلىكى تە-رىپىدىن ئەلا مەھسۇلات بولۇپ باھالاندى؛ « قوش تۇرنا » ماركىلىق « 02002 » ساپ يۇڭ چىكىم گۈللۈك پەلتۇ سوكنىسى ئاپتونوم رايونلۇق پەن-تېخنىكا كومىتېتىنىڭ يېڭى مەھسۇلات تە-رەققىيات مۇكاپاتىغا ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا مەھسۇلات دېگەن نامغا ئېرىشتى.

« نۇرلۇق » توقۇمچىلىق فابرىكىسى شىنجاڭ ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي يۇڭىنى خام ئەشيا قىلى-دۇ. سۇپىتى مۇقىم بولۇپ، مەھسۇلاتى مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا سېتىلىدۇ. سىدام ئە-دىيال، دولقۇنسىمان تېۋىتلىق گۈللۈك يۇڭ ئەدىيال ئۇزاقتىن بۇيان ئوتتۇرا شەرقتىكى دۆلەتلەرگە ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېكسپورت قىلىندى.

2. يېزا ئىگىلىك 1-شى بىناكارلىق، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت 1958-يىلى قۇرۇلغان، ئۇنىڭ ئىگىلىكەن يەر كۆلىمى 2.26 كۋادرات كىلومېتر، قۇ-رۇلۇش كۆلىمى 107 مىڭ 592 كۋادرات مېتر، ئىشچى-خىزمەتچىسى 3113، بۇنىڭ ئىنجەنېر-تېخنىك خادىم 153، باشقۇرۇش كادىرى 503، ئالىي دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 15، ئوتتۇرا دە-رىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 52، كارخانىنىڭ 48 مىليون 770 يۈەنلىك تۇراقلىق مۇلكى، جەمئىي 1396 تۇسكۇنىسى بار. يىلىغا 180 مىڭ تونىنا سىمونت ئىشلەپچىقىرىدىغان سىمونت زاۋۇتى، يىلىغا 40 مىڭ تونىنا ئادەتتىكى سوپىرفوسفات ئىشلەپچىقىرالايدىغان ۋە يىلىغا 10 مىڭ تونىنا سانائەت سود-قات كىسلاتاسى ئىشلەپچىقىرالايدىغان فوسفورلۇق ئوغۇت زاۋۇتى، يىلىغا 500 تونىنا بىرىكمە ئاممىياك ئىشلەپچىقىرالايدىغان ئازوتلۇق ئوغۇت زاۋۇتى، يىلىغا 80 مىڭ تونىنا كۆمۈر ئىشلەپچىقىرالايدىغان

كۆمۈركانى، گېنېراتور سىغىمى 4200 كىلوۋاتلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلغان. بۇنىڭدىن باشقا ماشىنا ئەترىتى، بىناكارلىق شىركىتى، ماشىنا رېمونت سېخى، دوختۇرخانا، ئوتتۇرا مەكتەپ قاتارلىق 11 ئاساسىي قاتلام ئورنى بار. ھازىر يىلىغا 50 مىڭ تونىنا مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرالايدىغان ئالاھىدە سورتلۇق سېمونت ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسىنى قۇرۇلۇۋاتىدۇ.

بۇ زاۋۇت ئاساسلىقى « 325 # » ئادەتتىكى سىلكاتلىق سېمونت، « 425 #R » سىلكاتلىق سېمونت « 425 # » ئادەتتىكى سىلكاتلىق سېمونت، ئادەتتىكى سوپېرفوسفات، سانائەت سولفات كىسلاتاسى، كۆمۈر، سانائەتكە ئىشلىتىدىغان گاز ھالەتتىكى ئوكسگېن، بېتون كاۋاك تاختا قاتارلىق مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىدۇ. ئۇلار ئىشلەپچىقارغان ئۇچ خىل سېمونتنىڭ ھەممىسى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا مەھسۇلات بولدى.

3. يېزا ئىگىلىك 1-شى ھەممباب ماشىنىسازلىق زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت 1958-يىلى قۇرۇلۇشقا باشلاپ، 1959-يىلى ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن. زاۋۇتتا 579 ئىشچى-خىزمەتچى، قۇيمىچىلىق، ماشىنىسازلىق پىششىقلاپ ئىشلەش، ئاپتو-رېمونت، كىلاپان ياساش، پولات ئىشىك، پولات دېرىزە ياساش، رېمونت قىلىش ۋە سوغۇق ئىشلەش قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش سېخلىرى بار. زاۋۇت بويىچە 90 كەسپىي تېخنىك خادىم بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئۇنۋانى بارلار تۆت، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 14، تۆۋەن دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 72، ھەر خىل تېپتىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرى، سۇ ئىشلىرى ماشىنىلىرى، ھەر خىل تېپتىكى تاقاق، ھەر خىل تېپتىكى ئىچىدىن يانار دېئوگاتېل كىلاپانلىرى، ھەر خىل تېپتىكى پولات ئىشىك، پولات دېرىزە، ھەر خىل شارسىمان تۆمۈر، ئۇپراشقا چىداملىق تۆمۈر زاپچاسلار، ھەر خىل تېپتىكى سۈيۇقلۇق ساقلاش ئۇسكۇنىلىرى ۋە بەسىم قاچىلىرى قاتارلىق ئاساسلىق مەھسۇلاتلار ئىشلەپچىقىرىلىدۇ، ھەر خىل تېپتىكى ئاپتوموبىللار رېمونت قىلىنىدۇ.

4. يېزا ئىگىلىك 1-شى جاكۆۋرۈك ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ، ئاپتونوم رايون بويىچە 6-بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدىكى نۆۋەتلىق قۇرۇلۇشلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئاقسۇ ۋىلايىتىدە قۇرۇلغان ئەڭ چوڭ سۇ باشلاش شەكلىدىكى ئېلېكتر ئىستانسىسى. ئۇنىڭ لايىھىلەنگەن ئۇمۇمىي گېنېراتورلار سىغىمى 4×6500 كىلوۋات. 1983-يىلى ئىش باشلىنىپ، 1986-يىلى 11-ئايدا 1-قارارلىق قۇرۇلۇش پۈتتى. پۈتكەن قىسمىنىڭ گېنېراتور سىغىمى 2×6500 كىلوۋات بولۇپ، 1986-يىلىدىن باشلاپ ئاقسۇ شەھىرى، شۇتا قۇدۇق بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى ۋە يېزا ئىگىلىك 3-شىسىنىڭ ئاناركۆل رايونىنى توك بىلەن تەمىنلىدى، يىللىق توك چىقىرىش مىقدارى 50 مىليون كىلوۋاتقا يەتتى.

5. ئاقسۇ « نۇرلۇق » كۆن-خۇرۇم، كىيىم-كېچەك زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت 1950-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، 1988-يىلى ئىشچى-خىزمەتچىسى 230 غا، كەسپىي ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىلىرى 100گە يەتتى. زاۋۇتتا يىلىغا 20 مىڭ دانە ھەر خىل كۆن-خۇرۇم كىيىم-كېچەك ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. ئۇنىڭ يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون يۈەن. « ئۇچ قوي » ماركىلىق جۇۋا، ساقچى فورمىسى، ئوۋچى كىيىمى، سايا‌ھەت تالىستوپكىسى، ئاۋىئاتسىيە كىيىمى

قاتارلىق مەھسۇلاتلىرى پۈتۈن شىنجاڭدا سېتىلدى. سايامەت تالىستوپكىسى بېيجىڭ، خىلۇڭجيالڭ قاتارلىق ئۆلكە، شەھەرلەردىمۇ سېتىلدى. كىيىم-كېچەكتىن باشقا يەنە ئەلا سۈپەتلىك كىسلا-تادا ئاشلانغان تېرە، ھەر خىل ئەمگەك مۇھاپىزەت بۇيۇملىرى، تەييار كۆن-خۇرۇم، مويلۇق تې-رە، ھەر خىل بىرزىنت، چىدىر ئىشلەپچىقىرىلدۇ.

6. يېزا ئىگىلىك 1-شى قۇرۇلۇش تۈەنى

بۇ تۈەن ئەسلىدە، 1958-يىلى شىغا بۈاستە قاراشلىق قۇرۇلۇش چوڭ ئەتىتى بولۇپ قۇ-رۇلغان، 1960-يىلى قۇرۇلۇش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلگەن، 1969-يىلى قۇرۇلۇش تۈەنگە ئۆزگەر-تىلگەن. بۇ بىناكارلىق قۇرۇلۇش-قوراشتۇرۇشنى ئاساس قىلىپ، قوشۇمچە كۆپ خىل سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى بىناكارلىق قۇرۇلۇش بىرلەشمە كارخانىسى بولۇپ، تۈرلۈك سانائەتكە ۋە دۆلەتكە، خەلققە كېرەكلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇشنى ھەمدە ئۇنىڭ يۈرۈش-لەشكەن ئوسكۇنىلىرى، تۈرۈبلىرى، ئېلېكتر قوراشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ھۆددىگە ئالىدۇ. يەنە قۇ-دۇق قېزىش، 110 كىلوۋولتتىن تۆۋەن توك ئۇزىتىش، ئۆزگەرتىش، سىم يولى قوراشتۇرۇش ۋە « شەرق شامىلى » ماركىلىق ئاپتوموبىلنى ئالاھىدە رېمونت قىلىش كەسىپلىرىنى ئۈستىگە ئال-غان. ئاساسلىق مەھسۇلاتلىرى: ھەر خىل ئالدىن تەييارلانغان ياسالمىلار، ئالدىن كۆچلەندۇرۇل-گەن سېمونت ستولبا، ماشىنىدا ئىشلەنگەن خىش، چۇچۇك بۇيا مەھسۇلاتلىرى، پولات ۋە ياغاچ ئىشىك-دېرىزە، رادىئاتور، بىناكارلىق سۈپۈالغۇلىرى، سانائەت ۋە خەلق ئىشلىتىدىغان فار-فور بۇ-يۇملار، ئىسسىقلىق ساقلاش ماتېرىياللىرى، قەغەز ساندۇق قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. « قارىغاي » ماركىلىق چۇچۇك بۇيا مەھسۇلاتلىرى ئاشقى سودا مىنىستىرلىكى تارقاتقان ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات شەرەپ گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشتى، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا سېتىلدى.

7. يېزا ئىگىلىك 1-شى تىرانسپورت شىركىتى

بۇ شىركەت 1965-يىلى قۇرۇلغان. 1988-يىلى شىركەتنىڭ ئاھالىسى 3331گە، ئىشچى-خىز-مەتچىسى 1372گە يەتتى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئۈچ ئاپتوموبىل ئەتىتى، ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى، بالون يېڭىلاش زاۋۇتى، « 1-ئاپتوموبىل زاۋۇتى » بىلەن ئالاھىدە توختاملاشقان رېمونت قىلىش مۇلازىمەت پونكىتى، سۈلياۋ زاۋۇتى مۇلازىمەت شىركىتى، تۆت ئاشخانا، ياتاقلىق بېكەت، مېھمان-خانا ۋە ئاقسۇ-تارىم تاشيول ياساش، ئاسراش ئەتىتى بار. شىركەت ئاساسلىقى ئاقسۇ ۋىلايە-تى ۋە يېزا ئىگىلىك 1- شىنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋە خەلق تۇرمۇشىغا ئېھ-تىياجلىق ماددىي ئەشيالارنى توشۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان. 1965-يىلدىن 1987-يىلغىچە يۈكىرىغا جەمئىي 18 مىليون 73 مىڭ يۈەن ساپ پايدا تاپشۇردى. شىركەتنىڭ 13 مىليون 130 مىڭ يۈەنلىك مۆلكى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بولۇچى ۋە يۈك توشۇش ماشىنىسى 223، يېللىق تىجا-رەت كىرىمى 10 مىليون يۈەن. ئۇلار بولۇچى ۋە يۈك توشۇش، ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش، بالون يېڭىلاش، « ئازاد 141 » ئاپتوموبىلغا مۇلازىمەت قىلىش، مەسلىھەت بېرىش، تەكرار سۈلياۋ ئىشلەش، يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمىتى، سودا قاتارلىقلار بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇرۇمچى، داخيەن (تۇرپان ۋوگزالى) كورلىلاردا ئاپتوموبىل ئورۇنلاشتۇرۇش ئاپپاراتى بار. بۇ شىركەت 1000 تونناددىن ئارتۇق يۈك كۆتۈرۈش ۋە 896 ئورۇنلۇق بولۇچى توشۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇپ، يۈك ۋە بولۇچىلارنى تۇركۈملەپ يۆتكىيەلەيدۇ.

8. يېزا ئىگىلىك 1-شى ماددىي ئەشيا باشقارمىسى

بۇ باشقارما 1953-يىلى 6-ئايدا قۇرۇلغان. ئۇ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەيدىغان ئورگان بولۇپ، يېزا ئىگىلىك 1- شىسىدىكى 16 دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق مەيدانىغا يۆزلەنسە، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىق ۋە سانائەت-قاتناش، بىناكارلىق قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 32 كارخانىنىڭ ماددىي ئەشيالىرىنى باشقۇرۇش ۋە تەمىنلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇنىڭ 107 ئىشچى-خىزمەتچىسى، 30 مىڭ كۋادرات مېتر ئىسكىلاتى بار، بۇنىڭ ئىچىدە ماددىي ئەشيا ئىسكىلاتى 6362 كۋادرات مېتر، ماددىي ئەشيا ماگىزىنى 838 كۋادرات مېتر، 1987-يىلى ماددىي ئەشيا يۆتكەش-تەمىنلەش سومىمىسى 31 مىليون 830 مىڭ يۈەنگە، 1988-يىلى 52 مىليون 660 مىڭ يۈەنگە يەتتى. شىزاڭ ۋە تەيۈەندىن باشقا بارلىق ئۆلكە، شەھەر ۋە ئاپتونوم رايونلاردا سېتىۋېلىش، سېتىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

مېتال ماتېرىياللار، ماشىنىسازلىق-ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرى، يېنىك سانائەت، خىمىيە سانائىتى، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، يېزا ئىگىلىك دورىلىرى، خىمىيۋى ئوغۇت، سۇلياۋ يوپۇق، ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە زاپچاسلىرى، كېرەكسىز سولياۋ يوپۇقىنى يىغىۋېلىپ، قايتا پىششىقلاپ ئىشلەش قاتارلىق تىجارەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

9. يېزا ئىگىلىك 1-شى پارچە سېتىش سودا شىركىتى

بۇ شىركەت 1965-يىلى قۇرۇلغان، ئۇنىڭ شەھەر ئىچىدە « غالىبىيەت » تۇرلۇك مالىلار سودا بىناسى، « غالىبىيەت » سودا ساراىيى، « نەۋ باھار » سودا ساراىيى، جەنۇبىي چوڭ كوچا ماگىزىنى قاتارلىق تۆت پارچە سېتىش ماگىزىنى بار. تىجارەت ئورنىنىڭ كۆلىمى 5300 كۋادرات مېتر، تىجارەتچىسى 320، ئۇنىڭ تىجارەت تۈرى: تۇرلۇك مالىلار، مەدەنىيەت بۇيۇملىرى، ئىلمە توقۇلما بۇيۇملار، كىيىم-كېچەك، باش-ئاياغ كىيىملىرى، بەش خىل مېتال، قاتناش، ئېلېكتر سايمانلىرى، ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرى، سائەت، كۆزەينەك، قەنت، شېكەر، چاي، تاماكا-ھاراق، كۈندىلىك مىلچ مالىلار، تېتىقۇلار، خىمىيە سانائىتى مەھسۇلاتلىرى، ھۇنەر-سەنئەت مەھسۇلاتلىرى، ئالتۇن-كۈمۈش، زىبۇ زىننەتلەر، يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمىتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

يەتتىنچى قسسم ساناەت، قاتناش

ئاقسۇنىڭ ھازىرقى زامان سانائىتى مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا قۇرۇق قول بەلەن بارلىققا كېلىشكە باشلىغان. 1985-يىلغا كەلگەندە ئېغىرگىيە، ماشىنىسازلىق، خىمىيە سانائىتى، يېنىك سانائەت، توقۇمىچىلىق، يېمەكلىك پىششقلاپ ئىشلەش قاتارلىق كەسىپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 100 دىن ئارتۇق كارخانا تەرەققىي قىلدى. ئەنئەنىۋى قول ھۈنەرۋەنچىلىكنىڭ يەرلىك توقۇمىچىلىق، سوپۇن ئىشلەش، ئۇجمە پوستىدىن قەغەز ئىشلەش قاتارلىق كەسىپلىرى تەدرىجىي شاللاپ چىقىرىۋېتىلىپ، ئاقسۇ دەسلەپكى سانائەت كۆلىمىگە ئىگە شەھەرگە ئايلاندى. شەھەر تەۋەسىدىكى سانائەت-شەھەرگە قاراشلىق سانائەت سىستېمىسى، ۋىلايەتنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق سانائەت سىستېمىسى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق سانائەت سىستېمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدۇ. مۇلۇكچىلىك شەكلىدە دۆلەت ئىگىلىكى، كوللېكتىپ ئىگىلىك ۋە يەككە ئىگىلىك قاتارلىق كۆپ خىل شەكىللەر بار. 1985-يىلى شەھەر تەۋەسىدىكى سانائەتنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 500 مىليون يۈەنگە يەتتى.

ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ قاتناش ئىشلىرى ئۆزلۇكسىز يۇكسەلدى. ئۆتمۈشتە ئادەم كۆچى، ئۇلاغ كۆچىنى ئاساس قىلىدىغان ترانسپورت تاشيول ترانسپورتىنى ئاساس، ھاۋا قاتنىشىنى قوشۇمچە قىلىدىغان زامانىۋى ترانسپورت قورالىرىغا تەرەققىي قىلدى. ئاقسۇدا توختايدىغان ۋە ئاقسۇدىن باشلىنىدىغان ئاسفالت يوللار تەرەپ-تەرەپكە تۇتاشتى. 1985-يىلى شەھەر تەۋەسى ئىچىدىكى تاشيولنىڭ ئومۇمىي مۇساپىسى 2584 كىلومېتىرغا، ماتورلۇق قاتناش-ترانسپورت قورالى 1595كە يەتتى.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى پۈتۈن شەھەرنىڭ پوچتا-تېلېگراف كەسپىنى ئۈستىگە ئالغان. 1985-يىلى شەھەر تەۋەسىدىكى پوچتا-تېلېگراف ئاپپاراتى 1949-يىلىدىكىدىن 20 ھەسسە كۆپەيدى. ئاپتوموبىل پوچتا يولى 1828 كىلومېتىرغا، موتسىكلىت ۋە ۋېلىسىپىت بىلەن يەتكۈزۈش لىنىيىسى 2088 كىلومېتىرغا يەتتى. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرى، سانائەت، كان رايونلىرى، يېزا-بازارلارنىڭ ھەممىسىگە پوچتا قاتنىدى. ئۆزۈن يوللۇق تېلېفون ۋە سىملىق تېلېگرامما پۈتۈن مەملىكەتتىكى چوڭ، ئوتتۇرا شەھەرلەرگە تۇتاشتى.

I باب سانائەت

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قول سانائىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سەككىز شەھەر ئىچىدە قاشتېشى نەققاشچىلىقى، ئالتۇن-كۈمۈش بىزەكلەر، كېگىز، شىرداق، گىلەم قاتارلىقلىرى بىلەن مەشھۇر ئىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىدا كەينى-كەينىدىن زاماننۇي سانائەت كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ، سانائەت ئاران 30 يىلدىن ئارتۇقراقلا تارىخقا ئىگە بولدى.

ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدىكى سانائەت-شەھەرگە قاراشلىق، ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق، يېزا ئىگىلىك، 1-شىغا قاراشلىق ئۇچ بۆلەكنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاساسلىقى، يېزا ئىگىلىكنى تايانچ قىلىدىغان، يېزا ئىگىلىكى ۋە خەلق تۇرمۇشىغا خىزمەت قىلىدىغان، ئېنېرگىيە، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، يېنىك سانائەت، توقۇمىچىلىق، يىمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش كارخانىلىرىدىن ئىبارەت.

§1. ئومۇمىي ئەھۋالى

1. شەھەرگە قاراشلىق سانائەت

60-يىللارنىڭ باشلىرىدا شەھەرگە قاراشلىق سانائەتنىڭ ئاساسلىق كەسىپلىرى خىش پىشۇرۇش، كىچىك كۆمۈركان، كىچىك دېھقانچىلىق ماشىنا-سايمانلىرىنى ياساش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. 70-يىللاردىن باشلاپ ئارقا-ئارقىدىن خىمىيىۋى ئوغۇت، سېمونت، سۇلياۋ، مېۋە شىرنىسى ئىچىملىكلىرى، يۇڭ پوپايكا، گەج تالالىق تاختا ۋە كىچىك ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىق كىچىك تىپتىكى سانائەت كارخانىلىرى قۇرۇلدى. 1980-يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 5 مىليون 175 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە يېڭى مەھسۇلاتلار يارىتىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى كېڭەيتىلىپ، بىرقەدەر ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈم قولغا كەلتۈرۈلدى. بازارنىڭ ئېھتىياجى ۋە كارخانىلارنى باشقۇرۇش ئەھۋالىغا ئاساسەن كارخانىلارنى « تاقاش، توختىتىش، قوشۇۋېتىش، ئۆزگەرتىش » يولغا قويۇلۇپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش ياخشىلاندى. بۇ يىلدا سانائەتنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى يىلغا ئوتتۇرا ھېسابىن 21.8% كۆپەيدى. كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، كارخانىلارنىڭ ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقى كېڭەيتىلدى. ئىككى باسقۇچلۇق پايدىنى باجغا ئۆزگەرتىش يولغا قويۇلۇپ، دۆلەت، كارخانا ۋە شەخسلەرنىڭ تەقسىمات، مۇناسىۋىتى تەڭشىلىپ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتىنىڭ داۋاملىق ئېشىشى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى.

1976-يىلدىن 1986-يىلغىچە شەھەرگە قاراشلىق سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ ئايلانما نىسبەتلىك تەرەققىيات سۈرئىتى

جەدۋەل 7—1

يىللار	مۇتلەق سان (10 مىڭ يۈەن)	ئايلانما نىسبەتلىك تەرەققىيات سۈرئىتى (%)	يىللار	مۇتلەق سان (10 مىڭ يۈەن)	ئايلانما نىسبەتلىك تەرەققىيات سۈرئىتى (%)
1975	405.24		1981	741.53	43.3
1976	426.08	5.1	1982	34.07	12.5
1977	434.72	2	1983	972.94	16.6
1978	530.12	21.9	1984	1142.56	17.4
1979	541.84	2.2	1985	1389.51	21.6
1980	517.50	-0.4	1986	1593.91	14.7

شەھەرگە قاراشلىق سانائەت كارخانىلىرىنىڭ باشقۇرۇش سەۋىيىسى بىرقەدەر تۆۋەن، تېخنىكا كۆچى ئاجىز بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىشى ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىپ تۇرغان بازار ۋەزىيىتىگە يېتىشەلمەيدۇ، بولۇپمۇ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى بەكرەك تۆۋەن. 1985-يىلى شەھەر بويىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلاردىكى تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ساپ قىممىتى 5 مىليون 207 مىڭ يۈەنگە يەتكەن، لېكىن ياراتقان ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ئاران 2 مىليون 187 مىڭ يۈەن بولغان. كوللېكتىپ كارخانىلارنىڭ تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ساپ قىممىتى 3 مىليون 113 مىڭ 900 يۈەنگە يېتىپ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ 59.8 پىرسەنتىگە تەڭ كەلگەن، ئەمما مەھسۇلات قىممىتى بولسا 11 مىليون 708 مىڭ 100 يۈەنگە يېتىپ، 100 يۈەنلىك تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ مەھسۇلات قىممىتى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنىڭ بەش ھەسسىدىن ئېشىپ كەتكەن. كوللېكتىپ كارخانىلار ئېرىشكەن پايدا 422 مىڭ 700 يۈەنگە يەتكەن.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1960-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان سانائەت مەھسۇلات قىممىتى (1980-يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلاندى)

جەدۋەل 7—2 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

تۈرى / يىللار	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكتىكى كارخانىلار	كوللېكتىپ كارخانىلار	ئېغىر سانائەت	يېنىك سانائەت
1960	527.85	308.95	218.90	95.96	431.89
1961	258.12	147.81	110.31	56.16	201.96
1962	151.64	101.22	50.42	23.48	128.16
1963	134.53	23.55	110.98	22.95	111.58

جەدۋەل 7-2 (داۋامى)

105.92	29.61	115.06	20.47	135.53	1964
127.82	24.68	138.85	13.65	152.50	1965
90.08	12.20	92.75	9.53	102.28	1966
107.00	10.60	106.60	11.00	117.60	1967
83.10	8.68	72.25	19.53	91.78	1968
103.12	3.46	91.91	14.67	106.58	1969
148.68	22.09	135.11	35.66	170.77	1970
154.68	9.55	137.83	26.40	164.23	1971
140.55	61.59	158.95	43.19	202.14	1972
287.00	36.86	164.98	158.88	323.86	1973
267.31	45.57	181.65	131.33	312.88	1974
327.39	77.85	208.31	196.93	405.24	1975
359.41	66.67	193.80	232.28	426.08	1976
333.27	101.45	213.28	221.44	434.72	1977
363.96	166.16	279.42	250.70	530.12	1978
404.31	137.51	304.17	237.65	541.82	1979
398.52	118.98	244.14	273.36	517.50	1980
617.71	123.82	227.29	514.24	741.53	1981
696.14	137.93	284.68	549.39	834.07	1982
177.93	795.01	405.18	567.76	972.94	1983
899.46	243.10	515.94	626.62	1142.56	1984
990.31	399.20	1170.81	218.70	1389.51	1985

2. ۋىلايەتنىڭ شەھەرگە ئورۇنلاشقان ئاساسلىق سانائەت كارخانىلىرى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان 30 نەچچە يىلدىن بۇيان، ئاقسۇ ۋىلايىتى شەھەر ئىچىدە ئېلېكتر، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، خىمىيە سانائىتى، سۈلياۋ، دورا ياساش، ئاشلىق، ياغ تارتىش، ھاراق چىقىرىش، ئېچىملىك، يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش قاتارلىق ئون نەچچە زاۋۇت قۇردى.

1) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئېلېكتر قۇۋۋىتى سانائىتى شىركىتى ئوت-ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسىدا 1967-يىلى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، «سۇنئىي ھەمراھ» ئېلېكتر ئىستانسىسى دەپ ئاتالغان، ئۇنىڭغا 2 مىليون 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنغان، 1970-يىلى 4-ئاينىڭ 26-كۈنى 1-نومۇرلۇق گېنېراتور گۇرۇپپىسى سىناق تەرىقىسىدە ئىشقا سېلىنغان، 5-ئاينىڭ 1-كۈنى رەسمىي توك تارقىتىشقا باشلىغان. يەككە گېنېراتورنىڭ سىغىمى 1×1500 كىلوۋات بولغان.

1971-يىلى ئېلېكتر ئىستانسىسى ئۆزى ئېلېكتر ماشىنىلىرى زاۋۇتى قۇردى. 1974-يىلى يازدا ئېلېكتر ئىستانسىسى كېڭەيتىپ قۇرۇلۇپ، يەنە بىر 1500 كىلوۋاتلىق گېنېراتور گۇرۇپپىسى ئورنىتىلدى. ئېلېكتر ئىستانسىسى رايون دەرىجىلىكتىن ناھىيە دەرىجىلىككە كۆتۈرۈلدى.

ئېلېكتر ماشىنىلىرى زاۋۇتى 1980-يىلى ئىشتىن توختىتىلدى. 1985-يىلى 5-ئايدا ئېلېكتر ئىستانسىسى كېڭەيتىش قۇرۇلۇشى باشلىنىپ، 1986-يىلىنىڭ ئاخىرىدا گېنېراتورخانا 1800 كۋادرات

مېتر كېگە يتىلىپ، 3-نومۇرلۇق 1500 كىلوۋاتلىق گېنېراتور گۇرۇپپىسى تورغا چېتىلىپ، توك چىقىرىشقا باشلىدى. 1988-يىلى ئەتىيازدا 4-نومۇرلۇق 1500 كىلوۋاتلىق گېنېراتور گۇرۇپپىسى قوراشتۇرۇلۇپ، شۇ يىلى سۇ سېلىككەن مەزگىلدە ئىشقا چۈشۈرۈلدى.

2-، 3-، 4- نومۇرلۇق گېنېراتور گۇرۇپپىلىرىنىڭ توپا قورۇلۇشىدىن تارتىپ ئۈسكۈنىلەرنى قۇراشتۇرۇشقىچە بولغان ئىشلارنى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلىرى ئۆزلىرى ئىشلىدى. جەمئىي 3 مىليون 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سەرپ قىلىندى.

بۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى سۇ سېلىككەن مەزگىلدە توك چىقىرىدۇ. يىلىغا 2 مىليون 800 مىڭ كىلوۋات سائەتتىن، 5 مىليون كىلوۋات سائەتكىچە توك بېرەلەيدۇ. بۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى 1987-يىلى 6-ئاينىڭ 24-كۈنى ۋىلايەتلىك ئېلېكتر قۇۋۋىتى سانائەت شىركىتىگە قوشۇۋېتىلىپ، رايون دەرىجىلىك ئورۇن قىلىندى، ئۇنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى 256، تۇراقلىق مۇلكى 7 مىليون 739 مىڭ يۈەن، ساپ قىممىتى 5 مىليون 868 مىڭ يۈەن.

1977-يىلدىن 1979-يىلغىچە بۇ شىركەت 920 دانە ئېلېكتر دېۋىگاتېلى ئىشلەپچىقىرىپ، ئومۇمىي كىرىمى 608 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى.

1977-يىلدىن 1987-يىلغىچە شىركەتتە 70 مىليون 280 مىڭ كىلوۋات سائەت توك چىقىرىپ، ئومۇمىي كىرىمى 5 مىليون 594 مىڭ 800 يۈەنگە يېتىپ، كىرىم بىلەن چىقىمنى چېقىشتۇرغاندا 271 مىڭ 400 يۈەن زىيان كۆرۈلدى.

2) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك غالىبىيەت ئۈستىكى 2-ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسىدا 1976-يىلى 6-ئاينىڭ 15-كۈنى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، 1-گېنېراتور گۇرۇپپىسى 1979-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى تورغا چېتىلىپ، توك چىقىرىلىشقا باشلىدى. 2-گېنېراتور گۇرۇپپىسى 1980-يىل 4-ئايدا توك چىقاردى. 1980-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە پۈتۈن قۇرۇلۇشنىڭ 90 پىرسەنتى ئورۇندالدى. 1981-يىلى 3-گېنېراتور گۇرۇپپىسى قوراشتۇرۇلدى. 1982-يىلى 6-ئايدا ئۈچ گېنېراتور گۇرۇپپىسى تولۇق ئىشلەشكە باشلىدى، قۇرۇلۇش 1982-يىلى 9-ئايدا تولۇق پۈتتى. ئومۇمىي گېنېراتورلار سىغىمى 3×1600 كىلوۋات بولۇپ، ئىككى لىنىيەدىكى سىم يولى ئارقىلىق ئاقسۇ ۋە ئاۋات ناھىيىسىگە توك يوللاپ بېرىلدى.

بۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىغا جەمئىي 12 مىليون 910 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، قۇرۇلۇش جەمئىي 12 مىليون 540 مىڭ يۈەن مەبلەغ بىلەن پۈتتى. 11 مىليون 440 مىڭ يۈەنلىك تۇراق-لىق مۇلۇك ئىشلىتىشكە تاپشۇرۇلدى. كېيىن 1 مىليون 290 مىڭ يۈەنلىك مۇقىم مۇلۇك كۆچمە مۇ-لىق مۇلۇك سوممىسى جەمئىي 12 مىليون 7 يۈز 30 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ئېلېكتر ئىستانسىدا 18 كادىر، 121 ئىشچى-خىزمەتچى، تېخنىكا ئۇنۋانى بار 24 كەسپىي تېخنىك خادىم بار. 1979-يىلدىن 1987-يىلغىچە 140 مىليون 760 مىڭ كىلوۋات سائەت توك چىقىرىلىپ، 10 مىليون 440 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىندى. يۇقىرىغا 1 مىليون 260 مىڭ يۈەن مەھسۇلات بېجى تاپشۇرۇلۇپ، 3 مىليون 540 مىڭ يۈەن قەرز قايتۇرۇلدى.

3) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى

1958-يىلى 7-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك فوسفورلۇق ئوغۇت زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، 1959-يىلى 11-ئايدا « 1-ئۆكتەبر » خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىگە قاراشلىق رايون دەرىجىلىك ئورۇندىن ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇنغا ئۆزگەرتىلدى. زاۋۇت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە دۆلەت 1 مىليون 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى. 580 دىن ئارتۇق ئىشچى قوبۇل قىلىندى، يىلىغا 1250 تونىا فوسفورلۇق ئوغۇت ئىشلەپچىقىرىلدى. باشقا دېھقانچىلىق دورىلىرى، سولفات كىسلاتاسى قاتارلىقلارنىڭ مەھسۇلاتى ئانچە يۇقىرى بولمىدى.

1962-يىلى بۇ زاۋۇت ئىشتىن توختىتىلىپ كۆپ ساندىكى ئىشچى-خىزمەتچىلىرى تارقىتىۋېتىلدى،

قالغان 30 ئادەم دېھقانچىلىق قىلغاچ زاۋۇتقا قارىدى.

1963-يىلى 4-ئايدا بۇ زاۋۇت ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسىنىڭ سوپۇن زاۋۇتى بىلەن بىرلەشتۈرۈۋېتىلىپ، نامى « 1-نۆكتە بر » سوپۇن زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1964-يىلى 140 مىڭ پارچە سوپۇن ئىشلەپچىقارغانىدى، ئۇزاقتا قالماي ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىتىلدى.

1966-يىلى 12-ئايدا ۋىلايەتلىك « 1-نۆكتە بر » سوپۇن زاۋۇتى بىلەن ئاۋات ناھىيىلىك « يېڭى نۇر » خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى بىرلەشتۈرۈلۈپ، 1967-يىلى 2-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك « شەرق قىزارىدى » خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى دەپ نام بېرىلدى. 1967-يىلى 100 مىڭ پارچە سوپۇن، 5000 تونىنا فوسفورلۇق ئوغۇت ئىشلەپچىقاردى.

1974-يىلى ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇن قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1987-يىلى نامى « ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى » غا ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 8.4 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ.

1985-يىلى 6-ئايدا دولان سۇلياۋ زاۋۇتى ئاساسىدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سۇلياۋ زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، ئۇمۇ ۋىلايەتلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىغا قوشۇۋېتىلدى. زاۋۇتتا ئادەملەر بىر تۇتاش ئىشلىمەي سىرتقا قارىتا ئىككى ۋېۋىسكا ئېسىلدى. سۇلياۋ زاۋۇتىغا جەمئىي 2 مىليون 300 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنغان بولۇپ، ئۇ سۇلياۋ يوپۇق ۋە كۆپ خىل سۇلياۋ مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىدۇ. يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 250 مىڭ يۈەن، يىللىق پايدىسى 501 مىڭ يۈەن بولۇپ، يۇقىرىغا 136 مىڭ يۈەن باج تاپشۇردى.

1987-يىلى 8-ئايدا بۇ زاۋۇتتا يېڭىدىن 6000 تونىنا كۆمىمقۇناق كراخمالى ئىشلەپچىقىرىدىغان لىنىيە كۆپەيتىپ قۇرۇلۇپ، 4 مىليون 400 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

1987-يىلى ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇلۇپ، قارىمىقىدا قۇرۇلۇش ئەترىتى، گەچ تالا-لىق تاختا زاۋۇتى، توك ھەرىسى بىلەن تاختاي تېلىش ئورنى، چوشقا فېرمىسى قۇرۇلدى، شۇ يىلى ئومۇمىي كىرىمى 355 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 85 ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياش ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1988-يىلى خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ئاساسلىق خىمىيە سانائىتى، سۇلياۋ، كۆمىمقۇناق كراخمالىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل مەھسۇلات ئىشلەپچىقاردى. تۇراقلىق مۇلكى 9 مىليون 450 مىڭ يۈەنگە، ئومۇمىي كىرىمى 11 مىليون 810 مىڭ يۈەنگە، يۇقىرىغا تاپشۇرغان پايدىسى 1 مىليون 670 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ئۇنىڭ جەمئىي ئىشچى-خىزمەتچىسى 563كە يەتتى.

4) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت 1958-يىلى 9-ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ، ئەسلى نامى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ھەممىباب ماشىنىسازلىق زاۋۇتى ئىدى، 1962-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش-ياساش زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى، 1970-يىلى نامى ھازىرقىغا ئۆزگەرتىلدى.

1987-يىلى تۇراقلىق مۇلكى 1 مىليون 875 مىڭ يۈەنگە، ئوسكۇنىسى 95 كە، مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 760 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ئاساسلىق ھالدا ماشىنىلاشقان، يېرىم ماشىنىلاشقان يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرىنى ئىشلەپچىقاردى. 1976-يىلدىن 1987-يىلغىچە مەھسۇلات قىممىتى جەمئىي 13 مىليون 633 مىڭ يۈەن بولۇپ، كۆپىنچە يىللاردا زىيان تارتتى. 1985-يىلى 78 مىڭ 300 يۈەن پايدا ئالدى. بۇ زاۋۇت قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئەڭ ياخشى نەتىجە ھېسابلىنىدۇ. 1987-يىلى ئىشچى-خىزمەتچىسى 217گە يەتتى.

5) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك شېكەر زاۋۇتى

1971-يىلى 3-ئايدا قۇرۇلۇشقا تەييارلىق كۆرۈلۈپ، 1976-يىلى بۇ زاۋۇت رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى. ئۇنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 625 مو، تۇراقلىق مۇلكى 7 مىليون

300 مىڭ يۈەن، لايىھىلەنگەن ئىقتىدارى كۈنىگە 200 تونىنا قىزىلچا پىششىقلاپ ئىشلەش، ئاساسەن مەھسۇلاتى 1-دەرىجىلىك يۈمشاق ئاق شېكەر ۋە ئىسپىرتتىن ئىبارەت.

1976-يىلى زاۋۇتنىڭ 158 ئىشچى-خىزمەتچىسى بولۇپ، شۇ يىلى 1 مىليون 169 مىڭ 500 تونىنا ئاق شېكەر ئىشلەپچىقىرىپ، كىرىمى 78 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى.

1976-يىلدىن 1981-يىلغىچە بولغان ئالتە يىلدا جەمئىي 46 مىڭ 723 تونىنا قىزىلچا سېتىۋېلىپ، 4753 تونىنا يۇمشاق ئاق شېكەر، 383 تونىنا ئىسپىرت ئىشلەپچىقىرىپ، ئومۇمىي كىرىمنى 5 مىليون 167 مىڭ 416 يۈەنگە يەتكۈزۈپ، يۇقىرىغا 240 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق باج تاپشۇردى. بۇ ئالتە يىلدا ئۇدا زىيان تارتىپ، جەمئىي زىيان سوممىسى 1 مىليون 680 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1982-يىلى زىيان تارتىش ھالىتىنى ئۆزگەرتتى. 1983-يىلى 228 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىپ، يۇقىرىغا 306 مىڭ 600 يۈەن پايدا-باج تاپشۇردى.

1984-يىلى 268 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىپ، يۇقىرىغا 404 مىڭ 800 يۈەن پايدا-باج تاپشۇردى.

1985-يىلى 440 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىپ، يۇقىرىغا 608 مىڭ 100 يۈەن پايدا-باج تاپشۇردى.

1986-يىلى 1 مىليون 81 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىپ، يۇقىرىغا 1 مىليون 10 مىڭ يۈەن پايدا-باج تاپشۇردى. ھەر بىر تونىنا شېكەرنىڭ تەننەرقى 953.78 يۈەندىن توختىدى.

1986-يىلدىن باشلاپ زاۋۇت كېڭەيتىلىپ، كۈندىلىك پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان قىزىلچا 1500 تونىنىغا يەتكۈزۈلدى. بۇنىڭغا جەمئىي 62 مىليون 400 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، 1987-يىلى داۋاملىق كېڭەيتىپ قۇرۇلدى، يىل ئاخىرىدا 1 مىليون 250 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىپ، يۇقىرىغا 1 مىليون 470 مىڭ يۈەن پايدا-باج تاپشۇردى.

1989-يىلى مەھسۇلات قىممىتى تۇنجى قېتىم 20 مىليون يۈەندىن ئېشىپ، 5 مىليون 110 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى.

بۇ زاۋۇتتا 1976-يىلدىن 1987-يىلغىچە جەمئىي 29 مىڭ 584.6 تونىنا شېكەر، 2444 تونىنا ئىسپىرت ئىشلەپچىقىرىلىپ، ئومۇمىي كىرىمى 113 مىليون 383 مىڭ يۈەنگە، يۇقىرىغا تاپشۇرغان پايدا-باج جەمئىي 38 مىليون 595 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1982-يىلدىن 1987-يىلغىچە بولغان ئالتە يىلدا ئاق شېكەر مەھسۇلاتى ئالدىنقى ئالتە يىلدىكىدىن بەش ھەسسە ئاشتى.

1987-يىلى شېكەر زاۋۇتىدا شېكەر ئىشلەش سېخى، چاقماق قەنت سېخى، ئىسپىرت سېخى، ماشىنا رېمونت سېخى، قۇۋۇەت سېخى ماشىنا ئەتىتى بولۇپ، زاۋۇت بويىچە ئىشچى-خىزمەتچى 307 گە يەتتى.

6) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ھاراق زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت 1953-يىلى شەخسىي قۇرغان قول ئەمگەكنى ئارقىلىق ھاراق چىقىرىدىغان كارخانا بولۇپ، ئون نەچچە ئادەمى، نەچچە مىڭ يۈەنلىك تۇراقلىق مۇلكى بار ئىدى. 1956-يىلى ھۆكۈمەت بىلەن شېرىكلەشكەندىن كېيىن، « ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەخسۇس سېتىش شىركىتى ھاراق زاۋۇتى » دەپ نام قويۇلدى.

1958-يىلدىن باشلاپ مۇنتىزىملىشىشقا قاراپ ماڭدى. يىللىق سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 200 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، يۇقىرىغا 100 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق پايدا-باج تاپشۇردى.

1961-يىلى ھازىرقى تۇرۇشلۇق جاي شەرق چوڭ كوچا 29-نومۇرلۇق قورۇغا كۆچۈرۈلۈپ، نامى « 1-ئوكتەبىر » ھاراق زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1963-يىلى يەرلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىغا ئۆزگەرتىلىپ، نامى « ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ھاراق زاۋۇتى » دەپ ئاتالدى. 1971-يىلى « ئاقسۇ رايونلۇق ھاراق زاۋۇتى » دەپ ئاتالدى.

1958-يىلدىن 1966-يىلغىچە 50-60 تونىنا ئەتراپىدا ئاق ھاراق ئىشلەپچىقىرىلدى. 1972-يىلى قىسمەن مۇئەسسەسىلىرى كۆپەيتىپ قۇرۇلۇپ، 61°لۇق ئاق ھاراق ئىشلەپچىقارغاندىن

تاشقىرى يەنە 18°لۇق ئۇزۇم ھارىقى ئىشلەپچىقاردى.

1967-يىلدىن 1976-يىلغىچە جەمئىي 930 تونىنا ھاراق ئىشلەپ سېتىپ چىقىرىپ، 2 مىليون 527 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىپ، يۇقىرىغا 1 مىليون 413 مىڭ يۈەن پايدا-باج تاپشۇردى.

1980-يىلى ئاق ھاراق ۋە ئۇزۇم ھارىقى ئىشلەش سېخى ئۇزگەرتىلىپ، 1982-يىلى ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى. ئاق ھاراقنىڭ يىللىق مەھسۇلاتى 550 تونىنغا، ئۇزۇم ھارىقىنىڭ يىللىق مەھسۇلاتى 500 تونىنغا كۆپەيدى.

1984-يىلىدىن باشلاپ، ئاق ھاراق مەھسۇلاتى يىلغا 30% سۈرئەت بىلەن ئېشىپ باردى. مەھسۇلات تۈرى ئۇچ خىلدىن كۆپەيىپ، 14 خىلغا يەتتى. بۇ زاۋۇت ئىشلەپچىقارغان « جەنۇبىي شىنجاڭ باھارى » ئالىي ھارىقىنىڭ بازىرى ئىتتىك بولدى.

1987-يىلى ئىشلەپچىقىرىلغان ھەر خىل ھاراق 1168 تونىنغا يېتىپ، 1976-يىلدىكى يىللىق 152 تونىنا مەھسۇلاتنىڭ 7.7 ھەسىسىگە باراۋەر كەلدى. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى ئەسلىدىكى 662 يۈەندىن كۆپەيىپ 1 مىڭ 564 يۈەنگە يەتتى.

1987-يىلى تۇراقلىق مۇلكى 2 مىليون 30 مىڭ يۈەنگە يەتتى. سېخلىرى ئاق ھاراق، ئەلا سۈپەتلىك ھاراق، ئۇزۇم ھارىقى، ئالىي ھاراق ئىشلەش قاچىلاش، سوغۇق ئېچىلىك ئىشلەش، ماشىنا رېمونتىدىن ئىبارەت يەتتىگە، ئىشچى-خىزمەتچىسى 219 غا كۆپەيدى.

7) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېپەكچىلىك فابرىكىسى

1960-يىلى 1-ئايدا تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ يېپەك تارتىش زاۋۇتىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈلۈپ، 1962-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى قۇرۇلۇش پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن. شۇ چاغدا 1200 ئۇرچۇقلۇق (60 دانە) يېپەك تارتىش ماشىنىسى بولۇپ، 725 مىڭ يۈەنلىك تۇراقلىق مۇلكى بار ئىدى. 1963-يىلى تەكشۈرۈپ بېكىتىلگەن تۇراقسىز مەبلىغى 549 مىڭ يۈەن بولۇپ، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 15 تونىنا مەھسۇلات يېپ ئىشلەپچىقىرىپ، ھەر يىلى 180 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا زىيان تارتقانىدى. 1966-يىلى كىرىم بىلەن چىقىم تەڭپۇڭلاشتى.

1975-يىلى بۇ زاۋۇت ئۇزلىرى لايىھىلەپ قۇرۇلۇش قىلىپ، 1200 كۋادرات مېترلىق زاۋۇت ئۈيى سالدى؛ 40 دانە يېپەك تارتىش ماشىنىسىنى كۆپەيتتى. زاۋۇت بويىچە تۇراقلىق مۇلۇك قىممىتى 1 مىليون 240 مىڭ يۈەنگە، تۇراقسىز مەبلىغى 549 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى. ئون يىل ئىچىدە 135 تونىنا ئۇلچەملىك ئېكسپورت يىپىكى يەتكۈزۈپ بەردى، يۇقىرىغا 887 مىڭ يۈەن باج تاپشۇردى. 2 مىليون 250 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى.

1982-يىلى بۇ زاۋۇت ئىشلەپچىقارغان « مېيخۇا » ماركىلىق مەھسۇلات يېپ ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات نامىغا ئېرىشتى، 1984-يىلى دۆلەت ئىقتىسادىي سودا مىنىستىرلىكى بۇ مەھسۇلاتنى يېپقا شەرەپ گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بەردى. 1985-يىلى زاۋۇت ۋىلايەت تەرەققىيات لايىھەتلىك كارخانا بولۇپ باھالىنىپ، نامى ۋىلايەتلىك يېپەك زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى.

1986-يىلى 6-ئايدىن كېيىن، 1200 ئۇرچۇقلۇق (60 دانە) يېپەك تارتىش ماشىنىسى يېڭىلىنىپ، تۆمۈردىن ياسالغان 50 دانە تاۋار توقۇش ماشىنىسى، بىر قىسىم قوشۇمچە ئۈسكۈنىلەر ۋە كېسەك قۇرۇلمىلىق قۇرۇلۇشلار يېڭىدىن كۆپەيتىلدى، بۇنىڭغا جەمئىي 2 مىليون 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى، شۇنداق قىلىپ ئاق مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى يېڭىدىن 15—20 تونىنا، يېپەك توقۇلما بۇيۇملار 500 مىڭ مېتر كۆپەيتىلىپ، مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون يۈەن ئاشۇرۇلدى.

1987-يىلى زاۋۇتنىڭ تۇراقلىق مۇلۇك ئومۇمىي قىممىتى 3 مىليون 60 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ئۈيدا 25 يىل زىيان تارتىش ھالىتىگە خاتىمە بېرىلىپ، 30 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق پايدا يارىتىلدى.

زاۋۇت بويىچە مەشۇت ئىشلەش، يىپەك رەخت توقۇش، قۇۋۇەت قاتارلىق ئوچ سېخ، 360 ئىشچى-خىزمەتچى، 16 تېخنىك خادىم بار.

8) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يۇك-تېرە، ئوچەي زاۋۇتى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك گىلەمچىلىك فابرىكىسى 1953-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى شىنجاڭ ئوڭلىلىك ئېكسپورت-ئىمپورت شىركىتىنىڭ ئاقسۇ يۇك-تېرە، ئوچەي زاۋۇتى قۇرۇلغان بولۇپ، ئورنى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە ئىدى. 1959-يىلى زاۋۇت نامى « ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشقى سودا يۇك-تېرە، ئوچەي 1-باش زاۋۇتى » غا ئوزگەرتىلدى. 1960-يىلى يېڭى يىلدا زاۋۇت ئاقسۇ ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شەھەر ئەتراپىغا كوچۇرۇپ كېلىنىپ، ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرى قەشقەر يولى 17-نومۇرلۇق قورۇغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1963-يىلى نامى « ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشقى سودا شىركىتى يۇك-تېرە، ئوچەي زاۋۇتى » غا ئوزگەرتىلىپ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى تىجارىتى ۋە يەرلىك يىپەك، يەرلىك ئا-لاھىدە مەھسۇلاتلار تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولدى. 1965-يىلى ئازراق زىيان تارتقاندىن سىرت، ھەر يىلى يۇقىرىغا ئوتتوزا ھېساب بىلەن 100 مىڭ يۈەن پايدا تاپشۇرۇپ كەلدى، 1963-يىلى 750 مىڭ يۈەن پايدا تاپشۇردى.

1967-يىلدىن 1976-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، 1973-ۋە 1974-يىللىرى 5 مىليون يۈەن پۇل يۆتكەپ بەرگەنىڭ سىرتىدا، باشقا يىللاردا يىلىغا ئوتتوزا ھېساب بىلەن 3 مىليون يۈەن ئەتراپىدا پۇل بېرىلدى. 1969-يىلى يۇقىرىغا تاپشۇرغان پايدا-بېجى بىرقەدەر كۆپ بولۇپ، 390 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1963-يىلدىكىنىڭ تەخمىنەن يېرىمىغا باراۋەر بولدى.

1976-يىلى گىلەمچىلىك فابرىكىسى كۆپەيتىپ قۇرۇلدى. 1980-يىلى يۇك زاۋۇتى بىلەن گىلەمچىلىك فابرىكىسى سىرتقا قارىتا ئايرىم-ئايرىم ۋېۋىسكا ئاستى، ئىچكى قىسمدا بولسا ئادەم-لەر يەنىلا بىر ئوتاش ئىشلىدى. ئۇلار رەسمىي ھالدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشقى سودا شىركىتى يۇك-تېرە، ئوچەي زاۋۇتى (قىسقارتىپ « تاشقى سودا يۇك زاۋۇتى ») ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشقى سودا شىركىتى گىلەمچىلىك فابرىكىسى (قىسقارتىپ « تاشقى سودا گىلەمچىلىك فابرىكىسى ») دېگەن نامنى قوللاندى.

1983-يىلدىن باشلاپ گىلەمنىڭ خەلقارادىكى بازىرى كاساتلاشتى، شۇڭا نۇرغۇن گىلەم بىسىلىپ قالدى، مەھسۇلات قىممىتى تۆۋەنلەپ 2 مىليون يۈەنگە چۈشتى، 1984-يىلى گىلەمچىلىك فابرىكىسى 845 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى.

1987-يىلى ئىككى زاۋۇتنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 436 (يۇك زاۋۇتىنىڭ 143، گىلەمچىلىك فابرىكىسىنىڭ 293)گە، دەم ئېلىشقا، پېنسىيگە چىققان ئىشچى-خىزمەتچى 149غا، تۇراقلىق مۇ-لۈكنىڭ ساپ قىممىتى 3 مىليون 522 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

9) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېمەكلىكلەر 1-زاۋۇتى

1955-يىلى 7-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سودا ئىدارىسىنىڭ يېمەكلىكلەر پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قۇرۇلغان بولۇپ، 1958-يىلى مۇستەقىل ھېسابات قىلىشقا باشلىدى. 1962-يىلى 12-ئايدا نامى « ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېمەكلىكلەر شۆبە شىركىتى يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى » غا ئوزگەرتىلدى.

1959-يىلدىن 1962-يىلغىچە ئون تونىنا يۇقىرى باھالىق پىرەنىك، 77 تونىنا كەمپوت ئىشلەپ-چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەرلىك ساخارىن، توز كىسلاتاسى، يەرلىك شېكەر، ھەر خىل تەقلىد قىلىپ ياسالغان ھاراق، خميېتوي جياگىيو، ئاچچىقسۇ قاتارلىقلارنى سىناق تەرىقىسىدە ئىشلەپ چىقاردى. توت يىلدا يۇقىرىغا 559 مىڭ يۈەن پايدا-باج تاپشۇردى.

بۇ زاۋۇتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 1965-يىلى 278 مىڭ يۈەنگە، 1969-يىلى 463 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1976-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى يېمەكلىكلەر زاۋۇتى ۋىلايەتلىك پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا قوشۇۋېتىلىپ، نامى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېمەكلىكلەر شىركىتى يېمەكلىك 1-زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى.

1980-يىلى بۇ زاۋۇت « خاسىك » ، « كاكائۇ » ، « كىچىك ئالا مۇشۇك » ، « جۇپ قارلىغاچ » قاتارلىق تۆت خىل ئىرىس كەمپۇت ئىشلەپچىقاردى.

1982-يىلى نامى ئۆزگەرتىلىپ « ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قەنت-شېكەر، تاماكا، ھاراق شىركىتى يېمەكلىكلەر 1-زاۋۇتى » دەپ ئاتالدى.

1983-يىلى ئىشلەپچىقىرىلغان « بانان » ئاقسىللىق ئىرىس كەمپۇت ئاپتونوم رايون بويىچە كەمپۇت سۇپىتىنى باھالاپ سىلىشتۇرۇش يىغىندا تەقدىرلەندى. 1984-يىلدىن باشلاپ گۈل چېكىلگەن تورت-پەرەندىكلەر تۇركۈملەپ ئىشلەپچىقىرىلدى.

1986-يىلى 11-ئايدا سۇيۇق گىلىكۇزا سىناق تەرىقسىدە ئىشلىنىپ، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلىپ، ئاساسىي جەھەتتىن سودا مىنىستىرلىكىنىڭ تۆلچىمىگە يەتتى.

1959-يىلدىن 1987-يىلغىچە يېمەكلىكلەر 1-زاۋۇتى جەمئىي ئىشلەپچىقارغان ھەر خىل تورت-پەرەندىك 6043 تونىا، پېچىنە 482.8 تونىا، بولكا 948.5 تونىا، مېۋە كەمپۇت 5345.5 تونىا، ئىرىس كەمپۇت 1038.9 تونىا، ناۋات 2168 تونىا بولۇپ، جەمئىي 29 مىليون 773 مىڭ يۈەن مەھسۇلات قىممىتى يارىتىلىپ، دۆلەتكە 4 مىليون 110 مىڭ يۈەن پايدا-باج تاپشۇرۇلدى.

10) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۈن زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت 1964-يىلى 4-ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلاپ 1966-يىلى 2-ئاينىڭ 1-كۈنى رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى. 1966-يىلى 9755.3 تونىا ئۈن ئىشلەپچىقىرىلىپ، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 180 مىڭ يۈەنگە يەتتى. شۇ يىلى يۇقىرىغا 110 مىڭ 500 يۈەن پايدا-باج تاپشۇرۇلدى.

1970-يىلى ياغ تارتىش سېخى كۆپەيتىپ قۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى.

1967-يىلدىن 1976-يىلغىچە جەمئىي 168 مىڭ 739.4 تونىا، ئۈن تارتىلدى، 6561.1 تونىا گۈرۈچ ئاقلاندى، 591.92 تونىا ياغ تارتىلدى. ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 26 مىليون 351 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى.

1977-يىلدىن 1987-يىلغىچە جەمئىي 168 مىڭ 739.9 تونىا ئاق ئۈن، 3741 تونىا كۆممەقوناق ئۈنى تارتىلدى، 1889 تونىا گۈرۈچ ئاقلاندى، 3181.3 تونىا يەم-بوغۇز ئىشلەپچىقىرىلدى، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 54 مىليون 177 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى.

1982-يىلدىن 1989-يىلغىچە بۇ زاۋۇت يۇقىرىغا جەمئىي 1 مىليون 316 مىڭ 600 يۈەن پايدا-باج تاپشۇردى، 1987-يىلى ئىشچى-خىزمەتچىسى 235 كىشى يەتتى.

11) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كۆن-خۇرۇم زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت 1985-يىلى 6-ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلاپ 1987-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاساسىي گەۋدە قۇرۇلۇشى ئاساسىي جەھەتتىن پۈتۈپ، رەسمىي خۇرۇم ئىشلەشكە باشلىدى. زاۋۇت ئورنى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرقىي شەھەر ئەترايىغا جايلاشقان. بۇ ئاپتونوم رايون مەبلەغ سالغان يېنىك سانائەت سىستېمىسى بويىچە تايانچ كارخانىلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۈنگىغا 6 مىليون 75 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

بۇ زاۋۇت بىرقەدەر زامانىۋىلاشقان ئوتتۇرا تېپىكى كارخانا بولۇپ، تېخنىكا بىلەن قوراللىنىش جەھەتتە، 32 خۇرۇم ئىشلەش ئۈسكۈنىسى، 61 ئايغا تىكىش ئۈسكۈنىسى بار. باشقا شۇنىڭغا ماس ئۈسكۈنە 16، ماتورلۇق ماشىنا تۆت بولۇپ، 4 مىليون 767 مىڭ 600 يۈەنلىك مۇقىم مۇلكى بار. يىلىغا 30 مىڭ پارچە چوڭ چارۋا تېرىسىنى بىر تەرەپ قىلىپ، كالا تېرىسىدىن 60 مىڭ جۇپ ئايغا ۋە قوي تېرىسى خۇرۇمىدىن ھەر خىل كىيىم-كېچەك ئىشلەپچىقىرالايدۇ.

12) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئېچىتىش زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت خەلق يولى 81-نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان بولۇپ، ئەسلىدە « لى مىن جياڭيۈخانىسى » دەپ ئاتىلاتتى. 1965-يىلى ھازىرقى نۇرنىغا كۆچۈپ كەلگەن. زاۋۇت رايونىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 23 مىڭ كۋادرات مېتر بولۇپ، دۇفۇخانا، فىنتوزىخانا، جياڭيۈخانىلىرى بار. 1985-يىلى ئالتە تونناسىدىن ئارتۇق جياڭيۇ، 2.5 تونىنا ئاچچىقسۇ سېتىلدى. 1985-يىلى تىجارەت كىرىمى 240 مىڭ يۈەنگە، ئومۇمىي پايدىسى 41 مىڭ يۈەنگە، ئەمەلىي پايدىسى 5000 يۈەنگە يەتتى.

بۇلاردىن باشقا يەنە ۋىلايەتلىك بالىلار كىيىم-كېچەك زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك قول سانائەت باشقارمىسى، يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك پولات-ياغاچ ئائىلە جاھازلىرى زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك سۇنئىي خۇرۇم بۇيۇملار زاۋۇتى قاتارلىق شەھەرگە ئورۇنلاشقان كارخانىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى ئانچە چوڭ ئەمەس.

3. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەرگە ئورۇنلاشقان سانائەت كارخانىلىرى

(« بوزىەر ئۆزلەشتۈرۈش قىسمى » غا قارالسۇن)

§2. قول سانائەت

ئەنئەنىۋى قول سانائەت مەھسۇلاتلىرىدىن تۇمۇر، ياغاچتىن ئىشلەنگەن بۇيۇملار، ئالتۇن-كۈمۈش زىبۇ زىننەتلەر، مىس ئەسۋابلار، كىگىز-تەگلىمات، شىرداق، گىلەملەر، ئۆتۈك-توپلەي، دوپپا-تۇماق قاتارلىقلار بار ئىدى. تارىختىن بۇيان شەھەر، يېزىلاردىكى يەككە ئائىلىلەر قول سانائىتى بىلەن تارقاق شۇغۇللىناتتى. مەھسۇلاتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز جايىدا سېتىلىپ، شەھەر، يېزىلاردىكى خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش جەھەتتە ئاكتىپ رول ئوينىغانىدى. 1950-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە قول سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 700 دىن ئارتۇق ئائىلە، 1000 غا يېقىن ئادەم بار ئىدى. 1956-يىلى قول سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. 1956-يىلى 2-ئاينىڭ 18-كۈنى ناھىيىلىك قول سانائەت بىرلەشمىسى قۇرۇلدى. 1956-يىلى 6-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا 23 خىل كەسىپ، توققۇز قول سانائەت كوپراتىپى، ئىككى ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى، تۆت تەمىنات-سودا گۇرۇپپىسىغا تەشكىللەندى. كوپراتىپ ۋە گۇرۇپپىلارغا قاتناشقان ئائىلە 598گە، قول ھۈنەرۋەن 768گە يېتىپ، ئومۇمىي قول ھۈنەرۋەنلەرنىڭ 91 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1956-يىلى قول سانائەتنى كەسىپلەر بويىچە ئومۇملاشتۇرۇپ ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 7-3

كەسىپلەر	جەمئىي		تەشكىللەنگىنى		تەشكىللەنمىگىنى	
جەمئىي	662	844	598	768	64	76
تۇمۇرچى، قۇيمىچى	86	121	83	118	3	3
تىككۈچى	85	126	73	114	12	12
كۈنچى، ئۆتۈكچى	99	104	82	87	17	17
ياغاچچى، سىرچى	172	224	168	220	4	4
تامچى	75	77	73	75	2	2
خىش-ھاك خۇمدانچى	43	43	32	32	11	11
مەشچى-مىسكەر	15	21	13	18	3	2
گىلەمچى	14	32	9	19	13	5
جۈۋازچى	17	20	13	16	4	4
موزدوز	11	11	9	9	2	2
كۈنچى، ئۆتۈكچى	11	11	11	11		
تۇماقچى	15	27	15	27		
بۆزچى	14	14	14	14		
پاختىچى	5	13	3	8	2	5

1. ئاياغ كىيىم ۋە باش كىيىم

1) موزدوزچىلىق

يېزىلاردا كۆپ ئۇچرايدىغان توپلەي، ئۆتۈكلەر شۇ يەردىكى قول سانائىتى مەھسۇلاتى بولۇپ، كالا تېرىسىدىن تىكىلىدۇ، يەنە بىر خىل نەپىس تىكىلگەن رەڭگى قارا كۆن ئۆتۈك بولۇپ، « كاپكاپچى » دەيىلدۇ. شەھەردە قول بىلەن تىكىلىدىغان ئۆتۈكنىڭ ئورنىنى تەدرىجىي ھالدا ماشىنا بىلەن تىكىلگەن ئۆتۈكلەر ئىگىلىمەكتە.

2) باش كىيىم

باش كىيىم ئاساسلىقى دوپپا ۋە تۇماقتىن ئىبارەت ئىككى خىل. بادام دوپپا ئەڭ كۆپ، ئۇنىڭدىن باشقا چىمەن دوپپا، ئاق دوپپا (شاپاق دوپپا) قاتارلىقلارمۇ بار.

تۇماقنىڭ تۈرى بىرقەدەر كۆپ بولۇپ، ئاساسلىق تۈرى مۇنۇلار:

ئاق تۇماق — بۇ ئەيلەنگەن قوي تېرىسىدىن تىكىلىدۇ. ئېگىزلىكى تەخمىنەن 20 سانتىمېتر كېلىدۇ. بۇ، يېزىلاردا ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان بىر خىل تۇماق.

كۆكمەت تۇماق — بۇ ئەيلەنگەن قوي تېرىسىگە قارا دۇخاۋا قاتارلىق رەختلەردىن تاش قىلىنغان تۇماق. بۇنىڭ گۈل ئىشلىگەنلىرىمۇ بار.

موللامچە تۇماق — بۇ قېرىلار كۆپ كىيىدىغان چۆكۈرۈلمە تۇماق بولۇپ، تۇماق گىرۋىكىگە تۇتۇتنى قىرقىلغان قوي تېرىسىدە جىيەك ياسىلىدۇ.

كۆكمەت تۇماق — بۇ قوي تېرىسىنىڭ سىرتى رەخت بىلەن تولۇق تاشلىنىدىغان بىر خىل تۇماق.

دۇمچە تۇماق — بۇ، قېرىلار كۆپ كىيىدىغان پاكار تۇماق.

كىچىك پەيغەمبەر تۇماق — بۇ، ئاياللار كىيىدىغان كىچىك قارا تۇماق، مۇسىبەت بولغان جايلارغا بارغاندا كۆپىنچە مۇشۇ تۇماق كىيىلىدۇ.

سەللە تۇمقى — بۇ، قاما قاتارلىق قىممەتلىك تېرىلەردىن تىكىلگەن تۇماق.

بۇنىڭدىن باشقا قىشتا كىيىدىغان كۆرپە قۇلاقچا، خۇرۇم قۇلاقچىلار بولۇپ، بۇلار قۇلاقنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان تۇماقلار، بۇ خىل تۇماقنى شەھەرلىكلەر ئادەتتە قىش پەسلىدە كىيىدۇ.

2. بېزەكلەر

« چەينەكلىك ھۇجرىدا كۆچۈرۈلگەن تەزكىرىلەر. تەڭرى تاغنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبى يولىرىنى قىسقىچە تەكشۈرۈش » دېگەن كىتابتا ئاقسۇنىڭ ئالتۇن-كۈمۈش، قاشتېشى بۇيۇملىرى مۇنداق خاتىرىلەنگەن: « نەپىس قاشتېشى، ئالتۇن بىلەيزۈكلەرنى ياساشتا ئاقسۇلۇقلار بىلەن قەشقەرلىكلەر 1-ئورۇندا تۇرىدۇ، ئۇلار كارامەت ئۇستا بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتلىرى ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە ئېلىپ بېرىلسا تېگىشمەي قالمىدۇ » . كۆپ ئۇچرايدىغان قاشتېشى بۇيۇملاردىن بىلەيزۈك، مارجان، ئۇزۈك قاتارلىقلار بار. ئالتۇن، كۈمۈش بۇيۇملاردىن ئالتۇن-كۈمۈش ھالقا (ساپاق)، ئالتۇن-كۈمۈش ئۇزۈك، ئالتۇن-كۈمۈش كۆزەينەك جازىسى، ئالتۇن-كۈمۈش بىلەيزۈك، ئالتۇن-كۈمۈش ئىلغۇچ، ئالتۇن چىش، كۈمۈش چىش، كۈمۈش توگمە قاتارلىقلار بار.

3. تەككۈچىلىك

شىنجاڭ ئازاد بولۇشتىن ئىلگىرى ئاقسۇدىكى ئاممىنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئالغاندا ئۆزىگە خاس بىر خىل ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، ئۇلار ئۆزىگە خاس بىر خىل ئۇسلۇبنى شەكىللەندۈرگەن. ئەرلەرنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى ئاساسەن ئۇزۇن چاپان، كالتە، كۆينەك، ئىشتان، ئۇزۇن ئېتەك، ئۇزۇن ئىچكى كۆينەك، ئۇزۇن

ھەتتىن شۇ يەردىكى تىككۈچىلەر تىكەتتى. پەقەت چىك سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئوردا كىيىملىرى ۋە قىسمەن ھەربىي كىملەر ئىچكى ئۆلكىلەردىن يۆتكەپ كېلىنەتتى. 50-يىللاردىن كېيىن، بولۇپمۇ 1980-يىلدىن كېيىن ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى تۇركۈملەپ يۆتكەپ كېلىندى. تەييار كىيىملەرنى سېتىۋالىدىغان كىشىلەر تەدرىجىي كۆپەيدى. شەھەر-يېزىلاردىكى خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، سودا ئىشلىرى روناق تاپتى، رەڭگارەڭ رەخت-گەزلىملەر كۆپەيدى، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى تىككۈچى ئۇستىلار ئاقسۇغا كەلدى، يەككە تىككۈچىلىك ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى.

4. كەشتىچىلىك

كەشتىچىلىكنىڭ تۇرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ياش يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسى، يەڭ ئۇچىغا، ياش قىزلارنىڭ كىيىمىنىڭ ياقىسى، يەڭ ئۇچى، كۆڭلىكىنىڭ ئېشىكىگە، قولياغلىق، باش ياغلىق، ئائىلە جاھازلىرىنىڭ بېزەكلىرىگە، ياستۇق لۆڭگىسى، ياستۇق قېپى، كارىۋات ئايىغى، زەدىۋال، كىيىم ئاسقۇچنىڭ ياپقۇچى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسگە كەشتە تىكىلىدۇ. بازاردا ھەر خىل كەشتىلەنگەن بۇيۇملار سېتىلىدۇ. گۈل نەقىشلىرى قويۇق يەرلىك تۇسكە ۋە مىللىي پۇراققا ئىگە، ئەمما تۇركۈملەپ ئىشلەپچىقىرىلمايدۇ.

5. توقۇمچىلىق

قولدا توقۇلغان بۇيۇملار ئاساسەن بۆز، چىپتا (تاغار)، خۇرجۇن قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. « شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تەزكىرىسى » دە مۇنداق خاتىرىلەنگەن: « جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ناھىيىلىرىدىن پاختا چىقىدۇ، ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى دەستىگاھدا ئىشلەيدۇ، ئەمما ماشىنىلىرى ساز، پاختىسى پاكىز بولمىغاچقا، يەنە كېلىپ توقۇش ئۇسۇلى ياخشىلانمىغاچقا، ئۇلار ئىگىرگەن يىپ بەك توم، توقۇغان ماتالىرى بەك بوش، بويالغىلىرى ناچار بولغاچقا، رەڭگىمۇ سەت، ماتاسىنىڭ ئىنى ئاران بىر گەز كېلىدۇ، ئادەتتە گەزلىك ماتا دېيىلىدۇ. ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئىككى جاڭدىن ئارتۇق كېلىدۇ. مۇنداق ماتا يەكەن، خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كۇچا، تۇرپان قاتارلىق جايلاردا ئەك كۆپ... بۇ خىل ماتانى روسىيىگە ۋە ئەنجانغا چىقىرىشقا بولىدۇ » . بۇ خىل ماتا ئادەتتە « بۆز » دېيىلىدۇ.

80-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە يېزىلاردا بۆز يەنىلا پارچە پۇرات ئىشلەپچىقىرىلدى. تاغارنىڭ ئۈچ خىلى بار: قىل تاغار — ئۆشكە چۈپۈردىن ئىگىرىلگەن يىپتا توقۇلىدۇ. بۆز تاغار پاختا يىپتىن توقۇلىدۇ. يەنە بىر خىل تاغار چېگىدىن توقۇلغاچقا، چېگە تاغار دېيىلىدۇ. خۇرجۇننىڭ زىلچا خۇرجۇن ۋە بۆز خۇرجۇن دەيدىغان ئىككى خىلى بولۇپ، زىلچا خۇرجۇن قوي يۇڭى يىپىدىن توقۇلىدۇ، كىيىنكىسى پاختا يىپتىن توقۇلىدۇ.

6. كىگىز، گىلەم

كىگىز بېسىش ئاقسۇدا كۆپ ئۇچرايدۇ. ئۇ قەدىمكى قول ھۈنەرلەرنىڭ بىرى بولۇپ، چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك كىگىز-شىرداقلار، گىلەملەر جەينەكدەپ قويۇلىدۇ (بېسىلىدۇ) ۋە توقۇلىدۇ. گۈل نەقىشلىرى ئاددىي-ساددا بولۇپ، ئولتۇراق ئۆيلەرگە، كالا-سۇپىلارغا سىلىشقا، ھارۋىلارغا سې-

لىنچا قىلىشقا بولىدۇ. بۇ نەرسىلەر قەدىمدە ئەنگلىيە، روسىيەدىكە سېتىلغان. كىگىز پايپاق بەك كۆپ بولۇپ، ئۇ قىش كۈنلىرى سوغۇقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن كىيىلىدۇ.

قول بىلەن كىگىز بېسىشنىڭ مەشغۇلات جەريانى مۇنداق: ئالدى بىلەن قوي يۇڭى ئېتىپ يوشتىلىدۇ، ئاندىن ئۇزۇنلۇق، كەڭلىك ئۇلچىمى بويىچە چىغدان ئۈستىگە يېيىتىلىپ، ئىسسىق سۇ- دا نەمدىلىدۇ. ئاندىن چىغدان كانايدەك يۇگىلىپ، قول-پۇت بىلەن جەينەكدەپ، دەسسەپ دومىلىتىلىدۇ. ئاندىن يەنە ئېچىپ سۇ قويۇلۇپ، يەنە يۇگىلىپ، دومىلىتىپ بېسىلىدۇ. بۇ ھەرد- كەت تاكى كىگىز پۈتۈپ چىققۇچە داۋام قىلىدۇ.

كىگىز بۇيۇملارنىڭ تۈرى بەك كۆپ بولۇپ سۇپا كىگىزى، يەر كىگىزى، ئورۇندۇق كۆرپىچە- سى، تەرلىك، كىگىز پايپاق، پېيما (ئاقسۇ پېيمىسىنىڭ تېگى تۈز بولىدۇ، خوتەننىڭ پاشىنلىق پېي- مىسىغا ئوخشايدۇ)، كىگىز قالپاق قاتارلىقلار بار. گىلەمچىلىك ئاقسۇدا ئىنتايىن ئومۇملاشقان. گۈل نۇسخىلىرى يەرلىك مىللىي پۇراقتا ئىگە. ئەگەر خېرىدار گۈل نۇسخىسىنى رەڭگىنى بەلگىلەپ بەرسە، خېرىدارنىڭ تەلىپى بويىچە توقۇپ بېرىلىدۇ.

7. مىس ئەسۋابلار

مىس ئەسۋاب ياساش تارىخى ئۇزۇن، مىس يەرلىك ئۇسۇلدا ئېرىتىلىپ، ئاندىن ئائىلىدە ئىشلىتىدىغان ھەر خىل نەپىس مىس ئەسۋابلار ئىشلىنىدۇ. كۆپ ئۇچرايدىغانلىرى مىس لەگەن، مىس چۆگۈن، مىس چەينەك، مىس داڭقان، مىس چىلاپچا، مىس قازان، مىس چىنە، ساماۋەر، ئاپتوۋۇ قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئازسانلىق مىللەتلەر ئىشلىتىدىغان بۇ مىس ئەسۋابلارنىڭ تولىسى- نى ھازىرقى كۈندىمۇ يەنىلا قول ھۈنەرۋەنلەر ئىشلەپچىقىرىدۇ.

8. تۆمۈرچىلىك

خەلق ئارىسىدا تۆمۈرچىلەر ناھايىتى كۆپ، ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتلىرى كەتمەن، ئورغاق، پالتا، تۆمۈر ئارا، پىچاق-ئەسۋابلار، تۆمۈر ماخاك، تۆمۈر مىخ، تاقا قاتارلىق كۆپ خىل بولۇپ، تارىخ- تىن بۇيان خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ كەلگەن.

1956-يىلى ناھىيە بويىچە يەككە تۆمۈرچى ۋە يەككە قۇيمىچى 86 ئائىلە، بۇ كەسىپ بە- لەن شۇغۇللانغانلار 121 بولۇپ، قول سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشتە 83 ئائىلە، 118 تۆمۈرچى تەشكىللەندى.

9. جۇۋازچىلىق

يېزىلاردا قول ئەمگىكى بىلەن ياغ تارتىدىغان جۇۋازخانىلار بىرقەدەر ئومۇملاشقان. ئۇنىڭ ياغ تارتىش ئۇسۇلى مۇنداق: ئۆرە تۇرغۇزۇلغان كۆپكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان باشكىغا مۇستەھكەم ياغ- ئاچتىن (ئۆرۈك ياغىچى) بەشى ئوچلۇق، يۇمىلاق قىلىپ ئىشلەنگەن ئوق كىرگۈزۈلۈپ، ئۇ ئۇلاغ كۈچى بىلەن ئايلاندۇرۇلىدۇ، نەتىجىدە كۆپكە تۆكۈلگەن زىغىر، قىچىدىن ياغ چىقىدۇ. بىر جۇۋاز- دا ياز پەسلىدە كۈنىگە 9-10 كىلوگرام، قىش پەسلىدە كۈنىگە 5-6 كىلوگرام ياغ تارتقىلى بو- لىدۇ. يېغىنىڭ سۈپىتى ئادەتتە دۇغراق بولىدۇ. يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيان ماشىنا بىلەن ياغ تارتىش بارغانسېرى كۆپەيىپ، تەدرىجىي ھالدا جۇۋازنىڭ ئورنىنى ئىگىلىمەكتە.

10. تاماكا

قولدا ئىشلەنگەن تاماكىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ، موخورکا دەپ ئاتىلىدۇ. تاماكا يوپۇرمىقى ئاپتاپتا قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن غولى بىلەن يوپۇرمىقى ئايرىۋېلىنىپ، غولى يېرىم چەمبەر شەكىللىك، كۆپ بىسلىق جادۇ بىلەن يۇمشاق توغرىلىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈلۈپ، چاڭ-توزانلىرى چىقىرىۋېتىلىدۇ. قازانغا ياغ قۇيۇلۇپ، ياغ قىزىغاندىن كېيىن ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈلۈپ، ياخشى تاللانغان تاماكا قازانغا قۇيۇلۇپ پۇراقلىق بولغىچە قورۇلۇپ تەييارلىنىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ تاماكا چېكىدىغانلىرى ئاساسەن موخورکا چېكىدۇ.

11. قەغەز ئىشلەش

قول بىلەن قەغەز ئىشلەشنىڭ قاچان باشلانغانلىقى ھەققىدە ئاساس يوق. مىنگو يىللىرىدا ھۆكۈمەت ئىش-پائالىيەتلىرىدە كۆپىنچە يەرلىك سامان قەغەز ئىشلىتىلگەن، ئۇنىڭغا كۆپىنچە ئۇجمە پوستى، پاختا توزغىقى، چىگەيىپ قاتارلىقلار خام ئەشيا قىلىنىپ، ئۇلار ئېزىلىپ، بوتقا ھالەتكە كەلتۈرۈلۈپ، ئاندىن قەغەز تەييارلىناتتى، ئۇنىڭ رەڭگى ئانچە ئاق ئەمەس، سۈپىتىمۇ خېلىلا قوپال ئىدى، ھەر بىر تاختا قەغەز بىرچە بەش-ئالتە سۇڭ كۆادرات كىلەتتى، ئەمما بۇ قەغەزچىڭ بولۇپ ئاسانلىقچە يىرتىلىپ كەتمەيتتى. سىلىقلىسا بىر ئاز پارقىرايتتى.

بۇ خىل سامان قەغەز ھازىر يوقاپ كەتتى.

12. سوپۇنچىلىق

يەرلىك ئۇسۇلدا سوپۇن ئىشلەش ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە. ئۇنىڭغا كالا يېغى، تەبئىي شۆلتا ئىشلىتىلىدۇ. ساپال قاچىلارغا قۇيۇپ تەييارلىنىدۇ. بۇ سوپۇننىڭ شۆلتىسى ناھايىتى كۆپ بولىدۇ. بازاردا كەڭرى سېتىلىدۇ. ئەزەلدىن تۈركۈملەپ ئىشلەنمىگەن.

13. خۇمدانچىلىق

خۇمدانچىلىق مەسۇلاتلىرى ئاساسەن كۆك خىش ۋە ساپالدىن ئىبارەت. يېزىلاردا خىش خۇمدانلىرى بىردەك توپىدىن ياسىلىپ، جىگدە ئوتۇنى قاتارلىقلار يېقىلغۇ قىلىنىپ كۆك خىش پىشۇرىلاتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 30 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان، بولۇپمۇ 1979-يىلدىن كېيىن، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتى تېز تەرەققىي قىلىپ، قول بىلەن خىش پىشۇرۇشتىن ئەسەرمۇ قالمىدى.

ساپالچىلىق قول سانائىتى بۇيۇملىرى ھېجىر، ئىدىش، گۈل تەشتىكى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

14. خاموت-جابدۇقلار

« غەربىي يۇرتىنىڭ خەنزىلىك تەزكىرىسى » دە خاتىرىلىنىشىچە، ئاقسۇدىن « ھۇنەرۋەنلەر كۆپ چىقىدۇ » ، « بۇغا كۆنىدىن كەشتىلەنگەن ئىگەر، توقۇمى ياسىلىدۇ. ئىگەر-تىزگىنلىرىنىڭ پۈختىلىقىدا باشقا شەھەرلەرنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ » .

يېزىلاردا ئات-كالا، ئېشەك ھارۋىلىرىغا ئىشلىتىدىغان خامۇت جابدۇقلار، مەسىلەن: ئېگەر، خامۇت، ئۇلاق تىزگىن قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى يەرلىك ھۇنەرۋەنلەر ياسايدۇ. ئېگەرچى يېزىسى ئېگەر ياسايدىغان ئۇستاملار نامىغا قويۇلغان. ئېگەرچى « ئېگەرچى ئۇستا » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. كۆپ ئىشلىتىلىدىغان ئېگەرلەر قۇشباش ئېگەر (كۆن ئېگەر)، قەدىمكى خىتابچە ئېگەر (ئۇجمە يىلتىزى ياكى باشقا قاتتىق ياغاچتىن ئىشلەنگەن ئېگەر) ۋە مۆلە ئېگەر (ياغاچ راملىق ئېگەر، ئۇستىگە كىگىز يېپىلىدۇ) دىن ئىبارەت.

15. باشقىلار

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان قول سانائەت كەسىپلىرىدىن باشقا يەنە قۇيمىچىلىق (قازان قۇيۇش)، ياغاچچىلىق، سىرچىلىق، تامچىلىق، مەشچىلىك (تۇنىكچى)، پاختىچىلىق قاتارلىق كۆپ خىل ھۇنەرلەر بار، تارىختا تارقاق باشقۇرۇلۇپ كەلگەن بۇ قول ھۇنەرلەر 1956-يىلغا كەلگەندە تەشكىللىنىپ، ئاز ساندىكى كەسىپلەر مەلۇم ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى ۋۇجۇدقا كەلدى.

1964-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاساسلىق قول سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ مەھسۇلات مىقدارى ۋە ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى

جەدۋەل 7 — 4

يىللار	شۇغۇللانغان ئورۇن	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (10 مىڭ يۈەن)	تۇمۇر بۇيۇملار (دانە)	كېسىم-كېچەك (قۇر)	ئۇتۇق (جۈپ)	گىلەم (دانە)
1964	20	88	23316	17302	319	1133
1965	16	105	11904	34097	1108	1574
1966	16	70	11443	30583	984	1064
1967	15	80	1510	54209	692	610
1968	15	56	899	2587	1883	738
1969	15	72	3557	29695	2739	1485
1970	14	85	6707	28116	4002	2208
1971	14	82	6500	31066	3662	2233
1972	13	117	3908	36322	2623	611
1973	13	118	10616	30132	3251	281
1974	11	135	3751	37336	3601	935
1975	11	136	4526	45767	4248	1412
1976	10	120	7125	48281	4286	2067
1977	10	130	19000	28121	4872	129
1978	10	152	25703	24331	5968	1057
1979	10	157	54470	36287	6651	484
1980	10	113	16980	39712	5710	735
1981	10	95	5433	39671	2898	364
1982	10	103	1225	31628	2706	701
1983	10	111	8364	38645	3227	933
1984	9	113	13567	41287	2899	818
1985	9	131	9587	39066	3512	518

§3. توقۇمچىلىق

ماتا توقۇش يېزىلاردىكى ئەنئەنىۋى قوشۇمچە كەسىپ 1955-يىلى ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ماتا توقۇيدىغان 100 دىن ئارتۇق كەسىپي ئائىلە بولۇپ، مەھسۇلات مقدارى 30 مىڭ مېتردىن ئاشاتتى، ماتا ئېلىپ-ساتىدىغان 40 نەچچە ئائىلىلىك ئۇششاق سودىگەر بار ئىدى.

50-يىللاردا بۇرۇنقىدەكلا نۇرغۇن ئۇيغۇر دېھقانلار ماتادىن تىكىلگەن كىيىملەرنى كىيەتتى. 60-يىللاردا تەدرىجىي ئازايدى. 70-يىللاردا ماتا كىيىدىغان دېھقان قالمىدى، ئادەتتە ماتانىڭ ئىننىسىگە كەڭلىكى 1.1 چىدىن 1.3 چىغىچە، ئۇزۇنلۇقى بەش چىدىن 16 چىغچە كېلەتتى. 1-دەرىجىلىك ماتاغا 438 گرام (ھەرچىغا)، 2-دەرىجىلىك ماتاغا 375 گرام، 3-دەرىجىلىك ماتاغا 312 گرام يىپ كېتەتتى.

1956-يىلى يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيلەشتۈرۈش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ، ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش چىڭ تۇتۇلغاچقا بىر قىسىم بۇزچى كەسىپي ئائىلەر خام ئەشيا قېينىچىلىقى، بازىرى سۇستلاپ كېتىش سەۋەبىدىن كەسىپىنى ئۆزگەرتتى. بۇنىڭ بىلەن ماتا ئىشلەپچىقىرىش كۆرۈنەرلىك ئازايدى. 1956-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە 17 مىڭ مېتر ماتا توقۇلغان بولۇپ، بۇنىڭ كۆپ قىسمىنى تەمىنات-سودا كوپېراتىپى سېتىۋالدى. بۇنىڭ بىلەن بازار ئېھتىياجىنى قاندۇرالمىغاندا قەشقەر، يەكەن قاتارلىق جايلاردىن ماتا يۆتكەپ كېلىنىپ بازار تەمىنلەندى.

1959-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى « نۇرلۇق » پاختا، يۇڭ-توقۇمچىلىق فابرىكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بازارنى ھەر خىل پاختا، يۇڭ رەختلەر بىلەن كەڭ تاشا تەمىنلىدى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇزلۇكسىز راۋاجلىنىپ، تەدرىجىي ھالدا ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئەڭ چوڭ توقۇمچىلىق سانائەت كارخانىسىغا ئايلاندى. يىپەك توقۇيدىغان پەقەت ئاقسۇ ئۆلايەتلىك يىپەك فابرىكىسىدىن ئىبارەت بىرلا ئورۇن بار.

شەھەرگە قاراشلىق توقۇمچىلىق كارخانىلىرىدىن پايپاق زاۋۇتى، پوپايكا زاۋۇتى قاتارلىقلار بار. پايپاق زاۋۇتى 1982-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، قولدا ئايلاندۇرىدىغان پايپاق توقۇش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكەن. مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتى ناچار بولغاچقا بازىرى كاسات بولغان ئىدى. 1984-يىلى بىرقەدەر ئىلغار بولغان مېخانىك پايپاق توقۇش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، سۈپەتنى ئۆستۈردى، رەڭگى، تۈرى كۆپەيدى، مەھسۇلاتى جەنۇبىي شىنجاڭدا بازار تاپتى. مەھسۇلاتى 1982-يىلى 2073 جۈپكە، 1983-يىلى 19 مىڭ 169 جۈپكە، 1984-يىلى 22 مىڭ 498 جۈپكە، 1985-يىلى 22 مىڭ 949 جۈپكە يەتتى. مەھسۇلات قىممىتى 1982-يىلى 8200 يۈەنگە، 1983-يىلى 35 مىڭ 200 يۈەنگە، 1984-يىلى 31 مىڭ يۈەنگە ۋە 1985-يىلى 54 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى.

§4. ماشىنسازلىق-ئېلېكتر قۇرۇلۇشى

1. ماشىنسازلىق

شەھەرگە قاراشلىق رايون ئىچىدىكى ماشىنسازلىق سانائىتى 50-يىللارنىڭ ئاخىرىدا بارلىققا كەلدى. 1958-يىلى ئۆلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى قۇرۇلدى، 1959-يىلى يېزا ئە-

كىملىك 1-شى ھەممىباب ماشىنىسازلىق زاۋۇتى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تۇمەن-مەيدانلاردا ماشىنا رېمونت لىيەنلىرى قۇرۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرىنى تەكشۈرۈش، رېمونت قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. ماشىنىسازلىق سانائىتى يېزا ئىگىلىكىگە مۇلازىمەت قىلىشنى ئاساس قىلدى.

1959-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك « قىزىلىيۇلتۇز » يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، 1970-يىلى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش-ياساش زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى. ئاقسۇ شەھىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ زاۋۇتنىڭ نامى ئاقسۇ شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش-ياساش زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلىپ، ئاساسلىقى تراكتور رېمونت قىلىش ۋە كىچىك دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ياساش بىلەن شۇغۇللاندى. 1964-يىلدىن 1984-يىلغىچە تۆمۈردىن ياسالغان كىچىك دېھقانچىلىق سايمانلىرىدىن جەمئىي 438 مىڭ 800 نى ئىشلەپچىقاردى. 1974-يىلدىن 1988-يىلغىچە جەمئىي 233 تراكتورنى چوڭ رېمونت قىلدى.

شەھەرگە قاراشلىق ماشىنىسازلىق سانائىتىنىڭ بىر قانچە يىللاردىن بۇيانقى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى

جەدۋەل: 7 — 5

بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى	يىللار	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى	يىللار	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى	يىللار	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى
1959	17.6	1966	5.6	1973	15.8	1980	28.2
1960	20.1	1967	4.4	1974	14.3	1981	20.0
1961	42.1	1968	3.7	1975	12.6	1982	31.5
1962	14.2	1969	2.7	1976	10.9	1983	37.2
1963	12.1	1970	9.5	1977	33.6	1984	39.1
1964	11.5	1971	8.4	1978	40.3	1985	38.1
1965	6.8	1972	17.6	1979	43.9		

2. ئېلېكتر قۇۋۋىتى

ئازادلىقتىن دەسلەپكى مەزگىللىردە ئاقسۇدا پەقەت ئىدارە-ئورۇنلارلا كىچىك دېزىل گېنېراتورى ئارقىلىق توك چىقىراتتى. 1958-يىلى 1-ئايدا تۇنجى كىچىك ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئېلېكتر قۇۋۋىتى سانائىتى ئۆزلۈكسىز راۋاجلاندى. شەھەر رايونىنى جاكۆۋرۈك ئېلېكتر ئىستانسىسى، غالىبىيەت ئوستىكى 2-ئېلېكتر ئىستانسىسى، چۆغتال ئېلېكتر ئىستانسىسى، ۋىلا-يەتلىك ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسلىرى تورلاشتۇرۇلۇپ، توك بىلەن تەمىنلەش يولغا قويۇلدى. ھەر-قايسى يېزىلاردا كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى ياسلىپ، يېزىلارنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشقا ئىشلىتىدىغان توك بىلەن تەمىنلىدى. شەھەر بويىچە جەمئىي توققۇز ئورۇندا چوڭ ۋە كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە بىر ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمى 31

مىك 420 كىلوۋات، سۇ سېلىككەن مەزگىلدىن باشقا ۋاقىتلاردا ئېلېكتر قۇۋۋىتى شەھەر-يېزىلار-نىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرالايدۇ.

1) ۋىلايەتنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق ئېلېكتر قۇۋۋىتى سانائىتى

(1) « كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى » سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بۇ ئىستانسا 1959-يىلى سۇ رايىنى تەكشۈرۈش-ئۆلچەش ئەترىتى تۇرۇشلۇق جايدا قۇرۇلۇشقا باشلىغان، لايىھىلەنگەن سىغىمى 48×2 كىلوۋات بولۇپ، توك چىقارمىغان. 1965-يىلى چۈۋۈپ تاشلانغان.

(2) ۋىلايەتلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتى كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بۇ ئىستانسا 1961-يىلى قۇرۇلغان. گېنېراتور سىغىمى 64×2 كىلوۋات، ئىككى يىل ئىشلىتىلگەندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىتىلىپ، چۈۋۈپ تاشلاندى.

(3) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئېلېكتر قۇۋۋىتى شىركىتى، ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى. بۇ ئىستانسا 1970-يىلى 5-ئاينىڭ 1-كۈنى پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلگەن، گېنېراتور سىغىمى 1500×4 كىلوۋات، 1970-يىلدىن 1987-يىلغىچە جەمئىي 80 مىليون 643 مىڭ كىلوۋات سائەت توك چىقارغان.

(4) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك غالىبىيەت ئۆستىگى 2-ئېلېكتر ئىستانسىسى. بۇ ئىستانسا 1979-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلگەن. گېنېراتور سىغىمى 1600×3 كىلوۋات، 1979--يىلدىن 1987-يىلغىچە جەمئىي 140 مىليون 760 مىڭ كىلوۋات سائەت توك چىقارغان.

2) يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق ئېلېكتر قۇۋۋىتى سانائىتى

(1) ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن يېزا ئىگىلىك 1-شى بىرلىكتە قۇرغان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدا 1957-يىلى ئىش باشلىنىپ، 1958-يىلى 1-ئايدا پۈتكەن. كېيىن يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، يېزا ئىگىلىك 1-شى 6-تۇمۇن سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى دەپ ئاتالدى. بۇ ئاقسۇ شەھىرىدە، شۇنداقلا ۋىلايەت بويىچە ئەڭ بالدۇر قۇرۇلغان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ، سۇيى دولان دەرياسىدىن باشلىنىدۇ. گېنېراتور سىغىمى 160×4 كىلوۋات، كېيىن 200×4 كىلوۋات قىلىپ ئۆزگەرتىپ، قوراشتۇرۇلدى.

(2) « غالىبىيەت » 1-سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى. بۇ ئىستانسا شەھەرنىڭ غەربىي شەھەر ئەتراپىغا جايلاشقان يېزا ئىگىلىك 1-شىسى بىناكارلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ئىگىدارچىلىقىدا. 1965-يىلى پۈتۈپ، ئىشقا چۈشكەن، « غالىبىيەت » باش غول ئۆستىگىدىن سۇ باشلىنىدۇ. گېنېراتور سىغىمى 1700×1+1250×2 كىلوۋات.

(3) جا كۆۋرۈك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى. بۇ ئاقسۇ دەرياسىدىكى پەلەمپەيسىمان قۇرۇلغان تۇنجى ئوتتۇرا تېپلىق، سۇ باشلاش شەكلىدىكى ئېلېكتر ئىستانسىسى، شۇنداقلا ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدىكى ئەڭ چوڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ، ئاپتونوم رايون ۋە ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىكىتۈەننىڭ 6-بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكى نۆۋەتلىق قۇرۇلۇش تۈرلىرىنىڭ بىرى، بۇ ئىستانسىدا 1983-يىلى 11-ئاينىڭ بېشىدا قۇرۇلۇش ئومۇمىيۈزلۈك باشلىنىپ، 1985-يىلى 12-ئاينىڭ 18-كۈنى 1-گېنېراتور گۇرۇپپىسى تورغا چېتىلىپ، سىناق تەرىقىسىدە ماگدۇرۇلۇپ، بىر قېتىمدىلا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. بۇ ئېلېكتر ئىستانسىغا ئاقسۇ دەرياسىدىن سۇ باشلىنىدۇ. ئومۇمىي لايىھىلەنگەن گېنېراتور سىغىمى 6500×4 كىلوۋات. 1-قارارلىق قۇرۇلۇشتا ئىككى گېنېراتور گۇرۇپپىسى قوراشتۇرۇلدى. 2-گېنېراتور گۇرۇپپىسى 1986-يىلى 11-ئايدا پۈتتى. بىر يىلدا 20 مىليون كىلوۋات سائەتتىن 40 مىليون كىلوۋات سائەتكىچە توك چىقىرالايدۇ.

3) يېزىلار قۇرغان ئېلېكتر ئىستانسىلىرى ۋە يېزا-كەنتلەرنىڭ توك ئىشلىتىش ئەھۋالى

(1) توپلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بۇ ئىستانسا 1972-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى پۈتۈپ،

ئىشقا كىرىشتۈرۈلگەن. ئۇ، توپلۇق يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ غەربىي شىمالىغا تەخمىنەن بىر كىلومېتر كېلىدىغان چوڭ ئۆستەڭگە ئورۇنلاشقان. گېنېراتور سىغىمى 55×2 كىلوۋات. يىللىق توك چىقىرىش مىقدارى 105 مىڭ كىلوۋات سائەت بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرى بويىچە يېزا قۇرغان تۇنجى كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(2) بەشتۆگەمەن يېزا سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى (بۇرۇنقى ئىسمى « شەرق قىزاردى » ئېلېكتر ئىستانسىسى). بۇ ئىستانسا يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ شەرقىي شىمالىغا ئالتە كىلومېتر كېلىدىغان دولان دەريا سىنىڭ سۇ باشلاش ئۆستەڭگە ئورۇنلاشقان. گېنېراتور سىغىمى 75×2 كىلوۋات، 1977-يىلى 1-ئايدا پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلگەن. 1984-يىلى بىر گېنېراتور گۇرۇپپىسى يېڭىلانغاندىن كېيىن، گېنېراتور سىغىمى 125+75 كىلوۋات بولدى.

(3) قاراتال يېزا سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى (بۇرۇنقى نامى « تاڭ نۇرى » ئېلېكتر ئىستانسىسى). بۇ ئىستانسا يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ شەرقىي شىمالىغا تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتر كېلىدىغان دولان دەريا سىغا قۇرۇلغان. گېنېراتور سىغىمى 100×3 كىلوۋات، 1977-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى رەسمىي ئىشقا كىرىشتۈرۈلگەن.

(4) قۇمباش يېزا سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى. بۇ ئىستانسا يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ شىمالىي تەرەپ-چىگە تەخمىنەن. تۆت كىلومېتر كېلىدىغان شەرقىي قىرغاق چوڭ ئۆستەڭگە قۇرۇلغان، گېنېراتور سىغىمى 55×2 كىلوۋات. 1978-يىلى 5-ئايدا رەسمىي ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ توك بېرىشكە باشلىغان.

يۇقىرىقىلار ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزىلىرى قۇرغان تۆت ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ، ئومۇمىي گېنېراتورلار سىغىمى 720 كىلوۋات. تىرانسفورماتورىنىڭ ئومۇمىي سىغىمى 3140 كىلوۋولت / ئامپېر 35 كىلوۋولتلىق، يۇقىرى بېسىملىق توك يولى ئۈچ كىلومېتر.

ئايكۆل يېزىسىنى غالىبىيەت 1-ئېلېكتر ئىستانسىسى توك بىلەن تەمىنلەيدۇ. 1985-يىلى 8-ئاينىڭ 16-كۈنى ئايكۆل يېزىلىق بېسىم ئۆزگەرتىش پونكىتى پۈتۈپ توك يوللاشقا باشلىدى. بېسىم ئۆزگەرتىشى 10 كىلوۋولت / 35 كىلوۋولت. ئاساسىي تىرانسفورماتور 500 كىلوۋولت / ئامپېر. 35 كىلوۋولتلىق توك يولى ئۈچ كىلومېتر، ئون كىلوۋولتلىق توك تەقسىملەش لىنىيىسى 22 كىلومېتر. بۇ-نىڭغا جەمئىي 235 مىڭ يۆەن مەبلەغ سېلىنغان. پۈتكەندىن كېيىن ئايكۆل يېزىسىنىڭ سايېھرىق، خاڭگوڭ قاتارلىق يەتتە كەنت، 17 تەبىئىي كەنتنىڭ توك ئىشلىتىش مەسىلىسى ھەل بولدى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئاقسۇ شەھىرىدىكى بارلىق يېزا-مەيدانلارنىڭ ھەممىسى توك ئىشلىتىدىغان بولدى. توك ئۇلانغان كەنت ئومۇمىي كەنت سانىنىڭ 60 پىرسەنتىنى، توك ئىشلەتكەن ئا-ئىلە ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 38 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1970-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنىڭ چىقارغان توك مىقدارى

جەدۋەل 7 ـ 6

بىرلىكى: 10 مىڭ كىلوۋات سائەت

يىللار	توك چىقىرىش مىقدارى	يىللار	توك چىقىرىش مىقدارى
1970	9,1	1980	87,7
1971	15	1981	85,87
1972	17	1982	78,5
1973	6,5	1983	84
1974	18,61	1984	61
1975	27,74	1985	57
1976	71	1986	64,46
1977	123,49	1987	389,9
1978	121,3	1988	679,4
1979	83,98	1989	667,5

گەج تالالىق تاختاي زاۋۇتى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ شەھەرنىڭ مول گەج بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن يېڭى يول ئېچىلدى. بۇ مەھسۇلات يېڭى ھەم يېنىك بولۇپ، قاتلىنىشقا، تارتىلىشقا ۋە بېسىمغا (چىداملىق، تارتىلىشقا چىداملىقى ھەر بىر كۋادرات مىللىمېتىرنىڭ 24 ــ 28 كىلوگرام، بېسىمغا چىداملىقلىقى ھەر بىر كۋادرات مىللىمېتىرنىڭ 108 كىلوگرام) بولۇشتەك خۇسۇسىيەتكە ئىگە، شۇنىڭدەك ئۇنى ھەرىدەش، رەندىلەش ئاسان، چاپلىشىشچانلىقى كۈچلۈك. ئاۋازنى ياخشى سۈمۈرىدۇ، ئىسسىقلىق ئۆتكۈزمەيدۇ، ئوتتىن، نەملىكتىن ساقلانغىلى بولىدۇ. يەر تەۋرەشكە چىداملىق، ئاسانلىقچە شەكلى ئۆزگەرمەيدۇ، قوراشتۇرۇشقا ئەپلىك ۋە ئۇزاق ۋاقىت ئىشلىتىشكە چىداملىق، 1985-يىلى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك پەن-تېخنىكا نەتىجىلىرى يەرمەنكىسىگە قاتناشتۇرۇلغان، مەملىكەت بويىچە تۆت زاۋۇت تەتقىق قىلىپ، ئىشلەپچىقارغان گەج تالالىق تاختايلارنى سىنىشتۇرۇشتا ئاقسۇ شەھىرى ئىشلەپچىقارغان گەج تالالىق تاختايىنىڭ تۇرلۇك تېخنىكا كۆرسەتكۈچلىرى ئالدىنقى ئورۇننى ئىگىلەپ، 12 ئۆلكىدىكى 15 زاۋۇت تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى، 1985-يىلى ئاپتونوم رايون دائىرىسىدىكى تۆت زاۋۇتقا تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىلدى ھەمدە 12 زاۋۇت بىلەن تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىش توختىمى ئىمزالىنىپ، 370 مىڭ يۈەن ئۆتۈنۈپ بېرىش كىرىمى قىلىندى.

شەھەرگە قاراشلىق بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى سانائىتىنىڭ 1973-يىلىدىكى مەھسۇلات قىممىتى ئاران 2000 يۈەن بولغانىدى، 1978-يىلى 390 مىڭ يۈەنگە، 1980-يىلى 519 مىڭ يۈەنگە، 1983-يىلى 783مىڭ يۈەنگە، 1985-يىلى 996 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

2. خىمىيە سانائىتى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خىمىيە سانائىتى مەھسۇلاتلىرى فوسفورلۇق ئوغۇت ۋە سۇلياۋدىن ئىبارەت. فوسفورلۇق ئوغۇت 1977-يىلىدىن باشلاپ ئىشلەپچىقىرىلغان بولۇپ، ئەڭ يۇقىرى يىللىق مەھسۇلات مىقدارى 5600 تونىغا يەتكەن، 1988-يىلى 500 تونا، 1989-يىلى 90 تونىنا ئىشلەپچىقىرىلىپ، سۈپىتى ئۆلچەمگە يەتمىگەن.

1977-يىلى ئاقسۇ بازىرىدا « چوڭ تۈزەش » سۇلياۋ زاۋۇتى (كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدە) قۇرۇلدى. 1985-يىلى بۇ زاۋۇت شەھەرلىك سۇلياۋ زاۋۇتىغا (ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدە) ئۆزگەرتىلدى. دەسلەپكى قۇرۇلغان چاغدا پەقەت سۇلياۋ، سىندال ۋە ماي تۇزى ئىشلەپچىقىراتتى. ھازىر ئاپتونوم رايون نۇقتا قىلىپ بېكىتكەن سىندال ئىشلەپچىقىرىدىغان زاۋۇتلارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. 1982-يىلىدىن باشلاپ گېئولوگىيە، نېفىت چارلاشقا ئېھتىياجلىق بولغان مەنبەنى تەۋرەتكۈچى پارتلاتقۇچنىڭ مىشكىنى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتى. 1983-يىلىدىن باشلاپ دېھقانچىلىققا ئىشلىتىدىغان سۇلياۋ يوپۇق ئىشلەپچىقىرىشقا باشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا سۇلياۋ تۇرۇبا-شىلىنكىلار، ئوتتۇرىسى كاۋاك قاچىلار، تۇرۇس تاختايلىرى، قايتا ئىشلەنگەن كونا ماتېرىياللار قاتارلىقلار مەھسۇلاتلىرىمۇ بار. بۇلار ئىشلەپچىقىرىش ئارىلىقىدىكى بوش مەزگىلدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان مەھسۇلاتلار ھېسابلىنىدۇ. 1985-يىلى سۇلياۋ زاۋۇتىنىڭ مۇقىم مۇلۇكى 360 مىڭ يۈەنگە، ئۇسكۇنىسى 24 كە، تېخنىك خادىملىرى ئۇچكە، يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 400-500 تونىغا يەتتى. 1977-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 7 مىليون 393 مىڭ يۈەن بولدى.

1978-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سۇلياۋ بۇيۇم مەھسۇلاتلىرى مىقدارى

بىرلىكى: تونىنا

جەدۋەل 7 — 8

يىللار	مەھسۇلات مىقدارى	يىللار	مەھسۇلات مىقدارى	يىللار	مەھسۇلات مىقدارى
1978	44.5	1982	126.8	1986	437.11
1979	99.98	1983	325	1987	605
1980	120	1984	519	1988	1953.1
1981	127.8	1985	280	1989	1873.6

§6. ئىگىلىك باشقۇرۇش

1954-يىلىدىن ئىلگىرى يەككە قول سانائەتچىلەر كىچىك كۆلەمدىكى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرەتتى، ھۆكۈمەت ناھايىتى ئاز ئارىلىشاتتى، 1956-يىلى ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلدى، 1959-يىلى « قىزىلبۇلتۇز » بېزا ئىگىلىك سايمانلىرى زاۋۇتى قۇرۇلدى، قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا، بېزا ئىگىلىك سايمانلار زاۋۇتى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا بولدى، ئەينى چاغدا ھەرقايسى جەھەتلەردىن باشقۇرۇش ئانچە مۇكەممەل بولمىغان، بىر يۈرۈش باشقۇرۇش تۈزۈمى كەمچىل بولغاچقا، مەھسۇلاتلىرى مۇقىم بولمىدى، تىجارەت قىلىش سەۋىيىسى تۆۋەن بولدى.

1963-يىلى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئۈچ سانائەت كارخانىسى بولۇپ، 1967-يىلى توقتەكە، 1970-يىلى بەشكەنە، 1971-يىلى ئالتىگەن، 1973-يىلى ئونغا كۆپەيدى. 1979-يىلى تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق شەھەرگە قاراشلىق ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا توققۇز بولدى. 1989-يىلغا قەدەر يەنىلا توققۇز كارخانا ساقلاپ قېلىندى.

1979-يىلى ئاقسۇ شەھىرى بىر قىسىم ئۇزاق ۋاقىت ئىشلەپچىقىرىشنى يۈكسەلدۈرەلمىگەن كارخانىلارنى « توختىتىش، قوشۇۋېتىش، ئۆزگەرتىش » تەدبىرىنى يولغا قويدى. ناھىيىلىك دېھقانچىلىق دورىلىرى زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان « د د ۋ » نىڭ سۈپىتى ئۇزاق ۋاقىت تۇراقسىز بولۇپ، خام ئەشياسى ۋە بازىرى كاپالەتكە ئىگە بولمىغاچقا، كارخانا ھەر يىلى زىيان تارتىپ كەلگەنىدى. شۇڭا، ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىتىلدى. ناھىيىلىك قەغەز زاۋۇتى قۇرۇلغان 20 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان، دۆلەت 910 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالغان بولۇپ، يىلمۇيىل زىيان تارتىپ كەلگەنىدى. ئۇ، مەھسۇلاتنى ئۆزگەرتىپ، گەج تالالىق تاختاي سىنۇ، يىلمۇيىل زىيان تارتىپ كەلگەنىدى. ئۇ، مەھسۇلاتنى ئۆزگەرتىپ، گەج تالالىق تاختاي ئىشلەپچىقىرىشقا باشلىغاندىن كېيىن، شۇ يىلى 20 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق پايدا ئالدى. ناھىيىلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ناھىيە بويىچە بىرقەدەر ئېغىر زىيان تارتىۋاتقان كارخانا ئىدى، تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق شۇ يىلى ئىشلەپچىقارغان سولفات كىسلاتاسى، فوسفورلۇق ئوغۇت پىلاندىن ھەسسىلەپ ئاشتى، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى كان قۇدۇقىنى قېزىپ كېرىشتە ئىشلىتىدىغان ۋە باشقا مەھسۇلاتلارنىمۇ پىلانىنى ئورۇندىدى ياكى ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى. شۇ يىلى 176 مىڭ يۈەن

زىيانىنى تۆۋەندۈرتتى. بىناكارلىق قۇرۇلۇش، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى قاتارلىق كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىدىمۇ يۇكسىلىش بولدى. 1979-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى سانائەتتە كۆپ يىللاردىن بۇيان كۆرۈلۈۋاتقان زىيان تارتىش ۋەزىيىتىنى ئوڭشىغان تۇنجى يىل بولدى.

1980-يىلى 2-ئايدا ناھىيە بويىچە سانائەت كارخانىلىرىدا « پايدىنى ھۆددىگە بېرىش، ئاشۇرغان قىسمىدىن پىرسەنت قالدۇرۇش، كۆپ ئاشۇرسا، كۆپ قالدۇرۇش، كەم تاپشۇرسا جەزمانە قويۇش » چارىسى يولغا قويۇلدى. كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمىگە ئاساسەن يۇقىرىغا تاپشۇرىدىغان پايدا (ياكى زىيان) كۆرسەتكۈچى كارخانىلارغا ھۆددىگە بېرىلدى. ئاشۇرغان پايدىنىڭ 70 پىرسەنتى كارخانىغا قالدۇرۇلدى (بۇنىڭ 50 پىرسەنتى تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى كېڭەيتىشكە، 30 پىرسەنتى كوللېكتىپ پاراۋانلىققا، 20 پىرسەنتى مۇكاپاتقا ئىشلىتىلدى)، ئەگەر پىلانىنى ئورۇنلىيالمىسا (ياكى پىلاندىكى زىياندىن ئاشۇرۇۋەتسە)، پەۋقۇلئاددە ئەھۋالدىن باشقىسى ئىقتىسادىي جەھەتتىن جازالاندى، كەم تاپشۇرغان پايدىسى ياكى پىلاندىكى زىياندىن ئاشۇرۇۋەتكەن سوممىسىنىڭ 5 پىرسەنتى بويىچە جەزمانە قويۇلدى، بۇنى كارخانا رەھبەرلىرى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئۆز ئۈستىگە ئالدى.

يۇقىرىقى چارىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن ناھىيىلىك پارتكوم كارخانىلارنىڭ تىجارەتكە ئۆزى ئىگە بولۇش جەھەتتىكى تۆۋەندىكى ھوقۇقلىرىنى كېڭەيتىشنى ۋە ئۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلىشنى قارار قىلدى:

(1) سىياسەتكە ۋە يۇقىرىنىڭ بەلگىلىمىلىرىگە خىلاپلىق قىلماسلىق ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، كارخانىلار ئىمتىھان ئېلىش ۋە يۇقىرىغا تەستىقلىتىش ئارقىلىق ئەلالىرىنى تاللاپ، ئىشچى قوبۇل قىلىش، سىختىمن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىرلارنى يۇقىرى كۆرسەتسە، ئەۋەتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا كارخانىلار دېموكراتىك سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش؛ سايلانغان كادىرلارغا ئىش ئورنى قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىشى؛ بەلگىلەنگەن نورما، خادىم دائىرىسى ئىچىدە كارخانىلار ئۆزلىرىنىڭ ئاپپاراتىنى تەسىس قىلىشى؛ كارخانىلار ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە مۇكاپات بېرىشنى، زاۋۇتتا قالدۇرۇپ، بىر يىل سىناپ كۆرۈشتىن تارتىپ، زاۋۇتتىن ھەيدەپ چىقىرىش جازاسىنى بېرىشنى قارار قىلالايدىغان بولۇش.

(2) دۆلەت پىلانىنى سۈپەت ۋە سانغا كاپالەتلىك قىلغان ھالدا ئورۇنداش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، كارخانىلار ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ۋە بازارنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن تولۇقلىما ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنى تۈزۈپ بېكىتىش، تولۇقلىما ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتلىرىنى ۋە پىلان ئىچىدىن ئاشۇرغان مەھسۇلاتلارنى دۆلەت باھاسى بويىچە ئۆزلىرى سېتىپ چىقىرىش؛ پىلان ئىچىدىكى مەھسۇلاتلاردىمۇ تەدرىجىي ھالدا ئىشلەپچىقىرىش، تەمىنلەش، سېتىش توختاملىرىنى ئىجرا قىلىش.

(3) كارخانىلارنىڭ ئامورتىزاتسىيە فوندىنىڭ 70 پىرسەنتىنى كارخانىلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا قالدۇرۇش، ئۇنى كارخانىلار چوڭ رېمونت فوندى قىلىش، ئاشۇرغان پايدىدىن نىسبەت بويىچە مەبلەغ قالدۇرۇش، ئالغان پايدىدىن بەلگىلىمە بويىچە قالدۇرۇلغان مەبلەغلەرنى برلەشتۈرۈپ، يوشۇرۇن كۈچلەرنى قېزىش، تېخنىكا يېڭىلاش ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ پاراۋانلىق مۇئەسسەسىلىرىنى قۇرۇشقا ئىشلىتىش.

(4) كارخانىلارنىڭ نورمىلىق كۆچمە مەبلەغى ئۈچۈن پۈتۈن سوممىلىق كرېدىتنى يولغا قويۇش، ئۇنى مالىيە تارماقلىرى ۋە كارخانىنى ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقلار تەكشۈرۈپ بېكىتكەندىن كېيىن، خەلق بانكىسى قەرز بېرىش شەكلى ئارقىلىق تەمىنلەش.

(5) كارخانىلارنىڭ قول ئاستىدىكى سېخ، سمېنا، گۇرۇپپىلار ئايرىم ئىقتىسادىي ھېسابات قىلىش، « تۆتىنى ھۆددىگە بېرىش، بىرنى بېكىتىش » (ئىشنى، سۈپەتنى، تەننەرخنى، پايدىنى ھۆددىگە بېرىش، مەھسۇلات مىقدارىنى بېكىتىش) ۋە نورمىلىق مۇكاپات قوشۇپ بېرىش چارىسىنى

يولغا قويۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ شەخسىي مەنپەئە-تىنى بىرلەشتۈرۈش.

(6) كارخانىلار راۋاجلاندۇرغان ۋە سىناق قىلىپ ئىشلىگەن يېڭى مەھسۇلاتلار ئىشلەپچىقىرىش پىلانىغا كىرگۈزۈلۈشتىن ئىلگىرى باجنى كېمەيتىش ياكى كەچۈرۈم قىلىش.

(7) يۇقىرى دەرىجىلىك تارماقلار ئاساسلىقى كارخانىلارنىڭ مەھسۇلات مىقدارى، سۈپىتى، پايدىسى ۋە توختام ئەھۋالىنى سىناق قىلىپ، ئۆز ۋاقتىدا تەكشۈرۈپ پېتەكچىلىك قىلىپ، كارخانە-لارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشىگە ياردەم بېرىش.

(8) ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر ياكى يۇقىرى دەرىجىلىك تارماقلار كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى دائىرىسى ئىچىدىكى ئىشلىرىغا ھەددىدىن ئارتۇق ئارىلىشۋالماسلىق، كارخانىلارنىڭ خادىملىرىنى، ئۇسكۇنىلىرىنى خالىغانچە يۆتكەۋەتمەسلىك، ئۇلارغا خالىغانچە ئەمگەك كۆچى، ماتې-رىيال ۋە مەبلەغ سېلىقى چاچماسلىق.

يۇقىرىقى چارە گەرچە مۇكەممەل بولمىسىمۇ، لېكىن ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە كار-خانا باشقۇرۇشنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى تېزلىتىشتە ياخشى رول ئوينىدى. 1980-يىلى ناھىيىلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى تېخنىكا ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىقتىسادىي ۋاسىتە ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇش تەدبىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئىشنى، سۈپەتنى، تەننەرخنى ھۆددىگە بېرىش، مەھسۇ-لات مىقدارىنى بەلگىلەشتىن ئىبارەت ئىشنا قاراپ بېرىلىدىغان ئىش ھەققى تۈزۈمىنى يولغا قو-يۇپ، ھەر بىر سېمېنا، گۇرۇپپىلار ۋە ھەر بىر ئادەمنىڭ ھەر ئايلىق ئورۇنلايدىغان ئىشلەپچىقە-رىش ۋەزىپىسىنى بېكىتتى، نەتىجىدە كۆپ ئىشلىگەنلەر كۆپ ئالدى، ئىشلىمىگەنلەر ئالمىدى، مەھسۇلاتنى كېمەيتكەنلەرنىڭ ئىش ھەققى تۆتۈپ قېلىندى. ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شەخسلەرنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئەتى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئىشچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى قوزغىتىلدى. شۇنىڭ ھەر بىر ئادەم ھەر ئايدا ئىشلەپچىقىرىدىغان مەھسۇلات 5.7 تونىدىن كۆپەيىپ، ئون تۇن-نا ئەتراپىغا يەتتى. بىر تونىنا كان رۇدىسىنىڭ بۇاستە تەننەرخى 21 يۈەندىن 15 يۈەنگە چۈشتى. ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەققى % 30 ئۆستى. ناھىيىلىك 2-بىناكارلىق قۇرۇلۇش كوپېراتىپى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا بولۇپ، 40 نەپەر ئىشچىسى بار ئىدى. ئۇنىڭ يىللىق مەھسۇ-لات قىممىتى ئىلگىرى 60 مىڭ يۈەندىن 130 مىڭ يۈەنگىچە ئارىلىقتا ئايلىناتتى. 1980-يىلىنىڭ بە-شىدا تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، ئەسلىدىكى مۇقىم ئىش ھەققى تۈزۈمى ئىشنا قاراپ ئىش ھەققى بېرىش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلىپ، كۆپ ئىشلىگەنلەر كۆپ ئېلىش يولغا قويۇلۇپ، كۆپ خىل ئىگىلىك راۋاجلاندۇرۇلۇپ، 1-ئايدىن 5-ئايغىچە بولغان مەھسۇلات قىممىتى 190 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ناھىيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى 1978-يىلىدىن باشلاپ ئىشنا قاراپ ئىش ھەققى بېرىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، ئىش تۇرىنىڭ ئەمگەك سىجىللىقى، ئىش ۋاقتى، ئۇسكۇنە شارائىتى ۋە مەھسۇلات مىقدارى ئىستاتىستىكىسىنى ئاساس قىلىپ مائاش بەلگىلىدى. نەتىجىدە كۆپ ئىشلىگەنلەر كۆپ ئالدىغان بولۇپ، ئىشتىن ئادەم كۆپ بولۇش ئەھۋاللىرى توگىتىلدى، خا-دىم سانى ئازايتىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىرىمى ئۆستۈرۈلدى. 1980-يىلى كارخانا ھېساباتى قىلىش بىلەن ئاممۇ ھېسابات قىلىش بىرلەشتۈرۈلۈپ، زاۋۇت ئىشخانە-سى، سېخ، سمېنىدىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك ھېسابات يولغا قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا 20 دىن ئارتۇق ئىش تۇرىدە مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئورنىتىلىپ، « ئادەمگە قاراپ ئىش ئورنى بېكىتىش، ئىش ئورنىغا قاراپ مەسئۇلىيەتنى بېكىتىش، مەسئۇلىيەتكە قاراپ ھوقۇقنى بېكىتىش، ھوقۇقىغا قاراپ مەنپەئەتنى بېكىتىش » تىن ئىبارەت باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى. 1982-يىلى كارخانىلارنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلەشتۈرۈپ، مەسئۇلىيەت شەكلى 40 نەچچە تۈرگە كۆپەيتىلدى ھەمدە شەخسلەرنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئىتىگە چېتىلىپ ئىقتىسادىي مەسئۇلە-

يەت تۈزۈمىگە ئۆتۈلدى. شۇ بىر يىلدا ئىشلەپچىقىرىش پىلانى 128%، پايدا پىلانى 120% ئورۇندىلىپ، پىلاندىن 12 مىڭ 500 يۈەن ئاشۇرۇۋېتىلدى.

1982-يىلى 8-ئاينىڭ 21-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت « ناھىيىمىزدىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سانائەت-قاتناش، بىناكارلىق قۇرۇلۇش، مالىيە-سودا كارخانىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىشنى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش » تارقىتىپ، جۈملىگو كومئو-نىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەننىڭ « دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا قارار » نىڭ روھىغا ئاساسەن، « ئومۇميۈزلۈك پەرىنى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا قارار » نىڭ روھىغا ئاساسەن، « ئومۇميۈزلۈك پەلانلاش، نۇقتا ئارقىلىق دائىرىنى يېتەكلەش، تۈركۈمگە بۆلۈپ ئەمەلگە ئاشۇرۇش » لايىھىسىنى ئۆتتۈرىغا قويۇپ، ناھىيىدىكى يەتتە سانائەت-قاتناش كارخانىسى ۋە باشقا كارخانىلارنى ئۈچ تۈركۈمگە بۆلۈپ ئۈچ يىل ۋاقىت ئىچىدە تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى ئورۇنداپ بولۇشنى ئورۇنلاشتۇردى. ناھىيىلىك پارتكوم يەنە كارخانىلارنى تەرتىپكە سېلىشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى. مۇئاۋىن ھاكىم جاۋكېنفا گۇرۇپپا باشلىقى بولدى. رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى. بۇ قېتىمقى تەرتىپكە سېلىشتا سانائەت-قاتناش، مالىيە-سودا كارخانىلىرىغا بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسىنى توغرىلاش، ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۆستۈرۈشنى مەركەز قىلىش مەقسەت قىلىندى. تەرتىپكە سېلىش، تەشۋىق-تەربىيە ئىلىپ بېرىپ، ئاممىنى قوزغاش، پەرقلەرنى تېپىپ چىقىپ، تەدبىر بەلگىلەپ، تۈرلۈك باشقۇرۇش تۈزۈملىرىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، زاۋۇت قائىدىسى، زاۋۇت قانۇنىنى تۈزۈپ چىقىش، ئەڭ ئاخىرىدا خۇلاسە چىقىرىپ تەكشۈرۈپ، ئۆتكۈزۈۋېلىشتىن ئىبارەت ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈندى.

1985-يىلى 3-ئايدا ئىشەھەرنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ قەدىمىنى تېزلىتىش ئۈچۈن، شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت، شەھەردىكى كارخانىلارغا مۇنداق ئالتە چوڭ ھوقۇقنى چۈشۈرۈپ بەردى:

(1) ئىگىلىك باشقۇرۇش ھوقۇقى. كارخانىلار شەھەرنىڭ ئىچى-سىرتىدىكىلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ تىجارەت قىلىشقا، شېرىكلىشىپ تىجارەت قىلىشقا ھوقۇقلۇق؛ ئومۇمىي خەلق مۇلۈكچىلىكىدىكى ۋە كوللېكتىپ مۇلۈكچىلىكىدىكى ئورۇنلار ياكى شەخسلەر بىلەن ھەمكارلىشىش شەكلىدە شېرىك تىجارەت قىلىشقا ھوقۇقلۇق؛ كوللېكتىپ ھۆددىگە بېرىپ ياكى شەخسى ھۆددىگە بېرىپ، تىجارەتنى يولغا قويۇشقا ھوقۇقلۇق بولۇش.

(2) ئىشلەپچىقىرىش، تەمىنلەش، سېتىش ھوقۇقى. كارخانىلار دۆلەت پىلانىنى ھەقىقىي ئورۇنلاشقا كاپالەتلىك قىلىش شەرتى ئاستىدا، دۆلەت ياكى بازار ئېھتىياجلىق بولغان مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىشقا ھوقۇقلۇق؛ يېڭى مەھسۇلاتلارنى ئېچىش، مال بىلەن تەمىنلەيدىغان ئورۇننى تاللاش ۋە مەھسۇلاتلارنى سېتىپ چىقىرىشقا ھوقۇقلۇق بولۇش.

(3) مەبلەغنى ئورۇنلاشتۇرۇش ھوقۇقى. 500 مىڭ يۈەندىن تۆۋەن بولغان تېخنىكا ئۆزگەرتىش مەبلىغىنى، 100 مىڭ يۈەندىن تۆۋەن ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرىنى كارخانىلار ئۆزلىرى قارار قىلىشقا ھوقۇقلۇق بولۇش، پەقەت ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقتا ئەڭگە ئالدۇرۇپ قويۇش.

(4) ئىش ھەققى، ئىشچى ئىشلىتىشنى بەلگىلەش ھوقۇقى. كارخانىلار ئىشچى ئىشلىتىش شەكلى (مەسىلەن: توختام تۈزۈمى، نۆۋەتلەشتۈرۈش تۈزۈمى، پەسىللىك ئىشلىتىش تۈزۈمى قاتارلىقلار) نى بەلگىلەشكە ھوقۇقلۇق: مۇددىتى بىر يىلدىن قىسقا بولغان ۋاقتىلىق ئىشچى قوبۇل قىلىپ ئىشلەتكەندە ھوقۇقلۇق بولۇش.

(5) كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش، قالدۇرۇش ھوقۇقى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى رايون دەرىجە-

جىلىك تەشكىلىي تۈزۈلمىسىدىكى شەھەرگە بىۋاسىتە قاراشلىق كارخانىلارنىڭ زاۋۇت باشلىقى (جىڭلى) لىرىنى شەھەرلىك پارتكومنىڭ تەشكىلات بۆلۈمى ۋەزىپىگە تەيىنلەپ ۋەزىپىدىن قالدۇرغاندىن سىرت، باشقا خىزمەتچىلەرنى كارخانىلار بەلگىلىمە بويىچە ئۆزلىرى ۋەزىپىگە تەيىنلەش، قالدۇرۇش، تەكلىپ قىلىش ۋە سايلاشقا ھوقۇقلۇق بولۇش.

(6) مەھسۇلات باھاسىنى مەلۇم ھەجمىدە لەيلىتىش ھوقۇقى. سانائەت كارخانىلىرى دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە ئۆزى سېتىشقا ياكى ئاشقان مەھسۇلاتنى ئۆزى سېتىشقا رۇخسەت قىلىنغان سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە خام ئەشيانى ئۆزلىرى تەشكىللەپ ئىشلەپچىقارغان خەلق ئىشلىتىدىغان ماشىنازلىق-ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىنى %20 ئىچىدە باھا قوشۇپ ياكى چۈشۈرۈپ، ئۆزلىرى بەلگىلەش؛ سىناق تەرىقىسىدە ئىشلەنگەن يېڭى مەھسۇلاتلىرىنىڭ سىناق تەرىقىسىدە سېتىش مەزگىلىدىكى باھاسىنى پرىنسىپ جەھەتتىن كارخانا ئۆزى بەلگىلەش؛ سانائەت كارخانىلىرى پىلاندىن تاشقىرى يۇقىرى باھادا سېتىۋالغان خام ئەشيادىن ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلارنىڭ زاۋۇتتىن چىقىرىش باھاسىنى مال باھا تارماقلىرى تەستىقلىغاندىن كېيىن. يۇقىرى باھادا كىرگۈزۈپ، يۇقىرى باھادا چىقىرىشنى بولغا قويۇش.

بۇ ئالتە چوڭ ھوقۇقنىڭ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلۈشى كارخانىلارنىڭ ھاياتى كۈچىنى ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇش جەھەتتە ئاكتىپ رول ئويناندى. شەھەرلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى زاۋۇتىدا مەسئۇلىيەت، ھوقۇق، مەنپەئەت ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئورنىتىلغاچقا، مەھسۇلات سۈپىتى ئۆستى، ھەر خىل خام ئەشيا، ئېنېرگىيىنىڭ سەرپىياتى تۆۋەنلىدى، 1985-يىلى پايدا-باج كۆرسەتكۈچى مۇددەتتىن ئىككى ئاي بۇرۇن ئورۇندالدى، مەھسۇلاتلارنىڭ لايىقەتلىك نىسبىتى 92.8گە، مەھسۇلات قىممىتى 820 مىڭ يۈەنگە، پايدا 160 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، دۆلەتكە 146 مىڭ يۈەن پايدا-باج تاپشۇرۇلدى. تۇراقلىق مۇلۇك، كۆچمە مەبلەغ قەرزى 170 مىڭ يۈەن قايتۇرۇلدى. قىزىل خىشنىڭ بېسىمغا چىداش ئۇلچەملىك نۇمۇرى ئوتتۇرىچە 150دىن يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. پۈتۈن ئىچىدىن كۆيدۈرۈلگەن خىش ۋە پۈتۈن سىرتىدىن كۆيدۈرۈلگەن خىش سىناق قىلىنىپ، بىرلا ۋاقىتتا مۇۋاپىقىيەت قازىنىلدى. يېرىم ئىچىدىن كۆيدۈرۈلگەن خىشنىڭ ھەر 10 مىڭ دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 0.57 توننىغا چۈشتى. ھەر 10 مىڭ خىشنىڭ كۆمۈر سەرپىياتى %24.2 تۆۋەنلەپ، 540 تونىنا كۆمۈر تېجەپ قېلىندى. ئەلا سۈپەت، يۇقىرى مەھسۇلات، تۆۋەن سەرپىيات ئىشقا ئاشۇرۇلغاچقا ئاپتونوم رايونلۇق نازارەت قىلىش پونكتى ۋە ۋىلايەتلىك ئۇلچەم ئىدارىسىنىڭ بىرلىكتە نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق سۈپەت جەھەتتە 1-دەرىجىلىك ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

§7. ئىشچى-خىزمەتچىلەر قوشۇنى

1959-يىلى تۇنجى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سانائەت كارخانىسى قۇرۇلغان چاغدا، 85 ئىشچى-خىزمەتچى بار ئىدى. كېيىن كارخانىلار كۆپەيىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر سانىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ كۆپەيدى. ئىشچى ئىشلىتىش تۈزۈمى جەھەتتە ئوخشاشمىغان شەكىللەر قوللىنىلدى. قىسمەن كارخانىلار پەسىل خاراكتېرلىك ئىشلەپچىقىرىش ئورنى بولغاچقا، قەرەلسىز ھالدا نۆۋەتلىشىپ ئىشلەيدىغان ئىشچى، ۋاقتىلىق ئىشچى قوبۇل قىلدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە سانائەت كارخانىلىرىدا

دىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ سانى 1331گە يېتىپ، 1959-يىلدىكىدىن 14.7 ھەسسە كۆپەيدى.

ئىلگىرى ئىشچى-خىزمەتچىلەر قوشۇننىڭ مەدەنىيەت ساپاسى بىرقەدەر تۆۋەن ئىدى. 1981-يىلىدىن باشلاپ كارخانىلار ئۆزلىرى مەدەنىيەت تولۇقلاش كۇرسلىرىنى ئاچتى، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسى ئاچقان مەدەنىيەت تولۇقلاش كۇرسىدا مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى ياكى ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئەۋەتىپ تەربىيىلىدى.

1985-يىلى شەھەرلىك سىمونت زاۋۇتى 20 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ تولۇق ئوتتۇرىدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە 23 ياش ئىشچى-خىزمەتچىنى گۇاڭدۇڭ سىمونت زاۋۇتى، جەنۇبىي جۇڭگو سانائەت شۆيۈەنى ۋە تاڭسەن بىناكارلىق قۇرۇلۇش مەكتىپى قاتارلىق جايلارغا سىمونت ئىشلەش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىپ كېلىشكە ئەۋەتتى.

1959-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەرگە قاراشلىق سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ سانى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى ئەھۋالى

9 ـ 7 جەدۋەل

يىللار	ئىشچى-خىزمەتچىلەر سانى				مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى			
	جەمئىي	كادىر	ئىشچى	باشقىلار	ئالىي مەكتەپ	ئوتتۇرا تېخنىكوم	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ	تولۇقسىز ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ
1959	85	7	78					85
1960	110	10	100					110
1961	122	15	107		2		5	115
1962	509	43	107	359	2		30	477
1963	621	34	100	487	2	3	32	584
1964	715	34	96	585	2	10	21	682
1965	774	40	159	575	4	4	20	746
1966	833	39	165	629	5	6	44	778
1967	884	61	224	599	6	8	50	820
1968	885	61	287	537	5	7	53	820
1969	932	65	288	579	6	8	59	859
1970	740	53	119	568	10	6	56	668
1971	588	56	142	390	8	11	60	509
1972	754	62	89	603	7	8	70	679
1973	704	61	134	509	6	10	69	619
1974	766	65	197	504	5	12	71	678
1975	1012	62	174	776	3	11	62	936
1976	1051	62	263	726	3	13	65	970
1977	1754	72	350	1332	4	16	90	1644
1978	1474	92	377	1005	5	17	102	1350
1979	1451	102	357	992	4	19	99	1329
1980	1417	109	365	943	4	20	92	1301
1981	1378	106	373	899	2	22	90	1264
1982	1368	95	377	896	3	21	99	1245
1983	1376	97	386	893	3	22	105	1246
1984	1343	94	394	855	5	30	120	1188
1985	1331	89	399	843	5	31	122	1173

II باب يېزا-بازار كارخانىلىرى

§1. تەرەققىيات ئومۇمىي ئەھۋالى

1958-يىلىدىن ئىلگىرى يېزىلاردا پەقەت تارقاق ھالدا تۇگمەن، جۇۋاز، كىگىزچىلىك، بۆزچىلىك، كەشتىچىلىك، خامۇت-جابدۇق ياساش، تۇمۇرچىلىك، ياغاچچىلىق دۇكانلىرى بار ئىدى.

1960-يىلىدىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرىنىك كەلتۇرۇلۇشىگە ئەگىشىپ، گۇڭشې، ئەتىرەت كارخانىلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بەزى جايلاردا ئۇن زاۋۇتى، ماشىنا بىلەن تېرە-قىلىق قىلىش ئەتىرەتلىرى قۇرۇلدى ۋە يېزا ئىگىلىكىگە مۇلازىمەت قىلىدىغان رېمونتچىلىق كەسىپلىرى يولغا قويۇلدى. 1966-يىلى ناھىيە بويىچە گۇڭشې ئەتىرەت كارخانىسى ئونغا، يىللىق پايدىسى 200-300 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1966-يىلى باشلانغان « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » داۋامىدا يېزىلاردىكى سانائەت قوشۇمچە كەسىپ ئېغىر زەربىگە ئۇچرىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە باشقۇرۇش قالايمقان بولغاچقا، كىرىمى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتتى.

1976-يىلىدىن كېيىن جەمئىيەتنىڭ تەنچ-ئىنتىپاقلىق ۋەزىيىتى تەدرىجىي ۋۇجۇدقا كېلىپ، گۇڭشې-ئەتىرەت كارخانىلىرى تەرەققىي قىلدى. 1980-يىلى ناھىيە بويىچە گۇڭشې-ئەتىرەتلەرنىڭ سانائەت قوشۇمچە كەسىپ ئومۇمىي كىرىمى 6 مىليون 800 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1980-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك گۇڭشې ئەتىرەت كارخانىلىرى باشقۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، گۇڭشې، ئەتىرەت كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىيات نىشانى بېكىتىلدى. « بىرىنچىدىن، يېنىك بولۇش؛ ئىككىنچىدىن، قۇرۇش؛ ئۈچىنچىدىن، مۇلازىمەت قىلىش » ئاساسىي مەقسەت قىلىنىپ، 772 مىڭ يۈەن يار-يۆلەك بولۇش مەبلىغىدىن پايدىلىنىپ، بانكىدىن 410 مىڭ يۈەن قەرز ئېلىنىپ، ئۆز كۈچى بىلەن 225 مىڭ يۈەن تەييارلىنىپ، جەمئىي 1 مىليون 407 مىڭ يۈەن مەبلەغ جۇغلىنىپ، 20 كارخانا يېڭىلاندى ۋە ئۆزگەرتىپ چىقىلدى. شەھەرلىك سۇلياۋ زاۋۇتى، شەھەرلىك مېۋە شىرنىسى ئىچىملىكى زاۋۇتى، شەھەرلىك پوپايكا زاۋۇتى، جەنۇبىي تېيانشان مېھمانخانىسى، « شەرق شامىلى » بىناكارلىق قۇرۇلۇش كوپېراتىپى قاتارلىق بازار-گۇڭشې كارخانىلىرى، يېزىلاردا ئاشلىق، ماي تارتىش زاۋۇتلىرى، قۇرۇلدى. كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تەمىنلەش-سېتىش مۇناسىۋىتىنى تەڭشەش ئۇچۇن، 1981-يىلى 3-ئاينىڭ 30-كۈنى گۇڭشې-ئەتىرەت كارخانىلىرى تەمىنات-سودا باشقارمىسى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ كۆچمە مەبلىغى 100 مىڭ يۈەن بولۇپ ئۆتلا-

يەتتىك گۈڭشې-ئەترەت كارخانىلىرى ئىدارىسىنىڭ 40 مىڭ يۈەن، ناھىيىلىك گۈڭشې-ئەترەت كارخانىلىرى بۆلۈمىنىڭ 30 مىڭ يۈەن، ئۆزلىرى تەييارلىغىنى 30 مىڭ يۈەن)، پايدىسىنى سالغان دەسمايىسىنىڭ نىسبىتى بويىچە تەقسىم قىلىندى. 1984-يىلى ناھىيىلىك گۈڭشې-ئەترەت كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش بۆلۈمى شەھەرلىك ييزا-بازار كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ييزا-بازار كارخانىسى 116گە، ئۇنىڭدا ئىشلەيدىغان ئادەم 3049غا، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 15 مىليون 555 مىڭ يۈەنگە، ئومۇمىي كىرىمى 14 مىليون 294 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، شەھەر بويىچە سانائەت، ييزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 22.94 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1985-يىلىدىن كېيىن ييزا-بازار كارخانىلىرى يېپىق ھالەتتىن تەدرىجىي ھالدا ئوچۇق ھالەتكە ئۆتتى. ئىختىساس ئىگىلىرى ۋە تېخنىكا، مەبلەغ، ئۇچۇر كىرگۈزۈپ، 3-كەسىپ ۋە ئېكسپورت ئارقىلىق پىرىئوت يارىتىدىغان تۈرلەرنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلدى. 1989-يىلى شەھەر بويىچە ييزا-بزار كارخانىسى 1675كە، ئۇنىڭدا ئىشلەيدىغان ئادەم 5207گە، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 29 مىليون 552 مىڭ 400 يۈەنگە يەتتى.

§2. كارخانىلارنىڭ قۇرۇلمىسى

1981-يىلىدىن باشلاپ 242 كارخانا تەرتىپكە سېلىنىپ، زىيان تارتقان كارخانىلار ئىشتىن توختىتىلىپ، پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى، بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى كەسپى، باقمىچىلىق قاتارلىقلار نۆۋەتلىق راۋاجلاندۇرۇلدى. 1989-يىلى كارخانىلارنىڭ قۇرۇلمىسى مۇنداق بولدى:

1) ييزا ئىگىلىك كارخانىلىرى

ييزا-بازار دەرىجىلىك كوللېكتىپ كارخانا 15 بولۇپ، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىمى 261، ئومۇمىي كىرىمى 2 مىليون 162 مىڭ يۈەن بولدى.

2) سانائەت كارخانىلىرى

كوللېكتىپ كارخانا 26، يەككە كارخانا 274 بولۇپ، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىمى 1012، ئومۇمىي كىرىمى 6 مىليون 759 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

3) بىناكارلىق قۇرۇلۇش ۋە قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى كەسپى

كوللېكتىپ كارخانا يەتتە، يەككە كارخانا 68 بولۇپ، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىمى 1213، ئومۇمىي كىرىمى 7 مىليون 22 مىڭ يۈەن بولدى.

4) قاتناش-تىرانسپورت كەسپى

كوللېكتىپ كارخانا، بىر يەككە كارخانا 433 بولۇپ، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىمى 504، ئومۇمىي كىرىمى 3 مىليون 335 مىڭ يۈەن بولدى.

5) مۇلازىمەت ۋە باشقا كارخانىلار، كوللېكتىپ كارخانا 74، يەككە كەسىپى ئاساسلىق 777 بولۇپ، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىمى 2217، ئومۇمىي كىرىمى 9 مىليون 201 مىڭ يۈەن بولدى.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى يېڭا-بازار كارخانىلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 7 — 10

تىجارەت شەكلى بىللار		1980		1981		1982		1983		1984		1985		1986		1987		1988		1989	
كارخانا تۈرى		كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە	كوللېكتىپ	يەككە
يېڭا تىكلىك	كارخانا سانى	14	31	14	2	13	1	13		14		14		15		14		13		15	
	شۇنۇللانغان ئادەم	270	90	314	7	338	3	356		252		218		235		215		239		261	
	ئومۇمىي كىرىسى (10 مىڭ يۈەن)	13.7	10.7	24.6	0.5	38.8	0.5	25.6		30		36.7		43.4		116.2		65.04		216.2	
ساناەت	كارخانا سانى	24	51	20	35	22	18	22	3	23	7	26	2	35	204	37	231	28	282	26	27
	شۇنۇللىنىدىغان ئادەم	580	206	563	185	709	116	848	72	871	71	1011	32	1212	379	1239	466	735	585	484	528
	ئومۇمىي كىرىسى (10 مىڭ يۈەن)	249.3	29.4	171.4	28.5	212.5	24.9	347.8	24.9	332.1	11	413.7	8.36	536.6	126.8	824.3	152.6	1575	209.5	433.7	242.1
پىساكارلىق	كارخانا سانى	3		7	1	5		6		5		10		10	56	11	32	9	67	7	68
	شۇنۇللىنىدىغان ئادەم	494		1905	25	1460		770		922		1487		1748	69	2023	84	1801	237	983	225
	ئومۇمىي كىرىسى (10 مىڭ يۈەن)	235.2		362		527		587.1		546.2		697.2		947	58.1	957	85.9	894.5	138.4	571.9	148.3
تىرانسپورت	كارخانا سانى	1				1		1		4		7		4	363	2	468	2	445	1	433
	شۇنۇللىنىدىغان ئادەم	60				6		4		13		29		7	452	2	628	10	530	1	503
	ئومۇمىي كىرىسى (10 مىڭ يۈەن)	35				3		3.6		9.65		11.9		4.6	302.3	2.4	378	4.4	367	1.5	332
مۇلازىمەت ۋە باشقىلار	كارخانا سانى	5		7		7		6		10		40		67	738	70	780	63	770	74	777
	شۇنۇللىنىدىغان ئادەم	69		220		212		156		330	548	541		1494	457	457	1863	487	1801	432	1785
	ئومۇمىي كىرىسى (10 مىڭ يۈەن)	3.5		102.6		68.8		83.9		115		224.8		258.2	389.4	292.8	645.6	348	582.4	314	606
جەمئىي	كارخانا سانى	47	82	48	38	48	19	48	3	56	7	97	2	131	1361	134	1511	115	1564	123	1305
	شۇنۇللىنىدىغان ئادەم	1473	296	3002	217	2725	119	2134	72	2388	71	3286	32	3750	2394	3936	3041	3272	3103	2166	3041
	ئومۇمىي كىرىسى (10 مىڭ يۈەن)	536.7	40.1	660.6	29	850.1	25.4	1048	24.9	1032.9	11	1384.3	8.36	1789.8	876.6	2192.7	1262.1	2887.3	1537.3	1537.3	1328.4

§3. مەھسۇلاتلىرى

1. ساناەت مەھسۇلاتلىرى

1) كان مەھسۇلاتلىرى: ھاك تېشى، ھاك، ياپىلاق تاش، فوسفور رۇدىسى، كۋارتس، تۇز تېشى قاتارلىقلار.

2) كىيىم-كېچەك، ساپ قوي يۇڭىدىن توقۇلغان پوپايكا، چىگلۇن پوپايكا، چىگلۇندىن توقۇلغان ھەر خىل پاسوندىكى بالىلار كىيىملىرى، ئەر-ئاياللارنىڭ ھەر خىل پاسوندىكى يۇڭ ئىشتانلىرى، ساغلام-گۈزەللىك ئىشتىنى، ئەر-ئاياللارنىڭ خۇرۇم تالىستوپكىسى، خۇرۇم جىلىتكە، خۇرۇم پەلەي، پىلاش، سوكنو پەلتۇ، كاستۇم-بۇرۇلكا، ھەربىيچە پاسوندا تىكىلگەن چېپىنىچە كىيىم، خىزمەت كىيىمى.

3) قوشۇمچە يېمەكلىك مەھسۇلاتلىرى: ئۇرۇق كونسېرۋاسى، نەشپۈت كونسېرۋاسى، ئۇزۇم كونسېرۋاسى، قىزىلمۇچ، كۆك كانۋال پۇرچقى، جاڭدۇ، كۆك پۇرچاق، كانماش، ياغدا قورۇلغان بېلىق، سۇرلەنگەن بېلىق، توخۇ گۇشى، گۇش كەپتىرى قاتارلىق ھەر خىل مېۋە-چېۋە، گۇش

كونسېرتۋالىرى، قويۇقلاشتۇرۇلغان ئۇزۇم شىرنىسى، يېڭى ئۇزۇم شىرنىسى، قويۇقلاشتۇرۇلغان ئۈرۈك شىرنىسى، يېڭى ئۈرۈك شىرنىسى، نەشپۈت شىرنىسى، پەمىدۇر شىرنىسى، ئۇزۇم ھارىقى، ئىسپىرىتسىز شامپان، ماندارىن گازلىق سۇ، شىرنىلىك شاپتۇل گازلىق سۇيى قاتارلىقلار. ئۈرۈك شىرىشم قېقى، نەشپۈت شىرىشم قېقى، ئالما شىرىشم قېقى قاتارلىقلار.

4) باشقىلار: جۇغلانما چىراغ، كۇن نۇرلۇق چىراغ، رەڭلىك كۇن نۇرلۇق چىراغ لامپۇچكىسى، ئىئونلۇق لامپا، نەملىكتىن ساقلىنىش چىرىغى، ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى، سۇلياۋ بۇيۇملار، سېمونت ياسالمىلار، قىزىل خىش، سىلىقلانغان تاختا تاش، كۇن-خۇرۇم بۇيۇملار قاتارلىقلار.

2. يېزا ئىگىلىك، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى

ئاشلىق، پاختا، قىزىلچا، قۇلماق، ئوتخور بېلىق، كارىپ بېلىقى، لاققا بېلىق، تاپان بېلىق، تومباش بېلىق قاتارلىقلار؛ كالا، قوي، چوشقا، توشقان، گۆش توخۇسى، تۇخۇم توخۇسى، ئۈردەك، گۆش كەپتىرى ۋە بۇدۇنە قاتارلىقلار.

§4. ئىگىلىك باشقۇرۇش

1980-يىلى بەزى كارخانىلار قارىغۇلارچە ئىشقا چۈشۈرۈلۈپ، كارخانىلارنىڭ سانى كۆپەيىپ 100 دىن ئاشتى، ئەمما ئىقتىسادىي ئۈنۈمى تۆۋەن بولدى. 1981-يىلى يېزا-بازار كارخانىلىرى بىر قېتىم تەرتىپكە سېلىنىپ، 30 دىن ئارتۇق زىيان تارتقان كارخانا ئىشتىن توختىتىلدى. كۆچ ۋە مەبلەغ مەركەزلەشتۈرۈلۈپ، ئۆز جايىنىڭ بايلىقىدىن پايدىلىنىدىغان، بازار ئېھتىياجىغا ماس كېلىدىغان، يېزا ئىگىلىكىگە مۇلازىمەت قىلىدىغان پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپى، بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى كەسپى، يېنىك سانائەت، توقۇمىچىلىق قاتارلىق كەسىپلەر نۇقتىلىق راۋاجلاندۇرۇلدى. 1983-يىلى يېزا-بازار كارخانىسى ئاران 51 بولۇپ، ئون نەچچە كەسىپ بويىچە نەچچە يۈز خىل مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىلدى. بەزى مەھسۇلاتلىرىنىڭ بازىرى ناھايىتى ئىنتايىن بولدى، پايدا 1981-يىلىدىكى 540 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ، 1 مىليون 190 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1982-يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ يېزا-بازار كارخانىلىرى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىندى. (1) رەھبەرلىك بەنزىسى تەرتىپكە سېلىنىپ، زاۋۇت باشلىقى مەسئۇل بولۇش تۈزۈمى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. (2) ئەمگەك تەشكىلى ۋە ئەمگەك ئىنتىزامى تەرتىپكە سېلىنىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئارخىپى تۇرغۇزۇلدى. بەلگىلىمگە ئۇيغۇن بولمىغان، مەلۇم كەسىپىي خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنالمايدىغان ئىشچى-خىزمەتچىلەر قىسقارتىلىپ، خادىم، نورما بەلگىلەش يولغا قويۇلدى. ئەمگەكنىڭ سىناق ئېلىش، يوقلىما قىلىش ۋە مۇكاپاتلاش، جازالاش تۈزۈملىرى ئورنىتىلدى. (3) مالىيە ئىنتىزامى تەرتىپكە سېلىنىپ، بوغالتىرىيە تۈزۈمى مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. تۇراقلىق مۇلۇك، كۆچمە مەبلەغ ۋە ماددىي ئەشيالارنى ئېنىقلاش، باشقۇرۇش كۆچەيتىلدى. (4) ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، كارخانىلار ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئىتى، ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت، ئىقتىسادىي ئۈنۈم بەلەن بىرلەشتۈرۈلدى. بۇ قېتىمقى تەرتىپكە سېلىشنىڭ ئۈنۈمى كۆرۈنەرلىك بولدى. 1983-يىلى يېزىلار قۇرغان كىچىك ئېلېكتر ئىستانسىلىرى يېزىلاردىكى ئۇچتىن بىر قىسىم دېھقانلارنىڭ توك ئىشلىتىش قېينچىلىقىنى ھەل قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر قىسىم پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپىنى ئېنېرگىيە بىلەن تەمىنلىدى. ئېگەرچى يېزىلىق پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى، قاراتال يېزىلىق ياغ تارقاتقۇ

تىش زاۋۇتى قاتارلىق كارخانىلارنىڭ پايدىسى زور ھەجمدە ئېشىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىرىمى كۆپەيدى. ناھىيە بويىچە يېزا-بازارلار كارخانىلرىنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 10 مىليون 926 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ئالدىنقى يىلدىكىدىن %22 ئاشتى.

1983-يىلى يېزا-بازار كارخانىلىرىدا ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى. ئۇ ئاساسلىقى مۇنداق ئۈچ خىل شەكىلدە بولدى: (1) نورمىلىق مائاشقا مۇكاپات قوشۇش، بۇ خىل شەكىل قاراتال يېزىلىق ياغ زاۋۇتىدا قوللىنىلدى. بۇ خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈمى شەكلى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، زاۋۇت ئۈچ يىلدا 140 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئايلىق كىرىمى 35 يۈەندىن ئۆرلەپ 60 يۈەنگە، ئەڭ يۇقىرى بولغان ئايلاردا 120 يۈەنگە يەتتى. (2) ئىشغا قاراپ بېرىلىدىغان ئىش ھەققى بىلەن تۇراقسىز مائاش بىرلەشتۈرۈلدى. بۇ خىل شەكىل ئېگەرچى يېزىلىق پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىدا قوللىنىلىپ، زاۋۇت ھەر يىلى يۇقىرىغا 12 مىڭ يۈەن پايدا تاپشۇردى. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئايلىق كىرىمى 40 يۈەندىن ئۆرلەپ، 127 يۈەنگە يەتتى. (3) چوڭ ھۆددىگەرلىكتىن كارخانىلارنى ئومۇميۈزلۈك ھۆددىگە ئېلىش (كوللېكتىپ ھۆددىگە ئېلىش، سېتىنا، گۈرۈپپىلار بويىچە ھۆددىگە ئېلىش ۋە شەخسلەر ھۆددىگە ئېلىش)قا ئۆتۈش، بۇ خىل شەكىل ئېگەرچى يېزىلىق رېمونت زاۋۇتىدا قوللىنىلدى. بۇ خىل ھۆددىگەرلىك يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، زاۋۇت يۇقىرىغا ھەر يىلى 26 مىڭ يۈەن پايدا تاپشۇردى. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە ئايلىق كىرىمى 130 يۈەنگە يەتتى.

1980-يىلدىن 1989-يىلغىچە بىناكارلىق قۇرۇلۇش قىلىش ئىقتىدارى 30 مىڭ كۋادرات مېتردىن ئېشىپ كەتتى، شۇنداقلا ماشىنىلاشقان قۇرۇلۇش ئەترىتى، سېمونت ياسالمىلرى زاۋۇتى، سىلىقلانغان تاختا تاش، قىزىل خىش، ھاك زاۋۇتى قاتارلىق بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى كارخانىلىرى قۇرۇلدى. ياپىلاق تاشنىڭ يىللىق ئىشلەپچىقىرىلىش مىقدارى 30 مىڭ كۋادرات مېترغا، مەھسۇلات قىممىتى 600 مىڭ يۈەنگە؛ سەككىز ئۇن ياغ تارتىش كارخانىسىنىڭ يىللىق ئۇن تارتىش ئىقتىدارى 17 مىليون 400 مىڭ كىلوگرامغا، يىللىق ياغ تارتىش ئىقتىدارى 262 تونناغا، تۆت كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمى 750 كىلوۋاتقا، توك چىقىرىش مىقدارى 755 مىڭ كىلوۋات سائەتكە؛ ئىلمە توقۇلما ئىچ كىيىم، خۇرۇم تالىستوپكا، يۇڭ پوپايكا ۋە ھەر خىل پاسوندىكى كىيىم-كېچەكلەرنى يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 48 مىڭ 610غا، ھەر خىل مېۋە-چېۋە مەھسۇلاتلىرى، مېۋە شىرنىسى ئىچىملىكى، كونسېرۋا ئىشلەش ئىقتىدارى 384.7 تونناغا يەتتى. 1989-يىلى يېزا-بازار كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 28 مىليون 657 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 4 مىليون 457 مىڭ 700 يۈەن پايدا يارىتىلدى.

III باب قاتناش

ئاقسۇ تەۋەسىدىكى جەنۇبىي ئېتىكىگە، تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، شىمالغا قاراپ ماڭسا ئىلىغا، جەنۇبقا قاراپ ماڭسا خوتەنگە، شەرققە قاراپ ماڭسا كۇسەن، ئاگىنى (قارا شەھەر) ئارقىلىق ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە، غەربتە سۇلى (قەشقەر يېڭىشەھەر) ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىياغا بارغىلى بولاتتى. شۇڭا بۇ يەر قەدىمدىن بۇيان ئىنتايىن مۇھىم قاتناش يولى بولۇپ كەلگەن. چىن، خەن سۇلالىرى مەزگىلىدە بىپەك يولىنىڭ شىمالىي لىنىيىسىدىكى رابات (ئۆتەڭ) بولغان، سۇي، تاڭ سۇلالىلىرى مەزگىلىدە ئوتتۇرا لىنىيىدىكى بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولغان، يۇەن، مىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە چاغاتاي خانلىقىنىڭ مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىنىڭ بىرى بولغان. جۇڭغار خانلىقى جەنۇبىي شىنجاڭنى كونترول قىلغاندا ئاقسۇ تەۋەسىنىڭ جەنۇبىي بىلەن شىمالىنى تۇتاشتۇرىدىغان مۇھىم يول بولغان. چېيەنلۇڭ شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئاقسۇدىن شەرقتە تۇرپانغا، غەربتە قەشقەرگە، شىمالدا 14 ھەربىي رابات ئارقىلىق ئىلىغا، غەربىي شىمالدا ئۇچ ھەربىي رابات ئارقىلىق ئۇچتۇرپانغا، جەنۇبتا دەريا بويىدىكى ئوتلاقنى بويلاپ خوتەنگە بارغىلى بولاتتى. ئاساسلىق قاتناش قوراللىرى تۆگە، ئېشەك، ئات، كالا، ياغاچ ھارۋا ئىدى. مۇھىم دەريا كېچىكلىرىدە ئۆتكۈنچىلەر ۋە مادديي ئەشيالار ياغاچ قېيىق ئارقىلىق ئۆتكۈزۈلەتتى. مىنگو دەۋرىدە تاشيول ياسىلىپ، ئاپتوموبىل ترانسپورتى باشلاندى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن قاتناش-ترانسپورت ئىشلىرى تېز راۋاجلاندى. 1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدىكى تاشيولنىڭ ئومۇمىي مۇساپىسى 2584.3 كىلومېتىرغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت يول 295.3 كىلومېتىر، شېغىل يول 986 كىلومېتىر، توپا يول 1303 كىلومېتىر، تاشيول بۆلەكلىرىدە 520 دىن ئارتۇق كۆۋرۈك (بۇنىڭ ئىچىدە بېتون كۆۋرۈك 450دىن ئارتۇق) بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 5300 مېتر، شەھەر بويىچە (ۋىلايەت، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ شەھەردە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ماتورلۇق قاتناش-ترانسپورت قوراللىرى 1595 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتوموبىل 310، تراتسپورتقا ئىشلىتىدىغان تراكتور 1050، موتسكلىت 235؛ ماتورسىز قاتناش-ترانسپورت قوراللىرى 150 مىڭدىن ئارتۇق، بۇنىڭ ئىچىدە رېزىنكە چاقلىق كىچىك ھارۋا 24 مىڭ 49، رېزىنكە چاقلىق چوڭ ھارۋا 960، ۋېلىسىپىت 125 مىڭ، شەھەرگە قاراشلىق تاشيولدا يولۇچى توشۇش مىقدارى 1 مىليون 280 مىڭ ئادەم، يۈك توشۇش مىقدارى 350 مىڭ تونна، خەلق ئاۋىئاتسىيىسىنىڭ يولۇچى توشۇش مىقدارى 4800 ئادەم.

تارىم دەرياسىدا كەلكۈن مەزگىلىدە سۇ قاتنىشىنى يولغا قويۇشقا بولسىمۇ، لېكىن پايدىلىنىش قىممىتى چوڭ ئەمەس، باشقا دەريالاردا سېلىكسۇ مەزگىلى ئۇزۇن بولغاچقا سۇ قاتنىشىنى يولغا قويغىلى بولمايدۇ، ئاقسۇدا سۇ ترانسپورتى يوق. كونا دەريادا ئىككى كېچىك بولۇپ، بىرى قۇمباش

يېزىسىنىڭ تاغارچى كەنتىدە، يەنە بىرى شۇ يېزىنىڭ تورپاقئارال كەنتىدە، ئاقسۇ يېڭى دەريا-سىدا ئىككى كېچىك بولۇپ، بىرى قۇمباش يېزىسىنىڭ باغۇمن كەنتىدە، يەنە بىرى شۇ يېزىنىڭ باشباغ كەنتىدە، تارىم دەريا سىنىڭ بىر كېچىكى ئارال تەبىئىي بازىرىدا، يەنە بىر كېچىكى قو-شۇم دەريا سى تەبىئىي كەنتىدە، ھازىر تارىم دەريا چوڭ كۆۋرۈكى پۈتكەچكە ئارال كېچىكى ۋە كېچىكتىكى كېمىلەر رولىنى يوقاتتى.

§1. يول

1. قەدىمكى يوللار

ئاقسۇ خەن سۇلالىسى دەۋرىدە قۇم بەگلىكىگە قاراشلىق بولۇپ، يىپەك يولىنىڭ شىمالىي لىنىيىسىدىكى مۇھىم قورغان ئىدى. تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى يىپەك يولىنىڭ ئېچىلىشىغا ئەگىشىپ، ئاقسۇ ئوتتۇرا لىنىيىدىكى مۇھىم تۈگۈنگە ئايلانغان. ھەربىي قوشۇن، سودىگەرلەر ئەزەلدىنلا بۇ يولدىن ئۆزۈلمەي ئۆتۈپ تۇرغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى چىيەنلۇڭ شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈر-گەندىن كېيىن ھەربىي راباتلار قۇرۇلۇپ، شەرق ۋە غەربكە باردىغان قاتناش شارائىتى زور دەرىجىدە ياخشىلانغان ھەمدە شىمالدا ئىلغا باردىغان رابات تەسىس قىلىنغان، جەنۇبتا خوتەن-گە باردىغان ئەپلىك يول ياسالغان. جاھانگىر خوجا ۋە يەتتە خوجا توپىلىڭىنى تىنچىتىدىغان چاغدا، ھەربىي قوشۇن ئاقسۇدىن يولغا چىقىپ، خوتەن ئارقىلىق يەكەن، قەشقەرلەرگە بارغان.

شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاقسۇ باشقا جايلار بىلەن ئاساسەن مۇنۇ ئۈچ يول ئارقىلىق باردى-كەلدى قىلغان: بىرىنچى، كۇچادىن ئاقسۇ ئارقىلىق ئۈچتۇرپانغا باردىغان يول، بۇ يولدا جەمئىي 13 ئۆتەڭ بار. ئىككىنچى، ئاقسۇدىن غەربىي جەنۇبقا قاراپ يولغا چە-قىپ، يەكەنگە باردىغان يول، بۇ يولدا جەمئىي 17 ئۆتەڭ بار. ئۈچىنچى، ئىلدىن غەربىي جەنۇبقا قاراپ يولغا چىقىپ، تېكەس ئارقىلىق ئاقسۇغا كېلىدىغان يول، بۇ يولدا جەمئىي 16 ئۆ-تەڭ بار.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى ئاقسۇ ۋىلايىتى ئونسۇ مەھكىمىسىگە قاراشلىق ئۆتەڭلەرنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى

جەدۋەل 7 — 11

ئۆتەڭ نامى	ئات باقار سانى			چېقىم قىلىنغان كۆمۈش پۇل		جەمئىي خراجەت
	پۈتۈكچى (ئادەم)	ئات باقار (ئادەم)	ئات (توياق)	ئايلىق چېقىم (سەر)	يىللىق چېقىم (سەر)	ئايلىق چېقىم (12 ئاي)غا يىللىق چېقىمنى قوشۇپ ھېسابلانغىنى
ئونسۇ مەھكىمە ئۆتىگى	1	8	16	70.2	78.8	921.2
قۇمباش ئۆتىگى	1	5	10	46.8	49.25	610.8
سايىبۇرۇق ئۆتىگى	1	5	10	46.8	49.25	610.8
چۆل قۇدۇق ئۆتىگى	1	5	10	46.8	49.25	610.8

چىك سۇلالىسى دەۋرىدە يول باشقۇرۇش يۇەن، مىك سۇلاللىرى دەۋرىدىكىدىن مۇكەممەل بولغان. ئۆتەڭگىلەرنىڭ يىراق-يېقىنلىقى، ۋەزىپىنىڭ يېنىك-ئېغىرلىقىغا قاراپ ئادەم، ئات ۋە خىراجەت سانى بەلگىلىنىپ، ئۆتەڭ، يوللارنىڭ راۋان بولۇشى ئادەم كۈچى، ماددىي كۈچ، مالىيە كۈچى جەھەتتىن كاپالەتكە ئىگە قىلىنغان. ياقۇپ بەگنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنى ئاقسۇنى ئىشغال قىلغان ئون يىلدا ئۆتەڭلەر پۈتۈنلەي بۇزۇپ تاشلانغان، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى شىنجاڭنى تىنچلاندىن كېيىن تەدرىجىي رېمونت قىلىنىپ، ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن.

2. غول تاشيول

مىنگونىڭ 19-يىلى (1930-يىلى) 5-ئاينىڭ 5-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قارارى شەھەر، ئاقسۇ ۋە قەشقەرنىڭ مەمۇرىي باشلىقلىرىغا « ھەرقايسى مەمۇرىي رايونلار تەۋەسىدىكى ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولى بويلىرىنىڭ تۈپرىقىنىڭ بوش-چىڭلىقى، يوللىرىنىڭ يىراق-يېقىنلىقى، قۇرۇلۇشنىڭ قىيىن-ئاسانلىقىنى تەكشۈرۈپ چىقىپ، خەلق ئىشچىلىرىنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ »، ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولىنى ياساشقا بۇيرۇق چۈشۈرگەن ھەمدە « ئاقسۇدىن قەشقەرگىچە بولغان ئارىلىقتىكى يولنى تېزدىن پۈتكۈزۈپ، ئۆلكە بويىچە ئاپتوموبىل يولىنى ۋاقتىدا پۈتكۈزۈش » نى تەكتىلىگەن.

مىنگونىڭ 31-يىلى (1942-يىلى) ئاقسۇ 500 خەلق ئىشچىسى، 400 ھارۋا چىقىرىپ ئاقسۇدىن خاڭدىغىچە بولغان تاشيولىنى ۋە 16 كىچىك كۆۋرۈكنى پۈتكۈزگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاقسۇ ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرى بۇ ئىككى ناھىيىدىن 700 خەلق ئىشچىسى، 300 ھارۋا چىقىرىپ، ئۇچ ئاي ۋاقىت ئىچىدە ئاقسۇدىن ئاقسۇ كونىشەھەرگە بارىدىغان ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن سەككىز كىلومېتر كېلىدىغان تاشيولنى پۈتكۈزۈشنى بەلگىلىگەن.

مىنگونىڭ 31-يىلى 10-ئاينىڭ 21-كۈنىدىن 12-ئاينىڭ 4-كۈنىگىچە ئاقسۇ خەلق ئىشچىلىرىنى ئىشقا سېلىپ، شوتا قۇدۇقتىن كونا ئۆتەڭگىچە بولغان تاشيولنى پۈتكۈزگەن. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 32 كىلومېتر بولۇپ، جەمئىي 7240 ئىش كۈنى، 845 ھارۋا كۈنى سەرپ قىلىنغان. يول ئۇلىنىڭ كەڭلىكى ئون مېتر، يۇزىنىڭ كەڭلىكى ئالتە مېتر بولۇپ، يول يۈزىگە ئون سانتىمېتر قېلىنلىقتا قۇم-شېغىل توكۇلگەن.

مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) 10-ئايدا ئاقسۇ رايونىدىكى ئاما شوتا قۇدۇق، خاڭدىلار-دا 11 كۆۋرۈك سالغان. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇزۇنلۇقى 11 مېتر كېلىدىغان كۆۋرۈك ئىككى، تۆت مېتر كېلىدىغان كۆۋرۈك ئۈچ، ئۇچ مېتر كېلىدىغان كۆۋرۈك بەش، ئىككى مېتر كېلىدىغان كۆۋرۈك بىر.

مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 7-ئايدا ئۇرۇمچى-قەشقەر يولى تولۇق پۈتكەن، بۇ يول ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ تەۋەسىدىن ئۆتتى.

ئاقسۇ ناھىيىسى تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولى 1949-يىلىغىچە رېمونت قىلىنمىغاچقا، نۇرغۇن جايلىرى بۇزۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، ئاپتوموبىللار بەك تەسلىكتە ماڭالايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى.

1950-يىلى كۈزدىن 1951-يىلى 3-ئايغىچە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2-جۇن 5-شىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قوشۇنى ئاساسىي كۈچ قىلىنىپ، يەنە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ خەلق ئىشچىلىرى سەپەرۋەر قىلىنىپ، يولنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسى ئىچىدىكى بۆلىكى رېمونت قىلىندى. ئەينى ۋاقىتتا ئاقسۇنىڭ غەربىي شەھەر ئەتراپىدىن جا كۆۋرۈككىچە بولغان ئارىلىقتىكى تاشيولنىڭ بەزى جايلىرى ئارانلا تۆت مېتر بولۇپ، ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى چاڭ-توزان ئۆرلەپ، ھۆل-يېغىن كۈنلىرى پاتقاق بولۇپ، يول يۈرۈش قىيىن ئىدى. رېمونت قىلغان چاغدا ئەگرى-دوناي جايلىرى

تۇزلىنىپ، يول ئۇلى كۆتۈرۈلدى، ئالتە كىلومېتر يول كونا 3-دەرىجىلىك ئۆلچەم بويىچە ياسالدى، ئۇنىڭ كەڭلىكى توققۇز مېتر، ئېگىزلىكى 0.5 مېتر قىلىنىپ، ئۈستىگە ئالتە مېتر كەڭلىكتە، 15 سانتىمېتر قېلىنلىقتا شېغىل يېيىلدى.

1958-يىلى ئۇرۇمچى-قەشقەر غول تاشيولىنىڭ تاش لەڭگەردىن ئاقسۇنىڭ 19.7 كىلومېتر نېرىسىغىچە بولغان لىنىيىسىنى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى ئورۇندالدى. يول ھۆلىنىڭ كەڭلىكى ئون مېتر، يۈزىنىڭ كەڭلىكى ئالتە مېتر قىلىنىپ، 20 سانتىمېتر قېلىنلىقتا شېغىل تۆكۈلدى. ئۆزگەرتىپ قۇرۇش داۋامىدا ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە شەھەر ئىچىدىكى ئىدارە-ئورۇنلار ۋە قۇرۇلۇشى پۈتۈنلەي خالىسانە ئەمگەك ئارقىلىق ئورۇندالدى. يول يۈزىگە كېتىدىغان شېغىل توپا قۇرۇلۇشى جەمئىي 24 مىڭ كۇب مېتر بولۇپ، بۇنىڭ 9000 كۇب مېترىنى شەھەردىكى ماشىنىسى بار ئو-رۇنلار توشىدى (پەقەت ماي پۈللا بېرىلدى)، قالغان قىسمى ماشىنا كىرا قىلىپ توشۇلدى. قۇ-رۇلۇش شۇ يىلى پۈتتى، بۇنىڭغا جەمئىي 98 مىڭ 600 يۈەن، ھەر كىلومېترىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 5005 يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

1971-يىلى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۇرۇمچى-قەشقەر غول تاشيو-لىنىڭ قارا يۇلغۇندىن بىناكارلىق-قۇرۇلۇش، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى 80 كىلومېتر ئاسفالت يولىنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى، 6-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەت-لىك يول قۇرۇلۇش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى. ئەسلىدىكى يولنىڭ يۆنىلىشى ئۆزگەرتىلمىدى، ئالتە ئورۇندىكى جەمئىي 54 كىلومېتر ئۆزۈنلۇقتىكى يول لىنىيىسى قىسمەن ئۆزگەرتىلىپ، قالغان قىسمىنىڭ ئەگرى-دوناي جايلىرى كونا يول ئاساسىدا تۈزلىنىپ، يول ئۇلى كۆتۈرۈلدى. يول ئون مېتر كېڭەيتىلىپ، 0.5 مېتردىن 2.8 مېترغىچە ئېگىزلىتىلدى. 1976-يىلى قۇرۇلۇش پۈتۈپ، 80 كە-لومېتر يول ئۇلى، 1 مىليون 363 مىڭ 700 كۇب مېتر توپا قۇرۇلۇشى، يول يۈزىنىڭ 600 مىڭ كۋادرات مېترلىق ئاستىنقى قۇم قەۋىتى، 560 مىڭ كۋادرات مېترلىق شېغىل قەۋىتى، 560 كە-ۋادرات مېترلىق قوش يۈزلۈك ئاسفالىت قەۋىتى، ئومۇمىي ئۆزۈنلۇقى 141.60 مېتر كېلىدىغان يەتتە كۆۋرۈك، 42 سۆڭگۈچ ياسالدى. بۇنىڭغا تاشيول ئاسراش راسخوتىدىن سېلىنغان مەبلەغ-لىنىڭ نەقچوتى 5 مىليون 126 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ھەر بىر كىلومېترلىنىڭ ئوتتۇرىچە پۈتۈپ چىقىش باھاسى 64 مىڭ يۈەندىن توغرا كەلدى.

ئۇرۇمچى-قەشقەر غول تاش يول لىنىيىسى 1959-يىلى دۆلەت يولى لىنىيىسىگە كىرگۈزۈلدى. 1981-يىلى قاتناش مىنىستىرلىكى تەكشۈرۈپ، نامىنى ئۇرۇمچى-خونجىراپ لىنىيىسى دەپ ئۆزگەر-تىپ، 314 لىنىيە (ئۇرۇمچى-خونجىراپ لىنىيىسى) دەپ نومۇر بېكىتتى.

1975-يىلدىن 1983-يىلىغىچە قۇرۇلغان ئاسفالت يوللار تۆۋەندىكىدەك:

1) دۆلەت يولى

ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتى 1-قۇرۇلۇش ئەترىتى دۆلەت يولى 314-لىنىيىسىنىڭ بىناكارلىق-قۇرۇلۇش، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىدىن شوتا قۇدۇققىچە بولغان 42 كىلومېتر يولىنىڭ ئۆلىنى ئۆزگەرتىش ۋە بىر قىسىم كۆۋرۈك سۆڭگۈچ قۇرۇلۇشىنى ياسىدى.

2) ئۆلكە يولى

شىنجاڭ 51-لىنىيىسى (ئاقسۇ-ئۇچتۇرپان-ئاقچى) ئەسلىدە 1957-يىلى خەلق ئىشچىلىرى سەپەرۋەر قىلىنىپ ياسالغان ئاددىي يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۆزۈنلۇقى 169 كىلومېتر كېلەتتى. بۇ يول 1977-يىلى ناھىيە يولىدىن ئۆلكە يولىغا ئۆستۈرۈلدى.

3. شەھەر-يېزا تاشيولى

شىنجاڭ 49-لىنىيىسى، يەنى ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر-تاش لەڭگەر لىنىيىسى، بۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 20 كىلومېتر، بۇ يول 1958-يىلىدىن ئىلگىرى ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولىنىڭ بىر قىسمى ئىدى. 1958-يىلى كۆچادىن قارا يۇلغۇنغىچە بولغان لىنىيىسىنى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى پۈتكەندىن كېيىن، ناھىيە بىلەن ۋىلايەت ئوتتۇرىسىدىكى يەرلىك يولغا ئۆزگەرتىلدى. 1983-يىلى 5-ئايدا مەزكۇر لىنىيە 3-دەرىجىلىك يول ئۆلچىمى بويىچە ئۆزگەرتىلىشكە باشلاپ، بۇ قۇرۇلۇش 1984-يىلى 9-ئايدا پۈتتى. كەڭلىكى ئالتە مېتىر قوش، يۈزلۈك ئاسفالت يول يۈزى 20 كىلومېتر، پولات چۈۋىلىق بېتون تاختاي كۆۋرۈك ئىككى بولۇپ، كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 11 مېتر. تاختاي ياپقان سۇڭگۈچ بەش، نور سۇڭگۈچ 17. بۇنىڭغا 1 مىليون 20 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، ھەر كىلومېتىرلىنىڭ ئوتتۇرىچە پۈتۈپ چىقىش باھاسى 57 مىڭ 200 يۈەندىن توغرا كەلدى.

شىنجاڭ 50-لىنىيىسى، يەنى ئاقسۇ-ئارال لىنىيىسى (ئاقسۇ-تارىم تاشيولى). ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 125 كىلومېتر بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىدىن تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىغا بارىدىغان بىردىنبىر تاشيول. 1957-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى ئاقسۇدىن يېزا ئىگىلىك 6-تۇەنگە بارىدىغان 42 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى ئاددىي تاشيولنى ياسىغان، 1958-يىلى يەنە داۋاملاشتۇرۇپ، 83 كىلومېتر يول ياساپ، يولنى ئارالغا تۇتاشتۇردى، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 125 كىلومېترغا يەتتى. بۇ يولنىڭ قۇم-شېغىل ياتقۇزۇلغان قىسمى 68 كىلومېتر، شورلۇق توپا يول 57 كىلومېتر ئىدى. 1984-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى مەسئۇل بولۇپ، كونا 2-دەرىجىلىك يول ئۆلچىمى بويىچە ئۆزگەرتىپ ياساپ چىقتى، يول ئۇلىنىڭ كەڭلىكى ئون مېتر، كۆتۈرۈلىدىغان ئېگىزلىكى 1.7-2.5 مېتر، ئېغىرلىق كۆتۈرۈش قۇم-شېغىل قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 18 سانتىمېتر، يول يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر، كۆۋرۈك سۇڭگۈچلىرى مۇستەھكەم قىلىپ ياسىلىش لايىھىلەنگەن. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا پۈتۈن لىنىيە بويىچە توپا قۇرۇلۇشى، قۇم-شېغىل ئېغىرلىق كۆتۈرۈش قەۋىتى ۋە كۆۋرۈك، سۇڭگۈچلەرنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى، شۇنىڭدەك قاراماي ياتقۇزۇلغان يول يۈزى يەتتە كىلومېترغا يەتتى.

شىنجاڭ 52-لىنىيىسى، يەنى ئاقسۇ-ئاۋات لىنىيىسى، بۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 60 كىلومېتر، 1957-يىلى ئىككى تاھىيە خەلق ئىشچىلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ تەۋەسىدىكى يول بۆلىكىنى ياساپ، ئۇزۇنلۇقى 60 كىلومېتر كېلىدىغان ئاددىي تاشيولنى پۈتكۈزگەن، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 12.1 مېتر كېلىدىغان سەككىز ياغاچ كۆۋرۈك سالغان، 18 سۇڭگۈچ ياسىغان؛ 54 كىلومېتر يولغا بەش سانتىمېتردىن سەككىز سانتىمېترغىچە قېلىنلىقتا قۇم-شېغىل ياتقۇزغان. يول ئۇلىدا ئېتىيازدا توك كۆتۈرۈپ، پاتقاق ئۆرلەپ كېتىدىغان، كۆز، قىشلاردا كۆپ يەرلەرگە سۇ كىرىپ كېتىدىغان نۇقسانلار بولغاچقا، ئاۋات ناھىيىسى 1975-يىلى 3-دەرىجىلىك يول ئۆلچىمى بويىچە ئۆزگەرتىپ ياساشقا كىرىشكەن. 1983-يىلى قاراماي ياتقۇزۇشقا باشلىنىپ، 1985-يىلى پۈتۈن لىنىيە بويىچە قاراماي ياتقۇزۇش ۋەزىپىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالغان. پۈتۈن قۇرۇلۇشقا 3 مىليون 872 مىڭ 600 يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، ھەر كىلومېتىرلىنىڭ ئوتتۇرىچە پۈتۈپ چىقىش باھاسى 64 مىڭ 500 يۈەندىن توغرا كەلگەن.

ئاقسۇ شەھىرى-قارىتال يېزىسى تاشيولى. بۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى 50 كىلومېتر بولۇپ، ئەسلىدە 1956-يىلى ياسالغان ئاددىي تاشيول ئىدى. 1985-يىلى 3-دەرىجىلىك يول ئۆلچىمى بويىچە ئۆزگەرتىلىپ، قاراماي ياتقۇزۇلدى، 20 ئورۇندا 119 مېتر ئۇزۇنلۇقتا مۇستەھكەم كۆۋرۈك، ئالتە ئورۇندا 36 مېتر ئۇزۇنلۇقتا ياغاچ كۆۋرۈك، 104 نور-سۇڭگۈچ ياسالدى. ھەر كىلومېتر يول 45 مىڭ يۈەنگە پۈتتى.

ئۇرۇمچى-خونجىراپ تاشيولىنىڭ 1038 كىلومېتىرلىق جايىدىن ئايكۆل يېزىسىغىچە بولغان تاشيولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر، بۇ يول 1971-يىلى 3-دەرىجىلىك يول ئۆلچىمى بويىچە ياسىلىپ، يول يۈزىگە شېغىل تۆكۈلگەن. 1985-يىلى قاراماي ياتقۇزۇلۇپ، بىر ئورۇنغا سېمونت تاختا ياپقان

سۈتكۆچ ياسالدى. ھەر بىر كىلومېتىرلىك يۇتۇپ چىقىشىغا 45 مىنۇت پۇلى كەتتى.

4. يېزا-كەنت يوللىرى

ئاقسۇ شەھىرىدە 103 يېزا-كەنت يولى بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 554 كىلومېتىر، يېزا ئىگىلىك 1-شىستېمىلىك شەھەردە ئورۇنلاشقان تۆمۈر-مەيدانلىرىدا 122 يېزا-كەنت يولى بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 805.65 كىلومېتىر. ئىككىنچى قوشقاندا، ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدە جەمئىي 225 يېزا-كەنت يولى بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1359.65 كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى دەرىجىگە توشمىغان يول، توپا يوللاردىن ئىبارەت.

1) شەھەر تەۋەسىدىكى يېزا-كەنت يوللىرى

ئۈرۈمچى-خوتەنسىراپ لىنىيەسىنىڭ 1054 كىلومېتىر جايىدىن فوسفور كەنىغا بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 24 كىلومېتىر.

شىنجاڭ 50-لىنىيەسىنىڭ 106 كىلومېتىر جايىدىن توقاي يېزىسىغا بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتىر.

ئايكۆل يېزىسىنىڭ ئاچايول ئېغىزىدىن « شەرق قىزارىدى » دېھقانچىلىق مەيدانىغا بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 13 كىلومېتىر.

ئېگەرچى كەنتىدىن گۈلباغ كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتىر.

گۈلباغ كەنتىدىن باغچى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتىر.

باغچى كەنتىدىن قارامۇقچى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتىر.

قارامۇقچى كەنتىدىن يۇقىرىقى بالداڭ كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتىر.

يۇقىرىقى بالداڭ كەنتىدىن قوشتوغراق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى توققۇز كىلومېتىر.

يۇقىرىقى بالداڭ كەنتىدىن پىرما كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتىر.

قوشتوغراق كەنتىدىن ئۆستەڭ بويى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتىر.

ئېگەرچى كەنتىدىن خانىقا كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتىر.

ئېگەرچى يېزىسىدىن ئېگەرچى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر.

ئېگەرچى كەنتىدىن يۇلغۇنلۇق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتىر.

ئېگەرچى كەنتىدىن يۇقىرىقى كۆكباش كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتىر.

ئېگەرچى كەنتىدىن يۇلغۇنلۇق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئون كىلومېتىر.

ئېگەرچى كەنتىدىن بۇلاقچى كۆۋرۈك كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتىر.

تۆۋەنكى كۆكباش كەنتىدىن يۇقىرىقى كۆكباش كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتىر.

شەھەر ئىچىدىن سەكپاچى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتىر.

بەشتوغمەن يېزىسىدىن كۆكباش كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئون كىلومېتىر.

بەشتوغمەن يېزىسىدىن يۇقىرىقى لەنگەر كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتىر.

بەشتوغمەن يېزىسىدىن ئارالەنگەر كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتىر.

بەشتوغمەن يېزىسىدىن تۆۋەنكى لەنگەرگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتىر.

بەشتوغمەن يېزىسىدىن يۇسۇپ خوجا ئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتىر.

بەشتوغمەن يېزىسىدىن يۇقىرىقى خەلپە ئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتىر.

يۇقىرىقى خەلپە ئېرىق كەنتىدىن تۆۋەنكى خەلپە ئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتىر.

تۆۋەنكى خەلپە ئېرىق كەنتىدىن يۇقىرىقى ئابلەش ئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر.

يۇقىرىقى ئابلەش ئېرىق كەنتىدىن تۆۋەنكى ئابلەش ئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتىر.

تۆۋەنكى ئابلەش ئېرىق كەنتىدىن يۇقىرىقى گىرىشمىئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر.

يۇقىرىقى گىرىشمۈبرىق كە نىتىدىن جىلغا بويى كە نىتىگە بارىدىغان يول ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
جىلغا بويى كە نىتىدىن تۆۋەنكى گىرىشمۈبرىق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
تۆۋەنكى گىرىشمۈبرىق كە نىتىدىن قوغاچىبرىق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر.
تۆۋەنكى گىرىشمۈبرىق كە نىتىدىن غول مەھەللە كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر.
تۆۋەنكى گىرىشمۈبرىق كە نىتىدىن سايغان مەھەللە كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
سايغان مەھەللە كە نىتىدىن يۇسۇپ خوجا ئېرىق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
ئەينىۋات كە نىتىدىن ئوتتۇرا ئېرىق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر.
ئەينىۋات كە نىتىدىن كونا ئېرىق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.
كونا ئېرىق كە نىتىدىن جىگدە قوتان كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
بەشتۆگمەن يېزىسىدىن ئوپۇرباش كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر.
كۆكئۆلئېرىق كە نىتىدىن يۇقىرىقى يېڭى ئۆستەڭ كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
بەشتۆگمەن يېزىسىدىن يېڭى ئاۋات كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر.
قاراتال يېزىسىدىن كۆكئول كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتر.
كۆكئول كە نىتىدىن يېڭى گۈلباغ كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر.
يېڭى گۈلباغ كە نىتىدىن قاراڭغۇ توغراق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
قاراتالدىن بوستان كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
بوستان كە نىتىدىن يۇقىرىقى بۆزچى كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
بوستان كە نىتىدىن ئارا بۆزچى كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
قاراتالدىن توغۇرچى كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر.
قاراتالدىن تۆۋەنكى بۆزچى كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر.
تۆۋەنكى بۆزچى كە نىتىدىن چوناق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر.
قاراتالدىن تۆۋەنكى چوناق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 22 كىلومېتر.
قاراتالدىن يۇقىرىقى سات كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئون كىلومېتر.
يۇقىرىقى سات كە نىتىدىن سات كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر.
سات كە نىتىدىن تۆۋەنكى سات كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.
تۆۋەنكى سات كە نىتىدىن يۇقىرىقى غالدىر كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
يۇقىرىقى غالدىر كە نىتىدىن تۆۋەنكى غالدىر كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.
تۆۋەنكى غالدىر كە نىتىدىن ماتان كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
سات كە نىتىدىن يېڭى مەھەللە كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر.
يۇقىرىقى غالدىر كە نىتىدىن يېڭى ئاقئېرىق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتر.
قاراتالدىن چورۇققوم كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
قاراتالدىن قېدىمئايماق كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر.
قاراتالدىن گاۋاك كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتر.
قارا تالدىن نامات كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 13 كىلومېتر.
نامات كە نىتىدىن سېرىققىرچىن كە نىتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.

گاۋاڭ كەنتىدىن قازاق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتر.
قازاق كەنتىدىن تۆگمەنبېشى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
قازاق كەنتىدىن ئارادوسقۇل كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر.
ئارادوسقۇل كەنتىدىن دوسقۇل كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
توپلۇق يېزىسىدىن ئۆستەڭ بويى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتر.
توپلۇق يېزىسىدىن قارا كۆل كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
جا كۆۋرۈك ئاچا يول ئېغىزىدىن سېرىقسۇ كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.
توپلۇق يېزىسىدىن پاختىلىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 11 كىلومېتر.
توپلۇق يېزىسىدىن شور كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئون كىلومېتر.
شور كەنتىدىن قاشبېشى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئون كىلومېتر.
توپلۇق يېزىسىدىن يۇقىرىقى كالكال كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.
توپلۇق كەنتىدىن ئۆستەڭ بويى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
قۇمباش يېزىسىدىن باشۋاغ كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتر.
ئاقسۇ-ئاۋات تاشيولىنىڭ 27 كىلومېترلىق جايىدىن ئاقئېرىق كەنتىگە بارىدىغان، يول ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.
ئاقئېرىق كەنتىدىن توپاقئارال كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
قۇمباشتىن يۇقىرىقى قارا ناس كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
قۇمباشتىن سولغاي كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر.
قۇمباشتىن تۆۋەنكى قارا ناس كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
قۇمباشتىن قوشئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
قۇمباشتىن يۇقىرىقى يۇرتچى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
ئايكۆل يېزىسىدىن يۇقىرىقى تىگىن كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتر.
يۇقىرىقى تىگىن كەنتىدىن شېغىل كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتر.
شېغىل كەنتىدىن كۆل كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى توققۇز كىلومېتر.
تۆۋەن كەنتىدىن كۆل كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.
ئايكۆل يېزىسىدىن جىگدەباغ كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتر.
جىگدەباغ كەنتىدىن دۆڭ مەھەللە كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى توققۇز كىلومېتر.
ئايكۆل يېزىسىدىن چاچى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر.
ئايكۆل يېزىسىدىن كونا بازار كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتر.
ئايكۆل يېزىسىدىن كۆنچى مەھەللىسى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېتر.
ئايكۆل يېزىسىدىن لەنگەر كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
ئايكۆل يېزىسىدىن پاياپ كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر.
پاياپ كەنتىدىن تۆۋەنكى تىگىن كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.
پاياپ كەنتىدىن تامباغ كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.
تامباغ كەنتىدىن قوشئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتر.
يۇقىرىقى قوشئېرىق كەنتىدىن ساي مەھەللىسى كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
تۆۋەنكى تىگىن كەنتىدىن قىشلاقئېرىق كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر.

قىشلىقىغىرىق كەنتىدىن ئاقتىكەن كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتر.
قىشلىقىغىرىق كەنتىدىن تاشتا كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 17 كىلومېتر.
ئۇرۇمچى-خونجىراپ لىنىيىسىدىن ھاسا كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر.
ئۇرۇمچى-خونجىراپ تاشيول لىنىيىسىنىڭ 1062 كىلومېترلىق جايىدىن خاڭگۈلۈك كەنتىگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر.

2) يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ شەھەر تەۋەسىدىكى تۇمەن-مەيدانلىرىنىڭ يېزا-كەنت يوللىرى.
ئۇرۇمچى-خونجىراپ تاشيول لىنىيىسىنىڭ 1087 كىلومېترلىق جايىدىن 1-تۇمەنگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر. 1955-يىلى 1-تۇمەن ياسىغان ئاددىي تاشيول بولۇپ، 1981-يىلى رېمونت قىلىنىپ، شېغىل يېتەزۇلغان.

16-تۇمەندىن 8-تۇمەنگە بارىدىغان يول. ئۇزۇنلۇقى 20 كىلومېتر. 1959-يىلى 8-تۇمەن ياسىغان ئاددىي تاشيول.

ئارال تەبىئىي بازىرىدىن 10-تۇمەنگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتر، 1959-يىلى 10-تۇمەن ياسىغان ئاددىي تاشيول.

ئاقسۇ-تارىم تاشيولىدىن 13-تۇمەنگە بارىدىغان يول. ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر، 1959-يىلى 13-تۇمەن ياسىغان ئاددىي تاشيول.

ئاقسۇ-تارىم تاشيولى، ئۇزۇنلۇقى 68 كىلومېتر، 16-تۇمەنگە بارىدىغان يول 33 كىلومېتر. 1959-يىلى 16-تۇمەن ياسىغان ئاددىي تاشيول.

1-تۇمەن ئىچىدە 19 يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 162 كىلومېتر.
2-تۇمەن ئىچىدە 14 يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 16.2 كىلومېتر.
7-تۇمەن ئىچىدە ئون يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 37.6 كىلومېتر.
9-تۇمەن ئىچىدە 19 يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 92 كىلومېتر.
10-تۇمەن ئىچىدە 11 يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 39.55 كىلومېتر.
11-تۇمەن ئىچىدە توققۇز يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 48 كىلومېتر.
12-تۇمەن ئىچىدە توققۇز يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 61.5 كىلومېتر.
13-تۇمەن ئىچىدە توققۇز يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 43 كىلومېتر.
14-تۇمەن ئىچىدە توققۇز يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 55.8 كىلومېتر.
16-تۇمەن ئىچىدە سەككىز يول بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 129 كىلومېتر.

ئارالدىن 14-تۇمەنگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 50 كىلومېتر. 1959-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى ياسىغان ئاددىي تاشيول.

ئاقسۇ-تارىم تاشيولىنىڭ 64 كىلومېترلىق جايىدىن 16-تۇمەنگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 33 كىلومېتر، 1960-يىلى 16-تۇمەن ياسىغان ئاددىي تاشيول.

9-تۇمەندىن 10-تۇمەنگە بارىدىغان تاشيول، ئۇزۇنلۇقى 14 كىلومېتر. 1961-يىلى مۇشۇ ئىككى تۇمەن ھەمكارلىشىپ ياسىغان ئاددىي تاشيول.

8-تۇمەندىن 16-تۇمەنگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى 16 كىلومېتر، 1961-يىلى مۇشۇ ئىككى تۇمەن ھەمكارلىشىپ ياسىغان ئاددىي تاشيول.

ئاقسۇ-تارىم تاشيولىنىڭ 126 كىلومېترلىق جايىدىن 13-تۇمەنگە بارىدىغان يول، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر. 1957-يىلى 13-تۇمەن ياسىغان ئاددىي تاشيول بولۇپ، شېغىل يېيىتىلغان.

§2. كۆۋرۈك

1. دولان دەريا كۆۋرۈكى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى دولان دەرياسىغا 1941-يىلى، 1948-يىلى ۋە 1961-يىللىرى ئوچ ياغاچ كۆۋرۈك سېلىنغان. 1979-يىلى ياغاچ كۆۋرۈك چۈۋۈپ تاشلىنىپ، ئۇزۇنلۇقى 40.6 مېتر پوختا كۆۋرۈك سېلىنىپ، دولان دەريا 1-كۆۋرۈكى، دەپ ئاتالدى.

1971-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتىنىڭ كۆۋرۈك قۇرۇلۇش ئەتىرىتى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ جەنۇب تەرىپىدە دولان دەرياسىغا 30.5 مېتر ئۇزۇنلۇقتا پوختا كۆۋرۈك سالدى. بۇ دولان دەريا 2-كۆۋرۈكى، دەپ ئاتالدى.

2. ئاقسۇ دەرياسى چوڭ كۆۋرۈكى

چىڭ سۇلالىسى گۈاڭشۈ 3-يىلى (1877-يىلى) لىۋ جىنتاڭ قوشۇن باشلاپ، ياقۇپ بەگنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنىغا قوغلاپ زەربە بەرگەندە ئاقسۇ يېڭى دەرياسىنىڭ ھازىرقى ئاقسۇ چوڭ كۆۋرۈكىنىڭ تەخمىنەن بىر كىلومېتر تۆۋەن ئېقىمىغا دېڭىزلىق توققۇز تۆشۈكلۈك بىر ياغاچ كۆۋرۈك سېلىشقا بۇيرۇق بەرگەن. كۆۋرۈكنىڭ ئاستىغا ياغاچ تۈۋرۈك قويۇلۇپ، شاخ-شۇمبا بېسىلىپ، كۆۋرۈك سۇپىسى ياسالغان، كۆۋرۈك ئۈستىنىڭ كەڭلىكى بەش مېتر بولۇپ، تۆت ئاتلىق ھارۋا ئۆتەلەيتتى. سۇيى چوڭقۇر يەرلەرگە كېچىك ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، 300 مېتر كەڭلىكتىكى بۇ دەريادىن كېمە بىلەن ئۆتۈش يولغا قويۇلغان.

1938-يىلى ئاقسۇ كونا دەرياسىغا ھەر بىرى توققۇز مېتر كېلىدىغان 16 ئاددىي ياغاچ كۆۋرۈك سېلىندى. كۆۋرۈك سۇپىسىنىڭ ياغاچ راملىرى ئارىسىغا تاش دۆۋىلىنىپ، شاخ-شۇمبا بېسىلدى. كۆۋرۈكلەرنىڭ ئارىسىغا تاش، شاخ-شۇمبا بېسىلىپ، سۇ ئېقىمىنى ئاستىلاتىدىغان يول ياسىلىپ، يۇك باسقان ئات ھارۋىلىرى ئۆتەلەيدىغان قىلىندى.

1941-يىلى ئاقسۇ ۋالىيسى مەھكىمىسى يول ياساش ھەيئىتى كونا دەريادا كۆۋرۈك ياساش ئىشىغا بېپتەكچىلىك قىلدى. كۆۋرۈك ئورنى ھارۋا كۆۋرۈكىنىڭ 500 مېتر يۇقىرى ئېقىمىغا چۈشتى. كۆۋرۈكنى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىنژېنېرى لايىھىلدى. تاشيول ئىدارىسى تېخنىك خادىم ئەۋەتىپ قۇرۇلۇشقا قاتناشتۇردى. بۇ كۆۋرۈك 14 تۆشۈكلۈك قىلىپ لايىھىلەنگەن ياغاچ كۆۋرۈك بولۇپ، ئوتتۇرىدىكى تۆشۈكلىرىنىڭ ھەر بىرىنىڭ دېئامېتىرى توققۇز مېتر، چەتتىكى تۆشۈكلىرىنىڭ ھەر بىرىنىڭ دېئامېتىرى 7.5 مېتر، كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 124 مېتر ئىدى. ئاستىغا قوش قوزۇقلۇق، جازىلانغان گۈندە سۇپا ياسالدى. ئۈستۈنكى ئاددىي دەستىلىمە لىنىڭ ئاستىغا كۆتۈرمە خار قويۇلدى. كۆۋرۈكنىڭ يۇك كۆتۈرۈش ئىقتىدارى ئاپتوموبىل 8-دەرىجىلىك بولۇپ، 1942-يىلى پوختىلىدى.

كونا دەريا ياغاچ كۆۋرۈكى پوتەي دەپ قالغان چاغدا، يېڭى دەريا ياغاچ كۆۋرۈكى سېلىنىشقا باشلىندى. بۇ 24 تۆشۈكلۈك قىلىپ لايىھىلەنگەن بولۇپ، ئوتتۇرىدىكى تۆشۈكلىرىنىڭ ھەر بىرىنىڭ دېئامېتىرى 12 مېتر، يان تۆشۈكلىرىنىڭ ھەر بىرىنىڭ دېئامېتىرى 5.5 مېتر، كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 397 مېتر قىلىندى. ئۈستۈنكى قىسمى قوش قوزۇقلۇق گۈندە سۇپا بولۇپ،

ئاستىنقى قىسمى قورساقلىق كەرمە شەكىللىك كۆتۈرمە جازا قىلىپ قۇرۇلدى. كۆۋرۈك ئۈستىنىك كەڭلىكى ئالتە مېتر بولۇپ، ماشىنا-ھارۋىدىن چەتلەش سۇپىسى ياسالغان، دەريا قىنىغا تاش بىلەن توسما ياسىلىپ، پەيسمان قاتلام يېيىتىلىپ، ئاستى قوغدالغان. كۆۋرۈك بېشىغا ياپلاق تاش بىلەن شاخ-شۇمبا بېسىلىپ، ئېقىم بۇراش توسمىسى ياسالغان. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2100 مېتر، كۆۋرۈكنىڭ يۈك كۆتۈرۈش ئىقتىدارى ئاپتوموبىل 8-دەرىجىلىك بولۇپ، 1944-يىلى قىشتا پۈتتۈرۈلگەن.

1952-يىلى 8-ئايدا ئاقسۇ يېڭى دەريا ياغاچ كۆۋرۈكىنىڭ توققۇز تۆشۈكىنى سۇ ئېقىشپ كەتتى. ئاقسۇ ۋالىيى مەھكىمىسىنىڭ باشچىلىقىدا 1000دىن ئارتۇق خەلق ئىشچىسى سەپەرۋەر قىلىنىپ، كۆۋرۈكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 108 مېتر كېلىدىغان سۇ ئېقىشپ كەتكەن توققۇز تۆشۈكى قايتا ياسالدى.

1957-يىلى 4-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق تاشيول ئىدارىسىنىڭ تەستىقلىشى ۋە 904 مىڭ يۈەن يول ئاسراش خىراجىتى ئاجرىتىپ بېرىشى ئارقىسىدا ئاقسۇ چوڭ كۆۋرۈكى يېڭىباشتىن سېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە كونا دەريا ياغاچ كۆۋرۈكى 17 تۆشۈكلۈك، ھەر بىر تۆشۈكىنىڭ دىئامېتىرى يەتتە مېتر، كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 124 مېتر قىلىپ لايىھىلەندى. ئاستىغا بىر قاتار قۇزۇق قېقىلىپ، ئۈتتۈرا قىسمىغا ئىككى رام جازىلىق گۈنداپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ئۈستۈنكى قىسمى ئاددىي دەستىلىمە لىملىق قىلىپ قۇرۇلدى. يېڭى دەريا ياغاچ كۆۋرۈكىنىڭ سەككىز تۆشۈكىنىڭ دىئامېترى سەككىز مېتردىن، 21 تۆشۈكىنىڭ دىئامېترى يەتتە مېتردىن، 26 تۆشۈكىنىڭ دىئامېترى ئالتە مېتردىن بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 376 مېتر كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئاستىنقى قىسمىغا بىر قاتار قۇزۇقلۇق گۈنداپ سۇپا، ئۈتتۈرا قىسمىغا بەش رام جازىلىق گۈنداپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئۈستۈنكى قىسمىنى ئاددىي لىم بىلەن ياسالغان. ئىككى كۆۋرۈكنىڭ ئۈستى كەڭلىكى ئوخشاشلا يەتتە مېتر، ئىككى تەرىپىگە 0.5 مېتر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى ياسالغان. يۈك كۆتۈرۈش مىقدارى ئاپتوموبىل 8-دەرىجىلىك ئىككى كۆۋرۈكنى قاتناش نازارىتى 1-قۇرۇلۇش ئەترىتىنىڭ 2-ئىش ئورنى سالغان بولۇپ، قۇرۇلۇش 1958-يىلى 4-ئايدا پۈتتى. ھەر بىر مېترىنىڭ پۈتۈپ چىقىش باھاسى 1808 يۈەنگە توختىدى.

1965-يىلى 11-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتىنىڭ كۆۋرۈك قۇرۇلۇشى ئەترىتى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يەتتە كلومېتر غەربىدە ئاقسۇ يېڭى دەريا سۇ بىلەن كونا دەريانىڭ پۈختا بىتون كۆۋرۈك سېلىشقا باشلىدى. ئىككى كۆۋرۈكنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 391.28 مېتر كېلىدۇ. 1966-يىلى 8-ئايدا قۇرۇلۇش پۈتۈپ، ئىشلىتىشكە تاپشۇرۇلدى. تەكشۈرۈپ ئۈتكۈزۈۋالغاندىن چاغدا ئەڭ سۇپە تىلىك قۇرۇلۇش بولۇپ ياھالاندى، ئىككى كۆۋرۈك مۇنداق لايىھىلەنگەن: يېڭى دەريا كۆۋرۈكى 18 تۆشۈكلۈك بولۇپ، ھەر بىر تۆشۈكىنىڭ دىئامېترى 16.8 مېتر، كۆۋرۈكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 304.84 مېتر بولۇش؛ كونا دەريا كۆۋرۈكى بەش تۆشۈكلۈك بولۇپ، ھەر بىر تۆشۈكىنىڭ دىئامېترى 16.8 مېتر، كۆۋرۈكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 86.44 مېتر بولۇش؛ ئىككى كۆۋرۈكنىڭ ئارىلىقى 100 مېتر، ھەر ئىككىسىنىڭ تېگىگە تۆشۈك بۇرغىلاپ، دەريا قىنىغا 14 مېتر چوڭقۇرلۇقتا قويۇلغان قوش تۆۋرۈكلۈك گۈنداپ سۇپا ياساش؛ ئۈستۈنكى قىسمىغا سىمونتتىن قۇيۇلغان ئاددىي «T» شەكىلىك لىم قويۇش، كۆۋرۈك ئۈستىنىك ساپ كەڭلىكى يەتتە مېتر بولۇش، ۋە قارامايى بىلەن سېمونت ياتقۇزۇلۇش؛ ئىككى تەرىپىدە 0.75 مېتر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى بولۇش؛ يۈك كۆتۈرۈش ئىقتىدارى ئاپتوموبىل 13-دەرىجە، تراكتور 60-دەرىجە، تراكتور 60-دەرىجە بولۇش؛ 255 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى بىتون تاختايلىق ئەگرى دامبا كونا دامبا بىلەن تۇتاشتۇرۇلۇش. بۇنىڭغا 1 مىليون 668 مىڭ يۈەن

مەبلەغ سېلىندى. ھەر مېتىرنىڭ پۈتۈپ چىقىش باھاسى 4263 يۈەن بولدى.

3. شىنجاڭ 51-لىنىيىسىدىكى چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپىتكى كۆۋرۈكلەر

1) ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ سۇ كىرىش ئېغىزىنىڭ كۆۋرۈكى

كۆۋرۈك ئورنى 0 كىلومېتر +496 مېتىرلىق جايدا، ئۇنى 1985-يىلى 5-ئايدا يېزا ئىگەلىك 1-شى سالغان. كۆۋرۈك ئىككى تۆشۈكلۈك بولۇپ، ھەر بىر تۆشۈكنىڭ دىئامېترى ئىككى مېتىر، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 45.1 مېتىر. ئۇ، خارلىق كۆۋرۈك قىلىپ لايىھىلەنگەن. كۆۋرۈكنىڭ ئاستىنقى قىسمىدا بېتون گۈندا سۇپا، ئۈستۈنكى قىسمىدا پولات چۆنقلىق بېتوندىن قۇيۇلغان « T » شەكىللىك لىم بار. كۆۋرۈك ئۈستىنىڭ كەڭلىكى توققۇز مېتر بولۇپ، ئۇنىڭغا قارامای ياتقۇزۇلغان. ئىككى تەرىپىگە بىر مېتردىن كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى ياسالغان، يۈك كۆتۈرۈش ئىقتىدارى ئاپتوموبىل 20 ــ، پرىتسىپ ــ، 100. كۆۋرۈك قۇرۇلۇشىغا 295 مىڭ 200 يۈەن مەبلەغ سېلىندى، ھەر بىر مېترى 6545 يۈەن بىلەن پۈتتى.

2) ئېلېكتر ئىستانسىسىغا سۇ باشلاش ئۈستىڭىنىڭ كۆۋرۈكى

كۆۋرۈك ئورنى ئالتە كىلومېتر+ 820 مېترلىق جايدا بولۇپ، 1985-يىلى 9-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شى ئېلېكتر ئىستانسىسى سالغان. كۆۋرۈك تۆشۈك دىئامېترى 30 مېترلىق، كاۋاك گىپىر بولالىق، جۇپ ئەگمىلىك، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 60 مېترلىق قىلىپ لايىھىلەنگەن. ئاستىنقى قىسمىدا ئېغىر بېتون گۈندا بار، كۆۋرۈك ئۈستىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر بولۇپ، ئىككى تەرىپىگە 0.75 مېتر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئۇنىڭ يۈك كۆتۈرۈش ئىقتىدارى ئاپتوموبىل ــ 20، پرىتسىپ 100. سېلىنما نەقچوتى 293 مىڭ 300 يۈەن بولۇپ، ھەر بىر مېترى 4888 يۈەن بىلەن پۈتۈپ چىققان.

4. تارىم چوڭ كۆۋرۈكى

بۇ يېزا ئىگىلىك 1-شى تارىم بوزىيەر ئۇزلەشتۈرۈش رايونىنى ئېچىش ئۈچۈن تارىم دەريا-سىغا سېلىنغان چوڭ كۆۋرۈك. تارىم دەرياسى تارىختا « يۈگەنسىز توسۇن ئات » دەپ ئاتىلاتتى. ئۇ ئېرىگەن قار سۈيىدىن ھاسىل بولغان، كۆپ قۇملۇق، كۆچمە خاراكتېرلىك دەريا. دەريانىڭ قىنى كەڭ، سۈيى تېيىز، ئارالچىلىرى نۇرغۇن بولۇپ، ئاساسىي ئېقىمى پات-پات ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، سۇ يالاش ۋە لاي تىنىش دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئەمەلىي ئۆلچەنگەن ئەڭ چوڭ يالاش چوڭقۇرلۇقى 11 مېتردىن يۇقىرى بولۇپ، دائىم دېگۈدەك دەريا قېشى گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈش ئەھۋالى يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. 1958-يىلى ئارال كېچىكى ئەتراپىغا توغراق ياغىچى بىلەن بىر ياغاچ كۆۋرۈك سېلىنغان، بۇ كۆۋرۈك 45 تۆشۈكلۈك، ئۇزۇنلۇقى 325 مېتر بولۇپ، ياغاچ قوزۇقلىرى يەرگە يەتتە-سەككىز مېتر چوڭقۇرلۇقتا قېقىلغانىدى، لېكىن ياغاچ قوزۇقلار دەريا تېگىدىكى ئاقما قۇمغا قېقىلغاچقا، كۆۋرۈكنىڭ ئولى بوش بولۇپ قېلىپ، شۇ يىلى بىر قانچە بۆلىكىنى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتتى. 1959-يىلى 7-ئايدا چوڭ كۆۋرۈكنى كەلكۈن پۈتۈنلەي ئېقىتىپ كېتىپ، تارىم دەرياسىنىڭ جەنۇبى بىلەن شىمالىي ئوتتۇرىسىدىكى قاتناش-ترانسپورتتا پەقەت ماتورلۇق كېمىگىلا تايىنىلدى. يامغۇر پەسلىدە ئولۇغ سۇ كەلگەندە ياكى سېلىك سۇ پەسلىدە كېمە قىرغاقتا نورمال يېقىنلىشالمىغاچقا بەزى چاغلاردا بىر نەچچە كۈن دەريادىن ئوتتۇشكە مۇمكىن بولماي

قالدى. ماشىنا، تراكتورلارنى كېمىگە چىقىرىدىغان چاغدا، سەللا دىققەت قىلىنمىسا دەريادا سەرسالپ چۈشۈپ كېتەتتى. 1979-يىلى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكى ۋە ئاپتونوم رايونىمىز تەستىقلىشى بىلەن 8 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ پۈختا تاريم دەريا تاشيول كۆۋرۈكى سېلىندى.

يېڭىدىن سېلىنغان تاريم دەريا چوڭ كۆۋرۈكى 80 تۈشۈكلۈك قىلىپ لايىھىلەنگەن بولۇپ، ھەر بىر تۈشۈكنىڭ دىئامېترى 20 مېتر، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1601.6 مېتر، يۇك كۆتۈرۈش ئىقتىدارى ئاپتوموبىل — 15، تراكتور — 80 ئىدى. دەريا قىنىدىكى ئۇزگىرىشچان ئاقما قۇمنى تۈگەتمەس ئۈچۈن، ئاستىنقى قىسمىغا راكىتا بۇرغا بىلەن تۈشۈك تېشىلىپ، دەريا قىنىغا 26 مېتر چوڭقۇرلۇقتا قوزۇق قېقىلىپ، قوش قوزۇقلۇق گۈندە سۇپىسى ياسالدى، ئۈستۈنكى قىسمىغا پولات چۈۋىلىق بىتوندىن قويۇلغان « T » شەكىللىك لىم سېلىندى، كۆۋرۈك ئۈستىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر بولۇپ، ئىككى تەرىپىگە 0.75 مېتردىن پىيادىلەر يولى ياسالدى، دەريا قېشىنىڭ ئۇرۇلۇپ چۈشۈشى ۋە دەريانىڭ ئېقىن ئۇزگەرتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، كۆۋرۈك بېشىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا زىچ قاتار قىلىپ پولات چۈۋىلىق بىتوندىن قۇيۇلغان قوزۇق ئورنىتىلىپ، مۇستەھكەم مۇھاپىزەت قېشى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى.

كۆۋرۈك قۇرۇلۇشىنى يېزا ئىگىلىك 1-شى 600 نەچچە كىشىلىك كەسپىي قوشۇن تەشكىللەپ ياسىدى. 1984-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى رەسمىي قاتناش باشلاندى، نەقچوتتا ھەر مېتىرى 4910 يۈەن بىلەن پۈتۈپ، ئاپتونوم رايون تەۋەسىدىكى ئوخشاش شەكىلدىكى چوڭ كۆۋرۈكلەرنىڭ بىرلىك باھاسىدىن %12 تۆۋەن بولدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تولۇق ئەلا سۈپەتلىك قۇرۇلۇش دەپ تەستىقلىدى.

§3. خەلق ئاۋىئاتسىيىسى

مىنگونىڭ 31-يىلى (1942-يىلى) ئاقسۇدا تۇنجى ئايرودروم ياسىلىپ، تۆۋەنكى بالداق ۋە باغچى كەنتلىرىنىڭ 390 مو يېرىنى ئىگىلىگەنىدى. 1953-يىلى ئاقسۇ ئايرودرومى قايتا ياسالدى، ئايرودروم ئورنىدا ئۆزگىرىش بولمىدى. 1954-يىلى پۈتۈپ قاتناش باشلاندى.

1973-يىلى ئايرودروم ئورنى شەھەرنىڭ شەرقىگە يۆتكەلدى. 1983-يىلى خەلق ئاۋىئاتسىيە پونكىتىنىڭ ئايروپىلان كۆتۈش بىناسى پۈتۈپ ئىشلىتىشكە تاپشۇرۇلدى. ئۇنىڭ كۆلىمى 2090 كۋادرات مېتر، كۆرۈنۈشى گۈزەل، ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى مۇۋاپىق بولۇپ، 500 ئادەم ئايروپىلان كۈتۈشكە بولىدۇ.

جۇڭگو خەلق ئاۋىئاتسىيىسى لەنجۇ ئىدارىسى، ئۈرۈمچى، ئاقسۇ خەلق ئاۋىئاتسىيە پونكىتلىرى ۋە ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش كومىتېتى قاتارلىق تارماقلار بىرلىشىپ تەكشۈرۈپ، لايىھىدىكى ئۇلىچەمگە يەتكەن دەپ قارار ئۆتكۈزۈۋالدى. خەلق ئاۋىئاتسىيىسى نۆۋەتچى ئايروپىلانى شىمالدا ئۈرۈمچە-گە، جەنۇبتا قەشقەر، خوتەنگە ئۇچىدۇ. 1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە جەمئىي ئۇچقان ئايروپىلان 2100 قېتىم بولۇپ، يولۇچى توشۇش مىقدارى 65 مىڭ ئادەمگە يەتتى.

يىللىق يولۇچى توشۇش مىقدارى 1985-يىلى 4800گە، 1986-يىلى 5700گە، 1987-يىلى 7863كە (1988-يىلىنىڭ كەم)، 1989-يىلى 8000غا يەتتى.

§4. قۇرۇقلۇق ترانسپورتى

1. ترانسپورت قوراللىرى

تارىختىن بۇيان ترانسپورت ئىشلىرىدا ئادەم يۈدۈپ، ئۇلاغقا ئارتىش ياكى ئۇلاغ ھارۋىلىرىغا بېسىشقا تايىنىلغانىدى. چېك سۇلالىسى دەۋرىدە قوشۇنلارنىڭ ئوزۇق-تۇلۇك، يۆكلىرى كۆپىنچە ئۇلاغ قوشۇلىدىغان ياغاچ ھارۋىلاردا توشۇلغان.

چېك سۇلالىسىنىڭ داۋگۋاڭ 6-يىلى (1826-يىلى) چېك سۇلالىسى قوشۇنلىرى جاھانگىر خوجا توپىلىڭىنى تىنجىتىش ئۈچۈن، ئاقسۇغا يۈرۈش قىلغاندا، بىر قىسىم يۆكلىرىنى ئادەملەر يۈدۈپ ماڭغان بولۇپ، ھەر مىللەت ھاشارچىلىرىنىڭ ھەر بىرى 50 چېك يۈك كۆتۈرگەن. ئاقسۇدا مۇنداق بىر نەچچە خىل ئۇلاغ ھارۋىلىرى ئىشلىتىلگەن:

(1) **ياريار ھارۋا** بۇ، بىر خىل ئېگىز ياغاچ چاقلىق ئاددىي كالا ھارۋىسى بولۇپ، دېھقانلار كۆپىنچە ئوغۇت، ئاشلىق توشۇشقا ئىشلىتىدۇ، بۇ، كەنتلەر ئارىسىدىكى قاتناش ئىشلىرىدا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان قورال بولۇپ، ئۇنى يېزىلاردا 80-يىللاردىمۇ ئۇچراتقىلى بولاتتى.

(2) **كۆتەك ھارۋا** بۇ، ئىككى چاقلىق ئات ھارۋىسى، بۇ ھارۋىنىڭ چاقى ياريار ھارۋىسىنىڭ چاقىدىن توم، لېكىن دىئامېترى كىچىكرەك بولىدۇ. ئۇ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ. بىر خىلى، ياغاچ چاقلىق، يەنە بىر خىلى، ياغاچ چاقنىڭ سىرتىغا تۆمۈردىن چەمبەر تارتىلغان بولۇپ، تۆمۈر ھارۋا دېيىلىدۇ.

كۆتەك ھارۋا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان ترانسپورت ھارۋىسى ئىدى. 80-يىللاردا ئازلاپ كەتتى.

(3) **خادىك ھارۋا** بۇ، ئەمەلدار-تۆرىلەر ئىشلىتىدىغان تۆت چاقلىق، كوزوپلۇق ئات ھارۋىسى بولۇپ، ھەشەمەتلىك بېزىلەتتى.

(4) **پوچتا** بۇ، بىر خىل ئۆتەڭلەردە ئىشلىتىلىدىغان ھارۋا بولۇپ، ھازىر يوقاپ كەتتى.

(5) **مەپە** بۇ ئىككى چاقلىق ئات ھارۋىسى بولۇپ، خادىكتىن قالسلا ھەشەمەتلىك ياسىلاتتى. ئۇنىڭ سايۋىنى بولۇپ، ئەمەلدارلار كۆپ ئىشلىتەتتى. ھازىر يوقاپ كەتتى.

(6) **ئاغدۇرما ھارۋا** موللاقچى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ، ياغاچتىن ياسىلىدىغان موللاقچى ھارۋا، دېھقانلار ئۇنى كۆپىنچە ئوغۇت توشۇش، توپا توشۇشقا ئىشلىتىدۇ. موللاقچىسى ئۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭغا كالا، ئات قوشۇلىدۇ.

مىنگو دەۋرىدە گومىنداڭ ئارمىيىسىدە ئاز ساندا ئاپتوموبىل بولۇپ، ھەربىي قىسمىنى توشۇشقا ئىشلىتىلەتتى. 1919-يىلى تۇنجى قېتىم ئاقسۇغا ھەيدەپ كېلىنگەن زامانىۋى قاتناش قورالى ئۇرۇمچىدىن يولغا چىقىپ، كۇچا، باي ئارقىلىق ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەن ئاپتوموبىل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. 50-يىللارنىڭ بېشىدا يېزىلاردا يەنىلا ياغاچ چاقلىق ھارۋا بىلەن يۈك توشۇلاتتى.

1954-يىلى ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپىراتىپى تۇنجى قېتىم ئاپتوموبىل سېتىۋېلىپ، يۈك توشۇدى. 1958-يىلى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى رېزىنكە چاقلىق ئىككى تراكتور سېتىۋېلىپ، دېزىلىن توشۇدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن تراكتور، ئاپتوموبىللار يىلدىن-يىلغا كۆپەيدى. رېزىنكە چاقلىق چوڭ ھارۋا ۋە رېزىنكە چاقلىق كىچىك ھارۋا يېزا-كەنتلەردە ئومۇملاشتى. قول ھارۋىلىرىنى شاربكلاشتۇرۇشمۇ ئەمەلگە ئاشتى، ياغاچ چاقلىق ھارۋىلار تەدرىجىي شاللۇېتىلدى.

ئىجتىمائىي ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە خەلق تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ۋېلىسىپىت ئومۇملاشتى، موتسكىلىتنىڭ سانى ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1960-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئىشلەتكەن قاتناش-تىرانسپورت قوراللىرىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 7 ــ 12

بىرلىكى: دانە

يىللار	رېزىنكە چاقلىق كىچىك ماروزا	رېزىنكە چاقلىق چوڭ ماروزا	ئاپتوموبىل			رېزىنكە چاقلىق تراكتور		مۇتسىكلىت
			يۈك ئاپتوموبىلى	ئاپتوبۇس	پىكاپ	كىچىك تراكتور	چوڭ، ئوتتۇرا تراكتور	
1960		5	2				2	
1961	19	8	4				3	
1962	30	14	5				3	
1963	45	13	5				4	
1964	73	36	5				9	
1965	104	113	9				9	
1966	257	234	12				11	
1967	269	395	14				12	
1968	280	397	14				13	1
1969	263	475	15			1	23	2
1970	273	545	15			2	27	2
1971	306	754	15			4	30	2
1972	467	758	18			7	30	2
1973	890	799	20	1	1	12	59	2
1974	430	820	22	1	1	16	61	2
1975	2562	850	30	1	3	19	80	2
1976	5834	866	35	3	3	23	100	2
1977	6415	842	39	3	4	27	140	5
1978	8834	947	49	3	4	35	143	4
1979	9598	796	64	3	4	63	203	8
1980	11796	1002	99	3	8	139	323	13
1981	11472	856	138	3	10	155	358	18
1982	15898	659	144	4	11	219	449	64
1983	16666	717	151	4	16	283	516	82
1984	21536	827	176	4	21	361	552	149
1985	24049	960	269	9	32	437	580	235

ئەسكەرتىش: جەدۋەلدىكى سانلار ۋىلايەت، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ سانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

2. يولۇچى توشۇش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ئەڭ كۆپ قوللىنىلغان قاتناش قوراللىرى ئېشەك، ئات، كالا بولۇپ، ئۇلار ھارۋىغا قوشۇلاتتى ياكى مىنىپ مېڭىلاتتى. ئاقسۇدا مۇشۇ ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىدا ئاران تۆت ئۇلاغ دېگى بولۇپ، ئۇنىڭ-كەچكەن-كەچكەن يولۇچىلار قونالغۇدىن ئۇتۇپ كېتىپ قالسا دالىدا گۇلخان يېقىپ، ئوچۇقچىلىقتا قوناتتى. شەھەر ئىچىدىكى لەنگەر كوچىسى ئەينى پىللاردا دەڭلەر مەركەزلەشكەن جاي ئىدى (لەنگەر دېگەن سۆز ئۇنىڭ-دەڭ دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ).

1952-يىلى 10-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە شىنجاڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ترانسپورت شىركىتىنىڭ ئاقسۇ تىرانسپورت بېكىتى قۇرۇلدى. بېكەتنىڭ ئۈيلىرى، ماشىنا مەيدانى قاتارلىق مۇنەسسەسەلىرى ئىنتايىن ئاددىي ئىدى.

1953-يىلىدىن باشلاپ، ئۇرۇمچىدىن ئاقسۇغا يولۇچى توشۇش كىرا ماشىنىسى قاتنىدى. ئۇ 12 كۈندە ئاران بىتىپ كېلەلەيتتى.

ئاقسۇ ترانسپورت بېكىتىنىڭ 1953-يىلدىن 1956-يىلغىچە بولغان يولۇچى توشۇش لىنىيىسى، يول مۇساپىسى، بېلەت باھاسى

جەدۋەل 7 ــ 13

ئاپتوموبىل قاتنىغان يىل، ئاي	باشلىنىش بېكىتى	ئاخىرقى بېكەت	مۇساپىسى (كىلومېتر)	بېلەت باھاسى (يۈەن)
1953.1	ئۇرۇمچى	ئاقسۇ	1049	26.22
1954.5	ئاقسۇ	ئاقسۇ كونىشەھەر	12	0.30
1955.6	ئاقسۇ	شوتىقۇدۇق	58	1.45
1956.1	ئاقسۇ	كۈچار	282	7.05
1956.1	ئاقسۇ	ئاۋات	70	1.75
1956.1	ئاقسۇ	ئۈچتۇرپان	121	3.03
1956.5	ئاقسۇ	كەلپىن	148	3.70

ئاقسۇ ترانسپورت بېكىتىنىڭ نامى 1962-يىلى 10-ئاينىڭ 20-كۈنى ئاقسۇ مەركىزىي ترانسپورت بېكىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇ مەركىزىي ترانسپورت بېكىتىنىڭ تۇراقلىق مۇلكى 4 مىليون 400 مىڭ يۈەندىن ئاشتى. ئۇنىڭ ئاقسۇدىن ئۇرۇمچى، داخىيەن (تۇرپان ئوگزالى)، قەشقەر، كۇچا، مارالبېشى قاتارلىق جايلارغا قاتنايدىغان بەش تىجارەت لىنىيىسى، 227 ئىشچى-خىزمەتچىسى بار بولدى. ھەر يىلى يولۇچى توشۇش مىقدارى 100 نەچچە مىڭ ئادەم قېتىمغا يەتتى.

ئاقسۇ 1-تىرانسپورت شىركىتى 1959-يىلى 5-ئايدا قۇرۇلغان، شىركەتكە قاراشلىق 1-ئاپتوموبىل ئەترىتى يولۇچى توشۇش ئەترىتى قىلىندى. 1967-يىلى تۆت ئاپتوبۇس سېتىۋېلىندى. 1985-يىلغا كەلگەندە ئاپتوبۇس 41گە يەتتى، ئاساسلىقى، ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ناھىيىلەر ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىستىنىڭ ئۇيغۇر-مەيدانلىرى بولۇپ، جەمئىي 19 لىنىيىگە قاتنىدى، بۇ لىنىيىلەرنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 3058 كىلومېتر كېلىدۇ، بىر كۈندە توشۇلىدىغان يولۇچى 3000 ئادەمگە يېقىنلاشتى، يىللىق يولۇچى توشۇش ئوبوروت مىقدارى 40 مىليون ئادەم / كىلومېتر غا، پايدىسى 200 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1984-يىلى 7-ئايدا ئاقسۇ شەھەرلىك ترانسپورت شىركىتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ تۆت ئاپتوبۇس، بىر يۈك ئاپتوموبىلى بولۇپ، شەھەر ئىچىدىن قاراتال، ئايكۆل ۋە قۇمباش يېزىلىرىغا بارىدىغان لىنىيىلەرنى ئاچتى. 1986-يىلى ئىككى ئادەتتىكى ئاپتوبۇس ۋە بىر « خۇاڭخې » ماركىلىق چوڭ ئاپتوبۇس سېتىۋالدى. يولۇچى توشۇش ئوبوروت مقدارى (ئادەم-كىلومېتر ھېسابىدا) 1984-يىلى 14 مىليون 765 مىڭ يۆەنگە، 1985-يىلى 6 مىليون 426 مىڭ يۆەنگە، 1986-يىلى 4 مىليون 861 مىڭ 200 يۆەنگە، 1987-يىلى 2 مىليون 231 مىڭ يۆەنگە، 1988-يىلى 2 مىليون 121مىڭ يۆەنگە، 1989-يىلى 3 مىليون 120 مىڭ يۆەنگە يەتتى.

شەھەرلىك ئاپتوبۇس شىركىتى 1988-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى شەھەر ئىچىدىكى ئىككى لىنىيىدە رەسمىي قاتناش باشلىدى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 24 كىلومېتر بولۇپ، قاتنايدىغان ئاپتوبۇس يەتتىگە يەتتى.

شەھەرگە قاراشلىق رايوندىكى تاشيولدا يولۇچى توشۇش مىقدارى (ئۇزىتىش مقدارى) 1985-يىلى 1 مىليون 280 مىڭ ئادەمگە، 1986-يىلى 1 مىليون 280 مىڭ ئادەمگە 1987-يىلى 1 مىليون 100 مىڭ ئادەمگە، 1988-يىلى 2 مىليون 580 مىڭ ئادەمگە، 1989-يىلى 2 مىليون 410 مىڭ ئادەمگە يەتتى.

ئاقسۇ شەھىرىدىن جايلارغا بارىدىغان يولۇچى توشۇش لىنىيىسى، مۇساپىسى، بېلەت باھاسى جەدۋىلى

جەدۋەل 7 ــ 14

ئاخىرقى بېكەت	مۇساپىسى (كىلومېتر)	بېلەت باھاسى (يۈەن)	ئاخىرقى بېكەت	مۇساپىسى (كىلومېتر)	بېلەت باھاسى (يۈەن)
ئۈرۈمچى	1009	26.20	3-تۈەن	127	3.30
باي	165	4.60	4-تۈەن	105	3.00
ئۈچتۇرپان	112	2.70	5-تۈەن	58	1.60
ئاۋات	70	2.00	6-تۈەن	35	1.00
شايار	259	6.70	7-تۈەن	97	2.50
كەلپىن	148	3.90	8-تۈەن	91	2.30
مارالبېشى	240	6.20	9-تۈەن	124	3.20
ئاقسۇ كونىشەھەر	12	0.30	10-تۈەن	136	3.60
1-تۈەن	69	2.00	16-تۈەن	120	3.00
2-تۈەن	81	2.30	ئەسكەرتىش: بۇ جەدۋەلدىكىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1-ترانسپورت شىركىتىنىڭ 1985-يىلدىكى بېلەت باھاسى.		

3. يۈك توشۇش ئەھۋالى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن تاشيول قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتى تېز بولۇپ، ئاپتوموبىل تاشيول ترانسپورتى ئاساسلىق يۈك توشۇيدىغان ۋاسىتىگە ئايلاندى.

1) ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1-ترانسپورت شىركىتى

1959-يىل 5-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتى ئاقسۇ ۋىلايىتىگە 50 ئاپتوموبىل چوشۇرۇپ بېرىپ، ۋىلايەتلىك ئاپتوموبىل ئەترىتى قۇرۇلغان، ئۇ « ئاشلىققا، پولاتقا، ئاساسىي قۇرۇلۇشقا كاپا-

لەتلىك قىلىش » تىن ئىبارەت ترانسپورت ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان. رېمونتچىلىق كەسپى بېتىشەلمىگەنلىكتىن، ئاپتوموبىللارنىڭ ساق تۇرۇش ۋە ئىشقا چىقىش نىسبىتى ناھايىتى تۆۋەن بولۇپ، ۋىلايەتنىڭ ماددىي ئەشيا توشۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرالمىدى. 1960-يىلى 2 مىليون 93 مىڭ 500 تونىنا يۈك توشۇلۇپ، يۇقىرىغا 25 مىڭ يۈەن پايدا تاپشۇرۇلدى. 1962-يىلى 1-- ئايدا بۇ ئەترەت ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى.

1962-يىلدىن 1970-يىلغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتىنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلەر سانى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 7 ــ 15

يىللار	ئاپتوموبىل	توبوروت مىقدارى (تونا كىلومېتر)	يۈك توشۇش مىقدارى (تونا)	پايدىسى (يۈەن)	ئىشچى-خىزمەتچى (ئادەم)
1962	40	1911854	14949	-36368.22	134
1963	28	3389056	20232	96855.11	150
1964	31	4158493	34935	210000.00	145
1965	31	4158168	35023	240000.00	145
1966	31	3485310	30217	-148876.32	145
1967	31	4819924	32201	-156855.99	147
1968	31	3488310	31202	-37751.92	147
1969	31	2353854	29398	-118698.32	146
1970	40	4291635	34863	74417.97	154

1971-يىلى ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتى بىلەن شىنجاڭ 4-ترانسپورت شىركىتىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق 5-، 8-ئەترەتلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئاپتوموبىل يېڭى قۇرۇلدى. 1973-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتىگە، 1971-يىلى 11-- ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1-ترانسپورت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. شىركەتنىڭ يۈك ئاپتوموبىل ئەتىرىتى يۈك توشۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى.

1974-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1-ترانسپورت شىركىتىنىڭ خادىم، ئاپتوموبىل، يۈك توشۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 7 ــ 16

يىللار	ئىشچى-خىزمەتچى (ئادەم)	يىللىق ئومۇمىي كىرىمى (يۈەن)	پايدا-زىيان سانى (يۈەن)	ترانسپورت ئاپتوموبىلى	توبوروت مىقدارى (1000 تونا / كىلو مېتر)	ئومۇمىي ماڭغان مۇساپىسى (1000 ماشىنا كىلومېتر)	يۈك توشۇش ئاپتوموبىلى (1000 تونا)
1974	250	1110114.32	-177763.12	77			
1975	286	1315549.43	3484.95	84	4886	1577	32
1976	327	1641644.04	-31630.67	86	6284	2034	38
1977	351	2178188.71	160931.17	88	8627	2894	42
1978	392	2178015.95	229503.94	90	10078	2933	55
1979	438	2528261.68	223445.56	87	11898	3353	62
1980	406	3581952.74	314635.09	108	14495	4166	75
1981	429	2760549.22	117878.65	108	11518	3122	78
1982	505	3681564.00	517960.93	109	16490	4051	81
1983	497	4123586.72	524006.54	120	18948	4554	92

2) ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يۇك توشۇش ئەھۋالى

(1) قىسقا مۇساپىلىق ئۇلاغ تراڭسپورتى: 1959-يىلى (ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قوشۇۋېتىلگەن مەزگىل) قىسقا مۇساپىلىق تراڭسپورتنىڭ كەم قىسمىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن، ئاقسۇ ناھىيىسى %40 ئەمگەك كۈچى ۋە %20 تراڭسپورت قورالى ھەم ئۇلاغ كۈچىنى ئاجرىتىپ، قىسقا مۇساپىلىق تراڭسپورتقا قاتناشتۇرۇشنى قارار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن 7000 دىن ئارتۇق ئەمگەك كۈچى، 2800 ھارۋا، 200 تۆگە ۋە 3000 ئېشەك بىلەن ئاممىۋى خاراكتېرلىك قىسقا مۇساپىلىق تراڭسپورت قوشۇنى تەشكىل قىلىنىپ، ئۇز ناھىيىسىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرغاندىن سىرت، يەنە ۋىلايەتلىك خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ۋە ۋىلايەتلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتى قاتارلىق ئورۇنلارغا ياردەم بېرىلدى. ناھىيىلىك پارتكوم ئەسلىدىكى ئاساستا مالىيە تارماقلىرىدىن 40 مىڭ يۈەن قەرز ئېلىپ، 100 دانە تراڭسپورت قورالى سېتىۋېلىشنى قارار قىلدى. خەلق گۈڭشېلىرىنىڭ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، تراڭسپورت كۈچىنى 100-200 ھارۋىغا كۆپەيتىپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ 7270 تونىنا ئاشلىق، پاختا، ياغلىقدان ۋە يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىنى توشۇش ۋەزىپىسىنىڭ ئورۇندىلىشىغا كاپالەتلىك قىلدى. گۈڭشېلار ئۆزلىرى قونالغۇ، ئوت-چۆپ، يەم-خەشەك پونكىتى قۇرغاندىن سىرت، ناھىيىلىك قاتناش-تراڭسپورتقا قوماندانلىق قىلىش شىتابى بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلىپ ئۆز تاغ ئېغىزى، جام، ئاقسۇ بازىرى قاتارلىق جايلاردا قونالغۇ، ئوت-چۆپ، يەم-خەشەك بىلەن تەمىنلەش پونكىتى قۇردى. بۇ قېتىمقى كۆپنىڭ ئەقىل-پاراسىتى ۋە كۈچ-قۇدرىتى ئارقىلىق يولغا قويۇلغان قىسقا مۇساپىلىق تراڭسپورت تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئىش بولدى، ئەمما ئۇ ئۇزاق داۋاملىشالمىدى.

(2) ئاپتوموبىل بىلەن يۇك توشۇش: 1954-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە تۇنج ئاپتوموبىل (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «زىس—150» ماركىلىق) نى 1962-يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسىنىڭ يېمەك-ئىچەك مۇلازىمەت شىركىتى 2-ئاپتوموبىل (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «زىل» ماركىلىق) نى، ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى زاۋۇتى 3-ئاپتوموبىل (سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «زىل» ماركىلىق) نى سېتىۋالغان بولسىمۇ، ئەمما ئاپتوموبىلنىڭ سانى ئاز بولغاچقا، يۇك توشۇش ئاھايىتى زور چەكلىمىگە ئۇچرىدى.

1966-يىلى ناھىيىلىك ئاپتوموبىل تراڭسپورت ئەترىتى قۇرۇلۇپ، ناھىيە بويىچە ھەرقايسى ئورۇنلارغا تارقالغان سەككىز يۇك ئاپتوموبىلى مەركەزلەشتۈرۈلۈپ بىر تۇتاش باشقۇرۇلدى. بۇ ئاپتوموبىللارمۇ شۇ ناھىيە ئىچىدە ھەرخىل ماددىي ئەشيالارنى توشۇشنى ئۇستىگە ئېلىپ، تراڭسپوزت كۈچى يېتىشمەسلىك زىددىيىتى پەسەيتىلدى. شۇ ئارقىلىق چەكلىك ماتورلۇق ماشىنىلاردىن پايدىلىنىش ئۇنۇمى ئۆستۈرۈلدى. ناھىيىلىك ماشىنا ئەترىتى 1970-يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، 1980-يىلى قايتا قۇرۇلۇپ، ئورۇنلاردىكى ئون يۇك ئاپتوموبىلى مەركەزلەشتۈرۈلۈپ، يۇك توشۇش كەسپى قانات يايدۇرۇلدى. 1981-يىلى خەلق ئىگىلىكى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەڭشەلگەن ۋەزىيەت ئاستىدا، ناھىيىلىك ماشىنا ئەترىتى يەنە بىر قېتىم ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1978-يىلدىن كېيىن قاتناش-تراڭسپورت باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىدە دەسلەپكى ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ، تاشيول تراڭسپورت كەسپىدە كەڭ قوشۇۋېتىش، جانلاندۇرۇش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، دۆلەت، كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر تاشيولدا يۇك توشۇش ئىشلىرىنى ئورتاق يولغا قويىدى ۋە راۋاجلاندۇردى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر پۈتۈن شەھەر تەۋەسىدە يۇك توشۇيدىغان ھەرخىل ماتورلۇق قاتناش قوراللىرى 1285كە، ماتورسىز قاتناش قوراللىرى 25 مىڭ 9 غا يېتىپ، مۇشۇ بىر يىلدا 680 مىڭ تونىنا ئەترايدا يۇك توشۇلدى.

1986-يىلى ئاقسۇ شەھەرلىك ترانسپورت شىركىتىدە جەمئىي 1 مىڭ ئاپتوموبىلى بار ئىدى. ئۇلار-نىڭ يۈك توشۇش ئوبوروت مىقدارى 1984-يىلى 20 مىڭ 200 تونىا / كىلومېتر، 1985-يىلى 816 مىڭ تونىا / كىلومېتر، 1986-يىلى 1 مىليون 181 مىڭ 200 تونىا / كىلومېتر، 1987-يىلى 1 مىليون 630 مىڭ 200 تونىا / كىلومېتر، 1988-يىلى 1 مىليون 512 مىڭ تونىا / كىلومېتر، 1989-يىلى 2 مىليون 110 مىڭ تونىا / كىلومېترغا يەتتى.

4. يەككە ترانسپورت كەسپى

1983-يىلى يەككە ترانسپورت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 39 ئائىلە، 42 ئادەمگە، 1984-يىلى 91 ئائىلە، 137 ئادەمگە؛ يەتتى. 1985-يىلى 94 ئائىلە، 143 ئادەمگە يەتتى.

§5. قاتناش باشقۇرۇش

1. باشقۇرۇش ئاپپاراتى

مىنگونىڭ 30-يىلى (1941-يىلى) ئاقسۇ مەمۇرىي رايونىدا ئاقسۇ 1-دەرىجىلىك تاشيول ئۇچاستىكىسى قۇرۇلۇپ، ئاساسلىقى، ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر ۋە كەلپىن ناھىيىسى تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان تاشيوللارنى ئاسراش، باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان. 1946-يىلى ئۇنىڭ نامى ئاقسۇ تاشيول ئىشلىرى ئۇچاستىكىسىغا ئۆزگەرتىلگەن.

1959-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قاتناش ئىدارىسى قۇرۇلدى. كېيىن ئۇنىڭ ئاپپاراتى كۆپ قېتىم ئۆزگەرتىلىپ، 1985-يىلى 4-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قاتناش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. ئۇ، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تاشيول قاتناش مەمۇرىي باشقۇرۇش ئاپپاراتى بولۇپ، ئاساسلىقى، ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى تاشيول قاتنىشىنىڭ قۇرۇلۇش، يول ئاسراش، يولۇچى ۋە يۈك توشۇش ترانسپورتى، ئاپتوموبىللارنى تەكشۈرۈش قاتارلىق مەمۇرىي كەسىپلەرگە مەسئۇل بولدى.

ئاقسۇ ناھىيىلىك قاتناش ئىدارىسى 1959-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، كېيىن ئاپپاراتىدا كۆپ قېتىم ئۆزگىرىش بولدى، 1985-يىلى ئاقسۇ شەھەرلىك قاتناش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشيول باش ئۇچاستىكىسى 1963-يىلى قۇرۇلدى.

ئاقسۇ ناھىيىلىك تاشيول ئاسراش ئەترىتى 1963-يىلى قۇرۇلۇپ، 1965-يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىگە بۆلۈنۈپ قاراشلىق تاشيول ئاسراش ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

1952-يىلى ئاقسۇ تاشيول ئاسراش ئۇچاستىكىسىنىڭ ئاپتوموبىل باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، 1960-يىلى قاتناش باشقۇرۇش پونكتىغا، 1980-يىلى ئاقسۇ قاتناشنى نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش ئورنىغا ئۆزگەرتىلىپ، ۋىلايەتلىك قاتناش باشقارمىسىغا قارايدىغان بولدى.

2. ترانسپورت باشقۇرۇش

1) ترانسپورت بازىرىنى باشقۇرۇش

1950-يىلىدىن كېيىن، تاشيولدا يۈك توشۇش ۋەزىپىسىنى ئاقسۇ 1-ترانسپورت شىركىتى ئۈستىگە ئالدى، شەھەر-يېزا ئارىسىدىكى قىسقا مۇساپىلىك ماددىي ئەشيا ترانسپورتى، ئاساسلىقى،

ئۇلاغ كۆچىگە تايىنىپ ئورۇندالدى. 60-يىللارنىڭ بېشىدا توشۇش مىقدارى توشۇش كۆچىدىن ئېشىپ كېتىش زىددىيىتى ناھايىتى گەۋدىلىك بولغاندا، ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ترانسپورت كومىتېتى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بېرىپ، زىددىيەتنى سەل-پەل پەسەيتتى. 70-يىللاردا ئاپتوموبىل ئۇزلۇكسىز كۆپەيىپ، ۋالىي مەھكىمىسى ترانسپورت كومىتېتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنىڭ ھاجەتى قالمىدى. 1979-يىلدىن كېيىن، ئاقسۇنىڭ ترانسپورت ئىشلىرى جۈش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشقا باشلاپ، دۆلەت، كوللېكتىپ، يەككە ئائىلىلەردىن ئىبارەت كۆپ خىل ئىگىلىك شەكلى ۋۇجۇدقا كەلدى. سىستېمىلار، ئورۇنلار ئارىسىدا مال مەنبەسى تالىشىش، لىنىيە تالىشىش كېلىپ چىقىپ، ترانسپورت بازىرى قالايمىقانلاشتى.

1980-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، ئاقسۇدا بىر تۇتاش پىلانلاش، بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇش، بىر تۇتاش كىرا ھەققى ۋە يۈك تالونى بولۇشتىن ئىبارەت « ئۈچ بىر تۇتاش » باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى.

(1) بىر تۇتاش ترانسپورت پىلانى بولۇش: ئومۇمەن تاشيولدا قاتنايدىغان ئاپتوموبىللارنىڭ ھەممىسى ئۈچ دەرىجىلىك ترانسپورت پىلانىغا كىرگۈزۈلدۇ، يەنى ئاپتونوم رايون 1-دەرىجە، ۋىلايەت 2-دەرىجە، ئاقسۇ شەھىرى 3-دەرىجە بولىدۇ.

(2) بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇش: كەسىپىي ترانسپورت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ۋە ئىدارە، كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى ئاپتوموبىللارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ترانسپورتىنى ياكى شۇ ئورۇننىڭ ترانسپورتىنى ئۇستىگە ئېلىشىدىن قەتئىينەزەر، بىر تۇتاش مال مەنبەسى ئاساسىدا ترانسپورت پىلانىغا كىرگۈزۈلۈشى كېرەك، تەڭپۇڭلاشتۇرۇلغان ترانسپورت پىلانىغا ئاساسەن، بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، مۇھىم نۇقتىغا كاپالەتلىك قىلىش، ئادەتتىكى ترانسپورتقىمۇ ئېتىبار بېرىش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇلىدۇ.

(3) بىر تۇتاش كىرا ھەققى ۋە يۈك تالونى بولۇش: ئومۇمەن تاشيول ترانسپورتىغا قاتناشقانلارنىڭ كىرا ھەققى ۋە ھەرخىل خراجەتلىرى بىردەك ئاپتونوم رايوننىڭ تاشيول ترانسپورتىدا يولغا قويۇلىدىغان تەپسىلىي پرىنسىپىدىكى بەلگىلىمەر بويىچە ئىجرا قىلىنىدۇ. ئۇزى بىلگەنچە باھا كېلىشىشكە، باھا بېكىتىشكە يول قويۇلمايدۇ، تىجارەت كرىمىنى يۈك باشقۇرۇش پونكتى بەلەن ئاپتوموبىلغا ئېگىدارچىلىق قىلغۇچى ئورۇن ئايرىم-ئايرىم ھېسابلىشىپ ئالىدۇ. كىرا ھەققى ھېسابىدا ئاپتونوم رايون بويىچە بىرلىككە كەلگەن ترانسپورت يۈك تالونى ئاساس قىلىنىدۇ.

« ئۈچ بىر تۇتاش » باشقۇرۇش ترانسپورت جەھەتتىكى قالايمىقان ھالەتنى ئۆزگەرتتى. 1983-يىلى 10-ئايدا « ئۈچ بىر تۇتاش » باشقۇرۇش بەك چىڭ، بەك ئۇلۇك بولۇپ كېتىپ، يېڭى ۋەزىيەتنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشالماي قالغاچقا، ترانسپورت بازىرىنى باشقۇرۇش يەنمۇ ئىلگىرىلەپ، گەن ھالدا ترانسپورتنىڭ پۈتۈن كەسىپلىرىنى باشقۇرۇشقا، يەنى يولۇچى توشۇش، يۈك توشۇش، رېمونتچىلىق، مۇلازىمەت، قاچىلاش-چۈشۈرۈش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان باشقۇرۇشقا تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. 1984-يىلى 10-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ترانسپورت باشقۇرۇش باش پونكتى قۇرۇلدى.

2) قاتناشنى نازارەت قىلىش ۋە باشقۇرۇش

ئاقسۇ قاتناشنى نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش پونكتى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنى ۋە شوپۇرلارنى باشقۇرۇش، يىللىق تەكشۈرۈش، سىناپ كۆرۈپ كىنىشكا تارقىتىش، نوپۇس كۆچۈرۈش رەسمىيىتى، قائىدىگە خىلاپ ئەھۋاللارنى تۇزىتىش، قاتناش ۋەقەلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى.

ھەر يىلى قەرەللىك ۋە قەرەلسىز ھالدا، ۋىلايەتتىكى ئاساسىلىق باشقۇرغۇچى تارماقلار، نا-

زارەت قىلىش، باشقۇرۇش پونكىتى، قاتناش چوڭ ئەترىتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تارماقلىرى ۋە ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ ئاپتوموبىل باشقۇرۇش تارماقلىرىدىن ۋاقتىلىق تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئۈيۇشتۇرۇلۇپ، ئاپتوموبىلى بار ئورۇنلار، نۆقتىلىق زاۋۇت رايونلىرى ۋە تاشيول بويلىرىغا بېرىپ، بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش يولغا قويۇلدى. نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش پونكىتى بىلەن قاتناش چوڭ ئەترىتى كېلىپ-كېتىپ تۇرغان ئاپتوموبىللارنى دائىملىق تۇردە نۆقتىدا تەكشۈردى. بۇ، كېلىپ-كېتىپ تۇرغان ئاپتوموبىللارنىڭ قاتناش ۋە توختىشىغا قوماندانلىق قىلىش، شوپۇرلۇق كىنىشكىسى، يول يۈرۈش كىنىشكىسى، يول ئاسراش خىراجىتىنى تاپشۇرۇش كىنىشكىسى، ئاپتوموبىللارنىڭ نومۇر تاختىسى، باسقان يۈكى ۋە يول يۈرۈشىدە قائىدىگە خىلاپ ئەھۋاللار بار-يوقلۇقىنى تەكشۈرۈش، ئاپتوموبىللارنىڭ بىخەتەرلىك زاپچاسلىرى (رول، ماتور، سىگنال، چىراغ قاتارلىقلار) نىڭ بار-يوقلۇقىنى تەكشۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلاردىن تاشقىرى سودا بازىرى، ئاۋات جايلار، ئاپتوموبىل كۆپ بولغان يوللاردا مۇددەت ۋە تۈركۈمگە بۆلۈپ قەرەلسىز ھالدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى.

1974-يىلى 2-ئاينىڭ 10-كۈنى ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى « ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىنى ھەيدىگەنده قائىدىگە خىلاپلىق قىلغانلارنى بىر ياقلىق قىلىش توغرىسىدا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش » چۈشۈرۈپ، جامائەت خەۋپسىزلىك تارماقلىرىنىڭ قائىدىگە خىلاپلىق قىلغان شوپۇرلارغا ئەھۋالغا قاراپ تەنقىد قىلىش، ئاگاھلاندۇرۇش بېرىش، ئاپتوموبىلنى ياكى نومۇر تاختىسىنى بىر ئايدىن ئۈچ ئايغىچە توتۇپ قېلىش، ئۈچ كۈندىن 15 كۈنگىچە قاماپ تۇرۇش، شوپۇرلۇق كىنىشكىسىنى قايتۇرۇۋېلىش، جىنايى ئىشلار جاۋابكارلىقىنى سۈرۈشتۈرۈش قاتارلىق جازالارنى بېرىشنى بەلگىلىدى.

قاتناش ۋەقەلىرى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان يارىلىنىش، مېيىپ بولۇش، ئۆلۈش ۋە زىيانلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ھۆكۈمەتكە تايىنىلدى ۋە « ئەمگەك سۇغۇرتا نىزامى » ئىجرا قىلىندى. 1980-يىلى 6-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش پونكىتى بىلەن قاتناش ئەترىتى كىنىشكىسىز ئاپتوموبىل ھەيدەشكە يول قويماسلىق، ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىنى كىنىشكىسىز كىشىلەرنىڭ ھەيدىشىگە بېرىشكە رۇخسەت قىلماسلىق، ھازاق ئىچىپ ئاپتوموبىل ھەيدەشكە رۇخسەت قىلماسلىق، ئاۋات كوچىلاردا، ئاچا يول ئېغىزلىرىدا، جىددىي ئايلانمىلاردا، تار يوللاردا قاتناش ئىگىلىرىنىڭ ئاپتوموبىل پانداشقا رۇخسەت قىلماسلىق، شۇنىڭدەك مۇھىم بايرام كۈنلىرىدە (باھار بايرىمى، دۆلەت بايرىمى) ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىنىڭ ئاقسۇنىڭ شەھەر ئىچىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلماسلىقنى بەلگىلىدى.

3. قاتناش ۋاسىتىلىرىنى باشقۇرۇش

1980-يىلدىن ئىلگىرى ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرى (ئاپتوموبىل، تراكتور) موتسىكلىت قاتارلىقلار) نى ئاقسۇ قاتناش باشقۇرۇش پونكىتى باشقۇراتتى. 1981-يىلى نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش پونكىتى باشقۇرىدىغان بولدى.

ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرىنى باشقۇرۇش ـ قاتناش ۋاسىتىلىرىنى دەسلەپكى تەكشۈرۈش، يىللىق تەكشۈرۈش، نومۇر تاختىسىنى تەكشۈرۈش ۋە تارقىتىش، نوپۇس تەۋەلىكىنى ئۆزگەرتىش رەسمىيىتىنى بېجىرىش، ئۆزگەرتىپ قوراشتۇرۇشنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، تېپىنى بېكىتىش، كېرەكسىز قىلىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

قاتناش ۋاسىتىلىرىنىڭ نومۇر تاختىسى ئۇلارنىڭ تۇرىگە قاراپ تارقىتىلىدۇ. ئالدىنقى ئىككى

جانىسى ئاپتونوم رايونلۇق ۋەكالەت نومۇرى، كېيىنكى بەش خانىسى قاتناش ۋاستىسىنىڭ نومۇرى ھېسابلىنىدۇ. 1985-يىلىغا قەدەر ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ نومۇرى 00001 — 27 دىن 12306 — 27 غىچە بولدى، نومۇر تاختىسى يوقاپ كەتسە ياكى بۇزۇلۇپ كەتسە ئىدارىسىنىڭ تونۇشتۇرۇش خېتىگە ئاساسەن ئەسلى تارقاتقان ئورگانغا تولۇقلاپ، تارقىتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ. يول يۈرۈش كىنىشكىسى يوقاپ كەتسە، بۇزۇلۇپ كەتسە، ئوغرىلانسا ئىدارىسىنىڭ تونۇشتۇرۇشىغا ئاساسەن ئەسلى كىنىشكا تارقاتقان ئورگانغا تولۇقلاپ تارقىتىپ بېرىشنى ياكى ئالماشتۇرۇپ بېرىشنى ئۆز ۋاقتىدا ئىلتىماس قىلىدۇ.

4. شوپۇرلارنى باشقۇرۇش

شوپۇرلارنى باشقۇرۇش خىزمىتى ئاساسەن، شوپۇرلاردىن ئىلتىھاس ئېلىش، شوپۇرلارنى تەربىيەلەش، يېتىشتۇرۇش، شوپۇرلۇق كىنىشكىسى تارقىتىش، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشلاردىن ئىبارەت. شوپۇرلارنىڭ سانى بارغانسېرى كۆپەيگەچكە، ئۇلاردىن ئېلىنىدىغان ئىمتىھاننىڭ ۋاقتىمۇ مۇناسىپ ھالدا قىسقارتىلدى. 1979-يىلدىن ئىلگىرى بىر يىلدا بىر قېتىم ئېلىناتتى، 1979-يىلدىن كېيىن ھەر ئالتە ئايدا بىر قېتىم، بەزى چاغلاردا بىر يىلدا ئۈچ قېتىم ئېلىنىدىغان بولدى.

3. تاشيول ئاسراش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ئاقسۇ شەھرىنى كېسىپ ئۆتىدىغان ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولىنىڭ كۆپ جايلىرى توپا يول بولۇپ، يول ھۆلى بىرقەدەر پەس، يول تار ھەم ئېگىز-پەس بولغاچقا، ئاپتوموبىل قاتنىشى قولايسىز ئىدى. شۇڭا ئاقسۇدا 1-دەرىجىلىك تاشيول ئۇچاستىكىسى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس تاشيول باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلىنغانىدى. لېكىن ئادەم سانى ئاز، راسخوت ۋە يول ئاسراش ماشىنا-سايمانلىرى كەم بولغاچقا، تاشيول ئاسراش نامدا بار، ئەمەلدە يوق بولۇپ قالغان، تەكشۈرۈپ، سۈرۈشتۈرۈشتىن ئۆتۈۋېلىش ئۇچۇنلا ئارىلاپ-ئارلاپ ئانچە-مۇنچە رېمونت قىلىپ قويۇلغان. تاشيولنى داۋاملىق كەلكۈن بېسىپ كېتىدىغان بولغاچقا، يول ئۇزۇلۇپ، كۆۋرۈكلەر ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ، قاتناش قېينىلىشىپ كېتەتتى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن تاشيول ئاسراش خىزمىتىدە «دەرىجىگە بۆلۈپ باشقۇرۇش، ئايرىم ئاسراش» تىن ئىبارەت باشقۇرۇش چارىسى قوللىنىلدى. دۆلەت يولى، ئۆلكە يولىنى باشقۇرۇش، ئاسراشقا كەسپىي يول ئاسراش ئۇچاستىكىلىرى؛ ناھىيە يوللىرىنى ئاسراشقا ناھىيىلىك يول ئاسراش ئەتىرەتلىرى مەسئۇل بولدى. يېزىلار ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىنىك تۇمۇن-مەيدانلىرىدىكى يوللارنى يېزىلار ۋە تۇمۇن-مەيدانلار خالىسانە ئاسرىدى.

تاشيول ئاسراش تۈرى — كىچىك رېمونت، ئوتتۇرا رېمونت، چوڭ رېمونت ۋە نۆۋەتلىك رېمونت قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، يول بۆلەكلىرىگە مۇساپىسىگە قاراپ ئاسراش پاسسل تاختىسى ئورنىتىلىپ، يول ئاسرىغۇچى ئورۇن ۋە مۇساپىسى ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ، پۈتۈن كۈن ئاسراش تەلەپ قىلىنىدى. يول ئاسراش ئىشچىلىرى ۋە ماشىنا سايمانلار ھەر كۈنى يولغا چىقىپ، يامغۇردىن كېيىن مەركەزلىك رېمونت قىلىش، قاردىن كېيىن توپلانغان قارنى تازىلاش، خەتەرلىك يول بۆلەكلىرىنى كىچىك-كۈندۈز كۆزىتىپ قىلىش، كالا، ئات ھارۋىلىرىنىڭ تاشيولدا يۈرۈشىنى مەنئىي قىلىش ئارقىلىق يوللارنىڭ توسالغۇسىز راۋان بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدى.

يول ئاسراش قۇرۇلۇشى خىراجىتى، كەسپىي خىراجەت ۋە باشقا خىراجەتلەر يول ئاسراش

خىراجىتىدىن سەرپ قىلىندى. 1954-يىلدىن باشلاپ، يول ئاسراش خىراجىتى ئېلىندى. خىراجەت ئېلىش ئۇلچىمى مۇنداق بولدى: ئاپتوموبىلىنىڭ ھەر تونناسىغا ھەر ئايدا 50 يۈەندىن، تراكتورنىڭ 20 ئات كۈچى بىر تونىا ھېسابىدا ھەق ئېلىندى. 1978-يىلى تىجارەت تراڭسپورت نورمىسى بويىچە ھەق ئېلىنىدىغانلىقى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ كىرا ھەققى كىرىمىنىڭ % 10 بويىچە يۇقىرىغا يول ئاسراش ھەققى تاپشۇرۇش، باشقا غەيرىي تىجارەت ئورۇنلىرىدىكى ئاپتوموبىللاردىن ھەر ئايدا ھەر تونىا ئۇچۇن 70 يۈەن ھەق ئېلىش بەلگىلەندى. پىكاپلار (جىپ، پاببىدىلار، سايامەت ماشىنىسى) نىڭ بەش ئورۇندۇقتىن تۆۋەن بولغانلىرىدىن بېرىم تونىا بويىچە، ئالتىدىن ئونغىچە ئورۇندۇقلىرىدىن بىر تونىا بويىچە، 11دىن 15كىچە ئورۇندۇقلىرىدىن 1.5 تونىا بويىچە ھېسابلاپ ھەق ئېلىندى. پارتىيە-ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، مەكتەپلەر ئىشلىتىدىغان ئاپتوموبىللاردىن دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ئۆزلىرى ئىشلىتىدىغان تراكتورلاردىن، يېزا خەلق كۇمۇشلىرىغا قاراشلىق كارخانىلار ئۆزلىرى ئىشلىتىدىغان ئاپتوموبىللاردىن بېرىم ھەق ئېلىندى.

1980-يىلى يول ئاسراش خىراجىتىنىڭ نىسبىتى %10 پىرسەنتتىن %13 پىرسەنتكىچە ئۆستۈرۈلدى. ئەسلىدىكى ھەر بىر تونىغا ئېلىنىدىغان باھا 70 يۈەندىن 110 يۈەنگە ئۆستى. تراكتور (رېزىنكە چاقلىق) نىڭ 20 ئات كۈچى 1 تونىغا سۈندۈرۈلۈپ، ھەق ئېلىندى.

IV باب پوچتا-تېلېگراف

قەدىمكى زاماندىكى يىپەك يولىدا يوللانمىلار پوچتا ئۆتەڭلىرى ئارقىلىق يەتكۈزۈلەتتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى چىيەنلۇڭ شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبەندىكى يولدا ھەربىي رابات-ئۆتەڭلەر قۇرۇلدى. ئاقسۇ تەۋەسىدىكى ھەربىي رابات-ئۆتەڭلەر جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقان بولۇپ، ئەتراپتىكى جايلارغا ھەربىي ۋە ھۆكۈمەت خەت-ئالاقىلىرىنى يەتكۈزۈشتىن ئىبارەت مۇھىم ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغانىدى.

شۇەنتۇڭ 2-يىلى (1910-يىلى) شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرى باش ئىدارىسى قۇرۇلغان، كېيىنكى يىلى ئاقسۇدا شۆبە ئىدارە تەسىس قىلىنغان. پوچتا يولى ئۇرۇمچىدىن باشلىنىپ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىن ئۆتۈپ ئۇدۇنغا باراتتى.

مىنگونىڭ 16-يىلى (1927-يىلى) «خادىڭ ھارۋا» (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سېتىۋېلىنغان تۆت چاقلىق، پولات ئوقلۇق ئات ھارۋىسى) قۇمۇلدىن يولغا چىقىپ جەنۇبتا ئاقسۇ قاتارلىق جايلارغا كېلىدىغان بولدى. 1945-يىلى خادىڭ ئارقىلىق پوچتا يوللانمىلىرىنى ئاقسۇغا يەتكۈزۈلۈشكە كۈن ۋاقىت كېتەتتى. 1946-يىلى 6-ئايدا ئۇرۇمچىدىن ئاقسۇغا يەتكۈزۈلىدىغان پوچتا يوللانمىلىرى ئاپتوموبىل ئارقىلىق يەتكۈزۈلۈشكە باشلىدى.

1949-يىلى ئاقسۇدىن كۆچا، ماراليېشى قاتارلىق جايلارغا بارىدىغان پوچتا يەنىلا ئات ھارۋىسى بىلەن يەتكۈزۈلدى. ئۇرۇمچىگە ئاددىي خەت-چەكلەر بىر ئايدا ئاران بىرالايتتى.

1950-يىلى 2-ئايدىن كېيىن ئاقسۇ شەھىرىدىن تارتىپ يېزىلارغىچە ئومۇمىيۈزلۈك پوچتا ئاپپاراتلىرى قۇرۇلۇپ، پوچتا ئىشلىرى ئۆزلۈكسىز راۋاجلاندى. 1985-يىلىدىكى پوچتا ئاپپاراتى 1949-يىلىدىكىدىن 20 ھەسسە كۆپەيدى. ئاپتوموبىل پوچتا يولى 1828 كىلومېتر، موتسىكلىت ۋە ۋېلىسىپىت بىلەن يەتكۈزۈلىدىغان يول 2088 كىلومېتر، يېزا-بازار، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرى، زاۋۇت-كان رايونلىرىنىڭ ھەممىسگە پوچتا قاتنىدى.

ئاقسۇنىڭ تېلېگراف ئىشلىرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 20-يىلى (1894-يىلى) باشلانغان بولۇپ، شىمالدا ئۇرۇمچىگىچە، جەنۇبتا قەشقەرگىچە يەككە لىنىيىلىك تېلېگراف يولى تۇتاشتۇرۇلغانىدى. ئۇ چاغدا «مورىس» ماركىلىق بىر خىللا ئاپپاراتلار بولۇپ، ئۇنى ھەربىي ۋە ھۆكۈمەت تارماقلىرى ئىشلىتەتتى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) ئاقسۇدىن ئاقسۇ كونىشەھەرگە ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون تۇتاشتۇرۇلدى.

1949-يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇش ھارپىسىدا، ئاقسۇ ناھىيىلىك تېلېگراف تىجارەت پونكىتىدا 12 ئىشچى-خىزمەتچى بار ئىدى. 50-يىللاردىن بۇيان سىملىق تېلېگراف پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا يېتىپ بارالايدىغان بولدى. ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ۋە شەھەر ئىچى تېلېفونىمۇ تېز راۋاجلاندى. ئاقسۇ ناھىيىسى (شەھىرى) نىڭ پوچتا-تېلېگراف كەسپىنى ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى بىۋاستە بېجىرىدۇ.

§1. ئاپپارات

1911-يىلى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرى باش ئىدارىسىنىڭ ئاقسۇ شۆبە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ بىر ئىدارە باشلىقى، ئىككى پوچتالىيون قويۇلغان. 1935-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە شىنجاڭ پوچتا-تېلېگراف باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ ئاقسۇ شۆبە ئىدارىسى تەسىس قىلىنىپ، 2-دەرىجىلىك ئىدارە قىلىپ بېكىتىلدى. 1949-يىلى ئاقسۇ شۆبە ئىدارىسى 2-دەرىجىلىك « B » ئىدارە قىلىپ بېكىتىلدى.

1950-يىلى 2-ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-جۇن 5-شى خادىم ئەۋەتىپ پوچتا ئالاقىلىشىش ئاپپاراتىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئەسلىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ھەممىسى داۋاملىق ئىشلىتىلدى.

1952-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى بىلەن تېلېگراف تىجارەت پونكتى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ پوچتا-تېلېگراف كەسپىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان بولدى ھەمدە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ پوچتا-تېلېگراف كەسپىنى كونكرېت بېجىردى.

1955-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلدى.

1955-يىلى ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى مۇپەتتىشلەر باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

1959-يىلى 1-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىگە قوشۇۋېتىلدى. 1959-يىلى 5-ئاينىڭ 1-كۈنى ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بارلىق پوچتا-تېلېگراف كەسپىنى بېجىرىدىغان بولدى.

1969-يىلى 12-ئايدا ۋىلايەتلىك پوچتا تېلېگراف ئىدارىسى ۋىلايەتلىك پوچتا ئىدارىسى ۋە ۋىلايەتلىك تېلېگراف ئىدارىسىگە ئايرىلدى. ئىككى ئىدارە ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بارلىق پوچتا-تېلېگراف كەسپىنى بېجىردى. 1972-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى تەسىس قىلىنىپ، بىر يىلغا بارمايلا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ كەسپىنى يەنىلا ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى ئۆتكۈزۈۋالدى. 1973-يىلى ۋىلايەتلىك پوچتا ئىدارىسى بىلەن تېلېگراف ئىدارىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلدى. ئىدارە يەنىلا ئاقسۇ ناھىيىسى (كېيىنچە ئاقسۇ شەھىرى) نىڭ بارلىق پوچتا-تېلېگراف كەسپىنى بېجىرىدىغان بولدى.

1985-يىلى ئىدارىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر 454كە يېتىپ، 1949-يىلىدىكىدىن 11.4 ھەسسە كۆپەيدى.

§2. پوچتا

1. پوچتا يولى

شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغان چاغدا ئاقسۇدا ئۈچ ئۆتەڭلىك يولى بار ئىدى. ئۇلار ئىلىدىن غەربىي جەنۇبقا مېڭىپ، ئاقسۇغا كېلىدىغان، جەمئىي 16 ئۆتەڭلىك، 617.5 كىلومېتر يول؛ ئاقسۇدىن غەربىي جەنۇبقا مېڭىپ، يەكەنگە بارىدىغان، جەمئىي 17 ئۆتەڭلىك، 640 كىلومېتر يول؛ شەرق تەرەپتىكى كۇچا، قارا شەھەرلەردىن ئۆتۈپ، ئۈرۈمچى، تۇرپانغا بارىدىغان يوللار ئىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ 3-يىلى (1911-يىلى) ئاقسۇدىن ئۆتىدىغان ئىككى پوچتا يولى بولۇپ، ئۇنىڭ بىرى، تۇرپاندىن ئاقسۇغا كېلىدىغان، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1275 كىلومېتر يول، ئۇ كۈن بويى ئاتلىق ماڭىدىغان، تېز يەتكۈزۈلىدىغان پوچتا يولى بولۇپ، بۇ يولنى يەتتە كۈن 17

سائەتتە بېسىپ بولۇش بەلگىلەنگەن؛ يەنە بىرى، ئاقسۇدىن قەشقەرگە بارىدىغان، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 660 كىلومېتر‌لىق يول. ئۇ، كۈن بويى پىيادە ماڭىدىغان، تېز يەتكۈزۈلىدىغان پوچتا يولى بولۇپ، بۇ يولنى بەش كۈن 12 سائەتتە بېسىپ بولۇش بەلگىلەنگەن، لېكىن ئەمەلىيەتتە بەلگىلەنگەن ۋاقىتتىن ئۇزاقراق مېڭىشقا توغرا كېلەتتى.

مىنگونىك 24-يىلى (1935-يىلى) ئاقسۇدىن بۈگۈرگە كۈن ئارىلاپ ئاتلىق ماڭىدىغان، تېز يەتكۈزۈلىدىغان پوچتا يولغا قويۇلدى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 726.9 كىلومېتر بولۇپ، جام، باي، كۆچا قاتارلىق 11 ئۆتەڭدىن ئۆتەتتى؛ يەنە ئاقسۇدىن مارالبېشىغا بارىدىغان كۈن ئارىلاپ ئاتلىق ماڭىدىغان تېز يەتكۈزۈلىدىغان پوچتا يولغا قويۇلۇپ، ئۇ شوتا قۇدۇق قاتارلىق ئالتە ئۆتەڭدىن ئۆتەتتى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 403 كىلومېتر ئىدى.

1941-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، ئاقسۇدىن ئاۋاتقا بارىدىغان پوچتا يولى ئېچىلدى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 103 كىلومېتر بولۇپ، خادىڭ ھارۋا كۈن ئارىلاپ قاتناپ، بىر كۈندە يېتىپ بارا‌تتى. ئاقسۇدىن ئۇچتۇرپانغا بارىدىغان پوچتا يولىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 138 كىلومېتر بولۇپ، ئۇمۇ خادىڭ ھارۋا بىلەن كۈن ئارىلاپ قاتناپ، بىر كۈندە يېتىپ بارا‌تتى.

1942-يىلى ئاقسۇ، كۆچا، كورلا پوچتا يولىدا جەمئىي 16 خادىڭ ھارۋا ئىشلىتىلگەنىدى.

1946-يىلى 6-ئايدا ئۇرۇمچىدىن قاراشەھەر، كۆچا، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىن ئۆتۈپ قەشقەرگە بارىدىغان ئاپتوموبىل پوچتىسى باشلىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا ئاپتوموبىل پوچتا تىرانسپورتى بولمىغان تارىخقا خاتىمە بېرىلدى. ئۇ ھەر يەتتە كۈندە بىر يەتكۈزۈلىدىغان پوچتا بولسىمۇ، ئەمما نۆۋەتچى ئاپتوموبىل نورمال قاتنىمىغاچقا ئات ھارۋىسى پوچتىسى داۋاملىق پوچتا يەتكۈزۈپ تۇردى.

1949-يىلى 3-ئايدا ئاقسۇدىن جايلارغا بارىدىغان تۆت پوچتا يولى ئېچىلدى. ئۇلار:

ئاقسۇ-كۆچا پوچتا يولى بۇ يولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 454.9 كىلومېتر بولۇپ، پوچتا ئىككى ئاتلىق ھارۋا بىلەن يەتكۈزۈلەتتى. بۇ يول جام، قارا يۇلغۇن، تامچا يار، ماقا ئېرىق، باي، سايرام، قىزىللاردىن ئۆتەتتى. كۈن ئارىلاپ يولغا چىقىپ، كېچە-كۈندۈز يۈرۈپ، ئىككى كۈن 12 سائەتتە يېتىپ بېرىش بەلگىلەنگەن.

ئاقسۇ-قەشقەر كونىشەھەر پوچتا يولى بۇ يول ئايكۆل، خاكىزى، شوتا قۇدۇق، مارالبېشى، پەيزاۋات قاتارلىق 14 ئۆتەڭدىن ئۆتەتتى. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 760.3 كىلومېتر بولۇپ، يالغۇز ئاتلىق نۆۋەتچى پوچتا ھارۋىسى كۈن ئارىلاپ يولغا چىقىپ، كېچە-كۈندۈز مېڭىپ، تۆت كۈن ئۈچ سائەتتە يېتىپ بېرىش بەلگىلەنگەن.

ئاقسۇ-ئاۋات پوچتا يولى ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 104 كىلومېتر، بەش كۈندە بىر قاتناپ، ئاتلىق يەتكۈزۈلەتتى.

ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر-ئۇچتۇرپان پوچتا يولى ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 155.6 كىلومېتر بولۇپ، يالغۇز ئات بىلەن يەتكۈزۈلەتتى، ئۈچ كۈندە بىر قاتناپ، كېچە-كۈندۈز مېڭىپ، 17 سائەتتە يېتىپ بېرىش بەلگىلەنگەن.

1950-يىلى 12-ئايدا ئۇرۇمچى-ئاقسۇ-قەشقەر ئارىسىدا قەرەلسىز پوچتا يوللانمىلىرى توشۇيدىغان ئاپتوموبىل قاتناشقا باشلىدى.

1951-يىلى ئاقسۇدىن ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىگە ئېچىلغان پوچتا يوللىرى مۇنۇلار: ئاقسۇدىن ئاۋاتقا بارىدىغان پوچتا يولى ئۇزۇنلۇقى 103.6 كىلومېتر، كۈندە بىر قاتناپ، 12 سائەتتە يېتىپ بارىدۇ؛ ئاقسۇدىن ئۇچتۇرپانغا بارىدىغان پوچتا يولى، ئۇزۇنلۇقى 155.6 كىلومېتر، ئۈچ كۈندە بىر قاتناپ، بىر كۈندە يېتىپ بارىدۇ؛ ئاقسۇدىن ئاقسۇ كونىشەھەرگە بارىدىغان پوچتا يولى ئۇزۇنلۇقى 17 كىلومېتر، ئۈچ كۈندە بىر قاتناپ، ئىككى سائەتتە يېتىپ بارىدۇ. پوچتا يوللانمىلىرى پۈتۈنلەي ئاتلىق يەتكۈزۈلگەن.

1953-يىلىدىن 1954-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەر ئېچىدىن ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھەرقايسى يېزىلىرىغا بارىدىغان ئىككى پوچتا يولى بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 130 كىلومېتر ئىدى. يەتتە رايون،

12 يېزىغا پوچتا قاتنىغان.

1956-يىلى 10-ئايدىن باشلاپ ئۈرۈمچى-ئاقسۇ-قەشقەر ئاپتوموبىل پوچتا يولىدا كۈن ئارد-لاپ پوچتا ئاپتوموبىلى قاتنايدىغان بولدى. ئاقسۇغا تۆت كۈندە يېتىپ كېلەتتى.

1958-يىلى 10-ئايدا ئاقسۇ-ئارال پوچتا يولى رەسمىي ئېچىلدى. شۇ يىلى 12-ئايدا ئۈرۈمچى-ئاقسۇ-قەشقەر غول پوچتا يولىدا « ئۇزۇن يوللۇق كۆچ ئۇلاش، كوللېكتىپ نۆۋەتچىلىك قىلىش، كېچە-كۈندۈز قاتناش، تېز مېڭىش » چارىسى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلۇپ، پوچتا ئاپتوموبىللىرى ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىپ، 24 سائەتتە ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەچكە، ھەر كۈنلۈك « شىنجاڭ گېزىتى » نى 2-كۈنلا كۆرۈش مۇمكىن بولۇپ، 1956-يىلىدىكىدىن ئۇچ كۈن ئىلگىرى سۈرۈلدى.

1960-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، ئۈرۈمچى-ئاقسۇ غول ئاپتوموبىل پوچتا يولىنىڭ كۆچا-ئاقسۇ بۆلىكىدە مېڭىش لىنىيىسى ئۆزگەرتىلىپ، يېڭى تاشيول ياسالغاچقا، توقسۇ ناھىيىسىدىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا يېتىپ كېلىدىغان بولدى ھەمدە شۇ كۈندىن باشلاپ ئاقسۇ-باي، ئاقسۇ-ئۈچتۇر-پان-ئاقچى، ئاقسۇ-ئاۋات پوچتا يولىدا يوللانمىلار ئاپتوموبىل بىلەن توشۇلىدىغان بولدى.

1965-يىلى 12-ئايدا ئاقسۇدىن ھەرقايسى ناھىيىلەرگە بارىدىغان پوچتا يوللانمىلرىنى يەتكۈزۈشنى تېزلىتىش ئۈچۈن، تۆۋەندىكى پوچتا يوللىرىدا توشۇش قېتىملىرى كۆپەيتىلدى:

ئاقسۇدىن بايغا ھەر ھەپتىدە بەش قېتىم، ئاۋاتقا ھەر ھەپتىدە ئالتە قېتىم، ئۈچتۇرپانغا ھەر ھەپتىدە تۆت قېتىم، ئارالغا ھەر ھەپتىدە ئۈچ قېتىم توشۇلىدىغان بولدى.

1979-يىلى 5-ئايدا ئاقسۇدىن يېزا ئىگىلىك 1-شىنىك 1-، 2-، 3-تۈمەن پوچتا-تېلېگراف تارماق ئىدارىسىگە بارىدىغان پوچتا يولىغا ئۆزلىرى ئاپتوموبىل سالدى. بۇ يول ئايكۆل پوچتا-تېلېگراف پونكىتىدىن ئۆتۈپ، ھەر ھەپتىدە ئۈچ نۆۋەت پوچتا يەتكۈزۈلدى (ئىلگىرى يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن-مەيدانلىرىنىڭ پوچتا يوللانمىلرى شۇ تەرەپكە بارىدىغان ئاپتوموبىللار ئارقىلىق يەتكۈزۈلەتتى).

1976-يىلى ئاقسۇدىن كورلىغا پوچتا ئاپتوموبىلى قاتنىدى. ئۇ، ھەر ھەپتىدە ئۈچ نۆۋەت قاتناپ، يول ئۈستىدە بىر نۆۋەت بايدىن، ئىككى نۆۋەت توقسۇدىن ئۆتتى.

1958-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ پوچتا يولى ئەھۋالى

جەدۋەل 7 — 17

يىللار	ئومۇمىي ئۆزۈنلۈقى (كىلومېتر)	يىللار	يۇنىك ئىنچە يېزا پوچتا يولى (كىلومېتر)	ئومۇمىي ئۆزۈنلۈقى (كىلومېتر)	يىللار	يۇنىك ئىنچە يېزا پوچتا يولى (كىلومېتر)	ئومۇمىي ئۆزۈنلۈقى (كىلومېتر)	يىللار
1958	1568	1970	1139	2786	1978	1172	3096	2072
1960	1568	1971	1364	2786	1979	1172	2648	1619
1964	2124	1972	1120	2786	1980	1172	3311	1821
1965	2124	1973	1217	3050	1981	1231	3636	2089
1966	3055	1974	1165	3583	1982	1974	3654	2167
1967	3063	1975	1173	3529	1983	2004	3654	2167
1968	3063	1976	1173	3077	1984	2004	3754	1929
1969	2786	1977	1172	3096	1985	2072	3916	2088

2. پوچتا نومۇرى

1980-يىللىدىن باشلاپ ئاقسۇ شەھىرىدە پوچتا نومۇرى ئومۇملاشتۇرۇلغان. لېكىن كىشىلەر ئادەتتىلا نىمگەچكە، ئاردا توختىتىپ قويۇلۇپ، 1990-يىلغا كەلگەندە ئاندىن رەسمىي قوللىنىلدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ پوچتا نومۇرى

جەدۋەل 7 ــ 18

يەر نامى	پوچتا نومۇرى	يەتكۈزگۈچى ئىدارە، پونكت نامى	يەر نامى	پوچتا نومۇرى	يەتكۈزگۈچى ئىدارە، پونكت نامى
ئاقسۇ شەھىرى	843000	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى	سايىبېرىق	843005	باغ-ئورمان پوچتا-تېلېگراف پونكتى
قۇم تام كەنتى	843001	قۇم تام پوچتا-تېلېگراف پونكتى	قوشئوم دەريا	843018	قوشئوم دەريا پوچتا-تېلېگراف پونكتى
ئېگەرچى يېزىسى	843002	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى	ماتان	843016	ماتان پوچتا-تېلېگراف پونكتى
بەشتۈگەن يېزىسى	843012	بەشتۈگەن پوچتا-تېلېگراف پونكتى	ئالتۇن ساھىل	843008	ئالتۇن ساھىل پوچتا-تېلېگراف پونكتى
قاراتال يېزىسى	843014	قاراتال پوچتا-تېلېگراف پونكتى	تارىم قۇۋۇقى بازىرى	843017	تارىم قۇۋۇقى پوچتا-تېلېگراف پونكتى
توپلۇق يېزىسى	843003	توپلۇق پوچتا-تېلېگراف پونكتى	ئارال	843300	ئارال پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى
قۇمباش يېزىسى	843004	قۇمباش پوچتا-تېلېگراف پونكتى	جەنۇبىي ئېغىز بازىرى	843301	جەنۇبىي ئېغىز پوچتا-تېلېگراف ئارماق ئىدارىسى
ئايكۆل يېزىسى	843006	ئايكۆل پوچتا-تېلېگراف پونكتى	بەخت شەھىرى	843302	بەخت شەھىرى پوچتا-تېلېگراف ئارماق ئىدارىسى
توقاي يېزىسى	843300	توقاي پوچتا-تېلېگراف پونكتى	گۈل كۆۋرۈك بازىرى	843303	گۈل كۆۋرۈك پوچتا-تېلېگراف ئارماق ئىدارىسى
شوتا قۇدۇق	843007	شوتا قۇدۇق پوچتا-تېلېگراف پونكتى	قىزىل كۆۋرۈك بازىرى	843304	قىزىل كۆۋرۈك پوچتا-تېلېگراف ئارماق ئىدارىسى
يېڭى قۇدۇق	843009	يېڭى قۇدۇق پوچتا-تېلېگراف پونكتى	شاخلىق	843305	شاخلىق پوچتا-تېلېگراف ئارماق ئىدارىسى
قاراكۆل	843011	قاراكۆل پوچتا-تېلېگراف پونكتى	كۆككۆل	843306	كۆككۆل پوچتا-تېلېگراف ئارماق ئىدارىسى

3. ئەسۋاب-ئۈسكۈنىلىرى

1) پوچتا يوللانمىلىرىنى قوبۇل قىلىش، ئەۋەتىش، بىر ياقلىق قىلىش سورۇنى.

1911-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى ئەسلىدىكى ئاقسۇ ئوتتېكنىك ئورنىغا قۇرۇلغان بولۇپ، شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇب بۇرجىكىدىكى سېپىل تۆۋىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. شۇڭا، مەيدانى تار، ئۈسكۈنىلىرى ئاددىي ئىدى.

1940-يىلى ئاقسۇنىڭ مەمۇرىي باشلىقى خۇاڭ خۇچىڭ پوچتا ئىدارىسىنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، شەھەرنىڭ شىمالى دەرۋازىسى سىرتىغا يېڭى ئىدارە سېلىشنى ئورۇنلاشتۇرغان. شۇ يىلى 23 ئېغىزلىق ئىدارە ئىمارىتى پۈتتۈرۈلگەن.

1949-يىلى ئىدارە ئورنى چوڭ تۆت كوچىنىڭ غەربىي جەنۇب بۇرجىكىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

1956-يىلى شىمالىي چوڭ كوچىغا كۆچۈرۈلۈپ، يېڭىدىن 150 كۋادرات مېتىرلىق پوچتا يوللانمىلىرىنى يۆتكەش سۈپىسى ۋە قوبۇل قىلىش، يوللاش، ئايرىش مەيدانى سېلىندى.

1968-يىلى ئىدارە ئورنى چوڭ تۆت كوچىنىڭ غەربىي جەنۇب بۇرجىكىدىكى ھازىرقى ئورۇنغا كۆچۈرۈپ كېلىنىپ، يېڭىدىن ئۇچ قەۋەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئۇنۇمبېرسال خەۋەرلىشىش بىناسى ھەمدە 250 كۋادرات مېتىرلىق پوچتا يوللانمىلىرىنى يۆتكەش سۈپىسى سېلىندى.

2) پوچتا تىرانسپورت قورالىرى

1911-يىلى پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلغان چاغدا پوچتا تىرانسپورت قورالى ئات ۋە ئات ھارۋىسى

ئىدى. 1940-يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 17 خادىمك سېتىۋېلىندى. 1941-يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر يېرىم تونناللىق ماتورلۇق ئالتە كىچىك يۈك ماشىنىسى سېتىۋېلىندى.
1949-يىلى 50 دانە خادىمك ۋە ئالتە دانە بىر يېرىم تونناللىق كىچىك يۈك ئاپتوموبىلى بار ئىدى.
1958-يىلى كۆچا پوچتا تىرانسپورت ئاپتوموبىل پونكتى ئاقسۇغا كۆچۈرۈپ كېلىندى، پوچتا ئاپتوموبىلى يەتتىگە يەتتى.

1966-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھرى تەۋەسىدىكى ئاساسلىق پوچتا تىرانسپورت ئۇسكۇنىلىرى

جەدۋەل 7 — 19

يىللار	ئاپتوموبىل (دانە)	موتسىكلىت (دانە)	ۋېلىسىپىت (دانە)	تۆلاغ (تۇياق)	يىللار	ئاپتوموبىل (دانە)	موتسىكلىت (دانە)	ۋېلىسىپىت (دانە)	تۆلاغ (تۇياق)	خەت سانىدۇق (دانە)
1966			46	3	1976	1	8	52	2	
1967			45	4	1977	1	8	52	2	
1968			43	2	1978	1	6	53	2	
1969			43	2	1979	1	5	44		26
1970			44	2	1980	2	5	52		29
1971			42	2	1981	2	8	59		36
1972			42	2	1982	2	10	59		36
1973			41	2	1983	3	10	59		36
1974			51	2	1984	1	6	59		49
1975	1	8	52	2	1985	1	6	62		49

4. كەسپىي ئىشلار

1) خەت-چەك

1915-يىلى، 1924-يىلى ۋە 1926-يىلى ئۇچ قېتىم ئاتكىرتكا تارقىتىلغان. ئاتكىرتكىغا يەلكەنلىك كىمە ۋە پويىزنىك سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇستىگە تۆز قۇرلۇق «شىنجاڭدىلا تارقىتىلىدۇ» دېگەن خەت بېسىلغان. ماركا باھاسى بىر پۈڭ، تۆت پۈڭ، ئالتە پۈڭ ئىدى.
1918-يىلىدىن باشلاپ باسما ماتېرىياللىرى قوبۇل قىلىنىپ يوللىنىشقا باشلىغان، ئېغىرلىق مىقدارى 1000 گرام بىلەن چەكلەنگەن، ئۇنىڭدىن ئېشىپ كەتسە پوسۇلكا قاتارىدا قوبۇل قىلىنىپ يوللانغان.
1950-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى قوبۇل قىلىپ، يوللىغان خەت-چەك 38 مىڭ 299 پارچىگە يەتكەن.
1950-يىلى 5-ئايدىن باشلاپ مەملىكەت ئىچىدىكى ئاۋىئاتسىيە يوللانمىلىرىنى قوبۇل قىلىپ يوللاش يولغا قويۇلدى.
1951-يىلى 4-ئايدا باھاسىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان خەت-چەك كەسپىي يولغا قويۇلدى،

ھەر بىر پارچە كاپالەتلىك خەتكە 160 مىك يۇەن (كونا خەلق پۇلى) نەقپۇل سېلىشقا رۇخسەت قىلىنىپ، ھەر بىر پارچىسىنىڭ كاپالەتلىك ھەققى 800 يۇەندىن (كونا خەلق پۇلى) باشلاپ ھېسابلاندى، 1953-يىلى 2-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ كاپالەتلىك ھەققى 2000 يۇەندىن (كونا خەلق پۇلى) باشلاپ ھېسابلاشقا ئۆزگەرتىلدى.

1952-يىلى 8-ئاينىڭ 21-كۈنىدىن باشلاپ، جامائەت خەۋپسىزلىك باش ئەترىتى، جامائەت خەۋپسىزلىك چوڭ ئەترىتى، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئەترىتى، ناھىيە، رايونلۇق خەلق قورالىق بۆلۈمىنىڭ جەڭچىلىرىگە ئادەتتىكى خەتلەرنى ھەقسىز سېلىشقا رۇخسەت قىلىندى.

1960-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ ئالاھىدە زاكاز خەت-چەك كەسپى بېجىرىلىشكە باشلىدى. ئۇنىڭغا ئاشلىق بېلىتى، رەخت بېلىتى، نوپۇس، ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ تەشكىلىي مۇناسىۋىتى قاتارلىقلارنى سېلىشقا بولاتتى.

1961-يىلى 8-ئاينىڭ 15-كۈنى نەقپۇل قاچىلاپ سالىدىغان كاپالەتلىك خەت-چەك كەسپىنى بېجىرىش توختىتىلدى. پۇل پېرېۋوت قىلىشتا بىردەك پېرېۋوت چېكى قوللىنىلدى. نەقپۇل قاچىلاپ سېلىنمايدىغان كاپالەتلىك خەت-چەك ئادەتتىكىدەك بېجىرىلدى.

1965-يىلى يېڭى يىلدىن باشلاپ باشقا ئۆلكە، رايونلارغا ئەۋەتىلىدىغان باسما ماتېرىياللىرى ۋە كەسپىي ھۆججەتلەرنىڭ ھەق ئۆلچىمى تۆۋەنلىتىلدى. يەنى 100 گرام ئېغىرلىققا بەش پۇڭ ھەق ئېلىش ئۇچ پۇڭغا چۈشۈرۈلدى.

1966-يىلى ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرى ھەقسىز ئەۋەتىلدى ھەمدە زاكاز خەت-چەكلەر قاتاردا بىر تەرەپ قىلىندى.

1966-يىلى 10-ئايدا « قىزىل قوغدىغۇچىلار » سالغان ئالاقە باغلاش خەتلىرىدىن بېرىم پوچتا ھەققى ئېلىندى. يەنى مەملىكەت ئىچىدە ئۆزئارا ئەۋەتىلگەن خەتلەرنىڭ ھەر 20 گرامغا تۆت پۇڭ ھەق ئېلىندى. 1967-يىلى 12-ئايدا بېرىم ھەق ئېلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1969-يىلى 4-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، ھەربىي پوچىلاردىن ھەق ئالماسلىق توغرىسىدىكى بەلگىلىمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بىردەك ئۆلچەم بويىچە ھەق ئېلىندى.

1969-يىلى 5-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى پوچتىدىن ھەقسىز ئەۋەتىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، باسما ماتېرىيالى ھەق ئۆلچىمى بويىچە ھەق ئېلىپ، ئەۋەتىش يولغا قويۇلدى.

1972-يىلى 11-ئايدا خەلقئارا مال ئەۋرىشكىسى كەسپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1979-يىلى 5-ئاينىڭ 3-كۈنى تەيۋەنگە ئەۋەتىلىدىغان ئاددىي خەت-چەكلەر ۋە زاكاز يوللانمىلار كەسپى يولغا قويۇلۇپ، پوچتا ھەققى مەملىكەت ئىچىدىكى ئۆلچەم بويىچە ئېلىندى.

1981-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، مەملىكەت ئىچىدىكى پوچتا يوللانمىلىرىغا ئۆچۈرۈقەغىزى بېرىش كەسپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1984-يىلى 8-ئاينىڭ 7-كۈنى ھەربىي پوچتا يوللانمىلىرىنى ھەقسىز ئەۋەتىش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى تاپشۇرۇۋېلىپ يوللىغان خەت-چەك 2 مىليون 380 مىك 864 پارچە بولۇپ، 1950-يىلىدىكىدىن 62 ھەسسىدىن ئارتۇقراق ئاشتى.

2) پوسۇلكا

1911-يىلىدىن باشلاپ، ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى پوسۇلكا تاپشۇرۇۋېلىش ۋە ئەۋەتىشنى يولغا

قويغان، ئەمما بۇنى يىلنىڭ خالىغان ۋاقىتلىرىدا بېجىرىشكە بولمايتتى. ۋەزىيەت تىنچ بولماي، پوچتا تراڭسپورتىدا قىينچىلىق يۈز بەرگەن ياكى پوچتا ئىدارىسى پايدا چىقمايدىغان دەپ ھېسابلىغان چاغلاردا بېجىرىشنى توختىتاتتى. بېجىرىش توختىتىلغان مەزگىلدە يۇقىرى باھا تۆلەشنى خالىسمۇ قوبۇل قىلىنمايتتى. پوچتا يولى راۋان بولغان تەقدىردىمۇ پوسۇلكا ئەۋەتىلگەندىن كېيىن، ھەمىشە يېرىم يىل، ھەتتا بىر يىل كېچىكىپ تېگەتتى.

تۆلكە ئىچىدە ئەۋەتىلىدىغان پوسۇلكىنىڭ ھەر 100 گرامىغا تۆت پۇڭ، 100 گرامدىن 200 گرامغىچە بولسا ئون پۇڭ، 250 گرامدىن 350 گرامغىچە بولسا 20 پۇڭ، 350 گرامدىن 500 گ-رامغىچە بولسا 80 پۇڭ ھەق ئېلىندى؛ باشقا تۆلكىلەرگە ئەۋەتىلىدىغان خالتىلار 250 گرامدىن تۆۋەن بولسا 30 پۇڭ، 250 گرامدىن 350 گرامغىچە بولسا 60 پۇڭ، 350 گرامدىن 500 گرامغە-چە بولسا 90 پۇڭ ھەق ئېلىندى؛ ئەگەر سىبىرىيە تۆمۈر يولى ئارقىلىق ئەۋەتىلىدىغان يوللانما بولسا، مال نۇسخىسى تۇرى 100 گرام ئىچىدە بولسا ئون پۇڭ، ئۇنىڭدىن ئېشىپ كەتكىنىگە ھەر 50 گرامىغا بەش پۇڭ قوشۇپ ھەق ئېلىندى. كىتاب، باسما، سودا ھۆججەت-خەتلىرى قاتارلىق-لارنىڭ 250 گرام ئىچىدىكىلىرىگە 25 پۇڭدىن، ئېشىپ كەتكەن قىسمىنىڭ ھەر 50 گرامىغا بەش پۇڭدىن قوشۇپ ھەق ئېلىندى.

1950-يىلدىن ئىلگىرى بىر يىلدا 200دىن 300 گىچە پوسۇلكا ئەۋەتىلگەن.

1949-يىلى 5-ئاينىڭ 2-كۈنىدىن باشلاپ، كاپالەتلىك ساندۇق، قاپلارنى قوبۇل قىلىپ يول-لاش كەسپى يولغا قويۇلۇپ، كۈموش تەڭگە ئەۋەتىشكە رۇخسەت قىلىندى، 1950-يىلى 58 پو-سۇلكا يوللانغان.

1979-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى « B » تۈردىكى كاپالەتلىك پوسۇلكا » ئەۋەتىش كەسپى يولغا قويۇلدى. پوسۇلكىنىڭ قىممىتى 30 يۈەندىن يۇقىرى بولسا بىردەك كاپالەتلىك پو-سۇلكا بويىچە ھەق ھېسابلاندى، بۇلارغا ئادەتتىكى پوسۇلكىلارغا ئوخشاش ھەق ئېلىشتىن سىرت، خالتا قىممىتىنىڭ بىر پىرسەنتى بويىچە كاپالەت ھەققى قوشۇپ ئېلىنىپ، « B » تۈردىكى كاپالەتلىك پوسۇلكا » تامغىسى بېسىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پوسۇلكىنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتسە، ساقلاش ھەققى ئېلىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1980-يىلى تاۋار پوسۇلكا ئەۋەتىش يولغا قويۇلدى.

1980-يىلى 11-ئاينىڭ 10-كۈنىدىن باشلاپ ئامېرىكىغا ئادەتتىكى ۋە كاپالەتلىك پوسۇلكا ئەۋەتىش كەسپى يولغا قويۇلۇپ، ھەربىر پوسۇلكىنىڭ ئېغىرلىقى ئون كىلوگرام بىلەن چەكلەندى. 1980-يىلى ئادرېس بويىچە يەتكۈزۈلىدىغان پوسۇلكا رەسمىيەت ھەققى ئېلىش ئەسلىگە كەلتۈ-رۈلۈپ، ھەر ئىككى كىلوگرامدىن تۆۋەن خالتىغا ئون پۇڭدىن ھەق ئېلىندى.

1984-يىلى 4-ئايدا ئالتۇن-كۈموش ۋە ئالتۇن-كۈموش بىزەكلەرنى ئەۋەتىش چارىسى يېڭە-باشتىن بەلگىلەندى، يەنى: ئىدارە-ئورگان، كارخانا ئورۇنلار ئومۇمىنىڭ ئىشى بىلەن ئەۋەتمەكچى بولسا ئەۋەتىدىغان ئورۇن ئىسپات يېزىپ بېرىش؛ شەخسلەر ئەۋەتمەكچى بولسا ئۆزىنىڭ سالاھىيەت گۇۋاھنامىسى ياكى مەملىكەت ئىچىدىكى ئالتۇن-كۈموش بىزەكلىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇنلىنىڭ مال تارقىتىش تالونىنى كۆرسىتىشى كېرەك؛ بۇ نەرسىلەر بىر-دەك « A » تۈردىكى كاپالەتلىك پوچتا يوللانمىسى قاتارىدا ئەۋەتىلىدۇ.

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى تاپشۇرۇۋېلىپ يوللاپ بەرگەن پوسۇلكا 31 مىڭ 861 گە يېتىپ، 1950-يىلىدىكىدىن 549 ھەسسە كۆپەيدى.

1985-يىلى ئاقسۇنىڭ شىنجاڭ تەۋەسىدە يولغا قويغان پوسۇلكا ھەققى

جەدۋەل 7 ــ 20 بىرلىكى: يۈەن / كىلوگرام

رايون ۋەكالەت نومۇرى	1	2	3	4	6	7	8	9	10	11	12	13	14
رايون نامى	ئۈرۈمچى	قۇمۇل	بايىنغولىن	قەشقەر	يەكەن	خوتەن	چاقىلىق	شىخو	بورچىن	چۆچەك	غۇلجا	بورتالا	كۆكتوغاي
ئادەتتىكى پوسۇلكا	0.45	0.65	0.30	0.25	0.35	0.45	0.45	0.55	0.75	0.70	0.70	0.65	0.85
ئاۋىئاتسىيە پوسۇلكىسى	0.85	1.20	0.50	0.45	0.50	0.50	0.85	0.95	1.25	1.10	1.30	1.05	1.20

3. پۇل پىرىۋوت قىلىش

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە پۇل پىرىۋوت قىلىش كەسپىنى سودىگەرلەر بىجىرگەن. 1911-يىلى پوچتا ئارقىلىق پۇل پىرىۋوت قىلىش يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، ئەمما پات-پاتلا توختاپ قالغان.

1947-يىلى 5-ئايدا ئاددىي پۇل پىرىۋوتى ۋە تېلېگراف پىرىۋوتى يولغا قويۇلغان. 1948-يىلى 5-ئايدا قاراشەھەر، قەشقەر قاتارلىق جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرىدە بۇاستە تېلېگراف پىرىۋوتى كەسپى يولغا قويۇلغان. ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى ئاقسۇ كونىشەھەر، ئۇچتۇرپان ناھىيىلىرىنىڭ تېلېگراف پىرىۋوتىنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل بولغان.

1950-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى 914 پارچە پىرىۋوت چېكى كەسكەن.

1958-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى 39 مىڭ 567 پارچە پىرىۋوت چېكى كەسكەن بولۇپ، بۇ، 1950-يىلىدىكىدىن 43.2 ھەسسە كۆپەيگەن.

1953-يىلىنىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى پۇل پىرىۋوت مەبلىغىنى باشقۇرۇشتا كونا « جۇڭخۇا پوچتىسى » نىڭ باشقۇرۇش چارىسى داۋاملىق قوللىنىلىپ، پۇل پىرىۋوت مەبلىغىنى پوچتا سىستېمىسى ئۆزى باشقۇرۇپ، پايدىنى تەڭشەپ ئاجرىتىپ بەرگەن. 1954-يىلىدىن باشلاپ، پوچتا پىرىۋوت مەبلىغىنى تەڭشەپ ئاجرىتىپ بېرىش چارىسى يولغا قويۇلۇپ، پوچتا پىرىۋوت مەبلىغىنى شۇ جايدىكى خەلق بانكىلىرىدا بىر تۇتاش مەخسۇس ھېساب ئېچىش، مەيلى پىرىۋوت قىلىپ ئېشىپ كەتكەن ياكى تېگىشىپ بېرىشتە ئېشىپ كەتكەن پەرقلىق سان بولسۇن، بىردەك شۇ كۈندىكى مەخسۇس ھېسابقا ئامانەت قويۇش ياكى شۇ ھېسابتىن ئېلىش، ھەر ئايلىق پىرىۋوت قىلىپ ئېشىپ كەتكەن ياكى تېگىشىپ بېرىشتە ئېشىپ كەتكەن پەرقلىق سانىنى پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى بەلەن بانكا ئىككى تەرەپ سېلىشتۇرۇپ، توغرىلىغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك خەلق بانكىلىرىغا ئاجرىتىپ بېرىش، ئۆلكىلىك پىرىۋوت مۇپەتتىش بۆلۈمى بىر تۇتاش پىرىۋوت نەقچوتى قىلىش بەلگىلەندى. بۇ چارە ھازىرغىچە داۋاملىق قوللىنىلۋاتىدۇ.

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى يوللىغان پىرىۋوت چېكى 183 مىڭ 241 پارچە بولۇپ، 1950-يىلىدىكىدىن 200.4 ھەسسە كۆپەيدى.

4. گېزىت-ژۇرنال تارقىتىش

1940-يىلى 1-ئايدىن 10-ئايغىچە 49 مىڭ 218 نۇسخا « ئاقسۇ گېزىتى » تارقىتىلغان (خەنزۇچە 5866 نۇسخا، ئۇيغۇرچە 43 مىڭ 352 نۇسخا).

1950-يىلى 7-ئايدا « شىنجاڭ گېزىتى » بىلەن « ئالغا گېزىتى » تارقىتىلغان. 1951-يىلى 12-ئايدا ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى 468 نۇسخا « شىنجاڭ گېزىتى » تارقاتقان.

1952-يىلىدىن باشلاپ ھەر خىل ژۇرناللار تارقىتىلدى. 1953-يىلىدىن باشلاپ گېزىت-ژۇرنالغا مۇشتېرى بولۇش خىراجىتىنى ئالدىن يېغىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ژۇرنال تارقىتىش ھەققى باھاسىنىڭ 20 پىرسەنتى پوچتا ھەققى باھاسىنىڭ بەش پىرسەنتى بويىچە ھېسابلاندى.

1955-يىلى قۇمباش رايونىدا تۇنجى قېتىم سىناق تەرىقىسىدە گېزىت-ژۇرنال تارقىتىش پونكىتى قۇرۇلدى.

1980-يىلى 1-ئايدىن باشلاپ گېزىت-ژۇرنالنى پارچە سېتىش كەسپى قانات يايدۇرۇلۇپ، بىر ئورۇندا گېزىت-ژۇرنال پارچە سېتىش بوتكىسى تەسىس قىلىندى.

1980-يىلى 11-ئايدا گېزىت-ژۇرنال تارقىتىش ھەققى نىسبىتىنى پىرسەنتىلەش چارىسىدە مۇئەييەن بەلگىلەنگەن: مۇشتېرى قوبۇل قىلغان ئىدارە گېزىت-ژۇرنالغا پېزىلىش باھاسىنىڭ 20 پىرسەنتى؛ ژۇرنالنى پارچە ساتقانلار 22 پىرسەنتى، گېزىتنى پارچە ساتقانلار 30 پىرسەنتى بويىچە ھېسابلاپ ھەق ئېلىش، قالغان قىسمنى گېزىت-ژۇرنال تارقىتىدىغان ئىدارە ئۆزلىرى ئېلىش.

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى ھەر خىل گېزىتتىن 50 مىڭ 290 سان، جەمئىي 7 مىليون 410 مىڭ 897 پارچە؛ ھەر خىل ژۇرنالدىن 125 مىڭ 835 سان، جەمئىي 1 مىليون 464 مىڭ 868 نۇسخا تارقاتتى، ھەممىسىنى قوشقاندا جەمئىي 8 مىليون 875 مىڭ 765 پارچە گېزىت-ژۇرنال تارقاتتى.

5. پۇل ئامانىتى

مىنگونىڭ 8-يىلى (1919-يىلى) پوچتا ئىدارىسى پۇل ئامانىتى كەسپىنى يولغا قويغان. 1945-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسىگە تەقسىم قىلىنغان پۇل ئامانىتى جۇغلاش ۋەزىپىسى 2 مىليون يۈەن بولغان، 1946-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ قەرەللىك پۇل ئامانىتى كەسپى يولغا قويۇلغان.

1953-يىلى 9-ئايدا پوچتا ئىدارىسىنىڭ پۇل ئامانىتى كەسپى توختىتىلدى. 80-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ بۇ كەسىپ يەنە يولغا قويۇلدى.

1947-يىلى ئاقسۇ پوچتا ئىدارىسى ئۆمۈر سۇغۇرتىسى كەسپىنى يولغا قويدى. بۇ ئىدارىگە تەقسىم قىلىنغان ئۇزۇن ئۆمۈر سۇغۇرتىسىنىڭ يېڭى پۈتۈم نورمىسىنىڭ ئايلىقى 50 مىڭ يۈەن، يىلىلىقى 500 مىڭ يۈەن بولدى.

6. ماركا توپلاش

ماركا توپلاش چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا باشلانغان بولۇپ، مىنگو دەۋرىدە خېلى تەرەققىي قىلغانىدى. 1950-يىلىدىن 1965-يىلغىچە ماركا توپلاش مەخسۇس پوكىيى تەسىس قىلىنماي، كۆپ خىل خاتىرە ماركىلىرى ئالاقە كەسپىنى كۆزنىكىدە سېتىلدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا خاتىرە ماركىلىرى ۋە ئالاھىدە ماركىلار « فېئودالىزم، كاپىتالىزم، شيۇجېڭجۇيىنىڭ قارا مالىلىرى » دەپ ئەيىبلىنىپ، ماركا توپلاش كەسپى توختىتىپ قويۇلدى. 1978-يىلى مەملىكەت ئىچىدىكى ماركا توپلاش كەسپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1980-يىلى ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىدە ماركا توپلاش پوكىيى (بۈپىسى) تەسىس

قىلىنىپ، ھەر خىل خاتىرە ماركىلىرى، ئالاھىدە ماركىلار ۋە ماركا توپلاش بۇيۇملىرى سېتىلدى.
1982-يىلى 11-ئاينىڭ 1-كۈنى ماركا توپلاش تىجارەت بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ماركا توپلاش كەسپىنى تەشۋىق قىلىش، ماركا توپلىمى سېتىش قاتارلىق ئىشلار بېجىرىلدى.
1983-يىلى 10-ئاينىڭ 8-كۈنى" ئاقسۇدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماركا توپلاش جەمئىيىتى قۇرۇلدى.
1982-يىلىدىن 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى تارقاتقان ھەر خىل خاتىرە ماركىلىرى 73 يۈرۈشكە، ئالاھىدە ماركا 74 يۈرۈشكە، ئۆلچەملىك ماركىلار 19 پارچىگە، گۈزەل سەنئەت ئاتكىرىتكىسى 14 خىلغا يەتكەن.
1982-يىلىدىن 1985-يىلىغىچە جەمئىي 152 مىڭ 386 يۈەن 61 پۇلدۇق خاتىرە ماركا ۋە ئالاھىدە ماركا سېتىپ چىقىرىلدى.
1985-يىلى 6-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماركا توپلاش شۆبە شىركىتى قۇرۇلۇپ، كارخانىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش ۋە ئىقتىسادنى ھۆددىگە بېرىش توختام تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى.

5. مەخپىي مۇھىم ئالاقە

1951-يىلى پارتىيە ئىچىدىكى ئالاقە بىلەن ھەربىي پوچتا بىرلەشتۇرۇلۇپ « ھەربىي پوچتا » دەپ ئاتالدى. 1953-يىلى مەخپىي مۇھىم ئالاقە ھەربىي پوچتىدىن ئايرىۋېلىنىپ، ۋىلايەتكىچە مەخپىي مۇھىم ئالاقە ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىندى. جۈگگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىدا مەخپىي مۇھىم ئالاقە ئىدارىسى تەسىس قىلىندى. 1957-يىلى 4-ئاينىڭ 1-كۈنى مەخپىي مۇھىم ئالاقە ئىدارىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىگە قوشۇۋېتىلدى. شۇ چاغدا 11 نەپەر مەخپىي مۇھىم ئالاقە خىزمەتچىسى بار ئىدى.
مەخپىي مۇھىم ئالاقە ھۆججەتلىرىنى يوللاشقا تاپشۇرۇش 1957-يىلى 4-ئاينىڭ 1-كۈنى باشلانغان بولۇپ، پوچتا ھەققى بەلگىلىمە بويىچە ئېلىندى. 11-ئايدا « پايدىلىنىش خەۋىرلىرى » گېزىتى ئىچكى ماتېرىيال سۈپىتىدە قارىلىپ، ئۇنى ئايرىش، تارقىتىش ۋە يەتكۈزۈشكە مەخپىي مۇھىم ئالاقە تارماقلىرى مەسئۇل بولدى.
1961-يىلى 8-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىدە مەخپىي مۇھىم ئالاقە بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ-قەشقەر-خوتەن ۋىلايەتلىرى ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق ھەر قايسى ناھىيىلەرنىڭ مەخپىي مۇھىم ئالاقىسىنى نازارەت قىلىپ يەتكۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى.
1968-يىلى 1-ئاينىڭ 15-كۈنى سائەت نۆلدىن باشلاپ ھەربىي قوشۇن مەخپىي مۇھىم ئالاقە ئاپپاراتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، مەخپىي مۇھىم ئالاقىنى باشقۇرۇش، تاپشۇرۇۋېلىش ۋە ماگدۇرۇش، نازارەت قىلىپ توشۇش، يەتكۈزۈش قاتارلىق تۈرلۈك كەسىپلەرنى بىردەك شۇلار ئۈستىگە ئالدى. 1970-يىلى 2-ئايدا ھەربىي ئىدارە قىلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.
1957-يىلىدىن 1966-يىلىغىچە ھەر يىلى چىقىرىلغان مەخپىي مۇھىم پوچتا يوللانمىلىرى 10 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق بولدى. 1967-يىلى ئازىيىپ، 5786 پارچىگە، 1968-يىلى 4049 پارچىگە چۈشتى، 1970-يىلى 11 مىڭ 126 پارچە، 1980-يىلى 9078 پارچە، 1985-يىلى 7389 پارچە بولدى. 1958-يىلى بۇ جەھەتتىكى كەسپىي كىرىم 8660 يۈەن بولغانىدى. 1985-يىلى 4936 يۈەن بولدى.

1957-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ پوچتا-تېلېگرافى ئىدارىسىنىڭ مەخپىي مۇھىم ئالاقە كەسپى مىقدارى ۋە كىرىم ئەھۋالى

جەدۋەل 7 ــ 21

يىللار	چىقىرىلغان مەخپىي مۇھىم مۇججەت		كىرگۈزۈلگەن مەخپىي مۇھىم مۇججەت (پارچە)	مەخپىي مۇھىم مۇججەت (پارچە)	تىجارەت كىرىمى (يۈەن)
	ئومۇمىي سانى	ھەق ھېسابلانغان سانى			
1957	15149	15080	7014	13013	8973
1958	18125	17937	15537	5157	8660
1959	14249	13926	17012	21040	
1960	24456				
1961	17616	17213	12297	13982	
1962	17168	16845	13873	9467	
1963	19118	18752	16697	9985	
1964	19015	18672	19753	12594	
1965	23214	22270	20697	22544	
1966	19566	19117			7634
1967	5786	5759			1926
1968	4049	4309			3275
1969	6005	5905			
1970	11126	11006			
1971	6199	6155			1354
1972	6121	6072			5552
1973	6844	6726			5855
1974	5886	5770			3271
1975	7118	7015			3287
1976	7645	7617			3576
1977	8072	8004			3507
1978	8991	8814			3814
1979	10857	10746			4517
1980	9078	8987			4176
1981	10939	10794	11800	11716	4660
1982	11378	11266	12065	12710	6061
1983	9813	9646	13374	11798	6754
1984	8554	8734	14960	11702	6070
1985	7389	7213	10909	9478	4936

ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ 1950-يىلدىن 1985-يىلغىچە پوچتا كەسپى مىقدارى

جەدۋەل 7 ــ 22

يىللار	خەت-چەك		پوسۇلكا		پېرىئوت		گېزىت		ژۇرنال		گېزىت-ژۇرنال ئومۇرتۇ سومىسى	گېزىت-ژۇرنال كىرىسى
	ئومۇم سانى (پارچە)	ھەق ھېسابلانغىنى (پارچە)	ئومۇمى سانى (پارچە)	ھەق ھېسابلانغىنى (پارچە)	ئومۇمى سانى	ھەق ھېسابلانغىنى (پارچە)	مۇشتەرى قوبۇل قىلىنغان سانى	مۇشتەرى قوبۇل قىلىنغان جەمئىي نوسخا سانى	مۇشتەرى قوبۇل قىلىنغان سانى	مۇشتەرى قوبۇل قىلىنغان جەمئىي نوسخا سانى		
1950	38299		58		914							
1951	169520		748		2131			191641				
1952	110417		954		3174			904037				
1953	107733		2834		9116							
1954	185102		1994	1985			1352	291018	5498			
1955	145233	144272	2096				1663		4570			
1956	202936	199260	2614	2613	18885	18662	3105	416935	7244			
1957	307724	299474	3318	3318	30442	29056	3870	817499	6566	172203	84609	
1958	495578	476874	3766	3766	39567	38574		1328286		309966	111684	
1959	775746	640710	7240	7200	46148	45391	13298	1545917	13932	230046	97860	
1960	623602		10731		40274		18420	1696083	8970	191159		
1961	655848	604929	15460	15456	40640	39677	5268	1567559	6055	105696	103987	
1962	608846	602822	10768	10185	36727	34432	5133	1330591	5755	169391	48760	
1963	778817	641025	12815	12770	41627	41295	6862	1587948	9065	141740	93326	
1964	1015743	921903	17467	17034	60280	58927	8324	1873106	15778	239834	122406	
1965	1389890	1182207	17993	17992	87411	85401	10983	2447821	21291	326204	139037	
1966	1441511	1211759	23004	23004	89805	89505	14085	2681849	12042	383702		26763
1967	1358108	1207942	25086	25086	72029	71165	16396	3628628	7823	158346		22658
1968	1618035	1408035	18197	18197	67378	66658	17945	3957473	2502	71921		25957
1969	1535041	1295041	22180	22180	94935	94215	20839	4051219	567	29229		32600
1970	1493000	1353000	27750	27750	79060	78340	21835	5216444	953	26954		31742
1971	1311016	1171016	27991	27991	94808	94198	25942	6355790	3736	36153		36738
1972	1220393	1080393	27389	27389	95498	95023	24684	6037580	3957	40015		38138
1973	1299138	1229419	20204	20204	95016	94816	23426	6035646	111480	127208	160829	36494
1974	1745181	1622080	22563	22563	111247	110508	26893	6534423	14501	143397	204190	44705
1975	1822706	1703935	23491	23484	126312	124921	25718	6427728	17677	204632	230755	47124
1976	1780634	1645866	25949	25949	139806	138247	29386	7174703	23528	225814	223994	52526
1977	1778921	1685139	21983	21983	105694	104776	25861	5984229	23606	305148	254195	60514
1978	1682094	1595631	21147	21147	107989	106945	33191	7277963	30480	340656	298876	61509
1979	1720784	1612049	22495	22495	117517	116617	34154	6515371	37923	441741	399034	73642
1980	1737254	1622716	23641	23641	137654	136920	34898	7267684	55327	691954	398726	73941
1981	1913354	1783688	23060	23059	150556	149047	30833	5605124	78925	854875	393719	98937
1982	1862298	1728351	24987	24987	156013	154576	30327	5564855	95237	962304	425759	94349
1983	1948311	1798643	25795	25795	162980	161309	36700	6207172	99604	1046441	495310	105678
1984	1902703	1774868	27131	27131	161265	159305	37400	6806797	114525	1280890	601846	123343
1985	2380865	2092682	31861	31861	183241	181327	50290	7410897	125835	1464868	907728	171775

§3. تېلېگراف

1. تەرەققىيات جەريانى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 20-يىلى (1894-يىلى) ئاقسۇ تېلېگراف ئىدارىسىدە تېلېگراف كەسپى يولغا قويۇلغان.

مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) ئاقسۇدىن ئاقسۇ كونىشەھەرگە سىملىق ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون كەسپى يولغا قويۇلۇپ، ئۇنى تېلېگراف ئىدارىسى قوشۇمچە باشقۇرغان.

1953-يىلى يېڭى يىلدىن باشلاپ يەرلىك تېلېگرافنى بىردەك پوچتا-تېلېگراف تارماقلىرى باشقۇرىدىغان بولدى.

2. تور-يوللار

1) سىملىق تېلېگراف تور-يولى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 19-يىلى (1893-يىلى) ئۈرۈمچىدىن باشلىنىپ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىن ئۆتۈپ قەشقەرگە بارىدىغان تېلېگراف سىمى تارتىلدى.

گۇاڭشۇ 20-يىلى (1894-يىلى) ئاقسۇدا تېلېگراف ئىشلىرى يولغا قويۇلۇپ، ئۇنى ھەربىيلەر ۋە ھۆكۈمەت تارماقلىرى ئىشلەتتى.

1961-يىلى ئاقسۇدىن ئۈرۈمچىگە بولغان تېز ئاپپارات بىلەن تېلېگرام يوللاش سىم يولى ئېلىكتر دولقۇنى بىلەن يوللاشقا ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى ئاقسۇدىن ئارالغا ئادەم كۆچى بىلەن يوللىنىدىغان تېلېگراف يولى ئېچىلدى.

1965-يىلى ئاقسۇدىن كۆچاغا توك كۆچى بىلەن يوللىنىدىغان تېلېگراف يولى ئېچىلدى.

1966-يىلى ئاقسۇدىن ئارالغا توك كۆچى بىلەن يوللىنىدىغان تېلېگراف يولى ئېچىلدى.

1973-يىلى ئاقسۇدىن بايغا ئادەم كۆچى بىلەن يوللىنىدىغان تېلېگراف يولى ئېچىلدى.

ئاقسۇ شەھىرىدىن بۇۋاستە بېتىپ بارىدىغان تېلېگراف لىنىيىلىرىنىڭ 1985-يىلدىكى ئەھۋالى

جەدۋەل 7 ــ 23

سىملىق-تېلېگراف	توپۇق لىنىيە		شەكلى		سىمسىز تېلېگراف	سانى	سىمسىز قىسقا دولقۇن	شەكلى	
	سانى	بۆكلىمە دولقۇن	بىلەن يەكلەنگۈچى تېلېگراف	ئادەم كۆچى بىلەن يەكلەنگۈچى				بىلەن يەكلەنگۈچى تېلېگراف	ئادەم كۆچى بىلەن يەكلەنگۈچى
ئاقسۇ-ئۈرۈمچى	2	2	2		ئاقسۇ-ئۈرۈمچى	1	1		1
ئاقسۇ-كۆچا	1	1	1		ئاقسۇ-كۆچا	1	1		1
ئاقسۇ-شايار	1	1	1		ئاقسۇ-شايار	1	1		1
ئاقسۇ-توقسۇ	1	1	1		ئاقسۇ-توقسۇ	1	1		1
ئاقسۇ-باي	1	1	1		ئاقسۇ-باي	1	1		1
ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر	1			1	ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر	1	1		1
ئاقسۇ-ئۈچتۇرپان	1	1	1		ئاقسۇ-ئۈچتۇرپان	1	1		1
ئاقسۇ-كەلپىن	1	1		1	ئاقسۇ-كەلپىن	1	1		1
ئاقسۇ-ئاۋات	1	1		1	ئاقسۇ-ئاۋات	1	1		1
ئاقسۇ-ئارال	1	1	1		ئاقسۇ-ئارال	1	1		1
جەمئىي	11	7	4	3	جەمئىي	10	10		10

1975-يىلى ئاقسۇدىن ئۈچتۇرپانغا توك كۆچى بىلەن يوللىنىدىغان تېلېگراف يولى ئېچىلدى.
1981-يىلى ئاقسۇدىن توقسۇ ۋە شايارغا توك كۆچى بىلەن يوللىنىدىغان تېلېگراف يولى ئېچىلدى.
1983-يىلى ئاقسۇدىن ئاۋاتقا توك كۆچى بىلەن يوللىنىدىغان تېلېگراف يولى ئېچىلدى.
1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىدە جەمئىي 16 سىملىق تېلېگراف يولى بولۇپ، بۇ-نىڭ ئىچىدە 2-دەرىجىلىك، ئۆلكە ئىچىدىكى تېلېگراف يولى 11، شەھەر ئىچىدىكى تېلېگراف يولى بەش، توك كۆچى بىلەن يوللىنىدىغان تېلېگراف يولى ئۈن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 2-دەرىجىلىك، ئۆلكە ئىچىدىكى تېلېگراف يولى سەككىز، شەھەر ئىچىدىكى تېلېگراف يولى ئىككى.

2) سىمسىز تېلېگراف تورى

مىنگونىڭ 21-يىلى (1932-يىلى) ئاقسۇدا سىمسىز تېلېگراف ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، ئۇرۇمچى، كۇچالار بىلەن بولغان تېلېگراف ئالاقىسى باشلاندى.

مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) ئاقسۇ ئۇرۇمچى، قەشقەر، خوتەن، يەكەن، كۇچا، بۈگۈر قاتارلىق جايلار بىلەن تېلېگراف ئالاقىسى قىلىدىغان بولدى.

1955-يىلى ئاقسۇدىن ئۈچتۇرپان، ئاۋات، كەلپىن، توقسۇ، شايار قاتارلىق ناھىيىلەرگە تە-لېگرامما يوللىنىدىغان بولدى.

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىدا ئون سىمسىز تېلېگراف يولى بولۇپ، ھەممىسى ئۆلكە ئىچىدىكى 2-دەرىجىلىك تېلېگراف لىنىيىسى دەرىجىسىگە يەتتى. ئۇ، ئاساسەن كەلكۈندىن مۇداپىئە كۈرۈشتە ياكى پەۋقۇلئاددە تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچراپ، سىملىق تېلېگراف ئۈزۈلۈپ قال-غان ۋاقىتلاردا ئىشلىتىلدى. ئادەتتىكى ئەھۋالدا بولسا مۇقىم بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە سىمسىز تېلېگراف بىلەن ئالاقە قىلىندى.

3) ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون تورى

ئاقسۇدا ئەڭ دەسلەپكى ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) يولغا قو-يۇلۇپ، ئاقسۇدىن ئاقسۇ كونىشەھەرگىچە 18 كىلومېتىرلىق سىم يولى تارتىلغان.

1954-يىلدىن 1959-يىلغىچە ئاربىلىقتا ئاقسۇ بىلەن ئۈرۈمچى ئارىسىدا سىمسىز قىسقا دولقۇن-دىن پايدىلىنىدىغان تېلېفون كەسپى يولغا قويۇلغان.

1958-يىلى ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىدىكى تېلېفون تورىدىن پايدىلىنىپ، ئاقسۇدىن كەلپىن، ئۈچتۇرپان، ئاۋات، باي قاتارلىق ناھىيىلەرگە بارىدىغان ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون يولغا قويۇلدى.

1959-يىلى ئۈرۈمچىدىن باشلىنىپ، كورلا، ئاقسۇدىن ئۆتۈپ، قەشقەر، خوتەنگە بارىدىغان ئۈزۈن يوللۇق تېلېگراف (ئوچۇق سىملىق) ئالاقە چوڭ تومۇرى قۇرۇلدى. 1959-يىلى 1-ئاينىڭ 20-كۈنى ئۈرۈمچى بىلەن ئاقسۇ ئارىلىقىدا ئۈزۈن يوللۇق سىملىق تېلېفون ئالاقىسى رەسمىي باش-لاندى، شۇ يىلى ئاقسۇ بىلەن باي ئارىلىقىدا ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون يولغا قويۇلدى.

1960-يىلى ئاقسۇدىن ئارالغا سىملىق ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون سىمى تارتىلدى.

1971-يىلى ئاقسۇدىن ئۈچتۇرپان ۋە ئاقچىلارغا بارىدىغان ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون سىمى تارتە-لىپ، يۆكلىمە دولقۇنلۇق تېلېفون ئالاقىسى يولغا قويۇلدى.

1974-يىلى ئاقسۇدىن ئاۋاتقا ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون سىمى تارتىلىپ، يۆكلىمە دولقۇنلۇق تېلې-فون ئالاقىسى يولغا قويۇلدى.

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىدە جەمئىي 38 ئۈزۈن يوللۇق تېلېفون يولى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە يۆكلىمە دولقۇنلۇق تېلېفون يولى 33.

3. كەسپىي ئىشلار

1) تېلېگراممما

(1) تۇرى

1894-يىلى ئاقسۇدا تېلېگراممما كەسپى رەسمىي يولغا قويۇلدى.

1925-يىلى ئاقسۇدا ھۆكۈمەت باشقۇرغان ۋە سودىگەرلەر باشقۇرغان ئىككى خىل تېلېگراممما كەسپى بولغان.

1942-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇدا ھاۋارايى شۆبە پونكىتى قۇرۇلۇپ، ھاۋارايى جەھەتتىكى تېلېگراممما ئالاقىسى رەسمىي يولغا قويۇلغان.

1937-يىلدىن 1949-يىلغىچە ئاقسۇنىڭ تېلېگراممما كەسپىدە ھەربىي-ھۆكۈمەت تېلېگراممىسى، ئاخبارات تېلېگراممىسى، ئالاھىدە تېز تېلېگراممما ۋە ئادەتتىكى تېلېگراممىدىن ئىبارەت تۆت خىل تېلېگراممما بولغان.

1952-يىلى ھۆكۈمەت-ھەربىي ئىشلار تېلېگراممىسى، مەمۇرىي ئىشلار تېلېگراممىسى، ئادەتتىكى تېلېگراممما، خەت-چەك تېلېگراممىسى، ئاخبارات تېلېگراممىسى، پوچتا يوللانمىسىغا دائىر تېلېگراممما ۋە ئالاھىدە تېلېگراممىدىن ئىبارەت يەتتە خىل تېلېگراممما دائىم ئىشلىتىلدى.

1954-يىلى 12-ئاينىڭ 4-كۈنى ئاقسۇدا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى تېلېگراممما كەسپى رەسمىي يولغا قويۇلدى.

1957-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ تېلېگراممما تۈرلىرى ھاۋا مۇداپىئە سىي، ھادىسە، ھاۋارايى، كەلكۈن مەلۇماتى، جامائەت پاراۋانلىقى، ھەربىي ئىشلار، ھەربىي-ھۆكۈمەت ئىشلىرى، كارخانا ئىشلىرى، ئاخبارات، پۇل پېرىۋوتى، جامائەت ئىشلىرى، ئادەتتىكى خەت-چەكلەر قاتارلىق 13 خىلغا يەتتى. 1958-يىلى كارخانا ئىشلىرى ۋە خەت-چەكلەر تېلېگراممىسى ئادەتتىكى تېلېگراممما قاتارىغا كىرگۈزۈلدى، قالغانلىرى بۇرۇنقىدەك بولدى.

1978-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى ئومۇمنىڭ ئىشلىرىغا ئىشلىتىدىغان فوتو تېلېگراف كەسپى رەسمىي يولغا قويۇلدى.

1978-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، ھاۋا مۇداپىئە سى، ھاۋارايى، ئالاھىدە ئىشلار، سۇ ئەھۋالى، ھەربىي-ھۆكۈمەت ئىشلىرى، جامائەت پاراۋانلىقى، ئاخبارات، جامائەت ئىشلىرى، ئادەتتىكى ئىشلار، پۇل پېرىۋوتى، ئومۇمنىڭ ئىشلىرى قاتارلىق 11 خىل تېلېگراممما كەسپى يولغا قويۇلدى.

1984-يىلى 12-ئاينىڭ 1-كۈنى پوچتا-تېلېگراف مىنىستىرلىكى مەملىكەت ئىچىدىكى تېلېگراف كەسپىنى بىردەك 11 تۈردىن سەككىز تۈرگە تەڭشەشنى بەلگىلىدى. بۇ سەككىز تۈر مۇنۇلار: ھاۋارايى، سۇ ئەھۋالى، جامائەت پاراۋانلىقى، ھۆكۈمەت ئىشلىرى، ئاخبارات، ئادەتتىكى ئىشلار، پۇل پېرىۋوتى ۋە ئومۇمنىڭ ئىشلىرى. دۆلەت ئىچىدىكى تېلېگراممدا ئىچكىرىلگەن ئالاھىدە كەسىپ ئالاھىدە جىددىي، جىددىي، پوچتا يەتكۈزۈشتىن ئىبارەت ئۈچ تۈرگە تەڭشەلدى.

دۆلەت ئىچىدىكى فوتو تېلېگراممما كەسپى سۈرەت فوتو تېلېگراممىسى، ئۆز قەلىمى فوتو تېلېگراممىسى، ھۆججەت فوتو تېلېگراممىسى، گېزىت فوتو تېلېگراممىسىدىن ئىبارەت تۆت تۈرگە تەڭشەلدى.

ئاقسۇدا 1950-يىلىدىن باشلاپ تېلېگراممما نومۇرى كەسپى يولغا قويۇلغانىدى، 1985-يىلغا قەدەر تېلېگراممما نومۇرى بېجىرگەن ئورۇن جەمئىي 172 گە يەتتى.

(2) تېلېگراممىا ھەققى

چىك سۇئالىسىنىك گۇاڭشۇ 22-يىلى تېلېگراممىا ھەققى ئۇچۇن نەق كۆمۈش پۇل ئېلىنىتتى. مىنگونىك 14-يىلى (1925-يىلى) كۆمۈش تەڭگە ئېلىندى. ئۇنىك ئۇلچىمى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك بولدى:

تېلېگراممىا ھەققى ئېلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 7 ــ 24

ئۆلكە ئىچى			ئۆلكە سىرتى			
ئادەتتىكى سودا تېلېگراممىسى		جىددىي سودا تېلېگراممىسى	ھۆكۈمەت تېلېگراممىسى	ئادەتتىكى سودا تېلېگراممىسى		جىددىي سودا تېلېگراممىسى
ھۆكۈمەت تېلېگراممىسى	خەنزۇچە ئۇچۇق سىمىز	خەنزۇچە ئۇچۇق سىمىز	ھۆكۈمەت تېلېگراممىسى	خەنزۇچە ئۇچۇق سىمىز	ئىنگلىزچە ئۇچۇق ۋە مەخپىي سىمىز	خەنزۇچە ئۇچۇق سىمىز	ئىنگلىزچە ئۇچۇق ۋە مەخپىي سىمىز
ئىنگلىزچە ئۇچۇق ۋە مەخپىي سىمىز	خەنزۇچە مەخپىي سىمىز	ئىنگلىزچە ئۇچۇق ۋە مەخپىي سىمىز		خەنزۇچە مەخپىي سىمىز		خەنزۇچە مەخپىي سىمىز	
بەش پۇلۇك	ئون پۇلۇك	30 پۇلۇك	بىرمۇ بەش پۇلۇك		60 پۇلۇك	90 پۇلۇك	1 يۈەن سەككىز مو
20 پۇلۇك		60 پۇلۇك					

1950-يىلى 3-ئايدا نەق نەرسىگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىنىدىغان « غالىبىيەت » زاپىمىنىك بىر پارچىسىنىك 7 پىرسەنتى بىر تېلېگراف باھا ھېسابلاش بىرلىكى قىلىندى. 11-ئايدا بىر تېلېگراف باھا ھېسابلاش بىرلىكى 1500 يۈەن كونا خەلق پۇلىغا سۇندۇرۇلدى.

1955-يىلى 3-ئايدا ئادەتتىكى تېلېگراممىنىك ھەر بىر خېتىگە توققۇز پۇڭدىن ھەق ئېلىنغان.

1958-يىلى يېڭى يىلدىن باشلاپ رايون، ئۆلكە ئىچى، ئۆلكە سىرتى، ئۇچۇق سىمىز، مەخپىي سىمىز دەپ ئايرىلماي، ھەربىي-ھۆكۈمەت، كارخانا، ئادەتتىكى تېلېگراممىا دەپ ئايرىلماي ھەر بىر خېتىگە بىردەك ئۇچ پۇڭدىن، ئاخبارات تېلېگراممىسىنىك ھەر بىر خېتىگە بىر پۇڭدىن، جىددىي تېلېگراممىغا بىر ھەسسە قوشۇپ ھەق ئېلىنىدىغان بولدى.

1967-يىلى 3-ئاينىك 1-كۈنىدىن باشلاپ ھەر بىر پارچە تېلېگراممىا پىرېۋوتىنىك ھەققى بىر يۈەندىن 50 پۇڭغا چۈشۈرۈلدى.

1979-يىلى ئۆۋەتىلىدىغان تېلېگراممىنىك تەرجىمە ھەققى ئۇچۇن ھەر بىر خېتىگە بەش لەدىن، تېلېگراممىنى تەكشۈرۈش ياكى كەلگەن تېلېگراممىغا جاۋاب قايتۇرۇش رەسمىيىتى ئۇچۇن ھەر بىر پارچىسىگە ئون پۇڭدىن ھەق ئېلىندى.

1983-يىلى 12-ئايدا مەملىكەت ئىچىدىكى تېلېگراممىنىڭ ھەر بىر خېتىگە يەتتە پۇلۇق، ئاخبارات تېلېگراممىسىنىڭ ھەر بىر خېتىگە ئىككى پۇلدىن ھەق ئېلىنىدى؛ پۇل پېرېۋوت تېلېگراممىسىنىڭ ھەر بىر پارچىسىگە ئېلىنىدىغان ھەق 50 پۇلدىن بىر يۆنگە تەڭشەلدى.

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى يوللىغان تېلېگراممىدا 168 مىڭ 883 پارچىگە يېتىپ، 1950-يىلىدىكىدىن 54.3 ھەسسە كۆپەيدى.

2) ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون

(1) تورى

ئاقسۇدا ئىلگىرى سىمسىز ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون يولغا قويۇلغان، 1919-يىلى ئۇرۇمچىگە بارىدىغان سىملىق ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئۇلاندى.

1943-يىلى ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ئارىسىدا ھەربىي ئىشلار ۋە ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا ئىشلىتىلىدىغان تېلېفون ئالاقىسى يولغا قويۇلغان بولۇپ، ئۇنى تېلېگرامما ئىدارىسى قوشۇمچە باشقۇرغان. بۇ ئاقسۇدا ئەڭ دەسلەپ يولغا قويۇلغان ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ھېسابلىنىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بىر قىسىم يىللاردىكى تېلگراما كەسپى مىقدارى

جەدۋەل: 7 — 25

يىللار	ئەۋەتىلگەن تېلېگراما	كەلگەن تېلېگراما	ۋەكالىتەن يەتكۈزگەن تېلېگراما	ئالماشتۇرۇلۇش مىقدارى	ۋەكالىتەن يەتكۈزۈپ بەرگەن تېلېگراممىنىڭ ئومۇمىي نىسبەتى
1950	3106				
1951	6986				
1953	12758				
1955	16755				
1961	72134	79324	78476	229934	34.1%
1965	40446	27541	62817	130804	48%
1984	149259	114815	315934	580008	54%
1985	168883	131634	306801	607318	50%

1958-يىلى بېجىرىلگەن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون تورى: ھاۋا مۇداپىئە مەلۇماتى تېلېفونى، ئالاھىدە تېلېفون، مەركەز ئالاھىدە تەسىس قىلغان ھەربىي ئىشلار مەخسۇس تېلېفونى، ئاۋىئاتسىيە ئورۇنلاشتۇرۇش تېلېفونى، ئېلېكتر قۇۋۋىتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش تېلېفونى، ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئىشلار تېلېفونى، ئاخبارات تېلېفونى، ئادەتتىكى تېلېفون، جامائەت ئىشلىرى تېلېفونى، كەسپى تېلېفونى، ئالدىن خەۋەر قىلىش تېلېفونى، تىزمىلىتسىپ قويۇش تېلېفونى، كېچىدىكى باھاسى چۈشۈرۈلگەن تېلېفونى، يېغىن تېلېفونى قاتارلىق 14 خىلدىن ئىبارەت.

60-يىللاردىن بۇيان سىملىق يۇكلىمە دولقۇنلۇق تېلېفون راۋاجلاندۇرۇلۇپ، شىنجاڭدىكى ناھىيە، شەھەرلەرگە ۋە شىنجاڭ سىرتىدىكى ئاساسلىق چوڭ شەھەرلەرگە تېلېفون بېرىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى.

1970-يىلدىن باشلاپ، ئىلىم-پەن تەجرىبىسى ئۈچۈن، مۇلازىمەت قىلىدىغان « 701 » مۇ-
ھىم ئالاقە كەسپى يولغا قويۇلدى.
1984-يىلى تېلېفون تۈرلىرى ۋەكالەت نومۇرلۇق تېلېفون، ئالاھىدە تېلېفون، جىددىي ئىشلارنى
بەلگىلەش تېلېفون، ھۆكۈمەت ئىشلىرى تېلېفونى، ئادەتتىكى تېلېفون، جامائەت ئىشلىرى تېلېفونە-
دىن ئىبارەت ئالتە تۈرگە تەڭشەلدى.

2. ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ھەققى

مىنگونىك 30-يىلى (1941-يىلى) ئۈرۈمچى بىلەن ئاقسۇنىڭ ھاۋا مۇساپىسى 685 كىلومېتر
بولۇپ، ھەر مىنۇتى ئۈچۈن ئادەتتىكى نومۇر چاقىرىشقا 2.85 يۈەن، ئادەتتىكى ئادەم چاقىرىشقا
4.28 يۈەن، چاقىرغۇ ئارقىلىق جىددىي ئادەم چاقىرىشقا 7.13 يۈەن، چاقىرغۇ ئارقىلىق جىددىي
نومۇر چاقىرىشقا 5.70 يۈەن، جىددىي چاقىرىشقا 8.55 يۈەن، چاقىرىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا
0.50 يۈەن ھەق ئېلىنغان.
مىنگونىك 31-يىلى (1942-يىلى) كىلومېتر ھېسابىدا ياھا بېكىتىلىپ، بىر قېتىمغا بىر تېلېندىن
كۆمۈش تەڭگە ھەق ئېلىش يولغا قويۇلدى، ھەر قېتىملىقى ئۈچۈن ئۈچ مىنۇت ئۆلچەم قىلىندى.
مىنگونىك 33-يىلى (1944-يىلى) 1-ئاينىك 1-كۈندىن ئاقسۇدىن ئاقسۇ كونىشەھەرگە بە-
رىلىدىغان ئۇزۇن يوللۇق تېلېفوننىڭ باھاسى بىر قېتىمغا 80 پۇڭ، جىددىي بولسا بىر يۈەن 40
پۇڭ ئېلىشقا ئۆزگەرتىلگەن. شۇ يىلى 8-ئاينىك 16-كۈندىن ئېتىبارەن ئاقسۇدىن ئاقسۇ كونىشە-
ھەرگە بېرىلىدىغان ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونغا يېڭى باھا بويىچە ھەق ئېلىش يولغا قويۇلۇپ، ھەر
قېتىم ئادەتتىكى نومۇر چاقىرىشقا 150 يۈەن شىنجاڭ پۇلى، جىددىي نومۇر چاقىرىشقا 300 يۈەن،
ئادەتتىكى چاقىرىپ قويۇشقا 225 يۈەن، جىددىي چاقىرىپ قويۇشقا 375 يۈەن، چاقىرىشنى ئە-
مەلدىن قالدۇرۇشقا 50 يۈەن ھەق ئېلىنغان.
مىنگونىك 34-يىلى (1945-يىلى) 8-ئاينىك 16-كۈندىن ئېتىبارەن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونغا
بىرەك ئىلگىرىكى باھاسىنىڭ بەش ھەسسىسى بويىچە ھەق ئېلىنىدىغان بولدى.
1949-يىلى 12-ئاينىك 11-كۈندىن باشلاپ ئۈرۈمچى بىلەن ئاقسۇ ئارىلىقىدىكى ئۇزۇن يول-
لۇق تېلېفونغا ھەر ئۈچ مىنۇتنى بىر قېتىم ھېسابلاپ ھەق ئېلىش، ئۈچ مىنۇتتىن ئېشىپ كەتسە
ئىككى قېتىم ھېسابىدا ئېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.
1958-يىلى 1-ئاينىك 1-كۈنى ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونغا ئۆلچىمىدە يەنىلا ئۈچ مىنۇتنى بىر قې-
تىم ھېسابلاپ ھەق ئېلىش، ئۈچ مىنۇتقا توشمىسمۇ بىر قېتىم ھېسابلاش يولغا قويۇلدى. 8-ئاينىك
1-كۈنى ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ھەققى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 40% تۆۋەنلىتىلدى. ھەق ھېسابلاش
ۋاقتى ئۈچ مىنۇت بويىچە ھېسابلاندى، تۆتىنچى مىنۇتتىن باشلاپ، ھەر بىر مىنۇتنىڭ باھاسى
بويىچە تېلېفون ھەققى قوشۇپ ئېلىندى.
1966-يىلى 9-ئاينىك 1-كۈنى ھەر قېتىملىق سۆزلىشىش ۋاقتىنى ئۈچ مىنۇت ھېسابلاش بەل-
گىلىنىپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئەمەلىي سۆزلەشكەن ۋاقتى بويىچە ھەق ئېلىشقا ئۆزگەرتىل-
دى. چاقىرىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ھەققى ئېلىنمايدىغان بولدى.
1972-يىلى 7-ئايدىن باشلاپ يەكشەنبە ۋە بايرام كۈنلىرىدىن باشقا كۈنلەردىكى بېرىم
باھالىق سۆزلىشىش ۋاقتى سائەت 19 دىن ئىككىنچى كۈنى سائەت يەتتىگىچە قىلىپ بېكىتىلدى.
1979-يىلى 7-ئاينىك 1-كۈنى تۇنجى قېتىملىق سۆزلىشىش ھەققىنى ئۈچ مىنۇت بويىچە ھې-
سابلاش، چاقىرىپ بېرىش ھەققى ئېلىش، چاقىرىپ قويۇش ھەققى ۋە ئادەم چاقىرىپ بېرىش قو-

شۇمچە ھەققى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1990-يىلى 4-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ دەم ئېلىش كۈنلىرى پېرىم ھەق ئېلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

3. كەسىپ مىقدارى

1949-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىدە سىمسىز تېلېفون ئىنتايىن ئاز ئىدى. 1950-يىلى 26 قېتىم تېلېفون يوللانغان، ئۇچ قېتىم تېلېفون قوبۇل قىلىنغان. 1957-يىلى يېزىلارغا سىملىق تېلېفون ئۇلىنىپ ۋە سىمسىز تېلېفون تۇتاشتۇرۇلۇپ، كەسىپ مىقدارى ئاشتى. 1959-يىلى 1-ئايدىن كېيىن ئۇرۇمچى بىلەن ئاقسۇ ئارىسىدا سىملىق ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون يولغا قويۇلغانلىقتىن، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون كەسىپ مىقدارى زور دەرىجىدە كۆپەيدى، 1984-يىلى ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون كەسىپ مىقدارى تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىگە يەتتى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بىر قىسىم يىللاردىكى ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون كەسىپ مىقدارى

جەدۋەل 7 — 26

يىللار	يوللايدىغان تېلېفون	كەلگەن تېلېفون	ئۇلاپ بېرىلگەن تېلېفون	ئومۇمىي ئالماشتۇرۇلغان مىقدار	ئۇلاپ بېرىلگەن تېلېفون ئىگىلىگەن نىسبەت
1950	26	3			
1956	68	71	48	187	2.56%
1961	33094	28614	4329	66037	6.5%
1965	46913	39435	13786	100134	13.7%
1971	27401				
1975	53999				
1979	86391				
1984	116379	113419	22634	252432	8.96%
1985	114398	111175	22931	248504	9.2%

3) شەھەر ئىچى تېلېفونى

(1) مۇلازىمەت دائىرىسى

1949-يىلى 9-ئايدا ئاقسۇدا 20 توچكىلىق ماگنىتلىق كومموتاتوردىن بىرى، 3.7 كىلومېتر تېلېفون سىم يولى ئورنىتىلغان بولۇپ، ئاران ئۇچ ئابونتى بار ئىدى.

1958-يىلى شەھەر تېلېفونى شەرقىتە شەرقىي چوڭ كوچىدىكى ھاراق زاۋۇتىغىچە، غەربتە غەربىي چوڭ كوچىدىكى قىزىل كۆۋرۈك سودا دۇكىنىغىچە، جەنۇبتا 2-باشلانغۇچ مەكتەپكىچە، شىمالدا شىمالىي چوڭ كوچىدىكى شۆبە ھەربىي رايون ئەترانسپورتىغىچە تۇتاشتۇرۇلۇپ، كونىشەھەر ئىچى رايونىنىڭ كۆپ قىسمىنى قاپلىدى. شەھەر تېلېفونىنىڭ ئومۇمىي سىغىمى 200 توچكىغا يەتتى.

1981-يىلى 12-ئاينىڭ 17-كۈنى شەھەر ئىچىدە 1000 توچكىلىق ئاپتوماتىك تېلېفون ئورنىتىلدى.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە ئىككىنچى 1000 توچكا ئاپتوماتىك تېلېفون ئورنىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن تېلېفون تىجارىتى پۈتۈن شەھەر ئىچىنى قاپلىدى.

(2) شەھەر تېلېفون ھەققى

1956-يىلى شەھەر تېلېفونىغا 4-دەرىجىلىك ئىدارىلەردە يولغا قويۇلىدىغان ئايلىق ھۆددە-لەش تۆزۈمى بويىچە ئايلىق ئىجارە ھەققى ئېلىش يولغا قويۇلدى، ھەر ئايلىقى ئون يۈەن، ھەربىي-مەمۇرىي ئورگانلارنىڭ ئايلىق ئىجارىسى تۆت يۈەن قىلىپ بەلگىلەندى.

1977-يىلىدىن باشلاپ 3-دەرىجىلىك ئىدارىنىڭ ھەق ئېلىنمىسى ئىجرا قىلىندى: يەنى « ئا » خىل ئادەتتىكى تېلېفونغا 6.30 يۈەن (ئايلىق ئىجراسى)، قوشۇمچە ئاپپاراتقا 2.10 يۈەن، تېلې-فون تۇرۇپكىسىغا 1.26 يۈەن، « ب » خىل ئادەتتىكى تېلېفوننىڭ ئايلىق ئىجارىسىگە توققۇز يۈەن، قوشۇمچە ئاپپاراتقا ئۇچ يۈەن، تېلېفون تۇرۇپكىسىغا 1.80 يۈەن، بىر سىملىق تېلېفوننىڭ « ئا » خىلىغا 5.05 يۈەن، « ب » خىلىغا 7.20 يۈەن؛ شەھەرنىڭ ئىشلىتىدىغان تېلېفوننىڭ « ئا » خىلىغا ئىككى ئابونت 4.40 يۈەن، ئۈچ ئابونت 3.80 يۈەن، تۆت ئابونت 3.15 يۈەن؛ « ب » خىلىغا ئىككى ئابونت 6.30 يۈەن، ئۈچ ئابونت 5.40 يۈەن، تۆت ئابونت 4.50 يۈەن؛ ئۇلىغۇچى لىنىيىنىڭ « ئا » خىلىغا 18 يۈەن، « ب » خىلىغا 27 يۈەن، شەھەر سىرتىدىكىلەرنىڭ ئايلىق ئىجارىسى ئۈچۈن ھەر كىلومېتىرىغا 3.50 يۈەن ھەق ئېلىنىدىغان بولدى.

تېلېفون ئورنىتىشتا ئادەتتىكى تېلېفونغا 15 يۈەن، ئاپپاراتنى يۆتكەپ، سىم كىرگۈزگەندە ئەسلىدىكى ستولبا ياكى ساندۇقنى كىرگۈزۈلگەن بولسا ئىككى يۈەن، ئەسلىدىكى ستولبا ياكى ساندۇقنى كىرگۈزۈلمىگەن بولسا 12 يۈەن ھەق ئېلىنىدى.

1980-يىلى 8-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ يەنىلا 3-دەرىجىلىك ئىدارىنىڭ ئۇلىنىشى بويىچە ھەق ئېلىنە-دى: يەنى ئادەتتىكى تېلېفوننىڭ ئايلىق ئىجارىسىگە « ئا » خىلى ئۈچۈن سەككىز يۈەن، « ب » خىلى ئۈچۈن 13 يۈەن، قوشۇمچە ئاپپاراتقا 4.50 يۈەن، بىر سىملىق تېلېفونغا 10.50 يۈەن، شەھەرنى ئىشلە-تكەن تېلېفونغا ئابونتى ئىككى بولسا توققۇز يۈەن، ئۈچ بولسا سەككىز يۈەن، تۆت بولسا 6.50 يۈەن، ئۇلىغۇچى لىنىيىگە 39 يۈەن، ئادەتتىكى مەخسۇس سىمغا 19.50 يۈەن، شەھەر سىرتىدىكىلەردىن ھەر كىلومېتىرىغا بەش يۈەن، تېلېفوننى يۆتكەپ ئورنىتىش رەسمىيەت ھەققىگە سەككىز يۈەن ھەق ئېلىنىدى.

1985-يىلى ماشىنا-ئۇسكۇنىلەرنىڭ سىغىمى كۆپەيگەنلىكتىن، 2-دەرىجىلىك ئىدارىنىڭ ھەق ئېلىنىشى ئۇلىنىمى ئىجرا قىلىندى: يەنى ئادەتتىكى تېلېفوننىڭ ئايلىق ئىجارە ھەققى ئۈچۈن « ئا » خىلىغا 11 يۈەن، قوشۇمچە ئاپپاراتىغا 3.50 يۈەن، « ب » خىلىغا 18 يۈەن، قوشۇمچە ئاپپاراتىغا ئالتە يۈەن، شەھەرنى ئىشلەتكەن تېلېفوندا ئىككى ئابونتقا 12.50 يۈەن، ئۈچ ئابونتقا 11 يۈەن، تۆت ئابونتقا توققۇز يۈەن، ئۇلىغۇچى لىنىيىگە 54 يۈەن ئېلىنىدى. شەھەر سىرتىدىكىلەرنىڭ ئايلىق ئىجارىسى بىلەن تېلېفوننى يۆتكەپ ئورنىتىش ھەققى 1980-يىلىدىكى ئۇلىچەم بويىچە ئېلىنىدى.

3. ئابونتلار ئۆزى ئورناتقان تېلېفون كومموتاتورلىرى

ئاقسۇ شەھىرىدە پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى باشقۇرىدىغان تېلېفوندىن سىرت، ئارمىيە، جاما-ئەت خەۋپىسىزلىك ئورگىنى، خىمىيە سانائىتى ئېلېكتر قۇۋۋىتى، پارتىيە-ھۆكۈمەت تارماقلىرى، زاۋۇت، كان-كارخانا قاتارلىق 20 ئورۇندا ئۆزلىرى ئورناتقان ھەر خىل شەكىلدىكى كومموتاتور ئۇسكۇنىلىرى بار. ئۇلار شۇ ئورۇننىڭ ئىچكى قىسمىدىكى خەۋەر-ئالاقە ئېشلىرىغا ئىشلىتىلىدۇ.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئابونتلارنىڭ جەمئىي 1060 توچكىلىق كىچىك كومموتاتورى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىگىلىگەن ئۇلىغۇچى لىنىيىسى 42 گە، تېلېفون 745 گە يەتكەن.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر ئىچىدىكى ئورۇنلار ئۈزى ئورناتقان تېلېفون ئەھۋالى

جەدۋەل 7—27

ئورۇن نامى	شە كلى	سىغىمى (توچكا)	ئۇلىنىۋاتقىنى (جۈپ)	كومۇتاتورغا ئۇلانغان تېلېفون	ئورۇن نامى	شە كلى	سىغىمى (توچكا)	ئۇلىنىۋاتقىنى (جۈپ)	كومۇتاتورغا ئۇلانغان تېلېفون
شۆبە ھەربىي رايونى	توكلۇق ماگنىتلىق	150	5	90	يېڭا ئىگلىك 1-شى قورۇلۇش تۈنى	ماگنىتلىق	100	2	50
					نۇرلۇق يولۇق توقۇمچىلىق فابرىكىسى	ماگنىتلىق	60	3	20
36105-قىسىم	توكلۇق	100	2	80	شېكەر زاۋۇتى	ماگنىتلىق	30	1	20
36010-قوغداش يېڭى	توكلۇق	40	1	20	تەجرىبە ئورمان مەيدانى	ماگنىتلىق	50	2	25
قوراللىق ساقچى تارماق ئەترىتى	توكلۇق	60	2	50	قۇمتام دېھقانچىلىق مەيدانى	ماگنىتلىق	50	1	44
يېڭا ئىگلىك 1-شى قوراللىق ساقچى تارماق ئەترىتى	توكلۇق	60	2	36	بىناكارلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى	ماگنىتلىق	100	3	90
ئاپتوموبىل يېڭى	ئاپتوماتىك	90	6	60	ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى	ماگنىتلىق	50	1	28
جاكۆرۈك ئېلېكتر ئىستانسىسى	ئاپتوماتىك	60	2	53	تېلېفون يولى ئىشلىرى پونكتى	ماگنىتلىق	20	1	1
ئولايەتلىك 1-تراسپورت شىركىتى	ماگنىتلىق	30	2	20	دەريا باشقۇرۇش باشقارمىسى	ماگنىتلىق	30	1	6
ئولايەتلىك بىناكارلىق شىركىتى	ماگنىتلىق	20	2	18	2-ئېلېكتر ئىستانسىسى	ئېلېكترون		1	يېڭا تېلېفونغا تۇتىشىدۇ.
گېئولوگىيە 8-چاقى ئەترىتى	توكلۇق	60	2	34	جەمئىي		1160	42	754

4. ئۇسكۇنىلەر

(1) سىملىق تېلېگراف ئۇسكۇنىلىرى

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى 18 تېلېگراف خەتنى بېسىش ماشىنىسى، بەش بىر-لىكلىك ئالتە ئاپتوماتىك تېلېگراف ئاپپاراتىغا ئىگە بولدى. يۇكلىمە دولقۇنلۇق تېلېگراف ئاپپارا-تى ئون بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 12 لىنىيىلىكنىڭ يۇقىرى ئاپپارات بىر، بىردىن تۆتكىچە لىنىيىلىك ئاپپارات توققۇز، ئەينەن پوچۇركا فوتو تېلېگراف ئاپپاراتى بىر.

(2) سىمسىز تېلېگراف ئۇسكۇنىلىرى

مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) ئاقسۇدا 75 ۋاتلىق تېلېگراف ئىستانسىسى تەسىس قىلىنىپ، تېلېگرام ئالاقىسىگە ئىشلىتىلگەن.

1985-يىلى قىسقا دولقۇنلۇق خەۋەر تارقىتىش ئاپپاراتى بارلىققا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1000 ۋاتتىن 150 ۋاتقىچە بولغان ئاپپارات تۆت، 15 ۋاتلىق خەۋەر تارقىتىش ئاپپاراتى 13، سىمسىز ئالاقە ماشىنىسى بىر.

(3) ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ماشىنا-ئۇسكۇنىلىرى

1958-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىگە ماگنىتلىق، ئۇزۇن يوللۇق 60 توچكىلىق ئىككى

تېلېفون ئاپپاراتى ئورنىتىلدى.

1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىدە توكلۇق ئۇزۇن يوللۇق كومموتاتوردىن 12سى، ئوچ لىنىيىلىك يۆكلىمە دولقۇنلۇق ئاپپاراتتىن 11ى، 12 لىنىيىلىك يۆكلىمە دولقۇنلۇق ئاپپاراتتىن 12سى بار بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرى 12 لىنىيىلىكى بەش، يۆكلىمە دولقۇنلۇق تېلېفون يوللىرىنىڭ ئومۇمىي سىغىمى 170 لىنىيە.

(4) شەھەر تېلېفونىنىڭ ماشىنا-ئۆسكۈنىلىرى

1949-يىلى ئاقسۇدا 20 توچكىلىق ماگنىتلىق بىر كومموتاتور، 3.7 كىلومېتر تېلېفون سىم يولى بار ئىدى.

1985-يىلى ئاقسۇدا 2000 توچكىلىق ئۇنىۋېرسال ئاپتوماتىك تېلېفون ئورنىتىلدى.

(5) ئالاقىلىشىش ئېلېكتر قۇۋۋىتى ئۆسكۈنىلىرى

1937-يىلى ئاقسۇنىڭ تېلېگرامما قوبۇل قىلىش-يوللاش ئاپپاراتىنىڭ توك مەنبەسى قول بىلەن ئايلاندۇرۇلىدىغان گېنېراتور ۋە باتارىيە ئىدى.

1985-يىلى يەتتە يۇرۇش ئاككومۇلياتور ۋە ئوچ يۇرۇش توققۇز دانە دېزېل گېنېراتور ھەمدە توك تەقسىملەش ئۆسكۈنىلىرى زاپاس تەييارلاپ قويۇلدى.

5. يېزا تېلېفونى

1956-يىلدىن ئېلگىرى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىدا تېلېفون سىمى يوق ئىدى.

1956-يىلى ئاقسۇدىن ئاۋاتقا 108 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا يېزا تېلېفون سىمى تارتىلىپ، ئارىلىقتا توپلۇق، قۇمباش رايونلىرىغا كىرىپ ئوتتى.

1957-يىلى ئاقسۇنىڭ يېزا تېلېفون سىم يولى 390 كىلومېترغا يېتىپ، جەمئىي بەش رايونغا تېلېفون ئۇلاندى.

1958-يىلى ئاقسۇنىڭ ھەممە رايونلىرىغا تېلېفون ئۇلاندى.

1959-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 25 كەنتىگە تېلېفون ئۇلاندى.

1966-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 93 كەنتىگە تېلېفون ئۇلاندى.

1975-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يېزا تېلېفون سىم يولى 1141 كىلومېترغا يەتتى.

1976-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەر تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق تۇمەن-مەيدانلىرىغا ۋە لىيەندۇيلىرىگە پۈتۈنلەي تېلېفون ئۇلاندى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يېزا تېلېفون سىم يولى 1044 كىلومېترغا، كابىلى 3.2 كىلومېترغا يېتىپ، 122 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ئىچىدە 77 چوڭ ئەتىرەتكە تېلېفون ئۇلاندى.

1978-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يېزا تېلېفون سىم يولى 956 كىلومېترغا يېتىپ، 78 چوڭ ئەترەتكە تېلېفون ئۇلاندى. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ تۇمەن-مەيدانلىرى بىلەن لىيەندۇيلىرى ئارىسىدا تېلېفون ئورنىتىلدى.

1980-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يېزا تېلېفون سىم يولى 1336 كىلومېترغا، يېزا تېلېفون كابىلى 3.7 كىلومېترغا يېتىپ، 78 كەنتكە تېلېفون ئۇلاندى. 1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يېزا تېلېفون ستولبا يولى 634 كىلومېترغا، يېزا تېلېفون سىم يولى 1165 كىلومېترغا، يېزا تېلېفون كابىلى 3.7 كىلومېترغا، تېلېفون ئاپپاراتى 969 غا يەتتى.

ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بىر قىسىم يىللاردىكى يېزا تېلېفونىنىڭ ستولبا لىنىيىسى

جەدۋەل 7 ــ 28

يىللار	ستولبا يول ئۇزۇنلۇقى (ستولبا كىلومېتر)	توپىق سىم ئۇزۇنلۇقى (جۇپ كىلومېتر)	كابىل ئۇزۇنلۇقى (كىلومېتر)	يىللار	ستولبا يول ئۇزۇنلۇقى (ستولبا كىلومېتر)	توپىق سىم ئۇزۇنلۇقى (جۇپ كىلومېتر)	كابىل ئۇزۇنلۇقى (كىلومېتر)
1956		95		1975	851	1141	2.8
1957		390		1976	731	1044	3.2
1966	418	458		1977	707	960	3.2
1967	442	483		1978	700	956	3.2
1968	442	496		1979	670	1002	3.2
1969	442	496		1980	914	1376	3.7
1970	442	496	1.8	1981	838	1292	3.7
1971	435	459	3	1982	681	1207	3.7
1972	435	459	3	1983	681	1207	3.7
1973	409	599	3	1984	657	1184	3.7
1974	325	425	2.8	1985	634	1165	3.7

1956-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يېزا تېلېفونىدا 20 توچكىلىق بىر كوممۇتاتور بار ئىدى.

1963-يىلى 205 توچكىلىق ئالتە كوممۇتاتور ئورنىتىلدى.

1983-يىلى 410 توچكىلىق سەككىز كوممۇتاتور ئورنىتىلدى.

ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بىر قانچە يىلدىكى يېزىلاردىكى كوممۇتاتور سانى

جەدۋەل 7 ــ 29 بىرلىكى: ئورۇن، توچكا

يىللار	ئالماشتۇرۇش نۇقتىسى	كوممۇتاتور سىغىمى	يىللار	ئالماشتۇرۇش نۇقتىسى	كوممۇتاتور سىغىمى	يىللار	ئالماشتۇرۇش نۇقتىسى	كوممۇتاتور سىغىمى
1956	1	20	1970	7	345	1978	9	405
1963	6	205	1971	6	345	1979	9	405
1964			1972	6	345	1980	9	405
1965			1973	6	240	1981	10	445
1966	7	345	1974	7	290	1982	10	445
1967	7	345	1975	8	400	1983	10	445
1968	7	345	1976	13	670	1984	10	415
1969	7	345	1977	9	405	1985	9	410

ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بىر قىسىم يىللاردىكى يېزا تېلېفون كەسىپ مىقدارى

جەدۋەل 7 ــ 30

بىرلىكى: پارچە

يىللار	كەسىپ مىقدارى	يىللار	كەسىپ مىقدارى	يىللار	كەسىپ مىقدارى	يىللار	كەسىپ مىقدارى	يىللار	كەسىپ مىقدارى
1973	1512	1976	18724	1979	24078	1982	35484	1985	59495
1974	4377	1977	13068	1980	26948	1983	37164		
1975	6414	1978	18407	1981	28190	1984	42630		

§4. تىجارەت ئەھۋالى

1950-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى ئورۇندىغان پوچتا-تېلېگراف كەسپى ئومۇمىي مىقدارى 18 مىڭ 495 يۈەنگە، كەسىپىي كىرىمى 22 مىڭ 891 يۈەنگە، چىقىمى 40 مىڭ 553 يۈەنگە يەتكەن.

1968-يىلى ئۇچ قەۋەتلىك ئۇنىۋېرسال بىنا سېلىندى. 1985-يىلى ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ تۇراقلىق مۇلۇك ئومۇمىي قىممىتى 6 مىليون 423 مىڭ 363,1 يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىدىغان تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ قىممىتى 4 مىليون 288 مىڭ 86,26 يۈەنگە يېتىپ، 1949-يىلدىكىنىڭ 214,4 ھەسىسىگە باراۋەر كەلدى.

1985-يىلى ئورۇندالغان پوچتا-تېلېگراف ئومۇمىي كەسىپ مىقدارى 1 مىليون 336 مىڭ 759 يۈەنگە يېتىپ، كەسىپىي كىرىمى 1 مىليون 947 مىڭ 975,65 يۈەنگە، چىقىمى 1 مىليون 568 مىڭ 212,02 يۈەنگە يەتتى. پوچتا-تېلېگراف كەسپى بويىچە ھېسابلىغاندا پوچتىنىڭ پايدىسى 74 مىڭ 905 يۈەن؛ مەخپىي مۇھىم ئالاقىنىڭ زىيىنى 55 مىڭ 678 يۈەن؛ گېزىت-ژۇرنال تارقىتىشنىڭ زىيىنى 51 مىڭ 693 يۈەن؛ تېلېگرافنىڭ پايدىسى 11 مىڭ 257 يۈەن؛ ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونىنىڭ پايدىسى 237 مىڭ 468 يۈەن؛ شەھەر ئىچى تېلېفونىنىڭ پايدىسى 156 مىڭ 965 يۈەن؛ يېزا تېلېفونىنىڭ زىيىنى 95 مىڭ 471 يۈەن بولدى. يەتتە كەسىپنىڭ ئىقتىسادىنى ھېسابلىغاندا، پايدا بىلەن زىيانىنى چېقىشتۇرغاندا قالغان پايدا 277 مىڭ 724,54 يۈەن بولدى.

بۇنىڭدىن باشقا ئاقسۇ پوچتا ئاپتوموبىل بېكىتى بىلەن ئاقسۇ ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون سىم يولى پونكىتىنىڭ يىللىق پوچتا توشۇش ۋە سىم يوللىرىنى ئاسراش خىراجىتى جەمئىي 915 مىڭ 566,56 يۈەن بولۇپ، بۇ پۇل پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ئون ئىدارىنىڭ پايدىسىدىن تولۇقلاپ بېرىلىدۇ. ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئېلىپ ئېيتقاندا، 1985-يىلى زىيان تارتقان يىل بولدى.

1950-يىلىدىن بۇيانقى 30 نەچچە يىلدا پوچتا-تېلېگراف ئومۇمىي جەھەتتىن زىيان تارتىش ۋەزىيىتىدە تۇردى. ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى 1969-يىلى 130 مىڭ 99 يۈەن، 1972-يىلى 282 مىڭ 374 يۈەن زىيان تارتتى. 1973-يىلى پوچتا ئىدارىسى بىلەن تېلېگراف ئىدارىسى قوشۇۋېتىلىپ، شۇ يىلى 114 مىڭ 539 يۈەن زىيان تارتتى. 1983-يىلغا كەلگەندىلا زىيانىنى پايدىغا ئايلاندۇردى. لېكىن ئۇستىگە ئېلىشقا تېگىشلىك پوچتا ئاپتوموبىل بېكىتى ۋە ئۇزۇن يوللۇق

تېلېفون سىم يولى پونكىتىنىڭ خراجىتىنى چىقىرىۋەتكەندە يەنىلا زىيان تارتتى.

زىيان تارتىشتىكى ئاساسلىق سەۋەب شۇكى، زېمىنى كەڭ، نوقتىلىرى كۆپ، سىم يولى ئۇزۇن، كەسىپ مىقدارى ئاز، ئۇنىڭ ئۈستىگە كەسىپىي خراجىتى، سىم يولىنى ئاسراش خراجىتى ۋە يېزا پوچتا-تېلېگراف خراجىتىنىڭ چىقىمى كۆپ، پوچتا ھەققى بىرقەدەر تۆۋەن.

ئاقسۇ پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ 1949-يىلدىن 1985-يىلغىچە كىرىم-چىقىم ۋە كەسىپىي ئومۇمىي مىقدارى ئەھۋالى

جەدۋەل 7 ــ 31

بىرلىكى: يۈەن

يىللار	كەسىپ كىرىسى	كەسىپ چىقىمى	پايدا-زىيان	كەسىپ ئومۇمىي مىقدارى	يىللار	كەسىپ كىرىسى	كەسىپ چىقىمى	پايدا-زىيان	كەسىپ ئومۇمىي مىقدارى
1949	1428	571	92	963	1968	357010	462152	-103254	462407
1950	22891	40553	-17764	18495	1969	377867	512764	-130099	476418
1951	44479	59008	-14529	31329	1970	378906	622947	-235630	475528
1952	56121	51788	4333	35841	1971	375377	628888	-263209	520514
1953	86729	79234	7495	50830	1972	397797	688280	-282374	550738
1954	80190	78337	4008	52167	1973	447207	656538	-114539	572746
1955	122277	80987	36858	86190	1974	489416	550753	-37324	618713
1956	139150	112473	24082	90238	1975	546533	649283	-73661	675793
1957	136822	170257	-36421	90129	1976	610188	726144	-83551	753054
1958	243309	222572	14364	121408	1977	585897	752014	-133543	722590
1959	391095	355200	27870	391670	1978	618569	757860	-126353	713926
1960	600868	458957	130190	343228	1979	727641	769742	-58745	777852
1961	415537	410571	4966	555270	1980	824562	875410	-73688	811852
1962	395045	328290	113394	457411	1981	908700	918742	-73299	840145
1963	375744	346544	16425	496753	1982	996525	1036586	-105699	867540
1964	387218	456253	-75820	568642	1983	1223066	1116315	29680	985695
1965	400462	415007	-26452	578950	1984	1511267	1252299	13937	1092147
1966	398739	473298	-72422	458649	1985	1947976	1568220	277725	1336759
1967	412672	460615	-49959	451254					

سەككىزىنچى قىسىم مالىيە ، پۇل مۇئامىلىسى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرى، جۇڭغار قەبىلىسى جەنۇبىي شىنجاڭنى كونترول قىلغان مەزگىللىدە، ئاقسۇ دېھقانلىرىنىڭ يەر بېجى سېلىقى ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغان چاغدا يەرنىڭ دەرىجىسى بويىچە يەر بېجى تاپشۇرۇش بەلگىلىنىپ، خەلقنىڭ سېلىقى بىر ئاز يەڭگىللىتىلدى. لېكىن، ئۇزۇن ئۆتمەي يېزىلارنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى شاڭيولار بەلەن يەرلىك ئەمەلدارلار بىر-بىرىگە ھەمنەپەس بولۇپ، يەر بېجىنى كۆپەيتىپ، ئۆز چۆنتىكىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن كۆپلىگەن ئەسكىلىكلەرنى قىلدى. مىنگو دەۋرىدە مالىيىدە يەنىلا ئىنتايىن چەرىكلىك ئەھۋاللىرى بولۇپ، ئالۋاڭ-ياساقلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. يېزا ئىگىلىك ياكى جامائەت پاراۋانلىق ئىشلىرىغا ئىنتايىن ئاز مەبلەغ سېلىناتتى. ئارىلاپ-ئارىلاپ كۆۋرۈك سېلىنىدىغان، توغان ياسىلىدىغان ئىشلار بولغاندا باۋجاڭ، جياجاڭ قاتارلىقلارمۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئەمگەك ۋە ماتېرىيال سېلىقى سېلىپ، ئېھتىياجلىق نەرسىلەرنى يىغىپ، شۇنىڭ ئىچىدىن پايدا شۇلۇۋالاتتى. ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنىڭ مائاشى ئاز بولۇپ، تۇرمۇشنى قامدىشى قىيىن ئىدى، دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ جاپالىق ئىدى.

1950-يىلدىن كېيىن مالىيە ئىشلىرى خەلقنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇلدى. خەلقتىن ئېلىپ خەلققە ئىشلىتىشتىن ئىبارەت سوتسىيالىستىك مالىيە باشقۇرۇش ئاپپاراتى ۋە تۈزۈمى ئورنىتىلىپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىك، مەدەنىي-مائارىپ قاتارلىق كەسىپلەرنىڭ تەرەققىياتى ئۈزلۈكسىز ئىلگىرى سۈرۈلدى، خەلق تۇرمۇشى ئۈزلۈكسىز ياخشىلاندى. باج كىرىمى جەھەتتە، ئاقسۇدا نىسبەت بويىچە باج ئېلىش، قانۇن بويىچە باجنى ئازايتىش، كەچۈرۈم قىلىش، مەھسۇلات ئاشسىمۇ باجنى ئاشۇرماسلىق ۋە ئەقلىغا مۇۋاپىق سېلىق سېلىش سىياسىتى ئىجرا قىلىندى. 1977-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان توققۇز يىلدا يېزا ئىگىلىك باج ئومۇمىي سوممىسى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ ئاران 3.1 پىرسەنتىنى ئىگىلدى، يەر بېجىنىڭ يېنىكلىكىنى تارىختىكى ھەر قانداق دەۋر بىلەن سېلىشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. 1956-يىلدىن 1985-يىلغىچە يېزا ئىگىلىك ئاساسىي قۇرۇلۇشى ۋە يېزا ئىگىلىك كەسىپىي راسخوتى ئۈچۈن جەمئىي 27 مىليون 500 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغ سېلىندى؛ 1958-يىلدىن 1985-يىلغىچە سانائەت، تەرەققىياتى ئۈچۈن 10 مىليون 100 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىلدى؛ 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە مەدەنىي-مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە، ساقلىقنى ساقلاش قاتارلىق ئىشلارغا 24 مىليون يۈەندىن ئارتۇقراق پۇل ئاجرىتىلدى. سوتسىيالىستىك مالىيە ئاقسۇ خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتىنىڭ مۇستەھكەم ئارقا تېرىكىگە ئايلاندى.

سابىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا ئاقسۇ شۆبە بانكىسىنىڭ كەسىپىي ئىشلىرى بانكىلار ئارىسىدىكى مۇئامىلىدىن سىرت، پەقەت نەقپۇل كىرىم-چىقىم راسچوتى بىلەنلا چەكلەنگەنلىكتىن، كەسىپ مىقدارى ئاز ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بازارنىڭ تۇراقسىزلىقى، مال باھاسىنىڭ ئۆرلىشى پۇل مۇئامىلە كارخانىلىرىنىڭ ئىناۋىتىنى كۈندىن-كۈنگە چۈشۈرۈپ، ئۇلارنى قالايمىقان ۋەزىپە تىنى كونترول

قىلىشقا تېخىمۇ ئىلاجسىز ئەھۋالغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىجتىمائىي ئىگىلىكنىك تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، پۈل مۇئامىلە كەسپىمۇ ئۆزلۈكسىز راۋاجلاندى ۋە زورايدى. جۈڭگو خەلق بانكىسى، سودا-سانائەت بانكىسى، يېزا ئىگىلىك بانكىسى ۋە قۇرۇ-لۇش بانكىسى قاتارلىق بانكىلارنىك ئاقسۇدا تەسىس قىلىنغان تارماق ئاپپاراتلىرى پۈل تارقىتىش ۋە قايتا جەلپ قىلىپ يىغىۋېلىش، خەلق پۈل ئامانىتىنى بېجىرىش، كرېدىت قىلىش، راسچوت قە-لىش، شۇنىڭدەك ئالتۇن-كۈمۈش ۋە تاشقى پېرېۋوت باشقۇرۇش قاتارلىق تۈرلۈك كەسپىي پائالە-يەتلەر ئارقىلىق، مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئىقتىسادنى جانلاندۇرۇش جەھەتتە مۇھىم رول ئويناپ، تەدرىجىي ھالدا رايون ئىقتىسادىنى تەڭشەپ، تىز-گىنلەپ تۇرىدىغان كۈچلۈك پىشاڭغا ئايلاندى.

I باب مالىيە

چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى 17-يىلى (1678-يىلى) جۇڭغار قەبىلىسىنىڭ تەسىر كۈچى تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىغا چوڭقۇرلاپ كىردى. ئۇلار ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى فېئودالئاردىن پايدىلىنىپ، مۇسۇلمان قەبىلىرىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇردى. ئۇلار خوجا ئۇرۇقلىرىدىن 100 مىڭ تەڭگىدىن 200 مىڭ تەڭگىچە (بىر تەڭگە 50 يارماق مىس پۇلغا باراۋەر) جان بېجى ئېلىشتىن سىرت، يەنە ئاقسۇ قاتارلىق جايلارغا باجگىرلارنى ئەۋەتىپ، ھەر قايسى ئائىلىلەردىن گەزلىمە، قوي تېرىسى قاتارلىقلارنى يىغدى. ئۇيغۇر دېھقانلارنىڭ ئورۇق-ئالغان دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدىن ئالدىنئالا يېرىمنى، ئاندىن كېيىن يەنە ئوندىن بېرىنى باج ھېسابىغا ئالدى. ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ ئېغىر باج-سېلىق تۈپەيلىدىن تۇرمۇش كۆچۈرۈشى قىيىنلىشىپ، بەزىلىرى سەرسان-سەرگەردان بولۇپ كەتتى. چىڭ سۇلالىسى چوڭ-كىچىك خوجىلارنىڭ توپلىڭىنى تىنجىتقاندىن كېيىن، ئوندىن بىر ئۆلۈشلۇك باجنى يولغا قويدى. بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ سېلىقى بىر ئاز يەڭگىللىدى. لېكىن، شەھەردە تۇرۇشلۇق خان-ئامبالار بىلەن بەگلەر ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈپ، مەجبۇرىي سېلىق چېچىپ، ئادەتتىن پايدا ئالدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 6-يىلى (1867-يىلى) ياقۇپ بەگ ئاقسۇنى ئىشغال قىلۇېلىپ، ئون يىلدىن ئارتۇق خەلقنىڭ يىلىكىنى شورىدى.

شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە باش مۇپەتتىش لىۇجىنتاڭ خانىنىڭ ماقۇلۇقىنى ئېلىپ، بەگلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يەرلىكنىڭ غەللە-پاراق يېغىش، ئەمگەك ۋەھاشار چېچىش، باج-ماتېرىيال سېلىقى قاتارلىق ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى شاڭيولار باشقۇرىدىغان قىلىپ ئۆزگەرتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، شاڭيولار بىلەن يەرلىك ئەمەلدارلار تىل بىرىكتۈرۈپ، خەلقتە زۇلۇم سالدى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىلى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى مالىيە-باج تۈزۈمى داۋاملىق قوللىنىلدى. مىنگونىڭ 2-يىلى (1913) ئاقسۇدا ناھىيە قۇرۇلدى، ئامبالىق مەنسىپى ئەمەلدارلار تالىشىدىغان تاپاۋەتلىك مەنسەپكە ئايلاندى. 1922-يىلى ئاقسۇنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئام

ئىستېمال بېجى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتتى. 1934-يىلى يەنە ئىستېمال بېجى ئىدارىسىنى مالىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتتى. شۇڭا، مەلۇم مەزگىل ئىچىدە ئاقسۇنىڭ مالىيىسىدە ئاز-تولا ياخشىلىنىش بولدى. 1934-يىلى كۈز پەسلىدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى چىن لىدې ئاقسۇغا كۆزەتكۈچى ئەۋەتىپ، مالىيە-باج ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، ھەرخىل باج تۈرلىرىنى ۋە يېڭى باج نىسبىتىنى بېكىتتى. خۇشۇ كالك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرلىقىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئىلگىرى-كېيىن ئۆزى ئىككى قېتىم ئاقسۇغا كېلىپ، باجنى تەرتىپكە سالدى. 1937-يىلى كۈزدە جۇبىن (ماۋزېمىن) مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا تەيىنلەندى. ئۇ « ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش، باج مەنبەلىرىنى يېتىشتۈرۈش، كىرىمنى كۆپەيتىش، چىقىمغا كاپالەتلىك قىلىش، كىرىمگە قاراپ چىقىم قىلىش، كىرىم-چىقىمنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىنى قولغا كەلتۈرۈش، پۈل تارقىتىشقا تايىنىپ كۆن ئۆتكۈزمەسلىك » تىن ئىبارەت مالىيە باشقۇرۇش فاڭجېنىنى يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئاقسۇنىڭ مالىيىسىدە كىرىم-چىقىم ئاساسىي جەھەتتىن تەڭلەشتى. ئۇچ يىل ئۆتكەندىن كېيىن مالىيە يەنە قالايمىقانلىشىپ كەتتى، پۈلنىڭ قىممىتى بىر كۈندە نەچچە قېتىم تۆۋەنلىدى، ئالۋاڭ-ياساق-نىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە پۈل پاخاللىشىپ، مال باھاسى ئۆرلەپ، بازار تۇراقسىز بولدى، خەلق ئىغىر ئازاب-ئوقۇبەت ئىچىدە قالدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاقسۇنىڭ مالىيىسىدە ماھىيەتلىك ئۆزگىرىش بولدى. كونا مالىيە ئىدارىسى ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، يېڭى مالىيە باشقۇرۇش ئاپپاراتى ۋە باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىلدى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، « ئۈچكە ۋە بەشكە قارشى تۇرۇش » قاتارلىق ھەرىكەتلەر ئارقىلىق، ئىشلەپچىقىرىش راۋاجلاندۇرۇلۇپ، ئىگىلىك تۇراقلاشتۇرۇلدى. 30 يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىتتىن بۇيان مالىيە خىزمىتى مۇھىم فۇنكسىيىلىك رول ئوينىدى. مالىيە تۈزۈلمىسى ئۆزلۈكسىز ئىسلاھ قىلىندى، بولۇپمۇ 1978-يىلدىن كېيىن دۆلەت بىلەن كارخانىلارنىڭ تەقسىمات مۇناسىۋىتى جەھەتتىكى ئىسلاھاتنىڭ قەدىمى خېلى تېز بولدى، دەسلەپىدە كارخانا فوندى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ئارقىدىنلا ھەرخىل شەكىلدىكى پايدىدىن پېرسەنت ئايرىش ۋە پايدا-زىيانىنى ھۆددىگە بېرىش چارىلىرى يولغا قويۇلدى. شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسى ئەمەلىي ئەھۋالغا بىرلەشتۈرۈپ، « كارخانىلارنىڭ سەككىز مادداسى » نى تۈزۈپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ زىيانىنى پايدىغا ئايلاندۇرۇش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغىدى. 1983-يىلى پايدىنى باجغا ئۆزگەرتىشنىڭ 1-باسقۇچلۇق ئىسلاھاتى، 1984-يىلى 4-پەسلىدە 2-باسقۇچلۇق ئىسلاھاتى ئىلىپ بېرىلدى ھەمدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ھوقۇقى مۇناسىپ ھالدا كېڭەيتىلدى.

1961-يىلدىن ئىلگىرى يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيە بىلەن تۇرلەر بويىچە پېرسەنت ئايرىلاتتى. 1967-يىلى بۇ ئۇسۇل ئومۇمىي سوممىدىن پېرسەنت ئايرىشقا، ئۇنىڭدىن كېيىن كىرىم-چىقىمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، ئومۇمىي سوممىنى ھېسابلاش، ئارتۇقنى يۇقىرىغا تاپشۇرۇش، كەملىگىنىگە قوشۇمچە يارىدەم بېرىشقا ئۆزگەرتىلدى. 1977-يىلدىن باشلاپ، كىرىم-چىقىمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، نورمىدىن ئاشۇرسا تەڭمۇ تەڭ ئايرىش، بىر يىلدا بىر قېتىم بېكىتىش يولغا قويۇلدى. 1977-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان توققۇز يىلدا ئاقسۇ شەھىرىگە ئاشۇرغان كىرىمدىن پېرسەنت ئايرىپ قالدۇرۇلغان پۇل 6 مىليون 194 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بۇ خىل يېڭى تۈزۈلمىنىڭ يولغا قويۇلۇشى ئىلگىرىكى باج كىرىمىنى تەڭ تەقسىم قىلىشتىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى ئۇسۇلنى ئۆزگەرتىپ، يەرلىك مالىيىسىنىڭ ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ھوقۇقىنى كېڭەيتتى. شۇنىڭ بىلەن زاپاس مالىيە كۈچى ئاشتى. 1986-يىلدىن باشلاپ، يەرلىك مالىيىنى ھۆددىگە بېرىش يولغا قويۇلدى.

§1. باج-سېلىق

1. چېكىڭ سۈلالىسى ۋە مىنگو دەۋرىدىكى يەر بېجى

1) يەر بېجى

چېكىڭ سۈلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 4-يىلى (1878-يىلى) يەر بېجى يەرنىڭ مو سانىغا قاراپ بېكىتىلمەي، بەلكى تەمەلىي ئېلىنغان ئاشلىق سانىنىڭ ئوندىن بىر ئۆلۈشى بويىچە ئېلىنغان. گۈاڭشۈ 5-يىلى(1879-يىلى) يەرلەرنى مولاش باشلىنىپ، بۇ ئىش گۈاڭشۈ 12-يىلى (1886-يىلى) ئاياغلاشقان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، باج نىزامى تۈزۈپ چىقىلىپ، تېزلىغۇ يەر بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى دەپ ئۈچ دەرىجىگە ئايرىلغان. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 1-يەرنىڭ ھەر موسىغا تۆت شىك بەش ئوچۇم، 2-يەرگە تۆت شىك، 3-يەرگە ئۈچ شىك غەللە پاراق ئېلىنغان. خۇراش ھەققى قوشۇپ ئېلىنمىغان. ئاقسۇنىڭ ھەر يىللىق يەر بېجى ئېلىش نورمىسى مىس پۇل (بىر مىس پۇلىنىڭ قىممىتى بىر فۇڭ كۈمۈش ئىدى، دەسلىپىدە 50 مىس پۇل بىر تەڭگە ھېسابلىناتتى، كېيىن 100 مىس پۇل بىر تەڭگە ھېسابلىنىپ، قىممىتى بىر سەر كۈمۈش بولدى) ھېسابىدا 24 مىڭ 223 تېيىن، ئاشلىق ھېسابىدا 6135 داەندىن ئارتۇقراق بولغان.

گۈاڭشۈ 28-يىلى (1902-يىلى) خوراش ھەققى قوشۇلۇپ، ھەربىر داەنگە بىر مىسقال بەش پۇڭ كۈمۈش تەڭگە قوشۇپ ئېلىنغان. ئەمەلدارلار پاراق ئاشلىق ئالغاندا ئۆز خاھىشى بويىچە ئالغان ياكى شىك-كۆرىلەرنى ئۆزى ياسىغان ۋە ياكى ئاشلىق تەكشۈرۈش ھەققىنى باشقىدىن ئالغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە چېچىلىپ كەتكەن قىسمى دەپ ئالغان، شۇنداق قىلىپ، ھەر بىر داەنگە بەش-ئالتە كۆرىدىن يەتتە-سەككىز كۆرىگىچىلىك قوشۇپ ئالغان. ئاشلىق ئۈچۈن ئېلىنىدىغان پۇلنىڭ سىرتىدا، سۇ ھەققىنى قوشۇپ ئالغان. خىلۇخىل ناملار بىلەن كەم ئۆلچەپ ھەر بىر داەندىن ئۈچ-تۆت سەردىن ئالتە-يەتتە سەرگىچىلىك ئارتۇق ئالغان. ئوت-چۆپ، ئوتۇن ئىدارىسى ئوت-چۆپ، ئوتۇن ئالغاندا، ھەر 100 جىڭنى تۆت-بەش ھەسسە ئېغىرلىتىپ ئالغان. ھالبۇكى ئاشلىق ئۈچۈن ئېلىنىدىغان پۇلدا ھەر بىر جىڭغا ئۈچ-تۆت تىيىندىن بەش-ئالتە تىيىنغىچىلىك تومپۇر ئالغان. قالغان باج-سېلىق، ئالۋاڭ-ياساقلار ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، ساناپ تۈگەتكۈسىز ئىدى. چوڭ-كىچىك يۇرت كاتتىلىرى قاتلامۇ قاتلام ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ، يۇرتداشلارنى ئېزەتتى.

گۈاڭشۈ 29-يىلى (1903-يىلى) جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر قايسى جايلار تاپشۇرىدىغان ئاشلىقنىڭ ھەر بىر داەنىگە 15% پاخوت ھەققى قوشۇپ، ئىككى سەر ئۈچ مىسقال تەڭگە ئېلىشنى بەلگىلىگەن.

گۈاڭشۈ 34-يىلى (1908-يىلى) 15% پاخوت ھەققى ئالغاندىن سىرت ئېلىنغان ئاشلىقنىڭ ھەربىر داەنىگە يەنە ئىككى كۆرە بەش شىك پاخوت قوشۇپ ئېلىش، 100 جىڭ ئوت-چۆپ ئالغاندا، يەنە بىر دەڭ بەش مىسقال تەڭگە ئېلىش بەلگىلەنگەن.

مىنگو دەۋرىدە، يالڭ زىكشىن ھاكىمىيەت ئۇستىدە تۇرغان مەزگىلدە، ئالدىنقى دەۋردىكى يەر بېجى نىزامى داۋاملىق قوللىنىلدى. لېكىن باج ئېلىنىدىغان تۈرلەر ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، ئەمەلدارلار ئۇنىڭ بىر قىسمىغا خىيانەت قىلدى. يەر بېجى نىسبىتىنى يەنىلا بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچىدىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىگە ئايرىپ بەلگىلەشتە ئۆزگىرىش بولمىدى. لېكىن ۋاقىتنىڭ ئۆ-

تۇشى بىلەن يەرلەردە ئۆزگىرىش ناھايىتى چوڭ بولۇپ، 1-يەر 3-يەرگە ئۆزگىرىدىغان، 3-يەر 1-يەرگە ئۆزگىرىدىغان ئەھۋاللار بولغاچقا، يەر بېجىدىكى پەرق ناھايىتى چوڭ بولۇپ كەتتى. ئومۇمەن ئېيتقاندا 1-يەرنىڭ ھەر موسسدىن ئەڭ كۆپ بولغاندا بەش شىڭ ئاشلىق، ئۇچ جىڭ ئوت-چۆپ، 2-يەرنىڭ ھەر موسسدىن ئەڭ كۆپ بولغاندا ئۇچ شىڭ ئاشلىق، ئۇچ جىڭ ئوت-چۆپ، 3-يەرنىڭ ھەر موسسدىن ئەڭ كۆپ بولغاندا بىر شىڭ بەش ئوچۇم ئاشلىق، ئىككى جىڭ ئوت-چۆپ ئېلىندى. بۇنىڭدا ئاشلىق بىلەن ئاشلىق سۈندۈرۈلغان پۇل تەڭ ئېلىندى.

بۇلاردىن باشقا غەللە-پاراق ئوردىر پۇلى (يەنى يەر بېجى تاپشۇرغان چاغدا كېسىلگەن ئوردىرغا تۇلىنىدىغان پۇل) ئېلىندى. ئاشلىق كۆپ ياكى ئاز بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، كېسىلگەن ھەر بىر ۋاراق ئوردىر ئۈچۈن ئون تىيىن تاپشۇرۇلدى.

تۇغمەن، جۇۋاز بېجىغا كەلسەك، 1-دەرىجىلىك تۇغمەنگە ھەر يىلىغا تۆت سەر كۈمۈش، 2-دەرىجىلىك تۇغمەنگە ئۈچ سەر كۈمۈش، 3-دەرىجىلىك تۇغمەنگە بىر سەر بەش مىسقال كۈمۈش ئېلىندى، 1-دەرىجىلىك جۇۋازدىن يىلدا ئىككى سەر كۈمۈش ئېلىندى، قالغانلىرىدىن دەرىجە بويىچە كېمەيتىپ ئېلىندى.

ھۆكۈمەت يېرىنىڭ ئىجارىسى ئۈچۈن، موسىغا بىر-ئىككى كۈرە ئاشلىق ياكى بەش پۇڭدىن بىر مىسقالغىچە كۈمۈش ئېلىندى.

مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى) ئاقسۇ ۋالىيسىغا قاراشلىق جايلاردىكى قەغەز پۇل كىرىسىنى ئۇقۇشاش ئۈچۈن، ئاشلىق، ئوت-چۆپكە ئېلىنىدىغان باجغا پۈتۈنلەي قەغەز پۇل ئېلىنىپ، تۇڭپۇر (مىس پۇل) ئېلىنمىدى.

مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) ئاشلىق، ئوت-چۆپنىڭ باھاسى مۇنداق بولدى: بۇغداينىڭ بىر دادىنى ئۈچ-تۆت سەر كۈمۈش، كۆممىقوناقنىڭ بىر دادىنى ئىككى سەر ياكى ئىككى سەر-دىن ئارتۇقراق كۈمۈش؛ ئوت-چۆپنىڭ ھەر 100 جىڭى بەش مىسقال كۈمۈش قىلىنغان، يەنە ئوت-چۆپكە قوشۇمچىسى ئۈچۈن بەش مىسقال كۈمۈش قوشۇلۇپ، جەمئىي بىر سەر كۈمۈش ئېلىنغان.

شۇ يىلى 8-ئاينىڭ 29-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ قۇمباش كەنتى ئەترابى ئېغىر مۇلدۇر ئاپەتكە ئۇچراپ، شال، پاختىنىڭ ئوندىن ئالتە-يەتتە قىسمى ياكى ئوندىن تۆت-بەش قىسمى زىيانغا ئۇچرىغان، جەمئىي 833 ئائىلە بىر قەدەر ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىغان. ئەسلىدە باج ۋە خان ئىجارىسى ئېلىشقا تېگىشلىك بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى يەر جەمئىي 41 مىڭ 551 مو ئالتە فۇڭ ئالتە لى بولۇپ، تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك جەمئىي غەللە-پاراق 1089 دادەن تۆت كۈرە (بۇنىڭ ئالتە ئۇلۇشى بۇغداي، تۆت ئۇلۇشى كۆممىقوناق)، ئوت-چۆپ 99 مىڭ 760 جىڭ ئىدى. بۇنىڭ ئوندىن ئىككى ئۇلۇشى كەچۈرۈم قىلىنىپ، جەمئىي 130 دادەن يەتتە كۈرە بۇغداي، 87 دادەن بىر كۈرە كۆممىقوناق، 19 مىڭ 952 جىڭ ئوت-چۆپ كېمەيتىپ ئېلىندى. ئەمەلىيەتتە ناھىيە بويىچە پۈتۈن يىللىق يەر بېجى ئالدىنقى يىلدىكىدىن ئېشىپ كەتتى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئېلىنغان يەر بېجى

جەدۋەل 8 — 1

يىللار	ناھىيە ئامبىلى	ئېلىنغان كۈمۈش ۋە ئاشلىق، ئوت-چۆپنىڭ كۈمۈشكە سۈندۈرۈلغان سانى	ئىزاھات
مىنگونىڭ 3-يىلى	جۇچاڭلۇ	125 مىڭ 449 يۈەن 6 مو 8 پۇڭ 7 لى	ئەمەلىي ئېلىنغان
مىنگونىڭ 4-يىلى	جىن شۇرېن	159 مىڭ 574 يۈەن 9 مو 9 پۇڭ 5 لى	ئەمەلىي ئېلىنغان
مىنگونىڭ 5-يىلى	جىن شۇرېن	121 مىڭ 844 يۈەن 9 مو 8 پۇڭ 7 لى	ئەمەلىي ئېلىنغان
مىنگونىڭ 7-يىلى	جىن شۇرېن	121 مىڭ 884 يۈەن 9 مو 8 پۇڭ 7 لى (ئۇلكىلىك ئىچكى ئىشلار بۇلۇمى تەمىنلىگەن سان)	پاسىبلىنىدىغان سان
مىنگونىڭ 7-يىلى	شۇي چېەن	123 مىڭ 407 يۈەن 7 مو 6 لى	ئەمەلىي ئېلىنغان

2) تۇياق بېجى

چىك سۇلالىسى دەۋرىدە تۇياق بېجى قوي بېجى، پادا بېجى، ئوت-چۆپ بېجى دەپمۇ ئاتىلاتتى، ئاقسۇدا ئەسلى چارۋا بېجى يوق ئىدى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدا باجنى چارۋىدارلار ئالاتتى. دېھقانچىلىق رايونلىرىدا بەگلەر خالىغانچە شۇلۇۋالاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە باج سىلىقى چېچىش ئاسىمۇ بار ئىدى، چارۋا مەيلى سېتىلسۇن، سېتىلمىسۇن، بىردەك باج تاپشۇرۇش بۇيرۇلاتتى.

مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) 5-ئايدا چارۋا سودىسى بېجى ئېلىنىشقا باشلىدى. باھاسىغا قاراپ باج بېكىتىلىپ، بىر سەر كۆمۈشلۈك سودا ئۈچۈن سېتىۋالغۇچىدىن تۆت پۇڭ باج ئېلىناتتى. شۇ يىلى قان بېجى ئېلىنىشقا باشلىدى. بىر تۇياق چوشقىغا 30 پۇڭ ئاق تەڭگە، بىر كالىغا بىر ئاق تەڭگە، بىر قويغا 20 پۇڭ ئاق تەڭگە ئېلىندى. شۇ چاغدا بۇ باج ئاقسۇدا قان بېجى دەپ ئاتالماي، تامغا ھەققى دەپ ئاتىلاتتى، يەنى تېرە ئۈستىگە ئوتتا قىزىتىلغان تامغا بېسىلىپ باج ئېلىناتتى.

شۇ يىلى 7-ئايدا ئاقسۇدا تۇياق بېجى ئېلىنىشقا باشلىدى. شىمالىي شىنجاڭ ئۈلگە قىلىنىپ، ھەر بىر تۆگىگە ئىككى مىسقال كۆمۈش، ھەر بىر ئاتقا بىر مىسقال بەش پۇڭ كۆمۈش، بىر كالىغا بىر مىسقال ئىككى پۇڭ كۆمۈش، قويغا ئىككى پۇڭ كۆمۈش ئېلىندى.

مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) ئاقسۇ باج ئىشلىرى ئىدارىسى 18 مىليون 559 مىڭ 480 يۈەن شىنجاڭ پۇلى، تۇياق بېجى 9 مىليون 575 مىڭ 290 يۈەن شىنجاڭ پۇلى تامغا ھەققى يىغدى.

3) تۆز بېجى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ يىللىرىدا ھەر قايسى مەھكىمە، ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە ھۆكۈمەت تۆزىنى ئايرىپ سېتىش ئورۇنلىرى ياكى سودا دۇكانلىرى قۇرۇلۇپ، ئۇلار تىجارەت قىلىپ، پايدا ئالىدىغان بولدى. مىنگودىن كېيىن ئاقسۇدا ئاشلىققا قوشۇپ قوشۇمچە تۆت مىسقال تەڭگە تۆز بېجى ئېلىندى.

مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) ئاقسۇ باج ئىشلىرى ئىدارىسى تۆزنى ئادىل باھادا سېتىش بېجى ئۈچۈن 96 مىڭ 50 يۈەن شىنجاڭ پۇلى ئالدى.

4) مال بېجى

ئاقسۇدا مال بېجى بىر تۇتاش ئېلىنىدىغان باج دەپ ئاتالغان، بۇ ئۆلچەش بېجى، بىرلىككە كەلتۈرۈش بېجى، ئىشلەپچىقارغان ئورۇن بېجى، سېتىش ئورنى بېجى، مال تۇرى بېجى، پارچە باج، جەرىمانە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، ئۇنىڭ ئېلىنىش ئۇسۇلى ھەرخىل بولغان.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈ 28-يىلى (1902-يىلى) قېيقالغان قەرزلەرنى يىغۇۋېلىش سەۋەبىدىن باج تەسىس قىلىنىپ، ئۆلچەپ نگەن مالنىڭ يۈزدىن ئۈچ ئۆلۈشى ئېلىنغان. شۇەنتۇڭ 1-يىلى (1909-يىلى) ئۇمۇمىيۈزلۈك ئېلىندىغان باجغا ئۆزگەرتىلىپ، يۈزدىن بەش ئۆلۈشى ئېلىنىدىغان بولغان.

مىنگونىڭ 6-يىلى (1917-يىلى) دىن كېيىن ئاقسۇدا چوڭ باج ئىدارىسى قۇرۇلۇپ (ئىدارە ئورنى ئاقسۇ كونىشەھەردە بولۇپ، ئىدارە باشلىقى شۇي رۇشۇاڭ ئىدى)، مىلچ مالغا باج ئېلىش يېڭىدىن قوشۇلغان.

5) ماركا بېجى

ئاقسۇدا ماركا بېجى ئېلىش باشلانغان ۋاقىت ئېنىق ئەمەس، مىنگو دەۋرىدە ئىشچى يالالاش، ئىجارىگە ئېلىش، مەھسۇلاتقا سۈندۈرۈش، قەرز ئېلىش قاتارلىقلاردا ھۆججەت تۆزۈلۈپ (نىكاھتىن ئاجرىشىش، دەۋادىن ئىبارەت ئىككى تۈردە ئاخۇنلارنىڭ مۆھرىسى ئاساس قىلىنىپ، ماركا چاپلاش-

مىغان)، ماركا چاپلاپ، باج ئېلىناتتى. 1947-يىلى ئاقسۇدا 5 مىليون 771 مىڭ يۈەن شىنجاڭ پۇلى ماركا بېجى ئېلىنغان.

6) تاماكا، ھاراق ئالاھىدە ئىجازەت نومۇر تاختىسى بېجى

بۇ جەھەتتە مىنگودىن كېيىن باج ئېلىش باشلانغان، پارچە سېتىشنىڭ « ئا » خىلىغا يىلىغا 16 يۈەن، « ب » خىلىغا سەككىز يۈەن، « س » خىلىغا تۆت يۈەن باج ئېلىنغان. 1948-يىلى ئاقسۇدا 4 مىليون 254 مىڭ 735 يۈەن شىنجاڭ پۇلى تىجارەت نومۇر تاختىسى بېجى ئېلىنغان.

7) پارچە-پۇرات باج

(1) ئۆي-جاي بېجى. ئۆي-جاي بېجى ئېلىش چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئالدىنقى يىللىرىدا باشلانغان. ئۆي-جاي سېتىۋالغۇچىدىن باج ئېلىنىپ، گۆرۈگە قويغۇچىدىن باج ئېلىنمىغان. يەر سېتىۋالسا ياكى ئۆي سېتىۋالسا باھاسىنىڭ ھەر سەرىگە ئۈچ پۇڭ باج ئېلىنغان. شۇەنتۇڭ 3-يىلى (1911-يىلى) غا كەلگەندە، ئۆي سېتىۋالغۇچىدىن خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ ئىجرا قىلغان نىزامىدىن پايدىلىنىپ، يۈزدىن توققۇز ئۇلۇش باج ئېلىنغان. گۆرۈگە قويغۇچىدىن خۇنەن ئۆلكىسى يولغا قويغان ئۆلچەمدىن پايدىلىنىپ، يۈزدىن ئالتە ئۇلۇش باج ئېلىنغان. ئۆتمۈشتە مەمۇرىيەتنىڭ ئىشخانا راسخوتى ئۈچۈن قوشۇمچە يىغىلدىغان باج، ئىسسىنش خىراجىتى قاتارلىقلار شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئايرىم ئېلىنماي، يۇقىرىقى باج پۇلىدىن ئاجرىتىپ بېرىلگەن. مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى) 1-ئاينىڭ 11-كۈنى ئېلان قىلىنغان ئۆي-جاي بېجى نىزامىدا بەلگىلەنگەن ئۆي-جاي بېجىنىڭ باج نىسبىتى يەنىلا « توققۇز، ئالتە » پېتىچە بولغان، بۇنىڭدىن باشقا ئۆي-جاي خېتى قەغەزى ھەققى ھەر ۋاراقتا 50 پۇڭدىن قوشۇپ ئېلىنغان. مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) 3-ئايدا ئۆي-جاي بېجىنىڭ باج نىسبىتى ساتسا تۆت ئۇلۇش، گۆرۈگە قويسا ئىككى ئۇلۇش قىلىپ بېكىتىلگەن؛ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئالدىنقى مەزگىلىدىن قېيىقالغان ئۆي-جاي ئاق ھۆججەتلىرىدىن باج توڭلاپ ئېلىش كەچۈرۈم قىلىنغان. مىنگو دەۋرىدىكى ئۆي-جاي ئاق ھۆججەتلىرى مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى) 6-ئايدىن ئىلگىرى تەكشۈرۈپ تىزىملانغان بولسا، باج كەچۈرۈم قىلىنغان.

1911-يىلدىن ئىلگىرى، يەر، ئۆي-جاي ئېلىنسا ۋە سېتىلسا ھەر بىر سەر باھاغا ئۈچ پۇڭ باج ئېلىنىدى. يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ بەزىلىرى يەتتە پۇڭ، سەككىز پۇڭ ئالدى، كېيىن « توققۇز، ئالتە » بويىچە ئېلىنىدى. مىنگونىڭ 6-يىلى (1917)-يىلى) غا كەلگەندە مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ ئۆي-جاي خېتى قەغەزى بىر تۇتاش ئىشلىتىلىپ، ساتسا ئالتە ئۇلۇش، گۆرۈگە قويسا ئۈچ ئۇلۇش باج ئېلىش بېكىتىلدى. قوشۇمچە ئېلىنىدىغان تۇرى ئەڭ كۆپ بولغاندا ئەسلى باجنىڭ ئۈچتىن بىر ئۇلۇشىدىن ئېشىپ كەتمەسلىك بەلگىلەندى.

ئۆي-جاي ئىجارە بېجى مۇنداق ئىككى خىلغا ئايرىلدى: بىرخىلى، يەر ئىجارىگە ئېلىپ ئۆي سالغان، بەلگىلەنگەن يىل چېكىدە ھەق تۆلەپ سېتىۋالغانلاردىن ئۆي-جاينىڭ ئالتە پىرسەنتى بويىچە باج ئېلىنىدى. يەنە بىر خىلى، دىنىي تەشكىلاتلار ئۆي ئورنى ئۈچۈن يەر سېتىۋالسا، يىل چەكلىمىسى قويماي مەڭگۈلۈك ئىجارىگە بېرىلگەن بولسا، ئۆي-جاي سېتىش باھاسىنىڭ توققۇز پىرسەنتى بويىچە باج ئېلىنىدى. ئۆي-جاي ئېلىنماس قىلىش قەغەزىنىڭ ھەربىر ۋاراقىغا 50 پۇڭ ئېلىنىدى. 1947-يىلى ئاقسۇدا 886 مىڭ 400 يۈەن شىنجاڭ پۇلى ئۆي-جاي بېجى ئېلىنىدى.

(2) ئۆي-جاي خېتىنى تەكشۈرۈش ھەققى

مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى) دىن باشلاپ ئۆي-جاي خېتىنى تەكشۈرگەندە ئۆي-جاي خېتىنى تەكشۈرۈش رەسمىيەتى ھەققى ئۈچۈن، بىردەك بىر سەر كۈمۈش ئېلىنىدى، بۇنىڭدىن باشقا بىر مىسقال تۆت پۇڭ تىزىملاش ھەققى ئېلىنىدى.

(3) گۆرۈگە شلىك بېجى. گۆرۈگە شلىك بىلەن شۇغۇللانغانلاردىن گۆرۈگە شلىك بېجى ئېلىنىدى.

2. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ باج ئىشلىرى

1) سودا-سانائەت باجلىرى

1950-يىلى ئاقسۇدا مال بېجى، ماركا بېجى، قان بېجى، چارۋا سودا بېجى، ئۆسۈم-تاپاۋەت بېجى، ئۆي بېجى، نومۇر تاختىسى بېجى، تاپاۋەت بېجى، ئالاھىدە ئىستېمال بېجى، ۋاقتلىق سودا بېجى، يايمىكەشلەر نومۇر تاختىسى بېجىدىن ئىبارەت ئون خىل بىر تۈتاش ئېلىندىغان باج ئېلىنىشقا باشلىدى.

1951-يىلى ئەسلىدىكى سودا-سانائەت بېجى تۈزۈمىگە بىر نەچچە تۈزىتىش كىرگۈزۈلدى. بۇ ئاساسەن تاۋار ئوبوروت بېجىنى سىناق تەرىقسىدە يولغا قويۇش، مال بېجىنى ئاددىيلاشتۇرۇش، ئالاھىدە ئىستېمال بېجىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنى مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش بېجىغا ئۆزگەرتىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. تۈزىتىش كىرگۈزگەندىن كېيىن 12 خىل سودا-سانائەت بېجى ئېلىندى.

1956-يىلى باج تۈزۈمى تېخىمۇ ئاددىيلاشتۇرۇلۇپ، ئەسلىدىكى تاۋار سودىسىدىن ئېلىنغان تاۋار ئوبوروت بېجى، مال بېجى، تىجارەت بېجى، ماركا بېجى بىرلەشتۇرۇلۇپ، سودا-سانائەتتىن بىر تۈتاش ئېلىندىغان باج قىلىندى. سودا-سانائەتتىن بىر تۈتاش ئېلىندىغان باج ئېلىنغاندىن سىرت، تاۋارنى پارچە ساتسا يەنە بىر قېتىم باج ئېلىندى. جەمئىي سودا-سانائەتتىن بىر تۈتاش ئېلىندىغان باج، چارۋا سودا بېجى، ئاپتوموبىللارنى ئىشلىتىش نومۇر تاختىسى بېجى، قان بېجى، شەھەر ئۆي-جاي بېجى، تۆز بېجى قاتارلىق سەككىز خىل باج ئېلىندى.

1983-يىلى پايدىنى باجقا ئۆزگەرتىش سىناق تەرىقسىدە يولغا قويۇلدى. باج ئېلىش چارىسى مۇنداق بولدى: پايدىدىن مالىيە مۇنىستىرلىكىنىڭ ئالاقدار بەلگىلىگەن تاپاۋەت بېجى تاپشۇرماسلىققا يول قويۇلغان تۆرلەرنىڭ سوممىسى چىقىرۋېتىلىپ ھېسابلاندى. باج نىسبىتى تاناسىپلىق باج نىسبىتى ۋە نورمىدىن ئاشقان پروگرېسسىلىك باج نىسبىتىدىن ئىبارەت ئىككى خىلغا ئايرىلدى. چوڭ-ئوتتۇرا تېپىتكى كارخانىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك تاناسىپلىق باج نىسبىتى 55% بولدى، يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپى، تىجارەت خاراكتېرلىك رېستۇران، مېھمانخانا قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك تاناسىپلىق باج نىسبىتى 15% بولدى.

كىچىك تېپىتكى كارخانىلار ئېچىدە ناھىيىدىن يۇقىرى تەمىنات-سودا كوپېراتىپلىرىغا سەككىز دەرىجىلىك نورمىدىن ئاشقان پروگرېسسىلىك باج نىسبىتى قوللىنىلىپ، ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك باج نىسبىتى 10%، ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك باج نىسبىتى 55% بولدى.

ئومۇمەن پايدىسى بار دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چوڭ، ئوتتۇرا تېپىتكى كارخانىلار (جۇملىدىن پۈل مۇئامىلە، ستراخوۋانىيە تەشكىلاتلىرى) يارانقان پايدىسىغا قاراپ، 55 پىرسەنتلىك باج نىسبىتى بويىچە تاپاۋەت بېجى تاپشۇردى. كارخانىلارنىڭ تاپاۋەت بېجى تاپشۇرغاندىن كېيىنكى پايدىسىنىڭ بىر قىسمى دۆلەتكە تاپشۇرۇلدى، بىر قىسمى بەلگىلىمە بويىچە كارخانىغا قالدۇرۇلدى.

1983-يىلى بىناكارلىق بېجى ئېلىنىشقا باشلىدى. 1984-يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلاردىن مۇكاپات پۇلى بېجى ئېلىنىشقا باشلىدى، يەنى ئۆلچەملىك ئىش ھەققىنىڭ ئىككى پېرسەنتى ئېيى بويىچە ھېسابلىنىپ، ئېشىپ كەتكەن قىسمىدىن مۇكاپات بېجى ئېلىندى. 1985-يىلى تۆت ئايلىق ئۆلچەملىك ئىش ھەققى ئۆلچەم قىلىنىشقا ئۆزگەرتىلىپ، ئاشقان قىسمىدىن مۇكاپات بېجى ئېلىندى.

1985-يىلى 2-ئايدا كەسپىي ئورۇنلار ۋە كوللېكتىپ كارخانىلاردىن مۇكاپات پۇلى بېجى ئېلىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئېلىندىغان باج تۈرى جەمئىي 14 خىلغا يەتتى.

ئاقسۇ شەھىرى 1955-يىلى شىنجاڭ بويىچە باج كىرىمى جەھەتتە 8-ئورۇندا ئىدى، كېيىن

7-ئورۇنغا كۆتۈرۈلدى. 50-يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە باج نورمىسى 751 مىڭ 257 يۈەن ئىدى، 50-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا 1 مىليون 519 مىڭ 306 يۈەنگە، 60-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا 3 مىليون 511 مىڭ 468 يۈەنگە، 70-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا 6 مىليون 990 مىڭ 25 يۈەنگە يەتتى. 1985-يىلى كىرىمى كۆپەيىپ 21 مىليون 260 مىڭ 997 يۈەنگە يېتىپ، تارىخىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى.

1958-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سودا-سانائەت باج كىرىمى

جەدۋەل 8 ــ 2

بىرلىكى: يۈەن

يىللار	جەمئىي	سودا سانائەتتىن بىر تۇتاش ئېلىنىدىغان باج	سودا-سانائەت تاپاۋەت پېچى	دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ سودا-سانائەت پېچى	يەرلىك باجلار	تۇز پېچى
1958	2533620	2474460				59160
1959	2882235	2491975	111694		194503	84063
1960	3942412	3464096	115523		273256	89537
1961	2730657	2279566	69329		293731	88031
1962	3196329	2769081	106129		255230	65889
1963	2483218	2048304	106129		313982	14893
1964	2895574	2455663	77737		337884	21054
1965	3556468	3023262	161574		358367	13265
1966	4434721	3966100	89254	35868	332958	10541
1967	3707197	3206536	102966	67356	324609	5730
1968	2951775	2548666	62116	49772	290057	1164
1969	3730884	3343916	30068	55575	295005	6320
1970	5018562	4676885	47887		286000	7790
1971	5018112	4740110	43616		218226	16160
1972	6037159	5826775	37866		161028	11490
1973	5905614	5750620	21473		122879	10642
1974	6156355	5961703	35865		119543	39244
1975	6990026	6813883	60195		102116	13832
1976	7200541	6874473	186685		102438	36945
1977	7843643	7611030	90671		138332	3610
1978	8735396	8437108	113295		183417	1576
1979	9190171	8849390	120853		209352	10576
1980	9534052	9242890	92220		197057	1885
1981	11326735	11124832	138152		62484	1267
1982	11711190	11604207	72518		34325	140
1983	10947022	10617822	129290		189339	105
1984	11532746	10827505	158227		244175	5102
1985	21260947	16581478	808301		222743	24428

ئەسكەرتىش: جەدۋەل ئىچىدىكى ئومۇمىي سان ئىچىدە 1964-يىلدىكى 3236 يۈەن، 1983-يىلدىكى 10 مىڭ 466 يۈەن، 1984-يىلدىكى 29 مىڭ 534 يۈەن ۋە 1985-يىلدىكى 10 مىڭ 537 يۈەن جەرىمانە پۇل؛ 1984 -

يىلدىكى 268 مىڭ 203 يۈەن ۋە 1985-يىلدىكى 2 مىليون 632 مىڭ 372 يۈەن بىناكارلىق بېجى؛ بۇلاردىن باشقا 1985-يىلدىكى 46 مىڭ 389 يۈەن مۇكاپات بېجى، 869 مىڭ 185 يۈەن شەھەر قۇرۇلۇش بېجى ۋە 65 مىڭ 514 يۈەن قىممەت ئېشىش بېجى بار.

شەھەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ باج ئېلىشىنى باشقۇرۇش دائىرىسىدە ۋىلايەتكە قاراشلىق، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا بۆلۈنگەن قاراشلىق، تۈەن-مەيدانلارغا قاراشلىق ۋە شەھەرگە قاراشلىق سودا-سانائەت كارخانىلىرى بار. جۈملىدىن خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسىي ئاجىز بولغاچقا باج كىرىمى ناھايىتى ئاز ئىدى. 1950-يىلدىن 1957-يىلغىچە باج كىرىمى 2 مىليون يۈەندىن تۆۋەن، يەنى 1950-يىلى 280 مىڭ 776 يۈەن، 1951-يىلى 440 مىڭ 33 يۈەن، 1952-يىلى 818 مىڭ 240 يۈەن، 1953-يىلى 751 مىڭ 257 يۈەن، 1954-يىلى 1 مىليون 462 مىڭ 938 يۈەن، 1955-يىلى 1 مىليون 519 مىڭ 306 يۈەن، 1956-يىلى 1 مىليون 437 مىڭ 651 يۈەن، 1957-يىلى 1 مىليون 840 مىڭ 460 يۈەن ئىدى. 50-يىللارنىڭ ئاخىرى 60-يىللارنىڭ بېشىدا ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ سودا ۋە تەمىنات-سودا ئىشلىرىدا بىر قەدەر چوڭ تەرەققىياتلار بولۇپ، سېتىلىش سوممىسى زور دەرىجىدە ئاشتى. يېزا ئىگىلىك 1-شى قۇرغان « نۇرلۇق » يۇڭ تۆقۇمىچىلىق فابرىكىسى، بىناكارلىق، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى قاتارلىق بىر نەچچە چوڭراق كارخانىلارنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ باج كىرىمىمۇ ئاشتى. 1960-يىلى سودا-سانائەت بېجى ۋە تۇز بېجى كىرىمى 3 مىليون 942 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1955-يىلدىكىنىڭ 2.59 ھەسىسىگە تەڭلەشتى.

1960-يىلدىكى سودا-سانائەتتىن ئېلىنغان ھەرخىل باج كىرىمىنى ئاساسىي سان قىلغاندا، 1961-يىلى 30.73%، 1962-يىلى 18.92%، 1963-يىلى 37%، 1964-يىلى 26.55%، 1965-يىلى 9.79% تۆۋەنلەپ كەتتى. لېكىن، بۇ بەش يىلدىكى سودا-سانائەت بېجى، تۇز بېجىنىڭ ئومۇمىي كىرىمى ئالدىنقى بەش يىللىق سودا-سانائەت بېجى، تۇز بېجى ئومۇمىي كىرىمىدىن يەنىلا 17% ئاشتى.

1966-يىلدىن 1975-يىلغىچە بولغان ئون يىلدا خەلق ئىگىلىكى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، سانائەت كارخانىلىرى نورمال ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنالمىغاچقا، سودا ئىشلىرى گۈللىنەلمىدى، شۇڭا باج كىرىمىمۇ تۇراقسىز بولدى. ئون يىلنىڭ ئۇچ يىلدا باج كىرىمى تۆۋەنلىدى. 1967-يىلدىكى باج كىرىمى 1966-يىلدىكىدىن 16.41% تۆۋەنلىدى، 1968-يىلى يەنە 1967-يىلدىكىدىن 20.38% تۆۋەنلىدى. 1969-يىلدىن باشلاپ بىر ئاز ئۆرلەپ، ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 10% چامىسىدا ئاشتى.

1976-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان ئون يىلدا سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋەزىيەت بارغانسېرى مۇقىم، جەمئىيەت تىنچ-ئىنتىپاق بولدى، سىرتقا قارىتا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش، ئىچكى قىسمىدا ئىگىلىكىنى جانلاندۇرۇش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ئىقتىسادىي تۈزۈلمىنىڭ ئىسلاھ قىلىنىشى ئىگىلىكنىڭ گۈللەپ ياشنىشىنى ئىلگىرى سۈرگەچكە، باج كىرىمى يىلمۇيىل ئاشتى. 1985-يىلى سودا-سانائەت ۋە تۇز بېجى كىرىمى 21 مىليون 260 مىڭ 997 يۈەنگە يېتىپ، 1950-يىلدىكى باج كىرىمىنىڭ 75 ھەسىسىگە تەڭلەشتى. بۇنىڭدىكى ئاساسلىق سەۋەب شۇكى، « نۇرلۇق » توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئىشلەپچىقارغان يۇڭ مەھسۇلاتلارنىڭ بازىرى ئىنتىك بولغاچقا، باج كىرىمى 3 مىليون يۈەندىن ئارتۇق ئاشتى؛ ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان مەبلەغ كۆپەيگەچكە، قۇرۇلۇش باج كىرىمى 2 مىليون يۈەندىن ئارتۇق كۆپەيدى؛ يېڭىدىن شەھەر قۇرۇلۇش بېجى تەسىس قىلىنىپ، 800 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق باج ئېلىندى. تەمىنات-سودا ساھەسىدىكى كارخانىلاردىن ئېلىنىدى-

غان باج تاپاۋەت بېجى ئېلىشقا ئۆزگەرتىلگەنلىكتىن، بۇنىڭدىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئۆسۈش بولدى.
1950-يىلدىن بۇيانقى 36 يىلدا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سودا-سانائەت ۋە توز بېجى ئومۇمىي كىرىمى 192 مىليون 4022 يۈەنگە يېتىپ، ئوتتۇرىچە يىللىق باج كىرىمى 5 مىليون 333 مىڭ 444 يۈەنگە يەتتى.

2) دېھقانچىلىق بېجى

دېھقانچىلىق بېجى دېھقانلاردىن يەرنىڭ مو سانى، مەھسۇلات مىقدارىغا قاراپ ئېلىنىدىغان بىرخىل باج بولۇپ، مىنگو دەۋرىدە يەر بېجى دەپ ئاتالغان. ئازادلىقتىن كېيىن دېھقانچىلىق بېجى دەپ ئاتالدى. ئادەتتە غەللە-پاراق دېيىلدۇ.
50-يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە دېھقانچىلىق بېجى ئېلىشتا سوممىسى پروگرېسسىيلىك ئۆسۈپ بارىدىغان تۈزۈم يولغا قويۇلۇپ، باج نىسبىتى 40 دەرىجىگە ئايرىلغان. بۇخىل تۈزۈم پومېشچىكلارنىڭ ئېكسپلاتاتسىيىسىنى چەكلەش، سېلىقنى مۇۋاپىقلاشتۇرۇش سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇشتا ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى.
1958-يىلى 1-ئايدا دۆلەت « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دېھقانچىلىق بېجى نىزامى » نى ئېلان قىلىپ، ئەسلىدىكى سوممىسى پروگرېسسىيلىك ئۆسۈپ بارىدىغان تۈزۈمنى يىللىق مەھسۇلاتقا قاراپ ئېلىنىدىغان تاناسىپلىق باج تۈزۈمىگە ئۆزگەرتتى. ئاقسۇنىڭ باج نىسبىتى 8 پىرسەنتتىن 15 پىرسەنتكىچە بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 11.2 پىرسەنتتىن توغرا كەلدى.
ئاقسۇ شەھىرىدە نىسبەت بويىچە باج ھېسابلاش، قانۇنغا ئاساسەن باجنى كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش، مەھسۇلاتنىڭ ئاشقان قىسمىدىن باج ئالماسلىق ۋە سېلىق مۇۋاپىق بولۇش سىياسىتى ئىجرا قىلىندى، شۇنىڭدەك گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ قالدۇرۇق پېرىدىن ئېلىنىدىغان دېھقانچىلىق بېجى كەچۈرۈم قىلىندى.
1965-يىلدىن 1970-يىلغىچە باج ئېلىشتا نورمال يىللىق مەھسۇلاتنى ئاساس قىلىپ، بىر بەلگىلەپ ئۇچ يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك چارىسى يولغا قويۇلغان، 1971-يىلى يەنە نورمال يىللىق مەھسۇلاتنى ئاساس قىلىپ، بىر بەلگىلەپ بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك چارىسى يولغا قويۇلدى. بەش يىل ئىچىدە مەھسۇلات ئاشقان بولسىمۇ باج كۆپەيتىلمىگەچكە، دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى قوزغىتىلىپ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تېزدىن ئەسلىگە كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى. لېكىن، دېھقانچىلىق بېجى ئېلىش ۋەزىپىسى شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئۆزگەرتىلمىدى. نەتىجىدە دېھقانلارنىڭ ئەمەلىي سېلىقى زور دەرىجىدە يېنىكلىدى. 1979-يىلدىن باشلاپ دېھقانچىلىق بېجى ئېلىشتا يەنە باج ئېلىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى چارىسى يولغا قويۇلۇپ، كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە يىللىق ئوزۇقلۇق ئاشلىقى 180 كىلوگرامدىن، يىللىق كىرىمى 45 يۈەندىن تۆۋەن بولغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىن ئېلىنىدىغان دېھقانچىلىق بېجى كەچۈرۈم قىلىندى.
1983-يىلى دېھقانچىلىق بېجى دېھقان ئائىلىلىرىنى بىرلىك قىلىپ ئېلىشقا ئۆزگەرتىلىپ، ئەسلىدىكى دېھقانچىلىق بېجى ئېلىشتا قوللىنىلغان باج ئېلىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى چارىسىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.
1977-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان توققۇز يىلدا ئاقسۇ شەھىرى ئالغان دېھقانچىلىق بېجى ئومۇمىي سوممىسى دېھقانچىلىق ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 3.1% بىرسەنتىنلا ئىگىلىدى. دېھقانچىلىق بېجىنى ئادەت بويىچە مالىيە تارماقلىرى بۇاستە ئالىدۇ. ئەڭ تۆۋەن ئېلىنغان يىلى 1974-يىلى بولۇپ، 518 مىڭ 653 يۈەن كىرىم قىلىنغان، ئەڭ يۇقىرى ئېلىنغان يىلى 1985-يىلى بولۇپ، 1 مىليون 246 مىڭ 622 يۈەن كىرىم قىلىنغان.

1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ دېھقانچىلىق بېجى ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 ـــ 3

بىرلىكى: كىلوگرام يۈەن

يىللار	يىللىق مەھسۇلات مىقدارى (ئاق ئاشقا سۇندۇرغاندا)	ئوتتۇرىچە باج نىسبىتى	نىسبەت بويىچە ئېلىنىدىغان باج نورمىسى			
			باج ۋەزنىسى (ئاق ئاشقا سۇندۇرغاندا)	ئىجتىمائىي كېپەيتكىنى كەچۈرۈم قىلىنغىنى	ئېلىشقا تېگىشلىك باج نورمىسى	
					ئاق ئاشلىق سانى	بىرلىكى	سۇندۇرۇلغان سومىسى
1955	26571929	14	3301413				
1956	21553484	13.8	2888475.5				
1957	20529455	15.15	3081759.5	201666.5	2880093	113	650901
1958	802842845		10407080.5	430016	9997064.5	113	2254816
1959	78237439		9596882	531759	9065123	113	2048717
1960	72794335.5		9235706	2726059.5	6509646.5	113	1471180
1961	29997968	11.1	6993139	59660.5	6933478.5	113	1566966
1962	28528445	11.1	3168331	408976	2759350	113	623614
1963	271130180	11.2	3051440.5	381901	2669539.5	113	603316
1964	26068163	11.4	2969132.5	227810	2741322.5	113	619539
1965	26442375.5	11.1	2952060.5	234423.5	2717637	113.6	617447
1966	23272494	11.1	2583562.5	230610	2352952.5	134.4	632474
1967	23272494	11.1	2583562.5	306062.5	2227500	135	614925
1968	23416555		274769	229750	2345019	135	633155
1969	23392514	11	2570736	272269	2298467	135	620586
1970	23390412		2874107.5	221093	2653014.5	135	716313
1971	23081418.5	10.5	2422862	191400	2231462	135	602494
1972	23727728	10.2	2422000	400000	2022000	135	545940
1973	23719043	7	2422000	350000	2022000	135	559440
1974	23727728	10.2	2421938.5	501000	1920938.5	135	518653
1975	27794381	10.2	3658469.5	571675	3086794.5	135	533434
1976	25412299		3972592.5	200000	3592592.5	135	970000
1977	39514213	9.6	3794000	415000	3379000	135	912330
1978	39514213	9.6	3794000	385000	3444000	135	929880
1979	39514213	9.6	3794000	450000	3444000	135	902880
1980	39429500	9.6	3794000	715350	3078650	164	1009797
1981	39429500	9.6	3794000	445366	3348634	164	1098352
1982	39429500	9.6	3794000	294500	3499500	164	1147836
1983	39429500	9.6	3794000	306718.5	3487281.5	164	1143828
1984	39429500	9.6	3794000	200000	3594000	164	1178832
1985	39429500	9.6	3794000	226100	3567900	17	1213086

يېزا ئىگىلىك 1-شىنىك شەھەردە تۇرۇشلۇق تۇەن-مەيدان ئورۇنلىرىدىن دېھقانچىلىق بېجى ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 ـــ 4 بىرلىكى: كىلوگرام، يۇەن

يىللار	باج تاپشۇرغان ئورۇن سانى	بىللىق مەھسۇلات مىقدارى (ئاق ئاشقا سۇندۇرغاندا)	ئوتتۇرىچە باج نىسبىتى	تەسلى باج ۋەزنىسى (ئاق ئاشلىق)	تاپەت تۇپە بىلدىن كېيە يىلگەن،كەچۈرۈم قىلىنغىنى	ئېلىنغا تېگىشلىك سان	
						ئاق ئاشلىق سانى	سومما
1975	11	4599398	6	1269483	82175	1187308	320573
1976	12	2344571		1406742.5		1406742.5	359820
1977	12	4075000	3.5	1408650		1408650	318760
1978	12	4075000	3.5	1408650		1408650	462037
1979	12	4075000	3.5	1408650		1408650	462037
1980	12	4075000	3.4	1408650		1408650	462037
1981	13	4075000	3.4	1408650		1408650	462037
1982	13	4075000	3.4	1408650	2500	1408650	461217
1983	13	4075000	3.4	1408650		1408650	462037
1984	13	4075000	3.4	1408650		1408650	462037
1985	13	4075000	3.4	1408650	2100	1408650	491448

3) چارۋىچىلىق بېجى

چارۋىچىلىق بېجى چارۋىلارنىڭ سانىغا قاراپ ئېلىنىدۇ. ئۇنى چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان ئورۇن ياكى شەخسلەر تاپشۇرىدۇ. چارۋىچىلىق بېجى ئاساسلىق باج تۈرلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

1956-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ چارۋىچىلىق بېجى ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 ـــ 5 بىرلىكى: يۇەن.

يىللار	سومما	يىللار	سومما	يىللار	سومما
1956	9335	1966	44274	1976	51436
1957	7843	1967	42527	1977	46374
1958	130183	1968	40223	1978	42998
1959	146882	1969	39441	1979	49000
1960		1970	32508	1980	36000
1961	146783	1971	27296	1981	36000
1962	126417	1972	49306	1982	36000
1963	27944	1973	43507	1983	36000
1964	38575	1974	50035	1984	36000
1965	33703	1975	46415	1985	40000

1965-يىلدىن ئىلگىرى كوللېكتىپتىن ئېلىنىدىغان چارۋىچىلىق بېجىنىڭ نىسبىتى 1.8%، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق تۇمەن-مەيدانلىرىدىن ئېلىنىدىغان چارۋىچىلىق بېجىنىڭ نىسبىتى 1.5%، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىن ئېلىنىدىغىنى 2.5% بولۇپ، چوڭ-كىچىك چارۋىلارنىڭ ھەممىسى قوينىڭ باھاسىغا سۇندۇرۇلۇپ باج ھېسابلانغان، بىر كالا ئالتە قويغا، بىر ئات سەككىز قويغا، بىر تۆگە 12 قويغا، بىر يېرىم تۆچكە 1 قويغا سۇندۇرۇلغان. بىر ياشتىن كىچىك قويدىن، ئىككى ياشتىن كىچىك كالىدىن، تۆت ياشتىن كىچىك تۆگىدىن ۋە نەسىللىك چارۋىدىن چارۋىچىلىق بېجى كەچۈرۈم قىلىنغان. 1980-يىلى چارۋىچىلىق بېجى 500 يۈەنگە يەتمەيدىغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ چارۋىچىلىق بېجى پۈتۈنلەي كەچۈرۈم قىلىندى. 500 يۈەندىن ئاشىدىغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىن 2.8% بويىچە باج ئېلىندى، بۇ چارە 1984-يىلغىچە داۋاملاشتى.

1985-يىلى چارۋىچىلىق بېجى ئائىلىلەر بويىچە ئېلىشقا ئۆزگەرتىلدى. ھەر بىر ئائىلىنىڭ ئۇچ تۇياق چوڭ چارۋىسى ۋە سەككىز تۇياق ئۇششاق چارۋىسىدىن باج ئېلىش كەچۈرۈم قىلىنغاندىن سىرت، قالغان چارۋىلاردىن ھەر بىر تۇياق چوڭ چارۋا ئۈچۈن بىر يۈەن، قوي ئۈچۈن 0.35 يۈەن، ھەر ئۆچكە ئۈچۈن 0.14 يۈەندىن باج ئېلىندى. شۇ يىللىق تۆلەردىن باج ئېلىش ئومۇمىۋۈزلۈك كەچۈرۈم قىلىندى.

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەر تەۋەسىگە ئورۇنلاشقان تۇمەنلىرىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بېجىنى 1975-يىلدىن ئىلگىرى ئاپتونوم رايونلۇق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشنى باشقۇرىدىغان تارماقلار ئېلىپ، خەزىنىگە كىرگۈزگەنىدى. كېيىن، شۇ تۇمەنلەر تۈرۈشلۇق جايدىكى مالىيە ئورۇنلىرى ئالىدىغان بولدى.

1985-يىلى شەھەرلىك باج ئىدارىسى يېزا-بازار كارخانىلىرى ۋە كەسپىي ئائىلىلەرنىڭ ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا يار-يۆلەك بولۇش ئۈچۈن، ئومۇمەن دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ۋە ئۆز يېزىسىدىكى دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشىغا بۇاستە مۇلازىمەت قىلىدىغان مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىپ ساتقانلاردىن مەھسۇلات بېجى ئېلىشنى بىردەك كەچۈرۈم قىلىش؛ تۆل، تۆخۇم، ئۆي قۇشى، كۆكتات، مايسا، بېلىجان ئېلىپ-ساتىدىغان كەسپىي ئائىلىلەردىن ۋاقتىلىق تەجارىتى ئۈچۈن ئېلىنىدىغان باجنى كەچۈرۈم قىلىش، ئومۇمەن، ئېتىز-ئېرىق مەشغۇلاتى، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئامبارغا توشۇش ۋە ئۆز يېزىسىدىكى دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى توشۇش بىلەن شۇغۇللىنىپ كىرىمگە ئىگە بولىدىغان ترانسپورت كەسپىي ئائىلىلىرىدىن تىجارەت بېجى ئېلىشنى كەچۈرۈم قىلىش؛ شۇ جايدىكى يېزا-بازارلار ياكى باج پونكىتلىرى تارقاتقان ئۆزى ئىشلىگەننى ئۆزى سېتىش ئىسپاتى بويىچە يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنى ساتقان دېھقان-چارۋىچىلاردىن ۋاقتىلىق تىجارىتى ئۈچۈن ئېلىنىدىغان باجنى كەچۈرۈم قىلىش؛ شۇ جايدىكى باج تارماقلىرى تارقاتقان سىرتتا سېتىش ئىسپاتىغا ئاساسەن باشقا جايدىن مۇشۇ جايغا كېلىپ، تاۋار ساتقان يەككە سودىگەرلىرىدىن قايتا باج ئالماسلىقنى بەلگىلىدى.

قوشۇمچە : يەتتە شەھەرنىڭ يەر بېجى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 6-يىلى (1867-يىلى) ياقۇپ بەگ ئاقسۇنى ئىشغال قىلغاندا، ئاتالمىش « يەتتە شەھەر » (يەتتە شەھەر دۆلىتى) قۇرۇلغان، ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 3-يىلى (1877-يىلى) ھالاك بولغان. مۇشۇ ئون يىل ئىچىدە ئاقسۇنىڭ بېجىنى ياقۇپ بەگ ئاقسۇدا تۇرۇشقا ئەۋەتكەن بەگ، توقسابا، پانسات، يۇز بېشى قاتارلىقلار ئېلىپ، ھەربىي خىراجەتنى ۋە ئەيش-ئىشرەتلىك تۇرمۇشنى قامدىغان. بۇ يەرلىك ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ مۇقىم ئىش ھەققى بولمىغاچقا، باج ئالغاندا خىيانەت قىلىش، كۆز بويىش ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن.

(1) خاراج بېجى، يەنى ئاشلىق بېجى. بۇ بىۋاستە ئېلىنىدىغان باج بولۇپ، ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىر ئۈلۈشى بويىچە ئېلىنغان.

(2) تاناپ بېجى. بۇ، مېۋىلىك باغ، كېۋەزلىك، كۆكتاتلىق قاتارلىقلاردىن بىۋاستە ئېلىنىدىغان باج ئىدى. «تاناپ» كۆلەم بىرلىكى بولۇپ، بىر تاناپ 0.4 موغا تەڭ.

ھەر بىر تاناپقا ئېلىنىدىغان باج ئوخشىمايتتى. ئەڭ كۆپ بولغاندا 20 تەڭگە پۇل ئېلىنغان.

(3) زاكات، يەنى چارۋا بېجى ۋە سودا بېجى. بۇمۇ بىۋاستە ئېلىنىدىغان باجنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، باج نىسبىتى 2.5% ئىدى.

(4) ئوت-سامان پۇلى، يەنى ئوت-چۆپ بېجى. بۇ قوشۇمچە ئېلىنىدىغان باجلارنىڭ بىرى ئىدى. ھەر بىر پاتمان (ئېغىرلىق بىرلىكى، سالمىقى جايلاردا ئوخشىمايدۇ) ئاشلىق (تەڭدىن تولىسى بۇغداي) نىڭ خاراج بېجىغا ئىككى تاغار مەڭگەن قوشۇپ ئېلىنىپ، ئۇ پۇلغا سۇندۇرۇلۇپ، باجگىرنىڭ ئىش ھەققىغە ھېسابلاپ بېرىلەتتى.

(5) كەپسەن. بۇ قوشۇمچە ئېلىنىدىغان باجنىڭ بىرخىلى بولۇپ، ئۇ، ئاشلىقتىن ئېلىنىپ، باجگىرلارنىڭ ئىش ھەققى ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان، بۇ باجنىڭ مىقدارىنى بەگ ۋە باجگىرلار ئۆزلىرى بېكىتكەن.

(6) تەرى قارا بېجى. ئۈلگۈچىنىڭ مىراسى (مال-مۈلكى) باھاغا سۇندۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ 2.5 پىرسەنتىدىن 5 پىرسەنتىگىچە بولغان قىسمى ئېلىنىدۇ.

(7) يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بىۋاستە باج ۋە قوشۇمچە باجدىن سىرت چەت ئەل ئەلچىلەر ئۈچۈن ياكى ئۆز دۆلىتىنىڭ ئەمەلدارلىرى چېگرىدىن ئۆتكەن ياكى شۇ يەردە توختىغاندا يەرلىكلەر ئۈلارغا لازىملىق نەقپۇل، يېمەكلىك، يېقىلغۇ قاتارلىقلارنى ئۈستىگە ئالاتتى، پۇقرالار يەنە ئارمىيىنىڭ يۈك-تاقلىرىنى توشۇش ئۈچۈن ترانسپورت ۋاستىلىرى چىقىرىپ بېرەتتى. ھەر بىنىلەر گازارمىلىرى، يامۇل ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ئۆيلىرىنى ئوتۇن بىلەن ھەقسىز تەمىنلەيتتى، ئەمەلدارلارنىڭ يېرىنى ھەقسىز تېرىپ بېرەتتى.

باج يىغىدىغان خادىملاردىن يېزىلاردا باجگىرلار ۋە يۈز بېشىلار بار ئىدى. باجگىرلار خاراج بېجىنى ئېلىش، ساقلاش، يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل ئىدى. تاناپ بېجىنى ھاكىملار ئۆز مىرزىلىرى (كاتىپ ياكى پۇتۇكچىلىرى) نى ئەۋەتىپ يىغاتتى.

خاراج بېجى يىغىشتا مۇنداق ئىككى خىل چارە قوللىنىلغان: بىرى، ھوسۇلنىڭ قانداق بولۇشىغا قارىماي باجگىرلار مەلۇم سانداىكى ئاشلىقنى ياكى ئاشلىققا سۇندۇرۇلغان نەقپۇلنى يىغىپ تاپشۇرۇشنى ھۆددىگە ئالاتتى، ئىككىنچىسى، باجگىرلار ھەر يىلى ئەمەلىي ھوسۇلغا قاراپ باج يىغاتتى.

چىنىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە مەسچىد، خانىقالاردىن مەھسۇلات بېجى ئېلىنمايتتى. لېكىن، ياقۇپ بەگ ئاقسۇنى ئىشغال قىلغان چاغدا مەسچىد، خانىقالارنىڭ مەھسۇلاتىدىن ئوخشاشلا خاراج بېجى ئالغان.

ياقۇپ بەگ يېڭىدىن قويغان يەرلىك ئەمەلدارلار خىيانەتچىلىك ۋە ساختىپەزلىك بىلەن شۇغۇللانغان. ئەمەلدارلار پارا بېرىش ئارقىلىق باج تاپشۇرمىغان ياكى ئاز تاپشۇرغان، ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى ئوخشاشلا باج تاپشۇرمىغان ياكى ئاز تاپشۇرغان. ئەمەلدارلار ۋە ئۈلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى خاراج بېجىنى مەھسۇلاتىنىڭ ئىككى پىرسەنتى بويىچە، نامرات دېھقانلار بولسا 20 پىرسەنتى بويىچە تاپشۇرغان.

خەلقنىڭ شىللىسىغا ئارتىلغان قوشۇمچە باجلار بەزى چاغلاردا بىۋاستە باجدىن ئېغىر بولغان. چۈنكى، ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلار قوشۇمچە باج ئالدىغان چاغدا ئۇنى خالىغانچە بېكىتكەن: مەسىلەن: ئارمىيە ئۈچۈن ترانسپورت قوراللىرى يىغقاندا، نۇرغۇن نامرات دېھقانلار ئائىلە-

سىدىكى بىردىنبىر تېرىلغۇ ئېتىزى تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولغان، ئەمەلدارلار ئاقسۇدىن ئۆتكەن چاغدا چاي، قەنت-شېكەر، تۇخۇم، ئاشلىق قاتارلىقلار ئېھتىياجىدىن ئىككى-ئۈچ ھەسسە ئارتۇق يىغىلىپ، ئېشىپ قالغان قىسمى قايتا باھا بېكىتىلىپ، پۇقرالارغا سېتىپ بېرىلگەن. خاراج بېجىنىڭ كۆپ قىسمى پۇلغا سۇندۇرۇلۇپ تاپشۇرۇلغان، سۇندۇرۇلىدىغان باھا خالىغانچە ئۆستۈرۈلگەچكە، بازاردىكى ئاشلىق باھاسىدىن كۆپ يۇقىرى بولغان.

§2. مالىيە كىرىمى

مالىيە كىرىمى 1985-يىلى 1953-يىلدىكى 1 مىليون 389 مىڭ يۈەندىن كۆپەيپ، 22 مىليون 672 مىڭ يۈەنگە يەتتى، يەنى 15.3 ھەسسە ئاشتى. ئۆتتۇرا ھېساب بىلەن بىر يىلدا 665 مىڭ 100 يۈەن ئېشىپ، ئۆتتۇرىچە ھەر يىللىق ئېشىش سۈرئىتى 9.12% بولدى. مالىيىنىڭ خامچوت سىرتىدىكى كىرىمى 1985-يىلى 1956-يىلدىكى 117 مىڭ يۈەندىن كۆپەيپ، 585 مىڭ يۈەنگە يەتتى، ئۆتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى 16 مىڭ 100 يۈەن ساپ ئاشتى. ئۆتتۇرىچە يىللىق ئېشىش سۈرئىتى 5.7% بولدى.

6-بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە خامچوت ئىچىدىكى مالىيە كىرىمى ئەڭ تېز ئېشىپ، 1985-يىلى 1980-يىلدىكى 10 مىليون 466 مىڭ يۈەندىن كۆپەيپ، 22 مىليون 672 مىڭ يۈەنگە يەتتى، ئۆتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى 2 مىليون 441 مىڭ 200 يۈەن ساپ ئاشتى. ئۆتتۇرىچە يىللىق ئېشىش سۈرئىتى 16.72 بولدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سانائەت-ېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1985-يىلى 1960-يىلىدىكىدىن 2.16 ھەسسە ئاشتى، ئۇلايەت ۋە ېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ شەھەر تەۋەسىگە ئورۇنلاشقان سودا-سانائەت كارخانىلىرى ۋە دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق تۈرى-مەيدانلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى ئىشلەپچىقىرىشى 1980-يىلدىن بۇيان تېز راۋاجلاندى. بۇ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مالىيە كىرىمىنىڭ ئۆزلۈكسىز كۆپەيىشىدىكى ئوبېيكتىپ ئاساس بولۇپ قالدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان مالىيە كىرىمى ئەھۋالى

جەدۋەل 8 ــ 6

بىرلىكى: 1000 يۈەن

مەزگىلى	يىللار	جەمئىي كىرىم	1. خام چوتتىكى كىرىم جەمئىي	(1) تۈرلۈك باج					(2) كارخانا كىرىمى	(3) زاپاس كىرىمى	(4) باشقا كىرىم	خام چوت سىرتىدىكى كىرىم		3. تاجىرلىتىپ بېرىلگىنى ۋە قالدۇقى	
				كىچىك جەمئىي	سودا سانائەت باجلىرى	دېھقانچىلىق بېجى	چارۋىچىلىق بېجى	تۇز بېجى				مۇشۇ يىللىق كىرىم	قالدۇقتىن كۆپەيگىنى	يۇقىرى قوشۇپ بەرگىنى	خام چوتتىكى قالدۇق قى يىلقى قالدۇق
1-بەشىللىق پىلان مەزگىلى	1953	1906	1389	1268	751	511	6				121				
	1954														
	1955														
	1956	2391	2059	1968	1438	521	99				91	117		195	20
	1957	2761	2539	2505	1840	657	8		3		31	130	19	53	20
	جەمئىي														

جەدۋەل 8-6 (داۋامى)

2-بەشىللىق پلان مەزگىلى	1958	5887	4253	4795	4703	3909	2534	1245	130		107		163	74	265	86	1050	203
	1959	5975	4795	4703	3909	2534	1245	130	84	147	45			47	776	202		202
	1960	6450	5369	5290	3917	2798	1674	1193	90	154	21			58	437	617		27
	1961	5687	3850	3917	2642	1193	1040	1040	88	147	-98			31	513	967	197	160
	1962	6638	4007	4428	3032	1117	1040	1040	153	126	-447			26	470	69	1944	148
	جەمئي	30607	22274	22247	14859	6269	704	415		704	-372		163	236	2641	1941	3191	740
تەڭشەش مەزگىلى	1963	4581	3102	3063	2468	552	28	15		28	14			25	282	112	955	130
	1964	5849	3590	3533	2874	599	39	21		39	-2			59	131	233	1743	152
	1965	6523	4296	4177	3498	632	34	13		34	19			100	101	234	1547	345
	جەمئي	16953	10988	10773	8840	1783	101	49		101	31			184	514	579	4245	627
3-بەشىللىق پلان مەزگىلى	1966	7249	5106	5096	4424	617	44	11		44	11			-1	167	98	1689	189
	1967	6660	4243	4365	3701	615	43	6		43	-152			30	400	101	1827	89
	1968	5474	3379	3604	2951	612	40	1		40	-243			23	261	267	1562	5
	1969	6830	4149	4391	3725	621	39	6		39	-254			12	209	212	2224	36
	1970	8849	5509	5686	5011	635	32	8		32	-210			33	321	375	2623	21
	جەمئي	35062	22386	23142	19812	3100	198	32		198	-853			97	1358	1053	9925	340
4-بەشىللىق پلان مەزگىلى	1971	9250	5419	5649	5002	604	27	16		27	-245			15	195	558	2686	392
	1972	7761	6303	6587	6026	500	50	11		50	-304			20	167	467		824
	1973	8293	6205	6484	5895	535	43	11		43	-280			1	267	292		1529
	1974	7913	6478	6740	6117	534	50	39		50	-283			21	347	48	67	973
	1975	9204	7725	7857	6963	834	46	14		46	-167			35	36	729		714
	جەمئي	42421	32130	33317	30003	3007	216	91		216	-1279			92	1012	2094	2753	4432
5-بەشىللىق پلان مەزگىلى	1976	10511	7980	8222	7164	970	51	37		51	-284			42	53	1358		1120
	1977	11394	8681	8795	7840	905	46	4		46	-191			77	398	1276		1039
	1978	12457	9667	9715	8735	935	43	2		43	-155			107	630	1372	27	761
	1979	13577	9792	10279	9179	1040	49	11		49	-512			25	320	1620		1845
	1980	13544	10466	10632	9532	1062	36	2		36	-183			17	217	1224		1637
	جەمئي	61483	46586	47643	42450	4912	225	56		225	-1325			268	1618	6850	27	6402
6-بەشىللىق پلان مەزگىلى	1981	15335	12243	12424	11329	1058	36	1		36	-205			29	319	1370		1398
	1982	16558	12679	12818	11716	1066	36			36	-184			45	343	1631		1905
	1983	16010	12096	12119	10947	1136	36			36	-56			33	389	1810		1715
	1984	17969	12809	12479	11259	1179	36	5		36	9			321	731	1788	950	1691
	1985	28036	22672	22531	21257	1209	40	25		40	9			132	585	2195	873	1711
	جەمئي	93908	72504	72371	66508	5648	184	31		184	-427			560	2367	8794	1823	8420

ئىزاھات: (1) 1953-يىلى دېھقانچىلىق بېجى ئۇچۇن ئەمەلىي ئېلىنغان ئاشلىق 3 مىليون 195 مىڭ 965.5 كىلوگرام بولغان. جەدۋەلگە كىرگۈزۈشتە شۇ چاغدىكى ھەر كىلوگرام ئاشلىق-نىڭ باھاسى 400 يۈەن كونا پۇل ھېسابىغا ھېسابلىنىپ، ئۇ، يېڭى خەلق پۇلىغا سۇندۇرۇلدى.

(2) 1958-يىلدىن 1962-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۇرۇۋېتىلگەن بولغاچقا، مالىيە كىرىم-چىقىمى بىردەك ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ سان-سىفىرلىرىنىلا ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

§3. مالىيە چىقىمى

خەلقىتىن ئېلىپ، خەلقتە ئىشلىتىش ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك مالىيە تۈزۈمىنىڭ پرىنسىپى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە مالىيە ئەھۋالى ئىنتايىن قىيىن ئىدى، شۇڭا دۆلەت تىرىشىپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە راۋاجلاندۇردى؛ مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، پۇل پاخالىلىقىنى تىزگىنلىدى؛ ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە مەبلەغ ئاجرىتىپ، ئىشلەپچىقىرىش، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ۋە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى، خەلق تۇرمۇشىنى مۇقىملاشتۇردى.

1953-يىلى مالىيە چىقىمى (خامچوتسكى) 543 مىڭ يۈەن ئىدى، 1985-يىلى كۆپەيىپ، 15 مىليون 978 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى 482 مىڭ 300 يۈەن، ساپ ئوتتۇرىچە يىللىق ئېشىش سۈرئىتى 11.15% بولدى، خام چوت سىرتىدىكى چىقىم 1956-يىلدىكى 98 مىڭ يۈەندىن كۆپەيىپ 2 مىليون 15 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى 66 مىڭ 100 يۈەن ئېشىپ، ئوتتۇرىچە يىللىق ئېشىش سۈرئىتى 11% بولدى.

مالىيە چىقىمى 6-بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ئەڭ تېز ئاشتى. 1980-يىلى چىقىم 7 مىليون 236 مىڭ يۈەن ئىدى، 1985-يىلى 15 مىليون 978 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بەش يىلدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 1 مىليون 748 مىڭ 400 يۈەن ساپ ئېشىپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە ئېشىش نىسبىتى 17.17% بولدى.

مالىيە كىرىمى-چىقىم كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشى ۋە خام چوت سىرتىدىكى مەبلەغنىڭ ئېشىشى مالىيە كۈچىنىڭ روشەن ئاشقانلىقىنى، مالىيىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشتىكى كۈچلۈك تۈرتكىسىنى ئايلانغانلىقىنى مەركەزلىك ئىپادىلىدى.

1968-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا رەسمىي يوسۇندا جەمئىي 8 مىليون 319 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. بۇنىڭغا ۋىلايەت ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى سالغان مەبلەغ قوشۇلۇپ، شەھەر رايونىنىڭ قىياپىتىدە ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى.

يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى قوللاش مالىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى. ئاساسىي قۇرۇلۇش سېلىنمىسى ئىچىدە، يېزا ئىگىلىكىگە مەدەت بېرىدىغان سانائەتكە سېلىندىغان سېلىنمىنى ياخشى ئورۇنلىغاندىن تاشقىرى، يەنە غايەت زور مىقداردا يېزا ئىگىلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش سېلىنمىسى ۋە يېزا ئىگىلىك كەسپىي راسخوتى ئاجرىتىپ بېرىلدى. 1956-يىلدىن 1985-يىلغىچە جەمئىي 27 مىليون 552 مىڭ يۈەن يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش مەبلىغى ئاجرىتىلدى. بۇ پۇل كەڭ كۆلەملىك سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى، ئېتىز-ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى، يېڭى تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە سۈپەتلىك ئۇرۇق، نەسىللىك چارۋا كىرگۈزۈشكە ئىشلىتىلدى. شۇ ئارقىلىق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش شارائىتى روشەن ياخشىلىنىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلدى. 1978-يىلدىن بۇيان سىياسەت كەڭ قويۇۋېتىلىپ، مالىيە جەھەتتە ھەر خىل كەسپىي ئائىلىلەرگە زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىلدى. دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۈتنىشاناتى، چارۋىچىلىق كەسىپلىرىگە سېلىندىغان مەبلەغ يىلدىن-يىلغا كۆپەيتىلىپ، دېھقانلار ئاممىسىنىڭ ئاكتىپچانلىقى قوزغىتىلغاچقا، مەھسۇلات ئۈدا يەتتە يىل زور ھەجمىدە ئاشتى.

1958-يىلدىن 1985-يىلغىچە سانائەت يوقۇتقىن بارلىققا كەلدى، سانائەتكە ئاجرىتىلغان مەبلەغ جەمئىي 10 مىليون 106 مىڭ يۈەن (ئاساسىي قۇرۇلۇش مەبلىغى ۋە كۆچمە مەبلەغنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) گە يەتتى. سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ تىرىشچ

ئەمگەك قىلىشى ئارقىسىدا ، ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق سانائەت دەسلەپكى تۆلەمگە ئىگە بولـ
دى، يېنىك سانائەت، ئېغىر سانائەت كارخانىسىدىن 45 ى بارلىققا كېلىپ، ئۇلارنىڭ 1985-يىلـ
دىكى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 13 مىليون 895 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى.

مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە ۋە ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن سېلىنغان مەبلەغ 1985-يىلى 1953-يىلدىكى 109 مىڭ يۈەندىن كۆپەيىپ، 5 مىليون 530 مىڭ يۈەنگە يەتتى، يەنى 49,7 ھەسسە ئاشتى، بولۇپمۇ 1979-يىلـ
دىن 1985-يىلغىچە بولغان يەتتە يىلدا مەدەنىي-مائارىپ، ساقلىقنى ساقلاش كەسپىي خىراجـ
تىگە 24 مىليون 21 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ بېرىلدى. بۇ، ئوخشاش مەزگىلدىكى مالىيە ئومۇمىي چىقىمنىڭ يېللىق ئېشىش سۈرئىتىدىن يۇقىرى بولدى. 1953-يىلى شەھەر بويىچە ئاران 22 باشـ
لانغۇچ مەكتەپ بارئىدى، 1985-يىلىغا كەلگەندە ئوتتۇرا مەكتەپ 13كە، باشلانغۇچ مەكـ
تەپ 112 گە يەتتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە كارخانىلارنىڭ بىر قىسىم مەبلەغنى ئىشچى-دېھقانـ
لار مائارىپى، ئىشتىن سىرتقى مائارىپ، بېرىم ئىشلەپ، بېرىم ئوقۇپ پېتىشتۇرۇش مائارىپى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى نۆۋەت بىلەن تەربىيەلەش مائارىپى قاتارلىق چوڭلار مائارىپى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا مەدەت بېرىش ئۈچۈن ئىشلىتىشكە يول قويۇلدى.

سەھىيە ئىشلىرى دۆلەت مالىيىسىنىڭ مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا تېز راۋاجلاندى. يېڭى جۇڭـ
گو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ناھىيىگە قاراشلىق بىرەرمو دوختۇرخانا يوق ئىدى، ھازىر ھەرخىل سەـ
ھىيە ئاپپاراتلىرى قۇرۇلۇپلا قالماستىن، بەلكى بىر شەھەرلىك دوختۇرخانا، يەتتە يېزىلىق شپاـ
خانا بارلىققا كەلدى. سەھىيە خادىملىرى 1985-يىلى 1953-يىلدىكى 13 كىشىدىن، 373 كىشىگە كۆپەيدى، 20,5 ھەسسە ئاشتى.

« 1-بەشىللىق » پىلان مەزگىلىدىن باشلاپ، دۆلەت مالىيىسى جەھەتتە ئاساسىي قۇرۇـ
لۇشنىڭ مەبلەغ ئېھتىياجىغا كاپالەتلىك قىلىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر قاتار تەدبىرلەر قوللىنـ
لىپ، دۆلەت خىزمەتچىلىرى ۋە كارخانىلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ مائاش تۇزۇمى تەرتىپكە سېلىندى ۋە مۇكەممەللەشتۇرۇلۇپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ مائاش سەۋىيىسى پىلانلىق تۇردە ئۆستۇرۇلدى، شەھەر-يېزىلاردىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلاندى، بولۇپمۇ 1979-يىلدىن بۇيان، دۆلەت شەھەر خەلقىنىڭ ئىقتىسادىي يوللىرىنى كېڭەيتىش، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ مائاـ
شىنى ئۆستۇرۇش، مۇكاپات تۇزۇمىنى يولغا قويۇش، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆيى ۋە شەھەر-يېزىلاردىكى ئاممۇي ئەسلىھەلەرنى قۇرۇش جەھەتلەردە ھەرخىل باھا قوشۇمچە يارـ
دەمى بېرىش قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللاندى. ئاپتونوم رايون زىيالىيلارنىڭ تەمىناتىنى ياخشىلاش ۋە چېگرا رايوندىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە « بىر تۇراقسىز، ئىككى قوشۇمچە ياردەم » بېرىش (يەنى بىردەمرىجە تۇراقسىز مائاش بېرىش، چېگرا رايون قوشۇمچە ياردەمى ۋە زىيالىيلار قوشۇمـ
چە ياردەمى بېرىش) نى يولغا قويدى. شەھەر، بازارلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە يېللىق ئىش ھەققى 1985-يىلى 1978-يىلدىكى 569,92 يۈەنـ
دىن 1304,01 يۈەنگە كۆپەيىپ، يەتتە يىلدا 1,29 ھەسسە ئاشتى. يېزىلاردا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ، چوڭ ئۇنۇم ھاسىل قىلىندى، يېزا ئىگىلىكىدە مەھسۇلات ئۈدا ئاشتى، دېھقانچىلىق قوـ شۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسى مەلۇم دەرىجىدە ئۆستۇرۇلۇپ، كۆپ خىل ئىگىلىك گۈلـ
لەپ ياشناشتەك داغدام يولغا كىردى. يېزا ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە يېللىق ساپ كىرىمى ناھايىتى تېز ئاشتى. 1985-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ساپ كىرىم 365,12 يۈەنگە يېتىپ، 1978-يىلدىكى 83,43 يۈەندىن 3,16 ھەسسە ئاشتى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان مالىيە ئەھۋالى

جەدۋەل 8 ــ 7

بىرلىكى: 1000 يۈەن

مەزگىلى	يىللار	چىقىم جەمئىي	1. خام چوت ئىنچىكىلىكى چىقىم جەمئىي	2. ساتىلغان سودا	3. جامائەت ئىشلىرى	4. مەدەنىيەت مائارىپ، سەھىيە	5. ئىجتىمائىي پارۋاللىق	6. مەمۇرىي باشقۇرۇش خراجىتى	7. تۇرۇشلۇشتۇرۇش خراجىتى	8. باشقا چىقىم	9. ئاساسىي قۇرۇلۇش	10. كۆچمە مەبلەغ	11. چوڭ سىستېما ئاپتوماتىك چىقىم
1. بەشىللىق پىلان مەزگىلى	1953	1614	543			109	3	431					1071
	1954												
	1955												
	1956	2352	750		20	193	15	466		3			1504
	1957	2713	969		4	377	25	499		4			1623
	جەمئىي												
2. بەشىللىق پىلان مەزگىلى	1958	5315	2642	479	7	709	32	898		15			2522
	1959	5251	2915	426	32	894	19	649		16			1975
	1960	6392	2995	489	5	812	29	637		4			2407
	1961	5299	2628	8		696	373	530		17			1419
	1962	6366	1838			706	282	613		72			4101
	جەمئىي	28623	13018	1402	44	3817	735	3327		124			12418
ئەڭدىنى مەزگىل	1963	4219	1308	2	11	438	58	444		51			2749
	1964	5206	1902		9	743	103	497		160			3195
	1965	6224	2177		125	890	209	459		62			3819
	جەمئىي	15649	5387	2	145	2071	370	1400		273			9763
3. بەشىللىق پىلان مەزگىلى	1966	7135	2207	21	307	672	58	693		50			4763
	1967	6135	1922	61	123	715	49	451		56			4040
	1968	5227	1596		104	579	44	428	1	87	131		3314
	1969	6344	2203		66	632	34	470	13	56	509		4096
	1970	8148	2610		66	621	26	512	660	49	331	30	5400
	جەمئىي	32989	10538	82	666	3219	211	2554	674	298	971	30	21613
4. بەشىللىق پىلان مەزگىلى	1971	8232	2515	8	79	812	125	587	101	59	316		5431
	1972	5939	3138	35	112	1061	89	616	38	105	375		2459
	1973	6836	4404	140	92	1259	67	668		81	1367	130	2357
	1974	6906	4247	446	83	1248	92	689	108	21	795	121	2557
	1975	7417	4167	407	81	1386	93	757	71	45	422	82	3152
	جەمئىي	35321	18462	1036	447	5766	436	3317	318	311	3475	333	15956
5. بەشىللىق پىلان مەزگىلى	1976	8197	4941	604	84	1490	73	854	132	32	347		3121
	1977	9261	5361	778	78	1565	68	936	294	54	401		3598
	1978	8966	5915	165	107	1801	84	998	163	48	826	277	2668
	1979	10715	7209	930	147	2050	109	1270	76	114	757	85	2791
	1980	10776	7236	5176	45	2528	130	1341	495	295	425	67	3469
	جەمئىي	47915	30662	2993	461	9434	464	5399	710	543	2766	429	15647
6. بەشىللىق پىلان مەزگىلى	1981	11739	6680	171		2611	183	1238	96	408	245	143	5001
	1982	13008	8383	457	64	3270	200	1816	193	368	276	113	4461
	1983	12530	10153	544	40	3790	241	2113	200	494	120	20	1966
	1984	13822	13358	1994	33	4242	244	2775	150	700	464		140
	1985	23667	15978	1425	1550	5530	363	3204	100	1901			5674
	جەمئىي	74766	54552	4591	1687	19443	1231	11146	739	3871	1105	276	17242

II باب پۇل مۇئامىلە

§1. ئاپپارات

1. پۇل قۇيۇش جۇجۇقى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 24-يىلى (1759-يىلى) ئاقسۇدا جۇجۇق (ئىدارە) تەسىس قىلىنىپ، پۇل قۇيۇلۇپ، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچا، قاراشەھەر، سايرام، باي قاتارلىق يەتتە شەھەرنى ئېھتىياجلىق پۇل بىلەن تەمىنلىگەن. چىيەنلۇڭ 31-يىلى (1767-يىلى) ئاقسۇ پۇل جۇجۇقى ئۇچتۇرپانغا كۆچۈرۈلگەن، جياچىڭ 3-يىلى (1798-يىلى) يەنە ئاقسۇغا كۆچۈرۈپ كېلىنگەن.

گۇاڭشۇ 4-يىلى (1878-يىلى) جاڭ ياۋخانغا مەلۇم قىلىپ، ئاقسۇدا زاۋۇت قۇرۇپ پۇل قۇيدۇرغان.

گۇاڭشۇ 6-يىلى (1880-يىلى) زوزۇڭتاڭ خاندىن يولىورۇق سوراپ، ئاقسۇدا جۇجۇق قۇرۇپ، كۈمۈش تەڭگە قۇيدۇرغان.

گۇاڭشۇ 12-يىلى (1986-يىلى) ۋېي گۇاڭتاۋ ئاقسۇدا مىس يارماق قۇيدۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 13 ۋىلايەت، ئايماق، ناھىيىلەرنى تەمىنلىگەن. كۇچا جۇجۇقى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان.

گۇاڭشۇ 18-يىلى (1892-يىلى) ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقى كۇچاغا كۆچۈرۈلگەن.

گۇاڭشۇ 19-يىلى (1893-يىلى) ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى خۇاڭ گۇاڭدا ۋىلايەت خەزىنىسىدىن 5000 سەر كۈمۈش قەرز ئېلىپ، ئۇچاق سېلىپ، كۈمۈش پۇل قۇيدۇرغان.

2. خەزىنە ۋە ھۆكۈمەت پۇل جۇجۇقى

داۋگۇاڭ 8-يىلى (1828-يىلى) نايەنچىڭ قاتارلىقلار خانغا مەلۇم قىلىپ، باج كىرىمىنى ساقلاشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، ئاقسۇ خان ئامبال مەھكىمىسى ئىچىدە بىر كۈمۈش خەزىنىسى تەسىس قىلىپ، ئۇنى باشقۇرۇشقا مەخسۇس مۇھۇردار بەگ قويغان.

گۇاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى) ئاقسۇ ۋالىيسى جياڭ يۈپۇ خەزىنىدىن 30 مىڭ سەر كۈمۈش ئاجرىتىپ ۋە 300 مىڭ ۋاراق قەغەز پۇل باستۇرۇپ، ھەمدە ئۆلكە باستۇرغان يوپۇر پۇلدىن 30 مىڭ ۋاراق ئېلىپ ھۆكۈمەت پۇل جۇجۇقى قۇرغان.

گۇاڭشۇ 30-يىلى (1907-يىلى) ۋالىي فەن جېن خەزىنىدە ساقلىنىۋاتقان 30 مىڭ سەر پۇلنى تەيەنجىنلىك سودىگەر جۇشىنيۈگۈغا ئاجرىتىپ بېرىپ، پۇل ئامانەت كەسپىنى يولغا قويغان، ئۆسۈمى شۇ يىلى 2-ئايىنىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ ھېسابلانغان، يىللىق ئۆسۈمى بىر پۈڭ بولۇپ، پەسىل بويىچە خەزىنىگە تاپشۇرۇلغان، قەرەلى بەش يىل قىلىپ بەلگىلەنگەن. ئۇنىڭ دەرىكتو-

رى لوجىشىك بولۇپ، ئورنى جەنۇبىي دەرۋازىنىڭ سىرتىغا جايلاشقان.

گۇڭشۇ 34-يىلى (1908-يىلى) ۋاڭ شۇشياڭ ئۇرۇمچى ھۆكۈمەت پۇل جۈجۇقىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەپ، ئۇرۇمچىدە باش جۈجۇق، ئاقسۇدا چوڭ جۈجۇق، ھەرقايسى مەھكىمە، ئايماق، ۋىلايەت، ناھىيىلەردە شۆبە جۈجۇق تەسىس قىلغان. ھۆكۈمەت پۇل جۈجۇقى مىنگونىڭ 18-يىلى (1929-يىلى) غىچە داۋاملىشىپ، ئاندىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان.

3. گۆرۈخانا

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىن مىنگو دەۋرىگىچە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بازىرىدا، يەنى دەل-تەي، دېڭشياڭ ئىسىملىك ئىككى چوڭراق مىلچ مال سودىگىرى قوشۇمچە گۆرۈخانا ئاچقان. بۇ گۆرۈخانا جەنۇبىي دەرۋازىنىڭ سىرتىغا جايلاشقان. جۇگۇڭباۋ، جوباۋخې دېگەن سودا-گەرلەر قوشۇمچە ئۇششاق گۆرۈكە شىلىك بىلەن شۇغۇللانغان، بۇلارنىڭ ئورنى چوڭ تۆت كوچىدا ئىدى. ئۇلاردىن باشقا جەي تىڭشۇن، جەي تىڭگۇڭلار شىمالىي دەرۋازا ئىچىدە (ھازىرقى غالىب-ىيەت ماگىزىنىنىڭ ئورنى) كىچىك گۆرۈخانا ئاچقان بولۇپ، بۇلار قىسقا مۇددەتلىك، ئاز پۇللۇق گۆرۈكە شىلىك، پۇل قەرز بېرىش بىلەن شۇغۇللانغان. بۇ گۆرۈخانىلارغا دېھقانچىلىق سايمانلىرى ۋە چاپان قاتارلىق كىيىم-كېچەكلەر گۆرۈگە قويۇلاتتى. گۆرۈ پۇلى نەچچە ئون تىيىن تۆكۈپۈردىن نەچچە يۈز تىيىن تۆكۈپۈرغىچە ئىدى. گۆرۈگە قويۇلغان بۇيۇمنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتسە قايتۇرۇل-مايتتى. گۆرۈ ئۇسۇمى ئۈچ پۈكۈدىن بەش پۈكۈنچە بولۇپ، مۇددىتى بىر ھەپتە ئىدى.

4. بانكا

مىنگونىڭ 24-يىلى (1935-يىلى) 5-ئاينىڭ 1-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىنىڭ ئاقسۇ شۆبە بانكىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئورنى ئاقسۇ كونىشەھەردە بولۇپ، مىنگونىڭ 26-يىلى (1937-يىلى) 6-ئاينىڭ 16-كۈنى ئاقسۇغا كۆچۈرۈپ چىقىلىپ، ۋاڭ چاڭيۈەننىڭ قورۇسىغا (ھازىرقى غەربىي چوڭ كوچىدىكى ئۇنيۈبرسال ماگىزىنىنىڭ ئورنى) ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شۇ يىلى 10-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، شۆبە بانكىسىنىڭ ئۈكۈ تەرەپتىكى قوشنىسىغا ئوت كەتكەنلىكتىن، ئاقسۇ كونىشەھەردىكى ئەسلى ئورنىغا كۆچۈرۈپ كېتىلدى.

مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى) 1-ئاينىڭ 1-كۈنى شىنجاڭ سودا بانكىسىنىڭ ئاقسۇ شۆبە بانكىسى تەسىس قىلىندى. بانكا ئورنى ئاقسۇ كونىشەھەردە ئىدى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) 10-ئاينىڭ 15-كۈنى سودا بانكىسىنىڭ ئاقسۇ شۆبە بانكىسى ئاقسۇ كونىشەھەر شۆبە بانكىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، ئاقسۇدا ئىش باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. ئۇنىڭدا بەش خىزمەتچى، 11 مەمۇرىي ساقچى ۋە ئىشچى بار ئىدى. مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) شىنجاڭ سودا بانكىسى ئاقسۇ ئىش باشقارمىسىنى شۆبە بانكىسىغا، ئاقسۇ كونىشەھەر شۆبە بانكىسى ئىش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى. ئاقسۇ شۆبە بانكىسىغا باي، ئاقسۇ كونىشەھەر ۋە ئۇچتۇرپان ناھىيىلىرىدىكى ئىش باشقارمىلىرى قارايدىغان بولدى.

مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) 12-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ شۆبە بانكا شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىسىنىڭ ئاقسۇ شۆبىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇپ، ئۆزۈن ئۆتمەي ئاقسۇ شۆبە بانكا بىلەن ئاقسۇ كونە-شەھەر تارماق بانكا بىرلەشتۇرۇۋېتىلدى. 1949-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇ شۆبە بانكا ئاقسۇ كونە-

شەھەرگە كۆچۈرۈلدى.
1950-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى ئۆلكىلىك بانكىنىڭ ئاقسۇ شۆبە بانكىسى جۈڭگو خەلق بانكىسىنىڭ ئاقسۇ مەركىزىي تارماق بانكىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرىنىڭ كەسىپىي ئىشلىرىنى ئۈستىگە ئالدى. 1952-يىلى 2-ئاينىڭ 1-كۈنى بۇ بانكا ئاقسۇغا كۆچۈرۈلۈپ، ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىنىڭ پۈل مۇئامىلە ئىشلىرىنى بېجىرىدىغان بولدى.
1954-يىلى مەركىزىي تارماق بانكا سىرتقا قارىتىلغان تىجارەتنى بېجىرمەيدىغان بولدى.
جۈڭگو خەلق بانكىسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك تارماق بانكىسى 1954-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ غالىبىيەت 1-باش مەيدان (شوتا قودۇق) شۆبە پونكتى، بەشتۆگمەن تىجارەت پونكتى، قاراتال تىجارەت پونكتى، قۇمباش تىجارەت پونكتى، ئايكۆل تىجارەت پونكتى، بەشئېرىق تىجارەت پونكتى، ياڭئېرىق تىجارەت پونكتىدىن ئىبارەت تارماق، شۆبە ئاپپاراتلىرى بار ئىدى. بانكا بويىچە ئاساسىي قاتلام ئورۇن ۋە پونكتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا جەمئىي 68 ئادەم بولۇپ، ئۇلار ۋىلايەت، ناھىيە، يېزا-بازاردىن ئىبارەت ئوچ دەرىجىنىڭ پۈل مۇئامىلە كەسپىنى ئۈستىگە ئالغان.
1958-يىلى 3-ئاينىڭ 18-كۈنى ناھىيىلىك تارماق بانكا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خادىملىرى مەركىزىي تارماق بانكىغا قوشۇۋېتىلدى، تۇرلۇك كەسپىلەرنى مەركىزىي تارماق بانكا بېجىرىدىغان بولدى. شۇ يىلى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قوشۇۋېتىلدى، ئاقسۇ كونىشەھەر تارماق بانكا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئاقسۇ كونىشەھەر بازارلىق ئىش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى.
1962-يىلى 4-ئايدا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسىدىن ئايرىلىپ چىقتى. 1963-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك تارماق بانكا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.
1969-يىلى 4-ئاينىڭ 30-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك تارماق بانكا بىلەن مەركىزىي تارماق بانكا بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى، 1970-يىلى 12-ئاينىڭ 23-كۈنى ناھىيىلىك تارماق بانكا مەركىزىي تارماق بانكىدىن ئايرىلىپ چىقتى.
1975-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 1979-يىلى 12-ئاينىڭ 31-كۈنگىچە ۋىلايەتتىكى ئورۇنلارنىڭ پۈل مۇئامىلە كەسپىنى مەركىزىي تارماق بانكىنىڭ ئىش بېجرىش ئورنى (سابىق يېزا ئىگىلىك 1-شى تارماق بانكىنىڭ ئىش باشقارمىسى)، ناھىيىگە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ، جۈملىدىن يېزىلارنىڭ پۈل مۇئامىلە كەسپىنى ناھىيىلىك خەلق بانكىسى بېجىردى. 1980-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى مەركىزىي تارماق بانكىنىڭ ئىش باشقارمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خەلق بانكىسىنىڭ ناھىيىلىك تارماق بانكىسى ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ ۋە شەھسلەرنىڭ پۈل مۇئامىلە كەسپىنى بېجىرىدىغان بولدى.
1983-يىلى 8-ئايدا ئاقسۇدا ناھىيە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر تەسىس قىلىندى. ناھىيىلىك خەلق بانكىسىنىڭ نامى شەھەرلىك خەلق بانكىسىغا ئۆزگەرتىلدى.
1985-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق بانكىسى جۈڭگو سودا-سانائەت بانكىسىنىڭ ئاقسۇ شەھەرلىك تارماق بانكىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تىجارەت بۆلۈمى، توت ئىش بېجرىش ئورنى، بەش خەلق پۇل ئامانىتى پونكتى تەسىس قىلىندى.
1955-يىلى 7-ئاينىڭ 4-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى قۇرۇلۇپ، 1957-يىلى 5-ئاينىڭ 21-كۈنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1964-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، 1965-يىلى 9-ئاينىڭ 30-كۈنى ناھىيىلىك خەلق بانكىسىغا قوشۇۋېتىلدى، 1980-يىلى يەنە قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.
ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئامانەت-قەرز كوپېراتىپى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك ئامانەت-قەرز كوپە-

راتسىيە دېيىلىدۇ) 1954-يىلى قۇرۇلغان، 1958-يىلى يېزىلارنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئاما-نەت-قەرز كوپېراتسىيلىرى خەلق گۇڭشىلرىنىڭ ئامانەت-قەرز بۆلۈملىرىگە ئۆزگەرتىلىپ، 1962--يىلى ئامانەت-قەرز كېپراتسىيلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئاقسۇ ناھىيىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك ئامانەت-قەرز كوپېراتسىيىنىڭ نامى ئاقسۇ شە-ھەرلىك يېزا ئامانەت-قەرز كوپېراتسىيغا ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە ئون ئاما-نەت-قەرز كوپېراتسىيە، 28 ئامانەت-قەرز شۆبە كوپېراتسىيە بولۇپ، ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 57 گە يەتتى. ئۇلارنىڭ ئۆز مەبلىغى 934 مىڭ 602 يۈەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە جامائەت جۇغلا-مىسى 515 مىڭ 136 يۈەن، دېھقانلارنىڭ پاي پۇلى 419 مىڭ 466 يۈەن.

§2. پۇل ۋە ئوبوروت

1. پۇل

1. تىللا

(1) سەئىدخان تىللاسى

XVI ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەكەن خانلىقىنىڭ خانى سەئىدخان ئۆزىنىڭ ئىسمىنى تىللاغا قويدۇرغان. بۇخىل پۇل ئاقسۇدا ئوبوروت قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ۋاقتى قىسقا، سانى ئاز ئىدى.

(2) تىللا

1874-يىلدىن 1876-يىلغىچە ياقوپ بەگ قەشقەردە ئالتۇندىن پۇل قۇيدۇرۇپ، ئۇنىڭىشتىكى « تىللا » دېگەن نامنى داۋاملىق قوللانغان. بۇ تىللانىڭ سىرتقى دىئامېترى 2.1 سانتىمېتر، ۋەزنى 3.76 گرام بولۇپ، ئوك يۈزىنىڭ سىرتقى چەمبىرىگە ئەرەب ئۇسلۇبىدىكى گۈل نەقشى سىزىلغان، ئىچكى چەمبىرىگە چاغاتاي يېزىقىدا « ئابدۇلئەزىز سۇلتان » دېگەن خەت چۈشۈ-رۈلگەن، ئۇنىڭ قويۇلۇش ھۇنەر-سەنئىتى ئىنتايىن ئەپسى ئىدى. بىر تىللا بەش پۇگلۇق 20 كىچىك تەڭگىگە ئالماشتۇرۇلاتتى. ئاقسۇدا قىممىتى بىر سەرلىك كۈمۈش تەڭگىمۇ ئوبوروت قىلىنغان.

(3) گۇاڭشۇ 33-يىلى (1907-يىلى) شىنجاڭ ۋاسىللار مەھكىمىسىنىڭ بېگى ۋاڭ شۇشياڭ ئۆز ئالدىغا تىللا پۇل قۇيدۇرۇپ، ئۇنىڭغا « شياڭجىن (ئىش ھەققى پۇلى) » دەپ نام بەر-گەن. ئۇ بىر مىسقال، ئىككى مىسقاللىق ئىككى خىل ئىدى. بىر مىسقال ئۇچ سەر كۈمۈش، ئىككى مىسقال ئالتە سەر كۈمۈشكە تەڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئوك يۈزىگە خەنزۇچە « شياڭجىن بىر مىس-قال » « شياڭجىن ئىككى مىسقال » دېگەن خەتلەر چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، ئەپسى ئىشلەتكەن، ئەمما سانى ئاز ئىدى. ئاقسۇدا ئوبوروت قىلىنغاندىن كېيىن كۆپىنچە سودىگەرلەر زاپاس ساق-لىۋالدى ۋە خەلق ساقلاپ قويدى. ئاقسۇدىكى ھەربىي، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىغا ئىش ھەققى تارقاتقاندا مۇشۇ پۇل تارقىتىلدى.

2. كۈمۈش پۇل

(1) تەڭگە

بۇ پۇل 1874-يىلدىن 1876-يىلغىچە تىللا بىلەن بىر ۋاقىتتا قۇيۇلغان.

(2) ئاقسۇ تەڭگىسى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 5-يىلى (1879-يىلى) « ئاقسۇ بەش تېمىن » لىق تەڭگىسى قۇيۇلغان. ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىگە ئۇيغۇر يېزىقىدا « بەش تېمىن » دېگەن خەت، تەتۈر يۈزىگە ئۇيغۇر يېزىقىدا « ئاقسۇدا قۇيۇلدى » دېگەن خەت چۆشۈرۈلگەن.

(3) « گۈاڭ » خەتلىك تەڭگە

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 6-يىلىدىن 8-يىلغىچە (1880-يىلدىن 1882-يىلغىچە) ئاقسۇدا قۇيۇلغان « گۈاڭ » خەتلىك تەڭگە پۇلىنىڭ ئوڭ يۈزىدىكى كىچىك تۆت چاسا شەكلىنىڭ ئوستىگە چۆشۈرۈلگەن خەنزۇچە « گۈاڭ » خېتى « گۈاڭشۇ » خانغا ۋەكىللىك قىلاتتى. كىچىك تۆت چاسا شەكلىنىڭ ئاستىغا ئۇيغۇر يېزىقىدا « بەش تېمىن » دېگەن خەت چۆشۈرۈلگەن. ئوڭ ۋە سول تەرىپىگە گۈل چىقىرىلىپ، قۇيۇلغان يىلى چۆشۈرۈلگەن، تەتۈر يۈزىگە ئۇيغۇر يېزىقىدا « ئاقسۇدا قۇيۇلدى » دېگەن خەت چۆشۈرۈلگەن.

(4) كۆمۈش نوكچا

گۈاڭشۇ 12-يىلى (1886-يىلى) دىن كېيىن تەڭگە پۇل خەجلەش مەنئىي قىلىندى. پارچە-پۇرات كۆندىلىك بۇيۇملارنى سېتىۋالغاندا تۆڭپۇر ئىشلەتكەندىن سىرت، كۆپ سوممىلىق پۈتۈن پۇل خەشلەشكە توغرا كەلسە يەنىلا كۆمۈش نوكچا ئىشلىتىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. كۆمۈش نوكچىنىڭ ساپلىقىنى ئېنىقلاشقا، ۋەزىنىنى ئۆلچەشكە توغرا كەلگەنلىكتىن، ئوبوروت قىلىش ناھايىتى قولايسىز ئىدى. شۇڭا تەڭگە پۇلىنى پۈتۈنلەي مەنئىي قىلىش مۇمكىن بولمىدى.

(5) كۆمۈش تەڭگە (ئاق كوي)

گۈاڭشۇ 15-يىلى (1889-يىلى) دىن كېيىن ئاقسۇدا شىنجاڭ ئۆزى قۇيغان كۆمۈش تەڭگە ئوبوروت قىلىندى. بۇخىل تەڭگە يەنىلا تەڭگە پۇل تۈسىنى ئالغان بولۇپ، خەلق ئادەتتەنگەن سەر، مىسقال، پۇڭ سىستېمىسى قوللىنىلدى. شۇڭا خەلق ئارىسىدا يەنىلا تەڭگە پۇل دەپ ئاتالدى.

(6) ئاقسۇ كۆمۈش تەڭگىسى

گۈاڭشۇ 19-يىلى (1893-يىلى) قىشتا ئاقسۇ ۋالىسى مەھكىمىسىنىڭ غەربىي يان زالغا ئوچاق سېلىنىپ تەڭگە قۇيۇلدى. ۋىلايەتنىڭ خەزىنە ئەلچىسى يەن چاڭبىك دېرىكتورلۇققا تەيىنلەندى. ئۇ قەشقەردىن پىشقان ئون نەپەر ئۇيغۇر ئۇستا يۆتكەپ كېلىپ پۇل قۇيدۇرغان كۆمۈش تەڭگىنىڭ ئوڭ يۈزىگە خەنزۇچە خەت چۆشۈرۈلگەن بولۇپ، ئوتتۇرىسىغا تىك قىلىپ « گۈاڭشۇ كۆمۈش تەڭگىسى مۇنچە سەرلىك »، ئوڭ تەرىپىگە تىك قىلىپ « ئاقسۇ شەھرى »، سول تەرىپىگە تىك قىلىپ « بەش مىسقال » دېگەن خەتلەر قۇيۇلغان. تەتۈر يۈزىگە ئوڭ ۋە سول تەرەپنى ئايلاندۇرۇپ يوپۇرماق گۈلى، ئوتتۇرىسىغا ئۇيغۇر يېزىقىدا « ئاقسۇدا قۇيۇلدى، بەش مىسقال، ھىجرىيە 1310 » دېگەن خەتلەر چۆشۈرۈلگەن. پۇلىنىڭ قىممىتى بەش مىسقال (1893—1895)، ئۇچ مىسقال (1893—1896)، ئىككى مىسقال (1893—1895)، بىر مىسقال (1894) لىق تۆت خىل ئىدى.

ئەينى چاغدا ئاقسۇدا ئۆزى قۇيغان كۆمۈش تەڭگە پۇلدىن تاشقىرى، بازاردا ئوبوروت قىلىنىدىغان تەڭگىلەرنىڭ تۈرى ناھايىتى كۆپ ئىدى، ئۇلار زوزۇڭتاڭنىڭ پەرمانى بويىچە قويۇلغان « تولۇق كۆمۈش بىر سەر » لىك سىرتى يۇمىلاق، چاسا تۆشۈكلۈك كۆمۈش پۇل، چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرىدە قۇيۇلغان سەر، مىسقال بىرلىك قىلىنغان كۆمۈش تەڭگە، قەشقەردىكى ئاتالمىش « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » ۋاقتىدا قۇيۇلغان كۆمۈش پۇل قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

(7) 1949-يىلى 5-ئاينىڭ 20-كۈنى شىنجاڭدا پۇل تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىدىغانلىقى، ئالتۇن قىممىتىدىكى دوللار ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدىغانلىقى، ئۆزىدە كۆمۈش تەڭگە قۇيۇلىدىغانلىقى، ھەر

بىر تەڭگىنىڭ كۆمۈش تەركىبى يەتتە مىسقال ئىككى پۇلگە بولۇپ، ئىچكىرىدە قۇيۇلغان تەڭگە پۇللار بىلەن تەڭ قىممەتكە ئىگە بولىدىغانلىقى ئېلان قىلىندى.

3. مىس پۇل (يارماق)

(1) خوتەن يارمىقى

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۈگىمىك 16-يىلى (73-يىلى) ئاقسۇدا خوتەن يارمىقى ئوبوروت قىلىنغان. بۇ پۇل « خەنزۇ، كاروشتى يېزىقلىق يارماق » دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭدا خەنزۇ يېزىقى ۋە كاروشتى يېزىقى تەڭ قوللىنىلغان. ئۇپۇل مىستىن قۇيۇلغان بولۇپ، يۇمىلاق، قېلىن، تۆشۈكسىز چۆرىدىمە جىيەكسىز ئىدى. ئۇ چوڭ-كىچىكلىكىگە قاراپ ئىككى خىلغا ئايرىلغان. چوڭىنىڭ دىئامېتىرى 2.4 سانتىمېتر، قېلىنلىقى تۆت مىللىمېتر، ئېغىرلىقى 14.8 گرام؛ كىچىكىنىڭ ئېغىرلىقى چوڭىنىڭ ئېغىرلىقىنىڭ تەخمىنەن تۆتتىن بىرىگە باراۋەر ئىدى، خوتەن يارمىقى بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر ئۇچرىتىلغان، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى مۇزېيلاردا بالدۇرقى يارماق ھېسابلىنىدۇ.

(2) كۆسەننىڭ ئىككى خىل يېزىقلىق بەش جۇلۇق يارمىقى ۋە كۆسەننىڭ كىچىك مىس يارماقلىرى.

III ئەسىردىن VII ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان 300 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتا، ئاقسۇدا كۆسەندە قۇيۇلغان ئىككى خىل يارماق پۇل ئوبوروت قىلىنغان. ئۇنىڭ بىرى، « خەنزۇ، كۆسەن يېزىقىدىكى بەش جۇلۇق يارماق پۇل » ، ئۇ قىسقارتىلىپ « كۆسەننىڭ بەش جۇلۇق پۇلى » دەپ ئاتالغان. ئۇنىڭدا خەنزۇ يېزىقى بىلەن كۆسەن يېزىقى تەڭ قوللىنىلغان. بۇ پۇل قىزىل مىستىن ۋە تۆشتىن ئىككى خىل قۇيۇلغان. شەكلى يۇمىلاق، چاسا تۆشۈكلۈك بولۇپ. قېلىنلىقى تەخمىنەن 0.1 سانتىمېتردىن 0.15 سانتىمېترغىچە كېلىدۇ. تەتۇر يۈزىگە خەنزۇچە « بەش جۇ » دېگەن ئىككى خەت چۆشۈرۈلگەن. يەنە بىرخىلى، مىلادى V ئەسىردە قۇيۇلغان « كۆسەننىڭ كىچىك مىس يارمىقى » ، بۇ پۇلنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى رەتسىز، قۇيۇلۇشى قوپال بولۇپ، ئاساسىي جەھەتتىن سىرتى يۇمىلاق، ئوتتۇرىسى چاسا شەكلىنى ساقلاپ قالغان. ئىككى يۈزىدە خەتمۇ، گۈلمۇ يوق. ئۇنىڭ سىرتىنىڭ دىئامېترى 1.2 سانتىمېتردىن 1.9 سانتىمېترغىچە، قېلىنلىقى 0.22 سانتىمېتر، ئېغىرلىقى 0.4 گرامدىن 1.2 گرامغىچە كېلىدۇ، ئۇ، جىن، سۇڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى « كىچىك بەش جۇ » لۇق يارماققا ئوخشىتىپ قۇيۇلغان.

(3) ۋېي سۇلالىسىنىڭ بەش جۇلۇق يارمىقى ۋە تۈركەش يارمىقى

ۋېي سۇلالىسىنىڭ خانى ۋۇدىي زامانىسىنىڭ تەيېەن 1-يىلى (435-يىلى) دىن ۋېي سۇلالىسىنىڭ خانى شياۋۋۇدى زامانىسىنىڭ يوڭشى 1-يىلى (532-يىلى) غىچە قۇيۇلغان بەش جۇلۇق يارماق ئاقسۇدا ئوبوروت قىلىنغان. يارماقتا يازما شەكىلدە « بەش جۇ » دەپ خەت چۆشۈرۈلگەن. ئۇنىڭ دىئامېترى 2.4 سانتىمېتر، ئېغىرلىقى 1.5 گرامدىن 1.7 گرامغىچە، قېلىنلىقى 0.2 سانتىمېتر چامىسىدا بولۇپ، قۇيۇلۇشى قوپال ئىدى.

تۈركەش يارمىقى مىلادى 700-يىلىدىن كېيىن قۇيۇلغان، ئۇ، تالاس شەھىرى (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جامبۇل شەھىرى) دە قۇيۇلغان. ماتېرىيالى برونزا بولۇپ، شەكلى يۇمىلاق، چاسا تۆشۈكلۈك، ئىچى ۋە تېشىدا جىيەكى بار (تېشىدىكى جىيەكى 2.3 سانتىمېتر ئىدى، تۆشۈكىنىڭ دىئامېترى ئالتە مىللىمېتر بولۇپ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى كەيۋەن تۆڭپۇرىغا ئوخشىتىپ قۇيۇلغان.

(4) جۇڭغارىيە يارمىقى

XVI ئەسىردە ئاقسۇدا جۇڭغارىيە يارمىقى ئوبوروت قىلىنغان، ئۇ قىزىل مىستىن قۇيۇلغان بولۇپ، ھەر 50 يارماق بىر تەڭگىگە تەڭ ئىدى. ئۇنىڭ شەكلى يارماق پۇلدىن كىچىك، قېلىن، تۆشۈكسىز بولۇپ، پارىس يېزىقىدا « يەكەن » دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن، سوقۇپ، قىسىپ سوقىچاق شەكىلگە كەلتۈرۈلگەن. بىر ئۈچى ئۇچلۇق بولۇپ، شاپتۇل مېغىزىغا ئوخشايدۇ.

(5) چىيەنلۇڭ تۆڭپۇرى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 25-يىلدىن 26-يىلغىچە (1760-يىلدىن 1761-يىلغىچە) ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقى تۆڭپۇر قۇيغان بولۇپ. ئۇنىڭ شەكلى ئىچكىرىنىڭ يۇمىلاق، چاسا تۆشۈكلۈك يارماق پۇلىغا ئوخشايتتى. ئۇ قىزىل مىستىن قۇيۇلغان بولۇپ، ئوڭ يۈزىگە « چىيەنلۇڭ تۆڭباۋ » دېگەن خەنزۇچە خەت، تەتۈر يۈزىگە ئاقسۇنىڭ يەر نامى چۈشۈرۈلگەن، مانجۇ يېزىقى سول تەرەپكە، ئۇيغۇر يېزىقى ئوڭ تەرەپكە چۈشۈرۈلگەن.

گۇاڭشۇ 4-يىلى (1878-يىلى) ئاقسۇدا چىيەنلۇڭ تۆڭپۇرىنى ئوبوروت قىلىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئۇنىڭ ھەر بىرىنىڭ ۋەزنى بىر مىسقال ئىككى پۇڭ بەش لى بولۇپ، 500 يارماقتا بىر-سەر تەڭگە ئالماشتۇرۇلاتتى.

(6) جياچىن تۆڭپۇرى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ يىللىرىدا ئاقسۇ جۇجۇقى داۋاملىق مىس پۇل قۇيغان.

(7) داۋگۇاڭ تۆڭپۇرى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ يىللىرىدا ئاقسۇدا « داۋگۇاڭ تۆڭپۇرى » ناملىق مىس پۇل قۇيۇلغان.

(8) شىيەنفېڭ، تۆڭجى داچەن پۇلى

شىيەنفېڭ 4-يىلدىن كېيىن تۆڭجى داچەن پۇلى ئوبوروت قىلىنغان بولۇپ، ئۇ بەش داڭلىق (ۋەزنى بىر مىسقال ئىككى پۇڭ)، ئون داڭلىق (ۋەزنى بىر مىسقال بەش پۇڭ)، 50 داڭلىق (ۋەزنى تۆت مىسقال ئىككى پۇڭ) ۋە 100 داڭلىق (ۋەزنى ئالتە مىسقال بەش پۇڭ) قاتارلىق بىر نەچچە خىل ئىدى.

تۆڭجى يىللىرىدا تۆڭجى خان تۆڭپۇر داچىنى ئوبوروت قىلىنغان بولۇپ، پەقەت ئون داڭلىق بىرلا خىل ئىدى.

(9) شىنجاڭنىڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغانلىق خاتىرە پۇلى

بۇ پۇلنىڭ تەتۈر يۈزىگە « 9 » رەقىمى چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇ، گۇاڭشۇ 9-يىلىغا ۋەكىللىك قىلاتتى، ئوڭ يۈزىنىڭ سول تەرىپىگە مانجۇچە، ئوڭ تەرىپىگە ئۇيغۇرچە « ئاقسۇ » دېگەن خەت قۇيۇلغان. بۇ خىل خاتىرە پۇل ئىنتايىن ئۆزگىچە بولۇپ، قۇيۇلغان سانى كۆپ بولمىغاچقا بازاردا ئاز ئوبوروت قىلىنغان، كۆپىنچە خەلق يىغىپ ساقلىغان.

(10) گۇاڭشۇ تۆڭپۇرى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ يىللىرىدا ئاقسۇ جۇجۇقى « ئون داڭلىق » مىس پۇل قۇيغان.

گۇاڭشۇ يىللىرىدىن باشلاپ ئوبوروت قىلىنغان تۆڭپۇر قىزىل مىستىن قۇيۇلغان بولۇپ، 400 يارماق تۆڭپۇر بىر سەر كۆمۈشكە سوندۇرۇلاتتى.

4. قەغەز پۇل

(1) شىنجاڭ ھۆكۈمەت پۇلى (ياغ تىزا)

ئۇنىڭ ھەر بىر ۋاراقى 400 يارماق تۆڭپۇرغا چېقىشتۇرۇلۇپ، بىر سەر كۆمۈش تەڭگىگە سوندۇرۇلاتتى. بۇ پۇل شىنجاڭنىڭ ئاقسۇدا ئوبوروت قىلىنغان ئەڭ دەسلەپكى ياغ تىزا بولۇپ،

دەسلەپ ئوبوروت قىلىنغاندا، پۇقرالار ئۇنىڭغا ئىشەنمىگەن، قىممىتى بىلەن ئەمەلىي پۇل سانى ماس كەلمىگەنلىكتىن، ئۇچ پۇڭ پەرق پۇلى قوشۇپ بېرىلگەن. كېيىن قەغەز پۇلغا ئۆزگەرتىلىپ، لاتا پۇل يىغىۋېلىنغان. پەرق قوشۇپ بېرىش ئاۋالقىدەك داۋاملاشقان. كېيىن ساختىسى كۆپەيىپ كېتىپ، زىيان ناھايىتى زور بولغاچقا، ئۇزۇن ئۆتمەي يىغىۋېلىنىپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان.

(2) لاۋلۇكچىياۋ تىزىسى

ئۇنىڭ قىممىتى 400 يارماق تۆڭپۇرغا باراۋەر ئىدى. ئۇنىڭ شەكلىدە بولۇپ، 130×260 مىللىمېتىر كېلەتتى. ئۇڭ يۈزىنىڭ تۆت ئەتراپىغا قىزىل رەڭلىك گۈللۈك گىرۋەك چىقىرىلغان، ئوڭ ۋە سول تەرەپكە ئىككى سېرىق ئەجدىھا سۆرىتى چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇلارنى يېشىل بۇلۇت ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇستۇن تەرىپىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا چوڭ مارجان، تۆۋەن تەرىپىگە يېشىل دېڭىز سۈيى چۈشۈرۈلگەن. ئوتتۇرىدىكى ئۇزۇنچاق چاسا شەكىللىك رامكا ئىچىگە خەنزۇ يېزىقىدا « شىنجاڭ ھۆكۈمىتى باش پۇل جۇجۇقى، بۇ پۇلغا 400 يارماق تۆڭپۇر بېرىدۇ » دەپ يېزىلغانىدى، تەتۈر يۈزىدە يېشىل گۈل نەقىشلىرى بولۇپ، قارا رەڭدە خەنزۇ يېزىقىدا مۇنداق ئىلان يېزىلغان: « گەنسۇ، شىنجاڭ قاتارلىق جايلارنىڭ ھەربىي-مەمۇرىي ۋالىي مەھكىمىلىرى بىرلەشمىسى، گەنسۇ-شىنجاڭ پەرماندار مەھكىمىسىنىڭ پەرمانداری ۋاڭ ۋېي شۇنى ئوقتۇرىدۇكى: ئۆلكە مەركىزىدىكى ھۆكۈمەت باش پۇل ئىدارىسىنىڭ قارارى بويىچە ھازىردىن باشلاپ بۇ پۇل ئىشلەتىلىدۇ. ئۆلكە دائىرىسىدىكى غەللە-پاراق، باج تاپشۇرۇش قاتارلىق ئىشلاردا بارلىق ھۆكۈمەت پۇلى تاپشۇرىدىغان ئىشلاردا مۇشۇ پۇل قوللىنىلىدۇ. ئەگەر ئەسكى ئەمەلدارلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، قاقتى-سوقتى قىلىدىغان، قوبۇل قىلمايدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلسە، داۋا قىلىنسا، سوراقتا تارتىلىپ، قاتتىق جازالىنىدۇ. تولۇق خەۋەردار بولۇڭلار. بۇنىڭغا پۈتۈن ئۆلكىدىكى مۇلكى، ھەربىي ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر، پۇقرالارنىڭ بىردەك رىئايە قىلىشىنى ئۈتۈنمىز » . ئۇستىگە « گەنسۇ-شىنجاڭ پەرمانداری مۇھۇری » دېگەن مۆھۈر بېسىلغان. سول ۋە ئوڭ تەرەپتىكى پۇل گىرۋەكلىرىگە قىزىل رەڭلىك چاك تامغىسى بېسىلغان.

(3) ئاقسۇ قەغەز پۇلى

گۇاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى) ئاقسۇدا 10 مىڭ ۋاراق قەغەز پۇل بېسىلغان ۋە تارقىتىلغان بولۇپ، « ئاقسۇ خۇاپياۋ تىزىسى » دەپ ئاتالغان. بۇ پۇلنىڭ قىممىتى 400 تۆڭپۇرغا تەڭ بولۇپ، بىر سەر كۈمۈشكە سۇندۇرۇلاتتى. ئۇ، ئاقسۇ ۋىلايىتى تەۋەسىدىلا ئوبوروت قىلىنىش بىلەن چەكلەنگەن، ئۇنىڭ قەغىزى ناچار بولغاچقا، ئاسانلا يىرتىلىپ كېتەتتى. شۇڭا ئۇچ يىل ئوبوروت قىلىنغاندىن كېيىن، يىغىۋېلىنىپ، ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. ئاقسۇ قەغەز پۇلى بىلەن بىرلا ۋاقىتتا، ئۆلكىلىك ۋاسال مەھكىمىسى ئىككى قېتىم 50 مىڭ سەر قىممىتىدىكى ياغ تىزا ئاقسۇ پۇلىنى بېسىپ بەردى. ئۇنىڭ ئوبوروت قىلىنىش دائىرىسى، قىممىتى ئاقسۇ خۇاپياۋ قەغەز پۇلى بىلەن ئوخشاش بولۇپ، بېسىلىشى قوپال ئىدى، ئۇنىڭ ساختىسىنى ياساش ئاسان بولغاچقا، ئۇزۇن ئۆتمەي تارقىتىشتىن توختىتىلدى.

(4) ئۆلكە پۇلى

مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) دىن كېيىن ئاقسۇدا ئۆلكىلىك مالىيە مەھكىمىسى تارقاتقان ئۆلكە پۇلى ئوبوروت قىلىندى. ئۇ، تىك شەكىلدىكى چوڭ ھۆكۈمەت تىزىسى بولۇپ، بەيداۋلىن قەغىزىگە تاش مەتبەئەدە بېسىلغان. ئۇنىڭ بېسىلىشى بىر قەدەر قوپال ئىدى. ئۆلچىمى 15—113 مىللىمېتىر بولسىمۇ، ئەمما بىردەك ئەمەس ئىدى. ئوڭ يۈزىنىڭ ئەتراپىغا مارجان ئۈيناپ تۇرغان ئىككى ئەجدىھار، سول ۋە ئوڭ تەرىپىگە بىردىن ئىككى خىل رەڭدىكى ئۇزۇن بۆەجدىھار، ئۈستۈن قىسمىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا بىر ئوتلۇق شار، ئاستىنقى قىسمىغا دېڭىز سۈيىنىڭ رەسىمى

چۈشۈرۈلگەن، ئوتتۇرىسىنىڭ تېگى ساغۇچ رەڭدە بولۇپ، ئوتتۇرىسىدىكى چاسا كاتەك ئىچىگە توغرىسىغا « شىنجاڭ مالىيە مەھكىمىسى تەرىپىدىن چىقىرىلغان ھۆكۈمەت پۇلى » دېگەن خەت، دەل ئوتتۇرىسىغا تىك قىلىپ، « بۇ پۇلغا 400 يارماق تۆگىپۇر بېرىلىدۇ » . دەپ يېزىلغان تەتۈر يۈزىگە مالىيە مەھكىمىسىنىڭ ئىلانى خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە يېزىقتا يېزىلىپ، ئۇستىگە ھۆكۈمەت تامغىسى بېسىلغان. ئىلاننىڭ تېكىستى مۇنداق: شىنجاڭ مالىيە مەھكىمىسى شۇنى ئوقتۇرىدۇكى، قارار بويىچە بۇ خىل ھۆكۈمەت پۇلى ئۆلكە تەۋەسىدە غەللە-پاراق، ئوت-چۆپ بەجى تاپشۇرۇشتا ۋە ھۆكۈمەت پۇلى تاپشۇرىدىغان بارلىق ئىشلىتىلىدۇ. ھۆكۈمەت پۇل جۈجۇقى كۆمۈش تەڭگىگە تېگىشىپ بېرىدۇ. ئەگەر كىملىگۈسىدە ھۆكۈمەت بانكا تەسىس قىلىپ قالسا، بانكا چىقىم قىلىپ بېرىدۇ. ناۋادا ئەسكى ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، قاقتى-سوقتى قىلىپ، قوبۇل قىلمايدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلسە، مەھكىمىزگە ئەرز قىلىنسا، قاتتىق جازالىنىدۇ » .

(5) پارچە خەجلىنىدىغان كىچىك پۇللار

مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى) دىن كېيىن، پۇل پارچىلاشتا ئىشلىتىلىدىغان 100 يارماقلىق تۆگىپۇر (ئىككى مىسقال بەش پۇڭ كۈمۈشكە تەڭ) كىچىك پۇل قوشۇمچە پۇل ئورنىدا ئوبوروت قىلىنىدىغان بولدى. بۇ خىل كىچىك پۇلنىڭ چۆرىسىگە ئىككى شىرنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن. ئەمما شىر ياخشى بېسىلمىغاچقا، ئىنتا ئوخشاپ قالغان. شۇڭا، پۇقرالار بۇخىل پۇلنى « گۈۋازى پۇ-ياۋ (كۆچۈك پۇل) » دەپ ئاتىغان.

(6) ئون سەرلىك ۋە 50 سەرلىك ئۆلكە پۇلى.

مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) ئون سەرلىك، تاش مەتبەئىدە بېسىلغان ئۆلكە پۇلى ئوبوروت قىلىنىدى، ئۇنىڭ ئوڭ يۈزىدە يېشىل رەڭلىك تەگ سىزىقچىلىرى، كۆك رەڭلىك گۈل نەقشىلىرى ۋە يېزىق بولۇپ، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە يېزىقلاردا: « شىنجاڭ مالىيە نازارىتى تەرىپىدىن چىقىرىلغان ھۆكۈمەت پۇلى، بۇ پۇلغا ئون سەر تۆگىپۇر ئېلىشقا بولىدۇ » دەپ يېزىلغان؛ تەتۈر يۈزىدە سېرىق رەڭلىك تەگ سىزىقچىلىرى، يېشىل رەڭلىك گۈل جىيەك ۋە يېزىق بولۇپ، ئوتتۇرىسىغا ئويغۇر، خەنزۇ يېزىقلىرىدا « شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى، مالىيە نازارىتىنىڭ كۆرسەتمىسى مۇنداق: بۇ پۇلنىڭ ھەر بىر ۋارىقى ئون سەر، ھەر بىر سېرى يۈزۈنقىدەك 400 يارماققا تەڭ، خەلق ئارىسىدىكى غەللە-پاراق، باج تاپشۇرۇش، ھۆكۈمەت پۇلى تاپشۇرۇشتا بىر-دەك مۇشۇ پۇل قوللىنىلىدۇ. ئەگەر يالغاندىن ياسىغانلار سېزىلسە، قاتتىق جازالىنىدۇ. بۇ پۇلنى ئاسراپ ساقلاڭ، ئالاھىدە كۆرسەتمە يېزىلدى » دېگەن ئىلان بېرىلگەن، ئۇستىگە ھۆكۈمەتنىڭ چوڭ تامغىسى بېسىلغان.

تاش مەتبەئىدە بېسىلغان 50 سەرلىك ئۆلكە پۇلىنىڭ ئۆلچىمى 139×95 مىللىمېتر بولسىمۇ، ئەمما بېسىلىشتا، چوڭ-كىچىك، خەت-رەسىملىرى تۇتۇق بولۇپ قالغاچقا ئۇنى ئېنىق كۆرگىلى بولمايتتى. كەينى يۈزىدىكى ئىلان ئون سەرلىك ئۆلكە پۇلىدىكىگە ئوخشاش ئىدى.

(7) مىنگونىڭ 27-يىلى (1938-يىلى) يېڭى ئۆلكە پۇلى ئوبوروت قىلىندى. ئۇنىڭ بىر دوللار، ئۈچ دوللار، بەش دوللار، ئون دوللارلىق خىللىرى بار ئىدى. 1945-يىلدىن 1949-يىلغىچە جەمئىي 18 خىل سوممىدىكى يېڭى ئۆلكە پۇلى تارقىتىلدى. ئۇنىڭ سوممىسى 100 دوللاردىن تەدرىجىي كۆپەيىپ 600 مىليون دوللارغا يېتىپ، سوممىسى تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى قەغەز پۇلغا ئايلاندى.

(8) كۆمۈش پۇل

1949-يىلى 5-ئايدا كۆمۈش پۇل ئوبوروت قىلىندى. بۇ پۇلنىڭ ئاساسىي قىسمى بىر يۈەن،

بەش يۈەن، ئون يۈەن بولۇپ، 50 پۇلۇك، 30 پۇلۇك، ئون پۇلۇك، بەش پۇلۇك ۋە بىر پۈتۈلۈك پارچە-لىرىمۇ بار ئىدى.

(9) خەلق پۇلى

1955-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن ئىلگىرى كونا خەلق پۇلى، ئۇنىڭدىن كېيىن يېڭى خەلق پۇلى ئوبوروت قىلىنىدى. 30 يىلدىن بۇيان، خەلق پۇلى كۆرۈنەرلىك ئىناۋەت قازىنىپ، تاربختىن بۇيانقى ئەڭ مۇھىم، بىرلىككە كەلگەن پۇل بولۇپ قالدى.

2. مىس پۇل قۇيۇش

1761-يىلى ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقى قۇرۇلدى. ئۇ ئۇرۇمچى باۋدى جۇجۇقىدىن 94 يىل، قەشقەر جۇجۇقىدىن 92 يىل بالدۇر قۇرۇلغان پۇل جۇجۇقى ھېسابلىنىدۇ. ئاقسۇ جۇجۇقى 76 يىل پۇل قويغان. ئۇ شىنجاڭ بويىچە يەتتە چوڭ پۇل قۇيۇش جۇجۇقى ئىچىدىكى پۇل قۇيغان ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇن جۇجۇق ھېسابلىنىدۇ. بۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقىدا ئالتە ئوچاق بولۇپ، ئاساسەن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر قايسى جايلار تاپشۇرغان، ئاقسۇ شەھىرىدىكى بەگلەر تارتۇق قىلغان ۋە ھۆكۈمەت قازدۇرغان مىستىن يېڭى تۆڭپۇر قۇيغان، تۆڭپۇر قۇيۇش باشلانغان يىلى يەتتە ئاي-دىلا 700 تەڭگىدىن ئارتۇق پۇل قۇيغان.

ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقى چىيەنلۇك 31-يىلى (1766-يىلى) پۇل قۇيۇشتىن ئۇچتۇرپانغا كۆچۈرۈلگەن، جياچىڭ 4-يىلى (1799-يىلى) يەنە ئاقسۇ كۆچۈرۈپ كېلىنىپ، قايتا ئېچىلغان؛ تۆڭجى 4-يىلى (1865-يىلى) پۇل قۇيۇش توختىتىلغان، گۇاڭشۇ 4-يىلى (1878-يىلى) قايتا ئې-چىلغان؛ گۇاڭشۇ 9-يىلى (1883-يىلى) پۇل قۇيۇش توختىتىلغان، گۇاڭشۇ 12-يىلى (1886-يىلى) قايتىدىن ئېچىلغان؛ گۇاڭشۇ 18-يىلى (1892-يىلى) كۆچاغا كۆچۈرۈلگەن.

1878-يىلىدىن 1887-يىلىچە ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقى جەمئىي 325 مىڭ 465 جىڭ ساپ مىستىن، 40 مىليون 57 مىڭ 232 دانە تۆڭپۇر قۇيغان.

1890-يىلىدىن باشلاپ، ئاقسۇ پۇل جۇجۇقى ھەر يىلىنىڭ 1-ۋە 12-ئېيىدىن باشقا، ھەر ئاينى بىر تۇرۇم ھېسابلاپ، پۈتۈن يىلدا ئون تۇرۇم، ھەر تۇرۇمدا 900 تىزىق، پۈتۈن يىل-دا 1000 تىزىق يارماق قۇيغان.

تۆڭپۇر قۇيۇشقا نۇرغۇن مىقداردا ياغاچ كۆمۈر كېتىدىكەنلىكتىن، كۆپ يىل پۇل قۇيۇش ئارقىسىدا ئاقسۇ ئەتراپىدىكى ئورمانلار كېسىلىپ تۈگەپ كېتىدىكەن. شۇڭا 1892-يىلى پۇل قۇيۇش توختىتى-لىپ، كۆچاغا كۆچۈرۈلگەن.

3. ئوبوروت

چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى، چيەنلۇك يىللىرىدا مىس پۇل ئوبوروت قىلىنغان بولۇپ، ئاقسۇدا ھەر بىر مىس پۇلنىڭ قىممىتى بىر پۇلۇك كۆمۈشكە تەڭ ئىدى. دەسلەپتە 50 مىس پۇل بىر تەڭگە قىلىپ بېكىتىلگەن، كېيىن 100 مىس پۇل بىر تەڭگە قىلىپ بېكىتىلىپ، بىر سەر كۆمۈشكە سۇندۇرۇلدى. چيەنلۇك 25-يىلى (1760-يىلى) 70 يارماق بىر سەر كۆمۈشكە سۇندۇرۇلغان، چيەنلۇك 26-يىلى (1761-يىلى) 100 يارماق بىر سەر كۆمۈشكە سۇندۇرۇلدى، دېمەك بازار باھاسى دائىم ئۆرلەپ-تۆۋەنلەپ تۇرغان. چيەنلۇك 30-يىلى (1765-يىلى) ئاقسۇ قاتارلىق جاي-لاردىكى سودىگەرلەر يەكەنگە سودا قىلىشقا مال ئاپىرىپ، ئۇ يەردىن مال ئالماي، نۇرغۇن

پۇل ئېلىپ كەلگەن. يەكەندە پۇلنىڭ باھاسى بەك ئۆرە بولغاچقا، ھەر بىر سەر تەڭگە 70-80 يارماق تېگىشكەن. كېيىن، پۇل كۆپلەپ قۇيۇلغانلىقتىن، بازاردىكى تۆڭپۇر يىلدىن-يىلغا كۆپىيىپ، يەنە پۇل پاخاللىقى يۈز بېرىپ، تۆڭپۇرنىڭ كۇرسى چۈشۈپ كەتتى. چىيەنلۇڭ 52-يىلى (1787-يىلى) ھەر بىر سەر كۈمۈش تەڭگە 170-180 يارماق مىس پۇلغا سۈندۇرۇلىدىغان بولدى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن « كۈمۈش قىممەتلىشىپ، يارماق ئەرزانلاشتى »، مال باھاسى ئۆرلەپ، تۆڭپۇر پۇلنىڭ كۇرسى ئۆزلۈكسىز تۆۋەنلىدى، ھەر مىللەت خەلقى بۇنىڭدىن ئىنتايىن نارازى بولدى.

گۇاڭشۈ 1-يىلى (1874-يىلى) بازار سودىسىدا ھەر بىر سەر تەڭگىگە 500 تۆڭپۇر تېگىشىلىدى. گۇاڭشۈ 15-يىلى (1889-يىلى) يارماق بىلەن كۈمۈشنى تېگىشىش نىسبىتى بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ، 400 تۆڭپۇر بىر سەر كۈمۈشكە سۈندۇرۇپ ھېسابلىنىدىغان بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن قايتا ئۆزگىرىش بولمىدى. لېكىن، خەلق ئارىسىدىكى سودىدا بازار باھاسى يەنىلا گاھ ئۆرلەپ، گاھ تۆۋەنلەپ تۇردى. گۇاڭشۈ 19-يىلى (1893-يىلى) ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقى پۇل قۇيۇشنى توختاتقاچقا، توڭپۇر تېگىشىش ئىنتايىن مۇشكۈل بولدى. ھەر بىر سەر كۈمۈشكە 370 ياكى 70 نەچچە تۆڭپۇر تېگىشىلدى. ھەر قېتىم مائاش تارقاتقان چاغدا توڭپۇرنىڭ باھاسى تېخىمۇ قىممەتلىشىپ، ھەتتا بىر ئاي بۇرۇن تۆڭپۇر تېگىشكە كۈمۈش ئۆتكۈزۈپ قويسىمۇ، ۋاقتى كەلگەندە كۆپرەك تېگىشكىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ تۆڭپۇرى (مىس پۇلى) بىلەن شىمالىي شىنجاڭ يارمىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىدىكى باھا نىسبىتى 1:10 ئىدى، كېيىن تەدرىجىي 1:5 بولدى، شۇنىڭدىن كېيىن قايتا ئۆزگەرمىدى.

گۇاڭشۈ 1-يىلى (1875-يىلى) ھەر بىر سەر كۈمۈشكە 500 تۆڭپۇر، 2000 يارماق تېگىشىلگەن، شۇڭا تۆڭپۇر بىلەن يارماقنىڭ باھا نىسبىتى « بىردە تۆت » بولغان. گۇاڭشۈ 15-يىلى (1889-يىلى) بىر سەر كۈمۈشكە 400 تۆڭپۇر، ئىككى تىزىق يارماق (2000 يارماق) تېگىشىكە ئۆزگەرتىلىپ، تۆڭپۇر بىلەن يارماقنىڭ باھا نىسبىتىدىكى 1:5 نىسبەت يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن.

ئاقسۇدا ئوبوروت قىلىنغان مىس پۇلنىڭ تۇرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇزۇن قۇيغان تۆڭپۇردىن سىرت، كۆچا، ئۇچتۇرپان، قەشقەر ۋە يەكەن قاتارلىق تۆت پۇل قۇيۇش جۇجۇقى چىققان سۆلالىسىنىڭ پۇل سانىقىغا ئاساسەن تارقاتقان ھەرخىل چوڭ-كىچىك مىس پۇللار بار ئىدى. بۇ پۇللار ئۆزئارا ئوبوروت قىلىناتتى، چەكلىمىگە ئۇچرىمايتتى. تۆڭجى 3-يىلى (1864-يىلى) ئاقسۇدا ئوبوروت قىلىنغان پۇللاردىن يەنە كۆچادا يېڭىدىن قۇيۇلغان شەكلى يۇمىلاق، چاسا تۆشۈكلۈك « راشىدىن ئۇيغۇر پۇلى » بولۇپ، بۇ پۇلنىڭ ئىككى تەرىپىگە كونا ئۇيغۇر يېزىقى (يەنى چاغاتاي يېزىقى) چۈشۈرۈلگەنىدى.

ئاقسۇدا 1888-يىلدىن باشلاپ قەغەز پۇل ئوبوروت قىلىنغان بولۇپ، 100 يىللىق تارىخقا ئىگە. چىڭ سۆلالىسىدىن مىنگو يىللىرىغىچە، سۆلالە ئالمىشىش ۋە فېئودال كۆچلەرنىڭ بۆلۈنۈشى سەۋەبىدىن، ھەرقىسىم ئۆز ئالدىغا قالايمىقان قەغەز پۇل تارقاتقان. بۇ پۇللارنىڭ تۇرى كۆپ، سوممىسى چوڭ، ئوبوروت دائىرىسى تار، تارقىتىلغان سانى ھەددىدىن زىيادە كۆپ ئىدى. 1950-يىلدىن ئىلگىرىكى 61 يىلدا ئاقسۇدا 21 خىلدىن ئارتۇق قەغەز پۇل ئوبوروت قىلىنغان (قايتا باسقان پۇللار ۋە ھەرخىل سوممىدىكى پۇللارنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ)، بولۇپمۇ مىنگو دەۋرىدە قەغەز پۇل بىرلىككە كەلتۈرۈلمىگەنلىكتىن، ئاما پەرق ئېتىش ۋە ماسلىشىشقا ئامالسىز قېلىپ، قاتتىق ئېكسپلاتاتسىيەگە ئۇچرىغان.

مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) روسىيە « جۇڭگو-روسىيە داۋشىڭ بانكىسى » ئارقىلىق

تارقاتقان ئوچ خىل قەغەز پۇل ئاقسۇغا ئېقىپ كىردى. روسىيە سودىگەرلىرى «روس تىزىسى» بىلەن (خەلق ئاممىسى روسىيىنىڭ قەغەز پۇللىرىنى شۇنداق ئاتايتتى) مەجبۇرىي تۇردە كۆمۈش سېتىۋېلىپ ۋە جازانىخورلۇق قىلىپ، كۆپ پايدىغا ئېرىشىپ، پۇل مۇئامىلە بازىرىدا قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلدى. چارروسىيە ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن «روس تىزىسى» كېرەكسىز قەغەزگە ئايلىنىپ، ھەر مىللەت خەلقى ئېغىر زىيانغا ئوچرىدى.

مىنگونىڭ 3-يىلى (1914-يىلى) قەغەز پۇلنىڭ يامانلاشقان ۋەزىيىتىنى ئوڭشاش ئۈچۈن، ئاقسۇ ۋىلايىتى تەۋەسىدە غەللە-پاراق، ئوت-سامانغا سوندۇرۇلۇپ ئېلىنىدىغان پۇلغا توڭپۇر ئالماي، قەغەز پۇل ئېلىش بەلگىلەندى. بەزى يەرلىك ئەمەلدارلار يەنىلا زورلۇق بىلەن توڭپۇر ئالدى ھەمدە توڭپۇرغا ئەرزان باھادا قەغەز پۇل سېتىۋېلىپ، پاراق پۇلغا تاپشۇرۇپ، ئاردىدىن پايدا ئوندۇرۇۋالدى. مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) يەرلىك ئەمەلدارلار زورلۇق بىلەن يەغمۇالغان بىر سەر توڭپۇرغا ئىككى سەر ھۆكۈمەت پۇلى سېتىۋېلىشقا بولغانلىقتىن، بۇ ئەھۋال ھۆكۈمەت پۇلىنىڭ ئىناۋىتىنى قاتتىق چۈشۈرۈۋەتتى. مىنگونىڭ 5-يىلى (1916-يىلى) ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ھەر قايسى ناھىيىلەرنىڭ ئامبالىرى مۇشۇ ئىش سەۋەبىدىن پوتونلەي ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى ياكى يوتكۆېتىلدى.

1944-يىلى گومىنداڭنىڭ فابى پۇلى ئاقسۇغا ئېقىپ كىرىپ، مال باھاسىنى ئوچقاندەك ئۆرلەتتى، 1945-يىلى سودا بانكىسى سوممىسى 200 يۈەنلىك چوڭ قەغەز پۇل تارقاتتى (ئۇنىڭ ئوڭ يۈزى ئاچ كۆك رەڭلىك بولۇپ، سۇن جۇڭشەننىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن؛ تەتۈر يۈزى سۇس قىزىل رەڭلىك بولۇپ، قەدىمكى كۆۋرۈكنىڭ رەسىمى چۈشۈرۈلگەن. ئۇ يۈز يۈەنلىك پۇلدىن سەل-پەل تار). 1947-يىلغىچە سودا بانكىسى تارقاتقان قەغەز پۇل 200 يۈەنلىك، 500 يۈەنلىك ۋە 2000 يۈەنلىك ئوچ خىل بولۇپ، پۇل پاخاللىقى بارغانسېرى ئېغىرلاشتى.

1948-يىلى 8-ئاينىڭ 19-كۈنى نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ئاتالمىش «پۇل تۈزۈمى ئىسلاھاتى» نى يولغا قويۇپ، ئالتۇن دوللار تارقاتتى. ئالتۇن دوللار بىلەن فابى پۇلىنىڭ باھا نىسبىتى 1:3 مىليون؛ شىنجاڭ ئۆلكە پۇلىنىڭ باھا نىسبىتى 1:600 مىڭ يۈەن قىلىپ بەلگىلەندى. ئاقسۇدا بۇ بەلگىلىمە كېچىكىپرەك ئىجرا قىلىندى. 11-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئالتۇن دوللار تارقىتىلىپ، فابى پۇل بىلەن گۈەنجىن پۇل (تاموژنا ئىشلىرىدا ئالتۇننى بىرلىك قىلىپ ئايرىباشلىنىدىغان پۇل) بىرلا ۋاقىتتا يېغىۋېلىندى. لېكىن، ئالتۇن دوللارنىڭ چىقىرىلىشى بىلەن جايلارنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇش مۇمكىن بولمىدى. شىنجاڭ ھۆكۈمىتى تۇرلۇك خام خىياللاردا بولۇپ، چوڭ سوممىلىق قەغەز پۇللارنى ئۆزلۇكسىز تارقىتىۋەردى. 1948-يىلى 12-ئاينىڭ 1-كۈنى سوممىسى 5000 يۈەندىن تەدرىجىي كۆپەيىپ 10 مىڭ يۈەن، 20 مىڭ يۈەن، 100 مىڭ يۈەن، 200 مىڭ يۈەن، 500 مىڭ يۈەن، 1 مىليون يۈەن، 3 مىليون يۈەن، ھەتتا 6 مىليون يۈەنلىك ئۆلكە پۇلى تارقىتىلدى. مال باھاسى بىر كۈندە نەچچە قېتىم ئۆرلەپ، 1949-يىلى 3-ئاينىڭ 28-كۈنىگە كەلگەندە، ئاقسۇ ناھىيىسىدە بىر سەر ئالتۇننىڭ باھاسى 290 مىليارت يۈەن ئۆلكە پۇلىغا چىقتى.

1949-يىلىنىڭ بېشىدا تارقىتىلغان ئۆلكە پۇلىنىڭ سوممىسى 1948-يىلنىڭ ئاخىرىدىكى 6 مىليون يۈەندىن 30 مىليون يۈەنلىك، 60 مىليون يۈەنلىك، 600 مىليون يۈەنلىك، 3 مىليارت يۈەنلىكە كە ئۆرلەپ، پۇل بىلەن مال باھاسى بەسلىشىپ ئۆرلەيدىغان قالايمىقان ھالەتنى شەكىللەندۈردى. شۇ يىلى 5-ئاينىڭ 10-كۈنى يەنە سوممىسى مىسلىسىز زور بولغان قەغەز پۇل 6 مىليارت يۈەنلىك ئۆلكە پۇلى تارقىتىلدى. بۇ قەغەز پۇلنىڭ 100 پارچىسىگە ئاران بىر تەڭگە تېگىشكىلى بولاتتى، قەغەز پۇل كېرەكسىز قەغەزگە ئوخشاپ قالدى. ئالتۇن دوللارنىڭ كۆرسىتىۋەتكىنىدەك، بازاردا ئادەتتىكى سودىگەرلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان توڭپۇرنى مەخپىي خەجلەپ،

ئالتۇن دوللارنى كەمستتى ياكى ئىشلىتىشنى رەت قىلدى. بەزى سودىگەرلەر كۆپلىگەن ئالتۇن دوللارنى ئېلىپ يۇرۇپ خەلق ئارىسىدىن تەڭگە ۋە يامبۇ يىغدى. ئالتۇن دوللارنىڭ كۆرسى چۈشۈپ، مال باھاسى كونترولسز قالغاچقا خەلقنىڭ كۈن كۆچۈرمىكى تەس بولۇپ قالدى.

1949-يىلى 9-ئاينىڭ 20-كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت پۈل تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىپ، تەڭگە قويۇش، بىردەك تەڭگە ئوبوروت قىلىشنى قارار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر يۈەنلىك، بەش يۈەنلىك، ئون يۈەنلىك، 20 يۈەنلىك، 50 يۈەنلىك، بىر يۈەن، بەش يۈەن، ئون يۈەنلىك كۆمۈش قىممەتلىكى قەغەز پۈلنى (يەرلىك پۈل) بېسىپ تارقاتتى. بىر يۈەنلىك قەغەز پۈلنى بىر يۈەنلىك كۆمۈش تەڭگىگە ئالماشتۇرۇش، كۆمۈش قىممەتلىكى قەغەز پۈل بىلەن ئەسلىدىكى ئۆلكە پۈلىنىڭ باھا نىسبىتىنى 1:600 مىليارت يۈەن قىلىش ھەم نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئالتۇن دوللىرى بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈشنى بەلگىلىدى. كۆمۈش قىممەتلىكى قەغەز پۈل دەسلەپ تارقىتىلغان چاغدا نەقلەشتۇرۇشكە بولىدىغان بولغاچقا، مال باھاسى ۋاقىتلىق تىزگىنلىنىپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى سەل-پەل تىنچلاندى. لېكىن، كېيىن كۆمۈش قىممەتلىكى پۈل كۆپ تارقىتىلىپ كېتىپ، تېگىشىش چەكلىمىگە ئۇچرىغاچقا مال باھاسى يەنە ئۆرلەپ، ئاقسۇ خەلقىنى نامراتلىق ۋە ئازاب ئوقۇبەتكە سېلىپ قويدى. شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا تارقىتىلغىنى ئاران تۆت-بەش ئاي بولغان كۆمۈش قىممەتلىكى دوللار بىلەن كۆمۈش تەڭگىنىڭ باھا نىسبىتى دەسلەپكى 1:1 دىن تۆۋەنلەپ 1:12 گە چۈشتى، 1949-يىلى 8-ئايدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت پەرمان چۈشۈرۈپ، خەلق ئارىسىدا ساقلىنىۋاتقان تەڭگە پۈلنى ئوبوروت قىلىشقا يول قويدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە پۈل مۇئامىلە يېڭى تەرتىپىنى تېزدىن ئورنىتىپ، پۈل مۇئامىلە باھاسىنى تۇراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، يۇزەكى تۈزەش بىلەن تۈپتىن تۈزەشنى بىرلىكتە ئېلىپ بېرىش چارىسى قوللىنىلدى. شۇ چاغدا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بازار سودىسىدا مېتال پۇلغا ئېتىبار بېرىلىپ، قەغەز پۇلغا سەل قارىلاتتى. بىزا ۋە كۆچمەن چارۋىچىلىق رايونلىرىدا مالغا مال تېگىشىدىغان سودا شەكلىمۇ بار بولۇپ، بۇخىل سودا تەخمىنەن پۈل سودىسىنىڭ 25 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى. ئاق كوي (كۆمۈش تەڭگە)، تەڭگە ۋە كۆمۈش قىممەتلىكى قەغەز پۇل بازارىدا بىرلا ۋاقىتتا ئوبوروت قىلىناتتى. ئالتۇن-كۆمۈشنىڭ ئوبوروت مىقدارى پۈل ئوبوروت ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 7.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. بۇنىڭ ئىچىدىكى كۆپ قىسىم ئالتۇن كۆمۈشلەر شەھەر-يېزىلاردىكى بايلارنىڭ قولىدا ئىدى. ئالتۇن-كۆمۈش باھاسىنى تۇراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت كۆمۈش قىممەتلىكى قەغەز پۇلنى يىغىپ، تېگىشىپ بېرىپ، پۇل تۈزۈمىنى تۇراقلاشتۇردى.

1951-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنى جېڭۈيۈەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا تارقاتقان كۆمۈش قىممەتلىكى قەغەز پۇلنى يىغۇۋېلىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، يىغۇۋېلىنىپ، تېگىشىپ بېرىلىشكە باشلىدى ھەمدە ئۇيغۇر يېزىقى چۈشۈرۈلگەن خەلق پۇلى تارقىتىلدى. ئەسلىدىكى پۇلنى يىغۇۋېلىپ تېگىشىپ بېرىشتە كۆمۈش قىممەتلىكى قەغەز پۇلىنىڭ بىر يۈەنى 350 يۈەن خەلق پۇلىغا (كونا خەلق پۇلى) تېگىشىپ بېرىلدى. 1952-يىلى 2-ئاينىڭ 1-كۈنىگە قەدەر ئاقسۇ ناھىيىسىدە، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) جەمئىي 28 مىليون 768 مىڭ 255 يۈەن يەرلىك پۇل 10 مىليارت 68 مىليون 889 مىڭ 250 يۈەن خەلق پۇلىغا تېگىشىپ بېرىلدى (يېڭى خەلق پۇلىغا سوۋدۇرغاندا 1 مىليون 6888.925 يۈەن بولىدۇ).

1952 يىلى يېڭى يىلدا ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئالتۇن-كۆمۈش باشقۇرۇشتا يولغا قويۇلدىغان چارىنى ئېلان قىلىپ، ئالتۇن-كۆمۈش ئوبوروت قىلىشنى مەنئىي قىلدى. بانكىلار بەلگىلەنگەن باھا بويىچە يىغۇۋېلىپ، تېگىشىپ بېرىپ، خەلق ئارىسىدىكى ئالتۇن-كۆمۈشلەرنى ئۇنۇملۇك تۇردە

يىغىپ، ئۇنى دۆلەتنىڭ خەلقئارا چىقىمىنىڭ زاپاس كۆچىگە ئايلاندۇردى.

1955-يىلى يېڭى بېسىلغان خەلق پۇلى تارقىتىلدى، ئۇنىڭ سوممىسى بىر پۈڭ، ئىككى پۈڭ، بەش پۈڭ، ئون پۈڭ، 20 پۈڭ، 50 پۈڭ بىر يۈەن، ئىككى يۈەن، ئۈچ يۈەن، بەش يۈەن ۋە ئون يۈەن بولۇپ، جەمئىي 11 خىل ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كونا خەلق پۇلى يىغۇۋېلىندى، يېڭى بىر يۈەنلىك خەلق پۇلىغا 10 مىڭ يۈەنلىك كونا خەلق پۇلى تېگىشلىدى. 5-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە جەمئىي 13 مىليارد 260 مىليون يۈەن كونا خەلق پۇلى يىغۇۋېلىنىدى. 1957-يىلى بىر پۈڭ، ئىككى پۈڭ ۋە بەش پۈڭلۇقتىن ئىبارەت ئۈچ خىل ئالىيومىن پارچە پۇل كۆپەيتىپ تارقىتىلدى.

1964-يىلى 4-ئاينىڭ 14-كۈنى گوۋۇيۈەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكالىتەن بېسىپ بەرگەن ئۈچ يۈەن، بەش يۈەن، ئون يۈەنلىك قەغەز پۇللارنى يىغۇۋېلىشنى جاكارلىدى، 4-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن باشلاپ ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بازارلىرىدا بۇ پۇللارنى ئوبوروت قىلىش مەنئىي قىلىندى، 6-ئاينىڭ 14-كۈنىگە قەدەر ئىككى ئايدا جەمئىي 451 مىڭ 280 يۈەن يىغۇۋېلىندى. باش بانكىنىڭ يولىورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسلانغاندا، 6-ئاينىڭ 15-كۈنى ئىچكى قىسمدا ئالماشتۇرۇش مۇددىتى توشقاندىن كېيىن، بۇ ئۈچ خىل پۇل پرىنسىپ جەھەتتە ئالماشتۇرۇپ بېرىلمەيتتى، ئەمگەكچى خەلق ئاممىسىنىڭ مەنپەئىتى كۆزدە تۇتۇلۇپ، ھەققەتەن مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئالماشتۇرالمىغانلار بولسا، مەلۇم تەشكىلنىڭ ئىسپاتى ئارقىلىق 9-ئاينىڭ 30-كۈنىگىچە ئالماشتۇرۇپ بېرىشكە ئۇزارتىلدى، كېيىن يەنە 1965-يىلى 3-ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر داۋاملىق ئۇزارتىپ بېرىلدى. 1964-يىلى 4-ئاينىڭ 15-كۈنى كونا خەلق پۇلىنى يىغۇۋېلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا قېنىق يېشىل رەڭلىك ئىككى يۈەنلىك ۋە قارامتۇل يېشىل رەڭلىك 20 پۈڭلۇق قەغەز پۇل تارقىتىلدى. كېيىن خەلق پۇلىنىڭ نۇسخىسى ئۆزگەرتىلىپ، شۇ چاغدا ئوبوروت قىلىنۇاتقان ھەرخىل سوممىلىق پۇللارنىڭ ھەجمى كىچىكلىتىلىپ، كىرىم-چىقىم قىلىش قولايلاشتۇرۇلدى. ھازىر خەلقلىنۇاتقان خەلق پۇلىنىڭ سوممىسى جەمئىي ئون خىل.

1980-يىلى 4-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن باشلاپ سوممىسى ئون پۈڭ، 20 پۈڭ، 50 پۈڭ ۋە بىر يۈەنلىك مېتالدىن قۇيۇلغان خەلق پۇلى كۆپەيتىپ تارقىتىلىپ، شۇ سوممىلىق قەغەز پۇل بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ئوبوروت قىلىنىدىغان بولدى.

1984-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 35 يىللىقىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن، مېتالدىن بىر يۈەنلىك پۇل قۇيۇلۇپ، چەكلىك مىقداردا تارقىتىلدى، ئۇنىڭغا « ياشسۇن ۋەتەن » ، « مىللەتلەرنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقلىقى » ۋە « دۆلەت قۇرۇش مۇراسىمى » مەزمۇن قىلىنغان ئۈچ خىل رەسىم چۈشۈرۈلگەن، بۇ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان تۇنجى قېتىم تارقىتىلغان خاتىرە خاراكتېرلىك ئوبوروت پۇلى ھېسابلىنىدۇ.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن 1985-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى چەكلىك مىقداردا، ئوبوروت قىلىشقا بولىدىغان بىر يۈەنلىك خاتىرە پۇلى تارقىتىلدى.

ئاقسۇدا 1953-يىلدىن 1958-يىلغىچە بولغان ئالتە يىلدا ۋە 1979-يىلى ئوبېكتىپ ئامىللار سەۋەبىدىن پۇل تارقىتىلغاندىن سىرت، 1950-يىلدىن بۇيانقى يىللاردا بىردەك پۇل خەزىنىلەشتۇرۇلدى.

1953-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەت خاراكتېرلىك سودا مەركىزىگە ئايلانغانلىقتىن، 1958-يىلغىچە ئاساسىي قۇرۇلۇش-ۋە ياغاچ ماتېرىياللىرى، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىشقا كۆپرەك نەق پۇل خەجلەندى. 1954-يىلدىن 1958-يىلىغىچە تارىم ئۆزلەشتۇرۇلۇپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 13 دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلغاچقا، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدىكى

ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە تارقىتىلغان مائاش نىسبىتى بىر قەدەر كۆپ بولدى، 1955-يىلدىن 1958-يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1 مىليون 100 مىڭ يۈەن تارقىتىلدى.

1959-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى تارماق بانكىسى (ئىش باشقارمىسى) قۇرۇلغاندىن كېيىن، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈەن-مەيدانلىرىغا تارقىتىلدىغان پۇل يېزا ئىگىلىك 1-شى ئىش باشقارمىسىغا مەركەزلەشتۈرۈلدى. شەھەر-يېزىلاردىكى تاۋار ئىگىلىكىنىڭ كۆنسېرى راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، بولۇپمۇ 1979-يىلدىن بۇيان سىرتقا قارىتا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش، ئىچكى قىسمدا ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش سىياسىتى يولغا قويۇلۇپ، يېزىلاردا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك يۈرگۈزۈلگەنلىكتىن، كۆپ خىل ئىگىلىك ۋە ئائىلە قوشۇمچە كەسىپىنىڭ نىسبىتى تېزدىن ئاشتى. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋە شەھەرلەردىكى تاۋار ئىشلەپچىقىرىش تېز راۋاجلىنىپ، دۆلەت، كوللېكتىپ، يەككە سودا قاتارلىق بىر قانچە خىل سىستېما بىللە مەۋجۇت بولۇپ، تاۋار ئوبوروتى كېڭەيدى، سىرتتىن ئېقىپ كىرگەن پۇللارمۇ ئىلگىرىكىدىن كۆپەيدى، شۇڭا نەق پۇل كىرىم-چىقىمى يىلدىن-يىلغا كۆپەيىپ، ئومۇمەن پەرقلىق كىرىم بولۇپ ئىپادىلەندى، يەنى پۇل قايتا خەزىنىلەشتۈرۈلدى. 1959-يىلدىن 1979-يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2 مىليون 560 مىڭ يۈەن پۇل قايتا خەزىنىلەشتۈرۈلگەن بولسا، 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 23 مىليون 110 مىڭ يۈەن پۇل قايتا خەزىنىلەشتۈرۈلدى.

1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان 31 يىل ئىچىدە بەش يىلدا بانكىنىڭ نەق پۇل كىرىم-چىقىم ئەھۋالى تارقىتىش بولۇپ ئىپادىلەندى. بۇ بەش يىلدا 5 مىليون 211 مىڭ يۈەن پۇل تارقىتىلدى، 26 يىل قايتا خەزىنىلەشتۈرۈش بولۇپ ئىپادىلىنىپ، 164 مىليون 934 مىڭ يۈەن پۇل قايتا خەزىنىلەشتۈرۈلدى.

§3. نەق پۇل باشقۇرۇش ۋە يېزا ئىگىلىكىگە مەبلەغ ئاجرىتىپ بېرىش

(1) نەق پۇل باشقۇرۇش

50-يىللارنىڭ بېشىدا نەق پۇل باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىلدى. بۇخىل تۈزۈم خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ئۆزلۇكسىز تۈردە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى.

بانكا دۆلەتنىڭ فاكىجېن-سىياسەتلىرى ۋە ئالاقىدار بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا، كەسىپىي ئورگانلار، تەشكىلاتلار، ھەربىي قىسملار، مەكتەپلەر، كوللېكتىپ ئىگىلىك قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ نەق پۇل كىرىمى، چىقىمى ۋە قالدۇقىنى باشقۇرىدۇ. نەق پۇل ئىشلىتىش دائىرىسى ھەققىدىكى بەلگىلىمە: ئىش ھەققى چىقىمى، مۇكاپات پۇلى، پاراۋانلىق پۇلى، گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ تەقسىماتى ۋە ئالدىن قىلىنىدىغان چىقىملار؛ سۇغۇرتا تۆلىمى، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق خراجىتى، نەپقە پۇلى، ئوقۇش قوشۇمچە ياردەم پۇلى، خىزمەتتىن چېكىنىش، پېنسىيە خراجىتى، دەپنە قوشۇمچە ياردەم پۇلى، ئاھالە كۆچۈرۈش قوشۇمچە ياردەم پۇلى ۋە شەخسلەرگە بېرىش بەلگىلەنگەن باشقا چىقىملار، چاماندىروپكا خراجىتى، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى قاتارلىقلارغا كېتىدىغان پارچە چىقىملارغا نەق پۇل ئىشلىتىش؛ ئومۇم ئۈچۈن قىلىنغان ئەمگەك مۇلازىمىتى چىقىمىغا راسچوت قىلىنىش باشلىنىش نۇقتىسى 30 يۈەندىن تۆۋەن بولغان چەكسىز چىقىملارغا نەق پۇل ئىشلىتىش (1984-يىلدىن باشلاپ شۇ ۋاقىتتا يول قويۇلۇۋاتقان چەك ئارقىلىق

راسچوت قىلىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسىدىن ئېشىپ كەتكەن سومما 100 يۈەن، يېزىلاردا 200 يۈەن ئېچىدە بولسا، نەق پۇل چىقىم قىلىپ بېرىشكىمۇ مېمورىئال قىلىشقىمۇ بولىدىغان بولدى)، قالدۇق نەق پۇلنىڭ مۇددىتى ئەڭ كۆپ بولغاندا 3-5 كۈندىن ئېشىپ كەتمەسلىك، كۈندىلىك پارچە-پۇرات چىقىم قىلىشقا كېرەكلىك نەق پۇلنى تەكشۈرۈپ تۇرۇش بانكىدىن يېراقراق، قاتناش قولايسىز ئورۇنلاردا ئەڭ ئۇزۇن بولغاندا 15 كۈنلۈك ئىشلىتىش مىقدارىدىن ئېشىپ كەتمەسلىك، ئېشىپ كەتكەن قىسمىنى ئۆز ۋاقتىدا بانكىغا ئامانەت قويۇش، ئۆز مەبلىغىچە بۇاستىنە ئىشلىتۇالماسلىق بەلگىلەنگەن.

يېزىلاردىكى ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ نەق پۇل قالدۇقىنى بانكىلار تەكشۈرۈپ بېكىتەتتى، 1977-يىلدىن باشلاپ بانكا شەھەر رايونىدىكى ئورۇنلارنىڭ نەق پۇلنى باشقۇرۇشىنى كۈچەيتكەندىن سىرت، يەنە يەتتە گۈڭشېنىڭ نەق پۇلنى باشقۇرۇشىنى يولغا قويدى. بانكا تەجرىبە پونكىتلىرى ۋە ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى قەرەللىك ھالدا گۈڭشې-ئەترەتلەرگە بېرىپ، ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، يېزىلاردىكى ئورۇنلارنى ئادەتتىكى ئەھۋالدا نەق پۇل باشقۇرۇشقا دائىر تۈرلۈك بەلگىلىمەلەرنى ئىجرا قىلالايدىغان قىلدى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە نەق پۇل باشقۇرۇش خىزمىتى مەلۇم دەرىجىدە بوشىشىپ كەتتى.

1975-يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ۋىلايەتكە بۇاستىنە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ كەسىپىنى تامامەن جۇڭگو خەلق بانكىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارماق بانكىسىنىڭ ئىش باشقارمىلىرى بىجىرىدىغان بولدى، شۇڭا ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى سودا-سانائەت، كارخانا، كەسىپى ئورۇنلار، ئورگان، ئاممىۋى تەشكىلاتلار قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ كەسىپىي ئازايدى، ناھىيىلىك تارماق بانكىنىڭ ئاساسلىق خىزمەت ۋەزىپىسى، 1979-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش، پۈتۈنلەي قايتا خەزىنىلەشتۈرۈش، تەرتىپكە سېلىشنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ، ئىشلىتىش دائىرىسىنى پۈتكەن ئۇستىدە نازارەت قىلىشنى كۈچەيتىش ئارقىلىق نەق پۇل باشقۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىشتىن ئىبارەت بولدى. تەشكىل بىلەن تەشكىل ئارىسىدىكى كەسىپلەردە بىردەك مېمورىئال راسچوت قىلىنىدى؛ شەخسلەرنىڭ كامانىروپكا خراجىتى ۋە يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىشقا ئومۇمەن شەرت شارائىتى بارلارغا پۇل پېرىۋوت قىلىپ بېرىلىپ ياكى مېمورىئال راسچوت قىلىپ بېرىلسە، نەق پۇل چىقىم قىلىش ئازايتىلدى؛ شەھەردىكى 76 ئورۇنغا « نەق پۇل باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار » نى ئېلان قىلدى. 1978-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق شۆبە بانكا باش بانكىنىڭ « نەق پۇل باشقۇرۇشنى يولغا قويۇش چارىسى » نىڭ سىناق نۇسخىسىنى تارقاتتى. جايلارنىڭ ئۆز ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ، نەق پۇل باشقۇرىدىغان مەخسۇس خادىملار سەپلەندى، ئورۇنلارنىڭ نەق پۇل باشقۇرۇلۇپ، نەق پۇل باشقۇرىدىغان مەخسۇس خادىملار سەپلەندى، ئورۇنلارنىڭ نەق پۇل باشقۇرۇشنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى كۆپ قېتىم تەكشۈرۈلۈپ، نەق پۇل كىرىم-چىقىمى بىر قەدەر كۆپ بولغان نۇقتىلىق ئورۇنلارنىڭ پەسىل ۋە ئايلار بويىچە نەق پۇل كىرىم-چىقىم پىلانى تۈزۈشى بېكىتىلدى ھەمدە ئورگانلار، كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ نەق پۇل باشقۇرۇشقا خىلاپلىق قىلغان مەسىلىلىرى ئۆز ۋاقتىدا بايقىلىپ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى.

1982-يىلى پوكەي ئۈستىدە نازارەت قىلىش كۈچەيتىلىپ، دوكومېنتىنىڭ ئىشلىتىلىشى قاتتىق تەكشۈرۈلۈپ، ناموۋاپىق پۇل تارقىتىشى تىزگىنلەندى. ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ، ھايانكەشلىك قىلمىشلار ئېنىقلاپ بىر تەرەپ قىلىنىپ، ئىقتىسادىي ساھەدىكى قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارغا زەربە

بە بېرىلدى. 16 ئورۇننىڭ بانكا ھېسابىنى 64 قېتىم (سوممىسى 53 مىڭ 227 يۈەن) ئىجارىگە بېرىش، ئارىيەت بېرىش ئارقىلىق قانۇنسىز ھالدا 5976 يۈەن باشقۇرۇش ھەققى ئالغانلىقى ئېنىقلاپ چىقىلدى.

شەھەر ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ يېڭى ۋەزىيىتى ئاستىدا، كۆپ خىل ئىگىلىك شەكلى بىلله مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقتىن، بانكا ئاچقان ھېساب كۆپەيىپ، پوكەي ئۇستىدە نازارەت قىلىش ۋەزىپىسى بارغانسېرى زورايدى. سىياسەتكە، رەسمىيەتكە ئۇيغۇن بولۇش ھەم جانلىق ئىگىلەش تەلەپ قىلىندى، شۇنداقلا ئىسچوت ئاچقان ئورۇنلارغا داۋاملىق بېرىپ ئىشتىن كېيىن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى، كۆپلىگەن ئورۇنلار نەق پۇل باشقۇرۇش تۈزۈمىگە رىئايە قىلدى. تۈزۈمگە خىلاپلىق قىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ يوق بەردى.

1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە پوكەي ئۇستىدە نازارەت قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 — 8

يىللار	توسۇپ قېلىنغان نامۇۋاپىق پۇل چىقىمى				قورۇق چەك ۋە تامغىسى ئۇيغۇن كەلمىگەن قايتۇرۇلغان چەك			
	تارماق بانكا		شۆبە ئىش بېجىرىش ئورنى		تارماق بانكا		شۆبە ئىش بېجىرىش پونكتى	
	ھېساب سانى	سوممىسى (يۈەن)	ھېساب سانى	سوممىسى (يۈەن)	ھېساب سانى	سوممىسى (يۈەن)	ھېساب سانى	سوممىسى (يۈەن)
1980	25	27435	29	14233	116	826205	28	1125302
1981	40	242890	14	71722	325	595993	19	306047
1982	55	153890			109	316322		
1983	86	465111	40	20748	164	992560		
1984	82	46493	21	6288	204	200000	228	307080
1985					285	402000	315	595600
جەمئىي	288	935819	104	11299.1	1203	3333080	590	2334029

2. يېزا ئىگىلىكىگە پۇل ئاجرىتىپ بېرىشنى نازارەت قىلىش

يېزا ئىگىلىكىگە ئاجرىتىپ بېرىلىدىغان پۇلنىڭ تۈرى كۆپ، سانى جىق، دائىرىسى كەڭ، ئىشلىتىلىشى تارقاق بولۇپ، مالىيە ئورۇنلىرى نازارەت قىلسىمۇ، ئەمما ئادەتتە خام چوت بىلەن نەق چوتنىلا تەكشۈرەلەيدۇ. چېقىم قىلىش ھالقىسىدا تېگىشلىك نازارەت رولىنى ئوينىشى ناھايىتى قىيىن. شۇڭا يېزىلىق پۇل ئىشلىتىدىغان ئورۇنلار پۇل ئىشلىتىشىنىلا بىلىپ، ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى بىلەن كارى بولمىدى، ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەتنى ئۇستىگە ئالمىدى. بەزى ئورۇنلار پۇل ئىشلەتكەن چاغدا تەڭ تەقسىم قىلىپ، مۇھىم نۇقتىنى تۇتالمىدى. بەزىلىرى قاتلاممۇ قاتلام تۈتۈپ قېلىپ، باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىۋالدى. پىلاننىڭ سىرتىدا قورۇلۇش قىلىپ، ئېغىر زىيان ۋە ئىسراپچىلىق پەيدا قىلدى.

1980-يىلى يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىدىغان مەبلەغ يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ بىر تۈتاش باشقۇرۇشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلىپ، بۇرۇنقى مالىيە ئورۇنلىرىلا باشقۇرۇش، مالىيە ئورۇنلىرى باشقۇرۇش بىلەن يېزا ئىگىلىك بانكىسى نازارەت قىلىپ، ئاجرىتىپ بېرىشنى ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇش چارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. پۇل ئىشلىتىدىغان ئورۇن بانكىغا يىللىق خام چوتنى، پەسىللىك پۇل ئىشلىتىش پىلانىنى يوللايدىغان، مالىيىدىن ئاجرىتىپ بېرىلگەن پۇل سانى ئېچىدە ھېسابات بىرمۇ بىر تەكشۈرۈپ بېكىتىلىپ، ئاندىن پۇل بېرىلىدىغان بولدى، بۇنىڭ بىلەن مەخسۇس پۇلنى مەخسۇس ئىشقا ئىشلىتىش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ، مەبلەغنىڭ ئىشلىتىلىش ئۈنۈمى جارى قىلدۇرۇلدى.

1980-يىلىنىڭ بېشىدا يېزا ئىگىلىك بانكىسى بىلەن مالىيە، يېزا ئىگىلىك ئىشخانىسى قاتارلىق تارماقلار مۇناسىۋەتىنى كۈچەيتىپ، « يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادىي ئارخىپى » ۋە گۈڭشې، ئەترەتلەر-تارماقلار قويۇش ئەھۋالىدىن پايدىلىنىپ، نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش ئوبيېكتلىرىنى بېكىتتى. 67 نامرات ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىگە مۇددەت، تۆركۈمگە بۆلۈپ ياردەم بېرىش پىلانى بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلىنىپ، سىلىنمىنى تەقسىم قىلىش لايىھىسى تۈزۈپ چىقىلدى. شۇ يىلى 7-ئايدا نامرات گۈڭشې، ئەترەتلەرگە خادىملار ئەۋەتىلىپ، تەكتىنى ئېنىقلاپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى، ياردەم ئالىدىغان ئەترەتلەر بىلەن ئايرىم-ئايرىم ئىقتىسادىي توختام تۈزۈپ چىقىلدى، مەبلەغنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالى بىر يىلدا ئىككى قېتىم تەكشۈرۈلدى، مۇشۇ بىر يىلدا يېزا ئىگىلىكىگە ئاجرىتىلغان تۈرلۈك پۇللاردىن 2303 ھېسابتىكى 5 مىليون 98 مىڭ يۈەن پۇل نازارەت قىلىندى. شۇڭا، ياردەم ئالغان ئورۇنلارمۇ بىر قەدەر ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئېرىشتى. شۇ يىلى يار-يۆلەك بولۇنغان 26 نامرات ئەترەتتىن 18 مىڭ مەھسۇلاتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن %15 ئېشىپ، ناھىيە بويىچە ئاشقان ئاشلىق مەھسۇلاتى ئومۇمىي سانىنىڭ 11.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 15 ئەترەت قايتۇرۇپ سېتىپ بەرگەن ئاشلىقنى يېمەيدىغان بولدى.

1981-يىلى يېزا ئىگىلىكىگە ئاجرىتىلغان تۈرلۈك پۇللاردىن 2125 ھېسابتىكى 3 مىليون 259 مىڭ يۈەن پۇل نازارەت قىلىندى. ئىچكى خىزمەت بېجىرگۈچى خادىملار پۇلنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ ۋە مەخسۇس پۇلنى مەخسۇس ئىشقا ئىشلىتىشتە چىڭ تۇرۇپ، چىقىمنى تەستىقلانغان پىلاندىكى تۈر بويىچە باشقۇردى. شۇڭا بۇ يىلدا بەلگىلىمگە ئۇيغۇن بولمىغان 15 چىقىم توسۇپ قېلىندى، 24 مىڭ يۈەن پۇلنىڭ چىقىم قىلىنىشى رەت قىلىندى.

1982-يىلىنىڭ بېشىدا يېزا ئىگىلىك بانكىسى مالىيە ۋە يېزا ئىگىلىك تارماقلىرى بىلەن بىرلەشىپ، تۆۋەندىن يۇقىرىغىچە ياردەم بېرىش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى. مۇشۇ بىر يىلدا نازارەت قىلىپ، ئاجرىتىپ بېرىلگەن پۇل 1 مىليون 750 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئېچىدە نامرات ئەترەتلەرگە ياردەم بېرىلگىنى 65 مىڭ يۈەن (40 قوشقا ئېلىپ بېرىلدى)، ئىككى گۈڭشېنىڭ كۆچەت ئېلىشىغا ياردەم بېرىلگەن پۇل 3500 يۈەن، ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىھەلىرى سېتىۋېلىشقا ئىشلىتىلگەن ۋە ئىشلەپچىقىرىش خىراجىتىگە چىقىم قىلىنغان پۇل 49 مىڭ يۈەن، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېڭەيتىلگىنى 4500 يۈەن، شۇ يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يەنە خەلق ئىشلىرى كەسپىي خىراجىتىنى ئاجرىتىپ بېرىش خىزمىتى ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، جەمئىي 1156 ئادەم « قېتىم » - ئا 170 مىڭ يۈەن خەلق ئىشلىرى كەسپىي راسخوتى ئاجرىتىپ بېرىلدى. 12 ھېسابتىكى بەلگىلىمگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان 90 مىڭ يۈەن پۇلنى چىقىم قىلىش رەت قىلىندى.

1983-يىلى يېزا ئىگىلىكىگە ئاجرىتىلغان تۈرلۈك پۇللاردىن 3451 ھېسابتىكى 2 مىليون 883 مىڭ يۈەن پۇل نازارەت قىلىندى. بۇنىڭ ئېچىدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىشلىرىغا ئىشلىتىلگىنى 227 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئون يېزا ئىگىلىك ماشىنىسى تۈرىگە ئىشلىتىلدى. مۇشۇ يىلدا كىچىك تېپىتىكى ئېتىز-ئېرىق سۇ ئىنشائاتىغا ئاجرىتىپ بېرىلگەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى 1 مىليون 348

مىڭ يۈەن بولۇپ، 12 نۆقتىلىق قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلدى.

1984-يىلى پۈتۈن يىلدا نازارەت قىلىپ، ئاجرىتىپ بېرىلگەن پۇل 4 مىليون 224 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە 658 مىڭ يۈەن كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇشقا ئىشلىتىلدى. سالا ئېتىزلىق سۇغىرىش ئۇسكۇنىلىرىنى يۇرۇشلەشتۇرۇشكە ئىشلىتىلگىنى 397 مىڭ يۈەن، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ كەسپىي خراجىتىگە ئاجرىتىپ بېرىلگىنى 241 مىڭ 534 يۈەن.

1985-يىلى بىر يىلدا نازارەت قىلىپ، ئاجرىتىپ بېرىلگەن پۇل 2 مىليون 45 مىڭ يۈەن بولۇپ، يېزا ئىگىلىك كەسپىي خراجىتىگە ئىشلىتىلگىنى 473 مىڭ يۈەن، كىچىك تېپىكى ئېتىز-ئېرىق سۇ ئىنشائاتىغا قوشۇمچە ياردەم بېرىلگىنى 706 مىڭ يۈەن، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسپىي خراجىتى 287 مىڭ يۈەن، خەلق ئىشلىرى خراجىتى 323 مىڭ يۈەن.

§4. پۇل ئامانىتى

1. كوللېكتىپ، شەخسىي ۋە ھاۋالە پۇل ئامانىتى

جۇڭگو سودا-سانائەت بانكىسىنىڭ ئاقسۇ شەھەرلىك تارماق بانكىسى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ پۇل ئامانەت قويۇش، ئورگانلار، ئاممىۋى تەشكىلاتلار ۋە ھەربىي قىسىملارنىڭ پۇل ئامانەت قويۇش، يېزىلارنىڭ پۇل ئامانەت قويۇش، ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ يۆتكەپ پۇل ئامانەت قويۇش ئىشلىرىنى بېجىرىدۇ. ئامانەت پۇل جەلپ قىلىش ئۇسۇلى ئاساسەن بانكىنىڭ راسچوت مەركىزىلىك، نەق پۇل مەركىزىلىك فۇنكسىيەسىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئورۇنلارنىڭ نەق پۇل ۋە مېمورىئال كىرىم-چىقىمنىڭ ھەممىسى بانكا ئارقىلىق بېجىرىدىغان قىلىشتىن ئىبارەت.

خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، بولۇپمۇ 6-بەشىللىق پىلان يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، پۇل ئامانەت قويۇش يىلدىن-يىلغا كۆپەيدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا كارخانىلارنىڭ ئامانەت قويغان پۇلى 28 مىليون 270 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1956-يىلدىكىدىن 23 ھەسسە ئاشتى. ھەر-خىل ئامانەت پۇلىنىڭ ئومۇمىي قالدۇقى 1955-يىلدىكىدىن تەخمىنەن 11 ھەسسە ئاشتى.

خەلق پۇل ئامانىتىنى ئۈيۇشتۇرۇپ، ھاۋالە كەسپىنى يولغا قويۇپ، ھەر قايسى ھالقىلاردىكى مەبلەغلەرنى ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە جەلپ قىلىش، يېڭى ۋەزىيەت ئاستىدا پۇل تارقىتىش، ھاۋالە بويىچە مەبلەغ سېلىشنى بېجىرىشنىڭ ئاساسلىق مەبلەغ مەنبەئىسى ھېسابلىنىدۇ. 1984-يىلى 11-ئايدىن 1985-يىلىنىڭ ئاخىرغىچە جەمئىي جەلپ قىلىنغان ئامانەت پۇل 4 مىليون 770 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مالىيىنىڭ تېخنىكا ئىسلاھاتى ھاۋالە فوندىدىن جەلپ قىلىنغىنى 3 مىليون 500 يۈەن؛ كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ بىكار تۇرغان مەبلىغىدىن قەرەللىك ئامانەتكە جەلپ قىلىنغىنى 740 مىڭ يۈەن، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ۋە يەككە تىجارەتچىلەردىن قەرەللىسز ئامانەتكە جەلپ قىلىنغىنى 530 مىڭ يۈەن.

كۆپ خىل ئىگىلىك تەركىبى بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ھازىرقى ھالەتكە ماسلىشىش ئۈچۈن، 1985-يىلدىن باشلاپ يەككە تىجارەتچىلەر مەخسۇس پوكىيى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. ئومۇمەن ھېساب ئېچىش شەرتىگە ئۇيغۇن بولغان يەككە تىجارەتچىلەرگە دۆلەت، كوللېكتىپ ئورۇنلىرى بىلەن باراۋەر مۇئامىلە قىلىندى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا جەمئىي 301 ھېساب ئېچىلىپ، ئامانەت قويۇلغان پۇل قالدۇقى 290 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1955-يىلدىن 1965-يىلغىچە بولغان تۇرلۇك ئامانەت پۇللارنىڭ قالدۇقىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

جەدۋەل 8 ــ 9

بىرلىكى: 1000 يۈەن

تۇرلۇك ئامانەت پۇل / يىللار	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
1. كارخانىلارنىڭ ئامانىتى	1244	3185	1701	3423	2629	3914	4243	3222	4370	4027	4639
1) مەركەزگە قاراشلىق كارخانىلارنىڭ ئامانىتى		5			537	515	555	467			
2) سانائەتنىڭ ئامانىتى	811	2164	747	1513	341	799	868	970	1140	968	1413
3) كوللېكتىپ سانائەتنىڭ ئامانىتى	54	120	48	101		240	201		87	110	119
4) سودىنىڭ ئامانىتى	374	877	823	1410	1301	1757	1825	1015	2354	1909	1537
5) بىنكتۆەنگە قاراشلىق كارخانىلارنىڭ ئامانىتى					103	99	68	182	114	207	
6) دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئامانىتى			68	399	226	395	505	459	329	552	1228
7) كارخانىلارنىڭ مەخسۇس فوندى ئامانىتى	5	19	15		121	109	221	129	346	281	342
2. مالىيە خاراكتېرلىك ئامانەت	1001	1119	913	4597	4989	3112	3605	2618	1798	4074	1332
1) مەركەزغەزنىسىنىڭ ئامانىتى		188	224	790							
2) يەرلىك غەزنىنىڭ ئامانىتى			131	309	2183	349	690	1205	947	2411	1565
3) يەرلىك مالىيىنىڭ خام چوت سىرتىدىكى ئامانىتى						503	628	44	176	331	1042
4) ئىداره، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ خام چوت ئامانىتى	459	280	78	3386	101	151	633	931	538	149	106
5) ئىداره، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ باشقا ئامانىتى	379	108	158	84	2099	1142	507	277	349	177	201
6) ئىداره، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ ئادەتتىكى ئامانىتى	28	202	147			128	356	328	244	347	377
7) ئالاھىدە ئامانەت	135	341	175	28	62	143	337	289	432	635	641
8) مەركەز ۋە يەرلىكلەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇش ئامانىتى					544	696	454	-456	-888	24	-2600
3. شەھەر بازار خەلق پۇل ئامانىتى	2844	4039	3090	8029	2543	2852	2810	2070	2304	2887	3427
بۇنىڭ ئىچىدە بىنكتۆەنىڭ خەلق پۇل ئامانىتى				5301	5302						
4. يېزا پۇل ئامانىتى	46	322	380	506	3121	1667	2642	916	715	903	1233
1) كۆڭشې، ئەترەتلەرنىڭ ئامانىتى					401	316	333	134	87	60	115
2) ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ يۆتكەپ قويغان ئامانىتى	46	322	380	506	2720	1351	2309	782	628	843	1118
جەمئىي	5135	8665	6084	16555	13282	11545	13300	8826	9187	11891	10631

ئەسكەرتىش: 1. 1962-يىلى بىلەن 1963-يىلدىكى ئىدارە، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ خام چوتتىكى ئامانىتى توغلىتىپ قويۇلغان ئامانەت پۇلىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ.

2. ئىدارە، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ باشقا پۇل ئامانىتى دېگەن كاتەگ ئىچىدە مەركەزگە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ باشقا پۇل ئامانىتىمۇ بار.

1966-يىلدىن 1979-يىلغىچە بولغان تۇرلۇك ئامانەت پۇللارنىڭ قالدۇقىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

جەدۋەل 8 ــ 10

بىرلىكى: 1000 يۈەن

تۇرلۇك ئامانەت پۇللار	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
1. كارخانىلارنىڭ ئامانىتى	4395	4557	3883	4444	4198	4751	6330	6251	8041	1664	1793	1307	2018	9275
1) ساناقەت ئامانىتى	1122	1060	1014		1126	2170	2265	2442	3378	291	319	303	612	3862
2) كوللېكتىپ ساناقەت ئامانىتى	200	211	202		293	226	337	353	398	286	321	320	409	438
3) يەرلىك سودا ئامانىتى	1697	1914	1699		1839	1767	2441	1875	2125	666	555	318	663	2715
4) ئاشلىق ساقلاش ئامانىتى														
5) تەمىنات-سودا كوپېراتىپلىرى ئامانىتى														
6) دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا، كەسىپ ئورۇنلار ئامانىتى	933	951	771		940	588	1287	1572	2117	421	548	335	334	588
7) مەخسۇس فوند ئامانىتى	443	421	197					9	23		50	31		1672
8) ئاشقى سودا ئامانىتى														
2. مالىيە خاراكتېرلىك ئامانەت	1697	4472	2967	8330	4731	29271	16564	19171	14060	4270	5371	4584	7002	24712
1) يەرلىك خەزىنە ئامانىتى	1938	4164	900	6615	3002	26232	8628	12029	15723	2590	3349	2294	4615	20507
2) يەرلىك مالىيىنىڭ خام چوت سىرتىدىكى ئامانىتى	982	71	171	307	462	504	1586	1965	1895	570	682	922	1101	2729
3) يەرلىك بېزا ئىگىلىكىگە ئاجرىتىپ بېرىلگەن پۇل ئامانىتى														
4) ئىدارە، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ ئامانىتى	987	1252	1932	869	1218	1448	1412	1927	2611	1110	1340	1368	1286	2798
5) ئالاھىدە ئامانەت	1064	1108	895	873	812	830	1436	1503	2594					1193
6) ئاساسىي قۇرۇلۇش ئامانىتى	-3274	-2123	-931	-334	-763	257	3502	1747	-8763					-2515
3. شەھەر-بازارلارنىڭ خەلق پۇل ئامانىتى	4065	4548	4236	3853	4146	4545	4986	5724	6366	2780	2811	2900	3100	13448
4. بېزا پۇل ئامانىتى	1733	1795	1888	1832	2033	1662	1678	2076	2314	2594	2879	2987	3000	3080
1) كۆچمە-ئەترەتلەر پۇل ئامانىتى	227	223	230	209	237	185	282	259	210	176	159	286	246	334
2) ئامانەت قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ يۆتكەپ قويغان ئامانىتى	1506	1572	1658	1523	1796	1477	1396	1817	2104	2418	2720	2701	2754	2746
جەمئىي	11890	15372	12974	18459	15108	40229	29558	33222	30781	11308	12354	11778	15120	50515

ئەسكەرتىش: 1. مەركىزىي تارماق بانكا ئىش باشقارمىسىدا 1966-يىلى 1-ئايدىن 1975-يىلى 5-ئايغىچە بولغان تارىخىي ماتېرىيال كەم.

2. 1979-يىلى 12-ئايدا ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ كەسپىي ئىشلىرى ناھەيلىك تارماق بانكىغا قوشۇۋېتىلدى.

2. خەلق پۇل ئامانىتى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلىدە ئاقسۇ ناھىيىسى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا يار-يۆلەك بولۇش ۋە خەلق ئىگىلىكىنى زورايتىشتىن ئىبارەت مەركىزىي ۋەزىپىنى چۆرىدىگەن ھالدا خەلق پۇل ئامانەت ئىشلىرىنى تېزدىن تەرەققىي قىلدۇردى. خەلق بانكىسى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە بازاردىكى مال باھاسىنى تۇراقلاشتۇرۇش، پۇل مۇئامىلە ھايانكەشلىكىگە زەربە بېرىش، خەلق پۇلىنىڭ ئىناۋىتىنى مۇستەھكەملەش، ئىشلەپچىقىرىشقا مەدەت بېرىش، خەلق تۇرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، خەلق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلۇپ، قەرەللىك پۇل ئامانىتى، قەرەلسىز پۇل ئامانىتى ۋە دەسمايىسى بىلەن قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان ئامانەت، شۇنىڭدەك يېزىلاردا بىر خىللا بولغان ناتۇرال ئامانەت (ئامانەت پۇلىنىڭ ۋاقتى توشقاندا مال باھاسىنىڭ ناتۇرال بىرلىكىگە ئاساسەن دەسمايىسى بىلەن ئۈسۈمى قايتۇرۇلىدىغان ئامانەت) بېجىرىلدى، بۇ ئارقىلىق يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى پۇل مۇئامىلە، مال باھاسىنى تۇراقلاشتۇرۇش تېخى قىيىن بولغان ئەھۋالىغا ماسلىشىپ، مۇئامىلىدارلارنىڭ مەنپەئىتىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىدى، 1952-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى يەنە پۇلى نورمىلىق ئامانەت يولغا قويۇلدى، ئۇنىڭ سومىسى 10 مىڭ يۈەن، 20 مىڭ يۈەن، 50 مىڭ يۈەن، 100 مىڭ يۈەن، 500 مىڭ يۈەن ۋە 1 مىليون يۈەنلىك (كونا خەلق پۇلى)دىن ئىبارەت ئالتە خىل بولۇپ، قەرەلى بىر يىل بولدى، ئامانەت مەزگىلىدە خالىغان چاغدا بىر قېتىمدىلا دەسمايىسى بىلەن ئۈسۈمىنى ئالغىلى بولاتتى. 1 مىليون يۈەنلىك ئامانەت پۇل تالونىغا ئىسمى يېزىلغاندىن سىرت، قالغان ھەرخىل ئامانەت پۇل تالونىغا ئىسمىنى يېزىش-يازماسلىقىنى مۇئاملىدارلار ئۆزلىرى تاللايتتى. ئىسمى يېزىلمىغان ئامانەت پۇل تالونلىرىغا مۇشۇ ناھىيە تەۋەسىدىكى بانكىنىڭ ھەر قايسى ئايپاراتلىرىدىن بىر قېتىمدىلا دەسمايىسى بىلەن ئۈسۈمىنى ئالغىلى، ئىسمى يېزىلغان پۇل ئامانەت تالونلىرىغا ئەسلىدىكى پۇل ئامانەت نەق پۇل ئالغىلى بولاتتى. بۇخىل كەسىپ 1954-يىلى 8-ئاينىڭ 1-كۈنى توختىتىلدى.

1952-يىلى ئورگانلار، ئاممىۋى تەشكىلار، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ دۇكانلىرىدا يەنە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، « ئوپچە ھەمكارلىق پۇل ئامانىتى » بويىچە قەرەلسىز چەك ئىسچوتى يولغا قويۇلۇپ، 42 نەپەر پۇل ئامانەت يارىدەمچىسى تەكلىپ قىلىندى.

1953-يىلدىن باشلانغان 1-بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە پۇل مۇئامىلە، مال باھاسى مۇقىملىشىپ، خەلق پۇلىنىڭ ئىناۋىتى ئۆزلۈكسىز ئۆستى. مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا، خەلق بانكىسىنىڭ ناھىيىلىك تارماق بانكىسى 1953-يىلى يېڭى يىلدا دەسمايىسى بىلەن قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان خەلق پۇل ئامانىتىنى توختىتىپ، ئۇنى ئادەتتىكى پۇل ئامانەت قويۇشقا ئۆزگەرتتى، بۇخىل ئامانەتنىڭ قەرەلسىز، قەرەللىك، نورمىلىق پۇل ئامانەت تۈرلىرى بار ئىدى. ئىدارىلەردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئامانەت قويۇش ۋە ئېلىشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، سەييارە مۇلازىمەت قاتنات يايدۇرۇلدى ھەمدە نۇقتىلىق ئورۇنلاردا پۇل ئامانەت ساندۇقى تەسىس قىلىندى، شۇنىڭ

بىلەن بىللە يەنە قۇمباش، ئايكۆل ۋە قارا تالدىكى يېڭىدىن قۇرۇلغان ئۇچ تىجارەت پونكىتىدا يازلىق ۋە كۆزلۈك ئاشلىق سېتىۋېلىشقا ماسلىشىپ يېزا پۇل ئامانىتى كەسپى يولغا قويۇلۇپ، يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق 304 مىليون يۈەن (يېڭى خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا 30 مىڭ 400 يۈەن)گە يەتتى.

1954-يىلى 1-ئايدا پارچە قويۇپ توپ ئېلىش ئامانىتى ۋە ئاشلىق سېتىپ بېرىشكە ئېتىبار بېرىش پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى (2-ئايدا ئاياغلاشتى). 7-ئايدا شوتا قودۇقتا شۆبە ئىش بېجىرىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، تۆت ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە 400 مىليون يۈەندىن ئارتۇق (يېڭى خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا 40 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق) ئامانەت توپلاندى. پۇل ئامانەت قوبۇشنىڭ يوشۇرۇن كۆچلىرىنى جەلپ قىلىشتا، ھەربىي بوزىيەر ئۆزلەشتۇرۇش قىسملىرىدىكى خەلق پۇل ئامانىتى ئاساسلىق ئوبيېكتى قىلىندى.

1955-يىلى يېزىلاردا ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى ئومۇميۈزلۈك قۇرۇلدى، يېزىلاردىكى دېھقانلارنىڭ پۇل ئامانىتىنىڭ كۆپ قىسمى ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى ئارقىلىق جەلپ قىلىندى، سەككىز بانكا تىجارەت پونكىتىدىكى خەلق پۇل ئامانىتىنىڭ قالدۇقى ئاران 35 مىڭ 770 يۈەن بولدى.

1956-يىلدىن 1957-يىلىغىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، تۆت پۇل ئامانەت پونكىتى قۇرۇلدى، ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بېكەتۈەنى، ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا تۆت شۆبە ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىندى. 1957-يىلى يەنە بىر قېتىم نورمىلىق ئامانەت يولغا قويۇلدى. ئۇنىڭ سوممىسى بەش يۈەن، ئون يۈەن، 50 يۈەن، 100 يۈەندىن ئىبارەت تۆت خىل بولۇپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى بانكىلاردىن نەق پۇل ئېلىشقا بولاتتى، ئۇنىڭغا ئىسىم يېزىلمايتتى، يوقالغانلىقىنى مەلۇم قىلىشقا بولمايتتى (1959-يىلى توختىتىلدى).

2-بەشىنچىلىق پىلان مەزگىلىدە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ سانى ۋە مائاش ئومۇمىي سوممىسى داۋاملىق كۆپەيدى. 1958-يىلى يەرلىك سانائەت بەرپا قىلىنىپ، مەبلەغ سېلىش بىلەن خەلق پۇل ئامانىتى ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇلگەن مەبلەغ توپلاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. بانكا 200 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا يەرلىك سانائەتكە مەبلەغ سېلىش زايومنى ۋەكالىتەن تارقاتتى. ئۇنىڭ سوممىسى بىر يۈەن، ئىككى يۈەن، بەش يۈەن، ئون يۈەن، 50 يۈەندىن ئىبارەت بەش خىل بولۇپ، ئۆسۈمسىز ئىدى، ئالتە ئايدا بىر قېتىمدىلا قايتۇرۇپ بېرىلەتتى. نەق پۇل ئېلىش رەسمىيەتى بېجىرىلمىگەن زايوملار خەلق پۇل ئامانىتىگە قويۇشقا ئۆزگەرتىۋېتىلدى، ئۇنىڭ ھازىرمۇ 4911 يۈەن قالدۇقى بار. « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش » يىللىرىدا خەلق پۇل ئامانىتى خىزمىتىدە ئاممىۋى ھەرىكەت ئېلىپ بېرىلىپ، سىرتقى خىزمەت كۆچەيتىلىپ، مۇلازىمەت ياخشىلاندى. ئېتىز-ئېرىق باشلىرىغا، ئائىلىلەرگە بېرىپ، ئائىلىنى تىرىشچانلىق، ئىقتىساتچىللىق بىلەن باشقۇرۇش، ئىقتىساد قىلغانلىنى ئامانەت قويۇش توغرىسىدا تەشۋىقات ئېلىپ بېرىلىپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن تېخمۇ كۆپ مەبلەغ توپلاندى.

ئاز سوممىلىق پارچە-پۇرات مەبلەغنى تېخمۇ كەڭ جەلپ قىلىش ئۈچۈن، 1958-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى ئۇچ يىللىق ۋە بەشىيللىق ئاز سوممىلىق، نورمىلىق پىلانلىق خەلق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى (1965-يىلى توختىتىلدى). بۇ بىر يىلدا توپلانغان ئامانەت پۇل 1957-يىلنىڭ ئاخىرىدىكى پۇل ئامانەت قالدۇقىدىن 1,365 ھەسسە كۆپ بولۇپ (ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى

توپلىغان ئامانەت پۇلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ، ئاپتونوم رايونلىك ئۇلچىمىگە ئاساسلانغاندا ، نەتىجە پەۋقۇلئاددە گەۋدىلىك بولدى. لېكىن پۇل تارقىتىش ۋە مائاش نىسبىتى بويىچە قارىغاندا ، 1958-يىلى خەلق پۇل ئامانىتىدە مۇبالىغىچىلىك ۋە سىياسەتكە خىلاپ ئەھۋاللار يۈز بېرىپ ، خەلق پۇل ئامانىتى خاراكتېرىدا بولمىغان بەزى قەرەلسىز ئامانەتلەرمۇ توپلاندى.

1959-يىلى « پۈتۈن پارتىيە ، پۈتۈن خەلق پۇل ئامانەت قويۇش » فاكىجىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، ۋەكالىتەن ئىش بېجىرىش ئاپپاراتلىرى ئومۇميۈزلۈك قۇرۇلدى ۋە ۋەكالىتەن ئىش بېجىرىش خىزمىتى كۆچەيتىلىپ ، كۆپ تەرەپلەپ تەشۋىقات قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئامما ئۆز ئىختىيارىلىقى ئاساسىدا مائاشنىڭ 15—20 پىرسەنتىنى ئامانەت قويۇش ، يېڭى مائاش تارقاتقان چاغدا ئامانەت توپلاش يارىدەمچىلىرى تۈتۈپ قېلىش توغرىسىدا تەربىيە بېرىلدى ، سىرتقى خىزمەتتە مائاشنى ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ ۋەكالىتەن تارقىتىپ بېرىش چارىسى يولغا قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قەرەلسىز مۇكاپاتلىق ئامانەتكە ئۆسۈم ھېسابلىماي ، ھەر بىر قېتىم چەك تارقاتقاندا 1-دىن 4-دەرىجىگىچە مۇكاپات بېرىش ، مۇكاپات پۇلىنى ئامانەت قويغان پۇلنىڭ قالدۇق نىسبىتى بويىچە ھېسابلاش ، ئەڭ كۆپ بولغاندا 300 يۈەندىن ئاشمايدىغان سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى. بىرنەچچە ئايدىن كېيىن ، مۇكاپاتلاش ئۇچۇن چەك تارتىش ۋاقتى يېقىنلاشقاندا پۇل ئامانەت قويۇش شىددەت بىلەن كۆپەيىپ ، چەك تارتىش ئاخىرلاشقاندا ئامانەت پۇل كۆپلەپ ئېلىۋېلىندى. ئىككىنچىدىن ، پۇل ئامانەت كىشىلىرىنىڭ نومۇرىنى ئاساسىي قاتلام ئورۇنلار ئۆزى تۇزگە نلىكتىن ، مۇكاپاتقا ئېرىشىش نىسبىتىنى ئىگىلەش قىيىن بولدى. شۇڭا بۇ كېيىن ئادەتتىكى قەرەلسىز ئامانەتكە ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ خەلق پۇلى ھېسابىدىكى قەرەللىك خەلق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى. بۇ بىر يىلدا نۇرغۇنلىغان خەلق پۇل ئامانىتى خىزمىتى ئىشلەنگەن بولسىمۇ ، ئامانەت قويۇلغان پۇلنىڭ ئەمەلىي سانى 1958-يىلدىكىدىن 185 مىڭ يۈەن ئازىيىپ كەتتى.

1959-يىلى يەرلىك سانائەت داۋاملىق بەرپا قىلىندى. ۋىلايەتكە بۇاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر يەرلىك سانائەتكە مەبلەغ سېلىش پۇل ئامانىتىگە قىزغىن قاتناشتى. پۇلنى بانكا ۋەكالىتەن تاپشۇرۇۋالدى. سانائەت سېلىنمىسى بىلەن ئامانەت پۇلنىڭ ۋاقىت قىسمىتى ۋە ئۆسۈم جەھەتتىكى زىددىيىتى سەۋەبىدىن بۇخىل ئامانەت ئۇزاققىچە داۋاملىشالمىدى. يېغىلغان بىر قىسىم سېلىنما پۇل 3-ئاينىڭ 1-كۈنى بانكىغا يۆتكىلىپ ، ئىككى يىللىق قەرەللىك پۇل ئامانىتىگە ئاغدۇرۇلدى ، ئۆسۈمى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ ھېسابلاندى. ئامانەت پۇل تالونى ئۈستىگە بىرىدەك « ۋىلايەتنىڭ يەرلىك سانائىتىگە سېلىنغان مەبلەغ » دېگەن تامغا بېسىلدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر يەنە 11 ھېسابتىكى 189 يۈەن قالدۇق پۇل ئېلىنماي قالغان.

1961-يىلدىن 1962-يىلغىچە ئېلىمىز ئىقتىسادى ۋاقتىلىق قىيىنچىلىققا ئۇچراپ ، ئاقسۇنىڭ خەلق پۇل ئامانىتىدە تۆۋەنلەش ئەھۋالى كۆرۈلدى. 1963-يىلى خەلق ئىگىلىكى ئومۇميۈزلۈك ياخشىلىنىشقا باشلاپ ، خەلق پۇل ئامانىتى كۆپەيىشكە باشلىدى.

1966-يىلى باشلانغان « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا خەلق پۇل ئامانىتى خىزمىتى ئېغىر كاشىلا ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. خەلق پۇل ئامانىتىنى تەشكىللەشكە « پايدىسى ئاز ، زىيىنى كۆپ » ؛ خەلقنىڭ پۇل ئامانەت قويۇشقا قاتنىشىشى « ئۆز بوينىغا زور مۇزوز سىرتماق سالغانلىق » ؛ « پۇل ئامانىتى كاپىتالغا ئۆزگىرىدۇ ، ئۆسۈم ئېلىش ئىكسپىلاتاتسىيە قىلىش بولۇپ ، يېڭى بۇرژۇئازىيە پەيدا بولىدۇ » ۋەھاكازا دەپ ھۇجۇم قىلىندى. بۇ جەمئىيەتتە ئىدىيە قالايمىقانچىلى-

قىسمى پەيدا قىلىپ، خەلق پۇل ئامانىتى خىزمىتىگە ناھايىتى زور زىيان كەلتۈردى. 1970-يىلى بانكا ھەربىي ئىدارە قىلىپىغان مەزگىلىدە، خەلق پۇل ئامانىتى ھېساب ئايرىمىسى، كارتىدىكى ئىسپوت ئاچقۇچىلارنىڭ ئىسمى، ئادرېسى قاتارلىقلار رەتكە تۇرغۇزۇلۇپ، ھېسابات تالونى كۆچۈرۈپ، ئىدارىلەرگە ئاتالمىش « سىنىپىي كۆرەشتە پايدىلىنىشى ماتېرىيالى » قىلىپ بېرىلدى، بۇنىڭ بىلەن مۇئاملىدارلارنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش سىياسىتىنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلىنىپ، ئاممىنىڭ پۇل ئامانەت قويۇش قىزغىنلىقىغا تەسىر يەتتى. 1968-ۋە 1969-يىللىرى « جىن-شەيتانلار » ۋە « كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار » نىڭ شەخسى ئامانەت قويغان پۇلى توغرىلىپ قويۇلدى، شۇڭا خەلق پۇل ئامانىتى ئۈدا ئىككى يىل ئازىيىپ كەتتى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » نىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە خەلق پۇل ئامانىتى گەرچە كۆپەيگەن بولسىمۇ، لېكىن كۆپىيىش ھەجمى چوڭ بولمىدى.

1980-يىلى 10-ئاينىڭ 24-كۈنى شەھەرنىڭ شەرقىي رايوندا بىر ئىش بېجىرىش پونكىتى يېڭىدىن قۇرۇلۇپ، خەلق پۇل ئامانىتى كەسپى يولغا قويۇلدى. 1981-يىلى 12-ئاينىڭ 10-كۈنى غەربىي شەھەر رايونىدا خەلق پۇل ئامانىتى پونكىتى قۇرۇلدى. 1984-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنى يار تۆپىسىدە شەرقىي چوڭ كوچا پۇل ئامانەت پونكىتى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 5-ئاينىڭ 2-كۈنى جەنۇبىي شەھەردە شۆبە ئىش بېجىرىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە پۇل ئامانەت پوكىيى تەسىس قىلىندى. 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە تولۇقلانغان پۇل ئامانەت خادىملىرى ئىككى ھەسسىدىن كۆپ بولۇپ، پۇل ئامانىتىنىڭ ئۈسۈم نىسبىتى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، بەش قېتىم ئۆستۈرۈلدى. خەلق پۇل ئامانىتى خىزمىتىنى جانلاندۇرۇش، ئوخشاش بولمىغان مۇئاملىدارلارنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، يېڭى خەلق پۇل ئامانىتى تۈرلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە يولغا قويۇلدى. 1980-يىلى 8-ئاينىڭ 1-كۈنى پارچە قويۇپ، توپ ئالىدىغان قەرەللىك خەلق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى؛ 1981-يىلى 4-ئاينىڭ 1-كۈنى ئائىلە يوقلاش خەلق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى (1985-يىلى توختىتىلدى). 5-ئايدا 30 يۈەن قىممىتىدىكى مۇكاپاتلىق، ئۈسۈملۇك، قەرەللىك خەلق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلۇپ، 20 مىڭ 400 پارچە، جەمئىي 612 مىڭ يۈەنلىك چەك تارقىتىلدى. 1984-يىلى ستراخوۋانىيە شىركىتىنىڭ ئائىلە مال-مۇلۇكلىرىگە ئىككى جەھەتلىك تولۇق تەبىيارلىق كۆرۈش فوندى ۋە جىسمانىي سۇغۇرتا تەبىيارلىق فوندىدىن ئىبارەت ئىككى خىل خەلق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى ھەمدە ئامانەت قويۇش بىلەن قەرز بېرىش بىرلەشتۈرۈلگەن، شەخسىي ئىستېمال جەھەتتىكى ئاز سوممىلىق قەرز پۇل كەسپى سىناق تەرىقىسىدە يېڭىدىن يولغا قويدى. (1985-يىلى توختىتىلدى). 1985-يىلى 9-ئايدا يەنە 2-قېتىملىق 20 يۈەن قىممىتىدىكى مۇكاپاتلىق، ئۈسۈملۇك قەرەللىك پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلۇپ، 46 مىڭ 500 پارچە، جەمئىي 930 مىڭ يۈەنلىك چەك تارقىتىلدى.

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان يەتتە يىل ئىچىدە، خەلق پۇل ئامانىتى 1978-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى خەلق پۇل ئامانىتى قالدۇقىدىن تۆت ھەسسىدىن ئارتۇقراق ئاشتى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە قەرەللىك خەلق پۇل ئامانىتى، قەرەلسىز خەلق پۇل ئامانىتى ۋە جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ (خەلق پۇلى ھېسابىدىكى) قەرەللىك خەلق پۇل ئامانىتىدىن ئىبارەت ئۇچ خىل كەسىپ داۋاملىق يولغا قويۇلدى.

3. يېزا خەلق پۇل ئامانىتى

1965-يىلىنىڭ ئاخىرىدا، يېزا خەلق پۇل ئامانىتى قالدۇقى 100 مىڭ يۈەن بولۇپ، كىشى بە-

شىغا ئوتتۇرىچە توغرا كېلىدىغان پۇل ئامانىتى بىر يۈەنگە يەتمەيتتى. 1978-يىلىنىڭ ئاخىرىدا خەلق پۇل ئامانىتى قالدۇقى 330 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 13 يىلدا ئۈچ ھەسسىدىن ئارتۇق كۆپەيدى.

1982-يىلى 6-ئاينىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە بەش گۈرۈپپا (قازاقتال گۈرۈپپىدىن باشقا) تەكشۈرۈلدى؛ دېھقانلارنىڭ كۆپ سوممىلىق پۇل ئامانىتى ئومۇمىي ئامانەت پۇلىنىڭ 89.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. 100 يۈەندىن 500 يۈەنگىچە پۇل ئامانەت قويغانلار 2494 كىشى، سوممىسى 476 مىڭ 930 يۈەن بولۇپ، كۆپ سوممىلىق ئامانەت پۇلىنىڭ 37 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن؛ 500 يۈەندىن 1000 يۈەنگىچە پۇل ئامانەت قويغانلار 508 كىشى، سوممىسى 362 مىڭ 264 يۈەن بولۇپ، كۆپ سوممىلىق ئامانەت قويغان پۇلنىڭ 28 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن؛ 1000 يۈەندىن يۇقىرى ئامانەت قويغانلار 276 كىشى، سوممىسى 432 مىڭ 403 يۈەن بولۇپ، كۆپ سوممىلىق ئامانەت پۇلىنىڭ 35 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن.

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، يېزا ئىقتىسادى بارغانسېرى جانلىنىپ، خەلق پۇل ئامانىتى پۈختا قەدەم بىلەن كۆپەيدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا خەلق پۇل ئامانىتى قالدۇقى 2 مىليون 960 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1978-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكىدىن 2 مىليون 630 مىڭ يۈەن ساپ كۆپەيدى، 1965-يىلىدىكىدىن 28.6 ھەسسە ئاشتى. ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان خەلق پۇل ئامانىتى 26.14 يۈەنگە يەتتى (ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ خەلق پۇل ئامانىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ).

يېزا پۇل ئامانىتى — يېزىلاردىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ۋە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلار، كەسىپي ئورۇنلارنىڭ تۇرلۇك پۇل ئامانىتىنى ۋە يېزىلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر، دېھقانچىلارنىڭ خەلق پۇل ئامانىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1965-يىلىنىڭ ئاخىرىدا يېزا پۇل ئامانىتىنىڭ تەرەققىياتى ئاستا بولغانلىقتىن، پۇل ئامانەت قالدۇقى ئاران 1 مىليون 350 مىڭ يۈەن ئىدى، 1976-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر، قالدۇق ئاران-ئاران 2 مىليون 880 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بۇ ئەھۋالنى « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » دىكى قەرز بېرىشكە ئىتىبار بېرىپ، ئامانەت توپلاشقا سەل قاراش كەلتۈرۈپ چىقارغان. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا يېزا پۇل ئامانىتىنىڭ قالدۇقى 5 مىليون 830 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1965-يىلىدىكىنىڭ 4.31 ھەسسىسىگە تەڭلەشتى، 1976-يىلىدىكىدىن 2 مىليون 950 مىڭ يۈەن كۆپەيدى. 1977-يىلىدىن 1985-يىلىغىچە بولغان توققۇز يىلدا ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 328 مىڭ يۈەندىن بالداقسىمان كۆپەيىپ « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدىكىدىن 1.36 ھەسسە ئاشتى.

شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە تۇرلۇك پۇل ئامانەت قالدۇقى

جەدۋەل 8 ــ 11· بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

تۈرى / يىللار	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
1. مالىيە خاراكتېرلىك پۇل ئامانىتى	29	87	77	107	137	132	107
2. كارخانىلارنىڭ پۇل ئامانىتى	110	103	83	60	100	225	202
3. خەلق پۇل ئامانىتى	35	46	75	109	167	244	296
4. يېزا پۇل ئامانىتى	308	321	332	360	451	511	583
5. ھاۋالە ۋە باشقا پۇل ئامانىتى							10
جەمئىي	482	557	467	636	855	1120	1198

1950-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر-يېزا خەلق پۇل ئامانىتى قالدۇقى

جەدۋەل 8 — 12 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	شەھەر-بازار خەلق پۇل ئامانىتى	يىللار	يېزا خەلق پۇل ئامانىتى	يېزا پۇل ئامانىتى	يىللار	شەھەر-بازار خەلق پۇل ئامانىتى	يېزا خەلق پۇل ئامانىتى	يېزا پۇل ئامانىتى
1950	106	1968			1968	373.0	12.3	189
1951	2014	1969			1969	371.8	13.5	183
1952	865	1970	179		1970	400.8	13.8	204
1953	15623	1971	340		1971	440.0	14.6	148
1954	19933	1972			1972	484.7	13.9	168
1955	280.8	1973	3.6		1973	552.7	19.7	208
1956	403.9	1974			1974	613.1	23.5	231
1957	309.0	1975			1975	251.7	26.3	259
1958	802.9	1976			1976	253.4	27.7	288
1959	254.3	1977			1977	259.6	30.5	299
1960	285.2	1978			1978	276.9	33.1	300
1961	281.0	1979			1979	296.5	35.4	281
1962	200.8	1980	6.2		1980	1727.7	45.5	296
1963	223.5	1981	6.9		1981	2106.3	75.3	331
1964	278.9	1982	9.8		1982	2528.5	109.4	360
1965	396.8	1983	9.7	135	1983	3085.5	167.0	451
1966	442.5	1984	12.3	173	1984	3887.7	243.4	510
1967	409.7	1985	13.9	180	1985	5058.5	296.0	583

ئىزاھات: 1. 1950-يىلى بىلەن 1951-يىلدىكى سانلار ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ خەلق پۇل ئامانەت سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2. 1950-يىلدىن 1954-يىلغىچە جەمئىي بەشىللىق سانىنىڭ بىرلىكى كونا خەلق پۇلى ھېسابىدىكى مىليون يۈەن بويىچە ئېلىندى.

3. 1956-يىلدىن 1961-يىلغىچە بولغان ئالتە يىلنىڭ سانى شەھەر، بازار بىلەن يېزا-لارنىڭ خەلق پۇل ئامانىتىنىڭ يىغىندىسىدىن ئىبارەت.

4. 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان بەشىللىق شەھەر خەلق پۇل ئامانىتىنىڭ سانى مەر-كىزىي تارماق بانكا ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ شەھەر، بازار خەلق پۇل ئامانىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

§5. كرېدىت

1. سودا-سانائەت قەرز پۇلى

1) خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلى

1950-يىلدىن 1953-يىلغىچە ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش، ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈش پ-

رىنسپى ئاستىدا، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئىقتىساد بىلەن كوپىراتىپ ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتىغا مەدەت بېرىلدى، تارقىتىلغان پۇل ئومۇمىي سوممىسى 1951-يىلى 9-ئايدىكى سان تۆپ سان قىلىنغاندا، 1953-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئون ھەسسە كۆپەيتىلدى (دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ۋاستىلىرى جەھەتلىرىگە بېرىلگەن ئەمەلىي قەرز پۇل سانى 55.3 ھەسسە كۆپەيتىلدى)، بۇ تاۋار ئوبوروتىنى كېڭەيتىش، سودا بازىسىنى ئىگىلەش، بازارنى مۇقىملاشتۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىشقا تۈرتكە بولۇش، دۆلەتنىڭ پىلانى، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا پايدىلىق بولغان قول سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىغا يار-يۆلەك بولۇش جەھەتلەردە غايەت زور رول ئويناندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خۇسۇسىي سودىغا قەرز پۇل بېرىش تەدرىجىي قىسقارتىلىپ، ئۇنىڭ دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنى تېخىمۇ بەكرەك قوبۇل قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

2) 1-بەشىللىق پىلان مەزگىلى (1953-يىلدىن 1957-يىلغىچە)

بۇ مەزگىلدىكى كرېدىتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى سودىغا قارىتىلدى. شىركەتلەر ۋە كوپىراتىپلارنىڭ سودا قەرزىنى تەرتىپكە سېلىشىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، 2 مىليون 267 مىڭ يۈەن سودا ئىناۋەتلىك قەرز پۇل تارقىتىپ بېرىلدى. سودا، كوپىراتىپ سىستېمىسىدا راسچوت قەرز پۇلى تارقىتىش يولغا قويۇلۇپ، يولدىكى مەبلەغنىڭ ئىگىلۈۋېلىنىشى ئازايتىلىپ، مەبلەغ ئوبوروتى تېزلىتىلدى. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىلار شېرىكچىلىكىدىكى سودا دۇكانلىرىغا پۇل قەرز بېرىشتە، بازارنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىنى چىقىش قىلىش، مۇۋاپىق كەڭ بولۇش پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىندى. كوپىراتىپلارنىڭ ماددىي ئەشيا زاپىسى كۆپەيتىلىپ، تاۋار ئوبوروتى كېڭەيتىلىپ، خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ۋاستىلىرىگە بولغان ئېھتىياجى قانداۋرۇلدى.

پاختا، قوي يۇڭى، پىلە غوزىسى، يەرلىك مەشۇت قاتارلىق دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىغا، زاكالەت سوممىسى ھېسابىدىكى قەرز پۇل تارقىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئاشلىق ئورۇنلىرىدا نورمىلىق خىراجەت باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، مەخسۇس ھېسابتا قەرز پۇل بېرىش يولغا قويۇلدى.

قول سانائەتكە پۇل قەرز بېرىشتە ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش، ئۆزگەرتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش روھىغا ئاساسەن، مەھسۇلاتنىڭ بازىرى ۋە خام ئەشيا مەنبەئىسى بار بولغان بەزى قول سانائەتچىلىرىنىڭ مەبلەغ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ئۇلارغا ئاز ساندا قەرز پۇل بېرىلدى. 1957-يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۈرلۈك قەرز پۇل قالدۇقى 15 مىليون 98 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1955-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكىدىن 4.4 ھەسسە كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە كوللېكتىپ سانائەت قەرز پۇل، جۈملىدىن يەككە قول سانائەتچىلەر ئالغان قەرز پۇل 45 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1955-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكىدىن 15 ھەسسە كۆپەيدى.

3) 2-بەشىللىق پىلان ۋە خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش مەزگىلى (1958-يىلدىن 1965-يىلغىچە)

1958-يىلدىن 1961-يىلغىچە بانكىنىڭ كرېدىت خىزمىتىدە پولات-تۆمۈر ئىشلەپچىقىرىشقا ۋە باشقا سانائەت ئىشلەپچىقىرىشنى قوللاش يۈزىسىدىن ئۇلارنى ئاساسىي جەھەتتىن تولۇق تەمىنلەش فائىزىنى قوللىنىلدى. 1961-يىلىنىڭ ئاخىرىدا سانائەت قەرز پۇلى قالدۇقى 1 مىليون 924 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1957-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى مۇشۇ خىل قەرز پۇلىدىن 22.6 ھەسسە كۆپەيدى.

1959-يىلدىن باشلاپ سودا-سانائەت كارخانىلىرىنىڭ كۆچمە مەبلىغىدە نورمىلىق كرېدىت مەبلىغى باشقۇرۇش چارىسى يولغا قويۇلۇپ، سودا كارخانىلىرىدا (ئاساسىي قاتلام سودا كارخانىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ) « ئامانەت پۇل بىلەن قەرز پۇلدىن ئىبارەت ئىككى ھېسابنى بىرلەشتۇرۇش » ۋە كرېدىتنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش يولغا قويۇلدى. تاۋار ئوبوروتىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، 1961-يىلىنىڭ ئاخىرىدا سودا كرېدىت قالدۇقى 26 مىليون 180 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1957-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكىدىن 11 مىليون 852 مىڭ يۈەن كۆپەيدى.

1962-يىلدىن 1965-يىلغىچە « شۇ يىلى تەجرىبىلاشتۇرۇش، ئازراق خەزىنىلە شتۇرۇش » مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، تۈرلۈك قەرز پۇللار ئۆز ۋاقتىدا تارقىتىلىپ ئىشلەپچىقىرىشقا، مۇۋاپىق مال كىرگۈزۈشكە مەدەت بېرىلدى، شۇ ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى، تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش ئىلگىرى سۈرۈلدى. 1965-يىلى 10-ئايدا (ناھىيىلىك يېزا ئىگە-لىك بانكىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندا) قاراتال تىجارەت پونكىتىدا كۆرسەتكۈچلۈك ھالدا « يۇقە-رىدىن قەرز ئېلىپ، تۆۋەنگە ئاغدۇرۇپ بېرىش » ئۇسۇلى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى. ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپلار ناھىيە، بازىرىغا كېلىپ مال ئالغان چاغدا كۆرسەتكۈچ ئىچىدە « يۇقىرىدىن قەرز ئېلىپ، تۆۋەنگە ئاغدۇرۇپ بېرىش » يولغا قويۇلدى. بەشتۈگمەن تىجارەت پونكىتى شەھەر بىلەن يېزىدىن ئىبارەت ئىككى جايدا قەرز پۇل كۆرسەتكۈچنى ئىگىلەپ چارە-سىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇپ، ئاساسىي قاتلام تەمىنات-سودا كوپىراتىپىنىڭ تاۋار ئوبو-روت قەرز پۇل كۆرسەتكۈچىنىڭ بىر قىسمىنى ئاجرىتىپ، ناھىيىلىك تارماق بانكىغا يۆتكەپ، ئاسا-سىي قاتلام كوپىراتىپىنىڭ ئاساسىي قاتلام تىجارەت پونكىتى ۋە ناھىيىلىك تارماق بانكىدىن ئىبا-رەت ئىككى جايدىن پۇل قەرز ئېلىشىغا يول قويدى.

4) 3-بەشىللىق ۋە 4-بەشىللىق پىلان مەزگىلى (1966—يىلدىن 1975-يىلغىچە)

بانكىنىڭ كرېدىت خىزمىتىنى باشقۇرۇشى بوشىشىپ كېتىپ قەرز بېرىشكە تېگىشلىك بولمىغان-لارغا قەرز بېرىلدى. 1973-يىلى قالايمىقان ۋەزىيەت تىزگىنلەندى.

5) 5-بەشىللىق ۋە 6-بەشىللىق پىلان مەزگىلى (1977-يىلدىن — 1985-يىلغىچە)

1977-يىلى بانكا خىزمىتىدە « يېزا ئىگىلىكىگە مەدەت بېرىش، قايتا خەزىنىلە شتۇرۇش، تەرتىپكە سېلىش » مۇھىم نۇقتا قىلىندى. تۈرلۈك ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرنى نازارەت قىلىش ۋە ئىلگىرى سۈرۈش رولى كۈچەيتىلىپ، پۇل قەرز بەرگەندە نۇقتىلىق كارخانىلارغا ئىتىبار بېرىلدى. 1978-يىلى تۈرلۈك پۇل ئامانەت قالدۇقى 15 مىليون 120 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1976-يىلنىڭ ئاخىرىدىكىدىن 2 مىليون 266 مىڭ يۈەن كۆپەيدى. تۈرلۈك قەرز پۇللارنىڭ قالدۇقى 4 مىل-يون 632 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1976-يىلنىڭ ئاخىرىدىكىدىن 1 مىليون 229 مىڭ يۈەن كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە تەمىنات-سودا كوپىراتىپ كارخانىلىرىنىڭ زاكالەت قەرز پۇلىنىڭ كۆپىيىشى بىر قە-دەر كۆپ بولۇپ، 1978-يىلنىڭ ئاخىرىدىكى قالدۇقى 1 مىليون 993 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1976-يىلنىڭ ئاخىرىدىكىدىن 125 ھەسسە كۆپەيدى. ئاشلىق قەرز پۇلىمۇ بىر ئاز كۆپەيدى، سانا-ئەت قەرز پۇلىنىڭ 1978-يىلنىڭ ئاخىرىدىكى قالدۇقى 610 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1976-يىلنىڭ ئاخىرىدىكىدىن 2,2 ھەسسە كۆپەيدى.

1979-يىلى ناھىيىلىك بانكا ئادەم ئاجرىتىپ، ئاشلىق، تەمىنات-سودا تارماقلىرىغا ماسلىشىپ، 190 مىڭ يۈەن ئاشلىق، پاختا زاكالەت پۇلىنى ئۆز ۋاقتىدا تارقىتىپ بەردى. كارخانىلارغا پۇل قەرز بېرىش جەھەتتە، پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش، ئەلالىرىنى تاللاپ يار-يۆلەك بولۇش چارىسى يولغا قويۇلۇپ، يېمەكلىك، توقۇمىچىلىق، ملىچىلدىن ئىبارەت ئۇچ ئورۇن نۇقتىلىق ئالدىن قەرز بېرىلىدىغان ئورۇن قىلىپ تاللاندى ھەمدە يەرلىك سودا تەمىنات-سودا كارخانىلىرىنىڭ مال مەنبەسىنى ئويۇشتۇرۇشىغا مەدەت بېرىلىپ، مال كىرگۈزۈش جەھەتتىكى مەبلەغ ئېھتىياجى قاندۇرۇلدى. بايراملىق تاۋار سېتىۋېلىشتا ئون كۈندىن 20 كۈنگىچە بولغان ۋاقىتلىق قەرز پۇل تارقىتىلىپ، تاۋار سېتىشنىڭ پەسىللىك پىلانىنىڭ %2,3 ئاشۇرۇپ ئورۇندىلىشىغا تۈرتكە بولۇندى، مۇشۇ بىر يىلدا جەمئىي 24 مىليون 493 مىڭ يۈەن تۈرلۈك قەرز پۇل تارقىتىلدى.

1980-يىلى كرېدىت مەبلىغى ئەسلىدىكى بىر تۇتاش يىغىپ بىر تۇتاش چىقىم قىلىش، قەرز پۇل پىلانىنى قاتلاموۇ قاتلام تۆۋەنگە بۇيرۇپ بېرىشتىن كرېدىت پەرقى بويىچە ھۆددىگە بېرىشكە ئۆزگەرتىلىپ، « بىر تۇتاش پىلان تۈزۈش، دەرىجىگە ئايرىپ باشقۇرۇش » يولغا قويۇلدى. مەبـ-

لەغنىڭ كېلىش مەنبەئىسى ۋە ئۇنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالىغا ئاساسەن، يۇقىرى دەرىجىلىك بانكا پەرقلىق سانىنى تەكشۈرۈپ كونترول قىلىدىغان، پەرقلىق سان دائىرىسىدىكى قەرز پۇلنى كۆ- پەيتىپ تارقىتىدىغان بولدى. مۇشۇ بىر يىلدا 10 مىليون 70 مىڭ يۈەن سانائەت ئىشلەپچىقىرىش قەرز پۇلى؛ 556 مىڭ يۈەن سانائەتتىكى ئوتتۇرا ۋە قىسقا مۇددەتلىك ئۇسكۇنە قەرز پۇلى (بۇ- نىڭ ئىچىدە ئېنېرگىيە قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش يۇزىسىدىن 2-ئېلېكتر ئىستانسىسىغا 530 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى)؛ كىچىك تېپىتكى تېخنىكا تەدبىرلىرى ئۈچۈن 662 مىڭ يۈەن قەرز پۇلى تارقىتىلدى.

1981-يىلىدىن 1983-يىلغىچە يېنىك سانائەت ۋە توقۇمچىلىق سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىغا مەدەت بېرىلدى. يېنىك سانائەت ۋە توقۇمچىلىق سانائەت كارخانىلىرىنىڭ يېڭا ئىگىلىك قوشۇم- چە مەھسۇلاتلىرى خام ئەشيالىرىنى سېتىۋېلىشقا ئېھتىياجلىق مەبلەغى ئالدى بىلەن يەتكۈزۈپ بې- رىلىپ، يېنىك سانائەت ۋە توقۇمچىلىق سانائىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تەڭشىشى ئىلگىرى سۈرۈل- دى. « نۇرلۇق » پاختا، يۈڭ توقۇمچىلىق فابرىكىسىنىڭ مەھسۇلاتىنىڭ رەڭگى، تۈرىنى كۆپەيتە- شىگە، « 190 » يۈڭ يىپىنى ئىشلەپچىقىرىشنى توختىتىپ، بازىرى ئىنتىك دۇراپ، يۈڭ ئەدىيال قاتارلىقلارنى ئىشلەپچىقىرىشغا؛ شېكەر زاۋۇتىنىڭ يۇمشاق ئاق شېكەر ئىشلەپچىقىرىشنى توختىتىپ، قۇم شېكەر ئىشلەپچىقىرىشغا مەدەت بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تاۋار ئوبوروتىنى كې- ڭەيتىشكە مەدەت بېرىلدى، سودا ئورۇنلىرىنىڭ ئۈچ دەرىجىلىك پونكتلىرىنىڭ ئامبار قالدۇقى تەكشۈرۈلدى، ئامبار قالدۇق قۇرۇلمىسى تەڭشىلىپ، بېسىلىپ قالغان تاۋارلار بىر تەرەپ قىلىنىپ، بازىرى ئىنتىك تاۋارلارنى كۆپەيتىپ كىرگۈزۈپ، سانائەت مالليرىنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش ئۇيۇشتۇرۇ- لۇپ، يېزىلارنىڭ ئاۋات مەزگىلدىكى بازار ئېھتىياجى قاندۇرۇلدى.

1979-يىلدىن 1983-يىلغىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، يوشۇرۇن كۈچنى قېزىش، تېخنىكا يېڭە- لاش، تېخنىكا ئۆزگەرتىش جەھەتتىكى 61 تۈرگە 4 مىليون 118 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتە- لىپ، 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 2 مىليون 755 مىڭ يۈەن قەرز يىغۇۋېلىندى.

1984-يىلى تۇراقلىق مۇلۈككە قەرز پۇل تارقىتىشتا قەرز ئېنىق ئىش تەقسىماتى قىلىندى، سودا-سانائەت بانكىسى سانائەت، قاتناش، سودا، ئاشلىق كارخانىلىرىنىڭ تېخنىكا ئۆزگەرتىش قەرز پۇلىنى بېجىرىشكە مەسئۇل بولدى. 1985-يىلى سانائەت، قاتناش، سودا تارماقلىرىدىكى كارخانىلارغا سودا-سانائەت بانكىسى قەرز پۇل بېرىش بەلگىلەندى.

1984-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ « بىر تۇتاش پىلانلاش، ئامانەت قويۇش بىلەن بېرىشنى بىرلەشتۇرۇش، پەرقلىق سانىنى كونترول قىلىش » ، كارخانىلارنىڭ ئامانەت پۇلىدىن 20 پىرسەنتىنى، خەلق پۇل ئامانىتى پۇلىدىن 40 پىرسەنتىنى خەلق بانكىسىغا تاپشۇرۇش ئامانەت قەرز پۇل پىلانىغا ئاساسەن، يەنە خەلق بانكىسىدىن پۇل قەرز ئېلىش چارىسى يولغا قويۇل- دى ھەمدە بانكىلار ئارا ھېسابات تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ، بانكىلار ئارا ھېسابات مەبلە- غى ئايرىتۇبتىلدى.

1985-يىلى ۋىلايەت، شەھەر، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ سودا سىستېمىسىدا گۇللەپ ياشـ- ناش ۋەزىيىتى مەيدانغا كەلدى. كۆلىمى بىز قەدەر چوڭ بولغان بىر نەچچە سودا تور-نۇقتىلـ- رى ئارقا-ئارقىدىن تىجارەت باشلىدى. توپ ۋە پارچە سېتىش تور-نۇقتىلىرى كۆپەيدى، كوللېكتىپ كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تىجارىتى تېز تەرەققي قىلدى، يەككە سودا كۆپەيدى، رىقا- بەت كەسكىنلەشتى، شۇڭا بانكا قەرزىگە بولغان ئېھتىياج ھەسسەپ ئاشتى. كرېدىت خىزمە- تىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنى يېتەكچى قىلىشتا چوڭ تۈرۈلۈپ، بازىرى ئىنتىك تاۋارلار ئىشەنچىلىك ئاكتىپ قوللاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە كوللېكتىپ ۋە يەككە ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن

پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش، ياخشىلىرىغا مەدەت بېرىش پرىنسىپى يولغا قويۇلۇپ، يەككە تىجارەتچىلەرگە پۇل قەرز بېرىشتە ھەم يۇرەكلىك ھالدا قوللاش، ھەم قەرز بېرىش رەسمىيىتىنى چىگىشلەش يولغا قويۇلدى.

1968-يىلى ۋىلايەت، شەھەردىكى 27 نۇقتىلىق كارخانىنىڭ كۆچمە مەبلەغ نورمىسى ھېسابىدا ئالغان قەرز 20 مىليون 862 مىڭ يۈەن قەرز پۇلى دەپ تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى، شۇنىڭدەك كۆچمە مەبلەغنىڭ كۆپەيىش، ئازىيىش قاتار ھېسابى تۇرغۇزۇلۇپ، 11 سودا-سانائەت، مادداي ئەشيا كارخانىسى ۋە كوللېكتىپ كارخانىنىڭ 271 مىڭ يۈەن كۆچمە مەبلەغنى ئۆزلىرى تولۇقلاشقا ھەيدەكچىلىك قىلىندى.

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە تارقىتىلغان تۇرلۇك قەرز پۇللار

جەدۋەل 8 ــ 13

بىرلىكى: 1000 يۈەن

يىللار / سومما / تۈرى	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك ئۇسكۇنە قەرز پۇلى		7	45	100			
ۋىلايەت، شەھەرلىك سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك ئۇسكۇنە قەرز پۇلى		10					
ناھىيە قۇرغان كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ئۇسكۇنە قەرز پۇلى		538	1420			890	
سودا قۇرغان سانائەتنىڭ ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك ئۇسكۇنە قەرز پۇلى			84	342	455	426	450
سودا قۇرغان كارخانىنىڭ ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك (ئاماناەت) قەرز پۇلى							
قاتناش كارخانىلىرىنىڭ ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك مەخسۇس قەرز پۇلى					150	870	210
ئېنېرگىيە تېجەشتىكى ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك مەخسۇس قەرز پۇلى						270	
ئاز سوممىلىق ئۇسكۇنە قەرز پۇلى					100	65	1875
كىچىك تېپتىكى تېخنىكا تەدبىرى قەرز پۇلى	70	662					
كوللېكتىپ سانائەتنىڭ ئۇسكۇنە قەرز پۇلى	2	8	97	20	80	230	2023
تېخنىكا ئۆزگەرتىش قەرز پۇلى، جەمئىي	72	1225	1646	462	785	2751	6058
كوللېكتىپ سانائەت قەرز پۇلى	4	98	453	413	1110	2645	2935
كوللېكتىپ سودا (باشقىلار) قەرز پۇلى				494	1483	4279	4486
ۋىلايەت، شەھەرلىك بىناكارلىق سانائەت قەرز پۇلى	10						
يېزا ئىگىلىك 1-شى ۋە شەھەرنىڭ يېنىك سانائەت قەرز پۇلى							420
يەككە سانائەت قەرز پۇلى			4	7	25	65	36
يەككە سودا (باشقىلار) قەرز پۇلى			2	25	49	84	186
خۇسۇسلارنىڭ ئاز سوممىلىق ئىستېمال قەرز پۇلى						116	1
توقۇمچىلىق سانائىتى قەرز پۇلى		6400	7250	13110	9450	7660	4250
يېنىك سانائەت قەرز پۇلى		332		1200	3320	2870	5234

1955-يىلدىن 1965-يىلغىچە تۈرلۈك قەرز پۇللارنىڭ قالدۇقى

جەدۋەل 8 ـــ 14 بىرلىكى: 1000 يۈەن

تۈرلۈك قەرز پۇللار	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
1. سانائەتنىڭ قەرز پۇلى	3	42	85	103	1438	2313	1924	995	534	633	823
1) دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سانائەتنىڭ قەرزى (مەركەز، راسچوت)		28	40	29	1429	1832	1381	674	368	191	60
2) كوللېكتىپ سانائەتنىڭ قەرز پۇلى (قول سانائەت)	3	14	45	74	9	45	43	21	13	1	5
3) ماددىي ئەشيا باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ قەرز پۇلى (سانائەت، تەمىنات- سودا)						436	500	300	153	441	758
2. سودىنىڭ قەرز پۇلى	3289	6380	14328	14735	21858	20508	26180	22400	9981	9750	12953
1) ئاشلىق قەرز پۇلى	786	955	783	1237	4015	1474	1491	1102	1289	1300	2318
2) تاشقى سودا قەرز پۇلى		644	196	748	2628	3193	5673	4692	1239	743	627
3) سودا قەرز پۇلى	1633	3246	9878	12734	13493	13683	17665	10771	3697	3412	4499
4) باشقا سودا قەرز پۇلى			76		150	76		57	87	79	324
5) تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ قەرزى زاكالەت سومىسى (دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش)	870	1535	3395	16	1572	2082	1351	5776	3669	4216	5185
3. دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىقنىڭ قەرز پۇلى	4	9	329	3006	390	506	165	145	146	19	96
1) يەرلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىقنىڭ قەرز پۇلى	4	9	279	77	390	506	165	145	146	19	96
2) بىڭتۈەننىڭ قەرز پۇلى			50	2929							
4. يېزا كۆڭشي، ئەترەتلىرىنىڭ قەرز پۇلى	101	401	356	639	502	840	600	221	320	315	277
1) كۆڭشي، ئەترەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش خراجەت قەرز پۇلى	71	362	328		408	682	539	131	96	121	130
2) كۆڭشي، ئەترەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۈسكۈنە قەرز پۇلى						100		31	189	177	124
3) كۆڭشي، ئەترەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كارخانىلىرىنىڭ قەرزى					39	1					
4) ئامانەت-قەرز كوپېراتىپقا بېرىلگەن قەرز پۇل	8	1	3		6		11	2	3	10	
5) ئەزالارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۈچۈن ئالغان قەرز پۇلى	22	38	25		49	57	50	28	32	7	23
6) ئۇزاق مۇددەتلىك ئۆسۈمسىز قەرز پۇل (مەخسۇس دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىغا)								29			
جەمئىي	3397	6832	15098	18483	24188	24167	28869	23761	10981	10717	14149

1966-يىلدىن 1979-يىلغىچە تۈرلۈك قەرز پۇللارنىڭ قالدۇقى

جەدۋەل 8 ـــ 15 بىرلىكى: 1000 يۈەن

تۈرلۈك قەرز پۇللار	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
1. ساناۋەت قەرز پۇلى	946	616	793	1075	4835	4621	6574	6505	3183	169	288	784	610	7724
1) ساناۋەت ئىشلەپچىقىرىش كارخانىلىرىنىڭ قەرز پۇلى، راسچوتتىكى ئوتتۇرا ،قىسقا مۇددەتلىك قەرز پۇل	87	81	136	90	3714	6410	4402	57	97		10	100	110	4128
2) ساناۋەت، تەمىنات-سودا كارخانىلىرىنىڭ قەرز پۇلى								3415	1271	24	212	465	253	235
3) ماددىي ئەشيا كارخانىلىرىنىڭ قەرز پۇلى	858	529	656	969	1120		2160	3002	1744	145	66	139	107	3140
4) كوللېكتىپ ساناۋەت (ئۇسكۇنە) قەرز پۇلى	1	6	1·	16	1	11	12	31	71			80	140	221
2. سودا قەرز پۇلى	16090	12734	13873	17404	14274	13557	12509	10939	10046	1856	2654	1141	3322	23249
1) يەرلىك سودا قەرز پۇلى	7967	3812	4805	9491	8760	9955	10964	9232	8008	1319	1410	711		6850
2) ئاشلىق سودا قەرز پۇلى	2378	2263	1282	1446	978	1592	580	281	82	473	1228	356	1329	1388
3) تىببىي دورا سوممىسى قەرز پۇلى														
4) باشقا سودا قەرز پۇلى	623	654	1055			289	280	94	5					10
5) تەمىنات-سودا كوپىراتىپىنىڭ (زاكالەت پۇلى) قەرز پۇلى	4757	4937	5617	3397	2790	292	385		18	64	16	74	1993	1924
6) يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتىنىڭ قەرز پۇلى														267
7) تاشقى سودا قەرز پۇلى	365	1068	1114	3070	1746	1429	300	1332	1933					2810
3. دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق قەرز پۇلى	96	82	122	122	275	122	122	122	122	122	122	123	123	2
1) يەرلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق قەرز پۇلى	96		122	122	275	122	122	122	122	122	122	123	123	2
2) يېزا ئىگىلىك كارخانىلىرىنىڭ ئۇسكۇنە قەرز پۇلى														
4. يېزا كۆڭشى، ئەترەتلىرىنىڭ قەرز پۇلى	278	327	300	330	366	441	417	335	297	345	339	448	577	1423
1) كۆڭشى، ئەترەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش خراجىتى قەرز پۇلى	132	144	152	174	194	155	116	99	93	94	100	118	104	127
2) يېزا ئىگىلىك كارخانىلىرىنىڭ ئۇسكۇنە قەرز پۇلى	119	160	122	130	147	262	276	212	183	233	222	316	457	1153
3) كۆڭشى، ئەترەت كارخانىلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنە قەرز پۇلى													3	14
4) ئامانەت-قەرز كوپىراتىپلىرىغا بەرگەن قەرز														
5) ئەزالارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق قەرز پۇلى	27	23	26	26	25	24	25	24	21	18	17	14	13	11
6) يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى مەخسۇس ئۇسۇلسىز قەرز پۇلى														
جەمئىي	17410	1759	15088	18931	19750	20541	19622	17901	13648	2492	3403	2496	4632	32398

ئەسكەرتىش: 1967-يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق قەرز پۇلى بىزا ئىگىلىك 1-شىركىتىنىڭ تۆۋەن-مەبلەغلىرىنىڭ ئالغان قەرز پۇلىنى كۆرسىتىدۇ.

1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە تۇرلۇك قەرز پۇللارنىڭ قالدۇقى

جەدۋەل 8 ــ 16

بىرلىكى: 1000 يۈەن

مەبلەغنىڭ ئىشلىتىلىشى / يىللار	1980	1981	1982	1983	1984	1985
1. سانائەتكە بېرىلگەن قەرز پۇل	10807	8125	14296	14933	7815	13720
1) سانائەت ئىشلەپچىقىرىش كارخانىلىرى ئالغان قەرز پۇل	7095	5185	11780	12365	4552	7075
2) ماددىي ئەشيا تەمىنات-سودا كارخانىلىرى ئالغان قەرز پۇل	3639	2699	2225	1555	1855	2210
3) كوللېكتىپ سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئۇسكۇنە قەرز پۇل	73	241	291	938	1333	3040
4) ئاز سوممىلىق ئۇسكۇنە قەرز پۇلى				75	75	1395
2. سودىغا بېرىلگەن قەرز پۇل	21263	22872	29998	34178	32718	38237
1) يەرلىك سودا قەرز پۇلى	17687	18714	20517	20100	20843	25384
2) ئاشلىق قەرز پۇلى	916	1225	4978	9103	5672	5764
3) تاشقى سودا قەرز پۇلى	2405	2700	4090	4167	4039	3720
4) كوللېكتىپ سودا قەرز پۇلى	70	178	353	768	2054	2448
5) باشقا سودا قەرز پۇلى	185	55	60	40	110	921
3. يەككە سودا قەرز پۇلى		3	17	46	106	120
4. تېخنىكا ئۆزگەرتىش قەرز پۇلى	537	1414	1610	1290	1270	2990
1) ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك مەخسۇس قەرز پۇل					910	920
2) ئادەتتىكى ئوتتۇرا، قىسقا مۇددەتلىك قەرز پۇل	537	1414	1610	1290	360	2070
5. ئىستېمال خاراكتېرلىك قەرز پۇل					7	1
6. ئىناۋەتلىك ھاۋالە قەرز پۇلى					443	4361
7. خەلق بانكىسىغا ۋەكالىتەن تارقىتىلغان ئېچىش خاراكتېرلىك تۆۋەم تۆسۈملۈك قەرز پۇل						4000
جەمئىي	32607	32414	45921	50447	42359	63429

2. بىزا ئىگىلىك قەرز پۇلى

بىزا ئىگىلىك كرېدىتى كەسپى 50-يىللاردا قانات يايدۇرۇلغان بىزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۇرۇش مەزگىلىدە نامرات دېھقانلارنىڭ كوپېراتىپ قۇرۇشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن « كەمبەغەل دېھقانلار ھەمكارلىق فوندى قەرز پۇلى » تارقىتىلدى؛ 1958-يىلدىن كېيىن، كوللېكتىپ بىزا ئىگىلىكىگە « ئىشلەپچىقىرىش خراجىتى » ۋە « ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىلىرى قەرز پۇلى » ، شەخسىلەرگە ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش قەرز پۇلى تارقىتىلدى؛ 1963-يىلى « كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار قەرز پۇلى » ۋە « ئاپەتكە ئۇچرىغان رايونلارنىڭ ئۇزۇقلۇق ئاشلىق قەرز پۇلى » تارقىتىلدى.

1964-يىلى 8-ئاينىڭ ئاخىرىلىرىدا، 31 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى، 39 ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەترىتىنىڭ 1961-يىلدىن ئىلگىرىكى 82 مىڭ 840.66 يۈەن كوللېكتىپ كونا قەرز پۇلى ۋە دېھقانلارنىڭ يىللاردىن بۇيانقى 26 مىڭ 369.93 يۈەن شەخسىي كونا قەرز پۇلى ئەستايىدىل ئېنىقلاپ چىقىلدى ھەمدە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىغا يوللاپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 74 مىڭ 995.87 يۈەن كونا قەرز پۇلى كەچۈرۈم قىلىندى. بۇ كوللېكتىپنىڭ كونا قەرز ئومۇمىي سانىنىڭ 90.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 360 ئائىلىلىك دېھقانىنىڭ 22 مىڭ 420.28 يۈەن شەخسىي كونا قەرز پۇلى كەچۈرۈم قىلىندى. بۇ شەخسىي كونا قەرز پۇل ئومۇمىي سانىنىڭ 90.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ھالدا 84.6% نى ۋە 90.5% نى ئىگىلەيدۇ.

1979-يىلى نامرات ئەترەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشىغا مەدەت بېرىش ئۈچۈن، « يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىغا بېرىلىدىغان مەخسۇس ئۆسۈمسىز قەرز پۇل » ۋە تەمىنات-سودا كوپېراتىپلىرىغا بېرىلىدىغان قەرز پۇل تارقىتىلدى.

1980-يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ۋە يېزا-بازار كارخانىلىرىغا بېرىلىدىغان قەرز پۇل، ھۆددىگەر ئائىلىلەرگە بېرىلىدىغان قەرز پۇل ۋە ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىغا مەدەت بېرىش قەرز پۇلى تارقىتىلدى. ئارقىدىنلا يەنە پاختا ۋە ئاشلىق قەرز پۇلى، يېزا-باززارلاردىكى كوللېكتىپ ۋە يەككە سودا-سانائەتچى ئائىلىلەرگە بېرىلىدىغان قەرز پۇل ھەمدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى باشقا كارخانىلارغا بېرىلىدىغان قەرز پۇل تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى يېزا ئىگىلىك بانكىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ناھىيە بويىچە يەتتە گۈڭشې، 119 چوڭ ئەترەت، 537 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ ھەممىسىدە يېزا ئىقتىسادىي ئارخىپى تۈرغۇزۇلدى. ئۇنىڭ مەزمۇنى يېزا ئىگىلىك ماشىنا-ئۈسكۈنىلىرى ۋە ئىشلەپچىقىرىش، كىرىم-چىقىم، ئۇچ قالدۇرۇق ئەھۋالى، شۇنىڭدەك سېتىپ بېرىش، تەقسىمات، قەرز ئىشلىرى قاتارلىق ئاساسىي ئەھۋاللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدى. ئۇزۇقلۇق ئاشلىقى 160 كىلوگرامدىن تۆۋەن، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 40 يۈەندىن تۆۋەن بولغان 60 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى مالىيىدىن ھەقسىز ياردەم بېرىلىدىغان ئوبېيېكت قىلىندى؛ 37 چوڭ ئەترەت، 179 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى پۇل قەرز بېرىشتە ئالدى بېرىلىدىغان تاۋار ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قىلىندى؛ 298 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ئادەتتىكى ئەترەت قىلىنىپ، ئۇلارغا ھەر يەسلدىكى ئېھتىياجىغا ئاساسەن، مەدەت بېرىش يۈزىسىدىن قەرز بېرىلدى.

1981-يىلى 8-ئايدا يېزىلاردىكى 642 نۇقتىلىق ئائىلە، 214 مىڭ 696 يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى ھەمدە « ئەزالارنىڭ ئائىلە ئىقتىسادىي ئارخىپى » تۈرغۇزۇلدى.

1982-يىلى 3-ئايدا 477 نۇقتىلىق ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي ئۇنۇمى تەكشۈرۈلۈپ، ئۇلارنىڭ ئىشەن ئىقتىسادىي ئۇنۇمگە ئېرىشكەنلىكى ئىسپاتلاندى. 477 ئائىلىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 183 مىڭ 380 يۈەنگە يېتىپ، 44 مىڭ 712 يۈەن پايدا ئالدى.

1982-يىلى كرېدىت سىياسىتى كەڭ قويۇپ بېرىلدى. مۇشۇ بىر يىلدا تارقىتىلغان تۈرلۈك يېزا ئىگىلىك قەرز پۇلى 5 مىليون 487 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1981-يىلدىكىدىن 607 مىڭ يۈەن ئارتۇق تارقىتىلدى. بۇ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەڭ كۆپ پۇل تارقىتىلغان بىر يىل بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە بانكا تارقاتقىنى 2 مىليون 832 مىڭ يۈەن، ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى تارقاتقىنى 2 مىليون 655 مىڭ يۈەن، بانكا تارقاتقان قەرز پۇل ئىچىدە كوللېكتىپقا ئىشلىتىلگىنى 894 مىڭ يۈەن؛ گۈڭشې-ئەترەت كارخانىلىرىغا ئىشلىتىلگىنى 1 مىليون 275 مىڭ يۈەن؛ ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىغا مەدەت بېرىشكە ئىشلىتىلگىنى 87 مىڭ يۈەن؛ ئەزالارنىڭ خۇسۇسىي ئىشلىرىغا ئىشلىتىلگىنى 576 مىڭ يۈەن، ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى تارقاتقان قەرز پۇل ئىچىدە كوللېكتىپقا ئىشلىتىلگىنى 639 مىڭ يۈەن، دېھقانلارغا ئىشلىتىلگىنى 2 مىليون 15 مىڭ يۈەن. مۇشۇ بىر يىلدا دېھقانلارنىڭ ئۆزلىرىگە بېرىلگەن قەرز پۇل جەمئىي 2 مىليون 591 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1979-يىلدىن 1981-يىلىغىچە بولغان ئۇچ يىلدا شەخسلەرگە بېرىلگەن قەرز پۇلنىڭ يىغىندىسىدىن 112.2% ئېشىپ كەتتى. يېزا ئىگىلىك قەرز مەبلىغىگە 25 چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپىكى تراكتور، ئىككى قول تراكتورى، 66 دانە تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان دېھقانچىلىق سايمىنى، 31 دانە يېزا ئىگىلىك ماشىنىسى، 3303 تۇياق چوڭ چارۋا، 1908 تۇياق ئۇششاق چارۋا، 2336 تونىنا خىمىيىۋى

ئوغۇت، 40 مىڭ 674 كىلوگرام دېھقانچىلىق دورىسى، 224 مىڭ 299 كىلوگرام ئۇرۇق، 1460 دانە ھەرخىل كىچىك دېھقانچىلىق سايمىنى سېتىۋېلىندى.

1984-يىلى قەرز پۇلىنىڭ سوممىسى، تۈرى، ئىشلىتىش ئورنى، قەرەلى ۋە مەدەت بېرىش ئوبيېكتلىرىنى كۆپەيتىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئىلگىرىكىگە قارىغاندا يۇكسىلىش بولدى. مۇشۇ بىر يىلدا 19 مىڭ 510 ئائىلىگە 12 مىليون 121 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى تارقاتقىنى 6 مىليون 456 مىڭ يۈەن)، بۇ، 1983-يىلدىكىدىن 85.3% كۆپ؛ قەرز پۇل ئالغان دېھقان ئائىلىسى 18 مىڭ 188 گە يېتىپ، شەھەردىكى ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 83.7 پىرسەنتىنى ئىگىلدى. بۇ، 1983-يىلدىكىدىن 3449 ئائىلە، يەنى 23.4% كۆپ، قەرز پۇلىنىڭ مۇددىتى ئىلگىرىكى يىللاردىكى شۇ يىلى قايتۇرۇشتىن بىل بويى تارقىتىش، ئىككىنچى ياكى ئۈچىنچى يىلى قايتۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى. قەرز ئالغان ئومۇمىي ئائىلە ئىچىدە 939 كەسىپىي ئائىلە ۋە نۆۋەتلىق ئائىلىگە 2 مىليون 348 مىڭ يۈەن تارقىتىلدى، بۇ، ھەر بىر ئائىلىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2500 يۈەندىن توغرا كېلىپ، ئادەتتىكى ھۆددىگەر ئائىلىلەرگە قارىغاندا ئىككى ھەسسىدىن كۆپرەك ئارتۇق تارقىتىلدى. ئەڭ كۆپ قەرز پۇل ئالغىنى 15 مىڭ يۈەنگە يەتتى. شۇ يىلنىڭ كېيىنكى بېرىمدا، ئولايەتلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى ۋە مەركىزىي بانكىنىڭ ھەمكارلىشىشى ئارقىسىدا، پىزا ئىگىلىك، سودا بىرلەشمە تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 621 ئائىلىگە 2 مىليون 615 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى.

1980-يىلى ئاران يەتتە قەرز پۇل تۈرى بار ئىدى. 1985-يىلى ھۆددىگەر ئائىلىلەرنىڭ پىزا ئىگىلىك قەرز پۇلى، پاختا قەرز پۇلى ۋە ئاشلىق قەرز پۇلى قاتارلىق تۈرلەرگە كۆپەيتىلدى. قەرز پۇل قالدۇقى يىلدىن-يىلغا كۆپەيدى. 1980-يىلى 12 مىليون 760 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلىپ، 12 مىليون 530 مىڭ يۈەن يىغۇۋېلىنىپ، يىغۇۋېلىنىش نىسبىتى 98.2% گە، يىل ئاخىرىدىكى قەرز پۇل قالدۇقى 5 مىليون 250 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1985-يىلى بىر يىلدا 39 مىليون 790 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى. بۇ، 1980-يىلدىكىنىڭ 3.12 ھەسىسىگە تەڭ؛ 37 مىليون 100 مىڭ يۈەن يىغۇۋېلىنىپ، يىغۇۋېلىنىش نىسبىتى 93.1% گە يەتتى؛ قالدۇق 17 مىليون 290 مىڭ يۈەنگە يەتتى، بۇ 1980-يىلدىكى قەرز پۇل قالدۇقىنىڭ 3.27 ھەسىسىگە تەڭ.

شەھەرلىك پىزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ 1980-يىلدىن بۇيانقى تۈرلۈك قەرز پۇللىرىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 ــ 17 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

تۈرى	1980			1981			1982			1983			1984			1985		
	قالدۇق	تارقىتىلغىنى	يىغۇۋېلىنغىنى	قالدۇق	تارقىتىلغىنى	يىغۇۋېلىنغىنى	قالدۇق	تارقىتىلغىنى	يىغۇۋېلىنغىنى	قالدۇق	تارقىتىلغىنى	يىغۇۋېلىنغىنى	قالدۇق	تارقىتىلغىنى	يىغۇۋېلىنغىنى	قالدۇق	تارقىتىلغىنى	يىغۇۋېلىنغىنى
دۆلەت ئىگىلىكىدىكى پىزا ئىگىلىكىگە بېرىلگەن قەرز پۇل	6	3			1	7		9	9				11	11		11	11	
پىزا-بازار كارخانىلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل		13	50	19	152	133	122	168	65	193	136	65	51	38	180	59	66	58
كوللېكتىپ پىزا ئىگىلىكىگە بېرىلگەن قەرز پۇل	308	108	92	123	121	206	117	89	95	69	58	106	63	53	59	49	49	54
ھۆددىگەر ئائىلىلەرگە بېرىلگەن پىزا ئىگىلىك قەرز پۇلى				2	4	2	10	45	37	38	117	89	96	150	92	97	110	109
ئامانەت قەرز كوپېراتىپلىرىغا مەدەت بېرىش قەرز پۇلى		11	11		15	15		9	9		27	27	8	45	37	1	5	13

جەدۋەل 8-17 (داۋامى)

تەمىنات-سودا كوپېراتىپىغا بېرىلگەن	267	768	692	276	1021	1012	360	1592	1508	356	1432	1436	1054	2708	2010	340	992	1706
قەرز پۇل																893	1730	837
پاختا قەرز پۇلى																134	810	676
ئاشلىق قەرز پۇلى																		
بازارلاردىكى كوللېكتىپ ۋە يەككە سودا-سانائەتچىلەر ئالغان قەرز پۇل	25	11		10	14	29	25	36	21	67	134	92	139	238	166	145	225	2191
دۆلەت تىجارەتلىكىدىكى كارخانىلارغا بېرىلگەن قەرز پۇل	19	372	405	20	188	187	12	35	43	21	17	8	38	63	46	11		27
جەمئىي	525	1276	1253	450	1516	1591	646	1983	1787	744	1921	1823	1460	3306	2590	1729	3979	3710

§6. ئامانەت-قەرز كوپېراتىپ كەسپى

ئاقسۇ شەھىرىدە يېزا ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى 1956-يىلى قۇرۇلغان، 1966-يىلى باشلانغان « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا يېزىلاردىكى بەزى ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ ھېساباتى قالايمىقانلىشىپ، ئامانەت پۇلى، قەرز پۇلى كېمەيىپ كەتتى. ئىككى ئاساسىي قاتلام كوپېراتىپنى ھەر يىلى زىيان تارتتى. نۇرغۇن ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى بانكىنىڭ قەرز پۇلىغا تايىنىپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان بولدى. 1976-يىلى بانكا تىجارەت پونكىتلىرىدا « پونكىت بىلەن كوپېراتىپ بىرلىكتە ئىشلەش » يولغا قويۇلۇپ، ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ كەسپىي جەھەتتە ئۆز ئۆزىگە تولۇق خوجا بولۇش ھوقۇقى بولمىدى.

1982-يىلى ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىدا ئادەم، ئورۇن، ۋاقىت، ۋەزىپىنى بەلگىلەش، نورمىدىن ئاشۇرغان پايدىسىنى ئىككى-سەككىز ئۇلۇشكە بولۇش، زىيان تارتسا زىيان سوممىسىنىڭ بەش پىرسەنت بويىچە جەرىمانە تۆلەشتىن ئىبارەت « تۆتتىنى بەلگىلەش، بىرىدە مۇكاپاتلاش » چارىسى يولغا قويۇلۇپ، روشەن ئۇنۇم ھاسىل قىلىندى. ئامانەت قويۇلغان پۇل ۋە تارقىتىلغان قەرز پۇلى يىلدىن-يىلغا كۆپەيدى، پايدا ئېشىپ، زىيان ئازايدى. بەزى ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىدىكى كادىرلار مائاش، مۇكاپات پۇلىدىن سىرت، بىر يىلدا ئەڭ كۆپ بولغاندا 500 يۈەندىن يۇقىرى، ئادەتتىكىچە بولغاندا 200 يۈەن چامىسىدا شەخسىي تاپاۋەت پايدىسىغا ئېرىشتى.

1983-يىلى ناھىيە بويىچە ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىنىپ، ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرى مۇستەقىل تىجارەت قىلىدىغان، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان، پايدا-زىيانغا ئۆزى مەسئۇل بولىدىغان، خەلق ئارىسىدىكى قەرز ئېلىم-بېرىمنى بىجىرىش رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرىدىغان ھەمكارلىق پۇل ئامانەت تەشكىلى قىلىپ قۇرۇپ چىقىلدى. باشقۇرۇش جەھەتتە، « ئالتىنى بېكىتىش، بىرىدە مۇكاپاتلاش ۋە جازالاش » (پايدىنى بېكىتىش، خىراجەتنى بېكىتىشتىن ئىبارەت ئىككى تۈر كۆپەيتىلدى) چارىسى يولغا قويۇلۇپ، نورمىدىن ئاشۇرۇلغان پايدا بىر-توققۇز ئۇلۇشكە ئايرىلدى. 1983-يىلى پايدا 87 مىڭ 600 يۈەنگە يېتىپ، 1982 يىلدىكىدىن 105.6% ئاشتى.

1984-يىلى شەھەر بويىچە ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشتى. يىل ئاخىرىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا ئەسلىدىكى ئەزالارنىڭ پاي پۇلى

پەرقلىق سوممىسىدىن 21 مىڭ 459 يۈەن يىغۇۋېلىنغان، يېڭىدىن 54 مىڭ 808 پاي كۆپەيتىلسە، 245 مىڭ 499 يۈەن، پاي پۇلى جەلپ قىلىنغان 26 مىڭ 11 نەپەر كونا پايچېكىغا 4562 يۈەن پاي ئۆسۈمى تۆلەنگەن. يىل ئاخىرىغا قەدەر زىيان تارتىدىغان ئامانەت-قەرز كوپېراتىپى قالمىدى. يېزىلاردىكى ئامانەت قويۇلغان پۇل قالدۇقى 5 مىليون 530 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1979-يىلىنىڭ يىل ئاخىرىدىكىدىن 2 مىليون 810 مىڭ يۈەن كۆپەيدى. مۇشۇ بىر يىلدا جەمئىي 6 مىليون 460 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلىپ، 1980-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان ئۇچ يىلدا تارقىتىلغان قەرز پۇلنىڭ يىغىندىسىدىن 1 مىليون 110 مىڭ يۈەن ئېشىپ كەتتى.

1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىدىكى يېزا ئامانەت پۇلى 6 مىليون 790 مىڭ يۈەنگە، قەرز پۇل 4 مىليون 320 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ پايدىسى ئايرىم-ئايرىم ھالدا 25 مىڭ 518 يۈەن، 20 مىڭ 51 يۈەن، 42 مىڭ 463 يۈەن، 87 مىڭ 600 يۈەن، 153 مىڭ 115 يۈەن ۋە 67 مىڭ 485 يۈەن بولدى.

§7. ھاۋالە كەسپى

ئاقسۇ شەھەرلىك سودا-سانائەت بانكىسىنىڭ ھاۋالە شىركىتى 1984-يىلى 11-ئاينىڭ 25-كۈنى قۇرۇلۇپ، ھاۋالە قىلىش، ۋەكالىتەن بېجىرىش، ئىجارىگە بېرىش، مەسلىھەت بېرىشنى ئاساس قىلغان ھاۋالە كەسپىنى قانات يايدۇردى. ئۇنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئامانەت پۇلى توپلاشتىن ئىبارەت بولدى. مەبلەغ توپلاش ئۇسۇلى جەھەتتە، مالىيەنىڭ تېخنىكا ئۆزگەرتىش فوندى، پەن تەتقىقات ۋە ئەمگەك، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش فوندى، ئىشلەپچىقىرىشقا ياز-يۆلەك بولۇش فوندىنى جەلپ قىلىشنى ئاساس قىلدى. 1985-يىلى جەمئىي جەلپ قىلىنغان پەن-تېخنىكا ئۆزگەرتىش ھاۋالە مەبلىغى 3 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، مەبلەغ كېلىش مەنبەئىسىنىڭ 82.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى؛ كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ بىكار تۇرغان مەبلىغىدىن توپلانغان قەرەللىك پۇل ئامانىتى 740 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ 530 مىڭ يۈەن قەرەلسىز پۇل ئامانىتى توپلاندى. مۇشۇ بىر يىلدا ئامانەت قويۇلغان پۇلنىڭ ئەڭ يۇقىرى سوممىسى 4 مىليون 730 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1985-يىلى دۆلەتنىڭ تۇراقلىق مۇلۇككە مەبلەغ سېلىش كۆلىمىدىن ئاشۇرۇۋەتمەسلىك شەرتى ئاستىدا، 2 مىليون 900 مىڭ يۈەن تېخنىكا ئىسلاھاتى قەرز پۇلى تارقىتىلىپ، ئون كارخانىنىڭ 19 تۈرلۈك تېخنىكا ئۆزگەرتىشى ۋە تېخنىكا يېڭىلىشىغا مەدەت بېرىلدى. باشقا ھاۋالە قەرز پۇلىدىن 460 مىڭ يۈەن تارقىتىلدى.

ئۇسكۇنىلەرنى ئىجارىگە ئېلىش كەسپىنى قانات يايدۇرۇش داۋامىدا، قاتناش قوراللىرىنى جىددىي يېڭىلاشقا توغرا كەلگەن ئەھۋالغا ئاساسەن، 1984-يىلى 11-ئايدا شەھەرلىك ئاپتوموبىل ترانسپورت شىركىتىنىڭ ئىككى «شەرق شامىلى» ماركىلىق ئاپتوموبىل، بىر «خۇاڭخې» ماركىلىق ئاپتوبۇس سېتىۋېلىشقا ياردەم بېرىلدى. ئۇنىڭ سوممىسى 170 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئىجارە ۋاقتى ئۇچ يىل قىلىپ بەلگىلەندى. 1985-يىلنىڭ ئاخىرىدا 18 ئايلىق ئىجارە پۇلى تۆلىنىپ بولدى. بۇنىڭدىن باشقا يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ سەككىز ئاپتوموبىل سېتىۋېلىشىغا ياردەم بېرىلدى. بۇنىڭدىن 474 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1985-يىلى 70 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق ئىجارە پۇلى يىغۇۋېلىندى.

1985-يىلى ئىنىقلاپ يىغۇۋېلىنغان ۋاقتىلىق خاراكتېرلىك، كۆن بويىچە ئۆسۈم ھېسابلىنىدىغان

قەرز پۇل 1 مىليون 271 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئەڭ يۇقىرى قالدۇقى 1 مىليون 630 مىڭ يۈەندىن 380 مىڭ يۈەنگە تۆۋەنلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ۋىلايەت، شەھەرگە ياردەملىشىپ، كار-خانىلار كەينىگە سۈرەپ قايتۇرمايى كېلىۋاتقان 270 مىڭ يۈەن قەرز پۇل يىغىۋېلىندى. مۇشۇ بىر يىلدا ھاۋالە كەسپى ئارقىلىق قىلىنغان كىرىم 170 مىڭ يۈەن، خىراجەت چىقىم 80 مىڭ يۈەن بولۇپ، 90 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىندى، بۇ بانكا بويىچە ئومۇمىي پايدىسىنىڭ 4.96 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

§8. خەلق ئارىسىدىكى پۇل قەرز ئېلىم-بېرىمى

1950-يىلدىن ئىلگىرى شەھەرنىڭ خەلق ئارىسىدىكى ئېلىم-بېرىم شەكلى ئومۇمەن پۇل ئۆتنە ئالسا، پۇل قايتۇرۇشتىن ئىبارەت بولۇپ، پۇل ئۆتنە ئېلىپ مال قايتۇرىدىغان ئەھۋال ناھا-يىتى كەم ئۇچرايتتى. بەزى سودىگەرلەر قوشۇمچە جازانىخورلۇق قىلاتتى، قەرز پۇل ئېلىش ۋە بېرىش سوممىسى ئادەتتە 400 تۆڭپۇر پاكى بىر سەر ساپ كۈمۈش ئەتراپىدا بولۇپ، ئۇنىڭ ئايلىق ئۆسۈمى 5% ئىدى.

يېزىلار ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئادەتتە يىللىق ئۆسۈمى ھەسسىلەپ قوشۇلاتتى ياكى كۈممىقوناق ئۆتنە ئېلىنسا بۇغداي، بۇغداي ئۆتنە ئېلىنسا زىغىر قايتۇرۇلاتتى. ئاشلىق ئۆتنە ئېلىپ، ئۇنىڭ بەدىلىگە ئەمگەك قىلىپ بېرىش (ئىشلەپ قايتۇرۇش) مۇ بىر قەدەر كۆپ ئىدى، يە-نى قىش پەسلىدە بىر چارەك كۈممىقوناق ئۆتنە ئېلىنسا (12 كىلوگرامغا تەڭ)، ئەتىيازدا دەس-مايىسى بىلەن ئۆسۈمى ئالتە كۈنلۈك ئىشقا سۈندۇرۇلاتتى. نامرات دېھقانلار باشقىلارنىڭ كېپىل بولۇشى ئارقىلىق پومېشچىك، باي ئائىلىلەردىن ئوزۇقلۇق ئاشلىقى، ئوزۇق ئۆتنە ئېلىپ، كۈزدە قايتۇرۇپ بېرەتتى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى جازانىخورلۇقنى چەكلىدى. شەھەردە ئەمگەك كۈچى بار ئاھا-لىلەر تەدرىجىي ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ھەمدە ياشانغانلار، ئاجىز-ئورۇق، كېسەللەر، مېيىپلار، يۆلەنچۈكى يوق كىشىلەر ئۈچۈن ساناتورىيە قۇرۇپ بېرىلدى. كارخانا-كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ زور كۆپچىلىكىدە ئىشچى-خىزمەتچىلەر ھەمكارلىق كاسسىسى تەشكىللەندى، ئالاھىدە قىينىچىلىقى بار ئائىلىلەرگە ئىدارىنىڭ پاراۋانلىق فوندىدىن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى. ئۇچ يىللىق تەبىئىي ئا-پەت ۋە « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە خەلق ئارىسىدا ئۆۋەتلىشىش گۈرۈپپىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى، ئۇ بىر خىل ئامانەت-قەرز شەكلى بولۇپ، دوست-يارانلار، كەسىپداشلار قانە-شىقا تەكلىپ قىلىندۇ، پۇل ئېلىش ئۆۋەت تەرتىپى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىلدى. 1979-يىلدىن كې-يىن، بىر قىسىم يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ ئوزى توپلىغان مەبلىغى چەكلىك بولغاچقا، بانكىدىن يا-كى دوست-يارانلىرىدىن قەرز ئالدى. كوللېكتىپ ئورۇنلار مەبلىغى يېتىشمىگەن چاغدا ئۆز ئەزا-لىرىنى مەبلەغ توپلاشقا سەپەرۋەر قىلىپ، بانكىنىڭ خەلق پۇل ئامانەت ئۆسۈمى بويىچە ئۆسۈم بەردى.

يېزىلاردا 50-يىللاردىن باشلاپ جازانىخورلۇق پەيدىنپەي توگىتىلدى. 1950-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ھەم دېھقانلارغا رەھبەرلىك قىلىپ، ئۇلارنى ئوزئارا ھەمكارلىشىش، ئوزئارا ئۆت-نە-يېرىم قىلىش ئارقىلىق ئارتۇق-كەمىنى تەڭشەشكە ئۇيۇشتۇردى، ھەم پومېشچىك، باي دېھقان-لارنى ئارتۇق ئورۇق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى دېھقانلارغا ئۆسۈمسىز ئۆتنە بەرگۈزدى. 1953-يە-لى ئامانەت-قەرز ھەمكارلىق گۈرۈپپىلىرى تەشكىللەندى، 1954-يىلى ئامانەت-قەرز كوپېراتىپلە-رى قۇرۇلدى، دېھقانلار تۇرالغۇ ئۆيلىرىنى كېڭەيتىپ سالماقچى ياكى چوڭ تېپتىكى ئىشلەپچىقىرىش

ۋاستىلىرى، ئالىي دەرىجىلىك تۈرمۇش لازىمەتلىكلىرى سېتىۋالماقچى بولۇپ، مەبلىغى يېتىشمىسە ئۇرۇق-تۇغقان، يارۇبۇرادەرلىرى ئارسىدىمۇ ئۆتنە-يېرىم قىلىشمۇ بولۇپ تۇرىدۇ.

§9. راسچوت

جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ ئاقسۇ مەركىزىي تارماق بانكىسى ۋىلايەتنىڭ راسچوت مەركىزى ھېسابلىنىدۇ. راسچوت—نەق پۇل راسچوتى، مېمورىئال راسچوتى دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. مېمورىئال راسچوتى يەنە جايلار ئارا راسچوت ۋە بىر شەھەر ئىچىدىكى راسچوتقا بۆلۈنىدۇ. جايلار ئارا راسچوت قىلىش پېرېۋوت راسچوتى، جايلار ئارا ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم راسچوتى، ئامانەت-قەرز كىنىشكىسى ئارقىلىق راسچوت قىلىش، جايلار ئارا ھاۋالە پۇل كىرىم قىلىش راسچوتى، چەكلىك سوممىلىق راسچوت قاتارلىق بەش خىلغا بۆلۈنىدۇ. بىر شەھەر ئىچىدە راسچوت قىلىش چەك ئارقىلىق راسچوت قىلىش، پۇل تۆلەش ھاۋالىنامىسگە ئاساسەن راسچوت قىلىش، ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپسىز چىقىم راسچوتى، بىر شەھەرىدە ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم راسچوتى قاتارلىق تۆت خىلغا ئايرىلىدۇ.

1953-يىلى راسچوت شەكلى يەنە چەك ئارقىلىق راسچوت قىلىش، ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپسىز چىقىم راسچوتى، پىلانلىق راسچوت، ناھىيە ئىچىدىكى تېلېفون پۇلى پېرېۋوتى، ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم راسچوتى، تېلېگراف ئارقىلىق ئاجرىتىپ بېرىش راسچوتى ۋە ئالاھىدە ھېساب راسچوتىدىن ئىبارەت يەتتە خىلغا تەقسىملىدى.

1954-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، ئالاھىدە توختام بويىچە پۇل پېرېۋوت قىلىش راسچوتى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى.

1955-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، ناھىيىلىك بانكا تېلېفون ئارقىلىق پۇل پېرېۋوت قىلىشنى توختاتتى.

1955-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ كېڭىتىش تۈۋەنگە چۈشۈرۈلگەن دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا ئورۇنلىرى ۋە تەمىنات-سودا كوپېراتىپلىرىغا راسچوت ئارقىلىق پۇل قەرز بېرىش چارىسى يولغا قويۇلدى. بۇ ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم راسچوتى، ئامانەت-قەرز كىنىشكىسى ئارقىلىق راسچوت قىلىش، ئالاھىدە ھېساب ئارقىلىق ۋە چەكلىك سوممىلىق چەك ئارقىلىق راسچوت قىلىشتىن ئىبارەت تۆت خىلغا ئايرىلىپ، راسچوت ئارقىلىق قەرز بېرىلدى. سودا ھەمكارلىق سىستېمىسىدا ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم قىلىش راسچوتى ئۈيۈشتۈرۈلدى. جايلار ئارا راسچوت قىلىشتا ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم راسچوتى ئاساس قىلىندى. يېزىلاردىكى تەمىنات-سودا كوپېراتىپى قاتارلىق ئاساسىي قاتلام ئورۇنلىرىنىڭ راسچوتىدا ئاساسەن پېرېۋوت ئارقىلىق راسچوت قىلىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. ئۆز شەھەرىدە راسچوت قىلىش، چەك ئارقىلىق راسچوت قىلىش، پۇل تۆلەش ھاۋالىنامىسى ئارقىلىق راسچوت قىلىش، پىلانلىق راسچوت قىلىش، بىر شەھەرىدە ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم راسچوتى قىلىشتىن ئىبارەت بەش خىلغا ئايرىلىدى.

1958-يىلى ناھىيىلىك بانكا ئۆز شەھەرىدە بوغالتىرلىق راسچوت قىلىش تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىپ، مەخسۇس ۋەزىپىلىك قايتا تەكشۈرگۈچىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۆزى مەسئۇل بولۇش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە «ھېسابقا يازغۇچى، قايتا تەكشۈرگۈچى، كاسسىردىن ئىبارەت ئۈچ خادىمنى بىرلەشتۈرۈش» چارىسى يولغا قويۇلۇپ، ھېسابقا يېزىش بىلەن پۇل چىقىم قىلىش بىر يولدا تۈگىتىلىدىغان بولدى. كېيىن بۇ يەنە چوڭ تېپىتكى ئاقما مەشغۇلات ئۇسۇلىغا، يەنى مەركەزلەشتۈرۈپ پۇل تۆلەش، پۇل ئېلىش، كۇن ئاتلاپ ھېسابقا يېزىش ئۇسۇلىغا ئۆزگەرتىپ

تىلدى ھەمدە پۇل چېكىنى پۇل ئورنىدا ئىشلىتىش ۋە تىزىملاش مۇلازىمتى يولغا قويۇلۇپ، دوكو-مېنتقا ئىسمىنى يازمىسىمۇ بولىدىغان، ئىشلىتىلىش ئورنى تەكشۈرۈلمەيدىغان بولدى، بولۇپمۇ ئىدارە-لەر ماۋاش تارقاتقان چاغدا ماۋاشتىن ئىسچوتتىكى خەلق پۇل ئامانىشگە ئاغدۇرۇلغان ئامانەت پۇللىرىغا بەزىلەر تەپسىلىي ھېساب ئوردىرى يازمىغاچقا، ھېسابات قالايمىقانچىلىقى پەيدا بولۇپ خاتالىق ئۆزلۈكسىز يۈز بەردى.

1963-يىلى بانكىنىڭ بوغالتىر تارمىقىغا مەخسۇس ۋەزىپىلىك ئۆتكەل ئىگىلىگۈچى سەپلەپ بې-رىلىپ، بىر شەھىرىدە راسچوت قىلىشتا، پۇل تۆلەش ھاۋالىنامىسى يولغا قويۇلۇپ، مەبلەغنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ھېسابقا چۈشۈرۈلۈشىگە كاپالەتلىك قىلىندى. جايلار ئارا ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم قىلىشقا ئۇچ كۈنلۈك چىقىمنى كۆڭۈلدە ئېتىراپ قىلىش يولغا قويۇلدى. تاۋار يۆتكەش ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىشنىڭ بايلىشات پەسلىدە، قاچان سېتىۋالسا شۇ چاغدا راسچوت قىلىپ، مەبلەغ ئوبوروتىنى تېزلىتىش، ۋاقتى ئۆتۈپ كەتسە جەرىمانە قويۇش تۈزۈمى ئىجرا قىلىندى.

1973-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، جايلار ئارا ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم راسچوت سوممىسىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى ھەر بىر ھېسابتا 30 يۈەن قىلىپ بېكىتىلدى. باشلىنىش نۇقتىسىدىن تۆۋەن بولغان سودىدا ھەر ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 30-كۈنگىچە بولغانلىرىنى جەملەپ، ھاۋالە كىرىم قىلىش بەلگىلەندى. ئامانەت قەرز دوكومېنتى كېسىلىدىغان راسچوت سوممىسىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى ھەر بىر ھېسابنىڭ 100 يۈەن قىلىپ بېكىتىلدى. ئۆز شەھىرىدە راسچوت قە-لىش ئۇسۇلىدا چەك، پۇل تۆلەش ھاۋالىنامىسى، بىر شەھىرىدە ۋەكالىتەن كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم قىلىش ۋە ئۆز شەھىرىدە ۋەكالىتەن كىرىم ۋە ئېتىراپسىز چىقىم قىلىش قاتارلىق تۆت خىل ئۇسۇل قوللىنىلدى. ئۆز شەھىرىدە راسچوت قىلىش سوممىسىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى: چەك، پۇل تۆلەش ھاۋالىنامىسى، ئۆز شەھىرىدە ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم قىلىشتا بىردەك 30 يۈەن؛ بىر شەھەردە ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپسىز چىقىم ئون يۈەن قىلىپ بەلگىلەندى. سوممىسى باشلە-نىش نۇقتىسىغا يەتمەيدىغان كىرىم-چىقىمدا نەق پۇل ئارقىلىق راسچوت قىلىندى.

1973-يىلى 8-ئايدا سانائەت كارخانىلىرىغا راسچوت ھېسابىدا قەرز پۇل بېرىلىدىغان باشقۇ-رۇش چارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1976-يىلى 9-ئايدا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى سېتىۋېلىشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، پۇل ئادەم بىلەن تەڭ يېتىپ بېرىش، قالدۇق سان قالدۇرماسلىقتىن ئە-ھمىيەت شەھەر، يېزىلارنىڭ چەكلىك سوممىلىق چەك راسچوت ئۇسۇلى ئۇمۇملاشتۇرۇلدى.

1980-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، جايلار ئارا ھاۋالە پۇل كىرىم قىلىشنىڭ راس-چوت شەكلى كۆپەيتىلدى. باشلىنىش نۇقتىسىدىن تۆۋەن بولغان سودىدا ھاۋالە كىرىمنى يېغىپ بېجىرىش باشلىنىش نۇقتىسىدىن تۆۋەن بولغان سودىدا پۇل تاپشۇرۇۋېلىشنى ھاۋالە قىلىش ياكى باشقا شەكىلدىكى راسچوتنى قوللىنىشقا ئۆزگەرتىلدى. بۇخىل راسچوت شەكلىنىڭ ئىشلىتىلىش دا-ئىرىسى كەڭ، جانلىق بولۇپ، پۇل ئالغۇچى ئورۇننىڭ تەشەببۇسكارلىق بىلەن پۇل ئېلىشقا قولاي-لىق تۇغۇلدى.

1983-يىلى جايلار ئارا ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم سوممىسىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى 30 يۈەندىن 1000 يۈەنگە ئۆزگەرتىلدى ھەمدە ئىشلىتىش دائىرىسى بەلگىلەندى. سوممىنىڭ باشلە-نىش نۇقتىسىغا تولمىغانلىرى پۇل تاپشۇرۇۋېلىشنى ھاۋالە قىلىش راسچوتىدا ئەكس ئەتتۈرۈلدى. پۇل تاپشۇرۇۋېلىشنى ھاۋالە قىلىش راسچوتىنى بېجىرگەندە ھەق ئېلىشتا ئېتىبار بېرىش يولغا قويۇلۇپ، ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم راسچوتىدا قايتا ئېتىبار بېرىلمەيدىغان بولدى.

1984-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ تالونلۇق پېرېۋوت راسچوتى يولغا قويۇلدى.

شەھەرلىك سودا-سانائەت بانكىسىنىڭ 1985-يىلدىكى راسچوت شەكلى مۇنداق بولدى:

جايلار ئارا راسچوت ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپلىق چىقىم، پۇل تاپشۇرۇۋېلىشنى ھاۋالە قىلىش، تالون-لۇق پېرېۋوت راسچوتى، چەكلىك سوممىلىق راسچوت، ئامانەت-قەرز كىنىشكىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىر شەھىرىدە راسچوت قىلىش نەق پۇل چېكى، مېمورىئال چەك، پۇل چىقىم قە-لىش، ھاۋالە قىلىش، ھاۋالە كىرىم، ئېتىراپسىز چىقىم، بىر شەھەردە ۋەكالىتەن كىرىم، ئېتى-راپلىق چىقىم قىلىش ۋە باشقىلار (بىردىنبىر شەھەردە ئالماشتۇرۇش)نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

1985-يىلى ھەر خىل مەبلەغ راسچوت قىلىش كەسپى 1 مىليون 408 مىڭ 600 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە نەق پۇل ھېسابى 585 مىڭ 24، مېمورىئال ھېساب 823 مىڭ 576 .

§10. زايوم

1. نەق نەرسىگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىنىدىغان خەلق « غالىبىيەت » زايومى

1950-يىلى 1-ئاينىڭ بېشىدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە ھاكىم قوشۇمچە مۇدىرلىقىنى ئۆستىگە ئالغان زايوم سېتىش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، نەق نەرسىگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىنىدىغان خەلق « غالىبىيەت » زايومىنى سېتىشقا مەسئۇل بولدى. بۇ قېتىمقى زايومنىڭ بىر پارچىسى ئۇچ كىلوگرام گۈ-رۈچ، 0.75 كىلوگرام بۇغداي ئۇنى، تۆت گەز خەسە ۋە سەككىز كىلوگرام كۆمۈرنىڭ ئوتتۇرىچە توپ باھاسىنىڭ يىغىندىسى بويىچە ھېسابلاندى. ئۇنىڭ يىللىق ئۈسۈمى بەش لى بولۇپ، بەش يىلغا بۆلۈپ، چەك تارتىپ قايتۇرۇلدى. ئاقسۇ ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرىدە ئەمەلىيەتتە خەزىنىگە تاپشۇرغىنى 70 مىڭ 386 پارچە (ۋەزنىچە 30 مىڭ پارچە ئىدى). 1951-يىلى 9-ئاي-نىڭ 30-كۈندىن باشلاپ، ھەرىيلى 9-ئاينىڭ 30-كۈنىدىن كېيىنكى يىلى 2-ئاينىڭ 31-كۈنگە-چە بولغان ۋاقىت، زايومنىڭ دەسمايىسى بىلەن ئۈسۈمىنى نەقلەشتۇرۇش مەزگىلى قىلىپ بېكىتىل-دى. 1980-يىلىدىن كېيىنمۇ بەزىلەر بانكىغا زايوم كۆتۈرۈپ بېرىپ نەق پۇل ئالدى. ئومۇمەن زايوم ئۈستىدە « شىنجاڭ » دېگەن تامغا بېسىلغان بولسا، ھەربىر پارچىسى 2.5236 يۈەن خەلق پۇلىغا سۇندۇرۇپ ھېسابلاندى. تامغا بېسىلمىغانلىرى باشقا ئۆلكىلەر تارقاتقان زايوم بولۇپ، ھەر بىر پارچىسى 2.494 يۈەن بويىچە ھېسابلاندى.

2. دۆلەت ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش زايومى

1954-يىلدىن 1958-يىلغىچە بانكا دۆلەتكە ۋەكالىتەن دۆلەت ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش زايومى تارقاتتى. ئۇنىڭ يىللىق ئۈسۈمى تۆت لى بولۇپ، 1954-يىلدىن 1956-يىلغىچە تارقىتىلغان زايوم سەككىز يىلغا بۆلۈپ قايتۇرۇلدى، 1957-يىلدىكسى ئون يىلغا بۆلۈپ قايتۇرۇلدى.

ناھىيە بويىچە 1954-يىلى 142 مىڭ 188 يۈەنلىك، 1955-يىلى 174 مىڭ يۈەنلىك، 1956-يىلى 236 مىڭ يۈەنلىك، 1957-يىلى 248 مىڭ يۈەنلىك، 1958-يىلى 400 مىڭ يۈەنلىك زايوم سېتىۋېلىندى (1958-يىلى ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۇرۇۋېتىلگەن بولۇپ، 1958-يىلدىكى سان ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ سانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ). دۆلەت 1955-يىلدىن باشلاپ ئۈسۈمىنى ۋە چەك تارتىپ دەسمايىسىنى تۆلەشكە باشلىدى. 1966-يىل-نىڭ ئاخىرىغا قەدەر جەمئىي 1 مىليون 58 مىڭ يۈەن دەسمايە بىلەن ئۈسۈم تۆلەپ قايتۇرۇل-دى. 1968-يىلى ئاساسىي جەھەتتىن قايتۇرۇپ بولۇندى.

3. دۆلەت خەزىنە چېكى

1981-يىلىدىن باشلاپ بانكا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دۆلەت خەزىنە چېكىنى ۋەكالىتەن تارقاتتى. دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار كوللېكتىپ مۈلۈكچىلىكىدىكى كارخانىلار، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار، ھەربىي قىسىملار، كەسىپىي ئورۇنلار ۋە يېزىلاردىكى باي گۇڭشې، ئەترەتلەر تارقتىش ئوبيېكتى قىلىندى. ۋەزىپە تەقسىم قىلىش ۋە ئۇستىگە ئېلىش ئىقتىدارىغا ئاساسەن سېتىۋېلىش ھەم شەخسلەرنىڭ سېتىۋېلىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل شەكىل قوللىنىلدى. 1982-يىلىدىن باشلاپ شەخسلەرنىڭ سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى كۆپەيتىلىپ، مائاش ئومۇمىي سوممىغا نىسبەتى بويىچە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى.

1981-يىلىدىن 1984-يىلغىچىلىك ئىدارىلەر سېتىۋالغان دۆلەت خەزىنە چېكىنىڭ يىللىق ئۆسۈمى تۆت لى، شەخسلەر سېتىۋالغىنىنىڭ يىللىق ئۆسۈمى سەككىز لى؛ 1985-يىلى ئىدارىلەر سېتىۋالغىنىنىڭ يىللىق ئۆسۈمى بەش لى، شەخسلەر سېتىۋالغىنىنىڭ توققۇز لى بولىدۇ.

1981-يىلىدىكى دۆلەت خەزىنە چېكىنىڭ سوممىسى ئون يۈەن، 100 يۈەن، 1000 يۈەن، 10 مىڭ يۈەن ۋە 100 مىڭ يۈەنلىكتىن ئىبارەت بەش خىل ئىدى. 1982-يىلىدىكىنىڭ بىر يۈەن، بەش يۈەن، ئون يۈەن، 50 يۈەن، 100 يۈەن ۋە 1000 يۈەنلىكتىن ئىبارەت ئالتە بولدى. ئورۇنلار سېتىۋالغان دۆلەت خەزىنە چېكىنىڭ پۇل تاپشۇرۇۋېلىش تالونىغا ئورۇن نامى يېزىلىدىغان، يوقالسا مەلۇم قىلىنىدىغان بولدى. 1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە تارقىتىلغان دۆلەت خەزىنە چېكى بەش يۈەن، ئون يۈەن، 50 يۈەن، 100 يۈەنلىكتىن ئىبارەت تۆت خىلغا بۆلۈندى. 1985-يىلى شەخسلەر سېتىۋالغان 1000 يۈەنلىكتىن يۇقىرى دۆلەت خەزىنە چېكىگە پۇل تاپشۇرۇۋېلىش ھۆججىتى يېزىپ بېرىلىدىغان، سېتىۋالغۇچىنىڭ ئىسمى يېزىلىدىغان، يوقالسا مەلۇم قىلىشقا بولىدىغان بولدى. 100 يۈەندىن تۆۋەنلىرىگە دۆلەت خەزىنە چېكى تارقىتىپ بېرىلدى.

1981-يىلىدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە، جۈملىدىن ۋىلايەتكە بۆاستە قاراشلىق ئورۇنلار (يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ شەھەرگە ئورۇنلاشقان ئورۇنلىرى ۋە تۆەن-مەيدانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) جەمئىي 6 مىليون 67 مىڭ يۈەنلىك دۆلەت خەزىنە چېكى سېتىۋالدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئورۇنلار سېتىۋالغىنى 3 مىليون 97 مىڭ يۈەن، شەخسلەر سېتىۋالغىنى 2 مىليون 970 مىڭ يۈەن.

دۆلەت خەزىنە چېكى سېتىۋېلىش سانى

جەدۋەل 8 ــ 18 بىرلىكى: يۈەن

يىللار	ئورۇنلار سېتىۋالغىنى	شەخسلەر سېتىۋالغىنى
1981	908460	
1982	414664	1005246.5
1983	793700	523095
1984	509100	538035
1985	370640	903990
جەمئىي	3096564	2970366.5

§11. ستراخوۋانىيە

1951-يىلى 7-ئايدا جۇڭگو خەلق ستراخوۋانىيە شىركىتى ئاقسۇ ناھىيىسىدە مەخسۇس ۋەكالەتخانا تەسىس قىلدى، ئۇنىڭ ئورنى ئاقسۇ كونىشەھەردە ئىدى، 1952-يىلى 2-ئايدا ئاقسۇغا كۆچۈرۈلدى. 1956-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى مەخسۇس ۋەكالەتخانا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ستراخوۋانىيە شىركىتى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى. 11-ئاينىڭ 10-كۈنى شۇ ئاساستا جۇڭگو خەلق ستراخوۋانىيە شىركىتىنىڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك شىركىتى قۇرۇلۇپ، ئەسلىدىكى مەخسۇس ۋەكالەتخانىنىڭ خىزمەتلىرى ئۆتكۈزۈۋېلىندى. 1958-يىلى 3-ئاينىڭ 20-كۈنى ۋىلايەتلىك ستراخوۋانىيە شىركىتى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مالىيە بۆلۈمى بىلەن بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى. 1959-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ دۆلەت ئىچىدىكى ستراخوۋانىيە كەسىپلىرىنى بىرلەشتۈرۈش توختىتىلدى. 1982-يىلى 8-ئاينىڭ 28-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ستراخوۋانىيە شىركىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، تىجارەت باشلاندى.

1951-يىلى قۇرۇلغان ئاقسۇ مەخسۇس ۋەكالەتخانا دەسلەپكى مەزگىللەردە پەقەت ئوت ئاپىتى سۇغۇرتىسى ۋە كوللېكتىپ جىسمانىي سۇغۇرتا كەسپىنى بىجىرگەنىدى. 1952-يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ مال-مۈلكىنى مەجبۇرىي خەۋپسىزلەندۇرۇش كەسپىنى كۆپەيتتى، ئۇ، قەرەللىك خەۋپسىزلەندۇرۇش، كۆچمە خەۋپسىزلەندۇرۇش ۋە مال-مۈلۈكلەرنى مۇقىم خەۋپسىزلەندۇرۇشنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. 1952-يىلى 8-ئايدىن 1953-يىلى 9-ئايغىچە ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى ئالتە رايونىنىڭ بەشىدە چارۋىلارنى ئىختىيارىي خەۋپسىزلەندۇرۇش يولغا قويۇلدى. 1953-يىلدىن كېيىن، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارغا قارىتا يەنە ماددىي ئەشيالار تىرانسپورتىنى خەۋپسىزلەندۇرۇش ۋە ئاپتوموبىل-قاتناش ۋاسىتىلىرىنى خەۋپسىزلەندۇرۇش كۆپەيتىلدى. 1956-يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ئاپپاراتلىرى، يەرلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار، شەھەرلىك سىستېمىسى ۋە 1954-يىلىدىن ئىلگىرىكى ئاشلىق سىستېمىسىنىڭ مال-مۈلكى خەۋپسىزلەندۇرۇلدى.

1951-يىلدىن 1958-يىلغىچە ئېلىنغان ستراخوۋانىيە راسخوتىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 8 ـــ 19 بىرلىكى: يۈەن

يىللار	سوممىسى	يىللار	سوممىسى
1951	1400	1955	33400
1952	29300	1956	58600
1953	57400	1957	170300
1954	20200	1958	348000

1982-يىلىدىن كېيىن ستراخوۋانىيە كەسپىي شەھەر-يېزىلارنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدە جانلىنىپ، كىچىكلىكتىن زورىيىپ، ئازلىقتىن كۆپىيىپ، شەھەردىن يېزىلارغىچە تەرەققىي قىلىپ، زاۋۇت-كانلاردىن ئائىلىلەرگە كىرىپ، دۆلەت ئۆچۈن مەبلەغ توپلاپ، جەمئىيەتنىڭ تىنچلىقىنى ئىلگىرى سۈردى.

§12. ئالتۇن-كۈمۈشنى باشقۇرۇش

ئاقسۇدا ئالتۇن-كۈمۈشنىڭ پۇل سۈپىتىدە ئوبوروت قىلىنغان تارىخى ئۇزۇن. 1949-يىلى 5-ئايدا سابىق شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، كۈمۈش تەڭگە ۋە كۈمۈش قىممىتى-دىكى قەغەز پۇل تارقاتقان. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ئالتۇن-كۈمۈش ۋە كۈمۈش قىم-مىتىدىكى قەغەز پۇل ئاقسۇ بازىرىدا ئوبوروت قىلىنغان. 1951-يىلى 9-ئاينىڭ 11-كۈنى جەڭ-ۋۇ يۇەن كۈمۈش قىممىتىدىكى قەغەز پۇلنى يېغىۋېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق ئېلان قىلدى. خەلق بانكىسىنىڭ ئاقسۇ تارماق بانكىسى 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ خەلق پۇلى تارقاتتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئالتۇن-كۈمۈش ۋە كۈمۈش قىممىتىدىكى قەغەز پۇلنى ئالماشتۇرۇشقا باشلىدى. 1952-يىلى ئالتۇن-كۈمۈشنىڭ بازاردا پۇل ئورنىدا ئوبوروت قىلىنىشىغا رۇخسەت قىلىنمىدى. ئۇ، قانۇندا بەلگىلەنگەن، دۆلەت كونترول قىلىدىغان ماددىي ئەشياغا ئايلاندى، ئۇنى شەخسلەر-نىڭ ساقلاپ قويۇشىغىلا يول قويۇلۇپ، باھا ھېسابلاپ، ئېلىپ-سېتىشقا يول قويۇلمىدى. خەلق بانكىسىنىڭ شىنجاڭ ئۇلكىلىك شۆبە بانكىسى ئاقسۇ مەركىزىي تارماق بانكىنى ئاقسۇ رايونىدىكى (كۇچا، باي ناھىيىلىرىدىن باشقا) ئالتۇن-كۈمۈشنى يىغىپ يۇقىرىغا تاپشۇرىدىغان نۇقتا قىلىپ بەلگىلىدى.

1952-يىلى 7-ئاينىڭ 24-كۈنى چۈشتىن كېيىن، سائەت ئۇچتە ئاقسۇ تارماق بانكا 196 سانىدۇق ئالتۇن-كۈمۈشنى ئۇرۇمچىگە يالاپ ئېلىپ ماڭدى، 25-كۈنى كۇچاغا 16 كىلومېتر كېلىدى-غان تۇزلۇق جىلغىسىغا بارغاندا تۆيۈقسىز كەلكۈن كېلىپ ئالتۇن-كۈمۈش باسقان ئاپتوموبىل خە-تەرگە ئۇچراپ، پاچاقلىنىپ كەتتى، لاي ئاستىدا قالغان ئالتۇن-كۈمۈش كولىنىپ جىددىي قۇتۇل-دۇرۇلغان بولسىمۇ، يەنىلا ئىنتايىن ئېغىر زىيان بولدى. بولغان زىيانىنى كۈمۈشكە سۇندۇرغاندا 45 مىڭ 900 سەردىن ئاشىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدىن يالاپ يۆتكەلگەن ئالتۇن، كۈمۈشنىڭ ئەمەلىي قېپقېلىش ۋە زىيانغا ئۇچراش ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 8 ــ 20

ئۈرى	ئەسلى باسقان سانى	ئەمەلىي قالغان سانى	زىيانغا ئۇچرىغان سانى	ئىزاھات
ئالتۇن	ئىككى سانىدۇق	يوق		
كۈمۈش تەڭگە	176000 دانە	132686 دانە	43314 دانە	
كىچىك تەڭگە پۇل	6000 دانە	4714 دانە	1286 دانە	بىر دانىسى بەش سەرگە تەڭ
چوڭ يامبۇ	توققۇز سانىدۇق جەمئىي 180 دانە	165 دانە	15 دانە	بىر دانىسى 50 سەر چامىسىدا، 1 سەر 31.25 گرام
كىچىك يامبۇ	ئىككى سانىدۇق	يوق	يوق	
ئورنا كۈمۈش	ئىككى سانىدۇق	يوق	ئىككى سانىدۇق	ئېغىرلىقى: 1203.723 سەر

1951-يىلدىن 1953-يىلغىچە نامرات دېھقانلار ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكەتلىرىدە تەقسىم قىلىنغان نۇرغۇن ئات تۇيىقى شەكىللىك يامبۇ (ۋەزنى كونا جىك بويىچە 53 سەر)، ئوتتۇرا ھال، يامبۇ ۋە كىچىك يامبۇ (ۋەزنى كونا جىك بويىچە ئون سەر، بەش سەر، بىر سەر بولۇپ، ئوخشاشمايدۇ)، ھەرخىل كۆمۈش، ئالتۇن-كۆمۈش زىننەت بۇيۇملىرى، كېپەك ئالتۇن، ئالتۇن نوكچا، چار پادىشاھ تىللاسى، چوڭ-كىچىك تەڭگە پۇل ۋە ھەرخىل تەڭگە قاتارلىقلارنى ئارقا-ئارقىدىن بانكىغا ئېلىپ كېلىپ تېگىشتى. بەزى چاغلاردا پوكەي ئالدى ئىنتايىن قىستا-قىستاڭ بولۇپ كەتتى. 1951-يىلىنىڭ ئاخىرىدا بانكىدا ئالتۇن-كۆمۈش تېگىشىدىغان مەخسۇس پوكەي تەسىس قىلىندى.

1957-يىلدىن ئىلگىرى ئاقسۇ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى « تەڭرىتاغ » چىش سېلىش كوپېراتىپىغا ئېھتىياجلىق ئالتۇن، كۆمۈش مەزكۇر كوپېراتىپ پىلان يوللىغان، ئاساسلىق باشقۇرغۇچى ئورۇن پەقەت يازغان ۋە بانكا تەكشۈرۈپ، شۇنىڭدىن بانكىغا يوللاپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن نورما بويىچە يەتكۈزۈپ بېرىلەتتى. 1957-يىلدىن باشلاپ مەزكۇر كوپېراتىپ خېمىيىۋى چىش، ماگنىتلانغان چىش ۋە بېرىكمە ئالتۇن چىش قاتارلىق بۇيۇملاردىن چىش ياساپ سېلىشقا قايىل قىلىندى. ئاقسۇ بازىرىدا ئەسلىدە ئۇچ ئائىلىلىك زەرگەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ تىجارەت قىلىشىنى شەھەرلىك بازار باشقۇرۇش كومىتېتى تەستىقلىغان، شۇڭا ئۇلار خېرىدارلارغا ئالتۇن-كۆمۈش بۇيۇملارنى ۋەكالىتەن پىششىقلاپ ئىشلەپ ياكى رېمونت قىلىپ بېرەتتى. 1958-يىلى ئۇلارنىڭ كەسپىگە ئۇيغۇن ئاساسلىق باشقۇرىدىغان تارماق بولمىغاچقا مەيلىگە قويۇپ بېرىلگەن. 1964-يىلى زەرگەرلەر كوپېيىپ يەتتە ئائىلىگە يەتتى، بۇ يەككە تىجارەتچىلەرنى باشقۇرۇش كۈچەيتىلدى. 1981-ۋە 1982-يىللىرى ئىچكى ئۇلكىلەردىن بەزى كىشىلەر ئاقسۇغا ئېقىپ كېلىپ ئالتۇن-كۆمۈشنى قانۇنسىز ھالدا ھايىنغا سېتىش ۋە سېتىۋېلىش بىلەن شۇغۇللانغانلىقى سېزىلدى. بانكا بۇنى كۈچ قېتىم تەكشۈرىدى، سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى بىر قانچە قېتىم تۇتۇپ، قانۇنسىز ئالتۇن-كۆمۈش ئېلىپ-ساتقان كىشىلەرنى جازالىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇنداق قانۇنسىز قىلمىشلار بىر ئاز يەڭگىشتۇرۇلدى.

1983-يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بانكا باشقۇرۇش نىزامى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئاقسۇ شەھىرى ئالتۇن-كۆمۈش باشقۇرۇشنى تېخمۇ كۈچەيتتى. ئالتۇن-كۆمۈش تىجارىتى قىلىدىغان ئورۇنلار ۋە يەككە زەرگەرلەر ناھىيىلىك ياكى ناھىيىدىن يۇقىرى خەلق بانكىسى ۋە ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارمىقىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىدىن ئۆتكۈزۈپ، سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورگانلىرىغا تىزىملىتىپ، تىجارەت كىنىشكىسى ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن تىجارەت قىلالايدىغان بولدى. يەككە زەرگەرلەر خېرىدارلارغا ۋەكالىتەن پىششىقلاپ ئىشلەپ بېرىش ۋە ئالتۇن-كۆمۈش بۇيۇملىرىنى رېمونت قىلىش قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللانسا بولىدىغان بولدى. لېكىن، ئالتۇن-كۆمۈش بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىشقا يول قويۇلمىدى. 1985-يىلى يەككە زەرگەرلەر كۆپېيىپ توققۇز ئائىلىگە يەتتى.

1981-يىلى « ئۇچ كېرەكسىز » (كېرەكسىز داشقال، كېرەكسىز سۆيۈقلۇق، كېرەكسىز ماتېرىيال) كۆمۈشنى سېتىۋېلىش خىزمىتىدە، ناھىيىلىك بانكا يېزا ئىگىلىك 1-شى دوختۇرخانىسى سىناق نۇقتىسى قىلىپ تاللىدى. كۆمۈش تەركىبلىك خام ئەشيانى ئىشلىتىدىغان ئورۇنلار ئۇچۇن پۇل چىقىرىپ، كۆمۈش ئايرىش ئەسۋابىنى ۋەكالىتەن سېتىۋېلىپ بەردى. ئورۇنلار كۆمۈش ئايرىش ئەسۋابىدىن پايدىلىنىپ، « ئۇچ كېرەكسىز » كۆمۈش ئىچىدىن ناھايىتى سۈپەتلىك كۆمۈش ئايرىۋېلىپ بانكىغا سېتىپ بەردى. يىغۋالغان كۆمۈشنى ساتقان پۇلدىن كۆمۈش ئايرىش ئەسۋابىنى ۋەكالەتەن سېتىۋېلىشقا چىقىرىلغان پۇل قايتۇرۇلدى.

1953-يىلدىن 1982-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1100 سەردىن ئارتۇق ئالتۇن (34 مىڭ 400 گرام)، 26 مىڭ 600 سەردىن ئارتۇق كۈمۈش (831 مىڭ 250 گرام)، 156 مىڭ دانە تەڭگە تېگىشلىك بايلىقى بايقالغان. 1973-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان 13 يىلدا ئاران 2883 گرام ئالتۇن، 1 مىليون 90 مىڭ 439 گرام كۈمۈش، 8180 دانە تەڭگە تېگىشلىك بايلىقى بايقالغان. 1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە « ئۇچ كېرەكسىز » كۈمۈشتىن 12 مىڭ 943 گرام كۈمۈش يېغىۋېلىنغان.

1973-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئالتۇن-كۈمۈش يېغىش، سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 — 21

بىرلىكى: گرام، دانە

يىللار	ئالتۇن (ھەر خىل رەڭلىك ئالتۇن)	كېرەكسىز كۈمۈش	كۈمۈش (ھەر خىل رەڭلىك كۈمۈش)		كۈمۈش تەڭگە	
	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	نورمۇلۇق سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	نورمۇلۇق سېتىلغىنى
1973	395		261595	232	2444	124
1974	610		73319	503	752	
1975	89		56923	155	638	173
1976	422		75248	1132	464	
1977	208		89591	805	610	
1978	230		126388	791	1367	
1979	250		86935	300	553	
1980	179		192780		1179	
1981	337	1967	41387		77	
1982	109	3642	33267		49	
1983		5074	6835		40	
1984	8	1194	10364		3	
1985	46	1066	35807		4	
جەمئىي	2883 گرام	12943 گرام	1090439 گرام	3918 گرام	8180 دانە	297 دانە

ئىگىلىكنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇش، بازارنى ئاۋاتلاشتۇرۇش، خەلق ئاممىسىنىڭ ئالتۇن-كۈمۈش بېزەكلەرگە بولغان ئېھتىياجىنى قالدۇرۇش ۋە پۇلنىڭ قايتا خەزىنىلەشتۈرۈلۈشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك خەلق بانكىسى بىلەن ۋىلايەتلىك سودا باشقارمىسى مەسئۇلىيەتلىشىپ، تۈرلۈك مالىلار شىركىتى، سائەت دۇكىنى، « غالىبىيەت » سودا دۇكىنىنى ئالتۇن زىننەت بۇيۇملىرى سېتىش نۇقتىسى قىلىشقا قوشۇلدى. 1985-يىلى 6-ئايدىن 12-ئايغىچە بولغان يەتتە ئايدا تۈرلۈك مالىلار شىركىتى بىلەن « غالىبىيەت » سودا دۇكىنىنىڭ ئالتۇن زىننەت بۇيۇملارنى سېتىپ چىقىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە :

ئالتۇن زىننەت بۇيۇملىرىنى سېتىش ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 8 — 22

تۈرى	سېتىلغان سانى	ساپ ئېغىرلىقى (گرام)	سېتىلغان سوممىسى
ھالقا (ساپلىقى 24k)	13	34,738	1922 يۈەن
ئالتۇن زەنجىر (ساپلىقى 18k)	3	30	1930 يۈەن
ئۈزۈك (ساپلىقى 24k)	740	2849,67	156886 يۈەن
جەمئىي	756	2914,408	160733 يۈەن

ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1960-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ، ئالتۇن-كۈمۈش كىرىم-چىقىمنىڭ ئۈلچەم بىرلىكى سەردىن خەلقئارا سىستېمىغا ئۆزگەرتىلدى، يەنى گرام — ھېسابلاش بىرلىكى قىلىندى. ئىچكى قىسمدىكى ھېسابات قىلىش ۋە جەدۋەل ئىشلەشتە پۈتۈنلەي گرام بىرلىك قىلىندى. سانتېگرامدىن تۆۋەنلىرىدە تۆت تاشلۇۋېتىلىپ، بەش ھېسابلاندى. كونا جىڭدىكى بىر سەر 31.25 گرامغا تەڭلەشتۈرۈلدى.

1960-يىلىدىن بۇيان خەلق ئاممىسىنىڭ ئالتۇن-كۈمۈشنى دۆلەتكە سېتىپ بېرىشىگە ئىلھام بېرىش، ئالتۇن-كۈمۈش قاراڭغۇ بازىرىغا زەربە بېرىش، ئەتكەسچىلىك سەۋەبىدىن سىرتقا ئېقىشىنى توسۇش ئۈچۈن، ئالتۇن-كۈمۈش ماگىزىنلىرىنىڭ باھاسى 13 قېتىم تەڭشەلدى.

توققۇزىنچى قىسىم سودا ، تاشقى سودا

چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جۇڭغارلارنىڭ ۋە چوڭ-كىچىك خوجىلارنىڭ توپىلىڭىنى تىنجىتقاندىن كېيىنكى خېلى ئۇزاق مەزگىل ئىچىدە ، شىنجاڭدا جەمئىيەت تىنچ بولدى. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئوزۇق-تۈلۈك ئاشلىقى يېتەرچىلارمۇ شىنجاڭغا كەلدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى مىللەتلەر ئارا-سىدىكى سودا ئىشلىرىنىڭ ۋە شىنجاڭ بىلەن چەت ئەل سودىگەرلىرىنىڭ سودا باج نىسبىتىنى تۆۋەنلەتتى. شۇڭا ، ئاقسۇنىڭ سودىسىمۇ خېلىلا راۋاجلاندى. « غەربىي يۇرتتا كۆرگەن-ئاڭلىغانلار-رىم » دا مۇنداق يېزىلغان: « ئاقسۇ قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقان ، شۇڭا ، ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ سودىگەرلىرى ، چەت ئەللەرنىڭ سودىگەرلىرى تەرەپ-تەرەپتىن بۇ يەرگە كېلەتتى ، بازار-لار بەك ئاۋات ئىدى. بازار كۈنلىرى كىشىلەر قىستا-قىستاڭچىلىقتا ، قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كېتەتتى ، تۈرلۈك ماللار تولۇپ كېتەتتى » .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ يىللىرىدا چوڭ قوشۇن بىرقانچە قېتىم ئاقسۇغا توپلاندى. ھەربىي قوشۇن بىلەن بىللە قىلىغان سودا قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئاشلىق شۇ جايدىن سېتىۋېلىندى. شۇڭا سودا ئىشلىرى ئىنتايىن گۈللەپ ياشنىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 6-يىلدىن گۇاڭشۇ 3-يىلغىچە (1867-يىلدىن 1877-يىلغىچە) يا-قۇبەگ ئاقسۇنى ئىشغال قىلۋالدى. ئۇ نۇرغۇن چەكلىمە رىنى يولغا قويغانلىقتىن ، سودىگەرلەر سودا قىلىش ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم قالدى. چېگرىدىن چىقىدىغان ۋاقتىنى ياقۇپ بەگ بەلگە-لەيتتى ، بۇنىڭ ئۈچۈن سودىگەرلەردىن ھەممىشە ھەددى-ھېسابسىز سوۋغا تەلەپ قىلىناتتى. ياقۇبەگ تاۋارلارنى خالىغانچە مۇسادىرە قىلاتتى ياكى ئەرزان باھادا مەجبۇرىي سېتىۋالاتتى. شۇڭا ، سودىگەرلەر مالىرىنى يوشۇرۇپ قويۇشقا مەجبۇر بولاتتى. سودا ئىشلىرى تولىمۇ كاساتلاشقانىدى. گۇاڭشۇ 3-يىلى (1877-يىلى) چىڭ قوشۇنلىرى ئاقسۇنى قايتۇرۇۋالغاندىن كې-يىن ، نۇرغۇن قوشۇن ئاقسۇغا كېلىپ ئورۇنلاشقانلىقتىن ، بازار ئېھتىياجى كۆپەيدى. قوشۇن بىلەن بىللە كەلگەن سودىگەرلەر ھەربىي گازارمىلارنىڭ ئەتراپىغا يىغىلىپ ، سودا ئىشلىرى مەلۇم دەرىجىدە راۋاجلاندى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 7-يىلى (1881-يىلى) جۇڭگو-روسىيە ئىلى شەرتنامىسىگە تۈزە-تىش كىرگۈزۈلۈپ ، روسىيە سودىگەرلىرى شىنجاڭغا ئېلىپ كىرگەن تاۋارلاردىن ئون يىلغىچە باج تاپشۇرماسلىق بەلگىلەندى. كېيىن ، چارروسىيە ھۆكۈمىتى تېخمۇ ئاچكۆزلۈك قىلىپ ، قورال كۆچى ئارقىلىق چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنى شەرتنامىنىڭ مۇددىتىنى داۋاملىق ئۇزارتىشقا قىستىدى. ئاۋ-سۇنىڭ بازارلىرىغا يۈك توقۇلما بۇيۇملار ، پاختا رەخت ، ھەرخىل قەن-گېزىكلەر ، ھاراق-تاماكا ، تۈرلۈك مېتال بۇيۇملار ، ئات تاقىسى ياسايدىغان تۆمۈر ، ماگنىت ئەسۋابلار ، ئەينەك بۇيۇملار ، كۆن-خۇرۇم بۇيۇملار ، كىرسىن ، سەرەڭگە ، يىپ-يىڭنە ، ئويۇنچۇق ، قەغەز ، مەدەنىي بۇيۇملار ، گىرىم بۇيۇملىرى قاتارلىق روسىيە مالىرى تولۇپ كېتەتتى. روسىيە سودىگەرلىرى تاۋار سېتىپ

ئېرىشكەن پۇلىغا ئەرزان باھادا پاختا، تېرە، قوي يۇڭى، تۆگە يۇڭى، ئات يايلى، قۇيرۇقى، ھەرخىل ئېسىل تېرىلەرنى سېتىۋېلىپ، روسىيىگە ئاپىرىپ، ئۇنى تەبيار بۇيۇم قىلىپ ئىشلەپ يەنە ئېلىپ كېلىپ، قىممەت باھادا ساتاتتى. روسىيىلىك سودا ۋەكالەتچىلىرى « روسىيە سودا ئاقساقاللىرىنىڭ دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلار چارروسىيە كونسۇللىرىنىڭ بۇاستە باشقۇرۇشىدا بولاتتى. كونسۇللار يەنە جۇڭگودىكى بەزى سودىگەرلەرگە سودا ئالاقىسى قىلىش باغاقچىلىرىنى تارقىتىپ بېرىپ، ئۇنى باج تاپشۇرماسلىق، قانۇنسىزلىق قىلىش، يېزىلاردا زورلۇق-زومبۇلۇق قىلىشنىڭ تىل تۇمارى قىلغانىدى. ئەنگلىيىگە بېقىندى بولغان ھىندىستان ۋە ئافغانىستاننىڭ سودا ئاقساقاللىرىمۇ ئۇلارنى دوراپ سودا ئالاقىسى قىلىش باغاقچىلىرىنى پارا بېرىپ سېتىۋالغان، ئەنگلىيە، روسىيە سودا ئاقساقاللىرى شۇ ئارقىلىق بىكار پايدىغا ئېرىشكەن. ئاقسۇدا مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا بۇ خىل كەيپىيات يەنىلا ئەۋج ئالغان بولۇپ، روسىيە سودىگەرلىرى ئاچقان چەت ئەل سودا ئورۇنلىرى خېلىلا كۆپ ئىدى. ئۇلار ئاھاللەرنى ھەرخىل يوللار بىلەن شىلۋالاتتى.

ئاقسۇدىكى خەنزۇ سودىگەرلەر ئارىسىدا، تېيەنجىننىڭ ياكى لىۋچىك دېگەن يېرىدىن كەلگەنلەر كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ھېلىمۇ ئاقسۇدا ياشاۋاتقانلار بار. دەسلىپىدە يول تىنچ بولمىغاچقا، تېيەنجىنلىك سودىگەرلەرنىڭ كۆپىنچىلىرى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا ئەگىشىپ شىنجاڭغا كىرگەن، ئۇلار يول ئۈستىدە قوشۇننىڭ ھمايىسىگە ئېرىشكەن، قوشۇنمۇ ئۇلارغا تايانچ، بىر قىسىم تەمىناتقا ئېرىشكەن. قوشۇن بىلەن بىللە يۈرگۈچى بۇ سودىگەرلەر ئەينى چاغدا « تۇغقا ئەگەشكەنلەر » دەپ ئاتىلاتتى. شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئولتۇراقلىق سودىگەرلەرگە ئايلاندى، تېيەنجىنلىك سودىگەرلەرنىڭ سودىلىشىش ئوبيېكتى ئاساسەن مانجۇ، خەنزۇ ئەمەلدارلار بىلەن يەرلىك بايلار ئىدى. ئۇلار ئەمەلدارلارنىڭ پائالىيىتىگە كېرەكلىك ھۇججەت-ئالاقە سايمانلىرى، قەغەز، قەلەم، سىيا، ئوردا كىيىملىرى، ئوردا ئۆتۈكى ۋە زىياپەتكە ئىشلىتىدىغان ھەرخىل دېكۇز مەھسۇلاتلىرىنى كۆپرەك ساتاتتى. 1901-يىلىنىڭ ئالدى-كەينىدە تېيەنجىنلىك سودىگەرلەر ياغاچ تاختا بىلەن بېسىلغان، 400 توگىچورغا تېگىشلىدىغان ياغ تىزىنى بازاردا خەجلىدى. 1910-يىلى ھۆكۈمەت بۇ پۇلنى تارقىتىشنى مەنئى قىلدى. تېيەنجىنلىك سودىگەرلەردىن باشقا شەنشىلىك سودىگەرلەرمۇ بولۇپ، ئۇلار چەت ئەللىنىڭ تۇرلۇك مالىلىرى ۋە چەرچىن مالىلىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىناتتى، خۇنەن سودىگەرلىرى خۇنەنلىك قارا چايلىرىنى ساتاتتى (ئەينى چاغدا ئاقسۇ يىلىغا 50 مىڭ كىلوگرامدىن ئارتۇق چاي ئېھتىياجلىق بولاتتى).

ئۇيغۇر سودىگەرلەردىن شەھەر-بازارلاردا ئولتۇرۇپ مۇقىم تىجارەت قىلىدىغانلاردىن باشقا، يەنە يېزا-كەنتلەرنى ئارلاپ يۈرۈپ سودا قىلىدىغان ئۇششاق سودىگەرلەرمۇ بارئىدى. ھەر قېتىم بازار كۈنى كەلگەندە بازار سودىسى ئىنتايىن جانلىنىپ كېتەتتى. ئۇ شەھەر بىلەن يېزىنىڭ مادديي ئەشيا ئالماشتۇرىدىغان مۇھىم بىر ۋاسىتىسى ئىدى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە جايلاردا تەبئىي ئاپەت ۋە يېغىلىق يۇز بېرىپ ۋەزىيەت تۇراقسىز بولدى، ئەمما ئاقسۇ بىرقەدەر تىنچ ئىدى. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، روسىيە مالىلىرى ئازىيىپ كەتتى. تېيەنجىنلىك سودىگەرلەر تېيەنجىندىن ياۋروپا، ئامېرىكا ۋە ياپونىيىنىڭ تۇرلۇك ياپرۇسلىرىنى، سەرەڭگە، تورت، پېچىنە، بوياق ماتېرىياللىرى ۋە غەربچە ئىبتىدائىي دورا قاتارلىقلارنى يۆتكەپ كېلىپ، ئىلگىرىكى روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ بازارلىرىنى ئىگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە تۆلكە تېرىسى، تېرە، قوي-ئۆچكە ئۇچىيى قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىپ، تېيەنجىنگە ئاپىرىپ، چەت ئەل فېرمىلىرىنىڭ ئېكسپورت قىلىشىغا سېتىپ بەردى. خۇنەنلىك چاي سودىگەرلىرى يەنىلا ئاقسۇنىڭ چاي بازىرىنى ئۆز قولىدا ئۇتۇپ تۇردى.

ئىچكىرىدىن كېلىدىغان مالالارغا شەنشى، گەنسۇ ئەتراپلىرىدا قاتمۇقات باج ئېلىنىدىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە يول تىنچسىز بولغاچقا، كۆپىنچە سودىگەرلەر موڭغۇلىيە يايلىقى ئارقىلىق كېلەتتى. تىيەنجىن، بېيجىڭدىن يولغا چىقىپ، باۋتۇغا كېلىپ، ئاندىن مالالارنى تۆگە ئارقىلىق گۇچۇڭ، ئۇرۇمچىگە ۋە ئاقسۇنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا يۆتكەپ كېلەتتى. شۇڭا، مال مەنبەسى راۋان ئەمەس ئىدى، بەزى سودىگەرلەر پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، بېسىمدارلىق قىلىپ، كۆپ پايدىغا ئېرىشەتتى.

1936-يىلىنىڭ ئالدى-كەينىدە ئارقا-ئارقىدىن يېغىلىق يۈز بېرىپ، مال يۆتكەش مۇشكۈللەشىپ، ئاقسۇنىڭ سودا ئىشلىرى كاساتلاشتى. شۇڭا شەھەرنىڭ تېررورلۇق ھۆكۈمرانلىقى سودىگەرلەرنى ئەنسىرىتىپ قويغاچقا، ئۇلارنىڭ سودىگەرچىلىك قىلىشقا رايى بارماي، دۇكانلىرىنى ئارقا-ئارقىدىن تاقىۋەتتى.

1943-يىلى ئاقسۇدا شىنجاڭ يۇشىن يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ ئىككى ئىش باشقارمىسى تەسىس قىلىنىپ، ئاساسلىقى تېرە، يۇڭ، تۈت، ئۇچەي، يىپەك قاتارلىق تاۋارلار تىجارىتىنى قىلدى. ئۇنىڭ باھاسى برقەدەر ئادىل ئىدى. 1944-يىلى شىنجاڭ بىلەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودىسى ئۇزۇلۇپ قالغاچقا، ئاقسۇغا ئاساسلىقى ئېچكىرىدىن ئۇزۇن مۇساپىلەرنى بېسىپ، مال يۆتكەپ كېلىشكە توغرا كەلدى. سانائەت بۇيۇملىرى ئىنتايىن قىس بولۇپ، باھاسى بەك قىممەت ئىدى.

1947-يىلى سودا ئىشلىرى بىرئاز تەرەققىي قىلدى. سەيياره سودىگەر 75 كە، ئولتۇراقلىق سودىگەر 50 كە يەتتى. ئۇلار گەزلىمە، پاپىروس، سەرەڭگە، قەنت، شېكەر، تۇمۇر ۋە باشقا چەرچىن مالالارنى ساتاتتى. 1949-يىلى گومىنداڭ قوشۇنلىرى كەينى-كەينىدىن مەغلۇپ بولدى، ئاقسۇنى پىتنە-پاسات قاپلىدى، سودىگەرلەر تىجارىتىنى توختاتتى، شەھەردىكى دۇكانلار سانائەتلا قالدى. شىمالىي دەرۋازا سىرتىدىكى يېمەك-ئىچمەك تىجارىتىمۇ كاساتلىشىشقا يۈزلەندى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇدا دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا بەرپا قىلىنىپ، پەيدىنپەي شەھەر، يېزا-بازارلىرىنىڭ يېتەكچى كۈچىگە ئايلاندى. خۇسۇسىي سودا-سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ئورۇندالدى. 30 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدىكى تەرەققىيات ئارقىلىق، ئاقسۇ شەھىرىدە ئاقسۇ ئۆلايىتىگە، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا ۋە شەھەرگە قاراشلىق دۆلەت ئىگىلىكىدىكى، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سودا كارخانىلىرى ھەمدە خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا، بازار سودىسىدىن تەركىب تاپقان كۆپ خىل مۇلۇكچىلىك، كۆپ خىل يوللۇق سودا تورلىرى ۋۇجۇدقا كەلدى.

I باب تىجارەت تۈزۈلمىسى

§1. خۇسۇسىي سودا

1949-يىلى ئاقسۇ ئازاد بولغان چاغدا شەھەردە ساناقلىقلا سودىگەرلەر قالغانىدى. 1951-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى سودىگەرلەر 982 ئائىلە بولۇپ، 339 مىليون يۈەن (كونا خەلق پۇلى) مەبلىغى بارئىدى؛ 1952-يىلى 1056 ئائىلىگە، مەبلىغى 1 مىليارد 26 مىليون يۈەن (كونا خەلق پۇلى) گە يەتتى؛ 1954-يىلى ناھىيە بويىچە خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى تىجارەتچىلەر 551 ئائىلە بولۇپ، مەبلىغى 6 مىليارد 82 مىليون يۈەن (كونا خەلق پۇلى) گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە، ئۇلتۇراق سودىگەر 295 ئائىلە، مەبلىغى كونا خەلق پۇلى ھېسابىدا 5 مىليارد 361 مىليون يۈەن. كۆچمە سودىگەر 13 ئائىلە، مەبلىغى كونا خەلق پۇلى ھېسابىدا 308 مىليون يۈەن، يايمىچى 243 ئائىلە، مەبلىغى كونا خەلق پۇلى ھېسابىدا 413 مىليون يۈەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، چوڭ باي ئائىلىلەر ئاز، كىچىك باي ئائىللەر كۆپ بولۇپ، مەبلىغى ئاز، ئوبوروتى تېز، پايدىسى كۆپ ئىدى. قولىدا كونا خەلق پۇلى ھېسابىدا 100 مىليون يۈەندىن 500 مىليون يۈەنگىچە مەبلىغى بارلار ئاران ئۇچ ئائىلە ئىدى. بەزىلىرى شۇ كۈنى تاپقان پۇلىنى شۇ كۈنى يەپ-ئىچىپ بولۇپ، دەسمايىسى بولمىغاچقا، تىجارەتنى توختىتاتتى.

1955-يىلى خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودىنى تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى خۇلاسىلەش جەدۋىلى

تۈرى		توپ تارقىتىلغان سەيياره سودىگەر	پارچە ساتىدىغان ئولتۇراق سودىگەر			يايمىكەش		جەمئىي
			جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە سېتىش مۇناسىۋىتى ئورنىتىلغىنى		جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە سېتىش مۇناسىۋىتى ئورنىتىلغان يېيمەك-ئىچمەك كەسپى	
				يېيمەك-ئىچمەك	تۇرلۇك مال			
شەھەر بازار	ئائىلە سانى	9	167	13	4	216	5	392
	كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم سانى		416	20	9	300	5	716
	بۇنىڭ ئىچىدە يالغان ئىشچى		96		1	10		106
	سەرمايىسى (10 مىڭ يۈەن)	1.54	12.1	0.85	1.28	7.25		20.89
	1954-يىلى سېتىلغان سانى (10 مىڭ يۈەن)	7.69	110.08	8.79	8.64	82.21		199.98
	1955-يىلى ئالدىنقى يېرىم يىلدا سېتىلغان سانى (10 مىڭ يۈەن)	4.49	52.07	4.5	2.82	85.39	0.07	141.95
	1955-يىلى سېتىلغان سانى (10 مىڭ يۈەن)			1.26	0.10		1.06	

(جەدۋەل 9-1نىڭ داۋامى)

يۇرۇلار	ئائىلە سانى	7	11			114	132
	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغان ئادەم	11	16			138	165
	سەرمايىسى 10(مىڭ يۈەن)	77.6	0.20			3.61	10.58
	1954-يىلى سېتىلغان سانى 10(مىڭ يۈەن)	0.67	3.16			57.8	61.63
	1955-يىلى ئالدىنقى يېرىم يىلدا سېتىلغان سانى 10(مىڭ يۈەن)	0.36	1.90			25.89	28.15
تېنى ئاكسۇزۇلىكى	ئائىلە سانى	4	44			58	106
	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغان ئادەم	5	54			79	138
	سەرمايىسى 10(مىڭ يۈەن)	0.43	2.24			1.05	3.72
	1954-يىلى سېتىلغان سانى 10(مىڭ يۈەن)	1.86	66.9			20.76	89.52
	1955-يىلى ئالدىنقى يېرىم يىلدا سېتىلغان سانى 10(مىڭ يۈەن)	0.44	16.05			8.44	24.93

ئەسكەرتىش: تېخى تەكشۈرۈلمىگەن تۈرلۈك سانلار شۇ جايدىكى باج پونكتلىرى ئىگىلىگەن سانلارغا ئاساسەن ھېسابلىنىپ جەدۋەلگە كىرگۈزۈلدى.

ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1955-يىلى جەمئىي 630ئائىلىلىك خۇسۇسىي تىجارەتچى، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 1019ئادەم (ياللانغان ئىشچى 106) بولۇپ، ئۇلارنىڭ سەرمايىسى 351مىڭ 900يۈەن (يېڭى خەلق پۇلى ھېسابىدا تۆۋەندىمۇ ئوخشاش) ئىدى.

1956-يىلى 2-ئايدىن 4-ئايغىچە ناھىيە بويىچە سودا-سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالدى. 1956-يىلى 5-ئاينىڭ 10-كۈنىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، تەشكىللەنگەن كاپىتالىست ئالتە ئائىلە، 27ئادەم، مەبلىغى 28مىڭ 67.5يۈەن، كۆچمە مەبلىغى 6742يۈەن؛ ئۇششاق سودىگەرلەر 405ئائىلە، 508ئادەم، مەبلىغى 180مىڭ192.6يۈەن، كۆچمە مەبلىغى 108مىڭ411.56يۈەن، پىرى971.5مو ئىكەن. تەشكىللەنگەندىن كېيىنكى ئەھۋالى مۇنداق بولدى:

(1) ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى كارخانا ئالتە، ئۇنىڭدىكى ئائىلە 45، ئادەم 80، مەبلىغى 102مىڭ403.01يۈەن، بېكىتىلگەن ئۆسۈم نىسبىتى 5%.

(2) شېرىك دۇكان 12، ئۇنىڭدىكى ئائىلە144، ئادەم 207، مەبلىغى 42مىڭ220.2يۈەن.

(3) ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى ئۈچ، ئۇنىڭدىكى ئائىلە24، ئادەم 26، مەبلىغى3628.2يۈەن.

(4) سېتىش، ۋەكالىتەن سېتىۋېلىش ئورنى سەككىز، ئۇنىڭدىكى ئائىلە 16، ئادەم 16، مەبلىغى 59.1644 يۈەن.

(5) دۆلەت ئىگىلىكىگە ئۆزگەرتىلگىنى يەتتە ئائىلە، سەككىز ئادەم، مەبلىغى 700يۈەن، كۆچمە مەبلىغى 480يۈەن.

(6) تىرانسپورت كوپېراتىپى بىر، ئۇنىڭدىكى ئائىلە 109، ئادەم 109، مەبلىغى 62مىڭ748.9يۈەن.

(7) پايدا-زىيانىنى ئايرىم ھېسابلايدىغان، تارقاق تىجارەت قىلىدىغانلار66ئائىلە، 89ئادەم، مەبلىغى 19مىڭ396.16 يۈەن، كۆچمە مەبلىغى 6582يۈەن.

بۇلاردىن باشقا كەسىپ ئۆزگەرتكىنى49ئائىلە، 75ئادەم، مەبلىغى 5309يۈەن، پىرى 194مو، يەككە تىجارەتچى 14ئائىلە، 15ئادەم، پىرى 15مو.

§2. دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا

ئاقسۇ شەھىرىگە تەۋە رايونلاردىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا كارخانىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قارايدۇ. 1950-يىلى 5-ئايدا غەربىي شىمال سودا شىركىتىنىڭ شىنجاڭ ئۇلكىلىك ئاقسۇ شۆبە شىركىتى قۇرۇلدى. 1989-يىلى يەتتە چوڭ شىركەت بولۇپ، ئۇلار دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىگە ئايلاندى. ئۇلارغا ۋىلايەتلىك سودا باشقارمىسى رەھبەرلىك قىلىدۇ.

1951-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شەھەرگە ئورۇنلاشقان سودا كارخانىلىرىنىڭ سېتىۋېلىش، سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 2

يىللار	سېتىۋالغىنى	ساتقىنى	يىللار	سېتىۋالغىنى	ساتقىنى
1951	741991	1065508	1969	79780000	103400000
1952	1157986	1620718	1970	85560000	107800000
1953	5221386	9538809	1971	91300000	112750000
1954	28206734	125776614	1972	79951573	113958432
1955	26397538	27655908	1973	97728371	114568377
1956	30619529	37188765	1974	105625478	131452546
1957	50780347	50403380	1975	100174780	104245079
1958	54760473	55515511	1976	105185321	112750000
1959	51564004	70667342	1977	112455321	113958432
1960	52813858	78834238	1978	128600000	114568337
1961	39381336	44965137	1979	133810000	167680000
1962	32918589	38910957	1980	137950000	169120000
1963	34446239	42041984	1981	157190000	186610000
1964	45026837	53846143	1982	168180000	201930000
1965	50948000	48291000	1983	172910000	205560000
1966	68340000	85270000	1984	159150000	198380000
1967	71600000	91540000	1985	176280000	214370000
1968	74660000	96290000			

ئەسكەرتىش: يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قاراشلىق دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا « يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش » قىسمىغا قارالسۇن.

§3. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى سودا

1956-يىلى خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودىغا ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ئورۇندالدى. شۇ چاغدا ناھىيە بويىچە پۈتۈنلەي سودىگەرچىلىك قىلىدىغان 344 ئائىلە، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 453 ئادەم، كىچىك سودىگەر 340 ئائىلە ئىدى. ئۆزگەرتىلگەن سودىگەر ئائىلىسى 250، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم 293 بولۇپ، ئۇلار ئومۇمىي سودىگەرلەر ئائىلىسىنىڭ 72.7 پىرسەنتىنى، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئومۇمىي ئادەم سانىنىڭ 64.7 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدى. مەبلىغى 54 مىڭ 82 يۈەن بولدى.

ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى گەزلىمە دۆكىنىدىن بىرى قۇرۇلدى، ئۇنىڭدا سەككىز ئادەم ئىشلىدى. مەبلىغى 20 مىڭ 812 يۈەن بولۇپ، 208 پاي ھېسابىدا (ھەربىر پاي 100 يۈەن)، پاي ۋە ئۈسۈم بېكىتىلىپ، ماگىزىنغا قوشۇلدى. كۆچمە مەبلىغىنىڭ يىللىق ئۈسۈمى ئۈچ لى (كاپىتالىستلارنىڭ ئىككى لى)؛ مۇقىم مەبلىغىنىڭ يىللىق ئۈسۈمى ئىككى لى (كاپىتالىستلارنىڭ بىر لى) قىلىندى. ئايلىق ئىش ھەققى تەمىناتى دېرىكتورنىڭ 50 يۈەن، بوغالتېرنىڭ 32 يۈەن، ئادەتتىكى خادىملارنىڭ 30 يۈەندىن 40 يۈەنگىچە ئوخشاشمىغان ھالدا بەلگىلەندى. ئايلىق سېتىپ چىقىرىش سوممىسىنى 1500 يۈەنگە يەتكۈزگەن شەخسلەر ئاساسىي مائاشىنىڭ بىر پىرسەنتى بويىچە مۇكاپات ئالىدىغان بولدى. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى باشقا دۆكانلارنىڭ ئەھۋالىمۇ ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشايدۇ.

§4. تەمىنات-سودا

1. ۋىلايەتلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى 1951-يىلى 8-ئايدا قۇرۇلدى، 9-ئاينىڭ 24-كۈنى رەسمىي تىجارەت باشلاپ، ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ۋاستىلىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئاساسلىق تاۋارلىرى تور پاختا، پاختا، يۇڭ ۋە خىمىيىۋى تالالىق رەخت، يىپەك، قەنت-شېكەر، چاي، كىرسىن، تۆمۈر قازان، كىيىم تىكىش ماشىنىسى، ۋېلىسىپت، رادىئو، مېخانىك قول سانائىتى، خىمىيىۋى ئوغۇت، كۈنجۈرە، دېھقانچىلىق دورىلىرى، سايمان-جابدۇقلار، ئوتتۇرا ۋە كىچىك تىپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرى، تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى، سۇلياۋ يوپۇق قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

1985-يىلى ۋىلايەتلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ ئاقسۇ شەھەر رايونىغا ئورۇنلاشقان كارخانىلىرى مۇنۇ ئالتە: يەرلىك كۈندىلىك بۇيۇملار شىركىتى، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى شىركىتى، پاختا-كەندىر شىركىتى، چاي-چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى، ساقلاش-توشۇش شىركىتى ۋە ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى. ئۇلارنىڭ 1985-يىلى سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 98 مىليون 711 مىڭ يۈەنگە، پايدىسى 1 مىليون 807 مىڭ يۈەنگە، ئىشچى-خىزمەتچىسى 261 گە، تۇراقلىق مۇلكى 2 مىليون 54 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

2. ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى

ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1941-يىلى ئىستېمال كوپېراتىپى قۇرۇلغان، 1951-يىلى 7-ئايدا سوتسىيالىستىك خاراكتېرىدىكى تۇنجى ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى قۇرۇلدى.

ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپىراتىپىنىڭ مەبلەغ ئەھۋالى

جەدۋەل 9 ـــ 3 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	كۆچمە مەبلەغ		تۇراقلىق مەبلەغ	
	ناھىيىلىك كوپىراتىپ	ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپ	ناھىيىلىك كوپىراتىپ	ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپ
1965	13.8	14.9	5.8	4
1970	44.6	45.9	13	1.7
1975	73.5	73.7	15.7	19.4
1980	73.5	89.9	86.5	54.3
1985	95.1	92.6	182.2	61.6

ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپىراتىپى قۇرۇلغاندىن كېيىن تەمىنلەش-سېتىش ئىشلىرى پەيدىنپەي تەرەققىي قىلىپ، يېزا-بازارلىرىنىڭ ئاساسلىق يولىغا ئايلاندى. 1951-يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا سېتىۋېلىش سوممىسى 74 مىڭ يۈەنگە (يېڭى خەلق پۇلى بويىچە ھېسابلىدا)، سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 31 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1963-يىلى ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرى بۆلۈنگەندىن كېيىن ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپىراتىپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى تاۋار سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتى 2 مىليون 366 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، يىللىق پىلاننىڭ 111 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتى 261 مىڭ يۈەنگە يەتتى، ئەمەلىيەتتە 2 مىليون 811 مىڭ يۈەنلىك تاۋار سېتىپ چىقىرىلىپ، يىللىق پىلان %121.3 ئورۇندالدى. مۇشۇ بىر يىلدا 76 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىلىك كوپىراتىپ ئالغان پايدا 41 مىڭ يۈەن، ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپلار ئالغان پايدا 35 مىڭ يۈەن. كېيىنكى بىرنەچچە يىلدا سېتىۋېلىش، سېتىپ چىقىرىش بىرئاز كۆپەيدى.

1966-يىلدىن 1976-يىلغىچە بولغان 11 يىلدا تەمىنات-سودىدا ئىلگىرىلەش ناھايىتى ئاستا بولدى. ئوتتۇرىچە يىللىق سېتىۋېلىش سوممىسى 3 مىليون 840 مىڭ يۈەندىن، سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 4 مىليون 9000 يۈەندىن كۆپرەك بولدى.

1977-يىلدىن باشلاپ، تەمىنات-سودىدا بۇرۇلۇش بولۇپ، يىللىق سېتىۋېلىش ئومۇمىي سوممىسى 6 مىليون يۈەندىن ئېشىپ، ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپلىرىنىڭ سېتىۋېلىش سوممىسى %57.8 نى، سېتىپ چىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 7 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپلىرىنىڭ سېتىپ چىقىرىش سوممىسى %55.8 نى ئىگىلىدى؛ يارىتىلغان پايدا 156 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپلىرى يارىتقان پايدا 74 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 6-بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە (1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە) يىللىق ئوتتۇرىچە سېتىۋېلىش سوممىسى 13 مىليون 570 مىڭ يۈەنگە، سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 14 مىليون 620 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1985-يىلدىكى سېتىۋېلىش ئومۇمىي سوممىسى 1963-يىلدىكىدىن %487، 1966-يىلدىكىدىن %337، 1976-يىلدىكىدىن %399، 1980-يىلدىكىدىن %30؛ سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 1963-يىلدىكىدىن %450، 1966-يىلدىكىدىن %358، 1976-يىلدىكىدىن %411 ۋە 1980-يىلدىكىدىن %54 ئاشتى.

1983-يىلى 11-ئايدىن باشلاپ، ئېھتىياجى، قاراتال ۋە ئايكۆل يېزىلىرىدا بىرىنچى باسقۇچ-

لۇق تۇزۇلمە ئىسلاھاتى خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى ھەمدە كوپېراتىپ ئەزالىرىنىڭ پاي پۇلى ئېنىقلىنىپ ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى، پاينىڭ پايدىسى تارقىتىپ بېرىلدى، پېڭى ئەزا جەلپ قىلىنىپ، ئەزالارنىڭ پاي پۇلى كۆپەيتىلدى. شەھەر بويىچە جەمئىي ئېنىقلاپ چىقىلغان ئەسلىدە بار پاي 4448 بولۇپ، سوممىسى 19 مىڭ 502 يۈەن؛ تارقىتىلغان پاي پايدىسى 23 مىڭ 395 يۈەن؛ يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان ئەزا 9848 ئائىلە، يېڭىدىن كۆپەيگەن پاي 11443؛ يېڭىدىن كۆپەيگەن پاي پۇلى 50 مىڭ 388 يۈەن بولدى. شۇ چاغدا شەھەر بويىچە پاي قوشقان دېھقان ئائىلىسى 12 مىڭ 640 قا يېتىپ، دېھقان ئائىللىرى ئومۇمىي سانىنىڭ 58.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى، جەمئىي پاي فوندى 77 مىڭ 403 يۈەنگە يەتتى.

1963-يىلى بىلەن 1983-يىلى يېزا تەمىنات-سېتىش سودىسىغا قوشۇلغان پاي ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 9 — 4

بىرلىكى: يۈەن

يىللار / يېزىلار	1963-يىل			1983-يىل			ئىزاھات
	پاي قوشقان ئادەم سانى	پاي سانى	پاي فوندى	پاي قوشقان ئادەم سانى	پاي سانى	پاي فوندى	1984-يىلدىن ئىلگىرىكى پايغا تولۇقلاپ، تارقىتىلغان پايدا
ئېگەرچى	359	359	1256.50	979	979	4528.00	2264.55
يەشتۆگەن	858	1711	7070.00	1854	2185	9694.50	10714.94
قاراتال	487	625	3139.00	2796	3000	11403.50	3287.58
توپلۇق	94	138	690.00	921	1650	8250.00	621.00
قۇمباش	460	772	3334.00	2400	2400	10367.00	3532.00
ئايكۆل	530	843	4012.50	898	1229	6145.00	2974.94
جەمئىي	2788	4448	19502.00	9848	11443	50388.00	23395.01

ئەسكەرتىش: جەدۋەلدىكى سانلار كوللېكتىپ قوشقان پاي سانى ۋە پاي پۇلىنى تۇز ئىچىگە ئالمايدۇ.

1984-يىلى 7-ئايدا شەھەرلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى مۇدىرىيىتى ئەزالىرى يىغىنى ئاچقاندىن كېيىن، تەمىنات-سودا سىستېمىسىدا بىرلەشمە تىجارەت قىلىش كەسپى ئارقا-ئارقىدىن قانات يايدى. بىرقەدەر گەۋدىلىك بولغىنى ئېگەرچى يېزىلىق تەمىنات-سودا كوپېراتىپى بىلەن شەھەر ئەتراپى كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەتىتىدىكى دېھقانلارنىڭ بىرلەشمە تىجارىتى، ئېگەرچى يېزىلىق تەمىنات-سودا كوپېراتىپى شەھەر ئەتراپىغا جايلاشقان، مۇشۇ يېزىدىكى 14 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ۋاسىتىلىرىنى تەمىنلەش-سېتىش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغان بولۇپ، ئاساسىي بىرقەدەر ياخشى ئىدى. ئۇلار دېھقانلارنى كوپېراتىپقا قىزغىن جەلپ قىلىپ، « خەلق باشقۇرۇش » ئاملىنى كۆپەيتتى. بىرلەشمە تىجارەت قىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ كەسىپ دائىرىسى كېڭىيىپ، ئىگىلىك باشقۇرۇشى ياخشىلاندى. 1984-يىلى بازار ئۇچۇرلىرىنى تۇز ۋاقتىدا ئىگىلەپ، تېز سېتىۋېلىپ، 9-ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر سېتىپ چىقىرىش سوممىسىنى 337 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ، يىللىق سېتىپ چىقىرىش پىلانىنى مۇددەتتىن تۇچ ئاي بۇرۇن 57 مىڭ يۈەن ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى (ئەسلىدىكى پىلان 280 مىڭ يۈەن ئىدى). 1984-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر بۇ يېزىدا تۆت تۈركۈم بىرلەشمە تىجارەت قىلىش توختامى ئىمزالا-

ىسىپ، بىرلەشمە تىجارەت قىلىدىغان ئائىلە 280 كە يەتتى. تەمىنات-سودا كوپىراتىپى يەتكۈزۈپ بېرىدىغان 690 مىڭ 300 يۈەن مەبلەغ نەقلەشتۈرۈپ، تارقىتىلدى. ئېگەرچى يېزىسىنىڭ بىر-لەشمە تىجارەت قىلىش ئۇسۇلى مۇنداق بولدى: بىرىنچى، ئۆزى ئىلتىماس قىلىش، ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپتىكى تامغىسىنى بېسىش؛ ئىككىنچى، تەمىنات-سودا كوپىراتىپلىرى ئىلتىماسنى تەكشۈرگەن-دىن كېيىن، بىرلەشمە تىجارەت قىلىشقا قوبۇل قىلىش-قىلماسلىقنى يېزىلىق مۇدىرىيەت يىغىندا بەلگىلەش؛ ئۈچىنچى، يېزىلىق ھۆكۈمەت تەكشۈرۈپ، تامغا بېسىش، رەسمىيەت تولۇق بولغاندىن كېيىن، سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈپ تامغا بېسىشغا يوللاش، ئۇلار تەكشۈرۈپ تامغا باسقاندىن كېيىن كۆچكە ئىگە قىلىش؛ تەمىنات-سودا كوپىراتىپى مەبلەغ، ئۇ-چۇر ۋە ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش، بىرلەشمە تىجارەت قىلغان ئائىللەر توختام بويىچە ئىشلەپچىقىرىش ۋە پايدا بۆلۈشۈش.

يېزىلىق تەمىنات-سودا كوپىراتىپىنىڭ بىرلەشمە تىجارەت قىلىش پرىنسىپى « ئىختىيارى بو-لۇش، ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش، ئورتاق مەبلەغ سېلىش، پايدىنى بۆلۈشۈش، خېيىم-خە-تەرنى بىرلىكتە ئۈستىگە ئېلىش » تىن ئىبارەت. بۇنداق بىرلەشمە تىجارەت قىلىش پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرى ۋە يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. تەمىنات-سودا كوپىراتىپى سالغان مەبلەغنىڭ توغرا ئىشلىتىلىشىگە ۋە پايدىنىڭ ئۆز مۇددىتىدە قايتۇرۇلۇشىغا كاپالەتلىك قە-لىش ئۈچۈن، بىرلەشمە تىجارەت قىلىش پونكتى سەييارە تەكشۈرۈش، بىرلەشمە تىجارەت قىلە-دىغان ئائىللەر تۇرۇشلۇق ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپتىكى ۋەكالەتەن سېتىۋالغۇچى ۋە ۋەكالەتەن ساتقۇچىلار باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولۇش تۈزۈمى چىقىلدى، ۋەزىپىنى ئورۇندىغان ۋەكالەتچە-لەرگە تەشكىللەش ھەققى ۋە تاپشۇرغان پايدىنىڭ بىر پرىنسىپى بويىچە مۇكاپات بېرىلدى؛ ۋەزىپىنى ئورۇندىيالمىغان ۋەكالەتچىلەرگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پايدىنىڭ بىر پىرسەنتى بويىچە جەرىمانە قويۇلدى. توختام مۇددىتى توشقاندىن كېيىن، ۋەكالەتچىلەر تەمىنات-سودا كوپىراتىپى سالغان مەبلەغنى يىغۇۋېلىشقا مەسئۇل بولدى.

1985-يىلى بىرلەشمە تىجارەت قىلىدىغان ئائىلە كۆپەيمە، 635 گە (باقمىچى 342كە، پىش-قىلاپ ئىشلەش كەسپىي ئائىلىسى 76 گە، تېرىقچىلىق كەسپىي ئائىلىسى بىرگە، تىرانسپورت كەسپىي ئائىلىسى 90 گە، سودىگەر 101 گە، مۇلازىمەت كەسپىي ئائىلىسى 25 كە) يەتتى. كىرىم قىلىنغان بىرلەشمە تىجارەت قىلىش مەبلىغى 2 مىليون 550 مىڭ 640 يۈەن (باقمىچىلىق كەسپىنىڭ 631 مىڭ 606 يۈەن، پىشىقلاپ ئىشلەش كەسپىنىڭ 391 مىڭ 700 يۈەن، تېرىقچىلىق كەسپىنىڭ 736 يۈەن، تىرانسپورت كەسپىنىڭ 804 مىڭ 285 يۈەن، سودا كەسپىنىڭ 547 مىڭ 283 يۈەن، مۇلازىمەت كەسپىنىڭ 175 مىڭ 30 يۈەن) بولۇپ، بىرلەشمە تىجارەتتىن كىرگەن كىرىم 145 مىڭ 655 يۈەنگە، يارىتىلغان پايدا 29 مىڭ 280 يۈەنگە يېتىپ، 1984-يىلدىكىدىن بىرئاز كۆپەيدى.

1985-يىلى تەمىنات-سودا سىستېمىسى كارخانىلارنى تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق، ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويدى. مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان ئورۇنلاردا نورمىلىق باشقۇ-رۇش، دۇكان-پوكەي، گۇرۇپپىلار بويىچە ھېسابات قىلىش، كۆرسەتكۈچنى پايدىنى بېكىتىپ بە-رىش، ئىش ھەققىنى تۇراقسىزلاشتۇرۇپ، نومۇر قويۇپ، مۇكاپات ھېسابلاش، بىرلىشىپ سېتىپ، پر-سەنت ئايرىشنى ئورۇنلار بويىچە ھېسابات قىلىش، سېمېنا، گۇرۇپپىلار ھۆددىگە ئېلىش قاتارلىق كۆپ خىل ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، مەسئۇلىيەت بىلەن پايدا چېتىلىپ،

دەرىجىگە ئايرىپ تەقسىم قىلىندى. تەمىنات-سودا كوپېراتىپىغا قاراشلىق ئورۇنلار ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئىچىدە مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق، تۈرلۈك ئىش ئورنى مەسئۇلىيىتى تۆزۈمى، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ يوقلىما تۆزۈمى، مۇكاپاتلاش-جازالاش تۆزۈمى، دەم ئېلىش ۋاقتىنى باشقۇرۇش چارىسى، داۋالاش خىراجىتىنى ئىشلىتىش، ئاتچوت قىلىش چارىسى ۋە مۇلازىمەت ئەھدىنامىسى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر قائىدىسى، بىخەتەرلىك، ئوتتىن ساقلىنىش تۆزۈمى، تازىلىق تۆزۈمى، پىلانلىق تۇغۇت نىزامى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئەھدىنامىسى قاتارلىقلارنى تۆزۈپ چىقتى.

ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ 1954-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان كۆپ قىسىم يىللاردىكى سېتىۋېلىش-سېتىش سوممىسى ئەھۋالى

جەدۋەل 9 ـــ 5

بىرلىكى: يۈەن

يىللار	سېتىۋالغىنى		ساقلىنى	
	ئومۇمىي قىممىتى	دۆلەت ئىچىدىن ساپ سېتىۋالغىنى	ئومۇمىي قىممىتى	دۆلەت ئىچىدە ساپ سېتىپ چىقارغىنى
1954	632380		349484	
1955	1197579		667960	
1956	1722456		1502395	
1957	1930988		795854	
1963	2366125	254858	3071857	2404312
1964	2879124	713966	3303142	2608392
1965	2704207	1064434	2678178	2639250
1966	3179011	403810	3686855	3611242
1967	4309095	489233	4443041	4416678
1968	3432377	408906	3743450	3085146
1969	3352229	236259	3677325	3624757
1970	3962617	387339	4134439	4014768
1971	3855868	211846	4391603	4335284
1972	3240738	249289	3410642	3363629
1973	4810529	1873164	3684354	3560010
1974	5739657	1955505	6899313	4861073
1975	3579604	142331	3661814	3612416
1976	2783958	1446137	3310363	1515763
1977	6375472	1720733	7550721	6181250
1978	8143205	2912904	8609303	6732870
1979	8912564	3392347	10553159	7517692
1980	10687683	5001174	11007515	7328220
1981	10527883	5081865	11345398	7191011
1982	11297337	5602882	12594913	6232610
1983	14698580	9046796	14618116	7719652
1984	17428000	11012000	77630000	8773000
1985	13896000	7421000	16903000	10152000

§5. باشقا كوللېكتىپ سودا كەسىپى

1. ۋىلايەتلىك شەھەردىكى كوللېكتىپ سودا ئورۇنلىرى

ئاقسۇ شەھەر ئىچىدە ۋىلايەتلىك سودا باشقارمىسىغا قارايدىغان كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سودا ئاپپاراتىدىن 84ى بار، بۇنىڭ ئىچىدە مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان ئورۇن 32، جەمئىي ئىشچى-خىزمەتچىسى 877.

شىنخۇا سودا باش شىركىتى ۋىلايەتلىك ئاقسۇ شەھىرىدىكى بىر چوڭ كوللېكتىپ سودا كار-خانىسى بولۇپ، 1983-يىلى 4-ئاينىڭ 21-كۈنى قۇرۇلغان. بۇ باش شىركەت قارمىقىدا بىناكار-لىق قوراشتۇرۇش شىركىتى، كىرا ئاپتوموبىلى شىركىتى، شىنخۇا سودا مەركىزى، قىزىل كۆۋرۈك سودا ساراىيى، چوڭ تۆت كوچا تۇرلۇك ماللار ماگىزىنى، مەركىزىي سودا دۇكىنى، مودا كە-يىم-كېچەك دۇكىنى، قۇرۇق يۇيۇش دۇكىنى، تىككۈچىلىك دۇكىنى، ئامبولاتورىيە، ئېلان-بېزەش مۇلازىمەت بۆلۈمى ۋە پولات، ياغاچ ئائىلە سايمانلىرى زاۋۇتىدىن ئىبارەت ئىككى كەسىپىي شىر-كەت، ئون دۇكان، زاۋۇت بار. شىركەت بويىچە بارلىق ئىشچى-خىزمەتچى 423. شىركەت قۇ-رۇلۇپ، 1985-يىلغىچە سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتى 48 مىليون 820 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، يۇقىرىغا 141 مىڭ يۈەن پايدا تاپشۇردى. يىللىق تىجارەت سوممىسى شەھەر ئىچىدىكى كوللېكتىپ سودا ئومۇمىي تىجارەت سوممىسىنىڭ 9.78 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1985-يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شەھەرگە ئورۇنلاشقان كوللېكتىپ سودا ئاپپاراتلىرىدىكى خادىم-لارنىڭ ئەھۋالى

جادۋەل 9—6

تۈرى	جەمئىي	1. كارخانا باشقۇرۇش ئاپپاراتى	2. كارخانا تىجارەت ئاپپاراتى	بۆلۈك ئىچىدە						3. ئامارەت ساقلاش، توشۇش ئاپپاراتلىرى	4. پىششىقلاپ ئىشلەش ئىشلەپچىقىرىش ئاپپاراتلىرى	5. مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان باشقا ئاپپاراتلار
				(1) پارچە سېتىش تور-توقۇلىرى	تاماكا، مارا‌ى، قەن-شېكەر، چاي	تۇرلۈك ماللار	ئىلمە تۆۋلا بۇيۇملار	مېتال بۇيۇملار، قاتناش، ئۆلكە، ھېيىە ساتاشى	باشقىلار	(2) يېمەك-ئىچمەك كەسىپى دور توقۇلىرى	(3) مۇلازىمەت كەسىپى تور توقۇلىرى	(4) رېمونتلىق تور توقۇلىرى	(5) باشقا تىجارەت تور توقۇلىرى			
ئورۇن سانى	84	11	67	57	6	35	1	1	14	3	2	3	1	1	4	1
بۇنىڭ ئىچىدە مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان ئورۇن	32		26	16		6	2		8	3	2	4	1	1	4	1
خادىم سانى	877	77	654	571	23	264	11	8	265	14	13	25	13	24	101	21

2. شەھەرگە قاراشلىق كوللېكتىپ سودا ئورۇنلىرى

1956-يىلى خۇسۇسىي سودا-سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن، تۆۋەندىكىدەك كوللېكتىپ سودا ئورۇنلىرى بارلىققا كەلدى:

1) شەھەرىچىلىكتىكى دۇكان (تۇرلۇك مالىلار دۇكىنى، ئاشخانا، قۇرۇق-ھۆل مېۋە دۇكىنى) سەككىز، ئونىكىدا 75 ئائىلە، 98 ئادەم بار، مەبلىغى 23 مىڭ 257 يۈەن. بۇ 645 پاي (50 يۈەن بىر پاي) ھېسابلىنىپ، پاي ۋە ئۆسۈمى بېكىتىلدى. پاي قوشقۇچىلار يەنە دۇكانغا كىرىش ئۈچۈن بەش يۈەن راسخوت تاپشۇرىدۇ. ئىش ھەققى سېتىپ چىقىرىش سوممىسى بويىچە ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن: 7-رايوندىكى تۇرلۇك مالىلار دۇكىنىدا سېتىپ چىقىرىش سوممىسىنىڭ ھەر 100 يۈەنىگە يەتتە يۈەن ھەق ھېسابلانغان؛ 6-رايوندىكى تۇرلۇك مالىلار دۇكىنى سېتىپ چىقىرىش سوممىسىنىڭ ھەر 100 يۈەنىگە ئالتە يۈەن ھەق ھېسابلاشنى بەلگىلىگەن. دىرېكتورنىڭ ئايلىق ئىش ھەققى 26 يۈەن، بوغالتىرنىڭ 24 يۈەن، پرىكازچىكنىڭ 20 يۈەندىن 22 يۈەنگىچە بولىدۇ. ئېشىندى پايدا جامائەت فوندى ئۈچۈن 50%، ئەمگەككە تەقسىم قىلىنىدىغان پايدا ئۈچۈن 20%، مۇكاپات ئۈچۈن 10%، پاي پايدىسى ئۈچۈن 15% تەقسىم قىلىنىدۇ.

2) ۋەكالىتەن سېتىش گۇرۇپپىسى (قانسىاپچىلىق، سۇ يېغى، تۇرلۇك مال، گەزلىمە) توققۇز ئونىكىدا 16 ئائىلە ۋە 16 ئادەم بار. مەبلىغى 1945 يۈەن. ۋەكالىتەن سېتىش رەسمىيەت ھەققى قاسساپتىن 3%، سۇ يېغىدىن 2%، تۇرلۇك مالىلاردىن 4%، گەزلىمدىن 3.5% ئېلىنىدۇ ھەمدە بىر تۇتاش مال ئېلىش پىلانى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈملىرى تۈزۈپ چىقىلدى.

3) پايدا زىيانىنى بىرلىكتە ھېسابلاپ، تارقاق تىجارەت قىلىش گۇرۇپپىلىرى (ناۋايخانا، ئاشخانا، لەگمۈك، قاسساپچىلىق، قۇرۇق-ھۆل مېۋە-چېۋە، يەرلىك مالىلار) 22، ئونىكىدا 107 ئائىلە، 117 ئادەم بار، مەبلىغى 4351 يۈەن. ئۇلاردا بىرلىككە كەلگەن مۇكەممەل باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىلمىغان.

1957-يىلىنىڭ ئاخىرىدا كوللېكتىپ سودا تەرتىپكە سېلىنغان، ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ۋە قوشۇۋېتىلگەندىن كېيىن، ناھىيە بويىچە يېزىلاردا جەمئىي مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان توققۇز سودا ئورنى، 83 ئائىلە، 108 ئادەم قالغان، مەبلىغى 44 مىڭ 69 يۈەن ئىدى.

1979-يىلدىن باشلاپ « رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش، بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇش، زور كۈچ بەلەن يار-يۆلەك بولۇش، پائال راۋاجلاندۇرۇش » فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، كوللېكتىپ سودا بىرقەدەر تېز تەرەققىي قىلدى.

1984-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى كوللېكتىپ سودا ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 7

يىللار / نامى	1984-يىل			1985-يىل		
	تور نوقتىسى	كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم	يىللىق تىجارەت سوممىسى (10 مىڭ يۈەن)	تور نوقتىسى	كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم	يىللىق تىجارەت سوممىسى (10 مىڭ يۈەن)
سودا	68	1373	2512.2	121	2025	3825.2
پېمەلەك-ئۈچەلەك	4	14	2.4	22	184	31.5
ساتراشلىق	1	1	0.1	4	29	3.2
مۇنچا				1	9	1.0
مۇلازىمەت	18	277	64.0	29	285	65.8
جەمئىي	91	1665	2578.7	177	2532	3926.7

§6. يەككە سودا

1950-يىلدىن ئىلگىرى يەزى دېھقانلار دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش ۋاقىتلىرىدا دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىپ، دېھقانچىلىقتىن قولى بوشىغان چاغلاردا قوشۇمچە ئۇششاق سودىگەرچىلىك قىلاتتى. ئۇلارنىڭ تىجارەت دائىرىسى قاسساپچىلىق، لەگمەنچىلىق، پولۇ، نان، سۇيېغى، قۇرۇق مېۋە-چېۋە، ئۇششاق تۇرلۇك مالىلار، چەرچىن مال قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. ئولتۇراق سودىگەرلەر ئىنتايىن ئاز ئىدى. سودىگەرلەرنىڭ مەبلىغى ئاز، مال مەنبەسى كەم بولۇپ، ئۇلار سەييارە، تارقاق سودا قىلاتتى. كۆپ ساندىكى يەككە سودىگەرلەر 1956-يىلى خۇسۇسىي سودا-سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزگەن چاغدا، يۇرتىغا قايتىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان.

1978-يىلدىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، يەككە سودا سوتسىيالىستىك ئىگىلىكنىڭ تولۇقلىما تەركىبى سۈپىتىدە قوللاپ-قۇۋۋەتلىنىشكە مۇيەسسەر بولدى. شەھەر ئىچى ۋە يېزىلاردىكى سودا بازارلىرىنىڭ كۆلىمى ئومۇميۈزلۈك كېڭەيتىلىپ، يېزا سودىسى ئۆچۈن كەڭ-كۇشادە، قولاي سورۇن هازىرلاپ بېرىلدى. مەركىزىي بازارلارنىڭ ئەتراپىغا قورشاۋ تام سېلىنىپ ۋە لاپاس ياسىلىپ، بوران ۋە يامغۇردىن دالدا قىلىندى. شەھەر ئىچىدە يەر بولسىمۇ، 1985-يىلى يېڭىلا بازار قىلىشقا 240 مو يەر هەل قىلىپ بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن يەككە سودىگەرلەر تېزدىن كۆپەيدى. 1985-يىلى مەخسۇس سودىگەر 1609 ئائىلىگە، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم 2300 گە يەتتى.

يەككە تىجارەتچى ئائىلىلەرنىڭ 1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە شۇغۇللانغان كەسپىنى تۇرگە ئايرىش ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 9 — 8

يىللار	سودا		يېمەك-تېمەك		مۇلازىمەت		رېمونتچىلىق		ئۆزى ئىشلەپ ئۆزى ساتىدىغان قول سانائەت	
	ئائىلە سانى	ئادەم سانى	ئائىلە سانى	ئادەم سانى	ئائىلە سانى	ئادەم سانى	ئائىلە سانى	ئادەم سانى	ئائىلە سانى	ئادەم سانى
1981	286	286	423	423	87	87	4	4	156	156
1982	267	293	245	321	68	84	11	14	114	163
1983	353	527	85	507	61	99	21	41	52	72
1984	983	1405	396	583	230	312	59	103	138	251
1985	983	1405	396	583	230	312	59	103	138	251

1986-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى يەككە سودىگەر ئائىلىلىرىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 9 — 9 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	كەسىپ	ئائىلە سانى	ئادەم سانى	مەبلىغ	تىجارەت سوممىسى
1986-يىل	سودا	313	485	55.6	71
	يېمەك-ئىچمەك	313	450	14.9	63.9
	مۇلازىمەت	130	239	24.1	10.7
	جەمئىي	756	1174	94.6	145.6
1987-يىل	سودا	1335	2035	190.1	231.5
	يېمەك-ئىچمەك	891	1613	51.9	201.1
	مۇلازىمەت	569	889	68.7	43.7
	جەمئىي	2795	4537	310.7	476.3
1988-يىل	سودا	1338	2104	192.3	208.2
	يېمەك-ئىچمەك	956	1676	54.6	193.4
	مۇلازىمەت	592	915	74.8	41.4
	جەمئىي	2886	4695	321.7	443
1989-يىل	سودا	1128	2000	213.71	392.89
	يېمەك-ئىچمەك	597	1282	73.49	94.33
	مۇلازىمەت	190	336	29.72	13.8
	جەمئىي	1915	3618	316.92	501.02

1989-يىلى يەككە سودىگەرلەرنىڭ تىجارەت سوممىسى 1985-يىلدىكى تىجارەت سوممىسىدىن 919 مىڭ يۈەن، 4.45 ھەسسە ئاشتى.

§7. بازار سودىسى

ئاقسۇدا ئەنئەنىۋى بازار سودىسى قىلىش ئادىتى بار. ئادەتتە « بازارغا بېرىش » دېيىلەتتى. شەھەر-يېزىلاردىكى بازارلار يەككە سودىگەرلەرنىڭ، بولۇپمۇ سەييارە سودىگەرلەرنىڭ مۇھىم تىجارەت سورۇنى ھېسابلىنىدۇ. ئاقسۇ شەھىرىدىكى بازارلارنىڭ ئەنئەنىۋى ۋاقتى مۇنداق: دۈشەنبە بازار — قۇمباش يېزىسىدا، سەيشەنبە بازار — ئاۋات ناھىيىسىنىڭ بەشئۆرۈق يېزىسىدا، چارشەنبە بازار — توپلۇق يېزىسىدا، پەيشەنبە بازار — بەشتۈگمەن يېزىسىدا، ئازنا بازار ئايكۆل يېزىسىدا، شەنبە بازار — قاراتال يېزىسىدا، يەكشەنبە بازار — شەھەر ئىچىدىكى چوڭ بازاردا ئىدى.

II باب سېتىۋېلىش-سېتىش كەسپى

§1. شەھەرگە قاراشلىق سودىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق سودىدا تەمىنلەش-سېتىش سودىسى ئاساس قىلىنىدۇ. دۆلەت ئىچىدىكى ساپ سېتىۋېلىش سوممىسى 1985-يىلى 1953-يىلدىكىدىن 11.6 ھەسسە، ساپ سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 14.8 ھەسسە، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 24.2 ھەسسە كۆپەيدى.

1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەرگە قاراشلىق سودىنىڭ سېتىۋېلىش-سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 10 بىرلىكى: 1000 يۈەن

يىللار	دۆلەت ئىچىدىكى ساپ سېتىۋېلىش	دۆلەت ئىچىدىكى ساپ سېتىپ چىقىرىش	ئىجتىمائىي تاۋارلار-نىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى
1953	1332	1305	1305
1954	1876	1366	2226
1955	1563	1793	2890
1956	1371	2846	3662
1957	1534	2267	3288
1958	2346	2626	3826
1959	2981	4164	4584
1960	996	1754	2074
1961	998	2019	2370
1962	429	1065	1469
1963	1730	3824	4487
1964	2539	4362	5433
1965	1327	4928	6734
1966	3179	6192	8099
1967	3004	7123	8328
1968	2388	6641	11154
1969	2269	5926	7785
1970	2261	4560	5398
1971	2061	7850	8872
1972	1691	2531	9148
1973	3600	7744	9665
1974	3665	7731	10998
1975	2713	9093	12407
1976	3822	11441	13408
1977	3274	11703	14778
1978	5324	13866	16418
1979	7520	15620	16120
1980	8327	16827	12276
1981	12793	18044	24605
1982	13050	18864	22591
1983	15510	18480	24535
1984	13680	21740	38029
1985	16767	20669	32861

1985-يىلى شەھەر ئىچىدىكى پارچە سېتىش، يىمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت ئاپپاراتى 1970 (بۇنىڭ ئىچىدە يەككە تىجارەت 1582) گە، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىم 4810 (بۇنىڭ ئىچىدە يەككە تىجارەتچى 2054) ئىدى؛ 1989-يىلى پارچە سېتىش، يىمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت ئاپپاراتى 4320 (بۇنىڭ ئىچىدە يەككە تىجارەت 3878) گە، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىم 10 مىڭ 471 (بۇنىڭ ئىچىدە يەككە تىجارەتچى 6685) گە يەتتى.

1985-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەر ئىچىدىكى سودىنىڭ سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 11 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

تۈرى	شەھەر بويىچە جەمئىي				
	1985	1986	1987	1988	1989
ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسى	35535	27452	35934	38306	38285
(1) ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى	34295	26544	34590	33936	35089
بۇنىڭ ئىچىدە ئاھالىلەرگە سېتىلغان ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى	20106	19073	21819		32385
ئىجتىمائىي كۆرۈلمىلارغا سېتىلغان ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى	1805	787	12771		2704
(2) دېھقانلارنىڭ غەيرى يېزا ئىگىلىك ئاھالىلىرىگە پارچە ساتقان سوممىسى	1240	908	1344	4370	3196
شەھەر-يېزىلاردىكى بازار سودىسىدا پۈتۈشكەن سودا سوممىسى	3214	3632	3430	3026	1852

قىسمەن يىللاردىكى شەھەر ئىچىدىكى شېرىكلەشكەن سودا ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىنىڭ ئىقتىسادىي ئۇنۇمى

جەدۋەل 9 — 12 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

تۈرى	1985	1986	1987	1989
تاۋارنىڭ ساپ سېتىلغان سوممىسى	18192	16207	19648	21067
تاۋار ئوبوروت خراجىتى	1523	2618	2749	2608
تاۋارنىڭ تىجارەت پايدىسى	530	950	2500	2092
كۆچمە مەبلەغنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە توغرا كەلگىنى	11056	11408	11978	11895

§2. نېفت سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

نېفت دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا تىجارىتىدە ئاساسلىق تاۋارلارنىڭ بىرى. 1951-يىلدىن 1952-يىلغىچە جەمئىي 4292 كىلوگرام نېفت، 9761 كىلوگرام كېرسىن، 456 كىلوگرام سىلىقلاش-تۇرۇش مېيى سېتىلغان. 1953-يىلى ئەمەلىي سېتىلغان كېرسىن 18 تونىنغا يەتكەن بولسىمۇ، تەلەپنى قاندۇرالمىغان. خۇسۇسىي سودىگەرلەر بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، كېرسىن باھاسىنى ئۆستۈرۈپ، ھەر كىلوگرامنى 1.6 يۈەندىن ساتقان. بۇ، دۆلەتنىڭ تاختاي باھاسىدىن %93 قىمەت بولغان. 1954-يىلى كېرسىن سېتىۋېلىش، يۆتكەش كۆچەيتىلىپ، 349 تونىنا كېرسىن سېتىلىپ، ماي باھاسى مۇقىملاشتۇرۇلدى. 1954-يىلى سودا شىركىتى دېرىكتورلىرى، مۇدىرلىرى بىرلەشمە يىغىندا قاراچاي، سەرەڭگە، كېرسىن، تۆمۈر قاتارلىق تۆت خىل تاۋارنى پرىنسىپ جەھەتتە خۇسۇسىي سودىگەرلەرگە توپ تارقاتماسلىق قارار قىلىندى. بۇ، مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇشتا ياخشى رول ئويناندى.

1955-يىلى 3-ئايدىن باشلاپ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك نېفت بىلەن تەمىنلەش پونكتى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈلۈپ، بىر تەرەپتىن، پونكت قۇرۇش، يەنە بىر تەرەپتىن تىجارەت قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، بېنزىن، كېرسىن، سىلىقلاشتۇرۇش مېيى قاتارلىق تەش خىل ماي تىجارىتى قىلىندى.

1964-يىلى 9-ئايدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن نېفت ئېكسپورت قىلىش توختىتىلدى، ئاقسۇ دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن ماي مەھسۇلاتلىرىنى يۆتكەپ كېلىپ، « ئەجنەبىلەر مېيى » ئېكسپورت قىلىش دەۋرىگە خاتىمە بەردى.

1985-يىلى تىجارەت تۈرى بەش خىلدىن ئۇلچىمى ئوخشاش بولمىغان 32 خىل ئاساسلىق ۋە قوشۇمچە ماي مەھسۇلاتنى كۆپەيتىپ، بازارنىڭ ھەرخىل ماي تۈرىگە بولغان ئېھتىياجى قاندۇرۇلدى.

سېتىۋېلىش سوممىسى 1955-يىلى 120 مىڭ يۈەنگە، 1956-يىلى 380 مىڭ يۈەنگە، 1985-يىلى 38 مىليون 50 مىڭ يۈەنگە؛ سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 1956-يىلى 770 مىڭ يۈەنگە، 1985-يىلى 53 مىليون 220 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە يۆتكەپ كېلىنگەن ھەرخىل ماي جەمئىي 835 مىڭ 615 تونىنا بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بېنزىن 367 مىڭ 677 تونىنا، كېرسىن 22 مىڭ 555 تونىنا، دېزىلىن 11 مىڭ 129 تونىنا، سىلىقلاشتۇرۇش مېيى 30 مىڭ 729 تونىنا، سىلىقلاشتۇرۇش مەلھىمى 2627 تونىنا. سېتىلغان ھەرخىل نېفت 828 مىڭ 922 تونىنا بولۇپ، 1956-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان 30 يىلدا يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان پايدا 43 مىليون 120 مىڭ يۈەن.

§3. مېتال، قاتناش، ئېلېكتر بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

1950-يىلدىن ئىلگىرى مەخسۇس تۈرلۈك مېتال، قاتناش، ئېلېكتر بۇيۇملىرى تىجارىتى قىلىدىغان كارخانا يوق ئىدى. بازاردا پەقەت تۆمۈردىن ئىشلەنگەن ئاز ساندىكى قورال سايمانلار، سىم، تۆمۈر مىخ، گىرە، پولات ماتېرىياللىرىلا بولۇپ، باھاسى ناھايىتى قىممەت ئىدى. 50-يىللارنىڭ بېشىدا، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ۋە كوپېراتىپ سودا كارخانىلىرى تۈرلۈك مېتال، قاتناش، ئېلېكتر تاۋارلىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى. 1955-يىلى تۈرلۈك مالالار شىركىتى ۋېلىسىپىت ۋە ئۇششاق مېتال بۇيۇملارنى سېتىشقا كىرىشتى، كېيىنكى يېرىم يىلدا ئاقسۇدا دېزىل دۇنگاتىلى بەھەن توك چىقىرىلىپ، ئېلېكتر لامپۇچكىسى قاتارلىق ئۆي ئىچى ئېلېكتر ماتېرىياللىرى بازارغا كىرىشكە

باشلىدى. سودا شىركىتى پولات ماتېرىياللىرى ۋە ئاز مىقداردىكى ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى تىجارەتى بىلەن نۆۋەتلىك شۇغۇللاندى. 1956-يىلى 6-ئايدا بازارنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن ئاپتونوم رايونلۇق ئېلېكتر-قاتناش شىركىتىنىڭ ئاقسۇ تارماق شىركىتى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. بۇ ئاقسۇدىكى تۇنجى مېتال، قاتناش، ئېلېكتر بۇيۇملىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تۇنجى كەسىپىي سودا كارخانىسى بولۇپ، 11-ئاينىڭ 22-كۈنى ئۇنىڭ بىر ماگىزىنىدا تىجارەت باشلاندى. شۇ يىلى سېپتەمبىرگىچە سوممىسى 295 مىڭ يۈەنگە، سېپتەمبىرگىچە سوممىسى 142 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1958-يىلى تۇرلۇك مېتال، قاتناش، ئېلېكتر شىركىتى بۇيرۇقنى بىنائەن، توپ تارقىتىش بىلەن پارچە سېتىشنى ئوخشاش بولمىغان تەمىنلەش ئوبيېكتلىرىغا قاراپ ئايرىدى. ئومۇمەن دۆلەت مەبلەغ سالغان ئاساسىي قۇرۇلۇش، بىناكارلىق قۇرۇلۇشى، قاتناش-تىرانسپورت، نەپىت قېزىش، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى، زاۋۇت، كان قاتارلىق كارخانا كەسىپىي ئورۇنلار ئېھتىياجلىق بولغان ئىشلەپچىقىرىش ماتېرىياللىرى، قورال-جابدۇقلار ۋە قولدىن-قولغا ئوتكۈزۈپ سېتىلىدىغان تاۋارلار دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كوپېراتىپ سودىسىغا توپ تارقىتىش بويىچە بېرىلدى، تۇرمۇش ئېھتىياجى بۇيۇملىرى ۋە يەككە هۇنەرۋەنلەرگە كېرەكلىك بۇيۇملار پارچە سېتىش بويىچە بېرىلدى. تىجارەت تۈرى قاتناش-ئېلېكتر سانائىتى، تۇرلۇك مېتال، خىمىيە سانائىتى قاتارلىق تۆت چوڭ تۈردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە تۇرلۇك مېتال سېتىلىش سالمىقى ئەڭ زور بولدى، ئۇنىڭ يىللىق سېتىلىش سوممىسى 4 مىليون 30 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1959-يىلىنىڭ بېشىدا ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەشتە جىددىيلىك پەيدا بولۇپ، ئاپتوموبىل رېزىنكە قىلىش ماتېرىياللىرى ئىنتايىن قىس بولۇپ كەتتى. قوغۇشۇن سىم، ئورۇس مىخى، ۋېلىسىپىت، رېزىنكە قاپلىق توك سىمى، لامپۇچكا، قاۋالتىر، پولات ماتېرىياللىرى قاتارلىقلارنىڭ سېتىپ چىقىرىلىشى سېتىۋېلىشتىن ئېشىپ كەتتى، يول ئۇستىدە كۆپ بېسىلىپ قېلىپ، بىر يىلدا ئايلان 3 مىليون 137 مىڭ يۈەنلىك مال ئېلىپ كېلىندى، 2 مىليون 966 مىڭ يۈەنلىك مال سېتىلدى. 1960-يىلى 3-ئايدا نەپىت مىنىستىرلىكى، بوزىيەر ئۆزلەشتۈرۈش مىنىستىرلىكى، گېئولوگىيە مىنىستىرلىكى ۋە ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكى سىستېمىسىغا قاراشلىق ئورۇنلارنى ئاپتوموبىل زاپچاسلىرى بىلەن تەمىنلەش توختىتىلدى. گەرچە مۇشۇنداق قىلىنغان بولسىمۇ ۋىلايەتلىك قاتناش ئىدارىسى بىلەن ۋىلايەتكە بۇاسىتە قاراشلىق ئاپتوموبىلى بار ئورۇنلارنى ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەش قەيسەن بولدى. باشقا هەرخىل تاۋارلارمۇ ئوخشىمىغان دەرىجىدە كەمچىل بولدى. نۇرغۇن تاۋارلار، مەسىلەن، قول هارۋىسى، ۋېلىسىپىت، رەڭلىك توك سىمى، رېزىنكە قاپلىق توك سىمى، لامپۇچكا، دانكا، قاۋالتىر قاتارلىق يەرلىچە ئون خىل تاۋار تەستىق يېكى تونۇشتۇرۇشقا ئاساسەن تەمىنلەندى. نۇرغۇن تاۋارلار نورمىلىق تەمىن ئېتىلدى. 1961-يىلى ئاساسلىق تاۋارلارنىڭ تەمىنلەش مىقدارى بىرقانچە ھەسسىلەن تۆۋەنلىدى. مەسىلەن، سىم %48، گىرە %93، رېزىنكە قاپلىق توك سىمى، رەڭلىك توك سىمى %60 ئازايدى. پولات ماتېرىياللىرى مەخسۇس كۆرسەتكۈچ بويىچە تەقسىملەپ بېرىلدى. 1962-يىلدىن كېيىن ئۇچ يىللىق تەبىئىي ئاپەتنىڭ تەسىرى سەۋەبىدىن تۇرلۇك مېتال، قاتناش، ئېلېكتر بۇيۇملىرى بازىرى كاساتلاشتى. 1966-يىلدىن كېيىنكى تۆت يىلدا پىلانلىق سېتىلىش، سېتىپ چىقىرىش بىر مەزگىل ئۆزۈلۈپ قېلىپ، تەمىنلەش ئىنتايىن قىيىنلاشتى. 70-يىللارنىڭ ئاخىرىدىن ۋە 80-يىللارنىڭ باشلىرىدا سېتىۋېلىش، سېتىپ چىقىرىش ئەھۋالى تەدرىجىي ياخشىلىنىپ، 1980-يىلى سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 6 مىليون 820 مىڭ يۈەنگە، 1985-يىلى 27 مىليون 250 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

§4. تۇرلۇك مالىلارنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىش

1954-يىلى 12-ئاينىڭ 28-كۈنى جۇڭگو تۇرلۇك مالىلار شىركىتىنىڭ شىنجاڭ ئۇلكىلىك ئاقسۇ شۆبە شىركىتى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ تىجارەت دائىرىسى تۇرلۇك مالىلار، مەدەنىي بۇيۇملاردىن ئىبارەت چوڭ ئىككى تۈر بولۇپ، قوشۇمچە ئىسلمە توقۇلما، كىيىم-كېچەك، يۇڭ توقۇلما، تاۋار-دۇردۇن، قەنت-شېكەر، فار فۇر قاچا-قومۇچلار، ئەينەك، پولات ماتېرىيالى، تۇرلۇك مېتال بۇيۇملار ۋە قىسمەن ئۇششاق دېھقانچىلىق سايمانلىرى سېتىلاتتى.

1954-يىلى 12-ئايدا شىمالىي چوڭ كوچىدا توپ تارقىتىش بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، تۇرلۇك مالىلار، مەدەنىي بۇيۇملاردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تۈر بويىچە ئىككى توپ تارقىتىش نۇقتىسى قۇرۇلدى. ئۇلار 1000 خىلغا يېقىن تاۋارنى توپ تارقىتىش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ، سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 2 مىليون يۈەن ئەتراپىغا يەتكۈزگەن. 1983-يىلى 10 مىڭ خىلغا يېقىن تاۋار تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، يىللىق سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 12 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزدى. 1954-يىلدىن بۇيانقى 31 يىلدا كىرگۈزۈلگەن مالنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 276 مىليون 436 مىڭ يۈەنگە، سېتىپ چىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 228 مىليون 675 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

تۇرلۇك مالىلارنى پارچە سېتىش 1-دۇكىنى 1955-يىلى 3-ئاينىڭ 15-كۈنى تىجارەت باشلىغان چاغدا، تىجارەت ئورنىنىڭ كۆلىمى 30 كۋادرات مېتىرغا، تىجارەتچى خادىملىرى ئونغا يەتمەيتتى. 1985-يىلى تىجارەت نۇقتىسى ئونغا، تىجارەت كۆلىمى 4910 كۋادرات مېتىرغا، تىجارەتچى خادىمى 259 غا يەتتى.

50-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇرلۇك مالىلار شىركىتىنىڭ ئاقسۇ شۆبە شىركىتى قۇرۇلغان چاغدا، پەقەت ئۇرۇمچى شەھەرلىك تۇرلۇك مالىلار 2-پونكىتىدىنلا مال كىرگۈزەتتى. كېيىن مالنى ئۆز جايىدىن، رايون ئىچىدىن، رايون سىرتىدىن سېتىۋالىدىغان، ئەركىن سېتىۋالىدىغان ۋە بىرلىشىپ سېتىۋالىدىغان بولدى. بۇنىڭ بىلەن مالنىڭ تۇرلىرى كۆپەيدى.

شۇ چاغدا پىلانلىق باشقۇرۇلىدىغان تۇرلۇك مالىلار، مەدەنىي بۇيۇملاردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تۈر بولۇپ، رېزىنكە ئاياغ، خۇرۇم ئاياغ، سۇلياۋ ئاياغ، سەرەڭگە، سوپۇن، سوپۇن پاراشوكى، ئەتىر سوپۇن، چىش پاستىسى، چايدان، كىيىم تىكىش ماشىنىسى، تىككۈچىلىك يىڭنىسى، ئالیۇمىن قازان، سىرلىق كورۇشكا، سىرلىق تەلەڭگە، چوڭ سائەت، قول سائەت، قول چىرىغى، باتارىيە، قەغەز (جۇملىدىن ئىش قەغىزى، سىرلىق قەغەز، ماشىنكا مايلىق قەغىزى، كىرافىت قەغىزى)، ماشىنىدا ئىشلەنگەن كارىدون قەغەز، سىيا قەلەم، قېرىنداش قەلەم، تىكتاك توپ، فوتو ئاپپارات، سۈرەت بېسىش ماشىنىسى، فوتو دېبە نى، فوتو سۈرەت لېنتىسى، باسما مېيى قاتارلىق 28 خىل تاۋارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. 1983-يىلى ئاقسۇ بازىرىدا كۆپ يوللۇق بولۇش، كۆپ خىللىق بولۇش، كۆپ ئائىلە تىجارەت قىلىش ۋە ئاز ھالقىلىق بولۇش ۋەزىيىتى مەيدانغا كەلدى. 1985-يىلى پىلانلىق باشقۇرۇلىدىغان تاۋار ئىلگىرىكى 28 دىن، رېزىنكە ئاياغ، سۇلياۋ ئاياغ، سەرەڭگە، سوپۇن، سوپۇن پاراشوكى، ئەتىر سوپۇن، چىش پاستىسى، چايدان، كىيىم تىكىش ماشىنىسى، ئالیۇمىن قازان، سىرلىق كورۇشكا، سىرلىق تەلەڭگە، دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن قول سائىتى، قول چىرىغى، باتارىيە، نېپىز زاۋۇت قەغىزى، سىيا قەلەم، قېرىنداش قەلەمدىن ئىبارەت 18 خىلغا ئازايدى.

1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شەھەرگە ئورۇنلاشقان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تۈرلۈك ماللار سودىسىنىڭ تىجارەت ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 13 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار / تۈرى	سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتى	سېتىش چىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى	ساپ پايدا	يۈقىرىدا تاپشۇرۇلغان باج	يىل ئاخىرىدىكى ئىشچى خىزمەتچى سانى
1955	568.7	224.2	-0.8	0.5	89
1956	444.2	630.6	1.2	0.9	139
1957	835.5	825.5	38.5	2.0	107
1958		116.5	15.2	4.6	70
1959	1017.8	1217.7	43.2	7.1	129
1960	879.3	1070.3	22.2	10.1	287
1961	613.2	634.6	8.8	5.0	329
1962	541.0	662.0	16.5	8.2	254
1963	367.9	395.8	12.8	6.1	242
1964	469.9	498.6	-1.3	5.5	236
1965	535.9	716.4	0.3	9.9	257
1966	658.6	723.5	16.9	10.5	262
1967	548.6	706.5	11.4	8.3	269
1968	501.2	577.5	6.6	6.6	250
1969	373.2	395.0	10.4	7.6	258
1970	471.8	443.7	16.5	7.6	250
1971	585.9	557.8	3.0	10.1	281
1972	412.9	551.5	8.1	9.1	298
1973	657.2	683.9	13.1	11.4	298
1974	649.6	887.6	23.7	13.6	293
1975	909.0	1008.6	39.0	16.4	275
1976	1127.2	1247.3	62.3	17.7	284
1977	1027.3	1304.9	52.3	18.3	295
1978	1296.0	1418.2	31.3	22.1	327
1979	1428.8	1575.2	53.2	23.7	352
1980	1537.0	1645.0	59.8	28.0	378
1981	1541.2	1788.9	66.8	33.0	413
1982	1773.4	1917.5	64.3	33.2	424
1983	1328.6	1683.3	73.0	31.1	436
1984	1894.3	2219.2	78.5	31.0	427
1985	1848.4	2222.8	70.9	32.2	401

ئەسكەرتىش: 1955-يىلدىكىسى ساپ پارچە سېتىلغىنى

§5. توقۇلما بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

توقۇلما بۇيۇملارنى ئەسلىدە تۇرلۇك مالالار شىركىتى باشقۇراتتى. 1958-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ پاختا رەختنى نورمىلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلۇپ، شۇ يىلى ھەربىر كىشى ئوتتۇرا ھېسابتا 7.7 مېتر ئىستېمال قىلىنىدىغان رەخت بىلەن تەمىنلەندى. 1962-يىلى 9.5 مېترغا تەڭشىلىپ، رەخت بىلىتى تارقىتىپ بېرىلدى.

ئومۇمەن پاختىنى ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش خام ئەشياسى قىلىدىغان ھەرخىل گەزلىمىلەر بىردەك بىلەتلىك تەمىن ئېتىلدى. ئۆز جايىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ماتا، خۇرجۇنلۇق رەخت، كارۋات ئات كىرلىنكىمۇ بىلەتلىك تەمىن ئېتىلدى. كېيىم تىكىپ كېيىشكە بولمايدىغان كاناپ، كېرەكسىز كونا ئورو، دېۋان رەختى، داكا، يېرىم مېتردىن تۆۋەن پارچە رەخت ۋە 1.3 مېتردىن تۆۋەن بالالار كېيىم-كېچەكلىرى بىلەتسىز تەمىن ئېتىلدى. ئۆلگەن، تۇغۇلغان، تۇرمۇش قۇرغان، ئايەتكە ئۇچرىغانلار ۋە بويتاقلارغا كېرەكلىك رەخت مۇڭاپىق تەڭشەپ بېرىلدى، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىدا ئىشلىتىلىدىغان رەخت ۋە باشقا جامائەت ئىشلىرىغا ئىشلىتىدىغان رەخت مۇڭاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىلدى.

1962-يىلى 10-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك توقۇلما بۇيۇملار شىركىتى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس پاختا رەخت، توقۇلما بۇيۇملار تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى. 1963-يىلى توقۇلما بۇيۇملار دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىنىڭ كۆندىلىك سانائەت بۇيۇملىرى ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 5.088 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇ شىركەت ئۆز جايىدا ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلاردىن « نۇرلۇق » توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ پاختا-يۇڭ توقۇلما بۇيۇملىرىنى « غالىبىيەت » ئىلمە توقۇلما فابرىكىسىنىڭ ئاق داكىسى، كاناپ رەختى، ياستۇق لۆڭگىتى قاتارلىقلارنى؛ كېيىم-كېچەك كارخانىسى ئىشلەپچىقارغان كىرلىك، لۆڭگە، لۆڭگە ئەدىيال قاتارلىقلارنى؛ يىپەك زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان ئەسلى رەڭلىك ساپ يىپەك قاتارلىقلارنى ساتتى. ساپ يۇڭ يىپ، قار لەيلىسى ماركىلىق كۆپتۇرمە گۈللۈك يۇڭ ئەدىيال، ئاق يىرىك رەختلەرنى ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى جايلارغا ۋە ئىچكى ئۆلكىلەرگە ساتتى، يۇڭ يىپ ئىچكى موڭغۇل، ئىگىشيادىن باشقا ھەممە ئۆلكىلەرگە سېتىلدى. « 6505 » كۆپتۇرمە گۈللۈك يۇڭ ئەدىيال تەدرىجىي ئېكسپورت قىلىنىپ پېرېۋوتقا ئالماشتۇرۇلدى.

ئاقسۇدا ئىشلەنگەن توقۇلما بۇيۇملارنىڭ بەزى يىللاردىكى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش چىقىرىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 14 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىش چىقىرىلغىنى	سېتىش چىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى %	يىللار	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىش چىقىرىلغىنى	سېتىش چىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى %
1963	159,8	130,5	16,85	1980	2361,5	2713,9	58,1
1965	721,5	660,2	41,49	1981	2442,9	2767,2	62,98
1976	1827	2243,78	63,03	1982	2463,8	2764,5	62,43
1977	1820,7	2151,3	58,24	1983	1477,3	1397,7	46,03
1978	2295,8	2243,6	56,6	1984	353,6	226,94	10,08
1979	2370,4	2479,7	60,43	1985	400	54,5	2,58

1983-يىلى تۆۋەندىكى تاۋارلار كەلگە قويۇۋېتىلدى: ھەرخىل پاختا توقۇلما، ئارىلاشما توقۇلما رەخت، ساپ پاختا رەخت ئىچىدىكى يىپ كاجى، يىپ خادانى، داكا، گۈللۈك داكا پەردە، دېۋان رەختى قاتارلىقلار بىردەك رەخت بېلىتى ئېلىنماي ئىختىيارىي سېتىلىدۇ.

ئومۇمنىڭ ئەمگەك سۈغۇرتىسىغا ئىشلىتىلىدىغان رەخت كۆرسەتكۈچى يېتىشمىسە، خىمىيۋى تالالىق رەخت تەمىنلەپ بېرىلدى. پاختا رەختكە ئېھتىياجلىق بولسا قوشۇپ تەمىنلەپ بېرىلدى.

ئېكسپورتتىن مەملىكەت ئىچىدە سېتىشقا ئۆزگەرتىلگەن توقۇلما بۇيۇملاردىن رەخت بېلىتىنى كېمەيتىپ ئېلىشقا بولىدىغانلىرىدىن كېمەيتىپ ئېلىندى، ئالمىسىۋ بولىدىغانلىرىدىن ئېلىنمىدى. ئامبار قالدۇقى تولۇق بولسا، قىسمەن كالتە يەڭ مايكا، يەڭسىز مايكىلار بېلەتسىز تەمىن ئېتىلدى.

1983-يىلى 5-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ پاختا رەخت، ئىلمە توقۇلما بۇيۇملارنى نورمىلىق تەمىنلەش بىردەك ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بېلەتسىز، ئىختىيارىي تەمىنلەندى.

1983-يىلى 4-ئايدا سودا-سانائەت كارخانىلىرى مەسلىھەتلىشىپ باھا بېكىتىدىغان 24 خىل ئۇششاق تاۋار قويۇۋېتىلدى. 1984-يىلى 3-ئاينىڭ 15-كۈنى داكا، قول ياغلىق، گالستۇك، بەتنە كە بوغقۇچى، يۈك-تاق تانىسى، پاختا يىپ تانا قاتارلىق 77 خىل ئۇششاق تاۋار قويۇۋېتىلىپ، ئالغۇچى ۋە ساتقۇچى تەرەپلەرنىڭ كېڭىشىپ باھا بېكىتىشگە، شۇنىڭدەك سېتىش مىقدارىنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە قاراپ توپ تارقىتىش باھا پەرقىنى يولغا قويۇشقا يول قويۇلدى. بىر خىل بۇيۇمنىڭ ئوخشاش بىر شەھەردىكى دۇكانلارغا ئوخشاشمىغان باھادا سېتىلىشىغا رۇخسەت قىلىندى، لېكىن، پارچە سېتىش باھاسى بويىچە سېتىۋېلىپ، قايتا باھا قوشۇپ سېتىپ چىقىرىشقا يول قويۇلمىدى.

1986-يىلىغا قەدەر تۆت تۈركۈم ئۇششاق تاۋارنىڭ باھاسى ئارقا-ئارقىدىن قويۇۋېتىلدى.

§6. يېمەكلىكلەرنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

1956-يىلى 7-ئاينىڭ 25-كۈنى جۇڭگو يېمەكلىك شىركىتىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئاقسۇ شۆبە شىركىتى، ئاقسۇ ناھىيىسىدە يېمەكلىك سېتىۋېلىش پونكتى قۇردى. يېمەكلىك شىركىتى ئاساسلىقى گۆش سېتىۋېلىش-سېتىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى.

1. سېتىۋېلىش

سوۋېتىم كالا، قوينى ۋەزنىگە يەكلەپ سېتىۋېلىش يولغا قويۇلدى. ۋەزنىگە يەكلەپ سېتىۋېلىنىش ئوبيېكتى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىلىرى، چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خەلق كۆمۈلمىلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئېتىرەتلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى كالا، قويلىرىنىڭ قوتان قالدۇقى تۆپ سان قىلىنىپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا مەلۇم نىسبەت بويىچە ۋەزنىگە يەكلەپ سېتىۋېلىندى، ئۇلارنى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تاۋار تارماقلىرى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان بولدى، باشقا ئورۇنلار ياكى يەككىلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا ئالداپ سېتىۋېلىپ، ھاينىسىغا سېتىشقا ۋە يۆتكەپ سېتىشقا رۇخسەت قىلىنمىدى.

1979-يىلى چارۋا سېتىۋېلىشنىڭ « ئومۇمىي ئېغىرلىقى بويىچە دەرىجە بەلگىلەش، ئومۇمىي ئېغىرلىققا باھا ھېسابلاش » چارىسى ئۆزگەرتىلىپ، « گۆش چىقىش نىسبىتى بويىچە دەرىجە بەلگىلەش، ئومۇمىي ئېغىرلىققا باھا ھېسابلاش » چارىسى يولغا قويۇلدى، يەنى قوينىڭ گۆش چىقىش نىسبىتىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىكىگە ئاساسەن دەرىجە بەلگىلىنىپ، ئومۇمىي ئېغىرلىقى بويىچە باھا پۇلى ھېسابلاندى.

1980-يىلى قوي، كاللارنى ئاشۇرۇپ سېتىپ بەرگىنىگە باھا قوشۇپ بېرىش چارىسى يولغا قويۇلدى. ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپلىرىنىڭ سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى نورمىدىن ئاشۇرۇپ ئورۇندىغان قىسمى بىرەۋگە باھا قوشۇپ سېتىۋېلىندى.

1984-يىلى 6-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن باشلاپ، سويۇم كالا، قويلارنىڭ نورمىدىن ئاشۇرۇلغان قىسمىغا باھا قوشۇپ بېرىش چارىسى مۇقىم نىسبەت بويىچە باھا قوشۇپ بېرىش چارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. ئومۇمەن سېتىۋېلىش دەرىجە ئۈيغۇن كېلىدىغان قالدۇرۇق قوي، كاللارنىڭ بىر كىلوگرام تېرىك ئېغىرلىقىغا مۇكاپات ھېسابىدا بىر كىلوگرام يەم-خەشەك سېتىپ بېرىلدى.

چوشقا سېتىۋېلىشتا قوتانغا بېرىپ مال كۆرۈش، لايىقەتلىك بولغانلىرىغا گۇۋاھنامە تارقىتىش، ۋاقتى ۋە ئورۇننى بەلگىلەپ، ئالدىدىن كېلىشىپ سېتىۋېلىش چارىسى يولغا قويۇلدى. 1976-يىلى چوشقا سېتىۋېلىشتا مۇكاپات ھېسابىدا خىمىيۋى ئوغۇت سېتىپ بېرىش چارىسى يولغا قويۇلۇپ، سېتىپ بېرىش ئىلگىرى سۈرۈلدى.

2. تەمىنلەش

1958-يىلدىن باشلاپ ئاقسۇدا گۆشنى بىلەتلىك تەمىنلەش يولغا قويۇلدى. ھەربىر ئادەمنىڭ بىر ئايلىق نورمىسى 400 گرام بولۇپ، ھېيت-بايرام كۈنلىرى 100 گرامدىن 250 گرامغىچە گۆش قوشۇپ بېرىلدى.

1961-يىلى 10-ئايدا ئوخشىمىغان ئىش تۈرىگە ئاساسەن گۆش بىلەن تەمىنلەش نورمىسىنىڭ بىر كىلوگرام، 750 گرام، 500 گرام، 400 گرام قاتارلىق تۆت خىل ئۆلچىمى بەلگىلەندى.

1962-يىلى كىنىشكىلىك تەمىنلەش بىلەتلىك تەمىنلەشكە ئۆزگەرتىلدى.

60-يىللاردىن 70-يىللارغىچە گۆش بىلەن تەمىنلەشتە ئاقسۇ شەھىرى ئۆز ئېھتىياجىنى ئۆزى قامدىيالمىغانىدى. 80-يىللار كىرگەندىن بۇيان ئاھالە تېز كۆپەيىپ، تەمىنلەش بىر مەزگىل جىددىيلىشىپ كەتتى. 1985-يىلى گۆش بازىرى ئېچىۋېتىلىپ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تىجارەت مىقدارىنىڭ سالمىقى ئەسلىدىكى 80 پىرسەنتتىن تۆۋەنلەپ، 40 پىرسەنتكە چۈشتى. بازاردا گۆشنىڭ باھاسى ئۆسكەن بولسىمۇ، ئەمما تەمىنلەش يېتەرلىك بولدى.

§7. شەھەردىكى يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمىتى

ئاقسۇ شەھىرىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى مەخسۇس يېمەك-ئىچمەك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تۇنجى كارخانا — 1956-يىلى 10-ئايدا قۇرۇلغان ئاقسۇ ئۇلاپەتلىك يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت شىركىتى ئىدى. ئەينى چاغدا شىركەت قارمىقىدا پەقەت خەنزۇ ئاشخانىسى، مۇسۇلمانلار ئاشخانىسى، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى «خەلقە مەنپەئەتلىك» جىياڭخۇيخانا، «تەڭرىتاغ» رەسمىخانىسى، ناۋايخانا قاتارلىق بىرقانچە ئورۇنلار بار ئىدى. 80-يىللارغا كەلگەندە تۇر نۇقتىلىق كۆپەيىپ 20 دىن ئاشتى. بۇنىڭ ئىچىدە يېمەك-ئىچمەك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلاردىن: جىك چۆمەن مەيخانىسى، ئېكىزاتور قارى (سوغۇق ئىچىملىك)، شىمالىي قوشۇللىنىدىغانلاردىن: جىك چۆمەن مەيخانىسى، ئېكىزاتور قارى (سوغۇق ئىچىملىك)، شىمالىي قوتۇپ قىتئەسى (سوغۇق ئىچىملىك)، «شيا چىڭشى» مېھمانخانىسى، «شۇبېيتەن» مۇسۇلمانلار چۆچۈرەخانىسى، «شيەندېلەي» ئاشخانىسى، «چۇنجياڭ» چۆچۈرەخانىسى، «شەرق شامىلى» مۇسۇلمانلار ئاشخانىسىنىڭ 1-بۆلۈمى، «شەرق شامىلى» مۇسۇلمانلار ئاشخانىسىنىڭ 2-بۆلۈمى، خەلق مېھمانخانىسىنىڭ خەنزۇ ئاشخانىسى، خەلق مېھمانخانىسىنىڭ مۇسۇلمانلار ئاشخانىسى قاتارلىقلار؛ مۇلازىمەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلاردىن: خەلق مېھمانخانىسىنىڭ سارىيى، «جىڭجۇڭچۈن» ساتراشخانىسى، «تەڭرىتاغ» رەسمىخانىسى، «بوستان» رەسمىخانىسى،

ياشلار رەسىمخانىسى، « گۈزەللىك » رەسىمخانىسى، « سەنئەت نۇرى » رەسىمخانىسى؛ قوشۇمچە يېمەكلىك سودا دۇكانلىرىدىن: تەم-خۇرۇچ، پۇرچاق بۇيۇملىرى، قەنت-شېكەر، تاماكا-ھاراق ماگىزىنى، تەم-خۇرۇچ، قوشۇمچە يېمەكلىك ماگىزىنى، كىچىك دۇكان، ئالتە خىل خۇرۇچ ماگىزىنى، تەم-خۇرۇچ، يەرلىك مەھسۇلاتلار، يېمەكلىك ماگىزىنى، تەم-خۇرۇچلارنى توپ تارقىتىش ماگىزىنى قاتارلىقلار؛ يېمەكلىك سانائىتىدىن ئەسلىدىكى « خەلقە مەنپەئەتلىك » جياڭيۇخانىسى ئاساسىدا، تەرەققىي قىلدۇرۇلغان ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ھاراق زاۋۇتى قاتارلىقلار بار بولدى. 1989-يىلى ئاقسۇدىكى ئاساسلىق مېھمانخانىلار-مەيخانىلار مۇنۇلار: ئاقسۇ چەت ئەل مېھمانخانىسى، ئۇرنى، مېھمان كۆتۈش يولىدا؛ يېزا ئىگىلىك 1-شى مېھمانخانىسى، ئۇرنى، غەربىي چوڭ كوچىدا؛ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مېھمانخانا، ئۇرنى، شىنخۇا غەربىي يولىدا؛ ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى مېھمانخانىسى، ئۇرنى، غەربىي كوچىدا؛ خەلق مېھمانخانىسى، ئۇرنى، چوڭ تۆت كوچىدا؛ « شىن يا » مەيخانىسى، ئۇرنى، غەربىي چوڭ كوچىدا؛ « گۈرۈچ ماكانى » مەيخانىسى، ئۇرنى، شىنخۇا شەرقىي يولىدا؛ « تۆمۈر چوققا » مېھمانخانىسى، ئۇرنى، شەرقىي چوڭ كوچىدا؛ شەرقىي شەھەر مېھمانخانىسى، ئۇرنى، مېھمان كۆتۈش يولىدا؛ « كۆمۈش چېچەك » مېھمانخانىسى، ئۇرنى، شەرقىي چوڭ كوچىدا؛ « كۆندە باھار » مېھمانخانىسى، ئۇرنى، ساغلاملىق يولىدا؛ « يېشىل قارىغاي » مېھمانخانىسى، ئۇرنى، شىمالىي چوڭ كوچىدا؛ دوستلۇق مېھمانخانىسى، ئۇرنى، شىمالىي چوڭ كوچىدا؛ قاتناش مېھمانخانىسى، ئۇرنى، قەشقەر يولىدا.

1965-يىلى ئاقسۇ شەھەر رايونى 2-خىل شەھەرلەرنى باشقۇرۇش فاكتورىدىن پايدىلىنىپ، كۆكتات ئىشلەپچىقىرىش ۋە سېتىشنى ئورۇنلاشتۇردى. ھەر يىلى زاپاس تەييارلىنىدىغان قىشلىق كۆكتات 5000 تونىنا ئەتراپىدا بولۇپ، 1966-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان 20 يىلدا جەمئىي 10 مىليون 231 مىڭ يۆنلۈك كۆكتات سېتىلدى.

ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شەھەرگە ئورۇنلاشقان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمىتى كارخانىلارنىڭ تىجارەت ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 15 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار / نۇرى	تىجارەت كىرىمى	خىراجىتى	مائاش
1956	5,0	1,6	1,2
1957	22,8	9,0	4,6
1958	36,8	10,0	3,3
1959	83,0	21,5	5,7
1960	82,8	17,7	6,7
1961	78,3	12,3	6,1
1962	55,9	11,8	5,7
1963	74,6	21,8	11,2
1964	72,8	23,6	13,1
1965	71,6	28,8	15,8
1966	64,5	27,4	14,9
1967	104,5	35,3	16,2
1968	72,8	31,8	14,8
1969	68,5	27,8	14,4

جەدۋەل 9—15 (داۋامى)

1970	58.2	25.9	12.4
1971	52.7	26.4	12.2
1972	35.0	26.8	16.0
1973	29.7	18.8	10.8
1974	87.8	39.9	17.4
1975	99.6	55.8	30.9
1976	93.0	40.4	19.7
1977	137.3	53.6	22.2
1978	168.4	44.3	23.3
1979	191.5	52.2	25.6
1980	192.8	42.1	23.9
1981	188.3	46.0	22.9
1982	194.5	44.5	20.8
1983	204.4	46.8	17.9
1984	239.3	56.6	27.7
1985	251.9	62.6	23.7

ئاساسلىق كارخانىلار:

1. خەلق مېھمانخانىسى

بۇ مېھمانخانا 1960-يىلى 5-ئاينىڭ 1-كۈنى تىجارەت باشلىغان بولۇپ، ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى تۇنجى ئۈنۈۋېرسال خاراكتېرلىك مۇلازىمەت بىناسى. بۇ، چوڭ تۆت كوچىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان، ئۈنىڭدا خەنزۇ ئاشخانىسى، مۇسۇلمانلار ئاشخانىسى، سارايى، تۇرلۇك مىللار، قوشۇمچە يەمەكلىك ماگىزىنى ۋە ساتراشخانا قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان. 20 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان تىجارەتتە جەمئىي 4 مىليون 987 مىڭ يۈەن كىرىم قىلغان. بۇ تاماق سۇپىتىنىڭ ياخشىلىقى، مۇلازىمىتىنىڭ قىزغىن ۋە ئەتراپلىقلىقى بىلەن داڭق چىقارغان.

2. « شۇبېتىيەن » مۇسۇلمانلار چۆچۈرىخانىسى

شىمالىي چوڭ كوچىغا جايلاشقان. بۇ چۆچۈرەخانا 1978-يىلى تىجارەت باشلىغان، 1984-يىلى 10-ئايدا ئۈچ قەۋەتلىك قىلىپ سېلىنغان. ئۈنىڭ 1-قەۋىتىدە چۆچۈرە، سۇيۇق ئاش؛ 2-قەۋىتىدە مۇسۇلمانچە قورۇما، ئۇيغۇرچە تاماقلار سېتىلىدۇ. 3-قەۋىتىدە مۇزىكىلىق چايخانا بار. چۆچۈرىنى ماتېرىيالىنى خىللاپ، ئىنچىكە، تۆجۈپلەپ ئېتىدۇ، ئۈنىڭغا قويۇلىدىغان تېخنىكا تەلىپى قاتتىق، خېرىدارلارغا قىزغىن، ئەتراپلىق مۇلازىمەت قىلىنىدۇ، نۇرغۇن ئاھاللەر دائىم ئائىلىسىدە قازان ئاسمای شۇ چۆچۈرەخانىغا كېلىپ چۆچۈرە يەيدۇ، يولۇچىلار مۇشۇ چۆچۈرىگە ئېغىز تەگمەي ئۆتمەيدۇ.

1985-يىلى تىجارەت كىرىمى 404 مىڭ يۈەنگە يەتتى ھەمدە ئاپتونوم رايون بويىچە تازىلىقتا ئىلغار ئورۇن، ئاقسۇ شەھىرى بويىچە مەدەنىيەتلىك ئورۇن دېگەن نامىلارغا ئېرىشتى.

§8. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

تەمىنات-سودىنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە مۇلازىمەت قىلىشتىن ئىبارەت فۇنكسىيىلىك رولى پائال جارى قىلدۇرۇلدى. 60-يىللاردا ئىلى قاتارلىق جايلاردىن 2400 دىن ئارتۇق تېرىلغۇ كالىسى، قېچىر، ئات سېتىۋېلىندى، شۇنىڭدەك 100 تونىدىن ئارتۇق خىمىيۋى ئوغۇت سېتىۋېلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجى تەمىنلەندى. تەمىنات-سودا كوپېراتىپى يەنە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى چۆرىدەگەن ھالدا، ئاكتىپ تۈردە پاختا ۋە باشقا دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىپ، ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇشقا كېرەكلىك ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلىدى.

1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 16

يىللار	جەمئىي سېتىۋېلىش ئوغۇت (تونا)	ئورىما (تونا)	نىترات كىسلاتاسى (تونا)	كىدروكاربونات (تونا)	فوسفورلۇق ئوغۇت (تونا)	خىمىيۋى دېھقانچىلىق دورىلىرى	تەييار «دد ت» دورىسى (تونا)	تىرى فلورۇفون (تونا)	لوكىر (تونا)	د د ۋ (تونا)	دېھقانچىلىق دورىلىرى ماشىنىلىرى (دانە)	تۆۋەندىن ياسالمان ئۇششاق دېھقانچىلىق سايمانلىرى (دانە)	تېرىلغۇ كالىسى	تېرىلغۇ ئېتى	پىچى دېھقانچىلىق سايمانلىرى (دانە)	كۆنا شەكىلدىكى دېھقانچىلىق سايمىنى
1955													22	78	364	11337
1956						7.2					182				1274	21027
1957	1.7					1.5					15				527	
1963	152		150			2.3	2					2601	515	96		
1964	245		237		7	8	0.3				317	3843	779	87		
1965	605.7	114	474		15	7	0.4				142	4228	336	50		
1966	893.6	118	699		76	27	0.37		0.08		409	46020				
1967	1386	224	1062		99	10	0.86	0.04	0.29		137	37006	187	272		
1968	912.7	723	142		46	4	1.5	0.02	0.58		29	30793				
1969	613	529	80		3	7	0.2	0.1	0.64		22	43419				
1970	973	866	40		2	15	1.2	0.13	0.62		23	40505				
1971	961	960				12	0.88	0.05	0.8	0.59	83	29562				
1972	376	271	57	50	170	24	0.7	0.2	0.74	1.67	69	17865				
1973	463	456	3		38	25	0.38	0.2	0.33	0.96	216	25472				
1974	758	688	48			21	0.35	0.1	0.99	1.76	215	25578	32			
1975	821	444	111		171	22	8	0.03	0.09	0.45	107	1335	8	3		
1976	257	65	27		171	14	0.4	0.5	0.8	2.6	144	16754	180	178		
1977	1931	675	179		787	33	1.4	2.5	1.9	2.5	152	27883				
1978	2985	960	462	182	1262	27	5	1	2.3	2.58	182	27734				
1979	5583	1395	613	775	2512	50	1	1.5	2.8	2.9	180	16313	104	72		
1980	3722	1875	282	43	1305	27	0.66	1	1	2.6	411	15022				
1981	2511	685	8	75	672	44	2	1.2	2.4	4.7	646	8789				
1982	1871	923		330	203	35	0.7	0.9	1.9	5	329	16804				
1983	2208	1036	183	170	331	14	5	0.49	1.3	6.6	455	9203				
1984	3860	860	904		765	17	0.48	0.2	0.94	6.67	364	5943				
1985	4399	1996	310	464	786	14		0.78	0.84	7.57	578	7518				

§9. دېھقانچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

ئاشلىق، ياغدىن باشقا دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىشنى ئاساسلىقى ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى سىستېمىسى ئۈستىگە ئالغان.

1. پاختا سېتىۋېلىش

1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ پاختا سېتىۋېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 17 بىرلىكى: دەن

يىللار	سېتىۋالغان سانى	يىللار	سېتىۋالغان سانى	يىللار	سېتىۋالغان سانى
1955	4407	1966		1977	11081
1956	11640	1967		1978	15220
1957	25099	1968		1979	12887
1958	8763	1969		1980	22346
1959	4484	1970	14444	1981	25588
1960	1740	1971	12345	1982	26757
1961	2225	1972	7732	1983	35253
1962	2093	1973	18172	1984	44336
1963	29167	1974	12878	1985	38618
1964		1975	12613		
1965	13590	1976	11099	جەمئىي	424577

2. قوروق ۋە ھۆل مېۋە-چېۋە، قوغۇن-تاۋۇز، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار، كېرەكسىز بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش

1961-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەرلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ قوروق ۋە ھۆل مېۋە-چېۋە، قوغۇن-تاۋۇز، ئالاھىدە يەرلىك مەھسۇلاتلار ۋە كېرەكسىز بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 18

يىللار	گۈزە (كىلوگرام)	قوغۇن-تاۋۇز (كىلوگرام)	ياغاچ (كىلوگرام)	قوڭۇش بورا (دانە)	موخوركا (كىلوگرام)	ھەرخىل مىس (كىلوگرام)	كېرەكسىز ئالىيومىن، قوغۇشۇن (كىلوگرام)	كېرەكسىز مىس، تۆمۈر-تەسمە لا (كىلوگرام)	كېرەكسىز رېزىنكە (كىلوگرام)
1961	76018	50445	11184	847	3410	1361		915	
1964	66733	188071	32578	2265		238	130	6303	
1965	114111	257357	47390	6719	921	2592		194919	
1966	4482	118296	59221		766	5479	854	41037	
1967	11051	331126	17123	11433	4206	4450	789	15160	85
1968	35582	57153	48591	4503	1319	3979	1460	37449	129
1969	25545	134729	36746	5430	387	4506	721	104419	647
1970	6849	119499	33959	5888	12172	3142	1233	51742	1871

جەدۋەل 9—18 (داۋامى)

2953	51042	659	4482	4698	1904	39359	119400	22600	1971
1079	29104	817	3655	2134	4875	22571	112718	46475	1972
449	44340	498	2856	6658	7271	86436	129223	37952	1973
11159	483	344	1595	3023		46543	53813	37098	1974
326	11912	2	72	84		53536	175595	3493	1975
454	33017	9170	3008	153	366	81426	89060	14062	1976
4243	47816	2015	4606	8698	179	17881	269881	11016	1977
7024	106932	4721	6865	3709	4039	78088	557605	16156	1978
1948	75194	5802	9571	1142	4335	69634	326110	538	1979
23	40979	4759	2826	30	1202	78426	165813	18257	1980
1878	23316	5227	10964	18	372	70458	39316	7677	1981
	12116	4720	11151	201	764	62991	13914	4677	1982
	19730	3801	19598	325	1330	77732		86989	1983
	43624	3842	12925	376		69709		273	1984
	51547	1736	8943	665		47126		29255	1985

ئەسكەرتىش: 1962-يىللىق ۋە 1963-يىللىق ماتېرىيال كەم.

3. كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى بىلەن تەمىنلەش

1955-يىلىدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ ئاساسلىق تۇرمۇش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 19

يىللار	تۆمۈر قازان (دانە)	قار-مۇز قاچىلار (دانە)	قوزۇق تۇزۇم (كىلوگرام)	چاي (كىلوگرام)	قەنت-شېكەر (كىلوگرام)	تاماكا (بوۋاق)	ماراق (كىلوگرام)	پاختا رەخت (مېتر)	سەرەڭگە (بوۋاق)	سوۋۇن (دانە)	قول سائەت (دانە)	كېسىم تىكىش ماشىنىسى (دانە)	ۋېلىسىپىت (دانە)	كىرسىن (كىلوگرام)
1955				1950	10853									
1956				2892	2839									
1957				3406	11038	1420		291326						
1963	1121	22065	5231	2615	45364	4592	0335	319229	64081	54928			30	74396
1964		18245	6470	6753	19967	11096	12643	541495	72292	45260				104061
1965	429	15814	5542	3767	20364	5768	6298	557437	72856	45549		42	3	97308
1966	5719	57170		4042	39877	9372	8927	655059	88629	52057	1	83	28	106455
1967	4213	93946	13442	6668	61821	12974	17881	606680	116953	45178		232	161	121309
1968	3140	100034	6310	6959	73216	17293	14486	312935	102415	92057		128	89	123047
1969	6044	27681	9410	8032	59966	19520	9401	440975	45217	68285		163	303	143940
1970	8028	92047	8481	11617	37300	17595	10753	623834	78236	94606		194	201	166311
1971	7364	49387	7796	10081	1200	5094		685265	5137	4104	6	183		
1972	7452	66411	12074	10762	55666	9940	5653	542143						
1973	7348	130137	6489	8804	66561	10582	3620	569372	845	1079				88677
1974	8729	26451	12730	3437	83895	10278		592975						110242

جەدۋەل 9—19 (داۋامى)

108650						653593	5885	14343	55596	3911	1744	28564	3920	1975
92899						605616	22176	20124	23300	3840	9782	46010	4137	1976
110358	704	268		69195	146942	790447	52227	16651	31535	4724	6170	92811	8378	1977
101494	636	379	170	61565	162404	795432	55643	15443	65910	4790	7486	91179	6713	1978
71630	609	452	83	73711	244360	814640	82759	10223	110733	6078	66152	107392	4372	1979
72704	680	581	74	81064	194601	896584	90794	9712	72914	5187	13946	219716	7724	1980
61456	665	366	168	72320	252548	922318	85178	14962	92222	5027	3861	231903	10458	1981
61456	956	406	160	81799	159724	827693	110888	12768	93988	5916	6431	217867	9075	1982
66992	1324	257	256	71602	212687	511132	105628	9271	109209	7121	6763	197470	9445	1983
73319	877	364	225	61505	184514	764298	119708	20588	128997	9896	7411	206765	9910	1984
96417	751	261	122	56436	138489	467682	101723	13602	112805	11094	64138	197073	7224	1985

III باب ئاشلىق، ماي تىجارىتى

§1. سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىش

40-يىللاردا ئاقسۇنىڭ ئاشلىقىنى « جەنۇبنىڭ ئاشلىقىنى شىمالغا يۆتكەش » قاتارىدا يۆتكەلگەنىدى. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتىكى خادىملار ۋە باۋجاق، جياجاڭلار ئۆلكىلىك پاراڭ باشقارمىسىدىن جەنۇبىي شىنجاڭ ئاشلىقىنى يۆتكەشكە ھەيدەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن كەلگەن گۇرۇپپىدىكى خادىملار بىلەن بىرلىكتە يېزىلاردىكى يېزا، باۋلارغا بېرىپ ئاشلىقىنى مەجبۇرىي سېتىۋېلىپ، ئاشلىق ئامبارلىرىغا توشۇپ كەلگەندىن كېيىن بۇغۇر، قاراشەھەر ئارقىلىق شىمالىي شىنجاڭغا يۆتكەيتتى. پاراق باشقارمىسىنىڭ ئاشلىق سېتىۋېلىش پۇلىنىڭ نۇرغۇنلىرى يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ چونتىكىگە كىرىپ كېتىپ، دېھقانلار ھېچقانچىلىك پۇلغا ئىگە بولالمايتتى. ئەينى چاغدا شەھەر، يېزىلاردا خەلق ئىستېمال قىلىدىغان ئاشلىقنى پۇقرالار ئۆزى سېتىۋالاتتى. ھۆكۈمەت تەمىنلەش ئۇيۇشتۇرمايتتى. كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ بازار باھاسىدىكى ئاشلىقنى سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمىگەچكە تۇرمۇشى قىيىن ئىدى.

50-يىللاردا خەلق ھۆكۈمىتى ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى تىرىشىپ راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا پىلانلىق سېتىۋېلىش ۋە پىلانلىق تەمىنلەشنى يولغا قويدى. بۇ، ئاشلىق باھاسىنى تۇراقلاشتۇرۇپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشتا ھەل قىلغۇچ رول ئويناندى. 1954-يىلى ھاۋا رايى نورمالسىز بولۇپ، تەبىئىي ئاپەت ۋە ھاشارات ئاپىتى ئاشلىق مەھسۇلاتىنى تۆۋەنلىتىۋەتتى. شۇڭا، ناھىيىدە ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋە تەمىنلەش يېغىنى چاقىرىلىپ، ھەرقايسى جايلارنىڭ تەمىنلەش چارىسى ۋە مىقدارىنى بەلگىلەپ، كۆچ تەشكىللەپ، مۇۋاپىق سېتىۋېلىش قارار قىلىندى. 1954-يىلى 11-ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر جەمئىي 1 مىليون 329 مىڭ 771.5 كىلوگرام ئاشلىق سېتىۋېلىنىدى. بۇنىڭ ئىچىدە بۇغداي 1 مىليون 207 مىڭ 221 كىلوگرام، گۈرۈچ 86 مىڭ 745 كىلوگرام، كۆممىقوناق 3581 كىلوگرام.

1957-يىلدىن باشلاپ دۆلەت ئاشلىق، ياغنى بىر تۈتاش سېتىۋېلىش، بىر تۈتاش سېتىش سىياسىتىنى يولغا قويدى. يەنى ئارتۇق ئاشلىقنى پىلانلىق تۇردە بىر تۈتاش سېتىۋېلىپ، شەھەر-يېزىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك ئادەم بېشىغا نورما بەلگىلەپ ئاشلىق، ماي بىلەن تەمىنلەش

تۇزۇمىنى يولغا قويىدى. ئاقسۇدا ئائىلىنى ئاساس قىلىش، كوپىراتىپلارنى بىرلىك قىلىش، ئارتۇق-كەمىنى تەڭشەش، ئارتۇقىنى سېتىۋېلىش، كەمىنى تەمىنلەپ بېرىش چارىسى يولغا قويۇلدى. يەنى: (1) دۆلەتنىڭ تەمىنلەش سەۋىيىسى ۋە يەرلىك ئاممىنىڭ ئېھتىياج سەۋىيىسىگە ئاساسەن، شەھەردىكى ھەربىر ئادەمگە يىللىق ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئۇچۇن 182.5 كىلوگرام دان ئاشلىق قالدۇرۇش، يېزىدىكى ھەربىر ئادەمنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئۇچۇن 205 كىلوگرام دان ئاشلىق قالدۇرۇش بېكىتىلدى. گۇرۇچ كۆپ چىقىدىغان جايلاردا (ئېگەرچى ۋە توپلۇقتا) بۇغداي 30%، گۇرۇچ 10%، قارا ئاشلىق 60% نى ئىگىلىدى. گۇرۇچ ئاز چىقىدىغان جايلاردا بۇغداي 35%، گۇرۇچ 5%، قارا ئاشلىق 60% نى ئىگىلىدى. ئۇسۇل جەھەتتە، جايلار ئەمەلىي ئەھۋالغا ئاساسەن ئوزۇقلۇق ئاشلىقىنى مۇنۇ ئىككى خىل چارە بويىچە قالدۇردى: بىرى، ئاھالىنى چوڭ-كىچىك دەپ ئايرىماي، ھەربىر ئادەمنىڭ ھەر يىللىقىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 205 كىلوگرامدىن دان ئاشلىق ھېسابى بويىچە ئوزۇقلۇق ئاشلىقى قالدۇرۇش؛ يەنە بىر خىلى، ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۆلچىمىنى ئاساسىي ئەمگەك كۆچى ۋە قوشۇمچە ئەمگەك كۆچى بويىچە ئايرىم ھېسابلاپ، ئاساسىي ئەمگەك كۆچىنىڭ ھەربىرىگە ھەر يىلدا قالدۇرۇلىدىغان دان ئاشلىقىنى 210 كىلوگرامدىن ئاشۇرۇۋەتمەسلىك، قوشۇمچە ئەمگەك كۆچىنىڭ نورمىسىنى ئادەتتە 180 كىلوگرامدىن تۆۋەنلىتىۋەتمەسلىك، لېكىن ئوتتۇرىچە ئوزۇقلۇق ئاشلىقىنى 205 كىلوگرام دان ئاشلىقتىن ئاشۇرۇۋەتمەسلىك. (2) يەككە دېھقانلارنىڭ ئاشلىقىدىن غەللە-پاراق ئېلىش ۋە سېتىۋېلىشتا، مەھسۇلات مىقدارىغا ئاساسەن ھېسابات قىلىش، غەللە-پاراق، ئوزۇقلۇق ئاشلىقى، ئۇرۇق ۋە يەم-خەشەكنى چىقرىۋەتكەندىن كېيىن، قېيقالغان ئارتۇق ئاشلىقىنى دۆلەت بىر تۇتاش سېتىۋېلىش يولغا قويۇلدى. (3) بىر قىسىم ئاشلىق ئاشلىقى كەملەيدىغان ئائىلىلەرنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقى قىلىش ئۇچۇن قالدۇرۇلۇپ، ئۇلارغا سېتىپ بېرىلدى. ئەگەر ئاشلىقى كەملەيدىغان ئائىلىلەر سېتىۋالالمىسا، بۇ ئاشلىق دۆلەتنىڭ ئوبوروت ئاشلىقى قىلىش ئۇچۇن دۆلەتكە سېتىپ بېرىلىپ، ئاندىن ئاشلىقى كەملەيدىغان ئائىلىلەرگە كەملىگەن ئاشلىقىنى تەمىنلەپ بېرىش كىنىشكىسى تارقىتىپ بېرىلدى، ئۇلار شۇ كىنىشكا بويىچە ئاشلىق سېتىۋالدى. ئاشلىقى كەملەيدىغان ئائىلەرنىڭ ئەگەر باشقا جىددىي چىقىم قىلىشىغا تېگىشلىك ئىشلىرى بولۇپ قالسا، تەڭشەلگەندىن كېيىن تەگكەن ئاشلىقىنى دۆلەتكە سېتىپ بېرىپ، ئەڭ پۇل ۋە ئاشلىقى كەملەيدىغان ئائىلىلەرنىڭ ئوبوروت ئاشلىق كىنىشكىسىنى ئېلىپ، كېيىن كىنىشكىلىق ئاشلىق سېتىۋېلىشىغا پول قويۇلدى.

1958-يىلى « مۇبالىغىچىلىق شامىلى » چىقىرىلىپ، ئاشلىق مەھسۇلات مىقدارى خالىغانچە مۇبالىغە قىلىندى. ئاشلىق ئوتكىلىدىن ئوتتۇق دەپ قارىلىپ كۆپلەپ سېتىۋېلىش، سېتىش يولغا قويۇلدى، يېزا خەلق گۇڭشىلىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك ئاممىۋى ئاشخانىلار قۇرۇلۇپ، « بولۇشنىغا يېتىش » ئەۋج ئالدى. نۇرغۇن ئاشلىق نامۇۋاپىق تۇردە ئىسراپ قىلىندى، ئاشلىق باشقۇرۇش قالايمىقانلاشتى. 1960-يىلى كوللېكتىپ ئاشخانىلارغا نورما ئاشلىق ئۆلچىمى چۈشۈرۈلۈپ بېرىلدى. ئەمما، ئىسراپچىلىق ئەھۋالى يەنىلا تۇزەلمىدى.

خەلق گۈڭشىلىرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئاممىۋى ئاشخانىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 9 — 20

گۈڭشىلار	ئومۇمى ئاشخانا سانى	يۇنىك نىمىدە				ئاشلىق بىلەن تۇرمۇسى يولغا قويىلغان	ئاشلىق بىلەن تۇرمۇسى يولغا قويىلمىغان	يېمەكدىن قۇرۇلغان ئاشخانا	گۈرۈپپىسى قۇرۇلغان ئاشخانا	دېھقانت قىلىشقان ئاشخانا	باشقۇرغۇچى		ئاشپەز		يوغالتىش	
		تۇلۇم چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن بىر جەمدىن بۇغرى بىكە نەلەر	تۇلۇم چۈشۈرۈلۈشتىن ئىلگىرى 1.2 جەمدىن بىكە نەلەر	تۇلۇم چۈشۈرۈلۈشتىن ئىلگىرى 05. جەمدىن بىكە نەلەر	تۇلۇم چۈشۈرۈلۈشتىن ئىلگىرى 0.4 جەمدىن بىكە نەلەر						كەسىپ غەل دېھقان، تۇۋەن تۇتقۇرا دېھقانلار	باشقىلار	كەسىپ غەل دېھقان، تۇۋەن تۇتقۇرا دېھقانلار	باشقىلار	كەسىپ غەل دېھقان، تۇۋەن تۇتقۇرا دېھقانلار	باشقىلار
بەشتوگەن	73	73		4	69	73					72	1	219			
قاراتال	85	85			85	30	55	4	53		85		233	18		
توپلۇق	62	62	14	45	3	62		13	8	15	50	12	170	10	9	5
قۇمباش	96	96				96			6	35	72	24	192			
ئايكۆل	87	87	50	37		87				32	76	11	239	6		
ئاقسۇ بازىرى	57	57	12			57		3	5	25	45	12	120	24	50	7
جەمئىي	460	460	76	86	157	405	55	20	72	107	400	60	1173	58	59	12

ئەسكەرتىش: جەدۋەلدىكى ئاشلىق نورمىسى بىر ئادەمنىڭ بىر كۈنلۈك ئوتتۇرىچە ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۆلچىمىنى كۆرسىتىدۇ.

يۇقىرىقى جەدۋەلدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى 460 كوللېكتىپ ئاشخانىنىڭ ھەممىسىدە نورما ئۆلچىمى كونترولسىز قېلىپ، ئاشلىق بىلەن تەمىنلەشتە جىددىيلىك كۆرۈلگەن. 1958-يىلى شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئوزۇقسىز كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش مىقدارى كۆپىيىپ، ئاشلىق سېتىۋېلىش خىزمىتىگە تېخىمۇ زور بېسىم پەيدا قىلدى. بەزى يېزىلار، مەسىلەن، ئېگەرچى يېزىسى يازلىق ئاشلىقىنىڭ ھەممىسىنى ئەزالارغا تەقسىم قىلىۋېتىپ دۆلەتكە زادىلا غەللە-پاراق تاپشۇرمىغان. بەزى گۈڭشىلارنىڭ رەھبەرلىرى مەھسۇلاتنى باشلامچىلىق بىلەن يالغان مەلۇم قىلغان. بەزى جايلار غەللە-پاراق، سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپلىرىغا چۈشۈرمىگەن. ناھىيىلىك پارتكوم ئالدى بىلەن سېتىۋېلىش، كېيىن تەقسىم قىلىش پرىنسىپىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇش، گۈڭشىلارنى بىرلىك قىلغان ھالدا بەش-يەتتە كىشىلىك ۋەكالىتەن سېتىۋېلىش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئاشلىق تارماقلىرى بىلەن بىرلىكتە سېتىۋېلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا جىددىي يولۇرۇق چۈشۈردى ھەمدە 64 كادىر ئاجرىتىپ، بەش خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئاشلىقنىن غەللە-پاراق ئېلىش ۋە سېتىۋېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. لېكىن، يازلىق ئاشلىقنى غەللە-پاراق ئېلىش ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىشنىڭ سۈرئىتى ئاستا بولدى. شۇ يىلى 9-ئاينىڭ 17-كۈنىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى 33.4%، غەللە-پاراق يىغىش ۋەزىپىسى 61.5% ۋە ئارتۇق ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى 13.8% ئورۇندالغان. ناھىيىلىك پارتكوم 9-ئاينىڭ 24-كۈنى يىغىن چاقىرىپ، يېزىلاردا ئەمەلىي ئالغان مەھسۇلاتنى ئېنىقلاش، ئەمەلىي ھوسۇل بەرگەن كۆلەمنى ئېنىقلاش،

ئەمەلىي نوپۇسنى ئېنىقلاش، ئاشلىق قالدۇرۇش ئۇلچىمى ۋە ئاق، قارا ئاشلىق نىسبىتىنى ئېنىقلاش، گۈڭشېدىكى ئاشلىق ئامبارلىرىنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت « بەشىنى ئېنىقلاش » نى يولغا قويۇپ، ئارتۇق قالدۇرۇلغان، ئارتۇق تۇتۇۋېلىنغان ئاشلىقنى بىردەك سېتىۋېلىش؛ ئاشلىق مەسلىسىدە قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلارنى قاتتىق ئاستىغا ئالغان، يوشۇرغان كادىرلارغا جازا بېرىش، ھەتتا ئۇلارنى قانۇن بويىچە جازالاشنى قارار قىلدى. 12-ئاينىك 27-كۈنىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، ناھىيە بويىچە مۇشۇ بىر يىللىق ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى يەنىلا ئورۇندالمىغان، ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى %48، غەللە-پاراق ۋەزىپىسى %73.9، ئارتۇق ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى %34، سېتىش ۋەزىپىسى %46.2 ئورۇندالغان، ياغلىق دان سېتىۋېلىشتا يىللىق ۋەزىپىنىڭ 17.2 پىرسەنتى، سېتىپ چىقىرىش ۋەزىپىسىنىڭ 49.1 پىرسەنتى ئورۇندالغان.

1959-يىلدىن باشلاپ ئاقسۇ ئۇچ يىللىق تەبىئىي ئاپەتنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى. بۇ ئۇچ يىلدا شەھەر ئاھالىسىنىڭ ھەربىرىدىن ھەر ئايدا بىر كىلوگرام نورما ئاشلىقى كېمەيتىلدى (تېجەش ئاشلىقى ئۇچۇن 0.5 كىلوگرام، ئورۇش تەييارلىقى ئاشلىقى ئۇچۇن 0.5 كىلوگرام). ياغدا ھەر ئادەمگە ھەر ئايدا تۆت سەر (16 سەر بىر جىڭ ھېسابلىنىدىغان كونا جىڭ بويىچە) دىن نورما بەلگىلەندى. لېكىن بەزى چاغلاردا ئۇدا برقانچە ئاي تەمىنلەشكە ياغ يوق بولۇپ قالاتتى. يېزىلاردا ھەر ئادەمنىڭ ھەر كۈنلۈكىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئاران 0.5 كىلوگرام دان ئاشلىق ۋە ھەر ئايدا بىر سەر ياغ بېرىلگەن، بەزى چاغلاردا ئۇلارمۇ ئۇدا برقانچە ئاي ياغ يېيەلمەيتتى. خەلق تۇرمۇشى مۇشكۈللىشىپ كەتكەچكە، بىر مەزگىل قوغۇن-تاۋۇز، سەي-كۆك-تاتىنى ئاساسلىق يېمەكلىك قىلىشنى تەشەببۇس قىلىشتىن باشقا چارە قالمىغانىدى.

1961-يىلدىن 1963-يىلغىچە بولغان ئۇچ يىل خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۇرۇش ئېلىپ بېرىلغان ئۇچ يىل بولدى. ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىشتا « بىر تۇتاش پىلانلاپ، تەڭ ئېتىبار بېرىش، مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش، ئۆز ۋاقتىدا سېتىۋېلىش، ئاشلىقنى چەكتىن ئاشۇرۇپ سېتىۋالماسلىق » تىن ئىبارەت چارە يولغا قويۇلۇپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى. شۇنداق قىلىپ سېتىۋېلىش، سېتىش ۋەزىپىسى يىلمۇ يىل ئورۇندالدى.

1965-يىلدىن باشلاپ، ئاشلىقنىڭ غەللە-پاراق ئېلىش ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىشتا بىر بەلگىلەپ ئۇچ يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك سىياسىتى يولغا قويۇلۇپ، گوللېكتىپ ۋە يەزالارنىڭ ئاشلىق زاپىسى كۆپەيتىلدى. 1971-يىلدىن باشلاپ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا، بىر بەلگىلەپ، بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك سىياسىتى يولغا قويۇلۇپ، دېھقانلارنىڭ ئاشلىق سېلىقى مۇۋاپىق تەڭشەلدى، ئىلگىرى بېكىتىلگەن سېتىۋېلىش ئوپ سانى مۇۋاپىق تەڭشەلدى. 1967-يىلدىن 1977-يىلغىچە ناھىيە بويىچە جەمئىي سېتىۋېلىنغان ھەرخىل ئاشلىق، ياغلىق دان 91 مىليون 609 مىڭ كىلوگرام بولۇپ، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 9 مىليون كىلوگرام ئەتراپىدا توغرا كېلىدۇ. شۇنداقتىمۇ ياغ بىلەن تەمىنلەش يەنىلا برقەدەر جىددىي بولدى. 1979-يىلى ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، گۈشى-مەيدانلاردىكى ئاشلىق پونكىتلىرى، ئاشلىق ئامبارلىرى بەترەتلەرنىڭ ئارتۇق ساتقان سانىنى ئۆز ۋاقتىدا ستاتىستىكا قىلىپ، ئاشلىق پۇلىنى تولۇق تۆلە-

گەندىن سىرت، يەنە 98 چوڭ ئەترەت، 331 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە 218 مىك يۆەندىن ئارتۇق ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىنغان ئاشلىققا قوشۇپ بېرىلگەن باھا پۇلىنى تارقىتىپ بەردى. نەتىجىدە ناھىيە بويىچە سېتىپ بېرىلگەن بۇغداي بىر بەلگىلەپ بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك ۋەزىپىسى دىكىدىن 1 مىليون 57 مىك كىلوگرامدىن كۆپرەك ئېشىپ كەتتى. ئاقسۇ ناھىيىسى ۋىلايەت بويىچە يازلىق ئاشلىقنىن غەللە-پاراق ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى ئەڭ بالدۇر ئورۇندىغان ناھىيىگە ئايلاندى. ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى 1977-يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلىدىن باشلاپ، يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت كەسىپىدىكىلەرنى كېلىشىم باھالىق ئاشلىق بىلەن تەمىنلەشنى يولغا قويدى. گۈڭشىلاردىكى ئاشلىق پونكىتلىرى، مەركىزىي ئاشلىق دۇكانلىرى، ئاشلىق-ياغ ماگىزىنلىرىنىڭ ھەممىسى كېلىشىم باھادىكى گۈرۈچ، ئاق ئۇن، قوناق ئۇنى، قوناق، كۈنجۈت، ياغ قاتارلىقلار بىلەن ئىختىيارىي تەمىنلەپ، شەھەر-يېزىلاردىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا قولايلىق يارىتتى.

1983-يىلى يازلىق يېغىم مەزگىلىدە ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ئادەم ئەۋەتىپ، « يازنىڭ ئۇچ ئىشى » نىڭ بىرىنچى سېپىگە چوڭقۇر چۆكۈپ، ئۇچ تۈرلۈك خىزمەتنى تۇتتى: ئۇنىڭ بىرى، مەھسۇلات مىقدارىنى ئېنىقلاپ، « توختام بويىچە دۆلەتنىڭكىنى تولۇق تاپشۇرۇپ، كوللېكتىپنىڭكىنى يېتەرلىك قالدۇرۇپ، ئۆزىنىڭكىنى ئېلىپ قېلىش » ، مەھسۇلات ئېشىش ھەجمىنىڭ زورىيىشىغا ئەگىشىپ، يۇقىرىغا تاپشۇرىدىغان ئاشلىق قاتلامىنى قاتلام كۆپەيتىلمىدى، شۇنىڭدەك مەھسۇلاتنىڭ ئېشىش ھەجمى ئاز بولغانلىقتىن يۇقىرىغا تاپشۇرىدىغان ئاشلىق كېمەيتىلمىدى، كەچۈرۈم قىلىنمىدى. ئىككىنچىسى، « ئائىلىلەر بويىچە تاپشۇرۇش، ئائىلىلەر بويىچە راسچوت قىلىش » سىياسىتى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىندى. ئاشلىقنى ھەر بىر ئائىلە ئۆز ئالدىغا تاپشۇرغاچقا، ھېسابات ئائىلە بويىچە بوغۇلدى، ئۇنىڭغا ئەترەت ئارىلىشىپ چات كىرىۋالمىدى، ئاشلىق پونكىتلىرى مېھمانخانا قىلىپ ئاشلىق پۇلىنى كېچىكتۈرمىدى، قايسى كۈنى ئاشلىق تاپشۇرسا، شۇ كۈنى ھېسابىنى ئۈزدى. ئۇچىنچى، باھا سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، سۇپىتىگە قاراپ باھا قويۇلدى. ئەلا سۇپەتكە يۇقىرى باھا قويۇلدى. شۇنداق قىلىپ پەقەت 25 كۈندىلا 7 مىليون 205 مىك كىلوگرام ئاشلىق ئامبارغا كىرگۈزۈلدى. يازلىق ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى مۇددەتتىن يېرىم ئاي بۇرۇن ئورۇندىلىپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمە تەرىپىدىن ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئارقىلىق تەقدىرلەندى.

1984-يىلى ئاشلىق خىزمىتىدە زور ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ، توختام تۈزۈپ سېتىۋېلىش تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. بۇ، دۆلەت، كوللېكتىپ، شەخسىدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپنىڭ مەنپەئىتىگە تەڭ ئېتىبار بېرىشكە كاپالەتلىك قىلىدىغان ئۇنۇملۇك ئۇسۇل بولدى. توختامنامە شەكلى ئارقىلىق ئالاقىدار تەرەپلەرنىڭ ھوقۇقى ۋە مەجبۇرىيىتى بەلگىلەنگەچكە، زورلۇق بىلەن بۇيرۇق چۈشۈرىدىغان ئىستىلنى ئۆزگەرتىشكە پايدىلىق؛ توختام ئىختىيارىلىق پرىنسىپى ئاساسىدا، تولۇق مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق ئىمزالانغاچقا، ئۇ پىلان كۆرسەتكۈچ بەلەن ئەمەلىيەتنىڭ ئۆزئارا ئۇيغۇن بولىشىغا كاپالەتلىك قىلىپ، قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىشتىن ساقلىنىشقا پايدىلىق؛ توختام ئىشتىن ئىلگىرى ئىمزالىنىدىغان بولغاچقا، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تىجارەتتىكى قارىغۇلۇقنى توگىتىشكە پايدىلىق بولدى. توختام قانۇنىي كۈچكە ئىگە بولۇپ، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ قەتئىي ئىجرا قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلدى. شۇڭا بۇ بىر يىلدا 13 مىليون 120 مىك كىلوگرامدىن ئارتۇق ئاشلىق سېتىۋېلىندى.

1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىش-سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 21 بىرلىكى: كىلوگرام

يىللار	سېتىۋېلىنغىنى			سېتىلغىنى			
	ئاشلىق	بۇنىك ئۈچدە پاراق	ياغلىقدان	غەيرى يېزا ئىگىلىك	يېزا ئىگىلىك	بىكتۇنگە سېتىپ بېرىلگىنى	مالىيە تەمىنلىگىنى	ماي
1953	4473442	3684425	/	3452500	199500	75000	4080800	/
1954	9515891,5	4770128,5	/	3638000	486500	2799500	384500	/
1955	6736475,5	3411200,5	1149900	4138000	2510500	846500	562000	/
1956	7701545	3761333	1091950	5818500	2415500	2154500	558500	/
1957	9905092	4519051	599150	4166100	3318850	848000	93000	/
1958	6671343,5	3925131	2100850	/	/	1425000	330000	/
1959	14205594	6454355,5	1681200	12594700	8673100	2187100	606000	463800
1960	7490087	4186887	695000	1302500	6125000	/	775000	320000
1961	5610679	3324432	402850	9029350	5857300	/	/	220800
1962	6084590	2741705	293550	5480700	1835300	/	/	155200
1965	8993117	2798027	72750	7687100	1073650	1865000	1003750	230518,5
1966	9317392,5	2571172	1619750	9122850	601800	400000	944800	216851,5
1967	7909541	2406669,5	2289950	9613400	302900	63000	846900	241856
1968	6153650	2378700	1444750	9540750	378550	531000	832450	254078,5
1969	6996433,5	2324051,5	823550	9112000	598000	/	563350	231268
1970	7155520,5	/	775950	8842200	155650	60000	926150	237398
1971	5846550	/	1237800	10250600	170500		1015400	281145
1972	4563005	2264752	658050	12780800	509500		1185850	290796,5
1973	6272068	2735875	305400	11601250	1155700		1330850	252597
1974	5793790	2158880,5	1008200	11270450	409950		1331700	268193,5
1975	740084,5	2387385	498250	16170300	909000		1586950	286453,5
1976	8978680	2640451,5	696550	12507400	892600		1332300	359707,5
1977	7827100	2213850	466200	18879100	1140800		1149250	398800
1978	8235800	2445850	573150	18531550	934650		1284700	383700
1979	9024900	2486700	825600	18909950	777850		1263900	394600
1980	9145450	2217750	868650	20571400	803750		800100	484550
1981	9768600	2284000	32350	21654300	651050		640650	639000
1982	10731900	2065600	570650	22381150	686200		661250	696850
1983	14014200	3318850	242750	22182700	430300		591500	567550
1984	13123050	4070850	303300	23334400	297750		737850	517450
1985	16029650	16986250	699350	22358500	1100100		773850	46200

1956-يىلدىن 1959-يىلغىچە، 1978-يىلدىن 1979-يىلغىچە، 1981-يىلنىڭ ئالدى-كەينىدىكى يەتتە يىلدا جەمئىي 2 مىليون 307 مىڭ 300 كىلوگرام ياغ يۆتكەپ چىقىرىلدى.

1970-يىلدىن ئىلگىرىكى 12 يىلدا يېزا-ئىگىلىك 1-شىسى 13 مىليون 254 مىڭ 600 كىلوگرام ئاشلىق بىلەن تەمىنلىنىپ، تۇمەن-مەيدانلارنىڭ دەسلەپكى قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىلدى.

1974-يىلدىن 1985-يىلغىچە تاۋار ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 22

بىرلىكى: كىلوگرام

يىللار	تەمىنلىگەن نوپۇس	كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن نورمىدىكى يىللىق تەمىنلىنىش مىقدارى	يىللىق نوپۇسنى تەمىنلىگەن سان
1974	37866	200	7573200
1975	37866	200	7573200
1976	43886	200	8777200
1977	72486	200	1449700
1978	76566	200	15313200
1979	76697	200	15339400
1980	79768	200	15953600
1981	88162	200	17632400
1982	90763	200	18194600
1983	95141	200	19028200
1984	97298	200	19459600
1985	98822	200	19764400

6-بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ئاشلىق ۋە ياغنى كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىش ۋە سېتىش سېلىشتۇرما جەدۋىلى

جەدۋەل 9 — 23

بىرلىكى: كىلوگرام

يىللار / تۈرى		1981	1982	1983	1984	1985
ئاشلىق، ماي تۈرى	كېلىشىم سېتىۋېلىنغىنى	132200	813250	621450	944650	32750
	كېلىشىم سېتىلغىنى	738950	1063000	265200	1062454	641650
	كېلىشىم سېتىۋېلىنغىنى		93100	33300	73750	285700
	كېلىشىم سېتىلغىنى		81940	48550	32800	230900

§2. ساقلاش، توشۇش

1883-يىلى ئاقسۇ يېڭى شەھىرى بىنا قىلىنىشقا باشلىغاندا، شىمالىي دەرۋازا يېنىدىكى سېپىل قېشىغا چوڭ-كىچىك ئون نەچچە ئېغىزلىق ئاشلىق ئامبىرى سېلىنغان، ئۇنىڭغا تەخمىنەن 1 مىليون 250 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق سىغاتتى.

1913-يىلى ئاقسۇ ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاشلىق ئامبىرىنى ناھىيىلىك مەھكىمىنىڭ مالىيە بۆلۈمى باشقۇردى. ئېگەرچى، بەشتوگمەن، قاراتال، توپلۇق، قۇمباش، ئايكۆل، ياكئېرىق ۋە بەشئېرىق قاتارلىق رايونلاردىن يۆتكەپ كېلىنگەن ئاشلىق پۈتۈنلەي ئاشلىق ئامبىرىغا تاپشۇرۇلاتتى.

1945-يىلى شىنجاڭ ئاشلىق ساقلاش-توشۇش باشقارمىسىنىڭ ئاقسۇ شۆبە باشقارمىسى قۇرۇلدى. ئۇ، ئاقسۇنىڭ ھەرقايسى جايلىرى ۋە ئامبار پونكىتلىرىدىكى ئاشلىقنى توپلاپ توشۇش،

زاپاس ساقلاش، كىرىم ۋە چىقىم قىلىش خىزمەتلىرىنى بىر تەرەپ قىلدى ۋە تەكشۈرەتتى ھەمدە بۇگۈر، كۇچا تىرانسپورت بېكىتىنىڭ ئاشلىقىنى توپلاش، توشۇش، زاپاس ساقلاش، كىرىم-چىقىم قىلىش كەسپىنى يولغا قويۇشىغا يېتەكچىلىك ۋە ھەيدەكچىلىك قىلاتتى.

شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن 1951-يىلى ئامبارغا ئاشلىق سىغمىغانلىقتىن يېڭىدىن 500 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق سىغدۇرغان تۆت ئامبار سېلىندى.

1955-يىلى شەھەرنىڭ شەرقىدىكى يار تۆپىسىگە 10 مىليون كىلوگرام ئاشلىق سىغدۇرغان بەش ئاشلىق ئامبىرى سېلىندى. تىرانسپورتتا ئاساسلىقى ئات، تۆگە ۋە ئېشەك ھارۋىسىغا تايىنىلدى.

1958-يىلدىن 1962-يىلغىچە شەھەرنىڭ شەرقىدىكى يار تۆپىسىگە جايلاشقان ئاشلىق ئامبىرىدا چوڭ ھارۋا 16 گە، ئات 60 كە يەتتى. تىرانسپورت كۈچى جىددىي بولغان چاغلاردا باشقا ئورۇنلارنىڭ ئاپتوموبىل ۋە تراكتورلىرى ئارىيەت ئېلىپ ئىشلىتىلدى. قۇمباش يېزا ئاشلىق پونكىتىدا ئاشلىق ئامبارغا سىغمىغاچقا، بىر قىسىم ئاشلىق دېھقانلارغا ئۆيلىرىدە ساقلاپ بېرىشكە تارقىتىپ بېرىلدى.

ئاشلىق، ياغنى ئاشۇرۇپ سېتىپ بەرگەنلەرگە قوشۇپ بېرىلىدىغان باھا ۋە خالىسانە توشۇش مۇساپىسىدىن ئاشۇرغانلار توغرىسىدا خېلى بۇرۇنلا ئېنىق بەلگىلىمە بارئىدى، لېكىن 1978-يىلىدىن ئىلگىرىكى بىرنەچچە يىلدا بۇ بەلگىلىمە زادىلا ئىجرا قىلىنمىدى. پەقەت 1976-يىلى بىر يىل ئىچىدىلا ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىنغان ئاشلىق، مايغا قوشۇپ بېرىلىدىغان 38 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق باھا پۇلى ۋە خالىسانە توشۇش مۇساپىسىدىن ئاشۇرغانلارغا بېرىلىدىغان 50 مىڭ يۈەنگە يېقىن پۇل ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرەتلىرىگە بېرىلمەي، مەھسۇلاتنى كۆپ ئاشۇرغان، تۆھپىسى زور، غەللە-پاراقنى قىزغىن تاپشۇرغان گۇڭشې-ئەتىرەتلەرنىڭ ئاكتىپچانلىقىغا ئېغىر تەسىر يەتكۈزگەن. 1978-يىلدىكى سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتە بۇ پۇل ئەستايىدىل تۆلەپ قايتۇرۇلدى. ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى ئالدى بىلەن قۇمباش گۇڭشىدا تۆلەپ قايتۇرۇشنى نەقلەشتۈرۈش يېغىنى چاقىرىپ، شۇ جايدىلا ئاشلىق-ياغقا قوشۇپ بېرىلگەن 227 مىڭ يۈەن باھا پۇلىنى تۆلەپ قايتۇردى، ھەرقايسى گۇڭشىلارغا تۆلەپ قايتۇرۇشقا مەخسۇس ئادەم ئەۋەتتى. بۇ ئۇسۇللار يېزىلاردا كۆچلۈك ئىنكاس قوزغاپ، دېھقانلارنىڭ ئاشلىق سېتىپ بېرىش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغىدى.

80-يىللارنىڭ ئالدىنقى بىرقانچە يىلدا ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش مۇقىم تەرەققىي قىلىپ، ئامبارغا ساقلىنىدىغان ئاشلىق بىرقەدەر كۆپەيدى. ئامبارغا ساقلىنىدىغان ئاشلىقنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن تېز كۆپىيىشى مۇلچەرلەنمەكتە. 1984-يىلى 4-ئايدىن باشلاپ جەمئىي 10 مىليون كىلوگرام ئاشلىق سىغدۇرغان ئامبار بوشىتىلدى، بىرلەشتۈرۈلدى، ئېنىقلاندى ۋە دېزىنفېكسىيە قىلىندى. 6 مىليون كىلوگرام ئاشلىق سىغدۇرغان ئامبار يېڭىدىن قۇرۇلدى ھەمدە بىر تۈركۈم تاۋارلار ۋە باشقا جاھازلار سېتىۋېلىندى، رېمونت قىلىندى، ئاشلىق سېتىۋېلىشتا شەھەرلىك ئاشلىق تارماقلىرى ئىلگىرىكى تەجرىبىلەرنى قوبۇل قىلىپ، پىرىيوم قىلىش، جىڭلاشتىن تارتىپ، ئۆتكۈزۈۋېلىش، تالون كەسىش، شۇ جايدىلا پۇل تۆلەشتىن ئىبارەت يۇرۇشلەشكەن سېتىۋېلىش چارىسىنى قوللاندى، سۈپەتسىز قاراپ باھا قويۇش سىياسىتى ئىجرا قىلىنىپ، كۆپ سېتىۋالغانلار كۆپ ساقلىدى، قاچان كەلسە شۇ چاغدا ئۆتكۈزۈۋالدى.

1985-يىلغا كەلگەندە شەھەر-يېزىلاردىكى خەلقنىڭ ھەممىسىنىڭ ئائىلىلىرىدە دېگۈدەك ئېشىنچە ئاشلىق ساقلىنىدىغان بولدى.

1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاشلىق، ياغ يۆتكەش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 — 24 بىرلىكى: كىلوگرام

يىللار	ئاشلىق		ياغلىقلار	
	يۆتكەپ كىلىنگىنى	يۆتكەپ كېتىلگىنى	يۆتكەپ كىلىنگىنى	يۆتكەپ كېتىلگىنى
1953	2483355.5	1349926.5		
1954	3009706	4029344		
1955	2443729	1482665.5		
1956	1134781.5	1060306		
1957	983273	122511.5		
1958	1118683	1404315		
1959	2054016.5	6207622.5		
1960	489635	4923791		
1961	4648225	2900683.5		
1962	1939699.5	199456.5		
1963	7148828	3521286		
1964	4504424	2516089		
1965	6267542	1507910	105596	18270.5
1966	8315662.5	5604630	122862	109449
1967	6981878.5	5442428	70423	169939
1968	5519200	2150900	40688	52339
1969	4655076.5	884037.5	159523	27231.5
1970	3202870.5	410147	171334	58873.5
1971	8014700	896700	74762.5	48874.5
1972	6685268.5	380283.5	14766.5	20722
1973	6633796	86904	133907.5	
1974	6469137	450089	100271.5	10590
1975	8026457	746857	213416.5	31756
1976	12522896	590701.5	132062.5	
1977	13700550	76200	222300	
1978	14819650		310000	
1979	10160900	311600	306600	
1980	12882800	306400	427200	300
1981	13431300	251800	470250	
1982	14254800	63700	845400	
1983	10717950	42150	453050	
1984	11099400	1514650	506050	30250
1985	11990700	317450	358900	

§3. پىششىقلاش

ئاشلىق پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان ئەنئەنىۋى قورال تۈگمەن، يارغۇنچاق بولۇپ، يېزىلارنىڭ

ھەممىسىدە سۇ تۇگمىنى بار. بەشتۇگمەن يېزىسىنىڭ نامى ئەسلىدە سۇ تۇگمىنىگە ئاساسەن قويۇلغان بولۇپ، « بەش تاش تۇگمەن » دېگەن بولىدۇ، دېھقانلار بۇغدايىنى تۇگمەنگە ئاپىرىپ تارتقۇزغاندىن كېيىن، بەزىلىرى پىششىقلاپ ئىشلەش ئۈچۈن ئايرىم ھەق تۆلەيتتى، بەزىلىرى تۇگمەنگە كېپىكىنى قالدۇراتتى. ياغ تارتىدىغان قورال — جۇۋاز دېيىلىدۇ (ئۇ بىرخىل ئاددى، ياغاچتىن ياسالغان، ئۇلاغ كۆچى بىلەن ياغ تارتىدىغان ئەسۋاب). دېھقانلار زىغىر قاتارلىق ياغ-لىق دانلارنى جۇۋازغا ئاپىرىپ بېرىپ (يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە بار)، ياغ ئېلىپ قايتاتتى. كۆنجۈ-رىنى قالدۇراتتى ياكى ياغ تارتىش ھەققى تاپشۇراتتى.

50-يىللارنىڭ ئاخىرىقى مەزگىللىرىدە ئۆلايەتتە ئاشلىق، ياغ تارتىش زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، بىر قىسىم ئۇن ۋە ياغ تارتتى. 70-يىللاردىن باشلاپ، شەھەر-يېزىلاردا ئۇن ۋە ياغ ئومۇمىيۈزلۈك ئۇن زاۋۇتىدا ۋە ياغ تارتىش ماشىنىسىدا تارتىلىپ، تۇگمەن بىلەن جۇۋاز ئەمەلدىن قالدى.

1967-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاشلىق پىششىقلاپ ئىشلەش ئەھۋالى

بىرلىكى: كىلوگرام

جەدۋەل 9 — 25

يىللار	سەرپ قىلىنغان خام ئەشيا	يېغۇلىنغان تەنتەرخى	يىللار	سەرپ قىلىنغان خام ئەشيا	يېغۇلىنغان تەنتەرخى	يىللار	سەرپ قىلىنغان خام ئەشيا	يېغۇلىنغان تەنتەرخى
1967	17123547.5	16615776.5	1974	10644208.5	9805807	1981	19688381	17984090
1968	12038295.5	11418861	1975	12563426	12069030.5	1982	19622477	19315182
1969	11460177.5	10635870	1976	14944895.5	14517843	1983	14984400	15079150
1970	7866615.5	7678874.5	1977	16861375.5	16807897.5	1984	18800100	17091750
1971	11287522.5	9998515.5	1978	21394747	12920514.5	1985	18800100	19054500
1972	9089860.5	9131557.5	1979	19019491	17757234			
1973	11778769.5	12055580.5	1980	18703566.5	17137118.5			

IV باب تاشقى سودا تىجارىتى

ئاقسۇنىڭ تاشقى سودا تارىخى ئۇزۇن بولۇپ، ئىچكىرىنىڭ چايلىرىنى كۆپ مىقداردا چەت ئەلگە سېتىشتا مۇھىم ئۆتەڭ ئىدى. ئۆز يېرىدىن چىقىدىغان پاختا، ئۆچكە تۈتىنىمۇ تۈركۈملەپ چەت ئەلگە سېتىلاتتى ياكى ئوتتۇرا ئاسىيا، ھىندىستان قاتارلىق جايلار بىلەن مالغا تېگىشىلەتتى. تەڭ ھوقۇقسىز ئىلى شەرتنامىسى ئىمزالانغاندىن كېيىن، چەت ئەللىك سودىگەرلەر باج كەچۈرۈم قىلىش ئىمتىيازىغا ئىگە بولۇپ، تاشقى سودىنى مونوپول قىلىۋالدى. مىنگو يىللىرىدا تاشقى سودىدا چوڭ تەرەققىيات بولمىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن تاشقى سودىنى دۆلەت بىر تۇتاش باشقۇردى. ئاقسۇ شەھىرىدىكى تاشقى سودا ئاپپاراتلىرى تاشقى سودا تاۋارلىرىنى سېتىۋېلىش، پىششىقلاپ ئىشلەش، ئىشلەپچىقىرىشقا ئاساسلىق مەسئۇل بولدى.

§1. سېتىۋېلىش ۋە پىششىقلاش

1956-يىلى 12-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ 20 نەپەر ئىشچى-خىزمەتچىسى بارئىدى. 1957-يىلى 8-ئايدا چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش گۇرۇپپىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك چارۋا مەھسۇلاتلىرى تارماق شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1958-يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك تاشقى سودا جىگلىبۇسىغا ئۆزگەرتىلىپ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىشنى ئاساس قىلدى، بىر قىسمىنى پىششىقلاپ ئىشلەپ، ئىچكى جەھەتتە ساتقاندىن تاشقىرى، كۆپ قىسمىنى ۋىلايەتلىك شۆبە شىركەت ئارقىلىق ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى سودا تارماقلىرىنىڭ چەت ئەلگە ئېكسپورت قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. قۇمباش ۋە قاراتال يېزىلىرىغا سېتىۋېلىش كادىرلىرى سەپلەپ ئېرىلدى. قالدى جايلارنىڭ سېتىۋېلىش خىزمىتىگە 212 نەپەر ۋەكالەتەن سېتىۋالغۇچى مەسئۇل بولدى.

1959-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى، يەرلىك مەھسۇلاتلار، يېمەكلىك ۋە پىلە غوزىدىن ئىبارەت تۆت كەسىپ تەسىس قىلىندى. ھەرقايسى رايونلاردا تاشقى سودا سېتىۋېلىش پونكىتلىرى قۇرۇلدى. چوڭ ئەترەتلەردە ۋەكالەتەن سېتىۋالغۇچىلار قويۇلدى.

1965-يىلى 8-ئايدا ناھىيىگە قاراشلىق تاشقى سودا ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ بارلىق كەسىپي ۋە سېتىۋېلىش خىزمىتى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

1977-يىلى 9-ئايدا ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭغا شەھەر ئىچىدىكى سېتىۋېلىش پونكىتى، بەشتۆگەمەن سېتىۋېلىش پونكىتى، قاراتال سېتىۋېلىش پونكىتى، توپلۇق سېتىۋېلىش پونكىتى، قۇمباش سېتىۋېلىش پونكىتى، ئايكۆل سېتىۋېلىش پونكىتى، شوتا قۇدۇق سېتىۋېلىش پونكىتى ۋە توقاي سېتىۋېلىش پونكىتى قارايدىغان بولدى.

1984-يىلىنىڭ كېينىكى يېرىم يىلدا، شەھەرلىك تاشقى سودا شىركىتى تەمىنات-سودا كوپېراتىپىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان تەمىنات-سودا كوپېراتىپى چاي-چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى تەسىس قىلىندى.

بىر قىسىم يىللاردىكى بىرقانچە خىل چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 ــ 26

يىللار	قوي يۇڭى (كىلوگرام)	قوي تېرىسى (دانە)	كالا تېرىسى (دانە)	ئۆچكە تۈكى (كىلوگرام)	ئۆچكە يۇڭى (كىلوگرام)	ئۆچكە تېرىسى (دانە)	قوي، ئۆچكە ئوچىسى (تال)	ئۆچكە يۇڭى (كىلوگرام)	تاك يالىسى، قۇيرۇقى (كىلوگرام)	ئەل تېرە، قوي تېرىسى (دانە)
1958	392481	98821	9490	4065	22812	52255	78218	2494	4976	
1959	443329	56742	1129	8687	29828	30700	34262	3185	8219	
1960	403986	62709	6390	10938	24052	24828	42109	2185	4652	
1961	353847	55141	3253	7999	20317	22649	45340	1336	21546	
1962	71349	17619	1190	1290	3751	10044	21334	61	791	
1979	52776	6204	522	2613	9680	7660	11265	4	1195	2658
1980	101455	7994	4664	2776	10589	8012	12562	79	1670	1351
1981	113099	41355	3737	3632	11277	21325	13628	137	1150	2093
1982	127912	27742	1154	4195	13298	20437	28296	318	1182	3117
1983	129688	41594	2735	3463	14348	30402	36314	1042	855	1615
1984	121450	33264	3427	3815	17840	26649	34000	1100	661	4340
1985	143189	6485	4381	16858	64065	48165	1432	726	2338	

ئەسكەرتىش: جەدۋەلدىكى 1958-يىلدىن 1962-يىلغىچە بولغان سانلار ئاقسۇ ناھىيىسى بەلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۇرۇۋېتىلگەن چاغدىكى سان.

تاشقى سودا ئىدارىسىدە ئۇنىۋېرسال پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، جۈۋا تىكىش ۋە يۇڭ بۇيۇملارنى ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرى يولغا قويۇلدى. گىلەم توقۇشتا قول ئەمگىكىگە تايىنىلدى.

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە تاشقى سودىنىڭ سېتىۋېلىش-پىششىقلاپ ئىشلەش ئەھۋالى

بىرلىكى: يۈەن

جەدۋەل 9 ــ 27

يىللار	سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتى	سىرتقا يۆتكەلگەن ئومۇمىي قىممىتى	ئىچكى قىسىمدا سېتىلغان ئومۇمىي قىممىتى	پىششىقلاپ ئىشلەش گەن ئومۇمىي قىممىتى	چارۋا مەھسۇلاتلىرى تورى	يېمەكلىك، يەرلىك مەھسۇلات تورى	توقۇلما ھۇنەر-سەنئەت تورى
1979	814182	435479	76346		229437	576104	8641
1980	969040	1462915	113426	10984	433475	519359	16206
1981	1021417	1140214	126185	108224	512106	411186	98125
1982	1250374	1430546	88060	157148	603563	461455	185356
1983	1084272	112223	164884	24301	688741	223622	171909
1984	781174		77928	18149	582234	173576	25364
1985	1296240	1694443	622542		1178692		117548

§2. سېتىپ چىقىرىش

ئاقسۇنىڭ ئەنئەنىۋى ئېكسپورت تاۋارلىرى — يۇڭ-تېرە قاتارلىق چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ۋە دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلاردىن ئىبارەت. 50-يىللاردىلا سېتىۋېلىنىش ۋە سېتىلىش مىقدارى خېلى كۆلەمگە ئىگە ئىدى. 1966-يىلدىن كېيىنكى ئون يىل-دىن ئارتۇق ۋاقىتتا « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ سەۋەبىدىن تاشقى سودا ئېغىر ئوگۇش-سىزلىققا ئۇچرىدى. 1979-يىلى 4611.35 يۈەن زىيان كۆرۈلدى. 1980-يىلى بىرئاز ياخشىلىنىش بولدى. 1981-يىلى 23 مىڭ 400 يۈەن، 1982-يىلى 14 مىڭ 800 يۈەن، 1983-يىلى 27 مىڭ 700 يۈەن، 1984-يىلى 14 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىندى.

1985-يىلى چاي، چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىدە ھۆددىگەرلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ھۆددىگەرلىك نۇقتىسى جەمئىي ئونغا يەتتى. يىل ئاخىرىغىچە ئوچ نۇقتا ۋەزىپىسىنى %70 ئورۇن-دىغاندىن باشقا، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ھۆددىگە ئالغان ۋەزىپىنى ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى. ھۆد-دىگەرلىك نۇقتىلىرىنىڭ ۋەزىپە ئومۇمىي قىممىتى 970 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئەمەلىي ئورۇندالغىنى 1 مىليون 345 مىڭ يۈەنگە يەتتى. مۇشۇ بىر يىلدا پايدا 82 مىڭ 700 يۈەنگە يېتىپ، پايدا پىلا-نى %309 ئورۇندالدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نۇقتىلىق ئېكسپورت تاۋارلىرى مۇنۇلار:

(1) قوي يۇڭى. ئۇنىڭ تالالىرى ئىنچىكە ھەم تەكشى، يۇمشاق، تارتىش كۈچى زور، ئىلاستىكلىقى ياخشى، نەملىك سۇمۇرۇشى كۈچلۈك، ئىسسىقلىق ئۆتكۈزۈشچانلىقى ناچار. ھەر يىلى 100 تونىنىدىن ئارتۇق سېتىۋېلىشقا بولىدۇ. بۇ چارۋا مەھسۇلاتلىرى ئىچىدىكى مىقدارى كۆپ تاۋار.

(2) كالا، ئات، قوي تېرىسى ئاساس قىلىنغان ھەرخىل تېرە. بۇلاردىن ھەر يىلى 60 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق سېتىۋېلىنىدۇ.

(3) ئۆچكە تىۋىتى. ئۇنىڭ ئاق، قىزغۇچ، كۈك رەڭدىكىلىرى بار. ئاق رەڭلىكى ئەڭ ياخشى بولۇپ، ئۇنى ھەرخىل رەڭدە بويىشقا بولىدۇ. قىزغۇچ، كۈك رەڭدىكىلىرى 2-ئورۇندا تۇرىدۇ. ھەر يىلى تۆت تونىنا ئەتراپىدا تىۋىت سېتىۋېلىشقا بولىدۇ، ئۇ، ئېكسپورت قىلىنىدۇ ۋە ئىچكى قىسمدا سېتىلىدۇ.

(4) يايلى ۋە قۇيرۇق. بۇ، چوشقا يايلى، ئات يايلى، ئات قۇيرۇقى، قوتاز قۇيرۇقى قاتار-لىقلاردىن ئىبارەت. چوشقا يايلى ۋە ئات يايلى خەلقئارادا ياخشى ئابرويغا ئىگە بولۇپ، ھەر يىلى بىر تونىنا ئەتراپىدا سېتىۋېلىنىدۇ.

(5) ئۆچەي، ئاساسلىقى چوشقا، كالا، قوي، ئۆچكە ئۆچىيىدىن ئىبارەت. ئۇ، سېرىق ئۇ-چەي، سۇرلەنگەن ئۆچەي، قېزا قاتارلىق مەھسۇلاتلارنى تەييارلاشقا باب كېلىدۇ. قوي ئۆچىيى نېپىز، ئىلاستىكلىقى زور، سۇركۈلەشكە چىداملىق بولۇپ، ھەرخىل ئوقيا كىرىچى، چويلا توپ، پەي توپ پالىقى ۋە تارا ئىشلەشكە بولىدۇ. شۇنىڭدەك تاشقى كېسەل ئوپېراتسىيىسىدە تىكىش يې-پى قىلىشقا بولىدۇ. ھەر يىلى 40 مىڭ تالدىن 50 مىڭ تالغىچە قوي، ئۆچكە ئۆچىيى سېتىۋېلىنىدۇ.

(6) ئەلتېرە قوي تېرىسى. ئەسلى ئىسمى قارا كۆل كۆرپىسى بولۇپ، خەلقئارا بازاردا پارس كۆرپىسى دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ برقەدەر يۇقىرى ئابرويغا ئىگە. ئۇ ھەرخىل پاسۇندىكى ئۇرۇ-مە جۇۋا، تۇماق، كۆرپە ياقا، جىيەك ۋە شارپا قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە باب كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن ھەر يىلى 4000 پارچىدىن ئارتۇق سېتىۋېلىنىدۇ.

(7) يېمەكلىك، يەرلىك مەھسۇلاتلار تۇرى. بۇ، قولماق، زىرە، ئابدىمىلىك، تاۋۇز گازىرى، ياڭاق، ئۆرۈك مېغىزى، شاپتۇل مېغىزى، زاراڭزا، موخورکا، خۇرجۇن قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئا-لىدۇ؛ قولماق ئاساس قىلىنىدۇ. 60-يىللاردا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودىدا توڭ-

لىتىلغان ھەرخىل ئۆي قۇشلىرى، سېرىق ماي، سۈت پاراشوكى، فېنتوزا ۋە ھەرخىل قۇرۇق ھەم ھۆل مېۋە-چېۋە قوغۇن-تاۋۇز ئېكسپورت قىلىنغانىدى.

1972-يىلى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى شاڭخەيدىن 7000 تۇپ ئاچچىق تەملىك قۇلماق كۆچىتى كەلتۈرۈپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك سۇپەتلىك ئۈرۈقچىلىق مەيدانىدا ئۆستۈرۈشكە باشلىدى. 1980-يىلى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ئېگەرچى، بەشتۆگمەن، قاراتال، توپلۇق قاتارلىق يېزىلاردا ئۆستۈرۈلدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە 1000 مو ئەتراپىغا يەتتى. قۇلماقنىڭ سۈپىتى يۇقىرى بولۇپ، ھەر كىلوگرام قۇرۇتۇلغان قۇلماقنى سەككىز يۈەندىن سېتىشقا بولاتتى. لېكىن خەلقئارا بازاردىكى رىقابەت كەسكىن بولغاچقا، قۇلماقنىڭ باھاسى تەدرىجىي تۆۋەنلەپ، سەككىز يۈەندىن ئالتە يۈەنگە، تۆت يۈەنگە چۈشۈپ قالدى. ھەر مو يەردىكى قۇلماقتىن 600 يۈەن چامىسىدا پايدا ئېلىشقا بولىدۇ. شەھەر بويىچە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 60 تونىنا ئەتراپىدا قۇلماق ئېلىنىدۇ. سېتىۋېلىنغان قۇلماقنى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى پىلان بويىچە ئېكسپورتقا ئۈيۈشتۇرۇپ، رۇمىنىيە، پولشا، بۇلغارىيە ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق دۆلەتلەرگە ساتىدۇ.

(8) پىلە غوزىسى. يېزىلار ئۇجمە ئۆستۈرۈپ پىلە بېقىشقا ئادەتلەنگەن، شەھەر بويىچە ھەر يىلى 800 قاپتىن 1200 قاپقىچە پىلە بېقىلىپ، ئون تونىنا ئەتراپىدا پىلە غوزىسى يېغىۋېلىنىدۇ. قۇمباش يېزىسىدىلا ھەر يىلى تۆت تونىنىدىن بەش تونىنغىچە غوزا يېغىۋېلىشقا بولىدۇ.

(9) گىلەم قولدا توقۇلىدۇ. 1980-يىلدىن باشلاپ سىرتقا چىقىرىش ئۈچۈن توقۇلۇشقا باشلىدى، ھەر يىلى 500 كۋادرات مېتر ھەرخىل گىلەم توقۇلۇپ، ئاساسلىقى، ئامېرىكا، غەربىي گېرمانىيە، كۇۋەيت، ئەنگلىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ سودىگەرلىرىگە سېتىلدى. 1980-يىلدىن 1984-يىلغىچە جەمئىي 2047 كۋادرات مېتر گىلەم توقۇلۇپ، 45 مىڭ يۈەن ساپ پايدا ئېلىندى. 1985-يىلى بازار كاساتلاشقانلىقتىن ئىشلەپچىقىرىش ئاساسىي جەھەتتىن توختىتىلدى.

(10) ئېكسپورت قىلىنىدىغان باشقا مەھسۇلاتلاردىن چۇچۇك بۇيا، چۇچۇك بۇيا مەلھىمى، بۇغا مۈڭگۈزى، ئۈرۈك مېغىزى، شاپتۇل مېغىزى قاتارلىقلار بولۇپ، 1983-يىلدىن كېيىن بۇ نەرسىلەر بىلەن ۋىلايەتلىك تىببىي دورا شىركىتى تىجارەت قىلىدىغان بولدى.

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە يەرلىك مەھسۇلاتلار ۋە گىلەمنىڭ سېتىۋېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 ــ 28

يىللار	پىلە غوزىسى (كىلوگرام)	تادىم چېچى (كىلوگرام)	چۇچۇك بۇيا يىلتىزى (كىلوگرام)	چۇچۇك بۇيا مەلھىمى (كىلوگرام)	قۇلماق (كىلوگرام)	ياڭاق (كىلوگرام)	زىرە (كىلوگرام)	ئانىسىلىك (كىلوگرام)	زاراڭزا (كىلوگرام)	گىلەم (كۋادرات مېتر)
1979	3459	68	144240	69000	8698	10020	214	9	62440	
1980	5622	352	335980	7000	15939	21010	4484	2133	124040	
1981	8152	784	32400		29800	10000	4343	21610	69650	418
1982	11782	387			41000	5005	6006	21100	66570	865
1983	15320	738			23534	5270	9149	5526	40110	425
1984	8052	224			28700		8280		45360	50
1985	5544									

ئوننىچى قىسىم ئىگىلىك باشقۇرۇش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن دېموكراتىك ئىسلاھات ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئارقىلىق پىلانلىق ئىگىلىك ئۇسۇلىنى بەرپا قىلىندى. ئاقسۇ ناھىيىلىك (شەھەرلىك) خەلق ھۆكۈمىتى مەركەز، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىغا ئاساسەن، ئاقسۇ ناھىيىلىك (شەھەرلىك) پارتكومنىڭ مۇزاكىرىسى، ناھىيىلىك (شەھەرلىك) خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللىشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇزاق مەزگىللىك پىلان، بەشىللىق پىلان ۋە يىللىق پىلان تۈزۈپ چىقىپ، مۇھىم ماددىي ئەشيالارنى پىلانلىق تىزگىنلەپ، ناھىيە دەرىجىلىك ئىگىلىكنىڭ سوتسىيالىزم يولىنى بويلاپ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. كونكرېت باشقۇرۇش جەريانىدا بەزى تەرەپلەردىكى چەكلىمىلەر بەك قاتتىق بولۇپ كەتكەچكە، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاشقا پايدىسىز بولدى. 1979-يىلدىن بۇيان ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى پەيدىنپەي ئىلىپ بېرىلىپ، دۆلەت پىلانىنىڭ يېتەكچىلىكى ئاستىدا، بازارنىڭ تەڭشەش رولى جارى قىلدۇرۇلۇپ، ئاقسۇ شەھرىنىڭ ئىگىلىكى برقەدەر زور تەرەققىياتقا ئېرىشتۈرۈلدى. ئىگىلىك باشقۇرۇش كارخانىلارنىڭ مىكرولۇق باشقۇرۇشى ۋە ناھىيە دەرىجىلىك ماكرولۇق باشقۇرۇشقا ئايرىلدى. مىكرولۇق باشقۇرۇش كىتابىمىزنىڭ ھەرقايسى ئىقتىسادىي خىزمەت توغرىسىدىكى قىسىملىرىدا بايان قىلىندى، ناھىيە دەرىجىلىك باشقۇرۇشنىڭ ئاساسلىق ئىش بېجىرىش ئاپپاراتى — ناھىيىلىك (شەھەرلىك) پىلان كومىتېتى 1982-يىلى يەنە ناھىيىلىك ئىقتىسادىي كومىتېت قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىدىكى سانائەت، قاتناش قاتارلىق كارخانىلار بىر تۈتاش باشقۇرۇلدى. بۇ قىسىمدا ناھىيىلىك (شەھەرلىك) پىلان كومىتېتى، ستاتىستىكا ئىدارىسى، مۇپەتتەش ئىدارىسى، مال باھا ئىدارىسى، سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قاتارلىق ئۇنۇمبرسال باشقۇرۇش تارماقلىرىنىڭ خىزمەتلىرى ئاساسلىق بايان قىلىندۇ.

I باب پلان

1§. پلان تۈزۈش

1956-يىلدىن باشلاپ خەلق ئىگىلىكى تەرەققىيات پلانى تۈزۈلدى. دەسلىپىدە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقنىڭ ئومۇمىي پلانىغا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىلىپ، ھەر يىللىق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش پلانىنى شۇ ئومۇمىي پلاندىكى تەلەپ بويىچە تۈزۈش تەلەپ قىلىندى. 80-يىللاردا خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پلانى تۈزۈلدى ۋە ئىجرا قىلىندى. ناھىيىلىك (شەھەرلىك) مالىيە، ئىقتىساد، پلان تارماقلىرى ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئومۇملاشتۇرۇپ، پىلانىنىڭ دەسلەپكى كوپپىيسىنى تۈزۈپ چىقتى. بۇ پلاننى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك (شەھەرلىك) كومىتېتى قايتا-قايتا مۇزاكىرە قىلغاندىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مۇھاكىمە قىلىپ ماقۇللاشىغا سۇندى. 1984-يىلى 12-ئايدا تۈزۈلگەن « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش » پلانىنىڭ مەزمۇنى يېزا ئىگىلىكىنى ئومۇملاشتۇرۇپ رايونلاشتۇرۇش، تېرىقچىلىقنى رايونلاشتۇرۇش، ئورمانچىلىقنى رايونلاشتۇرۇش، مېۋىلىك دەرەخ بايلىقىنى تەكشۈرۈش ۋە رايونلاشتۇرۇش، چارۋىچىلىقنى رايونلاشتۇرۇش، يېزا-بازار كارخانىلىرىنى رايونلاشتۇرۇش، بېلىقچىلىقنى رايونلاشتۇرۇش، سۇ ئىنشائاتلىرىنى رايونلاشتۇرۇش، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنى رايونلاشتۇرۇش ۋە ئېنېرگىيىنى رايونلاشتۇرۇش قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ناھىيىلىك (شەھەرلىك) پلان تارماقلىرى يەنە مۇھىم ماددىي ئەشيالارنى پلانلاش، باشقۇرۇش، ھۆكۈمەت تاپشۇرغان ھەرقايسى ئىقتىسادىي تارماقلارنى ماسلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئورۇندىشىغا مەسئۇل بولدى.

2§. پلاننىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى

ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1956-يىلدىن 1967-يىلغىچە يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پروگراممىسى 1957-يىلى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈلگەندە، ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى بىلەن پلاننىڭ پەرقى ناھايىتى چوڭ ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. شۇڭا 1958-يىلى 1-ئايدا بۇ تەرەققىيات پروگراممىسىغا تۈزىتىش كىرگۈزۈلدى. 1958-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۈرۈلگەنلىكتىن، يۇقىرىقى تۈزىتىلگەن تەرەققىيات پروگراممىسىنى ئىزچىللاشتۇرۇش مۇمكىن بولمىدى.

1960-يىلى 2-ئايدا 1960-يىلدىن 1968-يىلغىچە يېراق كەلگۈسى پلان تۈزۈپ چىقىلدى. ئۇنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلىرى مۇنداق: تېرىلغۇ يەر 2 مىليون مو؛ يېزا ئىگىلىكى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 318 مىليون يۈەن، ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 400 مىليون كىلوگرام، چارۋا-

نىڭ قوتان قالدۇقى 950 مىڭ، ئۆي قۇشلىرى 2 مىليون 10 مىڭ، ئۆي توشقىنى 850 مىڭ؛ بىنا قىلىنىدىغان ئورمان جەمئىي 1 مىليون مۇ؛ پىلە غوزىسى 1661.5 كىلوگرام؛ بېلىق 35 مىليون كىلوگرامدىن ئارتۇق بولۇش؛ ئوتتۇرا-كىچىك تېپىكى سۇ ئامبىرىدىن ئالتىنى، دامبا قېشى قۇرۇلۇشىدىن 11 نى ياساش؛ 1968-يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى سانائەت يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 45.76 پىرسەنتىنگە يەتكۈزۈش، 6590 تونىنا پولات، 13 مىڭ 350 تونىنا چويۇن ئىشلەپچىقىرىش، مېتاللۇرگىيە سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 68 مىليون 930 مىڭ يۈەنگە، ماشىنىسازلىق سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 48 مىليون 565 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش؛ 1500 تونىنا كۆمۈر، 525 مىڭ تونىنا كۆكۈس ئىشلەپچىقىرىش، 3 مىليون 28 مىڭ كىلوۋات سائەت توك چىقىرىش؛ توققۇز يىل ئىچىدە 24 ئوتتۇرا ۋە كىچىك تېپىكى خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنى قۇرۇپ، 1968-يىلى خىمىيۋى ئوغۇت مەھسۇلاتىنى 35 مىڭ تونىنغا، دېھقانچىلىق دورىلىرىنى 6000 تونىنىغا يەتكۈزۈش؛ ناھىيە بويىچە سەككىز سېمونت زاۋۇتى (گۈڭشى باشقۇرغىنى يەتتە) قۇرۇش، ناھىيە باشقۇرغان سېمونت زاۋۇتىنىڭ يىللىق مەھسۇلاتىنى 42 مىڭ تونىنغا يەتكۈزۈش؛ يېنىك سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنى 1968-يىلى 64 مىليون 372 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش؛ ناھىيە، گۈڭشي، چوڭ ئەترەت، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى ئارىسىدا 1020 كىلومېتر ئاددىي تاشيول ياساش؛ 1965-يىلىغىچە 1183 پوچتا-تېلېگراف پونكىتى (ۋەكالەتخانىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) قۇرۇش، 2569.4 كىلومېتر تېلېفون سىمى تارتىش، يېزا پوچتا يولىنى 1669.5 كىلومېتىرغا يەتكۈزۈش؛ 1968-يىلى تاۋارنىڭ سېتىۋېلىنىش ئومۇمىي سوممىسىنى 88 مىليون 980 مىڭ يۈەنگە، مەملىكەت ئىچىدىكى سېتىپ چىقىرىش سوممىسىنى 57 مىليون 200 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش؛ تاشقى سودىنىڭ سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتىنى 6 مىليون 667 مىڭ يۈەنگە، سېتىپ چىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنى 864 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش؛ سودا تارماقلىرىغا قاراشلىق سانائەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنى 1968-يىلى 13 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش؛ دۆلەتنىڭ ئامبار قالدۇقى ئاشلىق جۈغلانمىسىنى 736 مىليون كىلوگرامغا، يېزىلاردىكى گۈڭشىلارنىڭ زاپاس ئاشلىقىنى 846 مىليون كىلوگرامغا يەتكۈزۈش؛ 1968-يىلى مالىيە كىرىمىنى 70 مىليون 540 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈش؛ ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپنى 189غا؛ بالىلار باغچىسىنى 910غا يەتكۈزۈش؛ بىر سەنئەت ئۆمىكى، 27 كىنوخانا (ئەترەت) قۇرۇش؛ 13 دوختۇرخانا، 152 شىپاخانا قۇرۇش. بۇ پىلان ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى قوشۇۋېتىلگەن مەزگىلدە تۈزۈلگەن بولۇپ، 1962-يىلى بۇ ئىككى ناھىيە بۆلۈندى، شۇڭا بۇ پىلانمۇ ئەمەلىي ئەھمىيىتىنى يوقاتتى. 1958-يىلى 8-ئايدا يەنە قول سانائەتنىڭ بەشيىللىق پىلانى (1958-يىلىدىن 1962-يىلىغىچە) تۈزۈلدى، بۇ پىلاندا 1962-يىلى قول سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ كۆرسەتكۈچى 7 مىليون 234 مىڭ يۈەن بەلگىلەنگەنىدى. پىلان ھەددىدىن ئارتۇق بۇقىرى تۈزۈلگەچكە ئەمەلگە ئاشمىدى.

1962-يىلى ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرى بۆلۈنۈپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش پىلانىدىن باشقا ئۇزاق مەزگىللىك پىلان تۈزۈلمىدى. 1966-يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلىنىپ، ناھىيىنىڭ مالىيە-پىلان خىزمىتى توختاپ قالدى. 1968-يىلى ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم ئىشخانىسى « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1969-يىلدىن 1973-يىلىغىچە داجيەدىن ئۆگىنىش بەشيىللىق دەسلەپكى پىلان » نى تۈزۈپ چىقتى. ئۇنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلىرى مۇنداق: 1973-يىلى 460 مىڭ مو ئاشلىق تېرىپ، بىرلىك مەھسۇلاتىنى 125 كىلوگرامغا، ئومۇمىي مەھسۇلاتىنى 57 مىليون 500 مىڭ كىلوگرامغا يەتكۈزۈش، پاختا كۆلىمىنى 57 مىڭ موغا، بىرلىك مەھسۇلاتىنى 40 كىلوگرامغا، ياغلىق دان كۆلىمىنى 38 مىڭ موغا، بىرلىك مەھسۇلاتىنى 50 كىلوگرامغا

يەتكۈزۈش؛ يېشىل ئوغۇت كۆلىمىنى 5000 موداىن 10 مىك موغا كۆپەيتىش، ھەر يىلى 30 مىك موداىن 40 مىك موغىچە ئېكىزدا تەكرار زىرائەت تېرىش، 1970-يىلدىن ئىلگىرى دولان ئۇستىگە-نىك ئايىغىنى تۈزلەش قۇرۇلۇشىنى پۈتكۈزۈش، ئىككى يىلدىن ئۇچ يىلغىچە شەرقىي قىرغاقتىكى چوڭ ئۆستەكنىڭ قۇرۇلۇشىنى پۈتكۈزۈش، ئۇچ يىل ئىچىدە پۈتۈن ئۆستەكنىڭ سىستېمىسى، سالا ئېتىز، يول قۇرۇلۇشىنى پۈتكۈزۈش، بەش يىل ئىچىدە ئورمان بەلبېغى ۋە ئات، كالا، قوي ئېغىلى، ئام-بار، ئوت-چۆپخانا، قۇدۇق قۇرۇلۇشىنى پۈتكۈزۈش؛ قاراتال، توپلۇق، بەشتۈگمەن گۈڭشېلىرىدىكى ئۇچ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى پۈتكۈزۈش، توپلۇق، ئايكۆل گۈڭشېلىرىنىڭ كۆۋرۈك قۇرۇلۇشىنى پۈتكۈزۈش، يېڭى دەريانى لەيلمە كۆۋرۈك سېلىش، بەشتۈگمەن ۋە قاراتال گۈڭشېلە-رىنىڭ 110 مىك مو بىنەم يېرىدىن پايدىلىنىپ، ئىككى دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇش، بەش يىل ئىچىدە ناھىيىلىك تراكتور پونكىتىدىن باشقا، ھەرقايسى گۈڭشېلارنىڭ تراكتور پونكىتلىرىنى ياخشى باشقۇرۇپ، كىچىك رېمونتنى چوڭ ئەتراپتىن چىقارماسلىقنى ئىشقا ئاشۇرۇش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گۈڭشېلارمۇ ئۇن تارتىش، گۈرۈچ ئاقلاش، ياغ تارتىش، پاختا چىقىرىش ۋە تاختاي تىلىش قاتارلىق كىچىك تېپتىكى دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان زاۋۇتلارنى قۇرۇش، يەتتە يىل ئىچىدە ئايكۆل، توپلۇق گۈڭشېلىرى ۋە يېڭى دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدا پىلان-لىق تۇرداە ئىھاتە ئورمان بەلبېغى ئۆستۈرۈش، ھەربىر گۈڭشېدا 1000 موداىن كۆپرەك ياڭاق با-زىسى يېتىشتۈرۈش، ھەربىر ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىدە 20 موداىن ئۈزۈملۈك باغ، ئۇن مو ئۈجمىلىك باغ يېتىشتۈرۈش، 1973-يىلى چارۋىنىڭ قوتان قالدۇقىنى 240 مىڭدىن 250 مىڭغىچە يەتكۈزۈش، بۇنىڭ ئىچىدە چوشقىنى 15 مىك تۇياققا يەتكۈزۈش، دۆلەتكە 8 مىليون 500 مىك كىلوگرام ئاش-لىق، 30 مىك دەن پاختا، 750 مىك كىلوگرام ياغلىق دان ۋە 10 مىك تۇياق چارۋا يەتكۈزۈپ بېرىش، زاپاس ئاشلىق ئومۇمىي سانىنى 14 مىليون كىلوگرامدىن 15 مىليون كىلوگرامغىچە يەت-كۈزۈش، كوللېكتىپ جۇغلانمىنى ئومۇمىي كىرىمنىڭ سەككىز پىرسەنتىدىن ئون پىرسەنتىگىچە يەت-كۈزۈش.

1968-يىلدىكى پىلاننىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا ياغلىق دان ئومۇمىي مەھسۇلات مىقدارى پىلانى ئورۇندالغاندىن سىرت، باشقا كۆرسەتكۈچلەرنىڭ ھەممىسىدە پىلان ئورۇندالمىدى. 1969-يىلى ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى پىلاندىن ئازغىنىلا ئاشتى. قالغانلىرى پىلاندىكى كۆر-سەتكۈچكە يەتمىدى.

1977-يىلدىن باشلاپ پىلان تەدرىجىي ھالدا ئەقلىغا مۇۋاپىق تۈزۈلدىغان بولدى. 1979-يىللىق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق پىلانى كۆرسەتكۈچى مۇنداق بولدى: ئاشلىق تېرىلىدىغان كۆلەم 400 مىك مو، بىرلىك مەھسۇلاتى 108.7 كىلوگرام؛ پاختا 50 مىك مو، بىرلىك مەھسۇلاتى 18 كىلوگرام؛ چارۋىنىڭ قوتان قالدۇقى 214 مىك 600 تۇياق؛ بىناق قىلىنىدىغان ئورمان 5000 مو. 1980-يىللىق دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچى مۇنداق بولدى: ئاشلىق تېرىلىدىغان كۆلەم 400 مىك مو، بىرلىك مەھسۇلاتى 125 كىلوگرام؛ پاختا 47 مىك 300 مو، بىرلىك مەھسۇلاتى 19 كىلوگرام؛ ياغلىق دان 30 مىك مو، بىرلىكى 50.8 كىلوگ-رام؛ چارۋىنىڭ قوتان قالدۇقى 236 مىك تۇياق؛ ئورمان بىنا قىلىدىغان كۆلەم 5000 مو. 1979-ۋە 1980-يىللىق پىلانلارنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى بىرقەدەر ياخشى بولۇپ، ئومۇمەن پىلاندىكى كۆرسەتكۈچكە يېقىنلاشتى، ئايرىملىرى پىلاندىن ئاشۇرۇپ ئورۇندالدى.

1977-يىلدىن 1990-يىلغىچە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتىن ئودا 13 يىل مول ھوسۇل ئېلىندى. 1990-يىلى ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتىدا يىللىق پىلان 100.3% ئورۇندىلىپ، 7-بەشىيىللىق پىلان-دىكىدىن 11.68%؛ پاختا ئومۇمىي مەھسۇلاتىدا يىللىق پىلان 127.3% ئورۇندىلىپ، 7-بەشىيىللىق

پىلاندىكىدىن 155%؛ قىزىلچا ئومۇمىي مەھسۇلاتىدا يىللىق پىلان 124.1% ئورۇندىلىپ، 7-بەشىلىق پىلاندىكىدىن 32.36% ئېشىپ كەتتى، ياغلىق دان مەھسۇلاتى ئازراق كەملىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، سۇ مەھسۇلاتلىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى پىلاندىكى كۆرسەتكۈچتىن ئېشىپ كەتتى. سانائەتتە پۈل ئوبوروتى جىددىيلەشكەن، بازار سۇنۇس بولغان ۋەزىيەت ئاستىدىمۇ، يىللىق پىلان ئاشۇرۇپ ئورۇندىلىپ، 7-بەشىللىق پىلاندىكىدىن 80.63% ئاشۇرۇلدى؛ ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسىدا پىلان 100% ئورۇندىلىپ، 7-بەشىللىق پىلاندىكىدىن 63.98% ئاشۇرۇلدى. دۆلەت ئىچىدىنلا سېتىۋېلىشتا يىللىق پىلان 170.7% ئورۇندىلىپ، 7-بەشىللىق پىلاندا بەلگىلەنگەن كۆرسەتكۈچتىن 3.3 ھەسسە ئېشىپ كەتتى. بىناكارلىق كەسىپنىڭ مەھسۇلاتى قىممىتىدە يىللىق پىلان 102.3% ئورۇندالدى.

II باب ستاتىستىكا

1956-يىلدىن ئىلگىرى ستاتىستىكا كەسپى پەقەت يېزا ئىگىلىك كەسپىنى ستاتىستىكا قىلىش بىلەنلا چەكلەنگەن. 1956-يىلدىن كېيىن، ستاتىستىكا كەسپى سودا، باج، ئاساسىي قۇرۇلۇش، ماددىي ئىشلەپچىقىرىش، مائاش، مال باھاسى، مەدەنىيەت-مائارىپ قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇنۇمۋېرسال ستاتىستىكىغا، شۇنىڭدەك يەنە زىرائەتلەرنىڭ مەھسۇلات مىقدارىنى نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈش، دېھقانلارنىڭ ئائىلە كىرىم-چىقىمىنى نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈش قاتارلىق خىزمەتلەرگىمۇ كېڭەيدى.

1962-يىلى ناھىيىلىك پىلان ستاتىستىكا بۆلۈمىنىڭ ستاتىستىكا كەسپىدە يېزا ئىگىلىك، سانائەت، ئاساسىي قۇرۇلۇش، ماددىي ئىشلەپچىقىرىش، مائاش، ئۇنۇمۋېرسال ستاتىستىكا قاتارلىق يەتتە تۈرلا بارئىدى. باشقا كەسىپلەرنىڭ بەزىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان، بەزىلىرى ئاساسلىق باشقۇرىدىغان تارماقلارنىڭ تەۋەلىكىدە بولغان، يېزىلاردىن نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈش خىزمىتى توختىتىلغان.

1969-يىلىدىن 1972-يىلىغىچە بولغان ستاتىستىكا كەسپىدە يېزا ئىگىلىك، سانائەت، سودىلا بولۇپ، ماتېرىياللىرى تولۇق بولمىغان.

1973-يىلى يەتتە خىل ستاتىستىكا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، تۈرلۈك ستاتىستىكا كۆرسەتكۈچلىرى يىلمۇ يىل ئۆزگەرتىلدى ۋە كۆپەيتىلدى. كېيىن 1980-يىلى ۋە 1982-يىلى ئۇزۇلۇپ قالغىلى 20 يىلدىن ئارتۇق بولغان دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈش ۋە دېھقانلارنىڭ ئائىلە كىرىم-چىقىمىدىن نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1982-يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ستاتىستىكا خىزمىتىنىڭ كەسپىي دائىرىسى يېزا ئىگىلىك، سانائەت-قاتناش، سودا، ئاساسىي قۇرۇلۇش، ماددىي ئىشلەپچىقىرىش، مائاش، ئۇنۇمۋېرسال ستاتىستىكا قاتارلىق كەسىپلەرنى، شۇنداقلا يەنە يېزىلاردىكى ئىككى خىل نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئاقسۇ شەھىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن شەھەرنىڭ يىللىق مەلۇماتى قوشۇلدى. ستاتىستىكا كۆرسەتكۈچى ئۆتمۈشتىكى يالغۇز ماددىي مىقدار كۆرسەتكۈچىدىن تەدرىجىي ھالدا قىممەت مىقدار كۆرسەتكۈچىگە كېڭەيدى.

III باب مال باھاسى

§1. باھانى باشقۇرۇش

1950-يىلدىن ئىلگىرى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى قەغەز پۇلنى قالايمقان تارقاتقانلىقتىن، مال باھاسى ئۆرلەپ كېتەتتى. شۇڭا خەلق سودا قىلغاندا كۆپىنچە مالغا-مال ئالماشتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىناتتى. 16.5 كىلوگرام بۇغدايغا بىر مېتر خەسە، بىر كىلوگرام قوي يۇڭغا 21 قاپ سەرەڭگە، بىر قويغا 1.25 تاختا چاي ئالماشتۇرۇلاتتى. 1950-يىلى خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاشلىق باھاسىنى تۇراقلاشتۇرۇشنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت بازارنى مۇقىملاشتۇرۇش سىياسىتى قوللىنىلىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى تەدرىجىي تىنچلىنىشقا يۈز تۇتتى.

1953-يىلدىن 1957-يىلغىچە ئاشلىق، پاختا، ياغلىق دانىنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىپ، بىر تۇتاش سېتىش يولغا قويۇلۇپ، قىسمەن دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسى پىلانلىق تۇردە ئۇستۇرۇلدى. جۈملىدىن خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى قېيقالغان سانائەت، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھا پەرقى ئازايتىلدى.

1961-يىلى ئاشلىقنىڭ سېتىۋېلىش باھاسى ئۇستۇرۇلۇپ، بۇغداي باھاسى بىر قېتىمدىلا 43% كۆتۇرۇلدى. 1966-يىلدىن ئىلگىرى 3.25 كىلوگرام بۇغدايغا بىر مېتر خەسە، بىر كىلوگرام قوي يۇڭغا 72 قاپ سەرەڭگە، بىر قويغا 2.2 تاختا چاي تېگىشلىدى. 1966-يىلى ئاشلىق قاتارلىق دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسى يەنە بىر قېتىم ئۇستۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى، ئېلېكتر، تېبىئي دورا، داۋالاش ھەققى، بىر قىسىم سانائەت مەھسۇلاتلىرى، كېسەك-ياغاچ بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، ئىلمە، پاختا توقۇلما بۇيۇملار، ئەمگەك مۇھاپىزەت بۇيۇملىرى، رادىئو قاتارلىقلارنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى تۆۋەنلىتىلدى. نەتىجىدە دېھقانلار بۇرۇنقىغا ئوخشاش مەھسۇلاتى بىلەن تېخىمۇ كۆپ سانائەت ماللىرىنى تېگىشەلەيدىغان بولدى.

1959-يىلدىن 1962-يىلغىچە ئېغىر تەبىئىي ئاپەت يۈز بەرگەنلىكتىن، ئۇنىڭ ئۇستىگە خىزمەتتىكى سەۋەنلىك تۈپەيلىدىن، يېزا ئىگىلىك، سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ئۇدا تۆۋەنلىدى. نۇرغۇن ئاساسلىق ئىستېمال بۇيۇملىرى يېتىشمەيدىغان بولۇپ قالدى، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بازار سودىسىدا باھا زور ھەجمىدە ئۆستى. 1964-يىلى خەلق ئىگىلىكىنىڭ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ، بازار سودىسىدا باھا تۆۋەنلىدى، مال باھاسى نورماللاشتى. باھاسى يۇقىرى تاۋارلارنىڭ كۆپىنچىسىنى تاختاي باھاسى بىلەن تەمىنلەش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1965-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى ۋە ھاكىم رەھبەرلىكىدىكى باھا تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 9-ئايدىن 11-ئايغىچە يېزىلاردا باھا تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1966-يىلى 1-ئايدا 18 كادىر ئاجرىتىلىپ شەھەر ئىچىدە باھا تەكشۈرۈش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى، يېزىلاردىكى ئالتە گۈڭشېدا تەكشۈرۈلگەن 3000 دىن ئارتۇق تاۋار ئىچىدە، خالىتالىق كۆرۈلگىنى 43.9% نى ئىگىلىدى. بۇ قېتىمقى مال باھاسىنى تەكشۈرۈش بازارنى تۈزاقلاش-تۈرۈش، مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئويناندى.

1966-يىلى 4-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ دائىلق ئاشلىقنىڭ بىر تۈتاش سېتىلىش باھاسى ئۆستۈرۈلۈپ، دائىلق ئاشلىقنىڭ بىر تۈتاش سېتىلىش باھاسى بىلەن شۇ چاغدىكى بىر تۈتاش سېتىۋېلىش باھاسى تەڭلەشتۈرۈلدى. زور كۆپ ساندىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر تۇرمۇشىنىڭ ئاشلىق باھاسى ئۆستۈرۈلگەنلىك تەسىرىگە ئۇچرىماسلىقى ئۈچۈن، كىرىمى تۆۋەن ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە ئاشلىق باھا قوشۇمچە ياردەم پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گۆش، تۇخۇم، ئۆي قۇشى ۋە قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى ۋە غەيرىي تاۋارلار-دىن ھەق ئېلىش ئۆلچىمى تۆۋەنلىتىلدى. شۇ يىلى 10-ئايدا بىر قىسىم سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى تۆۋەنلىتىلىپ، شىنجاڭنىڭ مال باھاسى بىلەن ئىچكىرىنىڭ مال باھاسى-نىڭ ئارىسىدىكى پەرق ئازايتىلدى.

1967-يىلدىن باشلاپ مال باھاسى توڭلىتىلدى.

1976-يىلدىن كېيىن ناموۋاپىق باھا پەيدىنپەي تەڭشەلدى. 1979-يىلى 3-ئاينىڭ 9-كۈنى ئاشلىق، پاختا، ياغلىق دان قاتارلىق دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى تەڭ-شەلدى. ئاشلىقنىڭ بىر تۈتاش سېتىۋېلىنىش باھاسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 20% قىزىلچىنىڭ 25% ئۆستۈرۈلدى، ياغلىق داننىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈش ھەجمى ئاشلىق بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولدى. 1979-يىلى 4-ئايدا چوشقا، كالا، قوي گۆشى ۋە ئۆي قۇشى، تۇخۇم، بېلىقنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى ئۆستۈرۈلدى. خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى كۆپەيتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن، ھەربىر ئىشچى-خىزمەتچىگە ھەر ئايدا 6.50 يۈەن قوشۇمچە يېمەكلىكنىڭ باھا قوشۇمچە ياردە-مى تارقىتىپ بېرىش بەلگىلەندى. شۇ يىلى 6-ئايدا تىبىي دورىلارنىڭ باھاسى ۋە تۇرلۇك داۋا-لاش ھەققى ئېلىش ئۆلچىمى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ بېكىتىلدى. 551 خىل جۈڭگوچە ۋە غەربچە دورىلاردىن 260 خىلىنىڭ باھاسىنىڭ ئۆستۈرۈلۈشى خاتا، 64 خىلىنىڭ تۆۋەنلىتىلىشى خاتا بولۇپ، باھانىڭ خاتالىق نىسبىتى 59% بولغان، بۇ ئەھۋال شۇ چاغدا تۈزىتىلدى.

1980-يىلى 4-ئاينىڭ 8-كۈنى جۈڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن « مال باھاسىنى باشقۇرۇشنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، قالايمىغان باھا ئۆستۈرۈش ۋە شەكلى ئۆز-گەرگەن باھا ئۆستۈرۈشنى قەتئىي توسۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش » تارقاتتى. ئاقسۇ ناھىيىسى بۇ ئۇقتۇرۇشنىڭ روھىنى ئىجرا قىلىپ، ھەرقانداق تارماق ۋە ئورۇنلارنىڭ پىلاندا بەلگىلەنگەن تا-ۋارلارنىڭ باھاسىنى ئۆزى بالىگەنچە ئۆستۈرۈشكە بىردەك يول قويماسلىقنى، ئۆزى بالىگەنچە ھەق ئېلىش تۈرىنى كۆپەيتىۋېلىشقا ياكى باھا ئۆستۈرۈش، شەكلى ئۆزگەرگەن باھا ئۆستۈرۈش

چارىسى ئارقىلىق زىيانىنى پايدىغا ئايلاندۇرۇش، مۇكاپات پۇلىنى كۆپەيتىپ تارقىتىشقا رۇخسەت قىلماسلىقنى بەلگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىلىك مال باھا خادىملىرى سەپلىنىپ، مال باھاسىنى تەكشۈرۈش دائىملاشتۇرۇلدى، تۇزۇملەشتۇرۇلدى.

1981-يىلى يېزا ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنىڭ ئەمەلىيلىشىگە ئەگىشىپ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى زور ھەجمىدە ئۆستۈرۈلدى. 1981- ۋە 1982-يىللىرى يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىنى تەڭشەشتىن ئىبارەت بىر تۈردىلا شەھەر بويىچە دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ كىرىمى 34 مىليون 662 مىڭ 600 يۈەن، ھەربىر يېزا نوپۇسىنىڭ ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىمى 146 يۈەن كۆپەيدى. بۇ، دېھقانلارنىڭ بازار سودىسىدا ساتقان دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنىڭ كىرىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قىسمەن تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسى ئۆرلىتىشكىمۇ بولىدىغان، تۆۋەنلىتىشكىمۇ بولىدىغان قىلىپ تەڭشەلدى. ئالىي، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تاماكا، ھاراقنىڭ سېتىلىش باھاسى ئۆستۈرۈلۈپ، دىلۇن، پاختا رەخت، قول سائىتى، تېلېۋىزور، رادىئو قاتارلىق تاۋارلارنىڭ باھاسى چۈشۈرۈلدى.

1983-يىلى 7-ئايدا كۆمۈركان، ماددىي ئەشيا ئىدارىسى، ياغاچ ساقلاش مەيدانى ۋە قۇرۇلۇش ئەتىتىنىڭ 1983-يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلدىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ باھاسى ۋە ئاساسىي قاتلام قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىغا خىراجەت سېلىقى سېلىش ئەھۋالى تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى، بىر يېرىم ئاي ۋاقىت ئىچىدە مال كىرگۈزۈش، پىلان ھالقىسى، بەلگىلەنگەن ۋە تەكشۈرۈش بېكىتىلگەن باھا قاتارلىقلار تەكشۈرۈلۈپ، كۆمۈرنىڭ ئوتتۇرىچە باھاسىنىڭ 39.96% ئۆستۈرۈلگەنلىكى، 57 خىل ھەرخىل تېپىكى پولات ماتېرىياللىرىدىن 15 خىلنىڭ باھاسى خاتا ئۆستۈرۈلگەنلىكى، 15 خىلنىڭ خاتا تۆۋەنلىتىلگەنلىكى، ئۆزى بىلگەنچە باھا قويۇلغانلىقى ۋە قالايمىقان سېلىق چېچىلغانلىقى قاتارلىق مەسىلەر بايقالدى. بۇنىڭدىكى سەۋەب شۇكى، ئۇلار مال باھاسى سىياسىتىگە ئىتىبارسىز قاراپ، بىر تەرەپلىمە ھالدا كارخانىنىڭ پايدىسى ۋە يەرلىك جۇغلانمىنى قوغلاشقان، بۇنىڭدىن تاشقىرى ياغاچ ماتېرىياللىرى ۋە كۆمۈرنىڭ دۆلەت بېكىتكەن باھاسى بەكرەك تۆۋەن بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىنىڭ ئېرىشكەن پايدىسى ئاز بولۇپ قالغان ياكى ئۇلار زىيان تارتقان.

1984-يىلى 12-ئايدا شەھەرلىك مال باھا ئىدارىسى ۋىلايەتلىك مال باھا باشقارمىسىغا ماسلىشىپ، نۆۋەتلىق ئورۇنلارنى ئارىلاپ تەكشۈرۈپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مال باھا خىزمەت ئەھۋالى ياخشى، لېكىن، مەسىلەرمۇ ساقلانغان دېگەن خۇلاسىنى چىقارغان.

بىرىنچى: بەزى ئورۇنلار كارخانىلارنىڭ ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ھوقۇقى كېڭەيتىلگەندىن كېيىن، تاۋارنى مەيلى تاختاي باھاسى بولسۇن ياكى كېلىشىم باھا بويىچە بولسۇن، ئۇنى ئۆز ئالدىغا سېتىپ چىقارسا بولىدۇ، دەپ قارىغان.

ئىككىنچى: كېلىشىم باھادىكى تاۋارلارغا باھا قويۇش چارىسى بىرلىككە كەلمىگەن. تاختاي باھاسىدىكى ۋە كېلىشىم باھادىكى تاۋارلار ئارىلاش سېتىلىپ، قالايمىقانچىلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىلغان.

ئۇچىنچى: سودا بازىرىدىكى تاۋارلارنىڭ خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئىستېمال قۇرۇلمىسىدىكى سالمىقى كۆپەيگەن. شۇڭا شەھەر ئىچىدىكى بازارلاردىكى كۆكتات ۋە 1-، 2-خىل قىس سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ باھاسى دۆلەت دۇكانلىرىدىكى باھادىن ھەسسىلەپ ئۆرلەپ، شەھەر ئىچىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ۋە ئاھالىلەرنىڭ تۇرمۇش چىقىمىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرۇۋەتكەن. 1979-ۋە 1980-يىللىرىدىكى باھا ئۆزگىرىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، تۇرمۇش خراجىتىدە پارچە سېتىلغان مال باھا كۆرسەتكۈچى 5.35% ئۆرلەپ، ھەربىر شەھەر نوپۇسىنىڭ يىلىغا 38.95 يۈەن ئارتۇق خەجلىشىگە توغرا كەلگەن.

تۆتىنچى: ييزىلاردىكى تەمىنات-سودا كوپېراتىپلىرىدا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە سىياسەتكە خىلاپلىق قىلىش، مال باھاسىنى خالىغانچە ئۆستۈرۈۋېلىش ياكى شەكلى ئۆزگەرگەن باھا ئۆستۈرۈش مەسىلىلىرى ساقلانغان.

يۇقىرىقى مەسىلىلەرنى تۈزىتىش ئۈچۈن مال باھا تارماقلىرى تەدبىر قوللىنىپ، بازاردىكى تاۋار باھاسىنىڭ 1980-يىلى 12-ئايدىكى سەۋىيىدە تۇراقلىشىشغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلدى، قەنت-شېكەر، ماي، گۆش قاتارلىق 48 خىل تاۋارنىڭ باھاسىنى ۋە ھەق ئېلىش ئۈلچىمىنى كونترول قىلىپ، ئۆستۈرۈشكە يول قويمىدى. كېلىشىم باھانى تەرتىپكە سېلىپ، ئومۇمەن ئوخشاش خىلدىكى تاۋارنىڭ بازاردىكى باھاسىدىن يۇقىرى قىلمۇبتشكە يول قويمىدى. 1-، 2-خىل تاۋارنى كېلىشىم باھادا سېتىشقا رۇخسەت قىلمىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مەركەزلەشتۈرۈش، بىرلىككە كەلتۈرۈش تەكتلىنىپ، « باھانىڭ كۆپ ئېغىزدىن چىقىشىغا » قارشى تۇرۇلدى، باھا پىلانىنى تەڭشەش قاتتىق كونترول قىلىنىپ، سانائەت، ييزا ئىگىلىك تاۋارلىرىنىڭ پارچە سېتىلىش باھاسىنى ئۆستۈرۈشتە چوقۇم يۇقىرىغا يوللاپ تەستىقلىتىش شەرت قىلىندى. دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئۆستۈرۈشتە چوقۇم يۇقىرىغا يوللاپ تەستىقلىتىش شەرت قىلىندى. دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، ئارتۇق سېتىپ بېرىلگىنىگە باھا قوشۇپ بېرىش ۋە باھا سىرتىدا قوشۇمچە يارداەم بېرىشتە مەھسۇلات تۇرنىنى كۆپەيتىشكە ۋە ھەجمىنى كېڭەيتىشكە رۇخسەت قىلىنمىدى. سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ زاۋۇتتىن چىقىرىلىش باھاسى گەۋدىلىك نامۇۋاپىق بولۇپ قالغان بولسا، پارچە سېتىلىش باھاسىنى ئۆستۈرمىگەن ئەھۋال ئاستىدا سودا-سانائەت بېجىنى كېمەيتىپ ئېلىش ۋە مالىيەدىن قوشۇمچە يارداەم بېرىش قاتارلىق چارىلەر ئارقىلىق ھەل قىلىندى. پىلانلىق ئىشلەپچىقىرىلىپ، تەڭشەپ بېرىلمىغان ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى، جۈملىدىن ئاشۇرۇپ ئىشلەپ، ئۆزى ياساتمىغان قىسمىنىڭ باھاسىدا دۆلەت ئۆزگەرتىپ باھا ئىجرا قىلىندى، ماددىي ئەشيا تارماقلىرى ئاچقان ماگىزىنلار پەقەت ئاممىنىڭ تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق ئوششاق-چۈشۈشەك مەھسۇلاتلار بىلەنلا تەمىنلەيدىغان بولدى، ئومۇمەن ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرى تەمىنلىنىدىغان تاۋارلار مەيلى دۆلەت ئىگىلىكى ياكى كوللېكتىپ ئىگىلىكىدە بولۇشتىن، سانىنىڭ ئاز ياكى كۆپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، تەمىنلەش باھاسى بويىچە ئامبارىدىن ئاجرىتىپ بېرىلدى.

§2. باھانىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى

1944-يىلى مال باھاسى ئۇچقاندەك ئۆرلىدى. ئادەتتە ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ئايلىق مائاشى ئەڭ كۆپ بولغاندىمۇ 600 يۈەندىن ئاشمايتتى. لېكىن، بازاردىكى گۈرۈچنىڭ ھەربىر شىكى 100 يۈەنگە، 100 كىلوگرام ئۇننىڭ باھاسى 4600 يۈەنگە، يېسۇئىلەكنىڭ بىر تۇپى 14 — 15 يۈەنگە، ياغنىڭ بىر كىلوگرامى ئون يۈەنگە سېتىلدى.

مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) 7-ئاينىڭ 2-كۈنى ئاقسۇ ۋالىيى مەھكىمىسى ئۈچتۇرپان ناھىيىسىگە ئاقسۇدا تېزدىن ئاشلىق يۆتكەپ كېلىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى. پەرماندا: « نۆۋەتتە ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر ئىككى ناھىيىسىدە ئاشلىق ناھاسى ئۈچقاندەك ئۆرلەپ كەتتىپ، كۆپلىگەن پۇقرالارنىڭ كۈن كەچۈرمىكى قىيىن بولۇپ قالدى. ئاشلىق باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن، ھاكىمنىڭ خەلقنىڭ يېمەك-ئىچمەك ئىشىنى مۇھىم بىلىپ، ترانسپورت كۈچىنى ئاكتىپ سەپەرۋەر قىلىپ، ئاقسۇغا تېزدىن ئاشلىق يۆتكەپ كېلىشنى كۈتىمىز » دەپىلگەنىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، مال باھاسى ئومۇمەن مۇقىم بولدى. 1980-يىلدىن كېيىن نۇرغۇن تاۋارلارنىڭ باھاسى ئۆرلەپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن شەھەر خەلقنىڭ ئاساسلىق تۇرمۇش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلىنىشى كاپالەتكە ئىگە بولدى، باھا ئۆزاق مۇددەت مۇقىم بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مائاش كىرىمىنىڭ ئېشىش ھەجمى تاۋار باھاسىنىڭ ئۆسۈش ھەجمىدىن چوڭ بولدى. خەلقنىڭ تۇرمۇشى يەنمۇ ياخشىلاندى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1963-يىلدىن 1973-يىلغىچە ئاشلىقنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىش باھاسى

جەدۋەل 10 — 1 بىرلىكى: يۈەن / 100 كىلوگرام

يىللار / تۈرى	1963		1964		1965		1966		1967		1968		1969		1970		1971		1972		1973	
	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش	سېتىۋېلىش	سېتىپ چىقىرىش
بۇغداي	26,00	18,54	24,00	18,54	24,00	24,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00	27,00
قىسقا غوللۇق شال	20,40	14,20	20,40	14,38	20,40	20,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40	23,40
گۈرۈچ	41,00	30,00	41,00	30,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00	41,00
كۆممە قوناق	16,40	12,42	16,40	12,42	16,40	16,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40	18,40
قىزىل قوناق	16,00	11,60	16,00	11,60	16,00	26,00	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20	17,20
ئاق قوناق	16,20		16,20		16,20	16,20	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80
ماش	28,00	20,06	28,00	20,06	28,00	28,00	29,60	29,60	29,60	29,60	29,60	29,60	29,60	29,60	29,60	29,60	29,60	31,00	29,60	31,00		
ئارپا	16,80	12,42	16,80	12,42	16,80	16,80	16,80	16,20	16,80	16,20	16,80	16,20	16,80	16,20	16,80	16,20	16,20	16,20	16,80	16,20	16,80	16,20
قارا بۇغداي	18,00	18,54	18,00	18,54	18,00	18,54	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00	19,00
تېرىق	14,60	11,60	14,60	11,60	14,60	14,60	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80	17,80
يېشىل ماش	32,00	20,92	32,00	20,92	32,00	32,00	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20	35,20
كۆك پۇرچاق	18,60	18,60	18,60	18,60	18,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60	21,60
يېسۇق	22,00		22,00		22,00	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40	24,40
زاۋۇت ئۇنى	29,00		29,00		31,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00	34,00		34,00
قوناق ئۇنى	15,60		15,60		21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00	21,00		21,00
تۇگمەن ئۇنى	25,00		25,00		31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20	31,20		31,20

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1963-يىلدىن 1973-يىلغىچە ياغلىق دانىنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىش باھاسى جەدۋىلى

جەدۋەل 10 — 2 بىرلىكى: يۈەن / 100 كىلوگرام

بۇيۇم نامى	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
زىغىر يېغى	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20
قىچا يېغى	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20	175.20
چىكىلەنگەن چىگىت يېغى	150.00	150.00	150.00	150.00	150.00	150.00	150.00	150.00	150.00	150.00	150.00
شىياۋمو يېغى	264.00	264.00	264.00	264.00	264.00	264.00	264.00	264.00	264.00	264.00	264.00
كەندىر يېغى	148.00	148.00	148.00	148.00	148.00	148.00	148.00	148.00	148.00	148.00	148.00
زاراڭزا يېغى	201.40	201.40	201.40	201.40	201.40	201.40	201.40	201.40	201.40	201.40	201.40
دامو يېغى	210.00	210.00	210.00	210.00	210.00	210.00	210.00	210.00	210.00	210.00	210.00
ئاپتاپىپەرمس يېغى	226.20	226.20	226.20	226.20	226.20	226.20	226.20	226.20	226.20	226.20	226.20

1963-يىلدىن 1973-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ياغلىق دانىنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسى

جەدۋەل 10 — 3 بىرلىكى: يۈەن / 100 كىلوگرام

بۇيۇم نامى	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
زىغىر	44.40	44.40	44.40	44.40	44.40	44.40	44.40	44.40	56.00	56.00	56.00
قىچا	44.40	44.40	44.40	44.40	44.40	44.40	44.40	44.40	56.00	56.00	56.00
كۈنجۈت	80.00	80.00	80.00	80.00	80.00	80.00	80.00	80.00	84.00	84.00	84.00
زاراڭزا	33.20	33.20	33.20	33.20	33.20	33.20	33.20	33.20	39.20	39.20	39.20
چىگىت	12.20	12.20	12.20	12.20	12.20	12.20	12.20	12.20	12.20	13.40	13.40
كەندىر	26.60	26.60	26.60	26.60	26.60	26.60	26.60	26.60	30.80	30.80	30.80
ئاپتاپىپەرمس	40.00	40.00	40.00	40.00	40.00	40.00	40.00	40.00	44.80	44.80	44.80
ئابدىسلىك	40.00	40.00	40.00	40.00	40.00	40.00	40.00	40.00	56.00	56.00	56.00

1973-، 1985-يىللىرىدىكى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەردىكى ئاساسلىق ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ باھاسى

جەدۋەل 10 — 4 بىرلىكى: يۈەن

بۇيۇم نامى	تۈلچىمى، ماركىسى	بىرلىكى	1973-يىلى	1985-يىلى
1. ئاساسىي يېمەكلىك		كىلوگرام		
1) گۈرۈچ	2-دەرىجىلىك	كىلوگرام	0.41	0.41
2) بۇغداي ئۇن	ئادەتتىكى زاۋۇت ئۇنى	كىلوگرام	0.34	0.34
3) قوناق ئۇن		كىلوگرام	0.21	0.21
2. قوشۇمچە يېمەكلىك				
4) ئۆسۈملۈك مېيى	قىچا، زىغىر يېغى	كىلوگرام	0.438	0.438
5) چوشقا گۆشى	سۆڭەكلىك 2-دەرىجىلىك	كىلوگرام	1.90	2.90
6) قوي گۆشى	سۆڭەكلىك 1-دەرىجىلىك	كىلوگرام	1.15	4.50
7) تۇخۇم	يېڭى، ساق	كىلوگرام	2.90 — 2.60	3.20
8) تۇز	تەبىئىي تۇز	كىلوگرام	0.16	0.27

جەدۋەل 10 ــ 4 (داۋامى)

9) كۆكنار	1-نايدىن 11-نايەنجە يېڭى كۆكناتنىڭ ئارىلاش ئوتتۇرىچە باھاسى	كىلوگرام	3,20	3,50
10) پىنتۇرا	قوناق پىنتۇرىسى	كىلوگرام	1,98	2,70
11) جاگىز	ئادەتتىكى	كىلوگرام	0,45	0,45
12) ئاچچىقسۇ	ئادەتتىكى	كىلوگرام	0,30	0,30
13) قاراچاي	خۇمەن خەلق قارا چېيى	كىلوگرام	2,70	3,09
14) ئاماكا	تەنھىن يۇكخۇلۇق	قاپ	0,25	خىگدا 0,50
15) ئاق شېكەر	ئاق قۇم شېكەر	كىلوگرام	1,90	1,68
16) كەمپوت	شىنجاڭ قاتتىق كەمپوتى	كىلوگرام	3,30	2,61
17) پېچىنە	ئادەتتىكى، قاچىلانمىغان	كىلوگرام	1,24	1,31
18) سۇت	1-نايدىن 11-نايەنجە ئوتتۇرىچە ئارىلاشما باھا	كىلوگرام	0,30	0,40
19) ئاق ھاراق	قاچىلانمىغان 50 گرادۇسلۇق	كىلوگرام	3,27	3,27
3. كۈندىلىك يۇيۇم				
20) خەسە	تۆلجە ملىك 63×2164×3623	كىلوگرام	0,86	1,08
21) كاجى	كۆك كاجى، فەنلامىك 21×2/42	مېتر	2,29	2,60
22) تور پاختا	ئوتتۇرا دەرىجىلىك	كىلوگرام	2,28	3,16
23) لۆڭگە	16 دانە 19,5 ئىككى سىدام رەڭلىك لۆڭگە	تال	0,83	0,94
24) تۇتىتلىق توقۇلما كۆڭلەك	كۆيتۇلۇق 211 قىنىق رەڭ قبلىن تۇتىتلىق ئېگىز ياقلىق ئەرلەرنىڭ مايكىسى 95 سانتىمېتىرلىق	دانە	6,65	9,77
25) لاتا ئاياق	شىشەدە ئىشلەنگەن 40-نومۇرلۇق ئەرەنچە چىمەرقوت	جۈپ	5,42	5,40
26) پاختلىق رېزىنكە ئاياق	دەنجاڭدا ئىشلەنگەن 40-نومۇر	جۈپ	6,54	6,60
27) ئەتىر سوپۇن	شاڭخەيدە ئىشلەنگەن ئەتىر سوپۇن	پارچە	0,53	0,54
28) سوپۇن	تەگرىتاغ سوپۇنى	توقاچ	0,59	0,55
29) چىش پاستىسى	شاڭخەيدە ئىشلەنگەن جۇڭخۇا ماركىلىق	تال	0,50	0,51
30) تەلەڭگە	ئۈرۈمچىدە ئىشلەنگەن 34 سانتىمېتىرلىق بىرىنچى دەرىجىلىك	دانە	2,16	2,38
31) ئىستاكان	ئۈرۈمچىدە ئىشلەنگەن 9 سانتىمېتىر (ب) ئاق بىرىنچى دەرىجە	دانە	0,71	0,90
32) تۆمۈر قاپلىق چايدان	شاڭخەيىنىڭ 5 باڭلىق كۆللۈك ئالپومىن ياپقۇچلۇق	دانە	7,06	8,20
33) سەرەڭگە	ئۈرۈمچىدە ئىشلەنگەن شىنجاڭ سەرەڭگىسى	قاپ	0,02	0,03
34) لامپۇچكا	ئۈرۈمچىدە ئىشلەنگەن 25 W 220 V	دانە	0,53	0,52
35) يېپ	3 / 42 عالىنەك يېپ 450 مېتر	دانە	0,30	0,31
36) چىنە	ئوتتۇراھال چىنە	دانە	0,54	
37) قېرىنداش قەلەم	شاڭخەيدە ئىشلەنگەن 3544 ماركىلىق ئۈچۈرگۈچلۇك	دانە	0,07	0,06
38) ئىش قەغىزى	شىنجاڭدا ئىشلەنگەن 70 گرام 2-نومۇرلۇق	ۋاراق	0,10	
39) كۆمۈر	كۆمۈر	تونا	35,0055	35,0055
40) ئوتۇن	ئوتۇرۇق	كىلوگرام	0,20	0,20
41) كېرسىن	چىراغ يورۇتۇقا ئىشلىتىدىغان	كىلوگرام	0,76	0,76
42) ئۈي ئىجارىسى	ھۆكۈمەت ئۈيى، ياغاچ، كېسەك تام	كۋادرات مېتر	0,03	0,05
43) توك پۇلى	خەلقنىڭ يورۇتۇقا ئىشلەتكەن توكى	كىلوۋات سائەت	0,26	0,22
44) ساتىراش	ئەر، ئوتتۇراھال، قۇرۇتۇلمايدۇ	قېتىم	0,30	0,40
45) مۇنچا	ئادەتتىكى مۇنچا	قېتىم	0,30	0,30
46) كىنو بىلىتى	ھىكايە فىلىم بىلىتى	دانە	0,15	0,15
47) موزدۇز	رېزىنكە چەمەنىڭ ئالدى-كەينىگە ناھالە قېقىش	جۈپ	1,30	3,00
48) كېسىم تىكىش مانچىسى	ئەرەنچە يالاڭ، جۇڭسەن چاپان	يۈرۈش	2,00	10,00
49) يەسلى ھەققى	بىر ئادەم، بىرىم بېقىش، تاماق بېرىلمەيدۇ	ئاي	7,00	يازدا 3,00 بقىشتا 6,00

قسمەن يىللاردا ئاقسۇ شەھىرىدە ئاساسلىق كۆكتاتلارنىڭ ئوتتۇرىچە سېتىلىش باھا جەدۋىلى

جەدۋەل 10 ـــ 5 بىرلىكى: يۈەن / كىلوگرام

كۆكتاتلار \ يىللار	1958	1961	1962	1965	1970	1976	1985
پالەك				0.15	0.17	0.216	0.20
كۆدە	0.12	0.18	0.50	0.13	0.175	0.30	0.85
يازلىق يېشىلەك	0.5	0.10	0.10	0.04	0.05	0.05	0.12
ئاق تۇرۇپ						0.10	0.34
قىزىل تۇرۇپ						0.156	0.30
ئوسۇك						0.20	0.15
سەي كاۋىسى					0.105	0.10	0.35
كاللەك بەسەي	0.20	0.50	0.25			0.10	0.20
كۆك لازا	0.13	0.50	0.25	0.04	0.14	0.14	0.40
پىدىگەن	0.12	0.50	0.10	0.11	0.13	0.123	0.40
قىزىل مۆچ				0.25	0.25	0.25	0.25
تەرخەمەك	0.10	0.40	0.40		0.13	0.20	0.30
پەمىدۇر	0.10	0.40	0.25	0.15	0.19	0.20	0.40
چامغۇر				0.06	0.08	0.077	0.11
دادۇر				0.22	0.26	0.34	0.50
جاڭدو	0.20	1.00	0.40	0.22	0.25	0.408	0.65
كەرەپشە				0.12	0.20	0.12	0.24
ياڭيۇ	0.115	0.80	0.40	0.18	0.18	0.20	0.25
كۈزلۈك يېشىلەك				0.066	0.066	0.08	0.15
سەۋزە	0.20	0.40	0.20	0.113	0.113	0.15	0.30
سۇغىپىياز	0.30	0.50	0.30				
پىسى پۇرچاق	0.30	1.00	0.40				
تۇرۇپ	0.11	0.30	0.15				

ئىزاھات: ① ئاق تۇرۇپ ـــ ئۇششاق باشلىق ئاق تۇرۇپنى كۆرسىتىدۇ.

② 1985-يىلى كۆكتات باھاسىنى بازار ئارقىلىق تەڭشەش يولغا قويۇلدى. يۇقىرىقى جەدۋەلدىكى مۇشۇ يىلدىكى كۆكتات باھاسى بازاردىكى كۆكتات باھاسىنىڭ ئوتتۇرىچە باھاسى، باشقا يىللاردىكى باھا دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تاختاي باھاسى بىلەن بازار باھاسى ئومۇملاشتۇرۇلغان ئوتتۇرىچە باھا. 1985-يىلى ئەتىيازلىق، يازلىق كۆكتاتنىڭ بازاردىكى باھاسى دۆلەتنىڭ تاختاي باھاسىدىن بىر-ئىككى ھەسسە يۇقىرى بولدى، قىشلىق كۆكتاتنىڭ باھاسى بىر ھەسسىدىن يۇقىرى بولدى.

IV باب ئۆلچەم

مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) ئاقسۇ شەھىرى يەر بېجى ئىشلەتكەن. خەلق ئارىسىدا « چارەك » ئىشلىتىلگەن (بىر چارەك 12 كىلوگرام). بەزى بازارلاردىكى سودىدا بەزى دېھقانلار ھېلىمۇ چارەك ئىشلىتىدۇ. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە سۇ يېغىنى ئۆلچەشتە « كەمچى » (بىر كەمچى تەخمىنەن 250 گرام)، پاختا رەختنى ئۆلچەشتە گەز (بىر گەز تەخمىنەن 70 سانتىمېتر) ئىشلىتىلدى. كۆكتات ناھايىتى كۆپ ۋاقىتلار جىگلانماي توپ، تۇتام، دۆۋە دەپ ئۆلچەندى. مېۋە-چېۋە سېۋەت بىلەن، تاۋۇز، قوغۇن دانە بىلەن ئۆلچەندى. مۇساپە ھېسابلاشتا « چاقىرىم » (بىر چاقىرىم تەخمىنەن يېرىم كىلومېتر) قوللىنىلدى. ئۇزۇنلۇق مۆلچەرلەشتە غۇلاچ (تەخمىنەن 1.6 مېتر) قوللىنىلدى.

1977-يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، ئۆلچەم باشقۇرۇش ئاپپاراتى يوق بولۇشتەك تارىخقا خاتىمە بېرىلدى. ئۇ 1984-يىلى ئاقسۇ شەھەرلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكتىغا ئۆزگەرتىلىپ، كەسپىي جەھەتتە ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت ئۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

يېڭى ئۆلچەش ئەسۋابى، ئاساسلىقى، قول تارازىسى بولۇپ، ئۇ چوكىلىق تارازا، ئوستەل تارازىسى، تەخسىلىك تارازا، يەر ئوستى گىر، يەرگە ئورنىتىلغان چوڭ گىر، رېلىسلىق گىر قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 1977-يىلى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ جۇڭگو تىبابىتى رېتسىپلىرىدا دورىلارنىڭ ئېغىرلىق بىرلىكى گرامغا ئۆزگەرتىلدى. 1984-يىلى 2-ئايدا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۆلچەم بىرلىكلىرى پۈتۈن مەملىكەت بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈلدى.

ناھىيىلىك ئۆلچەم پونكتى قۇرۇلغان چاغدا ئۆلچەم خىزمىتى پەقەت شەھەر ئىچىدىلا ئىشلەنگەنىدى. كېيىن تەدرىجىي يېزىلارغا چوڭقۇرلاشتى. ئۆلچەم پونكتىنىڭ قارىمىقىدا ئىككى گۇرۇپپا تەسىس قىلىنىپ، بىر گۇرۇپپا شەھەردە، يەنە بىر گۇرۇپپا يېزىلاردا ئۆلچەش ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈش ۋە رېمونت قىلىش خىزمىتىنى ئاساسلىدى. 1985-يىلى شەھەرلىك ئۆلچەم پونكتى ئۈچ ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈپ رېمونت قىلىش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، يېزىلاردىكى ئاشلىق دۇكانلىرى، ئاشلىق، ياغ تارتىش زاۋۇتلىرىغا ئەۋەتىپ، بىر-بىرلەپ تارازا-گىرلارنىڭ مۇقىملىقى، توغرىلىقى، سەزگۈرلۈكى ۋە ئۆزگىرىشچان ئەھۋاللىرىنى تەكشۈردى، ئۆلچەمگە ئۇيغۇن بولمىغان ھەرخىل ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى رېمونت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېزىلاردىكى سودا تارماقلىرى ۋە دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ماگىزىنلىرىغا بېرىپ، تۇرلۇك ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈپ، رېمونت قىلدى ھەمدە سۈيۇق ھالەتتىكى تاۋارلارنى ئۆلچەش ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. مۇشۇ بىر يىلدا جەمئىي 14 مىڭ 686 دانە ئۆلچەش ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى ۋە رېمونت قىلدى. بۇ 1984-يىلدىكىدىن %33 ئارتۇق. ئۇلار يەنە باشقا تارماقلارنىڭ يېزىلاردىكى سۈپە تلىك ئۇرۇقلۇق ئېتىزلىرىنى ئۆلچەش، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشىگە يارەملىشىپ، 5011 مو بۇغداي سۈپە تلىك ئۇرۇقلۇق ئېتىزى، 356.2 مو كۆممىقوناق سۈپە تلىك ئۇرۇقلۇق ئېتىزىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى.

V باب سودا-سانائەت مەدەنىيىتى

چىك سۇلالىسى دەۋرىدە بازار سودىسىنى بەگلەر ياكى شاگىيولار باشقۇراتتى. مىنگو دەۋرىدە سودا-سانائەت ئىشلىرىنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بۇاستە باشقۇردى. 1950-يىلدىن كېيىن، يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىك قارىمىقىدا بازار باشقۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇلدى. بازار باشقۇرۇش ھەيئىتىدە ئۇچ نەپەر بازار باشقۇرۇش خادىمى بار بولۇپ، ئۇلار بازاردىكى سودىدىن باشقۇرۇش خراجىتى ئېلىشقا مەسئۇل بولدى. 1954-يىلى بازار باشقۇرۇش ھەيئىتى تەڭشىلىپ، بازار باشقۇرۇش كۇچەيتىلدى، قانۇنسىز سودىگەرلەر ۋە قايتا-قايتا تەربىيە بېرىلسىمۇ ئۆزگەرمىگەن ھايانكەشلەرگە زەربە بېرىلدى، قاراڭغۇ بازار تىجارىتى چەكلەندى. 1956-يىلى بازارنىڭ باشقۇرۇلۇشى ھەددىدىن ئارتۇق چىك، ئۇلۇك بولۇپ كەتكەچكە، شەھەر بىلەن يېزىنىڭ ماددىي ئەشيا ئالماشتۇرۇشىغا، بازارنىڭ ئاۋاتلىشىشىغا ۋە ئاھالىلەرنىڭ ئىستېمالىغا تەسىر يەتتى.

1957-يىلى 3-ئاينىڭ 27-كۈنىدىن 4-ئاينىڭ 25-كۈنگىچە قاراتال رايونىدا ئەركىن بازار سىناق تەرىقىسىدە ئېچىۋېتىلىپ، ئاشلىق، پاختا، ياغلىقدان قاتارلىقلار قويۇۋېتىلدى، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى دۆلەتنىڭ سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئورۇندالغاندىن كېيىن دېھقانلارنىڭ ئەركىن سودا قىلىشىغا ۋە پىششىقلاپ ئىشلىشىگە يول قويۇلدى. دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ ئۆي ھايۋانلىرىنى بېقىپ كۆپەيتىشىگە ئىلھام بېرىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىنەك، ساغلىق، قېرى ئات قاتارلىقلارنى ئەركىن سېتىشىغا يول قويۇلدى. پاختا رەخت، چىگە، پىلە غوزىسى، كېرەكسىز تۆمۇر ۋە بىر قىسىم قول سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى دۆلەت پىلانىنى ئورۇنداش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا ئالدى-ساتتى قىلىشقا يول قويۇلدى. توخۇ، ئۆردەك، توخۇم، بېلىق، كۆكتات، پاختا تېۋىتى ۋە ئۇششاق تۇرلۇك مالالار (20 پۇكىدىن تۆۋەنلىرى) تولۇق قويۇۋېتىلدى. ئەركىن بازاردىكى تاۋار باھاسىنىڭ دۆلەتنىڭ سېتىۋېلىش تاختاي باھاسىدىن سەل-پەل يۇقىرى ياكى سەل-پەل تۆۋەن بولۇشىغا يول قويۇلدى. بازار باشقۇرۇش ھەيئىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ھەم ھەددىدىن ئارتۇق چوڭ بولۇپ كەتمەسلىك، ھەم مەيلىگە قويۇۋەتمەسلىك پرىنسىپىغا ئاساسەن، ئوخشاش بولمىغان تاۋارلار ئايرىم-ئايرىم ھالدا يۇزەكى تۇرگە ئايرىلدى، ئاساسلىق تاۋارلارنىڭ بازار باھاسى نۇقتىلىق ئىگىلەپ تۇرۇلدى.

1962-يىلى ناھىيىلىك بازار باشقۇرۇش ھەيئىتى بېكىتىپ تەشكىللىنىپ، تەمىنات-سودا كوپېراتىپىدىكى بازار باشقۇرۇشقا ئالاقدار كەسىپ ۋە كەسىپي كادىرلار بېكىدىن تەشكىللەنگەن بازار باشقۇرۇش ھەيئىتىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئۇ بازار سودىسىنى باشقۇرۇش، كوللېكتىپ ۋە دۆلەت كارخانىلىرىنى تىزىملاش، تىجارەت كىنىشكىسى تارقىتىش، ھايانكەشلەرگە زەربە بېرىش قاتارلىق بازار باشقۇرۇش كەسىپلىرىنى ئۆتتى. بازار باشقۇرۇش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىنى بىر نەپەر مۇئاۋىن ھاكىم قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى، 1963-يىلى خىزمەتچىسى 13 كە يەتتى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » داۋامىدا بازار باشقۇرۇش ئىغىر كاشىلىغا ئۆچرىدى. نورمال بازار سودىسى « كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقى » دەپ قارىلىپ چەكلەندى، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش خارابلاشتى. نۇرغۇن جايلاردىكى بازار باشقۇرۇش خادىملىرى دېھقان، چارۋىچىلار ئاممىسى بىلەن ئىغىر قارشىلىشىپ قالدى.

1975-يىلى 4-ئاينىڭ 9-كۈنى ناھىيىلىك سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى، لېكىن، ناھىيىلىك بازار باشقۇرۇش ھەيئىتىنىڭ ئاپپاراتى يەنىلا ساقلاپ قېلىندى. 1976-يىلى 4-ئاينىڭ 6-كۈنى ناھىيىلىك بازار باشقۇرۇش ھەيئىتىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىگە قوشۇۋېتىلدى. سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى ئەسلىدىكى بازار باشقۇرۇش ھەيئىتى بىجىرگەن كەسىپلەرنى باشقۇرۇشتىن تاشقىرى، ئىقتىسادىي توختامنى كېسىم قىلىش ۋە نازارەت قىلىش، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ۋە كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سودا-سانائەت كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش، نازارەت قىلىش، يەككە تىجارەتچىلەرنى، سودا ماركىسنى، تاۋار ئېلانىنى، توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلەشتۈرۈشنى ۋە بىناكارلىق قۇرۇلۇشنى ۋە باشقىلارنى باشقۇرىدىغان بولدى.

VI باب مۇپە تتىشلىك

مىنگونىك 28-يىلى (1939) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مۇپە تتىشلىك خىزمىتىنى جەنۇبىي شىنجاڭغىچە كېڭەيتتى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاقسۇ ناھىيىسىدە مەخسۇس مالىيىنى نازارەت قىلىدىغان ئاپپارات تەسىس قىلىنمىدى. ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسى مالىيە ئىشلىرىنى نازارەت قىلىشنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. ئۇ، ھەر يىلى يىل ئاخىرى يېقىنلاشقاندا ناھىيە بوغچە ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ مالىيە خادىملىرىنى يىغىپ، ھېساب تەكشۈرۈپ، مالىيە ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلارنى تۈزەتتى ۋە بىر تەرەپ قىلدى، يىللىق ئاتچوتنى تەستىقلاش ۋاقتىدا پۈتۈن يىلىق كىرىم-چىقىمنى ئەستايىدىل ھېسابلاپ چىقتى. 1980-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك مالىيە تەپتىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، دۆلەتنىڭ مالىيە سىياسىتى، قاتۇن-پەرمانلىرى ۋە تۈزۈملىرىنى تەشۋىق قىلىش، ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ مالىيە ئىنتىزامىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئىگىلەشكە تۆت مالىيە نازارەتچىسى تەسىس قىلىنغان، لېكىن، ئەينى چاغدا پەقەت بىرلا ئادەم سەپلەپ بېرىلدى.

1984-يىلى 8-ئاينىڭ 6-كۈنى 15 نەپەر ئىشچى-خىزمەتچىسى بار ئاقسۇ شەھەرلىك مۇپە تتىشلىك ئىدارىسى قۇرۇلدى. بۇ ئىدارە قۇرۇلغاندىن كېيىن كەسپىي جەھەتتە يۇقىرى دەرىجەلىك مۇپە تتىشلىك تارماقلىرىنىڭ بۇاستە رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى.

1985-يىلى شەھەر بويىچە ئورمانچىلىق، ماددىي ئەشيا، قاتناش-تىرانسپورت، ئاساسىي قۇرۇلۇش، سۇ ئىشلىرى، كىنو-فىلىم تارقىتىش، مەمۇرىي ئىشلار، ماتارىپ، چارلاش-لايىھەلەش قاتارلىق سەككىز ساھەدىكى 22 ئورۇننىڭ مالىيىسى مۇپە تتىش قىلىندى. جەمئىي 1 مىليون 268 مىڭ يۈەن مەسىلە بار پۇل، 863 مىڭ يۈەن ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن پۇل، 141 مىڭ 800 يۈەن مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇل تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى.

1-قارارلىق پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىقشا بىرلەشتۈرۈپ، 63 ئورۇن مەخسۇس تېمىدا تەكشۈرۈلدى. نەتىجىدە 15 مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇننىڭ 13 مىڭ 203.17 يۈەن مۇكاپات پۇلى ۋە ماددىي بۇيۇم قوشۇمچە يارىدەم پۇلىنى ئارتۇق تارقاتقانلىقى، ئالتە ئورۇننىڭ 18 مىڭ 739.72 يۈەنلىك، 343 يۇرۇش كىيىم تارقاتقانلىقى، ئىككى ئورۇننىڭ تولۇقلاپ تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك مۇكاپات بېجى 2004.72 يۈەن ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تۆت مەخسۇس ئەنزە مۇپە تتىش قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە جىنايى ئىشلار جاۋابكارلىقى سۇرۇشتۇرۇلگىنى بىر، مەمۇرىي جاۋابكارلىق سۇرۇشتۇرۇلگىنى ئىككى ۋە ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلىنغىنى بىر.

1986-يىلى جەمئىي 49 ئورۇن مۇپە تتىش قىلىنىپ، 1 مىليون 732 مىڭ 600 يۈەن مەسىلە بار مەبلەغ ئېنىقلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن پۇل 1 مىليون 720 مىڭ 100 يۈەن، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇل 480 مىڭ يۈەن، مالىيىگە تاپشۇرۇلغىنى 250

مىك يۈەن، مۇشۇ بىر يىلدىن باشلاپ ۋەزىپىدىن ئايرىلغان ئورۇن مەسئۇللىرىغا قارىتا ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت مۇپەتتىشلىكى يولغا قويۇلۇپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ فوسفورلۇق ئوغۇت زاۋۇتى، تـ-رانسپورت شىركىتى ۋە كۆمۈركان قاتارلىق ئۇچ ئورۇندىكى ۋەزىپىدىن ئايرىلغان ئۇچ مەسئۇل كا-دىر ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت جەھەتتىن مۇپەتتىش قىلىندى. مۇشۇ يىلدىن باشلاپ تۆت ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە سۇ-ئېلېكتر ئىدارىسى، ئۈرۈمچىلىق پونكتى، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى پەسىل بو-يىچە مۇددەتلىك مۇپەتتىش قىلىندى.

1987-يىلى جەمئىي 36 ئورۇن مۇپەتتىش قىلىندى. قەرەللىك مۇپەتتىش قىلىنىدىغان 15 ئو-رۇن يېڭىدىن قوشۇلۇپ، 1986-يىلدىكى سىناق تەرىقسىدە قەرەللىك مۇپەتتىش قىلىنغان، يەتتە ئورۇننى قوشقاندا جەمئىي 22 ئورۇن بولدى. يېڭىدىن ئۆزى توپلىغان ئاساسىي قۇرۇلۇش مەبلە-غىنى مۇپەتتىشلىك قىلىش خىزمىتى قوشۇلدى. مەخسۇس تۇردىكى مۇپەتتىشلىك تەكشۈرۈش ۋەزىپە-سى ئورۇندالدى. قۇتقۇزۇش پۇلى ۋە ماددىي نەرسىنى ئالغان 60 مەمۇرىي كەنت، 220 تەبە-ئىي كەنت تەكشۈرۈپ، ئەمەلىيەشتۈرۈلدى، 1722 ئائىلە زىيارەت قىلىندى. مۇپەتتىشلىك قىلىـ-نغان ئومۇمىي پۇل 29 مىليون 500 مىڭ يۈەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىنغان پۇل 1 مىليون 67 مىڭ 600 يۈەن. مالىيىگە تاپشۇرۇلغىنى 137 مىڭ 842.62 يۈەن. 11-ئايدا مۇپەتتىشلىك بويىچە قايتا زىيارەت قىلىش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلۇپ، مۇپەتتىشلىك قىلىپ بىر تەرەپ قىلىنغان قارارنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى، مالىيىگە تاپشۇرۇش ئەھۋالى تەكـ-شۈرۈلدى. نەتىجە شۇنى كۆرسەتتىكى، بىر تەرەپ قىلىش قارار قىلىنغان، شەھەرلىك پارتكومغا يوللىنىپ تەپتىش ئورگىنىنىڭ بېجىرىشىگە تەستىقلاپ چۈشۈرۈپ بېرىلگەن ئىككى ئەنزىدىن باشقا، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ئەينەن ئىجرا قىلىنغان.

1988-يىلى 52 مۇپەتتىشلىك تۈرى ئورۇندالدى، مۇپەتتىش قىلىنغان پۇل 15 مىليون 260 مىڭ يۈەنگە يەتتى. جەمئىي ئېنىقلانغان ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن پۇل 76 مىڭ 200 يۈەن، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇل 9000 يۈەن، قايتۇرۇۋېلىشقا تېگىشلىك، يۆتكەپ ئىشلىتىپ كېتىلـ-گەن مەخسۇس مەبلەغ 7300 يۈەن، باشقا ئىنتىزامغا خىلاپ پۇل 61 مىڭ 500 يۈەن، مالىيىگە تاپشۇرۇلغان پۇل 4700 يۈەن.

1989-يىلى يۇقىرىدىن چۈشۈرۈپ بېرىلگەن 37 مۇپەتتىشلىك تۈرى تولۇق ئورۇندالدى. مۇشۇ بىر يىلدا مۇپەتتىش قىلىنغان ئومۇمىي پۇل 23 مىليون 565 مىڭ 600 يۈەن بولۇپ، ئىنتىزامغا خە-لاپ ئىشلىتىلگەن 712 مىڭ يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە مالىيە ئاجرىتىدىغان پۇلدىن ياكى قوشۇمچە ياردەم مەبلىغىدىن كېمەيتىشكە تېگىشلىكى 27 مىڭ يۈەن، ھېسابتىن يۆتكەپ بىر تەرەپ قىلىشقا تېگىشلىك مەبلەغ 46 مىڭ 800 يۈەن، باشقا ئىنتىزامغا خىلاپ مەبلەغ 638 مىڭ 200 يۈەن.

ئون بىرىنچى قىسىم پارتىيە-گۇرۇھلار، ئاممۋى تەشكىلاتلار

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىدىن خۇاڭ خۇچىڭ، لىن جىلۇ قاتارلىقلار شەخسىي سالاھىيىتى بىلەن ئاقسۇدا خىزمەت قىلدى. ئاقسۇ شەھىرىدە سىياسىي پارتىيە تەشكىلاتى مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) 4-ئايدا قۇرۇلغان جۇڭگو گومىنداڭى ئاقسۇ ناھىيىلىك پىرقىسىدىن باشلانغانىدى. مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) 9-ئايدا گومىنداڭ ئاقسۇ ناھىيىسىدە ۋەتەنپەرۋەر زاتلار ۋە ئىلغار دېموكراتىك ياشلارنى قولغا ئېلىپ، ئۆلتۈرۈپ ئاق تېرورلۇق پەيدا قىلدى.

1949-يىلى 11-ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. 1950-يىلى 3-ئايدا جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنى تەسىس قىلىندى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن شەھەر-يېزىلاردا جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا قوبۇل قىلىش باشلىنىپ، پارتىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى تەدرىجىي قۇرۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. 1983-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى ئاقسۇ شەھرىگە ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى 2-ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىدا شەھەرلىك پارتكوم قۇرۇلدى. 1989-يىلى شەھەر بويىچە كومپارتىيە ئەزاسى 4491 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 3633.

جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرى، يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكوملارنىڭ رەھبەرلىكىدە، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ھەرقايسى تارىخىي مەزگىللىرىدە، پۈتۈن پارتىيە ئەزالىرى ۋە ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ لۇشيەن فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، پارتىيىنىڭ ھەرقايسى دەۋرىدىكى تارىخىي ۋەزىپىسىنى تېرىشىپ ئورۇندىاپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت قاتارلىق تۈرلۈك سوتسىيالىستىك ئىشلىرىنى تېز يۈكسەلدۈردى.

دېموكراتىك پارتىيە-گۇرۇھلار تەشكىلاتلىرىدىن جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەبىيارلىق كۆرۈش كومىتېتى، جۇڭگو دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنىڭ تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى ياچېيكىسى بار. ئاممۋى تەشكىلاتلاردىن شەھەرلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، جۇڭگو كومموۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى، شەھەرلىك ئاياللار بىرلەشمىسى، سودا-سانائەت چېلەر بىرلەشمىسى قاتارلىقلار بار.

I باب گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى يەرلىك تەشكىلاتلىرى

§1. ئاپپاراتلىرى

1. ناھىيىلىك پىرقە

مىنگونىك 32-يىلى (1943-يىلى) نىڭ بېشىدا گومىنداڭ ئەزالىرىدىن دىڭ باۋجېن، يۈجيۈەن، ئا. تۇردىيوۋ، ياقۇپ ئەمەر قاتارلىقلار بۇيرۇقتا بىنائەن ناھىيىلىك پىرقىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆردى. شۇ يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى جۇڭگو گومىنداڭىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك پىرقىسى رەسمىي قۇرۇلدى.

مىنگونىك 36-يىلى (1947-يىلى) دىكى گومىنداڭ ناھىيىلىك پىرقىسى ئەزالىرىنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس، بۇنىڭ ئىچىدە ئىجرائىيە ئەزاسى بەش نەپەر، شۇجىجاڭ بىر نەپەر. پىرقىنىڭ قارىمىقىدا سىياسىي كومىتېت، رېۋىزىيە كومىتېتى، خىزمەت پىلان كومىتېتى يېڭى تۈرمۇش ھەرىكىتى كومىتېتى، ئاياللار ھەرىكىتى كومىتېتى قاتارلىق خىزمەت ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىنغان، شىتاتى 20 نەپەر قىلىپ بېكىتىلگەنىدى، ئەمەلىيەتتە 15 كىشى تىزىمغا ئېلىنغان، كاتىپ، كادىر، يارەمچى كادىر قاتارلىقلار سەپلەنگەن. ھەر ئايلىق دائىملىق خراجىتى 2500 يۈەن بولغان.

گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ، ئاۋات، ئاقسۇ كونىشەھەر، كەلپىندىن ئىبارەت تۆت ناھىيىدىكى پارتىيە ئىشلىرىنى ئاقسۇ ناھىيىلىك پىرقە بىر تۇتاش باشقۇراتتى. ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ۋاڭ يۆدۇڭ مۇۋەپپەقىيەت شۇجىجاڭ بولغان.

مىنگونىك 38-يىلى (1949-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسى تىنچلىق يولىن ئازاد بولدى، ناھىيىلىك پىرقىسۇ شۇنىڭ يولىن تارقىلىپ كەتتى.

ئىلگىرىكى يىللاردا ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭلىقىنى ئۆمەر ئابدۇللا، لياۋچىڭفېڭ، شۇشىجيې قاتارلىقلار ئۇستىگە ئالغان.

2. رايونلۇق پىرقە، شۆبە رايونلۇق پىرقە

مىنگونىك 32-يىلى (1943-يىلى) گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك پىرقىسىگە تۆت رايونلۇق پىرقە، 23 شۆبە رايونلۇق پىرقە، 23 پارتىيە گۇرۇپپىسى قارىغانىدى. مىنگونىك 38-يىلى (1949-يىلى) رايونلۇق پىرقە ئالتىگە، شۆبە رايونلۇق پىرقە 25 كە كۆپەيتىلگەن، 52 نەپەر پىرقە ئەزاسى ۋە شۇجىجاڭ بارئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى سەككىز نەپەر، شۆبە رايونلۇق پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى ئون نەپەر، يېزىلاردىكى شۆبە رايونلۇق پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى 24 نەپەر، سىياسىي خىزمەت ھەيئىتى، رېۋىزىيە ھەيئىتى، خەلق ئىشچىلار ھەرىكىتى ھەيئىتى ئون نەپەر.

§2. پىرقە ئەزالىرىنىڭ پائالىيەتلىرى

1. پارتىيە ئەزالىرى

مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) ناھىيە تەۋەسىدە 69 نەپەر گومىنداڭ ئەزاسى بارئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە تەپتىش ۋالىسى مەھكىمىسىدىكىسى سەككىز، خەلق مەكتىپىدىكىسى 16 نەپەر، سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىدىكىسى ئۈچ نەپەر، مىس كېنىدىكىسى ئۈچ نەپەر، مۇداپىئە ئارمىيىسىدىكىسى 21 نەپەر، باشقا ئورگانلاردىكىسى ئالتە نەپەر. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەر-يېزىلاردا گومىنداڭ ئەزالىرى 207 گە، كۆپەيتىلىپ ياندۇرقى يىلى 939 غا يەتتى.

مىنگونىڭ 38-يىلى (1949-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك پىرقىدىكى گومىنداڭ ئەزاسى 455 (64 نەپەر كاندىدات گومىنداڭ ئەزاسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) كە يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە 1-، 2-، 3-رايونلۇق پىرقىلەرگە قاراشلىق گومىنداڭ ئەزاسى 197، 4-رايونلۇق پىرقىگە قاراشلىق گومىنداڭ ئەزاسى 34، 5-رايونلۇق پىرقىگە قاراشلىق گومىنداڭ ئەزاسى 41، 6-رايونلۇق پىرقىگە قاراشلىق گومىنداڭ ئەزاسى 71، 7-رايونلۇق پىرقىگە قاراشلىق گومىنداڭ ئەزاسى 34، 8-رايونلۇق پىرقىگە قاراشلىق گومىنداڭ ئەزاسى 48، 9-رايونلۇق پىرقىگە قاراشلىق پارتىيە ئەزاسى 30.

2. پائالىيەتلىرى

مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) 2-ئاينىڭ 8-كۈنى ناھىيىلىك 2-رايونلۇق پىرقە 3-نۆۋەتلىك ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ يىغىنىنى ئۆتكۈزدى. ئۆمەر ئابدۇللا قاتارلىق ئۈچ كىشى يۇقىرى دەرىجىلىك پىرقىگە ۋەكالىتەن يىغىنغا قاتناشتى، 2-ئاينىڭ 19-كۈنىدىكى « ‹ يېڭى ھايات › خاتىرە كۈنى » نى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن يولىورۇق بەردى. 2-رايونلۇق پىرقىنىڭ ئىجرائىيە ئەزاسى يىغىندا ئىجرا قىلىش ئەھۋالى توغرىسىدا دوكلات بەردى. 19 كىشىنىڭ گومىنداڭغا ئەزا بولۇشى تەستىقلاندى. گومىنداڭغا ئەزا قوبۇل قىلىشتا دىققەت قىلىدىغان ئىشلار ۋە بۇ جەھەتتىكى شەكىل ھەم ئۇسۇللار، شۇنداقلا ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا تەتقىقات كۈرۈپپىسى قۇرۇشقا دائىر ئىشلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 7-ئاينىڭ 10-كۈنى گومىنداڭ مەركىزىي تەلىم-تەربىيە ئۆمىكىنىڭ ئاقسۇ تارماق ئۆمىكى قۇرۇلغان، ئۇنىڭغا ئۆمەك باشلىقى، مۇدىر ۋە تەلىم-تەربىيە باشلىقى سەپلەنگەن، لېۋگاگفۇ مۇدىرلىقىنى (قوشۇمچە)، باۋدىيەنخۇا تەلىم-تەربىيە باشلىقلىقىنى ئۇستىگە ئالغان. ئۆمەك قارىمىقىدا ئىلمىي بۆلۈم، لاۋازىمەت بۆلۈمى ۋە ھەربىي مەشق ئەترىتى تەسىس قىلىنغان. ھەربىي مەشققە يېزا-بازار باشلىقلىرى، مەكتەپ مۇدىرلىرى، ساقچىلار قاتارلىق گومىنداڭنىڭ غوللۇق خادىملىرىدىن 130 ئادەم قاتناشقان. تەلىم-تەربىيە مەزمۇنى سىياسىي ۋە ھەربىي ئىشلاردىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەنىدى. سىياسىي تەربىيىدە گومىنداڭ، جياڭ جېيشىنىڭ بىزەپ كۆرسەتكەن ۋە كومۇنىستىك پارتىيىگە تۆھمەت قىلىش مەقسەت قىلىناتتى. جياڭ جېيشىنىڭ « سۆز ۋە ماقالىلەر توپلىمى »، « جۇڭگونىڭ تەقدىرى » قاتارلىقلار ئاساسلىق دەرسلىك قىلىنغان؛ ھەربىي مەشقتە سەپتە تۇرۇش مەشقى ئاساس قىلىناتتى، ئەزالارنى بەنجاڭ، شۆبە ئەترەت باشلىقلىرى باشقۇراتتى، ئىنتايىن قاتتىق باشقۇرۇلاتتى.

II باب جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدىكى يەرلىك تەشكىلاتلىرى

§ 1. ئاپپاراتلىرى

1. ناھىيىلىك، شەھەرلىك پارتكوملار

1) ناھىيىلىك پارتكوم 1950-يىل 3-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك پارتكوم دېيىلىدۇ) قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا بىر نەچچە شۇجى قويۇلدى. ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنىدا كاتىبات ئىشخانىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1951-يىل 3-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ تەسىس قىلىشى بىلەن دائىمىي كومىتېت كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى، دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى بەش كىشىدىن تەركىب تاپتى. 1955-يىلى بىرلىكسەپ بۆلۈمى، رېۋىزىيە كومىتېتى، يېزا خىزمەت بۆلۈمى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1957-يىل 10-ئايدا ناھىيىلىك پارتكومدا شۇجىچۇ تەسىس قىلىندى، 1-شۇجى، شۇجى قويۇلدى. 1964-يىل 2-ئايدا شۇجىچۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، دائىمىي كومىتېت، شۇجى، مۇئاۋىن شۇجى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1966-يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ھەرىكىتى باشلانغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك پارتكوم زەربىگە ئۇچرىدى. 1967-يىل 1-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1970-يىل 1-ئاينىڭ 31-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكوم ئىنقىلابىي كومىتېتنى پارتىينىڭ يادرو رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 1971-يىل 1-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى يېڭىباشتىن قۇرۇلۇپ، دائىمىي كومىتېت ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. بىر نەچچە شۇجى، ئىككى نەچچە مۇئاۋىن شۇجى قويۇلدى. ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنىدا بىرلەشمە ئىشخانا، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، بىرلىكسەپ بۆلۈمى، ئورگان پارتكومى، ئارخىپخانا، پارتىيە مەكتىپى تەسىس قىلىندى.

2) شەھەرلىك پارتكوم 1983-يىل 8-ئاينىڭ 19-كۈنى گۇۋۇيۈەننىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق ئاقسۇ ناھىيىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئاقسۇ شەھىرى قۇرۇلدى. 1985-يىل 2-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى، ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى (قىسقارتىلىپ شەھەرلىك پارتكوم دېيىلىدۇ) قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلىندى، شەھەرلىك پارتكومدا دائىـ

مىي كومىتېت تەسىس قىلىندى، 11 نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى، بىر نەپەر شۇجى، ئۇچ نەپەر مۇئاۋىن شۇجى سەپلەندى. 1989-يىلى شەھەرلىك پارتكوم ئورگىنىدا ئىشخانا، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، بىرلىكسەپ بۆلۈمى، ئىقتىسادىي خىزمەت بۆلۈمى، سىياسىي-قانۇن كومىتېتى، ئورگان پارتكومى، پېشقەدەم كادىرلار بۆلۈمى، پارتىيە تارىخى-تەزكىرە ئىشخانىسى، پارتىيە مەكتىپى تەسىس قىلىندى.

2. ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى

1950-يىل 3-ئايدا ناھىيلىك پارتكوم ئورگىنىدا تۇنجى پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى، ناھىيلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى لىۋگاڭ ياچېيكىنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۈتىدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە ئالتە رايونلۇق كومىتېت قۇرۇلدى، رايونلۇق كومىتېت ئورگىنىدا تەشكىلىي ھەيئەت، تەشۋىقات ھەيئىتى، رېۋىزىيە ھەيئىتى تەسىس قىلىندى. 1952-يىل 4-ئاينىڭ 25-كۈنى 1-رايونىنىڭ چوغتال يېزىسىدا تۇنجى يېزىلىق پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى، رايونلۇق كومىتېتنىڭ شۇجىسى جېڭ فاسەي ياچېيكا شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۈتىدى. 1954-يىلى رايون، يېزىلارنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى تەگىشلىپ، ناھىيە بويىچە سەككىز رايونلۇق كومىتېت، بىر شەھەر-لىك (« س » دەرىجىلىك شەھەر) كومىتېت تەسىس قىلىندى. 1958-يىل 5-ئايدا ئاقسۇ كونە شەھەر ناھىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قوشۇۋېتىلىپ، ناھىيە بويىچە ئۇن رايونلۇق كومىتېت، ئىككى بازارلىق كومىتېت تەسىس قىلىندى. رايونلۇق، بازارلىق كومىتېتلاردا تەشكىلىي ھەيئەت، تەشۋىقات ھەيئىتى، رېۋىزىيە ھەيئىتى تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى رايون خەلق گۇڭشېڭا ئۆزگەرتىلدى. ناھىيە بويىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 12 گۇڭشې پارتكومى، ئىككى دېھقانچىلىق (چارۋىچىلىق) مەيدانى پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى. 1962-يىل 10-ئايدا ئاقسۇ كونشەھەر ناھىيىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ناھىيە بويىچە گۇڭشې پارتكومى يەتتىگە، دېھقانچىلىق مەيدانى پارتىيە ياچېيكىسى بىرگە، چارۋىچىلىق فېرمىسى پارتىيە ياچېيكىسى بىرگە ئازايدى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » نىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ناھىيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئەمەلىيەتتە خىزمىتىنى توختاتتى. 1971-يىلى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ناھىيە بويىچە ئالتە گۇڭشې پارتكومى، بىر بازارلىق پارتكوم، ئىككى دېھقانچىلىق (چارۋىچىلىق) مەيدان پارتكومى يېڭىباشتىن قۇرۇلدى. ناھىيە بويىچە پارتىيە باش ياچېيكىسى 26 گە، ياچېيكا 171 گە يەتتى. 1984-يىلى گۇڭشې يېزىغا ئۆزگەرتىلدى، ئاقسۇ بازىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. يانداۋۇرقى يىلى ناھىيە بويىچە يېزىلىق پارتكوم يەتتىگە، ھەھەللە ئىش بېجىرىش ئورنى پارتكومى تۆتكە، ئورگان، كارخانا-كەسىپىي ئورۇن پارتكومى ئۇچكە، ئاساسىي قاتلام پارتىيە ياچېيكىسى 220 گە يەتتى. 1987-يىلى شەھەر بويىچە ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتى 296 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتكوم 16، باش ياچېيكا 28، ياچېيكا 252.

3. شەھەر (ناھىيە) لىك پارتكومىنىڭ شۇجى ۋە مۇئاۋىن شۇجىلىرى جۇڭگو كومپارتىيسى ئاقسۇ شەھەر (ناھىيە) لىك كومىتېتىنىڭ شۇجى ۋە مۇئاۋىن شۇجىلىرى

جەدۋەل 11 ــ 1 (2.1989 ــ 3.1950)

شۇجى (1-شۇجىسى، گۇرۇپپا باشلىقى)لار		
ئىسىم فامىلىسى	ۋاقتى	يۇرتى
لىۋگالىڭ	1950.3ــ1951.5	شەنشى ئۆلكىسى
گۇنە يچالىڭ	1951.9ــ1956.9	شەنشى ئۆلكىسى زىجۇ ناھىيىسى
چىك دىلۇ	1956.5ــ1957.11	خېبېي ئۆلكىسى بويې ناھىيىسى
خې گۇاڭيى	1957.11ــ1959.3	شەنشى ئۆلكىسى چالىڭ ئەن ناھىيىسى
جالىڭ سۇنشى	1959.4ــ1960.7	سەنشى ئۆلكىسى يەنچىك ناھىيىسى
جالىڭ جەنچى	1960.8ــ1967.1	شەنشى ئۆلكىسى زىجۇ ناھىيىسى
ۋالىڭ باۋچالىڭ	1970.2ــ1971.3	شەنزۇلىڭ ئۆلكىسى لىلىك ناھىيىسى
گاۋ پېيچېن	1971.4ــ1972.8	خېبېي ئۆلكىسى شيەنشەن ناھىيە
لىۋشىڭۇې	1972.9ــ1974.12	شەنشى ئۆلكىسى لىشى ناھىيىسى
قاسىم ھېمىت	1977.7ــ1978.10	شىنجاڭ شايار ناھىيىسى
چالىڭ دېڭۇ	1975.1ــ1976.12	شەنشى ئۆلكىسى زىجۇ ناھىيىسى
جاۋگوشىك	1978.11ــ1980.3	شەنشى ئۆلكىسى يەنچۇەن ناھىيىسى
شياۋ مىڭلىك	1980.3ــ1985.1	سىچۇەن ئۆلكىسى پېڭشەن ناھىيىسى
شياۋ مىڭلىك	1985.2ــ1988.6	سىچۇەن ئۆلكىسى پېڭشەن ناھىيىسى
جاۋچۈن	ــــ 1989.1	گەنسۇ ئۆلكىسى ۋۇۋۇي شەھىرى

مۇئاۋىن شۇجى (مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى)لار		
ئىسىم فامىلىسى	ۋاقتى	يۇرتى
دانى سالى	1955.5ــ1958.7	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
يالىڭ جىنفېك	1956.12ــ1959.3	خېبېي ئۆلكىسى
لى شيەندې	1957.7ــ1967.1	خېبېي ئۆلكىسى گۇئەن ناھىيىسى
جالىڭ جۇالىڭ	1959.8ــ1960.7	سەنشى ئۆلكىسى ۋىنشۇي ناھىيىسى
يۇنۇس ھەسەن	1958.7ــ1966.3	شىنجاڭ ئاقسۇ كونشەھەر ناھىيىسى

مۇئاۋىن شۇجى (مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى)لار		
ئىسىم فامىلىسى	ۋاقتى	يۇرتى
لى زىچىك	1961.6ــ1963.4	گەنسۇ ئۆلكىسى كاڭلى ناھىيىسى
شياۋ مىڭلىك	1962.11ــ1964.1	سىچۇەن ئۆلكىسى پېڭشەن ناھىيىسى
قادىر ئىسمايىل	1964.2ــ1967.1	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى

جەدۋەل 11 ــ 1 (داۋامى)

جالاڭ جىدې	1970.1ــ1971.1	گەنسۇ ئۆلكىسى لۆڭشى ناھىيىسى
ۋېن جېنفۇ	1971.3ــ1972.9	خېنې ئۆلكىسى نىڭجىن ناھىيىسى
كۆلۈك كۆدىك	1971.3ــ1972.12	گەنسۇ ئۆلكىسى گەنگۇ ناھىيىسى
لى زىشەن	1972.8ــ1976.6	خېنې ئۆلكىسى
خې جىندۇ	1972.8ــ1981.2	خېنې ئۆلكىسى باۋدىك شەھىرى
بۇۋنىيازخان سىتىنياز	1976.12ــ1979.1	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
گۇجىيەن جۇلۈك	1978.12ــ1981.12	شەنشى ئۆلكىسى لىشى ناھىيىسى
نىياز گايىت	1976.12ــ1984.4	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
لى زىچياڭ	1980.6ــ1985.1	شەنشى ئۆلكىسى ۋەنرۇلۈك ناھىيىسى
لىۋ شىدياۋ	1980.6ــ1984.4	گەنسۇ ئۆلكىسى لوڭشى ناھىيىسى
مەھەممەت يۈسۈپ	1980.6ــ1984.4	شىنجاڭ ئاتۇش شەھىرى
جاۋچۈن	1984.6ــ1989.1	گەنسۇ ئۆلكىسى ۋۇۋۇي شەھىرى
لى زىچياڭ	1985.2ــ1988.12	شەنشى ئۆلكىسى ۋەنرۇلۈك ناھىيىسى
مەھەممەت يۈسۈپ	1985.2ــ1989.12	شىنجاڭ ئاتۇش شەھىرى
جاۋچۈن	1985.2ــ1988.12	گەنسۇ ئۆلكىسى ۋۇۋۇي شەھىرى
مەمتاۋلا نىياز	1987.10ــ1989.12	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
جالاڭ جى	1989.1ــ	خېنەن ئۆلكىسى نەنياڭ شەھىرى
ياڭ ۋېن	1989.1ــ	خېيلوڭجياڭ ئۆلكىسى جيامۇس شەھىرى

1950-يىلدىن 1987-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدكى پارتكوم، باش ياچېيكا ئەھۋالى جەدۋىلى

جەدۋەل 11 ــ 2

بىرلىكى: / نەپەر

يىللار	پارتكوم	باش ياچېيكا	ياچېيكا	جەمئىي
1950	6		2	8
1951	6		2	8
1952	6		8	14
1953	6		15	21
1954	9		34	43
1955		1	50	51
1956		10	49	59
1957	9	1	74	84
1958	13	39	167	219
1959	12	41	195	248
1960	2	48	200	250
1961	13	46	241	300

جەدۋەل 11 ـ 2 (داۋامى)

1962	8	26	144	178
1963	8	26	148	182
1964	8	24	151	183
1965	6	21	150	177
1966	6	18	128	152
1971	7	26	171	204
1972	8		162	170
1973	9	25	159	193
1974	8	25	166	199
1975	8	25	175	208
1976	9	26	171	206
1977	11	26	207	244
1978	11	2	208	221
1979	12	26	225	263
1980	11	25	204	240
1981	12	25	222	259
1982	11	26	217	254
1983	11	27	219	257
1984	14	29	220	263
1985	14	22	220	256
1986	16	17	238	271
1987	16	28	252	296

§2. پارتىيە ئەزالىرى

مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى) 2-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى چېن جيۇكې (شەندۇڭ ئۆلكىسىدىن) ئۇرۇمچىدىن ئاقسۇ كونىشەھەر مەركىزىي يەرلىك باج ئىدارىسىگە كېلىپ (ئاقسۇ كونىشەھەر، ئاۋات، كەلپىندىن ئىبارەت تۆت ناھىيىنىڭ باج ئىدارىسى مەزكۇر ئىدارىگە قارايتتى) مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بولغان. ئۇ، ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى تۇنجى كومپارتىيە ئەزاسى ئىدى. شۇ يىلى 5-ئاينىڭ 5-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى خۇاڭ خۇچىڭ (مەخپىي ئىسمى خۇاڭ مىنفۇ) شىنجاڭ ئۆلكىلىك جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش باش ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىپلىقىدىن ئاقسۇ 4-مەمۇرىي رايونىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت مەمۇرىي باشلىقلىغا يۆتكەلگەن. مىنگونىڭ 29-يىلى (1940-يىلى) 12-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ

ئەزاسى چىقىپ كەتكەن (جەجىياك ئۆلكىسىدىن) ئاقسۇ باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن. ئارقىدىنلا جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى لىن جىلۇ ئاقسۇ مەمۇرىي را-يونىغا كېلىپ، مائارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىنى ئۈستىگە ئالغان. بۇ كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيە ئەزالىرى-نىڭ ھەممىسىنى جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ ئەۋەتكەندى. ئۇلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ خىزمىتىنىڭ ئېغىر مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان بولۇپ، ئاقسۇغا ئۇرۇمچى ئار-قىلىق كەلگەنىدى. ئۇلار ئاقسۇ مەمۇرىي رايونىدا ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە، ئۆزلىرىنىڭ شېك شىسەينىڭ ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەت تارماقلىرىدىكى قانۇنىي سالاھىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ياپون باسقۇن-چىلىرىغا قارشى تەشۋىقات ۋە تۇرلۈك ئەمەلىي خىزمەت تەرتىپىنى ئاكتىپ قانات يايدۇرۇپ، جەمئى-يەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىدىكى خەلقنى ئىنتىپاقلاشتۇرۇپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش-نىڭ ئارقا سەپىنى قۇرۇش ۋە مۇستەھكەملەش، ئاقسۇنىڭ سىياسىي ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئاكتىپ تۆھپە قوشقان.

1950-يىل 2-ئايدا جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى گوجيەنجۇڭ جۇڭگو خەلق ئا-زادلىق ئارمىيەسىنىڭ 2-جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىسدىن ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپ-سىزلىكى ئىدارىسىگە يۆتكەلدى، 3-ئايدا جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسىنىڭ ئەزالىرىدىن لىۋگاك، گاۋشېڭرۇك، ۋاك جيارۇك قاتارلىقلار ئاقسۇ ناھىيىسىگە تەقسىم قىلىنىدى. جۇڭگو كومپارتىيەسى-نىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك پاتكوم ئورگىنىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 4-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمە-تى باشلاندى، 9-ئايغا قەدەر، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، پارتىيىگە توققۇز نەپەر ئەزا قوبۇل قىلىن-دى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆمەرجان كېرىم مەزكۇر ناھىيىدىكى تۇنجى ئۇيغۇر كومپارتىيە ئەزاسى ھېسابلىنىدۇ. 1952-يىل 4-ئايدا 1-رايونىنىڭ چوغتال يېزىسىدا يەتتە ئۇيغۇر دېھقان پارتىيىگە قو-بۇل قىلىندى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزاسى 99 غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە كاندىدات پارتىيە ئەزاسى 54.

1954-يىلدىن 1956-يىلغىچە ناھىيىلىك پارتكوم پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ « ئاكتىپ، ئېھتىياتچان بولۇش » تىن ئىبارەت پارتىيە قۇرۇش فاكتېرىنغا ئاساسەن، بىرقەدەر زور كۆلەملىك پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى باشلىدى. 1956-يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزاسى 925 كە يەتتى.

1958-يىل 5-ئايدا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قوشۇۋېتىلگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ ئاپپاراتلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئۇنىڭغا قاراشلىق جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسى ئەزالىرىنىڭ تەشكىلىي مۇناسىۋىتى پۈتۈنلەي ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىل-دى. شۇ يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش خىزمىتى ئانچە تەكشى بولمىغاچقا، ئايرىم يېزىلاردا پارتىيە ئەزاسى يوق ئە-دى. 2-، 4-، 5-رايونلار ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر بازىرىنىڭ پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش خىزمىتى ئاساسەن توختاپ قالدى. 1959-يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىدە پارتىيە رى بىر قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تەرتىپكە سېلىندى. پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىدە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىدىيىسىدە ساقلىنىۋاتقان « باش لۇشيەن » ، « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش » ، « خەلق گۈكشىسى » ، « ئۇچ قىزىل بايراق » توغرىسىدىكى ھەرخىل ئىدىيىۋى تونۇشلارغا ئا-ساسەن، « چوڭ سايراش، چوڭ ئېچىلىش، چوڭ جەڭلىك گىزىت » شەكلى قوللىنىلىپ، پاش قىلىش ۋە تەنقىد قىلىش، « ئاق بايراقنى يۇلۇپ تاشلاپ » « قىزىل بايراقنى قاداش » ئېلىپ

بەرىلدى. ئوخشاش بولمىغان قاراشتىكى پارتىيە ئەزالىرى تەشكىلىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىندى.

1960-يىلدىن 1962-يىلغىچە بولغان ئۇچ يىللىق قىينچىلىق مەزگىلىدە، ناھىيە بويىچە پارتىيىگە يېڭىدىن 199 ئەزا قوبۇل قىلىندى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى، باش لۇشىيەن، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش، خەلق گۇڭشېڭىغا قارىتا ئوخشىمىغان قاراشتا بولغان پارتىيە ئەزالىرى « ئوڭچىللىق ئىدىيىسى ئېغىر » دەپ قارىلىپ، يەنە بىر قېتىم تەنقىد قىلىندى ۋە تەشكىلىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىندى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ھەرىكىتى جەريانىدا ناھىيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش خىزمىتى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەشكىلىي تۈرمۇشى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1971-يىل 1-ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنى پارتىيىنىڭ يادرو رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمەتى قانات يايدۇرۇلۇپ، پارتىيىنىڭ ئاساسىي قائىدە تەشكىلاتلىرى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەشكىلىي تۈرمۇشى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزاسى 2890 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە، ئاممىۋى تەشكىلاتلار سىستېمىسىدىكى پارتىيە ئەزاسى 227، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇ ئىشلىرى، چارۋىچىلىق سىستېمىسىدىكى پارتىيە ئەزاسى 2346، مائارىپ، ئىلىيە، سودا، سانائەت، قاتناش سىستېمىسىدىكى پارتىيە ئەزاسى 205، مەدەنىيەت، ماتارىپ، ساھىيە سىستېمىسىدىكى پارتىيە ئەزاسى 112. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ھەرىكىتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە بەزى ئاساسىي قائىدە پارتىيە تەشكىلاتلىرى « لۇشىيەن كۆرىشىنى تۇتقا قىلىپ » ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە قۇرۇلۇشىدا « مەزھەب » ئايرىدى. « كونسىنى چىقىرىۋېتىپ، يېڭىسىنى قوبۇل قىلىش » ئارقىلىق، بىر تۈركۈم يېڭى پارتىيە ئەزالىرى قوبۇل قىلىندى، ناھىيە بويىچە جەمئىي 1249 يېڭى پارتىيە ئەزاسى قوبۇل قىلىندى.

1978-يىل 12-ئايدا پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ناھىيىلىك پارتكوم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن، پارتىيە ئەزالىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا پارتىيىنىڭ ئاساسىي بىلىملىرى ۋە فاكىجېن، سىياسەت، لۇشىيەنى جەھەتتىن تەربىيىلەپ، ناھىيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سالدى. پارتىيىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشى ۋە پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش خىزمىتىدە قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشىدى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئۆلچىمىدە چىڭ تۇرۇپ، بىرىنىڭ شەرتى توشسا بىرىنى قوبۇل قىلدى. زىيالىيلارنى، ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋە ئايال كادىرلار ئىچىدىكى ئىلغارلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلىشقا ئەھمىيەت بەردى. 1989-يىلغا قەدەر شەھەر بويىچە پارتىيە ئەزاسى 4491 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ پارتىيە ئەزاسى 858، ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 3633.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئاساسىي قائىدە تەشكىلاتلىرى ۋە پارتىيە ئەزالىرى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتا قورغانلىق ۋە ئاۋانگارتلىق، نەمۇنىلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇردى. 1984-يىلدىن 1989-يىلغىچە، ئىلغىرى-كېيىن بولۇپ، 173 ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى، 1198 مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى مەيدانغا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇنەۋۋەر ئايال پارتىيە ئەزاسى 112

1950-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئاساسلىق ئەھۋالى جەدۋىلى

جەدۋەل 11 — 3

بىرلىكى: نەپەر

يىللار	ئومۇمىي جەمئىي	مىللىتى		تارقىلىشى				
		خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت	پارتىيە ھۆكۈمەت ئاممىي تەشكىلات	ئوتمانچىلىق جاڭۇچىلىق سوتسىيالىزم	دېھقانچىلىق	مالىيە سودا	سانائەت-قاتناش	مەدەنىيەت، مائارىپ، ساھىيە
1950	20	20	1						
1951	23	20	3						
1952	99	49	50						
1953	180	57	123						
1954	247	50	197						
1955	448	63	423						
1956	925	87	838						
1957	1111	100	1011						
1958	1640	143	1497						
1959	2200	282	1918						
1960	3498	146	3352						
1961	3697	164	3533						
1962	2118	157	1961						
1963	2063	134	1929						
1964	2053	249	1804						
1965	2262	1623	2099						
1971	2890	202	2688	227	2346	114	91	112	
1972	2912	361	2706	227	2358	114	100	113	
1973	2875	235	2640	313	2241	106	93	113	
1974	2993	262	2731	263	2446	85	63	136	
1975	3178	273	2905	267	2661	90	130	156	
1976	3612	333	3279	286	2907	90	137	192	
1977	3686	360	3326	300	3013	102	139	132	
1978	3709	367	3342	300	2935	112	94	268	
1979	3784	387	3397	312	2983	115	96	278	
1980	3670	483	3187	606	2446	180	114	324	
1981	3776	504	3272	622	2497	187	114	356	
1982	3778	492	3286	512	2741	179	111	235	
1983	3831	496	3335	750	2579	149	134	219	
1984	3836	502	3334	691	2584	96	185	280	
1985	3995	604	3391	799	2568	231	136	261	
1986	4117	690	3427	802	2591	248	176	300	
1987	4404	794	3610	898	2571	487	84	474	
1988	4488	857	3631	896	2609	486	96	401	
1989	4491	858	3633	983	2572	470	91	375	

ئەسكەرتىش: 1966-يىلدىن 1970-يىلغىچە بولغان ماتېرىيال كەم.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتىغا قاراشلىق ئىلغار پارتىيە ياچېيكلىرى، مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 11 ـــ4 بىرلىكى: نەپەر

تۇرى / يىللار	نام بەرگەن تورۇن	ئىلغار پارتىيە ياچېيكسى	مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى		ئىلاۋە
			جەمئىي	ئايال پارتىيە ئەزاسى	تار سائىلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى
1984	شەھەرلىك پارتكوم	18	190	15	162
1985	شەھەرلىك پارتكوم	15	193	20	162
1986	شەھەرلىك پارتكوم	9	53	7	14
1987	ئۈلانباتۇر پارتكوم	1	1		1
	شەھەرلىك پارتكوم	43	287	19	244
1988	شەھەرلىك پارتكوم	48	316	27	209
1989					
1990	شەھەرلىك پارتكوم	39	158	24	133

يېزا-مەيدانلارنى تۆز تېچىگە ئالمايدۇ

§3. پارتكومنىڭ خىزمىتى ۋە پارتىيە قۇرۇلتىيى

1950-يىل 3-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك پارتكوم دېيىلىدۇ) قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ناھىيىلىك، شەھەرلىك پارتكوملار جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ئۈلانباتۇر تلىك كومىتېتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ لۇشىيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى ۋە ۋەزىپىلىرىگە ئاساسەن، پۈتۈن ناھىيە، شەھەردىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا، پۈتۈن پارتىيە ئەزالىرىغا ۋە ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، تۇرلۇك سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى.

1. ناھىيىلىك پارتكوم قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئاساسلىق خىزمەتلەر

1950-يىل 3-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلۇپ، 1956-يىل 5-ئايدىكى ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىغىچە بولغان ئالتە يىلدا ناھىيىلىك پارتكوم پۈتۈن ناھىيىدىكى پارتىيە ئەزالىرى ۋە خەلقنىڭ ھاكىمىيىتى، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنى قۇرۇش، باۋ، جيا تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، ئىقتىسادنى مۇقىملاشتۇرۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش، تۇرلۇك دېموكراتىك ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ بېرىش، تۇرلۇك ھەرىكەتلەر داۋامىدا مۇنەۋۋەرلەرنى پارتىيىگە قوبۇل قىلىش، پارتىيە تەشكىلىنى قۇرۇشقا رەھبەرلىك

قىلدى. ھەر مىللەت خەلقى سىياسىي جەھەتتىن قەد كۆتۈرۈپلا قالماستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىمۇ خېلى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى. بۇ بىر مەزگىلدە ناھىيىلىك پارتكوم، ئاساسەن، تۆۋەندىكى خىزمەتلەرنى ئىشلىدى:

1) دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش. 1950-يىل 3-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم قۇرۇلدى. ئۇ، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ۋە جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۈروسى تۈزۈپ چىققان، كونا ھاكىمىيەتنى ئۆزگەرتىش، يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇش، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشتىن ئىبارەت خىزمەت فاكىجىنغا ئاساسەن، ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە ۋەكىللەر يىغىنىنى ئېچىشقا رىياسەتچىلىك قىلدى، يىغىندا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش فاكىجىنى ۋە خىزمەت ۋەزىپىلىرى بەلگىلەندى، ئۆمەرجان كېرىم باشچىلىقىدىكى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەشكىللەندى. شۇ يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم رايونلارغا رايونلۇق پارتكوم شۇجىلىرىنى تەينىلدى. ناھىيىلىك پارتكوم 2-جۇن 5-شىنىڭ قوللىشى بىلەن ھەر مىللەت ئاممىسىنى سەپەرۋەر قىلىپ، باۋ، جيا تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، دېھقانلار جەمئىيىتى قاتارلىق تەشكىلاتلارنى قۇردى. رايون، يېزىلاردا دېھقانلار ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن، ناھىيە بويىچە ئالتە رايون، 36 يېزىدا دېھقانلار ۋەكىللىرى ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، رايون، يېزا باشلىقلىرى قاتارلىق كادىرلار تەينىلەندى. خەلق دېموكراتىك ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكوم ھەرقايسى مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى، شەھەر-يېزىلاردىكى 90 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئاممىسى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى ۋەھشىي جىنايى ھەرىكىتىنى پاش قىلىپ، 1300 پارچە (قېتىم)دىن ئارتۇق خەت يوللىدى. ناھىيىلىك پارتكوم جىنايىتى بىرقەدەر يېنىك، توۋا قىلىشنى خالايدىغان ئەكسىلئىنقىلابچىلارغا كەڭچىلىك قىلىش سىياسىتىنى يولغا قويدى، جىنايى قىلمىشى ئېغىر، خەلق بىلەن جاھىللارچە قارشىلاشقان ئاز ساندىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى خەلق سوتىنىڭ قانۇن بويىچە جازالىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى بازار-يېزىلارنىڭ ئىجتىمائىي تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇردى، يېڭىدىن قۇرۇلغان خەلق ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىدى.

3) ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش. 1951-يىل 9-ئايدىن 1952-يىل 4-ئايغىچە ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىنىڭ يېزىلىرىدىكى ھەر مىللەت دېھقانلارنى قوزغاپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. ناھىيىلىك پارتكومدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتى چوڭ ئەتىرىتى قۇرۇلدى. جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ شۆبە بيۈروسى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە 2-جۇن 5-شى رەھبەرلىرىنىڭ مەدەت بېرىشى، ماسلىشىشى ئارقىسىدا، 276 كادىر ۋە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ئاكتىپى يىغىلىپ، بەش ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتى شۆبە ئەتىرىتى تەشكىللىنىپ، شۆبە ئەتىرەت باشلىقى، مۇئاۋىن شۆبە ئەتىرەت باشلىقىغا ۋە سىياسىي يېتەكچى تەينىلەندى. چوڭ ئەتىرەتنىڭ سىياسىي كومىسسارلىقىنى ۋۇجۇدىغا چۈن (ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى) قوشۇمچە ئەتىرەتنىڭ سىياسىي كومىسسارلىقىنى ۋۇجۇدىغا چۈن (ئۆلكىلىك ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتى ئەتىرىتىنىڭ ئەتىرەت ئۇستىگە ئالدى، خاۋبېگىيەن (ئۆلكىلىك ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتى ئەتىرىتىنىڭ ئەتىرەت باشلىقى) مۇئاۋىن كومىسسار بولدى، گوئە يېڭى ۋە ئۆمەرجان كېرىم، ياڭ چۈنفاڭ (5-شى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتى ئەتىرىتىنىڭ باشلىقى)لار شۆبە ئەتىرەتنىڭ باشلىقلىق، مۇئاۋىن باشلىقلىق ۋە سىياسىي يېتەكچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالدى.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش بىر قېتىملىق كەسكىن سىنىپىي كۈرەش، بۇ جەريانىدا ئادەتتە پارتىيىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىشكە ئائىت سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش، دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىشنىڭ كۈرەش ئوبيېكتىنى ئېنىقلاش، دەرد تۆكۈش يىغىنى ئېچىش، قائىدە سۆزلەش كۈرىشى ئېلىپ بېرىش، ھېساب ئېلىش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، ئىجارە ھەققىنى قايتۇرۇش، ئىش ھەققىنى تولۇقلاپ بېرىش ۋە كۈرەش مېۋىسىنى تەقسىم قىلىش قاتارلىق خىزمەت باسقۇچلىرى بېسىپ ئۆتۈلدى. ناھىيە بويىچە دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىرى 22 مىڭ 100 نەپەرگە يەتتى. 114 زومىگەر ۋە قانۇنسىز پومېشچىكتىن ھېساب ئېلىندى، 1950-يىلدىن 1951-يىلغىچە پومېشچىكلار ئىجارە ھەققىگە ئالغان 476 مىڭ 700 كىلوگرام ئاشلىق كېمەيتىپ قايتۇرۇلدى. ئادەم يالليغان ۋە قەسىز ئىشلەتكەن ئىش ھەققى ئۈچۈن 2 مىليون 363 مىڭ 500 كىلوگرام ئاشلىق تولۇقلاپ قايتۇرۇلدى، پومېشچىكلار ئىگىلىۋالغان ۋە دىنىي سورۇنلارغا ۋە « ۋەخپى » قىلىۋېلىنغان 13 مىڭ مو يەر مۇسادىرە قىلىندى ۋە يىغىۋېلىندى. ناھىيە بويىچە 1284 ئائىلىلىك قەد كۆتۈرگەن دېھقانغا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش غالىبىيەت مېۋىسى تەقسىم قىلىپ بېرىلدى.

4) يەر ئىسلاھاتى. 1952-يىل 3-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يەر ئىسلاھاتى خىزمەت ئەترىتىگە ماسلىشىپ، ئېگەرچى رايونىنىڭ چوغتال يېزىسىدا يەر ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلدى. شۇ يىلى 8-ئايدىن 12-ئايغىچە ناھىيىلىك پارتكومدا ناھىيىلىك يەر ئىسلاھاتى كومىتېتى قۇرۇلدى، گۇيە يېڭاق قوشۇمچە مۇدىر بولدى. ناھىيىلىك يەر ئىسلاھاتى كومىتېتى كادىرلار ۋە يەر ئىسلاھاتى ئاكتىپلىرىدىن 3000 دىن ئارتۇق ئادەمنى يىغىپ، ۋىلايەتنىڭ يەر ئىسلاھاتى سىناق نۇقتىسى ئاساسىدا، قۇماش رايوندا يەر ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلدى.

1953-يىل 1-ئايدىن 6-ئايغىچە پۈتۈن ناھىيىنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى جۆڭگو كومپارتىيىنىڭ شىنجاڭ شۆبە بيۈروسى، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە دېڭ لىچۈن، لى خۇيخې، بەي تيەنمىڭلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە، سىياسەتنى تەشۋىق قىلىش، دېھقانلار جەمئىيىتىنى يەنمۇ تەرتىپكە سېلىش ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىنى كۆپەيتىش، سىنىپىي تەركىب ئايرىش، ھېساب ئېلىش ۋە قائىدە سۆزلەش، پومېشچىكلارنىڭ يېرىنى مۇسادىرە قىلىش، يەر ئىسلاھاتى مېۋىلىرىنى دېموكراتىك تەقسىم قىلىشتىن ئىبارەت بەش باسقۇچ ئارقىلىق يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى ئورۇندالدى.

5) يېزا ئىگىلىكىنى ھەمكارلىق كوپېراتسىيەلەشتۇرۇش ھەرىكىتى. 1951-يىل 9-ئايدىن 1956-يىل 5-ئايغىچە ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىنىڭ يېزىلىرىدا يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۇرۇش ھەرىكىتى ئېلىپ باردى. دەسلەپتە ئىمىن سىدىق، ئابباس (ئېگەرچى رايونى 5-يېزىدىن) قاتارلىقلار قۇرغان ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىدىن باشلاپ، ۋاقتلىق، پەسلىلىك ۋە دائىملىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىدىن 2500 دىن كۆپرەكى قۇرۇلدى، ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى ناھىيە بويىچە ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 87.3 پىرسەنتىنى ئىگىلدى. 1953-يىل 3-ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن ناھىيىلىك پارتىيە ئەزالىرى ۋەكىللىرى يىغىنىدىن كېيىن، يېزىلارنىڭ ھەمكارلىق ئىشلىرى يېڭى باسقۇچقا كىردى. 1955-يىل 3-ئايغا قەدەر ناھىيە بويىچە 44 باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى قۇرۇلدى، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 1112 گە يېتىپ، ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 4.42 پىرسەنتىنى ئىگىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئېگەرچى رايوندا قۇرۇلغان ئىسكەندەر يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى ئەڭ مەشھۇر ئىدى.

6) « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى. 1952-يىل 1-ئايدا يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيە بويىچە خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا، بيۈروكراتلىققا قارشى تۇ-

رۇشتىن ئىبارەت « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى. ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار ۋە كارخانا-كەسىپىي ئورۇنلاردا خىيانەتچىلىك قىلمىشى بار 184 كادىر پاش قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە 10 مىڭ يۇەندىن 50 مىڭ يۇەنگىچە خىيانەت قىلغانلار 92، 50 مىڭ يۇەندىن 500 مىڭ يۇەنگىچە خىيانەت قىلغانلار 85، 1 مىليون يۇەندىن 3 مىليون يۇەنگىچە خىيانەت قىلغانلار ئالتە، 10 مىليون يۇەن خىيانەت قىلغىنى بىر نەپەر، جەمئىي خىيانەت قىلىنغان پۇل 43 مىليون 740 مىڭ يۇەن خەلق پۇلى (كونا خەلق پۇلى بويىچە ھېسابلاندى).

7) پارتىيە ئەزالىرى ۋەكىللىرىنىڭ يىغىنى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتىيە ئەزالىرى ۋەكىللىرى يىغىنى 1953-يىل 3-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 7-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 40 ۋەكىل قاتناشتى، يەتتە ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا ئۆمەرجان كېرىمنىڭ كادىرلارنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە بىرلىكسەپ خىزمىتى توغرىسىدىكى سۆزى، چېكىڭ دېلۇنىڭ مالىيە خىزمىتى توغرىسىدىكى سۆزى، گوجيەنجۇڭنىڭ كادىرلار ۋە پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمىتى توغرىسىدىكى سۆزى، جياڭ شۇشىن، لۇيىڭسەيلەرنىڭ ياشلار ئىتتىپاقى ۋە تەشۋىقات خىزمىتى توغرىسىدىكى سۆزى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى. يىغىندا پۈتۈن ناھىيىنىڭ خىزمىتىگە قارىتا تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى ھەمدە خىزمەتنى ياخشىلاشقا دائىر چارىلەر مۇھاكىمە قىلىندى.

2. ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قۇرۇلتىيى 1956-يىل 5-ئاينىڭ 2-كۈنىدىن 10-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 78 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى. 24 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى.

قۇرۇلتايدا چېكىڭ دېلۇنىڭ ناھىيىلىك پارتكوم خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى، دانى سالىنىڭ ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتىنىڭ ئۇچ يىللىق ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى. قۇرۇلتايدا تەنقىد ۋە ئۆز ئۆزىنى تەنقىد قىلىش ئارقىلىق، ناھىيىنىڭ پارتىيە ئەزالىرى ۋەكىللەر يىغىنىدىن بۇيانقى خىزمەتلىرى، بولۇپمۇ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتى خۇلاسىلىنىپ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كوللېكتىپ رەھبەرلىكىدە ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر نۇقتىلىق ھەل قىلىندى. يېزا خىزمىتىگە دائىر ۋەزىپىلەر ئېنىق بېكىتىلدى، « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1956-يىلدىن 1967-يىلغىچە بولغان يېزا تەرەققىيات پىلانى (لايىھە) » توزۇلدى؛ « جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ ئالدىنقى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ خىزمەت دوكلاتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر توغرىسىدىكى قارارى »، « جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ ئۇچ يىللىق ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى توغرىسىدىكى دوكلات ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى رېۋىزىيە خىزمىتى ۋەزىپىلىرى توغرىسىدىكى قارارى »، « ئاقسۇ ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ ناھىيىلىك 1956-يىلدىن 1967-يىلغىچە بولغان يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات پىلانى (لايىھە) توغرىسىدىكى قارارى » دىن ئىبارەت ئۇچ ھۆججەت ماقۇللاندى. قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 13 نەپەر ئەزاسى، بەش نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى، يەتتە نەپەر ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتنىڭ ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى.

ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى: چېكىڭ دېلۇ.

مۇئاۋىن شۇجىسى: دانى سالى

دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى: چېك دېلۇ، ئىسمائىل قۇربان، دانى سالى، لى زىچېك، ئۇۋياڭبياۋ.
ئەزالىرى: چېك دېلۇ، ۋاڭ شىنخۇا، لى زىچېك، گاۋۋېيچېك، ۋاڭ لىچېك، دانى سالى، ئابىتجان، گويۇفا، ئۇۋياڭبياۋ، تۇنىياز مەمەت، نساخان، ئىسمائىل قۇربان، ئۆمەر مۇتىۋللا.
ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى: ۋاڭ شىنخۇا.
ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم ئىشلىگەن ئاساسلىق خىزمەتلەر:
1) يېزا ئىگىلىكىنى ئالىي كوپراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتى. 1956-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ « يېزا ئىگىلىكىنى كوپراتسىيىلەشتۈرۈش مەسىلىسى توغرىسىدا » دېگەن نۇتقىنىڭ روھىنى چوڭقۇر ئۆگىنىپ ئۆگەنگەندىن كېيىن، ئەسلىدە تۇزۇپ چىقىلغان ھەمكارلىق كوپراتىپلىرىنىڭ تەرەققىيات پىلانىنى ئۆزگەرتىش، قەدەمنى تېزلىتىپ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپراتسىيىلەشتۈرۈش جەريانىنى قىسقارتىپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى كوپراتسىيىلەشتۈرۈش ۋەزىپىسىنى مۇددەتتىن بۇرۇن ئورۇندىشىنى قارار قىلدى. 1957-يىلى ئەتىيازغىچە ناھىيە بويىچە 42 ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپراتىپى قۇرۇلدى.
ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپراتىپ سوتسىيالىستىك خاراكتېر ئالغان، ئۇ قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەزالارنىڭ يېرىگە قاراپ دارامەت تەقسىم قىلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، دارامەت تامامەن ئەمگەكىگە قاراپ تەقسىم قىلىنىدىغان بولغاچقا، ئەمگەك كۆچى كۆپرەك، كوپراتىپقا قوشقان يېرى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ئازراق ئەزالارنىڭ ئەمگەك كىرىمى كۆرۈنەرلىك ئاشتى؛ ئەمگەك كۆچى ئازراق، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاجىز، كوپراتىپقا قوشقان يېرى ۋە باشقا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى كۆپ ئەزالارنىڭ كىرىمى ئازايدى.
ئالىي كوپراتىپقا ئۆتۈش جەريانىدا ناھىيىلىك پارتكوم ئەزالارنىڭ قالدۇرۇق يېرى، قالدۇرۇق چارۋىسى ۋە قالدۇرۇق بېغىنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى سىياسەتلەرنى ئىجرا قىلىشتا ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ بەك چېك تىزگىنلەۋەتتى. ئەزالارنىڭ نورمال ئائىلە قوشۇمچە كەسىپ بەلەن شۇغۇللىنىشى ھەددىدىن ئارتۇق چەكلەۋېتىلدى، قىسمەن ئەزالارنىڭ مەنپەئەتىگە دەخلى يەتتى. بۇ، دېھقانلارنىڭ بىر قېتىملىق كوپراتىپتىن چېكىنىش غەۋغاسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.
ناھىيىلىك پارتكوم كوپراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىدە پەيدا بولغان ئېغىشلارنى ئەستايىدىل تۈزىتىپ، قالدۇرۇق يەر، قالدۇرۇق چارۋا ۋە قالدۇرۇق باغ نىسبىتىنى مۇۋاپىق كۆپەيتتى، ئەزالارنىڭ نورمال ئائىلە قوشۇمچە كەسىپىي بىلەن شۇغۇللىنىشقا قويۇلغان چەكنى ئەمەلدىن قالدۇردى، ئايرىم ئەزالارنىڭ كوپراتىپقا قوشقان چارۋىسىغا، دېھقانچىلىق سايمىنىغا بەك تۆۋەن باھا قويۇشتەك ھادىسىلەرنى تۈزەتتى، قىسمەن ناچاراق باشقۇرۇلغان يېزا ئىگىلىك كوپراتىپلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنى ساغلام راۋاجلاندۇردى. كولخوزلاشتۇرۇش ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى يېڭى تېپتكى دېھقانچىلىق سايمانلىرى ۋە تېرىقچىلىق ئۇسۇللىرىنى كىرگۈزۈشكە ئاساسلىق يارىتىپ بەردى، ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ سەۋىيىسى خېلى ئۆستى.
2) ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى. 1957-يىل 9-ئايدا ناھىيىلىك پارتكومدا ئىستىل تۈزىتىشكە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ « خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتنى توغرا ھەل قىلىش مەسىلىسى توغرىسىدا » دېگەن ماقالىسىنىڭ روھى يەتكۈزۈلۈپ، ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى كادىرلار ئارىسىدا ئىستىل تۈزىتىش ئۆگىنىشى قانات يايدۇرۇلدى. سوتسىيالىستىك دېموكراتىيە جارى قىلدۇرۇلۇپ، ئامما پارتىيىگە تەنقىدىي تەكلىپ بېرىشكە قوزغىتىلدى. ناھىيە بويىچە جەمئىي 1547 پارچە پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، پارتىيە رەھبەرلىكىگە، سوتسىيالىستىك تۈزۈمگە قارشى تۇرۇشقا دائىر پىكىر 45 پارچە،

ئالتە نەپەر « ئوك » چى ئۇنسۇر، بىر نەپەر بۇزۇق ئۇنسۇر، بىر نەپەر قانۇن-ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغۇچى پاش قىلىندى. ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى « سولچىل » ئىدىيىنىك تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىن، ھەرىكەت جەريانىدا كېڭەيتىۋېتىش خاھىشى پەيدا بولۇپ، بىر تۈركۈم كادىرلار زەربە يېدى.

3) ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتى. 1956-يىل 7-ئايدىن 12-ئايغىچە ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيە بويىچە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. تازىلىنىدىغان بەش نەپەر ئوبيېكتنىك ئۇچ نەپىرى تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچى دەپ بېكىتىلىپ، ئاممىنىك نازارەت قىلىپ ئۆزگەرتىشگە تاپشۇرۇپ بېرىلدى. بىر نەپىرىنىك نەق جىنايى قىلمىشى جىنايەت بولۇپ شەكىللەنگەچكە، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگانلىرىنىك قانۇن بويىچە قولغا ئېلىشىغا ئۇتكۈزۈپ بېرىلدى. بىر نەپىرىنىك مەسىلىسى ئادەتتىكى سىياسىي تارىخىي مەسىلە دەپ بېكىتىلدى.

4) خۇسۇسىي سودا-سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش. 1956-يىل 1-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيە بويىچە خۇسۇسىي سودا-سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈشنى قارار قىلىپ، ناھىيىلىك خۇسۇسىي سودا-سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈشكە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇردى. شۇ يىلى 2-ئايدىن 4-ئايغىچە ناھىيە بويىچە ھەرخىل شەكىللەر ئارقىلىق 505 خۇسۇسىي سودا-سانائەتچى ئۆزگەرتىلدى، بۇلاردا كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم 680، مەبلىغى 142 مىك 300 يۈەن. ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن، ناھىيە بويىچە 50 تىجارەتچىدىن تەركىب تاپقان ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىدىكى يەتتە ماگىزىن قۇرۇلدى؛ ئالتە تىجارەتچىنىك سودىسى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىغا ئۆزگەرتىلدى؛ 191 تىجارەتچىدىن تەركىب تاپقان 17 شېرىك ماگىزىن، 112 تىجارەتچىدىن تەركىب تاپقان 21 شېرىكلەشكەن (كوللېكتىپ) گۇرۇپپا، 28 تىجارەتچىدىن تەركىب تاپقان ئالتە ۋەكالىتەن سېتىش ماگىزىنى، پايدا-زىيانىنى ئۆزى ھېسابات قىلىدىغان، تارقاق تىجارەت قىلىدىغان 118 گۇرۇپپا قۇرۇلدى؛ قول سانائەت كەسىپى بويىچە 15 قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى تەشكىللەندى، ئۇلارغا 789 ئەزا، 114 شاگىرت، 24 يالالانما ئىشچى قوبۇل قىلىندى؛ قول سانائەت گۇرۇپپىسىدىن يەتتىسى قۇرۇلدى، 99 ئەزا، بەش شاگىرت، ئۇچ يالالانما ئىشچى قوبۇل قىلىندى، كوپېراتىپقا قاتناشقان ئىشچىلار كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملارنىك 87.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

3. ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-قۇرۇلتىيى 1958-يىل 2-ئاينىك 20-كۈندىن 3-ئاينىك 6-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى، قۇرۇلتايغا 117 نەپەر ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا خې گۇاڭيېنىك ئالدىنقى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومغا ۋەكالىتەن بەرگەن « 1957-يىللىق خىزمەت خۇلاسىسى ۋە 1958-يىلدىكى خىزمەت تەلەپنىك فاڭجېن، ۋەزىپىلىرى توغرىسىدا دوكلات » ى، لى شىيەلىدېنىك « ئومۇمىي خەلق خاراكتېرلىك ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى توغرىسىدا دوكلات » ى، تۇنىياز مەمەتنىك « ناھىيە بويىچە 1956-يىلدىن 1967-يىلغىچە يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش پروگراممىسى (لايىھە) نىك تۈزىتىلگەن نۇسخىسىغا دائىر ئىزاھات دوكلات » ى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ھەمدە شۇنىڭغا مۇناسىپ قارار بىردەك ماقۇللاندى. قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك پارتكومنىك 15 نەپەر ئەزاسى، بەش نەپەر كاندىدات ئەزا، توققۇز نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى،

بىر نەپەر 1-شۇجى، تۆت نەپەر شۇجىچۇنىك شۇجىسى، ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتىنىك توققۇز نەپەر ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى.

1-شۇجى: خېي گۇاڭيى (قوشۇمچە)

شۇجىچۇنىك شۇجىلىرى: دانى سالى، ياڭ جىنفېك، لى شيەندې.

دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى: خېي گۇاڭيى، دانى سالى، ياڭ جىنفېك، لى شيەندې، تۇنىياز مەمەت، لى زىچىك، مايۇشېك، سامساق بارات، ئۇۋياڭبياۋ

ئەزالار: خېي گۇاڭيى، دانى سالى، ياڭ جىنفېك، لى شيەندې، ئۇۋياڭبياۋ، تۇنىياز مەمەت، ئۆمەر مۇپتۇللا، سامساق بارات، ئابلاجان، لى زىچىك، مايۇشېك، ۋاڭ شىنخۇا، ھوشۇر كېرىم، نساخان، فۇبىگشېن

كاندىدات ئەزالار: تۇرسۇن قۇربان، ئالماس، تاۋجېنۇۋ، شۆيىك، رۇمگيى (ئۇيغۇر، ئەسلى ئىسمى روزى).

ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتىنىك شۇجىسى: دانى سالى (قوشۇمچە).

2-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم ئاساسلىق ئىشلىگەن خىزمەتلەر:

1) خەلق گۇڭشېلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى. 1958-يىل 2-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم پۈتۈن ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، خەلق گۇڭشېلىرىنى قۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرىدى، خەلق گۇڭشېسىدىن 30ى قۇرۇلدى، گۇڭشېغا 40 مىڭ 500 دېھقان ئائىلىسى ئەزا بولدى. بۇ، (ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۇرۇلگەندىن كېيىنكى دېھقان ئائىلىسىدىن ئىبارەت)، بۇ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 99.97 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ناھىيىلىك پولات تاۋلاش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلۇپ، زور بىر تۈركۈم كادىر، ئىشچى-خىزمەتچى ۋە ئەزالار يىغىلىپ، ئۆز خىزمەتلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، ئومۇمىي خەلق تاغقا چىقىپ، كان قېزىپ، تۆمۈر تاۋلىدى. خەلق گۇڭشېسى قۇرۇش ھەرىكىتى داۋامىدا يۇقىرى كۆرسەتكۈچ، قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش، مۇبالىغىچىلىك شامىلى ۋە « مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلۇۋېتىش شامىلى » دىن ئىبارەت « سول » چىللىق خاتالىقى يۈز بەردى. بۇ خاتالىقلار كېيىنكى مەزگىلدە ئېلىپ بېرىلغان تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىدە تەدرىجىي تۈزىتىلدى.

2) گۇڭشېلارنى تەرتىپكە سېلىش. 1961-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ « يېزا خەلق گۇڭشېلىرىنىڭ خىزمەت نىزامى (لايىھە) » (قىسقارتىلىپ « يېزا ئىگىلىككە دائىر 60 ماددا » دېيىلىدۇ) نىڭ روھىغا ئاساسەن، سوتسىيالىستىك تەربىيە مەركىزى قىلىنغان ئاممىۋى خاراكتېرلىك گۇڭشېلارنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرىدى. گۇڭشې، ئەترەت رەھبەرلىك كوللېكتىپنى تەرتىپكە سېلىپ، كادىرلارنىڭ ئىدىيە جەھەتتىكى سۇبيېكتىپچىلىق، خىزمەت جەھەتتىكى بيۇروكراتلىق، ئىستىل جەھەتتىكى مۇبالىغىچىلىك، تەكەببۇرلۇق كەيپىياتىنى تەكشۈرۈپ، رەھبەرلىك ئىستىلى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇشنى ياخشىلىدى. گۇڭشې ئەزالىرىغا سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە بېرىلىپ، يېزا خىزمىتىدىكى « سول » چىللىق خاتالىقى تۈزىتىلىپ، خەلق گۇڭشې تۈزۈمى مۇقىملاشتۇرۇلدى. شۇ ئاساستا، ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ « يېزا ئىگىلىكى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش » فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئۇچ يىللىق قېينىچىلىق مەزگىلىدىن ئۆتۈۋېلىشغا رەھبەرلىك قىلدى. 1963-يىلى ئاشلىق مەھسۇلات مىقدارى ئەسلىگە كېلىپ، 23 مىليون 795 مىڭ كىلوگرامغا يەتتى. يېزىلاردا ئاشلىق يېتىشتۈرۈش سىستېمىسىنى تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان كېسەللىكلەر بىرقەدەر تېز كونترول قىلىندى ۋە ساقايتىۋېلىندى.

4. ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى

جۇڭگو كومپارتىيسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-قۇرۇلتىيى 1964-يىل 2-ئاينىڭ 28-كۈنىدىن 3-ئاينىڭ 7-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 134 ۋەكىل قاتناشتى، 40 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى، قۇرۇلتايدا جاڭ جەنچىنىڭ ئالدىنقى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومغا ۋەكالىتەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى، 1964-يىلى ۋە 1965-يىلدىن ئىبارەت ئىككى يىللىق ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچى ۋە خىزمەت ۋەزىپىلىرى مۇھاكىمە قىلىپ بېكىتىلدى، « ھازىرقى زامان شىيۇجېڭجۇيى » سىغا قارشى تۇرۇشقا ئالاقدار ھۆججەتلەر ۋە داچىڭ نەپتىلەكىنىڭ تەجرىبىلىرى ئۆگىنىلدى، « جۇڭگو كومپارتىيسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-قۇرۇلتىينىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 13 نەپەر ئەزاسى، تۆت نەپەر كاندىدات ئەزاسى، يەتتە نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى، بىر نەپەر 1-شۇجى، ئۈچ نەپەر شۇجىچۈنىڭ شۇجىسى سايلاپ چىقىلدى.

1-شۇجى: جاڭ جەنچى (قوشۇمچە).

شۇجىچۈنىڭ شۇجىسى: لى شىيەندې، يۈنۈس ھەسەن، شياۋمىڭلىڭ.

دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى: جاڭ جەنچى، يۈنۈس ھەسەن، لى شىيەندې، شياۋ مىڭلىڭ، راخمان قاسىم، زۇچشەن، جاۋشۇپۇ.

ئەزالار: جاڭ جەنچى، يۈنۈس ھەسەن، شياۋ مىڭلىڭ، ئالماس، لى شىيەندې، راخمان قاسىم، زۇچشەن، جاۋشۇپۇ، دۇڭ چىڭبىن، ساۋشىپۇ، جاڭ شياۋشىيەن، جاۋجىزۇڭ، رۇمىكىيى.

كاندىدات ئەزالار: ۋۇلخۇي، تاۋجىنۇۋ، مەسئۇدەم، ساۋشياۋچىڭ.

ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتنىڭ شۇجىسى: جاڭ جەنچى (قوشۇمچە).

3-قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم ئىشلىگەن ئاساسلىق خىزمەتلەر:

1964-يىل 2-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيە بويىچە مەركەزنىڭ « يېزا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە نۆۋەتتە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بەزى مەسىلىلەر » (يەنى « 23 ماددا ») نى يەتكۈزۈپ ئىزچىللاشتۇردى. 1965-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم پۈتۈن ناھىيىنىڭ بازار-يېزىلىرىدا « سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىش » ، « ئىككى سىنىپ، ئىككى لۇشيەن كۈرىشىنى چىڭ تۇتۇش » مەركەز، « سىياسىيىنى، ئىقتىسادنى، تەشكىلنى، ئىدىيىنى ئېنىقلاش » مەزمۇن قىلىنغان « تۆتىنى ئېنىقلاش » ھەرىكىتىنى نۇقتىلار بويىچە قوزغاپ، نۇقتىلىق ھالدا « پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار » نىڭ ئەدىپىنى بېرىشنى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ناھىيە بويىچە « يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش » ، « سانائەتتە داچىڭدىن ئۆگىنىش » ، « پۈتۈن مەملىكەت خەلقى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىدىن ئۆگىنىش » تىن ئىبارەت ئاممىۋى پائالىيەتنى قوزغاشنى قارار قىلدى. ناھىيىلىك پارتكوم جۇڭگو كومپارتىيسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ « بىكتۆۋەننى نىشان قىلىش، گۈڭشېنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئاساس قىلىش » توغرىسىدىكى يولىيورۇقىغا ئاساسەن، پۈتۈن ناھىيىنىڭ يېزىلىرىدا كەڭ كۆلەملىك يەر پىلانلاش ۋە ياخشى سالا ئىتىزى، ياخشى ئاھالىلەر نۇقتىسى، ياخشى يول، ياخشى ئورمان بەلبېغى، ياخشى ئېرىق-ئۆستەڭ بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشقا رەھبەرلىك قىلدى.

مەركەزنىڭ « 23 ماددا » سىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، بازار-يېزىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك كەمبەغەل دېھقان، ئۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى. « ئۆتىنى ئېنىقلاش » ھەرىكىتىدە تەركىب ئايرىلىشتىن چۈشۈپ قالغان 113 نەپەر « بەش خىل ئونسۇر » ئېنىقلاندى، بۇنىڭ

ئىچىدە پومېشچىك 50 نەپەر، باي دېھقان 27 نەپەر، ئەكسىلئىنقىلابچى ئون نەپەر، بۇزۇق ئۇندۇر 12 نەپەر، ئوغچى ئونسۇر 12 نەپەر، 1378 نەپەر « تۆت خىل ئونسۇر » باھالاندى، بۇنىڭ ئىچىدە 43 كىشىنىڭ « تۆت خىل ئونسۇر » قالپىقى ئېلىۋېتىلدى، 87 كىشىگە خاتا « كىيگۈزۈلگەن قالپاق » تۇزىتىلدى، 61 كىشىگە قايتىدىن قالپاق كىيگۈزۈلدى، 28 كىشىگە يېڭىدىن قالپاق كىيگۈزۈلدى، 1159 كىشىنىڭ ئەسلىدىكى قالپىقى ساقلاپ قېلىندى. خىيانەتچىلىككە، ئوغرىلىقا، ھايانكەشلىككە، كۆپ يەپ، كۆپ ئىگىلىۋېلىشقا ياتىدىغان 420 مىڭ يۈەن پۇل، 200 مىڭ كىلوگرامدىن ئارتۇق ئاشلىق، 3650 مېتر رەخت بېلىتى ئېنىقلاندى. 300 مىڭ يۈەنلىكتىن ئارتۇق ھارام مال ۋە پۇل قايتۇرۇۋېلىندى. ئېغىر سىياسىي، ئىقتىسادىي، خاتالىقى بار 17 نەپەر كادىر بىر تەرەپ قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن ھەيدەلگىنى يەتتە نەپەر، ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغىنى بەش نەپەر، مەمۇرىي جەھەتتىن گۇناھ يېزىلغان، قالدۇرۇپ سىناپ ئىشلىتىلگىنى بەش نەپەر،

5. ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-قۇرۇلتىيى 1966-يىل 3-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 10-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 163 ۋەكىل قاتناشتى، 41 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا جاڭ جەنچى بەرگەن « ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، شىياۋ مىڭلىك بەرگەن « ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى، ئىككى مۇناسىپ قارار ماقۇللاندى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 3-بەشىللىق پىلان (1966-يىلدىن 1970-يىلغىچە) كۆرسەتكۈچى ۋە مەملىكەت بويىچە يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش پروگراممىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا دائىر مەسىلەر مۇھاكىمە قىلىندى؛ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنى، ۋىلايەتلىك پارتكوم ئۆتكۈزگەن بەش دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى، ۋىلايەتلىك پارتكوم ئۆتكۈزگەن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق خىزمەت يىغىنى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى غەربىي شىمال بيۈروسى ئۆتكۈزگەن يېزا ئىگىلىك، قاتناش يىغىنى قاتارلىق يىغىنلارنىڭ روھىنى يەتكۈزۈلدى.

قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ 15 نەپەر ئەزاسى، تۆت نەپەر كاندىدات ئەزاسى، يەتتە نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى، بىر نەپەر شۇجى، ئۈچ نەپەر مۇئاۋىن شۇجى سايلاپ چىقىلدى.

ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى: جاڭ جەنچى.

مۇئاۋىن شۇجىلىرى: لى شىيەندې، شىياۋ مىڭلىك.

دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى: جاڭ جەنچى، لى شىيەندې، شىياۋمىڭلىك، راخمان قاسىم، گاۋدېڭشياڭ، جاۋشۇپۇ، ۋۇلىخۇي.

ئەزالىرى: جاڭ جەنچى، لى شىيەندې، شىياۋ مىڭلىك، قادىر ئىسمائىل، راخمان قاسىم، گاۋدېڭشياڭ، جاۋشۇپۇ، ۋۇلىخۇي، نىياز ئابلا، دۇڭ چېڭبىن، ساۋشىپۇ، جاڭ شياۋشيەن، جاۋجەزۇڭ، شېن فۇلى، ياڭ چېڭجىن.

كاندىدات ئەزالىرى: مەسئۇدەم، شيې لىك، جاڭ جۇنمىڭ، ياڭ جاۋچۈەن

ناھىيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى: جاڭ جەنچى (قوشۇمچە).

4-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم ئىشلىگەن ئاساسلىق خىزمەتلەر:

1966-يىل 5-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم « پۈتۈن ناھىيىدىكى كادىرلار، ئاممىا زىيالىيلارنى مەدەنىـ

يەت زور ئىنقىلابنىڭ پائال قاتناشقۇچىسى ۋە سەپەرۋەر قىلىش توغرىسىدا جىددىي يوليو-رۇق » نى تارقىتىپ، ناھىيىلىك « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » غا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنى قۇردى. ھەربىر يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، ناھىيە بويىچە مەكتەپلەر، ئورگانلار، تەشكىلاتلار، زاۋۇت، كان-كارخانىلار ۋە يېزا خەلق كۆمۈنلىرىدا ئارقا-ئارقىدىن « قىزىل قوغدۇغۇچى » ، « جەڭگىۋار ئەترەت » قاتارلىق ئاممىنىڭ « ئىسيان كۆتۈرۈش » تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. « پارتكومنى تېپىۋېتىپ، ئىنقىلاب قىلىش » ، « چوڭ سايراش، چوڭ ئېچىلىش، چوڭ خەتلىك گېزىت، چوڭ بەس مۇنازىرە » كونا ئىدىيىنى، كونا مەدەنىيەتنى، كونا يوسۇننى، كونا ئۆرپ-ئادەتلەرنى (يەنى تۆت كونىنى) سۈپۈرۈپ تاشلاش، « كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار » لار-دىن تارتىپ چىقىرىپ، كۆرەش قىلىش، « جىن-شەيتانلار » نى تەنقىد قىلىشتىن ئىبارەت « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ھەرىكىتى ناھىيە بويىچە قانات يايدى.

1967-يىل 1-ئايدا ئاممىۋى تەشكىلاتلار ناھىيىلىك پارتكومىدىن ھوقۇق تارتىۋالدى. ئىسيانچى-لار « ھەممىدىن گۇمانلىنىپ، ھەممىنى يوقاتتى » ، پارتىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرى ئومۇميۈزلۈك زەربىگە ئۇچرىدى، مەسئۇل كىشىلەر ئومۇميۈزلۈك تەنقىد قىلىندى، ناھىيىلىك پارتكوم پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى:

6. ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 5-قۇرۇلتىيى 1971-يىل 1-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن 21-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 321 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 14 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا ۋېن جېنفۇ ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت پارتىيە يادرو رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا ۋەكالىتەن بەرگەن خۇلاسە دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى؛ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى-نىڭ 9-قۇرۇلتىيى، پارتىيە 9-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 2-ئومۇمىي يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويۇل-غان تۇرلۇك ۋەزىپىلەر مۇھاكىمە قىلىنىپ ئىزچىللاشتۇرۇلدى؛ « رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ ئىنقىلابىي لۇشىيەننى بويلاپ، يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىشتىن ئىبارەت ئاممىۋى ھەرىكەتنى چوڭقۇر، ئۇزاققىچە قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى قارار » ماقۇللاندى.

قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 25 نەپەر ئەزاسى، توققۇز نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزا-سى، بىر نەپەر شۇجى، ئىككى نەپەر مۇئاۋىن شۇجىسى سايلاپ چىقىلدى.

ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى: گاۋ پېيچېن.

مۇئاۋىن شۇجىلىرى: ۋېن جېنفۇ، گۇڭ گودىڭ (ئارمىيە ۋەكىلى).

دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى: گاۋ پېيچېن، ۋېن جېنفۇ (ئارمىيە ۋەكىلى)، گۇڭ گودىڭ (ئارمى-يە ۋەكىلى)، جاڭ جىدې (ئارمىيە ۋەكىلى)، لى شىجيې (ئارمىيە ۋەكىلى)، ئا. ئەزىزى، ئا-ۋۇت ساۋۇت، ۋۇلىخۇي، گاۋدېگشياڭ.

ئەزالىرى: قادىر ئىسمائىل، لىيۇچېگۈن، گۇڭ گودىڭ، مەسئۇدەم (ئايال)، مەمەت تومىت، داكېسەي، جۇيۇيىڭ (ئايال)، تۇنساخان رۇستەم (ئايال). جاڭ جىدې، لى شىجيې، ئا. ئەزى-زى، جاڭ شياۋ شيەن، چېن چاگشېڭ، ئابدۇراخمان كېرىم، ئاۋۇت ساۋۇت، قۇربان تۇردى، ياڭ چاۋچۈەن، ۋۇلىخۇي، يۈەن شۇنيەن، گاۋپېيچېن، گاۋدېگشياڭ، ماموت نىياز، دۇڭ جىشۇ، ۋېن جېنفۇ، جيې، رۇتىڭ.

5-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم ئىشلىگەن ئاساسلىق خىزمەتلەر:

1971-يىلدىن 1980-يىلغىچە ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت بىرلىكتە ئىش

بەجىرىش ئاپپاراتى تەسىس قىلدى.

ناھىيىلىك پارتكوم ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سالدى، ئالتە گۈڭشىدا پارتىيىنىڭ يادرو رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇشنى تەستىقلىدى، جۈڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنى كەلتۈردى، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، لىن بياۋنى تەڭ قىلىش، ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ باردى، پارتىيىنىڭ مۇناسىۋەتلىك سىياسەتلىرىنى ئەمەلىيلەشتۈردى، جەمئىيەت ئامانلىقىنى ۋە كادىرلار قوشۇنىنى تەرتىپكە سالدى، سانائەتتە داچىڭدىن ئۆگىنىش، داجەيچە ناھىيە قۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى، « بىر يىلدا يۈز ئەتىرەتنى پروگراممىغا يەتكۈزۈش، ئۈچ يىلدا ھەربىر ئادەمگە 1000 جىڭدىن ئاشلىق توغرا كەلتۈرۈش » ھەرىكىتىنى قارار چىقاردى، يېزىلاردا كەڭ كۆلەملىك ئېتىز-ئېرىق، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى ئېلىپ باردى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نىڭ ۋە ئۇنىڭ گۇرۇھ مەزھەبىنىڭ سىستېمىسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى جىنايى قىلمىشلىرىنى پاش قىلدى ۋە تەنقىد قىلدى، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » بىلەن چېتىشلىقى بار ئادەم ۋە ئىشلارنى ئېنىقلىدى، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدىكى تۈرلۈك خىزمەت ۋە ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، ئون يىللىق مالىمانچىلىق ناھىيىنىڭ خىزمەتلىرىگە يەتكۈزگەن تەسىرلەرنى تۈگەتتى. « سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىش » لۇشىيەننىڭ يېتەكچىلىكىدە « ئۈچىل ئەنزە ئاغدۇرۇش شاملى » غا قايتارما زەربە بېرىش تەشۋىقات پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيە بويىچە ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەرنى ئاقلاش، پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى، كادىرلار سىياسىتى، زىيالىيلار سىياسىتى ۋە بىرلىكەپ، دىنىي سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش، پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلىنقلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلارنىڭ قالپىقىنى ئېلىۋېتىش خىزمىتى ۋە « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، ئەكسىلىنقلابچىلارغا ۋە خىيانەتچىلككە، ئوغرىلىققا، ھايانكەشلىككە، قانۇن-ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلغان ئۇنسۇرلارغا زەربە بېرىش (« بىرنى تەنقىد قىلىش، ئىككىگە زەربە بېرىش ») كۈرىشىنى قانات يايدۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلدى.

1979-يىلدىن باشلاپ ناھىيىلىك پارتكوم تۈرلۈك خىزمەتلەرنى پەيدىنپەي سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت نىشانغا يۆتكىدى.

دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى جەھەتتە، ناھىيىلىك پارتكوم ئۈچ يىلدا 200 مىڭ مولۇق يۇقىرى مۇقىم ھوسۇللۇق ئېتىز بەرپا قىلىشنى، يېزىلاردا « كۆپ ئىشلىگەنلەر كۆپ ھەق ئېلىش » سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى قارار قىلدى.

7. ناھىيىلىك 6-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى

جۈڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك 6-قۇرۇلتىيى 1980-يىلى 6-ئاينىڭ 11-كۈنىدىن 15-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 245 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 23 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا شياۋ مىڭلىنىڭ ئالدىنقى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومغا ۋەكالىتەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى؛ 1980-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ كۆرەش نىشانى ۋە ئىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ كونكرېت تەدبىرلىرى مۇھاكىمە

ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى: جالالۇدۇن جۇنمىڭ.

1- نۆۋەتلىك شەھەرلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىدىن كېيىن شەھەرلىك پارتكوم ئىشلىگەن ئاساسلىق خىزمەتلەر:

1985- يىلدىن 1988- يىلغىچە شەھەرلىك پارتكوم پارتىيە 12- ، 13- قۇرۇلتايلىرىدا بېكىتىلگەن لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلەرنى ۋە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، ئاپتونوم رايونلۇق، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ بىر قاتار تەدبىرلىرىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىش، ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى بىرلىكتە يۈكسەلدۈرۈش، قەتئىي ئىرادە بىلەن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەشتە قەتئىي چىڭ تۇردى.

ئىقتىسادىي، سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى جەھەتتە، شەھەرلىك پارتكوم يېزىلاردا 1- باسقۇچلۇق تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان ئاساستا، يېزىلارنىڭ كەسىپ قۇرۇلمىسىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، پىلانلىق تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇردى، توختام بويىچە ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىش قاتارلىقلار ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان 2- باسقۇچلۇق يېزا ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى تاۋار بازىسى قۇردى. يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش، تەمىنلەش، سېتىش مۇلازىمەت سىستېمىسىنى بەرپا قىلدى. مەمۇرىي ئورۇنلارنى ئىخچاملاپ، ھوقۇقنى تۆۋەنگە چۈشۈردى، كارخانىلاردا زاۋۇت باشلىقى (جىڭلى) مەسئۇل بولۇش تۈزۈمىنى ۋە تىجارەتنى ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويدى.

1988- يىلى شەھەر بويىچە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 103 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1984- يىلدىكىدىن 89.3% ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 30 مىليون 500 مىڭ يۈەن، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 72 مىليون 500 مىڭ يۈەن. ئاشلىق مەھسۇلات مىقدارى 93 مىڭ 270 تونناغا يېتىپ، 1984- يىلدىكىدىن 74% ئاشتى. يېزىلادا كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىم 548 يۈەنگە يېتىپ، 1984- يىلدىكىدىن 284.93 يۈەن ئاشتى. شەھەر- يېزا بازارلىرى جانلىنىپ، تاۋار مول بولدى، تاۋار ئىگىلىكى ۋە خەلق تۇرمۇشى ئۆزلۇكسىز تەرەققىي قىلدى ۋە ئۆستى.

سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىش جەھەتتە، 1986- يىلدىن 1987- يىلغىچە شەھەرلىك پارتكوم شەھەر بويىچە « تۆت بولۇش تەربىيىسى » ، « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » ۋە دېموكراتىيە، قانۇنچىلىق تەربىيىسىنى قانات يايدۇردى. ئاقسۇ شەھىرى ئۇدا ئىككى يىل ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە شىنجاڭ بويىچە مۇنەۋۋەر ئورۇن بولۇپ، مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1988- يىلى ۋىلايەت بويىچە « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » پائالىيىتىدە 1- بولدى. مائارىپ، پەن- تېخنىكا، مەدەنىيەت، سەھىيە ئىشلىرى خېلى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى.

1985- يىلدىن 1988- يىلغىچە مائارىپقا سېلىنغان مەبلەغ يىلمۇ يىل كۆپەيدى، ئوقۇتۇش شارائىتى ئۆزلۇكسىز ياخشىلاندى، ئوقۇتۇش سۈپىتى كۆرۈنەرلىك ئۆستى، چوڭلار مائارىپى، بالىلار تەربىيىسىدە خېلى زور تەرەققىياتلار بارلىققا كەلدى.

پارتىيە قۇرۇلۇشى جەھەتتە، 1985- يىلدىن 1988- يىلغىچە شەھەر بويىچە پارتىينى تەرتىپكە سېلىش ۋەزىپىسى ئىككى تۈركۈمگە بۆلۈپ ئورۇندالدى، 47 رايون دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزىسى، 276 كەنت، بۆلۈمچە دەرىجىلىك رەھبەرلىك بەنزىسى تەرتىپكە سېلىندى ۋە تەڭشەلدى. پارتىيىگە يېڭىدىن 265 ئەزا قوبۇل قىلىندى. پارتىيە ئەزالرىنىڭ ئاۋانگارتلىق، نەمۇنىلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلدى، 850 نەپەر مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى، 116 ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى بارلىققا كەلدى. ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان 62 نەپەر پارتىيە ئەزاسى بىر تەرەپ قىلىندى. دېموكراتىيە- مەركەزلەشتۈرۈش تۈزۈمى، « ئۈچ يېڭىن، بىر دەرس » ،

دېموكراتىك تۈرمۈش يەنىنى قاتارلىق پارتىيىنىڭ ئىچكى تۈرمۈش تۈزۈمى، خىزمەت تۈزۈمى يەنمۇ مۇكەممەللە شتۇرۇلدى.

9. شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى

جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 2-قۇرۇلتىيى 1989-يىل 1-ئاينىڭ 23-كۈنىدىن 27-كۈنىگىچە شەھەر رايونىدا ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 200 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 24 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى، ئالتە ۋەكىل ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا لى زىچەياڭنىڭ جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك كومىتېتىغا ۋەكالىتەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتى، جاڭ جىنىڭ جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا ۋەكالىتەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى.

قۇرۇلتايدا شەھەرلىك پارتكومنىڭ 27 نەپەر ئەزاسى، تۆت نەپەر كاندىدات ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ يەتتە نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى، بىر نەپەر شۇجىسى، ئىككى نەپەر مۇئاۋىن شۇجىسى، شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ 13 نەپەر ئەزاسى، يەتتە نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى، بىر نەپەر مۇئاۋىن شۇجىسى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى.

شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى: جاۋ چۈن.

مۇئاۋىن شۇجىلىرى: جاڭ جى، مەمتاۋلا نىياز، ياڭ ۋېن.

دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى: جاۋچۈن، جاڭ جى، مەمتاۋلا نىياز، نىياز گايىت، شى جىنيۈن، دەي زۇڭكې، بۇۋۇنىيازخان سېيىتنىياز.

ئەزالىرى: جاۋچۈن، جاڭ جى، مەمتاۋلا نىياز، نىياز گايىت، شى جىنيۈن، دەي زۇڭكې، بۇۋۇنىيازخان سېيىتنىياز، شۇزىلياڭ، توختى بەكرى، مەھەممەت يۈسۈپ، توختىنىياز توختى، نىياز ئەممەت، نىڭ يىڭكۇي، مەھەممەت ھىلەك، لى ئەنجن، ھاشى قادىر، لىيۈشجۈن، دۇڭ جىشۇ، تۇرسۇن ئاۋۇت، ھامۇت داۋۇت، ياڭ ۋېن، ساۋۇت مەخسۇت، بەي جېنجۇڭ، موللا روزى موللەك، ياڭ چۈەنفا، مەتنىياز ھېيىت، سۇن جىڭلياڭ.

كاندىدات ئەزالىرى: جاڭ چېڭ، بى زېكچىن، ئابدۇرېشىت، سۇنجياگۇاڭ.

ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى: بەي جېنجۇڭ.

§4. تەشۋىق-تەربىيە

1. تەشۋىقات خىزمىتى

1950-يىل 3-ئايدىن كېيىن، ناھىيىلىك پارتكوم كونا ھاكىمىيەتتىن ھەققەتكە قايتقان خادىملارنى قوبۇل قىلىش، ئۆزگەرتىش، تەربىيىلەشكە بىرلەشتۇرۇپ، يوشۇرۇنۇۋالغان ئىنپىيونلارنى ۋە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بازاردىكى ھەر مىللەت ئاھالىسى ئارىسىدا « ئورتاق پروگراممىا » ، « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش نىزامى » نى ۋە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر باراۋەرلىكى، ئىنتىپاقلىقى سىياسىتىنى، دىنىي سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى، بازار-بېزىلاردىكى خەلقنى ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى

تۇرۇپ، چاۋشىيەنگە ياردەم بېرىش توغرىسىدا تەربىيە بېرىپ، ۋەتەننى سۆيۈپ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. 1951-يىلى تەشۋىقات خىزمىتى يېزىلارغىچە يېتىپ بېرىشقا باشلىدى، 270 كىشىلىك ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمەت ئەترىتى دېھقانلارغا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىشنىڭ ئەھمىيىتى، ئۇسۇلى ۋە سىياسەتنى تەشۋىق قىلدى. ياندۇرقى يىلى يەر ئىسلاھاتىنىڭ قىلىش خىزمەت ئەترىتى رايون، يېزىلارغا بېرىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، ئاممۇي يىغىن، دېھقانلار جەمئىيىتى يىغىنى، ئايالار يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، نامراتلاردىن ھال سوراپ، « يەر ئىسلاھاتى قانۇنى » نى كەڭ تۈردە تەشۋىق قىلدى. نۇرغۇن نامرات-يالانما دېھقانلار خىزمەت ئەترىتىگە پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىنكاس قىلىپ، يەر ئىسلاھاتى كۆرىشىگە ئاكتىپ قاتناشتى. شۇ يىلى ئەتىيازدا « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » تەشۋىقاتىنى قانات يايدۇرۇش بىلەن بىللە ناھىيە بويىچە « بەشكە قارشى تۇرۇش » تەربىيسى قانات يايدۇرۇلۇپ، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ مۇناسىۋىتى قويۇقلاشتۇرۇلدى. يانا دۇرقى يىلى دۆلەت « ئاساسىي قانۇن » نى ئېلان قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئومۇمىي سايلامغا بىرلەشتۇرۇپ « ئاساسىي قانۇن » ، « نىكاھ قانۇنى » تەشۋىق قىلىنىپ، ھەممە ئائىلىلەر خەۋەردار قىلىندى، ھەممە ئادەمنىڭ قەلبىگە چوڭقۇر سىڭدۈرۈلدى، 1954-يىل 3-ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئېلىمىزنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋرىدىكى باش لۇشىيەننى تەشۋىق قىلىش، ئىزچىل لاشتۇرۇش ئۇچۇن، ناھىيىلىك پارتكومدا ئۆگىنىش ھەيئىتى قۇرۇلدى، ئۇ، ناھىيە بويىچە 295 تەپەر كادىرنى 158 كۈن ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ئالتە قېتىم، يەتتە باسقۇچ بويىچە ئەتراپلىق تەشۋىق قىلىش ۋە ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى، 24 ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، 14 نەپەر تەشۋىقات يېتەكچىسى، 15 نەپەر ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى باشلىقى تەربىيىلەندى. ئۇچ قېتىم ئېغىزچە سىناق ئېلىندى. سىناقتا 141 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى، 14 نەپەر ئۆگىنىش ئاكتىپى باھالاپ چىقىلدى. 1955-يىلدىن كېيىن پارتىيەنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋرىدىكى باش لۇشىيەننى تەشۋىق قىلىش ئاساسىدا، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۇرۇش مەسىلىسى توغرىسىدىكى يولىيورۇقلىرى ۋە ھۆججەتلىرى ئۆگىنىلىپ ۋە تەشۋىق قىلىنىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنى يەنمۇ چوڭقۇر تونۇۋېلىشىغا ئىلھام بېرىلدى. ناھىيىدىكى دېھقانلار ۋە قول سانائەتچىلەر مەركىزىي كومىتېتنىڭ ھۆججىتىنىڭ روھىنىڭ ئىلھامى بىلەن كوپېراتىپقا قاتنىشىشنى ياكى ئالىي كوپېراتىپقا ئۆتۈشنى ئارقا-ئارقىدىن تەلەپ قىلىشتى. 1956-يىلى ئەتىيازدا ناھىيە بويىچە 90% دېھقان ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپقا قاتناشتى. 505 ئائىلىلىك 681 نەپەر خۇسۇسىي سودا-سانائەتچى ۋە قول ھۈنەرۋەن ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلاشتۇرۇلكچىلىكىگە ياكى كوپېراتىپ تەشكىلىگە كىرگۈزۈلدى. ناھىيە بويىچە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئىشلەپچىقىرىشنى « كۆپ، تېز، ياخشى، تەجەشلىك » راۋاجلاندۇرۇش تەشۋىقات پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

1957-يىل 6-ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ « خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتنى توغرا ھەل قىلىش مەسىلىسى ھەققىدە » دېگەن نۇتقىنى ۋە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ « ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى توغرىسىدىكى يولىيورۇق » نى يەتكۈزدى. 1958-يىلى تەشۋىقات خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى باش لۇشىيەن، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش، خەلق گۈڭشىسىدىن ئىبارەت « ئۈچ قىزىل بايراق » نى تەشۋىق قىلىشقا قارىتىلدى. ناھىيىلىك پارتكوم يېزىلارغا زور بىر تۈركۈم كادىرلارنى ئەۋەتىپ، خەلق گۈڭشىسىنىڭ ئەۋزەللىكىنى تەشۋىق قىلىپ، ناھىيە بويىچە خەلق گۈڭشىسىنى كۆپلەپ قۇرۇش دولقۇنىنى قوزغىدى. بارلىق ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرى 30 خەلق گۈڭشىسى قىلىپ بىرلەشتۇرۇلدى.

1960-يىلدىن 1963-يىلغىچە ناھىيە بويىچە 45 تەشۇنقات پونكتى، 106 تەشۇنقات ئەترەتى، 470 تەشۇنقات گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، ئۇلارغا 2911 تەشۇنقاتچى سەپلەندى. ناھىيە بويىچە بازار ۋە يېزىلاردا دوكلات بېرىش، بەس-مۇنازىرە قىلىش، گېزىت ئوقۇش، نەق مەيدان يەغنى ئېچىش، قىزىل بايراق مۇسابىقىسى، قارا تاختا گېزىتى چىقىرىش، ئەدەبىيات-سەنئەت نومۇرلىرىنى ئۇرۇنداش، ماددىي نەرسىلەر كۆرگەزمىسى ئېچىش، « بەشتە ياخشى » ئەزالارنى باھالاش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق. مەسئۇلاتنى ئاشۇرۇپ، ئىقتىساد قىلىش مەركەز قىلىنغان « بەشكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى تەشۇنق قىلىنىپ، سوتسىيالىستىك تەربىيە تەشۇقاتى ئېلىپ بېرىلدى.

1963-يىل 3-ئاينىڭ 5-كۈنى رەئىس ماۋزېدۇڭ پۈتۈن مەملىكەتكە يولداش « لېي فېڭدىن ئۆگىنىڭلار » دېگەن چاقىرىقىنى چىقاردى، مەركەزدىكى باشقا رەھبىرىي يولداشلارمۇ لېي فېڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا بېغىشلىما يېزىپ بەردى. ناھىيىلىك پارتكوم بازار-يېزىلاردا ھەممە ئادەم « بەشتە ياخشى » ئىچىگە-خىزمەتچى، « بەشتە ياخشى » ياش بولۇشقا تىرىشىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، لېي فېڭنىڭ ئىش-ئىزلىرىنى كەڭ تەشۇنق قىلىپ، ناھىيە خەلقىنى لېي فېڭنى بىلىدىغان، لېي فېڭنى چۈشىنىدىغان، لېي فېڭدىن ئۆگىنىدىغان قىلىدى. ئىشچىلار، دېھقانلارنىڭ ئىشقا چىقىش نىسبىتى ئومۇميۈزلۈك ئۆستى، مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلار ئوغۇت توپلاش، ئوغۇت ئاپىرىپ بېرىش، ھەربىيلەر، ئىنقلابىي قۇرباركىلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا سۇ توشۇپ، يەر سۈپۈرۈپ بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، لېي فېڭچە ئىشچى، دېھقان ۋە ئوقۇغۇچى بولۇشقا تىرىشتى.

1960-يىل 5-ئايدىن 1976-يىل 10-ئايغىچە « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » نىڭ زەربىسى ئاقسۇ ناھىيىسىدە پارتىيىنىڭ تەشۇنقات خىزمىتىنى ئوخشاشلا پالەچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. تەبرىكلەش يىغىنلىرى، نامايىش پائالىيەتلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى، ئورگانلاردىن تارتىپ چوڭ كوچىلارنىڭ ئىككى قاسىنغىچە چوڭ تەنقىد مەخسۇس تاختىلىرى تولۇپ كەتتى. ئىدىئالىزم يامراپ كەتتى، مېتافىزىكا غالجىرلاشتى.

1976-يىل 10-ئايدا « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تارمار قىلىنغانلىق خەۋىرى ئاقسۇ ناھىيىسىگە يېتىپ كەلگەندە، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈزلۈكسىدىن كوچىلارغا چىقىپ، داققا-دۇمباق چېلىپ نامايىش ئۆتكۈزۈپ، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » بىتچىت قىلىنغان تارىخىي خاراكتېرلىك غەلىبىنى تەبرىكلىدى. 1977-يىلى ياش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش ھەرىكىتى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن، شەھەر رايونى ئاساس قىلىنغان ھالدا داچىڭنىڭ تەجرىبىسى ئۆگىنىلدى، لۇشيەن جەھەتتە سېلىشتۇرۇپ تەھلىل قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

1978-يىل 12-ئايدا پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدا پارتىيە خىزمىتىنىڭ مەركىزىنى سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۆتكەش بەلگىلەندى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، ناھىيىلىك پارتكوم رايون دەرىجىلىك 212 كادىرنى ئۆگىنىش كۇرسىغا تەشكىللەپ، 14 كۈن ئۆگىنىش قىلىشقا بەلگىلىدى. تەشۇنقات تارماقلىرى ئاساسىي قاتلام ئورۇنلارغا بېرىپ، ئاممىنى سۆھبەت يىغىنىغا ئورۇندى. تەشۇنقات تارماقلىرى ئاساسىي قاتلام ئورۇنلاردىكى 280 ئادەمدىن ئارىلاپ سىناق ئالىدىغان دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا قارار » نى ئېلان قىلدى، ناھىيىلىك پارتكوم تەشۇقات تايانچىلىرىنى يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئاچتى، كۇرسقا ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى بۆلۈم، كومىتېت، ئىشخانا، ئىدارىلەر ۋە ئاساسىي قاتلامدىكى رەھبىرىي كادىرلاردىن 262 ئادەم قاتناشتى، كۇرس يېرىم ئاي داۋاملاشتى، ناھىيىلىك پارتكوم يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكوملارنىڭ مىللەتلەر

لەر ئىنتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، تىنچ، ئىنتىپاق بولۇشتەك سىياسىي ۋەزىيەتنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇقىغا ئاساسەن، ناھىيە بويىچە بازار-يېزىلاردا مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى، مىللىي سىياسەت تەشۋىقاتىنى قانات يايدۇردى. 1982-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەر بويىچە « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » ، « قوش نەمۇنە » لىك شەھەر بەرپا قىلىش، مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى ئېيى، « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل » پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇش داۋامىدا، 194 قېتىم دوكلات يىغىنى، ئۇتۇق سۆزلەش يىغىنى ئۆتكۈزدى، يىغىنغا قاتناشقانلار 3853 ئادەم (قېتىم) غا يەتتى، 5000 نۇسخىدىن ئارتۇق تەشۋىقات ماتېرىيالى بېسىلدى، 174 قېتىم بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى. 168 مەدەنىيەتلىك ئورۇن باھالاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت دەرىجىلىك مەدەنىيەتلىك ئورۇن 48، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەش.

1986-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 16 شەھەر بويىچە ئېلىپ بېرىلغان « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » مەدەنىيەتلىك شەھەر بەرپا قىلىش مۇسابىقە پائالىيىتىدە ئاقسۇ شەھىرى ئىككى قېتىم 1-لىككە ئېرىشتى، بىر قېتىم مۇنەۋۋەرلەر قاتارىغا ئۆتتى.

2. نەزەرىيە تەربىيسى

50-يىللاردا خىزمەتتىكى كادىرلارنى نەزەرىيە جەھەتتىن تەربىيىلەشتە ئۇلارنىڭ مەلۇماتى بوشلۇقچە باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپ دەرىجىلىك ئىككى قاتلامغا بۆلۈپ، گۇرۇپپا ئايرىپ، مۇنتىزىم ئۆگىنىشكە قاتناشتۇرۇلغانىدى. 1954-يىلى ناھىيىلىك پارتكومدا ئۆگىنىش ھەيئىتى قۇرۇلدى، ئۇ، ناھىيە بويىچە كادىرلارنىڭ نەزەرىيە تەربىيسى خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى. نەزەرىيە ئۆگىنىشنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى « جەمئىيەت تەرەققىيات تارىخى » قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. 60-يىللارنىڭ بېشىدىن باشلاپ « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » غىچە ئارىلىقتا نەزەرىيە ئۆگىنىشتە « ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى » نىڭ تۆت تومى ئاساس قىلىندى. ناھىيىگە بۆلۈنگەن قارا-ئۇرمانلار، كارخانا، كەسىپي ئورۇنلار ھەر ھەپتىنىڭ 2-، 5-كۈنلىرى يېرىم كۈن ئۆگىنىش قىلىدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە ناھىيە بويىچە كادىرلارنىڭ نەزەرىيە ئۆگىنىشىدە « رەئىس ماۋزېدۇڭ سۆزلىرىدىن ئۈزۈندە » ۋە ئالاقىدار يولىيورۇقلار ئاساس قىلىندى، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، كادىرلارنىڭ نەزەرىيە ئۆگىنىشىدە « ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى » نىڭ يېڭى نەشرى قىلىنغان 5-تومىنى ئۆگىنىش ئاساس قىلىندى. 1978-يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا پارتىيە ئەزالىرى ۋە كادىرلار ئارىسىدا « ئەمەلىيەت ھەققىتىنى سىناشنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى » ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى مۇھاكىمە قانات يايدۇرۇلدى. 1983-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم « دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما » نى ئۆگىنىشنى ئورۇنلاشتۇردى. 1983-يىلدىن 1989-يىلغىچە كادىرلارنىڭ ماركسىزم-لېنىنىزملىق مونتىزىملاشقان نەزەرىيە تەربىيىسىدە « ماركسىزملىق پەلسەپە » ، « يېڭىدىن تۈزۈلگەن سىياسىي-ئىقتىساد » قاتارلىقلار ئاساسىي مەزمۇن قىلىندى. شەھەر بويىچە 1460 نۇسخا دەرسلىك سېتىلدى. 1986-يىلدىن 1987-يىلغىچە ھەر ھەپتىنىڭ 3-، 6-كۈنلىرى چۈشتىن كېيىن بىر تۇتاش ئۆگىنىش قىلىندى. 1987-يىل 3-ئايدا ناھىيە بويىچە كادىرلاردىن نەزەرىيە ئۆگىنىش بويىچە بىر تۇتاش ئىمتىھان ئېلىندى، ئىمتىھانغا قاتنىشىشقا تېگىشلىك ئادەم 1295 ئىدى، ئەمەلىيەتتە 1109 ئادەم قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى 475، ئىمتىھاندا لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 96.5% كە يەتتى. 1988-يىلى « مارکسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى » نى ئۆگىنىش قانات يايدۇرۇلدى.

ئۆگىنىش ئايافلاشقاندىن كېيىن، ئىمتىھان ئېلىندى. ئىمتىھاندىن ئۆتۈش نىسبىتى 100% كە يەتتى.

§5. بىرلىكسەپ خىزمىتى

50-يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيىلىك پارتكوم بىرلىكسەپ خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى. 1950-يىل 2-ئايدىن 1951-يىل 10-ئايغىچە ئۆتكۈزۈلگەن تۆت قېتىملىق ئاقسۇ ناھىيىلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە ۋەكىللىرى يىغىنىدا مىللىي دىنىي ساھەلەر، سودا-سانائەتچىلەر ۋەكىللىرىنىڭ نىسبىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن تەخمىنەن 50 پىرسەنتتىن كۆپرەكنى ئىگىلىدى، بۇ-نىڭ بىلەن ناھىيە خاراكتېرلىق بىرلىكسەپ قوشۇنى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدە، ناھىيىلىك پارتكوم بىرلىكسەپ دائىرىسىنى يەنمۇ كېڭەيتتى، مىللىي، دىنىي ساھەدىكى مەشھۇر زاتلار، يەرلىك تەرەققىياتچى رۇھىي مۇتىخەرلەرنىڭ سۆھبەت يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ، بىرلىكسەپكە ئائىت فاكتىلار، سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇردى، ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى زاتلارنى ئىجارە ھەققىنى كەمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلدى، 30 ئائىلىلىك پومېشچىكنى تەرەققىياتچى دەپ ئايرىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 14 ئائىلىلىك تەرەققىياتچى پومېشچىك ئۆچراشتۇرۇلماي كۆرەش قىلىنىپ، دېموكراتىك ئىسلاھاتنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى، يېڭىدىن قۇرۇلغان ناھىيىلىك، رايونلۇق خەلق ھاكىمىيىتى مۇقىملاشتۇرۇلدى. 1954-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئېچىلغان سەككىز نۆۋەتلىك ناھىيىلىك، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا مىللىي، دىنىي زاتلار، زىيالىيلار، دېموكراتىك پارتىيە گۇرۇھلار ۋەكىللىرىنىڭ نىسبىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 20 پىرسەنتتىن يۇقىرى بولدى. 1956-يىلدىن 1989-يىلغىچە 26-قېتىم سىياسىي كېڭەشنىڭ ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي، دىنىي دىنىي زاتلار، زىيالىيلار، مۇھاجىرلارنىڭ بالا-چاقىسى، تەيۇەنلىك قېرىنداشلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، دېموكراتىك پارتىيە-گۇرۇھلارنىڭ ۋەكىللىرىنىڭ نىسبىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن تەخمىنەن 38 پىرسەنتتىن يۇقىرى بولدى.

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، بىرلىكسەپ خىزمىتىدىكى قالايمىقانچىلىق ئوڭشالدى، ناھىيىلىك پارتكوم ئاكتىپ تەدبىر قوللىنىپ، ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەرنى ئۆزۈل-كېسىل تۈزەتتى ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا بۇزۇۋېتىلگەن مەسچىت-خانىقالار، كەمىستىلىشكە، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان مۇھاجىرلارنىڭ بالا-چاقىسى، تەيۇەنلىك قېرىنداشلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، گومىنداڭدىن ھەقتەكە قاينىقان خادىملار قاتارلىقلار-نىڭ مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىپ، پارتىيەنىڭ بىرلىكسەپكە ئائىت فاكتىلار، سىياسەتلىرىنى ئەمەلىيلەشتۈردى. 12 نەپەر دىنىي زات ئۇستىدىكى خاتا ئەنزىنى ئاقلىدى، 57 دىنىي زاتقا تۇرمۇش قوشۇمچە يارىدەم پۇلى بېرىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى، 207 مەسچىت-خانىقانى يېڭىباش-تىن ئېچىۋەتتى. زىيالىلارنى يۇرەكلىك ئىشلىتىپ، ھەركىمنىڭ ئۆز قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇنۇڭ باھالاپ، پەنلەر بويىچە ئىلمىي جەمئىيەتلەرنى قۇرۇپ، زىيالىيلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىتىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك، شەھەرلىك پارتكوملار ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئەمەلىيىتىنى ئاساس قىلىپ، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى زور كۈچ

بىلەن يېتىشتۇردى. 1983-يىلى ناھىيە بويىچە 17 نەپەر ناھىيە دەرىجىلىك كادىر ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىرى 52.9%نى ئىگىلىدى. 207 نەپەر رايون دەرىجىلىك كادىر ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىرى 108گە يېتىپ 52.2% نى ئىگىلىدى. ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ۋە يېزا بازار كارخانىلىرى راۋاجلاندۇرۇلۇش بىلەن بىللە، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ، پەن-تېخنىكا سەھىيە ئىشلىرىمۇ زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇلدى.

§6. پارتىيە مەكتىپى تەربىيىسى

1. شەھەرلىك پارتىيە مەكتىپى

1959-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى قۇرۇلدى. 1967-يىلدىن 1971-يىلغىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» تۈپەيلىدىن بۇ مەكتەپ تاقىۋېتىلدى. 1972-يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى شەھەرلىك پارتىيە مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى.

1959-يىلدىن 1982-يىلغىچە ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپىنىڭ ئوقۇتۇشى مۇنتىزىملىشىپ كېتەلمىدى. 1982-يىلدىن كېيىن ئوقۇتۇش ۋە مەكتەپ قۇرۇلۇشى تەدرىجىي ئىزغا چۈشۈپ، ئۇزاق مەزگىللىك، سىستېمىلىق مەكتەپ باشقۇرۇش نىشانى تۇرغۇزۇلدى، ئوقۇتۇش ۋە مەمۇرىي رەھبەرلىك ئاپپاراتلىرى تۇرغۇزۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى، مەكتەپ ئىشلىرى ھەيئىتى، ئىلمىي بۆلۈم، خوجۇلۇق ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس مەكتەپ مۇدىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلار تەپلەندى. 1985-يىلى مەكتەپ بويىچە ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 21 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر ۋە مائاۋېن مۇدىر ئۈچ نەپەر، ئوقۇتقۇچى توققۇز نەپەر، كادىر ۋە قارا خىزمەتچى توققۇز نەپەر، مەكتەپنىڭ كۆلىمى 3960 كۋادرات مېتر، مەكتەپتە سىنىپ، ئىشخانا، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە ئوقۇغۇچىلار ياتقى، ئاشخانا قاتارلىقلار سېلىندى.

1959-يىلدىن 1966-يىلغىچە پارتىيە مەكتىپى 34 قاتار گۈڭشې، چوڭ-كىچىك ئەترەت كادىرلىرى، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ مۇدىرلىرى، ئاساسىي قاتلام پارتىيە ياچېيكلىرىنىڭ شۇجىلىرى كۇرسى ئېچىپ، پارتىيە ئەزالىرىنى 3398 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى. 1972-يىلدىن 1977-يىلغىچە 12 قاتار كادىرلار، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ «خۇسۇسلۇقتا قارشى تۇرۇپ، شىۋجېڭ-جۇيىنى تەنقىد قىلىش» ئۆگىنىش كۇرسى، كىتاب ئوقۇش كۇرسى ئاچتى، بۇ كۇرسلاردا نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەنگەن پارتىيە ئەزاسى 870 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى. 1978-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەرلىك پارتىيە مەكتىپى 26 قاتار نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، كادىرلار، پارتىيە ئەزالىرىنى 6228 ئادەم (قېتىم) نۆۋەت بىلەن تەربىيىلىدى. 1985-يىل 9-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ تەستىقى بىلەن، سىياسىي خىزمەت كادىرلىرىنىڭ ئىككى يىللىق ئوتتۇرا تېخنىكوم سىنىپىنى ئېچىپ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە بىر تۇتاش ئىلىندىغان چوڭلارنىڭ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانىغا قاتناشقانلار ئىچىدىن، 77 نەپەر يېگى كۇرسانت قوبۇل قىلدى.

2. گۈڭشې پارتىيە مەكتەپلىرى

1959-يىلى ناھىيە بويىچە يەتتە گۈڭشېدا بىردىن پارتىيە مەكتىپى ئېچىلدى، ئايرىم چوڭ ئەترەتلەردىمۇ پارتىيە مەكتىپى ياكى پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلدى. 1966-يىلى ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

§7. ئىنتىزام تەكشۈرۈش

1. ئاپپاراتلار

1955-يىلى ناھىيىلىك پارتكومىدا رېژىسسورلۇق قىلىدىغان، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى رېژىسسورلۇق قىلىدىغان رېژىسسورلۇق كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى، رېژىسسورلۇق كومىتېتى يەتتە نەپەر ئەزادىن تەركىب تاپتى. 1957-يىل 1-ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» نىڭ زەربىسى تۆپە يىلدىن، رېژىسسورلۇق خىزمىتى توختاپ قالدى. 1977-يىلى ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قايتىدىن قۇرۇلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ قارمىقىدا ئەنزە تەكشۈرۈش بۆلۈمى. ئەنزە بېجىرىش بۆلۈمى، ئىشخانا تەسىس قىلىندى، 21 نەپەر كادىر سەپلەندى.

جۇڭگو كومپارتىيەسى ئاقسۇ شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى شۇجىلىرىنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش ئەھۋالى

(1955-يىلدىن 1989-يىلغىچە)

جەدۋەل 11 — 5 بىرلىكى: ئادەم

ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
دانىيسالى	1955.4—1958.7
جاڭ سۇنشى	1959.4—1960.6
جاڭ جەنچى	1960.7—1967.1
شياۋمىڭلىك	1980.6—1985.1
جاڭ جۇنمىڭ	1985.2—1986.7
جاڭ جى	1986.8—1987.10
بەي جىنجۇڭ	1989.1—

2. ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى

1953-يىلدىن 1955-يىلغىچە ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەنزىسىدىن 34ى بىر تەرەپ قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغان ئادەم توققۇز نەپەر، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغان ئادەم ئىككى نەپەر، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئۆلىپ تاشلانغان ئادەم تۆت نەپەر، ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگەن ئادەم 15 نەپەر.

1956-يىلدىن 1958-يىلغىچە ناھىيىلىك رېژىسسورلۇق كومىتېتى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەنزىسىدىن 88نى قوبۇل قىلدى، 59 ئەنزىنى ئاياغلاشتۇردى، 52 ئادەمگە ئىنتىزام جازاسى بەردى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 18، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 11، پارتىيە ئىچى ۋە سىرتىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى بىر، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگىنى 22، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەنزىسىنىڭ خاراكتېرى بۇزۇق ئۇنسۇر مەسىلىسىگە ياتىدىغان ئادەم ئالتە نەپەر، خىيانەتچى، ئوغرى 14 نەپەر، كىشىلىك ھوقۇقىغا دەخلى-تەرۇز قىلغان، ئىنتىزامغا ئېغىر دەرىجىدە خىلاپلىق قىلغان ئادەم سەككىز نەپەر، تەشكىلىزلىك، ئىنتىزامسىزلىق قىلغان ئادەم بەش نەپەر، ئېكىسپىلاتاتسىيە خاراكتېرلىك خاتالىق ئۆتكۈزگەن ئادەم

بەش نەپەر، ئېغىر بيۇروكراتلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغان ئادەم ئۇچ نەپەر، كوپىراتىپقا بۇزغۇنچىلىق قىلغان ئادەم ئىككى نەپەر، چېرىكلىشىپ چۈشكۈنلەشكەن ئادەم سەككىز نەپەر، قىمار ئويناغان ئادەم بىر نەپەر.

1960-يىلدىن 1964-يىل 2-ئايغىچە 84 ئادەم پارتىيىدىن چىقىرىلدى، 335 ئادەمگە ھەر-خىل جازا بېرىلدى.

1961-يىلى پەرقلەندۇرۇش خىزمىتى باشلاندى، 1962-يىل 10-ئايغىچە 1047 ئادەمنىڭ ئەنزىسى پەرقلەندۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەر دەرىجىلىك كادىر 593، ئىشچى، دېھقان 454، پارتىيە ئەزاسى 287، پارتىيە سىرتىدىكىلەر 760، پەرقلەندۇرۇش ۋە قايتا تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە: ئەسلىدىكى كۆرۈلگەن چارە توغرا بولغىنى 539 ئادەم، بۇ پەرقلەندۇرۇلگەن ئەنزىدىكى ئادەم سانىنىڭ 51.18% پىرسەنتىنى ئىگىلىدى؛ ئاساسىي جەھەتتىن توغرا بولغىنى 165 نەپەر، بۇ 15.75%نى ئىگىلىدى؛ قىسمەن خاتا بولغىنى 106 نەپەر، بۇ 10.12%نى ئىگىلىدى؛ پۈتۈنلەي خاتا بولغىنى ياكى ئاساسىي جەھەتتىن خاتا بولغىنى 236 نەپەر، بۇ 22.54%نى ئىگىلىدى؛ پەرقلەندۇرۇلۇپ، ئەنزىسى ئايلاشتۇرۇلغان 287 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە توغرا بىر تەرەپ قىلىنغىنى 150، بۇ 52.26% نى ئىگىلىدى؛ ئاساسىي جەھەتتىن توغرا بىر تەرەپ قىلىنغىنى 30، بۇ 10.45%نى ئىگىلەيدۇ؛ قىسمەن خاتا بولغىنى 33، بۇ 11.5%نى ئىگىلەيدۇ؛ پۈتۈنلەي خاتا بولغىنى 74، بۇ 25.78%نى ئىگىلەيدۇ. پەرقلەندۇرۇلگەن ۋە ئاقلانغان كادىرلاردىن ناھىيىلىك پارتكوم رەھبەرلىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ ئەپۇ سورىدى ۋە ئۇلارغا ناماقۇل بولدى، ئۇلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 10 مىڭ 336.34 يۈەن ئىقتىسادىي زىيىنى (ئىش ھەققى) تولۇقلاپ بېرىلدى.

1964-يىل 3-ئايدىن 1966-يىلغىچە ناھىيىلىك رېئوزىيە كومىتېتى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەنزىسىدىن 226نى قوبۇل قىلدى، 257 ئەنزىنى ئايلاشتۇردى (بېسىلىپ قالغان 31 ئەنزىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە). 227 كىشىگە ئىنتىزام جازاسى بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 51، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 71، پارتىيە ئىچى ۋە سىرتىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 16، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگىنى 29، بۇلارنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك پارتىيىلىك كادىر ئىككى، مۇئاۋىن رايون دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىر 20، ياچېيكا شۇجىسى، چوڭ ئەترەت باشلىقىدىن يۇقىرى كادىر 91، ئادەتتىكى پارتىيىلىك كادىر 97، ئادەتتىكى پارتىيە ئەزاسى 17، جازالانغان پارتىيە ئەزاسى ناھىيىدىكى 2262 نەپەر پارتىيە ئەزاسىنىڭ تەخمىنەن 10.03 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

1978-يىلى ناھىيىلىك پارتكومدا سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىكى ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەرنى ۋە زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۇردى. شۇ يىلى ئالىي مەكتەپ ئوتتۇرا تېخنىكۇم ئوقۇش تارىخىغا ئىگە 34 نەپەر پەن-تېخنىكا خادىمىغا دائىر سىياسەت ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 25 ئادەمنىڭ خىزمىتى، ئىككى ئادەمنىڭ پارتىيە تەشكىلىي مۇناسىۋىتى، تۆت ئادەمنىڭ تېخنىكا ۋەزىپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1980-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى نوقۇل ئەنزە بېجىرىشتىن، تەدرىجىي ھالدا، پارتىيىنىڭ ئىستىل قۇرۇلۇشىنى بىرلا ۋاقىتتا تۇتۇشقا بۇرۇلدى، پارتىيە ئىستىلىنى تۈزىلاش، پارتىيە ئىنتىزامىنى چىڭىتىش ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى قىلىنىپ، ئىقتىسادىي ساھەدىكى ئېغىر جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش كۈرىشى قانات يايدۇرۇلدى. 1982-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىدا ئىقتىسادىي ساھەدىكى ئېغىر جىنايى قىلمىشلارغا زەربە بېرىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 30 پارچە ئەنزە

تۇرغۇزۇلدى، بەش ئادەم پارتىيە ئىنتىزامى بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى، ئۇچ ئادەم قانۇن-ئىنتىزام جازاسىغا تارتىلدى، بۇ ئەنزىلەرگە چېتىلىدىغان ئومۇمىي پۇل 139 مىڭ 993.74 يۈەن، بۇ-نىڭدىن 64 مىڭ 704.32 يۈەن قايتۇرۇۋېلىندى. ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ئامما-دىن كەلگەن 269 پارچە خەتنى تاپشۇرۇۋالدى، بۇنىڭ ئىچىدە مەسىلە پاش قىلغىنى 90 پارچە، 42 ئادەم كېلىپ ھال-ئەھۋال ئېيتتى، 103 ئەنزە تەكشۈرۈپ ئايانغلاشتۇرۇلدى، 36 پارتىيە ئەزاسى جازا-لاندى، بۇنىڭدىن سەككىز پارتىيە ئەزاسى پارتىيىدىن چىقىرىلدى، ئالتە ئادەمنىڭ پارتىيە ئىچى ۋە سىرتىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى.

1985-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى شەھەرلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلە-كىدە، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى چۆرىدىگەن ھالدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىنى كۈچەيتتى، پارتىيە ئىنتىزامىنى چىڭىتىش، پارتىيە ئىستىلىنى تۈزىتىلىش ئۈچۈن، سىياسىي-قانۇن تارماقلىرى بىلەن بىرلىكتە ئىشچى، كادىر، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، ئۆي سېلىش، ئۆي تەقسىم قىلىش، تېرىلغۇ يەرلەرنى كەلسە-كەلمەس ئىگىلەپ، شەخ-سىي ئۆي سېلىش، كەلسە-كەلمەس مۇكاپات پۇلى، كىيىم-كېچەك تارقىتىش، كەلسە-كەلمەس سېلىق سېلىش، كەلسە-كەلمەس ھەق يېغىش ۋە قانۇن-ئىنتىزامغا ئېغىر دەرىجىدە خىلاپلىق قە-لىش قاتارلىق ناتوغرا ئىستىللارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى. ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىشقا دائىر 97 مەسىلىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان 34 پارتىيە ئەزاسىنى جازالىدى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى تۆت، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى سەككىز، پارتىيە ئىچى ۋە سىرتىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى تۆت، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگىنى سەككىز، ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگىنى ئون. ئاممىدىن كەلگەن 230 پارچە خەت-چەكنى تاپشۇرۇۋېلىپ، بىر تەرەپ قىلدى ۋە ھال ئېيتىپ كەلگەن 62 ئادەمنى كۈتۈۋالدى.

III باب دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار

§1. گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى ئاقسۇ تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى

1981 ـ يىلنىڭ بېشىدا ياڭ جىچېڭ (گومىنداڭدىن ھەقىقەتكە قايتقان گېنېرال، سابىق 42 ـ جۇن سىياسىي خىزمەت باشقارمىسىنىڭ شياۋجياڭ دەرىجىلىك باشلىقى) ئۆزىنىڭ ئاقسۇ، قەشقەر قاتارلىق جايلىرىدا تۇرۇشلۇق كونا ئىشداشلىرى بىلەن ئالاقلىشىپ، جۈملىگو گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى چۈۋۈنىڭ « جەنۇبىي شىنجاڭدا گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى تەشكىلاتىنى قۇرۇش » توغرىسىدىكى يوليورۇقىغا ئاساسەن، جۈملىگو گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەييارلىق كۆرۈش كۆرۈپىسىنى قۇرۇشقا كىرىشتى. ياڭ جىچېڭ، ساۋجۈڭفۇ، خۇجىپىڭ، شېن چاۋخۇەن، ۋاڭ چۈەنپۇ، ھاۋدىيەنخۇا، ۋاڭ سىجىدىن ئىبارەت يەتتە كىشى گۇرۇپپا ئەزاسى بولدى. تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسى جۈملىگو گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى مەركىزىي كومىتېتىغا بىۋاستە قاراشلىق ئۇرۇمچى ياچېيكسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. ياڭ جىچېڭ گۇرۇپپا باشلىقى بولدى.

تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ ئۈچ ئالاقە باغلاش پونكتى بولۇپ، ئۇلار يېزا ئىگىلىك 1 ـ شىسىنىڭ 9 ـ تۇەن سۇ باشقۇرۇش پونكتى، 9 ـ تۇەن ئوتتۇرا مەكتەپ، قەشقەر شەھەرلىك تاشقى سودا ئىدارىسىدە تەسىس قىلىندى.

1983 ـ يىل 4 ـ ئايدا ياڭ جىچېڭ يۈرەك كېسەللىكى بىلەن ۋاپات بولدى. گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتىنىڭ ئۇرۇمچى بىۋاستە قاراشلىق ياچېيكسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمىتىگە ساۋ جۈگۈنى مەسئۇللۇققا كۆرسەتتى. شۇ يىلى 7 ـ ئايدا گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۈملىگو گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ياچېيكسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

1984 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنىدىن 3 ـ كۈنىگىچە جۈملىگو گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى ئاقسۇ ياچېيكسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلۇش يىغىنى ئوتكۈزدى، گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتى ئاقسۇ ياچېيكسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى ئورگىنىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى. تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى تەشكىلات، تەشۋىقات، تەيۋەن خىزمىتى مەسئۇللىرىنى بېكىتتى، ئەزالىرىنى 1 ـ گۇرۇپپا (ئاقسۇ گۇرۇپپىسى)، 2 ـ گۇرۇپپا (شىمالىي تارىم گۇرۇپپىسى)، 3 ـ گۇرۇپپا (جەنۇبىي تارىم گۇرۇپپىسى)، 4 ـ گۇرۇپپا (يېزا ئىگىلىك 1 ـ شى 16 ـ تۇەن گۇرۇپپىسى)، 5 ـ گۇرۇپپا (قەشقەر شەھىرى گۇرۇپپىسى، 1985 ـ يىل 5 ـ ئايدا قەشقەر گۇرۇپپىسى ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى) دىن ئىبارەت بەش گۇرۇپپىغا ئايرىلدى. گومىنداڭ ئىنقلابىي كومىتېتىنىڭ ئەزا ـ

سى 23 كە يەتتى. 1984-يىل 11-ئاينىڭ 6-كۈنى جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنىڭ 1-قېتىملىق دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى يىغىندا جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتى ئاقسۇ ياچېيكسى كومىتېتىنى قۇرۇش قارار قىلىندى. شۇ يىلى 12-ئاينىڭ 8-كۈنى جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى.

تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى بەش نەپەر ئەزادىن تەركىب تاپتى، مۇدىر ئەزا بىر نەپەر، مۇئاۋىن مۇدىر ئەزا ئىككى نەپەر، گاۋرىنجې مۇدىر ئەزا بولدى.

1989-يىلى گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىدىكى گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېت ئەزاسى 86 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار، شەھەر دەرىجىلىك ئورۇنلاردىكىلەر 60 نەپەر، باي ناھىيىسىدە بىر نەپەر، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدىكىسى 25 نەپەر.

ئاساسىي قاتلام ياچېيكىلىرى: 1-ياچېيكا (ئورگان سىستېمىسى)، 2-ياچېيكا (پەن-تېخنىكا سىستېمىسى)، 3-ياچېيكا (كارخانا سىستېمىسى).

جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تۇرلۇك ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنى ئاكتىپ قانات يايدۇردى. 1985-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك گاس-گاچىلار مەكتىپىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆردى. 1987-يىل 9-ئاينىڭ 1-كۈنى بۇ مەكتەپ رەسمىي دەرس باشلىدى. 1987-يىل 6-ئايدا « جۇڭشەن » بېلىقچىلىق پەن-تېخنىكىسىدىن مەسلىھەت بېرىش مۇلازىمەت مەركىزىي ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك « جۇڭشەن » ھۆسن خەت ۋە رەسىم جەمئىيىتى قۇردى. 1989-يىل 9-ئايدا « جىڭلى » ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتىنى قۇردى.

§2. دېموكراتىيە ئىنتىپاقى تارىم يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش داشۆسى ياچېيكسى

1985-يىلى تارىم يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش داشۆسىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن لیۇگو-رۇي، گۇشىيەنسىن، لى مىڭدې ئۇچەيلەن جۇڭگو دېموكراتىيە ئىنتىپاقى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن جۇڭگو دېموكراتىيە ئىنتىپاقىغا ئەزا بولدى. 1986-يىلى جۇڭگو دېموكراتىيە ئىنتىپاقىنىڭ تارىم يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش داشۆسى بېۋاستە قاراشلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، لیۇگورۇي گۇرۇپپا باشلىقى بولدى، دېموكراتىيە ئىنتىپاقىنىڭ ئەزاسى بەشكە يەتتى. 1988-يىل 10-ئاينىڭ 16-كۈنى دېموكراتىيە ئىنتىپاقى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق جۇڭگو دېموكراتىيە ئىنتىپاقى شىنجاڭ تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش داشۆسى ياچېيكسى (قىسقارتىلىپ « دېموكراتىيە ئىنتىپاقى تارىم يېزا ئىگىلىك داشۆسى ياچېيكسى » دېيىلىدۇ) قۇرۇلدى. گۇشىيەنسىن ياچېيكىنىڭ مۇدىر ئەزالىقىنى، ۋەن چۇنشىياڭ مۇئاۋىن مۇدىر ئەزالىقىنى ئۇستىگە ئالدى؛ لى مىڭدې تەشۋىقات ھەيئىتى، شۇيۈجۇن پەن-تېخنىكا ھەيئىتى، ساۋ گۇيرۇڭ ئايالار خىزمىتى ھەيئىتى بولدى. بۇ ياچېيكىنىڭ ئەزاسى 15 كە يەتتى.

1989-يىلى دېموكراتىيە ئىنتىپاقى تارىم يېزا ئىگىلىك داشۆسى ياچېيكسىغا بىر نەپەر مۇدىر ئەزا، ئىككى نەپەر مۇئاۋىن مۇدىر ئەزا، بىر نەپەر مەدەنىيەت-ماارىپ ھەيئىتى (ئايالار ھەيئىتىنىڭ خىزمىتىنى قوشۇمچە ئىشلەيدۇ)، بىر نەپەر تەشۋىقات ھەيئىتى (كاتىبات خىزمىتىنى

قوشۇمچە ئىشلەيدۇ)، بىر نەپەر پەن-تېخنىكا ھەيئىتى قويۇلدى. ۋەن چۈنشياك مۇدىر، ئەزالىقىنى ئۈستىگە ئالدى. بۇ ياچېيكىنىك ئەزاسى 13 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي دەرىجىلىك تېخنىكا ۋەزىپىسى بارلىرى سەككىز نەپەر (پروفېسسور بىر نەپەر، دوتسېنت ئالتە نەپەر، ئالىي لابورانت بىر نەپەر)، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكا ۋەزىپىسى بارلىرى بەش نەپەر. 1985-يىلدىن 1989-يىلغىچە دېموكراتىيە ئىتتىپاقى ئەزالىرىدىن ئىككى كىشى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى بولۇپ باھالاندى. بىر كىشى ئالىي مەكتەپ دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر ئوقۇتۇش نەتىجىسى مۇكاپىتىغا، بىر كىشى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر ئوقۇتۇش نەتىجىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى؛ ئىككى « ئاپتونوم رايون بويىچە مەكتەپ تەنتەربىيە، سەھىيە خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس » دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى؛ ئىككى كىشى « ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر كەسپىي تېخنىكا خادىمى » دېگەن نامغا ئېرىشتى، ئىككى كىشى بىئىتۇمەن بويىچە « 8-مارت » قىزىل بايراقدارى بولدى.

IV باب ئاممۇى تەشكىلاتلار

§1. مىنگو دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار

1. سودا-سانائەت چىلەر ئۇيۇشمىسى

مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك « ئاقساقاللار كېڭىشى » قۇرۇلغان. مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك سودا-سانائەت چىلەر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان، ئۇنىڭ جەمئىي 50 ئەزاسى بارئىدى، ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى سودا-سانائەت ساھەسىدىكى چوڭ تىجارەتچىلەر ئىدى. شۇڭا ئۇلار دائىم مەككار سودىگەرلەرنىڭ ئاقساقاللارنى ئالداپ، بازارنى ئىگىلىۋېلىشىغا، بېسىمدارلىق قىلىشىغا، بازارنى مونوپول قىلىۋېلىشىغا يول قويياتتى. 1949-يىل 10-ئايدا ناھىيىلىك سودا-سانائەت چىلەر ئۇيۇشمىسى ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كەتتى.

2. ئاياللار جەمئىيتى

شىنجاڭ ئاياللار جەمئىيتى ئاقسۇ ناھىيىلىك شۆبە جەمئىيتىنىڭ قۇرۇلغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس. مىنگونىڭ 31-يىلى (1942-يىلى) ناھىيىلىك ئاياللار جەمئىيتىنىڭ سەي يېرۇك قاتارلىق بەش نەپەر ئەزاسى بارئىدى. مىنگونىڭ 31-يىلى (1942-يىلى) 1-پەسلىدە ناھىيىلىك ئاياللار جەمئىيتى ھەر مىللەت ئاياللىرىنى « 8-مارت » خەلقئارا ئاياللار بايرىمىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە پائال قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلىپ، نۇتۇق سۆزلەش يېغىنى، ئاممۇى كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش ئۇتكۇزدى، تام گېزىتى چىقاردى، ھەجۋى رەسىم سىزدى، « 8-مارت » قا ئائىت تەشۋىقات تېزىسلىرىنى بېسىپ تارقاتتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرىنى قۇردى. كادىرلار، يېتەكچىلەرنىڭ بىرلەشمە يېغىنى ئۆتكۇزدى؛ كوچىلاردا تەشۋىقات ئېلىپ باردى. مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) ناھىيىلىك ئاياللار بىرلەشمىسى قارمىقىدا كاتىبات باشقارمىسى، تەشكىلات بۆلۈمى قاتارلىق ئىپپارات‌لار قۇرۇلغان. زولۇشى ئۇيۇشما باشلىقلىقىنى ئۇستىگە ئالغان.

3. ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى

مىنگونىڭ 24-يىلى (1935-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (قىسقارتىلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى دېيىلدۇ) قۇرۇلغان، ئۇنىڭ قارمىقىدا مۇدىرىيەت، مالىيە، تەپتىشلىكتىن ئىبارەت ئۈچ كومىتېت ھەمدە كاتىبات، مالىيە، مەدەنىيەت بۆلۈملىرى ۋە كۆلۇب تەسىس قىلىنغان. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا تۇنجى قېتىم ئابدۇۋايىت رەئىس بولغان. 1950-يىلى ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى تارقىلىپ كەتتى.

4. خەنزۇ، خۇيزۇ ئۇيۇشمىسى

مىنگونىڭ 24-يىلى (1935-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ۋە خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان. ناھىيىلىك خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىغا تۇنجى قېتىم ۋاڭ چىشياڭ رەئىس بولغان؛ ناھىيىلىك خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىغا تۇنجى قېتىم لىن شىڭجى ئۇيۇشما رەئىسى بولغان.

5. ناھىيلىك تىنچلىقنى، خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىشپاتى

مىنگونىك 37-يىلى (1948-يىلى) « شىنجاڭ تىنچلىقنى، خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىشپاتى » نىك ئاقسۇ ناھىيلىك شۆبىسى قۇرۇلغان، ئۇنىك قارىمىقىدا كۆلۇب تەسىس قىلىنغان.

6. شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش جەمئىيىتىنىك ئاقسۇ شۆبىسى

مىنگونىك 37-يىلى (1948-يىلى) « شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش جەمئىيىتى » نىك ئاقسۇ شۆبىسى قۇرۇلغان، ئۇنىك قارىمىقىدا مۇدىرىيەت ئەزالار كېڭىشى، تەپتىشلەر كېڭىشى تەسىس قىلىنغان. مۇدىرىيەت ئەزالار كېڭىشىگە مۇدىرىيەت باشلىقى ۋە مائاۋۇن مۇدىرىيەت باشلىقى، تەپتىشلەر كېڭىشىگە تەپتىش باشلىقى ۋە مۇئاۋۇن تەپتىش باشلىقى ھەم باش كادىر قويۇلغان، ئۇنىك 200 نەپەردىن ئارتۇق ئەزاسى بارئىدى. سېپىت، يۇجۇنيى، مېك جېنجياك، جامالىدىن مەخسۇم، باۋدىيەنخۇا، لىن شىڭجى، لياۋ چىڭفېك قاتارلىقلار مۇدىرىيەت باشلىقى، تەپتىش باشلىقى ۋە باش كادىر بولغان.

7. ياش ئىجتىماتچىلار جەمئىيىتىنىك ئاقسۇ ناھىيلىك شۆبىسى

مىنگونىك 36-يىلى (1947-يىلى) « ياش ئىجتىماتچىلار جەمئىيىتى » قۇرۇلغان (« ياشلار كۆلۈبى » دەپمۇ ئاتىلىدۇ). 1948-يىلى « ياشلار مۇلازىمەت جەمئىيىتى » گە ئۆزگەرتىلگەن. ئۇنىك 50 دىن ئارتۇق ئازاسى بارئىدى. جەمئىيەتكە باشلىق، مۇئاۋۇن باشلىق قويۇلغان ۋە ئۇنىك قارىمىقىدا مۇلازىمەت باشقارمىسى، لاۋازىمەت بۆلۈمچىسى، تەشۋىقات بۆلۈمچىسى، تەشكىلات بۆلۈمچىسى، تەھرىر بۆلۈمچىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغان. قۇربان سېلىم ناھىيلىك شۆبە جەمئىيىتىنىك باشلىقى بولغان، « خەلق كۆچى » ناملىق ھەپتىلىك گېزىت تەھرىرلىنىپ نەشر قىلىنغان.

8. دىنىي ئەركىنلىككە كاپالەتلىك قىلىش كومىتېتى

مىنگونىك 36-يىلى (1947-يىلى) ئاقسۇ دىنىي ئەركىنلىككە كاپالەتلىك قىلىش كومىتېتى قۇرۇلدى. ئۇنىك ئاساسلىق ئەزالىرى ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ئىسلام دىنىنىك يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلىرى ئىدى. مەسئۇللىرى دانىش داموللا، رېشىت قاتارلىقلار ئىدى.

9. گېلاۋخوي

چىنك سۇلالىسىنىك ئاخىرقى يىللىرىدا چىك سۇلالىسى قوشۇنىدىكى گېلاۋخوي ئەزالىرى ئاقسۇ ناھىيىسىدە تەشكىلات بولۇپ ئويۇشقان. تەشكىلاتنىك تۈنجى باشلىقى ئاقسۇنىك باشبۇغى چاچۇنخۇا ۋە سول قانات سەييارە مۇداپىئە گازارمىسى ئاقسۇ بىرىگادىسىنىك ھۇجۇمچىسى ئەن چاڭگو ئىدى. بۇ تەشكىلاتنىك 200 دىن ئارتۇق مۇرتى بارئىدى. مىنگونىك 1-يىلى (1912-يىلى) يالڭ زېڭشىن تازىلاش ئېلىپ بارغانلىقتىن بۇ تەشكىلات يەر ئاستى مەخپىي پائالىيەتكە كۆچكەن.

مىنگونىك 33-يىلى (1944-يىلى) چىڭخۇڭباك تەشكىلاتى قۇرۇلغان، گومىنداڭ ناھىيىلىك پارتىكومىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، تەشكىلاتنىك پائالىيىتى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلگەن، ئۇنىك 50 تىن ئارتۇق ئەزاسى بارئىدى. يەن گۇاڭياۋ، جاڭ جىفاڭ قاتارلىق كىشىلەر باشچىلىق قىلاتتى. مىنگونىك 35-يىلى (1946-يىلى) گاۋفۇتيەن، شېي جېنۇۋلار بۇ تەشكىلاتقا باشلىق بولغان. مىنگونىك 38-يىلى (1949-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك چىڭخۇڭباك تەشكىلاتىنىك ئەزاسى 43 كىشى ئەتكەن.

10. ئادالەت دەرۋازىسى مەھكىمىسى

ئاقسۇ ناھىيىلىك « ئادالەت دەرۋازىسى مەھكىمىسى » چىك سۇلالىسىنىك ئاخىرقى يىللىرىدا قۇرۇلغان. ئۇنىك ئەزالىرىنىك كۆپىنچىسى « گازارمىغا ئەگىشىپ بۇرۇيدىغان » تېپىنچىلىك سىنوددىن كەلگەن ئىدى.

ئادالەت دەرۋازىسى مەھكىمىسى « تىيەندىخوي » ، « بەيلىنجياۋ » دەپمۇ ئاتالغان. ئۇ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى قېرىلار چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇرۇپ، مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن قۇرغان مەخپىي تەشكىلات ئىدى، ئۇنىڭ تەشكىلات قائىدىسى « سەككىز پەرھىز » ۋە « بەش خەتلىك چىن كالام » ئىدى. « سەككىز پەرھىز » « نەپسانىيەتچىلىك، قاتىللىق، خىيانەتچىلىك، تەمەكۇيلۇق، بەكچىلىك، ھارامكەشلىك، بۇتپەرەسلىك، ئىسرىق پەرەسلىك » تىن ئىبارەت؛ « بەش خەتلىك چىن كالام » « خەنزۇلارنى روناق تاپقۇزۇپ، مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنى يوقتىش » تىن ئىبارەت (كېيىنچە گۇەنشىين پۈسا [ئاۋالقى سۇۋارا] غا ئۆزگەرتىلگەن) ، بۇنىڭ ئېتىقادچىلىرى كۆچە ياقماي، باش ئۇرماي، پەقەت يۈزنى جەنۇب تەرەپكە قىلىپ تۇرۇپ « گۇەنشىين پۈسا » ئايتىشلا ئوقۇپ قوياتتى. ھەر يىلى دېھقانلار كالېندارى بويىچە 2-ئاينىڭ 29-كۈنى (گۇەنشىين تۇغۇلغان كۈنى) ، 6-ئاينىڭ 24-كۈنى (پېشۋا ياڭ زۇباۋنىڭ پەرھىز كۈنى) ، 9-ئاينىڭ 9-كۈنى، 11-ئاينىڭ 12-كۈنى ۋە 12-ئاينىڭ 8-كۈنى پەرھىز تۇتۇش ۋە ئولپان تاپشۇرۇش پائالىيەتلىرىنى ئۇتكۈزەتتى.

§2. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار

1. باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى

1956-يىل 12-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى بىرلەشمىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تاشقى سودا، پۇل مۇئامىلىسى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش قاتارلىق سانائەت ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى بار ئىدى. 1959-يىلى ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1973-يىل 6-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا بىر نەپەر رەئىس، ئىككى نەپەر مۇئاۋىن رەئىس (قوشۇمچە) تەيىنلەندى، ئىجرائىيە كومىتېتى تەسىس قىلىندى. 1984-يىلى ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئاقسۇ شەھەرلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1989-يىلى شەھەرلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا يەتتە نەپەر مەخسۇس ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى كادىرى سەپلەپ بېرىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە رەئىس بىر نەپەر، مائاۋىن رەئىس بىر نەپەر، كادىر بەش نەپەر.

ئاقسۇ شەھەرىدىكى ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرىنىڭ ئەھۋالى (1985 — 1973)

جەدۋەل 11 — 6

يىللار	ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى كومىتېتى	ئۇيۇشما تەرەسى	مەخسۇس ۋەزىپىدىكى كادىر	ئاكتىپلار
1973.6	8	505		39
1980	27	2817	3	137
1983.5	51	4928		175
1985	76	5031	15	

ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسلىق پائالىيەتلىرى:

1. ناھىيىلىك ئىشچىلار قۇرۇلتىيى

ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك ئىشچىلار قۇرۇلتىيى 1973-يىل 6-ئاينىڭ 18-كۈنىدىن 21-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى، قۇرۇلتايغا 73 ۋەسىمىي ۋەكىل قاتناشتى، 23 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ « پارتىيىنىڭ پۈتكۈل سوتسىيالىزم تارىخىي باسقۇچتىكى ئاساسىي لۇشىيەنى » توغرىسىدىكى بايانلىرى ئوگىنىلدى. لىن بياۋنىڭ ئىشچىلار ھەرىكىتى ۋە ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى خىزمىتى جەھەتتە تارقاتقان سەپسەتىلىرى تەنقىد قىلىندى، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى خىزمىتى ۋە سانائەتتە داۋاملىق ئوگىنىش جەھەتتىكى تەجرىبىلەر يەكۈنلەندى. قۇرۇلتايدا « ئىنتېرناتسىئونال پرولېتارىياتنىڭ ئۇلۇغ تارىخىي ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنداش ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى » دېگەن تېمىدىكى خىزمەت دوكلاتى ۋە مۇناسىپ قارار ماقۇللاندى، قۇرۇلتايدا 39 نەپەر ئىلغار ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى ئاكتىپى مۇكاپاتلاندى. ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ 1-نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ توققۇز نەپەر ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە دائىمىي كومىتېت ئەزاسى يەتتە نەپەر.

ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك ئىشچىلار قۇرۇلتىيى 1980-يىل 4-ئاينىڭ 28-كۈنىدىن 30-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايدا 1-نۆۋەتلىك ئىشچىلار قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەتلەر ئەسلەپ ئۆتۈلدى ۋە خۇلاسىلەندى، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ئىشچى-خىزمەتچىلەر پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3- ۋە 5-نۇمۇمىي يىغىنلىرى، 5-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنى ۋە ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ 9-قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى چوڭقۇر ئىزچىللاشتۇرۇشقا، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، جاپا-مۇشەققەتكە چىداپ كۈرەش قىلىش ئېسىل ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇپ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇپ ئىقتىساد قىلىش ۋە سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلىندى. قۇرۇلتايدا 17 ئادەم ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى.

ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك ئىشچىلار قۇرۇلتىيى 1983-يىل 5-ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 27-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 102 نەپەر ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ 2-قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەتلەر خۇلاسىلەندى، مەزكۇر شەھەرنىڭ دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى سانائەت تەرەققىياتى ۋە ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى خىزمىتىگە بىرلەشتۇرگەن ھالدا، پۈتۈن شەھەرنىڭ ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ خىزمەت ۋەزىپىلىرى مۇھاكىمە قىلىندى ۋە بەكىتىلدى. قۇرۇلتايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ 21 نەپەر ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى.

پارتىيە 12-قۇرۇلتىيىدا بېكىتىلگەن ئۇلۇغۋار نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش ئۈچۈن، قۇرۇلتايدا ناھىيىدىكى ئىشچىلار ئۈيۈشمىلىرىنىڭ ۋەزىپىسى مۇنداق ئوتتۇرىغا قويۇلدى: تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئۈچۈن سۆزلەپ، ئۇلارنىڭ ئىشىنى بېجىرىپ بېرىش، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ قانۇنىي ھوقۇق-مەنپەئىتىنى قوغداش؛ ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزىملىق، سوتسىيالىستىك، كومۇنىستىك تەربىيە بېرىشنى كۈچەيتىپ، غايىلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك، ئىنتىزامچان ئىشچى-خىزمەتچىلەر قوشۇنىنى بەرپا قىلىش، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى يېتەكچىلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش؛ ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تەشكىلاتلىرى ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش روھى بىلەن، ئىدىيە جەھەتتە، تەشكىلىي جەھەتتە، خىزمەت ئىستىلى جەھەتتە ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش، ئامما بىلەن بولغان ئالاقىسىنى كۈچەيتىش.

2. ئەمگەك مۇسابىقىسى

1980-يىلى ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ 2-قۇرۇلتىيى چاقىرىلغاندىن بۇيان، ناھىيە

بويىچە زاۋۇت، كان-كارخانىلاردا تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇشتا خىزمەت كۆرسىتىش ۋە ئىش ئورنىدا ماھارەت يېتىشتۇرۇش قاتارلىق سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسى قانات يايدۇرۇلدى. 1982-يىلى ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئارىسىدا تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئۇ-چۇن سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى بىلەن مەھسۇلات مىقدارىنى تارىخىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكۈزۈشتە خىزمەت كۆرسىتىش مۇسابىقە پائالىيىتىنى قوزغىدى. ناھىيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى، فوسفورلۇق ئوغۇت زاۋۇتى يىلنىغا 14 مىليون دانە خىش، 5430 تونىنا فوس-فورلۇق ئوغۇت، 2791 تونىنا سىمونت ئىشلەپچىقىرىپ، تارىخىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىنى ياراتتى. ناھىيە بويىچە يىللىق سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 8 مىليون 340 مىڭ 700 يۈەنگە يە-تىپ، تارىخىكى ئەڭ ياخشى نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلدى. پۈل مائامىلە سىستېمىسىدىكى ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى مۇلازىمەت پوزىتسىيىسىنى سىلىشتۇرۇش، مۇلازىمەت سۇپىتىنى سىلىشتۇرۇش. ۋەزىپە ئورۇنداشنى سىلىشتۇرۇش، ياخشى ئادەم بولۇش، ياخشى ئىش قىلىشنى سىلىشتۇرۇشتىن ئىبارەت تۆتنى سىلىشتۇرۇش پائالىيىتىنى ۋە ئىش ئورنىدا چېنىقتۇرۇش مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇردى، سىستېما بويىچە ئۈچ قىزىل بايراقدار ئورۇن، بەش پۈل مۇئامىلىسى سېپىدىكى قىزىل بايراقدار، 12 نەپەر چوت سوقۇش تېخنىكا ماھىرى مەيدانغا كەلدى، مۇلازىمەت سۇپىتى ئومۇيۈزلۈك ئۆستى.

3. تەشۋىقات-تەربىيە

شەھەرگە قاراشلىق ھەر دەرىجىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرىنىڭ تەشۋىقات-تەربىيە خىزمىتى-دىكى ئاساسلىق ۋەزىپىسى كارخانا مەمۇرىيىتىگە ماسلىشىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى پرولېتارىيات ئىنقىلابىي نەزەرىيىسى، پەلسەپە، قانۇن ساۋاتلىرى، سىياسىي، ئېقىم مەسىللىرىنى ئۆگىنىشكە ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش » تەربىيىسى قاتارلىقلار تەشكىللىنىپ جەمئىيەتكە چېقىرىلىپ، ئاممىغا ياخشى ئىش قىلىپ بېرىلدى؛ « ئىككىدىن ئايرىلالماسلىق » ئىدىيىسى تەشۋىق قىلىنىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى كۈچەيتىلدى. 1982-يىل 4-ئاينىڭ 6-كۈنى ناھىيىلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ (ئۇيغۇر مەكتەپ) بىلەن 2-باشلانغۇچ مەكتەپ (خەنزۇ مەكتەپ) پارتىيە-ھۆكۈمەت، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ئورتاق تىرىشىشى ئارقىسىدا، ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى بىر جۇپ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە دوست مەكتەپ بولدى. 1983-يىلى ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىگە ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن « (بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش) تىكى ئىلغار كوللېكتىپ » ، ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا ۋىلايەت تەرىپىدىن « مەدەنىيەتلىك دوختۇرخانا » دېگەن نام بېرىلدى. ناھىيە بويىچە 61 ئىشچى-خىزمەتچى ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەقدىرلىشىگە ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى. ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى سىياسىي-ئىدىيىۋى تەربىيىنى قانات يايدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى ئىشتىن سىرتقى مەدەنىيەت، تېخنىكا دەر-سى تولۇقلاشقا قاتنىشىشقا ئۇيۇشتۇردى، نۇرغۇن ئىشچى-خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇق-لاش بويىچە لايىقەتلىك كىنىشكىسىگە ئېرىشتى.

4. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش پاراۋانلىقى

1960-يىلدىن بۇيان ناھىيىلىك باج ئىدارىسى، تاشقى سودا ئىدارىسى قاتارلىق مەمۇرىي، كەسىپىي ئورۇنلاز ۋە كارخانا ئورۇنلىرى ئاممىنىڭ تۇرمۇشىدىكى ۋاقىتلىق قىينىچىلىقنى ھەل قىلىش، ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە ئاسانلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن، ئىختىيارلىق پرىنسىپى ئاساسىدا ئىشچى-خىزمەتچىلەر ھەمكارلىق كاسسىسىنى قۇرۇپ، ئامانەت قويۇش، ئۆتنە ئېلىش، قايتۇرۇش قاتارلىق تۈرۈملەرنى ئورناتتى، بۇ تۈرۈمنى ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئومۇملاشتۇردى ۋە ئۇ

ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئىتتىپاقى ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئىتتىپاقى دەم ئېلىپ داۋالىنىش خىزمىتى 60-يىللار ئىتتىپاقى باشلىرىدا باشلانغانىدى، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىللىرىدە مەجبۇرىي توختىتىپ قويۇلغان. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئىشچىلار ئۈيۇشمىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن شەھەر بويىچە 94 ئادەم ئىچكى ئۆلكىلەر ۋە ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، دەم ئېلىپ داۋالاندى. بۇنىڭ ئىچىدە 1983-يىلى بارغانلار 40 نەپەر، 1984-يىلى بارغانلار 14 نەپەر، 1985-يىلى بارغانلار 40 نەپەر.

ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئىتتىپاقىنىڭ تۈرالغۇ ئۆيىنى مۇۋاپىق تەقسىم قىلىش خىزمىتىگە قاتنىشىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئىتتىپاقىنىڭ تۈرالغۇ ئۆيى ئېھتىياجىنى مۇرىي رەھبەرلىك بىلەن بىرلىكتە تۈرالغۇ ئۆيىنى تەقسىم قىلىش پرىنسىپى ۋە ئۆيى تەقسىماتىنى بېكىتتى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئىتتىپاقىنىڭ ھال ئېھتىياجىنى ئاگلاپ ۋە ئۇنى بىر تەرەپ قىلىپ، ئۆيى تەقسىماتىنى لايىھىسىنىڭ يولغا قويۇلۇشىنى نازارەت قىلدى.

5. ئىشچى-خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى

1983-يىلى ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى ناھىيىلىك 2-بىناكارلىق شىركىتى، ناھىيىلىك سودا-سانائەت بانكىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى كارخانىنى دېموكراتىك باشقۇرۇش، دېموكراتىك نازارەت قىلىش ۋە رەھبەرلىكىنى سايلاش قاتارلىق كارخانىنى دېموكراتىك باشقۇرۇش پائالىيەتلىرىگە قاتناشتۇرۇشنى سىناق قىلىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنى يۈرگۈزدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر شەھەر بويىچە 25 كارخانىدىكى ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرى ئىشچىلار قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەردىن تەكلىپ ئېلىش ۋە ئۇنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل بولدى.

6. « ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئائىلىسى » ۋە « ئىشچى-خىزمەتچىلەر دوستى » پائالىيىتى

1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە 49 « ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئائىلىسى » قۇرۇلدى ۋە تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشتا لايىقە تلىك بولدى. شەھەرلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى، شەھەرلىك سودا-سانائەت بانكىسى، شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى، شەھەرلىك تازىلىق ئەتىرىتى قاتارلىق ئورۇنلارغا ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى تەرىپىدىن « ئىلغار ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئائىلىسى » دەپ نام بېرىلدى، نۇرغۇن ئىشچى-خىزمەتچىلەر « ئىلغار ئىشچى-خىزمەتچىلەر دوستى » بولۇپ باھالىنىپ ۋىلايەت ۋە شەھەرلىك باش ئىشچىلار ئۈيۇشمىسىنىڭ تەقدىرلىشىگە ۋە مۇكاپاتلىشىغا مۇيەسسەر بولدى.

7. مەدەنىيەت-تەنتەربىيە پائالىيىتى شەھەرلىك باش ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى ۋە ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۈيۇشمىلىرى داۋاملىق ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى مەدەنىيەت، تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشقا ئۈيۇشتۇردى، شەھەرلىك ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئەركىن ئايالار ۋاسكېتبول كوماندىلىرىنى قۇردى. 1985-يىل 5-ئاينىڭ 1-كۈنى شەھەرلىك باش ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى ئاقسۇ شەھىرى بويىچە توپ تۇرلىرى، چېلىشىش ۋە شاھمات تۇرلىرىدىن تۇنجى نۆۋەتلىك ئىشچى-خىزمەتچىلەر تەنھەرىكەت يىغىنى ئۆتكۈزدى.

8. مالىيە باشقۇرۇش. 1979-يىلى ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى مالىيىدە مۇستەقىل ھېسابات قىلىشنى يولغا قويدى. شۇ يىللىق چىقىم خىراجىتى 12 مىڭ 400 يۈەندىن ئاشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئەركىن ئايالار كوماندىلىرىنى

قۇرۇلدى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، ئۇسمۇر-بالىلار خىزمىتى بۆلۈمى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. خىزمەت كومىتېتىغا بىر نەپەر مۇئاۋىن شۇجى قويۇلدى. 1954-يىل 4-ئايدا « جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى » ئاقسۇ ناھىيىلىك قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلۈپ، « جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى » (قىسقارتىلىپ « ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى » دېيىلىدۇ) قۇرۇلدى. خىزمەت ئاپپاراتىدا ئۆزگىرىش بولمىدى. ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتىغا بىر نەپەر ماۇئاۋىن شۇجى قويۇلدى. 1957-يىل 5-ئايدا « جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى » « جۇڭگو كومموئىنستىك ياشلار ئىتتىپاقى » غا ئۆزگەرتىلدى. ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ نامى « جۇڭگو كومموئىنستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى » غا ئۆزگەرتىلدى.

1985-يىل 3-ئايدا كومموئىنستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلۈپ، كومموئىنستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى قۇرۇلدى. 1989-يىلى شەھەرلىك ئىتتىپاق كومىتېتىدا پۈتۈنلەر خىزمىتى كومىتېتى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. ئۇنىڭغا جەمئىي 11 نەپەر كادىر سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە شۇجى بىر نەپەر، مۇئاۋىن شۇجى ئىككى نەپەر، پۈتۈنلەر خىزمىتى كومىتېتى خادىمى ئىككى نەپەر.

ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتى 1951-يىلى ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى بىلەن ئېگەرچى رايونىدا بىردىن ئىتتىپاق ياچېيكىسى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلۇپ ئونغا يېقىن ئىتتىپاق ئەزاسى قوبۇل قىلىندى، ئارقىدىن ناھىيە بويىچە ئالتە رايونلۇق ئىتتىپاق خىزمىتى كومىتېتى قۇرۇلدى. ئادەتتە بۇ كومىتېتلارنىڭ شۇجىلىقىنى جۇڭگو كومموئىنستىك پارتىيىسى رايونلۇق كومىتېتلارنىڭ شۇجىلىرى قوشۇمچە ئۆتىدى. 1954-يىلى ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئىتتىپاق ئەزاسى 448 گە يەتتى.

1961-يىلى ئىتتىپاق تەشكىلاتى تېخىمۇ تەرەققىي قىلىپ زورايدى، ناھىيە بويىچە جەمئىي 289 ئىتتىپاق ياچېيكىسى قۇرۇلدى، ئىتتىپاق ئەزاسى 5103 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئىتتىپاق ئەزاسى 4976، ئايال ئىتتىپاق ئەزاسى 1653. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە كومموئىنستىك ياشلار ئىتتىپاقى ياچېيكىسى 164 كە، كومموئىنستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئەزاسى 5022 گە يەتتى.

ئاقسۇ شەھرىنىڭ بىرقانچە نۆۋەتلىك ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى (1954 — 1985)

جەدۋەل 11 — 7

بىرلىكى: ئادەم

نۆۋىتى	ۋاقتى	ۋەكىل سانى	
		رەسمىي ۋەكىل	سىرتتىن قاتناشقان ۋەكىل
1	1954-يىل 4-ئاينىڭ 2-كۈنىدىن 8-كۈنگىچە	56	46
2	1955-يىل 3-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 21-كۈنگىچە	58	
3	1957-يىل 6-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 5-كۈنگىچە	152	
4	1958-يىل 6-ئاينىڭ 21-كۈنى	148	
5	1960-يىل 2-ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 29-كۈنگىچە	202	189
6	1963-يىل 5-ئاينىڭ 29-كۈنىدىن 6-ئاينىڭ 2-كۈنگىچە	65	62
7	1973-يىل 4-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 10-كۈنگىچە	234	209
8	1979-يىل 6-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 16-كۈنگىچە	227	223
9	1981-يىل 8-ئاينىڭ 4-كۈنىدىن 7-كۈنگىچە	212	185
10	1985-يىل 5-ئاينىڭ 14-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە	200	180

كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ئاساسلىق ئىشلىگەن خىزمەتلىرى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ناھىيىلىك ئىتتىپاق خىزمىتى كومىتېتى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، ھەمكارلىشىش ۋە ۋەتەننى سۆيۈش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش ھەرىكەتلىرىگە قاتنىشىشقا پائال تەشكىللىدى. ئېگەرچى رايونلۇق چوغتال قاتارلىق ئىككى يېزىسىدىكى ياشلاردىن ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە دېھقانلار ئۈيۇشمىسىغا قاتنىشىپلىق بىلەن تىزىملىغانلار 543 نەپەرگە يېتىپ، ئىككى يېزىدىكى ياشلار ئومۇمىي سانىنىڭ 83 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ھەمكارلىشىش ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدە يېزىلاردىكى 226 نەپەر ئىتتىپاق ئەزاسى باشلامچىلىق بىلەن ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا قاتنىشىشقا ئۆزىنى تىزىملاتتى، بۇ يېزىلاردىكى ئىتتىپاق ئەزالىرى ئومۇمىي سانىنىڭ 75.33 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

50-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 60-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ھەر مىللەت ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلار تۈرلۈك ئىجتىمائىي ئىسلاھات پائالىيەتلىرىگە ئاكتىپ قاتناشتى. يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش ھەرىكىتى ۋە خۇسۇسىي سودا-سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش، شەھەر-يېزا قۇرۇلۇشى، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، ئەسكەر ئېلىش ۋە خەلق ئەسكەرلىرىنى تەربىيەلەش قاتارلىق تۈرلۈك خىزمەتلەردە، كوللېكتىپ ئىگىلىكى ۋە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش، شەھەر-يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت-مائارىپ، سەھىيە جەھەتتىكى قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش، دۆلەت مۇداپىئەسىنى قوغداشتا تېگىشلىك تۆھپىلەرنى قوشتى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » دىكى مالىمانچىلىق مەزگىلدە يېزىلاردىكى ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلار « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » نىڭ ئىنتايىن سول ئىدىيىسىنىڭ ناچار تەسىرىنى يېڭىپ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1-سىپىدە چىڭ تۇرۇپ، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئېتىز-ئېرىق، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىدا ئازادلىقتىن بۇيانقى داۋاملىق ئۆرلەۋاتقان تەرەققىيات ۋەزىيىتىنى ساقلاپ قالدى.

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان شەھەر بويىچە ھەر مىللەت ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلار شەھەرلىك ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن شەھەر-يېزىلاردىكى سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت ۋە ماددىي مەدەنىيەت بەرپا قىلىشقا ئاكتىپ قاتنىشىپ، مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش » ، « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » ، مەدەنىيەتلىك شەھەر بەرپا قىلىش، كۆچەت تىكىپ، ئورمان بەرپا قىلىش قاتارلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنى كەڭ تۈردە قانات يايدۇردى، نۇرغۇن ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلار « يېڭى ئۆزۈن سەپەر زەربىدارى » ، « مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنىچى » ، « مەدەنىيەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئۈلگىسى » ، « نەمۇنىلىك ئوقۇتقۇچى » ، « ‹ 8-مارت › قىزىل بايراقدارى » قاتارلىق شەرەپلىك ناملارغا ئېرىشتى.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئىنتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنىڭ 1979-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى ئەھۋالى

جەدۋەل 11 — 8

پائالىيەت تۈرى	قاتناشقان كۈرۈپپا ياكى ئادەم (قېتىم)	نەتىجىسى
كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش		3 مىليون 587 مىڭ 369 تۈپ
كۆچەت پېشىتۇرۇش		114 مو يەردە 1 مىليون 140 مىڭ تۈپ
ئورمان بەلبېغىنى توزلەش		44 كىلومېتر
لېي فېڭدىن ئۆتكىنىپ ياخشى ئىش قىلىش	783 كۈرۈپپا 19 مىڭ 394 ئادەم (قېتىم)	1282
مۇددىئگە ئېلىپ تېرىقچىلىققا ياردەم بېرىش كۈرۈپپىسى	118	تېرىقچىلىققا ياردەم بېرىلگەن ئائىلە 200
يېڭى ئۈزۈن سەپەر زەربدارلار ئەترىتى	122	
ياشلار ئاشلىق كەسپى ئائىلىسى	147	
ياشلار كۆپ خىل ئىگىلىك ئائىلىسى	241	
ياشلار پەن-تېخنىكا ئائىلىسى	162	
ياش-ئۆسمۈرلەر ئائىلىسى	14	
مېھر-شەپقەت يەتكۈزۈش مۇلازىمىتى ئەترىتى	18	ھەقسىز داۋالانغانلار 672 ئادەم (قېتىم)، تىكلىگەن كېسىم-كېچەك 279 قۇر، رېمونت مۇلازىمىتى 5172 (قېتىم)، تازىلانغان قۇدۇق، كۆل 4555
مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى بىرلەشمە دوستلۇق ئىنتىپاق ياچېيكىسى	71	
مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى مەكتىپى	14	
ياشلار كىتاب ئوقۇش، نۇتۇق سۆزلەش يىغىنى	156 مەيدان 3450 ئادەم (قېتىم)	
ئالتۇن تېپىۋالسۇ كۆز قىرىنى سالماسلىق		نەق پۇل 1561 يۈەن، قول سائىتى تۆت دانە، قەلەم 1791

3. ئايالىلار بىرلەشمىسى

شەھەرلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى 1955-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا ئىجرائىيە كومىتېت مۇدىرى، مۇئاۋىن مۇدىرى قويۇلدى. 1967-يىلدىن 1972-يىلغىچە ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1970-يىلى ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا قوشۇۋېتىلدى. 1973-يىلى ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى شەھەرلىك ئايالىلار بىرلەشمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1989-يىلى شەھەرلىك ئايالىلار بىرلەشمىسىنىڭ كادىرى ئالتە بولۇپ، بىر مۇدىر، بىر مۇئاۋىن مۇدىر قويۇلدى.

ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى 1965-يىلى ناھىيە بويىچە بەش گۇڭشې، ئىككى دېھقانچىلىق (چارۋىچىلىق) مەيدانىدا گۇڭشې (مەيدان) ئايالىلار بىرلەشمىسى ۋە ئايالىلار ئاساسىي قاتلام

تەشكىلاتى قۇرۇلدى، گۈڭشې (مەيدان) ئايالار بىرلەشمىسگە مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىر ياكى ئا-يالار ھەيئىتى سەپلەندى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە يەتتە يېزا، بىر مەيدان ۋە تۆت مە-ھەللە ئىش بېجىرىش ئورنى، 129 مەمۇرىي كەنتتە ئايالار تەشكىلاتى بارلىققا كەلدى، ئۇلارغا 604 نەپەر مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى ئايال كادىر سەپلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە مەخ-سۇس ئايالار خىزمىتى كادىرى 27 نەپەر.

ئاقسۇ شەھەرلىك ھەر نۆۋەتلىك ئايالار قۇرۇلتىيىنىڭ 1951-يىلدىن 1983-يىلغىچە بولغان ئەھۋالى

جەدۋەل 11 — 9 بىرلىكى: نەپەر

نۆۋەت	ۋاقتى	ۋەكىل	
		رەسمىي ۋەكىل	بۇنىڭ ئىچىدە: ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىلى
1	1955-يىل 9-ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 29-كۈنگىچە	62	59
2	1958-يىل 2-ئاينىڭ 14-كۈنىدىن 20-كۈنگىچە	77	81
3	1965-يىل 12-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 9-كۈنگىچە	132	
4	1973-يىل 7-ئاينىڭ 30-كۈنىدىن 8-ئاينىڭ 2-كۈنگىچە	243	
5	1979-يىل 11-ئاينىڭ 28-كۈنىدىن 30-كۈنگىچە	252	
6	1983-يىل 3-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 3-كۈنگىچە	200	178

سىرتتىن قاتناشقان ۋەكىل
8
6
9
7

ئايالار بىرلەشمىسى ئىشلىگەن ئاساسلىق خىزمەتلەر

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، دېموكراتىك ئىنقلاب، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ۋە ئايالار-بالىلار-نىڭ قانۇنىي ھوقۇق مەنپەئىتىنى قوغداش، بالىلار، ئۆسمۈرلەرنى تەربىيەلەپ ئۆستۈرۈش قاتارلىق جەھەتلەردە ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى كۆپ خىل شەكىل قوللىنىپ، ئايالارنىڭ « يېرىم دۇنيا » لىق رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ئايالار پائالىيىتىنى كەڭ تۈردە قانات يايدۇردى.

50-يىللارنىڭ بېشىدا ھەر مىللەت ئايالىرى ئىتتىپاقلىق ئائىلە ۋە دىنىي ئاڭنى بۇزۇپ تاش-لاپ، جەمئىيەتكە يۆزلىنىپ، جەمئىيەتتىكى سىياسىي ئۆزگىرىشلەر ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتناشتى. 1-رايون (ھازىرقى ئېگەرچى يېزىسى) نىڭ گۈلباغ يېزىسى (ھازىر مەمۇرىي كەنت)-دىكى 158 ئۇيغۇر ئايال يېزا ئىگىلىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا قاتناشتى. يېڭىباغ كەنتىدىكى ياش ئايال تىللاخان 20 مو يەر تېرىپ، كۆزدە مول ھوسۇل ئالدى، بۇنىڭ بىلەن كۆندىلىك تۇرمۇش چىقىمىنى قامدىغاندىن سىرت، بىر تېرىلغۇ كالىسى سېتىۋېلىپ، ئۆنى ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇ-رۇشقا ئىشلەتتى. ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىدىكى دېھقان ھېزىخان قىشتىكى بىكار ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئوتۇن كېسىپ سېتىپ، كىرىم قىلىپ، ئائىلىسىنىڭ پارچە-پۇرات چىقىمىنى ھەل قىلدى. 4-رايوندە-كى (ھازىرقى توپلۇق يېزىسى) 139 ئايالنى تەكشۈرۈش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، ئۇلار بىر يىلدا 21 مىڭ 189 كۈن ئىشقا چىققان، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 152.4 ئىش كۈنى، 470 نومۇر توغرا كەلگەن. 1958-يىلى ناھىيە بويىچە جايلاردىكى يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىدا جەم-ئىي 40 مىڭ 547 نەپەر ئايال يېزا ئىگىلىك ئەمگىكىگە قاتناشتى، بۇ، ناھىيىدىكى ئايال ئەم-

گەلك كۆچمنىك 96.43 پىرسەنتنى ئىگىلىدى. 1958-يىلى ناھىيە بويىچە ئالتە رايوندا 971 نە-پەر ياش ئايال يېڭا ئىگىلىك تېخنىكا ئۆگىنىشىگە قاتناشتى. 7-رايون (ھازىر ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە قارايدۇ)نىك مەكتەپ يېڭىسىدا 72 ئايال چەت ئەللەردىن كىرگۈزۈلگەن ساپاننى ئىشلەتىش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىۋالدى ھەمدە يەر ھەيدەش ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالدى. ئاقسۇ كونىشەھەر بازىرىدا (ھازىرقى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيە بازىرى) بىر يىلدا 1498 ئۇيغۇر ئايال ساۋات چىقاردى. ئاياللار بىرلەشمىسى ھەر مىللەت ياللىرىنىڭ قانۇنىي ھوقۇق-مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن، پائال تۇردە شارائىت يارىتىپ، مائارىپ، سەھىيە تارماقلىرىغا ماسلىشىپ، ياللارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاپ، مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇردى. 1959-يىلى ئالدى بىلەن ناھىيە بازىرىدا پۈتۈن كۇنلۇك تۇزۇمدىكى بىر ياللار باغچىسى ئېچىلدى. يېزىلاردىكى ھەرقايىسى جايلاردىمۇ كول-لېكتىپ خاراكتېرىدىكى ھەرخىل ۋاقىتلىق يەسلىلەر ئېچىلدى. 36 يىلدىن بۇيان ھەر مىللەت ياللىرىنىڭ يەسلىگە كىرىش نىسبىتى يىلدىن يىلغا زور دەرىجىدە كۆپەيدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە يەسلىگە كىرگەن بالا 4195 (بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ياللىرى 3461)كە يې-تىپ، 1951-يىلدىكى شەھەر بويىچە يەسلىگە كىرگەن ياللارنىڭ 7.4 ھەسسىسىدىن كۆپرەككە تەڭلەشتى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئۇمۇمىي يىغىنىدىن بۇيان يېزىلاردا ئىق-تىسادىي تۇزۇلمە ئىسلاھاتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ئايالارنىڭ ئەمگەككە قاتنىشىش دائىرىسى ئىلگىرىكىدىن تېخىمۇ كېڭەيدى، ئۇلار يارانقان ئىقتىسا-دىي قىممەت ۋە شەخسىي كىرىمىۋ ھەسسىلەپ ئاشتى. 1985-يىلى قاراتال يېزىسىنىڭ 19-چوڭ ئەترىتىدىكى دېھقان ھۆرىخان 30 مو يەرنى ھۆددىگە ئېلىپ، بىر پەسلىدە 11 مىڭ 500 كە-لوگرام ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىپ، دۆلەتكە 7500 كىلوگرام ئاشلىق سېتىپ بېرىپ، غەللە-پاراق تاپشۇرۇش ۋە ئاشلىق سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى 3.2 ھەسسە ئورۇندىدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان، شەھەر بويىچە ھەرقايىسى سەپلەردە ئا-ياللار پائالىيەت ئېلىپ بارماقتا، ئايالارنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي ئورنىدا روشەن ئۆزگىرىش بول-دى. كۆپلىگەن ئايالار پارتىيىنىڭ تەربىيەلەپ يېتىشتۇرۇشى ئارقىسىدا ئىنژېنىر (تېخنىك)، ئوقۇ-قۇچى، دوختۇر، ئىگىلىك باشقۇرۇش كادىرى بولۇپ يېتىلدى، بەزىلىرى ھەتتا شەھەر، يېزا دە-رىجىلىك رەھبەر بولدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ۋە كوللېك-تىپ ئىگىلىكىدىكى ئورۇنلاردا ئىشلەيدىغان ئىشچى-خىزمەتچى 9685 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئا-يال ئىشچى-خىزمەتچى 3009 بولۇپ، ئۇمۇمىي ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ 31.07 پىرسەنتىنى كۆپ-رەكنى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكۇم مەلۇماتىغا ئىگىلەر 28، ئوتتۇرا تېخنىكۇم مەلۇما-تىغا ئىگىلەر 587، پارتىيە ئەزاسى 491، ئىتتىپاق ئەزاسى 113. ئۇلارنىڭ ئاپىرىسىدىكى خېلى كۆپ ساندىكى ئايالار كۆپ قېتىم نەمۇنىلىك ئوقۇتقۇچى، مۇنەۋۋەر يېتەكچى، ئىلغار خىزمەتچى (ئىشلەپچىقارغۇچى)، « 8-مارت » قىزىل بايراقدارى ۋە « بەشتە ياخشى » ئائىلە بولۇپ با-ھالىنىپ، يۇقىرىنىڭ تەقدىرلىشىگە ۋە مۇكاپاتلىشىغا مۇيەسسەر بولدى.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئىلغار ئاياللارنىڭ 1978-يىلدىن 1990-يىلغىچە بولغان ئەھۋالىغا دائىر مەلۇمات

جەدۋەل 11 — 10

بىرلىكى: نەپەر

نامى	ئادەم سانى / يىللار	1979		1980		1981		1982		1983		1984		1985		1986		1987		1988		1989		1990	
		كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى	كوللېكتىپ	شەخسى
«8-مارت» قىزىل بايراقلىرى	ۋىلايەت دەرىجىلىك																								
	شەھەر دەرىجىلىك	48		133		60		37		167		28		45		71		55	1	43		26		25	
«يەشتە ياخشى» ئائىلە	ۋىلايەت دەرىجىلىك																								
	شەھەر دەرىجىلىك							24		212		22		23		50								12	
ئىلگىرى ئۇششۇق، ئىلگىرى سەلبىي	ۋىلايەت دەرىجىلىك																	11						6	
تۇرمۇشتىكى ئايال ماھىرلار	شەھەر دەرىجىلىك																					2	28	3	25
كەسپىي ئائىلە قۇرغان ئايال	ۋىلايەت دەرىجىلىك																								
	شەھەر دەرىجىلىك																	18							
10 مىڭ يۈەنچە ئائىلە بەرپا قىلغان ئايال	ۋىلايەت دەرىجىلىك																								
	شەھەر دەرىجىلىك															11		5		10					
مۇنەۋۋەر ئايال كادىر	ۋىلايەت دەرىجىلىك																								
	شەھەر دەرىجىلىك																					2			
لاياقەتلىك ئاتا-ئانا	ۋىلايەت دەرىجىلىك																								
	شەھەر دەرىجىلىك																	2							

4. پىئونېرلار ئەترىتى

1953-يىلى ناھىيىلىك 1-، 2-باشلانغۇچ مەكتەپلەردە جۇڭگو پىئونېرلار ئەترىتى (قىسقارتىلىپ پىئونېرلار ئەترىتى دېيىلىدۇ) تەشكىلاتى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلدى. ناھىيە بويىچە 95 پىئونېر، ئىككى نەپەر چوڭ ئەترەت يېتەكچىسى بارئىدى. 1959-يىلى ناھىيە بويىچە پىئونېرلار تەشكىلاتى يەنمۇ زور ئىپ، 22گە، پىئونېر 5779غا، چوڭ ئەترەت يېتەكچىسى 250 كە يەتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» داۋامىدا پىئونېرلار تەشكىلاتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە «قىزىل قوغدىغۇچى»، «قىزىل كىچىك ئەزمەتلەر» تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. 1979-يىلى «قىزىل قوغدىغۇچى»، «قىزىل كىچىك ئەزمەتلەر» تەشكىلاتلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، پىئونېرلار تەشكىلاتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى ناھىيە بويىچە پىئونېرلار چوڭ ئەترىتى 77 گە، پىئونېر 14 مىڭ 609 غا، چوڭ ئەترەت يېتەكچىسى 235 كە يەتتى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە پىئونېر 21 مىڭ 619 غا يەتتى.

5. ناھىيىلىك دېھقانلار ئۈيۈشمىسى

1950-يىلى 2-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە دېھقانلار ۋەكىللىرى يىغىنى ئوتكۈزۈلدى، يىغىندا جەمئىيەت ئەزالىرى ۋەكىللىرى «شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ يېزىلىرىدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىشتە ۋاقتىلىق يولغا قويۇلىدىغان نىزام (لايىھە)» نى ئوقۇغاندىن ۋە «ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ئىجارە ھەققىنى

كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار » نى ماقۇللىدى. 6-ئايدا 1-رايوندا رايونلۇق دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى. ئارقىدىنلا ناھىيە بويىچە سەككىز رايونلۇق دېھقانلار جەمئىيىتى، 26 يېزىلىق دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى، جەمئىيەت ئەزاسى 4497 گە يەتتى. 1951-يىل 9-ئاينىڭ 11-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى، قۇرۇلتايغا 260 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتىگە تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنىڭ 13 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. گۇنەيچاك دېھقانلار جەمئىيىتىگە تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنىڭ 13 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. گۇنەيچاك قوشۇمچە مۇدىر، ئۆمەرجان كېرىم، توختى ئىسلاملار قوشۇمچە مۇئاۋىن مۇدىر بولدى. ناھىيە بويىچە دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 22 مىڭ 99 غا يەتتى. 1953-يىل 6-ئايدا ناھىيە بويىچە دېھقانلار جەمئىيىتى ئەزاسى 36 مىڭ 572 گە يېتىپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 37.35 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

6. كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى

1965-يىل 5-ئايدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە « سىنىپىي قوشۇننى يېڭىباشتىن تەشكىللەش » شوئارى ئاستىدا، ئاقسۇ ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلار، كەمبەغەل چارۋىچى، ئوتتۇرا چارۋىچىلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى. يېزا، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلار ۋە كەمبەغەل چارۋىچى، ئوتتۇرا چارۋىچىلار بۇ جەمئىيەتكە ئەزا بولدى.

1965-يىل 5-ئاينىڭ 20-كۈندىن 23-كۈنگىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 198 ۋەكىل قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە رەسمىي ۋەكىل 167، سىرتتىن قاتناشقان ۋەكىل 31. قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ 13 ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىگە لى شىيەندې مۇدىر (قوشۇمچە)، نىياز ئابلا، روزى دانىلار مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

1974-يىل 3-ئاينىڭ 13-كۈندىن 18-كۈنگىچە ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ 2-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 250 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا 2-نۆۋەتلىك ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ 23 ھەيئەت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. جەمئىيەتكە لېۋشىكۈيې مۇدىر (قوشۇمچە)، ھاشى قادىر، توختىخان تالىپ، مامۇت نىياز، ئەمەر تاۋارلار مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

7. سودا-سانائەت چىلەر بىرلەشمىسى

1952-يىلى ئاقسۇ سودا-سانائەت چىلەر بىرلەشمىسى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك سودا-سانائەت-چىلەر بىرلەشمىسى دېيىلىدۇ) قۇرۇلدى. 1955-يىلى ناھىيىلىك سودا-سانائەت چىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. ناھىيە بويىچە بىرلەشمە ئەزاسى 505 كە يەتتى. بىر نەپەر مۇدىر ئەزا، ئىككى نەپەر مۇئاۋىن مۇدىر ئەزا، ئون نەپەر مەخسۇس خىزمەتچى خادىم سەپلەندى.

تۇنجى نۆۋەتتە سۇن ۋېنخۇا مۇدىر ئەزا، دانىش داموللا، لى چېكمىگلار مۇئاۋىن مۇدىر ئەزا بولدى.

1952-يىلدىن 1966-يىلغىچە ناھىيىلىك سودا-سانائەت چىلەر بىرلەشمىسى پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە، پارتىيىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ھەرقايسى مەزگىللىرىدىكى مەركىزىي خىزمەتىنى

چۆرىدەپ، ھەر مىللەت خۇسۇسىي سودا-سانائەت تېلىرى ئارىسىدا سىياسىي-ئىدىيۋى تەربىيىنى كۈچەيتىپ، سودا-سانائەت تېلەرنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ۋە تەربىيلەپ، خۇسۇسلار ئىگىلىكىدىكى كاپىتالىستىك سودا-سانائەتنى ئومۇمىي كەسىپ بويىچە پەيدىنپەي ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شېرىكچىلىكىگە ئۆزگەرتىشنى ئورۇندىدى. 1956-يىلىنىڭ باشلىرىدا ناھىيە بويىچە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنى قوبۇل قىلغان سودا-سانائەتچى ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 85.74 پىرسەنتىدىن كۆپرەكنى، كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئادەم ئومۇمىي سانىنىڭ 87.4 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدى، ناھىيىلىك سودا-سانائەت تېلەر بىرلەشمىسىنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق، بەزى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە خۇسۇسىي سودا-سانائەت تېلەر ناھىيىلىك، رايونلۇق خەلق ۋەكىللىكىگە، سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى.

1966-يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك سودا-سانائەت تېلەر بىرلەشمىسى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، ئاپپاراتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، كېيىنچە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1989-يىلى سودا-سانائەت تېلەر بىرلەشمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، نامى ئاقسۇ شەھەرلىك سودا-سانائەت تېلەر بىرلەشمىسىگە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭغا بەش شتات بېرىلدى. 1989-يىلىنىڭ ئاخىرىدا بىر كادىر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1990-يىل 5-ئاينىڭ 30-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك سودا-سانائەت تېلەر بىرلەشمىسىنىڭ 1-نۆۋەتلىك ئەزالار ۋەكىللەر يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا 91 ۋەكىل قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە كوللېكتىپ ئەزا ۋەكىلى تۆت، ئەزا كارخانىلارنىڭ ۋەكىلى 41، شەخسىي ئەزالار ۋەكىلى 46، سىرتتىن قاتناشقان ۋەكىل 28، ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ۋەكىل 11، رەھبىرىي كادىر 16. قۇرۇلتايدا سودا-سانائەت تېلەر بىرلەشمىسىنىڭ 1-نۆۋەتلىك ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ 35 ئەزاسى، 13 نەپەر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىرلىققا بىردىن ئادەم قويۇلدى. مۇدىر (بىرلەشمە تۈرۈشلۇق): ۋاڭ بىن؛ مۇئاۋىن مۇدىر: ئابلەت. شەھەرلىك سودا-سانائەت تېلەر بىرلەشمىسىنىڭ 1990-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى كادىرى تۆت نەپەر.

8. ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش شۆبە جەمئىيىتى

1950-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش شۆبە ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. شۆبە ئۇيۇشما مەملىكەتلىك ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش باش ئۇيۇشمىسىنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، ناھىيىنىڭ بازار-يېزىلىرىدا ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، يۈرتنى، ۋەتەننى قوغداش تەشۋىقات تەربىيە ھەرىكىتىنى پائال قانات يايدۇردى. ئاممىۋى تەشكىلاتلار ۋە مىكلىغان، ئون مىكلىغان دېھقانلار، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئارقا-ئارقىدىن ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەھدىنامىسى تۈزدى، قورال-ياراق سېتىۋېلىشقا بۇل، مادىدىي نەرسىلەرنى ئىئانە قىلدى، پىدائىيلار ۋە پىدائىيلار ئائىلە تاۋابئاتلىرىدىن ھال سورىدى، ئالدىنقى سەپكە ياردەم قىلدى. ناھىيە بويىچە ئىئانە قىلىنغان شىنجاڭ ئۆلكە پۇلى 954 مىڭ 827 يۈەنگە، كۈموش پۇل 19 مىڭ 466 گە، تەڭگە 94 سەرگە يەتتى.

ئون ئىككىنچى قسىم ھاكىمىيەت ، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە چېنلۇڭ خان ئامورسىنانىڭ ۋە چوڭ-كىچىك خوجىلارنىڭ توپلىڭىنى تىنىجىتقاندىن كېيىن، جياچىن، داۋگۋاڭ، شىيەنفېڭ دەۋرلىرىدە ۋە تۇڭجى يىللىرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئاقسۇ خان ئامبىلى ۋە پۇقرا ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ھاكىمبەگ قاتارلىق ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلارنى ئىلى جاڭجۈنى تەيىنلىگەن. گۈاڭشۈنىڭ 8-يىلى (1882-يىلى) ئونسۇ بىۋاستە قاراشلىق ئايمىقى تەسىس قىلىندى، گۈاڭشۈنىڭ 9-يىلى (1883) ئاقسۇ يېڭى شەھىرى سېلىنىپ، ئايماق ئامبال يامۇلى شۇ يەرگە كۆچۈرۈلدى، گۈاڭشۈنىڭ 28-يىلى (1902-يىلى) 9-ئايدا ئونسۇ بىۋاستە قاراشلىق ئايمىقىنىڭ دەرىجىسى مەھكىمگە ئۆستۈرۈلۈپ، مەھكىمە ئامبال يامۇلى تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) نىڭ بېشىدا ياڭ زىڭشىن شىنجاڭدا ھاكىمىيەت يۈرگۈزدى. ئۇ، شىنجاڭ بويىچە ئۆلكە، ۋىلايەت ئاپپاراتلىرىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەدى. ئونسۇ مەھكىمىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، ھاكىم يامۇلى تەسىس قىلىندى، كېيىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) گومىنداڭ شىنجاڭدا ھاكىمىيەت يۈرگۈزدى، كېيىنكى يىلى 10-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى قۇرۇلۇپ، مۇۋەققەت پارلامېنت ئورگىنى قىلىندى.

1949-يىلى 9-ئايدا شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغانلىقى جاكارلاندى. 11-ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-جۇننىڭ پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىبى ئاقسۇ ناھىيىسىگە كىرىپ ئورۇنلىشىپ، كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ۋە ئۆزگەرتىشكە كاپىر ئاجراتتى. 1950-يىلى 4-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئۆمەرجان كېرىم (5-جۇن 13-شى 37-تۇغۇلغان كادىرى) ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئازادلىقىنى كېيىنكى تۇنجى ھاكىمى قىلىپ تەيىنلەندى. 1954-يىلى 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلۈپ، ناھىيە ھاكىمى سايلاپ چىقىلىپ، 1-نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى تەشكىللەندى. 1956-يىلى ناھىيىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1-نۆۋەتلىك ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ناھىيىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ رەئىسى سايلاپ چىقىلدى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى، ھۆكۈمەت، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى زەربىگە ئۇچرىدى. 1982-يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-سانلىق يىغىندا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتى قۇرۇلدى. 1983-يىلى 8-ئاينىڭ 19-كۈنى گوۋۇيۈەن ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرى تەسىس قىلىشنى قارار قىلدى. 1984-يە-

لى 5-ئايدا ئاقسۇ شەھىرىدە ئايرىم-ئايرىم ھالدا شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئوتكۈزۈلۈپ، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى، مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن باشلىقلىرى؛ شەھەرلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ رەئىسى، مۇئاۋىن رەئىسلىرى سايلاپ چىقىلدى.

1954-يىلدىن 1990-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئون نۆۋەت خەلق قۇرۇلتىيى (بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى يەتتە نۆۋەت) ۋە يەتتە نۆۋەت سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ۋە ھەر نۆۋەتلىك خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئومۇمىي ئەزالار يىغىنىدا ناھىيىلىك، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزالىرى، خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزالىرى سايلاپ چىقىلدى.

I باب ھوقۇقلۇق ئورگان

§1. خەلق قۇرۇلتىيى

1. ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1950-يىلى 2-ئايدىن 1951-يىلى 10-ئايغىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، جەمئىي تۆت نۆۋەت ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا ناھىيە بويىچە ھەر مىللەت، ھەرقايسى دېموكراتىك قاتلاملار ۋە ھەر ساھەدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە زاتلاردىن ۋەكىل قاتناشتى. ئۆتكەن ھەر نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئاقسۇ ناھىيىلىك دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشىغا مۇھىم تۆھپە قوشتى.

1) 1-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى 1950-يىلى 2-ئايدا ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرى تەشۋىق قىلىندى، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ جىنايەتلىرى ئۇستىدىن شىكايەت ئېلىپ بېرىلدى، پىتنە-ئۇغۇرلار پاش قىلىنىپ، ئۇقۇشماسلىقلار تۈگىتىلىپ، خەلق دېموكراتىك بىرلىكىپى كېڭەيتىلدى.

2) 2-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى 1950-يىلى 8-ئايدا ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى، يىغىندا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمىتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر توغرىسىدا دوكلات بېرىلىپ، ۋەكىللەرنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتى توغرىسىدا بەرگەن پىكىرلىرى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى.

3) 3-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى 1951-يىلى 4-ئاينىڭ 29-كۈنىدىن 5-ئاينىڭ 4-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا قاتناشقان دېھقانلار ۋەكىللىرىنىڭ رايونلاردىكى دېھقانلار ئۈيۇشمىسى سايلام ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈردى، بەش نەپەر دېموكراتىك زاتلار ۋەكىللىكىنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەكلىپ قىلدى. قالغان ۋەكىللەر ھەر مىللەت، ھەر ساھە دېموكراتىك سايلىمى ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈلدى. يىغىنغا 146 ۋەكىل قاتناشتى، 103 ۋەكىل يىغىندا سۆز قىلدى، يىغىندا ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش، ئامبىرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، ئىشپىيونلارنى تازىلاش، ئامانلىق ساقلاش ۋە ئاساسىي قاتلامدىكى كونا ھاكىمىيەتنى ئۆزگەرتىش قاتارلىق خىزمەتلەر مۇھاكىمە قىلىندى.

4) 4-نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى 1951-يىلى 10-ئاينىڭ 21-كۈنىدىن 25-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشنىڭ سىناق قىلىش خىزمىتىنىڭ خۇلاسىسى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى، ئىجارە

ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بىجىنى يېغىش خىزمىتى مۇھاكىمە قىلىندى.

2. ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1) ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1954-يىلى 3-ئايدىن 1956-يىلى 6-ئايغىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، بەش قېتىم يىغىن ئۆتكۈزدى.

1-قېتىملىق يىغىن 1954-يىلى 3-ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 31-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش ئۈچۈن سايلانغان ۋەكىل 116 بولۇپ، يىغىنغا 110 ۋەكىل قاتناشتى، ئالتە ۋەكىل قاتنىشالمىدى. يىغىنغا قاتناشقان ۋەكىللەر ئىچىدە ئۇيغۇر 97، خەنزۇ توققۇز، خۇيزۇ ئۈچ، قىرغىز بىر؛ يالانما دېھقان 14، كەمبەغەل دېھقان 36، ئوتتۇرا دېھقان 28، قول ھۈنەرۋەن بەش، خىزمەتچى سەككىز، ئۇششاق تىجارەتچى تۆت، ئاز يېرىنى ئىگىلەپ جاپالىق بەرگۈچى بىر؛ مەدەنىيەت-مائارىپ ساھاسىنىڭ ۋەكىلى ئۈچ، دىنىي ساھەنىڭ ۋەكىلى ئۈچ، دېموكراتىك زات بىر، چارۋىچى بىر، قول سانائەت ئىشچىسى بىر، ئەركىن كەسىپتىكىلەر-نىڭ ۋەكىلى بىر، ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى تۆت؛ ئايال ۋەكىل 20، بۇ 18.2%نى ئىگىلىدى. يىغىندا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى گۈنەيچاڭ يىغىن ئېچىش نۇتقى سۆزلىدى، مۇئاۋىن ھاكىم چېڭ دېلو يىغىننى يېپىش نۇتقى سۆزلىدى. يىغىندا ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 13 نەپەر ئەزاسى، بىر ھاكىم، ئىككى مۇئاۋىن ھاكىم، ئۆلكىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان سەككىز ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى، جاڭ شىيەنگۈي ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەينەلەندى.

2-قېتىملىق يىغىن 1954-يىلى 10-ئاينىڭ 23-كۈنى ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 96 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى.

3-قېتىملىق يىغىن 1955-يىلى 2-ئاينىڭ 24-كۈنى ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 90 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ « تۆت ئايدىن بۇيانقى ھۆكۈمەت خىزمەتتىدىن بەرگەن دوكلات »ى، « 1955-يىللىق خىزمەت پىلانى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى دوكلات » ، « يېزىلاردىكى ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيىلىشىش ھەرىكىتى توغرىسىدىكى دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. « ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 3-قېتىملىق يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

4-قېتىملىق يىغىن 1955-يىلى 12-ئاينىڭ 4-كۈنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 74 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « 1955-يىلى 3-ئايدىن 9-بۇيانغىچە ئىشلەنگەن ھۆكۈمەت خىزمىتى ۋە بۇلۇڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر توغرىسىدىكى پىكىر » ، « ناھىيىمىزدە ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيىلىشىش ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىيات ۋاقتىنى توغرىسىدا دوكلات » قاراپ چىقىلدى.

5-قېتىملىق يىغىن 1956-يىلى 6-ئاينىڭ 11-كۈنىدىن 16-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1956-يىلدىن 1967-يىلغىچە يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ قىسقىچە پىلانى (لايىھە) توغرىسىدىكى دوكلات » ، « يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ قىسقىچە پىلانى (لايىھە) توغرىسىدا ئىزاھات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى؛ « ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 5-قېتىملىق يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

2) ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1957-يىلى 2-ئايدىن 1958-يىلى 6-ئايغىچە ناھىيە بازىرىدا ئولتۇرۇپ، ئىككى قېتىم يىغىن ئاچتى.

1-قېتىملىق ۋەكىللەر يىغىنى 1957-يىلى 2-ئاينىڭ 19-كۈنىدىن 26-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 120 ۋەكىل قاتناشتى، 12 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ 21 ئەزاسى، بىر ھاكىم، ئىككى مۇئاۋىن ھاكىم، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى سايلاپ چىقىلدى، مۇۋەققەت ھاكىم ئىسمائىل قۇربان بەرگەن « ئۇچ يىلدىن بۇيانقى ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ۋە « ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيىلىشىش ئەھۋالى توغرىسىدا دوكلات » ، « ھۆكۈمەت مالىيىسىنىڭ خام چوت، نەقچوت ئەھۋالىدىن دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى.

2-قېتىملىق يىغىن 1957-يىلى 11-ئاينىڭ 2-كۈنىدىن 6-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا « يېرىم يىلدىن بۇيانقى ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1957-يىللىق مالىيە خام چوتى توغرىسىدا دوكلات » ، « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. « ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

3) 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1958-يىلى 6-ئايدىن 1961-يىلى 3-ئايغىچە ناھىيە بازىرىدا ئولتۇرۇپ، كېيىن بولۇپ ئۈچ قېتىم يىغىن ئۆتكۈزدى.

1-قېتىملىق يىغىنى 1958-يىلى 6-ئاينىڭ 18-كۈنىدىن 25-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 240 ۋەكىل قاتناشتى، 13 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى، ناھىيىلىك سايلام كومىتېتىنىڭ رەئىسى خې گۇاڭيې « ئاساسىي قانۇنىمىزنىڭ سايلام خىزمىتىدىن دوكلات » ؛ ھاكىم دانى سالى « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ؛ مۇئاۋىن ھاكىم ئۆمەر ھوشۇر « خەلق ئىگىلىكى پىلانى توغرىسىدا دوكلات » ؛ سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى سامساق بارات « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » بەردى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى خې جىڭنەن يەغىندا سۆز قىلدى. يىغىندا خەلق كومىتېتىنىڭ 23 ئەزاسى، بىر ھاكىم، ئىككى مۇئاۋىن ھاكىم، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان 14 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى. گووۋيۈەننىڭ « ئاقسۇ كونىشەھەرنىڭ ناھىيە تۈزۈلمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ تەۋەسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش توغرىسىدىكى قارارى » يەتكۈزۈلدى.

2-قېتىملىق يىغىن 1959-يىلى 4-ئاينىڭ 13-كۈنىدىن 16-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 173 ۋەكىل قاتناشتى، ئالتە ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا « 1958-يىللىق ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ؛ « 1958-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1959-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانى (لايىھە) توغرىسىدىكى ئىزاھات » ؛ « 1958-يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە 1959-يىللىق مالىيە خام چوتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى توغرىسىدىكى دوكلات » ؛ « سوت مەھكىمىسىنىڭ 1958-يىللىق خىزمەت دوكلاتى » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. « ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى.

3-قېتىملىق يىغىن 1960-يىلى 6-ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 29-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 173 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « خەلق كومىتېتىنىڭ 1959-يىلدىن بۇيانقى خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1959-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1960-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانى توغرىسىدا ئىزاھات » ، « 1959-يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە 1960-يىللىق مالىيە خام چوتى توغرىسىدا دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. « ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 3-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى. تۇنىياز مەھەممەت ھاكىملىققا، ئالماس روزى مۇئاۋىن ھاكىملىققا تولۇقلاپ سايلاندى.

4) **4-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى** 4-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1961-يىلى 3-ئاي-دىن 1963-يىلى 6-ئايغىچە ناھىيە بازىرىدا ئولگىرى-كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم يىغىن ئۆتكۈزدى.

1-قېتىملىق يىغىن 1961-يىلى 3-ئاينىڭ 12-كۈنى ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 175 ۋەكىل قاتناشتى، بەش ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا ھاكىم تۇنىياز مەھەممەت « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ۋە « خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلىرى توغرىسىدا دوكلات » بەردى؛ مۇئاۋىن ۋالىي، قوشۇمچە ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى شۇجىسى جالال جىيەنچى « نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر توغرىسىدا دوكلات » بەردى؛ ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ 25 ئەزاسى ۋە ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى سايلاپ چىقىلدى.

2-قېتىملىق يىغىن 1963-يىلى 1-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 21-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 105 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « ئاقسۇ ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات توغرىسىدىكى قارارى » قاتارلىق تۆت قارار قاراپ چىقىلدى ۋە ماقۇللاندى. ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئالتە نەپەر ئەزاسى ۋە بىر مۇئاۋىن ھاكىم تولۇقلاپ سايلاندى.

5) **5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى** 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1963-يىلى 6-ئايدىن 1965-يىلى 12-ئايغىچە ناھىيە بازىرىدا ئولگىرى-كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم يىغىن ئۆتكۈزدى.

1-قېتىملىق يىغىن 1963-يىلى 6-ئاينىڭ 29-كۈنىدىن 7-ئاينىڭ 4-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 171 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ « ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ى ۋە ۋالاق ئىنماۋنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3-يىغىنىدا سۆزلىگەن سۆزى يەتكۈزۈلدى؛ « سايلام خىزمىتى توغرىسىدا دوكلات » ، « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « مالىيە خام چوتى ۋە نەقچوتى توغرىسىدا دوكلات » ۋە « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » لار ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. گوۋۇيۈەننىڭ ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنى ئايرىش توغرىسىدىكى قارارى يەتكۈزۈلدى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ 19 ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان توققۇز ۋەكىل، بىر ھاكىم، تۆت مۇئاۋىن ھاكىم، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى سايلاپ چىقىلدى.

2-قېتىملىق يىغىن 1965-يىلى 1-ئاينىڭ 11-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 97 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا « ئاقسۇ ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-يىغىنىنىڭ قارارى » ماقۇللاندى. بىر كىشى خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالقى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى.

6) **6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى** 1-قېتىملىق يىغىن 1965-يىلى 12-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن 30-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 137 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا ھاكىم راخمان قاسىم « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، مۇئاۋىن ھاكىم گاۋدېڭشياڭ « خەلق ئىگىلىكى پىلانى توغرىسىدا دوكلات » ، داۋۇت تۆمۈر « ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، مۇئاۋىن ھاكىم جاۋشۇپو « مالىيە خام چوتى ۋە نەقچوتى توغرىسىدا دوكلات » بەردى. خەلق كومىتېتىنىڭ 19 ئەزاسى، ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى سايلاپ چىقىلدى.

بۇ قېتىملىق يىغىندىن كېيىن، « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » نىڭ زەربىسى تۈپەيلىدىن، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى ئاممىۋى تەشكىلاتلار تارتىۋالغانلىقتىن، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ خىزمىتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، خەلق قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈش توختاپ قالدى. 1982-يىلى خەلق قۇرۇلتىيى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

7)نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1982-يىلى 6-ئايدىن 1984-يىلى 1-ئايغىچە ناھىيە بازىرىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ تۆت قېتىم يىغىن ئۆتكۈزدى.

1-قېتىملىق يىغىن 1982-يىلى 6-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن 10-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 351 ۋەكىل قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقان-چارۋىچىلار ۋەكىلى 147، ئىشچىلار ۋەكىلى 48، پەن-تېخنىكا ساھەسىدىكى زىيالىيلار ۋەكىلى 35، ۋەتەنپەرۋەر زاتلار ۋە دىنىي ساھە ۋەكىلى 18، ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى يەتتە، كادىرلار ۋەكىلى 56. ۋەكىللەر ئىچىدە ئۇيغۇر 56.9 %نى، خەنزۇ 41.3 %نى، خۇيزۇ، قىرغىز 0.85 %نى ئىگىلىدى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ، سوت مەھكىمىسىنىڭ، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنى قۇرۇش توغرىسىدىكى دوكلات قاتارلىق تۆت دوكلات توغرىسىدىكى قارار ماقۇللاندى.

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 23 ئەزاسى، دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى، تۆت مۇئاۋىن مۇدىرى، ھاكىم، بەش مۇئاۋىن ھاكىم، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى.

2-قېتىملىق يىغىن 1982-يىلى 11-ئاينىڭ 22-كۈنىدىن 25-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا « ۋەكىللەر گۇرۇپپىسى تەشكىللەش توغرىسىدا قارار » ۋە « ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى، بازار، گۈڭشې خەلق ۋەكىللىرىنىڭ سايلىغۇچىلار بىلەن ئالاقىلىشىش چارىسىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش لايىھىسى » ماقۇللاندى.

3-قېتىملىق يىغىن 1983-يىلى 2-ئاينىڭ 8-كۈنىدىن 12-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى، ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى، شۇنىڭدەك «1982-يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە 1983-يىللىق مالىيە خام چوت لايىھىسى توغرىسىدىكى دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. مەزكۇر ناھىيىدىن ئاپتونوم رايونلۇق 6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر سايلاپ چىقىلدى.

4-قېتىملىق يىغىن 1984-يىلى 1-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن 6-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا « ئاقسۇ شەھەرلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللەر سانى ۋە سايلام توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى، گۇۋۇيۈەننىڭ « ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى قارار » ى ئېلان قىلىندى.

3. شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1) شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1984-يىلى 5-ئايدىن 1987-يىلى 6-ئايغىچە شەھەر ئىچىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم يىغىن ئۆتكۈزدى.

1-قېتىملىق يىغىن 1984-يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنىدىن 11-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 319 ۋەكىل قاتناشتى، 31 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىشچى، دېھقان-چارۋىچىلار ۋەكىلى 179 بولۇپ، 56.11 %نى، پەن-تېخنىكا ساھەسىدىكى زىيالىيلار ۋەكىلى 38 بولۇپ، 11.91 %نى، كادىرلار ۋەكىلى 85 بولۇپ، 26.64 %نى، ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار، دىنىي زاتلار 17 بولۇپ، 5.33 %نى ئىگىلىدى. ۋەكىللەر ئىچىدە ئۇيغۇر 57.05 %نى، خەنزۇ 41.07 %، خۇيزۇ، قىر-

غەرب ۋە قازاق 1,88% نى ئىگىلىدى. ئايال ۋەكىل 75 بولۇپ، 23,51% نى ئىگىلىدى. يىغىندا « شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-يىغىنىغا تەييارلىق كۆرۈش ئەھۋالىدىن دوكلات » ، « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1983-يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1984-يىللىق مالىيە خام چوتى (لايىھە) توغرىسىدا دوكلات » ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1984-يىللىق خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى (تەكلىپ لايىھىسى) توغرىسىدا دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى. ۋە قاراپ چىقىلدى. « خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى » ، « خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى » دىن ئىبارەت ئىككى پارچە يازما ماتېرىيال كۆرۈپ ئۆتۈلدى. خەلق ۋەكىللىرى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سوتسىيالىستىك تۈزتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى توغرىسىدا 366 پارچە ھەرخىل تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى.

شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 23 ئەزاسى، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى، ئۇچ مۇئاۋىن مۇدىرى، شەھەر باشلىقى، تۆت مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى.

ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى لیۇشىۋېي يىغىنغا كېلىپ سۆز قىلدى. يىغىن ئاپتونوم رايون-لۇق خەلق ھۆكۈمىتى، ئاپتونوم رايونلۇق قۇرۇلۇش نازارىتى، يېزا ئىگىلىك 1-شى، شۆبە ھەربىي رايون ۋە شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە قاتارلىق 11 ئورۇننىڭ قۇرۇلتايىغا ئەۋەتكەن تەبرىك تېلېگراممىسى ۋە تەبرىك خېتىنى تاپشۇرۇۋالدى.

2-قېتىملىق يىغىن 1985-يىلى 8-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 22-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا خەلق ۋەكىللىرى « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، « 1984-يىللىق خام چوتنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1985-يىللىق خام چوت (لايىھە) توغرىسىدا دوكلات » ، « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، « تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، « تەكلىپ-پىكىرلەرنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى توغرىسىدا دوكلات » نى ئاڭلىدى ۋە قاراپ چىقتى.

شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئۇچ ئەزاسى، بىر مۇئاۋىن مۇدىرى تولۇقلاپ سايلاندى.

2) شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1987-يىلى 6-ئايدىن 1989-يىلى 6-ئايغىچە شەھەر ئىچىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ تۆت قېتىم يىغىن ئۆتكۈزدى.

1-قېتىملىق يىغىن 1987-يىلى 6-ئاينىڭ 10-كۈنىدىن 16-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا 227 ۋەكىل قاتناشتى، 17 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا شەھەر باشلىقى نىياز گايىتىنىڭ « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ى، شەھەرلىك پىلان كومىتېتىنىڭ مۇدىرى جاڭ شۇلەننىڭ « 1986-يىللىق خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1987-يىللىق پىلاننى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى توغرىسىدىكى دوكلات » ى، شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ شېڭنىڭ « شەھەرنىڭ مالىيە خام چوتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى دوكلات » ى، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى راخمان قاسىمنىڭ « شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ى، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى مەتنىياز ھېيتنىڭ « شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ى، شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى كېبىر ھاشىمنىڭ « شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى.

يىغىندا 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 20 ئەزاسى، مۇدىرى، تۆت مۇئا-

ۋىن مۇدىرى، شەھەر باشلىقى، ئوچ مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمە-سىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى. بىر مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى بىلەن شەھەرلىك سوت مەھكىمىسى باشلىقىنىڭ ئىككى قېتىم بىلەت تاشلىغاندا ئېرىشكەن بىلەت سانى يېرىمدىن ئاشمىغانلىقتىن ئورنى ۋاقتىنچە بوش قالدۇرۇلدى.

2-قېتىملىق يىغىن 1987-يىلى 12-ئاينىڭ 17-كۈنىدىن 23-كۈنىگىچە ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 183 ۋەكىل قاتناشتى، 17 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى-نىڭ مۇدىرى مەھەممەت يۈسۈپ يىغىننى ئېچىش نۇتقى سۆزلىدى، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئا-ۋىن شۇجىسى، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى قاھار ئەمەت پارتىيە 13-قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى. يىغىندا شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جالاڭ جۇڭ-مىڭ بەرگەن « سايلام چارىسى (لايىھە) ۋە ئۇ ھەقتە ئىزاھات » ، شەھەرلىك خەلق قۇرۇل-تىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مەھەممەت سايىتنىڭ قۇرۇلتايدا بېرىلگەن تەكلىپ-پىكىرلەرنى تەكشۈرۈش كومىتېتى نامىدىن بەرگەن « تەكلىپ-پىكىرلەرنى تەكشۈرۈشتىن دوكـ-لات » ى ئاڭلاپ ئوتۇلدى.

ۋەكىللەر پەرقلىق سان بويىچە سايلام ئېلىپ بېرىش چارىسىنى قوللىنىپ، شەھىرىمىزدىن ئاپتونوم رايونلۇق 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان 16 ۋەكىلنى سايلاپ چىقتى. ئەمەت ھېلەكىنى مۇئاۋىن شەھەر باشلىقلىقىغا، مەتنىياز ھېيتنى شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باش-لىقلىقىغا تولۇقلاپ سايلىدى.

3-قېتىملىق يىغىن 1988-يىلى 6-ئاينىڭ 13-كۈنىدىن 15-كۈنىگىچە ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 211 ۋەكىل قاتناشتى، 39 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا مەملىكەتلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇل-تىيى 1-يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈلدى ۋە ئوگىنىلدى، شەھەر باشلىقى نىياز گايىت بەرگەن « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى تىلۋالدى بەرگەن « 1987-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1988-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى توغرىسىدىكى دوكلات » ، شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ شېڭ بەرگەن « 1987-يىللىق مالىيە خام چوتنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1988-يىللىق مالىيە خام چوتنى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى توغرىسىدىكى دوكلات » ، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى مەھەممەت يۈسۈپ بەرگەن « خەلق قۇ-رۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بەر-گەن « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپ-تىشى بەرگەن « تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ئاڭلاپ ئوتۇلدى ۋە قاراپ چىقىلدى.

4-قېتىملىق يىغىن 1989-يىلى 6-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 8-كۈنىگىچە ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 219 ۋەكىل قاتناشتى، 34 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا شەھەر باشلىقى نىياز گايىت بەرگەن « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى تىلۋالدى بەرگەن « 1988-يىللىق خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1989-يىللىق پىلانىنى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى توغرىسىدىكى دوكلات » ، شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى خۇسەيجۇ بەرگەن « 1988-يىللىق مالىيە خام چوتنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1989-يىللىق مالىيە خام چوتنى ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرى » ، شەھەر-لىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى مەھەممەت يۈسۈپ بەرگەن « خەلق قۇرۇل-تىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى مەتنىياز ھېيت بەرگەن « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى كىبىر ھاشىم بەرگەن « تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكـ-لات » ئاڭلاپ ئوتۇلدى ۋە قاراپ چىقىلدى.

3) **شەھەرلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى** شەھەرلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى 1990-يىلى 3-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 24-كۈنىگىچە شەھەر ئىچىدە نۆۋەتكۈزۈلدى. يىغىنغا 230 خەلق ۋەكىلى قاتناشتى. يىغىندا شەھەر باشلىقى نىياز گايىت بەرگەن « ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى تىلۋالدى بەرگەن « 1989-يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1990-يىللىق پىلان (لايىھە) توغرىسىدىكى دوكلات » ، شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى شى جيۈرۈڭ بەرگەن « 1989-يىللىق خام چوتنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1990-يىللىق مالىيە خام چوتنى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا دوكلات » ، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى مەھەممەت يۈسۈپ بەرگەن « خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى مەتنياز ھېيت بەرگەن « سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات » ، شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى كىبىر ھاشىم بەرگەن « تەپتىش خىزمىتىدىن دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. يىغىن ھەيئەت رىياسىتىنىڭ كۆرسىتىشى، يىغىنغا قاتناشقان ۋەكىللەرنىڭ تولۇق كېڭىشىش ئارقىلىق، تەڭ نامزاتلىق ۋە پەرقلىق نامزاتلىق سان بويىچە سايلام ئېلىپ بېرىش ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن سايلام چارىسى قوللىنىلىپ، شەھەرلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 22 ئەزاسى (ۋاقتىنچە بىرى كەم)، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى، تۆت مۇئاۋىن مۇدىرى، شەھەر باشلىقى، تۆت مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، پەن-تېخنىكىغا مەسئۇل بىر مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، شەھەرلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى.

§2. خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى

ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدىن 6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغىچە دائىمىي ئاپپارات تەسىس قىلىنمىغان بولۇپ، يىغىن يىپىق مەزگىللەردىكى كۈندىلىك خىزمەتلەرنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى ۋەكالىتەن ئىشلەپ كەلگەن.

1982-يىلى 6-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-يىغىندا « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى » ۋە « ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى » غا ئاساسەن، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئاپپاراتى تەسىس قىلىنىشقا باشلىدى. يىغىندا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 23 ئەزاسى سايلاندى. ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىشخانا قۇرۇلۇپ، تەقۋادار كادىر، ئىشچى-خىزمەتچى سەپلەپ بېرىلدى. دائىمىي كومىتېتقا تۆنجى قېتىم نىياز گايىت مۇدىر بولدى.

خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ سايلىمغا رىياسەتچىلىك قىلىش، يەرلىك قانۇن-نىزاملارنى تۈزۈش ۋە ئېلان قىلىش، پۈتۈن شەھەرنىڭ تۇرلۇك زور سىياسەت، فاكتىلارنى مۇھاكىمە قىلىش ۋە بەلگىلەش، خەلق ئىگىلىكى پىلانى ۋە مالىيە خام چوتىنى ئۆزگەرتىشنى يەلگىلەش، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسى، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتلىرىنى نازارەت قىلىش، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باش تەپتىشى قاتارلىق كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەينەلەش ۋە ۋەزىپىدىن قالدۇرۇش، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرىنى قالدۇرۇش ۋە تولۇقلاپ سايلاش قاتارلىق ھوقۇقلارنى يۈرگۈزىدۇ. 1984-يىلى 5-ئايدا ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىندا شەھەرلىك خەلق

قۇرۇلتىينىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى. شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتىغا راخمان قاسىم مۇدىر بولدى.

1985-يىلى شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تۆرگىنىدا ئەسلىدىكى ئىشخانا-دىن سىرت، قانۇن-تۈزۈم كومىتېتى، مائارىپ، پەن-تېخنىكا، مەدەنىيەت-سەھىيە كومىتېتى، مالىيە-ئىقتىساد كومىتېتى، مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1989-يىلى ۋەكىللەر ئىشلىرى كومىتېتى كۆپەيتىپ قۇرۇلدى. شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تۆرگىنىدىكى كادىر، ئىشچى-خىزمەتچى جەمئىي 32 گە يەتتى.

§3. سايلام

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلقى ھوقۇق يۈرگۈزۈپ، خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى نۆۋتكۈزۈپ، ناھىيىنىڭ مۇھىم ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىدىغان، قارار چىقىرىدىغان بولدى.

1982-يىلدىن 1990-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى

جەدۋەل 12 — 1

نۆۋىتى	ۋەزىپە نۆتكەن ۋاقتى	ۋەزىپىسى	ئىسىم فامىلىسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە نۆتكەن ۋاقتى
ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى	1982.6—1984.4	مۇدىر	نىياز گايىت	ئۇيغۇر	ئاۋات ناھىيىسى	1982.6—1984.4
		مۇئاۋىن مۇدىر	جالاڭ جۇنمىك	خەنزۇ	باركۆل ناھىيىسى	1982.6—1984.4
			ھۆشۇر كىرەم	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1982.6—1984.4
			ئەمەر مۇپتۇللا	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1982.6—1984.4
			گاۋدېڭشياڭ	خەنزۇ	شەنشى لىنشيەن ناھىيىسى	1982.6—1984.4
شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى	1984.5—1987.4	مۇدىر	راخمان قاسىم	ئۇيغۇر	شايار ناھىيىسى	1984.5—1987.6
		مۇئاۋىن مۇدىر	شىك پۆمىك	خەنزۇ	شەندۇڭ ياڭگۇ ناھىيىسى	1984.5—1987.6
			يۇنۇس ھەسەن	ئۇيغۇر	ئاقسۇ كونشەھەر ناھىيىسى	1984.5—1987.6
			قادىر ئىسمايىل	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1984.5—1987.6
			مەھەممەت سايىت	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1985.8—1987.6
شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى	1987—990.3	مۇدىر	مەھەممەت يۈسۈپ	ئۇيغۇر	ئاتۇش شەھىرى	1987.7—1990.3
		مۇئاۋىن مۇدىر	شىك پۆمىك	خەنزۇ	شەندۇڭ ياڭگۇ ناھىيىسى	1987.7—1990.3
			قادىر ئىسمايىل	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1987.7—1990.3
			جالاڭ جۇنمىك	خەنزۇ	باركۆل ناھىيىسى	1987.7—1990.3
			مەھەممەت سايىت	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1987.7—1990.3
شەھەرلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى	1990.3—	مۇدىر	مەمتاۋلا نىياز	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1990.3—
		مۇئاۋىن مۇدىر	ماۋرىنئەن	خەنزۇ	خۇبەي زاۋياڭ ناھىيىسى	1990.3—
			قادىر ئىسمايىل	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1990.3—
			مەھەممەت سايىت	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1990.3—
			بۆۋىنىيازخان سىتىياز	ئۇيغۇر	ئاقسۇ شەھىرى	1990.3—

ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرىنىڭ سايلىنىشى. 1950-يىلدىن 1951-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ تۆت قېتىم ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ھەرقايسى پارتىيە-گۇرۇھلار، خەلق تەشكىلاتلىرى ۋە جەمئىيەتتىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە ۋەتەنپەرۋەر، تەرەققىپەرۋەر زاتلار، دىنىي ساھەدىكى زاتلارنىڭ دېموكراتىك كېڭىشىش ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈلدى.

خەلق ۋەكىللىرىنىڭ سايلىنىشى 1953-يىلى 8-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىم ناھىيە دەرىجىلىك ئومۇمىي سايلام ئۆتكۈزۈلدى. سايلام قانۇنىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە ناھىيە، رايون (بازار) دىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى سايلاندى. ئۆتكەن بىر-نەچچە نۆۋەتلىك رايون (بازار)، يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرىنى سايلاشتا بىردەك بىۋاستە سايلام شەكلى قوللىنىلىپ، ۋەكىللەرنى ئۆز رايون (بازار، گۈڭشې)، يېزىلىرىدىكى سايلىغۇچىلار بىۋاستە سايلاپ چىقتى. ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى 1-نۆۋەتلىك قۇرۇلتايىدىن 6-نۆ-ۋەتلىك قۇرۇلتايغىچە بىردەك ۋاستىلىق سايلام شەكلى قوللىنىپ بارلىققا كەلتۈرۈلدى، يەنى را-يون (بازار، گۈڭشې)، يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيىدا ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى. تۇنجى قېتىملىق ئومۇمىي سايلام مەزگىلىدە سايلام سالاھىيىتى ۋە ھوقۇقى توغرىسىدىكى ئەنزە-لەرنى بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى رايون، يېزىلاردا ۋاقتىلىق ئومۇمىي سايلام سوت كوللېگىيىسى تەسىس قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرىنى سايلاشتا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كو-مىتېتى « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىتىيىنىڭ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى »، « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام قانۇ-نى » دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ھەر دەرىجىلىك سايلام ئاپپاراتلىرىنى تەسىس قىلىپ، سايلام خىزمەتچىلىرىنى ئاجرىتىپ، ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا كەڭ، چوڭقۇر تەشۋىقات خىز-مىتى ۋە ئىنچىكە، پۇختا تەشكىلات خىزمىتى ئىشلىدى. مەسىلەن، سايلام رايونىغا ئايرىش، سايلىغۇچىلارنى تىزىملاش، سايلىغۇچىلارنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ۋە ئېلان قىلىش، ۋەكىل سانە-نى بېكىتىش، ۋەكىل نامزاتنى غۇلغۇلا قىلىش ۋە كۆرسىتىش، بىلەت تاشلاش پونكتى، سەييارە بىلەت تاشلاش ساندۇقى تەسىس قىلىش، سايلىغۇچىلارنىڭ بىلەت تاشلاش يىغىنىنى ئېچىش ئار-قىلىق دېموكراتىيە تولۇق جارى قىلدۇرۇلۇپ، ھەر مىللەت خەلقىگە ئۆزىنىڭ ۋەكىللىرىنى سايلاش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بېرىلدى.

تۇنجى نۆۋەتلىك ئومۇمىي سايلام 1953-يىلى 8-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن 1954-يىلى 2-ئاينىڭ 25-كۈنگىچە داۋاملاشتى. ناھىيە بويىچە رايون، يېزىلار ئۈچ تۈركۈمگە بۆلۈندى.

1-تۈركۈمدە 12 يېزىدا سىناق قىلىندى، 2-تۈركۈمدە 21 يېزىدا، 3-تۈركۈمدە ئون يېزىدا ھەم بىر بازاردا سايلام ئېلىپ بېرىلدى. ئاھالىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ناھىيە بو-يىچە جەمئىي 26 مىڭ 913 ئائىلە، 107 مىڭ 994 نوپۇس بارلىقى ئېنىقلاندى. 1028 ئادەم يە-زىلىق خەلق ۋەكىللىكىگە، 116 ئادەم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىكىگە (ئازادلىق ئارمىيىنىڭ تۇت-ۋەكىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، 340 ئادەم يېزىلىق ھۆكۈمەت ئەزالىقىغا سايلاندى. تۇنجى نۆۋەت-لىك ئومۇمىي سايلامنىڭ بىلەت تاشلايدىغان كۈنى ھەر مىللەت خەلقى چىرايلىق كىيىملىرىنى كىيىپ، داقا-دۇمباقلارنى چېلىپ، پوجاڭزىلارنى ئېتىپ، تەنتەنىلىك ھالدا رەڭگارەڭ بېزەلگەن بە-لەت تاشلاش پونكتىغا كىرىپ بىلەت تاشلىدى.

1963-يىلى 4-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 5-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ نۆۋەت ئالماشتۇرۇش سايلىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى. ناھىيە بويىچە تىزىملانغان 18 ياشتىن يۇقىرى پۈقرا 83 مىڭ 716، بۇنىڭ ئىچىدە قانۇن بويىچە سايلام ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغىنى 3034 ئادەم بولۇپ، 3.6%نى، روھىي كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقتىن سايلام ھوقۇقىنى ئىشلىتىش توختىتىلغىنى 356 ئادەم بولۇپ، 0.42%نى ئىگىلىدى. سايلامغا ئەمەلىي قاتناشقان سايلىغۇچى 72 مىڭ 53، بۇ ناھىيە بويىچە سايلىغۇچى ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 89.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 171 ئادەم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىكىگە سايلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە سىرتىدىكى ۋەكىل 44 بولۇپ 25.73%نى، ئايال ۋەكىل 26 بولۇپ 15.2%نى، خەلق ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى تۆت بولۇپ 2.3%نى ئىگىلىدى. مىللەت بويىچە ئايرىغاندا ئۇيغۇر ۋەكىل 110 بولۇپ 64.33%نى، خەنزۇ ۋەكىل 50 بولۇپ 29.24%نى، باشقا مىللەتلەرنىڭ ۋەكىلى 11 بولۇپ 6.43%نى ئىگىلىدى.

1969-يىلى 3-ئاينىڭ 31-كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى. ھەر دەرىجىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتلار ئەزالىرىنىڭ نامزاتلىرى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سايلىمى ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار كېڭىشىپ، كۆرسىتىشى ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈلدى.

1982-يىلى 6-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ سايلام تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. مەملىكەتلىك 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2-يىغىندا تۈزىتىلىپ، ئىلان قىلىنغان ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى ۋە سايلام قانۇنىغا ئاساسەن، خەلق ۋەكىللىرىنى سايلاش چارىسىدە مۇنداق ئىككى تۈرلۈك ئىسلاھات يولغا قويۇلدى: (1) ناھىيە دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلىنى ھەر مىللەت سايلىغۇچىلىرى بىۋاستە سايلاش؛ (2) ۋەكىل نامزاتى بىلەن سايلاشقا تېگىشلىك ۋەكىللەرنى پەرقلىق سان بويىچە سايلاش. 6-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن 10-كۈنىگىچە 351 ئادەم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە سايلاندى. ۋەكىللەرنىڭ سالاھىيىتى، سىياسىي قاتلىمى، مىللەت تەركىبى، جىنسى ۋە ئىگىلىگەن نىسبىتى مۇنداق بولدى: ئۇيغۇر 202 بولۇپ 57.55%نى، خەنزۇ 145 بولۇپ 41.31%نى، باشقا مىللەتلەر تۆت بولۇپ 1.14%نى ئىگىلىدى؛ كومپارتىيە ئەزاسى 191 بولۇپ 54.42%نى، پارتىيە سىرتىدىكى ۋەكىل 160 بولۇپ 45.58%نى ئىگىلىدى؛ كادىر 56 بولۇپ 15.95%نى، دېھقان، چارۋىچىلار 191 بولۇپ 54.32%نى، ئىشچىلار 51 بولۇپ 14.53%نى، زىيالىي 28 بولۇپ 7.98%نى، ۋەتەنپەرۋەر زاتلار، دىنىي ساھە ۋەكىلى 18 بولۇپ 5.13%نى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى، قوراللىق ساقچى ۋەكىلى يەتتە بولۇپ 1.99%نى ئىگىلىدى.

1984-يىلى 5-ئايدا ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى. « سايلام قانۇنى » ۋە « سايلام قانۇنىنى يولغا قويۇشنىڭ ئومۇمىي پرىنسىپى » غا ئاساسەن ناھىيە بويىچە تىزىملانغان 18 ياشتىن ئاشقان ئاھالە جەمئىي 191 مىڭ 886، بۇ ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 59.1 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە سايلام ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغىنى 14 بولۇپ، 18 ياشتىن ئاشقان ئاھالىنى 0.0073 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، ئەمەلىي سايلىغۇچى 191 مىڭ 872، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 102 مىڭ 511 بولۇپ 53.43%نى، ئايال 89 مىڭ 361 بولۇپ 46.57%نى، ئۇيغۇر 77 مىڭ 138 بولۇپ 40.29%نى، خەنزۇ 111 مىڭ 263 بولۇپ 58.7%نى، خۇيزۇ 1822 بولۇپ 0.95%نى، باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر 281 بولۇپ، 0.15%نى ئىگىلەيدۇ. بىلەت تاشلاشقا قاتناشقان سايلىغۇچى 174 مىڭ 766 ئادەم بولۇپ، ئەمەلىي بار بولغان سايلىغۇچىنىڭ 91.08%نى ئىگىلىدى.

شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەرىپىدىن تەستىقلانغان ۋەكىل سانى 320 بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 319 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى. بۇ، سايلاشقا تېگىشلىك ۋەكىلنىڭ 99.96 پىرسەنتىنى ئىگىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى خەلق ۋەكىللىرىنىڭ ھەرخىل تەركىبلىرىنىڭ نىسبىتى توغرىسىدا، پارتىيە سىرتىدىكى ۋەكىللەر %35 تىن تۆۋەن بولماسلىق، زىيالىيلار ۋەكىلى %11.9نى ئىگىلەش؛ ئايال ۋەكىل %25نى ئىگىلەش؛ ئىشچى، دېھقان، چارۋىچىلار ۋەكىلى %45 تىن %60 گىچە بولۇش؛ كادىرلار ۋەكىلى %20نى ئىگىلەشنى تەلەپ قىلغان. ئەمەلىيەتتە سايلانغان خەلق ۋەكىللىرىنىڭ مىللەت تەركىبى مۇنداق بولدى: ئۇيغۇر 182 بولۇپ %57.05نى، خەنزۇ 131 بولۇپ %41.07نى، خۇيزۇ ۋەكىل تۆت بولۇپ %1.25نى، قىرغىز ۋەكىل بىر بولۇپ %0.31نى، قازاق ۋەكىل بىر بولۇپ، %0.31نى ئىگىلدى. پارتىيە سىرتىدىكى ۋەكىل 156 بولۇپ، ئەمەلىي سايلانغان ۋەكىل ئومۇمىي سانىنىڭ 48.9 پىرسەنتىنى، ئايال ۋەكىل 75 بولۇپ %23.51نى، ئىشچى، دېھقان، چارۋىچىلار ۋەكىلى 179 بولۇپ %56.11نى، كادىرلار ۋەكىلى 85 بولۇپ %26.66نى، زىيالىيلار ۋەكىلى 38 بولۇپ %11.91نى، ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار ۋەكىلى 17 بولۇپ %5.33نى ئىگىلدى. بۇ نىسبەت ۋەكىللەرنىڭ كەڭ دائىرىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى.

1987-يىلى 6-ئايدا شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ نۆۋەت ئالماشتۇرۇش سايلىمى ئوتكۈزۈلدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەستىقلىغان ۋەكىل سانى 228 ئىدى. شەھەر-يېزىلاردىكى سايلام رايونلىرىدا بارلىق سايلىغۇچىلار « ئىككى قانۇن » نى ئەستايىدىل ئۆگىنىش، ئىزچىللاشتۇرۇشقا ئۇيۇشتۇرۇلۇش، دېموكراتىيە تولۇق جارى قىلدۇرۇلۇپ، قەتئىي تۇردە قانۇن بويىچە ئىش قىلىنىش، سايلىغۇچىلارنىڭ ئىرادىسىگە ھۆرمەت قىلىنىش، پەرقلىنىق سان بويىچە سايلام ئېلىپ بېرىشتا چىڭ تۇرۇلۇش ئارقىلىق، شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئەمەلىي ھېسابلاپ چىقىلغان ۋەكىلى 227 نەپەر (يېڭىشەھەر رايونىدىكى مەھەللە ئىش باشقارمىسى سايلام رايونىدا بىر ۋەكىل سايلانمىغان) بولدى، بۇ سايلاشقا تېگىشلىك ۋەكىل ئومۇمىي سانىنىڭ 99.56 پىرسەنتىنى ئىگىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 130 بولۇپ ۋەكىل ئومۇمىي سانىنىڭ 57.27 پىرسەنتىنى، خەنزۇ 93 بولۇپ %40.97نى، خۇيزۇ ئۇچ بولۇپ %1.32نى، قىرغىز بىر بولۇپ %0.44نى، پارتىيە سىرتىدىكى ۋەكىل 55 نەپەر بولۇپ %24.23نى، ئايال ۋەكىل 40 بولۇپ، %17.62نى، ئىشچى-دېھقان-چارۋىچىلار ۋەكىلى 91 بولۇپ %40نى، كادىر ۋەكىل 95 بولۇپ %41.85نى، زىيالىيلار ۋەكىلى 35 بولۇپ %15.42نى، باشقا ۋەكىل ئالتە بولۇپ %2.64نى ئىگىلدى.

1989-يىلى 12-ئاينىڭ 11-كۈنىدىن 1990-يىلى 2-ئاينىڭ 25-كۈنىگىچە ئاقسۇدا شەھەر، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ نۆۋەت ئالماشتۇرۇش سايلىمى ئوتكۈزۈلدى. شۇ چاغدا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مەمۇرىي رايونى ئىچىدىكى يەتتە يېزا، بىر مەيدان، ئوت مەھەللە ئىش باشقارمىسى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسمى، فوراللىق ساقچى تارماق ئەترىتى، يېزا ئىگىلىك 1-شىىسىنىڭ 12 تۈمەن-مەيدانى ۋە شىغا بېۋاستە قارىشلىق كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ ئومۇمىي ئاھالىسى 340 مىڭ 83، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 26 مىڭ 675، ئىشچى 76 مىڭ 247، دېھقان، چارۋىچى 97 مىڭ 316، باشقا ئاھالە 139 مىڭ 845؛ ئۇيغۇر 155 مىڭ 844، خەنزۇ 177 مىڭ 340، خۇيزۇ 2877، قىرغىز 118، باشقا مىللەت 3904. « سايلام قانۇنى » دىكى بەلگىلىمىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان سايلىغۇچى جەمئىي 207 مىڭ 835 ئىدى.

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئاقسۇ شەھەرلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا 230 ۋەكىل؛ يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيىغا 517 ۋەكىل سايلاشنى تەستىقلىدى. شەھەر-

لىك سايلام كومىتېتى شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىل سانىنى مۇنداق تەقسىم قىلدى: ئۇيغۇر 126 بولۇپ، ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 54.8 پىرسەنتنى، خەنزۇ 99 بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 43 پىرسەنتنى، خۇيزۇ ۋەكىل تۆت بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 1.7 پىرسەنتنى، قىرغىز ۋەكىل بىر بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 0.5 پىرسەنتنى، پارتىيە سىرتىدىكى ۋەكىل 80 بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 35 پىرسەنتنى، ئايال ۋەكىل 46 بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 25 پىرسەنتنى، ئىشچى، دېھقان، چارۋىچى ۋەكىلى 115 بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 50 پىرسەنتنى، كادىر ۋەكىل 46 بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 20 پىرسەنتنى، زىيالىيلار ۋەكىلى 46 بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 20 پىرسەنتنى، باشقا ۋەكىل 23 بولۇپ ۋەكىللەر ئومۇمىي سانىنىڭ 10 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ.

سايلام نەتىجىسىدە شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئەمەلىي سايلاپ چىقىلغان ۋەكىلى 230 بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ۋەكىل 127 بولۇپ 55.2%نى، خەنزۇ ۋەكىل 97 بولۇپ 42.2%نى، خۇيزۇ ۋەكىل بەش بولۇپ 2.2%نى، قىرغىز ۋەكىل بىر بولۇپ 0.5%نى، پارتىيە سىرتىدىكى ۋەكىل 56 بولۇپ 24.4%نى، ئايال ۋەكىل 46 بولۇپ 20%نى، ئىشچى دېھقان، چارۋىچى ۋەكىلى 87 بولۇپ 37.8%، كادىرلار ۋەكىلى 73 بولۇپ 31.7%، زىيالىيلار ۋەكىلى 54 بولۇپ 23.5%نى، باشقا ۋەكىل 16 بولۇپ 7%نى ئىگىلىدى. يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى 517 بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ۋەكىل 503 بولۇپ 97.3%نى، خەنزۇ ۋەكىل 14 بولۇپ 2.7%نى، پارتىيە سىرتىدىكى ۋەكىل 185 بولۇپ 36%نى، ئايال ۋەكىل 101 بولۇپ 20%نى، ئىشچى-دېھقان، چارۋىچى ۋەكىلى 364 بولۇپ، 70.5%نى، كادىر ۋەكىل 93 بولۇپ 18%نى، زىيالىيلار ۋەكىلى 39 بولۇپ 8%نى، باشقا ۋەكىل 21 بولۇپ 4.5%نى ئىگىلىدى.

شەھەرلىك، يېزىلىق خەلق ۋەكىللىرى سايلام ئارقىلىق بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، شەھەر بىلەن يېزىلاردا قانۇندا بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا يېڭى بىر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ 1-يىغىنلىرى ئېچىلدى. شەھەرلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىندا يېڭى بىر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 22 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر بىر، مۇئاۋىن مۇدىر تۆت، ئەزا 17، بىر شەھەر باشلىقى، تۆت مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، بىر پەن-تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، شەھەرلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى. يېزىلاردا توقاي يېزىسىنىڭ يېزا باشلىقى سايلاپ چىقىلمىغاندىن سىرت، جەمئىي 29 يېزا باشلىقى ۋە مۇئاۋىن يېزا باشلىقى سايلاپ چىقىلدى. يېزىلىق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي ھەيئەت رياسەتلىرىنىڭ يەتتە دائىمىي رەئىسى سايلاپ چىقىلدى.

§4. تەكلىپ بېرىش

ئۆتكەن ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان مەزگىلدە يىغىن ھەيئەت رياسەتىدە مەخسۇس تەكلىپلەرنى تەكشۈرۈش ھەيئىتى تەسىس قىلىنىپ، ۋەكىللەرنىڭ يىغىنغا بەرگەن تۈرلۈك تەكلىپلىرىنى تەكشۈرۈش ۋە مەلۇم قىلىشقا مەسئۇل قىلىندى.

تەكلىپلەرنى بىر تەرەپ قىلىشتىكى ئاساسلىق تەرتىپ مۇنداق بولدى: قۇرۇلتاي ۋەكىللەرنىڭ تەكلىپىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، تەكلىپ تەكشۈرۈش ھەيئىتى تەكشۈرۈپ، ئارخىپ تۈرغۇزىدۇ ھەمدە قۇرۇلتايغا تەكلىپلەرنى تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى دوكلات قىلىدۇ. ئاندىن كېيىن، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋەكىللەرنىڭ تەكلىپىنى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ئالاقىدار ئو-

رۇنلارنىڭ ھەممىدە تارماقلارنىڭ بېجىرىشىگە تاپشۇرىدۇ. شۇنىڭدەك ھەيدەكچىلىك قىلىش، سۈيى-لەش، قەرەل بەلگىلەپ بىر ياقلىق قىلىشقا مەسئۇل بولىدۇ. بېجىرىشنى ئۇستىگە ئالغان ئورۇن تەكلىپىنى بىر تەرەپ قىلىش پىكرى ۋە نەتىجىسىنى تەكلىپ قويغان ۋەكىلگە يېزىق ئارقىلىق مە-لۇم قىلىشقا مەسئۇل بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىغا (6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدىن ئىلگىرى خەلق كومىتېتى تەكلىپلەرنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل بولاتتى) دوكلات قىلىدۇ. خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئۆز ۋاقتىدا ئاڭلاپ تۇرىدۇ. كېيىنكى قېتىملىق خەلق قۇرۇلتىيىدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتى تەكلىپلەرنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىش ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىدۇ.

1954-يىلى ناھىيىلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-يىغىندا ۋەكىللەرنىڭ جەمئىي 116 تەكلىپنى تاپشۇرۇۋېلىنىپ، تەكشۈرۈش، رەتلەش ئارقىلىق 35 كە يىغىنچاقلانغان. بۇنىڭدىن قۇرۇل-تاي ئارقىلىق ھەل قىلىنغىنى %28.6نى، ھۆكۈمەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك تارماقلىرىنىڭ بېجىرىشىگە تاپشۇرۇلغىنى %54.3نى، ھەل قىلىش كېچىكتۈرۈلگىنى ياكى يۇقىرىنىڭ ھەل قىلىپ بېرىشىگە سۈ-نۇلغىنى %17.1نى ئىگىلىدى.

1957-يىلى ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-يىغىندا ۋەكىللەر قويغان تەكلىپنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى ئەزالارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۇلچىمى ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچە-قىرىشىغا ئائىت مەسىلىلەردىن ئىبارەت بولدى. يىغىن مەزگىلىدە ۋەكىللەر قويغان 46 تەكلىپ تاپشۇرۇۋېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئەزالارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۇلچىمىگە دائىر تەكلىپ 23، دېھقان-چىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ئائىت تەكلىپ 23.

1958-يىلى ناھىيىلىك 3-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىندا ۋەكىللەر قويغان 118 تەكـ-لىپ تاپشۇرۇۋېلىندى. يىغىندا تەكلىپ توپلىمى تۈزۈپ باستۇرۇلۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار تارماقلا-رىنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ، بىر تەرەپ قىلىشىغا يەتكۈزۈپ بېرىلدى.

1961-يىلى ناھىيىلىك 4-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىندا 114 تەكلىپ لايىھىسى يە-غىلغان بولۇپ 59 تەكلىپكە ئارخىپ تۈرغۇزۇلدى.

1963-يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىندا خەلق ۋەكىللىرى قويغان 247 تەكلىپ تاپشۇرۇۋېلىنىپ، بۇ تەكلىپلەر 168 گە يىغىنچاقلاندى. بۇنىڭدىن تەكشۈرۈپ، ئارخىپ تۈرغۇزۇلغىنى 133، بۇنىڭ ئىچىدە سىياسىي-قانۇنغا دائىر تەكلىپ 34، سانائەت-قاتناشقا دائىر تەكلىپ 12، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇ ئىشلىرىغا دائىر تەكلىپ 21، مالـ-يە، ئاشلىق، سودىغا دائىر تەكلىپ 29، مەدەنىي-ماارىپ، سەھىيىگە دائىر تەكلىپ 24، تۇ-لەپ قايتۇرۇشقا دائىر تەكلىپ 13، باشقا تەكلىپ ئىككى. بېجىرىشنى سۈرۈشتۈرگەن تەكـ-لىپ 33، بۇنىڭغا ئارخىپ تۈرغۇزۇلمىدى.

1965-يىلى ناھىيىلىك 6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىندا 145 تەكلىپ تاپشۇرۇۋېلىنـ-دى. بۇنىڭ ئىچىدە 98 تەكلىپكە ئارخىپ تۈرغۇزۇلدى. بۇنىڭدىن سىياسىي-قانۇنغا دائىر تەكلىپ 26، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىققا دائىر تەكلىپ 30، ھۆكۈمەت خىزمىتىگە دائىر تەكلىپ 14، سانائەت-قاتناش خىزمىتىگە دائىر تەكلىپ يەتتە، مەدەنىي-ماارىپ، سەھىيىگە دائىر تەكلىپ 17، بۇنىڭ ھەممىسى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇناسىۋەتلىك تارماقلىرىنىڭ مۇزاكىرىلىشىپ بېجىرىشىگە تاپشۇرۇپ بېرىلدى.

1984-يىلى 1-ئاينىڭ 4-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 4-يىغىنىدا، تەكلىپ تاپشۇرۇۋېلىش ۋە تەكشۈرۈش خىزمىتىدە ئۆتكەن ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا قول-

لىنىلغان مەيلى چوڭ ئىش ياكى كىچىك ئىش بولسۇن، شۇنىڭدەك ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىدىكى ئىش بولسۇن-بولمىسۇن، ھەممىسىنى ۋەكىللەر قويغان تەكلىپ دەپ قاراپ، ئارخىپ تۇرغۇزۇپ بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇلى ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ھوقۇق دائىرىسى بويىچە، پۈتۈن ناھىيىنىڭ سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا ئالاقدار مۇھىم ئىشلار توغرىسىدا ۋەكىللەرنىڭ ئالاقدار تەرەپلەر بىلەن بىرگە تەكلىپ، تەنقىد، پىكىرلىرى توپلاندى، بۇ قېتىمقى يىغىندا جەمئىي 186 تەكلىپ تاپشۇرۇۋېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە يېزىلارنىڭ « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشى توغرىسىدىكى تەكلىپ 55، ئۇلاردا، ئاساسلىقى، ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، يېزىلاردا يېگى ئىقتىسادىي سىياسەت يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان يېگى زىددىيەتلەر ئىنكاس قىلىنغان، ھۆكۈمەتنىڭ خىمىيىۋى ئوغۇت، يېزا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرىنى ھەل قىلىپ بېرىشنى ۋە سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى كۆچەيتىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشى تەلەپ قىلىنغان؛ شەھەر مەۋرىيىتى قۇرۇلۇشى ۋە خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى تەكلىپ 29 بولۇپ، بۇنىڭدا شەھەر رايونىنىڭ سۇ بىلەن تەمىنلىنىش ۋە يۇندىنى چىقىرىۋېتىش مەسىلىسىنى تېزدىن ھەل قىلىش، مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىنى ئازايتىش، دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى خەلقنىڭ ئىچىدىغان سۇ تازىلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش مەسىلىلىرى ھەققىدە تەكلىپ بېرىلگەن؛ پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى توغرىسىدىكى تەكلىپ توققۇز بولۇپ، بۇنىڭدا ھۆكۈمەتكە كۆپ خىل تەدبىر قوللىنىپ، تۇغۇننى چەكلەش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىلگەن؛ مال باھاسىنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى تەكلىپ 14 بولۇپ، بۇنىڭدا سودا ئورۇنلىرىنىڭ دۆلەت بەلگىلىمىسىدىن ھالقىپ، خالىغانچە باھا ئۆستۈرگەنلىكىگە تەنقىد بېرىلىپ، ھۆكۈمەتنىڭ تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشى تەلەپ قىلىنغان؛ پارتىيە، ھۆكۈمەت خىزمىتى ۋە ئاپپارات ئىسلاھاتى توغرىسىدىكى تەكلىپ 15 بولۇپ، بۇنىڭدا ئاساسلىقى بىكتۆمەن يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق تۆمەن-مەيدانلاردا مەۋرىي باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ ھەددىدىن ئارتۇق كۆپلۈكى ئىنكاس قىلىنىپ، خادىملارنى مۇۋاپىق قىسقارتىپ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1-سېپىنى كۆچەيتىش تەكلىپ قىلىنغان؛ ھۆكۈمەت ئاپپاراتىنىڭ كېلەڭسىزلىكى، ئىش ئۇنۇمىنىڭ تۆۋەنلىكى ئىنكاس قىلىنىپ، ناھىيە بويىچە ئاپپارات ئىسلاھاتىنى ئىمكان قەدەر ياخشى ئېلىپ بېرىش، پارتىيىنى ھۆكۈمەتنىڭ ئورنىغا قويۇش مەسلىسىنى ھەل قىلىش تەلەپ قىلىنغان؛ سىياسىي-قانۇن خىزمىتى ۋە جەمئىيەت ئامانلىقىنى تۈزەش توغرىسىدىكى تەكلىپ سەككىز بولۇپ بۇنىڭدا، ئاساسلىقى، مەركەزنىڭ جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە تېز، قاتتىق، ئېغىرلىشىپ جازا بېرىش تەدبىرى ئاساسىدا جەمئىيەت ئامانلىقىنى تېخىمۇ تۈزەش، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرى ۋە باشقا جىنايەتچى ئۇنسۇرلارغا قىلچە رەھىم قىلماي قاتتىق زەربە بېرىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى ئۆزۈل-كېسىل ياخشىلاش تەلەپ قىلىنغان؛ مەدەنىي-مائارىپ، سەھىيە توغرىسىدىكى تەكلىپ 14 بولۇپ، بۇنىڭدا مەدەنىي-مائارىپ خىزمىتىنى كۆچەيتىش، يېزىلاردا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ تەسىس قىلىپ، تېخىمۇ كۆپ دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى تولۇق ئوتتۇرا مائارىپ تەربىيىسىگە ئېگە قىلىش تەلەپ قىلىنغان ۋە ھۆكۈمەتكە يېزىلاردا ھەمكارلىشىپ داۋالاش تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىلگەن؛ يەر چېگرىسى ماجىراسى ۋە مىللىي سىياسەتنى ئىجرا قىلىش مەسىلىسى توغرىسىدىكى تەكلىپ 21 بولۇپ، بۇنىڭدا « ئىككى ئايرىلالماسلىق » ئىدىيىۋى تەربىيىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ياخشىلاش تەلەپ قىلىنغان، توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى بىلەن يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ ئالاقدار تۆمەن-مەيدانلىرىنىڭ، ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ، ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن شايار ناھىيىسىنىڭ مەۋرىي چېگرىسىنى

ئېنىق ئايرىپ، زۆرۈر بولمىغان زىددىيەتلەرنى ئازايتىش تەكلىپ قىلىنغان؛ ناتوغرا ئىستىللارنى تۈزىتىش، قاتناش-تىرانسپورت، تاشيول، كۆۋرۈك قۇرۇلۇشى قاتارلىقلار توغرىسىدىكى تەكشۈرۈپ يۇقىرىقى تەكلىپلەرنى قۇرۇلتايىنىڭ تەكشۈرۈش ھەيئىتى تەكشۈرۈپ ئارخىپ تۈزۈپ، ھۆكۈمەت ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ مەسئۇل بولۇپ بىر تەرەپ قىلىشىغا ۋە جاۋاب بېرىشكە تاپشۇرۇپ بەردى.

1984-يىلى 5-ئايدا ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى 366 تەكلىپ تاپشۇرۇۋالدى. بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋە يېزىلاردىكى «بەشتە ياخشى» قۇرۇلۇشى جەھەتتىكىسى 60؛ شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى جەھەتتىكىسى 65؛ شەھەر، يېزىلاردىكى خەلق تۈرمۇشىغا دائىر تەكلىپ جەھەتتىكىسى 57؛ جەمئىيەت ئامانلىقى، قاتناش جەھەتتىكىسى 51؛ مەدەنىي-مائارىپ، سەھىيە جەھەتتىكىسى 22؛ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ناتوغرا ئىستىللارنى تۈزىتىش جەھەتتىكىسى 18؛ يېزا ئىگىلىك 1-شى بەلەن يەرلىكنىڭ مۇناسىۋىتى جەھەتتىكىسى 14؛ رەھبەرلىك بەنزىسىنى تەرتىپكە سېلىش جەھەتتىكىسى 22؛ بازار سودىسى جەھەتتىكىسى 13؛ باشقا جەھەتتىكىسى 44.

1989-يىلى 6-ئايدا شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1-يىغىنى ۋەكىللەر قويغان 286 پارچە تەكلىپنى تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۇنى 126 غا يىغىنچاقلاپ، رەتلەپ چىقتى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشىغا دائىر تەكلىپ 49؛ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشىغا دائىر تەكلىپ 27؛ مەدەنىي-مائارىپقا ئائىت تەكلىپ 24؛ ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىلاھاتى ھەققىدىكى تەكلىپ 11؛ سانائەت، قاتناش، سودىغا دائىر تەكلىپ يەتتە، زىيالىيلارنىڭ تۈرمۇشىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى تەكىپ 11؛ باشقا تەكلىپلەر يەتتە. تەكلىپلەرنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق مۇنداق قارار قىلىندى: (1) دولان باغچىسىغا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ھەيكىلىنى ئورنىتىش؛ (2) شەھەر ئىچىدە بىر ياكى ئىككى يولدا ئاپتوبۇس قاتنىشىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش. بارلىق تەكلىپلەرنى شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى شەھەرلىك ھۆكۈمەت ۋە باشقا ئالاقىدار تارماقلارنىڭ بېجىرىشىگە، جاۋاب بېرىشكە يەتكۈزۈپ بەردى.

قوشۇمچە : منگو دەۋرىدىكى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى

ئاپپاراتى منگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) يەرلىك خاراكتېرلىك مۇۋەققەت پارلامېنت ئورگىنى — كېڭەش پالاتاسى تەسىس قىلىندى. 1945-يىلى 10-ئاينىڭ 8-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە بۇيرۇقىغا بىنائەن ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى ئاپپاراتى قۇرۇلدى. ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ 33 ئەزاسى بار ئىدى.

كېڭەش پالاتاسىنىڭ پائالىيىتى منگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ پالاتا ئەزا سانى 17 نەپەر قىلىپ بېكىتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 15، خەنزۇ بىر، خوتەنزۇ بىر، منگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) 5-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە پالۋان (يى يوڭ)، سادىق (جىڭ چېڭ)، تىنچلىق، باقى (يۈڭ خېڭ)، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ۋاپادار (جۇڭ شياۋ)، مېھرىبان (رېن ئەي)، يۈمەن، خانا قاتارلىق 23 يېزا، بازار ۋە ناھىيىدىكى قانۇن تەشكىلاتلىرىدا يېزا پۇقرالىرى ۋە قانۇن تەشكىلاتى ۋەكىللىرى سايلىنىپ، كېڭەش پالاتاسىنىڭ ئەزالىرىنى سايلاش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى. شۇ ئاينىڭ ئاخىرىدا ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك كېڭەش پالاتاسى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ۋاڭ چېشياڭ (ناھىيىلىك سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى) ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ باشلىقلىقىغا، ئەيسا مۇتاۋەن باشلىقلىقىغا، لىن شىڭجى ھاكىملىققا، مالىن (ئۇيغۇر) ئورۇنباسارلىققا سايلاندى. ئۇلار ئىشقا كىرىشىپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى، مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئىشلارنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا مۇھىم رول ئوينا

غۇر) مۇئاۋىن ھاكىملىققا، زۇھرەخان ئۇلكىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ ئەزالىقىغا، دۆلەت قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە، باۋدىيە نخۇا دۆلەت قۇرۇلتىيىنىڭ كاندىدات ۋەكىللىكىگە سايلاندى.

شۇ يىلى 9-ئايدا ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى ئاقسۇ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ زالىدا ئاقسۇنىڭ ۋالىي، مۇئاۋىن ۋالىيلىرىنى سايلاش يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىنغا ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن باشلىقى، پالاتا ئەزالىرى، ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم قاتارلىقلار قاتناشتى. شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى ۋاڭ زېڭشەن مەخسۇس ئاقسۇغا كېلىپ سايلامنى نازارەت قىلدى. يىغىندا سىيىت ۋالىيلىققا (تولۇق بېلەت بىلەن)، يۈجۈنيى بىرىنچى مۇئاۋىن ۋالىيلىققا (٪90 بېلەتكە ئېرىشتى)، توخەنلىباڭ (ئۇيغۇر) ئىككىنچى مۇئاۋىن ۋالىيلىققا سايلاندى (٪50 بېلەتكە ئېرىشتى).

II باب ھۆكۈمەت

§1. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھاكىمىيەت

1. ئۇنسۇ بۇيۇستە قاراشلىق ئايماق يامۇلى

شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇدا ئۇنسۇ بۇيۇستە قاراشلىق ئايمىقى تەسىس قىلىنىپ، ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرى، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى، باي ناھىيىسى قاتارلىق جايلار ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە بولغان. بۇيۇستە قاراشلىق ئايماق يامۇلى ئاقسۇ شەھىرىگە ئورۇنلاشقان.

ئۇنسۇ بۇيۇستە قاراشلىق يامۇلى گۇاڭشۇ 8-يىلى (1882-يىلى) 11-ئايدا تەسىس قىلىنغان. كېيىنكى يىلى شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى لىۋجىنتاڭ پەرمان بويىچە سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلدىغان مەھكىمىگە بۇيۇستە قاراشلىق ئايماق يامۇلىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىنى تەيىنلەپ ئەۋەتكەن. گۇاڭشۇ 27-يىلى (1901-يىلى) غىچە ئايماق يامۇلىغا تەيىنلەنگەن مەنسەپدارلارنىڭ تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلەنگىنى ئىنتايىن ئاز. پەقەت ئايماق ئامبىلى پېڭ شۇيجەننىڭ ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە « غەللە پاراق، باجنى كېمەيتكەن » لىكى، « كۆرىنى تاشقىنلىتىش ۋە تېپىش » نى مەنئى قىلغانلىقى قاتارلىق سىياسىي نەتىجىلىرىلا « شىنجاڭدىكى يۈرت-ئايماقلارنىڭ 29 خىل تەزكىرىسى » دېگەن كىتابقا كىرگۈزۈلگەن. بۇ كىتابتا مۇنداق خاتىرىلەنگەن: « گۇاڭشۇ 20-يىلى (1894-يىلى) ... سلاۋچى پېڭ شۇيجەن ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم مۇشۇ ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن. كىشىلەر ئۇنىڭ غەللە-پاراق، باجنى كېمەيتىپ كەتكىنىنى مەدھىيىلىشىدۇ. بۇ ئىلگىرىكى ئەمەلدارلار قىلىپ باقمىغان ئىش ئىدى، ئۇمۇمەن يېرى ئاز تۇرۇپ، غەللە-پاراقنى ئارتۇق تاپشۇرغانلار بولسا، غەللە-پاراقنى كېمەيتىپ، تۆلەم قايتۇرغان. غەللە-پاراقنى يېغىش مەزگىلدە « كۆرىنى تاشقىنلىتىش ۋە تېپىش » قەتئىي مەنئى قىلىندىغانلىقىنى قايتا-قايتا تەكىتلىگەن. ئۇ ئۆلچەمدىكى غەللە-پاراق، يەر ھەققى ۋە ھەرخىل باجلارنى ئالغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆپلەپ كېمەيتىپ، كەچۈرۈم قىلغاچقا، پۇقرالار ھېلىمۇ ئۇنىڭ تەرىپىنى قىلىشىدۇ » .

ئۇنسۇ بۇيۇستە قاراشلىق ئايماق ئامبىلىنىڭ قول ئاستىدا باش كاتىپ، سوراقچى، يۈردەمچى سوراقچى، سەييارە ئامبال، پاششاپ بەگ، مۇدەررىس، ماتارىپ مۇپەتتىشى قاتارلىق ئەمەلدار تەسىس قىلىنغان. سەييارە ئامبال كونىشەھەر (ئۇنسۇ شەھىرى)دە تۇراتتى. ئۇنسۇ بۇيۇستە قاراشلىق ئايمىقى تەسىس قىلىنىپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىن بۇيان بۇ تەۋەدە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ھەربىي مەھكىمە تۈزۈمىنىڭ تۈرىنى باستى. شۇنىڭدەك بەگلىك ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئىزىغا باشقىدىن شياڭيو باشلىق قاتارلىقلار قويۇلدى.

2. ئونىۋ مەھكىمە يامۇلى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى) 9-ئايدا گەنسۇ، شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى راۋىيگچى چىڭ ئوردىسىغا تەستىقلىتىپ، ئونىۋ بۆاستە قاراشلىق ئايمىقنىڭ دەرىجىسىنى ئونىۋ مەھكىمىسى قىلىپ ئۆستۈردى، بۆاستە قاراشلىق ئايماق مەھكىمىسى تۆرۈشلۇق ئورنىۋ شۇنىڭغا ئەگىشىپ ئونىۋ مەھكىمە يامۇلى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى، ئايماق ئامبىلى شۇنىڭغا مۇناسىپ مەھكىمە ئامبىلى قىلىپ ئۆستۈرۈلدى. مەھكىمە يامۇلى ئاقسۇ شەھىرىگە ئورۇنلاشتى، ئونىۋ مەھكىمىسىگە ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرى ۋە ئاۋات ناھىيىسى قارايتتى.

ئونىۋ مەھكىمە يامۇلىدا ھەربىي-مەمۇرىي ئىشلار، مەكتەپ ئىشلىرى، ساقچىلىق، ئەدلىيە ئىشلىرى، دورغا ۋە كاتىبات، پۇتۇكچىلىك قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل بولىدىغان بىرمۇنچە ئادەم قويۇلغان. مەزكۇر مەھكىمە تەۋەلىكىدىكى جايلار بەش يۇرت (رايون)غا ئايرىلىپ، ھەربىر يۇرتقا بىردىن شاگىيو قويۇلغان. ئۇ، يۇرتنىڭ مەخسۇس ئامانلىقىنى ساقلاشقا ۋە مەھكىمە يامۇلىنىڭ ئەمر-پەرمانلىرىنى يەتكۈزۈشكە مەسئۇل ئىدى. شاگىيولارنىڭ كۆپىنچىسى قىسقارتىۋېتىلگەن بەگلەردىن تاللاپ قويۇلغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 34-يىلى (1908-يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش جۇجۇقى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەھكىمە يامۇلىدا تەكشۈرۈش باشقارمىسى، مۇختارىيەت تەتقىقات ئورنى، كېڭەش باشقارمىسى ۋە مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسى قاتارلىق ئىش بېجىرىش ئاپپاراتلىرى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىنغان. تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلەنگەن ئونىۋ مەھكىمىسىنىڭ مەھكىمە ئامبالىرى تۆۋەندىكىلەر:

پىڭ شۇيجەن چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 31-يىلى (1905-يىلى) دىن چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتۇڭ 1-يىلى (1909-يىلى)غىچە ۋەزىپە ئۆتىگەن.

چېن شياۋجوڭ چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتۇڭ 1-يىلى (1909-يىلى) ۋەزىپە ئۆتىگەن.

فاڭ چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتۇڭ 2-يىلى (1910-يىلى) ۋەزىپە ئۆتىگەن.

ۋۇ نەيفا مىنگونىڭ 1-يىلى (1912-يىلى) ۋەزىپە ئۆتىگەن.

[قوشۇمچە] 1: ئاقسۇ بەگلىكى

بەگ — كاتتىباش، باشلىق، ئەمەلدار قاتارلىق مەنسەبلەرگە ئىگە. جۇڭغارىيە خانلىقى جەنۇبىي شىنجاڭنى كونترول قىلغان چاغدىلا بەگلىك تۈزۈمى بارلىققا كەلگەن. چىڭ سۇلالىسى جەنۇبىي شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، شۇخۇدىي ۋە جاۋخۇي قاتارلىق كىشىلەر خانغا ئىلتىماس سۇنۇپ، بۇ خىل يەرلىك مەمۇرىي تۈزۈمنى ھەربىي مەھكىمە تۈزۈمىنىڭ تولۇقلىمىسى سۈپىتىدە داۋاملىق قوللاندى.

چىيەنلۇڭ 28-يىلى (1763-يىلى) چىڭ ئوردىسى قارا دېۋان تەرىپىدىن تۈزۈپ چىقىلغان « بەگلەرنى ۋەزىپىگە تەينىلەش نىزامى » دا مۇنداق بەلگىلەنگەن: بەگلەرنى تەكشۈرۈش، مەنسەپدىن قالدۇرۇش، مەنسەپنى ئۆستۈرۈش، ۋەزىپىگە تەينىلەش، ۋەزىپىدىن قالدۇرۇش، ئۆستۈرۈپ يۆتكەش ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى ھەرقايسى شەھەرلەرنىڭ خان ئامبىلى باشقۇرىدۇ. بەگ قويۇشقا توغرا كەلگەندە، ئالدى بىلەن خان ئامبال ئۆزى خانغا مەلۇم قىلىپ، ئاندىن

تەكشۈرۈپ تاللاپ قويىدۇ. ئامبال ھەر يىلى ئەتىياز ۋە كۈزدە ئۆستۈرىدىغان، تۆۋەنلىتىدىغان، يۆتكەيدىغان بەگلەرنىڭ سانىنى تىزىملاپ چىقىپ، ۋاسسال مەھكىمىسىگە سۇنىدۇ. « نىزام » دا يەنە مۇنداق بەلگىلەنگەن: بەگنى ئوردا مەنسەپكە تەيىنلەيدۇ، ئۇنىڭغا ۋاسسلىق قىلىشقا بولمايدۇ. ھاكىم بەگ، ئىشىك ئاغا بەگ شۇ جايدىكى بارلىق ئىشلارنى باشقۇرىدۇ، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى ئۆز ئۆلكىسىدىن چەتلىشىپ ۋەزىپىگە قويۇش ئۈسۈلىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز جايىدا ۋەزىپىگە قويماسلىق كېرەك. شۇڭا، ئاقسۇنىڭ ھاكىم بېگى، ئىشىك ئاغا بېگى، قۇمۇل، تۇرپان قاتارلىق جايلاردىكى ۋاڭ، گۇڭ، تۆرىلەردىن ياكى چىڭ سۇلالىسىغا تەسلىم بولغان ھەمدە توپەلاڭنى تىنجىتىشتا خىزمەت كۆرسەتىپ مەنسەپكە ئېرىشكەن باشقا يۇرتلۇق بەگلەردىن قويۇلغاندىدى. چىيەنلۇڭ 19-يىلى (1754-يىلى) بايلىق سېتىۋالدى ۋە قەشقەرلىك قادىر مۇنى چېن قويۇنغا بەيئەت قىلغاندىن كېيىن، چىن ئوردىسى تەرىپىدىن ئاقسۇ قەلئەسىنىڭ ھاكىم بەگلىك مەنسىپىگە تەيىنلەنگەن.

ئاقسۇ خان ئامبىلىنىڭ قول ئاستىدا ھەر دەرىجىلىك، 32 خىل بەگلىك ۋەزىپىسىدە 54 بەگ بارئىدى. مەنسەپ نامى ۋە ئۇنىڭ ھوقۇق دائىرىسى مۇنداق ئىدى: ھاكىم بەگ (3-دەرىجىلىك) بىر نەپەر، ئۇ، مەزكۇر شەھەرنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى باشقۇراتتى؛ ئىشىك ئاغا بەگ (4-دەرىجىلىك) بىر نەپەر، ئۇ، پۇقرالارنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا ھەمكارلىشاتتى، مۇئاۋىن مەمۇرىي باشلىق مەنسىپىگە تەڭ ئىدى؛ خەزىنىچى بەگ (5-دەرىجىلىك) بىر نەپەر، ئۇ، يەر-زېمىن باشقۇراتتى؛ شاڭبېگى (5-دەرىجىلىك) بىر نەپەر، ئۇ، ئاشلىق، غەللە-پاراق ئىشلىرىنى باشقۇراتتى؛ قازىبەگ (6-دەرىجىلىك) بىر نەپەر، ئۇ، داۋا-دەستىگەر، ئەدلىيە ئىشلىرىنى باشقۇراتتى؛ ئىيدىگار بەگ (6-دەرىجىلىك) بىر نەپەر، ئۇ، باج ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. دىۋانبېگى (7-دەرىجىلىك) ئۇچ نەپەر، ئۇ، كاتىبات، ئارخىپ ئىشلىرىنى باشقۇراتتى؛ نەقىپ بەگ (7-دەرىجىلىك) بىر نەپەر، ئۇ، ھۈنەرۋەن-ئۇستىلارنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇراتتى؛ پاششاپ بەگ (7-دەرىجىلىك) بىر نەپەر، ئۇ، چارلاش، جىنايەتچىلەرنى، ئوغرى-يالغانلارنى تۇتۇش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى؛ مىراپ بەگ (7-دەرىجىلىك) ئالتە نەپەر، ئۇلار، توغان قۇرۇش، ئېرىق-ئۆستەڭلەرنى رېمونت قىلدۇرۇش، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش، سۇغىرىش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى؛ مىسبەگ (7-دەرىجىلىك) ئۇچ نەپەر، ئۇلار، مىس قېزىش ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. رابات، ئۇتەڭ، دىنىي ئىشلار قاتارلىق باشقا ئىشلارنى 6-دەرىجىلىك، 7-دەرىجىلىك بەگلەر باشقۇراتتى.

چىيەنلۇڭ 26-يىلى (1761-يىلى) چىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھاكىم بېگىگە مانجۇچە، ئۇيغۇرچە بېزىقتىكى بىر دانە مۆھۈر تارقىتىپ بەرگەن. ئۇنىڭ ئۆلچىمى ئوتتۇرا جۈگگو رايونىدىكى يارەمچى ئەمرىنىڭ مۆھرى بىلەن ئوخشاش ئىدى. باشقا 2-، 3-دەرىجىلىك مەمۇرىي رايونلاردىكى بەگلەرنىڭ مۆھۈرىنىڭ ئۆلچىمى ئۇلارنىڭ دەرىجىسىگە قاراپ بارغانسېرى كىچىكلەيتتى.

ھەر دەرىجىلىك بەگلەر سىياسىي جەھەتتە ئوردا بېكىتكەن مەنسەپدارلار قاتارىدا تۇراتتى. ئىقتىسادىي جەھەتتە قانۇندا بەلگىلەنگەن ئىمتىيازلىق تەمىناتتىن بەھرىمەن بولاتتى. دەسلەپتە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى مۇنداق بېكىتكەنىدى: 3-دەرىجىلىك بەگنىڭ ھەر بىرىگە 200 پاتمان (بىر پاتمان بەش دادەن ئۇچ كۈرىگە تەڭ) لىق يەر (تەخمىنەن 400 مو)، 100 تېرىقچى (يانچى)، ئەڭ تۆۋەن 7-دەرىجىلىك بەگنىڭ ھەر بىرىگە 30 پاتمانلىق يەر ۋە

سەككىز تېرىقچى ئايرىپ بېرىلىدۇ؛ بەگنىڭ دىيانەتلىك بولۇشى جەھەتتىكى تەمىنات چىقىمىنى ۋە ئوستۇرۇپ يۆتكەشى خىراجىتىنى شۇ يەردىكى پۇقرالار تاپشۇرىدۇ. ئوستۇرۇپ يۆتكەلگەن خىراجىتى يول مۇساپىسىنىڭ يىراق-يېقىنلىقى، دەرىجىسىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىكىگە قاراپ چىقىم قىلىنىدۇ.

[قوشۇمچە] 2: ئاقسۇ ۋاڭى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيە نلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) دىن شۇەنتۇڭ 3-يىلى (1911-يىلى) غىچە ئاقسۇدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئۇيغۇرلاردىن يەتتە ئەۋلاد ۋاڭ ئوتكەن. ئۇيغۇر ۋاڭى « ئاقسۇ-دىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنانچىخانى » سۆزىنىڭ قىسقارتىپ ئېيتىلىشى. ۋاڭنىڭ ئەۋلاد نەسەبى مۇنداق: بىرىنچى ئەۋلاد خوجەس (ئىنانچىخان، ئۇنۇانى بىلى)، ئىككىنچى ئەۋلاد قادىر (ئىنانچەخان ۋاڭلىق مەنسىپىگە تەپتىش ۋەزىرلىك مەنسىپى قوشۇپ بېرىلگەن، باش بۇغلۇق مەنسىپى ئىنئام قىلىنغان)، ئۈچىنچى ئەۋلاد كوك سوبوق (ئىنانچىخان)، تۆتىنچى ئەۋلاد ئابدۇراخمان (ئىنانچىخان، ئۇنۇانى بىلى، تەرتىپ ۋەزىرلىك مەنسىپى قوشۇپ بېرىلگەن)، بەشىنچى ئەۋلاد مەھەممەت ئەزىز (ئىنانچىخان، ئۇنۇانى بىلى، باش ئەمرلىك مەنسىپى ئىنئام قىلىنغان)، ئالتىنچى ئەۋلاد مەمتىمىن (ئىنانچىخان، توز قانىتى سانچىلغان قالپاق ئىنئام قىلىنغان)، يەتتىنچى ئەۋلاد قادىر (ئىنانچىخان مەنسىپىگە ۋارىسلىق قىلغان). تارىخىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ئاقسۇ ئۇيغۇر ئىنانچىخان ۋاڭلىرىدىن تۆتىنچى، بەشىنچى، ئالتىنچى ئەۋلاد ۋاڭلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ قەشقەر، يەكەن، خوتەن قاتارلىق جايلاردا ھاكىمبەگ بولغان. ئۇيغۇر جاسات ۋاڭ-گۆگلىرى سۈيۈرغاللىقتىن بەھرىمەن بولمايتتى. چىڭ ئوردىسى مەلۇم ساندىكى « دىيانەتلىك پىرى » ۋە يانچىلارنىلا ئاجرىتىپ بېرەتتى. گۇاڭشۈ 24-يىلى (1898-يىلى) ئاقسۇ ئۇيغۇر ۋاڭىنىڭ « ئوتاق-چى » لىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ھەر يىلى ھۆكۈمەتتىن تەمىنات ئاشلىقى ئېلىشقا ئۆزگەرتىلەن، ئۇلار ھەر يىلى بېيجىڭ كۆرسىدە تەخمىنەن 128 دادەن ئاشلىق ئالغان. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ « ھۆكۈمەت قائىدىلىرى نىزامى » دا مۇنداق بەلگىلەنگەن: « ئاقسۇ ئۇيغۇر ئىنانچەخان يىلى ھەر يىلى كۆمۈش ۋە گۈرۈچتىن ئىبارەت ئىككى خىل تەمىنات ئالىدۇ، كۆمۈش تەمىنا-تى يىلىغا 1200 سەر (3000 كۆمۈش تەڭگىگە تەڭ)؛ تەمىنات گۈرۈچى ئەتىياز ۋە كۈز ئىككى پەسىلدە يەتكۈزۈپ بېرىلىدۇ، بىر پەسىلگە 124.5 دادەن، بىر يىلدا جەمئىي 249 دادەن گۈ-رۈچ ئالىدۇ » . مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ئاقسۇ ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا يەنىلا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئالدىنقى مەزگىلدىكى تۈزۈم ساقلاپ قېلىنىپ، بىر نەپەر ئىنانچىخان بىلى قويۇلدى. مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) ئاقسۇ ئۇيغۇر ۋاڭى قادىر جۈمھۇرىيەتكە يارەمم بېرىشتە كۆرسەتكەن تۆھپىسى ئۈچۈن 2-دەرىجىلىك جياخې ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلىنىپ، ئىنانچىخانلىققا ئوستۇرۇلگەن. مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ « مانجۇ، موڭغۇل، ئۇيغۇر، زاكزۇ مىللەتلىرىنىڭ ۋاڭ، گۆگلىرى نۆۋەت بىلەن يىللىق نۆۋەتچىلىك قىلىش » دېگەن بەلگىلىمىسى بويىچە مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) ۋە 6-يىلى (1917-يىلى) ئاقسۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىنانچىخانى قادىر ئىلگىرى-كېيىن ئىككى قېتىم بېيجىڭگە بېرىپ يىللىق نۆۋەتچىلىك قىلغان. بېيجىڭگە دەسلەپ بارغان چاغدا 1200 يۆەن سىچۈەن تىرىسى بېرىلگەن. مىنگونىڭ 5-يىلى (1916-يىلى) قادىر يەنە بىر قېتىم بېيجىڭگە بېرىپ يىللىق نۆۋەتچىلىكتە تۇردى. نۆۋەتچىلىكنى تۈگىتىپ، روسىيىنىڭ سىبىرىيە تۆمۈر يولى ئارقىلىق ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى، ئۇنىڭ بەش ھەمراھى، چوڭ-كىچىك يەتتە تېڭىق يۈك-تاقى بولۇپ، يول بويى 2000 يۆەن خەجلىدى. شۇ يىلى 8-ئاينىڭ بېشىدا قادىرنىڭ ئانىسى زىلەيخان قازا قىلدى. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى ۋاڭ ئوردىسىغا ئادەم ئەۋەتىپ، تەزىيە بىلدۈردى ھەمدە دەپنە ئىشلىرى ئۈچۈن 1200 سەر يارەمم پۇلى بەردى.

§2. مىنگو دەۋرىدىكى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت

1. ناھىيىلىك يامۇل

مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) 9-ئايدا ئونسۇ مەھكىمىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە (1-دەرىجىلىك) ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىلىك مەھكىمە قۇرۇلدى، ناھىيىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن ئامبال قويۇلدى. ناھىيىلىك مەھكىمە ئىچىدە خوجلىق بۆلۈمى، خەلق ئىشلار بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، تەسىس قىلىندى. ھەربىر بۆلۈمگە بىردىن بۆلۈم باشلىقى، ئۈچ بۆلۈم ئەزاسى، ئالتىدىن يالاڭنا خادىم قويۇلدى. ئۇلارنىڭ ھەر ئايلىق تەمىناتى ئۈچۈن، ئامبالغا 600 سەر كۈمۈش (ئىشخانا راسخوتى شۇنىڭ ئىچىدە)، بۆلۈم باشلىقىغا 14 سەر كۈمۈش، بۆلۈم ئەزاسىغا ئون سەر كۈمۈش، يالاڭنا خادىمغا ئالتە سەر كۈمۈش بېرىلدى. مۇشاۋىر، بەگ، تۆرە، ئون بېشى، دەرۋازەۋەن، يايى قاتارلىق ئادەتتىكى خادىملارنى ئامبال ئۆز يېقىنلىرىدىن، دوستلىرىدىن ۋە خىزمەتچى خادىملاردىن تاللاپ تەيىنلەيتتى. تىلماچ موللىنىڭ ئايلىق تەمىناتى توققۇز مىسقال ياكى بىر سەردىن ئىككى سەرگىچە، باشقا مەمۇرىي خادىم، ساقچىلارنىڭ ئايلىق تەمىناتى ئۈچۈن ئىككى سەردىن ئۈچ سەرگىچە كۈمۈش تەڭگە، بىر كۆرە بىرنەچچە شىڭ ئاشلىق بېرىلەتتى.

ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاۋات شۆبە ناھىيىسى، كەلپىن شۆبە ناھىيىسىدە ئامبال ياردەمچىسى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تەپتىش باشقارمىسى ۋە باج پونكتى تەسىس قىلىنغان.

مىنگونىڭ 18-يىلى (1929-يىلى) 12-ئايدا ناھىيىلىك مەھكىمە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە، ناھىيە ئامبالى ھاكىمغا ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىنىڭ ئىشلىرىغا ياردەملەشتۇرۇش ئۈچۈن مۇئاۋىن ھاكىم ئىككى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە خەلق ئىشلار بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، مائارىپ بۆلۈمى، ئىسلاھات بۆلۈمى ۋە كاتىبات ئىشخانىسى، بوغالتىرلىق ئىشخانىسى، پۇقرا ئىشلىرى ئىشخانىسى، خەت-چەك تارقىتىش-تاپشۇرۇۋېلىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە جەمئىي 46 خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر ھاكىم، ئىككى مۇئاۋىن ھاكىم، بىر كاتىپ، تۆت بۆلۈم باشلىقى، بىر بوغالتىرىيە مۇدىرى، بىر مائارىپ تەپتىشى، بىر دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق تېخنىكى، بىر مال دوختۇرى، بىر مۇختارىيەت يېتەكچىسى، بىر ئاشلىق مۇدىرى، تۆت 1-دەرىجىلىك بۆلۈم-ئەزاسى، ئۈچ 2-دەرىجىلىك بۆلۈم ئەزاسى، ئىككى 3-دەرىجىلىك بۆلۈم ئەزاسى، ئۈچ ئىش بېجىرگۈچى، بىر ساقچى باشلىقى، بىر ئاشپەز، ئىككى ئات باقار، تۆت ئىشچى، سەككىز مەمۇرىي ساقچى، بىر كۆرىچى، ئۈچ يالاڭنا خادىم بار ئىدى.

2. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە بېۋاستە قاراشلىق ئاپپاراتلار

ساقچى ئىدارىسى مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 1-ئايدا ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئىچكى قىسىمدا خوجلىق بۆلۈمى، مەمۇرىي بۆلۈم، تەپتىش ئىشخانىسى، نوپۇس ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. جەمئىي 62 نەپەر ئوفىتسىر، ساقچى بار ئىدى. 1949-يىلى 9-ئايدا بۇ ئىدارىدىكى بارلىق ئوفىتسىر-ساقچىلار كوللېكتىپ تۇردە تىنچ يول بىلەن ھەققەتكە قايتتى.

يەرلىك سوت مەھكىمىسى مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى) 8-ئاينىڭ 1-كۈنى ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ھەق تەلەپ كوللېگىيىسى، جىنايى ئىشلار كوللېگىيىسى، پۇتۇكچىلەر ئىشخانىسى، ئىجرا قىلىش-يەتكۈزۈش ئىشخانىسى، سولاقخانا قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى. بۇ مەھكىمىدە جەمئىي 29 ساقچى، ئىشچى-خىزمەتچى بارئىدى. مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) 11-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

باج بۆلۈمى چىڭ سۇلالىسى گۇاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى) شۆبە باج ئىدارىسى قۇرۇلۇپ «جەنۇبتىكى سەككىز شەھەرنىڭ ئېلىنمايى قالغان يەر بېجىنى توسۇپ ئالدى». مىنگونىڭ

22-يىلى (1933-يىلى) باج ھۆددىگەرلىك تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، باج ئىستېمال ئىدارە-سىگە ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 23-يىلى (1934-يىلى) ئىستېمال باج ئىدارىسى مالىيە ئىدارىسى قېلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئاقسۇدا باش ئىداره تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 24-يىلى (1935-يىلى) ناھىيىلىك باج ئىدارىسى تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك باج ئىدارىسى باج، پاراق يېغىش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 6-ئاي-دا ناھىيىلىك باج-پاراق يېغىش ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. كېيىنكى يىلى 1-ئايدا بۈيرۇققا بىنائەن ناھىيىلىك باج-پاراق يېغىش ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. مىنگونىڭ 37-يە-لى (1948-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك باج-پاراق يېغىش ئىدارىسى ئىچىده خوجىلىق بۆلۈمى، باج بۆ-لۈمى، غەللە-پاراق بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، بوغالتىرىيە ئىشخانىسى، تەپتىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئىدارىنىڭ قارىمىقىدا قۇمباش شۆبە ئىدارىسى، قاراتال شۆبە ئىدارىسى، كەلپىن شۆبە ئىدارە-سى قۇرۇلدى. (1947-يىلى 6-ئايدا شىنجاڭنىڭ كىرگۈزۈلدى). بۇ ئىدارىده جەمئىي 73 خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىده باجىگىر 49، باج ساقچىسى 14 (قاراتال، قۇمباش شۆبە ئىدارىلىرىنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، كەلپىن شۆبە ئىدارىسىده ئون ئادەم بارئىدى. 1949-يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت-تە باج بۆلۈمى تەسىس قىلىندى.

مىنگونىڭ 24-يىلدىن 38-يىلغىچە (1913-يىلدىن 1949-يىلغىچە) ۋەزىپە ئۆتىگەن ئامبال، ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملار

جەدۋەل 12 — 2

ۋەزىپىسى	ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىلاۋە
ناھىيە ئامبالى	جاڭ خۇاڭ	مىنگونىڭ 2-يىلى	
	روجاڭلۇ	مىنگونىڭ 3-يىلى	ھۆكۈمەت تۈگمەن كومىتېتنى قوشۇمچە پاشقاردى
	جىن شۇرېن	مىنگونىڭ 4-يىلى	كېيىن شىنجاڭ ئۆلكىسىگە باشلىق بولدى
	جاڭ شىيەنياۋ	مىنگونىڭ 7-يىلى	
	گۇششۇن	مىنگونىڭ 9-يىلى	
	شۇۋېنىس	مىنگونىڭ 11-يىلى	مۇۋەققەت ئامبال
	تۇۋېپىي	مىنگونىڭ 12-يىلى	
	جاڭ جېڭدى	مىنگونىڭ 13-يىلى	
	پەن زۇخۇەن	مىنگونىڭ 14-يىلى	
	دۇەن يوگېن	مىنگونىڭ 16-يىلى	
ھاكىم	ۋېي زاۋ	مىنگونىڭ 18-يىلى	
	سادىق	مىنگونىڭ 25-يىلى	
	ماۋۇت	مىنگونىڭ 27-يىلى	
	نىياز	مىنگونىڭ 28-يىلى	قوشۇمچە ئاقسۇ گارنىزون شتابىنىڭ شياۋشياۋ دەرىجىلىك تەرجىمانى
	يۈنۈس تۇردى	مىنگونىڭ 28-يىلى	قوشۇمچە ئاخۇن
	لىيۇبىنجىن	مىنگونىڭ 32-يىلى	شىنجاڭ سۇيدۇڭ ناھىيىسىدىن مىنگونىڭ 38-يىلى گومىنداڭغا كىرگەن
	ۋاڭ يۈدۇڭ	مىنگونىڭ 33-يىلى 2-ئاي	قوشۇمچە ناھىيىلىك پرقىنىڭ شۇجىلىقى
	لىيۇبىنخاۋ		ئېنىقلانمىدى
	لىن شىڭجى	مىنگونىڭ 33-يىلى 12-ئاي	قوشۇمچە ناھىيىلىك پرقىنىڭ شۇجىلىقى ۋە تەبيارلىق كۆرۈش مۇدىرى
	مالىن	مىنگونىڭ 38-يىلى 9-ئاي	ئەسلى ئىسمى ئەلى ئىبراھىم، ئۇيغۇر، مىنگونىڭ 37-يىلى مۇئاۋىن ھاكىم بولغان
مۇئاۋىن ھاكىم	جاڭ باۋچى	مىنگونىڭ 29-يىلى	
	زەي شوجىڭ	مىنگونىڭ 30-يىلى	
	لىيۇشىنسەن	مىنگونىڭ 31-يىلى	
	مەنكېنۇ	مىنگونىڭ 32-يىلى	قوشۇمچە 1-رايونىنىڭ مۇئاۋىن رايون باشلىقى
	تۇسۇگجۇن	مىنگونىڭ 38-يىلى	تۇرسۇن، ماۋسەن دېگەن ئىسىملارنى ئىشلەتكەن. ئۇيغۇر، خوتەنلىك. مىنگونىڭ 32-يىلى گومىنداڭغا كىرگەن

ئاشلىق ئىسكىلاتى مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) ناھىيىلىك ئاشلىق ئىسكىلاتى قۇرۇلۇپ، مالىيە بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. ئېگەرچى، بەشتۇگمەن، قاراتال، توپلۇق، قۇمباش، ئايكۆل، ياڭئېرىق ۋە بەشئېرىق قاتارلىق رايونلارنىڭ ئاشلىقى مۇشۇ ئاشلىق ئىسكىلاتىغا تاپشۇرۇلۇپ، ھەربىي ئېھتىياجغا ئىشلىتىلدى. مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) شىنجاڭدا ئاشلىق ساقلاش، توشۇش باشقارمىسى قۇرۇلدى. ئاقسۇدا شۆبە باشقارمىسى تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭدا بىر نەچچە شۆبە باشقارما باشلىقى، بىرنەچچە بۆلۈمچە باشلىقى ۋە بۆلۈم ئەزاسى بارئىدى. ئۇ ساقلاش، توشۇش باشقارمىسىنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن ئاقسۇنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئىسكىلات، پونكىتلاردا ساقلىنىۋاتقان ئاشلىقنى توشۇش، ساقلاش، كىرىم-چىقىم قىلىش خىزمىتىنى بىر تەرەپ قىلاتتى ۋە تەكشۈرۈشكە ھەيدەكچىلىك قىلاتتى ھەمدە بۇغۇر، كۇچا ترانسپورت بېكىتىنىڭ ئاشلىق يىغىش، توشۇش، ساقلاش، كىرىم-چىقىم قىلىش قاتارلىق كەسپىگە يېتەكچىلىك ۋە نازارەتچىلىك قىلاتتى.

3. رايون، يېزا، باۋ ئاپپاراتلىرى

مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى)دىن 38-يىلى (1949-يىلى)غىچە ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى رايون، يېزا، باۋ مەمۇرىي ئاپپاراتى تۆۋەندىكىدەك ئۇچ دەۋرگە بۆلۈندى:

مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) ناھىيە قارىمقىدا بىر ئامبال ياردەمچىسى، بەش مەمۇرىي رايون تەسىس قىلىنغان. مەمۇرىي رايوندا رايونلۇق مەھكىمە تەسىس قىلىنىپ، شاڭيو، شۆبە شاڭيو، مۇئاۋىن شاڭيو، ئۈيۈشما باشقۇرۇشىدىكى شاڭيو ۋە ياردەمچى شاڭيولاردىن بىرمۇنچىسى قويۇلغان. شاڭيونىڭ قول ئاستىدا يۈز بېشى، ئون بېشى قويۇلغان، مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) ناھىيىلىك يامۇل شىنجاڭ ئۆلكىسى ئىلان قىلغان شاڭيولارنى سايلام ئارقىلىق تەيىنلەش چارىسى بويىچە شاڭيولارنى پۇقرالار كۆرسىتىش، ئامبال تەستىقلاشنى يولغا قويدى. ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى ئىككى يىل بولدى. شاڭيولار ۋەزىپىگە تەينىلەنگەندە ناھىيىلىك يامۇلغا ئالتە سەر كۈمۈش قەلەم، قەغەز ھەققى تاپشۇراتتى.

مىنگونىڭ 22-يىلىدىن 33-يىلىغىچە (1933-يىلىدىن 1944-يىلىغىچە) شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندىن كېيىن، شاڭيو ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، رايون باشلىقىغا ئۆزگەرتىلدى. ناھىيىدە ئالتە مەمۇرىي رايون مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى)باۋ، جياۋ تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، رايون باشلىقى، يېزا باشلىقى، باۋ، جيا باشلىقى تەيىنلەندى.

مىنگونىڭ 34-يىلىدىن 36-يىلىغىچە (1944-يىلىدىن 1947-يىلىغىچە) ناھىيە قارىمقىدا ئالتە رايون، يەتتە بازار، 19يېزا تەسىس قىلىندى. رايون، بازار، يېزىلارغا 64رايون باشلىقى، بازار باشلىقى، يېزا باشلىقى قويۇلدى.

مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) ناھىيە بويىچە بىر بازار، بەش يېزا، 52باۋ بولۇپ، بازارلىق، يېزىلىق، باۋلىق مەھكىمىلەر تەسىس قىلىنغان.

مىراپ، باش مىراپ. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئاقسۇنىڭ ئېتىز-ئېرىقلارنى سۇغرىش، سۇ تەقسىملەش، سۇ باشقۇرۇش ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان خادىم «مىراپ» دېيىلەتتى، مىنگودىن كېيىن رايون، يېزىلاردىكى سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان خادىملار «مىراپ»، «باش مىراپ» دەپ ئاتالدى. ئۇلار ھاشار، ماتېرىيال چىچىش، كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش، يار ئېتىش، ئۆستەڭ چېپىپ، توسما ياساش ئىشىغا مەسئۇل بولاتتى. مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) ناھىيە بويىچە رايون، يېزىلاردا 16مىراپ، باش مىراپ بولۇپ، بىرىنچى يېزىدا ئىككى، ئىككىنچى يېزىدا ئۈچ، تۆتىنچى يېزىدا بىر، بەشىنچى يېزىدا بەش، ئالتىنچى يېزىدا ئۈچ مىراپ بار ئىدى. شۇ يىلى 10-ئايدا 13ئادەم قىسقارتىلىپ، تۆتىنچى يېزىدا ئىككى، بەشىنچى يېزىدا بىر، ئالتىنچى يېزىدا ئىككى مىراپ ساقلاپ قېلىندى.

§3. خەلق ھاكىمىيتى

1. ناھىيلىك خەلق ھۆكۈمتى (ناھىيلىك خەلق كومىتېتى)

1950-يىلى 4-ئايدا ناھىيلىك خەلق ھۆكۈمتى قۇرۇلدى. شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمتى ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملارنى تەيىنلىدى. ناھىيلىك خەلق ھۆكۈمتىنىڭ قارىمىقىدا كاتىبات ئىشخانا-سى، خەلق ئىشلار بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، تەمىرات بۆلۈمى، مائارىپ بۆلۈمى، جامائەت خەۋپ-سىزلىك ئىدارىسى، سوت مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى. 1954-يىلى 3-ئايدا 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى، ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملار سايلاپ چىقىلىپ، ناھىيلىك خەلق ھۆكۈمتىنىڭ نامى ناھىيلىك خەلق كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » دا ناھىيلىك خەلق كومىتېتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

1967-يىلى 3-ئاينىڭ 14-كۈنى ناھىيلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى بۈيرۇقتا بىنائەن ئاقسۇ ناھىيلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسىنى قۇرۇپ، ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايون ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە ناھىيلىك خەلق كومىتېتىنىڭ قىسمەن ھوقۇق-نى ۋەكالىتەن يۈرگۈزدى. ئۇنىڭدا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا خىزمەت قىلىش گۇرۇپپىسى، مالىيە، سودا، سانائەت، قاتناشقا خىزمەت قىلىش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. ئىشخانىنىڭ جەمئىي 12 ئەزاسى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر مۇدىر (باش قوماندان)، تۆت مۇئاۋىن مۇدىر (مۇئاۋىن باش قوماندان) بارئىدى.

1982-يىلى 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ناھىيلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى، ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملىرى سايلىنىپ، خەلق ھۆكۈمتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شۇ يىلى ئىشخانا، پىلان كومىتېتى، پەن-تېخنىكا كومىتېتى، خەلق ئىشلار بۆلۈمى، كادىرلار بۆلۈمى، ئەمگەك بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، دېھقانچىلىق بۆلۈمى، ئورمانچىلىق بۆلۈمى، سۇ ئىشلىرى بۆلۈمى، مەدەنىيەت-مائارىپ بۆلۈمى، سەھىيە بۆلۈمى، گۆگۈشې، ئەترەت كارخانىلىرى بۆلۈمى، باج ئىدا-رىسى، سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى، ستاتىستىكا ئىدارىسى، دېھقانچىلىق، چار-ۋىچىلىق ماشىنىلىرى ئىدارىسى، چارۋىچىلىق ئىدارىسى، ئاشلىق ئىدارىسى، تەنتەربىيە كومىتېتى، ئەدلىيە بۆلۈمى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ھۆكۈمەتنىڭ قارىمىقىغا ئۆتكۈزۈلدى.

2. ناھىيلىك ئىنقلابىي كومىتېت

1969-يىلى 3-ئاينىڭ 31-كۈنى ناھىيلىك ئىنقلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ، دائىمىي ئەزا، ئەزا، مۇ-دىر، مۇئاۋىن مۇدىر تەيىنلەندى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى (كاتىبات گۇرۇپپىسى، مەمۇرىيەت گۇرۇپپىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسى (دېھ-قانچىلىق، چارۋىچىلىق، مالىيە، سودا، مەدەنىيەت، سەھىيە، سۇ ئىشلىرى قاتارلىق گۇرۇپپىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى (تەشكىلات، تەشۋىقات، ئاممىۋى خىزمەت قاتارلىق گۇرۇپپىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى.

3. شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمتى

1983-يىلى 8-ئاينىڭ 19-كۈنى گوۋۇيۈەن ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرىگە ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى. 1984-يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنى شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا شەھەر باشلىقى، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى سايلاپ چىقىلدى، ئاقسۇ شە-ھەرلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا، پىلان كومىتېتى،

ئىقتىسادىي كومىتېتى، پەن-تېخنىكا كومىتېتى، تەنتەربىيە كومىتېتى، پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى، خەلق ئىشلار ئىدارىسى، كادىرلار ئىدارىسى، ئەمگەك ئىدارىسى، مالىيە ئىدارىسى، دېھقانچىلىق ئىدارىسى، سۇ ئىشلىرى ئىدارىسى، مائارىپ ئىدارىسى، مەدەنىيەت ئىدارىسى، سەھىيە ئىدارىسى، ئەدلىيە ئىدارىسى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، باج ئىدارىسى، سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى، مال باھا ئىدارىسى، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ئىدارىسى، شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسى، ئۇي-زېمىن، مۇلۇك ئىدارىسى، يېزا-بازار كارخانىلىرى ئىدارىسى، ئاشلىق ئىدارىسى، ستاتىستىكا ئىدارىسى، مۇپەتتىش ئىدارىسى، رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسى، 2-يېنىك سانائەت ئىدارىسى قاتارلىقلار قۇرۇلدى.

1950-يىلدىن 1984-يىلغىچە ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم (مۇۋەققەت ھاكىم)لارنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 12 — 3

نۇمۇر	ۋەزىپىسى	ئىسىم فامىلىسى	مىللىتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	يۇرتى
1	ھاكىم	ئۆمەرجان كېرىم	ئۇيغۇر	3. 1954 — 4. 1950	شىنجاڭ مارالبېشى ناھىيىسى
	مۇئاۋىن ھاكىم	جاڭ خۇەبچاڭ	خەنزۇ	6. 1952 — 6. 1950	خېبېي تەڭشەن شەھىرى
		چاڭ دېلۇ	خەنزۇ	3. 1954 — 12. 1952	خېبېي ناۋدىڭ ناھىيىسى
2	ھاكىم	ئۆمەرجان كېرىم	ئۇيغۇر	10. 1955 — 4. 1954	شىنجاڭ مارالبېشى ناھىيىسى
	مۇۋەققەت ھاكىم	ئىسمايىل قۇربان	ئۇيغۇر	2. 1957 — 10. 1955	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
	مۇئاۋىن ھاكىم	چاڭ دېلۇ	خەنزۇ	10. 1955 — 4. 1954	خېبېي ناۋدىڭ ناھىيىسى
		ئىسمايىل قۇربان	ئۇيغۇر	10. 1955 — 4. 1954	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
		گوجيە نجۇڭ	خەنزۇ	9. 1956 — 4. 1955	شەنشى لىشى ناھىيىسى
		ئوۋياگىياۋ	خەنزۇ	2. 1957 — 9. 1956	جياڭشى يۈگشى ناھىيىسى
		تۇنىياز مەھەممەت	ئۇيغۇر	2. 1957 — 9. 1956	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
3	ھاكىم	ئىسمايىل قۇربان	ئۇيغۇر	11. 1957 — 2. 1957	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
	مۇئاۋىن ھاكىم	دانى سالى	ئۇيغۇر	6. 1958 — 11. 1957	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
		ئوۋياگىياۋ	خەنزۇ	9. 1959 — 2. 1957	جياڭشى يۈگشى ناھىيىسى
		تۇنىياز مەھەممەت	ئۇيغۇر	9. 1959 — 2. 1957	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		دانى سالى	ئۇيغۇر	9. 1959 — 6. 1958	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
4	ھاكىم	تۇنىياز مەھەممەت	ئۇيغۇر	5. 1960 — 9. 1959 7. 1963 — 6. 1960	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
	مۇئاۋىن ھاكىم	ئوۋياگىياۋ	خەنزۇ	9. 1959 — 6. 1958	جياڭشى يۈگشى ناھىيىسى
		تۇنىياز مەھەممەت	ئۇيغۇر	9. 1959 — 6. 1958	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		جاڭ خۇچۈەن	خەنزۇ	10. 1958 — 6. 1958	سىچۈەن تۇلگىسى
		ئۆمەر ھوشۇر	ئۇيغۇر	3. 1961 — 6. 1958	شىنجاڭ ئاقسۇ كونشەھەر ناھىيىسى
		ئالماس روزى	ئۇيغۇر	3. 1961 — 4. 1958	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		يۈي فاگېۋ	خەنزۇ	3. 1962 — 1. 1961	خېبېي تۇلگىسى
5	ھاكىم	تۇنىياز مەھەممەت	ئۇيغۇر	7. 1963 — 3. 1961	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
	مۇئاۋىن ھاكىم	ئۆمەر ھوشۇر	ئۇيغۇر	3. 1962 — 3. 1961	شىنجاڭ ئاقسۇ كونشەھەر ناھىيىسى
		زوچشەن	خەنزۇ	6. 1963 — 3. 1961	خۇبېي ياگشەن ناھىيىسى
		ئالماس روزى	ئۇيغۇر	6. 1963 — 3. 1961	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		يۈي فاگېۋ	خەنزۇ	3. 1962 — 3. 1961	خېبېي تۇلگىسى
		جاۋشۇيۇ	خەنزۇ	1. 1969 — 5. 1962	گەنسۇ لۇگشى ناھىيىسى

جەدۋەل 12 ــ 3 (داۋامى)

6	ھاكىم	راخمان قاسىم	ئويغۇر	12.1965 ــ 7.1963	شىنجاڭ شايار ناھىيىسى
	مۇناۋىن ھاكىم	زوچىشەن	خەنزۇ	1.1965 ــ 7.1963	خوبىي ياكشەن ناھىيىسى
		ئالماس روسى	ئويغۇر	1.1965 ــ 7.1963	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		جاۋشۇيۇ	خەنزۇ	12.1965 ــ 5.1962	گەسۇ لۇگشى ناھىيىسى
		گاۋدىكشيالڭ	خەنزۇ	12.1965 ــ 10.1965	شەنشى ۋېنشۇي ناھىيىسى
		نىياز ئابلا	ئويغۇر	12.1965 ــ 10.1965	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		ۋۇلىخۇي	خەنزۇ	12.1965 ــ 10.1965	خېنەن بوئەي ناھىيىسى
7	ھاكىم	راخمان قاسىم	ئويغۇر	3.1969 ــ 12.1965	شىنجاڭ شايار ناھىيىسى
	مۇناۋىن ھاكىم	جاۋشۇيۇ	خەنزۇ	3.1967 ــ 12.1965	گەسۇ لۇگشى ناھىيىسى
		گاۋدىكشيالڭ	خەنزۇ	3.1967 ــ 12.1965	شەنشى ۋېنشۇي ناھىيىسى
		نىياز ئابلا	ئويغۇر	3.1967 ــ 12.1965	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		ۋۇلىخۇي	خەنزۇ	3.1967 ــ 12.1965	خېنەن بوئەي ناھىيىسى
8	ھاكىم	راخمان قاسىم	ئويغۇر	4.1984 ــ 6.1982	شىنجاڭ شايار ناھىيىسى
	مۇناۋىن ھاكىم	شىك بۇمىك	خەنزۇ	4.1984 ــ 6.1982	شەندوك ياكگو ناھىيىسى
		جاۋكېڭا	خەنزۇ	4.1984 ــ 6.1982	ئەنخوي لوجاڭ ناھىيىسى
		قادىر ئىسمايىل	ئويغۇر	4.1984 ــ 6.1982	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		يونۇس ھەسەن	ئويغۇر	4.1984 ــ 6.1982	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		مەسئۇلا نىياز	ئويغۇر	4.1984 ــ 6.1982	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى

1967-يىلدىن 1969-يىلغىچە ناھىيىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسىنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى

جەدۋەل 12 ــ 4

ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپىسى	ئىلاۋە
جاۋجىزۇڭ	مۇدىر	ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈم سىياسىي كومسارى
لى شۇشىڭ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى
لى شيەندې	مۇئاۋىن مۇدىر	سابىق ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى
گاۋدىكشيالڭ	مۇئاۋىن مۇدىر	سابىق ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى
گەي لىيەنيىڭ	مۇئاۋىن مۇدىر	ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمنىڭ باشلىقى

1969-يىلدىن 1982-يىلغىچە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى

جەدۋەل 12 ــ 5

ۋەزىپىسى	ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقىت	ئىلاۋە
مۇدىر	ژاڭ باۋچاڭ	9.1970 ــ 3.1969	ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى
	ۋېن جىنفۇ	9.1972 ــ 9.1970	ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى
	لیۇشىڭۋې	12.1974 ــ 8.1972	رەھبىرى كادىر
	چاڭ دېفۇ	10.1976 ــ 1.1975	رەھبىرى كادىر

جەدۋەل 12 ــ 5 (داۋامى)

مۇئاۋۇن مۇدىرلار	جالاڭ جىدي	7. 1971 ــ 3. 1969	ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى
	گاۋدىبكشىيالاڭ	10. 1976 ــ 3. 1969	رەھبرىي كادىر
	لۇشىكخوا	10. 1976 ــ 3. 1969	ئامما ۋەكىلى
	داكبەي	10. 1976 ــ 3. 1969	ئامما ۋەكىلى
	لى شىجې	9. 1979 ــ 9. 1970	ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى
	گاۋپىيچىس	3. 1971 ــ 9. 1970	رەھبرىي كادىر
	جوۋپىجۇن	9. 1975 ــ 12. 1970	رەھبرىي كادىر
	گۇلاڭ گودىك	12. 1974 ــ 8. 1972	ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى
	ئابدۇراخمان ئېزىز	3. 1973 ــ 8. 1972	رەھبرىي كادىر
	ۋۇلىخوي	10. 1976 ــ 8. 1972	رەھبرىي كادىر
	راخمان قاسىم	1982 ــ 8. 1972	رەھبرىي كادىر
	جاۋشۇپۇ	9. 1975 ــ 9. 1973	كادىر
	تۇراۋدۇن تاتلىق	10. 1976 ــ 9. 1975	رەھبرىي كادىر
	شىك پۇمىك	1982 ــ 9. 1975	كادىر
	جاۋكېفا	10. 1976 ــ 7. 1976	رەھبرىي كادىر
	لىيۇشىجۇن	1. 1980 ــ 9. 1979	رەھبرىي كادىر

1984-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەر باشلىقى، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقىنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 12 ــ 6

نۆۋەت	ۋەزىپىسى	ئىسىم فامىلىسى	مىللىتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	يۇرتى
	شەھەر باشلىقى	نىياز گايىت	ئۇيغۇر	5. 1987 ــ 5. 1984	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
1	مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى	جاۋ كېفا	خەنزۇ	5. 1987 ــ 5. 1984	ئەنخوي لوجياڭ ناھىيىسى
		دۇڭ جىڭۇ	خەنزۇ	5. 1987 ــ 5. 1984	گەنسۇ جاڭيې ناھىيىسى
		شۇي زىلياڭ	خەنزۇ	5. 1987 ــ 5. 1984	جياڭسۇ ساجۇ ناھىيىسى
		مەمتاۋلا نىياز	ئۇيغۇر	5. 1987 ــ 5. 1984	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
	شەھەر باشلىقى	نىياز گايىت	ئۇيغۇر	12. 1989 ــ 6. 1987	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
2	مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى	نىك يىڭكوي	خەنزۇ	12. 1989 ــ 6. 1987	جىلىن چاڭچۇن شەھىرى
		دۇڭجىڭۇ	خەنزۇ	12. 1989 ــ 6. 1987	گەنسۇ جاڭيې ناھىيىسى
		شۇي زىلياڭ	خەنزۇ	12. 1989 ــ 6. 1987	جياڭسۇ ساجۇ ناھىيىسى
		ئەمەت ھېلەك	ئۇيغۇر	12. 1989 ــ 12. 1987	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
	پەن-تېخنىكا مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى	لى ۋېيگو (دوتسېنت)	خەنزۇ	12. 1989 ــ 3. 1989	شاڭخەي شەھىرى
3	شەھەر باشلىقى	نىياز گايىت	ئۇيغۇر	ــ 3. 1990	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
	مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى	نىك يىڭكوي	خەنزۇ	ــ 3. 1990	جىلىن چاڭچۇن شەھىرى
		دۇڭجىڭۇ	خەنزۇ	ــ 3. 1990	گەنسۇ جاڭيې ناھىيىسى
		ئەمەت ھېلەك	ئۇيغۇر	ــ 3. 1990	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		لى ئەنجەن	خەنزۇ	ــ 3. 1990	سىچۈەن ئۆلكىسى
	پەن-تېخنىكا مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى	لى ۋېيگو (دوتسېنت)	خەنزۇ	ــ 3. 1990	شاڭخەي شەھىرى

5. خەلق ھۆكۈمىتى ئاپپاراتلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىش ئەھۋالى

ئىشخانا 1950-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ئىشخانا قۇرۇلدى، 1954-يىلى كاتىبات ئىشخانىسى ئىشخانىغا ئۆزگەرتىلدى، 1958-يىلى ئىشخانىنىڭ شتاتى 16 گە يەتتى، 1967-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىشخانا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، 1969-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى (كاتىبات گۇرۇپپىسى، مەمۇرىيەت گۇرۇپپىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى) قۇرۇلدى، 1974-يىلى 2-ئايدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ بىرلەشمە ئىشخانىسى (مەخپىيەتلىك ۋە تاپشۇرۇۋېلىش-تارقىتىش ئىشخانىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) قۇرۇلدى، 1982-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، ئۇ، 1984-يىلى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

خەلق ئىشلار ئىدارىسى بۇ ئىدارە 1956-يىلى 6-ئايدا قۇرۇلۇپ، خەلق ئىشلىرى، كادىرلار خىزمىتى فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزدى، 1958-يىلى شتاتى توققۇزغا يەتتى، 1966-يىلى 5-ئايدا كادىرلار بۆلۈمى ئايرىم قۇرۇلدى، 1969-يىلىنىڭ بېشىدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى خەلق ئىشلىرىنى ئۈستىگە ئالدى، 1973-يىلى خەلق ئىشلىرى ئىشخانىسى قۇرۇلدى، 1976-يىلى 4-ئايدا ناھىيىلىك قوشۇندىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى كۆتۈۋېلىش ئىشخانىسى خەلق ئىشلار تارمىقىغا قوشۇۋېتىلىپ، ناھىيىلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسى قۇرۇلدى، 1984-يىلى ئۇنىڭ نامى شەھەرلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى، 1985-يىلى ئىدارە بويىچە شتاتتىكى ئادەم 65 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىدارە ئورگىنىدا 14، دەپنە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتىدا ئۈچ، خەلق ئىشلىرى پاراۋانلىق زاۋۇتىدا 48 ئادەم ئىشلىدى.

مالىيە ئىدارىسى 1950-يىلى 2-ئايدا مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، سەككىز شتات ئورۇنلاشتۇرۇلغان، 1958-يىلى بۆلۈمدىكى شتات 11 گە يەتكەن، 1971-يىلى 4-ئايدا ئىنقىلابىي كومىتېت قارمىقىدا مالىيە-سودا گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 1974-يىلى مالىيە-سودا ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى، 1982-يىلى 8-ئايدا 20 شتاتلىق مالىيە بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1984-يىلى 7-ئايدا ناھىيىلىك مالىيە بۆلۈمى شەھەرلىك مالىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

تەمىرات بۆلۈم بۇ بۆلۈم 1950-يىلى 2-ئايدا قۇرۇلغان، 1958-يىلى شتاتى 16 گە يەتكەن، 1959-يىلى 10-ئايدا بۇ بۆلۈم ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇ ئىشلىرى قاتارلىق كەسىپلەر ئايرىم-ئايرىم ھالدا يېڭى قۇرۇلغان دېھقانچىلىق ئىدارىسى ۋە سۇ ئىشلىرى بۆلۈمىگە ئۆتكۈزۈۋېتىلدى.

ماشىنا ئىدارىسى 1950-يىلى 4-ئايدا ماشىنا بۆلۈمى قۇرۇلغان، 1954-يىلى ماشىنا بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلگەن، 1958-يىلى شتاتى توققۇزغا يەتكەن، 1974-يىلى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قارمىقىدا مەدەنىيەت-ماشىنا ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، 1982-يىلى ماشىنا بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۇپ، 1984-يىلى شەھەرلىك ماشىنا ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

سەھىيە ئىدارىسى 1952-يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك سەھىيە بۆلۈمى قۇرۇلغان، 1974-يىلى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قارمىقىدا سەھىيە ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، 1982-يىلى ناھىيىلىك سەھىيە بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۇپ، 1984-يىلى شەھەرلىك سەھىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

پىلان كومىتېتى 1959-يىلى ناھىيىلىك پىلان كومىتېتى قۇرۇلدى. 1967-يىلى 4-ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1974-يىلى 2-ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت پىلان كومىتېتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 1984-يىلى شەھەرلىك پىلان كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى.

ئىقتىسادىي كومىتېت 1958-يىلى بەش شتاتلىق ناھىيىلىك سانائەت-قاتناش بۆلۈمى قۇرۇلدى، 1969-يىلدىن 1973-يىلغىچە سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى، تاشيول، قاتناش ئىشلىرىنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسى باشقۇردى. 1973-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك سانائەت-قاتناش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، سانائەت-قاتناشنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1982-يىلى 7-ئايدا ئىقتىسادىي كومىتېتقا ئۆزگەرتىلىپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ سانائەت، قاتناش قاتارلىق كارخانىلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇردى. ئۇنىڭ شتاتى 19 بولۇپ، قارىمىقىدا بەش ئىشخانا تەسىس قىلىنغان.

پەن-تېخنىكا كومىتېتى 1974-يىلى 2-ئايدا ئۇچ شتاتلىق ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا كومىتېتى قۇرۇلۇپ، بىر مۇدىر، ئىككى كادىر قويۇلدى. 1977-يىلى ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئۆلچەم پونكتى تەسىس قىلىندى. 1978-يىلى پاتقاق گازى ئىشخانىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1985-يىلى شتاتى 15 كە كۆپەيتىلدى.

دېھقانچىلىق ئىدارىسى 1959-يىلى 9-ئايدا ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، 1962-يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1969-يىلى ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلىرىنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسى باشقۇردى. 1974-يىلى 2-ئايدا ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇ ئىشلىرى، چارۋىچىلىق ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. 1980-يىلى 5-ئايدا ناھىيىلىك دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1981-يىلى دېھقانچىلىق بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1984-يىلى 7-ئايدا شەھەرلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

سۇ ئىلېكتر ئىدارىسى 1955-يىلى ناھىيىلىك سۇ ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى. شتاتى ئىككىدىن بەشكىچە بولدى. 1967-يىلدىن 1974-يىلغىچە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنا ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ سۇ ئىشلىرى گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. 1974-يىلدىن 1982-يىلغىچە ناھىيىلىك سۇ ئىلېكتر ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1983-يىلى 5-ئايدا شەھەرلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

ئورمانچىلىق ئىدارىسى 1959-يىلى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىدە يەتتە شتاتلىق ئورمانچىلىق بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1962-يىلى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بۆلۈمىگە ئىككى نەپەر ئورمانچىلىق خىزمەتچىسى سەپلەپ بېرىلدى، كېيىن بەشكە كۆپەيتىلدى. 1982-يىلى 8-ئايدا تۆت شتاتلىق ناھىيىلىك ئورمانچىلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك ئورمانچىلىق بۆلۈمى شەھەرلىك ئورمانچىلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى، شتاتى ئالتە بولۇپ، بىر مۇدىر، بىر مۇئاۋىن مۇدىر قويۇلدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئىدارىنىڭ كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 17 گە يەتتى.

چارۋىچىلىق ئىدارىسى 1979-يىلدىن ئىلگىرى چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق كەسىپلىرى بىرلەشتۈرۈپ ئىشلەنگەنىدى. 1980-يىلى 2-ئايدا ناھىيىلىك چارۋىچىلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1984-يىلى 7-ئايدا شەھەرلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

دېھقانچىلىق ماشىنىلرى ئىدارىسى 1959-يىلىنىڭ بېشىدا ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسى قارىمىقىدىكى دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش پونكتىدا ماشىنىسازلىق بۆلۈمچىسى قو-

رۇلدى. 1963-يىلى ماشىنىسازلىق بۆلۈمچىسى بىلەن دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى دۆلەت ئىگەلىكىدىكى ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تراكتور پونكتى قىلىپ بىرلەشتۈرۈلدى. 1969-يىلى ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى سىستېمىسىدىكى دۆلەت ئىشچى-خىزمەتچىلىرى 248 گە يەتتى. 1969-يىلدىن 1973-يىلغىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسى مەسئۇل بولدى. 1974-يىلى 3-ئايدا سەككىز شتاتلىق ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1981-يىلى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1984-يىلى شەھەرلىك دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلنىڭ ئاخىرىدا شەھەر بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىمى 1401 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شوپۇر 577 بولۇپ، دېھقان شوپۇرلار 92.5%نى ئىگەللىدى.

شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسى 1983-يىلى شەھەرلىك شەھەر-يېزا قۇرۇلۇشى، مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا پىلانلاش، يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش ئىشخانىسى، باغ-ئورمان باشقارمىسى، مۇھىت ئاسراش باشقارمىسى، شەھەر مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش باشقارمىسى، پىلان-مالىيە بۆلۈمچىسى، يول چىراغلىرىنى باشقۇرۇش پونكتى تەسىس قىلىندى. ئىدارە بويىچە 46 شتات بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي شتات 26، كەسپىي شتات 20.

ئۆي، يەر-زېمىن، مۈلۈك باشقۇرۇش ئىدارىسى 1978-يىلى 6-ئايدا ئاقسۇ بازىرىدا ئۆي-مۈلۈك ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1984-يىلى 6-ئايدا 15 شتاتلىق شەھەرلىك ئۆي، يەر-زېمىن، مۈلۈك باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى.

ستاتىستىكا ئىدارىسى 1956-يىلى بەش شتاتلىق ناھىيىلىك ستاتىستىكا بۆلۈمى قۇرۇلدى، 1958-يىلى شتاتى يەتتىگە كۆپەيتىلدى. 1962-يىلدىن 1968-يىلغىچە پىلان ستاتىستىكا بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، شتاتى 15 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ستاتىستىكىچى توققۇز، 1973-يىلدىن 1981-يىلغىچە ناھىيىلىك پىلان كومىتېتىغا سەككىز ستاتىستىكا كادىرى سەپلەپ بېرىلدى. 1982-يىلى ناھىيىلىك ستاتىستىكا بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك ستاتىستىكا بۆلۈمى سەككىز شتاتلىق شەھەرلىك ستاتىستىكا ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى 8-ئايدا يېزىلاردا نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈش كەسپىي ستاتىستىكا ئىدارىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، رايون دەرىجىلىك تەشكىلىي تۈزۈلمىدىكى، شەھەرلىك ستاتىستىكا ئىدارىسىگە قاراشلىق، ئالتە شتاتلىق، يېزىلاردا نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلدى.

سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى 1950-يىلى بازار باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى قوشۇمچە باشقۇرغان. ئۇنىڭغا ئۈچ بازار باشقۇرغۇچى سەپلەپ بېرىلگەن. 1962-يىلى بازار باشقۇرۇش كومىتېتى مۇستەقىل ئىش بېجىرىش ئاپپاراتى قىلىپ تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭ مۇدىرلىقىغا بىر نەپەر مۇئاۋىن ھاكىم قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان، 13 شتات ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىلگەن. 1975-يىلى 4-ئاينىڭ 29-كۈنى ناھىيىلىك سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ناھىيىلىك بازار باشقۇرۇش كومىتېتى ئاپپاراتى ساقلاپ قېلىندى. 1976-يىلى 4-ئايدا ناھىيىلىك بازار باشقۇرۇشنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىدىن قالدۇرۇلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى شەھەرلىك سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1986-يىلى ئىدارە بويىچە ئىشچى-خىزمەتچى 89 غا يەتكەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 85، ئىشچى تۆت. ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ئاساسىي قاتلام سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى يەتتە.

سودا ئىدارىسى 1958-يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1963-يىلى ئەسلىدىن

قالدۇرۇلدى. 1984-يىلى 7-ئايدا سودا ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، شەھەرلىك سودا ئىدارىسى دەپ ئاتالدى.

ئاشلىق ئىدارىسى 1951-يىلى ناھىيىلىك ئاشلىق شىركىتى قۇرۇلغان، 1954-يىلى ئاشلىق شىركىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئاشلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى، شتاتى 25 بولۇپ، شتات سىرتىدا يەنە 35 ئادەمنى يوللاپ ئىشلەتكەن. 1956-يىلى ناھىيىلىك ئاشلىق بۆلۈمى ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى، شتاتى 90 گە كۆپەيتىلىپ، 50 ۋاقىتلىق ئىشچى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1958-يىلى ئىدارە ئورگىنىنىڭ شتاتى ئونغا يەتتى. 1967-يىلى ئونىڭ قارىمىقىدا شەھەر ئىچىدە تۆت ئاشلىق-ياغ ماگىزىنى، يېزىلاردا بەش رايونلۇق ئاشلىق پونكىتى تەسىس قىلىندى، ئىشچى-خىزمەتچىسى 245 گە يەتتى. 1978-يىلى ئىشچى-خىزمەتچىسى 317 گە يەتتى. 1984-يىلى ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، قارىمىقىدا مەمۇرىيەت ئىشخانىسى ۋە مالىيە، كەسىپىي كادىرلار، يېزا ئىگىلىك باشقۇرۇشتىن ئىبارەت تۆت بۆلۈمچە تەسىس قىلىنىپ، ئىشچى-خىزمەتچىسى 250 گە يەتتى.

تاشقى سودا ئىدارىسى 1956-يىلى 12-ئايدا 20 شتاتلىق ناھىيىلىك چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلغان. 1957-يىل 8-ئايدا بۇ گۇرۇپپا ناھىيىلىك چارۋا مەھسۇلاتلىرى تارماق شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1958-يىلى شىركەت ناھىيىلىك تاشقى سودا جىگلىبۇسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1959-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنى ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئونىڭ قارىمىقىدا ئون تاشقى سودا سېتىۋېلىش پونكىتى تەسىس قىلىندى. ئىدارە بويىچە ئىشچى-خىزمەتچى 460 قا يەتتى. 1965-يىلى 8-ئايدا ناھىيىلىك تاشقى سودا ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1977-يىلى 9-ئايدا ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئونىڭ قارىمىقىدا سەككىز سېتىۋېلىش پونكىتى تەسىس قىلىندى، ئىدارە بويىچە 61 ئىشچى-خىزمەتچى بارئىدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى شەھەرلىك تاشقى سودا ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدا، تاشقى سودا شىركىتى تەمىنات-سودا كوپېراتىپىغا ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلىپ، تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان، چاي-چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى تەسىس قىلىنغان.

باج ئىشلىرى ئىدارىسى 1950-يىلى 3-ئايدا ۋىلايەت، ناھىيە تەۋەسىدىكى ئىشلارنى بىرلىكتە بېجىرىدىغان باج ئىشلىرى ئىدارىسى قۇرۇلغان. 1953-يىلى ناھىيىلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلۇپ قارىمىقىدا ئۈچ بۆلۈمچە، توققۇز باج پونكىتى تەسىس قىلىندى. 1958-يىلى ناھىيىلىك باج ئىدارىسى سىنىڭ شتاتتىكى كادىرى 45 كە يەتتى. 1962-يىلى 10-ئايدا تۆت بۆلۈمچە، بىر ئىشخانا، توققۇز باج پونكىتى كۆپەيتىلدى. 1983-يىلى ناھىيىلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسى شەھەرلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، ئونىڭ ئىچىدە تۆت بۆلۈمچە، بىر ئىشخانا تەسىس قىلىندى، قارىمىقىدا ئالتە يېزىلىق ۋە تۆت مەھەللە ئىش باشقارمىسى باج پونكىتى قۇرۇلدى.

مۇپەتتىش ئىدارىسى 1984-يىلى 8-ئاينىڭ 6-كۈنى 14 شتاتلىق شەھەرلىك مۇپەتتىش ئىدارىسى قۇرۇلدى.

تەمىنات-سودا كوپېراتىپى 1951-يىلى ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى قۇرۇلدى. 1958-يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسىگە قوشۇۋېتىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش جىگلىبۇسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى. 1963-يىلى 1-ئايدا ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، قارىمىقىدا ئىشلەپچىقىرىش، پاختا-كەندىر، يەرلىك مەھسۇلاتتىن ئىبارەت ئۈچ جىگلىبۇ قۇرۇلدى. 1980-يىلى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى جىگلىبۇسى كۆپەيتىپ قۇرۇلدى. 1984-يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى شەھەرلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى

بىرلەشمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى، ئۇنىڭغا ئالتە مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان شىر-كەت، ئالتە ئاساسىي قاتلام كوپېراتىپى قارايدىغان بولدى. ئىشچى-خىزمەتچىسى 534 كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە مۇقىم ئىشچى-خىزمەتچىسى 443، كادىر 150.

مال باھا ئىدارىسى 1959-يىلى ناھىيىلىك مال باھا باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ مۇدىرلىقىنى بىر نەپەر مۇئاۋىن ھاكىم قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. 1966-يىلدىن 1976-يىلغىچە مال باھاسىنى باشقۇرۇش زەربىگە ئۇچراپ، مال باھا كومىتېتىنىڭ خىزمەتلىرى توختاپ قالدى. 1977-يىلى مال باھا كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، پىلان كومىتېتىدا پۈتۈن ناھىيىنىڭ ئومۇمىي مال باھا خىزمىتىگە مەسئۇل بولىدىغان مەخسۇس ئادەم قويۇلدى.

1984-يىلى 7-ئايدا شەھەرلىك مال باھا ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا مال باھا تەكشۈرۈش پونكتى تەسىس قىلىنىپ، مال باھا ئىدارىسى بىلەن بىر ئىشخانىدا ئىش بېجىرىدىغان بولدى.

2-يېنىك سانائەت ئىدارىسى 1956-يىلى 2-ئايدا ناھىيىلىك قول سانائەت بىرلەشمىسى قۇرۇلغان. 1968-يىلى قول سانائەت بىرلەشمىسىدە ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغان. 1981-يىلى ناھىيىلىك 2-يېنىك سانائەت ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلگەن، 1984-يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، 1985-يىلى 7-ئايدا 2-يېنىك سانائەت ئىدارىسى تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

دىنىي ئىشلار ئىدارىسى 1985-يىلى شەھەرلىك دىنىي ئىشلار ئىدارىسى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ شتاتى بەش بولۇپ، ئىدارە باشلىقى بىر، مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بىر، ئادەتتىكى كادىر ئۈچ.

كادىرلار ئىدارىسى 1966-يىلى 5-ئايدا ناھىيىلىك كادىرلار بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك كادىرلار بۆلۈمى شەھەرلىك كادىرلار بۆلۈمى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

ئەمگەك ئىدارىسى 1950-يىلدىن 1978-يىلغىچە ئەمگەك، مائاش كەسپىنى ناھىيىلىك پىلان كومىتېتى باشقۇرغان. 1979-يىلى ناھىيىلىك ئەمگەك بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1984-يىلى ئۇ شەھەرلىك ئەمگەك ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

ئەرزىيەت ئىدارىسى 1959-يىلى ناھىيىلىك ئەرزىيەت، كۆتۈۋېلىش ئىشخانىسى قۇرۇلغان. 1983-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئەرزىيەت ئاپپاراتىنى تولۇقلاپ، ئەرزىيەت خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، تۆت شتاتلىق ئەرزىيەت ئىشخانىسى تەسىس قىلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك ئەرزىيەت ئىشخانىسى شەھەرلىك ئەرزىيەت بۆلۈمى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، بەش شتات قويۇلغان.

پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى 1978-يىلى 2-ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنا توققۇز كىشىلىك پىلانلىق تۇغۇتقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلغان. 1979-يىلى 10-ئايدا پىلانلىق تۇغۇت ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1984-يىلى 7-ئايدا شەھەرلىك پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى.

تەنتەربىيە كومىتېتى 1958-يىلى ناھىيىلىك تەنتەربىيە ھەربىكتى كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ مۇدىرلىقىنى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بىر نەپەر مۇئاۋىن شۇجىسى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى، ئۇنىڭغا بىر شتات ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىلدى. 1962-يىلى ئادەمى ئىككىگە كۆپەيتىلدى. 1966-يىلدىن 1973-يىلغىچە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مەدەنىيەت-مائارىپ ئىشخانىسى تەنتەربىيە خىزمىتىنى قوشۇمچە ئۈتەيدىغان بولدى. 1973-يىلى ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ مەدەنىيەت-مائارىپ ئىشخانىسى بىلەن بىر ئىشخانىدا ئىش بېجىردى، تۆت شتات ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىلدى. 1980-يىلى ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى ئايرىم تەسىس قىلىندى. 1984-يىلى ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى شەھەرلىك تەنتەربىيە كومىتېتىغا

ئۆزگەرتىلىپ، شتاتى 12 گە يەتكۈزۈلدى. بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر بىر، مۇئاۋىن مۇدىر بىر، تەرجىمە بىر ئالتە.

بېزا-بازار كارخانىلىرى ئىدارىسى 1980-يىلى 3-ئاينىڭ 22-كۈنى 12 شتاتلىق ناھىيىلىك گۈڭشې ئەترەت كارخانىلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1984-يىلى 6-ئايدا بېزا-بازار كارخانىلىرى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ شتاتى 15 كە يەتكۈزۈلدى.

رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسى 1957-يىلى 8-ئايدا ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى قۇرۇلۇپ، تۆت شتات ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىلدى، ئۇنىڭ باشلىقلىقىنى ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. 1984-يىلى 8-ئايدا ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى شەھەرلىك رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا تۆت بۆلۈمچە، ئىشخانا تەسىس قىلىندى، شتاتى 38 گە يەتتى.

مەدەنىيەت ئىدارىسى 1954-يىلدىن 1984-يىلى 8-ئايغىچە ناھىيىلىك مەدەنىيەت-مائارىپ بۆلۈمىدە بىر نەپەر مەدەنىيەت باشقۇرىدىغان كادىر قويۇلۇپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى ئايرىم باشقۇرغان. 1984-يىلى 9-ئايدا توققۇز شتاتلىق شەھەرلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا بىر باشلىق، بىر مۇئاۋىن باشلىق تەينىلەندى.

ئۇرۇش تەييارلىقى ئىشخانىسى 1970-يىلى 11-ئايدا ناھىيىلىك ئىنقلابىي كومىتېتنىڭ قارىمىقىدا ئۇرۇش تەييارلىقى ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1976-يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

زىيالىي ياشلارنىڭ تاغلارغا، يېزىلارغا بېرىشنى باشقۇرۇش ئىشخانىسى

بۇ ئىشخانا 1974-يىلى قۇرۇلۇپ، 1980-يىلى 10-ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

ئارخىپ ئىدارىسى 1982-يىلى 5-ئايدا ناھىيىلىك ئارخىپ بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، 1984-يىلى شەھەرلىك ئارخىپ بۆلۈمىگە، 1988-يىلى 8-ئايدا شەھەرلىك ئارخىپ ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. ئىدارە بىلەن ئارخىپخانا بىرلىكتە ئىش بېجىرىدىغان بولدى، بىر يۈرۈش ئاپپارات قۇرۇلۇپ، ئىككى ۋېنتىسكا ئېسىلدى. 1989-يىلى شەھەرلىك ئارخىپ ئىدارىسىدا ئالتە كادىر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى ئىككى، خىزمەتچى خادىم تۆت.

جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى 1950-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلغان. يەل ئاخىرىدا ئىدارە بويىچە شتاتتىكى كادىر-ساقچى 78 گە يەتكەن. 1983-يىلى 8-ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ نامى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1988-يىلى كادىر-ساقچىلار كۆپەيىپ 286 گە يەتتى.

ئەدلىيە ئىدارىسى 50-يىللاردا ناھىيىلىك ئادۋوكاتلار مەسلىھەت بېرىش ئورنى قۇرۇلغان. 1980-يىلى 1-ئايدا ناھىيىلىك ئەدلىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك ئەدلىيە بۆلۈمى شەھەرلىك ئەدلىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، قارىمىقىدا قانۇن-جامائەت گۇۋاھلىقى باشقارمىسى، قانۇندىن مەسلىھەت بېرىش باشقارمىسى ۋە ئاساسىي قانۇن مۇرەسسە قىلىش كومىتېتى تەسىس قىلىندى. 1985-يىلى ئىدارە بويىچە شتاتتىكى خادىم 18 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىدارە باشلىقى بىر، مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بىر.

6. ئاساسىي قانۇن ھاكىمىيىتى

رايونلۇق، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى 1950-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قارىمىقىدا بازاردا بىر رايونلۇق ۋە يېزىلاردا ئالتە رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى، 46 يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇل-

بىر رايونلۇق ۋە يېزىلاردا ئالتە رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى، 46 يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان. رايوندا رايون باشلىقى، مۇئاۋىن رايون باشلىقى؛ يېزىدا يېزا باشلىقى، مۇئاۋىن يېزا باشلىقى؛ يېزا قارىمىقىدىكى مەمۇرىي كەنتلەردە كەنت باشلىقى تەسىس قىلىنغان. 1954-يىلى 8-ئاينىڭ 25-كۈنى بازارلىق رايوندا ئاقسۇ شەھىرى (ناھىيىگە قاراشلىق شەھەر) قۇرۇلۇپ، شەھەر باشلىقى، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى قويۇلدى. 1956-يىلى بۇ شەھەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، بازار باشلىقى، مۇئاۋىن بازار باشلىقى قويۇلدى.

خەلق گۈڭشىسى باشقۇرۇش كومىتېتى 1958-يىلى 10-ئايدا ناھىيە بويىچە گۈڭشىلاشتۇرۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ، رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، 12 خەلق گۈڭشىسى باشقۇرۇش كومىتېتى تەسىس قىلىندى، ئۇلارغا گۈڭشې باشلىقى، مۇئاۋىن گۈڭشې باشلىقى سەپلەپ بېرىلدى. خەلق گۈڭشې باشقۇرۇش كومىتېتىنىڭ قارىمىقىدا خەلق ئىشلىرى، مائارىپ ئىشخانىسى ۋە قوراللىق بۆلۈم تەسىس قىلىندى، 1969-يىلى خەلق گۈڭشې باشقۇرۇش كومىتېتلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، گۈڭشې ئىنقىلابىي كومىتېتلىرى قۇرۇلۇپ، مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلار قويۇلدى.

خەلق گۈڭشىلىرىنىڭ قارىمىقىدا باشقۇرۇش رايونى، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرىتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەتىرىتى تەسىس قىلىنىپ، باشقۇرۇش رايونىغا مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىر؛ ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرىتىگە چوڭ ئەتىرەت باشلىقى ۋە مۇئاۋىن چوڭ ئەتىرەت باشلىقى؛ ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەتىرەتلىرىگە كىچىك ئەتىرەت باشلىقى، مۇئاۋىن كىچىك ئەتىرەت باشلىقى قويۇلدى. بازارلىق خەلق گۈڭشىسى باشقۇرۇش كومىتېتىنىڭ قارىمىقىدا مەھەللە ئىش باشقارمىسى تەسىس قىلىنىپ، مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلار قويۇلدى.

1962-يىلى 10-ئاينىڭ 20-كۈنى ئاقسۇ كونىشەھەر رايونى ئايرىلىپ چىققاندىن كېيىن، ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاساسىي قاتلام خەلق ھاكىمىيىتى بىر بازار، ئالتە گۈڭشې، ئىككى مەيدان بويىچە تەسىس قىلىندى. ناھىيە بويىچە جەمئىي ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرىتى 141 (ئالتە گۈڭشىغا بۆلۈنگەن قاراشلىق ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرەتلىرىنى تۈز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەتىرىتى 513، مەھەللە ئىش باشقارمىسى ئۇچ، ئاھالىلار كومىتېتى سەككىز بولدى.

يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى، مەھەللە ئىش باشقارمىسى 1984-يىلى 11-ئايدا ئاقسۇ شەھىرىدە خەلق گۈڭشې باشقۇرۇش كومىتېتى تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئاساسىي قاتلام خەلق ھاكىمىيىتى يېزا، كەنت تۈزۈلمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرى ۋە مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى قۇرۇلدى. يېزا باشلىقى، مۇئاۋىن يېزا باشلىقى يېزىلىق خەلق قۇرۇلتېيىدا بۇ ۋاستە سايلىنىدىغان بولدى. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىدە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، مالىيە، مەدەنىيەت-مائارىپ، خەلق ئىشلىرى، ئەدلىيە، سۇ ئىشلىرى، خەلق قوراللىق ئىشلىرى ياردەمچىلىرى، جامائەت خەۋپسىزلىكى مەخسۇس خادىمى ۋە يېزا-بازار كارخانىلىرى ئىشخانىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى.

1989-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە يەتتە يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى، تۆت مەھەللە باشقارمىسى، 128 مەمۇرىي كەنت ئاھالە كومىتېتى، 526 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنغان.

§4. ھۆكۈمەت ئىشلىرىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۆتكەن ھەر نۆۋەتلىك ناھىيىلىك، شەھەر-لىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى جۇڭگو كۆممۇنىستىنىڭ پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە پۈتۈن شەھەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قەتئىي بوشاشماستىن سوتسىيالىستىك ئىنقلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىلىپ بېرىشقا قوزغىدى ۋە ئۈيۈشتۈردى. ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقى سىياسىي جەھەتتە ئۇزۇل-كېسىل قەد كۆتۈرۈپ ئازادلىققا ئېرىشتى، ئۆزى ئۆزىگە خوجا بولۇپ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى نامرات، قالاق ھالەتتىن تەدرىجىي قۇتۇلۇپ، ئاۋات، گۈللەنگەن بايلىشات تۇرمۇش يولىغا مېڭىپ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلدى.

1949-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەرلىك ھەر نۆۋەتلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسلىق ھۆ-كۈمەت ئىشلىرى پائالىيىتىنى ئايرىم-ئايرىم ھالدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى، ناھىيىلىك ئىنقلابىي كومىتېت ۋە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىدىن ئىبارەت تۆت مەزگىل-گە بۆلۈپ، مۇھىم نۇقتىلار بويىچە بايان قىلىپ ئۆتىمىز.

1. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى

خەلق ھاكىمىيىتىنىڭ ئورنىتىلىشى 1950-يىلى 4-ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇشقا باشلاپ، ئالدى بىلەن ناھىيە بويىچە شەھەر، يېزىلاردىكى مىنگو دەۋرىدىن قېپقالغان باۋ، جيا تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ھەر دەرىجىلىك كونا ئەمەلدارلار تەكشۈرۈپ، ئەمەلدىن قال-دۇرۇلۇپ، مىللىي دېموكراتىك بىرلىكسەپ ئورنىتىلدى، ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى چاقىرىلىپ، رايونلۇق، يېزىلىق، كەنتلىك خەلق ھاكىمىيەتلىرى قۇرۇلدى. ھەر دەرىجىلىك دېھقانلار ئۈيۈشمىلىرى، ئايالار بىرلەشمىسى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلار قۇرۇلدى. خەلق ھۆ-كۈمىتى جەمئىيەت تەرتىپىنى تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈن، شەھەر-يېزىلاردا ئومۇميۈزلۈك ئاممىۋى ئا-مانلىق قوغداش تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ چىقىپ، يوشۇرۇنغان ئىشپىيون، باندىت قاتارلىق سىنىپىي دۈشمەنلەرنىڭ ئاغدۇرمىچىلىق، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە زەربە بەردى.

پۈتۈنلارنىڭ سىلىقنى يەڭگىللىتىش 1951-يىلدىن 1953-يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، «مەسۇلاتنى ئاشۇرسا، باجنى كۆپەيتمەسلىك» سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، غەللە پاراقنى كېمەيتتى ۋە كەچۈرۈم قىلدى. 1951-يىلى ناھىيە بويىچە 4 مىليون 945 مىڭ كىلوگرام پاراق ئىلىنغان بولۇپ، 1949-يىلى مىنگو مەزگىلدىكى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئالغان غەللە پاراقتىن 3139.5 كىلوگرام ئاز ئىلىندى. 1953-يىلى خەلق ھۆكۈمىتى غەللە پاراقنى زور ھەجمدە كېمەيتتى ۋە كەچۈرۈم قىلدى. ناھىيە بويىچە ئەمەلىي ئىلىنغان غەللە پاراق 2 مىليون 356 مىڭ كىلوگرام بولۇپ، 1951-يىلدىكىدىن 2 مىليون 589 مىڭ كىلوگرام ئاز ئىلىندى.

ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش نامرات دېھقان-چارۋىچىلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈ-مىتى شەھەر-يېزىلاردا قۇتقۇزۇش ئاشلىقى ۋە قۇتقۇزۇش پۇلى تارقاتتى. 1950-يىلى ئەتىيازدا ناھىيە بويىچە بىر قېتىمدا 1200 داداندىن ئارتۇق قۇتقۇزۇش ئاشلىقى، 35 مىليون يۈەندىن ئار-تۇق قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلىپ، 500 دىن ئارتۇق نامرات ئائىلە قۇتقۇزۇلغان. ئاقسۇ بازىرىدىكى مەيىپ نامرات پۇقرا ئۆمەر روزى ئەمگەك ئىقتىدارىدىن ئايرىلىپ قالغاچقا، ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكى

ئۇچ جان قازان ئاسالماي قالغاندا، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىر قېتىمدىلا 600 مىڭ يۈەن (كونا خەلق پۇلى) قوتقۇزۇش پۇلى بەرگەن. 4-رايون كالكال يېزىسىدىكى نامرات پۇقرا ھوشۇر ھۆكۈمەت تارقىتىپ بەرگەن 100 مىڭ يۈەن قوتقۇزۇش پۇلىدىن پايدىلىنىپ ئۇششاق تىجارەت قىلىپ، تۇرمۇشىنى ياخشىلاپ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدىكى كېمىنى تولدۇرغان.

ئىجارە ھەققىنى، ئۆسۈمنى كېمەيتىش ۋە يەر ئىسلاھاتى 1951-يىلى 9-ئايدىن 1952-يىلى 4-ئايغىچە ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە شەھەر-يېزىلاردا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش كۆرىشى ئېلىپ بېرىلدى. 1952-يىلى 9-ئايدىن 1953-يىلى 6-ئايغىچە ناھىيىنىڭ ھەممە يېزىلىرىدا يەر ئىسلاھاتى قانات يايدۇرۇلدى. يەر ئىسلاھاتى ئايلاشقاندىن كېيىن، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيە بويىچە 27 مىڭ 131 ئائىلىلىك دېھقانغا «يەر گۇۋاھنامىسى» تارقىتىپ بەردى.

ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى 1950-يىلدىن 1953-يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى دېھقانلارنى «تەشكىللىنىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش» قا چاقىردى. ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ھەمكارلىشىش كوپېراتسىيىلىشىش ھەرىكىتى پۈختا قەدەم بىلەن قانات يايدۇرۇلۇپ، قەد كۆتۈرگەن ھەر مىللەت دېھقانلىرى لاپقۇتلىشىش ئەترىتى، ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى تەشكىللەشكە قوزغىتىلدى. 1953-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ناھىيە بويىچە 838 ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، بۇنىڭغا 6346 ئائىلىلىك دېھقان قاتناشتى، بۇ ناھىيە بويىچە ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 26.7 پىرسەنتىدىن ئارتۇقراقىنى ئىگىلەيدۇ. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش داۋامىدا ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى تەشكىللىنىشىنىڭ ئەۋزەللىكىنى نامايەن قىلدى. 6-رايون (ھازىرقى ئايكۆل يېزىسى) خاتىگوك يېزىسى ئەنچاشك ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 63 مو يازغى بۇغداي تېرىپ، ئوتتۇرىچە بىر-لىك مەھسۇلاتىنى 221 كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، ئادەتتىكى بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتىدىن 132.63% ئاشۇردى. 8-رايون تۆگمەن بېشى يېزىسىدىكى مەھەممەت تۆمۈر ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 35 مو كۆممىقوناق تېرىپ، بىرلىك مەھسۇلاتىنى 387.5 كىلوگرامغا يەتكۈزدى.

1952-يىلدىن 1953-يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ راۋاجلىنىشىغا مەدەت بېرىش ئۈچۈن، خەلق بانكىسى ئارقىلىق 8 تىرىلیون يۈەندىن ئارتۇق (كونا خەلق پۇلى) دېھقانچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ قەرز پۇلى ۋە ئامانەت قەرز پۇلى تارقاتتى. 100 دىن ئارتۇق ساپان، ئات سۆرەيدىغان ئىككى چىشلىق ساپان قاتارلىق يېڭى دېھقانچىلىق سايمان-لىرى، 12 مىڭ 167 ئوتتۇرا ۋە كىچىك دېھقانچىلىق سايمانلىرى، 58 تېرىلغۇ ئۇلىغى، 361 مىڭ 409 كىلوگرام ئاشلىقنى قەرزگە تارقىتىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋە قۇرۇلۇش ئىشلە-رىغا مەدەت بەردى. ئۇچ يىلدا ناھىيە بويىچە تېرىلغۇ كۆلىمى 34.3% كېڭەيتىلدى. يېڭىدىن چوڭ-كىچىك 29 ئېرىق-ئۆستەڭ ياسالدى. 2385 كونا ئۆستەڭ رېمونت قىلىندى، قازان قۇلاق، شۇمپەن توختى ۋە قوشتوغراقتىن ئىبارەت ئۇچ چوڭ توسما ياسىلىپ، كونا ئۆستەڭ، ئازاد قاتار-لىق يېزىلارنىڭ سۇغىرىشقا كېتىدىغان سۇ مەسىلىسى ھەل قىلىندى. 1953-يىلغا قەدەر ناھىيە بويىچە كېڭەيتىلگەن سۇغىرىلىدىغان تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 66 مىڭ 518 موغا، ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 52 مىليون 500 مىڭ كىلوگرامغا يېتىپ، مەھسۇلات 1950-يىلدىكىدىن 131.48% ئاشتى.

2. ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى

1954-يىلدىن 1965-يىلى 12-ئايغىچە ئۆتكۈزۈلگەن ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا ئال-تە نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى (قىسقارتىلىپ «ناھە-

يىلىك خەلق كومىتېتى › دېيىلدۇ) ، ئۇنىڭدىكى ئاساسلىق ھۆكۈمەت ئىشلىرى پائالىيىتى تۆۋەندىكىچە :

1) تۇنجى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى

سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش. 1954-يىلى 3-ئايدا تۇنجى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى تەشكىللەنگەندىن كېيىن، جۇڭگو كومپارتىيىسى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە ناھىيىنىڭ شەھەر، يېزىلىرىدا ھەر مىللەت خەلقى ھەمكارلىشىش، كوپېراتسىيىلىشىش مەركەز قىلىنغان دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، قول سانائەت ۋە خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا-سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللەندى؛

ئىقتىساد، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. 1954-يىلدىن 1956-يىلغىچە تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق كومىتېتى ئېتىز-ئېرىق، سۇ ئىشلىرى قۇرۇلۇشىغا بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتكەنلىكتىن ناھىيە بويىچە ئۇچ يىل ئىچىدە دولان دەرياسى، ئاقسۇ كونا دەرياسىنىڭ قوشۇلۇش ئېغىزى قاتارلىق ئۇچ قۇرۇلۇش پۈتتۈرۈلۈپ، يېڭىدىن بەش غول ۋە تارماق ئۆستەڭ چېپىلدى، چوڭ تېشىكى بەش سۇ باشلاش، سۇ قايتۇرۇش تومىسى يەڭگۈشلەپ قۇراشتۇرۇلدى. 55 مىڭ 947 مو ئېتىز-ئېرىق سۇغىرىش كۆلىمى كېڭەيتىلدى. 1697 مو يەرگە كۆچەت تىكىلدى، ئۆستەڭ بويى، يول ياقىلىرىغا 76 مىڭ 788 تۈپ كۆچەت قويۇلدى. يېڭىدىن سەككىز ئورۇندا پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى (پونكتى) تەسىس قىلىنىپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 374 كىلومېتر كېلىدىغان ئالتە پوچتا يولى ئېچىلدى، ئۇزۇنلۇقى 67 كىلومېتر كېلىدىغان تۆت يېزا سىملىق تېلېفون لىنىيىسى قۇرۇلۇپ، بىر باش كومموتاتور، بەش تارماق كومموتاتور ئورنىتىلدى؛ ئاقسۇدىن ئاۋات ۋە قاراتالغا باردىغان، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 100 كىلومېتردىن ئاشىدىغان تاشيول ئولى ئاساسىي جەھەتتىن پۈتتۈرۈلدى. 57 مىڭ 800 يۇەن پۇل ئاجرىتىلىپ، يېڭىدىن 13 باشلانغۇچ مەكتەپ سېلىنىپ، 20 سىنىپ كۆپەيتىلدى. دېھقانلار 2498 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەرخىل شەكىلدىكى يېڭى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئىشلىتەلەيدىغان 2053 ئادەم (قېتىم)، يېزىلاردا يېڭىدىن 40 داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش ئۆيى قۇرۇلدى، يېزىلاردىكى داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش ۋە تۇغۇت قوبۇل قىلغۇچىلاردىن 170 ئادەم تەربىيىلەندى. 3958 ئادەمگە چېچەك ئەمىلەندى.

1956-يىلى كونا دەريادا كەلكۇن سۈيى تاشقىنلاپ، ئاقسۇ بازىرىدىكى خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال-مۈلكىگە تەھدىت سالدى. ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە ناھىيە بازىرىدىكى ئاھالىلارنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئۇدا بەش كۈن دەريا بويىدا كەلكۇن سۈيىدىن مۇداپىئە كۆرۈش ۋە ئونى ئېتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئاقسۇ شەھىرىنى سۇ ئاپىتىدىن ساقلاپ قالدى؛

1954-يىلدىن 1956-يىلغىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى ناھىيىنىڭ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋە ئىقتىساد، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلىشتا تەجرىبىسىنىڭ كەملىكى تۈپەيلىدىن ئېغىش ۋە سەۋەنلىكلەرنى سادىر قىلدى. ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيىلىشىش خىزمىتىدە دېھقانلارنىڭ ئالىي كوپېراتىپقا قاتنىشىشىنى بىر تەرەپلىمە تەكتىلەپ، كوپېراتىپدىن چېكىنىش ئەركىنلىكىنى تەشۋىق قىلىشقا سەل قارىدى، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ۋە باشقا جەھەتتە ئەزالارغا مەسئۇلاتنى ئاشۇرۇپ، ئىقتىسادقا رىئايە قىلىش، كوللېكتىپنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئەھمىيەت بېرىشكە سەل قارىدى. شۇڭا ئالىي يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى ئاسراش تەربىيىسى بېرىشكە سەل قارىدى. چېچىپ ئىسراپ قىلىش ۋە ئاشلىقنى ئىسراپ قىلىش ھادىسىلەرنى ئومۇميۈزلۈك ساقلاندى. 1956-يىلى ناھىيە بويىچە 45 ئالىي كۆكەرتىپ قويۇش قاتارلىق ھادىسىلەر ئومۇميۈزلۈك ساقلاندى. 519.5 مىڭ 734 كىلوگرام كۆممقوناق زىيانغا ئۇچرىدى؛ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپىدا 31 كوپېراتىپتا 47 مىڭ 827 كىلوگرام 29 كوپېراتىپتا 3600 كىلوگرام بۇغداي زىيانغا ئۇچرىدى؛

پاختا زىيانغا ئۇچرىدى؛ ئوچ كوپىراتسىپتا 4695 كىلوگرام زىغىر كۆكىرىپ قالدى؛ 17 كوپىراتىپ-تا 2720 كىلوگرام شال، 122 مىك 800 باغ بىدە ۋە كۆمىقوناق شېخى زىيانغا ئۇچرىدى، بۇنى خەلق پۇلىسىغا سۇندۇرغاندا (ھەربىر كىلوگرامى ئون فۇڭدىن ھېسابلاندى) كۆرۈلگەن زە-يان 67 مىك 400 يۈەندىن ئاشتى. قالدۇرۇق چارۋا سىياسىتى چوڭقۇر تەشۋىق قىلىنمىغاچقا، ئەزالارنىڭ چارۋىلارنى كۆپلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىش ئەھۋالى كېلىپ چىقىپ، چارۋىچىلىقتا مەھسۇلات كەملىدى.

2) 2-نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى

كوللېكتىپ ئىگىلىكنى مۇستەھكەملەش. 1957-يىلدىن 1958-يىلى 2-ئايغىچە ناھىيىلىك پارت-كوم بىلەن ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى ناھىيىدىكى ھەر مىللەت دېھقان-چارۋىچىلارغا رەھبەرلىك قىلىپ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيىلەشتۈرۈشنى ئومۇميۈزلۈك ئىشقا ئاشۇردى، يېزىلارنىڭ سوتسىيا-لىستىك كوللېكتىپ ئىگىلىكىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، سوتسىيالىستىك تەربىيىنى قانات يايدۇرۇش بىلەن بىللە، 263 دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپىنى تەرتىپكە سالدى، بۇنىڭ ئىچىدە 27 ئالىي يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىدا « ئۈچنى ھۆددىگە بېرىش » (ئىشنى ھۆددىگە بېرىش، مەھسۇلاتنى ھۆددىگە بېرىش، تەننەرخنىنى ھۆددىگە بې-رىش) يولغا قويۇلدى؛ 95 كوپىراتىپتا ئىككىنى ھۆددىگە بېرىش، 124 كوپىراتىپتا بىرنى ھۆددىگە بېرىشى يولغا قويۇلدى.

كوپىراتىپنى تەرتىپكە سېلىش ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشقا رەھبەرلىك قىلىشتا، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى ئورگىنىدا ئادەتتىكى چاغلاردا بىر نەپەر ئاساسلىق رەھبىرىي كادىر ئىدارىدە قېلىپ پۈتۈن ناھىيىنىڭ خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلغاندىن سىرت، قالغان رەھبىرىي كادىرلار 92 نەپەر ئوتتۇرا قاتلام كادىرنى باشلاپ، دائىرىلەر بويىچە ھۆددىگە ئېلىپ دېھقانچىلىق، چارۋىچە-لىق رايونلىرىغا ئۇزاق ۋاقىت چوڭقۇر چۆكۈپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى كونكرېت تەكشۈردى ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلدى. دېھقانچىلىق ئالدىراش پەسلىدە ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىن 470 ئادەم (قېتىم)دىن ئارتۇق كادىر ئاجرىتىپ كوپىراتىپلارغا تۇرغۇزۇپ، كوپىرا-تىپ، ئەترەتلەرنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى تۇتۇشىغا يارىدەملەشتۈردى.

ئىقتىساد، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. 1957-يىلدىن 1958-يىلغىچە مالىيە، پۇل مۇئامىلە قاتارلىق بوللار ئارقىلىق ناھىيە بويىچە يېزىلارغا 5 مىليون 941 مىڭ يۈەن يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيە-لەشتۈرۈش فوندى ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش قەرز پۇلى تارقىتىلىپ، 50 مىڭ مو بوز يەر ئېچىلدى؛ ئىلىش ــ پارچە تاش، بەشتۆگەمەن ئۆستىگى، ياشلار ئۆستىگى قاتارلىق ئۈچ چوڭ ۋە ئوتتۇرا تىپتىكى سۇ باشلاش، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشى پۈتتۈرۈلدى. يېڭىدىن 6804 چوڭ-كىچىك ئېرىق-ئۆستەڭ چېپىلدى ياكى ئۆزگەرتىپ چېپىلدى. 1117 بۇلاقنىڭ لېيى تارتىلدى. ئوچ كارىز چېپىلدى. 123 توما ياسالدى، 122 مىڭ 900 مو ئېتىز-ئېرىق سۇغە-رىش كۆلىمى كۆپەيتىلدى. ياشلار ئۆستىگى (ھازىرقى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى تەۋەسىدە) چېپىلدى، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 11 كىلومېتر، ئېغىزىنىڭ كەڭلىكى 10 ــ 12 مېتر، تېگىنىڭ كەڭلىكى 5 ــ 8 مېتر، چوڭقۇرلۇقى 1.8 مېتر بولۇپ، قېزىلغان توپا 110 مىڭ كۇب مېتر، ئومۇ-مىي سەرپ قىلىنغان خالىسانە ئەمگەك 48 مىڭ 900 ئىش كۈنى (بۇنىڭ ئىچىدە ئىدارىلەردىكى كادىرلار، ئوقۇغۇچىلارنىڭ خالىسانە ئەمگىكى 17 پىرسەنتنى ئىگىلىدى). دېھقانلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى 11 قاراشلىق قىسقا مۇددەتلىك تېخنىكا كۇرسى ئېچىلىپ، يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى-

نى ئىشلىتىش، رېمونت قىلىش، زىرائەت ئۆستۈرۈش، ئۆسۈملۈك ئاسراش، مالىيە باشقۇرۇش قاتارلىق كەسىپلەر بويىچە 1977 دېھقان تېرىقچىلىق تېخنىكا تايانچىسى ۋە تېرىقچىلىق ماھىرلىرى تەربىيىلەندى. 34 مىڭ 600 مو ئېكىز كۆممىقونىقى، شال قاتارلىق ئاشلىق زىرائىتى تېرىلدى. 128 مىڭ 600 مو يەرگە « ئوكرائىن — 0246 » كۆزگى بۇغدىيى، « ئېف » كېۋەز سورتى، « جىن خۇاگخو » كۆممىقونىقى قاتارلىق سۈپەتلىك زىرائەت ئۇرۇقلىرى كىرگۈزۈلۈپ ۋە كېڭەيتىلىپ تېرىلدى.

1957 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا 106 مىڭ 200 يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، يېڭىدىن بىر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ، 15 باشلانغۇچ مەكتەپ سېلىندى. مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار 15 مىڭ 896 گە يەتتى. 3900 ئادەم ساۋاتلىق قىلىندى. يېڭىدىن ئىككى ئاممىۋى كۇتۇپخانا، ئون يېزا مەدەنىيەت ئۆيى، كۇلۇب سېلىندى.

3) 3 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى

خەلق گۇڭشىلاشتۇرۇش ھەربكىتى. 1958 - يىلى 3 - ئايدىن 1961 - يىلى 6 - ئايغىچە بۇ نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى ناھىيىلىك پارتكومغا ماسلىشىپ، ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ئون خەلق گۇڭشېسى قۇرۇپ ناھىيە بويىچە خەلق گۇڭشىلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇردى. يېزا خەلق گۇڭشىلىرىدا جەمئىي 914 ئاممىۋى ئاشخانا قۇرۇلدى. 1960 - يىلى ناھىيە بويىچە ئىستىل تۇزىتىش ھەربكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، خەلق گۇڭشىلاشتۇرۇش ھەربكىتى داۋامىدا يۇز بەرگەن « بىرنەچىدىن تەگشەش، ئىككىنچىدىن يۆتكەش » ۋە « ئومۇمىنىڭ قىلۇبتىش شامىلى » تۇزىتىلىپ، گۇڭشې، كوللېكتىپ ۋە ئەزالارغا تۆلەپ قايتۇرۇش ئېلىپ بېرىلدى. ناھىيە بويىچە 129 مىڭ 300 يۈەن نەق پۇل، چارۋا، يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى باھاغا سۈندۇرۇلغان 23 مىڭ 400 يۈەن نەق پۇل، تۆت تراكتور تۆلەپ قايتۇرۇلدى. ئىشلەپچىقىرىش كېچىك ئەتراپلىرىنى ئاساس قىلغان ئۇچ دەرىجىلىك مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋە مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئورنىتىلدى ھەم تەدرىجىي مۇكەممەللەشتۈرۈلدى.

ئۇقتىساد - مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشتا « دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىش، ئاشلىقنى تۇتقا قىلىش » ۋە « تېرىلغۇ كۆلىمىنى كېڭەيتىش بىلەن بىرلىك مەھسۇلاتنى ئۆستۈرۈشنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش » فاكتېنىدا چىڭ تۇرۇلۇپ، خەلق گۇڭشېسىنىڭ كۇچىگە تايىنىپ يېزا ئىگىلىكىنىڭ « سەككىز سۆزلۈك ئاساسىي قانۇن » ى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى، دېھقانچىلىق ماشىنا - سايمانلىرىنى ئىسلاھ قىلىش، بوز يەر ئېچىپ ئېتىز بەرپا قىلىش، ئوغۇت توپلاش، زىرائەت تەرەدىكى كېسەللىك، ھاشاراتلار زىيىنىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى تىزگىنلەش قاتارلىق بىر قاتار ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئىشلەپچىقىرىش بىرلىكتە يۈكسەلدۇرۇلدى. ئۇچ يىلدا 410 مىڭ مو بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈلۇپ، ئاشلىق، چارۋا مەھسۇلاتى كۆرۈنەرلىك ئاشۇرۇلدى. پۈتكەن سۇغىرىش سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇش مىقدارى 3 مىليون 600 مىڭ كۇب مېتردىن ئارتۇقراقتا يەتتى. 1429 سۇ باشلاش ئۆستىگى، توما، 77 زەي ئېقىتىش ئۆستىگى پۈتتۈرۈلدى. 9988 مېتر چوڭ - كىچىك ئۆستەڭ رېمونت قىلىنىپ، 86 مىڭ 800 مو سۇغىرىش كۆلىمى ياخشىلاندى. 14 مىڭ قۇتا پىلە بېقىلىپ، 58 مىڭ 500 كىلوگرام پىلە غوزىسى ئېلىندى. 1958 - يىلدىن 1961 - يىلغىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش، پولات تاۋلاش قاتارلىق ئالتە زاۋۇت قۇرۇلدى. يېڭىدىن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش، پولات تاۋلاش قاتارلىق ئالتە زاۋۇت قۇرۇلدى. گۇڭشىلار باشقۇرىدىغان سانائەت كارخانىسى 48 گە يەتتى، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 18 مىليون 532 مىڭ 700 يۈەنگە يەتتى. 1960 - يىلى پۈتۈن ناھىيىدىكى 3000 كادىر، ئىشچى - خىزمەتچى ۋە شەھەر ئاھالىسى قوزغىتىلىپ، ئاقسۇ بازىرىدىن كان رايونىغا بارىدىغان 71 كىلومېتر (ئومۇمىي يول ئۇزۇنلۇقى 96 كىلومېتر) يەرلىك تۆمۈر يولىنىڭ ئۆلى ياسالدى. 1960 - يىلى

يېڭىدىن توققۇز ئوتتۇرا مەكتەپ، سەككىز يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلۇپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار 3910 غا يەتتى (بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىسى 617)، 44 ئىشتىن سىرتقى ساۋات چىقىرىش مەكتىپى (سىنىپى) قۇرۇلۇپ، 12 مىڭ 400 دېھقان، چارۋىچى ساۋات چىقىرىشقا قاتناشتى، شەھەر-يېزىلاردىكى داۋالاش، سەھىيە خىزمىتىدە جىنسىي كەسەللىكلەر، چېچەك، بوۋاقلارنىڭ قاتما كېسىلى (تېتانوس)، باش تەمرەتكىسى قاتارلىق كېسەللەرنىڭ يۈز بېرىشى ئاساسىي جەھەتتىن تىزگىنلەندى.

خەلق تۇرمۇشى. 1958-يىلدىن 1960-يىلغىچە ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرلىي كادىرلار ئىشلەپچىقىرىشقا ۋە ئاشلىقنىڭ پاراق ئېلىش، ئاشلىق سېتىۋېلىش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىشتا ئېغىر شەكىلۋازلىق ۋە ئۇدىيە جەھەتتە ھەددىدىن ئارتۇق قىزىپ كېتىش، شۆھرەتپەرەسلىك قىلىش، خاتالىقىنى يوشۇرۇش، قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش، مۇبالىغىچىلىك قىلىش قاتارلىق خاتالىقلارنى سادىر قىلغانلىقتىن، ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمى ئەمەلىيلەشمەسلىك، « ئاز تېرىپ، كۆپ مەلۇم قىلىش » ، « مەھسۇلاتنى ھەددىدىن يۇقىرى مۆلچەرلەش » ، « ئاشلىقنى ئۆلچەمدىن ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش » ، كۈندىلىك ئاشلىقنى ئۆزۈپ قويۇش قاتارلىق ئېغىر مەسىلەر كېلىپ چىقتى. نەتىجىدە بىر قىسىم ئەزالار ئىششق كېسىلىگە گىرىپتار بولدى ياكى باشقا يۇرتلارغا كېتىپ، تېرىكچىلىك قىلدى. 1960-يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىدىكى ئاساسلىق رەھبەرلەر خەلق تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىپ، ئەمگەك بىلەن ئارام ئېلىشنى بىرلەشتۇرۇشنى تەكىتلىدى، ئايالار ۋە بالىلارغا ئېتىبار بەردى. ئەزالارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۆلچىمىدە « تۆۋەن ئۆلچەم بەلگىلەپ، سەي-كۆكتاتنى ۋە يېيىشكە بولىدىغان نەرسىلەرنى قوشۇمچە قىلىش » ئىجرا قىلىنىپ، ئەزالار قوشۇمچە يېمەكلىك توپلاشقا كەڭ تۈردە قوزغىتىلدى. 1961-يىلى 3-ئايدا ستاتىستىكا قىلىنىشچە ناھىيە بويىچە قوشۇمچە يېمەكلىك يىغىشقا قاتناشقان ئامما 5526 گە، يىغىلغان ھەرخىل قوشۇمچە يېمەكلىك 1 مىليون 531 مىڭ 300 كىلوگرامغا يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇۋلانغان ھەرخىل ياۋايى ھايۋان 14 مىڭ 400 بولۇپ، ئۇنى 20 مىڭ 800 كىلوگرام گۆشكە سۇندۇرۇشقا بولىدۇ.

4) 4-ئۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى

1961-يىلدىن 1963-يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، مەركەزنىڭ يېزا خەلق گۈرۈھلىرىغا دائىر 60 مادداسىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈردى، ئاساسىي ھېسابات بىرلىكىنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرەتلىرىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشتا ئۆزى ئۆزىگە خوجا بولۇش ھوقۇقىنى كېڭەيتتى. ھەر دەرىجىلىك رەھبىرلىي كادىرلار ئاساسىي قاتلامغا چوڭقۇر چۆكۈپ، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلدى، ئەمگەككە قاتناشتى، تەجرىبە ئېتىزى تېرىدى، مۇبالىغىچىلىك ۋە قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش ئىستىلىنى تۈگەتتى. ھەرقايسى ساھە، ھەرقايسى كەسىپلەر « يېزا ئىگىلىك بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش، ئاشلىق بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش » قا يارىدەم بېرىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە شەھەر ئاھالىسىنى قىسقارتىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1-سېپىنى تولۇقلىدى. 1962-ۋە 1963-يىللىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش 1-سېپىگە 3723 ئاھالە ۋە ئەمگەك كۈچى ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قىسقارتىلغان ئىشچى-خىزمەتچى 742، شەھەر ئاھالىسى 3360، ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئاققۇن 623.

ئىقتىساد-مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. 1961-يىلدىن 1963-يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىدىكى رەھبىرلىي كادىرلار دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشتا مەھسۇلات كەملەشتەك ساۋاقلارنى

قۇبۇل قىلىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ سېلىنمىسىنى كۆپەيتىپ، 225 مىڭ 300 يۈەن ھەر-خىل يېزا ئىگىلىك قەرز پۇلى تارقاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇزاق مۇددەتلىك ئۆسۈمسىز قەرز پۇل 61 مىڭ يۈەن؛ قىسقا مۇددەتلىك ئۆسۈمسىز قەرز پۇل 59 مىڭ 300 يۈەن؛ ئوزۇقلۇق ئاشلىق قەرز پۇلى 13 مىڭ يۈەن؛ ھەقسىز سېلىنغان مەبلەغ 92 مىڭ يۈەن. تېرىلغۇ كۆلىمى كېڭەيتىلىپ، بىر-لىك مەھسۇلات ئۆستۈرۈلدى. ئېتىز-ئېرىق پەرۋىشى كۈچەيتىلىپ، زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ ئالدى ئېلىندى.

1963-يىلى 1961-يىلدىكى پىلاندىن ئاشلىق مەھسۇلاتى %10.6، پاختا %96.3، ياغلىقدان % 138 ۋە چارۋىچىلىق مەھسۇلاتى %140.7 ئاشۇرۇلدى. سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىدا ئېلىش قۇرۇلۇشى ۋە ئاخىيار كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش، سۇ باشلاش توسما قۇرۇلۇشى قاتارلىق 26 تۈر پۈتۈن-رۇلدى. 6 مىليون 85 مىڭ كۇب مېتر توپا، تاش قېزىلدى، سەرپ قىلىنغان ئىش كۈنى 1 مىليون 150 مىڭ، ھارۋا 142 مىڭ 100 دانە (كۈن). 1963-يىلى يېڭىدىن 28 سۇغىرىش ئۆستە-كى، 57 زەي ئېقىتىش ئۆستىكى، قېزىلدى، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئوزۇنلۇقى 2 مىليون 830 مىڭ مېتر، 63 مىڭ 800 مو شورلۇق يەر ياخشىلاندى.

ئورمانچىلىقتا شاپتۇل، ياڭاق، ئۈجمە ئاساس قىلىنىپ، ناھىيە بويىچە 561.4 مو تۇتاش يا-ڭاقلىق، 422.6 مو تۇتاش ئۈجمىلىك بەرپا قىلىندى. 1962-يىلدىن 1963-يىلغىچە ناھىيىلىك دا-ۋالاش، سەھىيە سىستېمىسى 168 ئادەم (قېتىم) قاتناشقان، 58 يېزا سەييارە داۋالاش ئەترىتى (گۇرۇپپا) تەشكىللەپ يېزىلاردا ئاممىنىڭ كېسىلىنى داۋالىدى.

خەلق تۇرمۇشى. 1961-يىلدىن 1963-يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى « بىر قولدا ئىشلەپچىقىرىشنى، بىر قولدا تۇرمۇشنى تۇتۇپ» شەھەر، يېزىلاردا 39 مىڭ 200 يۈەن ئىجتىما-ئىي قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ، ئاپەتكە ئۇچرىغان رايوندىكى ئاپەتكە ئۇچرىغان. « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان » قېينىچىلىقى بار 1884 ئائىلىلىك 4575 نەپەر ئاز سانلىق مىللەت ئام-مىسىنى قۇتقۇزدى؛ ئاشلىق، سودا ۋە تەمىنات-سودا قاتارلىق ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقلار يېزىلاردا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ گۇڭشې ئەزالىرىغا 223 مىڭ 100 كىلوگرام ئوزۇقلۇق ئاشلىقنى قايتۇرۇپ سېتىپ بەردى. 124 مىڭ 300 مېتر پاختا رەخت، چىبەرقۇت، تاۋار-دۇردۇن قاتارلىق ئىلمە توقۇلما بۇيۇملارنى 280 تونىنا كۇبا شېكىرىنى، 6011 قۇر (جۇپ) كېيىم-كېچەك، ئاياغنى، 161 پاختىلىق يوتقانلىنى بىلەتسىز ياكى مۇكاپاتلاپ سېتىپ بەردى.

5) 5-نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى

سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى. 1964-يىلى 11-ئايدىن 1965-يىلى 6-ئايغىچە ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى نۇرغۇن كادىر ئاجرىتىپ يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مەزكۇر ناھىيىگە ئورۇنلاشتۇرغان سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى ئۆمىكىگە ماسلاشتى. ناھىيە بويىچە شەھەر-يېزىلاردىكى ئالتە گۇڭشې، 122 چوڭ ئەترەت، 526 ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەترىتىدە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. 1965-يىلى ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار ۋە رەھبىرىي كادىرلار ئىستېلىنى ئۆزگەرتىپ، رەھبىرىي كادىرلار ئىشخانىدىن چىقىپ، ئاساسىي قاتلامغا بېرىپ، ئەمگەككە قاتناشتى، تەجرىبە ئېتىزى، ئۇلگە ئېتىزى تېرىدى. قاراتال گۇڭشىدىكى كادىرلار كېۋەز ئۇلگە ئېتىزى تېرىپ، ساپ پاختا مەھسۇلات مىقدارىنى 100 جىڭدىن ئاشۇردى. ئېگەرچى گۇڭشې 1-چوڭ ئەترىتىدە كادىرلار 470 مو شال ئۇلگە ئېتىزى تېرىپ، ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتىنى 300 كىلوگرامغا يەتكۈزدى،

ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى كادىرلار 21 مو شال تەجرىبە ئېتىزى (ئۆزلەشتۈرۈلگەن بوز يەر) تېرىپ، ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتىنى 390 كىلوگرامغا يەتكۈزدى.

ئىقتىساد-مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. 1964-يىلدىن 1965-يىلغىچە ناھىيە بويىچە يېزىلاردا پىلاستىلاش ئىشلىرى بېرىلىپ، 155 مىڭ 300 مو كۆلەمدىكى 714 سالا ئېتىزى بەرپا قىلىندى. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 440 كىلومېتر كېلىدىغان 814 توت دەرىجىلىك ئۆستەڭ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 249 كىلومېتر كېلىدىغان 161 يول ياسالدى، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 695 كىلومېتر كېلىدىغان 574 ئورمان بەلبېغى ئىشلىنىپ، 1 مىليون 260 مىڭ تۈپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكىلدى. 15 مەھەللە قۇرۇلۇپ، 220 ئائىلە يېڭى ئۆيگە كۆچۈپ كىردى. سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىغا 700 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ (يەرلىك مالىيە سالغان مەبلەغ 530 مىڭ يۈەن)، كۆكباش ئۆستەڭگى ۋە يېڭى ئۆستەڭ تەڭنىڭ پۈختا ئىككى سۇ تومىسى پۈتكۈزۈلۈپ، قاراتال ۋە بەشتۆگمەن گۇڭشىلىرىنىڭ ئېتىز-ئېرىق تەڭنىڭ پۈختا ئىككى سۇ تومىسى پۈتكۈزۈلۈپ، قاراتال ۋە بەشتۆگمەن گۇڭشىلىرىنىڭ ئېتىز-ئېرىق سۇغىرىشتىكى سۇ قېينىچىلىقى ھەل قىلىندى. 1965-يىلى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى 85 كادىر، تېخنىك خادىمنى تەشكىللەپ، مېچۈەن، كۆچا، ئاۋات ناھىيىلىرىگە شال مايىسسىنى تىكىش، تۈپلەپ تېرىش ۋە يەر پىلانلاش قاتارلىق ئىلغار تېخنىكىلارنى ئۆگىنىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. تېرىلغۇ كۆلىمىنى كېڭەيتىش، بىرلىك مەھسۇلات مىقدارىنى ئۆستۈرۈش، ئىلغار يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ئاشلىق، پاختا، ياغلىقدان زىرائەتلەرنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتىنى ئاشۇردى. شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى جەھەتتە شەھەر رايونىدىكى يوللار ئۆزگەرتىلىپ، شېغىل ياتقۇزۇلدى. ئېرىق-ئۆستەڭلەر رېمونت قىلىندى. كوچا، يول بويلىرىغا 98 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى. 1965-يىلى ناھىيە بويىچە يېڭىدىن 49 تېرىقچىلىق قەلەمپۇ ئوقۇش باشلانغۇچ مەكتىپى، ئۈچ تېرىقچىلىق قىلىپ ئوقۇش ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى. مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار 1507 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىقچىلىق قىلىپ ئوقۇش ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىسى 185، ئوقۇشقا كىرگەن ياش-ئۆسمۈرلەر ئىچىدىكى كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ پەرزەنتى 1057. داۋالاش-سەھىيە خىزمىتىدە ھەقسىز داۋالانغان كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار 1160 ئادەم (قېتىم)غا يەتتى. 126 مىڭ 700 ئادەم (قېتىم) قەزىل، چېچەك قاتارلىقلارنىڭ ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى.

3. ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتى

1965-يىلى 12-ئايدا ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-يىغىندا سايلام ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ۋەزىپىگە تەيىنلىنىپ يېرىم يىل ئۆتمەيلا، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ھەرىكىتى ئاقسۇنىڭ شەھەر-يېزىلىرىغا تەسىر كۆرسەتتى. 1967-يىلىنىڭ بېشىدا ھاكىم قاتارلىق رەھبىرىي كادىرلار ھەرىكەتنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى. ھۆكۈمەتنىڭ تۈزۈلۈش خىزمەتلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1966-يىلىدىن 1982-يىلى 5-ئايغىچە پۈتۈن ناھىيىنىڭ كۇندىلىك ئىشلەپچىقىرىش خىزمەتلىرىنى ئاۋۋال جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى باشقۇردى، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ پۈتۈن ناھىيىنىڭ مەمۇرىي خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولدى.

1978-يىلدىن 1982-يىلى 6-ئايغىچە ناھىيە بويىچە 29 ئەكسىلئىنقىلابىي ئەنزە، ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەر ئاقلاندى. 1976-يىلدىن 1982-يىلغىچە ئۇزاق ۋاقىت قانۇنغا رىئايە قىلماسلىق، ئۆز ئەمگىكىگە تايىنىپ ھايات كەچۈرگەن 895 پومېشچىك، باي دېھقانىنىڭ تەركىبى ئۆزگەرتىپ بېكىتىلدى.

1979-يىلدىن باشلاپ يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى. 1980-يىلى ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يۈرگۈزۈلۈپ، يېزىلارغا قارىتىلغان ئىقتىسادىي سىياسەت كەڭ قويۇپ بېرىلدى، ئەزالارنىڭ قالدۇرۇق ئىرى، يەم-خەشەك يېرىنىڭ كۆلىمى كېڭەيتىلىپ، ئەزالارنىڭ قالدۇرۇق چارۋا ۋە ئائىلە قوشۇمچە كەسپىگە قويۇلغان چەكلىمە بىكار قىلىندى. سانائەت ئىشلەپچىقىرىشدا 1981-يىلدىن باشلاپ مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھەق ھېسابلاش يولغا قويۇلۇپ، باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى تەكشىلدى. يې-زا-بازار كارخانىلىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، شۇ يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 5 مىليون 292 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈلدى.

1966-يىلدىن 1981-يىلغىچە دۆلەت ئېتىز-ئېرىق سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىغا جەمئىي 6 مىل-يون 660 مىڭ يۈەن مەغلەغ سالدى. بۇنىڭ ئىچىدە 1976-يىلدىن 1978-يىلغىچە سالغىنى 5 مىليون 450 مىڭ يۈەن؛ 1979-يىلدىن 1981-يىلغىچە سالغىنى 1 مىليون 140 مىڭ يۈەن. 1980-يىلى نامراتلارنى يۆلەش خىراجىتى ئۈچۈن 70 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. 26.5 كىلومېتر كېلىدىغان توپلۇق-قۇمباش بىرلەشمە باش زەي چىقىرىش غول ئۆستىگى پۈتۈرۈلۈپ، ئىككى گۈدۈش توقۇز چوڭ ئەترەتنىكى 85 مىڭ 500 مو يەرنىڭ سۇ مەسلىسى ھەل قىلىندى. چوڭ-كىچىك 1880 سۇ باشلاش ئۆستىگى، 231 زەي چىقىرىش ئۆستىگى، 50 توما يېگىدىن قېزىلدى ۋە رېمونت قىلىندى. ناھىيە بويىچە 31 چوڭ ئەترەت، 122 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ئېتىز-ئېرىقنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش ئاساسىي جەھەتتىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. 1981-يىلى يېزا ئىگىلىكىنى تۆت چوڭ كۆرسەتكۈچ بويىچە مەھسۇلات ئومۇمىيۈزلۈك ئېشىپ، ئاشلىق مەھسۇلات مىقدارى 100 مىليون جىڭ-لىق چوڭ ئۆتكەلدىن ئۆتتى. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ئاشلىق 476.5 كىلوگرامغا، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 101 يۈەنگە يەتتى. 1979-يىلدىن 1981-يىلغىچە 622 پەن تەقسىمات تۈرى كىرگۈزۈلدى ۋە كېڭەيتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك تۈرى 60 پىرسەنتتىن يۇقىرىنى ئىگىلىدى. 1981-يىلى ناھىيە بويىچە 190 پاتقاق گاز كۆلچىكى ياسالدى، بۇنىڭ ئومۇمىي سىغىمى 1744 كۇب مېتر بولۇپ، پاتقاق گازىدىن پايدىلىنىپ چىراغ يانىدۇرغان ئائىلە 190 غا يەتتى. يېگىدىنكى تۆت ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى. خەنزۇ ئاھالىلەرنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى ۋە تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى روشەن تۆۋەنلەپ، ئاپتونوم رايون بەلگىلىگەن تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتىدىن ‰ 10دىن تۆۋەن بولدى.

4. شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى

1) شەھەر رەسمىي قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى مەزگىل

1983-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيىسى گۈۋەيۈەننىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق تەدرىجىي ناھىيە دەرىجىلىك شەھەرگە ئۆتتى. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىنى ئۆزگەرتىپ شەھەر تەسىس قىلىشنىڭ ئورۇنلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ناھىيە بويىچە تۆت يېزا دەرىجىلىك مەھەللە ئىش باشقارمىسىنىڭ ۋە ئالتە يېزىنىڭ ھۆكۈمەت بىلەن گۈدۈشىنى ئايرىم تەسىس قىلىش خىزمىتى-نى، ئالتە يېزىلىق ھۆكۈمەتنى ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلىش، يېگىدىن بىر يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇ-رۇش خىزمىتىنى ئورۇندىدى.

ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى. 1983-يىلدىن 1984-يىلغىچە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ناھىيە بو-يىچە شەھەر، يېزىلاردا ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى يولغا قويدى. يېزىلاردا دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى قاتارلىق كەسىپلەر بويىچە

مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ، ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، يەرنى ھۆددىگە بېرىش ۋاقتى ئۇزارتىلدى، دېھقانلارنىڭ ئولتۇراق جاي يېرى كېڭەيتىلدى، يېزىلارنىڭ كەسپىي قۇرۇلمىسى دەسلەپكى قەدەمدە تەڭشىلىپ، يېزىلاردىكى ھەرخىل كەسپىي ئائىلىلەر ۋە يېزا-بازار كارخانىلىرى راۋاجلاندۇرۇلدى. 1984-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە ھەرخىل كەسپىي ئائىلە، نۆۋەتلىق ئائىلە 3000 دىن ئېشىپ، يېزا ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 13.9 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

ناھىيە ھۆكۈمەت كارخانىلاردا زاۋۇت باشلىقى (جىڭلى) مەسئۇل بولۇش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا ھۆددىگە بېرىش مەركەز قىلىنغان مەسئۇلىيەت بىلەن ھوقۇق ئۇزۇنارا بىرلەشتۈرۈلگەن ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۈزۈمى تۈرغۇزۇلدى، ئىشلەپچىقىرىش، مالىيە، خام ئەشيا بىلەن تەمىنلەش، سېتىش، كادىرلار ئىشى، مۇكاپاتلاش ۋە جازالاش قاتارلىق ئالتە تۈرلۈك ھوقۇق تۈۋەنگە چۈشۈرۈلۈپ، كارخانىلارنىڭ رايون، كەسىپ ئاتلاپ توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا يول قويۇلدى. شەھەر سودىسىنىڭ يېزىلارغىچە بېرىشىغا، تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ ۋە دېھقانلارنىڭ كوللېكتىپ، يەككە ھالدا شەھەرگە كىرىپ، ماگىزىن ئېچىپ نۆۋەتا تەسىس قىلىشغا، مۇلازىمەت كەسپى قاتارلىق 3-كەسپىنى يولغا قويۇشقا ئىلھام بېرىلدى. ھۆكۈمەت ئىككى تەكشۈرۈش ئۆمىكىنى ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە ئەۋەتىپ، ھەمكارلىشىش تۈرى ئۇستىدە ئىزدىنىپ، مەبلەغ، تېخنىكا، ئىقتىساس ئىگىلىرىنى كىرگۈزدى.

ئىقتىساد-مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. 1983-يىلدىن 1984-يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق سېلىنمىسىنى كۆپەيتتى. ئىككى يىلدا يېڭىدىن 3550 مېتر كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش دامبىسى ياسالدى، كۆلىمى 165 مىك 700 مو كېلىدىغان سالا ئېتىز يۇرۇشلەشتۈرۈلۈپ، 910 سۇ باشلاش، سۇغىرىش ئېرىقى، سۈزگۈچ ۋە توما ياسىلىپ، سۇ پىلانلىق ئىشلىتىلىدىغان بولدى، سۇ ھەققىنى كۇب بويىچە ھېسابلاپ يىغىش ئۇسۇلى قوللىنىپ، يەر سۇغىرىشقا باشلىنىدىغان سۇ 171 مىك 800 كۇب مېترغا يەتكۈزۈلدى. سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلىدىغان زىرائەت تۈرى كېڭەيتىلىپ، 30 مىك 400 مو كېۋەز سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلدى. 24 مىك مو يەرنىڭ ئوتى خىمىيۋى ئۇسۇلدا يوقىتىلدى. ئاشلىق، كېۋەزنى ئومۇميۈزلۈك سۈپەتلىك ئۇرۇقلاشتۇرۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. يىللىق ماشىنىلاشقان مەشغۇلات مقدارى 1 مىليون 520 مىك ئۆلچەملىك موغا يەتتى.

سانائەت ۋە يېزا-بازار كارخانىلىرىدا مەھسۇلاتنىڭ مقدارى ۋە سۈپىتى ئۆستۈرۈلۈپ، تۈرى كۆپەيتىلدى. ئوبوروت ھالقىلرى ئازايتىلىپ، مەبلەغنىڭ ئايلىنىشى تېزلىتىلدى. 1984-يىلى ناھىيە بويىچە سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 11 مىليون 425 مىك 600 يۈەنگە يېتىپ، 1983-يىلدىكىدىن 17.43% ئاشتى. يېزا-بازار كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 10 مىليون 500 مىك يۈەنگە يېتىپ، 1983-يىلدىكىدىن 19.84% ئاشتى. سانائەت مەھسۇلات قىممىتى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 22.1 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

ماتارىپ 1983-يىلدىن ئىلگىرىكى ئادەتتىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر ماتارىپى شەكلىدىن ئوقۇش يېشىدىن ئىلگىرىكى ماتارىپ، چوڭلار ماتارىپى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ماتارىپى قاتارلىق كۆپ قاتلام، كۆپ شەكىل ئومۇملاشتۇرۇلغان قۇرۇلمىغا تەرەققىي قىلدى. يېزىلاردا بەش يىلىق تۈزۈمدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ماتارىپى تېخىمۇ ئومۇملاشتۇرۇلدى. ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 88% گە يەتتى.

يەن-تېخنىكا ئىشلىرىدا ئىككى يىلدا ناھىيە بويىچە 67 يەن-تېخنىكا نەتىجىسى ئورۇندالدى.

بۇنىڭ ئىچىدە گەچ تالالىق تاختاي ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى مەملىكەتلىك پەن-تېخنىكا يەرمەن-كىسىدە ئالاھىدە ئابرويغا ئېرىشتى. پىلانلىق تۇغۇت يولغا قويۇلۇپ، نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى تىزگىنلەن-دى. خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى 4.8%، پىلانلىق تۇغۇش نىسبىتى 70%، تۇغۇت چەكلەش نىسبىتى 75.1%، يالغۇز پەرزەنت كۆرۈش نىسبىتى 94.5% بولدى. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىككى يىلدا 1305 ئادەمنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى، بۇنىڭ ئىچىدە 1983-يىلى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرغىنى 708. 199 ئائىلىلىك زىيالىينىڭ 473 نوپۇسى شەھەر نوپۇسىغا ئېلىپ بېرىلدى. ئىككى ئارىلىقتا تۇرۇۋاتقان 71 جۇپ ئەر-خوتۇن بىر يەرگە يۆتكەپ قويۇلدى.

شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى. 1984-يىلى خەلق ھۆكۈمىتى ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ جەنۇبىي، شىمالىي چوڭ كوچىسى، قىزىل بايراق يولى (ھازىرقى دېھقان كۆتۈش يولى) دىن ئىبارەت ئىككى يولنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش ۋە يېڭىدىن قۇرۇشنى ئورۇندىدى، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 5.3 كىلومېتر، 8.2 كىلومېتر يول كېڭەيتىلدى. كوچا مەركىزىگە ئىككى گۈللۈك ياسالدى. 8.6 كىلومېتر سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىۋېتىش ئاساسىي غول تۇرۇبىسى كۆمۈلدى، بۇنىڭ ئىچىدە سۇ باشلاش، سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 6.1 كىلومېتر، كوچا بويىغا 680 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى.

مەنزىرە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. 1983-يىلدىن باشلاپ خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيە بازىرىدا « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش » ، « بەش بولۇش، تۆت گۈزەل » ، پاسكىنىلىق، قالايمىقانچىلىق، ناچار كەيپىيات قاتارلىقلارنى تۈزەشتىن ئىبارەت مەنزىرە مەدەنىيەت بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

2) تۆنجى نۆۋەتلىك شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى

ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى. 1984-يىلدىن 1986-يىلغىچە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى « شەھەر بىلەن يېزىنى بىر گەۋدىلەشتۈرۈش » تە چىڭ تۇرۇپ، يېزىلاردا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ، ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈردى. يېزىلارنىڭ كەسپىي قۇرۇلمىسىنى داۋاملىق تەڭشەپ، دېھقانچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، سانائەتتىن ئىبارەت ئۈچ كەسىپنى ماس ھالدا راۋاجلاندۇردى. شۇنىڭ بىلەن شەھەردە كارخانىلارنىڭ ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقى كېڭەيتىلدى. مەمۇرىي ئاپپاراتلار قىسقارتىلىپ، ھوقۇق تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى، شەھەر ئىچى ۋە سىرتىدىكى توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىش قانات يايدۇرۇلۇپ، زاۋۇت باشلىقى (جىڭلى) لار مەسئۇل بولۇش تۈزۈمى، سانائەت كارخانىلىرىدىن شەھەر قۇرۇلۇشى، قاتناش-تىرانسپورت ۋە مالىيە، سودا كەسپى قاتارلىق سىستېمىلارغا تەدرىجىي كېڭەيتىلدى.

« ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى ھەرگىز بوشاشتۇرماسلىق » بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېزىلارنىڭ كەسپىي قۇرۇلمىسى پائال تەڭشىلىپ، كۆپ خىل ئىگىلىك پائال راۋاجلاندۇرۇلدى.

ئىقتىساد-مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. 1984-يىلدىن 1986-يىلغىچە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى يېزىلارنىڭ « بەشتە ياخشى » قۇرۇلۇشىغا 3 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىپ ۋە 673 مىڭ ئىش كۈنى سەرپ قىلىپ، جەمئىي 252 مىڭ مو ئېتىز-ئېرىقنى يۇرۇشلەشتۈرۈپ، 6308 كىلومېتر زەي كۆۋرۈك سۇدىگۈچ ياسىدى، شەھەر-يېزىلارنىڭ 58.16 كىلومېتر يولغا قارامايي ياتقۇزدى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 41 مىڭ 200 ئات كۈچىگە يەتتى. جەمئىي ئورمان قوغۇلغان يەر 34 مىڭ 400 موغا يەتتى. 1986-يىلى شەھەر بويىچە ئىھاتە ئورمان كۆلىمى 39 مىڭ 400 موغا يېتىپ، تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 8.02 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ، ئېتىز-ئېرىقلارنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش ئاساسىي جەھەتتىن ئەمەلگە ئاشتى. شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمە-

تى سوتسىيالىستىك مەكتەپ باشقۇرۇش يۇنىلىشىدە چىك تۇرۇپ، مائارىپ ئىسلاھاتىنى ئىلگىرى سۈردى. 1986-يىلى شەھەر يېزىلاردىكى ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبەتى 85% كە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇستەھكەملىنىش نىسبىتى 99.3% كە، ئوقۇش پۈتتۈرۈش نىسبىتى 93.8% كە، 12 ياشتىن 15 ياشقىچە بالىلارنىڭ ئاربىدا باشلانغۇچ مائارىپىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 85% كە يەتتى، ئۇچ يېزا بىر مەيدان، ئىككى مەھەللە ئىش باشقارمىسى « ئىككى مائارىپىنى » ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۆلچىمىگە يەتتى. شەھەر رايونىدا بىر ئۈيغۇر باشلانغۇچ مەكتىپى يېڭىدىن قۇرۇلدى، مەدەنىيەت ئىشلىرى جەھەتتە، شەھەر بويىچە يېزا-مەيدان ۋە مەھەللە ئىش باشقارمىلىرىدا مەدەنىيەت پونكىتلىرى قۇرۇلدى. كەنتلەردە 111 مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلدى، 60 كەنتتە تېلېۋىزور ئومۇملاشتى.

خەلق مۇكۆمىتى ھەرخىل يوللار ئارقىلىق 1984-يىلدىن 1986-يىلغىچە بولغان ئۇچ يىلدا شەھەر-يېزىلاردا جەمئىي 1486 ئادەمنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى، 3303 نامرات ئائىلىگە يار-يۆلەكتە بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1874 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش ئۆلچىمىگە يەتتى.

شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى 1984-يىلدىن 1986-يىلغىچە شەھەرلىك خەلق مۇكۆمىتى پاسكىنىلىقنى يوقىتىشنى مەركەز، كۆكەرتىش، گۈزەللەشتۇرۇشنى مەزمۇن قىلغان ھالدا شەھەرنىڭ مۇھىت تازىلىقى، قاتناش تەرتىپى، جەمئىيەت ئامانلىقى، شەھەر باشقۇرۇش ۋە يول قاتارلىقلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزەش ئىشنى ئېلىپ باردى. شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشىغا جەمئىي 11 مىليون 45 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاممىدىن يىغىلغان مەبلەغ 915 مىڭ يۈەن، خالىسانە ئەمگەككە قاتناشقان ئادەم 460 مىڭ ئادەم (قېتىم) نەتىجىدە 15 كىلومېتر كېلىدىغان سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىۋېتىش ئاساسىي غول تۇرۇبىسى پۈتتۈرۈلدى. 15 مىڭ تونناق بىر ۋودوپروۋود زاۋۇتى ۋە دولان ئۆستىگە بىر رېزېكىر قۇرۇلدى. ئاساسلىق يوللاردىن 10.8 كىلومېتر يول كېڭەيتىپ قۇرۇلدى. بۇنىڭ كۆلىمى 345 مىڭ كۋادرات مېتر. كوچا مەركىزىگە ئالتە كۆللۇك ياسالدى. 174 كوچا چىرىقى ئورنىتىلدى. 12 كوچا كۆكەرتىلىپ، كۆلىمى 241 مو يەرگە 431 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى. 21 مىڭ 800 كۋادرات كېلىدىغان تاۋارلاشقان ئاھالىلەر تۇراقلاشقان تۇرالغۇ ئويى سېلىندى. 3600 مو كۆكيار « ئۇچ شىمال » ئەھاتە ئورمانلىقى بەرپا قىلىندى.

1986-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە 76 ئورۇنغا مەدەنىيەتلىك ئورۇن دېگەن نام بېرىلدى. 30 ئورۇن ۋە 229 ئادەم مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار تىپ بولۇپ باھالاندى. شىنجاڭدىكى 16 شەھەر ئارا ئېلىپ بېرىلغان « ئۇچتە ئەلا، بىردىن ئۆگىنىش »، مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش مۇسابىقىسىدە ئاقسۇ شەھىرى 2-لىككە ئېرىشتى.

3) 2-نۆۋەتلىك شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى

1987-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى پۈتۈن شەھەردىكى ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، پارتىيىنىڭ 13-قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە گوۋۇيۈەننىڭ تۈرلۈك فاكتىن، سىياسەتلىرىنى ئىزچىللاشتۇردى، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىپ تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇردى، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش، جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، بىر نىيەتتە ھەمكارلىشىپ، تۈرلۈك خىزمەتلەرنى تىرىشىپ ياخشى ئىشلەپ، تىنچ، ئىتتىپاق بولغان ۋەزىيەتنى قەتئىي قوغدىدى ۋە مۇستەھكەملىدى. شۇڭا ئۇچ يىلدا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدىن مەھسۇلات ئۈدا ئاشۇرۇلۇپ، مول ھوسۇل ئېلىندى، سانائەتنىڭ مەھسۇلات مىقدارى ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمى پۈختا قەدەم بىلەن ئۆستى، مالىيە كىرىم-چىقىمى تەڭپۇڭلاشتى، شەھەر قۇ-

رۇلۇشىدا دەسلەپكى كۆلەم شەكىللەندى، قوشۇمچە يېمەكلىكلەر قۇرۇلۇشىدا دەسلەپكى ئۇنۇم كۆرۈلدى. بازار ئاۋاتلىشىپ، مال باھاسى ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىم بولدى، خەلق نورمۇشى ئۇزلۇكسىز ياخشىلاندى، مائارىپ، پەن-تېخنىكا مەدەنىيىتى، سەھىيە، تەنتەربىيە، پىلانلىق تۇغۇت قاتارلىق تۈرلۈك قۇرۇلۇش ئىشلىرى يېڭى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئۇزلۇكسىز كۈچەيدى.

ئىقتىساد-مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى 1987-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى يېزىلارنىڭ كەسپىي قۇرۇلمىسىنى ئومۇميۈزلۈك، سىستېمىلىق تەڭشەپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، بېلىقچىلىق ئومۇميۈزلۈك راۋاجلانغان، سانائەت سودا، تىرانسپورت، بىناكارلىق، مۇلازىمەت ئومۇملاشتۇرۇلغان ئۇنۇملۇق بىرسال ئىگىلىكنى يولغا قويدى، بۇنىڭغا جەمئىي 7 مىليون 81 مىڭ 900 يۈەن مەبلەغ سېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئېتىز-ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا 480 مىڭ يۈەن سېلىنىپ، 10 مىڭ مو ئېتىز يۇرۇشلەشتۇرۇلدى؛ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشكە 2 مىليون 522 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، تېرىلغۇ كۆلىمى 57 مىڭ 800 مو كېڭەيتىلدى (39 مىڭ مو يەر تېرىلدى)؛ تۆۋەن مەھسۇلاتلىق 32 مىڭ مو يەر ئۆزگەرتىلدى؛ ئېنېرگىيە قۇرۇلۇشىغا 1 مىليون 240 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، چوغتال، قاراتال 35 كىلوۋولت ئامپېرلىق يۇقىرى بېسىملىق توك ئۆزىتىش سىستېمىسى يولى پۈتتۈرۈلۈپ، 3512 دېھقان ئائىلىسىگە توك بېرىلدى؛ پەن-تېخنىكا كەنتى ئالتىگە، پەن-تېخنىكا ئائىلىسى 250 گە يەتكۈزۈلدى؛ ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلىمى مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، ئورۇنلىشىشى مۇۋاپىق تەڭشىلىپ، ئېگىز تېرىلغۇسى كۆپەيتىلىپ، قۇر ئارىلاپ تېرىش، كىرىشتۇرۇپ تېرىش كېڭەيتىلىپ، بىرلىك مەھسۇلات يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. « پەن-تېخنىكا ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش » يولغا مېڭىپ، يېزىلارنىڭ پىلانلىق تاۋار ئىگىلىكىنىڭ گۈلىنىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى. يېزىلاردىكى ئورمان ئومۇمىي كۆلىمى 126 مىڭ موغا يېتىپ، ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا 361 تۈپتىن توغرا كەلدى. قوشۇمچە يېمەكلىك قۇرۇلۇشىدا 80.4 مو كېلىدىغان 61 قۇياش پارىنگى، 808.7 سۇلياۋ لاپاس قۇرۇلدى.

سانائەت كارخانىلىرىدا مەركەزنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى توغرىسىدىكى فاكىجن-سىياسەتلىرى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، كارخانىلارنى ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى پائال، پۈختا، ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى، « باراۋەر بولۇش، ئاشكارا بولۇش، دېموكراتىيە بولۇش » تىن ئىبارەت رىقابەت پرىنسىپىدا چېك تۇرۇلدى، كوللېكتىپ كارخانىلار دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنى ھۆددىگە ئېلىش، كىچىك كارخانىلار چوڭ كارخانىلارنى ھۆددىگە ئېلىش ۋە ئومۇمىي خادىملارنىڭ خەۋپ-خەتەر رەنىسى بويىچە ھۆددىگە ئېلىش قاتارلىق ھۆددىگەرلىك شەكىللىرى مەيدانغا كەلدى. زاۋۇت باشلىقى (جىڭلى) نىڭ ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدىكى نىشانلىق مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمى ئورنىتىلدى. ئەمگەك سۈپىتىلىك بىرلەشتۈرۈلدى. كارخانىلارنىڭ تېخنىكا تەرەققىياتىغا، يوشۇرۇن كۈچلەرنى قېزىش ۋە ئۆزگەرتىشكە، ئىلغار تېخنىكىلارنى قوللىنىپ، كارخانا سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشكە، دەرىجىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە، داۋاملىق، سۈپىتىلىك مەھسۇلاتلارنى يارىتىپ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۆستۈرۈشىگە ئەھمىيەت بېرىلدى. شەھەردە ئىشلەنگەن 19 تۈرلۈك نۇقتىلىق مەھسۇلات لايىقەتلىك مەھسۇلات گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشتى. شەھەرلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى زاۋۇتىنىڭ قىزىل خىشى مەملىكەت بويىچە بىناكارلىق مەھسۇلاتى سۈپىتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. شەھەرلىك گەچ تالا تاختاي زاۋۇتى تەڭقىلىپ ئىشلەپچىقىش نىشانىغا يېتىپ ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال 1988-يىلى خەلقئارا كۆرگەزمىگە قاتناشتۇرۇلۇپ، خەلقئارا بازارنىڭ دىققەت-ئېتىبارىنى قوزغىدى.

1989-يىلى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى شەھەر بويىچە ئىئانە توپلاپ، مائارىپقا ياردەم

بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، شەھەر، يېزا، كەنتنىن ئىبارەت ئۇچ دەرىجىلىك ئورۇندا جەمئىي 1 مىليون 790 مىڭ يۈەن مەبلەغ توپلىنىپ، 19 مىڭ 600 كۋادرات مېتىرلىق مەكتەپ ئويى (ياتقى) ئۆزگەرتىلىپ سېلىندى، يېڭىلاندى. 2412 يۈرۈش پارتا-ئورۇندۇق ياسالدى.

سەھىيە جەھەتتە بەشتۈگمەن، قاراتال، قۇمباشتىن ئىبارەت ئۇچ يېزا ۋە شەھەرلىك سۇپىە تلىك ئۇرۇق مەيدانىدىكى دېھقانلارنىڭ تۇرۇبا سۇيى قۇرۇلۇشى پۈتۈپ، 11 مىڭ 100 ئادەم مەنپەئەتلەندى؛ شەھەر بويىچە 7979 باسما قۇدۇق ئورنىتىلدى؛ دېھقان ئائىلىلىرىدە 20 مىڭ 700 ھاجەتخانا سېلىندى. 1989-يىلى شەھەر بويىچە ئاھالىنىڭ تەبىئىي كۆپىيىشى ‰15.43 بولدى.

شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى 1987-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى « تارىم » شىمالىي يولى، مېھمان كۈتۈش يولى، « ئازادلىق » يولى قاتارلىق جەمئىي ئۈنۈملۈقى 18.5 كىلومېتر، ئومۇمىي كۆلىمى 29 مىڭ 600 كۋادرات مېتر كېلىدىغان 16 يولنى كەڭەيتىتى؛ 14.61 كىلومېتر، كۆلىمى 17 مىڭ 500 كۋادرات مېتر كېلىدىغان پىيادىلەر يولىغا ئاسفالت ياتقۇزدى؛ ئاھالىلەر رايونىدىكى 146 پاتقاق كوچىنى ئوڭشىدى. كۈنىگە سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 5000 تونناغا 3-دەرىجىلىك ناسوس پونكىتىنى، غەربىي شەھەر رايونىدىكى يۇندىنى بىئولوگىيىلىك ئوكسىدلاش كۆلچىكى قاتارلىق قۇرۇلۇشلارنى پۈتتۈردى، 11.81 كىلومېتر كەلىدىغان سۇ يەتكۈزۈپ بېرىش غول، تارماق تۇرۇبىسىنى، 9.6 كىلومېتر كېلىدىغان ئائىلىلەر ئىچىدىكى سۇ تۇرۇبىسىنى ياتقۇزۇپ، كۈنىگە 20 مىڭ تونىنا سۇ بىلەن تەمىنلىدى. شەرقىي شەھەر بىلەن غەربىي شەھەر ۋە ئاپتوموبىل مەركىزىي بېكىتى بىلەن شۆبە ھەربىي رايون ئارىسىدىكى ئىككى يولدا شەھەر ئىچى كوچا ئاپتوبۇسى قاتنىشىنى يولغا قويدى. بۇ جەريانىدا يەنە 48 مىڭ 100 كۋادرات مېترلىق تاۋارلاشقان تۇرالغۇ ئۆيى سېلىندى، ئالتە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى قۇرۇلدى. 1989-يىلى 15 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى يولغا 150 مۇ كېلىدىغان گۈللۈك ياسالدى. 2108 مو يەرگە 279 مىڭ 300 تۈپ كۆچەت تىكىلدى. كۆكەرتىش نىسبىتى 23.3% كە يەتتى.

مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئاقسۇ شەھىرى ئۇدا ئۇچ يىل ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن « ئۈچتە ئەلا، بىردىن ئۈگىنىش » دىكى مۇنەۋۋەر شەھەر بولۇپ باھالاندى. شەھەر بويىچە 111 ئورۇنغا مەدەنىيەتلىك ئورۇن دېگەن نام بېرىلدى، تۆت يېزا، ئىككى مەھەللە ئىش باشقارمىسى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ئارمىيە-خەلق ئىتتىپاقلىقى بويىچە « قوش نەمۇنىچى » ئورۇن بولدى. قانۇن تەربىيىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتتىكى لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 86% كە يەتتى.

III باب خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى

§1. ئاپپارات

1956-يىلى 7-ئاينىڭ 2-كۈنىدىن 8-كۈنگىچە جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش دەپىلىدۇ) 1-نۆۋەتلىك ئو-مۇمىي يىغىنى ئېچىلىپ، يىغىندا توققۇز نەپەر دائىمىي ئەزا مەسلىھەت ئارقىلىق سايلاپ چىقىلىپ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1-نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتى تەشكىل قىلىندى. ناھىيىلىك پارتـ كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى دانى سالى 1-نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ رەئىسلىكىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا سىياسىي كېڭەش ئاپپاراتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قېلىپ، خىزمەت توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. 1982-يىلى 6-ئايدا 4-نۆۋەتلىك ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئومۇمىي يىغىنى چاقىرىلىپ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈـ لۈپ، ئىككى شتات ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشكە ئۆزگەرتىلدى.

1989-يىلى شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئىچىدە ئىقتىساد-تېخنىكا كومىتېتى، ئۆگىنىش كومىتېتى، تەكلىپلەرنى تەكشۈرۈش كومىتېتى، تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتى، تاشقى ئىشلار مۇھا-جىرلار خىزمىتى كومىتېتى، مىللەت-دىنىي ئىشلار كومىتېتى ۋە ئىشخانا تەسىس قىلىنىپ، شتاتتىكى ئومۇمىي خادىم 24 كە يەتتى.

ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلىرىنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش ئەھۋالى (1956-يىلى 7-ئايدىن 1984-يىلى 5-ئايغىچە)

جەدۋەل 12 — 7

نۆۋەت	ۋەزىپىسى	ئىسىم فامىلىسى	مىللىتى	ۋەزىپە ئۆتكەن ۋاقتى	يۇرتى
1	رەئىس (قوشۇمچە)	دانى سالى	ئۇيغۇر	12.1959—7.1956	شىنجاڭ ئاۋات ناھىيىسى
	مۇئاۋىن رەئىس	داۋۇت داموللا ھاجى	ئۇيغۇر	12.1959—9.1957	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھرى
2	رەئىس (قوشۇمچە)	جاڭ سۈنشى	خەنزۇ	7.1960—12.1959	شەنشى يېڭىك ناھىيىسى
	مۇئاۋىن رەئىس	داۋۇت داموللا ھاجى	ئۇيغۇر	11.1965—12.1959	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھرى
		قاسىم ئىدرىس	ئۇيغۇر	11.1965—12.1959	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھرى
3	رەئىس (قوشۇمچە)	جاڭ جەنچى	خەنزۇ	1.1967—8.1960	شەنشى زىجۇ ناھىيىسى
	مۇئاۋىن رەئىس	داۋۇت داموللا ھاجى	ئۇيغۇر	1.1967—11.1965	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھرى
4	رەئىس (قوشۇمچە)	لى زىچياڭ	خەنزۇ	5.1984—6.1982	شەنشى ۋەنرۇڭ ناھىيىسى
	مۇئاۋىن رەئىس	ياڭ ۋېيچىك	خەنزۇ	5.1984—6.1982	سىچۈەن
		مەمتىمىن ھاجى	ئۇيغۇر	5.1984—6.1982	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھرى
		يۇنۇس قۇربان	ئۇيغۇر	5.1984—6.1982	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھرى

شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلىرىنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش ئەھۋالى
(1984-يىلى 5-ئايدىن 1989-يىل 12-ئايغىچە)

جەدۋەل 12 — 8

نۆۋىتى	ۋەزىپىسى	ئىسىم فامىلىسى	مىللىتى	ۋەزىپە تۇتقان ۋاقتى	يۇرتى
1	رەئىس	لىۋ شىجۇن	خەنزۇ	5. 1987—5. 1984	گەنسۇ لۇگۇي ناھىيىسى
	مۇئاۋىن رەئىس	ھوشۇر كېرىم	ئۇيغۇر	5. 1987—5. 1984	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		تۇمەر مويتۇللا	ئۇيغۇر	5. 1987—5. 1984	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		تۇردى ساۋۇت	ئۇيغۇر	5. 1987—5. 1984	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		توختى نىياز	ئۇيغۇر	5. 1987—5. 1984	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		يۇنۇس قۇربان	ئۇيغۇر	5. 1987—5. 1984	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
2	رەئىس	لىۋ شىجۇن	خەنزۇ	12. 1989—6. 1987	گەنسۇ لۇگۇي ناھىيىسى
	مۇئاۋىن رەئىس	تۇمەر مويتۇللا	ئۇيغۇر	12. 1989—6. 1987	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		يۇنۇس قۇربان	ئۇيغۇر	12. 1989—6. 1987	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		ھوشۇر كېرىم	ئۇيغۇر	12. 1989—6. 1987	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
		يۈجۈگۈ	خەنزۇ	12. 1989—6. 1987	گەنسۇ تيەنشۇي شەھىرى
		گاۋرىنجې	خەنزۇ	6. 1989—6. 1987	فۇجيەن ئۇلكىسى

§2. سىياسىي كېڭەشنىڭ يىغىنلىرى

1. ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئۆتكەن ھەر نۆۋەتلىك كومىتېتلىرى

1) ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى 1956-يىلى 7-ئايدىن 1959-يىلى 12-ئايغىچە ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ يەتتە قېتىم ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى.

1-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1956-يىلى 7-ئاينىڭ 2-كۈنىدىن 8-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا ناھىيىلىك پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۇنياز مەھەممەت رىياسەتچىلىك قىلدى. يىغىندا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى دانى سالى بەرگەن « سىياسىي كېڭەش تەشكىلىنى قۇرۇش توغرىسىدا دوكلات » ۋە ھاكىم ئىسمائىل قۇربان بەرگەن « يازلىق يىغىمدا ئالدىن تەقسىمات قىلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا دوكلات » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى. مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق 54 ئەزا، توققۇز دائىمىي ئەزا، بىر رەئىس (قوشۇمچە) بىر مۇئاۋىن رەئىس سايلاپ چىقىلدى.

2-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1956-يىلى 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا رەئىس « يازلىق يىغىم ۋە تەقسىمات توغرىسىدا دوكلات » بەردى.

3-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1956-يىلى 11-ئاينىڭ بېشىدا قومباشتا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنىڭ ئاساسلىق تېمىسى ئالىي بېزا ئىگىلىك كوپېراتىپنى تەشكىللەش مەسلىسىنى مەسلىھەتلەشتىن ئىبارەت بولدى.

4-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1957-يىلى 3-ئاينىڭ 21-كۈنىدىن 25-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنىڭ ئاساسلىق تېمىسى ناھىيىلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ قارارىنى مەسلىھەتلىشىشتىن ئىبارەت بولدى.

5-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1957-يىلى 9-ئاينىڭ 12-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى. يىغىنىنىڭ تېمىسى غەللە پاراق ئېلىش، ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋە بېزىلاردا سوتسىيالىستىك بەس-مۇنازىرىنى قانات يايدۇرۇش مەسلىسىنى مۇھاكىمە قىلىشتىن ئىبارەت بولدى، يىغىندا « يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى دوكلات » ۋە « ئاشلىقتىن غەللە پاراق ئېلىش ۋە سېتىۋېلىشنى قانات يايدۇرۇش مەسلىسى توغرىسىدىكى دوكلات » ئاڭلاپ ئوتۇلدى.

6-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1958-يىلى 4-ئايدا ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى. يىغىندا ھەر ساھەدىكى زاتلار چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش ۋەزىيىتى ئاستىدا كوللېكتىپ ئەمگەككە پائال قاتنىشىقا سەپەرۋەر قىلىندى.

7-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار (كېڭەيتىلگەن) يىغىنى 1958-يىلى 10-ئاينىڭ 16-كۈنى ئوتكۈزۈلدى. يىغىن توت ئاي داۋاملاشتى. يىغىنغا 106 ئەزا قاتناشتى، يىغىننىڭ ئاساسلىق تېمىلىرىدىن بىرى، يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش مەركەز قىلىنغان ئىستىل تۈزىتىشنى قانات يايدۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى. ھەر ساھەدىكى دېموكراتىك زاتلار ئۆزئۆزىنى ئۆزگەرتىش، پارتىيىگە قەلب تاپشۇرۇشقا قوزغىتىلدى. ئەزالار 50 كۈن پولات تاۋلاش ئەمگىكىگە قاتناشتۇرۇلدى.

2) ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 2-نۆۋەتلىك كومىتېتى (1959-يىلى 12-ئايدىن 1965-يىلى 11-ئايغىچە). 2-نۆۋەتلىك ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1959-يىلى 12-ئاينىڭ 25-كۈنىدىن 30-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى، 98 ئەزا قاتناشتى، يىغىندا 15 دائىمىي ئەزا، بىر رەئىس (قوشۇمچە)، نەچچى مۇئاۋىن رەئىس مەسلىھەت ئارقىلىق سايلاپ چىقىلدى.

3) ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 3-نۆۋەتلىك كومىتېتى (1965-يىلى 11-ئايدىن 1967-يىلى 1-ئايغىچە) 3-نۆۋەتلىك ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1965-يىلى 11-ئايدا ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى، 45 ئەزا قاتناشتى، يىغىندا 11 دائىمىي ئەزا، بىر رەئىس (قوشۇمچە)، بىر مۇئاۋىن رەئىس مەسلىھەت ئارقىلىق سايلاپ چىقىلدى.

4) ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 4-نۆۋەتلىك كومىتېتى (1982-يىلى 6-ئايدىن 1984-يىلى 5-ئايغىچە) 4-نۆۋەتلىك ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1982-يىلى 6-ئاينىڭ 2-كۈنىدىن 10-كۈنىگىچە ناھىيە بازىرىدا ئوتكۈزۈلدى 51 ئەزا قاتناشتى. يىغىندا 17 دائىمىي ئەزا، بىر رەئىس، بەش مۇئاۋىن رەئىس مەسلىھەت ئارقىلىق سايلاپ چىقىلدى. ئومۇمىي ئەزالار ناھىيىلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا سىرتتىن قاتناشتى.

2. شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئوتكەن ھەر نۆۋەتلىك كومىتېتلىرى »

1) شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى 1984-يىلى 5-ئايدىن 1987-يىلى 6-ئايغىچە سىياسىي كېڭەش 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، شەھەر رايونىدا توت قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئوتكۈزدى.

1-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1984-يىلى 5-ئاينىڭ 8-كۈنىدىن 11-كۈنىگىچە ئوتكۈزۈلدى، يىغىنغا 59 ئەزا قاتناشتى. يىغىندا « پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئىزچىللاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى توغرىسىدا دوكلات » ئاڭلاپ ئوتۇلدى. ئەزالار شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا سىرتتىن قاتناشتى. يىغىندا 21 دائىمىي ئەزا، بىر رەئىس، بەش مۇئاۋىن رەئىس مەسلىھەت ئارقىلىق سايلاپ چىقىلدى.

2-قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنى 1985-يىلى 8-ئاينىڭ 19-كۈنىدىن 20-كۈنىگىچە ئوتكۈزۈلدى.

يېغىنىنىڭ ئاساسلىق تېمىسى رەئىسىنىڭ « شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتى خىزمەتتىدىن دوكلات » نى ئاڭلاپ ئۆتۈش؛ گاۋرىنجې، چيەن زىمىڭنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىككە، لىۋفۇكۇيىنى مۇئاۋىن باش كاتىبلىققا تولۇقلىنىشىنى ئېشىراپ قىلىش؛ 17 دائىمىي ئەزانى تولۇقلاش؛ سىياسىي كېڭەشنىڭ مەسلىھەت بېرىش مۇلازىمەت قىلىش كومىتېتى ۋە يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكا، سانائەت قاتناش، مالىيە سودا، مەدەنىيەت-ماارىپ، داۋالاش ۋە دورىگەرلىك، سىياسىي-قانۇن تاشقى ئىشلار ۋە مۇھاجىرلار ئىشلىرى، مىللەت، دىنىي ئىشلار خىزمەت گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇش؛ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-قېتىملىق يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىشتىن ئىبارەت بولدى.

3-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1986-يىلى 9-ئاينىڭ 10-كۈنىدىن 12-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 82 ئەزا قاتناشتى. يىغىندا رەئىسنىڭ « 1-نۆۋەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى 2-ئومۇمىي ئەزالار يىغىنىدىن بۇيانقى خىزمەتلەردىن دوكلات » ى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى. خىزمەت گۇرۇپپىسى، تەكلىپ، ئۆگىنىش، تارىخىي ماتېرىياللار ۋە مەمۇرىي ئىشخانا تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى قارار ماقۇللاندى. يېزا، مەيدان، مەھەللە ئىش باشقارمىسىدا سىياسىي كېڭەشنىڭ ئالاقە باغلاش گۇرۇپپىسىنى تەشكىللەش توغرىسىدا قارار ماقۇللاندى. ئەزالار شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3-يىغىنىغا سىرتتىن قاتناشتى.

4-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1987-يىلى 1-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 8-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنىنىڭ ئاساسلىق تېمىسى پارتىيە 12-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش خىزمىتى سۆھبەت يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇش، رەئىسنىڭ سىياسىي كېڭەش 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى 3-يىغىنىدىن بۇيانقى خىزمەتلەر توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتۈش، سىياسىي كېڭەش ئەزالىرى ھەر يىلى بەش ياخشى ئىش قىلىش توغرىسىدىكى قارارنى ماقۇللاشتىن ئىبارەت بولدى.

2) شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش 2-نۆۋەتلىك كومىتېتى 1987-يىلى 6-ئايدىن 1989-يىلى 12-ئايغىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ شەھەر رايونىدا بەش قېتىم ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئۆتكۈزدى.

1-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1987-يىلى 6-ئاينىڭ 9-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 79 ئەزا قاتناشتى. يىغىندا رەئىس بەرگەن « 1-نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېت خىزمىتىدىن دوكلات » ، ئالاقىلىشىش گۇرۇپپىسى، تەكلىپ، ئۆگىنىش، تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتلىرىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى، 18 دائىمىي ئەزا، بىر رەئىس، ئىككى مۇئاۋىن رەئىس، ئىككى تەتقىقاتچى، بىر باش كاتىب كېڭىشىش ئارقىلىق سايلاندى.

2-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1987-يىلى 12-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 18-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنىنىڭ ئاساسلىق تېمىسى جۇڭگو كومموپارتىيىسى 13-قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى ئۆگىنىش ۋە يەتكۈزۈش، 1987-يىللىق خىزمەتلەرنى يەكۈنلەش، 1988-يىللىق خىزمەت پىلانىنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ھەرقايسى مەخسۇس كومىتېتلارنىڭ خىزمەت دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتۈش، شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىشتىن ئىبارەت بولدى. بىر مۇئاۋىن رەئىس تولۇقلاپ سايلاپ چىقىلدى.

3-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1988-يىلى 6-ئاينىڭ 12-كۈنىدىن 15-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى، يىغىنغا 97 نەپەر ئەزا ۋە ئالاقە باغلاش گۇرۇپپا باشلىقلىرى قاتناشتى. يىغىندا مەملەكەتلىك 7-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1-يىغىنىڭ روھى ئۆگىنىش قىلىندى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى. شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ سىياسىي جەھەتتە مەسلىھەتلىشىش، دېموكـ

راتىك نازارەت قىلىش فونكسىيەسىنى جارى قىلدۇرۇش توغرىسىدىكى دوكلاتىغا تۆۋەندىش كىرگۈزۈلدى، شەھەرلىك پارتكومىنىڭ ئارمىيە-خەلق ئىتتىپاقلىقى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە قوش نەمۇنىچى شەھەر بەرپا قىلىش توغرىسىدىكى قارارى ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ئەزالار شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2-يىغىنىغا سىرتتىن قاتناشتى.

4-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1989-يىلى 1-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 7-كۈنگىچە ئوتكۈزۈلدى. يىغىندا رەئىسىنىڭ « 1988-يىللىق سىياسىي كېڭەش خىزمىتىدىن خۇلاسە دوكلات » ى ئاڭلاپ ئوتۇلدى، ئومۇمىي ئەزالار يىغىنىنىڭ مۇھىم خىزمەت نۇقتىلىرى، دائىمىي كومىتېتنىڭ خىزمەت پىلانى، ھەرقايسى مەخسۇس كومىتېتلارنىڭ تەشكىلىي پرىنسىپى قاتارلىق ھۆججەتلەر ماقۇللاندى.

5-قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى 1989-يىلى 6-ئايدا ئوتكۈزۈلدى. يىغىنغا 94 ئەزا ۋە ئالاقە باغلاش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقلىرى قاتناشتى. يىغىندا ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى جاۋ-چۈننىڭ « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خىزمەت ئەھۋالى توغرىسىدا دوكلات » ى، ئالاقە باغلاش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئوتۇلدى. يىغىن بېيجىڭدا يۈز بەرگەن ئوقۇغۇچىلار ھەرىكىتىدىن مالىمانچىلىققا ئوزگىرىپ كەتكەن ئېغىر ۋەقەگە يېقىندىن دىققەت قىلدى، يىغىنغا قاتناشقان ئەزالار مالىمانچىلىققا بايرىقى روشەن ھالدا قارشى تۇردى، ئاقسۇنىڭ تىنچ-ئىتتىپاق ۋەزىيىتىنى قوغداش ئۈچۈن، نۇرغۇن ياخشى پىكرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. يىغىنغا قاتناشقانلار شەھەرلىك 2-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 4-قېتىملىق يىغىنىغا سىرتتىن قاتناشتى.

§3. سىياسىي كېڭەش خىزمىتى

1956-يىلى 7-ئايدىكى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1-نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، بىرلىكسەپنىڭ ئۇزلۇكسىز مۇستەھكەملىنىش ۋە كېڭىشىگە ئەگىشىپ، سىياسىي كېڭەشنىڭ سىياسىي جەھەتتە كېڭىشىش، دېموكراتىك نازارەت قىلىشى ئۇزلۇكسىز كۈچەيدى ھەمدە تەدرىجىي دائىملاشتى، تۈزۈملەشتى. 1989-يىلغا قەدەر ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 26 قېتىم ئومۇمىي يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1-نۆۋەتلىك كومىتېتى 1-قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ھەر يىلى بىر-ئىككى قېتىم ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى، ھەر پەسلىدە بىر قېتىم دائىمىي ئەزالار يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. بۇ يىغىنلار ئارقىلىق پۈتۈن شەھەرنىڭ چوڭ سىياسەت، فاكتىنى ۋە ئاممانى كۆكۈل بۆلىدىغان زور مەسىلىلەر ئۇستىدە كەڭ تۇردە مەسلىھەت ۋە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلدى. ئوتتەن ھەر نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنلارنى ئوتكۈزگەن ۋاقتىنىڭ ھەممىسىدە تەڭلا شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا سىرتتىن قاتنىشىپ، ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات، خەلق ئىگىلىكى پىلانى، مالىيە خامچوتى ۋە نەقچوتى، مۇھىم كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىق چوڭ ئىشلار توغرىسىدا تولۇق مەسلىھەتلىشىلدى، پىكىر ۋە تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىش رولى جارى قىلدۇرۇلدى، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئۈچۈن ئەقىل كۆرسىتىلدى ۋە كۈچ چىقىرىلدى. 1984-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئەزالار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 42 قېتىم مەخسۇس تېمىدا تەكشۈرۈشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، 400 پارچىدىن ئارتۇق قىممەتلى بار تەكلىپ ۋە دوكلاتلار يېزىپ چىقىلدى. ئۇنىڭدا پۈتۈن شەھەرنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ستراتېگىيىسى، يېزىلارنىڭ كەسىپىي قۇرۇلمىسىنى تەكشۈرۈش، يېزا ئىگىلىكىنىڭ 2-باسقۇچلۇق ئىسلاھاتى، گۈل-گىياھ تېرىش، كۆچەت تىكىش، ئاممۇۋى ئىشلەپچىقىرىش تۈرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش، شەھەر ئەتراپى باقمىچىلىقىنى يولغا قويۇش، تاۋار مېۋە يېتىشتۇرۇش بەرپا قىلىش، شال ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش، كارخانىلارنىڭ ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈش،

يېزىلاردا كېسەللىك ئالدىنى ئېلىش، سۈنى ئۆزگەرتىش مەركەز قىلىنغان ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىلىك قاتارلىق جەھەتلەردە يولغا قويۇشقا تېگىشلىك، ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىك پىكىرلەر ۋەتەنپەرۋەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى، مەخسۇس كومىتېتلارنىڭ خىزمىتى كۈچەيتىلدى. تەكلىپلەرنى يىغىش، رەتلەش، تارىخىي ماتېرىياللارنى نەشىر قىلىش، تاشقى ئىشلار، مۇھاجىرلار ئىشلىرى، مىللەتلەر دىنىي ئىشلار قاتارلىق خىزمەتلەردە ئىلگىرىلەش بولدى.

1984-يىلى قىشتا شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەھبەرلىرى شەھەرلىك 1-، 2-بىنا-كارلىق شىركىتىگە بېرىپ، بىناكارلىق كەسپىنى تەرتىپكە سالدى ۋە ئۇنىڭدا ئىسلاھات ئېلىپ باردى. 2-بىناكارلىق شىركىتىنىڭ ئىلمىيلەشكەن ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى سىناق قىلىشغا يارەملەشتى، نەتىجىدە 1985-يىلى 2-بىناكارلىق شىركىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليون 800 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1984-يىلدىكىدىن %46 ئاشتى.

1985-يىلى شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش شەھەر رايونىنىڭ ئاسفالت يول قۇرۇلۇشى خىز-مىتىگە قاتناشتى ۋە رەھبەرلىك قىلدى. شۇ يىلى 5.8 كىلومېتر يولغا قارامايى ياتقۇزۇلدى.

1986-يىلى شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش ئېگەرچى يېزىسى، سۈپەتلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدا-نىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش خىزمىتىنى ھۆددىگە ئالدى. تۆت•ئادەم ئايكۆل يېزىسىنىڭ بىر كىچىك ئەترىتىدە نۆقتىدا تۇرۇپ، نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇپ، بىر يىلدا ئۇلارنىڭ نامراتلىق قىيا-پىتىنى ئۆزگەرتتى، ئون نامرات ئائىلىدىن سەككىز ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى. 10 مىڭ يۈەن-لىك ئائىلە توققۇزدىن كۆپەيىپ، 17 گە يەتتى. ئېگەرچى يېزىسى 2-چوڭ ئەترىتىدە يېگىر-دىن 400 مو باغ يېتىشتۇرۇلدى. شۇ يىلى 9-ئايدا سىياسىي كېڭەشنىڭ قىسمەن ئەزالىرى ۋە ۋىلايەت، شەھەرلىك ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىك، يايلاق، سۇ ئىشلىرى جەھەتتىكى كەسىپ ئەھلى ۋە رەھبەرلىكتىن 40 تىن ئارتۇق ئادەم قاتناشقان گۈل-گىياھ تېرىش، كۆچەت تىكىش مۇھاكىمە يىغىنى چاقىرىلىپ، 14 پارچە مەخسۇس تېمىدىكى ئىلمىي ماقالە ئوقۇپ ئۆتۈلدى.

1987-يىلى ھەر ساھەدىكى زاتلار كۆچەت تىكىش، گۈل تېرىشقا قوزغىتىلىپ شەھەر رايو-نىدىكى 21 مەسچىتكە 1140 تۇپ كۆچەت تىكىلدى. 516 تەشتەك گۈل ئۆستۈرۈلدى. سىياسىي كېڭەشنىڭ يېزىلاردىكى ئەزالىرى ۋە ئالاقە باغلاش گۇرۇپپىلىرىنىڭ ئەزالىرى 240 مىڭ تۇپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكتى. 1987-يىلدىن 1989-يىلغىچە سىياسىي كېڭەش 2800 قېتىمدىن ئارتۇق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئاممىۋى يىغىن، 5000 قېتىمدىن ئارتۇق سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ 3000 دىن ئارتۇق ياخشى ئادەم، ياخشى ئىشلارنى تەقدىرلىدى. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىسىز بولغان 150 يوشۇرۇن ئاپەتنى توگەتتى. 425 پارچە تەكلىپ تاپشۇرۇۋالدى. 760 مىڭ خەتتىن ئارتۇق، 218 پارچە تارىخىي ماتېرىياللار ئارگىنالىنى توپلىدى. خەنزۇچە ئۇچ سان 330 نەچچە مىڭ خەتلىك، ئۇيغۇرچە ئىككى سان، 580 مىڭ خەتلىك « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرى » نى نەشىر قىلدۇرۇپ، مەملىكەت بويىچە 3019 ئورۇنغا جەمئىي 10 مىڭ 190 پارچە كىتاب تارقاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇچە نۇسخىسى 9290 پارچە، ئۇيغۇرچە نۇسخە-سى 9000 پارچە.

ئون ئۈچىنچى قىسىم خەلق ئىشلىرى، ئەمگەك، مۇھاجىرلار ئىشلىرى

خەلق ئىشلىرى، ئەمگەك، مۇھاجىرلار ئىشلىرى، ئەرزىيەت ئىشلىرى ـ ھۆكۈمەتنىڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان تارماقلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى بۇ بىر قىسىمدا بايان قىلىندى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىش، پاراۋانلىق ئىشلىرىنى يولغا قويۇش، ئارمىيىنى ھىمايە قىلىپ، ئائىلە تەۋەلىرىگە ئېتىبار بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش، ھەربىي سەپتىن قايتقان، چېكىنگەن، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش جەھەتتىكى قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىۋېلىشغا ياردەم بېرىش ئارقىلىق، جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقى ۋە تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. ئەمگەك-كادىرلار تارماقلىرى ئەمگەك، ئىش ھەققى ۋە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇردى، جەمئىيەتتە ئىشقا ئورۇنلاشقان خادىملار ئۆزلۈكسىز كۆپەيىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشى خېلى ياخشىلاندى، بولۇپمۇ زور بىر تۈركۈم يەرلىك ئازسانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە ئىشچىلار سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى مۇھىم رولىنى كۆندىن-كۈنگە جارى قىلدۇردى. شۇڭا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزئارا ئىتتىپاقلىقى تېخىمۇ كۈچەيدى. مۇھاجىرلار خىزمىتى تارماقلىرى ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار، مۇھاجىرلارنىڭ بالا-چاقىلىرى بىلەن يېقىندىن مۇناسىۋەت باغلاپ، ئۇلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا قاتنىشىش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغىدى. ئەرزىيەت خىزمىتى پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ خەلق ئاممىسى بىلەن ئالاقە باغلايدىغان مۇھىم يوللىرىغا ئايلاندى، ئەرزىيەت تارماقلىرىدىكى خىزمەتچى خادىملار خەلق ئاممىسى ئالدىدا جاۋابكار بولۇش روھى بىلەن ئەرزىيەتتە ئىنكاس قىلىنغان تۈرلۈك مەسىلىلەرنى ۋە ئەنزىلەرنى ئەستايىدىل بىر تەرەپ قىلدى.

I باب خەلق ئىشلىرى

شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ شەھەر بويىچە ئۇيۇشتۇرۇش-تەشۋىقات پاراۋانلىق، قۇتقۇزۇش، رايونلارنىڭ چېگرا ئىشلىرى، نىكاھ تىزىملاش، ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش، ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىق خىزمەتلەرنى باشقۇرىدىغان فونكسىيىلىك تارمىقى.

§1. كەسىپى ئاپپاراتلىرى

شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ قارىمىقىدا تۆۋەندىكىدەك كەسىپى ئورۇنلار بار:

1) **ئۇيۇشتۇرۇش خەلق ئىشلىرى پاراۋانلىق زاۋۇتى** بۇ زاۋۇت غەربىي چوڭ كوچىدىكى قىزىل كۆۋرۈككە جايلاشقان، ئۇ 1981-يىلى قۇرۇلغان. بۇ زاۋۇت جەمئىيەتنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش، مەجرۇھ خادىملارنىڭ ۋە شەھەر، بازىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنى زاۋۇت باشقۇرۇشنىڭ ئاساسىي مەقسىتى قىلغان بىردىنبىر شەھەر دەرىجىلىك ئۇيۇشتۇرۇش پاراۋانلىق كەسىپى ساھەسىدىكى ئىقتىسادىي گەۋدە، زاۋۇت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئاران ئون نەچچىلا مەجرۇھ ئىشچى بولۇپ، ئاساسلىقى چويلا توقۇش، ياغاچ ئەسۋاب، ئۆي جاھازىلىرىنى ياساش ۋە ۋېلىسىپىت رېمونت قىلىش بىلەن شۇغۇللىناتتى. 1982-يىلى مەزكۇر زاۋۇت قول ئەمگىكى بىلەن ئىشلەشتىن ماشىنا ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىشقا كۆچۈپ، دۇگلەك مېخ، قىزدۇرۇلماي سوزۇلغان سىم قاتارلىقلارنى ئىشلەپ چىقاردى، سۇلياۋ يوپۇقنى قايتۇرۇپ سېتىۋالدى ۋە پىششىقلاپ ئىشلىدى، شۇنىڭدەك توقۇش، تىككۈچىلىك بىلەن شۇغۇللاندى. 1985-يىلى زاۋۇت بويىچە ھەرخىل ئۇسكۇنىلەرنىڭ مۇقىم مۇلۇك ئومۇمىي قىممىتى 1 مىليون 140 مىڭ يۈەن (ئەسلى قىممىتى) گە، ئىشچى-خىزمەتچى 48 (گاس، گاچا، مېيىپ خادىملار 50 پېرسەنتنى ئىگىلەيدۇ) يەتتى، 360 مىڭ يۈەن مەھسۇلات قىممىتى يارىتىلىپ، 28 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىندى، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە ئايلىق ئىش ھەققى 74.70 يۈەندىن توغرا كەلدى.

2) **ئۇيۇشتۇرۇش پاراۋانلىق ساناتورىيىسى** بۇ ساناتورىيە 60-يىللارنىڭ باشلىرىدا قۇرۇلغان. ئۇ، ئەسلىدە ئاقسۇ بازارلىق قېرىلار ساناتورىيىسى بولۇپ، كوللېكتىپ خاراكتېرىدە ئىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» مەزگىلىدە تارقىتىۋېتىلگەن.

1983-يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ناھىيىلىك ئۇيۇشتۇرۇش پاراۋانلىق ساناتورىيىسى قىلىپ قۇرۇلدى، 1984-يىلى شەھەرلىك ئۇيۇشتۇرۇش پاراۋانلىق ساناتورىيىسىگە ئۆزگەرتىلىپ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىگە ئۆتكۈزۈلدى، خراجىتى شەھەرلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسىنىڭ خەلق ئىشلار كەسىپىي راسخوتىدىن چىقىم قىلىندى. 1985-يىل ياشانغان 13 كىشى، ئىككى يېتىم بالا ۋە مەجرۇھ بېقىلدى. ئۇچ خىزمەتچى قويۇلدى. 1989-يىلى ساناتورىيدە كادىر بەشكە يەتتى.

3) **دەپنە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكتى** 1981-يىلى ناھىيىلىك دەپنە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، ئىككى ئورۇندىكى خەنزۇلار زاراتكارلىقىنى باشقۇردى، ئۇچ ئىشچى-خىزمەتچى ئىشلىدى.

4) **يەغۇبلىش ۋە ئەسلى يۇرتىغا ئاپىرىۋېتىش پونكتى** 1960-يىلى ناھىيىلىك يەغۇبلىش ۋە ئەسلى يۇرتىغا ئاپىرىۋېتىش پونكتى قۇرۇلۇپ، جەمئىيەتتە قارغۇلارچە ئېقىپ يۈرگەن ئاھالىنى يەغۇبلىش ۋە ئەسلى يۇرتىغا ئاپىرىۋېتىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1964-يىلى ئۇنى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ئۆتكۈزۈۋالغان، 1976-يىلى ناھىيىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1978-يىلى ئۇنى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى باشقۇرىدىغان بولدى.

§ 2. ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش

1. ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بېرىش، ھال سوراش

1949-يىلى 12-ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق پىيادە قىسىم 5-شى 15-تۈەنى بۇيرۇقتا بىنائەن تەكلىماكاننى تۇغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، خوتەنگە يۇرۇش قىلدى. ئاقسۇدىكى ھەر مىللەت خەلقى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، جىددىي سەپەرۋەرلىككە كېلىپ، ئازادلىق ئارمىيىگە يارەدەم بەردى. بىر قانچە كۈن ئىچىدە نەچچە ئون مىڭ كىلوگرام گۈرۈچ، بۇغداي ئۇنى، نان-توقاچ، ئوتۇن، ئات بوغۇزى، 100 دىن ئارتۇق چېدىر، 300 دىن ئارتۇق توڭگە، 200 دىن ئارتۇق قېچىر، ئات تەييارلىدى. ئارمىيە يۇرۇش قىلدىغان يول بويىغا 18 قونالغۇ پونكتى قۇرۇپ، قىسمىنىڭ قۇملۇقتا يۇرۇش قىلغاندا ئىچىدىغان سۇ، يېمەكلىك، يېتىش-قوبۇش قېنىنچىلىقىنى ھەل قىلدى ھەمدە يارىدارلارنى قوبۇل قىلدى. تەجرىبىلىك، پىشقەدەم ئۇيغۇرلار ۋە سودىگەرلەرنى قىسمىغا يول باشلاشقا تاللاپ بەردى.

1952-يىلى باھار بايرىمى مەزگىلىدە شەھەر-يېزىلاردىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى كەڭ كۆلەملىك ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش، ئىئانە توپلاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. ناھىيە بويىچە ئىئانىدىن توپلانغان نەق پۇل، نەرسە كېرەك 5 مىليون 933 مىڭ 100 يۈەن (كونا خەلق پۇلى، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش)گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە نەق پۇل 2 مىليون 648 مىڭ 700 يۈەن، پۇلغا سۇندۇرۇلغان ھال سوراش بۇيۇمى 3 مىليون 284 مىڭ 400 يۈەن. شۇنىڭدىن كېيىن خەلق ھۆكۈمىتى ھەر يىلى «1-ئاۋغۇست» ئارمىيە بايرىمى، يېڭى يىل، باھار بايرىمى، قۇربان ھېيىتلاردا شەھەر بويىچە ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنى ئارمىيىنى ھىمايە قىلىپ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا ئۇيۇشتۇرۇپ كەلدى ھەمدە چوڭ تېپتەكى ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش، ھال سوراش ئۇمەكلىرىنى ھال سوراش بۇيۇملىرى، ھال سوراش خەتلىرىنى ئېلىپ، ئاقسۇدىكى قىسىملارغا ئورگانلارغا، ئىنقلابىي قۇربانلار ۋە ھەربىيلەرنىڭ ئائىلىلىرىگە ھال سوراشقا ئەۋەتىپ تۇردى. شەھەر رايونىدا ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش، ھال سوراش، بىرلەشمە كۆكۈل ئېچىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، مەخسۇس كىنو ۋە ناخشا-ئۇسسۇل نومۇرلىرى كۆرسىتىلىپ كەلدى.

1959-يىلى 8-ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 31-كۈنگىچە ناھىيە بويىچە ئىنقلابىي قۇربانلار، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە ھەربىي سەپتىن قاينقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، مەجرۇھ ھەربىيلەرنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئاكتىپلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئۇنىڭغا 79 ۋەكىل قاتناشتى. يىغىندا 39 نەپەر ئونچىگە تەقدىرنامە ۋە مۇكاپات بۇيۇمى تارقىتىپ بېرىلدى، «ئىنقلا-

بىي ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىپ، تېخىمۇ زور شان-شەرەپنى قولغا كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى تەشەببۇسنامە » ماقۇللاندى. بەش ئادەم ئاپتونوم رايوندا ئېچىلىدىغان ئاكتىپلار ۋەكىللىرى يىغىنغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللىكىگە كۆرسىتىلدى.

1962-يىلى 12-ئايدا ناھىيە بويىچە ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلقى جۇڭگو-ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۇزىمىزنى قوغداپ، قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلگەن قىسىملارنى قارشى ئېلىپ، ھال سورىدى. قىسىملارغا 807 خالتا ھال سوراش بۇيۇمى، بىر تىرىك چوشقا، 76 تىرىك توخۇ، 940 كىلوگرام گۆش، 536 تۇخۇم، 660.5 كىلوگرام كۆكتات، بەش ھارۋا ئوتۇن تەقدىم قىلدى. 674 پارچە ھال سوراش خېتى سۇندى.

1985-يىلى « 1-ئاۋغۇست » ئارمىيە قۇرۇلۇش بايرىمىدا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمتى يا-پون باسقۇچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبىسىنىڭ 40 يىللىقى يۇزىسىدىن پىشقەدەم 8-ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ سۆھبەت يىغىنى ئۆتكۈزدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومى-تېتىنىڭ شۇجىسى شىيې فۇپىڭ يىغىنغا كېلىپ سۆز قىلدى. يىغىنغا 130 دىن ئارتۇق پىشقەدەم قە-زىل ئارمىيە، 8-ئارمىيە جەڭچىسى قاتناشتى.

1986-يىلى 10-ئايدا جەنۇبىي سەپكە (يۇننەن چېگرىسىغا) بېرىپ ئۇرۇش قىلغان خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قىسملىرى زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلدى. ۋىلايەت، شەھەرلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلقلىرىدىن 10 مىڭ ئادەم قاتناشقان قار-شى ئېلىش، ھال سوراش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇشقا قاتناش-قان 11 نەپەر قەھرىمانى كۆكسىگە گۈل تاقاپ، جەنۇبىي سەپتە ئۇرۇش قىلىش ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئۇرۇش قەھرىمانلىرىغا « ئۇرۇشتا ئالا-ھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن، زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلگەن » دېگەن لەۋھەنى ۋە بىر تۇركۈم ھال سوراش بۇيۇملىرىنى تەقدىم قىلدى.

2. ئېتىبار بېرىش خىزمىتى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرولغاندىن كېيىن، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمتى يېزىلاردىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى ۋە ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، مەجرۇھ بولغان ھەربىيلەرگە ئېتىبار بېرىشنى يولغا قويدى. ئۇنىڭ ئاساسلىق شەكلى « يېرىنى ھەيدەپ بېرىش، ئىشقا ياردەم بېرىش » ، « ئىش نومۇرى يېزىشتا ئېتىبار بە-رىش » ، « نەق پۇل بېرىشتە ئېتىبار بېرىش » ۋە « يەر بېرىشتە ئېتىبار بېرىش » قاتارلىقلار-دىن ئىبارەت بولدى.

يېرىنى ھەيدەپ بېرىش، ئىشقا ياردەم بېرىش 1954-يىلى ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى ئىنقە-لابىي قۇربانلار، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى ۋە ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماش-تۇرغان، مەجرۇھ ھەربىيلەر 150 ئائىلە بولۇپ، ئامما 17 ئائىلىنىڭ 16 مو يېرىنى ھەيدەپ بەردى، يەتتە ئائىلىگە 33 ئىش كۈنى ياردەم بېرىپ، 11 مو بۇغداي، 13 مو زىغىرنى ئورۇپ، ئۇچ خامىنىنى تېپىپ بەردى، تېرىلغۇ كالىسى بىلەن 256 ئىش كۈنى ياردەم بېرىپ، ھەربىيلەر ئائىلىسىدىن 11 كىشىنىڭ يېرىنى ھەيدەپ بەردى.

ئىش نومۇرى يېزىشتا ئېتىبار بېرىش خەلق گوڭشىسلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، يېزىلاردىكى ئېتىبار بېرىش، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرىغا قارىتا قىسمەن ئىش نومۇرى بىلەن ئېتىبار بېرىش يولغا قو-يۇلدى. 1982-يىلى ناھىيە بويىچە 26 مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتەۋاتقان ئەسكەرنىڭ

ئائىلىسىگە 48 مىڭ 700 ئېتىبار نوموزى بېرىلدى. بۇ نەق پۇلغا سۇندۇرغاندا 5380.36 يۈەن بولىدۇ. ئېتىبار بېرىلگەن ئىش نومۇرى ئوتتۇرىچە ھەر بىر ئائىلىگە 1873دىن توغرا كەلدى، بۇ نەق پۇل ھېسابىدا 206.94 يۈەن بولىدۇ.

نەق پۇل بېرىشتە ئېتىبار بېرىش 80-يىللاردىن بۇيان يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئوتەۋاتقان يېزىلاردىكى ئەسكەرلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا نەق پۇل بىلەن ئېتىبار بېرىشنى يولغا قويدى. ئېتىبار بېرىلىدىغان پۇلنىڭ ئۆلچىمى ھەر يىلى ھەر ئادەمگە 150 يۈەندىن 300 يۈەنگىچە بولىدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە يېزىلاردا 68 ئائىلىلىك مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئوتتىكۈچى ئەسكەرلەر ئائىلىسىگە جەمئىي 9.954 يۈەن ئېتىبار بېرىش پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى.

يەر ھەققى ئېلىشتا ئېتىبار بېرىش 1982-يىلى بەزى گۈزەللىكلەر مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئوتتىكۈچى ئەسكەرلەر ئائىلىسىدىن يەر ھەققى ئېلىشتا ئېتىبار بەردى. ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپىدىكى يەرنى مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئوتتىكۈچى ئەسكەرلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ ئائىلىلەر بويىچە تېرىشقا تەقسىم قىلىپ بەردى، ھوسۇل ئۇلارنىڭ ئۆزىگە تەئەللۇق بولدى، بارلىق تاپشۇرىدىغان ھەقلەر كەچۈرۈم قىلىندى.

1985-يىلى شەھەر بويىچە يېزىلاردىكى ھەربىيلەر ئائىلىلىرىگە ئېتىبار بېرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 13—1

بىرلىكى: يۈەن

يېزا (مەيدان) نامى	ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى	بۇنىڭ ئىچىدە		بەھرىمەن بولغان تەمىنات		
		تىجارەتچى ئائىلىسى	دېھقانچىلىق ئائىلىسى	ئادەم سانى	سوممىسى	ئوتتۇرىچە سانى
ئۆگەرچى يېزىسى	9	3	6	6	1452	242
بەشتۆگەن يېزىسى	11	6	5	5	1040	208
قاراتال يېزىسى	12	6	6	8	2352	294
توپلۇق يېزىسى	9	3	6	6	1500	250
قۇمباش يېزىسى	13	8	5	5	1500	300
ئايكۆل يېزىسى	6	1	5	5	1200	240
توقاي يېزىسى	3	2	1	1	360	360
شەھەرلىك سۈپەتلىك ئۇرۇق مەيدانى	3	1	2	2	350	175
شەھەرچە بۇاستە قاراشلىق چوڭ ئەترەت	2	1	1	1	200	200
جەمئىي	68	31	37	39	9954	255

3. نەپەقە

يېڭى جۈگگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىنقىلابىي قۇربانلار ۋە كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ئىنقىلابىي ھەربىيلەر، مەجرۇھ ھەربىيلەر، ئىنقىلابىي خىزمەتچى خادىملارنى مۇۋاپىق دەپنە قىلدى، ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ۋە ئۇرۇشتا يارىدار بولغان، مەجرۇھ بولغان خەلق ئەسكەرلىرى، خەلق ئىشچىلىرىغا دۆلەتنىڭ بىر قېتىملىق نەپەقە پۇلى تارقىتىپ بەردى.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئىنقىلابىي مەجرۇھلارنىڭ قىسمەن يىللاردىكى دەرىجە ئەھۋالى

جەدۋەل 13 ــ 2 بىرلىكى: ئادەم

يىللار	خىزمەت تەشكىسى	پېنسىيەدىكىسى	جەمئىي	مېيىپلىق دەرىجىسى			
				1-دەرىجە	2-دەرىجە		3-دەرىجە
					ئا	ب	ئا	ب
1953	1	8	9			5	2	2
1964	38	5	43			14	29	
1974	255	4	259	2	13	58	72	114
1985	255	3	258	3	13	42	82	118

1983-يىلى خەلق ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، شەھەر بويىچە يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ئۇرۇشتا ۋە ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن قۇربان بولۇپ، نەپەقە بېرىلمىگەن ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئوفىتسىر-جەڭچىلىرى ۋە خەلق ئەسكەرلىرى، خەلق ئىشچىلىرى تىزىملاپ چىقىلىپ، بىر تۇتاش « ئىنقىلابىي قۇربان گۇۋاھنامىسى » ئالماشتۇرۇپ بېرىلدى ۋە تارقىتىپ بېرىلدى. ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلىسى دەپ تونۇلغان 52 ئائىلە، 204 ئادەمگە شۇ يىلى 10 مىڭ 700 يۈەن نەپەقە پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى.

1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە قىسمەن يىللاردا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نەپەقە پۇل تارقىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 13 ــ 3 بىرلىكى: يۈەن

يىللار	قۇربان بولغان، كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتكەنلەر نەپەقە پۇلى	مەجرۇھلارغا بېرىلگەن نەپەقە پۇلى
1953		598.00
1954		494.00
1955		506.00
1956		1251.00
1957	239.00	698.40
1958	476.25	1396.96
1959	300.00	957.99
1961		2543.63
1962		6500.00
1963	581.00	1908.05
1964	260.00	980.00
1965	380.00	2407.00
1966		2114.00
1967		2395.00
1973		7410.00
1974		8366.00
1975		10048.00
1976	3833.00	11972.00
1977		9548.00
1979		9495.00
1980	7200.00	9317.00
1981	1800.00	11036.00
1982	2050.00	8281.00
1983	2900.00	14394.00
1984	2000.00	11000.00
1985	3920.00	20384.00
جەمئىي	25939.25	156001.03

4. قوشۇمچە يارىدەم

شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى قىينچىلىقى بار ئىنقلابىي قۇربان ھەربىيلەر ئائىلىلىرى ۋە مەجرۇھ، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەرگە ئۇنىك قىينچىلىق دەرىجىسگە ئاساسەن « قەرەللىك نورمىلىق يارىدەم » ، « ۋاقتىلىق قىينچىلىق قوشۇمچە يارىدىمى » ، « ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى قوشۇمچە يارىدىمى » ۋە « داۋالىنىش قوشۇمچە يارىدىمى » قاتارلىقلارنى تارقىتىپ بەردى.

قەرەللىك، نورمىلىق يارىدەم بېرىپ تۇرۇش 1979-يىلى ئىنقلابىي قۇربان، ئىنقلابىي ھەربىيلەر ئائىلىسى تاۋابىئاتلىرى ۋە باشقا ئېتىبار بېرىش، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرى ئىچىدىكى تۇرمۇشتا قىينچىلىقى بار يېتىم-يېسىر، قېرى-چۈرىلەر، كېسەل ۋە مېيىپلارغا قەرەللىك، نورمىلىق يارىدەم بېرىپ تۇرۇش يولغا قويۇلدى.

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە قەرەللىك، نورمىلىق يارىدەم بېرىپ تۇرۇش ئە ھۋالى

جەدۋەل 13 — 4

تۈرى / يىللار	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	جەمئىي
ئائىلە	2	29	79	70	92	81	75	428
ئادەم	2	223	210	103	96	82	95	811
سوممىسى (10 مىڭ يۈەن)	0,03	1,45	1,56	1,38	2,11	2,26	2,73	11,52

ۋاقتىلىق قىينچىلىققا بېرىلىدىغان قوشۇمچە يارىدەم شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى تۇرمۇشىدا ۋاقتىلىق قىينچىلىقى بار ئىنقلابىي قۇربان، ھەربىيلەر ئائىلىسى تاۋابىئاتلىرى ۋە مەجرۇھ بولغان، ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرگە ئايرىم-ئايرىم ھالدا ۋاقتىلىق قىينچىلىقتىن قۇتقۇزۇش يارىدىمى بەردى. 1954-يىلدىن 1959-يىلغىچە ۋاقتىلىق قىينچىلىق يارىدەمىدىن بەھرىمەن بولغانلار 180 نەچچە ئائىلە بولۇپ، ئۇلارغا جەمئىي 893.40 يۈەن يارىدەم بېرىلدى. 1980-يىلدىن كېيىن، ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، بوشانغان ھەربىيلەرنىڭ سانى يىلدىن-يىلغا كۆپەيدى. شۇڭا، ۋاقتىلىق قىينچىلىققا بېرىلىدىغان يارىدەم پۇلى مۇ مۇناسىپ كۆپەيتىلدى. 1980-يىلدىن 1984-يىلغىچە شەھەر بويىچە ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، بوشانغان ھەربىيلەرگە بېرىلگەن ۋاقتىلىق قىينچىلىق يارىدەم پۇلىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 77 مىڭ 748 يۈەنگە يېتىپ، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 15 مىڭ 549.60 يۈەندىن توغرا كەلدى.

ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى قوشۇمچە يارىدىمى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى كەم بولغان ئىنقلابىي قۇربان، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە كېسەل، مېيىپ، ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرگە خەلق ھۆكۈمىتى 1953-يىلدىن باشلاپ يەر، تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن يارىدەم بەردى. 1955-يىلى ئىنقلابىي قۇربان، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە باشقا ئېتىبار بېرىش، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرىنىڭ كۆپىرى تېپقا قاتنىشىش قىينچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئۇلارغا 2209.91 يۈەن قىممىتىدە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە نەق پۇل يارىدەم بېرىلدى.

داۋالاش خراجىتى يارىدىمى دوختۇرغا كۆرۈنۈشتە قىينچىلىقى بار ئىنقلابىي قۇربان، ھەربىي-

لەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، كېسەل، مېيىپ، ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرگە تولۇق ياكى يېرىم ھەقسىز داۋالاش قوشۇمچە ياردەمى بېرىش بولغا قويۇلدى. « ئېتىبار بېرىش نىزامى » دىكى بەلگىلىمە بويىچە ئومۇمەن داۋالىنىش خراجىتى كېمەيتىلدىغان، كەچۈرۈم قىلىنىدىغان ئېتىبار بېرىش ۋە نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرىغا قارىتا ئۆزى ئىلتىماس قىلىش، چوڭ ئەترەت ئىسپات بولۇش، يېزا (گۈڭشې)لىق ھۆكۈمەتلەر تەكشۈرۈش، سەھىيە ئىدارىسى تەستىقلاش يولغا قويۇلدى.

§ 3. ئىجتىمائىي قوغداش

چىڭ سۇلالىسى گۈاڭشۈ 11-يىلى (1885-يىلى) ئونسۇ مەھكىمىسىدە پاناھلىنىش ئورنى قۇرۇلغان. ئۇ، ئەسلىدىكى ئوماچخانىدىن ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلىنغان بولۇپ، قېرى-چۈرىلەرنى، بوۋاقلارنى بېقىش، يېتىم-يېسىرلارنى قوبۇل قىلىش، داۋالىنىش، نامراتلارنى قەرز بېرىپ قوغداش قاتارلىق بېقىش-قوغداش پونكسىيىگە ئىگە ئىدى. مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يىلى) بۇ ساخاۋەت ئورگىنى يەنىلا مەۋجۇت ئىدى. شۇ يىلى پاناھلىنىش ئورنى قوغداش، باققان يېتىم-يېسىرى، قېرى، مېيىپلار 135كە، يىللىق قوغداش خراجىتى 205 تەڭگە، ئوزۇقلۇق ئاشلىقى 237 داۋەنگە يەتكەن. مىنگونىڭ 19-يىلى (1930-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت پاناھلىنىش ئورنىنى « دارىلئاجىزىن » غا ئۆزگەرتتى.

مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) سىپىل ئىچى (شەھەر) بىر خۇسۇسىي ئىگىلىكىدىكى بېغىش خاراكتېرلىك دارىلئاجىزىن قۇرۇلدى. كېيىنكى يىل ئۇ خۇسۇسىي ئىگىدارچىلىقتىن ناھىيە ئىگىدارچىلىقىغا ئۆزگەرتىلدى ھەمدە ئونىڭ ئىشلەپچىقىرىش كارخانىسى ھۇنەر ئۆگىتىش ئورنى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلىندى. قوتقۇزۇش راسخوتى ئاساسلىقى شۇ جايدىكى مەدەنىيەت جەمئىيەتلىرى ۋە خەيرىي-ساخاۋەت قىلىدىغان زاتلارنىڭ ئىئانىسىگە تايىنىپ ھەل قىلىناتتى، « شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىدىكى دارىلئاجىزىنلارنىڭ 33-(1944-يىللىق ئومۇمىي ئەھۋالى » دا خاتىرىلىنىشچە، ئاقسۇ ناھىيىلىك دارىلئاجىزىننىڭ دائىملىق خراجىتىنىڭ ئايلىق چەمىسى 1330 يۈەن (شىنجاڭ ئۆلكە پۇلى، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش)، يىللىق چەمىسى 15 مىڭ 950 يۈەن، ۋاقتىلىق خراجىتى 45 مىڭ يۈەن بولغان.

مىنگو دەۋرىدە ئاقسۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يېغىلىق ۋە ئاپەت-قەھەتچىلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، چوڭ ئاپەت بولغان يىللاردا بەزىدە يەر بېجىنى كەچۈرۈم قىلىش ۋە ئاپەتتىن قوتقۇزۇش ئىشلىرىنى يولغا قويغان. مىنگونىڭ 4-يىلى (1915-يىلى) 8-ئاينىڭ 29-كۈنى (قەمەرىيە كالېندارى بويىچە) قۇمباش، تۆۋەن دولان، تۆۋەن بەشئېرىق، قېرى مايماق (؟) ۋە كوكۈلا (؟) قاتارلىق كەنتلەردە ئۇشتۇمتوت مۆلدۈر چۈشۈپ، زىرائەتلەر ئاپەتكە ئۇچرىغان. بۇنىڭ ئىچىدە شال، پاخال كېۋەزنىڭ ئوندىن ئالتە-يەتتە ئۈلۈشى ياكى ئوندىن تۆت-بەش ئۈلۈشى زىيانغا ئۇچرىغان، 835 ئائىلە ئاپەتكە ئۇچراپ ئادەملەر كوچىلاردا تەمتىرەپ قالغاندا، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قوتقۇزۇش قىلىشقا مادارى يەتمىگەنلىكتىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە باج ۋە غەللە-پاراقنىڭ ئوندىن بىرىكى ئۈلۈشىنى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدا ئىلتىماس سۇنغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەركەز ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوتقۇزۇش خىزمىتى توغرىسىدىكى فاكىتىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىپ، ئاممىغا ۋە كوللېكتىپنىڭ كۈچىگە تايىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى ئۆزى قوتقۇزۇش ۋە دۆلەت قوشۇمچە، زۆرۈر بولغان قوتقۇزۇشلارنى بېرىش قاتارلىق چارىلەرنى قوللىنىپ،

زور مىقداردا قۇتقۇزۇش مەبلىغى تارقاتتى، قېرىلار ساناتوريىسى، يېغۇبلىش پونكتى قاتارلىق قۇتقۇزۇش كەسپى ۋە قۇتقۇزۇش ئورگانلىرىنى بەرپا قىلىپ، تەمتىرەپ قالغان ئاچ-يالىڭاچلارنى ۋە يېتىم-يېسىر، نامرات، قېرى-چۈرى، ئاجىز، زەئىپلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. 1952-يىلى شەھەر، يېزىلاردىكى ئاھالە ئەتىيازدىكى سېرىقتال مەزگىلىدە ئوزۇقتىن قىسىلىپ قالغاندا، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت پۈتۈن ناھىيىدىكى ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاھالىلەرگە سابىق « ساخاۋەت ئامبىرى » (« ساخاۋەت ئامبىرى » دا ساقلىنىۋاتقان بارلىق ئاشلىقنى، يەنى جەمئىي 249.6 دادەن ئاشلىقنى قەرزگە تارقاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە بۇغداي 33.7 دادەن، كۆممىقوناق 215.9 دادەن. كېيىنكى يىللىنىڭ بېشىدا خەلق ھۆكۈمتى يەنە بىر قېتىم نامرات دېھقان-چارۋىچىلارغا « ساخاۋەت ئامبىرى » دا ساقلىنىۋاتقان بارلىق ئاشلىقنى، يەنى جەمئىي 102 دادەن بۇغداي ۋە كۆممىقوناقنى قەرز ئورنىدا تارقىتىپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمتى ھەر يىلى دېگۈدەك ھەرخىل مەخسۇس قۇتقۇزۇش پۇللىرى ۋە ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ماددىي ئەشيالىرىنى تارقىتىپ بېرىپ، ئاممىنى قۇتقۇزۇپ تۇردى.

1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان 33 يىلدا شەھەر-يېزىلاردىكى ئاپەتكە ئۇچرىغان ئائىلىلەرگە جەمئىي 3 مىليون 18 مىڭ 400 يۈەن ھەرخىل قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 91 مىڭ 500 يۈەن قۇتقۇزۇش خراجىتى چىقىم قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلارغا ئىشلىتىلگەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش چىقىمى 1 مىليون 524 مىڭ 100 يۈەن بولۇپ، 50.49% نى ئىگىلىدى، 60-يىللارنىڭ بېشىدىكى ئۇچ يىللىق قىينىچىلىق مەزگىلىدە، پەقەت 1961-يىلىلا 368 مىڭ يۈەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلدى، بۇ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 36 يىل ئىچىدە ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى ئەڭ كۆپ چىقىم قىلىنغان بىر يىل بولدى.

1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلىنى تارقىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 13 — 5

بىرلىكى: يۈەن

يىللار	جەمئىي	ناھىيە بازىرىغا بېرىلگەن قۇتقۇزۇش	يېزىلارغا بېرىلگەن قۇتقۇزۇش	باشقا قۇتقۇزۇش
1953	2284.89	1030.19	1254.70	
1954	10829.00	528.00	8972.00	1329.00
1955	8618.37	2661.98	5018.73	937.66
1956	12598.91	3231.00	9367.91	
1957	20385.23	6110.58	14274.65	
1958	27425.10	8475.90	18949.20	
1959	15765.28	5182.90	10582.38	
1960	23789.01	5729.01	18060.00	
1961	367960.62	9039.75	12113.09	346807.78
1962	268500.00	48000.00	74000.00	146500.00
1963	53893.03	2857.65	43527.50	7507.88
1964	98294.00	13714.00	78692.00	5888.00
1965	193235.00	1504.00	191731.00	
1966	51487.00	3797.00	47690.00	

جەدۋەل 13 ــ 5 (داۋامى)

1967	41818.00	5918.00	35900.00	
1968	44000.00		44000.00	
1969	37503.00	13447.00	24056.00	
1970	26000.00		26000.00	
1971	108660.00		38555.00	70105.00
1972	88894.00		88894.00	
1973	51525.00	5129.00	46396.00	
1974	72540.96	2239.00	62795.00	7506.96
1975	74521.00	22081.00	47500.00	4940.00
1976	51617.00	10117.00	47500.00	
1977	46972.00	14000.00	28225.00	4747.00
1978	61701.00		61701.00	
1979	76236.00	22836.00	38400.00	15000.00
1980	89710.00	20547.00	52032.00	17131.00
1981	106693.00	16251.00	29224.00	61218.00
1982	156352.00	17309.00	54725.00	84318.00
1983	193244.00	15231.00	107540.00	70473.00
1984	204000.00	1000.00	6000.00	197000.00
1985	325319.11	48336.53	150417.05	126565.53
جەمئي	3018371.20	326303.49	1524093.10	1167974.70

1. ئاپەتتىن قوتقۇزۇش

1950-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان 36 يىلدا شەھەر بويىچە ھالاك قىلىش خاراكتېرلىك تەبىئىي ئاپەتلەر 13 قېتىم، يەنى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر ئىككى يېرىم يىلدا بىر قېتىم يۈز بەردى. ھەر قېتىم ئاپەتكە ئۇچراش دائىرىسى يېنىك بولغاندا قىسمەن يېزا (گۈڭشې)، مەيدان، چوڭ ئەترەت (كەنت) لەرگە، ئېغىر بولغاندا، پۈتۈن شەھەرنىڭ يېزا، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا خەۋپ يەتكۈزدى. 1972-يىلى 6-ئاينىڭ 18-كۈنى چۈشتىن كېيىن، ناھىيە بويىچە ئۇچتىن ئىككى قىسىم گۈڭشېلار ئۇشتۇمتوت ئۇدا بىر سائەت داۋاملاشقان مۆلدۈرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. « ئالتۇن كۆۋرۈك » (ھازىرقى ئايكۆل يېزىسى)، « كۆرەش » (ھازىرقى بەشتۆگمەن يېزىسى)، « ماۋزېدۇڭنى قوغداش » (ھازىرقى قاراتال يېزىسى)، « قىزىل قوغدىغۇچى » (ھازىرقى قۇمباش يېزىسى) قاتارلىق گۈڭشېلارغا بوران ئاربلاش ئۆرۈك چوڭلۇقىدىكى مۆلدۈر ۋە قاتتىق يامغۇر ياغدى، ئۇنىڭ يېغىش يۆنىلىشى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا يۆزلەنگەن بولۇپ، ھەيۋىسى ئادەتتىن تاشقىرى دەھشەتلىك بولدى. شۇڭا ياغقانلا جايدىكى زىرائەتلەر تاماممەن نابۇت بولۇپ كەتتى، تۆت گۈڭشې، 36 چوڭ ئەترەت، 126 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى ئاپەتكە ئۇچرىدى، 83 مىڭ 581 مو ئېتىزلىق نابۇت بولدى، 143 تۈياق چارۋا ئۆلدى، ئۇچ كۆۋرۈك، تۆت غول، تارماق ئۇستەڭ ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، پەقەت ئاشلىقتىنلا 5 مىليون 323 مىڭ كىلوگرام زىيان بولدى. ئاپەت يۈزبەرگەندىن كېيىن، ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيە ۋە گۈڭشېدىن 127 كادىر ئاجرىتىپ، ئۇلارنى تۆت قوتقۇزۇش گۇرۇپپىسىغا ئايرىپ، ئا-

پەت يۇز بەرگەن رايونلارغا ئەۋەتتى. گۈڭشې، مەيدانلاردىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى بىر-بىرىنى قۇتقۇزۇش، ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش جەھەتتىكى قىيىنچىلىقىنى يەڭدى. « ماۋزېدۇڭنى قوغداش » (ھازىرقى قاراتال يېزىسى) گۈڭشې دوسقۇل باشقۇرۇش رايونىنىڭ 26-، 27-چوڭ ئەترەتلىرى ئىختىيارىي ھالدا 975 كىلوگرام كۆممىقوناق ئىئانە قىلىپ، مەزكۇر گۈڭشېدىكى 24 چوڭ ئەترەتنىڭ ئېگىزغا تېرىلىدىغان كۆممىقوناق ئۇرۇقى قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلدى. « ئالتۇن كۆۋرۈك » گۈڭشېسىنىڭ 19-چوڭ ئەترىتىدىكى 100 دىن ئارتۇق خەلق ئەسكەرلىرى تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىنى يېتىلەپ، تراكتورلىرىنى ھەيدەپ ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇپ، جىددىي تېرىش ئىشىغا قاتناشتى. « كۆرەش » گۈڭشېسى 5-چوڭ ئەترىتىنىڭ ياچېيكا شۆجىسى قىزىل بايراقنى كۆتۈرۈپ، 2540 كىلوگرام ئاشلىق بېسىلغان تراكتورنى ھەيدەپ ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىغان ئەترەتكە بېرىپ ئاپەتنىن قۇتقۇزۇپ، ھال سوراش ئىشىنى ئېلىپ باردى. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بۇ قېتىمقى ئاپەت ئەھۋالىغا ئاساسەن يىل ئاخىرىدا پۈتۈن ناھىيە خەلقىگە، 1970-يىلىدىن ئىلگىرىكى قېپقالغان 169 مىڭ 500 يۇەن دېھقانچىلىق بېجى كەچۈرۈم قىلىنىدىغانلىقىنى، شۇ يىللىق دېھقانچىلىق بېجى 65 مىڭ 200 كىلوگرام كېمەيتىپ ئېلىنىدىغانلىقىنى جاكارلىدى.

36 يىل ئىچىدە شەھەر بويىچە 595 مىڭ يۇەن تەبىئىي ئاپەتنىن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلدى. بۇ، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 17 مىڭ يۇەندىن توغرا كەلدى. چوڭ ئاپەت يۇز بەرگەن يىللاردا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاممىنى قوزغاپ ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇتقۇزۇش، ئۆزئارا ياردەم قىلىپ، بىر-بىرىنى قۇتقۇزۇشنى قانات يايدۇرغانلىقىنىڭ سىرتىدا، تارقاتقان قۇتقۇزۇش پۇلى ئەڭ كۆپ بولغاندا 346 مىڭ 800 يۇەنگە يەتتى. 1981-يىلى ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىنىڭ قىشتىن چىقىش قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، 18 مىڭ 900 كىلوگرام ئۇزۇقلۇق ئاشلىق، لىقىنى يانداۇرۇپ سېتىپ بەردى، 9013 مېتر ھەرخىل رەخت، 30 يوتقان، 145 كارىۋات كېرەكى، 403 پارچە كىگىز، 690 يۇرۇش پاختىلىق ئىشتان-چاپان، 75 دانە يالاڭ تۇتىتلىق مايكا، 435 جۈپ ئاياغ، 65 باش كېيىم تارقىتىپ بەردى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىغان يىللاردىكى ئاپەتنىن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 13 ــ 6 بىرلىكى: 10 مىڭ يۇەن

يىللار	قۇتقۇزۇش سوممىسى	يىللار	قۇتقۇزۇش سوممىسى
1954	0.13	1981	4.00
1957	0.10	1982	3.79
1961	34.68	1983	6.30
1963	0.70	1984	6.00
1971	7.01	1985	1.30
1979	1.50		

2. ياشىنىپ قالغان، خىزمەتنىن چېكىنگەن خادىملارغا قۇتقۇزۇش بېرىش

1982-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمىتى 1961-يىلىدىن 1965-يىلغىچە بولغان ئاپەتلىك خىزمەتنىن چېكىنىش رەسمىيىتىنى رەسمىي بېجىرگەن، ھەقىقەتەن ئەمگەك كۈچىدىن قالغان، ئۇنىڭ

ئۇستىگە تايانچىسى يوق، 1957-يىلىدىن بۇرۇن ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان، ياشانغان ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە تۇرمۇش قېينىچىلىقى يارىدەم پۇلى تارقىتىپ بېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇسۇلى مۇنداق بولىدۇ: بىرىنچى، ئۇنىڭ ئەسلىدىكى ئۆلچەملىك ئىش ھەققى سوممىسىنىڭ %40ى بويىچە قەرەللىك، نورمىلىق تۇرمۇش قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ بېرىلىدۇ؛ ئىككىنچى، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ دوختۇرغا كۆرۈنگەندە داۋالىنىش راسخوتىنىڭ ئۆچتىن ئىككى قىسىم پۇلى ھېسابتىن كۆتۈرۈۋېتىلىدۇ.

1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى ياشانغان ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە قۇتقۇزۇش بېرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 13 ـــ 7

بىرلىكى: يۈەن

يىللار	يىل ئاخىرىدىكى ئادەم سانى	پۈتۈن يىللىق قۇتقۇزۇش سوممىسى	يۇنىڭ ئىچىدە	
			قۇتقۇزۇش پۇلى	داۋالىنىش پۇلى
1980	7	2669.18	2628.86	40.32
1981	7	2310.06	2281.08	28.98
1982	7	2700.46	2677.27	23.19
1983	9	3400.00	3283.00	117.00
1984	23	8104.94	7928.38	176.56
1985	22	9605.95	9441.17	164.78
جەمئىي	75	28790.59	28239.76	550.83

§4. نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش خىزمىتى

1. نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇپ، نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش

يېزىلاردىكى نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇپ، نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش خىزمىتى 1980-يىلى باشلاندى. ئەينى چاغدا بۇ ئىشنى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئۈزى يالغۇز ئۈيۇشتۇرغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۆستىگە نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش مەبلىغى يېتىشمىگەنلىكتىن، نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىنى ياخشىلاش، ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە بۇ خىزمەتنىڭ ئۇنۇمى بىر قەدەر تۆۋەن بولدى. 1984-يىلى شەھەر بويىچە ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش كۆچىنى ماسلاشتۇرۇش ئۆچۈن، 5-ئاينىڭ 4-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، گۇرۇپپا باشلىقى، شەھەرلىك ھۆكۈمەت تىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى بولدى. ئۇنىڭ ئەزالىرى شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى، مالىيە، پۇل مۇئامىلە، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇ ئىشلىرى، ئاشلىق، تەمىنات-سودا، مەدەنىيەت-مائارىپ، سەھىيە، مادىدىي ئەشيا، باج قاتارلىق 14 ئورۇننىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرىدىن تەركىب تاپتى. يېزا-كەنتلەرنىڭ ھەممىسىدە نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش تەشكىلى قۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش، نام-

راتلارغا يار-يۆلەك بولۇش پىلانى ۋە تەدبىرىنى تۈزۈپ چىقىش ھەم ئۇنى تەستىقلاش، سىستېما-لارنىڭ نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش ھەرىكىتىنى ماسلاشتۇرۇش، نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش خىزمىتىگە دائىر زور مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىپ بېكىتىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. يار-يۆلەك بو-لۇش فائجېنى بولسا كوللېكتىپ يار-يۆلەك بولۇش، ئامما ئۆزئارا ياردەم قىلىش، دۆلەت مۇڭا پىق قۇتقۇزۇش، نامرات ئائىلىلەر ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش، يېزىلاردىكى يىللىق ئوزۇقلۇق ئاشلىقى كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېسابتا 150 كىلوگرامدىن توغرا كەلمەيدىغان، كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە كىرىمى 100 يۈەنگە يەتمەيدىغان دېھقان، چارۋىچىلار ئائىلىلىرى يار-يۆلەك بولۇش ئوبيېكتى قىلىنىدى.

1981-يىلى نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش مەبلىغىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئىشلىتىش، نامرات ئەترەتلەرگە مۇددەت-تۈركۈمگە بۆلۈپ ياردەم بېرىش، نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش توختىمى ئىمزالاش، نامراتلارغا يار-يۆلەك بولىدىغان مەبلەغنىڭ ئىشلىتىلىش دائىرىسىنى ئېنىقلاش قاتارلىق تەدبىرلەر قوللىنىلىپ، نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش مەبلىغىنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى ئۆستۈرۈلدى. 1982-يىلى 26 ئەترەتكە نۆقتىلىق يار-يۆلەك بولۇندى. بۇنىڭ ئىچىدە 15 ئەترەت نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش ئۆلچىمىگە يەتتى. توپلۇق گۈڭشې (يېزا) 4-چوڭ ئەترىتىنىڭ 6-ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى 3300 يۈەن نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش مەبلىغىغە خىمىيۋى ئوغۇت سېتىۋېلىپ، ئاشلىق مەھسۇ-لاتىنى 7966.5 كىلوگرام ئاشۇرۇپ، « دۆلەت قايتۇرۇپ سېتىپ بەرگەن ئۇزۇقلۇق ئاشلىقتا تايە-نىپ كۆن كەچۈرىدىغان » نامراتلىق قالپىقىنى چۈرۈۋەتتى.

1984-يىلى شەھەر بويىچە نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش ھۆددىگەرلىكى بويىچە مۇكاپات-لاش-جازالاش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. شەھەرلىك ھۆكۈمەت يەرلىك مالىيىدىن ۋە يۇقىرى نامراتلارغا يار-يۆلەك بولۇش ئۈچۈن ئاجرىتىپ بەرگەن پۇلدىن 65 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ، 1206 نامرات ئائىلىگە يار-يۆلەك بولدى، يىل ئاخىرىدا بۇنىڭدىن 1000 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇ-تۇلۇپ، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى، بۇ يار-يۆلەك بولۇنغان نامرات ئائىلىلەرنىڭ 82 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

1985-يىلى 755 ئائىلە، 3020 ئادەم نامراتلىقتىن قۇتۇلغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىمى 160.14 يۈەنگە يەتتى. بۇلار يار-يۆلەك بولۇنغان نام-رات ئائىلىلەرنىڭ 81.3 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە سەككىز ئائىلىنىڭ يىللىق ئىشلەپ-چىقارغان ئاشلىقى 5000 كىلوگرامغا، بىر ئائىلىنىڭ يىللىق كىرىمى 10 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

2. ئېتىبار بېرىش، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرىنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشىغا يار-يۆلەك بولۇش

1985-يىلى شەھەر بويىچە يار-يۆلەك بولىدىغان ئېتىبار بېرىش، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتى-نىڭ ئومۇمىي سانى 123 ئائىلە، 691 ئادەم بولۇپ، شۇ يىلى 44 ئائىلە، 261 ئادەم يار-يۆلەك بولۇنىدىغان ئوبيېكتى قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدىن 25 ئائىلە، 161 ئادەم نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش ئۆل-چىمىگە يەتتى. بۇ، يار-يۆلەك بولۇنىدىغان ئىنقلابىي قۇربانلار، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ئىچىدىكى نامرات ئائىلىلەرنىڭ 57 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئۇچ ئائىلىنىڭ يىللىق ئىشلەپ چىقارغان ئاشلىقى 10 مىڭ جىڭدىن، بىر ئائىلىنىڭ كىرىمى 10 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

§5. ئىجتىمائىي پاراۋانلىق

1. قېرىلار ساناتورىيىسى

1959-يىلى ئىككەرچى خەلق گۈڭشېسىدا تۇنجى قېتىم قېرىلار ساناتورىيىسى بەرپا قىلىندى. شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 20 قېرىلار ساناتورىيىسى قۇرۇلۇپ، بۇلارغا 305 نەپەر بويتاق، تۇل خوتۇن، يېتىم-يېسىر، تەنها قېرىلار قوبۇل قىلىندى.

گۈڭشې قېرىلار ساناتورىيىسى گۈڭشې-ئەترەتلەرنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە بولۇپ، ئۇ، ھۆكۈمەت مەبلەغ جەھەتتىن ياردەم قىلىدىغان كوللېكتىپ خاراكتېردىكى ئىجتىمائىي پاراۋانلىق كەسپى ھېسابلىنىتتى. ساناتورىيە باشقۇرۇش پرىنسىپى « بېقىشنى ئاساس قىلىش، ساناتورىيەگە كىرىش ئىختىيارىي بولۇش » تىن ئىبارەت ئىدى. خراجىتى، ئاساسلىقى، گۈڭشې-ئەترەتلەر تۇپ قالغان پاراۋانلىق فوندىدىن ھەل قىلىناتتى، يەتمىگەن قىسمىنى ھۆكۈمەتنىڭ خەلق ئىشلار تارمىقى ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى تۇرىدىن مۇۋاپىق تولۇقلاپ بېرەتتى. پاراۋانلىق فوندى قالدۇرۇش ئۆلچىمى ھەر ئادەمگە ھەر ئايدا ئوچ يۈەندىن بەش يۈەنگىچە بولۇپ، ئوزۇقلۇق ئاشلىقنى گۈڭشې، ئەترەتلەر يىل بويىچە يەتكۈزۈپ بېرەتتى. تەمىنلەش ئۆلچىمى 180 كىلوگرام دان ئاشلىق، 4.5 كىلوگرام ياغ بولۇپ، ئاق-قارا ئاشلىق تەڭشەپ بېرىلەتتى، ئاق ئاشلىق 60 پىرسەنتتىن تۆۋەن بولسا بولمايتتى.

قېرىلار ساناتورىيىلىرىگە مەمۇرىي خادىم، قارا خىزمەتچى قاتارلىق مەخسۇس باشقۇرغۇچىلار سەپلەپ بېرىلگەن بولۇپ، ئۇلار قېرىلارنىڭ تاماق، ياتاق ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. قېرىلار ساناتورىيىسىدە ئاشخانا ۋە ياتاق تەسىس قىلىنغانىدى. مەلۇم ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە قېرىلار قېرىلار ساناتورىيىسىنىڭ ئويۇشتۇرۇشى بىلەن ئىختىيارىي ھالدا كۆكتات تېرىش، ئارغامچا ئېشىش، زەمبىل توقۇش، چىگە سويۇش قاتارلىق ئۇزلىرىنىڭ قولىدىن يېتىدىغان ئەمگەكلەرگە قاتنىشاتتى. ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىدىن كىرگەن پۈتۈنلەي قېرىلار ساناتورىيىسى كوللېكتىپىنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈلۈپ، تۇرمۇشنى ياخشىلاشقا ۋە مەدەنىيەت، كۆكۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشقا ئىشلىتىلەتتى.

1962-يىلىدىن كېيىن، گۈڭشېلاردىكى قېرىلار ساناتورىيىلىرى تەدرىجىي ھالدا ئىشتىن توختىدى. 1964-يىلى ناھىيە بويىچە گۈڭشېلاردا ئاران ئوچ قېرىلار ساناتورىيىسى (بىرى، چوڭ ئەترەت قېرىلار ساناتورىيىسى) بولۇپ، ساناتورىيىدىكى ئادەم كېمەيىپ 92 گە چۈشۈپ قالدى. 1978-يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى تەستىقلاپ تارقاتقان « مەملىكەتلىك خەلق ئىشلىرى خىزمىتى يىغىنىنىڭ مۇھىم خاتىرىسى » تۆۋەنگە تارقىتىلغانىدىن كېيىن، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ خەلق ئىشلىرى ئىشخانىسى گۈڭشې-ئەترەتلەرنىڭ قېرىلار ساناتورىيىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىگە پائال ماسلاشتى. 1983-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ تۆت قېرىلار ساناتورىيىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، 16 باشقۇرغۇچى سەپلەپ بېرىلدى، ئۇلارغا 79 نەپەر بويتاق، تۇل خوتۇن، يېتىم-يېسىر، تەنها كىشىلەر قوبۇل قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە قېرىلار 58، يېتىم-يېسىرلار توققۇز، مېيىپلار 16. قاراتال يېزىلىق قېرىلار ساناتورىيىسىدە 24 ئادەم بېقىلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا يەتتە باشقۇرغۇچى خادىم سەپلەپ بېرىلدى. يېزىلىق ھۆكۈمەت يېزا-بازار كارخانىلىرىنىڭ پايدىسىدىن 23 مىڭ 381.86 يۈەن تۇتۇپ قېلىپ، ئۇنى قېرىلار ساناتورىيىسىنىڭ خراجىتىگە ئىشلەتتى. ھەمدە 140 مو مېۋىلىك باغ ئېلىپ، قېرىلار ساناتورىيىسىنىڭ ئىشلىتىشىگە بەردى.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىردىكى يېزا دەرىجىلىك قېرىلار ساناتورىيىلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل 13—8 بىرلىكى: نەپەر

ساناتورىيە نامى	قوبۇل قىلىنغان ئادەم سانى				خىزمەتچى خادەم
	جەمئىي	قېرى	يېتىم	مېيىپ	
ئېگەرچى	10	4	2	4	1
قاراتال	23	16		7	7
بەشتۆگەن	13	8		5	3
ئومۇمىي جەمئىي	46	28	2	16	11

2. دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلدىغان » ئائىلىلەر

1957-يىلىدىن كېيىن يېزىلاردىكى گۈڭشې، ئەترەتلەر دېھقان، چارۋىچىلار ئارىسىدىكى يۆلەنچۈكى يوق بويتاق، تۇل خوتۇن، يېتىم-يېسىر، قېرى-چۆرى، ئاجىز، كېسەل، مەجرۇھ ئەزالار-نىڭ تامىقىغا، كىيىم-كېچەكگە، تۇرالغۇسىغا، داۋالىنىشىغا، دەپنە ئىشلىرىغا كاپالەتلىك قىلىش تۈزۈمىنى (قىسقارتىلىپ « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇش » دېيىلىدۇ) يولغا قويدى. بۇ بىر تۈرلۈك ئامەلىي خاراكتېرلىك ئىجتىمائىي پاراۋانلىققا كاپالەتلىك قىلىش كەسپى ھېسابلىنىدۇ. ئومۇمەن، ئەمگەكچىلەر ياشىنىپ ئەمگەك ئىقتىدارىنى يوقاتقاندا، يۆلەنچۈكسىز قالغاندا ياكى كېسەل بولۇپ تۇرمۇشتا قىيىنچىلىق تارتىپ قالغاندا، ئەزالار چوڭ يىغىندا باھالاش ئارقىلىق « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلدىغان » ئائىلە قىلىپ بېكىتىلىدۇ. « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلدىغان » ئائىلىلەر-نىڭ خىراجىتى، ئاساسلىقى، گۈڭشې، ئەترەتلەرنىڭ كوللېكتىپ پاراۋانلىق فوندىدىن ھەل قىلىنىدۇ؛ دۆلەتمۇ ۋاقىتلىق قۇتقۇزۇش بېرىدۇ. تەمىنات ئۆلچىمى جەھەتتە، ئادەتتە شۇ يەردىكى ئەزالارنىڭ ئوتتۇرىچە تۇرمۇش سەۋىيىسى بويىچە ئۇن، سۇ يېغى، ئوتۇن-كۆمۈر تارقىتىپ بېرىلىدۇ ھەمدە تۇرالغۇ ئۆي بىلەن تەمىنلىنىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلدىغان » ئائىلىلەرگە قۇتقۇزۇش بېرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 13 — 9 بىرلىكى: يۈەن. كىلوگرام

يىللار	بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلدىغان ئائىلە		كوللېكتىپ تەمىنلەپ بەرگەن قىسمى		دۆلەت بەرگەن قۇتقۇزۇش سوممىسى	
	ئائىلە سانى	ئادەم سانى	ئوزۇقلۇق ئاشلىقى	نەق پۇل	ئومۇمىي سوممىسى	ھەر ئائىلىگە ئوتتۇرىچە كەلتىنى
1957	272	636	315974.5		2394.00	8.80
1963	908	1487			13802.00	15.20
1964	692	1244			18912.36	27.33
1973	399	646			91071.30	228.24
1975	409	645			11509.26	28.14
1977	891	912			10157.40	11.44
1983	424	615	20,000.00		10881.00	25.60
1985	504	684		15961.00	50960.36	101.11

§6. نىكاھ

1. نىكاھ ئەھۋالى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى بۇ يۇرتتىكى ئاھالىلەرنىڭ نىكاھ ئىشلىرى ئەلچىلەر قوراش-تۇرۇش، ئاتا-ئانىلار، مۇتەۋەرلەر ئىگە بولۇش ئارقىلىق بېجىرىلەتتى. نىكاھ سودىسىنىڭ بەدىلى خېلى يۇقىرى ئىدى. فېئودال، پومېشچىكلار « كۆپ خوتۇنلۇق تۈزۈم » نى ئەۋج ئالدۇرغان بولۇپ، پۈتۈن، تەسىرى بار، يېشى 50 تىن ئاشقان بايلارمۇ نامراتلارنىڭ قىزلىرىنى 3-، 4-خوتۇنلۇققا مەجبۇرىي ئېلىۋالاتتى. « بالا چاغدا نىكاھ قىلىپ قويۇش » ، « ۋارىسلىق نىكاھ » لارمۇ كەڭ ئومۇملاشقانىدى. بەزى قىزلار 14-15 ياشتىلا تۇرمۇشقا چىقىرىلاتتى. بالدۇر توي قىلىش ھادىسىلىرى بىر قەدەر ئومۇملاشقانىدى. ئەر-خوتۇنلار ئارىسىدا بىرەر ئارازلىق يۈز بەرسىلا ئاجرىشىپ كېتەتتى، پەرزەنتلىرىنى بېقىش تامامەن ئەر تەرەپكە مەنسۇپ ئىش ئىدى.

1952-يىلى 2-ئاينىڭ 14-كۈنى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىش توغرىسىدا بولىيورۇق » تارقاتتى، پۈتۈن ناھىيىنىڭ شەھەر، يېزىلىرىدا نىكاھ قانۇنىنى تەشۋىق قىلىش ئېيى پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. نۇرغۇن ئىزىلگەن، خارلانغان ئاياللار ئارقا-ئارقىدىن فېئودالىق نىكاھ مۇناسىۋىتىنى بىكار قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى. 1953-يىلى پۈتۈن ناھىيىدە قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغان نىكاھتىن ئاجرىشىش ئەنزىسى 596 جۈپ، 1192 ئادەمگە، ئىختىيارىي تۇرمۇش قۇرغان ياش قىز-يىگىتلەر 1546 جۈپ، 3092 ئادەمگە يەتتى. يېڭى نىكاھ قانۇنىنى ئىزچىللاشتۇرۇش بىلەن بىرلا ۋاقىتتا قىسمەن دېھقان-چىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئەنئەنىۋى فېئودالىق نىكاھ ئادەتلىرى يەنىلا داۋاملاشتى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىن كېيىن، ناھىيە بازىرىدا نىكاھ ئەركىنلىكى يېزىلاردىكىدىن ياخشى بولسىمۇ، لېكىن شەكلى ئۆزگەرگەن نىكاھ سودىسى قىلىش كەيپىياتىمۇ بىر ئاز باش كۆتۈرۈپ قالدى. قىز-يىگىتلەر تۇرمۇش قۇرغاندا ۋېلىسىپىت، كېيىم تىكىش ماشىنىسى، قول ساەت، رادىئو ياكى ئۇنىڭالغۇ؛ كېيىم ئىشكابى، لۆم-لۆم كارىۋات، چوڭ-كىچىك سافا، كىتاب ئىشكابى، بېزەك ئىشكابى، ئېگىز-پەس ئىشكاب، يېزىق ئۈستىلى، تۆت چاسا شىرە، قاچا-قۇچا ئىشكابى، تىكلىمە شامالدۇرغۇچ، تىكلىمە چىراغ قاتارلىق ئالىي دەرىجىلىك ئۆي جاھازلىرىنى تەييارلايدىغان، توي مۇراسىمى بارغانسېرى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلىدىغان بولدى. بەزىلەر قىز كۆچۈرگەندە ئون نەچچە پىكاپنى ئىشقا سېلىپ، شەھەر ئارىلاپ كۆز-كۆز قىلدى. 80-يىللارنىڭ ئاخىرىلىرىدا تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ رەڭلىك تېلېۋىزور، توڭلاتقۇ قاتارلىق ئالىي دەرىجىلىك ئائىلە ئېلىكتر ئۈسكۈنىلىرىنى تەلەپ قىلىدىغان بولدى.

2. نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش

1955-يىلى 5-ئاينىڭ 20-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدىكى ئاھالىلەر ئارىسىدا نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش ئۈچ خىلغا ئايرىلدى: (1) نىكاھلانغۇچىلارنى تىزىملاش؛ (2) نىكاھتىن ئاجرىشىدىغانلارنى تىزىملاش؛ (3) يېنىشقانلارنى تىزىملاش.

نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش قىز-يىگىتلەر نىكاھلانماقچى بولسا نوپۇس دەپتىرىنى ئېلىپ، نوپۇسى

بار جايدىكى خەلق ھۆكۈمىتىگە ئۆزى بېرىپ تىزىملىتىش رەسمىيىتىنى ئۆتەۋشى كېرەك. « نىكاھ قانۇنى » دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ئاھالىلەر تۇرمۇش قۇرۇش يېشىغا يەتكەن ھەم ئۆزىنىڭ نىكاھ ئىشىغا ئۆزى ئىگە بولغاندا خەلق ھۆكۈمىتى ئاندىن تۇرمۇش قۇرۇش گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىدۇ. نىكاھقا چات كىرىۋالغانلارغا، نىكاھ سودىسى قىلغانلارغا، يېقىن تۇغقان تۇرۇپ تۇرمۇش قۇرماقچى بولغانلارغا ۋە ماخاۋ كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلارغا تۇرمۇش قۇرۇش گۇۋاھنامىسى بېرىش رەت قىلىنىپ، ئۇلارنىڭ توي قىلىشى چەكلىنىدۇ. ئەر-ئايال ئىككى تەرەپ ئاجرىشىشنى ئىختىيار قىلسا ھەمدە مۇھەببىتى ھەقىقەتەن بۇزۇلغان دەپ قارالسا، نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملىتىشقا رۇخسەت قىلىنىدۇ. نىكاھتىن ئاجراشقان ئەر-ئايالار ئىككى تەرەپنىڭ قانۇنلۇق مەنپەئىتىنى ۋە پەرزەنتلىرىنى بېقىش مەسىلىسىنى ياخشى بىر ياقلىق قىلىش كېرەك. ئەر-ئايال ئىككى تەرەپ ئاجراشقاندىن كېيىن، ئۇلار يەنە ئەر-ئايالىق مۇناسىۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئىختىيار قىلسا ھەمدە نىكاھنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش شارائىتىنى ھازىرلىسا، ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ يېنىۋېلىشنى تىزىملىتىشقا رۇخسەت قىلىدۇ.

1981-يىلدىن 1988-يىلغىچە شەھەر بويىچە يەتتە يېزا، بىر مەيدان، تۆت مەھەللە ئىش باشقارمىسى، 126 كەنت ئاھالە كومىتېتى، 17 ئاھالە كومىتېتى، 13 بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈەن مەيدانى (يېزا ئىگىلىك 1-شى شوتا قۇدۇق مىللىي مەيدانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 31 نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش نۆقتىسى قۇرۇلدى، بۇنىڭدىن شەھەردىكىسى سەككىز، يېزا ۋە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈەن-مەيدانلىرىدىكىسى 23. 1979-يىلدىن 1988-يىلغىچە شەھەر بويىچە جەمئىي (بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈەن-مەيدانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) 33 مىڭ 103 جۈپ ئەر-ئايالنىڭ نىكاھلىنىشىنى تىزىملىتىشقا رۇخسەت قىلىندى؛ 13 مىڭ 718 جۈپ ئەر-ئايالنىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىشنى تىزىملىتىشقا رۇخسەت قىلىندى، بۇ نىكاھلىنىشقا تىزىملاتقانلارنىڭ 41.44 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، مۇرەسسە ئارقىلىق نىكاھتىن ئاجراشمىغانلىرى 1942 جۈپ، يېنىشقان ئەر-ئايال 2009 جۈپ بولۇپ، نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتقانلارنىڭ 14.64 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. نىكاھتىن ئاجرىشىش ئەنزىلىرى ئىچىدە نىكاھ ئىشلىرىنى تەزىملاش تارماقلىرى مۇرەسسە قىلىپ ئۇنۇمى بولمىغانلىقتىن، سوت مەھكىمىسىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا يوللاپ بېرىلگىنى 726 جۈپ.

1982-يىلى مەملىكەت بويىچە نوپۇسنى 3-قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرگەندە ئاقسۇ ناھىيىسىدە 15 ياشلىق ۋە 15 ياشتىن يۇقىرى ئاھالە 213 مىڭ 326 (ئەر 112 مىڭ 280، ئايال 101 مىڭ 46 بولۇپ، بۇنىڭدىن نىكاھلانمىغان ئادەم 52 مىڭ 647 (ئەر 32 مىڭ 195، ئايال 20 مىڭ 452) ئىكەنلىكى، بۇ 15 ياش (بۇ قانۇندا بەلگىلەنگەن تۇرمۇش قۇرۇش يېشى ئەمەس) دىن يۇقىرى ئاھالىنىڭ 24.7 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغانلىقى؛ جۈرىسى بارلار 143 مىڭ 421 (ئەر 72 مىڭ 344، ئايال 71 مىڭ 77) بولۇپ، بۇ 15 ياشتىن يۇقىرى ئاھالىنىڭ 67.2 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغانلىقى؛ چۈرىسىدىن ئايرىلغانلار 9513 (ئەر 3079، ئايال 6416) بولۇپ، بۇ، 15 ياشتىن يۇقىرى ئاھالىنىڭ 4.5 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغانلىقى؛ نىكاھتىن ئاجراشقانلار 7745 ئەر 4644، ئايال 3101) بولۇپ، بۇ 15 ياشتىن يۇقىرى ئاھالىنىڭ 3.6 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغانلىقى مەلۇم بولدى.

1986-يىلدىن 1987-يىلغىچە شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئىككى قارار نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش خادىملىرىنى تەربىيلەش كۇرسى ئېچىپ، 160 نەپەر كۇرسانتنى تەربىيلىدى، 30 نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش نۆقتىسىدا نىكاھلانغۇچىلار ئارخىپىنى باشقۇرۇش تۈزۈمىنى تۈرغۇزدى ۋە ئۇنى مۇكەممەللەشتۈردى.

شەھەر تەۋەسىدىكى خەنزۇلار ئارىسىدا 1981-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ 1980-يىلى 9-ئاينىڭ 10-كۈنى مەملىكەتلىك 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3-يىغىنىدا ماقۇللانغان « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى » يولغا قويۇلدى. شەھەر تەۋەسىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى » ئىزچىل ئىجرا قىلىنغاندىن تاشقىرى، بىرلا ۋاقىتتا 1980-يىلى 12-ئاينىڭ 14-كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3-يىغىنىدا ماقۇللانغان « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنىنى ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى قوشۇمچە بەلگىلىمىسى » تەدبىقلاندى ھەمدە 1981-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى. خەنزۇلارنىڭ نىكاھلىنىش يېشى « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى » نىڭ 5-ماددىسىدىكى « نىكاھلىنىش يېشى ئەر-لەرنىڭ 22 ياشتىن بالدۇر بولماسلىق، ئاياللارنىڭ 20 ياشتىن بالدۇر بولماسلىق كېرەك » دېگەن بەلگىلىمە بويىچە ؛ ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ نىكاھلىنىش يېشى « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنىنى ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى قوشۇمچە بەلگىلىمىسى » نىڭ 2-ماددىسىدىكى « نىكاھلىنىش يېشى ئەرلەرنىڭ 20 ياشتىن بالدۇر بولماسلىقى، ئاياللارنىڭ 18 ياشتىن بالدۇر بولماسلىق كېرەك » دېگەن بەلگىلىمە بويىچە ئىجرا قىلىندى. « قوشۇمچە بەلگىلىمە » دە شىنجاڭ تەۋەسىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نىكاھلىنىش يېشى نىكاھ قانۇنىدا بەلگىلەنگەن نىكاھلىنىش يېشىدىن ئىككى ياش تۆۋەنلىتىلگەن.

1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش ئەھۋالى

جەدۋەل 13 ـــ 10 بىرلىكى: جۈپ

يىللار	نىكاھلانغىنى	نىكاھدىن ئاجراشقىنى	نىكاھدىن ئاجرىشىش نىسبىتى %	يېڭىقىنى	مۇرەسسە ئارقىلىق نىكاھدىن ئاجراشمىغىنى	تەرەپ قىلىشقا بولاپ بېرىلگىنى	تۇنجى نىكاھلانغان ئەرلەرنىڭ سانى (23 ياشتىن يۇقىرى)	تۇنجى نىكاھلانغان ئاياللار سانى (20 ياشتىن يۇقىرى)
1983	4879	2138	43.82	146	217	135		
1984	5854	2458	41.99	174	249	42		
1985	3205	1052	32.8	128	403	118	2051	2051

§7. ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1955-يىلى ئۆزىنىڭ تەلىپى ۋە خىزمەت ئېھتىياجىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش پرىنسىپىغا ئاساسەن، ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، بوشانغان ھەربىلەرنى قوبۇل قىلىش، ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشى باشلاندى. شۇ يىلى ھەربىي سەپتىن قايتقان 135 ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلارغا قايتىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانغىنى 77، مەمۇرىي كارخانا، كەسىپى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 58. 1954-يىلدىن 1957-يىلغىچە ناھىيە بويىچە جەمئىي 165 نەپەر ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ

ئىچىدە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا قاتناشقىنى 84، ئۆزى ئىش تاپقىنى (يەككە ئىشلەش، بىرلىقچىلىق، تۆمۈرچىلىك قىلغان) بەش، قالغان 76 ئادەمنىڭ ھەممىسى مەمۇرىي كارخانا، كەسىپىي تارماقلارغا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1958-يىلى 5-ئاينىڭ 3-كۈنى گۇۋۇيۈەن « مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتىگۈچى ئەسكەرلەرنىڭ قوشۇندىن چېكىنىشىنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق بەلگىلىمە » نى ئېلان قىلدى. مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتىگۈچى ئەسكەرلەر ھەربىي سەپتىن قايتقاندىن كېيىن، ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش پرىنسىپى « نەدىن كەلسە، شۇ يەرگە قايتىش » بولدى. ناھىيە بازىرىغا كەلگەن مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتەپ، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىلەر خىزمەت ئېھتىياجى ۋە ئۆزىنىڭ ئارزۇسىنى ئۆزىنارا بىرلەشتۇرۇش پرىنسىپى بويىچە خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. 1980-يىلدىن كېيىن ھەربىي سەپتىن قايتقان شەھەردە ئولتۇرۇشلۇق مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەن ئەسكەرلەرگە قارىتا ئۆزلىرى قاراشلىق سىستېما بويىچە ۋەزىپە تەقسىم قىلىپ بېرىش، ئورۇنلاشتۇرۇشنى ھۆددىگە ئېلىش چارىسى قوللىنىلىپ، ئۇلار ئەمگەك-ماشاش پىلان كۆرسەتكۈچى ئىچىدە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان، بوشانغان ھەربىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 13 ــ 11 بىرلىكى: نەپەر

يىللار	يېزىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى	شەھەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى	كېچىك جەمئىي
1977	16	9	25
1978	14	24	38
1979	2	6	8
1980	9	23	32
1981	60	36	96
1982	4	48	52
1983	12	77	89
1984	6	50	56
1985	12	37	49
ئومۇمىي جەمئىي	135	310	445

§8. يىغۇۋېلىش ۋە ئەسلى يۇرتىغا قايتۇرۇش

1955-يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق ئۆلكىلەردىن ئىختىيارىي ئېقىپ ئاقسۇغا كەلگەن ياش، ئوتتۇرا ياش دېھقانلار ئىچىدىكى ئىشقا ئورۇنلىشالمىغان، تۇرمۇشتا قىينىچىلىقى بارلارنى ئالدى بىلەن يىغۇۋېلىپ قوزغۇدى، ئاندىن كېيىن، ئۆز يۇرتىغا ئاپىرىپ قويدى. 1958-يىلدىن كېيىن، ئىختىيارىي ئېقىپ ئاقسۇغا كەلگەن كىشىلەرنىڭ سانى كۈندىن-كۈنگە كۆپەيدى. خەلق ئىشلار تارماقلىرىنىڭ تىزىملىشىنىغا قارىغاندا، يىل ئاخىرىدا ئۇلار 726 ئادەمگە يەتكەن، بۇنىڭ ئىچىدە 376 ئادەم شۇ جايدا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان، 350 ئادەم ئەسلى يۇرتىغا

ئاپىرىپ قويۇلغان. 1959-يىلدىن 1962-يىلغىچە ئاقسۇ تەۋەسىگە پىيادە ئېقىپ كىرگەن ئادەم زور دەرىجىدە كۆپەيدى. 1960-يىلى 5-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 31-كۈنىگىچە ناھىيىلىك يىغىۋېلىش، ئەسلى يۇرتىغا ئاپىرىۋېتىش پونكىتىنىڭ تىزىمىغا قارىغاندا، كۆتۈۋېلىنىپ جايلارغا ئەۋەتىپ بېرىلگەن ئاققۇنلار جەمئىي 5599 غا يەتكەن. بۇنىڭ ئىچىدە 931 ئادەم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش نازارىتى سىستېمىسىغا، 3800 ئادەم يېزا ئىگىلىك 1-شى سىستېمىسىغا، 350 ئادەم قاتناش نازارىتى سىستېمىسىغا، 518 ئادەم قەشقەر ۋىلايىتىگە يوللاپ بېرىلگەن. 1962-يىلى ئاقسۇ تەۋەسىگە ئېقىپ كىرگەن ئاققۇنلارنىڭ سانى يۇقىرى پەللىگە يەتتى، مۇشۇ بىر يىلدا ناھىيىلىك يىغىۋېلىش پونكىتى يىغىۋالغان، ئۆز يۇرتىغا ئاپىرىپ قويغان ئاققۇنلار 29 مىڭ 372 گە، تاماق، قونالغۇ بېرىلگەنلەر 277 مىڭ 250 ئادەم كۈنگە يەتتى. 1963-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئادەم ئىشلىتىدىغان سىستېمىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق، يىغىۋېلىنغان 5504 ئاققۇن ئىچىدىن ياخشىلىرىنى تالاپ، 1683 ئادەمنى ئورۇنلاشتۇردى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا 1486 ئادەم، ۋىلايەتلىك « تەڭرىتاغ » ئورمانچىلىق مەيدانى بىلەن ئىگەرچى گۈڭشىسىغا 135 ئادەم، ۋىلايەتلىك ساناتورىيىگە 62 ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇلدى، قالغانلىرى پۈتۈنلەي ئەسلى يۇرتىغا ئاپىرىۋېتىلدى.

1955-يىلدىن 1977-يىلغىچە ناھىيە بويىچە ئاققۇنلارنى يىغىۋېلىش، ئورۇنلاشتۇرۇش، ئەسلى يۇرتىغا ئاپىرىپ قويۇش ئۈچۈن جەمئىي چىقىم قىلىنغان تاماق، ياتاق، ئاپتوموبىل كېمە خىراجىتى 169 مىڭ 324.17 يۈەنگە يەتتى.

1979-يىلدىن كېيىن ئىختىيارىي ئېقىپ كېلىدىغانلار قايتا كۆرۈلمىدى، لېكىن باشقا ئۆلكىلەردىن شەھەر تەۋەسىگە كېلىپ پەسىل خاراكتېرلىك (ئادەتتە ئەتىياز، ياز، كۈز ئۇچ پەسىلدە) مەدىكارلىق قىلىدىغانلار، موزدوز، ياغاچچى، سافاچى، تىككۈچى قاتارلىق ھۈنەرۋەنلەر كېلىدىغان بولدى.

ئاقسۇ شەھىرى قىسمەن يىللاردا يىغىۋالغان، ئورۇنلاشتۇرغان، ئەسلىي يۇرتىغا ئاپىرىۋەتكەن ئاققۇنلارنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 13 ـــ 12 بىرلىكى: نەپەر

يىللار	يىغىۋېلىنغان ئومۇمىي سانى	بۇنىڭ ئىچىدە		يوللاپ بېرىلگىنى
		ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى	ئەسلى يۇرتىغا ئاپىرىۋېتىلگىنى	
1955	85		85	
1958	726	376	350	
1960				5599
1962	29372		2883	
1963	5504	1683	3821	
1971	1268		951	

§9. دەپنە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش

شەھەر بويىچە شەھەر-يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆلگەنلەر تۇپراقتا دەپنە قىلىنىدۇ. 70-يىللاردىن ئىلگىرى دەپنە ئىشلىرى بىر تۇتاش باشقۇرۇلمايتتى. يېزىلاردا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاھالىلەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ زاراتكارلىقى كەنتنىڭ سىرتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، قەبرىستانلىق بىر قەدەر مەركەزلەشكەن. شەھەر رايونىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى دۆڭ تۆپە-سىدە بىر قەدەر قەدىمكى بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ « قارا ساقال ئاتام » قەبرىستانلىقى بار، قەبرىستانلىقتا مىنگو يىللىرىدا پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەن ياش ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر شائىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە XVII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە چوغتال كەنتىدە ياشىغان ئۇيغۇر ئەدەب، شائىر مۇھەممەت ئىنىنى ئابدۇللا خاراباتىنىڭ مەقبەرىسى بار. خەنزۇلار-دىن ئۆلگەنلەرنىڭ كۆپىنچىلىرى مۇشۇ زاراتكارلىقنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى جايلارغا تارقاق ھالدا دەپنە قىلىنغان.

1981-يىلى ناھىيىلىك دەپنە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، شەھەر رايونىدىكى خەنزۇلارنىڭ دەپنە ئىشلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى. خەلق ھۆكۈمىتى ئىككى ئۇ-رۇنغا قەبرىستانلىقنى رەسمىي پىلانلىدى. ئۇمۇمەن شەھەردىكى خەنزۇ ئاھالىلىرىنىڭ دەپنە ئىشلىرى بولغاندا ئالدى بىلەن ئىلتىماس سۇنۇپ تەستىقلىتىپ، كۆرسىتىپ بېرىلگەن جايغا دەپنە قىلىنىدۇ. قەبرىستانلىققا مەخسۇس باشقۇرىدىغان خادىم قويۇلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ قەبرىستانلىقى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىدىكى دۆڭ تۆپىسىگە جايلاشقان.

خەنزۇلارنىڭ قەبرىستانلىقى ئاقسۇ كونا دەريانىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى ئۇرۇمچى-قەشقەر تاشيولىنىڭ غەرب تەرىپىگە جايلاشقان.

II باب ئەمگەك

§1. ئىشچى-خىزمەتچىلەر قوشۇنى

1. كارخانىلاردىكى كادىرلار ۋە ئىشچىلار

1960-يىلدىن 1969-يىلغىچە ناھىيە بويىچە كارخانىلاردىكى كادىرلار ۋە ئىشچىلار 3288 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇقىم ئىشچى-خىزمەتچى 3136، ۋاقىتلىق ئىشچى 152.

1970-يىلدىن 1979-يىلغىچە ناھىيە بويىچە كارخانىلاردىكى كادىرلار، ئىشچىلار يىلنىڭ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 4635 دىن توغرا كېلىپ، 60-يىللاردىكىدىن %41 كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە مۇقىم ئىشچى-خىزمەتچى 3561، ۋاقىتلىق ئىشچى 1074.

1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە كارخانىلاردىكى كادىر ۋە ئىشچىلار 6577گە يېتىپ، 60-يىللاردىكىدىن %100، 70-يىللاردىكىدىن %41.9 كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە مۇقىم ئىشچى-خىزمەتچى 5303، ۋاقىتلىق ئىشچى 1275.

1989-يىلى شەھەر بويىچە كارخانىلاردىكى كادىر، ئىشچى 10 مىڭ 522 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 4932، ئاز سانلىق مىللەت 5590؛ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكىسى 7621 (دۆلەت ئورۇنلىرى، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى 5471 ئادەمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكىسى 2901.

2. كادىرلار

1989-يىلى شەھەر بويىچە كادىرلارنىڭ ئومۇمىي سانى 1958-يىلدىكىدىن 3.9 ھەسسە كۆپەيدى. مەدەنىيەت ساپاسى ئۆزلۇكسىز ئۆستى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى كادىرلار ئەھۋالى

جەدۋەل 13-13 بىرلىكى: نەپەر

يىللار	كادىرلار ئومۇمى سانى	تۈرى			جىنسى قۇرۇلمىسى		مىللەت قۇرۇلمىسى		مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى				ياش قۇرۇلمىسى								تېخنىكا خادىم		تېخنىكا ئۇنۋانلىق		
		مەمۇرىي كادىر	كەسىپىي كادىر	كارخانا كادىرى	ئەر	ئايال	ئاز سانلىق مىللەت	خەنزۇ	ئالىي مەكتەپ	ئوتتۇرا تېخنىكوم	ئوتتۇرا ئوقۇغۇچى ۋە ئوسمۇدىن تۆۋەن	25 ياشتىن تۆۋەن	26 — 30 ياشتىكى	31 — 35 ياشتىكى	36 — 40 ياشتىكى	41 — 45 ياشتىكى	46 — 50 ياشتىكى	51 — 55 ياشتىكى	56 — 60 ياشتىكى	ئومۇمى سانى	ئاز سانلىق مىللەت	ئالىي دەرىجىلىك	ئوتتۇرا دەرىجىلىك	ئۇنۋان دەرىجىلىك
1958	479	65	348	66	430	49	287	192	1		19	459	161	126	105	71		14	2						
1978	1394	550	844		1088	306	772	622	108		324	962	112		350		554		269	109					
1980	1232	356	876		871	361	544	688	145	278	150	659	128	149	222	236	218	133	99	47	283	488		7	481
1981	1425	735	361	329	1089	336	802	623	173	290	175	786	153	175	178	255	263	181	138	82	269	523		16	402
1982	1797	873	458	466	1330	467	750	1047	128	369	293	1007	339	218	217	286	286	238	133	80	203	538		25	510
1983	1904	916	545	443	1442	465	1083	821	126	396	299	1083	346	265	209	302	299	257	147	79				26	359
1984	1981	967	540	474	1540	441	1146	835	130	464	297	1090	353	283	204	277	319	269	156	120	355	719	1	28	326
1985	1963	959	572	432	1415	548	1111	852	137	540	307	979	363	282	215	282	314	256	144	107	459	824		28	289
1986	2019	1149	492	378	1511	508	1135	844	176	630	346	867	384	251	275	267	287	253	180	122	312	706		25	274
1987	2103	1281	461	361	1467	636	1169	934	217	723	377	786	439	270	256	262	297	273	201	105		725	1	17	246
1988	2185	1326	505	354	1593	592	1192	993	272	806	384	726	471	307	288	249	254	297	211	108	386	839	7	89	467
1989	2337	1416	529	392	1668	669	1269	1068	327	868	475	667	495	371	351	228	303	280	212	97	425	927	6	91	625

§2. ئەمگەك-ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش

1949-يىلى ناھىيە بازىرىدا 5700 دىن ئارتۇقراق ئاھالە بولۇپ، ھەربىي قىسىم، ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى ۋە مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەردىن تاشقىرى، قول سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 800 دىن ئارتۇق ئادەم بار ئىدى، ئۇلار شەھەر رايونىدىكى ئاھالىنىڭ تەخمىنەن 14.15 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى. بېزىلاردىكى ئاز سانلىق ھۇنەرۋەنلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇتلەق كۆپ سانلىقى كىشىلەر دېھقانچىلىق قىلاتتى.

1958-يىلدىكى « خەلق گۈلخىلاشتۇرۇش » ۋە « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش » ھەرىكىتى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسى ئۆزئارا ماسلىشالماسلىقتەك ھالەتنى پەيدا قىلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تەبىئىي ئاپەتنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، ئىشلەپچىقىرىش زور ھەجمىدە تۆۋەنلەپ كەتتى، ماددىي ئەشيالار قىسقا بولۇپ، مال باھاسى ئۆرلىدى. شۇڭا ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ پۇل كىرىمى ۋە ئەمەلىي كىرىمى ئازايدى. دېھقانلار ئارقا-ئارقىدىن شەھەرگە قاراپ ئاقتى. ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەن ئاققۇنلارمۇ ناھايىتى كۆپ بولدى. پەقەت 1963-يىللا 5504 ئادەم ئاقسۇ ناھىيىسىگە يوپۇرۇلوپ كېلىپ، ئەمگەك-ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش بىسمىنى زورايتىۋەتتى. ئىدارىلەرگە قوبۇل قىلىنغان ئادەملەر كۆپىيىپ ئاپپارات كېلەڭسىزلىشىپ ئىشتىن ئادەم كۆپەيتىپ كەتتى، ستاتىستىكىغا قارىغاندا، 1959-يىلى 1262 نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى قوبۇل قىلىنغان. بۇنىڭ ئىچىدە بېزىلاردىن قوبۇل قىلىنغىنى 555، شەھەردىن قوبۇل قىلىنغىنى 148، خۇسۇسىي ئىگىلىكتىن دۆلەت ئىگىلىكىگە ئۆتكۈزۈلگىنى 559.

1962-يىلى ئاپپاراتلار ئىخچاملىنىپ، شەھەر ئاھالىسى ئازايتىلدى. ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن

ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى ئورگىنىدىكى 27 بۆلۈم، كومىتېت 16 گە ئىخچاملاندى، شتاتتىكى ئادەم سانى 365 قىلىپ بېكىتىلىپ، ئاھالىنىڭ 3.16%نى ئىگىلىدى. 1962-يىلى ناھىيە بويىچە 450 ئىشچى-خىزمەتچىنى ئىخچاملاش پىلانلىنىپ، ئەمەلىيەتتە 494 ئادەم ئىخچاملاندى، 109 ئادەم يۆتكەپ كېلىندى. ئۆزئارا چېقىشتۇرغاندا، 385 ئىشچى-خىزمەتچى ساپ ئازايتىلىپ، پىلان 85.5% ئورۇندالدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىخچاملانغان كادىر 74، ئىشچى 311 (225 نەپەر ئازسانلىق مىللەت ئىشچىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ).

1962-يىلى شەھەر رايونى ۋە گۈڭشې ئورگىنى تۈرۈشلۇق جايلاردىكى ئاھالىلەردىن 5650 ئادەم ئازايتىش، 3287 ئادەم كىرگۈزۈش پىلانلانغان، ئەمەلىيەتتە، 6647 ئادەم ئازايتىلدى، ئۆزئارا چېقىشتۇرۇلغاندا كېيىن 3360 ئادەم ساپ ئازايتىلىپ، ۋەزىپە 59.5% ئورۇندالدى.

1963-يىلى 250 ئادەم ئىخچاملاش پىلانلانغان بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 232 ئادەم ئىخچاملاندى.

1963-يىلى شەھەر ئاھالىسىدىن 1584 ئادەم، گۈڭشې ئورگانلىرى تۈرۈشلۇق جايلاردىن 2000 ئادەم ئازايتىش پىلانلانغان بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 2065 ئادەم ئىخچاملاندى، جۈملىدىن 1265 نەپەر شەھەر ئاھالىسى ئازايتىلدى، سەكپاچىدىكى 800 شەھەر ئاھالىسى يېزا ئاھالىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

ئىخچاملاش داۋامىدا سودا-سانائەتچىلەرگە قارىتىلغان سىياسەتكە ئەھمىيەت بېرىلدى. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىلار شېرىكچىلىكىدىكى كارخانىلاردىكى خۇسۇسىي تەرەپ خادىملار، ئومۇمەن ئومۇمىيۈزلۈك شېرىكلىشىش دولقۇنى ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرى (1956-، 1957-يىلىنى كۆرسىتىدۇ) ئۆزگەرتىشنى قوبۇل قىلغان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىلار شېرىكچىلىكىدىكى كارخانىلاردا ئىشلەۋاتقانلا بولسا، ئىش ھەققى قانچە بولۇشتىن قەتئىينەزەر يېزىغا چۈشۈرۈلمەيدى. ئايرىملىرى ھەقىقەتەن يېزىغا چۈشۈشنى خالىسا رۇخسەت قىلىندى. ئۇلارنىڭ مەبلىغى قايتۇرۇلماي، ئۆسۈمى ئادەتتىكىدەك بېرىلدى، يۇرتىغا قايتۇرۇپ ئورۇنلاشتۇرۇش پۇلى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى خىزمەتتىن چېكىندۈرۈش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە بويىچە بېرىلدى. سودا-سانائەتچىلەرنىڭ ئۆزى پېنسىيەگە چىقىش شەرتىگە توشمايدىغان، ئەمما ئەمگەك ئىقتىدارىدىن تامامەن قېلىپ، داۋاملىق خىزمەت قىلالمايدىغان بولسا، ئۇزاق مۇددەتلىك رۇخسەت سورىغانلار قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىندى. 1958-يىلدىن كېيىن شېرىك دۇكانلار، ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى دۆلەت ئىگىلىكىگە ئۆتكۈزۈلۈپ، قوشقان مەبلىغى ئالاھىدە كۆپ سودىگەرلەردىن باشقا سودىگەرلەر ئادەتتە ئىخچاملاندى ياكى يېزىلارغا چۈشۈرۈلدى. يېزىلارغا چۈشۈرۈلگەنلەرنىڭ مەبلىغى ئۆزىگە قايتۇرۇپ بېرىلدى.

ئاھالىنىڭ كۆپىيىشى، بولۇپمۇ شەھەر رايونىدىكى ئاھالىنىڭ كۆپىيىشى بەك تېز بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا بىر ئىزدا توختاپ قالغانلىقى تۈپەيلىدىن، ئەمگەك-ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش جىددىي ھەل قىلىشقا تېگىشلىك ئىجتىمائىي مەسىلىگە ئايلاندى. 1979-يىلدىن كېيىن كوللېكتىپ ۋە يەككە سودا-سانائەتچىلەر تېز تەرەققىي قىلىپ، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشقا پۈرسەت يارىتىلىپ، جىددىيلىك پەسەيدى. 1979-يىلدىن 1984-يىلغىچە شەھەر رايونىدا زىيالىي ياشلارنىڭ 19 كوللېكتىپ ئىگىلىك ئورنى، 36 تور نۇقتىسى ئېچىلىپ، شەھەردە ئىش كۈتۈپ تۇرغان 2038 نەپەر ياش ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 179 ئادەم ئۆزى ئىش تاپتى، بۇلار جەمئىي 2217 ئادەم بولۇپ، بارلىق ئىش كۈتۈپ تۇرغان ئادەم سانىنىڭ 72.4 پېرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1982-يىلى 5-ئايدا ناھىيىلىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى (1984-يىلى 7-ئايدا شەھەرلىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى) قۇرۇلۇپ، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىسىدىكى

ئەمگەك-كادىرلار تارماقلىرى بىر تۇتاش ھۆددىگە ئېلىش، بىر تۇتاش تەقسىم قىلىشتىن تەشكىل-لىنىپ ئىشقا ئورۇنلىشىش ۋە ئۆزلىرى ئىش تېپىشقا ئۆزگەرتىش، ئىش كۇتۇپ تۇرغان ياشلارنىڭ كوللېكتىپ، يەككە ئىگىلىكىنى پەس كۆرىدىغان كۆز قارىشىنى پەيدىنپەي كوللېكتىپ كارخانىلاردا ۋە ئۆزلىرى تاپقان ئىشتا خاتىرجەم بولۇشقا ئۆزگەرتىشىن ئىبارەت ئىككى ئاساسىي بۇرۇلۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. قىزىل كۆڭۈلۈك ئىش باشقارمىسىدىكى بىر ئائىلىلىك شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئۇچ پەزەن-تى بولۇپ، ھەممىسى ئۆزى ئىش تېپىپ، دۆلەتنىڭ سېلىمىنى كۆپەيتمەي، ئىش كۇتۇپ تۇرغان ياشلار ئۈچۈن ئۇلگە يارىتتى. 1982-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئالتە زىيالىي ياشلار ئىلغار كوللېكتىپى، ئۇچ ئىلغار يەككە تىجارەتچى، 30 ئىلغار شەخس مەيدانغا كەلدى.

1978-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر بازىرىدىكى كوللېكتىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇ-رۇلغان ئادەم سانى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 13 ـــ 14 بىرلىكى: نەپەر

يىللار	جەمئىي	سانائەت	بىناكارلىق	رېھوتچىلىق	تىككۈچىلىك	سودا	پىمەك-ئىچمەك	پېرا ئىگىلىك	ۋاقىتلىق خىزمەت
1979	6	6							
1980	329	242				12		75	
1981	669	503				24		13	129
1982	1576	523	721	3	21	66	75	13	154
1983	1903	514	1128	3	33	99	63	8	55
1984	2038	494	1347	3	33	74	28	7	52
ئومۇمىي جەمئىي	6521	2282	3196	9	87	275	166	116	390

§3. زىيالىي ياشلارنى تاغلارغا، يېزىلارغا ئەۋەتىش

1966-يىلى نەنجىڭدىن چېگرا رايونغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن 322 ياش قوبۇل قىلىن-دى. بۇنىڭ ئىچىدە 157 ئادەم پىلە ئۇرۇقى مەيدانغا، 118 ئادەم « شەرق قىزاردى » دېھە-قانچىلىق مەيدانغا، 47 ئادەم سېمونت زاۋۇتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1968-يىلى زىيالىي ياشلارنىڭ تاغلارغا، يېزىلارغا بېرىش دولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ شەھەر رايونىدىكى بىر قىسىم زىيالىي ياشلار ئىگەرچى ۋە بەشتۇگمەن گۇڭشېلىرىغا بېرىپ ئىشلەپچىقە-رىشقا قاتناشتى، ئۇلارنى تەشكىللەش خىزمىتىگە مەدەنىيەت-ماارىپ، سەھىيە تارماقلىرى مەسئۇل بولدى. 1974-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك زىيالىي ياشلارنى تاغلارغا ئەۋەتىش، يېزىلارغا چۈ-شۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، پارتىيە، ھۆكۈمەت، مەدەنىيەت-ماارىپ، سەھىيە، سانائەت-قاتـ-ناش، مالىيە-سودا سىستېمىسى بويىچە تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇ-چىلار يېزىلارغا چۈشۈرۈلدى ھەمدە سىستېمىلار بويىچە بىر تۇتاش يېتەكچى كادىر ئەۋەتىلىپ، زىيالىي ياشلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش، ئۆگىنىش قاتارلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىندى. ئىلـ-گىرى-كېيىن بولۇپ ئىگەرچى، بەشتۇگمەن، قاراتال، توپلۇق ۋە ئايكۆل قاتارلىق بەش گۇڭشېدا زىيالىي ياشلار ئەترىتى، قۇمباش، توقاي، شەھەرلىك كۆمۈركان، فوسفورلۇق ئوغۇت زاۋۇتى،

ئىگەرچى گۈڭشې بېلىقچىلىق مەيدانى ۋە ئاقسۇ بازىرىدا زىيالىي ياشلار نۆۋەتسىز قۇرۇلدى.
1968-يىلدىن 1980-يىلغىچە جەمئىي 1585 زىيالىي ياش يېزىلارغا چۈشۈرۈلدى، 176 ئادەم سىياسەت بويىچە شەھەردە قالدۇرۇلدى، كېيىن 783 ئادەم ئىشچىلىققا، 54 ئادەم كادىرلىققا، 423 ئادەم ئوقۇشقا، 169 ئادەم ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىندى.
1975-يىلدىن ئىلگىرى يېزىلارغا چۈشۈرۈلگەن ھەربىر زىيالىي ياشقا دۆلەتتىن 250 يۈەندىن يېزىغا ئورۇنلاشتۇش پۇلى بېرىلدى. 1975-يىلدىن كېيىن 400 يۈەندىن، چەت-ياقا رايونلارغا چۈشۈرۈلگەن زىيالىي ياشلارغا 600 يۈەندىن بېرىلدى.
1979-يىلدىن 1980-يىلغىچە شەھەر بىلەن ئارىلىقى بىر قەدەر يىراق بولغان بەشتۆگەمەن، قاراتال، توپلۇق ۋە ئايكۆل يېزىلىرىدىكى زىيالىي ياشلار ئەترىتى ئارقا-ئارقىدىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، پەقەت ئىگەرچى زىيالىي ياشلار ئەترىتىلا ساقلاپ قېلىندى، يېزىغا چۈشۈرۈلگەن 783 زىيالىي ياش ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىنىپ، شەھەرگە قايتۇرۇپ كېلىندى، ئىگەرچى زىيالىي ياشلار ئەترىتىدە 1982-يىلدىن باشلاپ، قۇلاق ئۈستۈرۈش ئاساس قىلىنىپ، نامى قۇلاقچىلىق زىيالىي ياشلار دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى بۇ مەيدانىدىكى دۆلەت ئىشچى-خىزمەتچىسى تۆتكە، ئەترەت ئەزاسى 30 غا، زېمىن ئومۇمىي كۆلىمى 550 موغا، تېرىلغۇ يېرى 350 موغا يەتتى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزىلارغا بارغان زىيالىي ياشلارنىڭ سانىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 13 ــ 15 بىرلىكى: نەپەر

يىللار	جەمئىي	ئىگەرچى	بەشتۆگەن	قاراتال	توپلۇق	قۇمباغ	ئايكۆل	توقاي	قوشۇلۇق ئوغۇت زاۋۇدى
1974-يىلدىن ئىلگىرى	628	244	133	101	44	3	103		
1975	281	29	33	85	52	9	73		
1976	319	14	86	77	73		69		
1977	239	89	75	7	34		34		
1978	40							15	25
جەمئىي	1507	376	327	270	203	12	279	15	25

§4. ئىش ھەققى

1950-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققىدە تەمىنات تۈزۈمى، ھۆددىگەرلىك تۈزۈمى، ناتۇرال (ماددىي نەرسىگە سۈندۈرۈپ ھېسابلىنىدىغان) ئىش ھەققى تۈزۈمى قاتارلىقلار يولغا قويۇلغان، بۇلاردا چېقىم قىلىش شەكلى مۇرەككەپ بولۇپ، باشقۇرۇش قولايسىز ئىدى. 1952-يىلى تۇنجى قېتىم مائاش تەڭشىلىپ، ھەرخىل مائاش شەكلى دەرىجىلىك ئىش ھەققى تۈزۈمىگە بىرلىككە كەلتۈرۈلدى.

1956-يىلى 4-ئايدىن باشلاپ مائاش ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، 10-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن ئې-تىبارەن ئىش ھەققى يېڭى مائاش ئۆلچىمى بويىچە تارقىتىلدى. بۇ قېتىمقى مائاش ئىسلاھاتىدا تېخنىكا دەرىجىسى، ۋەزىپىسى ۋە ئەخلاق بىلەن قابىلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش ئەھۋالىغا قارىلىپ، خىزمەت تارىخىغا مۇۋاپىق ئېتىبار بېرىلدى، ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە مۇناسىۋەتلىشىپ يالغۇز كەسىپىي ئىقتىدارىغىلا قاراپ، ئۇلارنى خەنزۇ ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ باھالاش ئۆلچىمى بويىچە باھالىنىپ، بەلكى ئېتىبار بېرىلدى. مائاش ئىسلاھاتى داۋامىدا سىياسىي، ئىدىيىۋى تەرەپىمە بىلەن ماددىي رىغبەتلەندۈرۈشنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش چارىسى قوللىنىلدى. لېكىن سىياسىي-ئىدىيىۋى تەرەپىمە ئاساس قىلىنىپ، ئىش ھەققى تۆۋەن، تۇرمۇشى قىيىن ئىشچىلارغا، بولۇپمۇ پېشقەدەم ئىشچىلارغا ئالدى بىلەن ئېتىبار بېرىلدى.

1958-ۋە 1959-يىللىرى بەزى ئورۇنلار يەل ئاخىرىدا سەكرەپ ئىلگىرىلەش مۇكاپاتى تار-قاتتى، ئىشلىگەن ئىشىغا قاراپ بېرىلىدىغان ئىش ھەققى ۋە مۇكاپات ئىش ھەققى تۆزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، شۇنىڭدەك مائاش ئومۇمىي سوممىسى ئېچىدىن مەلۇم نىسبەتتىكى پاراۋانلىق خىراجىتىنى ئايرىۋېلىش، مالىيىدىن ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش قىيىنچىلىقىغا بېرىلىدىغان يار-دەم پۇلىنى كۆپەيتىپ بېرىش ۋە قىش پەسلىدە بېرىلىدىغان ئىسسىنىش قوشۇمچە ياردەم پۇلىنى كۆپەيتىپ بېرىش قاتارلىق تەدبىرلەر قوللىنىلىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىرىمى كۆپەيتىلدى.

1960-يىلى سانائەت-قاتناش، ئاساسىي قۇرۇلۇش تارماقلىرىدىكى قىسمەن ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەققى تەڭشەلدى. 1961-يىلى كادىرلارنىڭ ئىش ھەققى تەڭشەپ، ئۆستۈرۈلدى.

1963-يىلى 9-ئايدىن باشلاپ بىر قىسىم ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى تەڭشەلدى، ئىش ھەققى تەڭشەش ئوتتۇرىچە ھەجمى 40پىرسەنتكە يەتتى. ئىش ھەققى تەڭشەش دائىرە-سىگە كىرگۈزۈلگەن ئادەم سانى 1813كە يېتىپ، ئىش ھەققى ئومۇمىي سوممىسى 35 مىڭ 532 يۈەن كۆپەيدى. جۈملىدىن دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنىڭ ئىش ھەققىنى تەڭشەشتە ئىشلەپچىقىرىش كىرىم ئەھۋالى ئۆلچەم قىلىنىپ، ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 37 پىرسەنتتىن ئاشۇرۇۋېتىلمىدى. مەھسۇلاتى، ئىش ھەققى بېكىتىلگەن، ئىش باھالاپ، نورمۇر خاتىرە-لەيدىغان، ئىش ھەققىنى كوللېكتىپ ھۆددىگە بېرىدىغان تۆزۈمنى يولغا قويغان دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدىكى ئىشچىلارنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈشتە ئىش ھەققى تەڭشەشكە بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئومۇمەن دەرىجىلىك ئىش ھەققى تۆزۈمى ئىجرا قىلىندى، ئاپتونوم را-يون 1959-يىلى بەلگىلىگەن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدىكى ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەققى ئۆلچىمى ۋە دەرىجە ئۆستۈرۈش شەرتىگە ئاساسەن، ئىككى ئۆلچەملىك دەرىجە پەرقى (21.8 يۈەن ۋە 24.7 يۈەن) كۆپەيتىلدى. بۇ قېتىمقى ئىش ھەققى تەڭشەشنىڭ دائىرىسى مۇنداق بولدى:

1) ئىش ھەققى دەرىجىسى ۋەزىپە دەرىجىسىدىن تۆۋەن بولغان رەھبىرىي كادىرلار؛

2) 1952-يىلى دەرىجىسى بېكىتىلگەندىن كېيىن، دەرىجىسى قايتا ئۆستۈرۈلمىگەن ئىشچى-خىزمەتچىلەر؛

3) 1957-يىلدىن ئىلگىرى خىزمەتكە قاتناشقان، ئەمما ئىش ھەققى دەرىجىسى 25-دەرىجە-دىن تۆۋەن بولغان تۆۋەن ئىش ھەققى ئالىدىغان كادىرلارنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش مەسىلىسى مۇۋاپىق ھەل قىلىندى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا ئەمگەكنى قاراپ تەقسىم قىلىشتىن ئىبارەت سوتسىيالىستىك تەقسىمات پرىنسىپى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، ئىشنى قاراپ بېرىلىدىغان ئىش ھەققى تۆزۈمى ۋە مۇكاپات ئىش ھەققى تۆزۈمى ئىنكار قىلىندى،

1972-يىلى مالىيىدە قىيىنچىلىق بولغان ئەھۋالدىمۇ ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققىنى

تەگشەش ئۈچۈن يەنىلا بىرمۇنچە پۇل ئاجرىتىلىپ، ناھىيە بويىچە 3012 نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى ئىچىدىكى 1364 ئادەم ئىش ھەققى تەگشەش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى.

1976-يىلى %40 ئىشچى-خىزمەتچىنىڭ ئىش ھەققى بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلدى.

1977-يىلدىن كېيىن، بەزى كارخانىلاردا ئىشغا قاراپ بېرىلىدىغان ئىش ھەققى تۈزۈمى، ۋاقىتقا قاراپ بېرىلىدىغان ئىش ھەققى تۈزۈمى ۋە مۇكاپات ئىش ھەققى تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1979-يىلى %40 ئىشچى-خىزمەتچىنىڭ ئىش ھەققى تەگشەلدى. 1981-يىلدىن 1982-يىلغىچە ئوقۇتقۇچى، سەھىيە خادىملىرى ۋە ئورگانلاردىكى خىزمەتچى خادىملارنىڭ ئىش ھەققى ئومۇميۈزلۈك بىر دەرىجە، قىسمەنلەرنىڭ ئىككى دەرىجە ئۆستۈرۈلدى.

1983-يىلى بىر قەدەر زور ھەجىمدىكى ئىش ھەققى تەگشەش ئېلىپ بېرىلدى. شەھەر بويىچە 2339 ئىشچى-خىزمەتچى ئىچىدىن 23 كارخانا، كەسپىي ئورۇندىكى 1790 ئادەم ئىش ھەققى تەگشەش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلۈپ، ئىش ھەققى ئومۇمەن بىر دەرىجە، ئاز ساندىكىلەرنىڭ ئىككى دەرىجە ئۆستۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىش ھەققى رايونلىرىنىڭ تۇرمۇش قوشۇمچە يارداەم پۇلى تەگشىلىپ، ئەسلىدىكى 7%، 8% ۋە 11% تۇرمۇش قوشۇمچە يارداەم پۇلى بىردەك 15 پىرسەنتكە تەگشەلدى. بۇ قېتىمقى ئىش ھەققى تەگشەش چارىسى ستاژىغا قاراپ دەرىجە ئۆستۈرۈش، كىشى بېشىغا قاراپ مۇكاپات تارقىتىشتىن ئىبارەت بولدى.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلاردا ئىش ھەققى ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلدى، كارخانا ئورۇنلاردا ئومۇمەن تۇراقسىز ئىش ھەققى، ساپ مەھسۇلات قىممىتى بويىچە پىرسەنت ئايرىش، ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى قاتارلىق تەقسىمات شەكىللىرى قوللىنىلدى.

1959-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ سانى ۋە ئىش ھەققى ئومۇمىي سوممىسى جەدۋىلى

جەدۋەل 13 ــ 16

بىرلىكى: ئادەم 10 مىڭ يۈەن

يىللار	ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئومۇمىي سانى	ئىش ھەققى ئومۇمىي سوممىسى	بۇنىڭ ئىچىدە		
			مۇقىم ئىشچى خىزمەتچى	ئىش ھەققى سوممىسى	ۋاقىتلىق ئىشچى ئىش ھەققى سوممىسى
1959	5643	209.46	5272	198.03	371 11.43
1960	6977	253.41	6586	239.32	391 14.09
1961	5258	240.13	5258	240.13	
1962	2131	132.27	2013	125.35	118 6.92
1963	2288	129.40	2011	110.95	277 18.45
1964	2493	133.67	2397	129.48	96 4.19
1965	2523	133.72	2445	130.57	78 3.15
1966	2545	121.33	2445	117.99	100 3.34
1967	2899	140.14	2734	134.40	165 5.74
1968	2901	140.14	2734	134.40	167 5.74
1969	2862	155.50	2734	134.40	128 20.60
1970	2920	154.72	2657	141.93	263 12.79

جەدۋەل 13 ــ 16 (داۋامى)

14,19	350	152,70	2884	166,89	3234	1971
18,71	422	175,41	3013	194,12	3435	1972
23,45	458	200,89	3122	224,34	3580	1973
35,46	1304	216,80	3273	252,26	4577	1974
26,58	545	230,02	3848	256,60	4393	1975
58,00	1731	220,40	3744	278,40	5475	1976
71,84	1491	245,50	4211	317,34	5702	1977
78,46	2044	264,52	4164	342,98	6208	1978
90,43	2131	318,12	4698	408,55	6829	1979
113,91	2231	370,26	4668	484,17	6899	1980
92,41	1824	393,19	4999	485,60	6823	1981
70,86	1129	462,11	5899	532,97	7028	1982
67,98	899	499,77	5391	567,75	6290	1983
66,19	690	516,39	5287	582,58	5977	1984
83,98	875	732,98	5571	816,96	6446	1985

III باب مۇھاجىرلار ئىشلىرى، ئەرزىيەت خىزمىتى

§1. مۇھاجىرلار ئىشلىرى

1. مۇھاجىرلار ئائىلە-تاۋابىئاتلىرىنى باشقۇرۇش ئەھۋالى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ناھىيىمىزدىن ئاز سانلىق ئاھالە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى دۆلەتلەرگە بېرىپ، مۇھاجىر بولۇپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلەرنىڭ سانى بىر قەدەر ئاز ئىدى. 50-يىللاردىن 60-يىللارغىچە مۇھاجىرلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە شىياڭگاڭ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىلمىگەن ھەتتا بەزى مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە شىياڭگاڭ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ئورۇنسىز كەمسىتىلەرگە ئۇچرىغان. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە قىسمەن مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ جىسمانىي ۋە خۇسۇسىي مال-مۈلكى جەھەتتە دەخلى-تەرۇزگە ئۇچرىغان. 1978-يىلدىن باشلاپ خەلق ھۆكۈمىتى « جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش، ۋەتەنگە قايتقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرىغا يار-يۆلەك بولۇش » سىياسىتىگە ئاساسەن « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا سادىر بولغان مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلىرىنى پائال ئاقلاپ، ئۇلارنىڭ مۇسادىر قىلىنغان خۇسۇسىي مال-مۈلكىنى ئېنىقلاپ قايتۇردى. 1980-يىلدىن كېيىن، شەھەر بويىچە مۇھاجىرلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىدىن 15 كىشى دۆلەت كادىرى قىلىپ ئىشلىتىلدى، بەزىلىرىگە كەسپىي تېخنىكا ئۇنۇمانى بېرىلدى. ئىككى كىشى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىردى. مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلىرى تولۇق ئاقلىنىپ، ئۇلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1985-يىلى 5-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شى سىستېمىسى بويىچە ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلار بىرلەشمىسى قۇرۇلدى. 1986-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق تۆمەن-مەيدانلاردا 12 مۇھاجىرلار بىرلەشمە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. شى بويىچە بەش نەپەر ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىر ۋە 250 ئائىلىلىك مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ ئۇرۇق-تۇغقان، دوست-يارەنلىرى ياۋروپا، ئوكيانىيە، ئاسىيا قاتارلىق قىتئەلەردىكى 20 دىن ئارتۇق دۆلەت ۋە رايونغا تارقالغان بولۇپ، ئۇلار بىلەن بىر قەدەر كەڭ مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى. ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىر زىيالىيلار ماجىڭفاڭ چاۋئېنلاردا كۆرۈلدىغان يەرلىك كىسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاشتا روشەن نەتىجە يارىتىقانلىقتىن، كۆپ قېتىم دۆلەت، ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ تەقدىرلىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى. 6-تۆمەن مەيدان 1-ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى مۇھاجىر ئائىلە تاۋابىئاتى جۇجىنخۇي ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ ئىختىساس ئىگىسىگە ئايلىنىپ، سىياسەت دەرىسى ئوقۇتۇشتا گەۋدىلىك نەتىجە يارىتتى، ئۇ ئوقۇتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالىي مەكتەپلەرگە ئىمتىھان بې-

رىشتىكى نەتىجىسى كۆپ قېتىم ۋىلايەت بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى، شۇڭا ئۇ بوز يەر ئۆز-لەشتۈرۈش سىستېمىسى بويىچە مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى بولۇپ باھالاندى. 15-تۆەندىكى مۇھاجىر ئا-ئىلە تاۋابىئاتى چېن لياڭجى كېۋەز ئۆستۈرۈپ ئۇدا بىر قانچە يىل چوڭ كۆلەمدىن مول ھوسۇل ئالغانلىقتىن تۆەن-مەيدان ئۇنى ئىككى قېتىم 3-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى، دەپ ئەنگە ئالدى. شياڭگاڭلىق قېرىنداشلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتى يەن شىمىڭ ئاتىسى ئارقىلىق شياڭگاڭلىق شېن بىڭلىن ئەپەندى بىلەن مۇناسىۋەتلەشكەندىن كېيىن، شېن ئەپەندى 120 مىڭ يۈەن (-خەلق پۇلى) مەبلەغ ئىئانە قىلىپ، 12-تۆەن-مەيدانغا بىر بالىلار باغچىسى سېلىپ بەردى.

2. چەت ئەل مۇھاجىرلىرىنى باشقۇرۇش

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۇنسۇ مەھكىمىسى تەۋەسىدە چارروسىيە ۋە تۈركىيە قاتارلىق دۆ-لەتلەرنىڭ مۇھاجىرلىرى ئولتۇراقلاشقان. ممنگونىڭ 5-يىلى (1914-يىلى) چارروسىيە تەۋەلىكىدە-كى زور تۈركۈم بويروت (قىرغىز)، قازاق قاتارلىق مىللەتلەر چېگرىدىن ئۆتۈپ ئۇنسۇ تەۋەسىگە كىرگەن. ممنگونىڭ 7-يىلى (1918-يىلى) 1-ئاينىڭ 9-كۈنى ئاقسۇ ۋالىيسى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئامبىلىغا ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ ياردەمچى سانغۇنى خۇاڭ بىلەن بىرلىشىپ، چېگرىدىن كىرگەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پۇقرالىرىنى ئۆچتۇرپان چېگرىسى ئارقىلىق چېگرىۋېتىشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەن. ياشىنىپ قالغان، ئاجىز، نامرات، كېسەل بولۇپ قالغانلىقتىن ھازىرچە ۋەتىنىگە قايتالمايدىغانلارنىڭ تۇرۇش مۇھلىتىنى بىر ئەتىياز ئۇزارتىپ بېرىشكە رۇخسەت قىلىنغان. تۇرۇپ قالغان مەزگىلىدە، ئۇلارنىڭ ۋەقە سادىر قىلىپ قويۇشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۇلارغا قاتتىق چەكلىمەلەر قويۇلغان. شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ « روسىيە قازاقلىرىنى چەكلەش شەرتى » دە: بوي-رۇت، قازاق قاتارلىق سوۋېت ئىتتىپاقى مۇھاجىرلىرى ۋەتىنىگە قايتقاندا « سەپەرۋەرىكى ئۇزۇقنى ھەربىر ئۆتەڭدىن بىر مەنزىلگە يەتكىدەكلا ئېلىپ مېڭىشى كېرەك، ئۆتەڭ ھالقىپ ئاشلىق سېتىۋېلىپ، چېگرىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ » دەپ بەلگىلەنگەن. 1918-يىلى چېگرىدىن كىرگەن سوۋېت ئىتتىپاقى پۇقرالىرىنىڭ ھەممىسى ۋەتىنىگە قايتقان.

1984-يىلى 12-ئاينىڭ 30-كۈنى شەھەرلىك تۇرۇۋاتقان چاۋشيەن خەلق دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇھاجىرى، شەھەرلىك قول سانائەت باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ ماشىنا رېمونت ئىشچىسى شېن روڭشيەن قازا قىلغاندا، شەھەرلىك تاشقى ئىشلار ئىشخانىسى شەھەرلىك جاما-ئەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئۆلۈش سەۋەبىنى ئەستايىدىل تەكشۈرگەندىن كېيىن، تاشقى ئىشلار، خەلق ئىشلىرى كەسپىي خراجىتىدىن 1090 يۈەن چىقىم قىلىپ، شېن روڭشەننىڭ جەسىتى ئورۇق-تۇققانلىرىنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا مەخسۇس ماشىنا يالاپ ئۇرۇمچىگە ئاپىرىپ كۆيدۈرۈلدى.

§2. ئەرزىيەت خىزمىتى

1. ئەرزىيەت خىزمىتى قوشۇنى

1953-يىلى 10-ئاينىڭ 8-كۈنى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاممىنا كۆتۈۋېلىش ئىشخانىسى قۇرۇپ، خەلق ئاممىسىدىن كەلگەن خەت-چەك ۋە ھال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى بىر ياقلىق قىلىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىشنى تەستىقلىدى. 1954-يىلى 1-ئايدا ناھىيىلىك خەلق

ھۆكۈمىتى ئەرزىيەت خىزمىتىنى ئىشلەشكە مەخسۇس خادىم ئورۇنلاشتۇردى. 1982-يىلى مەملە-كەتلىك 3-قېتىملىق ئەرزىيەت خىزمىتى يىغىندىن كېيىن، ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ئەرزىيەت خىزمىتىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ناھىيىلىك ئەرزىيەت ئىشخانىسىنى ئەرزىيەت بۆلۈمىگە ئۆزگەرتتى، خىزمەتچى خادىمنى ئۆچتىن ئالتىگە كۆپەيتتى. 1985-يىلى شەھەرگە قاراشلىق ئورگانلاردا 21 ئەرزىيەت ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئورگان (ئىشخانىلىرىدا قوشۇمچە تەسىس قىلىنغان ئەرزىيەت ئىشخانىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ)، 73 نەپەر مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ئەرزىيەت خىزمىتى خادىمى قويۇلدى.

2. ئەرزىيەت خىزمىتى

ناھىيىلىك ئەرزىيەت ئىشخانىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاممىدىن كەلگەن خەت-چەك ۋە ھال ئېيتىپ كەلگەن ئاممىنى تىزىملاش، ئەنزە تۇرغۇزۇش، ئارخىپلاشتۇرۇش، بىۋاسىتە تاپشۇرۇش، بىۋاسىتە ھەيدەكچىلىك قىلىش قاتارلىق خىزمەت تۈرلىرىنى تەدرىجىي ئورنىتىلىپ ۋە مۇكەممەل-لەشتۈرۈلۈپ، پارتىيەنىڭ ئىش تەقسىم قىلىپ، مەسئۇل بولۇش، سىستېمىلار بويىچە بىۋاسىتە ھەربىر ئەنزىنىڭ يەكۈننى چىقىرىشتىن ئىبارەت ئەرزىيەت خىزمىتى پرىنسىپى پائال ئىزچىللاشتۇ-رۇلدى. 1953-يىلى بۇ ناھىيىنىڭ 8-رايونىدىكى دېھقان ھەسەن سوپى ئائىلىسى بىلەن قەش-قەرگە كۆچۈپ كېتىپ، يەر ئىسلاھاتىدا ئۆزىگە بۆلۈپ بېرىلگەن 18 مو يېرىنى ساتماقچى بولۇپ ئىلتماس سۇنغاندا، كۇتۇۋېلىش ئىشخانىسى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە يوللاپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن، سېتىشقا رۇخسەت قىلدى. شۇ يىلى ئاممىدىن كەلگەن ئەرزلەر ئىچىدىكى بەش پارچە ئەرزدە سەھىيە، سۇ كادىرلىرىنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىق، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلمىشى ئىن-كاس قىلىنغان.

1954-يىلى 1-ئايدىن 6-ئايغىچە ناھىيە بويىچە 325 پارچە (قېتىم) ئەرز تاپشۇرۇۋېلىنغان ۋە ھال ئېيتىپ كەلگەن ئامما قوبۇل قىلىنغان. بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى يوللاپ بەرگىنى 47 پارچە، ئاساسىي قاتلام خەلق ھۆكۈمەتلىرى سۇنغىنى 71 پار-چە، خەلق ئاممىسى بىۋاسىتە تاپشۇرغىنى 89 پارچە، خەلق ئاممىسىدىن يۇز تۇرانە ھال ئېيتىپ كەلگەنلەر 28 ئادەم (قېتىم) قوبۇل قىلىندى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق خەلق ئاممىسىدىن كەلگەن 208 پارچە ئەرز ۋە ھال ئېيتىپ كېلىش ئەنزىسى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىندى.

يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيەلەشتۈرۈش مەزگىلىدە خەلق ئاممىسىدىن كەلگەن ئەرز ۋە ھال ئېيتىپ كەلگەنلەرنىڭ ئىنكاسىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى يەر سودىسى، غەللە-پاراق، باج پۇلىغا قەرزدار بولۇپ قالغانلىق، نىكاھ ئىشلىرى، مىراس، يوقالغان نەرسىلەرنىڭ ئىگىسىنى ئىزدەش ئې-لانى چىقىرىش، پاش قىلىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولغان. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەز-گىلىدە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خەلق. ئاممىسىدىن كەلگەن ئەرز ۋە ھال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى كۆتۈ-ۋېلىش ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەر توختىتىلدى.

1982-يىلى 2-ئايدا مەملىكەتلىك ئەرزىيەت خىزمىتى يىغىندىن كېيىن، شەھەرلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاممىدىن كەلگەن خەت-چەكلەرنى ۋە ھال ئېيتىپ كەلگەن-لەردىن كۆتۈۋېلىش خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ناھىيىلىك ئەرزىيەت رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى، شەھەرلىك ھۆكۈمەتتە ئەرزىيەت بۆلۈمى تەسىس قىلىپ، ئەرزىيەت خىزمىتىنى مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە قويۇپ، ئۇلارنىڭ دوكلاتىنى دائىم ئاڭلاپ تۇردى، ئەرزىيەت خىزمىتى ۋە ئەرزىيەت ئەنزىلىرىنى تەتقىق قىلدى. ئادەتتىكى ئەنزىلەرنى شەھەرلىك ئەرزىيەت بۆلۈمى

ئالاقىدار تارماق ۆە ئورۇنلارنىڭ تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىشىغا تەستىقلاپ چۈشۈرۈپ بەردى. يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن بىجىرىشكە تاپشۇرغان ئەنزە ۆە مۇھىم ئەنزىلەرنى ئەرزىيەت رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئەرزىيەت بۆلۈمى بىلەن ئالاقىدار ئورۇنلارنى بىرلىكتە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا ئۈيۈشتۇردى. قېيىن ئەنزىلەرنى شەھەرلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى خادىم تەشكىللەپ، تەكشۈرۈپ، ئىش تەقسىماتى بويىچە ئايرىم-ئايرىم ھالدا شەھەرلىك پارتكوم ۆە ھۆكۈمەتنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ، قارار قىلىشقا يوللىدى. تېپىك ئەنزىلەرنى شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىرى ئۆزلىرى بۇاستە تەكشۈرۈشكە قاتنىشىپ بىر تەرەپ قىلىدى. 1985-يىلى 9-ئايدا شەھەرلىك پارتكوم دائىمى كومىتېتى شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمى كومىتېتى، شەھەرلىك ھۆكۈمەت، سىياسىي كېڭەش، شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىدىكى رەھبىرىي كادىرلارنىڭ نۆۋەتچىلىك قىلىپ، ئاممىدىن كەلگەن خەت-چەكلەرنى ۆە ھال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى كۈتۈۋېلىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى قارار قىلىپ، ھەر ئايدا ئىككى كۈننى كۈتۈۋېلىش كۈنى قىلىپ بەلگىلىدى. 1986-يىلى 11-ئايغىچە شەھەرلىك پارتكوم شۇجىسى، شەھەر باشلىقى قاتارلىق ئاساسلىق رەھبىرىي كادىرلار خەلق ئاممىسىنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن 45 ئادەم (قېتىم) نۆۋەتچىلىكتە تۇرۇپ، ئاممىنى 450 ئادەم (قېتىم) كۈتۈۋالدى، نەق مەيدانda 34 ئادەم (قېتىم) مەسىلە ھەل قىلدى، 406 ئادەم (قېتىم) كونكرېت مەسىلىلەر توغرىسىدا ئېنىق يوليورۇق بەردى. ھال ئېيتىپ كەلگەن ئون كىشىگە پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، ئۇلارنى سۆز بىلەن قايىل قىلدى. شۇ يىلى شەھەرلىك پارتكوم دائىمىي ئەزالار، شۇجىلار خىزمەت يىغىنى چاقىرىپ، 16 قېتىم ئەرزىيەت خىزمىتى ۆە ئەرزىيەت ئەنزىسىنى مۇزاكىرە قىلدى. يۇقىرىغا ھال ئېيتقانلارنىڭ 28 پارچە ئەرزىنى مۇھاكىمە قىلدى. شەھەرلىك ھۆكۈمەت 20 قېتىم پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ يۇقىرىغا ھال ئېيتىپ ھۇنۇلغان 60 پارچە ئەرزىنى مۇزاكىرە قىلدى. 1986-يىلى 3-ئاينىڭ 26-كۈنى توپلۇق يىغىلىپ، لەڭگەر كەنتىدىكى 60تىن ئارتۇق دېھقان كوللېكتىپ ھالدا شەھەرلىك پارتكوم ۆە شەھەرلىك ھۆكۈمەتكە كېلىپ، مەزكۇر كەنتنىڭ 50-يىللارنىڭ ئاخىرىدا ۆلايەتلىك پىلە ئۇرۇقى مەيدانى بىلەن تۇزگەن كۆچۈش كېلىشىمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئەسلىدىكى سېرىقسۇغا قايتا كۆچۈپ بېرىپ، ئولتۇراقلىشىشنى تەلەپ قىلدى. شەھەرلىك پارتكوم ئۆز ۇاقتىدىلا شەھەرلىك پارتكوم، خەلق قۇرۇلتىيى، سىياسىي كېڭەش ۆە توپلۇق يىغىنىنىڭ رەھبەرلىرى قاتناشقان شەھەرلىك پارتكوم دائىمىي ئەزالار كېڭەيتىلگەن يىغىنىنى ئېچىپ يۇقىرىغا ھال ئېيتىپ قىلىش چارىسىنى مۇزاكىرە قىلدى ھەمدە ئۇنى ۆلايەتلىك پارتكوم بىلەن مەمۇرىي مەھكىمىگە يوللىدى. ۆلايەتلىك، شەھەرلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىك ئورگىنىدىن تەشكىللەنگەن 16 كىشىلىك تەكشۈرۈش خىزمەت گۇرۇپپىسى ۆلايەت، شەھەردىكى تۆت باھىيە، باشقارما دەرىجىلىك رەھبەرىي كادىرلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە لەڭگەر كەنتىگە بېرىپ، پارتىيىنىڭ فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، لەڭگەر كەنتىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش شارائىتىنى تەكشۈردى. لەڭگەر كەنتىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش، سۇغىرىش ئىشىغا مۇۋاپىق ئېتىبار بېرىش، 24 مىڭ يۆەن پۇل ئاجرىتىپ بېرىش، 19 مىڭ 700 تۇپ كۆچەت بېرىش، 10 مىڭ يۆەن مەبلەغ سېلىپ تۆت سېمونت كۆۋرۈك، بىر توما سېلىپ بېرىشنى قارار قىلدى. توپلۇق يىغىنى تۆت كەتمەن، 12 خالتا خىمىيۇى ئوغۇت، 200 كىلوگرام ئاشلىق ئىنانە قىلىپ، ياردەم بەردى. شۇ ئارقىلىق يۇقىرىغا ھال ئېيتقان ئامما ئوتتۇرىغا قويغان مەسىلىلەر مۇۋاپىق ھەل قىلىندى. 1986-يىلى شەھەر بويىچە ئاممىدىن كەلگەن خەت-چەك ۆە ھال ئېيتىپ كەلگەنلەر 556 پارچە (قېتىم) غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىنىڭ يېزىلارغا قاراتقان ئىقتىسادىي سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇپ بە-

رىش تەلەپ قىلىنغىنى 56 پارچە، كادىرلار، زىيالىيلار سىياسىتىگە ئائىتى 57 پارچە، پەرزەنتلىرىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىشكە ئائىتى 32 پارچە، كادىرلارنىڭ مەسىلسى پاش قىلىنغىنى يەتتە پارچە، قىيىنچىلىق سەۋەبىدىن قوشۇمچە ياردەم تەلەپ قىلىنغىنى 29 پارچە، باشقا مەسىلىلەرگە ئائىتى 375 پارچە.

1979-يىلدىن 1986-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەلقنىڭ ھال ئېيتىش، ئەرز سۇنۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 13 ــ 17

يىللار	ئەرز، ھال ئېيتىش سانى ئادەم (پارچە)	بىر تەرەپ قىلىنغىنى پارچە (ئادەم)	بىر تەرەپ قىلىنمىغىنى پارچە (ئادەم)	بىر تەرەپ قىلىنغان پارچە (ئادەم) %
1979	2050	450	1600	21.95
1980	1048	602	446	57.44
1981	706	346	360	49.07
1982	406	274	132	67.48
1983	665	292	373	49.90
1984	423	251	172	59.33
1985	345	198	147	57.45
1986	556	242	314	43.52

ئون تۆتىنچى قىسىم سىياسىي-قانۇن

چىك سۇلالىسى دەۋرىدە، شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، ئاقسۇنىڭ خەلق ئارد-
سىدىكى دەۋا ئىشلىرىغا ھاكىم-بەگلەرنىڭ قول ئاستىدىكى پاششاپ بەگلەر ۋە مەھكىمە شەر-
ئىلەردىكى قازىلار مەسئۇل ئىدى. ئونىسۇ بۇ ۋاستىنە قاراشلىق ئايمىقى ۋە ئونىۋ مەھكىمىسى قۇ-
رۇلغاندىن كېيىن، ئايماق ۋالىيسى ۋە مەھكىمە ئامبالىرى چىك سۇلالىسى ئوردىسى ئىلان قىلغان
جىنايى ئىشلار قانۇنى بويىچە جىنايى ئىشلارنى سوت قىلاتتى. چىك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگە-
لىدە چارلاش ساقچىسى تەسىس قىلىنىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىغا مەسئۇل قىلىنغان.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە مىنگونىڭ قانۇنلىرىدىكى بەلگىلىمە-
گە ئاساسەن، ناھىيە ئامبىلى جىنايى ئىشلارنى كېسىم قىلىش ھوقۇقىنى ئۆزى تۇتقان ۋە
ئەپيۇن-قىمارنى مەنئى قىلىش قاتارلىق مۇھىم ئەنزىلەرنى ئۆزى بىر تەرەپ قىلغان. مال-مۇلۇك
ماجىراسى، نىكاھ، ئوغرىلىق قاتارلىق ھەق تەلەپ دەۋا ئەنزىلىرى يەنىلا چىك سۇلالىسىنىڭ
ئاخىرلىرىدىكى كونا تۈزۈم بويىچە بېجىرىلگەن. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 20-يىللىرىنىڭ ئاخىرقى مەزگە-
لىدە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئاقسۇدا ئاقسۇ، ئاقسۇكونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى
قۇرۇپ، تۈنجى قېتىم قانۇن بىلەن ھۆكۈمەتنى ئايرىغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يېڭى قۇرۇلغان خەلق ھاكىمىيىتىنى
مۇستەھكەملەش، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش، زوراۋانلىقنى تۈگىتىپ خەلقنى
خاتىرجەم قىلىش ۋە ھۆكۈمەت بىلەن دىننى ئايرىماسلىق، دىننىڭ ئەدلىيە ئىشلىرىغا ئارىلىشىشى
قاتارلىق نۇقتىلارنى تۈگىتىش ئۈچۈن، مەھكىمە شەرئىلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، خەلق جاما-
ئەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت مەھكىمىسى ۋە ئەدلىيە ئىدارىسى قاتارلىق ئاپپاراتلارنى
قۇردى. ئاممۇي خاراكتېرلىك ئامانلىق قوغداش كومىتېتلىرى (گۈرۈپپىلىرى) قاتارلىق ئاممۇي دېك-
تاتۇرا تەشكىللىرىنى قۇردى. تۈرلۈك ھەق تەلەپ، جىنايى ئىشلار قاتارلىق ئەنزىلەرنىڭ قانۇنىي
سوت تەرتىپلىرىنى تەدرىجىي ئورناتتى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى، ئەدلىيە ئورگانلىرى ئەدلىيە
كېسىم ھوقۇقىنى مۇستەقىل يۈزگۈزدىنغان بولدى.

80-يىللاردىن بۇيان ئاقسۇ شەھىرىدىكى سىياسىي-قانۇن ئورگانلىرى قانۇن-تۈزۈم قۇرۇلۇشى
ۋە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسىنى يەنمۇ كۈچەيتتى. جىنايى ئىشلار جىنايەتلىرى ۋە ئىقتە-
سادىي جەھەتتىكى جىنايەتلەرگە قاتتىق زەربە بەردى، جەمئىيەت ئامانلىقىنى ئومۇملاشتۇرۇپ
تۈزىدى، ئەدلىيە خادىملىرى قانۇننى ئادىللىق بىلەن ئىجرا قىلىپ، ئەنزىلەرنى قانۇن بويىچە
بېجىردى، شۇڭا سىياسىي-قانۇن خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت مەيدانغا كەلدى.

I باب جامائەت خەۋپسىزلىكى

§1. چېگرا سۇلالىسى دەۋرىدىكى ساقچى ئىشلىرى

چېگرا سۇلالىسى دەۋرىدە چىيەنلۇڭ خان چوڭ-كىچىك خوجىلارنىڭ توپلىڭىنى تىنجىتقاندىن كې-يىن، چىيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) ئاقسۇ خان ئامبىلى تەسىس قىلىندى. چېگرا مۇداپىئەسە-دە مۇھىم بولغان جايلاردا قاراۋۇلخانا تەسىس قىلىنىپ، ئۇلار چېگرا مۇداپىئەسىنى قوغداش ۋە ئوغرىلارنى تەپتىش قىلىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى. قاراۋۇلخانا ئەمەلدارلىرىنى خان ئامبال بۇاستە تەيىنلەيتتى. پاشىپاپ بەگلەر يەرلىكنىڭ مۇپەتتىش خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدى.

گۇاڭشۇ 10-يىلى (1884-يىلى) شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايمىقى يەرلىكنىڭ مۇپەتتىش ئىشلىرى ۋە بىخەتەرلىكىگە مەسئۇل بولدى. گۇاڭ-شۇ 28-يىلى (1902-يىلى) ئۇنىسۇ مەھكىمىسى نوپۇس تىزىملاش تەكشۈرۈشىنى باشلاپ، بۆلەك-لەرگە ئايرىپ مۇپەتتىش ئەۋەتىپ چارلاشنى يولغا قويدى. گۇاڭشۇ 34-يىلى (1908-يىلى) ئۇنىسۇ مەھكىمىسى يامۇلدا ساقچى تەسىس قىلىندى. مەھكىمە سېپىلى ئىچىدە تۇرۇشلۇق ساقچى 58 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر ساقچى باشلىقى، بىر كاتىپ، بىر مەشقاۋۇل، تۆت چارلىغۇچى ساقچى، ئون باش چارلىغۇچى، 40 چارلىغۇچى ئەسكەر، بىر ئاشپەز بار ئىدى. شۇەنتۇڭ 3-يى-لى (1911-يىلى) ئۇنىسۇ مەھكىمىسىنىڭ مۇپەتتىش ئىدارىسىدە 26 ساقچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ساقچى ئەمەلدارى (3-دەرىجىلىك) بىر، ساقچى باشلىقى، قوشۇمچە مەشقاۋۇل (3-دەرىجىلىك) بىر، كاتىپ بىر، چارلاش ساقچىسى 32، ئادەتتىكى ئىشچى بىر ئىدى. مەھكىمە تەۋەسىدىكى چوڭ بازارلاردا تۇرۇشقا مۇپەتتىشلەر ئەۋەتىلىپ شۇ تەۋەدىكى رايونلارنىڭ جەمئى-يەت ئامانلىقىغا مەسئۇل قىلىنغان.

§2. مىنگو دەۋرىدىكى ساقچى ئىشلىرى

1. ئاپپاراتى

1) تۆتىنچى رايون ساقچى مەھكىمىسى

مىنگونىڭ 5-يىلى (1916-يىلى) 1-ئاينىڭ 30-كۈنى ئاقسۇ 4-مەمۇرىي رايونى مىنگو ھۆكۈ-مىتى ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى تەكشۈرۈپ بېكىتكەن « شىنجاڭدا رايون مەھكىمىلىرىنى ئايرىش، ساقچى ئەتىرەتلىرىنى قۇرۇش چارىسى » غا ئاساسەن 4-مەمۇرىي رايونلۇق ساقچى مەھكىمىسىنى تەسىس قىلىدى ھەم ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ساقچى ئىشلىرى خىزمىتىنى بۇاستە باشقۇردى. 4-را-يون ساقچى مەھكىمىسىگە بىر مەھكىمە باشلىقى، بىر مەھكىمە ئەزاسى، بىر ساقچى ئەمەلدا-

رى، ئۈچ ساقچى باشلىقى، 68 ساقچى، ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ئامانلىق قوغداش ساقچى ئەترىتىگە بىر ئەترەت باشلىقى، ئىككى شۆبە ئەترەت باشلىقى، 44 ساقچى قويۇلدى.

2) رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى

مىنگونىڭ 25-يىلى (1936-يىلى) 10-ئايدا ئاقسۇ رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ساقچى ئىشلىرىنى قوشۇمچە باشقۇردى. رايونلۇق ئىدارە ئورگىنى ئاقسۇ بازىرىغا ئورۇنلاشتى. ئۇنىڭ ئىچىدە ئامانلىق قوغداش، ئاخبارات، جىنايى ئىشلار، لاۋازىمەتتىن ئىبارەت تۆت بۆلۈم، ئۇنىڭ قارىمىقىدا يەنە جامائەت خەۋپسىزلىك ئەترىتى، تۈرمە (تۆپ تۈرۈش ئورنى)، پەيچۇسو قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى)31 ساقچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۈچ بۆلۈم باشلىقى، ئۈچ بۆلۈمچە باشلىقى، ئالتە بۆلۈم ئەزاسى، ئالتە تەپتىش، 11 ساقچى، بىر شوپۇر بار ئىدى. بۇ ئاستە قاراشلىق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئەترىتىدە 70 نەپەر ئوفېتسر-ساقچى بار ئىدى، مىنگونىڭ 29-يىلى (1940-يىلى) ئۇلار 40 ئادەمگە ئازايتىلدى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) 1-ئايدا ئاقسۇ رايونلۇق جامائەت خەپسىزلىكى ئىدارىسى ساقچى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) رايونلۇق ساقچى ئىدارىسىدە 133 نەپەر ئوفىتسېر-ساقچى بار بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئۈچ بۆلۈم تەسىس قىلىندى. 1-بۆلۈم-لاۋازىمەت بۆلۈمى (ئۇ ئىچكى جەھەتتە بوغالتىر، كاتىپ، خوجىلىقتىن ئىبارەت ئۈچ بۆلۈمچىگە ئايرىلدى)، 2-بۆلۈم - رازۋېتكا بۆلۈمى (سىياسىي، رازۋېتكا، ئالاھىدە ۋەزىپە-ئىشپىيونلۇق قاتارلىق بۆلۈمچىلەرگە ئايرىلدى)، 3-بۆلۈم - ساقچى ئىشلىرى بۆلۈمى (ئىچكى جەھەتتە ئامانلىق بۆلۈمچىسى، نوپۇس-رويخەت بۆلۈمچىسى، ساقچى ئەترىتى، توختىتىپ قويۇش ئورنىغا ئايرىلدى). مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 4-ئايدا ساقچى ئىدارىسىگە بۇ ئاستە قاراشلىق ساقچى مۇھاپىزەت ئەترىتىدە 21 نەپەر ئوفېتسر، ساقچى بار ئىدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ رايونلۇق ساقچى ئىدارىسى مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 12-ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، 26 نەپەر ئوفېتسر-ساقچى ئاقسۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە يۆتكەلدى.

3) ئاقسۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى

مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 1-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ئۆلكىلىك خەلق ئىشلىرى نازارىتىگە قارىدى. تۇنجى ئىدارە باشلىقى لى ۋېنجيې، مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بافۇچېن بولدى، ئۇنىڭدا لاۋازىمەت بۆلۈمى، مەمۇرىيەت بۆلۈمى، تەپتىش ئىشخانىسى، نوپۇس ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. ئىدارە بويىچە جەمئىي 62 نەپەر ساقچى ئەمەلدارى ۋە ساقچى بار ئىدى. 1949-يىلى 9-ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغان چاغدا، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدىكى بارلىق ئوفېتسر-ساقچىلار تىنچ يول بىلەن ھەقبەتكە قايتتى.

2. ساقچى ئىشلىرى

مىنگونىڭ ئەسلەپكى يىللىرىدا ئاقسۇ ساقچى ئىدارىسىدە مۇپەتتىش، ساقچى باشلىقى، چارلەغۇچى ساقچى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان بولۇپ، بۇخىل خادىملار نامىدا يەرلىكنىڭ ئامانلىقىنى قوغدايتتى، ئەمەلىيەتتە بولسا، ئەمەلدارلارنىڭ ۋە بايلارنىڭ قولچومىقى ئىدى. ئۇلار ئىچىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر ھۆكۈمەتتىن ئىش ھەققى ئالغاندىن سىرت، ئەمەلدارلارنىڭ تەسىر كۈچىگە تايىنىپ، ھەمىشە ئەتراپتىكى يېزىلارغا بېرىپ، « باندىت » لارنى تەكشۈرۈش نامى بىلەن خالىغانچە قاقتى-سوقتى قىلاتتى، ئۆز مەيلىچە قانۇنسىز ئىشلار بىلەن شۇغۇللىناتتى.

شېك شىسەي شىنجاڭدا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندىن كېيىن، ساقچى ئاپپاراتى كۈچەيتىلدى. ئاقسۇ ساقچى ئىدارىسىدە مەخپىي ھالدا ھەربىي ئىشلار، ساقچى ئىشلىرى، ئاخبارات قاتارلىق تەشكىلاتلار قۇرۇلۇپ، شەھەر-يېزىلاردا « خىزمەتچى » ئاخبارات يەتكۈزگۈچى تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، ئاممۇ ۋە ئىلغار دېموكراتىك زاتلار ئۇستىدىن ئىشپىيونلۇق نازارىتى يولغا قويۇلدى. مىنگو-نىڭ 27-يىلى (1938-يىلى) 10-ئاينىڭ 5-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شىمالىي دەرۋازا كوچىسىدا تۇنجى پەيچۇسو تەسىس قىلىندى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) رايونلۇق جامائەت خەۋپ-سىزلىك ئىدارىسى قوراللاندۇرۇلۇپ، 12 تال ئۇزۇن-قىسقا مىلتىق، 42-يەرلىك زەمبىرەك سەپلەپ بېرىلدى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) 11-ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پوتۇن شىنجاڭدىكى ئون ۋالىي مەھكىمىسى تۇرۇشلۇق جايدا باۋ جيا قۇرۇش توغرىسىدىكى پەرمانى بو-يىچە، ئاقسۇ ناھىيىسى بىر بازار، ئوچ يېزا، 28-باۋ؛ 258 جيا، 2549 ئائىلە قىلىپ تۇزۇپ چىقىل-دى. مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى)دىن كېيىن، مىنگو دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ مەخ-سۇس چىيەتلىك ساقلاش ئىدارىسى بىلەن شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانلىق شتابىنىڭ 2-باشقارمىسى ئاقسۇدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، مەخپىي رەۋىشتە مەخپىيەتلىك ساقلاش ئىدارىسىگە بۇيرۇستە قا-راشلىق ئاقسۇ جاسۇسلاردىن مۇداپىئە كۈرۈش گۇرۇپپىسى، شىنجاڭ پونكتى ئاقسۇ ئاخبارات گۇ-رۇپپىسى ۋە 2-باشقارمىغا قاراشلىق ئاقسۇ ئاخبارات گۇرۇپپىسى قاتارلىقلارنى قۇردى. ئۇنىڭ ئەزا-لىرى ۋە پائالىيىتى ئاشكارا كەسىپ بىلەن نىقابلانغان بولۇپ، ئۇلار جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە ۋە ھەر مىللەت خەلقىنى پايلاپ، ئۇلارغا زىيانكەشلىك قىلاتتى، ئۇلارنى باستۇراتتى. شۇ يىلى 9-ئاينىڭ 23-كۈنى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ئاتلىق 5-تۈەننىڭ كوماندىرى، قوشۇمچە ئامانلىق ساقلاش قوماندانى جاۋخەنچى ئۆلكىلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ 9-ئاينىڭ 19-كۈنىدىكى مەخپىي تېلېگراممىسىغا ئاساسەن، غەربىي دەرۋازا سىرتىدا « يېراقتىكى ئۇچقۇنلار » تەشكىلات-لارنىڭ ئەزالىرى ۋە ئىلغار ياش شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق 22 ئادەمنى مەخپىي ئۆلتۈر-دى. مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 1-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى قاراتال، قۇمبا-ش، ئايكۆل، بەشئېرىق، يېڭى كۆۋرۈك قاتارلىق جايلاردا ساقچى پونكتى تەسىس قىلدى. مىن-گونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) 5-ئايدا ناھىيە بويىچە يەنە بىر قېتىم نوپۇس تەكشۈرۈلدى. 1949-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدە 24 تال ئۇزۇن-قىسقا مىلتىق بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە توققۇز ئاتار قوغۇشۇن ئوقلۇق مىلتىق 20 تال، « 79 » تىپلىق مىلتىق بىر تال، كىچىك تاپانچا ئىككى تال، مائۇزېر بىر تال، قىلىچ ئون تال. شۇ يىلى 11-ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمە-يىسى پىيادە قىسىم 5-شىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. سابىق گومىنداڭ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدىكى تىنچ يول بىلەن ھەققەتكە قايتقان بارلىق ئوفىتسىر-ساقچىلار قالدۇرۇپ ئىشلىتىلدى، ساقچى ئىدارىسىدە تۇرۇشلۇق ئارمىيە 5-شىسى كادىر ئەۋەتىپ ئوتكۈزۈۋالدى، ئۇلار ئاقسۇنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالدى.

§3. خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئاپپاراتى

1. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى

1950-يىلى 3-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، گوجيە نجۇڭ تۇنجى ئىدارە باشلىقى بولدى. ئىدارىدە مەمۇرىيەت بۆلۈمچىسى (كېيىن كاتىبات بۆلۈمچىسىگە ئۆزگەرتىلدى)، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بۆلۈمچىسى (كېيىن سىياسىي قوغداش بۆلۈمچىسىگە

ئۆزگەرتىلدى)، ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى تەكشۈرۈش پونكتى تەسىس قىلىندى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ئىدارە بويىچە جامائەت خەپسىزلىكى كادىر-ساقچىلىرى 78 گە يەتتى. 1951-يىلى 4-ئايدا ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسگە قاراشلىق تۆتۈپ ئورنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسىدە ئامانلىق خادىمى كۆپەيتىلىپ، مەخسۇس ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش خىزمىتى باشقۇرۇلدى. 1952-يىلى 5-ئايدا نازارەت قىلىپ، تەربىيە بېرىش، ئالدىن سوراق قىلىش بۆلۈمچىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى، رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرىگە جامائەت خەۋپسىزلىكى ياردەمچىلىرى ئەۋەتىلدى. 1954-يىلى 2-ئايدا ئالدىن سوراق قىلىش بۆلۈمچىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىجرا بۆلۈمچىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1962-يىلى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە سەياسىي يېتەكچى سەپلەپ بېرىلدى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىكى ئاممىۋى ئىسيانچى تەشكىلاتلار 1967-يىلى 1-ئايدا ھوقۇق تارتىۋالدى. شۇ يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدە ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلۇپ، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ھەربىي ئىدارە قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلدى. 1968-يىلى 2-ئاينىڭ 13-كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ھەربىي ئىدارە قىلىش ھەيئىتى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورۇنلىرى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسىغا قوشۇۋېتىلدى. شۇ يىلى 12-ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا كاتىبات گۇرۇپپىسى، رازۋېتكا گۇرۇپپىسى، سوراق گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. 1972-يىلى 12-ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى تەينىلىنىپ، خىزمەتلەرگە رىياسەتچىلىك قىلىندى.

1983-يىلى 8-ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ نامى ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى 1-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىكى سىياسىي يېتەكچى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، سىياسىي كومىسسار قويۇلدى. 1988-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئىچىدە سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى، سىياسىي قوغداش بۆلۈمى، ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمى، ئالدىن سوراق قىلىش بۆلۈمى، ئوت ئۆچۈرۈش بۆلۈمى، تۆتۈپ ئورۇش ئورنى، مەمۇرىي جەھەتتىن توختىتىپ قويۇش ئورنى، جىنايىي ئىشلار ساقچى ئەترىتى، قاتناش چوڭ ئەترىتى قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى. ئىدارە بويىچە جامائەت خەۋپسىزلىكى كادىر-ساقچىسى 286 گە يەتتى.

شۆبە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى 1975-يىلى 6-ئايدا مەركىزىي كومىتېت شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەننىڭ تۈزۈلمىسىنى ئۆزگەرتتى. يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى خىزمىتى يەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونى تەۋەسىدىكى ئارالدا تارىم دەرياسىنى قوغداش گۇرۇپپىسىنى قۇردى. ئۇ، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە ئىش بېجىردى. 1982-يىلى 1-ئاينىڭ 29-كۈنى قوغداش گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئارال بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىكى شۆبە ئىدارىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 6-ئايدا شۆبە ئىدارە يېزا ئىگىلىك 1-شى جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

2. ۋەكالەت ئورۇنلىرى ۋە بۇ ئاستە قاراشلىق ئاپپاراتلىرى

يەيچۇسو 1951-يىلى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئاقسۇ شەھىرىدە لەگگەر پەيچۇسوسىنى قۇردى. 1973-يىلى 5-ئايدا يېڭىبازار پەيچۇسوسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1976-يىلى ئاراڭ، شوتا قۇدۇق پەيچۇسولىرى قۇرۇلدى. 1988-يىلى 1-ئايدا شەھەر بويىچە جەمئىي تۆت بازارلىق پەيچۇسو، سەككىز يېزىلىق پەيچۇسو، بىر كارخانا پەيچۇسوسى، ئون تۆمەن-مەيدان پەيچۇسوسى بارلىققا كەلدى.

ئاقسۇ شەھىرىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى پەيچۇسولىرىنىڭ تەسىس قىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 14 — 1

تۈرى	نامى	قۇرۇلغان ۋاقتى	ئورۇنلاشقان جاي
ناھىيە بازىرى	لەگگەر پەيچۇسو	1951-يىل	« شىنخۇا » شەرقىي يولى
	يېڭى بازار پەيچۇسو	1973-يىل 5-ئاي	جەنۇبىي چوڭ كوچا
	يېڭى شەھەر پەيچۇسو	1975-يىل	« ئازادلىق » يول
	قىزىل كۆۋرۈك پەيچۇسو	1982-يىل	غەربىي چوڭ كوچا
يېزا	ئايكۆل پەيچۇسو	1981-يىل	ئايكۆل بازىرى
	جەنۇبىي شەھەر پەيچۇسو	1982-يىل 11-ئاي	ئېگەرچى
	قاراتال پەيچۇسو	1982-يىل 11-ئاي	قاراتال بازىرى
	قۇمباش پەيچۇسو	1982-يىل 11-ئاي	قۇمباش بازىرى
	قۇم تام پەيچۇسو (خۇڭچىپۇ)	1987-يىل 4-ئاي	قۇم تام (خۇڭچىپۇ) دېھقانچىلىق مەيدانى
	توقاي پەيچۇسو	1987-يىل 4-ئاي	توقاي
	بەشتۇگمەن پەيچۇسو	1988-يىل 11-ئاي	بەشتۇگمەن بازىرى
	توپلۇق پەيچۇسو	1988-يىل 11-ئاي	توپلۇق بازىرى
كارخانا	باغ-ئورمان پەيچۇسوسى	1988-يىل 11-ئاي	يېزا ئىگىلىك 1-شى قۇرۇلۇش، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى
تۆمەن-مەيدان	ئاراڭ پەيچۇسو	1976-يىل	ئاراڭ
	شوتا قۇدۇق پەيچۇسو	1976-يىل	جىنيېڭچۈمەن (يېزا ئىگىلىك 1-تۆمەن)
	يېڭى قۇدۇق پەيچۇسو	1981-يىل	يېزا ئىگىلىك 2-تۆمەن
	ماتان پەيچۇسو	1981-يىل	يېزا ئىگىلىك 7-تۆمەن
	9-تۆمەن پەيچۇسو	1981-يىل 6-ئاي 12-كۈنى	يېزا ئىگىلىك 9-تۆمەن
	10-تۆمەن پەيچۇسو	1981-يىل 6-ئاي 12-كۈنى	يېزا ئىگىلىك 10-تۆمەن
	تارىم دەريا جەنۇبىي قىرغاق پەيچۇسوسى	1981-يىل 6-ئاي 12-كۈنى	
	بەخت شەھىرى پەيچۇسو	1981-يىل 6-ئاي 12-كۈنى	يېزا ئىگىلىك 13-تۆمەن
	خىلىل ئېرىق پەيچۇسو	1981-يىل 6-ئاي 12-كۈنى	خىلىل ئېرىق
	قوشئوم دەريا پەيچۇسو	1981-يىل 6-ئاي 12-كۈنى	يېزا ئىگىلىك 16-تۆمەن

قاتناش چوڭ ئەترىتى ئۇ، ئەسلىدە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ قاتناش بەنى ئىدى. 1977-يىلى قاتناش ئەترىتى قىلىپ كېڭەيتىپ قۇرۇلدى. 1987-يىلى 10-ئايدا شەھەرلىك قاتناش چوڭ ئەترىتى قۇرۇلۇپ، شەھەر تەۋەسىدىكى ئاممىۋى قاتناش تەرتىپىنى ساقلاش ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى ھەمدە قاتناشنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش كەسپىنى ئۆتكۈزۈۋالدى، چوڭ ئەترەتكە تۆت قاتناش ئوتتۇرا ئەترىتى قارايدۇ. 1990-يىلى ئەتە-

رەت بويىچە كادىر-ساقچى 60 قا يەتتى. ئەترەتكە چوڭ ئەترەت باشلىقى، سىياسىي يېتەكچى قويۇلدى.

جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى 1974-يىلى 1-ئاينىڭ 12-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىدا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوت ئۆچۈرۈش ئوتتۇرا ئەترىتى قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ شەھەر رايونىدىكى ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش، ئوت ئۆچۈرۈش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. 1986-يىلى 7-ئايدا ۋىلايەتلىك ئوت ئۆچۈرۈش ئوتتۇرا ئەترىتى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى قارىمىقىدا ئۈچ ئوت ئۆچۈرۈش بەنى بار، ھەر بىر بەنگە بىردىن ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلى سەپلەپ بېرىلگەن، ھەر بىر ئاپتوموبىلدا توققۇز ئادەم، بۇنىڭ ئىچىدە بىر بەنجاڭ، بىر شوپۇر، بىر ئالاقىچى، ئالتە جەڭچى بار.

ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوتتۇرا ئەترىتى 1950-يىلى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوتتۇرا ئەترىتى قۇرۇلۇپ، 48 كادىر، ساقچى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1959-يىلى 3-ئاينىڭ 15-كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئوتتۇرا ئەترىتى تەشكىلى تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خادىملىرى ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە بۆلۈستە قاراشلىق ئەترەتكە قوشۇۋېتىلدى.

ناھىيىلىك توختىتىپ قويۇش ئورنى 1979-يىلى 5-ئاينىڭ 21-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك مەمۇرىي جەھەتتىن توختىتىپ قويۇش ئورنى قۇرۇلدى. 1980-يىلى نامى ناھىيىلىك توختىتىپ قويۇش ئورنىغا ئۆزگەرتىلدى.

ناھىيىلىك تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى 1951-يىلى 3-ئايدىن ئىلگىرى تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە ئىدى. شۇ يىلى 4-ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. يىل ئاخىرىدا ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسىدە ئامانلىق ساقلاش خادىمى كۆپەيتىلىپ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش خىزمىتىنى مەخسۇس باشقۇرىدىغان بولدى. تۇتۇپ تۇرۇش ئورنىغا ئۈچ كادىر قويۇلدى.

§4. ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە ئاقسۇ ناھىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىشپىيونلارنىڭ پائالىيەت مەركەزلىرىنىڭ بىرى ئىدى. گومىنداڭنىڭ مەركىزىي ستاتىستىكا ئىدارىسى، ھەربىي ستاتىستىكا ئىدارىسى، 65-لۈي قاتارلىقلار ئاقسۇدا ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرىنى قۇرغان بولۇپ، ئىشپىيونلارنىڭ پائالىيىتى ئىنتايىن غالجىرلاشقان. 1950-يىلى 4-ئايدا خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىنىڭ يوليورۇقى بويىچە خەلق ئاممىسى يوشۇرۇنۇۋالغان گومىنداڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىقلىرىنى پاش قىلىشقا قوزغىتىلىپ، ئىشپىيونلار خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا بېرىپ ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ تىزىمغا ئالدۇرۇشقا چاقىرىلدى. خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسىنىڭ ھەيۋىسى ئارقىسىدا، نۇرغۇن ئەكسىيەتچى پارتىيە-تەشكىلاتلارنىڭ تايانچىلىرى، ئىشپىيونلار، ئەكسىيەتچىل خۇيداۋمېن (دىنىي تەشكىلاتلار) نىڭ كىچىك كاتتىباشلىرى ئارقا-ئارقىدىن خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا بېرىپ ئۆزىنى تىزىمغا ئالدۇردى. 12-ئايغىچە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى تىزىمغا ئالغانلار

جەمئىي 869 ئادەم بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە گومىندالڭ ئەزاسى 450، ئىشپىيون 172، قاچاق ئەسكەر 190، باشقۇي ئەزالىرى 57. 1953-يىلى 6-ئايدىن 12-ئايغىچە قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى رىجىمغا ئېلىش ئۇقتۇرۇشنامىسىدىن 51 پارچە (ئادەم) تارقىتىلدى. شۇ يىلى 4-ئايدىن 1953-يىلى 8-ئايغىچە يېڭىدىن قۇرۇلغان خەلق هاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش، گومىندالڭ ئىشپىيونلىرى، زومىگەر-پومپىچىكلارنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي ئاغدۇرمىچىلىق، بۇزغۇنچىلىقلىرىغا زەربە بېرىش ئۈچۈن، ناھىيە مىقياسىدا تۇنجى قېتىم ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. خەلق ھۆكۈمىتى ئاممىنىڭ 1200 پارچىدىن ئارتۇق پاش قىلىش خېتىنى تاپشۇرۇۋالدى. 361 ئەكسىلئىنقىلابچى قولغا ئېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدىن 168 ئادەمگە جازا ھۆكۈم قىلىندى، 142 ئادەم رىجىمغا ئېلىندى، 18 ئادەم تەربىيە بېرىپ قويۇپ بېرىلدى، جىنايىتى چېكىدىن ئاشقان ئەكسىلئىنقىلابچى تەۋەككۈل ئىمىنگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى. 1955-يىلدىن 1959-يىلغىچە ئۇدا ئىككى قېتىم ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىپ، كوپىراتسىيلىشىش ھەرىكىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلغان بىر تۈركۈم ئەكسىلئىنقىلابچىلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ قولغا ئېلىندى، سوتلاش ئارقىلىق ئۇلارغا ئايرىم-ئايرىم مۇددەتلىك قاماق جازاسى، رىجىمغا ئېلىش، ئەمگەك بىلەن تەربىيەلەش، كەڭچىلىك قىلىپ قويۇپ بېرىش قاتارلىق چارىلار كۆرۈلدى. ئۇچ قېتىملىق ئەكسىلئىنقىلابچىلارغا زەربە بېرىش ھەرىكىتى ئارقىلىق ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ ھەيۋىسىگە زەربە بېرىلىپ، ئەكسىلئىنقىلابچى قالدۇق كۈچلەر ئاساسىي جەھەتتىن تازىلىنىپ، خەلق هاكىمىيىتى قوغداپ قېلىندى.

§5. ئامانلىق باشقۇرۇش

ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرۇش شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى جەمئىيەت تەرتىپىنى قوغداش، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، جامائەت تەرتىپىنى قالايمىقانلاشتۇرغان، جەمئىيەتنىڭ ئامانلىقىغا خەۋپ يەتكۈزگەن قانۇنسىز ئۇنسۇرلار ۋە جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاشقا ئاپەت خاراكتېرلىك زىيان كەلتۈرىدىغان ۋەقەلەرگە قارشى ھارماي-تالماي كۈرەش قىلدى. مېھمانخانا كەسپى، تامغا ئويۇش، قۇيمىچىلىق كەسپى، كونا مال كەسپى، رېمونتچىلىق كەسپى، قاتارلىق ئالاھىدە كەسىپلەرگە قارىتا ئالاھىدە ئامانلىق ساقلاشنى باشقۇرۇشنى يولغا قويدى. قورال-ياراق، ئوق-دورا قاتارلىق خەتەرلىك بۇيۇملارنى ساقلاش تۈزۈمى ئورنىتىلدى. جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاشقا كاشىلا پەيدا قىلغان ئۇنسۇرلار قانۇن بويىچە قاتتىق باشقۇرۇلدى ۋە ئۇلاردىن پەخەس بولۇندى.

ئامانلىق ساقلاش تەشكىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ئاممىغا تايىنىش، ئاممىۋى لۇشىيەندە مېڭىش چارىسىنى قوللىنىپ، ناھىيە بازىرى ۋە يېزىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك ئامانلىق قوغداش ھەيئىتى ۋە ئامانلىق قوغداش گۇرۇپپىلىرى قاتارلىق ئاممىۋى ئامانلىق ساقلاش تەشكىللىرىنى قۇرۇپ، ئۇلارنى خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگانلىرىنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاشنى باشقۇرۇشغا ھەمكارلاشتۇردى.

1954-يىلى ناھىيە بويىچە 43 ئامانلىق قوغداش كومىتېتى، 283 ئامانلىق قوغداش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 2020 كىشى ئامانلىق ساقلاش خىزمىتىگە قويۇلدى. سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە جەمئىيەت ئامانلىقىغا ئېھتىياجغا ئاساسەن، جايلاردا تۈت خىل ئۇنسۇرلارنى نازارەت قىلىپ ئۆزگەرتىش گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلۇپ، ئامانلىق قوغداش تەشكىلى يەنمۇ كۈچەيتىلدى. 1965-يىلى 12-ئايدا ئاناھىيە بويىچە ئامانلىق قوغداش كومىتېتى 135 كە، ئامانلىق قوغداش گۇرۇپپىسى 494 كە يەتتى.

ئەكسىيە تېچىل خۇيداۋمېنلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش مىنگو دەۋرىدە ناھىيە بازىرىدا يىگۈەنداۋ ۋە چىك خۇگباڭ قاتارلىق ئەكسىيەتچىل خۇيداۋمېنلار (دىنىي تەشكىلاتلار) پائالىيەت قىلغان. يىگۈەنداۋنىڭ دىن تارقاتقۇچىسى جاڭ شېڭسەن ناھىيە بازىرىدا 100 دىن ئارتۇق ئەر-ئايالنى ئۆزىگە تارتىپ، مۇنبەر قۇرۇپ، دىن تارقاتقان. ئۇ دائىم دۇرۇت ئوقۇش، بۇتقا چوقۇنۇش قاتارلىق فېئودالىق خۇراپىي ۋاسىتىلەردىن پايدىلىنىپ، ئاممىنىڭ مال-مۈلكىنى ئالداپ ئېلىۋالغان، ئايالالارنىڭ نومۇسىغا تەككەن. مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) سىچۈەن قاتارلىق جايلاردا گېلاۋخۇيغا كىرگەن گاۋفۇتىيەن، شىيې چېنۇۋلار باش كۆتۈرۈپ، ساقچى ۋە سودا ساھەسىدىكى بەزىلەرنى توپلاپ، چىك خۇگباڭ ئۇيۇشتۇرغان. ئۇلار يەرلىك ئۇششۇق-لۇكچەكلەر، ئەمەلدارلار تۇرۇشلۇق ئارمىيە بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، باڭخۇيدىن پايدىلىنىپ، دەۋا-دەستىگەر ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا ئىگىلىۋالغان. توپلىشىپ قىمار ئويناپ چوتار ئالغان. زەھەرلىك چېكىملىك سېتىپ ۋە چېكىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى قالايمقان قىلغان.

1950-يىلى ئەتىيازدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئەكسىيەتچىل باڭخۇي تەشكىلاتى ئۈستىدە ئېنىقلاش ئېلىپ بېرىپ، يىگۈەنداۋ مۇرتىدىن 14نى، چىگباڭ تايانچ ئۇنسۇر-دىن تۆتىنى، خۇگباڭ تايانچ ئۇنسۇرىدىن سەككىزنى، چىگباڭ-خۇگباڭلارنىڭ ئادەتتىكى ئەزالىرىدىن 43 نى ئېنىقلاپ چىقتى، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى ئەكسىيەتچىل خۇيداۋمېنلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ۋاقتىدا، كۆپ سانلىقنى قولغا كەلتۈرۈش، ئاز سانلىقنى جاھىل تايانچلارنى يېتىم قالدۇرۇش دېگەن روھقا ئاساسەن، ئادەتتىكى خۇيداۋمېن ئەزالىرىغا چېقىش يولى بېرىپ، ئۇلارنى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە ئورۇنلاشتۇردى. بىر نەپەر باڭخۇي تايانچ ئۇنسۇرنى قالپاق كىيدۈرۈپ رېجىم ئاستىدا ئەمگەككە سالدى.

« تۆت خىل ئۇنسۇر »لارنى نازارەت قىلىش 1950-يىلدىن كېيىن، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش، ئۆچىللىققا قارشى تۇرۇش، يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش قاتارلىق ھەرىكەتلەر داۋامىدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى خەلق ھۆكۈمىتىگە تەسىر-ئىقلىتىش ئارقىلىق ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۆزۈق ئۇنسۇرلارغا قالپاق كىيدۈرۈپ، ئۇلارنى دېھقانلارنىڭ رېجىم ئاستىدا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشىگە تاپشۇرۇپ بەردى. 1961-يىلدىن 1963-يىلغىچە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتە ئەترىتىنىڭ سىنىپىي تەركىبلەرنى ئېنىقلاشىغا ياردەملىشىپ، ناھىيە بويىچە تەركىب ئايرىلماي چۈشۈپ قالغان يەتتە ئائىلىلىك پومېشچىك، 14 ئائىلىلىك باي دېھقانىنى، 113 « تۆت خىل » ئۇنسۇرنى ئېنىقلاپ چىقتى. بۇ « تۆت خىل » ئۇنسۇرلار ئىچىدە پومېشچىك 52، باي دېھقان 27، ئەكسىلئىنقىلابچى ئون، بۆزۈق ئۇنسۇر 12. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا 1378 « تۆت خىل ئۇنسۇر » ئۈستىدە ئاممىۋى باھالاش ئېلىپ بېرىلىپ، بۇنىڭ ئىچىدىن 43 نەپەر « تۆت خىل ئۇنسۇر » نىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى، خاتا ھالدا « تۆت خىل ئۇنسۇر » قالپىقى كىيگۈزۈلگەن 87 ئادەمنىڭ ئەنزىسى تۈزىتىلدى. 61 ئادەمگە قايتىدىن قالپاق كىيدۈرۈلدى، 28 ئادەمگە يېڭىدىن « تۆت خىل ئۇنسۇر » قالپىقى كىيدۈرۈلدى، يەتتە ئادەم قولغا ئېلىنىپ قانۇن بويىچە باشقۇرۇلدى. 1982-يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى يۇقىرىنىڭ يولىورۇقىغا، شۇنىڭدەك « تۆت خىل ئۇنسۇر » لارنىڭ ئىزچىل ئىپادىسىگە ئاساسەن، ئومۇمىيۈزلۈك باھالاپ، ناھىيە بويىچە 26 « تۆت خىل ئۇنسۇر » نىڭ قالپىقىنى پۈتۈنلەي ئېلىۋەتتى.

1983-يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ناھىيە بويىچە جىنايى ئىشلار جىنايىتىگە زەربە بېرىش كۈرىشىنى قانات يايدۇرۇپ، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە تېز، ئېغىر، قاتتىق زەربە

بەردى. 16 پارتىيە ئەزاسىغا، 14 كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىگە چېتىشلىقلى بولغان، سوممىسى 1000 يۇەندىن ئاشىدىغان 30 ئىقتىسادىي ئەنزىنى قوبۇل قىلىپ، يەتتە ئادەمنى قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلدى. قالغانلىرىغا ئايرىم-ئايرىم ھالدا پارتىيە ئىنتىزامى ۋە مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسى بېرىلدى.

1979-يىلدىن 1988-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئامانلىق نىزامى بويىچە جازالاش ئەھۋالى

جەدۋەل 14 ــ 2

بىرلىكى: ئادەم

يىللار / سانى تۈرى	جەمئىي	ئاگاھلاندۇرۇلغىنى	جېرىمانە قويۇلغىنى	توختىتىپ قويۇلغىنى
1979	561	17	34	510
1980	816			816
1981	68	38	10	20
1982	1468	89	231	1148
1983				
1984	1020	79	167	774
1985	999	72	108	819
1986	1148	52	125	971
1987	2039	152	89	1698
1988	1693	26	127	940

1958-يىلدىن 1982-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ « تۆت خىل ئۇنسۇر »لارنى رېجىمغا ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 14 ــ 3

بىرلىكى: ئادەم

يىللار	جەمئىي	پومېشچىك	باي دېھقان	ئەكسىلىنقىلابچى	بۇزۇق ئۇنسۇر
1958	2827	1674	1097	56	
1959	5343	2043	1403	283	
1960					
1961	3044	1705	1107	65	167
1962	1922				
1963	1378				
1964	1471	800	541	63	67
1965	1290	669	423	90	108
1966	1248	639	405	92	122
1967	1090	556	345	76	113
1968					
1969					
1970	1133	543	339	105	146
1971					
1972	1123	513	332	101	177
1973	946	474	280	124	68
1974	967	467	285	81	134
1975					
1976	899	426	254	73	146
1977	884	418	245	78	143
1978					
1979	1685	386	190	564	545
1980					
1981	39	7	3	2	27
1982	26				

§6. جنايى ئىشلاردىن رازۋېتكا قىلىش

70- يىللاردىن ئىلگىرى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى جنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى رازۋېتكا قىلىشتا، ئاساسلىقى، جامائەت خەۋپسىزلىكى كادىر-ساقچىلىرىنىڭ ئەنزە پاش قىلىش تەجرىبىسى ۋە ئەق مەيدانىنى تەكشۈرۈش، كۆزىتىش قاتارلىق ۋاستىلەرگە تايىناتتى، 80- يىللاردىن كېيىن شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى جنايى ئىشلارنى رازۋېتكا قىلىش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ، مەخسۇس جنايى ئىشلار رازۋېتكا ئاپپاراتى قۇرۇپ، كەسپىي كادىر، ساقچى قويدى. جنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى رازۋېتكا قىلىشنىڭ سۈرەتكە ئېلىش، لابارانتورىيىلىك تەكشۈرۈش ۋە جنايى ئىشلار ئەنزىلىرى سادىر بولغان ئەق مەيدانىدىن ئىسپات ئېلىش قاتارلىق ۋاستىلىرىنىڭ تەدرىجىي زامانۋىلىشىشى ۋە ئىلمىيلىشىشىگە ئەگىشىپ، جنايى ئىشلار ئەنزىلىرى تېخىمۇ توغرا ۋە تېز پاش قىلىنىدىغان بولدى.

1954- يىلدىن 1988- يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدە جنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنىڭ يۈز بېرىش ۋە پاش قىلىنىش ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 14—4

بىرلىكى: پارچە

يىللار	يۈز بەرگەن ئەنزە	پاش قىلىنغان ئەنزە	ئەنزە پاش قىلىش نىسبىتى (%)	مۇھىم ئەنزىلەر			يېڭىلىپ قالغان ئەنزە
				يۈز بەرگىنى	پاش قىلىنغىنى	پاش قىلىش نىسبىتى (%)	
1954	390	178	45.6				
1956	104	54	51.9	54			
1957	457	297	65.0	81			
1958	302	274	90.7	49	39	79.6	211
1959	408	390	95.6	29	26	89.7	37
1960	292			67			
1961	499	403	80.7	208	172	82.7	
1962	433	305	70.3	170	117	68.8	
1963	293	265	90.5	57	50	87.7	29
1964	264	185	70.1	17	12	70.6	3
1965	371	239	64.4	14	14	100.0	7
1966	275	204	74.2	8	8	100.0	21
1967	757	510	67.4	12	10	83.3	5
1968 (1—7)	346	142	41.1				
1971	914	249	27.2	5			44
1972 (1—8)	913			4			
1973	889	256	28.8	2	1	50.0	
1974	710	301	42.4	8	7	87.5	
1975	627	276	44.0	5	3	60.0	24
1976	929	547	58.9	34	27	79.4	32
1977	977	696	70.2	52	49	94.2	16
1978	1071	718	67.1	41	37	95.2	

جەدۋەل 14 ــ 4 (داۋامى)

1979	1353	993	73.4	30	26	86.7	
1980	1379	883	64.1	50	34	68.0	10
1981	1109	784	70.6	54	40	74.0	40
1982	758	631	83.2	47	42	89.4	3
1983	589	475	81.6	61	52	85.2	
1984	497	365	73.4	64	54	84.3	
1985	589	435	73.9	80	56	70.0	
1986	639	500	78.2	100	67	67.0	2
1987	509	408	80.2	91	69	75.8	
1988	502	392	78.1	106	69	65.1	

1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدە قولغا ئېلىشقا تەستىقلانغان جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنىڭ ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 14 ــ 5

بىرلىكى: ئادەم

ئەنزە تۈرى / يىللار	1955-يىلدىن 1966-يىلغىچە	1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە
ئەكسىلئىنقىلابچى	63	
دۈشمەن ئىشپىيونى	3	
بۇلاڭچىلىق	21	129
پارتلىتىش	1	15
ئوت قويۇش	10	14
قاتىللىق	59	
زەخمىلە ئەدۇرۇش	16	94
ئوغرىلىق	929	404
ئالدامچىلىق	17	25
لۇكچەكلىك	80	97
قىمارۋازلىق	79	52
زالىم مالالارنى بوشۇرۇش	4	11
زەھەرلىك چېكىملىكنى چېكىش (سېتىش)	13	11
باسقۇنچىلىق	53	119
قوش نىكاھلىنىش	7	
يوشۇرۇن پاھىشۋازلىق	2	
ھايانكەشلىك	16	
بۇزغۇنچىلىق	5	
مەسئۇلىيەت ۋەقەسى	11	10
ۋە باشقىلار	190	96

§7. قاتناش باشقۇرۇش

1959-يىلى ناھىيە بازىرىدىكى چوڭ تۆت كوچا، كىچىك تۆت كوچا (« شىنخۇا » يولى بەلەن شىمالىي چوڭ كوچىنىڭ كېسىشىش نۇقتىسى) لارغا بىردىن قاتناش ساقچى قاراۋۇلخانىسى سېلىنغان بولۇپ، ئۇ چاغدا قىزىل، يېشىل بايراق ۋە قوماندانلىق كالتەكى بىلەن قوماندانلىق قىلىناتتى. 1977-يىلى 5-ئايدا ماتورلۇق ماشىنىلارغا قىزىل، يېشىل چىراغ بىلەن قوماندانلىق قىلىش يولغا قويۇلدى. شۇ يىلى 11-ئايدا ئۇلاغ ھارۋىلىرىنىڭ شەھەر رايونىدىكى ئاساسلىق كوچىلاردا يۈرۈشى مەنئىي قىلىندى. 1979-يىلى 6-ئايدا شەھەر رايونىدا ئاپتوموبىللارنىڭ كىنىشكىلىق يول يۈرۈشى يولغا قويۇلۇپ، ھۆكۈمەت ئاپتوموبىللىرىنى خۇسۇسىي ئىشقا ئىشلىتىش تىزگىنلەندى. 1987-يىلى 3-ئايدا جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلىمىدىكى كۆچلەر قاتناش باشقۇرۇشقا ياردەملىشىشكە سەپەرۋەر قىلىنىپ، 4850 نادەم (قېتىم) قائىدىگە خىلاپلىق قىلىش ئەھۋالى تۈزىتىلدى، 17 مىڭدىن ئارتۇق نادەمگە جەرىمانە قويۇلدى. شۇ ئارقىلىق شەھەر رايونىنىڭ قاتنىشىدا نادەم بىلەن ئاپتوموبىلنىڭ يولى ئايرىلىپ، ھەرقايسىسى ئۆز يولىدا ماڭىدىغان بولدى. 1988-يىلى شەھەر رايونىدا ئالتە ئورۇنغا قاتناش ساقچى قاراۋۇلخانىسى سېلىندى. ئاساسلىق قاتناش يوللىرىنىڭ ھەممىسگە نۇر قايتۇرىدىغان بىخەتەرلىك بەلگىسى ۋە چىراغ نۇرى ئارقىلىق قوماندانلىق قىلىش سىستېمىسى ئورنىتىلدى.

قىسمەن يىللاردا ئاقسۇ شەھىرىدە يۈز بەرگەن قاتناش ۋەقەلىرى ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 14 — 6

يىللار	ۋەقە سانى	تۆلگىنى (نادەم)	يارىلانغىنى (نادەم)	پۇلغا سۇندۇرۇلغان زىيان (يۈەن)
1959	53	10	44	33456.26
1961	18	16	5	903.00
1977	85	19		35000.00
1979	93	13	82	60000.00
1980	79	13	60	70000.00
1981	40	14	17	30000.00
1984	54	8	21	46784.00
1985	74	24	61	177200.00
1986	135	25	97	143360.00
1987	112	41	108	
1988	98	25	83	60142.00
1989	106	46	95	

§8. ئوت ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈش، ئوت ئۆچۈرۈش

ئوت ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈش نازارەتچىلىكىنى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىدىكى مەخسۇس ئاپپاراتلار ئوستىگە ئالدى. 1953-يىلى ئوت ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈش خىزمىتىدە ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش، ئۆچۈرۈشنى قوشۇمچە قىلىش قائىدىنى ئىجرا قىلىنغانىدى، 1974-يىلى 1-ئايدا كەسپىي ئوت ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈش ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ، كارخانا-كەسپىي ئورۇنلاردىكى مەخسۇس ۋە خالىس ئوت ئۆچۈرۈش ئەترەتلىرىنىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا دائىم ھاۋا قۇرغاق بولغان، ئاشلىق، پاختا يىغىلىپ ئىسكىلاتقا كىرگۈزۈلىدىغان پەسىلىدە ۋە مۇھىم ھېيت-بايراملاردا ئوتتىن مۇداپىئە كۆرۈش-بىخەتەرلىكىنى تەكشۈرۈش ئۇيۇشتۇرۇلدى. زور ئوت ئاپىتى يۈز بېرىشنىڭ يوشۇرۇن خەۋپى بار ئورۇنلارغا « ئوت ئاپىتىنى تۇڭدۇش ئۇقتۇرۇشى » تارقىتىلىپ، مۇددەت بەلگىلەپ تۇرغۇزىلدى.

1974-يىلى 10-ئايدىن 1988-يىلى 2-ئايغىچە شەھەر تەۋەسىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 14 قېتىم زور ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ، ئۇنىڭ كەلتۈرگەن ئىقتىسادىي زىيىنى 579 مىڭ 900 يۈەنگە يەتتى، تۆت ئادەم ئوتتا كۆيۈپ ئۆلدى. جۈملىدىن شەھەرگە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردا ئىككى قېتىم ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ، بىر تۈركۈم بۇغداي، پاختا كۆيۈپ كەتتى، بۇنى پۇلغا سۈندۇرغاندا 24 مىڭ 914 يۈەن زىيان بولدى.

1984-يىلى ئوت ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈش خىزمىتىنىڭ فائىجىنى « مۇداپىئە كۆرۈشنى ئاساس قىلىش، مۇداپىئە كۆرۈش بىلەن ئۆچۈرۈشنى بىرلەشتۇرۇش » كە ئۆزگەرتىلدى. 1987-يىلى 6-ئاينىڭ 2-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ كونا ئىشخانا ئورنىدىكى ئاشخانىنىڭ تۇرخۇنىدىن چىققان ئۇچقۇندىن ئوت ئاپىتى پەيدا بولغاندا، ئاقسۇ ئوت ئۆچۈرۈش ئوتتۇرا ئەترىتى ئىككى ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتوموبىلىنى ئىشقا سالدى. ئۇلار ھەل قىلغۇچ پەيتتە ئالاقزادە بولۇپ كەتكەنلىكتىن، بىر سۇ ئاپتوموبىلى نەق مەيدانغا يېتىپ كەلگەندىلا ئاندىن پۈركۈش ناسوسىنى ئالغاچ كەلمىگەنلىكىنى سەزدى، يەنە بىرى ماغزاپلىق ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسى ئىدى. پەيت قولدىن كەتكەچكە، 1590 كۋادرات مېتىرلىق ئۇي ۋە بىر تۈركۈم ئوقۇتۇش ئەسۋابلىرى كۆيۈپ كۈلگە ئايلاندى، بۇنى پۇلغا سۈندۇرغاندا 100 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق زىيان بولدى.

زور ئوت ئاپىتى ئەھۋالى:

1975-يىلى 10-ئاينىڭ 26-كۈنى شەھەردە ۋىلايەتلىك پىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتىنىڭ نازۇك ياغاچچىلىق سېخىغا ئوت كېتىپ، 24 مىڭ 800 يۈەن قىممىتىدىكى خام ئەشيا زىيانغا ئۇچرىدى.

1976-يىلى 4-ئاينىڭ 27-كۈنى ۋىلايەتلىك نېفىت شىركىتىنىڭ ماي باك ئىسكىلاتىدىكى ئېلېكتىرىستاتىكقا ئوت كېتىپ، 86 تونىنا بېنزىن، 393 ماي باكى كۆيۈپ كەتتى، 21 تونىنا بېنزىن ئېقىپ كەتتى، بىر ئېغىزلىق ماي باك ئىسكىلاتى، ئۇسكۇنە قاتارلىقلار نابۇت بولدى، پۇلغا سۈندۇرغاندا 135 مىڭ يۈەن زىيان بولدى.

1979-يىلى 7-ئاينىڭ 25-كۈنى ئېگەرچى گۈڭشې 9-چوڭ ئەترىتى 2-كېچىك ئەترىتىنىڭ بۇغداي خامىنغا ئوت كېتىپ، 22 مىڭ كىلوگرام بۇغداي كۆيۈپ كەتتى.

1980-يىلى 12-ئاينىڭ 11-كۈنى بوز يەر ئۇزلەشتۇرۇش 11-تۈەن 4-بەنىنىڭ شال خامىنغا ئوت كېتىپ، 60 مىڭ كىلوگرام شال كۆيۈپ كەتتى.

شۇ يىلى 12-ئاينىڭ 20-كۈنى ۋىلايەتلىك تەمىنات-سودا كوپىراتىپىنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىدە مەشىنىڭ قىزدۇرۇشى بىلەن ئوت ئاپىتى پەيدا بولۇپ، 25 مىڭ يۈەن قىممىتىدە زىيان بولدى.

1981-يىلى 3-ئاينىڭ 17-كۈنى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 13-تۈەنى پاختا چىقىرىش سېخىنىڭ رېلى روبىلىنىڭ چۈشۈرگىسىنىڭ سەكرىشىدىن ئوت ئاپىتى پەيدا بولۇپ، 3600 كىلوگرام پاختا، ئىككى تايلاپ چىگىدىش ساندۇقى، بىر كورپۇس زاۋۇت ئۈيى كۆيۈپ كېتىپ، 44 مىڭ 768 يۈەنلىك زىيان بولدى.

1983-يىلى 6-ئاينىڭ 3-كۈنى بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش 1-تۈەنى پاختا زاۋۇتىنىڭ تايلاش ماشىنىسى ئۆيىگە ئوت كېتىپ، 22 مىڭ يۈەن قىممىتىدە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

1984-يىلى 5-ئاينىڭ 20-كۈنى قاراتال يېزىسىنىڭ پاختا زاۋۇتىغا ئوت كېتىپ، 24 مىڭ 914 يۈەن قىممىتىدە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

1985-يىلى 5-ئاينىڭ 8-كۈنى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 13-تۈەن 12-لىيەننىڭ پاختا مەيدانىغا ئوت كېتىپ، 21 مىڭ كىلوگرام ئۇزۇن تالالىق پاختا كۆيۈپ كېتىپ، 33 مىڭ 600 يۈەن قىممىتىدە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

1986-يىلى 1-ئاينىڭ 29-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شى بىناكارلىق، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ ماي ئىسكىلاتىدا ئېلېكتر ئۆسكۈنىسى مۇۋاپىق ئىشلىتىلمەسلىكى سەۋەبىدىن ئوت ئاپىتى پەيدا بولۇپ، بىر ئاپتوموبىل كۆيۈپ كېتىپ، يەتتە تونىنا بېنزىن ۋە بىر قىسىم ئۆسكۈنىلەر زىيانغا ئۇچراپ، ئىقتىسادىي زىيان 20 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

شۇ يىلى 12-ئاينىڭ 11-كۈنى بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش 12-تۈەنىدە ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ، 1211 كۋادرات مېتر كېلىدىغان بىر كۆلۈپ، 58 تونىنا سۇلياۋ دانچىسى، 35 مىللىمېتىرلىق ئىككى كىنو ئاپپاراتى، كەڭ ئېكرانلىق ئوبېيكت (ئەينەك) قاتارلىق نەرسىلەر كۆيۈپ كېتىپ، 185 مىڭ 779 يۈەن قىممىتىدە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

1987-يىلى 3-ئاينىڭ 6-كۈنى ۋىلايەتلىك تۇرلۇك مالالار شىركىتىنىڭ ئىسكىلاتىغا ئوت كېتىپ، 72 دانە قوش سېلىندىرلىق كىرىالغۇ، 2000 جۈپ سۇلياۋ ئاياغ (ساندال) كۆيۈپ كېتىپ، 40 مىڭ يۈەن قىممىتىدە ئىقتىسادىي زىيان بولدى.

شۇ يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 14-تۈەننىڭ خىش زاۋۇتى ئۈستىدىكى تېشىتە دىققەتسىزلىك قىلغانلىقتىن، ئوت ئاپىتى پەيدا بولۇپ، قىممىتى 24 مىڭ يۈەنلىك ھەرخىل بىناكارلىق ماتېرىياللىرى كۆيۈپ كەتتى.

شۇ يىلى 6-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ كونا ئىشخانا ئورنىدا ئوت ئاپىتى پەيدا بولۇپ، پۈلغا سۇندۇرغاندا 10 مىڭ يۈەن زىيان بولدى.

1988-يىلى 2-ئاينىڭ 19-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شىسى 16-تۈەنىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ياتىقىدا ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ، تۆت ئادەم كۆيۈپ ئۆلدى، ئىككى ئېغىزلىق ساماناتلىق ۋە كىيىم-كېچەك قاتارلىقلار كۆيۈپ كەتتى.

§9. نوپۇس باشقۇرۇش

1950-يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئاقسۇنىڭ شەھەر ئىچى ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى ئاھالىنى تەكشۈرۈپ چىقتى. تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشچە، تەكشۈرۈلگەن دائىرىدە خەنزۇ، خويزۇ، ئۇيغۇر، قىرغىز، شىبە، رۇستىن ئىبارەت ئالتە مىللەت بولۇپ، ئومۇمىي ئائىلە سانى 490، ئومۇمىي نوپۇس 1706، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 901، ئايال 805 ئىكەن.

كەن. 1951-يىلى 6-ئايدا ئالاھىدە نوپۇسنى (نۇقتىلىق ئاھالىنى) تىزگىنلەش، باشقۇرۇش كۇچەيتىلىپ، پومېشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلار تىزىمغا ئېلىنىپ، ئۇلارغا توپلاپ، پەندى-نەسىھەت قىلىنىدى. 1953-يىلى مەملىكەت بويىچە تۇنجى قېتىملىق ئاھالىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشكە ماسلىشىپ، « ئازادلىق » يولى، « تىنچلىق » يولى، « دېموكراتىيە » يولى قاتارلىق ئاساسلىق ئاھالىلەر رايونىدا كوچا نامى، ئاھالىلەر گۇرۇپپىسىنىڭ رەتتەرتىپى بويىچە قورۇلار ئاساسىي بىرلىك قىلىنىپ، ئىشىك نومۇرى تۇزۇپ ئورنىتىلدى. شەھەر بازىرىدا جەمئىي 2369 ئائىلىگە ئىشىك نومۇرى (ئورگانلار بۇ ھېسابتا يوق) ئورنىتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە سودىگەر ئائىلىسى 483، سانائەت ئائىلىسى 553، يېزا ئىگىلىك ئائىلىسى 1333. 1956-يىلى شەھەر ئاھالىسىگە نوپۇس دەپتىرى تۇرغۇزۇلۇپ، ئاھالىنىڭ تۇغۇلغان، ئۆلگەن، كۆچۈپ كەلگەن، كۆچۈپ كەتكەن، ۋاقتىلىق تۇرغان، سىرتقا چىقىپ كەتكەن قاتارلىق ئالتە تۈرلۈك نوپۇس ئۆزگىرىش ئەھۋالى تىزىملاندى. 1957-يىلى 9-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 12-ئاينىڭ 25-كۈنىگىچە شەھەر رايونىدىكى نوپۇس ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ، ئومۇمىي ئائىلە سانى 2988 گە، ئومۇمىي ئاھالە 12 مىڭ 869 غا يەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. 1958-يىلى 5-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن 9-ئاينىڭ 15-كۈنىگىچە ئاققۇنلار ئاھالىسى تەكشۈرۈلدى. 1960-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى « قارىغۇلارچە ئېقىپ كەلگەن خادىملارغا دائىم تۇرۇشلۇق نوپۇس بېجىرىپ بېرىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش » نىڭ روھىغا ئاساسەن، تۇنجى قېتىم ئاققۇنلارنىڭ ماكانلىشىش مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. 1964-يىلى مەملىكەت بويىچە ئاھالىنى 2-قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشكە بىرلەشتۈرۈپ، يېزا ئاھالىسىنىڭ نوپۇسنى باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، تۇغۇلغان، ئۆلگەن، كۆچۈپ كەتكەن، كۆچۈپ كەلگەن قاتارلىق تۆت تۈرلۈك ئۆزگىرىش ئەھۋالى تىزىملاندى. شۇ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە دەپتەردىكى ئاھالە 7291 ئائىلە، 28 مىڭ 34 ئادەم بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 14 مىڭ 716، ئايال 13 مىڭ 318.

1976-يىلى 4-ئايدا شەھەر بازىرىدىكى غەيرىي يېزا ئىگىلىك ئاھالىسىنىڭ كۆپىيىشى تىزگىنلەندى. شەھەر-بازار ئاھالىسىنىڭ كۆچۈشىگە رۇخسەت قىلىش، كۆچۈپ كېتىش، كۆچۈپ كېلىش، تۇغۇلۇش، ئۆلۈش ئەھۋالىنى تىزىمغا ئېلىش ۋە تىزىمدىن ئۆچۈرۈش ئىشلىرىنى پەيچۇسونىڭ نوپۇس بېجىرگۈچى خەلق ساقچىسى نىزامنامە بويىچە بېجىردى. يېزىلاردىن شەھەرگە كۆچۈپ كېلىدىغان ئاھالە قاتتىق تىزگىنلەندى، بۇخىل ئىلتىماسلارنى پەيچۇسو مەسئۇل بولۇپ قوبۇل قىلىش، نوپۇس ساقچىسى تەكشۈرۈپ دەسلەپكى پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇش، پەيچۇسو يىغىندا مۇزاكىرە قىلىش، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش يولغا قويۇلدى.

II باب تەپتىش

§1. مىنگو دەۋرىدىكى تەپتىش ئاپپاراتى

مۇشۇ ئەسىرنىڭ 20-يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسىدا باش تەپتىش ئەمەلدارى قويۇلغان (ھاكىم قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان). شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، ئىلگىرىكى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە باش تەپتىش ئەمەلدارى (ھاكىم قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان) قويۇلۇپ، يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ سوت قىلىش خىزمىتى نازارەت قىلىنغان. مىنگونىڭ 24-يىلى (1935-يىلى) ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىدە تەپتىش باشقارمىسى ئاپپاراتى تەسىس قىلىنىپ، سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى باش تەپتىش ئەمەلدارلىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان. باشقارما ئىچىدە خىزمەتچى، ساقچى، ئادەتتىكى خىزمەتچى قويۇلغان، بۇنىڭ ئىچىدە باش تەپتىش ئەمەلدارى بىر، مۇدىر پۈتۈكچى ئەمەلدار ۋە پۈتۈكچى ئەمەلدار ئۈچ، خاتىرىلىگۈچى ئۈچ، تەپتىش بىر، تىلماچ بىر، قانۇن ساقچى باشلىقى بىر، قانۇن ساقچىسى ئالتە، ئادەتتىكى ئىشچى-خىزمەتچى ئىككى.

ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىدىكى تەپتىش باشقارمىسىنىڭ باش تەپتىشلىرىنىڭ ۋەزىپىگە تەينىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 14 — 7

ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپىسى	ۋەزىپە ئۈتكەن ۋاقتى	يۇرتى
تۇسۇڭجۇن	باش تەپتىش ئەمەلدارى	1944. 11. 1—1945. 6. 26	شىنجاڭ خوتەن، ئۇيغۇر
جاڭ جىڭاڭ	باش تەپتىش ئەمەلدارى	1945. 6. 26—1948. 6	لياۋنىڭ تەيئەن
ۋاڭ چاۋيەن	باش تەپتىش ئەمەلدارى	1948. 6—1949. 8. 8	شىنجاڭ ئۇرۇمچى
ۋۇشرۇي	باش تەپتىش ئەمەلدارى	1949. 8. 8—12. 4	شىنجاڭ جېنشى

§2. خەلق تەپتىشى

1. تەپتىش ئاپپاراتى

1955-يىلى 6-ئايدا ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، ئۇچ شتات ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە باش تەپتىش بىر، كاتىپ بىر، پوتۇكچى بىر. ئۇ قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1969-يىلغىچە تەسىس قىلىنغان فۇنكسىيىلىك ئاپپاراتلىرى ۋە خىزمەتچى خادىملىرى كۆپ قېتىم ئۆزگەرتىلدى ۋە كۆپەيتىلدى، ئازايتىلدى. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، تەپتىش گۇرۇپپىسى، رازۋېتكا گۇرۇپپىسى، ئادەتتىكى نازارەت گۇرۇپپىسى، مەمۇرىيەت، مالىيە، كاتىبات گۇرۇپپىسى قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى. خىزمەتچى خادىملىرى ئەڭ ئاز بولغاندا ئۇچ ئادەم، ئەڭ كۆپ بولغاندا 11 ئادەم بولدى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدە ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىدىكى ئاممۇي ئىسيانچى تەشكىلات 1967-يىلى 1-ئايدا ھوقۇق تارتىۋالدى، شۇ يىلى 3-ئايدا ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلدى. 1968-يىلى 2-ئاينىڭ 13-كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت مەھكىمىسى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، تەپتىشنىڭ فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزدى. 1979-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت مەھكىمىسى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984-يىلى 5-ئايدا ئۇنىڭ نامى ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتى ۋە خىزمەتچى خادىملىرى يىلدىن-يىلغا كۆپەيدى، 1985-يىلى شەھەرلىك تەپتىش مەھكىمىسىدە قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش-ئەيىپلەشكە يوللاش، مۇقتسادىي قانۇن-ئىنتىزام، جىنايى ئىشلار تەپتىشى، ئۆزى رازۋېتكا قىلىش، مەمۇرىيەت قاتارلىق بەش گۇرۇپپا تەسىس قىلىندى. تەپتىش مەھكىمىسى بويىچە جەمئىي 43 نەپەر تەپتىش خىزمەتچى خادىمى بار بولدى.

تەپتىش كومىتېتى ئۇ 1958-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدا كوللېكتىپ رەھبەرلىكىنى يولغا قويىدىغان تەشكىلات. ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى پارتىيە-نىڭ تەپتىش خىزمىتىگە دائىر سىياسەتلىرىنى ئىزچىللاشتۇرۇش، تەپتىش خىزمىتىدىكى تەجرىبە-لەرنى يەكۈنلەش، زور، مۇھىم ياكى قىيىن ئەنزىلەرنى ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك زور خەلق تەپتىش خىزمىتىنى مۇھاكىمە قىلىشتىن ئىبارەت. تەپتىش كومىتېتىغا مۇدىر ئەزا، مۇئاۋىن مۇدىر ئەزا ۋە بىر قانچە ئەزا قويۇلدى، دەسلەپتە تەشكىللەنگەن چاغدا ئۇنىڭ ئەزالىرى ئاساسەن جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ سىياسىي-قانۇن خىزمىتىگە مەسئۇل بىر مۇئاۋىن شۇجىسى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى، خەلق تەپتىش مەھكىمىسى، خەلق مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىرىدىن تەشكىل تاپقانىدى، « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدە بۇ كومىتېت رولىنى يوقاتتى. 1979-يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، باش تەپتىش، مۇئاۋىن باش تەپتىش ۋە مۇناسىۋەتلىك تەپتىش خىزمەتچىلىرىدىن تەركىب تاپتى.

باش تەپتىش شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى ھەمدە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسىگە مەلۇم قىلىندى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقلاپ بېرىشىگە سۇنۇلدى، ھەر نۆۋەتلىك ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى ئۇچ يىل بولدى.

2. تەپتىش كەسپى

شەھەرلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تەپتىش خىزمىتى جىنايى ئىشلار تەپتىشى، قانۇن-ئىنتىزام تەپتىشى، ئىقتىسادىي تەپتىش، قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش، ھۆكۈمەت نامىدىن ئەيىبلەش ۋە تۇرمە تەپتىشى قاتارلىق تۇرلەرگە ئايرىلىدۇ.

جىنايى ئىشلار تەپتىشى جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى رازۋېتكا قىلىش، قولغا ئېلىنىدىغانلارنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش — جىنايى ئىشلار تەپتىشىنىڭ ئاساسلىق خىزمىتى. 1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە 2656 پارچە ھەرخىل جىنايى ئىشلار ئەنزىسى قوبۇل قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە قولغا ئېلىش تەستىقلانغان جىنايەتچى 1893.

قانۇن-ئىنتىزام تەپتىشى ئۇنىڭ ۋەزىپىسى دۆلەت ئورگانلىرى ۋە ئۇنىڭ خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ قانۇن-ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەنزىلىرىنى مەخسۇس تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش. 1955-يىلدىن 1966-يىلغىچە 13 پارچە قانۇن-ئىنتىزام ئەنزىسى قوبۇل قىلىنغان بولۇپ، تۆت ئەنزىدىكى تۆت ئادەمگە ئەنزە تۇرغۇزۇلۇپ، رازۋېتكا قىلىنىپ، تۆت ئەنزىدىكى تۆت ئادەمنى ئەيىبلەش قارار قىلىندى. توققۇز ئادەم باشقا تارماقلارنىڭ مەمۇرىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىشىغا يوللاپ بېرىلدى. 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە 27 ئادەمنىڭ قانۇن-ئىنتىزام ئەنزىسى قوبۇل قىلىنىپ، ئالتە ئادەمنىڭ ئەنزىسى تۇرغۇزۇلۇپ، رازۋېتكا قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە بەش ئادەمنى ئەيىبلەش قارار قىلىندى. 21 ئادەم مەمۇرىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىشقا يوللاپ بېرىلدى.

ئىقتىسادىي تەپتىش 1955-يىلدىن 1966-يىلغىچە 334 پارچە (ئادەم) ئىقتىسادىي ئەنزە قوبۇل قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە 147 ئادەمنىڭ ئەنزىسى تۇرغۇزۇلۇپ، رازۋېتكا قىلىنىپ، 147 ئادەمنى ئەيىبلەش قارار قىلىندى، 7 مىليون 65 مىڭ 200 يۈەن ئىقتىسادىي زىيان قايتۇرۇۋېلىندى. 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە 215 پارچە (ئادەم) ئىقتىسادىي ئەنزە قوبۇل قىلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە 23 ئادەمنىڭ ئەنزىسى تۇرغۇزۇلۇپ، رازۋېتكا قىلىندى. 17 مىليون 770 مىڭ 200 يۈەن ئىقتىسادىي زىيان قايتۇرۇۋېلىندى.

تۇرمە تەپتىشلىكى 1956-يىلدىن ئىلگىرى تۇرمە تەپتىشلىكى كۆپىنچە ۋاقىتلىق خاراكتېردا ئارىلاپ تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت بولاتتى، 1979-يىلدىن كېيىن، مەخسۇس تەپتىش خادىمى قويۇلۇپ، تۇرمىنىڭ نازارەتچىلىك خىزمىتىنى قەرەللىك تۇردە تەپتىش قىلىش يولغا قويۇلدى.

ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ (ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى) باش تەپتىشلىرىنىڭ ۋەزىپىگە تەينىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 14—8

ئىسم فامىلىسى	ۋەزىپىسى	ۋەزىپە تۇتقان ۋاقتى
دانى سالى	باش تەپتىش	1955.6—1956.6
تۇمەر مۇپتۇللا	باش تەپتىش	1956.10—1959.2
جيالڭ يى	باش تەپتىش	1964—1966.8
شيۇڭ ياۋتىڭ	ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپا باشلىقى	1968.8—1973
مەھەممەت يۈسۈپ	مۇۋەققەت باش تەپتىش	1979.2—1982.5
كىبىر ھاشىم	باش تەپتىش	1982.6—

III باب سوت مەھكىمىسى

§1. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھەق تەلەپ ۋە جىنايى ئىشلار سوتى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگىنلوك دەۋرىدە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى مەخسۇس ئاز سانلىق مىللەت-لەرنىڭ ئەدلىيە-دەۋا-دەستىگەر ئىشلىرىنى سوت قىلىش ئۈچۈن ئاقسۇدا قازى بەگ تەينىلىگەن. چىڭ سۇلالىسى گۈاڭشۇ 8-يىلى (1882-يىلى) ئونسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايماقنىڭ ئايماقدارى چىڭ سۇلالىسى ئوردىسىنىڭ «ئەدلىيە بىلەن مەمۇرىيەتنى بىرلەشتۇرۇش» تۈزۈمى بويىچە ئايماق تەۋەسىدىكى ھەق تەلەپ ۋە جىنايى ئىشلارنى سوت قىلىشنى بىر تۇتاش باشقۇرغان. گۈاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى) ئونسۇ بۇاستە قاراشلىق ئايمەقنىڭ دەرىجىسى مەھكىمگە ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىن، سوت قىلىش تۈزۈمى ئۆزگەرتىلمەي ئىلگىرىكىدەك داۋاملاشتۇرۇلغان.

§2. مىنگو دەۋرىدىكى سوت مەھكىمىسى

1. ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى

مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى) 8-ئاينىڭ 1-كۈنى ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى تەكشۈرۈپ بىرياقلىق قىلىشقا مەسئۇل قىلىنغان. ۋاقى جاۋلىن مۇدىر سوتچى بولغان. شۇ ئاينىڭ 11-كۈنى ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى شىنجاڭ ئۇلكىلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ «ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئارىلىقى بەك يىراق بولغاچقا، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھەق تەلەپ دەۋا ئىشلىرى ۋە جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسىنىڭ تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىشغا ئۇتكۈزۈپ بېرىش توغرىسىدا» دېگەن پەرمانى بويىچە ئاقسۇ ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلگەن، ئۇنىڭ ئورنى ئاقسۇ ناھىيىسى «مەھرىبان» (رېن ئەي) بازىرىدىكى «تىنچلىق» كوچىسىدا ئىدى.

ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ئاقسۇ ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرىنىڭ ھەق تەلەپ، جىنايى ئىشلار دەۋا ئەنزىلىرىنى دەسلەپكى سوت قىلىدىغان ئورگان ئىدى. بۇ، ئۇلكىلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىسىگە قارايتتى. باشقارما ئىچىدە مەخسۇس ھەق تەلەپ ئەنزىلىرىنى باشقۇرىدىغان ھەق تەلەپ كوللېگىيسى ۋە مەخسۇس جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى

باشقۇرىدىغان جىنايى ئىشلار كوللېگىيىسى ھەمدە پۈتۈكچىلەر ئىشخانىسى، ئىجرا قىلىش-يەكتكۈزۈش ئىشخانىسى، تۈتۈپ تۈرۈش ئورنى قاتارلىق فۇنكسىيىلىك ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدا 29 خىزمەتچى خادىم بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر سوتچى ۋە سوتچىلار ئۈچ كىشى، مۇدىر پۈتۈكچى ۋە پۈتۈكچىلەر بەش كىشى، ئىجراچى، تەپتىش، تۈتۈپ تۈرۈش ئورنىنىڭ مۇدىرى، تەرجىمانى قاتارلىقلار 21 كىشى ئىدى. مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) 11-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللىنىپ، يەنىلا شىنجاڭ يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ قارىمىقىدا بولدى. خىزمەت ھوقۇقى دائىرىسىدە ئۆزگىرىش بولمىدى. ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن دەسلەپكى مەزگىلدە ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق تۈتۈپ تۈرۈش ئورنى بىلەن ئاقسۇ تۈرمىسى كۈچا شۆبە مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ قارىمىقىدا ھەق تەلەپ كوللېگىيىسى، جىنايى ئىشلار كوللېگىيىسى، مەھكىمە (تەپتىش) تەرەپ پۈتۈكچىلەر ئىشخانىسى، ئەرز-تەلەپ كۆچۈرۈش ئىشخانىسى، قانۇن دوختۇرى ئىشخانىسى، قانۇن تەپتىش ئىشخانىسى، ئىجرا قىلىش-يەكتكۈزۈش ئىشخانىسى، بوغالتىرىيە ئىشخانىسى، ستاتىستىكا ئىشخانىسى، كادىرلار ئىشخانىسى، تۈتۈپ تۈرۈش ئورنى تەسىس قىلىنغان. مەھكىمە بويىچە 63 نەپەر خىزمەتچى، ساقچى، ئادەتتىكى ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ 34ى سوت مەھكىمىسىدە، 29ى تەپتىشتە ئىدى. خىزمەتچى، ساقچى، ئادەتتىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر خىزمەتچى خادىم، ئىشچى (قارا خىزمەتچى)دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلاتتى. خىزمەتچى خادىم مەھكىمە باشلىقى، باش تەپتىش ئەمەلدارى، سوراقچى، تەپتىش، پۈتۈكچى ئەمەلدارلار باشلىقى، مۇدىر پۈتۈكچى، ئەمەلدار پۈتۈكچى، تىلماچ، بوغالتىر، تۈتۈپ تۈرۈش ئورنىنىڭ باشلىقى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. قالغان خادىملار بىردەك ئىشچى (قارا خىزمەتچى) ھېسابلىناتتى. مەھكىمە باشلىقى، باش تەپتىش ئەمەلدارى، سوراقچى ۋە تەپتىش ئەمەلدارىنى ئۆلكىلىك يۇقىرى سوت مەھكىمىسى تەينىلەيتتى. مەزكۇر مەھكىمىنى ئاساسلىقى مەھكىمە باشلىقى بىلەن باش تەپتىش باشقۇراتتى.

ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ تۈتۈپ تۈرۈش ئورنى ئەسلىدە ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسىغا قارايتتى، ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن، ئۇ ئورۇننى مەزكۇر مەھكىمىنىڭ پۈتۈكچىلەر ئىشخانىسى باشقۇرىدىغان بولدى. تۈتۈپ تۈرۈش ئورنى ھەق تەلەپ دەۋالىرىدا سولاپ قويۇلىدىغان، جىنايى ئىشلار بويىچە تۈتۈپ تۈرۈلىدىغان، ئەمما تېخى ھۆكۈم ئېلان قىلىنمىغان سوت قىلىنغۇچىلارنى قاماپ قويۇش، ھەق تەلەپ جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىگە مۇناسىۋەتلىك ھارام مال، ماددىي ئىسپاتلارنى ساقلاش ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. بۇ تۈتۈپ تۈرۈش ئورنىدا ئەر-ئايال جاۋابكارلارنى سولايدىغان ئايرىم سولاقخانىلار تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئەنزە ئەھۋالىغا ئاساسەن جاۋابكارلار ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسى، ئالاھىدە جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسى، ھەق تەلەپ جاۋابكارى، سولاپ قويۇلىدىغان ھەربىي ئىشلار جىنايەتچىسى ۋە مەمۇرىي جىنايەتچى قاتارلىق بەش تۈرگە ئايرىلاتتى. تۈرلۈك ئەنزىلەردىكى جىنايەتچىلەر ئايرىم قامىلاتتى. سولاقتىكى جاۋابكارلارغا ھۆكۈم ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، دەرھال تۈرمىگە جازا مۇددىتىنى ئۆتەشكە يۆتكەپ بېرىلەتتى.

ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى ۋە ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ مۇدىر سوتچى ئەمەلدارلىرى، مەھكىمە باشلىقلىرىنىڭ ۋەزىپىگە تەينىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 14 — 9

تىسىم فامىلىسى	ئورگان	ۋەزىپىسى	ۋەزىپە ئوتكەن ۋاقتى	يۇرتى
ۋالچ جاۋلىن	ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى	مۇدىر سوتچى ئەمەلدار	مىنگونىك 28-يىلى 8-ئاي-دىن 29-يىلى 11-ئايغىچە	شىنجاڭ ئۇرۇمچى
تۇسۇڭجۇن	ئاقسۇ-ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك ئەدلىيە باشقارمىسى	مۇدىر سوتچى ئەمەلدار	مىنگونىك 29-يىلى 11-ئايدىن 33-يىلى 6-ئايغىچە	شىنجاڭ خوتەن (ئويغۇر)
ۋالچ يۇجۇن	ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى	مەھكىمە باشلىقى	مىنگونىك 33-يىلى 11-ئايدىن 34-يىلى 6-ئايغىچە	گەنسۇ يۇجۇڭ
تۇسۇڭجۇن	ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى	مەھكىمە باشلىقى	مىنگونىك 34-يىلى 6-ئاي-دىن 37-يىلى 7-ئايغىچە	شىنجاڭ خوتەندىن (ئويغۇر) قوشۇمچە باش تەپتىش ئەمەلدار
تۇۋېن	ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى	مەھكىمە باشلىقى	مىنگونىك 37-يىلى 7-ئايدىن مىنگونىك 38-يىلى 2-ئايغىچە	شىنجاڭ قاغىلقتىن (ئويغۇر)
جياڭ جاۋۇېن	ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى	مەھكىمە باشلىقى	مىنگونىك 38-يىلى 2-ئايدىن 11-ئايغىچە	گەنسۇ مىنچىن

2. سوت قىلىش

مىنگو دەۋرىدە ھەق تەلەپ جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى سوت قىلىشتا تۆت دەرىجە بويىچە ئۇچ قېتىم سوتلاش تۈزۈمى يولغا قويۇلغان. ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى بىرىنچى دەرىجە بويىچە بىرىنچى سوت قىلىش دەرىجىسىگە كىرەتتى. مىنگونىك دەسلەپكى يىللىرىدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەدلىيە مەمۇرىيەت بىلەن بىرلەشتۇرۇۋېتىلگەن سوت تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. ئۇنىڭ مەھكىمىسىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلگەن ۋاقتى قىسقا بولغاچقا، يېڭى سوت قىلىش تۈزۈمى تېخى ئورنىتىلمىغانلىقتىن، سوت قىلىش يەنىلا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى ئەدلىيە كونا تۈزۈمى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان. بەگگى، قىمارۋازلىق ئەنزىلىرىدىن باشقا بارلىق ھەق تەلەپ، جىنايى ئىشلار دەۋالىرىنى ئامبال بىر تۇتاش باشقۇرغان. ھەق تەلەپ، جىنايى ئىشلارنى سوت قىلىشتا فېئۇدال-پومېشچىكلار ۋە ئازسانلىق مىللەتتىن يۇقىرى تەبىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئىمتىيازى ئىمكانىيەتىنىڭ بارىچە قوغداپ قېلىناتتى، ھەتتا « تۈرمە بىلەن ياراشتۇرۇش، جەرىمانە ئېلىش » توغرىسىدا ئېنىق پەرمان بار ئىدى. مىنگونىك 36-يىلى (1947-يىلى) دېكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى ھەر ئايدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ۋاقتى-سوقتى قىلغان دەۋا پۇلى 1 مىليون يۈەندىن 1 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە يەتكەن، ئەڭ كۆپ بولغان ئايدا 1 مىليون 860 مىڭ يۈەنگە يەتكەن.

ھەق تەلەپ ئىشلىرىنى سوت قىلىش ھەق تەلەپ دەۋالىرى ئەنزىسىنى ئايلاشتۇرۇشتا مۇرەسسە قىلىپ بىر ياقلىق قىلىش، قەسەم قىلدۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار قوللىنىلاتتى. مۇرەسسە قىلىپ بىر ياقلىق قىلىشنى ئەدلىيە باشقارمىسى بىلەن يەرلىك سوت مەھكىمىسى ئىگىلەيتتى، يەرلىك شاڭيۇ، باۋجاڭ، ئاخۇنلار مەسئۇل بولسىمۇ بولاتتى. مۇرەسسە قىلىپ بىر ياقلىق قىلىش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغاندا، سوراق قىلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئەنزىنى بىكار قىلىشقا رۇخسەت قىلىناتتى. قەسەم قىلدۇرۇش، مۇرەسسە قىلىپ بىر ياقلىق قىلىش مەجبۇرلاش خاراكتېرىنى ئالاتتى.

ىنى، قەسەم قىلدۇرۇش ئۇسۇلى مۇنداق بولاتتى: ئاخۇنلار ئىسلام شەرئىتى بويىچە قۇرئان تۇتتۇرۇپ قەسەم قىلدۇراتتى. ماجىرالاشقانلاردىن بىر تەرەپ ئاخۇنلارنىڭ قەسەم قىلدۇرۇشىغا قوشۇلمىسا، قايتا قانۇننىڭ ھۆكۈم قىلىپ بېرىشگە ئەرز سۇنۇلاتتى.

مىنگونىڭ 28-يىلدىن 38-يىلىغىچە (1939-يىلدىن 1949-يىلغىچە) ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى مۇرەسسە قىلىپ بىر ياقلىق قىلغان ھەق تەلەپ ئەنزىسى جەمئىي 12 مىڭ 974، بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ، كادىرلار ئىشلىرىغا ئائىت ئەنزە 2690، چوڭلارنى بېقىش ئەنزىسى 167، مىراس ئەنزىسى 409، ئۇي ئەنزىسى تۆت، قەرز ئىشلىرى ئەنزىسى 7205، ئۆتنە-يېرىم ئەنزىسى 1208، مال-مۈلۈك ھوقۇقى ئەنزىسى 46، يەر ھوقۇقى ئەنزىسى 694، ئىلىم-بىرىم ئەنزىسى 85، قەرز تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلىش ئەنزىسى 197، توختام ئەنزىسى 24، ئورمان-ياغاچ ئەنزىسى 15، سۇ ئىشلىرى ئەنزىسى 26، باشقا ئەنزە 204. ئەنزىلەرنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا ھۆكۈم چىقىرىلغىنى 18، مۇرەسسە قىلىنغىنى 10 مىڭ 90، ئەرز قايتۇرۇۋېلىنغىنى 1373، ئاخىرلاشتۇرۇلغىنى ئۇچ، توختىتىپ تۇرۇلغىنى 34، كېپىللىككە ئىلىنغىنى 254، باشقا تەكشۈرۈپ نەتىجىسى چىقمىغىنى 1202.

1939-يىلدىن 1949-يىلغىچە ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ بىر تەرەپ قىلغان ھەق تەلەپ دەۋا ئەنزىلىرىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 14 ـــ 10　　بىرلىكى: پارچە

جىنايەت تۈرى / يىللار	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
نىكاھ ئىشلىرى	109	340	126	75	260	874	255	114	227	187	123
بېقىش	9	55	70						24	5	4
مىراس	14	166	5	4	27	106	18	11	27	15	16
ئۇي-مۈلۈك	1								1	1	
قەرز ئىشلىرى	174	698	826	254	1259	1955	934	292	525	108	180
ئىلىم-سىيتىم					6				39	32	8
ئۆتنە-يېرىم						32		18	1	525	522
يەر ھوقۇقى	19	95	67	14	70	154	55	28	71	65	56
نەرسە ھوقۇقى									40	6	
قەرزدىن تەنىش				173				2		22	
توختام			13						3	8	
ئورمان-ياغاچ			13						2		
سۇ ئىشلىرى			7		1				8	10	
باشقىلار	3		1				3	49	95	53	
جەمئىي	329	1354	1128	520	1623	3121	1265	514	1063	1037	909

1939-يىلدىن 1949-يىلغىچە ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ ھەق تەلەپ ئەنزىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 14 ــ 11 بىرلىكى: پارچە

تۈرى / يىللار	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
مۇرەسسە قىلىنغىنى	252	795	304	385	1460	2918	1183	383	726	785	399
ھۆكۈم قىلىنغىنى				1	1		1			8	7
ئەرزى قايتۇرۇۋېلىنغىنى	62	182	299	4		23	7	27	29	297	443
كېيىللىككە ئېلىنغىنى	13	34	7	12	60	8	44	5	65	5	2
ئاخىرلاشتۇرۇلغىنى						1					2
توختىتىلغىنى											34
تەكشۈرۈش نەتىجىسى چىقمىغىنى	2	343	18.	118	104	171	27	53	197	84	85
جەمئىي	329	1354	628	520	1625	3121	1262	468	1017	1179	972

جىنايى ئىشلارنى سوت قىلىش مىنگو دەۋردە يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ جىنايى ئىشلار جىنايەت نامى 40 خىلدىن ئاشاتتى. مەسىلەن: ئېچكى توپلاڭ جىنايىتى، چەت بىلەن باغلىنىش جىنايىتى، دۆلەتكە زىيان سېلىش جىنايىتى، ھۆكۈمەت خىزمىتىگە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى، تەرتىپكە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى، قېچىش جىنايىتى، جىنايەتچىنى يوشۇرۇش ۋە جىنايەت پاكىتلىرىنى يوقىتىۋېتىش جىنايىتى، يالغان ئىسپات بېرىش ۋە تۆھمەت قىلىش جىنايىتى، جامائەتكە زىيان يەتكۈزۈش جىنايىتى، يالغان پۇل ياساش جىنايىتى، قىممەتكە ئىگە يالغان ئاكسىيە ياساش جىنايىتى، يالغان ئۆلچەم ياساش جىنايىتى، يالغان خەت ئالاقە، مۆھۈرلۈك خەت ياساش جىنايىتى، قائىدە-يوسۇنغا دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى، نىكاھ ۋە ئائىلىگە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى، ھۆرمەتسىزلىك قىلىش جىنايىتى، قائىدە-قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش ۋە قەبرستانلىقتىكى جەسەتكە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى، سودا-سانائەتكە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى، ئەپيۇن-نەشە چېكىش جىنايىتى، قىمار ئويناش جىنايىتى، ئادەم ئۆلتۈرۈش جىنايىتى، زەخمىلەندۈرۈش جىنايىتى، بالا چۈشۈرۈۋېتىش جىنايىتى، تاشلىۋېتىش جىنايىتى، ئەركىنلىككە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى، مەخپىيەتلىككە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى، ئوغرىلىق جىنايىتى، ئىگىلىۋېلىش جىنايىتى، ئالدامچىلىق قىلىش، بوزەك قىلىش، ۋاپاسىزلىق قىلىش ۋە سۈتخورلۇق قىلىش جىنايىتى، قاقتى-سوقتى قىلىش جىنايىتى، ھارام مال جىنايىتى، بۇزۇپ تاشلىۋېتىش ۋە زىيانغا ئۇچرىتىش جىنايىتى قاتارلىقلار.

مىنگونىڭ 28-يىلى 8-ئايدىن 38-يىلغىچە (1939-يىلدىن 1949-يىلغىچە) ئاقسۇ-ئاقسۇ كونەشەھەر ئەدلىيە باشقارمىسى ۋە ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى 5133 پارچە جىنايى ئىشلار ئەنزىسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغان. بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەتكە تۆھمەت قىلىش جىنايىتى ئون، خىزمەتتە سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈش جىنايىتى 24، ھۆكۈمەت خىزمىتىگە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى 12، قېچىش جىنايىتى 27، ئادەم ئۆلتۈرۈش جىنايىتى 103، ئوت قويۇش جىنايىتى ئىككى، يالغان پۇل ياساش جىنايىتى 11، بۇلاڭچىلىق جىنايىتى 17، ئالدامچىلىق جىنايىتى 81، باسقۇنچە-

لىق جىنايىتى 29، ئوغرىلىق جىنايىتى 1288، قىمارۋازلىق جىنايىتى 228، خىيانەت قىلىش جىنايىتى 18، ئەيپۇن ئېلىپ-سېتىش ۋە چېكىش جىنايىتى 97، نەشە چېكىش جىنايىتى 345، جامائەت بىخەتەرلىكىگە زىيانكەشلىك قىلىش جىنايىتى تۆت، زەخمىلەندۇرۇش جىنايىتى 2212، قائىدە-يوسۇنغا دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى 79، ئائىلىگە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى 170، ئەركىنلىككە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى توققۇز، مەخپىيەتلىككە دەخلى-تەرۇز قىلىش جىنايىتى ئۈچ، ئىگىلىۋېلىش جىنايىتى 76، تۆھمەت قىلىش جىنايىتى 61، زىنا قىلىش جىنايىتى 13، قەرزدىن تەنھۋېلىش جىنايىتى بەش، مەسئۇلىيەت ۋەقەسى جىنايىتى 19، خورلاش جىنايىتى سەككىز، باشقا جىنايەت 182، يۇقىرىقى ئەنزىلەردىكى 6126 ئادەمنى سوتلاش داۋامىدا ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغىنى بەش، مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىلگىنى ئىككى، مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىلگىنى (ئىككى ئايغا توشمىغان، ئىككى ئايدىن يۇقىرى تۆت ئايغا توشمىغان، تۆت ئايدىن يۇقىرى ئالتە ئايغا توشمىغان، ئالتە ئايدىن يۇقىرى، بىر يىلغا توشمىغان، بىر يىلدىن يۇقىرى ئۈچ يىلدىن يۇقىرى، بەش يىلدىن يۇقىرى، يەتتە يىلدىن يۇقىرى، ئون يىلدىن يۇقىرى، 15 يىلدىن يۇقىرىلار) 2593، تۈتۈپ تۇرۇپ ئەمگەككە سېلىنغىنى 31، جەرىمانە قويۇلغىنى 303، كېپىللىك قەغەزى يازدۇرۇلغىنى 394، كېپىللىككە بېرىلگىنى 96، ئەرزىنى قايتۇرۇۋالغىنى 1689، گۇناھسىز-دەپ قويۇپ بېرىلگىنى 45، تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىش نەتىجىسى چىقمىغىنى 968.

1939-يىلدىن 1949-يىلغىچە ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىگە جازا ھۆكۈم قىلىش ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 14 — 12 بىرلىكى: ئادەم

جازا تۈرى / يىللار	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
ئۆلۈم جازاسى بېرىلگىنى		1	1	2		1					
مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىلگىنى	2										
مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىلگىنى	127	375	241	303	265	135	221	314	225	254	133
توختىتىپ قويۇپ ئەمگەككە سېلىنغىنى	6	2	5		13	1	1		1	1	1
جەرىمانە قويۇلغىنى	1	48	28	9	66	46	7	2	9		87
كېپىللىك قەغەزى يازدۇرۇلغىنى	14	20	14		48		13	43	115	127	
كېپىللىككە بېرىلگىنى	12	7	6	9	1	3	2	5	26	2	23
ئەرزىنى قايتۇرۇۋالغىنى	83	68	51	45	51	39	218	84	349	411	290
گۇناھسىز دەپ قويۇپ بېرىلگىنى			2	1	7	1		17	15	1	1
سوتلاپ يەكۈن چىقىرىلمىغىنى	30	82	70	102	75	55	51	92	131	161	119
جەمئىي	275	603	418	471	526	281	513	557	871	957	654

1939-يىلدىن 1949-يىلغىچە ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى سوتلاپ، ئاخىرلاشتۇرۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 14—13

بىرلىكى: ئادەم

جىنايەت ئايرىمىسى \ يىللار	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
ھۆكۈمەتكە تۆھمەت قىلىش جىنايىتى	3	6		1							
خىزمەتتە خاتالىق ئۆتكۈزۈش		3			6		2		9	4	
ھۆكۈمەت خىزمىتىگە دەخلى-تەرۇز قىلىش		2			1				5	2	2
قېچىش		1		3	2	1	1		9	7	3
ئادەم ئوللتۇرۇش	7	4	10	4	3	3	5	22	15	15	15
ئوت قويۇش				1		1					
يۇلاڭچىلىق-قاراقچىلىق	2	2	1		2			3	2	2	3
يالغان پۇل ياساش	1	3			6	1					
ئالدامچىلىق	2	7	5	7	18	7	8	4	11	8	4
باستۇنچىلىق	4	8	4	2			1	1	6	2	1
ئوغرىلىق	58	181	119	41	117	87	152	147	207	66	113
قىمارۋازلىق	7	7	37	23	31	32	26	3	38	17	7
خىيانەتچىلىك	4	5	2	1			2		2	1	1
ئەپيون چېكىش	21	26	5	24	3	3	1			13	1
نەشە چېكىش	15	72	40	70	50	18	5	10	46	14	5
جامائەت بىخەتەرلىكىگە زىيانكەشلىك قىلىش				4							
زەخمىلەندۈرۈش	66	110	64	72	114	51	198	251	415	479	392
قائىدە-يوسۇنغا دەخلى-تەرۇز قىلىش	-	3	16	4	8	7	1	6	8	12	14
ئائىلىگە دەخلى-تەرۇز قىلىش		12	14	12	28	11	24	18	21	21	9
ئەركىنلىككە دەخلى-تەرۇز قىلىش		5			1	1			1		1
مەخپىيەتلىككە دەخلى-تەرۇز قىلىش	1	2									
ئىگىلۈۋېلىش		16	16	7	20	2			9	4	2
تۆھمەت قىلىش		6	5	7	24	4	4	4	1	5	1
زىنا قىلىش		6	1	2	3						1
قەرزگە قارشىلىق كۆرسىتىش	4							1			
مەسئۇلىيەت ۋەقەسى	6			12						1	
خورلاش	4	1		2	1						
باشقىلار	15	11	9	2	7	11	4	11	14	97	1
جەمئىي	220	499	348	301	445	240	434	481	819	770	576

ئالاھىدە جىنايى ئىشلارنى سوت قىلىش مىنگو ھۆكۈمىتى ئامېرىكا دېموكراتىك تەرەققىيپەرۋەر ھەرىكىتىنى باستۇرۇش ئۈچۈن، مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) 6-ئايدا جىنايەت تۈرىگە ئاقسۇ ئاتالمىش توپىلاڭنى باستۇرۇش مەزگىلىدىكى « باندىتلار » بىلەن ئالاقىلىشىش جىنايىتى دېگەن بىر تۈرنى قوشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەدىسلا كومۇنىستلار بىلەن ئالاقە قىلدى، دېگەن جىنايەت نامىنى ئارتىپ، ئالاھىدە جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىسىگە يوللاپ جازاغا تارتتى. ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئالاھىدە جىنايى ئىشلار ئەنزىسى شىنجاڭ يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن قەشقەر ئالاھىدە جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىسىنىڭ قاراپ چىقىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

§3. خەلق سوت مەھكىمسى

1. ئاپپارات

شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمسى 1950-يىلى 1-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سوت قىلىش ھەيئىتى تەسىس قىلىندى.

مەھكىمە قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمسى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق سوت مەھكىمسىگە قارايتتى، 1951-يىلى بۇ مەھكىمە شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئاقسۇ شۆبە مەھكىمسىنىڭ رەھبەرلىك قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمسىگە مۇۋاققەت مەھكىمە باشلىقى (ھاكىم قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان) ۋە مۇئاۋىن مەھكىمە باشلىقى قويۇلدى. مەھكىمىنىڭ قارىمىقىدا سوت قىلىش كوللېگىيىسى (جىنايى ئىشلارنى سوت قىلىش كوللېگىيىسى، ھەق تەلەپ ئىشلىرىنى سوت قىلىش كوللېگىيىسى)، خەلق سوت كوللېگىيىسى، تۆتۈپ تۈرۈش ئورنى، ئاممىنى كۆتۈۋېلىش ئىشخانىسى ۋە كاتىبات ئىشخانىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. 1968-يىلى 12-ئاينىڭ 5-كۈنى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمسىدە ھەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئەسلىدە بار بولغان تەشكىلىي تۈزۈلمە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، جۈڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ قارىمىقىدىكى سوت قىلىش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. 1968-يىلى مەھكىمە بويىچە جەمئىي 23 نەپەر كادىر-ساقچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مەھكىمە باشلىقى ۋە مۇئاۋىن مەھكىمە باشلىقى ئۈچ، سوتچى يەتتە، پۈتۈكچى سەككىز، قانۇن ساقچىسى ئىككى، مەمۇرىي كادىر ئۈچ ئىدى. 1972-يىلى 10-ئايدا ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

1984-يىلى ناھىيە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ نامى شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى مەھكىمە بويىچە 71 نەپەر كادىر-ساقچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مەھكىمە باشلىقى ۋە مۇئاۋىن مەھكىمە باشلىقى ئۈچ، مەسلىھەتچى بىر، كوللېگىيە باشلىقى ۋە مۇئاۋىن كوللېگىيە باشلىقى بەش، سوتچى 12، يارىدەمچى سوتچى 13، پۈتۈكچى 21، قانۇن دوختۇرى بىر، قانۇن ساقچىسى ئۈچ، مەمۇرىي خادىم ۋە ئادەتتىكى ئىشچىلار 12 بولدى.

تەيىنلەنگەن مەھكىمە باشلىقلىرى شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا سايلاندى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى ئۈچ يىل بولدى.

سوت قىلىش ھەيئىتى بۇ، خەلق سوت مەھكىمسىنىڭ ئىچكى قىسمىدا كوللېكتىپ رەھبەرلىكىنى يولغا قويىدىغان تەشكىل بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى — خەلق سوت خىزمىتىدىكى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش، مۇھىم ۋە قىيىن ئەنزىلەرنى، شۇنىڭدەك سوت خىزمىتىگە مۇناسىۋەتلىك باشقا مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىشتىن ئىبارەت. سوت قىلىش ھەيئىتىگە مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىر ۋە بىر قانچە ئەزا تەيىنلەندى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدە ئۇنىڭ پائالىيىتى توختىتىلىپ، 1979-يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

مەخسۇس خەلق سوت كوللېگىيىسى 1951-يىلى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمسى قۇمباش قاتارلىق رايونلاردا ئايرىم-ئايرىم ھالدا 1-، 2-، 3-مەخسۇس خەلق سوت كوللېگىيىسىنى تە-

سىس قىلىپ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدىكى ئەنزىلەرنى بىرياقلىق قىلىشقا مەسئۇل قىلغان. 1953-يىلى 6-ئاينىڭ 25-كۈنى بۇ كوللېگىيىلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

يېزا خەلق سوت كوللېگىيىسى 1954-يىلى 10-ئايدا قاراتال رايونلۇق خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى. 1972-يىلى 6-ئايدا ئايرىم-ئايرىم ھالدا بەشتۆگەمەن، قاراتال، قۇمباش (توپ-لۇق گۈڭشېنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئايكۆل گۈڭشېلىرىدا خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلۇپ، تۆت خىزمەتچى سەپلەندى. 1985-يىلى خىزمەتچىلەر ئونغا كۆپەيدى. بۇنىڭ ئىچىدە سوتچى ئىككى، ياردەمچى سوتچى ئىككى، پۈتۈكچى ئالتە.

سەييارە سوت كوللېگىيىسى 1950-يىلى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدە سەييارە سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلۇپ، يېزىلارغا بېرىپ، ئەنزىلەرنى سەييارە بىجىرىش يولغا قويۇلدى. 1954-يىلى قۇمباش رايونلۇق سەييارە سوت كوللېگىيىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. 1966-يىلى بۇ كوللېگە-يىلەر پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلۇق سوت مەھكىمىسى 1976-يىلى 7-ئايدا ئارال سەييارە سوت كوللېگىيىسىنى قۇرۇپ، ئۇچ نەپەر سوتچى قويدى. ئۇ، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە تارىم بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدىكى توققۇز بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش تۇمەن-مەيدانلىرىدىكى ۋە ۋىلايەتنىڭ ئارالغا ئورۇنلاشقان كارخا-نا-كەسىپىي ئورۇنلىرىدىكى ھەق تەلەپ ۋە جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى بىر ياقلىق قىلىشقا مەسئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تارىم بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدىكى توققۇز تۇمەن-مەيدان ھەمدە شوتا قۇدۇق بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىدىكى بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 1-، 2-تۇمەنلىرىدە 11 بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش تۇمەن-مەيدان خەلق سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى. 1980-يىلى 3-ئايدا سەييارە سوت كوللېگىيىسى ۋە خەلق سوت كوللېگىيىلىرى ئەمەلدىن قالدۇ-رۇلۇپ، قانۇنىي سوت قىلىش خىزمىتىنى بۇز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلۇق سوت مەھكىمىسى باشقۇرىدىغان بولدى.

1950-يىلدىن 1990-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەرلىك (ناھىيىلىك) خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىرىنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 14 ـــ 14

ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپىسى	ۋەزىپە ئۆتكەن ۋاقتى	مىللىتى	يۇرتى
ئۆمەرجان كېرىم	مۇۋەققەت مەھكىمە باشلىقى	1950.4—1954.1	ئۇيغۇر	مارالبېشى ناھىيىسى
سامساق بارات	مەھكىمە باشلىقى	1957.2—1963.6	ئۇيغۇر	ئاقسۇ ناھىيىسى
داۋۇت تۆمۈر	مەھكىمە باشلىقى	1963.7—1984.5	ئۇيغۇر	ئاۋات ناھىيىسى
مەتنىياز ھېيت	مەھكىمە باشلىقى	1984.5—1990.2	ئۇيغۇر	ئاقسۇ ناھىيىسى
سادىق داۋۇت	مەھكىمە باشلىقى	1990.3	ئۇيغۇر	ئاتۇش ناھىيىسى

1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ سەپلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 14—15 بىرلىكى: ئادەم

يىللار	ئومۇمىي ئادەم سانى	ۋەزىپىسى بويىچە تۇرگە ئايرىلىشى									كوللېكتىپلاشتۇرۇلغان ئادەم سانى							
		مەھكىمە باشلىقى، مۇئاۋىن	مەسلىھەتچى	كوللېكتىپ باشلىقى، مۇئاۋىن	سودىچى	يارەمچى سودىچى	پۈتۈكچى	قانۇن ساقچىسى	قانۇن دوختۇرى	مەخپىي ئىشلار خادىملار	جىنايى ئىشلار سوت كوللېكتىپى	ھەق تەلەپ سوت كوللېكتىپى	ئىقتىسادىي كوللېكتىپ	خەلق سوت كوللېكتىپى	پېنسىيەگە چىققان	قارىغاي	تايكۇل	قوشما پېنسىيە خەلق سوت كوللېكتىپى
1980	47	3		4	6	5	14	6		9		12		4	1		2	1
1981	54	3		4	6	7	13	5		16				6	2	2	1	1
1982	58	3		4	6	6	24	5		10	14	10	4	6	2	2	1	1
1983	58	2		4	7	10	20	5	1	9	18	12	4	7	2	2	1	2
1984	61	3	1	4	12	11	18	2	1	9	16	14	9	7	1	2	2	2
1985	71	3	1	5	12	13	21	3	1	12	17	15	9	10	2	3	3	2

2. سوت قىلىش خىزمىتى

خەلق ژاسداتىللىرى

1953-يىلى خەلق ژاسداتىللىرى تۇرغۇزۇلۇشقا باشلىنىپ، ناھىيە بويىچە جەمئىي 166 نەپەر خەلق ژاسداتىلى قويۇلدى. خەلق سوت مەھكىمىسى ھەق تەلەپ ۋە جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى سوت قىلىدىغان چاغدا، ئەنزە ئەھۋالىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن خەلق ژاسداتىللىرىنى سوت قىلىش خىزمىتىگە قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلدى. ژاسداتىللىق ئۇسۇلى ئىككى خىل بولۇپ، بىرى، قەرەللىك نۆۋەت بىلەن ژاسداتىل بولۇش؛ ئىككىنچىسى، ۋاقىتلىق تەكلىپ قىلىنىپ ژاسداتىل بولۇش، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە خەلق ژاسداتىللىرى ژاسداتىللىق قىلىش خىزمىتى توختاپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى. 1982-يىلى 3-ئايدا خەلق ژاسداتىللىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ناھىيە بويىچە جەمئىي 96 نەپەر ژاسداتىل سايلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىگە بۇ ۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىكىسى 52، ۋىلايەتكە بۇ ۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىكىسى 44.

خەلق ژاسداتىللىرى پۇقرالارنىڭ سوت قىلىشقا قاتنىشىش شەكلى ھېسابلىنىدۇ. خەلق ژاسداتىللىرى خىزمىتى ئارقىلىق، سوت مەھكىمىسى خەلق سوت كوللېگىيىسى بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنى قويۇقلاشتۇرۇپ، ئەنزە بېجىرىش كۈچىنى كۈچەيتىپ، خەلق سوت مەھكىمىسى ۋە خەلق سوت كوللېگىيىسىنىڭ پائالىيىتىنى بۇ ۋاستە خەلق ئاممىسىنىڭ نازارىتى ئاستىغا قويۇشقا ھەمدە خەلق ئاممىسىغا قانۇن-تۈزۈمنى تەشۋىق قىلىشقا بولىدۇ.

جىنايى ئىشلارنى سوت قىلىش

ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدە جىنايى ئىشلارنى سوت قىلىش كوللېگىيىسى خەنزۇ تىلىدا ۋە ئۇيغۇر تىلىدا سوت قىلىشتىن ئىبارەت ئىككى بۆلۈمگە ئايرىلغان.

1950-يىلى 10-ئايدا دۆلەت « ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش نىزامى » نى ئېلان قىلدى.

ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى ۋە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىگە ماسلىشىپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى ئەيىبلىگەن بىر تۈركۈم زومىگەر ۋە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ ئەنزىسىنى قوبۇل قىلدى ھەمدە ئۇلارنى ئوچۇق سوت قىلدى. 1950-يىلدىن 1953-يىلغىچە ئۇچ يىلدا ھەرخىل جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىدىن 415 ئادەمگە قانۇن بويىچە جازا ھۆكۈم قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، دۇشمەنلەرگە قاتتىق زەربە بېرىلىپ، خەلق ۋە يېڭىدىن قۇرۇلغان خەلق ھاكىمىيىتى قوغداپ قېلىندى.

1972-يىلى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، دۆلەت ئىلان قىلغان «جىنايى ئىشلار قانۇنى»، «جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى» قاتارلىق قانۇنلارغا ئاساسەن، تۈرلۈك سوت قىلىش تۈزۈملىرى پەيدىنپەي مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. جەمئىيەت تەرتىپىنى قالايمىقانلاشتۇرغان ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە ۋە لۇكچەكلەر گۇرۇھىغا تېز، قاتتىق زەربە بېرىلىپ، جەمئىيەت ئامانلىقى كۆزگە كۆرۈنەرلىك ھالدا ياخشىلاندى. 1977-يىلدىن 1980-يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى 304 پارچە جىنايى ئىشلار ئەنزىسىنى سوت قىلىپ، ئاخىرلاشتۇردى.

1978-يىلدىن 1985-يىلغىچە جەمئىي 906 ئەنزە قايتا تەكشۈرۈش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى، بۇنىڭدىن تەكشۈرۈپ خۇلاسىلەنگىنى 900 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدىكى خاتا ھۆكۈم قىلىنغان 170 ئەنزە ئاقلىنىپ، نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، جىنايەتكە ناتوغرا باھا بېرىلگەن 194 ئەنزىگە ئۆزگەرتىپ ھۆكۈم قىلىندى ياكى بېرىلگەن جازا يېنىكلىتىلدى. قالغان 540 ئەنزىدىكى جىنايەتكە بېرىلگەن باھا توغرا بولغاچقا، ئەسلىدىكى ھۆكۈم ساقلاپ قېلىندى.

ھەق تەلەپ ئىشلىرىنى سوت قىلىش

يېڭى جۇڭگو قۇرولغاندىن تارتىپ، 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ زىددىيەت ماجىرالىرىنى تۈگىتىش، ھەق تەلەپ دەۋاسىدىكى ئىككى تەرەپنىڭ پىكىر ئىختىلاپىنى تۈگىتىش ئۈچۈن، ھەق تەلەپ ماجىرالىرىنىڭ پاكىتلىرىنى ئېنىقلاش، ھەق-ناھەقنى ئېنىق ئايرىش ئاساسىدا، مۇرەسسە قىلىش ۋە ھۆكۈم قىلىش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، جەمئىي 13 مىڭ 543 ھەق تەلەپ دەۋا ئەنزىسىنى سوت قىلىپ ئاخىرلاشتۇردى. بۇنىڭ ئىچىدە 1950-يىلدىن 1959-يىلغىچە ئاخىرلاشتۇرغىنى 8795؛ 1960-يىلدىن 1965-يىلغىچە ئاخىرلاشتۇرغىنى 1319؛ 1966-يىلدىن 1980-يىلغىچە ئاخىرلاشتۇرغىنى 1440؛ 1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاخىرلاشتۇرغىنى 1989.

خەلق سوت مەھكىمىسى كۆپلىگەن ھەق تەلەپ ئەنزىلىرىنى مۇرەسسە قىلىش ۋە ھۆكۈم ئىلان قىلىش ئارقىلىق ھەق تەلەپ دەۋالىرىدىكى ئالاقىدار تەرەپلەرنىڭ ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيىتىنى ئېنىقلاپ قىلىپ، ھەق تەلەپ ئىشلىرىدىكى قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى جازالاپ، دۆلەت، كوللېكتىپ ۋە پۇقرالارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق-مەنپەئىتىنى قوغداپ، جەمئىيەت ۋە خەلقنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تىنچ-ئىتتىپاقلىقنى ئىلگىرى سۈردى.

ئىقتىسادىي ئەنزىلەرنى سوت قىلىش

بۇ سوتنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ئىقتىسادىي توختام ماجىرالىرىنى مۇرەسسە قىلىش ۋە ئىقتىسادىي جىنايەت ئەنزىلىرىنى سوت قىلىپ، ئىقتىسادىي ئىسلاھاتقا كاپالەتلىك قىلىش، سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىن ئىبارەت. 1982-يىلدىن ئىلگىرى

ئاقسۇ تەۋەسىدە يۇز بەرگەن ئىقتىسادىي ماجىرا ۋە ئىقتىسادىي جىنايەت ئەنزىلىرىنى ئەنزە خاراكتېرىگە ئاساسەن ھەق تەلەپ ۋە جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىلىرى ئايرىۋېلىپ، سوت قىلاتتى. 1982-يىلدىن كېيىن، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە ئىچكى جەھەتتە ئىگىلىكىنى جانلاندۇرۇش، سىرتقا قارىتا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ئىقتىسادىي توختام ماجىرالىرى ۋە ئىقتىسادىي جىنايى ئەنزىلەر يىلدىن-يىلغا كۆپەيدى. 1982-يىلدىن 1985-يىلغىچە بولغان تۆت يىلدا شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسى جەمئىي 129 ھەرخىل ئىقتىسادىي ئەنزىنى سوتلاپ ئاخىرلاشتۇردى. شىكايەت قىلىنغان سومما 1 مىليون 80 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى.

1950-يىلدىن 1986-يىلغىچە شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسى سوت قىلىپ، ئاخىرلاشتۇرغان جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرى

جەدۋەل 14—16 بىرلىكى: پارچە

ئەنزە تۈرى / يىللار	سوت قىلىپ، ئاخىرلاشتۇرغان ئەنزە جەمئىي	ئۆتۈرىچە	مۇھىم جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرى			ئەكسىلىنقىلابىي ئەنزىلەر		ئادەتتىكى جىنايي ئىشلار ئەنزىلىرى		
			ئەنزە سانى	سوت قىلىپ، ئاخىرلاشتۇرۇش نىسبەتى %	يۇنىك ئېچىدە قاتىلىق	ئەنزە سانى	سوت قىلىپ، ئاخىرلاشتۇرۇش نىسبەتى %	ئەنزە سانى	ئاخىرلاشتۇرۇش نىسبەتى %	يۇنىك ئېچىدە ئۇغرىلىق / زەخمىلەندۈرۈش
1952—1950	391	130	55	14.1	28	26	6.70	310	79.20	151 / 53
1959—1953	1823	260	107	5.90	29	52	2.90	1664	91.20	55 / 317
1965—1960	572	95	79	13.9	41	39	6.80	454	79.30	280 / 120
1976—1966	527	48	141	26.70	26	55	10.40	331	62.90	162 / 91
1980—1977	304	76	99	32.40	7	5	1.60	200	66.00	92 / 35
1985—1981	556	111	100	18	10			456	82.00	212 / 72

1982-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق سوت مەھكىمىسى سوت قىلىپ، ئاخىرلاشتۇرغان ئىقتىسادىي ئەنزە ھۆججى

جەدۋەل 14—17 بىرلىكى: پارچە، 10 مىڭ يۈەن.

تۈرى / يىللار	1982	1983	1984	1985
سوت قىلىپ ئاخىرلاشتۇرۇلغان ئەنزە سانى (پارچە)	15	17	42	55
شىكايەت قىلىنغان سومما (10 مىڭ يۈەن)	7.90	9.54	16.67	73.92

IV باب ئەدلىيە

§1. ئەدلىيە ئاپپاراتى

1956-يىلى 12-ئايدا قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر ئىككى ناھىيىنىڭ ئادۋوكاتلىق-ئاقلاش كەسپىنى بىجىرىش يولغا قويۇلدى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، يۇقىرىنىڭ يوليورۇقىغا بىنائەن بۇ ئورۇن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1980-يىلى ناھىيىلىك ئەدلىيە بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ ئەدلىيە مەمۇرىيىتى خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ، قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىش، قانۇن-تۈزۈم توغرىسىدا تەربىيە بېرىش، قانۇن مەسلەھەتچىلىكى قىلىش، ھەق تەلەپ ماجىرالىرىنى مۇرەسسە قىلىش خىزمەتلىرىنى ئىشلەپ، قانۇن جەھەتتە جامائەت گۇۋاھلىقى بېرىش ۋە ئاقلاش قاتارلىق خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرىدى. 1981-يىلى 2-ئايدا ئايرىم-ئايرىم ھالدا قانۇن جەھەتتە جامائەت گۇۋاھلىقى بېرىش ئورنى ۋە قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى قۇرۇلۇپ، ئۇلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر رايونى دائىرىسىدىكى چەت ئەللىگە ۋە مەملىكەت ئىچىگە چېتىلىدىغان جامائەت گۇۋاھلىقى كەسپىگە مەسئۇل بولدى. 1985-يىلى شەھەرلىك ئەدلىيە ئىدارىسىنىڭ شتاتى 18 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىدارە باشلىقى بىر، مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بىر. شەھەرلىك قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنىدا جەمئىي بەش نەپەر مەخسۇس ئادۋوكات، 13 نەپەر قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆتەيدىغان ئادۋوكات ۋە قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆتەيدىغان پراكتىكانت ئادۋوكات بار.

§2. ئەدلىيە خىزمىتى

خەلق مۇرەسسە خىزمىتى بۇ خىزمەت 50-يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە يولغا قويۇلغان، 1959-يىلى بىر قىسىم خەلق گۇڭشىسى ۋە ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ خەلق مۇرەسسە كومىتېتلىرى قۇرۇلدى، ھەق تەلەپ مۇرەسسە خادىملىرى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىكى گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ دېموكراتىك سايلىمى ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈلدى. چوڭ ئەترەت باشلىقى ياكى پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى ئۇنىڭ مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدە، خەلق مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى ۋە ئۇنىڭ خىزمىتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئەدلىيە تارماقلىرىنى ھەربىي ئىدارە قەلەمگە ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، خەلق مۇرەسسە كومىتېتى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1973-يىلى 4-ئايدا شەھەر رايونىدىكى مەھەللە ئىشقارمىلىرىدا خەلق مۇرەسسە كومىتېتى يېڭىباشتىن قۇرۇلۇپ، مۇرەسسە خادىمى 16 گە يەتتى. شۇ يىلى 145 پارچە ھەق تەلەپ ماجىراسى مۇرەسسە قىلىندى. 1974-يىلدىن 1977-يىلغىچە ناھىيە بويىچە خەلق مۇ-

رەسسە كومىتېتلىرى ئارقىلىق جەمئىي 2375 پارچە ھەق تەلەپ ماجىراسى مۇرەسسە قىلىندى. بۇ، ئوخشاش مەزگىلدىكى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى مۇرەسسە قىلغان ھەق تەلەپ ما- جىرا ئەنزىلىرىنىڭ 3.86 ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ. 1982-يىلى خەلق مۇرەسسە خىزمىتىنى ئەدلىيە تارماقلىرى باشقۇرىدىغان بولدى، 1985-يىلى شەھەر بويىچە خەلق مۇرەسسە تەشكە- لى 165 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردىكىسى 133، شەھەر رايونىدىكىسى 34 بولۇپ، ھەق تەلەپ مۇرەسسە خادىمى 850.

جامائەت گۇۋاھلىقى خىزمىتى شەھەرلىك جامائەت گۇۋاھلىقى ئورنى جامائەت گۇۋاھلىقى كەسپىنى بىجىرىدىغان ئەدلىيە ئورگىنى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى دۆلەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى بىلەن كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ۋە پۇقرالارنىڭ ئارىسىدا يۈز بەرگەن ھەرخىل قانۇنىي ھەرىكەتلەرنى ئىسپاتلاش، قانۇنىي ئەھمىيەتكە ئىگە خەت-ئالاقىلەر ۋە پاكىت- لارنىڭ چىنلىقىنى ۋە قانۇنىيلىقىنى ئېتىراپ قىلىش ھەمدە ئۇنى دەلىل-ئىسپات جەھەتتە، مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان دەرىجىدە قانۇنىي كۈچكە ئىگە قىلىش، دۆلەت، كوللېكتىپ ۋە پۇقرالارنىڭ خۇسۇسىي مال-مۈلكى، پۇقرالارنىڭ سالاھىيەت ھوقۇقى ۋە ئۇلارنىڭ قانۇنىي مەنپەئىتىنى قوغ- داشتىن ئىبارەت.

1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەرلىك قانۇن جەھەتتە جامائەت گۇۋاھلىقى بېرىش ئورنى جەمئىي 795 پارچە جامائەت گۇۋاھلىقى ئىشلىرىنى بىجىردى. ئاساسلىق جامائەت گۇۋاھلىقى بەرگەن تۈرلەر: ئىقتىسادىي توختام، ئۆي ئېلىش-سېتىش، پەرزەنتلىرىنى بېقىش، ۋەسىيەت ۋە ھەدىيە، چەت ئەلگە چىقىلىدىغان جامائەت گۇۋاھلىقى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

ئادۇۋكاتلىق خىزمىتى قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى دۆلەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ۋە پۇقرالارغا قانۇندىن مەسلىھەت بېرىدىغان ۋە ئۇلارنى ئاقلاش مۇلازىمىتى بىلەن تەمىنلەيدىغان ئورگان، ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى: قانۇننىڭ توغرا يولغا قويۇلۇشىتى قوغداش، دۆلەت، كوللېكتىپ ۋە پۇقرالارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق-مەنپەئىتىنى قوغداش، سوتسىيالىستىك قانۇن-تۈزۈمە- نى تەشۋىق قىلىش، قانۇن مەسلىھەتچىلىكى بىلەن تەمىنلەشتىن ئىبارەت.

1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەرلىك قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى ئىلگىرى-كېيىن بو- لۇپ، ئاقسۇ شەھىرى ۋە ئاقسۇ كونىشەھەر، ئۇچتۇرپان، كەلپىن، باي، كۇچا، ئاۋات، ئاقچى، توقسۇن قاتارلىق جايلاردا 425 پارچە ئادۇۋكاتلىق ئاقلاش ۋە قانۇن مەسلىھەتچىلىكى كەسپىنى قوبۇل قىلدى. 263 ئادەم (قېتىم) سوتقا چىقتى، ۋەكالىتەن 55 پارچە ئەرز يېزىپ بەردى ھەمدە 17 كارخانىنىڭ دائىملىق قانۇن مەسلىھەتچىلىكىنى ئۈستىگە ئالدى.

1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەرلىك جامائەت گۇۋاھلىقى كەسپىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 14—18

بىرلىكى: پارچە

يىللار	جامائەت گۇۋاھلىقى سانى	بۇنىڭ ئىچىدە				
		ئۆي سومىمىسى	پەرزەنتلەرنى بېقىش	ۋەسىيەت ۋە ھەدىيە	چەت ئەلگە چىقىشلىق جامائەت گۇۋاھلىقى	باشقىلار	ئىقتىسادىي توختام
1981	25						
1982	81	40	18	2		9	12
1983	131				11	120	
1984	244				22	95	127
1985	314						220

§3. قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقاتى

1982-يىلدىن ئىلگىرى قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقاتىدا كۆپىنچە خەلق مۇرەسسە ئىشلىرى، جاما-ئەت گۇۋاھلىقى، ئادۋوكاتلىق قاتارلىق كەسپىي پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئالاقىدار كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا تەشۋىقات خىزمىتى ئىشلىنەتتى. ئۇنىڭ شەكلى بىرلا خىل بولۇپ، قاراتمىلىق دائىرىسى تار، ئۇنۇمى بىر قەدەر تۆۋەن ئىدى. 1983-يىلدىن كېيىن، ئەدلىيە ئىدارىسى قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات خىزمىتىدە قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى بەسپ تارقىتىش، قانۇن-تۈزۈم دەرسى ئۆتۈش، تەشۋىقات مەخسۇس تاختىسى ئىشلەش، قارا دوسكا گېزىتى چىقىرىش، « قانۇنغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە » لەرنى باھالاپ مۇكاپاتلاش قاتارلىق تەشۋىقات شەكىللىرىنى قوللىنىپ، بىر قەدەر روشەن ئىجتىمائىي ئۇنۇمگە ئېرىشتى.

1. قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى بەسپ تارقىتىش

1983-يىلى جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش هەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش داۋامىدا تۇنجى قېتىم شەھەر-يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 5-سىنىپتىن يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىغا 2480 پارچە ئۈيغۇرچە، خەنزۇچە تەشۋىقات ماتېرىيالى ۋە قانۇن ساۋاتلىرى ئوقۇشلۇقى تارقىتىپ بېرىلدى. 1984-يىلى جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە پۇختا، دەل، قاتتىق زەربە بېرىش ئۇچۇن، 2084 نۇسخا قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات ماتېرىيالى بەسپ تارقىتىلدى. سىملىق رادىئودا 28 پارچە ماقالە ئوقۇلدى.

2. قانۇن-تۈزۈم دەرسى ئۆتۈش

1985-يىلى شەھەرلىك ئەدلىيە ئىدارىسى ئەدلىيە كادىرلىرىنى ئاممىغا 587 سائەت (قېتىم) قانۇن-ئىنتىزام دەرسى ئۆتۈشكە ئۇيۇشتۇردى. بۇ قانۇن-ئىنتىزام دەرسلىرى دائىم كۆرۈلىدىغان ۋەقەلەر ۋە شۇ يەردە يۈز بەرگەن تىپىك ئەنزە مىساللىرىغا بىرلەشتۇرۇپ سۆزلەندى.

3. قانۇنچىلىق گېزىت-ژۇرناللىرىنى تارقىتىش

1984-يىلى شەھەر بويىچە 3913 نۇسخا قانۇنچىلىق گېزىت-ژۇرنىلى تارقىتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە « جۇڭگو قانۇنچىلىق گېزىتى » ۋە « شىنجاڭ قانۇنچىلىق گېزىتى » 395 نۇسخا، « دېموكراتىيە ۋە قانۇنچىلىق » گېزىتى 3518 نۇسخا، بۇ گېزىت-ژۇرناللارغا كادىرلار، ئىشچىلار، ئوقۇتقۇچىلار، شەھەر ئاھالىسى ۋە دېھقانلار مۇشتەرى قىلىندى.

4. « قانۇنغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە » لەرنى باھالاش

1985-يىلى شەھەرلىك ئەدلىيە ئىدارىسى بازارلىق ئاھالە كومىتېتى، كارخانا ۋە كەسپىي ئورۇنلاردا « قانۇنغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە » تاختىسى بېسىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. شۇ يىلى ئەستايىدىل باھالاپ سىلىشتۇرۇش، تەكشۈرۈش ئارقىلىق شەھەرگە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردا 1444 ئائىلە « قانۇنغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە » بولۇپ باھالاندى،

ۋىلايەتلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى، ھاراق زاۋۇتى، تاشقى سودا يۇلۇق توقۇمىچىلىق زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىسازلىق مەكتىپى، تاشقى سودا شىركىتى، ئاپتونوم رايونلۇق كۆۋرۈك قۇرۇلۇش ئەترىتى قاتارلىق ئورۇنلار 122 ئائىلىنى « قانۇنغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە » دەپ باھالاپ چىقىپ، « قانۇنغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە » دېگەن قىزىل تاختايىنى ئاستى.

5. قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات پائالىيىتى

1983-يىلدىن كېيىن، ئەدلىيە ئىدارىسى قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقاتى خىزمىتىنى مۇھىم خىزمەت-لەرنىڭ بىرى قاتارىغا قويىدى. جەمئىيەتنى ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزەش پائالىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، تەشۋىقات قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتتى. شۇ يىلى 1-ئايدىن 6-ئايغىچە شەھەر بويىچە 281 مەھەللە، كەنت ئاھالە كومىتېتى قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 762 نەپەر تەشۋىقاتچى ۋە يېتەكچى تەيىنلەندى. بۇ قانۇن-ئىنتىزام تەشۋىقات قوشۇنى دائىم شەھەر كوچىلىرىدا ۋە يېزىلاردىكى كەنت ئاھالە كومىتېتلىرىدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ، ھەرخىل شەكىلدىكى تەشۋىقات پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى. ستاتىستىكا قىلىنىشچە، 1983-يىلى ئايكۆل، قۇمباش، ئۆگەرچى قاتارلىق ئۇچ گۇڭشې 12 سان قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات تاختىسى ئىشلىگەن، 1984-يىلى شەھەر بويىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 121 سان قانۇن-تۈزۈم تەشۋىقات تاختىسى، 76 سان تام گېزىتى چىقىرىلغان، 24 قېتىم تەشۋىقات ئاپتوموبىلى چىقىرىلغان، 26 قېتىم قانۇن-تۈزۈم توغرىسىدىكى كىنو ۋە پرويېكسىيىلىك پانار قويۇپ بېرىلگەن، شۇنىڭدەك بازار كۆنلىرى بازاردا تەشۋىقات پونكىتى تەسىس قىلىنىپ، ئاممىغا قانۇندىن مەسلىھەت بېرىلگەن، قانۇن ھەققىدە سوراللغان سوئاللارغا جاۋاب بېرىلگەن، 1985-يىلى ئاممىغا « ئاساسىي قانۇن » ، « ئورمان قانۇنى » ، « يەر قانۇنى » قاتارلىقلار 2149 قېتىم تەشۋىق قىلىنغان ۋە چۈشەندۈرۈلگەن. ئۇنى ئاڭلىغانلار 800 مىڭ نەپەر (قېتىم)غا يەتكەن، شەھەر بويىچە 688 نەپەر ئازغان ياش-ئۆسمۈرلەردىن 613ى قانۇن-تۈزۈم تەربىيسى ئارقىلىق ئۆزگەرگەن.

ئون بەشىنچى قىسىم ھەربىي ئىشلار

ئاقسۇ شەھىرى جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ قاتناش تۇگۈنى، تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىنى تۇتاشتۇرىدىغان ھەربىي ئىشلار كارىدورى بولۇپ، قەدىمدىن تارتىپ ئەسكىرىي كۆچلەر تالىشىدىغان ستراتېگىيىلىك مۇھىم جاي ھېسابلىنىپ كەلگەن.

تارىختا يېزىق ئارقىلىق خاتىرىلەنگەن ھەربىي ھەرىكەتلەرگە، ئەڭ بالدۇر بولغاندا، خەن دەۋرىدىن مىسال تېپىشقا بولىدۇ. غەربىي خەن سۇلالىسى شۇەندى زامانىسىنىڭ بېشىنى 2-يىلى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 72-يىلى) چېرىكچى چاڭخۇي لەشكەر باشلاپ كۇسەننى بويسۇندۇرماقچى بولغاندا، ئاقسۇ رايونىدا ھەرىكەت قىلغان. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ خانى جاڭ دې زامانىسىنىڭ جىيەنچۇ 3-يىلى (78-يىلى) قوشۇننىڭ ئەمر لەشكىرى بەن چاۋ 10 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ قۇمتاش قەلئەسىنى ئىشغال قىلغان. تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۇەن 23-يىلى (649-يىلى) ھەربىي يۇرۇشنىڭ ئالىي باش بۇغى ئاشناشىر بارخان شەھەرنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كۇسەن خانىنى ئەسىر ئالغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئەنشى قورۇقچىبېگى بارخاندا ئەسكەر تۇرغۇزغان. گاۋزۇڭ زامانىسىنىڭ شىيەن خېك 1-يىلى (670-يىلى) تۇبۇت قوشۇنى ئاقسۇ تەۋەسىگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن. ۋۇزېتىيەن زامانىسىنىڭ چاڭ شۇ 1-يىلى (692-يىلى) ۋۇۋېي ئۇلكىسى ھەربىي قوشۇننىڭ ئالىي باش بۇغى ۋاڭ شياۋجىيې تۇبۇتلارنى تىرە-پىرەڭ قىلىپ تۆت قورغانىنى قايتۇرۇۋالغان. قۇم، ئونسۇ يەنىلا تاڭ سۇلالىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكەن.

شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ خانى خۇيزۇڭ زامانىسىنىڭ شۇەنخې 5-يىلى (1123-يىلى) غەربىي لياۋ بەگلىكى قاراخانىيلار خانلىقىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئاقسۇنى ئىشغال قىلغان. يۈەن شىزۇ زامانىسىنىڭ جوڭتوڭ 4-يىلى (1263-يىلى) چاغاتاي خانلىقىدىن ئارغۇن بىلەن ئەلى بۇقا قوشۇنى قۇمباشتا ئۇرۇشقان، ئارغۇن ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ، خوتەنگە كەتكەن. مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانى زۇڭجېنتەي 7-يىلى (1456-يىلى) چاغاتاي خانلىقىنىڭ خانى يۇنۇسخان قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، ئاقسۇدىكى ئەسەن بۇقا II بىلەن سىيىت ئەلىنىڭ بىرلەشمە قوشۇنى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغان.

چىڭ سۇلالىسى چىيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) چىڭ ئوردىسى بۇرھانىدىن خوجا بىلەن خوجا جاھان (تارىختا چوڭ-كىچىك خوجىلار دېيىلىدۇ)لارنىڭ توپىلىڭىنى تىنجىتقان چاغدا مەزكۇر تەۋەلىكتە لەشكەرلەرگە باشچىلىق قىلىدىغان ئاقسۇ خان ئامبىلى تەسىس قىلىنىپ، ئاقسۇغا نۇرغۇن ئەسكەر توپلانغان. داۋگۇاڭ 6-يىلى (1826-يىلى) 9-ئايدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ سۇرھەيۋەتلىك سانغۇنى چاڭ لىك قوشۇن باشلاپ، جاھانگىر خوجا باندىتلىرىنى يوقىتىشقا ئاتلانغاندا، ئاقسۇ خەلقىنىڭ قوللاپ-قۇۋۋەتلىشى ئارقىسىدا، قۇمباشتا زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگەن. گۇاڭشۈي 3-يىلى (1877-يىلى) 9-ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ لىۋجېنتاڭ باشچىلىقىدىكى قىسمى ياقۇپ

بەگنىڭ ئوغلىنى ۋە بەزى يەنفۇنىڭ قالدۇق قىسملىرىنى قوغلاپ، ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە، خەلق ئاممىسى كوچىنىڭ ئىككى قاسىنقىدا تۇرۇپ قارشى ئالغان.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ 26-يىلى (1937-يىلى) شېڭ شىسەي ئاقسۇغا كۆپلەپ ئەسكەر توپلاپ ماخۇسەن قىسملىرىغا قايتارما زەربە بەرگەن. مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى ئاقسۇدا شەھەرنى قورشاۋغا ئېلىش جېڭى قىلغان.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1-بىڭتۇەن 2-جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 4-شىسىنىڭ ئالدىن يۈرەر مۇھاپىزەت تۇەنىنىڭ ئالدىدىن ئەۋەتىلگەن كىچىك تارماق ئەترىتى شىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى رېن چېننىڭ يېتەكچىلىكىدە 1949-يىلى 11-ئاينىڭ 8-كۈنى ئالدىنئالا ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. شۇ يىلى 11-ئاينىڭ 29-كۈنى 2-جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىسى ئاقسۇغا كىرىپ ئورۇنلىشىپ، 5-جۇن (سابىق ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى) 13-شى 37-تۇەنى بىلەن ئۈچراشتى. گومىنداڭ ئارمىيىسىدىن ھەققەتكە قايتقان 65-لۇيى رەسمىي ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى. ئاقسۇ شەھىرىدە تۇرۇشلۇق جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى خەلق ئارمىيىسىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇپ، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش، چېگرا رايونىنى قوغداش، تارىخنى ئېچىش جەھەتتە يېڭى تۆھپە ياراتتى. كەڭ خەلق ئەسكەرلىرى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىگە ماسلىشىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداش، ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە غايەت زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى.

I باب قوشۇن تۇرغۇزۇش ئەھۋالى

§1. چىك سۇلالىسى دەۋرىدىكى قوشۇن تۇرغۇزۇش ئەھۋالى

1. ئاپپارات

ئاقسۇ خان ئامبىلى

چىيەنلۇك 23-يىلى (1758-يىلى) چىك ئوردىسى ئاقسۇدا داخان ئامبىلى تەسىس قىلىشقا باشلىدى. چىيەنلۇك 30-يىلى (1765-يىلى) ئاقسۇ خان ئامبىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئوفتسېر، ئەسكەرلىرى ئۇچتۇرپانغا يۆتكەلدى. 44-يىلى (1779-يىلى) چىك ئوردىسى ئۇچتۇرپان ئاغلاقچى ئامبىلىنى ئاقسۇغا يۆتكىدى، كېيىن يەنە خان ئامبىلىنى ئەسلىگە كەلتۇردى.

چىيەنلۇك 23-يىلدىن تۇڭجى 3-يىلغىچە (1758-يىلدىن 1864-يىلغىچە) تەيىنلەنگەن ئاقسۇ خان ئامبالىرى

جەدۋەل 15 — 1

ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
شۇ خۇدي	چىيەنلۇك 23-يىلى (1758-يىلى) 9-ئايدىن چىيەنلۇك 23-يىلى (1758-يىلى) 12-ئايغىچە
يۈك گۈي	چىيەنلۇك 24-يىلى (1759-يىلى) 1-ئايدىن چىيەنلۇك 24-يىلى (1759-يىلى) 5-ئايغىچە
شۇ خۇدي	چىيەنلۇك 24-يىلى (1759-يىلى) 6-ئايدىن چىيەنلۇك 24-يىلى (1759-يىلى) 7-ئايغىچە
ناشتولك	چىيەنلۇك 24-يىلى (1759-يىلى) 8-ئايدىن چىيەنلۇك 24-يىلى (1759-يىلى) 9-ئايغىچە
ئاگۈي	چىيەنلۇك 24-يىلى (1759-يىلى) 9-ئايدىن چىيەنلۇك 25-يىلى (1760-يىلى)غىچە
خي چىجۈك	چىيەنلۇك 25-يىلى (1760-يىلى)دىن چىيەنلۇك 27-يىلى (1762-يىلى) 7-ئايغىچە
خەي مىك	چىيەنلۇك 27-يىلى (1762-يىلى) 7-ئايدىن چىيەنلۇك 28-يىلى (1763-يىلى) 2-ئايغىچە
بىيەن تاخەي	چىيەنلۇك 28-يىلى (1763-يىلى) 2-ئايدىن چىيەنلۇك 30-يىلى (1765-يىلى) 3-ئايغىچە
ۋۇمىنتەي	چىيەنلۇك 30-يىلى (1765-يىلى) 4-ئايدىن چىيەنلۇك 30-يىلى (1765-يىلى) 8-ئايغىچە
جىك فۇ	چىيەنلۇك 43-يىلى (1778-يىلى) 11-ئايدىن چىيەنلۇك 45-يىلى (1780-يىلى) 2-ئايغىچە
ۋۇشخادا	چىيەنلۇك 45-يىلى (1780-يىلى) 2-ئايدىن چىيەنلۇك 46-يىلى (1781-يىلى) 8-ئايغىچە
فالىكتا	چىيەنلۇك 46-يىلى (1781-يىلى) 8-ئايدا ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن، قالغان ۋاقتى تېپىلمىدى.
گودۈلك	ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن ۋاقتى تېپىلمىدى. چىيەنلۇك 52-يىلى (1787-يىلى) 2-ئايدا ۋەزىپىدىن قالغان.
فۇسۈلك	چىيەنلۇك 52-يىلى (1987-يىلى 3-ئايدىن چىيەنلۇك 54-يىلى (1789-يىلى) 2-ئايغىچە

جەدۋەل 15 ــ 1 (داۋامى)

يامەنتەي	چيە نۇلۇق 54-يىلى (1789-يىلى) 2-ئايدىن چيە نۇلۇق 53-يىلى (1790-يىلى) 6-ئايغىچە
ھوجۇ	چيە نۇلۇق 55-يىلى (1790-يىلى) 6-ئايدىن چيە نۇلۇق 60-يىلى (1795-يىلى) 1-ئايغىچە
يالاق چوڭباۋ	چيە نۇلۇق 60-يىلى (1795-يىلى) 1-ئايدىن جياچىك 5-يىلى (1800-يىلى) 11-ئايغىچە
قۇسھوتى	جياچىك 5-يىلى (1800-يىلى)دىن جياچىك 9-يىلى (1804-يىلى) 10-ئايغىچە
يامەنتەي	جياچىك 11-يىلى (1806-يىلى) 9-ئايدىن جياچىك 13-يىلى (1808-يىلى) 10-ئايغىچە
نايەنباۋ	جياچىك 13-يىلى (1808-يىلى) 10-ئايدىن جياچىك 15-يىلى (1810-يىلى) 7-ئايغىچە
قەن جيەنغېك	جياچىك 15-يىلى (1810-يىلى)7-ئايدىن جياچىك 16-يىلى (1811-يىلى) 9-ئايغىچە
توپۇنتەي	جياچىك 16-يىلى (1811-يىلى) 10-ئايدىن جياچىك 19-يىلى (1814-يىلى) 4-ئايغىچە
يالاق شۇزېك	جياچىك 19-يىلى (1814-يىلى) 4-ئايدىن جياچىك 20-يىلى (1815-يىلى) 3-ئايغىچە
قۇنالاق	جياچىك 20-يىلى (1815-يىلى) 3-ئايدىن جياچىك 21-يىلى (1816-يىلى) 10-ئايغىچە
تولاق شىك	جياچىك 21-يىلى (1816-يىلى) 10-ئايدىن جياچىك 24-يىلى (1819-يىلى) 3-ئايغىچە
يى كىڭپ	جياچىك 24-يىلى (1819-يىلى) 3-ئايدىن جياچىك 25-يىلى (1820-يىلى) 11-ئايغىچە
يۇلاق مىڭپ	جياچىك 25-يىلى (1820-يىلى) 11-ئايدىن داۋگۇلاق 3-يىلى (1823-يىلى) 10-ئايغىچە
يىك گۇي	داۋگۇلاق 3-يىلى (1823-يىلى) 10-ئايدىن داۋگۇلاق 4-يىلى (1824-يىلى) 11-ئايغىچە
خەيلىك	داۋگۇلاق 4-يىلى (1824-يىلى) 11-ئايدىن داۋگۇلاق 5-يىلى (1825-يىلى) 2-ئايغىچە
چالاق چىك	داۋگۇلاق 5-يىلى (1825-يىلى) 2-ئايدىن داۋگۇلاق 12-يىلى (1832-يىلى) 10-ئايغىچە ئىشلەپ بۇتكەلگەن
چېك رۇي	داۋگۇلاق 12-يىلى (1832-يىلى) 10-ئايدىن داۋگۇلاق 13-يىلى (1833-يىلى) 9-ئايغىچە
چالاق خېك	داۋگۇلاق 13-يىلى (1833-يىلى) 9-ئايدىن داۋگۇلاق 17-يىلى (1837-يىلى) 11-ئايغىچە
بى چالاق	داۋگۇلاق 17-يىلى (1837-يىلى) 11-ئايدىن داۋگۇلاق 20-يىلى (1840-يىلى) 3-ئايغىچە
لىك شەن	داۋگۇلاق 20-يىلى (1840-يىلى) 3-ئايدىن 12-ئايغىچە
فا فۇلى	داۋگۇلاق 20-يىلى (1840-يىلى) 12-ئاي
چالاق خېك	داۋگۇلاق 20-يىلى (1840-يىلى) 12-ئايدىن داۋگۇلاق 22-يىلى (1842-يىلى) 7-ئايغىچە
جى رۇي	داۋگۇلاق 22-يىلى (1842-يىلى) 7-ئايدىن داۋگۇلاق 25-يىلى (1845-يىلى) 1-ئايغىچە
زالا فېنتەي	داۋگۇلاق 25-يىلى (1845-يىلى) 1-ئايدىن داۋگۇلاق 26-يىلى (1846-يىلى) 11-ئايغىچە
شۇ شىڭنا	داۋگۇلاق 26-يىلى (1846-يىلى) 11-ئايدىن داۋگۇلاق 29-يىلى (1849-يىلى) 12-ئايغىچە
تۇجيا بۇ	داۋگۇلاق 29-يىلى (1849-يىلى) 12-ئايدىن شيە نغېك 2-يىلى (1852-يىلى) 12-ئايغىچە
ۋۇشخۇيبۇ	شيە نغېك 2-يىلى (1852-يىلى) 12-ئايدىن شيە نغېك 4-يىلى (1854-يىلى) 7-ئايغىچە
چيەن خېك	شيە نغېك 4-يىلى (1854-يىلى) 7-ئايدىن شيە نغېك 5-يىلى (1855-يىلى) 10-ئايغىچە
خەيبۇ	شيە نغېك 5-يىلى (1855-يىلى) 10-ئايدىن شيە نغېك 9-يىلى (1859-يىلى) 3-ئايدا كېسەل بىلەن تۇلگەن
مەن شىك	شيە نغېك 9-يىلى (1859-يىلى) 3-ئايدىن شيە نغېك 11-يىلى (1861-يىلى) 6-ئايغىچە
كۇي لىيەن	شيە نغېك 11-يىلى (1861-يىلى) 6-ئايدىن توڭجى 1-يىلى (1862-يىلى) 4-ئايغىچە
چۇق ئېن	توڭجى 1-يىلى (1862-يىلى) 4-ئايدىن توڭجى 3-يىلى (1864-يىلى) 5-ئايدا ۋەزىپىگە تەيىنلەش ئۇقتۇرۇشى چۈشكەن بولسىمۇ، ۋەزىپە ئۇتمىگەن
فۇجۇلى	توڭجى 1-يىلى (1862-يىلى) 2-ئايدىن توڭجى 3-يىلى (1864-يىلى)غىچە ئىشلەپ، قوزغىلاڭچى قوشۇن ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلغاندا ئۇزىنى ئۇلتۇرۇۋالغان

ئىزاھات: جىڭفۇ، ۋۇشخادا، فۇجۇدىن ئىبارەت ئۈچ ئاغلاقچى ئامبال بولغان.

ئاقسۇ شۇبە سەييارە ھەربىي تەييارلىقلار دوتىيى

چىك سۇلالىسىنىك گۇاڭشۇ 8-يىلى 11-ئاينىك 15-كۈنى (1882-يىلى 12-ئاينىك 24-كۈنى) چىك ئوردىسى ئاقسۇدا شۇبە سەييارە ھەربىي تەييارلىقلار دوتىيى تەسىس قىلدى. گۇاڭ شۇ 9-يىلى (1883-يىلى) ئاقسۇ شۇبە سەييارە ھەربىي تەييارلىقلار دوتىيى لوچاڭگو تۇنجى قېتىم

مەنسەپكە ئولتۇردى. ئۇنىڭغا ئاقسۇ، قاراشەھەر، كۇچا، ئۇچتۇرپاندىن ئىبارەت تۆت شەھەر قا-
رىدى. ھەربىي تەييارلىقلار دوتىيى ئونسۇ قەلئەسىدە تۇردى.

ئاقسۇ قورغان قوشۇنى

گۈاڭشۇ 12-يىلى قەشقەرنىڭ ئالمىشپ تۇرىدىغان مۇداپىئە باش بۇغىي ئاقسۇغا يۆتكەلدى،
دولق فۇشياڭ ئاقسۇ قورغان ئەسكەرلىرىنىڭ باش بۇغىي بولۇپ، قورغان قوشۇنى قۇردى، ئۇنىڭدا
ئوتتۇرا يىلك، سول يىلك، ئوڭ يىڭدىن ئىبارەت ئۇچ يىلك، ئۇچ بارگاھ بېگى، ئالتە نەپەر قورۇل-
بېگى، 36 نەپەر مىلك بېشى، يۈز بېشى ۋە شتاتتىن سىرت خادىم، ئۇچ يىلك پىيادە قىسىم، ئال-
تە تۈغ ئاتلىق قىسىم تەسىس قىلىندى. چىلك سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 30-يىلى (1904-يىلى) شىنە-
جاڭدا ئوتتۇرا يىلك، ئالدى يىلك، سول يىلك، ئوڭ يىلك، ئارقا يىڭدىن ئىبارەت بەش يىلك تە-
سىس قىلىنىپ، سول يىلك ئاقسۇدا تۇرغۇزۇلدى. گۈاڭشۇ 33-يىلى (1907-يىلى) 5-ئاينىڭ 17-
كۈنى شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى لىيەن كۇي، پەرمانبەردار ۋالق شۇشياڭ چىلك قوشۇنىنىڭ يىلك
تۇزۇمىنى سەييارە مۇداپىئە قوشۇنى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللىدى. شىنجاڭ بويىچە سول، ئوت-
تۇرا، ئوڭ، ئالدى، ئارقا يىڭلاردىن ئىبارەت بەش يۆنىلىشلىك سەييارە مۇداپىئە قوشۇنى تە-
سىس قىلىندى. ئاقسۇدا سول يۆنىلىش قوشۇنى تۇردى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا بەش يىلك پىيادە قە-
سىم، ئالتە يىلك ئاتلىق قىسىم بارئىدى. يىڭنىڭ قارىمىقىدا سول، ئوتتۇرا، ئوڭ قاراۋۇلخانىدىن
ئىبارەت ئۇچ قاراۋۇلخانا تەسىس قىلىندى، ھەربىر قاراۋۇلخانىغا قاراۋۇلخانا باشلىقى قويۇلدى.
قاراۋۇلخانىلار چېدىرغا ئايرىلىپ چېدىر بېشى قويۇلدى.

ئونسۇ مەھكىمسى ساقچى ئىدارىسى

چىلك سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 30-يىلى (1904-يىلى) ئۆلكىنىڭ تەۋەسى كەڭ بولۇپ، ئەسە-
كەرلەر ئورۇنلاشتۇرۇشقا يېتىشمىگەنلىكتىن شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى فەن شياۋسۇ چىلك سۇلا-
لىسى خان ئوردىسىنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىپ پۈتۈن شىنجاڭدا چارلاش ساقچى ئەسكەرلىرىنى كۆ-
پەيتتى. گۈاڭشۇ 34-يىلى (1908-يىلى) باش مۇپەتتىش لىيەنكۇي ئالتە يىلك سەييارە مۇداپىئە
پىيادە قىسمىنىڭ تەمىناتىغا تايىنىپ ساقچى تەربىيىلەش توغرۇلۇق ئىجازەت ئالدى. لىيەنكۇي
شىنجاڭدىكى مەھكىمە، ئايماق، نازارەت، ناھىيىلەرنى ئەڭ مۇھىم، 2-ئورۇندىكى مۇھىم، ئوتتۇ-
راھال مۇھىم دەپ ئۈچ دەرىجە، 19 تەۋەگە ئايرىدى. ئونسۇ مەھكىمسى ئەڭ مۇھىملارنىڭ قا-
تارىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئونسۇ مەھكىمسى ساقچى ئىدارىسى قۇرۇلدى. ئۇنىڭدا ساقچى ئەسكەر-
لەردىن ساقچى باشلىقى، كاتىپ، مەشقاۋۇل، چارلىغۇچى، باش چارلىغۇچى، ساقچى قاتارلىقلار
بارئىدى.

2. قوشۇن تۇرغۇزۇش ئەھۋالى

1) مانجۇ يىڭى

چىيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) 9-ئايدا شوخۇدې بىرىنچى دەرىجىلىك مۇھاپىزەتچى ئۇنۇڭا-
نى بىلەن مانجۇ يىڭغا باشچىلىق قىلىپ ئاقسۇدا تۇردى. چىيەنلۇڭ 30-يىلى (1765-يىلى) مەز-
كۇر قىسمىنىڭ ئوفىتسىر، ئەسكەرلىرى ئۇچتۇرپانغا يۆتكەلدى.

چىيەنلۇڭ 44-يىلى (1779-يىلى) ئاقسۇدا تۇرغۇزۇلغان مانجۇ يىڭدا 60 ئەسكەر (ئەسكەر
باشلىقلىرى بۇنىڭ سىرتىدا) بارئىدى. ئۇلارغا بىر نەپەر يارەمچى ئەمر، بىر نەپەر تورغاق
بەگ، بىر نەپەر جەسۇر چەۋەنداز چېرىكچىبېگى، بەش نەپەر پۇتۇكچى قويۇلغانىدى. جىياچىڭ
20-يىلى (1795-يىلى) ئىلى جىياگجۇنى سۇڭ جۇننىڭ خانىدىن ئىجازەت سورىشى بىلەن، كېيىنكى
يىلى ئۇچتۇرپاندىن ئاقسۇغا 60 نەپەر ئالمىشپ تۇرىدىغان قوغدىغۇچى ئەسكەر يۆتكەپ بېرىلدى.

ئاقسۇ مانجۇ يىڭى ئالمىشىپ تۇرىدىغان قوغدىغۇچى قوشۇن ئىدى، ئۇلار قىسقا مۇددەتلىك مۇداپىئە نى ئۇستىگە ئالغان بولۇپ، نۆۋەت بىلەن ئالمىشىپ تۇراتتى، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئېلىپ يۇرمەيتتى. ئەسلىدە ئۇچ يىلدا بىر قېتىم ئالمىشىش بەلگىلەنگەنىدى، كېيىن بەش يىلدا بىر قېتىم ئالمىشىدىغان بولدى. ئەسكەرلەر ئۇرۇمچى، گۇچۇڭ، باربكۆلدىن يۆتكەپ كېلىنەتتى.

2) يېشىل تۇغلۇق يىڭ

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 24-يىلى (1759-يىلى) دىن كېيىن، ئاقسۇدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى يېشىل تۇغلۇق يىڭنىڭ 349 نەپەر ئالمىشىپ تۇرىدىغان مۇداپىئە قىلغۇچى ئەسكىرى تۇرىدى. چىيەنلۇڭ 44-يىلى (1779-يىلى) يېشىل تۇغلۇق يىڭنىڭ ئادەم سانى كۆپەيىپ 698 گە يەتتى. ئۇنىڭغا ئۇچ نەپەر بارگاھ بېگى، ئىككى نەپەر مىڭبېشى، بەش نەپەر يۈز بېشى قوشۇلدى، يېشىل تۇغلۇق يىڭنىڭ بارگاھ بەگلىرى، ئاقسۇ، سايرام (ھازىرقى باي ناھىيىسى تەۋەسىدە)، مىس كاندىن ئىبارەت ئۇچ ئورۇنغا بۆلۈنۈپ تۇردى؛ مىڭبېشى، يۈز بېشىلىرى ئاقسۇ، سايرام، مىس كان قاتارلىق تۆت ئورۇنغا بۆلۈنۈپ تۇردى.

ئاقسۇ يېشىل تۇغلۇق يىڭى ئەسلىدە ئۇچ يىلدا بىر قېتىم ئالمىشاتتى، كېيىن بەش يىلغا ئۇزارتىلدى.

3) قورغان قوشۇنى يىڭى

گۈاڭشۈ 12-يىلى (1886-يىلى) ئاقسۇ قورغان قوشۇنى ئىچىدە ئوتتۇرا، سول، ئوڭدىن ئىبارەت ئۇچ قوشۇن بولۇپ، جەمئىي بەش يىڭ ئۇچ تۇغلۇق پىيادە قىسىم، ئون تۇغلۇق ئاتلىق قىسىم، بىر زەمبىرەك ئەترىتى، 4533 رەسمىي ئەسكەر بارئىدى، ئاشپەزلەر بۇ سانغا كىرمەيتتى. قورغان قوشۇنىنىڭ سول، ئوتتۇرا، ئوڭدىن ئىبارەت ئۇچ قوشۇندا ئۇچ نەپەر بارگاھ بېگى، ئالتە نەپەر قورۇلبېگى، جەمئىي 36 نەپەر مىڭبېشى، يۈز بېشى ۋە شتاتتىن سىرت خادىم قويۇلغانىدى. قورغاننى ساقلاش يىڭغا بىر نەپەر يانداش بارگاھ بېگى، بىر نەپەر قورۇلبېگى، جەمئىي بەش نەپەر مىڭبېشى، يۈز بېشى ۋە شتاتتىن سىرت خادىم قويۇلغانىدى. ئوڭ يۆنلىش يىڭىدىكى بىر تۇغلۇق ئاتلىق ئەترەت بايدا تۇراتتى.

پالۋانلار يىڭى ئاتلىق ئەترەت شتاتىدا بولۇپ، ھەربىر يىڭدا 250 ئەسكەر، ھەربىر تۇغدا 126 ئەسكەر بارئىدى، ئاشپەزلەر بۇ سانغا كىرمەيتتى. ھەربىر پىيادە يىڭدا 498 ئەسكەر (40 نەپەر ئاشپەزنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ھەربىر تۇغدا 367 ئەسكەر بولۇپ، ئەسكەر باشلىقى، ئاشپەزلەرمۇ مۇشۇ سانىنىڭ ئىچىدە ئىدى.

گۈاڭشۈ 29-يىلى (1903-يىلى) 2-ئايدا باش مۇپەتتىش پەن شياۋسۇ ئەسكەرلەرنى ئىخچاملاپ، تەمىناتنى تېجەش ئۈچۈن، ئىچكىرىدىن كەلگەن ئەسكەرلەرنى قايتۇرۇپ، يەرلىك ئاھالە ئىچىدىن ئەسكەر ئېلىپ تەربىيلىنىدۇ. ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ ئەسكەر سانى ئەسلىدىكى 4533 نەپەردىن 2380 نەپەرگە قىسقارتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پىيادە قىسمدا 1750 ئادەم، ئاتلىق قىسمدا 530 ئادەم، مەخسۇس مۇداپىئە قىسمدا 100 ئادەم بارئىدى، كېيىنكى يىلى 7-ئايدا پەن شياۋسۇ ئاجىزلارنى شاللاپ، كۆچلۈكلەرنى قالدۇرۇپ، قوشۇننى يەنە بىر قېتىم ئىخچاملىدى. ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ ئاتلىق ئەترىتى يەتتە تۇغ 350 ئادەمگە، پىيادە ئەترىتى تۆت يىڭ 800 ئادەمگە، قورغان ساقلاش يىڭىنىڭ توپچىلار قىسمى بىر قاراۋۇلخانا، 60 ئادەمگە قىسقارتىلدى. يىڭلاردا يىڭ كاتىپى، يىڭ ئەسكەرلەر، مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر ۋە رەسمىي پالۋانلار تەسىس قىلىندى. ئۇلار قاراشەھەر، كۇچا، ئۈچتۇرپان، لوپنۇر قاتارلىق جايلارغا تۇرغۇزۇلدى.

4) سول يۆنىلىش سەپىيارە مۇداپىئە قوشۇنى

گۈاڭشۇ 33-يىلى (1907-يىلى) شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق چىك سۇلالىسى قوشۇننىڭ سول يۆنىلىش سەپىيارە مۇداپىئە قىسمى ئۈنسۈ مەھكىمە قەلئەسى (ھازىرقى ئاقسۇ) دە تۇرغۇزۇلدى. ئۇ-نىڭدا جەمئىي بەش يىك پىيادا قىسىم، ئالتە يىك ئاتلىق قىسىم بولۇپ، ئۈنسۈ مەھكىمە قەلئە-سى، ئۈنسۈ ناھىيە بازىرى، ئۈچتۇرپان ناھىيە قەلئەسى، كۇچا ئايماق قەلئەسى، قاراشەھەر، كورلا، بۇكۇر قاتارلىق جايلارغا بۆلۈنۈپ تۇرغانىدى.

سول يۆنىلىش سەپىيارە مۇداپىئە قوشۇننىڭ ئۈنسۈ مەھكىمە قەلئەسىدە مەھكىمە تۇرغۇزۇلۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 2

بىرلىكى: ئادەم

ئۈنسۈن نامى	يىك نامى	قاراۋۇلخانا	چېدىر	ئەمەلدار، ئەسكەر سانى	تۇرۇشلۇق جاي	ئىزاھات
پىيادە قىسىم	1-يىك	3	5	107	ئۈنسۈ مەھكىمە قەلئەسى	باسقاق ئوتتۇرا كۆرەسىدىن تۆزۈلگەن، 123 ئەسكەر كام
	2-يىك	3	5	178	ئۈنسۈ مەھكىمە قەلئەسى	باسقاق سول كۆرەسى بىلەن توپچى قىسمىنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۆزۈلگەن
ئاتلىق قىسىم	1-يىك	3	6	119	ئۈنسۈ مەھكىمە قەلئەسى	باسقاق تەلىم-تەربىيە قوشۇننىڭ ئاتلىق قىسمىدىن تۆزۈلگەن، 62 ئەسكەر كەم، بىر چېدىر ئۈنبېشى، توققۇز رەسمىي ئەسكەر، بىر ئاشپەز تەسىس قىلىنغان
	2-يىك	6	6	107	ئۈنسۈ مەھكىمە قەلئەسى شۇبە قاراۋۇلى بايدا تۇرغان	باسقاق كىچىك ئاتلىق قىسمىدىن تۆزۈلگەن، 74 ئەسكەر كام

5) چارلىغۇچى ساقچى چېرىكلىرى

گۈاڭشۇ 34-يىلى (1904-يىلى) ئاقسۇ مەھكىمە قەلئەسىدە 58 نەپەر شىنجاڭلىق ساقچى چېرىكى تۇرغۇزۇلغان. بۇنىڭ ئىچىدە ساقچى باشلىقى بىر نەپەر، كاتىپ بىر نەپەر، مەشقاۋۇل بىر نەپەر، چارلىغۇچى ساقچى ئەسكەر تۆت نەپەر، مىرشاپ بېگى ئۈن نەپەر، چارلاقچى ساقچى چېرىك 40 نەپەر، ئاشپەز بىر نەپەر ئىدى.

6) قىسقا مۇددەتلىك تۇرغۇزۇلغان چىك سۇلالىسى قوشۇنى

چىك سۇلالىسى چېيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) نىڭ بېشىدىن گۈاڭشۇ 3-يىلى (1877-يىلى) كۆزگىچە چىك سۇلالىسى قوشۇنى ئاقسۇدا بىرنەچچە قېتىم تۇرغۇن ئەسكەرنى توپلاپ، قىسقا ۋا-قىت تۇرغۇزدى.

جاۋخۇي قىسمى چىك سۇلالىسى چېيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) چىك سۇلالىسى قوشۇنى چوڭ-كىچىك خوجىلارغا جازا يۈرۈشى قىلدى. جاۋخۇي قىسمى ئىلىدىن يولغا چىقىپ، 8-ئاينىڭ 25-كۈنى ئاقسۇنى قايتۇرۇۋالدى. 8-ئاينىڭ 30-كۈنى ئۈچتۇرپانغا يۆتكەلدى.

شۇ يىلى 12-ئاينىڭ 16-كۈنى چىك سۇلالىسى قوشۇننىڭ چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى مۇئا-ۋىن سانغۇنى فۇدې قوشۇن باشلاپ، جاۋخۇي قىسمىغا ياردەم بېرىشكە ئاتلىنىپ، ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى.

مىڭرۇي قىسمى چىڭ سۇلالىسى چىيەنلۇڭ 30-يىلى (1765-يىلى) 2-ئاينىڭ 14-كۈنى كېچىدە ئۈچتۇرپاندىكى ئۇيغۇر دېھقانلار قوزغىلاڭ كۆتۈردى. شۇ يىلى كەبسە 2-ئاينىڭ 5-كۈنى ئىلى جاڭجۈنى مىڭرۇي مانجۇ، خەنزۇ ئوفتسېر، ئەسكەرلەردىن 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى باشلاپ، ئىلىدىن يولغا چىقىپ مۇز داۋاندىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ، ئەسلىدىكى قوشۇن بىلەن بىرلىشىپ ئۈچتۇرپانغا ھۇجۇم قىلدى.

چاڭ لىڭ قىسمى چىڭ سۇلالىسى داۋگۇاڭ 6-يىلى (1826-يىلى) 8-ئايدا ئىلى جاڭجۈنى چاڭ لىڭ سۇر-ھەيۋەتلىك سانغۇن قىلىنىپ، شەنشى، گەنسۇنىڭ باش ھەربىي ۋالىيسى ياڭ يۈيچۈن ۋە سەندۇڭنىڭ باش مۇپەتتىشى ۋۇلۇڭئالار ھەربىي مەسلىھەتچى قىلىنىپ، ھەرقايسى ئۆلكىلەردىكى چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسىدىن 36 مىڭ ئادەم ئاقسۇغا يۆتكەپ كېلىنىپ، باندىت جاھانگىر خوجىنى يوقىتىشقا ئاتلاندۇرۇلدى.

يى شەن، چېڭ يۈي قىسمى چىڭ سۇلالىسى داۋگۇاڭ 27-يىلى (1847-يىلى) 7-ئايدا كاتتا تۆرە، ۋەلىخان خوجا قاتارلىق يەتتە خوجا توپىلاڭ كۆتۈردى. شۇ يىلى 9-ئاينىڭ 21-كۈنى ۋە 10-ئاينىڭ 14-كۈنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ يەكەن خان ئامبىلى يى شەن بىلەن ئۇرۇمچىنىڭ ياساۋۇل بېگى چېڭ يۈ نەچچە مىڭ ئوفتسېر-ئەسكەرنى باشلاپ، ئىلى ۋە ئۇرۇمچىدىن ئاقسۇغا كېلىپ توپلىنىپ مارالبېشىغا قاراپ ئاتلاندى.

شىلانا، يې بۇچۇڭئې، يۈرۈي قىسمى شىيەنفېڭ 6-يىلى (1857-يىلى) 7-ئايدا چىڭ سۇلالەسى قوشۇنلىرى ۋەلىخان توپىلىڭىنى تىنجىتىشقا ئاتلانغاندا، ئاغلاقچى ئامبال شىلانا باشچىلىقىدىكى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدىن 1500 دىن ئارتۇق ئوفتسېر-ئەسكەر ئىلىدىن يولغا چىقىپ مۇز داۋان ئارقىلىق ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. شۇ يىلى 8-ئاينىڭ 3-كۈنى ئۇرۇمچىنىڭ ياساۋۇل بېگى يې بۇچۇڭئې بىلەن قەشقەرنىڭ ئاغلاقچى خان ئامبىلى يۈرۈي چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدىن 2600 دىن ئارتۇق ئوفتسېر-ئەسكەرنى باشلاپ يېتىپ كېلىپ، شىلانا بىلەن ئۇچراشتى.

لىۋجىنتاڭ قىسمى، جاڭ ياۋ قىسمى چىڭ سۇلالىسى تۇڭجى 6-يىلى (1867-يىلى) ياقۇپ بەگ-نىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنى ئاقسۇنى بېسىۋالدى. گۇاڭشۈ 3-يىلى (1877-يىلى) 9-ئاينىڭ 18-كۈنى لىۋجىنتاڭ قوماندانلىقىدىكى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئاقسۇنى قايتۇرۇۋالدى، ئۇلار 10-ئاينىڭ 8-كۈنى قەشقەرگە قاراپ ئىلگىرىلەپ، قاچقان دۇشمەنلەرنى قوغلاپ يوقاتتى. جاڭ ياۋ قوماندانلىقىدىكى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى دەرھال كۈچادىن ئاقسۇغا يۆتكىلىپ ئورۇنلاشتى. شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىلدە ئىلىنى قورال كۈچى بىلەن قايتۇرۇۋېلىشقا ھازىرلىق قىلىش يۈزىسىدىن، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قوشۇن ئازايتىلمىدى.

چىلگ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 9-يىلدىن شۈەنتۇڭ 1-يىلغىچە (1883-يىلدىن 1909-يىلغىچە) ئاقسۇ شۆبە سەييارە ھەربىي تەييارلىقلار دوتيىسىنىڭ ۋەزىپىگە تەينىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 3

ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپىگە تەينىلەنگەن ۋاقتى	قوشۇمچە ئىزاھات
لوچاڭخۇ	گۈاڭشۇ 9-يىلى ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋالغان، 10-يىلى كېسەل بىلەن ئۆلگەن.	خۇنەن ئۆلكىسى شياڭ شياڭ ناھىيىسىدىن
لىي پېڭيۈەن	گۈاڭشۇ 10-يىلى ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋالغان، 13-يىلى ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلغان.	سىچۈەن ئۆلكىسىدىن
خۇالگ گۈاڭدا	گۈاڭشۇ 13-يىلى 4-ئايدا ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋالغان، 14-يىلى 10-ئايدا ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلغان.	
چېن مىڭيۇي	گۈاڭشۇ 14-يىلى 10-ئايدا ۋەزىپىگە قويۇلغان. شۇ يىلى 11-ئايدا ۋەزىپە ئۆتىگەن، 16-يىلى 7-ئايدا ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلغان، 17-يىلى 11-ئايدا قايتا تەينىلەنگەن، 19-يىلى 9-ئايدا خىزمىتىدىن ۋاز كېچىپ كەتكەن.	
جيالگ خاۋ	گۈاڭشۇ 16-يىلى 7-ئايدا مۇۋەققەت باشقۇرغان، 17-يىلى 11-ئايدا ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلغان.	فۇجيەن ئۆلكىسىدىن كېلىپ چەتشى ئوقۇغۇچى
خۇالگ بىلگ	گۈاڭشۇ 19-يىلى 9-ئايدا ۋەزىپىگە قويۇلۇپ 28-يىلى 8-ئايدا ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلغان.	
لى زوگ بىلگ	گۈاڭشۇ 20-يىلى 8-ئايدا ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋېلىپ، 24-يىلى 1-ئايدا كېسەل بولۇپ ئۆلگەن.	
لى زىسەن	گۈاڭشۇ 24-يىلى 4-ئايدا ۋەزىپىگە قويۇلۇپ، 26-يىلى 8-ئايدا قالدۇرۇلغان.	
جيالگ يۈيۈ	گۈاڭشۇ 26-يىلى 8-ئايدا ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋېلىپ، 29-يىلى 12-ئايدا كېسەل بولۇپ ئۆلگەن.	خۇبېي ئۆلكىسى سۇيجۇ ئايمىقىدىن جيە نشىلگ
چېن چۈنجى	گۈاڭشۇ 30-يىلى 2-ئايدا ۋەزىپىگە قويۇلۇپ، 32-يىلى 7-ئايدا قالدۇرۇلغان.	خۇنەن ئۆلكىسى چاڭشا ناھىيىسىدىن ئوقۇغۇچى
پە نجېن	گۈاڭشۇ 32-يىلى 7-ئايدا ۋەزىپىگە قويۇلۇپ، شۈەنتۇڭ 1-يىلى 8-ئايدا قالدۇرۇلغان.	ئە نخۇي ئۆلكىسى داگ تۇ ناھىيىسىدىن ئوقۇغۇچى
يالگ زىلگ شىن	شۈەنتۇڭ 1-يىلى 8-ئايدا ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋالغان.	يۈننەن ئۆلكىسى مېڭزى ناھىيىسىدىن جىنشى

چىلگ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 12-يىلدىن 34-يىلغىچە (1886-يىلدىن 1908-يىلغىچە) ئاقسۇ قورغان قوشۇنى باش بۇغلىرىنىڭ ۋەزىپىگە تەينىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 4

ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپە ئۆتكەن ۋاقتى	قوشۇمچە ئىزاھات
دۇگ فۇشياگ	گۈاڭشۇ 12-يىلى 10-ئايدا ۋەزىپىگە قويۇلغان، 15-يىلى 1-ئايدا تولۇقلاپ تەينىلەنگەن.	گۈاڭشۇ 16-يىلى 4-ئايدا قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى قىلىپ ئۆستۈرۈلگەن
تيەن جيۇ فۇ	گۈاڭشۇ 16-يىلى 4-ئايدا ۋەزىپىگە قويۇلغان، 6-ئايدا بوشتىلغان.	ئەسلىدە ئوتتۇرا كۆرەنىڭ بارگاھ بېگى ئىدى
خۇالگ ۋەنپىڭ	گۈاڭشۇ 16-يىلى 4-ئايدا تولۇقلاپ تەينىلەنگەن، 6-ئايدا ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋالغان.	گۈاڭشۇ 20-يىلى قەشقەرگە ياساۋۇل بەگ قىلىپ ئۆستۈرۈلگەن

(جەدۋەل 15ـــ4) نىڭ داۋامى

جاڭ زۇڭبېن	كۈاڭشۇ 20-يىلى 2-ئايدا ۋەزىپىگە قويۇلۇپ، تولۇقلاپ تەيىنلەنگەن شۇ يىلى 12-ئايدا قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بېگى قىلىپ ئۆستۈرۈلگەن. 28-يىلى 3-ئايدا قايتا تەيىنلىنىپ 29-يىلى 4-ئايدا قالدۇرۇلغان.	ئەسلىدە ئۇچتۇرپاننىڭ ياندىش مۇئاۋىن سانغۇنى ئىدى
چەي يىشىڭ	كۈاڭشۇ 24-يىلى 2-ئايدا ئىسمى يېزىلىپ باش بۇغلىقا مۇھاپىزەت بىلەن تەيىنلىنىپ، 3-ئايدا قالدۇرۇلغان.	
كۈجېنجېي	كۈاڭشۇ 24-يىلى 2-ئايدا ئىسمى يېزىلىپ باش بۇغلىقا قويۇلۇپ، 28-يىلى 2-ئايدا قەشقەرنىڭ ياساۋۇل بەگلىكىگە ئۆستۈرۈلگەن. 29-يىلى 4-ئايدا قايتا تەيىنلەنگەن. 31-يىلى 11-ئايدا قالدۇرۇلغان.	
خۇاڭ كۈيفاڭ	كۈاڭشۇ 28-يىلى 2-ئايدا تولۇقلاپ كۆرسىتىش ئارقىلىق مۇھاپىزەت بىلەن سانغۇنلۇققا تەيىنلىنىپ، 3-ئايدا قالدۇرۇلغان.	
تاڭ يۈشەن	كۈاڭشۇ 30-يىلى 6-ئايدا تولۇقلاپ تەيىنلىنىپ، 33-يىلى ئەنزە سادىر قىلغاچقا ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىلگەن.	
چاچۇنخۇا	كۈاڭشۇ 34-يىلى 2-ئايدا تولۇقلاپ تەيىنلەنگەن.	

§2. مىنگو دەۋرىدە ئەسكەر تۇرغۇزۇش ئەھۋالى

1. مىنگونىڭ 1-يىلىدىن 17-يىلىغىچە (1912-يىلىدىن 1928-يىلىغىچە)

مىنگونىڭ 1-يىلى (1912-يىلى) دىن 17-يىلى (1928-يىلى) غىچە ياڭ زېڭشىن شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تۈتۈق مەھكىمە سانغۇنى بولغان مەزگىلدە، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ تەشكىللىي تۈزۈلمىسى جەھەتتە چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى كونا تۈزۈلمىگە ۋارىسلىق قىلىندى. ئاقسۇ باش بۇغى چاچۇنخۇا ۋە ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى سول يۆنىلىش سەييارە مۇداپىئە يېگىدىكى قوشۇنىدا ئورۇنباسار سانغۇن، مۇشاۋىر سانغۇن، بارگاھ بېگى، يانداش بارگاھ بېگى قاتارلىق قوماندانلىق سىستېمىسى ساقلاپ قېلىنغانىدى. سول يۆنىلىش مۇداپىئە يېگىغا قاراشلىق ئاتلىق، پىيادە قوشۇنلاردىكى مەنسەپدار، چېرىك، خىزمەتچىلەر جەمئىي 10 يېگىدىن ئارتۇق بولۇپ، ئادەم سانى 1000 دىن ئاشاتتى. قورغان قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى، باش بۇغ چاچۇنخۇا ئاقسۇ شەھىرىدە تۇراتتى. سەييارە مۇداپىئە يېگىدىكى قىسىملار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، قاراشەھەر، چەرچەن، لوپنۇر، پىچان قاتارلىق جايلارغا بۆلۈنۈپ تۇراتتى. ئاقسۇ بريگادىسىغا جەمئىي بەش يېگ پىيادە قىسىم، بەش يېگ ئاتلىق قىسىم قارايتتى. مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) 12-ئايدا ئاقسۇ قورغان قوشۇنىنىڭ باش بۇغى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئورۇنباسار سانغۇن تەسىس قىلىندى، تەن دېئەن ئاقسۇنىڭ تۇنجى ئورۇنباسار سانغۇنى بولدى. ئاقسۇ بريگادىسىدا قوشۇن تۇرغۇزۇش ئەھۋالى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك:

سول يۇنلىش سەييارە مۇداپىئە يېڭى ئاقسۇ برىگادىسىنىڭ قوشۇن تۇرغۇزۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 5

قوشۇن نامى	تەمەلدار، ۋەزىپىسى	تەشكىلىي تۈزۈلمىسى
برىگادا ئوتتۇرا يېڭى	تەنچالڭ گۇ، بارگاھ بېگى	پىيادە ئەسكەر 301 نادەم
برىگادا قورغان ساقلاش يېڭى	لى فودىيەن، پاناش بارگاھ بېگى	پىيادە ئەسكەر 301 نادەم
برىگادا سول يېڭى	جالڭ جىنتالڭ جيا گۇي باقاۋۇل	ئاتلىق قىسىم 181 نادەم،شتاتتىكى ئات 120

2. مىنگونىڭ 17-يىلدىن 22-يىلغىچە (1928-يىلدىن 1933-يىلغىچە)

مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يىلى) دىن 22-يىلى (1933-يىلى) غىچە ئاقسۇدا تۇرغۇزۇلغان قوشۇن قۇرۇقلۇق ئارمىيە شىسى ۋە سەييارە مۇداپىئە يېڭىدىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈندى. قۇرۇقلۇق ئارمىيە شىسىنى شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە باش قوماندانى جىن شۇرېن سول يۇنلىش سەييارە مۇداپىئە يېڭىدىكى بىر قىسىم ھەربىي ئەمەلدارلار بىلەن ئەسكەرلەردىن، گومىنداڭ ئىنقىلابىي ئارمىيىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى بويىچە تەشكىللەپ چىققان بولۇپ، ئۇنىڭ شىجاڭى جاڭ زىخېڭ ئىدى، ئۇ شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە باش قوماندالىق شتابىنىڭ باشقۇرۇشىغا قارايتتى. شتابى ئاقسۇغا ئورۇنلاشقانىدى. ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق سەييارە مۇداپىئە يېڭىدا ئاران ئىككى يېڭ بولۇپ، تەپسلىي ئەھۋالى ئېنىقلانمىدى.

جىن شۇرېن كەتكەندىن كېيىن، شىنجاڭ ھەربىي جەھەتتە چاڭ-چېكىدىن پارچىلىنىپ كەتتى. جايلاردا تۇرۇشلۇق قوشۇنلار گۇرۇھ بولۇپ، ماجىرالىشىپ، بىر-بىرىگە بويسۇنمىدى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر قىسمى 3-تۇەنىدە تەخمىنەن 10 مىڭ نادەم بولۇپ، قورال-ياراقلىرىنىڭ كۆپ-پىنچىسى ئەنگلىيىدىن سېتىۋېلىنغان، بەزىلىرى جىن شۇرېننىڭ كونا قىسمىدىن ئولجا ئېلىنغانىدى. تۇەن شتابى ئاقسۇدا تۇراتتى. تۇەنجاڭى تۆمۇر ھاجى ئىدى.

مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) ئاقسۇنى قوغدىغۇچى قوشۇنغا لۇفارۇڭ تۇەنجاڭ بولدى.

شۇ يىلى 2-ئاينىڭ 5-كۈنى مارېن خۇيزۇ قوشۇننىنى باشلاپ ئاقسۇغا كېلىپ ئورۇنلاشتى.

3. مىنگونىڭ 23-يىلدىن 35-يىلغىچە (1934-يىلدىن 1946-يىلغىچە)

مىنگونىڭ 23-يىلى (1934-يىلى) شېڭ شىسەي شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاقسۇدا مۇنداق قوشۇنلار تۇرغۇزۇلدى:

1) ئاقسۇ ھەربىي رايونى. بۇ شىنجاڭدىكى ئۆلكىلىك چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسگە قاراشلىق 11 ھەربىي رايوننىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭغا گارنىزون قوماندانى قويۇلۇپ، قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىنىپ، ئامانلىق ساقلانغان.

2) مۇستەقىل ئاتلىق قىسىم 3-لەينى. لەين بويىچە تەخمىنەن 30 دىن ئارتۇق ئوفىتسېر

سېر-ئەسكەر بولۇپ، ئۇنىڭ قايسى قىسمغا تەۋە بولغانلىقى ئېنىقلانمىدى.

3) دۇبەن ھەربىكەتچان يېگى. مىنگونىڭ 26-يىلى (1937-يىلى) شېڭ شىسەي ئاقسۇدا دۇبەن ھەربىكەتچان يېگى قۇرۇپ، ماخۇسەنكە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ھەربىي ھەربىكەتلەرگە قوماندانلىق قىلغان، شۇ مەزگىلدە جالۇ يۈگچېك قوماندانلىقىدىكى تەلىم-تەربىيە 24-تۈەن 1-يېگى، شاگشىياۋ ئۇنۇانلىق ئەترەت باشلىقى گۇلۇ زىكۈەن قوماندانلىقىدىكى تەلىم-تەربىيە 4-چولۇ ئەترىتى، شىياۋجيالۇ ئۇنۇانلىق قاراشەھەر گارنىزون قوماندانى يۈدېشېڭنىڭ قىسمى، تۇرپان، پىچان، توقسۇن ئۈچ ناھىيىنىڭ گارنىزون قوماندانى سۇن چېڭلىڭنىڭ قىسملىرى ئېلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى، تەلىم-تەربىيە 24-تۈەننىڭ باشلىقى لىيۇجېڭشىن ئۆزىگە قاراشلىق قىسىم 2-يېگىنىڭ شۆبە توپچىلار ئەترىتىنى باشلاپ، ئۇرۇمچىدىن ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىققان. لىيۇ جېڭشىن 6-ئايىنىڭ 5-كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شياۋجيالۇ ئۇنۇانلىق باش قوماندانلىقىغا تەيىنلەنگەن، ئېلگىرى ئاقسۇدا تۇرۇۋاتقان مۇستەقىل ئاتلىق قىسىم 3-لىيەنمۇ بار-گاھنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن ھەم برونىۋىك ئاپتوموبىل ئەترىتى ۋە ئايروپىلانلار يۆتكەپ كېلىنگەن.

4) شىنجاڭ ئاتلىق قىسىم 2-شى 5-ئاتلىق تۈەنى. بۇ جاۋخەنچى تۈەنجانلىقىدىكى قورال-يارالىرى خىل، شتاتى مۇكەممەل قوشۇن بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقان قوشۇنلارنىڭ سەرخىلى ھېسابلىناتتى، بۇ تۈەندە خەنزۇ ئەسكەر ئەسكەرلەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگەلەيتتى. بۇ تۈەن ئەسلىدە سۇن چېڭلىڭنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىغا تەۋە بولۇپ، شەرقىي شىمالدا ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنى بېشىدىن كەچۈرگەن بولغاچقا ئۇرۇش تەجرىبىسى بىرقەدەر مول، جەڭگىۋارلىقى بىرقەدەر كۈچلۈك ئىدى. مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) 2-ئايدا يەكەن ناھىيىسىگە يۆتكەلدى.

5) تولۇقلانغان 2-تۈەن. تۈەنجاڭى لەي گوگۇالۇ. بۇ تۈەندە ئۈچ پىيادا ئەسكەرلەر يېگى بارلىدى. 1-يىلۇ قورالسىز ئۇيغۇر ئەسكەرلەردىن تەشكىللەنگەن، 2-، 3-يېگىدا پەقەت ئوفىتسېرلەرلا بولۇپ، ئەسكەر يوق ئىدى.

4. مىنگونىڭ 35-يىلىدىن 38-يىلىغىچە (1946-يىلىدىن 1949-يىلىغىچە)

مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) گومىنداڭنىڭ تەرتىپكە سېلىنغان 42-جۇنىنىڭ جۇن شتابى ئاقسۇ شەھىرىگە ئورۇنلاشقان. كېيىنكى يىلىنىڭ ئاخىرىدا قەشقەرگە يۆتكەلدى. ياڭ دېلياڭ (خۇيزۇ) جۇنجاڭ بولدى. ئاقسۇدا تۇرغان مەزگىلدە ياڭ دېلياڭ ئاقسۇ لەنگەر جامەسىنى يا-ساتتى.

7-زاپاس شى. مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) گومىنداڭنىڭ 7-زاپاس شى 21-تۈەنى (تۈەنجاڭى خۇاڭ چۇفېي) ئاقسۇ كونىشەھەردىن ئاقسۇ شەھىرىگە يۆتكەلدى. شۇ يىلى قىشتا 21-تۈەن بۇيرۇقىغا بىنائەن ئىلىنى مۇداپىئە قىلىشقا يۆتكەلگەندىن كېيىن، غۇلجىدا ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى تەرىپىدىن تولۇق يوقىتىلدى. مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) كۇزدە خۇشېڭ شىجاڭ ئاقسۇدا زاپاس 7-شىنى يېگىباشتىن تەشكىللىدى، شى شتابى ئاقسۇغا ئورۇنلاشتى. مىنگونىڭ 35-يىلى (1946-يىلى) خۇشېڭ ئىچكىرىگە يۆتكىلىپ كېتىپ، لى زوتاڭ شىجاڭلىققا تەيىنلەندى.

65-لۇي. مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) كۇزدە گومىنداڭنىڭ 7-زاپاس شىسى 65-لۇيگە

ئۆزگەرتىلدى. لى زوتالىق لۇيجالىق، گاۋ رۇڭگۇالىق مۇناۋىن لۇيجالىق بولدى، ئۇنىڭ ئىككى تۇمەن پىيادە ئەسكەر، بىر تۇمەن ئاتلىق ئەسكىرى بار ئىدى، لۇي شتابى ۋە بۆلۈستە قاراشلىق ئەتىراپلىرى ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدا تۇردى، لۇي شتابىدا مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسى (ئۇنىڭ ئىچىدە زەھەرلىنىش مۇداپىئەلىنىش گۇرۇپپىسى بارئىدى)، فۇگۇمەن ئىشخانىسى، ھەربىي قورال-ياراق ئىشخانىسى، ھەربىي لاۋازىمەت ئىشخانىسى، ھەربىي شىپاخانا، سىياسىي خىزمەت ئىشخانىسى، ھەربىي قانۇن ئىشخانىسى، پۇتۇكچىلەر ئىشخانىسى، تېلېگراما تەرجىمە ئىشخانىسى، ھەربىي ئوركېستىر ئىشخانىسى، پەۋقۇلئاددە خىزمەت لىيەنى، مۇلازىمەت ئەترىتى، ساپىيورلار لىيەنى، خەۋەرلىشىش لىيەنى، سىمسىز تېلېگراف پەيى، زەمبىرەك پەيى، ترانسپورت يىگى، ساقلىقنى ساقلاش ئەترىتى ۋە دالا ئارمىيە دوختۇرخانىسى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغانىدى.

1949-يىلى 10-ئايدا 65-لۇي تىنچ يول بىلەن ھەقتەكە قايتتى. 1950-يىلى 9-ئاينىڭ 25-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ھەربىي ئىشلار كومىتېتى 65-لۇيەنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 22-بىڭتۇەن 26-شىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. 1954-يىلى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەنىگە قوشۇۋېتىلدى.

65-لۇيىنىڭ تۇەندىن يۇقىرى ئوفىتسېرلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 6

ئىسىم فامىلىسى	ۋەزىپىسى	ھەربىي ئۇنۋانى	يۇرتى
لى زوتالىق	لۇيجالىق	شاۋجىالىق	جىجيالىق دۇڭيالىق
گاۋ رۇڭگۇالىق	مۇناۋىن لۇيجالىق	شاۋجىالىق	جيانگشى ۋەنزەي
گۇلىق مىڭجىن	193-تۇەننىڭ تۇەنجاڭى	شالىق شياۋ	خۇنەن ئەنشيالىق
لى يۈۋ	193-تۇەننىڭ فۇتۇەنجاڭى	جۇلىق شياۋ	خېنەن كەيفىڭ
لى يۈجۇلىق	194-تۇەننىڭ تۇەنجاڭى	شالىق شياۋ	خېبەي خاۋچىڭ
لىن جىنچىيەن	194-تۇەننىڭ فۇتۇەنجاڭى	جۇلىق شياۋ	سىچۈەن زىجۇلىق
لىۋ چىڭشۇ	ئاتلىق قوشۇننىڭ تۇەنجاڭى	شالىق شياۋ	جيانگسۇ جيانگيۇ
تالىق شۇرۇلىق	ئاتلىق قوشۇننىڭ مۇناۋىن تۇەنجاڭى	جۇلىق شياۋ	خېبەي فېڭ رۇن
گۇەن جىچىڭ	خەلىقە مۇلازىمەت قىلىش ئەترىتىنىڭ باشلىقى	شاۋشياۋ	جيانگسۇ سۇڭجيالىق
جيا ۋېنرۇلىق	دالا ئارمىيىسى دوختۇرخانىسىنىڭ باشلىقى	1-دەرىجىلىك دوختۇرخانا باشلىقى	جىجيالىق خاڭجۇ

يەرلىك قوراللىق كۈچلەر

مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) دىن كېيىن گومىنداڭنىڭ ئاقسۇدىكى ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلىشىدىن مۇداپىئە كۆرۈش ۋە ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، گومىنداڭنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قوشۇنى ۋە ئاقسۇ تەپتىش ۋالىيى مەھكىمىسى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاقسۇدا كۆچا-ئاقسۇ مۇداپىئە قوماندانلىق شتابى (65-لۇيىنىڭ لۇيجاڭى لى زوتالىق قوماندانلىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان)، ئاقسۇ ئاماناتلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابى (تەپتىش ۋالىيى قوماندانلىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان) قاتارلىق يەرلىك قوراللىق قوشۇنلار قوماندانلىق ئاپپاراتلىرىنى قۇردى ھەمدە ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ ناھىيىلىك قوغدىنىش تۇەنى، ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلەر تۇەنى، ئاقسۇ مۇداپىئە تۇەنى قاتارلىق يەرلىك قوراللىق كۈچلەرنى قۇراشتۇرۇپ چىقتى، ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى

گومىندانىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنى كونترول قىلىپ تۇرۇشىغا ماسلە-شىپ، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمىغا قارشىلىق كۆرسىتىش، ئىشپىيونلۇقنى كۈچەيتىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىچكى ئۇرۇشتىن ئىبارەت ئىلغار ھەرىكىتىنى تىزگىنلەشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ يەرلىك قوراللىق تەشكىلاتلارنىڭ قوماندانلىقى ۋە تۇەنجاڭلىقىنى شۇ يەر-دە تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ قوماندانلىرى، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەمەلدارلىرى، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىرى ۋە ئىشپىيونلار قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان. كۆپىنچىسىنىڭ ئوفىتسېرى بار، ئەسكىرى يوق ياكى ئەسكىرى بار، قورالى يوق ئىدى.

ئاقسۇ ناھىيىلىك قوغدىنىش تۇەنى

بۇ تۇەن مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) قۇرۇلغان بولۇپ، تۇەنجاڭلىقىنى ھاكىم لىن شىڭ-جى، مۇئاۋىن تۇەنجاڭلىقىنى ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋۇ شاۋبىڭلار قوشۇمچە ئۇستىگە ئال-غان، تۇەن بويىچە 172 ئادەم بارئىدى.

ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلەر تۇەنى

بۇ تۇەن مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) قۇرۇلغان، تۇەنجاڭلىقىنى ھاكىم (ھەربىي ئۇنۋانى جۇڭشياۋ)، مۇئاۋىن تۇەنجاڭلىقىنى ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى (ھەربىي ئۇنۋانى شە-ياۋ شياۋ)لار قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان. ئۇنىڭدا ئىككى زاپاس چوڭ ئەترەت، ئالتە ئوتتۇرا ئەترەت، 18 شۆبە ئەترەت، 180 بەن بار، جەمئىي 1740 دىن ئارتۇق ئادەم بارئىدى.

ئاقسۇ ناھىيىلىك مۇداپىئە تۇەنى

بۇ تۇەننىڭ قۇرۇلغان ۋاقتى ئېنىقلانمىدى. تۇەنجاڭلىقىنى ۋاڭ دوگىيۇ قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان. مېڭ دۇڭچاۋ، جاۋ خەنچى، لىتسۇتلار مۇئاۋىن تۇەنجاڭ، ۋاڭ ۋېيچى باش يارەمچى بولغان. بۇ تۇەندە مۇھاپىزەت قىلىش، ئاپەتتىن پاناھلىنىش چوڭ ئەترىتى، قوتقۇزۇش چوڭ ئەترىتى، تاشيول چوڭ ئەترىتى، پانۇسلۇق قاتناش ئەترىتى، ئوت ئۆچۈرۈش چوڭ ئەترىتى قاتارلىق ئەترەتلەر تەسىس قىلىنغان. تۇەن بويىچە جەمئىي 861 كومانىدىر، ئەترەت ئەزاسى بار ئىدى.

§3. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى

1) 5-شى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 1-دالا ئارمىيىسى 1-بىگتۇەن 2-جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىسى شىجاڭ شۇي گوشىيەن، سىياسىي كومىسسار لى چۇەننىڭ باشچىلىقىدا 1949-يىلى 11-ئاينىڭ 29-كۈنى ئاقسۇغا كىردى، شى قوماندانلىق شتابى ئاقسۇدا تۇردى.

شۇ ئايدا مەزكۇر شىنىڭ 15-تۇەنى، ئاقسۇدىن پىيادە يولغا چىقىپ، 15 كۈندە تەكلىماكان قۇملۇقىنى كېسىپ ئۆتۈپ، خوتەنگە يېتىپ باردى.

1953-يىلى 3-ئايدا مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتى ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن بۇ شىنىڭ 13-، 14-، 15-تۇەنلىرى ئايرىم-ئايرىم ھالدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 4-شى پىيادە ئەسكەر 11-تۇەننىگە ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش-قۇ-

رۇلۇش بىكىتۈەنى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا ئۆزگەرتىلدى ھەمدە شۇ يىلى 5-ئايدا 2-جۇن 5-شى رەسمىي ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

2) **ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى** ئۇ، دەسلەپتە 1950-يىلى 3-ئاينىك 13-كۈنى قۇرۇلغان. شۆبە ھەربىي رايونى ئورگىنى ئاقسۇغا ئورۇنلاشتى. 1953-يىلى 3-ئاينىك 13-كۈنى خادىم يۆتكەپ، تەشكىللەش باشلىنىپ، 4-ئاينىك 1-كۈنى رەسمىي ئىشقا چۈشتى، ئورگان ئىچىدە سەنمو، سىياسىي خىزمەت، ئارقا سەپ تەمىنات، خەلق ئەسكەرلىرى، ستاتىستىكا، كادىرلار، ھەربىي تەلىم-تەربىيە بۆلۈملىرى ۋە بىۋاستە قاراشلىق شۆبە ئەترەت قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. بىۋاستە قاراشلىق ئەترەتكە تەلىم-تەربىيە بەنى، قوغداش ئالاقلىشىش پەيى، ساقلىقنى ساقلاش پونكتى، قورال-ياراق رېمونتخانىسى، كادىرلار تەلىم-تەربىيە ئەترەتى، خوجىلىق ئىشلىرى پەيى، ھەربىي پوچتا پونكتى قاتارلىقلار قارايتتى. ئورگاندا پەيدىن يۆقىرى 67 كادىر بارئىدى.

1961-يىلى 3-ئاينىك 15-كۈنى شۆبە ھەربىي رايون ئورگىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنىپ، قوماندانلىق شتابى، سىياسىي بۆلۈم ۋە ئارقا سەپ بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. قوماندانلىق شتابى قارىمىقىدا ئۇرۇش قىلىش، تەلىم-تەربىيە، ئالاقلىشىش، ھەربىي ئىشلار، خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى، ئالاھىدە ئەسكەرلەر، مەخپىيەتلىك، خوجىلىق ئىشلىرى قاتارلىق يەتتە بۆلۈم ۋە بىۋاستە قاراشلىق شۆبە ئەترەت، سىياسىي بۆلۈم قارىمىقىدا تەشكىلات، كادىرلار، تەشۋىقات، قوغداش، ياشلار بۆلۈمىدىن ئىبارەت بەش بۆلۈم؛ ئارقا سەپ بۆلۈمى قارىمىقىدا ئۇرۇش خىزمىتى، ھەربىي قورال-ياراق بۆلۈمى ۋە ساقلىقنى ساقلاش پونكتى قۇرۇلدى.

1985-يىلى ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايون قوماندانلىق شتابى، سىياسىي بۆلۈم، ئارقا سەپ بۆلۈمى قارىمىقىدا ئۇرۇش قىلىش، تەلىم-تەربىيە، تەشكىلات، ئۇرۇش خىزمىتى قاتارلىق جەمئىي 27 بۆلۈم بار بولدى.

ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ تۇنجى سىلىكۈەنى، قوشۇمچە سىياسىي كومىسسارى شۇي گوشيەن، 1-مۇئاۋىن سىلىكۈەنى خې جياچەن، 2-مۇئاۋىن قوماندانى ئامانتۇر، مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى، قوشۇمچە سىياسىي بۆلۈمنىڭ مۇدىرى ۋۇجيە نچۇن، سەنمۇجاڭى جاڭ فېڭ ئىدى.

1985-يىلى ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ سىلىكۈەنى چېن دېلىن، سىياسىي كومىسسارى شيوك ياۋتىك بولدى.

3) **ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى** ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى 1954-يىلى قۇرۇلدى، ئۇنىڭدا بىر ئىدارە باشلىقى، بىر سىياسىي كومىسسار، بىر مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بولۇپ، ئىدارە بويىچە 14 ئادەم بار ئىدى. ئۇنىڭدا زاپاس ئوفىتسېرلار بۆلۈمى، ستاتىستىكا بۆلۈمى، ھەربىي خىزمەت بۆلۈمى، ئارقا سەپ بۆلۈمى قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى. ئۇ، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، ئاۋات، كەلپىندىن ئىبارەت تۆت ناھىيىنىڭ ھەربىي خىزمەت، ئەسكەر ئېلىش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى. 1956-يىلى ئۆمەر روزى ئىدارە باشلىقى بولدى. 1959-يىلى 10-ئاينىك 10-كۈنى ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

4) **ئاقسۇ ھەربىي بېكىتى** بۇ بېكەت 1956-يىلى 6-ئايدا قۇرۇلدى. ئۇ، ئەسلىدە ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونىغا قارايتتى. 1969-يىلى كۆچا « 253 » بازىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1979-يىلغا كەلگەندە، شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئارقا سەپ بۆلۈمىنىڭ 31-شۆبە بۆلۈمى قوماندانلىق قىلىدىغان بولدى. بىرقانچە يىلدىن بۇيان مەزكۇر پونكت ئۇرۇش تەييارلىقى، ۋەزىپە ئىجرا قىلىش خىزمىتىدە كۆپ قېتىم شىنجاڭ ھەربىي رايونى قاتارلىق رەھبىرىي ئورگانلارنىڭ

تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى، ئاقسۇ ھەربىي بېكىتىگە تۇنجى قېتىم جالغا جىغا بېكەت باشلىقى بولدى. 1985-يىلى چىلغا چاغلىيەن بېكەت باشلىقى، شىلغا جيۇن سىياسىي كومىسسارى بولدى.

5) خەلق قوراللىق بۆلۈمى خەلق قوراللىق بۆلۈمى 1959-يىلى 10-ئايدا ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى ئاساسىدا ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇ، جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلاتتى، تەشكىلىي تۈزۈلۈش تەرتىپى، كادىر يۆتكەش، قوراللاندۇرۇش ۋە كەسپىي يېتەكچىلىك قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە ھەربىي سىستېمىغا تەۋە ئىدى. ئۇ، ئاساسلىقى ئەسكەر ئېلىش، زاپاس ھەربىيلەرنى باشقۇرۇش، خەلق ئەسكەرلىرىنى تەربىيلەش قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل بولغان. 1984-يىلى 5-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ نامىمۇ ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭدا ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى، سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى، ئارقا سەپ بۆلۈمى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، جەمئىي 25 نەپەر كادىر، 25 جەڭچى بار ئىدى.

6) ئاقسۇ مۇداپىئە زاپاس ئەسكەرلەر شىسى بۇ شى 1983-يىلى 9-ئايدا قۇرۇلدى. شىغا ئىككى پىيادە ئەسكەرلەر تۈەنى، بىر توپچىلار تۈەنى قارايدۇ. شى شتابى ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونىدا، ئۇنىڭ شجاڭى سون شاۋگاڭ، سىياسىي كومىسسارى تەن شۈخېڭ بولۇپ، ئۇلار ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىلكىيۈەنلىكى ۋە مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالغان. شىغا پەقەت كادىرلارلا سەپلەپ بېرىلگەن بولۇپ، ئەسكەرلەر ئۇرۇش بولغان چاغدا ئاقسۇ ۋىلايىتى، يېزا ئىگىلىك 1-شىسى، يېزا ئىگىلىك 3-شىسىدىكى زاپاس ئەسكەرلەردىن تەشكىللىنەتتى.

ئاقسۇ مۇداپىئە زاپاس ئەسكەرلەر شىسى 1-تۈەننىڭ تۈەنجاڭى رولۇ جيامو، سىياسىي كومىسسارى خەن ۋېنشۇي شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇش 1-شىسىنىڭ قوراللىق باشقارمىسىدا تۇراتتى. زاپاس ئەسكەرلەر 2-تۈەننىڭ تۈەنجاڭى لى جىرۇڭ، سىياسىي كومىسسارى ئەخمەت راخمان ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىدە تۇراتتى. توپچىلار تۈەنى قەشقەر شەھىرىدىكى يېزا ئىگىلىك 3-شى قوراللىق بۆلۈمىدە تۇراتتى.

1986-يىلى ئاقسۇ مۇداپىئە زاپاس ئەسكەرلەر بۇيرۇقىغا بىنائەن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1956-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، سىياسىي كومىسسارلىرىنىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 7

ئىسم فامىلىسى	ۋەزىپىسى	ۋەزىپە ئۆتكەن ۋاقتى
ئۆمەر روزى	ئىدارە باشلىقى	1956—
گەي لىيەنيك	بۆلۈم باشلىقى	1959.11—1969
سادىقجان	بۆلۈم باشلىقى	1971.4—1979.10
تۇردى گېلى	بۆلۈم باشلىقى	1979.12—1983.8
ئابدۇراخمان	بۆلۈم باشلىقى	1983.8—1985.12
دەي زۇگىي	بۆلۈم باشلىقى	1985.12—
لى شيەندي	قوشۇمچە 1-سىياسىي كومىسسار	
ۋالغ باۋچالغ	سىياسىي كومىسسار	1969.3—1971.8
ماجيەنگو	سىياسىي كومىسسار	1973.9—1980.5
جاۋمىڭيۈەن	سىياسىي كومىسسار	1980.5—1984.5
جالغ جيەنمىن	سىياسىي كومىسسار	1985.2—
شياۋمىڭلىك	قوشۇمچە 1-سىياسىي كومىسسار	1981.12—1988.5
جاۋچۈن	قوشۇمچە 1-سىياسىي كومىسسار	1989.2—

II باب ھەربىي خىزمەت ئۆتەش

§1. ئەسكەر ئېلىش تۈزۈمى

شىنجاڭ باش مۇپەتتىشى پەن شياۋسۇ « مۇسۇلمانلار قوشۇنى » توپلاش ئۈچۈن، ئىچكىرىدىن ئېلىنغان ئەسكەرلەرنى تارقىتىۋېتىپ، يەرلىك خەلقتىن « نەسەبىي ئەسكەر » ئېلىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇشقا بۇيرۇق چۈشۈرگەن. ئەسكەر ئېلىش چارىسىدە مۇنداق بەلگىلەنگەن: يەرلىكلەر ئەسكەرلىككە كىرىشنى خالسا، ئەسكەرلىككە ئېلىنىدۇ، پىيادە ئەسكەرگە بىرىنچى يەردىن ئون مۇ يەر، بەش كالا، بەش ئات، ئون قوي ئاجرىتىپ بېرىلىدۇ، ئاتلىق ئەسكەرگە بىر ھەسسە كۆپەيتىپ بېرىلىدۇ، تېرىقچىلىقىنى ئائىلە تاۋابىئاتلىرى قىلىدۇ، ھەربىي سەپكە كىرگەن ئەسكەرگە ھەر ئايدا توققۇز مىسقال تەڭگە تەمىنات پۇلى، تۆت كۈرە ئۇزۇقلۇق ئاشلىقى بېرىلىدۇ، گۇاڭشۈ 33-يىلى (1907-يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى مۇقىم ئەسكەر ئېلىش تۈزۈمىنى « پۇقراغا جاپا سېلىش » دەپ قاراپ، ئۇنى پەرمان بىلەن ئەمەلدىن قالدۇردى.

§2. ئەسكەرلىككە چاقىرىش تۈزۈمى

مىنگونىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھەربىي خىزمەت ئۆتەش تۈزۈمىنىڭ قانداقلىقى ئېنىقلانمىدى. مىنگونىڭ 29-يىلى (1940-يىلى) 10-ئاينىڭ 9-كۈنى دۇبەن شېڭ شىسەي « ھەربىي سەپتىن قاينىقان ئەسكەرلەرنىڭ ئۆز ئىگىدارچىلىقىدىكى يېرى 20 مو ئىچىدە بولسا، كالىسى ئىككىدىن، ئېتى ئىككىدىن، قويى 20 دىن كەم بولسا، بەش يىل يەر بېجى ۋە تۇياق بېجى كەچۈرۈم قىلىنىدۇ » ، دەپ ئومۇمىي بۇيرۇق چىقاردى. مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) ھەربىي خىزمەت ئۆتەش جەمئىيىتى تەسىس قىلىندى ۋە ئەسكەر ئېلىش ئەمەلدارى قويۇلدى. ئەسكەر ئېلىش ئوبيېكتى ھەققىدە ئومۇمەن ئاقسۇدا ئولتۇراقلاشقىنغا ئالتە ئايدىن ئاشقان، يېشى 18 دىن 45 ياشقىچە بولغان ئەر پۇقرالار ئىچىدىكى ئەسكەرگە ئېلىنىشى كەچۈرۈم قىلىنغان، كېچىكتۈرۈلگەنلەرنىڭ باشقىلىرىنىڭ پۇقرا ئەسكەر بولۇپ ھەربىي خىزمەت ئۆتەش مەجبۇرىيىتى بار، دەپ بەلگىلەنگەن. ئەسكەرلىككە ئېلىش تەرتىپى (1) ئائىلە سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈش؛ (2) چەك تارتىش؛ (3) بەدەن تەكشۈرۈش؛ (4) قوشۇنغا كىرىشتىن ئىبارەت تۆت باسقۇچقا بۆلۈنگەن. يېڭى ئەسكەرلەر ئەترەتلەرگە ئايرىش چارىسى بىلەن، كوللېكتىپ ھالدا دەرىجىمۇ دەرىجە يوللاپ بېرىلەتتى، ئون ئادەم بىر كىچىك ئەترەتكە ئايرىلىپ، يېزا، بازارلىق مەھكىمىلەرنىڭ مەسئۇللۇقىدا يىغىلاتتى. شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىم 90 نەپەر پۇقرا ئەسكەرگە ئېلىندى.

پۇقرا ئەسكەرلەر ھەربىي سەپتىن چېكىنگەندىن كېيىن ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇلۇپ ئۆزى تەرىكچىلىك قىلاتتى.

§3. پىدائىي ئەسكەرلىك تۈزۈمى

ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1951-يىلىدىن 1953-يىلىغىچە پىدائىي ئەسكەرلىك تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى، ئاساسلىق يېزىلاردىكى ئۇيغۇرلاردىن مۇۋاپىق ياشتىكى ياشلار ئەسكەرگە ئېلىش ئوبيېكتى قىلىندى. سىناق مەزگىلىدە ئەسكەر ئېلىش تەجرىبىسى يېتەرسىز بولغانلىقتىن، ھەربىي سەپكە ئېلىنغان يېڭى ئەسكەرلەرگە قارىتا بەدەن تەكشۈرۈشلا ئېلىپ بېرىلىپ، سىياسىي شەرتى ۋە ياش شەرتىنى تەكشۈرۈشكە سەل قارالغانلىقتىن، بەزى يېڭى ئەسكەرلەرنىڭ يېشى ئاران 15-16 ياش بولۇپ قالدى، بەزىلىرىنىڭ ھەربىي سەپكە كىرگەنلىكىدىن ئائىلىسى خەۋەرسىز قالدى، شۇنىڭ بىلەن يېڭى ئەسكەرلەرنىڭ ساپاسىغا تەسىر يەتتى، ھەربىلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىمۇ نارازى بولدى.

§4. ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش تۈزۈمى

ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1954-يىلى قىشتا ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى، شۇ يىلى 12-ئاينىڭ 8-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئىدارىسى ناھىيە بويىچە بىزىلاردا سىناق تەرىقىسىدە يېڭى ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرىدى، بۇ خىزمەت ئۈچ قارارغا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى. ناھىيىگە قاراشلىق 5-، 6-رايوندىن 1-قارارنامە 1-، 2-، 3-رايوندىن 2-قارارنامە 4-، 7-، 8-رايوندىن 3-قارارنامە ئەسكەر ئېلىندى. كونكرېت قەدەم-باسقۇچى: تەشۋىق قىلىش، تىزىملىغا ئالدۇرۇش، سىياسىي تەكشۈرۈش، سالامەتلىك تەكشۈرۈش، ئەسكەرنى بېكىتىش، قوشۇنغا كىرىش قاتارلىق ئالتە باسقۇچقا بۆلۈندى. ئەسكەر ئېلىشنى ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئىدارىسى (كېيىن خەلق قوراللىق بۆلۈمى دەپ ئاتالدى) قىسىم بىلەن بىرلىكتە بېجىردى. يېڭى ئەسكەرلەرنى قىسىم شۇ جايدىن بۆلۈپ ئېلىپ كەتتى. سىناق تەرىقىسىدە ئەسكەر ئېلىش مەزگىلىدە ناھىيە بويىچە ئەسكەر بولۇش يېشىدىكى 3838 نەپەر ھەر مىللەت ياشلىرى ئاتا-ئانىلىرى ياكى ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا ئىختىيارىي ھالدا ئەسكەر بولۇشقا ئاكتىپ تىزىملىغا ئالدۇردى. ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشى ئارقىلىق 115 نەپەر ئۇيغۇر ياش شەرەپ بىلەن ھەربىي سەپكە كىردى.

1959-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، يېڭى ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىگە ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى مەسئۇل بولدى.

1984-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى يېڭى ئەسكەرلەرنى « ئۆزى ئېلىپ، ئۆزى ئاپىرىپ بېرىش » نى نۆۋەتتىدا سىناق قىلدى، يېڭى ئەسكەرلەرنى خەلق قوراللىق بۆلۈمى مەسئۇل بولۇپ ھەربىي قىسىمغا بۆلۈستە ئاپىرىپ بەردى.

پۈقرالار ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەن مەزگىلدە، خەلق ھۆكۈمىتى ھەربىلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا سىياسىي جەھەتتە « شەرەپلىك ھەربىي ئائىلىسى » دەپ مۇئامىلە قىلىدىغان بولدى. ئائىلىسى ئىقتىسادىي قىينىچىلىققا يولۇققاندا ھۆكۈمەت قوشۇمچە ياردەم بېرىدى. 1980-يىلىدىن كېيىن چاقىرىققا ئاۋاز قوشۇپ، ھەربىي سەپكە كىرگەن يېزا ياشلىرىنىڭ ئائىلىسىگە بىر قاۋۇل ئەمگەك كۈچى كىرىمىنىڭ يېرىمىغا باراۋەر قوشۇمچە ياردەم بېرىلدىغان بولدى، ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ۋاقتى توشۇپ، ھەربىي سەپتىن قايتقاندىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى « قەيەردىن

كەلگەن بولسا، شۇ يەرگە قايتۇرۇش» پرىنسىپىغا ئاساسەن ئۆز يۇرتىدا سانائەت، يېزا ئىگە-لىك ئىشلەپچىقىرىشى ياكى باشقا خىزمەتلەرگە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇردى. ھەربىي سەپتىن قايتە-قان ھەربىيلەر خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تايانچلىرى بولۇپ قالدى.

يېڭى ئەسكەر ئېلىش خىزمىتى بىر يىلدا بىر قېتىم ئىشلەندى. 1983-يىلدىن ئىلگىرى قىش پەسلىدە ئېلىنىاتتى، كېيىن كۆز پەسلىگە ئۆزگەرتىلدى. شەھەر-يېزىلاردىكى ھەر مىللەتتىن بولغان تولۇقسىز ئوتتۇرا، تولۇق ئوتتۇرا مەلۇماتىغا ئىگە، ئەسكەرلىك يېشىغا يەتكەن قىز-يىگىت-لەر ئەسكەرلىككە ئېلىش ئوبيېكتى قىلىندى.

1969-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېڭى ئەسكەر ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 15 ــ 8 بىرلىكى: نەپەر

يىللار	تەقسىم قىلىنغان سان	ئەسكەرلىككە ئېلىنغان يېڭى ئەسكەر			
		خەنزۇ		ئۇيغۇر، خۇيزۇ	
		ئەر	ئايال	ئەر	ئايال
1969	14				
1970					
1971	56	20		36	
1972	88	28		60	
1973	8	3		5	
1974	69	60	4		5
1975	100	30		70	
1976	42	42			
1977	96	36		60	
1978	49	45	4		
1979	457	350	7	100	
1980	258	250	5	3	
1981	208	140	4	63	1
1982	72	40	2	30	
1983	114	69	1	44	
1984	57	34	1	22	
1985	38	25	1	12	

يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ 1975-يىلدىن 1981-يىلغىچە يېڭى ئەسكەر ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 15 ــ 9 بىرلىكى: نەپەر

يىللار	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
ئېلىنغان ئەسكەر سانى	183	327	162	337	377	282	146

§5. زاپاس ئەسكەرلەر خىزمىتى

ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1956-يىلى 5-ئايدا بىرىنچى تۇركۈم زاپاس ئەسكەرلەرنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ، تىزىملاش خىزمىتى ئىشلەندى. 1957-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى ئاپتونوم رايون بويىچە زاپاس ھەربىيلەرنى تەربىيلەش سىناق قىلىندىغان ناھىيىلەرنىڭ بىرى قىلىندى. شۇ يىلى، ئاپتونوم رايون بۇ ناھىيىگە 260 زاپاس ئەسكەرنى تەربىيلەش ۋەزىپىسىنى تەقسىم قىلدى. ئىگەرچى بىلەن قۇمباش رايونىنىڭ ئالتە يېزىسى تەربىيلەش ئورنى قىلىپ تاللاندى، تەربىيلەش ۋاقتى ئون كۈن بولدى. 1966-يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ھارپىسىدا بۇ خىزمەت ئاخىرلىشىپ، 1981-يىلى زاپاس ئەسكەرلىك خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

زاپاس ئەسكەرلەرنى تىزىملاش خىزمىتى شەھەرلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى مەسئۇللۇقىدا ئېلىپ بېرىلدى ۋە يولغا قويۇلدى. ھەر يىللىق ھەربىي سەپتىن قايتۇرۇلغان، كەسىپ ئالماشتۇرغانلارنى قوبۇل قىلىش، ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، ئومۇمەن قىسمدا زاپاس ئەسكەرلىك خىزمەت ئۆتەيدىغانلىقى بېكىتىلگەن، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن، قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەر «ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى زاپاس ئەسكەرلىك خىزمىتىگە تىزىملاش كارتىسى » نى تولدۇردى ھەمدە « ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەر گۇۋاھنامىسى » غا « زاپاس ئەسكەرلىك خىزمىتى ئۆتەش » مەخسۇس تامغىسى بېسىلدى. 1983-يىلى گوۋۇيۈەن، مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، ئاقسۇ شەھىرىدە زاپاس ئەسكەرلىك خىزمىتى ئۆتەش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلگەن يېشى 35 تىن تۆۋەن، تېخنىكىسى توغرا كەلگەن ياكى ئاساسەن توغرا كەلگەن يەرلىك ئورۇنلاردىكى ئىشچىلارنىڭ ئەھۋالى ئېنىقلاپ تىزىملاپ چىقىلىپ، ئۇلار ئۇرۇش مەزگىلىدە سەپەرۋەر قىلىنىدىغان ئوبيېكت قىلىندى. شەھەر بويىچە زاپاس ئەسكەرلىك خىزمىتى ئۆتەيدىغان، تېخنىكىسى توغرا كەلگەن ياكى ئاساسەن توغرا كەلگەن تېخنىك ئىشچى 1051 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 28 ياشتىن تۆۋەنلەر 518، 28 ياشتىن 35 ياشقىچە بولغانلار 533.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە زاپاس ئەسكەرلىك خىزمىتى ئۆتەيدىغان ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەر 1267، زاپاس ئەسكەرلەر ئۇرۇش مەزگىلى ئۇچۇن سەپەرۋەر قىلىنغاندىن كېيىن، ئاقسۇ مۇداپىئە زاپاس ئەسكەرلەر شىتىنىڭ 2-تۈەنى قىلىپ تۈزۈلدى.

III باب خەلق ئەسكىرى

§1. تەشكىلى

1. قوماندانلىق ئاپپاراتى

خەلق قوراللىق خىزمەت كومىتېتى

1960-يىلى 2-ئايدا 11 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئاقسۇ ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاڭ سۇنشى قوشۇمچە مۇدىرلىقنى، ھاكىم تۇنىياز مەھەممەت، خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ باشلىقى گەي لىيەنيىڭلار مۇئاۋىن مۇدىرلىقنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. 1966-يىلى 1-ئاينىڭ 27-كۈنى ھەربىي خىزمەت كومىتېتى ناھىيىلىك خەلق قوراللىق خىزمەت ھەيئىتىگە ئۆزگەرتىلدى. ئۇ 13 كىشىدىن تەركىب تاپتى. جاڭ جەنچى مۇدىرلىقنى، راخمان قاسىم، لي شيەنلەر مۇئاۋىن مۇدىرلىقنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا خەلق قوراللىق خىزمەت كومىتېتى ئىشخانىسى تەسىس قىلىنىپ، خەلقنى قوراللاندۇرۇش خىزمىتى ۋە ھەربىي خىزمەتكە مەسئۇل قىلىندى. بۇ ئىشخانا ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنگە ئورۇنلاشتى. 1985-يىلى خەلق قوراللىق خىزمەت كومىتېتىنىڭ نامى شەھەرلىك خەلق قوراللىق خىزمەت كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى.

خەلق ئەسكىرى شىسى 1958-يىلى 9-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ئەسكىرى شىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا سىلكىبۇ، سىياسىي بۆلۈم، ئارقا سەپ بۆلۈم تەسىس قىلىندى.

قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكىرى مۇستەقىل تۈەنى 1969-يىلى ناھىيىلىك قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكىرى مۇستەقىل تۈەنى قۇرۇلۇپ، سىلكىبۇ، سىياسىي باشقارما ۋە ئارقا سەپ باشقارمىسى تەسىس قىلىندى. سىلكىبۇ قارىمىقىدا تەلىم-تەربىيە، ئالاقىلىشىش، ھەربىي ئىشلاردىن ئىبارەت ئۈچ بۆلۈمچە؛ سىياسىي باشقارما قارىمىقىدا تەشكىلات، كادىرلار، تەشۋىقات قوغداشتىن ئىبارەت تۆت بۆلۈمچە؛ ئارقا سەپ باشقارمىسىنىڭ قارىمىقىدا لاۋازىمات قورال-ياراق بۆلۈمچىسى ۋە ساقلىقنى ساقلاش ئەترىتى قۇرۇلدى. يىگىدىن يۇقىرى ھەر دەرىجىلىك قوراللىق خەلق ئەسكىرى تەشكىلاتلىرىنىڭ كادىرلىقنى ناھىيىلىك ئىنقلابىي كومىتېت، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى، خەلق گۇڭشىلىرىدىكى ئىنقلابىي كومىتېتلارنىڭ رەھبەرلىرى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. 1981-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكىرى مۇستەقىل تۈەننىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

2. خەلق ئەسكىرى تەشكىلى

ئاقسۇ شەھىرىدە خەلق ئەسكىرى تەشكىلى 1958-يىلى 9-ئايدا قۇرۇلغان. ئادەتتىكى

خەلق ئەسكىرىنىڭ شەرتى تۆۋەندىكىچە: ئەمگەكچى خەلق ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، يېشى 18 دىن 38 گىچە بولغان پۈقرالار تۈز ئىختىيارلىقى بىلەن تىزىمغا ئالدۇرۇش، تەشكىل تەكشۈرۈپ تەستىقلاش؛ تايانچ خەلق ئەسكىرى، ئاساسلىقى، ھەربىي سەپتىن قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەر، پارتىيە، ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ئىشچى-دېھقان ئاكتىپلىرىدىن بولۇش. خەلق ئەسكىرى تەشكىلى ئادەتتە مەمۇرىي رايونلار ۋە ئىشلەپچىقىرىش تەشكىلاتلىرىنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلدى. ناھىيىدە تۆۋەن؛ ناھىيىدىن تۆۋەن خەلق گۇڭشېلىرى، شەھەر-بازارلاردا يېڭە؛ ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتراپتىلىرىدە لىيەن؛ ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپتىلىرىدە پەي؛ ئورگان، زاۋۇت، كان ئورۇنلىرىدا خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ سانىغا قاراپ يېڭە ياكى لىيەن؛ پەي، بەن قاتارلىق تەشكىللەر تەسىس قىلىندى. ھەر دەرىجىلىك خەلق ئەسكىرى تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىنى ھۆكۈمەت ياكى ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىنىڭ مەمۇرىي رەھبەرلىرى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. خەلق ئەسكەرلىرىنى تەشكىللەشتە تايانچ خەلق ئەسكىرى بىلەن ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ تەشكىللەش چارىسى قوللىنىلدى. يېڭا بىر تايانچ خەلق ئەسكىرى لىيەنى، لىيەندە بىر تايانچ خەلق ئەسكىرى پەيى، پەيدە بىر تايانچ خەلق ئەسكىرى بەنى تەسىس قىلىندى، خەلق ئەسكىرى تەشكىلى دەسلەپ قۇرۇلغاندا ناھىيە بويىچە تۆت خەلق ئەسكىرى تۆەنى، 26 خەلق ئەسكىرى يېڭى، 114 خەلق ئەسكىرى لىيەنى، 350 خەلق ئەسكىرى پەيى، 1070 خەلق ئەسكىرى بەنى بولۇپ، جەمئىي 24 مىڭ 441 خەلق ئەسكىرى بارئىدى. 1965-يىلى ئەتىيازدا ناھىيە بويىچە 1010 كىشىلىك يەتتە قوراللىق خەلق ئەسكىرى لىيەنى تەشكىلەندى، ئۇلارغا 291 تال مىلتىق، 21 يېنىك پىلىموت تارقىتىپ بېرىلدى.

خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي مەشق ئىشلەپچىقىرىش، ئۆگىنىش پائالىيىتىگە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى رەھبەرلىك قىلدى ۋە ئۇنى ئورۇنلاشتۇردى. 1963-يىلى 10-ئاينىڭ 23-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق ئەسكەرلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، 314 ئىلغار ئورۇن، 514 ئىلغار شەخس، 78 قەھرىمان نەمۇنىچى خەلق ئەسكىرى تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى. 1974-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە 2-نۆۋەتلىك خەلق ئەسكەرلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ، 249 ۋەكىل قاتناشتى، خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىدە « ئۈچنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش » بويىچە تۆت ئىلغار ئورۇن، ئون ئىلغار خەلق ئەسكىرى تەكلەندى.

1981-يىلى ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى خەلق ئەسكىرى تەشكىلاتىنى تەڭشەپ، ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى تەشكىلىنى ئازايتتى، تايانچ خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ يېشىنى 18 ياشتىن 28 ياشقىچە ئارىلىقتا چەكلىدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە شەھەر بويىچە جەمئىي خەلق ئەسكىرى 16 مىڭ 303 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 7931، ئۇ، 119 لىيەن، 206 پەي، 660 بەن، توققۇز ئالاھىدە شۆبە: ئەترەت (جۈملىدىن رازۋېتكا، ئالاقىلىشىش لىيەنى، خىمىيىۋى قوراللاردىن مۇداپىئە كۆرۈش پەيى، زېنت توپچىلار پەيى) قىلىپ تەشكىللەندى.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي ئىشلار جەھەتتىكى ساپاسى خېلى ياخشى، پارتىيە، ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن، قايتقان، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنىڭ نىسبىتى بىرقەدەر يۇقىرى. ئادەتتە ھەممىسى قارىغا ئېتىش، گرانات تاشلاش، پارتلىتىش، خەۋەرلىشىش، ئالاقىلىشىش قاتارلىق ھەربىي ئىشلار تېخنىكىسىنى ئىگىلىگەن، خەلق ئەسكىرى ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمىغان ئاممىۋى تەشكىلات، ئۇنىڭدا ئەمگەك بىلەن ھەربىي ئىشلار بىرلەشتۇرۇلگەن بولغاچقا، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى، ئورۇش تەييارلىقى، ۋەزىپە ئىجرا قىلىش، جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداش، جىنايى ئىشلار جىنايەتلىرىگە زەربە

بېرىش قاتارلىق ھەربىر تەرەپلەردە ئۆزىنىڭ مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇردى. 1960-يىلى ئېگەرچى گۇڭشې 9-دادۇيىنىڭ خەلق ئەسكىرى لىيەنجاڭى يۇسۇپ ئابدۇكېرىم بېيجىڭدا چاقىرىلغان مەملىكەتلىك خەلق ئەسكىرى ۋەكىللىرى يىغىنىغا قاتنىشىپ بىر تال يېرىم ئاپتوماتىك مىلتىق بىلەن مۇكاپاتلاندى. 1972-يىلى 5-ئايدا قاراتال گۇڭشې 12-چوڭ ئەترىتىنىڭ خەلق ئەسكىرى پەيىزىنىڭ پەيجاڭى ئىسمائىل توختى سەپدىشى ئىسلام يۇسۇپنى قۇتقۇزۇش يولىدا قۇربان بولدى، ئۇ كومپارتىيە ئەزاسى دەپ تونۇلۇپ، 2-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئېلىندى. 1984-يىلى قاراتال يېزا 20-چوڭ ئەترەت 1-كىچىك ئەترەتتىكى تايانچ خەلق ئەسكىرى لىيەنىنىڭ لىيەنجاڭى ئەيسا مەھەممەت خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆستەڭ قېشىدىن پايدىلىنىپ كۆچەت تىكىشكە باشلامچىلىق قىلىپ، 30 مىڭ تۇپ كۆچەتنى تۇتقۇزغانلىقتىن، مەركىزىي كۆكەرتىش كومىتېتى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى مەركىزىي كومىتېتى ئۇنىڭغا « كۆچەت تىكىش ماھىرى » دەپ نام بېرىپ، شەرەپ گۇۋاھنامىسى ۋە مۇكاپات بۇيۇمى تارقىتىپ بەردى.

1973-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىللى ئەھۋالى

جەدۋەل 15 ـــ 10 بىرلىكى: نەپەر

تۇرى / پاكى بىرلىكى / يىللار سانى	خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تۇرى				خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلى			
	جەمئىي	تايانچ	ئادەتتىكى	پەيدىن يۇقىرى كادىر	تۈمەن	يىلك	لىيەن	پەي
1973	29882						161	658
1974	31735	17679	12000	2056	1	2	163	
1975	32742	19777	10827	2138	1	12	1466	653
1976	39346	26002	10827	2517	1	13	181	783
1977	38976	24398	11965	2613	1	7	182	871
1978	38976	25130	11538	2308	1	12	183	
1979	36350	23067	11015	2268	1	15	185	752
1980	33593	20202	11095	2296		15	185	752
1981	17084	8032	8091	961				
1982	20099	8639	10424	1036		1	138	
1983	19829	8682	10013	1134		1	139	
1984	17344	7663	8690	991			135	
1985	16567	7931	8372	264			119	206

§2. تەلىم-تەربىيە

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تەلىم-تەربىيە خىزمىتىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى سىياسىي تەربىيە ۋە ھەربىي مەشقتىن ئىبارەت.

1. سىياسىي تەربىيە

1958-يىلى خەلق ئەسكىرى تەشكىللى دەسلەپ قۇرۇلغان چاغدا خەلق ئەسكەرلىرى ئارد-

سىدا، ئاساسلىقى، خەلق ئەسكىرى تەشكىلىنىڭ ۋەزىپىسى، خاراكتېرى ۋە تەشكىلىي ئىنتىزامى توغرىسىدا تەربىيە بېرىلگەنىدى. 1960-يىلدىن كېيىن خەلق ئەسكىرى تەربىيىسىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى ئازاب-ئوقۇبەتنى ئەسلەپ، ھالاۋەتنىڭ قەدىرىگە يېتىش ئاساس قىلىنغان سىنىپىي كۆرەش تەربىيىسى ۋە « شىۋجېڭجۇيغا قارشى » ئۇرۇش تەييارلىقى تەربىيىسىدىن ئىبارەت بولدى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمەتىنىڭ يۆتكىلىشىگە ئەگىشىپ، خەلق ئەسكىرى سىياسىي تەربىيىسىنىڭ مەزمۇنى دۆلەت مۇداپىئە تەربىيىسىدىن باشقا، ئاساسلىقى، پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشىيەنى، تۆت ئاساسىي پرىنسىپ، تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ باي بولۇش، يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ۋە جەنۇبىي سەپتە ئۇرۇش قىلغان قەھرىمانلارنىڭ ئىلغار ئىش ئىزلىرىدىن ئۆگىنىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى.

سىياسىي تەربىيىدە ھەر ئايدا بىر قېتىم دەرس ئۆتۈش تەلەپ قىلىندى. 1985-يىلى ھەر پەسلىدە بىر قېتىم سىياسىي دەرس ئۆتۈشكە ئۇزگەرتىلدى.

2. ھەربىي مەشق

ئاقسۇ شەھىرىدە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي مەشق پائالىيىتى 1959-يىلى 12-ئايدا باشلانغان. شۇ يىلى شەھەر بويىچە دەسلەپ تەشكىللەنگەن 2000 خەلق ئەسكىرىگە سەپ تۇزۇش ئاساسىي مەشقى قىلدۇرۇلدى.

خەلق ئەسكەرلىرى ھەربىي مەشقتە ئاساسەن قارىغا ئېتىش، گرانات تاشلاش، نەيزىۋازلىق، پارتلىتىش ۋە ئاكوپ مەشغۇلاتىدىن ئىبارەت بەش چوڭ تېخنىكا تۇرى بويىچە مەشق قىلدۇرۇلدى. ئادەتتىكى خەلق ئەسكەرلىرى ئۆز جايىدا تارقاق ھالدا، ھەربىي مەشق قىلدۇرۇلدى. تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى بولسا يىغىپ ھەربىي مەشق قىلدۇرۇلدى ۋە ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى. خەلق ئەسكەرلىرى ئىچىدىكى كەسپىي قوراللىق خىزمەت كادىرلىرى ۋە پەيدىن يۈقىرى خەلق ئەسكەرلىرى كادىرلىرى يىغىپ تەربىيىلەندى. ئولاردىن سۆزلەيدىغان، ئۆگىنەلەيدىغان، ئىدىيىۋى خىزمەت ئىشلىيەلەيدىغان، ھەرىكەت بىلەن ئۈلگە كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان بولۇش تەلەپ قىلىندى، بىر تۇركۈمى تەربىيىلەنسە، سىناپ تەكشۈرۈلدى؛ بىر تۇركۈمى لاياقەتلىك بولسا، شۇ تۇركۈمدىكىلەر زاپاس قويۇلۇپ، قايتا تەربىيىلەنمىدى. 1980-يىلدىن ئىلگىرى قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرىنى تەربىيىلەشتە ھەر تۆت يىل بىر تەربىيىلەش دەۋرى قىلىپ بېكىتىلگەنىدى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي مەشق دەۋرى قىسقارتىلىپ، تۆت يىل ئىككى يىلغا ئۇزگەرتىلدى. 1984-يىلى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تەربىيىلەش دەۋرى يىللىق تەربىيىلەشكە ئۇزگەرتىلدى. ھەر يىلدا تەخمىنەن ئون كۈندىن 20 كۈنگىچە تەربىيىلەندى.

خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي تەلىم-تەربىيىسى ئارقىلىق خەلق ئەسكىرى كادىر، جەڭچىلىرىنىڭ ھەربىي تېخنىكا ساپاسى ۋە قوماندانلىق قىلىش، جەڭ قىلىش ئۇقتىدارى ئۆستۈرۈلدى. 1965-يىلى ناھىيە بويىچە تەربىيىلەنگەن خەلق ئەسكەرلىرى 3590 ئادەم (قېتىم) دىن ئاشتى. شۇ يىلى 2-ئايدا ناھىيە بازىرىدا خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تۈنجى نۆۋەتلىك ماھارەت كۆرسىتىش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، جەمئىي 15 خەلق ئەسكىرى تەشكىللىدىن 600 دىن ئارتۇق خەلق ئەسكىرى ماھارەت كۆرسىتىشكە قاتناشتى، سەپ تۇزۇش، قارىغا ئېتىش، نەيزىۋازلىق قەلەم، گرانات تاشلاش، ناخشا ئېيتىش، ئالاھىدە تېخنىكا قاتارلىق تۇرلەردىن ماھارەت كۆرسەتتى. 1979-يىلى 10-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلىرى ۋەكىللەر كومانداسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش چوڭ يىغىنىغا قاتناشتى، ئەر پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ قارىمۇ قارشى قارىغا ئېتىشى، ئاياللارنىڭ نەيزىۋازلىق قەلەم، تانكا ئېتىش قاتارلىق تۇرلىرىدە كوللېكتىپ بىرىنچىلىككە ئېرىشتى.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تەلىم-تەربىيە بازىسى قۇرۇلدى.

1965-يىلى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى تەلىم-تەربىيە ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 11 بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / سانى / بىرلىكى	قاتنىشىشقا تېگىشلىك ئادەم	ئەمەلىي قاتناشقىنى	بۇنىڭ ئىچىدە	
			خەلق ئەسكەرلىرىدىن قارغا ئاتقانلار	تاياڭچ خەلق ئەسكەرلىرىدىن قارغا ئاتقانلار	مەرگەنلەر
جەمئىي	3590	1600	531	1069	17
بازار گۈڭشي	320	120	10	110	1
ئېگەرچى	600	250	76	174	2
بەشتۆگەن	640	250	75	175	2
قاراتال	380	200	112	88	3
توپلۇق	540	210	76	134	2
قۇمباش	640	250	76	174	2
ئايكۆل	350	200	96	104	3
ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار	120	120	10	110	2

1979-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ماھارەت ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 12

تۈرى / ئورنى / دەرىجە رەتتى	بەش تۈردە تولۇق ماھىر	قارغا ئېتىش	گىرانات تاشلاش	نەيزىئازلىق	سەپ تۈزۈش	ناخشا ئېيتىش
1	قاراتال	ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار ئېگەرچى	قاراتال	قاراتال	قاراتال	قۇمباش
2	قۇمباش	قۇمباش	توپلۇق	قۇمباش	بازار گۈڭشي	توپلۇق
3	توپلۇق	بەشتۆگەن	ناھىيىلىك تراكتور پونكتى، قۇمباش	توپلۇق	قۇمباش	ناھىيە دەرىجىلىك ئورگان، بەشتۆگەن
4	ئېگەرچى	قارىتال	بەشتۆگەن	بازار گۈڭشي	ئېگەرچى	قاراتال
5	بازار گۈڭشى	توپلۇق	ئېگەرچى	ئېگەرچى	ناھىيىلىك تراكتور پونكتى بەشتۆگەن	ئېگەرچى
6	بەشتۆگەن	ناھىيىلىك تراكتور پونكتى بازار گۈڭشي	ئايكۆل	ئايكۆل، ناھىيىلىك تراكتور پونكتى	ئايكۆل	بازار گۈڭشى
7	ناھىيىلىك تراكتور پونكتى ئايكۆل	ئايكۆل	ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار بازار گۈڭشي			ئايكۆل
8						ناھىيىلىك تراكتور پونكتى

ئىزاھات: 1979-يىلى 10-ئايدا ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئوتكۈزۈلگەن خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش چوڭ يىغىنىدىكى نەتىجە.

IV باب خەلق ھاۋا مۇداپىئە سى

§1. خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئاپپاراتى

ناھىيىلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئىشخانىسى 1971-يىلى 9-ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا بەش نەپەر خىزمەتچى بارئىدى. 1972-يىلى مەخسۇس مۇئاۋىن مۇدىر كۆپەيتىپ قويۇلدى. مەزكۇر ئىشخانا: ئاساسلىقى، شەھەر رايونى ۋە پۈتۈن ناھىيىنىڭ خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئۇرۇش تەييارلىقى ئەسلىھەلىرىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر رايوندا ھاۋا مۇداپىئەسى، ئۇرۇش تەييارلىقى كەسپىي ئەترەتى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئالاقلىشىش ئەترىتى، ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى، تىرانسپورت ئەترىتى، خىمىيىۋى قوراللاردىن مۇداپىئەلىنىش ئەترىتى، ئامانلىق ساقلاش ئەترىتى، تېز رېھونت قىلىش ئەترىتى، داۋالاش قۇتقۇزۇش ئەترىتى بولۇپ، ھەممىسى ۋىلايەت، ناھىيىنىڭ شەھەرگە ئورۇنلاشقان ئالاقىدار ئورۇنلىرىدىن تەشكىللەنگەن.

1976-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

§2. خەلق ھاۋا مۇداپىئە قۇرۇلۇشى

خەلق ھاۋا مۇداپىئە قۇرۇلۇشى ئەسلىھەلىرى ئاساسەن شەھەر رايونى دائىرىسىگە مەركەزلەشكەن، قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرى ۋاقىتلىق ۋە ئۇزاق مۇددەتلىك ئىككى خىل ياسالدى. 1972-يىلدىن ئىلگىرى خەلق ئاممىسى ئۆزى تەشكىللىنىپ ياسىغان ۋاقىتلىق خاراكتېرىدىكى ئادەي لەخمە قاتارلىق، قۇرۇلۇشلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇرۇلۇپ چۈشكەن، بۇزۇلغان بولغاچقا داۋاملىق ئىشلىتىشكە بولمىدى. 1973-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى دۆلەت تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە خەلق ھاۋا مۇداپىئىسى بويىچە نۆۋەتلىق 3-خىل شەھەر قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، دۆلەت شەھەر رايونىدا ئۇزاق مۇددەتلىك نۆۋەتلىق خەلق ھاۋا مۇداپىئە قۇرۇلۇشى ئەسلىھەلىرىنى ياساشقا مەخسۇس پۇل ئاجراتتى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، دۆلەت ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھاۋا مۇداپىئە قۇرۇلۇشىغا ئاجرىتىپ بەرگەن قۇرۇلۇش خراجىتى 2 مىليون 200 مىڭ يۈەنگە يەتكەن.

شەھەرنىڭ خەلق ھاۋا مۇداپىئە قۇرۇلۇشىنى ۋىلايەت، يېزا ئىگىلىك 1-شى ۋە ئاقسۇ شەھىرى بىرلىكتە ياسىغان. قۇرۇلۇش قىلىشتا ئۇرۇش تەييارلىقى ئۇنۇمى، ئىجتىمائىي ئۇنۇمى ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى بىرلەشتۈرۈشكە ھەمدە « ئادەتتىكى چاغلار بىلەن ئۇرۇش ۋاقتىنى بىرلەشتۈرۈش، خەلق ئۆچۈن بەخت يارىتىش »، « ھەققەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش، ئىقتىدارغا بەقىپ ئىش كۆرۈش، ئۇزاققىچە تەييارلىق قىلىش، پۈختا قەدەم بىلەن راۋاجلاندۇرۇش » قاتارلىق پرىنسىپلارغا ئەھمىيەت بېرىلدى، ئۇرۇش ۋاقتىدىكى ھاۋا مۇداپىئەسىنىڭ ئېھتىياجى ئاساس قىلە-

نىسپ، خەلق ھاۋا مۇداپىئە سى قۇرۇلۇشى بىلەن شەھەر قۇرۇلۇشىنى، ئادەتتىكى چاغلار بىلەن ئوخشاش ۋاقتىنى بىرلەشتۈرۈش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. 1985-يىلى ئاقسۇ شەھەر رايونىدا ئوزاق مۇددەتلىك، لەخمە شەكىللىك، ئادەملەر يوشۇرۇنۇش ئىستىھكامى، يانداش قۇرۇلۇش شەكىلدىكى ھاۋا مۇداپىئە يەر ئاستى ئويى ۋە خادىملارنى تارقاقلاشتۇرۇش غول لەخمىسى قاتارلىق ھاۋا مۇداپىئە قۇرۇلۇش ئەسلىھەسى 12 مىك 751.8 كۋادرات مېترغا، مۇكەممەللىك نىسبىتى تەخمىنەن 90 پىرسەنتكە يەتتى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ 1985-يىلدىكى خەلق ھاۋا مۇداپىئە ئەسلىھەلىرى ئەھۋالى

جەدۋەل 15 — 13 بىرلىكى: كۋادرات مېتر

نامى	كۆلىمى	قوشۇمچە ئىزاھات
ھاۋا مۇداپىئە يەر ئاستى ئويى	894	
خادىملارنىڭ يوشۇرۇنۇش ئىستىھكامى	1290	
يەر ئاستى ماشىنا ئامبىرى	210	
تارقاقلاشتۇرۇش غول لەخمىسى	10357.8	ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 4.5 كىلومېتر
جەمئىي	12751.8	

V باب ھەربىي ۋەقەلەر

§1. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھەربىي ۋەقەلەر

1. خوجا جاھاننىڭ شەھەرگە كىرىشىنى رەت قىلىش

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 22-يىلى (1757-يىلى)، خوجا جاھان ئاكىسى بۇرھانىدىن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى شەھەرلەرنى ئىگىلىۋالدى. كېيىنكى يىلى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى كۇچانى ئىشغال قىلدى. بۇرھانىدىن بىلەن خوجا جاھان قورشاۋنى بۆسۈپ، جەنۇبقا قاچتى. ئاقسۇ خەلقى شەھەرنى تاقۇبلىپ كىرگۈزمىدى. خوجا جاھان شەھەر سىرتىدىكى نەچچە يۈز ئۆيلۈك ئاھالىنى مەجبۇرىي ئېلىپ ئۆچتۇرپانغا قاچتى. ئۆچتۇرپان خەلقىمۇ شەھەر دەرۋازىسىنى تاقۇبلىپ، قارشىلىق كۆرسەتتى. شۇ يىلى 8-ئاينىڭ 25-كۈنى چىڭ قوشۇنىنىڭ چېگرا رايونىنى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۇنى جاۋخۇي قوشۇن باشلاپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى، ئاقسۇ چىڭ قوشۇنىنىڭ جەنۇبقا يۇرۇش قىلىشتىكى چوڭ لاگېرى بولۇپ قالدى. چىيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) قىشتىن 24-يىلى (1759-يىلى) نىڭ بېشىغىچە قاراسۇ (ھازىرقى پوسكام ناھىيىسى) دا قورشاۋدا قالغان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا ياردەم بېرىش مەزگىلىدە، ئاقسۇ ھەربىي قوماندانلىق مەركىزى ۋە ئارقا سەپ تەمىنات بازىسى بولدى.

2. قۇمباش دەريالىق جېڭى

XIX ئەسىرنىڭ 20-يىللىرىدا جاھانگىر خوجا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوقان خانلىقىنىڭ مەدەت بەرشى ئارقىسىدا، قەشقەر، خوتەنلەرنى ئىگىلىۋالدى. داۋگۇاڭ 6-يىلى (1826-يىلى) 7-ئايدا جاھانگىر خوجا 6000 كىشىلىكتىن ئارتۇق قوشۇن بىلەن شەرق تەرەپكە تېگىش ئۈچۈن كېچىلەپ قۇمباش دەريالىسىدىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا قىستاپ كەلدى. ئاقسۇ خان ئامبىلى چاڭ چىڭ ئاتلىق قوشۇندىكى 100 دىن ئارتۇق چەۋەندازغا قوماندانلىق قىلىپ ئۇلارغا قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. تۇپا-چاڭ توزۇتۇپ، ناغرا-دۇمباق چېلىپ، ۋارقىراپ-جارقىراپ دۈشمەننى قايمۇقتۇردى. جاھانگىر خوجا چىڭ قوشۇنىنىڭ كۈچى زور ئىكەن، دەپ دەريادىن ئۆتۈشكە پېتىنالماي قۇمباش دەريالىسىنىڭ جەنۇب تەرىپىدە توسۇلۇپ قالدى، لېكىن دۈشمەننىڭ ھەيۋىسى پەسەيمىدى. ئۇلار ھەر ۋاقىت پاراكەندىچىلىك سېلىپ، پەيت كۈتۈپ تۇردى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ بەھەيۋەت سانغۇنى چاڭ لىڭ قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، توپىلاڭچىلارنى جازالاش توغرىسىدىكى پەرمانغا بىنائەن، جايلاردىكى چىڭ قوشۇنلىرىدىن 36 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى ئاقسۇغا توپلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتتا، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئۇرۇمچى، ئىلى قاتارلىق جايلاردىن ئاشلىق، ئىچكىرى ئۇلكىلەردىن

قورال-ياراق، ئوق-دورا يۆتكەپ كەلدى. يەنە 1000 كالا، 1000 تۆگە، 20 مىڭ ئات، شۇنىڭدەك موڭغۇل خانى ئولپانغا بەرگەن 3000 تۆگىنى ھەربىي ئىشلارغا ئىشلىتىشكە ھازىرلىدى.

داۋگۇاڭ 6-يىلى (1826-يىلى) 7-ئاينىڭ 27-كۈنى شىبەلەرنىڭ باش بۇغى ئىرگۈلۈن قۇمباش دەرياسىدا جاھانگىر خوجىنىڭ توپلاڭچى قوشۇنىنى يېڭىپ، دۇشمەننىڭ 100 دىن ئارتۇق ئادىمىنى ئۆلتۈردى، 50-60 ئادىمىنى قولغاپ تۇتتى. 8-ئايدا جاھانگىر خوجىنىڭ توپلاڭچى قوشۇنى دۇچىت ھەربىي پوچتا بېكىتىنى ئىشغال قىلۇېلىپ يانئىرىققا كىردى. مۇشاۋىر سانغۇن ۋاڭ خۇڭيى ئۇرۇشتا ئۆلدى. 9-ئاينىڭ 16-، 17-، 18-كۈنلىرى جاھانگىر خوجا قۇمباش دەرياسىدىن ئۆتۈشكە يەنە بىر قېتىم ئۇرۇندى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى شىمالىي قىرغاقنى ئىگىلەپ، سەپ تۈزۈپ، زەمبىرەك ئېتىپ، مۇداپىئە كۆردى. توپلاڭچى قوشۇندىن ئۆلگەن، يارىدار بولغانلار سان-ساناقسىز بولدى، ئۇلارنىڭ دەريادىن ئۆتۈش مەقسىتى ئىشقا ئاشمىدى. 9-ئاينىڭ 23-كۈنى جاھانگىر خوجا قوشۇنى تۆتكە بۆلۈنۈپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىدى. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ ياساۋۇل بېگى دالكىنا قاتارلىقلار قوشۇن باشلاپ، ئاقسۇ خەلقىنىڭ مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا ئىككى كېچە-كۈندۈز شىددەتلىك جەڭ قىلىپ، بىرمىڭ نەچچە يۈز دۇشمەننى يوقاتتى. 11-ئايدا جاھانگىر خوجا مەغلۇپ بولۇپ، ئاقسۇنىڭ غەربىدىكى كەلپىن ئايمىقىغا (ھازىرقى كەلپىن ناھىيىسىگە) كەتتى. داۋگۇاڭ 7-يىلى (1827-يىلى) 2-ئاينىڭ 6-كۈنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قۇمباش دەرياسىدىن يولغا چىقىپ، قەشقەرنى ئىگىلەپ ياتقان جاھانگىر خوجىنىڭ توپلاڭچى ئارمىيىسىنى يوقىتىشقا ئاتلاندى.

قۇمباش دەرياسى جېڭىنىڭ غەلبىسى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلغانلىقى، دۇشمەنگە بىرلىكتە قارشى تۇرغانلىقىنىڭ نەتىجىسى. شايارىدىن 300 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر خەلقى قوشۇن تەشكىللەپ، ئۇرۇشقا قاتناشقاندىن باشقا، قاراشەھەر تۇرغۇت-خوشۇت قەبىلىسىدىن 1000 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆزلىرى ئات، ھەربىي قورال-ياراق تەييارلاپ، ئاقسۇ ئالدىنقى سېپىگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار قوشۇنغا ئەگىشىپ جەڭگە چىقىپ، دۇشمەنگە بىرلىكتە قارشى تۇرۇپ، زۆرۈر بولغاندا دۇشمەن ئەھۋالىنى رازۋېتكا قىلدى ياكى باتۇرلۇق بىلەن قولغاپ زەربە بېرىپ، چىڭ سۇلالىسى ئوردىسىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشتى. ھەر مىللەت ئاشلىق توشۇيدىغان ھاشارچىلىرى تەڭرىتاغ داۋىنىنىڭ تىك، خەتەرلىك، تېيىلغاق بولۇشىغا قارىماي، جاپا-مۇشەققەت، خېيىم-خەتەردىن قورقماي، ھەربىر ئادەم 25 كىلوگرام ئاشلىق يۈدۈپ، ھەربىيلەرنىڭ ئاشلىق، يۇڭ-تاق قاتارلىق ئۇرۇشقا لازىمەتلىك ماددىي ئەشيالىرىنى ئاقسۇغا ئۆزۈلدۈرۈپ قويماي يەتكۈزۈپ تۇردى. كۈچا 1000 ھاشارچى چىقىرىپ، 200 ھارۋا، 500 ئات، 2500 كالا، ئىشەك ئىتىنى قېلىپ، زور مىقداردىكى ھەربىي ئاشلىقنى يۆتكەپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ئىرادىسىنى تولۇق نامايان قىلدى.

3. ئاقسۇنى قايتۇرۇۋېلىش

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۆڭجى يىللىرىدا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوقەن دۆلىتىنىڭ ئوفتسېرى ياقۇب بەگ جاھانگىر خوجىنىڭ ئوغلى بۇزرۇك خوجا بىلەن بىرلىشىپ، ئەنگلىيە، روسىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى جاھانگىر ئۇنسۇرلارنىڭ مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا، كۈچا، باي قاتارلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، پۇتۇن جەنۇبىي شىنجاڭنى ئىگىلىدى ھەمدە شىمالىي شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلدى. توڭجى 6-يىلى (1867-يىلى) 4-ئاينىڭ 3-كۈنى ياقۇب بەگنىڭ تاجاۋۇزچى ئارمىيىسى ئاقسۇنى ئىشغال قىلىپ

خەلق. ئۇستىدە ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقنىنى يۇرگۈزۈپ، ئۇلارنى ھەدەپ قىرغىنچىلىق قىلدى ۋە زەھەرلەپ ئۆلتۈردى.

« تارىخىي ھەمدى » دە خاتىرىلىنىشىچە، ئۇلار ئېگىز ئارغامچىلارغا مىنۈپلىپ، ئالتۇن-كۈمۈشنى بۇزۇپ-چاچتى، نازۇ نېمەتلەرنى يەپ، كەيپ-ساپا، ئەيش-ئىشرەت قىلىپ، خالىغان رەسۋاچىلىقلارنى قىلدى.

چىڭ سۇلالىسى گۈاڭشۈ 1-يىلى (1875-يىلى) 3-ئايدا چىڭ ئوردىسى زوزۇڭتاڭنى خان مۇيەتتىشى سۈپىتىدە غەربكە ھەربىي يۈرۈش قىلىشقا دائىر ئىشلارنى باشقۇرۇشقا تەينىلىدى. گۈاڭشۈ 3-يىلى (1877-يىلى) 9-ئاينىڭ 18-كۈنى لىيۇجىنتاڭغا قاراشلىق چىڭ قوشۇنى ئاقسۇ شەھىرىگە يېتىپ كەلدى، ئاقسۇ خەلقى سەپ تۈزۈپ، چىڭ قوشۇنىنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى قارشى ئالدى. ياقۇپ بەگكە بېقىنغان بەي يەنخۇنىڭ مەغلۇپ بولغان ئارمىيىسى غەربكە چېكىنىدىغان چاغدا ئاقسۇ سېپىلىنىڭ سىرتىدىكى جايلارنى بۆلاپ-تالاپلا قالماي، ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. چىڭ ئارمىيىسىگە ئىتائەت قىلىشقا تەييارلىق قىلمۇاتقان ئاقسۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئاقساقىلى ئابدۇراخمانىنى باغلاپ ئېلىپ كەتتى. لىيۇجىنتاڭ ئۆز قوشۇنلىرىغا غەربىي سەپ ۋە غەربىي جەنۇبىي سەپ بولۇپ بۆلۈنۈپ قوغلاپ زەربە بېرىشكە بۇيرۇق بەردى، يەرلىك كاتتىباشلارنى تىنچلاندۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى.

§2. مىنگو دەۋرىدىكى ھەربىي ۋەقەلەر

1. تۆمۈر ئېلىنىڭ ئاقسۇنى ئىگىلىشى

مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) 1-ئايدا كۆچادا سودىگەرلىك قىلمۇاتقان توقسۇنلۇق تۆمۈر ئېلى قاتارلىق كىشىلەر قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، كۆچادا قوزغىلىپ، يەرلىك ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرۇپ، كۆچا شەھىرىنى ئىگىلەپ، ئاقسۇغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئاقسۇنىڭ مەمۇرىي باشلىقى شۇي يىشەن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قەشقەرگە جېددىي مەلۇم قىلدى. قەشقەردە تۇرۇشلۇق قوشۇنىنىڭ شىجاڭى جىن شۇجى (ئۆلكە رەئىسى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى جىن شۇرېننىڭ 4-ئىنىسى) تۆەنجاڭ ياڭ چىڭمىڭنى ئىككى لىيەن ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ بېرىپ، باينىڭ شەرقىي قىسمىدىكى تامچا ياردا تۆمۈر ئېلىگە توسۇپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتتى. تۆمۈر ئېلىنىڭ كەينى-كەينىدىن قىلغان ھۇجۇمىغا ياڭ چىڭمىڭ قىسمى تاقابىل تۇرالمىدى، شۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلغاچ ئاقسۇغا چېكىنىدى، مەغلۇپ بولۇپ چېكىنىش داۋامىدا 12 ھارۋا ئوق، بىر زەمبىرەك، 80 تۆگىلىك ئاشلىقنى يىتۈرۈپ قويدى. تۆمۈر ئېلى قوشۇنى ئاقسۇغا ئۇدۇل قىستاپ كەلدى. ياڭ چىڭمىڭنىڭ يېڭىلگەن قوشۇنى ئالاقزادىلىك ئىچىدە شەھەرنى تاشلاپ قاچتى. ئاقسۇنىڭ باي، شاگىيولىرى 2-ئاينىڭ 5-كۈنى تۆمۈر ئېلى قوشۇنىنىڭ ئاقسۇغا كىرىشىنى كۈتۈۋالدى.

تۆمۈر ئېلى ئاقسۇنى ئىگىلىگەندىن كېيىن ئىچكى قىسمىدا زىددىيەت كۈنسېرى چوڭقۇرلىشىپ، بۆلۈنۈش پەيدا بولدى.

2. شېك شىسەي بىلەن ماخۇشەن ئوتتۇرىسىدا بولغان ئاقسۇ ئۇرۇشى

مىنگونىڭ 26-يىلى (1937-يىلى) 4-ئايدا خوتەندە تۇرۇشلۇق قوشۇندىكى ماخۇشەنىنىڭ

قىسمى (36-شى) بىلەن يەكەندە تۇرۇشلۇق قوشۇندىكى ئابدۇنىياز (6-شى) شېئىر شىسەيگە قارشى قوزغىلىپ، پەيزاۋات، مارالبېشى، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلارنى كەينىدىن ئىشغال قىلدى، 5-ئايدا ئاقسۇ ئەتراپىغا يېتىپ كەلدى. 6-ئاينىڭ 2-كۈنى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق گۇڭ زىكۈەن قىسمى بىلەن جاڭ يۈگچېڭ قىسمى مارالبېشىغا ھۇجۇم قىلىپ دەسلەپتە ئانچە-مۇنچە غەلىبىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، كېيىن مارالبېشى شەھىرىدە قورشاۋدا قالدى. 6-ئاينىڭ 26-كۈنى ماخۇشەننىڭ 9-رايانتا (شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدا) تۇرۇشلۇق ئىككى تۈەنى 600 دىن ئارتۇق پىيادە، ئاتلىق ئەسكەر بىلەن شېئىر شىسەي قوشۇنىنىڭ ئاقسۇغا ئورۇنلاشقان لېۋجېڭشىن قىسمىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئاقسۇ شەھىرىنى قورشىۋالدى. 6-ئاينىڭ 28-كۈنى شېئىر شىسەي قوشۇنى بىلەن ماخۇشەن قوشۇنى ئاقسۇ كونىشەھەر ئايرودرومىنىڭ شەرقىگە بەش كىلومېتر كېلىدىغان جايدا سوقۇشتى، ماخۇشەن قىسمىدىن 300 دىن ئارتۇق ئادەم ئۇرۇشقا قاتناشتى، شېئىر شىسەي ئارمىيىسى ئون دۇشمەننى ئۆلتۈرۈپ، تۆت تال مىلتىق، 12 ئاتنى ئولجا ئالدى. 6-ئاينىڭ 29-كۈنى ئىككى تەرەپ ئاقسۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا 40 چاقىرىم كېلىدىغان ئارا ئۆتەڭ، چوڭ كۆۋرۈك قاتارلىق جايلاردا ئۇرۇشتى. 7-ئاينىڭ 4-كۈنى شياۋجياڭ ئۇنۇانلىق قوماندان لېۋجېڭشىن قىسمىنى باشلاپ، ئاقسۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى ماخۇشەن قىسمىغا ھۇجۇم قىلدى، ماخۇشەن قىسمى شەرقىي جەنۇبقا قاراپ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. دۇبەننىڭ ھەرىكەتچان يېڭى ئايروپىلان ئەۋەتىپ، ئىز قوغلاپ بومباردىمان قىلدى. ماخۇشەن قىسمىدىن 400-500 ئادەم 40 چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئارا ئۆتەڭگە چېكىنىپ، دەريانىڭ جەنۇبىدا مۇداپىئەدە تۇردى. دۇبەننىڭ ھەرىكەتچان يېڭىدىكى قوشۇنلار ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. 7-ئاينىڭ 5-كۈنى شياۋجياڭ ئۇنۇانلىق قوماندان يۇدېشىڭ قۇمباشقا قاراپ تىنتىپ مېڭىپ، ئاقسۇ قورشاۋىنى سەل-پەل بوشاتتى. 7-ئاينىڭ 9-كۈنى مارالبېشىنى ساقلاۋاتقان گۇڭ زىكۈەن، جاڭ يۈگچېڭ قىسىملىرى ئاقسۇغا قايتىپ كېلىشكە باشلىدى، ئۇلار 11-كۈنى يول ئۈستىدە ماخۇشەن قىسىملىرىدىن 200-300 دىن ئارتۇق ئادەمنىڭ تۈيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى، ئاقسۇ ئايروپىلان ئەۋەتىپ بومبارداىمان قىلىپ قوشۇننى قۇتقۇزۇپ چىقتى. 8-ئاينىڭ 2-كۈنى جاڭ يۈگچېڭ قوشۇن باشلاپ كۇچاغا قاراپ يولغا چىقىپ، ئۇرۇمچىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن ھەربىي ئەشيالارنى تاپشۇرۇۋېلىپ، يۆتكەپ كەلدى. 8-ئاينىڭ 30-كۈنى ماخۇشەن قىسمىدىن 1500 دىن ئارتۇق ئادەم قۇمباش، بەشتۇگمەن قاتارلىق جايلاردا ئاشلىق، ئوت-سامان بۇلىدى. 9-ئاينىڭ 5-كۈنى لېۋجېڭشىن قۇمباش ئەتراپلىرىدا ماخۇشەن قىسىملىرىنىڭ قورشاۋىدا قېلىپ، يېرىم كېچىگىچە بەرداشلىق بەرگەندىن كېيىن، ماخۇشەن قىسمى چېكىنىشكە باشلىدى. 14 سائەتلىك ئۇرۇشتا ئۇرۇش ماشىنىسى ئەترىتىنىڭ شياۋ شياۋ ئۇنۇانلىق ئەترەت باشلىقى ۋۇ يۈلياڭ ۋە مەرگەن ۋېي شېۋۈلار جەڭدە ئۆلدى. 9-ئاينىڭ 6-كۈنى يۇ دېشىڭ قىسمىنىڭ شاڭ شياۋ ئۇنۇانلىق تۈەنجاڭى شۇ يىنجۇڭ ئايكۆلدىن يولغا چىقىپ چۆشتىن ئىلگىرى سائەت سەككىزدىن باشلاپ ياڭئېرىقتا دۇشمەن تەرەپنىڭ قوماندانى يۈسۈپ بىلەن بىرقانچە سائەت ئۇرۇش قىلدى. كەچقۇرۇن بولغاندا ئۇلارنىڭ ئاۋاتقىچە قوغلاپ باردى، ئىككى سائەتلىك ئۇرۇش ئارقىلىق ئاۋات ناھىيىسىنىڭ بازىرىنى ئىگىلىدى، ماخۇشەن قىسمى 36-شىسىنىڭ شياۋجياڭ ئۇنۇانلىق مەسلىھەتچىسى نۇراخۇننى، سەنەمۇسنى ۋە ئۇنىڭ ھەمراىلىرىدىن 20 نەچچە ئادەمنى ئەسىرگە ئالدى، قوماندانلىق شتابىنىڭ بەش نەپەر ۋەكىلىنى، شياۋ شياۋ ئۇنۇانلىق بىر لەينجاڭنى، شاڭۋېي ئۇنۇانلىق بىر پەيجاڭنى، 200 دىن ئارتۇق ئەسكىرىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى، 27 تال مىلتىق، 97 ئات، 11 قېچىرنى ئولجا ئالدى. شۇنىڭ بىلەن ماخۇشەن قىسمى پۈتۈن سەپ بويىچە چېكىنىدى.

بىرقانچە ئايدا شېئىر شىسەي ئاقسۇدا « باندىتلار بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن » دېگەن گۇ-

مان بىلەن ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ، 1124 ئادەمنى قولغا ئالدى. بۇنىڭ ئىچىدە 90 نەچچە ئادەم-نى كەلپىندە ئۆلتۈردى.

ئۇرۇش مەزگىلىدە شېڭ شىسەي ئاقسۇدا دۇبەننىڭ ھەربىكەتچان يېگىنى قۇرۇپ، جۇ جېڭ-جىننى يېگىنىڭ سەنمۇجاڭلىقىغا تەينەپ، بارلىق قوماندانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلدى. لىۋ جېڭ-شىننى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شياۋجيياڭ ئۇنۇانلىق باش قوماندانلىقىغا تەينىلدى. 5-ئايدىن 9-ئايغىچە جاڭ يۈكچېڭ، گۇك زىكۇەن، يۇ دېشېڭ (كېيىن شۆ يىنجۇك)، سۇن چىڭلىن، لىۋجېڭشىن-لارنىڭ 11 تۇەن، ئۇچ يىڭ ئەسكىرى ۋە مۇستەقىل ئاتلىق ئەسكەرلەر لىيەنى، برونىۋىك ئاپتو-موبىل ئەترىتى، تەلىم-تەربىيە ئەترىتى قاتارلىق قىسىملىرى ئاقسۇغا توپلاندى. ئۇلارغا ئايروپە-لان، تانكا، ئات، ترانسپورت ئاپتوموبىلى ۋە نۇرغۇن ئېغىر-يېنىك قوراللار سەپلەپ بېرىلدى.

3. ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئېلىش ئۇرۇشى

مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى ئىككى قېتىم ئاقسۇنى قورشاۋغا ئېلىپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئۈچ ئاي قورشاپ ئۇرۇش قىلدى.

مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) 6-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 9-ئاينىڭ 14-كۈنىگىچە ئۈچ ۋىلا-يەت مىللىي ئارمىيىسى موڭغۇلكۆرە، تىكەسۇ، توققۇزتارا قاتارلىق جايلاردىن يولغا چىقتى. ئۇلاردا تەخمىنەن 4500 دىن ئارتۇق ئەسكەر، 1500 دىن ئارتۇق ئات، 1700 دىن ئارتۇق مىلـ-تىق، 16 مىنامیوت، سەككىز ئېغىر پىلىموت، 60 دىن ئارتۇق يېنىك پىلىموت بارئىدى، يەنە بايـ ناھىيىسىنىڭ قېيىر دېگەن يېرىدىن 500 دىن ئارتۇق ئادەم توقماقلارنى كۆتۈرگەن ھالدا ئۇلارغا قوشۇلدى، ئۇلار بايـ، ئاقسۇ كونىشەھەر ئارقىلىق ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىشقا ئاتلاندى.

9-ئاينىڭ 6-كۈنى مىللىي ئارمىيە ئاقسۇ كونىشەھەرنىڭ ناھىيە بازىرىنى ئىشغال قىلدى. گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ كونىشەھەردىكى ئارمىيىسىدىن ئاتلىق قىسىم 2-شى 5-تۇەننىڭ بىر قىسمى ئاقسۇ ناھىيە بازىرىغا چېكىندى. 9-ئاينىڭ 7-كۈنى مىللىي ئارمىيە 3000 دىن ئارتۇق ئادەم بە-لەن ئاقسۇ شەھىرىگە ھۇجۇم باشلىۋەتتى، 8-كۈنى زەمبىرەك بىلەن توپقا تۇتتى ھەمدە شە-ھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى دۆڭ تۆپىسىنى ئىشغال قىلدى. يەنە بىر قىسمى شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا ھۇجۇمغا ماسلاشتى. شۇ كۈنى كېچىدە مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئۈزۈن شۇ-تىلار بىلەن سېپىلغا ياماشتى. سېپىل ئىچىدىكى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قوشۇنى كۆچلۈك ئوت كۈچى بىلەن قاتتىق مۇداپىئە قىلغاچقا، مىللىي ئارمىيىنىڭ ھۇجۇمىدىن نەتىجە چىقمىدى. 9-ئاينىڭ 12-كۈنى كەچتە شەھەرنى ساقلاۋاتقان قوشۇن مىللىي ئارمىيىنىڭ يارەمچى قوشۇنى يېتىپ كەلمىگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى، مۇئاۋىن تۇەنجاڭ فاك چىگۈەن 200 دىن ئارتۇق ئادەمنى باشلاپ، قاراڭغۇ كېچىدە ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ ئىستىھكامىغا تۆيۇقسىز ھۇجۇم قىلـ-دى ھەمدە مىللىي ئارمىيىنىڭ دۆڭ تۆپىسىدىكى ئېگىزلىكتە قۇرغان قوماندانلىق ئورنىنى ئاساسىي ھۇجۇم نىشانى قىلىپ، كۈچلۈك ھۇجۇم قوزغىدى. جەڭ يەتتە سائەت داۋام قىلدى، مىللىي ئار-مىيە ئوق-دورىسى يېتىشمىگەنلىكى ۋە يارەمچى قوشۇن يېتىپ كەلمىگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۇستىگە شەھەرنى ساقلاۋاتقان قوشۇننىڭ ھۇجۇمى تۆيۇقسىز بولغانلىقى ئۈچۈن 9-ئاينىڭ 14-كۈنى ئالدى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ شەرقىدىكى دۆڭ تۆپىسىدىكى قەبرىستانلىق ئەتراپىغا، ئان-دىن قايلوغا چېكىندى، شەھەرنى قوغدىغۇچى قىسىم ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بازىرىنى قايتۇرۇۋالدى.

9-ئاينىك 21-كۈنى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئاباسوپ، قاسىمجان، ئاسىلقان، ھۆسەن قارى خوجا قاتارلىق كىشىلەرنىڭ قوماندانلىقىدا 81 م م لىق سەككىز مىنامیوت ۋە 600-700 دەك قوراللانغان خەلق بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بازىرىنى يەنە بىر قېتىم ئىشغال قىلىپ، ئاقسۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ، ھۇجۇم قىلىش ھالىتىنى شەكىللەندۈردى.

9-ئاينىك 23-كۈنى سەھەر سائەت تۆتتە مىللىي ئارمىيە ئاقسۇ سېپىلى يېنىدا شەھەرگە 2-قېتىم ھۇجۇم باشلىدى. شۇ چاغدا زەمبىرەكلەر گۈمبۈرلەپ، ئاسمانىنى ئوت ئۇچقۇنلىرى قاپلىدى، ھەش-پەش دېگۈچە ئارىلىقتا 300 پايدىن ئارتۇق توپ ئوقى شەھەر ئىچىدە تۇشمۇتۇشتا پارتلىدى. 24-كۈنى سەھەر سائەت سەككىزدە مىللىي ئارمىيە شەرقىي ۋە غەربىي دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلىدىغان يالغان قىياپەتنى كۆرسىتىپ، ئاساسىي كۈچى بىلەن شىمالىي دەرۋازىغا، كەچقۇرۇنلۇقى سېپىلنىڭ غەربىي شىمال بۇرجىكىگە ھۇجۇم قىلدى. 9-ئاينىك 25-كۈنى مىللىي ئارمىيە كۆپىيىپ، 2000 نادەمدىن ئاشتى (ئەڭ كۆپ بولغاندا 3000 دىن ئاشتى)، ئۇلار كۈن بويى شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ تۇردى، سېپىل ئىچىگە 600 پايدىن ئارتۇق توپ ئوقى چۈشتى. 26-كۈنى مىللىي ئارمىيە شەرق ۋە غەرب تەرەپلەردىن ھۇجۇم قىلدى، غەربىي دەرۋازىدا ئۇزۇن شوتىلار بىلەن سېپىلغا چىقتى، ئاباسوپ بىلەن قاسىمجان ئۆزى بىۋاستە ئالدىنقى سەپكە كېلىپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلدى ھەمدە سېپىل ئىچىدىكى شەھەرنى ساقلىغۇچى قوشۇننى تەسلىم بولۇشقا ئۈندىدى. 9-ئاينىك 29-كۈنى مىللىي ئارمىيە يەنە بىر قېتىم ئاساسىي كۈچىنى توپلاپ سېپىلنىڭ شەرقىي ۋە شىمال تەرىپىدە پوتەي ياساپ، جەنۇبىي دەرۋازىغا ئۇزۇن شوتا قويۇپ، شىددەتلىك توپ ئوقىنىڭ ھىمايىسىدە سېپىل ئۈستىگە چىقىپ تالىشىش جېڭى قىلدى، ھەر ئىككى تەرەپ ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى. شىنجاڭ گارنىزونى باش سىلكىبوسى ئاقسۇغا لازىمەتلىك ھەربىي ماددىي ئەشيالارنى ھاۋادىن تاشلاپ، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن بىر ترانسپورت ئايروپىلانى ئەۋەتتى، ئۇندىن ئارتۇق پاراشوتتا ھەر خىل ماددىي ئەشيالارنى تاشلىدى. بۇلاردىن بەش-ئالتە پاراشوتنى شامال ئۈچۈرۈپ، سېپىل سىرتىدىن مەيدانغا چۈشۈردى. سوقۇشۇاتقان ئىككى تەرەپ نەچچە ئۇندىن ئەسكەر ئەۋەتىپ، سېپىل سىرتىغا تاشلانغان بۇ ماددىي ئەشيالارنى تالاشتى. مەيدان ئەتراپىغا ئورۇنلاشقان مىللىي ئارمىيىنىڭ توپچىلار ئىستىھكامىدىكى جەڭچىلەر ئىستىھكامدىن ئايرىلىپ تالىشىشقا قاتناشتى. سېپىل ئىچىدىكى گومىنداڭ قوشۇنى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ مىنامیوت ۋە ئوق-دورىلىرىنىڭ ھەممىسىنى غەنىمەت ئېلىۋالدى. كۆتۈلمىگەن زىيان ۋە زەربىگە ئۇچرىغان مىللىي ئارمىيىنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش رايى يانىدى، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسى بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. بىر قىسمى مۇئاۋىن تۇەنجاڭ فاڭ چىڭئەنىڭ باشلامچىلىقىدا شەرقىي دەرۋازىغا، يەنە بىر قىسمى تۇەنجاڭ جاۋخەنچىنىڭ بۇاستە باشلامچىلىقىدا غەربىي دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلدى، ئاندىن چوڭ مازارنى ئورىۋېلىپ تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مىللىي ئارمىيە پۈتۈن سەپ بويىچە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

4. 65-لۇينىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقتەكە قايتىشى

1949-يىلى 9-ئاينىڭ 25-كۈنى تاۋسيۇ جياڭجۇن تىنچ يول بىلەن ھەقتەكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئاقسۇدا تۇرۇۋاتقان گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ تەرتىپكە سېلىنغان 65-لۇينىڭ لۇيجاڭى لى زوتاڭ ھەقتەكە قايتىشقا قارشى تۇرۇش سۇيقەستىنى پىلانلىدى.

9-ئاينىڭ 30-كۈنى جاھىللىق مەيدانىدا چىڭ تۇرغان، شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەق-

قەتكە قايتىشقا قارشى تۇرغان گومىنداڭنىڭ مۇھىم ھەربىي مەمۇرىي خادىملىرىدىن ماچىڭشياڭ (تەرتىپكە سېلىنغان ئاتلىق 1-شىنىڭ شىجاڭى)، يې چېڭ (تەرتىپكە سېلىنغان يېڭى 2-شىنىڭ شىجاڭى)، لۇشۇرېن (تەرتىپكە سېلىنغان 179-لۇينىڭ لۈيجاڭى)، تيەن شېڭزى (تەپتش مەھكىمىسىنىڭ تەپتش ئەزاسى)، ۋاڭ زىڭشەن (ئۆلكىلىك خەلق ئىشلار نازىرى)، يالۇ ۋېي (ئۆلكىلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى)، لىيۇخەندۇڭ (ئۇرۇمچى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)، جوكۇنتيەن (موڭغۇل-تىبەت كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ۋېيۋەنجاڭى)، خوسىجۇن (تەشۋىقات كومىتېتىنىڭ ئەزاسى)، جۇڭ زويين (128-لۇينىڭ لۈيجاڭى)، شيۇڭ يى (179-لۇيىنىڭ مۇئاۋىن لۈيجاڭى)، ماشۇجى (ساقلىقنى ساقلاش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى)، ماگويى (خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇدىرىيەت باشلىقى)، يالۇ چۇنچىڭ (خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ دائىمىي مۇدىرىيەت ئەزاسى)، لىن شىڭجى (سابىق ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى) قاتارلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر بالا-چاقىسىنى ئېلىپ، ئالتە چوڭ يۇك ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ، بىر مۇھاپىزەتچى پەيزىنىڭ ھىمايىسىدە ئۇرۇمچىدىن ھىندىستانغا كېتىش سەپىرىدە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ باغزىرىغا يېتىپ كەلدى.

شۇ ئاخشىمى ماچىڭشياڭ، يې چېڭ قاتارلىقلار لى زوتاڭنىڭ ئىشخانىسىدا قىسمىنى قاراشەھەر، باشئەگىم ئەتراپىغا ئېلىپ بېرىپ، جاھاللىق بىلەن قارشىلىشىنى مەخپىي پىلانلىدى.

10-ئاينىڭ 1-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت بەش ئەتراپىدا لى زوتاڭنىڭ مۇھاپىزەتچىسى رېن گولياڭ يې چېڭنىڭ ھاجەتخانىدىن چىقىۋاتقان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، تاپانچىسى بىلەن ئۆتىنى ئېتىپ، سول بىلكىنى يارىلاندۇردى. يې چېڭنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قورۇسىدا تۇرۇۋاتقان مۇھاپىزەتچى پەيى بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن جىددىي يغىلىپ، يىنىك، ئېغىر پىلىموتلىرىنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئۆگزىسىگە قۇرۇپ، قوراللىرىنىڭ ئېغىزىنى 65-لۇينىڭ سىلكىبۇسىغا توغرىلىدى. 65-لۇينىڭ سىلكىبۇسىدىكى ئالاھىدە خىزمەت لەينى گازارما ئىشكىنى مەھكەم تاقاپ، قوشۇننى يغىپ، ئۆگزىگە چىقىپ، پىلىموتلىرىنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە توغرىلىدى، شەھەر مۇداپىئە قوماندانى جىددىي ھەربىي ھالەت ئېلان قىلدى، شەھەر سىپىلى تاقالدى، قوشۇن ئىشقا سېلىنىپ، قاراۋۇللار قويۇلۇپ، ئادەملەرنىڭ يول يۈرۈشى مەنئى قىلىنىپ، بىر مەھەل پۈتۈن شەھەر خەلقنىڭ كۆڭلى سارا سىمگە چۈشۈپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى.

رېن گولياڭ ئەسلىدە كۆپ يىل يې چېڭغا ئەگىشىپ يۈرگەن كونا ئەسكەر ئىدى. ئۇ ئاساسلىقى، ئۆز ئاكىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن قالسا يې چېڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرغانلىقىغا غەزەپلىنىپ، ئۇنىڭغا قەست قىلغان. رېن گولياڭنىڭ يې چېڭغا قەست قىلىشى 65-لۇي قوماندانلىق شتابىدىكى قىسمەن ئوتتۇرا، تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ۋە ئەسكەرلەرنىڭ ماچىڭشياڭ، يې چېڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ نۇرغۇن ئالتۇننى ئېلىپ، چەت ئەلگە قېچىشىغا بولغان نارازىلىقىنى قوزغىدى. يې چېڭنىڭ مۇھاپىزەتچى پەيى قوراللىرىغا ئوق سېلىپ، 65-لۇينىڭ سىلكىبۇسىنى ئوققا تۇتماقچى بولۇپ تۇرغان ئەھۋال ئاستىدا، 65-لۇي سىلكىبۇسى شتاب ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى چېن شۇخۇڭ قىسمەن ئوتتۇرا، تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلەر بىلەن ئالاقە باغلاپ يې چېڭ، ماچىڭشياڭ، لۇشۇرېن قاتارلىقلارنى ئەزەربەنت قىلدى.

1949-يىلى 10-ئاينىڭ 2-كۈنى 65-لۇينىڭ ئالىي شتاب ئوفىتسېرى، قوشۇمچە ئاقسۇنىڭ پارتىيە ئىشلىرى ۋالىيسى باۋدېيەنخۇا، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى مالىن، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى چۇي جىچىنلار ئاقسۇ ۋە ئاقسۇ كونىشەھەردىكى ھەر ساھەنىڭ ۋەكىللىرى نامىدا لى زوتاڭدىن دۆلەت، مىللەتنىڭ مەنپەئىتى ۋە خەلقنىڭ ھاياتى ھەم مال-مۈلكىنى ئەلا بىلىپ،

شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەققەتكە قايتىشىنى قوغداشنى تەلەپ قىلدى.

لى زوتاڭ ئەينى چاغدىكى ئازادلىق ئارمىيە ئاقسۇغا كېلىپ ئورۇنلىشىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى ۋە ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرىدىكى خەلقنىڭ رايىنى نەزەرگە ئېلىپ، پەيدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ۋە بەنجاڭدىن يۇقىرى ئەسكەرلەر ۋەكىللىرىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، كۆپچىلىككە يېڭى چېگرا قاتارلىقلارنى بالدۇرراق ئاقسۇدىن يولغا سېلىۋېتىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلدى.

چىن شۇخوك، مېڭ جىنجياك (65-لۇي سىياسىي خىزمەت ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى) قاتارلىق كىشىلەر بىلەن ئىككى كۈن كېڭىشىش ئارقىلىق، ئاخىرى كېلىشىم ھاسىل قىلىنىپ، يېڭى چېگرا ئوفىتسېر-ئەسكەرلەرنىڭ ئىككى ئايلىق تەمىناتىغا يەتكۈدەك ئالتۇن بېرىدىغان بولدى، 10-ئاينىڭ 4-كۈنى يېڭى چېگرا، ماچىڭشياڭ، لۇ شورېن قاتارلىق كىشىلەر مۇھاپىزەت قىلىنىپ، يولغا سېلىۋېتىلىدى. لى زوتاڭ باشچىلىقىدىكى قوشۇن ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى ئارقىسىدا تىنچ يول بىلەن ھەققەتكە قايتىشنى قوبۇل قىلدى. بۇ قىسىم كېيىن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 22-بىكتۈەن 26-شىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى.

§3. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇغا كېلىپ ئورۇنلىشىشى

1949-يىلى 11-ئاينىڭ 8-كۈنى 2-جۇن 4-شىنىڭ ئالدىنقى سەپ مۇھاپىزەت تۈەنىنىڭ ئالدىدىن يۈرگۈچى شۆبە ئەترىتى شىنىڭ مۇئاۋىن شتاب باشلىقى رېن چېنىڭ باشچىلىقىدا بايدىن بىر سودا ئاپتوموبىلىغا (ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن دادۇجى) ئولتۇرۇپ، ئەڭ ئالدى بىلەن ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ، سابىق گومىنداڭدىن ھەققەتكە قايتقان قىسىم 65-لۇينىڭ ھەربىي مانۇېر سۈيەقەستىنى مەغلۇپ قىلدى. 3-كۈنى 4-شىنىڭ ئالدىنقى سەپ مۇھاپىزەت تۈەنى ئاقسۇغا كىرىپ، داۋالغۇپ تۇرغان ئاقسۇ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇردى. 11-ئاينىڭ 13-كۈنى 4-شىنىڭ ئاساسىي قوشۇنى ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. 2-جۇن 5-شىنىڭ قېچقرلىق ئاتلىق چوڭ ئەترىتىدىكى 430 ئادەممۇ شۇ كۈنى يېتىپ كەلدى.

11-ئاينىڭ 29-كۈنى 2-جۇننىڭ جۇن شتاب ئورگىنى ۋە 5-شىنىڭ ئاساسىي قىسمى گوپىڭ، ۋاڭ ئېنىماۋلارنىڭ باشچىلىقىدا ئاقسۇ شەھىرىگە يېتىپ كەلدى ھەمدە ئىلدىن ئۇلاردىن ئىلگىرى ئاقسۇ كونىشەھەرگە يېتىپ كەلگەن 5-جۇن (سابىق ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيەسى)، 13-شى، 37-تۈەنى (تۈەنجاڭ ئابدۇللا) بىلەن ئۇچراشتى. 2-جۇن بىلەن 5-جۇن ئۇچراشقاندىن كېيىن تۈەنجاڭ ئابدۇللا ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانلىقىغا يۆتكەلدى. 37-تۈەننىڭ تەلىپىگە بىنائەن 5-شى كادىر ئاجرىتىپ مىللىي قىسمىغا ئەۋەتىپ، ئۇلار-نىڭ سىياسىي ئورگان تەشكىللىشىگە ۋە سىياسىي كومىسسارلىق تۈزۈمىنى تەسىس قىلىشىغا ياردەم بەردى. قېرىنداش ئىككى قىسمىدىكى ئوفىتسېر-جەڭچىلەر ئىناق بىللە ئۆتۈپ، ئۆزئارا ئۆگىنىپ، بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك بولۇپ كەتتى.

2-جۇننىڭ قوماندانلىق ئورگىنى بىرئاز دەم ئېلىپ تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن، 4-شىنىڭ ئاساسىي قىسمى بىلەن بىللە قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

12-ئايدا 2-جۇننىڭ 5-شى، 15-تۈەنى جۇن پارتكومىنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن، ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ، خوتەنگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. تۈەنجاڭ جياڭ يۈخې، سىياسىي باشقارمىنىڭ مۇدىرى لىيۇيۈ يېتەكچىلىكىدىكى ئالدىنى يۈرگۈچى بىر كېچىك شۆبە ئەترىتى ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ قەشقەر، خو-

تەن تاشيولىنى يويلاپ ئىلگىرىلىدى. ئاساسىي قىسىم مۇئاۋىن تۇەنجاڭ گۇڭ زىيۇن، مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار خۇاڭ چېڭنىڭ باشچىلىقىدا تەكلىماكان قوملۇقىنى كېسىپ، ئۇدۇل يول مېڭىپ خوتەنگە ماڭدى. يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى ھەربىي يۇرۇشنىڭ غەلىبىسىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئاقسۇدىكى ھەر مىللەت خەلقى قىسقىنە بىرقانچە كۈن ئىچىدە قىسمىغا نەچچە ئون مىڭ جىڭ گۈرۈچ، بۇغداي ئۇنى، نان، توقاچ ۋە ئات بوغۇزى تەييارلاپ بەردى، نەچچە 10 مىڭ جىڭ ئوتۇن، 100 دىن ئارتۇق چېدىر، 300 دىن ئارتۇق تۆگە ۋە 200 دىن ئارتۇق قېچىر، ئات يىغدى. يول ئۈستىگە 18 قونالغۇ قۇرۇلدى. تەجرىبىلىك ئۇۋچىلار ۋە سودىگەرلەر قىسمىغا يول باشلاپ بېرىشكە بەس-بەس بىلەن ئۆزىنى مەلۇم قىلدى.

12-ئاينىڭ 15-كۈنى 15-تۇەنىنىڭ ئاساسىي قىسمى ئاقسۇدىن يولغا چىقىپ، قەدىمكى توغراق-لىقتىن ئۆتۈپ، ئىكسپىدىتسىيىچىلەر ئۇچراتمىغان كۆللەردىن ئۆتۈپ، ئۇسسزلۇق، سۇسىزلىق، ئاقما قۇم قاتارلىق مۇشكۈل، خەتەرلىك توساقلارنى يېڭىپ، غەلىبە قىلىپ، 15 كۈندە 750 كىلومېتر مۇساپىنى بېسىپ، خوتەنگە غەلىبە بىلەن يېتىپ بېرىپ، گومىنداڭ سىياسىي يانچۇقچىلىرى خو-تەندە پىلانلاۋاتقان توپىلاڭ كۆتۈرۈش سۇيىقەستىنى مەغلۇپ قىلدى. ھەربىي يۇرۇش داۋامىدا 1-يىلى 2-لىيەننىڭ پەيجائى لى مىڭ ئىغىر ئاشقازان كېسىلى بىلەن يۇرۇشكە قاتناشقانلىقى، شۇنداق تۇرۇقلۇق كۈندۈزى جەڭچىلەرنىڭ مىلتىقىنى كۆتۈرۈشۈپ، ئاخشاملىرى جەڭچىلەرنىڭ پۇت يۇيۇشىغا سۇ تەييارلاپ، ئاخىرى ھارغىنلىق يەتكەنلىكى ۋە كېسەل سەۋەبىدىن قۇملۇقتا قۇربان بولدى.

5-شىددىكى قىسىملار تۇرىدىغان جايغا ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، 2-جۇن پارتكومىنىڭ قا-رارىغا ئاساسەن، ئاقسۇنىڭ يەرلىك خىزمەتلىرىنى قوشۇمچە باشقۇردى. شىجاڭ شۇي گوشيەن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى ۋە قوشۇمچە شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ سىلىگىيۈەنى بولدى. 14-تۇەنىنىڭ سىياسىي كومىسسارى ياڭ خۇا ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىلىقىغا تەيىن-لەندى. شى سىياسىي بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋۇجيەنچۈن شۇي گوشيەننىڭ خىزمەتلىرىگە ھەمكارلاشتى، سىياسىي باشقارمىدىن بۆلۈم دەرىجىلىك يەتتە-سەككىز كادىر ئاجرىتىلىپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت بەنزىسى تەشكىللەندى. ھەرقايسى تۇەن-لەردىن سىياسىي باشقارمىنىڭ مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرى، خەلق تىرانسپورتى بۆلۈمچىسىنىڭ باش-لىقلىرى ۋە سىياسىي سەۋىيىسى بىرقەدەر يۇقىرى ئايرىم سىياسىي يېتەكچىلەر ئاجرىتىلىپ، ۋد-لايەت بويىچە ناھىيىلىك پارتكوملارنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى، 224 نەپەر كادىر ئېھتىياتبەن-لەن تاللىنىپ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا خىزمەت قىلىشقا يۆتكەلدى.

قىسىم يەرلىكتە خىزمەت قىلىش داۋامىدا، پارتىيەنىڭ مىللىي، دىنىي سىياسىتىنى ئەستايە-دىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلدى، مەسچىتلەر-گە كىرمىدى، نورمال دىنىي پائالىيەتلەرگە ئارىلاشمىدى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى كەمسىتمە-دى. نۇرغۇن كادىر، جەڭچىلەر ئۆزلىرى يېپىنىدىغان يوتقان، كىيىدىغان كىيىم-كېچەك ۋە ئوزۇق-لۇق ئاشلىقلىرىنى قېينىچىلىقى بار ھەر مىللەت ئاممىسىغا ئۆتۈنۈپ بەردى. تىببىي خادىملار مە-ھەللە، يېزىلارغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئاممىنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ قويدى. 1950-يىلى 3-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قىسىملار ئارقا-ئارقىدىن ئىشلەپچىقىرىش بازىلىرىغا يېتىپ بېرىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەھ-ۋالىنى قانات يايدۇردى. 8-ئايغا قەدەر شى بويىچە 400 مىڭ مو بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈلۈپ، ئېتىز بەرپا قىلىندى. ئۆزلىرى ئىشلەپچىقارغان ئاشلىق مەھسۇلاتى بىلەن پۈتۈن شىددىكى قىسىم-لارنىڭ توققۇز ئايلىق ئوزۇقلۇق ئاشلىقىنى تەمىنلىيەلەيدىغان، كۆكتات بىلەن ئۆزىنى تولۇق تەمىنلىيەلەيدىغان بولدى. يىل ئاخىرىغىچە پۈتۈن شىددا جەمئىي 13 مىڭدىن ئارتۇق قوي، 1500

دىن ئارتۇق چوشقا، 907 كالا بېقىلدى. تۇنلەر ئۆزلىرى تۆمۈرچىلىك، ياغاچچىلىق كارخانىسى قۇرۇپ، 8000 دىن ئارتۇق جۇتو سوقتى، 75 رېزىنكە چاقلىق ھارۋا ياسىدى، ئۇچ كۆمۈركان ئېچىپ 2 مىليون 500 مىك كىلوگرام كۆمۈر قازدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇن زاۋۇتى، شال ئاقلاش زاۋۇتى، قەغەز زاۋۇتى ۋە سوپۇنچىلىق كارخانىسى قۇردى. ئاقسۇ ۋە ئاقسۇ كونىشەھەردە تۇرۇشلۇق ئىككى قىسىم بىرلىكتە يىرما ئۆستىگى ۋە دولان ئۆستىگىنىڭ لېينى ئادالدى. 1951-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى شىغا بۇاستە قاراشلىق ئەترەتلەر ۋە 14-تۇەندىكى بىر قىسىم ئوفتېسىر-جەڭچىلەر شوتا قۇدۇقتا غالىبىيەت ئۆستىگىنىڭ غول ئۆستىگىنى چېپىشقا باشلىدى. ئۆستەڭ ئېغىزىنىڭ كەڭلىكى 29 مېتر، تېگىنىڭ كەڭلىكى 19 مېتر، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 76 كىلومېتر بولۇپ، پۈتۈن قۇرۇلۇش تۆت يىل داۋاملىشىپ، 1954-يىلى پۈتۈپ سۇ باشلاندى.

40 يىلدىن بېرى، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قىسىم قۇرۇلۇشىنى تېرىشچانلىق بىلەن ساپاسىنى ئۆستۈردى. ئۇلار ئاقسۇنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا ئاكتىپ قاتناشقاندىن تاشقىرى، يەنە بۇيرۇقتا بىنائەن قىسىم ئەۋەتىپ، چېگرا رايونىنى قوغداش، تاجاۋۇزچىلارغا قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىغا قاتناشتۇردى.

1962-يىلى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 7972-قىسمى جۇڭگو-ھىندىستان چېگرىسىنىڭ غەربىي بۆلىكىدىكى ئۆزىمزنى قوغداپ قايتارما زەربە بېرىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ، ھىندىستان تاجاۋۇزچى ئارمىيىسىگە باتۇرلارچە قايتارما زەربە بېرىپ، كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتتى.

1985-يىلى 9-ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق 36105-قىسمىدىكى بىر قىسىم ئوفتېسىر-جەڭچىلەر جەنۇبىي سەپكە بېرىپ ئۇرۇش قىلىدىغان 8-رازۋېتكا چوڭ ئەترىتىنىڭ 1-لىيەنى بىلەن بىللە جۇڭگو-ۋېيتنام چېگرىسى « 803 » ، « 805 » رايونلىرىدا ئۆزىمزنى قوغداپ، قايتارما زەربە بېرىش ئۇرۇشىغا قاتناشتى.

1986-يىلى 10-ئايدا جەنۇبىي سەپكە بېرىپ، ئۇرۇشقا قاتناشقان ئۇرۇش قەھرىمانلىرى غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلدى. ۋىلايەت، شەھەردە ئۇلارنى داغدۇغلىق كۈتۈۋېلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ۋىلايەت، شەھەردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيىنىڭ مەسئۇللىرى كۈتۈۋېلىش يىغىنىغا قاتناشتى. ئۇرۇش قەھرىمانلىرىنىڭ ۋەكىللىرى يىغىندا جەنۇبىي سەپتە ئۇرۇش قىلىش ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئۇرۇش قەھرىمانلىرىغا « ئۇرۇشتا كۆزگە كۆرۈنەرلىك تۆھپە يارىتىش، زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلگىلار » دېگەن لەۋھەنى ۋە ھال سوراش بۇيۇملىرىنى تەقدىم قىلدى.

ئون ئالتىنچى قىسىم مائارىپ

ئاقسۇنىڭ مائارىپ تارىخى ئۇزاق. « بۇيۇك تاڭ دەۋرىدىكى غەربىي يۇرت خاتىرىلىرى » دە خاتىرىلىنىشىچە ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بۇ يەرنىڭ « مەدەنىيەت ، قانۇن-قائىدىلىرى » كۆسەن بەگلىكى (ھازىرقى كۇچا ئەترابى) بىلەن ئوخشاش بولۇپ، نۇرغۇن بۇددا نوملىرى يەرلىك تىل-يېزىقتا تەرجىمە قىلىنىپ، خەلق ئارىسىغا تارقالغان. ئىسلام دىنى كىرگەندىن كېيىن، دىنىي زاتلاردىن تارقىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، مەدەنىيەت ئۆگەتكەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگە-لۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) شىنجاڭ بىرلىككە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ھەربىي گازارمىلاردا مەكتەپ ئېچىلىپ پەرزەنتلەر تەربىيەلەنگەن. گۇاڭشۇ 3-يىلى (1978-يىلى) ئاقسۇ كېيىنكى ئىش-لارنى بىر تەرەپ قىلىش ئىدارىسى ساخاۋەت خۇسۇسىي مەكتىپى قۇرۇپ، « مىڭ سۆزلۈك رىسا-لە » ۋە « ئۈچ سۆزلۈك دەستۇر » قاتارلىق دەرسلىكلەرنى بېسىپ تارقىتىپ، بالىلارنى تەربىيە-لىگەن. شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، ساخاۋەت خۇسۇسىي مەكتىپى تېخمۇ مۇنتىزىم-لىشىپ قەرەللىك ئىمتىھان ئېلىش تۈزۈمى بارلىققا كەلگەن. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا جەمئىيە-تتە داۋالغۇش بولۇپ، ھۆكۈمەت خىراجىتى يېتىشمىگەنلىكتىن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا قۇ-رۇلغان شۆتاڭ مەكتەپلەرنىڭ يېرىمى تاقۇلىتىلگەن. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگە-لىدە، لىن جىلۇ (ئاقسۇ رايونلۇق مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، كومپارتىيە ئەزاسى) مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇشنى ئۆز ۋەزىپىسى دەپ بىلىپ، توسالغۇلارنى بۆسۈپ، يېڭىپ، تەشۋىق-تەرغىبات خىزمەتلىرىنى ئىشلەپ، ئاقسۇنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى بىر مەھەل قايتىدىن جانلاندۇردى. مىنگو-نىڭ 38-يىلى (1949-يىلى) مائارىپ ئىشلىرى قايتىدىن توختاپ قېلىش گىردابىغا بېرىپ قالدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو كومپارتىيىسى پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئادەت-تىكى مائارىپ ۋە چوڭلار مائارىپىنى ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى. 1950-يىلدىن 1953-يىلغىچە ، ناھىيىنىڭ يېزا-چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئاممىۋى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش، مەدەنە-يەت ئۆگىنىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. 50-يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، ئادەتتىكى مائارىپتا « ما-ئارىپنى پرولېتارىيات سىياسى ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈش » ۋە « ئەخلاقى، ئەقلىي، جىسمانىي جەھەتتىن ئەتراپلىق تەرەققىي قىلدۇ-رۇش » فاكتورىنى ئىزچىللاشتۈرۈلدى. 1958-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى ئارالدا تارىم يېزا ئىگىلىك داشۇسى (ھازىرقى تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۇسى)نى قۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئا-لىي مائارىپ تارىخى سەھىپىسىنى ئاچتى. 1959-يىلى ۋىلايەت ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ تېب-بىي مەكتەپ (ئوتتۇرا تېخنىكوم)نى قۇردى. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرى-دە ھەر دەرىجىلىك ھەر خىل مەكتەپلەر ۋە چوڭلار مائارىپى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. كېيىنكى مەزگىللەردە « دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئىنقىلاب قىلىش ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسا-

مۇ، لېكىن ئوقۇتۇش تەرىپى قالايمىقان بولغانلىقتىن، ماتارىپ سۈپىتى بەك تۆۋەنلەپ كەتتى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ماتارىپ سېپىدىكى قالايمىقانچىلىقلار ئوڭشالدى، ماتارىپ ئىشلىرى تۈتۈنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھتىياجى ۋە مىللىي ئالاھىدىلىك ئاساس قىلىنىپ راۋاجلاندۇرۇلدى. خەلق ھۆكۈمىتى ماتارىپ خىراجىتىنى كۆپەيتتى، ماتارىپ ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلدى، ماتارىپ قۇرۇلمىسى تەڭشەلدى، باشلانغۇچ ماتارىپ ئومۇملاشتۇرۇلدى، يېڭى مەكتەپلەر كۆپلەپ قۇرۇلدى، ماتارىپ پەيدىنپەي راۋاجلىنىپ، ئوقۇتۇش سۈپىتى ئۆستى. ھەرمىللەتتىن بولغان ئىرادىلىك ياشلاردىن شىنجاڭدىكى ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ باشقا ئۆلكىلىرىدىكى ئالىي مەكتەپ، تېخنىكۇملارغا ئىمتىھان بېرىپ كىرگۈچىلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. 1980-يىلدىن كېيىن، شەھەر تەۋەسىدىكى كۈنلۈك ئوقۇش تۈزۈمىدىكى نۇرغۇن ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مەكتەپلەر، تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرى، ھەتتا ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەر دۆلەتنىڭ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، ئوقۇتۇشتىكى يوشۇرۇن كۈچلەرنى قېزىپ، كەسىپلەرنى كۆپەيتتى. ئوقۇغۇچىلارنى كۆپەيتىپ قوبۇل قىلدى. ئۇلار ۋەكالىتەن تەربىيەش، ھاۋالە بىلەن تەربىيەش سىنىپى ۋە ئۆز خاراجىتى بىلەن ئوقۇيدىغان سىنىپلارنى ئېچىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى كەسپىي ماتارىپىنى يولغا قويدى. 1983-يىلى ۋىلايەتتىكى ئالتە زاۋۇتنىڭ پەرزەنتلەر مەكتىپى (ھازىرقى ۋىلايەتلىك 8-ئوتتۇرا مەكتەپ)دە تۇنجى كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى تەسىس قىلىندى.

1989-يىلغىچە شەھەر تەۋەسىدە پۈتۈن كۈنلۈك ئوقۇش تۈزۈمىدىكى ئالىي، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر (مۇستەقىل تەسىس قىلىنغان رادىئو-تېلېۋىزىيە داشۇسى، ماتارىپ شۆيۈەنى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ مەدەنىيەت مەكتىپى قاتارلىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ۋە بالىلار باغچىلىرى جەمئىي 327 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەرگە قارايدىغىنى 115، ۋىلايەتكە قارايدىغىنى 17، يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قارايدىغىنى 95. ھەر دەرىجىلىك، ھەر خىل مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلار جەمئىي 88 مىڭ 106 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەرگە قارايدىغان مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 30 مىڭ 369. بۇ، 25 مىڭ 566 ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ ۋىلايەتكە قارايدىغان مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 3801؛ يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قارايدىغان مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 53 مىڭ 936؛ مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى جەمئىي 3584 كە يەتتى (يېزا ئىگىلىك 1-شىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ). بۇنىڭ ئىچىدە شەھەرگە قاراشلىق مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 1875، ۋىلايەتكە قاراشلىق مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 889، تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش داشۇسىدىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 820، ھەر دەرىجىلىك ھەر خىل مەكتەپلەر ئىچىدە ئالىي مەكتەپ ئوچ، ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ 90 (بىر كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، تېخنىكۇم سەككىز، تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى ئوچ، باشلانغۇچ مەكتەپ 220، بالىلار باغچىسى ئوچ، شەھەرگە قارايدىغان ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ توققۇز، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىپى سەككىز، بۇ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 4161؛ شەھەرگە قارايدىغان باشلانغۇچ مەكتەپ 103 (جۈملىدىن شەھەر رايونىدا 11، يېزىدا 92). يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئىچىدە يېزا-مەيدانلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ توققۇز، باشقۇرۇش رايونلىرىدىكى تولۇق باشلانغۇچ مەكتەپ 29، شۆبە مەكتەپ 54، ئوقۇتۇش نۇقتىسى 12، بۇ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 24 مىڭ 619، شەھەرگە قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئىچىدە ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپ 96 بولۇپ، بۇ مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 21 مىڭ 405، ئىشچى-خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت ئۆگىنىش مەكتىپى بىر، ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى بىر، بالىلار باغچىسى بىر.

I باب كونا مائارىپ

§1. شۆتاڭلار

گۇاڭشۇ 27-يىلى (1901-يىلى) گۇاڭشۇ خان « قانۇن ئۆزگەرتىش » نى جاكارلاپ، « يېڭى سىياسەت » نى يولغا قويدى. شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى راۋىنچى خانغا ئىلتماس سۇنۇش ئارقىلىق ئونسۇ مەھكىمسىدە بىر نەپەر مۇپەتتىش تەسىس قىلدى. ئاقسۇ شۆبە سەييارە ھەر-بىي تەييارلىقلار دوتىيى پەن جېن مەھكىمە سېپىلىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي دەرۋازىسى يېنىغا مەكتەپ سالدۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن، ۋالىي فالڭ جۇن، پىك شۇيجەن قاتارلىقلار مەھكىمە تۇرۇشلۇق شەھەردە ۋە مەھكىمە تەۋەسىدىكى چوڭ بازارلاردا ئارقا-ئارقىدىن ئاقارتىش شۆتا-گى ۋە باشلانغۇچ شۆتاڭلارنى قۇردى. گۇاڭشۇ 28-يىلى (1902-يىلى) مەھكىمە تۇرۇشلۇق شەھەردىكى ئاقارتىش شۆتاڭلىرى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 1-، 2-باشلانغۇچ شۆتاڭلارغا ئۆزگەرتىلدى. مەكتەپ ئورنى مەھكىمە تۇرۇشلۇق شەھەرنىڭ شەرق تەرىپىدە ئىدى.

گۇاڭشۇ 33-يىلى (1907-يىلى) دىن كېيىن، مەكتەپ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان نازارەت-ئايماقلارنىڭ ئەمەلدارلىرى مەكتەپ قۇرۇش نەتىجىسىنى سىياسىي نەتىجىسىنى تەكشۈرۈشنىڭ مۇ-ھىم مەزمۇنى قىلغانلىقتىن، ھەردەمجىلىك ئەمەلدارلار مەكتەپ باشقۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىدە-غان بولدى. گۇاڭشۇ 34-يىلىدىن شۇەنتۇڭ 1-يىلىغىچە (1909-يىلدىن 1910-يىلغىچە) ئونسۇ مەھكىمىسىدە ساۋات چىقىرىش، سودا-سانائەت، خەنزۇتىلى ۋە ئورتاق تىل ئۆگىتىدىغان شۆتاڭ 20گە، ئۇلارنىڭ ئوقۇتقۇچىسى 37گە، ئوقۇغۇچىسى 740 قا يەتتى، ئېھتىياجلىق خراجەت ئۇچۇن، شۇ يەردىن 6403 سەر تەڭگە توپلاندى. مال-مۈلكى تەخمىنەن 12 مىڭ 336 سەر كۈمۈش قىممىتىدە بولۇپ، 665 سەر زاپاس ساقلانغان نەق كۈمۈش بار ئىدى. ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدە-كى ھۇنەر ئۆگىنىش شۆتاڭىنى شۇەنتۇڭ 1-يىلى (1909-يىلى) ۋالىي پىك شۇيجەن، ئامبال چېن شياۋجوڭ (ئونسۇ ناھىيىسى) ۋە كەلپىن نائىپ ئامبىلى ۋاڭ ياڭشى بىرلىكتە قۇرغان، مەكتەپ مەھكىمە تۇرۇشلۇق شەھەردىكى بۇتخانىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە جايلاشقانىدى. ھۆكۈمەت باشقۇرۇ-شىدىكى ئىپتىدائىي سانائەت مەكتىپى شۇەنتۇڭ 2-يىلى (1910-يىلى) قۇرۇلغان بولۇپ، 2-باش-لانغۇچ مەكتەپ شۆتاڭى ئىچىگە ئورۇنلاشقانىدى.

شۇەنتۇڭ 1-يىلىدىن 2-يىلغىچە (1909-يىلدىن 1910-يىلغىچە) ئونسۇ مەھكىمىسىدە ئىلگە-رى-كېيىن بولۇپ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى سەككىز خەنزۇ تىلى شۆتاڭى قۇرۇلدى. بۇنىڭ ئە-چىدە تۆتى ئاقسۇ ناھىيە بازىرىنىڭ ۋېنمياۋ بۇتخانىسى، قاراتال ئايمىقى، قۇمباش ئايمىقى، ئايكۆل ئايمىقىدا قۇرۇلدى. شۇەنتۇڭ 2-يىلى (1910-يىلى) شۆتاڭلاردا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ئورتاق تىل ئۆگىنىش سىنىپىدىن سەككىزى تەسىس قىلىندى. شۆتاڭلارنى باش-قۇرۇش ۋە ئوقۇتۇشنى ناھىيە ئامبىلى نازارەت قىلاتتى. مەكتەپلەرنىڭ خراجىتى ۋە ئوقۇتقۇچىلار-

نىسك ئىش ھەققىنى ناھىيىلىك يامۇل شۇ جايدىن يىغىپ بېرەتتى. ئوقۇتۇش تۈزۈمى تۆت يىل ئەدى. ئوقۇغۇچىلار يېزىلارغا ئالۋاقە قىلىپ چېچىلاتتى. بەزى ئۇيغۇر ئاھالىلەر پەرزەنتلىرىنى خەنزۇ مەكتەپكە ئوقۇشقا بېرىشنى خالمايتتى. پۈلى بارلار دائىم نامراتلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى يالالاپ ئۆز پەرزەنتىنىڭ ئورنىغا ئەۋەتەتتى. يالالىنىپ ئوقۇيدىغان بالىنىڭ باھاسى تەخمىنەن 40-50 سەر كۈمۈش ئىدى. بالا يالالىغان چاغدا بەگلەر ئاردىدىن قاقتى-سوقتا قىلاتتى. ئوقۇغۇچى مەكتەپكە ئاپىرىپ بېرىلگەندە، ئوقۇتقۇچى يېشى توشمىغان ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلمايتتى. بەگلەر ئوقۇتقۇچىلارغا يەنە ئازراق كۈمۈش بېرەتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىگە خەنزۇچە ئىسىم قويۇلۇپ، ئۇيغۇرچە ئىسمى بىلەن خەنزۇچە ئىسمى ھەرقايسىسىنىڭ ئولتۇرىدىغان ئورۇندۇقىغا چاپلاپ قويۇلاتتى. مەكتەپكە كىرگەندە ئالدى بىلەن ئۇچ كۇن ئىسىم-فامىلىسى يادلىتىلاتتى، ئاندىن رەسمىي دەرس ئۆتۈلەتتى. شۆتاڭلاردا « مىك سۆزلۈك رىسالە » ، « ئۇچ سۆزلۈك دەستۇر » ، « فامىلەر دەستۇرى » ، « مۇھاكىمە ۋە بايان » ۋە ئۇيغۇر يېزىقى، نەزمە قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلەتتى. شۆتاڭ ئوقۇغۇچىلارغا دەرسلىك، موي قەلەم، سىيا، قەغەز تارقىتىپ بېرەتتى. ئوقۇغۇچى دەرسىنى ئۆزلەشتۈرۈلمىسە ياكى گەپ ئاڭلىمسا، ئوقۇتقۇچى پالاق بىلەن ئوقۇغۇچىنىڭ ئالقىنىغا ئۇراتتى. ئۇيغۇر يېزىقى دەرسلىكىدە كۆپىنچە ئىسلام دىنىنىڭ ئايەتلىرى ئوقۇتۇلاتتى. ھەر يەتتە كۈندە ئاخۇنلار كېلىپ، يەرىم كۈن ئىسلام شەرىئىتى ۋە قائىدە-يوسۇنلىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىمتىھانى ياكى يىللىق ئىمتىھاندا، ناھىيە ئامبىلى ئۆزى بۇاستە شۆتاڭغا بېرىپ ئىمتىھاننى نازارەت قىلاتتى.

§2. دىنىي مەكتەپلەر

دىنى مەكتەپ دېگىنىمىز ئىسلام دىنى مەدەنىيىتىنى ئۆگىتىدىغان كونا ئوقۇتۇش ئورۇنلىرىنى كۆرسىتىدۇ. كونا زامانلا، ئاقسۇ شەھىرىدىكى دىنىي مەكتەپلەر دىنىي مەكتەپ ۋە مەدرىسىتىن ئىبارەت ئىككى خىل ئىدى. دىنىي مەكتەپلەردە دىنىي ئاقارتىش مائارىپىنى يولغا قويۇش مەقسەت قىلىناتتى. مەدرىسە بىرقەدەر سىستېمىلىق دىنىي بىلىم تەربىيىسى بېرىلەتتى، شۇنداقلا بەزى مەدەنىيەت بىلىملىرى ئۆگىتىلەتتى.

مىنگونىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدا جەمئىي 30 دىن ئارتۇق دىنىي مەكتەپ بولۇپ، ئوقۇغۇچىسى 1000دىن ئاشاتتى. مىنگونىڭ 37-يىلى (1948-يىلى) ئېگەرچى يېزا قارا سۇ كەنتىدىكى دىنىي مەكتەپتە 30 ئوقۇغۇچى ئوقۇيتتى. ئۇلارغا شەمشەت ئاخۇن دەرس بېرەتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە، ئىسلام دىنىنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن قاتلام مۇتەۋەلىرى شەھەر-يېزىلاردىكى بەزى چوڭ مەسچىت-خانىقالاردا داۋاملىق دىنىي مەكتەپ ئاچتى. 1953-يىلى قۇمباش رايونى (ھازىرقى قۇمباش يېزىسى)دا جەمئىي توققۇز دىنىي مەكتەپ بولۇپ، ئۇنىڭ 167 ئوقۇغۇچىسى، توققۇز ئوقۇتقۇچىسى، 779 مو ۋەخپە يېرى بار ئىدى. 1954-يىلدىن كېيىن دىنىي ئىسلاھات ۋە شەھەر-يېزىلاردىكى دېموكراتىك ئىسلاھات ئەزىيىلىرىنىڭ ئورۇندىلىشىغا خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، مالىيە ئەھۋالى ياخشىلاندى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مائارىپ خىراجىتىنى كۆپەيتىپ، ئادەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپىنى كېڭەيتتى، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئورۇنلىشىشىنى مۇۋاپىق تەڭشىدى، ئەسلىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش شارائىتىنى ياخشىلىدى. يېڭىدىن ئادەتتىكى ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنى قۇرۇپ، شەھەر-يېزىلاردىكى يېڭى مەدەنىيەت-مائارىپ بازىلىرىنى

تەدرىجىي كېڭەيتىش ۋە ئىگىلىدى. بۇنىڭ بىلەن دىنىي مەكتەپلەر ۋە بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئاستا-ئاستا ئازايدى. 1957-يىلىدىن كېيىن، شەھەر-يېزىلاردا ئاشكارا ئېچىلغان دىنىي مەكتەپلەر تولۇق تاقىۋېتىلدى.

ئوقۇتۇش تۈزۈمى ۋە ئۇسۇلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، ئىمتىھان ئېلىش، ئوقۇش تەۋەلىكى، ئوقۇش مۇددىتى قاتارلىقلارنى باشقۇرىدىغان مۇنتىزىم تۈزۈم يوق ئىدى. ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى-كېيىنلىكىگە قارىپلا دەرس مەزمۇنىنى مۇرەككەپلەشتۈرۈش، ئاددىيلاشتۇرۇش، ئوقۇتۇش سۈرئىتىنى تىزلىتىش-ئاستىلىتىشنى بەلگىلەپ، ئايرىم دەرس ئوتتۇرىتتى. دەرس ۋاقتىدا ئوقۇتقۇچى قۇرئان ئايەتلىرىنى ئۆزى باشلاپ بېرەتتى، ئوقۇغۇچىلار ئۇنى تەكرارلايتتى. ئوقۇتقۇچى ئوتتۇلگەن دەرسلەرنىڭ مەزمۇنىنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ پىششىق يادقا ئېلىۋېلىشىنلا تەلەپ قىلىپ، ئىزاھلاپ چۈشەندۈرۈپ ئولتۇرمايتتى. ئوقۇتقۇچى ئۆزى ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان دەرسلەرنى ئوقۇتۇپ بولغاندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىنىڭ بىر باسقۇچلۇق ئوقۇشى ۋاقتىنچە ئاخىرلىشاتتى. ئوقۇغۇچى داۋاملىق بىلىم ئاشۇرۇشقا توغرا كەلسە، يېڭى دىنىي مەكتەپ ۋە مۇئەللىملەرنىڭ ئالدىغا باراتتى.

دەرسلەرنىڭ تەسىس قىلىنىشى ئاقسۇنىڭ دىنىي مەكتەپلەردىكى ئاساسلىق دەرسلەر « ئىسلام دىنى قائىدىلىرى ۋە دۇئا، ئايەتلەر » ، « ھەپتىيەك » ، « خوجا ھاپىز » ۋە « سوپى ئاللا يار » (نەزمە) قاتارلىق بىر قانچە خىلدىن ئىبارەت ئىدى. ساۋات چىقىرىش دەرسىدە ئاساسلىقى ئاددىي ئەرەب تىل-ئەدەبىياتى ئوگىتىلەتتى.

ئوقۇغۇچى دىنىي مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇيغۇر، خۇيزۇ قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بالىلىرى ئىدى. يېشى يەتتە ياشقا تولغان بالىلار دىنىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇسا بولاتتى. قىز ئوقۇغۇچىلار 12 ياشقا كىرگەندىن كېيىن مەكتەپتىن چېكىنىپ، قايتا ئوقۇمايتتى. مەدرىس ئوقۇغۇچىلىرى « تالىپ » دەپ ئاتىلاتتى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەسچىت-خانىقالارنىڭ ئاخۇن ياكى موللىلىقىنى ئۈستىگە ئالاتتى.

ئوقۇتقۇچى ئاقسۇ شەھىرىدىكى دىنىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئاساسەن مەسچىت-خانىقالارنىڭ ئاخۇنلىرى ۋە موللىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى.

خىراجەت ئاقسۇ شەھىرىدىكى دىنىي مەكتەپلەرنىڭ مائارىپ خىراجىتى ئاساسەن مەسچىت-خانىقا ۋە مەكتەپلەرنىڭ ۋەخپە يەرلىرىگە تېرىلىدىغان دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلات كىرىمىدىن كېلەتتى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىقتىسادىي كىرىمى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئائىلە باشلىقلىرى قىلغان ئىئانە-ھەدىيە يارەمدىن كېلەتتى. ھەر پەيشەنبە كۈنى باي ئائىلىسىدىن كېلىدىغان ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىلىرىغا كۆپ بولغاندا بىر تەڭگە (كۈمۈش پۇل) بېرەتتى. نامرات ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئائىلە باشلىقلىرى كۆپىنچە بىرنەچچە مىس يارماق تاپشۇراتتى. كۆپ ساندىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئائىلە باشلىقلىرى ئوقۇتقۇچىلارغا نان، كالا، قوي گۆشى قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى ئاپىراتتى، مەكتەپلەردە مەخسۇس سىنىپلار بولمىغاچقا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى مەسچىت-خانىقا ياكى ئاخۇن، موللىلارنىڭ خۇسۇسىي ئۆيلىرىدە ئوقۇتۇلاتتى. ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرى ئىنتايىن ئاددىي، دەرسخانىلارغا كۆپىنچە ئىككى-ئۈچ پارچە كىگىز سېلىناتتى ياكى ئۆزۈن ئورۇندۇقلار قويۇلاتتى، ئاساسلىق دەرسلىك ھەپتىيەك ئىدى. بىردىنبىر ئوقۇتۇش قورالى ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى تەييارلىغان، ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوقۇغۇچىغا ئەرەب تىل-ئەدەبىياتى ئوگىنىشتە مەخسۇس ئىشلىتىدىغان تاختاي (كالىنىڭ تاغاق سۆڭىكى) ئىدى.

80-يىللاردا شەھەر تەۋەسىدىكى يېزىلاردا ئايرىم ئاخۇنلار يەنە ئوقۇغۇچى ئېلىپ دىنىي بىلىم ئوگەتتى.

II باب ئادەتتىكى مائارىپ

§1. باللار مائارىپى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ باللار مائارىپى ئىشلىرى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە يولغا قويۇلدى. ئۇ، ئاساسلىق ئۇچ خىلغا بۆلۈنىدۇ. بىرى، ۋىلايەت، شەھەرلىك مائارىپ تارماقلىرى بىۋاسىتە باشقۇرغان دۆلەت باشقۇرۇشىدىكى باللار باغچىسى، يەسلى ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەردە تەسىس قىلىنغان ئوقۇش پىشىدىن ئىلگىرىكى تەييارلىق سىنىپلار (1-يىللىقنىڭ تەييارلىق سىنىپى)؛ ئىككىنچىسى، ۋىلايەت، شەھەر ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى قاتارلىق زاۋۇت، كان-كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ئاچقان يەسلى (سىنىپ)، ئوقۇش پىشىدىن ئىلگىرىكى سىنىپلار؛ ئۇچىنچىسى، كوللېكتىپ باشقۇرغان، گۈڭشې، ئەترەتلەردىكى ۋاقتىلىق يەسلى، باللار باغچىلىرى ۋە ئوقۇش پىشىدىن ئىلگىرىكى سىنىپلارغا مەخسۇس ئوقۇتقۇچىلار ۋە بالا تەربىيلىگۈچىلەر قويۇلۇپ، ئۆز ۋاقتىدا دەرس ئۆتۈلدى، ئۆز ۋاقتىدا ئوقۇش باشلاندى ۋە قىشلىق، يازلىق تەتىلگە قويۇپ بېرىلدى. ئاساسلىقى، خەنزۇ تىلى تاۋۇشلىرىنى قوشۇپ ئوقۇش، سانلارنى تونۇش ۋە ھېسابلاش، خەت يېزىش، رەسىم سىزىش، ناخشا ئېيتىش، ئويۇن قاتارلىق دەسلەپكى تەسىس قىلىندى. باللار يەسلىسىگە مەخسۇس بالا تەربىيلىگۈچى قويۇلدى. يېزىلاردىكى ۋاقتىلىق باللار يەسلىسى (گۇرۇپپىسى) نىڭ مۇئەسسەسەلىرى برقەدەر ئاددىي بولدى.

1951-يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىسى ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىكى چوڭ كوچىنىڭ غەربىي ئېغىزى ئەتراپىدا شەھەر بويىچە تۇنجى باللار باغچىسىنى قۇرۇپ، تۇرۇشلۇق ئارمىيە ۋە يەرلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى كادىرلار، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئوقۇش پىشىغا توشمىغان باللىرىنى قوبۇل قىلدى. 1954-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك باللار يەسلىسى قۇردى.

1958-يىلى، خەلق گۈڭشىلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئالدىراش پەسلىدە گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتنىشىشغا قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن، خامان، ئېتىز-ئېرىق بويلىرىدا ۋاقتىلىق باللار يەسلىسى گۇرۇپپىسى (سىنىپى) قۇردى. يەسلىگە بېرىلگەن باللاردىن يەسلى ھەققى ئېلىنماي، بالا باققۇچىلارغا نومۇر خاتىرىلەندى، بۇ ئىش ئەزالار ئاممىسىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. 80-يىللاردىن باشلاپ، يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، يەرلەر مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىلدى. شۇڭا، دېھقان ئائىلىلىرىدىكى بىكار ئەمگەك كۈچى كۆپەيىپ، يەسلىگە بېرىلگەن باللار بارغانسېرى ئازلاپ كەتكەچكە، ۋاقتىلىق باللار يەسلىسى گۇرۇپپىلىرى (سىنىپلىرى) توختىتىلدى.

1959-يىلى 4-ئايدا، ناھىيىگە قاراشلىق تۇنجى باللار باغچىسى قۇرۇلۇپ، 37 بالا قوبۇل قىلىندى، باغچىغا يەتتە ئوقۇتقۇچى ئىشچى-خىزمەتچى قويۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە باغچا باشلىقى بىر،

ئوقۇتقۇچى ئۇچۇن، ئادەتتىكى ئىشچى ئۇچۇن، 1962-يىلى ناھىيىلىك بالىلار باغچىسى باغچا يېشىغا توشقان بالىلارنى كۆپلەپ قوبۇل قىلىپ، سىنىپلارنى كۆپەيتتى، نەتىجىدە باغچىدىكى بالىلار كۆپىيىپ 98گە يەتتى. 1963-يىلى 12-ئايدا، قوشۇمچە يېمەكلىكلەر بىلەن تەمىنلەش قىيىنلاشقاچقا بۇيرۇقنى بىنائەن توختىتىلدى.

1971-يىلى 7-ئايدا، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ناھىيىلىك بالىلار باغچىسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. باغچىدىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى سەككىز بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە باغچا باشلىقى بىر، بالا تەربىيلىگۈچى ۋە ئادەتتىكى ئىشچى يەتتە. 1980-يىلدىن كېيىن، ناھىيىلىك سورتلۇق ئورۇقچىلىق مەيدانى قاتارلىق كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلار بالىلار يەسلىسى (سىنىپى) قۇرۇدى. شەھەر رايونىدىكى قىسمەن باشلانغۇچ مەكتەپلەردە مەكتەپ قارىمىقىدا ئوقۇش يېشىدىن ئىلگىرىكى تەييارلىق سىنىپلار قۇرۇلۇپ، ئالتە يېرىم ياشلىق بالىلار قوبۇل قىلىندى.

1982-يىلى 6-ئايدا، ناھىيىلىك بالىلار يەسلىسى تەجرىبە بالىلار باغچىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. باغچىدا ئالتە بالىلار سىنىپى، بىر ئوقۇش يېشىدىن ئىلگىرىكى سىنىپ قۇرۇلدى. بالىلار سىنىپى بالىلارنىڭ يېشىغا قاراپ چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك دەپ ئۇچ سىنىپقا ئايرىلدى. بالىلار باغچىسىدىكى بالىلار 180 گە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى خىزمەتچى 26 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە باغچا باشلىقى بىر، بالىلار ئوقۇتقۇچىسى ئون، بالىلار تەربىيىچىسى توققۇز، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئالتە. 1985-يىلى 6-ئايدا شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسى 200 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ، يېڭى بازار يولىغا يېڭىدىن بىر ئۇچ قەۋەتلىك ئوقۇتۇش بىناسى سالدۇرۇلدى. ئۇنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 1900 كۋادرات مېتر كېلىدۇ. بىنا ئازادە ۋە يورۇق، ئۇسكۇنىلىرى تولۇق بولۇپ، ئۇنىڭدا سىنىپ، ئويۇنخانا، كۈتۈپخانا، ئاشخانا قاتارلىق ئوقۇتۇش، تۇرمۇش سورۇنلىرى بار.

1985-يىلنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، شەھەرگە قاراشلىق بالىلار باغچىسى (بالىلار يەسلىسى) بىر بولۇپ، ئوقۇش يېشىدىن ئىلگىرىكى تەييارلىق سىنىپ سەككىزگە، باغچا ۋە يەسلىدىكى بالىلار 532 گە يەتكەن.

§2. باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى

1. مىنگو دەۋرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر

مىنگونىڭ 2-يىلى (1913-يىلى) ئونسۇ مەھكىمىسى ئاقسۇ ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىلىك يامۇلدا مائارىپ بۆلۈمى قۇرۇلدى. ئۇ چاغدا شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى داۋالغۇپ تۇرغاچقا، مائارىپ خىراجىتىنى ھەل قىلىش قىيىن ئىدى، ناھىيە بازىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى تەسلىتە قامدىيالايتتى. مىنگونىڭ 19-يىلى (1930-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىدە بىرلا تولۇق باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىدى.

مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) ئاقسۇ مەھكىمە مەكتىپى خەلق باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى. ئىككىنچى يىلى ناھىيە بازىرىدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى شۆتاڭلار (كونىچە مەكتەپلەر) ئارقا-ئارقىدىن ئۇچ باشلانغۇچ مەكتەپ قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇللار مەكتىپى ئىككى، قىزلار مەكتىپى بىر بولۇپ، كۆلىمى چوڭ بۇمەتس ئىدى. كېيىن يەنە ناھىيىگە قاراشلىق ئايكۆل، قاراتال، قۇمباش، بەشتۇگمەن قاتارلىق ئاھالىسى بىرقەدەر مەركەزلەشكەن يېزا بازارلىرىدا، بىر يېزىدىكى بىر نەچچە كەنتلەر بىرلەشتۈرۈلۈپ، تۆت ئىپتىدائىي باشلانغۇچ

مەكتەپ قۇرۇلدى.

مىنگونىك 24-يىلى (1935-يىلى) ھەرقايسى خۇسۇسىي باشلانغۇچ مەكتەپلەر بىرگى قۇرۇلغان ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (قىسقارتىلىپ « ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى » دېيىلىدۇ) نىڭ باشقۇرۇشىغا ئوتكۈزۈپ بېرىلىپ، ئۇيۇشما باشلانغۇچ مەكتىپى، دەپ ئاتالدى. بۇ مەزگىلدە مائارىپ خىراجىتى يېتىشمەيتتى، ئوقۇتقۇچىلار ۋە دەرسلىك كەم ئىدى. ھۆكۈمەت ۋە ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى بەك ئاددىي بولۇپ مائارىپ سۇپىتى تۆۋەن ئىدى.

مىنگونىك 28-يىلى (1939-يىلى) جۇڭگو كومۇنىستلىرىدىن خۇاڭ مىنفۇ (خۇاڭ خوچىڭ)، لىن جىلۇ ۋە شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ تەرەققىيپەرۋەر ياش ئوقۇغۇچىلىرىدىن تېخەن يۈگۈي، جاۋلىيەنبى، ماجۈكۈي، ساۋتىڭشى قاتارلىق كىشىلەر ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاقسۇغا كېلىپ يايپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قوتقۇزۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. لىن جىلۇ ئاقسۇ مەمۇرىي رايونى مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەندى. ئۇ، ئىنتىپاقلىشىپ يايپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا، ھەر مىللەت مائارىپچىلىرىنى ئىنتىپاقلاشتۇرۇپ، مائارىپنى ئىسلاھ قىلىپ ۋە تەرتىپكە سېلىپ، خەلق مائارىپ يۇرتىنى قوردى، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنى تەرتىپكە سېلىپ، ئوقۇتۇش ماتېرىيالىرىنى بېسىپ تارقاتتى، كىتابلارنى سېتىۋالدى، بىر تۈركۈم تەرەققىيپەرۋەر زاتلارنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلدى. شۇڭا، باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى بىر مەزگىل تەرەققىي قىلدى.

مىنگونىك 36-يىلى (1947) گومىنداڭنىڭ غەربىي شىمال بارگاھ مۇدىرى، قوشۇمچە شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى جاڭ جىجۇڭ ئاقسۇ ناھىيىسىنى كۆزدىن كەچۈرگەندە، 50 مىليون يۈەن پۇل ئاجرىتىپ، ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى 2-خەلق باشلانغۇچ مەكتىپىگە يارىدەم قىلدى، مەكتەپ بۇنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، نامىنى « ۋېن بەي باشلانغۇچ مەكتىپى » (جاڭ جىجۇڭنىڭ تەخەللۇسى) گە ئۆزگەرتتى.

مىنگونىك 38-يىلى (1949-يىلى) گومىنداڭ ھاكىمىيىتى گۈمران بولغاندا، ناھىيە بويىچە 22 باشلانغۇچ مەكتەپ بولۇپ، مەكتەپتە 25557 ئوقۇغۇچى، 88 ئوقۇتقۇچى بار ئىدى.

2. يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر

شەھەرگە قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر 1950-يىلنىڭ باشلىرىدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى پارتىيىنىڭ مائارىپ فاكىلتېتىنى پائال ئىزچىللاشتۇرۇپ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى پىلانلىق، باسقۇچلۇق ھالدا ئوتكۈزۈۋالدى ۋە تەرتىپكە سالدى، قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن ئوقۇتقۇچىلارنى يېغىپ تەربىيىلىدى. شۇ يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنى ناھىيىگە قاراشلىق پۈتۈن كۈنلۈك 22 باشلانغۇچ مەكتەپ يېڭى ئوقۇش يىلى باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئوقۇش يېشىغا توشقان 566 نەپەر خەنزۇ، ئۇيغۇر بالىنى مەكتەپكە تۇنجى تۈركۈمدە يېگىدىن قوبۇل قىلدى. خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇش مۇددىتى ئالتە يىل بولدى. مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇش مۇددىتى بەش يىل بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىدا دەرس ئوتۈلدى. 1952-يىلنىڭ ئاخىرىدا كونا باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى ئۆزگەرتىش خىزمىتى ئورۇندالدى، ھەرقايسى مەكتەپلەردە سوتسىيالىستىك مەكتەپ باشقۇرۇش فاكىلتېتى پەيدىنپەي تۈرغۇزۇلۇپ، نورمال ئوقۇتۇش تەرتىپى ئورنىتىلدى.

1954-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مىللىي مائارىپنى ئۇقتۇلىق تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدىكى قارارىغا ئاساسەن، چەت-ياقا، تارقاق دېھقانچىلىق رايونلىرىدا يېگىدىن تۆت باشلانغۇچ مەكتەپ تەسىس قىلدى. شۇ يىلى 9-ئايدا باشلانغۇچ

مەكتەپلەردە يېڭى ئوقۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ يەنىلا ئالتە يىل- لىق بولدى، مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇش مۇددىتى تۆت يىلغا قىسقارتىلدى. ئوقۇش ئىمتىھانىدا بىردەك بەش دەرىجىلىك نومۇر تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1957-يىلى ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپلەردە دۆلەت ئېلان قىلغان « باشلانغۇچ مەكتەپ ماارىپ خىزمىتى نىزامى » سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى. مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپلەردە تەجرىبە قىلىش يۈزىسىدىن خەنزۇ تىلى دەرسى سىناق ئاساسىدا تەسىس قىلىندى. 1958-يىلى باشلانغۇچ مەكتەپلەر « ماارىپىنى پرولېتارىيات سىياسى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈش » تىن ئىبارەت ماارىپ فاكۇلتېتىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ياخشى ئۆگىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ، دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردىن پايدىلە- نىپ، ئوغۇت توپلاش، كۆچەت تىكىش، « تۆت زىيانداشنى يوقىتىش » ، باشاق تېرىش قاتارلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇدى. ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ ماارىپى « ھۆ- كۈمەت باشقۇرۇش » ۋە « خەلق باشقۇرۇش » تىن ئىبارەت ئىككى پۈت بىلەن مېڭىشتەك مەك- تەپ قۇرۇش فاكۇلتېتىنى بىتەكچىلىكىدە تېز تەرەققىي قىلدى. ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى پۈتۈن كۇنلۇك تۈزۈمدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر 1954-يىلدىكى 29 دىن كۆپەيىپ، 93 كە، سىنىپ سا- نى 292 گە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 13 مىڭ 333 كە، ئوقۇتقۇچى 323 كە يەتتى.

1966-يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، ئوقۇتقۇچىلار « يە- غىنچە تەربىيىلەش كۇرسى » غا كىرگۈزۈلدى، « چوڭ ئالاقە باغلاش » ، « چوڭ تەنقىد » نىڭ تەسىرىدە ئوقۇتقۇچىلار سىرتقا ئالاقە باغلاشقا چىقىپ كېتىپ، ئوقۇتۇش تەرتىپى قالايمىقانلاشتى، دەرسخانىدا ئوقۇتۇش ئىمكانىيىتى بولمىغاچقا، نۇرغۇن باشلانغۇچ مەكتەپلەردە دەرس توختاپ قال- دى. 1968-يىلدىن كېيىن، باشلانغۇچ مەكتەپلەردىن سىرتقا ئالاقە باغلاشقا چىقىپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلار ئارقا-ئارقىدىن قايتىپ كېلىپ، « دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئىنقىلاب قىلدى » . ئارقىدىنلا « ئىشچىلار تەشۋىقات ئەترەتلىرى » (يەنى ئىشچىلار ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئەترىتى) ۋە كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئەترەتلىرى (قىسقارتىپ « كەمبەغەل دېھقانلار تەشۋىقات ئەترىتى » دېيىلدى) بازار ۋە يېزا- لاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار « ماۋجۇشى سۆز- لىرىدىن ئۆزۈندە » قاتارلىقلارنى ئاساسلىق دەرسلىك قىلدى. ئوقۇش تۈزۈمى بەش يىلغا ئۆز- گەرتىلدى. باشلانغۇچ مەكتەپ ماارىپىدا « ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتى » ، « ئەقلىي تەر- بىيە» بىرىنچى » نى تەنقىدلەشنىڭ تەسىرىدە مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئوقۇتۇش بوشاشتۇرۇلۇپ، يۇقىرى مەكتەپكە كىرىش ئىمتىھانى تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇشنى تاشلاپ قويغاچقا، ئوقۇتۇش سۈپىتى ئېغىر دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتتى.

1978-يىلى ماارىپ مىنىستىرلىكى ئېلان قىلغان باشلانغۇچ مەكتەپ ماارىپى خىزمەت نىزامىغا ئاساسەن ھەرقايسى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ رەھبەرلىك بەنزىلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تەڭشەلدى. ھەم مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ تولۇقلاندى، كۆلىمى بىرقەدەر چوڭ بول- غان 1-، 2-، 3-، 4-، 5- باشلانغۇچ مەكتەپلەردە يىللىقلار گۇرۇپپىلىرى، ئوقۇتۇش تەتقىقاتى گۇرۇپپە- لىرى تەسىس قىلىندى. ئوقۇتقۇچىلار دەرس تەييارلاش، دەرسخانا ئوقۇتۇشى، تاپشۇرۇق تەكشۈ- رۈش، ئوقۇغۇچىلاردىن ئىمتىھان ئېلىش، سىنىپتىن كۆچۈرۈش-قالدۇرۇش ۋە مۇكاپاتلاش-جازالاش قاتارلىق قائىدە-تۈزۈملەر ئورنىتىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. پەنلەر بويىچە « ئوقۇتۇش پروگراممىسى » قاتتىق ئىجرا قىلىندى، « ئىككى ئاساس » (ئاساسىي بىلىم، ئاساسىي ماھا- رەت) مەشقىگە ئېتىبار بېرىلىپ، ئوقۇتۇش سۈپىتى روشەن ئۆستۈرۈلدى. ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا

ئاساسىي مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ياخشى ئۆگىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، «لېنىي فېڭدىن ئۆگىنىپ، يېڭى كەيپىيات تىكلەش»، «بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش» ۋە پەن، مەدەنىيەت، كۆڭۈل ئېچىش، تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى قاتارلىق يايدۇرۇلدى. ئوقۇغۇچىلار تىرىشىپ، «ئۇچتە ياخشى» بولۇش، مۇنەۋۋەر پىئونېر بولۇشقا ئۈيۈشتۇرۇلدى.

1983-يىلى دۆلەت ئوقۇتۇش مۇددىتىنى ئىسلاھ قىلدى. باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئالتە يىللىق بولۇش، كۇز پەسلىدە ئوقۇش باشلاش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، بىر ئوقۇش يىلى ئىككى مەۋسۇمغا ئايرىلدى، ھەر مەۋسۇملۇك دەرس ئوتۇش ۋاقتى تەخمىنەن 20 ھەپتە بولدى، ئو-قۇتقۇچىلار قىشلىق، يازلىق تەتىلگە قويۇپ بېرىلدى. پۈتۈن يىللىق تەتىل ۋاقتى 75 كۈن چامىسى-دا بولدى. تىل-ئەدەبىيات، ھېسساب، جۇغراپىيە، تارىخ، تەبىئەت، ساۋات، ئىدىيە-ئەخلاق، تەنتەربىيە، مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت قاتارلىق دەرسلەر ئوتۇلگەندىن سىرت، مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ يۇقىرى يىللىقلىرىدا خەنزۇ تىلى ۋە خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ يۇقىرى يىل-لىقلىرىدا ئىنگلىز تىلى ئوتۇلدى، مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئۇيغۇر كونا يېزىقىدىكى دەرسلىك بىلەن دەرس ئوتۇش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. شەھەر رايونىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئوقۇش رايونلىرىغا ئايرىلىپ، يېڭى ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنىدىغان بولدى، ئوقۇغۇچىلار قاتناپ ئوقۇدى.

1985-يىلى شەھەر بويىچە پۈتۈن كۇنلۇك ئوقۇش تۈزۈمىدىكى خەنزۇ، ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپلەر 112 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپ 105، خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ يەتتىگە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 20 مىڭ 796 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ئوقۇ-غۇچى 17 مىڭ 683، خەنزۇ ئوقۇغۇچى 3113، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 1178-گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 978، خەنزۇ 200، شەھەر بويىچە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار-نىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى %91 ئاشتى. 1949-يىلدىن 1985-يىلغىچە، شەھەر بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار جەمئىي 70 مىڭ 468. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 50 مىڭ 741، خەنزۇ 19 مىڭ 727.

خەلق باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر 1959-يىلى 9-ئاينىڭ 29-كۈنى ئالتۇن كۆۋ-رۈك گۈڭشې (ھازىرقى ئايكۆل يېزىسى) 2-چوڭ ئەترىتىدە ناھىيە بويىچە تۇنجى «ھەم تېرىق-چىلىق قىلىدىغان، ھەم ئوقۇيدىغان باشلانغۇچ» مەكتەپ قۇرۇلدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە خەلق باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 147 گە يەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، باشقا گۈڭشېلار ۋە توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدىمۇ ئارقا-ئارقىدىن «ھەم تېرىقچىلىق قىلە-دىغان، ھەم ئوقۇيدىغان باشلانغۇچ مەكتەپ» لەر ۋە چارۋىچىلارنىڭ ياتاقلىق مەكتەپلىرى قۇ-رۇلدى. 1965-يىلى ناھىيە بويىچە ھەم تېرىقچىلىق قىلىدىغان، ھەم ئوقۇيدىغان باشلانغۇچ مەك-تەپلەر 49غا، ئۇنىڭدا ئوقۇيدىغان بالىلار 1322گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە دېھقان، چارۋىچىلار پەرزەنتلىرى 903 بولۇپ، ئوقۇشقا كىرگەن بالىلارنىڭ 68 پىرسەنتىدىن كۆپرەكنى ئىگىلىدى. 80-يىللارنىڭ باشلىرىدا خەلق باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر بىردەك ھۆكۈمەت باشقۇ-رۇشىغا ئۆزگەرتىلدى.

خەلق باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە مەكتەپ رەھبەرلىك گۇرۇپپە-سى ۋە باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىنىڭ شۇجى، مۇئاۋىن شۇ-جىلىرى گۇرۇپپا باشلىقى، مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى بولدى. بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇش مۇددە-تى تۆت يىل بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىمتىھان ئېلىش ۋە سىنىپتىن كۆچۈرۈش-قالدۇرۇش تۈزۈمى يوق ئە-دى. ئاساسلىق دەرس ماۋزىدۇك ئەسەرلىرىدىن «خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلايلى»، «يۈي-گۈڭنىڭ تاغنى يۆتكىشى» ۋە ئەزالارنىڭ ئائىلە تارىخى، ئەترەت تارىخى، شۇنىڭدەك دېھقانچە-

لىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش بىلىملىرىدىن ئىبارەت ئىدى. يۇرتىمىزغا قايتقان زىيالىي ياشلار ۋە يېشىقەدەم دېھقانلار ئۇقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىناتتى.

ۋىلايەتكە ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر 1949-يىلىنىڭ ئاخىرىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىسى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ شەھەر رايونىدا 5-شى پەرزەنتلەر مەكتىپى (ھازىرقى يېزا ئىگىلىك 1-شى ئوتتۇرا مەكتىپى قارىمىقىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ)نى قۇرۇپ، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئارمىيە ۋە يەرلىك كادىرلار پەرزەنتلىرىنىڭ ئوقۇشقا كىرىش مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. ئارقىدىنلا ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ شەھەر تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرى، يېزا ئىگىلىك 1-شىدىكى ئورۇنلار بىرلىشىپ قۇرۇش، ئۆزى قۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق شەھەر رايونىدا ۋە شەھەر ئەتراپىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 12 باشلانغۇچ مەكتەپ قۇردى. 1983-يىلى مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى تەخمىنەن 2600گە يەتتى. 1984-يىلدىن كېيىن ۋىلايەتكە بۇيسۇندۇرۇلغان قاراشلىق كارخانا، كەسىپي ئورۇنلار قارىمىقىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئۆزگەرتىلىپ، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مائارىپ تارماقلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ياكى توختىتىلدى. 1989-يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەتكە بۇيسۇندۇرۇلغان باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئاقسۇ 8-، 9-ئوتتۇرا مەكتەپ قارىمىقىدىكى ئىككى باشلانغۇچ مەكتەپلا قالدى. بۇ مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1500 دىن ئارتۇق. يېزا ئىگىلىك 1-شىغا بۇيسۇندۇرۇلغان باشلانغۇچ مەكتەپلەر ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى قارىمىقىدىكى كارخانا، كەسىپي ئورۇنلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ بەش (تۆەن-مەيدانلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ).

1949-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىگە بۇيسۇندۇرۇلغان قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل 16-1

بىرلىكى: نەپەر

يىللار	مەكتەپ سانى		ئوقۇتقۇچى سانى		قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى		پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى		مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى		ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر			
	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللەت ئوقۇغۇچى	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللەت ئوقۇغۇچى	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللەت ئوقۇغۇچى	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللەت	مەخسۇس ئوقۇتقۇچى جەمئىي	مەخسۇس ئوقۇتقۇچى بۇنىڭ ئىچىدە مىللەت
1949	22	21	101	97					2557	2397	97	91	88	82
1950	22	21	101	97					3297	3094	97	91	88	84
1951	22	21	101	97	565	525	107	87	2862	2702	97	91	89	84
1952	22	21	101	97	748	708	219	186	3629	3419	97	91	89	84
1953	22	21	101	97	869	829	534	553	4439	4221	114	104	102	93
1954	29	28	110	104	957	924	753	720	4713	4508	120	110	107	98
1955	32	31	119	113	2975	2433	1358	1318	4980	4770	132	120	110	105
1956	36	35	158	150	2615	2485	1472	1432	6761	6461	184	169	186	153

جەدۋەل 16 ــ 1 (داۋامى)

194	217	212	237	8276	8596	1917	1957	5075	3375	178	186	45	46	1957
290	328	325	350	13283		1834	1934	5077	5157	280	292	91	93	1958
334	382	360	410	15222	15672	1279	1359	10392	10512	329	341	89	91	1959
331	373	350	406	28000	23415	2217	2297	5870	3950	612	618	141	143	1960
334	374	352	402	25401	25851	2411	2491	5728	5808	592	607	140	142	1961
286	332	302	358	11686	12286	1471	1501	3921	3984	272	289	66	68	1962
295	325	809	349	16812	17012	1004	1204	1532	1623	273	299	68	70	1963
282	342	295	365	12470	13470	1082	1332	2492	2892	317	349	66	68	1964
549	646	566	674	14554	16454	857	1357	1500	1850	345	392	84	87	1965
521	730	637	752	11823	13040	556	670	1668	2118	338	384	94	97	1966
633	730	649	754	11101	13378	556	670	835	1060	275	338	89	92	1967
623	730	640	754	11957	14467	750	1504	701	1200	387	507	93	96	1968
635	730	652	752	13095	15787	930	1892	1509	1800	317	517	126	129	1969
637	730	656	756	11501	13859	1290	2407	1892	2200	312	412	80	92	1970
655	762	680	796	13748	16560	1400	3075	3025	2900	322	522	131	135	1971
557	668	610	740	14779	17779	1376	3032	3025	3705	535	620	114	119	1972
345	555	408	638	15617	18917	1643	3135	3032	3882	545	635	117	122	1973
591	807	657	897	21124	24124	1834	4466	4466	5166	611	701	123	128	1974
635	1026	935	1155	23140	26149	1482	2187	4615	5325	792	882	148	158	1975
910	1135	985	1235	15028	18028	2003	2703	3553	4273	630	720	120	125	1976
983	1155	1074	1247	25422	29422	2891	3591	6753	7603	830	923	139	149	1977
1647	1265	1144	1394	22635	30035	2456	3206	4860	5889	843	936	147	152	1978
757	929	813	1063	17657	20657	2004	2704	2865	3865	551	644	108	113	1979
843	1010	918	1118	17345	20345	1886	2586	3258	4269	552	642	109	118	1980
842	1002	948	1143	16344	19344	2001	2721	3028	4029	514	608	98	105	1981
849	997	954	1164	15399	18033	2026	2581	3619	4210	529	615	105	113	1982
856	1007	996	1197	15685	18685	1755	2455	3122	4073	512	611	101	108	1983
850	1026	936	1194	17078	20078	1701	2411	3520	4527	551	651	94	101	1984
831	1000	978	1178	17683	20796	1883	2496	3461	4195	581	645	105	112	1985

ئىزاھات: خەلق باشقۇرۇشىدىكى ھەم تېرىقچىلىق قىلىدىغان، ھەم ئوقۇيدىغان باشلانغۇچ مەكتەپ ستاتىستىكا قىلىنمىدى.

[قوشۇمچە] نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر

ئاقسۇ شەھەرلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ بۇ ئەسلىدە مىنگو دەۋرىدىكى ئاقسۇ ناھىيىلىك پۇقرالار ئوغۇللار مەكتىپى ئىدى. مەكتەپ مىنگونىڭ 25-يىلى (1936-يىلى) قۇرۇلغان. 1950-يىلى ئۇنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئوتكۈزۈۋېلىپ، تەرتىپكە سېلىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتتى. 1984-يىلى ھازىرقى مەكتەپ نامىغا ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ باشقارمىسىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە پۈتۈن كۈنلۈك بەش يىللىق تۈزۈمدىكى ئۇيغۇر نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتىپى قىلىپ بېكىتىلدى. مەكتەپ ئورنى « ساغلاملىق » يولىدا ئومۇمىي يەر كۆلىمى 17 مىڭ 898 كۋادرات مېتر، مەكتەپ قۇرۇلۇش كۆلىمى 3499 كۋادرات مېتر.

بۇ مەكتەپتە 1979-يىلدىن 1982-يىلغىچە جەمئىي 18 سىنىپ بولۇپ، جەمئىي 900 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى. 1985-يىلى مەكتەپ بويىچە 23 سىنىپ تەسىس قىلىندى، مەكتەپتىكى

بويىچە ئوقۇتۇش تەتقىقات گۇرۇپپىلىرى بار، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر 52گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 51، خەنزۇ بىر.

ئاقسۇ شەھەرلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ بۇ ئەسلىدە مىنگو دەۋرىدىكى « ۋېن بەي » باشلانغۇچ مەكتىپى ئىدى. 1950-يىلى ئۇنى ھۆكۈمەت ئوتكۈزۈۋالدى. 1952-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى. 1984-يىلى ھازىرقى مەكتەپ نامى ئىشلىتىلىشكە باشلىدى. شۇ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماارىپ باشقارمىسىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە پۈتۈن كۈنلۈك ئالتە يىللىق تۈزۈمدىكى خەنزۇ نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتىپى قىلىندى. 1989-يىلى شەھەرلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپتە 32 سىنىپ تەسىس قىلىنىپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1539غا يەتتى، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 78: بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتقۇچى 66، مەمۇرىي باشقۇرغۇچى خادىملار 12، ھەر يىلى ئالتە سىنىپ، 330 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈرىدۇ. مەكتەپتە ئىلمىي باشقارما، خوجىلىق باشقارمىسى، پەنلەر بويىچە ئون ئوقۇتۇش تەتقىقات گۇرۇپپىسى بار. مەكتەپ ئورنى « ئىتتىپاق » يولىدا، ئۇنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 2 مىڭ 200 كۋادرات مېتر، مەكتەپ بىنالىرىنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلۇش كۆلىمى 6036 كۋادرات مېتر.

§3. ئوتتۇرا مەكتەپ ماارىپى

1. ئومۇمىي تەرەققىيات ئەھۋالى

1) شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر

ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ماارىپىغا 1957-يىلى ئاساس سېلىنغان. شۇ يىلى 9-ئايدا، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاز سانلىق مىللەت تەرەنىڭ مىللىي ماارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، ئاز سانلىق مىللەت تەرەنىڭ ماارىپ سىستېمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن، 5-رايون (ھازىرقى قۇمباش يېزىسى) بازىرىدا قۇمباش ئوتتۇرا مەكتىپىنى قۇردى. بۇ، شەھەرگە قاراشلىق تۇنجى پۈتۈن كۈنلۈك تۈزۈمدىكى ئادەتتىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپ ئىدى. 1959-يىلى 9-ئايدا ناھىيە بازىرىدا ئاقسۇ 2-ئوتتۇرا مەكتەپ (شەھەرگە قاراشلىق تۇنجى پۈتۈن كۈنلۈك تۈزۈمدىكى ئادەتتىكى خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپ) قۇرۇلدى. يېڭى ئوقۇش يىلىدا تولۇقسىز ئوتتۇرا 1-يىللىقىغا 240 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 2-باشلانغۇچ مەكتەپ قارىمىقىدا تەسىس قىلىنغان تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئوتتۇرا مەكتەپ ئۆزلىرىنىڭ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1-يىللىقىدىن 3-يىللىقىغىچە تەسىس قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، مەكتەپ بويىچە سىنىپ سەككىزگە، ئوقۇغۇچى 290غا، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 13 كىشى يەتتى. 1966-يىلى 9-ئايدا، ئاقسۇ 2-ئوتتۇرا مەكتىپى كېڭەيتىلىپ، ئالتە يىللىق تۈزۈمدىكى خەنزۇ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قىلىندى. قۇمباش ئوتتۇرا مەكتىپى ۋە قاراتال ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنىڭ ھەر بىرىدە ئالتىدىن ئۇيغۇر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپلىرى تەسىس قىلىندى، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 292 گە يەتتى. شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئادەتتىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ بەشكە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتىپى تۆت، خەنزۇ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتىپى بىر، سىنىپ سانى 41 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر سىنىپ 26، خەنزۇ سىنىپ 15، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1455 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 1112، خەنزۇ، خۇيزۇ 343، مەكتەپتىكى مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 92 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 52، خەنزۇ 40، ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ماارىپىدا دۆلەت ئىلان قىلغان « ئوتتۇرا مەكتەپ ماارىپ خىزمىتى

نىزامى » سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلۇپ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ھەر خىل تەلىم-تەربىيە ئوقۇتۇشىنى باشقۇرۇش تۈزۈملىرى ئومۇميۈزلۈك تۈرغۇزۇلۇپ، ئوقۇتۇش تەرتىپى نورماللاشتۇرۇلدى، ئوقۇتۇش سۈپىتى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈلدى. ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىنى پرولېتارىيات سىياسى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈش » مائارىپ فاكۇلتېتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە پەن-مەدەنىيەت بىلىملىرى ياخشى ئۆگىتىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوقۇغۇچىلار ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئەمگەكلىرىگە قاتناشتۇرۇلۇپ، خەلق گۈزىشلىرىنىڭ ئورما ئىشلىرىغا ياردەم بېرىلدى. ئوقۇغۇچىلار ئەخلاقىي، ئەقلىي، جىسمانىي جەھەتلەردىن ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇلدى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە « قىزىل قوغدىغۇچىلار » ۋە چوڭ ئالاقە باغلاش، چوڭ تەنقىدلەرنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار سىرتقا ئالاقە باغلاشقا چىقىپ كېتىپ، كەينى-كەينىدىن دەرس توختاپ قالدى. 1968-يىلى مەركەزنىڭ « دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئىنقلاب قىلىش » توغرىسىدىكى يولىورۇقىغا ئاساسەن، ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار ئارقا-ئارقىدىن مەكتەپلەرگە قايتىپ، دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن شەھەر رايونىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە « ئىشچىلار تەشۋىقات ئەترىتى » ، « ھەربىيلەر تەشۋىقات ئەترىتى » ، يېزىلاردىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە « كەمبەغەل دېھقانلار تەشۋىقات ئەترىتى » كىرىپ ئورۇنلاشتى. ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار « ماۋجۇشى سۆزلىرىدىن ئۈزۈندە » ۋە « يۆگۈنىڭ تاغنى يۆتكىشى » ، « خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلايلى » ، « بېتىۋۇننى خاتىرىلەيمىز » نى ئاساسىي دەرسلىك قىلىپ، « ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپ باشقۇرۇش » ، « ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتى » ، « ئەقلىي تەربىيە بىرىنچى » دېگەنلەرنى تەنقىد قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پەن-مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئوقۇتۇش بوشاشتۇرۇلۇپ ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىش، ئىمتىھان ئېلىش قاتارلىق ئوقۇتۇش تۈزۈملىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، « سانائەتنى، دېھقانچىلىقنى، ھەربىي ئىشلارنى ئۆگىنىش » پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، ئوقۇتۇش تەرتىپى قالايمىقانلاشتى، تەلىم-تەربىيە ۋە ئوقۇتۇش سۈپىتى ئېغىر دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتتى.

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى، 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، مائارىپ سېپىدىكى قالايمىقانچىلىق ئوڭشالدى. دېڭ شياۋپىڭ ئوتتۇرىغا قويغان « مائارىپنى ژامانۇنلاشتۇرۇشقا، دۇنياغا كەلگۈسىگە يۈزلەندۈرۈش » يولىورۇقى ئىزچىل ئىجرا قىلىندى. ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپىي ئىشلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، مائارىپ قۇرۇلمىسى سەرخىللاشتۇرۇلۇپ، ئادەتتىكى مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى ۋە ئوقۇتقۇچىلار كۆچە كۆچە يېتىلدى، مائارىپ خىراجىتى ۋە ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى كۆپەيتىلىپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سىياسىي ئورنى ۋە تۇرمۇش تەمىناتى ئۆستۈرۈلدى ۋە ياخشىلاندى، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ياخشىلىنىپ، « ئىككى ئاساس » تەربىيىسىگە ئېتىبار بېرىلدى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، مۇستەقىل پىكىر قىلىش ۋە ئىجاد قىلىش ئىقتىدارى يېتىلدۇرۇلدى.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئادەتتىكى خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدە خەنزۇ تىل-يېزىقىدا ۋە ئادەتتىكى ئوتتۇرا ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە ئۇيغۇر تىل-يېزىقىدا دەرس ئوتتۇلدى. ئادەتتىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدە خەنزۇچىلى دەرسى تەسىس قىلىندى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش نەتىجىسىدىن ىيىپىق يازما ئىمتىھان ئېلىش يولغا قويۇلۇپ، ئەخلاق پەزىلىتى دېموكراتىك باھالىنىپ، نەتىجىسى ۋە ئەخلاقىي باھالاپ بېكىتىلدى. 1960-يىلدىن ئىلگىرى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىمتىھان ئېلىشتا بەش نومۇرلۇق تۈزۈم يولغا قويۇلغانىدى، كېيىن يەنە 100 نومۇرلۇق تۈزۈمگە ئۆزگەرتىلدى. ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بىرلىككە كەلگەن سىنىپتىن كۆچۈرۈش ۋە قالـ

دۇرۇش تۈزۈمى بولسىمۇ، لېكىن مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرى قاتارلىق شارائىتلارنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن، ئەمەلىيەتتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىنىپتا قالدۇرۇلۇشىغا رۇخسەت قىلىنمىدى.

1985-يىلى 5-ئايدا، ناھىيىلىك داۋالاش-سەھىيە تارماقلىرى ناھىيىلىك 3-ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە 25-باشلانغۇچ مەكتەپتىكى 3459 خەنزۇ ئوقۇغۇچىنىڭ كۆرۈش قۇۋۋىتىنى تەكشۈرۈپ، ئوتتۇرچە يېراقنى كۆرەلمەسلىك نىسبىتىنىڭ 11.85% ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىدى. مەكتەپ رەھبەرلىرى ۋە دوختۇرلار ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئائىلە باشلىقلىرىغا ئوقۇغۇچىلارنىڭ بەدەن چېنىقتۇرۇشىغا دىققەت قىلىش، ئولتۇرۇش قىياپىتىنى توغرىلاش ھەمدە دەرسخانىنىڭ يورۇقلۇق شارائىتىنى ياخشىلاشنى مۇراجىئەت قىلدى.

1985-يىلى شەھەر بويىچە شەھەرگە قاراشلىق ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەر (تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) جەمئىي 14 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپ ئون، خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپ تۆت (باشلانغۇچ مەكتەپلەردە تەسىس قىلىنغان تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 3125، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 2595؛ ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى 1940، خەنزۇ، خۇيزۇ ئوقۇغۇچىلار 656؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 529 بولۇپ، ئىچىدە ئۇيغۇر قاتارلىق ئۆز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلار 289، خەنزۇ، خۇيزۇ ئوقۇغۇچىلار 240. مەكتەپلەردىكى مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 297، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 248. بۇنىڭ ئىچىدە ئۆز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچىلىرى 197. خەنزۇ ئوقۇتقۇچىلار 51، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 49. بۇنىڭ ئىچىدە ئۆز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچى 34، خەنزۇ ئوقۇتقۇچى 15. 1957-يىلدىن 1985-يىلغىچە، شەھەر بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئومۇمىي ئوقۇغۇچى 21 مىڭ 900. بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى 17 مىڭ 404. بۇنىڭدىن ئۆز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 11 مىڭ 176. خەنزۇ ئوقۇغۇچى 6228؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر 4496، بۇنىڭدىن ئۆز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 1467، خەنزۇ ئوقۇغۇچى 3029.

2) ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر

ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر مىنگونىڭ 27-يىلى (1938-يىلى) ئاقسۇ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بازىرىدا ئاقسۇ كەسپىي مەكتىپى (ھازىرقى ۋىلايەتلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپ) نى قۇردى. 1979-يىلدىن بۇيان، ۋىلايەتلىك ماتارىپ باشقارمىسى ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ تۈزۈلمىسىنى تەڭشەپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ئالتە زاۋۇت پەرزەنتلەر مەكتىپى (ھازىرقى ۋىلايەتلىك 8-ئوتتۇرا مەكتەپ)، كۆۋرۈك تەپ ۋە ئالتە زاۋۇت پەرزەنتلەر مەكتىپى (ھازىرقى ۋىلايەتلىك 9-ئوتتۇرا مەكتەپ) قاتارلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ماتارىپ باشقارمىسىغا بۇاسىتە قاراشلىق قىلىپ ئوتكۈزۈۋالدى. 1989-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ۋىلايەتكە بۇاسىتە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپ بەشكە، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 4500 دىن كۆپرەككە يەتتى.

يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر 1966-يىلدىن ئىلگىرى يېزا ئىگىلىك 1-شى شەھەر تەۋەسىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، شىغا بۇاسىتە قارايدىغان ئوتتۇرا مەكتەپ، شوتا قۇدۇق ئوتتۇرا مەكتىپى، ئارال ئوتتۇرا مەكتىپى، بەخت ئوتتۇرا مەكتىپى قاتارلىق تۆت ئوتتۇرا مەكتەپ بەرپا قىلىنغان. 1985-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق شەھەر تەۋەسىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى 30غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شىغا بۇاسىتە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپ بىر، 1-تۇەندە بەش، 2-تۇەندە تۆت، 7-تۇەندە ئىككى، 9-تۇەندە تۆت، 10-تۇەندە ئىككى، 12-تۇەندە ئۈچ، 13-تۇەندە تۆت، تارىم سۇ باشقارمىسىدا ئىككى، 8-تۇەن، 14-تۇەن، ماشىنىسازلىق زاۋۇتلىرىدا بىردىن. شى بويىچە مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى جەمئىي 11 مىڭ 685

(1-، 11-، 15-، 16-تۆمەن ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ)، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى ئوقۇغۇچىمۇ 8701، تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى ئوقۇغۇچى 2984، ئوقۇتقۇچى 709 (10-، 11-، 15-تۆمەن ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ).

2. ئوقۇش تۈزۈمى ۋە دەرسلىكە رىنىڭ تەسىس قىلىنىشى

ئوقۇش تۈزۈمى 1966-يىلدىن ئىلگىرى شەھەر بويىچە خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپلەر كۆزدە دەرس باشلايدىغان « 3،3 » لىك ئوقۇش تۈزۈمىنى يولغا قويغان بولۇپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئۈچ يىللىق، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئۈچ يىللىق ئىدى. 1966-يىلدىن كېيىن، ئوقۇش باشلاش ۋاقتى بىرقانچە قېتىم ئۆزگەرتىلدى، بەزىدە ئەتىياز پەسلىگە ئۆزگەرتىلسە، بەزىدە كۆز پەسلىگە باشلاش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، بەزىدە توققۇز يىللىق ياكى ئون يىللىق ئىزچىل ئوقۇش تۈزۈمى باشلاش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، بەزىدە يەنە « 3،2 » لىك ياكى « 2،2 » لىك ئوقۇش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1977-يىلى كۆزدىن 1984-يىلغىچە شەھەر بويىچە خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بىردەك كۆز پەسلىدە ئوقۇش باشلاش ۋە « 3،2 » لىك ئوقۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1985-يىلى كۆز پەسلىدىن باشلاپ « 3،3 » لىك ئوقۇش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بەش يىللىق، يەنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئۈچ يىللىق، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئىككى يىللىق ئوقۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

دەرسلەرنىڭ تەسىس قىلىنىشى 1966-يىلدىن ئىلگىرى، شەھەر بويىچە ھەر دەرىجىلىك، ھەر خىل ئوتتۇرا مەكتەپلەردە 1:2:9 تۈزۈمى يولغا قويۇلغان، يەنى پۈتۈن ئوقۇش يىلى بويىچە ئوقۇتۇش ۋاقتى توققۇز ئاي بولۇپ، 39 ھەپتە بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، 35 ھەپتە دەرس ئۆتۈش، ئۈچ ھەپتە ئىمتىھان ئۈچۈن دەرس تەكرارلاش، بىر ھەپتىنى ھېيت-بايرام، دەم ئېلىش كۈنلىرىگە زاپاس قالدۇرۇش، ھەر ھەپتىدە 30 سائەتتىن 32 سائەتكىچە دەرس ئوتتۇش بەلگىلەندى. ئىشلەپچىقىرىش ئەمگەك ۋاقتى بىر ئاي، قىشلىق ۋە يازلىق تەتىل جەمئىي ئىككى ئاي بولدى. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ باسقۇچىدا سىياسىي، تىل-ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە، تارىخ، جۇغراپىيە، زوئولوگىيە، بوتانىكا، فىزىئولوگىيىلىك گىگىنا، تەنتەربىيە، مۇزىكا ۋە گۈزەل سەنئەتتىن ئىبارەت 14 پەن تەسىس قىلىندى. يىللىقلار بويىچە پارالليل تەسىس قىلىنغان دەرس تۈرى توققۇزدىن ئاشۇرۇلمىدى. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ باسقۇچىدا سىياسىي، ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە، چەت ئەل تىلى، بىئولوگىيە، تارىخ، جۇغراپىيە، تەنتەربىيىدىن ئىبارەت ئون پەن تەسىس قىلىندى. يىللىقلار بويىچە پارالليل تەسىس قىلىنغان دەرس تۈرى سەككىزدىن ئاشۇرۇلمىدى.

1966-يىلدىن كېيىن، دەرسلەرنىڭ تەسىس قىلىنىشى قالايمىقانلىشىپ كەتتى، دەرسلىك بىرلىككە كەلتۈرۈلمىدى. سىياسىي دەرس ئورنىغا گېزىت ئوقۇش دەرسى دەسسىتىلدى. ماتېماتىكا، فىزىكا دەرسلىرىنىڭ مەزمۇنى ئىخچاملاندى، « كارتوگرافىيە » ، « گېئودېزىيە » قاتارلىقلار قوشۇلدى.

1977-يىلدىن كېيىن، 1966-يىلدىن ئىلگىرىكى دەرس مەزمۇنلىرى ئاساسىي جەھەتتىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. پۈتۈن ئوقۇش يىلىدا 36 ھەپتىدىن 38 ھەپتىگىچە، ھەر ھەپتىدە 33 سائەتتىن 34 سائەتكىچە دەرس ئۆتۈلدى. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ماتېماتىكا دەرسى ئالگىبرا، ئانالىز، تېرىگونومېتىرىيە، دىفىرېنسىيال-ئىنتېگرال قاتارلىق ئۈچ خىل دەرسلىككە ئايرىلدى. سىياسىي دەرسلىك ياش-ئۆسمۈرلەر تەربىيىسى، جەمئىيەت تەرەققىيات تارىخى، قانۇندىن ساۋات، دىنىي-لېكتىكا ماتېرىيالىزم قاتارلىقلارغا ئايرىلدى. ھەر ئوقۇش مەۋسۇمىدا يىللىقلار بويىچە تەسىس قىلىنغان دەرس تۈرى ئومۇمىي سەككىزدىن توققۇز پەنگىچە بولدى.

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 2-يىللىقىدىن باشلاپ ئىجتىمائىي پەن، تەبىئىي پەندىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تۈر بويىچە سىنىپقا ئايرىپ دەرس ئوتتۇلدى. ئىجتىمائىي پەن سىنىپىغا فىزىكا، خىمىيە، بىئولوگىيىدىن ئىبارەت ئۈچ پەن ئۆتۈلمىدى. تەبىئىي پەن سىنىپىغا تارىخ، جۇغراپىيىدىن ئىبارەت ئىككى پەن ئۆتۈلمىدى.

1957-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىگە بىۋاسىتە قارىشىلىق تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل 16 ــ 2　　بىرلىكى: ئادەم

يىللار	مەكتەپ سانى		سىنىپ سانى		قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى		پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى		مەكتەپتكى ئوقۇغۇچى سانى		مەخسۇس ئوقۇتقۇچى	
	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىليار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىليار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىليار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىليار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىليار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىليار
1957	1	1	4	4	215	135			215	135	10	6
1958	3	3	13	11	406	246			621	421	33	25
1959	4	3	11	11	690	450			1321	1081	33	25
1960	4	3	36	30	720	480	215	135	1826	1506	74	49
1961	4	3	36	28	710	310	389	309	2147	1667	74	47
1962	5	4	29	18	588	380	321	241	2406	1846	55	29
1963	5	4	35	25	700	310	256	150	2406	1845	70	52
1964	5	4	27	15	540	300	379	259	2587	1967	60	32
1965	5	4	36	26	610	450	305	175	1415	815	100	52
1966	5	4	41	26	680	476	525	368	1455	1119	92	52
1967	6	5	41	26					1458	1119	120	62
1968	6	5	41	26					1456	1119	120	60
1969	8	5	60	30	2420	1694	1455	1018	2420	1694	121	61
1970	8	5	52	30	282	197	557	390	1692	1184	133	68
1971	9	7	65	75	1339	937	572	401	2376	1663	148	71
1972	9	7	73	43	985	485	997	317	3007	1067	229	120
1973	9	7	76	44	938	438	414	214	2993	1593	242	118
1974	10	7	61	31	1019	419	905	605	2437	837	222	140
1975	10	7	90	50	2069	1069	1332	932	4065	1865	180	71
1976	10	7	93	62	2244	1004	1371	971	4272	1925	186	81
1977	10	7	98	65	2302	1002	1307	807	4370	2070	221	130
1978	10	7	98	59	2417	1177	1485	885	4520	2020	319	108
1979	11	8	94	60	1276	476	918	418	3549	1949	331	210
1980	8	7	68	55	1201	945	735	533	2518	1866	251	201
1981	9	8	68	55	1251	1015	601	379	2644	1943	246	162
1982	9	8	68	55	964	770	498	312	2377	1795	242	165
1983	9	8	69	61		727	561	395	2501	1787	245	188
1984	11	10	70	61	1014	761	628	478	2625	1936	238	185
1985	12	9	70	65	996	756	678	480	2569	1940	248	197

1960-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىگە بۇ ئاستە قاراشلىق تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل 16 ــ 3 بىرلىكى: ئادەم

يىللار	مەكتەپ سانى		سىنىپ سانى		قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى		پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى		مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى		مەخسۇس ئوقۇتقۇچى	
	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللىيلار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللىيلار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللىيلار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللىيلار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللىيلار	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە مىللىيلار
1960			1		33				33		2	
1961			2		28				61		5	
1962			3		42				103		6	
1963			3		41		33		111		7	
1964			3		31		28		154	114	8	
1965			5	2	65	32	42		137		12	
1966	3	2	9	6	150	90	150	90	404	242	28	
1967	3	2	9	3							28	
1968	3	2	9	3							28	
1969	3	2					404				38	
1970	3	2									38	
1971	3	2	7	3	233	134					34	
1972	3	2	15	6	399	73	111				35	
1973	3	2	17	9	161	161	111				33	
1974	3	2	28	10	678	133	164	90	1138	345	59	
1975	3	2	28	14	678	203	402	74	1200	433	119	
1976	3	2	28	14	680	212	498		1019		119	
1977	3	2	28	14	680		502		912	522	119	
1978	3	2	22	11	707	267	404	181	1064	464	121	
1979	3	2	18	10	323	195	374	166	709	369	115	
1980	2	2	13	10	287	210	239	168	487	332	60	
1981	2	1	11	8	232	184	197	121	484	360	36	20
1982	2	1	11	7	860	172	381	189	493	360	52	37
1983	2	1	10	7	184	90	230	190	443	260	54	44
1984	2	1	10	7	242	139	195	118	445	234	60	35
1985	2	1	13	8	210	163	81	81	529	239	49	34

1957-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ نامى

جەدۋەل 16 ــ 4

مەكتەپ نامى	قۇرۇلغان ۋاقتى	مەكتەپ ئورنى	ئىلاۋە
قۇمباش ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1957	قۇمباش تەبىئىي بازىرى	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
قاراتال ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1958	قاراتال تەبىئىي بازىرى	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
ئايكۆل ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1958	ئايكۆل تەبىئى بازىرى	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
بەشتوگەەن ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1959	بەشتوگەەن تەبىئى بازىرى	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
شوتا قۇدۇق ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1959	يېزا ئىگىلىك 1-شى شوتا قۇدۇق مىللىي شۆبە مەيدانى	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
توقاي باشلانغۇچ مەكتەپ قارىمىقىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپى	9، 1962	توقاي يېرىلىق مۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاي	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
ئۆگەرچى ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1971	ئۆگەرچى 8-چوڭ ئەترەت	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
توپلۇق ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1971	توپلۇق تەبىئىي بازىرى	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
3-ئوتتۇرا مەكتەپ	10، 1974	غەربىي چوڭ كوچا	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ
5-ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1980	ۋىلايەتلىك شەھەر ئەتراپى قوي بوردىاش مەيدانى بېشىدا	مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
7-ئوتتۇرا مەكتەپ	9، 1981	ئۆگەرچى يېزا يېرما كەنتى	مىللىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ
8-باشلانغۇچ مەكتەپ قارىمىقىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپى	9، 1985	شەھەرلىك سورتلۇق ئورۇق پېتىشتۇرۇش مەيدانى	خەنزۇ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ
4-باشلانغۇچ مەكتەپ قارىمىقىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپى	11، 1985	« ئالقا » يولىنىڭ جەنۇبىي	خەنزۇ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ 1988-يىلى تاقۇبتىلدى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر رايوندىكى شەھەرگە قارىمايدىغان ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ نامى

جەدۋەل 16 ــ 5

مەكتەپ نامى	قۇرۇلغان ۋاقتى	مەكتەپ ئورنى	ئىلاۋە
ئاقسۇ 1-ئوتتۇرا مەكتەپ	1938	جەنۇبىي چوڭ كوچا	ئاپتونوم رايون بويىچە نۇقتىلىق مىللىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ
ئاقسۇ 2-ئوتتۇرا مەكتەپ	1958	« ساغلاملىق » يولى	ئاپتونوم رايون بويىچە نۇقتىلىق تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ
ئاقسۇ 6-ئوتتۇرا مەكتەپ	1974	« ئازاتلىق » يولى	1961-يىل باشلانغۇچ مەكتەپ بولۇپ قۇرۇلغان، 1967-يىلى توللۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ بۆلۈمى قۇرۇلدى.
ئالتە زاۋۇت پەرزەنتلەر مەكتىپىنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ بۆلۈمى	1965	« ساغلاملىق » يولى	تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ، قارىمىقىدا كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپى ۋە مىللىي، خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈمى قۇرۇلغان
خۇڭچىۋ (قۇم تام) دېھقانچىلىق مەيدانى ئوتتۇرا مەكتىپى	1967	« خۇڭچىۋ » دېھقانچىلىق مەيدانى	خەنزۇ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ

جەدۋەل 16 ـــ 5 (داۋامى)

بەش شىركەتنىڭ ئاقسۇ پەرزەنتلەر مەكتىپىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ بۆلۈمى	9، 1966	مېھمان كۆتۈش يولى	تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ قارىمىقىدا مىللىي، خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ تەسىس قىلىنغان
تاشيول ئىدارىسى كۆۋرۈك قۇرۇلۇش ئەترىتى پەرزەنتلەر مەكتىپىنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ بۆلۈمى	9، 1966	« ماتارىپ » يولى	تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە باشلانغۇچ مەكتەپ تەسىس قىلىنغان
پېزا ئىگىلىك 1-شى ئوتتۇرا مەكتىپى	3، 1952	غەربىي چوڭ كوچا	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قارىمىقىدا باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈمى قۇرۇلغان. ئەسلى پىيادە قىسىم 5-شى پەرزەنتلەر مەكتىپى ئىدى
قۇرۇلۇش تۆمۈر ئوتتۇرا مەكتىپى	1972	شىمالىي « تارىم » يولى	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قارىمىقىدا باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈمى تەسىس قىلىنغان
بىناكارلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ئوتتۇرا مەكتىپى		پېزا ئىگىلىك 1-شى بىناكارلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قارىمىقىدا باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈمى تەسىس قىلىنغان
ماشىنىسازلىق پەرزەنتلەر مەكتىپىنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ بۆلۈمى	1971	شىمالىي « تارىم » يولى	قارىمىقىدا ئوتتۇرا مەكتەپ، باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈملىرى تەسىس قىلىنغان

[قوشۇمچە] نۆۋەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپلەر

1-ئوتتۇرا مەكتەپ

ئاقسۇ ۋىلايەت تىلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپ ئەسلىدە مىنگو دەۋرىدىكى ئاقسۇ ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئىگىدارچىلىقىدىكى ئاقسۇ كەسپىي مەكتىپى بولۇپ، مىنگونىڭ 27-يىلى (1938-يىلى) قۇرۇلغان. 1950-يىلى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى ئوتكۇزۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر ئادەتتىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتىپىگە، 1958-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەت تىلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى. 1963-يىلى شىنجاڭ ماتارىپ نازارىتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ئاپتونوم رايون بويىچە نۆۋەتلىك ئۇيغۇر تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپى قىلىندى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە نامى « شەرق قىزاردى » ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى. 1978-يىلى ۋىلايەت تىلىك ماتارىپ باشقارمىسى ھازىرقى نامى بىلەن ئاتاشنى تەستىقلىدى.

ۋىلايەت تىلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ كۆلىمى بىرقەدەر چوڭ، ئوقۇتقۇچى كۆچى بىرقەدەر كۆچلۈك، ئوقۇتۇش سۇپىتى بىرقەدەر يۇقىرى. 1980-يىلدىن 1990-يىلغىچە ھەر نۆۋەتتە ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلاردىن ئالدىن تاللاش ۋە دۆلەت بىر تۇتاش ئىمتىھان ئېلىش ئارقىلىق 812 ئوقۇغۇچى ئالىي مەكتەپلەرگە قوبۇل قىلىندى. 1985-يىلى بۇ مەكتەپنىڭ سىنىپى 31 گە، ئوقۇغۇچىسى 1507گە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىسى 126 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە ئوقۇتقۇچى 58.

ۋىلايەت تىلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىلمىي باشقارما، خوجلىق باشقارما، كۇتۇپخانا، تەجرىبىخانا قاتارلىق ئوقۇتۇش ۋە تۇرمۇش باشقۇرۇش، مۇلازىمەت قىلىش ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىنغان. ئوقۇتۇش مۇئەسسەسلىرى بىرقەدەر تولۇق، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە كىتابلار، فىزىكا، خىمىيە، بىئولوگىيە تەجرىبە قوراللىرى، ئەۋرىشكىلەر مودىللىرى ۋە ھەر خىل مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش، تەنتەربىيە سايمانلىرى بار.

مەكتەپ ئورنى جەنۇبىي چوڭ كوچىغا جايلاشقان بولۇپ، يەر كۆلىمى 52 مىڭ 800 كۋادرات مېتىر، مەكتەپ بىنالىرىنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 10 مىڭ 920 كۋادرات مېتىر.

2-ئوتتۇرا مەكتەپ

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپ ئەسلىدە ئاقسۇ ناھىيىلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ، 1958-يىلى قۇرۇلغان. 1980-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈۋېلىندى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ نازارىتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ئاپتونوم رايون بويىچە ئادەتتىكى خەنزۇ تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپى قىلىندى.

ۋىلايەتلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى كۆچى تولۇق، ئوقۇتۇش جاھازلىرى مۇكەممەل، ئوقۇتۇش سۈپىتى بىرقەدەر يۇقىرى. 1981-يىلى بۇ مەكتەپنىڭ شۇ نۆۋەتتە تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلىرىدىن زۇخەيلىنىڭ مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش بىر تۇتاش ئىمتىھانىدا ئومۇمىي نەتىجىسى 545.7 نومۇرغا يېتىپ، شىنجاڭ بويىچە ئىجتىمائىي پەن ئىمتىھان نەتىجىسىدە 1-بولدى. 1962-يىلدىن 1990-يىلغىچە، مەكتەپ بويىچە تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەن 986 ئوقۇغۇچى مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئالىي مەكتەپلەرگە قوبۇل قىلىندى.

1985-يىلى ۋىلايەتلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپتە 31 سىنىپ بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا سىنىپ 12، تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپ 19، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1759، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 123. بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 90، ئالىي مەكتەپتىن يۇقىرى ئوقۇش تارتىخى بار ئوقۇتقۇچى 58، مەكتەپتە ئىلمىي باشقارما، پەنلەر بويىچە يەتتە ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسى، خوجلىق باشقارمىسى، ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار ئارخىپ ئىشخانىسى، ئوچ ئېغىزلىق تەجرىبىخانا بار، يەنە ئوچ ئېغىزلىق قىرائەتخانىسى بار. كۈتۈپخانا تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ساقلىنىۋاتقان كىتاب 142 مىڭ پارچە، مۇشتېرى بولغان گېزىت-ژۇرنال 40 خىلدىن ئاشىدۇ.

مەكتەپ « ساغلاملىق » يولىغا ئورۇنلاشقان، كۆلىمى 26مىڭ 660 كۋادرات مېتىر، مەكتەپ بىنالىرىنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 6060 كۋادرات مېتىر.

يېزا ئىگىلىك 1-شى ئوتتۇرا مەكتىپى

شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەننىڭ يېزا ئىگىلىك 1-شى ئوتتۇرا مەكتىپى 1952-يىلى 3-ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلىغان. ئەسلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىسىنىڭ پەرزەنتلەر مەكتىپى، « 1-ئاۋغۇست » پەرزەنتلەر مەكتىپى ئىدى، 1960-يىلى توتۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قىلىنىپ، 1957-يىلى نامى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 4-ئوتتۇرا مەكتەپكە ئۆزگەرتىلگەن. 1983-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى ئوتتۇرا مەكتىپى دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

يېزا ئىگىلىك 1-شى ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئاران بىر نەچچە ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى ۋە نەچچە ئون باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىلا بار ئىدى، كېيىن پەيدىنپەي راۋاجلىنىپ، 150 ئىشچى-خىزمەتچىسى، 2000دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى بار تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە ئايلاندى (قارىمقىدا باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈمى تەسىس قىلىنغان) « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، بۇ مەكتەپنىڭ تەلىم-تەربىيە ئوقۇتۇش سۈپىتى تېزدىن ئۆستى. 1977-يىلدىن 1987-يىلغىچە بۇ مەكتەپتە تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەن 626 ئوقۇغۇچى ئاپتونوم رايوندىكى ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئالىي مەكتەپلەرگە قوبۇل قىلىندى. 1981-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تەنتەربىيىدە نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ قاتارىغا كىرگۈزۈلدى.

§4. يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرى

1958-يىلى قاراتال گۈڭشې (هازىرقى قاراتال يېزىسى)دا شەھەر بويىچە تۇنجى يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلغان. 1959-يىلى قۇمباش گۈڭشې يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى. 1968-يىلى ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى ئالتىگە، سىنىپلىرى ئونغا، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 305 كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 33كە، مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ يېرى 885 موغا يەتتى. يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرى خەلق گۈڭشېلىرى كوللېكتىپ باشقۇرىدىغان يېرىم تېرىقچىلىق قىلىپ، يېرىم ئوقۇش مەكتەپلىرى بولۇپ، ئوقۇغۇچىلىرى گۈڭشېلاردىكى ئادەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇش پروگراممىدىغان ئوقۇغۇچىلىرى قوبۇل قىلىنغان. ئوقۇش مۇددىتى ئۈچ يىل بولۇپ، ئاساسەن يېزا ئىگىلىك ئاساسىي بىلىملىرى ۋە ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ بىر قىسىم مەدەنىيەت دەرسلىرى ئوتتۇلدى. ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار يېرىم كۈن ئوقۇ-ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللىناتتى، يېرىم كۈن مەكتەپ ئاچقان دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ ئىشلىرىدا ئەمگەك قىلاتتى. ئوقۇتقۇچىلىقنى كۆپىنچە گۈڭشېلاردىكى ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە گۈڭشې كادىرلىرى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغاندى، مائارىپ خىراجىتىنى خەلق گۈڭشېلىرى ئۆزى توپلاپ بېرەتتى.

1971-يىلدىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرى كەينى-كەينىدىن توختىتىلدى. مەكتەپ مۈلكى ۋە يەرلىرىنىڭ بەزىلىرى گۈڭشېلاردىكى تراكتور بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەترىگە ئوتكۈزۈپ بېرىلدى، بەزىلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىلدى.

1958-يىلدىن 1971-يىلغىچە يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنىڭ ئەۋالى

جەدۋەل 16 ــ 6

يىللار	مەكتەپ سانى	سىنىپ يىللىق سانى	ئوقۇغۇچى سانى	ئوقۇتقۇچى ئىشچى-خىزمەتچى سانى	يېرى (مو)	مەكتەپ بىناسى (ئېغىز)
1958	1	2	150	2	250	
1959	2	5	133	14	385	
1960	2	6	225	10	335	22
1961	2	5	180	25	335	24
1962	2	3	122	16	335	25
1963	1	1	42	4	135	25
1964	1	1	42	4	135	13
1965	3	3	185	4	135	13
1966	5	10	318	34	765	46
1967	6	10	341	38	385	53
1968	6	10	305	88	365	65
1969	4	7	242	25	515	29
1970	3	6	180	21	380	19
1971	1	2	55	3	200	

III باب ئالاھىدە مائارىپ

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك جۇڭشەن گاس-گاچىلار مەكتىپى بۇ مەكتەپ 1985-يىلى 9-ئايدا جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئاقسۇ تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى تەرىپىدىن قۇرۇشقا باشلىنىپ، 1987-يىلى 9-ئايدا پۈتۈپ دەرس باشلاندى. شۇ يىلى ئۇچ يىللىقلار بويىچە تۆت سىنىپ قارىغۇ، گاس، گاچا، مېيىپ يېڭى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 23كە، ئوقۇتقۇچى ۋە ئىشچى-خىزمەتچى 19 غا يەتتى. 1988-يىلى ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى مائارىپ كەسپىي ئورۇنلىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، ئۇنىڭ ئوقۇتۇش كەسپىگە ۋىلايەتلىك مائارىپ باشقارمىسى رەھبەرلىك قىلىدىغان، مەمۇرىي باشقۇرۇشىغا جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتى ئاقسۇ تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى مەسئۇل بولىدىغان بولدى. جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلابىي كومىتېتى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ پەخرىي رەئىسى چۆيۈۋ مەكتەپ نامىنى يېزىپ بەرىدى. گاۋرىنجېي تۇنجى (قوشۇمچە) مەكتەپ مۇدىرى بولدى. 1990-يىلى جۇڭشەن گاس-گاچىلار مەكتىپىدە 1-يىللىقتىن 5-يىللىقچە جەمئىي بەش ئوقۇتۇش سىنىپى بولۇپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 45كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 15كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى يەتتە.

جۇڭشەن گاس-گاچىلار مەكتىپى ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ھەرقايسى ناھىيىلەردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدۇ.

مەكتەپ ئورنى ئاقسۇنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى ئۈرۈمچى-قەشقەر تاشيولىنىڭ 1008 كىلومېتىرلىق يېرىگە جايلاشقان. مەكتەپ كۆلىمى 30 مو، مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 2400 كۋادرات مېتر. مەكتەپ قارىمىقىدا ياغاچ جاھازىلار زاۋۇتى، پولات دېرىزە زاۋۇتى ۋە بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش دۇكىنى قاتارلىق مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى ئۇچ زاۋۇت بار.

IV باب كەسپىي مائارىپ

§1. ئوتتۇرا تېخنىكۇملار

ئاقسۇ شەھىرىدە شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا تېخنىكۇملار يوق. مىنگونىك 23-يىلى (1934-يىل) قىشتا ئاقسۇ 4-مەۋرىي رايون مەھكىمىسى ئاقسۇ بازىرىدا ئاققىدىي دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى قۇرغان. شۇ يىلى 45 ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى ئوقۇش مۇددىتى ئۇچ ئاي بولغان باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى يېتىشتۇرۇش كۇرسىغا قوبۇل قىلىنغان. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ئىسلام دىنى مەكتەپلىرىدە ئوقۇۋاتقان تالىپلاردىن قوبۇل قىلىنغان. ئۇلارغا ئاساسلىقى ئۇيغۇر تىلى، جۇغراپىيە، تەبىئەت، ھېساب، فىزىئولوگىيىلىك گىگىنا، ئىسلام تارىخى، مۇزىكا، تەنتەربىيە ۋە قۇرئان يادلاش قاتارلىق دەرسلەر ئوتتۇلگەن. ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنىڭ « مەكتەپ قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىغا دائىر تارىخىي ماتېرىياللار توپلىمى » دا خاتىرىلىنىشىچە، مىنگونىك 23-يىلدىن 38-يىلغىچە (1934-يىلدىن 1949-يىلغىچە) بولغان 15 يىلدا 1120 ئوقۇغۇچى، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر ئوقۇش يىلىدا 70 يېقى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ئاقسۇ رايونىنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن بىر تۇركۇم ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۇرۇپ بېرىلگەن. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى ئوتكۇزۇۋالدى ھەمدە بۇ كونا مەكتەپنى ئۆزگەرتىپ، رەھبەرلىك ۋە ئوقۇتقۇچى كۇچىنى كۇچەيتىپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش كۆلىمىنى كېڭەيتتى.

مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىنىڭ ئاخىرىدىن بۇيان، ئاقسۇ ۋىلايىتى شەھەر تەۋەسىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، يېزا ئىگىلىك مەكتىپى، يېزا ئىگىلىك ماشىنىسازلىق مەكتىپى، مالىيە-سودا مەكتىپى، تەمىنات-سودا مەكتىپى، تىببىي مەكتەپ، سەنئەت مەكتىپى، تەنتەربىيە مەكتىپى قاتارلىق سەككىز ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسىپىي مەكتەپ قۇرۇپ، تولۇق ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسىپىي مائارىپ سىستېمىسىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. 1985-يىلى بۇ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى جەمئى 2011 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 1665؛ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 558گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 256. ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسىپىي مەكتەپلەردە ئاساسلىق ئاگرونومىيە، ئۇسۇملۇك ئاسراش، باغۋەنچىلىك، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش ۋە رېمونت قىلىش، ئېنىز-ئېرىق سۇ ئىنشائاتلىرى، زىرائەت ئۆستۈرۈش، سېستىرالىق، فېلدشىرلىق، دورىگەرلىك، بوغالتىرلىق، ستاتىستىكا، مېۋە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، باج ئىشلىرى، سىفەن، تەنتەربىيە، سەنئەت قاتارلىق كەسىپلەر تەسىس قىلىنغان. ئوقۇش مۇددىتى ئۇچ يىلدىن تۆت يىلغىچە. بۇ مەكتەپلەرگە ئاقسۇ شەھىرى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرى ھەمدە يېزا ئىگىلىك 1-شى قاتارلىق جايلاردىكى شۇ يىلى ۋە ئالدىنقى يىللىرى تولۇقسىز ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىندى.

1934-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسىپىي مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ نامى جەدۋىلى

جەدۋەل 16 — 7

مەكتەپ نامى	قۇرۇلغان ۋاقتى	مەكتەپ ئورنى
ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىن	1934	« مائارىپ » يولى
ئاقسۇ يېزا ئىگىلىك مەكتىپى	1959	مېھمان كۆتۈش يولى
ئاقسۇ تىببىي مەكتەپ	1959	شەرقىي چوڭ كوچا
ئاقسۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنىسازلىق مەكتىپى	1974.9	مېھمان كۆتۈش يولى
ئاقسۇ سەنئەت مەكتىپى	1974.7	« تەڭرىتاغ » يولى
ئاقسۇ مالىيە-سودا مەكتىپى	1979.7	« تەڭرىتاغ » يولى
ئاقسۇ تەمىنات-سودا مەكتىپى	1984.6	لەنگەر يولى
ئاقسۇ تەنتەربىيە مەكتىپى	1988.9	مېھمان كۆتۈش يولى

§2. تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرى

1979-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ئاقسۇ شەھىرىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى، تاشقى سودا تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى (ھازىرقى تەمىنات-سودا تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى) ۋە ئاشلىق تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى (1981-يىلى تاقۇۋەتتىلدى) نى قۇردى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرىدىكى ئوقۇغۇچى 819غا، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ ئوقۇغۇچى 471 گە، ئازسانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 346 گە؛ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 84كە، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 54كە، ئاز سانلىق مىللەت 31 غا يەتتى. 1979-يىلدىن 1985-يىلىغىچە شەھەر بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ بىناكارلىق، ئاشپەزلىك، كاتول قوراشتۇرۇش، پار تۇرۇبىسى قوراشتۇرۇش، لابوراتورىيە، رادىئو، سودا مۇلازىمىتى، ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش، ئاپتوموبىل ھەيدەش، ئوت ئېلېكتر قاتارلىق تېخنىكا كەسىپلىرى تەسىس قىلىندى.

تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇش مۇددىتى ئادەتتە ئۈچ يىل بولدى. بۇ مەكتەپلەرگە ئاساسەن ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى ناھىيە، بازارلىرىدىكى شۇ يىلى تولۇقسىز ئوتتۇرا ۋە توۋەن ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىندى. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يەرلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ئەمگەك تارماقلىرى مەسئۇل بولۇپ تەقسىم قىلدى.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى « تەڭرىتاغ » يولىغا، تەمىنات-سودا تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى لەنگەر يولىغا جايلاشقان.

V باب ئالىي مائارىپ

§1. تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى

تارىم بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى ئەسلىدە يېزا ئىگىلىك 1-شى « تارىم دەريا » يېزا ئىگىلىك داشۆسى بولۇپ، 1958-يىلى 9-ئاينىڭ 29-كۈنى قۇرۇلغان. شۇ يىلى 10-ئاينىڭ 15-كۈنى دەرس باشلىنىپ، لىن خۇيچېڭ تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى (قوشۇمچە) بولغان. 1960-يىلى 2-ئاينىڭ 21-كۈنى ۋاڭ جېن مەكتەپ نامىنى « تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى » دەپ ئۆزگەرتىپ يېڭىپ بەرگەن. 1964-يىلى 10-ئاينىڭ 3-كۈنى ۋاڭ جېن مەكتەپ مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالغان. 1988-يىلى 8-ئايدا گۇجېنچۈەن مەكتەپ مۇدىرلىقىغا، قوشۇمچە پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەينىلەنگەن.

تارىم بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى دۆلەت دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكىگە قارايدىغان، مەخسۇس ئالىي دەرىجىلىك يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكا ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرىدىغان، پۈتۈن كۇنلۇك تۇزۇمدىكى ئالىي يېزا ئىگىلىك داشۆسى بولۇپ، گۇۋۇيۈەن ئىلمىي ئۇنۋان كومىتېتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق تۇنجى تۇركۈمدە باكالاۋرلىق ئىلمىي ئۇنۋانى بېرىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىرى. 1988-يىلى 10-ئايدا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 822گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتقۇچى 237 (مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 220، قوشۇمچە ئوقۇتقۇچى 17)، پروفېسسور ئىككى، دوتسېنت 54 (مەخسۇس ۋەزىپىدىكىسى 42، قوشۇمچە ۋەزىپىدىكىسى 12)، كاندىدات تەتقىقاتچى ئۇچ، ئالىي لابورانت بىر، لېكتور 82، ئاسسىستېنت 95.

تارىم بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش داشۆسى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تارىم دەريا بويىدىكى ئارال بوستانلىقىغا جايلاشقان بولۇپ، ئاقسۇ بىلەن بولغان ئارىلىقى تەخمىنەن 130 كىلومېتر كېلىدۇ. مەكتەپنىڭ كۆكەرتىلگەن كۆلىمى 174.65 مو بولۇپ، 33 مىڭ 146 تۇپ ھەر خىل دەل-دەرەخ تىكىلگەن، مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 38 مىڭ 458 كۋادرات مېتر. مەكتەپ كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان كىتاب 200 مىڭ پارچە. 1988-يىلى كۇتۇپخانا سېتىۋالغان كىتاب 13 مىڭ 872 پارچە، رەتلەنگەن ماتېرىيال 1442 پارچە، كىتاب-ژۇرناللارنىڭ ئوبوروت بولۇش مىقدارى تەخمىنەن 100 مىڭ پارچە، گېزىت-ژۇرنال ئوقۇيدىغان ئادەم 28 مىڭ 924 ئادەم قېتىم.

مەكتەپ بويىچە جەمئىي 12 كەسىپ، يەنى: ئاگرونومىيە فاكۇلتېتىدا زىرائەت ئۆستۈرۈش كەسپى، دېھقانچىلىق تېخنىكىسى جەھەتتىن تەربىيەلەش كەسپى؛ چارۋىچىلىق-مال دوختۇرلۇق فاكۇلتېتىدا چارۋىچىلىق كەسپى، مال دوختۇرلۇق كەسپى، باغ-ئورمان فاكۇلتېتىدا مېۋىلىك دەرەخ كەسپى، ئورمانشۇناسلىق كەسپى؛ يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇش فاكولتېتىدا يېزا ئىگىلىكنى ماشىنلاشتۇرۇش كەسپى، يېزا ئىگىلىكنى ماشىنلاشتۇرۇش جەھەتتىن تەربىيەلەش كەسپى؛ سۇ ئىشلىرى فاكۇلتېتىدا ئېتىز-ئېرىق سۇ ئىنشائاتلىرى كەسپى، سانائەت ۋە خەلق بىناكارلىق قۇرۇلۇش

كەسپى؛ بىئولوگىيە ئاساسىي دەرس بۆلۈمىدە بىئولوگىيە كەسپى؛ ئاساس دەرس بۆلۈمىدە ئىنگلىز تىلى كەسپى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان. پەنلەر بويىچە 35 كەسپىي ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسى، 36 تەجرىبخانا، ھەرقايسى كەسپلەر بويىچە ئوقۇتۇش سىنىپلىرىدا جەمئىي 265 خىل دەرس تەسىس قىلىنغان، جەمئىي 16 مىڭ 778 ئوقۇش سائىتى دەرس ئۆتۈلدى، 962 سىنىپ (كۇن) پراكتىكا قىلىندى. 1988-يىلى كەسپلەر بويىچە قوبۇل قىلىنغان يېڭى ئوقۇغۇچى 442، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىسى 238، مەخسۇس كۇرس ئوقۇغۇچىسى 204، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1667، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىسى 918، مەخسۇس كۇرس ئوقۇغۇچىسى 546؛ تولۇق كۇرس، مەخسۇس كۇرس ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى 552، بۇنىڭدىن باشقا يەنە ۋەكالىتەن تەربىيلەپ بېرىلىدىغان ئوقۇغۇچى 131، كەسىپ گۇۋاھنامىسى ئېلىش سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىسى 72. مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپكە كىرىش ئىمتىھان تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن بۇيان، بۇ مەكتەپ ئومۇمىي قوبۇل قىلغان يېڭى ئوقۇغۇچى 1554. 1958-يىلىدىن 1985-يىلىغىچە تەربىيلىنىپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى 2455، بۇنىڭ ئىچىدە 783 ئوقۇغۇچىغا (ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچى 293) مەكتەپ ئىلمىي ئۇنۋان باھالاش كومىتېتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق باكالاۋرلىق ئۇنۋانى بېرىلدى. 12 ئوقۇغۇچى مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەردە ئاسپىرانتلىققا ئوقۇشقا ئىمتىھان بېرىپ قوبۇل قىلىندى. تۆت ئوقۇغۇچى چەت ئەلگە چىقىپ بىلىم ئاشۇرۇشقا ئىمتىھان بېرىپ قوبۇل قىلىندى.

1988-يىلى مەكتەپ تەلىم-تەربىيە ئىدىيىسى، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، ئوقۇتۇش مەزمۇنى قاتارلىقلار جەھەتلەردە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، ئوقۇتۇشنى باشقۇرۇشنى ۋە ئەمەلىيەتنى ئۆتكۈزۈش ھالقىلىرىنى كۈچەيتىپ، ئوقۇغۇچىلاردا ماھارەت يېتىشتۈرۈشكە ئەھمىيەت بەردى. « بىكىنمىچلىك، يېرىم بىكىنمىچلىك بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى بۇزۇپ تاشلاپ، مەكتەپنى ئوچۇق سىستېما قىلىپ قۇرۇپ چىقىش » تىن ئىبارەت مەكتەپ باشقۇرۇش فاكتورىنى ئۆتتۈرىغا قويۇپ، ئوقۇتۇش، پەن تەتقىقات (تەجرىبە)، ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت (مۇلازىمەت) تىن ئىبارەت ئۈچىنى بىر-لەشتۈرۈش تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىپ، ئومۇمىي يۆنىلىشلىك مەكتەپ باشقۇرۇشىنى يولغا قويۇپ، مەكتەپ باشقۇرۇش ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈپ، مەكتەپنى سوتسىيالىستىك تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماسلاشتۇردى. دۆلەت ماتارىپ كومىتېتىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، مەكتەپنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ، ھەر خىل پەنلەرنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، دەرسلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى تەڭشىدى، ئومۇمىي ئوقۇتۇش سائىتىنى ئىخچاملاپ (تولۇق كۇرسىنىڭ 300 ئوقۇش سائىتى، مەخسۇس كۇرسنىڭ 200 ئوقۇش سائىتى ئازايتىلدى)، 20 گە يېقىن تاللاپ ئۆگىنىدىغان دەرسنى كۆپەيتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش ئاكتىپلىقىنى قوزغاش ئۈچۈن، مەكتەپ ئوقۇش يارىدەم پۈلىنى ئوقۇش مۇكاپات پۈلىغا ئۆزگەرتىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش نەتىجىسىگە ئاساسەن ئولار ئېرىشىدىغان ئوقۇش مۇكاپات پۈلىنىڭ مىقدارىنى بەلگىلىدى. تەجرىبە قىلىش، پراكتىكا قىلىش ۋە ئوقۇتقۇچى يېتەكچىلىكىدە پەن تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش، پەن-تېخنىكا ئارقىلىق نامراتلارنى يۆلەش، « پەن-تېخنىكا ئۈچقۇنى » نى تارقىتىش، ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت پائالىيىتى، 2-دەرسخانا قاتارلىق كۆپ خىل يوللار ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەلىي سەۋىيىسىنى ئۆستۈردى.

1988-يىلى مەكتەپنىڭ پەن تەتقىقات تېمىسى جەمئىي 52 تۈر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە تۆت تۈر ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىكتۇەنى بويىچە پەن-تېخنىكا نەتىجىلىرى جەھەتتە 3-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، سەككىز تۈر مەكتەپ بويىچە نەتىجە يارىتىش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئۇچ ئوقۇتقۇچى مەخسۇس ئەسەر يازدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى ئەسەر رەسمىي نەشر قىلىندى.

1986-يىلىدىن 1988-يىلىغىچە، مەكتەپ ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرى، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ 4-، 11-، 16-تۇەن-مەيدانلىرى ۋە توقسۇ ناھىيىسى قاتارلىق ئورۇنلار بىلەن پەن-تېخنىكا ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورناتتى. 1988-يىلى مېۋىلىك ئورمان فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارنى سىرتقا ئالتە ئايغا يېقىن خىزمەت قىلىشقا ئەۋەتىپ، 7936 تۇپ مېۋىلىك دەرەخنى چاپ، 183 تېخنىكا تايانچىسىنى تەربىيلىدى.

§2. چوڭلار ئالىي مائارىپى

1. ئاقسۇ مائارىپ شۆيۈەنى

بۇ مەكتەپ 1985-يىلى 3-ئايدا قۇرۇلۇشقا باشلىنىپ، شۇ يىلى بىر تۈيغۇر ماتېماتىكا كەسىپىي سىنىپى ئېچىلىپ، 39 كۇرسانت قوبۇل قىلىندى. 1986-يىلدىن 1988-يىلغىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ماتېماتىكا، تىل-ئەدەبىيات، فىزىكا، خىمىيە، سىياسىي-مائارىپ، تارىخ، بىئولوگىيە، جۇغراپىيە قاتارلىق سەككىز كەسىپ بويىچە 18 سىنىپ تەسىس قىلىنىپ، جەمئىي 670 كۇرسانت قوبۇل قىلىندى، 201 كۇرسانت ئوقۇش پۈتتۈردى. 1988-يىلى مەكتەپتىكى كۇرسانت 369غا، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 144كە، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت 100گە، خەنزۇ 44كە يەتتى. 88 نەپەر ئوقۇتقۇچى ئىچىدە پروفېسسور بەش، ئوتتۇرا تېخنىكۇم، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالىي ئوقۇتقۇچىلىرى ئۈچ، لېكتور تۆت، ئاسسىستېنت 44، ئوقۇتقۇچى 32.

ئاقسۇ مائارىپ شۆيۈەنى ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق پۈتۈن كۇنلۇك تۈزۈمدىكى چوڭلار ئالىي سىنىپىن بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى بولۇپ، ئاساسلىق ۋەزىپىسى خىزمەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيەلەشتىن ئىبارەت. مەكتەپ مۇشۇ ۋىلايەتتىكى ناھىيە، شەھەرلەردىن ۋە بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىدىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدۇ. شۆيۈەندە ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە، بىئولوگىيە، تىل، تارىخ، جۇغراپىيە، سىياسىي مائارىپ، تەنتەربىيە، مائارىپ (پىداگوگىكا) قاتارلىق سەككىز ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسى تەسىس قىلىنغان.

مەكتەپ كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان كىتاب 30 مىڭ پارچە، مۇشتېرى بولغان گېزىت-ژۇرنال 175 خىل، 683 نۇسخا، تەجرىبىخانىدىكى فىزىكا، خىمىيە تەجرىبە قوراللىرىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 306 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە خىمىيە تەجرىبە سايمانلىرى، رېئاكتىپلارنىڭ قىممىتى 84 مىڭ يۈەن؛ فىزىكا تەجرىبە سايمانلىرىنىڭ قىممىتى 22 مىڭ يۈەن؛ بىئولوگىيە، جۇغراپىيە، ماتېماتىكا تەجرىبە سايمانلىرى، تىل، ئىلىكترلەشكەن ئوقۇتۇش قاتارلىقلارنىڭ ئۇسكۇنلىرىنىڭ قىممىتى 20 مىڭ يۈەن.

مەكتەپ « مائارىپ » يولىغا ئورۇنلاشقان، ئۇنىڭ ئىگىلىگەن ئورنى 150 مودىن ئارتۇق، مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 8550.12 كۋادرات مېتر، بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتۇش بىناسى 2892.56 كۋادرات مېتر، ئوقۇغۇچىلار ياتقى ئىككى كورپۇس، ئومۇمىي كۆلىمى 2181 كۋادرات مېتر.

ئاقسۇ مائارىپ شۆيۈەننىڭ تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى راخمان ۋايىت. 1989-يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى نۇر ھاشىم.

2. تېلېۋىزىيە داشۆسىنىڭ ئاقسۇ شۆبىسى

1982-يىلى شىنجاڭ رادىئو-تېلېۋىزىيە داشۆسىنىڭ ئاقسۇ خىزمەت پونكتى قۇرۇلۇپ، خەنزۇ تىل-ئەدەبىياتى كەسپى تەسىس قىلىنغان، ئۇنىڭ ئوقۇش مۇددىتى ئىككى يىل (ئىشلەپچىقىرىشتىن يېرىم ئايرىلغان)، 108 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ھەممىسى ئوقۇش پۈتتۈردى. مەكتەپتىكى

ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى ئۇچ (قوشۇمچە ۋەزىپىسىدىكى شۇنىڭ ئىچىدە). 1984-يىلى 11-ئايدا تېلېۋىزىيە داشۆسىنىڭ ئاقسۇ شۆبىسى رەسمىي قۇرۇلۇپ، تۇنجى مەكتەپ مۇدىرلىقىنى تۇر-سۇن توختى (ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئەزاسى، قوشۇمچە) ئۈستىگە ئالدى، ۋاڭ يىڭجۇ (قو-شۇمچە)، نۇر ھاشىم (قوشۇمچە) مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

تېلېۋىزىيە داشۆسى ئاقسۇ شۆبە مەكتىپىنىڭ ئوقۇتۇش خىزمىتىگە مەركەز ۋە شىنجاڭ ئۇي-غۇر ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو-تېلېۋىزىيە داشۆسى رەھبەرلىك قىلىدۇ. 1982-يىلدىن 1989-يىلغىچە، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ خەنزۇ تىل-ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىياتى، قانۇن، ئارخىپ، خەنزۇ تىلى قاتارلىق يەتتە كەسىپ تەسىس قىلىنىپ، 614 نەپەر ئالىي ئوتتۇرا تېخنىكۇم كۇر-سانتى قوبۇل قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 260، ئۇيغۇر 354، جەمئىي 308 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 146، ئۇيغۇر 162.

1989-يىلى شۆبە مەكتەپ بويىچە مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچى 22گە يەت-تى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇز، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇز، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئۇنۋان ئالغىنى ئۇچ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋان ئالغىنى بىر، مەكتەپ مۇدىرى سېيىت مامۇت. ئۇنۋان ئالغىنى ئۇچ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋان ئالغىنى بىر، مەكتەپ مۇدىرى سېيىت مامۇت.

مەكتەپ ئورنى لەنگەر يولدا، مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 1300 كۋادرات مېتر.

3. رادىئو سىفەن داشۆ خىزمىتى پونكتى

1980-يىلى ۋىلايەتلىك ماۋارىپ باشقارمىسىنىڭ بېتەكچىلىكىدە شىنجاڭ رادىئو سىفەن داشۆ-سى ئاقسۇ شەھىرىدە ئوقۇتۇش نۇقتىسى تەسىس قىلىپ، ناھىيىلىك رادىئو سىفەن داشۆسىنىڭ خىزمىتى پونكتىنى قۇرۇپ، رادىئو سىفەن داشۆسىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، كۇرسانتلاردىن ئىمتىھان ئېلىش، نەتىجىسىنى باھالاش، سىنىپلارغا ئايرىش، ئوقۇش تەۋەلىكىنى باشقۇرۇش، رادىئو لېكسىيىسى ئاڭلاش، تاپشۇرۇق تەكشۈرۈش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى. ئاساسەن، خەنزۇ تىل-يېزىقى، ماتېماتىكىدىن ئىبارەت ئىككى كەسىپ تەسىس قىلىنىپ، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئىككى خىل رادىئو ئىستانسىسى ئارقىلىق ئاڭلىتىلدى. ھەر ئوقۇش يىلى ئون ئاي، بىر ئوقۇش مەۋسۇمى بەش ئاي قىلىندى. 1980-يىلى شەھەر بويىچە 20 دىن ئارتۇق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى قوبۇل قىلىندى، ئادەتتىكى چاغدا شەخسلەر ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنىدى، قىش-لىق، يازلىق تەتىللەردە ۋىلايەتلىك رادىئو سىفەن داشۆ خىزمەت پونكتىغا قەرەللىك يىغى-لىنىپ، يۇز تۇرانە دەرس ئاڭلىدى. 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە 15 كىشى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ئا-لىي سىفەننىڭ ئالىي تېخنىكۇم ئوقۇش تارىخىغا ئېرىشتى.

4. ئالى ماۋارىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىلەردىن ئىمتىھان ئېلىش

1985-يىلى ۋىلايەتلىك ماۋارىپ باشقارمىسىدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئالىي ماۋارىپ بويىچە ئۆزلۈ-كىدىن ئۆگىنىلەردىن ئىمتىھان ئېلىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى. شەھەر تەۋەسىدىكى جايلار كا-دىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى ئالىي ماۋارىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىلەردىن ئېلىنىدىغان ئىمتىھانغا قاتناشتۇرۇدى. ئىمتىھان تولۇق كۇرس، مەخسۇس كۇرس ۋە ئاساس پەنگە ئايرىلدى. مەخسۇس كۇرس ۋە ئاساس پەن دەرسىدىن ئىككى-ئۇچ يىلدا، تولۇق كۇرس دەر-سىدىن تۆت-بەش يىلدا ئىمتىھان ئېلىنىپ بولدى. ئوقۇش بىلەن ئىشلىتىش بىردەك بولۇش پرىن-

سىپىغا ئاساسەن، ھەر مىللەت كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ يېشى، ئوقۇش تارىخى چەكلىمە-سىگە ئۇچرىماي ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش بويىچە ئىمتىھان بېرىشكە تىزىملىتىشقا يول قويۇلدى. ھەر يىلى بىر قېتىمدىن ئىككى قېتىمغىچە ئىمتىھان ئويۇشتۇرۇلدى. ھەر يىلى ئېلىنىدىغان ئىمتىھانلارنىڭ كۈن تەرتىپى مۇددەتتىن بېرىم يىل ئىلگىرى « شىنجاڭ گېزىتى » دە ئېلان قىلىندى، ھەر پەن-نىڭ ئىمتىھان ۋاقتى ئوچۇق سائەت بولدى. ئىمتىھان ئېلىنىدىغان كەسىپنىڭ ئومۇمىي دەرسى ۋە بەزى كەسىپلەرنىڭ ئورتاق ئاساسىي دەرسلىرى بىر تۈتاش ئىمتىھان دەرسى قىلىنىپ، بىر تۈ-تاش ئىمتىھان ئېلىشنى ئاپتونوم رايون ئويۇشتۇردى. باشقا پەنلەردىن كەسىپلەر بويىچە ئىمتىھان ئېلىنىدى. ئىمتىھان نەتىجىسى 100 لىك نومۇر تۈزۈمى بويىچە باھالىنىپ، 60 نومۇر ئالغانلار لايا-قەتلىك ھېسابلاندى. 1988-يىلدىن 1989-يىلغىچە، جۇڭگو خەلق داشۋىسى، شىنجاڭ داشۋ قا-تارلىق ئوندىن ئارتۇق ئالىي مەكتەپنىڭ خەنزۇ تىلى، گارخانا باشقۇرۇش، ستاتىستىكا قاتارلىق 14 كەسىپىي ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ-نەلەردىن ئىمتىھان ئالدى. ئۆلچەت، شەھەر ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى قاتارلىق جايلاردىكى 59 ئوقۇغۇچىنىڭ ئىمتىھاندىكى نەتىجىسى لايىقەتلىك بولۇپ، ئۇلار ئا-لىي مائارىپ بويىچە ئوقۇش پۈتتۈرۈش گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشتى. ئۆلچەتلىك ئىقتىسادىي كومىتېت ئىشخانىسىدىكى ۋۇشىگىي ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى، ئالتە ئادەم ئۆلچەت بويىچە مۇنەۋۋەر ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى بولۇپ باھالاندى. قاراتال يېزىلىق خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتىپى، شەھەرلىك 3-ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ ھەرقاي-سىسىدىن بىردىن كىشى ئوقۇش پۈتتۈردى.

VI باب ئىشچى-دېھقانلار مائارىپى

§1. ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش

1950-يىلى قىشتا، ھەرقايسى يېزىلاردىكى دېھقانلار جەمئىيەتلىرى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە ماسلىشىپ، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ھەرىكىتىنى كەڭ تۈردە قانات يايدۇردى. دېھقانلارنى ساۋات چىقىرىش سىنىپلىرىغا تەشكىللەپ، ئۇلارغا خەت ئۆگەتتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاممىغا سىياسەتنى تەشۋىق قىلدى. ساۋات چىقىرىش سىنىپلىرىغا يېزىلاردىكى ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى خالىس ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىندى. شاپىگىراپتا بېسىلغان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى ۋە ئوقۇش-يېزىش ئۇسۇلى ئېلىپبە دەرسلىكى قىلىندى. 1965-يىلى شەھەر بويىچە ساۋات چىقىرىش كۆرسىدا ساۋات چىقارغان ئادەم 22 مىڭ 53 كە يەتتى؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ساۋات چىقىرىش خىزمىتى توختاپ قالدى.

1980-يىلى ناھىيىلىك ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، گۈڭشىلاردا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش تەشكىلى ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىندى، يېزا ئاھالىسى ئومۇمىي سانىنىڭ 10 مىڭدىن بىر ئۇلۇشى بويىچە مەخسۇس كادىر سەپلەندى. ۋەزىپە يېزىلارغىچە، مەسئۇلىيەت كەنت باشلانغۇچ مەكتەپلىرىگىچە ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى، قەرەللىك ھالدا تەكشۈرۈلۈپ، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئەھۋالى خۇلاسە قىلىندى. يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر قىشلىق بوش ۋاقىتلاردىن پايدىلىنىپ، ساۋات چىقىرىش كۇرسى ئاچتى. ساۋات چىقىرىشتا ئوقۇش، يېزىش، ھېسابلاش قاتارلىق مەدەنىيەت بىلىملىرى بىرلەشتۈرۈلدى. 1982-يىلى شەھەر بويىچە ساۋات چىقىرىش نىسبىتى 47.7% كە يەتتى. 1984-يىلىنىڭ ئاخىرىدا شەھەر بويىچە ساۋاتلىق بولغانلار 29 مىڭ 410 غا يېتىپ، ساۋات چىقىرىش ئوبيېكتلىرىنىڭ 80 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1988-يىلى 16 ياشتىن 40 ياشقىچە بولغان ئەسلىدىكى 7488 ساۋاتسىزدىن ساۋاتلىق بولغانلار 5961 گە يېتىپ، ساۋاتلىق بولۇش نىسبىتى 79.6%كە يەتتى. 16 ياشتىن 30 ياشقىچە بولغان ياشلار جەمئىي 25 مىڭ 905. بۇنىڭ ئىچىدە ئەسلىدە بار ساۋاتسىزلار 6064 بولۇپ، ئۇگىنىش ئۇقتىدارىنى يوقاتقان 804 كىشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ساۋاتلىق بولغانلار 5061 گە يېتىپ، ساۋاتلىق بولۇش نىسبىتى 83.4% بولغان.

1989-يىلى شەھەر بويىچە 16 ياشتىن 40 ياشقىچە بولغان چوڭلار مائارىپ ئوبيېكتلىرى 52 مىڭ 860 كىشى، بۇنىڭ ئىچىدىكى ساۋاتلىقلار 51 مىڭ 106گە يەتتى. 16 ياشتىن 30 ياشقىچە بولغان ياشلار 39 مىڭ بىر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەسلىدىكى ساۋاتسىزلار 6625، ئوقۇش ئۇقتىدارىنى يوقاتقان 748 كىشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ساۋاتلىق بولغىنى 5551گە يېتىپ، ساۋاتلىق بولۇش نىسبىتى 94.3% بولدى.

1950-يىلدىن 1983-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 16 — 8

يىللار	بېزا ئاھالىسى	ساۋاتسىزلار	ساۋات چىقىرىش سىنىپى	كۇرسانت	ساۋاتلىق بولغىنى	پىرسەنتى
1950	73799	37882	40	11200	480	4.2
1951	75459	36922	68	12040	960	7.8
1952	78074	35842	90	12700	1080	8.5
1953	75985	34722	78	12340	1120	9.0
1954	78659	33357	91	12730	1365	10.7
1955	79195	31857	100	13000	1500	11.5
1956	79173	30282	105	15150	1575	10.4
1957	136625	28632	110	13300	1650	12.4
1958	139184	27350	50	1500	760	50.6
1959	126648	46720	42	1260	630	50.0
1960	121804	46110	55	1650	620	37.6
1961	125148	45460	53	1690	631	37.3
1962	73813	44869	50	1500	600	40.0
1963	69253	44349	45	1350	520	38.5
1964	72561	43628	61	1830	721	39.3
1965	73735	42948	59	1770	680	38.4
1971	90781	34078	18	560	270	48.2
1972	96043	33748	22	660	330	50.0
1973	88141	33358	27	810	390	41.2
1974	86214	32948	31	930	410	44.0
1975	90252	32323	49	1470	625	42.5
1976	92186	31503	55	1650	820	49.7
1977	96318	30658	120	7342	845	11.5
1978	98342	29416	148	9845	1249	12.6
1979	100582	28338	125	8760	1078	12.3
1980	99876	28143	31	865	195	22.5
1981	101162	22495	26	786	328	41.7
1982	96512	18717	240	7498	3480	46.4
1983	97212	13870	276	9792	5847	59.7

§2. ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە مەدەنىيەت دەرسى تولۇقلاش

1965-يىلدىن ئىلگىرى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىشچى-خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت مەكتىپى ھەر يەرلىك ساۋات چىقىرىش، باشلانغۇچ تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاش سىنىپلىرىنى ئېچىپ، شەھەردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئارىسىدىن كۇرسانت قوبۇل قىلىپ، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ئۇلارغا بولغان مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلىدى. كا-

دىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىش قىزغىنلىقى ناھايىتى يۇقىرى بولىدى. 1966-يىلدىن 1976-يىلىنىچە ۋىلايەتلىك ئىشچى-خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت مەكتىپى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » تۈپەيلىدىن توختاپ قېلىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە كادىرلارنىڭ مەدەنىيەت دەرسى تولۇقلىشى ئوتتۇرا بولدا ئۈزۈلۈپ قالدى.

1980-يىلدىن كېيىن، ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئىشچى-خىزمەتچىلەر ماتارىپى كومىتېتى قۇرۇلدى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ماتارىپى ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى قاتارلىق مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ ھەمكارلىقى ۋە ماسلىشىشى ئارقىسىدا تېزدىن ئەسلىگە كەلدى ۋە راۋاجلاندى. ماتارىپ ئىدارىسى، كەسپىي-كارخانا ئورۇنلار ئاچقان مەدەنىيەت دەرسىنى توقۇلاش كۇرسلىرى قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ، مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاش دەرسلىكلىرىنى سېتىۋېلىپ تارقاتتى. كۇرسانت قوبۇل قىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتتى. پارتا-ئورۇندۇقلارنى تەييارلىدى ۋە دەرس ئوتىدىغان جايىنى ئورۇنلاشتۇردى. 1981-يىلى خىزمەتتىن ئايرىلغان تۆت سىنىپ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاش كۇرسى ئېچىلىپ، ناھىيىدىكى كارخانا كەسپىي ئورۇنلاردا ئىشلەۋاتقان 136 كادىر، ئىشچى-خىزمەتچى قوبۇل قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدىكى 120 كۇرسانت ئۆگىنىش ۋە ئىمتىھان ئارقىلىق يەككە پەن ياكى ئومۇمىي پەنلەر بويىچە كۇرس تۈگىتىش گۇۋاھنامىسى ئالدى. 1968-يىلدىن 1980-يىلىنىچە بانكىغا خىزمەتكە كىرگەن، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ پۈتتۈرگەن خىزمەتچىلەر ئىچىدە مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاشقا تېگىشلىكى 43 ئىدى. 1982-يىلى 3-ئايدىن باشلاپ، ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ، ئۇلارغا بىر يىلغا يېقىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ تىل-ئەدەبىيات، ماتېماتىكا دەرسلىرى كونسۇلتاتسىيە قىلىنىپ، ئاندىن ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئاساس قىلىنغان ھالدا مەدەنىيەت دەرسى تولۇقلاندى. 1984-يىلى 10-ئايدا شەھەرلىك بانكا پۈل مۇئامىلە سىستېمىسىدىكى كادىرلارنىڭ مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاش كۇرسى ئاچتى. ئۇنىڭ ۋاقتى ئىككى ئاي بولدى، 38 ئادەم ئىمتىھان ئارقىلىق لايىقەتلىك كىنىشكىسى ئالدى.

1982-يىلدىن 1985-يىلىنىچە، شەھەر بويىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 73 ئىشتىن سىرتقى مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاش كۇرسى ئېچىلدى. مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاشقا قاتناشقان كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەر جەمئىي 1074 بولۇپ، بۇنىڭدىن 497 ئادەم ئىككى پەن ياكى يەككە پەن بويىچە مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاش كۇرسىنى پۈتتۈرۈش گۇۋاھنامىسى ئالدى. ياش، ئوتتۇرا ياشلىق ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ « ئىككىنچى تولۇقلاش » قا قاتنىشىش دائىرىسى 80 پىرسەنتتىن ئېشىپ كەتتى. 1985-يىلدىن 1989-يىلىنىچە شەھەر بويىچە دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ 265 باشلانغۇچ مەكتەپ مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاش كۇرسى ئېچىلىپ، مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاشقا قاتناشقان دېھقان-چارۋىچىلار 6872 ئادەمگە يەتتى.

1981-يىلدىن 1985-يىلىنىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كادىرلار، ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە مەدەنىيەت دەرسى تولۇقلاش ئەھۋالى

جەدۋەل 16 ــ 9

بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / يىللار	ماتارىپ ئىدارىسى ئاچقان تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسىنى تولۇقلاش كۇرسى			كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ئاچقان تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەدەنىيەت دەرسىنى تولۇقلاش كۇرسى		
	سىنىپ	كۇرسانت	لايىقەتلىكلەر	سىنىپ	كۇرسانت	لايىقەتلىكلەر
1981				4	136	
1982	2	70	41	6	222	
1983	2	61	50	36	1206	308
1984	2	60	67	27	1150	
1985	1	38	38	9	720	

§3. كەسپىي جەھەتتىن يېتىشتۇرۇش

1. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى تەربىيەلەش

يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى خادىملىرىنى تەربىيەلەش 1965-يىلدىن ئىلگىرى ۋىلايەتلىك تراكتور كۇرسى مەخسۇس ھەرقايسى ناھىيىلىك تراكتور پونكتلىرى ئۈچۈن تراكتورچىلارنى تەربىيەلەپ بېرەتتى. تەربىيەلەش ئۇسۇلى جەھەتتە، ئالدى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى تەرىپىدىن بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ياشلار ئۈز ناھىيىسىدە تراكتور بىلەن بىللە مەشغۇلات قىلىشقا كۇرسىتىلەتتى. بىر يىلدىن كېيىن ئۇلاردىن كۇرسانت تاللىنىپ، ۋىلايەتلىك تەربىيەلەش كۇرسىغا ئۇگىتىلەتتى. بىر يىلدىن كېيىن ئۇلارغا ئايلاشقاندىن كېيىن ناھىيىلىك تراكتور پونكتى مۇدىرى ئەۋەتىلەتتى. ئوقۇش ئايلىرىغا قوبۇل قىلىناتتى، 1-يىلى شاگىرت قاتارىدا ئىش ھەققى بېرىلەتتى، ئاندىن رەسمىي ئىشچىلىققا ئۆزگەرتىلىپ، ھەرقايسى گۇڭشې-مەيدانلاردىكى تراكتوردا تېرىقچىلىق قىلىش ئەترەتلىرىگە شوپۇرلىققا ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. 1970-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە تراكتور شوپۇرى جەمئىي 134 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە 3-دەرىجىلىك شوپۇر يەتتە، 2-دەرىجىلىكى 16، 1-دەرىجىلىكى 20، شاگىرت 91 بولۇپ، ئەينى چاغدىكى ئېھتىياج ئاساسىي جەھەتتىن قاندۇرۇلغانىدى.

يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى تېزدىن كۆپەيگەن ئەھۋال ئاستىدا، خادىم تەربىيەلەش ۋەزىپىسى بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. 1974-يىلى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ ئىدارە مەكتەپ بىناسى ۋە ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى بولماسلىق، ئوقۇتقۇچى كەم بولۇشىتەك قېينچىلىقلارنى يېڭىپ، ناھىيە بويىچە تراكتورچىلارنى قايتا تەربىيەلەش ۋە يېڭى تراكتورچىلارنى يېتىشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. 1-قارارلىق تراكتورچى تەربىيەلەش كۇرسى 1975-يىلى 1-ئايدا بەشتوغمەن گۇڭشېسىنىڭ تراكتور بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەترىتىدە ئوقۇش باشلىدى. تەربىيەلەش كۇرسىغا قاتناشقان 38 كۇرسانتنىڭ ھەممىسى ئۇچ يىللىق شوپۇرلۇق تارىخىغا ئىگە تراكتورچىلار ئىدى، ئۇلار 30 كۈن تەربىيەلەندى. 2-قارارلىقى يېڭى شوپۇر يېتىشتۇرۇش كۇرسى بولۇپ، توپلۇق گۇڭشېنىڭ تراكتور بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەترىتىدە ئېچىلىپ، 45 كۈن تەربىيەلەندى. تەربىيەلەش خىزمىتىنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، يېزا ئىگىلىكى ماشىنىلرى ئىدارىسىدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى خادىملىرىنى دائىملىق تەربىيەلەش كۇرسى قۇرۇلدى. خادىم، مەكتەپ بىناسى، ئۇسكۇنە قاتارلىقلار يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولۇپ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى خادىملىرىنى تەربىيەلەش كەسپىنى مۇستەقىل قانات يايدۇرالايدىغان بولدى. 1984-يىلى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى خادىملىرىنى تەربىيەلەش ئورنىنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن باشلىقلىرىنى تەينىلىدى؛ ئۇنىڭ سىنىپ، ياتاق، ئىشخانا، ئامبار، پراكتىكا سېخى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قۇرۇلۇش كۆلىمى 1250 كۋادرات مېتىرغا يەتتى. ئۇنىڭدا تراكتور، سېيالكا، كۆممىقونا قىنى تۆپلەپ تېرىش سېيالكىسى، سۈلياۋ يوپۇق يېپىش سېيالكىسى، كۇلتىۋاتور، خامان سوروش ماشىنىسى قاتارلىق كۆپ خىل ئوقۇتۇش قوراللىرى بار. ھەمدە ئاپتوماتسىزلاشتۇرۇلغان كۇرسىنى سىناش ئۇسكۇنىسى، ماتورنى چۆۋۈمای تەكشۈرۈش ئەسۋابى، پروبېكتور پروبېكسىيە ئاپپاراتى قاتارلىق كۆپ خىل ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى بار بولدى. تەربىيەلەش پونكتىدا 12 نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتقۇچى ئالتە.

1983-يىلى ھەرقايسى يېزىلار ئومۇميۈزلۈك ھالدا خەلق باشقۇرۇش، ھۆكۈمەت ياردەم قىلىش

ئۇسۇلى ئارقىلىق، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش، ھەيدەش، سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈش، باقمىچىلىق، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، ئېنېرگىيە تېجەپ ئوچاقنى ئۆزگەرتىش قاتارلىق يېزا ئىگىلىك تېخنىكىلىرىنى تەربىيەلەش كۇرسلىرىنى ئېچىپ، بىلىملىك يېڭى تېپتىكى دېھقانلار ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلمايدىغان دېھقان تېخنىكلارنى تەربىيەلەپ، دېھقانلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. 1984-يىلى چوڭ-ئوتتۇرا تېپتىكى رېزىنكا چاقلىق تراكتور شوپۇرلىرىنى تەربىيەلەش، كىچىك تۆت چاقلىق تراكتور شوپۇرلىرىنى تەربىيەلەش، سولياۋ يوپۇق يېپىش سىيالكسىنى ئىشلىتىش خادىملىرىنى تەربىيەلەش، ئۆسۈملۈك ئاسراش ماشىنىلىرىنى ئىشلىتىشنى ئۆگىنىش، نازارەت قىلىش-باشقۇرۇش خادىملىرىنى تەربىيەلەش، سىيالكا ئىشلىتىشنى ئۆگىنىش كۇرسى قاتارلىق يەتتە قاتار دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرىنى باشقۇرغۇچى خادىملارنى يېتىشتۇرۇش كۇرسى ئېچىلدى. 1985-يىلى يەتتە قاتار يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيەلەش كۇرسى ئېچىلىپ، 459 كۇرسانت تەربىيەلەندى. تەربىيەلەش ۋاقتى جەمئىي 18 مېڭ 101 ئادەم (كۈن)گە يەتتى. كۇرسانتلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندە، نەزەردە تۇتۇلغان ئىمتىھانى ۋە ئەمەلىي مەشغۇلات ئىمتىھانى ئېلىنىپ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىچە لاياقەتلىك بولۇش نىسبىتى 92.2% كە يەتتى.

1985-يىلنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتتىكى توققۇز ناھىيە، شەھەر بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى مەكتەپلىرىنى باھالاپ سىلىشتۇرۇشتا، ئاقسۇ شەھىرى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيەلەش خىزمىتى بويىچە 1-لىككە ئېرىشتى.

بوغالتىر يېتىشتۇرۇش

مەركىزىي تارماق بانكا ئاچقان قىسقا مۇددەتلىك مالىيە-بوغالتىرلىق كادىرلىرىنى نۆۋەت بەلەن تەربىيەلەش كۇرسى ئون قاتار ئېچىلدى (ئۇنۇڭبىرسال كۇرس ئالتە قاتار، بوغالتىرلىق، ئامانەت-قەرز كەسپى كۇرسى بىر قاتار، سانائەت ئامانەت-قەرز كەسپى كۇرسى بىر قاتار، پۇل ئامانەت كەسپى كۇرسى بىر قاتار، سۇغۇرتا كەسپى كۇرسى بىر قاتار). بۇنىڭدىن باشقا قەشقەر بانكا مەكتىپى ئىككى قاتار كادىرلارنى قىسقا مۇددەت نۆۋەت بىلەن تەربىيەلەش كۇرسى (ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئۇنۇڭبىرسال كۇرسى بىر قاتار، پۇل ئامانەت كەسپى كۇرسى بىر قاتار)، سانجى بانكا مەكتىپى بىر قاتار ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى قىسقا مۇددەت ئۇنۇڭبىرسال تەربىيەلەش كۇرسى ئاچتى، ئاقسۇ شەھىرى بۇ كۇرسلارغا ئادەم ئەۋەتىپ قاتناشتۇردى، يۇقىرىقى كۇرسلاردا جەمئىي 67 بوغالتىر قىسقا مۇددەتلىك تەربىيەلەندى.

2. گۇڭشې-ئەتىرەتلەرنىڭ مالىيە خادىملىرىنى تەربىيەلەش

1979-يىلى 12-ئايدا، يېزا ئىگىلىك بانكىسى خادىم ئاجرىتىپ، ناھىيە بويىچە ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرەتلىرىنىڭ ھېساباتىنى ئېنىقلاپ چىقتى. بۇنىڭدىن مەلۇم بولۇشچە، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرەتلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ھېسابات دەپتىرى تولۇق ئەمەس ئىكەن، بوغالتىرلىرىنىڭ سەۋىيىسى نۆۋەتتىكى بولۇپ، ھېسابات قىلىشنى بىلمەيدىكەن. قۇمباش گۇڭشېدىكى 47 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى ئېچىدە 35 نىڭ ھېساباتىدىن جەمئىي 3939 يۈەن پۇل كەم چىققان، ئالتە ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىدە 6122.5 كىلوگرام ئاشلىق، 752.5 كىلوگرام ياغلىق دان كەم چىققان. شۇڭا شۇ يىلى يېزا ئىگىلىك بانكىسى 14 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىدە بوغالتىرلارغا كونسۇلتاتسىيە قىلىش توري قۇرۇپ، ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم كونسۇلتاتسىيە قىلدى ۋە كىرىم-چىقىم ھېساباتىنى ئاي بويىچە ئېلان قىلىپ تۇرۇشنى يولغا قويدى.

1980-يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ناھىيە، گۈڭشىلاردىكى پارتىيە-ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ ئېتىبار بېرىشى ۋە قوللاپ-قۇۋۋەتلىشى ئارقىسىدا، بانكا ئوقۇتقۇچى ئەۋەتىپ گۈڭشې، ئەترەتلەرنىڭ 666 مالىيە خادىمىنى تەربىيىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ ئەترەت بوغالتىرى 99، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ بوغالتىرى 264، ئامانەت-قەرز كوپېراتىپىنىڭ 32 كادىرى تەربىيەلەش داۋامىدا يېتەكچىلىك قىلدى.

1981-يىلى 3-ئايدا بەش گۈڭشېدىكى 591 مالىيە-بوغالتىر خادىملىرى قىسقا مۇددەت تەربىيەلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ ئەترەتلەرنىڭ بوغالتىرى 86، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ بوغالتىرى 411، ئامبارچى 94. بۇنىڭدىن باشقا ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ باشلىقلىرىدىن 276 كىشى تەربىيەلەندى. شۇ يىلى 8-ئايدا 964 نەپەر مالىيە-بوغالتىر خادىملىرى 3-قارار تەربىيەلەندى. بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ ئەترەتلەرنىڭ بوغالتىرى 112، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ بوغالتىرى 503، بۇ، ناھىيە بويىچە گۈڭشې، ئەترەت مالىيە خادىملىرى ئومۇمىي سانىنىڭ 93.6 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ باشلىقلىرىدىن 399 كىشى تەربىيىلىنىشكە قاتناشتى. تەربىيەلەش نەتىجىسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، 767 ئادەمدىن تەربىيەلەش كۇرسىنى پۈتتۈرۈش ئىمتىھانى ئېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە نەتىجىسى ئەلا بولغىنى 149، ئادەتتىكىچە بولغىنى 514، لاياقەتسىز بولغىنى 104. ئۇچ قېتىملىق تەربىيەلەش ئارقىلىق، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ مالىيە خىزمىتى 1980-يىلدىن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ياخشىلىنىپ، ھەر خىل تۈزۈملەر مۇكەممەللەشتى. 1983-يىلىنىڭ بېشىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، ناھىيە بويىچە 60 چوڭ ئەترەت، 180 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى مالىيە كىرىم-چىقىم پىلانىنى تۈز ۋاقتىدا تۈزەلەيدىغان بولغان. 25 چوڭ ئەترەت ۋە 58 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە مالىيىنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش تۈزۈمى تۈرغۇزۇلغان، يەتتە ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ۋە 22 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە بوغالتىرلار ئارخىپى تۈرغۇزۇلغان.

1983-يىلى ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك ھەر خىل ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرى يولغا قويۇلۇپ، مالىيە-بوغالتىر خادىملىرى كۆپ يۆتكەلدى. ناھىيە بويىچە 119 چوڭ ئەترەت بوغالتىرى ئىچىدىن 63 بوغالتىر يېڭىلاندى. بۇنىڭدىن باشقا ئالتە ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە بوغالتىر بولمىغاچقا، ئۇنىڭ ھېسابات‌ئىنى چوڭ ئەترەت بوغالتىرى قوشۇمچە باشقۇردى. ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى 650 مالىيە بوغالتىر خادىملىرى ئىچىدە، خىزمىتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغىنى 220 بولۇپ، ئومۇمىي سانىنىڭ 33.8 پىرسەنتىنى، خىزمەتتىن ئادەتتىكىچە ئىشلەيدىغانلار 245 بولۇپ، 37.7 پىرسەنتىنى، سەۋىيىسى ناچارلىرى 185 بولۇپ، 28.5% پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1984-يىلى 8-ئايدا گۈڭشې-ئەترەت بوغالتىرلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش خىزمىتىنى شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك تارماقلىرى ئۈتكۈزۈۋالدى.

3. چوڭلار ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مائارىپى

شەھەرگە ئورۇنلاشقان سىستېمىلاردىكى قىسمەن ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي مائارىپ تەربىيىسىنى ئېلىش ئۈچۈن، خىزمەتتىن ئايرىلغان ياكى ئايرىلمىغان ھالدا ھەر خىل كەسپىي ئۆگىنىش سىنىپلىرى ۋە كىتاب ئارقىلىق ئوقۇش (سىرتتىن ئوقۇش) سىنىپلىرىغا ئىمتىھان بېرىپ قاتناشتى. 1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدە جەمئىي 12 ئادەم سانجى بانكا مەكتىپى قاتارلىق مەكتەپلەرنىڭ ئالاقىدار سىنىپلىرىدا خىزمەتتىن ئايرىلىپ ئۆگىنىشكە ئىمتىھان بېلەن قوبۇل قىلىندى.

VII باب تېرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش

§1. مەكتەپلەر باشقۇرغان زاۋۇت، دېھقانچىلىق مەيدانلىرى

شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تېرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇشى 1958-يىلى ھەرقايسى باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەر ماۋۇرىپ بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ماۋارىپ فاكۇلتېتىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، كىچىك زاۋۇت، كىچىك دېھقانچىلىق مەيدانى قاتارلىق تېرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچانلىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش بازىلىرىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇردى. بارلىق ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار (باشلانغۇچ مەكتەپ تۆۋەن يىللىقلىرى بۇنىڭ سىرتىدا) سىنىپ بويىچە زاۋۇت، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا نۆۋەت بىلەن ئىشلەپ، بىر تۈركۈم ئاشلىق، ياغلىق دان، كۆكتات، مېۋە-چېۋە قاتارلىق مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقاردى. 1959-يىلى 6-ئايدا ناھىيە بازىرىدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر بىرلىشىپ، تېرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچانلىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش پائالىيىتى نەتىجىلىرىدىن خۇشخەۋەر يەتكۈزۈش كۆرگەزمىسى ئاچتى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى خې جىڭنەن كۆرگەزمىگە كېلىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىپ ۋە سۆز قىلىپ، تېرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچانلىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشكە ئىلھاملاندۇردى. 1965-يىلى ناھىيە بويىچە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى 53 دېھقانچىلىق مەيدانى، بىر زاۋۇت قۇرۇلدى. 1958-يىلدىن 1965-يىلغىچە ناھىيە بويىچە تېرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچانلىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇشتىن بولغان ئومۇمىي كىرىم 343 مىڭ 700 يۈەنگە يەتتى. 1968-يىلى 10-ئايدا ناھىيىلىك 1-، 2-، 3-، 4-باشلانغۇچ مەكتەپلەر بىرلىشىپ، كۆكباش كەنتىدە مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى بىرلەشمە دېھقانچىلىق مەيدانى قۇردى. ئۇلار 20 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، 80 مو يەر سېتىۋالدى، بۇنىڭ ئىچىدە پىششىق يەر 30 مو، بوز يەر 50 مو بولۇپ، ئۇچ ئېغىزلىق ياتاق، بىر ئېغىزلىقتىن ئىشخانا، ئاشخانا، ئامبار سالدى. تۆت باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يۇقىرى يىللىق سىنىپلىرى ھەر يىلى دېھقانچىلىق مەيدانىدا بىر ھەپتىدىن نۆۋەتلىشىپ ئەمگەك قىلدى. دېھقانچىلىق مەيدانىدا بۇغداي، كۆممىقوناق، شال، كۆكتات قاتارلىق زىرائەتلەر تېرىلدى. 1975-يىلى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېشى كىچىك، جىسمانىي كۈچى ئاجىز بولۇپ، ئەمگەككە ماسلىشالمىغانلىقتىن دېھقانچىلىق مەيدانلىرى توختىتىلدى.

1980-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك 3-ئوتتۇرا مەكتەپ قاتارلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، مەتبەئە، ياغاچچىلىق، سۈلياۋ زاۋۇتى قاتارلىق مەكتەپ باشقۇرۇشىدىكى زاۋۇتلارنى قۇرۇپ، ئوقۇغۇچىلارنى ئوقۇتۇش پىلانى بويىچە مۇۋاپىق ئەمگەكلەرگە قاتناشتۇردى. 1989-يىلى

شەھەرگە بىۋاستە قاراشلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇشتىن قىلغان ئومۇمىي كىرىمى 189 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى.

يېزا ئىگىلىك 1-شىددىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇشى يېزا ئىگىلىك 1-شىددىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە 359-لۇبۇنىڭ ئىسل ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈپ، مەكتەپنى تىرىشچانلىق، ئىقتىسادچىلىق بىلەن باشقۇرۇشنى يولغا قويدى. 1969-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى 1-تۈەن 4-يېڭىنىڭ پەرزەنتلەر مەكتىپى ئاشلىق، گۆش، قوغۇن-تاۋۇز، كۆكتات بىلەن ئۆزىنى تەمىنلەپ ئېشىپ، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى تەرىپىدىن تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇشتىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالىنىپ، بىڭتۈەن بويىچە ئېچىلغان تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچانلىق بىلەن ئوقۇش بويىچە ئىلغار ئورۇنلار ۋەكىللىرى چوڭ يىغىنغا قاتناشتى. 1978-يىلى 13-تۈەن 3-ئوتتۇرا مەكتەپىدىكى ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار تاشلۇبتىلگەن 30 مو يەرگە ئۆزۈن تالالىق پاختا تېرىپ، شۇ يىلى 5000 كىلوگرامدىن ئارتۇق چىگىتلىك پاختا يىغۇبلىپ، ئون مىڭ يۈەندىن ئارتۇق كىرىم قىلىپ، ئىلگىرىكى يىللاردىن بۇيانقى ماتارىپ خراجىتىنىڭ زىيىنىنى تولدۇردى.

1983-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ بارلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلىرىدە تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچانلىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش يېرى 1689 موغا، ئالغان ئاشلىقى 360 مىڭ كىلوگرامغا، پاختىسىنى 10 مىڭ 900 كىلوگرامغا، ئېرىشكەن پايدىسى 170 مىڭ يۈەنگە يەتتى. تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش كىرىمىنىڭ 70 پىرسەنتنى مەكتەپكە، 30 پىرسەنتنى ئوقۇغۇچىلارغا مەنسۇپ بولدى. كىرىمنىڭ كۆپ قىسمى بىۋاستە ئوقۇتۇشقا، مەكتەپ باشقۇرۇش شارائىتىنى ياخشىلاشقا ئىشلىتىلدى. 12-تۈەننىڭ 1-ئوتتۇرا مەكتىپى 1984-يىللىق تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇشتىن كىرىم قىلغان 7000 يۈەندىن ئارتۇق پۇلىنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇتۇشقا ئىشلىتىپ، مەكتەپتىكى 1600 ئوقۇغۇچىنىڭ 1985-يىلىنىڭ كېيىنكى ئوقۇش مەۋسۇمىدە تاپشۇرىدىغان پارچە ئوقۇش خراجىتىنى كەچۈرۈم قىلدى.

§2. سانائەتنى، دېھقانچىلىقنى ئۆگىنىش

1967-يىلدىن 1976-يىلىغىچە، شەھەر بويىچە ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئومۇميۈزلۈك سانائەتنى ئۆگىنىش، دېھقانچىلىقنى ئۆگىنىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مۇددەت ۋە تۈرىگە بۆلۈنۈپ، مەيدانلارنىڭ تراكتور پونكىتلىرىغا بېرىپ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش ئەمگىكىگە قاتناشتى. دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش پەسلىدە، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار بىرلىكتە خەلق كۆكشىلىرىغا بېرىپ ئەتىيازلىق تېرىلغۇ، يازلىق يىغىمغا قاتناشتى ياكى مەكتەپ باشقۇرغان كىچىك دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا بېرىپ چېنىقتى. باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى كۆپىنچە ئوغۇت توشۇش، باشاق تېرىش، كىچىك كۆزلۈك يىغىم، پاختا تېرىش قاتارلىق مادارى يېتىدىغان ئەمگەكلەرگە قاتناشتۇرۇلدى.

80-يىللاردىن كېيىن، سانائەتنى ئۆگىنىش، دېھقانچىلىقنى ئۆگىنىش پائالىيىتى توختىتىلدى.

VIII باب مائارىپنى باشقۇرۇش

§1. ئوقۇتقۇچىلار

1. مىنگو دەۋرىدىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر

مىنگونىڭ 33-يىلى (1944-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچى ۋە ئىشچىلىرى 89 نەپەر ئىدى. مىنگونىڭ 38-يىلى (1949-يىلى)غا كەلگەندە، ناھىيىلىك بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچى، ئىشچىلارنىڭ سانى بىر ئادەم كېمەيىپ 88گە چۈشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى «ۋېن بەي» باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچى ۋە ئىشچىسى 11، مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ئىچىدە بىرقەدەر مەشھۇرلىرى مەھەممەت ئىمىن (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى تەۋەلىكىدە)، ئەخمەت پەرىد (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى تەۋەلىكىدە) ۋە سۇجىنشى (خۇيزۇ) قاتارلىق كىشىلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ مائاش تەمىناتى ئادەتتە باشقا ھۆكۈمەت خىزمەتچى خادىملىرىدىن تۆۋەن بولۇپ، تۇرمۇشى ئىنتايىن جاپالىق ئىدى.

2. يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىلگىرىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن ئوقۇتقۇچىلىرىغا ئىنتىپاقلىشىش، تەربىيەلەش، ئۆزگەرتىش ھاڭجىنىنى قوللىنىپ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇردى.

1953-يىلدىن كېيىن، يېڭى جۇڭگو ئۆزى تەربىيلىگەن ئۇنىجى ئەۋلاد خەلق ئوقۇتقۇچىلىرى ھەرگە قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرس مۇنبەرلىرىگە چىقىشقا باشلىدى. 1956-يىلىغىچە، ھەرگە قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى مەخسۇس ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سانى كۆپەيىپ 186گە يەتتى. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ سىياسىي ساپاسى ۋە مەدەنىيەت سەۋىيىسىدىمۇ ئۆزگىرىشلەر بولدى. 1957-يىلى ھەرگە قاراشلىق قۇمباش ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بىر تۈركۈم ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ھەرگە قاراشلىق ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىغا قوشۇلدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سانى كۆپەيىپ 227گە يەتتى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، ھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئۆزلۈكسىز كۆپەيىسى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپلەپ قوبۇل قىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تېز تەرەققىي قىلدى. 1985-يىلغا قەدەر، ھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى مەخسۇس ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئومۇمىي سانى 1297گە، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق

مىللەت ئوقۇتقۇچىلار 1062گە يەتتى. بۇ، 1950-يىلدىكىنىڭ 14.73 ھەسىسىگە تەڭ.

ئىش ھەققى تەمىناتى 1965-يىلى شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچى، ئىشچىلارنىڭ ئايلىق ئوتتۇرىچە ئىش ھەققى 42.56 يۈەن ئىدى. 1979-يىلى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ئايلىق ئىش ھەققى 51.23 يۈەنگە يەتتى. 1980-يىلدىن كېيىن، دۆلەت ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى يەنمۇ ئۆستۈرۈپ، ئوقۇتقۇچىلىق ستاژ يارىدەم پۇلى ۋە زىيالىيلار يارىدەم پۇلىنى كۆپەيتىپ بەردى ھەم شۇ كىشىنىڭ ئىش ھەققىنىڭ 10 پىرسەنتى بويىچە يارىدەم پۇلى قوشۇپ بەردى. 1985-يىلغا كەلگەندە شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئومۇمىي سانى 1475كە، ئايلىق ئىش ھەققى ئومۇمىي سوممىسى 222 مىڭ 200 يۈەنگە، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ئايلىق ئىش ھەققى 150.64 يۈەنگە يەتتى.

مەلۇمات قۇرۇلمىسى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، شەھەرگە قاراشلىق ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ مەلۇماتى تۆۋەنرەك ئىدى. باشلانغۇچ مەلۇماتلىق ئوقۇتقۇچىلار باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى ئوقۇتۇش ھادىسىلىرى ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت ئىدى. 50-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن يېڭىدىن تەيىنلەنگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى دۆلەت تەقسىم قىلغان ئوتتۇرا، ئالىي سىفەتىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار بولۇپ، ئەسلىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپ قىسمى خىزمەتتە تۇرۇپ تەربىيەلەندى. 1985-يىلى شەھەرگە قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 1000 ئوقۇتقۇچىسى ئىچىدە (خەلق ئوقۇتقۇچىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) ئوتتۇرا دەرىجىلىك سىفەتىنى پۈتتۈرگەن ياكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغانلار ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغانلار 629، تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەن ياكى ئادەتتىكى تولۇق باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە بولغانلار 226، تولۇقسىز سىفەتىنى پۈتتۈرگەن ياكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغانلار ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگە بولغانلار 145؛ شەھەرگە قاراشلىق تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردە جەمئىي 248 نەپەر مەخسۇس ئوقۇتقۇچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تولۇق كۇرسىدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقى 80، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مەخسۇس كۇرسىنى پۈتتۈرگەن ۋە تولۇق كۇرسىنى تامامىلىغانلار 39، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مەخسۇس كۇرسىنى تاماملىغانلار 11، ئوتتۇرا تېخنىكوم، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگە بولغانلار 118؛ شەھەرگە قاراشلىق تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە جەمئىي 49 مەخسۇس ئوقۇتقۇچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپنىڭ تولۇق كۇرسىنى پۈتتۈرگەن ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغانلار 22، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تولۇق كۇرسىنىڭ ئوقۇشىنى تاماملىغانلار توققۇز، ئوتتۇرا تېخنىكوم، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگە بولغانلار 18 ئىكەن.

بىلىم ئاشۇرۇش-تەربىيىلىنىش 50-يىللاردىن 60-يىللارنىڭ بېشىغىچە ھەر يىلى يازلىق تەتىلدە ناھىيىلىك ماارىپ تارماقلىرى ناھىيە بويىچە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ يازلىق تەتىلدە بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسىنى تەشكىللەپ، سىياسىي ئۆگىنىشنى ئاساس قىلىپ، دەرسلىك ۋە ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى مۇھاكىمە قىلغانىدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيەلەش توختاپ قالدى. 1980-يىلدىن كېيىن، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىلىمىنى ئاشۇرۇش خىزمىتى يەدىنىپەي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ مەلۇماتىنى ۋە ئوقۇتۇش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئاساس قىلىنىپ، ئوقۇش تارىخىنى ئۇزلۇكسىز بىلەن ئوقۇتۇشنىڭ جىددىي ئېھتىياجىنى ھەل قىلىش بىرلەشتۈرۈلۈپ، كۆپ قاتلاملىق، كۆپ شەكىللىك، كۆپ ئۇلچەملىك بولۇش، خىزمەتتىن ئايرىلماسلىق، خىزمەتتىن ئايرىلىش ياكى قىسقا مۇددەتلىك تەربىيەلەش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق ئوقۇتقۇچى تەربىيەلەش كۆلىمى كېڭەيتىلدى ۋە تېزلىتىلدى.

خىزمەتتىن ئايرىلىپ بىلىم ئاشۇرۇش 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە، شەھەر بويىچە 44 نەپەر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ۋە 918 ئادەم (قېتىم) باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئايرىم-ئايرىم ھالدا قەشقەر مائارىپ شۆبىۋەنى، قەشقەر سىفەن شۆبىۋەنى، شىنجاڭ مائارىپ شۆبىۋەنى ۋە ئاقسۇ شەھەرلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى قاتارلىق مەكتەپلەرگە بېرىپ، مائاش ئېلىپ تۇرۇپ بىلىم ئاشۇردى.

قىسقا مۇددەتلىك كۇرس 1979-يىلى 11-ئايدىن 1985-يىلى 7-ئايغىچە، شەھەر بويىچە 34 قارار ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى قىسقا مۇددەتلىك تەربىيەلەش كۇرسى ئېچىلىپ، 1200 ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئۆز كەسپى بويىچە قىسقا مۇددەت تەربىيەلەندى، بۇنىڭ ئىچىدە مىللىيلار ئۆچۈن ئېچىلغان كۇرس 26 قارار بولۇپ، 1140 ئادەم قاتناشتى، ئوقۇش مۇددىتى 15 كۈندىن 30 كۈنگىچە بولدى.

ئىشتىن سىرت بىلىم ئاشۇرۇش 1980-يىلى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت-مائارىپ باشقارمىسىنىڭ باشچىلىقىدا شىنجاڭ رادىئو سىفەن داشۇسى ئاقسۇ شەھىرىدە ئوقۇتۇش نۇقتىسى قۇردى. شەھەر بويىچە 20 دىن ئارتۇق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بۇ مەكتەپكە قوبۇل قىلىندى. ئۇلار ئادەتتىكى چاغلاردا ئۆزلۈكىدىن ئۆگەندى، تەتىل مەزگىلىدە ۋىلايەتلىك رادىئو سىفەن داشۇسىنىڭ خىزمەت پونكتى ئۇلارنى تەشكىللەپ، قەرەللىك ھالدا يۇز تۇرانە ئوقۇتتى. 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە 15 ئوقۇتقۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى.

دەرسلىك مېتودىكىسى بويىچە ئىمتىھان ئېلىپ تەكشۈرۈش 1983-يىلى 7-ئايدا ئاپتونوم رايون-لۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ « ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ بىلىم ئاشۇرۇش دەرسلىك مېتودىكىسى خىزمىتىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى پىكىر » گە ئاساسەن، شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسى 1984-يىلى دەرسلىك مېتودىكىسى بويىچە ئىمتىھان ئېلىپ تەكشۈرۈش خىزمىتىنى تەشكىللىدى. بۇ خىزمەت 1984-يىلى باشلىنىپ، ئۇچ يىلدا ئورۇندالدى. 1966-يىلدىن كېيىن خىزمەتكە قاتناشقان، ئوقۇتۇشتا قېينالغان ئوقۇتقۇچىلار ۋە باشقا تارماقلاردىن مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچىلىققا يۆتكىلىپ كەلگەن خادىملار ئىمتىھان ئېلىپ سىناش ئوبيېكتى بولدى. ئىمتىھان ئېلىپ، سىناش مەزمۇنى جەھەتتە، دەرسلىك بىلىملىرىدىن ئىمتىھان ئېلىشتا ئوقۇتۇش پروگراممىسى ئاساس، ھازىر قوللىنىلۋاتقان دەرسلىك ئاساسىي مەزمۇن قىلىنىپ ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىسى بىلەن دەرسلىكىنى چۈشىنىش ۋە ئىگىلەشتىكى ئەھمىيلىي سەۋىيىسى تەكشۈرۈلدى. ئوقۇتۇش كەسپىدىن ئىمتىھان ئېلىشتا، ئوقۇتقۇچىنىڭ ئاساسىي ئوقۇتۇش نەزەريىلىرى، ئوقۇتۇشنىڭ ئادەتتىكى قانۇنىيەتلىرىنى ئىگىلەش ۋە قوللىنىش ئىقتىدارى ھەمدە ئوقۇتۇشنىڭ ئەھمىيلىي ئۇنۇمى تەكشۈرۈلدى. ئىمتىھان مىللەت، پەن، باسقۇچلار بويىچە ئېلىنىپ، سىناق قىلىندى. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تىل-ئەدەبىيات ۋە ماتېماتىكىسى تۆۋەن يىللىق ۋە يۇقىرى يىللىقتىن ئىبارەت ئىككى ئوقۇش باسقۇچىغا ئايرىلدى، تولۇقسىز ئوتتۇرا ئوتتۇرا ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئۆزلىرى ئوقۇتۇاتقان پەنلەردىن ئىمتىھان ئېلىندى.

1984-ۋە 1985-يىللىرى شەھەر بويىچە ئىككى قېتىمدا جەمئىي 776 ئوقۇتقۇچى يازلىق تەتىل مەزگىلىدىكى دەرسلىك مېتودىكىسى بويىچە بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسىدا ئوگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى، 643 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئىمتىھان ئېلىش ئوبيېكتى قىلىنىپ، ئىمتىھان ئېلىش-سىناق قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ 419 نەپىرى ئۆتكەلدىن ئۆتۈش ئۆلچىمىگە يەتتى. بۇ، ئىمتىھان ئېلىش-سىناق قىلىش ئوبيېكتلىرىنىڭ 65.16 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 133 ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئىمتىھان ئېلىش-سىناق قىلىش ئوبيېكتى قىلىنىپ، بۇنىڭدىن 98 نەپىرى ئۆتكەلدىن ئۆتۈش

ئۆلچىمىگە يېتىپ %73.7 نى ئىگىلىدى.

تەقدىرلەش ۋە مۇكاپاتلاش شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن 1955-يىلدىن 1985-يىلغىچە جەمئىي 295 نادەم (قېتىم) ئايرىم-ئايرىم ھالدا شەھەر-دىن يۇقىرى ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەقدىرلىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى. بۇ-نىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايون ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تەقدىرلىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشكەن مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى، مۇنەۋۋەر سىنىپ مۇدىرى ۋە مۇنەۋۋەر پېئونېرلار رەھبەرلىرى يېتەكچىسى 62 نادەم (قې-تىم). 1979-يىلى 10-ئايدا شەھەرگە قاراشلىق 4-باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئايال ئوقۇتقۇچىسى لى شياۋيىڭغا مەملىكەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى « 8-مارت قىزلار ئىقتىدارى » دەپ، 1983-يىلى 1-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى خالىدەم داۋۇتقا ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتى مەملىكەت بويە-چە مۇنەۋۋەر يېتەكچى دەپ، 1984-يىلى 4-باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئايال ئوقۇتقۇچىسى شې لە-يىڭغا دۆلەت مائارىپ كومىتېتى مۇنەۋۋەر سىنىپ مۇدىرى دەپ نام بەردى.

§2. خراجەت ۋە ئەسلىھەلەر

1. خراجەت

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، دۆلەت مائارىپ خراجىتىنى يىلمۇيىل كۆپەيتىپ بەردى. مائارىپ خراجىتى 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا %16.7 تىن ئېشىپ باردى، 1985-يىلى شەھەر بويىچە مائارىپ ئىشلىرى خراجىتى 4 مىليون 198 مىڭ 200 يۈەنگە يېتىپ، شەھەر بويىچە مالىيە ئومۇمىي چىقىمىنىڭ 26.29 پىرسەنتىنى ئى-گىلىدى. 1985-يىلى مائارىپ ئىشلىرى خراجىتى ئىچىدە ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ مائارى-پى %20نى، باشلانغۇچ مەكتەپ %70نى، باشقىلار %10نى ئىگىلىدى. 1986-يىلدىن 1989-يىلغىچە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى زور دەرىجىدە كۆپەيگەنلىكتىن، سىنىپ ۋە پارتا-ئورۇندۇق كەملىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېزىلاردىكى مەكتەپلەرنىڭ خەتەرلىك ئۆيلىرىنى يې-ڭىلاش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى، شۇنىڭ بىلەن مائارىپ خراجىتى يېتىشمەي قالدى. شۇڭا، 1986-يىلدىن باشلاپ، شەھەر بويىچە جەمئىيەتتىن مەبلەغ توپلاپ مەكتەپ باشقۇرۇش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، تۆت يىلدا جەمئىي ئىككى مىليون 909 مىڭ 200 يۈەن مەبلەغ توپلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە 1989-يىلى توپلانغان مەبلەغ 1 مىليون 995 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى. مائارىپ خراجىتىگە سىلىنغان مەبلەغ 1986-يىلدىن 1988-يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بە-لەن %31.8 تىن ئېشىپ باردى. 1989-يىلى 1988-يىلدىكىگە قارىغاندا %9 ئاشتى.

مائارىپ كەسپىي خراجىتىنى ئىشلىتىش جەھەتتە، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشپ ئولتۇراق-لاشقان رايونلاردىكى دېھقان-چارۋىچىلار پەرزەنتلىرى مەكتەپلىرىنىڭ چىقىمىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلدى، ئاز سانلىق مىللەت چارۋىچىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرى ئوقۇيدىغان باشـ-لانغۇچ مەكتەپلەرگە دەرسلىك ھەقسىز بېرىلدى، ئۇلاردىن ئوقۇش خراجىتى ئېلىنمىدى، مەكـ-تەپ بىنالىرى ۋە ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرىنى رېمونت قىلىش، سېتىۋېلىش خراجىتى قاتارلىقلار كۆ-پەيتىلىپ، مىللىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ۋە سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش ئىلگىرى سۈرۈلدى.

1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مائارىپ خىراجەت ئەھۋالى

جەدۋەل 16 ــ 10 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

تۈرى / يىللار		1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	جەمئىي
جارى	دۆلەت ئاجرىتىپ بەرگىنى	160.84	192.57	200.97	234.81	259.83	314.31	404.82	1768.15
	يەرلىك بەرگەن خىراجەت	6.00	10.00	5.00	5.00	5.00	10.00	15.00	56.00
	جەمئىي	166.84	202.57	205.97	239.81	264.83	324.31	419.82	1824.15
قۇرۇلۇش	ئىش ھەققى	36.79	107.13	111.11	111.74	141.74	178.86	266.64	954.01
	ئاساسىي قۇرۇلۇش رېمونتى	32.33	45.60	40.57	50.91	50.91	68.67	71.64	360.63
	باشقىلار	47.72	49.85	54.29	47.15	72.18	76.78	81.82	429.79
	جەمئىي	116.34	202.58	205.97	209.80	264.83	324.31	420.10	1744.43

2. ئەسلىھەلەر

50-يىللارنىڭ باشلىرىدا، شەھەرگە قاراشلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ بىنالىرى ۋە باشقا ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرىنىڭ كۆپىنچىسى 1949-يىلدىن ئىلگىرى قېپقالغان ئەسلىھەلەر ئىدى، سىنىپ، ئىشخانىلار كونا، ئاددىي، پاكار، قاراڭغۇ، دەرسلىك كەم، ئوقۇغۇچىلارنىڭ پارتا-ئورۇندۇقلىرىنىڭ كۆپىنچىسى كېسەكتىن قىلىنغان ئىدى. مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش تەجرىبىسى، كىتاب ۋە مەدەنىيەت-تەنتەربىيە قوراللىرى قاتارلىق ئۇسكۇنىلەر يوق ئىدى.

1953-يىلى خەلق ھۆكۈمىتى پۇل ئاجرىتىپ، 22 كونا باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ مەكتەپ بىنالىرى رېمونت قىلدۇرۇلدى، شەھەر رايونىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ سىنىپلىرىغا ئەينەكلىك دېرىزە، ئىلھىكتر چىراغ ئورنىتىلدى، ياغاچتىن ياسالغان پارتا-ئورۇندۇق سېتىۋېلىندى، كىتاب ۋە ۋاسكېتبول، ۋالىبول قاتارلىق مەدەنىيەت-تەنتەربىيە قوراللىرى سېتىۋېلىنىپ، ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەنتەربىيە پائالىيەت سورۇنلىرى ھازىرلىنىپ، شەھەر-يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش شارائىتى دەسلەپكى قەدەمدە ياخشىلاندى. 1954-يىلى بىر يىل ئىچىدە يېڭىدىن يەتتە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ مەكتەپ بىناسى، 1957-يىلى قۇمباش ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مەكتەپ بىناسى سېلىندى. 1954-يىلدىن 1985-يىلغىچە، دۆلەت ۋە يەرلىك مالىيە ئىلگىرى-كېيىن، بولۇپ يېڭىدىن شەھەرگە قاراشلىق 90 باشلانغۇچ مەكتەپ، 12 ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ سېلىشقا پۇل ئاجراتتى. 1985-يىلى شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپلىرىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 48 مىڭ 104 كۋادرات مېتىرغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ بىنالىرىنىڭ كۆلىمى 35 مىڭ 650 كۋادرات مېتر، شەھەر-بازارلاردىكى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ بىنالىرىنىڭ كۆلىمى 12 مىڭ 454 كۋادرات مېتر.

دۆلەتنىڭ يىلمۇيىل پۇل ئاجرىتىشى ۋە شەھەرلىك مالىيىنىڭ ئىقتىسادىي ياردەم بېرىشى ئارقىلىق شەھەرگە قاراشلىق ئادەتتىكى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ كىتاب، ئوقۇتۇش تەجرىبە قوراللىرى ۋە مەدەنىيەت-تەنتەربىيە ئۇسكۇنىلىرى سېتىۋېلىندى. 1985-يىلغىچە، شەھەرگە قاراشلىق نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر ۋە يېزىلاردىكى مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ

ئاساسلىق پەنلىرىنى ئوقۇتۇشقا ئىشلىتىلىدىغان ئاسما خەرىتە، مودېل ۋە مەدەنىي كۆگۈل ئې-چىش، تەنتەربىيە سايمانلىرى هازىرلاندى. بىر قىسىم ئوتتۇرا مەكتەپلەردە كۈتۈپخانا، تەجرىبە-خانا ياكى تەجرىبە سايمانلىرى ئۆيى تەسىس قىلىنىپ، كىتابلار، فىزىكا-خىمىيە تەجرىبە قوراللا-رى، خىمىيۋى رېئاكتىپلار، ئوقۇتۇشقا ئىشلىتىلىدىغان مىكروسكوپ، پروېكسىيە ئاپپاراتى، تېلېۋىزور ئاكارديون، رويال، تەنھەرىكەت سايمانلىرى بار بولدى. فىزىكا، خىمىيە، زوئولوگىيە، بوتانىكا قاتارلىق پەنلەرنى ئوقۇتۇشتا دۆلەتنىك ئوقۇتۇش پروگراممىسىدا بەلگىلەنگەن كۆپ قىسىم تۈرلەر بويىچە تەجرىبە ئىشلەش ئىمكانىيىتى يارىتىلدى. 1980-يىلدىن بۇيان، تېلېۋىزور ئارقىلىق ئوبرازلاشتۇرۇلغان ئوقۇتۇش بىر قىسىم ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە كىرىپ، دەرس ۋاقتىدىن پايدىلىنىش ئۇنۇمى ئۆستى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يۈكى يېنىكلەپ، ئوقۇتۇش سۈپىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

1982-يىلدىن 1989-يىلغىچە شەھەر بويىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، يېگىدىن قۇرۇلغان، كېڭەيتىپ قۇرۇلغان، يېڭىلانغان مەكتەپ ئۆيلىرىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 10 مىڭ 472 كۋب مېتردىن ئاشۇرۇپ ئاساسىي قۇرۇلۇش ئومۇمىي سېلىنمىسى 7 مىليون 210 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت بەرگەن يارىدەم پۇلى 3 مىليون 124 مىڭ يۈەن، شەھەرنىڭ يەرلىك مالىيىدىن سالغان مەبلىغى 1 مىليون 572 مىڭ 800 يۈەن، يېزىلار ئۆزى تەييارلىغان مەبلەغ 2 مىل-يون 177 مىڭ 300 يۈەن، جەمئىيەتتىن توپلانغان مەبلەغ 146 مىڭ 300 يۈەن.

§3. ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش

1. ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش

ھەر دەرىجىلىك پۈتۈن كۈنلۈك تۈزۈمدىكى ئادەتتىكى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە كۈز پەسلىدە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش يولغا قويۇلغان بولۇپ، ھەر يىلى يازلىق تەتىلدە ھەرقايسى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەر يېقىن جايلاردا ئوقۇتۇش پرىنسىپى بويىچە، ئوقۇش رايونلىرىنى ئاي-رىپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پىلانىغا ئاساسەن، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانى ئېلىش ئارقىلىق ئەلالىرىنى تاللاپ، يېگى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدۇ.

باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئومۇمەن، شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ يەرزىمىنتلىرىدىن (ئوقۇشقا كىرىش شارائىتىدىن مەھرۇم بولغانلار بۇنىڭ سىرتىدا) يەتتە ياشتىن 11 ياشقىچە بولغان، ئوقۇش يېشىغا تولغان باللارنىڭ ھەممىسى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش دائىرىسىگە كىرىدۇ. ھەرىيلى ئوقۇش باشلاشتىن ئىلگىرى ئاھالىلەر نوپۇس دەپتىرىنى ئېلىپ، يېقىن ئەتراپتىكى باش-لانغۇچ مەكتەپلەرگە ئىلتىماس سۇنۇپ، تىزىمغا ئالدۇرىدۇ، باللار ئىمتىھانغا قاتنىشىدۇ، ئۇلاردىن سۆھبەتلىشىش، سانىتىش، رەسىمگە قاراپ سۆزلىتىش ئارقىلىق ئىمتىھان ئېلىنىدۇ.

ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش 1958-يىلدىن 1966-يىلغىچە ئوتتۇرا مەكتەپلەر ھەر يىلى 6-ئاي ئەتراپىدا تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا، مۇس-تەقىل ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، ئىمتىھان ئېلىپ، ياخشىلىرىنى تاللاپ قوبۇل قىلاتتى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانى تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يې-گى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سۈپىتى تۆۋەنلەپ كەتتى. « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تارمار قىلىنغاندىن كې-يىن، ئوتتۇرا مەكتەپلەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ئوتتۇرا مەك-تەپلەر ئوقۇتقۇچى كۆچى، دەرسخانا ئەھۋالى ۋە ئوقۇغۇچى سانى، ئىمتىھان ئەتىجىسى قاتارلىق شەرتلەرگە ئاساسەن، قوبۇل قىلىش نومۇر چېكىنى بېكىتىپ شۇ بويىچە يېگى ئوقۇغۇچىلارنى قو-

بۇل قىلىندىغان بولدى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە قوبۇل قىلىنىدىغان يېڭى ئوقۇغۇچى سانى باش-لانغۇچ مەكتەپنىڭ شۇ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 95 پىرسەنتنى تەتراپىنى ئىگە-لىدى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە قوبۇل قىلىنىدىغان يېڭى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئوتتۇرا ھېساب بە-لەن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى نۆۋەتتە ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىككىدىن بىرىگىمۇ يەتمەيدۇ. باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرا مەكتەپكە كۆچۈشتە تىل-ئەدەبىيات، ماتېماتىكا دەرسلىرىدىن ئىمتىھان ئېلىندى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە كۆچۈشتە تىل-ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە، سىياسى، ئىنگلىز تىلى-دىن ئىمتىھان ئېلىندى.

2. ئالىي مەكتەپ، تېخنىكۇملارغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش

1963-يىلى 7-ئايدا، شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى تۇنجى نۆۋەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلار تۇنجى قېتىم مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇ-را تېخنىكۇملارغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش بىر تۇتاش ئىمتىھانغا قاتناشقان. « مەدەنىيەت زور ئىن-قىلابى » دا بىر تۇتاش ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانى توختاپ قېلىپ، ئالىي مەكتەپلەرگە ئو-قۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا « ئۆز ئىختىيارى بىلەن تىزىمغا ئالدۇرۇش، ئامما كۆرسىتىش، رەھبەرلىك تەستىقلاش، مەكتەپ قايتا تەكشۈرۈش » چارىسى قوللىنىلدى. ئوقۇشقا كىرگەن ئوقۇغۇچىلار « ئىشچى-دېھقان-ئەسكەر-ئوقۇغۇچىلار » دېيىلدى. 1977-يىلى يازلىق تەتىلدە دۆلەت ئالىي مەكتەپ ئىمتىھان تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ئاپتونوم رايون ئاقسۇ شەھىرىدە ئالىي مەكتەپ ئىمتىھان نۇقتىسى قۇردى. ھەر يىلى 7-ئاينىڭ باشلىرىدا شەھەر ۋە ۋىلايەتنىڭ غەربىي تۆت ناھىيىسى (ئاقسۇ كونىشەھەر، ئۈچتۇرپان، ئاۋات، كەلپىن) ھەمدە يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ تۇمان-مەيدانلىرىدىكى نەچچە مىڭ شۇ يىلى (ئىلگىرىكى يىللىرى) ئوقۇش پۈتتۈرگەن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئاقسۇ شەھىرىگە يىغىلىپ، دۆلەت ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش بىر تۇتاش ئىمتىھانغا قاتنىشىدىغان بولدى.

1980-يىلدىن باشلاپ، دۆلەت ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمىنى ئۆزگەرتتى. ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىدىن ئىلگىرى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ باشقارما-سى مەكتەپلەرگە تەييارلىق ئىمتىھان بېرىدىغانلار سانىنى تەقسىم قىلىدىغان، ئىمتىھان بېرىدىغان ئوقۇغۇچىلار بىر تۇتاش ئىمتىھاندىن ئىلگىرى، تاللاش ئىمتىھانىغا قاتناشتۇرۇلىدىغان، تاللانغانلار ئان-دىن مەملىكەتلىك ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا بىر تۇتاش ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىم-تىھانىغا قاتنىشىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولىدىغان بولدى.

ئىمتىھان ئىشلىرى ۋىلايەتلىك مائارىپ باشقارمىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلدى، ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش كومىتېتى نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، سەپىرە كۆزىتىپ نازارەت قىلدى. ئىمتىھان ۋاقتى، ئىمتىھان سوئالى، ئىمتى-ھان ئېلىنىدىغان پەنلەرنى دۆلەت بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇردى. ئاپتونوم رايون ئىمتىھان قەغىزىنى تەكشۈرۈش، نومۇر قويۇشنى ئۇيۇشتۇردى. ھەر نۆۋەتلىك بىر تۇتاش ئىمتىھان مەزگىلىدە ۋىلا-يەت، شەھەردىكى پارتىيە-ھۆكۈمەت تىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ئۆزى ئىمتىھان مەيدانىغا بېرىپ كۆزەتتى.

1976-يىلدىن 1990-يىلغىچە، شەھەر بويىچە جەمئىي 7899 نەپەر شۇ يىلى (ئىلگىرىكى

يىللىرى) تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئاپتونوم را-يونىمىز ئىچى-سىرتىدىكى داشۇ، شۆيۈەن، ئالىي تېخنىكۇم ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسىپىي مەكـتەپلەر، تېخنىك ئىشچىلار مەكتەپلىرىگە ئىمتىھان بېرىپ ئوقۇشقا كىردى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر-گە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن كىرگىنى 899، ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن كىرگىنى 2252 (ۋىلايەتلىك 6-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا كىرگەن ئادەم سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ)، يېزا ئىگىلىك 1-شىنخا قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن كىرگىنى 474 (3-، 4-، 5-، 6-تۈەن ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ).

1977-يىلدىن 1990-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يۇقىرى مەكتەپكە كىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 16 ــ 11 بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / ئوقۇش يىلى	جەمئىي	شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر			ۋىلايەتكە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر		يېزا ئىگىلىك 1-شىنخا قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپ	
		داشۇ	ئوتتۇرا تېخنىكۇم	تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى	داشۇ	ئوتتۇرا تېخنىكۇم	داشۇ	ئوتتۇرا تېخنىكۇم
1977ــ1976	81				2		79	
1978ــ1977	192				2		190	
1979ــ1978	255	20	54	14	14		153	
1980ــ1979	301	16	21	6	62	33	163	
1981ــ1980	288	4	1	14	88	15	166	
1982ــ1981	384	7	11		129	20	217	
1983ــ1982	555	14	23	6	145	53	314	
1984ــ1983	657	10	40	8	187	18	394	
1985ــ1984	1005	13	15	48	259	21	531	118
1986ــ1985	766	30	42	23	216	18	309	128
1987ــ1986	884	49	99	19	264	19	365	69
1988ــ1987	757	5	94	18	127		422	91
1989ــ1988	893	5	44	21	253	31	421	118
1990ــ1989	881	27	44	34	249	27	404	96
جەمئىي	7899	200	488	211	1997	255	4128	620

ئىزاھات: 1) يىللار بويىچە ئايرىلغان ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوتتۇرا تېخنىكۇمغا كىرگەن ئوقۇغۇچى سانى 2-، 8-، 9-ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ يۇقىرى مەكتەپلەرگە كىرگەن ئوقۇغۇچى سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

2) يېزا ئىگىلىك 1-شىنخا قاراشلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ داشۇ، ئوتتۇرا تېخنىكۇمغا كىرگەن ئوقۇغۇچى سانى 3-، 4-، 5-، 6-تۈەن ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنىڭ يۇقىرى مەكتەپكە كىرگەن ئوقۇغۇچى سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

3) ۋىلايەتلىك 6-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1977-يىلدىن 1990-يىلغىچە ئوتتۇرا تېخنىكۇمغا كىرگەن 105 ئوقۇغۇچىسى جەمئىي سان ئىچىگە ستاتىستىكا قىلىنمىدى.

ئون يەتتىنچى قىسىم پەن-تېخنىكا

مىنگونىك 26-يىلىدىن 28-يىلىغىچە (1937-يىلىدىن 1939-يىلىغىچە) ئاقسۇ شۆبە مال دوختۇرلۇق ئورنى قۇرۇلغان. مىنگونىك 33-يىلى (1944-يىلى) ئاقسۇ ناھىيىسىدە يېزا تەجرىبە مەيدانى قۇرۇلۇپ (مەيدان ئورنى ھازىرقى شەھەرلىك سۇپىتەللىك ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىدا ئىدى)، بىر قەدەر ئىلغار تېرىقچىلىق تۈزۈمى ۋە تېخنىكىلىرىنى سىناق تەرىقىسىدە قوللىنىپ، ئاز مىقداردا ئاشلىق، كېۋەز قاتارلىق زىرائەتلەرنى سىناق قىلىپ تېرىغان، بۇ — ئاقسۇدا ھازىرقى زامان پەن-تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ باشلىنىشى بولدى. بۇ مەيداننىڭ كۆلىمى بىر قەدەر كىچىك، مەبلەغ، ئۇسكۇنىلىرى ۋە تېخنىكا كۈچى يېتەرسىز بولغانلىقتىن تاكى مىنگونىك ئاخىرقى يىللىرىغىچە ئۇلگە كۆرسىتىش تەسىرى ئانچە چوڭ بولمىغان.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى بىلەن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ، تېرىقچىلىق ۋە باقمىچىلىق تېخنىكىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، 1950-يىلى ناھىيىلىك مال دوختۇرلۇق خىزمەت پونكتى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا مال دوختۇرلۇق ساھەسىدىكى پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرىنى سەپلىدى، ئەلا سۇپىتەللىك چارۋا نەسلىنى كىرگۈزۈپ، قۇمباش، قاراتال قاتارلىق رايونلاردا نەسىل ياخشىلاش سىنىقى ئېلىپ باردى ھەمدە دېھقان-چارۋىچىلارغا يارەملىشىپ، چارۋا كېسەللىكلىرىنى داۋالىدى. 1954-يىلى تېرىقچىلىق ئىشلىرىدا « ئۇكرائىنا — 0246 » كۆزگى بۇغدىيى، « دۇزى — 129 » شېلى ۋە « 3173 — C » كېۋەزنى قاتارلىق ئەلا زىرائەت سورتلىرى كەڭ كۆلەمدە كىرگۈزۈلدى ۋە كېڭەيتىلدى. 1958-يىلى توپلۇق گۈڭشې قاتارلىق جايلاردا تەقلىدىي ياسالغان ئون قۇرلۇق ياغاچ سىيالكا، يەرنى چوڭقۇر ئاغدۇرىدىغان قوش چىشلىق سايان، ياغاچتىن ياسالغان قوش (يالاڭ) تۇرۇبلىق سۇ چىقىرىش ناسوسى قاتارلىق يېڭى تېپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرى ئومۇملاشتۇرۇلدى، 1958-يىلىدىن كېيىن « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش » - نىڭ تەسىرىدە بىر مەزگىل « يەرنى چوڭقۇر ئاغدۇرۇش » ۋە « قويۇق تېرىش » قاتارلىقنىڭ تەسىرىدە بولغان ناموۋاپىق تېرىقچىلىق ئۇسۇلى يولغا قويۇلدى. 1961-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى يەنگە خىلاپ بولغان ئامۇۋاپىق تېرىقچىلىق ئۇسۇلىنى تۈزىتىپ « تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش » فاڭجېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، پەن-تېخنىكا ئاپپاراتلىرىدىكى خادىملارنى ۋە كەسپىي خىراجەتنى قىسقارتقانلىقتىن، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق تېخنىكىسىنى كىرگۈزۈش ۋە كېڭەيتىش خىزمىتى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا خېلىلا ئاجىزلاپ كەتتى. 1964-يىلىدىن كېيىن خەلق ئىگىلىكىنىڭ ياخشىلىنىشى ۋە ئەسلىگە كېلىشىگە ئەگىشىپ، پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيىتى تەدرىجىي جانلىنىپ، ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىش تېخنىكا تەدبىرلىرى داۋاملىق كېڭەيتىلدى. 1966-يىلى تېرىقچىلىقتا ئوريا قاتارلىق خىمىيۋى ئوغۇتلار تۇنجى قېتىم سىناق تەرىقىسىدە ئىشلىتىلدى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە پەن-تېخنىكا ئىشلىرىنى كېڭەيتىش ۋە ئومۇملاشتۇ-

رۇش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن توختاپ قالدى، پەن-تېخنىكا ئاپپاراتلىرى بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى، بىر قىسىم پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرى زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى.

1978-يىلى مەملىكەتلىك پەن-تېخنىكا يىغىندىن كېيىن « ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا پەن-تېخنىكىغا تايىنىش، پەن-تېخنىكىنى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۆزلەندۈرۈش » قاغىدىسى ۋە پەن-تېخنىكا ئىشلىرىدا « تەرەققىياتنى تەقەززا قىلىشنى ئاساس قىلىش، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى تەقەززا قىلىشنى ئاساس قىلىش، ئىلغار تېخنىكىلارنى كىرگۈزۈشنى ئاساس قىلىش » پرىنسىپى ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، پەن-تېخنىكا ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش بىلەن پەن-تېخنىكىنىڭ مۇناسىۋىتى يەنمۇ تەڭشىلىپ، پەن-تېخنىكا تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىندى. « سول » ئىدىيىنىڭ تەسىرى تازىلىنىپ، زىيالىيلار سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى، تېخنىكا ئۇنۇمانى باھالاندى، پەن-تېخنىكا كەسپىي خىراجىتى كۆپەيتىلدى، يېڭى تېخنىكىلارنى كىرگۈزۈش، كېڭەيتىش ۋە تەتقىق قىلىش خىزمىتى پائال كۆچەيتىلدى. 1985-يىلى، شەھەر بويىچە پەن-تېخنىكا باشقۇرۇش ئورنى تەتقىق قىلىش ۋە پەن-تېخنىكا مۇلازىمىتى ئاپپاراتلىرىدا ئىشلەيدىغان ھەر مىللەت پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرى 1620 گە يەتتى. 1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە پەن-تېخنىكا تۈرلىرىنى تەتقىق قىلىش، يېڭى تېخنىكىنى كىرگۈزۈش ۋە كېڭەيتىش، ئىلمىي تەكشۈرۈش ئىلىپ بېرىش ۋە پەن تەتقىقات قوراللىرى، ئۇسكۇنىلىرى، كىتاپ، ماتېرىياللىرى قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىشقا ئىشلىتىلگەن خىراجەت جەمئىي 317 مىڭ يۈەن، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس پەن تەتقىقات تۈرلىرىگە ئىشلىتىلگىنى 297 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1976-يىلدىن 1980-يىلغىچە بولغان بەش يىلدا پەن-تېخنىكا كەسپىي خىراجىتى ئۇچۇن سېلىنغان ئومۇمى مەبلەغدىن 207 مىڭ يۈەن ئېشىپ كەتتى. ھەر مىللەت پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ساناقەت، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە تىببىي داۋالاش، سەھىيە قاتارلىق تۈرلەر بويىچە 100 دىن ئارتۇق پەن-تېخنىكا كىرگۈزۈش، كېڭەيتىش ۋە تەتقىق قىلىش تۈرىنى ئورۇندىدى. بۇنىڭ-ئىچىدە « گەج تالالىق تاختاي ئىشلەش » ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ دېھقانچىلىقىنى رايونلاشتۇرۇش » قاتارلىق 54 تۈرلۈك مۇھىم پەن-تېخنىكا تۈرى ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت بويىچە مۇنەۋۋەر پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە ئاشلىقنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 175.15 كىلوگرامغا يېتىپ، 1966-يىلدىكى 78.5 كىلوگرامدىن 96.65 كىلوگرام كۆپەيدى، ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 52 مىليون 950 مىڭ 500 كىلوگرام ئاشتى. پاختا ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1 مىليون 908 مىڭ 900 كىلوگرامغا، ساناقەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 13 مىليون 480 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

I باب پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە پەن-تېخنىكا تەتقىقاتى

§1. ئاپپارات ۋە قوشۇن

1. ئاپپارات

1) كەسپىي ئورۇنلار

مال دوختۇرلۇق خىزمەت پونكتى 1950-يىلى ناھىيىلىك مال دوختۇرلۇق خىزمەت پونكتى قۇرۇلدى، 1984-يىلى ئۇنىڭ نامى شەھەرلىك مال دوختۇرلۇق خىزمەت پونكتىغا ئۆزگەرتىلدى، 1985-يىلى پونكىت بويىچە پەن-تېخنىكا خادىمى ۋە باشقۇرۇش كادىرى 21 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مال دوختۇرى بىر، ئىشچى-خىزمەتچى 11. پونكت جەنۇبىي چوڭ كوچىغا جايلاشقان.

سورتلۇق ئورۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى 1952-يىلى ۋىلايەتكە قاراشلىق ئاقسۇ تەجرىبە ئور-مانچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى، 1956-يىلى ناھىيىلىك باغۋەنچىلىك مەيدانغا، 1960-يىلى كادىرلار دېھقانچىلىق مەيدانغا ئۆزگەرتىلدى. 1969-يىلى رەسمىي ناھىيىلىك سورتلۇق ئورۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى قىلىپ قايتىدىن قۇرۇلدى. 1984-يىلى 7-ئايدا ئۇنىڭ نامى شەھەرلىك سورتلۇق ئو-رۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانغا ئۆزگەرتىلدى. بۇ مەيداندا ئىككى ئورۇقچىلىق ئەترىتى، تۆت دېھقان-چىلىق ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى، 11 ئىشلەپچىقىرىش كىچىك ئەترىتى، 165 ئىشچى-خىزمەتچى بار. بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئاگرونوم، ئاگرونوم، تېخنىك تۆت، 11 مىڭ مو تېرىلغۇ يەر بار، مەي-دان شتابى شەھەرنىڭ جەنۇبىي شەھەر ئەتراپىغا جايلاشقان.

دېھقانچىلىق تېخنىكا كېڭەيتىش پونكتى 1952-يىلى 2-ئايدا ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كېڭەيتىش پونكتى قۇرۇلدى، 1965-يىلى دېھقانچىلىق تېخنىكا خىزمەت پونكتىغا، 1979-يىلى نا-ھىيىلىك يېزا ئىگىلىك پەن-تەتقىقات ئورنىغا ئۆزگەرتىلدى، 1984-يىلى 7-ئايدا ئۇنىڭ نامى شەھەرلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كېڭەيتىش پونكتىغا ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق ئۇل-مى، ئۆسۈملۈك ئاسراش، تۇپراقچىلىق-ئوغۇتچىلىق قاتارلىق كەسپىي گۇرۇپپىلار تەسىس قىلىنغان. پونكىتتا 38 ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاگرونوم، يارداەمچى ئاگرونوم، تېخنىكلار توققۇز، پونكت قەشقەر يولىغا جايلاشقان.

ئورۇقچىلىق پونكتى بۇ پونكىت 1958-يىلى قۇرۇلۇپ، 1978-يىلى 11-ئايدا ئورۇقچىلىق شىر-كىتىگە ئۆزگەرتىلگەن، 1985-يىلى 3-ئايدا ئۇنىڭ نامى شەھەرلىك ئورۇقچىلىق پونكتىغا ئۆز-گەرتىلدى. پونكىتتا 88 ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئاگرونوم بىر، ئاگرونوم، تېخنىك 11، پونكت ئورنى ئىنتىپاق يولىدا.

دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى-تراكتور پونكتى 1959-يىلى 3-ئايدا ناھىيىلىك « قىزىل يۇلتۇز » دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى قۇرۇلدى، 1963-يىلى دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى بىلەن ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىنىڭ ماشىنىسازلىق بۆلۈمچىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئاقسۇ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى- تراكتور پونكتى قۇرۇلدى، پونكت قارىمىقىدا ئالتە گۇڭشىي تراكتور بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەترىتى بولۇپ، ئۇلار پۈتۈن ناھىيىنىڭ تراكتور بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش مۇلازىمەت خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1969-يىلى ناھىيىلىك تراكتور پونكتىنىڭ تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ، بارلىق تراكتور، يېزا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرى، تراكتورچىلار ۋە تراكتور بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ئەترىتىنىڭ باشقۇرغۇچى خادىملىرى گۇڭشىلارنىڭ باشقۇرۇشىغا چۈشۈرۈپ بېرىلدى، ناھىيىلىك تراكتور پونكتى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرىنى ياساش، رېمونت قىلىش زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى.

ئورمانچىلىق تېخنىكا كېڭەيتىش پونكتى بۇ پونكىت 1978-يىلى 8-ئاينىڭ 17-كۈنى قۇرۇلدى، 1984-يىلى ئۇنىڭ نامى شەھەرلىك ئورمانچىلىق تېخنىكا كېڭەيتىش پونكتىغا ئۆزگەرتىلدى. پونكىتنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئورمانچىلىقتا ئائىت يېڭى تېخنىكىلارنى كېڭەيتىش، يېڭى سورتلارنى كىرگۈزۈش، قەلەمچە كۆچەت ئۆستۈرۈش، كېسەللىك ۋە زىياندىش ھاشاراتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا پونكتتىكى ئىشچى-خىزمەتچى 17گە يەتتى.

2) ئىلمىي جەمئىيەتلەر 1979-يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ئاقسۇ ناھىيىسى (شەھىرى) دىكى ھەر مىللەت پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرى ئۆز ئىختىيارىلىقى بىلەن ھەرخىل ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئىلمىي جەمئىيەتلەرنى تەشكىللەپ، پەن-تېخنىكا ئالماشتۇرۇش، ئومۇملاشتۇرۇش ۋە يۇكسەلدۈرۈش پائالىيەتلىرىنى پائال ئېلىپ بېرىدۇردى.

ماشىنا ئېلېكتر ئىلمىي جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1979-يىلى 12-ئاينىڭ 28-كۈنى قۇرۇلدى، ئۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى، كىنو، رادىئو قاتارلىق تارماقلارنىڭ تېخنىك خادىملىرىدىن تەركىب تاپتى. بۇ جەمئىيەت يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە ئېلېكترونىدىن ئىبارەت ئىككى ئىلمىي گۇرۇپپىغا بۆلۈندى، ئۇنىڭ 26 ئەزاسى بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا لى جەنلىن مۇدىرىيەت باشلىقى، لى شۆمىڭ مۇئاۋىن مۇدىرىيەت باشلىقى بولدى.

دېھقانچىلىق-ئورمانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1980-يىلى 1-ئاينىڭ 8-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، باغۋەنچىلىك، ئۇرۇقچىلىق قاتارلىق كەسىپلەردىكى پەن-تېخنىكا خادىملىرىدىن تەركىب تاپتى. بۇ جەمئىيەت دېھقانچىلىق ئىلمى، ئورمانچىلىق ئىلمى ۋە ئۇرۇقچىلىقتىن ئىبارەت ئۈچ ئىلمىي گۇرۇپپىغا بۆلۈندى. ئۇنىڭ 38 ئەزاسى بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا لى ئەنجەن مۇدىرىيەت باشلىقى، ۋېك خۇيلىن، شۇ زىلياڭ، چېن يۈرۇي، لىۇ شىنۇبىنلار مۇئاۋىن مۇدىرىيەت باشلىقى بولدى.

داۋالاش دورىگەرلىك، سەھىيە ئىلمىي جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1980-يىلى 1-ئاينىڭ 12-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇ، داۋالاش، سېستىرالىق، دورىگەرلىك، سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، جۇڭگوچە داۋالاش قاتارلىق ساھەلەردىكى پەن-تېخنىكا خادىملىرىدىن تەركىب تاپتى. بۇ جەمئىيەت تەبابەت ئىلمى، سېستىرالىق، دورىگەرلىك، سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، جۇڭگوچە داۋالاشتىن ئىبارەت بەش ئىلمىي گۇرۇپپىغا بۆلۈندى. ئۇنىڭ 66 ئەزاسى بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا جاڭ جۇيرېن مۇدىرىيەت باشلىقى، ۋاڭ يىشەن، ۋاڭ يى، تېەن جۇڭسەيلەر مۇئاۋىن مۇدىرىيەت باشلىقى بولدى. جۇڭگوچە داۋالاش ئىلمىي گۇرۇپپىسى 1982-يىلى 4-ئايدا ناھىيىلىك داۋالاش-دورىگەرلىك، سەھىيە ئىلمىي جەمئىيىتىدىن چېكىنىپ

چىقىپ، ۋىلايەتلىك جۇڭگوچە داۋالاش ئىلمىي جەمئىيىتىگە قاتناشتى.

مائارىپ ئىلمىي جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1980-يىلى 1-ئاينىڭ 18-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇ شەھەر رايونىدىكى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن تەركىب تاپتى. بۇ جەمئىيەت تىل-ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، فىزىكا-خىمىيە، چەت ئەل تىلىدىن ئىبارەت تۆت ئىلمىي گۇرۇپپىغا ئايرىلدى. ئۇنىڭ 38 ئەزاسى بولۇپ، مۇدىرىيەت باشلىقى 1982-يىلى ئىچكىرىگە يۆتكىلىپ كەتكەنلىكتىن، ئۇزاققىچە ئىلمىي پائالىيەت بىلەن شوغۇللىنالمىدى.

بىناكارلىق ئىلمىي جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1981-يىلى 4-ئايدا قۇرۇلدى. ئۇ بىناكارلىق قۇرۇلۇش كەسپىدىكى پەن-تېخنىكا خادىملىرى ۋە تېخنىك ئىشچىلىرىدىن تەركىب تاپتى. ئۇنىڭ 67 ئەزاسى بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا جاڭ جىنشەن مۇدىرىيەت باشلىقى، جاڭ ۋېنيەن، ياسىنلار مۇئاۋىن مۇدىرىيەت باشلىقى بولدى.

مال دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1981-يىلى 11-ئاينىڭ 24-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇ، مال دوختۇرلىرى، يايلاق پەن-تېخنىكىسى كادىرلىرى ۋە باشقۇرۇش كادىرلىرىدىن تەركىب تاپتى. ئۇنىڭ 32 ئەزاسى بولۇپ، تۇنجى قېتىمقا مىجەت كېرىم مۇدىرىيەت باشلىقى، ۋاڭ جۇلى شىيەنچۇلار مۇئاۋىن مۇدىرىيەت باشلىقى بولدى.

ناھىيىلىك ياش-ئۆسمۈرلەر پەن-تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1982-يىلى 4-ئاينىڭ 17-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزالىرى شەھەر رايونىدىكى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 32 نەپەر پەن-تېخنىكا يېتەكچىلىرىدىن تەركىب تاپتى. تۇنجى قېتىمدا ئابلەت سادىم مۇدىرىيەت باشلىقى، ۋاڭ كېۋېن، چىن دېلار مۇئاۋىن مۇدىرىيەت باشلىقى بولدى.

چوت بىلەن ھېسابلاش تېخنىكا جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 7-ئاينىڭ 11-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزالىرى چوت بىلەن ھېسابلاشتا مەلۇم سەۋىيىگە ئىگە 48 نەپەر مالىيە بوغالتىر خىزمەتچى خادىملىرىدىن تەركىب تاپتى. تۇنجى قېتىم ۋاڭ شېك مۇدىرىيەت باشلىقى، يۆتەنىمبي، شى فۇللار مۇئاۋىن مۇدىرىيەت باشلىقى بولدى.

سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى پەن-تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 1-ئاينىڭ 7-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزاسى 177. مۇدىرى: جاڭ بېيجەن، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى: ۋېك خۇيلىن، مەھەممەت.

ئېگەرچى يېزىلىق پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 3-ئاينىڭ 4-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزاسى 76 بولۇپ، تۇنجى قېتىم باست مۇدىر، ئابلا قۇربان، ئەبەيدۇللا ئەھەت، بارات پەرھاتلار مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

قاراتال يېزىلىق پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 5-ئاينىڭ 31-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزاسى 147 بولۇپ، تۇنجى قېتىم ئاۋمك توختى، پاتاپ، چىن شېك قاتارلىقلار مۇدىر بولدى.

قۇمباش يېزىلىق پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 11-ئاينىڭ 18-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزاسى 103 بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا توختى بەكرى مۇدىر، مامۇت داۋۇت مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

توپلۇق يېزىلىق پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 11-ئاينىڭ 21-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزاسى 69 بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا ئاۋۇت ساۋۇت مۇدىر، مەخمۇت تۇرسۇن، نىياز مولا ئەمەتلەر مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

بەشتۆگەمەن يېزىلىق پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 12-ئاينىڭ 6-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزاسى 131 بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا ئابدۇۋايىت مۇدىر،

ئەزىز توختىنىياز، ھەسەن ھوشۇرلار مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

ئايكۆل يېزىلىق پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 12-ئاينىڭ 8-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزاسى 85 بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا موللا ئەمەت مۇدىر، ئاۋۇت ھامۇت، ئابلاجانلار مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

توقاي يېزىلىق پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى بۇ جەمئىيەت 1983-يىلى 12-ئاينىڭ 8-كۈنى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئەزاسى 77 نەپەر بولۇپ، تۇنجى قېتىمدا مەمەت موللەك مۇدىر، داۋۇت ھىلەك، ھەسەن سۇلتانلار مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

2. پەن-تېخنىكا قوشۇنى

1) پەن-تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، بۇ شەھەردە پەن-تېخنىكا خادىملىرى ئىنتايىن ئاز ئىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلىدە پەن-تېخنىكا خادىملىرىنىڭ سانى كۆپەيىشكە باشلىدى. 50-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇرلۇك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، دۆلەت ھەر يىلى ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى ئاقسۇ شەھىرىگە خىزمەتكە تەقسىم قىلدى.

1978-يىلى مەملىكەتلىك پەن-تېخنىكا يىغىنى ئېلىم-پەن باھارىنى ئېلىپ كەلدى، پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنى پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرىگە ئېنىق يۆنىلىش كۆرسىتىپ بەردى. يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىش پائال قانات يايدۇرۇلدى، پەن-تېخنىكا بىلىملىرى بويىچە رادىئو لېكسىيىسى سۆزلەش، تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىش، خادىملارنى ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇش، تېلېۋىزىيە داشۆسىدە ئوقۇشقا قاتنىشىشقا تەشكىللەش ئارقىلىق ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۇرۇش قەدىمى تېزلىتىلدى. 1981-يىلى شەھەر بويىچە 56 ئادەم ھەرخىل كەسپىي تېخنىكا ئۇنۋانى ئىمتىھانغا قاتناشتى. بۇنىڭ ئىچىدىن 20 ئادەمنىڭ تېخنىك ياكى ياردەمچى ئاگرونوم، ياردەمچى ئىنژېنېر قاتارلىق ئۇنۋانلىرى تەستىقلىنىپ، مەلۇم كۆلەمدىكى پەن-تېخنىكا قوشۇنى دەسلەپكى قەدەمدە ۋۇجۇدقا كەلدى. 1980-يىلى 10-ئايدا ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا كومىتېتىنىڭ باشچىلىقىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، دېھقانچىلىق، مال دوختۇرلۇق، قۇرۇلۇش تېخنىكىسى، داۋالاش-سەھىيە قاتارلىق سىستېمىلاردا ئۇنۋان باھالاش ھەيئىتى قۇرۇلدى، ئۇلار پەن-تېخنىكا خادىملىرىنىڭ خىزمەت نەتىجىسى، تېخنىكا سەۋىيىسى، كەسپىي ئىقتىدارى، ستاژى، سىياسىي-ئىدىيىۋى ئەھۋالى قاتارلىق شەرتلەرگە ئاساسەن، دېھقانچىلىق، قۇرۇلۇش قاتارلىق ساھەلەردىكى 266 نەپەر پەن-تېخنىكا خادىمىنى سىناپ باھالىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 36 كىشىنىڭ ئۇنۋان دەرىجىسى ئۆستۈرۈلدى، بەزىلىرىگە يېگىدىن ئوتتۇرا ۋە ئالىي دەرىجىلىك تېخنىكا ئۇنۋانى بېرىلدى. ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا كومىتېتى جەمئىيەتتە بىكار يۈرۈۋاتقان، تارقاق پەن-تېخنىكا خادىملىرىنى تەكشۈرۈش جەريانىدا، ئېھتىياجغا ئاساسەن 14 كىشىنى قوبۇل قىلىپ ئىشقا سالدى. بۇنىڭ ئىچىدە بىر ئادەم ئالىي تېخنىكۇم سەۋىيىسىگە، ئىككى ئادەم ئوتتۇرا تېخنىكۇم سەۋىيىسىگە ئىگە. 1983-يىلى 7-ئايدا شەھەر بويىچە تەبىئىي پەن خىزمەتچىلىرىدىن 36 كىشى ئاپتونوم رايون تارقاتقان شىنجاڭدا پەن-تېخنىكا خىزمىتى بىلەن 20 يىلدىن ئۇزاق شۇغۇللانغانلىق « شەرەپ گۇۋاھنامىسى » گە ئېرىشتى. 1985-يىلنىڭ ئاخىرىغىچە شەھەر بويىچە ئوتتۇرا، تۆۋەن دەرىجىلىك ھەرخىل كەسپىي پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرى (ئوقۇش تارىخى بار، ئەمما تېخى ئۇنۋان باھالان-

مىڭانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) 1620 گە يەتتى. (بۇ ئومۇمىي ئاھالىنىڭ تەخمىنەن 0.47 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ). بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكۇم، ئوتتۇرا تېخنىكۇم ئوقۇش تارىخىغا ئىگە بولغىنى 1479. تەبىئىي پەن ساھەسىدە تېخنىكىنى يۇقىرى ئۇنۇانغا ئىگە بولغىنى (ئوقۇش تارىخى بار، ئەمما ئۇنۇانى باھالانمىغانلار بۇنىڭ سىرتىدا) 279. بۇنىڭ ئىچىدە ئاگرونوم توققۇز، مەسئۇل چارۋىچىلىق تېخنىكى بىر، ئىنژېنېر ئۇچ، مەسئۇل ۋراج توققۇز، مەسئۇل سېستىرا يەتتە، مەسئۇل پراۋىزور ئۇچ. ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە 79 كىشى كەسپىي تېخنىكا ئۇنۇانىغا ئىگە بولدى (ئوقۇش تارىخى بار، ئەمما ئۇنۇانى باھالانمىغانلار بۇنىڭ سىرتىدا)، بۇنىڭ ئىچىدە مەسئۇل ئىقتىسادچى بىر، مەسئۇل بوغالتىر تۆت، ئۇنىڭدىن باشقا ھەر ساھە، ھەرقايسى كەسىپلەردىكى گىلەمچى، دوپپىچى، كۆنچى، تامچى-ياغاچچى، خۇمدانچى ۋە مېخانىك قاتارلىق ماھىر ئۇستىلار 10 مىڭدىن ئاشىدۇ.

1989-يىلى شەھەر بويىچە 927 پەن-تېخنىكا خادىمى (ئوقۇتقۇچىلار بۇنىڭ سىرتىدا) بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پەن-تېخنىكا خادىمى 425، ئالىي ئۇنۇانغا ئىگە بولغىنى توققۇز، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇانغا ئىگە بولغىنى 91، تۆۋەن دەرىجىلىك ئۇنۇانغا ئىگە بولغىنى 625.

2) مۇنەۋۋەر پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرى

دېڭ سۈيى جياڭسۇ ئۇلكىسىنىڭ خەيئەن ناھىيىسىدىن. 1964-يىلى جياڭسۇ ئۇلكىسى ياڭجۇ يېزا ئىگىلىك مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ، شۇ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن-تەتقىقات ئورنىغا تەقسىم قىلىنغان. 1964-يىلدىن 1990-يىلغىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى، پەن-تېخنىكا كومىتېتىنىڭ كادىرى، ئۇرۇقچىلىق شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى، دېھقانچىلىقىنى رايونلاشتۇرۇش ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، « كۆكتاتچىلىق قۇرۇلۇشى » ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، شەھەرلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1979-يىلدىن 1990-يىلغىچە دېڭ سۈيى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، « يىدا تاق شالغۇت » ، « C تاق تاق شالغۇت » قاتارلىق كۆممىقوناق سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. دېڭ سۈيى يەرلىك كۆممىقوناق سورتلىرىدىن تۆپ بويىچە تاللاپ، ئۇدا بىر قانچە يىل سۈنئىي ئۇسۇلدا مەجبۇرىي چاڭلاشتۇرۇش ۋە يەككە تۆپ بويىچە تاللاش ئارقىلىق سورت خۇسۇسىيىتى بىر قەدەر ساپ بولغان ئاق كۆممىقوناقنىڭ ئۆز چېچىكىدىن چاڭلىشىش لىنىيىسى « K 46 » نى يېتىشتۇرۇپ چىقىپ، كۆممىقوناقنىڭ ئۆز چېچىكىدىن چاڭلىشىش مەنبەسىنى بېيىتتى. 1981-يىلى ئۇ، خەينەن ئارىلىدىن سېرىق دانلىق C تىپلىق يېتىلمىگەن لىنىيىنى كىرگۈزۈپ، سۈنئىي ئۇسۇلدا ئۇدا بەش يىل قايتۇرۇپ چاڭلاشتۇرۇپ يېتىشتۇرۇش ئارقىلىق يېتىلمەسلىك خۇسۇسىيىتىنى ئاق كۆممىقوناقنىڭ ئۆز چېچىكىدىن چاڭلىشىش لىنىيىسى « K46 » تۇپىگە سىڭدۈرۈپ، ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى C تىپىدىكى ئاق دانلىق كۆممىقوناقنىڭ يېتىلمەس لىنىيىسىنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. يېتىلمەس لىنىيىنى ۋاستىلىق ۋە بۇاستە چاڭلاشتۇرۇش ۋە تاللاپ يېتىشتۇرۇش ئارقىلىق، شالغۇت ئەۋزەللىكى كۆچلۈك، دېھقانچىلىق تېخنىكا خۇسۇسىيىتى ياخشى بولغان، « ئۇچ لىنىيىسى بۇرۇش-لەشكەن » ئۇرۇقلارنى كۆپەيتىپ يېتىشتۇرۇپ چىقتى. باشقا سورتلار بىلەن ئوخشاش ۋاقىتتا تېرىغاندا يېتىلمەسلىك خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق بولۇپ، بىرىنچى ئەۋلادىنىڭ ئەسلىگە كېلىش نىسبىتى 100% بولدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ تەشكىللىشى بىلەن مۇتەخەسسىسلەر باھالاپ بېكىتىش ئارقىلىق كۆممىقوناقنىڭ بۇ سۈپەتلىك ئۇرۇقىنى ئاپتونوم رايونىنىڭ قوناق سورتىنى يېتىشتۇرۇش سەۋىيىسىگە يەتتى، دەپ قارىدى.

1970-يىلدىن 1990-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرى جەمئىي 700 مىك مو « يىداتاق شالغۇت » كۆممىقونىقى تېرىپ، مەھسۇلاتنى جەمئىي 46 مىك 500 تونىنا ئاشۇردى.

11 يىلدىن بۇيان دېڭ سۇيىنىك يېتەكچىلىكىدە ئورۇندالغان دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، شەھەر، ۋىلايەت، ئاپتونوم رايونىنىك توققۇز تۈرلۈك مۇكاپاتىغا ۋە شان-شەرەپ نامىغا ئېرىشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بىر قېتىم ئىككىنچى دەرىجىلىك، بىر قېتىم ئۈچىنچى دەرىجىلىك پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتى بەردى. ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە بىر قېتىم بىرىنچى دەرىجىلىك پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتى، ئۈچ قېتىم 3-دەرىجىلىك پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1985-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ھېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش كومىتېتى دېڭ سۇيىغا ئىلغار خىزمەتچى دەپ نام بەردى.

ۋاڭ دېشىن مۇدىر ۋراچ، 1933-يىلى 5-ئايدا تۇغۇلغان، لياۋنىڭ ئۆلكىسى تېيلىك شەھىرىدىن. ئۇ، 1958-يىلى شىنىياڭ جۇڭگو تىببىي پەنلەر داشۋسىنىك داۋالاش فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ. شۇ يىلى ئۆز ئىختىيارىلىقى بىلەن چېگرا رايونىنىك قۇرۇلۇشىغا يارىدەم بېرىشكە كېلىپ، ئاقسۇ ۋىلايەت-لىك خەلق دوختۇرخانىسى (ھازىرقى ۋىلايەتلىك بىرىنچى خەلق دوختۇرخانىسى)غا تەقسىم قىلىنغان. ۋىلايەتلىك 1-خەلق دوختۇرخانىسى ئىچكى كېسەللەر بۆلۈمىنىك مۇئاۋىن مۇدىرى، دوختۇر-خانىنىك مۇئاۋىن باشلىقى، جۇڭخۇا تىبابەتچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىك 4-ۋە 5-نۆۋەتلىك مۇدىرىيەت ئەزاسى، ئىچكى كېسەللەر شۆبە جەمئىيىتىنىك ئىلمىي ئەزاسى، ئاپتو-نوم رايونلۇق ياشانغانلار كېسەللىكلىرى شۆبە جەمئىيىتىنىك مۇدىرىيەت ئەزاسى، جۇڭگوچە ۋە غەربچە داۋالاشنى بىرلەشتۈرۈش تەتقىقات جەمئىيىتى، جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە جەمئىيىتىنىك مۇئاۋىن مۇدىرىيەت باشلىقى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتىنىك دائىمىي ئەزاسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تىبابەتچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتىنىك مۇئاۋىن باشلىقى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىنىك ۋەكىلى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1980-يىلدىن 1990-يىلغىچە ۋاڭ دېشىن كلىنكا ۋە تىبابەتچىلىك ئىلمىي تەتقىقاتى داۋامىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، مەملىكەت بويىچە سەھىيە-مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار خىزمەتچى، ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار پەن-تېخنىكا خىزمەتچىسى، مۇنەۋۋەر دوختۇرخانا باشلىقى، ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە سەھىيە ساھەسىنىك ئۆلگىسى قاتارلىق ناملارغا ئېرىشتى. 1980-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە دۆلتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىك 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇنەۋۋەر پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى 2-دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا، 1984-يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە يېڭى تېخنىكا تەرەققىياتى 3-دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1980-يىلدىن 1982-يىلغىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، « جۇڭخۇا يۇرەك، قان تومۇر كېسەللىكلىرى ژۇرنالى » قاتارلىق ژۇرناللاردا « شىنجاڭ ئاقسۇ ۋىلايىتىدە 155 مىك 528 ئادەمنىك يۇقىرى قان بېسىم كېسىلىگە كىرپتار بولۇش نىسبىتى ۋە قان بېسىم قىممىتىنى تەكشۈرۈش تەھلىلى » ، « يۇقىرى قان بېسىمىغا مۇناسىۋەتلىك كېسەل سەۋەبلىرى توغرىسىدا دەسلەپكى تەھلىل » ۋە « شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىدىن 804 نورمال ئادەمنىك قېنىدىكى ماي تەركىبى توغرىسىدا تەھلىل » قاتارلىق ئىلمىي ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى.

شى گوشۇ مۇئاۋىن مۇدىر ۋراچ، ئايال، مانجۇ، 1934-يىلى 1-ئايدا تۇغۇلغان، خېيلۇڭجياڭ ئۆلكىسى شۇاڭچېڭ ناھىيىسىدىن. ئۇ، 1958-يىلى شېنىياڭ جۇڭگو تىببىي پەنلەر داشۋسىنىك داۋالاش فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ، شۇ يىلى شىنجاڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى (ھازىرقى ۋىلايەتلىك 1-خەلق دوختۇرخانىسى)غا تەقسىم قىلىنغان. مەسئۇل ۋراچ، مۇئاۋىن مۇدىر ۋراچ، تۇغۇت بۆلۈمىنىك مۇئاۋىن مۇدىرى، مۇدىرى، جۇڭخۇا تىبابەتچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى تۇغۇت بۆلۈمىنىك ئىلمىي ئەزاسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تىبابەتچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتىنىك

دائىمىي مۇدىرىيەت ئەزاسى، ئايالار كېسەللىكلىرى، تۇغۇت ئىلمىي گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەت تىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

شى گوشۇ ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ئايالار كېسەللىكلىرى، تۇغۇت كەسپى بويىچە پەن-تېخنىكا باشلامچىسى، ئۇنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان جىنسىي يولسىمان بالىياتقۇنى پۈتۈن ئېلىپ تاشلاش ئوپېراتسىيىسى، زور دوۋساق ئاقمىسىنى تۇزەش، سۈنئىي جىنسىي يول ياساش، قورساق پەردە سىرتىدىن قورساقنى يېرىپ تۇغدۇرۇش ئوپېراتسىيىلىرى ۋىلايەتلىك ئايالار كېسەللىكلىرى، تۇغۇت ئوپېراتسىيىسىدىكى بوشلۇقنى تولدۇردى، ئۇ يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت تىببىي خىزمەتچىلىرىنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بەرگەن، ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ھەممە ناھىيە، شەھىرىگە تارقالغان.

1979-يىلدىن 1983-يىلغىچە شى گوشۇنىڭ « بالىسىنى ئالدۇرۇۋەتكەن 312 نەپەر ئايالنىڭ ئومۇمىي ئىنكاسى ئۇستىدە دەسلەپكى ئىزدىنىش » قاتارلىق بەش پارچە ئىلمىي ماقالىسى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق 1-نۆۋەتلىك ئايالار كېسەللىكلىرى تۇغۇت ئىلمى مۇھاكىمە يىغىندا ۋە « ئاپتونوم رايونلۇق 2-قېتىملىق پىلانلىق تۇغۇت تېخنىكا ئالماشتۇرۇش يىغىنىنىڭ ماتېرىياللىرى توپلىمى » قاتارلىق مۇنبەر ۋە ژۇرنالالاردا ئوقۇلدى ۋە ئېلان قىلىندى. ئىككى تۈرلۈك تىببىي پەن تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ پەن-تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئۇ ئاپتونوم رايون، ئاقسۇ ۋىلايىتى تەرىپىدىن كۆپ قېتىم « 8-مارت قىزىلبايراقدارى » ، « ئىلغار پەن-تېخنىكا خىزمەتچىسى » ، « ئىككى مەدەنىيەت قورۇلۇشىدىكى ئاكتىپ » بولۇپ، باھالاندى.

لى ئەنجىن ئاگرونوم، 1939-يىلى تۇغۇلغان، سىچۈەن ئۆلكىسى ئەنشەن ناھىيىسىدىن. ئۇ، 1962-يىلى غەربىي-جەنۇب يېزا ئىگىلىك داشۆسىنى پۈتتۈرۈپ، شۇ يىلى شىنجاڭغا كېلىشكە تەۋزىمغا ئالدۇرۇپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتىغا تەقسىم قىلىنغان. ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شەھەرلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، شەھەرلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق 6-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيىتىنىڭ مۇدىرى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

لى ئەنجىن ئۇزۇندىن بۇيان يېزىدا خىزمەت ئىشلەشنى داۋالاشتۇرۇپ كەلدى. 1971-يىلدىن 1978-يىلغىچە ئۇدا سەككىز يىل چەت-ياقا يېزىلاردا نۇقتىدا تۇرۇپ ئىشلەپ، تۇرمۇش شارائىتى ناچار بولۇش، تىل ئۇقۇشماسلىقتەك قىينىچىلىقلارنى يېڭىپ، شۇ جايدىكى ئۇيغۇر دېھقانلار بىلەن بىللە ئىلغار دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكىلىرىنى كېڭەيتتى. 1978-يىلدىن 1989-يىلغىچە لى ئەنجىنگە ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئاقسۇ شەھىرى تەرىپىدىن كۆپ قېتىم « ئىلغار پەن-تېخنىكا خىزمەتچىسى » دېگەن شەرەپلىك نامى بېرىلدى. 1983-يىلى ئۇ ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتىنىڭ كەسپىكە مەسئۇل مۇئاۋىن پونكىت باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن مەزگىلدە ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى مەملىكەت بويىچە ئىلغار دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى بولۇپ باھالاندى. 1985-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئۇ رىياسەتچىلىك قىلغان سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش، قۇياش نۇرى پارنىكىدا كۆكتات ئۆستۈرۈش تېخنىكىلىرىنى ئۇلگە كۆرسىتىپ كېڭەيتىش، دېھقانچىلىقنى رايونلاشتۇرۇش قاتارلىق پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتتە 3-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1987-يىلى ئاقسۇ شەھىرى بويىچە ئون يىل مول ھوسۇل ئېلىشتىكى ئەمگەك نەمۇنچىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

خوجىگو ئالىي ئىنژىنىر، 1920-يىلى 9-ئايدا تۇغۇلغان، خوبىي ئۇلكىسىدىن. ئۇ، 1935-يىلى ئەنخوي ئوتلۇكسى ئەنچىك شەھەرلىك ئالىي سانائەت مەكتىپىنىك كېسەك-ياغاچ قۇرۇلۇش كەسىپىنى پۈتتۈرگەن. 1944-يىلى 5-ئايدا شىنجاڭغا كېلىپ، شىنجاڭ سۇ ئىشلىرى نازارىتىنىك ئىنژىنىرى، مۇدىر ئىنژىنىرى، ئەترەت باشلىقى بولغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى ئىدارىسىنىك باشلىقى، ۋىلايەتلىك سۇ-ئېلېكتر ئىدارىسىنىك مۇئاۋىن باشلىقى، ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى باشقارمىسىنىك مۇئاۋىن باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق سۇ ئىشلىرى ئىلمىي جەمئىيىتىنىك مۇدىرىيەت ئەزاسى، ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى ئىلمىي جەمئىيىتىنىك مۇدىر-يەت باشلىقى، پەخرىي مۇدىرىيەت باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق پەن-تېخنىكا جەمئىيىتىنىك ئەزاسى، ئاقسۇ شەھەرلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىك دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۈتەگەن. ئۇ كۆپ يىللاردىن بۇيان سۇ ئىشلىرى تېخنىكىسى خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، غالىبىيەت ئۇستىگىنى ئۇزارتىش قۇرۇلۇشىغا رىياسەتچىلىك قىلغان. كەلكۇننى توسۇپ ئېقىننى يېتەكلەش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، شوتا قۇدۇق سۇغىرىش رايونىنى قاتتىق يامغۇر، كەلكۇن تەھدىتىدىن قۇتۇلدۇرغان، ئۇستەك سۇيىنىك سىڭىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بارغان. ئاقسۇ ۋىلايىتىنىك سۇ، توپراق بايلىقىنى تەكشۈرۈپ چىقىپ، تارىم دەريا-سى ۋە زەرەپشان دەريا-سى ئېقىنىدا بوز يەر ئېچىش، سۇ ئامبىرى ۋە سۇ ئېلېكتر قۇرۇلۇشى قاتارلىق ئىلمىي ئاساس بىلەن تەمىنلىگەن. ئۇ دەم ئېلىشقا چىقماستىن كېيىن، ئۇزىنىك 70 ياشقا بېرىپ قالغىنىغا قارىماي، يەنىلا « ئاقسۇ ۋىلايىتىنىك سۇ ئىشلىرى تەزكىرىسى » نى تۈزۈش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى.

ياك يادۇك شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى يېزا ئىگىلىك 1-شى دېھقانچىلىق تەتقىقات ئورنىنىك باشلىقى، تەتقىقاتچى، 1931-يىلى تۇغۇلغان. ئۇ، 1954-يىلى غەربىي جەنۇب يېزا ئىگىلىك شۇيۈەننى پۈتتۈرگەندىن تارتىپ ھازىرغا قەدەر شارائىتى ئىنتايىن قىيىن بولغان تا-رىمدا 36 يىل خىزمەت ئىشلەپ، شىنجاڭنىك سۇيەتلىك، ئۇزۇن تالالىق يېڭى كېۋەز سورتىنى يېتىشتۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن، يېرىم ئۆمۈر يۈرەك قېنىنى سىڭدۈرگەن. ياك يادۇك يېشى 60 قا يەتكەن قالغان، ئېغىر دەرىجىدە قان بېسىم يۇقىرىلىق كېسىلى ۋە يۈرەك كېسىلى بولسىمۇ، يەنىلا كېۋەز سورتىنى يېتىشتۇرۇش تەتقىقاتى بىلەن داۋاملىق شۇغۇللىنىپ، ھازىرقى زامانداۋ دۇنيا بويىچە بۆسۈپ ئۆتۈش قىيىن بولغان ئۇزۇن تالالىق كېۋەز ئۇرۇقىنى ئۇچ لىنىيىلىك يېتىشتۇرۇش جەھەتتە يۇقىرى پەللىسىگە چىقىپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئۇچ تۇرلۇك پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتىنى قولغا كەلتۈردى. ئالتە قېتىم مۇكاپاتلاندى، تۆت قېتىم خىزمەت كۆرسەتتى. 1987-ۋە 1988-يىللىرى يېزا ئىگىلىك 1-شىسى تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى بولۇپ باھالاندى.

نەزەرىيە تەتقىقاتى جەھەتتە ياك يادۇك 1973-يىلدىن باشلاپ كېۋەزنىك ھەربىلەر ئارال كېۋىزى تىپى ۋە K تىپىدىن ئىبارەت ئىككى ئاتلىقى يېتىلمەس لىنىيىسىنى يېتىشتۇرۇپ چىققان ئاساستا، سەككىز يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ دۆلەت ئىچىدىكى كېۋەزنىك ئاتلىقى يېتىلمەس ماتېرىياللىرىنى يېتىلىش خۇسۇسىيىتى، ئىرسىيە تېچانلىق جەھەتتە سىستېمىلىق سىناق ۋە تەتقىق قىلدى. « ھەربىلەر ئارال كېۋىزى تىپى » ، « شىنجاڭ ئارال كېۋىزى تىپى » ۋە « دۇگنىك كېۋىزى A تىپى » قاتارلىق كېۋەزنىك تۆت خىل يېڭى ئاتلىقى يېتىلمەس گېنىنى بايقىدى ۋە تولۇقلاپ دەللىلىدى. ئەينى ۋاقىتتا دۇنيادا ئاتلىقى يېتىلمەس گېندىن سەككىزى بارلىقى خەۋەر قىلىنغانىدى، ياك يادۇك براقلا تۆت خىل يېڭى گېن تىپىنى بايقىدى ۋە تولۇقلىدى، بولۇپمۇ ئۇ دۇنيا بويىچە تۇنجى قېتىم ئىككى خىل تىپتىكى ئەك ئورۇنلۇق بولمىغان يېتىلمەس گېننىنىك مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بايقىدى ۋە ئىسپاتلىدى. شۇنىك بىلەن بىللە ئەك ئورۇنلۇق بولمىغان يوشۇرۇن خۇسۇسىيەتلىك

يېتىلمەس گېنىنىڭ بايقىلىشى يېتىلمەس ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىشقا يېڭى بىر يول ئاچتى، ئۇ، « كېۋەزنىڭ بىر قانچە خىل ئاتىلىقى يېتىلمەس لىنىيىسىنىڭ ئىرسىيەت ئەھۋالى توغرىسىدا تەھلىل » دېگەن ناھايىتى يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە ئىلمىي ماقالىنى يېزىپ چىقىپ، « ئىرسىيەت » ژۇرنىلىنىڭ 1982-يىل 1-سانىدا ئېلان قىلغاندىن كېيىن، دەرھال مەملىكەت ئىچىدىكى ۋە خەلقئارادىكى مۇتەخەسسىسلەر ئىنىڭ دىققىتى-ئېتىبارىغا ئېرىشتى. جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاخبارات ئورنى بۇ ماقالىنى ئەنگلىيە فىدېراتسىيىسىنىڭ دېھقانچىلىق ئىدارىسى بىلەن ئالماشتۇرۇلىدىغان ھۆججەتلەر قاتارىغا كىرگۈزگەندىن كېيىن، بۇ ماقالە خەلقئارادا دىققەت-ئېتىبارىغا ئېرىشتى. 1983-يىلى 7-ئاينىڭ 5-كۈنى « شىنجاڭ گېزىتى » ياڭ يادۇڭ قازانغان مۇۋەپپەقىيەتلەرنى خەۋەر قىلغاندا: بۇ ماقالە مەملىكەت ئىچىدىكى ۋە خەلقئارادىكى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىگە ئېرىشتى دەپ كۆرسەتتى. جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئىرسىيەت تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى، « ئىرسىيەت » ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى ۋاڭ پېيتىيەن ياڭ يادۇڭنىڭ تەتقىقات نەتىجىسىگە يۇقىرى باھا بەردى. شۇ يىلى ياڭ يادۇڭ شاڭخەي قاتناش داشۆسىنى تەرىپلەپ مەسلىھەتچىلىككە تەكلىپ قىلىندى. ئۇنىڭ بۇ تەتقىقات نەتىجىسى 1985-يىلى 10-ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن تۇرۇلگەن شىنجاڭ بويىچە پەن تەتقىقات مۇۋەپپەقىيەتلىرى توپلىمىغا كىرگۈزۈلۈپ، بۇ تەتقىقات نەتىجىسىنىڭ خەلقئارا سەۋىيىگە يەتكەنلىكى يەنە بىر قېتىم مۇئەييەنلەشتۇرۇلدى. شۇڭا ئۇ، ۋىلايەتلىك پەن-تېخنىكا يىغىنىنىڭ مۇكاپاتىغا، يېزا ئىگىلىك 1-شى ۋە ۋىلايەت بويىچە 1-دەرىجىلىك، بىكتۆەن ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. يېزا ئىگىلىك 1-شى ئۇنى 2-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئالدى. 1984-يىلى ئۇنىڭغا ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر پەن-تېخنىكا خىزمەتچىسى دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى.

ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش ئەمەلىيىتىدە، ياڭ يادۇڭ پەنگە ھۇرمەت قىلىپ، جاپاغا چىداپ ئۆتكەلگە ھۇجۇم قىلىپ، 1987-يىلى كېۋەزنىڭ ئۈچ لىنىيىسىنى يۇرۇشلەشتۇرۇشنى ئورۇندىتىپ، ئېلىمىزدىكى بىر تۈرلۈك تەتقىقات بوشلۇقىنى تولدۇردى. كېۋەزنىڭ ئۈچ لىنىيىسىنى يۇرۇشلەشتۇرۇپ ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش تېخنىكىسى زامانىمىزدا خەلقئارادىمۇ تېخىچە تولۇق ھەل قىلىنمىغان بىر تۈرلۈك ئىنتايىن قىيىن تېما ئىدى. 1984-يىلى، ياڭ يادۇڭ جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى كېۋەز تەتقىقات ئورنىدىن ئامېرىكىنىڭ خاكىنىس كېۋەز ئۇرۇقدىشى تېپىغا دائىر ئۈچ لىنىيە ماتېرىيالىنى كىرگۈزۈپ، يارداملىشىدىغان شىياۋجېنچېڭ، چېن چاڭمىڭلار بىلەن بىللە تەتقىق قىلىشقا كىرىشكەن. ئۇلار ئۈچ يىل تىرىشىپ ئارقىلىق ئاخىرى ئېلىمىزدە تۇنجى قېتىم قۇرۇقلۇق كېۋەزى بىلەن ئارال كېۋەزىنى شالغۇتلاشتۇرۇپ، كېۋەزنىڭ ئۈچ لىنىيىسىنى يۇرۇشلەشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇردى. ئارال كېۋەزى تېپىنىڭ يېتىلمەس لىنىيىسى ۋە ئۇنىڭغا ماس كېلىدىغان ساقلىغۇچى لىنىيىسىدە ئىككى يۇرۇش ماتېرىيال بار بولۇپ، ئۇنىڭ يېتىلمەسلىك دەرىجىسى ۋە ساقلاپ قېلىنىش نىسبىتى 100 پىرسەنتكە يەتتى. ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى لىنىيە ئىككى بولۇپ، ئۇ شالغۇت بىرىنچى ئەۋلادىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن تۆپ سانىنى 100 پىرسەنتكە، ئەسلىگە كەلتۈرۈش دەرىجىسىنى 93 % — 96 % كە يەتكۈزدى. مەملىكىتىمىزدىكى ئاتاقلىق كەسپداش مۇتەخەسسىسلەر باھالاپ بېكىتىش ئارقىلىق: ئۇ يېتىشتۇرۇپ چىققان يېڭى ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى لىنىيىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىقتىدارى ئامېرىكىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى لىنىيىسىدىن ئېشىپ كەتكەن، ئۇ ئامېرىكىدىكى ئۇزۇن يىللار-دىن بۇيان ھەل قىلىنماي كېلىۋاتقان ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى لىنىيىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىقتىدارى ئاجىز بولۇشتەك مەسىلىنى ھەل قىلدى، دەپ قارىدى. بۇ مەملىكىتىمىزدە ئەڭ ئاۋۋال

ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان كېڭەزلىك ئۇچ لىنىيىسىنى يۇرۇشلەشتۇرۇش تېخنىكىسى دەپ ئېتىراپ قىلىندى. بۇ نەتىجە مۇھىم نەزەرىيەۋى ئەھمىيەتكە ئە ئەمەلىي ئەھمىيەتكە ئىگە. 1989-يىلى 9-ئايدا يالاق يادۇلاق شىنجاڭدا ئېچىلغان مەملىكەت بويىچە كېڭەز ئىلمى مۇھاكىمە يىغىنىدا بۇ پەن تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتىنى ئېلان قىلدى. شالغۇت بىرىنچى ئەۋلاد جۇرىسى مەھسۇلاتىنى 50 پىرسەنتتىن كۆپرەك ئاشۇرۇش ئەۋزەللىكىگە ئىگە. يالاق يادۇلاق كېڭەز سورتىنى يېتىشتۇرۇش جەھەتتە زور بايقاش ۋە بۆسۈشلەرگە ئېرىشىپ، نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەتتە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەنلىكتىن، 1988-يىلى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن كۆرۈنەرلىك تۆھپە ياراتقان ياش ۋە ئوتتۇرا ياش مۇتەخەسسىس دەپ باھالاندى. شۇ يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس، دېگەن شەرەپلىك نامغا ئىگە بولدى. 1989-يىلى 5-ئاينىڭ 1-كۈنى يېزا ئىگىلىك 1-شى ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى ئۇنىڭ خىزمىتە نەتىجىسىنى تەقدىرلەش ئۈچۈن ئۇنىڭغا تارىم ئەمگەك مېدالى تارقىتىپ بەردى. 1989-يىلى ئۇنىڭ پەن تەتقىقات نەتىجىسى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن پەن-تېخنىكا تەرەققىياتى بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇۋەپپەقىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

خۇلۇ جيالۇ يۇنىئەن ئۇلكىسىنىڭ جياڭجۇەن ناھىيىسى لۇجۇ يېزىسىدىن، 1935-يىلى 12-ئايدا تۇغۇلغان. ئۇ، 1960-يىلى 8-ئايدا غەربىي جەنۇب يېزا ئىگىلىك شۇيۈەننىڭ دېھقانچىلىق فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن. 1962-يىلى 8-ئايدا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا يۆتكىلىپ، 16-مەيدان ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمچىسى، 3-باشقارما ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمى 12-تۈەن 1-يىگى، دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنى قاتارلىق ئورۇنلاردا تېخنىك بولۇپ ئىشلىگەن. 1981-يىلى ئارال دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنىغا يۆتكىلىپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاشلىق تەتقىقات ئىشخانىسىدا تېخنىك، مۇئاۋىن مۇدىر، مۇدىر، دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتەپ، ئاساسلىقى بۇغداي ئۆستۈرۈش ۋە ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى.

خۇلۇ جيالۇ يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدىكى 16 تۈەن-مەيدانىنىڭ ھەممىسگە بىرىپ، بۇغداي ئىشلەپچىقىرىشىدا ساقلانغان مەسىلىلەرنى كەڭ كۆلەمدە تەكشۈرۈپ تەھلىل قىلدى ھەمدە بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ بۇغدايدىن يۇقىرى ھوسۇل ئېلىشىدىكى يول ئاچقۇچىسىغا ئايلاندى.

1971-يىلى 1.1 مو يازغى بۇغداي سىناق ئېتىزىدا بىرلىك مەھسۇلاتىنى 518.5 كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ، يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش رېكورتىنى يارattى. 1982-يىلى ئۇ يەنە 1.5 مو كۆزگى بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتىنى 568.5 كىلوگرامغا يەتكۈزۈشتەك يۇقىرى ھوسۇل رېكورتىنى يارىتىپ، شى بويىچە كەڭ كۆلەمدە يۇقىرى ھوسۇل ئېلىشنى ئىلمىي ئاساس بىلەن تەمىنلەپ، ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ مۇنەۋۋەر پەن تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى 3-دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1989-يىلى ئۇ يەنە 1.5 مو كۆزگى بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتىنى 666 كىلوگرامغا يەتكۈزۈشتەك يۇقىرى ھوسۇل رېكورتىنى يارattى.

كۆزگى بۇغدايدىن مۇقىم يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش، يۇقىرى ئۈنۈم قازىنىش ئۈنۈمبرسال تەتقىقات تېمىسىغا رىياسەتچىلىك قىلىش جەريانىدا، خۇلۇ جيالۇ دولقۇنسىمان ھالدا رېتىملىك تەرەققىي قىلىش قانۇنىيىتى، قوشنا جاي ياكى ئوخشاش يېتىلىش مەزگىلىدە مىقدار جەھەتتىكى يېتىلىشتە بىر-بىرىنى تولۇقلاش مۇناسىۋىتىنىڭ ساقلىنىشى، بۇغداينىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدا ساقلانغان ئەڭ زور مىقدار ۋاقتى ۋە سەزگۈر ۋاقتىدىن ئىبارەت بۇغداي يەككە تۈپىنىڭ يېتىلىشىدىكى ئۇچ ئاساسىي قانۇنىيەتنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇ، ئاپتونوم رايون بويىچە شۇ تۈردىكى تەتقىقاتنىڭ ئىلغار

سەۋىيىسىگە يەتتى. 1989-يىلى بىكتۆەن بويىچە 2-دەرىجىلىك پەن-تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

1983-يىلى خۇلۇ جيالۇ 12-تۇەن 21-لىيەنگە بېرىپ، ھۆددىگەرلىكىنى يولغا قويدى. ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى 775 مو گۈزگى بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 322.5 كىلوگرامغا يېتىپ، ئەسلىدىكى بىرلىك مەھسۇلاتى 175 كىلوگرامدىن 90% ئاشتى. 1984-يىلى 21-لىيەن ئۇنىڭ 300 كىلوگراملىق كۆرسەتكۈچ بىلەن داۋاملىق ھۆددىگە ئېلىشىنى تەلەپ قىلدى، نەتىجىدە بىرلىك مەھسۇلاتى 357.5 كىلوگرامغا يېتىپ، پۈتۈن تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىنىڭ بۇغداي ئىشلەپچىقىرىشىدا تۈرتكىلىك رول ئويناندى. 1985-يىلى خۇلۇ جيالۇ 16-تۇەننىڭ بۇغداي ئىشلەپچىقىرىشىغا يېتەكچىلىك قىلغاندا، بۇغداي بىرلىك مەھسۇلاتى 1984-يىلدىكى 133.2 كىلوگرامدىن كۆپىيىپ، 222.5 كىلوگرامغا يەتتى. 1986-يىلى بۇغداي بىرلىك مەھسۇلاتى 251 كىلوگرامغا، 1987-يىلى 294 كىلوگرامغا، 1989-يىلى 302 كىلوگرامغا يەتتى، نەتىجىدە شى بويىچە ھەممىسىنىڭ ئارقىسىدا تۇرىدىغان 15-تۇەننىڭ ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى. 1989-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدا « 13—77 » بۇغدىيى 60 مىڭ مودىن ئارتۇق يەرگە كېڭەيتىپ تېرىلدى، شۇنداق قىلىپ ھەر يىلى 1 مىليون 300 مىڭ يۇەندىن ئارتۇق پايدا ئاشۇرۇلدى. 1974-يىلدىن بۇيان خۇلۇ جيالۇ پۈتۈن شىدىكى 14 مەيدان ۋە كۇچا، توقسۇ، ئاۋات قاتارلىق ناھىيىلەرگە بېرىپ، بۇغداي ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ھەققىدە لېكسىيە سۆزلىدى، ئۇنىڭ لېكسىيەسىنى ئاڭلىغانلار نەچچە ئون مىڭ ئادەم (قېتىم)غا يەتتى. ئۇ، 1982-، 1983-ۋە 1984-يىللىرى دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنىدا ئۇچ قېتىم 3-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى. 1988-يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن « ئون يىللىق مول ھوسۇلنى تەبرىكلەش » بويىچە ئىلغار شەخس بولۇپ باھالاندى. 1989-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە « قوش جانلاندۇرۇش خىزمىتى » 2-دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا، بىكتۆەن بويىچە پەن-تېخنىكا مۇلازىمىتى 1-دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

چېن شۇنلى خوتەن ئۇلكىسى چاڭما شەھىرىدىن، 1923-يىلى 9-ئايدا تۇغۇلغان. ئۇ، جەجىياڭ يېزا ئىگىلىك داشۆسىنى پۈتتۈرگەن، 1950-يىلى 4-ئايدا ئارمىيىگە قاتنىشىپ شىنجاڭغا كەلگەن، 1953-يىلى ئەتىيازدا شوتا قۇدۇق تەجرىبە مەيدانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان، ئۇ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 0.5 كىلوگرام مىسر ئارال كېۋىزى « رىدو فوئاكىن » ئۇرۇقىنى كىرگۈزۈپ، سىناق تەرىقىسىدە تېرىپ، مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئارال كېۋىزىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشتى.

1953-يىلدىن 1958-يىلغىچە ئۇ ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىن كۆپ مىقداردا ئارال كېۋىزى سورتلىرىنى كىرگۈزۈپ سىناق تەرىقىسىدە تېرىپ تەتقىق قىلدى. 1955-يىلى « 2Y3 » سورتىنى كىرگۈزۈپ، شۇ يىللا مو بېشىدىن 9.8 كىلوگرام ساپ پاختا ئالدى. ئۇنىڭ ئاساسىي تالا ئۇزۇنلۇقى 34 مىللىمېتردىن يېتىپ، شاڭخەيدە سىناق تەرىقىسىدە ئىگىرلىپ ياخشى باھاغا ئېرىشتى. لېكىن بۇ سورتنىڭ پىشىشى كېيىن، مەھسۇلاتى تۆۋەن بولغاچقا. 1959-يىلى 11 مىڭ مو كېڭەيتىلگەندىن كېيىنلا تېرىشتىن توختىتىلدى. 1956-يىلى كىرگۈزۈلگەن سورتلاردىن « 5476Y » ۋە « 5763Y » قاتارلىقلار تاللىنىپ، شوتا قۇدۇق، قاراكۆل قاتارلىق جايلاردا 10 نەچچە مىڭ مو تېرىلغان بولسىمۇ، پىشىشى كېيىن، مەھسۇلاتى تۆۋەن بولغانلىقتىن، ئۇنى تېرىش چەكلەندى.

1954-يىلىنىڭ بېشىدا چېن شۇنلى « 3Y2 » سورتىنى ئاساس قىلغان ماتېرىياللار ئىچىدىن بالدۇر پىشىدىغان « O » تىپىكى شاخلىنىشچان بىر تۈپنى تاللاپ ئۇدا سىستېمىلىق يېتىشتۇرۇش ئارقىلىق، 1959-يىلدا ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى ئارال كېۋىزى سورتى « غالىبىيەت »

يەت — 1 » نى يېتىشتۇرۇپ چىقتى، بۇ سورت « 3Y2 » سورتىدىن 12 كۈن بۇرۇن پىشىدۇ. ساپ پاختا مەھسۇلاتى 15 % — 44 % ئاشىدۇ. ئۇ قويۇق تېرىشقا مۇۋاپىق، پەرۋىش قىلىش قولايلىق. 1960-يىلى بۇ ئەلا سورت سۈپەتلىك ئۇرۇقنى كۆپەيتىش باسقۇچىغا كىرىپ، 16 مەيدان ۋە ئون گۇڭشىغا كېڭەيتىلدى. جەمئىي كېڭەيتىلگەن كۆلەم 155 مىڭ موغا يېتىپ، كېيىن پىشىپ، مەھسۇلاتى تۆۋەن بولۇشتەك زىددىيەت دەسلەپكى قەدەمدە ھەل بولدى. بۇ ئاقسۇ رايونىنىڭ ئارال كېۋىزىنى راۋاجلاندۇرۇشىدا زور تۈرتكىلىك رول ئوينىدى. 1960-يىلى چېن شۇنلى 2-باسقۇچلۇق سورت يېتىشتۇرۇش نىشانىغا قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. 1967-يىلى ئىككىنچى ئارال كېۋىزى سورتى — « ھەربىيلەر ئارال كېۋىزى 1 » سورتىنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. ئۇنىڭ تالا كۆچلۈكلۈكى تۆت گرام، ئىنچىكلىكى 8133 گرام/مېتر، ئاساسىي تالا ئۇزۇنلۇقى 36.76 مىللىمېتر، پىشىش كوئېففىتسېنتى 1.72 بولۇپ، بالدۇر پىشىدىغان، مول ھوسۇل بېرىدىغان، دەرىجىدىن تاشقىرى ئۇزۇن تالالىق كېۋەز سورتى يېتىشتۇرۇپ چىقىش نىشانىغا ئاساسىي جەھەتتىن يەتتى. 1974-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىستىكا ئاقسۇ شەھىرى دائىرىسىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلىرىنىڭ ئارال كېۋىزى سورتىنىڭ ئورنىنى پۈتۈنلەي « ھەربىيلەر ئارال كېۋىزى 1 » ئىگىلىمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئېتىزلاردا سورت كۆپ ھەم قالايمىقان بولۇشتەك ۋەزىيەتكە خاتىمە بېرىلدى ھەمدە ئاقسۇ، كورلا ۋە قەشقەر رايونىدا تېز كېڭەيتىلىپ، 70-يىللاردىن 80-يىللارنىڭ بېشىغىچە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئۇزۇن تالالىق كېۋەز ئۆستۈرۈشىدىكى ئاساسلىق سورت بولۇپ قالدى. 1987-يىلغىچە جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە كېڭەيتىلگەن ئومۇمىي كۆلەم 4 مىليون 147 مىڭ 500 موغا يەتتى. 1989-يىلى كورلا رايونىدا تەخمىنەن 20 مىڭ مو تېرىلدى. « ھەربىيلەر ئارال كېۋىزى 1 » سورتى ئارال كېۋىزى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، دۆلەتنىڭ ئارال كېۋىزى بىلەن ئۇز-ئۇزىنى تەمىنلىشى ۋە بازار قۇرۇلۇشىدا كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشتى.

1971-يىلى چېن شۇنلى 3-باسقۇچلۇق سورت يېتىشتۇرۇش نىشانىغا قاراپ ئىلگىرىلەشكە كىرىشتى، يەنى بالدۇر پىشىدىغان، مول مەھسۇلات بېرىدىغان، تالاسى ئۇزۇن، سورت يېتىشتۇرۇشتىن تالا كۆچلۈكلۈكىنى ئاشۇرۇش ئاساس قىلىنغان سورت يېتىشتۇرۇش نىشانىغا ئۆتتى. بۇ نىشاننىڭ مۇساپىسى جاپالىق ھەم ئۇزۇن بولۇپ، ئالدىنقى ئون يىلدا ئىلگىرىلەش ئاستا بولدى. 1982-يىلى ئۇزۇن تالالىق كېۋەزنىڭ يېڭى سورتىنى يېتىشتۇرۇش تېمىسى دۆلەتنىڭ 6-بەشىللىق پىلانىدىكى ئۇتۇقلۇق ھۆجۇم قىلىش تېمىسىغا رەسمىي كىرگۈزۈلدى. چېن شۇنلى 1984-يىلى كۆپلىگەن ئۇتۇقلارغا

شىنجاڭ « 1-ئاۋغۇست » يېزا ئىگىلىك شۆيۈەننىڭ مال دوختۇرلۇق تولۇق كۇرسىنى پۈتتۈرۈپ، يېزا ئىگىلىك 1-شى مال دوختۇرلۇق پونكىتىغا تەقسىم قىلىنىپ، مال دوختۇرى بولدى. 1980-يىلى 8-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شى چارۋىچىلىق بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەينىلەندى. 1988-يىلى 2-ئايدا پېنسىيگە چىقتى.

ئۇ، ۋېيتنامدا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، فرانسىيگە بېرىپ بىلىم ئاشۇرۇش پۇرسىتىدىن ۋاز كېچىپ، ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا قاتناشقان. 1950-يىلى داشۆدىكى ئوقۇشىدىن ۋاز كېچىپ، جۇڭگو خەلق پىدائىي ئارمىيىسىگە قاتناشقان، خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن شىنجاڭغا تەقسىم قىلىنغان، ھەربىي كادىرلار مەكتىپىدە قىسقا مۇددەتلىك ئۆگىنىش جەريانىدا ئۇ ئۆزى چەت ئەلدىن ئېلىپ كەلگەن ئۆگىنىش خراجىتى ۋە 2000 يۈەن قىممىتىدىكى ئالتۇن زىننەت بۇيۇملىرىنى دۆلەتكە ئىنئانە قىلىپ، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ چاۋىشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتىنى قوللىغان. « 1-ئاۋغۇست » يېزا ئىگىلىك شۆيۈەنىدە ئوقۇغان مەزگىلدە ئۆگىنىش نەتىجىسى ئەلا بولغاچقا، ئۆگىنىشتە 3-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى ھەمدە 1954-يىلى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى بويىچە مۇنەۋۋەر ئۇتتۇقچى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باھالاندى. مال دوختۇرلۇق خىزمىتىدە « ئايالار مال دوختۇرلۇق خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا بولمايدۇ » دەيدىغان كونا قاراشنى بۇزۇپ تاشلاپ، مال دوختۇرلۇق خىزمىتىدىكى ئامبولاتورىيدە داۋالاش، خىمىيىلىك ئۇسۇل ئارقىلىق تەكشۈرۈش ۋە پەن تەتقىقاتى ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى، ۋاكسىنا ئىشلىدى، دورىخانا باشقۇردى، ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى، قايسى كەسىپ بىلەن شۇغۇللانسا شۇ كەسىپنى ياخشى ئىشلىدى.

1976-يىلى، ئۇ ئادەم ۋە چارۋىلاردا ئورتاق بولىدىغان بروتسىللىيوز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ داۋالاش تەتقىقات خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى، ئۇ يىل بويى سىرتتا خىزمەت ئىشلەپ، چوشقا ۋە مال قوتانلىرىغا بېرىپ، تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلدى، 20 نەچچە تۈياق چارۋىنىڭ بروتسىللىيوز كېسىلىنى كارانتىن قىلىش ۋە 100 مىڭدىن ئارتۇق چارۋىنىڭ باكتېرىيىسىنى تەكشۈرۈش سىنىقىغا قاتناشىپ، شىنجاڭ بويىچە تۇنجى قېتىم چوشقا ۋە بۇغدىن بروتسىللا باكتېرىيىسىنى ئايرىپ چىقىپ، بروتسىللىيوز كېسىلىنى ھەر تەرەپلىمە داۋالاشنىڭ تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ بروتسىللىيوز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، داۋالاش خىزمىتىدە ئومۇمىيۈزلۈك بۇسۇش قولغا كەلدى. 1982-يىلغا قەدەر تۇمەن-مەيدانلارنىڭ ھەممىسى دۆلەت بەلگىلىگەن ئۆلچەمگە يېتىپ، چارۋا ۋە ئادەمگە ئېغىر زىيان يەتكۈزىدىغان بروتسىللىيوز كېسىلى پۈتۈنلەي تىزگىنلەندى. بىراق سىناق جەريانىدا ئۇنى زەھەرلىك چاشقان چىشلۇپلىپ، ئۇ ئۆزى بروتسىللىيوز كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالدى. 1979-يىلدىن بۇيان ئۇنىڭ پەن-تەتقىقات نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولغاچقا ئۇ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى بويىچە ئىككى قېتىم 3-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، يېزا ئىگىلىك 1-شى بويىچە ئىككى قېتىم 1-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، ۋىلايەت بويىچە تۆت قېتىم مۇۋەپپەقىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى ھەمدە ئالتە قېتىم دۆلەت دەرىجىلىك تەقدىرلەشكە، يەتتە قېتىم ئاپتونوم رايونلۇق تەقدىرلىشىگە، تۆت قېتىم بىڭتۈەنلىك تەقدىرلىشىگە، ئۈچ قېتىم ۋىلايەتلىك تەقدىرلىشىگە، ئالتە قېتىم يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى. بېيجىڭدا چاقىرىلغان مەملىكەتلىك تەقدىرلەش يىغىنلىرىغا ئۈچ قېتىم تەكلىپ بىلەن قاتناشتى.

ۋېيلىك خۇيلىن خېنىي ئۆلكىسى دىڭشىيەن ناھىيىسىدىن. 1914-يىلى تۇغۇلغان. ئۇ، 1940-يىلى شەنشى ئۆلكىسى ۋۇگۇڭ غەربىي شىمال يېزا ئىگىلىك شۆيۈەننىڭ پۈتتۈرگەن. 1962-يىلى 9-ئايدا ئاقسۇغا كېلىپ تەرەن دەريا سۇغۇرىش تەجرىبە مەيدانىدا خىزمەت قىلدى. 1963-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك سورتلۇق ئۇرۇق بېتىشتۇرۇش مەيدانىغا تېخنىك بولدى. 1981-يىلى ئاگرونوم ئۇنۋانى،

1983-يىلى ئالىي ئاگرونوم ئۇنۋانىغا ئىگە بولدى. ئۇ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك، شەھەرلىك دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى، ۋىلايەتلىك ۋە شەھەرلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك ئەزاسى، ئۇ يەنە ۋىلايەتلىك پەن-تېخنىكا مەسلىھەتچىلەر كومىتېتى دېھقانچىلىق كەسپىي گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىقىغا تەكلىپ قىلىندى. 1978-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئۇدا يەتتە يىل ئاقسۇ شەھىرى بويىچە ئىلغار خىزمەتچى، 1983-يىل ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ باھالاندى.

1963-يىلى ۋېك خۇيلىن سۇپەتلىك ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىنىڭ تېخنىكىلىقىغا تەيىنلىنىپ، پۈتۈن مەيدانىنىڭ تېخنىك خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالدى. ئۇ كۈندۈزى دېھقانچىلىق ئىشچىلىرى بىلەن بىللە ئەمگەك قىلسا، ئاخشىمى ئەتىلىك خىزمەتلەرنى پىلانلاپ ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە دېھقانچىلىق ئىشچىلىرىغا قەرەللىك دېھقانچىلىق تېخنىكا دەرسى ئۆتتى. 1964-يىلدىن باشلاپ بۇغداي سورتى يېتىشتۇرۇشنى سىناق قىلىپ، 1976-يىلى كۆزگى بۇغداي ئەلا سورتى « ئاقسۇ ئەلا سورتى — 2 » نى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. 1978-يىلى ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتنىك پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. « ئاقسۇ ئەلا سورتى — 2 » بۇغدىنىي « جۇڭگو بۇغداي سورتلىرى ۋە لىنىيىلىرى شەجەرىسى » ، « جۇڭگو بۇغداي سورتلىرى تەزكىرىسى » دېگەن ئىككى كىتابقا كىرگۈزۈلدى. 1979-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە 70 مىك مودىن ئارتۇق يەرگە « ئاقسۇ ئەلا سورتى — 2 » بۇغدىيىسى تېرىلدى. بۇ سورت قەشقەر ۋىلايىتىدە 50 مىك مودىن ئارتۇق يەرگە تېرىلىپ، مەھسۇلات ئاشۇرۇش ئۇنۇمى ياخشى بولدى.

ئۇ « ئاقسۇ ئەلا سورتى — 2 » نى يېتىشتۇرگەندىن كېيىن يەنە يەتتە يىل جاپالىق ئىشلەپ كۆزگى بۇغدايىنىڭ بالدۇر پىشىدىغان، مول ھوسۇللۇق لىنىيىسى « 5—3—2—76I » ، « 76 D—I » نى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتى ئۇلچەملىك سورتتىن 20 پىرسەنتتىن كۆپرەك يۇقىرى بولدى. 1983-يىلدىن باشلاپ ئۇ كۆزگى بۇغدايىنى يېتىپ كېتىشكە تاقابىلچان قىلىپ ئۈستۇرۇش، ھەر مودىن 400 كىلوگرامدىن يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش تېخنىكا تەدبىرلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىشكە كىرىشتى.

ئۇرلۇك تەجرىبىلەرنى ئۇ ھەمىشە باشلامچى بولۇپ تىرىشىپ ئىشلىدى. تەكشۈرۈش، خاتىرە يېزىش ئىشلىرىنى يارىدەمچىلىرى ئىشلىگەنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، سىناپ تەكشۈرۈش، 1-قول ماتېرىيال ۋە ئىشەنچلىك شانلىق مەلۇماتلارنى ئىگىلەش، ئەستايىدىل تەھلىل قىلىش، خۇلاسە يېزىش ئىشلىرىنى ئۆزى بۇاستە ئىشلىدى. ئۇ 1983-يىلى تۇتقان بۇغداي سورتلىرىنى رايونلاشتۇرۇش سىنىقى ئىلغار سىناق نۇقتىسى بولۇپ باھالىنىپ، شەرەپ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئۇ، مەيدانىنىڭ سۇپەتلىك ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش خىزمىتىگە ناھايىتى كۆڭۈل بۆلدى. ئەتىرەت ۋە مەيدانىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن تېخنىكا تەدبىرلىرى توغرىسىدا دائىم مەسلىھەتلىشىپ، مۇۋاپىق تەكلىپلەرنى بەردى، سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىنىڭ يىل بېشىدىكى پىلانى، يىل ئاخىرىدىكى خۇلاسىسى ۋە ھەرخىل مەلۇمات جەدۋەللىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى ئۆزى بۇاستە قول سېلىپ رەتلەپ ئومۇملاشتۇرۇپ، يۇقىرىغا يوللىدى. باشقىلار ئۇنى سۇپەتلىك ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانىنىڭ شتات سىرتىدىكى كاتىپى دەپ ئاتىدى.

ئۇ، ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىپ دائىم تېخنىكا دەرسى ئۆتكەندىن سىرت، يەنە ئىشۇ چاغدىكى ۋەزىپىلەرگە بىرلەشتۇرۇپ، ياشلارغا سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت تەربىيىسى بېرىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. ئۇنىڭ سۆز ھەم ئەمەلىيەت ئارقىلىق ئۇلۇغ كۆزىستىشى نەتىجىسىدە ياش تېخنىكا ئىشچىلىرى ئۆز كەسپىي خىزمىتىدە خاتىرجەم بولدى ۋە خىزمىتىنى كۆيۈنۈپ ئىشلىدى. ئۇرغۇن ياشلار بېرىلىپ كەسىپ ئۆگىنىپ، مۇستەقىل خىزمەت قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولدى.

§2. پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش

50-يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە يېزىلاردا مەھەللىۋى ئوغۇت توپلاش، چىرىتىش ۋە ئىشلىتىش كېڭەيتىلدى.

1954-يىلى ئىچكى ئۆلكىلەردىن كېۋەز سورتلىرىدىن « C-3173 » ، « ф108 » ؛ بۇغداي سورتلىرىدىن « ئۈكرائىنا 0246 » ، « نۆگدا 183 » ؛ شال سورتلىرىدىن « دۇزى 129 » ، « دۆلەت بايرىمى-20 » ؛ كۆممىقوناق سورتلىرىدىن « ئاق ئات چىشى » ، « جىڭخۇاڭ خۇ » قاتارلىق سورتلۇق ئۇرۇقلار كەلتۈرۈلدى.

1958-يىلى ئون قۇرلۇق ياغاچ سيالكا، يەرنى چوڭقۇر ئاغدۇرىدىغان قوش چىشلىق ساپان، « ئاسماندا ئۇچار » ناملىق ھاۋا بوشلۇقىدا يۈك توغۇغۇچى سىرىلما غالتەك، قوش تۇرۇبلىق ياكى يالاڭ تۇرۇبلىق سۇ چىقىدىغان ياغاچ ناسوسى، تۆمۈر ۋە ياغاچ قۇرۇلمىلىق تۇتقۇچلۇق ئايلانما ستانوك، تۇتقۇچلۇق بازغان قاتارلىقلار تەقلىدىي ياسىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئون قۇرلۇق سيالكا، قوش چاقلىق قوش چىشلىق ساپان، كۆلتىۋاتور، چىشلىق تىرنا، دېسكىلىق تىرنا، ئورۇش ماشىنىسى، پاختا چېقىرىش ماشىنىسى، پاختا ئېتىش ماشىنىسى، ئۇرۇق تاللاش ماشىنىسى ۋە تراكتور قاتارلىق يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى كىرگۈزۈلدى ۋە كېڭەيتىلدى.

1960-يىلى، ئورىيا، ئاممونىي ھىدرو كاربونات، فوسفور رۇدىسى پاراشوكى، كالتسى سۇپەر فوسفات (ئادەتتىكى كالتسى) قاتارلىق خىمىيىۋى ئوغۇتلار كىرگۈزۈلدى ۋە كېڭەيتىلدى.

1965-يىلى ئۇرۇقلۇق چىگىت تىۋىتىنى سولفات كىسلاتاسى بىلەن كۆيدۈرۈش، كۆممىقوناق، شال، بۇغداي قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنى لاي سۇ ۋە تۇز سۈيىدە تاللاش، ئۇرۇق دورىلاش، ئۇرۇقنى نەملەپ بىخلاندۇرۇش، ئۇرۇقنى ئوغۇت ئارىلاشتۇرۇپ سېلىش ۋە ئۇرۇق تېرىلىپ بولغاندىن كېيىن تولۇق سېلىش، كەڭ قۇرلۇق زىرائەتلەرنى كۆلتىۋاتسىيە قىلىش، زىرائەتلەرنىڭ تۆۋىگە توپا يۆلەش قاتارلىق تېرىپ ئۆستۈرۈش ۋە ئېتىز-ئېرىق پەرۋىش تېخنىكىلىرى كىرگۈزۈلدى ۋە كېڭەيتىلدى.

1974-يىلى، يېشىل ئوغۇت تېرىش تېخنىكىسى كېڭەيتىلىپ، قاشقا بېدە كەڭ كۆلەمدە تېرىلدى.

1976-يىلى، پاتقاق گازدىن پايدىلىنىش سىستېمىدا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلدى ھەم ئۇ كېڭەيتىلىشكە باشلىدى.

1979-يىلى، توڭلىتىلغان سىفرما ئارقىلىق سۈنئى ئۇسۇلدا ئۇرۇقلاندۇرۇش سىناق قىلىندى ۋە كېڭەيتىلدى.

1980-يىلى، نېپىز گەچ تاختايىنى تەتقىق قىلىپ ئىشلەش باشلاندى، ئامېرىكىنىڭ نەسىلىك توخۇسى كىرگۈزۈلدى.

1982-يىلى، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۇرۇقىنى يېڭى تېخنىكىسى كىرگۈزۈلدى. 1983-يىلى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى ناھىيە بويىچە 110 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 6474 مو يېرىدە سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۇرۇقىنى كېڭەيتتى. بۇ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي كېۋەز كۆلىمىنىڭ 11 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. شۇ يىلى ئېرىق-ئۆستەڭ قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلىدىغان ئىچكى كاۋاك ساندۇق شەكىللىك بېتون بىناكارلىق دېتاللىرىنى تەتقىق قىلىپ ياساش يېڭى تېخنىكىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. « ئاپتاپپەرەس كېپىتىكىنىڭ يۈز بېرىش قانۇنىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ھەم ئۇنى يوقىتىش تەدبىرلىرى توغرىسىدىكى دوكلات » ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئورمانلىرىدىكى كېسەللىك ۋە ھاشاراتلارنىڭ زىيانداشلىقىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش دوكلاتى » ، « يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنىڭ رايونلاشتۇرۇلۇشى ۋە قوللىنىلىشى » قاتارلىق بىر قانچە پارچە

پەن-تېخنىكىغا ئائىت ئىلمىي ماقالە يېزىپ چىقىلدى.

شۇ يىلى 12-ئاينىڭ 7-كۈنىدىن 9-كۈنىگىچە ناھىيىلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئىلمىي جەمئىيىتى قەشقەر پەرسىلدە قۇرۇلۇش قىلىش بويىچە تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئۆتكۈزدى، ئالماشتۇرۇشقا بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئەترەتلىرىنىڭ تېخنىكلىرى ۋە رەھبەرلىرىدىن بولۇپ 30 نەچچە كىشى قاتناشتى.

§3. پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى

1. ئاساسىي تۈرلەرنى تونۇشتۇرۇش

1) « ئاقسۇ شەھىرى يېزا ئىگىلىكىنىڭ رايونلاشتۇرۇلۇشى » 1980-يىلى 6-ئايدا ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك كومىتېتى ۋە رايونلاشتۇرۇش كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە 70 تىن ئارتۇق پەن-تېخنىكا خىزمەتچىسىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن يېزا ئىگىلىك بايلىقىنى تەكشۈرۈش ۋە يېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش خىزمىتى ئىشلەندى. بۇ خىزمەت يېرىم يىل داۋاملاشتۇرۇلۇپ، شەھەرنىڭ يېزا ئىگىلىك تەبىئىي بايلىقى ۋە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلاپ چىقىلدى ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇ ئىشلىرى، يېزا ئىگىلىك ماشىنا-سايمانلىرى، ھاۋارايى قاتارلىقلارنىڭ رايونلاشتۇرۇلۇشى توغرىسىدىكى دوكلاتى يېزىپ چىقىلدى. 1984-يىلى شەھەرلىك رايونلاشتۇرۇش كومىتېتى پەن-تېخنىكا خىزمەتچىلىرىنى تەشكىللەپ، ئەسلىدىكى يېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش ماتېرىياللىرىنى قايتا تەكشۈردى، تولۇقلىدى ۋە ئۇنىڭغا تۈزىتىش كىرگۈزدى. بۇ ماتېرىياللار شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ قاراپ چىقىپ تەستىقلىشى ئارقىلىق 1984-يىلى 12-ئايدا كىتاب قىلىپ باستۇرۇلدى.

بۇ كىتاب جەمئىي 13 قىسىم، 60 باب، 97 پاراگراف، 380 مىڭ خەت بولۇپ، يېزا ئىگىلىكىنى ئۇنۇمبرسال رايونلاشتۇرۇش، دېھقانچىلىقنى رايونلاشتۇرۇش، ئورمانچىلىقنى رايونلاشتۇرۇش، مەۋلىك دەرەخ بايلىقلىرىنى تەكشۈرۈش ۋە رايونلاشتۇرۇش، يېزا-بازار كارخانىلىرىنى رايونلاشتۇرۇش، بېلىقچىلىقنى رايونلاشتۇرۇش، سۇ ئىشلىرىنى رايونلاشتۇرۇش، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنلاشتۇرۇشنى رايونلاشتۇرۇش، ئېنېرگىيىنى رايونلاشتۇرۇش، يېزا ئىقتىسادىنى تەكشۈرۈش، يېزا ئىگىلىك ھاۋا رايى توغرىسىدا ئومۇمىي بايان، يەر ناملىرى سېلىشتۇرما جەدۋىلى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. جۈگۈ كومموئىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى شىياۋمىڭلىك بۇ كىتابقا « يېڭىلىق يارىتىشقا بەل باغلاپ، يېزا ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرەيلى » دېگەن تەمدا كىرىش سۆز يېزىپ بەردى.

« ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش » دېگەن كىتابتا يېرىك يېزا ئىگىلىك ئۇقتۇرۇشىنەزەرى بىلەن بۇ شەھەرنىڭ يېزا ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇش شارائىتى ۋە يوللىرى بايان قىلىنغان بولۇپ، شەھەرنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە دائىر ماكرولۇق ئىقتىسادىي تەدبىرلىرىنى تۈزۈشتە مەلۇم ئىلمىي پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە.

2) « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يەر ناملىرى تەزكىرىسى ماتېرىيالى » 1982-يىلى كۆزدە، شەھەر بويىچە يەر ناملىرىنى توپلاش-رەتلەش ۋە قېلىپلاشتۇرۇش بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى باشلاندى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر « يەر ناملىرى مۇۋەپپەقىيەتلىرى جەدۋىلى » ، « يەر ناملىرى خەرىتىسى » ، « يەر ناملىرى كارتىسى » قاتارلىق ماتېرىياللار يېزىپ چىقىلدى.

3) ئاقسۇ رايونىنىڭ يەر تەۋرەش گىئولوگىيىسى ۋە ئاددىي كۆزىتىپ مەلۇمات بېرىش ئۇسۇلى » ، بۇ كىتاب 1976-يىلى پۈتكەن بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ يېقىنقى يىلدىكى يەر تەۋرەش تارىخى، ھازىرقى زامانداىكى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ۋە يەر تەۋرەشنى ئالدىن مۆلچەرلەش قاتارلىق ئەھۋاللار توغرىسىدا نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ماتېرىياللار توپلانغان، كىتابتا 81 پارچە ھەرخىل خەرىتە ۋە ستاتىستىكىلىق دىئاگراممىلار بولۇپ، پۈتۈن كىتاب تەخمىنەن 110 مىڭ خەت.

4) « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىلىك پىلانى ئاساسىي ماتېرىياللىرى توپلىمى » ، بۇ كىتاب 1985-يىلى 8-ئايدا پۈتكەن. بۇ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تارىخىي تەرەققىيات جەريانى، تەبىئىي شارائىتى، شەھەرنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ۋە بايلىقى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ماتېرىيال خاراكتېرلىق ئەسەر. ئۇنىڭدا « ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ مەۋرىي رايونلارغا ئايرىلىش خەرىتىسى » ، « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يەر شەكلى خەرىتىسى » ، « ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى خەرىتىسى » قاتارلىق سەككىز پارچە خەرىتە ھەمدە « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھەر قايسى ئايلاردىكى ئەڭ يۇقىرى ۋە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى ئىپادىلەنگەن ئەگرى سىزىقلىق سخېما » قاتارلىق نۇرغۇن جەدۋەللەر بار. بۇ كىتابتا خەرىتە-دىئاگراممىلار بىلەن يازما ماتېرىياللار ئىنتايىن ياخشى ماسلاشتۇرۇلغان، ماتېرىياللىرى ئەمەلىي بولۇپ، مەلۇم ئىلمىي ۋە ماتېرىياللىق قىممىتىگە ئىگە.

5) « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىلىك پىلانى توغرىسىدا ئىزاھات » ، بۇ 1985-يىلى 12-ئايدا كىتاب قىلىپ باستۇرۇلغان. بۇ كىتابقا « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىلىك پىلانى خەرىتىسى » قاتارلىق 18 پارچە خەرىتە قوشۇمچە قىلىنغان. پۈتۈن كىتاب تەخمىنەن 20 مىڭ خەتتىن ئاشىدۇ.

6) « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يەككە تۈرلەر بويىچە پىلانى توغرىسىدا ئىزاھات » ، 1985-يىلى 12-ئايدا كۆپەيتىلىپ تەييارلانغان. بۇ كىتابقا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئاھالىسى، يەر ئىشلىتىش ئەھۋالى، يوللىرى، باغ ۋە گۈل-گىياھلىرى، خەۋىرلىشىش، توك بىلەن تەمىنلەش، سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىۋېتىش، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش، خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى، گاز ۋە ئىسسىقلىق بىلەن تەمىنلەش، شەھەر ئەتراپى رايونى قۇرۇلۇشى ۋە يېقىنقى مەزگىللىك قۇرۇلۇش قاتارلىقلارنىڭ پىلانى توغرىسىدىكى چۈشەندۈرۈش ماتېرىياللىرى كىرگۈزۈلگەن. بۇ كىتابقا « ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يول پىلانى خەرىتىسى » قاتارلىق 11 پارچە قىستۇرما خەرىتە بېرىلگەن بولۇپ، پۈتۈن كىتاب تەخمىنەن 20 مىڭ خەتتىن ئارتوق.

7) « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك كىلىماتى تەزكىرىسى » ، 1981-يىلى 9-ئايدا پۈتكەن. بۇ كىتابتا شەھەر تەۋەسىدىكى يېزا-مەيدانلار ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىىسىدىكى تۆمۈر-مەيدانلارنىڭ ھاۋا كىلىماتىغا ئائىت نۇرغۇنلىغان سانلىق مەلۇماتلار توپلانغان بولۇپ، بۇ ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھاۋا كىلىماتى ئەۋزەللىكىنى جارى قىلدۇرۇش ۋە دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا ئارتۇقچىلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ، پايدىسىز ئامىللاردىن ساقلىنىشتا مەلۇم ئىلمىي پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. كىتاب يەتتە باب، 24 پاراگراف، 210 مىڭ خەتتىن ئاشىدۇ. بۇ كىتابتا « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ھاۋا كىلىماتىنىڭ ئورۇنلىشىش خەرىتىسى » قاتارلىق سەككىز پارچە قىستۇرما خەرىتە بېرىلگەن.

8) گەج تالالىق تاختاينى تەتقىق قىلىپ ياساش ناھىيىلىك مەدەنىيەت بۆيۈملىرى زاۋۇتى (ھازىرقى شەھەرلىك گەج تالالىق تاختاي زاۋۇتى)دىكى دېڭىز جېكىرىن 1979-يىلدىن باشلاپ گەج تالالىق تاختاي تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، 1982-يىلى مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. ئۇ شۇ يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە پەن-تېخنىكا تەرەققىياتى 2-دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا، 1985-يىلى ئاپتو-

نوم رايون بويىچە 4-دەرىجىلىك پەن-تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. گەج تالالىق تاختاي ھەرخىل ئۆيلەرنىك تورۇسىغا ئىشلىتىلىدىغان يېڭى تېپىكى قۇرۇلۇش ماتېرىيالى بولۇپ، ئاۋاز تارتىش، ئىسسىقلىق ئۆتكۈزمەسلىك، ئوتتىن مۇداپىئەلىنىش، نەملىشىپ قېلىشنىك ئالدىنى ئېلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. ماسسىسى يېنىك، شەكلى ئۆزگەرمەيدۇ، سوزۇلۇشقا، بېسىمغا، ئىشلىتىشكە چىداملىق قۇرۇلۇشتا ئىشلىتىشكە قولايلىق، ھەرىدەشكە، رەندە سىلىشقا ۋە چاپلاشقا بولىدۇ. گەج تالالىق تاختاي رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلگەندىن كېيىن مەملىكەت بويىچە 12 ئۆلكىدىكى 15 ئىشلەپچىقىرىش زاۋۇتى تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. 1989-يىلى تۆت ئورۇنغا تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىلىپ، 370 مىك يۈەن كىرىم قىلىندى.

2. مۇكاپاتقا ئېرىشكەن پەن تەتقىقاتى مۇۋەپپەقىيەتلىرى

1976-يىلدىن 1984-يىلغىچە، ئاقسۇ شەھىرىنىك 54 تۈرلۈك پەن تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتىنى ئاپتونوم رايون ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىك مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئۇنىنىك ئاساسلىق تۈرلىرى تۆۋەندىكىچە :

ئاقسۇ شەھىرىنىك شەرەپ بىلەن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن پەن-تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى جەدۋىلى

جەدۋەل 17 ــ 1

تۈر نامى	ئېرىشكەن مۇكاپات دەرىجىسى	مۇۋەپپەقىيەت خاراكتېرى	مۇكاپاتلانغان ۋاقتى	رىياسەتچى كىشى (ئورۇن)
بۇغداي يېڭى سورتى « ئاقسۇ ئەلا سورتى -2 »	ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر مۇۋەپپەقىيەت مۇكاياتى	پەن تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى	1976-يىل	ۋېك خويلىن
رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىپ، تەدبىرلەرنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، يېشىل ئوغۇت ئىشلەپچىقىرىشنى پائال راۋاجلاندۇرۇش	ئاپتونوم رايون بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1982-يىل	لى ئەنجن
قوناق تاق شالغوت ئورۇقى ئىشلەش تېخنىكىسىنى ياخشىلاش	ئاپتونوم رايون بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1982-يىل	دېڭ سۈيى، راخمان ئۆمەر ھەسەن
سۈلياۋ يۇيۇق يېپىپ كېۋەز ئوستۇرۇپ مول-ھوسۇل ئېلىشتا ئۇلگە كۆرسىتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1982-يىل	پېك چاڭئەن، لى سۈڭنيەن
200 مو بۇغدايدىن مول-ھوسۇل ئېلىش سىنىقى	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1982-يىل	قۇربان تۇۋاش، ئىسمايىل ئىمىن
سۈپەتلىك ئورۇق تىجارىتى مىقدارىنى مىليۇن جىڭدىن ئاشۇرۇش	ئاپتونوم رايون بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1982-يىل	ياڭ شياڭۇبن
جايلارنىك ئەمەلىي ئېھتىياجىغا قاراپ يېشىل ئوغۇتنىڭ زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش	ئاپتونوم رايون بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1983-يىل	چېۋلىن
ئاقسۇ شەھىرىنىك كەڭ كۆلەمدە سۈلياۋ يۇيۇق يېپىپ كېۋەز تېرىش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىشى	ئاپتونوم رايون بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1983-يىل	دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنى، لى ئەنجن
قۇمباش گۈڭشېنىنىك 1983-يىلى پەلەمۇزىسىدىن مول-ھوسۇل ئېلىشى	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1983-يىل	دېھقانچىلىق ئىدارىسى، شۇ زىلياڭ

جەدۋەل 17 ــ 1 (داۋامى)

قارىتال يېزا 7-چوڭ ئەترىتى 2-كەنت ئەترىتىنىڭ 1200 مو بۇغداي-نىڭ بىرلىك مەھسۇلاتىنى 613 جىڭغا يەتكۈزۈشى	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1983-يىل	چىۋلىن
قارىتال گۈڭشېسىنىڭ ئۆسۈملۈكلەرنى ئاسىراش ماشىنا بىلەن مۇداپىئە كۆرۈش ئەترىتىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇشى	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1983-يىل	دېھقانچىلىق بۆلۈمى مەھەممەت ئابلىز
بۇغداي سۈپەتلىك ئۇرۇقىنى پېشىتۇرۇپ كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1983-يىل	يالۇ شياڭۇېن
سۈپەتلىك ئۇرۇقىنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1983-يىل	يالۇ شياڭۇېن
كۆممىقوناقنىڭ شالغۇت ئەۋزەللىكىنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1983-يىل	دىلىك سۈيى
بۇغدايدىن مول-ھوسۇل ئېلىش ئۈلگە كۆرسىتىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلات	ئاپتونوم رايون بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1984-يىل	خۇالۇ چاڭلىن
يېڭىل ئوغۇتنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە يېڭىل ئوغۇتنى ئالماشتۇرۇپ تېرىش تۈزۈمى	ئاپتونوم رايون بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1984-يىل	
يېنىك دەرىجىدە شورلاشقان نەم يەردە كۆزگى بۇغداي تېرىشقا قوسۇلغان، ئازوت ئارىلاشتۇرۇپ ئوغۇتلاش تەتقىقاتى	ئاپتونوم رايون بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كەڭ يېتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1984-يىل	چىۋلىن
سۇلياۋ يۇيۇق يېپىپ تېرىغان كېۋەز تۇمۇمىي كېۋەزنىڭ 63.2% نى ئىگىلىدى	ئاپتونوم رايون بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1984-يىل	شەھەرلىك دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنى
سۇلياۋ يېپىپ تېرىغان كېۋەز 23 مىڭ 744 موغا يېتىپ، ئومۇمىي كۆلەمنىڭ 47.40 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى	ئاپتونوم رايون بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇۋەپپەقىيىتى	1984-يىل	شەھەرلىك دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنى
« ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى رايونلارغا ئايرىش »	ئاپتونوم رايونلۇق رايونلاشتۇرۇش ئىشخانىسىنىڭ 2-دەرىجىلىك مۇكاپاتى	پەن-تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى	1985-يىل	جالۇ جىنشەن، فەنىمىڭ قاتارلىقلار
گەج تاختايىنىڭ تەتقىق قىلىنىپ ياسلىشى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4-دەرىجىلىك مۇكاپات	پەن-تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى	1985-يىل	دىلىك جېڭرېن

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرەپ بىلەن ۋىلايەت دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن پەن-تېخنىكا مۇئەپپەقىيەتلىرى جەدۋىلى

جەدۋەل 17 ــ 2

تۇر نامى	ئېرىشكەن مۇكاپاتنىڭ دەرىجىسى	مۇئەپپەقىيەت خاراكتېرى	مۇكاپاتلانغان ۋاقتى	رىياسەتچى كىشى (تورۇن)
ئېرىقچىلىق تۇرۇمىنى ئىسلاھ قىلىپ، بىر يىلدا ئىككى ھوسۇل ئېلىش (بۇغداي ھەم شالدىن) پەن-تەتقىقات مۇئەپپەقىيىتى	ۋىلايەت بويىچە پەن تېخنىكا مۇئەپپەقىيىتى مۇكاپاتى	پەن تېخنىكىنى كەڭ يېتىش مۇئەپپەقىيىتى	1978	ۋېلىك خوجىلىن
ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېزىلىرىدا پاتقاق گازىنى كېڭەيتىش ۋە ئونىڭدىن پايدىلىنىش	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	پەن تېخنىكىنى كەڭ يېتىش مۇئەپپەقىيىتى	1981	تولۇق مىجاڭ، خوجا بەردى
تۇپراقتىن ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ۋە تەسىدىن پايدىلىنىش	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	پەن تەتقىقات مۇئەپپەقىيىتى	1981	چىن يۈدۈەن، چىۋلىن قاتار-لىقلار
سۇمۇرۇش تىپىدىكى خامان سورۇش ماشىنىنىڭ تەتقىق قىلىنىپ ياسىلىشى توغرىسىدىكى دوكلات	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	پەن تەتقىقات مۇئەپپەقىيىتى	1981	خوجاق چېك
SOMP توپ زەنجىرلىك توك يولى ئارقىلىق ئاپتوماتىك رادىيو تەرتىپلەرنى كونترول قىلىش ماشىنىسى	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	پەن تەتقىقات مۇئەپپەقىيىتى	1981	خوجىگچىك، نيۇ جىگيۇ قاتار-لىقلار
ئۇيغۇر ئايالىرىنىڭ ماتكا چىقىپ قېلىش كېسىلىنى تەكشۈرۈشتىن دوكلات	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	پەن تەتقىقات مۇئەپپەقىيىتى	1981	ماۋ فۇشياڭ
قاراتال يېزا 7-چوڭ ئەترەتنىڭ تۇپراق تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن پايدىلىنىش	ۋىلايەت بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىنى كېڭەيتىش مۇئەپپەقىيىتى	1982	بەي كەيخۇمي، چىۋلىن
تۇۋەن مەھسۇلاتنى ئوتتۇرا ھال مەھسۇلاتقا، ئوتتۇرا ھال مەھسۇلاتنى يۇقىرى مەھسۇلاتقا ئۆزگەرتىپ، تېخنىكا يۇقىرى مەھسۇلات ئېلىش تېخنىكا مۇددىئالىي	ۋىلايەت بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇئەپپەقىيىتى	1982	بەي كەيخۇمي، چىۋلىن
شالدىن كېيىنكى كۆلەمدە مول ھوسۇل ئېلىش تېخنىكىسى	ۋىلايەت بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىنى كېڭەيتىش مۇئەپپەقىيىتى	1982	لى ئەجىن
گەچ تالالىق تاختايىنىڭ تەتقىق قىلىنىپ ياسىلىشى	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	پەن-تەتقىقات مۇئەپپەقىيىتى	1982	دېڭ جېڭرېن، مۇسا مەمەتىلى
ناھىيىلىك دېھقانچىلىق بۆلۈمى، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى، 6 گۇرۇپپىنىڭ دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتلىرى	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىنى كېڭەيتىش مۇئەپپەقىيىتى	1982	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق بۆلۈمى
دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتىنىڭ ئىلگىرى-كېيىنلىرىدا تۇرۇشلۇق خىزمەت گۇرۇپپىسى، خوجاق چاڭلىن	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇئەپپەقىيىتى	1982	دېھقانچىلىق بۆلۈمى، چىۋلىن
قاراتال گۇرۇپپىنىڭ يېشىل ئوغۇت تېرىش، كېڭەيتىشى شاخ شۇمبىنى ئېگىزغا قايتۇرۇشى	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇئەپپەقىيىتى	1982	

جەدۋەل 17 ــ 2 (داۋامى)

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شال مەھسۇلاتىنى كەڭ كۆلەمدە ئاشۇرۇش	ۋىلايەت بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	دېھقانچىلىق ئىدارىسى، لى ئەنجىن
ئېگىزچى يېزىسىنىڭ شال مەھسۇلاتىنى زور ھەجمدە ئاشۇرۇشى	ۋىلايەت بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	خۇالىڭ چاڭلىك
ئايكۆل يېزىسىنىڭ شال مەھسۇلاتىنى زور ھەجمدە ئاشۇرۇشى	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	دېھقانچىلىق ئىدارىسى يېزىلىق دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى
توپاۋق يېزىسىنىڭ شال مەھسۇلاتىنى زور ھەجمدە ئاشۇرۇشى	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	دېھقانچىلىق ئىدارىسى يېزىلىق دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى
يۇقىرى مەھسۇلاتلىق كېۋەز ئۇرۇقىنى ئالماشتۇرۇش	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	پېيك چاڭئەن
سۇلياۋ يۇپۇق يېپىپ تاۋۇزدىن مول ھوسۇل ئېلىش بويىچە ئۇلگە كۆرسىتىش	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	لى شىنسياڭ
ئاقسۇ شەھىرىنىڭ پىلە غوزىسى مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇشى	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	دېھقانچىلىق ئىدارىسى، شۇ زىلياڭ
بەشتۆگەن يېزىسىنىڭ پىلە غوزىسى مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇشى	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	شۇ زىلياڭ
قىزىلچىنى ئېگىزغا تېرىش سىنىقى	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	چىن يۈدۈەن، ماۋرېنىڭەن لى ئەنجىن، خۇالىڭ چېك
سۇلياۋ يۇپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىشنى ماشىنىلاشتۇرۇشنى كەڭ كۆلەمدە كېڭەيتىش	ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى باشقارما بويىچە 4-خىلدىكى مۇكاپاتنىڭ 1-دەرىجىسىگە ئېرىشكەن	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	لى جەنلىس، خۇالىڭ چېك
ماشىنا بىلەن يۇڭ قىرقىش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى باشقارما بويىچە 4-خىلدىكى مۇكاپاتنىڭ 1-دەرىجىسىگە ئېرىشكەن	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	خۇالىڭ چېك، خوجى ھاپىز
ئۇرۇق تىجارىتى	ۋىلايەت بويىچە 1-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	1983	يالىڭ شياڭۇېن
قۇمباش گۈزىشىنىڭ يېشىل ئوغۇتنى تېرىشنى كەڭ كۆلەمدە كېڭەيتىشى	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	دېھقانچىلىق بۆلۈمى، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى ئىسمايىل ھوشۇر
بۇغداي سورتىنى يېڭىلاش	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	يالىڭ شياڭۇېن
ئۇرۇقنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش	ۋىلايەت بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1983	يالىڭ شياڭۇېن
سۇلياۋ يۇپۇق يېپىپ كۆكتاتتىن مول ھوسۇل ئېلىش بويىچە ئۇلگە كۆرسىتىش	ۋىلايەت بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپات	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش مۇڭدىپە قىيمىتى	1984	خۇالىڭ چاڭلىن

II باب پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيەتلىرى

§1. پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى

1. ئۆگىنىش كۇرسى، كۆرگەزمە ئېچىش

ئېلېكترون تېخنىكىسى لېكسىيسى بۇنى 1980-يىلى 3-ئايدىن 8-ئايغىچە ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى بىلەن ناھىيىلىك ماشىنىسازلىق-ئېلېكترون جەمئىيىتى ئۇيۇشتۇردى. ئۇنى ئاڭلاشقا پەن-تېخنىكا خادىملىرى، تېخنىكا ئىشچىلىرى، زىيالىي ياشلار ۋە ئېلېكترون تېخنىكىسى ھەۋەسكارلىردىن 50 نەچچە ئادەم قاتناشتى. بۇغداي ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ھەققىدىكى سۆھبەت يىغىنى 1981-يىلى 5-ئايدا ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى بىلەن ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى بىرلىشىپ بۇغداي ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ھەققىدىكى سۆھبەت يىغىنى چاقىردى. يىغىنغا دېھقانچىلىق سىستېمىسىدىكى پەن-تېخنىكا خادىملىرى ۋە ناھىيە-گۇڭشېلارنىڭ يېزا ئىگىلىك خىزمىتىگە مەسئۇل رەھبىرلىرى كادىرلىردىن جەمئىي 34 ئادەم قاتناشتى. يىغىن ئالتە كۈن داۋاملاشتى. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، پەن-تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى لىۋ شجۇن يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلدى. يىغىن مەزگىلىدە بۇ ناھىيىنىڭ بۇغداي تېرىلغۇسىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە ئۆستۈرۈشكە ئائىت تېخنىكا مەسىلىلىرى كۆزدىن كۆچۈرۈلدى ۋە مۇھاكىمە قىلىندى. بۇغداي ئۆستۈرۈشكە دائىر ئالتە تۈرلۈك تېخنىكىنى كېڭەيتىش ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

تىبابەتچىلىك، سېبىستىرالنىق ئۆگىنىش كۇرسى ناھىيىلىك تىبابەتچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتى 1983-يىلى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ۋراچ، سېبىستىرالار ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى. ئۆگىنىشكە ناھىيىلىك دوختۇرخانا، بازارلىق دوختۇرخانا، ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى ۋە گۇڭشې دوختۇرخانىلىرىنىڭ تېببىي خادىملىرىدىن 90 ئادەم قاتناشتى.

تراكتور ھەيدەش، رېمونت قىلىش ئۆگىنىش كۇرسى 1983-يىلى 3-ئايدىن 8-ئايغىچە ماشىنىسازلىق ئېلېكترون ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى گۇرۇپپىسى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ئىككى قارار تراكتور ھەيدەش ۋە رېمونت قىلىش، سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىش ماشىنىسىنى ئىشلىتىشنى ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى. ئۆگىنىشكە گۇڭشې، مەيدانلاردىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى كەسپىي ئائىللىرى ۋە باشقا خادىملاردىن جەمئىي 180 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى.

توخۇ بېقىش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىش كۇرسى بۇ كۇرس 1983-يىلى 4-ئايدا ناھىيىلىك مال دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ باشچىلىقىدا ئېچىلدى. ئۆگىنىشكە شەھەر رايونى ۋە يېقىن ئەتە-

راپتىكى گۈڭشىلارنىڭ توخۇ بېقىش كەسپىي ئائىللىرى ۋە توخۇ بېقىش ھەۋەسكارلىرىدىن جەمئىي 26 ئادەم قاتناشتى.

قۇياش ئېنېرگىيىسى، پاتقاق گازى توغرىسىدىكى سۆھبەتلىك كۆرگەزمە بۇنى 1983-يىلى 4-ئاينىڭ 30-كۈنىدىن 5-ئاينىڭ 27-كۈنگىچە ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى بىلەن پەن-تېخنىكا كومىتېتى بىرلىشىپ ئاچتى. كۆرگەزمنى كۆرگەنلەر 19 مىڭ 500 ئادەم (قېتىم) غا يەتتى.

قۇياش ئوچقىنى ئىشلىتىش بويىچە ئۇلگە كۆرسىتىش مەشغۇلاتى 1983-يىلى 9-ئاينىڭ 4-كۈنىدىن 18-كۈنگىچە ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا كومىتېتى بىلەن بىرلىشىپ قۇياش ئوچقى كۆرگەزمسى ۋە ئۇلگە كۆرسىتىش مەشغۇلاتى ئويۇشتۇردى. بۇ كۆرگەزمنى ۋىلايەت، ناھىيە زەھبەرلىرى، ھەر قايسى ناھىيىلەرنىڭ ۋەكىللىرى ۋە ئاممىدىن بولۇپ 15 مىڭ 700 ئادەم (قېتىم) ئېكسكۇرسىيە قىلدى. 400 دىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) تېخنىكا مەسلىھەتى بىلەن تەمىنلەشنى تەلەپ قىلدى.

2. پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ماتېرىياللىرىنى تۈزۈپ باستۇرۇش

1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەرلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى ھەرقايسى ئىلمىي جەمئىيەتلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر يېزىقىدا « ئاقسۇ ناھىيىسى پەن-تېخنىكىسى » ، « پەن-تېخنىكا ئاخباراتى » ، « پەن-تېخنىكا يېللىق توپلىمى » ، « ئۆسۈملۈكلەر پەن-تېخنىكا گېزىتى » ۋە « سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى » قاتارلىق ماتېرىياللارنى تۈزۈپ باستۇردى. ئۇلار ھەر بىر سان ماتېرىيالنى بىر قانچە مىڭ نۇسخا باستۇرۇپ، شەھەر بويىچە گۈڭشې، كارخانىلارغا تارقىتىپ بەردى. بەزى ماتېرىياللارنى باشقا جايلار بىلەن ئالماشتۇردى. ئۇيغۇر يېزىقىدا تۈزۈپ باستۇرغان « سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى » دېگەن كىتاب پۈتۈن شەھەردىكى ئۇيغۇر پاختكارلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

§2. ياش-ئۆسمۈرلەرنىڭ پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيەتلىرى

1981-يىلدىن باشلاپ ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى، ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى، ئايالLار بىرلەشمىسى قاتارلىق تارماقلار بىلەن بىرلىشىپ، ياش-ئۆسمۈرلەر ئىچىدە پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى.

1) ئايروپىلان مودېلى ئۇچۇرۇشتا ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى

1981-يىلى ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى مۇناسىۋەتلىك تارماقلار بىلەن بىرلىشىپ، ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ تۆنجى نۆۋەتلىك ياش-ئۆسمۈرلەر ئايروپىلان مودېلى ئۇچۇرۇشتا ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسنى ئۇتكۈزدى. مۇسابىقىگە ۋىلايەتكە بۇ ئاستە قاراشلىق، ناھىيىگە بۇ ئاستە قاراشلىق ھەرقايسى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەردىن تاللانغان 70 ماھىر قاتناشتى. ناھىيىلىك 5-باشلانغۇچ مەكتەپ 1-لىككە، 3-باشلانغۇچ مەكتەپ 2-لىككە، 4-باشلانغۇچ مەكتەپ 3-لىككە، 1-باشلانغۇچ مەكتەپ 4-لىككە ۋە 3-ئوتتۇرا مەكتەپ 5-لىككە ئېرىشتى. كۆچا ناھىيىلىك ئۆچكىلىك نەپەت كېنىز ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئايروپىلان مودېل ئەترىتى بەرىشتى. كۆچا ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى ئايرىم-ئايرىم ھالدا 20

مىڭدىن ئارتۇق ياش-ئۆسمۈر ئوقۇغۇچىلارغا ئانا بىلەن ئوچۇرۇلىدىغان، توك بىلەن كونترول قىلىنىدىغان، بىراقتىن باشقۇرۇلىدىغان ئايروپىلان مودىللىرىنى ئوچۇرۇش ماھارىتىنى كۆرسەتتى.

2) پەننى سۆيۈش ئېيى پائالىيىتى

1985-يىلى 11-ئاينىڭ 15-كۈنىدىن 12-ئاينىڭ 14-كۈنىگە قەدەر ناھىيلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى، مەدەنىيەت-مائارىپ ئىدارىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى ۋە ئايالار بىرلەشمىسى بىرلىكتە ئوتتۇرا مەكتەپ 1-لىككە، 5-باشلانغۇچ مەكتەپ 2-لىككە، 2-باشلانغۇچ مەكتەپ 3-لىككە ئېرىشتى. ياش ئۆسمۈرلەرنىڭ 12 تۈرلۈك پەن-تېخنىكا ئەسىرى مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 11 نەپەر پەن-تېخنىكا يېتەكچىسى تەقدىرلەندى.

1982-يىلى 10-ئايدا ۋىلايەت ۋە ناھىيىنىڭ شەھەر رايونىدىكى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەر 2-قېتىملىق پەننى سۆيۈش ئېيى پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى، پائالىيەت جەريانىدا ئۆسمۈرلەر ئىشلىگەن پەن-تېخنىكا بۇيۇملىرىدىن 3659 پارچە تاپشۇرۇۋېلىندى، ياش-ئۆسمۈرلەر ئوقۇغان پەن-تېخنىكا كىتاب-ژۇرناللىرى 4860 پارچىگە يەتتى. ناھىيلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ، 4-باشلانغۇچ مەكتەپ كوللېكتىپ 1-لىككە، 5-باشلانغۇچ مەكتەپ 2-لىككە ئېرىشتى. ناھىيىگە قاراشلىق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى 25 نەپەر ئوقۇغۇچى ئىشلىگەن پەن-تېخنىكا كىچىك بۇيۇمى شەخسىي مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

3) يازلىق لاگېر

پەن-تېخنىكا يازلىق لاگېرى 1982-يىلى 7-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 20-كۈنىگە قەدەر ناھىيلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى، مەدەنىيەت-مائارىپ ئىدارىسى، ئىتتىپاق كومىتېتى، ئايالار بىرلەشمىسى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئورۇنلار بىرلىكتە تۇنجى قېتىملىق پەن-تېخنىكا يازلىق لاگېرىنى تەشكىللىدى. يازلىق لاگېرغا مەكتەپلەرنىڭ پەن-تېخنىكا يېتەكچىلىرى، مۇنەۋۋەر ياش-ئۆسمۈر پەن-تېخنىكا ھەۋەسكارلىرىدىن 120 نەچچە ئادەم قاتناشتى. لاگېر ئەزالىرى ئاقسۇنىڭ ئاساسلىق دەريا ئېقىملىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، جۇغراپىيە، ھاۋا كىلىماتى قاتارلىق بىلىملەرنى ئۆگەندى، تاغقا چىقىش، قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسى ئوتكۈزدى ۋە دورا ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ ئەۋرىشكىسىنى يىغدى.

گىئولوگىيە ئىلمى يازلىق لاگېرى 1983-يىلى 8-ئاينىڭ 5-كۈنىدىن 14-كۈنىگىچە ۋىلايەت بىلەن ناھىيە بىرلىكتە ياش-ئۆسمۈرلەرنىڭ گىئولوگىيە يازلىق لاگېرىنى تەشكىللىدى. بۇنىڭغا 14 مەكتەپتىن 110 ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچى قاتناشتى. گىئولوگىيە يازلىق لاگېرى، ئوقۇغۇچىلار گىئولوگىيە ئىلمى لاگېرى ۋە يېتەكچىلەر لاگېرىغا ئايرىلدى. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى سىرتقا چىقىپ تەقىق مەيدانىدا تەكشۈرۈش، گىئولوگىيە، بىئولوگىيە ئىنژېنېرلىرى، تېخنىكا خادىملىرىنى دەرس سۆزلەشكە تەكلىپ قىلىش، رۇدا، ئۆسۈملۈك ئەۋرىشكىلىرىنى يىغىشتىن ئىبارەت بولدى. يازلىق لاگېرنىڭ بارلىق ئەزالىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ئوچتۇرپان ناھىيىسىدىكى مۆلجەر تاغ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىنگەن تېغى قاتارلىق جايلارنىڭ گىئولوگىيىسى، يەر شەكلى، كان مەھسۇلاتلىرى، ئۆسۈملۈكلىرى قاتارلىقلارنى تەكشۈردى.

ئون سەككىزىنچى قىسىم داۋالاش، دورىگەرلىك، سەھىيە

ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن بۇيان خەلق ئارىسىدىكى ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك دوختۇرلىرى قوللىنىپ كەلگەن ئەنئەنىۋى دورىلار ۋە داۋالاش ئۇسۇللىرىغا تايىنىپ كېسەللەرنى داۋالاپ كەلگەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 9-يىلى (1883-يىلى) ئاقسۇدا چېچەك بۇەملەش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، چېچەكنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا ناھايىتى ياخشى رول ئوينىغان، بىراق ئۇنىڭ ئاپپاراتلىرى ئومۇملاشمىغانلىقتىن، ئەملەتكەنلەر كۆپ بولمىغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى ۋە مىنگونىڭ باشلىرىدا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدا ئۇدا بىرقانچە يىل چېچەك، قىزىل قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تارقالدى، خەلق ئىچىدە دوختۇر، دورا كەمچىل بولغاچقا، بوۋاق باللارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى 50 پىرسەنتتىن ئېشىپ كەتتى؛ مىنگونىڭ 25-يىلى (1936-يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىسى ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدا 4-مەۋرىي رايون (ئاقسۇ رايونى) دوختۇرخانىسى قۇرۇپ، ئىچكى كېسەل، تاشقى كېسەل، ئاياللار كېسەللىكلىرى-تۇغۇت، بەش ئەزادىن ئىبارەت تۆت بۆلۈم تەسىس قىلىپ، 14 نەپەر تىببىي داۋالاش خادىمىنى سەپلەپ بەردى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىچكى كېسەللەر ۋراچى بىر، تاشقى كېسەللىكلەر ۋراچى بىر، ئاياللار كېسەللىكلىرى-تۇغۇت ۋراچى بىر، بەش ئەزا ۋراچى بىر، سېستىرا سەككىز، دورىگەر بىر. مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى) 4-مەۋرىي رايون دوختۇرخانىسىدا بەش ئېغىز ياتاق ئۆيى بار بالنېست، 32 كېسەل كارىۋىتى ۋە كۆز بۆلۈم، چىش بۆلۈم، يۇقۇملۇق كېسەللەر بۆلۈمى، تاناسىل كېسەل بۆلۈمى قاتارلىقلار كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى. ئۇنىڭ مۇلازىمەت دائىرىسى كۆپىنچە رايون ۋە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورگىنى خادىملىرى ۋە ناھىيە بازىرىدىكى ئاھاللەر بىلەن چەكلەندى. ھەر ئايدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئامبۇلاتورىيەدە كۆرۈلگەن كېسەل 4900 ئادەمگە، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بالنېستقا قوبۇل قىلىنغان كېسەل 300 ئادەمگە يەتتى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) 4-مەۋرىي رايون دوختۇرخانىسى شىنجاڭ ئۆلكىلىك 4-دوختۇرخانىغا ئۆزگەرتىلدى، تىببىي داۋالاش خادىملىرى ۋە داۋالاش ئۇسكۇنە شارائىتىدا ئانچە زور ئۆزگىرىش بولمىدى.

مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) 7-ئايدا گومىنداڭ بىرلەشمە خوجلىق باش بۇسىنىڭ شىنجاڭ تەمىنلەش ئىدارىسى ناھىيە بازىرىدا 250-دوختۇرخانىنى قۇردى. ئۇ بۇ جايدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسىنى مۇلازىمەت ئوبىيېكتى قىلىپ، قوشۇمچە ۋىلايەت ۋە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى خادىملار ۋە بازاردىكى ئاھاللەرنىڭ كېسىلىنى ئامبولاتورىيەدە كۆردى.

مىنگونىڭ 38-يىلى (1949-يىلى) ناھىيە بازىرىدا خۇسۇسىي دورا سودىگىرى ئۆز ئالدىنا بىر ئېغىزلىق « ئۆزۈن ئۆمۈر كۆرۈش » دورىخانىسىنى ئېچىپ، ئاز مىقداردىكى تەييار جۇڭچە ئۇسۇلدىكى دورىلىرى ۋە غەربچە دورىلارنى ساتتى. ئۇيغۇر تىۋىپلىرى (كۆپىنچە ئاخۇنلار قوشۇمچە ئىشلىگەن) دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا غۇنچە ئۆزۈم، قېتىق، پىستە قاتارلىق ئەنئەنچە ئىشلىگەن

نىسۋى دورىلارنى ئىشلىتىش ۋە قوي تېرىسىگە ئېلىش، سۈت سۇۋاش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللا-
نىپ، يېزىلاردا ئۆيمۇ ئۆي يۇرۇپ، ئاز سانلىق مىللەت دېھقان-چارۋىچىلىرىنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ كەلدى.
جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1951-يىلى 4-ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈ-
مىتىدە ناھىيىلىك سەھىيە بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ سەھىيە مەمۇرىي خىزمىتىگە مەسـ-
ئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ناھىيىلىك خەلق شىپاخانىسى قۇرۇلۇپ، ئالتە نەپەر تېـ-
بىبىي داۋالاش خادىمى سەپلەندى. ئۇلار جۇڭگوچە تىبابەتچىلىك دورىلىرىنى ئاساس قىلىپ، تې-
بىبىي داۋالاش، سەھىيە مۇلازىمىتىنى قانات يايدۇردى. شۇ يىلى 8-ئايدا ناھىيىنىڭ شەھەر،
يېزىلىرىدا تۇنجى قېتىم چېچەكنىڭ ئالدىنى ئېلىش يۈزىسىدىن چېچەك ۋاكسىنىسى ئەملەندى. ئۇ-
دا تۇت يىل ۋاكسىنا ئەملەپ ئالدى ئېلىنغاچقا، چېچەك كېسىلى ناھىيە تەۋەسىدە ئاساسىي
جەھەتتىن تۇگىدى. 1955-يىلى ناھىيە بويىچە قۇمباش بازىرىدا تۇنجى رايون دەرىجىلىك شىپا-
خانا قۇرۇلدى. 1960-يىلغىچە ناھىيە بويىچە سەھىيە ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا 60 مىڭ يۈەندىن
ئارتۇق مەبلەغ سېلىنىپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ تۆت رايون (گۇڭشې) دەرىجىلىك شىپاخانا قۇرۇل-
دى. شۇ يىلى ناھىيىلىك ساقلىقنى ساقلاش، يۇقۇملۇق كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى قۇ-
رۇلۇپ، ناھىيىدىكى شەھەر-يېزىلارنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ۋە يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدى-
نى ئېلىش، ساقلىقنى ساقلاش تەشۋىقاتى، ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى.
1980-يىلى 7-ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن ناھىيىلىك مىللىي تىبابەت
شىپاخانىسى قۇرۇلۇپ، خەلق ئارىسىدىكى ئۇيغۇر تىۋىپلار قوبۇل قىلىندى. ئۇلار ئەنئەنىۋى داۋا-
لاش تېخنىكىسى ۋە دورىلاردىن پايدىلىنىپ، ئاز سانلىق مىللەت كېسەللىرى ئۈچۈن مۇلازىمەت
قىلدى.

1983-يىلدىن كېيىن، ئارقا-ئارقىدىن شەھەرلىك جۇڭگو تىبابىتى دوختۇرخانىسى، شەھەر-
لىك ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش پونكتى قۇرۇلدى. 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە
شەھەرگە قاراشلىق ھەر دەرىجىلىك جۇڭگوچە ۋە غەربچە داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش ۋە
يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش قاتارلىق تې-
بىبىي داۋالاش، سەھىيە ئاپپاراتى 107 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر دەرىجىلىكى بەش،
يېزا، مەيدان دەرىجىلىكى يەتتە، كەنت سەھىيە ئورنى (ئۆيى) 95؛ تىببىي داۋالاش سەھىيە
تېخنىكا خادىمى 409 غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ۋراچ، پراۋىزور، تېخنىك، سېسترا قاتارلىقتىن يۇ-
قىرى ئۇنۋانغا ئېرىشكەنلەر 45؛ يېزا، كەنت دوختۇرلىرى، سەھىيە خادىمى، تۇغۇت ئانىسى قا-
تارلىقلار 106، كېسەل كارىۋىتى ۋە ھەرخىل زامانىۋى نازۇك تىببىي داۋالاش ئەسۋاب-ئۇسكۇنە-
لىرى 452 گە يەتتى. شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى مۇستەقىل ھالدا قورساق بوشلۇقى،
كۆكرەك، سۆڭەك قاتارلىق بىرقەدەر قېيىن بولغان تاشقى ئوپېراتسىيەلەرنى ئورۇندىيالايدۇ؛ يېزا،
مەيدان شىپاخانىلىرى ئادەتتىكى ئېغىر كېسەللەرنى بىر تەرەپ قىلالايدۇ. 1950-يىلدىن 1985--
يىلغىچە شەھەر بويىچە تىببىي داۋالاش سەھىيە ئىشلىرىغا سېلىنغان مەبلەغ جەمئىي 7 مىليون
يۈەندىن كۆپرەككە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان مەبلەغ 1 مىليون 500
مىڭ يۈەندىن ئارتۇق.

50-يىللاردىن باشلاپ، شەھەرگە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلار ۋە كارخانا، كەسىپي ئو-
رۇنلاردىكى كادىرلار، ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە قارىتا ھۆكۈمەت راسخوتى بىلەن داۋالىنىش ۋە
ھەمكارلىشىپ داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركە-
زىي كومىتېتى 3-ئۇمۇمىي يىغىنىدىن كېيىن يېزىلاردا ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى يولغا قويۇلۇپ،
ھەمكارلىشىپ داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش تۈزۈمى تەدرىجىي ئازىيىپ، 1984-يىلغا كەلگەندە

پۇتۇنلەي توختىدى.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ئاقسۇ شەھەر رايونىدا ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق تۆەن-مەيدانلاردا ئايرىم-ئايرىم هالدا 740 تىببىي داۋالاش-سەھىيە ئاپپاراتى قۇردى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاقسۇ ۋىلايىتىدە قۇرۇلغىنى يەتتە، ئۇلار ۋىلايەتلىك 1-، 2-خەلق دوختۇرخانىسى، ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابەتچى شىپاخانىسى، ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى، ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش پونكتى، كرېتىنزم كېسلىنى داۋالاش پونكتى، ۋىلايەتلىك تىببىي دورا شىركىتى قاتارلىقلارنى ئىبارەت. يۇقىرىقى تىببىي داۋالاش سەھىيە ئاپپاراتلىرى ھەرخىل كېسەللەرنى داۋالايدۇ، ھەرخىل داۋا-لاش ئەسۋابلىرى ۋە دورىلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدا 733 داۋالاش ئاپ-پاراتى بار، بۇنىڭ ئىچىدە شىغا بىۋاسىتە قاراشلىق دوختۇرخانا تۆت (شەھەر رايونىدا بىر دوختۇرخانىسى بار)، تۆەن-مەيدان ۋە زاۋۇت، كان-كارخانىلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر دوخ-تۇرخانىسى 18، شىپاخانا (ئامبۇلاتورىيە) 23، لېيەندۇيلەردىكى ساقلىقنى ساقلاش (داۋالاش) ئۆيى 688. ھەرخىل تىببىي داۋالاش-سەھىيە تېخنىك خادىمى 2363، كېسەل كارىۋىتى 3017. بۇ تىببىي داۋالاش-سەھىيە ئاپپاراتلىرى ۋىلايەت ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىدىكى كادىرلار ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا پۈتۈن شەھەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنى داۋالاش، سەھىيە مۇلازىمىتى بىلەن تەمىنلىدى.

I باب ئاپپارات ۋە قوشۇن

§1. ئاپپارات

1. شەھەرگە قاراشلىق داۋالاش ئاپپاراتلىرى

شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى 1950-يىلى 4-ئايدا سەككىز ئىشچى-خىزمەتچىسى بار ناھىيىلىك خەلق شىپاخانىسى قۇرۇلدى. ئۇ شەخسىنىڭ ئىككى ئېغىزلىق ئۆيىنى ئىجارىگە ئالغان بولۇپ، كېسەل كۆرۈشتە جۈڭگوچە داۋالاش ئۇسۇلى ۋە ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى ئاساس قىلغان. 1958-يىلى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسگە قوشۇۋېتىلگەندىن كېيىن، ناھىيىلىك شىپاخانا ئاقسۇ كونىشەھەر بازىرىغا كۆچۈرۈلدى. ئاقسۇ كونىشەھەر بازىرىدا ناھىيىلىك شىپاخانىنىڭ ئامبۇلاتورىيىسى تەسىس قىلىندى. شۇ يىلى 12-ئايدا خې خۇيژۇ باشقۇرغان خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى جۈڭگوچە داۋالاش بىرلەشمە كېسەل كۆرۈش ئورنى ناھىيىلىك شىپاخانا بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئاقسۇ بازارلىق جۈڭگوچە-غەربچە داۋالاش 2-ئامبۇلاتورىيىسى قۇرۇلدى. 1960-يىلى 10-ئايدا ناھىيىلىك شىپاخانا ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسغا ئۆزگەرتىلدى. دوختۇرخانا بۆلىمى 43 نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى، 40 كېسەل كارىۋىتى بارئىدى. 1962-يىلى 3-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇنىڭ كونىشەھەر ناھىيىسى ئايرىپ تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى قايتا ئاقسۇ بازىرىغا كۆچۈرۈپ كېلىندى. ئۇ چاغدا 28 ئىشچى-خىزمەتچىسى، 22 كېسەل كارىۋىتى بارئىدى. 1984-يىلى 7-ئايدا ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسغا ئۆزگەرتىلدى.

1985-يىلى شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ قارىمىقىدا ئامبۇلاتورىيە، بالىنىست تەسىس قىلىندى. بالىنىستتا ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى، بەش ئەزا بۆلۈمى، جۈڭگوچە داۋالاش بۆلۈمى، دورىگەرلىك بۆلۈمى، تىببىي تېخنىكا بۆلۈمى، لابۇراتورىيە، رېنتگېن بۆلۈمى، يۈرەك ئېلېكتروكار-دىئوگراممىا بۆلۈمى، فىزىكىلىق داۋالاش بۆلۈمى، تەمىنلەش بۆلۈمى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى. ئۇنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى 162 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇر، سېستىرا، تېخنىكا خادىم 129، كېسەل كارىۋىتى 134. دوختۇرخانا ئورنى گۈلباغ يولىدا.

شەھەرلىك جۈڭگوچە داۋالاش دوختۇرخانىسى 1983-يىلى 1-ئايدا سابىق ئاقسۇ بازىرى ۋە ئېگەرچى گۈڭشې شىپاخانىسىنىڭ داۋالاش بۆلۈملىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ناھىيىلىك جۈڭگوچە داۋالاش دوختۇرخانىسى قۇرۇلدى. بۇ دوختۇرخانىدا 14 ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، ئامبۇلاتورىيە تەسىس قىلىندى. 1984-يىلى ناھىيىلىك جۈڭگوچە داۋالاش دوختۇرخانىسى شەھەرلىك جۈڭگوچە داۋالاش دوختۇرخانىسغا ئۆزگەرتىلدى. دوختۇرخانىنىڭ ئورنى قەشقەر يولىدا.

شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى بۇ دوختۇرخانا 1980-يىلى 7-ئايدا قۇرۇلغان. 1985-يىلى ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى خىزمەتچىسى 14 كە يېتىپ، ئامبۇلاتورىيە تەسىس قىلىنغانىدى. دوختۇرخانىنىڭ ئورنى غەربىي چوڭ كوچىدا ئىدى. 1986-يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

شەھەرلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى 1950-يىلى ناھىيەلىك خەلق شىپاخانىسىدا سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى. 1960-يىلى 9-ئايدا سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش بۆلۈمچىسى ناھىيىلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتىغا (بۆلۈمچە دەرىجىلىك) ئۆزگەرتىلدى. پونكتتا يەتتە ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر پونكت باشلىقى، بىر مۇئاۋىن پونكت باشلىقى بار. 1962-يىلى ناھىيىلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش بۆلۈمچىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1973-يىلى ناھىيىلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئالتە نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى سەپلەندى. 1980-يىلى بۇ پونكت رايون دەرىجىلىك ئورۇن قىلىپ ئۆستۈرۈلدى. 1984-يىلى ناھىيىلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتىنىڭ نامى شەھەرلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتىغا ئۆزگەرتىلىپ، قارىمىقىدا سەھىيە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش بۆلۈمى، يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش-داۋالاش بۆلۈمى، ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش بۆلۈمى، تەكشۈرۈش بۆلۈمى، يېمەكلىكلەر تازىلىقىنى تەكشۈرۈش ئورنى قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى. پونكتتا 43 ئادەم بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە، كەسپىي يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش تېخنىكا خادىمى 39. پونكت ئورنى غەربىي چوڭ كوچىدا.

شەھەرلىك ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش پونكتى 1984-يىلى شەھەرلىك سەھىيە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتىدا ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1989-يىلى ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش بۆلۈمى شەھەرلىك ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش پونكتىغا ئۆزگەرتىلىپ، سەككىز نەپەر مەخسۇس ساقلىقىنى ساقلاش كەسپىي خادىمى سەپلەندى.

يېزا شىپاخانىلىرى 1955-يىلى قۇمباش بازىرىدا شەھەر بويىچە تۇنجى رايونلۇق شىپاخانا قۇرۇلدى. ئىككىنچى يىلى قاراتال بازىرىدا رايونلۇق سەھىيە پونكتى قۇرۇلۇپ، كېيىن شىپاخانىغا ئۆزگەرتىلدى. 1959-يىلى ئايكۆل گۈڭشىسى، بەشتۆگەمەن گۈڭشې شىپاخانىلىرى، 1961-يىلى ئاقسۇ بازار گۈڭشې ۋە ئېگەرچى گۈڭشې شىپاخانىلىرى، 1962-يىلى 8-ئايدا توپلۇق گۈڭشې شىپاخانىسى، 1966-يىلى ناھىيىلىك سورتلۇق ئورۇق يېتىشتۇرۇش مەيدانى سەھىيە پونكتى، 1984-يىلى توقاي يېزا شىپاخانىسى قۇرۇلدى. 1985-يىلى گۈڭشې شىپاخانىلىرى بىردەك يېزا شىپاخانىلىرىغا ئۆزگەرتىلدى.

1985-يىلى شەھەر بويىچە يېزا-مەيدان شىپاخانىسى (پونكتى) سەككىزگە، مەھۇرىي كەنتلەردىكى سەھىيە-ساقلىقىنى ساقلاش پونكتى 95 كە، تىببىي داۋالاش خادىمى 106 گە يەتتى.

2. ۋىلايەتتىكى تىببىي داۋالاش ئاپپاراتلىرى

ۋىلايەتلىك 1-خەلق دوختۇرخانىسى بۇ دوختۇرخانا مىنگونىڭ 25-يىللىق (1936-يىلى) قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ چاغدا شىنجاڭ ئۆلكىسى 4-مەھۇرىي رايون (ئاقسۇ) دوختۇرخانىسى دەپىلەتتى. 1949-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇنى خەلق ھۆكۈمىتى ئۆتكۈزۈۋالدى. 1950-يىلى 6-ئايدا ئاقسۇ خەلق

دوختۇرخانىسى قىلىپ كېڭەيتىپ قۇرۇلدى. 1975-يىلى ئاقسۇ ئۇلايەتلىك 1-خەلق دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى دوختۇرخانىدا جۇڭگوچە داۋالاش، غەربچە داۋالاش ئامبۇلاتورىيىسى، بالنېبىت تەسىس قىلىندى. غەربچە داۋالاش ئامبۇلاتورىيىسىدە ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تۇغۇت-ئاياللار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى، بالىلار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى، بەش ئەزا بۆلۈمى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى، جۇڭگوچە داۋالاش بۆلۈمى، دورىگەرلىك بۆلۈمى، رېنتگېن بۆلۈمى، لابۇراتورىيە قاتارلىق 12 تىببىي داۋالاش تېخنىكا بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. دوختۇرخانا ئىشچى-خىزمەتچىسى 458 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 305، كاندىدات مۇدىر ۋراچ ئىككى، مەسئۇل ۋراچ، مەسئۇل سېستىرا، مەسئۇل پراۋىزور، مەسئۇل تېخنىك 18، ۋراچ، سېستىرا، پراۋىزور، تېخنىك 64، فېلدشېر، يارىدەمچى سېستىرا، فارماتېپ، يار-دەمچى تېخنىك 112. ۋالۇ دېشىن (يۇرەك قان تومۇر كېسەللىكلىرى بۆلۈمى)، چىڭ جيە نخۇا (قورساق-تاشقى كېسەللىكلىرى بۆلۈمى)، شى گوشۇ (تۇغۇت-ئاياللار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى)، جياۋ پېيلەن (يۇرەك قان تومۇر كېسەللىكلىرى بۆلۈمى)، مەخمۇت كېرىم (سۆڭەك تاشقى كېسەللىكلىرى بۆلۈمى)، پاشا تۇردى (ھەزىم قىلىش كېسەللىكلىرى بۆلۈمى) قاتارلىق مۇدىر ۋ-راچ، كاندىدات مۇدىر ۋراچلار ۋىلايەتلىك تىببىي داۋالاش ساھەسىدە بىرقەدەر يۇقىرى نام-ئابرويغا ئىگە. بالنېبىت بۆلۈمدە 350 كېسەل كارىۋىتى، 200، 600 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن ئاپ-پاراتى، « SL— 500 » تىپلىق B تىپلىق ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى بىلەن دىئاگنوز قويۇش ئاپپارا-تى، مېڭە « VA — 3D » يۇرەك ۋېكتورگرام ئاپپاراتى، مېڭە قان ئېقىم كارىئوگراممىا ئاپپارا-تى، « XJY—6 » تىپلىق يۇرەك مۇسكۇل ئىقتىدارىغا دىئاگنوز قويۇش ئاپپاراتى، مېڭە ئۇلترا ئاۋازلىق ئاپپاراتى، يۇرەك قۇۋۇشنىسى ئۇلچىگۈچ، قاندىكى گازنى ئانالىز قىلىش ئەسۋابى، قان شارچىلىرىنى ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ئەسۋابى ۋە يۇرەك ئېلېكتروكاردىئوگراممىا ئاپپاراتى قاتارلىق داۋالاش ئەسۋابلىرى بار، ئادەتتىكى دائىم ئۇچرايدىغان كېسەللىكلەر، كۆپ يۇز بېرىدىغان كېسەللىكلەر ۋە يۇرەك قان تومۇر كېسەللىكلىرى قاتارلىق ئىچكى-تاشقى كېسەللىكلەر، بالىلار كېسەللىكلىرى ۋە ئاياللار كېسەللىكىگە گىرىپتار بولغانلارنى قوبۇل قىلىپ داۋالىيالايدۇ. تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمىدە چوڭ تېپتىكى ئوپېراتسىيە ئۆيى بولۇپ، قالقانسىمان بەز، قورساق، دۆۋ-سۇن، كۆكرەك، مېڭە، سۆڭەك قاتارلىق تاشقى كېسەللىكلەر ئوپېراتسىيىسىنى قىلالايدۇ. دوختۇر-خانا بويىچە دوختۇرلار بىلەن سېستىرالارنىڭ نىسبىتى 1:1.2، ئەمەلىي ئىشلەتكەن كېسەل كار-ۋىتى بىلەن ئومۇمىي خىزمەتچىلەرنىڭ سېلىشتۇرمىسى 1:1.31. ئامبۇلاتورىيە كۈندە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 500 ئادەم (قېتىم) كېسەل قوبۇل قىلىدۇ. ھەر كۈنى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 21 ئادەم (قېتىم) كېسەل بالنېستقا ئېلىنىدۇ ۋە ساقىيىپ چىقىپ كېتىدۇ. كېسەللەرنىڭ بالنېستتا ياتقان ئوتتۇ-رىچە كۈن سانى 15.25 دىن تۆۋرا كېلىدۇ. كېسەل كارىۋىتىدىن پايدىلىنىش نىسبىتى 100.16 % كە، كارىۋاتنىڭ ئايلىنىش نىسبىتى 23.13 قېتىمغا يېتىدۇ. يىللىق داۋالاش پۈلىدىن 1 مىليون 467 مىڭ يۈەن كىرىم بولىدۇ. بالنېستتا، غەربچە داۋالاش ئامبۇلاتورىيىسى « ساغلاملىق » يولىغا، جۇڭگوچە داۋالاش ئامبۇلاتورىيىسى شىمالىي چوڭ كوچىغا جايلاشقان.

ۋىلايەتلىك 2-خەلق دوختۇرخانىسى بۇ دوختۇرخانا 1983-يىلى 5-ئايدا قۇرۇلدى. ئىلگىرى شەھەر خەلق دوختۇرخانىسى دەپ ئاتالغان بولۇپ، 100 كېسەل كارىۋىتى، 96 ئىشچى-خىزمەتچىسى بار ئىدى. 1985-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 2-دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، كې-سەل كارىۋىتى 113 كە، خىزمەتچىلىرى 146 گە كۆپەيتىلدى. ئۇنىڭدا ئامبولاتورىيە، بالنېبىت ۋە ئۇلارنىڭ ھەربىرىدە ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، ئاياللار كېسەللىك-لىرى بۆلۈمى، بەش ئەزا بۆلۈمى، بالىلار بۆلۈمى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى، جۇڭگوچە دا-ۋالاش بۆلۈمى، ئالاھىدە تەكشۈرۈش بۆلۈمى، فىزىكىلىق داۋالاش بۆلۈمى، رېنتگېن بۆلۈمى، لابۇ-راتورىيە، دورا سايمانلىرى بۆلۈمى قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىندى. 300 مىللىئامپېرلىق رېنتە-

لگەن ئاپپاراتى، يۇرەك ئېلېكتروكاردىئوگرامما ئاپپاراتى، مېڭە ئېلېكتروكاردىئوگرامما ئاپپاراتى، B تىپلىق ئۇلترا دولقۇنلۇق دىئاگنوز قويۇش ئاپپاراتى قاتارلىق داۋالاش ئەسۋابلىرى بار، ھەرقايسى بۆلۈملەردە دائىم ئوچرايدىغان كېسەللىكلەر كۆپ يۈز بېرىدىغان ئېغىر كېسەللىكلەر قوبۇل قىلىنىپ داۋالىنىدۇ، ئېرسىيە تىلك ئىممونىتېتقا ئائىت مەسىلىلەر بېرىلىدۇ. ئامبۇلاتورىيەدە كۈندە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 183 ئادەم (قېتىم) كېسەل كۆرۈلىدۇ؛ بالنېستتا كۈندە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 4.4 ئادەم (قېتىم) بالنېستقا قوبۇل قىلىنىدۇ، ۋە چىقىرىلىدۇ، كېسەل كارىۋىتىنىڭ ئوتتۇرىچە پايدىلىنىش نىسبىتى 76.4 %، بالنېستتا يېتىپ داۋالىنىش ئوتتۇرىچە كۈن سانى 16.4 كۈن، يىللىق داۋالاش ھەققى كىرىمى 760 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ.

1987-يىلى ۋىلايەتلىك تۆۋېركۇلىوز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش ئورنى ۋىلايەتلىك 2-خەلق دوختۇرخانىسىغا قوشۇۋېتىلدى، شۇنىڭ بىلەن 2-دوختۇرخانىنىڭ كەسپىي دائىرىسى كېڭەيىپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ بىر قىسىم تېببىي داۋالاش، ئوقۇتۇش، پەن تەتقىقاتى ۋە ئالدىنى ئېلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. تېببىي خادىملار كۆپەيىپ 156 گە يەتتى. دوختۇرخانىدا كاندىدات مۇدىر ۋاراچلاردىن لى لىيۇجىن (دورا-سايمان بۆلۈمى)، جاۋجىيەن (تۆۋېركۇلىوز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش بۆلۈمى)، سۇڭ شىيۇلەن (يۈرەك قان تومۇر كېسەللىكلىرى)، جۇجاۋلۇن (جۇڭگوچە داۋالاش بۆلۈمى)، جاڭ يۇ (ئادەتتىكى تاشقى كېسەللىكلەر، كۆكرەك تاشقى كېسەللىكلىرى بۆلۈمى)، جۇاڭ نىيەنمىن (تارقىلىشچان كېسەللىكلەر بۆلۈمى) لار بار. دوختۇرخانىنىڭ باشلىقى چاشۇچۇن (ئىچكى كېسەللىكلەر ۋە باللار كېسەللىكلىرى بۆلۈمىنىڭ كاندىدات مۇدىر ۋاراچى).

ۋىلايەتلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى. 1958-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئايالار-بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ساقلىقنى ساقلاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا پونكت بويىچە كەسپىي تېخنىكا خادىم 80 دىن ئاشتى. پونكت ئىچىدە سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، تەكشۈرۈش، يېمەكلىكلەرنىڭ تازىلىقىنى تەكشۈرۈش ئورنى تەسىس قىلىندى. پونكت شەرقىي چوڭ كوچىغا جايلاشقان.

ۋىلايەتلىك كرېتىنىزم كېسىلىنى ئۇنۇمۇرسال داۋالاش پونكتى بۇ پونكت 1985-يىلى قۇرۇلۇپ كېسەل كۆرۈش باشلاندى. ئۇ ۋىلايەت بويىچە كرېتىنىزم كېسىلىنى تەتقىق قىلىش، ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش بىلەن مەخسۇس شۇغۇللىنىدىغان ئاپپارات. ئۇ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش ئىشخانىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە قارايدۇ. 1990-يىلى پونكت بويىچە ئىشچى-خىزمەتچى 45 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇر، سېستىرا، كەسپىي خادىم 37. پونكت شەرقىي شەھەردىكى قەشقەر يولىغا جايلاشقان.

ۋىلايەتلىك ئايالار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش پونكتى بۇ پونكت 1986-يىلى 12-ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ 18 ئىشچى-خىزمەتچىسى بار. ئۇنى ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسىنىڭ ئايالار-بالىلار بۆلۈمى ۋەكالىتەن باشقۇرىدۇ. بۇ پونكتتا بالىلار ساقلىقنى ساقلاش بۆلۈمى، ئايالار ساقلىقنى ساقلاش بۆلۈمى، ئامبۇلاتورىيە قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغان. 1989-يىلى پونكتتا جەمئىي 45 ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە كاندىدات مۇدىر ۋاراچ بىر، مەسئۇل ۋاراچ ئۇچ، ۋاراچ، پراۋىزور، فېلدشېر، فارماتېپ، يارەمچى سېستىرا، يارەمچى تېخنىكلار 13، سېستىرا، تېخنىك 16، باشقا خادىملار بەش، بۇ پونكتنىڭ رېئىتسىن قاتارلىق تېببىي داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش ئۇسكۇنىلىرى ۋە ئومۇمىي قىممىتى 50 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىغان دورىلىرى بار. 1989-يىلدىكى پونكت باشلىقى گومىڭلىيەن (تارقىلىشچان كېسەللىكلەر بۆلۈمىنىڭ كاندىدات مۇدىر ۋاراچى).

ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەت دوختۇرخانىسى بۇ دوختۇرخانا 1986-يىلى 8-ئايدا قۇرۇلۇشقا

باشلاپ، 1987-يىلى 1-ئايدىن ئېتىبارەن كېسەل كۆرۈشكە باشلىدى. بۇ دوختۇرخانىدا ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى ۋە سۆڭەك كېسەللىكلىرى بۆلۈمى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 22 ئىشچى-خىزمەتچىسى بار. بۇنىڭ ئىچىدە تېببىي داۋالاش تېخنىك خادىمى 11. دوختۇرخانىدا دائىم ئىشلىتىلىدىغان 50 نەچچە خىل ئۇسۇلۇك دورىلىرى ۋە 100 خىلدىن ئارتۇق پىشىقلانغان دورا بار. 1987-يىلى ئامبۇلاتورىيىدە 61 مىڭ 417 ئادەم (قېتىم) كېسەل كۆرۈلدى. 1989-يىلى 12-ئايدا دوختۇرخانا بويىچە ئىشچى-خىزمەتچى 25 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە مەسئۇل ۋراچ، ۋراچ سەكىز، فېلدشېر ئوچ، يارىدەمچى سىستىرا ئالتە، لابوراتور بىر، رېنتگېن تېخنىكى بىر. مەسئۇل ۋراچ ئەيسا ئىبراھىمنىڭ ئىناۋىتى بىرقەدەر يۇقىرى. دوختۇرخانىنىڭ تۇنجى باشلىقى كېرىم ئەمەت. 1987-يىلدىن كېيىن مەھەممەت ئىمامنىياز باشلىق بولدى.

3. يېزا ئىگىلىك 1-شى ۋە باشقا ئورۇنلارنىڭ تېببىي داۋالاش ئاپپاراتلىرى

يېزا ئىگىلىك 1-شى دوختۇرخانىسى 1950-يىلى 2-ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىسىنىڭ سەھىيە لەينى گومىندا‌ڭ قوزۇقلۇق ئارمىيىسى بىرلەشمە خوجىلىق باش بۇسىنىڭ شىنجا‌ڭ تەمىنلەش ئىدارىسىگە قاراشلىق 205-دوختۇرخانىنى ئوتكۇزۇۋېلىپ، ئۇنى 2-جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5-شى ئارقا سەپ تەمىنات بۇسى سەھىيە باشقارمىسىغا قاراشلىق دوختۇرخانا قىلىپ ئۆزگەرتىپ قۇرغان. 1953-يىلى 6-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شى دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. دوختۇرخانىدا ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى، تۇغۇت-ئاياللار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى، بەش ئەزا بۆلۈمى، باللار بۆلۈمى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى، ساقلىقنى ساقلاش بۆلۈمى، لابۇراتورىيە، رېنتگېن-فىزىكىلىق داۋالاش بۆلۈمى، دورا سايمانلار بۆلۈمى، پاتولوگىيە بۆلۈمى، جەددىي داۋالاش ئورنى، ئامبۇلاتورىيە ۋە بالىنىست قاتارلىق تېببىي تېخنىكا، دورا-سايمانلار بۆلۈملىرى ۋە ئىشخانىلىرى تەسىس قىلىنىدى، دوختۇرخانا بويىچە 454 ئىشچى-خىزمەتچى بار. بۇنىڭ ئىچىدە كاندىدات مۇدىر ۋراچ بىر، مەسئۇل ۋراچ 19، مەسئۇل پراۋىزور ئوچ، مەسئۇل لابورانت ئىككى، مەسئۇل فارماتېپ بىر، لابورانت ئىككى، سىستىرا 27، فېلدشېر، يارىدەمچى لابورانت، يارىدەمچى سىستىرا، يارىدەمچى تېخنىك، فارماتېپ 137، كېسەل كۆتكۈچى 23. بۇ دوختۇرخانىدا 200 — 400 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى، كۆپ ئىقتىدارلىق كۆزىتىش ئاپپاراتى، GLP—K2 تىپلىق تالالىق ئەينەك، قان ھۈجەيرىلىرىنى ئاپتوماتىك ھالدا بىئوخىمىيىلىك ئانالىز قىلىش سايمىنى قاتارلىق داۋالاش ئەسۋابلىرى ۋە 400 كېسەل كارىۋىتى بار. ئۇلار ئادەتتىكى كۆپ ئوچرايدىغان، دائىم يوز بېرىدىغان كېسەللىكلەرنى داۋالاشتىن تاشقىرى نازۇك تاشقى كېسەللىكلەر قاتارلىق قىيىنلىق دەرىجىسى يۇقىرى ئوپېراتسىيىلەرنمۇ قىلالايدۇ.

شەھەر تەۋەسىدىكى باشقا تېببىي داۋالاش سەھىيە ئاپپاراتلىرىدىن يەنە 1950-يىلى قۇرۇلغان 36105-قىسمىنىڭ سەھىيە ئەترىتى، 1958-يىلى قۇرۇلغان يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ ئارال دوختۇرخانىسى، جەنۇبىي « تارىم » دوختۇرخانىسى قاتارلىقلار بار.

§2. داۋالاش قوشۇنى

1952-يىلى ناھىيىلىك شىپاخانىدا سەككىز تېببىي خىزمەتچى بارئىدى. 1954-يىلدىن كېيىن سەھىيە، داۋالاش ئىشلىرىنىڭ ئوزلۇكسىز كېڭىيىشى ۋە راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، تېببىي خادىملار پەيدىنپەي كۆپەيدى. 1955-يىلى كۆپىيىپ 18 گە يەتتى. جۈملىدىن سەھىيە تېخنىكا خادىمى

13 كە يەتتى. 1961-يىلى تىببىي خادىم 110 غا كۆپەيدى. 1985-يىلنىڭ ئاخىرىغىچە شەھەر بويىچە سەھىيە، تىببىي خادىملار 409 غا يېتىپ، 1952-يىلدىكىدىن 51.13 ھەسسە ئاشتى. بۇنىڭ ئىچىدە داۋالاش، سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش تېخنىكا خادىمى 303، يېزا، كەنت دوختۇرلىرى 106.

1952-يىلدىن 1985-يىلغىچە قىسمەن يىللاردىكى ئاقسۇ شەھىرىگە تەۋە تىببىي داۋالاش سەھىيە خادىملىرى جەدۋىلى

بىرلىكى: ئادەم

جەدۋەل 18 — 1

يىللار	خادىملار ئومۇمىي سانى	بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىملىرى				مەمۇرىي باشقۇرۇش خادىملىرى
		كېچىك جەمئىي	جۇڭگو تىبابىتى بويىچە ۋراچ	غەرب تىبابىتى بويىچە ۋراچ	تېخنىك سىستېما، فېلدشېر	تۆۋەن دەرىجىلىك سەھىيە خادىملىرى	
1952	8	6			2	4	2
1953	13	9			1	8	4
1954	14	10			2	8	4
1955	18	13			3	10	5
1956	28	22			4	18	6
1957	38	31			8	23	7
1958	40	33			9	24	7
1959	51	40			16	24	11
1960	98	82		1	24	57	16
1961	110	92		1	35	56	18
1962	71	55		1	28	26	16
1963	69	60		3	34	23	9
1964	79	68		4	41	23	11
1970	105	91	4	4	47	36	14
1972	165	137	3	18	65	51	28
1973	171	141	4	8	80	49	30
1974	183	150	3	17	79	51	33
1976	230	189	4	17	111	57	41
1977	261	216	2	18	170	26	45
1978	273	224	4	16	182	22	49
1979	310	258	4	17	200	37	52
1980	309	255	5	34	203	13	54
1981	346	278	5	33	215	25	68
1982	359	299	6	31	226	36	60
1983	357	295	5	30	237	23	62
1984	374	311	5	34	251	21	63
1985	373	303	4	29	242	28	70

1961-يىلدىن 1985-يىلغىچە بىر قىسىم يىللاردىكى يېزا-كەنتلەرنىڭ تېببىي داۋالاش ئاپپاراتلىرى، خادىملىرى

بىرلىكى: ئادەم

جەدۋەل 18—2

تۇرى / سانى / يىللار	چوڭ تەرەت سانى	كەنت (باشقۇرۇش رايونى، چوڭ تەرەت شىپاخانا (پونكىت) لىرى	دوختۇرلار		
			جەمئىي	يېزا-كەنت دوختۇرلىرى	يالاڭئاياغ دوختۇر (ساقلىقنى ساقلىغۇچى)
1961		47	79	2	77
1962		18	24		24
1963		24	25		25
1964		15	17	1	16
1970	122	121	161		161
1972	122	96	144		144
1973	122	96	144		144
1974	122	98	164		164
1976	124	123	328		328
1977	123	122	270		270
1978	120	110	179		179
1979	119	115	191		191
1980	120	95	129		129
1981	120	78	122		122
1982	121	110	166	50	116
1983	121	89	131	51	80
1984	128	104	154	55	99
1985	129	95	106	42	64

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەت سەھىيە تېخنىك خادىملىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى تەرەققىيات ئەھۋالى جەدۋىلى

بىرلىكى: ئادەم

جەدۋەل 18—3

سەھىيە ئاپپاراتلىرى / ئادەم سانى / يىللار	1972	1976	1980	1981	1982	1983	1984	1985
جەمئىي	70	92	132	176	162	167	183	177
شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى	10	11	19	30	29	28	39	40
شەھەرلىك جۇڭگو تېبابىتى دوختۇرخانىسى							2	2
شەھەرلىك ئۇيغۇر تېبابىتى دوختۇرخانىسى						12	12	10
يېزا (گۇڭشې) شىپاخانىسى	56	74	101	130	117	112	111	104
شەھەرلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى	2	3	6	8	7	7	10	14
سانائەت ۋە باشقا تارماقلارنىڭ داۋالاش پونكتلىرى	2	4	6	8	9	8	9	7

II باب داۋالاش

§1. داۋالاش تۈزۈمى

1. ھۆكۈمەت خراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىش

1952-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت خراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ ھۆكۈمەت خراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا مەسئۇل بولدى. ھەيئەت ئەزالىرى ناھىيىلىك سەھىيە، مەدەنىيەت-مائارىپ، كادىرلار، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ياشلار ئىتتىپاقى ۋە ئايالالار بىرلەشمىسى قاتارلىق تارماقلارنىڭ مەسئۇللىرىدىن تەركىب تاپتى. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى مۇدىرلىقنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. ناھىيىلىك سەھىيە بۆلۈمى كونكرېت كەسىپلەرنى قوشۇمچە باشقۇردى. ناھىيە، رايون قاتارلىقلاردا ئىشلەۋاتقان دۆلەتنىڭ يەرلىك ئورگانلىرىدىكى خىزمەتچى خادىملىرى، مەكتەپ، تىببىي داۋالاش-سەھىيە، تەشۋىقات، رادىئو قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلىرى ۋە شەھەرپلىك، مەجرۇھ ھەربىيلەر ھۆكۈمەت خراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىش تەمناتىدىن بەھرىمەن بولدى، ئۇلارنىڭ داۋالىنىش خراجىتى ئەمەلىي سانى بويىچە ئاتچوت قىلىنىپ، خراجىتى ناھىيىلىك مالىيە خام چوتىغا كىرگۈزۈلدى. ھۆكۈمەت خراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىشنىڭ ئۆلچىمى 1952-يىلى 10-ئايدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا ھەربىر كىشىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 24 يۈەندىن توغرا كەلگەن. 1976-يىلى داۋالىنىش خراجىتىنىڭ كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كېلىدىغان ئۆلچىمى 28 يۈەنگە، 1982-يىلى 38 يۈەنگە، 1984-يىلى 40 يۈەنگە كۆتۈرۈلدى.

1985-يىلى 5-ئايدا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ھۆكۈمەت خراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىش تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلدى. ھۆكۈمەت خراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىدىغان خادىملار كېسەل كۆرسەتكەندە خىزمەت ستاژىغا قاراپ 10 پىرسەنتتىن 20 پىرسەنتكىچە داۋالىنىش خراجىتىنى ئۆزى ئۈستىگە ئالىدىغان بولدى.

1978-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھۆكۈمەت خىراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىش خىراجىتىنىڭ چېقىم قىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 18 — 4 بىرلىكى: ئادەم، يۈەن

يىللار	ئادەم سانى	چېقىم قىلىنغان ئومۇمىي پۇل	ئوتتۇرىچە ئەمەلىي چېقىم قىلىنغىنى
1978	2300	65700	28.57
1979	2500	91365	36.55
1980	2700	108074	40.03
1981	2930	123646	42.20
1982	2998	151848	50.65
1983	4580	310157	67.72
1984	4710	301440	64.00
1985	5210	209900	40.29

2. ئەمگەك سۇغۇرتىسى خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش

1952-يىلى ناھىيە دەرىجىلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار ۋە بەزى كوللېكتىپ ئىگىلىك-لىدىكى كارخانىلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە قارىتا ئەمگەك سۇغۇرتىسى خىراجىتى بىلەن داۋا-لىنىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ داۋالىنىش خىراجىتىگە پۈتۈنلەي كارخانا مەسئۇل بولدى، بىۋاستە ئۇرۇق-تۇغقانلىرى (خىزمىتى يوق ئاتا-ئانىسى، جۈرىسى ۋە پەرزەنتلە-رى) نىڭ داۋالىنىش خىراجىتىنى كارخانا ئەمەلىي چېقىمغا قاراپ 50% ئاتچوت قىلدى. كارخانە-لاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ داۋالىنىش خىراجىتى ئۇچۇن، مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەر بويىچە كارخانا ئومۇمىي ئىش ھەققى سوممىسىنىڭ تەخمىنەن 12 پىرسەنتى تۇتۇپ قېلىندى، داۋالىنىش، ساقلىقنى ساقلاش خىراجەت چېقىمى مالىيە پىلانىغا كىرگۈزۈلمىدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىدا شە-ھەر بويىچە ئەمگەك سۇغۇرتىسى خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تۈزۈمىنى يولغا قويغان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ۋە كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر 1851 گە يەتتى.

3. ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش

60-يىللاردىن 70-يىللارغىچە ناھىيە بويىچە گۈڭشې ئەزالىرىغا قارىتا بىرىنچى ئەمگەك سۇ-غۇرتىسى خاراكتېرىدىكى ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1968-يىلى بەشتۇگمەن گۈڭشېسى ئېگىلىك ئاۋۋال ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى سىناق قىلدى. ئەزالار نوپۇس بېشىغا يىلدا ئىككى يۈەندىن ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش خىراجىتى تاپشۇردى ھەمدە ئائىلە بىرلىك قىلىنىپ، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش كارتىسى تارقىتىپ بېرىلدى. گۈڭشې ئەزالىرى كېسەل كۆرسەتكەندە گۈڭشې شىپاخانىسىغا ياكى چوڭ ئەترەتنىڭ داۋالاش پونكىتىغا 0.05 يۈەن نومۇر پۇلىنىلا تاپشۇردى. داۋالاش، دورا خىراجىتىنى گۈڭشې شىپاخانىسى ياكى داۋالاش پونكتى ھۆددىگە ئالدى. كېسەل بالىنىستا ياتقان مەزگىلدىكى كارىۋات پۇلى ۋە بىرلىگەن قان پۇلىنى ئۆزى تۆلىدى.

1970-يىلى بەشتۇگمەن گۈڭشېنىڭ ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش سىناق تەجرىبىسى كېڭەيتىلگەن-دىن كېيىن، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمى تەرەققىي قىلىپ گۈللىنىش باسقۇچىغا كىر-

دى. 1974-يىلى ناھىيە بويىچە يەتتە گۈڭشې، 124 چوڭ ئەترەتتىكى بارلىق ئەزاغا قارىتا ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. يەتتە گۈڭشىدا ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش ھەيئەتى، 124 چوڭ ئەترەتتە ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى باشقۇرۇشتا ۋاقىتلىق يولغا قويۇلىدىغان چارە » نى تارقاتتى. بۇ چاردە: گۈڭشې ئەزالىرى ۋە يېزىغا چۈشكەن زىيالىي ياشلار ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولىدۇ، ئۇنىڭ شەكلى ئاساسەن گۈڭشې باشقۇرۇش، چوڭ ئەترەت باشقۇرۇش، چوڭ ئەترەت بىلەن كىچىك ئەترەت بىرلىشىپ باشقۇرۇشتىن ئىبارەت ئۈچ خىل بولىدۇ. مەبلىغى ئۈچۈن يىلدا ھەربىر گۈڭشې ئەزاسى ئىككى يۈەندىن ئۈچ يۈەنگىچە پۇل تاپشۇرىدۇ، يېتىشمىگەن قىسمىنى چوڭ ئەترەت جامائەت پاراۋانلىق فوندى تۇرىدىن بولۇقلايدۇ، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش خراجىتىنى گۈڭشې شىپاخانىسى ياكى چوڭ ئەترەتلەردىكى داۋالىنىش پونكىتلىرى كونكرېت مەسئۇل بولۇپ باشقۇرىدۇ، دەپ بەلگىلەندى.

1981-يىلى ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى يولغا قويغان گۈڭشې ئازبىپ بەشكە، چوڭ ئەترەتلەر 17 گە چۈشۈپ قالدى. 1984-يىلىنىڭ بېشىدا ھەمكارلىشىپ داۋاملىق يولغا قويغان چوڭ ئەترەتتىن ئاران ئۈچى قالدى. 1984-يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش تۈزۈمى يېزىلاردا يوقاپ كەتتى.

1968-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش ئەھۋالى جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 5

يىللار	گۈڭشې سانى	چوڭ ئەترەت سانى	ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى يولغا قويغان گۈڭشې، چوڭ ئەترەتلەر		ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشقا قاتناشقان ئادەم	يىلدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كىشى بېشىغا ئىشلىتىلگەن پۇل سوممىسى (يۈەن)
			گۈڭشې	چوڭ ئەترەت		
1968	7	122	1	29	13460	2.00
1969	7	122	4	91	73340	2.00
1970	7	122	7	121	99340	2.00
1971	7	122	7	122	100150	2.00
1972	7	122	7	114	99620	2.00
1973	7	122	7	114	99900	2.00
1974	7	122	7	114	100500	2.20
1975	7	122	7	123	103450	2.20
1976	7	124	7	123	104071	2.50
1977	7	123	7	123	105410	2.50
1978	7	120	7	118	10460	2.50
1979	7	119	7	114	96520	2.50
1980	7	126	5	64	41300	2.50
1981	7	127	5	17	15700	2.50
1982	7	121	7	17	13400	2.50
1983	7	121	3	24	16920	2.50
1984	7	128	0	3	2100	2.50

§2. داۋالاش ئەسلىھەلىرى

1951-يىلدىن بۇيان، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى داۋالاش، سەھىيە ئىشلىرىنى مالىيە كۈچى، ماددىي كۈچ قاتارلىق جەھەتلەردە زور كۈچ بىلەن قوللىدى. 1985-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ھۆكۈمەت داۋالاش، سەھىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا جەمئىي 7 مىليون يۈەندىن كۆپرەك خەراجەت ئاجراتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قۇرۇلۇش خراجىتى سېلىنمىسى 1 مىليون 500 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق، شەھەردە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، بىر شەھەر دەرىجىلىك ئۇنىۋېرسال دوختۇرخانا، بىر جۇڭگوچە داۋالاش دوختۇرخانىسى، بىر ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسى، 13 يېزا دەرىجىلىك شىپاخانا قۇرۇلدى، يەنە 200—500 مىللىئامپېرلىق ئۇچ رېنتگېن ئاپپاراتى، ئىككى ئۇنىۋېرسال ئوپېراتسىيە ئۈستىلى، مىكرو دولقۇنلۇق داۋالاش ئاپپاراتى، نۇر بىلەن تەكشۈرۈش ئەسۋابى، قاندىكى گازنى مىكرولۇق ئانالىز قىلىش ئەسۋابى، ماي پومپىلىق چىش دوختۇرى ئورۇندۇقى، فوتو ئېلېكتر بىلەن رەڭ سېلىشتۇرۇش ئەسۋابى، ئېلېكترلىك سېنتىرافۇگا، توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان شۇمۇرۇش ماشىنىسى، تۇراقلىق توك ئىندۇكسىيسى ئارقىلىق داۋالاش ئاپپاراتى، ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنلۇق داۋالاش ئاپپاراتى، ئۈستەلدە قويۇلىدىغان ئىنفرا بىنەپشە نۇر بىلەن داۋالاش ئاپپاراتى، مېڭە قان ئېقىمى كاردىئوگراما ئاپپاراتى، ئېلېكتروفورېز ئەسۋابى، ياتما (تىك) شەكىللىك يۇقىرى بېسىملىق دېزىنفېكسىيە قازىنى، يالقۇن فوتومېتر، ياتما شەكىلدىكى دېزىنفېكسىيە ئىشكابى، ئاشقازان يۇيۇش ئەسۋابى، توك ئارقىلىق قىزىتىلىدىغان مۇقىم تېمپېراتۇرىلىق بېشىتۇرۇش ساندۇقى، ئۆزگىرىشچان توك ئۆتكۈزۈش ئەسۋابى، 121 سېپكترو فوتومېتر، تۇراقلىق تېمپېراتۇرىلىق سۇغا چۆمۈلدۈرۈش قازىنى (ساندۇقى)، ئانالىز تارازىسى، سىفىرلىق ئانالىز تارازىسىنىڭ ھەرقايسىسىدىن بىر دانە؛ مۇنار شەكىلدىكى دېستىلاش ماشىنىسى، توققۇز كۆزلۈك سايىسىز چىراغ، تۇراقلىق تېمپېراتۇرىدا قۇرۇتۇش ساندۇقى، توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان نەپەسلەندۈرۈش ئاپپاراتى، تېز قۇتقۇزۇش ھارۇسى، ۋېكتو ئېلېكترو كاردىئوگراما، ئېلېكترو كاردىئوگراما، ئىنفرا قىزىل نۇرلۇق داۋالاش ئاپپاراتىنىڭ ھەرقايسىسىدىن ئۈچ دانە، جەددىي قۇتقۇزۇش ماشىنىسى، ئالاھىدە بەلگىلەنگەن ئېلېكترو ماگنىتلىق داۋالاش ئۈسكۇنىسىنىڭ ھەرقايسىسىدىن تۆت دانىدىن بارلىققا كەلتۈرۈلدى. كېسەل كارىۋېتى 452 گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسىدا 152 كېسەل كارىۋېتى، يېزا (مەيدان) شىپاخانىلىرىدا 300 كېسەل كارىۋېتى بار. دوختۇرخانا ۋە شىپاخانىلارنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 14 مىڭ كۋادرات مېتر كېلىدۇ.

§3. داۋالاش تېخنىكىسى

1. غەربچە داۋالاش

مىنگونىڭ 25-يىلى (1936-يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىسى 4-مەۋرىي رايون دوختۇرخانىسى ناھىيە بازىرىدا قۇرۇلۇپ، غەربچە داۋالاش تېخنىكىسىنى قوللىنىپ، ئادەتتىكى، دائىم ئۇچرايدىغان ۋە كۆپ يۈز بېرىدىغان كېسەللەرنى داۋالىغاندى.

1951-يىلى ناھىيىلىك خەلق شىپاخانىسى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، زۇكام تەگكەن

ئاغرىقلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆسۈملۈك دورىلىرى بىلەن داۋالاندى. شۇنىڭدىن كېيىن تىببىي تېخنىك خادىملىرى ۋە تېخنىكا ئۇسكۇنىلىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز كۆپەيىشىگە ئەگىشىپ، داۋالاش تېخنىكىسى پەيدىنپەي ئۆستى.

1978-يىلدىن باشلاپ كېسەللەر بالىنىستقا ئېلىنىپ داۋالاندى. 1985-يىلغا كەلگەندە جەددىي ۋە ئېغىر كېسەللەرنى داۋالاپ قوتقۇزۇشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 77% ئەتراپىغا يەتتى، ئۆپكە مەنبەلىك يۇرەك كېسىلى، ناجىسمان يۇرەك كېسىلى قاتارلىق قىيىن ئىچكى كېسەللەرنى داۋالاش ئىمكانىيىتى ھازىرلاندى.

1955-يىلدىن باشلاپ قان، سۈيدۇك، چوڭ تەرەت قاتارلىقلار بويىچە ئۇچ چوڭ دائىملىق لابۇراتورىيىلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش باشلاندى. 1958-يىلى ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىدا ۋراچنىڭ يېتەكچىلىكىدە سىناق تەرىقىسىدە بىر كىشىنىڭ سوقۇر ئۇچەي ئوپېراتسىيىسى قىلىندى. 1960-يىلدىن باشلاپ جىگەر خىزمىتى، قان پلاستىنكىلىرىنىڭ سانى، قان ئۇيۇتقۇچى فېرمېنت ئاساسىنى ئۆلچەش، ئۆت بىلروبىننى ئۆلچەش، مېگە ئېنسېفالىننى ئۆلچەش قاتارلىق تەكشۈرۈش تۈرلىرى يولغا قويۇلدى. 1962-يىلى رېنتگىن ئارقىلىق تەكشۈرۈش، 1964-يىلى بارىي بوتقىسى بىلەن تەكشۈرۈش يولغا قويۇلدى. 1965-يىلى سايىلاندۇرۇپ رەسىمگە ئېلىش تېخنىكىسىنى قوللىنىشقا باشلىدى. 1966-يىلى تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمىدىكى ۋراچ جياڭ شۇفا تۇنجى قېتىم مۇستەقىل ھالدا، سوقۇر ئۇچەي، چوقۇق ئوپېراتسىيىسىنى قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى ئاشقازان، ئۆت، دوۋساق، بۆرەك ۋە قالقانسىمان بەزنى ئېلىۋېتىش قاتارلىق ئوپېراتسىيىلەرنى قىلالايدىغان بولدى، تۇغۇت-ئاياللار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى ماتكىنى پۈتۈنلەي كېسۈۋېتىش، داس بوشلۇقىنى تازىلاش، جىنسىي يول (ۋاگىنا) ئوپېراتسىيىسى قاتارلىق ئوپېراتسىيىلەرنى قىلالايدىغان بولدى. 1971-يىلى تۇغۇت بۆلۈمى زور تۇخۇمدان خالتىسى ئىششىقى ئوپېراتسىيىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندىدى. 1974-يىلدىن باشلاپ كېسەللەرگە ئېلېكترو كاردىئوگراممىدىن پايدىلىنىپ دىئاگنوز قويۇلدى. 1976-يىلى 350 ئادەمگە ئېلېكترو كاردىئوگرامما ئىشلەندى.

1977-يىلدىن باشلاپ ئامىنو فېرازا ۋە خولىستېرىننى تەكشۈرۈش يولغا قويۇلدى. 1981-يىلى باكتېرىيە يېتىشتۇرۇش ئېلىپ بېرىلدى. 1983-يىلى قان يېتىشتۇرۇش، ئىممۇنىتېتلىق تەكشۈرۈش يولغا قويۇلدى. باكتېرىيە ئىشخانىسى ئۇچەي يوللىرى باكتېرىيىسىنى يېتىشتۇرۇش، قان يېتىشتۇرۇش، RF، HBSAG بىئوخىمىيە، K، Na، CL ئورىيا ھالىتىدىكى ئازوت، كراخمال فېرمېنتى، CO_2CP ئاقسىل قان ئېلېكترو فورېزى قاتارلىق ئالاھىدە تەكشۈرۈش تۈرلىرىنى قانات يايدۇردى. 1985-يىلى دوردىنى سىڭدۈرۈش، ئىنفرا قىزىل نۇر، پەۋقۇلئاددە قىسقا دولقۇن، مىكرو دولقۇن ۋە شام بىلەن داۋالاش، تۇراقلىق توك ئىندۇكسىيىسى بىلەن داۋالاش قاتارلىق فىزىكىلىق داۋالاش تۈرلىرى يولغا قويۇلدى.

70-يىللارنىڭ ئاخىرىدا نۇقتىلىق يېزىلارنىڭ شىپاخانىلىرى قىسمەن كىچىك تېپتىكى رېنتگىن قاتارلىق داۋالاش سايمانلىرى بىلەن قوراللاندۇرۇلدى. دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ كېسەللىرىگە قارىتا ئومۇمەن كىچىك ئوپېراتسىيە ۋە ئادەتتىكى كېسەللىرىنى يىراقتا بارمايلا تەكشۈرۈپ، داۋالاشقا بولىدىغان بولدى. بىرقەدەر مۇرەككەپ قىيىن كېسەللەرنى داۋالاش ۋە ئوپېراتسىيە قىلىشتا ئادەتتە شەھەرلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا ئەۋەتىلدى.

ۋىلايەتلىك ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى دوختۇرخانىلىرىنىڭ داۋالاش تېخنىكىسى خېلى يۇقىرى، ئۇسكۇنىلىرىمۇ خېلى تولۇق ھەم ئىلغار. تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمىنىڭ داۋالاش سەۋىيىسى مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىدىكى تۇغۇتنى چەكلەش، تېرە ئاستى مايى ئۆسمىسىنى ئېلىۋېتىشتىن تەرەققىي قىلىپ، 1989-يىلغا كەلگەندە ئۆپكە قانىتىنى ئېلىۋېتىش، ئۆپكە قاپلىق قۇرتىنى ئېلىۋېتىش

ئوپېراتسىيىسى، يۈرەك قېپىنى پەردىسىنى نېپىزلىتىش ئوپېراتسىيىسى، يۈرەك زەخمىلىنىشىنى تۈزەش ئوپېراتسىيىسى، قالقانسىمان بەز، ئاشقازان، ئۇچەي ئوپېراتسىيىسى، مەزى بېزىنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى، سۈيدۈك يولى ۋە دوۋساقنى تۈزەش ئوپېراتسىيىسى، بۆرەكنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى قاتارلىقلارنى ئىشلەش دەرىجىسىگە يەتتى. ئىچكى بۆلۈم جىگەر يالليۇغى، يۇقىرى قان بېسىمى، مېڭە كېسىلى، مېڭىدە قان نوكچىسى هاسىل بولۇش، يۈرەك تىقىلمىسى ئالدىدىكى يېغىندا كېسەللىك ئالامىتى قاتارلىق كېسەللىكلەرنى ئېنىقلىيالايدىغان ۋە داۋالىيالايدىغان بولدى. باللار بۆلۈمىنىك ئۆپكە يالليۇغى، تارقىلىشچان مېنىنگىت، زەھەرلىنىش خاراكتېرلىق هەزىم قىلىشنىك بۇزۇلۇشىنى داۋالاش، تۇغۇت-ئايالار كېسەللىكلىرى بۆلۈمىنىك ماتكىنى پۈتۈنلەي قىرىش ۋە ئوتتۇرا مەزگىلدىكى بالا چۈشۈرۈش، بەش ئەزا بۆلۈمىنىك ئانگىنا ۋە بۇرۇن مونچاق گۆشىنى ئېلىۋېتىش، شۇنداقلا كالپۇكنى تىكىشكە ئوخشاش داۋالاش ۋە ئوپېراتسىيە قىلىش ئىشلىرى خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە يەتتى. يېزا ئىگىلىك 1-شى دوختۇرخانىسىنىك مېڭە تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى بىر قېتىم باش ئۇستىخىنىنى يېرىش ئوپېراتسىيىسى ئىشلەپ، مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. 1989-يىلى 8-ئايدا ئاپتونوم رايون يېزا ئىگىلىك 1-شى دوختۇرخانىسىدا كۆزگە ئاق چۈشۈش كېسىلىنى داۋالاش كۇرسى ئاچتى. بۇ دوختۇرخانىنىك كۆز كېسەللىكلىرى بۆلۈمىنىك كۆزگە ئاق چۈشۈشنى داۋالاش سەۋىيىسى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى.

2. جۇڭگو تېبابىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشىدىن ئىلگىرى خەنزۇ ئاهالىلەر كېسەل بولۇپ قالسا، كۆپىنچە ۋاقىتلاردا جۇڭگوچە تىۋىپ «ئەپەندىم» نى تەكلىپ قىلىپ، تومۇرىنى تۇتقۇزۇپ، رېتسېپ يازدۇرۇپ، قايىنىتىلغان دورا ۋە تەييار جۇڭگوچە دورىلارنى ئىچەتتى. 50-يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە ناهىيىلىك خەلق شىپاخانىسى ئامبۇلاتورىيىسى يەنىلا جۇڭگو تېبابىتى، ئۆسۈملۈك دورىلىرى بىلەن داۋالاشنى ئاساس قىلىپ داۋالىغان ئادەم (قېتىم) سانى دوختۇرخانا بويىچە داۋالانغان كېسەللەرنىڭ 81 پىرسەنتىدىن كۆپرەكنى ئىگىلىگەن.

50-يىللاردىن بۇرۇن مەخسۇس جۇڭگو تېبابىتى دوختۇرلىرى ناهايىتى ئاز ئىدى. 50-يىللاردا بىرقەدەر ئاتاقلىق جۇڭگو تېبابىتى دوختۇرلىرىدىن خې خۇيۇۋ، ۋېن چۈەنۇلار بارئىدى. 1983-يىلى شەهەرلىك جۇڭگو تېبابىتى دوختۇرخانىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو تېبابىتى دوختۇرى جاڭ يەنشېڭ ئىچكى كېسەللىكلەر، باللار كېسەللىكلىرىنى داۋالىدى. ئۇنىڭ ئىشك ئالدىدىن ئاغرىقلار ئۇزۇلمىدى.

شەهەرلىك خەلق دوختۇرخانىسى، ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى، جۇڭگو تېبابىتى ئامبۇلاتورىيىسى قاتارلىقلاردىكى يېڭىنە سانچىپ داۋالاش ئورۇنلىرى توك بىلەن يېڭىنە سانچىش، قۇلاققا يېڭىنە سانچىش، يېڭىنە ئېلىش قاتارلىق تېخنىكىلاردىن پايدىلىنىپ، نېرۋا سىستېمىسى كېسەللىكلىرى، دائىرىلىك ئاغرىش قاتارلىق ئاستا خاراكتېرلىق كېسەللەرنى داۋالاپ، كۆرۈنەرلىك ئۈنۈم هاسىل قىلدى.

III باب يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش

§1. يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇلارنى داۋالاش

1. ئاساسلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر

مىنگو دەۋرىدە شەھەر تەۋەسىدىكى جايلاردا تارقىلىشچان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر پات-پات يۈز بېرىپ تۇراتتى. مىنگونىڭ 32-يىلى (1943-يىلى) 12-ئايدا ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئېغىر « سۈلۈق قاپارتما » كېسىلى تارقالدى. بۇ كېسەلدە بىمارنىڭ ئالدى بىلەن بېشى، غولى ئاغرىپ، توڭلاپ كېتەتتى ياكى تىترەيتتى، ئاندىن قىزىتمىسى ئۆرلەپ، 41°C قا چىقاتتى، شۇنىڭدەك ئېغىر ھالدىكى قان زەھەرلىنىش ئالامىتى ۋە چۆچۈش قاتارلىق ھالەتلەر بىرلىكتە پەيدا بولۇپ، يەتتە-سەككىز كۈندىن كېيىنلا ئۆلۈپ كېتەتتى. شۇ ئايدا ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەر، ئۈچتۇرپان ناھىيىلىرىدە ئىككى كۈن ئىچىدە 20 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلگەن. كېيىنكى يىلى 2-ئايدا ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى جايلاردىكى « بېڭى تۈرمۈش ھەرىكىتى » نى تەكشۈرۈش ئەترەتلىرىگە پۇتۇن ناھىيىدىكى ئورگان، مەكتەپ، قانۇن ئورۇنلىرى، گۈرۇھ-تەشكىلاتلار، مېھمانخانا، مۇنچىلاردا قاتتىق تازىلىق تەكشۈرۈش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى.

جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، داۋالاش، سەھىيە ئىشلىرى ۋە مۇھىتنىڭ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ تارقىلىشچان خاراكتېردىكى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر كونترول قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن قىزىل، كېزىك، تولغاق، تارقىلىشچان مېنىنگىت، باللار پالىچى (يۇلۇن سۈر ماددا يالۇغى) غا ئوخشاش يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر يەنىلا ئارىلاپ-ئارىلاپ يۈز بېرىپ تۇردى.

كېزىك 1977-يىلى ئايكۆل گۈڭشېسىنىڭ سايىبرىق چوڭ ئەترىتىدە، 1984-يىلى ئېگەرچى، بەشتۆگمەن، قاراتال قاتارلىق يېزىلاردا كېزىك كېسىلى سېزىلدى.

تولغاق 1979-يىلدىن 1984-يىلغىچە شەھەر تەۋەلىكىدە تارقىلىشچان تولغاق يۈز بەردى.

پاراخولېرا 1981-يىلى 7-ئايدا ئاقسۇ بازىرى، ئېگەرچى، بەشتۆگمەن قاتارلىق گۈڭشېلاردا 70 ئادەم پاراخولېرا كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، 62 ئادەم ساقايدى. سەككىز ئادەم ئۆلۈپ كەتتى. تۇنجى كېسەل ئېگەرچى گۈڭشې 15-چوڭ ئەترىتىنىڭ 2-كىچىك ئەترىتىدە يۈز بەردى. كېسەلگە گىرىپتار بولغۇچى ئالتۇنخان، ئۇيغۇر، ئايال، 47 ياش، دېھقان، كېسىلىنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئۆلۈپ كەتتى. 1985-يىلى قاراتال يېزىسىدا بىر ئادەمنىڭ پاراخولېرا بولۇپ قالغانلىقى سېزىلىپ، داۋالاش ئارقىلىق ساقايتىۋېلىندى.

قىزىل 1983-يىلى قاراتال قاتارلىق گۈڭشېلاردا قىزىل تارقالدى.

1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدە يۇز بەرگەن ئاساسلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 6

بىرلىكى: ئادەم

يىللار	پاراخولېرا		بوغما		تارقىلىشچان مىنگىت		كۆك يۆتەل		قىزىل		تارقىلىشچان زۇكام		تولغاق		كېزىك، قارا كېزىك	
	ئاغرىغىنى	تۇتۇلغىنى	ئاغرىغىنى	تۇتۇلغىنى	ئاغرىغىنى	تۇتۇلغىنى	ئاغرىغىنى	تۇتۇلغىنى	ئاغرىغىنى	تۇتۇلغىنى	ئاغرىغىنى	تۇتۇلغىنى	ئاغرىغىنى	تۇتۇلغىنى	ئاغرىغىنى	تۇتۇلغىنى
1981	70	8	1	1	3	2	352	1	7		1687		9020	4	354	2
1982					3		118		543	9	3576		2905		280	
1983			8	6	3	1	27		1214	31	3931		2488		348	2
1984			2	2	5	2	190		43	1	1812		3680		1253	12
1985	1				76	10	58		4		1057		705		178	

2. ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش

ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش پرىنسىپى

بۇ پرىنسىپ يۇقۇش مەنبەسىنى باشقۇرۇش، يۇقۇش يوللىرىنى ئۈزۈپ تاشلاش، كېسەل ئاسان يۇقىدىغانلارنى ئاسراش، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ يامراپ كېتىشىنى كونترول قىلىش ۋە توسۇشتىن ئىبارەت.

ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش تەدبىرلىرى

1951-يىلى ناھىيە بويىچە شەھەر-يېزىلاردىكى بارلىق ئاھالىگە چېچەك ۋاكسىنىسى ئەمەلەنگەن، 1956-يىلى يەنە ناھىيە بويىچە 96 مىڭ 795 ئادەمگە چېچەك ۋاكسىنىسى ئەملىنىپ، چېچەك ۋاكسىنىسى ئەملەشنى ئومۇملاشتۇرۇش نىسبىتى 90 پىرسەنتتىن ئاشتى. شۇنىڭدىن كېيىن يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى شەھەر يېزىلاردىكى يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارغا چېچەك ۋاكسىنىسى سېلىشنى داۋاملاشتۇردى.

1960-يىلى ناھىيىلىك سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ سەھىيە، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. 1975-يىلى گۈڭشې شىپاخانىلىرىغا، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش دوختۇرلىرى سەپلەپ بېرىلىپ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىش ئورنى مەسئۇلىيەت تۇزۇمى ئورنىتىلىپ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ئەھۋالىنى دوكلات قىلىش، نازارەت قىلىش، پىلانلىق ئىممونىتېت ۋە تازىلىق ئەھۋالىنى نازارەت قىلىشقا مەسئۇل قىلىندى. شەھەر، يېزا ۋە كەنتلەردىكى ئوچ دەرىجىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ئەھۋالىنى مەلۇم قىلغۇچىلار قانۇندا بەلگىلەنگەن « A »، « B » ئىككى تۈر، 25 خىل يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىش تەلىپى بويىچە دەرىجىمۇ دەرىجە يۇقىرىغا مەلۇم قىلدى. « A » خىلدىكى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر سېزىلىپ، 12 سائەت ئىچىدە يۇقىرىغا مەلۇم قىلىش؛ « B » خىلدىكى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنى مەلۇم قىلىش 24 سائەت تىنىن كېچىكىپ كەتمەسلىك؛ بالدۇر سېزىش، بالدۇر ئايرىپ باشقۇرۇش،

بالدۇر داۋالاش؛ يۇقۇملۇق كېسەللىك رايونىنى دېزىنفېكسىيە قىلىش ۋە بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتىنى ۋاقتىدا ياخشى ئىشلەپ، كېسەل يۇقۇش يوللىرىنى ئۈزۈپ تاشلاش، « زىيانداشنى يوقىتىپ، كېسەللىكلەرنى تۈگىتىش » ۋە « ئىككىنى باشقۇرۇپ، بىرنى يوقىتىش » مەركەز قىلىنغان ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيلىق ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش، ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش ئاساسىي ئەسلىھەلىرىنى كۆپەيتىش تەلەپ قىلىندى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ھەرخىل ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنلىرىنى ئەمەلىش ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 7

بىرلىكى: ئادەم

يىل / ئادەم سانى / تۈرى	1960ـ1951	1970ـ1961	1980ـ1971	1985ـ1981
چېچەك ۋاكسىنسى	172027	134500	36000	61993
قىزىل ۋاكسىنسى			24600	62903
كۆك يۆتەل ئۆچ بىرلەشمە ۋاكسىنسى			54720	97072
تارقىلىشچان مىنگىت ۋاكسىنسى				14401
كالمېت-گۆبرىن ۋاكسىنسى			34510	36070
شىك ۋاكسىنسى				4780
خولېرا ۋاكسىنسى		245700	216913	98835
كېزىك ۋاكسىنسى	7220		74000	214308
باللار پارالىچى كومۇلچى		27510	32100	111075
كۆك يۆتەل	24154			

§2. يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش

1973ـيىلى ناھىيىلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ يەرلىك قالقان بەز ئىششىقى (پوقاق) فتوردىن زەھەرلىنىش، بروتسېللىيۇز مىكروبى قاتارلىق يەرلىك كېسەللىكلەرنى تەكشۈرۈش، ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى.

1. پوقاق

تەكشۈرۈش ئەھۋالى ئاقسۇ شەھىرى ئاپتونوم رايون بويىچە پوقاق كېسىلى ئېغىر رايونلارنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغان ئادەم كۆپ، ئۇنىڭ تارقىلىش دائىرىسى كەڭ. 50ـيىلىدىن ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشتە ئاھاللەرنىڭ ئوتتۇرىچە كېسەل بولۇش نىسبىتى 50 پىرسەنتىلاردا ئېلىپ بېرىلغان. 1963ـيىلى ئېگەرچى، توپلۇق قاتارلىق گۇگۇملاردا ئىشلەنگەن نۇسخا تاللاپ تىن يۇقىرى بولغان. 1963ـيىلى ئېگەرچى، توپلۇق قاتارلىق گۇگۇملاردا ئىشلەنگەن نۇسخا تاللاپ تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا 2097 ئادەمدە بۇ كېسەل بارلىقى ئېنىقلىنىپ كېسەل بولۇش نىسبىتى 51.1 % كە يەتكەن.

1981-يىلى 3-ئايدا جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى، ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش خىزمەتى يىغىندا، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلامچىلىق قىلىپ، ۋىلايەتنىڭ قىسمەن ناھىيىلىرى، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ تۇمەن-مەيدانلىرى ۋە ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ سەھىيە، تىببىي خىزمەتچىلىرىدىن 56 نادەم ئاجرىتىپ، پوقاق كېسىلىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمىتى گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئاقسۇ ناھىيىسىدە پوقاق كېسىلىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشنى ۋە داۋالىشى قارار قىلىندى. شۇ يىلى 3-ئاينىڭ 10-كۈنىدىن 4-ئاينىڭ 20-كۈنىگە قەدەر يەتتە گۈنۈشتە، بىر مەيداندا 108 مىڭ 50 نادەم تەكشۈرۈلۈپ، ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش نىسبىتى 89.11% كە يەتتى، 11 مىڭ 7 نادەمدە بۇ كېسەل بارلىقى، ئاھالىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە كېسەل بولۇش نىسبىتى 10.22% ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى.

1984-يىلدىن 1985-يىلى 4-ئايغىچە شەھەرلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى يەنە بىر قېتىم 25 نەپەر تىببىي خادىم ئاجرىتىپ، پوقاق كېسىلىنى قايتا تەكشۈردى. بۇ قېتىمدا 108 مىڭ 85 نادەم تەكشۈرۈلۈپ، ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش نىسبىتى 82.7% كە يەتتى، 4400 نادەمدە پوقاق بارلىقى، شەھەر بويىچە ئاھالىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە كېسەل بولۇش نىسبىتى 4.07% ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى.

ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە ئاساسەن كۆرۈپ تەكشۈرۈش، توتۇپ بېقىپ تەكشۈرۈش ئۇسۇللىرى قوللىنىلدى. 1978-يىلى 4-ئايدا مەملىكەتلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش يىغىندا بەلگىلەنگەن دىئاگنوز قويۇش، دەرىجىگە، تىپقا ئايرىش ئۆلچىمى بويىچە بىر-بىرلەپ تىزىملاپ چىقىلدى.

1981-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى پوقاق كېسىلى ئەھۋالى جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 8

بىرلىكى: نادەم

گۇرۇپپا (مەيدان)	ئاھالىلەر			ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى (يەتتە ياشتىن 14 ياشقىچە)		
	ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن نادەم	كېسەل بولغان نادەم	كېسەل بولۇش نىسبىتى %	ئەمەلىي تەكشۈرۈلگەن نادەم	كېسەل بولغان نادەم	كېسەل بولۇش نىسبىتى %
ئىگەرچى	11645	1466	12.6	2907	576	26.9
بەشتوگمەن	12478	2132	17.1	2896	1186	41
قاراتال	19279	2162	11.2	4770	1073	25.5
توپلۇق	7670	1148	15	3830	1449	37.8
قۇمباش	13819	1698	12.3	1993	578	29
ئايكۆل	21155	1141	5.4	5376	1029	19.1
ناھىيىلىك سۈيەتتىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى	2135	189	8.9	560	73	13
ئاقسۇ بازىرى	19869	1071	5.4	8170	855	10.5
جەمئىي	108050	11007	10.2	30565	6819	22.3

1981-يىلى ئاقسۇ شەھەر ئاھالىسىنىڭ پوقاق كېسىلى بولۇش نىسبىتىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 — 9

بىرلىكى: ئادەم

تۈرى	تەكشۈرۈلگەن ئادەم	پوقاق		ئىشىغىنى		چوڭايغىنى	
		ئادەم	%	ئادەم	%	ئادەم	%
ئاز سانلىق مىللەت	100445	10929	10,9	24254	24,2	13325	13,3
خەنزۇ مىللىتى	7605	78	1	403	5,3	325	4,3
جەمئىي	108050	11007	10,2	24657	22,8	13650	12,6

1981-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى 11 مىڭ 7 ئادەمنىڭ پوقاق كېسىلىنى ئانالىز قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 18 — 10

بىرلىكى: ئادەم

تېپى / ئادەم سانى / دەرىجىسى	پېيىلما تېپلىق	ئارىلاشما تېپلىق	تۇغۇنچە تېپلىق	جەمئىي
I °	6003	365	1982	8350
II °	836	382	723	1941
III °	115	233	220	568
جەمئىي	6954	980	2925	10859

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى پوقاق كېسىلى ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 — 11

بىرلىكى: ئادەم

يېزا، مەيدان ۋە رايونلار	ئاھالە								ئوتتۇرا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى (يەتتە ياشتىن 14 ياشقىچە)		
	تەكشۈرۈلگەن ئادەم	فىزىئولوگىيلىك چوڭىيىش		پوقاق		قالقانسىمان بەز ئىشىقى		تەكشۈرۈلگەن ئادەم	قالقانسىمان بەزى ئىشىپ كەتكەنلەر	نىسبىتى %
		ئادەم	%	ئادەم	%	ئادەم	%			
ئىگەچى	11155	246	2,2	446	3,99	692	6,2	3100	186	6
بەشتۆگەن	14203	214	1,5	682	4,8	896	6,31	3833	190	4,96
قاراتال	20215	296	1,5	1326	6,56	1622	8,22	4771	366	7,67
توپلۇق	7769	293	3,8	299	3,85	592	7,62	2191	161	7,35
قۇمباش	13995	619	4,4	576	4,12	1195	8,54	3976	343	8,63
ئايكۆل	19338	894	4,6	542	2,8	1436	7,43	4918	499	10,15
شەھەرلىك سۈپە تلىك ئورۇق پىشتۇرۇش مەيدانى	1898	34	1,8	85	4,48	119	6,27	407	19	4,67
شەھەر رايونى	19575	200	1	444	2,27	644	3,28	8250	253	3,07
جەمئىي	108148	2796	2,8	4400	4,07	7196	6,66	31446	2017	6,41

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى پوقاق كېسىلىنى تەھلىل قىلىش جەدۋىلى

بىرلىكى: ئادەم

جەدۋەل 18 — 12

خاراكتېرى / دەرىجىسى	يېڭىلما تېشىق	تۇگۇنچە تېشىق	ئارىلاشما تېشىق	جەمئىي
I °	1702	788	126	2616
II °	629	511	159	1299
III °	79	128	140	347
جەمئىي	2410	1427	425	4262

ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش 50-يىللاردا پوقاق كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشتا يېڭىنە سانچىش، ئۆسۈملۈك دورىلىرى بىلەن داۋالاش قاتارلىق ئۇسۇللار قوللىنىلدى. 1973-يىلى يودلۇق تۇز ئىستېمال قىلىش ئومۇملاشتۇرۇلدى. 1981-يىلى مۇسكۇلغا مايلىق يود ئوكۇلى ئۇردۇر-غانلار 36 مىڭ 944 ئادەمگە، مايلىق يود تابلېتكى يېگەنلەر 19 مىڭ 881 ئادەمگە، يود تولۇق-لاش نىسبىتى 52.8% كە يەتتى. 1984-، 1985-يىللىرى شەھەرلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى يود تولۇقلاش بويىچە 40 مىڭ 965 بىمارنى داۋالاپ، يود تولۇقلاش نىسبىتى 37.9% كە يەتكۈزدى. ئالدىنى ئېلىش داۋا-لاش نەتىجىسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى بازارلاردا يودسىز تۇز سېتىشنى چەكلىدى. 1985-يىلنىڭ ئاخىرىغىچە شەھەر بويىچە ئاھالىلەرنىڭ پوقاق كېسىلى بو-لۇش نىسبىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 4.07% بولۇپ، 1960-يىلدىكىدىن 80%، 1981-يىلدىكى-دىن 60% تۆۋەنلىدى. پوقاق كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى مەملىكەت بويىچە بەلگىلەنگەن تىزگىنلەش كۆرسەتكۈچىگە يېتىپ، پوقاق كېسىلى ئېغىر رايون دېگەن قالپاق ئېلىپ تاشلاندى.

2. فتوردىن زەھەرلىنىش

1982-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تىببىي خادىملار ۋە سۇ ئىشلىرى خىزمەتچىلىرىنى تەشكىللەپ، ناھىيە بويىچە 21 مىڭ 939 نەپەر ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنىڭ فە-تىوردىن زەھەرلىنىش ۋە ئىستېمال قىلىدىغان سۇ تەركىبىدىكى فتور مىقدارى ئەھۋالىنى ئومۇمۇزلۇك تەكشۈردى ۋە نۇسخا ئېلىپ خىمىيلىك ئانالىز قىلدى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە فتوردىن زەھەر-لەنگەنلەر 13 مىڭ 984 نەپەر بولۇپ، تەخمىنەن 63.74% نى ئىگىلىدى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى فتوردىن زەھەرلىنىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، شەھەر رايوندا ۋودوپروۋوت ئەسلىھەسى قۇردى. يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرىراق يېزىلاردا باسما قۇدۇقنى ئومۇملاشتۇردى. بۇ ئارقىلىق سۇنى ياخشىلاپ فتور بىلەن زەھەرلىنىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن مەنپەئەت ئالغان ئاھا-لىلەر ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 50 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1982-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ فتورلۇق چىش دېغى ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 13 بىرلىكى: ئادەم

جايلار	تەكشۈرۈلگەن ئادەم	فتورلۇق چىش دېغى	
		ئادەم	%
ئىگەرچى يېزا	1417	977	68.95
بەشتۆگەن يېزا	2810	851	30.28
قاراتال يېزا	2580	2205	85.47
توپلۇق يېزا	1187	450	37.91
قۇمباش يېزا	3185	1478	46.41
ئايكۆل يېزا	2861	1534	53.62
توقاي يېزا	236	210	88.98
شەھەرلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى	151	87	57.62
ئاقسۇ شەھىرى رايونى	7512	6192	82.43
جەمئىي	21939	13984	63.74

1982-يىلى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ سۇ مول مەزگىلىدىكى سۇ مەنبەسىدىكى فتور مىقدارىنى ئانالىز قىلىش ۋە سىپلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 14

تۈرى	سۇ بەنبەسى	فتور مىقدارىنىڭ سىپلىشتۇرمىسى	سۇ مەنبەسى	فتور مىقدارىنىڭ سىپلىشتۇرمىسى	سۇ مەنبەسى	فتور مىقدارىنىڭ سىپلىشتۇرمىسى	سۇ مەنبەسى
سۇ قاتلىمى بويىچە بۆلۈنۈشى	يەر ئاستى سۈيى	<	يەر يۈزىدىكى سۇ				
	يەر ئاستى سۈيىنىڭ تېپىز قاتلىمى	<	يەر ئاستى سۈيىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمى				
	دەريا ئېقىمىنىڭ بېشى	<	دەريالارنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمى	<	دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىمى		
	كۆل، سازلىق، زەيلىك، ئۆستەڭ	≈	يەر ئاستى سۈيى				
گىدرو گېئولوگىيىلىك بەلباغلار بويىچە بۆلۈنۈشى	دەريا ۋادىسىنىڭ تىنما تۆزلەڭلىكى	<	تاغ ئالدىدىكى تۆزلەڭلىك				
	يەر ئاستى سۇ سىرغىم بەلبېغى	<	سۇ تېشىپ چىققان بەلباغ	<	تىك گىزەلەشكەن بەلباغ		
رايون، تەرەپ ياكى دەريا سىستېمىسى بويىچە بۆلۈنۈشى	شىمالىي رايون	<	جەنۇبىي رايون				
	غەربىي رايون	<	شەرقىي رايون				
	دەريا، ئۆستەڭگە يېقىن رايون	<	دەريا، ئۆستەڭگە يېراق بەلباغ				
	ئاقسۇ كونا دەرياسى	≥	ئاقسۇ يېڭى دەرياسى	<	دولان ئۆستىگى	<	تارىم دەرياسى
مەۋرىي رايونلار بويىچە بۆلۈنۈشى	توپلۇق يېزىسى	<	ئايكۆل يېزىسى	<	ئاقسۇ شەھەر رايونى		
	ئىگەچى يېزىسى	<	قۇمباش يېزىسى	<	بەشتۆگەن يېزىسى	<	قاراتال يېزىسى

3. بروتسىللىيوز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش

ئاقسۇ شەھىرىدە بروتسىللىيوز كېسىلىنىڭ كىشىلەرگە يۇقۇش نىسبىتى ناھايىتى تۆۋەن. 1983-يىلى 5-ئايدا توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكى 1620 ئادەم (سەككىز ياشتىن يۇقىرىلار) تېپىلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا ئوتتۇرىچە كېسەل بولۇش نىسبىتى 0.33% بولغان.

بروتسىللوز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش خىزمىتىدە ئاساسەن ۋاكسىنا ئارقىلىق ئىممۇنىتېتلاش ئاساس قىلىنغان ئۇنۇمۇرسال داۋالاش ئۇسۇلى قوللىنىلدى.

1983-يىلى توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدا بروتسىللىيوز كېسىلىنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل 18 — 15

بىرلىكى: ئادەم

ئورۇن	سەككىز ياشتىن يۇقىرى ئاھالە	تەكشۈرۈلگەن ئادەم	تەكشۈرۈش نىسبىتى %	مۇسبەت ئادەم	مۇسبەت نىسبىتى %	كېسەللەر	كېسەل بولۇش نىسبىتى %
مەيدان ئىشخانىسى	161	140	86.9	5	3.6		
1-ئەترەت	278	261	93.9	18	6.9	1	0.4
2-ئەترەت	246	222	90.2	18	8.1		
3-ئەترەت	330	307	93.0	16	5.2	2	0.7
4-ئەترەت	403	383	95.0	31	8.1	1	0.3
5-ئەترەت	151	143	94.7	6	4.2	1	0.7
6-ئەترەت	51	38	74.5	1	2.6		
جەمئىي	1620	1494	92.2	95	6.4	5	0.33

§3. دائىم ئۇچرايدىغان ۋە كۆپ ئۇچرايدىغان باشقا كېسەللىكلەر

1. باش تەمرەتكىسنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش

1975-يىلى ناھىيە بويىچە شەھەر-يېزىلاردا باش تەمرەتكىسى كېسىلى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى. ئەمەلىي تەكشۈرۈلگەن 112 مىڭ 134 ئادەم ئىچىدە كېسەل بولغانلار 7339 نەپەر بولۇپ، 6.54% نى ئىگىلىدى. شۇ يىلدا توپلۇق گۇڭشېسدا باش تەمرەتكىسى كېسىلىنى ھەقسىز داۋالاش سىناق قىلىندى. 1976-يىلى باش تەمرەتكىسى 2-قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ، داۋالاندى. گۇڭگۈرت مەلھەمى سۈۋاش، گىرىزىئو-فۇلۇبن تابلېتكا قاتارلىق دورىلارنى ئىچۈرۈپ داۋالاش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ، « ھەممە ئادەم بىلەن كۆرۈشۈش، ھەممە ئادەمنىڭ بېشىنى تەكشۈرۈش » ئىشقا ئاشۇرۇلدى. 1979-يىلى ناھىيە بويىچە 6642 ئادەمنىڭ باش تەمرەتكىسى داۋالاپ ساقايتىلىپ، ساقايتىلىش نىسبىتى 90 پىرسەنتتىن يۇقىرى بولدى.

1975-يىلى ئاقسۇ باش تەمرەتكىسى كېسىلىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل 18 — 16

بىرلىكى: ئادەم

گۇرۇپپا، مەيدان	تەكشۈرۈشكە تېگىشلىك ئادەم	ئەمەلىي تەكشۈرۈلگەن ئاھالە	تەكشۈرۈش نىسبىتى %	كېسەل بولغانلار	كېسەل بولۇش نىسبىتى %
ئىگەرچى گۇرۇپپا	13000	11241	86.47	968	8.6
بەشتۇگەن گۇرۇپپا	15058	14264	94.73	989	6.9
قاراتال گۇرۇپپا	22105	20151	91.16	1058	5.2
توپلۇق گۇرۇپپا	8467	8467	100	587	6.9
قۇمباش گۇرۇپپا	14011	14000	99.92	1137	8.1
ئايكۆل گۇرۇپپا	18621	18400	98.81	1960	10.7
شەھەر بازىرى	22642	22117	97.68	507	2.3
توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى	1582	908	57.39	57	6.3
« شەرق قىزاردى » دېھقانچىلىق مەيدانى	419	419	100	25	5.9
باشقىلار	2514	2167	86.20	51	2.4
جەمئىي	118419	112134	94.69	7339	6.54

2. تۇبېركۇلىيوز (سىل) كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش

1978-يىلى 8-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق تۇبېركۇلىيوز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش گۇرۇپپىسى ئاقسۇ بازىرىنىڭ يېڭى بازار ئىش باشقارمىسىدا 500 ئادەمنى نۇسخا قىلىپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق تۇبېركۇلىيوز كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 15 ئادەمنى ئېنىقلاپ چىقتى. كېسەل بولۇش نىسبىتى 3% بولۇپ، ئۇلار ھەقسىز داۋالاندى.

1979-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى قىسمەن ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا تۇنجى قېتىم توگلىتىپ قۇرۇتۇلغان كالمېت-گۆبرىن ۋاكسىنسى تېرىگە ئېز سىزىش ئارقىلىق ئەملىنىپ تېز پەيدا بولغان رېئاكسىيە كۆزىتىلدى. 3241 ئادەمگە ئەملەپ، 3141 ئادەمدىكى تېز پەيدا بولغان رېئاكسىينى كۆزەتكەنده 1280 ئادەمده مۇسبەت رېئاكسىيە يۈز بېرىپ، ئوتتۇرىچە يۇقۇملىنىش نىسبىتى 40.75 پىرسەنتكە يەتتى.

1979-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى قىسمەن ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تۇبېركۇلىيوز كېسىلىنى تەكشۈرۈش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 — 17

بىرلىكى: ئادەم

تۈرى / مەكتەپلەر ئايرىمىسى	تەكشۈرۈلگەن ئادەم	كېسەل بولغان ئادەم	كېسەل بولۇش نىسبىتى %
ناھىيىلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپ	390	0	0
ناھىيىلىك 3-ئوتتۇرا مەكتەپ	374	5	1.34
ناھىيىلىك 3-باشلانغۇچ مەكتەپ	363	8	2.20
ناھىيىلىك 5-باشلانغۇچ مەكتەپ	349	7	2.01
جەمئىي	1449	20	1.38

1979-يىلدىن كېيىن كالمىت-گۆھرىن ۋاكسىنىسىنى ئەملەش ئارقىلىق ئىممونىتېتلاش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، تۇبېركۇلىوز كېسىلىنىڭ ئالدى ئېلىندى ۋە داۋالاندى. يېڭى تۇغۇلغان بوۋاق بالىلارغا 5-كۈندىن كېيىن ۋاكسىنا ئەملەندى. يەتتە ياشتىن كىچىك بالىلار پىلانلىق ئىممونىتېتلاش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى. 1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە يەتتە ياشتىن كىچىك بالىلارغا 36 مىڭ 70 ئادەم (قېتىم) كالمىت-گۆھرىن ۋاكسىنىسى ئەملەندى.

3. يامان سۇپەتلىك ئۆسمە

1977-يىلى ناھىيىدىكى تىببىي خىزمەتچىلەر 1975-يىلدىن 1977-يىلغىچە ناھىيىدىكى ئالتە گۈڭشىبا 17 خىل كۆپ يۇز بېرىدىغان كېسەل بىلەن ئۆلگەن 4132 كىشىنىڭ (ئۇيغۇر) ئۆلۈش سەۋەبىنى ئەسلەش ئاساسىدا تەكشۈرۈپ تەھلىل قىلىپ چىقتى. يامان خاراكتېرلىق ئۆسمە كېسىلى بىلەن ئۆلگەنلەر 176 بولۇپ، بۇلار ئۆلگەنلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 4.26 پىرسەنتىنى ئىگەلەپ 8-ئورۇندا تۇردى.

1974-يىلدىن 1976-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدە يامان سۇپەتلىك ئۆسمە كېسىلى بىلەن ئۆلگەنلەرنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 18

بىرلىكى: ئادەم

يىللار / تۈرى	1974	1975	1976	جەمئىي
بۇرۇن، يۇتقۇنچاق راكى	1		1	2
قىزىل ئۆڭەچ راكى	12	12	9	33
ئاشقازان راكى	15	17	25	57
جىگەر راكى	2	2	5	9
تۈز ئۆچەي راكى	1		3	4
ئۆپكە راكى	2	4	6	12
ئەمچەك راكى			3	3
بالىياتقۇ بويىنى راكى	13	8	12	33
ئاق قان كېسىلى	1			1
يامان سۇپەتلىك لىمفا ئۆسمىسى		1		1
مېڭە ئۆسمىسى	2	1		3
باشقا ئۆسمىلەر	6	8	4	18
جەمئىي	55	53	68	176

§4. ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى

1952-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. ناھىيە بازىرىدىكى ئورگان، مەكتەپ ۋە كارخانا-كەسىپى ئورۇنلاردا شەنبە كۈنى چوڭ تازىلىق قىلىش ۋە تازىلىق نۆۋەتچىلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، تازىلىق بويىچە كۆچمە قىزىل بايراقلىق سىلىشتۇرۇپ باھالاش پائالىيى-

تى قانات يايدۇرۇلدى. شەھەر-يېزىلاردىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ئەھدىنامىسى تۈزۈپ چىقتى. مۇھىت تازىلىقى، چۈرۈن، پاشا يوقىتىش، ھاجەتخانا سېلىش، گەزـ دە، سۈيدۇك، ئەخلەتلەرنى تازىلاش، قۇدۇق قېزىشقا ئەھمىيەت بېرىلىپ، قۇدۇق سۈيى ئىچىش تەشەببۇس قىلىندى.

1953-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە تازىلىقتا نەمۇنچى ناھىيە بولۇپ باھالاندى. مەملىكەتلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق نەمۇنچىلىرى چوڭ يىغىندا بۇ ناھىيە ماۋزېدۇڭ، لىيۇشاۋـ چى، جۇدې، جۇئېنلەي قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ بېغىشلىمىسى چۈشۈرۈلگەن تۆت دانە لەۋھەگە ئېرىشتى. زوربخان، ۋۇجىڭلۇڭ (خۇيزۇ) پۇتۇن ناھىيە خەلقى نامىدىن بېيجىڭغا بېرىپ، چوڭ يەـ غىنغا قاتناشتى. 1959-يىلى مەملىكەتلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى ئاقسۇ ۋەـ لايىتى بويىچە ئودا بىرقانچە يىل تازىلىقتا نەمۇنىلىك ئورۇن كۆچمە قىزىل بايرىقىنى ساقلاپ تۇرغان ناھىيىلىك باج ئىدارىسىگە «تازىلىقتا نەمۇنچى» دېگەن تەقدىرنامىنى بەردى. شۇ يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ ۋەكىلى بېيجىڭدا چاقىرىلغان مەملىكەتلىك يېزا ئىگىلىكى بويىچە سوتسىيالىستىك ئىلغار ئورۇنلار ۋەكىللىرى چوڭ يىغىنغا قاتناشتى.

1973-يىلدىن كېيىن ناھىيە بويىچە يېزىلاردا «ئىككىنى باشقۇرۇش، بىرنى يوقىتىش، بەشـ نى ئۆزگەرتىش» (سۇ ۋە تەرەتنى باشقۇرۇش، ھاجەتخانا، كۆل، ئوچاق، ئېغىل-قوتان، كاـ تەكنى ئۆزگەرتىش، مۇھىتنى تۈزەش، چۈرۈن-پاشىنى يوقىتىش) مەزمۇن قىلىنغان ۋەتەنپەرۋەرـ لىك تازىلىق پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1978-يىلغىچە ناھىيە بويىچە 326 ھاجەتخانا ئۆزـ گەرتىپ سېلىندى. 200 نەچچە قۇدۇق، 500 نەچچە باسما قۇدۇق ياسالدى. شەھەر رايونـ دىكى يېرىمدىن كۆپرەك ئورۇنلار ۋودوپروۋوت سۈيى ئىشلىتىدىغان بولدى.

1982-يىلى ئومۇمىي خەلق مەدەنىيەتلىك بولۇش، ئەدەبلىك بولۇش ئېيى پائالىيىتىگە زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ، «مەينەتچىلىك، قالايمىقانچىلىق، ناچارلىق» نى تۈزەش مەركەز قىلىنغان ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. ناھىيە بويىچە ھەر مىللەت خەلقى مۇـ ھىتنى كۆكەرتىش، گۈزەللەشتۈرۈش ۋە پاكىزلاشتۇرۇشتەك خالسانە ئەمگەك دولقۇنىنى قوزغاپ، ھويلا-ئارام ۋە كوچىلاردىكى ئەخلەتلەرنى تازىلىدى. تۇنجى نۆۋەتلىك ئومۇمىي خەلق مەدەنـ يەتلىك، ئەدەبلىك بولۇش ئېيىدا 700 تونىدىن ئارتۇق ئەخلەت تازىلىنىپ يوتكەلدى. 1984ـ يىلى شەھەر رايونىدىكى ئىدارىلەرنىڭ ئۆز مۇھىتى بويىچە «ئۇچىنى ھۆددىگە ئېلىش» (تاـ زىلىقنى ھۆددىگە ئېلىش، كۆكەرتىشنى ھۆددىگە ئېلىش، تەرتىپنى ھۆددىگە ئېلىش) توختىمى تۈزۈلۈپ، «ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تازىلىق باشقۇرۇشنى يولغا قويۇش نىزامى» ئىزچىللاشتۇرۇلدى.

1985-يىلى شەھەر رايونىنىڭ ئاساسىي كوچىلىرىدا ئەخلەت ساندۇقى ۋە ئاممۇى ھاجەتـ خانا قاتارلىق ئاممۇى تازىلىق ئەسلىھەلىرى كۆپەيتىلىپ، شەھەر رايونىنىڭ مۇھىت تازىلىقىغا ئەھمىيەت بېرىلدى. 1986-يىلدىن 1988-يىلغىچە شەھەر رايونىدا 13 قېتىم ئومۇمىي خەلق خاراكتېرلىق چوڭ تازىلىق قىلىندى. يېمەكلىك مۇلازىمىتى كەسپىي بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار-نىڭ 92 پىرسەنتىنى كۆپرەكىنىڭ سالامەتلىكى تەكشۈرۈلۈپ، ئۇلارغا سالامەتلىك گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى. يېمەكلىكەر ۋە سوغۇق ئىچىملىكلەر دۇكانلىرىغا «پاكىز تىجارەت قىلىش ئىجازەتنامىسى» تارقىتىپ بېرىلدى. 40 ئورۇن شەھەر دەرىجىلىك «تازىلىقتا ئىلغار ئورۇن» بولۇپ باھالاندى.

1989-يىلغا قەدەر، شەھەر بويىچە 22 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا سۇ بىلەن تەمىنلەش، يۇندا چىقىرىش تۈرۈبىسى كۆمۈلدى. بۇنىڭ ئىچىدە تاتلىق سۇ بىلەن تەمىنلەش تۈرۈبىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 11.5 كىلومېتر، يۇندا چىقىرىش تۈرۈبىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10.5 كىلومېتر، ئىككى ئەخلەت يۆتكەش ئاپتوموبىلى سەپلەپ بېرىلدى. كوچىلارغا 250 ئەخلەت ساندۇقى، 100 مېۋە شۆپىكى ساندۇقى قويۇلدى، سۇ ئارقىلىق چايقىلىدىغان ۋە ئاقتۇرۇلىدىغان 13 ئاممۇى ھاجەتخانا يېڭىدىن سېلىندى. مەبلەغ توپلاش ئارقىلىق 142 مەھەللىنىڭ يولى قاتتۇرۇلدى. بۇنىڭ بىلەن شەھەر رايونىنىڭ مۇھىت تازىلىقى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى.

IV باب ئايالالار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش

§1. ئايالالار ساقلىقىنى ساقلاش

1953-يىلى ناھىيىلىك خەلق شىپاخانىسى ئايالالارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ھامىلدار ئايالالار ۋە ئايالالار كېسىلى بار بىمارلارنى تۇغۇتتىن ئىلگىرى ۋە تۇغۇتتىن كې-يىن تەكشۈردى، ئۇلارنىڭ تۇغۇتىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇلارنى داۋالىدى، تۇغۇتخانىغا ئاكۇشىر سەپلەندى. 1955-يىلى قۇمباش رايونىدا تۇنجى قېتىم توققۇز نەپەر بېڭى ئۇسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلغۇچى تەربىيىلەندى. 1957-يىلى ناھىيە بويىچە بېڭى ئۇسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلغۇچى 94 كە يەتتى.

شەھەرلىك ئايالالار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش ئىپارات ئى ۋە ئايالالار، بالىلارنىڭ ساق-لىقىنى ساقلاش خىزمەتچىلىرى شەھەر-يېزىلاردا دائىم ئايالالارغا دائىر تازىلىق، ساقلىقىنى ساق-لاش بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلدى. داۋالاش تارماقلىرىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن ئايالالاردا دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللىكلەرنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈردى ۋە ھەقسىز داۋالىدى. ئايالالارنىڭ « تۆت مەزگىل » (يەنى ھېيىز مەزگىلى، ھامىلدارلىق مەزگىلى، تۇغۇت مەزگىلى، ئېمىتىش مەزگىلى) دىكى ئەمگەك مۇھاپىزىتى تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقتى. ئۇشلەپچىقىرىش ئەتراپىدىكى ئايال ئەزا-لارنى « تۆت مەزگىل » دە قۇرغاق ئېتىزدا ئىشلىتىپ، شال ئېتىزلىرىدا ئۇشلەتمەسلىك؛ يېنىك ئۇشقا سېلىپ، ئېغىر ئۇشقا سالماسلىق؛ يېقىن ئەتراپتا ئىشلىتىپ، يىراقتا ئەۋەتمەسلىك ۋە تۇغۇتتىن كېيىن 56 كۈن دەم ئېلىش بېرىش تۈزۈمىنى يولغا قويدى.

1981-يىلى ناھىيىدىكى ئايالالار ۋە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش خىزمەتچىلىرى، تېببىي خا-دىملار ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ئايالالارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش بويىچە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، بالىياتقۇ چىقىپ قېلىش كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 1392 ئايالنى ئېنىقلاپ چىقتى. بۇنىڭ ئىچىدە 1-دەرىجىدىكىلەر 562، 2-دەرىجىدىكىلەر 373، 3-دەرىجىدىكىلەر 457. قاراتال گۈڭشىدا ئايالالار كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئايالالار 1054 كە، كېسەل بولۇش نىسبىتى 66.62% كە يەتكەن.

1981-يىلى 11-ئاينىڭ 2-كۈنى سائەت 21 دە بەشتۇگمەن گۈڭشىي 24-چوڭ ئەترەت 1-ئۇشلەپچىقىرىش ئەترىتىدىكى ئۇيغۇر ھامىلدار ئايال ئۇغۇلخان ئۆيدە بىر قىز تۇغقاندىن كېيىن، بالا ھەمرىيى چۈشمىگەچكە قورسىقى كېچىچە توختىماي چىدىغۇسىز ئاغرىغان. 3-كۈنى سەھەردە ئېرى ئۇغۇلخان بىلەن بۇۋاقنى ئۇشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە قوشنا بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش 6-تۇەنە-نىڭ ئۇشچى-خىزمەتچىلەر دوختۇرخانىسىغا ئاپارغان. دوختۇرلار تەكشۈرۈش ئارقىلىق ھامىلدار كۆپ گېزەك ئۇكەن، ئۇنىڭ قورسىقىدا يەنە تۇغۇلمىغان بالا بار دەپ دىئاگنوز قويغان. ئانا-بالىنىڭ ھاياتىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن دوختۇرلار تۇغۇتنى تېزلىتىش چارىسى قوللىنىشنى قارار قىلغان. 4-كۈنى تاڭ سەھەردە ئۇغۇلخانىنىڭ قورساق ئاغرىقى ئېغىرلىشىپ، ئېغىر دەرىجىدە قان ئازلاپ، ھاياتى خەۋپ ئىچىدە قالغان. دوختۇرلارنىڭ قايتىدىن جىددىي دىئاگنوز قويۇشى ئارقىلىق ئۇچ گې-زەك ئۇكەنلىكى 3-بالىنىڭ قىستىشى سەۋەبىدىن ئىككى بالا داس سۆڭەكنىڭ ئاستى قىسمىغا توغ-

رىسىغا قىسىلىپ قالغانلىقى ئېنىقلانغان. تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمىدىكى مەسئۇل ۋراچ چىك ۋېپي ۋراچ شۇلۇپىك قاتارلىقلارنىك قوللىشى ئارقىسىدا دەرھال قورساقنى يېرىپ بالىنى ئېلىش ئوپېراتسىيىسى قىلىشنى قارار قىلغان، دوختۇرخانىنىك باشلىقى شىك گودىك ئوپېراتسىيىخانىدا يېتەكچىلىك قىلغان، دوختۇرخانىدا بار بولغان قىممىتى 100 يۈەندىن ئاشىدىغان ئىككىلا قۇتا توڭلىتىلغان قانـ ـنىك ھەممىسىنى بۇ تۇغۇتلۇق ئايالغا ئىشلەتكەن، نەتىجىدە ئوپېراتسىيە مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ، ئانىمۇ، بالىلارمۇ ساقلاپ قېلىنغان.

1985-يىلى شەھەر بويىچە بىر ئايالار ۋە بالىلارنىك ساقلىقىنى ساقلاش پونكتى بار بولۇپ، ئوچ نەپەر مەخسۇس ئايالار ۋە بالىلارنىك ساقلىقىنى ساقلاش خادىمى سەپلەندى. ئايالار ۋە بالىلارنىك ساقلىقىنى ساقلاش خىزمىتىنى قوشۇمچە ئىشلەيدىغان خادىم 109 غا يەتتى. 1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە جەمئىي 432 ئايالار ۋە بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش خادىمى (تۇغۇت قوبۇل قىلغۇچىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) تەربىيىلەندى.

1981-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئايالارنىك بالياتقۇ چقىقىنى كېسىلنى تەكشۈرۈش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 19 بىرلىكى: ئادەم

گۇرۇپپا، مەيدانلارنىك نامى	بالياتقۇ چقىقىنىك دەرىجىسى			جەمئىي
	I°	II°	III°	
ئىگەرچى گۇرۇپپا	37	49	49	135
بەشتۆگمەن گۇرۇپپا	92	55	70	217
قاراتال گۇرۇپپا	138	89	109	336
توپلۇق گۇرۇپپا	69	41	54	164
قۇمباش گۇرۇپپا	94	51	72	217
ئايكۆل گۇرۇپپا	127	81	95	303
« شەرق قىزاردى » دېھقانچىلىق مەيدانى	2	2	4	8
توقاي فېرمىسى	3	5	4	12
جەمئىي	562	373	457	1392

1981-يىلى قاراتال گۇرۇپپىسىدا ئايالار كېسىلنى تەكشۈرۈش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ـــ 20 بىرلىكى: ئادەم

تەكشۈرۈلگەن ئادەم	كېسەل بولغان ئادەم	كېسەل بولۇش نىسبىتى %	كېسىلنىڭ تۈرى										
			شەلۋەمتىش	قىلىنمىش	يېرتىلىش	چات ئارىلىقى يېرتىلىش			جىنسىي يول يالۇقى	بالياتقۇ قوشۇمچە نەزىرى يالۇقى	سىرتقى جىنسىي كۆرۈك تومۇرى كېسىلى	ئاق داغ كېسىلى	سىرتقى جىنسىي نەزىرا
						I°	II°	III°	كېچىك جەمئىي				
1582	1054	66.62	253	95	51	140	195	26	361	56	158	4	60	6
			24	9	4.8	13.3	18.5	2.5	34.3	5.3	15	0.4	5.69	0.6

§2. باللار ساقلىقىنى ساقلاش

70-يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيە بويىچە شەھەر-يېزىلاردىكى يەتتە ياشتىن كىچىك ھەر مىللەت باللىرى ئارىسىدا ئاساس ئىممونىتېتى-ساقلىقىنى ساقلاش قانات يايدۇرۇلدى. 1977-يىلى باللارنى پىلانلىق ئىممونىتېتلاش بولغا قويۇلدى. ئىممونىتېت-ساقلىقىنى ساقلاشنىڭ ئاساسىي تۈرى چېچەك ۋاكسىنىسى، كالمېت-گۈبرىن ۋاكسىنىسى ئۇرۇش، باللار پارالىچى كۆمۈلچى ئىچىرىش، قىزىل ۋاكسىنىسى، كۆك يۆتەل ئۆچ بىرلەشمە ۋاكسىنىسى ئۇرۇش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى.

1977-يىلى ئاقسۇ شەھىرىدىكى يەتتە ياشتىن كىچىك باللارنى پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 — 21

بىرلىكى: ئادەم

ئۇرۇنلار	ئاھالىسى	كارتا تۇرغۇزۇلغان ئەترەت		كارتا تۇرغۇزۇلغان ئادەم	پىلانلىق ئىممونىتېتلاش نىسبىتى %
		چوڭ ئەترەت	كىچىك ئەترەت		
ئىگەرچى گۈڭشې	13278	17	71	3340	25.15
بەشتوگەن گۈڭشې	15733	26	95	4132	26.26
قاراتال گۈڭشې	22960	28	107	4132	18
توپلۇق گۈڭشې	3569	11	59	2314	64.84
قۇمباش گۈڭشې	14452	14	91	3537	24.47
ئايكۆل گۈڭشې	21484	20	102	4249	20.62
ئاقسۇ بازىرى	10000	2	9	1203	12.03
ناھىيىگە بېۋاستە قاراشلىق ئۇرۇنلار	2000			1125	56.25
جەمئىي	103746	118	534	24032	23.33

1979-يىلى شەھەرگە قاراشلىق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا كالمېت-گۈبرىن ئەملەنگەندىن كېيىنكى تېز رېئاكسىيە ئەھۋالىنى كۆزىتىش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 — 22

بىرلىكى: ئادەم

تۈرى		ئومۇمىي تەكشۈرۈلگەن ئادەم			ئوكۇل ئۇرۇلغان ئادەم			تەكرار سىناق قىلىنغان ئادەم			مۇسبەت رېئاكسىيە كۆرۈلگەن ئادەم			يۇقۇملىنىش نىسبىتى %		
		كىچىك جەمئىي	ئەر	ئايال	كىچىك جەمئىي	ئەر	ئايال	كىچىك جەمئىي	ئەر	ئايال	كىچىك جەمئىي	ئەر	ئايال	كىچىك جەمئىي	ئەر	ئايال
مەكتەپلەر	2-ئوتتۇرا مەكتەپ	727	364	363	719	359	360	712	354	358	323	136	187	44.92	37.88	51.94
	3-ئوتتۇرا مەكتەپ	632	315	317	602	302	300	595	295	300	341	171	170	56.64	56.62	56.67

جەدۋەل 18 ــ 22 (داۋامى)

34,90	32,83	33,87	163	151	314	448	406	854	467	460	927	475	465	940	3-باشلانغۇچ مەكتەپ
34,75	26,10	30,41	172	130	302	493	493	986	495	498	993	505	504	1009	5-باشلانغۇچ مەكتەپ
42,66	36,32	39,49	692	588	1280	1599	1548	3147	1622	1619	3241	1660	1648	3308	جەمئي
32,29	25,67	28,85	145	125	270	447	487	943	449	487	936	461	490	951	خەنزۇ
38,46	33,12	35,85	190	156	346	499	406	905	494	471	965	519	479	998	ئۇيغۇر
35,52	29,33	32,40	335	281	616	946	893	1839	943	958	1901	980	969	1949	جەمئي

V باب ئۇيغۇر تىبابىتى

§1. ئومۇمىي تەرەققىيات ئەھۋالى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۇيغۇر تىبابىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، ئۇ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شۇ جايىنىڭ تەبىئىي شارائىتى، تۇرمۇش ئادىتى ۋە دورا بايلىقىغا ئاساسەن ھەرخىل كېسەللىكلەرگە قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنىڭ تەجرىبە جەۋھىرى، جۈملىگو تىببىي ئىلىم خەزىنىسىدىكى گۆھەر، شۇنداقلا ئېسىل مىللىي مىراسلارنىڭ بىرى. خەلق ئارىسىدىكى گەپ-سۆزلەرگە قارىغاندا قەدىمكى زامانداۋ ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەر ھايۋانلارنىڭ تېرىسىگە ئېلىش، سۈت سۇۋاش، قىزىق قۇمغا كۆمۈش قاتارلىق ئۇسۇللاردىن پايدىلىنىپ، كېسەل ئازابىدىن قۇتۇلۇش بىلگەن. كېيىن ئارپا بېدىيان، ھېلىلە، بىنەپشە، تۇز قاتارلىقلارنىمۇ دورا قاتارىدا دۇرۇشنى بىلگەن. شۇنىڭدەك سۆگەت يوپۇرمىقىنى سۇغا چىلاپ بەدەنگە چاپلاش، كېپەكنى قازاندا قورۇپ ئېسىق ئۆتكۈزۈش، ئۆسۈملۈك دورا سۈيىدە يۇيۇنۇش، ئۆۋۈلاش، سىيلاش، چىمداش، سقىش، ئوتقا قاقلاش، داغلاش، سۇنۇقنى تېڭىش، چىش تارتىش، جەسەتنىڭ چىرىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قاتارلىق داۋالاش بىلىملىرى ۋە داۋالاش ۋاستىلىرىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىگىلىۋالغان.

مىنگو دەۋرىدە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۇيغۇر تىبابىتى « خۇراپاتلىق » ، « يالغان تۇپ » دەپ قارالغان، « خالتا دوختۇر (80 خالتا) » دەپ مازاق قىلىنغان، داۋالاش ۋە دورا ياساش ئاپپاراتى زادىلا بولۇپ باقمىغان. ئەكرەم (ئېگەرچى يېزىسىنىڭ بالداق كەنتىدىن) قاتارلىق ئۇيغۇر تۇپىلىرى دورا ساندۇقىنى كۆتۈرۈپ، كوچىمۇ كوچا ئايلىنىپ يۇرۇپ كېسەل كۆرگەن ياكى بازار كۈنى بازاردا بىرەر جايىتى تۇتۇپ يايما يېيىپ كېسەل كۆرگەن. ئۇلار ئۇزاقتىن بۇيان كەمستىلىپ كەلگەن.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇر تۇپىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاتا-بوۋىلىرىدىن تەلىم ئالغان ياكى شاگىرتلىقتىن يېتىشىپ چىققانلار. كونا زامانداۋ ئىسلام دىنىدىكى بەزى ئاخۇنلارمۇ تۇپىلىق قىلاتتى، بىراق مۇنتىزىم، سىستېمىلىق تىببىي تەربىيىسىنى ئالغانلار ناھايىتى ئاز ئىدى. ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىدە ئىشلىتىدىغان دورىلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك تۇپىلار ئۆزى تېپىپ، ئۆزى ياساپ، ئۆزى ئىشلەتتى. مەخپىي رېتسېپ، تەجرىبىدىن ئۆتكەن رېتسېپ ۋە يەككە رېتسېپلارمۇ نۇرغۇن ئىدى.

1980-يىلى پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى ۋە غەمخورلۇقى ئاستىدا، شەھەر رايونىدا ئاقسۇ شەھىرى تارىخىدىكى تۇنجى ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسى (مىللىي شىپاخانا) قۇرۇلۇپ، خەلق ئارىسىدىن ئىككى نەپەر ياشانغان ئۇيغۇر تۇپ قوبۇل قىلىندى.

1985-يىلى شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسىنىڭ ئۇيغۇر تىببىي خادىملىرى 14 كە يەتتى.

2§. داۋالاش تېخنىكىسى

ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى ئۆزىگە خاس داۋالاش نەزەرىيە سىستېمىسى ۋە دېئاگنوز قويۇش، داۋالاش ئۇسۇلىغا ئىگە بولۇپ، ئەنئەنىۋى داۋالاش ئۇسۇلى ئۇيغۇر ئاممىسىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىدە « ئوت، ھاۋا، سۇ، تۇپراق » قاتارلىق تۆت چوڭ ماددا ۋە مىنزاجقان، سەپرا، بەلغەم، سەۋدادىن ئىبارەت تۆت خىل تەلىماتى ئارقىلىق ئادەم بەدىنىنىڭ سىرتقى مۇھىت بىلەن بولغان ئۆزئارا تەسىرى ۋە دېئالېكتىكىلىق مۇناسىۋىتى چۈشەندۈرۈپ بېرىلىدۇ. ئۇنىڭ دېئاگنوز قويۇش ئۇسۇلى تومۇر تۇتۇش، كۆرۈش، سوراش، پۈراش قاتارلىق تۆت خىل بولۇپ، تومۇر ھالىتى « ياغاچ ھەرىدىگە ئەندىگە ئەندەك، دولقۇنەندەك، چۈمۈلە ئۆمىلىگەندەك، مىخ قاققاندەك، چاشقان يۈگۈرگەندەك قاتارلىق 35 خىلغا بۆلىنىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى ئاشقازان كېسىلى، رېماتىزم، نېرۋا ئاجىزلىقى، يۈرەك قان تومۇرلىرى كېسىلى، دېئابىت كېسىلى، زىققا كېسىلى، ئايالار كېسەللىكى، ئۆتتە تاش پەيدا بولۇش كېسىلى، تەمرەتكە، ئاق كېسەل قاتارلىق ئىچكى، تاشقى، ئايالار، تېرە بۆلۈملىرىنىڭ داۋالىنىم ئۇچرايدىغان، كۆپ ئۇچرايدىغان كېسەللىكلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ داۋالىيالايدۇ. ئىچكى كېسەللىكلەرنى داۋالاشتا دورا ئىچكۈزۈش ئاساس قىلىنىدۇ. تەپيارلانغان دورىلاردىن كۈمۈلاچ، پاراشۇك، مەلھەم، شەربەت دورىلار ۋە قاينىتىما دورىلار بار. ئىسلاش، قان قويۇپ بېرىش (ئېلىش)، ئىسسىق ۋە سوغۇق ئۆتكۈزۈش، ئاپتاپقا قاقلاش، قۇمغا كۆمۈشتەك سىرتقى داۋالاشلار ئېلىپ بېرىلىدۇ. يەنە داغلاش، ئىسسىق ئۆتكۈزۈش، بوغۇش، يىرىڭنى چىقىرىۋېتىش (نەشتەر سېلىش)، يىگنە سانجىش، ئۇۋۇلاش، ئورۇنغا چۈشۈرۈش قاتارلىق داۋالاش ئۇسۇلى ۋە قوشۇمچە دورىلار بىلەن داۋالاشمۇ بار.

شەھەرلىك ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك دوختۇرخانىسىنىڭ كۆپ ئىشلىتىلىدىغان مىللىي دورىلىرى 600 خىلدىن، ياسالما دورىلىرى 500 خىلدىن ئاشىدۇ.

VI باب دورا

§1. دورىگەرلىك

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاقسۇ شەھىرى دۆلەت ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئېلان قىلغان تۇرلۇك دورىگەرلىك مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش نىزاملىرى ۋە بەلگىلىمەلەرنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، شەھەر تەۋەسىدىكى دورىلار ۋە داۋالاش ئەسۋابلىرىنى سېتىش، ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىشلىتىشنى نازارەت قىلدى. دورىلارنىڭ سۈپىتىنى ياخشىلاپ تىببىي داۋالاش، سەھىيە ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ، خەلقنىڭ دورا ئىشلىتىشكە بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى.

شەھەرلىك سەھىيە ئىدارىسى دۆلەت قانۇنىدا بەلگىلەنگەن يەرلىك دورا باشقۇرۇش ئورگىنى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى: شەھەر تەۋەسىدىكى دورا ئىشلەپچىقىرىش، سېتىش ۋە دورىلارنى توغرا ئىشلىتىشتىكى نازارەت قىلىش ۋە ئۇنى باشقۇرۇش؛ دورا ئىشلەپچىقىرىش، تىجارەت قىلىش ۋە تىببىي داۋالاش ئورۇنلىرىغا «دورا ئىشلەش ئىجازەتنامىسى»، «دورا تىجارىتى ئىجازەتنامىسى» ۋە «دورا تەييارلاش ئىجازەتنامىسى» نى تارقىتىش؛ دورىلارنىڭ سۈپەت ئۆلچىمىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش؛ ھۇشسىزلاندۇرۇش دورىلىرى، كۈچلۈك زەھەرلىك دورىلار، رادىئوئاكتىپلىق دورىلارنى ئالاھىدە باشقۇرۇپ، قالايمىقان سېتىش، قالايمىقان ئىشلىتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش؛ ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش، پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە تىجارەت قىلىشنى باشقۇرۇش؛ دۆلەتنىڭ بەلگىلىمسى بويىچە ئېكسپورت ۋە ئىمپورت قىلىنىدىغان دورىلارنى تەكشۈرۈش؛ قانۇنسىز دورا سودىگەرلىرىنىڭ يالغان، سۈپىتى ناچار دورىلارنى ئەرزان باھادا سېتىپ ۋە ئېكسپورت قىلىپ، خەلقنىڭ سالامەتلىكىگە زىيان سېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، دۆلەتنىڭ ئىناۋىتىنى قوغداشتىن ئىبارەت.

1977-يىلى، ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى دورىگەرلىك مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش نىزامىغا ئاساسەن، ۋىلايەتلىك دورا ياساش زاۋۇتى، يېزا ئىگىلىك 1-شى چۈچۈك بۇيا قىيامى زاۋۇتى قاتارلىق دورا زاۋۇتلىرى ئىشلەپ چىققان دولانە تابلېتى، ئەنگۈك دېگزىيا كۈمۈلىچى، يېڭچياۋ زەھەر قايتۇرۇش كۈمۈلىچى، فۇزى لىجۈك كۈمۈلىچى، ئېشەك يىلىمى، بۇغا مۈڭگۈزى يىلىمى ۋە يېشىل قارىغاي مارىكلىق چۈچۈك بۇيا قىيامى قاتارلىق تەييار جۇڭگوچە داۋالاش دورىلىرىنىڭ مەھسۇلات سۈپىتىنى تەكشۈردى. 1983-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە نازارىتىنىڭ تەستىقى بىلەن يېشىل قارىغاي مارىكلىق چۈچۈك بۇيا قىيامى، ئېشەك يىلىمى، چۈەنلۇ كۈمۈلىچى قاتارلىق دورىلار قېلىپلاشقان مەھسۇلات قىلىپ بېكىتىلدى.

80-يىللارنىڭ باشلىرىدا، شەھەر تەۋەسىدىكى ئۆسۈملۈك دورىلىرى بازىرى بىر مەھەل كونترولسىز ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. چەت ئۆلكە-رايونلارنىڭ قانۇنسىز دورا سودىگەرلىرى بۇ شەھەرگە كېلىپ، سۈپىتى ناچار ۋە ساختا ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى يۇقىرى باھادا سېتىپ، ئاممىغا زىيان سېلىش ھېسابىغا كۆپ پايدا ئالدى. دورا تەكشۈرۈش تارماقلىرى ساختا دورا، سۈپىتى نا-

چار دورىلارنىڭ بازارغا كىرىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، مەخسۇس دورا سۈپىتىنى تەكشۈرۈش خادىملىرىنى ۋە دورا تەكشۈرۈش ئۇسكۇنىلىرىنى سەپلىدى. دورىلارنى فاچىلارش نومۇرى، تىزىمغا ئېلىنغان سودا ماركىسى، ئۇنۇم بېرىش ۋاقتى ۋە دورىلارنىڭ سېسىپ كېتىشى، بۇزۇلۇشى قاتارلىق ئەھۋاللارنى تەكشۈرۈپ، نازارەت قىلدى، شۇنداقلا ساختا ۋە سۈپىتى ناچار دورىلاردىن پايدىلىنىپ، پۇلنى ئالداپ ئېلىۋېلىپ، جانغا زامىن بولۇشتەك زور ئەنزىلەرگە قانۇن بويىچە چارە كۆردى.

§2. جۇڭگو تىبابىتى دورا ئۆسۈملۈكلىرى

ئاقسۇ شەھىرى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە ۋە تېرەك دەرياسى بىلەن ئاقسۇ دەرياسىنىڭ يەلپۈگۈچسىمان تىنما تۈزلەڭلىكىگە جايلاشقان بولۇپ، ئۆزىگە خاس جۇغراپىيىلىك شارائىتقا ئىگە، سۇ مەنبەسى بىرقەدەر مول، كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ۋە قىراۋسىز مەزگىلى ئۇزۇن، بۇ يەردە تىنما كۈلرەڭ تۈپراق، بوز قارا چىلان تۈپراق، بوز زەي تۈپراق، سېرىق زەي تۈپراق قاتارلىق مۇرەككەپ، خىلمۇ خىل تۈپراق تىپلىرى بار. ئاقسۇ شەھىرى زېمىنىغا لوپنور كەندىرى، چۆچۈك بۇيا، چاكاندا قاتارلىق جۇڭگو تىبابىتى دورا ئۆسۈملۈكلىرى كەڭ تارقالغان. ئۇنىڭ مەھسۇلاتى بىرقەدەر كۆپ، شەھەر تەۋەسىنى كېسىپ ئۆتىدىغان تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى ئېتىدائىي توغراقلىق ۋە يېرىم چۆل-باياۋان بەلباغدا بۇغا قاتارلىق ئەتىۋارلىق، كەم ئۇچرايدىغان دورىلىق ھايۋاناتلار ياشايدۇ. بىئولوگىيىلىك دورا ياساشقا ئىشلىتىلىدىغان ھايۋاناتلار-نىڭ ئىچكى ئەزالىرى ۋە ئېشەك يىلىمغا ئىشلىتىلىدىغان ئېشەك تېرىسىنىڭ مىقدارىمۇ ئاز ئەمەس، تەكشۈرۈپ، ستاتىستىكا قىلىنىشچە، شەھەر بويىچە جۇڭگو تىبابىتى ئۆسۈملۈك دورا بايلىقى 125 خىلدىن ئاشىدۇ.

1. دورىلارنىڭ نام شەجەرىسى

ئۆسۈملۈكلەر تۈرى جەمئىي 95 خىل.

تەمى ئاچچىق، تەبىئىتى ئىسسىققا مايىل، تەمى ئاچچىق، تەبىئىتى سوغۇققا مايىل، يۆتەلنى توختىتىپ زەھەرنى تارقىتىدىغان دورىلاردىن بۇدۇشقاق ئۇرۇقى، جۇلاغ، يۇمغاقسوت، سۇڭپىياز، قېرىبقىز، يۇلغۇن، يالپۇز، جۇيخۇا گۈلى، جامكا، قىرىق بوغۇم قاتارلىقلار بار.

ئىسسىقلىقنى قايتۇرغۇچى، دەم سقىشنى باسقۇچى ۋە بەلغەم يۇمشاتقۇچى دورىلاردىن ئاچچىق ئۇرۇق مېغىزى، ئۇجمە يىلتىزىنىڭ ئاق پوستى، ئۇجمە يوپۇرمىقى، ئۇجمە شېخى، گاساڭغۇ، يۇلتۇزگۈل، پونۇس قاتارلىقلار بار.

زەھەرنى قايتۇرغۇچى، ئوت ئىسسىقنى قايتۇرغۇچى، قاننى سۈۋۈتقۇچى، ھۆل ئىسقنى قايتۇرغۇچى دورىلاردىن قوموش يىلتىزى، تاجگۈل ئۇرۇقى، لوپنۇر كەندىرى، سامساق، مامكاپ، سېمىز ئوت، بوز تىكەن، ئىت ئۇزۇمى، سۇ قامچا ئوتى، سۇ يالپۇزى، چېقىرتماق، ئات قۇلاق، ئالتۇن شاخ، ئەرمىدۇن قوۋزىقى، بۇيا، قاشقا بېدە، كۆك ئەمەن، بوز تىكەن قاتارلىقلار بار.

سۈيدۇكنى راۋانلاشتۇرغۇچى ۋە سۈيۇقلۇقنى ھەيدىگۈچى دورىلاردىن پاقا يوپۇرماق ئۇرۇقى، ياۋا كەشمىر، ياۋا سۈپۈرگە ئۇرۇقى، كېۋەز ئانىسى ئۇرۇقى، سۇتلۇك ئوت، چۆگۈندان، ھەشقەپىچەك ئۇرۇقى قاتارلىقلار بار.

رېماتىزمنى داۋالايدىغان دورىلاردىن قاقىرا تومۇق، چىڭگىلىك قاتارلىقلار بار.

يەلنى تەگشىگۈچى دورىلاردىن ئاق تۇرۇپ ئۇرۇقى بار.
سوغۇقنى ھەيدىگۈچى دورىلاردىن ئارپا بىدىيان قاتارلىقلار بار.
قانىنى جانلاندۇرغۇچى دورىلار ۋە قان توختاتقۇچى دورىلاردىن شاپتۇل مېغىزى، زاراڭزا چېچىكى، ئاغچا يۇغۇچ، پىيىزمەك، ئوغرى تىكەن، قارامۇق، خېنىگۈل، ئەتىرگۈل، قىزىل گۈل، شەرق قامچا ئوتى، رويان، چاچ كۆمۈرى، چولاق خوخا، كىچىك خوخا، يالمان قۇلاق، تۇخۇمەك گۈلى، چولاق يوپۇرماقلىق لويلا، يەر توزغىقى، ئېتىزلىق قىرىق بوغۇمى، يىكەن سېرىقى قاتارلىقلار بار.
نېرۋىنى تىنچلاندۇرغۇچى دورىلاردىن سېرىس قوۋزىقى بار.
بەدەنگە قۇۋۋەت بەرگۈچى، مۇسپىلىككە يارىدەم بەرگۈچى ۋە قانىنى قۇۋۋەتلىگۈچى دورىلاردىن كەتمەن، ئاستىراگال ئۇرۇقى، توشقان زەدىكى، يەر مەدىكى، شومشا، شۇمبۇيا، سېرىق يۇگەي، ياڭاق، كۈدە ئۇرۇقى قاتارلىقلار بار.
مەنپىلىكنى ئاسرايدىغان دورىلاردىن ئالقات، كەندىر ئۇرۇقى قاتارلىقلار بار.
ھەزىم قىلىشقا يارىدەم بەرگۈچى دورىلاردىن ھەزىم ئېچىتقۇسى، ئارپا ئۇندۇرمىسى، قۇلماق، بىھى قاتارلىقلار بار.
مەددە چۈشۈرىدىغان دورىلاردىن ھىمك، كاۋا ئۇرۇقى، يىپىشقاق ئوت قاتارلىقلار بار.
قورۇغۇچى ۋە تىزگىنلىگۈچى دورىلاردىن ياچۈمەك تۇخۇمى، ئانار پوستى، چۇلۇك يىلتىز پوستى، جىگدە قاتارلىقلار بار.
ئاغرىق توختاتقۇچى دورىلاردىن ئۇت ياڭقى، ياۋا ئەپيۇنگۈل، ئىگىر قاتارلىقلار بار.
تاشقى كېسەللىكلەرنى داۋالايدىغان دورىلاردىن ئادىراسمان، ئابدىملىك ئۇرۇقى قاتارلىقلار بار.
ھايۋاناتلار خىلىدىكى دورىلاردىن تۇخۇم شاكال پەردىسى، ئۆت، مۇزاييېشى، كۆكۈيۇن، سۇلۇك، پىلە قۇرتى، پىلە قۇرت مايىقى، سازاڭ، چايان، ئىلان پوستى، دېڭزىيا، بالاھەمرىيى، بۇغىنىڭ يۇمران مۈڭگۈزى، بۇغىنىڭ قاتتىق مۈڭگۈزى، بۇغا قېنى، ئېشەك بۆرىكى، ئېشەك يىلمىي، قانسە، كىرپە تېرىسى، ھەرە كۆنىكى، شەپەرەڭ مايىقى، قۇشنىڭ تۆش سۆڭىكى، چار پاقا تېرىسى، قىغ قۇڭغۇزى قاتارلىقلار بار، ئۇلار ئىسسىقتىن بولغان بەلغەمنى يۇمشىتىش، ئىسسىقنى قايتۇرۇش، ھۆللۈكنى سىرغىتىش، قانىنى جانلاندۇرۇش، پەي تارتىشپ قېلىشنى بوشىتىش، مەنپىلىكنى ئاسراش، قورۇش ۋە تىزگىنلەش قاتارلىق ئۇنۇملەرگە ئىگە.
مېنېرال تۇرىدىكى دورىلاردىن خام گەچ، چىرىمتال، قىزىل گەچ، گۈڭگۇرت قاتارلىقلار بولۇپ، بۇلار سىرتتىن ئىشلىتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىسسىقنى قايتۇرۇش، مەددە ئۆلتۈرۈش قاتارلىق ئۇنۇمى بار.

2. چۈچۈك بۇيا

چۈچۈك بۇيا ئادەتتە تاتلىق ئوت، تاتلىق يىلتىز دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ، شەھەر تەۋەسىدىكى يېزىلارنىڭ چۆل، جاڭگاللىرى، ئوتلاقلىرى ۋە ئېتىز قىرلىرىدا ئۆسىدۇ. چۈچۈك بۇيا پۈرچاق ئائىلىسىگە مەنسۇپ كۆپ يىللىق ئۆسۈملۈك، ئۇنىڭ يىلتىزى ئىنچىكە، قوۋزىقى قىزغۇچ قوڭۇر ياكى قارامتۇل قوڭۇر بولۇپ، تەمى تاتلىق، خۇسۇسىيىتى مۆتىدىل. ئۇ ئىسسىقنى قايتۇرۇپ، زەھەرنى تارقىتىش، تالنى ساغلاملاشتۇرۇپ، قۇۋۋەتلەندۈرۈش، سۈيدۈكنى راۋانلاشتۇرۇش، يۆتەلنى توختىتىش، بەلغەمنى يۇمشىتىش، كۆكرەك چىڭلىقىنى بوشىتىپ، قەي قىلدۇرۇش، گال ئاغرىقىنى داۋالاش قاتارلىق ئۇنۇمگە ئىگە. چۈچۈك بۇيا تابلېتكا، چۈچۈك بۇيا قېيامى قاتارلىقلار جۈڭگو ئۆسۈمە-

لۇك دورىلىرى ياكى غەربچە دورىلار خام ئەشيالىرىنىڭ بىرى. 1960-يىلى يېڭا ئىگىلىك 1-شەنىڭ تۆت چۇچۇك بويا قىيامى ئىشلەپچىقىرىش زاۋۇتى مۇشۇ بىر يىلدا 200 تونىنا « يېشىل قارىغاي ماركىلىق » چۇچۇك بويا قىيامى ئىشلەپچىقاردى. بۇ قىيام 1963-يىلى بېلگىيە، نورۋېگىيە قاتارلىق غەربىي ياۋروپا دۆلەتلىرىگىچە سېتىتىپ چىقىرىلدى. 1984-يىلى 9-ئايدا كۇاڭجۇدا ئۆتكۈزۈلگەن كۆز پەسىللىك يەرمەنكىدە « يېشىل قارىغاي ماركىلىق » چۇچۇك بويا قىيامى چەت ئەل سودىگەرلىرىگە ياراپ، دۆلەتكە مەلۇم مىقداردا تاشقى پېرېۋوت يارىتىپ بەردى.

3. چاكاندا

چاكاندا چاكاندا ئوتى، قارا چاكاندا دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ، شەھەر تەۋەسىدىكى ئىنگەن تاغ رايونىدا ۋە شەرقىي تاغ جىلغىسىدا، سايلىقتا ئۆسىدۇ. چاكاندىنىڭ تەمى ئاچچىق قېرىق، ئىسسىقا مايىل، تەرلىتىش، يۆتەل توختىتىش، دەم سىقىلىشنى بېسىش، سۇيۇقلۇقنى راۋانلاشتۇرۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. دورىلىق قىممىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولۇپ، بايلىق مەنبەسىمۇ بىرقەدەر مول.

§3. دورا ماتېرىياللىرىنى سېتىۋېلىش

ئاقسۇ شەھىرى ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى سېتىۋېلىشتا چۇچۇك بويىنى ئاساس، زاراڭزا چىچكى، توشقان زەدىكى، سېرىق يۆگەي، ئالقات، ئۇرۇك مېغىزى، پاقا يوپۇرمىقى ئۇرۇقى ۋە ئېشەك تېرىسىنى قوشۇمچە قىلىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدە ئۇنىڭغا بىۋاسىتە قاراشلىق ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى سېتىۋېلىش ئاپپاراتى يوق. 1959-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دورا شىركىتى، يېڭا ئىگىلىك 1-شىسى شەھەر تەۋەسىدىكى شەھەر-يېزىلاردا ۋە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەيدانلىرى قاتارلىق جايلاردا قۇرغان دورا زاۋۇتى، چۇچۇك بويا زاۋۇتى چۇچۇك بويا قاتارلىق ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى سېتىۋېلىش، پىششىقلاپ ئىشلەش ئۈچۈن ساقلاپ توشۇش خىزمەتلىرىنى ئۈستىگە ئالدى. 1959-يىلدىن 1985-يىلغىچە يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن تەخمىنەن 10 مىڭ تونىنا چۇچۇك بويا سېتىۋېلىندى. بۇنىڭدىن چۇچۇك بويا قىيامى ئىشلەش ئۈچۈن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 7000 تونىنا چۇچۇك بويا سەرپ قىلىندى. 3000 تونىنا پىششىقلانغان كەلتە چۇچۇك بويا يىلتىزى، پىششىقلانغان ئالاھىدە ئۆزۈن چۇچۇك بويا يىلتىزى پىششىقلاپ، پارچىلانغان چۇچۇك بويا يىلتىزى ئېكسپورت قىلىندى ۋە دۆلەت ئىچىدە سېتىلدى.

1980-يىلدىن ئىلگىرى يەرلىك ھەرخىل ئۆسۈملۈك دورا بازارلىرىنىڭ مال مەنبەسى بىرقەدەر يېتەرلىك بولۇپ، مال باھاسىنى ھۆكۈمەت بىر تۇتاش بەلگىلىگەنلىكى ئۈچۈن، سېتىۋېلىش باھاسىمۇ بىرقەدەر تۇراقلىق بولدى. 1981-يىلدىن كېيىن ھۆكۈمەت چۇچۇك بويا كولاشنى پىلانلىق كونترول قىلىشنى يولغا قويغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۈستىگە چۇچۇك بويا سېتىۋالىدىغان ۋە چۇچۇك بويا پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان بەزى زاۋۇتلار ۋە يەككە دورا سودىگەرلىرى پىلانسىز ئىشلەپ چىقىرىپ ۋە كۆز بويامچىلىق بىلەن سېتىۋېلىپ، تالىشىپ سېتىۋېلىپ، يېراق جايلارغا توشۇپ، سېتىپ چىقىرىش باھاسىنى ھەدەپ ئۆستۈرگەنلىكى ئۈچۈن بۇ شەھەرنىڭ چۇچۇك بويا بازىرىدا مال مەنبەسى ئازلاپ، سېتىۋېلىش باھاسى قالايمىقانلىشىپ كەتتى. 1984-يىلى ھۆكۈمەت ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى سېتىۋېلىش باھاسىنى قويۇۋەتتى، بازار ئەھۋالىغا قاراپ تۇراقسىز باھا يولغا قويۇلدى. 1980-يىلى ھەربىر كىلوگرام پىششىقلانمىغان قۇرۇق چۇچۇك بويا يىلتىزىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھا-

سى 0.25 يۈەن، پىششىقلانمىغان كالتە قۇرۇق چۆچۈك بۇيا يىلتىزىنىڭ 0.23 يۈەن ۋە پىششىقلانمىغان قۇرۇق ئۇزۇن چۆچۈك بۇيا يىلتىزىنىڭ 0.44 يۈەن ئىدى. 1984-يىلغا كەلگەندە يۇقىرىقى ئۈچ خىل چۆچۈك بۇيا يىلتىزىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 0.36 يۈەن، 0.27 يۈەن ۋە 0.56 يۈەنگە ئۆسىتۈرۈلدى. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر كىلوگرامنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 0.08 يۈەن ئۆستى.

1985-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دورا زاۋۇتىنىڭ ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى سېتىۋېلىش باھا جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ــ 23 بىرلىكى: كىلوگرام / يۈەن

ئىسمى	ئايرىم باھاسى	ئىسمى	ئايرىم باھاسى
پىششىقلاپ ئىشلەنمىگەن قۇرۇق چۆچۈك بۇيا يىلتىزى	0.36	ئاچچىق ئۇرۇك مېغىزى	3.00
ئالاھىدە ئۇزۇن چۆچۈك بۇيا يىلتىزى	2.40	ئالقات	
قۇرۇق ئۇزۇن چۆچۈك بۇيا يىلتىزى	0.54	1-دەرىجىسى	6.75
پارچىلانغان چۆچۈك بۇيا يىلتىزى	1.42	2-دەرىجىسى	5.40
كالتە چۆچۈك بۇيا يىلتىزى	0.42	زاراڭزا چېچكى	1.75
توشقان زەدىكى	6.00	پاقا يوپۇرماق ئۇرۇقى	1.25
يەر مەدىكى	0.67	سېرىق ئوت	1.25
شاپتۇل مېغىزى	4.32	قانسە	15.00
تاتلىق ئۇرۇك مېغىزى	3.00	بۇدۇشقاق ئۇرۇقى	0.63
ئېشەك تېرىسى	5.00		

1976-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دورا شىركىتىنىڭ چۆچۈك بۇيا يىلتىزىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىپ چىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 18 ــ 24

بىرلىكى: تونىا

يىللار	بۇۋاستە سېتىۋالغىنى	ۋاستىلىق سېتىۋالغىنى	ۋىلايەت دائىرىسىدە سېتىلغىنى	سىرتقا يۆتكەلگىنى	ئېكسپورت قىلىنغىنى	ئامباردا ساقلانغىنى
1976	2051.46		30.05	1549.39	192.15	226.59
1977	3159.10		159.98	2642.49	120.18	481.92
1978	5407.45	2729.98	72.50	3819.12	334.36	1758.50
1979	6041.77	3879.04	1164.29	2510.25	3114.08	751.89
1980	3649.30	3246.18	12.64	1105.79	3596.86	141.46
1981	2119.92	2053.94	491.55	834.09	948.72	219.79
1982	3093.07	2726.90	1197.37	1560.42	77.35	624.22
1983	3489.80	1688.76	1309.38	2083.09	403.53	433.74
1984	2840.98	1119.22	868.2	2204.49		352.48
1985	2788.43	9938.80	834.67	1897.05	96	581.08

§4. دورا ياساش

1960-يىلى بازاردا دورىلار ئېھتىياجنى قاندۇرالمىدى. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دورا شىركىتى تەمىنلەش ۋە ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى پەسەيتىش ئۈچۈن، دورا ياساش گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، مېركۇروخروم، يودلۇق ئىسپىرت، سۇسۇن دورا سۇيى (گىنتىيان ۋيولېت ئېرىتمىسى)، ياغسىزلاندۇرۇلغان پاختا، دېزىنفېكسىيە پاراشوكى قاتارلىق تاشقى كېسەللەرگە ئىشلىتىلىدىغان دورىلارنى ئىشلەپچىقاردى. ئىككىنچى يىلى تېخنىكا كۈچى يېتەرسىز، ئۇسكۇنىلىرى ئاددىي بولۇپ، مەھسۇلات سۈپىتى سەھىيە مىنىستىرلىكى چىقارغان ئۆلچەمگە يەتمىگەن بولغاچقا، ئىشلەپچىقىرىش توختىتىلدى.

1961-يىلى ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ دورا تەييارلاش بۆلۈمى بېرىكمە يۆتەل دورىسى، ئاشقازاننى ساغلاملاشتۇرۇپ ئاغرىق توختىتىش دورىسى، پروكائىن قاتارلىق يەدىغان دورا ۋە ئوكۇل دورىلىرنى ئىشلەپچىقاردى. كېيىنكى يىلى دورا ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىي قىلىپ، ئالتە خىل بېرىكمە دورا، ئالتە خىل پاراشوك دورا، يەتتە خىل سۇيۇق دورا، توققۇز خىل مەلھەم دورا ياساپ چىقىلدى. 1966-يىلى دورا تەييارلاش بۆلۈمى دېزىنئىكونىنى ئالماشتۇرۇش ئۈسۈلىدىن پايدىلىنىپ، ئاسما ئوكۇل سۇيۇقلۇقى، دېستىللەنگەن سۇلارنى تەييارلىدى. شۇ يىلنىڭ بېشىدا « 920 » دورا زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، سىرتتىن سۇرۇلىدىغان دورىلارنى سىناق تەرىقىسىدە ئىشلەپچىقاردى. كېيىن سۇپەت تۆۋەنلىدىن توختىتىلدى.

1970-يىلى ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ دورا تەييارلاش بۆلۈمى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 1070 بوتۇلكا فىزىئولوگىيىلىك تۇز سۇيى، 1414 بوتۇلكا 5% لىك گلۇكوزا، رىنگىر سۇيۇقلۇقى، گلۇكوزلىق تۇز سۇيى ئارىلاشمىسى، داڭگۇي (ئېيىق بالدىرغىنى) ئوكۇلى، ياڭاق تېلى سۇيۇقلۇقى، « 681 » ئوكۇل سۇيۇقلۇقى، ئوكۇل سۇيى قاتارلىقلارنى ئىشلەپ چىقاردى.

1972-يىلى بازاردا تەييار جۈكىيى ئۈسۈملۈك دورىلىرى بىرئاز قىس بولدى. ۋىلايەتلىك دورا شىركىتى دورا زاۋۇتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، دولانە تابلېتى، ئەنگۈك دېكىمزىيا كۇمۇلىچى، يېڭا چاۋ، زەھەر قايتۇرۇش كۇمۇلىچى، فۇزى لىجۈك كۇمۇلىچى، ئېشەك يىلىمى، بۇغا مۈڭگۈزى يىلىمى قاتارلىق سەككىز خىل ئۈسۈملۈك دورىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىپ، بازاردا كۆرۈلگەن تەمىنلەش بەلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى پەسەيتتى. 1983-يىلى ۋىلايەتلىك دورا زاۋۇتىنىڭ چۈچۈك بۇيا قېيامى، ئېشەك يىلىمى، چۆەنلۇ كۇمۇلىچى قاتارلىق ئۈچ خىل مەھسۇلاتى قېلىپلاشتى.

1974-يىلى ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى « 626 » دورا زاۋۇتى قۇرۇپ توققۇز تېخنىكا سەپلەپ بەردى. زاۋۇتتا ئىئون ئالماشتۇرۇش ئەسۋابى، مۇنارسىمان دېستىللىغۇچ، ئاپتوماتىك بوتۇلكا يۇيۇش ئۈسكۇنىسى قاتارلىق دورا ياساش ئۈسكۇنىلىرى بولۇپ، سۇيۇقلۇق دورا، بېرىكمە دورىلاردىن 40 خىلنى ئىشلەپ چىقىرىپ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتىنى 40 مىڭ يۈەندىن ئاشۇرىدى.

§5. سېپتىش

مىنگونىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىن 1955-يىلغىچە دورا سودىگەرلىرى شەھەردە « ئۈزۈن ئۆمۈر شىپاخانىسى » ۋە « چوڭ بىرلەشمە دورا دۇكىنى » دېگەن ئىككى خۇسۇسىي كىچىك دورا دۇكىنى ئېچىپ، ئاز مىقداردىكى جۈگو تىبابىتى ۋە غەربچە تەييار دورىلارنى ساتقان. بۇ دو-

رىلار ئاساسەن ئۇرۇمچىدىن كېلەتتى. دورىلارنىڭ تۈرى تولۇق ئەمەس، سانى ئاز، سېتىلىشى ئىنتايىن نورمالسىز ئىدى.

1956-يىلدىن باشلاپ ئاقسۇ ۋىلايىتى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۆسۈملۈك دورىلىرى ۋە غەربىچە دورىلار، شۇنداقلا داۋالاش ئەسۋابلىرى تىجارىتىگە مەسئۇل بولدى ھەمدە شۇ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دورا شىركىتى قۇرۇلۇپ، جۇڭگوچە، غەربىچە دورا ماتېرىياللىرى، تەييار دورىلار، داۋالاش ئەسۋابلىرى، چارۋا دورىلىرى، مال دوختۇرلۇق ئەسۋابلىرى قاتارلىق تىببىي داۋالاشقا ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇملار تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى. دورا شىركىتىنىڭ 21 نەپەر خىزمەتچىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە كەسپىي بۆلۈم، پىلان ئىشخانىسى، مالىيە قاتارلىق بۆلۈم-ئىشخانىلار تەسىس قىلىندى. مال-مۈلكى 111 مىڭ يۈەنگە يەتتى. يىللىق سېتىۋېلىنغان دورىلارنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 605 مىڭ يۈەنگە سېتىلغان دورىلارنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 50 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1957-يىلى ۋىلايەتلىك دورا شىركىتى دورا ماگىزىنى ئېچىپ، شۇ يىلى دورا سېتىۋېلىش ئومۇمىي سوممىسى 650 مىڭ يۈەنگە، سېتىش ئومۇمىي سوممىسى 657 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزدى. كېيىن ۋىلايەت ۋە شەھەر تەۋەسىدىكى داۋالاش، سەھىيە ئىشلىرىنىڭ يەنمۇ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، بۇ شىركەت تەدرىجىي ھالدا تەرەققىي قىلىپ ئاقسۇ شەھىرى بويىچە ئۆسۈملۈك دورىلىرى ۋە غەربىچە تەييار دورىلار، دورا ماتېرىياللىرى، داۋالاش ئۈسكۈنىلىرى، چارۋا دورىلىرىنى ساتىدىغان ۋە دورا ماتېرىياللىرىنى تېرىپ يېتىشتۇرۇش، دورا ياساش قاتارلىقلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى بىردىنبىر ئۇنىۋېرسال دورا بۇيۇملىرى ۋە ئۈسكۈنىلىرى كارخانىسىغا ئايلاندى. 1956-يىلدىن 1985-يىلغىچە سېتىپ چىقىرىش سوممىسى جەمئىي 105 مىليون 439 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 4 مىليون 979 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى.

1985-يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دورا شىركىتىنىڭ تاۋار ئوبوروت پىلانىنى ئورۇنلاش جەدۋىلى

جەدۋەل 18 ــ 25 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

تۈرى / سانى / ئورۇنلار	سېتىۋېلىنغىنى			سېتىلغىنى			پايدا		
	پىلان	ئەمەلىي ئورۇندالغىنى	%	پىلان	ئەمەلىي ئورۇندالغىنى	%	پىلان	ئەمەلىي ئورۇندالغىنى	%
توپ تارقىتىش بۆلۈمى	620	640	103.2	700	736.7	105.24	32	33	103.13
ماگىزىن	34	41.55	122.20	40	50.18	125.45	4	4.8	120.00
چۈچۈك بۇيا مەيدانى	10	33.4	334.00	16	33.4	208.75	3	3.5	116.66
تېرىپ ئۈستۈرۈش مەيدانى	4	2.3	57.50	7	2.4	34.28	1	1.2	120.00
دورا زاۋۇتى				88	91	103.40	10	4.7	47.00
جەمئىي	668	717.25	107.37	851	913.68	107.37	50	47.2	94.40

ئون توققۇزىنچى قسسم مەدەنىيەت ، تەنتەربىيە

ئاقسۇ شەھىرىدىكى مىللەتلەر ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن. ئۇيغۇر خەلقى ناخشا-ئۇسسۇلغا ماھىر بولۇپ، ھەر بىر ھېيت-بايرام ۋە شادلىق سورۇنلىرىدا ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە دولان « مەشرەپى » نى ئويناپدۇ. X ۋIII ئەسىردىكى « كۇللىيات مەسنەۋى خارابا-تى » ۋە باشقا بەزى نادىر ئەدەبىيات-سەنئەت ئەسەرلىرى كىشىلەر قەلبىنى ھۆزۈرلاندۇرىدۇ. ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ بەزى تېياتىر تۈرلىرىمۇ ئاقسۇ شەھىرىگە ئارقا-ئارقىدىن تارقالغان. مىنگو يىللىرىدا ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ، شەھەر رايونىدىكى ئاشلىق ئامبىرى ئالدىغا كۇلۇب سېلىنىپ، ئەدەبىيات-سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسىتىلگەن. ياپون-باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە تەشۋىقات، تەرغىبات خىزمىتى ناھايىتى تەسىرلىك ۋە جانلىق ئېلىپ بېرىلغان.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى ھەر مىللەت خەلقىغە رەھبەرلىك قىلىپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش، ماددىي تۇرمۇش شارائىتىنى ياخشىلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەدەنىيەت، تەنتەربىيە ساھەسىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنى پائال تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈپ، شەھەر-يېزىلاردا ئاممىۋى مەدەنىيەت تۈرلىرى ۋە مەدەنىيەت، تەنتەربىيە مۇئەسسەسىلىرىنى بەرپا قىلدى. ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت، تەنتەربىيە ئىشلىرىدا، كونىلىرىنى چىقىرىپ تاشلاپ، يېڭىلىرىنى يارىتىش، قەدىمكىنى بۇيەت، تەنتەربىيە ئىشلىرىدا، كونىلىرىنى چىقىرىپ تاشلاپ، يېڭىلىرىنى يارىتىش، قەدىمكىنى بۇگۈنكى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش فاڭجېننىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە ۋارىسلىق قىلىنىپ ۋە راۋاجلاندۇرۇلۇپ، زامانىۋى مەدەنىيەت تەدرىجىي ئۇمۇملاشتۇرۇلدى. ئاممىۋى خاراكتېرلىك مۇزىكا، ناخشا-ئۇسسۇل، گۈزەل-سەنئەت، فوتو-سۈرەت، ئاخبارات-نەشرىيات، رادىئو-تېلېۋىزىيە، كىنو قويۇش، كىتاب تارقىتىش ۋە تەنتەربىيە پائالىيىتى قاتارلىق مەدەنىيەت ئىشلىرى تېخىمۇ گۈللەپ ياشنىدى. بىر تۈركۈم ئىشتىن سىرتقى يازغۇچىلار بارلىققا كېلىپ، « دولان دەريا-سى بويىدا » قاتارلىق خېلى تەسىرگە ئىگە بەزى ئەدەبىي ئەسەرلەر نەشر قىلىندى.

I باب مەدەنىيەت

§1. ئاپپاراتلار

ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدە شەھەرگە، ۋىلايەتكە ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق مەدەنىيەت ئىشلىرى ئاپپاراتلىرى بار.

1. شەھەرگە قاراشلىق مەدەنىيەت ئاپپاراتلىرى

مەدەنىيەت يۇرتى مىنگونىك 28-يىلى (1939-يىلى) ناھىيىلىك ئاممىۋى ماتارىپ يۇرتى قۇرۇلۇپ، ئاممىنىك مەدەنىيەت، تەشۋىقات، ماتارىپ خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان. 1950-يىلى باھاردا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاممىۋى ماتارىپ يۇرتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا ئۆزگەرتتى. ئۇنىڭدا تۆت نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە مەدەنىيەت يۇرتىغا باشلىقى بىر نەپەر، خىزمەتچىسى ئىككى نەپەر، ئىشچى بىر نەپەر. 1969-يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش پونكتى قۇرۇلدى. 1971-يىلى 1-ئايدا ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984-يىلى 5-ئايدا ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1989-يىلى شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى 20گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ باشلىقى بىر نەپەر، خىزمەتچى خادىملىرى 19 نەپەر، مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئورنى: شىمالىي چوڭ كوچىدا.

رادىئو ئۇزېلى 1956-يىلى ناھىيىلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ شتاتى ئىككى كىشى ئىدى، ئۇنىڭغا قۇرۇق باتارىيىلىك بەش لامپىلىق ئىككى رادىئو قوبۇللىغۇچ ئورۇنلاشتۇرۇلغان. 1957-يىلى 8-ئايدا ناھىيىلىك خەلق رادىئو ئۇزېلىنى قۇرۇش تەييارلىقى باشلىنىپ، 1958-يىلى 5-ئايدا پۈتۈپ ئاڭلىتىش باشلاندى. F250/1000 تىپلىق ئىككى رادىئو ئاڭلىتىش ئاپپاراتى، ئىككى كونترول ئۈستىلى «631 جۈگشىك» تىپلىق ئىككى ئۇنىئالغۇ، «يىراق مۇساپە» ماركىلىق توققۇز لامپىلىق بىر رادىئو قوبۇللىغۇچ يۇقىرى ئاۋازلىق 80 كاناي ئورۇنلاشتۇرۇلدى، مەخسۇس رادىئو سىم يولى 20 نەچچە كىلومېتر‌غا يەتتى. 1969-يىلى ناھىيىلىك خەلق رادىئو ئۇزېلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش پونكتى قۇرۇلدى. 1971-يىلى 1-ئايدا ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984-يىلى 8-ئايدا ناھىيىلىك خەلق رادىئو ئۇزېلى شەھەرلىك رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ ئىچىدە تەشۋىقات بۆلۈمچىسى، تېخنىكا بۆلۈمچىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى، ئىشچى-

خىزمەتچىسى 38 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى ئىككى نەپەر، مۇھەررىر، دېكتور، تەشۋىقات، تېخنىك خادىملار 15 نەپەر. ئاساسىي ئۇسكۇنىلىرىدىن چىقىرىش قۇۋۋىتى 2100 ۋاتلىق تۆت دانە، رادىئو ئاڭلىتىش ئاپپاراتى ئىككى دانە، كونترول ئۇستىلى تۆت دانە، « 602 » تىپلىق ئۇنىئالغۇ ۋە تۆت دانە قۇتا شەكىللىك ئۇنىئالغۇ بار. شەھەرلىك خەلق رادىئو ئۇزىلىنىڭ ئورنى جەنۇبىي كىچىك كوچىدا.

تېلېۋىزىيە ئۆلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى 1988-يىلى 4-ئاينىڭ 6-كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو-تېلېۋىزىيە نازارىتىنىڭ تەستىقى بىلەن شەھەرلىك تېلېۋىزىيە ئۆلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلدى. شۇ يىلى 10-ئاينىڭ 15-كۈنى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، ئۇل سېلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. 1989-يىلى 1-ئاينىڭ 11-كۈنى تارقىتىش ئاپپاراتىنى سىناق قىلىپ، تەڭشەش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. 2-ئاينىڭ 1-كۈنى سىناق تەرىقىسىدە تارقىتىش رەسمىي باشلاندى. شۇ يىلى 8-ئاينىڭ 1-كۈنى ئۇسكۇنىلەرنى تەكشۈرۈش ۋە رېمونت قىلىش يۈزىسىدىن تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنى كۆرسىتىش توختىتىلدى.

تېلېۋىزىيە ئۆلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسىدا 1000 ۋاتلىق بىردانە تېلېۋىزىيە تارقىتىش ئاپپاراتى، 4×4 دېپول تاختىسىمان ئانتېننا، ئېگىزلىكى 72 مېتىرلىق تېلېۋىزىيە تارقىتىش تۆمۈر مۇنارى قاتارلىقلار بار. « 15-قانال » دا مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ۋە شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تېلېۋىزىيە نومۇرلىرى ئۆلاپ كۆرسىتىلىدۇ.

كۈتۈپخانا 1955-يىلى ناھىيىلىك كۈتۈپخانا قۇرۇلۇپ، بىر ئېغىزلىقتىن خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە كىتابلار ئامبىرى ۋە قىرائەتخانا تەسىس قىلىندى. 1956-يىلى ناھىيىلىك كۈتۈپخانا ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا قوشۇۋېتىلدى. 1979-يىلى 12-ئايدا ناھىيىلىك كۈتۈپخانىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، مەدەنىيەت يۇرتى ۋە كۈتۈپخانا ئۆچۈن بىر رەھبەرلىك بەنزىسى تەسىس قىلىندى. 1989-يىلى ناھىيىلىك كۈتۈپخانا ئايرىلىپ، شەھەرلىك كۈتۈپخانا قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. شتاتلىق كادىر يەتتە بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە كۈتۈپخانا باشلىقى بىر، خىزمەتچى خادىملىرى ئالتە.

ئارخېپخانا 1959-يىلى 4-ئاينىڭ 2-كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئارخىپ ئىشخانىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ناھىيىلىك ئارخىپخانا قۇرۇلدى. 1969-يىلى ئارخىپ كەسپىي ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1989-يىلى شەھەرلىك ئارخىپخانىدا ئالتە نەپەر كادىر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئارخىپخانا باشلىقى بىر، مۇئاۋىن باشلىقى بىر، خىزمەتچى خادىملىرى تۆت.

سەنئەت ئۆمىكى 1956-يىلى 6-ئايدا سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى. ئۆمەكتە 18 كىشى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە سازەندىلەر بەش، ئارتىست 13 ئىدى، 1959-يىلى خادىملىرى كۆپەيىپ 24 كە يەتكەن. ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى دائىم شەھەر-يېزىلاردا سەييارە ئويۇن قويۇپ، مۇزىكا، ناخشا-ئۇسسۇل ۋە دىراما قاتارلىق سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسەتكەن. 1961-يىلى 12-ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

كىنو-فىلىملىرىنى تارقىتىش-قويۇش شىركىتى 1956-يىلى يازدا شىنجاڭ « 66 » كىنو قويۇش ئەترىتى ناھىيىلىك مەدەنىيەت-ماارىپ بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، ناھىيىلىك كىنو قويۇش ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1972-يىلى 10-ئايدا ناھىيىلىك فىلىم باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك فىلىم باشقۇرۇش پونكىتى ناھىيىلىك فىلىم تارقىتىش-قويۇش شىركىتىگە، 1984-يىلى 5-ئايدا شەھەرلىك كىنو فىلىم تارقىتىش-قويۇش شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

شىنخۇا كىتابخانىسى 1958-يىلى شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ ئاقسۇ تارمىقى ناھىيىلىك شىنخۇا

كىتابخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1960-يىلى ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئاقسۇ ۋىلايىتىگە ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلدى.

يېزا مەدەنىيەت پونكتلىرى 1963-يىلى ھەرقايسى خەلق كۆچمەلىرى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدە سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمەت ئەترەتلىرىنىڭ ياردىمى ئارقىلىق، ئارقىدىن مەدەنىيەت ئۆيلىرى قۇرۇلدى. 1965-يىلغىچە ناھىيە بويىچە قۇرۇلغان چوڭ ئەترەت مەدەنىيەت ئۆيى 121گە، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى مەدەنىيەت ئۆيى 547 گە يەتتى. 1980-يىلى ئايكۆل كۆچمەسىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى كۆچمە مەدەنىيەت پونكتى قۇرۇلغان. 1989-يىلغا كەلگەندە شەھەر بويىچە يېزا دەرىجىلىك مەدەنىيەت پونكتى 12گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە مەھەللە ئىش باشقارمىلىرىدا قۇرۇلغان مەدەنىيەت پونكتى تۆت، مەخسۇس مەدەنىيەت كادىرلىرىدىن 11ى بار.

يېزىلاردىكى رادىئو كۆچەيتىش پونكتلىرى 1965-يىلى قاراتال كۆچمەسىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى كۆچمە دەرىجىلىك رادىئو كۆچەيتىش پونكتى قۇرۇلغان. 1985-يىلغا كەلگەندە شەھەر بويىچە يېزا رادىئو كۆچەيتىش پونكتى ئالتىگە، ئىشچى-خىزمەتچىسى 25كە يەتتى.

يېزىلاردىكى كىنو قويۇش ئەترەتلىرى 1958-يىلى قاراتال كۆچمەسىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى كۆچمە كىنو قويۇش ئەترىتى قۇرۇلغان. 1985-يىلغا كەلگەندە شەھەر بويىچە قۇرۇلغان كىنو قويۇش ئەترىتى 13كە، كىنو قويۇش خادىمى 44كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردىكى كىنو قويۇش ئەترىتى يەتتە.

2. ۋىلايەتكە بىۋاستە قاراشلىق مەدەنىيەت ئىپپاراتلىرى

ئاقسۇ كۆرگەزمىخانىسى 1965-يىلى 10-ئايدا، ۋىلايەت شەھەرنىڭ شىمالىي چوڭ كوچىسىدا ۋىلايەتلىك كۆرگەزمىخانا قۇرۇدى. ئۇنى جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى تەشۋىقات بۆلۈمى باشقۇرىدۇ. شۇ يىلى بۇ كۆرگەزمىخانا ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئون يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن مۇۋەپپەقىيەتلەر كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزدى.

ئاقسۇ ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى 1981-يىلى ۋىلايەت تەرىپىدىن شەھەرنىڭ شىمالىي چوڭ كوچىسىدا ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى قۇرۇلۇپ، ئاممىنىڭ ئىشتىن سىرتقى مەدەنىيەت-سەنئەت پائالىيىتىگە يېتەكچىلىك قىلىش ۋە مۇھاكىمە قىلىشقا مەسئۇل بولدى. ئىچكى قىسمىدا ئاممىۋى مەدەنىيەت، سۆرەت تارتىش، گۈزەل سەنئەت قاتارلىق گۇرۇپپىلار تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭغا 24 شتات ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىلدى.

ئاقسۇ شىنخۇا كىتابخانىسى 1951-يىلى 3-ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك شىنخۇا كىتابخانىسى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىي كوچىسىدا (ھازىرقى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ قېشىدا) شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ ئاقسۇ تارمىقىنى قۇردى، ئۇ چاغدا ئالتە ئىشچى-خىزمەتچىسى بار ئىدى. 1958-يىلى بۇ كىتابخانا ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. 1960-يىلى 7-ئايدا ۋىلايەت ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ۋىلايەتلىك شىنخۇا كىتابخانىسىغا ئۆزگەرتتى. 1989-يىلى ۋىلايەتلىك شىنخۇا كىتابخانىسى شىمالىي چوڭ كوچىدا ماگىزىن، تارقىتىش بۆلۈمى قاتارلىق ئورگانلارنى قۇردى.

ئاقسۇ كۇتۇپخانىسى 1978-يىلى 1-ئايدا قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىنىپ، 1980-يىلى 10-ئايدا مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىيەت باشقارمىسى بىناسىنىڭ ئاستىغا كىتاب ئارىيەت بېرىش ئورنى، قىرائەتخانا تەسىس قىلىنىپ، رەسمىي ئىشقا چۈشۈرۈلدى. كۇتۇپخانىدا 80 مىڭدىن ئارتۇق خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە كىتاب ساقلانغان بولۇپ، كىتاب جازىلىرىغا 25 مىڭ كىتاب تىزىلدى. 1300 كىتاب ئارىيەت ئىلىش كىنىشكىسى تارقىتىلدى. يىللىق كىتاب ئارىيەت بېرىش مىقدارى 4000 پار-

چىگە يەتتى.

« 636 » **ئۇلاپ ئاگلىتىش ئىستانسىسى** بۇ ئىستانسا 1965-يىلى 5-ئاينىڭ 3-كۈنى پۈتۈپ، ئاگلىتىشنى باشلىدى. ئۇنىڭدا بىر كىلوۋاتلىق، ئوتتۇرا دولقۇنلۇق ئىككى تارقىتىش ئاپپاراتى بار. شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە رادىئو پروگراممىلىرى ئۇلاپ ئاگلىتىلىدۇ. ئىشلىتىلىدىغان چاستوتىسى ئىككى، خەنزۇ ئىستانسىسىنىڭ چاستوتىسى 680 كىلوگېرتس، ئۇيغۇرچە ئىستانسىسىنىڭ چاستوتىسى 880 كىلوگېرتس. 1981-يىلى مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ 1-يۇرۇش پروگراممىسىنى ئاگلىتىلىدىغان بولدى. ئۇنىڭ تارقىتىش قۇۋۋىتى بىر كىلوۋات، چاستوتىسى 1359 كىلوگېرتىس. 1965-يىلى 19 ئىشچى-خىزمەتچىسى بار ئىدى، 1985-يىلغا كەلگەندە ئىشچى-خىزمەتچىسى كۆپەيىپ 33كە يەتتى.

ئاقسۇ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى 1982-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى ۋىلايەتلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلغان ھەمدە نومۇر كۆرسىتىشنى رەسمىي باشلىغان. ئۇنىڭدا ئاساسەن، ئاپتونوم رايونلۇق تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ نومۇرلىرى ئۇلاپ كۆرسىتىلگەن. 1985-يىلى 2-ئايدا بۇ ئىستانسا ۋىلايەتلىك تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىغا ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى 9-ئايدا ئۆزى باشقۇرىدىغان پروگراممىنى كۆرسىتىش باشلىنىپ، 12-ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر 200 پارچە يەرلىك خەۋەر كۆرسىتىلدى. 1985-يىلنىڭ ئاخىرىدا شتاتى 14كە يەتتى. ۋىلايەتلىك تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى « ئاقسۇ تېلېۋىزىيە » گېزىتىنى تارقاتتى.

ئاقسۇ سەنئەت ئۆمىكى 1955-يىلى ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلۇپ، ناھىيە ئىچىدە پات-پات ئەدەبىيات-سەنئەت نومۇرلىرى كۆرسىتىپ تۇرغان. 1969-يىلى بۇ سەنئەت ئۆمىكى ۋىلايەتلىك ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئەتىرىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1971-يىلى سەنئەت ئۆمىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، نامى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە ئۆزگەرتىلدى. سەنئەت ئۆمىكى (ئۇيغۇر) ۋە 2-(خەنزۇ) ئويۇن قويۇش ئەترەتلىرىگە بۆلۈندى.

ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇللاش پونكتى 1950-يىلى 6-ئايدا ئۇرۇمچى خەلق رادىئو ئىستانسىسى جوڭ چۆگلى، شېن جىيەنلەرنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بازىرىدا ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇللاش پونكتى قۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئۇلار ئۇرۇمچى خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ يازما خەۋەرلىرىنى ۋە « شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ تېلېگراممىلىرى » نى ئۇلاپ ئاگلىتىش، كۆچۈرۈشكە مەسئۇل بولدى. بۇ پونكىتنىڭ ئاساسلىق ئۈسكۈنىلىرى ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن بىردانە 12 لامپىلىق ئۆزگىرىشچان توكلۇق رادىئو قوبۇللىغۇچ، ئىككى دانە كاناي، بىر قول بىلەن ئايلاندۇرۇلىدىغان گېنېراتور قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. ئىككىلا خىزمەتچىسى بولۇپ، تۆت ئادەم ۋاقتىلىق يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن. 1952-يىلى ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇللاش پونكىتى شاپىگرافتا 30 سانادىن ئارتۇق « رادىئو خەۋەرلىرى » نى بېسىپ تارقاتقان. 1956-يىلى رادىئو قوبۇللاش پونكتى ئىدارە-جەمئىيەت، مەكتەپلەرنىڭ رادىئو گىمناستىكىسى ئوينىشى ئۈچۈن كۈندە ئىش ئارىلىقىدا ئىككى قېتىم گىمناستىكا مۇزىكىسىنى ئاگلىتاتى. 1957-يىلى 7-ئايدا ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇللاش پونكتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

3. « ئاقسۇ گېزىتى » ئىدارىسى

مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى) 4-ئايدا « شىنجاڭ گېزىتى » نىڭ ئاقسۇ شۆبە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، « ئاقسۇ گېزىتى » (خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچىنىڭ ھەرقايسىسى بىر نۇسخىدىن) نى تەھرىرلەپ، شاپىگرافتا بېسىپ چىقارغان. مىنگونىڭ 30-يىلى (1941-يىلى) مىخ مەتبەئەدە بېسىلىدىغان بولغان. ئىدارە (گېزىتخانا) بويىچە 18 نەپەر ئۇيغۇر، خەنزۇ ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ،

چېن خاۋرەن (جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى) ئىدارە (گېزىتخانا) باشلىقى ۋە مۇھەررىرى بولغان. مىنگونىڭ 38-يىلى (1949-يىلى) « ئاقسۇ گېزىتى » توختىتىلىپ، گېزىتخانا ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان.

1958-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنى « ئاقسۇ گېزىتى » ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، جۇڭگو كومپارتىيەسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ قارىمىقىدا بولدى. ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە نۇسخىدىكى « ئاقسۇ گېزىتى » نەشىر قىلىندى. گېزىت ئىدارىسىدە ئۇيغۇر ۋە خەنزۇ تەھرىر بۆلۈمى، باسما زاۋۇتى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى.

4. يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق مەدەنىيەت ئاپپاراتلىرى « غالىبىيەت گېزىتى » ئىدارەسى 1952-يىلى 5-ئايدا يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدا « ئىشلەپچىقىرىش سەپى گېزىتى » ئىدارىسىنى قۇردى. 1955-يىلى 5-ئايدا « ئىشلەپچىقىرىش سەپى گېزىتى » ، « غالىبىيەت گېزىتى » گە ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى « غالىبىيەت گېزىتى » ئىدارىسىدە تەھرىر بۆلۈم مۇخبىرلىق گۇرۇپپىسى ۋە بىر باش مۇھەررىر، بىر مۇئاۋىن باش مۇھەررىر تەسىس قىلىندى.

يېزا ئىگىلىك 1-شى تېلېۋىزىيە ئۆلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى 1983-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى ئارالدا تارقىتىش قۇۋۋىتى بىر كىلوۋاتلىق تېلېۋىزىيە-سىن ئۆلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى قۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ 1-، 2-، 9-، 16-تۈمەن ۋە بىناكارلىق خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى قاتارلىق تۈمەن-مەيدانلىرىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، تارقىتىش قۇۋۋىتى 0.1 كىلوۋاتتىن 0.3 كىلوۋاتقىچە بولغان بەش تېلېۋىزىيە-سىن ئۆلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلدى.

§2. ئاممىۋى مەدەنىيەت

مىنگونىڭ 24-يىلى (1935-يىلى) ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئاممىۋى مەدەنىيەت تەشكىلاتلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىنىڭ ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى كۈندىن-كۈنگە جانلاندى. مىنگونىڭ 27-يىلى (1938-يىلى) ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا ئىشتىن سىرتقى سانايى نەپسە ئۆمىكى قۇرۇلۇپ، بازار مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئەيسا نىيازوۋ، تەۋەككۈل ئۇلۇغۇۋ، ئابدۇۋە-لى ئايتىۋاروۋ قاتارلىقلار « ئۆگەي ئانا » ، « باخشى » ، « سامساق ئاكاڭ قاينايدۇ » قاتارلىق ئۇيغۇر دىراممىلىرى ۋە مۇزىكا، ناخشا-ئۇسسۇل نومۇرلىرىنى تەييارلاپ كۆرسەتكەن.

مىنگونىڭ 28-يىلدىن 31-يىلغىچە (1939-يىلدىن 1942-يىلغىچە) ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيىتى خۇاڭ مىنفۇ قاتارلىق جۇڭگو كومۇنىستلىرىنىڭ تەشكىللىشى ۋە تەسىرىدە ئىنتايىن جانلاندى. ناھىيىلىك ئاممىۋى مائارىپ يۈر-تى، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قاتارلىق تەشكىلاتلار، پائال تۇردە تەشكىللەش ۋە رەھبەرلىك قىلىش رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، پات-پات مەدەنىي بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش يىغىنى، سەنئەت نومۇرلە-رى كۆرسىتىش يىغىنى ۋە مۇسابىقە يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ تۇردى. ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش مەزمۇندىكى نومۇرلارنىڭ كۆرسىتىلىش كۆلىمى تېخىمۇ كەڭ بولدى. لىن جىلۇ، چېن خاۋرەن، فاڭ يى قاتارلىقلار ئامما ئارىسىدا ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇشنى تەشۋىق قىلىپ، « پىدائىلار مارشى » ، « قىلىچ مارشى » « قاچقۇن تېرىلوگىيەسى » ، « بىز تەيخاڭ تېغىدا » ۋە « گومىنداڭ-كومپارتىيە ھەمكارلىقى ناخشىسى » قاتارلىق ناخشىلارنى ئۆگەتتى. چېن جيۇكى: ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشقا ئائىت دىراممىلارنى ئۆزى ئىجاد قىلىپ، ئۆزى ئويناندى. بۇنىڭ بىلەن ياپون

جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيىتى جانلىنىپ كەتتى. ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى « ئاقسۇ خەۋەرلىرى » (ئۇيغۇرچە)نى تەھرىرلەپ، نەشىر قىلىپ، يايون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش مەزمۇنىدىكى ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى، يايون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇروپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ھەققىدىكى ناخشىلارنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسىغا ئۆگەتتى، شۇنىڭدەك ماددىي ئەشيالارنى يېغىپ، يايون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىغا ياردەم بەردى. مىنگونىك 32-يىلى (1943-يىلى)دىن كېيىن، خۇاڭ مىنغۇ قاتارلىق جۇڭگو كومموۇنىستلىرى ئاقسۇدىن ئارقا-ئارقىدىن يۆتكەپ كېتىلىپ، بىر مەزگىل خەلى جانلانغان ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيىتى يەنە جىمجىت ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ياش ۋەتەنپەرۋەر شائىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ « ئاقسۇ گېزىتى » ئىدارىسىگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن، مىنگونىك 33-يىلىدىن 34-يىلىغىچە (1944-يىلىدىن 1945-يىلغىچە) ئىلغار ئاممىنىك مەدەنىيەت پائالىيىتى يېڭىباشتىن جانلاندى. بەزى مەدەنىيەتلىك ياشلار ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ تۈزگەن ۋە رېژىسسورلۇق قىلغان تارىخىي دراما « غېرىپسەنەم » نى ئۇدا كۆرسەتتى.

1950-يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك « شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى » شەھەر-يېزىلاردا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەدىمكى كۆتۈرۈپ ئازادلىققا ئېرىشكەنلىكىنى تەبرىكلەيدىغان ئەدەبىيات-سەنئەت پائالىيەتلىرىنى پائال قانات يايدۇردى، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش، بۇجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيلىشىش ۋە ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش قاتارلىق ھەرىكەتلەرگە ماسلىشىپ، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرلۇك سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. 60-يىللاردىن كېيىن، شەھەر-يېزىلاردا ئومۇميۈزلۈك ھالدا مەدەنىيەت يۈرتى، ئىشخانىلىرى ۋە قىرائەتخانا، كۆكۈل ئېچىش ئۆيلىرى قۇرۇلۇپ، گېزىت ئوقۇش، دامكا-شاھمات ئويناش، ناخشا ئېيتىش، مەشرەپ قاتارلىق پائالىيەتلەر ئۈيۇشتۇرۇلدى. 1965-يىلدىن 1980-يىلغىچە ۋىلايەتلىك كۆرگەزمىخانا شەھەر رايونىدا 29 قېتىمدىن كۆپرەك ھەر خىل كۆرگەزمە ئاچتى. كۆرگەزمە كۆرگەنلەر جەمئىي 100 مىڭ ئادەم (قېتىم)دىن ئېشىپ كەتتى. 1965-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 11-ئاينىڭ 30-كۈنىگە قەدەر ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە بىرلىشىپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئون يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن مۇۋەپپەقىيەتلەر كۆرگەزمىسى ئۈيۇشتۇردى، كۆرگەزمىدە ئونئوبرسال دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، سانائەت-قاتناش، مەدەنىيەت-مائارىپ، ھەربىي ئىشلار، مالىيە-سودا، سودا ئىشلىرى قاتارلىق سەككىز بۆلۈم تەسىس قىلىندى. بۇ كۆرگەزمىنى كۆرگەنلەر ئون نەچچە مىڭ ئادەم (قېتىم)غا يەتتى.

1. مۇزىكا

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا پۈتۈن يۇرۇشلۇق « مۇقام » مۇزىكىسىنىڭ « داستان » ، « داپ ئۇسسۇلى مۇزىكىسى » ، « بايان مۇزىكىسى » ۋە دولان نەغمىسىدىكى « دولان مۇقامى » قاتارلىق بىر يۈرۈش مۇزىكىلار ۋە مىللىي ناخشا-قوشاقلار تارقالغان. سازەندىلەر مۇزىكىسى دولان راۋابىي ۋە داپ بىلەن يالغۇز ياكى تەڭكەش قىلىپ ئورۇنلايدۇ. « داستان » قاتارلىق مۇزىكىلارنىڭ ئاھاڭى قىزغىن، راۋان، يېقىملىق، « دولان مۇقامى » نىڭ رىتمى ئېنىق، كۆچلۈك ۋە ساددا بولىدۇ.

« دولان » ئويغۇرچىدا « دۆڭلەم (توپلام) » دېگەن مەنىنى، « مۇقام » پۈتۈن يۇرۇش-لۇق مۇزىكا دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. « دولان مۇقامى » ، « باش بايا‌ۋان » ، « بوم بايا-ۋان » ، « زىل بايا‌ۋان » ، « سىم بايا‌ۋان » ، « ئۆزھال بايا‌ۋان » ، « خۇدەك بايا‌ۋان » ، « جۇلا » ، « چۆل بايا‌ۋان » ۋە « دۇگامەت » قاتارلىق توققۇز مۇقامدىن تەركىب تاپقان « جۇلا » مۇقامىنى خەلق بەكمۇ ياقتۇرىدۇ.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە « ئازاد رايونلىك ئاسمىنى » ، « بىز ئىش-چىلار قۇدرەتلىك » ، « سوتسىيالىزم ياخشى » ، « ۋەتىنىمزنى كۆيلەيمىز » قاتارلىق ئىنقىلابىي ناخشىلارنى ئۆگىنىش ئاساس قىلىندى. خەنزۇلار ئارىسىدا « ئاق چاچلىق قىز » ، « خۇڭخۇ كۆل-دىكى قىزىل قوغدىغۇچىلار ئەترىتى » قاتارلىق كىنولارنىڭ لىرىكىلىق ناخشىلىرى كەڭ تارقالدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا مۇتلەق كۆپ قىسىم ناخشىلارنى ئوقۇش مەنئىي قىلـ-ىنىپ، « ئىسىيان كۆتۈرۈش يوللۇق » قاتارلىق « ماۋجۇشى سۆزلىرىدىن ئۈزۈندە ناخشىلىرى » شەھەر-يېزىلاردا ھۆكۈم سۈردى.

1981-يىلدىن بۇيان، تەشۋىقات، مەدەنىيەت تارماقلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، كۆپ قېتىم ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە ئوقۇغۇچىلار قاتناشقان ئاممىۋى ناخشا مۇسابىقىلىرىنى ئويۇشتۇر-دى. 1982-يىلى 7-ئايدا ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى مەدەنىيەت خىزمەت-چىلىرىنى ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ خەلق قوشاقلىرىنى توپلاشقا تەشكىللەپ، « خەلق قو-شاقلىرى توپلىمى » نى تۈزۈپ، 1-توپلامنى شاپىگرافتا بېسىپ چىقاردى. 1985-يىلدىن كېيىن « غەربىي شىمال شاملى » دېگەن ناخشا بىرقەدەر كەڭ تارقالدى.

2. ئۇسسۇل

« ئاۋات دولان سەنەمى » ، « بەشئىبرىق دولان سەنەمى » ۋە « باخشى سەنەمى » قاتارلىقلار ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۆزىگە خاس يەرلىك تۈس ئالغان ئۇسسۇللىرى ھېسابلىنىدۇ. قۇم-باش، توپلۇق، ئايكۆل قاتارلىق يېزىلاردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەر-ئايال، قېرى-ياش ھەممىسى ياللۇز كىشىلىك، ئىككى كىشىلىك ياكى كوللېكتىپ ئۇسسۇل ئويناشقا ماھىر، ئاياللارنىڭ ئۇسسۇل ھەرىكىتى يېنىك، سىلىق؛ ئەرلەرنىڭ ئۇسسۇل ھەرىكىتى چاققان، قىزىق ۋە ئەركىن بولىدۇ.

« ئاۋات دولان سەنەمى » بۇ ئىختىيارىي كۆڭۈل ئېچىش خاراكتېرىدىكى ئۇسسۇل بولۇپ، « چەكمە » ، « سەنەم » ، « ئۆرۈلمە » (ياكى سەلقە دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ۋە « سېرىلما » دىن ئىبارەت تۆت قىسىمدىن تەركىب تاپقان. بۇ ئۇسسۇل بىمالال، ئەركىن، چاققان، ھېسسىياتلىق ئۇيـ-ئىلىدۇ.

« بەشئىبرىق سەنەمى » بۇ، « بەشئىبرىق دولان سەنەمى » دەپمۇ ئاتىلىدۇ. پۈتۈن ئۇس-سۇل بەش بۆلەكتىن تەركىب تاپقان. 1-بۆلەكتىن 4-بۆلەككىچە بولغان ئۇسسۇل ھەرىكىتى « ئاۋات دولان سەنەمى » گە ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشايدۇ، 5-بۆلەك « مەشرەپ » ھېساب-لىنىدۇ. ئويىنىغۇچىلار بارغانسېرى كۆچىيىدىغان ئۇسسۇل مۇزىكىسى رىتمى ۋە داپ ئاۋازىغا ئەگىشىپ تېز پىرقىرايدۇ، ئاخىرىغىچە بەرداشلىق بېرەلىگەنلەر ئەڭ ئۇستا سانىلىدۇ. بۇ، ئۇسسۇل ماھارەت كۆرسىتىش خاراكتېرىگە ئىگە.

« باخشى سەنەمى » « پەرە ئۇسسۇلى » دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ، ئۇسسۇلچى كۆپرەك قاتنىشىدىغان كوللېكتىپ ئۇسسۇللارنىڭ بىرى. كۆپىنچە « مۇناجەت » نەغمىسى تەڭكەش قىلىنىدۇ. پۈتۈن ئۇسسۇل « پەرە ئويناش » ۋە « جىن قوغلاش » تىن ئىبارەت ئىككى بۆلەككە بۆلۈنگەن.

« باخشى » ئۇيغۇرچە « داخان » « پەرىخون » دېگەن سۆز، باخشى ـ ئىپتىدائىي شامان دىنىنىڭ پېشىۋاسى. ئۇنىڭدىن باشقا « ئۆردەك ئۇسسۇلى » ، « ئات ئۇسسۇلى » ، « تۆگە ئۇسسۇلى » قاتارلىق هايۋانلار بىلەن ئادەمنىڭ تۇرمۇش مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەش مەزمۇن قىلىنغان ئۇسسۇللار بار. شەھەر-يېزىلاردىكى ئاساسا بۇ ئۇسسۇللارنى بەك ياقتۇرىدۇ. ئۇسسۇلچى ئۇسسۇل ئارقىلىق هايۋاناتلارنىڭ هەرىكىتىنى ناهايىتى جانلىق، ئەينەن دورايدۇ، بۇ ئۇسسۇللار قويۇق تۇرمۇش پۇرىقىغا ۋە ئىجادىيلىققا ئىگە. سەھنە جابدۇقلىرى ئىنتايىن ئاددى، پەرنەچچە كالتەك، پەرنەچچە گەز بۆز، تەتۇر ئۆرۈلگەن بىر دانە جۇۋا بولسلا ئۆردەك، ئات، تۆگە قاتارلىق هايۋانلارنىڭ كۆرۈنۈشىدە ياسىنىپ دەل ئوخشىتىپ ئويناشقا بولىدۇ.

3. مەشرەپ

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ مەشرىپىگە ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ خەلق مۇزىكىلىرى، ئۇسسۇلى ۋە ئويۇنى سىڭىپ كەتكەن. ئۇ، ئۇيغۇرلار هېيىت-بايرام كۈنلىرىدە ياكى دېھقانچىلىقنىڭ بوش ۋاقىتلىرى ۋە توي-تۆكۈنلەردە دائىم ئۆتكۈزىدىغان مىللىي، ئەنئەنىۋى ئەدەبىيات-سەنئەت شەكىللىرىدىن بەرى. ئۇ، كەڭ ئاممىۋىلىققا ئىگە، ئەر-ئايال، قېرى-ياشنىڭ هەممىسى قاتناشسىمۇ، كۆلىمى چوڭ بولسىمۇ، كىچىك بولسىمۇ بولىدۇ. كۆپ بولغاندا نەچچە يۈز، ئاز بولغاندا نەچچە ئون ئادەم بولسىمۇ بولىدۇ. مەشرەپنىڭ مەزمۇنى ساغلام، ساددا-سىلىق بولۇپ، قويۇق مىللىي تۇرمۇش پۇرىقىغا ئىگە. مەشرەپنىڭ تېمىسىمۇ ناهايىتى مول، « هېيت-بايرام مەشرىپى » ، « كۆك مەشرىپى » ، « مول هوسۇل مەشرىپى » ، « توي-تۆكۈن مەشرىپى » قاتارلىقلار بار. ئۇ، كىشىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى بېيىتىپ ۋە تەڭشەپ، كىشىلەردە خۇشاللىق تۇيغۇسىنى قوزغاشىنى مەقسەت قىلىدۇ. مەشرەپ سورۇنلىرى كۆپىنچە ئۇزۇم قالقى (ئۇزۇم بارىكى) ئاستىدا ياكى گۈلخان يېنىدا تەييارلىنىدۇ. مەشرەپ بولغاندا، پۈتۈن مەھەللىدىكىلەر چەكسىز شاد-خۇراملىق ئىچىدە كېچىچە ناخشا ئېيتىشىپ، ئۇسسۇل ئوينىشىدۇ.

ئۇسسۇل تەرتىپى ئاۋۋال داپچى داپ چالىدۇ، سازەندە ئۇنلۇك ئاۋازدا « مەشرەپ باشلاندى » دەپ توۋلايدۇ. داپ ئاۋازىغا ئەگىشىپ، سازەندە مۇقامنى باشلايدۇ. ئاندىن راۋاپ، سۇنايلارمۇ نەپىس، يېقىملىق ئۇسسۇل مۇزىكىسىغا تەڭكەش قىلىنىدۇ. ئەتراپتىكى ئەر-ئاياللار بىرىنىڭ ئۇسسۇلىغا تەكلىپ قىلىشىپ جۈپ-جۈپ بولۇشۇپ، هەر خىل ئۇسسۇل هەرىكەتلىرىنى ئوروللايدۇ. ئۇسسۇلنىڭ پۈتۈن جەريانىدا، مۇزىكا رىتمىنىڭ تېز، ئاستىلىقىغا ئەگىشىپ، ئۇسسۇل هالىتى ئۆزلۈكسىز ئۆزگىرىپ، ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ ياكى ئاستىلاپ ئارىلىقتا هەر خىل ئويۇنلار قىستۇرۇلۇپ تۇرىدۇ. نۇرغۇن ئۇسسۇلچىلار چامىسى يەتمىگەنلىكتىن، ئارا يولدا توختاپ قالىدۇ. كىشىلەرنىڭ شادلىقى يۇقىرى چەككە يەتكەندە ساز ئاستا-ئاستا توختاپ، سازەندە مەشرەپنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئېلان قىلىدۇ. ئاخىرىغا قەدەر مەيداندىن چېكىنىپ چىقماي ئويناغانلار مەشرەپ ماهىرلىرى دەپ قارىلىدۇ.

ئۇسسۇل هەرىكىتى هالىتى مەشرەپ ئۇسسۇلى ناهايىتى ئوبرازلىق ۋە مۇزىكىلىق، رىتملىق بولىدۇ. ئۇسسۇل هالىتى گۈزەل بولۇپ، هەر بىر هەرىكەت ئۇيغۇر دېھقان-چارۋىچىلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى تۇرمۇشى ۋە ئەمگەكنىڭ ئەينەن تەسۋىرىدىن ئىبارەت. ئۇسسۇل ئويناشتا، ئەرلەر مەزمۇت-كۆچلۈك، ئاياللار يېنىك ۋە كىچىك قەدەم ئالىدۇ، ئەر-ئاياللار بىردەك پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ پىرقىرايدۇ. ئەرلەر ئىككى بىلىكىنى نۆۋەت بىلەن ئوڭ-سولغا ئايلاندۇرىدۇ. بەل بىر-دەم ئالدىغا، بىردەم كەينىگە بولىدۇ، بىردەم ئىگىلىدۇ. ئىككى قول كۆكرەك ئالدىدا گىرەلىشىدۇ،

ئۇسسۇل ھەرىكىتى بەزىدە خۇددى ئوۋچىلار ئوت-چۆپلەرنى قول بىلەن قايرىپ، ھايۋانلارنىڭ ئىزىنى ئىزدىگەندەك تۇيغۇ بەرسە، بەزىدە خۇددى دېھقانلار ئورغاقلارنى ئويناتقىپ، زىرائەت-لەرنى ئورۇۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. ئايالار بىردەم قوللىرى بىلەن مەشئەللەرنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئوۋچىلارغا ئەگەشكەندەك بولسا، بىردەم قوللىرىنى بوشلۇقتا ھەرىكەتلەندۈرۈپ، خۇددى ئوزۇم-لەرنى ئوزۇپ مېھمان كۈتكەندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. ئەر-ئايالار جۈپ-جۈپ بولۇپ بەزىدە مۇرىلىرى-نى يېقىنلاشتۇرۇپ پىچىرلاشقاندەك بولسا، بەزىدە كۆپچىلىك چەمبەر ھاسىل قىلىپ ياۋايى ھايۋان-لارنى قورشىغاندەك بولىدۇ. جۈپ-جۈپ ئۇسسۇلچىلار بىرنەچچە سېكۇنت بېقىشىپ تۇرغاندىن كې-يىن، داپ ئاۋازى بىردىن تېزلىشىپ، ئۇسسۇلچىلار ئوچقاندەك پىرقىراپ تارقىلىدۇ. ئەتراپتا چۆرى-دەپ ئولتۇرغان ئەر-ئايالار ئىختىيارسىز ھالدا شادلىققا چۆمۈلىدۇ.

ئويۇنلار مەشرەپنىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇنلىرىدىن « دەررە » (قىزىل پوتا) سېلىش، چاي تۈ-تۈش، ناخشا ئېيتىشىش قاتارلىقلار بار. 80-يىللاردىن بۇيان، « پوتا » سېلىشنىڭ ئورنىنى تەد-رىجىي ھالدا گۈل تۇتۇش ئىگىلدى. « پوتا » سېلىشتا، ئەر-ئايال ئۇسسۇلچىلار ئۇسسۇل ئويناش، ناخشا ئېيتىش جەريانىدا قارشى تەرەپنىڭ دىققەتسىزلىكىدىن پايدىلىنىپ، « پوتا » بىلەن جۈرد-سىنى ئۇرىدۇ-دە، ئوچقاندەك ئايلىنىپ قاچىدۇ، ئورۇلغوچى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ناخشا ئېيتىشقا ياكى قىزىق چاقچاقلارنى قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. گۈل تۇتۇشتا، بىر دەستە يېڭى گۈل (ياكى سۇنئىي گۈل)نى ئۇسسۇلچىلار ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ئوزئارا بىر-بىرىگە سۇنىدۇ، قوبۇل قىلغۇچى چۈشۈرۈۋەتكەنلەر جازالىنىدۇ.

مۇزىكا ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەشرەپكە ئاساسلىقى « دولان مۇقامى » مۇزىكىسى تەڭكەش قىلىنىدۇ. داپ، سۇناي، راۋاپ، ساپايى قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرى چېلىنىدۇ.

ئويۇن جابدۇقلىرى مەشرەپنىڭ ئويۇن جابدۇقلىرىدىن ئاساسلىقى « پوتا » (قىزىل بەل-باغ)، گۈل قاتارلىقلار بار. كېيىمى پاكىز، رەتلىك بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ.

4. تىياتىر

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىن مىنگو دەۋرىگىچە چىنچياڭ تىياترى بىلەن خۇاگۇ تىياترى قاتارلىقلار ناھىيە بازىرىدا ئوينالغان.

چىنچياڭ خەلق چىنچياڭنى « گۇاڭ گۇاڭزى » دەپ ئاتاشقان. گۇاڭشۇنىڭ دەسلەپكى يىل-لىرىدا ئورۇمچى « شىن بەنزى » تىياتىر ئومىكى ئاقسۇ ناھىيە بازىرىغا كېلىپ تىياتىر قويغان، ئويۇنىنىڭ كىرىمى ئاز بولۇشىنىڭ ئوستىگە ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشىغمۇ ئېرىشەلمىگەن. ئۇلار ئومۇمەن ئالاھىدە ئۆي، بۇتخانا ياكى ئەمەلدارلار، چوڭ پومىشچىك-سودىگەرلەرنىڭ تەكرىگە ئاتاپ نە-زىر بېرىش، ئوزۇن ئومۇر كۆرگەنلىكىنى ۋە بالىسىنىڭ بىر ئايلىق بولغانلىقىنى تەبرىكلەش، توي-تۆكۈن قاتارلىق ئىشلىرى ئوچۈن ئويۇن قويغان. دراملارنىڭ كۆپىنچىسى كلاسسىك تارىخىي ھېكايىلەردىن « بەگلىكلەر تەزكىرىسى » ، « ۋەتەنپەرۋەر يۆفىي ھەققىدە قىسسە » ، « ئەجدىھا-يولۋاسلار ھەققىدە قىسسە » ، « ئەۋلىيالار قىسسىسى » ، « غەربكە سايا ھەت » قاتارلىقلار ئاساسىدا ئىشلەنگەن. ئوننىڭ ھەرىكىتىدىن گېپى، ناخشىسى تولا، چامباشچىلىق ھەرە-كىتىمۇ سەۋۈل خاراكتېرلىك بولۇپ، خەتەرلىك ھەرىكەتلەر بولمىغاچقا، ئوننى ئوتتۇرا ياشلىقلار ۋە ياشانغانلار ياقتۇراتتى.

چىنچياڭ تىياتىرىنى ئاقسۇ شەھەر رايونىدىكى خەلقى ياخشى كۆرۈپلا قالماستىن، بەلكى خوتەنگە، مانجۇ قاتارلىق باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ ياقتۇراتتى ۋە ئاسان چۈشىنەتتى.

ئۇنىڭ جەلىپكارلىقى كۆچلۈك بولغاچقا، ھەتتا بەزى ئۇيغۇرلارمۇ ئىختيارىي ھالدا چىنچيالىق تياتىرىنى ئۆگىنىپ ئارتىس بولغان. يېڭى جۈگۈ قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونىنىڭ ياكى ئىچكىرىنىڭ چىنچيالىق ئۆمەكلىرىمۇ ئاندا-ساندا ئاقسۇ شەھەر رايونىغا كېلىپ، ئەنئەنىۋى تياتىر ياكى زامانىۋى تياتىرلارنى قويدى، 60-يىللارنىڭ ئالدىنقى مەزگىلىدە، يېزا ئىگىلىك 1-شى چىن چيالىق تياتىر ئۆمىكى دائىم چىنچيالىق ئويۇنلىرىنى كۆرسىتكەن.

خۇاگۇ تياتىرى بۇ ئەسلىدە خۇنەننىڭ يەرلىك تياتىر ۋە ئەلنەغمىسى بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى پادىشاھى گۇاڭشۈنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئاقسۇدا خېلى ئەۋج ئالغان. يالاڭ زېڭشىن دەرۋىدە ۋەزىيەت مۇقىم بولمىغانلىقتىن، خۇنەن بىلەن خۇبېيلىقلارنىڭ كۆپىنچىسى يۇرتىغا قايتىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن خۇاگۇ تياتىرىمۇ قويۇلمايدىغان بولغان. خۇاگۇ تياتىرىدا ئادەتتە ئىككىدىن-ئۈچكىچە ئادەم رول ئالىدۇ. ئۇنىڭ سەھنە جابدۇقلىرى ۋە كىيىملىرى ئاددىي؛ ناخشا تېكىستى ئۇقۇملۇق، ئاھاڭى چۈشىنىشلىك، ھەرىكىتى جانلىق، چىراي ئىپادىسى مول بولۇپ، مەزمۇن جەھەتتە كۆپىنچە ئەر-ئايالالار مۇھەببىتى، ئائىلە ماجىراسى، خەلق رىۋايەتلىرىنى ئىپادىلەش، شۇنىڭدەك مەككار سودىگەر، ھىيلىگەر ئەمەلدارلارنى مەسخىرە قىلىش، يامانغا يانتاياق بولۇش، نەپسانىيەتچىلىك قىلىش، رەھىمسىزلىكنى قامچىلاشتىن ئىبارەت بولۇپ، خۇبىي-خۇنەنلىكلەرلا ياقتۇرۇپ قالماستىن، باشقا ئۆلكىلەردىكى خەلقمۇ، خۇيزۇلار ئاممىسىمۇ ياقتۇراتتى. لېكىن، «سامساق مايىسى تىكىش»، «قىرائەتخانىنى مالىمان قىلىش» قاتارلىق بەزى ئويۇنلارنىڭ مەزمۇنى ھازىرغا مۇناسىپ ئەمەس، ناخشا تېكىستىمۇ قوپال، سەت بولغاچقا، ئىجتىمائىي كەيپىياتتا يامان تەسىر پەيدا قىلغان.

ئۇيغۇر تياتىرلىرى مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30-يىللىرىدا، ناھىيە بازىرىدا «سامساق ئاكاڭ قايناۋدۇ» قاتارلىق ئۇيغۇر تياتىرلىرى قويۇلغان. ئۇيغۇر تياتىرلىرىنىڭ مۇزىكا ئاھاڭلىرى ئۇيغۇر مىللەت لىتىنىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسىدىن كەلگەن بولۇپ، ئۆزىگە خاس جەلىپكارلىق كۆچىگە ئىگە. يېڭى جۈگۈ قۇرۇلغاندىن كېيىن، «مۆلجەر تاغ بورانلىرى»، «بۇلاق بېشىدا»، «غېرىپ-سەنەم» قاتارلىق ئۇيغۇر تياتىرلىرى قويۇلدى.

5. ئاممىۋى ئەدەبىيات-سەنئەت ئويۇنلىرى

1957-يىلى ناھىيە بويىچە يېزىلاردا 69 كۆلۇب قۇرۇلدى. بەزى كۆلۇبلاردا ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات-سەنئەت ئەترەتلىرى قۇرۇلۇپ، شۇجايدىكى يېزىلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، ھەر مىللەت خەلقى ياقتۇرىدىغان كىچىك سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسەتتى. مەسىلەن: «ئېشىنچە ئاشلىق سېتىش»، «لۇكچەك»، «ساۋات چىقىرىش» قاتارلىق ناخشا-ئۇسسۇللار ۋە ئويۇنلار دېھقانلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. 1965-يىلى ناھىيە بازىرىدىكى ئورگان كادىرلىرى ۋە ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ئىچىدىكى ئىشتىن سىرتقى دراما ھەۋەسكارلىرى ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلاردىن پايدىلىنىپ، «قىزىل قىيا» دراممىسىنى تەييارلاپ، 12 قېتىم ئوينىدى.

6. كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى

ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى قەرت ئويناش، دامكا-شاھمات ئويناش، ئاتلامچۇق ئويناش، ھەربىي شاھمات ئويناش، كالاڭچۇر ئويناشتىن ئىبارەت. 80-يىللاردىن كېيىن، شەھەر-يېزىلاردا بىلىيارت ئويۇنى ئەۋج ئالدى. ستاتىستىكىغا قارىغاندا، شەھەر رايونىدا 300دىن 500گىچە ئىشتىن سىرتقى ۋە تىجارەت خاراكتېرلىك بىلىيارت تاختىسى بار ئىكەن.

§3. ئەدەبىيات-سەنئەت ئىجادىيىتى

1. ئەدەبىيات

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 27-يىلى (1762-يىلى) مۇھەممەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى (ئېگەرچى چۇغتال كەنتىدىن) نىڭ « كۆللىيات مەسنەۋى خاراباتى » (ئۇيغۇرچە قوليازما) دېگەن داستانى دۇنياغا كەلگەن. داستان 60 نەچچە بۆلەك بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاقسۇ شەھىرى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ XVIII-ئەسىردىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، ئاقسۇنىڭ تاغ-دەريالىرى، ئۆرۈپ-ئادەتلىرى ۋە دىنىي ئىشلىرى مەدھىيىلەنگەن. ئۇ ئەينى ۋاقىتتىكى ئاقسۇنىڭ ئىجتىمائىي تارىخى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە پەلسەپىسىنى تەتقىق قىلىشتا خېلى قىممىتى بار ئەسەر. كۇاڭشۈنىڭ 33-يىلى (1907-يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنت شەھىرىدە « كۆللىيات مەسنەۋى خاراباتى » نەشر قىلىنغان (ئايۇپجانوۋ بىلەن غۇلامى تەھرىرلىگەن).

مىنگو دەۋرىدە ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر ياش شائىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئاقسۇدا نۇرغۇن شېئىرىي ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلغان ۋە ئېلان قىلغان.

XX ئەسىرنىڭ 60-يىللىرىدا جۇڭخې ۋەكىللىكىدىكى بىر تۈركۈم ئىشتىن سىرتقى يازغۇچىلار بارلىققا كەلدى. شائىخەي ئەدەبىيات-سەنئەت نەشرىياتى جۇڭخېنىڭ « دولان دەرياسى بويىدا » دېگەن رومانىنى نەشر قىلدى. 70-يىللارنىڭ بېشىدا ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى مىخ مەتبەئەدە كىچىك تىپتىكى ئاممىۋى ئەدەبىيات-سەنئەت ژۇرنىلى « تارىم ئەدەبىياتى » نى قەرەلسىز چىقىرىشقا باشلىدى. ژۇرنال ئىلگىرى-كېيىن ئۇچ سان چىقىرىلىپ، ئىشتىن سىرتقى ئاپتورلار ئىجاد قىلغان شېئىر، ناخشا-قوشاقلار، يالغۇز كىشىلىك دراما قاتارلىق ئەسەرلەردىن 50 نەچچە پارچە ئېلان قىلىندى.

1977-يىلى 5-ئايدا ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت-مائارىپ باشقارمىسىدا ئەدەبىيات-سەنئەت ئىجادىيىتى ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنىۋېرسال ئەدەبىيات-سەنئەت ژۇرنىلى « تارىم ئەدەبىياتى » چىقىرىلدى. 1979-يىلى خەنزۇ ئىشتىن سىرتقى ۋە كەسپىي يازغۇچىلارنىڭ ھېكايە، نەسرىلەر توپلىمى « تۇنجى قار »، شېئىرلار توپلىمى « تاغ سەھەرگە مەدھىيە » تەھرىرلىنىپ، نەشر قىلىندى. 1983-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇدىكى ئىشتىن سىرتقى ۋە كەسپىي ئۇيغۇر يازغۇچىلار ئىجاد قىلغان « يېشىللىققا نەزەر » (شېئىرلار توپلىمى)، « مۇھەببەت » (شېئىرلار توپلىمى) ۋە « تۇنجى سەپەر » (ھېكايىلەر توپلىمى). « مەدەنىيەت مەشئىلى قانداق ئۆچتى » (ئەسلىمە) قاتارلىق ئەسەرلەر نەشر قىلىندى. 1984-يىلى « تارىم ئەدەبىياتى » « ئاقسۇ ئەدەبىياتى » غا ئۆزگەرتىلىپ، خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە يېزىقلاردا نەشر قىلىندى. 1985-يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى جاڭ فېڭشۇي تەھرىرلىگەن ھېكايىلەر توپلىمى « قارا بوران » نى نەشر قىلدى. شۇ يىلى جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى تەھرىرلىگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان « ھازىرقى زامان شىنجاڭ شېئىرلىرىدىن تاللانما » غا جاڭ دېگەن قاتارلىقلارنىڭ 14 پارچە شېئىرى تاللاپ كىرگۈزۈلدى.

1983-يىلدىن 1990-يىلغىچە، ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇ، ئۇيغۇر ئىشتىن سىرتقى ۋە كەسپىي يازغۇچىلار، ئەدەبىيات-سەنئەت خىزمەتچىلىرى نەشر قىلدۇرغان ئاساسلىق ھېكايە-رومانلاردىن « چېگرا بەلگىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى كۆزلەر » (ئاپتورى: جاڭ خۇجياڭ، شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى)، « بەخت ناخشىسى » (ئاپتورى: ئەزىز ساۋۇت، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىيا-

تى)، « مارجان » (ئاپتورى: ئەزىز ساۋۇت، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى)، « ئۇزۇلكەن بار-ماق » (ئاپتورى: ئىسلام سادىق، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى)، « ئادرىسسىز خەتلەر » (ئاپتورى: ئادىل قاسىم، شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى)، « تەقدىر، چاقچىقىڭنى قوي » (ئاپتورى: لېتىپ رازىق، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى)، شېئىرلاردىن « مۇھەببەت » (ئاپتورى: تۇنىياز مەتنىياز، شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى)؛ چاتما رەسىملەردىن « مۆلجەر تاغ بورانلىرى » (ئۆز-گەرتىپ تۈزگۈچى: تۇنىياز مەتنىياز، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى) ۋە غوپۇر مەھەممەت، ئالىم داۋۇت، گايىت مۇسالار بىرلىشىپ تەرجىمە قىلغان « تەيۋەنلىك يازغۇچىلارنىڭ ھېكايىلەر توپلە-مى » قاتارلىقلار بار. باشقا ئەدەبىيات-سەنئەت ئەسەرلىرىدىن جاڭ فېڭشۇي قاتارلىقلارنىڭ باش مۇھەررلىكىدە تۈزۈلگەن « بىپايان قۇملۇقتىكى باشلامچى » (دوكلات ئەدەبىياتى توپلە-مى)غا ئوخشاش ئەسەرلەرمۇ ئارقا-ئارقىدىن نەشر قىلىندى.

1950-يىلدىن 1989-يىلغىچە « ئۇنۇم »، « شېئىرىيەت » قاتارلىق مەملىكەت خاراكتېرلىك ئەدەبىي ژۇرناللاردا ۋە « شىنجاڭ ئەدەبىياتى »، « شىنجاڭ گېزىتى »، « تەڭرىتاغ »، « تارىم » (ئۇيغۇرچىسى) قاتارلىق شىنجاڭ گېزىت-ژۇرناللىرىدا 1065 پارچە ھەرخىل ئەدەبىي ئەسەرلەر ئېلان قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە رومان بىر، پوۋېست سەككىز، ھېكايە 130 پارچە، نەسىر 96 پارچە، شېئىر 675 پارچە، ئوپېرا، دراما، ئۇسسۇللۇق ئوپېرا قاتارلىقلار ئون پارچە، 21 ئادەم جۈڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى.

2. تىياتىر

مىنگو دەۋرىدە، لۇتپۇللا مۇتەللىپ « غېرىپ-سەنەم » دراممىسىنى ئىجاد قىلغان. 70-يىللار-نىڭ باشلىرىدا، ئىشتىن سىرتقى دراممىا يازغۇچىسى شېن مو، چېن دېمىڭ، شۇجېنپىڭ قاتارلىقلار « تارىم ئەدەبىياتى » ژۇرنىلىدا بىر پەردىلىك دراما « چاقىرىق »، « بۇلۇتلۇق چوققا »، « تۆمۈر كالىلار چاپماقتا »، « بىر سوئال بەلگىسى » قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئېلان قىلدى. 1979-يىلدىن 1989-يىلغىچە، كەسپىي ۋە ئىشتىن سىرتقى دراما يازغۇچىلار ئارقا-ئارقىدىن ئون نەچچە دراما ئىجاد قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە دوڭ خوڭ، جىن شىن، لى چوڭجىلار بىرلىشىپ تۈز-گەن تارىخىي دراما « چۇ دەرياسى بويىدىكى بۇيرۇتلار » (1979-يىلى)، ئابلەت قېيۇم تۈز-گەن ئالتە كۆرۈنۈشلۈك دراما « تەڭرىتاغ ئوغۇل-قىزلىرى » (1982-يىلى)، ئابلەت قېيۇم بە-لەن ئىمىن ئەخمەت بىرلىشىپ تۈزگەن دراما « مۆلجەر تاغ بورانلىرى » (1985-يىلى) ۋە بەش كۆرۈنۈشلۈك رىۋايەت ئاساسىدا ئىشلەنگەن دراما « بۇلاق » قاتارلىقلار بىرقەدەر مەشھۇر.

3. ناخشا، مۇزىكا

70-يىللارنىڭ باشلىرىدا دوڭ خوڭ، گاۋچوڭجىلار ئىجاد قىلغان چاتما خور « ۋاڭ يۈجېن » ئاپتونوم رايون بويىچە 2-نۆۋەتلىك « تەڭرىتاغ باھارى » مۇزىكا كۆرىكىدە ئورۇندالدى. 1972-يىلدىن 1989-يىلغىچە غۇلام، جاڭ جېڭ، فاڭ جوڭ، دوڭ خوڭ، گاۋچوڭجى قاتارلىق كەسپىي ۋە ئىشتىن سىرتقى مۇزىكانتلار ئىجاد قىلغان مۇزىكا، ناخشىلاردىن ئاساسلىقى « ئاقسۇ دەرياسى بو-يىدا »، « كۆز كەچچىسى »، « پولات تىرانسپورت ئەترىتى » « خۇشاللىقتا چۆمگەن باھار »، « جۇزۇڭلىنى سېغىنىمىز »، « گۈزەل ئاقسۇ دەرياسى بويىدا »، « ياخشى يىللار »، « پادىچى يىگىت »، « تارىم توغرىسىدا ناخشىلار »، « ماۋجۇشى نەننۈەننى كۆزدىن كەچۈردى »،

« كۆسەنگە مۇھەببەت » قاتارلىقلار بار. شىنجاڭ رادىئو ئىستانسىسى غۇلامنىڭ « كۆز كەپچىسى » قاتارلىق بەش ناخشىسىنى فاتىفون پىلاستىنكىسىغا ئالدى.

4. گۇزەل سەنئەت-فوتو سۈرەت

مىنگو دەۋرىدە گۇزەل-سەنئەت، فوتو-سۈرەت ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئىنتايىن ئاز ئىدى.

1971-يىلى ۋىلايەت، ناھىيە بازىرىدا تۇنجى قېتىم فوتو-سۈرەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرغاندا ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى فوتو-سۈرەت ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئەسەرلىرى كۆرگەزمىگە قاتناشتۇرۇلدى. 1972-يىلى، ۋىلايەت، ناھىيە بازىرىدا گۇزەل سەنئەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئويۇشتۇردى. ناھىيىلىك 4-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى لیۇشىشەن قاتارلىق گۇزەل سەنئەت خىزمەتچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى كۆرگەزمىگە قويۇلۇپ مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 80-يىللاردا شەھەر رايونىدا گۇزەل سەنئەت ھەۋەسكارلىرى جەمئىيىتى تەشكىل قىلىندى. كەسپىي ھەمدە ئىشتىن سىرتقى گۇزەل سەنئەت خىزمەتچىلىرى ۋە ھەۋەسكارلار جۈملىدىن ھۆسن خەت ۋە رەسىم جەمئىيىتى، ھۈنەر سەنئەت، گۇزەل سەنئەت، زىننەتلەش شىركىتى قاتارلىقلارنى قۇردى، نەتىجىدە نۇرغۇنلىغان كەسپىي ۋە ئىشتىن سىرتقى گۇزەل سەنئەت خىزمەتچىلىرى بارلىققا كەلدى. 1971-يىلدىن 1985-يىلغىچە، ۋىلايەت، شەھەر ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، شەھەر رايونىدا 16 قېتىم گۇزەل سەنئەت، فوتو-سۈرەت ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، 900 پارچىدىن ئارتۇق گۇزەل سەنئەت، فوتو سۈرەت ئەسەرلىرى (ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ رەسىملىرىمۇ بار)نى كۆرگەزمە قىلدى. كۆرگەزمىگە 300دىن ئارتۇق ئاپتور ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىنى قويدى. بۇنىڭ ئىچىدىن ئاپتونوم رايونلۇق كۆرگەزمىگە 61 پارچە فوتو سۈرەت، گۇزەل سەنئەت ئەسىرى تاللاپ ئەۋەتىلدى. كەسپىي گۇزەل سەنئەت خىزمەتچىسى لیۇشىشەن ئىجاد قىلغان « باياۋاندىكى يېڭى مايسا » مەركىزىي گۇزەل سەنئەت نەشرىياتى تەرىپىدىن رەسىملىك بەت قىلىپ نەشر قىلىندى.

1950-يىلدىن 1990-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىن مەملىكەتلىك، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە ئەزا بولغانلار جەدۋىلى

جەدۋەل 19 ــ 1

ئىسىم فامىلىسى	جەمئىيەت نامى
جۇفېي	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
جاڭ مېڭشۇي	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
شۇمەن ۋېي	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
دۇڭ خوڭ	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
لى خاۋشۇ	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى، جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ياۋتە يخې	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
كاۋخوڭ	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ھەببۇللا روزى	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئېزىز ساۋۇت	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى، جۇڭگو خەلق ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى

جەدۋەل 19 ــ 1 (داۋامى)

ئىسىن ئەخمەت	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى (داىىمىي مۇدىرىيەت ئەزاسى)
تۇنىياز مەتنىياز	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى، جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى، جۇڭگو فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئىسلام سادىق	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئەخمەت ۋايىت	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
نىياز مەخسۇت	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئامانكۈل مامۇت	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ياسىنجان ئەمەت	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
زاھىر ئابدىراخمان	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
مۇقاربې يەھيا	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
مۇتەللىپ خۇرسەندى	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
لېتىپ رازىق	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئىسلام سادىق	جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
جىلىل ئابلىز	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ۋۇلىيىۋك	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
شۇ جىڭچىۋ	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
جېك بياۋ	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئابلىمىت مەھەممەت ئاۋۇت	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ۋاڭ جۇڭدې	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
جۇخۋاكون	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئابلا توختى	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
تۇرسۇن توختى	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
جېك مىڭيى	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
شۇشۇنلىن	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
چېن يىك	جۇڭگو گۈزەل سەنئەت جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
گاۋچۇڭجى	جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
جاڭ جېك	جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
چىيەن چىڭلىن	جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
غۇلام	جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئابدۇرېشت	جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئىسمايىلجان	جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
غۇلام مويدىن	جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئىسلامجان	جۇڭگو تىياتىرچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
جىن شىن	جۇڭگو تىياتىرچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
لىۋجىيە نىمك	جۇڭگو تىياتىرچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ۋاڭ جىبىك	جۇڭگو تىياتىرچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
لەن جىنخۋا	جۇڭگو فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
سون داۋبې	جۇڭگو فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئابلەت راخمان	جۇڭگو فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
فىك چىشن	جۇڭگو فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
تىيەن شىلىن	جۇڭگو فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
مايۈەنلۇ	جۇڭگو فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى
لۇتيە نشۇن	جۇڭگو فوتو سۈرەتچىلەر جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى

جەدۋەل 19 ــ 1 (داۋامى)

جىن بو	جۇڭگو قوتو سۇرەتچىلەر جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئاسىيەم ئىمىن	جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
لى جۈئەن	جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
دولقۇن كامال	جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
تېلمان قادىر	جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئىمىن ئەخمەت	جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئابدۇرېشىت	جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئابباس ئوردۇن	جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئەخمەتجان	جۇڭگو ئۇسسۇلچىلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
ئەھمەت ئامان	جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيتى
چاۋار يۈسۈپ	جۇڭگو خەلق ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيتى
ئەمەت نۇر	جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيتى
ۋالى جىلۇن	جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
جامبيدۇن	جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
يالى يەنشەن	جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
جېن رۇڭخۇا	جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
لىۋ چىڭشەن	جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
خې گەن	جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى
مەۋلانجان ئۇمەر	جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى

§4. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى

1. خەلق قوشاقلىرى

ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ خەلق قوشاقلىرى روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە ، تۇرمۇش پۇرىقى قويۇق ، خەلق قوشاقلىرىنىڭ تولىسىنىڭ ئاھاڭى بولۇپ ، ناخشا قىلىپ ئېيتىشقا بولىدۇ. قوشاق ناخشىلىرىنىڭ ئاھاڭى ياڭراق ، رېتمى تېتىك-جانلىق ، جۇشقۇن ، يېقىملىق ، خەلق سەنئەتكارلىرى ئەمگەكتىن بوشىغان چاغلاردا ياكى كاتتا ھېيت-بايرام كۈنلىرىدە ، ياكى قۇتلۇق كۈنلەرنى تەبرىكلەشتە راۋاب ئۇۋازىغا تەڭكەش قىلىپ ، يېقىملىق خەلق قوشاقلىرىنى ئېيتىدۇ.

ئەنئەنىۋى خەلق قوشاقلىرى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بىرقانچە مىڭ يىللاردىن بۇيانقى ئەمگەك ، تۇرمۇش ، ئۆرپ-ئادەتلىرىنىڭ خاتىرىسى. ئۇنى مەزمۇنىغا قاراپ « ئەمگەك ناخشىسى » ، « قارشىلىق بىلدۇرۇش ناخشىسى » ۋە « ئۆرپ-ئادەت ناخشىسى » دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. ئەمگەك ناخشىلىرىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەمگەك شارائىتى ، ئۇسسۇلى ، رېتمى ۋە رەزىل كىشىلەرگە قارشى كۈرەش قىلىدىغان روھى قىياپىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئۇنىڭدا ئوخشىتىش بەلەن جانلاندۇرۇش تەڭ قوللىنىلىپ ، مەنزىرىدىن زوقلىنىپ ، زوقتىن ناخشا يارىتىلغان. قارشىلىق بىلدۇرۇش ناخشىلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇھەببەت ۋە نەپرىتى بىلەن يۇغۇرۇلغان. قەدىمكى زامانداكى ئۇيغۇر خەلقى مۇڭلۇق ناخشىلىرى بىلەن زۇلمەت كۈچلىرىگە بولغان نەپرىتىنى ئىزھار قىلغان ، جاراڭلىق ناخشىلىرى ئارقىلىق مىللەت ۋە دۆلەت ئۈچۈن قۇربان بولغان ، قەھرىمانلارنى

سېغىنىشنى ئىپادىلەپ، كىشىلەرنى ياۋۇز كۈچلەرگە قارشى تۇرۇشقا چاقىرغان، ئۆرپ-ئادەت ناخشىلىرىنىڭ مەزمۇنى خىلىلا كەڭ، توي-تۆكۈن، ئۆلۈم-يېتىم، ئايرىلىش، خوشلىشىش، ئويۇن-چاقچاق قاتارلىق نۇرغۇن مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ قوشاقلار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىنىڭ جانلىق سۈرىتىدۇر. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، ياش ئوغۇل-قىزلار ئۆز-زىنىڭ نىكاھ ئىشلىرىغا ئۆزى ئىگىدارچىلىق قىلالمايتتى. ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ توي قىلىپ ئائىلە قۇرۇشى تەس ئىدى. كونا مۇھەببەت ناخشىلىرىنىڭ مەزمۇنلىرىنىڭ كۆپىنچىسى فېئودالىلىق نىكاھ ئىشلىرىغا بولغان قارشىلىق، مۇھەببەتتىكى ئوگۇشسىزلىق ۋە نىكاھ تراگېدىيىسى ئۇستىدىكى زارلىنىشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئاھاڭى غەمكىن، چۈشكۈن، مۇڭلۇق بولىدۇ.

ئىنقىلابىي خەلق ناخشىلىرى ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئازراق، لېكىن ئۇنىڭدىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ زۇلمەتلىك كونا جەمئىيەتتىكى ئازادلىق ۋە ئەركىنلىككە بولغان ئىنتىلىشى ۋە ۋەتەنىنىڭ يېگانە دۇنياغا كېلىشى ئۈچۈن تۆھپە قوشۇشتەك ئىنقىلابىي قاياناق ھېسسىياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. دېموكراتىك ئىنقىلاب دولقۇنى بۇ شەھەرگە يېتىپ كەلگەندە، ئۇيغۇر خەلقى ئازىمۇ بەزى ئىنقىلابىي ناخشىلار تارقالغان.

يېڭى خەلق قوشاقلىرى ۋە خەلق ناخشىلىرى يېپىيېڭى مەزمۇنغا ۋە قويۇق دەۋر تۇسىگە ئىگە، ئۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە قەد كۆتۈرۈپ ئازادلىققا ئېرىشىپ، ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولغانلىقىنىڭ ئەينەن تەسۋىرى، ئۇنىڭ مەزمۇنى مەدھىيە قوشاقلىرى، مەدھىيە ناخشىلىرى ۋە يېڭى مۇھەببەت قوشاقلىرىدىن ئىبارەت، بەزىلىرىدە پارتىيە، سوتسىيالىستىك ۋەتەن كۆيلەنگەن، بەزىلىرىدە ئەركىنلىك، بەختسىزلىكتىن قۇتۇلۇش ۋە ئالىيجاناب خىسلەتلەر مەدھىيلىنىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېڭى ھاياتقا بولغان قىزغىن مۇھەببىتى ۋە گۈزەل كېلىچەككە بولغان ئارزۇسى ئىپادىلەنگەن.

1. ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى

يارغا مۇھەببەت

چاپىنىمنىڭ يېڭى تار،
چاپىنىمنىڭ يېڭىنى،
بىلىكىم قانداق پاتار.
تاپالمىدىم، ساپالمىدىم.
يار ئۈينايدۇ يېراقتا،
يار يادىمغا يەتكەندە،
كېچىسى قانداق ياتار.
تولغىنىپ ياتالمىدىم.

مەن بارالمىدىم تۇزغا

مەن بارايمىكى تۇزغا،
ئۇچۇپ كەلگەن كاككۇكنى،
مەيدەمنى ياقاي مۇزغا.
مەن قەپەزگە ئۇگەتتىم،
بىر داچە نۇ يوق تۇرۇپ،
ئىچىمدىكى دەردىمنى
ئىچىم كۆيىدۇ قىزغا.
ناخشا بىلەن تۇگەتتىم.

يادوس

شاپتول شېخى لىگشىدۇ، يادوس!
شاپتول شېخىدا كىم بار، يادوس!

يار مەندىن يامانلاپتۇ، ئاللا بالىخان،
يارنىڭ كۆڭلىدە كىم بار، يادوس!

ماتەم قوشىقى

ئۇلۇغ ئىدى ئاھ سېنىڭ،
كۆكۈلدىكى مەقسىتىڭ.
مەقسىتىڭگە يېتەلمەي،
بىراق بىزدىن ئايرىلدىڭ.

قارىلىق تۇتۇپ ئاق باغلاپ،
ئاق رومالغا ئورالدۇق.
سېنى قايغۇ-ھەسرەتتە،
ئۇ ئالەمگە ئۇزاتتۇق.

تاڭ-تاڭ قىلماي ئاستا كەلسىلە

قويدۇم قايغۇ-ھەسرەتتە،
مەقبەرەڭگە گۈلدەستە.
بولغاي تېنىڭ ھەر دائىم،
باقى ئالەم-جەننەتتە.

ئۇڭ يانمدا ئانام ياتىدۇ.
سول يانمدا دادام ياتىدۇ،
تاڭ-تاڭ قىلماي ئاستا كەلسىلە،
بىزنىڭ مەلىنى گەيجاڭ باقىدۇ.

گۈلە مخان

گۈلە مخاننىڭ قارا چېچى يەرگە تېگەمدۇ،
ئۆزى سۆيمەي، ئۆزى كۆيمەي ئەرگە تېگەمدۇ.
قويلىرىنى ھەيدىۋەتتى ئويمان بۇلاققا،
گۈلە مخاننى زورلاپ بەردى شاڭيو چولاققا.

ئالتە-يەتتە كەپتەرلىرىڭ قوندى تېرەككە،
تاۋار توندا ئالتۇن تۇگمە پاتتى يۈرەككە.
گۈلە مخاننىڭ ئەسلى يۇرتى ئويمان بۇلاقتۇر،
گۈلە مخاننى زورلاپ ئالغان شاڭيو چولاقتۇر.

قارا كۆكۈل زالىم شاڭيو ئالدىرىما تېخى،
بوينۇڭدىدۇر گۈلە مخاننىڭ تۆمۈر تىرنىقى.
ئامان بولساق كۆرەرمىز بىز زالىم قېرىنى،
سۆيىدىغان زامان كېلەر ھەركىم يارىنى.

يۇرتۇم ئامان

دۇتار چېلىپ ئولتۇرسام،
خىيالىمغا سەن كەلدىڭ.
دەردىڭ بولسا ئېيت يارىم،
مۇڭداشقىلى مەن كەلدىم.

دۇتارىمنىڭ تارىسىنى،
چوقۇۋالدى تۇمۇچۇق.
كېلىڭ يارىم ئوينايلى،
سىز چىرايلىق، مەن ئوچۇق.

2. خۇيزۇ خەلق قوشاقلىرى

باھار گۈلى چاچار خۇشپۇراق

گۈل چېچەكلەر باھاردا خۇشپۇراق چاچار.
كۆزدە شېرىن مېۋىلىرى كۆزنى چاقنىتار.
ئېھ، ماۋجۇشى گۈگۈمزغا كېلىپ كەتسىڭ،
شېرىن-شېكەر مېۋىلەرنى تېتىپ كۆرسىڭ.

3. قىرغىز خەلق قوشاقلىرى

قومۇزۇمنى چالىمەن

گۈزەل ياپلاق مىسالى بىر دېڭىز-ئوكيان،
دولقۇنلىنار يېشىل چۆپلەر شامالدا ھەر يان.
گۈگۈمزنىڭ مال-چارۋىسى بۇلۇتتىنمۇ كۆپ،
ياپلاقلاردا قېيغىتىپ يۈرىدۇ ھەرىيان.

ئىشقىم بىلەن چالىمەن شوخ قومۇزۇمنى،
ياڭرىتىمەن دەۋرىمزنىڭ زەپەر كۈيىنى.
ئۆستەڭ سۈيى تولغىنىپ، ئوينىقلاپ ئاقار،
سۈپسۈزۈك بۇلاق سۈيى دولقۇنلاپ تاشار،
تۇغمەيدۇ گۈگۈمزدا ساغساڭمۇ قانچە،
سۈت-قىمزغا گويا ئۆستەڭ لىق تولۇپ ئاقار،
ئىشقىم بىلەن چالىمەن شوخ قومۇزۇمنى،
كۆيلەيمەن چارۋىچىنىڭ يېڭى تۇرمۇشىنى.
تەگرىتاغ قارىغايلىرى لىگىشتى باش،
گۈل قىستى بېشىغا چېدىردا ئاياش.
ياڭرىدى ئەتراپتا داجەي ناخشىسى،
يورۇتقاچ تاغنىمۇ ماۋجۇشى قۇياش.
ئىشقىم بىلەن چالىمەن شوخ قۇمۇزۇمنى،
ياڭرىتىپ پەلەككە « دۇگداڭخۇڭ » ①نى.

① دۇگداڭخۇڭ — « شەرق قىزارىدى » ناخشىسى.

2. خەلق ماقال-تەمسەللىرى

1. ئۇيغۇر ماقال-تەمسەللىرى

ئۇيغۇر ماقال-تەمسەللىرى ئوبرازلىق، جانلىق، قىزىقارلىق ۋە يۇمۇرلۇق، كۆچلۈك ئىپادىلەش كۈچىگە ۋە روشەن يەرلىك مىللىي تۇسكە ئىگە. ئۇنىڭ مەزمۇن دائىرىسى كەڭ بولۇپ، ئاسترونومىيە، جۇغراپىيە، مەۋسۇم، مۇراسىم ئۆرپ-ئادەت، ئەدەب-ئەخلاق، قائىدە-يوسۇن، ئومۇمىي-ئارزۇ، چاقچاق، نام-ئاتاق، سۆندۈرۈش ۋە ماختاش، كىيىم-كېچەك ۋە زىبۇ زىننەت، سايمان-جابدۇق، يېمەك-ئىچمەك، يېتىش-قوپۇش قاتارلىق نۇرغۇن مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. نۇرغۇنلىغان ماقال-تەمسەللەردە ئېكسپىلاتاتسىيە سىنىپىنىڭ چىرىك كىشىلىك تۇرمۇش پەلسەپىسى ۋە چاكىنا، پەس ئارزۇ-ھەۋەسلىرىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

باتۇر جەڭدە، ھورۇن كاڭدا.
موزدوز ئۆتۈكسىز، باپكا ئىشتانسىز.
يالغۇز ئات يىراقتا بارالماس.
يېڭىنى ئايغان كونىسى، كىگىزنى ئايغان بوزىسى.
يالاڭئاياق سۇدىن قورقماس.
يامانلىغان ئابدالنىڭ خۇرجىنىغا زىيان.
يالغۇز ئۆتۈن يانمايدۇ، يالغۇز خوتۇن ئىسسمايدۇ.
ياردەم قىلدىڭ خوپ قىلدىڭ، مىننەت قىلدىڭ يوق قىلدىڭ.
ياخشىغا ياغدەك بول، يامانغا داغدەك.
يامانغا ئورۇقتىن ياخشى مېۋە بولماس.
يامانغا ياغ يارا شماس، ئۆچكىگە يۇمغاقسۇت.
شەھەردە كۆز كېرەك، جاڭگالدا قۇلاق.
ئېشەكنىڭ دۇمبىسى قىچشا، تۇگمەن ئالدىغا بېرىپتۇ.
تۆگىنىڭ تاپىندا خامان يۇمشىماس.
تۆگىنىڭ ئەقلى بولسا يانتاق يېمەس.
تۇلپار ئورمانلىقتا ئازار، قابىل ئادەم موللام ئالدىدا (ئازار).
توغان بېشىدا دەرەخ بولماس، بايىنىڭ قوشنىسى باي بولماس.
تالادىكى مىڭ دۇشمەندىن، ئۆيدىكى بىر دۇشمەن يامان.
تاز گۇل تاپسا، قىسىدىغان يەر تاپالماپتۇ.
سۇت ئىچىپ ئاغزى كۆيگەن (كىشى) قېتىقنىمۇ پۈلەپ ئىچەر.
سۇنىڭ بېشى لاي بولسا، ئاخىرىمۇ لاي بولىدۇ.
سەللە يوغان، ئىمان يوق.
ھارۋا ماڭغان يول تار بولماس، كۆرۈنگەن تاغ يىراق (بولماس).
ھورۇننىڭ ئەتىسى تۇگمەس.
ئادەمدە ئەقىل بولمسا كۆز دېگەن تام تۆشۈكى.
ئادەمنى ئۇمىد ياشىنىدۇ، غەم قاقشىتىدۇ.
يەرنىڭ قارداڭ توڭلىغىنى، ئىشىڭنى خۇدا ئوڭلىغىنى.

بىرىك تاشلىق بولسىمۇ، سۇنىك بېشىدا بولسۇن.
يالغۇز ئاتنىك چېكى چىقماس، چېكى چىقسىمۇ دېگى چىقماس.
ياقا يۇرتتا تورغاي سايرىماس.
يامان بىلەن يولداش بولما، نادان بىلەن سىرداش (بولما).
ياخشىنى ماختاش ھاجەتسىز.
يامان ئات ئىگىسىنى يەرگە ئاتار، يامان دوست دوستىنى دۇشمەنگە ساتار.
يان يەرنى شامال قاقىدۇ، چىرايلىقلا ھەركىم باقىدۇ.
بوراننىك بېشى قۇيۇن، جېدەلنىك بېشى ئويۇن.
تۆگىنىك قۇيرۇقى يەرگە تەگمەس.
تېرىمغاننىك چارىكى چوك.
تاغقا چىقماي دۇلان يوق.
سىنالمىغان قايماقتىن، سىنالغان قېتىق ياخشى.
ئۆزۈمگە يانتاق، قاپاقا چالما.
ئۆچكىگە جان قايغۇسى، قاسساپقا ياغ (قايغۇسى).
قىشنىك گۈلى — ئوت.
قارا كىگىز ئاق بولماس.
مال سەمرىسە ياغ بولار، يەر سەمرىسە باغ (بولار).
بولۇ ياغ بىلەن، دەۋا پۇل بىلەن ئوخشايدۇ.
ۋاقىت ئالتۇندىن قىممەت.
ئەلدىن ئايرىلساك بەخت يوق، ئېلىنى سۆيسەك قورساق توق.
ئىش ئۆملۈكتە كۆچ بىرلىكتە.
يىلان ئۆزۈم ئەگرى ئەمەس، يول ئەگرى دەر.
خىيانەت كۆپەيسە دىيانەت تۆگەيدۇ.
گۆش پۇرىمسا چۈن قونماس.
ئۆز يۇرتىنىك قەدرىنى بىلمەس، ئۆزگە يۇرتتا يۇرمىگىچە.
چۆچۈرە كۆلدە پىشار، مانتا چۆلدە.
ئىش بىلگەن ئىشنى ھاردۇرار، ئىش بىلمىگەن ئۆزىنى ھاردۇرار.

2. خۇيزۇ ماقال-تەمسىللىرى

ھەققەتكە باش ئىگىش ئۇيات ئەمەس.
ساپ ئالتۇن مەڭگۈ پارقىراپ تۇرىدۇ.
ۋەدە بېرىشتە ئاستا، ۋەدىنى ئورۇنلاشتا تېز بولۇش كېرەك.
ئاۋاز ۋارقىرىغانسېرى ئۇنلۇك چىقىدۇ، يول ماڭغانسېرى تونۇشلۇق بولىدۇ.
ئاخۇنۇم چىشى بولمىسمۇ سۆگەك غاجىيالايدۇ.
ئادىمگەرچىلىك قەرز ئەمەس، كۆندە قازان قاينىتمىساڭمۇ.
ئادەمگە گەپ، ھايۋانغا تاياق.

3. خەنزۇ ماقال-تەمسىللىرى

چوڭقۇر سۇدا چوك بېلىق بار، تېپىز سۇدا بېلىجان، چوڭقۇرمۇ، تېپىزمۇ بولمىغان سۇدىن بېلىق تۇتماق ئاسان.
بۇلۇق سۇدىن ھورۇن بېلىق، ئورۇق سۇدىن ئاچكۆز بېلىق، پاسكىنا سۇدىن غەلىتە بېلىق چىقىدۇ.

3. رىۋايەت ۋە چۆچەكلەر

ئۇيغۇر خەلق رىۋايەتلىرى ۋە چۆچەكلىرىنىڭ كۆپىنچىسى يېزىق ئارقىلىق خاتىرىلەنمەي، ئاساسەن، « مەددادھ » ياكى « ھېكايىچى » لار ئارقىلىق تارقىلىپ كەلگەن. ئۇنىڭ مەزمۇنى كۆپىنچە مۇھەببەتنى بايان قىلىش ۋە ياخشىلىققا ئۇندەپ، يامانلىقنى سۆكۈش، نەپسانىيەتچىلىكنى مەسخىرە قىلىش ۋە ياخشىلىققا ياخشىلىق، يامانلىققا يامانلىق قايتۇرۇش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. چۆچەكلەرنىڭ ۋەقەلىكى جانلىق، ئەگرى-توقاي، ئوبرازلىق، تەسىرلىك بولۇپ، قويۇق مىللىي خاراكتېرغا ۋە رومانتىك تۇسكە ئىگە.

« ئۇچ بەختلىك » قەدىمكى زامانلا ئاقسۇدا نەشە چېكىشىنى جېنىدىنمۇ ياخشى كۆرىدىغان ئۇچ مۇتەھەم بار ئىكەن، ئۇلار پېشىۋالارنىڭ ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن قىلغان نەسىھىتىگە قۇلاق سالماپتۇ. كۇنلەرنىڭ بىرىدە تۇيۇقسىز ئاسماندىن ئالتۇن قاناتلىق ئەنقا ئۇچۇپ كېلىپ، ئۇچ بەختىنى ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپتۇ-دە، قاقاس، تىك تاغقا تاشلاپ ئۆلتۈرۈپتۇ.

« ئاق قۇنلۇك ياخشىلىق قايتۇرۇشى » قەدىمكى زامانلا كۆل بويىدا ياشايدىغان بىر دېھقان ئوتلاقتىن يارىلانغان بىر ئاق قۇنى ئۆيىگە ئېلىپ كەپتۇ. ئۇنى كۆڭۈل قويۇپ داۋالاپ ساقايتىپتۇ. دېھقان ئۇنى يەنە ئاسمانغا ئۇچۇرۇۋېتىپتۇ. ئاق قۇ دېھقانلىك ياخشىلىقىنى قايتۇرۇش ئۈچۈن، بىر كۈنى سەھەردە بۇ دېھقانغا سانسىز ئۇنچە-مەرۋايىت ۋە بايلىق تەقدىم قىپتۇ. ئاچكۆز باي دېھقانلىك بايلىقىنى تارتىۋالماقچى بوپتۇ. ئاق قۇ بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، ئاجايىپ يوغان بىر « ھەرە » گە ئايلىنىپ، بايىنى چېقىپ ئۆلتۈرۈپ، شەپەتچىسىنى قوتۇلدۇرۇپتۇ.

« توغراق ۋە ياۋا كەندىر ھەققىدە رىۋايەت » ناھايىتى ئۇزۇن زامانلار ئىلگىرى، تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى ياقىسىدا گۈزەل بىر يايلاق بار ئىكەن، ئۇ يەردە ياش پادىچى سادىق بەلەن مالچى قىز ئەلاخان بىر-بىرىگە كۆيۈپ قاپتۇ. بىر كۈنى ئىككىسى دەريا بويىدا بىر-بىرىگە مۇھەببەت ئىزھار قىلىشۋاتسا تۇيۇقسىز قاتتىق كىشنىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ، بىر تۇلپار دەريانىڭ ئوستۇن تەرىپىدىن چېپىپ كەپتۇ. تۇلپارنىڭ پەيدا بولۇشى كىلىشمەسلىكنىڭ، يەنى دەريانىڭ ئۆز يولىنى ئۆزگەرتىدىغانلىقىنىڭ بىشارىتى ئىكەن. باتۇر سادىق تۇلپارغا سەكرەپ مىنىۋېلىپ، چاپتۇرغىنىچە لوپنۇر كۆلىگە قاراپ كېتىپتۇ. ئەلاخان دەريا بويلاپ سادىقنى قوغلاپ كېتىۋېتىپ، « ئۇنى تۇتۇڭلار، تۇتۇڭلار » دەپ ئۇنلۇك توۋلاپتۇ، بىراق تۇلپار بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىپتۇ. تۇلپار ئۆتكەن يەردە بىر قۇرۇق دەريا قېنى قاپتۇ. ئەلاخان دەريا بويىدا ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا كۆتۈپ تۇرۇپتۇ. كۇنلەردىن كۈنلەر، يىللاردىن يىللار ئۆتۈپ، يايلاق بىلەن ئورمانلىق قۇرۇپ كېتىپتۇ. ئۆيلەر خانۇەيران بوپتۇ، كىشىلەر تەرەپ-تەرەپكە تارقاپ كېتىپتۇ. پەقەت ئەلاخانلا ھېچيەرگە كەتمەي، كۆتۈپ قېلىۋېرىپتۇ. « ئۇنى تۇتۇڭلار، ئۇنى تۇتۇڭلار... » دەپ توۋلايدىكەن. كېيىن سادىق تارىمنى قاپلىغان توغراقلىققا، ئەلاخان قويۇق ۋە چىرايلىق ئۆسكەن يا-ۋا كەندىرگە ئۆزگىرىپتۇ. ئەلاخاننىڭ ئاۋازى بوراننىڭ گۈكىرىشىگە، تۇلپارنىڭ تۇياق ئىزى چاقناپ تۇرغان كۆلگە ئايلىنىپتۇ.

« توغلۇق تۆمۈرنىڭ ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلغانلىقى ھەققىدىكى ھېكايە » بىر يىلى ئالتۇن كۈزدە چاغاتاي ئەۋلادى توغلۇق تۆمۈر تەكرىتاغنىڭ جەنۇبىنى سايا‌ھەت قىلىپ، ئاقسۇدىكى ۋا-قىتلىق چوڭ ئوردىغا قەدەم تەشرىپ قىپتۇ. ئوتتۇرا ئاسىيادىن بۇخارالىق شەيخ جامالدىن ئاق-بىلەك ئىسلام دىنىنى تارقاتقىلى كەلگەنىكەن. بىر كۈنى شەيخ جامالدىن ۋاقتلىق ئوردىغا تۇغ-لۇق تۆمۈرخانغا سالام بېرىشكە كىرىپتۇ. شەيخ جامالدىننىڭ قابىل قىلىشى ئارقىسىدا، خاقان بەلەن تەكرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى 1000 تۇتۇنلۇكتىن ئارتۇق موڭغۇل ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئىسلام دىنى ئاقسۇ ئەترابىدا روناق تېپىپتىكەن.

« ئەۋلىيانىڭ ھاسسىسى » ناھايىتى قەدىمكى زامانلاردا دولقۇنلۇق ئاقسۇ دەرياسى غەربىي جەنۇبقا قاراپ ئاقىدىكەن. بەشتۇگمەن قاراتال ئەترابلىرى بەك قۇرغاقچىلىق بولۇپ، ھەرگىز گۈل-گىياھ ئۈسمەيدىكەن. شۇ سەۋەبتىن بۇ ئەترابتىكى ئۇيغۇر خەلقى ئاچ-يالىڭاچلىق ۋە قۇم-بوران ئاپىتىنىڭ ئازابىدا قېلىپتۇ. بىر كۈنى سەھەردە، ئەۋلىيا مۇزاتىنىڭ چوققىسىغا چۈشۈپتۇ، ئۇ بۇ ئەترابتىكى خەلقنىڭ ئازاب چېكىۋېرىشىگە چىداپ تۇرالماي، قولىدىكى ھاسىسىنى شىلتىپ، جەنۇبنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئايەت ئوقۇپ، ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان ئاقسۇ دەرياسىنى « ئاقسۇن » دەپ بۇيرۇپتۇ. دەريا سۇيى كۆزنى يۇمۇپ-ئاچقۇچە جەنۇبقا قاراپ ئېقىپتۇ. « ئاقسۇن » دېگەن بۇ نام ئۇزاق تارىخىي يىللار داۋامىدا ئۆزگىرىپ، بۈگۈنكى « ئاقسۇ » بولۇپ قېلىپتۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا، ئېكسپىلاتاتور سىنىپلارنىڭ نەپسانىيەتچىلىك، ۋەھشىلىك ۋە دۆتلۈكىنى مەسخىرە قىلىدىغان « نەسىردىن ئەپەندى لەتىپلىرى » مۇ خەلق ئىچىدە كەڭ تارقالغان.

§5. مەدەنىي يادىكارلىقلار

1. قەدىمكى قورغانلار

تۈردىتام قەدىمكى قورغىنى خارابىسى قەدىمكى قورغاننىڭ ئورنى ئايكۆل يېزىسى تۈردىتام كەنتىدە، قۇرۇلغان يىلى ئېنىق ئەمەس.

قەدىمكى قورغان سىغىز توپا بىلەن سېلىنغان. ئۇنىڭ ئايلانمىسى 162 مېتر، ئېگىزلىكى ئۇچ مېتىر، كەڭلىكى ئىككى مېتر كېلىدۇ. شەرقىي سىپىل تۆۋىدە ئۇچ كامار بار. كامارنىڭ ئېگىزلىكى 1.3 مېتر، كەڭلىكى بىر مېتر، ئۇنىڭ ئەترابىدىن ساپال ۋە فار-فور پارچىلىرى تېپىلغان بولۇپ، ئادەم ئولتۇراقلىشىش ئىزلىرىنى كۆرۈشكە بولىدۇ. خارابەنىڭ شىمالىغا ئىككى كىلومېتر كېلىدىغان جايدا بىر قانچە چوڭ دۆڭلۈك بار. غەربىي شىمال تەرىپىگە تەخمىنەن 4—5 كىلومېتر كېلىدىغان جايدىكى دۆڭلۈك ھەممىدىن ئېگىز، ئۇنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 30 مېتر، ئايلانما ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 84 مېتر كېلىدۇ، سارغۇچ كۈلرەڭ توپىدا سېلىنغان، خارابىنىڭ ئارقا تەرىپىدە ھويلا ئىزلىرى بار. يەر ئاستىدىن يىپەك پارچىلىرى چىققان.

خاڭگۈڭ قەدىمكى شەھەر خارابىسى ئورنى ئايكۆل يېزىسىنىڭ خاڭگۈڭ كەنتىدە. يىلى ئېنىقلانمىغان، شەھەرنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 426 مېتر. تېمىنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن ئۇچ مېتر. شەھەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆيلەر ساقلىنىپ قالغان. دېھقانلار ئېتىزغا توپا ئالمىز دەپ خارابىنى بۇزۇۋەتكەن.

قالماق شەھىرى قەدىمكى قەلئەسى بۇ خەنزۇچە « موڭغۇل شەھىرى » دەپ تەرجىمە قىلىنىدۇ. ئورنى ئايكۆل يېزىلىق ھۆكۈمىتىنىڭ تۆت كىلومېتر جەنۇبىدا، سەل غەرب تەرەپكەرەك جايلاشقان بولۇپ، شەرقىي مېرىدىئان "0 ´08 °80، شىمالىي پاراللېل "16 ´55 °40 قا توغرا كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1063 مېتر كېلىدۇ. مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يەلى) خۇاڭ ۋېنبى بۇ يەرگە كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، « تارىم ئويمانلىقىدىكى ئارخېلوگىيىلىك خاتىرە » نى يازغان. قەدىمكى قەلئەنىڭ كۆلىمى 13 مىڭ 200 كۋادرات مېتر كېلىدۇ. قەلئە ئەترابىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى ئوچۇقچىلىق، شەرق تەرەپى بىر ئاز پەس، شەھەر ئورنى شور ئارىلاش بوز توپا، يانتاق، گىرلەن، ياۋا كەندىر قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسكەن. قەلئە-

نىڭ 120 مېتر غەربىدە جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان بىر كونا يول ئىزى بار. 50 نەچچە مېتر جەنۇبىدا بىر نەچچە دېھقان ئۆيلىرى بار، غەربىي سېپىل سىرتىدا كەڭلىكى ئون مېتر كېلىدىغان بىر خەندەك بولۇپ، ئىچىگە سۇ توشۇپ كەتكەن، قەلئە ئىچى ئېنىزغا ئۆزگەرتىلگەن.

قەدىمكى قەلئەنىڭ شەكلى چاسا بولۇپ، تام ئۇلىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 10 ــ 14 مېتر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 2.5 مېتردىن بەش مېترغىچە، خارابىنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن ئوچ مېتر كېلىدۇ. قەلئە دەرۋازىسى جەنۇبقا قارايدۇ. كەڭلىكى ئوچ مېتر، ئايلانما ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 500 مېتر، سېپىز توپا بىلەن سوقۇلغان شىمالىي تام تۈزلۈپتىلىپ، دېھقانلار ئۆي سالغان، غەربىي تامنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىي بېشىدا كۆزىتىش مۇنارى بار، جەنۇب تەرىپىدىكى كۆزىتىش مۇنارىنىڭ كەڭلىكى توت مېتر، سىرتقا چىققان يېرى ئوچ مېتر، ئېگىزلىكى 2.5 مېتر. شىمالىي بېشىدىكى كۆزىتىش مۇنارىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر، سىرتقا 12 مېتر چىقىپ تۇرىدۇ. شەرقىي تېمنىڭ ئوتتۇرىسى يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر تەرىپىدىن يەتتە مېتر كەڭلىكتە كولۇپ-تىلگەن، قەلئە ئىچىدىكى ئەسلىدە بار بولغان مەدەنىيەت دۆۋىسى بۇزۇلۇپ، يېڭىدىن تېرىلغۇ يەرگە ئۆزگەرتىلگەن. غەربىي قەلئە تېمنىڭ شىمال تەرىپىدىكى ئېچىلغان قاتلىمىدا 15-30 سانتىمېتر قېلىنلىقتىكى كۆيدۇرۇلگەن قىزىل توپا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ، جەنۇبىي تېمنىڭ شەرقىي چېتىدىن باشلاپ تەرىپىنىڭ يۇزىدە 15 سانتىمېتر قېلىنلىقتىكى كۆيدۇرۇلگەن قىزىل توپا بار، قەلئە ئەتراپىدا قىزىل فار-فور قاچا پارچىلىرىلا بار. خۇاڭ ۋېنبىنىڭ تەكشۈرۈپ دەللىشىچە، بۇ قەدىمكى قەلئە يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى « قۇمباش » قەلئەسى ئىكەن. يۇەن سۇلالىسى تارىخىدا « قۇمباش قەلئەسى قۇم دەريا سى بويىدا » دېيىلگەن. قۇم دەريا سى ھازىرقى ئاقسۇ دەريا سى شۇ.

تورۇغودەم قەدىمكى قەلئەسى ئايكۆل يېزىسىنىڭ تەخمىنەن 20 كىلومېتر شەرقى شىمالى تەرىپىدىكى ئۆستەڭ بويىغا جايلاشقان. مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يىلى) خۇاڭ ۋېنبىي بۇ قورغانغا كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. قەدىمكى قورغاننىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 81 مېتر. ھازىر ئۇلى قېپقالغان ئەتراپىدا ساپال پارچىلىرى بار. يىل دەۋرى ئېنىقلانمىغان.

ئاقسۇ شەھەر كونا سېپىلنىڭ خارابىسى ئاقسۇ شەھەر سېپىلىنى گۈڭشۈنىڭ 9-يىلى (1983-يىلى) ئاقسۇ ۋالىيسى لۇچاڭگو خانغا مەلۇم قىلىپ، تەستىقلىتىپ سالدۇرغان. كونا سېپىلنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 2877 مېتر، سېپىل تۆپىسىگە 752 دانە كۈنگۈرە ياسالغان. شەرق، غەرب، جەنۇب، شىمال تەرەپلىرىگە « چاۋياڭ » ، « دېيى شۇاڭ » ، « يېڭشۈن » ، « چىڭ ئېن » ناملىق تۆت دەرۋازا ياسالغان. 1954-يىلدىن 1971-يىلغىچە، بۇ سېپىل ئارقا-ئارقىدىن بۇزۇۋېتىلگەن. كونا سېپىلنىڭ قالدۇقى ھازىرقى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 500 مېتر شىمالىدا، شەرقىي مېرىدىئان 15′ 80° شىمالىي پاراللېل 10′ 41° قا توغرا كېلىدۇ. قالدۇق سېپىلنىڭ ئۇزۇنلۇقى 18 مېتر، تېگىنىڭ كەڭلىكى 12 مېتر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى ئالتە مېتر، ئېگىزلىكى بەش مېتردىن يەتتە مېترغىچە، كۆلىمى 216 كۇادرات مېتر، سېپىل قاگداپ سوقۇلغان. قاگ قاتلىمى قېلىنلىقى 60 سانتىمېتر كېلىدۇ.

2. تۇرا

قەدىمكى تۇرا خارابىسى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەرقىي-جەنۇب تەرىپىدىكى دۆڭ ئۈستىگە جايلاشقان، ئۇرنى شەرقىي مېرىدىئان 10′ 11′ 80° بىلەن شىمالىي پارال-

لىل 30′ 10° 41 قا توغرا كېلىدۇ. شەرقىي تەرىپى ئاقسۇ-تارىم يولىغا 300 مېتر كېلىدۇ. 400 مېتر شىمالىي تەرىپىدە ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىسازلىق مەكتىپى. 350 مېتر جەنۇبىدا يېزا ئىگىلىك 1-شى قۇرۇلۇش تۈەنىنىڭ ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى بار. خارابە ئورنىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى سەل ئېگىز، تاشقىندىن يىغىلغان سۇپا شەكىللىك سېرىق توپلىق يەر. تۇرا شوتىسمان ياسالغان، تەكشى يۈزى تىك تۆت تەرەپلىك، تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 3.7×3.7 مېتر، ئېگىزلىكى 4.5 مېتر كېلىدۇ. تۇرا ئۇزۇنلۇقى 36 ــ 38 سانتىمېتىرلىق، كەڭلىكى 27 سانتىمېتىرلىق، قېلىنلىقى سەككىز سانتىمېتىرلىق كېسەكتىن سېلىنغان. ئۈستىدە كېسەك بىلەن سېلىنغان قىسقا تام بار، تامنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 1.2 ــ 1.5 مېتر. تۆت تەرىپىدە 60 سانتىمېتر كەڭلىكتىكى ئېغىز بار، تۇرا تۇرپاندىكى يارغول قەدىمكى شەھىرىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى بىر بۇددا مۇنارىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئوخشايدۇ. تۇرانىڭ تېگى قىسمىدا كەڭلىكى بىر مېتر، ئېگىزلىكى 1.3 مېتر كېلىدىغان، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان لەخمە بولۇپ، ئۈستى قىسمى ئۈچبۇلۇڭ شەكىلدە، بۇ يەردە ھېچقانداق يادىكارلىق يوق.

3. قەدىمكى ئىمارەتلەر

مەۋلانەم خانىقاسى ئۇ، ئاقسۇ ئايكۆل يېزىسىنىڭ كونا بازىرىغا جايلاشقان. ئۇنى يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ بېشىدا مەۋلانە جالالىدىن سالدۇرغان، سېلىنغىنىغا 600 يىلدىن ئاشقان بۇ جاي ئاقسۇ شەھىرى ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ غەربىي تۆت ناھىيىسى (ئۈچتۇرپان، كەلپىن، ئاۋات ئاقسۇ (كونىشەھەر)دىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان مۇسۇلمانلارنىڭ پائالىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى.

مەۋلانەم خانىقاسىدا، ئاساسەن، مەسچىت، مەدرىس ۋە مەقبەرە قاتارلىق قۇرۇلۇشلار بار. مەسچىت چىللىخانا (قىشلىق يازلىق دەرس ئۆتىدىغان جاي)، دەرۋازا، پەشتاق ۋە ئاخۇنلار يېتىپ قوپىدىغان ئۆيلەردىن تەركىب تاپقان. خانىقانىڭ دەرۋازىسى گۈمبەز شەكىلدە ياسالغان. ئىككى تەرىپىگە پەشتاق قىلىنغان. مۇنار خىش بىلەن گىئومېتىرىيىلىك سترولۇق شەكىلدە نەقىش چېقىرىپ سېلىنغان، نەقىشلىرى قاپارتما نەقش ۋە كۆپتۈرمە نەقشلەردىن قېلىشمايدۇ. ئەسلىدىكى خانىقا « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا ۋەيران قىلىۋېتىلگەن، يېڭى خانىقا 1982-يىلى قايتىدىن سېلىندى.

4. قەبرىستانلىقلار

ھاجى خاراباتى مەقبەرىسى بۇ مەقبەرە شەھەرنىڭ بەش-ئالتە كىلومېتر جەنۇبىدىكى ئېگىزچى يېزا چۆغتال كەنتىگە جايلاشقان. ھاجى خاراباتى XVII-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XVIII-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە چۆغتال كەنتىدە ياشىغان ئۇيغۇر شائىرى ۋە ئەدىبى.

مەۋلانەم مەقبەرىسى بۇ مەقبەرە ئايكۆل يېزىسىنىڭ كونا بازىرىغا جايلاشقان. مەۋلانە مىڭ تولۇق ئىسمى مەۋلانە جالالىدىن كىتىكى، ئۇ ئىسلام دىنىنى تارقاتقۇچى. تۇغۇلغان يىلى ئېنىق ئەمەس. يۇەن شۇنىدى زامانىسىنىڭ جىجېڭ 12-يىلى (1352-يىلى) ۋاپات بولغان. يۇەن شۇنىدى زامانىسىنىڭ جىجېڭ 3-يىلى (1343-يىلى) 17 نەپەر مۇرتىنى باشلاپ كېلىپ، ئايكۆل ئەتراپىدا ئىسلام دىنىنى تارقاتقان. ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئايكۆلگە دەپنە قىلىنغان. مەۋلانەمنىڭ مەقـ

بەرىسى تەخمىنەن 30 مو يەرنى ئىگىلىگەن.

شەيخ جامالىدىن مازىرى بۇ مازار مىك، يۇەن سۇلالىلىرى دەۋرىدە سېلىنغان، ئايكۆل يېزىلىق ھۆكۈمەت تىنىك 500 مېتر شەرقىگە جايلاشقان. ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 80° 08' 10"، شىمالىي پاراللېل 40°قا توغرا كېلىدۇ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1065 مېتر، كۆلىمى 40×50 كۋادرات مېتر كېلىدۇ. ئۇنىڭ 150 مېتر جەنۇبىدا يېزا تاشيولى بار، ئەتراپى برقەدەر خلۇەت. ئۇنىڭدىن 50 مېتر يىراقلىقتا ئاھاللەرنىڭ ئۆيلىرى بار، مازار ئىچى ۋە سىرتىدا توغراق قاتارلىق دەل-دەرەخلەر باراقسان ئۆسكەن. مازارنىڭ شەكلى ۋە تۈزۈلۈشى ئىسلام شەكلىدە بولۇپ، ئۇستىگە گۈمبەز چىقىرىلغان، مەقبەرە تېمى كۆك خىش ۋە سېغىز توپىدىن قويۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئالتە مېتر، كەڭلىكى تۆت مېتر، ئېگىزلىكى بەش مېتر. مەقبەرىنىڭ چۆرىسىدىكى قاشا تېمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15 مېتر، كەڭلىكى 15 مېتر، ئېگىزلىكى تۆت مېتر.

شەيخ جامالىدىن ئوتتۇرا ئاسىيالىق ئۇيغۇر بولۇپ، بولاجى جەمەتىدىن، مىك تەيزۇ زامانىسىنىڭ خۇكۈۋۇ 18-يىلىدىن 22-يىلغىچە (1385-يىلدىن 1389-يىلغىچە) شەيخ جامالىدىن تۇغلۇق تۆمۈرگە ھەمكارلىشىپ، تۇرپانغا ھۇجۇم قىلىش ئۇرۇشىدا قازا قىلغان، كېيىن مۇشۇ جايغا دەپنە قىلىنغان.

ئابدال مازىرى بۇ، يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى قەدىمكى مازار بولۇپ، ئاقسۇ ئايرودروم ئۇچۇش يولىنىڭ غەرب تەرىپىگە جايلاشقان، شەرق تەرىپى ئايروپىلان كۆتۈش زالىغا 800 مېتر كېلىدۇ، ئۇنىڭ 700 مېتر جەنۇبىدا ئايروپىلان رېمونت سېخى بىلەن ئاھاللەرنىڭ ئۆيلىرى بار. ئون مېتر غەربىدە جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ سوزۇلغان جىلغا بار. قەبرىنىڭ شەكلى ۋە تۈزۈلۈشى دەسلەپكى مەزگىللەردىكى ئىسلام گۈمبەزلىرى شەكلىدە ياسالغان، قەبرە تېشىدىكى تام بۇزۇلغان. شەكلى تۆت چاسا، ھەر بىر تەرىپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 4.5 مېتر، ئۇستىنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى 3.5 مېتر. پۈتۈن قۇرۇلۇش، ئۇزۇنلۇقى 40 سانتىمېتىرلىق، كەڭلىكى 26 سانتىمېتىرلىق، قېلىنلىقى سەككىز سانتىمېتىرلىق كېسەكتىن قويۇرۇلغان. مازارنىڭ قۇدۇق تېمىغا ئېگىزلىكى 1.24 مېتر، كەڭلىكى 66 سانتىمېتر، قېلىنلىقى 75 سانتىمېتىرلىق كىچىك ئىشىك قويۇلغان، ئىشىك ئۈستى مېھراپ شەكلىدە چىقىرىلغان، مازار ئىگىسى ئابدال يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى مۇڭغۇل قەبىلىسىنىڭ كىچىك باشلىقى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ مەقبەرەسى بۇ مەقبەرە شەھەر رايونىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىكى قارا ساقال ئاتام مازىرىغا جايلاشقان. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەر شائىرى، شىنجاڭ ئىلى ۋىلايىتىنىڭ نىلقا ناھىيىسىدىن، مىنگونىڭ 11-يىلى (1922-يىلى) تۇغۇلۇپ، مىنگونىڭ 34-يىلى (1945-يىلى) 9-ئاينىڭ 23-كۈنى ئاقسۇ ناھىيىسىدە گومىنداڭ ھەربىي-ساقچى دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. قۇربان بولغان چاغدا ئاران 23 ياش ئىدى. 1966-يىلى لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ مەقبەرەسى بۇزۇۋېتىلگەن. 1982-يىلى 11-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى

§6. كىتابلار

1. تارقىشى

مىنگو دەۋرىدە، ئاقسۇنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدا كىتابخانا يوق ئىدى. ھۆكۈمەت ۋە خۇسۇسلار

باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكىنى مائارىپ مەمۇرىيىتى تارماقلىرى ياكى مەكتەپلەر ئۆلكە مەركىزى ئۇرۇمچىدىن ئۆزلىرى سېتىپ ئېپكېلەتتى. 1951-يىلى 3-ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ ئاقسۇ تارماق كىتابخانىسى قۇرۇلۇپ، ناھىيە بازىرىدا كىتاب دۇكىنى ئېچىلىپ، 313 مىڭ 600 پارچە كىتاب سېتىۋېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسلىك كىتاب 188 مىڭ 500 پارچە، ئومۇمىي قىممىتى 156 مىڭ 300 يۈەن. يىل ئاخىرىغا قەدەر جەمئىي 130 مىڭ 700 پارچە كىتاب سېتىلىپ، 65 مىڭ 400 يۈەن كىرىم قىلىنغان.

1958-يىلدىن 1960-يىلى 6-ئايغىچە ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ ئومۇمىي كەسپى تەجرىبە مىقدارى 650 مىڭ 300 پارچە كىتابقا، سېتىپ چىقىرىش سوممىسى 325 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى. ھەر قايسى گۈزىشى تەمىنات-سودا كوپېراتىپلىرىدا ۋەكالەتەن كىتاب سېتىش كەسپى يولغا قويۇلدى. يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ ھەرقايسى بوزىيەر ئۆزلەشتۇرۇش رايون باشقارمىلىرى ۋە بىر قىسىم تۇەن-مەيدانلاردا كىتابخانىلار قۇرۇلۇپ، شەھەر تەۋەسىدىكى شەھەر-يېزىلاردا كىتاب تارقىتىش تورلىرى تېزدىن ۋۇجۇدقا كەلدى. 1962-يىلى 131 مىڭ 100 يۈەنگە 262 مىڭ 100 پارچە ھەر خىل كىتاب سېتىلدى. سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى جەريانىدا ۋىلايەتلىك شىنخۇا كىتابخانىسى يېزىلاردا سەييارە كىتاب تارقىتىش گۇرۇپپىلىرىنى تەشكىللەپ، سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى ئىشلىنىۋاتقان رايونلاردىكى 223 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە بېرىپ، ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە يېزىقتىكى نەچچە ئون مىڭ پارچە كىتابنى سەييارە ساتتى.

1981-يىلىدىن باشلاپ، يەككە كىتاب سودىگەرلىرى پەيدا بولۇپ، شەھەر تەۋەسىدىلا بىرلا ئورۇن كىتاب تارقىتىشتەك ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتتى.

1985-يىلى شەھەر تەۋەسىدىكى دۆلەت ۋە كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى كىتابخانا، يەككە كىتاب سېتىش دۇكىنى، ۋەكالەتەن كىتاب سېتىش ئورنى ۋە گېزىت-ژۇرنال سېتىش ئورنى 20 دىن ئاشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ كىتاب سېتىش ماگىزىنى بىر، گېزىت-ژۇرنال سېتىش بوتكىسى ئىككى، يەككە كىتاب تىجارەت ئورنى بىر، يېزىلاردىكى تەمىنات-سودا كوپېراتىپلىرىنىڭ ۋەكالەتەن كىتاب سېتىش نۇقتىسى ئالتە، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ تۇەن-مەيدانلىرىدا 12 كىتابخانا بار.

ۋىلايەتلىك شىنخۇا كىتابخانىسى شەھەر رايونىدا خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە يېزىقتىكى كىتابلارنى ساتىدىغان ئىككى ماگىزىن قۇردى. خەنزۇچە يېزىقتىكى كىتاب ماگىزىنىنىڭ 1-قەۋىتىگە ئەدەبىيات-سەنئەت، ئىجتىمائىي پەن بۆلۈمى، 2-قەۋىتىگە تەبىئىي پەن، مائارىپ، سۆرەتلەر بۆلۈمى، 3-قەۋىتىگە پىلانلىق كىتابلار بىلەن تەمىنلەش بۆلۈمى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. 80-يىللاردىن بۇيان، ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە يېزىقتىكى كىتاب دۇكانلىرى كىتاب-ژۇرنال تارقىتىش نىشانى ۋە مۇلازىمەت پوزىتسىيەسىنى ئۆزلۇكسىز توغرىلاپ ۋە ياخشىلاپ، سىياسىي نەزەرىيەگە دائىر كىتابلارغا مۇشتېرى قوبۇل قىلىش ۋە تارقىتىش خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، ئىختىيارىي كىتاب تاللاپ سېتىۋېلىش كەسپىنى يولغا قويدى. يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 70 مىڭ ئادەم (قېتىم) خېرىدار كۆتۈۋېلىپ، 405 مىڭ 700 پارچە كىتاب ساتتى.

1951-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ كىتاب تارقىتىش مىقدارى ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 19 — 2 بىرلىكى: 10 مىڭ پارچە / 10 مىڭ بېتى

يىللار	سېتىۋېلىنغىنى		سېتىلغىنى		تىكلاتتا ساقلانغىنى	
	كىتاب سانى	سوممىسى	كىتاب سانى	سوممىسى	كىتاب سانى	سوممىسى
1951	31.36	15.68	13.07	6.54		14.14
1952	24.21	12.10	24.67	12.33		13.91
1953	28.00	14.00	25.13	12.57		23.54
1954	22.12	11.06	25.34	12.67		33.73
1955	10.00	5.00	16.69	8.35		30.39
1956	62.21	31.10	26.26	13.13		47.36
1957	24.20	12.10	26.06	13.03		42.42
1958	46.40	23.20	32.64	16.32		18.50
1959	45.20	22.60	16.32	8.16		31.78
1960	42.64	21.32	16.07	8.04		42.18
1961	37.20	18.60	16.41	8.21		42.18
1962	30.66	15.33	26.21	13.11		10.59
1963	26.21	13.11	28.44	14.22		9.48
1964	32.42	16.21	30.64	15.32		10.36
1965	35.21	17.61	33.12	16.56		11.41
1966	28.89	14.44	37.29	18.65		15.04
1967	40.60	20.30	39.60	19.80		15.54
1968	54.27	27.13	49.55	24.77		29.34
1969	57.79	28.89	52.30	26.15		32.08
1970	62.99	31.49	62.98	31.49		29.87
1971	58.67	29.33	50.98	25.49		33.70
1972	55.69	27.84	29.14	20.39		30.76
1973	30.96	21.67	38.13	26.70		12.35
1974	48.68	24.34	29.03	20.32		19.64
1975	31.87	22.31	32.71	22.91		14.88
1976	40.96	28.67	35.43	24.80		18.88
1977	57.51	40.27	40.34	28.24		28.18
1978	59.47	29.74	51.72	36.22		27.20
1979	75.37	52.76	68.83	48.18		27.47
1980	38.67	77.37	35.36	70.72		26.65
1981	35.13	70.26	32.08	64.15		26.42
1982	39.12	78.24	35.77	71.54		28.53
1983	40.93	81.87	38.54	77.09		26.25
1984	44.30	88.60	42.41	84.81		29.44
1985	76.68	153.37	59.27	118.55		63.59

ئەسكەرتىش: (1) 1951-يىلدىن 1958-يىلغىچە بولغان تۇرلۇك سانلار باي، ئاۋات، ئۆچتۇرپان، كەلپىن

قاتارلىق تۆت ناھىيىلىك كىتابخانىنىڭ تارقاتقان كىتاب سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(2) 1974-يىلدىن باشلاپ ساجىگزا، كەلپىن، ئارال، بەخت بازىرى كىتابخانىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ كىتابخانا ھېساباتى ئايرىم قىلىنغاچقا، سېتىلىش سوممىسى بۇنىڭ ئىچىدە يوق.

2. كىتاب ساقلاش

1955-يىلى ناھىيىلىك كۇتۇپخانا ئېچىلىپ، 3500 پارچىدىن ئارتۇق خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە كىتابلار ۋە «خەلق گېزىتى»، «شىنجاڭ گېزىتى»، «خەلق رەسىملىك ژۇرنىلى»، «خەلق ئەدەبىياتى» قاتارلىق 20 خىلدىن ئارتۇق گېزىت-ژۇرناللار ساقلاندى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا، ناھىيىلىك كۇتۇپخانا سىرتقا قارىتا ماۋزېدۇڭ ۋە ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىنلار-نىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىنىلا ئارىيەتكە بېرىپ، باشقا كىتابلارنى پۈتۈنلەي يېپىپ تاشلىۋەتتى. 1974-يىلى باشقا كىتابلارنى ئارىيەتكە بېرىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1985-يىلى ناھىيىلىك كۇتۇپخانا شەھەرلىك كۇتۇپخانىغا ئۆزگەرتىلىپ، 66مىڭ 225 پارچىدىن ئارتۇق خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە كىتابلار ۋە 7700 پارچىدىن ئارتۇق گېزىت-ژۇرناللار ساقلاندى. ماركسىزم-لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرى ۋە «24 تارىخ»، «ئەلنى ئىداره قىلىش ئۆرنەكلىرى»، «قۇتادغۇبىلىك»، «تۈركىي تىللار دىۋانى» قاتارلىق خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە قەدىمكى ۋە ھازىرقى كىتابلار ساقلاندى. قىرائەتخانىغا 88 خىل گېزىتنىڭ 92 نۇسخا، 322 خىل ژۇرنالدىن 354 نۇسخا قوبۇلدى. يىللىق كىتاب ئارىيەتكە بېرىش مىقدارى 1000 نادەم (قېتىم)گە يەتتى. كىتاب ئوقۇيدىغانلار ئايدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 100 نادەم (قېتىم)دىن ئاشتى. كىتاب ئارىيەت بېرىش ئۆيى، قىرائەتخانا كىتابخانلارغا كۆندە دېگۈدەك ئېچىپ قويۇلدى.

§7. ئارخىپچىلىق

1959-يىلى ناھىيىلىك ئارخىپخانا ناھىيە بويىچە يېڭى، كونا ئارخىپلارنى توپلاش ۋە رەتلەشنى باشلىغانىدى. 60-يىللاردا مىنگونىڭ 28-يىلىدىن 38-يىلىغىچە (1939-يىلدىن 1949-يىلغىچە) بولغان كونا ئارخىپلارنى يىغىپ، دەسلەپكى قەدەمدە رەتلەش ئارقىلىق 2477 ئارخىپ تۈرغۇزۇلدى. بۇ ئارخىپلارنىڭ مەزمۇنى كۆپىنچە كونا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن گومىنداڭ ناھىيىلىك داڭبۇسىنىڭ يۇقىرى بىلەن تۆۋەن ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە ماتېرىياللىرى ۋە يەرلىك ئەدلىيە ئورگانلىرىنىڭ ھەق-تەلەپ دەۋاسى ھۆججەتلىرىدىن ئىبارەت.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ئارخىپ توپلاش، رەتلەش خىزمىتى توختاپ قالدى. پارتىيەنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئۇمۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك ئارخىپ ئورگانلىرى تەدرىجىي ساغلاملاشتۇرۇلۇپ، باشقۇرۇش تۈزۈملىرى ئورنىتىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. ئارخىپ توپلاش، رەتلەش ۋە مەسلىھەتچىلىك مۇلازىمىتى قاتارلىق خىزمەتلەر ئەتراپلىشىش، سىستېمىلىشىش، قېلىپلىشىش ۋە ئىلمىيلىشىشقا قاراپ ماڭدى.

1989-يىلى شەھەرلىك ئارخىپخانىدا ساقلانغان ئۇمۇمىي ماتېرىيال 25 خىلغا، ئارخىپ 10 مىڭ 815 توپلامغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە مىنگو دەۋرىدىكى ئارخىپ 2477 توپلام؛ 1950-يىلدىن 1980-يىلغىچە ئارىلىقتىكى ئارخىپ 6633 توپلام؛ ھۆججەت-ماتېرىياللار ۋە گېزىت-ژۇرناللار سەككىز خىل، 1705 توپلام.

دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئارخىپلارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى سىياسىي-ئىقتىسادىي، قۇرۇ-

لۇش، مەدەنىيەت-ماتېرىيالاردىن ئاساسلىقى ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىن ۋە ماۋزېدۇڭ، لېۋ-شاۋچى، جۇئېنلەي، جۇدې، دېڭ شياۋپىڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئەسەرلىرى پارتىيە ۋە دۆلەت-نىڭ ئۇتۇقىن ھەر نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرى، خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ھۆججەتلەر توپلىمى، گېزىت-ژۇرناللاردىن « شىنجاڭ گېزىتى » ، « ئاقسۇ گېزىتى » قاتارلىقلارنىڭ تۆپلەنمىلىرى بار.

1978-يىلى ئارخېئېخانىدا ساقلانغان تارىخىي ئارخىپلار سىستېمىلىق رەتلەنگەندىن كېيىن، پەيدىنپەي مۇددەتكە بۆلۈپ سىرتقا ئېچىۋېتىلدى. 1979-يىلدىن 1985-يىلغىچە، شەھەرلىك ئارخېئېخانا ئارخىپ تەكشۈرۈشكە كەلگەن جەمئىي 2448 نادەم (قېتىم)نى قوبۇل قىلىپ، 5380 توپلام ئارخىپنى يۆتكىدى.

1985-يىلدىن 1989-يىلغىچە « جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك ئۇتۇكەن ھەر نۆۋەتلىك قۇرۇلتايلىرىنىڭ ماتېرىيالار توپلىمى » ، « ئاقسۇ ناھىيىلىك ئۇتۇكەن ھەر نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ماتېرىيالار توپلىمى » ، « ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىكى ۋە چارۋە-چىلىقىنىڭ ئاساس سان-سىفرلار توپلىمى » ۋە « ئارخېئېخانىدا ساقلانغان ئارخىپلارنىڭ مۇندەرىجە ئاچقۇچى » تۈزۈپ چىقىلدى.

§8. رادىئو-تېلېۋىزىيە

1. رادىئو

1950-يىلى 6-ئايدا ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىدىكى چوڭ كوچىغا تۇنجى كاناي بېكىتىپ، ئامپېرىكىدا ئىشلەنگەن 12 لامپىلىق ئۈزگىرىشچان توكلۇق را-دىئو قوبۇللىغۇچ ئارقىلىق ناھىيە بازىرىدىكى خەلقنە تۇنجى قېتىم ئۇرۇمچى خەلق رادىئو ئىستان-سىسىنىڭ خەۋەرلىرىنى ئاڭلاتقان. شۇنىڭدىن كېيىن، ھەر كۈنى ئەتىگەن ۋە كەچتە ئىككى سائەتتىن شىنجاڭ رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەۋەرلىرى ئۈز ۋاقتىدا ئۇلاپ ئاڭلىتىلدى، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى ۋە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ « شىنخۇا ئاگېنتلىقى تېلېگرامما خەۋەرلىرى » ، « يازما خەۋەر » لىرى قوبۇل قىلىندى. 1952-يىلى 30 ساندىن كۆپرەك « رادىئو خەۋەرلىرى » شاپىگرافتا بېسىپ تارقىتىلدى. 1954-يىلى ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكىتى بىر دانە 100 ۋاتلىق ئاۋاز كۈچەيتكۈچ، تۆت دانە 25 ۋاتلىق يۇقىرى ئاۋازلىق كاناينى كۆپەيتىپ ئورنىتىپ، ئاڭلىتىش مىقدارى دائىرىسىنى كېڭەيتتى.

1956-يىلى ناھىيىلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئاقسۇ ناھە-يىسىنىڭ سىملىق رادىئو ئىشلىرى بارلىققا كەلدى. 1957-يىلى 7-ئايدا ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

1958-يىلى ناھىيىلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى كېڭەيتىلىپ، ناھىيىلىك خەلق رادىئو ئۇ-زىلى قىلىپ قۇرۇلۇپ، 5-ئاينىڭ 1-كۈنى سىرتقا قارىتا ئاڭلىتىشنى رەسمىي باشلىدى. ناھىيىلىك خەلق رادىئو ئۇزىلىغا F250/1000 تېپلىق ئىككى دانە ئاڭلىتىش ئاپپاراتى، قۇۋۋەتتى بىر كىلوۋاتـ-لىق ئىككى دانە كونترول ئۇستىلى « جۇڭشىك 631 » تېپلىق ئىككى دانە ئۇنىلاغۇ، « ئۇزۇن مۇساپە » ماركىلىق توققۇز لامپىلىق بىر دانە رادىئو قوبۇللىغۇچ قاتارلىقلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 20

نەچچە كىلومېتىرلىق مەخسۇس رادىئو سىمى تارتىلىپ، يۇقىرى ئاۋازلىق 80 نەچچە كاناي ئورنىتىلدى.

1965-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى گۈشلاردا رادىئو كۆچەيتىش پونكتلىرىنى قۇرۇشقا پائال تەييارلىق كۆرۈپ، يۆكلىمە دولقۇنلۇق رادىئو ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇردى. شۇ يىلى قاراتال گۈشىدا ئاۋاز كۆچەيتىش پونكتى قۇرۇلغان، 1976-يىلغىچە، ناھىيە بويىچە ئالتە گۈشىدا رادىئو كۆچەيتىش پونكتلىرى قۇرۇلدى. 122 ستولبا (كىلومېتىرلىق) رادىئو سىمى تارتىلىپ، 400 دانە كاناي ئورنىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پوچتا-تېلېگراف تېلېفون سىم يولىدىن پايدىلىنىپ، يۆكلىمە دولقۇنلۇق رادىئو تېخنىكىسى سىنىقى ئېلىپ بېرىلىپ، رادىئو، تېلېفون تىرېۋوگا سىگنالىدىن ئىبارەت ئۈچ تۈرنى بىرلەشتۈرۈش » ، « بىر تال سىمدىن ئۈچ خىل پايدىلىنىش » بولغا قويۇلدى. يېزىلاردىكى رادىئو ئۇزۇللىرى ئاساسلىقى ناھىيىلىك رادىئو ئۇزۇلىنىڭ رادىئو پروگراممىلىرىنى ئو-لاپ ئاڭلاتتى. 1970-يىلى ئېگەرچى، قاراتال، قۇمباش، ئايكۆل قاتارلىق تۆت گۈشىنىڭ رادىئو كۆچەيتىش پونكتلىرى ئۇنىۋېرسال پروگراممىلارنى قەرەلسىز ھالدا ئۇزۇلىرى باشقۇرۇپ، يېزىلارنىڭ ئاڭلىتىش مەزمۇنلىرىنى بېيىتتى.

1981-يىلدىن بۇيان، دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، %70 دېھقان ئۆزگىرىشچان توكلۇق رادىئو، چەت-ياقا جايلاردىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئەتراپلىرىدىكى دېھقانلارنىڭ كۆپىنچىسى يېرىم ئۆتكۈزگۈچلۈك رادىئو قوبۇللىغۇچ سېتىۋالدى.

1984-يىلى ناھىيىلىك خەلق رادىئو ئۇزۇلى شەھەرلىك خەلق رادىئو ئۇزۇلىغا ئۆزگەرتىلدى.

1985-يىلى شەھەرلىك خەلق رادىئو ئۇزۇلىغا چىقىرىش قۇۋۋىتى 2.1 كىلوۋاتلىق تۆت دانە ئاڭ-لىتىش ئاپپاراتى، ئىككى دانە كونترول قىلىش ئۈستىلى، تۆت دانە « 602 » تېپلىق ئۇنىئالغۇ، تۆت دانە قاپلىق ئۇنىئالغۇ ئورنىتىلدى. شەھەر بويىچە رادىئو كۆچەيتىش پونكتى ئالتىگە يەتتى، ئۇنىڭدا چىقىرىش قۇۋۋىتى جەمئىي 8.5 كىلوۋاتلىق 17 ئاڭلىتىش ئاپپاراتى، چىقىرىش قۇۋۋىتى جەمئىي 1.75 كىلوۋاتلىق يەتتە كەنت ئاڭلىتىش ئۆيى بار. مەخسۇس رادىئو سىمىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 740 ستولبا (كىلومېتىر)غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەرگە تەۋە مەخسۇس رادىئو سىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 122 ستولبا (كىلومېتىر)غا يېزىدىن تۆۋەن رادىئو سىم يولى 618 ستولبا (-كىلومېتىر)غا يەتتى. 12 مىڭ 223 دانە كاناي ئورنىتىلىپ ئىشلىتىلدىغان كاناي ئورنىتىلىش نىسبىتى 57 پىرسەنتكە ۋە رادىئو ئاڭلىتىش نىسبىتى 70 پىرسەنتكە يەتتى.

شەھەرلىك رادىئو ئۇزۇلىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى شەھەرنىڭ سىياسىي ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرى. ئۇچۇن خىزمەت قىلىش، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمر-پەرمانلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا يەتكۈزۈش، سانائەت، يېزا ئىگىلىكىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ۋە پەن بىلىملىرىنى ھەمدە ھاۋا رايىدىن ئالدىن مەلۇماتلارنى يەتكۈزۈش، خەلقنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى جانلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. تەشۋىقات مەزمۇنى جەھەتتە بەلگىلىمە بويىچە شەھەر خەلقىگە مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى ۋە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇچە ، ئۇيغۇرچە « خەۋەرلەر ۋە گېزىت ئىشلىرى » ، « ئۇلاپ ئاڭلىتىلىدىغان رادىئو خەۋەرلىرى » ، « دېھقانلار شادلىقى » خەۋەرلىرىدىن ئۆزۈندە » ، « دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرى ئۇچۇن ئاڭلىتىش » قاتارلىق « ئىقتىسادىي ئۇچۇرلار » ، « ئاقسۇ خەۋەرلىرى » ، « ئاممۇي پەن-تېخنىكا » ، پروگراممىلىرىنى ئۇلاپ ئاڭلىتىشتىن سىرت، « ھاۋا رايىدىن ئالدىن مەلۇمات » ، « سەنئەت » ، « ئېياش-ئۆسمۇرلەر تۇرمۇشى » ، « ھاۋا رايىدىن ئالدىن مەلۇمات » ، « سەنئەت » ، « ئېلان » ۋە باشقا مەخسۇس پروگراممىلار ئاڭلىتىلىدۇ. خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە ئىككى خىل تىلدا كۈندە ئەتىگەن چۈش ۋە كەچتە ئاڭلىتىش بېرىلىدۇ. ئاڭلىتىش ۋاقتى (ئۇرۇمچى ۋاقتى): بىرىن-

چى قېتىملىقى سائەت 6:30دىن 8:00 گىچە ؛ ئىككىنچى قېتىملىقى سائەت 12:00دىن 12:30 غىچە ؛ ئۈچىنچى قېتىملىقى سائەت 17:30 دىن 20:30 غىچە بولىدۇ.

شەھەرلىك خەلق رادىئو ئۇزىلى 224 نەپەر خەنزۇ، ئۇيغۇر ئىختىيارىي مۇخبىر تەكلىپ قىلغان.

1981-يىلدىن 1989-يىلغىچە، شەھەرلىك خەلق رادىئو ئۇزىلىدىن گاۋجىڭبېك، ئىمامنىياز، تاۋۇبىيىك، تەۋەككۈلخان قاتارلىق كىشىلەر تەھرىرلەپ ئاڭلاتقان « ئەدەبىيات-سەنئەت گۈلزارى » ربدا ئېچىلغان يېڭى گۈللەر » قاتارلىق توققۇز رادىئو پروگراممىسى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر رادىئو پروگراممىسى دەپ باھالىنىپ مۇكاپاتلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر پروگراما 1-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ؛ ئۈچ پروگراما 2-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ؛ بەش پروگراما 3-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

2. تېلېۋىزىيە

1982-يىلى 10-ئاينىڭ 1-كۈنى ئاقسۇ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى پۈتۈپ، شەھەر بويىچە ھەر مىللەت خەلقى تۇنجى قېتىم تېلېۋىزىيە پروگراممىسىنى كۆردى. شۇ يىلى بۇ ئىستانسا 11-قانالدا خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە ئىككى تىلدا پروگراما كۆرسەتتى. خەنزۇچە پروگراما ھەپتىدە بەش قېتىم، ئۇيغۇرچە پروگراما ھەپتىدە ئۈچ قېتىم ئۇلاپ كۆرسىتىلدى. 1985-يىلى 2-ئاينىڭ 19-كۈنى 4-قانال كۆپەيتىلدى، 11-قانالدا خەنزۇچە پروگراما، 4-قانالدا ئۇيغۇرچە پروگراما كۆرسىتىلدى. بۇ قانالالاردا ھەر كۈنى ئۈرۈمچى ۋاقتى سائەت 19:00 دىن 21:00 گىچە شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىسى كۆچۈرۈپ كۆرسىتىلدى.

ئاقسۇ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا ئاساسلىقى ئۈچ تارقىتىش ئاپپاراتى بار، بۇنىڭ ئىچىدە 11-قانالدا بىر ئاساسىي ئاپپارات، بىر زاپاس ئاپپاراتى ئۇنىڭ تارقىتىش قۇۋۋىتى جەمئىي ئىككى كىلوۋات؛ 86 مېترلىق تېلېۋىزىيە تارقىتىش مۇنارى؛ « سونى » ماركىلىق ئون دانە سىنئالغۇ، ئۈچ دانە تېلېكامېرا؛ ئىككى دانە تەھرىرلەش ئاپپاراتى (« 440 » تىپلىق)؛ بىر دانە ئالاھىدە ماھارەتنى سۈرەتكە ئېلىش ئاپپاراتى؛ « 6800 » تىپلىق بىر دانە ئېلىپ يۈرۈشكە ئەپلىك سىنئالغۇ؛ « 4800 » تىپلىق ئىككى دانە ئېلىپ يۈرۈشكە ئەپلىك سىنئالغۇ؛ 23 دانە كۆزىتىش ئەسۋابى، بىر دانە ئېكران خېتى چىقىرىش ئاپپاراتى، 1600 قاپ 3/4 ۋە 1/2 لىك سىن ئېلىش لېنتىسى بار.

1983-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ بىر قىسىم تۇمان-مەيدانلاردا تېلېۋىزىيە ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىلىرى ئارقا-ئارقىدىن پۈتۈپ، تۇمان-مەيدانلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

1989-يىلى 2-ئاينىڭ 1-كۈنى شەھەرلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى پۈتۈن سىناپ كۆرسىتىشنى باشلىدى. ھەر كۈنى سائەت 14:00 تىن 16:00 گىچە ۋە سائەت 19:00 دىن 22:00 گىچە ئىككى قېتىم كۆرسىتىش بېرىلدى.

شەھەرلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسىدا چىقىرىش قۇۋۋىتى بىر كىلوۋاتلىق بىر دانە UHF ماركىلىق تارقىتىش ئاپپاراتى، 4×4 دىپول تاختىسىمان ئانتېننا ۋە ئېگىزلىكى 72 مېتىرلىق سىگنال تارقىتىش تۈمۈر مۇنارى قاتارلىق ئەسلىھەلەر بار.

1982-يىلى شەھەر بويىچە ھەر 100 ئائىلىگە ئالتىدىن تېلېۋىزور توغرا كەلگەنىدى. 1988-يىلغا كەلگەندە، ھەر 100 ئائىلىگە توغرا كەلگەن تېلېۋىزور 75.2 گە يەتتى.

§9. كىنو

1. فىلىم تارقىتىش ۋە قويۇش

مۇشۇ ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا، ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ كۆلۈمىدا ئاندا-ساندا كىنو قويۇلاتتى. 50-يىللارنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك مەدەنىيەت نازارىتى-نىڭ « 66 » كىنو قويۇش ئەترىتى شەھەر-يېزىلاردا دائىم « ئاق چاچلىق قىز » ، « لەيلەخان » ، « تاغ ئارىسىدىكى ئات كارۋىنى » ، « سۇيگاڭ تېغىدىكى قىزىل بايراق » ، « چاپاييۇ » قاتارلىق دۆلتىمىزدە ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن فىلىملارنى قويغان. 1956-يىلى يازدا « 66 » كىنو ئەترىتى ناھىيىلىك مەدەنىيەت-مائارىپ بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، ئاقسۇ ناھىيىلىك كىنو قويۇش ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1958-يىلى قارا تال گۈڭشىدا ئالدى بىلەن گۈڭشې كىنو قويۇش ئەترىتى قۇرۇلدى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ، ناھىيىنىڭ باشقا گۈڭشىلىرىدىمۇ ئارقا-ئارقىدىن كىنو قويۇش ئەترەتلىرى قۇرۇلدى. ناھىيە ۋە گۈڭشىلارنىڭ كىنوچىلىرى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئاممىنىڭ ئىشتىن سىرتقى مەدەنىيىتىنى تولۇقلاشقا ئىشلەپ خىزمەت قىلدى. 1959-يىلى قاراتال كىنو قويۇش ئەترىتىدىن كىنوچى مەھەممەتجان ھاپىز كىنو قويۇش خىزمىتىدىكى ئىپادىسى گەۋدىلىك بولغاچقا، نەمۇنىلىك كىنوچى بولۇپ باھالىنىپ، ئاپتونوم رايون بويىچە كىنوچىلارنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك قەھرىمانلار ئۇچرىشىش يىغىنىغا قاتناشتى. 1965-يىلى ئايكۆل كىنو ئەترىتىدىن روزى ھېزىم بىلەن تۇنىياز مۆمىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ كىنو سىستېمىسىغا ۋەكالىتەن فۇجېيەن ئۆلكىسىنىڭ فۇجۇ شەھىرىدە چاقىرىلغان مەملىكەت بويىچە ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئاز سانلىق مىللەت تىلىدا دىئالوگ بېرىش نەق مەيدان يىغىنىغا قاتنىشىپ، ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە دىئالوگ بېرىش ماھارىتىنى كۆرسەتتى.

1972-يىلى 10-ئايدا ناھىيىلىك كىنو باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ ناھىيە بويىچە ھەرقايسى گۈڭشىلارنىڭ كىنو قويۇش نۆۋەتلىرىنى فىلىم بىلەن تەمىنلەشكە باشلىدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا كۆپىنچە كىنولارنى قويۇش مەنئى قىلىنىپ، « قىزىل چىراغ » ، « شاجيابالىق » قاتارلىق « ئىنقىلابىي ئۆلگىلىك تىياتىر » فىلىملىرى ھەرقايسى كىنوخانىلاردا كەينى-كەينىدىن قويۇلدى. 60-يىللاردا تارقىتىلغان ۋە قويۇلغان كىنولارنىڭ كۆپىنچىلىرى دۆلتىمىزدە ئىشلەنگەن رەڭسىز فىلىملار ئىدى. 70-يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، رەڭلىك كەڭ ئېكرانلىق ياكى ياپما ئەنلىك فىلىملار كۆپەيدى. گاھىدا شياڭگاڭ، ھىندىستان، چاۋشىيەن ۋە ياۋروپا، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلاردا ئىشلەنگەن فىلىملارمۇ تارقىتىلدى ۋە قويۇلدى. 80-يىللارنىڭ بېشىدا « خەلق » كىنوخانىسى، « غالىبىيەت » كىنوخانىسى قاتارلىق كىنوخانىلاردا ستېرېئولۇق كىنولار سىناق تەرىقىسىدە قويۇلدى. 80-يىلارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە تېلېۋىزورنىڭ ئومۇملىشىشى ۋە ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنىڭ كۆپ خىللىشىشىغا ئەگىشىپ، تاماشىبىنلارنىڭ كىنو كۆرۈش نىسبىتى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەپ كەتتى. 1979-يىلى شەھەر بويىچە 18 كىنو قويۇش ئورنى بولۇپ، كىنو كۆرگەن تاماشىبىنلار جەمئىي 2 مىليون 608 مىڭ 761 ئادەم (قېتىم)غا يەتكەن. 1985-يىلى كىنو كۆرگۈچىلەر ئازىيىپ، 1 مىليون 692 مىڭ 793 ئادەم (قېتىم)غا يەتكەن.

شىم)غا چۈشۈپ قالدى. 1981-يىلى فىلىم باشقۇرۇش پونكتى ناھىيىلىك فىلىم تارقىتىش شىركىتى-گە ئۆزگەرتىلدى. 1985-يىلى شەھەر بويىچە فىلىم تارقىتىش ئورنى 16 گە، كىنوچىلىق كەسىپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار 67 گە يەتتى. شۇ يىلى قاراتال، ئايكۆل، بەشتۆگەمەن، توپلۇق، قۇمباش، توقاي قاتارلىق يېزىلار ۋە بەزى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ كىنو قويۇش ئۇسكۇنىلىرى سېتىۋېلىپ، كىنوچى تەربىيىلەپ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كىنو قويۇش ئورنىدىن ئوننى قۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەككە كىنوچىلارمۇ بارلىققا كەلدى. ئېگەرچى يېزىسى، ۋىلايەتلىك باقمىچىلىق مەيدانى قاتارلىق جايلاردىكى سەمەت قاتارلىق دېھقانلار ئۆزلىرى 16 مىللىمېتىرلىق كىنو قويۇش ئاپپاراتى سېتىۋېلىپ ياكى ئىجارىگە ئېلىپ، دېھقانلاغا كىنو قويۇپ بەردى.

2. كىنوخانىلار

50-يىللاردا ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن يېزا ئىگىلىك 1-شىسى ناھىيە بازىرىدا ئايرىم-ئايرىم ھالدا ۋىلايەتلىك « خەلق » كىنوخانىسى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شى كۆلۈبى (« غالىبىيەت » كىنوخانىسى)نى سالغانىدى. 60-يىللاردا ۋىلايەتلىك شىمالىي دەرۋازا يازلىق كىنوخانىسى قۇرۇلدى. 1971-يىلى 1-ئايدا ناھىيىلىك « ئىشچى-دېھقان-ئەسكەرلەر » كىنوخانىسى (ھازىرقى « ئىتتىپاق » كىنوخانىسى) پۈتتى، بۇ كىنوخانىدا 1085 كىشىلىك ئورۇن بار، ئۇنىڭ يەنە 3000دىن ئارتۇق تاماشىبىن سىغىدىغان يازلىق كىنوخانىسىمۇ بار. 1972-يىلى 10-ئايدا ناھىيە بويىچە ئالتە گۈڭشىدا ئاددىي يازلىق كىنوخانىلار قۇرۇلدى. 1989-يىلغىچە شەھەر بويىچە كىنوخانا جەمئىي 19غا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەرگە تەۋە قىشلىق كىنوخانا ئۈچ، يازلىق كىنوخانا توققۇز، ئومۇمىي ئورنى 9000 كىشىلىكتىن ئارتۇق.

1985-يىلى ئاقسۇ شەھىرى بويىچە كىنو قويۇش ئاپپاراتلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل 19—3

ئومۇمىي سانى	تارقىتىش-باشقۇرۇش	كىنو قويىدىغان ئورۇنلار						
		تۇرى			ئىگىلىك خاراكتېرى		پائالىيەت رايونلىرى	
		كىچىك جەمئىي	35 مىللىمېتىرلىق	16 مىللىمېتىرلىق	ئومۇمىي خەلق	كوللېكتىپ	يەككە	شەھەر رايونى	يېزىلار
19	1	18	5	13	5	10	3	2	16

1989-يىلى ئاقسۇ شەھەر رايوندىكى كىنو-تىياتىرخانىلارنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل 19 ــ 4

نامى	سېلىنغان ۋاقتى	قاراشلىق تارماقلار	كۆلىمى (ئورۇن)		ئادرېسى
			قىشلىق	يازلىق	
« ئىتتىپاق » كىنوخانىسى	1971-يىل	شەھەرلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى	1080	3000	غەربىي چولۇق كوچا
« خەلق » كىنوخانىسى	1959-يىل	ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى	980	2811	غەربىي چولۇق كوچا
ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيى	1980-يىل	ۋىلايەتلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى	935		شەرقىي چولۇق كوچا
« غالىبىيەت » كىنو-تىياتىرخانىسى	1956-يىل	يېزا ئىگىلىك 1-شى	900	3000	جەنۇبىي چولۇق كوچا
شەرقىي شەھەر كىنوخانىسى (يازلىق)	1976-يىل	ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى		3000	مېھمان كۆنۈش يولى
قىزىل كۆۋرۈك كىنوخانىسى (يازلىق)	1980-يىل	شەھەرلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى		1000	يېڭباغ يولى
قۇرۇلۇش تۆمۈر كولۇبى	1977-يىل	يېزا ئىگىلىك 1-شى	900	2500	ئاقسۇ شەرقىي يولى
شۆبە ھەربىي رايون يازلىق كىنوخانىسى		شۆبە ھەربىي رايون			« ئالقا » يولى
ھەربىيلەر كۆلۇبى		تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىم			لەنكەر يولى
شىمالىي دەرۋازا خەلق كىنوخانىسى	1954-يىلى سېلىنغان 1966-يىل يېڭىدىن قىلىنغان	ۋالى مەھكىمە مەدەنىيەت بۆلۈمى		2000	شىمالىي دەرۋازا سىرتىدا

§10. گېزىت-ژۇرنال

1. گېزىت

1) « ئاقسۇ گېزىتى » مىنگونىڭ 28-يىلى (1939-يىلى) 4-ئايدا چىن خاۋرەن ئاقسۇنىڭ مەمۇرىي باشلىقى خۇاڭ مىنفۇنىڭ قوللىشى بىلەن « ئاقسۇ گېزىتى » نىڭ خەنزۇچە نەشرىنى دەسلەپكى باسقۇچتا شاپىگرافتا بېسىپ چىقارغان. مىنگونىڭ 30-يىلى (1941-يىلى) مىخ مەتبەئەگە ئۆزگەرتىلگەن. شۇ يىلى « ئاقسۇ گېزىتى » نىڭ ئۇيغۇرچىسى چىقىرىلغان.

« ئاقسۇ گېزىتى » (ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە نەشرى) ھەپتىدە بىر ساندىن تۆت بەت چىقىرىلىپ، بىرىنچى بېتىگە ئىچكى-تاشقى مۇھىم خەۋەرلەر بېسىلغان، ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى بېتىگە يەرلىك خەۋەرلەر بېسىلغان. تۆتىنچى بېتى ئەدەبىيات-سەنئەت بېتى بولغان، گېزىت 500 نۇسخىدىن 1000 نۇسخىغىچە تارقىتىلغان.

مىنگونىڭ 28-يىلىدىن 34-يىلىغىچە (1939-يىلىدىن 1945-يىلىغىچە)، « ئاقسۇ گېزىتى » گەئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، چىن خاۋرەن ۋە لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق كىشىلەر رىياسەتچىلىك ۋەھەربىلىك قىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش، تەرەققىيات ۋە دېموكراتىيىگە دائىر كۆپلىگەن پىكىر-مۇھاكىمىلەرنى ئېلان قىلغان. مىنگونىڭ 30-يىلى (1941-يىلى) 1-ئاينىڭ 6-كۈنى « جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسى » يۈز بەرگەندە « ئاقسۇ گېزىتى » نىڭ بىرىنچى بېتىنىڭ مۇھىم ئورنىغا « جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسى » توغرىسىدىكى خەۋەر كۆچۈرۈپ بېسىلغان. خۇاڭ مىنفۇ، لىن جىلۇ ۋە لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق كىشىلەر يازغان ماقالىلەر ئېلان قىلىنغان. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلارنىڭ ئەھۋالى تونۇشتۇرۇلغان خەۋەرلەر دائىم بېسىلىپ

جەمئىيەتكە بىرقەدەر زور تەسىر كۆرسەتكەن.

« ئاقسۇ گېزىتى » نىڭ ئاساسلىق باسما ئۇسكۇنىسى قول بىلەن ئايلاندۇرۇلىدىغان بىردانە بېسىش ماشىنىسى ۋە خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە بىر قىسىم قوغۇشۇن ھەرپلەردىن ئىبارەت ئىدى. مىنگونىڭ 30-يىلى (1941-يىلى) ئاقسۇ گېزىتى ئىدارىسىدە ئۇچ نەپەر خەنزۇ، 15 نەپەر ئۇيغۇر بولۇپ، جەمئىي 18 نەپەر ئىشچى-خىزمەتچىسى بار ئىدى.

مىنگونىڭ 38-يىلى (1949-يىلى) « ئاقسۇ گېزىتى » نەشىر قىلىنىشتىن توختىتىلدى.

1958-يىلى 9-ئاينىڭ 1-كۈنى جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى رەھبەرلىكىدىكى « ئاقسۇ گېزىتى » نەشىر قىلىنىشقا باشلىدى، ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى خې جىڭنەن تەھرىر ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىنى، ۋالىڭ پېڭجى ئىدارە باشلىقلىقى ۋە باش تەھرىرلىكىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى.

يېڭىدىن نەشىر قىلىنغان « ئاقسۇ گېزىتى » (خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە نەشرى) جۇڭگو كومپارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ، ئۇنىڭ مەقسىتى پارتىيە گېزىتىنىڭ سىياسىي يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇپ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن ۋە سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش، ۋىلايەتنىڭ مەركىزىي خىزمىتىگە ماسلىشىپ، ۋىلايەتلىك سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت-ماارىپ، پەن-تېخنىكا تەرەققىيات نەتىجىلىرى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ساداسىنى ئەكس ئەتتۇرۇش، ئاخبارات ئىنىڭ جامائەت پىكرى نازارەتچىلىكى رولىنى جارى قىلدۇرۇش، پەن-تېخنىكا بىلىملىرى ۋە ئۇچۇرلىرىنى تارقىتىش، يەرلىك تارىخىي كۆرۈنۈشلەرنى تونۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت.

« ئاقسۇ گېزىتى » (خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە) ھەپتىدە ئۈچ سان، يەنى ھەپتىنىڭ 2-، 4-، 6-كۈنلىرى نەشىر قىلىندى. خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچىسى تۆت فورمات، تۆت بەتلىك بولۇپ، شىنجاڭ بويىچە تارقىتىلدى. خەنزۇچە نەشرىنىڭ ھەر سانى 15 مىڭ پارچە، ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ ھەر سانى 3000 پارچە تارقىتىلدى. بىرىنچى بېتى مۇھىم خەۋەرلەر بېتى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاساسلىقى ئىچكى-تاشقى مۇھىم خەۋەرلەر ۋە ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى مەزگىللەردىكى مەركىزىي خىزمىتى ۋە ھەر مىللەت خەلقى يېقىندىن كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىشلار تەشۋىق قىلىنىپ، ھەرقايسى كەسىپلەردە قازانغان يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەر ئىنكاس قىلىندى، ۋەزىيەتكە ئاساسەن، بەزى مۇھىم مەسىلەر توغرىسىدا باش ماقالە، ئوبزورچى ماقالىسى ياكى مۇخبىرلار مۇلاھىزىسى قاتارلىقلار ئېلان قىلىندى. قوشۇمچە « ئىجتىمائىي خەۋەرلەر » ، « بوستانلىقنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدا » ، « بىر جۈملىلىك خەۋەرلەر » قاتارلىق سەھىپىلەرمۇ ئېچىلدى. ئىككىنچى بېتى ئىقتىسادىي بەت بولۇپ، ئاساسەن ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش سەپىدىكى يېڭى ئەھۋاللار، يېڭى تەجرىبىلەر خەۋەر قىلىندى، ئىچكى-تاشقى ئىقتىسادىي ئۇچۇرلار تارقىتىلىپ، تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش، ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈشكە خىزمەت قىلدۇرۇلدى. « ئاقسۇ بازىرى » ، « ئىقتىساد ھەققىدە مۇلاھىزىلەر » ، « ئۇچۇرلار كۆزنىكى » ، « كۆزنىتىش ۋە تەپەككۇر » قاتارلىق سەھىپىلەر قوشۇمچە قىلىندى. ئۇچىنچى بەت ئېقىم مەسىلىلىرى، سىياسىي، ئۇنىۋېرسال خەۋەرلەر بېتى بولۇپ، شىنخۇا ئاگېنتلىقى تارقاتقان ئىچكى-تاشقى خەۋەرلەر تاللاپ بېرىلدى. ئۇ، سىياسىي تەرىبىە، نەزەرىيە ئۆگىنىش، پارتىيە-ئىنتىپاق تۇرمۇشى، ھەربىي گارنىزا تۇرمۇشى، مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى، دېموكراتىيە ۋە قانۇنچىلىق، ئەخلاق، مەدەنىيەت، داۋالاش-سەھىيە، تەنتەربىيە، ئايالىلار ۋە خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. « مۇشتېرىلاردىن خەت » ستونى قوشۇمچە قىلىندى. تۆتىنچى بەت سىياسىي-ئىدىيىۋى ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەر مەخسۇس بېتى بولۇپ، ئا-

ساسەن ھەر مىللەت ياشلىرىنىڭ ئىدىيە، خىزمەت ۋە ئۆگىنىشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان « ياشلىق باھار » ، مەكتەپ تۈرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان « مەكتەپ ئىچى-سىرتىدا » ، ئەدەبىي ئەسەرلەر ئېلان قىلىنىدىغان « بوستان » قاتارلىق سەھىپەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

2) « **خەلق كۆچ ھەپتىلىك گېزىتى** » (ئۇيغۇرچە) بۇ گېزىت مىنگونىڭ 36-يىلى (1947-يىلى) نەشىر قىلىنىشقا باشلىغان، ئۇ « خەلق كۆچى ھەپتىلىك گېزىتى » ئىدارىسى تەرىپىدىن تەھرىرلەپ نەشىر قىلىنغان بولۇپ، ئۇنى گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ يەرلىك تەشكىلاتى باشقۇرغان، بۇ گېزىت سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش، كومپارتىيىگە قارشى تۇرۇش ۋە « ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى » غا قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان. گېزىتكە بېسىلغان ماقالىلەرنىڭ كۆپىنچىسى گومىنداڭنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسى 65-لۇيىنىڭ « غالىبىيەت قىسقا خەۋەرلىرى » دىن ئىبارەتتى.

« خەلق كۆچى ھەپتىلىك گېزىتى » ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىنى قۇربان سېلىم ئۆتىگەن، لىيۇجۈشىيۇ، ئابدۇۋەلى، يۇشۇبەن، ئۆمەر زايىت قاتارلىقلار گېزىتخانىنىڭ باش مۇھەررلىكى، تەھرىرلىكى، تەرجىمانلىقى ۋە باسما بۆلۈمچىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ئىشلىگەن. « خەلق كۆچى ھەپتىلىك گېزىتى » 1949-يىلىنىڭ ئاخىرىدا توختىغان. كونكرېت توختىغان ۋاقتىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش مۇمكىن بولمىدى.

3) « **ياشلار گېزىتى** » (ئۇيغۇرچە) مىنگونىڭ 35-يىلى (1944-يىلى) نەشىر قىلىنغان. بۇ گېزىتخانىغا ئۆمەر ھەسەن باشلىق بولغان، ئۆمەر ئابلا تەھرىرلىكىنى ئىشلىگەن. بۇ گېزىتنىڭ خاراكتېرى ۋە توختىغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

4) « **غالىبىيەت گېزىتى** » 1952-يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-جۇن 5-شىسىنىڭ « جەڭ ئاۋازى گېزىتى » ئاقسۇ ناھىيە بازىرىدا « ئىشلەپچىقىرىش سېپى گېزىتى » گە ئۆزگەرتىلىپ، يېڭا ئىگىلىك 1-شى سىياسىي بۆلۈمى تەرىپىدىن باشقۇرۇلغان. 1955-يىلى 5-ئايدا « ئىشلەپچىقىرىش سېپى گېزىتى » ، « غالىبىيەت گېزىتى » گە ئۆزگەرتىلگەن.

« غالىبىيەت گېزىتى » جۇڭگو كومپارتىيىسى يېڭا ئىگىلىك 1-شى كومىتېتىنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ، مۇخ مەتبەدە بېسىلىپ، ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ. ھەر ھەپتىنىڭ جۈمە كۈنى، ئاقسۇ شەھىرىدە نەشىر قىلىنىدۇ. بۇ گېزىت نەشىر قىلىنغان دەسلەپكى ۋاقىتلاردا جۇڭگو گېزىت ئىدارىسىنىڭ مەسئۇلى بولغانىدى. 1989-يىلى مى پەنشى « غالىبىيەت گېزىتى » نىڭ باش مۇھەررى بولدى.

2. ژۇرناللار

1) « **ئاقسۇ ئەدەبىياتى** » 1977-يىلى 5-ئايدا ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت-مائارىپ باشقارمىسىنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىجادىيەت ئىشخانىسى « تارىم ئەدەبىياتى » نى نەشىر قىلغان. ئۇ 1984-يىلى 10-ئايدا « ئاقسۇ ئەدەبىياتى » غا ئۆزگەرتىلدى. 1989-يىلى « ئاقسۇ ئەدەبىياتى » خەنزۇچە نەشرىنىڭ باش مۇھەررىرى جاڭ فېڭشۇي، ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ باش مۇھەررىرى ئەزىز ساۋۇت. « ئاقسۇ ئەدەبىياتى » (خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە نەشرى) ئۇنىۋېرسال، پەسىلىك ئەدەبىي ژۇرنال بولۇپ، يىلدا تۆت سان چىقىرىلىدۇ. خەنزۇچە نەشرى 80 بەت بولۇپ، ئىچكى قىسىمدا، ئۇيغۇرچە نەشرى 112 بەت، شىنجاڭ بويىچە ئاشكارا تارقىتىلىدۇ. ئۇنىڭ تىراژى 2000 پارچىدىن 2300 پارچىغىچە.

2) « **تارىم ئەدەبىياتى** » 1973-يىلى 8-ئاينىڭ 5-كۈنى نەشر قىلىنغان، ئۇ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان كىچىك، قەرەلسىز ئاممىباب ئەدەبىي ژۇرنال. ئۇنىڭ

دا ، ئاساسلىقى، كىچىك ئوپېرا ، دراما ، قىسقا ھېكايىلەر ، نەسىر ، ئەلنەغمە ، شېئىر ، گۈزەل-- سەنئەت ، فوتو-سۈرەت قاتارلىق ئەدەبىيات-سەنئەت ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنىدۇ. ژۇرنال ئىچكى قىسمىدا ھەدىيە قىلىنىدۇ. سىرتقا ئاشكارا تارقىتىلمايدۇ.

3. باشقا ژۇرناللار 1980-يىلدىن 1990-يىلغىچە ، ئاقسۇ شەھىرىدە نەشىر قىلىنغان باشقا ژۇرناللاردىن « ئاقسۇ پەن-تېخنىكىسى » (ئاقسۇ پەن-تېخنىكا كومىتېتى تۈزگەن) ، « ئاق-سۇ دېھقانچىلىق پەن-تېخنىكىسى » (ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسى تۈزگەن) . « ئاق-سۇ پۈل مۇئامىلىسى » (ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خەلق بانكىسى تۈزگەن) . « ئاقسۇ تىببىي دورىلىرى ۋە سەھىيىسى » (ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى تۈزگەن) ، « ئاقسۇ مائارىپى » (ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ باشقارمىسى تۈزگەن) ، « كۆسەننىك ئالاھىدە مەنزىرىسى » (ئاقسۇ ۋىلا-يەتلىك تەزكىرە كومىتېتى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتى تۈزگەن) قاتارلىقلار بار.

II باب تەنتەربىيە

§1. ئومۇمىي بايان

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چېلىشىش، ئات بەيگىسى قاتارلىق ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى بىرقەدەر ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. دېھقانچىلىقنىڭ بوش ۋاقىتلىرىدا ياكى « باھار » كۈنلىرىدە قۇمباش، ئايكۆل، بەشتۈگمەن قاتارلىق جايلاردىكى خەلق ئارىسىدا بەزىدە چېلىشىش، ئات بەيگىسى، ئوغلاق تارتىشىش، « ۋاللەي » (گاگار ئويناش) قاتارلىق ئويۇن ۋە مۇسابىقىلەر بولۇپ تۇرىدۇ.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە چېن جيۇكې، جيەن پىڭ قاتارلىق كىشىلەر تىكتاك توپ قاتارلىق ھازىرقى زامان تەنتەربىيە تۈرلىرىنى ئاقسۇ ناھىيىسىگە ئېلىپ كەلگەن ناھىيىلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسى قاتارلىق ئورگانلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر تىكتاك توپىغا ئوخشاش كىچىك تېپتىكى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى يولغا قويغان.

50-يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ناھىيە بازىرىدىكى ئورگان كادىرلىرى، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ۋاسكېتبول ۋە ۋالىبول ئويناش پائالىيىتى ئىنتايىن جانلانغان. 1953-يىلى ناھىيىدە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئەر-ئايال ۋاسكېتبول ۋە ۋالىبول كومانداسىنى ناھىيىلىك « بىرلەشمە كوماندا » قۇرۇلۇپ، ھەر ھەپتىنىڭ 6-كۈنى كەچتە ۋە ھېيت-بايرام كۈنلىرىدە ئەر-ئاياللارنىڭ ۋاسكېتبول ۋە ۋالىبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلگەن. شۇ يىلى ناھىيە دەرىجىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋاسكېتبول ۋە ۋالىبول دوستلۇق مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلگەن. 1959-يىلى 3-ئايدا قارا تال گۈڭشىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى قېتىملىق دېھقان-چارۋىچىلار ئاممىۋى تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلۈپ، 108 نەپەر تەنھەرىكەتچى مۇسابىقىگە قاتناشقان. مۇسابىقە يۈگرەش، مىللىيچە چېلىشىش، ئارغامچا تارتىش، ئات بەيگىسى ۋە ۋاسكېتبول، ۋالىبول قاتارلىق تۈرلەرگە ئايرىلغان، چېلىشىش ۋە ئات بەيگىسى مۇسابىقىسىگە قاتناشقان، 13 تەنھەرىكەتچى يەككە تۈر بويىچە شەخسىي مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. 2-(بەشتۈگمەن) گۈڭشى ئارغامچا تارتىشتا بىر دانە لەۋھەگە ئېرىشىپ، كوللېكتىپ بويىچە بىرىنچى بولغان، بۇ مۇسابىقىنى 4500 ئادەم (قېتىم) كۆرگەن.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا تۈرلۈك تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى ئاساسىي جەھەتتىن توختاپ قالدى.

1974-يىلدىن كېيىن، تەنتەربىيە خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىلىپ، ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1983-يىلى مەخسۇس تەنتەربىيە خىزمەتچىلىرى كۆپەيتىلىپ، تەنتەربىيە ئاساسىي ۋە تەنتەربىيە ماھىرلىرىنى تەربىيەلەش خىزمىتى تۈتۈلدى. ئاممىۋى تەنتەربىيە خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش ئاساسىدا، ياش-ئۆسمۈرلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى تەنتەر-

بىيە خىزمىتى كۆچەيتىلدى، تەنتەربىيە ئىشلىرى خىراجتى كۆپەيتىلىپ، تەنتەربىيە مۇنەسسە-سىلىرى قۇرۇلدى. مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە مەزمۇنى ۋە شەكىلدىن تارتىپ مۇسابىقە قائىدىلىرىگىچە يېڭى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. ئاممىۋى تەنتەربىيە، مەكتەپ تەنتەربىيىسى كۈن-سايىن ئەسلىگە كەلدى ۋە جانلاندى. تەنھەربىكەتچىلەر قوشۇنى كۈندىن-كۈنگە زورايدى. تەنھەربىكەت تۈرلىرى تەدرىجىي كۆپەيدى. تەنھەربىكەت ماھارىتى ۋە سەۋىيىسىدە يۇكسىلىشلەر بولدى. بۇنىڭ بىلەن تەنتەربىيە پائالىيىتى پەيدىنپەي ئاممىۋىلىشىش، ئىجتىمائىيلىشىشقا قاراپ ماڭدى.

1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويىچە ئىشچى-خىزمەتچىلەر، دېھقان-چارۋىچىلار ۋە ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى قاتناشقان تەنھەربىكەت مۇسابىقىسى ئىلگىرى-كېيىن بو-لۇپ 12 قېتىم، باھارنى ئالقىشلاپ شەھەر ئايلىنىپ يۈگۈرۈش پائالىيىتى 12 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى. مۇسابىقىگە قاتناشقان تەنھەربىكەتچىلەر جەمئىي 89 مىڭ ئادەم (قېتىم)دىن ئاشتى. بۇنىڭ ئە-چىدە تەنھەربىكەت مۇسابىقىسىگە قاتناشقان تەنھەربىكەتچىلەر 7082 ئادەم (قېتىم)غا يەتتى. شەھەرلىك ۋاسكېتبول، ۋالىبول كوماندىلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 12 قېتىم چەمپىيونلۇققا، ئالتە قېتىم 2-لىككە ئېرىشتى. 1985-يىلى 12-ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن شەھەر رايونىنىڭ باھارنى ئالقىش-لاپ شەھەر ئايلىنىپ يۈگۈرۈش بويىچە 12-نۆۋەتلىك مۇسابىقىسىگە 7000 دىن ئارتۇق تەنھەرە-كەتچى قاتناشتى.

مەكتەپ تەنتەربىيىسى 50-يىللارنىڭ باشلىرىدىلا تەدرىجىي يولغا قويۇلۇپ، « ئىككى دەرس » ، « ئىككى گىمناستىكا » ، « ئىككى پائالىيەت » قاتارلىق تەنتەربىيە دەرسلىرى ۋە دەرستىن سىرتقى پائالىيەت تۈرۈمى مۇكەممەللەشتۈرۈلگەن. مەخسۇس تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى سەپلىنىپ، تەنھەربىكەت مەيدانلىرى ياسالغان، ۋاسكېتبول، ۋالىبول، يالاڭ تورنىك، قوش تورنىك قاتارلىق تەنھەربىكەت سورۇنلىرى ۋە سايمانلىرى كۆپەيتىلگەن. 1952-يىلى ھەرقايسى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەردە دۆلەت ئىلان قىلغان 1-يۈرۈشتىن 6-يۈرۈشكىچە رادىئو گىمناستىكىسى يولغا قويۇلدى. 1956-يىلدىن كېيىن « ئەمگەك قىلىش، ۋەتەننى قوغداش، تەنتەربىيە ئارقىلىق چىنىقىش تۈرۈمى » (قىسقارتىلىپ « ئە ۋ ت » دېيىلگەن) ئىزچىل ئىجرا قىلىندى. « مەدەنە-يەت زور ئىنقىلابى » ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، مەكتەپ تەنتەربىيە دەرسىدە « دۆلەتلىك تەنتەربىيىدە چىنىقىش ئۇلچىمى » ئىزچىللاشتۇرۇلدى. 1958-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەر بويە-چە ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەر جەمئىي 80 نۆۋەت تەنھەربىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. مۇ-سابىقىغە قاتناشقان تەنھەربىكەتچى 22 مىڭ 263 ئادەم (قېتىم)غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە شە-ھەرلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ 21 نۆۋەت مۇسابىقە ئۆتكۈزدى، بۇنىڭغا جەمئىي 7200 تەنھەرە-كەتچى (قېتىم) قاتناشتى؛ ناھىيىلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپ 23 نۆۋەت مۇسابىقە ئۆتكۈزدى. جەم-ئىي 7200 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى؛ شەھەرلىك 5-باشلانغۇچ مەكتەپ 14 نۆۋەت مۇسابىقە ئۆتكۈزدى، بۇنىڭغا 3300 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى؛ مىللىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئىككى نۆۋەت مۇسابىقە ئۆتكۈزدى، بۇنىڭغا 750 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى؛ شەھەرلىك 4-باشلانغۇچ مەكتەپ سەككىز نۆۋەت مۇسابىقە ئۆتكۈزدى، بۇنىڭغا 1405 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى؛ شەھەرلىك 3-ئوتتۇرا مەكتەپ توققۇز نۆۋەت مۇسابىقە ئۆتكۈزدى، بۇنىڭغا 1340 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى؛ شەھەر-لىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ ئۇچ نۆۋەت مۇسابىقە ئۆتكۈزدى. بۇنىڭغا 1037 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى.

ئاممىۋى تەنتەربىيە ئەسلىھەلىرى 50-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قۇرۇلۇشقا باشلاندى. 60-يىل-لاردا ۋىلايەت مەۋرىي مەھكىمىنىڭ ئالدىغا چىراغلىق توپ مەيدانى قۇردى. 1985-يىلغىچە شەھەر رايونىدا ئومۇمىي كۆلىمى 74 مىڭ 688 كۋادرات مېتر بولغان ئىككى تەنتەربىيە مەشىق

مەيدانى ۋە مۇسابىقە مەيدانى قۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەرلىك يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مەيدانىنىڭ كۆلىمى 136×108 كۋادرات مېتر، ۋىلايەتلىك يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مەيدانىنىڭ كۆلىمى 300×200 كۋادرات مېتر كېلىدۇ. ۋىلايەتلىك يېنىك ئاتلېتىكا مەيدانىغا ئىككى ۋاسكېتبول مەيدانى، ئۇچ ۋالىبول مەيدانى، بىر چېلىشىش ئۆيى تەسىس قىلىنغان. ئۇنىڭ كۆلىمى 396 كۋادرات مېتر كېلىدۇ.

§2. ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە

چېلىشىش مىللىيچە چېلىشىشنىڭ تارىخىي ئۇزۇن. شەھەر بويىچە يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە چېلىشىش پائالىيىتى بولۇپ تۇرىدۇ. قۇمباش، ئايكۆل قاتارلىق يېزىلاردىكى ئۇيغۇرلار چېلىشىشقا بەك ئامراق. ھەر قېتىملىق ھېيت-بايرام ۋە بازار كۈنلىرىدە، يېراق-يېقىندىكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىق يېزا ئاھالىسى مەھەللە بېشىدىكى دەرەخ سايلىرىدا ياكى ئازادە قۇملۇق يەرلەردە چېلىشىپ، كۈچ، غەيرەت ۋە ئەقىل سىنىشىدۇ. مەيدانغا چۈشىدىغانلار بىر قانچە ئون جۈپكە، ئەتراپقا ئۇلىشىپ قىزىتىپ بەرگۈچىلەر يۈزگە، ھەتتا بىر قانچە يۈزگە يېتىدۇ.

مىللىيچە چېلىشىش دەرىجە، ئېغىرلىق ۋە سوروڭ قاتارلىق چەكلىمىلەرگە ئۇچرىمايدۇ. چېلىشىقا چۈشكەنلەر بېلىگە بەلبەغ باغلايدۇ. ئابرويلۇق ئاقساقاللار ياكى كونا چېلىشچىلار رېپېرلىق قىلىپ بېرىدۇ. قارشى تەرەپنى يەرگە ئاتقىنى يەڭگەن بولىدۇ.

ئات بەيگىسى ئات بەيگىسى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرى. ئات بەيگىسى ئۇيغۇر دېھقان-چارۋىچىلار قىزغىنلىغان ماھارەتلەرنىڭ بىرى. 1959-يىلى 3-ئايدا قاراتال گۈڭشېدا ئوتكۈزۈلگەن دېھقان-چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدە چەۋەندازلار قامچىلىرىنى ئوينىتىپ، ئاتلىرىنى چاپتۇرغاندا، تاماشىبىنلار ئالقىش ياغدۇرىتىپ، قىزغىن كەيپىياتقا چۆمدى.

چاقپىلەك بۇ شەھەر-يېزىلاردىكى ئۇيغۇرلار ياختىسى كۆرىدىغان پائالىيەت.

چاقپىلەك ئېگىزلىكى ئون مېتر كېلىدىغان بىر تال مۇما ياغاچ ۋە ياغاچ ئوچىغا ھەرىكەتلىنىدىغان بىر تال ياغاچ چاق ئورنىتىلىپ ۋە توت تال يوغان ئارغامچا باغلىنىپ ياسىلىدۇ. ئارغامچا مۇما ياغاچ ئوچىدىكى چاققا ئارىلىق قالدۇرۇپ باغلىنىدۇ. ئوينىغۇچىلار ئارغامچىنى مەھكەم تۇتۇپ، چاقنىڭ چۆگىلىشىگە ئەگىشىپ پىرقىراپ ئوچىدۇ. بۇنى يېزىلاردا بازار بولغاندا كۆرۈشكە بولىدۇ. بۇ ئويۇن بەشتۈگمەن يېزىسدا بەكرەك ئەۋج ئالغان. چاقپىلەك ئوينىغاندا ئىككىدىن تۆتكىچە ئادەم چاقپىلەكتە يۇقىرى-تۆۋەن ئوچۇپ بىر-بىرىگە ماسلىشىپ ئويناىدۇ.

ئوغلاق تارتىش توقاي يېزىسى ئەتراپىدىكى ئۇيغۇر چارۋىچىلار ئوغلاق تارتىشقا ماھىر. ياز پەسلىدە چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ ئات-قويلىرى تازا سەمرىدۇ. چارۋىچىلار ھېيت-بايرام ياكى ئەمگەكنىڭ بوش ۋاقىتلىرىدا ئۆزلۈكىدىن ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى ئوتكۈزىدۇ. تەشكىللىگۈچى ئەمگەكنىڭ بوش ۋاقىتلىرىدا ئۆزلۈكىدىن ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسى ئوتكۈزىدۇ. تەشكىللىگۈچى بەشى كىشىدىن ئىبارەت ھەيئەتنى تەشكىل قىلىدۇ. ھەيئەت ئەزالىرى ئوغلاقنى مەيدانغا ئېلىپ چىقىدۇ، ئوغلاقنى ئىككى ئات ياكى ئىككى ئۆكۈز تارتىدۇ. ئوغلاقنىڭ ئالدى-كەينىدىن توسۇپ ۋە قوغلاپ، بەس-بەس بىلەن ئوچقاندەك چاپتۇرىدۇ، قالغان ئاتلىقلار ئالدى-كەينىدىن توسۇپ ۋە قوغلاپ، بەس-بەس بىلەن تالىشىپ، ھەر كىم ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئوغلاقنى تارتىۋېلىپ بەلگىلەنگەن جايغا تاشلاپ قويغۇچى يەڭگەن بولىدۇ.

§3. ئاممۇى تەنتەربىيە

ۋاسكېتبول، ۋالىبول 50-يىللارنىڭ باشلىرىدا شەھەر-يېزىلارنىڭ ۋاسكېتبول، ۋالىبول پائالىيىتىنى ئىنتايىن جانلانغان. ئىداره-جەمئىيەتتىكى كادىرلار ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەر، مەكتەپلەردە-كى ئوقۇتقۇچىلار ۋە خىزمەتچىلەر، ئايكۆل، قۇمباش قاتارلىق يېزىلاردىكى ۋاسكېتبول، ۋالىبول پائالىيىتىگە قىزغىنلىغان ئەر-ئايال دېھقانلارنىڭ مەشىق ۋە مۇسابىقىلىرى دائىم ئۆتكۈزۈلۈپ تۇ-راتتى. ئايكۆلنىڭ مىنگو دەۋرىدىلا « ۋالىبول يۇرتى » دېگەن نامى بار ئىدى.

1953-يىلى « ناھىيىلىك ياشلار بىرلەشمە كومانىدىسى » ، « ناھىيىلىك ئىشچىلار بىرلەشمە كومانىدىسى » ، « ناھىيىلىك دېھقان-ئىشچىلار بىرلەشمە كومانىدىسى » قاتارلىق ئەر-ئاياللار ۋاسكېتبول، ۋالىبول كومانىدىلىرى قۇرۇلدى. 1964-يىلى ناھىيە بويىچە ئىشتىن سىرتقى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋاسكېتبول، ۋالىبول كومانىدىسى ۋە دېھقانلار ۋاسكېتبول، ۋالىبول كومانىدىسى 12 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ۋاسكېتبول كومانىدىسى سەككىز، ۋالىبول كومانىدىسى تۆت، ئىشتىن سىرتقى ۋاسكېتبول، ۋالىبول كوماندا ئەزالىرى 120 نەچچىگە يەتتى. 1953-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەرلىك ئىشتىن سىرتقى ۋاسكېتبول، ۋالىبول كومانىدىلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، ۋىلايەت ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە 21 قېتىم مۇسابىقىغە قاتناشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىلىك ياشلار بىر-لەشمە ۋاسكېتبول ئەرلەر كومانىدىسى ئۈچ قېتىم 1-لىككە، ئىككى قېتىم 2-لىككە؛ ئاياللار كو-مانىدىسى بەش قېتىم 1-لىككە، ئۈچ قېتىم 2-لىككە، ناھىيىلىك ئىشچىلار بىرلەشمە ۋاسكېتبول ئەرلەر كومانىدىسى ئۈچ قېتىم 1-لىككە، ئىككى قېتىم 2-لىككە؛ ئاياللار كومانىدىسى بىر قېتىم 1-لىككە، بىر قېتىم 2-لىككە؛ ناھىيىلىك دېھقان-ئىشچىلار بىرلەشمە ۋالىبول ئەرلەر كومانىدىسى بەش قېتىم 1-لىككە، ئۈچ قېتىم 2-لىككە؛ ناھىيىلىك ئىشچىلار بىرلەشمە ۋالىبول ئەرلەر كومانىدىسى بەش قېتىم 1-لىككە، ئۈچ قېتىم 2-لىككە ئېرىشتى.

تىكتاك توپ مىنگو دەۋرىدە ناھىيىلىك باج ئىدارىسى قاتارلىق ئورگانلارنىڭ خىزمەتچىلىرى ئارىسىدا تىكتاك توپ ئويناش پائالىيىتى بولغانىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، تىكتاك توپ ئويناش پائالىيىتى جانلاندى. 1962-يىلى 10-ئايدا ناھىيە بويىچە 140 نەپەر ئىشتىن سىرتقى تىكتاك توپ ھەۋەسكارلىرىدىن ناھىيىلىك تىكتاك توپ كومانىدىسى تەشكىللىنىپ، ۋىلايەت بويىچە تۆنجى نۆۋەت ئۆتكۈزۈلگەن توپ تۇرلىرى تەنھەرىكەت يىغىنىغا قاتناشتۇرۇلدى. 1984-يىلى شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ تىكتاك توپ ئۇستىسى نى خاۋ يېشى 60 تىن ئاشقان بولسا-مۇ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن بانكا سىستېمىسىنىڭ ياشانغانلار تىكتاك توپ يەككە تۇر مۇسابىقىسىدە چېمپىيونلۇققا ئېرىشتى ھەمدە ئاپتونوم رايونىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە يېزا ئىگىلىك بانكا سىستېمىسىنىڭ مەملىكەتلىك تىكتاك توپ مۇسابىقىسىگە قاتناشتى.

ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش 1973-يىلى ناھىيە بازىرىدا تۆنجى قېتىملىق باھارنى ئالقىشلاپ، شەھەر ئايلىنىپ ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلگەنىدى، 1985-يىلى 12-ئايغىچە بۇنداق مۇسابىقە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 12 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى. يۈگۈرۈشنىڭ ئەڭ قىسقا مۇساپىسى تۆت كىلومېتر، ئەڭ ئۇزۇن مۇساپىسى ئالته كىلومېتر بولدى. 1985-يىلدىكى 12-قېتىملىق (باھارنى ئالقىشلاپ) شەھەر ئايلىنىپ ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدە 50 ياشتىن ئاشقان 21 نەپەر تەنھەرىكەتچى ئالته كىلومېترلىق پۈتۈن يۈگۈرۈش مۇساپىسىنى بېسىپ بولدى.

ئىش ئارىلىقى گىمناستىكىسى 1956-يىلى ناھىيە بازىرىدىكى ئورگان، مەكتەپ، كان-كار-خانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە ئوقۇغۇچىلار ئىش ئارىلىقى ۋە

دەرس ئارىلىقى گىمناستىكسىنى ئومۇملاشتۇردى. ۋىلايەتلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى كۇندە ئىككى قېتىم رادىئو گىمناستىكسى مۇزىكسىنى ئاڭلىتىپ، ئىش ئارىلىقى ۋە دەرس ئارىلىقى گىمناستىكسى بويىچە چېنىقىش پائالىيىتىگە ماسلاشتى. 1965-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك 5-يۇرۇش رادىئو گىمناستىكسى مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلۈپ، بۇنىڭغا ناھىيە بويىچە ئون ئۇرۇندىن 500دىن ئارتۇق تەنھەرىكەتچى قاتناشتى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدە، ئىش ئارىلىقى گىمناستىكسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1986-يىلى شەھەرلىك پارتكوم ئورگىنى ئەتىگەنلىك رادىئو گىمناستىكسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى، شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلار ئەتىگەنلىك گىمناستىكا باكى ئىش ئارىلىقى گىمناستىكسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

بۇلاردىن باشقا، ئارغامچا تارتىش، شاھمات تۈرلىرى، سۇ ئۇزۇش، يېنىك ئاتلېتىكا قاتارلىق ئاممىۋى تەنھەرىكەت جەھەتتىمۇ ئارىلاپ-ئارىلاپ مۇسابىقە ئۆتكۈزۈلۈپ تۇردى.

§4. مەكتەپ تەنتەربىيىسى

1. تەنتەربىيە دەرسى

مىنگو يىللىرىدا يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە تەنتەربىيە دەرسى ناھايىتى ئاز ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. ناھىيە بازىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە تەنتەربىيە دەرسى ئورۇنلاشتۇرۇلسىمۇ، لېكىن تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە تەنتەربىيە سايمانلىرى كەمچىل بولغاچقا، ئوقۇتۇش پائالىيىتىدە كۆپىنچە سىنىپ مۇدىرلىرى ئوقۇغۇچىلارنى پەقەت ئويۇن ئويناشقىلا ئورۇنلاشتۇرۇپ قوياتتى، ئۇنىڭدىن ئىمتىھانمۇ ئېلىنمايتتى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەتىجىسىمۇ خاتىرىلەنمەيتتى.

50-يىللارنىڭ باشلىرىدا شەھەر-يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە تەنتەربىيە دەرسى تەسىس قىلىنىپ، ھەپتىدە ئىككى سائەتتىن ئۆتۈلدى. تەنتەربىيە دەرسىدە ئوقۇتۇش پىلانى بويىچە سەپكە تىزىلىش، گىمناستىكا، يۈگۈرۈش، سەكرەش قاتارلىق تەنتەربىيە تۈرلىرى ئۆگىتىلدى. مەۋسۇم ئاخىرىدا تەنتەربىيە دەرسىدىن ئىمتىھان ئېلىنىپ، ئىمتىھان نەتىجىسى ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەتىجە ئارخىپىغا كىرگۈزۈلدى.

1952-يىلى شەھەر-يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە رادىئو گىمناستىكسى تەنتەربىيە دەرسى ئوقۇتۇش پىلانىغا كىرگۈزۈلدى. 1956-يىلى ئوتتۇرا مەكتەپ تەنتەربىيە دەرسى « ئەمگەك قىلىپ، ۋەتەننى قوغداش، تەنتەربىيىدە چېنىقىش ئۆلچىمى » بويىچە ئۆتۈلدى ۋە ئىمتىھان ئېلىندى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » جەريانىدا « ھەربىي تەلىم-تەربىيە » تەنتەربىيە دەرسىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى. 1979-يىلدىن كېيىن، ئوقۇتۇش تەرتىپىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تەنتەربىيە دەرسىنى ئوقۇتۇش تەرتىپىمۇ تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. دۆلەت « ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تەنتەربىيە ئوقۇتۇش پروگراممىسى » نى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، تەنتەربىيە دەرسىگە ئومۇمىيۈزلۈك ئېتىبار بېرىلىپ، ئۇ ئاساسىي دەرس ۋە ئوقۇغۇچىلارنى سىنىپتىن كۆچۈرۈش ۋە قالدۇرۇش ئۆلچەملىرىنىڭ بىرى قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن تەنتەربىيە ئوقۇتۇش يەنمۇ قېلىپلاشتۇرۇلدى.

2. تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى

ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە پائالىيىتى ھەپتىدە كۆپ بولغاندا ئىككى قېتىم ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ھەر قېتىملىقى 90 مىنۇت ئەتراپىدا بولدى. ئوقۇتۇش پەلانى بويىچە يېنىك ئاتلېتىكا توپ تۈرلىرى، گىمناستىكا قاتارلىق تۈرلەر مەشقىگە تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى يېتەكچىلىك قىلدى. كۆلىمى چوڭراق بولغان ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەر يىلدا 1-2 قېتىم يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈپ، بارلىق ئوقۇغۇچىلار (پەۋقۇلادا

ئادەتتە ئەھۋالدىكىلەردىن باشقىلار) نى مۇسابىقە ۋە تاللاش مۇسابىقىسىگە قاتناشتۇردى. تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ ۋاقتى كۆپىنچە ھەر يىلنىڭ باھار ياكى كۈز پەسلىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » مەزگىلىدە مەكتەپلەرنىڭ تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى توختىتىلغان، 1977-يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. يۈگۈرۈش (50 مېتىرلىق، 75 مېتىرلىق، 100 مېتىرلىق، 200 مېتىرلىق، 400 مېتىرلىق، 800 مېتىرلىق، 1500 مېتىرلىق ياكى كۈچ ئۇلاپ يۈگۈرۈش)، سەكرەش (ئېگىزگە سەكرەش، يىراققا سەكرەش، ئۈچ تاقلاپ يىراققا سەكرەش)، ئېتىش (سەككىز قاداقلىق، 12 قاداقلىق چويۇن توپ، دىسكا، نەيزە ئېتىش) قاتارلىق تۈرلەر بويىچە مۇسابىقە ئۆتكۈزۈلدى.

1982-يىلى ناھىيە بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى. تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىگە يەتتە مەكتەپتىن 300 نەچچە تەنھەرىكەتچىسى قاتناشتى، ئۇلار يېشىغا قاراپ گۇرۇپپىلارغا بۆلۈندى، ئوغۇللار A, B, C ئۈچ گۇرۇپپىغا؛ قىزلار A, B, ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈندى.

ھەرقايسى پەسسلەردە ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپلەر يەككە تۈر بويىچە ئايرىم-ئايرىم مۇسابىقىلەرنى، مەسىلەن، كۈز پەسلى ياكى قىش پەسلىدە ئارغامچا تارتىشىش، ئارغامچا سەكرەش، تەپكۈچ تېپىش، پۇتبول، ۋاسكېتبول، ۋالىبول، يازدا سۇ ئۈزۈش قاتارلىق مۇسابىقىلەرنى تەشكىللىدى. 1980-يىلدىن كېيىن، بەزى مەكتەپلەر غالتەك كانكىسىدا تېپىلىش مۇسابىقىسىنى ئوتكۈزدى.

1950-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكىدىكى ئەڭ يۇقىرى نەتىجە جەدۋىلى

جەدۋەل 19 ــ 6

گۇرۇپپا ئايرىمىسى / نەتىجىسى / تۈرى		A گۇرۇپپا		B گۇرۇپپا	
		ئوغۇللار	قىزلار	ئوغۇللار	قىزلار
يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى	60 مېتىرلىق يۈگۈرۈش			7-5	
	100 مېتىرلىق	12-2	14-5	12-7	14-8
	200 مېتىرلىق	25-	29-5	26-2	30-5
	400 مېتىرلىق	55-2	1·14-7	58-7	1·9-6
	800 مېتىرلىق	2·58-8	2·54-	2·19-	2·46-2
	1500 مېتىرلىق		6·15-	4·48-8	6·1-7
	3000 مېتىرلىق	9·9·58-		9·59-2	
	80 مېترغا توساق ئاتلاش				13-3
	100 مېترغا توساق ئاتلاش	15-1	19-6	14-7	
	110 مېترغا توساق ئاتلاش			15-9	
	100×4 كۈچ ئۇلاش	48-2	58-2	51-5	59-4
يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	ئېگىزگە سەكرەش (مېتر)	1,65	1,46	1,51	1,27
	ئۇزۇنغا سەكرەش (مېتر)	5,91	4,25	5,34	4,20
	چويۇن توپ (مېتر)	11,44	7,98	10,36	8,87
	دىسكا (مېتر)	37	23,95	34,4	20,02
	نەيزە (مېتر)	56,66	21,51	31,5	41,98
	گرانات (مېتر)	77,88		52,66	
	ئۈچ تاقلاپ يىراققا سەكرەش (مېتر)	11,81		13,18	

§5. مەشىق قىلىش ۋە مۇسابىقە ئۆتكۈزۈش

1. مەشىق قىلىش

1963-يىلى ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قارىغا ئېتىش، سۇ ئۈزۈش، بايراق تىلى ۋە سىمسىز تېلېگراف تۈرلىرى بويىچە ئۈچ قارار تەربىيەلەش كۇرسى ئاچتى، كۇرسقا 125 تەنەرەكەتچى قاتناشتى.

1973-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 35 قارار ھەر خىل تەربىيەلەش كۇرسىلىرى ئېچىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ۋاسكېتبول كۇرسى 11 قارار بولۇپ، ئۇنىڭغا 264 ئادەم؛ ۋالىبول كۇرسى توققۇز قارار بولۇپ، ئۇنىڭغا 216 ئادەم؛ پۇتبول كۇرسى ئالتە قارار بولۇپ، ئۇنىڭغا 80 ئادەم؛ قىزلار پۇتبول كۇرسى بىر قارار بولۇپ، ئۇنىڭغا 18 ئادەم، چېلىشىش كۇرسى ئۈچ قارار بولۇپ، ئۇنىڭغا 32 ئادەم؛ يېنىك ئاتلېتىكا كۇرسى بەش قارار بولۇپ، ئۇنىڭغا 150 ئادەم قاتناشتى. شۇنداق قىلىپ جەمئىي 760 نەپەر ياش-ئۆسمۈر تەنەرەكەتچى تەربىيەلەندى. ۋىلايەتلىك ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپىگە، ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە تارماقلىرىغا ۋە ئالىي ئۇتتۇرا تېخنىكۇم تەنتەربىيە مەكتەپلىرىگە 196 نەپەر تەنەرەكەتچى يەتكۈزۈپ بېرىلدى.

2. مۇسابىقە

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاممىۋى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى كەڭ قانات يايدۇرۇلۇش ئاساسىدا، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، يېنىك ئاتلېتىكا، ئات بەيگىسى، ۋاسكېتبول، ۋالىبول، تىكتاك توپ، قارىغا ئېتىش قاتارلىق ئون نەچچە تەنتەربىيە تۈرىدىكى ۋەكىللەر كوماندىسى ئاقسۇ شەھىرىگە ۋەكالىتەن ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەن تەنەرەكەتچىلىرى ياكى يەككە تۈر مۇسابىقىلىرىگە تاللاپ قاتناشتۇرۇلدى. 70-يىللاردىن باشلاپ، شەھەرلىك تەنتەربىيە تارماقلىرى ئاقسۇ ۋىلايىتى ئۆستىگە ئېلىپ باشقۇرغان، ۋىلايەت ياكى ئاپتونوم رايونلۇق ئاقسۇ شەھەر رايونىدا ئۆتكۈزگەن تەنەرەكەتچىلىرىنىڭ ياكى يەككە تۈرلەر بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە قاتناشتى. ئاساسلىق تەنەرەكەتچىلىرى ياكى مۇسابىقىلىرى ياكى مۇسابىقە تۈرلىرىنىڭ ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1959-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت، ئاقسۇ شەھىرىدە ئۆتكۈزگەن تەنەرەكەتچى مۇسابىقىلىرى

جەدۋەل 19 — 7

يىل	تەنەرەكەتچى مۇسابىقىسى ياكى مۇسابىقە تۈرلىرى
1959.10	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ تىكتاك توپ دوستلۇق مۇسابىقىسى
1973	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئۆتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا يېغىنى
1974.7	ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆسمۈرلەر يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى
1978.5	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە يېنىك ئاتلېتىكا سىناق مۇسابىقىسى
1980.8	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى
1985	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى
1985	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئۆتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى

1953-يىلدىن 1984-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تۇرلۇك تەنتەربىيە تۈرلىرى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى قېتىملىق مۇسابىقىلىرىنىڭ ۋاقىت جەدۋىلى

جەدۋەل 19 ـــ 8

يىل	تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ياكى مۇسابىقە تۈرلىرى	مۇسابىنە ئورنى
1953	ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىشچى-خىزمەتچىلەر سىنىك 1-قېتىملىق ۋاسكېتبول دوستلۇق مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1959.3	ئاقسۇ ناھىيە 3-رايونىنىڭ 1-قېتىملىق دېھقان-چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	قاراتال كۆكشىدا
1962.4	ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تىكتالە توپ مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1963	ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق ياشلار قارىغا ئېتىش-تاللاش مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1963.7	ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق سۇ ئۈزۈش مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1964	ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق سىمسىز تېلېگراف بىلەن قىسقا شىفرنى كۆچۈرۈپ قوبۇل قىلىش، يول-لاش، تاللاش مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1966.1.30	ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق باھارنى كۆتۈۋېلىش شەھەر ئايلىنىپ يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1965	ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-قېتىملىق رادىئو گىمناستىكىسى مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1982	ئاقسۇ ناھىيىلىك تۇنجى قېتىملىق ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1983.5.15	ئاقسۇ ناھىيىلىك 1-، 2-باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تۇنجى قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە يې-نىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1984.4	ئاقسۇ شەھەرلىك 1-قېتىملىق ئىشچى-خىزمەتچىلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	شەھەر رايونىدا
1989	ئاقسۇ شەھەرلىك تۇنجى نۆۋەتلىك دېھقان-چارۋىچىلار تەنھەرىكەت يىغىنى	توپلۇق يېزىسىدا

1973-يىلدىن 1985-يىلغىچە شەھەرلىك يېنىك ئاتلېتىكا ۋالىبول كوماندىلىرىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق ۋە ۋىلايەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرىدىكى نەتىجە جەدۋىلى

جەدۋەل 19 ـــ 9

ۋاقتى	تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ نامى	كوماندا (گۇرۇپپا) ئايرىمىسى	دەرىجىسى	ئورنى
1973	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېنىك ئاتلېتىكا مۇ-سابىقىسى	ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ۋەكىللەر كوماندىلىرى	1	ئاقسۇ شەھىرى
1973	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېنىك ئاتلېتىكا مۇ-سابىقىسى	ناھىيىلىك يېنىك ئاتلېتىكا ۋەكىللەر كوماندىسى	1	ئاقسۇ شەھىرى
1980	ئاپتونوم رايونلۇق ياش-ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى يېنىك ئاتلېتىكا ۋەكىللەر كوماندىسى	1	قەشقەر شەھىرى
1982	ئاپتونوم رايونلۇق ياش-ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	ناھىيىلىك ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇ-چىلىرى يېنىك ئاتلېتىكا ۋەكىللەر كوماندىسى	2	قەشقەر شەھىرى
1983	ئاپتونوم رايونلۇق ياش-ئۆسمۈر ئوقۇغۇ-چىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	ناھىيىلىك ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇ-چىلىرى يېنىك ئاتلېتىكا ۋەكىللەر كوماندىسى	3	قەشقەر شەھىرى
1984	ئاپتونوم رايونلۇق ياش-ئۆسمۈر ئوقۇغۇ-چىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	شەھەرلىك ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى يېنىك ئاتلېتىكا ۋەكىللەر كوماندىسى	6	كۆيتۈن شەھىرى
1985	ئاپتونوم رايونلۇق ياش-ئۆسمۈر ئوقۇغۇ-چىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	شەھەرلىك ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇ-غۇچىلىرى يېنىك ئاتلېتىكا ۋەكىللەر كوماندىسى	9	غۇلجا شەھىرى

يىگىرمىنچى قىسىم مىللەت، دىن

ئاقسۇ شەھىرى كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون. تارىخىي ھۆججەتلەردە خاتىرلىنىشىچە، قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپلا يەرلىك مىللەتلەر بىلەن خەنزۇلار بۇ يەردە بىرلىكتە دېھقانچىلىق ۋە كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شوغۇللىنىپ ياشاپ كەلگەن. قەدىمكى زاماندا ئۇيغۇرلار بىلەن موڭغۇللار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، بۇ رايونغا كۆچۈپ كېلىپ، يەرلىك كىشىلەر بىلەن قوشۇلۇپ، بۇ يەردىكى كونا مىللەت بولۇپ شەكىللىنىپ، بوستانلىق ئىگىلىكى ۋە مەدەنىيىتىنى پائال بەرپا قىلغان. جۈملىدىن خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ يەرنىڭ ئاھالىسى ۋە مىللەت تەركىبى كۆپەيدى. 1990-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، شەھەردىكى 380 مىڭ ئاھالە 30 مىللەتتىن تەركىب تاپقان. جۈملىدىن كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ شانلىق نۇرى ئاستىدا، مىللەتلەر ئىناق ئۆتۈپ، سوتسىيالىزم ئىشلىرىدا ئۆزلۈكسىز تۇردە زور غەلىبىلەرگە ئېرىشتى.

ئاقسۇ شەھىرى — شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئاساسلىق توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلارنىڭ بىرى. 1990-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى شەھەر بويىچە ئۇيغۇر ئاھالىسى 179 مىڭغا يەتتى. خەنزۇ ئاھالىسى شەھەر بويىچە ئومۇمىي ئاھالىنىڭ يېرىمىنى ئىگىلىدى. باشقا مىللەتلەردىن خۇيزۇ، قازاق، قىرغىز، موڭغۇل، شىبە، رۇس، تاجىك، ئۆزبېك، تاتار، مانجۇ، دۇڭشياڭ، زاگزۇ، سالا، مياۋزۇ، چاۋشيەن، تۇزۇ، بويىزۇ، تۇجيازۇ، دۇڭزۇ، ياۋزۇ، يىزۇ، بەيزۇ، لىزۇ، مولاۋزۇ، شېزۇ، باۋئەنزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بار.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ دىنى تارىخىي ئۆزۈن. قەدىمكى زاماندا بۇ يەردىكى ئاھاللەر شامان دىنى، مانى دىنى، نېستورى دىنى، ئاتەشپەرەسلىك ۋە بۇددا دىنى قاتارلىق دىنلارغا ئېتىقاد قىلغان. بۇددا دىنى مۇشۇ يەردىكى ئاھاللەر ئىچىدە 1000 يىلغا يېقىن گۈللىنىش ۋە خاراب-لىشىش تارىخىغا ئىگە. ئۇيغۇر، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر ئېتىقاد قىلىدىغان ئىسلام دىنىي مىلادى XIV ئەسىردە بۇ رايونغا ئاشكارا تارقالغاندىن تارتىپ، ھازىرغىچە 700-800 يىللىق تا-رىخقا ئىگە.

شەھەر تەۋەسىدىكى مىللەتلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادى، ئائىلە، نىكاھ ئىشلىرى، مىراسقا ۋارىسلىق قىلىشتىن تارتىپ تاكى ئۆرپ-ئادەتلىرىگىچە قويۇق مىللىي ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئە-گە. ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە پەن-مەدەنىيەتنىڭ داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىشىگە، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ قەدەممۇ قەدەم ئىشقا ئېشىشىغا ئەگىشىپ، مىللەتلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادى ۋە ئۆرپ-ئادەتلىرىمۇ چوڭقۇر ئۆزگىرىش بولماقتا.

I باب مىللەت

§ 1. ئۇيغۇر

ئۇيغۇر مىللىتى ئاقسۇ شەھىرىدە ئەۋلادتىن-ئەۋلادقىچە ئولتۇراقلىشىپ كەلگەن ئاساسىي مىللەت. 1949-يىلى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 98 مىڭ 448 ئىدى، 1990-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنىگە كەلگەندە كۆپەيىپ 179 مىڭ 855 كە يېتىپ، شەھەر بويىچە ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 46.96 پىرسەنتىنى ئىگىلدى.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئاقسۇدا ئولتۇراقلاشقىنىغا ھازىرغىچە 1000 يىلدىن ئاشتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇ بوستانلىقىدا 22 ئايماق (مەھەللە) بار ئىكەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 23-يىلى (1758-يىلى) چېگرىنى تىنچلاندۇرۇپ، تەمىناتنى كۆپەيتىش، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چېگرىنى تىنچلاندۇرۇش سانغۇنى جاۋخۇي قاتارلىقلارنىڭ باشقۇرۇشىدا قەشقەردىن 2500 ئائىلە-لىك ئۇيغۇرنى ئاقسۇغا كۆچۈرۈپ كەلگەن، كېيىنكى يىل بارچۇق (ھازىرقى مارالبېشى) تىكى دولان ئۇيغۇرلىرىدىن 1000 نەچچە ئائىلىلىك كىشى دولان بېگى ئارزۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئاقسۇنىڭ قاراتال، بەشتۆگەمەن قاتارلىق جايلىرىغا كۆچۈپ كەلگەن. چىيەنلۇڭ 31-يىلى (1766-يىلى) دىكى ستاتىستىكىدا ئاقسۇدا 7506 ئائىلە، 24 مىڭ 607 نەپەر ئۇيغۇر بولۇپ، ئاقسۇ بوستانلىقىدا « شەھەر بىلەن يېزىلار بىر-بىرىگە تۇتاشقان، يۇلتۇزلاردەك تارقىلىپ، ئىس-تۈتەكلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان » ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاھالىسى ئىنتايىن ئاۋۇغان.

دولان ئۇيغۇرلىرى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بارچۇق ئەتراپلىرىدا ياشىغان. دولانلىقلار كۆچۈپ يۇرۇشكە ئادەتلىنىپ قالغان بولۇپ، پىيادە مېڭىشقا ماھىر ئىكەن. بىر قىسمى دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغاندىن تاشقىرى نۇرغۇنلىرى ھەربىي پوچتىلاردا ياكى پوچتا ئۆتەڭلىرىدە يۇرۇپ، خەت-ئالاقە يەتكۈزەتتىكەن.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرلار، ئاساسلىقى، دېھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان، قەدىمكى زامانىدا ئۆزۈنغىچە ئوۋچىلىق ۋە چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغان كۆچمەن چارۋىچىلىق تۇرمۇشنى ئۆتكۈزگەن. ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى ئاساسەن، ئەر-خوتۇننى ئاساس قىلغان كىچىك ئائىلە تۈزۈمىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئا-ئىلە ئەزالىرى، بوۋىسىدىن نەۋرىسىگىچە بولغان ئۇچ ئەۋلاد ئىچىدىكى بۇاستە قانداش تۇققان-لار بىلەن چەكلىنىدۇ. ئادەم ئىسمى كۆپىنچە ھاللاردا ئۆزىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىسىنىڭ ئىسمى-دىن تەركىب تاپىدۇ. بەزى ئىسملاردا بوۋىسىنىڭ ئىسمى قوشۇپ ئېيتىلىدۇ، ئائىلە مىراسىغا ۋا-رىسلىق قىلىش ھوقۇقى ئادەتتە، بىۋاستە قانداش تۇققانلار بىلەن چەكلىنىدۇ. بىر مەسچىت بىر بۆلەك ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت باغلايدىغان ئاساسىي سورۇنى. ئازادلىقتىن كېيىن

ئۇيغۇرلار جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ تۇرغۇزۇلۇشى ۋە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى، شۇنداقلا سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىغا ئەگىشىپ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت قاتارلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدە تارىخىي خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى.

تارىختا ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلاردىن بىرمۇنچە خېلى مەشھۇر دىنىي، مەدەنىيەت ئەربابلىرى چىققان. مۇھەممەت ئىنىنى ئابدۇللا خاراباتى (1638-يىلدىن 1730-يىلغىچە) ئاقسۇدىن چىققان ئاتاقلىق ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ بىرى.

1. دىنىي ئېتىقاد

ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرلار XIV ئەسىردىن باشلاپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان. يۇەن ۋېنزۇڭ زامانىسىنىڭ جىشۇن 1-يىلى (1330-يىلى) ئوتتۇرا ئاسىيالىق مۇسۇلمان شەيخ جامالىدىن ئاقسۇنىڭ ئايكۆل يېزىسىغا كېلىپ ماكانلىشىپ، ئىسلام دىنىنى تارقاتقان. يۇەن شۇندى زامانىسىنىڭ جېچېڭ 7-يىلى (1347-يىلى) شەيخ جامالىدىن ئاقسۇدا چاغاتاينىڭ ئەۋلادى تۇغلۇق تۆمۈرخان بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئۆزلۈكسىز تۇرده ئىسلام دىن ئەقىدىلىرىنى تەشۋىق قىلغان. يۇەن سۇلالىسى جېچېڭ 8-، 9-يىللىرى (1348-يىلىدىن 1349-يىلغىچە) شەيخ جامالىدىن كېسەل سەۋەبىدىن ئايكۆلدە ۋاپات بولغان، ئۇنىڭ ئوغلى ئەرشىدىن دادىسىنىڭ ئىشىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئاقسۇ ئەتراپىدا ئىسلام دىنىنى تارقاتقان. تەخمىنەن 50 يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاقسۇدىكى بارلىق ئۇيغۇرلار دىنىي ئېتىقادىنى ئۆزگەرتىپ، ئىسلام دىنىي ئەقىدىسىنى قوبۇل قىلىپ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان.

2. شېۋە

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلى شېۋىسى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ مەركىزىي شېۋىسىگە، يەنى ئۆلچەملىك ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا كىرىدۇ. ئېغىز تىلى تەلەپپۇزى مەركىزىي شېۋە رايونى بولغان ئۈرۈمچى، ئىلى، قۇمۇل قاتارلىق رايونلاردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تەلەپپۇزىغا ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئىنچىكە پەرقى ئاساسەن تىل تاۋۇشلىرىدا بولۇپ، سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن ئۆزۈك تاۋۇشلارنىڭ تەلەپپۇزى بىر ئاز ئاجىز، ئاخىرقى تاۋۇشى سوزۇپ ئېيتىلىدۇ، ناھايىتى يېقىملىق ئاڭلىنىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئۇيغۇر تىل شېۋىسىدىن مىسال كۆرسىتىش جەدۋىلى

جەدۋەل 20 ــ 1

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شېۋىسى		ئۆلچەملىك تىل	
ئۇيغۇرچىسى	ئۇيغۇر يېزىقى	ئۇيغۇرچىسى	ئۇيغۇر يېزىقى
نەگە بارىسىز	Nəgə barisiz...z.	نەگە بارىسىز	Nəgə barisiz
تاماق يېسىلە	Tamak yisilə...	تاماق يېسىلە	Tamak yisilə
نېمە بولدى	Nemə boldi...?	نېمە بولدى	Nemə boldi?
دەريا بويىغا بارمايلى جۇمۇ	Dərya boyiqa barmang jumu...	دەريا بويىغا بارمايلى جۇمۇ	Dərya boyiqa barmang jumu
ئەتە ئۆيۈمگە كەلسىلە	ətə θyümgə kəlsilə	ئەتە ئۆيۈمگە كەلسىلە	ətə θyümgə kəlsilə
خاپا بولمىسىلا	Hapa bolmisila...	خاپا بولمىسىلا	Hapa bolmisila
مەنمۇ قاتنىشاي	Mənmu katnixa···y	مەنمۇ قاتنىشاي	Mənmu katnixay

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى شېۋىسى تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا بەرىكىش، تەرەققىي قىلىش باسقۇچىنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، بەزى خەنزۇ تىلى ۋە چەت ئەل سۆز-ئىبارىلىرىنى داۋاملىق قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ لۇغەت تەركىبىنى بېيىتىپ بارغان. چەتتىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەردىكى ف « F » بىردەك پ « P » دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ.

3. خەلقنىڭ يوسۇن-قائىدىلىرى

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مىجەزى ئوچۇق-يورۇق بولۇپ، ئۇلار تىرىشچان، ئاددىي-ساددا، ناخشا-ئوسۇلغا ماھىر، ئاق كۆڭۈل. ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆرپ-ئادەت-لىرىدە دىنىي تۈس كۆپرەك.

ئائىلە ئۇيغۇرلارنىڭ ئائىلە تەشكىلى ئەر-خوتۇنلۇق مۇناسىۋىتىنى ئاساس قىلغان كىچىك ئائىلە تۈزۈمىدىن ئىبارەت. ئائىلىدە ئەر-ئاياللىنىڭ ئورنىغا كەلسەك، ئىجتىمائىي ئەنئەنە ۋە ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن كۆپىنچە ئاياللار ئەرلەرگە بېقىنىدۇ، ئەرلىك ھوقۇق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ، ئەر ئائىلە باشلىقى ھېسابلىنىدۇ. ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقە، مال-مۈلۈك قاتارلىق ھوقۇقلىرى مەلۇم چەكلىمىگە ئۇچرايدۇ. ئائىلە مىراسىغا بۇاستە قانداش، تۇغقانچىلىق بويىچە ۋارىسلىق قىلىنىپ، قېرىنداش تۇغقانلار دائىرىسىدىلا چەكلىنىدۇ. قىز پەرزەنت ئوغۇل پەرزەنتكە كەلگەندە پۈتۈن مىراسنىڭ بىرىمغىلا ئىگە بولالايدۇ.

كىيىم-كېچەك ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى پىشى تىزىدىن ئاشىدىغان ياقىسىز، تۇگمىسىز چاپان كىيىدۇ. بىلىگە بەلباغ چېگىدۇ. چاپانغا گۈللۈك رەختتىن ئەستەر قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ.

ئازادلىقتىن كېيىن، بولۇپمۇ 80-يىللاردىن بۇيان بەزى ياشانغانلار يەنىلا بۇرۇنقى بەزى ئالاھىدىلىكنى ساقلاپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئىجتىمائىي ئېقتىساد ۋە مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ كىيىم-كېچىكىدە زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئەرلەر ئەتە-ياز ۋە كۈز پەسىللىرىدە سىرتىغا كاستيوم-بۇرۇلكا، پەلتۇ، ئىچىگە پوپايكا، يۇڭ ئىشتان، تۇتىتلىك ئىشتان، كۆڭلەك، پۇتىغا خۇرۇم ئاياغ كىيىدىغان بولدى. يېزىلىقلار قارا چىبەرقۇت چاپان-ئىشتان، كۆتۈك كىيىشكە ئامراق. بەزى ئەرلەر بىلىكىگە ياكى قولىنىڭ ئوستىگە كەپتەر، بۇركۇت قاتارلىقلارنى يېگىنە بىلەن چېكىۋېلىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ياشلار گۈللۈك ياكى كاتەكچە كۆڭلەك، شىم، پۇتىغا ئوچى ئوچلۇق خۇرۇم ئاياغ، بېشىغا شەپكە ياكى كەپكە كىيىشكە، كەمىرىگە غلاپ-لىق پىچاق ئېسىشقا ئامراق. يېزىلاردىكى ياش يىگىتلەر ئالدى ئېچىلما پەشلىك كۆڭلەك، پۇتىغا خۇرۇم ئاياغ ياكى رېزىنكە ئاياغ كىيىدۇ. ھازىرمۇ گۈللۈك دوپپا كىيىدىغانلار يېزىلاردا كۆپرەك، شەھەر رايونىدا ئازراق ئۇچرايدۇ. ياشلار قىش پەسلىدە ئوستىگە كاستيوم، ئىچىگە پاختىلىق جىلىتكە ياكى تېرە جىلىتكە كىيىپ، ئۇنىڭ تېشىغا سوكنودىن پالتوپكا، پەلتۇ ياكى جۇۋا كىيىدۇ. يېزىلاردىكى ئەر كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى پاختىلىق ئىشتان، پۇتىغا كىگىز پايپاق ۋە ئوتۇك، بەزىلەر پىيما، بېشىغا قۇلاقچا كىيىدۇ. يېزىلىقلار كۆپىنچە تۇماق كىيىدۇ (تۇماق ئاشلانغان قوي تېرىسىدىن تىكىلىدۇ. بەزىلىرى قارا ياكى كۆك رەختتىن تاشلىنىپ، ئىككى چۆرۈلمە گۈل كەشتىلىنىدۇ)، ياشانغان ئەر كىشىلەر ئۇچىسىغا ياقىسىز، تۇگمىسىز ئۇزۇن چىبەرقۇت چاپان، پۇتىغا ئوتۇك كىيىدۇ. ئىخلاسمەن مۇسۇلمانلار مەسىە ئوستىگە كالاچ كىيىۋالىدۇ. ياز پەسلىدە ئوتتۇرا ياشلىق ۋە ياشانغان ئەرلەر ساپما كۆڭلەكنى كۆپرەك كىيىدۇ.

ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئەنئەنىۋى كىيىم-كېچەكلىرى ئەستەرلىك، ياقىسى يوق بولىدۇ، كىيگەندە-دە بېشىدىن كىيىدۇ. بالا تۇغۇلغاندا ئېمىتىشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن ئالدىنى ئوچۇق قىلىدۇ. ئىچ

كۆڭلەكسىنىڭ ئۈزۈنلۈقى تىز بىلەن تەڭ بولىدۇ ھەمدە كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ئۈستىگە جىلىتكە كىيىدۇ، بۇ، ئاجايىپ چىرايلىق، كۆركەم بولىدۇ. بېزىنىشتە گۈل قىستۇرمايدۇ. لېكىن، ھالقا، بىلەيزۈك، ئۈزۈك، مارجان، مونچاق قاتارلىق پەرداز بۇيۇملىرىنى ئىنتايىن ئامراق كېلىدۇ. بېشىغا كەشتە تىكىلگەن، ئۇستى تۈز دوپپا كىيىدۇ. سىرتقا چىققاندا بېشىغا گۈللۈك ياغلىق ياكى شايى ياغلىق ئارتىۋالىدۇ. ئازادلىقتىن كېيىن، يۇزىگە چۈمبەل تارتىۋالىدىغان ئاياللار ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىغان بولدى، لېكىن ئاياللار مەيلى قىش، ئەتىياز، ياز، كۈز پەسىلىنىڭ قايسىسىدا بولسۇن، بېشى، پاچىقى، ئوچۇق ھالدا سىرتقا چىقمايدۇ. شەھەر رايونىدا بەزى قىزلار بېشىغا ياغلىق سالمايدۇ. كۆپىنچە ئاياللار يازدا نېپىز ياغلىق، كۈز ۋە باھار پەسلىدە يىپ ياغلىق، قىشتا يۈڭ ياغلىق ئارتىۋالىدۇ، ياشانغان ئاياللارنىڭ بەزىلىرى تۇماق كىيىدۇ. قىزلار كەشتە دوپپا كەيىدۇ. بەزى دوپپىلارغا ئونچىدىن كىشىنى مەھلىيا قىلغۇدەك گۈل بېسىلىدۇ. باھار ۋە كۈز پەسلىدە كاستيوم، كالتە يوپكا، ئېگىز پاشىنىلىق خۇرۇم ئاياغ، ياز پەسلىدە گېرىپ، شىفىك رەختلەردىن ئۇزۇن كۆڭلەك، ئۇزۇن پايپاق كىيىدۇ. يېزىلىق ئاياللار، مەيلى ياشانغانلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار بولسۇن ياكى ياش ئاياللار بولسۇن، قىزىل، يېشىل ئۇزۇن كۆڭلەك، ئۇستىگە كاستيوم، ئاستىغا كۆڭ ياكى قارا ئىشتان كىيىدۇ. بەزىدە ئارقا تەرىپىدىن قارىسا، ئاياللارنىڭ يېشىنى پەرق ئېتىش ناھايىتى تەس. قىش پەسلىدە كۆپىنچە ئاياللار تار پاختىلىق ئىشتان-چاپان كىيىپ، ئۈستىگە كاستيوم قاپلۇۋالىدۇ. تېشىغا سوكونودىن پەلتو ياكى تۇنتىلىك پەلتو كىيىدۇ. يېزىلىق ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى قارا چىبەرقۇتتىن كالتە پاختىلىق چاپان، ئۇزۇن قونچىلىق ئۈتۈك كىيىدۇ.

تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، ئاياللارنىڭ زىننەت بۇيۇملىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئالتۇن ۋە كۈمۈشتىن ياسىلىدىغان بولدى. قىز باللار پەتتە يېشىدىلا قۇلىقىنى تېشىپ ھالقا ئاسىدۇ. قىزلار ئۇسما قويىدۇ.

يېمەك-ئىچمەك ئاقسۇ شەھىرىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ كۈندىلىك ئاساسىي تائاملىرى: نان، پولو، لەغمەن، سامسا، مانتا، سۇيۇقئاش، چۆچۈرە قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئىچىملىكلەردىن مۇسەللەس، دوغاپ، ماروژنى، مالما (ئۈجمە شىرنىسى) قېتىق قاتارلىقلار بار.

ئۆي سېلىش ئەھۋالى ئۇيغۇرلارنىڭ كونىچە ئۆيلىرى كۆپىنچە سوقما، قۇرما تام ۋە كېسەك تاملاردىن سېلىنىدۇ.

سوقما تام قېلىن، پۇختا بولىدۇ، ئۆينىڭ تورۇسىغا تۆڭلۈك قويۇلىدۇ.

قۇرما ئۆي تۈز يەرگە ياغاچتىن توقۇپ، لاي چاپلىنىپ سېلىنىدۇ. ئۇ يېنىك بولۇپ ئاسانلىقچە ئۆرۈلۈپ چۈشمەيدۇ. لېكىن سوغۇقراق بولىدۇ.

ئۇيغۇرلار ئۆينىڭ ئىچىگە كېسەك بىلەن كالاك سېلىپ، كاڭىنىك تۆپىسىگە كېگىز سالىدۇ، تامغا گىلەم ياكى زەدىۋال تارتىدۇ، ئۇششاق-چۈشەك نەرسە قويۇش ئۈچۈن تامغا ئويۇق چىقىرىدۇ. ئىشىك ئالدىغا يازدا سالقىنداش، مېھمان كۈتۈش ۋە ئۇخلاش ئۈچۈن سۇپا قۇرۇپ تۆپىسىگە كېگىز سېلىپ قويىدۇ. قىش پەسلىدە ئۆيدىكى كاڭىغا ئوت قالايدۇ. ئىقتىسادىي شارائىتى ئوبدانراق كىشىلەر مورا قىلىپ (تام مەشى چىقىرىپ) ئوتۇن قالاپ ئىسسىنىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپىنچىلىرى ھويلىسىغا ئۈزۈم، نەشپۈت، ئالما، ئۇجمە قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنى تىكىدۇ.

يول يۈرۈش ئۆتمۈشتە ئۇيغۇرلار پىيادە يول يۈرۈشنىڭ ئورنىغا ئات ياكى ئېشەككە مىنىپ ماڭاتتى. بەزىدە ئىككى ياكى ئۈچ ئادەم مىنىشىۋالاتتى. كۆپىنچىسى ياغاچتىن ياسالغان ئېگىز چاقلىق يار-يار ھارۋىلىرىغا ئولتۇرۇپ ماڭاتتى. 70-يىللاردىن بۇيان ئۇيغۇر دېھقانلارنىڭ كۆپىنچىسى رېزىنكە چاقلىق ئۇلاغ ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ، ياكى ۋېلسىپىت مىنىپ يول يۈرىدىغان بولدى، موتسكىلىت، تراكتور، ئاپتوموبىل يېزىلاردىمۇ بارغانسېرى كۆپەيدى. يولۇچىلارنىڭ دەم ئېلىش،

ئات-ئۇلاغ بېقىش، قونۇشىغا شارائىت يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن شەھەر-يېزىلارنىڭ كۆپىنچىسىدە دەلاللار قۇرۇلغان.

توي-تۆكۈن قائىدە-يوسۇنلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا-ئانىسى پەرزەنتلىرىگە جۈرە تېپىپ ئۇيلەش ۋە ياتلىق قىلىشىنى ئۆزىنىڭ مەجبۇرىيىتى دەپ قارايدۇ. ئەگەر ئۆزى ياشىنىپ قالغىچە ئوغۇل-قىزىنى ئۇيلەپ قويالمىغان ياكى ياتلىق قىلىپ قويالمىغان بولسا كۆڭلى بەكمۇ يېرىم بولىدۇ ۋە ئازابلىنىدۇ. ئوغۇل-قىزلىرى ئاجرىشىپ كەتكەن بولسا، ئىككىنچى قېتىم ئۇيلىنىش ياكى ياتلىق بولۇشى ئاتا-ئانىسىنىڭ مەسئۇلىيىتى ھېسابلانمايدۇ. كونا جەمئىيەتتە ئوغۇل-قىزلارنىڭ نىكاھ ئىشلىرىنى ئاتا-ئانىسى ئەلچى قويۇش ئارقىلىق سۆزلىشەتتى. توي قىزنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئۇرۇق-تۇغقان، ئەل-ئاغىنىلىرىنىڭ ھەممىسى تويغا تەكلىپ قىلىنىدۇ. مېھمان كۈتۈشكە كېتىدىغان كۈش، ئاش-ياغ قاتارلىقلارنى ئەر تەرەپ ئۈستىگە ئالىدۇ. تويغا كېلىدىغان مېھمانلار توققۇز ناۋىنىڭ ئۈستىگە ئۆز ھالىغا بېقىپ رەخت قويۇلغان پەتنۇسنى قىز چىقارغۇچى تەرەپكە قويىدۇ. ئۆيىنىڭ ئىگىسى رەخىتنى قايتۇرۇش ھېسابىدا لىگەنگە پولۇ ئۈسۈپ قايتۇرىدۇ.

توي بولغاندا ھويلىغا كىگىز ياكى گىلەم سېلىنىدۇ. كەلگەن مېھمانلارنىڭ ئەرلىرى بىر تەرەپتە، ئاياللىرى بىر تەرەپتە يۇكۇنۇپ ياكى بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرىدۇ. توي يىگىتنى ئۆيىنىڭ سىرتىدا، قىزنى ئۆيىنىڭ ئىچىدە تۇرغۇزۇپ، ئاخۇنۇمنىڭ نىكاھ ئوقۇشى بىلەن باشلىنىدۇ. ئاخۇنۇم باشقىلار ئارقىلىق قىزدىن « سىز ×گە تېگىشنى قوبۇل كۆردىڭىزمۇ » دەپ سوراتقۇزىدۇ. قىزلار كۆپىنچە خىجىل بولۇپ سۈكۈت بىلەن ماقۇللۇق بىلدۈرىدۇ. ئاندىن ئاخۇنۇم يىگىتتىن « سىز ×نى ئۆز ئەمرىڭىزگە ئالدىڭىزمۇ » دەپ سورايدۇ. يىگىت ئالدىم دەپ جاۋاب بېرىدۇ. نىكاھ ئوقۇش تۈگىگەن ھامان كۆپچىلىك ئالدىدا يىگىت قولدىشى بىلەن قىز قولدىشى تۆز سۈيىگە چىلانغان بىر تۇغرام ناننى تالىشىپ ئېلىپ ئىككىلىسىگە يېگۈزىدۇ، بۇ جاپادىمۇ، ھالاۋەتتىمۇ بىللە بولۇپ، ئىناق ياشاپ، كۆكۈللۈك ئۆتۈشلىرى دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. قىز ئاپىسىنىڭ ئۆيىدىن چىقىدىغان چاغدا توي خوشاللىقى ئىچىگە پاتماي تۇرسىمۇ، بىراق ئاتا-ئانىسىدىن بىراقلا ئايرىلغىسى كەلمىگەچكە يىغلايدۇ. ئەتىسى ئەر تەرەپتە توي بولىدۇ.

ئۆلۈم ئىشلىرى ئۆلگۈچى سۈغا ئېلىنىپ كېپەنلەنگەندىن كېيىن تاۋۇتقا سېلىنىپ مەسچىتكە كۆتۈرۈپ ئاپىرىلىدۇ. ئاخۇنۇم نامازى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، قەبرىستانلىققا كۆتۈرۈپ ئاپىرىلىپ قىلىنىدۇ. لەھەتنىڭ ئۆزۈنلۇقى ۋە چوڭقۇرلۇقى تەخمىنەن ئىككى مېتر، كەڭلىكى بىر مېتر چامىسىدا كېلىدۇ. ئىچ ئۆي دەپ ئويۇلغان كامارغا جەسەت قويۇلىدۇ. ئاندىن لەھەتنىڭ ئاغزى ئېتىلىپ، ئۈستىگە توپا دۆۋىلەپ قويۇلىدۇ. قەبرە تاختىسى تىكلەنمەيدۇ. ئۆلۈم ئۇزاتقاندا ئاياللار-نىڭ قەبرىستانلىققا بېرىشىغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. نەزىر ئۆلگۈچىگە تەزىيە بىلدۈرۈشتىكى ئاساسلىق يوسۇن. ئۇيغۇرلار ئادەم ۋاپات بولۇپ، 3-، 7-ۋە 40-كۈنلىرى، شۇنداقلا يىل توشقاندا نەزىر بېرىدۇ. نەزىرگە كېلىدىغانلار نان، چاي، چاقماق قەن، ئاق رەخت قاتارلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. سۆڭگاتنى ئاياللار تەييارلايدۇ ۋە ئاپىرىدۇ. ئاپارغان سۆڭگاتنى ئايال قوبۇل قىلىدۇ. نەزىر ۋاقتى ئادەتتە چۈشتىن كېيىن بولىدۇ. نەزىرگە كەلگەن ئەر-ئايال مېھمانلار ئايرىم ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئادەتتە ئۆيگە ئاق داستىخان سېلىنغان ئۈزۈن جوزا قويۇلۇپ، داستىخانغا ھەرخىل يېمەكلىكلەر تىزىلىدۇ ۋە مېھمانلار تائامغا تەكلىپ قىلىنىدۇ. ئۆيدە مۇزىكا قويۇلمايدۇ. ئۇنلۇك پاراڭ سېلىشقا ۋە چاقچاق قىلىشقا بولمايدۇ. ياشانغان مېھمانلار كەلگەندە ئايەت ئوقۇپ دۇئا قىلىدۇ، باشقا مېھمانلارمۇ ئۆلگۈچىگە بولغان قايغۇسىنى بىلدۈرۈپ دۇئا قىلىدۇ.

خەتنە قىلىش ئوغۇل بالا ئالتە ياكى يەتتە ياشقا كىرگەندە خەتنە قىلدۇرۇلىدۇ. خەتنە قىلغاندا ئالدى بىلەن ئاخۇنۇم ئۆيگە تەكلىپ قىلىنىپ، دۇئا-تەكبىر ئوقۇتۇلىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ

خەتنە قىلىش ئىشى بىر خۇشاللىق ئىش بولۇپ، ھېيتقا ئوخشاش قىزىيدۇ.

خەتنە ئادەتتە كۆپىنچە ئەتىياز ۋە كۈز پەسلىدە قىلىنىدۇ. خەتنىسى قىلدۇرۇلىدىغان بالىغا يېڭى كىيىم كىيدۈرۈلىدۇ، بالا ئائىلە باشلىقىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۇرۇق-تۇغقان، ئەل-ئاغىنىلىرىنىڭ ئۆيىگە باغاق يەتكۈزىدۇ. كەلگەن مېھمانلار سوۋغا كۆتۈرۈپ كېلىپ، بالىنى مۇبارەكلەيدۇ.

خەتنىنى مەخسۇس ئۇستىلار قىلىدۇ. خەتنە قىلغۇچى ئۇزۇن يەڭلىك كىيىم كىيىپ، ئۈستۈنى خەتنە قىلىنىدىغان بالىغا كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن يېڭىگە يوشۇرۇۋالىدۇ، خەتنە قىلىشنى باشلىغاندا ئۇغۇل بالىنىڭ ئىشتىنىنى سالدۇرۇپ، ئەرلىك ئەزاسىنىڭ پۈپۈكچىسى قول بىلەن ئۇۋۇلىنىدۇ، خودىدى ھېچ ئىش يوقتەك بالىغا چۆچەك سۆزلەپ بېرىپ، بالىنىڭ دىققىتى باشقا ياققا بۇرۇلىدۇ ۋە بالىنىڭ دىققەتسىزلىكىدىن پايدىلىنىپ قۇمۇچ قىسقۇچ بىلەن پۈپۈكچە قىسلىدۇ-دە، شارتلا قىلىپ كېسۋېتىلىدۇ. كېسىش ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، بىر مىنۇت ئەتراپىدا داۋام قىلىدۇ. بالا ئاغرىق ھېس قىلغۇچە يارەمچىلەر سويۇپ تەييارلىۋالغان پىششىق تۇخۇمنى بالىنىڭ ئېغزىغا تىقىدۇ.

خەتنە ئايرىم ئۆيدە قىلىنىدۇ. ئاياللار كىرىشكە بولمايدۇ.

ھېيت-بايرام ئەنئەنىۋى ھېيت-بايراملىرىدىن ئاساسلىقى روزى ھېيت، قۇربان ھېيت قاتارلىقلار بار. يېڭى جۈگگو قۇرۇلغاندىن كېيىن شەھەر-يېزىلاردىكى خەلق دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش بەلگىلىمىسى بويىچە دۆلەت بايرىمى ۋە « 1-ماي » خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمىنى تەبرىكلەيدىغان بولدى، شۇنىڭدەك دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش بەلگىلىمىسى بويىچە يېڭى يىلدا بىر كۈن ۋە باھار بايرىمىدا ئۈچ كۈن دەم ئېلىشقا قويۇپ بېرىلىدىغان بولدى.

روزا ھېيت ئەسلى مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ھېيتى بولۇپ، كېيىن مىللەتنىڭ قائىدە-يوسۇنى بولۇپ قالغان. خەلق ھۆكۈمىتى قانۇندا بىر كۈن ئارام ئېلىشقا قويۇپ بېرىشنى بەلگىلىگەن. ئىسلام دىنىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە ھەر بىر مۇسۇلمان يىلدا بىر ئاي روزا تۇتۇشى شەرت، بۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم بىر پەرزى، روزا تۇتقان مەزگىلىدە كۈندۈزى تاماق يېمەيدۇ، ھەتتا بىر يۇتۇم سۇ ئىچمىگەچ بولمايدۇ. كۈن ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاندىن تاماق يېيىشكە، سۇ ئىچىشكە بولىدۇ.

روزا ھېيتىدىن كېيىنكى بۇيىچە 9-ئايدا تۇتۇلىدۇ، بۇ ئاي « رامىزان » دەپىلىدۇ. ھىجرىيە كالېندارى مىلادىيە كالېندارىغا ئوخشىمىغاچقا، رامىزان ئېيى مىلادىيە كالېندارىنىڭ بىرەر ئېيىغا مۇقىملاشقان ئەمەس.

رامىزان ئۆتكەندىن كېيىن، 10-ئاينىڭ 1-كۈنى (ھىجرىيە كالېندارى)دىن باشلاپ نورمال تۇرمۇش ئەسلىگە كېلىپ ناماز ئوقۇش ۋە تەبرىكلەش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئاقسۇ شەھىرىدىكى بەزى ئۇيغۇرلار ھازىر روزا تۇتمايدىغان بولدى. ئۇلار پەقەت مۇشۇ كۈننى كاتتا ئەنئەنەۋى ھېيت قاتارىدا تەبرىكلەيدۇ. ھېيت كېلىشتىن بۇرۇن كىشىلەر خىلمۇخىل تەييارلىق قىلىدۇ. ھويلا-ئارام‌لارنى تازىلايدۇ، ئوگشايدىغىنىنى ئوگشايدۇ ۋە ھېيتلىق كىيىم-كېچەك تىكتۇرىدۇ. ئاياللار ساگىزا سالىدۇ، پېچىنە پىشۇرىدۇ، ھەرخىل مېۋە-چېۋە ۋە قۇرۇق يېمىش سېتىۋېلىپ، ھېيت كۈنىنى رەسمىي ئۆيىگە ھېيتلاپ كېلىدىغان مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىق قىلىدۇ.

ھېيت بولغان كۈنى سەھەردە مۇسۇلمانلار مەسچىت ۋە خانىقالارغا يىغىلىپ ناماز ئوقۇيدۇ. ئاندىن كېيىن ھەرخىل مۇبارەكلەشلەر پائالىيىتى باشلىنىدۇ. ھېيت كۈنى كىشىلەردىن ئارازلىشىپ قالغانلىرى بۇرۇنقى ئاداۋەتنى چۆرۈپ تاشلاپ ئۆز ئارا قول ئېلىپ كۆرۈشۈپ ياخشىلىشىپ قېلىشىدۇ ۋە شاد-خۇراملىقتا چۆمگەن ھالدا بىر-بىرىنى مۇبارەكلىشىدۇ، ھال-ئەھۋال سورىشىدۇ.

قۇربان ھېيت ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كاتتا ئەنئەنىۋى بايراملىرىنىڭ بىرى، ھىجرىيە كالېندارى بويىچە قۇربان ھېيت ھەر يىلنىڭ 12-ئېيىنىڭ 10-كۈنى ئوتكۈزۈلىدۇ. خەلق ھۆكۈمىتى بىرلىككە

كەلگەن بەلگىلىمە بويىچە ئوچ كۈن ئارام ئېلىشقا قويۇپ بېرىدۇ.

قۇربان ھېيىت كۈنى ئۇيغۇرلار ئۆيلىرىدە قوي، كالا سويۇپ قۇربانلىق قىلىدۇ. ئەنئەنىۋى ئۇرپ-ئادەت بويىچە ھېيتتىن بۇرۇن ھەممە ئائىلە ئۆيلىرىنى پاك-پاكىز تازىلاپ، ھېيتلىق يېمەك-لىكلەردىن پىچىنە پىشۇرىدۇ، ساقسا سالىدۇ، نان ياقىدۇ ۋە يېڭى كىيىم-كېچەك تىكتۇرۇپ تولۇق تەييارلىق قىلىدۇ.

ھېيىت كۈنى تاڭ سەھەردىلا مۇسۇلمانلار يۇيۇنۇپ، كىيىم يەڭگۈشلەپ، مەسچىت-خانقاغا بېرىپ ناماز ئوقۇيدۇ، تۇپراق بېشىغا بېرىپ ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ روھىنى يوقلايدۇ. مۇسۇلمانلار نامازدىن كېيىن ئۆيىگە بېرىپ، مال ئۆلتۈرۈپ، گۆش پىشۇرۇپ، تاماق ئېتىپ، ھېيتلاپ كەلگەن دوستلىرى ۋە مېھمانلارنى كۈتۈۋالىدۇ. ھېيىت كۈنلىرىدە ھەرخىل مۇبارەكلەش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلىدۇ. قىز-يىگىتلەر ناخشا ئېيتىپ، ئوسسۇل ئويناىدۇ، ھەممەيلەن خۇشاللىقتا چۆمىدۇ.

بارات بايرىمى بۇرۇن ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىدىكى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلاردا روزى تۇتۇشتىن بېرىم ئاي بۇرۇن بارات بايرىمى ئويناىدىغان ئەنئەنە بار ئىدى. بۇ بايرام مەزگىلىدە مۇسۇلمانلار ياغلىق قاپاق كۆيدۈرەتتى، شۇ كۈنى كەچتە پۇتۇن مەھەللىنىڭ ھەممە يېرىدە چىراغ ياندۇرۇلۇپ، پۇتۇن مەھەللە قىزغىن، خۇشاللىق كەيپىياتقا چۆمەتتى، ئازادلىقتىن كېيىن، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان ئاھالىلەر بارغانسېرى ئازايدى.

ئىززەت-ئېكرام يوسۇنلىرى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇر خەلقى قىزغىن، مېھماندوست، ئەر-ئايال، قېرى-ياشنىڭ ھەممىسى ئىززەت-ئېكرام، قائىدە-يوسۇنغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدۇ.

كۆرۈشۈش يوسۇنلىرى كۆرۈشكەندە ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە ئوڭ قولىنى سول كۆكسىگە قويۇپ بېشىنى ئېگىدۇ ياكى ئىككى قوللاپ قول تۇتۇشۇپ كۆرۈشىدۇ ھەمدە « ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم » دەيدۇ. بىر ئادەم بىر قېتىمدا ئون نەچچە تونۇشى بىلەن كۆرۈشۇپ قالسا، ھەربىر ئادەمگە بېشىنى ئېگىپ، ئوڭ قولىنى سول كۆكسىگە قويۇپ، ھۆرمەت بىلدۈرۈش بىلەن بىللە « ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم » دەيدۇ، ئەگەر ئىززەت، ھۆرمەتلىك مېھمان ياكى ياشانغانلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا ئىككى قولىنى گىرەلەشتۇرۇپ كۆكسىگە قويىدۇ ھەم بېشىنى ئېگىپ ياشانغانلارغا ھۆرمىتىنى بىلدۈرىدۇ. ئايالار كۆرۈشكەندە ئۆزئارا قۇچاقلىشىپ، ئوڭ مەڭزىنى يېقىشىدۇ ھەمدە « ئەسسالام » دەيدۇ. چوڭلار بىلەن كىچىكلەر ئۇچراشقاندا، كىچىكلەر ئاۋۋال سالام بېرىدۇ. ياشانغانلار كىچىك بالىنى كۆرگەندە كىچىك بالا ئاۋۋال ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەيدۇ، ياشانغانلار كىچىك بالىنىڭ مەڭزى ياكى پېشانىسىگە سۆيۈپ قويىدۇ. 50-ۋە 60-يىللاردىن كېيىن ئۇيغۇر ياشلار كۆرۈشكەندە ھازىرقىدەك قول تۇتۇشۇپ كۆرۈشىدىغان ھەمدە « ياخشىمۇسىز » دەپ سورىشىدىغان بولدى.

ھاراق ئىچىش ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپىنچىسى ھاراق ئىچمەيدۇ، لېكىن ھاراقخۇمار بولۇپ قالغان ئاز سانىدىكى ئۇيغۇرلار كۆپىنچە توق قورساق ھاراق ئىچىدۇ. ئادەتتە كۆپچىلىك بىرلا رومكا ئىشلىتىشكە ئادەتلەنگەن. مىراپ (ھاراق قۇيغۇچى ساقى) ئالدى بىلەن ئۆزى بىرنى ئىچىدۇ. ئاندىن سائەت ستېرىلكىسىنىڭ تەتۈر ئايلىنىشى بويىچە سورۇندا ئولتۇرغانلارغا نۆۋەت بىلەن ھاراق قۇيۇپ بېرىدۇ، بىر رومكا ھاراقنى بىر قېتىمدىلا ئىچىپ بولۇش شەرت، ھاراق كۆتۈرەلمەيدىغان مېھمانلار ھاراقنى قولىغا ئېلىپ لېۋىنى تەككۈزۈپ قويۇپلا، يېنىدىكىلەرگە تۇتۇپ بېرىدۇ. ھاراق تۇتقاندا ئادەتتە: « ئاچچىقىنى مەن ئىچتىم، تاتلىقىنى سىلىگە بەردىم، مۇشۇنى ئىچىۋەتسىلە » دەيدۇ. ھاراق ئىچلىپ بولغاندىن كېيىن، رومكىنى ئۆزى قايتۇرۇپ ئېلىپ، مىراپقا قايتۇرۇپ بېرىدۇ. ئەگەر ھاراقنى ئىچكۈچى ھاراق تۇتقۇچىغا رومكا قايتۇرۇشنى ئۇنتۇپ قېلىپ، رومكىنى مىراپقا بۇزاستە قايتۇرۇپ بەرسە، قايتىدىن ھاراق ئىچىش جازاسىغا تارتىلىدۇ.

تاماق يېيىش مېھمان چاقىرغاندا ياشانغانلار تۆردە ئولتۇرىدۇ. قالغانلار چازا قۇرۇپ چۆرىدەپ ئولتۇرىدۇ. تاماق يېگەندە داستخان سېلىنىپ نان-چاي، مېۋە-چېۋە قاتارلىق نەرسىلەر داستە-خان ئۈستىگە قويۇلىدۇ، نان يۇزى ئۈستىگە قارىتىپ قويۇلىدۇ، بىرنان تۆت ئۈشتۈلۈپ مېھمانلار تاماققا تەكلىپ قىلىنىدۇ. ناننى ئۈشتۈپ بولغىچە مېھمان ئۆزى بىلىپ ئېلىپ يېسە ئۆي ئىگىسگە ھۆرمەت قىلمىغانلىق دەپ قارىلىدۇ. تاماقتىن بۇرۇن ئۆي ئىگىسى ئۈرىقتا مېھماننىڭ قولىغا ئۈچ قە-تىم سۇ قۇيۇپ بېرىدۇ. مېھمان سۇيا تۆپىسگە چىقىپ چازا قۇرۇپ ئولتۇرىدۇ. ئەگەر پۇتىنى سۇ-زۇپ ياكى تاپىنىنى باشقىلارغا قارىتىپ ئولتۇرسا ئەدەبسىزلىك دەپ قارىلىدۇ.

سودا-سېتىق ئۇيغۇرلار بازارغا بېرىپ سودا-سېتىق قىلغاندا، بازارغا ئاپارغان يايمىنى يېيىپ ئولتۇرىدۇ. تۇنجى خېرىدار ئالدىغا كېلىپ بىرنەرسە ئالماي كەتسە ساتقۇچى بۇگۈنكى بازىرىم ياخشى بولمايدىغان ئوخشايدۇ دەپ قاراپ ئازراق بولسىمۇ ئالسىلا دەپ ئالغۇچىدىن ئۆتۈنىدۇ؛ ئەر-زانراق بولسىمۇ بېرىدۇ، سودىنى پۈتۈشۈپ ئالغۇچى پۇلىنى ساتقۇچىغا بەرگەندىن كېيىن ساتقۇچى پۇلىنى يەرگە تاشلاپ ئاندىن يەردىن ئالىدۇ. كىشىلەر بۇ دۇنيادىكى ھەممە نەرسىنى زېمىن بەرگەن. پۇل تاپقاندا ئالدى بىلەن ئۇلۇغ ئانا زېمىنگە بېرىش كېرەك، ئاندىن زېمىن ئېلىش لازىم دەپ قارايدۇ.

كۆڭۈل ئېچىش ئىشلىرى ئۇيغۇرلار ئويۇن-تاماشىغا ئامراق، ناخشا ئېيتىش-ئۇسسۇل ئويناشقا ما-ھىر كېلىدۇ. ھېيت-بايرام كۈنلىرى ياكى مول ھوسۇلدىن كېيىنكى بوش ۋاقىتلاردا دائىم مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ، مەشرەپكە ھەممە ئادەم قاتنىشىدۇ. داپچىلار بىر يەردە ئولتۇرۇپ، بىرى ناخشا باشلاپ بەرسە قالغانلار تەڭكەش قىلىدۇ. كىشىلەر ئۇسسۇلغا تەكلىپ قىلىنغاندىن كېيىن ئېچىلىپ-يېيىلىپ، خىلمۇخىل قىلىق چىقىرىپ پىرقىلاپ ئويناىدۇ. داپچىنىڭ « قاينام » دېگەن تۇۋ-لىشىغا ئەگىشىپ ناخشا بىلەن ئۇسسۇل يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلىدۇ، خۇش ناۋا ناخشا ئۇيۇن-كۈل-كە مەشرەپنى تېخىمۇ قىزتىۋېتىدۇ. پۇتا ئويۇنى ئويناىدىغانلار جۈرىسىنى تۇيۇقسىزلا پۇتا بىلەن ئۇرىدۇ، پۇتا يېگۈچى ئاغرىدى دەپ تۇۋلاپ قېچىشقا بولمايدۇ. دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى چۆگىلەپ پۇتىنى قولىغا ئېلىپ بىر ئايلىنىپلا قارشى تەرەپىنىڭ پۇتىغا ئۇرىدۇ. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ب ەزىلەرنىڭ پۇتى كۆكىرىپ كېتىدۇ. ھازىر بەزى جايلار پۇتىنى گۈلگە ئۇزگەرتتى، يەنى ئۇچ قېتىم چۆگىلىپ گۈل تۇتىدىغان بولدى.

قارلىق تاشلاش ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇنجى ياغقان قارنى مۇبارەكلەيدىغان بىر-خىل قىزىقارلىق ئويۇنى. ئۇيغۇرلار بۇنى « قارلىق تاشلاش » دەپ ئاتايدۇ. قىش پەسلى تۇنجى قار ياغقان سەھەردە قارلىق تاشلايدىغان ئادەم تۇنجى قارنى تەرىپلەيدىغان مەزمۇندا بىر پارچە قارلىق يازىدۇ. يېزىلغىنى شېئىر بولسىمۇ، ماقال-تەمسىل بولسىمۇ بولىدۇ. ئادەتتە مۇنداق سۆزلەر يېزىلىدۇ: « قاردا قارلىق تاشلىدۇق. يامغۇردا ياغلىق تاشلىدۇق. خاسىيەتلىك قارنى مۇبارەكلەپ، بۇ ئويۇننى باشلىدۇق. تەكلىپ قىلىپ سازەندە، مەشرەپ قىلىپ بېرىڭ بىزگە، شاد-خۇراملىقتا چۆمۈپ، قىلايلى بىز تەنتەنە » .

قارلىقنى ئۆز قولى بىلەن دوستىغا بېرىشى كېرەك ياكى قارلىقنى دوستىنىڭ تېزدىن تاپشۇرۇ-ۋېلىشى ئۈچۈن ئۇنى ئاسان تاپالايدىغان جايغا قويۇپ قويسىمۇ بولىدۇ. قارلىقنى ئاپىرىپ بەرگەن-دىن كېيىن، پەم بىلەن دەرھال قېچىپ كېتىدۇ. ماڭغاندا « قار بەسۋالمىسۇن » دەپ توۋلايدۇ. ئۆي ئىگىسى دەرھال قوغلايدۇ، قارلىق ئاپىرىپ بەرگەن ئادەمنى تۇتالسا، ئۇنىڭ يۈزىگە كۈيە سۈركەپ ئېشەككە تۇتۇر مىندۈرۈپ، قاردا سازايى قىلدۇرىدۇ، قارلىق ئەكەلگەن ئادەمنى تۇ-تالمىسا قارلىق تاپشۇرۇپ ئالغۇچى تەلەپ بويىچە مەشرەپ تەييارلىقىنى قىلىدۇ.

پەرھز قىلىنىدىغان ئىشلار يېمەكلىك جەھەتتە، ئۇيغۇرلار تەكبىر ئېيتىلماي ئۇلتۇرۇلگەن، ئۆ-

زى ئۆلۈپ قالغان ۋە قان چىقىغان چارۋىلارنىڭ گۆشىنى يېمەيدۇ. چوشقا، ئىت، ئېشەك، قېچىر، باغقان كەپتەر قاتارلىق ئۇي ھايۋانلىرى ۋە قۇشلىرىنى يېيىش مەنئىي قىلىنىدۇ. يەيدىغان نەرسىلەرنى دەسسەشكە، قاچا-قۇچا، قازان-قومۇش يۇغان يۇندىنى ماگىدىغان يولغا تۆكۈشكە، تاماق يېگەندە قاچىدىكى يېمەكلىكنى مالتىلاشقا، ئىلغاشقا بولمايدۇ. ئۆزى بىلگەنچە قازان بېشىغا دىۋەيلەپ بېرىۋېلىش ئەيىب ھېسابلىنىدۇ. ئېشىپ قالغان يېمەكلىكلەرنى چىنە، لىگەندە قويمايدۇ. گۆرۈچ، چۆپ ياكى نان ئۇۋاقلىرى يەرگە چۈشۈپ كەتسە، ئۇنى تېرىپ ئېلىپ داستىخان ئۈستىگە قويۇپ قويىدۇ. قولغا ئالغان تائامنى ئورتاق تاماق يەيدىغان لىگەنگە ياكى تاۋاققا قايتا قويۇشقا بولمايدۇ. تاماق يېگەندە ياكى پاراڭلاشقاندا تۈكۈرۈش، مىشقىرىش، ئەسنەش، ئوسۇرۇش قاتارلىق ھەرىكەتلەر بىئەدەبلىك ھېسابلىنىدۇ. تاماقتىن كېيىن چۆگىلارنىڭ باشچىلىقىدا دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە ئەتراپتىكىلەر ئۈياق-بۇياققا قاراشقا، پاراڭ سېلىشقا ۋە ئۆرە تۇرۇشقا بولمايدۇ.

كىيىم-كېچەك جەھەتتە مەيدىسى، بىلىكى ئوچۇق تۇرىدىغان، قىسقا، كىيىم-كېچەك كىيىش مەنئىي قىلىنىدۇ. كالتە ئىشتان، ئاسما مايكا بىلەن ئۇي ئىچىدە ۋە سىرتتا يۈرۈش ۋە مېھمانغا بېرىش ئەيىبكە بۇيرۇلىدۇ.

سوۋغات قوبۇل قىلىشتا ياكى چاي پىيالىسىنى ئالغاندا ئىككى قول بىلەن ئالىدۇ، بىر قولدا ئېلىش ئەدەبسىزلىك دەپ قارىلىدۇ.

مازار ۋە مەسچىتكە، شۇنداقلا كۆل، ئېرىق-ئۆستەڭلەرگە چوڭ-كىچىك تاھارەت قىلىش، خالىغان يەرگە تۈكۈرۈش ۋە مەينەت نەرسىلەرنى ئېلىپ بېرىش مەنئىي قىلىنىدۇ.

مەنئىي قىلىنغان ئىشلارنى ئىشلارنى باشقا، يەنە نەشە چېكىش، (زەھەرلىك چېكىملىك چېكىش)، قىمار ئويناش، ئوغرىلىق قىلىش، ھاراق ئىچىش، مۇشتلىشىش، يالغان گەپ قىلىشنىڭ ھەممىسى رەزىل، ئېپلاس قىلمىش دەپ قارىلىپ، جامائەتنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچرايدۇ.

§2. خەنزۇ

خەنزۇلارنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدە ئولتۇراقلىشىش تارىخى ئۇزۇن. تارىخىي كىتابلاردا خاتىرىلىنىشىچە، غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ جاۋدى زامانىسىدا قوم ئەتراپىدا بىر قانچە يۈز خەنزۇ چېرىك بوز يەر ئېچىپ ئاشلىق تېرىغان ۋېيى، جىن سۇلالىلىرى دەۋرىدە ئالدىنقى جىن سۇلالىسىنىڭ باش سانغۇنى لۈي گۇاڭ كۆچا قاتارلىق جايلارنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، خەنزۇلار ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە يۈز بەرگەن يېغىلىقتىن قېچىپ، بۇ جايغا كۆپلەپ چىققاچقا، ئادەم سانى تېخىمۇ كۆپەيگەن. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خەنزۇ ئەسكەرلەر ۋە پۇقرالار قوم ئايمىقى ئەتراپىدا مۇداپىئەدە تۇرغان ۋە تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. بارخان شەھىرىدىن سۇلې (قەشقەر كونىشەھەر)گە بارىدىغان خان يولىدا « ئۇزۇقلۇق بىلەن تەمىنلەش ئورنى » قاتارلىق ئۆتەڭلەر قۇرۇلۇپ، خەنزۇ پۇقرالار نۆۋەت بىلەن ئۆتەڭ قاتنىشىنى قوغداشقا ئەۋەتىلگەن، كېيىن تېرىقچىلىق ۋە قوغداش بەلەن شوغۇللانغان بۇ خەنزۇلار ئەۋلادتىن-ئەۋلادقىچە ماكانلىشىپ كۆپىيىپ، ئاقسۇدىكى قەدىمكى ئاھالىلەرنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالغان. غەربىي خەن سۇلالىسىدىن تاڭ سۇلالىسىغىچە بولغان 1000 يىل داۋامىدا خەنزۇلارنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتى ئاقسۇ ۋە تارىم ئويمانلىقى بوستانلىقىغا مۇھىم تەسىر كۆرسەتكەن. XIV ئەسىردە ئاقسۇدا خەنزۇ سودىگەرلەر ماكانلاشقان ياكى سودىگەرچىلىك قىلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە چىيەنلوڭ خان تەكۈرتېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئاقسۇدا خان ئامبال مەھكىمىسى قاتارلىق يەرلىك

ھۆكۈمەت ئاپپاراتلىرىنى تەسىس قىلىپ، بۇ يەرنى قوغداش ۋە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈپ، تېرىقچىلىق قىلىشقا كۆپلىگەن يېشىل تۇغلۇق قوشۇننىڭ كوماندىر چېرىكلىرىنى ئەۋەتكەن، شۇڭا خەنزۇ ئاھالىسى ئۆزلۈكسىز كۆپەيگەن.

مىنگونىڭ باشلىرىدا خېبېي، تيەنجىن قاتارلىق جايلاردىن دۇڭ، جاڭ فامىلىلىك خەنزۇلار ئاقسۇ شەھىرىگە كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلىپ، ماكانلىشىپ قالغان. كېيىن شەرقىي شىمال « يا-پون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلەشمە قوشۇن » نىڭ بىر قىسىم تارقىلىپ كەتكەن ئەسكەرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ ئاقسۇدا ماكانلاشقان.

مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30-يىللىرىدىن 40-يىللىرىغىچە لىن جىلۇ، خۇاڭ خۇچىڭ قاتارلىق بىر تۈر-كۈم كومۇنىستلار ئاقسۇ شەھىرىگە خىزمەتكە كېلىپ، ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا ئىنقىلاب ھەققىنى تەشۋىق قىلغان.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ياقا-يۇرتلۇق. 50-يىللاردا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر تۈركۈم كوماندىر-جەڭچىلىرى ئاقسۇ ناھىيىسىگە كېلىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، كەسىپ ئالماشتۇرۇپ ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدە ماكانلىشىپ، سانائەت-يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇچ يىللىق قېينىچىلىق مەزگىلىدە (1960-يىلدىن 1962-يىلغىچە) گەنسۇ، خېنەن، سىچۈەن قاتارلىق ئۆلكە (رايون) لەردىن نۇرغۇن ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىق خەنزۇ دېھقانلار ئاقسۇغا ئېقىپ كېلىپ، يەرلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق مەيدانلىرىغا ماكانلاشتى. 1963-يىلدىن باشلاپ، دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن جياڭسۇ، شاڭخەي، نەنجىڭ قاتارلىق ئۆلكە، شەھەرلەرنىڭ زىيالىي ياشلىرى ۋە ياش، ئوتتۇرا ياشلىق دېھقانلار چېگرا قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئاقسۇ شەھىرىگە ۋە ئۇلايەتكە بۇاسستە قاراشلىق دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق مەيدانلىرى، يېزا ئىگىلىك 1-شىغا قاراشلىق تۇمەن-مەيدانلارغا كېلىپ ماكانلىشىپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ يەر ئۆزلەشتۇ-رۇش-ئېچىش قۇرۇلۇشىغا قاتناشتى. 36 يىل ئىچىدە دۆلەت پىلانلىق تۇردە ئاقسۇنىڭ تۇرلۇك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ياردەم بېرىشكە ئىچكى ئۆلكە، رايونلاردىن قوبۇل قىلغان، يۆتكەپ ئەۋەتكەن ۋە تەقسىم قىلغان ئەر-ئايال ئىشچىلار، مەمۇرىي تېخنىكا كادىرلىرى ۋە چېگرىغا ياردەم بەرگۈچى ياشلار، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇلار ئاھالىسىنىڭ ئاساسىي قىسمى بولۇپ قالدى. ستاتىستىكا قىلىنىشىچە، 1949-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە 1611 نەپەر خەنزۇ بولۇپ، 1990-يىلى 7-ئايغا كەلگەندە كۆپىيىپ 197 مىڭ 725 گە يەتتى (شەھەرگە ئورۇنلاشقان ۋىلايەتكە بۇاسستە قاراشلىق ئورۇنلار ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ تۇمەن-مەيدانلىرىدىكى خەنزۇ ئاھالىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ). بۇ، شەھەر بويىچە ئومۇمىي ئا-ھالىسىنىڭ تەخمىنەن 51.62 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ، 1949-يىلدىكى خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ 122.73 ھەسسىسىگە باراۋەر كەلدى.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇلار ئاساسەن شەھەر رايونىغا، تارىم ۋە شوتا قۇدۇق قاتارلىق يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىغا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان. شەھەر تەۋەلىكىدىكى يېزا-مەيدانلاردا تارقاق ھالدا ئولتۇراقلاشقان خەنزۇنىڭ ئاھالىسى ئازراق.

1. دىنىي ئېتىقاد

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇلارنىڭ بىرلىككە كەلگەن دىنى يوق. دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچىلارمۇ

ئىنتايىن ئاز. چىك سۇلالىسى دەۋرىدە ئاز ساندىكى كىشىلەر بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىپ، شەھەر ئىچىدە نىيالە-نىيالە مياۋ ئىبادەتخانىسى، گۈمبەز يېنىغا راۋۇقى، ۋەنشۇگۈلە ئىبادەتخانىلىرىنى سالغان. ساكيامونىنىڭ تۇغۇلغان كۈنى قاتارلىق دىنىي بايراملار بولغاندا، بۇددا ئىبادەتخانىلىرىدا كۈجە كۆيدۈرۈلۈپ، ئىسرىق سېلىنىپ، تۆۋە-ئىستىغپار ئېيتىلىپ، ئىبادەتخانىلار ئاجايىپ قىزىپ كەتتى.

مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە داۋجياۋ دىنى (تەرىقەتچىلىك دىنى) ئاقسۇ شەھىرىگە تارقالغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئاقسۇ شەھىرىدىكى بەزى يۇمۇنگۈمەن ئىبادەتخانىسىدا 30-40 راھىپ بولغان. مىنگو يىللىرىدىكى ئۇرۇمچىدىكى چۈمبۇلۇمەن ئىبادەتخانىسى (يەنى چىۋزوگۈمەن ئىبادەتخانىسى)نى ئەسلىدە چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئاقسۇ بەيىۋنگۈمەن ئىبادەتخانىسىنىڭ باش راھىبى قاتارلىقلار ئىئانە پۇل بىلەن سالدۇرغان. باش راھىپنىڭ يۇرتى چىڭخەي ئۇلكىسىنىڭ شىنىڭ دېگەن جايىدىن بولۇپ، فامىلىسى « سا » ئىدى. ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا جاھان كېزىپ يۈرۈپ، ئاقسۇغا كېلىپ قالغان ۋە بەيىۋنگۈمەن ئىبادەتخانىسىغا باش راھىپ بولغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈي يىللىرىدا ئاقسۇ يېڭىشەھەر يىڭ شۇنمىن (مەرھابا) دەرۋازىسى سىرتىدا سېلىنغان فالڭ شىن مياۋ ئىبادەتخانىسى مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) دىكى ئۇرۇشتا ۋەيران بولۇپ كەتكەن. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ فالڭ شىنمياۋ ئىبادەتخانىسى پۈتۈنلەي كۆك خىشتىن سېلىنغان، ئۇنىڭ ئۆگزىسى كاھىش بىلەن يېپىلغان، ئۇ قەدىمكى ئۇسلۇبتا كۆركەم سېلىنغانىدى. باش راھىب لى جۈڭشياۋنى كىشىلەر لى راھىب دەپ ئاتىشاتتى. جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاقسۇ شەھىرىدە داۋجياۋ دىنى (تەرىقەتچىلىك دىنى) دىن ئەسەر قالمىدى.

1950-يىلى خرىستىئان دىنى قۇمۇلدىن ئاقسۇغا تارقالدى. دىن تارقاتقۇچىلار دەيكەيجىك ۋە تاڭ يۈەنمو قاتارلىقلار ئىدى. 1959-يىلى ناھىيە بويىچە خرىستىئان دىنى مۇخلىسلىرى ئونغا يەتتى. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » دىن ئىلگىرى خرىستىئان دىنى مۇخلىسلىرى ھېچقانداق ئىبادەت پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانمايتتى. 80-يىللاردىن كېيىن خرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار پەيدىنپەي كۆپەيدى. 1989-يىلى ناھىيە بويىچە خرىستىئان دىنى مۇخلىسلىرى 400 گە يەتتى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ خرىستىئان چېركاۋى 1981-يىلى سېلىنغان. ئورنى دولان يولىدا.

2. شېۋە

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇلار مەللىكتىممىزنىڭ ھەر قايسى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلىرىدىن كەلگەن بولغاچقا، جايلارنىڭ خەنزۇ شېۋىلىرىنى قوللىنىدىغانلارنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ. خەنزۇلار ئۆزئارا بۇيان ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوندا ياشىغانلىقتىن، خەنزۇ تىلى لۇغەت تەركىبىگە بىر قىسىم ئۇيغۇرچە سۆزلۈكلەرمۇ قوبۇل قىلىنىپ، خەنزۇ تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلى ئارىسىدىكى يەرلىك شېۋە سۆز-ئىبارىلىرى ۋۇجۇدقا كەلگەن، ئاقسۇ شەھىرىكى خەنزۇلار ئەدەبىي تىل تەلەپپۇزىدىكى sh, ch, zh ئۇزۇك تاۋۇشلىرىنى s, c, z دەپ تەلەپپۇز قىلىدۇ. مەسىلەن: 知道 نى zidao دەپ ئوقۇيدۇ، 吃 نى ci ، 报纸 نى baozi ، 沙子 نى sazi دەپ ئوقۇيدۇ.

خەنزۇ تىلى دىئالېكتىنىك مىسىللار ئارقىلىق چۈشەندۈرۈلۈشى:

老爹	父亲
老娘	母亲
达当子	爸爸、老大爷
阿囊子	妈妈、老婆婆
阿康子	哥哥、兄弟
夫康子	弟弟、兄弟
巴郎子	娃娃、小孩、小伙子
老头子	丈夫
老婆子	妻子
夹夹	坎肩
大肉	猪肉
乡乡的	不时髦
骚情	出风头、惹事
喧谎	聊天
牌牌子	证件、证书
肚子胀	生气
谝传子	吹牛、聊天
楞松	憋住劲
摆赖	无稽之谈
白坎	土包子、没用的
涝坝	池塘
塔西郎拉	坏了、病了
开台	走
忙	走
胡郎	睡觉
腰克	没有
塔马复	玩耍
马新郎	汽车
皮牙孜	葱头、洋葱
盲道	盲流、自流、黑户

(دادا، ئاتا)
(ئاپا، ئانا)
(ئاتا، دادا)
(ئانا، موما)
(ئاكا، تاغا)
(ئۇكا)
(بالا، يىگىت)
(يولدىشى، ئېرى)
(خوتۇنى، خوتۇن)
(جېلىتكە)
(تۇڭگۇز گۆشى)
(مودا پاسون ئەمەس، سەھراچە)
(ئۆزىنى كۆرسىتىش، ئىش تېرىش)
(پاراڭ سېلىش، مۇڭدىشىش)
(كىنىشكا گۇۋاھنامە)
(ئاچچىقى كېلىش، خاپا بولۇش)
(پوئېتىش، پاراڭ سېلىش، موڭدىشىش)
(كۆچمىنىڭ بېرىنچە كۆچەپ)
(بىكار گەپ)
(تومپاي كارغا كەلمەيدىغان، يارىماس)
(كۆلچەك، كۆل)
(بۇزۇلدى، ئاغرىپ قالدى)
(كەت، كەتتى)
(كەت، كەتتى، كېتەيلى، ماڭ)
(ئۇخلاش، ئۇيقۇ)
(يوق)
(تاماشا قىلىش، تاماشا)
(ماشىنا، ئاپتوبۇس، ئاپتومۇبىل)
(سوغاڭ پىياز، پىياز)
(قارا نوپۇس، ئېقىپ كەلگەنلەر، ئاققۇن)
(ئوغۇل، ئوغۇل بالا، ئەرباللا)

كۆچۈك، ئارسلان، چۈجە، پاخلان، ئوغلاق، موزاي قاتارلىقلار گۆۋازى (狗娃子)، مۆۋازى (猫娃子)، جىۋازى (鸡娃子)، ياڭ ۋازى (羊娃子)، نيۇۋازى (牛娃子) دەپ ئاتىلىدۇ. ئوغرى زىۋازى (贼娃子) دەپ ئاتىلا-

3. قائىدە-يوسۇنلىرى

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خەنزۇلار ئىچكىرىسىدىكى ھەر قايسى ئۆلكە-رايونلاردىن كەلگەچكە خەنزۇ مىللىتىنىڭ ئورتاق تۇرمۇش ئادىتىنى ساقلاپ كەلگەن بولسىمۇ، بىراق جايلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان قائىدە-يوسۇنلىرىنمۇ ئېلىپ كەلگەن. يېزىلاردا ئۇزۇن ئولتۇراقلاشقان خەنزۇلار ئۇيغۇرلار بىلەن ئىناق ياشىغاچقا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ-ئادىتىنى ئوبدان بىلىدۇ.

ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا ئۇلارنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى ئىچكىرىدىكىلەرنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىگە ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاپ كېتىدۇ. ياشانغانلار كۆك، قارا، پاختەك توكى، سىرىق قاتارلىق رەڭدىكى جۇڭشەن فورمىسى ياكى ھەربىي كىيىم كىيىدۇ، ئاددىي يۈرىدۇ. ياش ئەۋلادلار مودا پوسۇن قوغلىشىپ، ئەر-ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى كاستيوم، خۇرۇم ئاياغ كىيىدۇ. كىيىم رەختىنىڭ سۈپىتىگە، كىيىمنىڭ پوسۇنىغا ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئىچكىرىدىكى چوڭ شەھەرلەردىكى ياشلارنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىدىن قېلىشمايدۇ.

خەنزۇلار ئاساسلىق بۇغداي ۋە گۈرۈچ تامىقىنى يەيدۇ. قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنىڭ ئاچچىق-چۈچۈكىگە ئامراق كېلىدۇ.

دېھقانلار ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆيلىرىنىڭ كۆپىنچىسى كېسەك، ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئۆيلەر بولۇپ، ھويلىسى كەڭ-ئازادە، پاكىز-رەتلىك. شەھەر ئاھالىلىرى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز ئىدارىلىرىنىڭ ھۆكۈمەت ئۆيلىرىدە ئولتۇرىدۇ، بۇ ئۆيلەرنىڭ كۆپىنچىسى ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئۆيلەر. 80-يىللاردا بىر قىسىم كادىر، ئىشچى-خىزمەتچىلەر سۇ، توك يۇرۇشلەشكەن بىنالارغا كۆچۈپ كىردى.

خەنزۇلار توي قىلىشتا كۆپىنچە باشقىلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق تونۇشىدۇ. يىگىت بىلەن قىز بىر مەزگىل بىر-بىرىنى چۈشىنىش ئارقىلىق خەلق ئىشلار ئورۇنلىرىغا بېرىپ تىزىمغا ئالدۇرغاندىن كېيىن، ئاندىن توي قىلىدۇ. ئىككى تەرەپ تويلۇق بېرىشمەيدۇ. ئىككى تەرەپنىڭ ئاتا-ئانىسى ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ پەرزەنتلىرىگە تويلۇق تەييارلايدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان تويلۇق، توي زىياپىتىگە بولغان تەلەپ بارغانسېرى ئۆرلىمەكتە. ئادەتتىكى ئۆيلەردە ئوغۇل بالا تۇغۇلسا خۇشاللىق دەپ قارىلىدۇ. شۇڭا بالا تۇغۇلۇپ بىر ئاي بولغاندا چاي بېرىپ ئۇرۇق-تۇغقان، ئەل-ئاغىنىلىرىنى زىياپەتكە چاقىرىپ قىزىل تۇخۇم تارقىتىدۇ.

خەنزۇلار ئۆلسە ساندۇققا سېلىنىپ يەرگە كۆمۈلىدۇ، قەبرە تېشى تىكلىنىدۇ. ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋاپات بولسا كۆپىنچە ئىدارىسى مەسئۇل بولۇپ ماتەم يىغىنى ئاچىدۇ، يېزىلاردا بولسا ئۆلگۈچىنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى، ئەل-ئاغىنىلىرى دەپنە ئىشلىرىغا ياردەملىشىدۇ. بۇاستە تۇغقانلىرى قارىلىق تۇتىدۇ، خىزمەتداشلىرى، ئەل-ئاغىنىلىرى گۈلچەمبىرەك ئاپىرىپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

دۆلەت بايرىمى، « 1-ماي » خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمى، يېڭى يىل بايرىمى قاتارلىق بايراملاردا بەلگىلىمە بويىچە دەم ئېلىشقا قويۇپ بېرىلىپ تەبرىكلەش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىدۇ. خەنزۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى بايراملىرىدىن باھار بايرىمى، پانۇس بايرىمى (يۇەنشياۇ بايرىمى)، تاۋ-زۇڭزا چاغىنى، تاۋۇز چاغىنى قاتارلىق بايراملىرى بولۇپ، باھار بايرىمىنى چوڭ بىلدۇ. بايرامدىن بۇرۇن ھەممە ئۆيلەر بايراملىق تەييارلىق قىلىدۇ. باھار بايرىمىنىڭ ھارپا كېچىسىدە ئىشكىگە مەسنەۋى (دۇيلىيەن)، « 福 » (بەخت) خېتىنى چاپلايدۇ. كونا يىلنى ئۇزىتىش ۋاقتىدا ئۇرۇق-تۇغقانلار داستىخاندا جەم بولۇشىدۇ. پوجاگزا ئېتىپ، بالىلارغا « چاغانلىق پۇل » بېرىشىدۇ. بايرامنىڭ 1-كۈنىدە كىچىكلەر ئاتا-ئانىلىرى ۋە چوڭلارنىڭ ئۆيلىرىگە سالامغا بارىدۇ، كىشى-

لەر قۇدىسىنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىشىدۇ. بايرامنىڭ 2-كۈنىدە يۇرتداش، خىزمەتداش، قولۇم-قوشنا، ئەل-ئاغىنىلەر بىر-بىرىنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ ھېيتلىشىدۇ. ئاز سانلىق مىللەت مېھمانلارنى كۈتۈۋا-لىدۇ. باھار بايرىمى مەزگىلىدە شەھەر پانۇس ۋە رەڭدار لېنتىلار بىلەن زىننەتلىنىدۇ. چوڭ-كىچىك كوچىلار تاڭ ئاتقىچە كۈلكە-پاراڭلارغا تولىدۇ. تاڭزۇڭزا چاغىندا زۇڭزا، تاۋۇز چاغىندا ئاي توقاچ، پانۇس چاغىندا تاگيۇەن (بىر خىل تاماق) يېيىلىدۇ.

خەنزۇلار بەك يۇرت قوغلىشىدۇ، بىر ئۆلكىدىن كەلگەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى بىر-بىرىنى يۇرت-داش دەپ قاراپ، يېقىن ئۆتىدۇ. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ يەردە ما-كانلىشىپ قالغان بىرىنچى ئەۋلاد خەنزۇلارنىڭ يۇرت ئېڭى بىر قەدەر كۈچلۈك بولۇپ، ئۇلار ئامال بار ئىقتىساد قىلىپ، پۇل توپلاپ، بالا-ۋاقىلىرىنى ئېلىپ يۇرتىغا بېرىپ، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى يوقلاپ ئاتا-بوۋىلىرى ئۈچۈن نەزىر-چىراغ ئۆتكۈزىدۇ.

§3. خۇيزۇ

خۇيزۇلار ئاقسۇ شەھىرىدە ماكانلاشقىلى 300 يىلدىن ئاشتى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا شەنشى، گەنسۇ قاتارلىق جايلاردىكى ئاز سانلىق خۇيزۇ خەلقى تۇنجى تۇركۈمدە ئاقسۇ شەھىرىگە كۆچۈپ كېلىپ ماكانلاشقان. تۇڭجىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ۋە گۇاڭشۈنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە بەي يەنخۇ خۇيزۇ قوشۇننى باشلاپ، قۇ-مۇل ئارقىلىق ئاقسۇ تەۋەسىگە كەلگەن. بەي يەنخۇ ياقۇپ بەگكە ئەل بولغاندا، ئۇ باشلاپ كەلگەن قوشۇن ئىچىدىكى بىر قىسىملا ئاقسۇدا ماكانلاشقان. ئەينى ۋاقىتتا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شىمالىي قۇۋۇقى، قۇمباش ۋە ئاۋات كەنتى (ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسى) قاتارلىق جايلاردىكى خۇيزۇ ئائىلىلىرىدە چوڭ-كىچىك 1452 ئەر، 964 ئايال بار ئىدى. مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يە-لى) گەنسۇنىڭ گۇيۇەن گەنكۇ رايونلىرىدىكى خۇيزۇلاردىن بەزىلىرى يەر تەۋرەش ۋە كونا-يېڭى دېنىي مەزھەپ كۈرىشى سەۋەبىدىن بالا-چاقىلىرىنى ئېلىپ، ئاقسۇغا كېلىپ، پاناھلىنىپ، ئولتۇ-راقلىشىپ قالغان. مىنگونىڭ 23-يىلى (1934-يىلى) ماجۇڭيىڭنىڭ مەغلۇپ بولغان قوشۇنىدىكى بەزى ئەسكەرلەر بۇ جايىنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدا قېلىپ، دېھقانچىلىق ۋە سودىگەرچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان. مىنگونىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى خۇيزۇلارنىڭ ئاھالىسى تېزدىن ئاز-لاپ 578 گە چۈشۈپ قالغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن چېگرا رايونىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇ-رۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئىچكى ئۆلكە، رايونلاردىكى بىرا مۇنچە خۇيزۇلار دۆ-لەتنىڭ شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش، شىنجاڭغا ياردەم بېرىش چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، ئاقسۇ شە-ھىرىگە كېلىپ ماكانلاشتى. 1990-يىلدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، شەھەر بويىچە خۇيزۇ جەم-ئىي 3847 گە يەتكەن. بۇ 1949-يىلدىكىنىڭ 6.66 ھەسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ. ئازادلىقتىن بۇرۇن ئاقسۇ شەھىرىدىكى خۇيزۇلارنىڭ تولىسى ئۇششاق-چۈششەك سودا-سېتىق، يايمىچىلىق قە-لىپ تۇرمۇش كۆچۈرگەن. ئازادلىقتىن كېيىن نۇرغۇنلىغان خۇيزۇلار زاۋۇت، كارخانا، كەسپىي ئو-رۇنلار ۋە يەرلىك ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا كىرىپ تېخنىك ئىشچى ۋە دۆلەت كادىرى بولدى، بە-زىلىرى ئارمىيىگە قاتناشتى.

خۇيزۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاقسۇنىڭ شەھەر رايونىدا « كۆپرەك توپلىشىپ، ئازراق تارقاق » ئولتۇراقلاشقان. ئاقسۇ شەھىرىدىكى خۇيزۇلاردا سۇ، خەي، ما، نيۇدىن ئىبارەت تۆت فامىلىلىكك-لەر بىر قەدەر كۆپ. سا، تو، ياڭ، دېڭ فامىلىلىكلەر ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

1. دىنىي ئېتىقادى

خوتەنلىكلەر ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ. نوروز ياشانغانلار ئىخلاسمەن مۇسۇلمانلاردۇر. يېڭى جۈگگو قۇرۇلغاندىن بۇيان خوتەنلىك كادىرلار ۋە مەدەنىيەتلىك ياشلار ئىچىدە دىنىي پائالىيەتكە قاتنىشىدىغانلار تەدرىجىي ئازايدى.

ئىسلام دىنى خوتەن مىللىتىنىڭ ئورتاق مىللىي گەۋدىسىنىڭ شەكىللىنىشىدە غايەت زور رول ئوينىغان، ئورتاق دىنىي ئېتىقاد خوتەنلىكلەرنى ئىدىيىۋى ئاساستا جەھەتتە مەلۇم باغلىنىشقا ئىگە قىلىپ، ئورتاق ھېسسىيات پەيدا قىلغان، ئىسلام دىنى خوتەنلىكلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىغا ئىنتايىن روشەن تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇلارنىڭ توي-تۆكۈن، نەزىر-چىراق، ھېيت-بايرام، يېمەك-ئىچمەك قاتارلىق ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى ئىسلام دىنىي ئەقىدىلىرىدىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ.

2. شېۋە

ئاقسۇدىكى خوتەنلىكلەر خەنزۇ تىلىدا سۆزلىشىدۇ، خەنزۇچە بىزنىڭ قوللىنىدۇ. فونېتىكا (تىل تاۋۇشلىرى) سىستېمىسى-خەنزۇ ئەدەبىي تىلىنىڭ فونېتىكا سىستېمىسى بولۇپ، شەنشى، گەنسۇ-نىڭ يەرلىك فونېتىكا ئالاھىدىلىكى ساقلانغان. ھازىرقى زامان خەنزۇ تىلىنىڭ بىرىنچى تونى (—) كۆپىنچە ۋاقىتلاردا كۆتۈرۈلۈپ چىقىدىغان ئىككىنچى تونىدا (/) تەلەپپۇز قىلىدۇ. مەسىلەن: 湿, 吃, 说, 桌 قاتارلىقلار تەكشى 中, 生, 纸, 汁, 茶 قاتارلىقلارنى تەلەپپۇز قىلغاندا تىل تاۋۇشلىرى تىل ئۇچى تاۋۇشلىرى قىلىپ ئوقۇلىدۇ. خەنزۇ تىلىدىكى بەزى خەت، 吃 بىلەن 撕، 水 بىلەن 匪 قاتارلىق سۆزلەرنىڭ ئوقۇلۇشىنى ئېنىق پەرقلەندۈرمەيدۇ. سۆزلۈكلەرنى قوش ئىشلىتىدىغان ئادەت بار. مەسىلەن، « 盖 » نى 盖盖 دەپ، « 乐 » نى « 乐乐 » دەپ، « 把— » نى « 把把— » دەپ ئىشلىتىدۇ. ئىسىملارنىڭ كەينىگە « 子 » دېگەن خەتنى ئارتۇقچە قوشۇۋالىدۇ. مەسىلەن: 汗夹子 (ئاسما مايكا)، 盘盘子 (تەخسە) 月婆子 (قىرىقى ئىچىدىكى تۇغۇتلۇق ئايال) 拉条子 (لەغمەن) قاتارلىقلار.

شېۋە سۆزلىرىدىن مىساللار:

口头 (ئېكسن چاڑا)، 捉其 (يېيىش، ئېغىز تەگسىلە)، 耳瓜子 (قۇلاق)، 杭格尔 (ئېتىبار بېرىش، خەۋەر ئېلىش) 素密格衷白 (كېچىك ياقلىق چامچا) 哈知 (ئەۋلىيا، ھاجى)، 帖已 (ھەق بېرىش)، 老人家 (دىن ئاساسچىسى)، 口唤 (بۇيرۇق)، 拉满 (موللا)، 古古 (خوتەنلىكلەر ئاياللار بېشىغا ئارتىۋالىدىغان لېچەك، سەللە)

3. خەلقنىڭ يوسۇن-قائىدىلىرى

كېسىم-كېچەك ئۆتمۈشتە خوتەنلىكلەر ئەرلەر توز تۆپىلىك شىلەپە كىيىشىنى ۋە بېشىغا يوللۇق سەللە يۆگەشنى ياخشى كۆرەتتى. بېشىغا يۆگىگەن سەللىنىڭ ئارقا تەرەپتىكى بىر ئۇچى قاتلىنىپ ئۇچلۇق ھالەتكە كەلتۈرۈلەتتى ھەمدە گۈل كەشتىلەنگەن قاتلىرى سول ۋە ئوڭ تەرەپكە چىقىرىلىپ قويۇلاتتى، كېچىك ياقلىق پەلتو كىيەتتى، ئاياللار بولسا « لېچەك » ئارتىۋالاتتى، لېچەك كۆپىنچە قارا، ئاق ۋە يېشىل يېمەك رەختلەردىن ياكى پاختا رەختىن تىكىلەتتى. ئۇنى بېشىدىن سىيرىپ كېيىپ، پەشلىرىنى مۇرىسىگە يېپىۋالاتتى. ئىككى قۇلىقى لېچەكنىڭ ئىچىدە بولۇپ،

ئېغىلىق ئاستىدىن تۆگمىلىنىپ، پەقەت يۇزىلا ئوچۇق قويۇلاتتى. يېڭى جۈگكو قۇرۇلغاندىن كېيىن خۇيزۇلارنىڭ كېيىم-كېچىكىدە كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئەر-ئاياللىرىنىڭ كېيىم-كېچەكلىرى خەنزۇلارنىڭ كېيىم-كېچىكىگە ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاپ كېتىدىغان بولدى. ئەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى جۈگشەن فورمىسى كىيىدىغان، ئاياللار پلاتى كىيىدىغان بولدى.

يېمەك-ئىچمەك خۇيزۇلاردا تاماقلىنىشتا قاتتىق پەرھىزلەر بار. دىن مۇرتىلىرى ھالال يېمەكلىكلەرنى يەيدۇ. مەكروھ بولۇپ قالغان مال-چارۋىلارنى، قان، چوشقا گۆشىنى يېيىش قاتتىق مەنئى قىلىنىدۇ.

پەرزەنت كۆرۈش ئۆتمۈشتە بالا تۇغۇلغاندىن كېيىنكى 7-كۈنى ئاخۇنۇم قۇرئان بويىچە ئات قويىاتتى. بالىغا « ئىدەر چىقىرىپ بېرىش » تەشەببۇس قىلىناتتى. ئۇغۇل تۇغۇلسا ئىككى قوي سويۇلاتتى، قىز تۇغۇلسا بىر قوي سويۇلاتتى، 7-كۈنى ياكى ئاي توشقاندىن كېيىن، بالىنىڭ چېچى چۈشۈرۈلەتتى ھەمدە چېچىنىڭ ئېغىرلىقىغا قاراپ مۇناسىپ ئالتۇن-كۈمۈش سەدىقە بېرىلەتتى. ئۇغۇل بالا يەتتە ياشقا كىرگەندە خەتنە قىلىناتتى.

نىكاھ ئىشلىرى ئۇغۇل-قىزلار مۇھەببەتلىشىپ توي قىلماقچى بولغاندا، ئاتا-ئانىسىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالىدۇ. ئۇغۇلنىڭ ئاتا-ئانىسى قىزنىڭ ئۆيىگە قۇدىلىشىشقا ئادەم قويغان چاغدا، مۇنداق تۆت خىل نەرسە ئېلىپ بارىدۇ: چاقماق قەنت، چاي، قوي گۆشى، كەسمە چۆپ (بەزىلەر ياڭاق، چىلان، قوي گۆشى، كەسمە چۆپ ئاپىرىدۇ) بۇ « سالام بەدىلى » دېيىلىدۇ. قىز تەرەپ سوۋغاتىنى قوبۇل قىلىپ، بىر ھەپتە ۋاقىت ئۆچۈرىسىدە جاۋاب قايتۇرىدۇ. توي قىلىشقا قوشۇلمىسا « سالام بەدىلى » نى قايتۇرۇپ بېرىدۇ. قوشۇلسا قىز تەرەپ ئۇغۇل تەرەپكە تويلۇق تىزىمنى بېرىدۇ. تويلۇق ئالتۇن ھالقا، ئالتۇن ئۈزۈك، ئېسىل رەختلەر بولۇپ، ئادەتتە 1000 يۈەن ئاتراپىدا ئۇغۇل تەرەپ تويلۇق تىزىمى بويىچە تەييارلىقىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، قىز تەرەپ بىلەن قۇدىلىشىش چېيى ئۆتكۈزىدۇ. چايدىن كېيىن ئۈزۈن ئۆتمەيلا توي ۋاقتىنى بەلگىلەپ رەسمىي توي قىلىدۇ.

توي بولغان كۈنى ئۇغۇل تەرەپتىن تۆت ئادەم (يەڭگىسى، ئاچىسى، ھاممىسى، سىڭلىسى بەرىشقا بولمايدۇ) يىگىت بىلەن بىللە قىزنىڭ ئۆيىگە قىز كۆچۈرۈشكە بارىدۇ. ئۇلار قىزىل بولاق (پۇل) ۋە بىر قۇر يېڭى كېيىم ئاپىرىدۇ. يىگىت قىزنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە، قىز تەرەپتىن بىركىشى يىگىتنى باشلاپ، قىز تەرەپنىڭ تۇغقانلىرىنى تونۇشتۇرىدۇ. يىگىت « ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم » دەپ ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ. بۇ « سالام بېرىش » دېيىلىدۇ. بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن، قىز تەرەپ يىگىت بىلەن بىللە كەلگەن مېھمانلارغا زىياپەت بېرىدۇ. زىياپەت ئاخىرلاشقاندا قىزغا يىگىت ئەكەلگەن يېڭى كېيىم كىيگۈزۈلۈپ، تۆت نەپەر قىز قولدىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا ھارۋا ياكى ماشىنىغا چىقىرىلىدۇ. ئىشكىتىن چىققاندا ئەتراپتىكىلەر قىزنىڭ بېشىغا ياڭاق، چىلان قاتارلىق قۇرۇق يېمىش چاچىدۇ. يىگىت بىلەن قىز بىر ماشىنىدا ياكى ھارۋىدا ئولتۇرۇشقا بولمايدۇ. توي قىلىشتىن ئىلگىرى ئاخۇنۇم « نىكاھ » ئوقۇپ يېڭىدىن توي قىلغان ئەر-خوتۇنىنى مۇبارەكلەيدۇ ھەمدە ماقۇل بولۇش-بولماسلىق توغرىسىدا يىگىت بىلەن قىزدىن گەپ ئالىدۇ. ئۇچ قېتىم سوراپ جاۋاپ ئالالمىسا توي ئىناۋەتسىز بولىدۇ. نىكاھ ئوقۇلغاندىن كېيىن قىز-يىگىت ئۆيدىكىلەر ۋە مېھمانلار بىلەن كۆرۈشمەي يېڭى ھۈجرىغا كىرىپ كېتىدۇ. يىگىت تەرەپ كەلگەن مېھمانلارغا زىياپەت بېرىدۇ. توي بولۇپ ئەتىسى قىز ئۆز ئۆيىدىن چىقىپ قېينى ئاتا، قېينى ئانىسى بىلەن كۆرۈشىدۇ. قېينى ئاتا، قېينى ئانا قىزغا قىزىل بولاق (پۇل ياكى نەرسە) بېرىدۇ ھەمدە زىياپەت تەييارلاپ، قىز تەرەپنىڭ تۇغقانلىرىنى كۈتۈۋالىدۇ. بۇ « قۇدىلار بىلەن تونۇشۇش » دېيىلىدۇ. توي بولۇپ 3-كۈنى قىز تەرەپتىكىلەر ئۇغۇل تەرەپنىڭ تۇغقانلىرىغا زىياپەت بېرىدۇ. بۇ « قۇدىلار

ئۇچرىشىش » دەپىلىدۇ. 4-كۈنى قىز ئاشخانىغا كىرىپ ئۆز قولى بىلەن پۈتۈن ئۈيدىكىلەرگە « چۆپ » ئېتىپ بېرىدۇ. چۆپنى ئوخشىتىپ ئېتەلىسە يېڭى كېلىن ئۆي تۇتۇشقا پەمى بارئىكەن دەپ قارىلىدۇ. 5-كۈنى يېڭى توي قىلغان ئەر-خوتۇن قىزنىڭ ئاپىسىنىڭ ئۆيىگە ۋە تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە قىزىل بولاق ۋە سوۋغا (كۆپىنچە ئېسىل رەخت) ئاپىرىدۇ. بۇ « تۇغقانلارغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش » دەپ ئاتىلىدۇ.

توي قىلىپ بىر ئايدىن كېيىن كېلىنچەك ئاپىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئاز دېگەندە بىر ھەپتە تۇرىدۇ. بۇ « سالامغا بېرىش » دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن توي ئىشلىرى پۈتۈنلەي تۈگەيدۇ. توي جەريانىدا ھامىلدار ئاياللار ئۆزلۈكىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ. بۇنداق قىلمىغاندا « خەيرىلىك بولمايدۇ » دەپ قارىلىدۇ.

مۇسىبەت ئىشلىرى خۇيزۇلار مۇسىبەت ئىشلىرىدا ھازا كىيىمى كىيمەيدۇ. ئۆلگۈچىنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلگەندە « ئىسقات سالات » پۇلى تارقىتىش تەشەببۇس قىلىنىدۇ. چۈنكى بۇنداق قىلىش ئارقىلىق ئۆلگۈچىنىڭ ئۆز ئۆمرىدە قازا قىلغان نامازلىرى ئۈچۈن، ئۇنىڭ گۇناھى تىلىنىدۇ ۋە ئۆلگۈچىنىڭ ئۇ دۇنيادا ئازاب تارتماسلىقى ئۈچۈن دۇئا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۆلگۈچىنىڭ ئۆيىدىكىلەر تۆت، بەش، يەتتە، 21، 100 نەزىرى ۋە يىل نەزىرى بېرىدۇ. دەپنە قىلىش قائىدىسى ئۇيغۇرلارنىڭكىگە ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشايدۇ.

ھېيت-بايراملىرى ئاقسۇ شەھىرىدىكى خۇيزۇلارنىڭ ئاساسلىق بايرىمى روزا ھېيت، قۇربان ھېيت ۋە مەۋلۇتتىن ئىبارەت.

روزا ھېيت ھىجرىيە كالېندارىدا ھەر يىلنىڭ 9-ئېيىدا روزا تۇتۇش بەلگىلەنگەن. رامىزانىنىڭ باشلىنىشى بىلەن ئاخىرلىشىشى يېڭى ئاينى كۆرۈپ بەلگىلىنىدۇ. بۇ مەزگىلدە مۇسۇلمانلار كۈندە كۈن چىقىشتىن بۇرۇن زورلۇق تاماق يەپ، كۈن چىققاندىن تارتىپ، كۈن ئولتۇرغىچە ئاردىلىقتا تاماق يېمەي، سۇ ئىچمەي روزا تۇتىدۇ. يېڭى ئاينى قايتا كۆرگەن چاغدا (ئادەتتە 29 كۈن ياكى 30 كۈن بولىدۇ) روزا ھېيت بولىدۇ. روزا ھېيت كۈنىنىڭ ئەتىگىنىدىلا مۇسۇلمانلار مەسچىتكە يىغىلىپ ناماز ئوقۇيدۇ. بىر-بىرىنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ ھېيتلىشىدۇ، قۇيماق سوۋغا قىلىشىدۇ.

قۇربان ھېيت ئۇنىڭ ۋاقتى روزى ھېيتتىن 70 كۈن كېيىن، يەنى ھىجرىيە كالېندارى بويىچە 12-ئاينىڭ 10-كۈنى بولىدۇ. ھېيتتىن بۇرۇن كىشىلەر قوي، كالا تەييارلاپ، ھېيت كۈنىنىڭ ئەتىگىنىدىلا مەسچىتكە يېتىلەپ ئاپىرىدۇ. نامازدىن كېيىن مالنى قۇربانلىق قىلىدۇ. قۇربانلىق مالنىڭ گۆشىنى سېتىشقا بولمايدۇ. بىر قىسىم گۆشنى ئۆزى ئېلىپ قالغاندىن سىرت، قالغان بويىچە بىر قىسىم گۆشنى مەسچىتكە ۋە دىنىي ئولىمالارغا، قالغان گۆشنى ئۇرۇق-تۇغقانلىرىغا خامتالاش قىلىپ بېرىدۇ. مەۋلۇت بايرىمى پەيغەمبەر توغۇلغانلىقىنى خاتىرىلەش بايرىمى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھەر يىلى ھىجرىيە كالېندارى بويىچە 3-ئاينىڭ 12-كۈنى مەسچىتنىڭ رىياسەتچىلىكىدە، پەيغەمبەر مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆھپىلىرىگە ھەمدۇ-سانا ئوقۇلىدۇ.

§4. باشقا مىللەتلەر

ئاقسۇ شەھىرىدە يەنە قازاق، قىرغىز، موڭغۇل، شىبە، رۇس، تاجىك، ئۆزبېك، تاتار، مانجۇ، دۇڭشيانگ، جۇاڭزۇ، زاڭزۇ، سالا، مياۋزۇ، چاۋشيەنزۇ، تۇزۇ، بۇيىزۇ، تۇجيازۇ، دۇڭزۇ، ياۋزۇ، يىزۇ، بەيزۇ، لىزۇ، نۇلاۋزۇ، شېزۇ، باۋئەنزۇ قاتارلىق 28 مىللەت بار. ئۇلارنىڭ 1990-يىلدىكى ئومۇمىي ئاھالە سانى 1604.

قازاق، موڭغۇل، قىرغىز، شىبە، ئۇزبېك، مانجۇ، تاتار، رۇس قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئاقسۇ شەھىرىدە ئولتۇراقلاشقىنىغا خېلى ئۇزۇن بولدى. مياۋزۇ، يىزۇ، بۇيىزۇ، زاڭزۇ، چاۋشيەنزۇ، دۇڭزۇ، ياۋزۇ، بەيزۇ، تۇجيازۇ، شېزۇ، شۇيزۇ، مۇلاۋزۇ، دۇڭشياڭزۇ قاتارلىق مىللەتلەر 50-يىللاردىن كېيىن، ۋەتىنىمىزنىڭ باشقا رايونلىرىدىن ئارقا-ئاقدىن كۆچۈپ كەلگەن. ئۇلارنىڭ ئاقسۇدا ئولتۇراقلاشقان تارىخى قىسقا، ئۇلار شەھەرگە قاراشلىق يېزا-مەيدانلارغا ۋە تارىم دەريالىرىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا، شۇنداقلا شۇتا قۇدۇقتىكى بوزىەر ئۆزلەشتۇرۇش تۈمەن-مەيدانلىرىغا تارقىلىپ ئولتۇراقلاشقان. ئاساسەن دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق بىلەن، بەزىلىرى باقمىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش بىلەن قوشۇمچە شوغۇللىنىدىغانلىرىمۇ بار، ئاز سانداكىلىرى دۆلەت ئورگانلىرى ۋە كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ بۇ شەھەردە ماكانلاشقان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن-قىسقىلىقى ئوخشاشمايدىغان، ئاھالە سانى پەرقلىق بولسىمۇ، لېكىن ئۇزاق مۇددەتلىك ئورتاق كۆرەش قىلىش ۋە ياشاش جەريانىدا چېگرا رايونىنى گۈللەندۈرۈش ۋە قوغداشتىن ئىبارەت ئورتاق ئىشلاردا چوڭقۇر دوستلۇق ئورنىتىپ، شانلىق ئەنجىلەرنى ياراتتى.

1. دىنىي ئېتىقادى

قازاق، قىرغىز، تاتار، دۇڭشياڭ، ئۇزبېك، تاجىك قاتارلىق مىللەتلەر ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ. موڭغۇل، زاڭزۇ ۋە شىبە مىللىتى لاما دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ، بۇ دىن زاڭزۇ مىللىتى ئارقىلىق تارقالغان بولدا دىنى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆيدە بۇتقا چوقۇنۇش، ئىبادەت قىلىشتىن باشقا ئىجتىمائىي خاراكتېرلىك دىنىي پائالىيەتلىرى يوق. شىبەلەر ئېتىقاد قىلىدىغان لاما دىنى مايسا ئىلاھى، يەر ئىلاھى، ئەجدىھار (سۇ) ئىلاھى، ھاشارات ئىلاھى، چېچەك ئىلاھى قاتارلىق كۆپ ئىلاھلىق ئالاھىدىلىككە ئىگە. رۇسلار پىروۋوسلاۋىيە دىنىغا ئېشىنىدۇ. بۇ يۇنان پىروۋوسلاۋىيە دىنى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مياۋزۇ، يىزۇ، بۇيىزۇ، چاۋشيەنزۇ، دۇڭزۇ، ياۋزۇ، بەيزۇ، تۇجيازۇ، شېزۇ، شۇيزۇ، مۇلاۋزۇ قاتارلىقلارنىڭ ئاھالىسى خېلى ئاز، تارقاق بولغاچقا ئىجتىمائىي رايون خاراكتېرلىك دىنىي پائالىيەتلىرى يوق.

2. تىل-يېزىقلىرى

ئاقسۇ شەھىرىدە ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مياۋزۇ، يىزۇ، بۇيىزۇ، چاۋشيەنزۇ، دۇڭزۇ، ياۋزۇ، بەيزۇ، تۇجيازۇ، شېزۇ، شۇيزۇ، مۇلاۋزۇ، دۇڭشياڭزۇ قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئاھالىسى خەنزۇ تىلىنى بىلىدۇ، بەزىلىرى خەنزۇچە يېزىقنىمۇ بىلىدۇ. موڭغۇل، شىبە، قازاق، قىرغىز، تاجىك، تاتار، ئۇزبېك، رۇس قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز يېزىقى بار. ئۇلار ئۇزاق ۋاقىت ئۇيغۇر، خەنزۇ خەلقى بىلەن بىللە تۇرغاچقا تىل، مەدەنىيەت، ئىقتىسادىي تۇرمۇش جەھەتلەردە ئىنتايىن قويۇق مۇناسىۋەتلى بار. شۇڭا كۆپلىرى ئۇيغۇرچىنى بىلىدۇ، ئۇيغۇرچە يېزىقتىن پايدىلىنالايدۇ.

3. ئۆرپ-ئادەتلىرى

جۇاڭزۇلارنىڭ ئۆرپ-ئادىتى. جۇاڭزۇلارنىڭ كۆپىنچىسى 50-يىللاردىن كېيىن ئاقسۇ شەھىرىگە كېلىپ ماكانلىشىپ، خەنزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بىلەن ئۇزۇندىن بۇيان ئارىلىشىپ ئولتۇرغاچقا، بۇ

مىللەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قويۇق، نۇرغۇنلىغان جۇڭگۇلار ھازىرغا قەدەر يەنىلا ئۆز مىللىتىنىڭ ئەنئەنىۋى ئۆرپ-ئادىتىنى ساقلاپ كەلگەن. ھاياتىدا ھەر بىر كىشى تۇغۇلغاندىن باشلاپ چوڭ بولغىچە ئاي چىيى بېرىشى (ئىدەر چىقىرىش)، كۆۋرۈك سېلىش، گۈل تاقاش، قۇۋۇق ئېچىش، جىن-ئالۋاستىلارنى ھەيدەش، رەم باقتۇرۇپ توي قىلىش قاتارلىق مۇراسىملارنى ئۆتكۈزىدۇ. ئۇلگەن چاغدا پەرھىز تۇتۇپ، نەزىر بېرىپ، دەپنە قىلىنىدۇ.

قىرغىزلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ. ھەر يىلى ئىسلام دىنىدىكى روزا ھېيت، قۇربان ھېيت قاتارلىق ھېيتىنى ئويناپدۇ. كېيىم-كېچەكلىرى ئۇيغۇرلارنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. نىكاھ ئىشلىرىدا ئۇزۇندىن بۇيان بىر-بىرىگە تەسىر قىلغانلىقتىن ئۇيغۇرلار بىلەن توي قىلىشىدۇ. توي قىلغاندا ئاخۇنلارغا نىكاھ ئوقۇتىدۇ. دەپنە ئىشلىرىغا بەك كۆڭۈل بۆلىدۇ. چوشقا، ئېشەك، قېچىر قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ گۆشىنى يېمەيدۇ. قىرغىزلارنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولغاندا ئېشىپ قالغان چاي، تاماقنى يەرگە تۆكۈشكە بولماي، ئەگەر ياخشىسى، مېھماننىڭ قاچسىدىكى يېمەكلىك ئېشىپ قالماسلىقى كېرەك. قازاقلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئادىتى قويۇق ئىسلام دىنى تۇسىنى ئالغان. قازاقلاردا چوشقا گۆشىنى يېيىش قاتتىق مەنئى قىلىنىدۇ. ياشانغانلار ئالدىدا ياشلار ھاراق ئىچىشكە بولمايدۇ، ئالقىنىنىڭ كەينىنى يېمەكلىكلەرگە سۈركەشكە، تەگكۈزۈشكە بولمايدۇ، « قۇرئان » ياكى يېمەكلىكلەر قويۇلغان ساندۇق تۆپىسىگە ئولتۇرۇشقا بولمايدۇ. باشقىلارنىڭ يۈز تۇرانە تۇرۇپ ئۆزلىرىنىڭ چارۋىلىرىنى سانىشىنى، چارۋىلىرى ۋە باللىرىنىڭ سېمىزلىكىنى ماختىشىنى يامان كۆرىدۇ.

شەبەلەر توي قىلغاندا، قىز يېگىتنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە ئاۋۋال ئاسمانغا ۋە زېمىنغا سالام بېرىدۇ، ئاندىن ئوچاق ئىلاھىغا سالام بېرىدۇ، ئاخىرىدا « ئۆمۈرلۈك قەسەم » بېرىدۇ. توي مۇراسىمىدىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى يېگىت بىلەن قىز بىرلىكتە تۆپراق بېشىغا بېرىپ ئاتا-بوۋىلىرى ئۈچۈن نەزىر-چىراغ ئۆتكۈزىدۇ. ھەر يىلى 4-ئاينىڭ 18-كۈنى (قەمەرىيە كالېندارى بويىچە، غەربكە كۈچۈش خاتىرە كۈنى) شەبەلەرنىڭ مۇھىم بايرىمى بولىدۇ. قەمەرىيە يىل باشرىمى ئۆتكۈزۈلىدۇ، بۇ چاغدا بىر ئايغىچە تاماق ئەتمەيدۇ. شۇ ئايدا يەيدىغان ۋە ئىچىدىغان نەرسە-كېرەكلىرىنى بايرامدىن بۇرۇن ياخشى تەييارلىۋالىدۇ.

§5. مىللەتلەر خىزمىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاقسۇ شەھىرىدە دېموكراتىك ئىسلاھات ئارقىلىق مىللىي ئېزىش ۋە مىللىي كەمسىتىش ئۇزۇل-كېسىل بىكار قىلىنىپ، « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى » ۋە « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش پروگراممىسى » قاتارلىق بەلگىلىمەلەر بويىچە مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكى ئىشقا ئاشۇرۇلدى، ئاز سانلىق مىللەت رايونىنىڭ ئىگىلىكى راۋاجلاندۇرۇلدى، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى تەربىيەلەپ يېتىشتۇرۇلۇپ، مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىنىپ، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتى يولغا قويۇلدى، ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى ھۆكۈمەت ئىشىدا ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە يېزىقنى تەڭ قوللىنىپ كەلدى.

ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى يېتىشتۇرۇش ۋە ئوستۇرۇش جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، كونا ھاكىمىيەت مىللىي ئېزىش ۋە كەمسىتىش سىياسىتىنى يولغا قويغانلىقتىن، يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئاز ئىدى. دېموكراتىك ئاساستا ھاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى پائال ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئازسانلىق مىل-

لەت كادىرلىرىنى تەربىيەلەشكە ئەھمىيەت بەردى ۋە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ياردەم بەردى. كومپارتىيە ئىدىيىگە ئىگە، ھەم ئەخلاقلىق، ھەم قابىلىيەتلىك زور تۈركۈمدىكى ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاز سانلىق مىللەت كومپارتىيە ئەزالىرى يېتىشىپ چىقتى. 1950-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە ئاران 197 ئاز سانلىق مىللەت كادىرى بار ئىدى. 1985-يىلغا كەلگەندە شەھەر بويىچە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنىڭ ئومۇمىي سانى 2302 گە يېتىپ، شەھەر بويىچە ئومۇمىي كادىر سانىنىڭ 53.96 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. شەھەر ۋە يېزا دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ رەھبەرلىك كوللېكتىپى ئىچىدە بىرىنچى قول باشلىقلىقىنى پۈتۈنلەي ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئۈستىگە ئالدى.

مىللىي تىل-يېزىقىنى قوللىنىش جۈگخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى خەنزۇلار بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز-ئارا تىل-يېزىق ئۆگىنىشىنى تەشەببۇس قىلدى. شۇڭا، نۇرغۇنلىغان خەنزۇ كادىرلار ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقىنى ئۆگىنىۋالدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا نۇرغۇنلىغان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىۋى خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىۋالدى. پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ خەت-ئالاقىلىرى ۋە ئىلانلىرى بىرلا ۋاقىتتا ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە ئىككى خىل يېزىق بىلەن يېزىلدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ھەر دەرىجىلىك ھەرخىل مەكتەپلەرنىدە دەرس پۈتۈنلەي ئۇيغۇر تىلىدا ئۆتۈلدى، دەرسلىكلەر ئۇيغۇر يېزىقىدا بېسىلدى، گېزىتلار خەنزۇ، ئۇيغۇر يېزىقلىرىدا چىقىرىلدى، رادىئو ئۆزىلى، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئىككى خىل تىلدا پروگراممىلارنى بەردى. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل-يېزىقى كەڭ دائىرىدە قوللىنىلىپ، شەھەرنىڭ مىللەتلەر ئارا سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشى ۋە تۇرلۇك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى.

مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىش ئۇيغۇر، خۇيزۇ قاتارلىق ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەر تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۆزىگە خاس ئۆرپ-ئادەتنى شەكىللەندۈرگەن. شەھەرلىك ۋە يېزا ھۆكۈمەتلىرى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش ئۇچۇن، ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى-خىزمەتچىلىرى بار ئورۇنلارنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئاشخانىسىنى مۇسۇلمانچە ئاشخانا قىلىپ قۇرۇشنى، يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت ساھەسى « مۇسۇلمانلار ئاشخانىسى » ئېچىشنى بەلگىلىدى. مىللەتلەر ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان را-يونلاردا چوشقىلارنى قوتانغا سولاپ بېقىش، سۇ مەنبەسىنى بۇلغاشقا يول قويماسلىق تەلەپ قىلىندى. مۇسۇلمان ئاھالىلىرى روزا ھېيىت ۋە قۇربان ھېيىت ئۆتكۈزگەندە ھۆكۈمەت دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى-خىزمەتچىلىرىگە دەم ئېلىش ۋاقتى بەردى، ھېيت-بايرامىلىق تاۋار بىلەن تەمىنلەشكە ئېتىبار بەردى. دىنىي تۇس ئالغان، خەتنە قىلىش، ئات قويۇش، توي-تۆكۈن، ئۆلۈم-يېتىم، نەزىر-چىراغ قاتارلىق قائىدىلىرىگە چەك قويمىدى.

دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش خەلق ھۆكۈمىتى پارتىيەنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى توغرا ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاممىنىڭ نورمال دىنىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشىغا كاپالەتلىك قىلدى. دىنىي ساھەدىكى يۇقىرى تەبقە كىشىلىرىگە قارىتا ئىنتىپاقلىشىش، تەربىيەلەش فاكتورىنى قوللاندى، ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە دىنىي زاتلارنى سىياسىي جەھەتتە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ، تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بارلارغا مەلۇم ساندا تۇرمۇش يارىدەم پۇلى بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تۇرلۇك ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلارغا بىرلەشتۇرۇلۇپ، فېئودالىق ئىمتىياز ۋە ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش تۈزۈمى تەدرىجىي بىكار قىلىندى. ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن دىننى بىرىكتۇرۇۋېلىش بىكار قىلىنىپ، ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن

دىن ئايرىۋېتىلدى، ئۆشرە-زاكات قاتارلىق دىنىي سېلىقلار مەنئىي قىلىندى. ۋەخپە يەرلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. دىنىي تونغا ئورۇنئۇۋالغان ئەكسىلئىنقىلابىي ھەربىكە تلەرگە زەربە بېرىلدى.

1957-يىلدىن كېيىن دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتى بىر مەھەل « سولچىل » ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتى بۇزۇنچىلىققا ئۇچرىدى، شەھەر تەۋەسىدىكى ئۇرغۇنلىغان مەسچىت-خانىقالار پېچەتلىۋېتىلدى، ئىگىلىۋېلىندى ياكى بۇزۇۋېتىلدى. ئۇرغۇنلىغان دىنىي زاتلار زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ھۆكۈمەت ئىلگىرىكى « سول » چىللىق خاتالىقىنى تۈزىتىپ، پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى قايتىدىن تەكتىلىدى. بۇ ئارقىلىق نورمال دىنىي پائالىيەت ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قوغدالدى.

II باب دىن

§1. ئومۇمىي بايان

تارىختا ئاقسۇ شەھىرىدە ھەرخىل دىنلار تارقالغان.

مىلادىدىن بۇرۇنقى I ئەسىردىن تاكى مىلادى XII ئەسىرگىچە بۇددا دىنى ئاقسۇ تەۋەسىدە ئەۋج ئالغان. ئۇنىڭدىن باشقا ئاتەشپەرەسلىك دىنى، مانىي دىنى، نېستورى دىنى قاتارلىق دىنلارمۇ ئاقسۇدىكى بىر قىسىم ئاھالىلار ئارىسىدا تارقالغان. XIV ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئاقسۇ تەۋەسىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئىسلام دىنى پەيدىنپەي تارقالغان ھەمدە ئاستا-ئاستا بۇددا دىنىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىگەن، 1989-يىلى ئاقسۇدا ئىسلام دىنىدىن باشقا خرىستىئان دىنىنىڭمۇ بارلىقى ىى مەلۇم بولدى

مىللەتلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادى بىر قەدەر مۇرەككەپ، بىر قانچە مىللەت ئورتاق بىر خىل دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغانلار بار. مەسىلەن: ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، خۇيزۇ قاتارلىق يەتتە مىللەت ئىسلام دىنىغا، خەنزۇلار ئىچىدىكى ئاز سانلىق كىشىلەر خرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ. يەنە بىر خىل دىنىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئوخشاش بولمىغان مەزھەپكە ئېتىقاد قىلىدىغانلارمۇ بار. مەسىلەن: ئۇيغۇرلار ئىچىدە سوپىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارمۇ بار، خۇيزۇلار ئىچىدە خوپىيە مەزھىپى بىلەن جەھرىيە مەزھىپى بار. ھەر قايسى مىللەتنىڭ دىنى ئېتىقادىدىن ئالاغاندا، ئىسلام دىنىنىڭ تارقىلىش تارىخىي ئۇزۇن، تەسىرى كەڭ بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىدىغان مىللەت ۋە ئاھالىلەرمۇ ھەممىدىن كۆپ.

§2. ئىسلام دىنى

يۇەن ۋېنزۇڭ زامانىسىنىڭ جىشۇن 1-يىلى (1330-يىلى) ئوتتۇرا ئاسىيالىق شەيخ جامالىدىن ئاقسۇ ئايكۆلگە كېلىپ دىن تارقاتقان. يۇەن سۇلالىسى جىجىڭ 8-يىلىدىن 9-يىلىغىچە (1348-يىلىدىن 1349-يىلىغىچە) بولغان ئارىلىقتا شەيخ جامالىدىن كېسەل بولۇپ، ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇغلى ئەرشىدىن ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىپ دىن تارقاتقان. XIV ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە ئاقسۇ تەۋەسىدىكى ئۇيغۇر ئاھالىلەر ئىسلام دىنىنى ئومۇميۈزلۈك قوبۇل قىلغان.

ئىسلام دىنى قەدىمكى زامانىدا « ئابباسلار قانۇنى » (ئەرەب ئىمپېرىيىسى قانۇنى) دەپ ئاتالغان، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن كېيىن، ئىسلام دىنى خەنزۇ تىلىدا خىلمۇخىل ئاتىلىپ كەلگەن، جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بىر تۇتاش ئىسلام دىنى دەپىلىدىغان بولدى.

1. ئىمام ئەزەم مەزھىپى

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنىڭ ئىمام ئەزەم مەزھىپىگە ئېتىقاد قىلىدۇ. ئىمام

ئەزەم مەزھىپىنىڭ ئۆلىمالىرى بولغان قازى قۇززات، مۇپتى، ئەلەم، قازى ۋە قازى رەئىس قاتارلىق ئاخۇنلار دىنىي پائالىيەتلەرنى مەھكىمە شەرئىيىنىڭ سوت ئىشلىرىنى ۋە مەدرىسلەرنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ. مەھكىمە شەرئىي دىنىي قانۇن-قائىدىلەر (شەرىئەت) گە ئاساسەن، دېلولارنى بىر تەرەپ قىلىپ، ئۆلۈم جازاسى، قاماق جازاسى، پۇل جەرىمانە قويۇش، تەن جازاسى ۋە باشقا ھەرخىل جازالارنى بېرەلەيدۇ.

كونا زاماندا ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ دىنىي رايونلىرى مەمۇرىي رايون دەرىجىلىك، ناھىيە دەرىجىلىك ۋە ناھىيىدىن تۆۋەن رايون دەرىجىلىكتىن ئىبارەت ئۈچ خىلغا ئايرىلغان. ناھىيە، رايون دەرىجىلىك دىنىي رايونلاردا ئاخۇنلار مەھكىمىسى تەسىس قىلىنىپ، شۇ رايونىنىڭ دىنىي ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا، ئۆز تەۋەلىكىگە دىنىي خادىملارنى تەينىلەشكە مەسئۇل بولغان. قازى قۇززات ئەڭ چوڭ ئاخۇن بولۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ خوجا كالانى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ پۈتۈن ناھىيىنىڭ دىنىي پائالىيەتلىرىنى، ناھىيىگە قاراشلىق رايون دەرىجىلىك دىنىي ئۆلىمالارنى ۋە ئاخۇنلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش ۋە ۋەزىپىدىن قالدۇرۇش ھەمدە ھەر خىل پۈتۈملەر، مۆھۈرلۈك خەتلەرگە شاھىدلىق بېرىش ئىشلىرىنى باشقۇرغان. قازى كالان قاتارلىقلارنىڭ شاھىدلىق (مۆھۈر بېسىش) ھوقۇقى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزى، يەر، مۈلۈكنى ئېلىش-سېتىش سودا توختامى، رەنگە قويۇش، قەرز بېرىش-ئېلىش، توي قىلىش، نىكاھتىن ئاجرىشىش، ۋەسىيەت، ۋارىسلىق قىلىش، ھەتتا دەۋا-ئەرز خېتىگە قاتارلىق بارلىق مۇھىم خەت-ئالاقىلىرى، پۈتۈم-توختاملىرى ئۆلارنىڭ مۆھۈرى بېسىلغاندىن كېيىن قانۇنىي كۈچكە ئىگە بولاتتى. خوجا كالان قاتارلىقلار ھەر قېتىم گۇۋاھلىق بېسىلغاندىن كېيىن قانۇنىي كۈچكە ئىگە بولاتتى. خوجا كالان قاتارلىقلار ھەر قېتىم گۇۋاھلىق قىلىپ تامغا بېسىپ بەرگەندە گۇۋاھلىق قىلىنغان مۈلۈك ياكى تاۋار قىممىتىنىڭ ئوندىن بىر قىسمىنى، مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىشقا بىر قېتىم گۇۋاھلىق بەرسە مۈلۈك قىممىتىنىڭ قىرىقتىن بىرىنى ھەق ھېسابىدا ئالاتتى. دىنىي كۈچلەر بىلەن كونا ھاكىمىيەت كۈچلىرى ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈپ، بىر-بىرىدىن پايدىلىنىپ، فېئودالىق ھۆكۈمران سىنىپىنىڭ خىلمۇخىل ئىمتىيازىنى قوغدىغان. ئاقسۇ بازىرى ۋە ئايكۆل يېزىسى قاتارلىق جايلاردىكى خانقالاردا ئادەتتە خاتىپ (جۈمە نامىزىغا باشچىلىق قىلغۇچى)، ئىمام (كوندىلىك بەش ۋاقىتلىق نامازغا باشچىلىق قىلغۇچى)، مەزىن (نامازغا چاقىرىپ ئەزان ئېيتقۇچى)، جورىكەش (خانقا تازىلىغۇچى) قاتارلىق دىن ئىشلىرى خادىملىرى قويۇلغان. كىچىك مەسچىتلەردە ئىمام بىلەن مەزىنلار قويۇلغان. يېزىلاردا ئون ياكى 20 ئائىلە ياكى 20—30 ئائىلە ئولتۇراقلاشقان جايدا بىر مەسچىت بولۇپ، شۇ ئەتراپتىكى ئاھالىلەر مۇشۇ مەسچىتكە تەۋە جامائەت ھېسابلىنىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلار دىنىي ئېتىقاد دەرىجىسىنىڭ ئوخشاسلىقىغا قاراپ رەئىيەت (ئادەتتىكى مۇرىت)، قەلبەت (يوشۇرۇن روزا تۇتۇپ، تەسۇۋى سەرگۈچىلەر)، خالىقىيەت (ئۆمۇرۋايەت ئايەت ئوقۇپ دۇئا-تىلاۋەت بىلەن ئۆتىدىغانلار) لارغا ئايرىلىدۇ.

ئىشانلىق مەزھىپى ئىسلام دىنىنىڭ ئىمام ئەزەم دىنىي مەزھىپىگە تەئەللۇق بىر تارماق مەزھەپ بولۇپ، ئاساسەن، قۇمباش، ئايكۆل قاتارلىق جايلارغا تارقالغان. ئابدۇراخمان (قۇمباشلىق) ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ئىشانلىق مەزھىپىنىڭ خېلى تەسىرى بار چوڭ ئىشانلىرىنىڭ بىرى بولغان.

ئىشان — ئىشانلىق مەزھىپىنىڭ باشلىقى ۋە ئۇستازى. « ئىشان » نىڭ مەنىسى توغرا يولغا باشلاش دېگەندىن ئىبارەت. ئۇلار، ئىنسانلار ھاياتىدىكى ھەممە نەرسە خۇدانىڭ مېھرىبانلىقى، شەپقىتى، باي-كەمبەغەل بولۇشىنى خۇدا بەلگىلەيدۇ، شۇڭا بۇ دۇنيادا جانپىدالىق بىلەن ساۋابلىق ئىزدەش، نامازنى ئوقۇش، قۇرئان ئوقۇش، بېرىلىپ خۇداغا يېقىنلىشىش كېرەك، مۇشۇنداق قىلغاندىلا بۇ دۇنيادا يېمەك-ئىچمەككە (رىزىققا) ئېرىشىپ، ئۆلگەندىن كېيىن جەننەتكە كىرەلەيدۇ.

لەيدۇ، دېگەن قاراشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئۇلار ناماز ئوقۇۋاتقان چاغدا، زەھەرلىك يىلان چېقىۋېلىشقا كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئىبادەتنى توختىتىپ قويماسلىق كېرەك، مانا مۇشۇنداق قىلغاندىلا خۇداغا چىن كۆڭۈلدىن ئىشەنگەنلىك بولىدۇ دېگەننى تەشەببۇس قىلىدۇ.

ئىشانلىق مەزھىپىنىڭ باشلىقلىقى ئادەتتە مىراس قالىدۇ. ئۇلار ئىشان بۇ دۇنيانىڭ ئەۋلىيا-سى، « خۇدا » غا ئەڭ يېقىن ئادەم، مۇرىتلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىشانغا چوقۇنغاندىلا ئۇ دۇنياغا بارغاندا جەننەتكە كېرەلەيدۇ دەپ قارايدۇ. دىنىي باشلىقلار ئىشاندىن باشقا يەنە خەلىپە ھاپىز، سوپى قاتارلىقلارغا ئايرىلىدۇ.

ئىشانلىق مەزھىپىنىڭ تەشكىلى بىر قەدەر چىڭ. ئاقسۇ ناھىيىسىدىكى ئەڭ چوڭ ئىشان قۇم-باشتا تۇرۇپ، پۈتۈن ناھىيىدىكى ئىشان مەزھىپىنىڭ مۇرىتلىرىغا يېتەكچىلىك قىلغان. چوڭ ئىشاننىڭ قول ئاستىدا يەنە بىر قانچە دىنىي رايونلار بولىدۇ. ھەر بىر دىنىي رايوننىڭ ئىشانى بىلەن خەلىپىسىنى چوڭ ئىشان بەلگىلەيدۇ ۋە ئۇلارغا بۇيرۇستە قوماندانلىق قىلدۇ. ئىشانلىق مەزھىپىنىڭ سىرلىق تۈسى ناھايىتى قويۇق بولۇپ، دىنىي پائالىيەت شەكلىمۇ دىننىڭ باشقا مەزھەپلىرىنىڭ كىشىدىن مۇرەككەپ، يوشۇرۇن بولىدۇ. مەسىلەن: مەخپىي مۇرىت قوبۇل قىلغاندا قەسەم بېرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلىدۇ. مۇرىتلارنىڭ دىننىڭ ئىچكى سىرىنى ساقلىشى، بۇ دۇنيادىكى شانۇشەۋ-كەتكە بېرىلمەسلىكى، چېقىمچىلىق قىلماسلىقى، ھارام نەرسىگە كۆز تاشلىماسلىقى تەلەپ قىلىنى-دۇ. كۈندە بەش قېتىم دىنىي دەرس ئۆگىنىش، ئايالالار بازارغا بارماسلىق، ئېرىنىڭ بۇيرۇقىدىن چىقماسلىق قاتارلىق ئەمر-مەرۇپلىرى بار. ئىشانلىق مەزھىپىنىڭ دىنىي پائالىيەت ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇلار ھەر ھەپتىدە نۆۋەت بويىچە مۇرىتلاردىن بىرىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ، چەمبەر شەكىلىدە ئايلىنىپ سەكرەپ، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن ھۆكمەت ئوقۇيدۇ، ئوپچە تاماق يەيدۇ. ئەتىگەندە ئىككى سائەت ناماز ئوقۇيدۇ. مۇسىبەت ئىشلىرى بولغاندا ئۆلگۈچىنىڭ ئەتراپىغا ئولۇشۇپ، ئۆينىڭ ئىچىدە ياكى ھويلىدا، تۆپراق بېشىدا سەكرەپ، ھۆكمەت ئوقۇيدۇ.

2. خۇپيە ۋە جەھرىيە مەزھىپى

ئاقسۇ شەھىرىدىكى خۇيزۇ مۇسۇلمانلار خۇپيە ۋە جەھرىيە دېگەن ئىككى مەزھەپكە بۆ-لۈنگەن. 1985-يىلى شەھەر بويىچە خۇيزۇ مۇسۇلمانلار 2000 دىن ئاشقان، بۇنىڭ ئىچىدە خۇپيە مەزھىپىدىكىلەر جەھرىيە مەزھىپىدىكىلەردىن كۆپرەك.

خۇپيە بىلەن جەھرىيە مەزھىپىدىكىلەرنىڭ دىنىي ئەقىدە ۋە ئاساسىي ئېتىقادى ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ. « ئاللا » غا ئېتىقاد قىلىدۇ، « پەيغەمبەر » گە چوقۇنىدۇ. « قۇرئان » دا بەل-گىلەنگەن دىنىي شەرىئەت قائىدىلىرىگە قاتتىق ئەمەل قىلىدۇ، ئىسلام دىننىڭ ئادەتتە يولغا قويۇلۇۋاتقان ئىمان ئېيتىش، ناماز ئوقۇش، روزا تۇتۇش، ئۆشرە-زاكات بېرىش، ھەج تاۋاپ قىلىش-تەك دىنىي بەلگىلىمىلىرىگە ۋە دىننىڭ باشقا نەزىر-چىراق ئىشلىرىنى ئۆتكۈزۈشكە ئەھمىيەت بېرىدۇ.

يېڭى جۈگگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەي شېڭرۇك، ماسىچىلار خۇپيە مەزھىپىنىڭ خوجا كالان ئاخۇنلىرى، جاك شياۋ، ۋاك يۈداۋ، ماچىك قاتارلىقلار جەھرىيە مەزھىپىنىڭ خوجا كالان ئاخۇنى ئىبدى.

3. ئىبادەت سورۇنلىرى

ئاقسۇ شەھىرىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىبادەت سورۇنلىرى تۆۋەندىكى بىر قانچە خىلدىن ئىبارەت:

ئادەتتىكى مەسچىتلەر شەھەر-يېزىلارنىڭ كۆپىنچە كوچا ۋە مەھەللىلىرىدە مەسچىت سە-

لىنغان. بۇ مۇخلىسلار ئۆزلىرى ئولتۇرۇشلۇق جايىدا كۈندىلىك ئىبادەت قىلىشنى پايدىلىنىدىغان ئاساسىي قاتلام مەسچىتلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

خانىقا ئادەتتىكى مەسچىتكە قارىغاندا كۆلىمى سەل چوڭراق، خوجا كالان ئاخۇنلىرى ئىنا-ۋەتلىكرەك بولۇپ، بىر قانچە مەسچىتنىكى جامائەت جۈمە كۈنى بۇ يەردە جۈمە نامىزى ئوقۇيدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا كەنت، بازار ۋە مەھەللىرىنىڭ چەترەك جايلىرىغا يولۇچىلار ۋە دېھقانلار ئۈچۈن سېلىنغان كۆلىمى كىچىك، ئاددىي مەسچىتلەر بار. ئايالار ئۆيدە، چارۋىچىلار مال باققان يەردە نامаз ئوقۇيدۇ.

ئازادلىقتىن بۇرۇن خانىقا-مەسچىتلەردە سانى ئوخشاش بولمىغان يەر، ئۆي، چارۋا، يايلاق قاتارلىق مەسچىت-خانىقا مۈلۈكلىرى بولاتتى. مەسىلەن: ئايكۆل بازىرىدىكى مەۋلانەم خانىقاسى ۋە شەھەردىكى لەنگەر خانىقاسىنىڭ 1000 موغا يېقىن ۋەخپە يېرى بار ئىدى. يېزىلاردىكى كىچىك مەسچىتلەرنىڭمۇ ئادەتتە سەككىز-ئون موغچە ياكى ئون مودىن 20 موغچە ۋەخپە يېرى بار ئىدى. بۇ ۋەخپە يەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى مۇخلىسلارنىڭ ئىئانىسى ۋە ئۆشرە-زاكات قاتارلىق دىنىي باج-سېلىقلاردىن كەلگەن، بەزىلىرى ئۇرۇق-ئەۋلادى تۆگەپ كەتكەنلەرنىڭ مۈلۈكلىرى ئىدى. بۇ يەرلەر ئىجارىگە بېرىش ياكى مۇخلىسلارنىڭ ھەقسىز ئەمگىكىگە تايىنىش ئارقىلىق تېرىلاتتى.

مىنگو دەۋرىدە ئاقسۇنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدا 300 دىن ئارتۇق خانىقا، مەسچىت بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئايكۆل بازىرىدىكى مەۋلانەم خانىقاسى ھەممىدىن كونا خانىقا ئىدى. بۇ خانىقانى ئۇيغۇر مەۋلانەم جالالىدىن قاتارلىق كىشىلەر مىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا پۇل يىغىش قىلىپ سالدۇرغان. ھازىرغا قەدەر 600 يىللىق تارىخقا ئىگە. شەھەر ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قەدەر چوڭراق بولغان مەسچىت-خانىقالىرىدىن لەنگەر خانىقاسى، ئويمەت مەسچىتى، يېڭىبازار مەسچىتى، يېڭىمەھەللە مەسچىتى، قىزىل كۆۋرۈك مەسچىتى ۋە ئاقسۇ مەسچىتى قاتارلىقلار بار. خوجىلارنىڭ شەنشى خانىقاسى، دۇڭفاڭ (شەرق) خانىقاسى ۋە دافاڭ خانىقالىرى بار.

ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى تۈپەيلىدىن، شەھەر-يېزىلاردىكى خانىقا-مەسچىتلەرنىڭ سانى ئازلاپ كەتكەنىدى. 1965-يىلى ناھىيە بويىچە 275 خانىقا، مەسچىت بار ئىدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا ناھىيە بويىچە 201 خانىقا، مەسچىت ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. 1978-يىلى پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئۇمۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، خەلق ھۆكۈمىتى مۇسۇلمانلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مەھەللە ۋە يېزىلاردا مەسچىت ئورنى كۆرسىتىپ بەردى. مۇسۇلمانلار مەسچىت-خانىقالارنى يېڭىباشتىن سالدى. 1985-يىلدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا شەھەر-يېزىلاردىكى مەسچىت-خانىقا 207 گە يەتكەن.

ئاساسلىق مەسچىت-خانىقالار

مەۋلانەم خانىقاسى بۇ خانىقا ئايكۆل بازىرىغا جايلاشقان بولۇپ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا مەۋلانە جالالىدىننىڭ تەشەببۇسى ۋە باشچىلىقىدا جامائەتنىڭ پۇل ئىئانە قىلىشى بىلەن سېلىنغان. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا خانىقا ئۇزاق ۋاقىت رېمونتسىز قېلىپ، تاملىرى يېرىلىپ، ئۆرۈلۈپ كېتەي دەپ قالغان. 1982-يىلدىن كېيىن، ئايكۆل يېزىسىدىكى مۇسۇلمانلار پۇل يىغىش قىلىپ خانىقانى ئەسلىدىكى جايىغا قايتىدىن سالدى. خانىقانىڭ ئاساسىي قۇ-

رۇلۇشى نەگىز، سىدام-سىلىق نەشرىياتخانىسى سۈرلۈك، كەلگ، ئازادە بولۇپ، 1000 نادەم سىغىدۇ.

لەگگەر خانىقاسى بۇ خانىقا مىنگونىك 31-يىلى (1942-يىلى) سېلىنىشقا باشلىغان. ئۇ دەسلىپىدە گومىنداڭنىك ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق 42-جۇنىنىك جۇنجاڭى يالگ دېلياڭنىك تەشەببۇسى بىلەن سېلىنغان. كېيىن ئۇرۇشتا ۋەيران بولغان. مىنگونىك ئاخىرقى يىللىرىدا قايتىدىن سېلىنغان، خانىقانىك ئاساسىي گەۋدىسى بىلەن نەشرىياتخانىسىنىك كۆلىمى بىر ئاز كېچىكلىگەن. 1982-يىلى نەسلىدىكى ئورۇنغا قايتىدىن سېلىنىپ، دائىرىسى كېڭەيتىلىپ، ھەيۋەتلىك كۆركەم ياسالدى. خانىقانىك پەشتاق مۇنارى قار-قور ۋە كاھش بىلەن بېزەلدى، پەشتاق مۇنارىنىك ئېگىزلىكى 30 مېتردىن ئاشىدۇ. بۇ خانىقا شەھەردىكى بارلىق ئۇيغۇر مۇسۇلمانلارنىك دىنىي پائالىيەت مەركىزى. ئىمام مەمتىمىن ھاجى، دانىش دامولللار قاتارلىق ئۆلىمالار بۇ خانىقاغا رياسەتچىلىك قىلغان.

ئويمات مەسچىتى بۇ مەسچىت مىنگونىك 32 يىلى (1943-يىلى) سېلىنىپ، كېيىن ئۇرۇشتا كۆيۈپ ۋەيران بولغان. ساۋۇر قازى، ئابدۇرىشىت ئاخۇنلار بۇ مەسچىتكە رياسەتچىلىك قىلغان. ئەسلى ئورنى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت-مائارىپ باشقارمىسىنىك يېنىدا ئىدى.

شەنشى خانىقاسى بۇ خانىقانى نەگشيا، گەنسۇدىن ئاقسۇ ناھىيىسىگە كۆچۈپ كەلگەن خۇيزۇ مۇسۇلمانلار پۇل يىغىش قىلىپ، چىگ سۇلالىسىنىك ئاخىرقى يىللىرىدا سالغان، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا ۋەيران بولۇپ كەتكەن. ئاخۇنلىرى مادىچاگ، مايۇيلۇگ (مادىچاگنىك ئوغلى)لار ئەسلى ئورنى ۋىلايەتلىك خەلق مېھمانخانىسىنىك ئورنىدا.

دۇڭفاڭ (شەرق) مەسچىتى بۇ مەسچىت « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا بۇزۇۋېتىلگەن. بۇ مەسچىتنى دەسلەپىدە نەگشيا، گەنسۇدىن ئاقسۇغا كەلگەن خۇيزۇلار سالدۇرغان. بۇ مەسچىتنىك ئاخۇنلىرى خۇاگ يەنچىك، سۇجىنچۇەنلەر. ئەسلىدىكى ئورنى ۋىلايەتلىك كۆرگەزمخانىنىك ئورنىدا.

دافاگ مەسچىتى بۇ مەسچىتنىك سېلىنغان يىلى ئېنىق ئەمەس، ئەسلىدىكى ئورنى ۋىلايەتلىك ئىلمە توقۇلما مىللار شىركىتىنىك ئورنىدا. مىنگونىك 34-يىلى (1945-يىلى) گومىنداڭ قوشۇنى قويغان ئوتتا كۆيۈپ كەتكەن. مىنگونىك 36-يىلى (1947-يىلى) ھازىرقى ۋىلايەتلىك مىللىي بۇيۇملار سودا سارىيىنىك يېنىدا قايتىدىن سېلىنغان. بۇ مەسچىتنىك ئاخۇنلىرى ماجىنگۇي، خەي چاگدېلاردىن ئىبارەت.

4. مازارلار

ئايكۆل كونا بازىرىدىكى مەۋلانە مازىرى بىلەن چۆغتال كەنتىدىكى ھاجى خاراباتى مازىرى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئەڭ داڭلىق مازارلاردۇر.

مەۋلانە مازىرى بۇ، شەيخ جامالىددىننىك قەبرىستانلىقى بولۇپ، كۆلىمى 30 مودىن ئاشىدۇ، قەبرىستانلىق ئەتراپىدا قەدىمكى دەل-دەرەخلەر، توغراقلار بۇك-باراقسان ئۆسۈپ، مەۋلانە خانىقاسىغا تېخىمۇ سۇرلۇك تۈس بەرگەن.

ھاجى خاراباتى مازىرى بۇ چۆغتال مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ، XVII-ئەسىردىن XVIII-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە (1638—1730) شۇ يەردە ياشىغان ئاتاغلىق ئۇيغۇر ئەدىب، شائىر مۇھەممەت ئىنى ئابدۇللا خاراباتىنىك مازىرى.

ئازادلىقتىن ئىلگىرى مازارلارنىك قارىمىقىدا ئومۇمەن مەسچىت ۋە مەدرىسەلەر بار ئىدى. ئايكۆلنىڭ مەۋلانە مازىرى قارىمىقىدا مۆتىۋەللى قاتارلىق مەخسۇس باشقۇرغۇچىلار قويۇلغان، ئۇلار مازارنىڭ پۈتۈن مۈلكىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولغان. مازارلارنىڭ مەلۇم مىقداردا ۋەخپە يەرلە-

رى بار ئىدى. مازارغا تەۋە يەرلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى مازارغا كۆمۈلگەن كىشىلەرنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى يەرلىرى ۋە بەزى ھوقۇقدارلار ھەدىيە قىلىپ بەرگەن يەرلەر ئىدى. 1953 - يىلدىكى يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدە مازارنىڭ ۋەخپە يەرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى دېھقانلار جەمئىيىتى مۇسادىرە قىلىپ، دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بەردى.

3§. بۇددا دىنى

قەدىمكى زاماندا بۇددا دىنى ئاقسۇ رايونىدا 1000 يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈم سۈرگەن. بۇددا دىنى بۇ رايونغا تەخمىنەن چىن، خەن سۇلالىلىرى دەۋرىدە تارقالغان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە تېخىمۇ روناق تاپقان. « بۈيۈك تاڭ دەۋرىدىكى غەربىي يۇرت خاتىرىسى » دە بايان قىلىنىشىچە، بالۇجيانىڭ مەركىزىي قەلئەسىدە نەچچە ئون ئىبادەتخانا بولۇپ، 1000 دىن ئارتۇق بۇددا راھىبى ھىنايانا مەزھىپى تەلىماتىنى ئۆگەنگەن. مىلادى XIV ئەسىردە ئىسلام دىنىنىڭ تارقىلىشىغا ئەگىشىپ، بۇ رايوندىكى ئاھالىلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، بۇددا دىنى خارابلاشقان.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خەنزۇ ئاھالىلەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، شەھەر ئىچى ۋە سىرتىدا چىڭخۇاڭمياۋ گۈەنيىنگې، گۈەندىمياۋ، نياڭنياڭمياۋ قاتارلىق بۇتخانىلار سېلىنغان. مىنگو-نىڭ 29-يىلى (1930-يىلى)دىن كېيىن، شېڭ شىسەي بىلەن ماخۇسەن ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردا ئۇرۇش قىلغاندا، نۇرغۇنلىغان بۇددا ئىبادەتخانىلىرى ئۇرۇشتا ۋەيران بولۇپ كەتكەن.

4§. خرىستىان دىنى

1950-يىلى 1-ئايدا خرىستىان دىنىنىڭ مۇخلىسلىرىدىن دەي كەيچىك، لى چۈەنشياۋ، تاڭ يۈەنمۇ، دۇڭ شۇجىن، شىيەن كاۋجۇ، جاڭ شۇيىك، جاڭ پېيدې قاتارلىق يەتتە كىشى خرىستىان دىنى غەربىي شىمال ئىلاھىي خىزمەت ئۆمىكىنىڭ ئەۋەتىشى بىلەن قۇمۇل ناھىيىسىدىن ئاقسۇ بازىرىغا كۆچۈپ كېلىپ، خرىستىان دىنىنى تەرغىب قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە 5-شىنىڭ تەستىقى بىلەن مى ئائىلىسىنىڭ قورۇسى (ھازىرقى « جان يىلتىزى » ئاشخانىسىنىڭ يېنىدا)نى ئىجارىگە ئېلىپ، دىنىي جەمئىيەتنىڭ ۋاقتىلىق ئىبادەتخانىسى قىلىپ، ئاقسۇ خرىستىان دىنى جەمئىيىتىنى قۇردى.

ئاقسۇ خرىستىان دىنى جەمئىيىتى ئىنجىل تارقىتىش، ئىلاھىيەتكە تاۋاپ قىلىپ، ئىنسانىيەتكە پايدىلىق ئادەم بولۇشنى تەشۋىق قىلىش ۋە دۆلەتنىڭ تىنچلىقى ئۈچۈن دۇئا-تىلاۋەت قىلىشنى مەقسەت قىلغاندى. يەكشەنبە كۈنى چېركاۋغا يىغىلىش، روزدىستۇ بايرىمدا ئىبادەت قىلىش قاتارلىق دىنىي پائالىيەتلىرى بار ئىدى.

1959-يىلى ناھىيە بويىچە خرىستىيان دىنىنىڭ مۇرتلىرى ئوندىن ئاشتى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » جەريانىدا ئاقسۇ خرىستىان دىنى جەمئىيىتى زەربىگە ئۇچراپ، مۇرتلار نورمال دىنىي پائالىيىتىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. 1979-يىلدىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرگەچكە ئاقسۇ خرىستىان دىنى جەمئىيىتى پائالىيىتىنى ئەسلىگە كەلدى. 1983-يىلى ئاقسۇ خرىستىان دىنى جەمئىيىتى سايلىغاندا سۇڭ لەۋ تۇنجى قېتىملىق ھەزرەت سايلاندى.

1989-يىلى ئاقسۇدىكى خرىستىئان دىنىنىڭ مۇرتلىرى 400 گە يەتتى. روزدىستۇو بايرىمىدا ياكى باشقا بايراملاردا ئىبادەت قىلىشقا قاتنىشىدىغان مۇخلىسلىرى 1000 دىن ئاشىدىغان بولدى.

ئاقسۇ خرىستىئان دىنى جەمئىيىتىدە بەش نەپەر ئىجراچى، بىر نەپەر ھەزرەت بار. يېڭى چېركاۋ 1986-يىلى سېلىندى. چېركاۋنىڭ ئورنى دولان يولىدا.

§5. باشقا دىنلار

ئاتەشپەرەسلىك بۇ دىن تەخمىنەن مىلادى VI ئەسىردىن كېيىن بۇ رايونغا تارقالغان. مىك سۇلالىسى دەۋرىدىن كېيىن خارابلىشىپ كەتكەن.

مانى دىنى بۇ دىن تەخمىنەن مىلادى VII ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئاقسۇ ئەتراپىدىكى ئاھالىلەر ئارىسىغا تارقالغان. بەش دەۋر بىلەن سۈك دەۋرىدە خېلىلا رونىق تاپقان.

نېستورى دىنى بۇ دىن تەخمىنەن VI—VII ئەسىرلەردە تارقالغان. تالڭ، سۈك، يۈەن دەۋرلىرىدە تازا گۈللەنگەن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە خارابلاشقان.

كاتولىك دىنى چىڭ سۇلالىسى گۈاڭشۈ 31-يىلى (1905-يىلى) دىن كېيىن قەشقەر كاتولىك دىنى جەمئىيىتىنىڭ شۇئىتسارىيىلىك مىسسىئونېرى تىبابەتچىلىك، تەرجىمانلىق، مەتبەئەچىلىكىنى كەسىپ قىلىۋېلىپ، ئاقسۇغا كېلىپ، كاتولىك دىنىنى تارقاتقان. ئۇ كۈندۈزلىرى كوچىمۇ كوچا قاتراپ يۈرۈپ، خەلقنىڭ ئۆيلىرىگىچە بېرىپ، كېسەل كۆرۈپ، ئاخشاملىرى يەرلىك خەلقنىڭ كىيىملىرىنى كېيىۋېلىپ، ئاھالىلەر ئارىسىغا بېرىپ، دىن تارقاتقاندىن سىرت ئاخبارات توپلىغان. ياڭ زېڭشىڭ، جىن شۇرېن دەۋرىدە كاتولىك دىنى ئاقسۇدىكى ئاھالىلەر ئارىسىدا مەلۇم تەسىر قوزغىغان.

§6. دىنىي ئىشلار

1. دىنىي سىياسەتنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنى توغرا ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇشقا ئوخشاش تۇرلۇك ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلارغا بىرلەشتۇرۇپ، ئەكسىلىنقىلابچىلارنىڭ دىنىي تونغا ئورۇنۇۋېلىپ، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىگە، خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بەردى، دىنىي زاتلارنىڭ ھۆكۈمەت خىزمەتلىرىگە، مەكتەپ ماتارىپىغا، قانۇنغا ۋە نىكاھ ئىشلىرىغا ئارىلىشۇۋېلىشىغا قارشى تۇردى، دىنىي زاتلارنىڭ نورمال دىنىي پائالىيىتىگە، ئاممىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلدى. پۈتۈن شەھەردىكى دىنىي زاتلار بىلەن ئىنتىپاقلىشىش، تەربىيە بېرىش فاكتورى قوللىنىلىپ، ئىمامدىن يۇقىرى مەرتىۋىلىك دىنىي زاتلاردىن تۇرمۇشتا قىينىچىلىقى بارلىرىغا مەلۇم مىقداردا تۇرمۇش پۇلى بېرىلدى. تۇرمۇش پۇلى قەرەل بويىچە، نورمىلىق ۋە ۋاقتىلىق دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلدى، قەرەل بويىچە نورمىلىق تۇرمۇش ياردەم پۇلى ئايلىق، پەسىللىك ۋە قوش ئايلىق قىلىپ ئايرىلدى. ياردەم پۇلى ئۆلچىمى 30 يۈەننى باشلىنىش نۇقتىسى قىلغان. ۋاقتىلىق قىينىچىلىقى بارلارغا ماددىي بۇيۇم ۋە نەقپۇل ياردەم بېرىلدى. ئازادلىقتىن كېيىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى

يۇقىرى تەبىقىدىكى دىنىي زاتلارنى سىياسىي جەھەتتە ئورۇنلاشتۇردى. بەزىلىرى ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ۋەكىلى، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى، سودا-سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى قاتارلىقلارنىڭ ئەزالىقىنى ئۈستىگە ئالدى. ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى چاقىرىلغاندىن كېيىن، بىر تۇركۈم دىنىي زاتلار ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ۋەكىللىكىگە ئەزالىقىغا مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1958-يىلى ئىستىل تۇزىتىش، ئوگچىلارغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدىن كېيىن « سولچىل » پىكىر ئېقىمى دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر يەتكۈزدى، بولۇپمۇ « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدىكى « تۆت كونىنى بۇزۇش » مەزگىلىدە بىر قىسىم مەسچىتلەر پېچەتلىۋېتىلدى ۋە بۇزۇۋېتىلدى، بەزى دىنىي زاتلارغا زەربە بېرىلدى، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتى ۋە نورمال دىنىي پائالىيەتلەر دەخلىگە ئۇچرىدى.

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاپ، پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى قايتىدىن تەكىتلىدى، نورمال دىنىي پائالىيەتلەر ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە قوغدالدى. مەسىلەن: مەسچىت، چېركاۋلار ئېچىۋېتىلدى. ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاھالىلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا بىرەر جايغا مەسچىت سېلىشقا رۇخسەت قىلىندى، شەھەر رايونىدىكى لەگگەر خانىقاسى نۆقتىلىق رېمونت قىلىندى. ۋەكىللىك خاراكتېرىغا ئىگە بولغان 57 نەپەر دىنىي زات سىياسىي ۋە تۇرمۇش جەھەتتە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى، 1979-يىلدىن باشلاپ دىنىي زاتلارغا تۇرمۇش ياردەم پۇلى بېرىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ستاتىستىكىغا قارىغاندا، 1981-يىلى ناھىيە بويىچە تۇرمۇش پۇلى ئالىدىغان دىنىي زات 45 گە يېتىپ، ئۇلارغا جەمئىي 5109-يۈەن تۇرمۇش ياردەم پۇلى تارقىتىلغان، ۋاقتىلىق قېينىچىلىقى بارلارغا 600 يۈەن ۋە ئۆي سېلىش خراجىتى ياردەم قىلىنغان. 1983-يىلى ياردەم پۇلىنىڭ ئۆلچىمى 45 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى. 1988-يىلى تۇرمۇش ياردەم پۇلى ئالىدىغانلار كۆپىيىپ 83 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاي بويىچە تۇرمۇش ياردەم پۇلى ئالىدىغانلار 42، پەسىل بويىچە ئالىدىغانلار 41. مۇشۇ بىر يىلدا 20 مىڭ 500 يۈەندىن ئارتۇق تۇرمۇش ياردەم پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى. 1988-يىلى شەھەر بويىچە يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلاردىن بىر ئادەم ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ ۋەكىلى، ئۇچ ئادەم ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، سەككىز ئادەم شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ ۋەكىلى، 19 ئادەم يېزىلىق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىلى، 48 ئادەم شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشمىسىنىڭ ھەيئىتى بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ. 1988-يىلدىن باشلاپ شەھەر بويىچە ئىمامدىن يۇقىرى دىنىي زاتلاردىن دىنىي قانۇن-قائىدە بىلىملىرىدىن ئىمتىھان ئېلىندى. شۇ يىلى ئىمتىھانغا قاتناشقان 450 نەپەر دىنىي زاتتىن 388 ئادەم ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ، لايىقەتلىك گۇۋاھنامىسى ئالدى.

2. دىنىي زاتلارنى سىياسىي ئوگىنىشكە تەشكىللەش

دىنىي زاتلارنى ھەپتىدە بىر قېتىم يېرىم كۈن سىياسىي ئوگىنىش قىلدۇرۇش تۇزۇمى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇلدى. ئوگىنىشتە، ئاساسلىقى، پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتى ئوگىنىلدى، سۆھبەت يىغىنى ئېچىش ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىپ تەربىيەلەش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، سىياسىي-ئىدىيۇي تەربىيە بېرىلدى. 1985-يىلى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە دىنىي ئىشلار

ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، دىنىي ئىشلار خىزمىتىدە دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونلۇق مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ يوليورۇقى بائال ئىزچىللاشتۇرۇلدى. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشنى چۆرىدىگەن، سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنى مەركەز قىلغان ھالدا شەھەر بويىچە دىنىي زاتلار ئارىسىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە « ئىككى ئايرىلالماسلىق » ، (ئاز-سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالماسلىق، خەنزۇلار ئازسانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالماسلىق) تەربىيىسى كەڭ تۈردە قانات يايدۇرۇلدى. قانۇن-تۈزۈم، دېموكراتىيە ۋە مىللەتلەر بارا-بەرلىكى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى قاتارلىقلار تەشۋىق قىلىنىپ، پۈتۈن شەھەر-نىڭ تىنچ-ئىتتىپاق بولغان سىياسىي ۋەزىيىتى قوغدىلىپ، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى. 1988-يىلى شەھەر بويىچە سىياسىي ئۆگىنىشكە دائىم قاتنىشىدىغان دىنىي زاتلار تەخمىنەن 400 دىن ئاشتى. ئالتە قېتىم 277 ئادەم قاتناشقان ئىمامدىن يۇقىرى دىنىي زاتلار سۆھبەت يىغىنى ئېچىلدى.

3. دىنىي پائالىيەتلەرنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش

1980-يىلى ناھىيە بويىچە 102 جايدىكى دىنىي پائالىيەت سورۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر رايونىدا تۆتى بار، 1987-يىلدىن كېيىن شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، يېزا-مەيدانلاردا سەككىز دىنىي ئىشلارنى باشقۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭ تۆتى مەھەللە ئىش باشقارمىسىدا، تۆتى يېزا-مەيدانلاردا، 350 مەسچىت-چېركاۋ باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى (باشقۇرۇش ھەيئىتى) قۇرۇلدى. باشقۇرۇش گۇرۇپپىلىرى ئادەتتە تۈچتىن يەتتىگىچە ئادەمدىن تەركىب تاپتى.

يىگىرمە بىرىنچى قىسىم خەلق تۇرمۇشى

چىك سۇلالىسى دەۋرىدىن مىنگو دەۋرىگىچە ئاقسۇدىكى خەلق ئاممىسى فېئودالىلىق ئېكسپىلاتاتسىيىگە ۋە مىللىي زۇلۇمنىڭ ئازاب-ئوقۇبەتلىرىگە ئۇچرىغان. 1939-يىلدىن 1943-يىلغىچە مالىيە ئەھۋالى بىر ئاز ياخشى بولغاچقا، ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قورسىقى توق، كىيىمى پۈتۈن بولغان، كېيىن ئەھۋال كۈندىن كۈنگە ناچارلىشىپ، پۇل پاخاللىشىپ مال باھاسى ئۆرلەپ، بازار خەلقنىڭ كۈن ئوتكۈزۈشى قىيىنلىشىپ كەتكەن. يېزىلاردىكى كەمبەغەل دېھقانلار يۇقىرى ئىجارە ھەققى ۋە يالالانما ئەمگەكنىڭ ئېغىر يۈكىنى ئۈستىگە ئالغان، يىللىقچىلارنىڭ بىر يىللىق ئىش ھەققى بىرقانچە قېتىم توتۇۋېلىنغاچقا، ئۇلار قولىغا تەككەن ئىش ھەققىگە بىرمەر ماتا ئىشتانمۇ سېتىۋالالمايتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەمگەكچى خەلق سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە قەد كۆتۈرۈپ، تۇرمۇشى كۈندىن كۈنگە ياخشىلاندى. ئۇلار ئۇچ يىللىق ئېغىر ئىشلەپچىقىرىشنى ئاپەت ۋە ئون يىللىق « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ ئوڭۇشسىزلىقىنى بېشىدىن كەچۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن 1979-يىلدىن باشلاپ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەنلىكتىن، دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى. تۇرمۇشى بىرقەدەر قېيىن بولغان قىسمەن كەمبەغەل ۋە نامرات دېھقان ئائىلىرىنى پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت تۈرلۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ يۆلەپ، نامراتلىقتىن تەدرىجىي قۇتۇلدۇرۇپ، قورسىقى توق، كىيىمى پۈتۈن بولۇش يولىغا مېڭىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. 1990-يىلى دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىمى 1980-يىلدىكىدىن يەتتە ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، تەنتەربىيە ئىشلىرىمۇ تېز تەرەققىي قىلدى. بازار ئاھالىلىرىنىڭ مەدەنىي تۇرمۇشى ۋە ماددىي تۇرمۇشىنى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكىگە سېلىشتۇرغاندا ئاسمان-زېمىن پەرق مەيدانغا كەلدى. 1985-يىلى بازار ئاھالىلىرى بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلنىڭ قالدۇقى 50 مىليون يۈەندىن ئېشىپ، 1955-يىلدىكىنىڭ 18 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى.

1980-يىلدىن باشلاپ بازار-يېزا خەلقىنىڭ ئىستېمال بۇيۇملىرى پەيدىنپەي ئوتتۇراھال ۋە ئالىي دەرىجىلىك تاۋارلارغا قاراپ تەرەققىي قىلدى. قورسىقى توق، كىيىمى پۈتۈن بولۇش مەسىلىسى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل بولۇپ، تەدرىجىي ھالدا ھاللىق سەۋىيىگە قەدەم قويدى.

I باب شەھەر-بازار خەلقنىڭ تۇرمۇشى

§1. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىرىمى

1939-يىلدىن 1943-يىلغىچە ئاقسۇ ناھىيە بازىرى رايونىدا مال باھاسى ئاساسەن مۇقىم بولغان. يۆلەنچۈكى يوق، ئۆز كۈنىنى ئۆزى ئالالايدىغان قېرى-چۆرە، ئاجىز، مېيىپ، كېسەللەر-نىڭ ھەربىرى ئايدا ھۆكۈمەتتىن 15 كىلوگرام قوتقۇزۇش ئاشلىقى ئالغان، ھۆكۈمەت دارىلئاجىزىن قۇرۇپ، مەخسۇس قوتقۇزۇش ئىشىنى يولغا قويغان. ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى بىلەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئايلىق مائاشى ئادەتتە 20-40 يۈەن ئۆلكە پۇلى ئەتراپىدا بولۇپ، ئۇلار مۇشۇ پۇل بىلەن ئا-رانلا جان باقالىغان. ئاقسۇدا بىر كىلوگرام بۇغداي 0.132 يۈەن ئۆلكە پۇلى، بىر كىلوگرام كۆم-مىسقوناق 0.128 يۈەن، بىر كىلوگرام گۈرۈچ 0.278 يۈەن بولغان. 1943-يىلدىن كېيىن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ فاپىسىنىڭ قىممىتى بارغانسېرى چۈشۈپ، پۇل پاخاللىقى يۈز بېرىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى كۈندىن-كۈنگە ناچارلاشقان. سانائەت مەھسۇلاتلىرى بىلەن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلات-لىرى ئوتتۇرىسىدىكى باھا پەرقى چوڭىيىپ، بىر قويغا بىر كىلوگرام كېرسىن ياكى بىر دانە قول-چىراغ تېگىشلىگەن؛ ئىككى ئاتقا ئاران بىر دانە كېيىم تىكىش ماشىنىسى تېگىشلىگەن.

شىنجاڭ ئازاد بولغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققىدە تەمىنات تۈرۈمى، ھۆددىگەرلىك تۈرۈمى، ماددىي نەرسىگە سۈندۈرۈپ ھېسابلىنىدىغان (ناتۇرال) ئىش ھەققى تۈرۈمى قاتارلىق تۈرۈملەر يولغا قويۇلدى. بۇنىڭ چىقىم قىلىنىش شەكلى كۆپ بولۇپ، قورساق توق، كىيىم پۈتۈن بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىنىپ، ئازراق ئېشىنچە قالاتتى. 1952-يىلى ئىش ھەققى 1-قېتىم تەڭشىلىپ، دەرىجە ئىش ھەققى تۈرۈمى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىش ھەققىنى كۆپ قېتىم ئىسلاھ قىلىنىپ ۋە تەڭشىلىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى پەيدىنپەي يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 60-يىللاردا ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە ئىش ھەققى 502.92 يۈەنگە، 70-يىللاردا 603.35 يۈەنگە، 1980-يىلدىن 1985-يىلغىچە 809.07 يۈەنگە يەتتى. 1988-يىلى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە يىللىق ئىش ھەققى 1835.27 يۈەنگە يېتىپ، 60-يىللاردىكىدىن 2.65 ھەسسە، 70-يىللاردىكىدىن 2.04 ھەسسە، 1980-يىلدىكىدىن 1.31 ھەسسە، 1985-يىلدىكىدىن 0.39 ھەسسە ئاشتى. 1978-يىلدىن 1988-يىلغىچە بولغان ئون يىلدا ئىشچى-خىز-مەتچىلەرنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق ئوتتۇرىچە ئىش ھەققىنىڭ يىللىق ئېشىش نىسبە-تى 12.7% كە يەتتى. 1978-يىلى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئائىلىسىنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئايلىق ئوتتۇرىچە پۇل كىرىمى 44.67 يۈەن، چىقىمى 38.23 يۈەن بولدى؛ 1987-يىلى كىشى بە-شىغا توغرا كەلگەن ئايلىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 113.08 يۈەن، چىقىمى 108.2 يۈەن بول-دى؛ 1988-يىلى كىرىمى 145.9 يۈەن، چىقىمى 140.38 يۈەن بولدى.

1985-يىلى بازار ئاھالىلىرى بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلنىڭ قالدۇقى 50 مىليون 585 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1980-يىلدىكىدىن 1.93 ھەسسە ئاشتى، 1976-يىلدىكىنىڭ 18 ھەسسىگە، 1966-يىلدىكىنىڭ 12.44 ھەسسىگە، 1960-يىلدىكىنىڭ 17.74 ھەسسىگە، 1955-يىلدىكىنىڭ 17.97 ھەسسىگە تەڭ كەلدى.

§2. ئىستېمال سەۋىيىسى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە خەلقنىڭ تۇرمۇش ئىستېمال سەۋىيىسى ناھايىتى تۆۋەن ئىدى، نۇرغۇنلىغان كىشىلەر بويالغان ماتادىن كىيىم تىكتۇرۇپ كىيەتتى، ۋېلىسىپىتمۇ كوچىلاردا ئاندا-ساندا ئۇچراپ قالاتتى، قارا ئاشلىق ئاساسلىق ئوزۇقلۇق قىلىناتتى، تاۋارلار كەمچىل ئىدى، چوڭراق مۇكەممەل بولغان مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش مۇئەسسەسىلىرىمۇ يوق ئىدى. ئاران ئۈچ مەكتەپ بار ئىدى. 1951-يىلدىن 1952-يىلغىچە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسى قولغا كەلتۈرۈلگەچكە، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىي قىلىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى پەيدىنپەي يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

60-يىللاردىن 70-يىللارغىچە بازار رايونىدىكى ئاھالىلەر تەدرىجىي كىيىم تىكىش ماشىنىسى، ۋېلىسىپىت، قول سائىتى ۋە رادىئوغا ئىگە بولدى. 1979-يىلى يۇقىرىدىكى تۆت چوڭ تاۋار ئائىلىلەردە 95% ئومۇملاشتى.

1981-يىلى 1710 دانە تېلېۋىزور پارچە سېتىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە رەڭلىك تېلېۋىزور 56 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ)، ھەر 100 ئائىلىگە يەتتىدىن ئۇنىتالغۇ توغرا كەلدى. شەھەر بويىچە 1166 ئائىلىدە كىرىتالغۇ بار بولدى.

1982-يىلى ھەر 100 ئائىلىدە ئالتە تېلېۋىزور، توققۇز ئۇنىتالغۇ، توك شامالدۇرغۇچ، بەش كىرىتالغۇ بار بولدى، توڭلاتقۇ سېتىلىشقا باشلىدى.

1984-يىلى ھەر 100 ئائىلىدە 163 ۋېلىسىپت، 43 تېلېۋىزور، 34 ئۇنىتالغۇ، 43 كىرىتالغۇ بار بولدى.

1985-يىلىنىڭ بېشىدا ھەر 100 ئائىلىدە 163 ۋېلىسىپت، 43 تېلېۋىزور (بۇنىڭ ئىچىدە رەڭلىك تېلېۋىزور 24)، 34 ئۇنىتالغۇ، 43 كىرىتالغۇ، يەتتە فوتو سۈرەت ئاپپاراتى، 274 قول سائىتى، 7.0 كىيىم تىكىش ماشىنىسى بار بولدى. ھەر 100 ئائىلە پۇلنى نەقلەپ قويۇپ سېتىۋېلىش ئالدىدا تۇرغان ۋېلىسىپت 14، تېلېۋىزور 24، ئۇنىتالغۇ 14، كىرىتالغۇ توققۇز، فوتو سۈرەت ئاپپاراتى بىر، كىيىم تىكىش ماشىنىسى ئىككى، توڭلاتقۇ ئىككى.

1989-يىلى ھەر 100 ئائىلىدە 75.2 تېلېۋىزور، 74.8 ئۇنىتالغۇ، 67 كىرىتالغۇ، 29.6 توڭلاتقۇ، 11.4 موتسىكلىت، 49.2 توك شامالدۇرغۇچ بار بولدى. ئايرىم ئائىلىلەر سىنىئالغۇ ۋە سىنقويغۇ سېتىۋالدى. بۇرۇنقى تۆت چوك مۇلۇك توڭلاتقۇ، موتسىكلىت، سىنىئالغۇ-سىنقويغۇ ۋە ھاۋا تەڭشىگۈچ-كە ئۆزگەردى. بۇلاردىن باشقا توك دۇخوپكا، توك قازىنىسى، توك ساماۋەر، توك دەزمال ۋە ھەرخىل چىراغ قاتارلىق ئېلېكتر سايمانلىرى كۆندىن-كۈنگە ئومۇملاشتى. شەھەر بويىچە 8500 ئائىلە سۈيۇقلاندۇرۇلغان نېفت گازى ئىشلەتتى، بۇنىڭ ئۈچۈن 120 تونىا گاز سەرپ قىلىندى.

1980-يىلدىن بۇيان بازار رايونىدىكى ئاھالىلەرنىڭ كىيىم-كېچەك، يېمەك-ئىچمەك قۇرۇلمىسىدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى. ئۇلارنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى ئالىي دەرىجىلىككە ۋە خىلمۇ خىللىققا قاراپ تەرەققىي قىلدى، رەختنىڭ سۈپىتى بىلەن رەڭگىگە، گۈزەل-كۆركەم بولۇشىغا ئېتىبار بېرىلىدىغان بولدى. يېمەكلىك ئىچىدە قوشۇمچە يېمەكلىك چىقمىسى، بولۇپمۇ گۆش چىقىمىنىڭ سالمىقى كۆپەيدى، قارا ئاشلىقنىڭ ئاساسلىق يېمەكلىك قىلىدىغان ئائىلە ئانچە تېپىلمايدىغان بولدى. 1985-يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ئولتۇراق ئۆيى كۆلىمى 7.36 كۆدرات مېتىرغا، 1989-يىلى 9.89 كۆدرات مېتىرغا يەتتى.

II باب دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى

§1. دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ چىڭ سۇلالىسى، مىنگو دەۋرلىرىدىكى تۇرمۇشى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق خان ئامبال مەھكىمىسىدىكى ئەمەلدارلار بىلەن يەرلىك ئورۇنلاردىكى بەگلەر بىر-بىرىدىن پايدىلىنىپ، پۇقرالارنى ئەزگە نلىكتىن، خەلقنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن جاپالىق ئىدى، شۇڭا نۇرغۇن كىشىلەر تىرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن ئىلى قاتارلىق جايلارغا قېچىپ كەتكەن.

1867-يىل 5-ئايدا ياقۇپ بەگ ئاقسۇنى ئىشغال قىلىپ، خۇيزۇ خەلقىنى ھەدىسلا قىرغىن قىلغان. باج-سېلىق، ئالۋان ئىنتايىن كۆپ ئىدى. مەسىلەن: ئۆشرە، زاكات، تاناپ (يەر ئۆلچەش)، سامان پۇلى، خىراج، تالقان بېجى (مىراس بېجى)، قونالغۇ (ھەربىي مۇلازىمەت تەمىنلەش بېجى)، كەپسەن ۋە باشقا باج-سېلىقلار، مەسىلەن، ساقچى ئالۋىنى قاتارلىقلار ئارقىلىق دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنىڭ 80 پىرسەنتىدىن كۆپرەكى ھېيلىگەرلىك بىلەن بۇلۇۋېلىناتتى.

مىنگو دەۋرىدىكى جەنۇبىنىڭ ئاشلىقىنى شىمالغا يۆتكەش خەلقە ئىنتايىن ئېغىر يۈك بولۇپ قالغان. دېھقانلار ئاشلىقىنى ھۆددىگە ئېلىپ توشۇسا، شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەت دۆلەت بەلگىلىگەن كىرا ھەققىنىڭ تەخمىنەن 60 پىرسەنتىنلا بەرگەن، ئۆزۈن يوللىق توشۇشتا ئالدىن بېرىلگەن كىرا ھەققى ئادەم ۋە ئۇلاغنىڭ قورسىقىغلا كېتىپ، بېرىپ-كېلىش چىقىمىغا يەتمىگەن، ئاشلىق توشۇيدىغان ئۇلاغلار يولدا ئۆلۈپ كەتسە، كىشىلەر ئىلاجسىز ئاشلىقىنى سېتىۋېتىپ، باشقا يۇرتلارغا قېچىپ كەتكەن. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىدا كەڭ دېھقانلار ئېغىر دەرىجىدە ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنىپ، ئىنتايىن ئېچىنىشلىق تۇرمۇش كەچۈرگەن، بىر مو يەرنىڭ ئىجارىسى ئۈرلەپ ئون چارەك (بىر چارەك 12 كىلوگرامغا تەڭ) ئاشلىققا چىققان، دېھقانلارنىڭ يىل بويى ئىشلەپ تاپقان تاپاۋىتى ئارقىلىق يەر ئىجارىسىنىلا تۆلىيەلىگەن، بەزىلىرىنىڭ تاپاۋىتى، ھەتتا ئىجارە تۆلەش شىكىمۇ يەتمىگەن، مەھسۇلات كەملەپ كەتكەن يىللىرى دېھقانلار ئىجارە قايتۇرۇش ھېسابىغا پومېشچىكقا ھەقسىز ئىشلەپ بېرىشكە مەجبۇر بولغان. ئادەم يالاپ ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش ئەھۋالىمۇ ئىنتايىن ئېغىر بولغان، يىللىقچىلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئىش ھەققى يەتتە تاغار (بىر تاغار ئاشلىق تەخمىنەن 100 كىلوگرام) ئاشلىق بولغان، ئۇنىڭ يېرىمىغا بۇغداي، يېرىمىغا كۆممىقوناق بېرىلگەن؛ 2-ئورۇندىكىلەرگە بەش تاغار ئاشلىق بېرىلگەن، بالا پادىچىلارغا بىر تاغار بۇغداي بېرىلگەن. ناھىيە بازىرىغا يېراق جايدا ئىشلەيدىغان يىللىقچىلارنىڭ يىللىق ئەڭ يۇقىرى ئىش ھەققى بەش تاغار ئاشلىق بولغان (بۇنىڭ يېرىمى بۇغداي، يېرىمى كۆممىقوناق ئىدى)، ئادەتتە كىلىرىنىڭ ئىككى-ئۈچ تاغار ئاشلىق بولغان، ئەڭ تۆۋەنلىرىنىڭ ئاران ئون چارەك كۆممىقوناق بولغان. پومېشچىكلار يەنە بوزەك قىلىش ۋە باشقا ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، يىللىقچىلارنىڭ ئىش

ھەققىنى خالىغانچە تۆتۈپ قالاتتى، يىللىقچىلار بىر يىل ئىشلەپ تاپقان پۇلىغا بىرەر ماتا ئىشتانمۇ سېتىۋالالمايتتى. بازار ۋە بازارغا يېقىن يېزىلاردىكى دېھقانلار يەنە جازانخورلۇقنىڭ ئېكسپلاتاتسىيەسىگە ئۇچرىغان. ئادەتتە يىل بويىچە ئۆسۈم ھېسابلانغان، يىللىق ئۆسۈم دەسمايىدىن بىر ھەسسىدىن، ھەتتا ئىككى ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشقان. ئېغىر قاقتى-سوقتى قىلىنغان دېھقانلار ئىجارە ھەققىنى بېرەلمىسە ياكى سەل-پەل نارازىلىق بىلدۈرسە، ئۇلارنى پومېشچىكلار باستۇراتتى. مەسىلەن، زومىگەر پومېشچىك ئەرشىدىن بىلەن ئىسمائىل ھاجى 29 ئادەمنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن ياكى ئۆلتۈرىلىشىگا مەجبۇر قىلغان، 3-يېزىلىق زومىگەر پومېشچىك زىياۋۇدۇننىڭ ئۆيىدە ئىككى ئىشكەل ۋە باشقا قىيىناش قوراللىرى بارئىدى، ئۇ ئۇچ دېھقاننىڭ پۇت-قولىنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋەتكەن، ئىشكەل سىلىپ ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ قىينىغانلىرى تېخىمۇ كۆپ، ئۇ، 33 ئايالغا باسقۇنچىلىق قىلغان، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى مېيىپ بولۇپ قالغان، بەزىلىرى ئۆلۈپ كەتكەن.

§2. دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى تۇرمۇشى

1949-يىل 11-ئاينىڭ 29-كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئاقسۇغا كىرىپ ئورۇنلاشتى. شۇنىڭدىن كېيىن خەلقنىڭ ئۇستىدىكى فېئودالىق ئېزىش ۋە ئېكسپلاتاتسىيە پەيدىنپەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1952-يىلدىكى يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن، ئاقسۇ خەلقى سوتسىيالىزم قۇرۇش داغدام يولىغا ماڭدى. مۇشۇ بىرنەچچە يىل ئىچىدە غەللە-پاراق ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئۇمۇمىي ئاشلىقنىڭ 15 پىرسەنتىدىن تۆۋەن بولدى. قاراتال رايونى 1950-يىلى 5 مىليون 392 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق ئالدى، ئەمەلىيەتتە 861 مىڭ 500 كىلوگرام غەللە-پاراق ئېلىندى. بۇ، ئۇمۇمىي ئاشلىقنىڭ 14.5 پىرسەنتىنىلا ئىگىلىدى. دېھقانلارغا يەر ۋە باشقا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى تەقسىم قىلىپ بېرىلگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى ئۆستى، ئۇمۇمىي ئاشلىق تېز ئاشتى، دېھقانلارنىڭ يۆكى يېنىكلىدى، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سانائەت مەھسۇلاتلىرى بىلەن بولغان سېلىشتۇرما باھاسى ئۆرلىدى، دېھقانلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى خېلى ئۆستى.

1950-يىلدىن 1956-يىلغىچە 100 كىلوگرام بۇغدايغا ئالماشتۇرۇلغان پاختا رەخت

جەدۋەل 21 ـــ 1 بىرلىكى: مېتر

ئالماشتۇرۇلغان بۇيۇملار / يىل	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
ئاق رەخت	6,66	18,20	15,60	16,26	14,53	14,13	14,46
رەڭلىك رەخت	7,46	17,06	16,93	17,46	10,80	10,20	10,66
گۈللۈك رەخت	4,46	13,26	13,33	12,80	12,73	12,66	13,06

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 30 نەچچە يىلدا دۆلەتنىڭ دېھقانچىلىق بەزىلىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئۇمۇمىي قىممىتىدە ئىگىلىگەن نىسپىتى ناھايىتى ئاز بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يىلدىن يىلغا تۆۋەنلىدى.

قىسمەن يىللاردىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن بىۋاسىتە ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى

جەدۋەل 21 ــ 2 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىل	يىزا ئىگىلىك ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتى	دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن			ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى %
		جەمئىي	دېھقانچىلىق	چارۋىچىلىق	
1960	1539.84	134.7	119.3	15.4	8.75
1970	1952.59	66.7	63.5	3.2	3.42
1977	2610.45	95.1	90.5	4.6	3.64
1980	3030.03	108.9	104	4.9	3.59
1985	5152.35	124.9	120.9	4	2.42

50-يىللارنىڭ بېشىدا خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئۇمۇمەن ئۆسۈشكە يۈزلەندى. لېكىن ئىككى قېتىم زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتتى. بۇنىڭ بىرى، 1959-يىلدىن 1961-يىلغىچە بولغان ئۇچ يىل بولۇپ، بۇ ئۇچ يىلدا سىياسەت جەھەتتىكى سەۋەنلىك ۋە ئېغىر تەبىئىي ئاپەت تۈپەيلىدىن ئىشلەپچىقىرىش تۆۋەنلەپ، ماددىي ئەشيا كەمچىل بولدى، بەزى جايلاردا قەھەتچىلىك يۈز بېرىپ، ئادەملەر سىرتقا قېچىپ كەتتى.

ئاقسۇ يېزىلىرىدىكى نوپۇسنىڭ 1960-يىل 4-ئاينىڭ 20-كۈنىگە قەدەر سىرتقا كۆچۈشىگە دائىر مەلۇمات

جەدۋەل 21 ــ 3 بىرلىكى: نەپەر

گۇرۇپپا	جەمئىي	بۇنىڭ ئىچىدە ئەمگەك كۈچى	1960-يىلدىن ئىلگىرى سىرتقا كەتكەن	1-ئايدا سىرتقا كەتكەن	2-ئايدا سىرتقا كەتكەن	3-ئايدا سىرتقا كەتكەن	قاچىپ كەلگەن ئادەم جەمئىي	قاچىپ كەلگەن ئەمگەك كۈچى جەمئىي	1-ئايدا قاچىپ كەلگەن	2-ئايدا قاچىپ كەلگەن	3-ئايدا قاچىپ كەلگەن	4-ئايدا قاچىپ كەلگەن	قاچىپ كەلگەنلەر
بەشتوگەمەن	35		•			35							35
قاراتال	55				11	44	55				10	45	
توپلۇق	53	53		8	35	10	30	30			10	20	23
قۇمباش	8	8				8	5	5				5	3
ئايكۆل	54	54	44	3	4	3	31	31	24			7	23
جەمئىي	205	115	44	11	50	100	121	66	24		20	77	84

1960-يىل 4-ئايدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا ناھىيە بويىچە بەش كۆشكە ۋە ئاقسۇ بازىرىدا ئوزۇقلۇق ناچارلىقى سەۋەبىدىن 158 كىشى كېسەللىككە گىرىپتار بولغان، ئۇلارنىڭ ھەممىسى دالاپ ساقايتىۋېلىنغان. يېزا ئىقتىسادى 1962-يىلى ياخشىلىنىشقا باشلىدى. 1963-يىلدىن 1965-يىلغىچە تەڭشەش فاكتورى ئىجرا قىلىنغانلىقتىن، ئىشلەپچىقىرىش ئاساسىي جەھەتتىن ئەسلىگە كەلدى، خەلق تۇرمۇشىدىمۇ ئۆزگىرىش بولدى. لېكىن 1966-يىلى باشلانغان « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » سەۋەبىدىن ئىشلەپچىقىرىش بىر ئىزدا توختاپ قالدى، تۇرلۇك قۇرۇلۇشلار پالەچ ۋە يېرىم پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى يەنە بىر قېتىم تۆۋەنلەپ كەتتى. 1971-يىلدىكى تېپىك تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، ھەربىر يېزا ئىگىلىك نوپۇسى بىر يىلدا ئېھتىياجلىق بولغان ئاساسىي تۇرمۇش خراجىتى 120 يۈەن بولغان، بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق، ياغ، كۆكتات ۋە گۆشكە كەتكىنى 72 يۈەن، كىيىم-كېچەككە كەتكىنى 18 يۈەن، باشقا كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىغا كەتكىنى 30 يۈەن. دېھقانلارنىڭ كوللېكتىپنىڭ تەقسىماتىدىن قىلغان كىرىمى ئاساسىي تۇرمۇش خراجىتىنىڭ 60 پىرسەنتىگلا تەڭ كەلگەن، قالغان قىسمىنى ئۇلار ئائىلە قوشۇمچە كىرىمى ئارقىلىق تولۇقلىغان.

1977-يىلدىن 1980-يىلغىچە « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ ئاساراتى يەنىلا ناھايىتى ئېغىر بولدى، دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى ئانچە ياخشىلانمىدى، ھاياتلىق كۆچى بىر پۈتۈن ئەسلىگە كەلمىدى. تېپىك تەكشۈرۈش مۇنۇلارنى چۈشەندۈرۈپ بەردى: ھەربىر يېزا ئىگىلىك نوپۇسىنىڭ بىر يىللىق ئاساسىي تۇرمۇش خراجىتى 170 نەچچە يۈەن بولغان، بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق، ياغ، گۆش، كۆكتات ۋە قوشۇمچە يېمەكلىكلەر ئۈچۈن 95 يۈەن، كىيىم-كېچەك ئۈچۈن 40 يۈەن (توي قىلىش ئۈچۈن كېتىدىغان ئالىي دەرىجىلىك تاۋارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ)، باشقا كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇمى ئۈچۈن 35 يۈەن كەتكەن، دېھقانلارنىڭ ئائىلە قوشۇمچە كىرىمى بىر يىلدا 50-60 يۈەن، كوللېكتىپ ۋە شەخسىي تىجارەت كىرىمى تەخمىنەن 150 يۈەندىن 160 يۈەنگىچە بولغان، ئومۇمىي كىرىم ئارقىلىق ئاساسىي تۇرمۇش ئېھتىياجى ئاران قاندۇرۇلغان.

ئاقسۇ شەھىرى يېزىلىرىنىڭ بىرقانچە ئاساسلىق يىللاردىكى تەقسىمات ئەھۋالى

جەدۋەل 21 — 4

يىللار / كىرىم / تۈرى	1957	1960	1966	1976	1980
ئومۇمىي كىرىم (10 مىڭ يۈەن)	803.1	955.77	1105.71	1287.23	1913.08
ئومۇمىي خراجەت (10 مىڭ يۈەن)	155.2	274	164.14	436.88	666.3
ئومۇمىي كىرىمدە ئىگىلىگىنى %	19.33	28.67	14.84	33.94	34.83
ساپ كىرىم (10 مىڭ يۈەن)	647.9	681.78	941.58	850.34	1246.78
ئومۇمىي كىرىمدە ئىگىلىگىنى %	80.67	71.33	85.16	66.06	65.17
دۆلەتنىڭ باج كىرىمى (10 مىڭ يۈەن)	103.56	160.61	78.32	70.42	75.03
ساپ كىرىمدىن ئىگىلىگىنى %	15.98	23.56	8.32	6.29	6.08
كوللېكتىپ جۇغلانمىسى (10 مىڭ يۈەن)	121.44	23.52	227.43	89.38	162.63
ساپ كىرىمدىن ئىگىلىگىنى %	18.74	3.45	24.15	10.51	13.04
دېھقانلارغا تەقسىم قىلىنغىنى (10 مىڭ يۈەن)	422.89	497.63	635.82	690.54	1008.35
ساپ كىرىمدىن ئىگىلىگىنى %	65.27	72.99	67.53	81.21	80.88
جۇغلانما نىسبىتى %	34.73	27.01	32.47	18.79	19.12
ئىستېمال نىسبىتى %	65.27	72.99	67.53	81.21	80.88
جۇغلانما بىلەن ئىستېمالنىڭ سېلىشتۇرمىسى	7:13	3:8	2:4	2:8	2:8
دۆلەت جۇغلانمىسى بىلەن كوللېكتىپ جۇغلانمىنىڭ سېلىشتۇرمىسى	5:6	7:1	1:3	4:5	3:6.5

ھەرقايسى گۈڭشې، مەيدانلارنىڭ 1980-يىلدىكى تەقسىمات ئەھۋالى

جەدۋەل 21 —5

گۈڭشې	ئائىلىگە ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن كىرىم (يۈەن)	كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن كىرىم (يۈەن)	ئوتتۇرىچە بىر ئىشلىگۈچىگە توغرا كەلگەن كىرىم (يۈەن)	ئوتتۇرىچە بىر ئىشلىگۈچىنىڭ قىممىتى (يۈەن)	جەمئىدىن ئىشچە كەتكەن پۇل (10 مىڭ يۈەن)	جەمئى ئىشچە كەتكەن ئائىلە	كىشى بېشىغا 40 يۈەندىن تۆۋەن تەقسىمات بولغان نەپەر	كىشى بېشىغا 40 يۈەندىن 80 يۈەنگىچە تەقسىمات بولغان نەپەر	كىشى بېشىغا 80 يۈەندىن 100 يۈەنگىچە تەقسىمات بولغان نەپەر	كىشى بېشىغا 100 يۈەندىن 150 يۈەنگىچە تەقسىمات بولغان نەپەر	كىشى بېشىغا 150 يۈەندىن يۇقىرى تەقسىمات بولغان نەپەر	كىشى بېشىغا 300 يۈەندىن يۇقىرى تەقسىمات بولغان نەپەر
ناھىيە بويىچە	425.39	100.96	260.9	1.04	75.96	6062	27	141	94	208	64	1
بازار گۈڭشې	422	117	281	1.7	3.6	258				9		
ئېگەرچى	481	123.20	307	1.35	14.29	825		4	17	26	10	
بەشتۈگمەن	487	120.30	307.4	1.05	4.48	476		13	18	43	18	
قاراتال	513.62	125.08	310.77	1.34	1.06	850		21	19	45	19	1
توپلۇق	323.75	73.54	185.7	0.87	6.66	915		13	19	19	9	
قۇمباش	433	102.56	259	1.06	12.63	982	2	45		43	2	
ئايكۆل	255.83	53.76	156.49	1.8	24.99	1562	25	44	16	18		
ئۇرۇقچىلىق مەيدانى	612	157	382.49	1.61	1.44	128		1	4	3	6	
توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى	426	116	255	1.43	1.74	68			1	2		

1980-يىلدىن ئىلگىرى 23 يىلدا ناھىيە بويىچە ھەربىر يېزا ئىگىلىك نوپۇسى يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كوللېكتىپتىن 69.43 يۈەن دارامەت ئالدى، ئەڭ يۇقىرى دارامەت ئالغان 1980-يىلى 100.96 يۈەنگە يەتتى، ئەڭ تۆۋەن دارامەت ئالغان 1957-يىلى 30.95 يۈەن بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە 18 يىلدىكى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تەقسىمات كىرىمى 80 يۈەندىن تۆۋەن بولدى. 1980-يىلى خەلق تۈرمۇشىنىڭ تۆپتىن ياخشىلىنىشقا يۈزلىنىشىدىكى ئاساسىي سەۋەب شۇكى، يېزىلاردا ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى يولغا قويۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلاشتى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. ئېگەرچى گۈڭشېسىنىڭ باغچى كەنتىدىكى تۆت ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى «بەشنى بەلگىلەش، بىرنى مۇكاپاتلاش» تىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يولغا قويغانلىقى ئۈچۈن، تۆت ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدىكى 254 ئائىلىنىڭ مەھسۇلاتى ۋە كىرىمى ئاشتى، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ئائىلە 654.22 يۈەندىن دارامەت ئالدى، 29 ئائىلە 1000 يۈەندىن ئارتۇق دارامەت ئالدى، يەتتە ئائىلە 1500 يۈەندىن ئارتۇق دارامەت ئالدى، تۆت ئائىلە 2000 يۈەندىن ئارتۇق دارامەت ئالدى. ھەربىر ئىش كۈنىنىڭ قىممىتى 1.75 يۈەنگە يەتتى.

1980-يىلى شەھەر بويىچە گۈڭشې-ئەترەتلەرنىڭ تەقسىمات ئەھۋالىدىن قارىغاندا، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تەقسىمات سەۋىيىسىنى ئومۇمەن بەش خىلغا ئايرىش مۇمكىن.

بىرىنچى خىلى: كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تەقسىمات كىرىمى 150 يۈەندىن يۇقىرى بولغىنى 16 چوڭ ئەترەت، 65 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى بولۇپ، بۇلار باي ئەترەت دەپ ئاتالدى، بۇلار

ئومۇمىي چوڭ تەرەتنىڭ 13.22 پىرسەنتىنى، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبىنىڭ 12.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇ خىل تەرەتلەرنىڭ مەسئۇلاتى يۇقىرى، كىرىمى، جۇغلانمىسى، دەسمايىسى، تەقسىماتى كۆپ، تۇرمۇش سەۋىيىسى بىرقەدەر يۇقىرى بولدى.

ئىككىنچى خىلى: كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تەقسىمات كىرىمى 100 يۈەندىن 150 يۈەنگىچە بولغان ئوتتۇراھال تەرەتلەر. بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ تەرەت 48 بولۇپ، ئومۇمىي چوڭ تەرەتنىڭ 39.67 پىرسەنتىنى، ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبى 209 بولۇپ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبىنىڭ 38.92 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇ خىل تەرەتلەردىكى دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى ئوتتۇراھال، كىرىم-چىقىمى تەڭپۇڭ بولدى، ئۇلار تەكرار ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغوللىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولدى.

ئۈچىنچى خىلى: كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىمى 80 يۈەندىن 100 يۈەنگىچە بولغان قىيىنچىلىقى بار تەرەتلەر. بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ تەرەت 34 بولۇپ، ئومۇمىي چوڭ تەرەتنىڭ 28.1 پىرسەنتىنى، ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبى 94 بولۇپ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبىنىڭ 17.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇ خىل تەرەتلەردىكى دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشىدا قىيىنچىلىقى بار، تەرتىنىڭ قەرزى بار، ئۇلار ئاددىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجىنىلا قامدىيالايدۇ.

تۆتىنچى خىلى: كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تەقسىماتى 80 يۈەندىن تۆۋەن نامرات تەرەتلەر. بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ تەرەت 16 بولۇپ، ئومۇمىي چوڭ تەرەتنىڭ 13.22 پىرسەنتىنى، ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبى 141 بولۇپ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبىنىڭ 26.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇ خىل تەرەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى تۆۋەن، ئەزالارنىڭ قەرزى بار، تەرتىنىڭمۇ قەرزى بار، ئاددىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجىنى تەستە قامدايدۇ.

بەشىنچى خىلى: كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تەقسىمات كىرىمى 40 يۈەندىن تۆۋەن بولغان پەۋقۇلئاددە نامرات تەرەتلەر، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ تەرەت يەتتە بولۇپ، ئومۇمىي چوڭ تەرەتنىڭ 5.8 پىرسەنتىنى، ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبى 27 بولۇپ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش تەرتىبىنىڭ 5.03 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇ خىل تەرەتلەردىكى دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن قىيىن بولۇپ، تەكرار ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغوللىنىشقا ئامالسىز، ئۇلار قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلگەن ئاشلىققا تايىنىپ قورساق باقىدىغان « ئۇچ جەھەتتە تايىنىدىغان تەرەتلەر » دۇر.

1980-يىلغىچە ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى چېقىمچى ئېشىپ كەتكەن قەرزدار ئائىلە 6072 بولۇپ، يېزىلاردىكى ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 25.61 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى، جەمئىي ئېشىپ كەتكەن چېقىم قەرزى 759 مىڭ 600 يۈەنگە يېتىپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر ئائىلىگە 125.1 يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن چېقىم قەرزى توغرا كەلدى. 80-يىللارنىڭ بېشىدىن باشلاپ نامراتلارغا ياردەم بولۇش خىزمىتى كۆچەيتىلگەن ئۇچۇن، دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى 6-بەشىيللىق پىلان مەزگىلىدە كۆرۈنەرلىك ئۆستى.

1958-يىلدىن 1985-يىلغىچە دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق كىرىم تەھۋالى

جەدۋەل 21 — 6

بىرلىكى: يۈەن

2-بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە	تەڭشەش مەزگىلىدە	3-بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە	4-بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە	5-بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە	6-بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە
1958-يىلدىن 1962-يىلغىچە	1963-يىلدىن 1965-يىلغىچە	1966-يىلدىن 1970-يىلغىچە	1971-يىلدىن 1975-يىلغىچە	1976-يىلدىن 1980-يىلغىچە	1981-يىلدىن 1985-يىلغىچە
44.90	59.14	78.47	69.90	85.22	225.69

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 36 يىلدا دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىمى ئەڭ يۇقىرى بولغان 1985-يىلى كىشى بېشىغا 365.12 يۈەندىن كىرىم توغرا كەلدى. 6-بەشىنچى پىلان مەزگىلىدە نۇرغۇنلىغان نامرات ئەترەتلەر ياكى پەۋقۇلئاددە نامرات ئەترەتلەر نامراتلىقتىن قۇتۇلدى. مەسىلەن، ئايكۆل يېزىسىنىڭ تۆۋەنكى تېگىن كەنتىدە 1980-يىلدىن بۇرۇن كىشى بېشىغا ئارانلا 48 يۈەندىن كىرىم توغرا كېلەتتى، بۈ، قايتۇرۇپ سېپىپ بېرىلگەن ئاشلىققا تاينىپ جان باقىدىغان نامى بار بىر نامرات ئەترەت ئىدى. 1980-يىلى ھۆدىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، شۇ يىللا قايتۇرۇپ سېپىپ بېرىلگەن ئاشلىقنى يېمەيدىغان بولدى. 1983-يىلغا كەلگەندە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىم 295 يۈەنگە يەتتى.

1984-يىلى پۈتۈن شەھەرنىڭ يېزىلىرىدا 48 ئائىلىلىك دېھقان، چارۋىچىنىڭ كىرىمى 10 مىڭ يۈەندىن، 2327 ئائىلىلىك دېھقاننىڭ ئىشلەپچىقارغان ئاشلىقى 5000 كىلوگرامدىن، 11% دېھقاننىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىمى 500 يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

يېزىلاردا كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىم 1986-يىلى 466.11 يۈەن، 1987-يىلى 499.4 يۈەن، 1988-يىلى 547.59 يۈەن، 1989-يىلى 591.71 يۈەن بولدى.

80-يىللاردا دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ ماددىي تۇرمۇش سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، تېلېۋىزور، توڭلاتقۇ، ئۇنىئالغۇ قاتارلىق ئېلېكتر سايمانلىرى يېگىلىق ھېسابلانمايدىغان بولدى، قارا ئاشلىق ئاساسلىق يېمەكلىك قىلىنمايدىغان بولدى، مەدەنىي تۇرمۇشمۇ ناھايىتى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. 1985-يىلى يېزىلاردىكى كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى كىنو قويۇش ئۇرنى ئونغا يەتتى. ئېگەرچى، ۋىلايەتلىك باقمچىلىق فېرمىسى قاتارلىق جايلاردا يەككە كىنو قويغۇچىلار بارلىققا كەلدى. 1980-يىلدىن باشلاپ يېزا، مەيدانلاردا مەدەنىيەت پونكتى، ئالتە يېزىدا رادىئو كۆچەيتىش پونكتى قۇرۇلدى.

80-يىللاردا شەھەر خەلقى بىلەن دېھقانلارنىڭ تەنتەربىيە پائالىيەت تۈرلىرى پەيدىنپەي كۆپەيدى، مۇھىت، ئىچىملىك سۇ قاتارلىقلارنىڭ تازىلىق شارائىتىمۇ ياخشىلاندى. 1989-يىلى ئاقسۇ شەھىرى تۇنجى نۆۋەتلىك دېھقانلار تەنھەرىكەت يىغىنى ئۆتكۈزدى، قۇمباش، قاراتال قاتارلىق يېزىلاردا ۋودوپروۋود پونكتى قۇرۇلۇپ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جايلاردىكى ئاھالىلەر تۇرۇبا سۇيى ئىشلىتىدىغان بولدى. 1990-يىلى قاراتال يېزىسىدا شەھەر بويىچە تۇنجى يېزا مەدەنىيەت مەركىزى قۇرۇلدى؛ قۇمباش يېزىسى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە پەن-تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇشتىكى مەدەنىيەتلىك يېزا بولۇپ باھالاندى. دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىمى 725.84 يۈەنگە يېتىپ، 1989-يىلدىكىدىن 27.7% ئاشتى.

يېگىرمە ئىككىنچى قىسىم شەخسلەر

ئاقسۇ شەھىرى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنىگە، تۆت ئېقىن قوشۇلىدىغان ئەۋزەل ئورۇنغا جايلاشقان بولۇپ، مەشھۇر زاتلارنىڭ نامى بىلەن داڭقى چىققان رايون. تارىختا گەن يەنشۇ، چېن تاڭ، چاڭ خۇي، بەن چاۋ، ئاشناشىر، جاۋخۇي، لېۋجىنتاڭ قاتارلىق قومانـدان ۋە جەڭچىلەر بۇ يەردە خىزمەت كۆرسىتىپ، داڭق چىقارغان؛ چېگىزخاننىڭ ئەۋلادلىرى بۇ يەرنى قامال قىلىپ پايتەخت تەسىس قىلغان؛ ئۇيغۇر دېھقان-چارۋىچىلار بۇ يەردە تىرىشىپ تېرىقچىلىق قىلغان، چارۋا باققان؛ ھەر مىللەت ھۇنەرۋەنلىرى بۇ يەردە كۆڭۈل قويۇپ تىجارەت قىلغان؛ لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق ۋەتەنپەرۋەر زاتلار خەلقنى مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشكە قوزغىغان. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەردىكى ھەر مىللەت خەلقى سوتسىيالىزم داغدام يولىدا زەپەر مارشىنى ياڭرىتىپ، باتۇرلۇق بىلەن ئالغا بېسىپ، يەرلىك قۇرۇلۇش ۋە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىشلىرىدا كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان مۇۋەپپەقىيەتلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. بۇ يەردىكى كىشىلەر ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا ئالدىنقىلارنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، يېڭىلىق يارىتىپ، پارلاق بوستانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىپ، كەلگۈسى گۈزەل ئىستىقبالىنى نامايەن قىلدى. ئىشىنىڭ گۈللىنىش-گۈللەنمەسلىكى ئادەمگە باغلىق، تەرجىمھالىنى يېزىشقا تېگىشلىك شەخسلەر ناھايىتى كۆپ، لېكىن مەملىكەت ۋە شىنجاڭ مىقياسىدا مۇھىم تەسىر كۆرسەتكەنلەر رەسمىي تارىخ ۋە ئومۇمىي تەزكىرىدە مەخسۇس خاتىرىلەنگەن بولغاچقا، بۇ تەزكىرىدە تەكرارلاش ھاجەتسىز. ئاقسۇ شەھىرى تەۋەسىدىكى يەرلىك مۇھىم شەخسلەردىن سۈكۈ سۇلالىسىدىن بۈرۈنقىلار ئېنىق ئەمەس. يۇەن، مىڭ سۇلالىلىرىدىكىلەرگە ئائىت ماتېرىيال يەنىلا كەمچىل، مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ماتېرىياللاردا ئاندا-ساندا ئۇچراپ قالدۇ. ئاقسۇدىن ئىبارەت بۇ مۇنبەت بوستانلىق ئۇچۇن زور تۆھپە قوشقان، لېكىن نامىنى قالدۇرماي كەتكەن دانىشمەنلەرنىڭ تەرجىمھالىنى يېزىشقا ئامالسىز قالدۇق. مەزكۇر قىسىمدا يېزىلغان شەخسلەر، ئالدى مىڭ، يۇەن سۇلالىلىرى دەۋرىدىن باشلاپ، ئاخىرى ھازىرقى زامانغىچە بولغان ئارىلىقتا ئاقسۇ دېيارىدا مۇھىم تەسىرگە ئىگە بولسىلا، مەيلى ئۇ مۇشۇ يۇرتلۇق ياكى باشقا يۇرتلۇق بولسۇن، مەيلى ئەمەلدار بولسۇن ياكى پۇقرا بولسۇن، ئۇلار مەڭگۈ خاتىرىلەش ئۇچۇن مەزكۇر تەزكىرىگە كىرگۈزۈلۈپ تەرجىمھالى يېزىپ چىقىلدى. كۆپكە ئىبرەت بولسۇن ئۇچۇن، رەزىللىكى ھەممىگە ئاشكارا بولغان، خەلق بىلەن جاھىللارچە دۇشمەنلەشكەنلەرمۇ مەزكۇر تەزكىرىگە كىرگۈزۈلدى.

I باب تەرجىمھالى

بولاجى دۇغلات

يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئاقسۇدا تۇغۇلغان، موڭغۇل، ئۇنىڭ ئاتا-بوۋىلىرى چاغاتاي خانغا ئەمر (ئاغلاقچى) بولغان. چاغاتاي خان ماڭلاي سويە (قۇياشقا قارايدىغان جاي دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ) دېگەن جايىنى ئەمر بولاجى دۇغلاتنىڭ بوۋىسى ئورتوپتا سۇيۇرغال قىلىپ بەرگەن. سۇيۇرغاللىق يەر شەرقىي شىمالدا بۇگۇر، كۈجادىن تارتىپ، غەربىي جەنۇبتا مارالبېشى-غىچە، شىمالدا ئىسسىق كۆلگىچە، شەرقىي جەنۇبتا چەرچەن دەرياسى ئەتراپىغچە بولغان يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. كېيىن بولاجى پەقەت ئاتا-بوۋىلىرىدىن قالغان مىراسقىلا ۋارىسلىق قىلىپ، ئاقسۇنى ئۆزى تۇرىدىغان جاي قىلىپ تاللىغان.

يۇەن سۇلالىسىنىڭ يەنيۇ 7-يىلى (1320-يىلى) چاغاتاي خانلىقىنىڭ خاقانى ئىسەن بۇقا خاقان (چىڭگىزخاننىڭ 6-ئەۋلاد نەۋرىسى) ۋاپات بولۇپ، خانلىك ئورنىغا ۋارىسلىق قىلىدىغان ئادەم چىقماي، ھوقۇق باشقىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىپ، چاغاتاي خانلىقى پۈتۈنلەي يىمىرىلىگەن. خانلىك ئورنىغا ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىنى چۆرىدەپ، ھەرخىل كۈچلەر توختىماي ئېلىشقان، بۇ چاغدا ئەمر بولاجى ھەممىدىن قۇدرەتلىك ئىدى. ئۇ، ئۆز كۈچىنى زورايتىش ۋە خانلىق ئورۇنىنى تالىشىشنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئۈچۈن، بىر مەزگىل ئەگرى-توقايلىقلارنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، يۇەن سۇلالىسى شۇنىدى زامانىسىنىڭ جىچېڭ 5-يىلى (1345-يىلى) ئۇيراتلار تۇرغان جايدىن ئىسەن بۇقا خاقانىنىڭ بىردىنبىر ئەۋلادى تۇغلۇق تۆمۈرنى تېپىپ كەلگەن، 1347-يىلى ئۇنى ئاقسۇدا خان قىلىپ تىكلەپ، شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنى قۇرغان. ئەمر بولاجى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ قولىدىن چىڭگىزخان ئۇنىڭ ئاتا-بوۋىسىغا بەرگەن توقۇز خىل ئىمتىيازنى قولغا كەلتۈرۈۋالغان. شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ ئەمەلىي ھوقۇقى ئەمر بولاجىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن. تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەمر بولاجىنى شەپقەتچىم دەپ قاراپ، ھەربىي ۋە مەمۇرىي جەھەتتىكى چوڭ ئىشلارنى دائىم ئەمر بولاجىنىڭ قارار قىلىشىغا يول قويغان. ئەمر بولاجى ئۇرۇشنى تىنجىتىپ، ئىچكى توقۇنۇشنى توسۇپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالدا بىرقانچە ئون يىل داۋام قىلغان ئىچكى مالمانچىلىق ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، خەلقنى ئارام ئىلىپ ئۆزىنى ئوڭشۇپ-لىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلغان. كېيىن تۇغلۇق تۆمۈرخان ماۋرا ئۇننەھىر ۋە ئافغانىستانىنىڭ شىمالىي قىسمىنى بويسۇندۇرۇپ، بىرلىككە كەلگەن چاغاتاي دۆلىتىنى يېڭىباشتىن قۇرۇشتا تامامەن ئەمر بولاجىنىڭ ياردىمىگە تايانغان.

تۇغلۇق تۆمۈر

تۇغلۇق تۆمۈرخان (1329 — 1363)، موڭغۇل. ئانىسى مەڭلىك چاغاتاي خانى ئىسەن بۇقا

خاقانىنىڭ كىچىك خوتۇنى بولۇپ، ئىسمەن بۇقا خاقان ئۇنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئىسمەن بۇقا خاقانىنىڭ چوڭ خوتۇنى ساتمىش كېرۈك تۇغماس بولغاچقا، مەڭلىككە ئىنتايىن ھەسەتخورلۇق قىلاتتى، ئۇ، ئىسمەن بۇقا خاقان قوشۇن باشلاپ يىراقتا يۈرۈش قىلغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھامىلدار بولغان مەڭلىكنى كاتتا ئەمر دوختۇي شىراۋۇلغا چېپىپ قويغان. كېيىن مەڭلىك تۇغلۇق تۇمۇرنى تۇغقان. بولاجى تاش تۇمۇرنى ئەۋەتىپ تۇغلۇق تۇمۇرنى ئاقسۇغا ئەكەلدۈرگەن.

1347-يىلى تۇغلۇق تۇمۇر ئاقسۇدا خان بولۇپ شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنى قۇرغان. ئۇ، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ۋەزىيىتىدىكى مالىمانچىلىقتىن پايدىلىنىپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ماۋرا ئۇننەھىرگە ئىككى قېتىم يۈرۈش قىلىپ، سەمەرقەندنى ئىگىلىۋالغان. بۇنىڭ بىلەن خانلىقنىڭ پايتەختى سەمەرقەندكە يۆتكىلىپ، قۇمۇلنىڭ غەربىدىن ئۇيغۇرتلار رايونىنىڭ جەنۇبىغىچە، ئۇدۇنىنىڭ شىمالىدىن سەمەرقەندنىڭ شەرقىغىچە بولغان رايونلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىغا بويسۇندۇرغان.

تۇغلۇق تۇمۇرخان ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان مەزگىلدە ئاقسۇ ئايكۆل (ھازىرقى ئاقسۇ شەھەرىنىڭ ئايكۆل بېزىسى)دا دامولا ئەرشىددىننىڭ نەسەبتى بىلەن ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان. تۇغلۇق تۇمۇرخاننىڭ تەسىرى ۋە مەجبۇرلىشى نەتىجىسىدە 160 مىڭ موڭغۇل پۇقراسى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىمۇ مۇسۇلمان بولغان.

مۇھەممەت ئىمىنى ئابدۇللا

مۇھەممەت ئىمىنى ئابدۇللا (1638 — 1730) تەخەللۇسى كوللىيات خاراباتى، ئۇ، يۇمەن سۇلالىسى دەۋرىدە شەرقىي چاغاتاي خانلىقىدىكى ئاسوق دېگەن جايىنىڭ چۆچلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا قورچاق ھاكىمىيەتكە ئايلىنىپ قالغان. خوجىخان خەلقنى دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە جۇڭغار قەبىلىسىنىڭ ئۈشتۇمتوت ھۇجۇمى ۋە بۇلاڭچىلىقى تۈپەيلىدىن، خەلق ئازاب-ئوقۇبەت ئىچىدە قالغان. كوللىيات خاراباتى خەلق چېكىۋاتقان ئازاب-ئوقۇبەتلەرنى ۋە يۈرتىنىڭ ۋەيرانچىلىقىنى كۆرۈپ، قەلبىگە ئادالەتسىز زامانغا قارىتا نەپرەت ۋە قەھرى-غەزەپ تولۇپ تاشقان. ئۇ، ياشلىق دەۋرىدىن باشلاپ ئاۋال ئاسۇقتا، كېيىن بۇخارادا بىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇ، ئوقۇشىنى تاماملاپ يۇرتىغا قايتقاندىن كېيىن ئىمام ۋە مۇددەرىس بولۇپ، خەلقنىڭ ئازاب-ئوقۇبىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ۋەزىللىكلەرنى قامچىلايدىغان نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان.

كوللىيات خاراباتى 40 ياشقا كىرگەندە، چاغاتاي خانلىقىنىڭ كەنجى خانى ئىسمائىل ۋە ئۇنىڭ جەمەتىنى غالدانسىرىن تۇتۇپ كەتكەن، ئاقسۇ غالدانسىرىن ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ بىۋاسىتە كونتروللۇقى ئاستىدا قېلىپ، ئاسۇق خەلقنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق ھالەتكە چۈشۈپ قالغان. كوللىيات خاراباتى زامانىنى زۇلمەتلىك دوزاق دەپ قاراپ، ئۆز شېئىرىدا:

ئەي بۇرادەر بۇ جاھان غەددارخۇر،
گويا بىر ئەۋرەتى مەككاردۇر.
مەن نىچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەر يادلار.

دەپ يازغان. ئۇ، ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدا پەقەت سۇيقەست ۋە ئۆچمەنلىكلا بولىدۇ.

پەقەت ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئەقىدىسىلا كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىنى قوتقۇزالايدۇ دەپ قارىغان. شۇڭا ئۇ يازغان شېئىرلار قويۇق دىنىي تۇس ئالغان. ئۇ خەلق ئارىسىدا ياشىغاچقا، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۇنىڭغا زور تەسىر كۆرسەتكەن.

كوللىيات خارابات ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى ۋاقىتلىرىدا ئاقسۇ پۈتۈنلەي جۇڭغار قەبىلىسىنىڭ زىمىنىغا ئايلانغان. بەزى دىنىي گۇرۇھلار ۋە مەزھەبلەر ھۆكۈمرانلارنىڭ نەپسانىيەتچىلىكىگە ماسلىشىش ئۇچۇن، ئىدىيە، ئاڭ جەھەتتە كۆچمىنىڭ بارىچە خەلقنى بىخودلاشتۇرۇپ، خەلقنى ئىتائەتمەنلىك بىلەن بويسۇندۇرۇشقا ئۇرۇنغان. كوللىيات خارابات بۇنىڭغا كۆچمىنىڭ بارىچە قارشىلىق كۆرسىتىپ، جەمئىيەتتىكى رەزىللىكنى پاش قىلىپ، ئۆز ئەسىرى ئارقىلىق خەلقنى ئاگاھلاندۇرغان ۋە ئۇلارغا نەسىھەت قىلغان. ئۇ، 80 ياشلارغا كىرگەندە ئۆي-مۈلۈكلىرىنى سېتىپ، بىر قىسمىنى كەمبەغەل، نامراتلارغا بۆلۈپ بېرىپ، بىر قىسمىنى پول خىراجىتى قىلىپ، مەككىگە ھەج تاۋاب قىلىش ئۇچۇن بارغان. ئۇ، يۇرتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ماتارىپ ۋە دىنىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان، 1730-يىلى ئۇ 92 يېشىدا ئۆز يۇرتىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

يۇرتىدىكى خەلق ئۇنى خاتىرىلەش ئۇچۇن، ئۇنىڭ قەبرىسى ئالدىغا مەسچىت سالغان، تاكى ھازىرغا قەدەر كوللىيات خارابات ئىنىڭ قەبرىسى ئالدىغا كېلىپ تەزىيە بىلدۇرىدىغانلارنىڭ ئاينى ئۇزۇلمەيدۇ. كوللىيات خارابات ئۆمرىدە يازغان ئەسەرلىرى ناھايىتى كۆپ ئىدى، بىراق كۆپىنچىسى يوقلىپ كەتكەن. ھازىر ئۇنىڭ « كوللىيات مەسنەۋى خارابات » دېگەن شېئىرلار توپلىمى بار، بۇ توپلام 60 بۆلۈمدىن ئارتۇق. ئۇنىڭدىكى شېئىرلارنىڭ مەزمۇن دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، XVI — XVII ئەسىردىكى شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي تارىخى، ئۇيغۇر ئەدەبىيات سەنئىتى، پەلسەپە قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىيال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ شېئىرلار توپلىمى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مەسنەۋى شەكلىدە يېزىلغان بولۇپ، بەدىئىيلىكى يۇقىرى، كېيىنكىلەر ئۇنى مەسنەۋى شېئىرنىڭ ئۇلگىسى دەپ ماختاشقان.

لۇچاڭخۇ

لۇچاڭخۇ (1847 — 1884)، شۆبە باش مۇپەتتىش، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ھەربىي تەييارلىقلار دوتىيى بولغان، خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شياڭشياڭ ناھىيىسىدىن، چىڭ سۇلالىسى داۋگۇاڭ 27-يىلى (1847-يىلى) تۇغۇلغان. چىڭ سۇلالىسى گۇاڭشۇ 10-يىلى (1884-يىلى) 2-ئاينىڭ 2-كۇنى ھارۋىدا يېتىپ ئاغرىقچان بولۇپ قېلىپ، ئاقسۇدا كېسەل بىلەن ۋاپات بولغان.

لۇچاڭخۇ كىچىك ۋاقتىدا كىتاب ئوقۇسا ئاسانلا يادلىۋالاتتى؛ ئاساسىي مەزمۇنىنى ئىگىلىۋېلىشقا ماھىر ئىدى. ئۇ، 20 ياشقا كىرگەندە يېنىغا قىلىچ ئېسىۋېلىپ جېجياڭ ئۆلكىسىدە كىزىپ يۈرگەن، كېيىن زوزۇڭتاڭغا ئەگىشىپ ھەربىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ، يانداش ئايماق بېگىدىن توز پېيى سانجىلغان تاج كىيگەن ۋالىيلىققا ئۆستۈرۈلگەن. گۇاڭشۇ 1-يىلى (1875-يىلى) خۇنەن ئارمىيىسىنىڭ لىۋجىنتاڭ قىسمى بىلەن شىنجاڭدىن يولغا چىقىپ پۈتۈن لۇي بويىچە شىنجاڭغا كەلگەن. ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭنىڭ كۆپ جايلىرىنى ياقۇب بەگ ئىشغال قىلىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە يول خەتەرلىك، قىينىچىلىق كۆپ ئىدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان كىشىلەر قورقۇپ، قوشۇندىكى نۇرغۇن كىشىلەر ئارقا-ئارقىدىن كېتىشنى تەلەپ قىلغان. لوچاڭخۇ قەتئىيلىك بىلەن يۇرۇش قىلىشنى ئىلتىماس قىلغان ئۇ، خۇنەن ئارمىيىسى لىۋجىنتاڭ قىسمىنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىنىپ، لىۋجىنتاڭ قىسمىنىڭ ئوزۇق-تۇلۇك، خىراجەت، قاتناش، ئەسكىرى ئىشلىرى ئۇچۇن كۈچ چىقارغان. ئۇ، شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، گۇمۇدىدا تۇنجى قېتىم جەڭ قىلغان، ئارقىدىن ئۇرۇمچى،

لاۋمەنچىك، سانجى قاتارلىق شەھەرلەرنى بىر بىرلەپ قايتۇرۇۋالغان. بۇ چاغدا لىۋجىنتاڭ كې-سەل بولۇپ قالغاچقا، ۋاقتىنچە ئۇرۇمچىدە تۇرۇپ داۋالىنىۋاتاتتى. ئۇ، لۇچاڭخۇ ۋە ئىگىسىا قورغىنى-نىڭ باش بۇغىسى تەن بازۇ، دۇڭ فۇشياڭ قاتارلىقلارنى بىرلىشىپ، ماناس شەھىرىدىكى توپىلاڭچى قوشۇنغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتكەن، نەچچە ئون كۈنلۈك جەڭدىن كېيىن، ئۇلار شەھەرنى قولغا ئالغان. گۇاڭشۇ 3-يىلى (1877-يىلى) 3-ئايدا باشقا سانغۇنلار بىلەن بىرلىشىپ، داۋانچىك شەھىرىنى ئىگىلەپ، سېمىز سېيىت قاتارلىق چوڭ-كىچىك كاتتىباشلارنى تىرىك تۇتۇۋالىپ، شىنجاڭ ئۇرۇشى 2-باسقۇچلۇق جەنۇبقا يۈرۈش قىلىش 1-جەڭنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەن. داۋانچىك قولغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، لىۋجىنتاڭ قوشۇنىنى باشلاپ لۇكچۇن ئارقىلىق توقسۇنغا ھۇجۇم قىلغان ۋە لۇچاڭخۇ، تەن بازۇلارنى كەينىلەپ تۇرپانغا يۈرۈش قىلىشقا ئەۋەتكەن. تۇرپاندىكى دۇشمەن قوشۇنى پۈتۈنلەي تەسلىم بولغان، ھېكمىخان ئالدىن قېچىپ كەتكەن. لۇچاڭخۇنىڭ قوشۇنى تۇرپانغا بارغاندا شەھەر خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولغان، بۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىدىغان دەرۋازا ئېچىلغان، چىڭ قوشۇنى دۇشمەن ئۇۋىسىغا ئۇدۇل يۈرۈش قىلىپ، ياقۇپ بەگ ئىشغال قىلىۋالغان جەنۇبتىكى سەككىز شەھەرنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن يول ئاچقان. لۇچاڭخۇ لىۋجىنتاڭ قوشۇنى بىلەن بىللە ئۇرۇش قىلغاچ جەنۇبقا قاراپ ئىلگە-رىلىگەن، بىرنەچچە ئاي ئىچىدىلا قاراشەھەر، كورلا، كۇچا، باي، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، يەكەن، قەشقەر قاتارلىق شەھەرلەرنى ئارقا-ئارقىدىن قايتۇرۇۋالغان. باش ۋالىي، شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلار خان مۇپەتتىشى زوزۇڭتاڭ لۇچاڭخۇنى ھەم قەلەمگە، ھەم ئەلەمگە ماھىر، ئىقتىدارلىق كىشى دەپ قاراپ، چىڭ سۇلالىسى ئوردىسىغا ئۇنى دەرىجە ئاتلىتىپ ئۇستۇرۇپ ئىشلىتىش توغرىسى-دا ئىلتىماس سۇنۇپ، ئۇنىڭغا سېرىق رەڭلىك كەمزۇل ئىنئام قىلغان. گۇاڭشۇ 4-يىلى (1878-يىلى) 10-ئايدا ئەنجاندىكى ئاراداش ئۇزىنىڭ قول چوماقلىرىنى قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىشقا قوتراتقان، لۇچاڭخۇ يەنە بىۋاستە بۇيرۇق ئېلىپ، قوشۇن باشلاپ بېرىپ، جەڭ مەيدانىدا ئاراداشنىڭ كاللىسىنى ئالغان. گۇاڭشۇ 5-يىلى (1879-يىلى) 1-ئايدا ئاراداشنىڭ شېرىكى ئابدۇللا قاما ھېكمىخان بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، چېگرا رايونغا ھەدەپ ھۇجۇم قىلغاندا، لۇچاڭخۇ قوشۇن باشلاپ چىغىر يول ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۇۋىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى ئۇجۇقتۇرغان. لۇچاڭخۇ كېيىنكى ئىش-لارنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرگۈچى ئەسكەرلىرى تەكرىتاغنىڭ جەنۇبىدا بىرقانچە يىل تۇرغان، ئۇلار بىلەن خەلق خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈر-گەن، بۇ چاغدا لۇچاڭخۇ لىۋجىنتاڭ بىلەن شىنجاڭنى قانداق قىلىپ ئوڭشاشنىڭ تەدبىرلىرى ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىپ تۇرغان. لىۋجىنتاڭ بۇيرۇقتا بىنائەن قوشۇننى قۇمۇلغا يۆتكەپ ئەندىن كې-يىن، لۇچاڭخۇ قوشۇننى ئاقسۇغا يۆتكىگەن. لۇچاڭخۇ چەت ئەل بىلەن بولغان ئالاقە ۋە چېگرا-نىڭ مۇھىم ستراتېگىيىلىك ئورنى قاتارلىق ئىشلارنى كۆڭۈل قويۇپ پىلانلاپ جايىدا باشقۇرغان. گۇاڭشۇ 9-يىلى (1883-يىلى) لىۋجىنتاڭنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن لۇچاڭخۇ ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ھەربىي تەييارلىقلار دوتەيلىكىگە كۆتۈرۈلگەن ۋە خۇنەن ئارمىيىسىنى داۋاملىق باشقۇرغان. لۇچاڭخۇ ئاق-سۇدا دوتەي بولغاندىن كېيىن، يۇقىرىغا مەلۇم قىلىپ تەستىقلىتىش ئارقىلىق، ئاقسۇ كونىشەھەر (ھازىرقى ئاقسۇ كونىشەھەر بازىرى) نىڭ 15 كىلومېتر جەنۇبىدا يەر تاللاپ ئاقسۇ يېڭىشەھىرىنى سالدۇرغان (ھازىرقى ئاقسۇ شەھىرى). گۇاڭشۇ 9-يىلى (1883-يىلى) لۇچاڭخۇ كېسەل بولۇپ، بىرقانچە ئاي يېتىپ قالغان، ئۇ، لىۋجىنتاڭنىڭ رۇخسىتى بىلەن قوشۇندا ئۆزىنى كۆتۈپ، دوختۇر-نىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن داۋالانغان. گۇاڭشۇ 10-يىلى (1884-يىلى) ئەتىيازدا قىزىتمىسى ئۆرلەپ سوغۇق تەرلەپ، چۆچۈپ، تىترەپ، قان قۇسقان بۇلسىمۇ، يەنىلا بەرداشلىق بېرىپ خىزمەتىنى داۋاملاشتۇرغان ھەمدە ئاقسۇ ۋىلايىتى تەۋەسىنى ئاتلىق ئايلىنىپ چىققان. قاراۋۇلخانا (يولۇچىلار

تەكشۈرۈلىدىغان پونكىت)لارنى تەكشۈرگەن، خەلق ۋە ئەسكەرلەردىن ھال سوراپ، كۆننى بەكار ئۇتكۈزمىگەن. گۇاڭشۇ 10-يىلى (1884-يىلى) 2-ئاينىك 1-كۈنى كېسەل تۈرۈپمۇ چارلاشنى داۋاملاشتۇرغان، ئەتىسى سەھەردە تەرلەپ پۈتۈن بەدىنى چىلىق-چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەن، قول ئاستىدىكىلەر ئۇنى كۆتۈرۈپ تۇرار جايغا ئەكىلىپ داۋالاتقان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇنۇمى بولمىغان. ئۇ، ۋاپات بولۇش ئالدىدا بالا-چاقىلىرىغا ئۆي ئىشلىرى توغرىسىدا ھېچقانداق گەپ قىلماي، خىزمەتداشلىرى ۋە قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئىشىنى بۇرۇنقىدەك باشقۇرۇپ، ئەمر-پەرمانغا رىئايە قىلىپ، ھۆكۈمەت ئىشىدا پاك بولۇشنى تاپىلاپ بولۇپلا جان ئۈزگەن. شۇ يىلى ئۇ 37 ياشتا ئىدى. ئۇ، خوتەن ئارمىيىسىنىڭ 2-جەرىكىلىك تەپتىشى، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ھەربىي نەيارلىقلار دوتىيى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن، نەسەبىي چەۋەندازلار كاھىبگى ناچىشن باتۇر دېگەن نامغا ئېرىشكەن.

يۈسۈپ

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان، ئاقسۇدىن، ئاقسۇنىڭ 4-جەرىكىلىك بېگى. ئۇ، 1830-يىل 9-ئايدا قوقان تاجاۋۇزچى قوشۇنىغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان يەكەننى قوغداش جېڭىدە بەختكە قارشى ئەسىرگە چۈشۈپ قېلىپ، قاتتىق قىينالغان بولسىمۇ، قەتئىي تىز پۈكمەي، دۈشمەنلەرنى قاتتىق سۆككەن. ئۇ مۇنداق دېگەن: « سەنلەر مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىشىڭمۇ، تەسلىم قىلدۇرالمايسەن، مېنى ئۆلتۈرۈشىڭ قوشۇنىمىز كېلىپ مەن ئۈچۈن ئىنتىقام ئالىدۇ. سەنلەرنىڭ ئەجىلىڭ يېقىنلىشىپ قالدى. دۈشمەنلەر ئۇنى قولىدىن كېلىشچە قىينىاپ ئاندىن ئېسىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

قاسىم ئاخۇن داموللا

مىنگونىڭ 22-يىلى (1933-يىلى) ماجۇڭيىڭ قىسمىدىن كېمازا قوشۇن باشلاپ ماجۇڭيىڭ بەلەن جەنۇبقا قاراپ ئىلگىرىلەپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلغان، مىللەتچى ئۇنسۇرلار كىشىلەرنى ئاقسۇدا جېدەل چىقىرىشقا قۇتراتىپ، شەھەر ئىچىدىكى خەنزۇلارنى قىرىپ تۈگەتمەكچى بولغاندا، ئابرويلۇق قاسىم ئاخۇن داموللا ئوتتۇرىغا چىقىپ ئات بىلەن جېدەل چىقارغانلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ جاراڭلىق ئاۋازدا: « خەنزۇلارنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرسەڭلەر بولمايدۇ، ئەگەر گېپىمنى ئاڭلىمىساڭلار ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرۈڭلار » دەپ خىتاپ قىلغان. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن شەھەردىكى خەنزۇلار ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغان.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ

لۇتپۇللا مۇتەللىپ (1922 ــ 1945) شىنجاڭنىڭ نىلقا ناھىيىسىدىن. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر شائىرى. ئۇ، 1922-يىل 11-ئاينىڭ 16-كۈنى نىلقا ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. 1932-يىلدىن 1939-يىلغىچە غۇلجا تاتار باشلانغۇچ مەكتىپىدە ۋە رۇس ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1939-يىلدىن 1940-يىلغىچە ئۈرۈمچىدىكى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان. ئۇ، مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن، « شىنجاڭ گېزىتى » ئىدارىسىنىڭ تەھرىر بۆلۈمىدە خىزمەت قىلغان. 1943-يىلى كۈزدە شىنجاڭدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن « ئاقسۇ گېزىتى » ئىدارىسىگە يۆتكىۋېتىلگەن. 1945-يىل 9-ئاينىڭ 23-كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىدە زىيانكەش شىلىككە ئۇچرىغان.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ كىچىكىدىن باشلاپ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا قىزىقاتتى، ئۇ، ئۇيغۇر، تاتار، ئۆزبېك ۋە قازاق مىللەتلىرىنىڭ ئەدەبىياتى جەھەتتە چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە بولغان. ئۇ، ۋەتەن ئازاب-ئوقۇبەت ئىچىدە تۇرۇۋاتقان، ئىنقىلاب دولقۇنى ئۆركەشلەۋاتقان دەۋردە ياشىغان، جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىك قىلغان، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنەۋۋەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ھەرىكىتىدە تەربىيىگە ئىگە بولغان، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنەۋۋەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ئىشلىرىدىكى گەۋدىلىك ئاساسىي تېما بولغان. ئۇ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تېمىسىدا كۆپلەپ شېئىر يېزىپ، كەڭ خەلق ئاممىسى ياخشى كۆرىدىغان شائىر-لاردىن بولۇپ قالغان.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ خەلقنىڭ ئىنتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان، خەلقنىڭ كۆرەش نىشانىنى بۇرىۋېتىدىغان، ۋەتەننىڭ بىرلىكىگە ۋە مىللەتلەرنىڭ ئازادلىقىغا زىيانكەشلىك قىلىدىغان جىنايى قىلمىشلارغا قاتتىق نەپرەتلەنگەن. ئۇ يازغان « مىللەتچىلىككە رەددىيە » قاتارلىق شېئىرلار خەلق ئاممىسى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان، ئۇ، 1943-يىلى ئاقسۇغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، ئامما ئارىسىدا ئىنقىلابىي ھەرىكەت بىلەن دۇئاملىق شۇغۇللانغان، گومىنداڭ دائىرىلىرى بۇنىڭدىن ئالاۋ-زادە بولۇپ، بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئۇ ئىشلىگەن « كۆرەش قىزى » دېگەن دراممىنى قويۇشنى چەكلىگەن، ئۇنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرىنى بېسىشقا يول قويمىغان. 1945-يىلى ئەتىيازدا ئۇ، گو-مىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئىنقىلابىي تەشكىلات « ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى » نى تەشكىللە-گەن ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلغان ھەمدە دېھقانلار قوراللىق قوزغىلىڭىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا تەييارلىق كۆرگەن. شۇ يىلى يازدا « ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى » غا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان ئىشپىيونىنىڭ مەخپىي مەلۇم قىلىپ قويۇشى تۈپەيلىدىن، لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئۇنىڭ 20 دىن ئارتۇق سەپدىشى بىرلا ۋاقىتتا قولغا ئېلىنغان. 1945-يىل 9-ئاينىڭ 17-كۈنى شائىر ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىشىدىغان پەيتى يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىپ، تۇرمىنىڭ تېمىغا: « بۇ كەڭ دۇنيا مەن ئۈچۈن بولدى دوزاخ، ياش گۈلۈمنى غازاڭ قىلدى قانخور ئەبلەخ.... » دەپ قايغۇ ۋە نەپرەت بىلەن ھاياتىدىكى ئەڭ ئاخىرقى شېئىرىنى يېزىپ قالدۇرغان.

1945-يىل 9-ئاينىڭ 23-كۈنى ئاقسۇ ئۆلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى رازۋېتكا بۆلۈمىنىڭ باش-لىقى ئادەم باشلاپ كېلىپ، لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنى جازا مەيدانىغا يالاپ ئېلىپ بېرىپ، قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرۈپ، ئالدىن تەييارلانغان ئازگالغا كۆمۈۋەتكەن.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ شېئىر، سەھنە ئەسەرلىرى، نەسىر ۋە فىلىيەتونلىرى ۋە ئەدەبىيات-سەنئەت ئوبزورى قاتارلىق ئەسەرلىرى ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا تارقالغۇسى.

ساۋۇت ئوسمان

ساۋۇت ئوسمان (1890 ــ 1952) ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئايكۆل يېزىسىدىن. ئۇ، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە يېزا باشلىقى، رايون باشلىقى، بازار باشلىقى، ئۆلكىلىك كېڭەشمىنىڭ ئەزاسى، ناھىيىلىك كېڭەشمىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1945-يىلى ساۋۇت ئوسمان جاۋخەنچىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، ئۆلكىلىك كېڭەشمىنىڭ ئەزا-سى بولۇپ سايلانغان. ئۇ، ئۇرۇمچىگە بېرىپ يىغىنغا قاتنىشىش جەريانىدا، جۇشاۋلياڭ، ۋاڭ زېڭشەنلەرگە بايراق تەقدىم قىلغان ھەمدە « ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى » نى باستۇرۇش ئۈچۈن گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ئېچكىرىدىن 200 مىڭ ئەسكەر يۆتكەپ كېلىشى توغرىسىدا تەكلىپ بە-رىپ، گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن.

1946-يىلى ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتىغا قاتنىشىپ، لىن شىنجىغا قولچوماق بولغان. ئۇ خەلق ئارمىيىسىنى باستۇرۇشتا قەبىھ ۋاستىلەرنى قوللانغان. 1942-يىلى ئاۋغۇت دېگەن كىشىنى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ بەرمەكچى بولغاندا، ئاۋغۇتنىڭ ئانىسى توختىخان ئۇنىڭ ئېتىنىڭ ئۇزەڭگىسىگە ئېسىلىپ يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇرغاندا، ئۇ توختىخاننىڭ كۆكرىكىگە قاتتىق تەپكەن، شۇ سەۋەبتىن توختىخان ئېغىر زەخمىلىنىپ ئۆلۈپ كەتكەن. 1945-يىلى يىللىقچى مەھەممەت ئۇنىڭ تايىقىغا چىداپ تۇرالماي يۈرتىنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەندە، ئۇ، مەھەممەتنىڭ دادىسى تۇردىنى بالىسىنىڭ ئىزىغا تۈتۈپ ئەكەلگەن. تۇردىنىڭ يېشى چوڭ، سالامەتلىكى ئاجىز بولۇپ، ئەمگەك قىلالمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ، تۇردىنىڭ پۈتىغا ئىشكەل سېلىپ ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇ سايىت، ھېلىمخان قاتارلىق كىشىلەرنى ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن ۋە بىرقانچە كىشىنى مېيىپ قىلىپ قويغان. ئايسارىخان قاتارلىق ئۈچ نەپەر نارىسىدە قىزغا باسقۇنچىلىق قىلغان.

1951-يىلى ساۋۇت ئوسمان قانۇن بويىچە قولغا ئېلىندى، ئۇ، جىنايىتىنى قىلچىلىك تونۇمىغاچقا، 1952-يىلى خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ تەستىقى بىلەن ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ دەرھال ئىجرا قىلىندى.

ماجۇنۇۋ

ماجۇنۇۋ (1939 — 1967) گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ۋۇشەن ناھىيىسىدىن. 1958-يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتنىشىپ ئاقسۇغا كەلگەن. 1960-يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. ئۇ، ھەربىي قىسىمدا جەڭچى، بەنجاڭ، پەيجاڭ، مۇئاۋىن لىيەنجاڭ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1962-يىلى جۇڭگو-ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا 2-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن.

1967-يىل 10-ئاينىڭ 22-كۈنى ھەربىي مەشق ۋاقتىدا جەڭچى ۋاڭ گوفا پىلىكى تارتىلىپ بولغان گىرانىتنى ئېھتىياتسىزلىقتىن بىر مېتر ئارىلىققا تاشلاپ قويغاندا، ماجۇنۇۋ پارتلاش ئاۋازىدا تۇرغان گىرانىتقا دەرھال ئۆزىنى ئېتىپ، بەدىنى بىلەن جەڭچىلەرنى قوغداپ قېلىش پولىدا ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلغان.

ۋاڭ چىفاڭ

ۋاڭ چىفاڭ يۇننەن ئۆلكىسى بىڭچۈەن ناھىيىسىدىن، 1951-يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان. ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق مەلۇم قىسىمدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم 3-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن.

1962-يىلى جۇڭگو-ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا 16-نويابىر ئۇلۇق تايانچ پونكتىنىڭ يولىنى ئېچىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، مىنا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بىرقانچە جايدىن ئۆتكەن. سەپداشلىرىنى قوغداش يولىدا ئۇنىڭ قورسىقىغا ۋە سول بىلىكىگە دۈشمەننىڭ ئوقى تېگىپ ئارتېرىيە قان تومۇرى ئۈزۈلۈپ كەتسىمۇ جەڭنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگەن، ئۇ، قان كۆپ چىقىپ كېتىپ قۇربان بولغان.

قۇربان بولغاندىن كېيىن 1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسىتىتى دەپ ئەنگە ئېلىندى.

ۋالى جۈگدىيەن

ۋالى جۈگدىيەن (1944 ــ 1962)، خېنەن ئۆلكىسىنىڭ جياۋزۇ شەھىرىدىن. 1961-يىلى جۈگگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتنىشىپ ئاقسۇغا كەلگەن، ھەربىي قىسىمدا كۆپ قېتىم « بەشتە ياخشى » جەڭچى، ئالاھىدە مەرگەن بولۇپ باھالانغان.

1962-يىل 11-ئاينىڭ 18-كۈنى جۈگگو-ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش جېڭىدە ئۇ، كۆپ قېتىم پارتلىتىش كالتىكىنى دۈشمەننىڭ ئىستىھكامىغا تىقىپ كىرگۈزگەن بولسىمۇ، دۈشمەنلەر پارتلىتىش كالتىكىنى ئىتتىرىپ چىقىرىۋەتكەن. مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە ۋالى جۈگدىيەن « نەپرى تۇرۇڭلار » دەپ ۋارقىراپ، پارتلىتىش كالتىكىنى ئۆز بەدىنى بىلەن ئىتتىرىپ، دۈشمەننىڭ ئىستىھكامىغا تىقىپ، ئىستىھكام ئىچىدىكى ئون نەچچە دۈشمەن بىلەن بىللە پارتلاپ، ئارمىيىمىزنىڭ دۈشمەنلەرنى تولۇق يوقىتىپ، غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشىگە يول ئاچقان. 1963-يىل 3-ئايدا دۆلەت مۇداپىئەسى مىنىستىرلىكى بۈيرۇق چىقىرىپ، ئۇنىڭغا « ئۇرۇش قەھرىمانى » دەپ نام بەردى.

جالى دەيرۇك

جالى دەيرۇك (1929 ــ 1962)، سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ گۈاڭئەن ناھىيىسىدىن. ئۇ، 1949-يىلى جۈگگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان. 1950-يىلى جۈگگو كومۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق مەلۇم قىسىمدا لىيەننىڭ مۇئاۋىن جىداۋيۈەنى بولغان.

1962-يىل 11-ئاينىڭ 18-كۈنى جۈگگو-ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا بىر تال زەمبىرەك ئوقى يېنىغا چۈشكەندە، ئۇ، دەرھال پۇتى يارىدارلانغان جەڭچى جالى شۆگۈاڭئىنىڭ ئۈستىگە تاشلانغان، ئۇنىڭ كاسسىسى، دۇمبىسى ۋە پۇتى ئېغىر يارىلانغان. يارىدارلارنى توشۇش ئەترىتىدىكىلەر ئۇنى يەسكە ئاپىرىپ جىددىي قۇتقۇزۇشنى نەچچە قېتىم دېگەن بولسىمۇ، ئۇ يارىدارلانغان باشقا جەڭچىلەرنى ئاۋۋال ئاپىرىپ قۇتقۇزۇشتا قەتئىي چىڭ تۇرغان. يارىدارلارنى توشۇش ئەترىتىدىكىلەر 2-قېتىم تاغقا چىقىپ، ئۇنى ئەكەتمەكچى بولغاندا، ئۇ، قان كۆپ چىقىپ كەتكەنلىكتىن قۇربان بولغان.

1963-يىلى دۆلەت مۇداپىئەسى مىنىستىرلىكى بۈيرۇق چىقىرىپ، ئۇنىڭغا « ئەسكەرلەرگە كۆيۈنۈش نەمۇنىچىسى » دەپ نام بەردى.

جۈگوجېن

جۈگوجېن 1959-يىلى جۈگگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان، ئۇ، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسىم، مەلۇم لىيەننىڭ مۇئاۋىن بەنجاگلىقىنى ئىشلىگەن.

1962-يىل 11-ئايدا جۈگگو-ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا ۋە « رېلىياك » ئۇرۇشىدا زەمبىرەك ئوقىدىن يارىلانغان بولسىمۇ، ئۇرۇشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرغان. باشقا جايغا يۆتكىلىش ۋاقتىدا ئۇ گىرىپتار بولغان زۇكام ئۆپكە گازلىق ئىششىقغا ئۆزگىرىپ كەتكەن. ئۇ، يارىلانغان باشقا سەپداشلىرىنى ئاۋۋال قۇتقۇزۇشتا چىڭ تۇرۇۋېلىپ، ئۆز كېسىلىنى داۋالىتىش ۋاقتىنى قولدىن بېرىپ قويغاچقا، بەختكە قارشى قۇربان بولغان. شىنجاڭ ھەربىي رايونى 1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئالدى.

لودىچىك

لودىچىك (1941 — 1962)، خوتەن نۆلكىسىنىك چاڭشا شەھىرىدىن. نۇ، 1961-يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان، ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسىمدا جەڭچى بولغان. 1962-يىل 12-ئايدا جۇڭگو-ھىندىستان چېگرىسىدىكى نۆزىمزنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش نۇرۇشىدىكى بىر قېتىملىق جەڭدە نۇرۇش كۆرۈپچىسى بىلەن بولغان ئالاقىسى نۇزۇلۇپ قالغان شارائىتتا، نۇ، يالغۇز جەڭ قىلىپ، دۇشمەننىك توت پوتىينى ئارقا-ئارقىدىن پارتلىتىپ، ئالتە دۇشمەننى ئېتىپ ئۆلتۈرگەن، كېيىن كۆكرەك قىسمىغا ئارقا تەرەپىدىن ئوق تېگىپ قۇربان بولغان. شىنجاڭ ھەربىي رايونى نۇنى 1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئالدى.

مۇۋۇرۇ

مۇۋۇرۇ (1906 — 1966)، خەنزۇ، ئەسلى ئىسمى مورۇگجۇن، باشقا ئىسمى رۇئاۋ، يى ئاۋ. خوتەن نۆلكىسى شىنشياۋ ناھىيىسىنىك لۇگشە نېزۇك دېگەن يېرىدىن. نۇ، 1906-يىلى نوتتۇرا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، كىچىكىدىن باشلاپلا خوسۇسىي مەكتەپتە ئوقۇغان. 16 يېشىدا قەلەمنى تاشلاپ ئەلەم بىلەن شۇغۇللانغان. 1925-يىلى خۇاگپۇ ھەربىي مەكتىپىنىك 3-قازارلىق ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ، ئوقۇشقا كىرگەن. نۇ، مەكتەپتىكى مەزگىلدە يۇننەن، گۇاگشى ملىتارىستلىرى قوزغىغان توپىلاڭنى تىنجىتىشقا قاتناشقان. كېيىن گومىنداڭغا ئەزا بولغان. نۇ، گومىنداڭ قوشۇنىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، لىيەنجاڭ، يېڭجاڭ، مۇئاۋىن تۇەنجاڭ، تۇەنجاڭ، ئالىي مەسلىھەتچى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ياپونىيىدە ئوقۇغان، كېيىن گومىنداڭنىك زۇنىيى شەھىرىدىكى قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۇسىنىك ئالاھىدە 4-قارارىدا ئوقۇغان. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنا ياپون قاراقچىلىرى بىلەن جەڭ قىلىپ يارىلانغان. 1945-يىلى گومىنداڭنىك 42-جۇنىدە سەنمۇجاڭ بولغان. 1947-يىلى شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىك 178-لۇيىدە شياۋجاڭ دەرىجىلىك لۇيجاڭ، قوشۇمچە شەرقىي شىنجاڭ مۇداپىئە قوماندانى بولغان. 1949-يىلى كۆزدە گومىنداڭنىك تەرتىپىكە سېلىنغان 78-شىسىنىك شجاڭى بولغان.

1949-يىلى شىنجاڭ گارنىزونىنىك باش قوماندانى تاۋسيۇنىك تىنچ يول بىلەن ھەققەتكە قايتىشىنى پائال تۇردە ھىمايە قىلىپ، شىنجاڭنىك تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشىغا زور تۆھپە قوشقان.

1950-يىلى مۇۋۇرۇ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1-دالا ئارمىيىسى 1-بىڭتۇەن 2-جۇنىنىك مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى بولغان. 1953-يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىك مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى بولغان. 1956-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىسىغا مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ يۆتكەلگەن. 1966-يىل 2-ئاينىك 11-كۈنى مېڭسىگە قان چۈشۈپ، 60 يېشىدا ئاقسۇدا ۋاپات بولدى ۋە ئاقسۇدا دەپنە قىلىندى.

مۇۋۇرۇ يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدا خىزمەت قىلغان مەزگىلدە، يېزا ئىگىلىك 1-شىنىك مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەھەتتە نۆز مەسئۇلىيىتىنى تولۇق ئادا قىلىپ، ۋەزىپىنىك ھۆددىسىدىن تولۇق چىققان. نۇ، كىشلەرگە مۇلايىم مۇئامىلە قىلاتتى، كىشلەر بىلەن ئاسانلا چىقىشاتتى. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا شېئىر يېزىپ نۆز ھېسىياتىنى ئىپادىلەپ، جۇڭگو كومپارتىيەسىنىك پارتىيەسىنىك رەھبەرلىكىنى ۋە بوز يەر نۆزلەشتۇرۇپ، چېگرا رايونىنى قوغداشتا قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەرنى كۆيلەيتتى. نۇ تۇرمۇشتا ئاددىي-سادىدا بولۇپ، قۇرۇق گەپنى ئاز

قىلىپ، ئەمەلىي ئىش قىلاتتى. 1958-يىلى كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى دېھقانچىلىق مەيدانى دەسلەپ قۇرۇلغاندا، ئۇ، 1000 يۆمەن پۇل ئىئانە قىلغان، بۇ ئىش بىر مەزگىل خاسىيەتلىك خەۋەر بولۇپ تارقالغان.

1968-يىلى موۋورۇنىك قەبرىسىنى قىزىل قوغدىغۇچىلار پارتلىتىۋەتكەن. 1979-يىلى قايتىدىن ياسالغان.

فېك خەييىك

فېك خەييىك (1921 ــ 1968)، خەنزۇ، شەنشى ئۆلكىسى لىشى ناھىيىسى لىۋلىن بازىرىنىك چېجياماۋ كەنتىدىن. ئۇ، 1921-يىل 9-ئايدا كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1939-يىلى ئۆز كەنتىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتىغا قاتناشقان، شۇ يىلى 11-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، خەلق ئەسكەرلىرى شۆبە ئەترىتىنىك باشلىقى، لىشى ناھىيىلىك پارتكومنىك ئالاقىچىسى، يەر ئاستى ئالاقىچىسى، پارتىزانلار ئەترىتىنىك ئوتتۇرا ئەترەت باشلىقى، پارتىيە ياچەيكىسىنىك مەخسۇس شۇجىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1947-يىلى لىشى ناھىيىلىك پارتىزانلار ئەترىتى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن، ئۇ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، لۇيلياك ھەربىي رايونى مۇستەقىل 10-تۆمەن 10-لىيەننىك جىداۋيۈەنى، قۇرۇقلۇق ئارمىيە 5-شى سىياسىي قوغداش بۆلۈمىنىك مۇئاۋىن باشلىقى، باشلىقى، تەلىم-تەربىيە يېڭىنىك مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى. 1953-يىلدىن كېيىن يېڭا ئىگىلىك 1-شى قۇرۇلۇش تارماق ئەترىتىنىك سىياسىي كومىسسارى، « غالىبىيەت » 3-مەيدانىنىك سىياسىي كومىسسارى، شى ھەربىي ئىشلار سوت مەھكىمىسىنىك باشلىقى، شى سىياسىي بۆلۈمىنىك مۇئاۋىن مۇدىرى، مۇدىرى بولغان. شى پارتكومىنىك 1-، 2-، 3-، 4-نۆۋەتلىك كومىتېتلىرىنىك ئەزاسى، 2- ۋە 4-نۆۋەتلىك پارتكومنىك داىمىي كومىتېت ئەزاسى بولغان.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، ئۇ، باتۇرلارچە ئۇرۇش قىلىپ، قوراللىق خەلق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تېلېفون سىملىرىنى كېسىپ، تاشيولنى بۇزۇپ، مىنا كۆمۈپ، بانديت ۋە ئىشپىيونلارنى تۇتۇپ، كۆپ قېتىم نەمۇنچى بولۇپ باھالانغان. ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە يەنىلا قوغداش ۋە خۇزۇڭنەننىك قالدۇق قىسىملىرىنى يوقىتىش قاتارلىق ئۇرۇشلارغا قاتناشقان. 1949-يىلى ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇ ساجىگزا (شوتا قۇدۇق) بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىنىك تۇنجى باش غول ئۆستىگىنى چېپىش ئىشىنىك تەشكىللىگۈچىلىرىنىك بىرى بولغان. ئۇ، شى ھەربىي سوت مەھكىمىسىنىك باشلىقى بولغان مەزگىلدە، قانۇننى قەتئىي ئىجرا قىلىپ، « ئەكسىلىنقىلابچىلار بولىدىكەن قەتئىي تازىلاش، خاتالىق بولىدىكەن قەتئىي تۈزىتىش » فاكتىسىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرغان. 1960-يىلى بۇيرۇقتا بىنائەن قۇرۇلۇش تارماق ئەترىتىنىك سىياسىي كومىسسارى ۋە پارتكوم شۇجىسى بولغان. ئۇ ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان كۈنى « يۇقىرىغا ئۆرلەش » سۇ ئامبىرى ئىش مەيدانىغا بېرىپ، ئامما بىلەن بىللە بولۇپ، بىر يىل جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ئاز كەم 100 مىليون كۇب سۇ سىغدىغان ئۆزلەشتۈرۈلگەن سۇنىي سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىنى ئورۇندىغان.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا فېك خەييىك قانۇنسىز قامالغان. 1968-يىل 8-ئاينىك 17-كۈنى ئۇ، رەھىمسىز جازا قىيناقلىرىنىك ئازابى سەۋەبىدىن 47 يېشىدا ناھەق ئۆلۈپ كەتتى.

1978-يىل 11-ئاينىڭ 29-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى بىلەن ۋىلايەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىدارىسى يېغىن ئېچىپ، فېك خەيبىڭنى ئاقلاپ نامىنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

دانىش ياقۇپ

دانىش ياقۇپ (1898 — 1970)، ئاقسۇ شەھىرى قاراتال يېزىسىنىڭ سات كەنتىدىن.

دانىش ياقۇپنىڭ دادىسى ياقۇپ ھاجى دىنىي زات ئىدى. دانىش ياقۇپ 11 يېشىدىن باشلاپ دادىسىدىن قۇرئان ئۆگەنگەن، كېيىن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە بېرىپ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان. 1917-يىلى قەشقەرگە بېرىپ ئالىي مەدرىسە ئەرەبچە، پارسچە ئۆگەنگەن، قەدىمكى زامان ۋە يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تىلىنى پىششىق ئىگىلىۋالغان ھەمدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئۇل سالغۇچىلارنىڭ بىرى بولغان ئابدۇقادىر داموللام بىلەن تونۇشقان، ئابدۇقادىر داموللامنىڭ تەسىرىدە ئۇ ۋەتەننى، خەلقنى قىزغىن سۆيىدىغان يېڭى ئىدىيىلىك مەرىپەتپەرۋەرگە ئايلانغان. ئۇ، چوڭقۇر بىلىملىك ئادەم بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنى دانىش خەلىپەت دەپ ھۆرمەتلىگەن. ئۇ، قەشقەردىكى مەزگىلدىلا ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيىتىنى باشلىۋەتكەن، ئەسەرلىرىنىڭ ئاخىرىغا ھەنپى (پاكىز، ساغلام دېگەن مەنىدە) دەپ ئىسىم يازغان، ئۆزىنى دانىش ھەنپى دەپ ئاتىغان.

1929-يىلى دانىش ياقۇپ ئاقسۇغا قايتىپ كېلىپ، قۇمباش دىنىي مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئاقسۇ ناھىيىسىگە قازى بولغان. 1935-يىلى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونىغا قازى بولغان، شۇ يىلى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونلۇق ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا سايلانغان. ئۇ، ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان مەزگىلدە ئاقسۇدا « شىنجاڭ گېزىتى » نى نەشر قىلدۇرغان، سەفەن، سانائەت مەكتىپى قاتارلىق يېڭىچە مەكتەپلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى تەشەببۇس قىلغان ۋە يولغا قويغان، ئاقسۇ مىللىي كۈلۈبىنى ياساتقان، ئاياللار ئازادلىقى ۋە قىزلارنىڭ مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇشىنى تەشەببۇس قىلغان، ۋەتەنپەرۋەرلىك بويىچە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش پائالىيىتىنى تەشكىللىگەن، بۇ ئارقىلىق خەلقنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتى ۋە ئىشەنچىسىگە ئىگە بولغان.

1938-يىلى دانىش ياقۇپ تۇھمەتكە ئۇچراپ تۇرمىگە تاشلانغان ھەمدە ئۇرۇمچىدە تۇرمىگە قامالغان. ئۇ، ھەرقايسى ساھەلەر بىلەن ئالاقىسىنى يەنىلا داۋاملىق ساقلاپ قالغان. نەم شەھىت « مىڭئۆي ۋە پەرھات-شېرىن » دېگەن شېئىرىنى ئېلان قىلىشتىن بۇرۇن، دانىش ياقۇپنى شېئىر كۈپىيىسىنى تەكشۈرۈپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغان. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىش جەريانىدىمۇ دانىش ياقۇپتىن تەلىم ئالغان.

1943-يىلى دانىش ياقۇپ تۇرمىدىن چىققان. 1946-يىلى ئاقسۇغا قايتىپ كېلىپ يېڭىباشتىن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى بولغان.

1949-يىلى شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن، دانىش ياقۇپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى قىزغىن ھىمايە قىلىپ، دېموكراتىك ئىسلاھاتنى قوللىدى. يەر ئىسلاھاتى جەريانىدا يەر ئىسلاھاتى ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يەر ئىسلاھاتى سىياسىتىنى ئاممىغا تەشۋىق قىلغان. ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتىدە ئۇ پائال تۇردە تەشۋىقات ئىلىپ بارغان ۋە تۇرلۇك پائالىيەتلەرنى تەشكىللىگەن ھەمدە يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنى قىزغىنلىق بىلەن قوللىغان. ئۇ، ئىلگىرى-كېيىن بو-

لۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاقسۇ ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، سىياسىي كېڭەش ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا دانىش ياقۇپ تارتىپ چىقىرىلىپ تەنقىد قىلىنغان، مەجبۇرىي ھالدا ئېغىر جىسمانىي ئەمگەككە سېلىنغان. ئۇ، جىسمانىي جەھەتتىن بەرداشلىق بېرەلمىگەنلىكتىن، 1970-يىل 5-ئايدا ۋاپات بولدى.

دانىش ياقۇپ ئەرەب، پارس ۋە ئۇيغۇر يېزىقلىرىدا نۇرغۇنلىغان كلاسسىك شېئىرلارنى ئىجاد قىلىپ، رەتلەپ، شېئىرىي ئەسەر قىلىپ نەشىر قىلدۇرماقچى بولغان، بىراق « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا يۇقىرىدىكى قىممەتلىك شېئىرلار « جىنايەت پاكىتلىرى » قىلىنىپ كۆيدۈرۈۋەتىلگەن. ئۇ، 40-يىللارنىڭ ئاخىرىدا يازغان « ئاقسۇنىڭ مەدەنىيەت-ماتارىپى » ۋە 50-يىللارىدا يازغان « شىنجاڭدىكى پەلسەپە ئېقىملىرى » قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ قولىيازمىسى ھازىرغىچە ساقلانغان، بەزىلىرى ئامما ئارىسىدا تارقالغان.

ئىسمائىل توختى

ئىسمائىل توختى (1949 — 1972)، ئاقسۇ شەھىرى قاراتال يېزىسىدىن.

ئىسمائىل توختى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە، مۇنەۋۋەر پېئونىر بولۇپ باھالانغان. 1965-يىلى ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ كالىسىنى باققان، ئۇ كالىلارنى كۆكئول قويۇپ باققانلىقى ئۈچۈن، كالا ئوبدان سەمرىگەن. كېيىن خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ پەيجاگى بولغان. 1971-يىلى خەلق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تارىمغا بېرىپ، 100 نەچچە ھارۋا قىغ ئېلىپ كېلىپ، پاختىدىن مول ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن تۆھپە قوشقان. 1972-يىلى تارىمدا بېقىلۋاتقان قويلاردا ئېغىر دەرىجىدىكى تېرە تەشكۈچى كانا قوتۇرى كېسەللىكى پەيدا بولۇپ قالغاندا، ئىسمائىل توختى كېچىلەپ ئادەم باشلاپ مال دوختۇرلۇق پونكىتىغا بېرىپ دورا ئېلىپ، يېغۋاتقان يامغۇرغا قارىماي، 30 كىلومېتردىن ئارتۇق پاتقاق يولنى پىيادە بېسىپ، تاڭ ئالدىدا ئوتلاققا يېتىپ بېرىپ قويلارنى قوتقۇزغان. ئەتىسى ئۇنىڭ پۇتۇن بەدىنى لاي، كىيىملىرىدە قوي پېتى پەيدا بولۇپ كەتكەن، دوختۇرنىڭ تەسىرىدە بىلەكلىرى يېرىلىپ قاناپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن قويلار قوتقۇزۇپ قېلىنغان. ئۇ، بىر قېتىم ۋەزىپە ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، ئون مېتر كەڭلىكتىكى مۇزلىغان دەريادىن ئۆتمەكچى ئۆتكەن، ئىككى قولىنى مۇز يالاپ تىتىۋەتكەن، كىيىملىرى يېرتىلىپ كەتكەن، پۇتۇن ئەزايى يېرىلىپ قان ئاققان، سوغۇق سۇدا پۇتۇن بەدىنى خۇددى پىچاقتا تىلغاندەك ئاغرىغان. ئۇ، دەريادىن ئۆتكەندە قان بىلەن سۇ بىرلىكتە قېتىپ قالغان. ئۇ توڭلىغىنىدىن گەپ قىلالماي قالغان. ئۇ، ۋەزىپىنى ئورۇندىاپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەنە داۋاملىق ئەمگەككە قاتناشقان.

يازلىق يېغىم ۋاقتىدا ئۇ، ھەر كۈنى دېگۈدەك يوتقان-كۆرپىسىنى خامانغا ئېلىپ بېرىپ خامان باققان، خامان ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن ئۆيگە قايتقان. بىر كۈنى كېچىسى ئۇ كۆۋرۈك بېشىدا پوستتا تۇرغاندا، بىر گۇمانلىق ئادەمنى توسۇۋېلىپ، ئۇنىڭ نېمە ئادەم ئىكەنلىكىنى سورۇشتۇرگەن، ئۇ، بۇ ئادەمنىڭ گېپىنىڭ قولاشمايۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئىككى خەلق ئەسكىرى بىلەن بىللە ئۇنى دەرھال گۇڭشېنغا ئېلىپ بارغان. كېيىن بۇ ئادەمنىڭ قاچقۇن جىنايەتچى ئىكەنلىكى ئېنىقلانغان.

1972-يىل 5-ئاينىڭ 27-كۈنى ئىسمائىل توختى خەلق ئەسكەرلىرىنى ئاقسۇ دەريا بويىدىن ئوغۇت ئېلىپ كېلىشكە ئاپارغاندا، ئۇنىڭ ئاشقازان كېسىلى قوزغىلىپ، چىرايى تاتىرىپ، پۈتۈن بەدىنىدىن مۇنچاقتەك تەر ئېقىشقا باشلىغان بولسىمۇ، يەنىلا ئەمگەكنى قەتئىي داۋاملاشتۇرغان. چۈشلۈك ئارام ئېلىش ۋاقتىدا، خەلق ئەسكىرى ئىسلام يۈسۈپ سۇ ئۈزۈشنى ئۆگىنىمەن دەپ سۇغا چۆكۈپ كەتكەندە، ئىسمائىل توختى ئۇنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن دەرھال سۇغا چۈشكەن، ئۇ ئىسلام يۈسۈپ چۆكۈپ كەتكەن يەرگە يېقىن بارغاندا، كۆچلۈك دولقۇن ئۇنى قاينامغا تەقىدى-كەن، ئۇ كۆچمەنك بارچە ئېلىشپ ئاخىرى ئىسلام يۈسۈپنى تېپىپ بارلىق كۈچى بىلەن ئۇنى سۇ ئۈستىگە چىقىرىپ تېيىز يەرگە ئاپىرىپ قويغان. ئىسلام يۈسۈپنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن سۇغا چۈشكەن باشقا خەلق ئەسكەرلىرى ئۇنى قاشقا ئېلىپ چىققان. بۇ چاغدا يەنە بىر كۆچلۈك دولقۇن ئىسمائىل توختىنى چوڭقۇر سۇ تېگىگە ئېلىپ كىرىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ بەختكە قارشى قۇربان بولغان.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قاراتال گۈڭشې كومىتېتى ئىسمائىل توختىنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ئىلتىماسىغا ئاساسەن، ئۇنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى دەپ ئېتىراپ قىلدى.

جاڭ جەنچى

جاڭ جەنچى (1914.7 — 1972.9)، شەنشى ئۆلكىسى زىجۇ ناھىيىسى شۇاڭچۈي بازىرى يەندۇگو كەنتىدىن. ئۇ، 1941-يىلى يېزا باشلىقلىقىغا سايلانغان، شۇ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. 1942-يىلى رايوننىڭ ئۆزىنى قوغداش يېڭىغا يېڭجاڭ بولغان. ئۇزۇن ئۆتمەيلا زىجۇ ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىغا مۇدىر بولغان. 1947-يىلى ھەربىيلىككە قاتنىشىپ، 359-لۇينىڭ 718-تۈەن سىياسىي باشقارمىسىدا خەلق ترانسپورت بۆلۈمچىسىنىڭ باشلىقى بولغان. 1950-يىلدىن 1956-يىلغىچە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولغان. 1956-يىلدىن 1959-يىلغىچە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولغان. 1960-يىلدىن 1968-يىلغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى، قوشۇمچە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيەلىك كومىتېتىنىڭ 1-شۇجىسى بولغان، كېيىن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم « 7-ماي » كادىرلار مەكتىپىنىڭ مەسئۇلى بولغان. 1972-يىل 9-ئاينىڭ 14-كۈنى تۈيۈقسىز يۈرەك كېسىلى قوزغۇلۇپ 58 يېشىدا ۋاپات بولغان.

جاڭ جەنچى خىزمەتنى بېرىلىپ ئىشلەيتتى، ئۇ، ئاقسۇ ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولۇپ ئىشلىگەن مەزگىلدە، ناھىيىلىك پارتكوم رەھبەرلىرى ئارىسىدا « ئۇچ ئۆچلۈك تۈزۈمى » نى، يەنى بىر يىلنىڭ ئۆچتىن بىر قىسمىنى يېزىلارغا بېرىپ نۆۋەتتىدا تۇرۇپ خىزمەت ئىشلەشكە سەرپ قىلىش، ئۆچتىن بىر قىسمىنى ئومۇمىي دائىرىنىڭ خىزمىتىنى تەكشۈرۈشكە سەرپ قىلىش، ئۆچتىن بىر قىسمىنى ئورگان خىزمىتىنى ئىشلەشكە سەرپ قىلىش تۈزۈمىنى يولغا قويغان. ھېيت-بايرام، دەم ئېلىش كۈنلىرىدە ئۇرۇق-تۇغقان، ئەل-ئاغىنىلىرى ۋە پارتكوم رەھبەرلىرىنىڭ نەسىھىتىگە قارىماي يېزىلارغا بېرىپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا خىزمەت ئىشلىگەن.

ئۇ، خىزمەتتە راستچىل ئىدى، يالغانچىلىق قىلمايتتى. ئېغىر تەبىئىي ئاپەت يۈز بەرگەن 1960-يىلى قىشتا قۇمباش گۈڭشېسىنىڭ ھېسابىدا يەنە 250 مىڭ كىلوگرام ئاشلىق بار دېگەن گەپكە ئىشەنمەي، كادىرلارنى باشلاپ بېرىپ، ئەتراتلەرنىڭ ئاشلىق ئامبارلىرىنى ئېنىقلاپ، ھەربىر ئەتراتنىڭ ئامبىرىدىكى ئاشلىقنى جىڭلاپ نەقلەشتۈرگەن. ئۇ، بۇ ئاساستە قول سېلىپ

كۆندۈزىنى كېچىگە تۇلاپ ئىشلىگەن، قورسىقى ئاچسا ئەترەتنىڭ بىر تال ئاشلىقىغمۇ تەگمەي، ئۇرۇق ۋە شاپتۇل قاقلىرىنى يېگەن.

جاڭ جەنچى دېھقانچىلىق ئىشلىرىنى ناھايىتى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ، يېزىلارغا بارغاندا سايمان ئېلىۋېلىپ، كىسم ئىشنى ياخشى قىلالمسا، ئۇ قايتا ئىشلەپ تۇرىتىپ ماڭاتتى. ئۇ، ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا پاك-دىيانەتلىك، تۇرمۇشتا ئاددىي-ساددا ئىدى. ئۇنىڭ ئۆيىدە يەيدىغىنى قاتتىق-قۇرۇق تاماق، كىيىدىغىنى ياماق كىيىم بولۇپ، كۆندۈزى كىيىپ ئاخشىمى يۇياتتى. ئۇ يېزىغا بارغاندا ئۇيغۇر دېھقانلار ئۇنى قېتىق، قوناق نېنى بىلەن كۈتەتتى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ھەمىشە پۇل تۆلەمەي قويماتتى. 1959-يىلدىن 1964-يىلغىچە بەزى تونۇش-بىلىشلىرىنى بىرەر خىزمەت تېپىپ بېرەمدىكىن دەپ ئۇنى ئىزدەپ كەلگەندە، ئۇ كەلگەنلەرنى قىزغىن كۈتۈۋالاتتى، لېكىن ئارقا ئىشك قىلمايتتى. ئۇنىڭ بەش نەپەر قىزى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى خىزمەتكە چىقمىغانىدى. ئۇلار پۈتۈنلەي بىر ئادەمنىڭ ئىش ھەققىگە تايىنىپ تۇرمۇشنى قامدايتتى، مەمۇرىي مەھكىمە بۇ ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ ئۇنىڭغا ھەر ئايدا 150 يۈەن قوتقۇزۇش پۇلى بەرسە، ئۇ ئالغىلى ئۇنماي قايتۇرۇۋەتكەنىدى.

جاڭ جەنچى ئاقسۇ ناھىيىسىدە خىزمەت قىلغان مەزگىلدە، يېزا ئىگىلىكىنى ناھايىتى چىڭ تۇتقان. 1960-يىلدىن 1963-يىلغىچە ئاشلىق يىلدىن-يىلغا ئاشقان، خەلق تۇرمۇشى تەدرىجىي ياخشىلانغان. 1964-يىلى ئومۇمىي ئاشلىق زور دەرىجىدە ئېشىپ، 27 مىليون 796 مىڭ كىلوگرامغا يەتتىپ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلغان. ئۇ كادىرلار ۋە ئاممىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، بوشاڭلىق، تەكەببۇرلۇق ئىدىيىسىنى تۈگىتىپ، يەنە بىر يىل جاپالىق ئىشلىگەن، نەتىجىدە 1965-يىلى يەنە زور مول ھوسۇل ئېلىنىپ، ئاشلىق، پاختا، ياغلىق دان، چارۋا مەھسۇلاتى پىلاندىكى كۆرسەتكۈچتىن ئېشىپ كەتكەن، ئومۇمىي ئاشلىق 33 مىليون 293 مىڭ كىلوگرامغا يېتىپ، 1964-يىلدىكىدىن %19.8 ئاشقان.

1966-يىلى كۆزدە جاڭ جەنچى ئۇرۇمچىگە بېرىپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئۆتكۈزگەن ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىغا قاتناشقاندا، خەلق مەيدانىدا كىشىلەرنىڭ چىلەك-چىلەكلەپ شىلىم ئىشلىتىپ، چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئېچىنغان ھالدا: « بۇنىڭ ھەممىسى ئاشلىق تۇرسا، بۇنداق ئىسراپ قىلسا بولمايدۇ، ھېسابلاپ كۆرىدىغان بولساق مەملىكەت بويىچە قانچىلىك ئاشلىق ئىسراپ بولىدۇ؟ » ، « چېن بودا، كاڭ شېڭلارنىڭ مۇشۇنداق قىلىشىنى ئۆتۈرىغا قويغانلىقى كاللامدىن ئۆتمەيدۇ » دېگەن. ئۇ ياتقىغا كېلىپ كارىۋىتىدا يېتىپ يەنە: « تەبىئىي ئاپەت يۈز بەرگەن ۋاقىتتا بىز ئوت ئۆرۈۋېتىمۇ يېگەنىدۇق، ھازىر كاڭ شېڭ، چېن بودالار ئاشلىقنى مۇشۇنداق ئىسراپ قىلمۇاتىدۇ » دېگەن، بۇنىڭ بىلەن ئۇ مەركىزىي كومىتېت مەدەنىيەت ئىنقىلابىي گۇرۇپپىسىنى توپقا تۇتقان « نەق ئەكسىلىنقلابچى » بولۇپ قالغان، شۇنداقلا ياقسۇ ناھىيىسى بويىچە « 1-نومۇرلۇق كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار » بولۇپ قېلىپ، قاتتىق قىينالغان ۋە تەنقىد، كۆرەش قىلىنغان.

1971-يىلى جاڭ جەنچىنىڭ ئەسلى يۇرتىغا قايتمىغىنىغا 13 يىل بولغانىدى. ئۇ ۋىلايەتنىڭ « 7-ماي » كادىرلار مەكتىپىدە ئەمگەك قىلۋاتقان چاغدا، ئانسىنىڭ كېسىلىنىڭ ئېغىرلىقى توغرىسىدىكى تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالىدۇ، شۇنداقتىمۇ ئۆيىگە ئازراقلا پۇل ئەۋەتىپ بېرىپ، خىزمەتنى داۋاملاشتۇرىدۇ. 1972-يىل 9-ئاينىڭ 14-كۈنى چوشتىن بۇرۇن جاڭ جەنچى ئورمانلىقتا ئوت ئوتاۋاتىپ، چۈشتە تۇيۇقسىز يۈرەك كېسىلى قوزغىلىپ قېلىپ، قوتقۇزۇشقا شارائىت يار بەرمەي چەكە بەختكە قارشى ۋاپات بولدى.

مەھەممەت ھاجىيۇۋ

مەھەممەت ھاجىيۇۋ (1910 ــ 1974)، ئاقسۇ شەھىرى ئايكۆل يېزىسى ساقساق كەنتىدە بىر كەمبەغەل قول ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ھاجى ئاخۇن قۇربىنىڭ يېتە-شچە پەرزەنتلىرىنى مەكتەپتە ئوقۇتقان. مەھەممەت ھاجىيۇۋ كىچىك ۋاقتىدا ئىسلام دىنى مەك-تىپىدە ئوقۇغان. 1934-يىلى ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇغان، مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئاقسۇ ناھىيىسى قۇمباش رايونىدا مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇپ، ئۆزى ئوقۇتقۇچىلىق قىل-غان. 1937-يىلى ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىنىدە بىلىم ئاشۇرغان. ئوقۇشنى تۈگەتكەندىن كېيىن، قۇتۇبى ناھىيە بازىرىدىكى مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئىككى يىلدىن كېيىن، ئاقسۇ كونە-شەھەر ناھىيىسى بوزدۆڭ يېزىسى قىزىلبۇلاق باشلانغۇچ مەكتىپىگە يۆتكىلىپ مۇدىر بولغان.

ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى ئاقسۇ كونىشەھەرنى ئالغاندىن كېيىن، مەھەممەت ھاجە-يۇۋ بىر قىسىم ياشلار بىلەن بىرلىكتە پىدائىي قوشۇن تەشكىللەپ، مىللىي ئارمىيىگە يارىدەم بەرگەن، كېيىن پەيجاڭ بولغان. مىللىي ئارمىيە كەتكەندىن كېيىن، 1946-يىلى مەھەممەت ھاجىيۇۋ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتى (ئىلىدا قۇرۇلغان) ئىشخانىنىڭ كاتىپى ۋە مەكتەپ بۆلۈمىنىڭ كادىرى بولغان. مىللىي ئارمىيە گومىنداڭ بىلەن «بىتىم» ئىمزالىغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئاقسۇغا قايتىپ كېلىپ، ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىدە خىز-مەت ئىشلىگەن. «بىتىم» بۇزۇلغاندىن كېيىن، مەھەممەت ھاجىيۇۋ ئىلغا بېرىپ، غۇلجا شە-ھىرى ئايدىن مەكتىپىگە مۇدىر بولغان. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن. ئۇرۇم-چىگە يۆتكىلىپ، ئۇرۇمچى تەجرىبە مەكتىپىگە مۇدىر بولغان. كېيىن ئاتا-ئانىسى ۋە بالا-چاقىلىرى ئاقسۇدا بولغاچقا، ئاقسۇغا يۆتكىلىشنى تەلەپ قىلغان، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەھەممەت ھاجىيۇۋنى بۇاستە ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىك مائارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلىگەن.

مەھەممەت ھاجىيۇۋ ئاقسۇ كونىشەھەرگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، مائارىپ ئىشلىرىنى تەرتىپ-كە سېلىپ. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى زورايتقان ۋە تەرەققىي قىلدۇرغان، بازار-يېزىلاردىكى مەك-تەپلەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى پىلانلىغان، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، قىزىل، ئارال، تۇمشۇق، چاغراق، لەگگەر، جام، ئىشلەمچى قاتارلىق جايلاردىكى مەكتەپلەرنى قۇرغان. 1958-يىلى ئاق-سۇ ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسى بىرلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، مەھەممەت ھاجىيۇۋ قاراتال رايونىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا يۆتكىلىپ، دېھقانلارنى ئۇرۇمچى-ئاقسۇ تاشيولى قۇرۇلۇشىغا تەشكىللىگەن. ئىككى يىلدىن كېيىن ئاقسۇ ناھىيىلىك ئىشچى-دېھقان، ئەسكەرلەر كىنوخانىسىنى سېلىش قۇرۇلۇشىغا قاتناشقان. 1965-يىلى ئاقسۇ ناھىيىلىك بازار باشقۇرۇش كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەنگەن. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار» قىلىپ قويۇلۇپ، ئاقسۇ كونىشەھەرگە چۆشۈرۈلۈپ، ئاقسۇ كونىشەھەر بازىرى ئاچقان ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتناشتۇرۇلغان، ئۇ، جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن قاتتىق ئازاب تارتقان. كېيىن ئىشلەمچى يېزىسىغا ئەمگەككە چۈشۈرۈلگەن. ئۇ، يېزىدا مىللىي تىبابەتچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ كېسىلىنى ھەقسىز داۋالاپ ساقايتقان. «سىنىپىي قوشۇنىنى ئە-نىقلاش» ۋاقتىدا، ئىغىر جىسمانىي ئەمگەككە سېلىنغاچقا، سالامەتلىكى ناچارلىشىپ، يۈرەك كېسە-لى قوزغىلىپ، داۋالىنالماي، 64 يېشىدا ۋاپات بولدى.

دەي گېنفا

دەي گېنفا (1948 ــ 1974) خەنزۇ، ئەسلى ئىسمى لى خۇڭخەي، جياڭسۇ ئۆلكىسى دەنياڭ

ناھىيىسىنىڭ داۋۇشى يېزىسىدىن.

دەي گېنىفا كىچىك ۋاقىتدا ئانىسىدىن ئايرىلغان. ئائىلىسىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى بىرئاز ناچار بولغاچقا، دادىسى ئۇچ ياشلىق لى خۇگخەينى شاگخەيدىكى دەي فاملىلىك كىشىگە باققىلى بەرگەن. 1964-يىل 6-ئايدا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈش ئالدىدا تۇرغان دەي گېنىفا رايونىغا كەلگەن. ئۇ خاتىرىسىگە: پىشقەدەم جەگچىلەرگە ئوخشاش ئۆزۈمنىڭ بارلىقىمنى چېگرا رايونىغا گۇللەندۇرۇش ئىشلىرىغا بېغىشلايمەن » دەپ يازغان. ئۇ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، « غالىبىيەت » 14-مەيدان، شىمالىي تارىم سۇ باشقارمىسى ۋە 16-تۈەننىڭ سۇ قۇرۇلۇش لەينىدە خىزمەتچى، سۇ تەقسىملىگۈچى، مۇۋەققەت شاگىشى، سۇ رايونى كۆزەتكۈچى قاتارلىق خىزمەتلەر-نى ئىشلىگەن. 1974-يىلى يازدا ئاقسۇ دەريا سىنىڭ ئايا غ ئېقىمدا كەلكۈننىڭ ئېقىش مىقدارىنى جىددىي ئۆلچەۋاتقاندا، ئۇ ئولتۇرغان كېمە سۇغا غەرق بولۇپ كەتكەنلىكتىن، قۇربان بولدى. شۇ يىلى ئۇ 26 ياشتا ئىدى.

دەي گېنىفا تەشكىلىنىڭ ئىش تەقسىماتىغا بويسۇناتتى، نېمە ئىش قىلسا شۇ ئىشقا ئىشتىياق باغلايتتى، شۇڭا ئۇ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، بوز يەر ئېچىش ماھىرى، ھەربىي يۇرۇش نەمۇنچىسى، رەئىس ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئاكتىپى قاتارلىق نامىلارغا ئېرىشكەن. ئۇ خىزمەتىنى قېتىرقىنىپ ئىشلەيتتى، شەخسىي مەنپەئىتى بىلەن ھېسابلاشمايتتى. ئۇ، سۇغا چۈشۈپ كەتكەن بوۋاينى قۇتۇلدۇرۇۋالغان، ئوت ئېچىدىن دۆلەتنىڭ مال-مۈلكىنى قوتقۇزۇپ ئالغاندى، يار كەتكەن يەرنى ئۆزىنىڭ يوتقان-كۆرپىسى، كارىۋىتىنىڭ تاختىيى بىلەن ئەتكەندى، ئۆزى كېيىمگەن يېگى پاختىلىق ئايا غ كېيىمنى قېنىنچىلىق بار ئىشلارغا يارەدەم قىلغانىدى، لېكىن ئۆزى 48 يېرىگە ياماق چۈشكەن، ئۆگۈپ كەتكەن ھەربىچە بىر قۇر كېيىمنى كېيۈەرگەنىدى.

1975-يىل 2-ئايدا جۇگگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن دەي گېنىفاغا « ئىنقىلابىي قۇربان ۋە مۇنەۋۋەر سۇ رايى جەگچىسى » دېگەن نام بېرىلدى ھەمدە 1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئېلىندى. جۇگگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى يېزا ئىگىلىك 1-شى 16-تۈەن پارتكومى دەي گېنىفانى جۇگگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى دەپ ئېتىراپ قىلدى.

دۇلىخەي

دۇلىخەي (1921 — 1980) خەنزۇ، ئەسلى ئىسمى دۇئەرۋا، سىچۈەن ئۆلكىسى نەنچۇڭ ناھىيىسى داتۇڭ رايونى يۇگشىن يېزىسىدىن. 1921-يىل 3-ئايدا يېر يالانما دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1935-يىلى ئاتا-ئانىسى ئارقا-ئارقىدىن كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن، ئۇنى تاغىسى پومېشچىكنىڭ كالىسىنى باققىلى بەرگەن. 1937-يىل 2-ئايدا يېرىم كېچىدە باۋجاڭ ئۇنى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ بەرگەن، ئۇ گەنسۇ يولىدا ئېلىپ كېتىلۋاتقاندا باشقا ئىككى كىشى بىلەن بىللە سىچۈەنگە قېچىپ كېلىپ، چايخانىدا شاگىرت بولۇپ ئىشلىگەن. 1938-يىل 2-ئايدا باۋجاڭ ئۇنى قايتىدىن ئەسكەرلىككە تۇتۇپ بېرىپ، ئۇنى خۇزۇگنەن قوشۇنىنىڭ مەلۇم لەينىدە لاۋازىم ئەسكەر بولۇشقا باغلاپ ئاپىرىپ بەرگەن. 1947-يىلى دۇلىخەي تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قوشۇنى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ ياڭماخې دېگەن جايىدا قورشاپ يوقتىلغاندا، دۇلىخەي جۇگگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان. ئۇ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، يۇنچېڭ شەھىرىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشى، ۋازىجېي ۋە لوجيائاۋدىكى دۇشمەننى قورشاپ يوقتىش، خوتەشەن تېغى ۋە يۇگفېڭ بازىرى-

نى ئېلىش قاتارلىق ئۇرۇشلارغا قاتنىشىپ، كۆپ قېتىم شەرەپ بىلەن خىزمەت كۆرسەتكەن. 1948-يىل 1-ئايدا ئۇرۇش سىپىدە جۇڭگو كومپارتىيىسىگە كىرگەن.

1948-يىل 9-ئايدا خوتەن لۇڭشەن قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا دۇلىخەي يامدۇردەك يېغىۋاتقان ئوققا قارىماي، ئۆزى يالغۇز دۇشمەن پوزىتسىيىسىگە كىرىپ، جەڭ بايرىقىنى خۇتشەن تېغىغا قادىغان. گېنېرال ۋاڭ جېن « خۇتشەندىكى دۇشمەننى يوقاتقىتا تۇنجى قېتىم خىزمەت كۆرسەتكەن » دەپ بېغىشلىما يېزىلغان لەۋھەنى دۇلىخەيگە تەقدىم قىلغان. 1948-يىلى قىشتا يۇڭفېڭ بازىرىدىكى دۇشمەننى قورشاپ يوقاتقاندا ئۇ ئاۋانگارت پەينى باشلاپ، دۇشمەن ئارىسىغا كىرىپ، قىلىچۋازلىق ئۇرۇشى قىلغان ۋە كېيىن تېزلىك بىلەن شەھەرگە بۆسۈپ كىرىپ، گومىنداڭ 76-جۇنناڭ جۇنجاگى لى رىجىنى تىرىك تۇتقان. بىر قېتىم چوڭ قوشۇننىڭ يۆتكىلىشىنى قوغداش يۈزىسىدىن ئېلىپ بېرىلغان توسۇپ زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا ئۇ، كۆچەيتىلگەن پەيگە قوماندانلىق قىلىپ، دۇشمەننىڭ بەش قېتىملىق ھۇجۇمىنى چېكىندۈرگەن، 6-قېتىمدا دۇلەخەينىڭ قورسىقىغا زەمبىرەك ئوقى تېگىپ يارىلىنىپ، ئۆچىيى چىقىپ قالغان، ئۇ پۈتۈن پەيدىكى جەڭچىلەرنىڭ چېكىنىشىگە بۇيرۇق بېرىپ، ئۆزى بۇدايلىققا ئۆمىلەپ كىرىپ، يۈز-كۆزلىرىگە قان سۈرۈپ، دۇشمەنلەرنىڭ ئاختۇرۇپ تۇتۇۋېلىشىدىن قۇتۇلغان. ئەتىسى قوشۇندىن كەلگەنلەر ھۇشىدىن كەتكەن دۇلىخەينى ئىزدەپ تېپىپ، شەنشىدىكى جياڭجۇ دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ بارغان. غەربىي شىمال دالا ئارمىيەسىنىڭ 2-زۇڭدۇي پارتكومى ئارمىيە بويىچە دۇلىخەينىڭ « قاتتىق سۆڭەكلىك روھى » دىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى تېزدىن قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلغان. دۇلىخەي غەربىي شىمال ئۇرۇش مەيدانىدا كۆپ قېتىم شەرەپ بىلەن پەۋقۇلئاددە خىزمەت كۆرسەتكەنلىكتىن، غەربىي شىمال دالا ئارمىيىسى ئۇنىڭغا « خەلقنىڭ تۆھپىكارى » ، « غەربىي شىمال بويىنچە 1-دەرىجىلىك ئۇرۇش قەھرىمانى » دېگەن نامىلارنى بەرگەن. 1950-يىلى ئۇ نەكلىپكە بىنائەن بېيجىڭغا بېرىپ، مەملىكەتلىك ئۇرۇش قەھرىمانلىرى ۋە ئەمگەك نەمۇنىچىلىرى يىغىنىغا قاتنىشىپ، ماۋزېدۇڭ، جۇدې قاتارلىق مەركەزدىكى رەھبەرلەرنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولغان.

1955-يىلى دۇلىخەي دۆلەت مۇداپىئەسى 4-شىسىدىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ، يېزا ئىگىلىك 1-شىسىنىڭ 1-تۈەنىگە كەلگەن. ئۇ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، لىيەنجاڭ، مەشغۇلات پونكىتىنىڭ باشلىقى، « غالىبىيەت » 1-مەيدانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، « غالىبىيەت » 2-مەيدانىنىڭ باشلىقى، « غالىبىيەت » 7-مەيدانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن، كېيىن « داگۇاڭ » پاختا-يۇڭ توقۇمچىلىق فابرىكىسىغا مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ يۆتكەلگەن.

دۇلىخەي ئۇرۇش يىللىرىدا يەتتە قېتىم ئېغىر يارىلانغان، كېيىن ئۇچەي توسۇلۇش تۆپەيلىدىن يەتتە قېتىم ئوپېراتسىيە قىلىنغان. ئاشقازان يارىسى تۆپەيلىدىن ئۇچ قېتىم ئوپېراتسىيە قىلىنغان، شۇڭا ئۇنىڭ تېنى بەكمۇ ئاجىزلىشىپ كەتكەن. ئۇ دائىم: « مېنىڭ ھاياتىمنى كومپارتىيە بەرگەن، جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن، پارتىيە ئۈچۈن ئىشلەيمەن » دەيتتى. ئۇ ئەزەلدىن خىزمەتكە تىم دەپ مەغرۇرلانمايتتى، تۇرمۇشىنى ئاددىي-سادىدا ئۆتكۈزەتتى، ئۇ، ئىشچى-خىزمەتچىلەر بىلەن بىللە تاماق يەپ، بىللە يېتىپ-قوپۇپ، بىللە ئىشلەيتتى. 1964-يىلى شاڭخەيدىن زور تۇركۈمدىكى ياشلار يېزا ئىگىلىك 1-شىغا كەلگەندە، ئۇ، ياشلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارغا دائىم ئەنەنە، ئۇرۇش ھېكايىلىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى. ھەر يىلى قىشتا ئۇ ھەربىر لېيەندۇيگە بېرىپ، ياشلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئۇقۇشۇپ تۇراتتى. ئۇ، « داگۇاڭ » پاختا-يۇڭ توقۇمچىلىق فابرىكىسىدا ئىشلىگەن چاغدا، پۈتۈن فابرىكىنىڭ تۇرمۇش-پاراۋانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇپ، دائىم سىرتلارغا بېرىپ، ماددىي

ئەشيالارنى سېتىۋېلىپ كېلەتتى. بىر قېتىم ئۇ ئىككى تونىنا بېلىق ئەكەلگەندە كىچىك قىزى بېلىقتىن بىرنى سېتىۋېلىپ كېسەل بولۇپ قالغان ئانامغا پىشۇرۇپ بېرىمەن دەپ ئۇنىڭغا يالۋۇرغاندا، ئۇ قىزىنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ: « مەن قايرىكىدىكى 2000 دىن ئارتۇق خىزمەتچىنىڭ رەھبىرى، بۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ، بېلىق يەيمىز دېسەك ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئاشخانىسىغا بېرىپ كۆپچىلىك بىلەن بىللە يەيلى » دەيدۇ.

دۆلىخەينىڭ سالامەتلىكى كۆندىن-كۆنگە ئاجىزلىشىپ كەتكەنلىكتىن، 1975-يىلى دەم ئېلىشقا چىقىپ چېگدۇغا بېرىپ داۋالانغاچ دەم ئالغان. 1980-يىلى 5-ئاينىڭ 11-كۈنى ئۇ 59 يېشىدا ۋاپات بولدى.

جاڭ ياۋكۇي

جاڭ ياۋكۇي (1980-1915)، خەنزۇ، شەنشى ئۆلكىسى يىچېڭ ناھىيىسى دۇگشېچياۋ كەنتىدىن، ئۇ، كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، دادىسى جاڭ لىشېڭ 1927-يىلى پارتىيىگە كىرگەن بولۇپ، جۇڭگو كومموئنستىك پارتىيىسىنىڭ يەر ئاستى خىزمەتچىسى ئىدى.

1937-يىلى جاڭ ياۋكۇي 8-ئارمىيىگە قاتناشقان. 1938-يىلى جۇڭگو كومموئنستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. 359-لۇينىڭ 718-تۇەنىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، بەنجاڭ، مۇئاۋىن پەيجاڭ، پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ مەخسۇس شۇجىسى، مۇئاۋىن جىداۋيۈەن، جىداۋيۈەن، لىيەنجاڭ، ئەترەت باشلىقى، مۇئاۋىن يېگجاڭ، يېگجاڭ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن ئالغان.

1938-يىلى سەنشىنىڭ تېيەنجياجۇاڭ دېگەن يېرىدىكى جەڭدە 359-لۇي بويىچە « باتۇر جەڭچى » دېگەن نامغا ئېرىشكەن. 1939-يىلى شياۋجىيەن جېڭدە يەنە بىر قېتىم « باتۇر جەڭچى » دېگەن نامغا ئېرىشكەن. 1943-يىلى 359-لۇي نەنتۇەندە تۇرغاندا، ئۇنىڭغا « ئەمگەك قەھرىمانى » دېگەن نام بېرىلگەن. كەڭ كۆلەملىك ھەربىي تەلىمدە « جۇدېچە مەرگەن » ، « خې لۇڭچە گىرانات تاشلىغۇچى » ، « گاۋگائچە قىلىچۋاز » دېگەن مېدالىلارغا ئېرىشكەن، ئۇ باشلامچىلىق قىلغان ئالاھىدە ۋەزىپە لىيەنى « ئىشلەپچىقىرىشتىكى نەمۇنىلىك لىيەن » بولۇپ باھالانغان.

جاڭ ياۋكۇي 400 قېتىمدىن ئارتۇق چوڭ-كىچىك جەڭگە قاتناشقان. 1949-يىل 11-ئايدا قوشۇن بىلەن بىللە ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇ ساجىگزا (شوتا قۇدۇق) بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىنى ئېچىپ، مۇنتىزىملاشقان دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى بەرپا قىلىشتا ئىگىلىك ياراتقۇچى ۋە تەشكىللىگۈچىلەرنىڭ بىرى بولغان. ئۇ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، پىيادە ئەسكەرلەر شىسى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەترىتىنىڭ باشلىقى، يېزا ئىگىلىك 1-شى 1-تۇەنىنىڭ تۇنجى قېتىملىق باشلىقى، « غالىبىيەت » 1-باش مەيدانىنىڭ باشلىقى، 1-باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، يېزا ئىگىلىك 1-شى، 1-، 2-، 3-نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتايلىرىنىڭ ئەزاسى بولغان.

جاڭ ياۋكۇي ئۇرۇش دەۋرىدە بەش قېتىم ئېغىر يارىلانغان، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرىدا يۈرەك قېتىنىپ سەرپ قىلغان. « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » دا « كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار » قىلىپ قويۇلۇپ، جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن ئازاب چەككەن. 1980-يىل 11-ئاينىڭ 8-كۈنى ئۇ 65 يېشىدا كېسەل سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولدى.

ۋېن يۈبياۋ

ۋېن يۈبياۋ (1899 ــ 1981)، خەنزۇ، ئەسلى ئىسمى ۋېن يۈچۈن، فۇجيەن ئۆلكىسى شاڭخاڭ ناھىيىسى چيەنلۈك يېزىسى چيەنلۈك كەنتىدىن. 1898-يىل 12-ئايدا يالانما ئىشچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇ ئۆيىنىڭ تۇرمۇش يۈكىنى ئۈستىگە ئېلىپ، مەزكۇر كەنتتىكى قەغەز كارخانىسىدا يالانما ئىشچى بولغان. 1929-يىلى دېھقانلار ھەرىكىتىگە قاتناشقان. 1931-يىل 9-ئايدا ئىشچى-دېھقانلار قىزىل ئارمىيىسىگە قاتناشقان. 1935-يىل 10-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. ھەربىي قىسىمدا مۇئاۋىن بەنجاڭ، بەنجاڭ، شاڭشى، خوجىلىق باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان.

ۋېن يۈبياۋ 25 مىڭ يوللۇق ئۇزۇن سەپەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ۋە ئازادلىق ئۇرۇش جەريانىدا نەچچە يۈز قېتىم جەڭگە قاتنىشىپ، كۆپ قېتىم شەرەپ بىلەن خىزمەت كۆرسەتكەن. 1949-يىل 11-ئايدا قىسىم بىلەن بىللە ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن، تارىمغا بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئىشىغا قاتناشقان. 1952-يىلى ئۇ پىيادە ئەسكەرلەر 5-شىسى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەتىرىتىدە خوجىلىق باشلىقى بولغاندا ئۆزى ئىقتىساد قىلغان 1 مىليون 889 مىڭ 800 يۈەن تۇرمۇش ياردەمنى (كونا خەلق پۇلى) جامائەت پاراۋانلىق ئىشلىرى ئۈچۈن ئىئانە قىلغان. ساجىگزا (شوتا قۇدۇق) بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىنى ئاچقاندا ئۇ دائىم سەھەر تۇرۇپ كەچ يېتىپ، ئەپكەش كۆتۈرۈپ، بىرقانچە ئون كىلومېتر يىراقلىقتىكى خاڭگۇڭ، ياڭئېرىق، ئايكۆل، قۇمباش قاتارلىق جايلارغا بېرىپ كۆكتات سېتىۋالغان. تەشكىلدىن ئۇنىڭغا بىر دانە ئات، بىر ھارۋا تەييارلاپ بەرگەندە ئۇ ئات بىلەن ھارۋىنى ئىشلەپچىقىرىش لېيەندۇيىگە ئۆتۈنۈپ بەرگەن. 1957-يىلى ئۇ يەنە تارىمغا بېرىپ دالىدا تاماق يەپ ۋە يېتىپ-قوپۇپ، بىنام ئېچىپ، ئىسسىز بەرپا قىلغان.

ۋېن يۈبياۋ يېزا ئىگىلىك 1-شىسىدا، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، قۇرۇلۇش تارماق ئەتىرىتىنىڭ خوجىلىق باشلىقى، « غالىبىيەت » 16-مەيدان باغۋەنچىلىك ئەتىرىتىنىڭ باشلىقى، 3-باشقارما دوختۇرخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان، 1-، 2-، ۋە 3-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن، كۆپ قېتىم « بەشتە ياخشى » كادىر بولۇپ باھالانغان. 1958-يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىكتۆەنى ئۇنىڭغا « نەمۇنىلىك پارتىيە ئەزاسى » ۋە « كادىرلار ئۇلگىسى » دەپ نام بەرگەن. 1959-يىلى ئۇ خەلق تۆھپىكارلىرى سۆپىتىدە تەكلىپكە بىنائەن بېيجىڭغا بېرىپ، دۆلەت بايرىمىنىڭ ئون يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇراسىمىغا قاتناشقان.

ۋېن يۈبياۋنىڭ ئالىيجاناب پەزىلىتى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدىكى خەلقنىڭ چوڭقۇر ئىززەت-ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. ئۇ، 1981-يىل 3-ئاينىڭ 20-كۈنى 82 يېشىدا ئاقسۇدا كەسەل سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولدى.

خۇاڭ چاڭزو

خۇاڭ چاڭزو (1931 ــ 1982)، خەنزۇ، خۇبېي ئۆلكىسىدىن. ئۇ، 1954-يىلى ئوتتۇرا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك شۇيۈەننىڭ باغۋەنچىلىك فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ، شۇ يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شىغا كېلىپ خىزمەت ئىشلىگەن. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، مەكتەپ دېھقانچىلىق مەيدانى، ساجىگزا (شوتا قۇدۇق) كۆچەتخانىسى « غالىبىيەت » 2-مەيدانى، شى تەكشۈرۈش-ئۆلچەش ئەتىرىتى ۋە 3-باش مەيدانىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمىدە باغۋەنچىلىك تېخنىكىسى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلە-

كەن. 1981-يىلى ئاكرانوم بولۇپ باھالانغان.

1973-يىل 1-ئايدا خۇاڭ چاڭزو تارىم دەريا باشقارمىسىدىن يېزا ئىگىلىك 1-شى دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنىغا يۆتكىلىپ، يەن چۈنيۇ بىلەن بىللە باغۋەنچىلىك تەتقىقات ئىشخانىسى قۇرغان ھەمدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى مېۋە سورتلىرى بېغىنى بەرپا قىلىشقا كىرىشكەن. ئۇ ئىشخانىدىكى باشقا يولداشلار بىلەن بىللە پەقەت بەش يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ باغ بەرپا قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى، جەنۇبىي شىنجاڭدا ئۆستۈرۈشكە ماس كېلىدىغان ئالما، نەشپۈت، شاپتۇل، ئۆرۈك، ئۈزۈم، چىلان، دولانا، ئالۇچا، ياڭاق، بادام، ئەينولا، ئانار، بەمبى، ئەنجۈر، پىستە، پىندىق ياڭقى، ئەنبوس، كاشتان، كاۋاۋىچىندىن ئىبارەت 19 خىل سورتنى تۇپلىغان، مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەردىن ھەمدە يەرلىكتىن ئازكەم 300 خىل سۈپەتلىك مېۋە سورتىنى كىرگۈزگەن ۋە يىغقان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بەرپا قىلغان باغ جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە مېۋىلىك دەرەخ تۈرى ئەڭ مۆكەممەل، تولۇق ساقلانغان، سورت بايلىقى ئەڭ مول تەجرىبە خاراكتېرلىك مېۋىلىك باغقا ئايلانغان. باغنىڭ ئىچى ئالما سورتى بېغى، نەشپۈت سورتى بېغى، شاپتۇل سورتى بېغى، ئۆرۈك سورتى بېغى، ئۈزۈم سورتى بېغى، ئاز ئۇچرايدىغان مېۋىلىك دەرەخ سورتى بېغى، ئالما ئۇلاق تېگى سېلىشتۇرما بېغى، ئالمىنى غوللۇق قىلىپ قويۇق ئۆستۈرۈش بېغى، ئالمىنى پاكار قىلىپ قويۇق ئۆستۈرۈش بېغى دەپ بىرقانچە خىلغا ئايرىلغان.

1974-يىلى خۇاڭ چاڭزو شىنجاڭدا چىلاننى كۆپەيتىش ۋە ئۇلاش تېخنىكىسىنى تەتقىق قىلىشنى بىرىنچى بولۇپ باشلىغان. 1976-يىلى مۇۋەپپەقىيەت قازانغان. 1977-يىلى ئۇنىڭ تەجرىبە نەتىجىسى مەملىكەت خاراكتېرلىق مېۋىلىك دەرەخ ژۇرنىلىغا بېسىلغان ھەمدە جۇڭگونىڭ مېۋىلىك دەرەخ پەن-تېخنىكا ھۆججەتلىرى توپلىمىغا تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. 1978-يىلى ئاپتوتوم رايون بويىچە پەن-تېخنىكا قۇرۇلتېيىدا نەتىجە مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

1975-يىلى خۇاڭ چاڭزو باش بولۇپ ۋە لۇشيەنشيۇ بىلەن ھەمكارلىشىپ، شەندۇڭ ئۇلكىسىدىن دولانا كۆچىتى كەلتۈرۈپ، ئۇنى سىناق تەرىقىسىدە ئۆستۈرۈپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇچۇن يەنە بىر يېڭى دەرەخ سورتى كۆپەيتىپ بەرگەن. بۇ، 1983-يىلى يېزا ئىگىلىك 1-شى بويىچە 3-دەرىجىلىك پەن-تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

1973-يىلى خۇاڭ چاڭزونىڭ رىياسەتچىلىكىدە چىلان سورتى تىكىش بېغى بەرپا قىلىنىشقا باشلىغان. 1977-يىلى چېن زىچياڭنىڭ داۋاملىق سىناق قىلىشىغا ئۈتكۈزۈپ بېرىلگەن. بۇ، 1983-يىلى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەننىڭ مۇنەۋۋەر پەن-تېخنىكا نەتىجىسى بويىچە 3-دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

1975-يىلى جۇاڭ چاڭزونىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۈزۈم سورتى كەلتۈرۈلۈپ، دانىسى يوغان، بالدۇر پىشىدىغان، ئۇرۇقسىز ئۈزۈم سورتى تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. 1982-يىلى خۇاڭ چاڭزو ۋاپات بولغاندىن كېيىن، لۇشيەنشيۇ داۋاملىق سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان. بۇ، 1988-يىلى بىڭتۇەننىڭ پەن-تېخنىكا تەرەققىياتى بويىچە 2-دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

« فۇشى » ئالمىسى سورتى كىرگۈزۈلۈپ، ئون يىل ئۆستۈرۈش، سىناق قىلىنىش ئارقىلىق 1985-يىل 9-ئايدا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى باغۋەنچىلىك باشقارمىسى تەرىپىدىن تەكشۈرۈپ بېكىتىلگەن، تەكشۈرۈپ بېكىتىشتە « فۇشى » ئالمىسىنىڭ تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدىكى ئىپادىسىنىڭ ياخشى بولغانلىقى، ناھايىتى زور تەرەققىيات ئىستىقبالى بارلىقى ئىسپاتلانغان. « فۇشى » ئالمىسى كىرگۈزۈپ سىناق قىلىش جەريانىدا خۇاڭ چاڭزو پۈتۈن يۈرەك قېنىنى سىڭدۈرگەن.

1973-يىلدىن باشلاپ خۇاڭ چاڭزو جۇچىشى، لى ۋېيگو قاتارلىقلار بىلەن بىللە مېۋىلىك دە-

رەھ بايلىقىنى تەكشۈرگەن، خۇاڭ چاڭزو يېزىپ چىققان مېۋىلىك دەرەخ بايلىقىنى تەكشۈرۈش دوكلاتى 1978-يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ پەن-تېخنىكا تەتقىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

خۇاڭ چاڭزو جۇڭچىشى، خۇاڭ شۇ، لى ۋېيگو قاتارلىقلار بىلەن بىللە كۆپ قېتىم مېۋىلىك دەرەخ ئۇرۇقلىرىنى كۆرسى ئاچقان. خۇاڭ چاڭزو ئۆزى دەرسلىك تۈزۈپ، يېزا ئىگىلىك 1-شى ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىگە نۇرغۇنلىغان باغۋەنچىلىك تېخنىكا تايانچلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بەرگەن. شۇڭا خۇاڭ چاڭزو يېزا ئىگىلىك 1-شىنىڭ باغۋەنچىلىك خىزمىتىدىكى يول ئاچقۇچى دەپ تەرىپىلەنگەن.

1982-يىلى خۇاڭ چاڭزو جىگەر قېتىشىش سەۋەبىدىن ئاراللا كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى.

لیۇشۇۋفو

لیۇشۇۋفو (1929 — 1988)، خەنزۇ، گەنسۇ ئۇلكىسىنىڭ لىنزې ناھىيىسىدىن، 13 ياش ۋاقتىدا ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ، گومىنداڭ قوشۇنىدا ئەسكەر بولغان. 1949-يىلى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندا قىسىم بىلەن بىللە ھەققەتكە قايتىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان. 1952-يىل 7-ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. ئۇ، بەنجاڭ، پەيجاڭ، مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى، مۇدىر، سۇپەتلىك ئۇرۇق يېتىشتۈرۈش تەجرىبە مەيدانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، باشلىقى، پونكت باشلىقى، لىيەنجاڭ، يېگجاڭ، تۇەننىڭ سەنمۇجاگى، تۇەن تەتقىقاتچىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1949-يىلدىن كېيىن، لیۇشۇۋفو ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 22-بىگتۇەننىڭ « ب » دەرىجىلىك ئەمگەك نەمۇنچىسى، « ئا » دەرىجىلىك ئەمگەك نەمۇنچىسى ۋە ئالاھىدە ئەمگەك نەمۇنچىسى بولۇپ باھالانغان، 1-دەرىجىلىك ۋە پەۋقۇلئاددە خىزمەت كۆرسەتكەن. 50-يىللارنىڭ باشلىرىدا ئۇ، ماناستا كەڭ كۆلەمدىكى پاختا ئېتىزىدىن مول ھوسۇل ئېلىش رېكورتىنى يارىتقان. 1953-يىلى مەملىكەت بويىچە « ماھىر پاختكار » دېگەن نامغا ئېرىشكەن، ئىككى قېتىم شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىگتۇەننىڭ « پەۋقۇلئاددە ئەمگەك نەمۇنچىسى » دېگەن نامغا ئېرىشكەن. 1956-يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 8-قېتىملىق مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان. 1959-يىلى لیۇشۇۋفو يېزا ئىگىلىك 1-شى شوتا قۇدۇق دېھقانچىلىق مەيدانىدا پاختىنىڭ يېگى سورتى « غالىبىيەت — 3 » نى يېتىشتۈرۈپ، جەنۇبىي شىنجاڭ پاختىچىلىقىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن. 1960-يىلى ئۇ، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىگتۇەنى بويىچە « 12 قىزىلبايراقدار » نىڭ بىرى بولۇپ تىكلەنگەن. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان. 1970-يىلى زۇڭلى جۇئېنلەينىڭ ئارىلىشىشى نەتىجىسىدە نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن. 1985-يىلى دەم ئېلىشقا چىقىپ بىگتۇەننىڭ 1-كادىرلار دەم ئېلىش ئورنىدا ماكانلاشقان. ئۇ، 1988-يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنى 59 يېشىدا ئۇرۇمچىدە كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى.

II باب شەخسلەر جەدۋىلى

ھەر مىللەتتىن بولغان نەمۇنىچى خادىملار ۋە دەم ئېلىشقا، پېنسىيگە چىققان كادىرلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتا كۆرسەتكەن نەتىجىلىرىنى ئېسىمزدە مەھكەم ساقلاش ئۈچۈن، شەخسلەر جەدۋىلى ئالاھىدە تەسىس قىلىندى.

1957-يىلدىن 1985-يىلغىچە ئاقسۇ شەھىرىدىكى بەزى ئورۇنلار ۋە تارماقلار مەركىزىي كومىتېتنىڭ ئالاقىدار مىنىستىرلىكلىرى، كومىتېتلىرى ئېلغار كوللېكتىپ دەپ نام بەرگەن ئورۇن ئىككى؛ ئاپتونوم رايون ئېلغار كوللېكتىپ دەپ نام بەرگەن ئورۇن ئالتە؛ مەركىزىي كومىتېتنىڭ ئالاقىدار مىنىستىرلىكلىرى، كومىتېتلىرى ئېلغار شەخس دەپ نام بەرگەنلەر يەتتە نەپەر؛ ئاپتونوم رايون ئېلغار شەخس دەپ نام بەرگەنلەر 35 نەپەر.

1949-يىل 9-ئاينىڭ 31-كۈنىدىن بۇرۇن خىزمەتكە قاتناشقان دەم ئېلىشقا، پېنسىيگە چىققانلار 60.

كومپارتىيە ياشلار ئىتتىپاقى مەركىزىي كومىتېتى نام بەرگەن ئېلغار كوللېكتىپلار

جەدۋەل 22 — 1

ئورۇن ئىسمى	نام بەرگەن ۋاقتى ۋە ئورۇن	شەرەپ نامى
ناھىيىلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ	1979-يىلى كومپارتىيە ياشلار ئىتتىپاقى مەركىزىي كومىتېتى	مەملىكەت بويىچە ئېلغار پىونېرلار ئەترىتى كوللېكتىپى
ناھىيىلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ	1979-يىلى كومپارتىيە ياشلار ئىتتىپاقى مەركىزىي كومىتېتى	مەملىكەت بويىچە ئېلغار پىونېرلار ئەترىتى كوللېكتىپى

ئاپتونوم رايوندىكى ئالاقدار رەھبىرىي ئورگانلار نام بەرگەن ئىلغار كوللېكتىپلار

جەدۋەل 22 ـــ 2

ئورۇن ئىسمى	نام بەرگەن ۋاقتى ۋە ئورنى	شەرەپ نامى
ناھىيلىك تارماق بانكىنىڭ كىرېدىت بۆلۈمچىسى	79-يىلى ئاپتونوم رايوندىكى توققۇز شەھەرلىك بانكا سودا-سانائەت كىرېدىتى خىزمىتى مۇسابىقىسى	ئەلاچى ئورۇن
	80-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە 13 شەھەرلىك بانكا سودا-سانائەت خىزمىتى مۇسابىقىسى	
	1981-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	بۆل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار ئورۇن
ناھىيلىك تارماق بانكىنىڭ 2-ئىش بېجىرىش ئورنى	1981-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	بۆل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار ئورۇن
ناھىيلىك مەركىزىي ئامانەت پونكتى	1982-، 1984-، 1985-يىللىرى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	بۆل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار ئورۇن
ناھىيلىك تارماق بانكىنىڭ پىلان بۆلۈمچىسى	1983-، 1984-يىللىرى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى گۈلى
ناھىيلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ	1983-يىلى 3-ئاي، ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتى	مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى گۈلى
ناھىيلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ	1983-يىلى 3-ئاي، ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتى	مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى گۈلى

مەركىزىي كومىتېتنىڭ ئالاقدار مىنىستىرلىكلىرى، كومىتېتلىرى نام بەرگەن ئىلغار شەخسلەر

جەدۋەل 22 ـــ 3

ئىسىم-فامىلىسى	ئورنى	نام بەرگەن ۋاقتى ۋە ئورۇن	شەرەپ نامى
ۋۇجىنلۇڭ		1953-يىلى مەملىكەتلىك تازىلىق ھەرىكىتى نەمۇنچىلار يىغىنى	تازىلىق نەمۇنچىسى
زوربخان		1953-يىلى مەملىكەتلىك تازىلىق ھەرىكىتى نەمۇنچىلار يىغىنى	تازىلىق نەمۇنچىسى
لى شياۋيىك	ناھىيلىك 4-باشلانغۇچ مەكتەپ	1974-يىلى 10-ئايدا مەملىكەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى	« 8-مارت » قىزىل بايراقدارى
ۋاڭ كېيى	ناھىيلىك دوختۇرخانا	1983-يىلى مەملىكەت بويىچە ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىلغار پەن-تېخنىكا يىغىنى	ئىلغار پەن-تېخنىكا خىزمەتچىسى
خەلچەم داۋۇت	ناھىيلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ	1983-يىلى مەركىزىي ئىتتىپاق كومىتېتى	مۇنەۋۋەر يېتەكچى
شۇ يەنجۇن	شەھەرلىك سودا-سانائەت بانكىسى	1984-يىلى مەملىكەت بويىچە بانكا سىستېمىسى	بۆل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار
شىي لىپىك	شەھەرلىك باللار باغچىسى	1984-يىلى ماۋارىپ مىنىستىرلىكى	نەمۇنىلىك سىنىپ مۇدىرى

ئاپتونوم رايون نام بەرگەن ئىلغار شەخسلەر

جەدۋەل 22—4

ئىسىم-فامىلىسى	تۇرۇن	نام بەرگەن ۋاقتى ۋە تۇرۇن	شەرەپ نامى
ئابلا موللاھ	ئايكۆل يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ	1955-يىل 8-ئاي	ئىلغار ماتارىپ خىزمەتچىسى
ئاۋۇت ساۋۇت	ناھىيىلىك بىناكارلىق-قۇرۇلۇش شىركىتى	1959-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
مەھەممەتجان ھاپىز	قارىتال كەنو ئەترىتى	1959-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىيەت، ماتارىپ سىستېمىسىنىڭ قەھرىمانلار ئۈچرىشىش يىغىنى	ئىلغار خىزمەتچى
ۋالىڭ چىمىك	ناھىيىلىك باج ئىدارىسى	1960-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
مولا ئەمەت تۇردى	بەشتوگمەن باشلانغۇچ مەكتەپ	1960-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىيەت، ماتارىپ سىستېمىسى قەھرىمانلار ئۈچرىشىش يىغىنى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
لىۋجىن	ناھىيىلىك بىناكارلىق-قۇرۇلۇش شىركىتى	1960-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
لى يۈجيې	ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى	1960-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
نى خاۋ	ناھىيىلىك تارماق بانكا	1960-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
لى باۋمىن	ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	1960-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
پولات ئايۇپ	ناھىيىلىك مەدەنىيەت، ماتارىپ بۆلۈمى	1960-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
بەي يۈشيا	ناھىيىلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ	1960-يىلى ماتارىپ سىستېمىسى بويىچە قەھرىمانلار ئۈچرىشىش يىغىنى	ئىلغار ماتارىپ خىزمەتچىسى
لىۋ يۈلەن	ناھىيىلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ	1960-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ماتارىپ سىستېمىسىنىڭ قەھرىمانلار ئۈچرىشىش يىغىنى	ئىلغار ماتارىپ خىزمەتچىسى
دۇڭ جىشۇ	« 7972 » -قىسىم	1963-يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى	1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن
لياڭ جاڭلىن	« 7972 » -قىسىم	1963-يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى	1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن
فۇ مىڭجۇن	« 7972 » -قىسىم	1963-يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى	1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن
ياڭ سېنلىن	« 7972 » -قىسىم	1963-يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى	1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن
تەن شۇخېك	« 7972 » -قىسىم	1963-يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى	1-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن
خەلچەم داۋۇت	ناھىيىلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ	1965-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 2-قېتىملىق سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئاكتىپلىرى يىغىنى، 1983-يىلى 5-ئاي، ئاپتونوم رايونلۇق ماتارىپ سىستېمىسى	سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئاكتىپى، مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى

ئاپتونوم رايونلۇق مۇناسىۋەتلىك رەھبىرىي ئورگانلىرى نام بەرگەن ئىلغار شەخسلەر

جەدۋەل 22 ــ 5

ئىسىم-فامىلىسى	ئورۇن	نام بەرگەن ۋاقتى ۋە ئورۇن	شەرەپ نامى
لیۇ شىڭخۇا	ناھىيىلىك 5-باشلانغۇچ مەكتەپ	1979-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىپاق كومىتېتى	مۇنەۋۋەر يېتەكچى
شېن مىڭمىڭ	ناھىيىلىك سودا-سانائەت بانكىسى	1980-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	پۈل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار
نیۇ چىڭلیەن	ناھىيىلىك دوختۇرخانا	1980-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئايالالار بىرلەشمىسى	« 8-مارت » قىزىل بايراقدارى
نىك چى	ناھىيىلىك سودا-سانائەت بانكىسى	1981-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	پۈل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار
لى لەنيك	ناھىيىلىك سودا-سانائەت بانكىسى	1981-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	پۈل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار
لى يۈن	ناھىيىلىك سودا-سانائەت بانكىسى	1981-، 1983-يىللىرى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	پۈل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار
چېن چىجۈن	ناھىيىلىك سودا-سانائەت بانكىسى	1982-، 1983-يىللىرى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	پۈل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار
شۇ يەنجۈن	ناھىيىلىك سودا-سانائەت بانكىسى	1982-، 1984-يىللىرى ئاپتونوم رايون بويىچە بانكا سىستېمىسى	پۈل مۇئامىلىسى ئىشلىرىدىكى قىزىل بايراقدار
لى بو	ناھىيىلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ	1983-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ماتارىپ سىستېمىسى	مۇنەۋۋەر تەنتەربىيە خىزمەتچىسى
ۋېن خۇيلىن	ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى	1983-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە دېھقانچىلىق سىستېمىسى	ئىلغار خىزمەتچى
ۋاڭ چۈنشياڭ	ناھىيىلىك دوختۇرخانا	1983-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى سىستېمىسى	ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى خىزمىتىدىكى ئاكتىپ
دۇ لۈگجۈن	ناھىيىلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ	1983-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىپاق كومىتېتى	مۇنەۋۋەر يېتەكچى
جۇ بىن	ناھىيىلىك 4-باشلانغۇچ مەكتەپ	1983-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئايالالار بىرلەشمىسى	« 8-مارت » قىزىل بايراقدارى
تۇرسۇن نىياز	ئاقسۇ شەھىرى توقاي يېزىلىق باشلانغۇچ مەكتەپ	1985-يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ماتارىپ سىستېمىسى	مۇنەۋۋەر باغۋەن
يالقۇن	شەھەرلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ	1985-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئايالالار بىرلەشمىسى	« 8-مارت » قىزىل بايراقدارى
خېمىت يۈسۈپ	شەھەرلىك 1-باشلانغۇچ مەكتەپ	1985-يىلى 9-ئاي، ئاپتونوم رايون بويىچە ماتارىپ سىستېمىسى	مۇنەۋۋەر باغۋەن
جالقۇ قۇرۇق	شەھەرلىك 3-ئوتتۇرا مەكتەپ	1985-يىل 9-ئاي، ئاپتونوم رايون بويىچە ماتارىپ سىستېمىسى	مۇنەۋۋەر باغۋەن

1949-يىلدىن بۇرۇن خىزمەتكە قاتنىشىپ دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلار

جەدۋەل 22 — 6

ئىسىم-فامىلىسى	خىزمەتكە قاتناشقان ۋاقتى	دەم ئېلىشقا چىققان ۋاقتى	ئورنى	يۇرتى
لىۋجىنلىياڭ	1937	1985	شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى لىۋلىن ناھىيىسى
ۋاڭ فۇشياك	1937	1979	ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	خېبېي ئۆلكىسى خەبەي شەھىرى
ۋاڭ شۇلىن	1938	1985	شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى	خېبېي ئۆلكىسى شىۋگشەن ناھىيىسى
خې رۇگۇاڭ	1938	1981	ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكتى	شەنشى ئۆلكىسى يەنشەن ناھىيىسى
فېك جيە نجۇەن	1942	1983	ناھىيىلىك مېھمانخانا	شەنشى ئۆلكىسى جۇگياڭ ناھىيىسى
شى سە نخەي	1943	1981	ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى تەيۇەن شەھىرى
شېن فۇلى	1944	1983	شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى	جياڭسۇ ئۆلكىسى يىجېك ناھىيىسى
چېك دىگۇي	1944	1978	ناھىيىلىك بانكا	خۇبېي ئۆلكىسى
شاۋچۇنخې	1944	1985	شەھەرلىك كىنو-فىلىم قويۇش-تارقىتىش شىركىتى	خېنەن ئۆلكىسى يۈياڭ ناھىيىسى
ۋاڭ جۇنجىك	1945	1987	يېڭى شەھەر ئىش باشقارمىسى	شەنشى ئۆلكىسى فېگلەي ناھىيىسى
دۇڭ يۈگۇي	1945	1983	ناھىيىلىك بېلىقچىلىق مەيدانى	شەنشى ئۆلكىسى ۋېيناڭ شەھىرى
جاڭ جىنمىك	1945	1981	ناھىيىلىك بانكا	خېبېي ئۆلكىسى
جېن فاسەي	1945	1981	ناھىيىلىك دوختۇرخانا	شەنشى ئۆلكىسى جۇگياڭ ناھىيىسى
جاۋ لىيەنشيۇڭ	1945	1987	شەھەرلىك بىناكارلىق ماتېرىياللار زاۋۇتى	سەنشى ئۆلكىسى يېگشيەن ناھىيىسى
لەي جىچى	1945	1981	ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	جېجياڭ ئۆلكىسى نىڭبو شەھىرى
قاسىم كېرىم	1945	1981	شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى	شىنجاڭ غۇلجا شەھىرى
ساۋۇت مۇسا	1945	1985	شەھەرلىك سۇ ئىدارىسى	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
مەھەمەت خۇداۋەدى	1945	1981	قۇمباش گۈڭشېسى	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
شۇ جيى	1946	1981	ناھىيىلىك دوختۇرخانا	لياۋنىڭ ئۆلكىسى
ياڭ تيەنفاڭ	1946	1981	ناھىيىلىك 2-يېنىك ساناقەت ئىدارىسى	سىچۇەن ئۆلكىسى
دۇڭ چىگۈبى	1946	1981	ناھىيىلىك تاشقى-سودا ئىدارىسى	جياڭسۇ ئۆلكىسى
لىۋ گېنفۇ	1946	1981	ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى
ۋاڭ جىنيىك	1947	1984	شەھەرلىك ماددىي ئەشيالار ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى
لى شۇشەن	1947	1981	ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى
جاڭ ۋەنشى	1947	1981	ئېگەرچى دوختۇرخانىسى	خېنەن ئۆلكىسى
ياڭ جىنكۇي	1947	1985	شەھەرلىك سودا-ساناقەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى	جياڭسۇ ئۆلكىسى
بەي كەيخۇەي	1948	1987	شەھەرلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى	گۇيجۇ ئۆلكىسى
فۇ گولى	1948	1981	ناھىيىلىك ئىشچى-دېھقان-ئەسكەرلەر كىنوخانىسى	شەنشى ئۆلكىسى
لى يۈشۇ	1948	1983	ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى	گەنسۇ ئۆلكىسى
گۈەن شيۈن	1948	1988	شەھەرلىك دوختۇرخانا	گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى

جەدۋەل 22 ــ 6 (داۋامى)

ۋۇ شىشەي	1948	1981	ناھىيلىك رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى
لىۋ شيۇلۇ	1948	1987	ناھىيلىك سودا-سانائەتنى مەۋرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى	سىچۈەن ئۆلكىسى
چى دۆڭشىك	1948	1983	ناھىيلىك ئاشلىق ئىدارىسى	شەنسىۋلۇ ئۆلكىسى
جاڭ يۈن	1948	1981	ناھىيلىك ئاشلىق ئىدارىسى	سىچۈەن ئۆلكىسى
جاڭ جۇڭچى	1948	1982	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى
جياۋ گۈيخۇا	1948	1981	ناھىيلىك يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت شىركىتى	خېنەن ئۆلكىسى
ياڭ چېڭجىس	1948	1971	ناھىيلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى	سىچۈەن ئۆلكىسى
سۈن لىچاك	1948	1980	ناھىيلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپ	لىياۋنىڭ ئۆلكىسى
جاۋ دېشى	1948	1980	جىك گۈڭشې	شەنشى ئۆلكىسى
لاڭ دادې	1948	1987	شەھەرلىك مال دوختۇرلۇق پونكتى	سىچۈەن ئۆلكىسى
ياڭ جېپى	1949	1987	شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى
خې جىمەن	1949	1984	شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى
خاۋچۈەنباۋ	1949	1986	شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش-ياساش زاۋۇتى	شەنشى ئۆلكىسى
سۇجۇڭخې	1949	1980	ناھىيلىك بالىلار باغچىسى	خېنەن ئۆلكىسى
سۇيۇ	1949	1981	ناھىيلىك ئاشلىق ئىدارىسى	سىچۈەن ئۆلكىسى
سۇڭ شۇچىك	1949	1982	ناھىيلىك كۆمۈر كان	گەنسۇ ئۆلكىسى
جاڭ خۇۋا	1949	1985	شەھەرلىك تەمىنات سودا كوپېراتىپى	
جاڭ بېيچېن	1949	1985	شەھەرلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى	گەنسۇ ئۆلكىسى
تۇردى ياقۇپ	1949	1987	شەھەرلىك ئەدلىيە ئىدارىسى	شىنجاڭ ئاقسۇ شەھىرى
تاڭ يۈلىن	1949	1987	شەھەرلىك ئۇرۇقچىلىق پونكتى	گەنسۇ ئۆلكىسى
ما ۋېيچېك	1949	1981	ناھىيلىك ئاشلىق ئىدارىسى	شەنشى ئۆلكىسى
يۈگوئەن	1949	1981	ناھىيلىك 4-باشلانغۇچ مەكتەپ	شەنسىۋلۇ ئۆلكىسى
لى يامىن	1949	1979	ناھىيلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى	خېيلۇڭجياڭ ئۆلكىسى
لى جىمىن	1949	1981	ناھىيلىك سېمونت زاۋۇتى	شەنشى ئۆلكىسى
ۋۇ دېڭاڭ	1949	1981	ناھىيلىك دورا زاۋۇتى	جىلىن ئۆلكىسى
لىۋجۇۋ	1949	1981	ناھىيلىك ھۆكۈمەت	شەنشى ئۆلكىسى
ياڭ يۈگۈاڭ	1949	1986	شەھەرلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ	جياڭسۇ ئۆلكىسى
ئا . مەھەممەت تاش	1949	1984	شەھەرلىك 2-يېنىك سانائەت ئىدارىسى	شىنجاڭ
زەن يوڭفا	1949	1983	قارىتال يېزىلىق دوختۇرخانىسى	جياڭشى ئۆلكىسى
يەن يونفېي	1949	1981	شەھەرلىك بىلىقچىلىق مەيدانى	گەنسۇ ئۆلكىسى

قوشۇمچە

I ھۆججەتلەردىن تاللانما

گوۋۇيۈەننىڭ ھۆججىتى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرى تەسىس قىلىش، كورلا ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، كورلا شەھىرىگە قوشۇۋېتىش توغرىسىدىكى دوكلاتنىغا تەستىق جاۋاب

(83) گ ئا 163-نومۇر

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە:

1983-يىلى 4-ئاينىڭ 14-كۈنىدىكى ئىككى دوكلاتنى تاپشۇرۇۋېلىپ، ئەھۋالدىن خەۋەر تاپتۇق، رايونىڭلارنىڭ:

1. ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرى (ناھىيە دەرىجىلىك) تەسىس قىلىشى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق مەمۇرىي رايون، شۇنداقلا ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ قوم تام دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە سۆگەتبېرىق ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ 5-، 6-ئەتراپتىكىلەرنى ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق مەمۇرىي رايون قىلىشىغا؛

2. كورلا ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، كورلا ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايونىنى كورلا شەھىرىگە قوشۇۋېتىشكە قوشۇلىمىز.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى گوۋۇيۈەنى
1983-يىل 8-ئاينىڭ 19-كۈنى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھۆججىتى

ش ھ ت (1983) 145-نومۇر

گوۋۇيۈەننىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سانجى قاتارلىق تۆت ناھىيىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، سانجى قاتارلىق ئۈچ شەھەرنى تەسىس قىلىشنى تەستىقلاش توغرىسىدىكى تەستىق جاۋابىنى تارقاتقانلىق توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش

سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ، ئاقسۇ، خوتەن، قۇمۇل مەمۇرىي مەھكىملىرىگە، ئالاقىدار ناھىيىلىك، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىگە:

گۇۋاھنامە (83) گ ئا 142-، 63- ۋە 185-نومۇرلۇق ھۆججەتلىرى ئارقىلىق ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سانجى ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، سانجى شەھرى تەسىس قىلىشى، ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھرى تەسىس قىلىشى، كورلا ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، كورلا ناھىيىسىگە قاراشلىق مەمۇرىي رايونىنى كورلا شەھرىگە قوشۇۋېتىشى، خوتەن شەھرىنى يېڭىدىن تەسىس قىلىشى؛ قۇمۇل ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، قۇمۇل ناھىيىسىگە قاراشلىق مەمۇرىي رايونىنى قۇمۇل شەھرىگە قوشۇۋېتىشنى تەستىقلىدى. گۇۋاھنامىگە يۇقىرىقى بىرقانچە ناھىيە، شەھەرنىڭ مەمۇرىي باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلغانلىق توغرىسىدىكى بېكىتمىسى شەھەرلەرنىڭ مەركەزلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇش، ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش، شەھەر-يېزىلارنىڭ ئالاقىسىنى كۈچەيتىش، شەھەر-يېزىلارنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى گۈللەندۈرۈش، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ماددىي مەدەنىيىتى تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ھازىر گۇۋاھنامىنىڭ ئۇچ تەستىق جاۋابىنى سىلەرگە بېسىپ تارقاتتۇق ھەمدە تۆۋەندىكى پىكىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويدۇق، شۇ بويىچە ئىجرا قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز:

1. مەمۇرىي رايونلارنىڭ چېگرىسى توغرىسىدا

(1) ئەسلىدىكى سانجى شەھرىنىڭ مەمۇرىي چېگرىسى يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان سانجى شەھرىنىڭ مەمۇرىي چېگرىسى بولىدۇ.

(2) بۇرۇن كورلا ناھىيىسىگە تەۋە بولغان مەمۇرىي رايونلار كورلا شەھرىگە قوشۇۋېتىلىدۇ.

(3) يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان ئاقسۇ شەھرىگە قاراشلىق مەمۇرىي رايون ئەسلىدىكى ئاقسۇ ناھىيىسىگە قاراشلىق تۆت مەمۇرىي رايونىنى ئۆز ئىچىگە ئالغاندىن سىرت، ئەسلى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىگە قاراشلىق مەمۇرىي رايونغا تەۋە بولغان قۇم تام دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە سۆگەتبېرىق ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ 5-، 6-ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(4) خوتەن ناھىيىسىنىڭ بازىرى ۋە شورباغ گۈڭشې، لاسكۇي گۈڭشېنىڭ بىر قىسمى، شۇنداقلا ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانىغا قاراشلىق مەمۇرىي رايون يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان خوتەن شەھرىنىڭ مەمۇرىي رايونى بولىدۇ.

(5) بۇرۇن قۇمۇل ناھىيىسىگە تەۋە بولغان مەمۇرىي رايونلار قۇمۇل شەھرىگە قوشۇۋېتىلىدۇ.

2. رەھبەرلىك مۇناسىۋىتى توغرىسىدا

يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان سانجى شەھىرى، ئاقسۇ شەھرى، خوتەن شەھرى ناھىيە دەرىجىلىك شەھەر بولۇپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە خوتەن ۋىلايىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولىدۇ.

3. باشقا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر

ھازىر ئالدىنقى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ

نۆۋەت ئالمىشىشى يېقىنلاپ قالدى. نۆۋەت ئالمىشىش ئىلگىرى يۇقىرىقى ناھىيىلەرنىڭ ئەسلىدىكى رەھبەرلىك بەزىلىرى خىزمىتىنى بۇرۇنقىدەك داۋاملاشتۇرۇشى كېرەك. يېڭى ھاكىمىيەت ئاپپاراتىنى سايلاپ چىقىشتىن بۇرۇن، ئەسلىدىكى ناھىيىلىك ھاكىمىيەت ئورگىنى نۆۋەتچىلىك خىزمەت ھوقۇقىنى داۋاملىق يۈرگۈزۈپ، ئوتكۇنچى دەۋردە بەزىبىر قالايمىقانچىلىقلارنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش لازىم. ناھىيە شەھەرگە قوشۇۋېتىلگەن جايلاردا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنى ئاساس قىلىپ، ناھىيىدىكى يولداشلارنى قوبۇل قىلىپ، ۋاقتىلىق بەنزە تەشكىللەپ، خىزمەت ئىشلىشى لازىم. شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنى رەسمىي قۇرۇش قاتارلىق ئىشلارنى « يەرلىك تەشكىلات قانۇنى » ۋە « سايلام قانۇنى » دىكى مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمە بويىچە بىر تەرەپ قىلىش لازىم.

شەھەر قۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھەر رايونىدا رايون تەسىس قىلىنمايدۇ. شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ۋەكالەتلىك ئاپپاراتى قاتارىدا مەھەللە باشقارمىلىرىنىڭ تەۋەلىكىدە بىر قانچە ئاھالىلەر كومىتېتى تەسىس قىلىنىدۇ. شەھەر ئەتراپى رايونىدىكى خەلق گۈڭشېسىنىڭ تۇرۇلمىسى ۋاقتىنچە ئۆزگەرتىلمەيدۇ. مەركىزىي كومىتېت يېڭى بەلگىلىمە چىقارغاندىن كېيىن، ئاندىن تەڭشىلىدۇ.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى

1983-يىل 9-ئاينىڭ 24-كۈنى

جۇڭگو كومپارتىيەسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ « مىزان »نى يەنمۇ ئەستايىدىل ئىزچىل ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى قارارى

1981-يىل 6-ئاينىڭ 30-كۈنى

پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنىدا مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللانغان « پارتىيەنىڭ سىياسىي تۈرمۇشىغا دائىر بىرقانچە مىزان » ئېلان قىلىنغاندىن بۇيان، ناھىيەمىز-دىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئۇنى ئەستايىدىل يەتكۈزۈپ، كەڭ پارتىيە ئەزا-لىرى ۋە كادىرلارنى جۇملىمۇ جۇملە ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى. نۇرغۇنلىغان پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئۆز ئورۇنلىرىنىڭ ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، كونكرېت تەدبىرلەرنى تۈزۈپ چىقتى، ياخشى ئا-دەم، ياخشى ئىشلارنى تەقدىرلەپ، پارتىيە ئىنتىزامىغا خىلاپ ئەنزىلەرنى بىر تەرەپ قىلدى، پارتىيە ئىستىلىنى ياخشىلاپ، پارتىيە ئىنتىزامىنى چىڭىتىش، پارتىيەنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى ۋە ئىستە-لىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، جارى قىلدۇرۇش، ناتوغرا قىلىقلار ۋە خۇنۈك خاھىشلارنى توسۇش قاتار-لىق جەھەتلەردە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئومۇمىي جەھەتتىن قارىغاندا، ئەھۋال ياخشى.

لېكىن، قىسمەن ئورۇنلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ « مىزان » نىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىگە بولغان تونۇشى يېتەرسىز بولغاچقا، ئۇلار « مىزان » نى ئۆگىنىش، ئىزچىللاشتۇرۇش ئىشىنى مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە قويمىدى. پارتىيە ئىستىلى، پارتىيە ئىنتىزامىنى ياخشى يولغا قويۇشنى چوڭ ئىشلار قاتارىدا تۇتمىدى، ئادەتتىكىچە چاقىرىقلا قىلىپ قويۇپ، كونكرېت پىلان ۋە تەدبىرلەرنى تۈزمىدى. رەھبەرلىك باشلامچىلىق بىلەن سېلىشتۇرمايلا، تەكشۈرمەي، ئىزچىل ئىجرا قىلماي، « مىزان » نى ئۆگىنىشنى شەكىلگە ئايلاندۇرۇپ قويدى.

پارتىيە ئىستىلىنى قەتئىي ياخشىلاش، ناھىيىدىكى پارتىيە ئەزالىرى ۋە كادىرلار ئارىسىدا « مىزان » نى ئومۇميۈزلۈك، چوڭقۇر، ئۈزلۇكسىز ئۆگىنىش، تەشۋىق قىلىش، ئىزچىل ئىجرا قىلىش دولقۇنىنى يەنمۇ قوزغىتىش ئۈچۈن، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ئەزالار يىغىنىدا مۇزاكىرە قە-لىپ تۆۋەندىكىچە قارار چىقىرىلدى:

1. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى رەھبەرلىكنى كۈچەيتىشى لازىم. رەھبىرىي كا-دىرلار، بولۇپمۇ ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ 1-، 2- باشلىقلىرى « مىزان » نى باشلامچىلىق بىلەن ئۆگىنىپ، ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، ئەمەلىيەتتى ئارقىلىق ئۇلۇغ كۆرسەتكۈچى لازىم. 8-ئاينىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى مەلۇم ۋاقىت ئاجرىتىپ، « مىزان » نى ئۆگىنىشى، ئۇنى ئۆز ئورۇن-لىرىدا ساقلىنىۋاتقان ئاساسلىق مەسىلىلەرگە سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈپ، خىزمەتلەرنى خۇلاسىلەپ، ئىستىلىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، تەنقىد ۋە ئۆز-ئۆزىنى تەنقىدنى قانات يايدۇرۇشى، ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، « مىزان » نى يەنمۇ ئىزچىل ئىجرا قىلىش ھەققىدىكى كونكرېت پە-لان ۋە تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئېنىق بېكىتمە چىقىرىپ، يازما دوكلات ئارقىلىق ناھىيىلىك پارتكومغا مەلۇم قىلىش لازىم.

2. بۇ يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ناھىيەمىزدىكى %70 تەتراپىدىكى پارتىيە ئەزاسىنى مۇد-دەت، تۈركۈمگە بۆلۈپ بىر قېتىم تەربىيلەپ چىقىش لازىم. ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى، پارتىيە مەكتىپى نۆۋەت بىلەن تەربىيلەش پىلانى تۈزۈشكە ھەمدە سەپىرە تەكشۈرۈش خىزمە-

تىنى ياخشى ئىشلەشكە مەسئۇل بولىدۇ. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىمۇ ئۆز ئورۇنلىرىنىڭ ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، پارتىيەنىڭ پائالىيەت كۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ، « ئۇچ يەخن، بىر دەرس » قاتارلىق شەكىل ئارقىلىق ئۆگىنىشكە تەشكىللىشى كېرەك. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىدىكى مەسئۇل يولداشلار پارتىيە دەرسى ئۆتۈش، « مىزان » نى سۆزلەپ چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق، ناھىيىمىزدىكى بارلىق پارتىيە ئەزالىرى، كادىرلارنى « مىزان » نىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى ئىنىدە چىڭ تۇتۇش، ئاساسىي روھىنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش لازىم. بۇ يىل يىل ئاخىرىدا ناھىيىلىك پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى بىرلەشمە گۇرۇپپا تەشكىللەپ تەكشۈرىدۇ.

3. « مىزان » دىكى بەلگىلىمىلەرگە سېلىشتۇرۇپ، ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، پەرقلەرنى تېپىپ، تۈزىتىش ئۇسۇلىنى تۈزۈپ چىقىش لازىم. رەھبەرلىك ياشلاشمچىلىق بىلەن يولغا قويۇش، ئىشنى ئۆز ئورنىدىن ياشلاش، ھەر بىر ئىشتىن ياشلاش تەشەببۇس قىلىندۇ. ئۆگىنىش ئارقىلىق پارتىيە ئەزالىرىنىڭ پارتىيەنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىگە خىلاپلىق قىلىشنى ۋە لېبىرالىزملىق، ھۆكۈمەتسىزلىك، چېكىدىن ئاشقان شەخسىيەتچىلىك، مېھمان چاقىرىش، سوۋغات بېرىش، تۈرمۇشتا ئالاھىدە بولۇۋېلىش، ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ شەخسىي مەنپەئىتىنى كۆزلەش، دېموكراتىك بېسىش، زەربە بېرىپ ئۆچ ئېلىش، تەرەپپازلىقتا چىڭ تۇرۇۋېلىپ، ئىنتىپاقلىققا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، مىللىي سىياسەتكە خىلاپلىق قىلىش، دىنىي خۇراپاتلىق پائالىيىتى ئېلىپ بېرىشقا ئوخشاش ناچار خاھىشلارنى قەتئىي تۈزىتىش ۋە توگىتىش لازىم. بۇ ئارقىلىق ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى يادرولۇق-رەھبەرلىك رولىنى جارى قىلدۇرالايدىغان، بارلىق پارتىيە ياچېيكىلىرىنى جەڭگىۋار قورغانلىق رولىنى جارى قىلدۇرالايدىغان، بارلىق پارتىيە ئەزالىرىنى نەمۇنىلىك باشلامچىلىق رولىنى جارى قىلدۇرالايدىغان قىلىپ، پارتىيە بىلەن ئاممىنىڭ مۇناسىۋىتىنى زور دەرىجىدە ياخشىلاش لازىم.

4. سىياسىي-ئىدىيۇي خىزمەتنى كۈچەيتىپ، تەربىيىنى ئاساس قىلىپ، ياخشى تېپلارنى تۇتۇپ، « مىزان » نى نەمۇنىلىك بىلەن ئىجرا قىلغان ياخشى ئادەم، ياخشى ئىشلارنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىپ، تەقدىرلەپ، توغرا كەيپىياتنى ئەۋج ئالدۇرۇش، ئۇلگىلەرنى تىكلەش لازىم. « مىزان » غا ئىخلاس ھالدا خىلاپلىق قىلغان، باشلامچىلىق بىلەن ناتوغرا ئىستىللار بىلەن شۇغۇللانغانلارنى قاتتىق تەنقىدلەش لازىم. تەربىيە بېرىلسىمۇ ئۆزگەرمىگەنلەرگە ئىنتىزام جازاسى بېرىش كېرەك. ئۇزۇندىن بۇيان سەۋەنچانلىق بىلەن تەربىيە بېرىلسىمۇ يەنىلا تۈزەتمىگەن، ھەقىقەتەن لاياقەتسىز پارتىيە ئەزالىرىنى پارتىيىدىن نەسىھەت بىلەن چېكىندۈرۈش لازىم.

5. « مىزان » نىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ تۈرۈشقا ھەيدەكچىلىك قىلىشنى كۈچەيتىش لازىم. بۇ يىل 7-ئاي ۋە 11-ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ دائىمىي كومىتېتى بىر قېتىم پارتىيە تۈرمۇش يىغىنى چاقىرىپ، « مىزان » نى ئىزچىل ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇپ، تەكشۈرۈپ كۆرمەكچى. بۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى ئىككى قېتىمدىن ئۆچ قېتىمغىچە تەكشۈرۈپ كۆرۈلمەكچى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى « مىزان » نى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈشنى تەشكىلىي تۈرمۇش يىغىنىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنلىرىدىن بىرى قىلىشى لازىم. ھازىردىن باشلاپ يىل ئاخىرىغىچە ئىككى قېتىمدىن ئۆچ قېتىمغىچە تەشكىلىي تۈرمۇش يىغىنى ئېچىش، بۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلدا ئۆچ قېتىمدىن تۆت قېتىمغىچە يىغىن ئېچىش ھەمدە يىغىنىنىڭ ئەھۋالىنى يازما ماتېرىيال قىلىپ، ناھىيىلىك پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا مەلۇم قىلىش لازىم.

جۇڭگو كومپارتىيسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ مۇججىتى

ئا ن پ ت (83) 1-نومۇر

ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدىكى قارار

ھەر قايسى گۇڭشې-مەيدان پارتكومىلىرىغا، ھەر قايسى چوڭ ئەترەت پارتىيە ياچېيكىلىرىغا:

1982-يىلى ناھىيىمىز مەھسۇلاتىنى ئۈدا تۆت يىل ئاشۇرغان ئاساستا، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقنى يەنە مول ھوسۇل ئالدى. تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچلىرىدە يەنە تارىخىكى ئەڭ يېڭى سەۋىيە يارىتىلدى. 1981-يىلغا سېلىشتۇرغاندا ئاشلىق 6 مىليون 914مىڭ جىڭ ئاشتى، پاختا 3170 دەن ئاشتى، مايلىق دان 632 مىڭ جىڭ ئاشتى، چارۋا 5200 تۇياق ساپ ئاشتى، گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە دارامتى 12 يۈەن كۆپەيدى.

بۇ نەتىجىلەرنىڭ قولغا كېلىشى ناھىيىمىز خەلقىنىڭ ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇشنىڭ ئاچقۇچلۇق تەدبىرلىرىنى چىڭ تۇتقانلىقىنىڭ نەتىجىسى. لېكىن، شۇنىمۇ كۆرۈشكە تېگىشلىكى، ناھىيىمىزنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش قەدىمى تېخى ئانچە چوڭ ئەمەس، بىرلىك مەھسۇلاتى تېخى بىر قەدەر تۆۋەن، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتى تېخى دېگەندەك تەكشى ئەمەس، ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. 1983-يىلى ناھىيىمىزنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئىشىدا تېخىمۇ مول ھوسۇلنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ناھىيىلىك پارتكوم مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يولىيورۇقى ۋە ناھىيىمىزدىكى دېھقانلارنىڭ ساداسىغا ئاساسەن، ناھىيىمىز دائىرىسىدە چوڭ ھۆددىگە بېرىشنى ئاساسىي شەكىل قىلغان تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى قارار قىلدى. ئالاقىدار مەسىلەر ئۈستىدە تۆۋەندىكىچە قارار چىقىرىلدى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ ئامىغا كەڭ تەشۋىق قىلىپ، قەتئىي ئىزچىل ئىجرا قىلىشنى سورايمىز.

1. بىر تۈتاش باشقۇرۇش بىلەن تارماق باشقۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى توغرا ۋە ياخشى بىر تەرەپ قىلىش لازىم.

چوڭ ھۆددىگە بېرىش ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنىڭ ئاچقۇچى بىر تۈتاش باشقۇرۇش بىلەن تارماق باشقۇرۇشنى ياخشى يولغا قويۇش، بىر تۈتاش باشقۇرۇش كوللېكتىپ ئىگىلىكىنىڭ ئەۋزەللىكىنى جارى قىلدۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ؛ تارماق باشقۇرۇش بولسا گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغاشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇنىڭ كونكرېت ئۇسۇلى تۈتتە بىر تۈتاش بولۇش، بەشنى بېكىتىشتىن ئىبارەت. تۈتتە بىر تۈتاش بولۇش دېگىنىمىز: تېرىقچىلىق پىلانى ۋە زىرائەتلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى بىر تۈتاش بەلگىلەش، بىر تۈتاش سۇ قويۇش، چوڭ تېپتىكى دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرىنى (سوقا، تىرنا، سىيالكا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بىر تۈتاش باشقۇرۇپ ئىشلىتىش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇشتىكى ئاچقۇچلۇق تەدبىرلەرنى (يېشىل ئوغۇت تېرىش، كېسەللىك ۋە زىياندىاش ھاشاراتلاردىن مۇداپىئە كۆرۈش، ئېنىز-ئېرىق ئاساسىي

قۇرۇلۇشى، سۇپىە تلىك ئۇرۇقلارنى ساقلاپ ئىشلىتىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بىر تۈتاش قوللىنىش، بەشىنى بېكىتىش دېگىنىمىز: يەرنى بېكىتىش، مەھسۇلاتنى بېكىتىش، تۈتۈپ قالدىغان قىسمىنى بېكىتىش، سېتىپ بېرىشنى بېكىتىش، ئاساسىي قۇرۇلۇشقا كېتىدىغان ئەمگەك كۈنىنى بېكىتىش.

يەر ياخشى-ناچارلىقىغا قاراپ تەڭشىلىدۇ، يېرىمى نوپۇسقا، يېرىمى ئەمگەك كۈچىگە تەقسىم قىلىنىدۇ.

مەھسۇلات: ئۆچ يىللىق ئوتتۇرىچە سانى بويىچە (1980-يىلدىن 1982-يىلغىچە) ھېسابلىنىپ، ئۇنىڭغا 3پىرسەنتتىن 10 پىرسەنتتىكچە قوشۇلۇپ، 1983-يىللىق ھۆددىگە بېرىلىدىغان مەھسۇلات كۆرسەتكۈچى قىلىنىدۇ. ئەگەر بۇ سان 1982-يىلىنىڭ ئەمەلىي مەھسۇلاتىدىن تۆۋەن بولۇپ قالسا، 1982-يىللىق ئەمەلىي مەھسۇلاتنى تۈپ سان قىلىپ، 3 پىرسەنتتىن 5پىرسەنتتىكچە قوشۇپ، پىلانلىق مەھسۇلات قىلىپ توختامغا كىرگۈزۈش لازىم. 1980-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان ئۆچ يىللىق ئوتتۇرىچە مەھسۇلاتىنى ئۆلچەملىك مەھسۇلات قىلىپ، بىر بېكىتىپ، ئۆچ يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك لازىم. ھەر يىلى مۇشۇ سان ئاساسىدا يەنە 3پىرسەنتتىن 10 پىرسەنتتىكچە قوشۇپ، شۇ يىلنىڭ ھۆددىگە بېرىش كۆرسەتكۈچى قىلىش لازىم.

پاراق ۋە سېتىپ بېرىش: بىر بېكىتىپ، بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك ۋە شۇ يىللىق ۋەزىپە (1982-يىللىق ۋەزىپە ئۈستىگە 3 پىرسەنتتىن 5 پىرسەنتتىكچە قوشۇپ) ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئائىلىلەرگىچە ئەمەلىيلەشتۈرۈلىدۇ.

سۇ ھەققى: ھۆددىگە ئالغان كۆلەمگە قاراپ چېچىلىپ، ئاشلىققا سۇندۇرۇلۇپ، ئاشلىق پونكىتىغا تاپشۇرۇلىدۇ. ئاشلىق پونكىتى نەق پۇلغا ئايلاندۇرۇپ، ناھىيىلىك سۇ ئىلېكتر بۆلۈمىگە تاپشۇرىدۇ،

تۈتۈپ قېلىش: ئەترەتلەر ئەمەلىي ئېھتىياجغا ئاساسەن تۈتۈپ قالدىغان نىسبەتنى بەلگىلەپ، ئاندىن ئائىلىلەرگىچە چاچىدۇ. ئۇنىڭ تۈرى جامائەت فوندى (ئادەتتە ئومۇمىي كىرىمنىڭ بەش پىرسەنتتى بويىچە تۈتۈۋېلىنىدۇ)، پاراۋانلىق فوندى (ئادەتتە ئومۇمىي كىرىمنىڭ ئىككى پىرسەنتتى بويىچە تۈتۈۋېلىنىدۇ)، قەرز قايتۇرۇش، بەشتە كاپالەتلىك ئائىلىلەرگە بېرىلىدىغان قۇتقۇزۇش ئاشلىقى، ئەترەت كادىرلىرىغا بېرىلىدىغان ياردەم خىراجىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يۇقىرىدىكى جامائەت جۇغلانمىسىغا ئەترەتلەر بويىچە مەخسۇس ھېساب تۇرغۇزۇش، گۇڭشې تىجارەت باشقۇرۇش پونكىتى بىر تۈتاش باشقۇرۇش چارىسى يولغا قويۇلىدۇ.

ئاساسىي قۇرۇلۇشقا كېتىدىغان ئەمگەك كۈنى: ئەر ئەمگەك كۈچى ھەر يىلى 50-60 كۈن، ئايال ئەمگەك كۈچى 40-45 كۈن.

خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تەلىم-تەربىيىسى: ئۆگىنىش ئەھۋالىغا ئاساسەن، قوراللىق بۆلۈم كادىرلىرى ئۇقتۇرۇش قەغىزىنى تولدۇرۇپ، ئەترەت رەھبەرلىكىنىڭ ئەينى سان بويىچە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا كەتكەن ئەمگەك كۈنى قاتارىدا ھېسابلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ.

2. باشقا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈملىرىنى داۋاملىق يولغا قويۇۋاتقان ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە توغرا مۇئامىلە قىلىش لازىم

ناھىيە بويىچە %99 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە چوڭ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، يەنە %1 ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ئىشنى كىچىك بۆلەكلەر بويىچە ھۆددىگە بېرىش، نورمىلىق باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى شەكلىنى تاللىدى. بۇ ئەترەتلەر تېگى بىر قەدەر چىڭ، مەھسۇلاتى بىر قەدەر يۇقىرى، تەرەققىياتى بىر قەدەر تېز، كىرىمى بىر قەدەر كۆپ بولغان ئىلغار ئەترەتلەر. بىز بۇ ئەترەتلەرنىڭ ئارزۇسىغا ۋە تاللىشىغا ھۆرمەت قىلىشىمىز ھەمدە ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىشىنى يەنمۇ ياخشى ئېلىپ بېرىشىغا ياردەم بېرىشىمىز لازىم.

3. كەسپىي ئائىلىلەرنىڭ (مەسىلەن: ئورمانچىلىق، توخۇچىلىق، چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق تېخنىكىسى قاتارلىقلار) ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشى ئېلىپ بېرىشغا مەدەت ۋە ئىلھام بېرىش لازىم.

كەسپىي ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان خادىملار (مەسىلەن: تراكتورچى، سۈچى، پادىچى، ئورمان باققۇچى قاتارلىقلار)غا ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئېتىزلا بېرىلىپ، مەسئۇلىيەت ئېتىزى بېرىلمەيدۇ، ئۇلار پەقەت غەللە-پاراق، سۇ ھەققى تاپشۇرىدۇ، ئارتۇق ئاشلىق سېتىپ بەرمەيدۇ. كوللېكتىپنىڭ چارۋىلىرىنى ھۆددىگە ئالغان گۇرۇپپا ئەزالىرىنىڭ ئوتلاقى يېتىشمىسە، ئېتىياجغا ئاساسەن 10 — 20 موغىچە يەم-خەشەك يېرى ئاجرىتىپ بېرىلىپ، يەم-خەشەك مەسلىسى ھەل قىلىپ بېرىلىدۇ. يېزا ئىگىلىك بانكىسى ۋە ئامانەت-قەرز كوپېراتىپى ئىقتىسادىي جەھەتتە قىينىچىلىقى بار كەسپىي ئائىلىلەرگە قەرز بېرىپ يۆلىشى لازىم.

4. بىرنەچچە كونكرېت مەسىلىنى ياخشى ھەل قىلىش لازىم.

1) تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى باھاغا سۈندۇرۇلۇپ پۇل ئېلىنىدۇ ۋە ئەزالارغا سېتىپ بېرىلىدۇ. باھاغا سۈندۇرۇلغان پۇل پرىنسىپ جەھەتتە بىر يىلدا تۆلەپ بولۇنىدۇ. ئەگەر ھەققەتەن قىينىچىلىقى بارلار بولسا، ئىككى يىلدا قايتۇرۇپ بولسىمۇ بولىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرەتلىرى يىغۋالغان پۇلنى بانكىغا ئامانەت قويۇشى ياكى قەرز قايتۇرۇشقا ئىشلىتىلىشى كېرەك. تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىنى پۇلغا سۈندۇرۇپ، ئەزالارغا ئۆتكۈزۈشكە ئەگىشىپ، ئېغىل-قوتانلارنى بىر تەرەپ قىلىپ، باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ، ياغاچلىرىنى سېتىۋېتىشكىمۇ بولىدۇ (ئوتلاق شارائىتى بارلار %60 بويىچە، ئوتلاق شارائىتى يوقلار %40 بويىچە)، ياغاچ سېتىپ يىغۋالغان پۇلنى بانكىغا ئامانەت قويۇش لازىم.

2) ئوششاق چارۋىلار كوللېكتىپ بېقىلىدۇ ۋە ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىلىدۇ. دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ھۆددىگە بېرىلىدىغان چىشى چارۋىنىڭ بەش پىرسەنتى ۋە يېتىلگەن چارۋىنىڭ ئۆلۈش نىسبىتىنىڭ ئون پىرسەنتى ھۆددىگە بېرىش كۆرسەتكۈچى قىلىنىپ، كوللېكتىپقا تاپشۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا كۆپەيگەن ئوششاق چارۋا ۋە يۇڭ-چۈپۈر، تېرە، ئوغۇت دارامەت ئىش ھەققى ۋە مەھسۇلاتنى ئاشۇرغانلىققا بېرىلىدىغان مۇكاپات قىلىنىدۇ.

توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ ھۆددىگە بېرىش ئۇسۇلى يەنىلا ئۆتكەن يىلدىكى بېكىتمە بويىچە ئىجرا قىلىنىدۇ.

3) خەلق باشقۇرىدىغان ئوقۇتقۇچى ۋە ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئائىلە تاۋابىتاتلىرى گۇرۇپپا ئەزاسى بولسا، ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئېتىزلا بېرىلىدۇ، مەسئۇلىيەت ئېتىزى بېرىلمەيدۇ، ئۇلارنىڭ يۇكى يەگىللىتىلىپ، زېھنىي كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئوقۇتۇش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىشىگە شەرت-شارائىت يارىتىلىدۇ.

4) ئوقۇش يېشىغا تولغان باللارنىڭ مەكتەپكە كىرىشى توغرىسىدا: ئەگەر ئاتا-ئانىلار بالىلىرىنى مەكتەپكە ئەۋەتمىسە، باللىرىغا ئەمگەك كۈچى قاتارىدا قاراپ، ھەر يىلى كوللېكتىپنىڭ 40 كۈندىن 60 كۈنگىچە ئېتىز-ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى ئەمگىكىگە قاتناشتۇرۇشى لازىم، ئەگەر ئۆزى ماقۇل كۆرۈپ داۋاملىق ئوقۇسا، ئېتىز-ئېرىق قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىدىغان ئەمگەك كۈنىنى كەچۈرۈم قىلىشقا بولىدۇ.

5) ھەر بىر ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى 2 پىرسەنتتىن 3 پىرسەنتكىچە تېرىلغۇ يەر ئاجرىتىپ، زاپاس يەر قىلىپ قالدۇرىدۇ. بۇ يەرلەرنى نۆۋەتتە ئەمگەك كۈچى كۆپ بولغان ئائىلىلەر ۋاقتى-

لىق ھۆددىگە ئالسا بولىدۇ.

5. كوللېكتىپ ئىقتىسادىنىڭ مېۋىسىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش لازىم.

سالا ئېتىزى، ئورمان بەلبېغى، دەل-دەرەخ، ئامبار، دېھقانچىلىق ماشىنا-سايمانلىرى، كۆۋرۈك، توسما قاتارلىق كوللېكتىپنىڭ مال-مۈلكى ۋە جامائەت مۇئەسسەسىلىرى قاتتىق ساقلىنىدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ رولى جارى قىلدۇرۇلىدۇ، ئۇلارنى بىكار قىلۋېتىشكە، بۇزۇۋېتىشكە ھەرگىز رۇخسەت قىلىنمايدۇ، قەستەن بۇزۇۋەتكۈچىلەردىن يېنىكرەكلىرىگە تەنقىد-تەربىيە بېرىلىپ، زىيان بازار باھاسى بويىچە تۆلىتىۋېلىنىدۇ، ئېغىرراقلىرىنىڭ قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ.

ھۆددىگە بېرىلگەن يەر، قالدۇرۇق يەر، باغ يېرى، ئورمان بەرپە قىلىش يېرىگە ئۆي سېلىش، قەبرە كولاش، ئۇنىڭ توپىسىنى ئېلىش قاتتىق مەنئىي قىلىنىدۇ. كۆكتې ئەزالىرى ھۆددىگە ئالغان يەر ۋە قالدۇرۇق يەر، قالدۇرۇق باغ يېرى، ئورمان بەرپا قىلىش يېرىگە ۋە تۆرالغۇ ئورنىغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى كوللېكتىپنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ. ئۇ يەرلەرنى ئېلىپ-سېتىشقا، ئىجارىگە بېرىشكە، ئۆتۈنۈپ بېرىشكە، ئاق تاشلۇۋېتىشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ. باغ يېرىگە ۋە ئورمان بەرپا قىلىش يېرىگە ئىككى يىل ئىچىدە مېۋىلىك دەرەخ ۋە ئورمان تىكمىسە، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى بۇ يەرلەرنى قايتۇرۇۋېلىش ھوقۇقىغا ئىگە.

6. ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى كادىرلىرىنىڭ بۇرچى، ئۇلارغا بېرىلىدىغان ياردەم ۋە مۇكاپات.

بۇرچ: 1. پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، تېرىقچىلىق پىلانىنى ئورۇندىشى. 2. كۆكتې ئەزالىرىنىڭ جەمەل-ماجىرالىرىنى كېلىشتۇرۇپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش. 3. ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىش بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ، ئىلغار تېخنىكىنى كېڭەيتىش. 4. كوللېكتىپنىڭ مال-مۈلكىنى ياخشى باشقۇرۇپ، ئىشلەپچىقىرىش مەبلىغىنى ياخشى ئىشلىتىش. 5. مالىيە ئىشلىرىنى ياخشى باشقۇرۇپ، كىرىمنى كۆپەيتىش. 6. ئېتىز-ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى ياخشى ئېلىپ بېرىپ، كوللېكتىپ پاراۋانلىقىنى ياخشى يولغا قويۇش. 7. ئۆز ئەترىتىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ياخشىلاپ، مەھسۇلاتىنى، كىرىمنى كۆپەيتىشكە ۋە پاراڭ، سېپتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىغا كاپالەتلىك قىلىش. 8. پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش.

ئىقتىسادىي ياردەم: ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىگە ۋە كادىرلار خىزمىتىنىڭ ياخشى-ناچار ئىشلىنىشىگە قاراپ نەق پۇل ياردەم بېرىلىدۇ. ئادەتتە ھەر يىلدا 100 يۈەندىن 350 يۈەنگىچە ياردەم بېرىلىدۇ.

مۇكاپات: ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ كادىرلىرى ئۆزى تۇرغان ئەترەتنىڭ ئاشلىق، پاختا، مەيلىق دان، چارۋا مەھسۇلاتى ئومۇمىيۈزلۈك ئاشقاندا، سېپتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداپ، ساپ كىرىمنى ئالدىنقى يىلدىكىدىن كۆپەيتىش شەرتى ئاستىدا، كۆپەيگەن ساپ كىرىمدىن 2 پىرسەنتنى ئۆتۈپ قېلىپ، مۇكاپاتقا ئىشلەتسە بولىدۇ؛ ئاشلىق، پاختا، مايلىق دان، چارۋا مەھسۇلاتى ئومۇمىيۈزلۈك ئاشمىغان، لېكىن ساپ كىرىم ئالدىنقى يىلدىن كۆپەيگەن ئەترەتلەر مۇكاپاتلانمايدۇ ھەم جازالانمايدۇ، ساپ كىرىم كېمەيگەن ئەترەتلەرگە كېمەيگەن قىسمىنىڭ 2 پىرسەنتى بويىچە جەرىمانە قويۇلىدۇ. ئاشلىق، پاختا، مايلىق دان، چارۋىنىڭ مەھسۇلاتى ئومۇمىيۈزلۈك ئاشقان بىلەن سېپتىش ۋەزىپىسى ئورۇندالمىغانلارغا ھەر كەم ساتقان 100 جىڭ ئاشلىق ئۈچۈن ئىككى يۈەندىن جەرىمانە قويۇلىدۇ. شۇ يىللىق يېشىل ئوغۇت تېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداپ

بولغاندىن كېيىن، بىر مو ئاشلىق تېرىسا (مايسا بار كۆلەم بويىچە ھېسابلىنىدۇ) ئەترەت كادىرلىرىغا 0.5 يۈەن مۇكاپات بېرىلىدۇ. ۋەزىپىسى ئورۇندالمىغانلارغا بىر مو كەم تېرىسا 0.5 يۈەن جەرىمانە قويۇلىدۇ.

چوڭ ئەترەت كادىرلىرىنى مۇكاپاتلاش ۋە جازالاش بىردەكلا ئۆزى تۇرغان چوڭ ئەترەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كىرىم ئەھۋالىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ، ئۇلار ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ جازالاش، مۇكاپاتلىشىغا قاتناشمايدۇ. مۇكاپاتلاش، جازالاش شەرتلىرى ۋە ئۇسۇلى ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى كادىرلىرىنىڭكىگە ئوخشاش بولىدۇ.

قايسى كادىرلارغا ئىقتىسادىي ياردەم بېرىلىدۇ، قايسى كادىرلار مۇكاپاتلىنىدۇ ۋە جازالىنىدۇ؟ ئىقتىسادىي ياردەم بىلەن مۇكاپاتلاش، جازالاشنىڭ سانى قانداق تەڭ چېچىلىدۇ؟ بۇلار ئەزالار يىغىندا دېموكراتىك ئاساستا باھالانغاندىن كېيىن، گۇڭشې پارتكومىنىڭ تەستىقلىشىغا يوللىنىدۇ.

7. نۆۋەتتىدا تۇرغان دۆلەت كادىرلىرىنى مۇكاپاتلاش ۋە جازالاش.

ئومۇمەن، نۆۋەتتىدا تۇرغان چوڭ ئەترەت ياكى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ئاشلىق، پاختا، مايلىق دان، چارۋا سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىغا كاپالەتلىك قىلىش، ساپ كىرىمنى كۆپەيتىش شەرتى ئاستىدا، ئالدىنقى يىلدىن ھەر 1000 جىڭ ئاشلىق ياكى مايلىق دان ئاشۇرسا، بىر يۈەن مۇكاپات بېرىلىدۇ؛ 1000 جىڭ چىگىتلىك پاختا ئاشۇرسا، ئىككى يۈەن مۇكاپات بېرىلىدۇ؛ ئىككى تۈياق چوڭ چارۋا ياكى بەش تۈياق ئۇششاق چارۋا ئاشۇرسا بىر يۈەن مۇكاپات بېرىلىدۇ. مەھسۇلاتنى كېمەيتىپ قويغۇچىلارغا يۇقىرىدىكى بەلگىلىمە بويىچە نەق پۇل جەرىمانە قويۇلىدۇ. قاشقا بېدە (بىر خىل يېشىل ئوغۇت) تېرىغانلارنى مۇكاپاتلاش-جازالاش ئۇسۇلى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەت كادىرلىرىنىڭكىگە ئوخشاش بولىدۇ.

مۇكاپاتلاشقا كېتىدىغان مەبلەغنى گۇڭشې ئۆزى تەييارلايدۇ.

8. سوتسىيالىزمنىڭ ئەۋزەللىكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش لازىم.

قۇربان بولغان ھەربىيلەر ئائىلىسى، ھەربىيلەر ئائىلىسى، بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە، قىينىچىلىقى بار ئائىلىلەرگە نەپەقە بېرىش ۋە ئېتىبار بېرىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش لازىم. دېھقانچىلىق ئىشلىرىنى تەقسىم قىلىش يەر، مەھسۇلاتنى ھۆددىگە بېرىش، تېرىلغۇ ئۇلاغ-لىرىنى ۋە دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرىنى ئىشلىتىش، ئائىلە قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش، ئۇزۇقلۇق ئاشلىق تەقسىماتى قاتارلىق جەھەتلەردە تولۇق ئېتىبار بېرىش لازىم.

جۇڭگو كومموئىنستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ناھىيىلىك كومىتېتى

1983-يىل 1-ئاينىڭ 8-كۈنى

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىنى باشقۇرۇشتا ۋاقتىلىق يولغا قويۇلىدىغان نىزامى

(ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىندا ماقۇللاندى، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى 1985-يىل 2-ئاينىڭ 12-كۈنى ئېلان قىلىپ يولغا قويىدى)

ئاقسۇ شەھىرى — ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، مائارىپ، پەن-

تېخنىكا مەركىزى، شۇنداقلا يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، يېنىك سانائەت، توقۇمچىلىق سانائىتى، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ۋە قول سانائىتى ئاساس قىلىنغان شەھەر. شەھەر قۇرۇلۇشىنى پرولېتارىيات سىياسىسىغا سوتسىيالىستىك تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئىشلەپچىقىرىشىغا، پۈتكۈل شەھەر خەلقىنىڭ تۇرمۇشىغا خىزمەت قىلدۇرۇش پرىنسىپىنى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇپ، شەھەر قۇرۇلۇش خىزمىتىنى بىر تۇتاش پىلانلاش، مۇۋاپىق ۋە ئومۇميۈزلۈك ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرىنى گۈزەل، رەتلىك، پاكىز، مەدەنىيەتلىك، زامانىۋىلاشقان شەھەر قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن، بۇ نىزام ئالاھىدە تۈزۈپ چىقىلدى.

يەر ئىشلىتىشنى پىلانلىق باشقۇرۇش.

1. شەھىرىمىزنىڭ پىلانلانغان رايونى ئىچىدىكى بارلىق بوش يەرلەر، بوز يەرلەر، كانلار، دەريا-كۆللەر، چۆللۈكلەر، ئوتلاقلار، ئورمانزارلىقلار، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنىڭ ھەم كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى ياكى تېرىلماي قالغان يەرلەر دۆلەتكە مەنسۇپ، ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخسنىڭ بۇ يەرلەرنى ئىگىلۈۋېلىش، ئىلىپ-سېتىش، ئىجارىگە بېرىش ۋە ئوتۇنۇپ بېرىش ھوقۇقى يوق.

يېزىلاردىكى گۈڭشې-ئەترەتلەر شەھەر پىلانى ئىچىدىكى ۋاقتىنچە ئىشلىتىلمەيدىغان يەر-لەرنى ئىچىپ تېرىماقچى بولسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئىلتىماس قىلىپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن ئىشلىتىشى، دۆلەتكە ئېھتىياجلىق بولغاندا ياكى ئىشلىتىش مۇددىتى توشقاندا ھەقسىز قايتۇرۇشى لازىم.

2. ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخس شەھىرىمىزنىڭ پىلانى ئىچىدە تۇرلۇك قۇرۇلۇشلارنى قىلىشقا يەر ئىشلەتمەكچى (ۋاقتىلىق ئىشلىتىشمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) بولسا، ئاساسىي قۇرۇلۇش تەرتىپى بويىچە تەستىقلانغان قۇرۇلۇش مەبلىغى پىلانى، لايىھە ۋەزىپىنامىسى ياكى باشقا ئىسپات، ھۆججەتلەرنى ئېلىپ، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئىلتىماس سۇنىدۇ. شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئىشلىتىلىدىغان يەر ئورنىنى تاللاپ، كۆلىمى ۋە دائىرىسىنى بېكىتىدۇ ھەمدە ئىشلىتىلىدىغان يەرنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش ھوقۇق چېكى بويىچە تەستىقلىتىدۇ. يەر ئىشلەتكۈچى پىلانلاش ھەققى ھەم ئالدىنقى مەزگىللىك يەردىن پايدىلىنىش ھەققىنى تاپشۇرۇپ، يەردىن پايدىلىنىش خەرىتىسىنى ئېلىپ، شەھەرلىك ئۆي-زېمىن ئىدارىسىگە بېرىپ يەر ئىشلىتىش گۇۋاھنامىسى ئالىدۇ، يەر ئىشلىتىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىپ بولغاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش قىلىشقا رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسى ئېلىپ، ئاندىن يەر ئىشلەتسە بولىدۇ.

3. ۋاقتىلىق ئىشلىتىلىدىغان يەرلەرنىڭ مۇددىتى ئادەتتە ئىككى يىلدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ.

4. شەھەرنىڭ پىلانلانغان رايونى ئىچىدە كوللېكتىپنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرىنى قۇرۇلۇشقا ئىشلەتكەندە توغرا كەلگەندە، تەكشۈرۈپ تەستىقلاش بەلگىلىمىلىرى بويىچە تەستىقلاتقاندىن كېيىن، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى « دۆلەت قۇرۇلۇشىغا يەر ئىشلىتىش نىزامى » ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ (1983-يىل) 20-نومۇرلۇق ھۆججىتىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، بىر تۇتاش ھالدا يېزىلاردىكى گۈڭشې-ئەترەتلەرنىڭ يەرلىرىنى ئىلىپ، باھاسىنى بېكىتىش، تۆلەم، ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى بېجىرىدۇ، گۈڭشې-ئەترەتلەر دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشىغا يەر ئىشلىتىش ئېھتىياجىغا بويسۇنۇشى لازىم، توسقۇنلۇق قىلىشقا بولمايدۇ.

شەھەرنىڭ پىلانلانغان رايونى ئىچىگە جايلاشقان يېزىلارنىڭ يېزا، كەنت، ئەترەتلىرى يېزا ئاھالىلەر نۇقتىلىرىنى ياكى كارخانا، كەسىپى ئورۇنلارنى يېگىدىن قۇرماقچى ياكى كېڭەيتىپ

قۇرماقچى بولسا، ئىشلىتىلىدىغان ئورۇن ۋە دائىرىنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىغا يوللىشى كېرەك.

5. ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيىلەر ۋە يېزا ئىگىلىك 1-شىركىتىنىڭ تۇمەن-مەيدانلىرى ئىش بېجىرىش ئورگىنى تەسىس قىلماقچى بولسا، پرىنسىپ جەھەتتە بىرىنچى تەسىس قىلىشقا بول قويۇلىدۇ، ئۇلار بەلگىلىمە بويىچە شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئىلتىماس قىلىپ رەسمىيەت بېجىرىش، شەھەرنىڭ بىر تۇتاش پىلانلىشى ۋە باشقۇرۇشىغا بويسۇنۇشى كېرەك.

6. ئۇمۇمەن، مەركەز، يەرلىك ئورۇن ۋە قىسىملار شەھىرىمىزدە يېڭىدىن ئورگان، زاۋۇت-كان، مەكتەپ، گازارما، كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلارنى قۇرماقچى بولسا، ئىشتىن ئاۋۋال ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە تەستىقلىتىشى لازىم، يېڭى قۇرۇلىدىغان ئورۇن مەزكۇر شەھەرگە كۆچۈپ كىرىش رەسمىي تەستىقنى ئېلىپ شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئىلتىماس قىلىشى ھەمدە مۇشۇ بەلگىلىمە بويىچە يەر ئىشلىتىش ۋە قۇرۇلۇش قىلىشقا ئائىت رەسمىيەتلەرنى بېجىرىشى لازىم.

1983-يىلى 12-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ھەرقايسى ئورۇنلار قۇرۇلۇش ئۈچۈن ئىشلەتكەن يەرلەرنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى قايتا قاراپ چىقىپ، ئومۇمىي پىلانغا ئاساسەن، دۆلەت پىلانىدەكى يەر ئىشلىتىش كۆرسەتكۈچى بويىچە تەڭشەيدۇ.

ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخسنىڭ شەھەرنىڭ پىلانلانغان رايونى ئىچىدىكى يەرلەرنى ئىگەلىۋېلىپ، خالىغانچە قۇرۇلۇش قىلىشىغا، ۋاقتىلىق ئىشلىتىشكە تەستىقلانغان يەرلەرگە مەڭگۈلۈك قۇرۇلۇش ۋە ئەسلىھەلەرنى سېلىشىغا، ئىشلىتىشكە تەستىقلانغان يەرنىڭ سۈپىتىنى ئۆزگەرتىۋېتىشىگە، يەر ئىشلىتىش ھوقۇقىنى ئۆتۈنۈپ بېرىشگە، مەشھۇر مەنزىرىلىك رايونلارنى، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، ئاممىۋى كۆكۈلمەيدانلار ۋە ئاممىۋى تەنتەربىيە مەيدانلىرىنى ئىگىلىۋېلىشىغا، ئاۋىئاتسىيە، ھەربىي ئىشلار ۋە شەھەر شەرتلىك بەلگىلىرىنى يۆتكىۋېتىشىگە، بۇزۇشىغا، شەھەرنىڭ پىلانلانغان رايون ئىچىدىكى بوز يەرلەر، بوش يەرلەر، سۇ يۈزى، كەلكۈندىن مۇداپىئە ئەلىنىش ئۆستەڭلىرى ھەم شەھەر قۇرۇلۇشىدا مۇھاپىزەت قىلىدىغان باشقا يەرلەرنى كەلسە-كەلمەس كولىشىغا، بۇ يەرلەردىن كەلسە-كەلمەس تاش، قۇم كولىشىغا، ئەخلەت تۆكۈپ شەكىللىنىش ۋە قىيابتىنى ئۆزگەرتىۋېتىشىگە يول قويۇلمايدۇ. ئەگەر ھەقىقەتەن ئېھتىياجلىق بولسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ تەستىقنى ئېلىش كېرەك.

قۇرۇلۇشنى پىلانلىق باشقۇرۇش

7. ئۇمۇمەن، شەھىرىمىزنىڭ پىلانلانغان رايونى ئىچىدە ھەرقانداق قۇرۇلۇش، ئەسلىھە، يول ۋە تۇرۇبا-سىم يولى قاتارلىقلارنى يېڭىدىن قۇرۇش، كېڭەيتىپ قۇرۇش، ئۆزگەرتىپ قۇرۇشقا توغرا كەلسە، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئىلتىماس قىلىش كېرەك.

1) قۇرۇلۇشلار: ئۆي، مەسچىت، قورۇق تام ھەم ۋاقتىلىق قۇرۇلۇش قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ.

2) ئەسلىھەلەر: تۆمۈر يول، يول، كۆۋرۈك ۋە تەشمە، قۇدۇق، تۇرخۇن، توسما، چۇشۇرگە، گاز ياكى سۇيۇق جىسىم ساقلىنىدىغان مۇنار، كۆل، باك، ھاجەتخانىلار ۋە مۇھىم ئۇستى ئۇچۇق ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىھەلىرى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ.

3) تۇرۇبا ۋە سىم يولى قۇرۇلۇشى: ئېلېكتر قۇۋۋىتى، تېلېگراف، پاكىز سۇ ۋە مەينەت سۇ تۇرۇبىلىرى پار، كۆمۈر گازى قاتارلىق يەر ئۇستى، يەر ئاستىدىكى ھەر خىل تۇرۇبا-سىم يوللىرى ھەم باشقا قوشۇمچە ئەسلىھەلەرنى كۆرسىتىدۇ.

4) مەيدانلار: ئاپتوموبىللارنى توختىتىش مەيدانى، يۈك قويۇش مەيدانى، مەشغۇلات مەي-

دانى، تەنھەرىكەت مەيدانى، يەنزا ئىگىلىك سودا بازىرى قاتارلىق ئورۇنلاردىكى قۇرۇلۇشلارنى كۆرسىتىدۇ.

5) قىدىرىپ تەكشۈرۈش: بۇرغىلاش، قىدىرىش قۇرۇلۇشلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

8. تۈرلۈك قۇرۇلۇشلارنى قىلىشنى ئىلتىماس قىلغان ئورۇنلار پىلان تارماقلىرى رەسمىي تەسىتىقلىغان قۇرۇلۇش تۈرى پىلانى (كۆچۈرۈلگەن ياكى كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى) ھەم تۈر ئىسمى، خاراكتېرى، كۆلىمى قاتارلىق ھۆججەتلەرنى تەييارلاپ، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلىغاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش خەرىتىسىنى ئالسا بولىدۇ.

9. لايىھىلەش تارماقلىرى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى تەستىقلىغان رەسمىي قۇرۇلۇش خەرىتىسى ياكى لايىھە خەرىتىسى بويىچە دەسلەپكى لايىھىنى ئىشلىسە بولىدۇ.

دەسلەپكى لايىھە (ياكى لايىھە خەرىتىسى)نى، جۈملىدىن ئومۇمىي تەكشى يۈزىنى ئورۇنلاشتۇرۇش خەرىتىسىنى ۋە قۇرۇلۇشنىڭ تۈز، تىك كەسمە يۈز خەرىتىسىنى نۇقتىلىق رايونلار يالىكى چوڭ قۇرۇلۇشلارنىڭ پېرىسپېكتىپلىق چىرتيوژى ھەم سىرتقى تامنى بېزەشكە ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال ۋە سىر-بوياق قاتارلىقلارنى قۇرۇلۇش ئورۇنلىرى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە يوللاپ، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىدىن كېيىن، تېخنىكىلىق لايىھە ۋە قۇرۇلۇش خەرىتىسىنى تۈزۈپ چىقسا بولىدۇ.

10. قۇرۇلۇش ئورۇنلىرى تۆۋەندىكى لايىھە ۋە ھۆججەتلەرنى يوللاپ قايتا تەكشۈرتكەندىن كېيىن، قۇرۇلۇش قىلىشقا رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسى ئالسا بولىدۇ.

1) ئومۇمىي تەكشى يۈزى ئورۇنلاشتۇرۇلغان خەرىتە، يەر چېگرىسىنىڭ تۆت ئەتراپىدىكى قوشنىلار بىلەن مۇناسىۋەتنى چۈشەندۈرۈش خەرىتىسى، قۇرۇلۇشنىڭ تاناً بىلەن تۆلچەنگەن خەرىتىسى، يەر ئۈستى، يەر ئاستىدىكى تۈرلۈك ئەسلىمىلەر.

2) يەككە قۇرۇلۇشنىڭ ھەرقايسى قەۋەتلىرىنىڭ تەكشىلىك خەرىتىسى، ستېرىئولۇق خەرىتىسى (سىرتقى تامنى بېزەشكە ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىياللار ھەم سىر-بوياقنىمۇ ئىزاھلاپ قويۇش كېرەك)، كەسمە يۈز خەرىتىسى (ئىچى ۋە سىرتىنىڭ كۆرۈنۈشى، ئېگىزلىكى قاتارلىقلارنىمۇ تۆز ئىچىگە ئالىدۇ).

3) يەر ئۈستى، يەر ئاستى تۈرۈبا ۋە سىم يول قۇرۇلۇشىنىڭ تەكشىلىك خەرىتىسى ۋە ئۈزۈنلۇق، توغرىلىق، كەسمە يۈز خەرىتىسى قاتارلىقلار.

11. قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى لايىھىلەش ۋە قۇرۇلۇش قىلىش ئەگەر مۇھىت ئاسراش، خەلق مۇداپىئە قۇرۇلۇشلىرى، جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئوت ئۆچۈرۈش، قاتناش، سەھىيە، مەدەنىيەت يادنكارلىقلىرى، ئۆلچەش بەلگىلىرى، ئورمانلارنى مۇھاپىزەت قىلىش، قەبرە يۆتكەش قاتارلىق مەسىلىلەرگە چېتىشلىق بولۇپ قالسا، مۇناسىۋەتلىك باشقۇرغۇچى تارماقلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىش لازىم. ئەگەر زىددىيەت كېلىپ چىقسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنى چاقىرىپ ئورتاق مەسلىھەتلىشىپ ھەل قىلىدۇ.

12. قۇرۇلۇش ئورۇنلىرى ۋە قۇرۇلۇش قىلغۇچى تارماقلار تەستىقلانغان قۇرۇلۇش خەرىتىسى، لايىھە خەرىتىسى ۋە قۇرۇلۇشنىڭ ئېگىزلىكىگە قەتئىي ئەمەل قىلىپ قۇرۇلۇش قىلىشى كېرەك، ئۇنى ئۆزى خالىغانچە ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ، ئەگەر ھەقىقەتەن ئۆزگەرتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە تەكشۈرتۈپ تەستىقلىتىش لازىم.

13. شەھەر رايونى ئىچىدە قەۋەتلىك بىنا سېلىنىشى، جامائەت قۇرۇلۇشلىرى تۆت قەۋەتتىن يۇقىرى بولۇشى (ئالاھىدە ئەھۋال بۇنىڭ سىرتىدا)، تۇرالغۇ ئۆي بىنالىرىمۇ تۆت قەۋەتتىن يۇقىرى بولۇشى كېرەك. ئادەتتىكى زاۋۇت بىنالىرى ئۈچ قەۋەتتىن يۇقىرى بولۇشى، بەلگىلىمىدىكى

تەلەپ بويىچە كوچا ياقىسىدىكى قۇرۇلۇشلارنىڭ ئاستىنقى قەۋىتى سودا دۇكىنى ياكى مۇلازىمەت ئورنى بولۇشى لازىم. شارائىتى يار بەرسە، تۇرالغۇ ئۆيى بىناسىنىڭ يەر ئاستى ئۆيى بولۇشى لازىم، ھويلىغا كىچىك ئۆيلەرنى سالماسلىق كېرەك.

شەھەر رايونىدا پرىنسىپ جەھەتتىن كوچىغا يېقىن قورۇق تام، قاشا قوپۇرۇشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. قوپۇرۇشقا تېگىشلىك بولسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىدىن ئۆتكۈزۈش كېرەك.

شەھەر رايونى ئىچىدىكى قىزىل سىزىقتىن ئېشىپ كەتكەن ۋە پىلاندىكى تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان قۇرۇلۇشلارنى ھەم كوچىغا يېقىن خەتەرلىك ئۆي-ئىمارەتلەرنى قايتا رېمونت قىلىشقا يا-كى قايتا سېلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

14. پىلانلانغان رايون ئىچىدىكى يەر ئىشلىتىش خەرىتىسى ياكى قۇرۇلۇش خەرىتىسى ۋە قۇ-رۇلۇش سېلىشقا رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسى بولمىغانلىكى بارلىق قۇرۇلۇشلار قائىدىگە خىلاپ قۇ-رۇلۇش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىنىڭ قائىدىگە خىلاپ بارلىق قۇرۇلۇشلارنى سېلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، ئۇنىڭغا خەلق بانكىسى، قۇرۇلۇش بانكىسى، پىزا ئىگىلىك بانكىسى پۇل (قەرز پۇل) بەرمەيدۇ، سۇ ئېلېكتر تارماقلىرى ئۇلارنى سۇ، توك بىلەن تەمىنلىمەيدۇ، پەيچۇسو ۋە ئۇن دۇكىنى نو-پۇس، ئاشلىق رەسمىيەتسىز بېجىرىپ بەرمەيدۇ، مەھەللە ئىش باشقارمىلىرىمۇ تەكشۈرۈش، نازا-رەت قىلىش ۋە توسۇشقا ھوقۇقلۇق.

15. بارلىق قۇرۇلۇش تۇرلىرىدە قۇرۇلۇش پۈتۈپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىنغاندىن كېيىنكى ئىككى ئاي ئىچىدە مۇكەممەل بولغان چېرتيوژ ھەم بىر يۈرۈش مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى شەھەر قۇ-رۇلۇش ئىدارىسىنىڭ ئارخىپتا ساقلىشىغا يوللاش كېرەك.

كونا شەھەرنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇشنى پىلانلىق باشقۇرۇش

16. كونىشەھەر رايونىنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇشتا مەزكۇر شەھەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ئا-ساس قىلىپ، بىر تۇتاش پىلانلاپ، تەدرىجىي ئۆزگەرتىپ، ئاسراشنى كۈچەيتىپ، مۇۋاپىق پاي-دىلىنىپ ۋە تەڭشەپ، پىلانلىق، قەدەم-باسقۇچلۇق ھالدا ئىش ئېلىپ بېرىش لازىم.

17. شەھىرىمىزنىڭ كونىشەھەر رايونىنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇشتىكى مۇھىم نۇقتا — كونا، خەتەرلىك ئۆي-ئىمارەتلەر بار رايونلار ۋە شەھەرنىڭ جامائەت ئەسلىھەلىرى ئاددىي، قاتنىشى قىيىن، مۇھىتى قاتتىق بولغانغان رايونلار، بۇنداق جايلارغا بىر تۇتاش پىلانلاش، بىر تۇتاش لايە-ھىلەش، بىر تۇتاش ئۆزگەرتىش پرىنسىپى يولغا قويۇلىدۇ، كۆز ئالدىدىكى مەنپەئەتكىلا ئېتىبار بېرىپ، ئالا قويماي قۇرۇلۇش سېلىش ئۇسۇلىغا قارشى تۇرۇلىدۇ.

18. كونىشەھەر رايونىنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇشتا ئاھاللەر زىچ، سانائەتنىڭ ئورۇنلىشىشى نا-مۇۋاپىق بولغان جاي ۋە تۇرلەرنى تەڭشەپ ۋە يۆتكەپ قۇرۇپ، كۆكۈلمەيدانلار ۋە مەدەنىيەت، مائارىپ قاتارلىق پائالىيەت ئېلىپ بېرىلىدىغان جامائەت سورۇنلىرىنى كېڭەيتىپ، تۇرالغۇ شارائىتى ۋە پاكىز سۇ، توك، پار بىلەن تەمىنلەش، پاسكىنا سۇلارنى چىقىرىۋېتىش ھەم قاتناش، ساقلە-نى ساقلاش قاتارلىق شەھەر ئەسلىھەلىرىنىڭ ھالىتىنى ياخشىلاش، مۇھىت سۈپىتىنى ئۆزلۈكسىز ئۆستۈرۈش لازىم.

19. كونىشەھەر رايونىنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇشتا مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتى، ئېنقىلابىي خاتىرە ئەھمىيىتى، مەدەنىيەت-سەنئەت ۋە ئىلمىي قىممىتى بولغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ۋە

مەشھۇر مەنزىرىلىك جايلارنى شەھەرنىك ئەتراپىغا قىياپىتىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان بىر قىسىم كوچىلار، رايونلار ۋە قۇرۇلۇشلار، ئەسلىمىلەرنى ساقلاپ قېلىش تەلەپ قىلىنىدۇ.

20. ئۆزگەرتىپ قۇرۇشقا تەستىقلانغان كوچا ۋە رايونلاردىكى كۆچۈرۈشكە تېگىشلىك ئورۇن ۋە شەخسلەر ئۆزگەرتىپ قۇرۇش پىلانىغا ۋە كۆچۈرۈش، ئورۇنلاشتۇرۇشقا بويسۇنۇشى كېرەك. ئورۇن ۋە شەخسلەرنىڭ يېڭىدىن كۆچۈپ كېلىشىگە ئۆزگەرتىپ قۇرۇش، كۆچۈرۈش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىگە يولسىزلىق بىلەن توسۇنلۇق قىلىشقا بولمايدۇ.

قۇم، تاش، توپىلارنى قېزىشنى پىلانلىق باشقۇرۇش.

21. شەھىرىمىزنىڭ پىلانلانغان رايون دائىرىسى ئىچىدىكى قۇم، تاش، توپىلار ۋە باشقا كان مەھسۇلاتلىرى مەنبەلىرىنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى بىر تۇتاش پىلانلايدۇ ۋە باشقۇرىدۇ. ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخس شەھىرىمىزدىن قۇم، تاش، توپا قاتارلىق ماتېرىياللارنى ئېلىپ ئىشلەتمەكچى بولسىكەن، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئىلتىماس قىلىپ، تەكشۈرۈپ تەستىقلەتىپ، قېزىشقا رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسى ئالغاندىن كېيىن قېزىشقا كىرىشسە بولىدۇ.

22. شەھەرنىڭ يەر تۈزۈلۈشى، قىياپىتىنىڭ بۈزغۇنچىلىققا ئۇچرىشى ۋە مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ھەرقانداق ئورۇن رايون دائىرىسى ئىچىدە خالىغانچە قۇم، تاش، توپا قېزىشقا خۇمدان سېلىپ، خىش پىشۇرۇشقا، قارامايى كۆيدۈرۈشكە، توپا ئېلىپ كېسەك قۇيۇشقا ھەم قۇرۇلۇش ئورنىدا قۇم، تاش تاسقىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

23. قۇم، تاش، توپا قېزىشنى تەستىقلاتقان ئورۇن ۋە شەخسلەر كۆرسىتىپ بېرىلگەن ئورۇن ۋە دائىرە، كولىنىش دەرىجىسى قاتارلىق تەلەپلەرگە ئەمەل قىلىپ قېزىشى، جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىدىن ئۆتكۈزمەي تۇرۇپ، ئۆزلىرى خالىغانچە پارتلىتىش بۇيۇملىرىنى ئىشلەتمەسلىكى، قېزىش داۋامىدا مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، ئۆلچەش بەلگىلىرى ئۇچرىسا، مۇناسىۋەتلىك تارماقلارغا ۋاقتىدا مەلۇم قىلىپ بىر تەرەپ قىلىشى، ئۆزلىرى خالىغانچە بۇزۇۋەتمەسلىكى، قەبرە جەسەت سۆڭەكلىرى ئۇچرىسا، خالىغانچە تاشلىۋەتمەي، يىغىپ كۆمۈپ قويۇش لازىم.

24. قۇم، تاش، توپا قېزىشنى تەستىقلاتقانلىكى ئورۇن ۋە شەخسلەر بەلگىلىمە بويىچە باشقۇرۇش ھەققى تاپشۇرۇشى كېرەك. چوڭ تاش، ياپىلاق تاشنىڭ ھەر كۇب مېترى 0.04 يۈەن، قۇمنىڭ ھەر كۇب مېترى 0.05 يۈەن، ئۇششاق تاشنىڭ ھەر كۇب مېترى 0.05 يۈەن، توپىنىڭ ھەر كۇب مېترى 0.06 يۈەن.

قۇم، تاش، توپىلارنى قېزىپ ساتىدىغانلىكى ئورۇن ۋە شەخسلەر بىردەك شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىدىن باج ئىدارىسى ئۆزگەرتىپ بىر تۇتاش تالون ئېلىپ، دۆلەت باھاسى بويىچە سېتىشى لازىم. ئاساسىي قۇرۇلۇش ئورۇنلىرى بىر تۇتاش تالونى بولمىغان ماتېرىياللارنى سېتىۋالماسلىقى كېرەك. ئۇنداق قىلمايدىكەن، پۇل ھېسابتىن كۆتۈرۈۋېتىلمەيدۇ.

شەھەر مەدەنىيىتىنىڭ جامائەت ئەسلىمىلىرىنى باشقۇرۇش

25. شەھەر رايونى ئىچىدىكى ۋېلىسىپت يولى، پىيادىلەر يولى، مەيدان، كۆۋرۈك-تەشمىلەر، قاتناش، ئوت ئۆچۈرۈش ئەسلىمىلىرى، يول چىراغلىرى، ئېرىق-ئۆستەكلەر، يەر ئاستى ۋە ئۈستى سۇ يوللىرى، خەلق مۇداپىئە قۇرۇلۇشلىرى قاتارلىق شەھەر مەدەنىيىتىنىڭ ئەسلىمىلىرى

ھەم شۇلارغا تەۋە نەرسىلەر دۆلەتنىڭ ئومۇمغا تەۋە ئەسلىھەلىرى بولۇپ، ئۇلارنى ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخسنىڭ بۇزۇۋېتىشىگە ۋە ئىگىلىۋېلىشىغا يول قويۇلمايدۇ.

شەھەر يوللىرىنى باشقۇرۇش

26. ئاساسىي قۇرۇلۇش قىلىش ياكى باشقا ئىشقا ئىشلىتىلىدىغان ماددىي نەرسىلەرنى ۋاقتىلىق قويۇپ قويۇش سەۋەبىدىن شەھەرنىڭ يول-مەيدانلىرىنى ئىگىلەپ ئىشلىتىپ تۇرماقچى بولغان ئورۇن ۋە شەخسلەر شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە، شەھىيە ئىدارىسىگە، سودا-سانائەتنى مەۋرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىگە، جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرىغا ئىلتماس قىلىپ، بەلگىلىمە بويىچە ئىشلىتىش خراجىتى تاپشۇرۇپ، تەستىقلىتىپ گۇۋاھنامە ئالغاندىن كېيىن، تەستىقلىغان مۇددەت ۋە تەلەپ بويىچە ئىشلىتىشى، مۇددەت توشقاندىن كېيىن بۇ ئورۇننى ئۆز ۋاقتىدا تازىلاپ، قۇرۇلۇشنىڭ پۈتۈشى بىلەن مەيدانىنىڭ پاكىز بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشى لازىم.

27. يەر ئاستى قۇرۇلۇشلىرى ۋە يەر ئاستى تۇرۇبا-سىم يوللىرى قاتارلىق ئەسلىھەلەرنى قۇرۇش سەۋەبىدىن شەھەر يوللىرىنى ۋاقتىنچە كولىماقچى ياكى قاتناشنى ۋاقتىنچە ئۈزۈپ قويماقچى بولغان ئورۇن ۋە شەخسلەر شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە ئىلتماس قىلىپ، بەلگىلىمە بويىچە بۇزۇلغان يول يۈزىنى رېمونت قىلىش خراجىتى تاپشۇرۇپ، تەستىقلىتىپ گۇۋاھنامە ئالغاندىن كېيىن، تەستىقلىغان كۈلەم، مۇددەت ۋە تەلەپ بويىچە كولىشى لازىم.

28. ئېغىر تېپىنكى (20 توننىلىقتىن يۇقىرى) ئاپتوموبىللار، زەنجىر تاپان ماشىنىلار ۋە بارلىق كوزۇپ چېتىلغان زەنجىر تاپان ماشىنىلارنى شەھەر يوللىرىدا ھەيدەشكە بىردەك رۇخسەت قىلىنمايدۇ، ئەگەر شەھەر قۇرۇلۇشى زۆرۈرىيىتى بىلەن ھەيدەشكە توغرا كەلسە، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە ئىلتماس قىلىپ، بەلگىلىمە بويىچە يول رېمونت قىلىش خراجىتى تاپشۇرۇپ، تەستىقلىتىپ گۇۋاھنامە ئالغاندىن كېيىن، تەستىقلىغان ھەيدەپ كىرىش-چىقىش نۇقتىسى، يولى، قېتىم سانى ۋە ھەر خىل تەلەپ بويىچە ھەيدەش كېرەك.

شەھەرنىڭ يەر ئاستى، يەر ئۈستى سۇ يوللىرىنى باشقۇرۇش

29. شەھەر رايونى ئىچىدىكى جامائەت ئىشلىتىدىغان يەر ئۈستى، يەر ئاستى سۇ يوللىرىنى ھەم قوشۇمچە ئەسلىھەلەرنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى بىر تۇتاش ئاسرايدۇ ۋە باشقۇرىدۇ. ھەرقايسى ئورۇنلار مەخسۇس ئىشلىتىدىغان يەر ئۈستى، يەر ئاستى سۇ يوللىرىنى ئىشلەتكۈچى ئورۇنلار ئۆزلىرى ئاسرايدۇ ھەمدە ئۇنىڭغا شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى ھەمكارلىشىدۇ، بېتەكچىلىك قىلىدۇ. بىر تۇتاش نازارەت قىلىدۇ.

30. يۇندا چېگرىتۇتىش ئەسلىھەلىرىنى شەھەرنىڭ جامائەت ئىشلىتىدىغان يەر ئۈستى، يەر ئاستى سۇ يوللىرىغا تۇتاشتۇرماقچى ياكى يېڭىدىن قۇرماقچى، كېڭەيتىپ قۇرماقچى بولغانلار تەستىقلىتىلغان مۇناسىۋەتلىك پىلان، ھۆججەتلەرنى مۇھىت ئاسراش، سەھىيە ۋە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش تارماقلىرىنىڭ لابوراتورىيىلىك تەكشۈرۈش ئارقىلىق رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسىنى ھەم دەسلەپكى قەدەمدە لايىھىلەنگەن ئورۇن، تۇرۇبا يۇنىلىشى، تۇرۇبىنىڭ دىئامېتىرى، ئېگىزلىكى قاتارلىق ماتېرىياللارنى ئېلىپ، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئىلتماس قىلىپ، تەكشۈرتۈپ تەستىقلىتىپ، ئېغىزنى ئېچىش خراجىتى تاپشۇرۇپ، قۇرۇلۇش قىلىشقا رۇخسەت قىلىش

گۈۋاھنامىسى ئېلىپ، تەستىقلىتىلغان تۇرۇبا يۇنىلىشى، ئورنى، تۇرۇبا دىئامېترى، ئېگىزلىكى بويىچە قۇرۇلۇش قىلىشى لازىم. شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، يۇندىنى ماگىنىزۇشقا بولىدۇ.

31. يۇندىنى تەلەپ بويىچە چىقارمىغانلار سېزىلسە شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى ۋە شەھەر مەمۇرىيىتى باشقۇرۇش تارماقلىرى چىقىرىۋېتىپ قويۇشقا «مۇھىت ئاسراش قانۇنى» غا ئاساسەن بىر تەرەپ قىلىشقا ھوقۇقلۇق (ئۆلتىش، جەريانە قويۇش ئۆلچىمى قىسقارتىلدى).

32. چىقىرىۋېتىلىدىغان بۇلغانمىلار دۆلەت بەلگىلىگەن ئۆلچەمدىن ئېشىپ كەتسە، چىقىرىۋېتىلگەن بۇلغانمىنىڭ مىقدارى ۋە قويۇقلۇق دەرىجىسى بويىچە « مۇھىت ئاسراش قانۇنى » دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى بۇلغانمىنى چىقىرىۋېتىش خىراجىتى ئالىدۇ. چىقىرىۋېتىلگەن بۇلغانمىلار دۆلەت بەلگىلىگەن ئۆلچەمگە ئويغۇن بولسا، ھەر تونناسى ئۈچۈن بەش يۈەن ئېلىنىدۇ.

قائىدىگە خىلاپلىق قىلغانلارنى جازالاش

33. سالاھىيەت گۈۋاھنامىسى بولغان شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ خادىملىرى شەھەر ئىچىدىكى تەكشۈرۈش زۆرۈرىيىتى بولغان رايون ۋە قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىغا كىرىپ، قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگەن يەر ۋە تۇرلۈك قۇرۇلۇش پائالىيەتلىرىنى تەكشۈرگەندە، تەكشۈرۈلگۈچى تەرەپ ئەينەن ئەھۋال ۋە زۆرۈر ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىشى كېرەك، ئۇلارنىڭ ئاۋارىچىلىق كەلتۈرۈشىگە ۋە توسقۇنلۇق قىلىشىغا بولمايدۇ.

34. شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى شەھەرنىمزنىڭ پىلانلانغان رايونى ئىچىدىكى مۇشۇ چارىگە خىلاپلىق قىلغان ئورۇن ۋە شەخسلەرگە تۆۋەندىكىدەك جازا بېرىدۇ:

1) شەھەردىكى يەرلەرنى قائىدىگە خىلاپ ھالدا ئىگىلىۋالغان ئورۇن ۋە شەخسلەرگە ئەھۋالنىڭ ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا قائىدىگە خىلاپلىق قىلىپ ئىگىلىۋالغان يەردىن چېكىنىشكە بۇيرۇش ئۇقتۇرۇشى چۈشۈرۈش، يەر ئىشلىتىش خەرىتىسىنى قايتۇرۇۋېلىش، ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش چىقىرىش، ئىقتىسادىي جەھەتتە جەريانە قويۇش قاتارلىق جازالار بېرىلىدۇ.

ئىقتىسادىي جەھەتتىكى جەريانە قائىدىگە خىلاپ ھالدا ئىگىلىۋالغان يەر كۆلىمى بويىچە ھېسابلىنىدۇ. شەھەر رايونىدىكىلىرىگە ھەر كۋادراتمېترغا ئون يۈەندىن، شەھەرگە يېقىن رايونىدىكىلەرگە ھەر كۋادراتمېترغا بەش يۈەندىن، شەھەرگە يىراقراق بولغانلىرىغا ھەر كۋادراتمېترغا ئىككى يۈەندىن ئېلىنىدۇ. قائىدىگە خىلاپ ھالدا ئىگىلىۋالغان يەردىن چېكىنىپ چىقىشنى رەت قىلغۇچىلاردىن تاكى ئۇ يەردىن چىقىپ كەتكەنگە قەدەر ھەسسىلەپ جەريانە ئېلىنىدۇ.

2) قائىدىگە خىلاپ قۇرۇلۇش قىلغۇچىلاردىن ئەھۋالنىڭ ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ قۇرۇلۇشنى توختىتىش ئۇقتۇرۇشى چۈشۈرۈش، قۇرۇلۇشقا رۇخسەت قىلىش گۈۋاھنامىسىنى قايتۇرۇۋېلىش، ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش قىلىش، ئىقتىسادىي جەھەتتە جەريانە قويۇش، قائىدىگە خىلاپ قۇرۇلۇش ياكى ئەسلىھەنى چېقىۋېتىش مۆھلىتىنى بەلگىلەپ بېرىش جازاسى بېرىلىدۇ.

ئىقتىسادىي جەھەتتىكى جەريانە قۇرۇلۇش ۋە ئەسلىھەنىڭ كۆلىمى بويىچە ھېسابلىنىدۇ، شەھەر رايونىدىكىلىرىگە ھەر كۋادراتمېترغا 15 يۈەندىن 20 يۈەنگىچە، شەھەرگە يېقىن رايونىدىكىلەرگە ھەر كۋادراتمېترغا ئون يۈەندىن 15 يۈەنگىچە، شەھەرگە يىراقراق بولغانلىرىغا ھەر كۋادراتمېترغا بەش يۈەندىن ئون يۈەنگىچە ئېلىنىدۇ. ھەر خىل تۇرۇبا، سىم يول قۇرۇلۇشى ئۇزۇنلۇقى بويىچە ھېسابلىنىپ، شەھەر رايونىدىكىلىرىگە ھەر كۋادراتمېترغا ئون يۈەندىن،

شەھەرگە يېقىن رايوندىكىلەرگە ھەر كۈنى دراتمېترغا بەش يۈەندىن، شەھەرگە يىراقراق بول-غانلىرىغا بىر يۈەندىن ئېلىنىدۇ. قۇرۇلۇشنى توختىتىش، چېقىشنى رەت قىلغۇچىلاردىن مۇددەتكە بۆ-لۈپ، تاكى قۇرۇلۇشنى توختاتقان ياكى چېقىۋەتكەنگە قەدەر، ھەسسىلەپ جەرمانە ئېلىنىدۇ.

زۆرۈر تېپىلغاندا، قائىدىگە خىلاپ قۇرۇلۇشلار ۋە ئەسلىھەلەر مەجبۇرىي چېقىۋېتىلىپ، قىلىن-غان ئىش ھېسابىغا ماتېرىيال بېرىلىدۇ ياكى قۇرۇلۇش مۇسادىرە قىلىنىدۇ.

ئۆزگەرتىپ قۇرۇش، چېقىش، يۆتكەش خىزمىتىگە توسقۇنلۇق قىلغانلارنىڭكى مەجبۇرىي چېقى-ۋېتىلىدۇ ۋە يۆتكۈۋېتىلىدۇ.

3) باشقۇرۇشقا بويسۇنماي، باشقۇرغۇچى خادىملارغا تەھدىت سالغان، ئۇلارنى تىللىغان، ھەتتا ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلغۇچىلار مەسئۇل كىشىلەرگە قىلمىشىنىك ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ ئايرىم-ئايرىم ھالدا تەنقىد-تەربىيە ۋە مەمۇرىي جازا بېرىلىدۇ ھەم 500 يۈەندىن تۆۋەن جەرىمانە قويۇلىدۇ. چىقىم مالىيىدىن كۆتۈرۈۋېتىلمەيدۇ.

4) قىلمىشى ئىنتايىن ئېغىر بولغان ۋە تەكرار خىلاپلىق قىلغان قۇرۇلۇش قىلدۇرغۇچى، قۇرۇ-لۇش قىلغۇچى ئورۇنلارغا جەرىمانە قويۇلغاندىن باشقا، شۇ ئورۇننىك مەسئۇلىغا ياكى قۇرۇلۇشقا بىۋاستە قوماندانلىق قىلغۇچىغا 30 يۈەندىن 300 يۈەنگىچە جەرىمانە قويۇلىدۇ. چىقىم مالىيىدىن كۆتۈرۈۋېتىلمەيدۇ.

35. قائىدىگە خىلاپلىق قىلغان ئورۇن ۋە شەخسلەر جەرىمانە پۇلىنى بىرەك خەلق بانكا-سىنىك چېكى ياكى نەق پۇل بويىچە شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئۆز ۋاقتىدا تاپشۇرۇشى كې-رەك. مۇددەت ئىچىدە تاپشۇرمىغان ئورۇنلارنىڭكىنى ھېساب ئاچقان بانكا تۈتۈپ قالىدۇ، شەخ-سىلەرنىڭكىنى شۇ ئورۇن ئىش ھەققىدىن تۈتۈپ قالىدۇ؛ مۇقىم ئىش ھەققى يوقلارنىڭكىنى ئۇلار تۇرۇشلۇق مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكى پەيچۇسولىرى نازارەت قىلىپ تاپشۇرغۇزىدۇ.

36. شەھەرنى پىلانلىق باشقۇرۇشقا ئېغىر ھالدا بۇرغۇنچىلىق قىلىپ، دۆلەت زېمىنىنى ئىگە-لىۋېلىپ، قائىدىگە خىلاپ ھالدا كەلسە-كەلمەس قۇرۇلۇش قىلىپ، ئېغىر زىيان كەلتۈرۈپ چىقار-غان ۋە ئىزچىل ھالدا يەر ئېلىپ-سېتىپ، يەرنى ئىجارىگە بېرىپ، يەڭ ئىچىدە ھاينىغا ئۆي سېتىپ، خىيانەت قىلغان، پارا ئالغان، قانۇنسىزلىق بىلەن زور پايدىغا ئېرىشكەن قانۇنسىز ئۇن-سۇرلارنىڭ جىنايى جاۋابكارلىقى قانۇن بويىچە سۈرۈشتۈرۈلۈپ، ئۇلارغا قاتتىق جازا بېرىلىدۇ.

37. بۇ چارىنى ئاقسۇ شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى كونكرېت يولغا قويىدۇ. ھەر قايسى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى، جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش، سوت ئورگانلىرى ئۇنى يۈرگۈزۈشكە ھەمكارلىشىدۇ.

بۇ قائىدىگە خىلاپلىق قىلغۇچىلار ئەگەر شەھەر قۇرۇلۇشى ئىدارىسى بەرگەن جازاغا قايىل بولمىسا، قارارنامىنى تاپشۇرۇۋالغان 15 كۈن ۋاقىت ئىچىدە خەلق سوت مەھكىمىسىگە ئەرز سۇنسا بولىدۇ. لېكىن ئارقىغا سۈرەپ يەنە ئىجرا قىلمىسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى خەلق سوت مەھكىمىسىگە مەجبۇرىي ئىجرا قىلدۇرۇشقا ئىلتىماس قىلىدۇ.

38. شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىك خادىملىرى پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، ئادىل ئىش قىلە-شى، بۇ نىزامنى نەمۇنىلىك بىلەن ئىجرا قىلىشى كېرەك. بۇ نىزامغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا قىلمىش-لىك ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ تېگىشلىك چارە كۆرۈلىدۇ، ھەتتا قانۇنىي مەسئۇلىيىتى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ.

39. بۇ نىزامنى ئىجرا قىلىش، ئىزاھلاش ھوقۇقى ئاقسۇ شەھەرلىك شەھەر قۇرۇلۇش ئىدا-رىسىگە مەنسۇپ.

40. بۇ نىزام ئېلان قىلىنغان كۈندىن ئېتىبارەن يولغا قويۇلىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كۆكەرتىشنى باشقۇرۇشتا ۋاقىتلىق يولغا قويۇلىدىغان نىزامى

(ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى 1985-يىل 2-ئاينىڭ 12-كۈنى ئېلان قىلىپ يولغا قويىدى)

شەھەرنى كۆكەرتىش — سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشقان شەھەر قۇرۇشنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ، ئۇ ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنى ساقلاش ۋە ياخشىلاش، خەلقنىڭ جىسمانىي ۋە روھىي ساغلاملىقىنى ئاشۇرۇشتا مۇھىم رول ئويناىدۇ. شەھەرنى كۆكەرتىش تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، شەھەرنى كۆكەرتىش نەتىجىلىرىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، تۆۋەندىكى باشقۇرۇش نىزامى تۈزۈپ چىقىلدى:

1. كۆكەرتىشنى باشقۇرۇش

1-ماددا شەھەرنى كۆكىتەرتىشتە تىكىشكە ئەھمىيەت بېرىش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، تۈۋ-تۈش ۋە ساقلىنىش ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈشكە كۈچ سەرپ قىلىپ، باغ-ۋارانلاشتۇرۇش، كۆكەرتىلگەن يەرلەرنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى ھەقىقىي ياخشى ئىشلەش لازىم.

شەھەرنىڭ جامائەت كۆكەرتىش سورۇنلىرى، كوچىلارنىڭ كۆچەت تىكىش، گۈل تېرىش، كۆ-كەرتىشنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى بىر تۇتاش پىلانلاپ، قەدەممۇ قەدەم ئىلىپ بارىدۇ. ھەرقايسى ئورۇنلار بىر تۇتاش پىلانلاپ ئورۇنلاشتۇرۇشقا بويسۇنۇشى لازىم. شەھەر قۇرۇلۇش تارمىقى كۆچەت بىلەن تەمىنلەيدۇ ۋە ھەرقايسى ئورۇنلارنى مەجبۇرىي كۆچەت تىكىشكە ئۇ-يۇشتۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىدە بولىدۇ. ئىدارىلەرنىڭ ئە-چىنى كۆكەرتىشتە ھەرقايسى ئورۇنلار تەلەپ بويىچە ئۆزلىرى پىلانلاپ كۆچەت تىكىدۇ، ئۇنىڭ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقى ئىدارىلەردە بولىدۇ. يېگىدىن قۇرۇلغان تۇرالغۇ رايونىنى كۆكەرتىشتە ئۆي باشقۇرۇش تارماقلىرى بىر تۇتاش پىلانلاپ، ئولتۇرۇشلۇق ئالىللەرنى كۆچەت تىكىشكە تەشكىل-لەيدۇ، ئۇنىڭ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقى شەھەرلىك ئۆي باشقۇرۇش ئىدارىسىدە بولىدۇ.

شەھەردىكى جامائەت كۆكەرتىش سورۇنلىرى، ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان يەرلەر، مەنزىرىلىك رايونلارنى باغ-ۋارانلاشتۇرۇش كەسپىي ئەترىتى باشقۇرىدۇ.

مەخسۇس كۆكەرتىلىدىغان يەرلەرنى ئىشلەتكۈچى ئورۇن ئۆزى باشقۇرىدۇ. بىر تۇتاش قۇ-رۇلغان تۇرالغۇ رايونىدىكىسىنى ئۆي-زېمىن تارماقلىرى باشقۇرىدۇ.

پىيادىلەر يولىدىكى دەل-دەرەخ ۋە كوچا ياقىسىدىكى كۆكەرتىلگەن يەرلەرنى كەسپىي كۆكەرتىش ئەترىتى بىلەن ئامما بىرلىشىپ باشقۇرىدۇ. كەسپىي ئەترەت دەل-دەرەخلەرنىڭ ھا-رام شاخلىرىنى چاتاش، كېسەللىك ۋە ھاشاراتلاردىن مۇداپىئە كۆرۈشكە مەسئۇل بولىدۇ، كوچا ياقىسىدىكى ئورۇنلار ۋە ئاھالىلەر تىكىش، سۇ قويۇش ۋە ئاسراشقا مەسئۇل بولىدۇ. شەھەر قۇرۇلۇش تارماقلىرى باشقۇرۇش ياخشى بولغان ئورۇنلارنى مۇكاپاتلايدۇ، باشقۇرۇشى ياخشى بولمى-غان، كۆچەتلەرنى نابۇت قىلغۇچىلارغا جەرىمانە قويىدۇ.

2-ماددا كەسپىي ئەترەت باشقۇرۇشتا « تۆتنى بېكىتىش، ئۇچنى ھۆددىگە بېرىش، بىرنى مۇكاپاتلاش » (خادىملارنى، ئۇچاستىكىلارنى، مەسئۇلات تۈرىنى باشقۇرۇش سۈپىتىنى ۋە ئورۇن-داش ۋاقتىنى بېكىتىش، تۈتۈش ئۇنۇمى، يەنى ساقلىنىش ئۇنۇمىنى، ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنى باشقۇرۇش خىراجىتىنى ھۆددىگە بېرىش، نورمىنى ئاشۇرۇپ ئورۇندىغانلارنى مۇكاپاتلاش، ئۆلچەم-گە يەتكۈزەلمىگەنلەرنى جازالاش) مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويىدۇ.

3-مادىدا زاۋۇت-كانلار، ئىدارىلەر، مەكتەپلەر، قىسىملار مۇھىتنى كۆكەرتىشكە يېڭىشەھەر رايونى ۋە يېڭىدىن قۇرۇلغان ئورۇنلارنىڭ كۆكەرتىلىدىغان يەر كۆلىمى شۇ ئورۇننىڭ ئىشلىتىلىدىغان يەر كۆلىمىنىڭ 20 پىرسەنتىدىن كەم بولماسلىقى، تىرىشىپ 30 پەرسەنتكە يەتكۈزۈلۈشى، كونىشەھەر رايونىدىكى ئىدارە-ئورگانلاردا ئۆيلەرنىڭ زىچلىق دەرىجىسى چوڭراق بولغاچقا، كۆكەرتىلىدىغان يەرنىڭ كۆرسەتكۈچىنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ باغ-ۋارانلاشتۇرۇش تارمىقى، مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى ئورتاق كېڭىشىپ بېكىتىدۇ. لېكىن ئۇ 10 پىرسەنتتىن تۆۋەن بولۇپ قالماسلىقى كېرەك.

يېڭىدىن قۇرۇلغان ئورۇنلار قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈرۈپ بولغاندىن كېيىنكى 3-يىلغىچە كۆكەرتىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداپ بولۇشى، ئەسلىدە بار ئورۇنلار بەلگىلىمىدىكى ۋاقىت ئىچىدە ئورۇنداپ بولۇشى كېرەك. ھەرقايسى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى مۇھىت كۆكەرتىشنى ھەر يىلى بىر قېتىم تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشى لازىم. بەلگىلىمىدىكى كۆرسەتكۈچىنى ئىشقا ئاشۇرغانلىكى ئورۇنلارغا كۆكەرتىشتە لايىقە تىلىك گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلىدۇ. بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە كۆكەرتىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىمىغان ئورۇنلار ھەر يىلى ئەتىياز ۋە كۆزدە ئىككى قېتىم تەكشۈرۈلىدۇ، كۆكەرتىش بىر كۋادراتمېتر ئاز بولۇپ قالغان بولسا، بىر يۈەندىن جەرىمانە ئېلىنىدۇ. تىككەن كۆچەتلىرى تۆتمىغان بولسا، ھەر كۋادراتمېترغا 0.3 يۈەندىن جەرىمانە ئېلىنىدۇ.

4- مادىدا يېڭىدىن قۇرۇلغان ئورۇنلار يەر ئىشلىتىشىدىغان يەر كۆلىمىنى مەلۇم قىلغاندا، بەلگىلىمە بويىچە يەر ئىشلىتىشىدىغان يەر كۆلىمىنى قالدۇرۇپ، لايىھەلەنگەن چېرتيوژنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە يوللاپ، ئورتاق ھالدا تەكشۈرۈشى لازىم. كۆكەرتىشكە پىلانلانغان كۆلەمنى بەلگىلەمىدىكى كۆرسەتكۈچكە يەتكۈزمىگەنلەرنى قۇرۇلۇش ئىدارىسى تەكشۈرۈپ تەستىقلىمايدۇ.

5-مادىدا ئىدارىنىڭ ئىچىدە يېڭى ئۆيلەرنى سېلىش، كونا ئۆيلەرنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇشتا بەلگىلىمىدىكى كۆكەرتىلىدىغان يەر كۆرسەتكۈچىگە كاپالەتلىك قىلىش ھەمدە شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى تەكشۈرۈپ بېكىتكەندىن كېيىن ئىش باشلاش لازىم.

تەستىقتىن ئۆتكۈزمەي، ئۆزى بىلگەنچە دەرەخ كېسىپ، ئۆي سالغۇچىلارنىڭ جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۇرۇلىدۇ، ئۇلار بىرىنى ۋەيران قىلسا ئوندىن جەرىمانە ئېلىش ئۆلچىمى بويىچە كۆرسىتىپ بېرىلگەن جايغا كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلدۇ، خراجەت تىنىڭ ھەممىسىنى ئۆزى ئۈستىگە ئالىدۇ.

6- مادىدا سۇ — كۆكەرتىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى، ھەرقايسى ئورۇنلار ھازىرقى سۇ مەنبەسىنى باشقۇرۇش ۋە ئىشلىتىشنى ئەستايىدىل چىڭ تۇتۇپ، كۆكەرتىشكە كېرەكلىك سۇغا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك.

7- مادىدا كۆكەرتىش بەلىبېغى، يوللار، كوچا ئېغىزلىرىدىكى كۆكەرتىشكە خىزمەت قىلىدىغان سۇئېگىچ، نور، كۆۋرۈك ۋە ئۆتۈشمىلەرنى ياساشقا شەھەر مەمۇرىيىتىنىڭ باشقۇرۇش تارماقلىرى مەسئۇل بولىدۇ. ھەرقايسى ئىدارە-ئورۇنلارغا ئۆتۈشىدىغان يول ئېغىزلىرىدىكى سۇئېگىچلەرنى شۇ ئورۇن مەسئۇل بولۇپ ياسايدۇ. ئورنى، ئېگىزلىكى، تۇرۇبا دىئامېترى، ئۇزۇنلۇقى قاتارلىقلار يولنىڭ پىلانلىنىشى بىلەن بىردەك بولۇشى لازىم.

8-مادىدا ئاساسىي قۇرۇلۇش بىلەن كۆكەرتىشنى بىرلىكتە ئەزەرگە ئېلىپ، ئىدارىلەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشى بىلەن بىر ئوتاش تۇرالغۇ قۇرۇلۇشىدا ھەر كۋادراتمېتر قۇرۇلۇشىنىڭ خامچوتى ئىچىگە بىر يۈەندىن ئىككى يۈەنگىچە كۆكەرتىش خراجىتى قوشۇش لازىم.

ئۇنى بىر ئوتاش تۇرالغۇ قۇرۇلۇشىدا شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى ۋە ئۆي باشقۇرۇش تارماقلىرى ئىگىلەپ، كۆكەرتىش قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىدۇ.

كوچا ياقىسىدىكى تۇرالغۇ ئۆيلەرنىڭ بالكونلىرىغا گۈل تەشتەكلىرىنى قويۇش كېرەك، ئەسكى-توسكى نەرسىلەرنى دۆۋىلەپ قويۇشقا بولمايدۇ. ياماشما كۆكەرتىش ۋە ئۆگزىدە گۈل ئۆستۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىش كېرەك.

2. كۆكەرتىدىغان يەرلەرنى مۇھاپىزەت قىلىش

9-ماددا شەھەرنىڭ ئومۇمىي پىلانى بويىچە مۇقىملاشتۇرۇلغان كۆكەرتىلىدىغان يەرلەرنى ھەرقانداق ئورۇننىڭ باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ. ھازىرقى كۆكەرتىلگەن يەرلەرنى ھەرقانداق سەۋەب بىلەن ئېگىلىۋېلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، ئېگىلىۋالغانلار ئېگىلىۋېلىنغان يەرلەردىن قىسقا مۇددەت ئىچىدە چىقىپ كېتىشى كېرەك. كۆكەرتىلگەن يەرلەرنى قۇرۇلۇش ئېھتىياجى بىلەن ئىشلىتىشكە توغرا كەلسە، بىردەك شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە يوللاپ تەستىقلىتىش لازىم.

10-ماددا شەھەر ئىچىدىكى دەل-دەرەخلەرنى كېسىش ۋە يېڭىلاشنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ باغ-ۋارانلاشتۇرۇش تارمىقى بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ. شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ رۇخسىتىنى ئالماي تۇرۇپ، ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخسنىڭ كېسىشىگە رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

11-ماددا توك بىلەن تەمىنلەش، تېلېفون لىنىيىسى، يول چىراغلىرى، يەر ئاستى-يار ئاستى سۇ يولى بىلەن دەل-دەرەخلەر ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت كۆرۈلسە، شەھەرنىڭ بىر تۇتاش پىلانىغا بويسۇنۇش لازىم. دەل-دەرەخلەرنى يۆتكەش، شاخلىرىنى چاتۇپتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغاندا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ تەستىقىنى ئېلىش كېرەك. نۇقتىلىق رايونلار ۋە ئاساسلىق يوللاردىكى دەل-دەرەخلەرنى كۆچۈرەك يۆتكەش، شاخلىرىنى كۆچۈرەك چاتېۋېتىش سەۋەبى بىلەن شەھەر قىياپىتىگە تەسىر يېتىش ئېھتىمالىي بولغاندا، شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە يوللاپ تەستىقلىتىش لازىم.

12-ماددا تەستىق ئارقىلىق قۇرۇلۇش قىلغاندا ھەم شەھەرنىڭ مەمۇرىي قۇرۇلۇش ئىشغا كۆكەرتىلگەن يەرنى ئېگىلەش توغرا كەلگەندە، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىش كېرەك ھەمدە ھازىرقى كۆكەرتىلگەن يەرلەر ۋە دەل-دەرەخلەرنى ئاسراشقا دىققەت قىلىش، قۇرۇلۇش مۇددىتىنى بەلگىلەپ، ئەسلىھەلەرنى ئاسراش تەلىپىگە ئاساسەن، قۇرۇلۇش پۈتكەندىن كېيىن قۇرۇلۇش ئورنىنى ئۆز ۋاقتىدا تازىلاپ، ئەسلى ھالىتىگە كەلتۈرۈش لازىم.

ھەرقانداق ئورۇن ۋە تارماقنىڭ تەستىقلاتماي تۇرۇپ، شەھەردىكى كۆكەرتىلىدىغان يەرلەردە قۇرۇلۇش قىلىشنى، يول ئېچىشنى ۋە ئۇ يەرگە ماتېرىياللارنى دۆۋىلەپ، كېرەكسىز توپىلارنى تۆكۈپ قويۇشنى رۇخسەت قىلىنمايدۇ. كۆكەرتىلىدىغان يەرلەرنى ۋاقتىنچە ئېگىلەپ ئىشلىتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئالدىنئالا ئىلتىماس قىلىپ، يەر ئېگىلەش خىراجىتى تاپشۇرۇپ، رەسمىيەتنى بېجىرىپ بولغاندىن كېيىن ئېگىلەپ ئىشلىتىش لازىم. ئۇنداق قىلمىسا، قائىدىگە خىلاپلىق قىلغانلار قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

كوچا ياقىسىدا قۇرۇلۇش قىلىش ۋە ئۆيلەرنى رېمونت قىلىشقا توغرا كەلسە، دەل-دەرەخلەر، گۈللەرنىڭ زىيانغا ئۇچرىماسلىقىغا، ئېرىقلارنىڭ راۋان بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. كۆكەرتىلگەن يەرلەرنى زىيانغا ئۇچرىتىپ، ئېرىقلارنى توسۇپ قويغۇچىلارغا جەرىمانە قويۇلىدۇ.

13-ماددا كۆكەرتىلگەن يەرلەردە يايما قۇرۇپ، دەل-دەرەخ ۋە گۈللەرنى نابۇت قىلىدىغان، تازىلىقىغا تەسىر يەتكۈزىدىغان ھەرىكەتلەر مەنئى قىلىنىدۇ.

يېزا ئېگىلىك مەھكىمىلىرى سودا بازىرىدىكى دەل-دەرەخلەرنى شەھەرلىك سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى مەسئۇل بولۇپ مۇھاپىزەت قىلىدۇ. ئەگەر زىيان سېلىش ئەھۋاللىرى بايقالسا، شەھەرلىك سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى مەسئۇل بولۇپ تۆلىتۈالىدۇ.

14-ماددا شەھەردە تۇرۇشلۇق ھەرقايسى ئورۇنلار ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە كۆكەرتىش تەربىيىسىنى كۆچەيتىپ، ئۇلارنى دەل-دەرەخلەر ۋە گۈللەرنى ئاڭلىق ھالدا ئاسرايدىغان قىلىشى كېرەك. باغچا، مەيدان يولىدىكى دەل-دەرەخلەر، گۈللۈك، مەنزىرىلىك رايونلار، ئورمانلىق، كۆچەتزارلىق، باغ ھەم زاۋۇت-كانلار، ئىدارە-ئورگانلار، ئاھالىلەر رايونى، ھويلا-ئارامگاھلىرىدىكى دەل-دەرەخ، گۈللەر ھەم بارلىق كۆكەرتىش ئەسلىھەلىرى (قۇرۇلۇشلار، پارنىكلار، رېشاتكىلار،

ئورۇندۇقلار، بەلگىلەر، سۇ ئامبارلىرى، سۇ قۇدۇقلىرى، تۇرۇبلار، تاقاقلار، سۇئۆگزۈچلەر) نى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىش لازىمكى، بۇزۇۋېتىشكە بولمايدۇ. خلاپلىق قىلغۇچىلارنى قىلمىشىنىك ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ ئۇلارغا تەنقىد-تەربىيە ۋە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلىدۇ، ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىق قىلغانلار قانۇن بويىچە جازالىنىدۇ.

تۆۋەندىكى ئەھۋاللارنىك بىرىنى سادىر قىلغانلار دەل-دەرەخ، گۈل-گىياھلارغا زىيان سالغان ۋە ئۇنى نابۇت قىلغانلار قاتارىدا قارىلىدۇ، خەلق ئاممىسى ئۇلارنى توسۇشقا ۋە پاش قىلىشقا ھوقۇقلۇق.

1) دەرەخنى لىكشتىپ قومۇرىۋېتىپ ياكى شاخلىرىنى سۇندۇرۇۋېتىپ، دەل-دەرەخلەرگە ياكى ئومۇمنىك كۆكەرتىش ئەسلىھەلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلغانلار؛

2) ئومۇمنىك كۆكەرتىلگەن يېرى ئىچىدىن دەرەخ يوپۇرمىقى ۋە مېۋىسىنى ئۈزۈپ، قوۋزاقلىرىنى سويۇپ، گۈل ۋە ئۇرۇق ئېلىپ، قوم-توپا قېزىپ، ئۇ يەرگە يۇندا، بۆلغانغان نەرسە-كېرەك ۋە ئەخلەتلەرنى تۆكۈپ، گۈل ۋە دەرەخلەرنى زىيانغا ئۇچراتقانلار ياكى تازىلىققا تەسىر يەتكۈزگەنلەر؛

3) دەل دەرەخلەرگە مىخ ۋە ئاسقا قېقىپ، كىيىم-كېچەكلەرنى ئاسقانلار، مال-چارۋا باغلىغانلار، دەرەخ قوۋزىقىغا خەت-رەسىم ئويغانلار؛

4) ھەر خىل ماتورلۇق قاتناش قوراللىرى، ھارۋىلار ئارقىلىق دەل-دەرەخلەرنى زىيانغا ئۇچراتقۇچىلار؛

5) چارۋىلارنى كۆكەرتىلگەن يەر ئىچىگە قويۇۋېتىپ، دەل-دەرەخنى غاجىلىتىپ، گۈل-گىياھلارنى يېگۈزىۋەتكەنلەر؛

6) كۆكەرتىش ئېرىقلىرىغا ماتېرىيال دۆۋىلەپ، كېرەكسىز توپىلارنى تۆكۈپ، ئېرىقلارنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراتقانلار؛

7) ئېرىق-ئۆستەڭ ۋە ئورمانلىقنىك ئەتراپىدىكى توپا-تاشلارنى ئېلىپ، يەرنىك شەكلىنى ۋە قىياپىتىنى بۇزغانلار؛

8) شەھەر ئەتراپىدىكى بىنام يەرلەردىن بادىرا، جېغان، ئازغان ۋە ئوتۇن كەسكەنلەر؛

9) دەل-دەرەخ ۋە گۈل-گىياھلارنىك نورمال ئۆسۈشىگە، باشقا توسقۇنلۇق قىلغانلار.

3. قائىدىگە خلاپلىق قىلغانلارنى بىر تەرەپ قىلىش

15-ماددا شەھەرنىك كۆكەرتىشنى باشقۇرۇش چارىسىدىكى بەلگىلىمىلەرگە خلاپلىق قىلغۇچىلارغا قىلمىشىنىك ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ ئايرىم-ئايرىم ھالدا تەنقىد-تەربىيە، ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلىدۇ، جەرىمانە قويۇلىدۇ، ھەتتا قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ.

16-ماددا شەھەرنىك دەل-دەرەخ، گۈل-گىياھلىرىغا ۋە ئەسلىھەلىرىگە زىيان سالغۇچىلارغا تەنقىد-تەربىيە بېرىلگەندىن سىرت، ئۇلاردىن زىيان قىممىتىنىك بىر ھەسسىسىدىن تۆت ھەسسىگىچىلىك جەرىمانە ئېلىنىدۇ.

17-ماددا ئورمان ئاسرىغۇچى خادىملارنى تىللىغان، ئۇرغانلارغا قىلمىشىنىك ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ ئايرىم-ئايرىم ھالدا تەنقىد-تەربىيە بېرىلىدۇ، ئىقتىسادىي جەھەتتە جەرىمانە قويۇلىدۇ، مەمۇرىي جازا ۋە قانۇنىي جازا بېرىلىدۇ.

18-ماددا جەرىمانە مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىك باغ-ۋارانلاشتۇرۇش، كۆكەرتىش تارماقلىرى تەرىپىدىن يېغۇزىلىنىپ، بەلگىلىمە بويىچە يۇقىرىغا تاپشۇرۇلىدۇ ۋە قالدۇرۇپ ئىشلىتىلىدۇ.

19-ماددا بۇ بەلگىلىمە تارقىتىلغان كۈندىن ئېتىبارەن كۈچكە ئىگە. ئىلگىرى تارقىتىلغان شەھەرنىك كۆكەرتىشنى باشقۇرۇش بەلگىلىمىلىرى، چارىلىرى ۋە نىزاملىرىدا بۇ بەلگىلىمىگە زىت جايلار بولسا، مۇشۇ بەلگىلىمە ئۈلچەم قىلىنىدۇ. ئىجرا قىلغۇچى ئورۇن: شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى.

قوشۇمچە : دەل-دەرەخ، گۈللەر ۋە ريشاتكىلارنى زىيانغا ئۇچراتقۇچىلاردىن زىيانىنى تۆلتۈرۈش باها جەدۋىلى

تۈرى	تۆلچىمى	بىرلىكى	سوممىسى (يۈەن)
يوپۇرماق تاشلايدىغان غوللۇق دەرەخ	غولىنىڭ دىئامېترى ئۈچ سانتىمېتردىن تۆۋەنلىرى	تۈپ	10-3
	5-3 سانتىمېتر	تۈپ	15-10
	10-5 سانتىمېتر	تۈپ	40-15
	20-11 سانتىمېتر	تۈپ	50-40
	21 سانتىمېتردىن يۇقىرىسى	تۈپ	80دىن يۇقىرى
يىڭنە يوپۇرماقلىق دەرەخ	ئېگىزلىكى 1.5 مېتردىن تۆۋەنلىرى	تۈپ	80
	2-1.5 مېتر	تۈپ	100
	2.5-2 مېتر	تۈپ	150
	3-2.5 مېتر	تۈپ	300
	ئۈچ مېتردىن يۇقىرىلىرى	تۈپ	300دىن يۇقىرى
ئادەتتىكى چاتقال	ھەجىم دىئامېترى 0.4 مېتردىن تۆۋەنلىرى	تۈپ	4-1
	ھەجىم دىئامېترى 0.4 مېتردىن يۇقىرىلىرى	تۈپ	8-6
سىرىق گۈل	ھەجىم دىئامېترى 0.4 مېتردىن تۆۋەنلىرى	تۈپ	20-10
مىزىنگۈل، مەرۋايىت گۈل	ھەجىم دىئامېترى 0.4 مېتردىن يۇقىرىلىرى	تۈپ	30-20
گۈل تەشتىكى	ئۇزى	دانە	1-0.2
سامان غوللۇق گۈل	بىر يىللىق	تۈپ	3-2
	كۆپ يىللىق	تۈپ	20-5
ئەتىرگۈل		تۈپ	20-10
چىم		كۋادرات مېتر	20-10
ريشاتكا	ئېگىزلىكى 0.5 مېتردىن تۆۋەنلىرى	مېتر	50
	0.8-0.5	مېتر	80
	1.4-0.8	مېتر	100
	ئىككى مېتر ئەتراپىدىكىسى	مېتر	120

ئىلاۋە : (1) بۇنىڭدىن باشقا كۆكەرتىش ئەسلىمىلىرى ئۆسكۈنىلىرى ۋە قوزغۇلۇشلىرىغا ئەسلى باھاسىنى بويىچە پۇل تۆلتۈرۈلىدۇ. ئەسلى تۆلچىمى بويىچە ئەسلىگە كەلتۈرۈلىدۇ.

(2) تېرەك تۈرلىدىن %60 بويىچە ئېلىنىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر رايونىدىكى سۇ مەنبەلىرىنى باشقۇرۇشتا ۋاقىتلىق يولغا قويۇلىدىغان نىزامى

(ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى 1985-يىل 2-ئاينىڭ 12-كۈنى ئېلان قىلىپ يولغا قويىدى)

I باب ئومۇمىي پرىنسىپ

1-ماددا سۇ بىر خىل قىممەتلىك تەبىئىي بايلىق، شەھەر خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشتا ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇشىنى راۋاجلاندۇرۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان ماددىي ئاساس، ئۇ شەھىرىمىزنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى تەقەززا قىلىدىغان ئاساسىي شەرت. سۇ مەنبەلىرىنى ئومۇميۈزلۈك پىلانلاپ، مۇۋاپىق ئېچىپ، ئىلمىي پايدىلىنىپ، مۇھاپىزەت قىلىشنى كۈچەيتىپ، بىر تۇتاش باشقۇرۇش لازىم. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەستىقلاپ تارقاتقان « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ شەھەر باشقۇرۇش نىزامى (ھېناق نۇسخا) » ، « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ شەھەر-بازارلاردىكى سۇ مەنبەلىرىنى باشقۇرۇش چارىسى » گە ئاساسەن، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا بىرلەشتۇرۇپ، ئالاھىدە بۇ نىزام تۈزۈپ چىقىلدى.

2-ماددا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەردىكى سۇ مەنبەسى 30 كۋادرات كىلومېتر دائىرە ئىچىدىكى ھەم بىناكارلىق قۇرۇلۇش-خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى، جا كۆۋرۈك ئېلېكتر ئىستانسىسى، قوم تام، شېكەر زاۋۇتلىرىنىڭ يەر ئاستى سۇيى، بۇلاق سۇيى، دەريا-كۆل سۇيى، ئامبار سۇيى ۋە شەھەرنى سۇ بىلەن مەخسۇس تەمىنلەيدىغان سۇ مەنبەسىنى كۆرسىتىدۇ.

3-ماددا شەھەردىكى سۇ مەنبەلىرى، ئومۇمىي خەلق ئىگىدارچىلىقىدا بولۇپ، شەھەر ئىچىدىكى بارلىق ئورۇنلار، قىسىملار ۋە شەھەر ئاھالىسىنىڭ قانۇن بويىچە سۇ ئىشلىتىش ھوقۇقى، سۇنى تېجەپ ئىشلىتىش، سۇ مەنبەلىرىنى ئاسراش ۋە سۇ مەنبەلىرىدىن پايدىلىنىش ھەققى تاپشۇرۇش مەجبۇرىيىتى بار.

4-ماددا شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى شەھەردىكى سۇ مەنبەلىرىنى پىلانلايدىغان، باشقۇرىدىغان ۋە ئۇنىڭغا نازارەت قىلىدىغان تارماق بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى مۇنۇلار:

1) دۆلەتنىڭ سۇ مەنبەسىنى باشقۇرۇشقا ئائىت فاكتېن-سىياسەتلىرىنى ۋە قانۇنىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىدۇ.

2) مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنى شەھەرنىڭ سۇ مەنبەسى ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشقا ئۇيۇشتۇرۇپ، سۇ مەنبەلىرىنى مۇۋاپىق ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش پىلانىنى تۈزىدۇ.

3) سۇ مەنبەسىنى بىر تۇتاش بەلگىلەپ ئورۇنلاشتۇرىدۇ ھەمدە سۇ مەنبەلىرىنىڭ ئىشلىتىش ئەھۋالىنى تەكشۈرىدۇ ۋە نازارەت قىلىدۇ.

4) شەھەردىكىلەرنى سۇنى پىلانلىق ۋە تېجەشلىك ئىشلىتىشكە ئۇيۇشتۇرىدۇ، سۇ ئىستېمال قىلىدىغان ئورۇنلاردىن ئۆلچەم بويىچە ھەق ئالىدۇ.

II باب سۇ مەنبەلىرىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش

5-ماددا شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى سۇ ئىشلىرى، گېئولوگىيە تارماقلىرى تەمىنلىگەن سۇ

مەنبەلىرىدىكى ئېچىشقا، پايدىلىنىشقا بولىدىغان سۇ مىقدارىغا ئاساسەن، يەر ئۈستى ۋە يەر ئاستى سۇلىرىنى ئىشلىتىشنى بىر تۇتاش پىلانلاپ، شەھەرنىك سۇ مەنبەسىنى بىر تۇتاش ئېچىش، ئونىگدىن پايدىلىنىش پىلانىنى تۈزۈپ چىقىدۇ.

6-**مادداً** شەھەر رايونى دائىرىسىدىكى كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلار، ئىدارە-ئورگانلار، ئاھالىۋى تەشكىلاتلار، قىسىملار، مەكتەپلەردىن يىگىدىن سۇ مەنبە قۇرۇلۇشىنى ئېلىپ بارماقچى بولغانلار ئالدى بىلەن شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئېلتىماس قىلىپ، تەكشۈرتۈپ تەستىقلىتىپ، « سۇ مەنبەلىرىنى ئېچىشقا رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسى » ئالغاندىن كېيىن قۇرۇلۇش ئېلىپ بارسا بولىدۇ.

ئاقسۇ شەھىرىنىك مەمۇرىي رايونلىرى ئېچىدىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى، يېزا بازار دەرىجىلىك يېزا ئىگىلىك ئورۇنلىرىدىن ئەگەر يەر ئاستى سۇ مەنبەسىنى ئېچىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە بېرىپ رەسمىيەت بېجىرىشى لازىم.

7-**مادداً** ھەرقانداق ئورۇن شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىك تەستىقىنى ئالماي تۇرۇپ، شەھەر رايونى تەۋەسى ئېچىدە قۇدۇق بۇرغىلاپ قائىدىگە خىلاپلىق قىلسا ئۇلار قىلمىشىنىك ئېغىرلىقىنىكلىكى بويىچە ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش قىلىنىپ تەنقىدلىنىدۇ، ئېقتىسادىي جازاغا تارتىلىدۇ، ھەتتا قۇدۇق ئېتىۋېتىلىدۇ.

8-**مادداً** شەھەرنىك تۇرۇبا سۇيى قۇرۇلۇشى پۈتكەندىن كېيىن، سۇ بىلەن تەمىنلەش ئېقتىدارىنىك يۇقىرى-تۆۋەنلىكىگە قاراپ، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى سۇ بىلەن تەمىنلىنىدىغان دائىرە ئېچىدىكى ئورۇنلار ئۈزلىرى تەييارلىغان قۇدۇقلارنى ئېتىۋېتىشكە ھوقۇقلۇق، پومپىنى تەستىقسىز، خالىغانچە ھەرىكەتلەندۈرۈپ، سۇ چىقىرىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

9-**مادداً** قۇدۇق قېزىشنى تەستىقلاتقان ئورۇنلار قۇدۇقنى قېزىپ بولغاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش ئورۇنلىرى مەسئۇل بولۇپ، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە قۇرۇلۇشنىك پۈتكەنلىك دوكلاتىنى ھەم قۇدۇقنىك قۇرۇلمىسى، كۆرسەتمىلىك خەرىتىسىنى، سۇ چىقىرىپ سىناپ كۆرۈش ماتېرىيالىنى، قوراشتۇرۇلغان ئۇسكۇنىلەرنىك تىپى، نومۇرى قاتارلىق بىر يۈرۈش تېخنىكىلىق ماتېرىياللارنى سۇنىدۇ. تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىنغاندىن كېيىن، ئۇلار شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىك سۈدىن پايدىلىنىش گۇۋاھنامىسىنى ئېلىپ قۇدۇقنى ئىشلەتسە بولىدۇ.

10-**مادداً** ھەرقايسى ئورۇنلارنىك ئۈزلىرى تەييارلىغان ھازىرقى سۇ مەنبەلىرى مۇشۇ چارە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، بىردەك ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ تىزىملىنىدۇ. قۇدۇقنى قازغان يىل، ئاي، قۇدۇق ئورنى، چوڭقۇرلۇقى، ئېغىزىنىك دىئامېتىرى، ئىشلىتىش ئەھۋالى ھەم ئۇسكۇنىلىرىنىك تىپى، نومۇرى، سۇ ساندۇقىنىك سىغىمچانلىقى قاتارلىق مەزمۇنلار بىر ئاي ئېچىدە شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە تاپشۇرۇلۇپ بېكىتىلگەن (نامۇۋاپىق قېزىلغانلىرى تەگىشىتىلگەن)-دىن كېيىن، مىقدارى بويىچە ئېچىلسا بولىدۇ.

11-**مادداً** ھەرقايسى ئورۇنلار ئۈزلىرى تەييارلىغان سۇ مەنبەسىگە مۇشۇ نىزام ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنكى بىر ئاي ئېچىدە سۇ مىقدارىنى ئۆلچەش سائىتى ئورنىتىپ، مىقدارىغا ئاساسەن شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ھەر پەسلىدە بىر قېتىم سۇ مەنبەسى ھەققى تاپشۇرىدۇ. ۋاقتىدا تاپشۇرمىغۇچىلار بەلگىلىمە بويىچە جەرىمانە تاپشۇرىدۇ. تاپشۇرۇشنى رەت قىلغۇچىلارنىڭكىنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى ئىشلىتىشتىن توختىتىشقا ھوقۇقلۇق. شەھەر ئېچىدە ئىستېمال قىلىنىدىغان ھەر بىر تونىا يەر ئاستى سۇيىگە بەش فۇڭدىن ھەق ئېلىنىدۇ.

شەھەرنىك مەمۇرىي رايونلىرىدىكى يېزا ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلىدىغان بۇلاق سۇلىرى ۋە يەر ئاستى سۇلىرىغمۇ سۇ مەنبەسى ھەققى ئېلىناتتى، ئاقسۇ شەھىرىنىك كونكرېت ئەھۋالىنى نە-

زەرگە ئېلىنىپ، يېڭا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا يارىدەم بېرىش ئۈچۈن، بۇلاردىن ۋاقتىنچە ھەق ئېلىنمايدىغان بولدى.

يىغىۋېلىنغان سۇ مەنبەسى ھەققى مالىيىگە تاپشۇرۇلۇپ، خام چوتنىڭ سىرتىدىكى مەبلەغ قىلىپ باشقۇرۇلۇپ، مەخسۇس تاپشۇرۇۋېلىنىپ، مەخسۇس ئىشلىتىلىدۇ، ئاساسلىقى، سۇ مەنبەلىرىنى باشقۇرۇش، ئېچىش ۋە مۇھاپىزەت قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ، باشقا ئىشلارغا ئىشلەتىشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

III باب سۇنى پىلانلىق ۋە تېجەشلىك ئىشلىتىش

12-ماددا بارلىق ئىدارىلەر ۋە شەخسلەر سۇنى پىلانلىق ۋە تېجەشلىك ئىشلىتىشنى، بولۇپمۇ ئىشلىتىلىدىغان سۇ مىقدارى كۆپرەك بولغان زاۋۇت، كان-كارخانىلار سۇنى پىلانلىق، تېجەشلىك ئىشلىتىشنى كارخانا باشقۇرۇشنىڭ بىر مەزمۇنى قىلىپ، ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى ھەققىي تۈردە چىڭ تۇتۇشى، بۇنىڭدىن كېيىن سۇنى پىلانلىق ئىشلىتىش تۈزۈمىنى تەدرىجىي يولغا قويۇشى لازىم.

13-ماددا ھەرقايسى زاۋۇت، كارخانىلار، بولۇپمۇ ئىشلىتىلىدىغان سۇ مىقدارى كۆپرەك بولغان كارخانىلار ئۆز ئورنىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ، شەرت-شارائىت يارىتىپ نۆۋەتلەشتۈرۈپ سۇ ئىشلىتىشنى تىرىشىپ ئەمەلگە ئاشۇرۇشى، سۇدىن كۆپ تەرەپلىمە پايدىلىنىش تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، سۇدىن پايدىلىنىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرۈپ، ئىستېمال قىلىنىدىغان سۇنىڭ خورىشىنى تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى ئورنىتىشى ۋە مۇكەممەلەشتۈرۈشى لازىم.

14-ماددا تۈرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇدىن « ھەق ئالماسلىق تۈزۈمى » ۋە « ھەقنى كۆتۈرە ئېلىش تۈزۈمى » ئەمەلدىن قالدۇ. ئىشلىتىلگەن سۇ مىقدارىغا ئاساسەن ھەق ئېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلىدۇ. ئۆيدە سۇ بىلەن تەمىنلەش ئەسلىھەلىرى بولغانلار سۇ دائىرىسىنى ئورنىتىپ، مىقدارىغا قاراپ ھەق تاپشۇرۇشى لازىم.

سۇنى مەركەزلەشتۈرۈپ تەمىنلەيدىغان نۇقتىلارمۇ سۇ سائىتى ئورنىتىشى، باشقۇرۇشقا مەخسۇس خادىم قويۇشى، سۇنى كەلسە-كەلمەس ئىشلىتىش قاتارلىق ئېغىر ئىسراپچىلىق ھادىسىلىرىنى توسۇشى لازىم.

15-ماددا يېڭىدىن سېلىنغان ھەر خىل قۇرۇلۇشلارغا ئىشلىتىلگەن سۇنى ئۆلچەيدىغان ئۇسكۇنىلەر بىرلا ۋاقىتتا ئورنىتىلىشى لازىم. ئىشلىتىلگەن سۇنى ئۆلچەيدىغان ئۇسكۇنىلەر ئورنىتىلمىغان قۇرۇلۇشلارنىڭ شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى بىلەن تەمىنلىمەيدۇ.

ھەرقايسى قۇرۇلۇش ئورۇنلىرى سېلىۋاتقان قۇرۇلۇشقا سۇ ئىشلەتكەندە، تەستىقلاتقاندىن كېيىن سۇ سائىتى ئورنىتىپ، مىقدارىغا قاراپ سۇ ھەققى تاپشۇرىدۇ.

16-ماددا شەھەر ئىچىدىكى ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخسلەرنىڭ شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ تەستىقسىز ئۆز ئالدىغا سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان ئەسلىھەلىرىگە تۈرۈبا ئۇلىشىغا، ئەسلىھەلىرىنى كۆپەيتىۋېلىشىغا ياكى ئۆزگەرتىۋېلىشىغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. غول ۋە تارماق تۈرۈبىدىكى قاپقاقلارغا سۇ ئىستېمال قىلغۇچىلارنىڭ ئۆزى خالىغانچە چېقىلىشىغا ياكى تۈرۈبا يوللىرىغا پومپا ئورنىتىپ، بېسىمنى ئاشۇرۇۋېتىشىگە رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

IV باب سۇ مەنبەلىرىنى باشقۇرۇش ۋە مۇھاپىزەت قىلىش

17-ماددا شەھەرنىڭ تۈرلۈك ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشتا شەھەرنىڭ سۇ مەنبە شارائىتىنى نەزەردە تۇتۇش لازىم، بارلىق يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان، كېڭەيتىپ قۇرۇلىدىغان سانائەت كار-

خانىلىرى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ سۇ بىلەن تەمىنلەش ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئاساسىي قۇرۇلۇش پىلانىغا كىرگۈزۈلىدۇ.

18-ماددا ھەرقانداق ئورۇن شەھەر رايونى ئىچىدە گىدرو گېئولوگىيىلىك قىدىرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماقچى بولسا، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىشى كېرەك. گىدرو گېئولوگىيىلىك دوكلاتنى شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى بىر تۇتاش ساقلايدۇ.

19-ماددا شەھەردىكى سۇ مەنبەلىرىدە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشى ئارقىلىق تازىلىق مۇھاپىزىتى بەلبېغى تەسىس قىلىنىدۇ. سۇ مەنبەلىرىنى زەھەرلەش ۋە بۇلغاش قاتتىق چەكلىنىدۇ. سۇ مەنبەسىنى مۇھاپىزەت قىلىش رايونى ۋە يەر ئاستى سۇيىنى تۇلۇقلاپ بېرىش رايونى دائىرىسى ئىچىدە قوم كولاش، ئەۋرەز قېزىشقا، كېرەكسىز نەرسىلەرنى تاشلاشقا، بۇلغانغان سۇنى قويۇپ بېرىشكە، ئەسكى-تۇسكى نەرسىلەرنى دۆۋىلەپ قويۇشقا، بۇلغانغان سۇ مەنبەسى بار رايونلاردا قۇرۇلۇش سېلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. بۇلغانغان ۋە ئىگىلۇېلىنغان سۇ مەنبەلىرىدىكى ئورۇنلار قىسقا مۇددەت ئىچىدە ئىشلارنى رەتكە سېلىشى ۋە كۆچۈپ كېتىشى ھەمدە كېلىپ چىققان زىياننىڭ ئىقتىسادىي ۋە قانۇنىي جاۋابكارلىقىنى زېممىسىگە ئېلىشى لازىم.

20-ماددا ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ ئۆزلىرى تەييارلىغان سۇ مەنبەلىرىدىن قەرەللىك ھالدا ئەۋرىشكە ئېلىپ، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى مۇھىت ئاسراش تارمىقىنىڭ لابوراتورىيىلىك تەكشۈرۈش سۇنۇشىنى ھەمدە بەلگىلىمىدىكى ئۆلچەم بويىچە لابوراتورىيىلىك تەكشۈرۈش ھەققى تاپشۇرۇشىگە لازىم. سۇ تەركىبىدە مەسىلە بارلىقى سېزىلسە، شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى سەھىيە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، مۇھىت ئاسراش تارماقلىرى بىلەن ئورتاق ھالدا بېكىتىپ، ئىشلىتىش ياكى ئىشلەتمەسلىكنى قارار قىلىشى كېرەك.

V باب قوشۇمچە پرىنسىپ

21-ماددا مۇشۇ نىزامنى ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە سۇنى پىلانلىق ئىشلىتىش، تېجەپ ئىشلىتىشتە نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولغان ئورۇن ۋە شەخسلەر تەقدىرلىنىدۇ ۋە مۇكاپاتلىنىدۇ. بۇ نىزامغا خىلاپلىق قىلىپ، سۇ مەنبەلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ۋە ئۇنى بۇلغاپ، خادىملارنىڭ ياردىلىنىش، ئۆلۈش ۋەقەسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان، زور زىيان سالغان ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىكى، بۇ ۋاستە مەسئۇل كىشىنىڭ مەمۇرىي مەسئۇلىيىتى، ئىقتىسادىي مەسئۇلىيىتى، ھەتتا قانۇنىي مەسئۇلىيىتى سۈرۈشتە قىلىنىدۇ.

22-ماددا بۇ نىزام ئېلان قىلىنغان كۈندىن ئېتىبارەن ئىجرا قىلىنىدۇ. ئىجرا قىلىدىغان ئورۇن شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ شەھەر قىياپىتى ۋە تازىلىقىنى باشقۇرۇشتا ۋاقىتلىق يولغا قويۇلىدىغان نىزامى
(ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى 1985-يىل 2-ئاينىڭ 12-كۈنى ئېلان قىلىپ يولغا قويىدى)

I باب ئومۇمىي پرىنسىپ

1-ماددا شەھەرنىڭ شەھەر قىياپىتى ۋە تازىلىقىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، شەھەر قىياپىتىنى رەتلىك، پاكىز قىلىپ، زىياندىن ئاملىلارنىڭ ئادەم بەدىنىگە زىيان يەتكۈزۈشىدىن

ساقلىنىپ، خەلقنىڭ تەن ساغلاملىقىنى ئاسراپ، گۈزەل، رەتلىك، پاكىز بولغان زامانىۋىلاشقان شەھەر قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن، « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇھىمت ئاسراش قانۇنى »، « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ شەھەرلەرنىڭ مۇھىمت تازىلىقىنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق نىزامى (لايىھە) »، « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يېمەكلىكلەر تازىلىقى قانۇنى »، « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئامانلىق ساقلاش ئىشلىرى بويىچە باشقۇرۇش ۋە جازالاش نىزامى » ۋە تازىلىقتا دائىر ئەمر-پەرمان، بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، بۇ نىزام تۈزۈپ چىقىلدى.

2-مادا ئاقسۇ شەھەر رايونىنىڭ تازىلىق خىزمىتى شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سەھىيە ئىدارىسى، شەھەرلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى، شەھەر قۇرۇلۇش-مۇھىمت ئاسراش ئىدارىسى ۋە ھەرقايسى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ. ھەرقايسى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرىغا ۋە رايوندىكى ئىدارە-ئورگانلار، ئاممۇي تەشكىلاتلار، قىسىملار، مەكتەپلەر، ماگىزىنلار ۋە كارخانا-كەسىپي ئورۇنلار شۇ يەردىكى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرىنىڭ شەھەر قىياپىتى ۋە تازىلىق خىزمىتى توغرىسىدىكى بىر تۇتاش باشقۇرۇشىغا بويسۇنۇشى لازىم.

II باب مۇھىمت تازىلىقى

3-مادا گەندە ۋە سۈيدۈكلەرنى باشقۇرۇش

1) شەھەر ئىچىدىكى ئاممۇي ھاجەتخانىلار پىلان بويىچە پەيدىنپەي ئۆزگەرتىپ ياسىلىدۇ ياكى يېڭىدىن ياسىلىدۇ. دائىملىق پاكىزلىقنى ساقلاش خىزمىتىنى مۇھىمت ئاسراش تارماقلىرى تەشكىللىگەن كەسپي ئەترەتلەر ياكى مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى تەشكىللىگەن خەلق باشقۇرۇشىدىكى تازىلىق خادىملىرى ئايرىم-ئايرىم ئېلىپ بارىدۇ، بۇنىڭدا خادىم ۋە مەسئۇلىيەت بېكىتىلىدۇ.

2) ھەرقايسى ئىدارە-ئورگانلار، مەكتەپلەر ۋە كوچىلاردىكى ھاجەتخانىلارنى تازىلىق تەلەپى بويىچە ئۆزگەرتىپ سېلىپ ۋە يېڭىدىن سېلىپ، شامال ئۆتۈشىدىغان، چۈرۈن كىرەلمەيدىغان، گەندە كۆلچىكى ئوچۇق بولمىغان، سىڭىپ كېتىشنىڭ ئالدى ئېلىنغان بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش لازىم. بۇنىڭدا شۇ ئورۇنلار دائىملىق پاكىزلىقنى ساقلاشقا مەسئۇل بولىدۇ.

3) ھاجەتخانا ئىچىدىكى سۇ بىلەن تەمىنلەش، پاسكىنا سۇلارنى چىقىرىۋېتىش، شامال ئۆتۈشتۈرۈش، چۈرۈندىن مۇداپىئەلىنىش، گەندە يىغىلىش قاتارلىق ئەسلىمەلىرىنى ھەر دائىم مۇكەممەل ساقلاپ، قەرەللىك ھالدا دورا چېچىپ دېزىنفېكسىيە قىلىپ، چۈرۈن ۋە باشقا ھاشاراتلەردىن ساقلىنىش لازىم.

4) شەھەر ئىچىدىكى گەندە، سۈيدۈكلەرنى كەچ سائەت سەككىزدىن بۇ تەرەپكە تەگمەن سائەت سەككىزگىچە يۆتكەپ بولۇش كېرەك، گەندە توشۇيدىغان ئاپتوموبىل يېپىق بولۇش لازىم، يولغا ئېقىشپ مۇھىتنى بۇلغاشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. گەندە توشۇيدىغان ئاپتوموبىلنىڭ ئاساسلىق يولى كوچىلاردا ھېچىشى مەنئى قىلىنىدۇ. شەھەر ئىچىدە گەندىلەرنى دۆۋىلەپ قويۇشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

5) خالىغان جايغا چوڭ-كىچىك تەرەت قىلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. خىلاپلىق قىلغۇچىلار بولسا ئۆزىگە ئالغۇزۇلىدۇ ھەمدە بىر يۈەن جەرىمانە قويۇلىدۇ. ئەگەر خىلاپلىق قىلغۇچى كىچىك بالا بولسا، جەرىمانە ئائىلە باشلىقىغا قويۇلىدۇ. گەندە چېلىقتۇرۇلغان بولسمۇ، تازىلىقتا خىلاپلىق قىلغۇچى سېزىۋېلىنمىغان بولسا، بۇنىڭغا تازىلىقتا مەسئۇل رايون تەۋەسىدىكى ئىدارە ياكى شەخسلەر مەسئۇل بولىدۇ.

6) دوختۇرخانىلاردىكى گەندە-سۇيدۇكلەرنى تەلەپ بويىچە دوختۇرخانىلار ئۆزلىرى دېزىنفېكسىيە قىلىپ بىر تەرەپ قىلىدۇ.

4-ماددا شەھەر ئىچىدە پرىنسىپ جەھەتتىن ئۆي ھايۋانلىرى ئۆي قۇشلىرىنى بېقىش مەنئى قىلىنىدۇ. ھەققەتەن بېقىش زۆرۈرىيىتى بولغاندا، ھويلىنىڭ ئىچىدە، قوتاندا ۋە كاتەكتە بېقىش كېرەك. ئۇلارنى ئىختىيارىچە قويۇۋېتىشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ. قوتان ۋە كاتەكنى ۋاقتىدا پاكىزلەپ تۇرۇش كېرەك، چۈشىن پەيدا قىلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

5-ماددا ئۇلاغ ھارۋىلىرى شەھەر ئىچىگە كىرگەندە، تېزەكلەپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، خالتا ئېسىپ قويۇش ۋە تازىلىق قورالى ئېلىۋېلىش ھەمدە بەلگىلەنگەن يولدا مېڭىش لازىم.

6-ماددا شەھەر ئىچىدىكى كوچىلاردىن مۇھىت تازىلىقى تارماقلىرىغا قاراشلىق تازىلىق ئەترەتلىرى تازىلاشقا مەسئۇل بولىدۇ. تارماق يوللار ۋە پىيادىلەر يولىنى ئىدارە-ئورگانلار، ئاھالىلەر جەمئى تەشكىلاتلار، قىسىملار، مەكتەپلەر، كارخانا-كەسىپى ئورۇنلار ۋە ئاھالىلەر گۈزەللىكلىرى ئايرىلغان مەسئۇلىيەت رايونلىرى بويىچە ھۆددىگە ئېلىپ، ھەرقايسىسى ئۆزىگە تەئەللۇق بولغان دائىرىنى تازىلايدۇ.

7-ماددا سودا مۇلازىمەت، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش، باغچا، سودا بازىرى ۋە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى قاتارلىق بارلىق جامائەت سورۇنلىرىدا تۈكۈرۈك قاچىسى، ئەخلەت-شۇپىلەك ساندۇقى، ئاممىۋى ھاجەتخانا قاتارلىق تازىلىق ئەسلىھەلىرى قويۇلۇشى لازىم، ھەرقايسى ئورۇنلار مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ ئۆزىگە تەئەللۇق بولغان يەرلەرنى تازىلاپ تۇرۇشى ۋە پاكىز ساقلىشى لازىم.

8-ماددا سەييارە مال ساتقۇچىلار ۋە يايمىچىلار مال سېتىش ئورنىنىڭ تازىلىقىنى ئاسراپ، كېرەكسىز نەرسىلەر ياكى ئەخلەتلەرنى كۆرسىتىپ بېرىلگەن ئورۇنغا تۆكۈشى لازىم. ئۇ يەردىن يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن كېرەكسىز نەرسىلەر ياكى ئەخلەتلەرنى قالدۇرۇپ قويماسلىقى لازىم.

9-ماددا سودا-سانائەت نېمە مۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى سودا بازىرى ۋە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى بازىرىغا بولغان باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، سودا رايونلىرىنى ئايرىش ۋە بەلگىلىشى كېرەك، سودا-سېتىش ئورنى، يايمىلارنى كەلسە-كەلمەس قۇرۇش-ئېچىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. سودا بازىرىدىكى مۇھىت تازىلىقى، ئەخلەتلەرنى يۆتكەش، تازىلىق ئەسلىھەلىرىنى ئورنىتىش ۋە باشقۇرۇشقا، سودا-سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى مەسئۇل بولىدۇ.

10-ماددا ھەرقايسى ئورۇنلار ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئەخلەتلەرنى ئۆز ۋاقتىدا كۆرسىتىپ بېرىلگەن ئورۇنغا ئاپىرىپ تۆكۈشى لازىم، كەسىپى ئەترەتلەر ھەر كۈنى توشۇش، ھەركۈنى پاكىزلاشنى تەدرىجىي ئىشقا ئاشۇرۇش لازىم. قۇرۇلۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىنىڭ ئەخلەتلىرىنى شۇ ئورۇنلار ئۆزلىرى مەسئۇل بولۇپ كۆرسىتىپ بېرىلگەن ئورۇنغا ئاپىرىپ تۆكۈشى لازىم، يېغىپ قويۇشقا كەلسە-كەلمەس دۆۋىلەپ قويۇشقا ياكى تۆكۈشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

11-ماددا دوختۇرخانا، قۇشخانا قاتارلىق ئورۇنلاردىن چىققان، تەركىبىدە ۋىروس، كېسەللىك باكتېرىيىسى بولغان ئەخلەت ۋە يۇندىلارنى شۇ ئورۇنلار ئۆز ئالدىغا ئايرىم تۆكۈپ، دېزىنفېكسىيە قىلىپ بىر تەرەپ قىلىشى لازىم.

12-ماددا شەھەر رايونىغا كىرىدىغان ھەر خىل ئاپتوموبىللارنىڭ كۆرۈنۈشى پاكىز ۋە رەتلىك بولۇشى لازىم، لاي ۋە توپا-چاڭغا مىلەنگەن ھالدا شەھەر رايونىغا ياكى كوچىلارغا كىرىشىگە رۇخسەت قىلىنمايدۇ، قاچىلانمىغان ياكى ئاقىدىغان نەرسىلەرنى توشۇيدىغان ئاپتوموبىللار يېپىق ۋە ھەم بولۇشى لازىم، يولغا ئاقتۇرۇۋېتىش، چېچىۋېتىش قاتتىق مەنئى قىلىنىدۇ.

13-مادده سودا-سېتىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن ۋە شەخسلەرنىڭ تاۋارلارنى ئوربغان ۋە قاچىلىغان نەرسىلەر ياكى كېرەكسىز نەرسىلەرنى خالىغان يەرگە تاشلۇۋېتىشى مەنئى قىلىنىدۇ. ھەر بىر پۇقرا جامائەت تازىلىق تەرتىپىگە ئاكتىق رىئايە قىلىپ، ئىجتىمائىي ئەخلاققا ھۆرمەت قىلىپ، تازىلىقنى سۆيىدىغان، تازىلىقنى تەكىتلەيدىغان ھەم مەدەنىيەتلىك تۇرمۇش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈشى لازىم، خالىغان يەرگە تۆكۈرمەسلىك، مېۋە شۇپىكلىرىنى، ئەسكى قەغەزلەرنى، تاماكا قالدۇقلىرىنى كەلسە-كەلمەس تاشلىماسلىقى، يۇندا-بۇلغانمىلارنى كەلسە-كەلمەس تۆكمەسلىك كېرەك.

14-مادده بارلىق ئاممۇي تازىلىق ئەسلىھەلىرى دۆلەتنىڭ مۈلكىدۇر. يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئەسلىھەلەرنى بۇزغۇچىلار ئەسلىي ياھاسى بويىچە تۆلەيدۇ. يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئەسلىھەلەرنى چېچىش ژۆرۈرىيىتى تۇغۇلسا، مۇھىت ئاسراش ۋە تازىلىق تارماقلىرىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىش لازىم. كىم چاقسا شۇ ياساپ بېرىش، ئالدى بىلەن قۇرۇپ كېيىن چېقىش، نورمال پايدىلىنىشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك كېرەك، خلاپلىق قىلغۇچىلاردىن ياھاسى بويىچە تۆلەتكۈزىلىنىدۇ.

III باب بۇلغىنىشنىڭ ۋە ياشقا ئىجتىمائىي ئاپەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش

15-مادده زاۋۇت، كان-كارخانىلار بۇلغىنىشتىن خالىي بولىدىغان ياكى بۇلغىنىش ئاز بولىدىغان يېڭى ھۈنەر-سەنئەت، يېڭى تېخنىكا، يېڭى مەھسۇلاتلارنى پائال قوللىنىشى لازىم. ياشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، مەدەنىيەتلىك ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويۇپ، مۇھىتنى بۇلغايدىغان كېرەكسىز گاز، بۇلغانغان سۇ، كېرەكسىز قالدۇقلاردىن ئومۇملاشتۇرۇپ پايدىلىنىش، زىيانلىق نەرسىلەرنى پايدىلىق نەرسىلەرگە ئايلاندۇرۇشنى يولغا قويۇپ، بۇ نەرسىلەرنى دۆلەت بەلگىلەن چېقىرىۋېتىش ئۆلچىمى بويىچە چېقىرىۋېتىش لازىم. دۆلەت بەلگىلەن چېقىرىۋېتىش ئۆلچىمىگە يەتمىگەن ئورۇنلار چەكلىك مۇددەت ئىچىدە تېزگىنلىشى لازىم. قەرەلدىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ، دۆلەت ئۆلچىمىگە يەتمىگەن كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمىنى چەكلەش ياكى ئۆلارنى ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىتىپ تەرتىپكە سېلىش كېرەك.

بۇلغانمىلارنى چېقىرىۋېتىشنى دۆلەت بەلگىلەن ئۆلچەمدىن ئاشۇرۇۋەتكەنلەردىن بۇلغانمىلارنى چېقىرىۋېتىش مىقدارى ۋە قويۇقلۇق دەرىجىسىگە ئاساسەن بەلگىمە بويىچە بۇلغانمىلارنى چېقىرىۋېتىش ھەققى ئېلىنىدۇ.

16-مادده ئىس چېقىرىدىغان بارلىق قۇرۇلمىلار، سانائەت خۇمدانلىرى، ماتورلۇق قاتناش ۋاسىتىلىرى ئىس ۋە توزۇندىلىرىنى يوقىتىشنىڭ ئۇنۇملۇك تەدبىرلىرىنى قوللىنىشى لازىم. زىيانلىق گازلارنى چېقىرىۋېتىش دۆلەت بەلگىلەن ئۆلچەمگە ئويغۇن بولۇشى كېرەك. قىسقا مۇددەت ئىچىدە تېزگىنلىمگۈچىلەردىن 500 يۈەندىن 5000 يۈەنگىچە جەرىمانە ئېلىنىدۇ.

17-مادده بارلىق سۇ تەۋسىگە ئەخلەت، كېرەكسىز قالدۇقلارنى تۆكۈش مەنئى قىلىنىدۇ، بۇلغانغان سۇلارنى تۆكۈش دۆلەت بەلگىلەن ئۆلچەمگە ئويغۇن كېلىشى كېرەك.

ئەۋرەز، يېرىقلاردىن پايدىلىنىپ ياكى سۈيۇلدۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق زەھەرلىك ۋە زىيانلىق كېرەكسىز سۇلارنى ئېقىتىۋېتىش ۋە چېقىرىۋېتىش مەنئى قىلىنىدۇ. يەر ئاستى سۈيىنى مۇھاپىزەت قىلىش، بۇلغىنىشقا ئۇچراتماسلىق كېرەك.

ئىچىدىغان سۇ مەنبەسىنى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىش لازىم، شەھەر ئىچىدىكى يۇندا ئېقىتىش تۇرۇبا تورلىرىنى ۋە بۇلغانغان سۇنى پاكىزلەش ئەسلىھەلىرىنى تەدرىجىي ياخشىلاش لازىم. قۇدۇق يانلىرىدا، تۇرۇبا سۇيى پونكىتلىرىدا كىر، كۆكتات، تەرەت قاچىلىرى ۋە باشقا بۇل-

خانغانىملارنى يۈيۈش مەنئى قىلىنىدۇ.

18-ماددا شاۋقۇن ئاۋازلىرى ۋە تىترىتىش كۈچى چوڭ بولغان ماشىنا شاۋقۇن ئاۋازلىرىنى يوقىتىش، تەۋرىنىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈسكۈنىلىرىنى ئورنىتىش لازىم.

شەھەر رايونىغا كىرىدىغانلىكى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ يۇقىرى ئاۋازلىق سىگنال بېرىشىگە رۇخسەت قىلىنمايدۇ. شەھەر ئىچىدىكى ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخسنىڭ شاۋقۇن-سۈرەنلەرنى پەيدا قىلىشىغا ۋە يۇقىرى ئاۋازلىق كانايلارنى ئىشلىتىشىگە بولمايدۇ.

IV باب يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپى ۋە يېمەكلىكلەر تازىلىقىنى باشقۇرۇش

19-ماددا يېمەكلىكلەرنى ئىشلەپچىقىرىدىغان ياكى يېمەكلىكلەر تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلىكى ئورۇن ۋە شەخسلەر «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يېمەكلىكلەر تازىلىقى قانۇنى» غا ئاساسەن ئىجرا قىلىشى لازىم. يېمەكلىكلەر تازىلىقىنى قاتتىق باشقۇرۇپ ۋە نازارەت قىلىپ، قائىدىگە خىلاپ ھالدا يېمەكلىكلەر تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىشنى قەتئىي توسۇش، قانۇنغا خىلاپ ئىشلارنى قەتئىي ھالدا تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش لازىم.

20-ماددا مېھمانخانا، مۇنچا، ساتراشخانا قاتارلىق مۇلازىمەت كەسىپلىرى تازىلىق تۈزۈمىنى ئورنىتىپ ھەم مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئۆي ئىچى ۋە سىرتىنىڭ مۇھىت تازىلىقىنى ساقلىشى ۋە بارلىق ئەسۋاب-ئۈسكۈنىلەرنى يۇيۇپ، دېزىنفېكسىيە قىلىپ تۇرۇشى كېرەك.

21-ماددا يېمەكلىكلەر تازىلىقى قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىپ، يېمەكلىك ئارقىلىق زەھەرلىنىشنى ياكى كېسەللىكنىڭ تارقىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلارغا، قىلمىشىنىڭ ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ، يەكلىكلەر تازىلىق قانۇنىدىكى مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن چارە كۆرۈلىدۇ.

V باب شەھەر قىياپىتىنى باشقۇرۇش

22-ماددا «خەلقنىڭ شەھرىنى خەلق قۇرۇش، خەلقنىڭ شەھرىنى خەلق باشقۇرۇش» پرىنسىپىغا ئاساسەن، دەرۋازا ئالدىدىكى ئۇچ ئىش (تازىلىق، كۆكەرتىش-گۈزەللەشتۈرۈش، تەرتىپ) نى ھۆددىگە ئېلىش ۋە توت ئىشنى ئۆزى قىلىش، بىر ئىشنى بىرلىشىپ قىلىش (دەرۋازا ئالدىدىكى يولنى ئۆزى ياساش، دەرۋازا ئالدىدىن ئۆتىدىغان سۇنى ئۆزى تۇتاشتۇرۇش، دەرۋازا ئالدىنى ئۆزى تازىلاش ۋە بىر تۇتاش پىلانلاپ، بىرلىشىپ مەبلەغ توپلاش) تىن ئىبارەت تازىلىق رايونلىرى مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلىدۇ. ھەرقايسى ئورۇنلار ۋە ئاھالىلەر شەھەر قىياپىتىنى ئاسراش ۋە ياخشىلاش مەجبۇرىيىتىنى ئەستايىدىل ئادا قىلىشى لازىم.

23-ماددا كوچا ياقىسىدىكى ئورۇنلار ۋە ئاھالىلەر ئۆي ۋە قۇرۇلمىلارنىڭ رەتلىك، پاكىز بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك. ئىشتىن چىققان كونا تاملارنى ئۆز ۋاقتىدا رېمونت قىلىش ياكى چېقىۋېتىش كېرەك. بالكونلارنى باشقىدىن قوراشتۇرۇشقا ۋە بالكونغا ئەسكى-تۈسكى نەرسىلەرنى دۆۋىلەپ قويۇشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. تاملارغا كەلىسە-كەلمەس خەت يېزىشقا، رەسىملەرنى سىزىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. لوزۇنكا ۋە ئېلانلارنى كۆرىنىپ بېرىلگەن ئورۇنغا چاپلاش كېرەك.

24-ماددا مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار كوچا ياقىسىدىكى ئېلان، لوزۇنكا، رەسىم گالېرىيىسى، ۋىتىرىنا ۋە ئېينەكلىك جازا قاتارلىقلارنى قەرەللىك ھالدا ئاسراپ، رېمونت قىلىپ ۋە سىرلاپ تۇرۇشى، ھەمىشە رەتلىك، پاكىز، كۆركەم ساقلىشى لازىم.

25-ماددا ھەرقايسى ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقلار يول يۈزى، يول قىرى، يامغۇر سۈيىنى كىرگۈزۈۋېتىش ئېغىزى، يۇندا كۆلچىكى، يۇندا ئېرىقى، تۇرۇبا-سىم يوللىرىنىڭ قۇدۇق ئېغىزى، ستولبىلاردىكى سىم يولى ۋە يورۇتۇش ئەسلىمىلىرىنى ھەر دائىم مۇكەممەل، رەتلىك، پاكىز ساقلىشى كېرەك.

26-ماددا باغ-ۋارانلاشتۇرۇش، كۆكەرتىش تارماقلىرى ھەم مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار كوچا ياقىسىدىكى دەل-دەرەخ، گۈللۈك رېشاتكىسى، گۈللۈك، چىمەنزارلىقلارنىڭ رەتلىك، پاكىز ۋە كۆركەملىكىنى ساقلىشى كېرەك. دەل-دەرەخلەرگە زىيان سالغان، گۈل-گىياھلارنى ئۈزگەنلەر-دىن بەلگىلىمە بويىچە جەرىمانە ئېلىنىدۇ.

27-ماددا شەرقتىن غەربكە ۋە جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان ئاساسلىق چوڭ كوچىلاردا يايما ئېچىپ يايمەكشىلىك قىلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

VI باب مۇكاپاتلاش ۋە جازالاش

28-ماددا شەھىرىمىزدىكى بارلىق دۆلەت ئورگانلىرى، قىسىملار، مەكتەپلەر، كارخانا ۋە كەسپىي ئورۇنلار، شەھەر ئاھالىلىرى پاكىز مۇھىتنى بەھرىمان بولۇش ھوقۇقىغا ئىگە. ئۇلاردا مۇھىت تازىلىقىنى ئاسراش ۋە ياخشىلاش مەجبۇرىيىتى بار. بۇ نىزامغا نەمۇنىلىك بىلەن رىئايە قىلغان ھەمدە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى ياراتقان ئىدارە-ئورگانلار، كوللېكتىپلار ۋە شەخسلەر تەقدىرلىنىدۇ ۋە مۇكاپاتلىنىدۇ.

29-ماددا بۇ نىزامدىكى بەلگىلىمىلەرگە خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا ئەھۋالغا قاراپ تەنقىد ۋە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلىدۇ، جەرىمانە قويۇلىدۇ، ھەقسىز ئىشلەش جازاسى بېرىلىدۇ، ھەتتا قانۇنىي جازا بېرىلىدۇ.

1. تۆۋەندىكى قائىدىگە خىلاپ قىلمىشنىڭ بىرىنى قىلغانلارغا قىلمىشىنى بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە تۈزەتكۈزگەندىن باشقا، يەنە ئىدارە-ئورۇنلارغا ئون يۈەندىن 50 يۈەنگىچە جەرىمانە قويۇلىدۇ، ئاھالىلەرگە بىر يۈەندىن ئون يۈەنگىچە جەرىمانە قويۇلىدۇ ياكى ئىككى كۈن ھەقسىز ئىشلەش جازاسى بېرىلىدۇ.

1) خالىغان يەرگە ئەخلەت، يۇندا ۋە بۇلغانمىلارنى تۆككەنلەر، قار دۆۋىلەپ قويغانلار ھەمدە خالىغان يەرگە چوڭ-كىچىك تەرەت قىلغانلار.

2) سودا-سېتىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن ياكى شەخسلەردىن تاۋارلارنى ئوراش ۋە قاچىلاشقا ئىشلەتكەن نەرسىلەرنى ياكى كېرەكسىز نەرسىلەرنى خالىغانچە تاشلاپ قويغانلار.

3) دەرۋازا ئالدىلىرىغا بۇلغانمىلارنى دۆۋىلەپ قويۇپ، دەرۋازا ئالدىنىڭ پاكىزلىقىنى ساقلىمىغانلار.

4) ئۇلاغ ھارۋىلىرىغا تېزەك خالتىسى ئاسمايدىغان ۋە تازىلىق سايمانلىرىنى بىللە ئېلىۋالمايدىغان ئۇلاغلارنى كوچا ياقىسىغا تېزەكلىتىپ قويغانلار.

5) ئاپتوموبىلدا گەندە توشۇغاندا يولغا چېچىۋەتكەنلەر ياكى گەندىلەرنى بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە شۇ جايدىن يۆتكەپ ئەكەتمىگۈچىلەر.

6) ئۆي ھايۋانلىرى ۋە ئۆي قۇشلىرىنى قوتان ۋە كاتەكتە باشقۇرماي مۇھىتنى بۇلغىغانلار.

7) تۇرۇبا سۇيى پونكىتىدا كىيىم-كېچەك، كۆكتات، تەرەت قاچىسى ۋە باشقا بۇلغانمىلارنى يۇغۇچىلار.

8) تامغا كەلسە-كەلمەس خەت يازغان، رەسىم سىزغانلار ياكى كوچا ياقىسىدىكى بالكون-لارغا ئەسكى-تۈسكى نەرسىلەرنى دۆۋىلەپ ۋە ئېسىپ قويۇپ، كۆركەملىكىگە تەسىر يەتكۈزگۈچىلەر.

2. تۆۋەندىكى قائىدىگە خىلاپ قىلمىشنىڭ بىرىنى سادىر قىلغانلاردىن تەسىھەت قىلسىۇ تۆزەتمىگەنلەر بولسا، ئىدارىلەرگە 50 يۈەندىن 300 يۈەنگىچە، ئاساسلىق باشقۇرغۇچى مەسئۇل خادىملارغا ۋە ئالاقىدار شەخسكە بەش يۈەندىن 20 يۈەنگىچە جەرىمانە قويۇلىدۇ، ئاھالىلەرگە ئوچ يۈەندىن بەش يۈەنگىچە جەرىمانە قويۇلىدۇ ياكى بەش كۈن ھەقسىز ئىشلەتش جازاسى بېرىلىدۇ.

1) مۇھىت تازىلىقى مەسئۇلىيىتى رايونى تۆزۈمىنى ياكى « دەرۋازا ئالدىدىكى ئوچ ئىشنى كۆتۈرە ئېلىش » تۆزۈمىنى ئىجرا قىلىشنى رەت قىلىپ، ئۆز ۋاقتىدا تازىلىق قىلمىغان، پاكىزلىقنى ساقلىمىغان ياكى قار ياغقاندىن كېيىن ئۇنى تازىلۇەتمەي، قار ۋە مۇز پارچىلىرىنى يىغىپ قويۇپ، شەھەرنىڭ قىياپىتىگە ۋە تازىلىقىغا تەسىر يەتكۈزگەنلەر.

2) يولغا بىر قول ھارۋىسىدىن ئارتۇق ئەخلەت، توپا ۋە قار تۆكۈپ قويغانلار، قۇرۇلۇشنى پۈتتۈرۈپ ۋە رېمونت قىلىپ بولغاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش ئورنىنى تازىلۇەتمىگەنلەر.

3) سودا، يېمەك-ئىچمەك، مۇلازىمەت، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش، باغچا قاتارلىق ئاممۇي سورۇنلارغا تازىلىق ئەسلىھەلىرىنى قويمىغان، دائىم تازىلاپ تۇرمىغان، تازىلىق ھالىتى ناھايىتى ناچار بولغانلار.

4) يول ۋە پىيادىلەر يولىدا يايمىكەشلىك قىلىپ، شەھەر قىياپىتىگە، تازىلىقىغا تەسىر يەتكۈزگەن، نەسىھەتنى ئاڭلىمىغانلار.

5) بەلگىلىمە بويىچە يەر ئۇستىنى تۆزىمەي، ئاپتوموبىللارنى رەتلىك، پاكىز تۇتماي ياكى لاي-توپىغا مىلەنگەن ئاپتوموبىللارنى شەھەر كوچىسىغا ھەيدەپ كىرىپ، شەھەرنىڭ قىياپىتى ۋە تازىلىقىغا تەسىر يەتكۈزگەنلەر.

6) مۇشۇ نىزامنىڭ 15-ماددىسىغا خىلاپلىق قىلىپ، ئاممۇي تازىلىق ئەسلىھەلىرىنى بۇزغانلار.

7) مۇشۇ نىزامنىڭ 19-ماددىسىدىكى شاۋقۇن ئاۋازلىرىنى تىزگىنلەش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىگە خىلاپلىق قىلغانلار.

8) مۇشۇ نىزامدىكى بەلگىلىمىلەرگە خىلاپلىق قىلىپ ياماق تەسىر پەيدا قىلغانلار.

30-ماددا باشقۇرۇشقا بويسۇنماي، ۋەزىپە ئىجرا قىلىشقا توسقۇنلۇق قىلغان ياكى باشقۇرغۇچى خادىملارنى تىللاپ، ئۇرۇپ، ئېغىر ئاقىۋەت كەلتۈرگەنلەرنىڭ قارىپ جەرىمانە بەلگىلىنىدۇ، ھەتتا « ئاماناتلىق ساقلاش ئىشلىرى بويىچە باشقۇرۇش ۋە جازالاش نىزامى » بويىچە جاماەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرى تەرىپىدىن جىنايى ئىشلار جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ.

31-ماددا بۇ نىزام ئېلان قىلىنغان كۈندىن ئېتىبارەن ئىجرا قىلىنىدۇ.

II تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرىدىن تاللانما

ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ 1-رايۇن 5-بېزىسىنى تەكشۈرۈش

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۇبە بىيورۇسى تەشۋىقات بۆلۈمى، تەتقىقات ئىشخانىسى

1

بىز ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ يەر ئىسلاھاتى سىناق خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، ئاقسۇ ناھىيىسى-

شك 1-رايون 5-يېزىسىدا (بۇ يېزا مەزكۇر ناھىيە بازىرىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، ناھىيە بازىرى بىلەن ئارىلىقى 20 چاقىرىم كېلىدۇ) ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدۇق. بۇ يېزىنىڭ ئەھۋالى بەزى جەھەتلەردە ئۆزىگە چۈشلۈق ئالاھىدىلىككە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇتلەق كۆپ سانلىقى يېزىلار. بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشىشىدۇ. بىز خوتەن، يەكەن، قەشقەر ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىدىكى ئون تېپىك كەنتنى تەكشۈرۈشنى تۈگەتكەن ۋە بۇ يەردە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ئىياغلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە كېلىپ، ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدۇق. شۇڭا بىز بۇ يېزا ئارقىلىق يېزىلارنىڭ ئۆتمۈشتىكى ئەھۋالىنى ۋە ئۇلاردا ئازادلىقتىن كېيىنكى ئىككى يىرىم يىلدا يۈز بەرگەن يېڭى ئۆزگىرىشلەرنى بىر قەدەر ئومۇمىيۈزلۈك ۋە چوڭقۇر چۈشىنىۋالالىدۇق.

بۇ يېزىنىڭ يەرلىرىنىڭ ئىگىلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك:

ئاقسۇ ناھىيە 1-رايون 5-يېزىنىڭ 1949-يىلدىكى ئائىلە سانى، ئاھالىسى، يەر ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

(پومېشچىكلارنىڭ ئائىلە سانىدىلا يەر ئىسلاھات خىزمىتى ئەترىتىنىڭ دوكلاتىغا ئاساسەن ئازاد-لىقتىن كېيىنكىسى ئاساس قىلىندى)

جەدۋەل — 1

ستىتىپ تەركىبى	پومېشچىك	ئازيەتنى نىسبارىكە يەرگۈزۈچى	باي دېھقان	ئوتتۇرا دېھقان	كەمبەغەل دېھقان	يالانما دېھقان	باشقىلار	پومېشچىكلار يەرلىرى	ئوتتىچە يەر	جەمئىي
ئائىلە سانى	26	16	8	140	158	86	18	.		452
ئائىلە سانىدا ئىگىلىگەن پىرسەنتى	5.75	3.54	1.77	30.97	34.96	19.03	3.98			100
ئاھالە	130	52	58	713	572	241	47			1813
ئاھالە سانىدا ئىگىلىگەن پىرسەنتى	1.17	2.87	3.20	39.33	31.55	13.29	2.59			100
يەر كۆلىمى	3215.5	648	722	5353.9	1644	145	34			11762.4
يەر كۆلىمىدە ئىگىلىگەن پىرسەنتى	27.34	5.51	6.14	45.52	13.97	1.23	0.29			100
ئائىلىگە ئوتتۇرىچە توغرا كەلگىنى	123.67	29.25	90.25	38.24	10.41	1.69	1.89			26.02
كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگىنى	24.73	12.46	12.45	7.51	2.87	0.60	0.72			6.49
يەر كۆلىمى	2949.5	648	722	5353.9	1644	145	34	135.8	2109	13741.2
يەر كۆلىمىدە ئىگىلىگەن پىرسەنتى	21.46	4.72	5.25	38.96	11.96	1.06	0.25	0.99	15.35	100
ھەر ئائىلىگە ئوتتۇرىچە توغرا كەلگىنى	113.44	29.25	90.25	38.24	10.41	1.69	1.89			30.40
كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگىنى	22.68	12.44	12.45	7.51	2.87	0.60	0.72			7.58

ئىلاۋە: (1) يۇقىرىقى جەدۋەلگە باشقا يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ مەزكۇر يېزىدىكى يەر كۆلىمى ۋە مەزكۇر يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ باشقا يېزىدىكى يەر كۆلىمى كىرگۈزۈلمىدى.

(2) ئىجارە ھەققىنى كىمە يېتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش داۋامىدا بىر ياقلىق قىلىنغان يەرلەر يۇقـ
رىقى جەدۋەلدە بىر ياقلىق قىلىنغان نەتىجىگە ئاساسەن ھېسابلاندى.

(3) يۇقىرىقى جەدۋەلدە ۋە جەدۋەلنىڭ 7-كاتەگىچىسىدە كۆرسىتىلگەن ئائىلە سانى، تەركىبى ۋە يەر كۆلىمى قاتارلىقلار يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى نەتىجىسىدە ستاتىستىكا قىلغان سانى بىلەن ئازراق ئوخشاشمايدۇ، بىز يەر ئىسلاھاتىنى قايتا تەكشۈرۈش جەريانىدا ئۇ يەردىن كېتىپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن، ئۇنى تۈزىتىشكە ئۇلگۈرەلمىدۇق.

بىز يۇقىرىقى جەدۋەلدىن مۇنۇلارنى كۆرۈۋالالايمىز:

(1) مەزكۇر يېزىنىڭ پاسىل دائىرىسى ۋە بۇ يېزىدىكى ھەرقايسى سىنىپلارنىڭ ئەھۋالىدىن ئىبلىپ ئېيتقاندا، پومېشچىكلار خېلى كۆپ يەر ئىگىلىۋالغان، ئۇنىڭ سالمىقى 22.45% ۋە 27.34%كە كەتكەن، لېكىن دېھقانلار ناھايىتى ئاز يەر ئىگىلىگەن. بۇنىڭ ئىچىدە 82 ئائىلىنىڭ (پۈتۈن يېزا ئائىلىسىنىڭ 18 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ) ئازراقمۇ يېرى يوق. بۇ باشقا جايلاردىكى دېھقانلارغا ئوخشاش، بۇ يەردىكى دېھقانلارنىڭمۇ يېرى كەملىكىنى، ئىلگىرى پومېشچىكلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيىسىـ
گە ئۇچراپ كەلگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ بۇنداق ئېكسپىلاتاتسىيىدىن قۇتۇلۇشقا تەشنا ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. (2) مەزكۇر يېزا پاسىلى ئىچىدە ۋەخپە يەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، پۈـ
تۈن يېزىدىكى ئومۇمىي تېرىلغۇ يەرنىڭ 15.35 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن، لېكىن بىزگە مەلۇمكى، بۇ يالغۇز مۇشۇ يېزىدىكىلا ئالاھىدە ئەھۋال بولماستىن، بەلكى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يېزىلىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك ساقلانغان ئەھۋال (تەبىئىكى، ئىگىلىگەن يەرنىڭ سالمىقى ئوخشاشمايدۇ)، ئىگىلـ
گەن ۋەخپە يەرنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگىلا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئىگىلىنىش ۋە ئىشلىتىلىش ئەھۋالىمۇ ناھايىتى مۇرەككەپ.

دېھقانلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ يېزىدىكى ۋەخپە يەرلەر مەسچىت ۋەخپە يېرى، مازار ۋەخپە يېرى، دىنىي مەكتەپ ۋەخپە يېرى، قۇرئان ۋەخپە يېرى، كۆۋرۈك ۋەخپە يېرى، ساخاۋەت مازار ۋەخپە يېرى، ئوغرىلۇقچە سېتىلغان ۋەخپە يەر ۋە كېيىنكى ئەۋلاد ۋەخپە يېرىدىن ئىبارەت سەككىز خىل ئىكەن. بىز مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق يەر ھوقۇقىنىڭ خاراكتېرىگا ئاساسەن ئايـ
رىپ كۆرۈۋېتىدۇق، بۇ سەككىز خىل ۋەخپە يەرنى بەش خىلغا ئىخچاملىغىلى بولىدىكەن: يەر ھو-
قۇقى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا تەۋە ۋەخپە يەر (مازار، مەسچىت، كۆۋرۈك ۋەخپە يەرلىرى)، يەر ھوقۇقى دىنىي ئاپپاراتلارغا تەۋە ۋەخپە يەر (يۇقىرىقى 1-، 2-، 3-، 4-خىل يەر)، يەر ھو-
قۇقى جامائەتكە تەۋە ۋەخپە يەر (يۇقىرىقى 5-، 6-خىل يەر)، يەر ھوقۇقىنىڭ بىر قىسمى شەخسكە تەۋە ۋەخپە يەر (يۇقىرىقى 7-خىل يەر) ۋە يەر ھوقۇقى پۈتۈنلەي شەخسكە تەۋە ۋەخپە يەر (يۇقىرىقى 8-خىل يەر). شۇ خىل يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 2109 مو ۋەخپە يەرنىڭ ئىگىلىنىش ۋە ئىشلىتىلىش ئەھۋالى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك:

1949-يىلى مۇشۇ يېزىدىكى ۋەخپە يەرلەرنىڭ ئىگىلىنىش ۋە ئىشلىتىلىش ئەھۋالىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

جەدۋەل — 2 بىرلىكى: مو

سىنىپ تەركىبى	ھەر ھوقۇقى سابىق تۇنۇش	ھەر ھوقۇقى تىلاڭا تەۋە يەر	ھەر ھوقۇقى جامائەگە تەۋە يەر	ھەر ھوقۇقى شەخسكە تەۋە يەر	ھەر ھوقۇقى پۈتۈلەي شەخسكە تەۋە يەر	ھەممىسى
پومىشچىك		163.5	6		152	321.5
ئاز يەرلىك ئىجارىگە بەرگۈچى		28			59	87
باي دېھقان		145		9	6	160
ئوتتۇرا دېھقان	57	312.5	31.5	27	128	556
كەمبەغەل دېھقان		192.5	36.5	8	63	300
يالالانما دېھقان		24			15	39
باشقىلار					4.5	4.5
تەركىبى ئېنىق بولمىغان باشقا جايدىن كەلگەنلەر		112	5			117
تاشلاندۇق يەر		99				99
مۇشۇ ناھىيىگە تەۋە دېھقانچىلىق مەيدانى	-	425				425
جەمئىي	57	1501.5	79	44	427.5	2109

يۇقىرىقى جەدۋەل بىلەن باشقا ماتېرىياللار بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى (1) پومېشچىكلار خەلىي كۆپ ۋەخپە يەرنى ئىگىلىتىپ ئىشلىتىپ كەلگەن. ئۇلار بۇ خىل ئىگىلىۋېلىش ۋە ئىشلىتىۋېلىش مۇناسىۋىتى ئارقىلىق دېھقانلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلغان. (2) باشقا سىنىپلارمۇ ۋە ۋەخپە يەرلەرنى ئىگىلىۋالغان ۋە ئىشلىتىپ كەلگەن، بولۇپمۇ ئوتتۇرا دېھقانلاردىن ئىگىلىۋالغان ۋە ئىشلىتىۋالغانلىقتىن ئوتتۇرا دېھقانلار بىر قەدەر كۆپ. بەزىلىرى ۋەخپە يەرلەرنى ئىگىلىۋالغان ۋە ئىشلىتىۋالغانلىقتىن ئوتتۇرا دېھقان بولۇپ قالغان. ئەگەر ۋەخپە يەر چىقىرىۋېتىلسە، كەمبەغەل دېھقانغا ئايلىنىپ قالىدۇ. (3) ۋەخپە يەرلەرنىڭ ھەممىسى دىنىي كەسىپلارلارنىڭ قولىدا ئەمەس، دىنىي ۋەزىپىسى يوق كىشىلەرمۇ ۋەخپە يەرلەرنى ئىگىلىۋالغان ۋە ئىشلىتىپ كەلگەن. (4) ۋەخپە يەر دېيىلگىنى پۈتۈنلەي جامائەتنىڭ يېرى ئەمەس. ئەمەلىيەتتە بىرنەچچە خىل ۋەخپە يەرنىڭ پۈتۈن يەر ھوقۇقى ياكى بىر قىسىم يەر ھوقۇقى شەخسكە تەۋە. (5) ۋەخپە يەر ئىگىلىۋالغان ۋە ئىشلىتىپ كەلگەن دېھقانلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ھەر يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا، مەسچىت، مازار ۋە دىنىي مەكتەپلەرگە ئازدۇر-كۆپتۇر يەر ئىجارىسى تاپشۇرغان.

بۇ يېزىدىكى پومېشچىكلار نۇرغۇنلىغان شەخسىي يەر ۋە ۋەخپە يەرنى ئىگىلىۋالغان ۋە ئىشلىتىپ كەلگەن بولۇپلا قالماستىن، يەلكى %22 (392دانە) دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى (ھارۋا، سوقا، كەتمەن، تاغار، ئورغاق، پالتا، تۇلۇقتاش). %21 (154 تۇياق) تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىنى (ئات، ئېشەك، ئۆي) ۋە %19 (224 ئىغىزلىق) ئۆينى (ئادەم ئولتۇرىدىغان) ئىگىلىۋالغان.

يەر ئىگىلىۋېلىش ۋە ئىشلىتىۋېلىشقا ئەگىشىپ، ئۇلار يەنە كۆپلىگەن دەل-دەرەخلەرنى ئىگىلىۋالغان ۋە ئىشلىتىۋالغان، لېكىن بېزا بويىچە ئومۇمىي ئالىنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمى (419 ئالىلە) - ئىگە قونالغۇ يېرى بولمىغان. ئۇي ۋە كەتمىنى يوق دېھقانلار ياكى مۇشۇنداق سايمان كەمچىل دېھقانلار تېخىمۇ كۆپ. پومېشچىكلار سىنىپى كۆپ مىقداردىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى مونوپول قىلىۋېلىپ، ئىقتىسادىي جەھەتتە ۋە بۇنى ئاساس قىلغان سىياسىي جەھەتتە ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرغان. ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى كەمچىل بولغان كەڭ دېھقانلار باشقۇرۇلۇش، تالان-تاراج قىلىنىش هالىتىگە چۈشۈپ قېلىپ، ئۇزۇندىن بېرى نامراتلىق تۇرمۇشى كەچۈرۈپ كەلگەن.

پومېشچىكلارنىڭ قولىدىكى بۇ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى قەيەردىن كەلگەن؟

ئۇلارنىڭ بېيىش تارىخى بۇ مەسىلىگە جاۋاب بېرىدۇ. مۇشۇ يېزىدىكى 24 ئائىلىلىك پومېشچىك (26 ئائىلىلىك پومېشچىك ئىچىدىكى ئۇچ ئائىلە 1949-يىلدىن بۇرۇن بىر ئائىلە ئىدى) نىڭ بېيىشىدىكى ئاساسلىق سەۋەبنى قارايدىغان بولساق، 14 ئائىلە سىياسىي ھوقۇقنىڭ تايىنىپ، دېھقانلارنى بۇلاپ-تالاپ بېيىغان، بىر ئائىلە دىنىي كۆچىلەرگە تايىنىپ، مۇھۇر بېسىش، ئۇشرە ۋە زاكات ئېلىش ئارقىلىق بېيىغان؛ ئۇچ ئائىلە جازانىخورلۇق ۋە سودىگەرچىلىك قىلىش جەريانىدا پۇرسەتپەرەسلىك قىلىش، يۇقىرى ئۆسۈم ئېلىش، زور پايدا ئېلىش ئارقىلىق بېيىغان؛ ئىككى ئائىلە ئوغرىلىق قىلىپ بېيىغان. تۆت ئائىلە سىياسىي ۋە دىنىي جەھەتتىكى ھوقۇقنىڭ تايىنىپ بېيىغان. ئىنچىكەپ تەكشۈرگىنىمىزدە، بۇ 24 ئائىلىلىك پومېشچىك ئىچىدە 16 ئائىلە سىياسىي جەھەتتە ھوقۇق تۇتقان، ئالتە ئائىلە ھوقۇقدارلار بىلەن زىچ ئالاقىدار بولغان. توققۇز ئائىلە دىنىي ھوقۇقنى بىۋاسىتە تۇتقان، ئۇچ ئائىلە دىنىي ھوقۇق تۇتقانلار بىلەن زىچ مۇناسىۋەت باغلىغان. يۇقىرىدىكى ئەھۋاللار ئارقىلىق بۇ جايدىكى پومېشچىكلارنىڭ، ئاساسەن سىياسىي ۋە دىنىي ھوقۇقى ئارقىلىق بېيىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بارلىق پومېشچىكلارنىڭ تارىخى بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى، ئۇلار ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ۋە بۇلاپ-تالاش ئارقىلىق بېيىغان. ئۇلار ئىگىلىۋالغان مال-مۇلۇكنىڭ ھەممىسى ئەسلىدە دېھقانلارنىڭ مال-مۇلكى ئىدى.

II

پومېشچىكلار دېھقانلارنى بۇلاپ-تالاش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئارقىلىق يۇقىرىقى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە ئېرىشىۋالغاندىن كېيىن، ئەكسىچە دېھقانلارنى دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان.

يۇقىرىدىكى ئىگىلەش ئەھۋالىدىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، پومېشچىكلار ئىگىلىۋالغان تېرىلغۇ ئۇلىغى كۆلىمى، دېھقانچىلىق سايمانلىرىنىڭ سالمىقى ئىگىلىۋالغان يېرىنىڭ سالمىقىدىن تۆۋەن-رەك، دېھقانلارنىڭ يېرى كەمچىل بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تېرىلغۇ دېھقانچىلىق سايمانلىرىمۇ كەمچىل. دەل مۇشۇنداق ئىگىلەش ئەھۋالى پومېشچىكلار بىلەن دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشتىكى مۇناسىۋىتىنى بەلگىلەن، پومېشچىكلار ئىنتايىن ئاز يەرنى (يېرىنىڭ 11 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ) دېھقانلارغا ئىجارىگە بېرىپ، دېھقانلاردىن ئىجارە ھەققى ئالغان ۋە ئۇلارنى ھەقسىز ئەمگەك ئارقىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان مۇتلەق كۆپ قىسىم يەرنى (يېرىنىڭ 89 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، بەزى پومېشچىكلار يەنە ۋەخپە يەرلەرنى ئىگىلىۋالغان ۋە بىر قىسىم يەرلەرنى ئىجارىگە ئالغان، ئۇنىڭ سانى پومېشچىكلار ئىلكىدىكى يەرنىڭ سەككىز پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ) بولسا، بىۋاسىتە باشقۇرۇپ، ئەمگەك ياللاپ ئىشلىتىش ۋە ھەقسىز ئىشلىتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان. دېھقانلارنىڭ پومېشچىكلارنىڭ قولىدىن كۆپ مىقداردىكى يەرنى ئىجارىگە ئېلىپ تېرىشى ئاساسىغا توختىمغان ھەم ئۇنىڭغا قۇربى يەتمىگەن. ئۇلار باشقا ھەر خىل قوشۇمچە كە-

سىپ (بۇ يەردە، ئاساسەن، ئوتۇنچىلىق كۆزدە تۇتۇلىدۇ) بىلەن شۇغۇللىنىشتىن سىرت، ئەمەلگەك كۆچمىنى سېتىشقا تاينىپ تۇرمۇشىنى قامدىغان. بەزى كەمبەغەل دېھقانلار، يالالانما دېھقانلار- نىڭ قولىدا تېرىلغۇ ئۇلىغى، دېھقانچىلىق سايمانلىرى بولمىغاچقا، ئۆزىنىڭ يېرىنى پومېشچىك، بايلارغا ئىجارىگە بېرىپ، ئۇلار بىلەن شېرىكلىشىشكە مەجبۇر بولغان. شۇڭا بۇ جايدىكى پومېشچىكلار، ئاساسەن، يىللىقچى، ئايلىقچى، كۈنلۈكچىلەرنى ھەقسىز ۋە يېرىم ھەقسىز ئىشلىتىش ئارقىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان.

ئورتاقلىشىپ تېرىش، جانلىق ئىجارە ۋە بېكىتىلگەن ئىجارىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل يەر ئىجارىگە بېرىش شەكلىنىڭ ھەممىسى بۇ جايدا بار بولۇپ، ئورتاقلىشىپ تېرىش ئۇستۇنلۈكنى ئىگىلىگەن، جانلىق ئىجارە خېلى كۆپ، بېكىتىلگەن ئىجارە ناھايىتى ئاز بولغان. يەرنى ئىجارىگە بېرىش ئۇسۇلى ئورتاقلىشىپ تېرىشتىن يەرنى ئىجارىگە ئېلىپ تېرىشقا قارىغاندا راۋاجلانغان. بېكىتىلگەن ئىجارە ھەققى مو بېشىغا بىر چارەكتىن بەش چارەككىچە بۇغداي قىلىپ بېكىتىلگەن. جانلىق ئىجارىدە يەردىن چىققان مەھسۇلات تەڭ بۆلۈشۈلگەن. ئورتاقلىشىپ تېرىش — ئادەتتە، شال، بۇغداي ۋە قوغۇن-تاۋۇز قاتارلىق زىرائەتلەرنى تېرىيدىغان يەر بىلەن چەكلەنگەن. پومېشچىكلار شال ئۇ- رۇقىنى، بۇغداي ئۇرۇقىنىڭ يېرىمىنى ياكى قوغۇن-تاۋۇز يېرىنىڭ ئوغۇتىنى چىقارغان، يەردىن چىققان مەھسۇلات تەڭ بۆلۈشۈلگەن. بەزى پومېشچىكلار مەھسۇلات بۆلۈشكەندە ئۇرۇقنىمۇ ئېلىپ قالماقچى بولغان ۋە ئىجارىكەشلەرنى ئۆشرە-زاكات بېرىشكە قىستىغان. گەرچە گۇما ناھىيىسىنىڭ ھاسار كەنتى ۋە قاغلىق ناھىيىسىنىڭ توپېۋغۇ كەنتى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، بۇ جايدىكى پومېش- چىكلارنىڭ ئىجارىكەشلەرنى ھەقسىز ئەمگەك قىلدۇرۇش ئارقىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش سەل يېنىكرەك بولسىمۇ، لېكىن مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئىجارىكەشلەر پومېشچىكلار ئۈچۈن بىكارغا ئىش- لەپ بەرگەن، بەزىلىرى ھەتتا يىل بويى بىكارغا ئىشلەپ بەرگەن. بۇ يەردە شۇنى كۆرسە- تىپ ئۆتۈش كېرەككى، گۇما، قاغلىق ناھىيىلىرىدىكى پومېشچىكلار ئورتاقلىشىپ يەر تېرىغاندا، ئا- دەتتە، بىر جۈپ قوش ئۆيى، دېھقانچىلىق سايمىنى ۋە خېلى كۆپ ئۇرۇق چىقارغان، لېكىن بۇ جايدىكى پومېشچىكلار ئۇرۇقنىڭ يېرىمىنلا چىقارغان، ئىجارىكەشلەر ئۇي، سايمان ئىشلەتمەكچى بولغاندا، بۇنىڭ ئورنىغا باشقىدىن ئەمگەك قىلىپ بەرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەمەلىيەتتە، ھەقسىز ئەمگەك ئىشلىتىش ئارقىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش جەھەتتە ئانچە پەرقلەنمىگەن.

پومېشچىكلار بىۋاسىتە باشقۇرۇۋاتقان يەرلەردە ئىشلەيدىغانلار ئىچىدە ئىجارىكەشلەردىن تاشقىرى، يەنە ئاسراندى ئوغۇل، ئاسراندى قىز ۋە ئىچ كۈيئوغۇللار، ھوقۇقىغا تاينىپ قورقىتىپ ئەكەلگەن دېھقانلار ۋە ياللاپ ئىشلەتكەن مەدىكارلار بار. ئاسراندى ئوغۇل، ئاسراندى قىز، ئىچ كۈيئوغۇل ۋە ھوقۇقىغا تاينىپ قورقىتىپ ئەكەلگەن دېھقانلار ھەقسىز ئىشلەپ بەرگۈچىلەر، ئاسراندى ئوغۇل، ئاسراندى قىز ۋە ئىچ كۈيئوغۇللارنىڭ سانى ئازراق بولۇپ، ئۇلار كۆپىنچە ۋا- قىتتا ھوقۇقدارلارنىڭ ئۆيىدە تۇرغان. ھوقۇقدار پومېشچىكلارنىڭ دېھقانلارنى ھەقسىز ئىشلىتىپ بۇلاپ-تالىشى ئىنتايىن ئومۇملاشقان بولۇپ، ئۇلار غەللە-پاراق، ئۆشرە-زاكات تاپشۇرالمىغان، يەر بېجى ۋە ئالۋاڭ-ياساقنى بېرەلمىگەن، ھاشارغا ئادەم چىقىرالمىغان دېھقانلارنى ئۆزىگە ئىشلەپ بېرىشكە مەجبۇرلىغان. ئۇلار دېھقانلارنى خالىغانچە ئىشقا سالغان، بىرقانچە ئون يىلدىن بۇيان، بۇ يېزىدىكى ئەڭ چوڭ زومىگەر پومېشچىك ئىسمائىل قارىغا يىللىقچى بولۇپ ئىشلىگەن 100 دىن ئارتۇق دېھقان جانغا دال بولغۇدەك تاماققىلا ئېرىشىپ، ئىش ھەققىنى ئالالمىغان. كىمكى قاچىدە- كەن، تۇتۇپ كېلىنىپ قاتتىق ئۇرۇلغان ھەم ئوغرىلىق قىلدى دەپ تۆھمەت قىلىنىپ، نەرسە-كې- رەكلىرى قورقىتىپ ئېلىۋېلىنغان. ئىزاق يىلەن ئاكسى پومېشچىك مۇساغا يەتتە يىل ۋە توققۇز يىل يىللىقچى بولۇپ ئىشلەپ، بىر تىيىن پۇلغا ئېرىشەلمىگەن. ئاخىر ئۇنىڭ دادىسى 80 چارەك قوناق

بېرىپ، ئاكا-ئۇكا ئىككە يىلەننى مىك تەسلىكتە ئۆيگە قايتۇرۇپ ئەكەلگەن. چۈنكى پومېشچىك: « ھاشاردىن قۇتۇلسەن دەپ ئۆزۈڭ ئەكىلىپ قويغان، ئەمدى بىكارغىلا ئەكتىمەن دەمسەن. ئۇنداق ئوڭاي ئىش يوق » دەپ تەھدىت سالغان. ھوقۇقدار پومېشچىكلار ئىمكانىيەتىنىك بارىچە ھەقسىز ئەمگەكنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئورتاقلىشىپ تېرىشقا بېرىدىغان يېرى تېخىمۇ ئازايغان.

بۇ جايدىكى ياللانمىلىق مۇناسىۋەتتى بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان. يىللىقچىنىك ھەر يىللىق ئىش ھەققى 700 ــ 800 جىك بۇغداي بولۇپ، گۈما، قاغىلىق ناھىيىلىرىدىكىدىن سەل يۇقىرىراق، لېكىن پومېشچىكلار ھەر خىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ ۋە بانا كۆرسىتىپ، يىللىقچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى تۆتۈپ قالدىغان ۋە ئىش ۋاقتىنى ئۇزارتىدىغان ئەھۋاللار بىلەن ئوخشاپ كېتىدۇ. پومېشچىكلار ھەمىشە مەدىكارلارغا « ئوغرىلىق قىلدى » ، « خوتۇنۇمنى ماردى » دەپ بۆھتان چاپلىغان، مەدىكارلارنىڭ ئالۋاڭ-سېلىقنى تۆلەپ قويۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ بىر قىسىم ئىش ھەققىنى ياكى پۈتۈن ئىش ھەققىنى تۆتۈپ قالغان. ئەگەر يىللىقچىلار ئاغرىپ قالسا، بازارغا كەتسە ياكى توي-تۆكۈن، نەزىر-چىراغ ئىشلىرى بولۇپ قالسا، پومېشچىكلار يىللىقچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى تۆتۈپ قالمىغاندىمۇ، يىللىقچىلارنىڭ ئەمگەك ۋاقتىنى ئىككى-ئۈچ ئاي ئۇزارتقان. بەزى پومېشچىكلار ئوچۇقتىن-ئوچۇق: « ئىش ھەققىنى تولۇق بېرەي دېسەم، قېچىپ كېتىشىڭدىن ئەنسىرەيمەن! » دەپ ئەلىيە تەتە، يىللىقچىلار كەتمەن تەقدىردىمۇ ئىش ھەققىنى پۈتۈن ئالالمىغان. ئىش ھەققىنىڭ مۇشۇنداق تۆتۈپ قېلىنىشى نەتىجىسىدە مەدىكارلارمۇ ھەقسىز ۋە يېرىم ھەقسىز ئىشلەمچىلەرگە ئايلانغان.

پومېشچىكلار ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي جەھەتتىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا تايىنىپ، ئوچۇق ياكى يوشۇرۇن، يۇمشاق ياكى قاتتىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، ھەقسىز ئىشلىگۈچىلەرنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان. دېھقانلارنىڭ كۆپىنچە ۋاقىتلىرى پومېشچىكلارنىڭ يەرلىرىدە ھەقسىز مەجبۇرىي ئەمگەك بىلەن ياكى پومېشچىكلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىش بىلەن ئۆتكەن. ھەقسىز ئەمگەك دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كەيپىياتىغا زەربە بەرگەن ھەمدە جەمئىيەتتىكى نۇرغۇنلىغان ئەمگەك كۈچى تاينى يوق جايغا سەرپ قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا روشەن ھالدا توسقۇنلۇق قىلغان.

پومېشچىكلار دېھقانلارنى يەرگە ئېگىدارچىلىق قىلىشقا تايىنىپ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ھاكىمىيەتكە تايىنىپ بېيىغان ھەمدە ھاكىمىيەتكە تايىنىپ دېھقانلارنى داۋاملىق بۇلاپ-تالىغان. دېھقانلار تېرىقچىلىق ئىشلىرىدىلا ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچراپ قالماستىن، بەلكى فېئودالىق ھاكىمىيەتنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى ئېغىر سىلىقنىڭ بۇغۇشىغا ۋە ياۋۇزلارچە تالان-تاراج قىلىشىغا ئۇچرىغان.

تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا، 1949-يىلى دېھقانلار ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە تاپشۇرغان غەللە-پاراق كونا جىك ھېسابىدا 155 مىك 78 جىك بۇغداي بولۇپ (مو بېشىغا 0.8 چارەك، يەنى 9.2 جىك بويىچە ھېسابلانغان. ئىگىلەپ تۇرغان ۋە ئىشلەتكە كەلگەن 900 مو ۋەخپە ئىنى 938 مىك 88 جىك بۇغداي يىغىۋالغان)، ئۇشىرە يەردىن قىلىنغان كىرىمنىڭ يەردىن جەمئىي 938 مىك 88 جىك بۇغداي يىغىۋالغان)، ئۇشىرە يەردىن قىلىنغان كىرىمنىڭ ئۈچ پىرسەنتى (بەلگىلىمە بويىچە بەش پىرسەنتى)دىن يۇقىرىراقنى ئىگىلىگەن، مۇشۇ ئىككى سىلىقلار يەردىن قىلىنغان كىرىمنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇياق بېجى ۋە زاكاتنى قوشقاندا 20پىرسەنتتىن ئېشىپ كەتكەن. ئالۋاڭ-ياساقلارنىڭ تۇرى تېخىمۇ كۆپ بولۇپ، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئاتىنىڭ ئوت-بوغۇزى (قوناق، بېدە، ئوت-سامان)، ئوتۇن-كۆمۈر پۇ-

لى، غەللە-پاراق ئېلىش، ئاشلىق سېتىۋېلىش، ئىشك نومۇر تاختىسى پۇلى، ئات سېتىۋېلىش پۇ-لى، توخۇم (ياكى سۇ يېغى) توخۇ، ئوتۇن، سۇ قۇرۇلۇش خىراجىتى، يېزا باشلىقى، باۋجاڭلارنىڭ ئىش خىراجىتى، ھەرخىل قول سانائىتى بېجى.... ۋاھاكازالار بولۇپ، 14 — 15 خىلدىن تۆۋەن ئەمەس. غەللە-پاراق توشۇش، يول ياساش، كۆۋرۈك سېلىش قاتارلىق ئالۋاڭلار دېھقانلارنى تېخىمۇ ئازابلايدىغان، قىينايدىغان سېلىقلار بولۇپ، دېھقانلار ئىگىلىكىگە زىيان يەتكۈزۈپ ۋە بۇز-غۇنچىلىق قىلىپ، دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كەيپىياتىغا زەربە بەرگەن. سامساق دېگەن دې-قان مۇنداق دەيدۇ: « ھاشاردىن قۇتۇلالمىغاچقا، خاتىرجەم دېھقانچىلىق قىلالماي قالدىم »، قۇ-ۋان قاسىم مۇنداق دەيدۇ: « ئەكسىيە تېچىلەر مېنى پاراكەندە قىلىپ چىدىغۇچىلىكسىز قالمىغاچقا، ئاچچىقىمدا پالتىنى قولۇمغا ئېلىپ، قولۇمنى كېسىۋەتمەكچىمۇ بولغانىدىم، قولۇم بولمىسىغۇ مېنى ھا-شارغا ئەۋەتمەس، دەپ ئويلىغانىدىم ». دېھقانلارنىڭ ئالۋاڭ-ياساق ۋە ھاشارغا چىقىم قىلىپ بېرىدىغان پۇلى ۋە مال-مۈلكى يەردىن قىلىنىدىغان كىرىمنىڭ 40 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. بىزگە مەلۇمكى، بۇ ئېغىر سېلىقنى ئېلىش ھوقۇقى يېزا-كەنتلەردىكى ھوقۇقدار پومېشچىكلارنىڭ قولىدا بولغان. يەر بېجى، ئالۋاڭ-ياساق، ھاشار ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتىن باشقا، ئۇلار يەنە يەر خې-تى بېجىنى ئالىدىغان مۇتەۋەللى، ئۆشرە يىغىدىغان سۈۋان بەگ، قول ھۈنەر بېجى ئالىدىغان خانتو ۋە سۇ بېجى ئالىدىغان مىراپ (ياكى كۆكبېشى) قاتارلىقلار بولغان، پومېشچىكلار بىرەر ھو-قۇقنى چاڭگىلىغا كۆپرەك كىرگۈزۈۋالالىسا، قولىغا بىر-ئىككى پېچاقنى كۆپرەك ئالغاندەك بولغان؛ دېھقانلارغا بىر خىل سېلىق قوشۇلسا، پومېشچىكلارغا بىر قەۋەت كىرىم كۆپەيگەن. مۇشۇنداق ئې-غىر باجنىڭ ھەممىسى پومېشچىكلارنىڭ قولىدىن ئۆتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلار دېھقانلارنى شىلپ ئالە-دىغان نۇرغۇن پۇرسەتلەرگە ئىگە بولغان. سېلىقنى باشقىلارغا ئارتىپ قويۇش، دېھقانلارنىڭ يەرلىرىنى زورلۇق بىلەن ئىگىلۈۋېلىش ئەھۋاللىرىمۇ بۇ جايدا ناھايىتى كۆپ كۆرۈلگەن. ئېغىر سېلىق دېھقانلارنى نامراتلاشتۇرۇۋەتكەن، ئەمما پومېشچىكلارنىڭ مال-دۇنيا توپلىشىغا ياردەم بەرگەن. تۆۋەندىكى بىر مىسالدىن ھەممىنى چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ. مەزكۇر يېزىنىڭ 1-مەھۇرىي كەنتىدىكى ئاھالىلەر ھەر يىلى ئەتىياز پەسلىدە بىر قېتىم ئېرىق-ئۆستەڭ چاپقان، ئەمگەك « كەتمەن » نى بىرلىك قىلىپ چېچىلغان، ھەر بىر « كەتمەن » ئالتە كۈن ئىشلىگەن. ھەر بىر تاش تۆگىمەن ۋە سۇ يارغۇچىقى ئىككى كەتمەن » (تۆت « كەتمەن » بەلگىلەنگەنلەرمۇ بار) ھېسابلانغان. ھەرقايسى سىنىپلارنىڭ سېلىق ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە :

مەزكۇر يېزا 1-مەھۇرىي كەنتىدىكى ھەرقايسى سىنىپلارنىڭ سۇ ئىشلىرى سېلىق ئەھۋالى جەدۋىلى

جەدۋەل — 3

سىنىپ تەركىبى	ئائىلە سانى	يەر كۆلىمى	تۆگىمەن ۋە سۇ يارغۇچىقى	كەتمەن سانى
پومېشچىك	11	1428	10.5	33
باي دېھقان	5	423	1	10.5
ئاز يەر ئىجارىگە بەرگۈچى	12	390	3	14.5
دېھقانلار ۋە باشقا تەركىبتىكىلەر	223	3777	3.5	142
جەمئىي	251	6018	18	200

ئەسكەرتىش: « باشقا تەركىبتىكىلەر » دېگەندە قول ھۈنەرۋەنلەر، ئۇششاق سودىگەرلەر ۋە دىنىي كەسىپتىكىلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

سېلىقنىڭ ئادىل، مۇۋاپىق ئەمەسلىكىنى يۇقىرىقى جەدۋەلدىن بىر قارىلا بىلۈۋالغىلى بولىدۇ. پومېشچىكلارنىڭ يەر ئىگىلەش نىسبىتى 24%، ئەمما ئۇستىگە ئالغان « كەتمەن » نىڭ سالمىقى ئارانلا 17% بولغان. ئەگەر توگمەن، سۇ يارغۇنچىقىنىڭ « كەتمەن » نى چىقىرىۋەتسەك، ئۇ چاغدا ئۇستىگە ئالغان سېلىقنىڭ نىسبىتى تېخىمۇ تۆۋەن بولىدۇ. مۇشۇ « 200 كەتمەن » نىچىدە ئەمەلىيەتتە ، 120 ئەمگەكلا چىقىرىلغان. پومېشچىكلارغا « كەتمەن » كەلگەن بىلەن ئەمەلىيەتتە ، ئۇلار ناھايىتى ئاز ئەمگەك چىقارغان. دېھقانلار كەلگەن « كەتمەن » نى چىقىرالمىسا ، ئورنىغا پۇل چىقارغان، ئاتالمىش « لاي پۇلى » تۆلىگەن. ھەر بىر « كەتمەن » گە « لاي پۇلى » ئۈچۈن بەش چارەك قوناق تاپشۇرغان. « لاي پۇلى » بېرەلمىسە مىراپقا ئىشلەپ بەرگەن. ئىشلىنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر يىلدا ھوقۇقدار پومېشچىكلار ۋە ئۇلارنىڭ قولچوماقلىرى ئېرىق-ئۆستەڭگە ئەمگەك ماڭدۇرۇشتىن 250 چارەك قوناق كىرىم قىلغان. پومېشچىكلار: « بېرىك بولمىغان بىلەن سۇ ئىچىدىغان ئاغزىڭ بار! » دېگەنلىكتىن، بىر مو يەر تېرىغان دېھقانغا « كەتمەن » بېكىتىلگەن، بېرىم مو يەر تېرىغان دېھقانغىمۇ « كەتمەن » بەلگىلەنگەن، ھەتتا بېرى يوق دېھقانلارغىمۇ « كەتمەن » كەلگەن. دېھقانلارنىڭ ۋەيران بولۇشى بىلەن تېرىلغۇ يەرلەر كۆپىدىن-كۆنگە پومېشچىكلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن، لېكىن كېلىدىغان « كەتمەن » نىسپىي ھالدا دېھقانلارنىڭ ئۈستىگە يىغىلىپ قالغان. ھەتتا ھوقۇقدار پومېشچىكلارنىڭ « كەتمەن » ى كۆپىدىن-كۆنگە ئازلاپ كەتكەن. مەسىلەن: 250 مو تېرىلغۇ يېرى بار پومېشچىك تۇردىخانغا ئىلگىرى بەش « كەتمەن » كەلگەن. ھوقۇقدار بىلەن توي قىلغانلىقى ئۈچۈن، ھوقۇقدارلارنىڭ تەسىرى بىلەن « كەتمەن » ى ئۈچكە چۈشۈپ قالغان. دېھقانلار پۇل خەجلەپ، كۈچ چىقىرىپ ئىشلىگەن بىلەن يېتەرلىك سۇ تۇتالمىغان.

III

ھەقسىز ئەمگەك ئېكسپلاتاتسىيىسى ۋە ئېغىر سېلىق ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى چۈشەپ قويغان ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراتقان.

ئالدى بىلەن دېھقانلار مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ، ئۆزلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىنى ياخشىلاشقا ئامالسىز قالغان. ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ قانچىلىك كەمچىل ئىكەنلىكىنى تۆۋەندىكى جەدۋەل ئارقىلىق بىلۈۋالغىلى بولىدۇ:

1949-يىلى ھەرقايسى قاتلاملاردىكى دېھقانلارنىڭ كەملەيدىغان ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ئەھۋالى جەدۋىلى

جەدۋەل — 4

سىنىپ تەركىبى	قوش ئۆنى يوق ئائىلە	%	قوش ئۆنى يوق تېرىلغۇ كۆلىمى	%	كەتمىنى يوق ئائىلە	%	كەتمىنى يوق يەر كۆلىمى	%	ئۆتۈن كەملەيدىغان يەر كۆلىمى	%
ئوتتۇرا دېھقان	48	34	1455	27	25	18	656	12	4418	82
كەمبەغەل دېھقان	124	78	1226	75	95	77	849	53	1200	73
يالالانما دېھقان	81	94	145	100	75	60	137	94	58	40
باشقىلار	17	94	34	100	17	94	30	88		
جەمئى	270	67	2864	39	212	53	1672	23	5676	78

دېھقانلار باشقىلارنىڭ، ئاساسلىقى، پومېشچىكلارنىڭ تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى ياكى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئىشلەتسە، ئادەتتە ھەققىنى ئىشلەپ بېرىپ قايتۇرغان. ھەر جۈپ قوش ئۆيىنى بىر كۈن ئىشلەتسە، ئالتە كۈندىن ئون كۈنگىچە ئىشلەپ بەرگەن، ھەر يىلى ئۆي ئىشلەتكەنلىكى ئۈچۈنلا 6882 كۈن ئىشلەپ بېرىلگەن. دېھقانلار تېرىلغۇ ئۇلىغى ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرى، ئوغۇتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغانلىقتىن، يەرنى ئوبدان ھەيدىيەلمىگەن، ياخشى ئوغۇتلىيالمىغان، شۇنىڭ بىلەن ئىشلەپچىقىرىشنى ئاشۇرالمىغان.

دېھقانلاردا يالغۇز بۇ ئۇچ خىل نەرسە كەمچىل بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئورۇق، ئاشلىقمۇ كەمچىل بولغان. مەزكۇر يېزىدىكى ئون ئائىلىنىڭ بەش ياكى ئالتىسى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلىدە جازانىخوردىن قەرز ئالغان، جازانىخوردىن قەرز ئېلىش ئۇلارنىڭ تۆپ قىينىچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، بەلكى ئۇلارنىڭ ۋەيران بولۇشىنى تېزلەتكەن.

ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ كەمچىل بولۇش ئەھۋالى تېرىلغان زىرائەتلەرنىڭ تۈرلىرىدىنمۇ ئەكس ئەتكەن. بۇ يېزىنىڭ زىغىر تېرىلغۇ كۆلىمى ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 14 پىرسەنتىگە يەتكەن، قوناق، بۇغداي ۋە شالدىن قالسا، زىغىرنىڭ كۆلىمى ھەممىدىن كۆپ بولۇپ، باشقا زىرائەتلەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمىدىن ئېشىپ كەتكەن. دەرۋەقە، بۇ يېزا شەھەرگە يېقىن بولۇپ، زىغىرغا باشقا ئاشلىقلارنى تېگىشەلەيدىغان بولغاچقا دېھقانلار زىغىرنى كۆپرەك تېرىغان. ئۇنىڭدىن باشقا، ئاساسلىقى، دېھقانلار نامرات، ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى ناچار بولغاچقا، بۇغداي بىلەن شالغا قارىغاندا ئۇزۇقلۇق ئاز كېتىدىغان زىغىرنى تېرىش ئۇلارغا قولايلىقراق، چۈنكى، زىغىرنى چاغلاش ۋە قوشۇمچە ئوغۇت بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق. تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەسىرىگە بەكرەك ئۇ-رىغان شەھەر ئەتراپى رايونلىرىدىكى يېزىلارغا ئوخشاش، دېھقانلار ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىغان بولسىمۇ، كۆپرەك كىرىمگە ئىگە بولالمىغان. پومېشچىكلارنىڭ زىغىر تېرىش نىسبىتى دېھقانلاردىن تۆ-ۋەن، لېكىن شال تېرىش نىسبىتى دېھقانلاردىن يۇقىرى، گەپ مانا مۇشۇ يەردە.

دېھقانلار ئېغىر سېلىق ۋە دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيە ئاستىدا دېھقانچىلىق سايمانلىرى ۋە تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، نوقۇل ھالدىكى تەكرار ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللا-نىشقا ئامالسىز قالغان، تۇرمۇش ۋە باج-سېلىقنىڭ مەجبۇرلىشى ئارقىسىدا ئىلاجسىزلىقتىن يېرىنى قولدىن چىقىرىپ قويغان، سېتىشۇەتكەن ئەھۋاللارمۇ ناھايىتى ئومۇميۈزلۈك ساقلانغان، شۇنداقلا ھەر قېتىمدا خېلى نۇرغۇن يەرلىرىنى سېتىشۇەتكەن. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا يېرىنى بىر قېتىمدىلا ئەرزان باھادا سېتىشۇەتكەن. بەزى يەرلەر قىسقىغىنە بىر نەچچە يىل ئىچىدە نەچچە قېتىم سېتىلغان. مەسىلەن: كەمبەغەل دېھقان داۋۇتنى ئالساق، ئۇنىڭغا دادىسىدىن 45 مو يەر مە-راس قالغاندىن كېيىن، 1949-يىلى غەللە-پاراق تاپشۇرالمايۋە يېمەك ئاشلىقى تۆگەپ كېتىپ، يېرىنىڭ 35 چارەك بۇغدايىغا چۈرۈققا سېتىشۇەتكەن. چۈرۈق دېگەن كىشى بۇ يەرنى ئۇچ يىل تە-رىپ مۇمىن مامۇتقا 20 چارەك بۇغدايىغا سېتىپ بەرگەن. يەرلەرنىڭ مۇشۇنداق كۆپ قېتىم قولدىن-قولغا ئۆتۈشى دېھقانلار ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ جىددىي يامانلاشقانلىقىنى ئەكس ئەتتۈ-رۈپ بېرىدۇ. شۇنداقلا بۇنداق تۇراقسىزلىق ئىشلەپچىقىرىشقا ئىنتايىن زىيانلىق بولغان. يەرلەرنىڭ باھا ئۆزگىرىشىنىمۇ يەرلەرنىڭ قولدىن-قولغا ئۆتۈش ئەھۋالىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ، مۇشۇ يېزا 1-مەمۇرىي گەنتىنىڭ يەرلىرى بىر قەدەر ياخشى، 2- ۋە 3- مەمۇرىي كەنتلەرنىڭ يەرلىرى بىرقەدەر ناچار، 1-كەنت بىلەن 2-كەنتنىڭ ئوتتۇرا ھال يەرلىرىنىڭ مو باھاسىنى مىسال قىلغە-نىمىزدا، بۇلارنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك:

مەزكۇر يېزىنىڭ يەر باھاسىدىكى ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

جەدۋەل ـــ 5 (باھا بىرلىكى ـ جىڭ بۇغداي)

كەنت ئاپىرىسى	گومىنداڭ دەۋرىدىن ئىلگىرى	گومىنداڭ دەۋرىدە	ئاشقىنى ياكى كېمەيگىنى %
1-مەھۇرى كەنت	480	720	50% ئاشقان
2-مەھۇرى كەنت	120	36	70% كېمەيگەن

يۇقىرىقى جەدۋەلدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، 1-مەھۇرى كەنتىنىڭ يەر باھاسى ئۆرلىگەن، 2-مەھۇرى كەنتىنىڭ يەر باھاسى تۆۋەنلىگەن. دېمەك، مۇشۇ يېزىنىڭ دائىرىسىدە ياخشى يەر-نىڭ باھاسى ئۆرلەپ، ناچار يەرنىڭ باھاسى چۈشۈپ كەتكەن. بىرىنچىدىن، تۇپرىقى بىر قەدەر ياخشى يەرلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى پومېشچىكلار ئىگىلىۋېلىپ، دېھقانلارنىڭ قولىدىكى ياخشى يەرلەر ئازىيىپ كەتكەن. ئىككىنچىدىن، گومىنداڭنىڭ ئالۋاڭ-ياساقلىرى يەرنىڭ ياخشى-ناچارلىقىغا قارىماي، يەر كۆلىمى بويىچە چېچىلغان. يۇنىڭ بىلەن ناچار يەر تېرىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ سېلىقلىرى ئېسىپي ھالدا ئېغىرلاشقان. يۇقىرىقى ئىككى سەۋەب تۈپەيلىدىن ياخشى يەرلەرنى ساتىدىغانلار ئازايغان، سېتىۋالغۇچىلار (ئاساسەن پومېشچىكلار) بولسا كۆپەيگەن، شۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك يەرلەرنىڭ باھاسى ئۆرلەپ كەتكەن؛ ناچار يەرلەرنى ساتىدىغانلار (ئاساسەن دېھقانلار) كۆپەيگەن، سېتىۋالغۇچىلار بولسا ئازايغان، شۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك يەرلەرنىڭ باھاسى چۈشۈپ كەتكەن.

دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيە ئېغىر سېلىقنىڭ دەستىدىن دېھقانلار دېھقانچىلىق سايمانلىرى، تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىدىن ھەم يەرلىرىدىن مەھرۇم بولۇپ قالغان، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ئورنىمۇ ئۆزلۇكسىز تۆۋەنلەپ كەتكەن. بۇنىڭغا بىز ئىككى ئائىلىنى مىسال كەلتۈرۈپ كۆرۈپ باقايلى: مەھەممەت دېگەن كىشىنىڭ ئائىلىسىدە ئون نەچچە يىل ئىلگىرى ئۇچ جان ئادەم بولۇپ، قولىدا 54 مو يەر، ئىككى قوش ئۆيى، تۆت كالا، تۆت ئېشەك، 15 قويى بار ئىكەن، دېھقانچىلىق سايمانلىرىمۇ خېلى تولۇق بولۇپ، ئوتتۇرا دېھقان تەركىبىدىكى ئائىلە ئىكەن، لېكىن ئون نەچچە يىل ئىچىدە بارا-بارا ۋەيران بولۇپ، يېللانما دېھقان ھالىتىگە چۈشۈپ قالغان. ئۇ ئالۋاڭ-ياساق تۆلەش ئۈچۈن، بارلىق چارۋا ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئارقا-ئارقىدىن سېتىپ تۈگىتىۋەتكەن. 1942-يىلى ئۇ يەر بىجىنى تۆلىيەلمىگەچكە، پومېشچىك ئىسمائىل مۇتەۋەللىگە ھەقسىز ئىشلەپ بولغان، غەللە-پاراق، ئالۋاڭ-ياساقنى تولۇق تاپشۇرالمىغاچقا، يەنە بىر يىل ھەقسىز ئىشلەپ بەرگەن. كېيىنكى يىلى پومېشچىك ئىسمائىل ئۇنى « يۇقىرىدىن بۇيرۇق كەلدى، ئائىلىسىدە ئىككى ئوغۇل بولسا بىرىنى ئالتايغا سوۋۇشقا ئەۋەتىدىكەن » دەپ قورقۇتقان. ئۇ ئەسكەرلىكتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، پومېشچىك ئىسمائىلغا يەنە بىر يىل ھەقسىز ئىشلەپ بەرگەن. 1945-يىلى ئۇ باي دېھقان ھامۇتقا يىللىقچى بولغان، ئۆزىنىڭ 15 مو يېرىنى يالىغۇچى بىلەن ئورتاقلىشىپ تېرىغان، قالغان 40 مو يېرىنى تېرىشقا قۇدرىتى يەتمىگەچكە، پۈتۈنلەي ئاق تاشلىۋەتكەن. ئورتاقلىشىپ تېرىغان يەردىن چىققان 40 چارەك بۇغدايىنى تەڭ بۆلۈشكەن. ئىش ھەققىغە تەگكەن ئون چارەك گۈرۈچ، ئون چارەك بۇغداي، 20 چارەك قوناقنى پۈتۈنلەي غەللە-پاراقتا بەرگەن بولسىمۇ، يەنە يەتمەي قالغان. ئۇ باۋاڭ، جىيا جاڭلارنىڭ قىستىشى بىلەن پۈتۈن يەرلىرىنى ۋە ئىككى ئېغىزلىق ئۆيىنى 20 چارەك بۇغدايغا سېتىپ، يەش چارەك بۇغدايىنى پومېشچىك ئىسمائىل قازىغا ②

مۇھۇر پۇلى دەپ بەرگەن، 15 چارەك بۇغداينى شۇ جايدىلا كەم تاپشۇرغان ھاشار پۇلىغا تۆلەگەن. شۇنداق قىلىپ، ئۇ ھەممە نەمىسىدىن ئايرىلىپ قالغان. چۈرۈق دېگەن دېھقان ئەسلى قارا تاللىق بولۇپ، ئۇ يەردە پومېشچىكلارنىڭ ئېزىشىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، 1943-يىلى بۇ يەرگە قېچىپ كەلگەن. ئۇ كېلىشىدە ھارۋا ھەيدەپ، بىر ئات، ئىككى قوش ئۆيى، ئۈچ كالا، بىر ئېشەك، 30 تۇياق قوي ۋە بەزى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئېلىپ كەلگەن. ئۇ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، 80 مو يەر سېتىۋېلىپ تېرىغان. لېكىن بەش يىلدىن كېيىن، ئۇنىڭ چارۋىلىرى پۈتۈنلەي تۈگەپ كەتكەن. 1948-يىلى ئېتىزلىرىدىن يېغىۋېلىنغان مەھسۇلات غەللە-پاراق ۋە ئالۋاڭ-ياساقنى تۆلەشكە چېقىشمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ پۈتۈن يەرلىرىنى 60 چارەك بۇغدايغا ساتقان بولسىمۇ، يەنە تۆلەپ بولالمىغان. كۆندۈزى ئۇنىڭ باللىرى نان دەپ يىغلاشقان، خوتۇنى قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ يىغلىغان، ئاخىرى ئامال بولماي، بېرىم كېچىدە ئۇ پۈتۈن ئۆيدىكىلىرىنى ئېلىپ قېچىپ كەتكەن.

يەرلەرنىڭ قولدىن-قولغا ئۆتۈشى كۆپ بولۇپلا قالماستىن، بەلكى نۇرغۇن يەرلەر مايىسسى بىلەن بىللە سېتىلغان. مۇشۇ ئەھۋالدىن دېھقانلارنىڭ نامراتلىقى قانداق دەرىجىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، پۈتۈن يېزىنىڭ نامراتلىق ئەھۋالىنمۇ كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇلار سېلىق ۋە تۇرمۇشنىڭ بېسىمى بىلەن ئېتىزلىرىنىڭ زىرائەتلىرىنى پۈتۈن يېغىۋېلىشقا ساقلاپ تۇرالماي يەرلىرىنى سېتىۋەتكەن. 1949-يىلى 6-ئايدا بەختخان ئالۋاڭ-ياساققا بەرگۈدەك ئېشى بولمىغاچقا، قوناق، شال ۋە زىغىر تېرىغان. 16 مو يېرىنى زىرائەتلىرى بىلەن قوشۇپ 40 چارەك بۇغدايغا ساتقان. 40 چارەك بۇغدايدىن 39 چارەك بۇغداينى باۋاجاق، جيا جاڭ ئېلىپ كەتكەن، ئۆزىگە ئارانلا بىر چارەك ئاش قالغان. ئۇ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ كۆڭلى بۇزۇلۇپ يىغلاپ كەتكەن.

زور تۇركۈمدىكى دېھقانلار ۋەيران بولغانلىقتىن، يەر باھاسى تېزدىن تۆۋەنلەپ كەتكەن، ئۈچ-تۆت چارەك بۇغداي چېقىدىغان بىر مو يەر ئاران ئىككى چارەك بۇغدايغا يارىغان، پومېشچىكلار بىلەن ئۇلارنىڭ قول چوماقچىلىرىدىن باشقا ھېچكىمنىڭ يەر ئېلىشقا قۇدرىتى يەتمىگەن، شۇنداقلا سېلىقنىڭ ئېغىر بولۇشىدىن قورقۇپ، دېھقانلار ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمىغان. شۇڭا نۇرغۇنلىغان دېھقانلار ھېچبىر چارىسى قالمىغاندا يەرنى تاشلاپ باشقا جايغا قېچىپ كەتكەن. 1949-يىل مۇشۇ يېزا 2-مەھۇرىي كەنتىدە ئېگىسى يوق يەر 300 موغا يېتىپ، كەنتتىكى ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن 15 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. ئىككى-ئۈچ يىل ۋاقىت ئىچىدە كەنت بويىچە 60 نەچچە ئائىلە ئېچىدىن ئوندىن بىر قىسىم كىشى قېچىپ كېتىپ، كەنتتىكى ئۆيلەر چۆل، يەرلىرى ئاق قېلىپ، خارابىگە ئايلانغان.

جايلاردىكى دېھقانلار تۇركۈملەپ تەرەپ-تەرەپكە قېچىپ يۈرگەن، لېكىن ئۇلار بۇ كەنتتىن ئۇ كەنتكە قېچىپ بارغان بىلەن فېئودالىق تۈزۈمنىڭ ئېزىشىدىن قېچىپ قۇتۇلالماي، يەنىلا پومېشچىكلارنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا ئېزىلگەن.

بىر تەرەپتىن، دېھقانلارنىڭ قېچىشىغا ئەگىشىپ، يېزىلارنىڭ ئەمگەك كۈچى يېتىشمەي قالغان، بەزى پومېشچىكلار ھەرخىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، باشقا يېزىلاردىكى دېھقانلارنى ئۆزىگە يىللىقچى ۋە ئىجارىكەش بولۇشقا ئالداپ ئەكەلگەن، يەنە بىر تەرەپتىن، يۇرت-ماكانىدىن ئايرىلغان دېھقانلار سەرگەردان بولۇپ، كوچىلاردا تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرگەن.

دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە ئېغىر سېلىق دېھقانلارنى دېھقانچىلىق سايمانلىرى، تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىدىن ئايرىلىشقا، يەرلىرىنى تاشلۇۋېتىشكە مەجبۇرلىغان، شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇنلىغان ياخشى يەرلەر بىكار قالغان. دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە ئېغىر سېلىق يېزىلارنى ۋەيران قىلغان ھەم

ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلغان.

IV

دېھقانلار « ئەگەر يەنىلا ئازاد بولمىغان بولساق، بەزىلىرىمىز جەزمەن ئاشلىقتىن ئۆلۈپ كېتەتتۇق » دەيىشتى. دەرۋەقە، ئۇلۇغ جۇڭگو كومپارتىيىسى دېھقانلارنى ئازاب-ئوقۇبەتتىن ئازادلىققا ئېرىشتۈرۈپ، ۋەيران بولۇۋاتقان يېزىلارنى قۇتۇلدۇرۇپ يېڭى ھايات بولغا باشلىدى.

1. ھاكىمىيەت ئۆزگەرتىلگەن، فېئودالىق ھاكىمىيەت دېھقانلارنى ئېزىدىغان قورال بولۇپلا قالماستىن، بەلكى دېھقانلارنى تالان-تاراج قىلدىغان قورال. پومپىچىكلار ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، بانا-سەۋەب بىلەن دېھقانلارنى قاقتى-سوقتى قىلغان ۋە كۆپلەپ ھەقسىز ئەمگەكنى شىلۋالغان. ئازادلىقتىن كېيىن، ھاكىمىيەت خەلقنىڭ قولغا ئۆتۈپ دېھقانلار ھاشار ۋە ئالۋاڭ-ياساقنى توگىتەلمەي پومپىچىكلارغا يىل بويى ھەقسىز ئىشلەپ بېرىدىغان ئىشلار توگىگەن، ئەسكەرلىككە تۇتۇپ بېرىشتىن قورقۇپ پومپىچىكلارغا بىكارغا ئىشلەپ بېرىدىغان، بىكارغا سوۋغات بېرىدىغان ئىشلارمۇ توگىگەن. ھاكىمىيەتكە تايىنىپ دېھقانلارنى ئېزىدىغان ۋە دېھقانلارنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى بۇلايدىغان، دېھقانلارنى ھەقسىز ئىشقا سالىدىغان ئىشلار پۈتۈنلەي توگىگەن. دېھقانلار ئەمدى ئۆزىنى ئەركىن-ئازادە ھېس قىلىپ، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى يېزا باشلىقلىرى ۋە باۋجاڭلارغا ئىشلەپ بەرگەن. ئەمگەكنى پۈتۈنلەي ئۆزلىرىنىڭ يەرلىرىگە سەرپ قىلغان. ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كەيپىياتى مىسلسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن.

2. سىلىق ئازايتىلغان. گومىنداڭنىڭ ئېغىر سىلىقى — يېزىلارنىڭ ۋەيران بولۇشى ۋە ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشىنىڭ بىۋاستە ۋە ئاساسىي سەۋەبلىرىنىڭ بىرى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئازادلىقتىن كېيىن سىلىقنىڭ يەڭگىللىتىلىشى دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى ۋە ئىشلەپچىقىرىشىدا ناھايىتى زور رول ئوينىغان. دېمەك، ئۇلار ئۇستىدىكى ئېغىر تاشنى يۆتكىۋەتكەندەك بولغان. دېھقانلار 1951-يىلى تاپشۇرغان ۋەتەنپەرۋەرلىك غەللە-پارىقى 148 مىڭ 799 جىڭغا يەتكەن بولۇپ، يەردىن قىلىنغان كىرىمنىڭ (1 مىليون 142 مىڭ 520 جىڭ) 13 پىرسەنتنى ئىگىلەپ، 1949-يىلدىكى غەللە-پاراقتىن 6279 جىڭ يېنىكلىگەن. ئازادلىقتىن كېيىن دېھقانلارنىڭ تېرىلغۇ يېرى 8% (685مو) كۆپەيگەن، مەھسۇلاتمۇ 10% ئاشقان. مەھسۇلاتى ۋە تېرىلغۇ كۆلىمى كۆپەيگەن ئاساستا ئۇستىگە ئالغان غەللە-پاراق گومىنداڭ دەۋرىدىكىدىن يەنىلا تۆۋەن بولغان. دېھقانلارنى تېخىمۇ خۇشال قىلغىنى شۇ بولغانكى، ئۆشرە تاپشۇرۇش ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان، باشقا ئالۋاڭ-ياساقلارمۇ توگىگەن. دېھقانلار ئۇستىدىكى ئومۇمىي سىلىق گومىنداڭ دەۋرىدىكى سىلىقنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىغىلا توغرا كەلگەن. جايلاردىكى دېھقانلار: « ئازادلىقتىن كېيىن، بىر قېتىم غەللە-پاراق تاپشۇرغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بىرمەر تال ئوتمۇ تاپشۇرمىدۇق، ئەمدى بىز خاتىرجەم دېھقانچىلىق قىلىدىغان بولدۇق » دەيىشكەن.

3. سۇ ئىشلىرى تۆزۈمى ياخشىلانغان. جەنۇبىي شىنجاڭدا ھۆل-يېغىن مىقدارى ناھايىتى ئاز، تېرىيدىغان يەرلەرنىڭ ھەممىسنى سۇغارمىسا بولمايدۇ. بەزى يېزىلاردا سۇ بەكمۇ كەمچىل بولغاچقا، سۇ ئىشلىرى مەسلىسى ئېغىر مەسىلە بولۇپ قالغان. يەر ئىگىلەش ۋە ئىشلىتىشتە دېھقانلار بىلەن پومپىچىكلار ئوتتۇرىسىدا كۈرەش شەكىللىنىپلا قالماستىن، بەلكى سۇ ئىنشائاتلىرىنى ئەگىلەش ۋە ئىشلىتىشتىمۇ ئوتكۇر كۈرەش شەكىللەنگەن. ئۆتمۈشتە سۇدىن پايدىلىنىش ھوقۇقى پومپىچىكلارنىڭ قولىدا بولۇپ، ئۇلاردا ساتىدىغان ۋە ئىسراپ قىلىدىغان سۇ بولسىمۇ، لېكىن دېھقانلارنى يەر سۇغارغىلى قويمىغان. نەتىجىدە نۇرغۇن ئېتىزلاردىكى مايسىلار ئۇسساپ قۇرۇپ كەتكەن

كەن. ئازادلىقتىن كېيىن سۇ ئىشلىرىنى شەخسلەر ئىگىلىۋېلىش تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، سۇدىن پايدىلىنىش ھوقۇقى دېھقانلارنىڭ قولىغا ئۆتكەن. شۇڭا دېھقانلار، بىر تەرەپتىن، سۇ مىقدارىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن سۇ قۇرۇلۇشى بىلەن قىزغىن شۇغۇللانسا يەنە بىر تەرەپتىن، سۇدىن پايدىلىنىش تۈزۈمىنى ياخشىلاپ، سۇ ئىسراپچىلىقىنى ئازايتقان. دېھقانلار سۇدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ، يەرلەرنى ۋاقتىدا سۇغۇرالايدىغان بولغان. بۇنىڭ بىلەن بىنام يەرلەر ئازىيىپ، يەرلەرنى سۇغۇرۇش قېتىمى كۆپەيگەن، شۇنىڭ بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرى ئالغا قاراپ راۋاجلانغان. بىز بۇ ئەھۋالنى گۈما، قاغىلىق، پەيزاۋات قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ تېپىك يېزىلىرىدا ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈش دوكلاتىدا تەپسىلىي بايان قىلىپ ئۆتكەن. ئازادلىقتىن كېيىن بۇ يېزىنىڭ سۇ مىقدارى كۆپەيىپ، دېھقانلار يىلدا بىر قېتىم بولىدىغان ئۈستەكچە چېپىشقا قاتناشقان. ئۈستەكچە چېپىشقا كېتىدىغان ئەمگەك ئازادلىقتىن بۇرۇنقىسىنىڭ يېرىمغىلا توغرا كەلگەن، لېكىن ياسالغان ئۈستەڭنىڭ قېشى بۇرۇنقىدىن كەڭ ھەم پۇختا بولغان.

4. يەرلەر تەڭشەلگەن. بۇ يېزىدىكى پومېشچىكلار جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ كۆپ سانلىق يېزىلىرىدىكى پومېشچىكلارغا ئوخشاش، نۇرغۇنلىغان يەرلەرنى ئىگىلىۋالغان ۋە ئىشلىتىپ كەلگەن. دېھقانلار ئۇلارنىڭ قولىدىن شېرىكلىشىپ تېرىشقا ئاسانلىقچە يەر ئالالمىغان.

ئىككى يىلدىن بۇيان ھۆكۈمەت دېھقانلارغا يەر تەڭشەپ بەرگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتتا، پومېشچىكلارنىڭ ھەقسىز مەجبۇرىي ئەمگىكى بولمىغاچقا، ئۇلارمۇ يەرلىرىنى دېھقانلارغا كۆپلەپ ئىجارىگە بەرگەن. بۇنىڭ بىلەن دېھقانلارنىڭ تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 1949-يىلدىكىدىن 685 مو كۆپەيىپ، ئۇلارنىڭ كىرىمى ئاشقان. تېخىمۇ مۇھىم بولغىنى شۇكى، بۇنىڭدىن ئىلگىرى يەرنى ئىجارىگە ئالالمىغان دېھقانلار يەر تېرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ غەيرىتى ناھايىتى ئاشقان. يەرلەرنى تەڭشەش ئىجارىگە بېرىش مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن ھەمدە ئىشلەپچىقىرىشنى ئاشۇرغان.

5. ھەقسىز ئەمگەك بىكار قىلىنغان. ئىلگىرى ھوقۇقدار پومېشچىكلار دېھقانلارنى ھەقسىز ئىشلەتكەندىن باشقا، ئىجارىكەشلەر ۋە مەدىكارلارمۇ، ئادەتتە، پومېشچىكلارغا ھەقسىز ۋە يېرىم ھەقسىز ئىشلەپ بەرگەن. ھەقسىز ئەمگەك — دېھقانلار ئۈچۈن ئەڭ ئازابلىق ئىش بولغان. ئازادلىقتىن كېيىن ھەر خىل شەكىلدىكى ھەقسىز ئەمگەك ئاساسىي جەھەتتىن بىكار قىلىنغان. ئىجارىكەشلەر ئەمدى پومېشچىكلارغا بىكارغا ئىشلەپ بەرمەيدىغان بولغان. مەدىكارلارمۇ ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئىش ھەققىنى ئالالايدىغان بولغان. ھەقسىز ئەمگەك ئەمەلدىن قالغانلىقى ئۈچۈن ئەمگەك كۆچلىرىنىڭ ئەركىن بازىرى بارلىققا كېلىپ ئەمگەك ھەققىمۇ ئۆسكەن. يالالانما دېھقانلار ئىلگىرى بىر چارەك قوناق ئۈچۈن تۆت كۈن ئىشلىگەن بولسا، ھازىر بىر چارەك قوناق ئۈچۈن ئىككى كۈن ئىشلىگەن. بۇرۇن بىر جۈپ ئۆي ئىشلەتكەنگە ئالتە كۈندىن ئون كۈنگىچە ئىشلەپ بەرگەن بولسا، ھازىر ئىككى كۈندىن تۆت كۈنگىچە ئىشلەپ بېرىدىغان بولغان. ئىجارىكەشلەر ئۆزىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن يېتەرلىك ۋاقىتقا ئىگە بولغان. يالالانما دېھقانلار باراۋەر ئەمگەك كۈچىنى سېتىش ئارقىلىق بىر قەدەر كۆپرەك كىرىمگە ۋە ئۆي گۈڭگىغا ئېرىشەلىگەن. ھەقسىز ئەمگەك بىكار قىلىنغانلىقتىن، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىشىدا خىلىلا ياخشىلىنىش بولغان.

6. ئىجتىمائىي ئەمگەك كۈچلىرى كۆپەيتىلگەن. ئىلگىرى پومېشچىكلارنىڭ قىستىشى بىلەن يەرنى تاشلاپ قېچىپ كېتىشكە، كوچىلاردا سەرسان بولۇپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولغانلار ئازادلىقتىن كېيىن ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن، ئۇلار تەڭشەپ بېرىلگەن يەرگە ئېرىشىپ، دېھقانچىلىق

ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللانغان. خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشۋىق قىلىشى ۋە ئىلھام بېرىشى نەتىجىسىدە ئايالارمۇ ئىختىرغا چىقىپ، دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ئومۇميۈزلۈك قاتناشقان. بۇرۇن پومېشچىكلار ئۆچۈن ئۆۋ ئوۋلاپ بېرىدىغان، نەغمە-ناۋا قىلىپ بېرىدىغان، چاي-تاماق راسلاپ بېرىدىغانلارمۇ دېھقانچىلىق ئەمگىكىگە قاتناشقان. پۈتكۈل جەمئىيەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، تىرىكتاپ-لارنىڭ سانى ئازيىپ، ئەمگەكچىلەرنىڭ سانى كۆپەيگەن.

7. خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشەببۇس قىلىشى ۋە ئازادلىق ئارمىيىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن كەلگۈسىدە شۇغۇللانغانلىقىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، يېزىلاردا ئەركىن پۇل قەرز بېرىش تەرەققىي قىلىپ، ئۆزئارا لاپقۇتلىشىش ھەمكارلىق تەشكىلاتلىرى يولغا قويۇلغان ۋە دېھقانچىلىق مەشغۇلات تېخنىكىسى ياخشىلانغان.

8. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلغان. 1951-يىلى قىش پەسلىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى جەريانىدا، باشقا يېزىلارغا ئوخشاش، بۇ يېزىدىكى دېھقانلار زومىگەر-پومېشچىك-لارغا قارشى كۈرەش قىلىپ ۋە ئۇلاردىن ھېساب ئېلىپ، ھەقسىز ئەمگەكنىڭ ھەققىنى تولتۇرغان. 1951-يىلى بىلەن 1950-يىلدىكى يەر ئىجارىسى كېمەيتىلگەن ۋە قايتۇرۇلغان. 290 ئائىلە-لىك (دېھقانلارنىڭ 70 پېرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ) دېھقان 237 مۇ 140 جۈپ بۇغداي كۈ-رەش مېۋىسىگە ئېرىشكەن. بۇ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر ئائىلىگە 818 جىڭدىن توغرا كەلگەن. يەنە بەزى دېھقانلار ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىشتىن 241 مۇ 180 جۈپ بۇغدايغا ئې-رىشكەن. دېھقانلار قولغا تەگكەن بۇ مېۋىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلەتكەن.

ئازادلىقتىن كېيىن ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر قاتار ئىجتىمائىي ئىس-لاھاتلار ئېلىپ بېرىلىپ، فېئودالىلىق تۈزۈم سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتلەردىن كەينى-كەينىدىن ئاجىزلاشتۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى قەدەممۇ قەدەم ئازاد قىلىنغان. ئەمگەك كۈچلىرى كۆپىيىش، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ياخشىلىنىش، ئەمگەك قىزغىنلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش ۋە تې-رىلغۇ يەر كۆلىمى كۆپىيىشتىن سىرت، ئىشلەپچىقىرىش شارائىتى تەدرىجىي ياخشىلانغاندىلا، دېھ-قانلار تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالايدۇ.

بۇ يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىدىكى ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

جەدۋەل — 6

ئىسىنىپ تەركىبى	1951-يىل (ئازادلىقتىن كېيىن)			1952-يىلى (ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىشتىن كېيىن)		
	قوش ئۈيى	كەتمەن	ئوغۇت	قوش ئۈيى	كەتمەن	ئوغۇت
ئوتتۇرا دېھقان	112	123	148	115	125	151
كەمبەغەل دېھقان	146	163	172	170	174	197
يالانما دېھقان	230	200	233	470	260	324
باشقىلار	500	900	208	650	900	228
ئوتتۇرىچە	125	143	162	140	150	177

ئەسكەرتىش: جەدۋەلدىكى سان-سانائارىدا بىرەكلا 1949-يىلدىكىسى ئاساس قىلىندى. شۇ يىلنىڭ مۇتلەق سانى 100 دەپ بېكىتىلىپ ۋە سېلىشتۇرۇش ئۈسۈلى قوللىنىلىپ، باشقا يىللارغا سېلىشتۇرۇلدى.

ئىشلەپچىقىرىش كوئوپراتسىيەسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى بىرلىك مەھسۇلاتىنىڭ ئېشىشىدا كونكرېت ئىپادىلىنىدۇ. ئىمىن سىدىق دېھقان 1949-يىلى ئۇچ مو يەرگە قوناق تېرىپ 25 چاڭەك ھوسۇل ئالغان. 1952-يىلى يەنە شۇ ئۇچ مو يەردىن 35 چاڭەك قوناق ئالغان بولۇپ، مەھسۇلاتى 40% ئاشقان. ئابباس دېگەن دېھقان 1949-يىلى بىر مو يەردىن ئون چاڭەك قوناق ئالغان، 1952-يىلى شۇ بىر مو يەردىن 12 چاڭەك قوناق ئالغان بولۇپ، مەھسۇلاتى 20%ئاشقان. بىزنىڭ مۇلچەرلىشىمىزچە، مەزكۇر يېزا مىقياسىدا ئاز دېگەندە مەھسۇلات 10% ئاشقان.

تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئېشىشى، ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىنىڭ ياخشىلىنىشى ۋە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تېزدىن ئالغا قاراپ راۋاجلىنىشى بىلەن بىر ۋاقىتتا دېھقانلارنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىمۇ ئۆزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن. ئۇلار جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تەربىيىسى ۋە ئۆزلىرىنىڭ بىۋاسىتە ئالغان تەسىراتى ئارقىلىق فېئودالىلىق تۈزۈمنىڭ جىنايەتلىرىنى تونۇۋالغان. شۇڭا ئۇلار يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىشنى، فېئودالىلىق تۈزۈمنىڭ ماددىي ئاساسى ـــ فېئودالىلىق يەر ئىگىلەش تۈزۈمىنى يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلاشنى تەلەپ قىلغان.

V

1952-يىل 3-، 4-ئايلاردا بۇ يېزىدا يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، پومېشچىكلارنىڭ 3351.3 مو يېرى پۈتۈنلەي مۇسادىرە قىلىنغان، ئاز يەر ئىجارىگە بەرگۈچىلەرنىڭ 190.7 مو يېرى يىغىۋېلىنغان. كونكرېت ئىگىلەش ۋە ئىشلىتىش ئېھتىياجىغا ئاساسەن، 1346.5 مو ۋەخپە يەر مۇسادىرە قىلىنىپ ۋە يىغىۋېلىنىپ، ئازادلىققىن كېيىن دېھقانلارغا تەقسىم بېرىلگەنىدى، بۇ يەرلەر يەر ئىسلاھاتىدىمۇ يىغىۋېلىنمىغان يەرلەر بىلەن بىرلىكتە دېھقانلارغا بىر تۇتاش تەقسىم قىلىپ بېرىلىپ، قايتا ئۆزگەرتىلمىگەن.

جەمئىي 4894 مو شەخسىي يەر ۋە ۋەخپە يەر مۇسادىرە قىلىنغان ۋە يىغىۋېلىنغان. بۇ يېزىدىكى پومېشچىكلارنىڭ باشقا يېزىلاردىكى 266 مو يېرى باشقا يېزىلاردىكى دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىشكە، 305.5 مو ۋەخپە يەر شەھەردىكى ئىشسىزلارنىڭ تېرىشىغا تەقسىم قىلىپ بېرىشكە قالدۇرۇلغاندىن سىرت، قالغان 4317 مو يەر 307 ئائىلىلىك ئوتتۇرا دېھقان، كەمبەغەل دېھقان، يالالنما دېھقان، باشقا تەركىپتىكى ئاھالىلەر ۋە پومېشچىكلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن. بۇنىڭ ھېسابى مۇنداق: ئوتتۇرا دېھقان 42 ئائىلە، جان سانى 230، يېرى 445.5 مو؛ كەمبەغەل دېھقان 142 ئائىلە، جان سانى 509، يېرى 1765.9 مو؛ يالالنما دېھقان 86 ئائىلە، جان سانى 215، يېرى 1382.7 مو؛ باشقا تەركىبتىكىلەر ئون ئائىلە، جان سانى 33، يېرى 123.2 مو؛ بۇ يېزىدىكى پومېشچىك 26 ئائىلە، جان سانى 130، يېرى 584.7 مو؛ باشقا يېزىلىق پومېشچىك بىر ئائىلە، يېرى بەش مو. يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن بۇ يېزىدىكى يەرلەرنىڭ يېگىدىن ئىگىلىنىش ئەھۋالى تۆۋەندىكى جەدۋەلدىكىدەك:

ئاقسۇ ناھىيە 1- رايون 5-يېزىنىڭ يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىنكى يەر ئىگىلەش ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىش جەدۋىلى

جەدۋەل — 7

سىنىپ تەركىبى	يۇ يېزىدىكى ھەرقايسى سىنىپلارنىڭ يەر ئىگىلەش ئەھۋالى				يۇ يېزىنىڭ دائىرىسى ئىچىدىكى يەرنىڭ ئىگىلىنىش ئەھۋالى			
	يەر كۆلىمى	يەر كۆلىمىنىڭ پىرسەنتى	ھەربىر ئائىلىگە ئۇتتۇرىچە توغرا كەلگىنى	كىشى بېشىغا ئۇتتۇرىچە توغرا كەلگىنى	يەر كۆلىمى	يەر كۆلىمىنىڭ پىرسەنتى	ھەربىر ئائىلىگە ئۇتتۇرىچە توغرا كەلگىنى	كىشى بېشىغا ئۇتتۇرىچە توغرا كەلگىنى
پومېشچىك	584.7	4.52	22.49	4.50	584.7	4.26	22.49	4.50
ئاز يەر ئىجارىگە بەرگۈچى	457.3	3.54	28.58	12.71	737	5.36	92.13	12.71
باي دېھقان	737	5.70	92.13	12.71	737	5.36	92.13	112.71
ئوتتۇرا دېھقان	5964.4	26.92	23.20	6.09	3480.9	25.33	23.20	6.09
كەمبەغەل دېھقان	1542.7	11.93	17.94	6.40	1542.7	11.23	17.94	6.40
يالاڭما دېھقان	1542.7	11.93	17.94	6.40	1542.7	11.23	17.94	6.40
باشقىلار	161.7	1.25	8.98	3.44	161.7	1.18	8.98	3.44
باشقا-يېزىلىق پومېشچىك					5	0.04		
ناھىيىلىك دېھقانچىلىق مەيدانى					480	3.49		
مەسچىت ۋەخپە يەر					22.2	0.18		
تەقسىم قىلىنمىغان يەر					305.5	2.22		
جەمئىي ۋە ئوتتۇرىچە	12928.7	100	28.57	7.13	13741.2	100	30.4	7.58

ئەسكەرتىش: يەر ئىسلاھاتىنىڭ سىنىقىدا تۈگىمىنى بار پومېشچىكنىڭ تۈگىمىنى ساقلاپ قېلىنىپ، يەر ئاز تەقسىم قىلىنىپ بېرىلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن پومېشچىكلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يەرنىڭ ئوتتۇرىچە سانى كەمبەغەل دېھقان ۋە يالاڭما دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يەردىن ئاز بولغان.

يەر ئىسلاھاتىدا پومېشچىكلارنىڭ باشقا مال-مۈلۈكلىرى، مەسىلەن: تېرىلغۇ ئۇلىقى، دېھقانچىلىق سايمانلىرى، ئۇرۇق، ئۆي قاتارلىقلار مۇسادىرە قىلىنىپ، 307 ئائىلىلىك دېھقانغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن. ئۇنىڭ ھېسابى مۇنداق: ئات تۆت، كالا 36، ئېشەك ئالتە، ساپان 38، كەتمەن 34، ئورغاق 34، سەكسەن پۇت ③ ئىككى، تۇلۇقتاش 14، چاقپىلەك ئىككى، تاغار 88، ھارۋا 29، جادۇ، ئوقۇر 29، ھەرە ئىككى، كەكە (چوت) ④ بىر، پالتا 20، ئارا 30، بۇغداي 3401 جىك، قوناق 1869 جىك، زىغىر 1750 جىك، گۈرۈچ 3496 جىك، پاختا 251 جىك، ئۆي 124 ئېغىز. بۇنىڭدىن باشقا، تۇرمۇشقا كېرەكلىك بەزى چايدۇق-سايمانلارمۇ بار.

يەر ئىسلاھاتى دېھقانلارنى يەرگە ۋە باشقا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە ئېرىشتۈرگەن. يەرسىز ۋە ئۆيسىز دېھقانلار قالمىغان. يەر ئىسلاھاتى فېئودالىق تۈزۈمنىڭ ئۇلىنى قومۇرۇپ تاشلاپ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا بولغان توسقۇنلۇقنى بىت-چىت قىلغان. يەر ئىسلاھاتى ناموۋاپىق بولغان فېئودالىق يەر ئىگىلەش تۈزۈمىنى مۇۋاپىق بولغان دېھقانلارنىڭ يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتكەن، شۇنىڭ بىلەن ئىلگىرى بوز يەر ئاچقان بولسىمۇ، يەرگە قۇل بولۇپ كەلگەنلەر يەرگە خوجايىن بولۇشقا باشلىغان. يەر ئىسلاھاتى ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، دېھقانلار پومېشچىكلار ئۇستىدىن ئاخىرقى غەلبىنى قولغا كەلتۈرگەن كۆرەش بولغان. بۇنىڭ بىلەن پومېشچىكلار سىنىپى يوقىتىلغان، دېھقانلار مىڭ يىللاردىن بۇيانقى ئېزىلىش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنىش ئورنىدىن قۇتۇلۇپ، بەخت-سائادەتلىك يولغا قاراپ ئىلگىرىلىگەن (1952-يىلى 4-ئايدىكى تەكشۈرۈش).

ئىزاھات: ①: زاكات — بىر خىل دىنىي باج. تىجارەتچى ۋە قول ھۈنەرۋەنلەر ھەر يىلى پايدىسىنىڭ 40تىن بىر قىسمىنى تاپشۇرۇشى كېرەك. چارۋىچىلار ۋە چارۋا باققان دېھقانلار ھەر يىلى ئىگىلىگەن چارۋا سانىنىڭ ئوندىن بىر قىسمىنى تاپشۇرۇشى كېرەك.

②: قازى — يۇقىرى قاتلام ئاخۇنلارنىڭ دىنىي ئۇنۋانى، ئۇ ئازادلىقتىن ئىلگىرى ھەر خىل دىنىي ئەرزلەرنى بىر تەرەپ قىلىش، دىنىي باج يىغىش ۋە بازار سودىسى قاتارلىقلارغا ئارىلىشىشقا ھوقۇقلۇق ئىدى. گۆرۈ، ئېلىم-سېتىم، مىراس بۆلۈشۈش قاتارلىق بارلىق خەت-چەكلەر، پۈتۈم-توختاملارغا قازىلارنىڭ مۆھۈرى (تامغىسى) بېسىلغاندىن كېيىن ئىناۋەتلىك، قانۇنلۇق بولاتتى.

③: سەكسەن پۇت — خامان تېپىدىغان بىر خىل دېھقانچىلىق سايمىنى، ئۇنىڭ ياسىلىش ئۇسۇلى مۇنداق: بىر مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى توم يۇمىلاق ياغاچقا 80 قىسقا قوزۇق قېقىلىدۇ. خامان تەپكەندە ئۇلاغلار ئۇ ياغاچنى سۆرەپ خامانىنى ئايلىنىدۇ. ئۇنىڭ رولى تۆلۈقتاش بىلەن ئوخشاش.

④: پالتا بىلەن كەكە (چوت)نىڭ ئوخشاشمايدىغان يېرى شۇكى، كەكىنىڭ تىغى توغرىسىغا بولىدۇ.

(بۇ ماقالە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1979-يىلى نەشر قىلغان « جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىدىكى جەمئىيەت » دېگەن كىتابتىن ئېلىنغان)

سىياسەتكە، ئىلىم-پەنگە تايىنىپ، يېزا ئىگىلىكىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتايلى

— ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى مۇقىملاشتۇرۇش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش ئەھۋالى توغرىسىدىكى تەكشۈرۈش

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە دېھقانچىلىق-ئورمانچىلىق باشقارمىسى

1983-يىل 10-ئاينىڭ 27-كۈنى

3-ئومۇمىي يىغىندىن بۇيان، ئاقسۇ ناھىيىسى ئىلغار تۈزلۈكسىز ئازاد قىلىپ، پارتىيە مەر-

كىزىي كومىتېتنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن ۋە سياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئۆز ۋاقتىدا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۆتكىگەن. ئۇلار ئالدى بىلەن يېزا ئىگىلىكىنى تۈتۈپ، ئىككى مۇھىم نۇقتىنى گەۋدىلەندۈرگەن: بىرىنچىدىن، سياسەتنى تۇتقان؛ ئىككىنچىدىن، ئىنسان-پەننى تۇتقان، ئۇلار بەش يىل كۆرەش قىلىش ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىدىكى بىر ئىزدا توختاپ قېلىشتەك پاسسىپ ۋەزىيەتنى تۈگىتىپ، ئاشلىق، پاختا، مايلىق دان، چارۋا ۋە باشقا كەسىپلەردە مەھسۇلاتنى ئۈدا بەش يىل زور ھەجمىدە ئاشۇرغان. 1978-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ناھىيىنىڭ يېزىلىرىدا چوڭقۇر ئۆزگىرىش بولغان.

ئاشلىق 36 مىليون 990 مىڭ جىڭ ساپ ئېشىپ، ئېشىش نىسبىتى 42.7% بولغان. ئومۇمىي مەھسۇلاتىنىڭ 123 مىليون 710 مىڭ جىڭغا يېتىشى، ئوتتۇرىچە ئېشىپ بېرىش نىسبىتىنىڭ 7.4%كە يېتىشى، مەھسۇلاتنىڭ يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 7 مىليون 398 مىڭ جىڭدىن ئېشىشى، كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كېلىدىغان ئاشلىقنىڭ 1000 جىڭدىن ھالقىپ كېتىشى، كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە 312 جىڭدىن ئاشلىق ئېشىشى مۆلچەرلەنگەن.

پاختا 13 مىڭ 720 دەن ساپ ئېشىپ، ئېشىش نىسبىتى 186.19% بولغان. ئومۇمىي مەھسۇلاتىنىڭ 29 مىڭ 500 دەنگە يېتىشى، يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىپ بېرىش نىسبىتىنىڭ 13.3%كە يېتىشى، مەھسۇلاتنىڭ يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2744 دەندىن ئېشىشى مۆلچەرلەنگەن.

مايلىق دان 1 مىليون جىڭ ساپ ئېشىپ، ئېشىش نىسبىتى 76.9% بولغان. ئومۇمىي مەھسۇلاتىنىڭ 3 مىليون 680 مىڭ جىڭغا يېتىشى، يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىپ بېرىش نىسبىتىنىڭ 12.1%كە يېتىشى، مەھسۇلاتنىڭ يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 320 مىڭ جىڭدىن ئېشىشى، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 37 جىڭدىن توغرا كېلىپ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 20 جىڭدىن مەھسۇلات ئېشىشى مۆلچەرلەنگەن.

چارۋا 77 مىڭ تۆياق ئېشىپ، ساپ ئېشىش نىسبىتى 37.7% بولغان. يىل ئاخىرىدا قولدا قالغان چارۋىنىڭ 281 مىڭ تۆياققا يېتىشى، يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىپ بېرىش نىسبىتىنىڭ 6.6%كە يېتىشى، ئوتتۇرا ھېسابتا ھەر يىلى 15 مىڭ 400 تۆياقتىن چارۋا ئېشىشى مۆلچەرلەنگەن.

ئومۇمىي كىرىم 9 مىليون 970 مىڭ يۈەن ساپ ئېشىپ، ئېشىش نىسبىتى 59.8% بولغان. بۇ يىللىق ئومۇمىي كىرىمنىڭ 26 مىليون 640 مىڭ يۈەنگە يېتىشى، يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىپ بېرىش نىسبىتىنىڭ 9.8% كە يېتىشى، يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2 مىليون يۈەندىن ئېشىشى، بۇ يىل كىشى بېشىغا 160 يۈەندىن كىرىم توغرا كېلىپ، 1978-يىلدىكىدىن 77 يۈەن ئېشىشى مۆلچەرلەنگەن.

دۆلەتكە قوشۇلغان تۆھپە بارغانسېرى زورايغان. تۆت يىلدا 80 مىليون 110 مىڭ جىڭ تاۋار ئاشلىق تاپشۇرۇلغان بولۇپ، ئوتتۇرىچە تاۋار نىسبىتى 20% بولغان. 1982-يىلى 21 مىليون جىڭ تاۋار ئاشلىق تاپشۇرۇلغان بولۇپ، تاۋار نىسبىتى 22% بولغان. كىشى بېشىغا تاپشۇرۇلغان تۆھپە ئاشلىق 227 جىڭدىن توغرا كەلگەن. بۇ يىل يازلىق ئاشلىق تاپشۇرۇش ئارقا-ئارقىدىن ئاشۇرۇلۇپ، 16 مىليون 584 مىڭ جىڭ ئوروندالغان، ۋەزىپە 18% ئاشۇرۇپ ئورۇندالغان. پاختا، مايلىق دان، چارۋا ۋە باشقا يېزا ئىگىلىك، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىشمۇ يىلدىن-يىلغا ئاشقان. شۇڭا يېزىلاردا گۈللەپ ياشنىغان مەنزىرە بارلىققا كەلگەن.

II

ئاقسۇ ناھىيىسىدە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى 1979-يىلى دېھقانچىلىقتىن باشلاپ يولغا قويۇلغان. باشتا « بەشىنى بېكىتىپ، بىرنى مۇكاپاتلاش، مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش » سىناق قىلىنغان، كېيىن مەسئۇلىيەتنى ئادەمگە بېكىتىشكە تەرەققىي قىلغان. ئۇنىڭدىن كېيىن مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئەمگەك كۆچلىرىگە (ئائىلىلەرگە) ھۆددىگە بېرىشكە ئوتكەن. 1982-يىلى تېزدىن مەھسۇلاتنى ئادەملەرگە ھۆددىگە بېرىش ۋە ئىشنى ئائىلىلەرگە

ھۆددىگە بېرىش شەكلىگە تەرەققىي قىلىپ، تۆۋەندىن يۇقىرىغا، قىسمەنلىكتىن ئومۇمىي دائىرىگە، مۇكەممەل بولماسلىقتىن بىر قەدەر مۇكەممەل بولۇشقا ئۆتۈشتەك تەرەققىيات جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن. بۇ يىل ناھىيە بويىچە 525 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدىن ئىككى ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى (قارا تال گۈڭشې 7-چوڭ ئەترىتىنىڭ 2-كىچىك ئەترىتى بىلەن 25-چوڭ ئەترەتنىڭ 1-كىچىك ئەترىتى) نورما بەلگىلەپ ھەق ھېسابلاشنى يولغا قويغاندىن سىرت، قالغان ئەترەتلەرنىڭ ھەممىسىدە چوڭ ھۆددىگەرلىك يولغا قويۇلغان.

1979-يىلى ھەرخىل شەكىلدىكى مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرى ئورنىتىلغاندىن باشلاپ ھازىرغىچە 99.4% ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە چوڭ ھۆددىگەرلىك يولغا قويۇلغان. ئۇلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى مۇنداق: 1979-يىلى بىر تۇتاش ئىشلەش، بۆلۈنۈپ ئىشلەش، نۆۋەتلىق ئائىلە، كەسىپىي ئائىلەلەر تۇراقلاشتۇرۇلغان ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلگەن، 1983-يىلى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈلۈپ، ئىككى خىل ئائىلە (نۆۋەتلىق ئائىلە ۋە كەسىپىي ئائىلە) لەر تەرەققىي قىلدۇرۇلغان.

كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا: 1979-يىلى نورمىلىق باشقۇرۇش ئاساس قىلىنىپ، مەھسۇلاتنى گۈرۈپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلغان؛ 1980-يىلى مەھسۇلاتنى گۈرۈپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش ئاساس قىلىنىپ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئەمگەك كۆچلىرىگە (ئائىلەلەرگە) ھۆددىگە بېرىش سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلغان؛ 1981-يىلى مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئەمگەك كۆچلىرىگە (ئائىلەلەرگە) ھۆددىگە بېرىش ئاساس قىلىنىپ، چوڭ ھۆددىگەرلىك سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلغان، 1982-يىلى قوش ھۆددىگەرلىك ناھىيە بويىچە ئاساسىي شەكىلگە ئايلانغان. بۇ يىل 99.4% ئەترەت چوڭ ھۆددىگەرلىكنى يولغا قويغان.

ھەرخىل مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىنىڭ شەكلى ۋە تەرەققىيات-ئۆزگىرىش ئەھۋالى جەدۋىلى

مەسئۇلىيەت تۈزۈم شەكلى	1979-يىلى		1980-يىلى		1981-يىلى		1982-يىلى		1983-يىلى	
	ئەترەت	%	ئەترەت	%	ئەترەت	%	ئەترەت	%	ئەترەت	%
كىچىك بۆلەكلەر بويىچە ئىشنى ھۆددىگە بېرىش، نورمىلىق باشقۇرۇش	457	87.1	156	29.8	85	16.2	52	9.9	2	0.4
بەشنى بەلگىلەش بىرنى مۇكاپاتلاش، مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش	68	12.9	198	37.9	64	12.2	4	0.8	1	0.2
بىر تۇتاش باشقۇرۇپ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئەمگەك كۆچلىرىگە ھۆددىگە بېرىش			154	29.4	358	68.2	345	65.5		
مەھسۇلاتنى ئائىلەلەرگە ھۆددىگە بېرىش، ئىشنى ئائىلەلەرگە ھۆددىگە بېرىش			15	2.5	14	2.7	126	23.8	522	99.4
تۈزۈقلۇق ئاشلىق ئېتىزى ۋە مەسئۇلىيەت ئېتىزى			2	0.4	4	0.7				
جەمئىي	525	100	525	100	525	100	527	100	525	100

ئېتىز-ئېرىق مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ تەرەققىياتى خەلقنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتكەن. شۇنىڭ بىلەن مەسئۇلىيەت تۈزۈمى دېھقانچىلىقتىن ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ-كە كېڭەيگەن. نەزالارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ناھىيە، گۈڭشې، ئەترەتتىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ مەسئۇلىيەت تۈزۈمىگە تەرەققىي قىلغان. شۇنداق قىلىپ، ناھىيە بويىچە يېزىلاردىن شەھەرگىچە، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە، كادىرلاردىن ئاممىغىچە ئەمگەكنى

قاراپ تەقسىم قىلىش بىلەن ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن ھەرخىل شەكىلدىكى ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىەت تۈزۈملىرى يولغا قويۇلغان.

بەش يىلدىن بۇيان يولغا قويۇلغان ھەرخىل مەسئۇلىيىەت تۈزۈملىرىنىڭ كونكرېت ئىشلەش ئۇسۇللىرىدا ئوخشىماسلىقلار بولسىمۇ، ئومۇمىي جەھەتتىن ئۇلارنى تۆۋەندىكى بىر نەچچە خىلغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

بىرىنچى، ئالتىدە بىر تۇتاش بولۇش، بەشنى بەلگىلەشتىن ئىبارەت مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ، ئەمگەك كۆچلىرىگە (ئائىلىلەرگە) ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىەت تۈزۈمى. ئالتىدە بىر تۇتاش بولۇش: پىلان، سۇ تۇتۇش، ھەيدەش، ئۇرۇق سېلىش، تېرىلغۇ ئۇلىقى ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرى، تەقسىمات؛ بەشنى بەلگىلەش: يەر، مەھسۇلات، ئىش نومۇرى، پاراق-سېتىپ بېرىش، تۇتۇپ قېلىش.

ئىككىنچى، تۆتتە بىر تۇتاش بولۇش، بەشنى بەلگىلەشتىن ئىبارەت مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىەت تۈزۈمى. تۆتتە بىر تۇتاش بولۇش: پىلان، سۇ تۇتۇش، ئۇرۇق قالدۇرۇش، تەقسىمات؛ بەشنى بەلگىلەش: يەر، مەھسۇلات، ئىش نومۇرى، پاراق-سېتىپ بېرىش، تۇتۇپ قېلىش.

ئۈچىنچى، ئىككىدە بىر تۇتاش بولۇش، تۆتنى بەلگىلەشتىن ئىبارەت ئىشنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىەت تۈزۈمى. ئىككىدە بىر تۇتاش بولۇش: تېرىقچىلىق پىلانى، زىرائەت تەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى؛ تۆتنى بەلگىلەش: يەر، مەھسۇلات، پاراق-سېتىپ بېرىش، تۇتۇپ قېلىش.

تۆتىنچى، بىردە بىر تۇتاش بولۇش، بىرنى بەلگىلەش (نورمىلىق باشقۇرۇش، بىر تۇتاش تەقسىمات قىلىش) تىن ئىبارەت نورما بەلگىلەپ ھەق ھېسابلاش تۈزۈمى.

يۇقىرىقى مەسئۇلىيىەت تۈزۈملىرىنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق ئارتۇقچىلىق ۋە يېتەرسىزلىكى بولۇپ، ئەترەتلەرنىڭ ئەمەلىي شارائىتىغا قاراپ ئىش كۆرۈلگەن. نورمىلىق باشقۇرۇشنىڭ ياخشىلىقى شۇكى، تۆت جەھەتكە. پايدىلىق (ماشىنىلارنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى جارى قىلدۇرۇش، ئېتىز-ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى، پەن-تېخنىكىنى كېڭەيتىش، بايلىقتىن مۇۋاپىق پايدىلىنىش). ئاساسىي يېتەرسىزلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا ئىككى كۆپ، ئىككى ئاز (ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلغانلار كۆپ، كادىرلارنىڭ ئەمگەككە قاتنىشىشى ئاز؛ يىغىلىپ ئەمگەك قىلىش كۆپ، دېھقانلارنىڭ ئەركىنلىكى ئاز). بۇنى ھەل قىلىشنىڭ ئۈسۈلى مۇنداق: نورمىلىق باشقۇرۇشنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، كادىرلارنى ئازايتىش، قوشۇمچە يارەمنى قىسقارتىش.

قاراتال گۈڭشې 7-چوڭ ئەترىتىنىڭ 2-كىچىك ئەترىتى ئۆزۈن يىللاردىن بۇيان بۇ مەسئۇلىيەت تۈزۈمىدە ئىزچىل چىڭ تۇرۇپ، 1977-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان تۆت يىلدا تۆت چوڭ قەدەم باسقان. ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 257 مىڭ جىڭدىن 800 مىڭ جىڭغا يەتكەن؛ پاختا، مايلىق دان، چارۋا سانىمۇ زور ھەجمىدە ئاشقان؛ ساپ كىرىم 19 مىڭ يۈەندىن 102 مىڭ يۈەنگە يەتكەن. كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىم 62 يۈەندىن 337 يۈەنگە كۆتۈرۈلگەن. ئاشلىق، پاختا، مايلىق دان، چارۋا سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسى يىلمۇ يىل ئاشۇرۇپ ئورۇندالغان. ئاشلىق، پاختا، مايلىق دان، چارۋا سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسى يىلمۇ يىل ئاشۇرۇپ ئورۇندالغان، 1982-يىلى 328 مىڭ جىڭ تاۋار ئاشلىق سېتىپ بېرىلگەن، بۇ، ۋەزىپىنىڭ 3.2 ھەسسىسىگە توغرا كەلگەن. بىر ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىتاتى بولۇپ، ھەر يىلى 800 گۈڭ قوشۇپ بېرىلگەن، بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان بىر ئائىلە بولۇپ، بۇ ئائىلىنىڭ يېمەك-ئىچمىكى ۋە كىيىم-كېچەكنى ئەترەت پۈتۈنلەي ھۆددىگە ئالغان. بىر بالىلار يەسلىسى بولۇپ، بالا باققۇچىنىڭ ئىش ھەققىنى ئەترەت ئۈستىگە ئالغان.

مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىشنىڭ ياخشىلىقى شۇكى، ئۇچ جەھەتتە پايدىلىق (ئىگىلىك باشقۇرۇش، ئېتىز-ئېرىق قۇرۇلۇشى، ئەمگەك مۇسابىقىسىنى بىر تۇتاش ئېلىپ بېرىشقا

پايدىلىق)، ئاساسىي يېتەرسىزلىكى شۇكى، مەھسۇلات ئەمگەك كۈچىگە ھۆددىگە بېرىلمىگەن، كادىر بىر قەدەر كۆپ، داشقازان ئوتتۇرا ھال قازانغا ئۆزگەرتىلگەن. بۇ خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئىلگىرى ئاكتىپ رول ئويناغان بولۇپ، ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش، ئۇرۇق كۆپەيتىش ئەتراپىدىكى بىر قەدەر باي كەلگەن. بۇنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى: گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنگەندىن كېيىن، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ئەمگەك كۈچىگە بۇاستە ھۆددىگە بېرىۋېتىش كېرەك.

بەشتۇگمەن گۈڭشې 2-چوڭ ئەتراپتىكى 2- ۋە 3-كىچىك ئەتراپلىرى 1980-يىلى مەھسۇلاتىنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىشنى يولغا قويغاندىن كېيىن، ئىككى ئەتراپنى 1979-يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئاشلىق مەھسۇلاتى 82 مىڭ 300 جىڭ ساپ ئېشىپ، ئېشىش نىسبىتى 36.7%كە يەتكەن. 91 مىڭ 319 جىڭ ئاشلىق ئارتۇق تاپشۇرۇلۇپ، ۋەزىپىدىن 132.3% ئاشۇرۇۋېتىلگەن، ئالدىنقى يىلدىكىدىن 69 مىڭ 470 جىڭ ئاشۇرۇپ تاپشۇرۇلغان، ئېشىش نىسبىتى 76.4% كە يەتكەن. پاختىنىڭ قىممىتى 2900 يۈەن ساپ ئېشىپ، ئېشىش نىسبىتى 16.3%كە يەتكەن. مايلىق دان 4912 جىڭ ساپ ئېشىپ، ئېشىش نىسبىتى 21%كە يەتكەن. ۋەزىپە 2918 جىڭ ئاشۇرۇپ ئورۇندالغان بولۇپ، ئېشىش نىسبىتى 324.2% كە يەتكەن، ئالدىنقى يىلدىكىدىن 1379 جىڭ ئاشۇرۇپ تاپشۇرۇلغان بولۇپ، ئېشىش نىسبىتى 65.5%كە يەتكەن. نەق پۇل جۇغلانمىسى 2700 يۈەندىن 11 مىڭ يۈەنگە يەتكەن. ئۇرۇقلۇق ئاشلىق ئۆلچىمى، ئىش نومۇرى قىممىتى ۋە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىم قاتارلىقلار مۇناسىپ ئاشقان.

مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ، ئەمگەك كۈچلىرىگە (ئائىلىلەرگە) ھۆددىگە بېرىشنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا بىر تۇتاشلىقمۇ، بۆلۈنۈشمۇ بولىدۇ. ئۇسۇلى جانلىق، كوللېكتىپ ئىگىلىكنىڭ ئەۋزەللىكىنى ۋە ئەزالارنىڭ شەخسىي ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرغىلى بولىدۇ، كۆپ ئىشلىگەنلەر كۆپ ئېلىشنى ئىجرا قىلغىلى بولىدۇ، ئۇ مەلۇم ساندىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرى بولغان، مەلۇم ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى ۋە باشقۇرۇش سەۋىيىسىگە ئىگە بولغان ئەتراپلارگە باپ كېلىدۇ. ئاساسىي مەسىلە شۇكى، ئېنىق-ئېنىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش قىيىن ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇشى قىيىن.

قاراتال گۈڭشې 10-چوڭ ئەتراپتىكى 3-كىچىك ئەتراپنى 1981-يىلى ئۆچتە بىر تۇتاش بولۇش (زىرائەتلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى، ھەيدەش-تېرنىلاش ۋە ئۇرۇق سېلىش، ھېسابات ۋەتەقسىمات)، بىرنى ھۆددىگە بېرىش (مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش) تىن ئىبارەت مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ، ئەمگەك كۈچلىرىگە (ئائىلىلەرگە) ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، شۇ يىلى 1400 مو يەرگە تېرىلغان ئاشلىق زىرائىتىدىن 389 مىڭ جىڭ مەھسۇلات ئېلىپ، 1980-يىلدىكىدىن 99 مىڭ جىڭ ئاشۇرغان. 160 مو يەردىكى كېۋەزنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 27 مىڭ جىڭغا يېتىپ، 1980-يىلدىكىدىن 7000 جىڭ ئاشقان. 80 مو يەردىكى مايلىق زىرائەتنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 8000 جىڭغا يېتىپ، 1980-يىلدىكىدىن 5000 جىڭ ئاشقان. ساپ كىرىم 89 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1980-يىلدىكىدىن 9200 يۈەن كۆپەيگەن. ئىش نومۇرىنىڭ قىممىتى 2.2 يۈەنگە يېتىپ، 1980-يىلدىكىدىن 0.7 يۈەن كۆپەيگەن.

مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش (ئىشنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش) نىڭ ئارتۇقچىلىقى شۇكى، ئۇسۇلى ئاددىي، مەنپەئەت ئەمگەك بۇاستە، مەسئۇلىيىتى ئەمگەك ئېنىق بولۇپ، بۇ ئارقىلىق گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ ئاكتىپلىقىنى ئەمگەك زور دەرىجىدە قوزغىغىلى بولىدۇ. بۇ، تامىرات ئەتراپلىرىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتە قەدەر كۆتۈرۈشىگمۇ ئۈيغۇن كېلىدۇ، باي ئەتراپلىرىنىڭ يەنە-مۇ بېيىشىغمۇ ئۈيغۇن كېلىدۇ، ئۇنىڭ ئېگىلىشچانلىقى بىر قەدەر زور. ئاساسىي كەمچىلىكى شۇكى، ئالتە ئىشنى قىلىش قىيىن (تېخنىكا كېگەيتىش، ئېنىز-ئېنىق قۇرۇلۇشى، مالىيە باشقۇرۇش، ئوقۇ-

غوچىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇشى، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق، كادىرلار خىزمىتى). يۇنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى شۇكى، تۇتتە بىر تۇتاش بولۇش، تۇتنى بەلگىلەش كېرەك. تۇتتە بىر تۇتاش بولۇش: تېرىقچىلىق پىلانى، زىرائەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ئېنىز-ئېرىق قۇرۇلۇشى، تېرىلغۇ ئۇلىغى ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرى؛ تۇتنى بەلگىلەش: يەر، مەھسۇلات، يۇقىرىغا تاپشۇرۇش، تۇتۇپ قېلىش.

1980-يىلى ئايكۆل گۇڭشېسىدىكى ئۇچكە تايىنىدىغان 15 ئەترەت مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىشنى سىناق تەرىقسىدە يولغا قويغان، شۇ يىلى 11 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلىدىغان ئاشلىق بىلەن قورساق باقىدۇ دېگەن قالپاقنى چۈرۈپ تاشلىغان. قارا تال گۇڭشېسىدىكى 103 ئەترەت 1982-يىلى مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىشنى سىناق تەرىقسىدە يولغا قويغان، 39 ئەترەتتە ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 20 مىڭ جىڭ ئاشقان، پاختا 110 مىڭ جىڭ ئاشقان، مايلىق دان 340 مىڭ جىڭ ئاشقان. ئاشلىق گۇڭشې بويىچە ئاشقان ئاشلىقنىڭ 47.4 پېرسەنتنى، پاختا گۇڭشې بويىچە ئاشقان پاختىنىڭ 36.7 پېرسەنتنى، مايلىق دان گۇڭشې بويىچە ئاشقان مايلىق داننىڭ 74 پېرسەنتنى ئىگىلىگەن.

III

ئاقسۇ ناھىيىسى مۇشۇ بىر نەچچە يىلدا ھەر خىل مەسئۇلىيەت تۇزۇملىرىنى يولغا قويغاندىن كېيىن، كەڭ دېھقانلار ئەمەلىي نەپكە ئېرىشكەن. رېئاللىق ئالدىدا ھەممەيلەن « ياخشى بولىدى » دېيىشكەن. ئەمما سىياسەتنىڭ ئۆزگىرىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەۋاتقانلارمۇ بار ئىكەن. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بۇ ھەقتىكى پوزىتسىيىسى، بىرىنچىدىن، مۇقىملاشتۇرۇش؛ ئىككىنچىدىن، مۇكەممەللەشتۈرۈشتىن ئىبارەت بولغان. قانداق قىلغاندا مۇقىملاشتۇرغىلى ۋە مۇكەممەللەشتۈرگىلى بولىدۇ؟

1. بىر تۇتاش بۆلۈش بىلەن بۆلۈنۈشنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر ياقلىق قىلىش كېرەك.

بۇ مەسىلىدە ناھىيىلىك پارتكوم ئۈچ يىلدا ئۈچ قېتىم ياخشىلاش، ئۈچ قېتىم ئۇستۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرغان. ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ ئىدىيىسى ئازاد بولماسلىقتىن ئازاد بولۇشقا، تونۇپ يەتمەسلىكتىن تونۇپ يېتىشكە ئۆتۈشتىن ئىبارەت جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن. 1980-يىلى ناھىيە بويىچە ئۇچكە تايىنىدىغان 15 ئەترەت مەھسۇلاتنى كىشى بېشىغا ھۆددىگە بېرىشنى يولغا قويغان. شۇ يىلى 13 ئەترەت نامراتلىق قالپىقىنى چۈرۈپ تاشلىغان. بۇ ئۆزگىرىش ناھىيە بويىچە كۆچلۈك ئىنكاس پەيدا قىلغان. 1981-يىلى مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىشنى يولغا قويغان ئەترەت 391 گە يېتىپ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 74.7 پېرسەنتنى ئىگىلىگەن. 1982-يىلى 90 پېرسەنتتىن ئاشقان.

ئاممىنىڭ قوش ھۆددىگە ئېلىش ساداسى ناھايىتى يۇقىرى بولغان، ناھىيىلىك پارتكوم ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، ئاممىنىڭ پىكرىنى ھۆرمەتلەپ، ئاممىغا ئىشىنىپ، ئاممىنى ئۆزى خالىغان مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى تاللىۋېلىشقا قويۇپ بەرگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەمەلىي شارائىتقا قاراپ ئىش كۆرۈش، تۇرغە ئايرىپ يېتەكچىلىك قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، ھەمىنى بىلەن ئىشلەشكە قارشى تۇرۇپ، بۆلۈنۈپمۇ كېتەلەيدىغان، بىرلىككىمۇ كېلەلەيدىغان قىلغان. ناھىيىلىك پارتكوم كوللېكتىپ ئىگىلىكىنىڭ ئەۋزەللىكىنى جارى قىلدۇرۇپ، دۆلەت پىلانىنى ئورۇندىشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، مەيلى قايسى خىلدىكى مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنىڭ يولغا قويۇلۇشىدىن قەتئىينەزەر، تۇتتە بىر تۇتاش بولۇش، بەشنى بەلگىلەشتە چىڭ تۇرۇش لازىملىقىنى بەلگىلەگەن. تۇتتە بىر تۇتاش بولۇش: تېرىقچىلىق پىلانى، زىرائەتلەرنى سۇغىرىش، چوڭ تېپىشكى يەر-

ۋا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرىنى باشقۇرۇش ۋە ئىشلىتىش، ئاساسلىق تېخنىكا تەدبىرلىرى، مەسـ
لەن: يېشىل ئوغۇت تېرىش، سۈپە تلىك ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش، زىرائەت تەرىنى ئاسراش، ئاساسىي
قۇرۇلۇش؛ يەشىنى بېكىتىش: يەر، مەھسۇلات، پاراق-سېتىپ بېرىش، تۇتۇپ قېلىش، ئاساسىي
قۇرۇلۇشقا گۇۋاھ ئىشلىتىش.

2. مەسئۇلىيەت تۇزۇمى بىلەن ماشىنىلىشىشنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر ياقلىق قىلىش كېرەك.

مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنىڭ مۇكەممەللىشىشگە ۋە ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ قىسمەن تەڭلـ
ىشىگە ئەگىشىپ، ماشىنىلىشىشتا بىر قاتار يېڭى مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان. دەسلەپتە تەجرىبە
كەمچىل بولغانلىقتىن، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىدىن پايدىلىنىش ئۇنۇمى بىلەن مەشغۇلات ئۇنۇمى
تۆۋەنلەپ كېتىشتەك ئەھۋال كۆرۈلگەن، بەزى يولداشلار مەسئۇلىيەت تۇزۇمى ماشىنىلىشىشقا تە-
سىر يەتكۈزدى، مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى يولغا قويۇش كەينىگە چېكىنگەنلىك دەپ قارىغان. بۇ
ئەھۋالغا ئاساسەن، ناھىيىلىك پارتكوم تۆۋەنگە چوڭقۇر چۆكۈپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق مەسئۇلىيەت
تۇزۇمى ماشىنىلىشىشقا تەسىر يەتكۈزمىگەن، ئاچقۇچ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى قانداق قىلىپ يە-
كىي ۋەزىيەتكە ماسلاشتۇرۇشتا، دەپ قارىغان. شۇڭا كۆپ قېتىم مۇزاكىرە قىلىپ « ئۇچىنى ھۆد-
دىگە ئېلىش، ئۇچىنى بەلگىلەش » ۋە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى تۇزۇپ
چىققان. بۇ، چىقىمنى ھۆددىگە ئېلىش، يۇقىرىغا تاپشۇرىدىغان قىسمىنى ھۆددىگە ئېلىش، ۋەزىپىنى
ھۆددىگە ئېلىش، ماشىنا-سايمانىنى بەلگىلەش، ئىش ھەققىنى بەلگىلەش، كىرىمنى ئاشۇرۇش،
چىقىمنى تېجەشتە مۇكاپات (جازا)نى بەلگىلەشتىن ئىبارەت. بۇنىڭ بىلەن ماشىنىلىشىشنى مەسـ
ئۇلىيەت تۇزۇمى بىلەن قارىمۇ قارشى قىلىپ قويىدىغان خاتا تونۇش تۇزىتىلىپ، ماشىنىنىڭ ئەۋ-
زەللىكىنى جارى قىلدۇرۇش بىلەن كۈچلۈك ئەزالىرىنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغاش بىرلەشتۇرۇلۇپ،
ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى بىلەن ئەمگەك ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچ-
لىرىنىڭ تەرەققىياتى يەنمۇ ئىلگىرى سۈرۈلگەن.

مۇشۇنداق قىلغانلىقتىن، ماشىنلاشتۇرۇشنىڭ تەرەققىياتى مەسئۇلىيەت تۇزۇمى تۇپەيلىدىن
توختاپ قالمىغان، چوڭ ۋە ئوتتۇرا تېپتىكى تراكتورلار 418گە يېتىپ، 1978-يىلىدىكىدىن بىر ھەسـ
سە كۆپەيگەن، ئوتتۇرا ھېسىاب بىلەن 10 مىڭ مو يەرگە 8.2 دانە تراكتور توغرا كەلگەن.
دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان ئومۇمىي قۇۋۋەت 37 مىڭ ئات كۈچىگە يەتكەن، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن
ھەر 10 مىڭ موغا 730دىن ئات كۈچى توغرا كېلىپ، ۋىلايەتنىڭ سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كەتـ
كەن. بۇغداي، قوناق، كېۋەز قاتارلىق ئاساسلىق زىرائەتلەر تېرىلىدىغان يەرلەرنىڭ تراكتور
بىلەن ھەيدەلگەن كۆلىمى 65 پىرسەنتتىن ئاشقان؛ ماشىنا ئارقىلىق ئۇرۇق سېلىش كۆلىمى 50
پىرسەنتتىن ئاشقان، بۇنىڭ ئىچىدە بۇغداي تېرىلىدىغان يەرلەرنىڭ تراكتور بىلەن ھەيدەلگەن
كۆلىمى 92.5%گە يەتكەن؛ ماشىنا بىلەن ئۇرۇق سېلىش كۆلىمى 80 پىرسەنتكە يەتكەن،
باشقا زىرائەتلەر تېرىلىدىغان يەرلەردە ماشىنا بىلەن مەشغۇلات قىلىش سەۋىيىسىمۇ تۇرلۇك
دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن.

3. سىياسەت بىلەن ئىلىم-پەننىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر ياقلىق قىلىش كېرەك.

ئاقسۇ ناھىيىسى بىر تەرەپتىن، پارتىيىنىڭ يېزىلارغا قاراتقان ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنى
ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، ھەرخىل ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇملىرىنى ئورنىتىش ۋە مۇكەممەل-
لەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ،
ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلاشتۇرغان. ئۇلار
ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىشتا، ئاساسەن، تۆۋەندىكى بىر قانچە ئىشنى تۇتقان:

1. **يەر قۇۋۇتى ئاشۇرۇلغان.** كۆپلەپ يېشىل ئوغۇت تېرىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، ھەر يىلى 50 مىڭ مودىن 60 مىڭ موغىچە يەرگە يېشىل ئوغۇت تېرىلغان؛ مەھەللىۋى ئوغۇت كۆپلەپ توپلانغان، ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 3 مىليارد جىڭدىن 4 مىليارد جىڭغىچە ئوغۇت توپلاڭغان؛ قوشۇمچە ئوغۇت كۆپەيتىلگەن، ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 3000 تونىدىن 4000 تونىغىچە ئوغۇت كۆپەيتىلگەن؛ قوناق شادىسى باستۇرۇلغان، ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 10 مىڭ مو ئەتراپىدىكى يەرگە قوناق شادىسى باستۇرۇلغان. 1978-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان تۆت يىل ئىچىدە ناھىيە بويىچە 184 مىڭ مو يەردىكى زىرائەتكە قاشقا بېدە كەلتۈرۈپ تېرىلغان ۋە باستۇرۇپ بېدە تېرىلغان. ئەگەر ھەر مو يەردىن 2000 جىڭ ئوت-چۆپ چىقىدۇ دەپ ھېسابلىساق، جەمئىي 380 مىليون جىڭ ئوت-چۆپ بولىدۇ. ئۇ تۇپراقتا 1 مىليون 850 مىڭ جىڭ ئازوت، 750 مىڭ جىڭ فوسفور يەتكۈزۈپ بېرەلەيدۇ. بۇ، يەرگە 4016 تونا ئورىيا، 1620 تونا فوسفورلۇق ئوغۇتنى كۆپەيتىپ بەرگەنلىك بىلەن باراۋەر.

2. **سۇپەتلىك ئۇرۇقلار تاللاپ تېرىلغان.** ناھىيە، گۈڭشې، ئەتراپتىن ئىبارەت ئۇچ دەرىجىلىك سىناق بازىسى ۋە سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش ئېتىزلىرى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇزلىرى سۇپەتلىك ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش بىلەن سىرتتىن يۆتكەپ كەلتۈرۈش ئۇزۇنارا بىرلەشتۇرۇلۇپ، بۇغداينىڭ ئەلا سورتلىشىش دەرىجىسى %95تىن يۇقىرىغا، قوناقنىڭ ئەلا سورتلىشىش دەرىجىسى %85تىن يۇقىرىغا، شالىنىڭ ئەلا سورتلىشىش دەرىجىسى 50 پىرسەنتتىن يۇقىرىغا، كېۋەزنىڭ ئەلا سورتلىشىش دەرىجىسى %95 تىن يۇقىرىغا يەتكۈزۈلگەن.

3. **ئىلغار تېخنىكىلار كېڭەيتىلگەن.** 1983-يىلى تۇنجى يىلدىلا 6700 مو يەردىكى كېۋەزنى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىش سىناق قىلىنىپ، بىرلىك مەھسۇلات 100 جىڭغا، ئومۇمىي مەھسۇلات 670 مىڭ جىڭغا يەتكۈزۈلگەن. سۇلياۋ يوپۇق ياپمىغان كېۋەز بىلەن سېلىشتۇرغاندا، مەھسۇلات مو بېشىغا 55 جىڭ ئاشقان. مۇشۇ بىر تۈردىلا كىرىم 580 مىڭ يۈەن ئاشقان.

4. **زىرائەتلەرنىڭ ئۇرۇنلاشتۇرۇلۇشى تەڭشەلگەن.** بۇغداينىڭ كۆلىمى مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، ئاساسىي ھوجۇم بىرلىك مەھسۇلاتقا قارىتىلغان؛ ئاققا تېرىيدىلىدىغان كۆزگى بۇغداي كۆلىمى ئازايتىلىپ، ئاساسىي ھوجۇم بىرلىك مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇشقا قارىتىلغان؛ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئۇچ گۈڭشەدا ئېڭىزغا قوناق تېرىش كۆلىمى مۇۋاپىق كۆپەيتىلىپ شۇ رايونلارنىڭ 7-ئايدىن 9-ئايغىچە بولغان قۇياش نۇرى، ئىسسىقلىق، سۇ بايلىقىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، قوناق شادىسى باستۇرۇش يولغا قويۇلغان؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شال كۆلىمى كېڭەيتىلگەن؛ كېۋەز تېرىلغۇسىدا كەڭ كۆلەمدە تېرىش بىلەن بىرلىك مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش ئۇزۇنارا بىرلەشتۇرۇلگەن؛ يېشىل ئوغۇت كۆلىمى كۆپلەپ ئاشۇرۇلغان.

4. ھۆددىگەرلىك توختامى ۋاقتىدا ئىمزالىنىپ، ئىجرا قىلىنغان ۋە ئەمەلدە كۆرسىتىلگەن. مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھۆددىگە ئېلىش توختامىنى ئورنىتىش ۋە مۇكەممەللەشتۇرۇش — مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇشتىكى ھالقىلىق بىر مەسىلە. ھەرقايسى گۈڭشې، ئەتراپلەر بەزى گۈڭشې ئەزالىرىدىكى « ئۇزگىرىپ كېتىشتىن قورقۇش » ، بەزى كادىرلاردىكى « كۆزى قىزىرىش » ئەھۋالىنى توگىتىش ئۈچۈن، ھەر يىلى مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى مۇكەممەللەشتۇرۇش جەريانىغا بىرلەشتۇرۇپ، توختام ئىمزالاش، ئىجرا قىلىش ۋە ئەمەلدە كۆرسىتىشنى مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى مۇكەممەللەشتۇرۇشنىڭ مەركىزى سۇپىتىدە تۇتۇپ، ئەتراپلەردە توختامنىڭ كۆپپەسى بولۇش، ئاساسلىرىدە توختام بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرغان ھەمدە سىياسەتنى جەزمەن ئىجرا قىلىش، توختامنى چوقۇم ئەمەلدە كۆرسىتىش، قىلغان گېپى گەپ بولۇش، ئاممىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېگە بولۇش لازىملىقىنى تەكتىلىگەن. مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھۆددىگە بېرىش توختامى ۋاقتىدا ئە-

مەلدە كۆرسىتىلگەنلىكتىن، ھەر يىلى دېھقانلار دۆلەتكە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكىنى ۋاقتىدا تولۇق تاپشۇرغان، كوللېكتىپقا قالدۇرۇشقا تېگىشلىكىنى يېتەرلىك قالدۇرغان. ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلمىغان مۇنداق ھەربىر ئەت پۇتۇن ناھىيىدىكى دېھقانلارنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلانغان.

5. ئىككى خىل ئائىلىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى راۋاجلاندۇرۇلغان.

ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىملاشقان ۋە مۇكەممەللەشكەن ئاساستا، نۇقتىلىق ئائىلىلەر ۋە كەسپىي ئائىلىلەر پائال راۋاجلاندۇرۇلغان، ئىككى خىل ئائىلە، بولۇپمۇ ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئىككى خىل ئائىلىنى راۋاجلاندۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشتىكى مۇھىم بىر مەزمۇن سۈپىتىدە تۇتۇلغان. بۇ يىل (1983-يىل) ناھىيىلىك پارتكوم مەخسۇس خىزمەت يىغىنى چاقىرىپ، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، ماشىنا سايمان، سۇ ئىشلىرى مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە ئىككى خىل ئائىلىنى پائال راۋاجلاندۇرۇش خىزمىتىنى مەخسۇس مۇزاكىرە قىلغان ۋە ئورۇنلاشتۇرغان ھەمدە مۇناسىپ ھۆججەت چىقارغان.

ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان نۇقتىلىق ئائىلىلەرنىڭ كونكرېت شەرتى مۇنداق: مەھسۇلاتى 10 مىڭ جىڭغا يەتكەن، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2000 جىڭدىن ئاشلىق توغرا كەلگەن؛ بىرلىك مەھسۇلاتى 400 جىڭدىن ئاشقان، 5000 جىڭدىن يۇقىرى ئاشلىق سېتىپ بەرگەن، كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە سېتىپ بەرگەن ئاشلىقى 500 جىڭدىن ئاشقان؛ ئاشلىقنىڭ تاۋارلىق نىسبىتى 40 پىرسەنتتىن يۇقىرى بولغانلار نۇقتىلىق ئائىلە ھېسابلانغان.

ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان نۇقتىلىق ئائىلىلەرگە قارىتا تۇتتە ئېتىبار بېرىش (خىمىيىۋى ئوغۇت، سۇپەتلىك ئۇرۇق، يېزا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرى بىلەن تەمىنلەش، سۇ تۇتۇش، قەرز پۇل، پەن-تېخنىكىنى كېڭەيتىش، پەن-تېخنىكا بىلەن تەمىنلەش)، ئىككىگە رۇخسەت قىلىش (دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش ۋاقىتلىرىدا كۆنلۈكچى ئىشلەش، لاپقۇتلىشىنى يولغا قويۇش، شاگىرت ئېلىپ ئىشلەتكەنلىكى رۇخسەت قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ تۇزۇلمىسىنى ھەمكارلىشىپ ئىگىلىك باشقۇرۇشىغا رۇخسەت قىلىش) يولغا قويۇلغان. ناھىيە، گۈڭشې ھەر يىلى نۇقتىلىق ئائىلىلەرنى تېخنىكا جەھەتتىن ھەقسىز يېتەكلىگەن، تەربىيىلىگەن، ئۇلارنىڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنا سايمانلىرىنى ھەقسىز رېمونت قىلىپ بەرگەن. نۇقتىلىق ئائىلىلەرگە كەلسە-كەلمەس سېلىق قاتتىق مەنئى قىلىنغان.

بۇ يىل (1983-يىل) ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان نۇقتىلىق ئائىلىلەر بارغانسېرى كۆپەيگەن. بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 600 جىڭدىن 700 جىڭغىچە بولغان ئەترەت 11 گە، 500 جىڭدىن 600 جىڭغىچە بولغان ئەترەت 26گە، 400 جىڭدىن 500 جىڭغىچە بولغان ئەترەت 49غا يەتكەن. 10 مىڭ جىڭدىن بۇغداي ئالغان دېھقان 60 ئائىلىگە، 10 مىڭ جىڭدىن يۇقىرى ئاشلىق سېتىپ بەرگەنلەر 53 ئائىلىگە يەتكەن.

ئاقسۇ ناھىيىسى بەش يىلدىن بۇيان ھەر خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، كۆرۈنەرلىك ئۈنۈمگە ئېرىشكەن. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق تەجرىبىلىرى قايسى؟

1. ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، دادىللىق بىلەن ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش كېرەك. مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى ئورنىتىش ئۈچۈن، « سول » ئىدىيىنىڭ ئاسارىتىدىن بۆسۈپ چىقىپ، ھەرخىل توسالغۇلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ھەر خىل ئەندىشىلەرنى تۇگىتىپ، ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، دادىللىق بىلەن ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش كېرەك.

1979-يىلى « بەشنى بەلگىلەش، بىردەم مۇكاپاتلاش، مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش » نى سىناق قىلغاندا، نۇرغۇنلىغان يولداشلارنىڭ ئىدىيىسىدىن ئۆتمىگەن، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىدا قورقۇش كەيپىياتى بولغان. ناھىيىلىك پارتكوم ئەمەلىيەت بىرنېچچى، دېگەن قاراشتا

چىك تۇرۇپ، ئىگەچى گۇڭشىدا بەشنى بەلگىلەش، بىردە مۇكاپاتلاش، مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىەت تۇزۇمىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويغان. شۇ يىلى 17 چولاق ئەترەتنىك 68 كىچىك ئەترىتى ئىچىدىكى 66 كىچىك ئەترەتتە مەھسۇلاتنى گۇرۇپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش يولغا قويۇلغان، 124 گۇرۇپپا 3 مىليون 447 مىڭ جىك مەھسۇلاتنى ھۆددىگە ئالغان، ئۇلار ئەمەلىيەتتە 3 مىليون 657 مىڭ جىك مەھسۇلات ئېلىپ، 210 مىڭ جىك ئاشۇرغان. مەھسۇلاتنى ھۆددىگە ئالغان ئائىلىلەرنىڭ كۆپىنچىسى مۇكاپات ئالغان، كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە ئالغان مۇكاپات ئاشلىقى 78.4 جىڭدىن توغرا كەلگەن، ئەڭ يۇقىرى مۇكاپات ئالغان بىر ئائىلە 879 جىڭ ئاشلىق مۇكاپات ئالغان. شۇ يىلى گۇڭشې بويىچە 1 مىليون 110 مىڭ جىك مەھسۇلات ئېشىپ، مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنىڭ بىرىنچى توپى جارالىق ئېشىلغان.

1980-يىلى ناھىيە بويىچە مەسئۇلىيەت تۇزۇمى ئورنىتىلغاندا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 15 ئەتراپتىكى مەھسۇلات ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىلگەن. بەزى كىشىلەر بۇنى كەينىگە چېكىنىش، كاپىتالىزمنى تىرىلدۇرۇش دەپىشكەن، ھەتتا ناھىيىلىك پارتكوم زادى نېمە قىلماقچى؟ دەپ سوئال قويۇشقان. ناھىيىلىك پارتكوم بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتمەستىن، ئايكۆلدە ئېلىپ بېرىۋاتقان سىناقنى بۇرۇنقىدەك داۋاملاشتۇرغان، ئايكۆل ئارقىدا قالغان گۇڭشې بولۇپ، كۆلمى، نوپۇسى قارا تال يېزىسى بىلەن ئوخشىشىدۇ، لېكىن ئاشلىق مەھسۇلاتى ئاران قارا تالنىك يېرىمغا توغرا كېلىدۇ. كۆپ يىللاردىن بۇيان مەھسۇلاتى ئۇدا كەملەپ، ھەر يىلى دۆلەتتىن قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلگەن ئاشلىق سېتىۋېلىپ كەلگەن.

1980-يىلى ناھىيىلىك پارتكوم بۇ گۇڭشېنىڭ ئەڭ نامرات بولغان سەككىز كىچىك ئەترىتىدە مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىشنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويغاندىن كېيىن، يۇقىرى بىلەن تۆۋەننىڭ، ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، زور ئۇنۇم ھاسىل قىلغان. شۇ يىلى گۇڭشې بويىچە 1 مىليون جىڭ مەھسۇلات كەملىگەن، لېكىن مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىشنى يولغا قويغان سەككىز ئەترەتنىڭ مەھسۇلاتى ئېشىپ، 20 نەچچە يىلدىن بۇيان قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلگەن ئاشلىق سېتىۋالىدىغان قىياپەت ئۆزگەرتىلگەن، بىر يىلدا ئاشلىقتا ئۆز ئۆزىنى تەمىنلەش ئىشقا ئېشىپ، پۈتۈن ناھىيىگە قاتتىق تەسىر كۆرسەتكەن.

1981-يىلى مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويغاندا، نۇرغۇنلىغان يېڭى مەسىلەر كۆرۈلگەن. بەزىلەر خىلمۇ خىل گەپ سۆزلەرنى قىلىشقان، كۆزدە ھېساب-كىتاب قىلىپ كۆرگەندە، ئاشلىقتىن ئومۇمىيۈزلۈك مول ھوسۇل ئېلىنىپ، ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى تۇنجى قېتىم 10 مىليون 300 مىڭ جىڭغا يەتكەن. يۇقىرىقى ئۇچ توپنىڭ ئېتىلىشى، ناھىيە، گۇڭشې، ئەترەتتىن ئىبارەت ئۇچ دەرىجىلىك رەھبەرلىك كوللېكتىپىنىڭ ئىدىيىسىنى زور دەرىجىدە ئازاد قىلغان، ناھىيەدىكى گۇڭشې ئەزالىرى ئۇچۇن زور ئىلھام بولغان.

2. رەھبەرلىكنى كۈچەيتىپ، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش كېرەك.

مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى ئورنىتىش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش بىر چوڭ ئىش ھەم يېڭى ئىش، بۇنىڭدا كۆچۈرگىدەك كىتابىي تەجرىبە يوق، پايدىلانغىدەك تەييار تەجرىبە يوق، بىردىنبىر چارە ئەمەلىيەتكە چوڭقۇر چۆكۈپ، تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىشتىن ئىبارەت. بۇ بىر نەچچە يىلدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ دائىمىي كومىتېتى بىردىن ئىككىگىچە دائىمىي كومىتېت ئەزاسىنى ئىدارىنىڭ كۈندىلىك خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرغاندىن سىرت، قالغان دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى يىل بويى سىرتتا ئىشلەپ، كەسپىي تارماقلارنىڭ خادىملىرىنى باشلاپ، ئاساسىي قاتلامغا چوڭقۇر چۆكۈپ، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللانغان. ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى يولداش شىاۋمىڭلىك يىل بويى گۇڭشې-ئەترەتلەردە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، تەجرىبىلەرنى

يەكۈنلىگەن، مەسئۇلىيەت تۈزۈمىگە دائىر چوڭ-چوڭ مەسىلىلەرنى بۇاستە تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، ھۈججەت كۆپىيىسىنى بۇاستە يېزىپ، ناھىيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر ئۈچۈن ئۈلگە تىكلەپ بەرگەن.

1980-يىلى ھەر خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ۋە ئۇنۇمى تەكشۈرۈلگەن؛ 1981-يىلى ھەر خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىنىڭ پەرقلىرى ۋە ئاساسىي ئالاھىدىلىكى تەتقىق قىلىنغان؛ 1982-يىلى مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشى تەكشۈرۈلگەن؛ 1983-يىلى بىر تۈتاش بۆلۈش بىلەن بۆلۈنۈپ ئىشلەشنى قانداق قىلىپ ياخشى ئېلىپ بېرىش مەسىلىسى تەكشۈرۈلگەن. تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ۋە دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى يىغىندا مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق ناھىيىلىك پارتكوم تۆت 1-نومۇرلۇق ھۈججەتنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرىنى يەنمۇ مۇقىملاشتۇرغان ۋە مۇكەممەللەشتۈرگەن، شۇ ئارقىلىق پۈتۈن ناھىيىنىڭ يېزا خىزمىتىگە كۈچلۈك يېتەكچىلىك قىلغان.

3. تەكرار سىلىشتۇرۇش، ئۈزلۈكسىز تاۋلاش كېرەك.

ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مەسئۇلىيەت تۈزۈمى بىر خىلدىن كۆپ خىلغا، كۆپ خىلدىن بىر خىلغا ئۆزگىرىپ، ئاخىرى 99.4% ئورۇنلار يولغا قويغان چوڭ ھۆددىگە بېرىشكە مۇقىملاشقان، بۇ، قايتا-قايتا سىلىشتۇرۇش، كۆپ قېتىم پەرقلەندۈرۈش ھەمدە ئەمەلىيەتنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن بولۇپ، پۈتۈن ناھىيە خەلقىنىڭ كوللېكتىپ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى. ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقى مەھسۇلاتنى، كىرىمنى زور ھەجمىدە ئاشۇرالماسلىقنى، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرەلمەسلىكنى مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ ياخشى-يامانلىقىنى ئۆلچەيدىغان ۋە سىنايدىغان بىردىنبىر ئۆلچەم قىلغان.

1979-يىلى ئېگەرچى گۈكشې بەشنى بەلگىلەش، بىرىدە مۇكاپاتلاش، مەھسۇلاتنى گۈرۈپپىلارغا ھۆددىگە بېرىشنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويغاندىن كېيىن، 17 چوڭ ئەترەت، 68 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى، 124 دېھقانچىلىق گۈرۈپپىسىدا مەھسۇلات ئاشقان، مەھسۇلات 210 مىڭ جىڭ ئاشقان، بۇنىڭ ئەكسىچە، مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلمىغان نۇرغۇن گۈكشې، ئەترەتلەرنىڭ مەھسۇلاتى كەملىگەن. كۆپچىلىك ئەمەلىيەت داۋامىدا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرمىگەنگە قارىغاندا ياخشى ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن.

1980-يىلى نورمىلىق باشقۇرۇش، مەھسۇلاتنى گۈرۈپپىلارغا ھۆددىگە بېرىش، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ، ئەمگەك كۈچىگە ھۆددىگە بېرىشتىن ئىبارەت ئۈچ خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈمى تەڭ يولغا قويۇلغاندا، ناھىيىلىك پارتكوم بەشتۈگمەن گۈكشىدا ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى مەسئۇلىيەت تۈزۈمى، مەھسۇلاتنىڭ ئېشىش نەتىجىسى ئوخشاش بولمىغان ئەترەتلەردە مەخسۇس تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئەمگەك كۈچىگە ھۆددىگە بېرىشنىڭ مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ گۈرۈپپىلارغا ھۆددىگە بېرىشكە قارىغاندا ئەۋزەللىكى كۆپ ئىكەنلىكىنى بايقىغان.

1982-يىلى چوڭ ھۆددىگەرلىك تېزدىن كېڭەيگەن پەيتتە، ناھىيىلىك پارتكوم قارا تال گۈكشىدا ئالتە چوڭ ئەترەت، سەككىز ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنى تەكشۈرۈپ، گۈكشې بويىچە ئاشلىق، پاختا، مايلىق دان، چارۋىدىن ئىبارەت تۆت چوڭ كۆرسەتكۈچنىڭ مەھسۇلاتى ئومۇمىيۈزلۈك ئاشقانلىقىنى، بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق 2 مىليون 947 مىڭ جىڭ، پاختا 325 مىڭ جىڭ، مايلىق دان 223 مىڭ جىڭ، چارۋا 3401 تۇياق ئاشقانلىقىنى بايقىغان، لېكىن ئوخشاش بولمىغان مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىدە مەھسۇلاتنىڭ ئېشىش ھەجمىنىڭ ئوخشاش بولمىغان. تەپسىلىي ئەھۋال تۆۋەندىكى جەدۋەلدە كۆرۈلىدۇ:

(1) ئاشلىق مەھسۇلاتى ئاشقان ۋە كېمەيگەن ئەترەتلەرنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

سانى / تۈرى / مەسئۇلىيەت تۈزۈم شەكلى	جەمئى	مەھسۇلات ئاشقان ئەترەت	نىسبەت (%)	مەھسۇلات كېمەيگەن ئەترەت	نىسبەت (%)
گۇرۇپپا بويىچە جەمئىي كېچىك ئەترەت سانى	103	78	75.7	25	24.3
چوڭ مۇددەتلىك بولغا قوبۇلغان ئەترەت سانى	43	39	90.7	4	9.3
نورمىلىق باشقۇرۇشنى بولغا قوبۇلغان ئەترەت سانى	43	28	65	15	35
مەھسۇلاتنا بىرلەشتۈرۈپ ئالاللەرگە مۇددەتلىك بېرىشنى بولغا قوبۇلغان ئەترەت سانى	17	11	65	6	35

(2) ھەر خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈمىدە ئاشقان مەھسۇلاتنىڭ گۇرۇپپا بويىچە ئاشقان مەھسۇلاتنا ئىگىلىگەن نىسبىتىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ شەكلى	چوڭ مۇددەتلىك	نورمىلىق باشقۇرۇش	مەھسۇلاتنا بىرلەشتۈرۈپ ئالاللەرگە مۇددەتلىك بېرىش
ئاشقان ئاشلىق (10 مىڭ جىڭ)	102.3	89.9	27.7
گۇرۇپپا بويىچە ئاشقان مەھسۇلاتنا ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)	47.4	39.8	12.9
ئاشقان پاختا (10 مىڭ جىڭ)	11	17.2	1.8
گۇرۇپپا بويىچە ئاشقان مەھسۇلاتنا ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)	36.7	57.2	6.1
ئاشقان مايلىق دان (10 مىڭ جىڭ)	8.4	3.6	-0.6
گۇرۇپپا بويىچە ئاشقان مەھسۇلاتنا ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)	74	31.6	

(3) 1981-يىلغا سېلىشتۇرغاندا ھەر خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىدە مەھسۇلاتنىڭ ئۆسۈش سۈرئىتىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

	ئاشلىق (%)	پاختا (%)	مايلىق دان (%)
گۇرۇپپا بويىچە مەھسۇلاتنىڭ ئۆسۈش سۈرئىتى	8.7	12	43
چوڭ مۇددەتلىكتە ئەھسۇلاتنىڭ ئۆسۈش سۈرئىتى	13.4	17.8	54.1
نورمىلىق باشقۇرۇشتا مەھسۇلاتنىڭ ئۆسۈش سۈرئىتى	5.5	13.8	15.6
مەھسۇلاتنا بىرلەشتۈرۈپ ئىگىلەش گۇرۇپپا مۇددەتلىك بېرىشتە مەھسۇلاتنىڭ ئۆسۈش سۈرئىتى	6.6	6	7.7

يۇقىرىدىكى ئۇچ جەدۋەلدىن شۇنى ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، مەيلى مەھسۇلاتى ئاشقان ئەتراپتىكى مەھسۇلاتنىڭ ئېشىش نىسبىتىدىن قارىغاندا بولسۇن ياكى مەھسۇلاتنىڭ ئېشىش سۈرئىتىدىن قارىغاندا بولسۇن، چوڭ ھۆددىگەرلىك خېلىلا ئالدىدا بولۇپ، ئالدىنقى قاتارغا ئۆتكەن.

ھەر خىل مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىنى تەكرار تاللاش، بىرلەشتۈرۈش، تەرەققىي قىلدۇرۇش، تاۋلاش ئارقىلىق كەڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئەزالىرى ۋە ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ئىشىنىدىغان ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش ئومۇمىيەتنىڭ تەقەززاسى، دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن.

ئىزاھات: جۈملىدىن خەلق جۇمھۇرىيىتى گۇۋۇيۈەنىنىڭ 1983-يىل 8-ئاينىڭ 19-كۈنىدىكى « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاقسۇ شەھىرى تەسىس قىلىش، كورلا ناھىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، كورلا شەھىرىگە قوشۇۋېتىش توغرىسىدىكى تەستىق-جاۋاب » قا ئاساسەن، ئاقسۇ ناھىيىسى ئەمەلدىن قالغان بىلەن ئاقسۇ شەھىرىنى تەسىس قىلىش خىزمىتى ئورۇندالمىغان، مەسىلەن: ئاقسۇ شەھەرلىك 1-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى تېخى چاقىرىلمىغان مۇشۇنداق ئۆتكۈنچى مەزگىلدە « ناھىيە » ، « شەھەر » دېگەن ئاتالغۇ بەزى ھۆججەتلەردە كۆپىنچە ۋاقىتلاردا تەڭ قوللىنىلىپ كەلگەن.

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ چارۋىچىلىق مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى تەكشۈرۈش

جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى ئىقتىسادىي خىزمەت بۆلۈمى، ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى چارۋىچىلىق ئىدارىسىنىڭ بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى

1987-يىل 10-ئاي

چارۋىچىلىق ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ چارۋىچىلىقىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن، شەھەرلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىدىكى رەھبەرلەرنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، تەكشۈرۈش گۇرۇپپىمىزدىكى سەككىز ئادەم بىر ھەپتە ۋاقىت سەرپ قىلىپ، دېھقانچىلىق رايونلىرى ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ چارۋىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى بىر قېتىم تەپسىلىي تەكشۈرۈپ چىقتى. تەكشۈرۈش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1. ئاقسۇ شەھىرىدە چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى ۋە ئۇنۇمى

ئاقسۇ شەھىرىدە چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشى دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشىدىن كېيىن بولۇپ، 1981-يىلى دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى ئالتە گۇرۇپپا (يېزا)، بىر مەيدان چوڭ چارۋىلارنى باھاغا سۈندۇرۇپ ئائىلىلەرگە بەرگەن. 1983-يىلى ۋە 1984-يىلى ئالتە يېزا، بىر مەيدان ۋە توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ ئۇچ كوللېكتىپ ئەتىرىتى ئۇششاق چارۋىلارنى باھاغا سۈندۇرۇپ ئائىلىلەرگە بەرگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 4- ۋە 5- دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئەتىرەتلىرى كىچىك ھۆددىگەرلىكنى يولغا قويغان ئاساستا، چوڭ ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويغان. 1984-يىلى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 111 مىڭ 400 تۇياق چارۋا 21 مىڭ ئائىلىگە باھالاپ بېرىلىپ، « داشقازان تامىقى » دىن ئىبارەت يېگانە ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى

قوش قاتلاملىق ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىگە ئۆزگەرتىش ئورۇندالغان. چارۋا باھاغا سۇندۇرۇ-لۇپ، ئائىلىلەرگە بېرىلگەن ۋە چوڭ ھۆددىگەرلىك يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، 1986-يىلى چارۋە-چىلىق مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلگەن. توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى ۋە قا-را تال يېزىسىنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئۇتلاق ھۆددىگەرلىكى يولغا قويۇلۇپ، 1 مىليون 200 مىڭ مو ئۇتلاق 518 ئائىلىگە بۆلۈپ ھۆددىگە بېرىلىپ، ئۇتلاقتىن پايدىلىنىش گۇۋاھنامىسى تارقا-تىپ بېرىلگەن، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلغان. 1984-يىلدىن 1987-يىلى 10-ئايغىچە ئاران ئىككى يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى چارۋىچىلىقتا زور ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان. ئۇ-نىڭ ئاساسلىق ئىپادىلىرى مۇنداق:

1) چارۋىچىلىق مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشى « داشقازان تامىقى » دىن ئىبارەت يېگانە ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، دېھقان، چارۋىچىلارنى ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرىنىڭ خوجايىنىغا ئايلاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە چارۋىلارنى باشقۇرۇشتىكى ئاكتىپلىقىنى تولۇق قوزغىغان.

2) چارۋا، ئۇتلاقنىڭ قوش ھۆددىگە بېرىش دېھقان، چارۋىچىلارنى ئىگىلىك باشقۇرۇشتا ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ھوقۇقىغا ئىگە قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇتلاق باشقۇرۇش ۋە ئىشلىتىش ھوقۇقىغا ئىگە قىلىپ، دېھقان، چارۋىچىلاردا ئۇتلاقنى ياخشى ئىشلىتىش، ياخشى باشقۇرۇش ۋە ياخشى قوروش مەسئۇلىيىتىنى تۇيغۇسىنى ۋە تەخىرسىزلىك تۇيغۇسىنى پەيدىنپەي يېتىلدۈرگەن.

3) چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇنۇمىنى ئۆستۈرگەن، 1987-يىلى شەھەر بويىچە يىل ئاخىرىدا قولدا قالغان چارۋا 321 مىڭ 700 تۇياقتا يېتىپ، 1984-يىلدىكى 305 مىڭ 800 تۇياقتىن 15 مىڭ 900 تۇياق، يەنى 5.2% ئاشقان. چارۋىچىلىقنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 1984-يىلدىكى 3 مىليون 582 مىڭ يۈەندىن 5 مىليون 985 مىڭ يۈەنگە يەتكەن.

4) دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ كىرىمى ئېشىپ، دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ بېيىش قەدىمى تېزلىشى-گەن. توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى چارۋىچىلىق مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يولغا قويغانلىقتىن 1986-يى-لى چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1984-يىلدىكى 146 يۈەندىن 505 يۈەنگە كۆتۈرۈلۈپ، شەھەر بويىچە دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن 456 يۈەنلىك ئوتتۇرىچە ساپ كىرىم سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كەتكەن.

2. ئاقسۇ شەھرىنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنىڭ شەكىلگە باھا

چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنىڭ ئاقسۇ شەھرىدە، ئاساسەن، باھاغا سۇندۇرۇپ ئائىلىلەرگە بېرىش ۋە چوڭ ھۆددىگەرلىكتىن ئىبارەت ئىككى خىل شەكلى بولغان. دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى ئالتە يېزا، بىر مەيدان ۋە توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ 1-، 2-، 3- كوللېكتىپ ئەتراپىدا باھاغا سۇندۇرۇپ ئائىلىلەرگە بېرىش يولغا قويۇلغان؛ توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئەتراپىدا چوڭ ھۆددىگەرلىك شەكلى يولغا قويۇلغان. تەكشۈرۈش شۇنى ئىسپاتلىدىكى، باھاغا سۇندۇرۇپ ئائىلىلەرگە بېرىش ۋە چوڭ ھۆددىگەرلىكتىن ئىبارەت بۇ ئىككى خىل شەكىل ئاقسۇ شەھرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيغۇن كەلگەن ۋە ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرغان. لېكىن بۇ ئىككى خىل شەكلىنىڭ ئارتۇقچىلىقى ۋە نۇقسانى بار. باھاغا سۇندۇرۇپ ئائىلىلەرگە بېرىش، يېگانە ھالدا ئىگىلىك باشقۇرۇلىدىغان « داشقازان تامىقى » تۈزۈلمىسىنى تۈپتىن بۇزۇپ

تاشلىغان، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش دەرىجىسىدىن ئېيتقاندا، ئىسلاھات بىر قەدەر ئۇزۇل-كېسىل بولماغان. لېكىن باھاغا سۈندۈرۈپ ئائىلىلەرگە بېرىشتىن ئىبارەت بۇ شەكلىنىڭ نۇقتىسى شۇكى، بەرىنچىدىن، چارۋىچىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىشتىكى ئارتۇقچىلىقى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىسىز، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ باھاغا سۈندۈرۈپ ئائىلىلەرگە بېرىشتە ئومۇميۈزلۈك قوللانغان ئۇسۇلى مۇنداق: چارۋىغا سۈپىتىگە قاراپ باھا قويۇلۇپ، چوڭ-كىچىك، ياخشى-ناچارلىرى تەڭشەپ ئارىلاشتۇرۇلۇپ، ھەر بىر دېھقان، چارۋىچىغا بىر كىشىلىكتىن بېرىلگەن. ھالبۇكى چارۋىچىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش ئىقتىدارىدىكى پەرقلەرگە سەل قارالغاچقا، چارۋىچىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقىنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىسىز بولۇپ قالغان. ئىككىنچىدىن، چارۋىلاردا بولىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ بىر تۇتاش ئالدىنى ئېلىش ۋە چارۋىلارنى بىر تۇتاش نەسىللەندۇرۇشنى ئۇنۇملۇك ئۇيۇشتۇرۇشقا پايدىسىز بولۇپ قالغان. چوڭ ھۆددىگەرلىكتىن ئىبارەت بۇ شەكلىنىڭ ئاساسىي نۇقتىسى شۇكى، ئۇ « داشقازان تامىقى » تۇزۇلمىسىنى تۇپ ئاساستىن بۇزۇپ تاشلىيالمىغان ۋە ئۇزۇل-كېسىل ئۆزگەرتەلمىگەن، لېكىن بۇ خىل شەكىل بىر تۇتاش باشقۇرۇش بىلەن شەخسىي باشقۇرۇشنى بىر قەدەر ياخشى بىرلەشتۈرگەن بولۇپ، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، نەسىللەندۇرۇش قاتارلىق تېخنىكا مۇلازىمەتى جەھەتتە باھاغا سۈندۈرۈپ، ئائىلىلەرگە بەرگەنگە قارىغاندا ئەۋزەل بولغان.

3. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۇزۇمىدە ساقلىنىۋاتقان ئاساسىي مەسىلىلەر

1) چارۋىلار ئارىلاش بېقىلغانلىقى ئۈچۈن چارۋا نەسلىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە چېكىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئاقسۇ شەھىرىنىڭ چارۋا نەسلىنى ياخشىلاش خىزمىتى 20 ـ 30 يىللىق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك ئىدى. لېكىن بۇ بىر قانچە يىلدا قىيىنچىلىق كۆرۈلۈپ، نەسىلى ياخشىلانغان چارۋىلارنىڭ سانى تۆۋەنلەپ، يەرلىك چارۋىلارنىڭ سانى كۆپىيىپ كەتكەن. توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ ئاق ئۆچكىلەرنىڭ نەسلىنى ياخشىلاش سۈرئىتى ئاستىلاپ قالغان، تۆشۈت مىقدارى ناھايىتى تۆۋەن بولغان، ھەر بىر ئۆچكىدىن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئاران 70 گىرام تەڭ-ۋىت چىققان. بۇ، ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى قېرىنداش ناھىيىلەرنىڭ مەھسۇلاتىدىن خېلىلا تۆۋەن بولغان. چارۋا نەسلىنىڭ چېكىنىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئاساسىي سەۋەب مۇنداق: (1) چارۋىلارنى ئائىلىلەرگە باھالاپ بەرگەندە پادىغا بۆلۈپ بېقىش ئۇسۇلى بۇزۇپ تاشلىنىپ، ئوتتۇرىچە تەڭشەش، ئارىلاشتۇرۇپ بېقىش يولغا قويۇلغان. دېھقان، چارۋىچىلار ئۆزلىرى ئەركىن چارۋا بەقىپ، ئىختىيارىي نەسلەندۈرگەن. (2) چارۋا نەسلىنى ياخشىلاشتىكى نەسلەندۈرۈش تېخنىكىسى ئۆتكەلدىن ئۆتەلمەي، دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ چارۋا نەسلىنى ياخشىلاشتىكى ئاكتىپلىقىغا تەسىر يەتكۈزگەن. (3) چارۋا نەسلىنى ياخشىلاش سىستېمىسى يېڭى ئىگىلىك باشقۇرۇش شەكلىگە ماس كەلمەي، توكلىنىلغان سىپىرما قاتارلىق ئىلغار تېخنىكىلارنى كېڭەيتىش قىيىنغا توختىغان. ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئالتە يېزا، ئىككى مەيدان (ئۇرۇقچىلىق مەيدانى، توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى) ئىچىدە توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدا چارۋا نەسلىنى ياخشىلاش پۈتكىتى قۇرۇلغاندىن بىرنەچچە يىل باشقا يېزا مەيدانلاردا ئەسلى بار بولغان نەسلىنى ياخشىلاش پۈتكىتى ئاللقاچان ئەمەلدىن قالغان، چارۋىلارنىڭ نەسلىنى ياخشىلاش سىستېمىسى مۇكەممەل بولمىغان.

2) چارۋا پادىسى تارقاق بولۇپ، نەسلىنى ئۇرۇقلاندۇرۇش، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش قاتارلىق تېخنىكا مۇلازىمەت خىزمىتىگە زور قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرگەن. بۇنىڭدىن ئىلگىرى كوللېكتىپنىڭ يەر-

گانە ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىدىكى چارۋىلار مەركەزلەشكەن بولۇپ، نەسىللەندۇرۇش، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىشلىرىنى كوللېكتىپ بىر تۇتاش ئېلىپ بارغان، شۇڭا بىر قەدەر ئاسانغا توختىغان. چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، چارۋىلار ئائىلىلەرگە باھالاپ بېرىلىپ، چارۋا تارقىلىپ كەتكەچكە، نەسىللەندۇرۇش بىلەن كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئەپسىز بولۇپ قالغان.

3) كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش خىزمىتى ئاجىزلاشقان. بۇنىڭدىن ئىلگىرى تىزگىنلەنگەن قوي ۋابا كېسىلى قاتارلىق كېسەللىكلەرنىڭ تارقىلىش ئېھتىمالى بولغان. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، (1) يېڭىچە ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇسۇلى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى بىر يۇرۇش كېسەللىكلەرنى داۋالاش ۋە ئالدىنى ئېلىش سىستېمىسى مۇناسىپ ھالدا تەڭشەلمىگەن. (2) دېھقان-چارۋىچىلاردا زۆرۈر بولغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش بىلىمى كەمچىل بولغاچقا ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش قىيىنغا توختىغان. مەسىلەن: توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى 4- ئەترەتنىڭ چارۋىچىسى ئابدۇۋايىتنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن ساۋاتى بولمىغاچقا، 1986-يىلى ئۇنىڭ چارۋىسىدا قوتۇر كېسىلى پەيدا بولۇپ قېلىپ، 140 چارۋىسى ئۆلۈپ كەتكەن. (3) ئاساسىي قاتلام مال دوختۇرلۇق پونكىتلىرىنىڭ كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىراجىتى يېتىشمىگەن، تېخنىكا خادىملىرىنىڭ تەمىناتى ناچار بولغان، مال دوختۇر خادىملىرىنىڭ ئىش ھەققى تۆۋەن بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۆزىنىڭ ئۆزۈقلۇق ئاشلىقىنى كەنت-گۇرۇپپىنىڭ يېرىنى ھۆددىگە ئېلىپ تېرىپ ھەل قىلغاچقا، ئۇلارنىڭ ئاكتىپلىقىغا تەسىر يەتكەن. (4) كوللېكتىپ سالدۇرغان ۋاننا ۋە باشقا داۋالاش سايمانلىرى ئوبدان باشقۇرۇلمىغاچقا ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان.

4) ئوتلاقتا بېقىلغان چارۋىلار ھەددىدىن تاشقىرى كۆپ بولۇپ كېتىپ، ئوتلاقنىڭ چېكىنىشىنى تېزلەتكەن. بۇنىڭ سەۋەبى: (1) چارۋىلار باھالىنىپ ئائىلىلەرگە بېرىلگەندىن كېيىن، چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئاكتىپلىقى ئېشىپ، چارۋا سانى بىرقەدەر تېز كۆپەيگەن، ئەمما ئوتلاق كۆلىمى يىلدىن يىلغا ئازايغان. (2) چارۋىلار ھۆددىگە بېرىلگەندە ئوتلاق ئائىلىلەرگە ۋاقتىدا ھۆددىگە بېرىلمىگەن، يەنىلا « داشقازان تامىقى » تۈزۈمىدە بولغان. 1986-يىلى ئوتلاق ھۆددىگە بېرىلگەندىن كېيىن، چارۋىچىلار ئوتلاق سۈپىتىنى ياخشىلاشقا مەبلەغ سالماي، چارۋا بېقىشتا تالان-تاراج قىلىش ئۇسۇلىنى قوللانغاچقا، بۇنىڭ ئوتلاققا بولغان بۇزغۇنچىلىقى ناھايىتى زور بولغان.

5) ئوتلاق قۇرۇلۇشى ۋە ئوتلاقنى ياخشىلاش خىزمىتى ئائىلە ئىگىلىك كۆلىمىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغان، بىز بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتە ئائىلىنى بىرلىك قىلىپ ئىگىلىك باشقۇرغاندا، ئوتلاق قۇرۇلۇشى ۋە ئوتلاقنى ياخشىلاش خىزمىتىگە ئېھتىياجلىق بولغان زور مىقداردىكى مەبلەغنى ھەل قىلىش تەسكە توختايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن سىرت، كۆلەم بەك كىچىك بولسا، ئوتلاقنى رايونلارغا بۆلۈپ چارۋا بېقىشقا ۋە ئوتلاقنى ياخشىلاشقا پايدىلىق بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇق.

6) باھاغا سۈندۇرۇلغان چارۋا پۇلىنى باشقۇرۇش قالايمىقان بولغان. قارا تال يېزىسىنىڭ ماتان كەنتى ۋە ئەسلىدىكى « قىزىلبايراق » چوڭ ئەترىتىدە ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، چارۋىلار باھاغا سۈندۇرۇلۇپ ئائىلىلەرگە بېرىلگەندىن كېيىن، باھاغا سۈندۇرۇلغان پۇل ھېسابقا كىرگۈزۈلمىگەن، شۇنداقلا باھاغا سۈندۇرۇلغان پۇلنى قايتۇرۇۋېلىشقا مەسئۇل بولىدىغان كادىرمۇ بولمىغان. باھاغا سۈندۇرۇلغان پۇلنى باشقۇرۇش خىزمىتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالغان.

7) چارۋىلاردىن كوللېكتىپقا تۆتۈپ قېلىندىغان نىسبەت سەل تۆۋەن بولۇپ قالغان، بەزى نىسبەتلەر مۇۋاپىق بولمىغان. ئىگىلىشىمزچە، توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئۇچ ئەترەتنىڭ كوللېكتىپقا قالدۇرىدىغىنى، جۈملىدىن جامائەت فوندى، پاراۋانلىق فوندى، باشقۇ-

رۇش خىراجىتى ۋە ئوتلاق قۇرۇلۇش خىراجىتى قاتارلىقلار قويىدىن 2.5 يۈەن، تۆچكىدىن ئىككى يۈەن بولۇپ، بۇ تۈتۈپ قېلىش ئۆلچىمى 1984-يىلى تۈزۈپ بېكىتىلگەن. يېقىنقى ئىككى يىلدا شىنجاڭ بويىچە گۆش باھاسى قويۇۋېتىلگەندىن كېيىن، گۆش باھاسى توختىماي ئۆسكەن، لېكىن چارۋىلاردىن كوللېكتىپقا تۈتۈپ قېلىنىدىغان نىسبەت ئۆلچىمى يەنىلا بۇرۇنقى سەۋىيىدە تۇرۇپ قالغان. بىز تەكشۈرۈش جەريانىدا يەنە شۇنى چۈشەندۇقكى، تەبىئىي ئاپەت قاتارلىق سەۋەبلەر بىلەن چارۋىلار كۆپلەپ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، چارۋىچىلار يەنىلا ئاپەت تۈپەيلىدىن ئۆلگەن چارۋىلاردىن كوللېكتىپقا تۈتۈپ قېلىنىدىغان پۇلنى داۋاملىق تاپشۇرغان. مەسىلەن: توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسى 5-ئەتىرىتىنىڭ ئاۋۇت ئاۋەكنى ئالساق، 1986-يىل 5-ئايدىكى قاتتىق بوران ۋە يامغۇر ئاپىتىدە ئۇنىڭ 245 مېلى ئۆلۈپ كەتكەن. لېكىن ئەترەت ئۇنىڭدىن كوللېكتىپقا تۈتۈپ قېلىنىدىغان پۇلنى ئېلىشتا يەنىلا ھۆددىگەرلىك توختامى ئىمزالانغان چاغدىكى چارۋا سانى بويىچە ئالغان. 1987-يىلى كوللېكتىپقا تۈتۈپ قېلىنىدىغان پۇلنى شۇ توختامدىكى تۇياق سانى بويىچە داۋاملىق تاپشۇرۇپ كەلگەن.

4. چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدىكى بىرقانچە تەكلىپ

1) يېقىنقى مەزگىلدە ئىختىيارىي بولۇش ۋە ئۆزئارا پايدا يەتكۈزۈش ئاساسىدىكى چارۋىچىلارنىڭ لاپقۇتلىشىشنى تەشەببۇس قىلىش ياكى زۆرۈر بولغان مەمۇرىي ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، چارۋا پادىلىرىنى رەتكە سېلىپ، چارۋىلارنى تۈرلەرگە بۆلۈپ، مەخسۇس بېقىشنى پەيدىنپەي ئىشقا ئاشۇرۇش لازىم. ئائىلە بويىچە ئىگىلىك باشقۇرۇشنى ئاساس قىلىشنى پەيدىنپەي يولغا قويۇش جەريانىدا چارۋا پادىلىرى تۈرى ۋە چوڭ-كىچىكلىكىگە، ئاجىز-كۈچلۈكلۈكىگە قاراپ تەڭشىلىپ، ئائىلىلەرگە باھالاپ بېرىلگەنلىكى، بۇ خىل ئائىلە ئىگىلىكىنى ئاساس قىلغان مەسئۇلىيەت تۈزۈمى شەكلى نۆۋەتتە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ تونۇش سەۋىيىسى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش سەۋىيىسىگمۇ ئۇيغۇن كېلىدىغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ، چارۋىلارنىڭ تەۋەلىك ھوقۇق مەسىلىسى ۋە مەسئۇلىيەت تۈزۈمى شەكلى جەھەتتە چوڭ ئۆزگەرتىش قىلماسلىق كېرەك. لېكىن ئارىلاشتۇرۇپ بېقىش تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان چارۋىلارنىڭ نەسلى چېكىنىپ كېتىش ۋە يوقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، نەسىلە ئىدىئوشتىكى قولايسىزلىق قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، پۈتۈنلەي ئىختىيارىي بولۇش شەرتى ئاستىدا، دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىكىگە ئاساسەن، لاپقۇتلىشىش ئارقىلىق چارۋىلارنى تۈركە ئايرىپ بېقىش، مەخسۇس بېقىشنى يولغا قويۇشنى ياكى مەمۇرىي جەھەتتىن ئارىلىشىش ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ، چارۋىلارنى رەتكە سېلىشنى تەشەببۇس قىلىش لازىم، يەنى قوي بېقىشقا ئۇستا بولغانلارنى قوي بېقىشقا سېلىش، ئۆچكە بېقىشقا ئۇستا بولغانلارنى مەخسۇس ئۆچكە بېقىشقا سېلىش، ئەركەك مال بېقىشقا ئۇستا بولغانلارنى مەخسۇس ئەركەك مال بېقىشقا سېلىش لازىم.

2) دېھقانچىلىق رايونلىرى، بولۇپمۇ شەھەر ئەتراپى رايونلىرىدىكى چارۋىچىلىق كەسىپىي ئائىلىلىرىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدا، چارۋىلارنى يىغىپ مەخسۇس بېقىشنى پەيدىنپەي يولغا قويۇش لازىم.

3) مەمۇرىي ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، ناچار ئەركەك مالنى شاللاپ چىقىرىپ، يېگىلانغان نەسىلىلىك ئەركەك مالنى يىغىپ بېقىپ، ھەقسىز نەسىلە ئىدىئوشنى تەدرىجىي يولغا قويۇش لازىم.

(1) يېزا مال دوختۇرلۇق پونكتلىرىدىكى تېخنىكا خادىملىرىنى ئۆز تەۋەلىك رايونىنىڭ ئەر-كەك چارۋىلىرىنى مەسئۇل بولۇپ تەكشۈرۈشكە سەپەرۋەر قىلىپ، شەخسلەرنىڭ قولىدىكى ئەر-كەك چارۋىلارنى بىر تۇتاش تەكشۈرۈپ بېكىتىش، ئەسىللىك ئەركەك چارۋا ئۇلچىمىگە يەتمەي-لىرىنى بىردەك شاللاپ چىقىرىۋېتىش، تۇغۇلغان ئەركەك قوزىنى چارۋىچىلىق تېخنىكا خادىملىرى تەكشۈرۈپ بېكىتكەندىن كېيىن، ئاز ساندىكى سۈپەتلىك ئەسىلنى قالدۇرغاندىن سىرت، قالغان-لىرىنى شاللاپ چىقىرىۋېتىش كېرەك. خىللاپ ئېلىپ قېلىنغان ئەركەك قوزىنى، ئەسىلە ئەندۇرۇش ئىشلىرىغا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، چىشى چارۋىغا قوشۇۋېتىشكە بولىدۇ.

(2) كەسپىي ئائىلىلەرنىڭ ئەسىللىك ئەركەك چارۋىلارنى يېغىپ بېقىشقا يار-يۆلەك بولۇپ، دېھقان-چارۋىچىلارنىڭ چىشى چارۋىلىرىنى ھەقسىز ئەسىلە ئەندۇرۇپ بېرىش لازىم؛ ئەسىلە ئەندۇ-رۇش مۇلازىمەت ھەققىنى شۇ جايىنىڭ يېزا-كەنت ھۆكۈمىتى ۋە كوللېكتىپنىڭ مەبلىغىدىن ھەل قىلىپ بېرىش كېرەك.

4) يېزا دەرىجىلىك ئەسىلە ئەندۇرۇش، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش سىستېمىسىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، مال دوختۇرلۇق پونكتلىرىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئۆزلۈكسىز ئاشۇرۇش لازىم.

(1) يېزا-مەيدان ئەسىلە ئەندۇرۇش پونكتلىرىنى قۇرۇش كېرەك. ئەسىلە ئەندۇرۇش پونكتىدا بىر كادىر، ئىككى تېخنىك قويۇلسا بولىدۇ. شتات بىلەن خىزمەتچى خادىمنى ھازىر بار يېزا مال دوختۇرلۇق پونكتلىرىدىن ھەل قىلىش كېرەك.

(2) ھەر يىلى ئامال قىلىپ بىر قىسىم يېزا مال دوختۇرلۇق پونكتلىرىدىكى رەسمىيەلەشمە-گەن تېخنىكا خادىملىرىنىڭ تاۋار ئۇزۇقلۇق ئاشلىقىنى ھەل قىلىش ھەمدە تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئىش ھەققى تەمىناتىنى تېرىشىپ ئۆستۇرۇپ بېرىش كېرەك.

(3) سىناق قىلغان ئاساستا يېزا پونكتلىرىنى تەدرىجىي ھالدا ئۇنىۋېرسال تېخنىكا مۇلازى-مەت ئىقتىسادىي گەۋدىسىگە ۋە مەركىزىگە ئۆزگەرتىپ، چارۋىچىلىق تەرەققىياتىنىڭ يېڭى ۋەزىيە-تىگە ماسلاشتۇرۇش كېرەك.

5) چارۋىچىلىق ئۈل ئەسلىمىلىرى ۋە ئوتلاق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش لازىم.

(1) ۋاقتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە قۇرۇش كېرەك.

(2) چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى چارۋىلارنىڭ سۇ ئىستېمال قىلىش شارائىتىنى ياخشىلاش كېرەك.

(3) سۇ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، ھازىرقى ئوتلاقلارنى ئۆزگەرتىش، ئوتلاقنىڭ ئوت مەھسۇلا-تىنى ئاشۇرۇش ۋە سۇپىتىنى ياخشىلاش كېرەك.

6) كوللېكتىپنىڭ بىر تۇتاش باشقۇرۇشىنى كۈچەيتىپ، چارۋىلارنىڭ ئەسلىنى بىر تۇتاش ياخشىلاش، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى بىر تۇتاش ئېلىش-داۋالاش، چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشە-نى بىر تۇتاش قىلىش ۋە ئەسىللىك ئەركەك چارۋىلارنى بىر تۇتاش باشقۇرۇشتىن ئىبارەت تۇتقە بىر تۇتاش بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش لازىم.

7) چارۋىچىلىق رايونلىرىدا چارۋا، ئوتلاق، ئەسلىمەدىن ئىبارەت ئۇچىنى ھۆددىگە بېرىشنى يولغا قويۇش، يەنى چارۋا، ئەسلىمەلەرنى باھالاپ ئائىلىلەرگە سېتىپ بېرىش ياكى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش، ئوتلاقنى ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش، چارۋىلارنى كىمگە بەرسە ئەسلىمە-لەرنى، مەسىلەن: ئۆي، ئېغىل-قوتان، ئوت ئورۇش ماشىنىلىرى قاتارلىقلارنى شۇنىڭغا بېرىش، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى ئەتراپتىلەرنىڭكىنى باھاسىنىڭ يېرىمى بويىچە باھالاپ ئائىلىلەرگە بېرىش، قەرز قايتۇرۇش ۋاقتىنى 20 يىل قىلىپ، ھەر يىلى 5% قەرز قايتۇرۇش لازىم.

8) چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كوللېكتىپنىڭ مەبلىغى ۋە چارۋىلارنىڭ باھاغا سۇندۇرۇلغان پۇ-لىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش لازىم. كۆچ تەشكىللەپ، كوللېكتىپ مەبلىغى ۋە ئۇنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى تەرتىپكە سېلىپ، كوللېكتىپنىڭ مەبلىغى ۋە چارۋىلارنىڭ باھاغا سۇندۇرۇلغان پۇلىنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالىنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ كۆرۈشنى تەكىتلەپ قىلىمىز.

9) نامۇۋاپىق بولغان تۆتۈپ قېلىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئاپەت سەۋەبىدىن ئۆلگەن چارۋىلاردىن كوللېكتىپ تۆتۈپ قالدىغان خىراجەت ئالماسلىق لازىم.

10) توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئەتىرەتلىرىدىن كوللېكتىپقا تۆتۈپ قې-لىش ئۆلچىمىنى مۇۋاپىق ئۆستۈرۈش لازىم. توقاي چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئەتىرەتلىرىدىكى كادىرلار ۋە ئىشچىلارنىڭ پېنسىيە پۇلى كوللېكتىپقا تۆتۈپ قېلىنىدىغان خىراجەتتىن ھەل قىلىنغان. بۇنىڭدىن كېيىن پېنسىيىگە چىققانلارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ھازىرقى كوللېكتىپ-نىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە ھازىرقى بولغان كوللېكتىپقا تۆتۈپ قېلىش ئۆلچىمى بويىچە پېنسىيە پۇلىنى تولۇق بېرىش قىينغا توختايدۇ. شۇڭا، چارۋىچىلار كەڭ مۇزاكىرە قىلغان ئاساستا، تولۇق كېڭىشىش ئارقىلىق، چارۋىلاردىن كوللېكتىپقا تۆتۈپ قېلىنىدىغان ئۆلچەمنى مۇۋاپىق ئۆستۈرۈش كېرەك.

III شئېر ۋە ماقالىلەردىن تاللانما

دەربايان سالھ ۋە مۇنافىق

خاراباتى

نەچچە ئىشلار بارکى رەھمانى ئىرزۇر،
نەچچە ئىشلار بارکى شەيتانى ئىرزۇر.
ئابرىدى بولغىلکى، فاسىق بولماغىل،
سالىھى بولغىل، مۇنافىق بولماغىل.
نەچچە ئىشدۇر بىل مۇنافىلار ئىشى،
قەسد ئىلە گەر ئانى قىلسا ھەر كىشى.
ۋە ئىدىسغە ئەۋۋەلەن قىلغاي خىلاپ،
ئاغىرىتىپ قىلغاي كۆڭۈلنى ئول خاراب.
ھەم مۇسۇلمانغە كاساپەتلەر قىلۇر،
ھەم ئامانەتكە خىيانەتلەر قىلۇر.
ۋەئىدىسغە قىلمىغاي ھەرگىز ۋەپا،
كۆڭلىدە يوقتۇر ئانىڭ سىدقۇ سەفا.
كىم مۇنافىق بولسا ئول مۇردارىدۇر،
بىل مۇنافىقدىن خۇدا بىزارىدۇر.
تەگرىغە دۇشمەن مۇنافىقلار تۇرۇر،
دوستى ھەق بىلغىلکى سادىقلار تۇرۇر.
كىم مۇنافىق بىرلەرگەر ھەمراھىدۇر،
ئاڭلاغىل ھەر ئىككىسى گۇمراھىدۇر.
گەر مۇنافىق بولسا ھالىدۇر چەنىن،
بولمىغاي ھەرگىز جەھەننەمدىن ئەمىن.
يارەبىا، ھەر كىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىلکى فاسىق بولماغاي.
غافىلا ئۆمىر ئۆتتى دائىم بى خەبەر،
قىلمايسەن تۇن-كۈن مۇنافىقدىن ھەزەر.
مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

دەربايان فەزىلەتى ئۇلۇما

خاراباتى

ئەي قاياشىم ئىستە ئالىم سۆھبەتىن،
جانۇ كۆڭلۈڭ بىرلە قىلغىل خىزمەتىن.
سۆھبەتى ئالىم كۆڭۈلغە زىرىتەر،
ئول كىشى ھەق بۇيرۇغانىنى تېز ئېتەر.
پەندى ئالىم كەسنى ئىززەتلىك قىلۇر،
كىمكى ئەمال قىلسە جەننەتلىك بولۇر.
پەندى ئالىم ھەر قارا ئۆيغە چىراغ،
بىلمەيىن قىلغان ئەمەل بولماس ياراغ.
ئاڭلاغىل باردۇر ھەر ئۆينى ئاچقۇسى،
پەندى ئالىمدۇر كۆڭۈلنى ئاچقۇسى.
گەر كىشىنىڭ كىم بىشتىكە مەيلى بار،
سۆھبتى ئالىمنى قىلغىل ئىختىيار.
ئەنبىيا ۋە ئەۋلىيا ناسىھ دۇرۇر،
ئەمرىنى قىلغان كىشى سالىھ دۇرۇر.
ئەھلى ئالىم نايىبى پەيغەمبىران،
ئەيلەدى بۇ سۆزنى ئول ساھىبقىران.
ئەھلى فاسىق ئىچىدە ئالىم خاردۇر،
بىلگۈمان ئاندىن خۇدا بىزاردۇر.
ھەر كىشى ئالىمغە يەتكۈرسە زەرەر،
بىسالغۇسى تەگرىم ئانى ناري سەقەر.
كىم كۆرسە ئەھلى ئالىمنى ھەقىر،
ئول كىشىنىڭ بىلگۈمان ئۆمرى كەمىر.

ھەر كىشى ئالىمگە كۆلپەت قىلماغاي،
كىمكى قىلسا تەگرى رەھمەت قىلماغاي،
گەر كىشى ئالىم كىشىنى شاد ئېتەر،
تەگرى ئانى بىگۇمان ئازاد ئېتەر.
پەندى ئالىم كورغە گويياكى ئاسا،
روھىغە ھەم بولغۇسىدۇر كۆپ غىزا.
ھېچ لەززەت ئىلمدىن خۇشتەر ئەمەس،
ئىلمسىزلەر خەلق ئارا بېھتەر ئەمەس.
ئىلمسىزلەر خەلق ئارا ئادەم ئەمەس،
ئىلمسىز ئىككى جاھان مەھرەم ئەمەس.
ئىلمدىن، ئەئالىدىن بولغاي يېقىن،
ئىلمسىز-ئەئالسىز بولغان لەئىن.
ھەر دىيارىنىڭ چىراغى ئالىمى،
ھەر قارا تۇنىكى ماھى ئالىمى.
ئىلىم بىرلە سەيىر ئېتەر ئەرشى ئەلا،
ھەم پەلەك، ھەم يەرنى تەتەھتەسسەرا.
ئىلىم بىر ئاتدۇركى خوش رەفتارلىغ،
كىمكى مەركەب بولسە كۆرمەس خارلىغ.

ئىلمسىز ھەسرەتتەدۇر پىرۇ جەۋان،
ئىلىم ئىستەب تۇ-كۇن يۇرغىل راۋان.
ھەر دىيارىنىڭكى باغى ئالىمى،
ھەر دىيارىنىڭكى شاھى ئالىمى.
ئىككى قىسمى ئادەمى ھۇرمەتتەدۇر،
مۇندىن ئۆزگە بارچەسى ھەسرەتتەدۇر.
ئىستەسە ئىلمىيۇ ھەم قىلسە ئەمەل،
كۆڭلىغە ئىككى جاھان قىلماس خەيال.
ھەر كىشىنىڭ ئىلمى يوق ھايۋان دۇرۇر،
قىلغان ھەر فېئىلى ئانىڭ ئىسيان دۇرۇر.
ئىلمىغە قىل ئەي قاياش ئۆمرۇڭنى سەرپ،
بەھرە ئالغىل ئىلمدىن بىر نەچچە ھەرپ.
مەنسىز ئۆتكەزمە ئۆمىر ئەي خاسۇ ئام،
تېز-تۇندە قىلغىلۇ تۇن-كۇن بەردەۋام.
غافىلا ئۆمىر ئۆتتى دائىم بى خەبەر،
ئىلمسىز، ئەئالسىز تاپقاي زەرەر.
مەن نېچۇك ئەيلەي كۆڭۇلنى شادلار،
قايسى بىرغەمدىن قىلاي فەريادلار.

بۇ پەسلدە كۆپ سۆزلەمەكنىڭ قەبھلىكىنى ئەيتۇر

خارا باتى

ئەلھە زەر، يا ئالھەزەر، ئەي ئەلھەزەر،
ھەر كىشى كۆپ سۆزلەسە قىلغىل گۇزەر.
بى خەبەردۇر ھەر كىشى كۆپ سۆزلەسە،
مەئنەسى يوق سۆزنى ھەر كىم كۆپ دېسە.
ئۆزىدىن غافىل كىشى كاھىل دۇرۇر،
سۆزىدىن ھازىر كىشى ھازىر دۇرۇر.
ئىككى ئالەم سۆزىدىن يەتكەي بالا،
ئاقىبەت رەسۋايۇ خار ئەتكەي خۇدا.
بەئزىلەر كافىر بولۇپ ئاخشام ياتار،
بەئزىلەر مۇئمىن ياتىب كافىر قوپار،
ھەر كىشى كۆپ سۆزلەسە ئەمسۇاسىدۇر،
ئادەمى قەيدىدە يوق نەسناسىدۇر.
كىمكى خاموش بولسە خەيرىنناسىدۇر،
كىمكى كۆپ سۆزلۈكتۇر شەرىنناسىدۇر.
ئەي برادەر ئۆتتى ئۆمرۇڭ بىخەبەر،
ھەر كىشى كۆپ سۆزلەسە تابقاي زەرەر.
مەن نېچۇك ئەيلەي كۆڭۇلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

بۇ پەسلدە پادىشاھ ۋە زالىملارنى ئەيتۇر

خارا باتى

ئەي مەلىك سورغۇل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىرلە بەرھەم دادىنى.

ئول رەئىيەت هالىدىن ئاگاهى بول،
ئەدلى قىل ئىككى جاهانده شاهى بول.
زۇلۇمنى كۆپ قىلسە دۆلەتنىن تۇشەر،
سۆلەسە كۆپ كۆلسە ئىززەتدىن تۇشەر،
ئەي مەلىك ئەندىشە قىل بالا ۋە پەسەت،
يەتمەگەي مۇلكۈڭغە هەرياندىن شىكەست.
شاهى ئادىل شەهرىغە نىسمەت دۇرۇر،
شاهى زالىم شەهرىغە لەنەت دۇرۇر.
شەهى ئادىل شەهرىغە نىسمەت ياغار،
شاهى زالىم شەهرىغە لەنەت ياغار.
شاهى ئادىل دەرئىنى پەيدا قىلۇر.
شاهى جاهىل فىسقىنى پەيدا قىلۇر،
ئەي مەلىك شەرئىدە بول سابىت قەدەم،
يەتمەگەي ئىككى جاهانده هېچ غەم.
ئەي مەلىك، شاه بولغىل ئەمما مۇتتەقى،
بولغايسەن ئول ئالەم ئىچره هەم تەقى،
يوقتۇر شاهغە ئەدلىدىن ياخشى ئەمەل،
شاهغە هەم لازىم بولۇر چەندان ئەمەل،
بى خەبەر ئۆتكەزمە ئۆمرۈڭ ئەي مەلىك،
قالمىغاي ئۇشبۇ جاهان ئىككى تىرىك،
سەلتەنەت هەشمەت سۆلايمان دېك ئەمەس،
ئۆمىر هەم ئول نوهۇ لۇقمان دېك ئەمەس،
ئەي مەلىك قۇللۇغده ئىبراهىمچە بول،
پادىشاهلىق قىل ۋە ئىبراهىمچە بول.
قىل ئۆزۈڭغە ماسۇللانى هارام،
بۇ نەسىهەت ياد ئال ئەي شاهۇ ئام.
ئەي مەلىك ئۆتكەزمە ئۆمرىڭ بى خەبەر،
ئاخىرىڭ پىكرىنى قىل شامۇ سەهەر.
مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىرغەمدىن قىلاي فەر يادلار.

هېكايەت

خاراباتى

بىر كۈن ئۆچ دۇنيا تەلەب بولدى راۋان،
بىر خىشت ئالتۇن تابتى ئاخىر شادمان.
تەشنائى ئاچ ئەردى مۇددەتدىن بېرى،
مەسلىهەت قىلدىلەر ئول يەردە بېرى.
بېرى كىچىك ئەردى ئارادە ياشقە،
بۇيرۇدى ئانى شەهەرغە ئاشقە.
بەردىلەر ئانىڭ قولىغە ئۆچ دەرەم،
« ئاشۇنان يەتكۈر بۇ سائىەت دەمىيەدەم! »
يۈلنى ئالدى شەهەرغە بولدى راۋان،
گويىا يول باردى ئول ئەسىبى داۋان.
ئىككىسى بۇ يەردە قىلدى ئىتتىپاق،
« ئاشقە بارغان كەلسە ئۇرغايمىز پىچاق. »
ئول بىراۋمۇ يولدا ئويلاب مەسلىهەت،
« بىر خىشت ئالتۇن يالغۇز ئالساڭ مەنىسەت »،
ئاشۇ نانۇ، گۆشنى ئالدى بىر ساغۇ،
سالدى هەم ئول ئاشۇ-نانىغە ئاغۇ.
تېز-تۇند كەلدى بۇلارنىڭ قاشىغە،
بۇ ئىككۈلەن ئۇردى ئانىڭ باشىغە.
ئاخىرىل ئەمرى ئۇنى ئۆلتۇردىلەر،
كۆڭلىنى جەم ئەيلەبان ئولتۇردىلەر.
يىدىلەر بىر-ئىككى لۇقمە شادى ناك،
شول زامان هەر ئىككىسى بولدى هالاك.
بۇ مەسەل مالۇ جاهان ئەي خاسۇ ئام،
بىر خىشت ئالتۇن قالدى ئول يەردە تامام.
بىر-بىرى بىرلە قېرىنداش ئەردىلەر،
غەم بىلە، مېهنەتده مۇڭداش ئەردىلەر.
بىر-بىرىغە ئەردى مۇشفىق مېهرىبان،
ئەهدى هەم بار ئەردى دوستى جاۋىدان.
تابتى ئۆچ تەن بىر خىشت ئالتۇن ناگهان.
پىتنەلەر هەم بولدى پەيدا شۇل زامان.
پىتنەدىن ئۆلتۇردى ئۆچ تەن بىر-بىرىن،
نەفسى شەيتان بىرلە بولدى هەم قېرىن.
ئەي ئوغۇل يادىڭدە تۇت لەيلۇناهار،
دەۋزەخ ئىچره تابتىلار ئۆچ تەن قارار،
تۇنۇكۇن بۇلبۇل كەبى قىلغىل نەۋا،
بولغاي هەقدىن جۇملە هاجاتىڭ راۋا.
ئەي ئوغۇل گۈنج ئىچره بولغىل جاۋىدان،
هەم قانائەت بىرلە بولغىل هەر زامان.

قىلماغىل نەفسىڭ ئۇچۇن ھەرگىز شىكار،
بولماغاي بۇ ئەيب سەندىن ئاشكار.
ئەي قاياش پەھمىدە بولغىل پەھمىدە،
بولغايسەن ئاخىرقى كۈننىڭ ۋەھمىدە.
ئالە قىل بۇلبۇلدېك ئەي فىرخەندەفەر،
ئاچىلۇر باغىدە چەندان غۇنچىلەر.
غافىلا ئۆمىر ئۆتتى دائىم بى خەبەر،
ئويلاغىنۇ مىللىشكىنى شامۇ سەھەر.
مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلار.

بۇ پەسلىدە پىتنە سۆزلىنۇر

خاراباتى

پىتنە قىلماق خۇنى ناھەقدىن يامان،
پىتنەچى بولماس جەھەننەمدىن ئامان.
خۇنى ناھەق پىتنەدىن پەيدا بولۇر،
پىتنەدىن ئالەمدە كۆپ غەۋغا بولۇر.
قىلسە پىتنە ئاشكارا يەنە ھان،
قالغاي ئول دەۋزەخ ئىچرە جاۋىدان.
ئۇشبۇ ئالەم پىتنەدىن بولغاي خاراب،
پىتنەدىن كۆبراق كىشى كۆرگەي ئازاب.
كىمكى قىلسە پىتنە ئول مەرۋانەخەر،
بولغاي ئول مەھشەر كۇنى ئىتدىن بەتەر.
پىتنەدىن يۈز ئۆرسە رەھمەت ياغار،
پىتنەنى دوست تۇتسە كۆپ لەنەت ياغار.
كىمكى يۇرسە پىتنەدىن ھەر دەم قاچىب،
جەننەتول فىردەۋس ئاڭا بولغاي نەسىب،
پىتنەدىن بولغىل يىراق ئەي خاسۇئام،
پىتنەچغە قىلدى جەننەتنى ھارام.
پىتنەنى تەرك ئەتسە ئىززەتلىك بولۇر،
ئورنى شول سائەتدە جەننەتلىك بولۇر.
پىتنەچى ئىككى جاھاندا خاردۇر،
پىتنەچىلەردىن خۇدا بىزاردۇر.
تەۋبە قىلغىل پىتنەگە بول ھەق شۇناس،
قىلغاي ئول غوفۇران جەھەننەمدىن خالاس.
غافىلا ئۆمىر ئۆتتى دائىم بى خەبەر،
ياخشى نىيەت بىرلە بول شامۇ سەھەر.
مەن نېچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلار،
قايسى بىرغەمدىن قىلاي فەريادلار.

ئاقسۇ ئۇجمىسگە نەزمە ① (مايمۇن يىلى)

ئەيشىن جۇلو خۇشلى

ئۇلانسا ئاقسۇنىڭ نوتا ئۇجمىسى،
باش يازدا چىقاركەن ئۇنىڭ مېۋىسى.
ئەگەر پتۇ ئۇجمىنى شۇنچە يىراقتىن،
ئۇمىدۇ ئەسلى شاتارى مېۋىسى.
ئاۋالدىن ئىگەنمىش ئاق ھەم قارا خىل،
قىزىلىنى كۆرگەندە قالدىم مەن ھەيران.
چوڭلىرى كېلەركەن بىرسۇغدىن ئۇزۇن،
گەز بىلەن ئۆلچەشكە بولاركەن ھامان.
ئالدىمدا تۇرغاچقا تارتىپ زوقۇمنى،
تويۇندۇم يەتكىچە شېرىن-شەربەتتىن.
ئۇردىدا كەم ئىندى ئۇجمە ئولپانى،
بۇ كەلگەن تىنچلىغان يىراق تەرەپتىن.

چۇشۇردۇم ئىنئامغا بىر بۇيۇك پەرمان،
تۇجمىدىن ئامۇ-خاس تەلك ھۇزۇرلاندى.
تۇجمىنىك لەززىتى تەگمىدى شۇنچە،
جىنە سىتە لەززىتى نەلەردە قالدى.
ئىسسىقنى ئالاركەن تۇجمە مېۋىسى،
شېكەر قۇمۇشمۇ ئاڭا يېتەلمەس.

تۇتۇۋگلار ئامۇ-خاس ئېسىگلاردا چىك،
بۇيافقا ئاسانلا ئۇ كەلگەن ئەمەس.
لەشكەرلەر تۇجمىنى قىلىپ ئاش-ئوزۇق،
قورساقنى تويغۇزغان جىددىي پەيتلەردە.
قوشۇننىڭ قۇتقۇزغاچ خىسلەتلىك تۇجمە،
ھەممىنى قالدۇرغان ئەجەپ ھەيرەتتە.

[ئەسلى ئىزاھاتى] ①قوشۇنىمىز ئۇيغۇرلار يۇرتىنى تىنچىتقان چاغدا تۇجمىلەر مەي بولۇپ پىشىپ تۇرغان جايلاردىن ئۆتكەن، گازارمىدىكىلەر ئۇنى قوشۇمچە ئوزۇقلۇق قىلغان، چېرىكلەر تۇجمە ئوزۇپ يېيىشكەن ھەمدە زاپاس ساقلىغان، بۇ ۋەقە ھازىرغىچە كاتتا ۋەقە سۈپىتىدە تارقىلىپ كەلمەكتە.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] ئەيشىن جو لۇ خوجىلى چىك سۇلالىسىنىك 4-ئەۋلاد پادىشاھى (چىك گاۋزۇڭ)، 60 يىل تەختتە ئولتۇرغان (1736 ــ 1795)، سەلتەنەت يىل نامى چيەنلۇڭ.

زى گۇاڭگې راۋنقىدىكى 50 تۆھپىكار ئەمەلدارنىڭ رەسىمگە مەدھىيە ــــ ئاقسۇ ئىنانچىخانى خوجىس

ئەيشىن جۇلو خوجىلى

ئىلىپ خاننىك پەرمانىنى،
تىرىك تۇتۇق داۋاچىنى.
يەنە كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي،
كۇتۇۋالدى قوشۇنىمىزنى.

چوڭ قوشۇنغا ئەگىشىپ،
جەڭگە چىقتى نەچچە رەت.

قارا سۇ دېگەن جايدا،
قورشاۋدا قالدى ئاقئوت.

ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىدا،
ئاتاقلىق بىر زات ئۆزى.
بېيجىڭدىكى رەسىمگە،
تىكىلدى كۆپنىڭ كۆزى.

چيەنلۇڭ خان ئاقسۇنىڭ ئۇيغۇر ئىنانچىخانى (ئادەتتە ئۇيغۇر ۋاڭى دېيىلىدۇ) خوجىسنىڭ جۇڭغار قەبىلىسىنىڭ توپلاڭچى باشلىقى داۋاچىنى تىرىك تۇتقانلىقىنى ۋە چىڭ قوشۇنغا بەيئەت قىلغاندىن كېيىن، يەنە قوشۇنغا ئەگىشىپ چوڭ-كىچىك خوجىلارنىڭ توپلىڭىنى تىنچىتىش ئۇرۇشىغا ياردەم قىلىپ، تۆھپە يارىتقانلىقىنى ماختاپ، ئۆز قولى بىلەن مەدھىيە يازغان، خوجىسنىڭ رەسىمنى زى گۇاڭگې راۋنقىغا ئاستۇرغان.

ئاقسۇ ①

جۈيە نجالۇ

تىك تۇرار قارلىق تاغ كۆككە تۇتۇشۇپ، مەشرىقى مىك يىللىق قۇم بەگ چۆللۈكى،
مۇز چوققا شاملى تۇرىدۇ ئۇرۇپ. جەنۇبتا شاۋقۇنلار كىرىيە دەرياسى.
قەلئەگە قونارکەن ئۇچقان ياۋا غاز، پۈتۈلگەن تارىخى قۇمۇش قەلەمدە،
لەشكەرلەر چېدىرىدا ياگرار ناۋا-ساز. ئاقسۇ شۇ قەدىمكى ئۇنسۇ دۆلتى.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] جۈيە نجالۇ، لەقىمى چۇنشىن، چاڭجولۇق، مەنسىپى دوشۇ-شى، « غەربىي يۇرتنىك خەرىتىلىك تەزكىرىسى » ، « تەرجىمە تەزكىرىسى » قاتارلىق كىتاب-لارنى تۈزگەن. چىك سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان.

[ئىزاھات] ① « ئۆتكەن زامانلاردىن بۇيانقى غەربىي يۇرت شەيئىرلىرى » دا « ئارسۇ » دەپ، « ئۇچ ئايماق خاتىرىسى » دە « ئاقسۇ » دەپ ماۋزۇ قويۇلغان.

② ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا شەھەرنىڭ شىمالىدا مۇزلۇق چوققا بار، ئۇنىڭدا مۇز-قار كۆپ دېيىلگەن، موڭغۇلچىدا « موسو » نىڭ مەنىسى مۇز دېگەن بولىدۇ.

③ ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا ئاقسۇنىڭ شەرقىي، تارىم دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقى قەدىمكى قۇم دۆلتىنىڭ جايى، دېيىلگەن.

④ ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا خوتەن دەرياسىنىڭ شىمالىي ئېقىنى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە تا-رىم دەرياسىغا قوشۇلىدۇ، دېيىلگەن.

⑤ ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا ئۇيغۇرلار قۇمۇش قەلەم ئىشلىتىدۇ، دېيىلگەن.

⑥ ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا ئاقسۇ قەدىمكى ئۇنسۇ دۆلتىنىڭ ئۆزى، دېيىلگەن.

ئاقسۇ ①

ساۋ لىنكەي

بەك ئۇزۇن چېگرىدا قاتناش يوللىرى، ئۆتتۈق بىز مۇز داۋان باغرىنى يېرىپ،
قەبىلىلەر ئەل بولدى ئارقا-ئارقىدىن. سۇغاردۇق ئاتلارنى قۇملۇق بۇلاقتىن.

كانجوتتا كېچىرىم قىلىندى سېلىق، (ئەسلىدە بىر مىسرا كەم)
ئەنشىدە قويۇلدى يېڭى تىللا پۇل، خان مېھرى چېگرىدا قىلىندى قوبۇل.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] ساۋ لىنكەي ئەنخۇي گۇيچېلىق، خۇبېي خۇاڭمېي ناھىيىسىگە ئامبال بولغان، چىيەنلۇك 46-يىلى شىنجاڭنى قوغداشقا ئەۋەتىلگەن.

[ئىزاھات] ① « ئۇچ ئايماق خاتىرىسى » دىن ئېلىندى.

② ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا خوجاجاھاننىڭ قىسىملىرى قايتقاندىن كېيىن، شەھەرلەرگە ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى ئىدارە قىلىشقا قويغان. جياڭجۈننىڭ ئاقسۇدا ئىككىنچى ئاڭلىغان ئۇيغۇرلار خوجاجاھانغا قارشى ئۇرۇشقا ھەمكارلاشقان، شۇڭا ئۇ قويغان بەگلەر بىر-بىرلەپ بەيئەت قىلىپ، چىڭ قوشۇنىغا تەسلىم بولغان، دېيىلگەن.

③ ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا ئاقسۇنىڭ شىمالىدا مۇز داۋان بار، مۇزنى چوقۇپ پەلەمپەي قىلىپ ئۆتسە ئىلغا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ، دېيىلگەن.

④ ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا ئاقسۇدا قۇم دېگىزى بار، دېيىلگەن.

⑤ ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا ۋېي جيې يازغان « غەربىي يۇرت خاتىرىسى » دە كانجوت كېشى شەھىرىنى باشقۇرىدۇ، سوغدىيانە بىلەن تۇتاش، ھاۋا كىلىماتى ئىللىق، ئاشلىق تېرىشقا باب كېلىدۇ، جاۋ خۇي جياڭجۈن ئۇيغۇرلار شەھىرىدىن چىقىپ، غالدان شېرىنىنى يەڭگەندىن كېيىن، غەللە-پاراق، سېلىقنى كىمە يتكەن ۋە كەچۈرۈم قىلغان، دېيىلگەن.

⑥ ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا جياڭجۈن پۇل بىرلىكىنى بېكىتكەندە ئۇلۇغ تەرەپكە يىل، شەھەر ئىسمىنى يېزىش، ئۇيغۇر يېزىقىنى كەينىگە قوشۇمچە قىلىشنى بەلگىلىگەن، دېيىلگەن.

ئاقسۇ قۇمباش دەريا سى①

خې نىك

دەريا كەن زېمىننىڭ ھەسەن-ھۈسەنى، ئاق چېچەك ھاسىل قىپ ئاقارگەن دەريا،
قارلىق تاغ ئوخشاركەن قاش تاش چوققىغا. قوشۇنمۇ شۇ كەبى ئاققان ئەينى يىل.
مۇز چوققا قۇياشتا ئېرىپ سىماپتەك، ئۆتكەندە مۇز يېرىپ مۇزلۇق داۋاندىن،
قوشۇلۇپ كېتەركەن كۆپلەپ ئېقىنغا. ئىلغا بارغاندا بولغان قىش پەسىل.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] خې نىك (خې يىك) موڭغۇل سېرىق جىيەكلىك قوشۇنىدىن، چىيەنلۇك 36-يىلى مەنسەپكە تەيىنلەنگەن (ئوردا ئىمتىھانىدىن ئۆتكەن). جياڭچىك 5-يىلى ۋاسال مەھكىمىسىنىڭ يانداش بېگى بولغان، ھۇنەر مەھكىمىسى، نوپۇس مەھكىمىسىدە ئىشلىگەن، شەندۇڭ باش مۇپەتتىشى بولغان. كېيىن مۆلكى ئىشلاردىن بوشىتىلىپ، ئۇرۇمچىنى ساقلاشقا ئەۋەتىلگەن. يەكەننىڭ يارەمچى ئامبىلى بولغان، قەشقەرنىڭ خان ئامبىلى بولغان.

[ئىزاھات] ① « ئۇچ ئايماق خاتىرىسى » دىن ئېلىندى ئەسلىدىكى ئىزاھات: شەھەرنىڭ غەربىگە 50 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا مۇز داۋان بولۇپ، سۇ شىمالىي تەرەپتىن كېلىدۇ، غەربىي جەنۇبقا بۇرۇلۇپ، شەرقىي جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ پىچان كۆلىگە قۇيۇلىدۇ.

② ئەسلىدىكى ئىزاھاتتا جياڭجۈن ئىلدىن يولغا چىقىپ، مۇز داۋاندىن ئۆتكەن، دېيىلگەن.

ئاقسۇ ①

شياۋ شيوك

ئاقسۇنىڭ شىمالى يارغا تۇتاشقان، مۇز چوققا باغرىدىن تاشلىسالغان نەزەر،
ئەتراپى جەزىرە، ئىچى باغ-بوستان. موردىن چىققان ئىس كۆرۈنەر ئورمان.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] شياۋ شيوك، ئىسمى خاۋمو، خوتەن يېياكلىق، چىك سۇلا-لىسىنىڭ تۆگجى يىللىرى جىن شۇن، جالك ياۋلارنىڭ قوشۇنغا ئەگىشىپ، ئون نەچچە يىلدا 20 مىڭ چاقىرىم يول يۈرۈپ، شىنجاڭغا كەلگەن. باش بۇغ جىڭ شۇننىڭ، ياساۋۇل بەگ جالك ياۋنىڭ مۇھاپىزەتچىسى بولغان. مەنسىپى چېپار پەر قادالغان بۇاستە قاراشلىق ئايماق ئامبىلىغە-چە ئۆسكەن، كېيىن قايتىپ چاكشادا ئولتۇراقلىشىپ، گورۇكەشلىك قىلغان. « غەربىي زېمىن ھەققىدە نەزمىلەر » دېگەن تۆت تومۇق ئەسىرى بار، ئۆزى ئىزاھات يازغان.

[ئىزاھات] ① شياۋ شيوكنىڭ « غەربىي زېمىن ھەققىدە نەزمىلەر » دېگەن ئەسىرىدىن ئېلىندى.

ئاقسۇ ①

چى يۈنشى

يىللىقى تەبرىكلىنەر چېگرا شەھەردە مول ھوسۇل، كېينىدۇ شۇنچە رەتلىك يەرلىك باشلىق-ئاقساقال،
تاۋلىنار كۆز پەسلىدە ئالتۇن كەبى دالا-تۆز. ئارغامچىنىڭ ئېگىرى شۇنچە ئېسىل-شۇنچە ئۆز.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] چى يۈنشى (1751 ــ 1815) تەخەللۇسى خې خاۋ، لە-قەمى جونلو، شەنشى شۇياكلىق، شىنجاڭدا تۇرغان، « غەربىي يۈرتقا سەپەر قىلىش خاتىرە-سى » قاتارلىق كىتابلارنى يازغان.

[ئىزاھات] ① چى يۈنشىنىڭ « غەربىي چېگرا ھەققىدە خاتىرىلەر » دىن ئېلىندى.

② ئەسلىدىكى ئىزاھات: شەھەرلەردىكى ئۇيغۇرلار ھۈنەر قىلىشقا ئادەتلەنگەن.

جالك ياۋنىڭ ماڭا ئاقسۇ شەھرىنىڭ ياقىسغا ئولتۇراق ئۆي سېلىپ بەرگەنلىكى ۋە بىر قانچە مو يەر ئاچقۇزۇپ، كۆكتاتلىق قىلىپ بەرگەنلىكىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ بۇ نەزمىنى يازدىم ①

شى بۇخۇا

قىرىق ياشقا كىرسەمۇ، ئېرىشەلمەي بىر سۇلۇق يەرگە،
خەقنىڭ ئۆيىدە ئولتۇردۇم. ئوت-خەسىتىمۇ خار بولدۇم.

چىقىپ شەنشى، گەنسۇدىن،
يېتىپ كەلدىم شىنجاڭغا.
يول بويى قونۇپ دەگدە،
پاتتىم ھەسرەت-خىيالغا.
كىم ئويلىغان يىراقتا،
ياخشى بىر ئوي بارلىقىنى.
ئولتۇرۇشقا بىر ئەپلىك،
تەنگە راھەت يارلىقىنى.
كۈن ئېچىلسا ھەر ۋاقىت،
ئاپتاپ چۈشەر ھۇجرامغا.
غۇر-غۇر شامال ئۆتۈشۈپ،
ھۇزۇر بېرەر ئىنسانغا.
ئۆستەك سۇيى داۋالغۇپ،
نۇر چاچرىتار دولقۇنلار.
بەكمۇ يېشىل كۆرۈنەر،
شامالدا مەجنۇن تاللار.
ماڭا ئۆينى سېلىپ بەردى،
لەشكەر بېشى گېنېرال.
سەپتە تۇرغان لەشكەرلەر،
دېدى مېنى تۇرۇپ قال.
تەدبىرلىككەن گېنېرال،
سېغىندۇرارکەن زاتلارنى.
شۇڭا ئۇنىڭ قولىدا،
كۆردۈم تۆھپىكارلارنى.
گېنېرالكەن شىخولۇق،
يېرى كەڭرى، دەرەخلىق.
ئۆي سالماپتۇ تېخىچە،
ئۇرۇشقا بوپ بەنتلىك.
زەپەر قۇچۇپ قايتقاندا،
سالماقچىكەن كۆۋرۈكنى.
مەنمۇ شۇ چاغدا بېرىپ،
كۆۋرۈككە باغلاي قۇلۇاقنى.
يوقلاپ بېرىپ ئۆيىگە،
سۆھبەتلىشەي ئۆتمۈشتىن.
سۆزلەپ بەرسۇن گېنېرال،
بۇندا كۆرگەن-ئەتمىشتىن.
ئاقسۇ شەھىرى باي ئىكەن،
كۆكتات بىلەن مېۋىگە.
تولار ئىكەن سۈتەتلەر،
قول ئۇزارتسالىق نېمىگە.
ئۆزۈلۈك ئىشلەپ چىشلىسەلىك،
شېرىن ئىكەن لەززەتلىك.
شۇڭا مېنىك بۇ ھۇجرام،
بولۇپ كەتتى بەرىكەتلىك.
باغ قىلىشقا ماقسۇ،
يەنە بەردى يەر-زېمىن.
ئۆستەلىك چېپىپ تام سېلىپ،
ئەمدى بولدۇم كۆپ ئەمىن.
يەنە كەلدى لەشكەرلەر،
گېنېرال ئەۋەتىپتۇ.
يەر تېرىپ ئۇرۇق سالغاچ،
كۆپ جاپالار چېكىپتۇ.
كۆچەت قويۇپ بېغىمغا،
يەر رەتلىدى، تۈزلىدى.
ھەممە ئىشنى تەل قىلىپ،
مېنى ئولار قوللىدى.
رەت-رەت دەرەخ تىكىلدى،
رەت-رەت كۆكتات تېرىلدى.
ماش-كاۋا بىدىشلىرى،
كۆكۈل قويۇپ ياسالدى.
قەدىمكى زامانلاردا،
لېۋ بېي ئىكەن قەھرىمان.
تاقاپ ھامان ئىشكىنى،
ياشار ئىكەن ئۇ پىنھان.
مۇشەققەتتە ئۆگەنسەم،
سەي تېرىشنى بىر مەھەل.
پالۋاننىك ئارزۇسىغا،
قىلغان بولارمەن ئەمەل.
مەن ئەمەسمەن ئۇنىڭدەك،
ئازلا بوز ئاچچىم خالاس.
يەر تېرىشمۇ شۇ مۇددىئا،
قارنىم تويسا بولدى، بەس.
پىشانەمگە پۈكۈلگەن،
كەمبەغەللىك تەقدىرىم.

ماڭا مەلۇم قىسمىتىم،
ئانچە ئۆگىمەس تەلىيىم.
كەيپى-ساپا تۇرمۇشنى،
ياقتۇرمايدۇ ئىگەمۇ.
يەرلىك باققان پىلنى،
ئۆگىنىۋالدىم ھەم مەنمۇ.
سوراپ قالسا يۇرتداشلار
پىلچىلىك كەسپىنى.
سۆزلەپ بېرەلەيمەن مەن،
پىلە، ئۆجمە تىكىشنى.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] شى بۇخۇا، ئىسمى جونيۇ، جېجياڭ ۋۇچىڭلىق، چىك سۇلا-لىسنىك تۆڭجى 9-يىلى يۇرت ئىمتىھانىغا قاتنىشىپ ئۆتەلمەي چىك لۇڭغا بېرىپ زوزۇڭتاڭنىك يېنىدا بەش يىل ئىشلىگەن، شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن تەڭرىتاغنى بويلاپ جەنۇبقا مېڭىپ، ئاقسۇ شەھىرىگە كەلگەن، ئۇنىڭ ئىقتىسادى جاڭ ياۋغا ياراپ قالغاچقا بىرقانچە يىل ئۆز مەھكىمىسىدە ئىشقا قويغان. خانىنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن جاڭ ياۋ شەندۇڭنىڭ باش مۇپەتتىشلىكىگە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، جاڭ ياۋغا ئەگىشىپ سەندۇڭغا بارغان. بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن كېسەل بولۇپ قېلىپ، قوپالماي ئۆلۈپ كەتكەن. ئۇنىڭ ئالتە تۇمۇق « زىيا تاڭ ئەسەرلىرى »، ئالتە تۇمۇق « زىيا تاڭ شېئىرلىرى » قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

[ئىزاھات] ① شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشىر قىلغان « ئۆتكەن زامانلاردىن بۇيانقى غەربىي يۇرت شېئىرلىرى » دىن تاللاپ ئېلىندى.

ھارپا كېچىسى ئاقسۇدا شېئىر يېزىپ، جاڭ ياۋ جياڭجۇنگە تۇتتۇم

شى بۇخۇا

ئۆتۈپ كەتتى ئۇچقاندەك قىرىق ئالتە يىل،
بىرمۇ كۇنۇم ئۆتمىدى تىنچ-خاتىرجەم.
بۇگۈن كېچە شاراپتىن قىزاردى چېھرىم،
خۇددى قايتىپ كەلگەندەك مېنىڭ ياشلىقىم.
ئۆرە تۇرۇپ تاشلىدىم ئاسمانغا نەزەر،
تۇرۇپتۇ چاچلىرىم تېخى ئاق پېتى.
ئۆسمۈرلۈكتە ئويلايتتىم پالۋان بولۇشنى،
لېكىن قاقاس زېمنىم قالدى شۇ پېتى.
تەقدىرىم ئوخشاپ قالدى خەنيۇ، سۇ شىنغا،
سۈپۈرگە يۇلتۇز ئۇچۇردى ئەختەر نۇرىنى.
سېلىشتۇرسام نام تۆھپەمنى ئەجدادلارغا،
ئالاتتىم تۇمەنلەرنىڭ ئارقار ئېتىنى.
بىھاجەتتۇر مەنسىپىدىن ئېغىز ئېچىش،
تاۋاب بىلەن غەمناك كۆڭلۈم بولدى ئەمىن.
لەشكەر بولۇپ كەلگەندە غەربىي يۇرتقا،
ئۆزۈم قېرىپ، دېھقان بولۇپ تاپتىم تەسكىن.
پەقەت جاڭ ياۋ گېنېرال ئاسرىغاچ مېنى،
قايتاردا ئۇنىڭدىن كۆز قىيالمىدىم.
تۇتاركەن گېنېرال لەشكەرنى قولدا،
چېگرا ساقلاشتا قىلمىدى سۇسلۇق.
بار كۈچۈم بىلەن كۆرسىتىپ مەسلىھەت-تەدبىر،
خانىنى ئەمەس دوستۇمنى قىلاي مەن رازى.
كوئىنلۇن چوققىسى كۆككە تاقاشقان،
گېنېرال تۆھپىسى ئۇنىڭدىن چارى.
چاغان نەغمىسى ئاڭلىنار مۇڭلۇق،
پەقەت گۈزەك باللار غەمسىز شاد-خورام.
بىلىپ قالدى گېنېرال مېنىڭ كۆڭلۈمنى،
ئۆزى چايقاپ، قايتىدىن تولدۇرۇلدى جام.
تۇن بويى ياندى چىراغلار ھېچ ئۇچمىدى،
نازۇ نېمەت زاكوسكىلار ئۇزۇلمىدى.
ئىرادەم بولالمىدى ماقالىدەك رۇس،
ھەممىنى يەنە شۇ گېنېرال ئۆگلىدى.
يازاي ئەمدى چىلىپ ساز يېڭى نەزمە، شېئىر،
نەغمە-ناۋا ساداسى بۇندا ياڭرىسۇن.
كۆكۈرەركەن باھاردا بارچە مەجنۇن تال،
نەۋ باھارنىڭ شامىلى غۇرۇلداپ چىقسۇن.

ئاقسۇدا بىر خىل گۈل بولۇپ، يوپۇرمىقى بامبۇكنىڭ يوپۇرمىقىغا، گۈلى جۇخۇا گۈلىگە ئوخشايدىكەن، لېكىن جۇخۇا گۈلىدىن كىچىك ئىكەن، بەش خىل رەڭدە ئېچىلىدىكەن، ئەمما پۇرىقى يوق ئىكەن. بۇ خىل گۈلنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېيتىشچە، ئۇرۇقى روسىيەدىن كەلتۈرۈلگەچكە رۇس گۈلى دەپ ئاتايدىكەن. بۇ ئىسىم چىرايلىق ئەمەسكەن دەپ قاراپ نامىنى چېگرا شەھەر جۇخۇاسى، دەپ ئۆزگەرتىپ قويدۇم ۋە شېئىر يېزىپ خاتىرىلىدىم.

شى بۇخۇا

چېگرىدىكى گۈزەل گۈل ئوخشايدىكەن بۇلۇتقا،
كەلتۈرۈلگەن ئۇرۇغى روسىيە زېمىنىدىن.
كۆز كۆنلىرى ئېچىلارگەن گاھى ئۆينىڭ پېنىدا،
ئۆتكەنلەرنى خالاس قىلىپ مۇشكۈل سەپەر غېمىدىن.

گۈلى پۇراقسىز بولسىمۇ مۇھەببىتى بار ئۇنىڭ،
شامال-بوران ئۇرسىمۇ پەرۋاتتەك ئېچىلار.
ئاشۇ گۈلنى ئاتىدىم چېگرا شەھەر جۇيخۇاسى،
مەن كەبى تەنها گۈلگەن، ئاڭا بۇ نام سىڭىپ قالار.

[ئىزاھات] ①، ② شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان « ئۆتكەن زامانلاردىن بۇيانقى غەربىي يۇرت شېئىرلىرى » دىن تاللاپ ئېلىندى.

ساي ئېرىق ①

شى بۇخۇا

ئات ئۈستىدە شادخورام،
بىز كۆردۇق ھىلال ئايىنى.
ئاي بىلەن سەپەرداش بولۇپ،
باستۇق بىز ئۇزۇن ساينى،
دالاچەكسىز دەرەخ ئاز،
تۇمانلىق ئاقار دەريا.
يېراقتىكى تاغۇ تاش،
ئۇچۇپ تۇرىدۇ گويا.
ئۆتۈپ كەتكەن مېنىڭكى،
تۆھپە قوشار چاغلىرىم.

ئاقىرىپتۇ بىر ئوبدان،
ئىگەكتىكى ساقلىم.
ماقالەمۇ ھىملاشماس،
ئولاش-چولاش بوپ قالدى.
يىلپىزنىڭ تېرىسىدەك،
ئالا-چىپار بوپ قالدى.
ئەس يادىمدا تۇرۇپتۇ،
تاغ ئېچىدىكى جىلغا.
تۇرنا بىلەن ئۆردەكلەر،
ئۇندا چۈشكەن ئۇسسۇلغا.

[ئىزاھات] ① « ئۆتكەن زامانلاردىن بۇيانقى غەربىي يۇرت شېئىرلىرى » دىن ئېلىندى.

رېن يۆيۈەن ①

ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە كېتىۋېتىپ ئايروپىلاندا يېزىلدى.

يۆيۈرىن

مۇنداق پۈرسەت هاياتتا كەلمىكى بەك تەس. كۆكتىن باقتىم تەگرى تېغىغا، كۆچۈپتۇ بۇ ئالەم ئاسمانغا گويا، ئاسماندىدۇر كىشىلىك ئالەم. سازلاپتۇ بىر كۈيگە لۇشىك ② سازىنى، خەنشىك ③ ھەم سىزىپتۇ ئاجايىپ سۈرەت، قالدىممەن ھەيرەتتە سىلاپ ساقالنى. ياتىدۇ كونىلۇن سول ياقتا ئەنە، ئاق ساھىل ئۇستىدە ئۇچۇۋاتىمىز، ئالدىمىزدا كۆنچى دەريا سى.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] يۆيۈرىن، شەنشىلىك، مىنگو تەپتىش مەكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى بولغان، مەشھۇر خەتتات. 1946-يىلى يازدا شىنجاڭدا تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىنىپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. يۆيۈرىن گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن شىنجاڭغا قەسەم بېرىشنى نازارەت قىلىشقا كەلگەن، شۇنىڭدىن كېيىن ئون نەچچە ھەمراسى بىلەن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغان. ئايروپىلاندا تەڭرىتېغىنىڭ مەنزىرىسىنى كۆرۈپ، خۇشاللىق بىلەن قەلەم تەۋرىتىپ كۆڭلىدىكى ھېس-تۇيغۇلىرىنى ئىزھار قىلدى.

[ئىزاھات] ① لۇچىەننىڭ « شىنجاڭدا كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم » دېگەن كىتابىنىڭ نەنجىڭ مەركىزىي گېزىتخانا نەشرى قىلغان نۇسخىسىدىن ئېلىندى.

② لو شېك: لۇجيې (لۇچىەن)، ھازىرقى زامان ئەدەبى.

③ خەن شېك: خەنسەيرەن، مەشھۇر رەسسام.

جياڭ چىڭزى ①

ئاقسۇدىن قەشقەرگە كېتىۋېتىپ ئايروپىلاندا يېزىلدى.

يۆيۈرىن

چىقتىم ياڭگۆەندىن قەۋەت مەمنۇن بولۇپ، پەرۋاز قىلىپ ئاسمان ئارا، قىيماس كۆكۈل ئۆز دىيارىغا، باقتى ھىلال ئاي ئۇرۇمچى دەريا سىغا، قالدى شامال ئۆزىتىپ ئالغا مېنى، باقمىدى ھېچنەرسىگە، سانجىپتۇ ئاق ساقالغا، بار سەۋەبى كۆكۈل ئۇتقان ھەر ئىشنىڭ دەيدۇ ئاسمان بەك سوغۇق، ئاھ ئەجەپ ئۇز زەپ گۈزەل، باقتىم كۆزنەك ئەينىكىدىن تەڭرىتاغقا، ئۇچماقتىمىز چۆل-جەزىرە ئۇستىدە، قۇم بىپايان، يول ئۇزاق.

(ئىزاھات) ① لۇچىەننىڭ « شىنجاڭدا كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم » دېگەن كىتابىنىڭ نەنجىڭ مەركىزىي گېزىتخانا نۇسخىسىدىن ئېلىندى.

ۋەنشىشا

تارىم چۆلىدىن ئايروپىلاندا كېتىۋېتىپ، ئاقسۇ، ئاقسۇ كونىشەھەرىدىكى سەيلە يادىمغا چۈشتى.

يۇيۇرىن

يەرلەرنى بۆلىدىكەن قايسى زاماندا قايسى خان، ئەمدى يوق كۆسەن خانلىقى زورلۇق قىلغان زامان، ئۇرىدۇ يامغۇرنى كۆزۈڭكە شامال ھەر، ھەرقاچان، بىز سۈگەتلىك سايىدىن ئۆتتۈق تۆلپار ئويناتىپ، ھەم يېدۈق ئۈزۈم ۋە شاپتۇل باغدا كەڭرى ئولتۇرۇپ، ئويندى قىزلار ئۈسسۈل زەپ جىلۋىدە بەل تولغىشىپ.

(ئىزاھات) ئالدىنقىسى بىلەن ئوخشاش.

جۇڭگو

ل. مۇتەللىپ

جۇڭگو...
جۇڭگو! ئانا يۇرتىمىز سەندۇر،
چۈنكى بىز مىليونلىغان خەلق،
سېنىڭ ئوماق قوينۇڭدا
ساپ ھاۋاڭدا چوڭ بولغان؛
تېپىپ سىنگدە ئەقىل،
ئۆزىمىزنى تونۇپ ئوڭ بولغان.

ئېخ!
شۇڭلاشقا جۇڭگو،
بىزنىڭ بوينىمىزدا تۇغمەس قەرزىڭ بار،
ئۇنى بىز مۇكەممەل قىلمىز ئادا،
بۇ يولدا جېنىمىز پىدا.
شۇڭلاشقا مانا
كېچىپ دېڭىز ئوخشاش قانلار،
ئىگە بولۇۋاتىمىز
تارىختا كۆرۈلمىگەن ئۆتۈقلارغا.
بىراق، سەن جۇڭگو،
ئويلىساڭ ئىدىڭ،
بىردىن ئۆتمۈش تارىخىڭنى ۋاراقلاپ؛
شۇ چاغ روشەن بولاتتى،
سەندە كىملەر
كۆلدى پاراقلاپ...
ئاچ، تارىخىڭنى!
سېنى غالجىرلار،
قانخور مەنچىڭلار،
گۆشۈڭنى شىلگەن ئىدى،
ھەم تەييار تاپ جاھانگىرلار
سېنى تەقسىم قىلىپ بۆلگەن ئىدى.
ياپونىنىڭ قارا قاغىلىرى
قونۇپ دەرەخلىرىڭگە،
سېنى ئالداپ ھەر ياندىن چوقۇلىغان ئىدى.
شېرىن سۆزلەپ،
ھېلىگەرلىك بىلەن قېنىڭنى شوراپ، قورسىقىنى
توقلىغان ئىدى.
« ئالىي جىنس بىز،
ھاكىمىيەت بىزگە خاس » دەپ،
ئەلگە ھەددىدىن تاشقىرى زۇلۇمنى سالدى.
ئەي تارىخ، يانما!
بولدى سەن ئەمدى ئۆتتۈڭ،

سەن قارا تارىخىۇ...
شۇ قارا گەۋدىلىك يىللار بىلەن پۈتتۈك.
ئەمدى بىز ئاچمىز،
ئۆزىمىزنى يازمىز،
پارلاق، ئاق يېڭى تارىخ بېتىگە.
مانا ئەمدىكى ھېساب؛
چۈنكى بىز
« ماھىر جۇڭگو ئازادچى قەھرىمانلىرى »
دەپ ئاتالدۇق
ھەم پۈتۈن دۇنيا تارىخىغا
ئۆچمەس
ئالتۇن سىياھلار بىلەن يېزىلدۇق.
مانا شۇنىڭغا دەللىلەر
بىز ئاچتۇق يېڭى يول،
ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەشلەر قىلدۇق.
ئەمەلگە قويدۇق
تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئىشلار.
بىز قۇرۇشقا
ئازاد يېڭى جۇڭگو
ئېيتۇاتىمىز بىر جان،
بىر تەن،
مانا كەڭ مەيدانىدا « گې منزۇ » ،
ئويلا، چوڭ شەرەپتۇر بىزگە بۇ.
شۇڭلاشقا مانا دۇنيانى چاڭ كەلتۈرۈپ،
دۇشمەنلەرنى دىر-دىر تىترىتىپ
قىلۇاتىمىز جەڭ.
« فەندى » ① بىزدە كۆچلۈك،
بولغاچقا يالقۇنلۇق.
بولالمايدۇ بىز بىلەن ياپون تەڭ.

تېخى ئاتىمىز يانماي،
غۇلاچنى كەڭ.
ئەمدى جۇڭگو،
يېڭى پارلاق تارىخ ئاچ،
بۇ كۆرەش يىللىرىنى ئوچۇق ياز.
قوي بۇ باتۇر يىللارغا
تارىخىي كۆرسەتكۈچ قىلىپ
ئاپىرىن... تەھسىن... ئىمتىياز...
ياز!
كۆرەش مەنبەسى دۇگىيې، لوگۇچياۋنى،
ياز!
ۋەتەنپەرۋەر، جەسۇر
ياش ئەسكەرلەرنى
ياز! ئارسلانلارنى،
يانماس كۆگۈللۈك پارتىزانلارنى
ياز!
ئارقا سەپتە تۇرغان
گۈزەل شىنجاڭنى!
مانا شۇنداق، جۇڭگو،
مەيدانىدا ئويناپ،
ھەر مىنۇتتا سېنى قوغداپ،
سېنىڭ ئىستىقبالىڭنى
قولغا ئالىمىز.
دۇنيادا بىرلا قىلىپ
يېڭى، مۇستەقىل جۇڭگو قۇرىمىز.
جۇڭگودا مەڭگۈ
لەپىلدىتىپ،
تائەبىدى چۈشمەس قىلىپ،
ئازادلىق تۇغنى قادايمىز!

يىللارغا جاۋاب

ل. مۇتەللىپ (1938-يىل)

ۋاقىت ئالدىراڭغۇ، ساقلاپ تۇرمايدۇ،
يىللار شۇ ۋاقتىڭنى ئەڭ چوڭ يورغىسى.
ئاققان سۇلار، ئاتقان تاڭلار قايتىلانمايدۇ،
يورغا يىللار ئۆمۈرنىڭ يامان ئوغرىسى.

ئوغرىلاپلا قاچىدۇ ئارقىغا يانماي،
بىر-بىرىنى قوغلىشىپ يورغىلىشىپ؛
ياشلىق بېغىدا بۇلبۇللار قانات قاقماي،
يوپۇرماقلار قويۇلىدۇ، پولىشىپ.

① « فەندى » — جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش.

ياشلىق ئادەمنىڭ زىلۋا بىر چېغى،
تولمۇ قىسقا ئۇنىڭ ئۆمرى بىراق.
يىرتىلسا كالېندارنىڭ بىر ۋاراقى
ياشلىق گۈلىدىن تۆكۈلىدۇ بىر يوپۇرماق.

يىللار شامىلى يەلپۈنىدۇ، ئىزلار كۆمۈلىدۇ،
يوپۇرماقسىز ياغاچ بىچارە بولىدۇ قاخشال...
يىللار سېخى، قۇرۇق كەلمەيدۇ، ئەكىلىپ بېرىدۇ
قىزلارغا قورۇق، ئەرلەرگە ساقال.

بىراق، يىللارنى تىللاش توغرا كەلمەيدۇ،
مەيلى ئۆتىۋەرسۇن ئۆزىنىڭ يولى...
ئادەملەرنىڭ ۋاقتىنى قولدىن بەرمەيدۇ،
چۆللەرنى بوستان قىلغان ئادەملەر قولى.

يىللارنىڭ قوينى كەڭ، پۇرستى نۇرغۇن،
تاغدەك ئىشلار يىللار بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ.
قاراپ باق، ئاخشامقى بوۋاق كىچىككىنە تۇرسۇن
تۇنۇگۈن ئۆمىلەپ، ھە... بۈگۈن مېڭىپ يۈرىدۇ.

كۆرەشچان باللار قوغلىشىپ يىللار،
كۆرەش نەۋرىلىرىنى چوقۇم تاپىدۇ.
ئاخشام بەخت ئۈچۈن قۇربان بولغانلار
قەبرىسىنى يادلاپ گۈللەر ياپىدۇ.

مەيلى، ساقال سوۋۇغا قىلسا قىلسۇن يىللار،
مەنمۇ تاۋلىنىمەن يىللار قوينىدا.
ئىجادىيەت-شېئىرىيىتىڭ ئىز تاماسى بار
ئالدىمدىن قېچىپ ئۆتكەن ھەر يىل بويىدا.

قەرىماسمەن كۆرەشنىڭ كەسكىن چېغىدا،
شېئىرىيەت يۈلتۈز بولۇپ يانار ئالدىمدا.
ئۆلۈم پەستە قېلىش، كۆرەشنىڭ داۋانلىق تېغىدا
چىدام، غەيرەتنىڭ يەڭگىنى ھەر دەم يادىمدا.

ئېسىلارمەن ملىتىق ئېتىپ تاۋلانغان قولغا،
يېپىشارمەن بايراق بىلەن ئالغا ئاتلىغان يولغا.
كۆرەش بايراۋانىدا ھارماسمەن ئەسلا،
يېڭىش بىلەن كېلىپ چىقمىز كەڭ غالىپ يولغا.

يىللار، مەيدەڭنى تۆتۈپ قاقاھلاپ كۈلمە،
ئالدىڭدا قىزىرىشتىن ئارتۇق كۆرىمەن ئۆلۈمنى.
قەرىتىمەن دەپ ئارتۇق كۆكۈل بۆلمە،
ئاخىرقى جەڭگە ئاتاپ قويارمەن ئوغلۇمنى.

يىللار دېڭىزى دولقۇنلۇق بولساڭمۇ،
ئۈپۈلۈنلىرىڭنى يارىدۇ بىزنىڭ كاراپ.
يىلنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قورقتىپ باقساڭمۇ،
ئىجاد يىللارنى قەرىتىدۇ، دەپ بېرىمىز جاۋاب.

1944-يىل

ئاقسۇنىڭ ئېلىنىشى

رېن چېن

بىپايان چۆل، ھوۋلار ئەجەب سوغۇق شامال،
يۇدۇكلۇك تالقان، ئوتۇن ئۇششىمىزدە.
دەريا بويلاپ يۇرۇش قىلدى قوشۇنىمىز،
ئىنىس جىن كۆرۈنمەيدۇ، بىزا-كەنتە.
يېپىنچا بولدى ئاسمان، يەرمۇ بولدى سېلىنچا،
مىلتىقنى باشقا قويۇپ، تىترەپ ئۆتتۈق شۇ كېچە.
يېتىپ كەلسەك باي، كۆچا چېگرىسىغا،
يەتتى دۇشمەن ئەھۋالىدىن خەۋەر بېرگە.

چاربلاپ يولۋاس ئۇۋۇسىنى شۇ ئان،
ئىككى تۇمەن تەڭ ئالدى ئاقسۇ شەھرىنى.
ئىنتىزام چىڭ، سىياسەت بىلەن بولغاچ،
ئاشتى قوشۇننىڭ شىجائىتى، ھەيۋىتى.
دۇشمەننى يەڭدۇق بۇ يەردە پەم بىلەن،
ئۆكۈشتى ئەمما دەردلىك يېشىنى.
ھەر ئىشتا تاينىمىز خەلقتە ھامان،
يەتكۈزۈپ پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى.

[**ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش**] رەن چېن، 1916-يىلى تۇغۇلغان، خېنەن ئۆلكىسىنىڭ لىگباۋ ناھىيىسىدىن، 1938-يىلى ئارمىيىگە قاتناشقان. 1949-يىلى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-4-جۇن 4-شىسىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى بولغان، 2-جۇن بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن، 1949-يىلى 11-ئاينىڭ 8-كۈنى ئالدىن ئەۋەتىلگەن كىچىك تارماق ئەترەتنى باشلاپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەن. شۇنىڭدىن كېيىن، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى ئاپتونوم رايونلۇق سەياسىي كېڭەشىنىڭ دائىمىي ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

ئاقسۇدىن ئۆتكەندە

چاڭ رېنشيا

قىزىقىپ جەنۇب ۋەسلىگە، ئىدىقۇتنى قولغا ئېلىپ بىز،
ئۇچۇپ كەلدىم ئاقسۇ شەھرىگە. ئېۋىر غولدا بوز يەرلەر ئاچتۇق.
تەگرىتاغ يېپىنغان قار لىباس، قىزىل ئانار كۆچىتىنى،
بۇلۇتلار لەيلەيدۇ قۇملۇق ئۈستىدە. پايتەختكە كۆچۈردۇق.

(**ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش**) چاڭ رېنشيا 1903-يىلى تۇغۇلغان، ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ يېڭ شياڭ دېگەن جايدىن، مەركىزىي گۇۋەل سەنئەت شۆيۈەنىنىڭ پروفېسسورى، « يىپەك يولى ۋە غەربىي يۈرت مەدەنىيەت-سەنئىتى » قاتارلىق ئوندىن ئارتۇق ئەسىرى بار.

2. ماقالىلەردىن تاللانما

ئاقسۇ

چى شىيى

ئاقسۇ ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان چوڭ شەھەر بولۇپ، ئاھالىسى 20 مىڭدىن ئاشىدۇ. زېمىنى كەڭ، مۇنبەت، كۈنجۈت، ئارپا-بۇغداي، شال، ماش، تېرىق، كېۋەز قاتارلىق زىرائەتلەر ھەممە يەردە ئالتۇندەك تاۋلىنىپ تۇرىدۇ. شاپتۇل، ئۆرۈك، ئۈجمە، نەشپۈت، ئانار، ئۈزۈم، ئالما، قوغۇن-تاۋۇز، كۆكتات قاتارلىقلار تولۇپ كەتكەن.

ھەممە ئادەمنىڭ تۇرمۇشى باياشات. كالا، قوي، تۆگە، ئاتلار توپ-توپ بولۇپ يۈرىدۇ. ھۈنەرۋەنلەر ناھايىتى كۆپ، ئۇلار قاش تېشىدىن بۇيۇملارنى ياسايدۇ. ئات ئېگىرىنى بۇغا تېرىسى بىلەن قاپلايدۇ، ئېگەر ياساشتا شەھەرلەرنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ، ئۆرپ-ئادەتتە ئاددىي-ساددا، سەممىي، بىراق داۋاگەررا‌ق، ئاسانلا ئالدىنىپ، ئالا-توپلاڭ كۆتىرىدۇ. بۇ ئۇيغۇرلاردىكى يامان ئادەت. بۇ يەر قاتناش تۇگۈنىگە جايلاشقان، شۇڭا ئېچكىرىدىن ۋە چەت ئەللەردىن كەلگەن سودىگەر ھەممىسى مۇشۇ شەھەرگە يىغىلىدۇ، بازىرى ئىنتايىن ئاۋات. ھەر قېتىم بازار بولغان چاغدا كىشىلەر قىسلىشىپ چىپ-چىپ تەرگە چۆمىدۇ، مال تاغدەك دۆۋىلىنىپ كېتىدۇ، شەھەرگە بىر پاششاپ قويۇلغان. ئۇ، كەلگەن-كەتكەنلەرنىڭ يول خىتىنى تەكشۈرۈش، ئامانلىقىنى ساقلاش، ھەربىي راباتلار ۋە بېكەتلەرنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل. يەنە 3-دەرىجىلىك بەگدىن

بىرى، 4-دەرىجىلىك بەگدىن بىرى، 5-دەرىجىلىك بەگدىن تۆككىسى، 6-دەرىجىلىك بەگدىن بەرى قويۇلغان. قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى 7-دەرىجىلىك بەگلەر. ھازىر ئاقسۇنىڭ ھاكىم بەگلىكىنى 2-دەرىجىلىك تەيجى ئوسمان ئوتەۋاتىدۇ، يەرلىك مەھسۇلاتلىرى ئىچىدە نەشپۈتى نەڭ ياخشى، ھەر يىلى ئولپان قىلىنىدۇ.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] چى شىيى، ئىسمى چۈنيۈەن، نىماچاش، چىڭ سۇلالىسىنىڭ مانجۇ كۆك جىيەڭ قوشۇنىدىن، چىڭ سۇلالىسى چېيەنلۇڭ يىللىرى جېڭ دې، ئاقسۇلاردا خىزمەت قىلغان. « غەربىي يۇرتتا كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم » دېگەن كىتابى بار.

ئىزاھات: ① ئەسلى ئاپتورى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە توغرا باھا بېرەلمىگەن.

ئاقسۇ دەرياسى

شۇي سۇڭ

ئاقسۇ دەرياسى شەرقىي-جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىن ئوتىدۇ، يەنە شەرقىي جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ، قۇمباش ھەربىي رايۇنىدىن ئوتۇپ 30 نەچچە چاقىرىم سوزۇلىدۇ، بۇ جاي قۇمباش دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. دەريانىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن بىر چاقىرىم كېلىدۇ، ئىككى كېچىك قولۇنقى بار، مەن قاينىقان چاغ دەل 5-ئاي بولۇپ، سۇ تېخى ئۇلغايمىغان چاغ بولسىمۇ، لېكىن ئېقىمى ناھايىتى ھەيۋەتلىك ئىكەن. « يۈەن سۇلالىسى تارىخى. يالليخ شىلىياڭنىڭ تەرجىمھالى » دا خاتىرىلىنىشىچە، جۇڭتۇڭ 4-يىلى قەشقەر شەھىرىگە بېرىپ، 4-ئايدا غالى بۇغا قوشۇنى قاينىقاندا يالليخ شىلياڭ قوشۇن بىلەن بىللە قۇمباش شەھىرىگە كېلىپ ئورۇنلاشقان، بۇ ھازىرقى قۇمباش كەنتىنىڭ ئوزى شۇ، قۇمباش دەرياسى شەرقىي جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ، قۇمباش كەنتىنىڭ شىمالىدىن ئوتكەندە، چۈغتال دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. داۋاملىق شەرقىي جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ، بەشئېرىق كەنتىنىڭ شىمالىدىن ئوتىدۇ، يەنە شەرقىي جەنۇبقا ئېقىپ، غەربىي تارمىقى بىلەن قوشۇلۇپ، قارا تال دەرياسىنى ھاسىل قىلىدۇ. ئۇنىڭ مۇساپىسى 200 چاقىرىمغا يېتىدۇ. قارا تال كەنتىنىڭ جام ھەربىي راباتىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، خوتەن بىلەن تۇتىشىدۇ. ئوتمۇشتە فۇگۇدې خوتەنگە يارىدەم قىلغاندا قۇملۇق بىلەن مېڭىپ، ئالتە ئورۇندا ھەربىي رابات قۇرغان. ھازىر ئات-ھارۋىلار ئۇ يەر بىلەن ماڭمايدۇ. دەريا تاشقىنلاپ سۇ بېسىپ كەتكەن، بۇڭ دەل-دەرەخ، ئوت-چۆپ بىلەن قاپلانغان. نۇرغۇن ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ، قارا تال دەرياسى جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ، قاپاق ئاقچىنىڭ شىمالىي چېگرىسىغچە سوزۇلۇپ، خوتەن دەرياسىغا قوشۇلۇپ كېتىدۇ.

(ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش) شۇي سوڭ (1781 ــ 1848) ئىسمى شىڭ بو، چىڭ دەۋرىدىكى بۇاستە قاراشلىق داشىڭ « غەربىي يۇرتنىڭ سۇ يوللىرى خاتىرىسى » ، « شىنجاڭ ھەققىدە چۈشەنچە » قاتارلىق كىتابلار بار.

لىن زېشۈننىڭ كۇندىلىك خاتىرىلىرىدىن تاللانما

داۋگۇاڭ 25- يىلى (1845) 3-ئاينىڭ 6-كۈنى، ھاۋا ئوچۇق، قىرىق چاقىرىم يول بېسىپ قۇمباش دەرياسىغا كەلدىم، ئاقسۇنىڭ خان ئامبىلى جىروۋي دەريادىن ئالدىمدا ئوتۇپ، ئادەم ئەۋەتىپ، بۇ يەردە چېدىر تىكىپ، تاماق ھازىرلاتتى. بۇ چاغدا ۋاقىت چۈشتىن ئاشقان ئىدى. بۇ يەردە بىر ۋاقلىق تاماق يەپ ئاندىن كېيىن دەريا مۇئەككىلى ئىبادەتخانىسى ۋە ساداقىدى. بۇ يەردە بىر ۋاقلىق تاماق يەپ ئاندىن كېيىن دەريا مۇئەككىلى ئىبادەتخانىسى ۋە ساداقەت ئىبادەتخانىسىغا بېرىپ، ئايلىنىپ چىقتۇق. بۇ ئىبادەتخانىلار داۋگۇاڭ 7-يىلى سېلىنغان ئىكەن، ئەسلىدە داۋگۇاڭ 6-يىلى يازدا توپىلاڭچى باندىت جاھانگىر خوجا قەشقەردە توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، غەربتىكى تۆت شەھەر توپىلاڭچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان، نەچچە مىڭ توپىلاڭچى ئۇشتۇمتۇت كەلگەن، لېكىن ئاقسۇدا ئاران بىر نەچچە يۈز چېرىك بولغاچقا يېڭىلىپ قالارمىزمىكىن، دەپ ئەنسىرەپ تۇرغانىدا، تۇيۇقسىز قوشۇنىمىزنىڭ ئارقا تەرىپىدە قاتتىق بوران چىقىپ، ئالەمنى چاڭ-توزانغا تولدۇرۇۋەتكەن، توپىلاڭچى باندىتلار چوڭ قوشۇن يېتىپ كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ

قاراپ غەربكە قاراپ قېچىپ كەتكەن. قوشۇنىمىز قوغلاپ نۇرغۇن توپلاڭچىلارنى ئۆلتۈرگەن. توپلاڭچى ئۇغرىلار كېچىلەپ دەريادىن ئۆتمەكچى بولغاندا بەش-ئالتە چاقىرىم ئارىلىقتىكى دەريا سۇيى تۇيۇقسىز ئۆرلەپ كەتكەنلىكتىن ئۇغرىلار دەريادىن ئۆتۈشكە ئامالسىز قالغان. سۇ يانغان چېغىدا ئۇغرىلارنىڭ يېرىمى دەريادىن ئۆتكەندە تۇيۇقسىز جەددىي سۇ كېلىپ، نۇرغۇن ئۇغرىلارنى سۇ ئېقىتىپ كەتكەن، توپلاڭچى ئۇغرىلار قورقۇپ غەربكە قېچىپ كەتكەن، شەرقتىكى تۆت شەھەر شۇنىڭ بىلەن ئامان-ئېسەن ساقلىنىپ قالغان. خان بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن دەريا مۇئەككىلىگە نەزىر-چىراغ ئۆتكۈزۈشكە پەرمان چۈشۈرگەن، شۇڭا بۇ ئىبادەتخانا سېلىنغان، ساداقەت ئىبادەتخانىسى ئۇرۇشتا قازا قىلغان نەچچە يۈزلىگەن لەشكەر باشلىقلىرىدىن تۆۋەن ئوفېتسىر چېرىكلەر ئۈچۈن نەزىر ئۆتكۈزۈشكە سېلىنغان، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭنى تىنچىتىش ئۈچۈن كېلىپ، جەڭگە قاتنىشىپ قازا قىلغان. ئەينى چاغدا ئەسكەرلەرنىڭ روھى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن، بۇ ئىشلارنى ئويلىغاندا كىشى ناھايىتى ھەسرەتلىنىپ كېتىدۇ. دەريا مۇئەككىلى ئىبادەتخانىسىنىڭ تۆت ئەتراپىدا يوغان سۆگەتلەر بولۇپ، ياز كۈنلىرى سەگدەشكە بولىدۇ، دەريانىڭ قىرغىقىدا ئۇچ دانە ھۆكۈمەت كېمىسى بولۇپ، كەچلىك تاماقنى يەپ بولۇپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە، جەنۇبىي قىرغاقتا ئۆتتۈق. يەنە ئالغا قاراپ 40 چاقىرىم مېڭىپ، قۇمباش ھەربىي رابات‌قا يېتىپ بېرىندۇق، تاڭ ئاتقاندىن ۋاقىت بولۇپ قېلىپتۇ، بۇ يولنى 80 چاقىرىم دېيىشىدىكەن، ئەمەلىيەتتە يۈز چاقىرىم كېلىدىكەن- ھەربىي رابات‌نىڭ ياتاق ئۆيلىرى ئازادە ئىكەن، ھويلىسىدا بىرقانچە تۈپ تېرەك بولۇپ، كۆككە تاقىشىپ تۇرىدىكەن. دەرەخ شاخلىرى بىر-بىرىگە كىرىشىپ كەتكەن بولۇپ گويا كى بىر دەرۋازىغا ئوخشايدىكەن، شۇ كېچىسى ھەربىي رابات‌تا قونۇپ ئارام ئالدىم.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] لىن زېشۇ (1785 ــ 1850)، ئىسمى شياۋ مو، چېكىسۇ-لالىسى دەۋرىدىكى فۇجيەننىڭ خوگۇەن دېگەن جايىدىن، مىللىي قەھرىمان، 1840-يىلىدىكى ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن تەسلىمچىلەرنىڭ تۆھمىتىگە ئۇچراپ، ئارمىيىگە قوشۇلۇپ شىنجاڭغا كەلگەن، شىنجاڭغا سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى قىلدۇرۇپ، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈپ، تېرىقچىلىق قىلدۇرغان، « لىن زېشۇ ئەسەرلىرى » ئەۋلادتىن ئەۋلادقا قالماقتا.

② بۇ ماقالە « لىن زېشۇ ئىلىدا » دىن ئېلىندى.

ماۋزۇسى ماقالىنى تاللىغۇچىلار تەرىپىدىن قويۇلدى.

ئاقسۇنىڭ قايتۇرۇۋېلىنىشى ①

ۋاڭ ئەندىك

ئاقسۇغا يېقىنلاشقاندا، قەلئە ئۇستىدىن ملتىق-نەيزە بىلەن تولۇپ كەتكەنلىكى يىراقتىن كۆرۈندى، غەربىي-جەنۇب تەرەپتە كۆتۈرۈلگەن چاڭ-توزان كۈننى توسۇۋالغاندى، ئادەم ئەۋەتىپ كەشكۈردۇق، ئەسلىدە ئالدىنقى ئاخشىمى بىر ئۇيغۇر ئاقساقال ھەققەتكە ئۆتمەكچى بولغاندا، سېمىز سىيىت② تەرىپىدىن تۆتۈلۈپ كېتىپتۇ. شۇڭا سېپىل دەرۋازىسى مەھكەم ئېتىپ ساقلانغان. چۈنكى شەھەردىكى 100 مىڭدىن ئارتۇق ئۇيغۇرلار ھۆكۈمەت ئارمىيىسىنى كۆتۈۋېلىشقا ھازىرلانغانىكەن، شۇنىڭدىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىنغانىكەن. لىۋ جىنتاڭ③ ئۇيغۇر ئاقساقالىنى شەھەردىن چىقىشقا تەكلىپ قىلىپ، ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ، كۆپلىگەن ئۇيغۇر پۇقرالىرىنى خاتىرجەم قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئاقسۇ قايتۇرۇۋېلىندى، قوشۇن ئاقسۇ يېڭىشەھىرىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى.

[ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش] ۋاڭ ئەندىك، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن. خۇنەنلىك، ئىسمى دىڭ چىڭ، ئۇچ يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ « خۇنەن ئارمىيىسى خاتىرىسى » نى يېزىپ چىققان.

(ئىزاھات) ① ۋاڭ ئەندىگىنىڭ « خۇنەن ئارمىيىسى خاتىرىسى » دىن ئېلىندى، ماۋزۇنى تۈزگۈچى قويدى.

② سېمىز سىيىت: ياقۇپ بەگ قوشۇنىنىڭ ئەمەلدارىنىڭ ئىسمى.

③ لىۋ جىنتاڭ: چىڭ سۇلالىسىنىڭ غەربكە يۈرۈش قىلىش قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى سەپ قوماندانى.

ئاقسۇغا نەزەر ①

لۇچىەن

ئاقسۇ گۈزۈچ چىقىدىغان رايون، گۈزۈچنىڭ دېنى يۇمىلاق ھەم ئاق. ئۇلار شالنى چېچىپ تېرىيدۇ، مايسا كۆچۈرۈلمەيدۇ. ئەگەر تېرىقچىلىق ئۇسۇلىنى ياخشىلسا، مەھسۇلات مىقدارى جەز-مەن ئاشىدۇ. ئاقسۇ بىلەن ئاقسۇ كونىشەھەر ئارىسىدىكى بۇ 30 كىلومېتر تاشيولنى شىنجاڭ ئۇلكىسى بويىچە ئەڭ ياخشى تاشيول دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ياپيېشىل تېرەك، سۇگەتلەر ئۆسكەن. چېگرا رايونىنى چاڭجياڭنىڭ جەنۇبىغا يەتمەيدۇ، دەپ كىم ئېيتىدۇ؟ ئىلگىرى شىمالىي دەرۋازىنىڭ سىرتى پۇتۇنلەي سودا دۇكانلىرى بولۇپ، ئىنتايىن ئاۋات ئىدى. ۋەقەدىن كېيىن خارابىغا ئايلانغان.

ئاپتورنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش: لۇ چىەن مىنگو دەۋرىدە نەنجىڭدىكى « مەركەز گېزىتى » نىڭ مۇخبىرى بولۇپ، 1946-يىلى يۇ يۈرىن شىنجاڭغا كەلگەندە بىللە كەلگەن.

ئىزاھات ①: لۇچىەننىڭ « شىنجاڭدا كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم » دېگەن ماقالىسى نەنجىڭدا چىقىدىغان « مەركەز گېزىتى » دىن ئېلىندى. ماۋزۇسىنى تاللاپ تۈزگۈچى قوشتى.

IV تارىختا يېزىپ قالدۇرۇلمىغان ۋەقەلەر

ئاقسۇ قورغىنىنىڭ باش بۇغى چا چۈنخۇانىڭ ئېقىپ يۈرگەن خادىملارنى قايتۇرۇش ئىقتىسادىي ئەنزىسى

مىنگونىڭ 1-يىلى (1912)-يىلى ئاقسۇنىڭ ۋەزىيىتى تىنچ بولماي، ئاقسۇنىڭ دوتىيى چېن جىگيۈەن، ئاقسۇ كونىشەھەر مەھكىمىسىنىڭ ئامبىلى ۋاڭ نەيغا گېلاۋخۇيچىلارنىڭ باشلىقلىرى تەرد-پىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ، ئىككى كىشىنىڭ بېشى ئاقسۇ قورغىنى باش بۇغى مەھكىمىسگە ئاپىرىپ قويۇل-غان. جايلاردىن شەھەرگە كەلگەن بىكار خادىملارمۇ كۈندىن-كۈنگە كۆپەيگەن. بۇلارنىڭ ئە-چىدىكى نۇرغۇنلىرى پايدا-مەنپەئەت قوغلىشىپ، ۋەقە تېرىپ، ھەق-ناھەقنى ئاستىن-ئۈستۈن قىلىدىغان كىشىلەر بولغاچقا، پىتنە-پاسات ئەۋج ئېلىپ، كېچە-كۈندۈز سارايسىملىك پەيدا بول-غان. غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈپ، خەتەرلىك ھادىسىلەر كەينى-كەينىدىن كۆرۈلۈپ، يىغىشتۇرۇۋالغىلى بول-مايدىغان ھالەت پەيدا بولغان.

كىشىلەرنىڭ رايىنى تىنچلاندۇرۇش، ئەندىشىلىرىنى تۈگىتىش، بىكار ئېقىپ يۈرگەن كىشىلەرنى قايتۇرۇش ۋە يىغۇۋېلىش ئۈچۈن، مىنگونىڭ 1-يىلى 4-ئاينىڭ 26-كۈنى شىنجاڭ پەرمان بەردار مەھكىمىسى تېلېگراممىا يوللاپ، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە تەستىقلىتىش ئارقىلىق خىراجەت ئاجرىتىپ، ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئەۋەتىپ بەرگەن.

ئاقسۇ قورغىنىنىڭ باش بۇغى چاچۈنخۇا قايتۇرۇلغان ۋە يىغۇۋېلىنغان بىكار ئېقىپ يۈرگەن خادىملاردىن ئالىدىغان نەپ بارلىقىنى، ھۆكۈمەت نامىنى سېتىپ ئۆزى پايدا ئېلىش، ئاردىدىن پايدا ئېلىپ يانچۇقىغا تىقىشنىڭ ياخشى پۇرستى كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئاقسۇ قورغىنى، دوتىيى (ئاقسۇ قورغىنىنىڭ باش بۇغى، ئاقسۇ دوتىيى) نىڭ نامى بىلەن ئۆزى بارلىق ھوقۇقنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، قەشقەر دوتىيى ئۆلكە خەزىنىسگە تاپشۇرىدىغان 200 مىڭ سەر كۈمۈشتىن ئۆ-زى بىلگەنچە 70 مىڭ سەرنى تۇتۇپ قالغان. بۇنىڭ ئىچىدە 67 مىڭ 950 سەرنى بىكار ئېقىپ يۈرگەن كىشىلەرنى قايتۇرۇش خىراجىتى قىلغان، قالغان 2050 سەرنى ئاقسۇ دوتەي مەھكىمىسـ

شەك خەزىنىسىگە قويۇپ قويغان. ئەمەلىيەتتە ئېقىپ يۇرگەن كىشىلەرگە تارقىتىلغان ۋە ئەسەكەرلەرگە مۇكاپات قىلىپ بېرىلگەن كۈمۈش ئاران نەچچە مىڭ سەر بولۇپ، كەڭرەك ھېسابلىغاندىمۇ 10 نەچچە مىڭ سەردىن ئاشمىغان. ئەمما باش بۇغ چاچۇنخۇا ئېقىپ يۇرگەن كىشىلەرنىڭ خىراجىتى دەپ 67 مىڭ سەردىن ئارتۇق كۈمۈشنى ھېسابقا ئۆتكۈزۈپ، 50 مىڭ سەردىن ئارتۇق يالغان ھېساب مەلۇم قىلغان.

چاچۇنخۇانىڭ ئەسلى يۇرتى ئەنخۇيدا بولۇپ، قايتقاندىن كېيىن خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ مەركىزىدە تۇرغان ھەم يەر، ئۇي سېتىۋالغان. ئۇ مىنگونىڭ 4-يىلى ئاغرىپ ئۆلگەن. شۇ چاغدا شىنجاڭنىڭ دۇبەنى يالڭ زېكشىن ئاقسۇ قورغىنى، دوتەي مەھكىمىسىنىڭ ھېساب ئېنىقلاش ئەھۋالىنى مەركىزي ھۆكۈمەتكە تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە يوللىغاندىن سىرت، يەنە ئاسىيلارنى جازالاش ۋە ھۆكۈمەت پۇلىنىڭ زىيىنىنى تولتىرىش ئۈچۈن، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ خۇنەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، چاچۇنخۇانىڭ ئۆلكە مەركىزىدىكى مال-مۈلكىنى ئاختۇرۇپ مۇسادىرە قىلىشنى ئىلتىماس قىلغان.

ئاقسۇ دوتىيى ۋە مەھكىمە ئامبىلىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈش ئەھۋالى

مىنگونىڭ 1-يىلى (1912) -يىلى ئاقسۇ قورغان قوشۇنى توپچىلار ئەترىتىنىڭ يېڭجاڭى تالڭ يۈتىڭ، گېلاۋخۇينىڭ باشلىقى گاۋ شاۋ قاتارلىق كىشىلەر ئاقسۇ قورغىنىنىڭ باش بۇغى چاچۇنخۇانىڭ يول قويۇشى ۋە قوللىشى ئارقىسىدا، ئاقسۇ دوتىيى چېن جېڭيۇەن، ئاقسۇ كونىشەھەر مەھكىمىسىنىڭ ئامبىلى ۋالڭ نەيفانى ئۆلتۈرگەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئىككەيلەننىڭ بېشىنى باشقىلار ئارقىلىق باش بۇغ مەھكىمىسىگە كىرگۈزۈپ تارتۇق قىلغان. باش بۇغ چا چۇنخۇا شۇ جايدىلا ئىنتىزام بويرۇق چۈشۈرۈپ، ھەرگەن ھەمدە گاۋشاۋنى توپچىلار ئەترىتىنىڭ قاراۋۇلخانا كوماندىرى قىلغان. ئاقسۇ كونىشەھەر مەھكىمىسىنىڭ ئامبىلى ۋالڭ نەيفا ئۆلتۈرۈلگەندە، ھۆكۈمەت پۇلى ۋە خۇسۇسىي پۇلى بىر يارماق قويماي بۇلاڭ-تالاڭ قىلىنغان. گاۋشاۋ توپچىلار ئەترىتىنىڭ قاراۋۇلخانا كوماندىرى بولغاندىن كېيىن، ئەسكەرلەرنى ئوغرىلىق قىلىشقا قويۇپ بېرىپ، ئۆزى ئوغرىلانغان ۋە بۇلانغان نەرسىلەرنى بۇلۇشۇشكە قاتناشقان. ئوغرىلانغان، بۇلانغان نەرسىلەرنى قوشۇننىڭ گازارمىسىغا يوشۇرۇپ قويغانلىقتىن، كىشىلەرنىڭ پاش قىلىشى قېينىغا توختىغان. ھاكىم زۇ چاڭلۇ ئۇستىلىق ئىشلىتىش ئارقىلىق توپچىلار ئەترىتى گازارمىسى ئىچىدىكى ئوغرىلانغان نەرسىلەرنى تېپىپ چىققان. ئۇنىڭ ئىچىدە نەرسىسىنى ئوغرىغا بەرگەن خېجاۋمەن، مادىگۇك، يۈەن يۇنخۇك قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ھەر خىل نەرسىلىرى بولۇپ، ھارام مالنىڭ قىممىتى 3000 سەر كۈمۈشتىن ئارتۇقراق بولغان، شۇنىڭدەك گاۋشاۋنىڭ ئايالىنىڭ قولىدىن بىر جۇپ كۈمۈش بىلەيزۈك ھارام مال تېپىلغان. گاۋشاۋ ئەھۋالىنىڭ يامانلاشقانلىقىنى كۆرۈپ، جىنايىتىدىن قورقۇپ قېچىپ كەتكەن. دائىرىلەرنىڭ تېلېگىراممىسىنى ئالغاندىن كېيىن، ئۇ ئۆزىنى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ئۆيىگە ئېلىپ كېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. 5-كۈنى گاۋشاۋ ۋە شەھەر جىنايەتچىلەر — توپچىلار ئەترىتىنىڭ توپچىسى نى خۇگشىڭ، كۈڭ شەن، شىڭ جەنكۇي قاتارلىق كىشىلەر بىرلىكتە قولغا چۈشكەن. ئاقسۇ دوتىيى جۇرۇيچى، ئورۇنباسار جىياگجۇن تەن دېگەن، ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى گۈششۇن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ يۇقىرىغا يوللاپ مەلۇم قىلىشى، شىنجاڭنىڭ دۇبەنى يالڭ زېكشىننىڭ قايتا پەرمان چۈشۈرۈشى ئارقىلىق قوشۇننىڭ ئىنتىزامىنى چىڭىتىش، يەرلىك ئورۇننى تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈن، ھەربىي قانۇن بويىچە باش جىنايەتچى گاۋشاۋ، شەھەر جىنايەتچىلەر نې خۇگشىڭ، كۈڭ شەن، شىڭ جەنكۇيلار ملىق بىلەن ئېتىلغان.

ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ بايلىقىنى دەپ خەلقنى قاخشاتقان مۇۋەققەت ئامبىلى شۇي ۋېنبىن

شىنجاڭدا تۇنجا تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، ئەمەلدارلار ئىچىدە پاك-دىيانەتلىك بولۇپ، خەلققە كۆيۈنگۈچىلەر، ئەمەلىيەتتە، ئانچە كۆپ بولمىغان. جۈڭخۇا مىنگو (قىسقارتىپ «مىنگو» دېيىلدى) نىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ئەمەلدارلار 500 يۈەن خىيانەت قىلسا ئېتىپ تۇتۇرۇش يولغا قويۇلۇپ، ئەمەلدارلار سەل-پەل تۇزەلگەن. بۇ قانۇن ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەمەلدارلار يەنە قىلچە تەپتارتماستىن زورلۇق بىلە ئالۋاڭ-ياساق سېلىپ، خەلقنىڭ بايلىقىنى شىلۋالغان ئەھۋاللار ھەمىشە يۈز بېرىپ تۇرغان. پۇقرالار چەكسىز ئازاب-ئوقۇبەت ئىچىدە قالغان.

مىنگونىڭ 11- يىلى (1922)-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ئامبىلى بولغان شۇي ۋېنبىن ئەسلىدە ئامبال يارەمچىسى بولۇپ، ئىلگىرى سانجى ناھىيىسىدە مۇۋەققەت ئامبال بولغان، كېيىن ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ئامباللىقىنى بېجىرگەن. شۇي ۋېنبىن ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە مەنپەئەتىنى دەپ خەلقنى قاخشاتقان. قاراتال ئايمىقىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئەرز قىلىشچە، شۇي ۋېنبىن پارىخورلۇق ۋە قانۇنسىزلىق قىلىپ پۇقرالاردىن قوي بېجى ئالغاندا ھەر بىر قوي-غا 15 — 16 يارماق ئالغاندىن باشقا، يەنە پۇقرالارغا تۇياق بېجى چاچقان. شۇ چاغدا شىنجاڭدا يايلاقتا بېقىلغان قوينىڭ ھەر بىرىدىن سەككىز يارماق باج ئېلىش بەلگىلەنگەن، يايلاقتا بېقىلمىغان قويلار بۇ قاتارغا كىرگۈزۈلمىگەن. ئەمما شۇي ۋېنبىن پۇقرالاردىن ھەر بىر قوي ئۈچۈن 15 — 16 يارماق ئېلىپ، باجنى بىر ھەسسە ئارتۇق يىغۋالغان، شۇنىڭدەك قوينىڭ يايلاقتا بېقىلغان-بېقىلمىغانلىقىغا قارىماي، بىردەك باج ئالغان. تۇياق بېجىدىن ئىبارەت مۇشۇ بىر تۈر ئەيىنى چاغدا چارۋىلارنىڭ بازاردا سودا قىلىنىپ سېتىلغان بېجىنى كۆرسىتەتتى، لېكىن شۇي ۋېنبىن چارۋىلارنىڭ بازارغا ئېلىپ كىرىلىپ سېتىلغان-سېتىلمىغانلىقىنى سۈرۈشتۈرمەي، پۇقرالارغا ئۆيمۇ ئۆي مەجبۇرىي تۇياق بېجى چاچقان، خالىغانچە بايلىق شىلۋېلىپ، چۆنتىكىنى تولدۇرغان. ئاقسۇ دوتەيى شۇ گوجېنىنىڭ مەلۇم قىلىشى ئارقىلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقى ئېلىنىپ، شۇي ۋېنبىن ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغان. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئالىي مۇلكى ئەمەلدارلارنى جازالاش كومىتېتى ئۇنى قاتتىق جازالىغان.

بۇرھان شەھىدىنىڭ ئابدۇللانىڭ يېزا باشلىقلىق مەنسىپىنى ئېلىۋېتىش توغرىسىدىكى پەرمانى

مىنگونىڭ 38يىلى (1949)-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسى 5- يېزىسىنىڭ پۇقراسى ئەمەت قارى قاتارلىق 200 دىن ئارتۇق كىشى بىرلىشىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئەرز يېزىپ، مەزكۇر يېزىنىڭ ئايكۆل كەنتىدىكى ئابدۇللا بەگنىڭ يېزا باشلىقى بولغان مەزگىلدە ھۆكۈمەتنىڭ نامى بىلەن پۇقرالاردىن ئادەتتىن تاشقىرى پۇل-مال، كۈنجۈت، كۆممە قوناق، بۇغداي قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغانلىقىنى شىكايەت قىلغان. پۇقرالار ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ئۇنىڭ قانۇنسىز ھەرىكەتلىرىنى ئەرز قىلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ ئېلىۋالغان پۇل، ئاشلىقىنى پۇقرالارغا قايتۇرۇپ بېرىشنى بۇيرۇغاندىن سىرت، بۇ ئەنزىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ئارخېتا ساقلاپ قويۇپ، ئابدۇللانىڭ بۇنىڭدىن كېيىن ھۆكۈمەت خىزمىتىدە بولۇشىغا بولمايدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان، لېكىن ئاردىدىن ئۈزۈن ئۆتمەي ئابدۇللا ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بۆلۈم باشلىقى بولۇپ ئىشلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، 2-قېتىم يەنە يېزا باشلىقى بولۇۋېلىپ، زەربە بېرىپ ئۆچ ئالغان. ئۇ تەسىر كۈچىگە تايىنىپ پۇقرالارنى بوزەك قىلغان، يەر ئېنىقلاشقا توسقۇنلۇق قىلىپ، پۇقرالارنى جاتىرجەم دېھقانچىلىق قىلالمايدىغان قىلىپ قويغان. ئۇلار يا شەھەرگە كىرىپ پاناھلانغان، يا مەزكۇر ناھىيىدىن قېچىپ كەتكەنلىكى-

تىن، ئېتىزلار سۇغۇرۇلماي، زىرائەتلەر قۇرۇپ كەتكەن. يېزىدىكى پۇقرالار 4-رايون ئاقسۇ تەپ-تىش ۋالىي مەھكىمىسگە ئەرز سۇنغان بولسىمۇ، تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنمىغان. پۇقرالار ئامال-سىز قېلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئەرز سۇنۇپ، ئۆزلىرى ئۈچراۋاتقان ئازاب-ئۇقۇبەتلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلغان. شۇ چاغدا شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسلىكىنى ئۈتەۋاتقان بۇرھان شەھىدى شۇ يىلى 4-ئاينىڭ 29-كۈنى يولىۋرۇق چۈشۈرۈپ، 4-رايون تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسگە ئابدۇللانىڭ ئاقسۇ ناھىيە 5-يېزىنىڭ يېزا باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىشنى بۇيرۇغان. 4-را-يون تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسى مۇشۇ يولىۋرۇق بويىچە ئىجرا قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئەنزە ئاخىرلاشقان.

تۈزگۈچىدىن

قەدىمكىلەردە « يۇرت سوراشتا تارىخنى ئۇرنەك قىلىش، ئايماق سوراشتا تەزكىرىنى ئۇرنەك قىلىش » دېگەن گەپ بار. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىڭ مۇھىملىقىنى كىشىلەر خېلى بۇرۇنلا تونۇپ يەتكەن. سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرە تۈزۈش، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدىكى تېخىمۇ مۇھىم ئىدىيىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇش ئىشى. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى تۈزۈش — بىزنىڭ شەھەر ئەھۋالىنى چۈشىنىش، شەھەردىكى ھەرقايسى سەپ، ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ تارىخىنى ۋە ھازىرقى ھالىتىنى ئىگىلىشىمىزدە، ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ئۇلۇغۋار قۇرۇلۇشى جەريانىدا تەدبىر بەلگىلەپ، توغرا رەھبەرلىك قىلىشىدا، رايون تەرەققىياتى تەتقىقاتى ئېلىپ بېرىشدا ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى. پارتىيىنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، مەركەزدىكى رەھبەرلەرنىڭ تەشەببۇس قىلىشى ئارقىسىدا، جۈملىدىن كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى ئاپتونوم رايون، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئالاقىدار يولۇرۇقلىرىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 1984-يىلى 8-ئاينىڭ 6-كۈنى ئاقسۇ شەھەرلىك تارىخ-تازكىرە كومىتېتىنى قۇردى، تارىخ-تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئەينى چاغدىكى شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شياۋ مىڭلىك قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى، مۇئاۋىن مۇدىرلىقىنى شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى شىن پومىڭ، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى جاۋ كېڭا (1985-يىلى 11-ئايدا ئۇنىڭ ئورنىغا دۆڭ جىشۇ بولدى)، شەھەرلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ھوشۇر كېرەم قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. كومىتېت ئەزاسى 20 ئادەم بولۇپ، شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەرقايسى بۆلۈم، كومىتېت، ئىشخانا، ئىدارە، بۆلۈمچىلىرىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ئۈستىگە ئالدى. تارىخ-تەزكىرە كومىتېتىنىڭ قارمىقىدا تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شەھەرلىك پارتكوم يۇقىرىنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن، شەھەرلىك پارتكومنىڭ پارتىيە تارىخى ماتېرىياللىرىنى توپلاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنىڭ قارمىقىدىكى پارتىيە تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاش ئىشخانىسى بىلەن تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىسىنى بىرلەشتۇرۇپ بىر يۇرۇش ئاپپارات تەسىس قىلىپ، ئىككى ۋەزىپىنى ئىجرا قىلدى، ئىچكى قىسىمدا بىر تۈتاش « تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى » دەپ ئاتالدى. سىرتقا قارىتا « پارتىيە تارىخى ئىشخانىسى »، « يەرلىك تەھرىر ئىشخانىسى » دەپ ئايرىپ ئاتالدى، تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى — شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدىكى تارىخ-تەزكىرە خىزمىتى بۆلۈمى، ئۇ ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنىدا تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئىشخانا مۇدىرى جاۋ خېگۈ.

1984-يىلى 8-ئاينىڭ 21-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم (84) 42-نومۇرلۇق ھۆججەت چىقىرىپ، تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسىنى تۈزۈش پروگراممىسى (لايىھە) » نى ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشىنى تەستىقلاپ تارقاتتى. 10-ئاينىڭ 29-كۈنى مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى، قوشۇمچە تارىخ-تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جاۋ كېڭا ئاقسۇ شەھىرى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى يىغىنىدا « ھەربىر تەكە كېلىپ، ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسىنى تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئورۇندايلى » دېگەن تېمىدا نۇتۇق سۆزلىدى. 12-ئاينىڭ 19-كۈنى شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى يەنە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسىنى تۈ-

زۇش خىزمەت پىلانى » نى تۈزۈپ چىقىپ، تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى كونكرېت ئورۇنلاشتۇردى.

1985-يىلى 1-ئاينىك 9-كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدە تەزكىرە ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى، كۇرسقا 32 نەپەر كۇرسانتتىن سىرت، يەنە 41 ئورۇن ۋە تارماقتىك رەھبىرى قاتناشتى. كۇرسقا ئاپتونوم رايونلۇق مەسلىھەتچىلەر كومىتېتىنىك مۇدىرى، مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىك مۇئاۋىن رەئىسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىك سابىق شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋنىك، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىك ئەزاسى فۇۋېننىك 1984-يىلى 12-ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق 1-قېتىملىق تەزكىرە خىزمەت يىغىندا قىلغان سۆزىنىك ئۇنىۋېرسال لېنتىسى قويۇپ بېرىلدى، شەھەرلىك پارتكومنىك شۇجىسى شياۋمىڭلىك شەھەرلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتېتى نامىدىن نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇ مۇنداق دېدى: « ھەرقايسى تارماقلار، ئورۇنلاردىكى رەھبەرلەر ۋە تەزكىرە تۈزۈش ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتناشقان يولداشلار سىلەردە « ئاقسۇ شەھەرى تەزكىرىسى » نى ياخشى تۈزۈپ چىقىش جاسارىتى ۋە ئىرادىسى بولۇشى كېرەك » . « « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى ھەقىقىي بىر تارىخ قىلىپ يېزىپ چىقىشتا سىلەرنىك مەسئۇلىيىتىڭلار زور، مەن يولداشلارنىك پارتىيە ۋە خەلقنىك سىلەردىن كۈتكەن ئۈمىدىنى يەردە قويماسلىقىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن » . شۇنىك بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ يەنە تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىدە « تۆتىنى بېكىتىش، بىرىنى ھۆددىگە بېرىش » چارىسىنى يولغا قويۇشنى كونكرېت ئۇتتۇرىغا قويدى. بۇ، رەھبەرلىكنى بېكىتىش، خادىملارنى بېكىتىش، ۋەزىپىنى بېكىتىش، ۋاقىتنى بېكىتىش، ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى يولغا قويۇشتىن ئىبارەت. شۇ يىلى 1-ئاينىك 28-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىرلىكتە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسىنىك مۇندەرىجىسى (2 - كوپىيە) » نى ئىجرا قىلىشنى تەسىقلاپ تارقاتقانلىق توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، تەزكىرە تۈزۈشتە ۋەزىپىسى بار ئورۇنلار ۋە تارماقلاردىن ئۆز ئورۇن، تارماقلىرىنىك ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۇرۇپ، تېزلىكتە كۆچ تەشكىللەپ، خادىملارنى تاللاپ بېكىتىپ، تەزكىرە تۈزۈش ماتېرىياللىرىنى توپلاپ، ماتېرىياللارنى ئايرىم-ئايرىم يېزىپ چىقىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىنى تەلەپ قىلدى.

1985-يىلى 2-ئايدىن 5-ئاينىچە تەزكىرە تۈزۈشكە ئالاقىدار ئورۇن ۋە تارماقلار ماتېرىيال توپلاش باسقۇچىغا كىردى. شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى 5-ئايدىن باشلاپ پىلانلىق ھالدا خادىملارنى ئۆز جايلىرىدىكى گېزىت، كىتاب، ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى توپلاش، كۆچۈرۈشكە ئورۇنلاشتۇردى، 7-ئايدا يەنە ئۈرۈمچى، بېيجىڭ، نەنجىڭ، لەنجۇ قاتارلىق ئورۇنلارنىك كۈتۈپخانا، ئارخىپخانا، ماتېرىيال ئىشخانىلىرىغا ماتېرىيال كۆچۈرۈش، كۆپەيتىش، توپلاشقا ئادەم ئەۋەتتى. يىل ئاخىرىغىچە 13 ئورۇن ۋە تارماق تارىخ-تەزكىرە ئىشچانىسىغا تەزكىرە كوپىيە ماتېرىياللىرىنى تاپشۇردى. كۆپلىگەن ئورۇنلار ۋە تارماقلار رەتلەپ بۇقىرىغا يوللاش ۋە داۋاملىق ماتېرىيال يىغىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقاچقا، شەھەرلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك ھۆكۈمەت يەنە 12-ئاينىك 28-كۈنى تەزكىرە تۈزۈش قەدىمىنى تېزلىتىش ئۈچۈن « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » ماتېرىياللىرىنى تاپشۇرۇشنى تېزلىتىش توغرىسىدىكى بىرلەشمە ئۇقتۇرۇشنى چىقاردى.

1986-يىلى 2-ئاينىك 24-كۈنى ۋە 7-ئاينىك 22-كۈنى شەھەرلىك پارتكومنىك شۇجىسى شياۋ مىڭلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىك مۇدىرى جاۋ خېڭشۇنى باشلاپ، شەھەرلىك پارتكوم ئورگىنىنىك ھەرقايسى تارماقلىرى، شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش، شەھەرلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى، شەھەرلىك قوراللىق بۆلۈم قاتارلىق ئورۇنلارغا بېرىپ، تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىك تەرەققىيات ئەھۋالىنى ئىگىلىدى ۋە ئۇنىڭغا ھەيدەكچىلىك قىلدى، 5-ئاينىك 29-كۈنى مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى دۇڭ جىشۇ شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىك ھەرقايسى تارماقلىرى رەھبەرلىرىنىك يىغىنىنى چاقىرىپ، ھۆكۈمەتنىك ھەرقايسى تارماقلىرىنىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىك تەرەققىيات

ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئىگىلەپ، ھەربىرىنى سۈس بولۇۋاتقان تارماقلاردىن ۋەزىپىنى بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە ئورۇندىتىپ بولۇشنى تەلەپ قىلدى. 8-ئاينىك 5-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بەلەن، شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىرلىكتە « تارىخ-تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى بويىچە تەكشۈرۈش-سىنىشتۈرۈپ باھالاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش » چىقاردى. 9-ئاينىك 3-كۈنى شەھەرلىك پارتكوم بىلەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىرلىكتە ئاقسۇ شەھىرى بويىچە تارىخ-تەزكىرە خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەرنى مۇكاپاتلاش يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، تۆت ئىلغار كوللېكتىپ، 21 ئىلغار شەخسنى مۇكاپاتلىدى، بەش ئورۇن، ئۈچ شەخسنى تەقدىرلىدى، ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەرگە مۇكاپات بۇيۇمى ۋە تەقدىرنامە تارقاتتى. يىغىندا ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەر ۋەكىللىرى تەجرىبە تونۇشتۇردى، مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى دوڭ جىشۇ شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەت، شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتېتى نامىدىن سۆز قىلدى، شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جاۋ خېڭشۇ « ئۈچ يىلدىن بۇيانقى ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىدىن قىسقىچە خۇلاسە » چىقاردى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جەي فاياۋ تەبرىك نۇتقى سۆزلىدى. شەھەر بويىچە 56 تەزكىرە تۈزىدىغان ئورۇن ۋە تارماق تەزكىرە كوپىيە ماتېرىيالىدىن 42 نى تاپشۇرىدى، ئۇ، ئۇمۇمىي سانىنىڭ 75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى، تەزكىرە كوپىيىسىنى تاپشۇرمىغان 14 ئورۇن ۋە تارماق شۇنىڭدىن كېيىن ئارقا-ئارقىدىن تەزكىرە كوپىيە ماتېرىيالىنى تاپشۇردى. 1986-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى 12 مىڭ 850 ژاراق، تەخمىنەن 10 مىليون 280 مىڭ خەتلىك ماتېرىيال كارتىسى توپلىدى ۋە تولدۇردى. بۇنىڭدىن باشقا، شەھەر ئورگىنىدىكى ھەرقايسى تارماقلار ۋە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار يەنە 240 مىڭ خەتلىك تەزكىرە كوپىيە ماتېرىيالى تاپشۇردى.

1986-يىلى يېڭى يىلدىن باشلاپ شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى ماتېرىيال توپلاشنى تېزلىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، سىناق تەرىقىسىدە تەزكىرە كوپىيىسى يېزىشقا كىرىشتى، 1987-يىلغا كەلگەندە ئۈچ نەپەر مۇھەررىر پۈتۈن كۈچ بىلەن سىناق تەرىقىسىدە كوپىيە يېزىشقا كىرىشتى. ئىككى يىل ۋاقىت ئارقىلىق 1987-يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ 844 مىڭ خەتلىك دەسلەپكى كوپىيىسى ئورۇندالدى.

1988-يىل 3-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن 6-كۈنگىچە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ دەسلەپكى كوپىيىسىنى باھالاش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئاپتونوم رايوندىن كەلگەن 50 دىن ئارتۇق ھەر ساھە، ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ مۇتەخەسسىس، ئالىملىرى، تارىخ-تەزكىرە ساھەسىدىكى كەسىپداشلار قاتناشتى. ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مەخسۇس ئەزاسى دەي ۋېنتەن، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر جۇڭ شىڭچى، خەن خۇي قاتارلىق كىشىلەر يىغىنغا كېلىپ يېتەكچىلىك قىلدى. يىغىندا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، باش كاتىپ شياۋ جيبى، شەھەرلىك پارتكوم شۇجىسى شياۋ مىڭلىك سۆز قىلدى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جەي فاياۋ يىغىندىن خۇلاسە چىقاردى. 48 نەپەر يىغىن ئىشتىراكچىسى تەزكىرە كوپىيىسىگە ئۇمۇمىيۈزلۈك ئەستايىدىل باھا بېرىپ، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ دەسلەپكى كوپىيىسىنىڭ ماركسىزم-لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3-ئۇمۇمىي يىغىندىن بۇيانقى لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە يېزىپ چىقىرىلغان بىرقەدەر ياخشى تەزكىرە كوپىيىسى ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈردى، شۇنداقلا تەزكىرە كوپىيىسىنىڭ قىسمەن باب-پاراگرافلىرىغا چوڭراق تۈزىتىش كىرگۈزۈش، تەڭشەش ۋە ماتېرىيال تولۇقلاشنىڭ لازىملىقىنى كۆرسەتتى.

دەسلەپكى كوپىيىسنى باھالاش يىغىندىن كېيىن، تەزكىرە خادىملىرى سەۋرىچانلىق بىلەن مېھنەت سىڭدۈرۈپ، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، نۇقسانلارنى تۈزەتتى. ئاقسۇ ۋىلا-يەتلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ كونكرېت بېتەكچىلىكىدە، 1988-يىلى 4-ئايدىن 7-ئايغىچە شەھەر تەزكىرىسىنىڭ مۇندەرىجىسى پىكىياشتىن تەڭ-شەلدى ۋە تۈزىتىلدى. بۇ ئارىدا مۇندەرىجە تۆچ قېتىم تۈزگەرتىلدى، ئۇنىڭ تۈزۈلۈشى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، بۆلەكلىرى تېخىمۇ تولۇقلىنىپ، تەۋەلىكى تېخىمۇ لايىقلاشتۇرۇلدى. مۇندەرىجە تېخىمۇ پۈتۈنلۈككە، دەۋرچانلىققا، ئىلمىيلىككە ۋە يەرلىك خاراكتېرغا ئىگە قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ماتېرىيال يىغىش خىزمىتى داۋاملىق چىڭ تۇتۇلۇپ، 1989-يىلغىچە يەنە تەخمى-نەن 500 مىڭ خەتلىك 1200 نەچچە ۋاراق ماتېرىيال كارتىسى تولدۇرۇپ چىقىلدى.

بىرقانچە يىلدىن بۇيان، شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە، تەز-كىرە خادىملىرىنىڭ ئاكتىپ خىزمەت قىلىشى، ئۇزۇنىي تەزكىرىچىلىك ئىشغا بېغىشلىشى ئارقىلىق ئاق-سۇ شەھىرىنىڭ تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىدە خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. 1986-يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى سەككىز ناھىيە بىر شەھەرنىڭ تارىخ-تەزكىرە خىزمىتىنى تەكشۈ-رۈش-سىلىشتۈرۈپ باھالاش يىغىندا ئاقسۇ شەھىرى 1-ئورۇنغا ئۇتتى. 1987-يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن « تارىخ-تەزكىرە خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ » دېگەن نام بېرىلدى. ئاقسۇ شە-ھىرى شەرەپ ئالدىدا قەدىمنى توختىتىپ قويماي، تەزكىرە تۈزۈش قەدىمنى ئۈزلۈكسىز تېزلەتتى. 1989-يىلى 2-ئايدىن باشلاپ، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ تەكشۈرۈشكە سۇنۇلىدىغان كوپىيىسنى يېزىشقا تۇتۇش قىلىندى. شەھەرلىك پارتكوم بىرقانچە يىلدىن بۇيان، شە-ھەرلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتېتىنىڭ خادىملىرىدا ئۈزگىرىش كۆپ بولۇپ، خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇشقا قولايسىز بولۇپ قالغان ئەھۋالنى نەزەردە تۇتۇپ، رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، يەنە 1989-يىلى 4-ئاينىڭ 18-كۈنى شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتېتىنىڭ خادىملىرىنى قايتە-دىن تەڭشەپ چىقتى. شەھەرلىك پارتكوم شۇجىسى جاۋچۈن مۇدىر بولدى، مۇئاۋىن مۇدىر ۋە كومىتېت ئەزالىرىمۇ تەڭشەلدى ھەمدە مەسلىھەتچىلەر ۋە ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان تەھرىرلىك مەسلىھەتچىلىرى كۆپەيتىلدى. 5-ئاينىڭ 11-كۈنى يېڭى تارىخ-تەزكىرە كومىتېتىنىڭ يىغىنى چاقى-رىلدى. يىغىندا مۇزاكىرە قىلىنغان روھقا ئاساسەن، « ئاقسۇ شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتە-تى يىغىنىنىڭ مۇھىم خاتىرىسى » ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلۈپ، تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك ئورۇنلاشتۇرۇلدى. تەزكىرە كوپىيىسنىڭ سۈپىتىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ئۈلچىمى، كوپىيە تەكشۈرگۈ-چىلەر ئىنىڭ خىزمەت تەقسىماتى، دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە چىقىرىلدى.

1989-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر بولغان بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە تەزكىرە خادىملىرى-نىڭ جاپالىق مېھنەت سەرپ قىلىشى ئارقىلىق « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ تەكشۈرۈشكە سۇنۇلىدىغان كوپىيىسى قولدىن چىقىرىلدى. بۇ مەزگىلدە يەنە ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ ئاپتونوم را-يونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جۇڭ يىك، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر جۇڭ شىڭ-چى، ۋاڭ شىڭچۈەن قاتارلىق يولداشلارنىڭ يار-دەمى ۋە يېتەكچىلىكىگە ئېرىشىلدى، ئۇلار تەكشۈ-رۈشكە سۇنۇلغان كوپىينىڭ قىسمەن باب-پاراگرافلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى ۋە تۈزەتتى.

1990-يىلى 3-ئاينىڭ 19-كۈنىدىن 4-ئاينىڭ 12-كۈنىگىچە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرە-سى » نىڭ تەكشۈرۈشكە سۇنۇلىدىغان كوپىيىسنى تەكشۈرۈش-باھالاش يىغىنى ئۈتكۈزۈلدى. تەكـ-شۈرۈش يىغىنىغا ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى سۇن جىگيۇەن گۇرۇپپا باشلىقى، ئاقسۇ شەھەرلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جاۋ چۈن، ۋىلايەتلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جەي فاياۋلار مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى بولغان. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كوپىيە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسـ-

ىنىڭ ئەزالىرى، ۋىلايەتتىكى سەككىز ناھىيىنىڭ ناھىيە تەزكىرىسى باش مۇھەررىرلىرى، ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسىنىڭ ئوچ مۇھەررىرى بولۇپ جەمئىي 22 كىشى قاتناشتى. ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جۇڭ يىڭ، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر جۇڭ شىڭچىلار يە-نە بىر قېتىم ئاقسۇغا كېلىپ، شەھەر تەزكىرىسىنىڭ تەكشۈرۈشكە سۇنۇلىدىغان كوپىيىسىنى تەكشۈرۈپ باھالاش ۋە ئۆزگەرتىشكە يېتەكچىلىك قىلدى، ئۇلار ئابزاسىنى ئابزاس، جۈملىنى جۈملە تەكشۈرۈپ ئۇدۇللۇق ئۆزگەرتتى. ئالتە كۈن ئىچىدە شەھەر تەزكىرىسىنىڭ « تەبئىي شارائىت »، « ھەربىي ئىشلار » ۋە « چوڭ ئىشلار » قىسىملىرىنىڭ بىر قىسىم ماقالىسى تەكشۈرۈلۈپ بېكىتىلدى ۋە ئۆزگەرتىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ باھالاش، تۈزىتىش ئېلىپ بېرىلىدى، بۇنىڭغا 25 كۈن ۋاقىت سەرپ قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مۇئاۋىن مۇدىر جۇڭ يىڭ، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر جۇڭ شىڭچى شەخسەن ئۆزى قەلەم تەۋرىتىپ، « تەبئىي شارائىت »، « ھەربىي ئىشلار » ۋە « چوڭ ئىشلار » نى ئۆزگەرتىپ ۋە تۈزىتىپ چىقتى. ھەم پۈتۈن تەزكىرە كوپىيىسىنى كۆرۈپ چىقتى. ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » (تەكشۈرۈشكە سۇنۇلغان كوپىيە) نى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش جەريانىدا يولداش جۇڭ يىڭ، يولداش جۇڭ شىڭچى ۋە يولداش خەن خۇيلار يەنە تەكشۈرۈشكە سۇنۇلغان كوپىيىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئوقۇپ چىقتى. يولداش جۇڭ شىڭچى ئالاقىدار تارىخىي ماتېرىيالارنى تۈزىتىپ توغرىلىدى ۋە تولۇقلىدى.

بىزگە مەلۇمكى، تەزكىرە تۈزۈش ئىنتايىن مۇشكۈل سىستېمىلىق قۇرۇلۇش بولۇپ، شەھەر بويىچە ھەرقايسى سەپ، ھەرقايسى ساھەلەرگە چېتىلىدۇ، شەھەرنىڭ ھەممە تەرىپىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ۋەزىپە ئېغىر، چېتىلىدىغان دائىرە كەڭ، شۇڭا ھەر جەھەتنىڭ كۈچىدىن تەڭ پايدىلانمىغاندا، ئوڭۇشلۇق ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمايدۇ. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » كوپىيىسىنىڭ بەش يىل ۋاقىت ئىچىدە بېكىتىلگەن ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەۋىيىگە ئېرىشىشىدىكى مۇھىم ئامىل، يولداش جۇڭ شىڭچى ۋە يولداش خەن خۇيلار يەنە تەكشۈرۈشكە سۇنۇلغان كوپىيىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئوقۇپ چىقتى. يولداش جۇڭ شىڭچى ئالاقىدار تارىخىي ماتېرىيالارنى تۈزىتىپ توغرىلىدى ۋە تولۇقلىدى.

بىزگە مەلۇمكى، تەزكىرە تۈزۈش ئىنتايىن مۇشكۈل سىستېمىلىق قۇرۇلۇش بولۇپ، شەھەر بويىچە ھەرقايسى سەپ، ھەرقايسى ساھەلەرگە چېتىلىدۇ، شەھەرنىڭ ھەممە تەرىپىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ۋەزىپە ئېغىر، چېتىلىدىغان دائىرە كەڭ، شۇڭا ھەر جەھەتنىڭ كۈچىدىن تەڭ پايدىلانمىغاندا، ئوڭۇشلۇق ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمايدۇ. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » كوپىيىسىنىڭ بەش يىل ۋاقىت ئىچىدە بېكىتىلگەن ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەۋىيىگە ئېرىشىشىدىكى مۇھىم ئامىل، يولداش جۇڭ شىڭچى ۋە يولداش خەن خۇيلار يەنە تەكشۈرۈشكە سۇنۇلغان كوپىيىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئوقۇپ چىقتى. يولداش جۇڭ شىڭچى ئالاقىدار تارىخىي ماتېرىيالارنى تۈزىتىپ توغرىلىدى ۋە تولۇقلىدى.

بىزگە مەلۇمكى، تەزكىرە تۈزۈش ئىنتايىن مۇشكۈل سىستېمىلىق قۇرۇلۇش بولۇپ، شەھەر بويىچە ھەرقايسى سەپ، ھەرقايسى ساھەلەرگە چېتىلىدۇ، شەھەرنىڭ ھەممە تەرىپىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ۋەزىپە ئېغىر، چېتىلىدىغان دائىرە كەڭ، شۇڭا ھەر جەھەتنىڭ كۈچىدىن تەڭ پايدىلانمىغاندا، ئوڭۇشلۇق ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمايدۇ. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » كوپىيىسىنىڭ بەش يىل ۋاقىت ئىچىدە بېكىتىلگەن ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەۋىيىگە ئېرىشىشىدىكى مۇھىم ئامىل، يولداش جۇڭ شىڭچى ۋە يولداش خەن خۇيلار يەنە تەكشۈرۈشكە سۇنۇلغان كوپىيىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئوقۇپ چىقتى. يولداش جۇڭ شىڭچى ئالاقىدار تارىخىي ماتېرىيالارنى تۈزىتىپ توغرىلىدى ۋە تولۇقلىدى.

بىزگە مەلۇمكى، تەزكىرە تۈزۈش ئىنتايىن مۇشكۈل سىستېمىلىق قۇرۇلۇش بولۇپ، شەھەر بويىچە ھەرقايسى سەپ، ھەرقايسى ساھەلەرگە چېتىلىدۇ، شەھەرنىڭ ھەممە تەرىپىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ۋەزىپە ئېغىر، چېتىلىدىغان دائىرە كەڭ، شۇڭا ھەر جەھەتنىڭ كۈچىدىن تەڭ پايدىلانمىغاندا، ئوڭۇشلۇق ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمايدۇ. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » كوپىيىسىنىڭ بەش يىل ۋاقىت ئىچىدە بېكىتىلگەن ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەۋىيىگە ئېرىشىشىدىكى مۇھىم ئامىل، يولداش جۇڭ شىڭچى ۋە يولداش خەن خۇيلار يەنە تەكشۈرۈشكە سۇنۇلغان كوپىيىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئوقۇپ چىقتى. يولداش جۇڭ شىڭچى ئالاقىدار تارىخىي ماتېرىيالارنى تۈزىتىپ توغرىلىدى ۋە تولۇقلىدى.

قىدار قەرىنداش ناھىيە، شەھەرلەرنىڭ زور كۆچ بىلەن قوللىشى ۋە ياردەم بېرىشىگە ئېرىشتۇق، بىز بىزگە غەمخورلۇق قىلغان، بىزنى قوللىغان، بىزگە مەدەت بەرگەن، ياردەم بەرگەن، كۆيۈنگەن ۋە مەسلىھەت بەرگەن ئورۇنلار ۋە شەخسلەرگە چىن كۆڭلىمىزدىن رەھمەت ئېيتىمىز!

سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرە تۈزۈش يېڭى خىزمەت بولۇپ، تەجرىبىمىزنىڭ يېتەرسىزلىكى، بىلىمىمىزنىڭ كەمچىللىكى، سەۋىيىمىزنىڭ چەكلىك بولۇشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بەزى تارىخىي ماتېرىياللارنىڭ تولۇق بولماسلىقى تۈپەيلىدىن، كەتكۈزۈپ قويغان جايلىرىمىز بولۇشى مۇمكىن، بۇنىڭدىن كېيىن تولۇقلاپ كېتىشىمىز ئۈچۈن، كىتابخانلارنىڭ تەنقىد ۋە تۈزىتىش پىكىرلىرىنى بېرىشىنى سورايمىز.

ئاقسۇ شەھەرلىك تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىسى

1990-يىل 9-ئاي

ئاقسۇ شەھەرلىك تەزكىرە كومىتېتى ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكى

1 - نۆۋەتلىك (1984 - يىلى 8 - ئايدىن 1989 - يىلى 4 - ئايغىچە) ئەزالىرى:

مۇدىرى: شياۋ مىڭلىك
مۇئاۋىن مۇدىرلىرى: شىن پۇمىك، جاۋ كېفا، دۇڭ جىشۇ، ھوشۇر كېرىم
ئەزالىرى: ما سىكۇڭ، ۋاڭ رۇيفېن، يالڭ چۈەنفا، نىياز ئەمەت، جاۋ خېڭشۇ، شەن يۈمېي، مامۇت ئامۇت، ماۋ رېنىئەن، جاڭ شۇلەن، لىيۇ چېڭۇېن، لى يۈجيې، لى جەنلىن، لى ئەنجىن، ۋاڭ شېك، مىجىت كېرىم، شيې لىڭچېن، جاۋ ۋېنسەي، ساۋ شياۋچىك، مەتنىياز مەھەمەمەت، تۇردى مامۇت،

2 - نۆۋەتلىك (1989 - يىلى 4 - ئايدىن ئېتىبارەن) ئەزالىرى:

مۇدىرى: جاۋچۈن
مۇئاۋىن مۇدىرلىرى: نىياز گايىت، جاڭ جى، شىن پۇمىك، دۇڭ جىشۇ
مەسلىھەتچى: لى زىچياك
ئەزالىرى: جېلىل ئابلىز، نىياز ئەمەت، جاۋ خېڭشۇ، شەن يۈمېي، دىلىك سۇيى، لى جەنلىن، لى ئەنجىن، تۇرسۇن توخنىياز، جاڭ خۇەيرېن، تۇردى مامۇت، لىيۇ فۇكۇي.

« ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » ئالاھىدە تەكلىپ قىلغان تەھرىرلىك مەسلىھەتچىلىرى:
راخمان قاسىم، ئابلا ئەيسا، سۇجنباۋ، تۇردى مامۇت،

3 - نۆۋەتلىك (1994 - يىلىدىن ھازىرغىچە) ئەزالىرى:

مۇدىر: گاۋ لىيچېن
مۇئاۋىن مۇدىرلىرى: باسىت موللا ئەمەت، مۇھەممەت مەمتۇللا نىياز، بەي چىنجۇڭ، ۋاڭ يۇنكې، لەن چىچيەن
ئەزالىرى: خەن جيەنجاڭ، يالقۇن ھېلمىدىن، نىياز گايىت، خۇسەيجۇ، دىلىك سۇيې، تۇرغۇن ئۆمەر، چۇي چيەن، دۇگۇاڭخۇا، تۇردى مامۇت، زاڭ شىن، فاڭ چېك.

« ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى »نىڭ مۇھەررىر خادىملىرى:
باش مۇھەررىرى: جاۋچېڭشۇ.
مۇئاۋىن باش مۇھەررلىرى: يالڭ جېپىك، زاڭ شىن.
خىزمەتچى خادىملىرى: شى يۈپىك، لى خۇڭشيا، يالڭ جىگاڭ، شېن فۇلې (ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان)، خې جىئەن (ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان)، مېڭ لىلى، چېك خۇڭ.

ئاقسۇ شەھەرلىك تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىسى

مۇدىرى: جاۋ خېڭشۇ
مۇھەررلىرى: يالڭ جېپىك، زاڭ شىن،
خىزمەتچى خادىملىرى: مېڭ لىلى، چېك خۇڭ.

« ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى »نى ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەنلەر

دىلىك سۇيى، ۋەن چۇنشياڭ، ۋاڭ زېپىك، ۋاڭ گوچىك، ۋاڭ خۇگچۇەن، ۋاڭ شياۋلىك، ۋاڭ

يەنلىك، نيۇ لىك، نيۇ چۇنبۇ، فالاق خۇڭشىك، دىك زىچىك، تيەن جۇنسەي، تيەن ۋىيجۇ، فىك فالاق، ئەرشىدىن ھۇسەن، ليۇۋېن، ليۇبىن، ليۇ دەنپىك، ليۇ بوجالاق، ليۇ يىڭجيې، ليۇ فۇشىك، لى شيەنجۇ، لى چىگيۇ، ۋۇگولياق، تۇرغۇن، تۇردى ماموت، شىن بۇ، دۇ ۋېنجيې، ۋۇ جەنيۇەن، ۋۇ بىڭباۋ، چېن ۋېنيەن، چېن شيۇيۇن، چى جيالياق، شېن يۇلىن، چۇ چيەن، جىك شىجۇن، جالاق لېي، جالاق چيەن، جالاق يۇڭگو، جالاق فېڭرۇك، جالاق جېنشيەن، جالاق چىڭخۇا، يۇەن شۇنەن، جۇك ۋېنجۇ، جۇك چۇڭلى، خۇك چىخۇا، گو شىنلىن، نى خاۋ، تاۋ پېيگېن، جياچاگرۇك، سۇيمىن، شيا فېگيىك، گاۋ جىڭفۇ، سۇي شۇجى، چاك ۋېي، خۇاك چېك، خۇاك جولىن، شيې لىڭچېن، پەن جىنلۇ، شۇ ئېنلياك، مۇ چۇەنجۇك، دەي جيەنيې.

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ى باشقارمىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق باشقارمىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قاتناش باشقارمىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1- « خەلق » دوختۇرخانىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 2- « خەلق » دوختۇرخانىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ سالامەتلىكىنى ئاسراش ئورنى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر شىپاخانىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېمەكلىكلەر شىركىتى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت شىركىتى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ھېتال-قاتناش ئېلىكتر بۇيۇملىرى شىركىتى، ئاقسۇ ماتارىپ شۇيۇەنى، ئاقسۇ يېزا ئىگىلىك مەكتىپى، ئاقسۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى مەكتىپى، ئاقسۇ مالىيە-سودا مەكتىپى، ئاقسۇ تەمىنات-سودا مەكتىپى، ئاقسۇ تىببىي مەكتىپى، ئاقسۇ ئىشچىلار تېخنىك مەكتىپى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 2-ئوتتۇرا مەكتەپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 6-ئوتتۇرا مەكتەپ، يېزا ئىگىلىك 1-شى تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى، يېزا ئىگىلىك 1-شى دوختۇرخانىسى قاتارلىقلار.

كوپچىنى تەكشۈرگەن ئورۇنلار:

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ شەھەرلىك كومىتېتى
ئاقسۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى
ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتېتى

ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » كوپچىسىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى.

گۇرۇپپا باشلىقى: سۇن جىگيۇەن
مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقلىرى: جاۋ چۇن، جەي فاياۋ.
ئەزالىرى: سۇ جياچۇن، شياۋ گۇاڭ، جاك فېڭشۇي، كۇك رۇيىنىڭ، جاك شياۋسېن، شۇ چېڭسەي، چېن يۇنخۇا.

تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغان ئورۇن:

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى

تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغان خادىملار: جۇك يىك، جۇك شىگچى (ئاساسلىق تەكشۈرگۈچى) خەن خۇي

ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاخىرقى سۆز

سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىلەرنى ئۇيغۇرچە نەشر قىلىش دەۋرىنىڭ تەلىپى، شۇنداقلا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جىددىي ئارزۇسى. ئاپتونوم رايون بويىچە ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنغان تۇنجى شەھەر تەزكىرىسى — « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » ھازىر كەڭ خەلق ئاممىسى بىلەن يۈز كۆرۈشتى. بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنىپ، دۇنياغا يۈز ئېچىشىغا نۇرغۇنلىغان تەزكىرە خادىملىرىنىڭ جاپالىق ئەجرى ۋە يۈرەك قېنى سىڭگەن. بۇ كىتاب سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشتە زور رول ئوينىغۇسى.

مەملىكەتلىك 1-دەرىجىلىك تەزكىرە مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » - نىڭ خەنزۇچىسى 1991-يىلى 11-ئايدا « شىنخۇا » نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغاندىن كېيىنلا ئۇنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە ۋە نەشر قىلىش خىزمىتى كۈنتەرتىپكە كىرگۈزۈلدى. شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى بۇ كىتابتى تەرجىمە ۋە نەشر قىلىش تەسەۋۋۇرى ۋە خىراجەت توغرىسىدا ئاقسۇ شەھەرلىك ھۆكۈمەتكە دوكلات يازدى، بىراق شەھەرنىڭ خىراجىتى قىس بولغاچقا دوكلات تەستىقلانمىدى. 1992-يىلى 5-ئاينىڭ 11-كۈنى شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » (خەنزۇچىسى)نى تارقىتىش سۆھبىتى يېغىنى ئۆتكۈزدى. ۋىلايەت، شەھەرنىڭ بۇ يېغىنغا قاتناشقان رەھبەرلىرى كىتابنى تېزدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، نەشر قىلدۇرۇشنى تەكتىلىدى.

1992-يىلى 5-ئاينىڭ ئاخىرىدا مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى نىڭ يىڭكۇي شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى تەرجىمە قىلىش خىزمىتىگە بۇاستە رىياسەتچىلىك قىلىپ، تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىدىكى ئالاقىدار يولداشلار ۋە بىر قىسىم تەرجىمانلارنى يىغىپ، شەھەر تەزكىرىسىنى بەش بۆلەككە بۆلۈپ، بەش تەرجىمانغا يىل ئاخىرىدىن ئىلگىرى تەرجىمە قىلىپ بولۇشقا تاپشۇردى. يولداش نىڭ يىڭكۇي ئاقسۇدىن يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن، تەرجىمە خىزمىتىنى ھېچكىم سۈرۈشتە قىلمىدى. شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى يولىيورۇق بېرىدىغان كىشى بولمىغاچقا، تەرجىمە ۋە نەشر قىلىش ئىشىنى سۈرۈشتە قىلىشقا ئامالسىز قالدى. 1993-يىلنىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى ئايرىم تەرجىمانلار تەرجىمە قىلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغاندىن باشقا، كۆپ قىسىم تەرجىمانلار تەرجىمە ۋەزىپىسىنىڭ بىر قىسمىنلا ئورۇندىدى، بەزىلىرى ھەتتا بىرەر خەتنۇ تەرجىمە قىلىپ قويمىدى. تەرجىمە سۈپىتى ۋە تەرجىمە ھەققى كاپالەتكە ئىگە بولمىغاچقا، تەرجىمە قىلىش خىزمىتى توختاپ قالدى.

1994-يىلنىڭ بېشىدا شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى تەرجىمە قىلىش ئەھۋالى ۋە ساقلانغان مەسىلەلەرنى شەھەرلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىگە دوكلات قىلىپ، تەرجىمە قىلىش ۋە نەشر قىلىش خىزمىتىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. شەھەرلىك پارتكوم رەھبەرلىرى بۇ خىزمەتكە ئەھمىيەت بىلەن قارىدى.

1994-يىلى 3-ئاينىڭ 26-كۈنى شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى گاۋ لېچىك كومىتېت ئەزالىرىنىڭ پىكرىگە ئاساسەن، بىر قىسىم تەرجىمە ئورگىنالىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىغا تەكشۈرۈشكە سۇنۇپ، ئەگەر تەرجىمە سۈپىتى يارامليق بولۇپ چىقسا، داۋاملىق ئۆز شەھىرىمىزدىكى تەرجىمانلار تەرجىمە قىلىش؛ ئەگەر سۈپىتى لايىقەتسىز بولسا،

دەرھال ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ تەلىپى بويىچە قايتىدىن تەرجىمگە تەشكىللەشتى. ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا تەرجىمە ۋە نەشىر قىلىش خىراجىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ بەردى.

1994-يىلى 4-ئاينىڭ بېشىدا شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇھەررىرى، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى ياڭ جېنىڭ ئۇرۇمچىگە بېرىپ، بىر قىسىم تەرجىمە ئورگىنالىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر-تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ تەكشۈرۈشىگە سۇندى. نەتىجىدە تەرجىمە ئورگىنالى لايىقەتسىز دەپ قارىلىپ قايتۇرۇلدى. شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى زاڭ شىن ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر-تەرجىمە بۆلۈمى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، كەلپىن ناھىيىلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، كاندىدات ئالىي مۇھەررىرى ئابدۇساتتار ھامىدىننى ئەسلىدىكى تەرجىمە ئورگىنالى ئاساسىدا پىششىقلاپ، رەتلەپ چىقىشقا تەكلىپ قىلدى. ئاندىن كېيىن ئورگىنال ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر-تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشىگە سۇنۇلدى.

شەھەرلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدە زاڭ شىن، ياڭ جېنىڭلار تەرجىمە قىلىش-نەشر قىلىش خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلىپ، بىر تەرەپتىن، 1-قېتىملىق تەكشۈرۈشنى ئۈيۇشتۇرۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن كۆچۈرتۇپ، ئورگىنالنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە يوللىدى. خىزمەت ناھايىتى تېز سۈرئەتتە ئىشلەندى. 1994-يىل 8-ئايدىن 10-ئايغىچە رەتلىك كۆچۈرۈلگەن 6000 بەتتىن ئارتۇق تەرجىمە ئورگىنالى كەينى-كەينىدىن ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر-تەرجىمە بۆلۈمىگە يوللاپ بېرىلدى. 1995-يىلى 2-ئايدا تەھرىر-تەرجىمە بۆلۈمى تەرجىمە ئورگىنالىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشنى ئاخىرلاشتۇردى، پۈتۈن كىتاب تىزىشقا تاپشۇرۇلدى.

تەرجىمە ئورگىنالىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش داۋامىدا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ تەھرىر-تەرجىمە بۆلۈمىدىكى رەھبەرلەر ۋە يولداشلار جاپالىق ئەجىر سىڭدۈردى. تەھرىر-تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، كاندىدات ئالىي مۇھەررىرى غوجا ئەخمەت ئۇيغۇس دەسلەپكى تەرجىمە ئورگىنالىنى ئۆزى بۇاستە تەكشۈرۈپ، قايتا تەرجىمە قىلىش پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1994-يىلى 8-ئايدا كاندىدات ئالىي مۇھەررىر ئەخمەتئىمىن ھاجى ئاقسۇغا كېلىپ، ئاقسۇ شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى بىلەن ئورگىنالنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش توغرىسىدا توختام تۈزدى ھەم تۇنجى تۈركۈم تەرجىمە ئورگىنالىنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەتتى.

ئۇيغۇرچە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى 1995-يىلى دۆلەت بايرىمىدىن ئىلگىرى نەشىردىن چىقىرىش ئۈچۈن، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى نۇرمۇھەممەت دۆلەتى تەرجىمە ئورگىنالىنى ئۆزى كۆرۈپ چىقىپ، دەسلەپكى تەكشۈرۈشنى لايىقەتلىك دەپ قاراپ، تەھرىر-تەرجىمە بۆلۈمىگە توختام بويىچە 1995-يىل 2-ئايدىن ئىلگىرى ئورگىنالىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىنى تاماملاش توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى. تەرجىمە ئورگىنالىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە كاندىدات ئالىي مۇھەررىر ئەخمەتئىمىن ھاجى مەسئۇل قىلىندى. « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئەخمەتئىمىن ھاجى كۆچلۈك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن رەھبەرلىكىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ، مەتبۇئات، تەرجىمە ساھەسىدىكى بىر قىسىم كەسىپ ئەھلىلىرى، مۇتەخەسسىسلەرنى كىتابنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە تەكلىپ قىلدى. تەكشۈرۈلگەن تەرجىمە ئورگىنالىنى ئەخمەتئىمىن ھاجى يەنە بىر قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك كۆرۈپ چىقتى ۋە پىششىقەدەم مۇتەخەسسىس، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر مەھەممەت ھەسەننى ئورگىنالنى بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشقا تەكلىپ قىلدى. ئاخىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن

مۇدىرى نۇرمەھەممەت دۆلەتنىڭ ھاۋالىسى بويىچە ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مەخسۇس ئەزاسى، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر قادىر ھاپىز تەرجىمە نۇرگىنالىنى ئەستايىدىللىق بىلەن كۆرۈپ، تەكشۈرۈپ، نۆتكۈزۈۋالدى. كىتابنى باسمىغا تاپشۇرۇشتىن ئىلگىرى ئەخمەت ئىمىن ھاجى يەنە بىر قېتىم نۇقۇپ چىقىپ، تولۇقلاپ تۇزىتىپ چىقتى.

ئۇيغۇرچە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ نەشر قىلىنىشى مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر بۆلۈمىنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمىگە ئېرىشتى. ئۇيغۇر بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، ئالىي مۇھەررىر نۇسمان موللاھ بىلەن مىللەتلەر نەشرىياتى شىنجاڭ خىزمەت پونكىتىنىڭ باشلىقى، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر ساۋۇت سالاھىددىن 1994-يىلى 5-ئايدا ئاقسۇغا بېرىپ، ئاقسۇ شەھەرلىك پارتكوم تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى بىلەن كىتابنى نەشر قىلىش خىزمىتىنى مەسلىھەتلىشىپ، 1995-يىل دۆلەت بايرىمىدىن ئىلگىرى نەشرىدىن چىقىرىشقا كاپالەت بەردى ھەم خراجەت جەھەتتە ئىتىبار بېرىپ، يەرلىك مالىيىنىڭ سېلىقنى يېنىكلەتتى. ساۋۇت سالاھىددىن 1995-يىل 4-ئايدىن باشلاپ تەكشۈرۈپ نۆتكۈزۈۋېلىنغان بىر بۆلەك نۇرگىنالنى تىزىشقا يوللىدى. پۈتۈن كىتابنى تەزىش، بېتىنى ياساش ۋە كومپىكتورلۇق قىلىش ئىشنى ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل-يېزىق خىزمىتى كومىتېتى قارمىقىدىكى « بۇغدا » ئېلېكترونلۇق مەتبەئە مەركىزى تۆت ئايدىلا تاماملىدى. مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدىن كاندىدات ئالىي مۇھەررىر تۇرسۇن رەھىم، ئەخمەتجان ھوشۇر، ئادالەت مۇھەممەت بېيجىڭدىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ پۈتۈن كىتابنى ئەسلى نۇرگىنالغا سېلىشتۇرۇپ چىقتى. 7-ئايدا شەھەرلىك پارتكوم تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسىدىن يالغۇ جىپىڭ بېيجىڭغا بېرىپ، مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر بۆلۈمى بىلەن بىرلىكتە كىتاب ياگزىنى كۆرۈپ، بېسىشقا قول قويۇپ بەردى. 9-ئاينىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇرچە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » پۈتۈنلەي بېسىلىپ ۋە تۇپلىنىپ، دۆلەت بايرىمىغا سوۋغا قىلىندى.

ئۇيغۇرچە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نى قايتا تەرجىمە قىلىپ، نەشر قىلىش خىزمىتى 1994-يىل 3-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن 1995-يىل 9-ئايغىچە داۋاملىشىپ، بىر يېرىم يىل ۋاقىتتىلا پۈتتى. خىزمەتنىڭ سۈرئىتى تېز، سۈپىتى يۇقىرى بولدى. مۇنداق سۈرئەت ئاقسۇ شەھىرىنىڭ تارىخ-تەزكىرە خىزمىتى داۋامىدا ئەسلا كۆرۈلۈپ باقمىغانىدى. بۇ نەتىجىنىڭ قولغا كېلىشى ئالدى بىلەن شۇجى گاۋ لىيېچېن باشچىلىقىدىكى شەھەرلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكى ۋە تەدبىرلىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. بۇ مۇۋەپپەقىيەت ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى بىلەن مىللەتلەر نەشرىياتىدىكى رەھبەرلەر ۋە يولداشلارنىڭ ياردىمى ۋە قوللىشىنىڭ نەتىجىسى، شەھىرىمىزدىكى تارىخ-تەزكىرە خادىملىرى بىلەن تارىخ-تەزكىرە ساھەسىدىكى كەسىپداشلارنىڭ سەممىي ھەمكارلىقى ۋە جاپالىق مېھنىتىنىڭ نەتىجىسى، ئۇيغۇرچە « ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى » نىڭ نەشرىدىن چىقىپ تارقىتىلىشى ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سىياسىي، مەدەنىيەت ھاياتىدىكى چوڭ خۇشاللىق. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئاقسۇ شەھىرىدىكى ھەر مىللەت ئاممىسى ئۇزۇنىڭ ئۇيغۇرچە قامۇسىغا ۋە يەرلىك تەربىيە ماتېرىيالغا ئىگە بولدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن كىتابنى تەرجىمە قىلىش، تەكشۈرۈپ بېكىتىش، ھەرپ تىزىش، بېسىش، نەشر قىلىش خىزمەتلىرىگە قاتناشقان بارلىق يولداشلارغا چىن كۆڭلىمىزدىن رەھمەت ئېيتىمىز، بولۇپمۇ ئۆمەر سامساق، فۇ يەنفۇ، جاڭ جىفۇ قاتارلىق يولداشلارنىڭ دەسلەپكى تەرجىمىسى تۇغقۇشتىن ئۆتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ تەرجىمە ئورگىنالىرى قايتا تەرجىمە قىلىش جەريانىدا ناھايىتى ياخشى پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولدى، بۇ يولداشلارغىمۇ سەممىي رەھمەت ئېيتىمىز.

ھەممىگە مەلۇمكى، 1 مىليون 280 مىڭ خەتلىك بۇ چوڭ تەزكىرە كىتابنى تەرجىمە ۋە نەشر قىلىش ئىنتايىن جاپالىق ۋەزىپە. سەۋىيىمىز چەكلىك، ۋاقىت قىسقا بولغانلىقتىن، بەزىبىر سەۋەنلىكەردىن خالىي بولالمىغان بولۇشىمىز مۇمكىن، كىتابخانلارنىڭ تۇزىتىش بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

ئاقسۇ شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى

1995-يىل 9-ئاي

« ئاقسۇ شەھىرى تەزكىرىسى »ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ تەھرىرات خادىملىرى:

تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى: ئەخمەتئىمىن ھاجى جۇبەيرى.
تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغۇچى: نۇرمۇھەممەت دۆلەتى، قادىر ھاپىز.
مەسئۇل مۇھەررلىرى: ساۋۇت سالاھىددىن

تەھرىر-تەرجىمە خادىملىرى (ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى):

ئابدۇرۇپ ئېلى، ئابدۇساتتار ھامىدىن، ئابلىمىت ئىمىن، ئەخمەتئىمىن ھاجى جۇبەيرى، باتۇر ئابدۇللا، جاڭ جىفۇ، غوجا ئەخمەت يۇنۇس، فۇيەنفۇ، مەھەممەت ھەسەن، ھامۇت ياسىن، ئۆمەر سامساق، ئېلى زاھىت.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى جايلار تەزكىرىسى

ئاقسۇ شەھرى تەزكىرىسى

ئاقسۇ شەھەرلىك تارىخ-تەزكىرە تۈزۈش كومىتېتى تۈزۈدى
مەسئۇل مۇھەررىر: جاۋخېڭشۇ
مۇئاۋىن مەسئۇل مۇھەررىر: ياڭ چېپىڭ، زاڭ شىن
مىللەتلەر نەشرىياتى نەشىر قىلىپ تارقاتتى
«بوغدا» ئېلېكترونلۇق مەتبەئە مەركىزدە تىزىلدى
مىللەتلەر باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
*
1995-يىل 9-ئاي 1-نەشرى
1995-يىل 9-ئاي بېيجىڭدا 1-قېتىم بېسىلدى
باھاسى: 250يۈەن